

# S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

## EPISTOLÆ

SECUNDUM

ORDINEM TEMPORUM NUNC PRIMUM DISPOSITÆ,  
ET QUATUOR IN CLASSES DIGESTÆ



classis I continet epistolas quas scripsit nondum episcopus, ab anno Christi videlicet 396 ad 398.

- II, quas episcopus ante collationem Carthaginensem cum Donatistis habuit, et ante detectam in Africa Pelagii heresim scripsit, ab anno 398 ad 410.
- III, quas scripsit reliquo vitæ tempore, ab anno 411 ad 430.
- IV, nonnullas ipso etiam episcopo scriptas complectitur, quarum tempus minus compertum.



### PRIMA CLASSIS.

#### EPISTOLA PRIMA \* (a).

*Consilium aperit Augustinus suorum librorum de Academicis, et Hermogenianum sententiam rogat de eo quod sub finem tertii libri de iisdem philosophis pronuntiavit.*

HERMOGENIANO AUGUSTINUS.

1. Academicos ego, ne inter jocandum quidem, unquam lacessere audeam: quando enim me tantorum virorum non moveret auctoritas, nisi eos putarem longe in alia, quam vulgo creditum est, fuisse sententia? Quare potius eos imitatus sum quantum valui, quam exptugnavi, quod omnino non valeo. Videtur enim mihi satis congruisse temporibus, ut si quid sincerum de fonte Platónico fluere, inter umbrosa et spinosa dumeta potius in pastionem<sup>1</sup> paucissimorum hominum duceretur, quam per aperta manans, irruentibus passim pecoribus, nullo modo posset liquidum purumque servari. Quid enim convenientius pecori est, quam putari animam corpus esse? Contra huiusmodi homines opinor ego illam utiliter excogitatum Dei veri (b) artem atque rationem. Hoc autem sæculo cum jam nullos videamus philosophos, nisi forte amiculo<sup>2</sup> corporis, quos quidem haud censuerim dignos tam venerabili nomine, reducendi mihi videntur homines (si quos Academicorum per verborum ingenium a rerum comprehensione deterruit sententia<sup>3</sup>) in spem reperitæ veritatis: ne id quod

\* Recensita est ad Mss. bl. cb. gg. gv. n. r. sb. th. vc. duos t. duos v. et ad edit. Lov.

<sup>1</sup> Sic Mss. At Lov., in possessionem. — Er. ut Lov. M.

<sup>2</sup> Mss. duodecim habent, clanculo corporis.

<sup>3</sup> Lov., perversorum ingenium a rerum comprehensione deterruisset in spem, etc. At qua ratione perversi Academici, siquidem, ut mox dictum est, artem et rationem legendi veri (sic enim legendum censemus, non, Dei veri, ut libri omnes habent) utiliter excogitarunt? Quapropter locum emenda-

(a) Alias 213: quæ autem 1 erat, nunc 132. Scrip̄ta circa an. 396.

(b) Forte, tegendi veri.

eradicandis altissimis erroribus pro tempore accommodatum fuit, jam incipiat inserendæ scientiæ impedimento esse.

2. Tantum enim tunc variarum sectarum studia flagrabant, ut mihi metuendum esset nisi falsi approbatio. Pulsus autem quisque illis argumentis ab eo quod se firmum et inconcussum tenere crederat, tanto constantius atque cautius aliud quærebat, quanto et in moribus major erat industria, et in natura rerum atque animorum altissima et implicitissima latere veritas sentiebatur. Tanta porro nunc fuga laboris et incuria bonarum artium, ut simul atque sonuerit, acutissimis philosophis esse visum nihil posse comprehendere, dimittant mentes et in æternum obducant. Non enim audent vivaciores se illis credere, ut sibi appareat quod tanto studio, ingenio, otio, tam denique multa multiplicique doctrina, postremo vita etiam longissima Carneades invenire non potuit. Si vero etiam aliquantulum obnitentes adversus pigritiam, legerint eosdem libros, quibus quasi ostenditur naturæ humanæ denegata perceptio; tanto torpore indormiscunt, ut nec cælesti tuba evigilent.

3. Quamobrem cum gratissimum habeam fidele iudicium tuum de libellis meis, tantumque in te momenti ponam, ut nec error in tuam prudentiam, nec in amicitiam simulatio cadere possit, illud magis peto diligentius consideres, mihi que rescribas utrum approbes quod in extremo tertii libri suspiciosius fortasse quam certius, utilius tamen, ut arbitror, quam incredibilius putavi credendum. Equidem quoquo modo se habeant illæ litteræ, non tam me delectat quod, ut scribis, Academicos vicerim (scribis enim hoc amantius forte quam verius), quam quod mihi abruperim odiosissimum retinaculum, quo ab philo-

vimus ad decem Mss. qui habent, per verborum ingenium... deterruit, sive, terruit; e quibus tamen nonnulli quo retinent vocem sententiæ.

sophiæ ubere desperatione veri, quod est animi pabulum, refrenabar.

EPISTOLA II \* (a).

*Zenobie desiderium exponit suum, ut disputationem inter se captam, inter se finiant.*

ZENOBIO (b) AUGUSTINUS.

1. Bene inter nos convenit, ut opinor, omnia quæ corporeus sensus attingit, ne puncto quidem temporis eodem modo manere posse, sed labi, effluere et præscens nihil obtinere, id est, ut latine loquar, non esse. Horum itaque perniciosissimum amorem, poenarumque plenissimum, vera et divina philosophia monet frenare atque sopire; ut se toto animus, etiam dum hoc corpus agit, in ea quæ semper ejusdem modi sunt, nec peregrino pulchro placent, feratur atque æstuet. Quæ cum ita sint, et cum te verum ac simplicem, qualis sine ulla sollicitudine amari potes, in semetipsa mens videat, fætemur tamen congressum istum atque conspectum tuum, cum a nobis corpore discedis, locisque sejungeris, quærere nos, eoque dum licet cupere. Quod profecto vitium, si te bene novi, amas in nobis; et cum omnia bona optes charissimis et familiarissimis tuis, ab hoc eos sanari metuis. Si autem tam potenti animo es, ut et agnoscere hunc laqueum, et eo captos irridere valeas, næ tu magnus atque alius. Ego quidem quamdiu desidero absentem, desiderari me volo. Invigilo tamen, quantum queo, et enitor, ut nihil amem quod abesse a me invito potest. Quocum officio commoneo te interim, qualiscumque sis, inchoatam tecum disputationem perficiendam, si curæ nobismetipsis sumus. Nam eam cum Alypio perfici nequaquam sinerem, etiamsi vellet. Non vult autem. Non enim est humanitatis ejus nunc mecum operam dare, ut in quam multis possessus litteris te nobiscum teneamus, nescio qua necessitate fugientem.

EPISTOLA III \*\* (c).

*Nebridio respondet Augustinus immerito se ab ipso vocari beatum, qui tam multa ignoret. Qua in re sita sit vera beatitudo.*

NEBRIDIO (d) AUGUSTINUS.

1. Utrum nescio quo, ut ita dicam, blandiloquio tuo factum putem, an vere ita se res habeat; incertum apud me est. Nam repente accidit, nec satis deliberatum est, quatenus debeat committi fidei. Exspe-

\* Ad Mss. cb. gg. gv. n. r. duos sb. duos t. duos v. recognita est, et ad edit. lov.

\*\* In hujus recensione adhibiti sunt a. bn. hg. c. cc. ff. gv. p. r. a. t. duo a. duo sb. quatuor v. et Edd. Am. Bad. Er. lov.

(a) Alias 214: quæ autem 2 erat, nunc 135. Scripta circa idem tempus.

(b) Is laud dubie est cui libros de Ordine nuncupavit Augustinus, an. 386. Videtur in tom. 1, lib. 1 de Ordine, c. 1 et 2.

(c) Alias 131: quæ autem 3 erat, nunc 137. Scripta an. 387.

(d) Nebridius dulcis amicus Augustini laudatur in Confessionum libris, maximeque in lib. 9, c. 3, quo loco non multo post ejusdem Augustini baptismum carne solutus esse dicitur; id est, antequam Augustinus presbyteratum adeptus fuisset, atque ante an. Christi 391. Porro ipsi scribere cepit Augustinus ex agro Cassiciaco juxta lib. 9 Conf., c. 4, quem agrum aliquot menses anni exeuntis 386 et 387 inuentis incoluit.

ctas quid istuc sit. Quid censes? Prope persuasisti mihi, non quidem beatum esse me; nam id solius sapientis prædium est; sed certe quasi beatum: ut dicimus hominem, quasi hominem in comparatione hominis illius quem Plato noverat; aut quasi rotunda et quasi quadra ea quæ videmus, cum longe ab eis absint quæ paucorum animus videt. Legi enim litteras tuas ad lucernam jam cœnatus; proxime erat cubitio, sed non ita etiam dormitio: quippe diu mecum in lecto situs cogitavi, atque has loquelas habui, Augustinus ipse cum Augustino: Nonne verum est quod Nebridio placet, beatos nos esse? Non utique; nam stultos adhuc esse, nec ipse audet negare. Quid, si etiam stultis beata vita contingit? Durum quasi vero parva, vel alia ulla miseria sit quam ipsa stultitia. Unde ergo illi visum est? an lectis illis libellis etiam sapientem me ausus est credere? Non usque adeo temeraria est lætitia gestiens, præsertim hominis cuius quanti ponderis consideratio sit, bene novimus. Illud igitur est: scripsit quod nobis putavit dulcissimum fore; quia et illi dulce factum est quidquid posuimus in illis litteris, et scripsit gaudens, nec curavit quid committendum gaudenti calamo esset. Quid, si Soliloquia legisset? Lactaretur multo exundantius, nec tamen reperiret plus aliquid, quod me appellaret, quam beatum. Cito ergo summum nomen effudit in me, nec sibi aliquid reservavit quod de me lætior asseveret. Vide lætitia quid faciat!

2. Sed ubi est ista beata vita? ubi? ubinam? O si ipsa esset, repelleret atomos Epicuri. O si ipsa esset, sciret nihil deorsum esse præter mundum. O si ipsa esset, nosset extrema sphaeræ tardius rotari quam medium, et alia similia quæ similiter novimus. Nunc vero quomodo vel qualiscumque beatus sum, qui nescio cur tantus mundus sit, cum rationes figurarum per quas est, nihil prohibeant esse, quanto quis voluerit, ampliores? Aut quomodo non mihi diceretur, imo non cogere corpora in infinitum scari, ut a certa velut basi in quantitatem certam certus corpusculorum numerus surgeret? Quare cum corpus nullum esse minimum sinitur, quo pacto sinamus esse amplissimum, quo amplius esse non possit; nisi forte illud quod Alypio aliquando dixi occultissime, habet magnam vim: ut quoniam numerus ille intelligibilis infinite crescit, non tamen infinite minuitur, non enim eum licet ultra monadem resolvere; contra sensibilis (nam quid est aliud sensibilis numerus, nisi corporeorum vel corporum quantitas?) minui quidem infinite, sed infinite crescere nequeat. Et ideo fortasse merito philosophi in rebus intelligibilibus divitias ponunt, in sensibilibus egestatem. Quid enim ærumnosius quam minus atque minus semper posse fieri? Quid diutius, quam crescere quantum velis, ire quo velis, redire cum velis, quousque velis, et hoc multum amare quod minui non potest? Quisquis namque intelligit istos numeros, nihil sic amat ut mona-

<sup>1</sup> Unus vaticani codex, *beata vita, ubi, nisi in anima? si ipsa esset*. vaticani alii duo habent, *beata vita, ubi vera? O si ipsa, etc.*

dem; nec mirum, cum per eam fiat, ut cæteri amentur. Sed tamen cur tantus est mundus? poterat enim esse vel major, vel brevior. Nescio: tale est enim. Et cur hoc loco potius quam illo? Nec in ea re debet esse quæstio, ubi quidquid esset, quæstio esset. Unum illud multum movebat, quod infinite corpora secarentur. Cui fortasse responsum est, de vi contraria intelligibilis numeri.

3. Sed exspecta; videamus quid sit hoc nescio quid, quod suggeritur menti: certe sensibilis mundus nescio cujus intelligibilis imago esse dicitur. Mirum autem est quod in imaginibus videmus, quas specula referunt: nam quamvis ingentia specula sint, non reddunt majores imagines, quam sunt corpora etiam brevissima objecta. In parvis autem specillis, sicut in pupillis oculorum, etsi magna facies sese opponat, brevissima imago pro modo speculi formatur. Ergo et imagines corporum minui licet, si specula minuantur: augeri, si augeantur, non licet. Illic profecto aliquid latet, sed nunc dormiendum est. Neque enim Nebridio beatus quærendo videor, sed fortasse aliquid inveniendo. Id autem aliquid quid est? an illa ratiocinatio, cui tanquam unicæ meæ blandiri soleo, et ea me nimis oblectare?

4. Unde constamus? Ex animo et corpore. Quid horum melius? Videlicet animus. Quid laudant in corpore? Nihil aliud video quam pulchritudinem. Quid est corporis pulchritudo? Congruentia partium cum quadam coloris suavitate. Hæc forma ubi vera melior, an ubi falsa? Quis dubitet ubi vera est, esse meliorem? Ubi ergo vera est? In animo scilicet. Animus igitur magis amandus est quam corpus. Sed in qua parte animi ista est veritas? In mente atque intelligentia. Quid huic adversatur? Sensus. Resistendum ergo sensibus totis animi viribus? Liqueat. Quid si sensibilia nimium delectant? Fiat ut non delectent. Unde fit? Consuetudine iis carendi appetendique meliora. Quid si moritur animus? Ergo moritur veritas, aut non est intelligentia veritas, aut intelligentia non est in animo, aut potest mori aliquid in quo aliquid immortale est: nihil autem horum fieri posse Soliloquia nostra jam continent, satique persuasum est; sed nescio qua consuetudine malorum territamur atque titubamus. Postremo etiamsi moritur animus, quod nullo modo posse fieri video, non esse tamen beatam vitam in lætitia sensibilium, hoc otio satis exploratum est. His rebus fortasse atque talibus Nebridio meo si non beatus, at certe quasi beatus videor: videar et mihi; quid inde perdo, aut cur parcam bonæ opinionis? Hæc mihi dixi: deinde oravi, ut solebam, atque dormivi.

5. Hæc placuit scribere tibi. Delectat enim me quod mihi gratias agis, si nihil te quod in buccam venerit celem; et gaudeo, quia sic tibi placeo. Apud quem igitur libentius ineptiam, quam cui displicere non possum? At si in potestate fortunæ est, ut hominem amet homo, vide quam beatus sim, qui de fortuitis tam multum gaudeo, et talia bona, fateor, desidero mihi ubertim accrescere. Fortunæ autem bona veris-

simi sapientes, quos solos beatos fas est vocari, nec timeri voluerunt, nec cupi, an cupiri, tu videris. Et belle accidit. Nam volo me declinationis hujus gnarum facias. Cum enim adjungo verba similia, incertior fio. Nam ita est cupio, ut fugio, ut sapio, ut jacio, ut capio; sed utrum fugiri an fugi, utrum sapiri an sapi, sit modus infinitus, ignoro. Possem attendere jaci et capi, ni vereretur ne me caperet, et pro ludibrio jaceret quo vellet, qui aliud jactum et captum, aliud fugitum, cupitum, sapitum esse convinceret. Quæ item tria, utrum penultima longa et inflexa, an gravi brevique pronuntianda sint, similiter nescio. Provocaverim te ad epistolam longiorem; peto, ut paulo diutius te legam. Nam non quæo tantum dicere, quantum volupo est legere te.

#### EPISTOLA IV \* (a).

*Augustinus Nebridio, significans ei quantum profecerit in successu, contemplatione rerum æternarum.*

NEBRIDIO AUGUSTINUS.

1. Mirum admodum est, quam mihi præter spem evenerit, quod cum requiro quibus epistolis tuis mihi respondendum remanserit, unam tantum inveni quæ me adhuc debitorem teneret, qua petis ut tanto nostro otio, quantum esse arbitraris tecum, aut nobiscum cupis, indicemus tibi quid in sensibilis atque intelligibilis naturæ discernentia profecerimus. Sed non arbitror occultum tibi esse, si falsis opinionibus tanto quisque insératur magis, quanto magis in eis familiarique volutatur, multo id facilius in rebus veris animo accidere. Ita tamen paulatim ut per ætatem proficimus. Quippe cum plurimum inter puerum et juvenem distet, nemo a pueritia quotidie interrogatus se aliquando juvenem dicit.

2. Quod nolo in eam partem accipias, ut nos in his rebus quasi ad quamdam mentis juventutem firmioris intelligentiæ robore pervenisse existimes. Pueri enim sumus, sed, ut dici assolet, forsitan belli, et non mali<sup>1</sup>. Nam plerumque perturbatos et sensibiliū plagarum (b) curis refertos mentis oculos illa tibi notissima ratiuncula in respirationem<sup>2</sup> levat, mentem atque intelligentiam oculis et hoc vulgari aspectu esse meliorem: quod non ita esset, nisi magis essent illa quæ intelligimus, quam ista quæ cernimus. Cui ratiocinationi utrum nihil valide inimicum sit, peto mecum consideres. Ilac ego interim recreatus, cum Deo in auxilium depreco, et in ipsum, et in ea quæ verissime vera sunt attolli cæpero, tanta nonnunquam rerum manentium præsumptione compleor, ut mirer interdum illa mihi opus esse ratiocinatione, ut hæc esse credam, quæ tanta insunt præsentia, quanta sibi quisque sit præsens. Recole tu quoque; nam te fateor hujus rei esse diligentior, ne quid forte nesciens rescriptis adhuc debeam. Nam mihi non facit fidem

<sup>1</sup> Am. Er. et Mss. duo, non mali.

<sup>2</sup> Mss. plerique, in respiratione.

<sup>3</sup> Hanc recognovimus ad a. bl. hg. ch. gg. gv. n. r. s. duos t. duos v. ad Am. Bad. Er. et Lov.

(a) Alias 117: quæ autem 4 erat, nunc 156. Scrip. tunc eadem tempus.

(b) Id est, phantasiarum.

tam multorum onerum, quæ aliquando numeraveram, tam repentina depositio : quamvis te accepisse litteras meas non dubitem, quarum rescripta non habeo.

EPISTOLA V \* (a).

Augustinum Nebridius deplorat, quod nimium interpellatur civium negotiis ab otio contemplationis.

AUGUSTINO NEBRIDIUS.

Itane est, mi Augustine, fortitudinem ac tolerantiam negotiis civium præstas, necdum tibi redditur illa exoptata cessatio? Quæso, qui te tam donum homines interpellant? Credo qui nesciunt quid ames, quid concupiscas. Nullusne tibi est amicorum, qui eis amores referat tuos? nec Romanianus, nec Lucinianus? Me certe audiant. Ego clamabo, ego testabor te Deum amare, illi servire atque inhærere cupere. Vellem ego te in rus meum vocare, ibique acquiescere. Non enim timebo me seductorem tui dici a civibus tuis, quos nimium amas, et a quibus nimium amaris.

EPISTOLA VI \*\* (b).

Scribit Nebridius videri sibi memoriam sine phantasia esse non posse; tum etiam phantasiæ vim non a sensu, sed a se potius imagines rerum habere.

AUGUSTINO NEBRIDIUS.

1. Epistolas tuas perplacet ita servare ut oculos meos. Sunt enim magnæ, non quantitate, sed rebus, et magnarum rerum magnas continent probationes. Illæ mihi Christum, illæ Platonem, illæ Plotinum sonabunt. Erunt igitur mihi, et ad audiendum propter eloquentiam dulces, et ad legendum propter brevitatem faciles, et ad intelligendum propter sapientiam salubres. Curabis ergo quod tunc menti sanctum bonumve fuerit visum, me docere. Illis autem litteris respondebis, cum de phantasia et memoria subtilius aliquid disputaris. Mihi enim ita ridetur, quod quamvis non omnia phantasia cum memoria sit, omnis tamen memoria sine phantasia esse non possit. Sed dicis : Quid, cum recordamur nos intellexisse, aut cogitasse aliquid? Contra hæc ego respondeo, et dico propterea hoc evenisse, quia cum intelleximus vel cogitavimus corporeum ac temporale aliquid, genuinus quod ad phantasiam pertinet : nam aut verba intellectui cogitationibusque nostris adiunximus, quæ verba sine tempore non sunt, et ad sensum vel phantasiam pertinent : aut tale aliquid intellectus noster cogitatione passus est, quod in animo phantastico<sup>1</sup> memoriam facere potuisset. Hæc ego inconsiderate ac perturbate, ut soleo, dixi : tu explorabis, et falso rejecto, veritatem in litteris conferes.

2. Audi aliud : cur, quæso te, non a se potius quam a sensu phantasiam habere omnes imagines dicimus? Potest

<sup>1</sup> In Mss. aliquot scribitur hic, *Lucianus*; et in Epist. 10, *Lucilianus* : mox in Victorino cod. legitur, *mei certe. Audiant me*, etc.

<sup>2</sup> Sic Mss. tres. At Edd. habent, *quod in animo phantasticam memoriam*, etc.

<sup>3</sup> Recognita est ad a. bl. bg. cb. g. gg. gv. n. r. sb. duos t. duos v. ad Am. Bad. Fr. et Lov.

\*\* Epistol. VI et VII ad Nebridium emendandis adhibuimus a. ll. bg. cb. ff. gg. gv. n. r. sb. vc. duos t. duos v. et Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Alias 114 : quæ autem 5 erat, nunc 138. Scripta circa Æt. an. 388.

(b) Alias 71 : quæ autem 6 erat, nunc 92. Scripta circa Æt. an. 380.

enim, quemadmodum animus intellectualis ad intelligibilia sua videnda a sensu admonetur potius quam aliquid accipit, ita et phantasticus animus ad imagines suas contemplandas, a sensu admoneri potius quam aliquid assumere. Nam forte inde contingit, ut ea quæ sensus non videt, ille tamen aspicere possit : quod signum est, in se et a se habere omnes imagines. De hac te quoque quid sentius, respondebis.

EPISTOLA VII (a).

Augustinus quæstionem utramque a Nebridio motam discutit. Memoriam sine phantasia esse posse. Animam sensibus non usam carere phantasiis. Objectio resolvitur.

NEBRIDIO AUGUSTINUS.

CAPUT PRIMUM.—*Memoriam sine phantasia esse posse.*

1 Proæmio supersidam, et cito incipiam quod me jamjamque vis dicere, præsertim non cito desiturus. Memoria tibi nulla videtur esse posse sine imaginibus vel imaginariis visis, quæ phantasiarum nomine appellare voluisti : ego alud existimo. Primum ergo videndum est non nos semper rerum prætereuntium meminisse, sed plerumque manentium. Quare, cum sibi memoria præteriti temporis vincit tenacitatem ; constat eam tamen partim eorum esse quæ nos deserunt, partim eorum quæ deseruntur a nobis. Nam cum recordor patrem meum, id utique recordor quod me deseruit, et nunc non est : cum autem Carthaginem, id quod est, et quod ipse deserui. In utroque tamen generum horum, præteritum tempus memoria tenet. Nam et illum hominem, et istam urbem, ex eo quod vidi, non ex eo quod video, memini.

2. Hic tu fortasse quæris : Quorsum ista? præsertim cum animadvertas utrumlibet horum non posse in memoriam venire, nisi viso<sup>1</sup> illo imaginario. At mihi satis est sic interim ostendisse, posse dici earum etiam rerum, quæ nondum interierunt, memoriam. Verum quid me adjuvet, facito intentus accipias. Nonnulli calumniantur adversus Socraticum illud nobilissimum inventum, quo asseritur, non nobis ea quæ discimus, veluti nova inseri, sed in memoriam recordatione revocari; dicentes memoriam præteritarum rerum esse, hæc autem quæ intelligendo discimus, Platone ipso auctore, manere semper, nec posse interire, ac per hoc non esse præterita : qui non attendunt illam visionem esse præteritam, qua hæc aliquando vidimus mente ; a quibus quia defluximus, et aliter alia videre cœpimus, ea nos reminiscendo revivere, id est, per memoriam. Quamobrem si, ut alia omittam, ipsa æternitas semper manet, nec aliqua imaginaria figmenta conquirat, quibus in mentem quasi vehiculis veniat, nec tamen venire posset, nisi ejus meminisset, potest esse quarumdam rerum sine ulla inaginatione memoria.

CAPUT II.—*Animam sensibus non usam carere phantasiis.*

3. Jamvero quod tibi videtur anima etiam non usa

<sup>1</sup> Ms. a., *nisi visu illo imaginario*. Alii Cdd., *viso*.

(a) Alias 72 : quæ autem 7 erat, nunc 143. Scripta circa idem tempus.

sensibus corporis corporalia posse imaginari, falsum esse convincitur isto modo. Si anima priusquam corpore utatur ad corpora sentienda, eadem corpora imaginari potest, et melius, quod nemo sanus ambigit, affecta erat antequam his fallacibus sensibus implicaretur, melius afficiuntur animæ dormientium quam vigilantium, melius phreneticorum quam tali peste carentium; his enim afficiuntur imaginibus, quibus ante istos sensus vanissimos nuntios affliciebantur: et aut verior erit sol quem vident illi, quam ille quem sani atque vigilantes; aut erunt veris falsa meliora. Quæ si absurda sunt, sicuti sunt, nihil est aliud illa imaginatio, mi Nelridi, quam plaga inflictæ per sensus, quibus non, ut tu scribis, commemoratio quædam fit ut talia formentur in anima, sed ipsa huius falsitatis illatio, sive, ut expressius dicatur, impressio. Quod sane te movet, qui fiat ut eas facies formasque cogitemus quas nunquam vidimus, acute movet. Itaque faciam quod ultra solum modum hanc epistolam porrigat; sed non apud te, cui nulla est pagina gratior, quam quæ me loquaciorem apporiat tibi.

4. Omnes has imagines, quas phantasias cum multis vocas, in tria genera commodissime ac verissime distribuere video: quorum est unum sensus rebus impressum, alterum putatis, tertium ratis. Primi generis exempla sunt, cum mihi tuam faciem, vel Carthaginem, vel familiarem quondam nostrum Verecundum (a), et si quid aliud manentium vel mortuarum rerum, quas tamen vidi atque sensi, in se animus format. Alteri generi subjiciuntur illa quæ putamus ita se habuisse vel ita se habere, velut cum disserendi gratia quædam ipsi fingimus nequaquam impediunt veritatem, vel qualia figuramus cum legimus historias, et cum fabulosa vel audimus vel componimus vel suspicamur. Ego enim mihi ut libet atque ut occurrit animo, Æneæ faciemingo, ego Medæ cum suis anguibus alitibus junctis iugo, ego Chremetis et alicujus Parmenonis. In hoc genere sunt etiam illa, quæ sive sapientes, aliquid veri talibus involventes figuris, sive stulti, variarum superstitionum conditores, pro vero attulerunt; ut est tartareus Phlegethon, et quinque antra gentis tenebrarum, et stylus septentrionalis continens cœlum, et alia poetarum atque hæreticorum mille portenta. Dicimus tamen et inter disputandum, puta esse tres super invicem mundos, qualis hic unus est; et, puta quadrata figura terram contineri; et similia. Hæc enim omnia ut se cogitationis tempestas habuerit, fingimus et putamus. Nam de rebus quod ad tertium genus attinet imaginum, numeris maxime atque dimensionibus agitur: quod partim est in rerum natura, velut cum totius mundi figura invenitur, et hanc inventionem in animo cogitantis imago sequitur; partim in disciplinis tanquam in figuris geometricis et rhythmicis musicis, et infinita varietate numerorum: quæ quamvis vera, sic ut ego autumo, comprehendantur, gignunt tamen falsas imaginationes quibus ipsa ratio vix resistit; tametsi nec ipsam disci-

plinam disserendi carere hoc malo facile est, cum in divisionibus et conclusionibus quosdam quasi calculos imaginamur.

5. In hac tota imaginum silva, credo tibi non videri primum illud genus ad animam, priusquam inlæreat sensibus, pertinere; neque hinc diutius disputandum: de duobus reliquis jure adhuc quæri posset, nisi manifestum esset animam minus esse obnoxiam falsitatibus, nondum passam sensibilibus sensuumque vanitatem: at istas imagines quis dubitaverit istis sensibilibus multo esse falsiores? Nam illa quæ putamus et credimus, sive fingimus, et ex omni parte omnino falsa sunt, et certe longe, ut cernis, veriora sunt quæ videmus atque sentimus. Jam in illo tertio genere quodlibet spatium corporale animo figuravero, quanquam id rationibus disciplinarum minime fallentibus cogitatio peperisse videatur, ipsis rursus rationibus arguentibus, falsum esse convinco. Quo fit ut nullo pacto animam credam nondum corpore sentientem, nondum per sensus vanissimos mortali et fugaci substantia verberatam, in tanta falsitatis ignominia jacuisse.

#### CAPUT III. — *Objectio resolvitur.*

6. Unde ergo evenit ut quæ non vidimus cogitemus? Quid putas, nisi esse vim quamdam minuendi et augendi animæ insitam, quam quocumque venerit necesse est afferat secum? quæ vis in numeris præcipue animadverti potest. Hac fit, verbi gratia, ut corvi quasi ob oculos imago constituta, quæ videlicet aspectibus nota est, demendo et addendo quædam, ad quamlibet omnino nunquam visam imaginem perducat. Hac evenit ut per consuetudinem volventibus sese in talibus animis, figure hujuscemodi velut sua sponte cogitationibus irruant. Licet igitur animæ imaginanti, ex his quæ illi sensus invexit, demendo, ut dictum est, et addendo, ea gignere quæ nullo sensu attingit tota; partes vero eorum quæ in aliis atque aliis rebus attingerat. Ita nos pueri apud mediterraneos nati atque nutriti, vel in parvo calice aqua visa, jam imaginari maria poteramus; cum sapor fragorum et cornorum, antequam in Italia gustaremus, nullo modo veniret in mentem. Hinc est quod a prima ætate cæci, cum de luce coloribusque interrogantur, quid respondeant non inveniunt. Non enim coloratas ulla patiuntur imagines, qui senserunt nullas.

7. Nec mirere quo pacto ea quæ in rerum natura figurantur et fingi possunt, non primo in anima quæ omnibus inest commista volvantur, cum ea nunquam extrinsecus senserit. Nam etiam nos cum indignando aut lætando, cæterisque hujuscemodi animi motibus, multos in nostro corpore vultus coloresque formamus, prius nostra cogitatio quod facere possimus tales imagines concipit. Consequuntur ista miris illis modis, et committendis cogitationi tuæ, cum in animæ sine ulla corporalium<sup>1</sup> figura falsitatum numeri actantur occulti. Ex quo intelliges velim, cum tam multos animi motus esse sentias expertes omnium, de

(a) Grammaticus et civis Mediolanensis, in cuius villam Aug. nondum baptizatus cum suis se receperat. Lib 9 Cou<sup>r</sup>. c. 5.

<sup>1</sup> sic elegantiores MSs. At excusi habent, corporalis figuræ.

quibus nunc quæris, imaginum, quolibet alio motu animam sortiri corpus quam sensibilibus cogitatione formarum, quas eam, priusquam corpore sensibusque utatur, nullo modo arbitror pati posse. Quamobrem pro nostra familiaritate, et pro ipsius divini juris fide sedulo monuerim, charissime mihi ac jucundissime, nullam cum istis infernis umbris copules amicitiam, neve illam quæ copulata est, cunctere divellere. Nullo enim modo resistitur corporis sensibus, quæ nobis sacratissima disciplina est, si per eos <sup>1</sup> inflictae plagis vulneribusque blandimur.

EPISTOLA VIII (a).

*Quanam cælestium potestatum in animam actione fiat, ut imagines ac somnia dormienti subreptant.*

AUGUSTINO NEBRIDIUS.

1. *Festinanti mihi ad rem pervenire, multum proceritiam, nullum placet exordium. Qui sit, mi Augustine, vel qui modus est ille, quo utuntur superiores potestates, quas cælestes intelligi volo, cum eis placet nobis dormientibus aliqua somnia demonstrare? Qui, inquam, modus est; id est, quomodo id faciunt, qua arte, quibus manganis <sup>2</sup>, quibusve instrumentis aut medicamentis? animumne <sup>3</sup> nostrum per cogitationes suas impellunt, ut nos etiam ea cogitando imaginemur? an ipsa in suo corpore, vel in sua phantasia, facta nobis offerunt et ostendunt? Sed si in suo corpore ea faciunt, sequitur ut et nos alios oculos corporeos intrinsecus habeamus cum dormimus, quibus illa videamus quæ illi in suo corpore formaverint. Si vero ad istas res non corpore adjuvantur suo, sed in phantastico suo ista disponunt, atque ita phantastica nostra contingunt, et fit visum quod est somnium; cur, quæso te, non ego phantastico meo tuum phantasticum ea somnia generare compello, quæ mihi primo in eo ipse formavi? Certe et mihi est phantasia, et quod volo potens est fingere, cum omnino nullum tibi facio somnium, sed ipsum corpus nostrum video in nobis somnia generare. Nam cum semel habuerit per affectum quo animæ copulatur, cogit nos idipsum miris modis per phantasiam simulare. Sæpe dormientes cum sitimus, bibere somniamus, et esurientes quasi comedentes videmur; et multa talia, quæ quasi commercio quodam a corpore in animam phantastice transferuntur. Hæc pro sui obscuritate, pro nostraque imperitia, ne mireris si minus eleganter minusque subtiliter explicata sunt: tu id facere quantum poteris laborabis.*

Edd., per eas. At Mss. magno consensu præferunt per eos, quod ad sensus refertur. Nam paulo supra dicitur: nihil est aliud imaginatio sensibilibus rerum hoc in corpore, quam plaga inflicta per sensus. Hinc intelliges in lib. de Vera Religione, c. 34, n. 64, id quod Augustinus adversus Manichæos dicit: *note qui resistat sensibus carnis, et plagis quibus per illos in anima vapulari.* Neque porro infernas umbras a quibus hic Nebridium revocat, intelligere alias videtur præter phantasias seu phantasmata illa quæ amplexabantur Manichæi, ex lib. 3 Confess. c. 6, et lib. 9, c. 4.

<sup>2</sup> Lov., machinis, cujus loco Mss. habent, manganis. Idem significat; hinc enim magganella, bellica quædam instrumenta. Suidas porro, *magganon paradoxon ta*, mirum quidpiam interpretatur: alicui, præstigias.

<sup>3</sup> Lov., aut medicamentis animam nostrum. Mutavimus nonnihil ad Mss. idem.

<sup>4</sup> In hac emendanda usi sumus cb. gg. gv. n. r. sb. vc. duobus l. duobus v. et Lov.

(a) Alias 243: quæ autem 8 erat, nunc 27. Scripta paulo

EPISTOLA IX (a).

*Questioni de somniis per superiores potestates inmissis respondet.*

NEBRIDIO AUGUSTINUS.

1. *Quoniam mei animi cognitor sis, fortasse tamen ignoras quantum velim præsentia tua frui. Verum hoc tam magnum beneficium Deus quandoque præstabit. Legi rectissimam epistolam tuam, in qua de solitudine questus es, et quadam desertione a familiaribus tuis, cum quibus vita dulcissima est. Sed quid aliud hic tibi dicam, nisi quod te non dubito facere? Confer te ad tuum animum, et illum in Deum leva, quantum potes. Ibi enim certius habes et nos, non per corporeas imagines, quibus nunc in nostra recordatione uti necesse est; sed per illam cogitationem, qua intelligis non loco esse nos simul.*

2. *Epistolas tuas cum considerarem, quibus non dubium tibi quærenti magna respondi, vehementer me illa terruit, qua percontaris quomodo fiat ut nobis a superioribus potestatibus vel a dæmonibus, et cogitationes quædam inserantur et somnia. Magna enim res est, cui tu quoque pro tua prudentia perspicias, non epistola, sed aut præsentis colloquutione, aut aliquo libello respondendum esse. Tentabo tamen, callens ingenium tuum, quædam quæstionis hujus lumina <sup>1</sup> præseminare, ut aut cætera tecum ipse contexas, aut posse ad rei tante probabilem investigationem perveniri minime desperes.*

3. *Arbitror enim omnem motum animi aliquid facere in corpore. Id autem usque ad nostros exire sensus, tam hebetes, tamque tardos, cum sunt majores animi motus; velut cum irascimur, aut tristes, aut gaudentes sumus. Ex quo licet conijcere, cum etiam cogitamus aliquid, neque id nobis in nostro corpore apparet, apparere tamen posse aëriis æthereisve animantibus (b), quorum et sensus acerrimus, et in cujus comparatione noster ne sensus quidem putandus est. Igitur ea quæ, ut ita dicam, vestigia sui motus animus figit in corpore, possunt et manere, et quemdam quasi habitum facere; quæ latentem cum agitata fuerint et contrectata, secundum agitantis et contrectantis voluntatem, ingerunt nobis cogitationes et somnia; atque id fit mira facilitate. Si enim nostrorum corporum terrenorum et tardissimorum exercitationes, agendis organis musicis, seu in funambulo, cæterisque hujuscemodi spectaculis innumerabilibus, ad quædam incredibilia pervenisse manifestum est; nequaquam est absurdum, eos qui aërio vel æthereo corpore aliquid in corporibus agunt, quæ naturali ordine penetrant, longe majore uti facilitate ad movendum quidquid volunt, non sentientibus nobis, et tamen inde aliquid perpercutibus. Ne*

<sup>1</sup> Lov., lumina. At Vss. et antiquiores Edd., *lumina*.

<sup>2</sup> Epist. IX et X ad Nebridium castigatæ sunt ad a. l. l. fg. cb. g. gg. gv. n. r. sb. ducst. dir's v. et ad Am. Bad. Fr. l. c. v. (n) Alias 113 prima: quæ autem 9 erat, nunc 40. Scripta circa idem tempus.

(b) Dæmonibus. Vide lib. 1 cont. Academ., c. 7. n. 29.

que enim etiam quomodo fellis abundantia nos ad iram crebriorem cogat sentimus; et tamen cogit, cum hæc ipsa, quam dixi, abundantia facta sit irascentibus nobis.

4. Sed hoc tamen si non vis simile a nobis pætereunter accipere, versa id cogitatione quantum potes. Nam si animo existat assidue aliqua difficultas agendi atque implendi quod cupit, assidue irascitur. Ira est autem, quantum mea fert opinio, turbulentus appetitus auferendi ea quæ facilitatem actionis impediunt. Itaque plerumque non hominibus tantum, sed calamo irascimur in scribendo, eumque collidimus atque frangimus; et alcatores tessaris, et pictores penicillo, et cuique instrumento quilibet, ex quo difficultatem se pati arbitratur. Hac autem assiduitate irascendi fel crescere etiam medici affirmant. Cremento autem fellis rursus et facile ac prope nullis causis existentibus irascimur. Ita quod suo motu animus fecit in corpore, ad eum rursus commovendum valebit.

5. Possunt latissime ista tractari, et multis rerum testimoniis ad certiorum pleniorumque perducere notitiam. Sed huic epistolæ adijunge illam quam tibi nuper de imaginibus et de memoria misi, et eam diligentius pertracta: nam minus plene a te intellecta, rescripto tunc mihi apparuit. Huic ergo quam nunc legis, cum adjunxeris de illa quod dictum tibi est, de naturali quadam facultate animi minuente et augente cogitatione quodlibet; fortasse etiam formæ corporum, quas nunquam vidimus, vel cogitando apud nos vel somnians figurentur<sup>1</sup>.

#### EPISTOLA X (a).

*De convictu cum Nebridio et secessione a mundanarum rerum tumultu.*

NEBRIDIO AUGUSTINUS.

1. Nunquam æque quidquam tuarum inquisitionum me in cogitando tenuit æstuantem, atque illud quod recentissimis litteris tuis legi, ubi nos arguis quod consulere negligamus ut una nobis vivere liceat. Magnum crimen, et, nisi falsum esset, periculosissimum. Sed cum probabilis ratio demonstrare videatur, hic nos potius quam Carthagini, vel etiam ruri, ex sententia posse degere, quid tecum agam, mi Nebridii, prorsus incertus sum. Mittaturne ad te accommodissimum tibi vehiculum? nam basterna<sup>2</sup> innoxie te veli posse noster Lucinianus auctor est. At matrem cogito, ut quæ absentiam sani non forebat, imbecilli multo

<sup>1</sup> Hic Epistola terminatur præ ad Lov. et veteres Mss. At apud Bad. Am. et Er. ad vocan figurentur, Epistola 14, de tractoexordio, recentissimis subiungitur continenter ab hisce verbis, tametsi actus, etc.

<sup>2</sup> In Edd., basterna. At in veteribus libris scribitur, basterna. Quæ vox apud Isidorum in Gloss. exponitur, lecta manualis; unde quibusdam videtur esse gestatoria sella, aut lectica, quæ famulorum manibus portabatur; aliis porro, lectica jumentorum dorso imponi solita, ex eodem Isidoro in Orig. lib. 20, c. 12; hujuscemodi erat illa de qua Gregorius Turon. in Franc. Hist. lib. 3, n. 26.

(a) Alias 116: quæ autem 10 erat, nunc 71. Scribitur circa idem tempus.

SANCT. AUGUST. II.

minus esse laturam. Veniamne ipse ad vos? At sic sunt qui nec venire mecum queant, et quos deserere nefas putem. Tu enim potes et apud tuam mentem suaviter habitare; ii vero ut idem possint, satagitur. Eamne crebro et redeam, et nunc tecum, nunc cum ipsis sim? At hoc neque simul, neque ex sententia vivere est. Non enim brevis est via, sed tanta omnino, cujus peragenda negotium sæpe suscipere, non sit ad optatum otium pervenisse. Huic accedit infirmitas corporis, qua ego quoque, ut nosti, non valeo quod volo, nisi omnino desinam quidquam plus velle quam valeo.

2. Profectiones ergo quas quietas et faciles haberi nequeas, per totam cogitare vitam, non est hominis de illa una ultima, quæ mors vocatur, cogitantis; de qua vel sola intelligi vere esse cogitandum. Dedit quidem Deus paucis quibusdam, quos gubernatores ecclesiarum esse voluit, ut et illam non solum expectarent fortiter, sed alacriter etiam desiderarent, et earum obeundarum labores sine ullo angore susciperent: sed neque iis qui ad hujusmodi administrationes temporalis honoris amore raptantur, neque rursum iis, qui cum sint privati, negotiosam vitam appetunt, hoc tantum bonum concedi arbitror, ut inter strepitus inquietosque conventus atque discursus, cum morte familiaritatem, quam quærimus, faciant; deificari enim utrisque in otio licebat. Aut si hoc falsum est, ego sum omnium, ne dicam stultissimus, certe ignavissimus, cui nisi proveniat quadam secunda cessatio, sincerum illud bonum gustare atque amare non possum. Magna secessionem a tumultu rerum labentium, mihi crede, opus est, ut non duritia, non audacia, non cupiditate inanis gloriæ; non superstitione credulitate fiat in homine, nihil timere. Hinc enim fit illud etiam solidum gaudium, nullis omnino lætitiis ulla ex particula conferendum.

3. Quod si in naturam humanam talis vita non cadit, ut aliquando eventit ista securitas? cur tanto eventit crebrius, quanto quisque in mentis penetralibus adorat Deum? cur in actu etiam humano plerumque ista tranquillitas manet, si ex illo adyto ad agendum quisque procedat? cur interdum et cum loquimur, mortem non formidamus; cum autem non loquimur, etiam cupimus? Tibi dico, non enim hoc quilibet dicerem, tibi, inquam, dico, cujus itinera in superna bene novi, tunc, cum expertus sæpe sis quam dulce vivat, cum amor corporeo animus moritur, negabis tandem totam hominis vitam posse intrepidam fieri, ut rite sapiens nominetur? aut hanc affectionem, qua ratio nititur, tibi accidisse unquam, nisi cum in intimis tuis angeris<sup>3</sup>, asserere audebis? Quæ cum ita sint, restare unum vides, ut tu quoque in commune consulas, quo vivamus simul. Quid enim cum matre agendum sit, quam certe frater Victor non deserit, tu multo melius calles quam ego. Alia scribere, ne te ab ista cogitatione averterem, nolui.

<sup>1</sup> In Mss. omittitur conjunctio, neque.

<sup>2</sup> In prius Edd. cui aliquando. Substituimus cur, ex Mss.

<sup>3</sup> Ita Lov. At Er., cum intimis angeris. Bad. Am. et Gemmeticensis cod., cum intimis tuis angeris. In cæteris fere Mss. cum in intimis tuis angeris; forte pro ageres.

(Tros.)

## EPISTOLA XI (a).

*Cur hominis susceptio Filio soli tribuitur, cum divina personæ sint inseparabiles.*

NEBRIDIO AUGUSTINUS.

1. Cum me vehementer agitarret questio, a te datum cum quadam etiam familiari oburgatione proposita, quoniam pacto una vivere possemus, et de hoc solo statuissem rescribere tibi, et rescripta flagitare, neque ad aliud aliquid, quod ad nostra studia pertinet, alitum avertere, ut inter nos istud ipsa terminaretur, vixi me securum feci recentis epistolæ tuæ brevissima et verissima ratio: propterea scilicet hinc non esse cogitandum, quia vel nos cum potuerimus ad te, vel tu cum potueris ad nos necessario venturus sis. Hinc ergo, ut dixi, securus effectus consideravi omnes epistolas tuas, ut viderem quarum responsionum debitor sim. In quibus tam multas quæstiones reperi, ut etiamsi facile dissolvi possent, ipso acervo cujusvis ingenium otiumque superarent. Tam vero difficiles sunt, ut etsi una earum mihi esset imposita, non dubitarem me onustissimum confiteri. Hec autem proæxtem ad id valet, ut tantisper desinas nova querere, donec toto ære alieno libereris, et de solo iudicio tuo mihi rescribas. Quamquam scio quam sit adversum me, qui tuarum divinarum cogitationum vel tantisper particeps esse differo.

2. Accipe igitur quid mihi videatur de susceptione hominis mystica quam propter salutem nostram factam esse religio, qua iulenti sumus, credendam cognoscendumque commendat: quam quæstionem non facillimam omnium elegi, cui potissimum responderem. Ista namque quæ de hoc mundo quærentur, nec satis ad beatam vitam obtinendam mihi videntur pertinere; et si aliquid afferunt voluptatis, cum investigantur, metuendum est tamen ne occupent tempus robis impendendum melioribus. Quamobrem quod ad hoc pertinet susceptum in præsentia, prius miror te esse commotum cur non Pater sed Filius dicatur hominem suscepisse, sed etiam Spiritus sanctus. Nam ista Trinitas catholica fide ita inseparabilis commendatur et creditur, ita etiam a paucis sanctis beatisque intelligitur, ut quidquid ab ea fit, simul fieri sit eximandum, et a Patre, et a Filio, et a Spiritu sancto: nec quidquam Patrem facere, quod non et Filius et Spiritus sanctus, nec quidquam Spiritum sanctum, quod non et Pater et Filius, nec quidquam Filium, quod non et Pater et Spiritus sanctus faciat. Ex quo videtur esse consequens, ut hominem Trinitas tota susceperit: nam si Filius suscepit, Pater autem et Spiritus sanctus non susceperunt, aliquid præter invicem faciunt. Cur ergo in mysteriis et sacris nostris hominis susceptio Filio tributa celebratur? Hæc est plenissima quæstio ita difficilis, et de re tam magna, ut nec sententia hic satis expedita, nec ejus probatio satis secure esse possit. Audeo tamen, siquidem ad

te scribo, significare potius quid meus animus habeat, quam explicare; ut cætera pro ingenio tuo et familiaritate nostra, qua fit ut me optime noveris, per te ipse conjectes.

3. Nulla natura est, Nebridi, et omnino nulla substantia quæ non in se habeat hæc tria, et præ se gerat: primo ut sit, deinde ut hoc vel illud sit, tertio ut in eo quod est maneat quantum potest. Primum illud causam ipsam naturæ ostendat, ex qua sunt omnia; alteram, speciem per quam fabricantur, et quodammodo formantur omnia; tertium, manentiam quamdam, ut ita dicam, in qua sunt omnia. Quod si fieri potest ut aliquid sit, quod non hoc vel illud sit, neque in genere suo maneat; aut hoc quidem aut illud sit, sed non sit, neque in genere suo maneat quantum potest; aut in suo genere quidem pro ipsius sui generis viribus maneat, sed tamen nec sit, neque hoc vel illud sit: fieri etiam potest, ut in illa Trinitate aliqua persona præter alias aliquid faciat. At si cernis necesse esse ut quidquid sit, continuo et hoc aut illud sit, et in suo genere maneat quantum potest, nihil tria illa præter invicem faciunt. Video adhuc partem me egisse hujus quæstionis, qua fit difficilis solutio. Sed breviter tibi aperire volui, si tamen egi quod volui, quam subtiliter, et quanta veritate in Catholica intelligatur hujusce inseparabilitas Trinitatis.

4. Nunc accipe quomodo possit non movere animum illud quod movet. Species quæ proprie Filio tribuitur, ea pertinet etiam ad disciplinam, et ad artem quamdam, si bene hoc vocabulo in his rebus utimur, et ad intelligentiam qua ipse animus rerum cogitatione formatur. Itaque quoniam per illam susceptionem hominis id actum est, ut quædam nobis disciplina vivendi, et exemplum præcepti, sub quarumdam sententiarum majestate ac perspicuitate insinuaretur, non sine ratione hoc totum Filio tribuitur. In multis enim rebus quas cogitationi et prudentiæ committitur, quamvis multa insint, aliquid tamen eminet, et ideo sibi proprietatem quamdam non absurde vindicat; velut in illis tribus generibus quæstionum, etiamsi quærat an sit, ibi est et quid sit, esse enim non potest profecto, nisi aliquid sit; ibi etiam, probandum improbandumve sit; quidquid enim est, nonnulla æstimatione dignum est: ita cum quæritur quid sit, necesse est ut et sit, et aliqua æstimatione pendatur. Hoc modo etiam cum quæritur quale sit, et aliquid est utique ita, cum sibi inseparabiliter juncta sunt omnia; nomen tamen quæstio non ex omnibus accipit, sed ut sese habuerit quærentis intentio. Ergo disciplina hominibus est necessaria, qua imbuerentur, et qua ad modum formarentur. Non tamen id ipsum quod per hanc disciplinam fit in hominibus, aut non esse possumus dicere, aut non appetendum; sed scire prius intendimus, et per quod conjiciamus aliquid, et in quo maneamus. Demonstranda igitur prius erat quædam norma et regula disciplinæ; quod factum est per illam susceptio hominis dispensationem quæ proprie Filio tribuenda est, ut esset consequens et ipsius Patris, id est unius principii ex quo sunt omnia co-

\* XI et XII non reperiuntur nisi in Vaticano exemplari.  
(a) Alias 268: quæ autem 11 erat, nunc 75. scripta circa  
Zem tempus.



gnitio per Filium, et quaedam interior et ineffabilis suavitas atque dulcedo, in ista cognitione permanendi contentendique omnia mortalia, quod donum et munus proprie Spiritui sancto tribuitur. Ergo cum agantur omnia summa communionem et inseparabilitate, tamen distincte demonstranda erant propter imbecillitatem nostram, qui ab unitate in varietatem lapsi sumus. Nemo enim quemquam erigit ad id in quo ipse est, nisi aliquantum ad id, in quo est ille, descendat. Habes epistolam, non quæ tuam curam de hac re finierit, sed quæ cogitationes tuas certe fortasse aliquo fundamento inchoaverit; ut cætera ingenio quod mihi notissimum est, persequaris, et pietate cui maxime standum est, consequaris.

## EPISTOLA XII (a).

*Questionem in superiore epistola perstrictam iterum tractandam suscipit.*

NEBRIDIO AUGUSTINUS.

1. Plures epistolas te scribis misisse quam accepimus; sed neque tibi possum non credere, neque mihi tu. Etsi enim rescribendo par esse non valeo; tamen non minore a me diligentia servantur litteræ tuæ, quam frequentantur abs te. Prolixiores autem nostras, non te amplius quam binas accepisse convenit inter nos; non enim misimus tertias. Sane recognitis exemplaribus animadverti quinque fere tuis rogationibus esse responsum; nisi quod una ibi quæstio quasi transeunter perstricta, quanquam non temere ingenio tuo commissa sit, non tamen fortasse satisfacit avaritiæ tuæ; quam refrens aliquantum opus est, et nonnulla compendia libenter feras. Ita plane ut si quidquam fraudo intelligentiam, dum sum parvus in verbis, nihil parcas mihi; sed tu jure, quo mihi valentius esset forte aliquid, si quidquam posset esse jucundius, totum quod debetur, efflagites. Hanc igitur epistolam numerabis inter minores epistolas meas, quam tibi, non sibi nihil mihi de acervo minuere. Non enim et tu mitis minores, quæ non eundem acervum augeant. Quare illud quod de Filio Dei quæris, cur ipse potius dicatur hominem suscepisse, quam Pater, cum simul uterque sit, dignosces facillime si sermocinationum nostrarum quibus, ut potuimus (nam ineffabile quiddam est), quid sit Dei Filius quo conjuncti sumus, recorderis. Quod ut hic breviter attingam, disciplina ipsa et forma Dei, per quam facta sunt omnia quæ facta sunt, Filius nuncupatur. Quidquid autem per susceptum illum hominem gestum est, ad eruditionem informationemque nostram gestum est.

(Vacat 67 linearum spatium in Ms. codice vaticano unde Epistola eruta est.)

## EPISTOLA XIII (b).

*Questionem de animæ quadam corpore, ad se nihil pertinentem, rogat dimittant.*

NEBRIDIO AUGUSTINUS.

1. Usitata tibi scribere non libet, nova non licet. At-

\* Recognovimus hanc in bl. cb. gg. gv. n. r. sb. vc. duobus t. duobus v. et in Lov.

(a) Alias 200: quæ autem 12 erat, nunc 67. Scripta circa idem tempus.

(b) Alias 218: quæ autem 15 erat, nunc 68. Scripta ante forte 380, certe ante 391.

terum enim video tibi non convenire, alterum non mihi vacare. Nam ex quo abii abs te, nulla mihi oportunitas, nullum otium datum est ea quæ inter nos querere solemus, agitando atque versandi. Sunt quidem hiemales nimis longæ noctes, nec a me totæ dormiuntur; sed se objiciunt magis cogitanda cum otium est, quæ diffirmando<sup>1</sup> sunt otio necessaria. Quid ergo faciam? mutusne apud te, an tacitus sim? Neutrum vis, neutrum volo. Quare age, atque accipe quod de me excudere potuit ultimum noctis, quamdiu exsequeretur, quo hæc epistola scripta est.

2. Necessè est te meminisse quod crebro inter nos sermone jactatum est, nosque jactavit anhelantes, atque æstuantes, de animæ scilicet vel<sup>2</sup> perpetuo quodam corpore, vel quasi corpore, quod a nonnullis etiam dici vehiculum recordaris. Quam rem certe, siquidem loco movetur, non esse intelligibilem, clarum est. Quidquid autem intelligibile non est, intelligi non potest. At quod intellectum fugit, si saltem sensum non refugit, æstimare inde aliquid verisimiliter<sup>3</sup> non usquequaque denegatur. Quod vero neque intelligi neque sentiri potest, temerariam nimis atque negatoriam gignit opinionem; et hoc de quo agimus tale est, si tamen est. Cur ergo, quæso te, non nobis ad hanc quæstiunculam indicimus ferias, et nos totos imprecato Deo in summam serenitatem naturæ summæ viventis attollimus?

3. Hic forsitan dicas, quanquam corpora percipi nequeant, multa nos tamen ad corpus pertinentia intelligibiliter posse percipere, ut est quod novimus esse corpus. Quis enim negat, aut quis hoc verisimile potius quam verum esse fateatur? Ita cum ipsum corpus verisimile sit, esse tamen in natura tale quiddam verisimum est: ergo corpus sensibile, esse autem corpus intelligibile judicatur; non enim posset aliter percipi. Ita nescio quid illud, de quo quærimus, corpus, quo inani anima, ut de loco ad locum transeat, putatur, quanquam etiamsi non sensibus nostris, tamen quibusdam longe vegetioribus sensibile sit, utrum tamen sit, intelligibiliter cognosci potest.

4. Hoc si dicas, veniat in mentem illud quod intelligere appellamus, duobus modis in nobis fieri: aut ipsa per se mente atque ratione intrinsecus, ut cum intelligimus esse ipsum intellectum; aut admonitione a sensibus, ut id quod jam dictum est, cum intelligimus esse corpus. In quibus duobus generibus illud primum per nos, id est, de eo quod apud nos est Deum consulendo; hoc autem secundum de eo quod a corpore sensuque nuntiatur, nibilominus Deum consulendo intelligimus. Quæ si rata sunt, nemo de illo corpore utrum sit intelligere potest, nisi cui sensus quidquam de illo nuntiari. In quo animalium numero si ullus est, nos quoniam non esse perspicimus, illud etiam perfectum puto, quod supra diceo cæperam, non ad nos istam pertinere quæstionem. Hæc etiam atque

<sup>1</sup> Lov., *definiendo*, pro quo Mss. omnes a nobis inspecti et unus Vaticanus habent, *diffirmando*.

<sup>2</sup> Sic Mss. At Lov., *velut perpetuo*.

<sup>3</sup> Lov., *verisimile*. Mss. porro, *vc: i imiliter*.

etiam cogites velim, et quod cogitando generis, ut noverim cures.

EPISTOLA XIV. (a).

*Quare sol non idem præstat quod cætera sidera. Veritas summa an hominis cujusque tallonem contineat.*

NEBRIDIO AUGUSTINUS.

1. Recentissimis litteris tuis respondere malui; non quod contempserim præcedentia quæsitæ tua, minusve me delectaverint, sed quod in respondendo majora quam opinaris molior. Quanquam enim longiorem, quam longissima est, epistolam tibi mittendam esse præscripseris, non tamen tantum habemus otii, quantum existimas, et quantum nos semper optasse nosti et optamus. Nec quæras cur ita sit: illa enim facilius quibus impediatur, quam cur impediatur exposuerim.

2. Scribis cur ego et tu cum simus singuli eadem multa faciamus, sol autem non idem faciat quod cætera sidera. Cujus rei causam conarer. Nam si eadem nos agimus, multa et ille cum cæteris agit: si non ille, nec nos. Ambulo et ambulas, movetur et moventur; vigilo et vigilas; luceat et lucent; disputo et disputas; circuit et circumveunt: tametsi actus animi nullo modo est iis, quæ videmus, comparandus. Si autem animus, ita ut æquum est, animo conferas, magis idem vel cogitare vel contemplari, vel si quid aliud commodius dicitur, si ullus eis inest animus, sidera quam homines consideranda sunt. Cæterum in corporum motibus, si, ut soles diligenter attendas, nihil omnino a duobus idem fieri potest. An tu cum deambulamus simul, statim idem nos agere existimas? Absit a prudentia tua. Septentrioni namque vicinior nostrum quæ deambulat, aut alterum pari motu antecedit, aut tardius ingreditur necesse est; neutrum tamen sentire potest. Sed tu, ni fallor, quid intelligamus, non quid sentiamus expectas. Quod si ab axe in meridiem tendamus, conjuncti nobis atque inhaerentes quantum valemus, innitamurque marmori lævi et æquali, vel etiam ebori, tam non potest esse amborum idem motus, quam venæ pulsus, quam forma, quam facies. Remove nos et pone Glauciam<sup>2</sup> prolem, nihil egeris. Quippe his etiam simillimis geminis tanta est necessitas ut proprie moveantur, quanta fuit ut singuli nascerentur:

3. At enim hoc, inquires, rationi tantum: quod autem sol ab astris differt, sensibus etiam clarum atque manifestum est. Si magnitudinem me cogis respicere, nosti de intervallis quam multa dirantur, et ad quantum incertum perspicuitas ista revocetur. Sed ut concedam ita esse ut appareat, sic enim et credo, cujus

<sup>1</sup> Apud Bad. Am. et Er. reliqua pars hujus Epistolæ confunditur cum Epist. 9, detractis videlicet verbis quæ hucusque præmittuntur. Attamen antiqui Mss. Vaticani duo, Gervasiani collegii Parisiensis cod. Corbeiensis annorum fere 900, alique optimæ notæ, necnon Lov. hanc Epistolam æorsim totamque exhibent ut hic edita est.

<sup>2</sup> Mss. prope omnes, *Clauciam prolem*.

Hanc emendavimus ad a. bl. bg. cb. g. gg. gv. u. r. sb. duos t. duos v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 115 secunda: quæ autem 14 erat, nunc 72 scripta circa idem tempus.

tandem et sensum fecellit illa proceritas Nævii pedo longioris quam qui est sex longissimus<sup>1</sup> cui te credo nimium quæsisse hominem æqualem, et cum minime reperisses, usque in ejus formam nostram epistolam tendere voluisse. Quare cum in terris quoque aliquid tale existat, nihil de celo puto esse mirandum. Si autem te movet, quod præter solem nullius sideris lumen implet diem; quis, quæso te, hominibus tantus apparuit quantus ille homo quem Deus suscepit, longe aliter quam cæteros sanetos atque sapientes? Quem si cum aliis sapientibus<sup>2</sup> conferas, majori distantia continetur, quam collatione solis cætera sidera: Quam sane similitudinem diligenter intueri. Fieri enim potest mente qua excellis, ut quædam quæstionem de homine Christo a te propositam transeuntes dissolverimus.

4. Item quæris utrum summa illa veritas et summa sapientia et forma rerum, per quem facta sunt omnia, quem Filium Dei unicum sacra nostra profitentur, generaliter hominis, an etiam uniuscujusque nostrum rationem contineat. Magna quæstio. Sed mihi videtur, quod ad hominem faciendum attinet, hominis quidem tantum non meam vel tuam ibi esse rationem; quod autem ad orbem temporis, varias hominum rationes in illa sinceritate vivere. Verum hoc cum obscurissimum sit, qua similitudine illustrari possit ignoro: nisi forte ad artes illas quæ insunt animo nostro confugiendum est. Nam in disciplina metiendi una est anguli ratio, una quadrati. Itaque quoties demonstrare angulum volo, non nisi una ratio anguli mihi occurrat. Sed quadratum nequaquam scriberem, nisi quatuor simul angulorum rationem intuerer: ita quilibet homo una ratione, qua homo intelligitur, factus est. At ut populus fiat, quamvis et ipsa una ratio, non tamen hominis ratio, sed hominum. Si igitur pars hujus universi est Nebridius, sic<sup>3</sup> est, et omne universum partibus confit; non potest universi conditor Deus rationem partium non habere. Quamobrem quod plurimorum hominum ibi ratio est, non ad ipsum hominem pertinet, quanquam miris rursus modis ad unum omnia redigantur. Sed tu id commodius cogitabis: his contentus sis interim peto, quanquam jam excesserim Nævium.

EPISTOLA XV. (a)

*Significat scriptum a se opusculum de religione, transmittendum Romaniano, quem hortatur ut otium datum bene collocet.*

ROMANIANO AUGUSTINUS.

1. Non hæc epistola sic inopiam chartæ indicat, ut

<sup>1</sup> Bad. Am. et Er. habent: *Ne septem pedes longiores quam sex longissima*. Lov.: *Ne septem p dum longioris quam quæ sex longissimas*. Sed legendum haud dubie uti Mss. ope correximus, quanquam sic in illis scribatur *ne trij* nomen, videri ut possit significari, *ne septem*: sed nostram lectionem confirmat id quod in fine Epistolæ præferunt excessisse Nævium; ubi rursus in Edd. corrupte legitur, *excessim ventiam*.

<sup>2</sup> Sic Mss. duo Vaticani [*hominibus*].

<sup>3</sup> Recognita est ad a. bl. cb. g. gg. gv. n. r. sb. duos t. duos v. et ad Lov.

(a) Alias 115: quæ att. 15 erat, nunc 73. Scripta an. 390.

membranas saltem abundare testetur. Tabellas eburneas quas habeo, avunculo tuo cum litteris misi. Tu enim huic pelliculæ facilius ignosces, quia differri non potuit quod ei scripsi, et tibi non scribere etiam ineptissimum existimavi. Sed tabellas, si quæ ibi nostræ sunt, propter hujusmodi necessitates, mittas peto. Scripsi quiddam de catholica religione, quantum Dominus dare dignatus est, quod tibi volo ante adventum meum mittere, si charta interrim non desit. Tolerabis enim qualemcumque scripturam ex officina majorum<sup>1</sup>. De codicibus, præter libros de Oratore, totum mihi excidit. Sed nihil amplius rescribere potui, quam ut ipse sumeres quos liberet, et nunc in eadem maneo sententia. Absens enim quid plus faciam non invenio.

2. Gratissimum mihi est, quod in ultima epistola me participem domestici tui gaudii facere voluisti. Sed,

Mene salis placidi vultum fluctusque quietos  
Ignorare jubes?

(Virg. V. Æneid.)

quanquam nec me jubeas, nec ipse ignores. Quare si ad melius cogitandum quies aliqua data est, utere divino beneficio. Nec enim debemus nobis, cum ista proveniunt, sed illis per quos proveniunt, gratulari: quoniam justa, et officiosa, et pro suo genere pacatior atque tranquillior rerum temporalium administratio recipiendorum æternorum meritum gignit, si non teneat cum tenetur, nec implicet cum multiplicatur, si non cum pacatur<sup>2</sup> involvat. Ipsius enim Veritatis ore dictum est: Si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est quis dubit vobis (Luc. xvi, 12)? Laxatis ergo curis mutabilium rerum, bona stabilia et certa quæramus, supervolentis terrenis opibus nostris. Nam et in mellis copia, non frustra pennas habet apicula; necat enim hærentem.

#### EPISTOLA XVI. (o)

Maximus grammaticus Madaurensis Augustino, excusans a Paganis unum Deum variis nominibus coli, indignans mortuos homines Gentium diis præferri, irridens Punica quædam nomina; persringens, opinatur, Christianos, quod venerarent sepulcra martyrum, ac notans quod profanos ad sua sacra non admitterent.

MAXIMI MADAURENSIS<sup>3</sup> AD AUGUSTINUM.

1. Avens crebro tuis affatibus lætificari, et instinctu tui sermonis, quo me paulo ante jucundissime salva chartula pulsasti, paria redhibere non destiti, ne silentium æneum pœnitundinem appellares. Sed quæso ut si hæc quasi seniles artus esse duxeris, benignarum aurium indulgentia prosequaris. Olympum montem deorum esse habitaculum, sub incerta fide Græcia fabulatur. At vero

<sup>1</sup> Mss. septem habent, ex officina Majorini; antiquiores Edd. ad marginem, ex officina meorum. Num forte sic textus interpungendus est? Ex officini majorum de codicibus, etc.

<sup>2</sup> Mss. prope omnes, putatur. Forte pro portatur.

<sup>3</sup> In Mss. tribus Maximus Madaurensis Grammatici titulo donatur.

<sup>4</sup> Hæc Epist. et XVII ad Maximum recensitæ sunt ad a. a. bl. hn. bg. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. sb. t. duos vc. quinque v. et ad Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Alias 45: quæ autem 16 erat, nunc 74. Scripta forte circa an. 390.

nostræ urbis forum salutarium numinum frequentia possessionem nos cernimus et probamus. Equidem unum esse Deum summum, sine initio, sine prole naturæ, ceu patrem magnum atque magnificentum, quis tam demens, tam mente captus neget esse certissimum? Hujus nos virtutes per mundanum opus diffusas, multis vocabulis invocamus, quoniam nomen ejus cuncti proprium videlicet ignoramus. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est. Ita fit ut dum ejus quasi quadam membra carptim, variis supplicationibus prosequimur, lotum calere profecto videamur.

2. Sed impatientem me esse tanti erroris, dissimulare non possum. Quis enim ferat Jovi fulmina vibranti præferri Mygdonem<sup>1</sup>; Junoni, Minervæ, Veneri, Vestæque Sanaem, et cunctis, proh nefas! diis immortalibus archimartyrem Namphanionem? inter quos Lucas etiam haud minore cultu suspicitur<sup>2</sup>, atque alii interminato numero (diis hominibusque odiosa nomina) qui conscientia<sup>3</sup> nefandorum facinorum, specie gloriosæ mortis, scelera sua sceleribus cumulantes, dignum moribus factisque suis exitum maculati reppererunt. Horum busta, si memoratu dignum est, relictis templis, neglectis majorum suorum manibus, stulti frequentant, ita ut præsigium vatis illius indigne ferentis emineat:

Inque Deum templis juravit Roma per umbras.  
(Lucanus.)

Sed mihi hac tempestate propemodum videtur bellum Actiacum<sup>4</sup> rursus exortum, quo Ægyptia monstra in Romanorum deos audcant tela vibrare, minime duratura.

3. Sed illud quæso, vir sapientissime, uti remoto sæcundiarum robore atque exploso, qua cunctis clarus es, omiſsis etiam quibus pugnare solebas Chrysippeis argumentis, postposita paululum dialectica, quæ nervorum suorum luctamine nihil certi cuiquam relinquere nititur, ipsa re approbes, quis sit iste Deus quem vobis, Christiani, quasi proprium vindicatis, et in locis abditis præsentem vos videre componitis. Nos etenim deos nostros lucè palam ante oculos atque aures omnium mortalium piis precibus adoramus, et per suaves hostias propitios nobis efficimus, et a cunctis hæc cerni et probari contendimus.

4. Sed ulterius huic certamini me senex invalidus subtrahō, et in sententiam Maytuani rhetoris libenter pergo:

Trahit sua quemque voluptas.  
(Virg. in Buc. Ecl. 2.)

Post hæc non dubito, vir eximie, qui a mea secta deviasi, hanc epistolam aliquorum furto detractam, flammis vel quolibet pacto perituram. Quod si acciderit, erit damnum chartulæ, non nostri sermonis, cujus exemplar penes omnes religiosos perpetuo retinebo. Dii te servent, per quos et eorum atque cunctorum mortalium communiem.

<sup>1</sup> Mss. duodecim Mygdonem, ac paulo post habent Jertique, Sanaem. In pro Sanaem: nonnulli etiam Namphanionem, pro Namphanion m. Porro celebratur martyr Namphanio in Martyrolog. Rom. ad diem 4 Julii.

<sup>2</sup> Mss. quinque, suscipitur.

<sup>3</sup> Mss. plures: atque alia interminato numero, diis hominibusque odiosa nomina, quæ conscientia nefandorum, etc.

<sup>4</sup> Mss. octo: Bellum Actiacum rursus exortum. Quatuor vel, Actiacum. Alii Edd., Actiacum.

patrem, universi mortales, quos terra sustinet, mille modis concordia discordia veneramur et colimus.

EPISTOLA XVII (a).

Augustinus Maximo grammatico respondet ad superiora, sed sic ut ostendat indigna quibus respondeatur, digna quae rideantur.

AD MAXIMUM MADAURENSEM <sup>1</sup>.

1. Serikenne aliquid inter nos agimus an joculari libet? Nam sicut tua epistola loquitur, utrum causae ipsius infirmitate, an morum tuorum comitate sit factum, ut malles esse facitior quam paratior, incertum habeo. Primo enim Olympi montis et fori vestri comparatio facta est: quae hescio quo pertinuerit, nisi ut me commonefaceret in illo monte Jovem castra posuisse, cum adversus patrem bella gereret, ut ea docet historia, quam vestri etiam sacram vocant; et in isto foro recordarer esse in duobus simulacris unum Martem nudum, alterum armatum, quorum demonium infestissimum civibus, porrectis tribus digitis contra collocata statua humana comprimeret. Ergone unquam ego crederim, mentione illius fori facta, numismum talium memoriam mihi te renovare voluisse, nisi joculari potius quam serio agere maluisses! Sed illud plane quo tales deos quaedam Dei unius magni membra esse dixisti, admoneo, quia dignaris, ut ab hujusmodi sacrilegis faciliis te magnopere abstineas. Siquidem illum Deum dicis unum, de quo, ut dictum est a veteribus, docti indocilique consentiunt, hujusne te membra dicis esse, quorum immanitatem, vel, si hoc mavis, potentiam, mortui hominis imago compescit? Plura hinc possem dicere; vides enim pro tua prudentia, quam locus late iste pateat reprehensioni. Sed me ipse cohibeo, ne a te rhetorice potius quam veridice agere existimer.

2. Nam quod nomina quaedam Punica mortuorum collegisti, quibus in nostram religionem festivas, ut tibi visum est, contumelias jaciendas putares, nescio atrum refellere debeam, an silentio praeterire. Si enim res istae videntur tam leves tuae gravitati quam sunt, joculari mihi non multum vacat. Si autem graves tibi videntur, miror quod nominum absurditate commoto, in mentem non venerit habere tuos et in sacerdotibus Eucaddires <sup>2</sup>, et in numinibus Abaddires. Non <sup>3</sup> puto ego ista tibi cum scriberes in animo non fuisse, sed more humanitatis et leporis tui, commonefacere nos voluisti ad relaxandum animum, quanta in vestra superstitione ridenda sint. Neque enim usque adeo te ipsum oblivisci potuisses, ut homo Afer scribens Afris, cum simus utrique in Africa constituti, Punica nomina exagitanda existimares. Nam si ea vocabula interpretemur, Namphanio quid aliud significat, quam boni pedis hominem, id est cujus adventus afferat aliquid felicitatis; sicut solemus dicere, secundo pede introisse, cujus introitum prosperitas aliqua consecuta sit?

<sup>1</sup> In Mss. tribus Maximus Madaurensis Grammatici titulo donatur.

<sup>2</sup> In pluribus Mss., Eucaddares.

<sup>3</sup> Er. Guill. Ven. Lov. ferunt, Nam, pro Non. M.

(a) Alias 44: quae autem 17 erat, nunc 39. Scripta circa idem tempus.

Quae lingua si improbatur abs te, nega Punicis libris, ut a viris doctissimis proditur, multa sapienter asse mandata memoriae. Peniteat te certe ibi natum, ubi hujus linguae cunabula recalent. Si vero et sonus nobis non rationabiliter displicet, et me bene interpretatum illud vocabulum recognoscis, habes quod succenseas Virgilio tuo, qui Herculem vestrum ad sacra, quae illi ab Evandro celebrantur, invitat hoc modo:

Et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.

(Virg. Aenid. VIII.)

Secundo pede optat ut veniat. Ergo ventru Herculem optat Namphanionem, de quo tu multum nobis insultare dignaris. Verumtamen si ridere delectat, habes apud vos magnam materiam facietiarum: deam Stercutium, deam Cloacinam, Venerem Calvam, deum Timorem, deam Palloriam, deam Febrem. et cetera innumerabilia hujuscemodi, quibus Romani antiqui simulacrorum cultores templa fecerunt, et colenda censuerunt: quae si negligis, Romanos deos negligis; ex quo intelligeris non Romanis initiatus sacris, et tamen Punica nomina <sup>4</sup>, tanquam numinum <sup>5</sup> Romanorum altaribus deditus, contemnis ac despicias.

3. Sed mihi videris omnino plus quam nos fortasse illa sacra nihili pendere, sed ex eis nescio quam captare ad hujus vitae transitum voluptatem: quippe qui etiam non dubitaveris ad Maronem confugere, ut scribis, et ejus versu te tueri, quo ait:

Trahit sua quemque voluptas.

(Id. in Buc. Ecl. 3.)

Nam si tibi auctoritas Maronis placet, sicut placere significas, profecto etiam illud placet:

Primus ab aethereo venit Saturnus Olympo,  
Arma Jovis fugiens, et regnis exsul ademptis.

(Id. Aenid. VIII.)

et cetera, quibus cum atque hujuscemodi deos vestros vult intelligi homines fuisse. Legerat enim ille multam <sup>6</sup> historiam vetusta auctoritate roboratam, quam etiam Tullius legerat, qui hoc idem in dialogis plus quam postulare auderemus commemorat, et perducere in hominum notitiam, quantum illa tempora patiebantur, molitor.

4. Quod autem dicis, eo nostris vestra sacra praeponi, quod vos publice colitis deos, nos autem secretioribus conventiculis intumur: primo illud abs te quero, quomodo oblitus sis Liberum illum, quem paucorum sacratorum oculis committendum putatis. Deinde tu ipse judicas nihil aliud te agere voluisse, cum publicam sacrorum vestrorum celebrationem commemorares, nisi ut nobis decuriones et primates civitatis per plateas vestrae urbis bacchantes ac furentes, ante oculos quasi spectacula poneremus: in qua celebritate, si numine inhabitamini, certe videtis quale illud sit quod admittit mentem. Si autem fingitis; quae sunt ista etiam in publico vestra secreta, vel quo pertinet tam turpe mendacium? deinde cur nulla futura canitis, si vates estis? aut cur spoliatis circumstantes, si sani estis?

<sup>4</sup> Lov., numina, sed melius Mss., nomina.

<sup>5</sup> Sic Mss. octo [ numinum ].

<sup>6</sup> Ita in quindecim Mss. et in antiquioribus editionibus. Ad apud Lov. habetur, legerat Euhemeri historiam.

5. Cum igitur hæc nos et alia, quæ nunc prætermittenda existimo, per epistolam tuam feceris recordari, quid nos non derideamus deos vestros, quos abs te ipso subtiliter derideri nemo non intelligit, qui et ingenium tuum novit, et legit litteras tuas? Itaque si aliquid inter nos his de rebus vis agamus, quod ætati tuæ prudentiæque congruit, quod denique de nostro proposito jure a charissimis nostris flagitari potest, quero aliquid nostra discussione dignum: et ea pro vestris numeribus cura dicere, in quibus non te causæ prævaricatorem putemus, quo nos magis commoneas quæ contra illos dici possunt, quam pro eis aliquid dicas. Ad summam tamen, ne te hoc lateat, et in sacrilega convicia imprudentem trahat, scias a Christianis catholicis, quorum in vestro oppido etiam ecclesia constituta est, nullum colî mortuorum, nihil denique ut numen adorari, quod sit factum et conditum a Deo, sed unum ipsum Deum qui fecit et condidit omnia. Dissenterent ista latius, ipso vero et uno Deo adjuvante, cum te graviter agere velle cognovero.

## EPISTOLA XVIII \* (a).

*Naturarum genus triplex perstringitur.*

AUGUSTINUS CÆLESTINO.

1. O utinam possem assidue tibi aliquid dicere! Id autem aliquid est, ut curis exueremur inaniibus, et curis indueremur utilibus. Nam de securitate nescio utrum quidquam in hoc mundo sperandum sit. Scripsi, nec recepi ulla rescripta. Mihi adversum Manichæos libros, quos paratos et emendatos mittere petui, nec quidquam ex illis iudicii motusque nostri votum mihi factum est. Nunc eos repetere jam me, vos autem restituere convenit. Peto itaque ne differatis eos remittere cum rescriptis, quibus nosse cupio quid de illis geritis, vel adhuc ad illum errorem expugnandum, quid armaturæ vobis opus esse arbitremini.

2. Sane quoniam te novi, accipe hæc quiddam grande et breve. Est natura per locos et tempora mutabilis, ut corpus. Et est natura per locos nullo modo, sed tantum per tempora etiam ipsa mutabilis, ut anima. Et est natura quæ nec per locos, nec per tempora mutari potest; hoc Deus est. Quod hic insinuari quoquo modo mutabile, creatura dicitur; quod immutabile, Creator. Cum autem omne quod esse dicimus, in quantum manet dicamus, et in quantum unum est, omnis porro pulchritudinis forma unitas sit: vides profecto in ista distributione naturarum, quid summe sit, quid infime, et tamen sit; quid medie, majusque infimo, et minus summo sit. Summum illud est ipsa beatitas: infimum, quod nec beatum esse potest, nec miserum: quod vero medium, vivit inclinatione ad infimum, miscere; conversione ad summum, beate vivit. Qui Christo credit, non diligit infimum, non superbit in medio, atque ita summo inherere fit

\* Ad a. bl. cb. ff. g. gg. sb. th. gv. n. vc. duos t. et duos v. recognita est, et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 63: quæ autem 18 erat, nunc 81. Scripta forte circa idem tempus.

idoneus: et hoc est totum quod agere jubemur, vivemur, accendimur.

## EPISTOLA XIX \* (a).

*Gato, quem forte disputatione traxerat ad Ecclesiam, mittit suos libros legendos, adhortans ut perseveret in bono proposito.*

GAIO<sup>1</sup> AUGUSTINUS.

1. Ut abs te abscessimus, dici non potest quanta suavitate nos perfuderit recordatio tui, ac sæpe perfundat. Recolimus enim ardore inquisitionis tuæ, cum esset mirabilis, non fuisse perturbatam modestiam disputandi. Nam neque flagrantius percontantem, neque tranquillius audientem, quemquam facile invenirem. Vellem itaque tecum multum loqui: non enim multum esset, quantumcumque esset, si tecum loquerer. Sed quia difficile est, quid opus est causas querere? Prorsus difficile est: erit fortasse aliquando facillimum; ita Deus velit: nunquid certe aliud est. Dedit ergo negotium fratri, per quem litteras misi, ut omnia nostra legenda præbeat prudentissimæ Charitati tuæ. Non enim aliquid meum inculcabit invito; novi enim quid benignitatis in nos animo geras; quæ tamen si lecta probaveris, et vera percideris, nostra esse non putes, nisi quia data sunt, eoque te convertas licet, unde tibi quoque est ut ea probares datum. Nemo enim quod legit, in codice ipsa cernit verum esse, aut in eo qui scripserit; sed in se potius, ad ejus menti quoddam non vulgariter candidum, sed a fæce corporis remotissimum lumen veritatis impressum est. Quod si falsa aliqua atque improbanda compereris, de humano nullo iræcatus scius, et ea vera nostra esse deputes. Hortarer autem te ad quaerendum, nisi videre mihi viderer hiñtia quadam oracordis tui; hortarer etiam, ut quod verum cognoveris viriliter teneas, nisi præ te ferres evidentissimum robur animi et consilii tui. Totum enim se mihi brevi tempore, prope discussis corporis tegumentis, quod in te vivit, aperuit. Neque ullo modo si erit Domini nostri misericordiasima providentia, ut a catholico Christi grege tu vir tam bonus et egregio cordatus alienus sis.

## EPISTOLA XX \*\* (b).

*Antonino pro existimatione bona ac dilectione sibi impensa gratias refert Augustinus, optatque ut familia ipsius tota catholicam religionem profiteatur.*

AUGUSTINUS ANTONINO<sup>2</sup>.

1. Cum a duobus tibi scripta de berentur, cumulatissime magis pars reddita est, quod unum nostrum

<sup>1</sup> Apud Lov. scribitur *Gaius*. At in Vsa. et antiquioribus editionibus., *Gaius*.

<sup>2</sup> Apud Bad. Am. Er. scribitur, *Antonino*. At apud Lov. et præstantiores Aaa., *Antonino*.

\* Recensita est ad a. bl. cb. ff. g. gg. gv. n. r. sb. th. ve. duos t. duos v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

\*\* Ad eos demum codices collata est una, excepto, r.

(a) Alias 84: quæ autem 19 erat, nunc 82. Scripta forte circa idem tempus.

(b) Alias 126: quæ autem 30 erat, nunc 233. Scripta circa idem tempus.

præsentem vides, cujus ex ore cum me quoque accipis, poteram non rescribere, nisi ipso jubente fecissem, quo proficiscente supervacancum videbatur esse quod feci. Quapropter fertilius tecum fortasse colloquor, quam si coram adessem, cum et epistolam meam legis, et cum audis in cujus pectore me habitare optimo nosti. Cum magno gaudio litteras Sanctitatis tuæ consideravi atque digessi, quod et christianum animum tuum sine ullo fuco iniqui temporis, et in nos amicissimum præ se gerunt.

2. Gratulor tibi, et gratias ago Deo et Domino nostro de spe et fide et charitate tua tibi que apud eum, quod de nobis tam bene existimas ut fideles Dei servos esse credas, idque ipsum in nobis corde purissimo diligas: quanquam hinc etiam gratulandum benevolentiae tuæ potius, quam gratiæ tibi agendæ sint. Tibi enim prodest ipsam diligere bonitatem, quam profecto diligit qui eum diligit quem credit bonum, sive ille se ita, sive aliter quam creditur habeat. Unus tantum in hac re cavendus est error, ne quisquam non de homine, sed de ipso hominis bono aliter sentiat, quam veritas postulat. Tu vero, frater dilectissime, qui nullo modo erras credendo vel sciendo, magnum bonum esse libenter Deo casteque servire, cum quemlibet hominum<sup>1</sup> propterea diligis, quod hujus boni participem credis, tecum est fructus tuus, etiam si ille non ita sit. Quapropter tibi de hac re gratulandum est; illi autem, non si propterea diligitur, sed si talis est, qualem esse existimat a quo propterea diligitur. Quales itaque nos simus, quantumque in Deum promoverimus, ipse viderit, cujus non solum de hominis bono, sed de homine ipso non potest errare iudicium. Tibi ad mercedem beatitudinis, quod ad hanc rem attinet, satis est, quod nos tales credens quales oportet esse servos Dei, toto sinu cordis amplecteris. Gratias vero tibi uberes agimus, quod nos cum laudas, tanquam tales simus, mirabiliter hortaris, ut tales esse cupiamus; uberioribus etiam, si non solum te commendes orationibus nostris, sed etiam non prætermittas orare pro nobis. Gravior est enim Deo pro fratre deprecatio, ubi sacrificium charitatis offertur.

3. Parvulum tuum plurimum saluto, et secundum præcepta Domini salutaria opto grandescere. Domui quoque tuæ unam fidem et devotionem veram, quæ sola catholica est, provenire desidero et precor: in quam rem, si quam forte aliam nostram operam necessariam existimas, ne tibi vindicare dubites et communi domino fretus et jure charitatis. Illud sane admonuerim religiosissimam prudentiam tuam, ut timorem Dei non irrationabilem vel inseras infirmiori vasi tuo, vel nutrias, divina lectione gravique colloquio. Nemo enim fere sollicitus de statu animæ suæ, atque ob hoc sine pertinacia inquirendæ voluntati Domini intentus est, qui bono demonstratore usus non dignoscat quid inter schisma quodlibet atque unam Catholicam intersit.

<sup>1</sup> Mss. duo v., cum quemlibet hominem. Recte.

EPISTOLA XXI (a).

*Augustinus in presbyterum Hipponensem ordinatus, præsertim ad dispensandum verbum Dei, secumque revertens quam difficile sit sacerdotem pium agere, obsecrat Valerium ut patiatr ipsum in recessu precibus et studio hoc agere, ut sit idoneus imposito muneri.*

Domino beatissimo et venerabili, in conspectu Domini sincera charitate clarissimo patri VALERIO episcopo, AUGUSTINUS presbyter, in Domino salutem.

1. Ante omnia peto, ut cogitet religiosa prudentia tua, nihil esse in hac vita, et maxime hoc tempore, facilius et lætius, et hominibus acceptabilius episcopi, aut presbyteri, aut diaconi officio, si perfunctorie atque adulatorie res agatur: sed nihil apud Deum miserius, et tristius, et damniabilius. Item nihil esse in hac vita, et maxime hoc tempore difficilius, laboriosius, periculosius episcopi, aut presbyteri, aut diaconi officio; sed apud Deum nihil beatius, si eo modo militetur quo noster imperator jubet. Quis autem iste sit modus, nec a pueritia, nec ab adolescentia mea didici: et eo tempore quo discere cœperam, vis mihi facta est, merito peccatorum meorum (nam quid aliud existimem nescio), ut secundus locus gubernaculorum mihi traderetur, qui remum tenere non noveram.

2. Sed arbitror Dominum meum propterea me sic emendare voluisse, quod multorum peccata nautarum, antequam expertus essem quid illic agitur, quasi doctior et melior reprehendere audebam. Itaque postquam missus sum in medium, tunc sentire cœpi temeritates reprehensionum mearum; quanquam et antea periculosissimum iudicarem hoc ministerium. Et hinc erant lacrymæ illæ quas me fundere in civitate, ordinationis meæ tempore, nonnulli fratres animadvertenterunt, et nescientes causas doloris mei, quibus potuerunt sermonibus, qui omnino ad vulnus meum non pertinerent, tamen bono animo consolati sunt. Sed multo valde ac multo amplius expertus sum, quam putabam: non quia novos aliquos fluctus aut tempestates vidi quas ante non noveram, vel non audieram, vel non legeram, vel non cogitaveram; sed ad eas evitandas aut perferendas solertiam et vires meas omnino non noveram, et alicujus momenti arbitrabar. Dominus autem irrisit me, et rebus ipsis ostendere voluit meipsum mihi.

3. Quod si non damnando, sed miserando fecit, hoc enim spero certe vel nunc cognita ægritudo mea, debeo Scripturarum ejus medicamenta omnia perscrutari, et orando ac legendo agere, ut idonea valetudo animæ meæ, ad tam periculosa negotia tribuatur; quod ante non feci, quia et tempus non habui. Tunc enim ordinatus sum, cum de ipso vacationis tempore ad cognoscendas divinas Scripturas cogitarem, et sic nos disponere vellemus, ut nobis otium

<sup>\*</sup> Usi sumus ad hanc emendandam Cld. a. bl. c. cc. ch. ff. g. gg. gv. n. r. s. t. vc. tribus sb. quatuor v. et An. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 148: quæ autem 21 erat, nunc 234. scripta ante meunte 391.

ad hoc negotium pisset esse. Et quod verum est, nondum sciebam quid mihi deesset ad tale opus, quale me nunc torquet et conterit. Quod si propterea in re ipsa didici quid sit homini necessarium, qui populo ministrat sacramentum et verbum Dei, ut jam non mihi liceat assequi quod me non habere cognovi: jubes ergo ut peream, pater Valeri! Ubi est charitas tua? certe diligis me? certe diligis ipsam Ecclesiam cui me sic ministrare voluisti? Et tamen certus sum quod et me et ipsam diligis. Sed putas me idoneum, cum ego melius me noverim, qui tamen nec ipse me nossem, nisi experiendo didicissem.

4. Sed dicit fortasse Sanctitas tua; vellem scire quid desit instructioni tuæ. Tam multa autem sunt, ut facilius possim enumerare quæ habeam, quam quæ habere desidero. Anderem enim dicere, scire me, et plena fide retinere quid pertineat ad salutem nostram. Sed hoc ipsum quomodo ministrem ad salutem aliorum, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant? Et sunt fortasse aliqua, imo non est dubitandum esse, in sanctis Libris conscripta consilia, quibus cognitis et apprehensis possit homo Dei rebus ecclesiasticis ordinationibus<sup>1</sup> ministrare, aut certe inter manus iniquorum vel vivere conscientia saniore, vel mori, ut illa vita non amittatur, cui uni christiana corda humilia et mansucta suspirant. Quomodo autem hoc fieri potest, nisi quemadmodum ipse Dominus dicit, petendo, quærendo, pulsando; id est orando, legendo, plangendo? Ad quod negotium mihi parvum tempus velut usque ad Pascha impetrare volui per fratres a tua sincerissima et venerabili charitate, et nunc per has preces volo.

5. Quid enim responsurus sum Domino judici: Non poteram ista jam quærere, cum ecclesiasticis negotiis impedire? Si ergo mihi dicat: Serve nequam, si villa Ecclesiæ calumniosum aliquem pateretur, cujus fructibus colligendis magna opera impenditur; neglecto agro quem rigavi sanguine meo, si quid agere pro ea posses apud judicem terræ, nonne omnibus consentientibus, nonnullis etiam jubentibus et cogentibus pergeres, et si contra te judicaretur, etiam trans mare proficisceris: atque hoc modo vel annuam vel eo amplius absentiam tuam nulla querela revocaret, ne alius possideret terram, non animæ sed corpori pauperum necessariam; quorum tamen famem vivæ arbores meæ multo facilius mihi-que gratius, si diligenter colerentur, explerent? Cur ergo ad discendam agriculturam meam vacationem temporis tibi defuisse causaris? Dic mihi quid respondeam, rogo te? An forte vis dicam: Senex Valerius dum me omnibus rebus instructum esse credidisset, quanto amplius me dilexit, tanto minus ista discere permisit?

6. Attende omnia ista, senex Valeri, obsecro te per bonitatem et severitatem Christi, per misericordiam et judicium ejus, per eum qui tantam tibi inspiravit erga nos

<sup>1</sup> Ita Lov. Al Er. et Ms. Gemmet. habent, et ordinationibus. Bad. et plerique Mss. absque conjunctione, ecclesiasticis ordinationibus.

charitatem, ut ne te, nec pro lucro animæ nostræ, audeamus offendere. Sic autem mihi Deum et Christum testem facis innocentiae et charitatis, et sinceri affectus quem circa nos habes, quasi ego non de his jurare omnibus possim. Ipsam ergo charitatem et affectum imploro, ut miscearis mei, et concedas mihi, ad hoc quod rogavi, tempus quantum rogavi, atque adjuves me orationibus tuis, ut non sit inane desiderium meum, nec infructuosa Ecclesiæ Christi atque utilitati fratrum et conservorum meorum absentia mea. Scio quod illam charitatem pro me orantem, maxime in tali causa, non despiciet Dominus; et eam sicut sacrificium suavitatis accipiens, fortassis brevior tempore quam postulaui, me saluberrimis consiliis de Scripturis suis reddet instructum.

#### EPISTOLA XXII\* (a).

*Augustinus presbyter, Aurelio Carthaginensi episcopo, deflens comessationes et ebriitates per Africam in cœmeteriis et memoriis martyrum frequentari specie religionis: cui malo obtestatur ut mederi velit. Dolet subinde etiam contentionem et humanæ laudis appetitum ab ipso Clericorum ordine non exulare.*

AURELIO EPISCOPO, AUGUSTINUS PRESBYTER.

CAPUT PRIMUM.— *Salutato Aurelio agit de comessationibus ab ecclesia removendis.*

1. Qua gratia responderem litteris Sanctitatis tuæ cum diu hæsitans non reperirem (omnia enim vicit affectus animi mei, quem jam sponte surgentem lectio epistolæ tuæ multo ardentius excitavit), commisi me tamen<sup>1</sup> Deo, qui pro viribus meis operaretur in me, ut ea rescriberem quæ utrique nostram studio in Domino et cura ecclesiastica pro tua<sup>2</sup> præstantia et mea obsecundatione congruerent. Atque illud primum, quod orationibus meis te adjuvari credis, non solum non defugio, verum etiam libenter amplector. Ita enim, etsi non meis, certe tuis, me Dominus noster exaudiet. Quod fratrem Alypium in nostra conjunctione mansisse, ut exemplo sit fratribus curas mundi hujus vitare cupientibus, benevolentissime accepisti, ago gratias, quas nullis verbis explicare possim: Dominus hoc rependat in animam tuam. Omnis itaque fratrum cœtus, qui apud nos cœpit coalescere, tanta tibi prærogativa obstrictus est, ut locis terrarum tantum longe disjunctis ita nobis consulueris tanquam præsentissimus spiritu. Quapropter precibus quantum valemus incumbimus, ut gregem tibi commissum tecum Dominus sustinere dignetur, nec te uspiam deserere, sed adesse adjutor in opportunitatibus, faciens cum Ecclesia sua misericordiam per sacerdotium tuum, qualem spirituales viri ut faciat, lacrymis eum gentibusque interpellant.

<sup>1</sup> Sic Mss. duo v. [*fam*].

<sup>2</sup> Mss. tres, et curæ ecclesiasticæ pro tua. Re. te, si paulo ante legas, ut iusque nostrum.

\* Huic castigandæ subsidio fuerunt cb. ff. gg. gv. n. r. t. vc. duo sb. duo v. et Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 61: quæ autem 22 erat, nunc 235. Scripta circa a. 392.

2. Scias itaque, domine beatissime et plenissima charitate venerabilis, non desperare nos, imo sperare vehementer, quod Dominus et Deus noster per auctoritatem personæ quam geris, quam non carni, sed spiritui tuo impositam esse confidimus, multas carnales foeditates et aegritudines quas Africana Ecclesia in multis patitur, in paucis gemit, consiliorum gravitate<sup>1</sup> et tua possit sanare. Cum enim Apostolus tria breviter genera vitiorum detestanda et vitanda uno in loco posuerit, de quibus innumerabilium vitiorum exurgit seges, unum horum quod secundo loco posuit, acerrime in Ecclesia vindicatur; duo autem reliqua, id est primum et ultimum, tolerabilia videntur hominibus, atque ita paulatim fieri potest, ut nec vitia jam poterint. Ait enim vas electionis: *Non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudiciis, non in contentione et dolo; sed induite vos Dominum Jesum Christum, et carnis curam ne feceritis in concupiscentiis* (Rom. xiii, 13, 14).

3. Horum ergo trium, cubilia et impudiciæ tam magnum crimen putantur, ut nemo dignus non modo ecclesiastico ministerio, sed ipsa etiam sacramentorum communione videatur, qui se isto peccato maculavit<sup>2</sup>: et recte omnino. Sed quare solum? Comessationes enim et ebrietates ita concessæ et licitæ putantur, ut in honorem etiam beatissimorum martyrum, non solum per dies solemnes (quod ipsum quis non legendum videat, qui hæc non carnis<sup>3</sup> oculis inspicit), sed etiam quotidie celebrantur. Quæ foeditas<sup>4</sup> si tantum flagitiosa et non etiam sacrilega esset, quibuscumque tolerantia viribus sustentandam putaremus. Quanquam ubi est illud, quod cum multa vitia enumerasset idem apostolus, inter quæ posuit ebriosos, ita conclusit, ut diceret cum talibus nec panem edere? (I Cor. v, 11). Sed hæc in luxu et labe domestica, et eorum conviviorum quæ privatis partibus continentur, accipiamus: quæ cum eis corpus Christi, cum quibus panem edere prohibemur; saltem de sanctorum corporum sepulcris, saltem de locis sacramentorum, de domibus orationum tantum dedecus arceatur. Quis enim audet vetare privatim, quod cum frequentatur in sanctis locis, honor martyrum nominatur?

4. Hæc si prima Africa tentaret auferre a cæteris terris, imitatione digna esse deberet: cum vero et per Italiæ maximam partem, et in aliis omnibus aut prope omnibus transmarinis Ecclesiis, partim quia nunquam facta sunt, partim quia vel orta vel inveterata, sanctorum et vere de vita futura cogitantium episcoporum diligentia et animadversione extincta atque deleta sint, dubitamus quomodo possumus tantam morum labem, vel proposito tam late<sup>5</sup> exemplo emendare? Et nos quidem illarum partium hominem habemus episcopum, unde magnas agimus gratias

Deo: quanquam ejus modestiæ atque lenitatis est, ejus denique prudentiæ et sollicitudinis in Domino, ut etiamsi Afer esset, cito illi de Scripturis persuaderetur curandum, quod licentiosa et male libera consuetudo vulnus infixit. Sed tanta pestilentia est hujus mali, ut sanari prorsus, quantum mihi videtur, nisi concilii auctoritate non possit. Aut si ab una ecclesia inchoanda est medicina; sicut videtur audaciæ, mutare conari quod Carthaginensis Ecclesia tenet, sic magnæ impudentiæ est, velle servare quæ Carthaginensis Ecclesia correxit. Ad hanc autem rem quis alius episcopus esset optandus, nisi qui ea diaconus<sup>(a)</sup> execrabatur?

5. Sed quod erat tunc dolendum nunc auferendum est; non aspere, sed sicut scriptum est, *in spiritu lenitatis et mansuetudinis* (Gal. vi, 1). Dant enim mihi fiduciam litteræ tuæ indices germanissimæ charitatis, ut tecum tanquam mecum audeam colloqui. Non ergo aspere, quantum existimo, non duriter, non modo imperioso ista tolluntur; magis docendo quam jubendo, magis monendo quam minando. Sic enim agendum est cum multitudine: severitas autem exercenda est in peccata paucorum. Et si quid minamur, cum dolore fiat, de Scripturis comminando vindictam futuram ne nos ipsi in nostra potestate, sed Deus in nostro sermone timeatur<sup>(b)</sup>. Ita prius movebuntur spirituales vel spiritualibus proximi, quorum auctoritate, et lenissimis quidem sed instantissimis admonitionibus cætera multitudo frangatur.

6. Sed quoniam istæ in cœmeteriis ebrietates et luxuriosa convivia, non solum honores martyrum a carnali et imperita plebe credi solent, sed etiam solatia mortuorum; mihi videtur facilius illic<sup>1</sup> dissuaderi posse istam foeditatem ac turpitudinem, si et de Scripturis prohibeatur, et oblationes pro spiritibus dormientium, quas vere aliquid adjuvare credendum est, super ipsas memorias non sint sumptuosæ, atque omnibus petentibus sine typo<sup>2</sup>, et eum alacritate præbeantur: neque vendantur; sed si quis, pro religione aliquid pecuniæ offerre voluerit, in præsentem pauperibus eroget<sup>3</sup>. Ita nec deserere videbuntur memorias suorum, quod potest gignere non levem cordis dolorem, et id celebrabitur in Ecclesia quod pie et honeste celebratur. Hæc interit de comessationibus et ebrietatibus dicta sint.

#### CAPUT II. — De contentione et laudis appetitu. Quomodo honor et laus à prælatis assumenda.

7. De contentione autem et dolo quid me attinet dicere, quando ista vitia non in plebe, sed in nostro numero graviora sunt? Horum autem morborum mater superbia est, et humanæ laudis aviditas, quæ etiam hypoërisim sæpe generat. Huic non resistitur, nisi cro-

<sup>1</sup> Mss. septem, illis. Alii, illis.

<sup>2</sup> Ms. sb., typo.

<sup>3</sup> Mss. duo, erogetur. Alii, eroget.

(a) Aurelius Carthaginensis Ecclesiæ episcopus creatus est forte an. 301, certe non ante 300; quip; e hoc anno antecessor ipsius Genethlius præfuit conc. Carthaginensi II. At sub Aurelio habitum est Hippoense, an. 305.

(b) Ita se ipse gessit Augustinus, ut vid. in Epist. 20.

<sup>1</sup> Mss. plures, consiliorum gravi esse. Alii, consiliorum gravitate. Forte legendum, conciliorum.

<sup>2</sup> Mss. quatuor, maculaverit. Beæ.

<sup>3</sup> Mss., carnis.

Mss., quam foeditatem. Congruè.

<sup>4</sup> Sic Mss. [lato].



bris divinatorum Librorum testimoniis incutiatur timor et charitas Dei: si tamen ille qui hoc agit, seipsum præbeat patientiæ atque humilitatis exemplum, minus sibi assumendo quam offertur; sed tamen ab eis qui se honorant nec totum nec nihil accipiendo, et id quod accipitur laudis aut honoris, non propter se qui totus coram Deo esse debet et humana contemnere, sed propter illos accipiatur quibus consulere non potest, si nimia dejectione vilescat. Ad hoc enim pertinet quod dictum est, *Nemo juventutem tuam contemnat* (1 Tim. iv, 12); cum hoc ille dixerit, qui alio loco ait: *Si hominibus placere vellem, Christi servus non essem* (Gal. i, 10).

8. Magnum est de honoribus et laudibus hominum non lætari, sed et omnem pompam inanein præcidere, et si quid inde necessarium retinetur, id totum ad utilitatem honorantium salutemque conferre. Non enim frustra dictum est: *Deus confringet ossa hominum placere volentium* (Psal. lxi, 6). Quid enim languidus, quid tam sine stabilitate ac fortitudine, quod ossa significant, quam homo quem male loquentium lingua debilitat, cum sciat falsa esse quæ dicuntur? Cujus rei dolor nullo modo animæ viscera dilaniaret, si non amor laudis ossa ejus confringeret. Præsumo de robore animi tui: itaque ista quæ tecum confero, mihi dico; dignaris tamen, credo, mecum considerare quæ sint gravia, quam difficilia. Non enim hujus hostis vires sentit, nisi qui ei bellum indixerit; quia si cuiquam facile est laude carere dum denegatur, difficile est ea non delectari cum offertur; et tamen tanta mentis in Deum debet esse suspensio, ut si non merito laudemur, corrigamus eos quos possumus; ne arbitrentur aut in nobis esse quod non est, aut nostrum esse quod Dei est, aut ea laudent quæ quamvis non desint nobis, aut etiam supersint, nequaquam tamen sunt laudabilia; velut sunt bona omnia quæ vel cum pecoribus habemus communia, vel cum impiis hominibus. Si autem merito laudamur propter Deum, gratulemur eis quibus placet verum bonum; non tamen nobis quia placemus hominibus, sed si coram Deo tales sumus, quales nos esse credunt, et non tribuitur nobis, sed Deo, cujus dona sunt omnia quæ vere meritoque laudantur. Hæc mihi ipse canto quotidie, vel potius ille cujus salutaria præcepta sunt, quæcumque sive in divinis Lectionibus inveniuntur, sive quæ intrinsecus animo suggeruntur; et tamen vehementer cum adversario dimicans, sæpe ab eo vulnera capio, cum delectationem oblatae laudis mihi auferre non possum.

9. Hæc propterea scripsi, ut si tuæ Sanctitati jam non sunt necessaria, sive quod plura hujusmodi ipse cogites atque utiliora, sive quod tuæ Sanctitati medicina ista non opus sit, mala tamen mea nota sint tibi, sciasque unde pro mea infirmitate Deum rogare digneris: quod ut impensissime facias, obsecro per humanitatem illius qui præceptam dedit ut invicem onera nostra portemus. Multa sunt quæ de vita nostra et conversatione deferem, quæ nollem per litteras ad te ve-

nire, si inter cor meum et cor tuum ulla<sup>1</sup> essent ministeria præter os meum et aures tuas. Si autem venerabilis nobis omniumque nostrum tota sinceritate charissimus, cujus in te vere fraternam cum præsens essem benignitatem studiumque perspexi, senex Saturninus (a) dignatus fuerit, quando opportunum videbitur, ad nos venire, quidquid cum ejus Sanctitate, et spirituali affectu colloqui potuerimus, aut nihil, aut non multum distabit, ac si cum tua Dignatione id ageremus. Quod ut nobiscum ab eo petere atque impetrare digneris, tantis precibus posco, quantis verba nulla sufficiunt. Absentiam enim meam tantum longe Hipponenses vehementer nimisque formidant, neque ullo modo mihi sic volunt credere, ut et ego videam agrum quem<sup>2</sup> fratribus datum provisione et liberalitate tua didicimus, aut epistolam tuam, per sanctum fratrem et conservum nostrum Parthenium, a quo multa alia, quæ audire desiderabamus, audivimus. Præstabit Dominus ut etiam cætera, quæ aliuic desideramus, impliantur.

#### EPISTOLA XXIII \* (b).

*Augustinus Maximino episcopo donatistæ, qui diaconum catholicum rebaptizasse dicebatur, ut aut seletur factum, aut profiteatur se orthodoxum, invitans illum vel ad colloquium, vel ad rescribendum, ut concordia Ecclesiæ sarciatur.*

Domino dilectissimo et honorabili fratri MAXIMINO (c), AUGUSTINUS presbyter Ecclesiæ catholice, in Domino salutem.

1. Priusquam ad rem veniam de qua tuæ Benevolentia scribere volui, tituli hujus epistolæ, ne vel te, vel alium quempiam moveat, rationem breviter reddam. Domino, scripsi, quia scriptum est: *Vos in libertatem vocati estis, fratres, tantum ne libertatem in occasionem carnis detis, sed per charitatem servite invicem* (Gal. v, 13). Cum ergo vel hoc ipso officio litterarum per charitatem tibi serviam, non absurde te dominum voco propter unum et verum Dominum nostrum qui nobis ista præcepit. *Dilectissimo* autem quod scripsi, novit Deus quod non solum te diligam, sed ita diligam ut meipsum; quandoquidem bene mihi sum conscius bona me tibi optare quæ mihi. *Honorabili* vero quod addidi, non ad hoc addidi, ut honorarem episcopatum tuum; mihi enim episcopus non es, neque hoc cum contumelia dictum acceperis; sed ex animo quo in ore

<sup>1</sup> Am. Bad. et Mss. tres, *nulla*. Alii, *ulla*.

<sup>2</sup> sic unus e Vatic., nec male. Alter Vatic., *ut et ego viderem agrum*. [ *ut et ego vobis. agrum fratribus datum, e.c.*].

<sup>3</sup> Collata est cum a. hg. c. cc. cb. ff. g. gg. gv. j. n. r. s. duobus bn. duobus sb. duobus t. duobus vc. quatuor v. et cum. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Nesimus an hic sit ille i, se, qui in lib. 22 de Civitate Dei, c. 8, laudatur episcopus quondam « Uzalensis beatae « memorie Saturninus, » quem videlicet an. 388, Carthagiæ simul cum Aurelio vidit Augustinus.

(b) Alias 203: quæ autem 23 erat, nunc 98. Scripta circa idem tempus.

(c) In Gervas. MS. et aliis 5 scribitur, *Maximianus*; in Corb., *Macrorius*. Porro Maximinus Sinita in Hipponensi vicinia episcopus tunc donatista, amplexus postea catholicam pacem ex Epist. 103, in eadem sede remansit. Ejus honorifice meminit Augustinus in lib. 22 de Civitate Dei, c. 8.

nostro debet esse, Est, est, Non, non. Neque enim ignoras, aut quisquam hominum qui nos novit ignorat, neque te esse episcopum meum, neque me presbyterum tuum. Honorabilem igitur ex ea regula te libenter appello, qua novi te esse hominem, et novi hominem ad imaginem Dei et similitudinem factum, et in honore positum ipso ordine et jure naturæ, si tamen intelligendo quæ intelligenda sunt, servet honorem suum. Nam ita scriptum est: *Homo in honore positus non intellexit; comparatus est jumentis insensatis, et similis factus est illis (Psal. XLVIII, 21)*. Cur ergo te honorabilem in quantum homo es non appellem, cum præsertim de tua salute atque correctione, quando in hac vita es, desperare non audeam? *Fratrem* vero ut vocem, non te latet præceptum nobis esse divinitus, ut etiam eis qui negant se fratres nostros esse, dicamus, *Fratres nostri estis*; et hoc vehementer valet ad causam, propter quam scribere volui *Fraternitati* tuæ. Jam enim reddita ratione cur epistolæ talem januam fecerim, audi placidissime quæ sequuntur.

2. Ego cum in ista regione consuetudinem hominum lugendam atque plangendam, qui cum christiano nomine gloriantur, Christianos rebaptizare non dubitant, quibus verbis poteram detestarer non defuerunt laudatores tui, qui mihi dicerent te ista non facere. Fateor, primo non credidi. Deinde considerans posse fieri ut animam humanam de futura vita cogitantem Dei timor invaderet, ut se ab scelere apertissimo temperaret, gratulatus credidi, quod tali proposito ab Ecclesiæ catholica nolueris esse nimis alienus. Quærebam sane occasionem loquendi tecum, ut si fieri posset, ea quæ parva remanserat inter nos dissensio tolleretur; cum ecce ante paucos dies diaconum nostrum Mutugennensem te rebaptizasse nuntiatum est. Dolui vehementer, et illius miserabilem lapsum, et tuum, frater, inopinatum scelus. Novi enim quæ sit Ecclesia catholica. Gentis sunt hæreditas Christi, et possessio Christi termini terræ. Nostis et vos, aut si non nostis, advertite; facillime a volentibus sciri potest. Rebaptizare igitur hæreticum hominem, qui hæc sanctitatis signa perceperit quæ christiana tradidit disciplina, omnino peccatum est: rebaptizare autem catholicum, immanissimum scelus est. Tamen non adeo credens, quia de te mihi bene persuasum tenebam, Mutugennam ipse perrexi; et eum quidem miserum videre non potui, a parentibus vero ejus audiui quod vester jam etiam diaconus factus sit. Et tamen tam bene adhuc de tuo corde sentio, ut eum rebaptizatum esse non credam.

3. Quare te, frater dilectissime, per divinitatem et humanitatem Domini nostri Jesu Christi obsecro, ut rescribere mihi digneris quid gestum sit, et sic rescribere, ut noveris me in Ecclesia fratribus nostris epistolam tuam velle recitare. Quod ideo scripsi, ne cum id postea facerem quod me non sperares esse facturum, offenderem Charitatem tuam, et justam de me apud cõmmunes amicos querelam deponeres. Quid ergo te impediat ad rescribendum, non video. Si enim rebaptizas, nihil est quod homines de tuo

collegio formides, cum id te rescripseris facere quod te illi facere etiamsi nolles juberent. Cum autem id quantis potueris documentis faciendum esse defenderis, non solum non succensebunt, sed etiam prædicabunt. Si autem non rebaptizas, arripe libertatem christianam, frater Maximine, arripe, quæso te; non cujusquam hominis, in contemplatione Christi, aut reprehensionem verearis, aut exhorreas potestatem. Transit honor hujus sæculi, transit ambitio. In futuro Christi judicio, nec absidæ gradatæ, nec cathedræ velatæ, nec sanctimonialium occursantium atque cantantium greges adhibebuntur ad defensionem, ubi ceperint accusare conscientiæ, et conscientiarum arbiter judicare. Quæ hic honorant, ibi onerant; quæ hic relevant, ibi gravant. Ista quæ pro tempore propter Ecclesiæ utilitatem honori nostro exhibentur, defenduntur forte bona conscientia; defendere autem non poterunt malam.

4. Quod ergo tam pio et tam religioso animo facis, si tamen facis, ut Ecclesiæ catholice baptismum non iteres, sed approbes potius tanquam unius verissimæ matris, quæ omnibus gentibus, et regenerandis præbet sinum, et regeneratis ubera infundit, tanquam unius possessionis Christi, sese usque ad terræ terminos porrigitis; si hoc vere facis, cur non erumpis in exultantem et liberam vocem? cur lucernæ tuæ tam utilem splendorem premis sub modio? Cur non discissis atque abjectis veteribus pellibus timide servitutis, christiana potius indutus fiducia exis et dicis: Ego unum baptismum novi, Patris et Filii et Spiritus sancti nomine consecratum atque signatum? hanc formam ubi invenio necesse est ut approbem; non destruo quod dominicum agnosco, non exsufflo vexillum regis mei. Vestem Christi et qui diviserunt, non violaverunt (*Joan. XIX, 24*); et illi adhuc Christum non resurrectorum crediderant, sed morientem videbant. Si a persecutoribus vestis non conscissa est pendens in cruce, cur a Christianis destruitur sacramentum sedentis in cælo? Si veteris populi temporibus Judæus essem, quando aliud esse melius non possem, accepissem utique circumcisionem. Quod signaculum justitiæ fidei tantum illo tempore valuit, antequam Domini evacuaretur adventu, ut infantem filium Moysi Angelus præfocasset, nisi mater arrepto calculo circumcidisset puerum, et hoc sacramento imminentem perniciem depulisset (*Exod. IV, 24, 25*). Hoc sacramentum etiam Jordanem fluvium refrenavit, et reduxit in fontem. Hoc sacramentum ipse Dominus, quamvis evacuaverit crucifixus, tamen natus accepit. Non enim signacula illa damnata sunt, sed succedentibus opportunioribus decesserunt. Nam sicut circumcisionem abstulit Dominus primus adventus, sic Baptismum auferet secundus adventus. Sicut enim nunc posteaquam venit libertas fidei, et remotum est servitutis jugum, nullus christianus circumciditur carne; sic tunc regnantibus justis cum Domino, damnatisque impiis, nemo baptizabitur, sed illud quod ista præfigurant, id est circumcisio cordis, et munditia conscientie manebit in æternum. Si ergo

illo tempore Judæus essem, et veniret ad me Samaritanus, velletque, illo errore derelicto quem etiam Dominus improbavit dicens, *Vos adoratis quod nescitis; nos adoramus quod scimus, quoniam salus ex Judæis est* (Joan. iv, 22) : vellet ergo Samaritanus, quem Samaritani circumciderant, fieri Judæus, vacaret certe iterationis audacia, et id quod apud hæresim factum erat, quod præceperat Deus, non repetere sed approbare cogere. Quod si in carne circumcisi hominis non invenirem locum ubi circumcisionem repeterem, quia unum est illud membrum; multo minus invenitur locus in uno corde, ubi baptismus Christi repetatur. Ideo qui duplicare Baptismum vultis, necesse est omnino ut corda duplicia requiratis.

5. Clama ergo recte te facere, si non rebaptizas; et non solum sine trepidatione, sed etiam cum gaudio mihi inde rescribe. Nulla te tuorum concilia, frater, exterreat. Si enim hoc eis displicuerit, non sunt digni qui te habeant; si autem placuerit, credimus de misericordia Domini, qui timentes sibi displicere, et conantes placere nunquam deserit, quod inter vos et nos cito pax erit: ne propter honores nostros, de qua sarcina periculosa ratio reddetur, miseræ plebes credentes in Christum habeant in domibus suis communes cibos, et mensam Christi communem habere non possint. Nonne ingemiscimus quod vir et uxor, ut fideliter conjungant corpora sua, jurant sibi plerumque per Christum, et ipsius corpus Christi diversa communione dilantant? Hoc tantum scandalum, tantus diaboli triumphus, tanta pernicies animarum, si per tuam modestiam, et prudentiam, et dilectionem quam debemus ei qui pro nobis suum sanguinem fudit, ablata de medio in his regionibus fuerit; quis explicet verbis quam tibi palmam præparet Dominus, ut ad cætera membra sananda, quæ per totam Africam tabefacta miserabiliter jacent, a te proficiscatur tam imitabile medicinæ documentum? Quam vereor, quoniam cor meum videre non potes, ne tibi cum insultatione potius quam cum dilectione loqui videar! Sed certe amplius quid faciam non invenio, nisi ut inspiciendum sermonem meum tibi offeram, animum Deo.

6. Tollamus de medio inania objecta, quæ a partibus imperitis jactari contra invicem solent; nec tu objicias tempora Macariana, nec ego sævitiam Circumcellionum: si hoc ad te non pertinet, nec illud ad me. Area dominica nondum ventilata est; sine paleis esse non potest. Nos oremus, atque agamus quantum possumus, ut frumentum sinus. Ego de rebaptizato diacono nostro silere non possum: scio enim quam mihi silentium perniciosum sit. Non enim cogito in ecclesiasticis honoribus tempora ventosa transigere, sed cogito me principi pastorum omnium rationem de commissis ovibus redditurum. Si forte nolles ut hæc tibi scriberem, oportet te, frater, ignoscere timori meo. Multum enim timeo ne me tacente et dissimulante, alii quoque rebaptizentur a vobis. Decevi ergo, quantum vires et facultatem Dominus

præbere dignatur, causam istam sic agere, ut perniciosa collationibus nostris omnes qui nobis communicant, noverint ab hæresibus aut schismatibus quantum catholica distet Ecclesia, et quantum sit cavenda pernicies vel zizaniorum vel præcisorum de vite Domini sarmentorum. Quam collationem mecum si libenti animo susceperis, ut concordibus nobis amborum litteræ populis recitentur, ineffabili exultabo lætitia. Si autem id æquo animo non accipis, quid faciam, frater, nisi ut te quoque invito epistolas nostras populo catholico legam, quo esse possit instructor? Quod si rescribere dignatus non fueris, vel meas legere decevi, ut saltem diffidentia vestra cognita rebaptizari erubescant.

7. Neque id agam cum miles præsens est, ne quis vestrum arbitretur tumultuosius me agere voluisse, quam ratio pacis desiderat; sed post abscissum militis, ut omnes qui vos audiunt intelligant non hoc esse propositi mei ut inviti homines ad cujusquam communionem cogantur, sed ut quietissime querentibus veritas innotescat. Cessabit a nostris partibus temporalium potestatum: cesset etiam a vestris partibus terror congregatorum Circumcellionum. Re agamus, ratione agamus, divinarum Scripturarum auctoritatibus agamus, quieti atque tranquillam quantum possumus petamus, queramus, pulsemus, ut accipiamus et inveniamus, et aperiatur nobis, ne forte fieri possit, ut adjuvante Domino concordēs conatus et orationes nostras, tanta deformitas atque impietas Africanarum regionum de nostris terris incipiat aboleri. Si non credis post discessum militum me velle agere, post discessum militum tu rescribe. Si enim ego præsentem militem litteras meas legere populo voluero, prolata epistola mea demonstrabit me fidei violatorem. Quod misericordia Domini avertat a moribus atque instituto meo, quod mihi per jugum suum inspirare dignatus est.

8. Episcopus meus Benevolentia tuae fortasse potius litteras misisset, si esset præsens, aut ego illo vel jubente vel permittente scripsissem. Sed illo absente cum diaconi rebaptizatio recens esse dicitur, frigescere actionem ipsam dilatione non passus sum, de fraterna et vera morte acerbissimi doloris aculeis excitatus. Quem dolorem meum adjuvante misericordia et providentia Domini, pacis fortasse compensatio lenitura est. Deus et Dominus noster tibi mentem pacatam inspirare dignetur, domine dilectissime frater.

#### EPISTOLA XXIV (a).

*Paulinus Alypio episcopo de libris Augustini quos recepit, excusans quod serius miserit ad illum Eusebii Chronica. Cupit edoceri de genere et vita Alypii: ipse vicissim de se nonnulla aperiens. Panem unum dono mittit.*

Domino merito honorabili, et beatissimo patri ALYPIO, PAULINUS ET THERASIA peccatores.

1. *Hæc est vera charitas, hæc perfecta dilectio, quam*

<sup>1</sup> sic omnes edd., obscure. Forte *pro, me, legendum, an, vel, num.* M.

Recensita est ad a. l. n. bg. cc. ff. g. gv. j. l. n. r. s. ab. t. vc. vd. duos a. quatuor v. et ad am. Rad. Fr. Lov.

(a) Alias 33: quæ autem 21 erat nunc 201. Scripta sub fl. aa. 394, ante hiemem.

tibi circa humilitatem nostrum inesse docuisti, domine vere sancte, et merito beatissima ac desiderabilis. Accepimus enim per hominem nostrum Julianum de Carthagine revertentem, litteras tantam nobis Sanctitatis tuæ lucem afferentes, ut nobis charitatem tuam non agnosceret, sed recognoscere videremur. Quia videlicet ex illo, qui nos ab origine mundi prædestinavit tibi, charitas ista manavit, in quo facti sumus antequam nati, quia ipse fecit nos, et non ipsi nos (Psal. xcix, 3), qui fecit quæ futura sunt. Hujus igitur præsentia et opere formati in similitudinem voluntatum et unitatem fidei vel unitatis fidem præveniente notitiam charitate connexi sumus, ut nos invicem ante corporales conspectus revelante spiritus nosceremus. Gratulamur itaque et gloriamur in Domino, qui unus atque idem ubique terrarum operatur in suis dilectionem suam Spiritu sancto, quem super omnem carnem effudit, fluminis impetu lætificans civitatem suam. In cujus te civibus principalem cum principibus populi sui, sede apostolica merito collocavit: nosque etiam, quos erexit elisos, et de terra inopes suscitavit, in vestra voluit sorte numerari. Sed magis gratulamur in eo Domini munere, quo nos in pectoris tui habitatione constituit; quoque ita visceribus tuis insinuare dignatus est, ut peculiarem nobis charitatis tuæ fiduciam vindicemus, his officiis atque muneribus provocati, ut nos diffidenter aut leviter te amare non liceat.

2. Accepimus enim insigne præcipuum dilectionis et sollicitudinis tuæ, opus sancti et perfecti in Domino Christo tiri, fratris nostri Augustini libris quinque confectum, quod ita miramur atque suspicimus, ut dictata deiviuit verba credamus. Itaque fiducia suscipiendæ nobis unanimitalis tuæ, et ad ipsum scribere ausi sumus, dum nos illi per te, et de iuperita excusandos, et ad charitatem commendandos præsumimus; sicut et omnibus sanctis, quorum nos et absentium officiis sospitare dignatus es, pari procul dubio curaturus affectu, ut per Sanctitatem tuam, nostris invicem salutentur obsequiis, et in clero Sanctitatis tuæ comites, et in monasteriis fidei ac virtutis tuæ æmulatores. Nam etsi in populis ac super populum agas, oves pascuæ Domini regens sollicitis vigil pastor excubiis: tamen abdicatione sæculi, et repulsa carnis ac sanguinis, desertum tibi ipse fecisti, secretus a multis, vocatus in paucis.

3. Sane vicario aliquatenus munere, licet per omnia tibi impar, ut jusseras, providi illam Eusebii venerabilis episcopi Constantinopolitani de cunctis temporibus historiam. Sed in hoc fuit obtemperandi mora, quod instructu tuo, quia ipse non haberem hunc codicem, Romæ reperi apud parentem nostrum vere sanctissimum Dominionem, qui procul dubio promptius mihi paruit in hoc beneficio, quod tibi deferendum indicavi<sup>1</sup>. Veruntamen quia et loca tua mihi significare dignatus es, ut ipse monuisti, ad venerabilem socium coronæ tuæ, patrem nostrum Aurelium ita scripsimus, ut si nunc Hippone-regio degeres, illo tibi litteras nostras, et transcriptam Carthagine membranam mittere dignaretur. Quod et sanctos viros, quos

indices charitatis ipsorum, tuo sermone cognoverimus. Comitem et Evodium rogavimus, ut hæc scribere ipse curarent, ne vel parenti Dominioni distinctus codex suus de foret, et tibi transmissus sine necessitate redhibendi maneret.

4. Specialiter autem hoc a te peto, quoniam me immerentem et inopinantem magno tui amore complesti, ut pro hac historia temporum, referas mihi omnem tuam Sanctitatis historiam: ut quod<sup>1</sup> genus, unde sis domo, tanto vocatus a Domino, quibus exordiis segregatus ab utero matris tuæ, ad matrem filiorum Dei prole lactantem, abjurata carnis et sanguinis stirpe, transieris, et in genus regale et sacerdotale sis translatus, ediseras. Quod enim indicasti, jure de humilitatis nostræ nomine apud Mediolanum te didicisse, cum illic initiatoris, satior curiosius me velle condiscere, ut omni parte te noverim, quo magis gratuler, si a suscipiendo mihi patre nostro Ambrosio, vel ad fidem invitatus es, vel ad sacerdotium consecratus, ut eundem ambo videamur habere auctorem. Nam ego etsi a Delphino Burdegala baptizatus, a Lampio apud Barcionem in Hispania, per vin inflammatæ subito plebis, sacratus sim; tamen Ambrosii semper et dilectione ad fidem innutritus sum, et nunc in sacerdotii ordine confoveor. Denique suo me clero vindicare voluit, ut etsi diversis locis degam, ipsius presbyter censear.

5. Sed de me ne quid ignores, scias antiquissimum peccatorem, non ita olim de tenebris et umbra mortis eductum, spiritum auræ vitalis hausisse, nec ita olim posuisse in aratro manum, et crucem Domini sustulisse; quam ut in finem perferre valeamus, orationibus tuis adjuvemur. Accumulabitur hæc meritis tuis merces, si interventu tuo onera nostra relevaveris. Sanctus enim laborantem adjuvans (quia fratrem non audemus dicere) exaltabitur sicut civitas magna. Et tu quidem super montem civitas ædificata es, vel accensa super candela-brum lucerna in septiformi claritate colluces; nos sub modio peccatorum delitescimus: visita litteris tuis, et profer in lucem in qua ipse versaris, super aurea candelabra conspicuus. Eloquia tua lumen semitis nostris erunt, et olco lucernæ tuæ impinguabitur caput nostrum. Et accendetur fides, cum spiritu oris tui cibum mentis et lumen animæ sumpserimus.

6. Pax et gratia Dei tecum, et corona iustitiæ tibi maneat in die illo, domine pater, merito dilectissime et venerabilis et exoptatissime. Benedictos Sanctitatis tuæ comites et æmulatores, in Domino fratres, si dignantur, nostros, tam in ecclesiis quam in monasteriis, Carthagini, Thagastæ, Hippone-regio, et totis parochiis tuis atque omnibus cognitis tibi per Africam locis, Domino catholice servientes, multo affectu et obsequio salutari rogamus. Si ipsam membranam sancti Dominionis acceperis, transcriptam nobis remittere dignaberis. Et hoc rogo scribas mihi quem hymnum meum cognoveris. Panem unum Sanctitati tuæ unitatis gratia misimus, in quo etiam Trinitatis soliditas continetur. Hunc panem eulogiam esse tu factes dignatione sumendi.

<sup>1</sup> V. l. d., quod tibi deferendum iudicavi. Mss. duo v., iudicavi. At alii duo v. cum tredecima e nostris, iudicavi.

<sup>1</sup> Sic omnes Edd. in B., quæ. M.

## EPISTOLA XXV (a).

Paulinus Augustino, exquisitis cum laudibus exornans pro quinque ejus adversus Manichæos libros, quos ab Alypio acceperat. Panem ipsi dono mittit.

Domino fratri unanimo et venerabili AUGUSTINO, PAULINUS et THERASIA peccatores.

1. *Charitas Christi quæ urget nos, et absentes licet per unitatem fidei alligat, ipsa fiduciam ad te scribendi pudore depulso præstitit: teque per litteras tuas viscibus meis intimavit, quas et de scholasticis facultatibus affluentibus, et de cæcilibus favis dulces, ut animæ meæ medicas et altices, in quinque libris interim teneo, quos munere benedicti et venerabilis nobis episcopi nostri Alypii, non pro nostra instructione tantum, sed etiam pro Ecclesiæ multarum urbium utilitate suscepimus. Hos igitur nunc libros lectioni habeo; in his me oblecto; de his cibum capio, non illum qui perit, sed qui operatur vitæ æternæ substantiam per fidem nostram, qua accorporamur in Christo Jesu Domino nostro: cum fides nostra, quæ visibilibus negligens, invisibilibus inhiat, per charitatem omnia secundum veritatem omnipotentis Dei credentem, litteris et exemplis fidelium roboretur. O re: sal terræ, quo præcordia nostra ne possint seculi vivescere errore, conduntur! O lucerna digne supra candelabrum Ecclesiæ posita, quæ late catholicis urbibus de septiformi lychno pastum oleo lætitiæ lumen effundens, densas licet hæreticorum caligines discutit, et lucem veritatis a confusione tenebrarum splendore clarifici sermonis emulgas!*

2. *Vides, frater unanime, admirabilis in Christo Domino et suscipiende, quam familiariter agnoverim te, quanto admirer stupore, quam magno amore complectar, qui quotidie colloquio litterarum tuarum fruor, et oris tui spiritu vescor. Os enim tuum fistulam aquæ vivæ et venam fontis æterni merito dixerim, quia fons in te aquæ salientis in vitam æternam Christus effectus est (Joan. iv, 14). Cujus desiderio sitiit in te anima mea, et ubertate tui fluminis inebriari terra mea concupivit. Ideoque cum hoc Pentateucho tuo contra Manichæos me satis armaveris, si qua in alios quoque hostes catholicæ fidei munimina comparasti (quia hostis noster, cui mille nocendi artes, tam variis expugnandus est telis, quam oppugnat insidiis), quæro promere mihi de armamentario tuo, et conferre non abnuas arma justitiæ. Sum enim laboriosus, etiam nunc sub magno onere peccator<sup>3</sup>, veteranus in numero peccatorum, sed æterno regi novus in corpore tiro militiæ. Sapientiam mundi miser hucusque miratus sum, et per inutiles litteras reprobataque prudentiam Deo stultus et mutus fui. Postquam in veteravi inter inimicos meos, et vani in cogitationibus meis, levavi oculos meos in montes, ad præcepta legis et gratiæ dona suscipiens: unde mihi auxilium venit a Domino, qui*

<sup>1</sup> Sic Mss. duodecim. At Edd. habent, quia fons vitæ aquæ.

<sup>2</sup> Mss. septem, sub magno honore peccator. Unus e Vatic., vere peccatorum.

<sup>3</sup> Recognovimus hanc ad a. hg. bl. bn. c. cc. ff. g. gv. r. s. sp. vc. vd. duos a. quinque v. et ad Am. Bad. Er. lot.

(a) Alias 31: quæ autem 25 erat, nunc 193. Scripta cum superiore.

non secundum iniquitates retribuens, illuminavit cæcum, solvit compeditum, humiliavit erectum mule, ut erigeret humiliarum pie.

3. *Sequor igitur, non æquis adhuc passibus, magna justorum vestigia, si possim orationibus vestris apprehendere, in quo Dei miserationibus apprehensus sum. Rege ergo parvulum in terra replantem, et tuis gressibus ingredi doce. Nolo enim me corporalis ortus magis quam spiritualis exortus ætate consideres. Quippe ætas mihi secundum carnem ea jam est, qua fuit ille ab Apostolis in porta Speciosa, verbi potestate sanctus (Act. iii, 7, et iv, 22). In natalibus ætatem animæ, illius adhuc mihi tempus infantis est, quæ intentatis Christo vulneribus immolata, digno sanguine agni victimam præcucurrit, et dominicam auspicata est passionem. Atque ideo ut infantem adhuc verbo Dei et spirituali ætate lactentem, educa verbis tuis, uberibus fidei, sapientiæ, charitatis inhiantem. Si officium commune consideras, frater es; si maturitatem ingenii tui et sensum, pater mihi es, etsi forte sis avo junior, quia te ad maturitatem meriti et honorem seniorum procexit<sup>1</sup> juvenem cana prudentia. Fove igitur et corrobora me in sacris Litteris, et spiritualibus studiis, tempore, ut dixi, recentem, et ob hoc post longa discrimina, post multa naufragia, usu rudem, vixdum a fluctibus seculi emergentem, tu qui jam solido littore constitutus, tuto<sup>2</sup> excipe sinu, ut in portu salutis, si dignum putas, pariter navigemus. Interea me de periculis vitæ istius et profundo peccatorum evadere nitentem, orationibus tuis tanquam tabula sustine, ut de hoc mundo quasi de naufragio nudus evadam.*

4. *Idcirco enim me levare sarcinis, et vestimentis onerantibus exuere curavi, ut undosum hoc, quod inter nos et Deum peccatis interlustrantibus separat, præsentis vitæ solum, omni amictu carnis, et cura diei sequentis, jubente et adjuvante Christo expeditum enatem. Neque id me perfecisse glorior; quod etsi gloriari possem, in Domino gloriarer, cujus est perficere, quod nobis adjacet velle: sed concupiscit adhuc anima mea desiderare judicia Domini. Vide quando assequatur effectu Dei voluntatem<sup>3</sup>, qui adhuc ipsum desiderare desiderat. Quod in me tamen est, dilexi decorem domus sanctæ, et quantum in me fuit, elegeram abjectus esse in domo Domini. Sed cui placuit segregare me ab utero matris meæ, et ab amicitia carnis et sanguinis ad gratiam suam trahere, eidem placuit inopem me omnis boni meriti, suscitare de terra et de lacu miseriarum, ac de luto fœcis educere, ut collocaret me cum principibus populi sui, et partem meam in tua sorte poneret, ut te præstante meritis, officio sociatus æquarer<sup>4</sup>.*

5. *Præsumptione igitur non mea, sed placito et ordinatione Domini, Fraternalitatis tuæ mihi sædus usurpans,*

<sup>1</sup> Edd.: Te ad maturitatem meriti honor seniore procexit et juvenem. Mss. novem: Honore seniorum. At melius duo Vatic.: Et honorem seniorum procexit juvenem.

<sup>2</sup> Sic in edis. At Mss. plerique: Jam in solido littore constituti, toto, etc. [constituti, tuto, etc.]

<sup>3</sup> Edd.: ssequatur effectum Dei voluntatem. Mss. duo: Effectum Dei voluntate. Alii duo: Dei voluntatem. Unus e Vatic.: Effectu Dei voluntatem. Hunc sequimur.

<sup>4</sup> Cisterc. Ms.: Officio sanctis æquarer, id est munere presbyterus.

quanto inagnus nonore me dignor; quia te pro tua sanctitate certo scio, nam veritate sapis, non alta sapere, sed humilibus congruere. Ideoque prompte et intime recepturum spero charitatem humilitatis nostrae, quam quidem jam recepisse te per beatissimum sacerdotem Alypium (quia dignatur) patrem nostrum, confido. Is enim sine dubio de se tibi exemplum praebuit nos ante notitiam et supra meritum diligendi, qui incognitos sibi nos, et longinqua soli vel salvi intercapedine disparatos, spiritu verae dilectionis, qui ubique et penetrat et effunditur, et videre diligendo potuit, et alloquendo pertinere. Hic nobis prima affectus sui documenta, et charitatis tuae pignora in supradicto digno munere librorum dedit. Et quanto studuit impendio, ut Sanctitatem tuam non ipsius tantum verbis, sed plenius eloquentia et fide tua cognitam non possemus amare mediocriter tantopere curasse eundem credimus, ut nos vicissim ipsius imitatione plurimum diligas. Gratia Dei tecum, ut est, in aeternum maneat optamus, frater in Christo Domino unanimi, venerabilis, desiderantissime: totam domum, et omnem conitem, et aemulorem in Domino sanctitatis tuae, plurimo fraternitatis unanimae salutamus affectu. Panem unum, quem unanimitatis indicio misimus charitati tuae, rogamus accipiendo benedicas.

#### EPISTOLA XXVI \* (a).

Augustinus Licentium juvenem nobilem et doctum, quondam ipsius discipulum, hortatur ad mundi contemptum, abutens ad hoc ipsius Licentii carmine, quod ad praecceptorem scripserat.

LICENTIO AUGUSTINUS.

1. Vix reperi occasionem scribendi tibi; quis credit? Sed mihi tamen Licentium necesse est credere. Nolo te causas rationesque rimari, quae etiamsi reddi possent, fidei tamen, qua mihi credis, non eas debeo. Nam et litteras tuas non per eos accepi, per quos possem scripta redhibere. Quae autem petisti ut peterem, curavi per epistolam quantum promendum<sup>1</sup> videbatur; sed quid effecerim tu videris. Quod si nondum effectum est, vel cum sciero, agam instantius, vel cum rursus ipse admonueris. Hactenus quae hujus vitae vincula perstrepuunt, tecum locutus sum: nunc paucis accipe pectoris mei aestus de spe tua non transitoria, quonam modo via tibi pateat in Deum.

2. Mi Licenti, etiam atque etiam recusantem et formidantem compedes sapientiae, timeo te rebus mortalibus validissime et perniciosissime compediri. Nam sapientia quos primo alligaverit, et exercitatoris quibusdam laboribus edomuerit, solvit postea<sup>2</sup>, liberatisque sese donat ad fruendum; et quos primo temporalibus nexibus erudiverit, post aeternis amplexibus alligat; quo vinculo nec jucundius nec so-

<sup>1</sup> Mss. tres, *perendum*. Alii plerique, *promendum*.

<sup>2</sup> Mss. quatuordecim, *solvet postea*,... *amplexibus alligabit*.

\* Hanc emendavimus ope Codd. a. hg. bl. bn. c. cc. ff. g. gv. j. l. n. r. s. sb. t. vc. vd. quinque v. et Am. Bad. Er. 107.

(a) Alias 79: quae autem 26 erat, nunc 123. Scripta forte nocte an 393 et missa cum epistola sequente.

lidius cogitari quidquam potest. Prima haec aliquantulum dura esse confiteor; illa vero ultima nec dura dixerim, quia dulcissima sunt; nec mollia, quia firmissima quid igitur nisi quod dici non potest, sed credi tamen et sperari et amari potest? Vincula vero hujus mundi asperitatem habent veram, jucunditatem falsam; certum dolorem, incertam voluptatem; durum laborem, timidam quietem; rem plenam miseriae, spem beatitudinis inanem. Hisne tu inseris et collum et manus et pedes, cum et honoribus hujuscemodi subjugari affectas, et facta tua non aliter fructuosa existimas, et ausibus inhaerere, quo non modo invitatus, sed nec compulsus quidem ire debuisti? Hic tu fortasse Terentiani servi mihi responsum dederis:

Ohe, tu verba fundis hic sapientia!

(Terentius in *Adelphis*.)

Cape igitur ut fundam potius quam effundam. Aut si ego canto, tu autem ad aliam vocem saltas, nec sic quidem me poenitet. Habet enim suam hilaritatem ipsa cantatio, etiam cum ad eam membra non movet, cui plena charitatis modulatione cantatur. Verba quaedam in epistolis tuis me moverunt, sed de his tractare, cum factorum vitaeque totius tuae cura excoquat, ineptum putavi.

Carmen (a) Licentii ad Augustinum praecceptorem.

3. Arcanum Varronis iter scrutando pro-  
fundi  
Mens hebet, adversamque fugit conterrita lucem.  
Nec mirum, jacet omnis enim mea cura legeudi  
Te non dante maam, et consurgere sola veretur.  
Nam simul ut per, lexa viri compendia tanti  
Volvere suasit amor, sacrosque attingere sensus,  
Quis numerum dedit ille toncs, mundumque tonando  
D'sseruit canere, et pariles agitare chorcas,  
Im licuit varia nostrum caligine pectus,  
Induxitque animo rerum violentia nubem.  
Iude figurarum positas sine pulvere formas  
Posco amens, aliasque graves offendo tenebras.  
Ad summam<sup>1</sup>, astrorum causas clarosque meatus,  
Obscuros quorum ille situs per nubila monstrat.  
Sic ja-ti nutas, ut talem omnino ruinam,  
Nec qui nos prohibet latebras agnoscere coeli,  
Nec persona daret tuncorum freta cavernis.  
Protea namque ferunt veterum commenta Pelasgum,  
Qui dum sollicitis non vult aperire futura,  
Spumat aper, fluit unda, fremit leo, sibilat anguis,  
Ca-tum aliquando tamen in munera parva volucrum.  
At mihi, qui nimum curis gravioribus angor,  
Dulcia quaeque animae, suidulcia pabula quaero,  
Varronis responsa latent. Quod supplice cantu  
Praesidium nymphamve rogem et flumina poscam?  
An te voce vocem, clari quem rector Olympi  
Fontibus infantum praefecit, et abdita jussit  
Ubertate animi longe ructare fluenta?  
Ferto magister open, ac tu tu ne desere vires  
Invalidas, mecumque sacras subvertere glebas  
Lucipe: tempus enim, nisi me mortalia fallunt,  
Labitur, in seniumque trahit. Tibi noster Apollo  
Corda replet, patremque suum patremque deorum  
Conciliat, legemque bonam, pacemque cumentam  
Monstrat, et abducto velamine singula pandit.  
Viginti emens nam longos forsitan orbes  
Solis eras, cum te ratio pulcherrima mundi,  
Ditor imperiis, et nectare dulcor omni  
Corripuit, statuitque vagum, medioque locavit,  
Omnibus unde aciem posses intendere rebus.  
O bone, carpe iter annorum, sapientia quantum  
Erescit amore sui, inveniens nova culmina semper.  
Perge viam qua te soboles praecleara tonantis  
Perducit, sternens in planos ardua campos.  
Et cum luciferos praecordia vesper in ortus  
Distulerit, sanctumque super benedixerit ignem,

<sup>1</sup> Mss. tres, *adsumam*. Non ma.e.

(a) Alias Epistola XL.

sis memor ipse mel : bibulam qui ponitis aurem  
 Legibus invictis, contundite pectora palmis,  
 Sternite membra solo, meritisque ciete dolores,  
 Et prohibete nefas, Deus imperat omnibus unum,  
 Admonet antistes, venturaque fulmina<sup>1</sup> terrent.  
 O mihi transactos revocet si pristina soles  
 Lætificis aurora rotis, quos libera tecum  
 Oïa tentantes, et candida jura honorum,  
 Duximus Italiæ medio, montesque per altos!  
 Non me dura gelu prohibereat frigora cano,  
 Nec fera tempestas Zephyrùm, fremitusque Borini,  
 Quin tua sollicito premerem vestigia passu.  
 Hoc opus ut jubeas tantam, cruor irriget artus,  
 Solstitio Neuros, bruma sectabimur Istrum.  
 Ignotus Garamas solvet mihi vincula gentis<sup>2</sup>.  
 Xampsoeque lacus fugiens hypanetus amnis<sup>3</sup>  
 Callipidum Scythicas resonat spumosis ad undas.  
 Ibmus et Leucos, qua Leucia solis in ortus  
 Tenditur : et vasti deserta cacumina Cassi,  
 Quæis Epidamneas aequat sibi Cassia rupes,  
 Unde quiescentem auroram, curtusque solutos,  
 Sopitamque diem media sub nocte viderem,  
 Te suadente petam : nec enim labor aut metus ullus  
 Terret, ubi insontes preclibus Deus audit apertis.  
 Et nunc Romulidum sedes et inania tecti  
 Culmina, bacchatasque domus, vanosque tumultus  
 Desererem, et totus semel in tua corda venirem,  
 Ni mens conjugio incumbens retineret euntem.  
 Crede meis, o docte, malis, veroque dolori,  
 Quod sine te nullos promittunt carbasa portus,  
 Erramusque procul turbata per æquora vitæ.  
 Præcipites densa veluti caligine nauæ,  
 Quos furor australis, stridens et flatus ab Euro  
 Perculit, et rapit privatim turbo magistris;  
 Protinus abruptis miseri voluntur in undis :  
 Non forus aut proræ, non lintea deinde procellas  
 Ferre valent, ratioque jacet stupefacta regendi :  
 Sic me ventus agit, volvuntque cupidinis æstus  
 In mare lethiferum, nec terræ prolinus absunt.  
 Sed tecum reputans, tua candida verba, magister,  
 Hæc magis esse roor tibi credere : callida res est,  
 Decipit, atque animis molitur retia nostris.  
 Præteritos oblitus enim, præsentia præsto  
 Nunc tibi, chære, tuo nos nunc de pectore laxat.  
 Heu mihi quo ferar, unde velim tibi pandere mentem!  
 Ante sub Ægeø aptabant<sup>4</sup> pia tecta palumbes,  
 Et vera balcyone componet in arbore nidus;  
 Esuriens vitulos alet ante læzæna sequaces,  
 Atque impasta diu tencros lupa nutrit agnos,  
 Mulantesque suis divisum partibus orbem,  
 Aut Barceus alet taurum, aut Hyrcania sauros<sup>5</sup> :  
 Ante Thyestæis iterum male territa mensis,  
 Interrupta dies refugos vanescit in ortus;  
 Ante dabunt imbres Nilum, super æthera damæ  
 Errabant, montesque canent, et flumina plaudent,  
 Quam mihi post tergum veniant tua dona, magister.  
 Arcet amor, copulamque tenet communis honesti.  
 Hic, hic regnat amicitie decus hoste fugato,  
 Nam neque pro; ter opes vitreas, aurumque rebelle,  
 Jugimus assensus animorum : nam neque vulgi  
 Nos fortuna ruens, quæ sejarat ardua, junxit.  
 Sed labor interiora legens, vulgata libellis,  
 Atque animis inventa tuis, et nobile dogma  
 Iudicium, contraque bonus responsa relatus.  
 Et mea Calliope, quamvis te cominus altum  
 Horreat, et vultus abscondat, inuile tractans :  
 Hoc tamen, hoc animi vinclum, nexisque fidelos,  
 Non qui montosis firmatas rupibus Alpes  
 Fregit, et Italicas pressit cum menibus urbes,  
 Numperet, aut nostro terretur robore quidquam.  
 He procul laticeos tumidis anfractibus Oxi,  
 Aut ab Arempheis Rhiphaeos aut oppida Caspi,  
 Cimæriasque domos sejungere flumine largo :  
 Mæotikumque lagæ, Pontus quæ obruit Helles,  
 Europæ atque Asiæ longe discrimina tendant.  
 Nonne botum per utrumque latus armenta fatigans  
 Fluitans abscedit Thalari<sup>6</sup> Dodona Molossos,  
 Cognatosque Arabas<sup>7</sup> nec pacis fœdus amicum  
 sibionis inter mansit regnumque Pelopon<sup>8</sup>,

<sup>1</sup> Edd., flumina. Mss. quique, submina.

<sup>2</sup> Edd. et Er., Gerris.

<sup>3</sup> Mss. plerique : Xampsoeque lacus fugiens Hypanus ubi  
 unarus.

<sup>4</sup> Cdd. omnes : Optabant, excepto Corb. qui habet : apta-  
 bant. Melius [optabant].

<sup>5</sup> Mss., tauros. Mss. decem, sauros.

<sup>6</sup> Mss., lateri. Mss. plerique, thalari.

SANCT. AUGUST. II.

Sacrilegosque Phryges, quamvis pro tempore cunctis  
 Hospitio commune fuit. Quid denique fratrum  
 Dissidium, pugnasque canam? quid honesta parentum  
 Verbera, quid matrum furias, natoque superbos?  
 Est etiam superum concors discordia rerum,  
 Totque fiunt ritus, quot dat sententia leges.  
 Nec tenet unus amor, non si mihi murmura centum  
 Det Boreas, totidemque animas, centumque per ora  
 Lingua rigens adamante fremat, memorare valebo  
 Quæ sociata prius veterum natura locorum  
 Distulit, et tereti limavit glare mundo.  
 Sed nos prætereo, quod ab una exurgimus urbe,  
 Quod domus una tulit, quod sanguine tangitur uno  
 Seclorum, christiana fides connexit, et quod  
 Nos iter immensum determinat, et plaga ponti  
 Interfusa coeret; amor contemnit utrumque.  
 Gaudia qui spernens oculorum, semper amico  
 Absenti fruitur; quoniam de corde profundo  
 Pendet, et internæ rimatur pabula fibræ.  
 Interea venient quæcumque futura bonorum  
 Scripta salutiferi sermonis, et illa priorum  
 Æquiparanda favis, reputans quæ pectore in alto,  
 Conceptum in lucem vomuisti nectareum meli,  
 Præsentem ipsa mihi te reddent, si mihi morem  
 Gesseris, et libros quibus in te lenta recumbit  
 Musica tradideris, nam ferveo totus in illos.  
 Annue, sic nobis verum ratione pateat,  
 Sic plus Eridano fluat, et contagia mundi  
 Nequaquam voltent nostri circum arva coloni.

4 (a). Si versus tuus momenti inordinatis perversus  
 easset, si suis legibus non staret, si mensuris impa-  
 ribus aures auditoris offenderet, puderet te certe, nec  
 differres, nec desisteres donec ordinare, corrigere, sta-  
 tueres, æquas versum tuum, discendo et agendo artem  
 metricam acerrimo studio, et labore quolibet : quid  
 cum inordinatus ipse perverteris, cum legibus Dei  
 tui ipse non stas, neque in agenda vita honestis ho-  
 norum votis, et huic ipsi eruditioni tuæ concinis, abji-  
 ciendum post tergum putas et negligendum? Quasi  
 præ sono linguæ tuæ sis tibi vilior, et incompositis  
 moribus quod offendis aures Dei levius sit, quam si  
 incompositis syllabis tuis grammatica succenseret auc-  
 toritas. Scribis :

O mihi transactos revocet si pristina soles  
 Lætificis aurora rotis, quos libera tecum  
 Oïa tentantes, et candida jura honorum,  
 Duximus Italiæ medio, montesque per altos!  
 Non me dura gelu prohibereat frigora cano,  
 Nec fera tempestas Zephyrùm, fremitusque Borini,  
 Quin tua sollicito premerem vestigia passu.  
 Hoc opus, ut jubeas tantum.

Me miserum, si ego non jubeo, si non cogo atque  
 impero, si non rogo ac supplico. Sed si aures tuæ ad-  
 versus meas voces clausæ sunt, ori tuo pateant, pateant  
 carmini tuo; exaudi teipsum, durissime, immanissime,  
 surdissime. Quo mihi linguam auream et cor ferreum?  
 quibus ego non carminibus, sed lamentationibus  
 sufficiam plangere carmina tua, in quibus video,  
 quam animam, quod ingenium non mihi liceat apprehendere,  
 et immolare Deo nostro? Exspectas ut ego  
 jubeam, sis bonus, sis quietus, sis beatus; quasi  
 quidquam mihi dierum gratius illucescat, quam ut  
 ingenio tuo fruam in Domino, aut vere tu nescias quam  
 te esuriam et sitiam, aut non hoc ipso id carmine fa-  
 tearis. Revoca animum quo ista scripsisti, nunc mihi  
 dic : Hoc opus, ut jubeas tantum. Ecce jussum  
 meum : da mihi te, si hoc opus est tantum; da Do-  
 mino meo te, qui omnium nostrum dominus est, qui  
 tibi illud donavit ingenium. Nam ego quid sum.

(a) Alias Epistola 41.

(Quatre)

nisi servus tuus per ipsum, et conservus sub ipso?

5. An ipse non jubet? audi Evangelium: *Stabat*, inquit, *Jesus, et clamabat (Joan. vii, 37): Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum levis est, et sarcina mea levis est. (Matth. xi, 28-30).* Si hæc non audiuntur, aut usque ad aures audiuntur, expectasne, Licenti, ut Augustinus jubeat conservo suo, et non plangat potius frustra jubere Dominum suum; imo non jubere, sed invitare et rogare quodammodo, ut qui laborant reficiantur ab eo? Sed videlicet fortissimo et præfidenti collo, jugum mundi jugo Christi est jucundius: qui si laborare nos cogeret, vide quis cogeret, qua mercede cogeret. Vade in Campaniam, discite Paulinum egregium et sanctum Dei servum, quam grandem fastum seculi hujus, tanto generosiore, quanto humiliorum cervice incunctanter excusserit, ut eam subderet Christi jugo, sicut subdidit; et nunc illo moderatore itineris sui quietus et modestus exultat. Vade, discite quibus opibus ingenii sacrificia laudis ei offerat, refundens illi quidquid boni accepit ex illo, ne amittat omnia, si non in eo reponat a quo hæc habet.

6. Quid æstuas? quid fluctuas? quid imaginationibus mortiferarum voluptatum aurem accommodas, et avertis a nobis? Mentiuntur, moriuntur, in mortem trahunt. Mentiuntur, Licenti: *Sic nobis*, sicuti optas, *verum ratione patescat; Sic plus Eridano fluat.* Non dicit verum nisi Veritas: Christus est veritas; veniamus ad eum, ne laboremus. Ut ipse nos reficiat, tollamus jugum ejus super nos, et discamus ab eo quoniam mitis est et humilis corde, et inveniemus requiem animabus nostris. Jugum enim ejus levis est, et sarcina ejus levis est. Ornari abs te diabolus querit. Si calicem aureum invenisses in terra, donares illum Ecclesie Dei. Accepisti a Deo ingenium spiritualiter aureum, et ministras inde libidinibus, et in illo satanæ propinas teipsum! Noli, obsecro; sic aliquando sentias quam misero et miserando pectore hæc scripserim; et miserearis jam mei, si tibi viluisti.

#### EPISTOLA XXVII. (a)

*Augustinus Paulino, amplectens illius benevolentiam, et mutuum declarans amorem: nonnulla de Romaniano et Alypio, nec non de Licentio, cujus ætati metuebat ne vergeret ad ea quæ sunt mundi.*

Domino vere sancto et venerabili, et eximia in Christo laude prædicando, fratri PAULINO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. O bone vir et bone frater, latebas animam meam: et ei dico ut toleret quod adhuc latec oculos meos, et vix mihi obtemperat; imo non obtemperat. An vero tolerat? Cur ergo me excruciat desiderium

\* Necessita est ad a. hg. bl. c. ce. ff. gv. j. n. r. s. t. vc. vd. duos a. duos sb. quinque v. et ad Am., Bad., Er., Lov. (a) Alias 32: quæ autem 27 erat, nunc 165. Scripta circa ævum in an. 395.

tui apud ipsam intus animam? Nam si molestias corporis paterer, et si non perturbarent æquitatem animi mei, recte illas tolerare dicerer; cum autem non æquo animo fero quod te non video, intolerabile est istam appellare tolerantiam. Sed quando tu talis es, esse sine te fortasse intolerabilius toleraretur. Bene est ergo, quia æquo animo ferre non possum, quod si æquo animo ferrem, æquo animo ferendus non essem. Mirum est, sed tamen verum, quod mihi accidit: doleo quod te non video, et me ipse consolatur dolor. Ita mihi displicet fortitudo qua patienter fertur absentia bonorum, sicuti es. Nam et Jerusalem futuram desideramus utique, et quanto impatientius desideramus ipsam, tanto patientius sustinemus omnia propter ipsam. Quis igitur potest non gaudere te viso, ut possit quandiu te non videt, non dolere! Ergo neutrum possum, et quoniam si possem, immaniter possem, non posse delector, atque in eo quod delector nonnullum solatium est. Dolentem itaque me non sedatus, sed consideratus consolatur dolor. Ne reprehendas, quæso, sanctiore gravitate qua prævalet, et dicas non recte me dolere, quod adhuc te non noverim, cum animum mihi tuum, hoc est teipsum interiorem aspiciendum patefeceris. Quid enim si uspiam te vel in terrena tua civitate didicissem fratrem et dilectorem meum, et tantum in Domino ac talem virum, nullumne me dolorem sensurum fuisse arbitrareris, si non sicerer nosse domum tuam? Quomodo ergo non doleam, quod nondum faciem tuam novi, hoc est domum animæ tuæ, quam sicut meam novi?

2. Legi enim litteras tuas fluentes lac et mel, præferentes simplicitatem cordis tui, in qua quæris Dominum sentiens de illo in bonitate, et afferentes<sup>1</sup> et claritatem et honorem. Legerunt fratres, et gaudent infatigabiliter et ineffabiliter, tam uberibus et tam excellentibus donis Dei, bonis tuis. Quotquot eas legerunt, rapiunt, quia rapiuntur cum legunt. Quam suavis odor Christi, et quam fragrat ex eis, dici non potest. Illæ litteræ cum te offerunt ut videaris, quantum nos excitant ut quæraris; nam et perspicibilem faciunt et desiderabilem. Quanto enim præsentiam tuam nobis quodammodo exhibent, tanto absentiam nos ferre non sinunt. Amant te omnes in eis, et amari abs te cupiunt. Laudatur et benedicatur Deus, cuius gratia tu talis es. Ibi excitatur Christus, ut ventos et maria tibi placare dignetur tendenti ad stabilitatem suam. Videtur a legentibus ibi conjux, non dux<sup>2</sup> ad mollitiem viro suo, sed ad fortitudinem redux in ossa viri sui; quam in tuam unitatem redactam et redditam, et spiritualibus tibi tanto firmioribus, quanto castioribus nexibus copulatam, officii vestræ Sanctitati debitis, in te uno resalutamus<sup>3</sup>. Ibi cedri Libani

<sup>1</sup> In Edd., afferens. At Mss. sczdecim, afferentes.

<sup>2</sup> Sic 21 Mss. At vulgati habent: ad stabilitatem suam agnetur. Ibi conjux excitatur, non dux, etc.

<sup>3</sup> In prius Edd., uno ore salutamus. In Ms. uno vatic., una mente resalutamus. At in aliis vatic. tribus, et in quovis ecclia Callie. exhibetur lectio quam elligimus.



ad terram depositæ, et in arcæ fabricam compagine charitatis erectæ, mundi hujus fluctus impubriter secant. Ibi gloria ut acquiratur, contemnitur, et mundus ut obtineatur, relinquitur. Ibi parvuli, sive etiam grandiusculi filii Babylonis eliduntur ad petram, vitia scilicet confusionis superbæque secularis.

3. Hæc atque hujusmodi suavissima et sacratissima spectacula litteræ tuæ præbent legentibus; litteræ illæ, litteræ fidei non fictæ, litteræ spei bonæ, litteræ puræ charitatis. Quomodo nobis anhelant sitim tuam, et desiderium defectumque animæ tuæ in ætria Domini! quid amoris sanctissimi spirant! quantam opulentiam sinceri cordis exæstant! quas agunt gratias Deo! quas impetrant a Deo! Blandiores sunt, an ardentiores; luminosiores, an fecundiores? Quid enim est, quod ita nos mulcent, ita accendunt, ita compluunt et ita serenæ sunt? quid est, quæso te, aut quid tibi pro eis rependam, nisi quia totus sum tuus in eo cujus totus es? Si parum est, plus certe non habeo. Tu autem fecisti ut non mihi parum videatur, qui me in illa epistola tantis laudibus honorare dignatus es, ut cum tibi me refundo, si parum hoc putem, tibi non credidisse convincar. Pudet me quidem tantum boni de me credere, sed plus piget tibi non credere. Est quod faciam: non me credam talem qualem putas, quoniam non agnosco; et credam me abs te diligi, quoniam sentio et plane percipio: ita nec in te temerarius, nec in te ingratus existero. Et cum me tibi totum offero, parum non est: offero enim quem vehementissime diligis; et offero, si non qualem me esse arbitraris, eum tamen pro quo, ut talis esse merear deprecari. Hoc enim magis jam peto facias, ne minus optes mihi adjici ad id quod sum, dum me existimas jam esse quod non sum.

4. Ecce charissimus meus est, et ab ineunte adolescentia mihi familiariter amicissimus (a) qui hanc Eximietati tuæ ac præstantissimæ Charitati epistolam apportat. Hujus nomen est in libro de<sup>1</sup> Religione, quem tua Sanctitas, quantum litteris indicas, libentissime legit: factus est enim tibi etiam tanti viri, qui tibi cum misit, commendatione jucundior. Neque tamen huic tam familiari amico meo velim credas, quæ de me forte laudans dixerit. Sensi enim etiam ipsum sæpe non mentiendi studio, sed amandi propensione falli judicantem, et arbitrari jam me accepisse quædam, quibus accipiendis a Domino patente ore cordis inhiarem. Et si hoc in os meum, quis non conjiat quanta de me absente meliora quam veriora lætus effundat? Librorum autem nostrorum copiam faciet venerabili studio tuo: nam nescio me aliquid, sive ad eorum qui extra Ecclesiam Dei sunt, sive ad aures fratrum scripsisse, quod ipse non habeat. Sed tu cum legis, mi sancte Pauline, non te ita rapiant quæ per nostram infirmitatem veritas loquitur, ut ea quæ ipse loquor minus diligenter advertas; ne dum

<sup>1</sup> Edd., de vera Religione. At Mss. viginti carent voce, vera.

(a) Romanianus, laudatus in lib. de Vera Religione, c. 7, n. 12.

avidus hauris bona et recta quæ data ministro, non ores pro peccatis et erratis quæ ipse committo. In his enim quæ tibi recte, si adverteris, displicebunt, ego ipse conspicio; in his autem quæ per donum Spiritus quod accepisti, recte tibi placent in libris meis, ille amandus, ille prædicandus est apud quem est fons vitæ, et in cujus lumine videbimus lumen (Psal. xxxv, 10), sine ænigmate, sed facie ad faciem, nunc autem in ænigmate videmus (I Cor. xiii, 12). In his ergo quæ ipse de veteri fermento eructavi, cum ea legens agnosco, me judico cum dolore; in his vero quæ de azymo sinceritatis et veritatis dono Dei dixi, exsulto cum tremore. Quid enim habemus, quod non accepimus? At enim melior est qui majoribus et pluribus, quam qui minoribus et paucioribus donis Dei dives est. Quis negat? sed rursus melius est, vel de parvo Dei dono gratias ipsi agere, quam sibi agi velle de magno. Hæc ut ex animo semper constet, meumque cor a lingua mea non dissonet, ora pro me, frater. Ora, obsecro, ut non laudari volens, sed laudans invocem Dominum, et ab inimicis meis salvus ero.

5. Est etiam aliud quo istum fratrem amplius diligas: nam est cognatus venerabilis, et vere beati episcopi Alypii, quem toto pectore amplecteris, et merito; nam quisquis de illo viro benigne cogitat, de magna Dei misericordia, et de mirabilibus Dei muneribus cogitat. Itaque cum legisset petitionem tuam, qua desiderare te indicasti ut historiam suam tibi scribat, et volebat facere propter benevolentiam tuam, et nolebat propter verecundiam suam: quem cum viderem inter amorem pudoremque fluctuantem, onus ab illo in humeros meos transtuli; nam hoc mihi etiam per epistolam jussit. Cito ergo, si Dominus adjuverit, totum Alypium inseram præcordiis tuis; nam hoc sum ego maxime veritus, ne ille vereretur aperire omnia quæ in eum Dominus contulit, ne alicui minus intelligenti (non enim abs te solo illa legerentur), non divina munera concessa hominibus, sed ipsum prædicare videretur, et tu qui nosti quomodo hæc legas, propter aliorum cavendam infirmitatem fraternæ notitiæ debito fraudareris: quod jam fecissem, jamque illum legeres, nisi profectio fratris improvisa repente placuisset. Quem sic commendo cordi et linguæ tuæ, ut ita comiter ei te præbeas, quasi non nunc illum, sed mecum ante didiceris. Si enim cordi tuo non dubitaverit aperire seipsum, aut ex omni, aut ex magna parte sanabitur per linguam tuam. Volo enim eum numerosius contundi eorum vocibus, qui amicum non seculariter diligunt.

6. Filium autem ejus, filium nostrum (a), cujus etiam nomen in aliquibus nostris libris invenies, etsi ad tuæ charitatis præsentiam ipse non pergeret; statueram litteris in manum tuam tradere consolandum, exhortandum, instruendum, non tam oris sono, quam exemplo roboris tui. Ardeo quippe, ut dum adhuc ætas ejus in viridi feno est, zizania convertat in frugem, et credat expertis quod experiri periculose desiderat. Nunc ergo ex ejus carmine, et ex epistola

(a) Licentium, cujus nomen in libris cont. Academicos, etc.

quam ad eum misi (a), intelligit benevolentissima et mansuetissima prudentia tua, quid de illo doleam, quid timeam, quid cupiam. Nec despero affuturum Dominum, ut per te ministrum ejus tantis curarum æstibus liberer. Sane quia multa scripta nostra lecturus es, multo erit mihi gratior dilectio tua, si ex his quæ tibi displicuerint, emendaveris me justus in misericordia, et argueris me. Non enim talis es, cujus oleo timeam impinguari caput meum. Fratres non solum qui nobiscum habitant, et qui ubilibet habitantes Deo pariter serviunt, sed prope omnes qui nos in Christo libenter noverunt, salutant, venerantur, desiderant Germanitatem, Beatitudinem, Humanitatem tuam. Non audeo petere; sed si tibi ab ecclesiasticis muneribus vacat, vides quid mecum siliat Africa<sup>1</sup>.

#### EPISTOLA XXVIII<sup>2</sup> (b).

*Augustinus Hieronymo, de nova post LXX Veteris Testamenti versione; deque Petro reprehenso a Paulo ad Galat. II, ex postulant de suscepto hinc patrocini mendacii officiosi.*

Domino dilectissimo, et culta sincerissimo charitatis obsequendo atque amplectendo fratri et comprehytero<sup>3</sup> HIERONYMO, AUGUSTINUS.

#### CAPUT PRIMUM.

1. Nunquam æque quisquam tam facie cuilibet innotuit, quam mihi tuorum in Domino studiorum quieti, læta<sup>4</sup>, et vere exercitatio liberalis. Quanquam ergo percipiam omnino te nosse; tamen exiguum quiddam tui minus habeo, præsentiam videlicet corporis: quam ipsam etiam posteaquam te beatissimus nunc episcopus, tum vero jam episcopatu dignus, frater Alypius vidit, remeansque a me visus est, negare non possum magna ex parte mihi esse relatu ejus impressam; et ante reditum, cum te ille ibi videbat, ego videbam, sed oculis ejus. Non enim animo me atque illum, sed corpore duos, qui noverit, dixerit, concordia duntaxat et familiaritate fidissima, non meritis quibus ille antecessit. Quia ergo me primitus communionem spiritus quo in unum nectimur, deinde illius ex ore jam diligis; nequaquam impudenter quasi aliquis ignotus commendo Germanitati tuæ fratrem Profuturum (c), quem nostris conatibus, deinde adjuutorio tuo vere profuturum speramus; nisi forte quod

<sup>1</sup> Edd., *videns et videas quid mecum sentiat Africa*. At Mss. carent his verbis *videns et*, habentque *vides quid*, etc., ac demum ex his tres, *quid mecum siliat*; quo verbo pulchre alludit Aug. ad siccitatem Africae, ut facit rursus in Epist. 31, 42.

<sup>2</sup> Cisterc. Ms.: *Observando atque subsequendo magisque amplectendo*, etc., in Domino salutem.

<sup>3</sup> Edd., *quieti lætitia*. Mss. aliquot, *læta*.

<sup>4</sup> In hujus recognitione collati sunt a. bl. bn. cc. j. fs. nr. gg. r. ab. l. vc. decem v. et Am., Bad., Er., Lov.

(a) Epist. superiore.

(b) Alias 8: quæ autem 28 erat, nunc 166. Scripta an. 394 aut 395.

(c) Ille dum proficiat disponit, creatur episcopus et in brevi moritur, ex epistola 71; adeoque istæ literæ, quas primas ad Hieronymum, et a se adhuc presbytero datas ait libidem Augustinus, perlatæ non sunt hoc tempore. Profuturus porro is esse videtur, qui in lib. de unico Baptismo cont. Petil. c. 16, laudatur cirtensis episcopus, et ad quem directæ est Epistola 38. Meminit ejusdem Profuturi Paulinus in epist. 32. Evodius demum in epist. 138, n. 9, Profuturum quem olim in monasterio noverat, apparuisse sibi per somnium, et futurum aliquod prænuuntiasse refert.

talis est, ut ipse tibi per eum flam commendator, quam ille per me. Hactenus fortasse scribere debuerim, si esse vellem epistolarum solemnium more contentus; sed scætet animus in loquelas communicandas tecum de studiis nostris, quæ habemus in Christo Jesu Domino nostro; qui nobis multas utilitates et viatica quedam demonstrati a se itineris, etiam per tuam charitatem non mediocriter ministrare dignatur.

#### CAPUT II.

2. Petimus ergo, et nobiscum petit omnis Africanarum Ecclesiarum studiosa societas, ut interpretandis eorum libris, qui græce Scripturas nostras quam optime tractaverunt, curam atque operam impendere non graveris. Potes enim efficere ut nos quoque habeamus tales illos viros, et unum potissimum, quem tu libentius in tuis litteris sonas. De vertendis autem in latinam linguam sanctis Litteris canonicis laborare te nollem, nisi eo modo quo Job interpretatus es; ut signis adhibitis quid inter hanc tuam et Septuaginta, quorum est gravissima auctoritas, interpretationem distet, appareat. Satis autem nequeo mirari, si aliquid adhuc in hebræis exemplaribus invenitur, quod tot interpretes illius linguæ peritissimos fugerit. Omitto enim Septuaginta, de quorum vel consilii vel spiritus majore concordia, quam si unus homo esset, non audeo in aliquam partem certam ferre sententiam, nisi quod eis præeminentem auctoritatem in hoc munere sine controversia tribuendam existimo. Illi me plus movent, qui cum posteriores interpretarentur, et verborum locutionumque hebræarum viam (a) atque regulas mordicus<sup>1</sup>, ut fertur, tenerent, non solum inter se non consenserunt, sed etiam reliquerunt multa, quæ tanto post eruenda et prodenda remanent. Et aut obscura sunt, aut manifesta: si enim obscura sunt, te quoque in eis falli potuisse creditur; si manifesta, illos in eis falli potuisse non creditur. Hujus igitur rei pro tua charitatē, expositis causis, certum me facias obsecraverim.

#### CAPUT III. — *Perniciosa simulatio.*

3. Legi etiam quedam scripta, quæ tua dicebantur, in Epistolas apostoli Pauli; quarum ad Galatas, cum enodare velles, venit in manus locus ille, quo apostolus Petrus a perniciosa simulatione revocatur. Ibi patrociniū mendacii susceptum esse vel abs te tali viro, vel a quopiam, si alius illa scripsit, fateor, non mediocriter doleo, donec refellantur (si forte refelli possunt), ea quæ me movent. Mihi enim videtur exitiosissime credi, aliquid in Libris sanctis haberi mendacium; id est eos homines, per quos nobis illa Scriptura ministrata est atque conscripta, aliquid in libris suis fuisse mentitos. Alia quippe quæstio est, sitne aliquando mentiri viri boni; et alia quæstio est, utrum scriptorem sanctarum Scripturarum mentiri oportuerit: imo vero non alia, sed nulla quæstio est. Admisso enim semel in tantum auctoritatis fastigium<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Am., Bad. et Mss. omnes, *mordacius*. At Lov. ex Kraszel

<sup>2</sup> Mss. tres: *in tantæ auctoritatis fastigio*.

correctioe, *mordacius*.

(a) Forte, *viam*.

officioso aliquo mendacio, nulla illorum librorum particula remanebit, quæ non ut cuique videbitur vel ad mores difficilis vel ad fidem incredibilis, eadem perniciosissima regula ad mentientis auctoris consilium officiumque referatur.

4. Si enim mentiebatur apostolus Paulus cum apostolum Petrum objurgans diceret, *Si tu cum sis Judæus, gentiliter et non judaice viris, quemadmodum gentes cogis judaizare?* et recte illi videbatur Petrus fecisse, quem non recte fecisse et dixit et scripsit. ut quasi animos tumultuantium deliniret (*Gal. ii, 14-14*); quid respondebimus, cum exsurrexerint perversi homines, prohibentes nuptias, quos futuros ipse prænuntiavit (*I Tim. iv, 3*), et dixerint totum illud, quod idem apostolus de matrimoniorum jure firmando locutus est (*I Cor. vii, 10-16*), propter homines qui dilectione conjugum tumultuari poterant, fuisse mentitum; scilicet non quod hoc senserit, sed ut illorum placaretur adversitas? Non opus est multa commemorare. Possunt enim videri etiam de laudibus Dei esse officiosa mendacia, ut apud homines pigriores dilectio ejus ardescat; atque ita nusquam certa erit in Libris sanctis castæ veritatis auctoritas. Nonne attendimus eundem apostolum cum ingenti cura commendandæ veritatis dicere: *Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est et fides vestra: invenimur autem et falsi testes Dei; quia testimonium diximus adversus Deum, quod suscitavit Christum, quem non suscitavit (Id. xv, 14-15)?* Si quis huic diceret: Quid in hoc mendacio perhorrescis, cum id dixeris, quod etiam si falsum sit, ad laudem Dei maxime pertinet? Nonne hujus detestatus insaniam, quibus posset verbis et significationibus, in lucem penetrabilia sui cordis aperiret, clamans non minore aut fortasse etiam majore scelere in Deo laudari falsitatem, quam vituperari veritatem? Agendum est igitur ut ad cognitionem divinarum Scripturarum talis homo accedat, qui de sanctis Libris tam sancte et veraciter existimet, ut nolit aliqua eorum parte delectari per officiosa mendacia, potiusque id, quod non intelligit, transeat, quam cor suum præferat illi veritati. Profecto enim cum hoc dicit, credi sibi expetit, et id agit, ut divinarum Scripturarum auctoritatibus non credamus.

5. Et ego quidem qualibuscumque viribus, quas Dominus suggerit, omnia illa testimonia, quæ adhibita sunt astruenda: utilitati mendacii, aliter oportere intelligi ostenderem, ut ubique eorum firma veritas doceretur. Quam enim testimonia mendacia esse non debent, tam non debent favere mendacio. Sed hoc intelligentiæ relinquo tux. Admota enim lectioni diligentiori consideratione, multo id fortasse facilius videbis quam ego. Ad hanc autem considerationem coget te pietas, qua cognoscis fluctuare auctoritatem Scripturarum divinarum, ut in eis quod vult quisque credat, quod non vult non credat, si semel fuerit persuasum aliqua illos viros, per quos nobis hæc ministrata sunt, in scripturis suis officiose potuisse mentiri. Nisi forte regulas quasdam daturus es, quibus noverimus ubi oporteat mentiri, ubi non oporteat.

Quod si fieri potest, nullo modo mendacibus dubiisque rationibus id explices, quæso; nec me onerosum aut impudentem judices, per humanitatem veracissimam Domini nostri. Nam, ut non dicam nulla, certe non magna culpa meus error veritati favet, si recte in te potest veritas favere mendacio.

#### CAPUT IV.

6. Multa alia cum sincerissimo corde tuo loqui cuperem, et de christiano studio conferre; sed huic desiderio meo nulla epistola satis est. Uberius idipsum possum per fratrem, quem miscendum et alendum dulcibus atque utilibus sermocinationibus tuis misisse me gaudeo. Et tamen, quantum vellem, nec ipso (quod paco ejus dixerim) forsitan capio; quanquam nihilo me illi prætulerim. Ego enim me fateor tu capaciorem; sed ipsum video fieri pleniorum, quo me sine dubitatione antecellit: et posteaquam redierit, quod Domino adjuvante prosperatum iri spero, cum ejus pectoris abs te cumulati particeps fuero, non est impleturus, quod in me adhuc vacuum erit atque avidum sensuum tuorum. Ita fiet ut et ego etiam tunc egentior sim, ille copiosior. Sane idem frater aliqua scripta nostra fert secum; quibus legendis si dignationem adhibueris, etiam sinceram atque fraternam severitatem adhibeas quæso. Non enim aliter intelligo quod scriptum est, *Emendabit me justus in misericordia, et arguet me; oleum autem peccatoris non impinguet caput meum (Psal. cxi, 5)*; nisi quia magis amat objurgator sanans, quam adulator unguens caput. Ego autem difficillime bonus iudex lego quod scripserim, sed aut timidior recto, aut cupidior. Video etiam interdum vitia mea; sed hæc malo audire a melioribus<sup>1</sup>, ne cum me recte fortasse reprehendero, rursus mihi blandiar, et meticulosam potius mihi videar in me, quam justam tulisse sententiam.

#### EPISTOLA XXIX. \* (a).

*Augustinus presbyter, Alypio Thagastensi episcopo. narrans quibus adhortationibus obtinuerit demum ut Hipponenses catholici abhorrerent a luxuriosis conviviis, quæ in sanctorum natalitiis apud Africanas Ecclesias celebrare mos erat.*

Epistola Presbyteri Hipponensium-regionum ad Alypium episcopum Thagastensium, de die Natalis Leontii (b) quondam episcopi Hipponensis.

1. De negotio interim quod non curare non possum, nihil certum scribere potui, absente fratre Machario, qui cito dicitur rediturus; et quod Deo adjuvante peragi potuerit, peragetur. De nostra autem pro eis sollicitudine, quanquam fratres nostri cives qui aderant securos suos<sup>2</sup> facere possent; tamen digna res episto-

<sup>1</sup> Mss. quatuor, *senioribus*. Unus, *majoribus*.

<sup>2</sup> Forte leg. *securos vos*.

\* Editæ nunc primum, et post editionem recognita ad antiquissimum exemplar bibliothecæ PP. Cisterciensium s. Crucis in Jerusalem in Urbe.

(a) Porro quæ alias 29 erat, nunc 167. Scripta an. 398.

(b) Laudatur S. Leontius in sermone 13 de diversa c. 2, diciturque condidisse basilicam appellatam ex ipsius nomine Leontianam: qua in basilica pronuntiati sermones aliquot Augustini prænotantur.

lari colloquio, quo nos invicem consolamur, a Domino præstita est; in quo promerendo multum nos adjutos esse credimus ipsa vestra sollicitudine, quæ profecto sine deprecatione pro nobis esse non potuit.

2. Itaque ne prætermittamus vestræ Charitati narrare quid gestum sit, ut nobiscum Deo gratias agatis de accepto beneficio, qui nobiscum proces de accipiendi fudistis: cum post perfectionem tuam nobis nuntiatur esset tumultuari homines, et dicere se ferre non posse ut illa solemnitas prohiberetur (a), quam Lætitiam nominantes, vinolentiæ nomen frustra conantur abscondere, sicut etiam te præsentem jamjam nuntiabatur; opportune nobis accidit occulta ordinatione omnipotentis Dei, ut quarta feria illud in Evangelio capitulum consequenter tractaretur: *Nolite dare sanctum canibus, neque projeceritis margaritas vestras ante porcos* (Math. vii, 6). Tractatum est ergo de canibus et de porcis, ita ut et perversi latratu adversus Dei præcepta rixantes, et voluptatum carnalium sordibus dediti erubescere cogentur; conclusumque ita, ut viderent quam esset nefarium intra ecclesiæ parietes id agere nomine religionis, quod in suis domibus si agere perseverarent, a sancto et margaritis ecclesiasticis eos arceri oporteret.

3. Sed hæc quamvis grate accepta fuerint, tamen quia pauci convenerant, non erat satisfactum tanto negotio. Iste autem sermo cum ab eis qui aderant, pro cuiusque facultate ac studio, foris ventilaretur, multos habuit contradictores. Postea vero quam dies Quadragesimæ illuxisset, et frequens multitudo ad horam tractationis occurrit, lectum est istud in Evangelio, ubi Dominus de templo expulsis venditoribus animalium, et eversis mensis nummulariorum, dixit domum Patris sui pro domo orationum speluncam latronum esse factam (Id. xxi, 12): quod capitulum, cum eos intentos proposita vinolentiæ quæstione feci, et ipse quoque recitavi, adjunctique disputationem, qua ostenderem quanto commotius et vehementius Dominus noster ebriosa convivia, quæ ubique sunt turpia, de templo expelleret, unde sic expulsi concessa commercia, cum ea venderentur, quæ sacrificiis illo tempore licitis essent necessaria; quærens ab eis, quibus similiorum putarent speluncam latronum, necessaria vendentibus, an immoderate bibentibus.

4. Et quoniam mihi præparatæ lectiones suggerendæ tenebantur, adjunxi deinde ipsum adhuc carnalem populum Judæorum, in illo templo, ubi nondum corpus et sanguis Domini offerebatur, non solum vinolenta, sed nec sobria quidem unquam celebrasse convivia; nec eos publice religionis pomine inebriatos inveniri in historia, nisi cum festa fabricato idolo<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Mas., fabricato dolo [fabricationis idoli].

(a) Exstat Hipponensis concilii anno 303 celebrati canon concilio III Carthaginensi insertus, « Ut nulli episcopi vel clerici in ecclesia conviventur... Populi etiam ab hujusmodi conviviis, quantum fieri potest, prohibeantur: » qui canon procurante haud dubie Augustino tunc presbytero editus fuit. Quippe Aurelium Carthaginensem paulo ante contestatus erat in Epist. 22, ut vis omnibus occurreret huic malo per totam Africam dudum grassanti; idque ipsi nisi concilii auctoritate tolli non posse insinuarat.

exsolvent (Exod. xxxii, 6.) Quæ cum dicerem, codicem etiam accepi, et recitavi totum illum locum. Addidi etiam cum dolore quo potui, quoniam Apostolus ait, ad discernendum populum christianum a duritie Judæorum, Epistolam suam non in tabulis lapideis scriptam, sed in tabulis cordis carnalibus (II Cor. iii, 3), cum Moyses famulus Dei, propter illos principes, binas lapideas tabulas confregisset (Exod. xxxii, 19), quomodo non possemus istorum corda confringere, qui homines Novi Testamenti, sanctorum diebus celebrandis ea vellent solemniter exhibere, quæ populus Veteris Testamenti et semel et idolo celebravit.

5. Tunc reddito Exodi codice, crimen ebrietatis, quantum tempus sinebat, exaggerans, sumpsit apostolum Paulum, et inter quæ peccata posita esset ostendi, legens illum locum, *Si quis frater nominetur aut fornicator, aut idolis serviens, aut avarus, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax; cum ejusmodi nec cibum sumere* (I Cor. v, 11); ingemiscendo admonens cum quanto periculo convivemur cum eis qui vel in domibus inebriarentur<sup>1</sup>. Legi etiam illud quod non longo intervallo sequitur: *Nolite errare; neque fornicatores, neque idolis serviens, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei possidebunt. Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed justificati estis in nomine Domini Jesu Christi, et spiritu Dei nostri* (Ibid., vi, 9-11). Quibus lectis, dixi ut considerarent quomodo possent fideles audire, *sed abluti estis*, qui adhuc talis concupiscentiæ sordes, contra quas clauditur regnum cælorum, in corde suo, id est in interiore Dei templo esse patiuntur. Inde ventum est ad illud capitulum: *Convenientibus ergo vobis in unum, non est dominicam cænam celebrare: unusquisque enim propriam cænam præsumit in manducando; et alius quidem esurit, alius ebrius est. Numquid domos non habetis ad manducandum et bibendum? an Ecclesiam Dei contemnitis* (Ibid., xi, 20-22)? quo recitavi diligentius commendavi, ne honesta quidem et sobria convivia debere in ecclesia celebrari; quandoquidem Apostolus non dixerit, Numquid domos non habetis ad inebriandos vos? ut quasi tantummodo inebriari in ecclesia non liceret: sed, *ad manducandum et bibendum*, quod potest honeste fieri, sed præter ecclesiam, ab eis qui domos habent, ubi alimentis necessariis resciri possint; et tamen nos ad has angustias corruptorum temporum et diffuentium morum esse perductos, ut iis nondum modesta convivia, sed saltem domesticum regnum ebrietatis optemus.

6. Commemoravi etiam Evangelii capitulum quod pridie tractaveram, ubi de pseudopropheta dictum est: *Ex fructibus eorum cognoscetis eos* (Math. vii, 16). Deinde in memoriam revocavi fructus eo loco non appellatos, nisi opera; tum quæsi inter quos fructus nominata esset ebrietas, et recitavi illud ad

<sup>1</sup> sic Mas. [inebriantur]

Galatas : *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicationes, immunditiæ, luxuriæ, idolorum servitus, veneficia, inimicitia, contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, invidia, ebrietates, comestiones, et his similia; quæ prædico vobis, sicut prædixi, quoniam qui talia agunt regnum Dei non possidebunt* (Gal. v, 19). Post quæ verba interrogavi quomodo de fructu ebrietatis agnosceremur christiani, quos de fructibus agnosci Dominus iussit. Adjunxi etiam legendum quod sequitur, *Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia* (Ibid., 22) : ægique ut considerarent quam esset pudendum atque plangendum, quod de illis fructibus carnis non solum privatim vivere, sed etiam honorem Ecclesiæ deferre cuperent, et si potestas daretur, totum tam magnæ basilicæ spatium turbis epulantium ebriorum que complerent; de spiritualibus autem fructibus, ad quos et divinarum Scripturarum auctoritate et nostris gemitibus invitarentur, nolunt afferre Deo munera, et his potissimum celebrare festa sanctorum.

7. Quibus peractis, codicem reddidi, et imperata oratione, quantum valui, et quantum me ipsum periculum urgebat, et vires administrare Dominus dignabatur, constitui eis ante oculos commune periculum, et ipsorum qui nobis commisi essent, et nostrum qui de illis rationem reddituri essemus pastorum principi, per cujus humilitatem, insignes contumelias, alapas, et sputa in faciem, et palmas, et spineam coronam, et crucem ac sanguinem obsecravi, ut si se ipsi aliquid offendissent, vel nostri misererentur, et cogitarent venerabilis senis Valerii circa me ineffabilem charitatem, qui mihi tractandi verba veritatis tam periculosum onus non dubitanti propter eos imponere, eisque sæpe dixerit quod orationes ejus exaudita: essent de nostro adventu; quos non utique ad communem mortem vel spectaculum mortis illorum, sed ad communem conatum in æternam vitam ad se venisse lætatus est. Postremo etiam dixi certum esse me, et fidere in eum qui mentiri nescit, qui per os prophetæ sui pollicitus est de Domino nostro Jesu Christo dicens, *Si reliquerint filii ejus legem meam, et in præceptis meis non ambulaverint, si justificationes meas profanaverint, visitabo in virga facinora eorum, et in flagellis delicta eorum; misericordiam autem meam non auferam* (Psal. lxxxviii, 31-34) : in eum ergo me fidere, quod si hæc tanta quæ sibi essent lecta et dicta contemnerent, visitaturus esset in virga et in flagello, nec eos permissurus cum hoc mundo damnari. In qua conquestione sic actum, ut pro negotii atque periculi magnitudine tutor et gubernator noster animos facultatemque præbebat. Non ego illorum lacrymas meis lacrymis movi; sed cum talia dicerentur, fateor, eorum fletu præventus meum abstinere non potui. Et cum jam pariter flevissemus, plenissima spe correctionis illorum, finis sermonis mei factus est.

8. Postridie (a) vero, cum illuxisset die cui sole-

bant fauces ventresque se parere, nuntiatur mihi nonnullos, eorum etiam qui sermoni aderant, nondum a murmuratione cessasse, tantumque in eis valere vim pessimæ consuetudinis, ut ejus tantum voce uterentur et dicerent : *Quare modo? Non enim, antea qui hæc non prohibuerunt, christiani non erant.* Quo audito, quas majores commovendi eos machinas præpararem, omnino nesciebam : disponebam tamen, si perseverandum putarent, lecto illo loco de propheta Ezechiele, Explorator absolvitur, si periculum denuntiaverit, etiamsi illi quibus denuntiatur, cavere noluerint (Ezech. xxxiii, 9), vestimenta mea excutere atque discedere. Tum vero Dominus ostendit quod nos non deserat, et quibus modis in se ut præsumamus hortetur : namque ante horam qua exhedran ascendemus, ingressi sunt ad me iidem ipsi quos audiveram de oppugnatione vetustæ consuetudinis fuisse conquestos; quos blande acceptos, paucis verbis in sententiam sanam transtuli; atque ubi ventum est ad tempus disputationis, ommissa lectione quam præparaveram, quia necessaria jam non videbatur, de hac ipsa questione pauca disserui, nihil nos nec brevius nec verius posse afferre adversus eos qui dicunt, *Quare modo? nisi et nos dicamus, Vel modo.*

9. Verumtamen ne illi, qui ante nos tam manifesta imperitæ multitudinis crimina vel permiserunt vel prohibere non ausi sunt, aliqua a nobis affici contumelia viderentur, exposui eis qua necessitate ista in Ecclesia viderentur exorta (a) : scilicet post persecutiones tam multas, tamque vehementes, cum facta pace, turbæ Gentilium in christianum nomen venire cupientes hoc impedirentur, quod dies festos cum idolis suis solerent in abundantia epularum et ebrietate consumere, nec facile ab his perniciosissimis et tam vetustissimis voluptatibus se possent abstinere, visum fuisse majoribus nostris, ut huic infirmitatis parti interim parceretur, diesque festos, post eos quos relinquebant, alios in honorem sanctorum martyrum vel non simili sacrilegio, quamvis simili luxu celebrarentur : jam Christi nomine colligatis, et tantæ auctoritatis jugo subditis salutaria sobrietatis præcepta traderentur, quibus jam propter præcipientis honorem, ac timorem resistere non valerent; quocirca jam tem-

mense februario, sive post diem Quadragesimæ supra n. 3 designatum proxime occurrebat hoc anno 395, quo Pascha in 25 martii incidit; altera celebra tur circa festum Ascensionis, uti liquet ex sermone 13 de divers. habito eo die, qui Ascensione Domini, et ipsius Leontii depositione solemniter erat. Quanquam supra n. 3 suspicari quis possit legendum esse, *dies quadragesima illuxisset*, id est dies Ascensionis : maxime quia conviviis et comotationibus, quibus sese dedere Catholici cupiebant, quibusque toto illo die dediti Donatistæ fuerunt, nusquam hic Jejunii quadragesimalis religionem Augustinus opposuit.

(a) Hanc ipsam ob causam Gregorius Thaumaturgus, teste vitæ ipsius scriptore Gregorio Nysseno, instituit in honorem sanctorum martyrum diebus festis indulsit, ut sese in his fideles exhilararent. Eodem consilio adductus est Gregorius I papa, ut hæc in lib. 9, epist. 71, Mellito abbati Britanniam pergenti commendaret : « Et quia boves solent in sacrificio dæmonum multos occidere, debet eis etiam hæc de re aliqua solemnitas immutari, ut die dedicationis vel natalitii sanctorum martyrum... religiosis conviviis solemnitate celebrent... ut dum eis aliqua exterius gaudia reservantur, ad interiora gaudia consentire facilius valeant. »

(a) Præter istam natalis S. Leontii solemnitatem, quæ in

pus esse, ut qui non se audent negare christianos, secundum Christi voluntatem vivere incipiant, ut ea quæ ut essent christiani concessa sunt, cum christiani sunt, respuantur.

10. Deinde hortatus sum ut transmarinorum Ecclesiarum, in quibus partim ista recepta nunquam sunt, partim jam per bonos rectores populo obtemperante correctæ (a), imitatores esse vellemus. Et quoniam de basilica beati apostoli Petri, quotidianæ violentiæ proferebantur exempla (b); dixi primo audisse nos sæpe esse prohibitum, sed quod remotus si locus ab episcopi conversatione, et in tanta civitate magna sit carnalium multitudo, peregrinis præsertim, qui novi subinde veniunt tanto violentius, quanto insectius illam consuetudinem retinentibus, tam immanem pestem nondum composci sedarique potuisse. Verumtamen nos si Petrum apostolum honorarem, debere præcepta ejus audire, et multo devotius Epistolam in qua voluntas ejus apparet, quam basilicam in qua non apparet, intueri; statimque accepto codice recitavi ubi ait: *Christo enim passo pro nobis per carnem, et vas eadem cogitatione armanini; quia qui passus est carne, desitit a carne, ut jam non hominum desideris, sed voluntate Dei reliquum tempus in carne vivat. Sufficit enim vobis præteritum tempus voluntate hominum perfectis, ambulantes in libidinibus, desideris, ebrietate, comessationibus et nefandis idolorum servitutibus* (I Petr. iv, 1-3). Quibus gestis, cum omnes uno animo in bonam voluntatem ire contempta mala consuetudine cernerem, hortatus sum ut meridiano tempore divinis lectionibus et psalmis interessent; ita illum diem multo mundius atque sincerius placere celebrandum; et certe de multitudine conventicium facile posse apparere, qui mentem, et qui ventrem sequeretur. Ita lectis omnibus sermo terminatus est.

11. Pomeridiano autem die, major quam ante meridiem affuit multitudo, et usque ad horam qua cum episcopo egredieremur, legebatur alternatim et psallebatur; nobisque egressis duo psalmi lecti sunt. Deinde me invitum, qui jam cupiebam peractum esse tam periculosum diem, jussum compulsi senex ut aliquid eis loquerer (c). Habui brevem sermonem, quo gratias agerem Deo. Et quoniam in hæreticorum basilica audichamus ab eis solita convivia celebrata, cum adhuc, etiam eo ipso tempore quo a nobis ista

<sup>1</sup> Ms., qui. Forte leg. quia.

<sup>2</sup> Sic ex Mss. [etsique].

(a) Ambrosium laudat in lib. 6 Confess. c. 2, qui Mediolani cibos ad sanctorum memorias afferri vetuerit, ut « ne ulla occasio se ingurgitandi daretur ebriosis, et quia illa quasi parentalia superstitioni Gentilium essent simillima. »

(b) Pammachius in uxoris suæ Paulinæ funere an. circiter 307, profusiores epulas pauperibus in S. Petri basilica apposuisse laudatur a Paulino in epist. ad eum scripta, apud Paulinum illu. trat. pagg. 29, 30.

(c) In sermone 252 (de duabus piscat.), c. 4. « In ista, inquit, civitate, fratres mei, nonne experti sumus, quod recor- datur nobiscum Sanctitas vestra, quanto periculo nostro de ista basilica ebriositates exjulerit Deus? Nonne seditione carnalium pene mergebatur nobiscum navis? » quæ verba tamen aliquanto sunt duriora, quam ut referri possint ad id quod Hippone gestum hic narratur, videnturque dicta potius apud Carthaginensem, seu apud civitatem in qua erant multi spectatores theatrorum. »

gerentur, illi in poculis perdurarent, dixi diem pudicitudinem noctis comparatione decorari, et colorem candidum nigri vicinitate gratiorem; ita nostrum spiritualis celebrationis conventum minus fortasse futurum fuisse jucundum, nisi ex alia parte carnalis ingurgitatio conferretur, hortatusque sum ut tales epulas instanter appeterent, si gustassent quam quævis est Dominus; illis autem esse metuendum, qui tanquam primum sectantur quod aliquando destructur, cum quisque comes efficiatur ejus rei quam colit, insularitque Apostolus talibus dicens, *quorum Deus ventor* (Philipp. iii, 19), cum idem alio loco dixerit: *Eoca ventri et ventur cecis; Deus autem et hunc et illas evacuabit* (I Cor. vi, 15). Nos proinde oportere id sequi quod non evacuatur, quod remotissimum a carnis affectu spiritus sanctificatione retinetur; atque in hanc sententiam, pro tempore, cum ea quæ Dominus suggerere dignatus est dicta essent, acta sunt vespertina quæ quotidie solent, nobisque cum episcopo recedentibus, fratres eodem loco hymnum dixerunt, non parva multitudine utriusque (a) ad obscuratum diem manente atque psallente.

12. Digessi vobis quantum breviter potui, quod vos audire desiderasse quis dubitaverit. Orate ut a conatibus nostris omnia scandala et omnia tædia Deus dignetur avertere. Magna sane ex parte vobiscum requiescimus cum alacritate fervoris, quia spiritualis Ecclesiæ Thagastensium tam crebra nobis dona nuntiantur. Navis cum fratribus nondum venit. Apud Hasnam, ubi est presbyter frater Argentius, Circumcelliones invadentes basilicam nostram altare comminuerunt. Causa nunc agitur; quæ ut pacate agatur et ut Ecclesiam catholicam decet, ad opprimendas linguas hæreses impacate, multum vos petimus ut oretis. Epistolam Asiarchæ misimus. Beatissimi, perseveretis in Domino, memores nostri. Amen.

#### EPISTOLA XXX (b).

*Paulinus Augustino, non recepto ab eo responso, denno per alios scribit,*

*Domino fratri sancto et unanimo AUGUSTINO, PAULINUS et THERASIA peccatores.*

1. Jamdudum, frater in Christo Domino mi unanime, ut te in sanctis et piis laboribus tuis nescientem agnovi, absentemque vidi, tota mente complexus, alloquio quoque familiari atque fraterno per litteras audire properavi. Et credo in manu, et in gratia Domini sermonem meum ad te fuisse perlatum; sed morante adhuc puero quem ad te aliosque dilectos æque Deo salutandos, ante hiemem miseramus (c), non potuimus ultra et officium

<sup>1</sup> Sic legendum. [evacuati: proinde].

<sup>2</sup> Forte legendum usque.

<sup>3</sup> Ms., Asnam.

<sup>4</sup> Forte leg. adire properari.

<sup>5</sup> Hanc recensimus ad a. hg. bl. bn. c. oc. ff. g. gv. j. n. r. s. ab. t. vc. vd. duos a. quatuor v. et ad Am., Bad., Fr., lov.

(a) Forte deest, sexus.

(b) Alias 33: quæ autem 30 erat, nunc 172. Scripta circa idem tempus.

(c) Sub finem an. 304.

nostrum suspendere, et desiderium sermonis tui cupidissimum temperare. Scripsimus itaque iterato nunc, si priores ad te litteræ nostræ pervenire meruerunt; aut primo, si illis in manus tuas perveniendi felicitas non fuit.

3. Sed tu, frater spiritualis<sup>1</sup> omnia iudicans, amorem in te nostrum ne pendas officio solo, aut tempore litterarum. Dominus enim testis est, qui unus atque idem operatur in suis ubique charitatem suam, jam abinde nobis, ex quo te beneficio venerabilium episcoporum Aurelii et Alypii, per tua in Manichæas opera cognovimus, ita iudicatam dilectionem tuam, ut nobis non novam aliquam amicitiam sumere, sed quasi veterem charitatem resumere videremur. Denique nunc etsi sermone, non tamen tanquam et affectu rudes scribimus, teque vicissim spiritu per interiorum hominum, quasi recognoscimus. Nec mirum si et absentes adsumus nobis, et ignoti nosmet nominus; cum unius corporis membra simus, unum habeamus caput, una perfundamur gratia, uno pane vivamus, una incedamus via, eadem habitemus domo. Denique in omne quod sumus, tota spe ac fide, qua stamus in præsentem, nitimur in futurum, tam in spiritu, quam in corpore Domini unum sumus, ne simus nihil si ab uno excidamus.

5. Quantum ergo est, quod absentia corporalis nobis

<sup>1</sup> Edd., *spiritualiter*. At Mss., *spiritualis*.

invidet nostri, nisi sine fructum istum, quo pascuntur oculi temporalium expectatores? quantum nos corporalis quidem gratia, temporalis in spiritualibus dici debeat, quibus etiam corporum æternitatem resurrectione largietur, ut audeamus in virtute Christi et bonitate<sup>1</sup> Dei Patriæ, vel indigni præsumere. Quare utinam hoc quoque nobis munus annueret gratia Dei, per Dominum nostrum Jesum Christum, ut etiam in carne faciem tuam videremus! non solum desiderii nostris magnum conferretur gaudium; sed etiam mentibus lumen accresceret, et ex tua copia locupletaretur inopia nostra. Quod quidem et absentibus largiri potes, hac præsertim occasione, qua filii nostri unanimes et charissimi nobis in Domino, Romanus et Agilis, quos ut nos alteros tibi commendamus, in nomine Domini revertentur, opere charitatis impleto; in quo tuæ charitatis affectu specialiter utimur, rogamus. Noti enim quam celsa promittat Altissimus fratri fratrem adjuvanti. Per hos, si quo me gratia, qua tibi data est, dono remunerari voles, tuto facies. Sunt enim, velim credas, unum cor et una in Domino anima nobiscum. Gratia Dei tecum, ut est, in æternum maneat, frater in Christo Domino unanime, venerabilis, dilectissime, et desiderabilis. Omnes in Christo sanctos, quales tibi coherere non dubium est, a nobis saluta. Commenda nos omnibus sanctis, ut tecum pro nobis orare dignentur.

<sup>1</sup> Mss., *quatuordecim, et bonitatis*.

## SECUNDA CLASSIS.

Epistolæ quas Augustinus jam episcopus, ante collationem Carthaginensem cum Donatistis habuit, et ante detectam in Africa Pelagii hæresim scripsit, ab anno Christi 396 ad 410.



### EPISTOLA XXXI \* (a).

Paulino pro secundis litteris ab eo receptis, grati animi obsequium exhibet, seque Valerio coepiscopum Hipponensem ordinatum esse renuntians, exoptat ut in Africam trajicere ipse velit, magno cum sibi solatio, tum cæteris christianis exemplo futurus.

Dominis dilectissimis et sincerissimis, vero beatissimis atque abundantissima Dei gratia præstantissimis fratribus, PAULINO ET THERASIA, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Cum litteras meas, quibus respondi prioribus vestris, si tamen vestris litteris ullo modo a me responderi potest, celerrime optaverim venire in vestræ Charitatis manus, ut quoquo pacto absens cito possem esse vobiscum, lucrum mihi vestræ epistolæ contulit tarditas mea. Bonus Dominus, qui non tribuit sæpe quod volumus, ut quod mallemus attribuat. Aliud enim est, quod accepta epistola mea scripturi estis, aliud quod non accipiendi scripsistis. Quod cum lætissime legerimus, defuisset nobis certe ista lætitia, si, ut optavimus maximeque volumus, cito ad vestram Sanctitatem nostræ litteræ permeassent. Nunc vero

\* Emendata est ad a. hg. bl. bn. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. t. vc. vd. duos a. duos sb. quinque v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 31: quæ autem 31 erat, nunc 23. Scripta ineunte an. 396.

et hæc habere scripta, et illa sperare rescripta, gaudio cumulatius delectat. Ita nec nostra culpa accusari potest, et Domini largior benignitas fecit quod nostro desiderio conducibilis esse iudicavit.

2. Sanctos fratres Romanum et Agilem, aliam epistolam vestram, audientem voces atque reddentem, et suavissimam partem vestræ præsentis, sed qua vobis visendis inhiaremus avidius, cum magna in Domino jucunditate suscepimus. Unde, aut quando, aut quomodo vel vos præstare, vel nos possemus exigere, ut nos de vobis tanta scribendo doceretis, quanta eorum ore didicimus? Aderat etiam, quod nulli chartæ adesse potest, tantum in narrantibus gaudium, ut per ipsum etiam vultum oculosque loquentium, vos in cordibus eorum scriptos cum ineffabili lætitia legeremus. Hoc quoque amplius erat, quod pagina quælibet quantacumque bona scripta contineat, nihil ipsa proficit, quamvis ad profectum explicetur aliorum: hanc autem epistolam vestram, fraternam scilicet animam, sic in eorum colloquio legebamus, ut tanto beatior appareret nobis, quanto uberius conscripta esset ex vobis. Itaque illam ad ejusdem beatitudinis imitationem, studiosissime de vobis omnia percunctando, in nostra corda transcripsimus.

3. Nec ideo tamen eos tam cito a nobis, licet ad vos remeantes, sine molestia possit sumus. Videtis

enim, quæso vos, quibus quætiebamur affectibus. Tanto utique dimittendi erant velocius, quanto vobis impensius obedire cupiebant; sed quanto id cupiebant magis, tanto vos nobis præsentius exhibebant: eo quippe indicabant quam clara vestra viscera essent; tanto igitur eos minus dimittere volebamus, quanto justius ut dimitterentur instabant. O rem non ferendam, nisi a nobis ista discessione non discederemus, nisi *unius essemus corporis membra, unum haberemus caput, una perfunderemur gratia, uno pane viveremus, una incederemus via, eadem habitaremus domo!* Cur enim non eisdem etiam verbis uteremur? Agnoscitis<sup>1</sup> enim, credo, hæc esse ex epistola vestra (a). Sed cur potius hæc vestra sint verba quam mea, quæ utique quam vera sunt, tam nobis ab ejusdem capitis comunione proveniunt? Et si aliquid proprium vobis donatum habent, tanto magis ea sic dilexi, ut obsiderent viam pectoris mei, neque a corde ad linguam meam verba transire sinerent, donec tanto priora<sup>2</sup>, quanto sunt vestra, procederent. Sancti fratres et dilecti Deo, nostraque invicem membra, quis dubitet nos uno spiritu vegetari, nisi qui non sentit qua nobis dilectione vinciamur?

4. Vellem tamen scire, utrum hanc absentiam corporalem vos patientius quam nos faciliusque toleretis? Si ita est, fateor, non amo istam fortitudinem vestram, nisi forte quia non tales sumus, ut minus a vobis desiderari, quam vos desiderare debeamus. In me certe si esset patientia vestræ absentia perferendæ, displiceret mihi; segniter enim agerem ut vos viderem: quid autem absurdius, quam fortitudine fieri segniterem? Sed qua Ecclesiæ cura tenear, ex hoc vestra charitas oportet attendat, quod beatissimus pater Valerius, qui, vos nobiscum quantum salutet, quantumque sitiât, audietis ex fratribus, nec presbyterum me esse suum passus est, nisi majorem mihi coepiscopatus sarcinam imponeret (b). Quod quidem quia tanta ejus charitate, tantoque populi studio Dominum id velle credidi, nonnullis jam exemplis præcedentibus, quibus mihi omnis excusatio clauderetur, vehementer timui excusare. Sed quanquam jugum Christi per seipsum lene sit, et sarcina levis (Math. xi, 30); tamen propter nostram asperitatem atque infirmitatem, si quid me mordet hoc vinculum, atque urget hoc onus, ineffabiliter mihi aliquanto vestræ presentia solatio, tolerabilius et portabilius redderetur, quos audio curis ejusmodi expeditiores liberioresque vivere (c). Quare

<sup>1</sup> Omnes Edd. ferunt, *agnoscis*, corrupte profecto. M.

<sup>2</sup> In prius Edd., *priora*. Sed melius in Mss., *priora*.

(a) Ex Epist. xxx, n. 2.

(b) Possidius, c. 8: « Episcopatum, inquit, suscipere contra morem Ecclesiæ suo vivente episcopo presbyter recusat; dumque illi fieri solere ab omnibus suaderetur, atque id ignaro transmarinis et Africanis Ecclesiæ exemplis probaretur, compulsus atque coactus succubuit.... Quod in seipso postea fieri non debuisse ut vivo suo episcopo ordinaretur, et dixit et scripsit, propter concilii universalis (Nicensi) vetitum. » Porro hanc dignitatem adeptus est an. 383, juxta Prosp. Chron. imminente Christi Natali, ex Bomil. 23 inter 30.

(c) Paulinus tunc Nolæ ab ecclesiasticis curis liber ageret. Quippe in Barcinonensi Ecclesia presbyterum se consecrari vix consensit demum ea conditione, sicuti ad severum in epist. 6 scribit, ut eidem Ecclesiæ non alligaretur:

non impudenter ego rogo vos, et postulo, et flagito, ut in Africam majore talium hominum siti, quam siccitatis nobilitate laborantem, venire dignemini.

5. Scit Deus quia non solum propter desiderium meum, neque solum propter eos qui vel per nos vestrum propositum, vel undecumque fama prædicante didicerunt, sed etiam propter cæteros qui partim non audiunt, partim audita non credunt, tamen possunt comperta diligere, vos istis terris etiam corporaliter adesse cupimus. Quamvis enim sedulo atque misericorditer id agitis, tamen etiam coram hominibus regionum nostrarum luceant opera vestra, ut videant bona facta vestra, et glorificent Patrem vestrum, qui in cælis est (Id., v, 16). Piscatores vocante Domino, quod naviculas et retia dimiserunt, omnia se dimisisse, et Dominum secutos esse, etiam commemorando lætati sunt (Id., xix, 27). Et revera omnia contemnit, qui non solum quantum potuit, sed etiam quantum voluit habere, contemnit. Sed in eo quod cupiebatur, oculi Dei testes sunt; in eo quod habebatur, et hominum. Nescio quo autem modo, cum superflua et terrena diliguntur, arctius adepta quam concupita constringunt. Nam unde tristis ille discessit, qui consilium vitæ æternæ consequendæ quærebat a Domino, cum audisset vendenda esse omnia sua, et distribuenda pauperibus, et habendum thesaurum in cælo, si vellet esse perfectus, nisi quia magnas, ut Evangelium loquitur, habebat divitias? (Luc. xviii, 22, 23.) Aliud est enim, nolle incorporare quæ desunt, aliud jam incorporata divellere: illa velut cibi repudiantur, illa velut membra præciduntur. Quanto igitur et quantum mirabili gaudio nostris temporibus christiana charitas conspicit, per Domini Evangelium cum lætitia fieri, quod ex ore Domini cum tristitia dives audivit?

6. Quanquam nullis verbis explicem conceptionem ac parturitionem cordis mei; tamen quia prudenter et pie intelligitis non esse istam vestram, hoc est humanam, sed in vobis Domini gloriam; nam et inimicum cautissime intuemini, devotissimeque agitis, ut tanquam discipuli Christi humiles corde ac mites sitis; utilius enim terrena opulentia tenetur humiliter, quam superbe relinquitur: quia ergo recte intelligitis non hanc esse vestram, sed Domini gloriam, videtis quam parva et exigua dixerim. Dixi enim de laudibus Christi, quibus sunt linguæ impares Angelorum. Hanc ergo Christi gloriam etiam oculis nostrorum hominum cupimus admoveri, in uno conjugio proposita utriusque sexui calcandæ superbiæ, non desperandæ perfectionis exempla. Nescio si quidquam misericordius agitis, quam si tantum nolitis latere, quod tales estis, quantum tales esse voluistis.

7. Vetustum impiis quoque miserabilem puerum vestræ benignitati charitatis commendo: causas calamitatis et peregrinationis ejus audietis ex ipso. Nam et propositum ejus, quo servituum se esse pol-

« In sacerdotium tantum Domini, inquit, non etiam in locum Ecclesiæ dedicatus. » Quapropter Barcinone in die Natali Domini ordinatus, inde se Nolam recepit post Pascha insequentis anni, 383 videlicet, aut 394. Hujus vero loci episcopatum ante annum 409 suscepisse ipsum non liquet. Vide not. in Epist. 83.



licet Deo, tempus prolixius, et ætas robustior, et transactus timor certius indicabunt. Tres libros, atque utinam tam grandis quæstionis ita explicatores ut grandes, tanto minus metuens in te laborem legendi, quanto ardorem perspicio diligendi, misi Sanctitati et Charitati tuæ; nam quæstio eorum de Libero Arbitrio est. Hos autem non habere, aut omnes non habere fratrem Romanianum scio, per quem prope omnia, quæ quibuslibet auribus accommodata scribere potui, studio in nos tuo non apportanda dedi, sed legenda indicavi. Habebat enim jam ille omnia, secumque gestabat: per eum autem prima rescripta transmisi (a). Credo jam expertam Sanctitatem tuam sagacitate spiritali, quam tibi Dominus tribuit, quid ille vir boni animo gerat, et quæ in illo infirmitate pars claudicat. Unde humanitati et charitati tuæ tam ipsum quam filium ejus, legisti, ut spero, qua sollicitudine commendaverim, et quanta mihi necessitudine copulati sint. Ædificet eos per te Dominus. Quod ab illo magis petendum est: nam id tu quam velis novi.

8. Adversus Paganos te scribere didici ex fratribus: si quid de tuo pectore meremur, indifferenter mitte ut legamus. Nam pectus tuum tale Domini oraculum est, ut ex eo nobis tam placita, et adversus loquacissimas quæstiones explicatissima dari responsa præsumamus. Libros beatissimi papæ Ambrosii credo habere Sanctitatem tuam, eos autem multum desidero, quos adversus nonnullos imperitissimos et superbissimos, qui de Platonis libris Dominum profecisse contendunt, diligentissime et copiosissime scripsit (b).

9. Beatissimus frater Severus de condiscipulatu nostro Milevitaneæ antistes Ecclesiæ, bene apud eandem civitatem fratribus cognitus, debito nobiscum officio Sanctitatem vestram salutat. Fratres quoque omnes nobiscum Domino servientes, tam id faciunt quam vos desiderant; tam vos desiderant, quam vos diligunt, et tam diligunt, quam estis boni. Panis quem misimus, uberior benedictio fiet, dilectione accipientis vestræ benignitatis. Custodiat vos Dominus ab ista generatione in æternum (Psal. xi, 8), domini dilectissimi et sincerissimi, vere benigni, et abundantissima Domini gratia præstantissimi fratres.

EPISTOLA XXXII \* (c).

*Paulinus Romano, gratulans Ecclesiæ Hipponensi quod Augustinum meruit episcopi collegam. Licentium, pro quo scripserat Augustinus, hortatur et prosa et carmine, ut contempto aulae fastu se dediceret Christo.*

*Domino merito, prædicabili et honorando fratri ROMANIANO, PAULINUS et THERASIA.*

1. Pridie quam has daremus, reversis ex Africa fratribus nostris, quorum expectatione nos pendere vidisti, optatissime sanctorum et charissimorum virorum, inde

<sup>1</sup> Edd., *condisciplinatu*. At Mss. octodecim, *condisciplinatu*.

<sup>2</sup> Castigata est ad a. bg. bl. bn. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. ab. t. vc. vd. quinque v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Epist. 27.

(b) Non exstant hi libri Ambrosii.

(c) Alias 36: quæ autem 33 erat, nunc 27. Scripta paulo post superiore.

*epistolas receperamus, id est Aurelii, Alypi, Augustini, Profuturi, Severi, jam omnium pariter episcoporum. Ergo tot sanctorum talium recentissimis sermonibus gratulantes, properavimus ad te nostram referre lætitiã, ut tibi quoque expectatum in peregrinatione sollicita gaudium festivissimis conferremus indicis. Si forte eadem de venerabilibus et amantissimis viris per aliarum adventus navium comperisti, per nos etiam repetita accipe, et quasi renovata hilaritate rursus exsulta. Quod si primus hic a nobis tibi nuntius veniet, gratulare tantam nobis in tua patria charitatem Christo donante partam, ut quidquid illic divina Providentia gerat, mirabilis semper, ut scriptum est, in sanctis suis (Psal. LXXII, 36). vel primi, vel cum primis sciamus.*

2. Non autem tantum hoc scribimus gratulandum, quod episcopatum Augustinus acceperit, sed quod hanc Dei curam meruerint Africanæ Ecclesiæ, ut verba celestia Augustini ore perciperent, qui ad majorem Dominici muneris gratiam novo more proventus, ita consecratus est, ut non succederet in cathedra episcopo, sed accederet. Nam incolumi Valerio Hipponensis Ecclesiæ episcopo<sup>1</sup>, coepiscopus Augustinus est. Et ille beatus senex, cui purissimam mentem nulla unquam viventis invidiæ macula suffudit, dignos sui cordis pace nunc ab altissimo fructus capit, ut quem successorem sacerdotii sui simpliciter optabat, hunc mereatur tenere collegam. Credine hoc potuit antequam fieret? Sed in hoc quoque Omnipotentis opere dici evangelicum illud potest: Noninibus hæc ardua; apud Deum autem omnia possible (Luc. XVII, 27). Exsultemus itaque et lætemur in eo qui facit mirabilia solus, et qui facit unanimes habitare in domo, quoniam ipse respexit humilitatem nostram, et visitavit in bono plebem suam: qui erexit cornu in domo David pueri sui, et nunc exaltavit cornu Ecclesiæ suæ in electis suis, ut cornua peccatorum, sicut per prophetam spondet, hoc est Donatarum Manichæorumque, confringat.

3. Utinam hæc nunc Domini tuba, qua per Augustinum intonat, filii nostri Licentii pulset auditus, sed ut illa audiat aure, qua Christus ingreditur, de qua non rapit Dei semen inimicus! Tunc vere sibi summus Christi pontifex Augustinus videbitur, quia se tunc et exauditionem sentiet ab excelso, si quem tibi<sup>2</sup> dignum genuit in litteris, hunc et sibi digne filium pariat in Christo. Nam et nunc, velim credas, flagrantissima de ipso nobis sollicitudine scripsit. Credimus in omnipotentem Christum, quod adolescentis nostri votis carnalibus spiritualia vota Augustini prævaleant. Vincetur vel invitus (mihi crede); vincetur piissimi parentis fide, ne mala victoria vincat, si maluerit in perniciem suam vincere, quam pro salute superari. Ne vacuum fraternæ humanitatis officium videretur, de (a) buccellato christianæ expeditionis, in cuius procinctu quotidie ad frugalitatis annonam militamus, panes quinque tibi pariter et filio nostro Licentio misimus. Non enim potuimus a benedictione secernere, quem

<sup>1</sup> PP. Bened. non habent vocem, *episcopo*, quam reperimus in aliis Edd. M.

<sup>2</sup> Lov., sibi. Alii Cdd., tibi.

(a) Buccellatum vocabatur militaris panis ad buccellæ fere modum confectus, ut ad usus diuturnitatem facilius excoqueretur; de quo Ammian. lib. 17. hic porro in Mss. scribitur, *buccellato*.

cupimus eadem nobis gratia penitus annectere. Paucis tamen et ad ipsum loquamur, ne neget sibi scriptum quod de se tibi scriptum est. Æschino enim dicitur, quod audit Mitio. Sed quid de alienis loquar, cum de proprio cuncta possimus, et aliena loqui non soleat esse sani capitis? quo Dei gratia sano et salvo sumus, quibus caput est Christus. Incolumem te ætate quamplurima, et beatum semper cum tota domo tua, ut cupimus, habeamus in Christo, domine frater, merito honorandissime et desiderantissime.

4. Audi ergo, fili, legem patris tui, id est fidem Augustini, et noli repellere consilia matris tuæ, quod æque nomen in te Augustini pietas jure sibi vindicat, qui te tantillum gestavit sinu suo, et a parvulis primo lacte sapientiæ secularis imbutum, nunc etiam spiritualibus lactare et enutrire Domino gestit uberibus. Quoniam te adultum ætate corporea, in spiritualibus adhuc cunabulis vagientem, videt adhuc infantem verbo Dei, eixdum in Christo primis passibus et vestigio titubante repentem, si tamen Augustini doctrina tanquam manus matris et ulna nutricis instabilem regat parvulum. Quem si audias et sequaris, ut rursum te sermone Salomonis alliciam, Fili, coronam accipies gratiarum tuo vertici (Prov. iv, 9). Et tunc vere eris ille non phantasmate somnians, sed ab ipsa veritate formatus consul et pontifex, vacuas imagines falsi operis implente Christo solidis suæ operationis effectibus. Vere enim pontifex et vere consul, Licenti, eris, si Augustini vestigiis prophetis et apostolicis disciplinis, in sacro beatus Eliseus Eliæ, ut illustri Apostolo Timotheus adolescens, adhæreas, indivulso per itinera divina comitatu, ut et sacerdotium corde perfecto discas mereri, et populis ad salutem magistro ore consulere.

5. Sat hoc monitis et hortatui: modico enim sermone et labore te arbitror, mi Licenti, ad Christum posse incitari, jam a pueris ad studia veritatis et sapientiæ, quod utrumque vere est Christus, et omnis boni summum bonum venerabilis Augustini spiritu et ore flammatum. Qui si parum apud te pro te valuit, quid ego tanto intervallo posterior, et omnium illius opum pauper, efficiam? Sed quia et illius facultatis potentia, et tui ingenii humanitate confusus, pleniora atque majora in te spero elaborata quam elaboranda, ausus sum hiscere duplici gratia, ut et illi viro debita charitate compararer<sup>1</sup> in sollicitudine tui, et inter eos qui salutem tuam diligunt, vel contestato numerarer affectu. Nam effectus<sup>2</sup> in tui perfectione palmam Augustino potissimum destinata scio. Vcreor, fili, ne aures tuas asperitate temerarii sermonis offenderim, et per aures animo etiam tuo tardii mei vulnus intulerim. Sed in mentem venit epistola tua, qua te musicis familiarem modis intellexi (a): a quo studio ego ævi quondam tui non abhorruï. Inque mihi ad tuam mentem, si in aliquo exulcrassem, deliniendam remedium, litteras tuas recordatus reperi, ut te ad Dominum harmoniæ omniformis artificem, modulamine carminis evocarem. Quæso te

<sup>1</sup> Edd., *distincta charitate compararet*. Mss. octo, *de tui et charitate*. Alii sex: *debita charitate*.

<sup>2</sup> Mss. duodecim, *affectus*.

(a) Carmen Licentii contentum epist. 28.

ut aure audias, neque causam salutis tuæ in verbis meis spernas; sed piam curam et mentem paternam etiam in despiciendis sermonibus libenter accipias, quibus insitum Christi nomen, quod est supra omne nomen, hanc debere venerationem facit, ut non possit a credente contemni.

CARMEN ELEGIACUM PAULINI AD LICENTIUM.

Quare age, rumpe moras, et vincla tenacia seclii:  
Nec metuas placidi mite jugum Domini.  
Pulchra quidem, sed mira vagæ presentia rerum  
Mentibus, at sapiens non stupet ista animus.  
Nunc te sollicitat variis malesuada figuris,  
Heu! validos etiam vertere Roma potens;  
Sed tibi, nate, precor, semper pater Augustinus  
Occurset, cunctas Urbis ad illecebras,  
illum tanta inter fragilis discrimina vitæ  
Aspiciens, et habens pectore, tutus eris.  
Hoc tamen et repletens iterumque iterumque moncho,  
Ut fugias dure lubrica militiæ.  
Blandum nomen honos, mala servitus, exitus æger  
Quem nunc velle juvat, mox voluisse piget.  
scandere celsa juvat, tremor est descendere celsis:  
si titubes, summa pejus ab arce cades.  
Nunc tibi falsa placent bona, nunc rapit omnibus auris  
Auribus, et vitreo fert cava fama sinu.  
Ast ubi te magno damno succinxerit empto<sup>1</sup>  
Baltheus, et sterilis fregerit inde labor,  
Serus et incassum spes accusabis inanes,  
Et modo quæ necis, rumpere vincla voles:  
Tunc reminisceris frustra patris Augustini  
Contempsisse dolens veridicos monitus.  
Quare si sapiens, et si pius es puer, audi,  
Et cape verba patrum, consiliumque sentum.  
Quid retrahis fera colla jugo? mea sardina lenis,  
suave jugum Christi est, vox pia, crede Deo:  
Et caput adde jugis, da mollioris ora capistris,  
Demissosque levi subde humeros oneri.  
Nunc potes hoc, dum liber agis, dum nulla retentant  
Vincla, nulla thori cura, nec altus honor.  
Hæc bona libertas, Christo servire, et in h. so  
Omnibus esse supra: non dominis hominum,  
Non vitis servit, non regibus ille sup erbis,  
Tantum qui Christo se dedit Domino.  
Nec tibi nobilitas videatur libera, quam nunc  
Sublimem attonita conspicis Urbe veli.  
Quam cernis tanta sibi libertate videri,  
Ut dedignetur floctere colla Deo.  
Aultis ille miser mortalibus, et quoque servis  
servit, et ancillas ut dominentur, emit.  
Norunt eunuchos et magna palatia passi,  
Et quisquis Romam, sponte miser, patitur:  
Quanto sudoris retio, clamorque decoris  
Constet tibi chlamydis, hic honor officii.  
Nec tamen ipse potens, qui celsior omnibus esset  
Emerit, ut nulli serviat, asequatur.  
Cum bene se tota dominum jactaverit Urbe,  
servit dæmoniis, si simulacra colit.  
Proh dolor! hos propter remoraris in Urbe, Licenti  
Et regnum Christi spernis, ut his placeas:  
Ilos vocitas dominos, curva et cervice salutas,  
Quos ligni servos conspicis et lapidis!  
Nomine divino argentum venerantur et aurum,  
Religio est quod amat morbus avaritiæ.  
Luprecor hos ut amet, qui non amat Augustinum,  
Non colat et Christum, cui placet hos colere.  
Iude ait ipse Deus, dominis non posse duobus  
serviri; quoniam mens placet una Deo:  
Una fides, Deus unus, et unicus e Patre Christus,  
Haud duplex unius servitus est domino.  
Quanta etenim caelo ac terris distantia, tanta est  
Cæsaris et Christi rebus et imj eris.  
Tollere humo, sed nunc dum spiritus hos regit artus,  
Mente polum penetra, nil mora carnis obest.  
Corporeis jam nunc morere actibus, et bona vitæ  
Cælestis liquido præmeditare animo.  
spiritus es, quanquam tenearis cor, ore, si nunc  
Mente pia victor carnis opus perimas.  
Hæc tibi, chare puer, fido<sup>2</sup> compulsus amore  
scripsi; si recipis, suscipere Deo.  
Crede Augustinum tibi nunc in me geminatum,  
sume duos una cum pietate patres.  
Spernimur? abstraheris majore dolore duobus:

<sup>1</sup> Ita in posterioribus Mss. At in excusis, *damnosus cæteræ æsu*.

<sup>2</sup> Edd., *fida*. At Mss. quidecim, *fida*.

Audimur? pignus dulce duobus eris.  
 In te læta patrum sudavit cura duorum,  
 Et tibi magnus honos lætificasse duos.  
 Sed me Augustino, cum copulo, non meritorem  
 Jacto parem, solo comparo amore tui.  
 Nam quid ego effundam, rorans tibi paupere rivo?  
 Me præter, gemino lumine prolevis;  
 Frater Alypius est, Augustinusque magister,  
 Sanguinis hic consors, hic sator ingenii.  
 Tanto fratre vales et præceptore, Licenti,  
 Et dubitas pennis talibus astra sequi?  
 Quidquid agas (nam te nec speret mundus amicum),  
 Non daberis terræ, debita Christo anima.  
 Tu thalamos licet, et celsos mediteris honores,  
 Nunc olim Domino restituere tuo.  
 Credo unum vincant justi duo peccatorem,  
 Et tua fraternæ vota preces abigent.  
 Ergo redi, qua voce parens, qua sanguine frater,  
 Ambo sacerdotes te remeare jubent.  
 Ad tua te retrahunt, nam nunc aliena petescis<sup>1</sup>;  
 Hæc mage, quæ retinent regna tui, tua sunt.  
 Hæc repete, his inhia, externis ne contere tempus,  
 Si tua nolueris, quisquam aliena dabit?  
 Non eris ipse tuus, missusque per extera longe  
 Sensibus heu proprii pectoris exsul ages.  
 Sollicitum satis hæc nato cecinisse parentem,  
 Dum tibi quæ mihimet, vel volo, vel metuo.  
 Hæc tibi, si recipis, feret olim pagina vitam:  
 Si renuis, eadem hæc pagina testis erit.  
 Incolumem mihi te, filii charissime, Christus  
 Annuat, et servum det sibi perpetuo.  
 Vivo, precor, sed vive Deo: nam vivere mundo  
 Mortis opus; viva est vivere vita Deo<sup>2</sup>.

## EPISTOLA XXXIII. \* (a)

Augustinus Proculiano partis donatianæ apud Hippo-  
 nem episcopo, invitans illum ut mutua collatione schi-  
 sma componatur.

Domino honorabili et dilectissimo PROCLIANO<sup>3</sup>, AU-  
 GUSTINUS.

1. Propter imperitorum hominum vanitates, diu-  
 tius apud te de titulo epistolæ meæ disputare non de-  
 beo. Cum enim nos revocare invicem ab errore cona-  
 mur, quamvis ante plenissimam discussionem causæ  
 quibusdam videri possit, quis nostrum erret, incertum;  
 servimus tamen invicem nobis, si bono animo nobis-  
 cum agimus, ut a perversitate discordiæ liberemur.  
 Quod me sincero corde agere, et cum tremore chris-  
 tianæ humilitatis, etiamsi plerisque hominibus aper-  
 tum non est, videt tamen ille cui nulla corda clau-  
 duntur. Quid autem in te honorare non dubitem,  
 facile intelligis. Non enim errorem schismatis, unde  
 omnes homines, quantum ad me attinet, cupio sanari,  
 dignum honore aliquo existimo: sed te ante omnia,  
 quod ipsius nobis humanæ societatis vinculo astrin-  
 geris, et quod nonnulla in te præminent placidioris  
 mentis indicia, quibus nullo modo desperandum  
 est, facile te posse veritatem, cum fuerit demonstrata,  
 complecti, sine ullo æstu dubitationis honorandum  
 puto. Dilectionis autem tantum tibi debeo, quantum  
 nobis imperat ipse qui nos dilexit usque ad crucis  
 opprobrium.

2. Sed ne mireris quod apud Benevolentiam tuam  
 tamdiu tacui; non putabam in hac te esse sententia,

<sup>1</sup> Edd., *petisses*. At Mss., *petescis*.

<sup>2</sup> Ms. Reg., *vera est vivere vita Deo*. Alii, *viva*.

<sup>3</sup> Apud Ead. Am. Er. et duos Vatic. Mss. *Proculiano*. Sic  
 etiam in sqq. Epist. scribitur apud Lov. et plerosque Mss.

<sup>4</sup> Ad Mss. a. bg. bl. c. cc. ff. g. gv. r. s. t. vc. duos sb.  
 et quatuor v. recensita est, et ad Fdd. Am. Ead. Er. Lov.

(u) Alias 147: quæ autem 33 erat, nunc 30. scripta initio  
 episcopiatus Augustini.

quam mihi frater Evodius, cui fidem non habere non  
 possum, gaudens indicavit. Nam cum forte contigisset  
 ut in unam domum conveniretis, et sermo inter vos de  
 spe nostra, hoc est de Christi hæreditate ortus esset,  
 ait dixisse Benignitatem tuam, velle te bonis viris  
 sedentibus conferre nobiscum. Quod te multum gau-  
 deo nostræ humilitati offerre dignatum; neque illo  
 modo possum tantam occasionem benigni animi tui  
 deserere, ut quantum vires Dominus præbere digna-  
 bitur, quæram tecum atque discutiam, quæ causa, quæ  
 origo, quæ ratio in Ecclesia Christi, cui dixit, *Pacem  
 meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv,  
 27), tam legendæ atque plangendæ discissionis exte-  
 rit.

3. Audivi quidem de memorato fratre te fuisse con-  
 questum, quod nescio quid tibi contumeliose respon-  
 derit: quod, quæso te, ne illam contumeliam deutes;  
 quam certum mihi est non de superbo animo proces-  
 sisse; novi enim fratrem meum, sed si quid in dispu-  
 tando pro fide sua, et pro Ecclesiæ charitate dixit  
 fortasse ferventius, quod tua gravitas nollet audire,  
 non illa contumacia, sed fiducia nominanda est. Col-  
 latorem enim et disputatorem, non assentatorem et  
 adulatorem se esse cupiebat. Nam hoc est oleum  
 peccatoris, quo propheta non vult impinguari caput;  
 ita enim dicit: *Emendabit me justus in misericordia,  
 et arguet me; oleum autem peccatoris non impinguet  
 caput meum* (Psal. cxl, 5). Mavult enim severa mise-  
 ricordia justis emendari, quam leni adulationis unctione  
 laudari. Unde etiam illud propheticum est: *Qui vos  
 felices dicunt, in errorem vos mittunt* (Isai. lv, 12).  
 Ideoque de homine, quem falsæ blanditiæ faciunt  
 arrogantem, recte etiam vulgo dicitur, *Crevit caput:  
 impinguatum est enim oleo peccatoris; hoc est, non  
 aspera veritate corrigentis, sed leni falsitate laudantis*.  
 Neque hoc in eam partem peto accipias, quasi ego te  
 a fratre Evodio, tanquam a justo, emendatum intelligi  
 velim. Vereor enim ne me quoque aliquid contume-  
 liose in te dicere existimes, quod vehementer caveo,  
 quantum possum. Sed justus est ille qui dixit, *Ego  
 sum veritas* (Joan. xiv, 6). Itaque de cujuslibet homi-  
 nis ore nobis verum cum aliqua asperitate sonuerit,  
 non ab illo homine, qui forte peccator est, sed ab  
 ipsa Veritate, hoc est a Christo, qui justus est, emen-  
 damur; ne nostrum caput blandæ, sed perniciosæ  
 adulationis unctio, hoc est oleum peccatoris, impin-  
 gnet. Quanquam etiamsi frater Evodius aliquantum  
 pro suæ communionis defensione turbator, aliquid  
 elatius animo commotiore dixisset, ætati hominis et  
 necessitati causæ te oporteret ignoscere.

4. Illud tamen quod promittere dignatus es, peto  
 memineras, ut sedentibus quos ipse delegeris (dum-  
 modo verba nostra non inaniter ventilentur, sed stilo  
 excipiantur, ut et tranquillus et ordinatus dissera-  
 mus, et si quid forte a nobis dictum de memoria la-  
 psus fuerit, recitatione revocetur), rem tam magnam,  
 et ad salutem omnium pertinentem cum concordia  
 requiramus. Aut si placet, nullo medio interposito,  
 prius nobiscum sive per epistolas, sive per colloca-

tionem atque lectionem, ubi placuerit, conferamus : ne forte intemperantes nonnulli auditores malint quasi nostrum exspectare certamen, quam de nostra salute in nostra colloctione cogitare : ut quod fuerit inter nos terminatum, postea per nos populus noverit ; aut si per epistolas agi placet, ipsæ plebibus recitentur, ut aliquando non plebes, sed plebs una dicatur. Prorsus sicut voveris, sicut jusseris, sicut tibi placuerit, libenter amplector. Et de animo beatissimi et venerabilis mihi patris Valerii nunc absentis tota securitate polliceor hoc eum cum magna lætitia cogniturum : novi enim quantum diligit pacem, et nulla vani fastus inanitate jactetur.

5. Rogo te quid nobis est cum veteribus dissensionibus? Hucusque vulnera illa duraverint, quæ animositas hominum superbiorum nostris membris infixit ; quorum vulnerum putrefactione etiam dolorem perdidimus, quo solet medicus implorari. Vides quanta et quam miserabili fœditate christianæ domus familiaræque turbatæ<sup>1</sup> sint. Mariti et uxores de suo lecto sibi consentiunt, et de Christi altari dissentiunt. Per illum sibi jurant, ut inter se pacem habeant, et in illo habere non possunt. Filii cum parentibus unam domum habent suam, et domum Dei non habent unam. Succedere in eorum hæreditatem cupiunt, cum quibus de Christi hæritate rixantur. Servi et domini communem Dominum dividunt, qui formam servi accepit, ut omnes serviendo liberaret. Honorant nos vestri, honorant vos nostri. Per coronam nostram nos adjurant vestri, per coronam vestram vos adjurant nostri. Omnium verba suscipimus, neminem offendere volumus. Quid nos solus Christus offendit, cujus membra laniamus? Et homines quidem causas suas seculares apud nos finire cupientes, quando eis necessarii fuerimus, sic nos sanctos et Dei servos appellant, ut negotia terræ suæ peragant : aliquando agamus et nos negotium salutis nostræ et salutis ipsorum, non de auro, non de argento, non de fundis et pecoribus, pro quibus rebus quotidie submisso capite salutamur, ut dissensiones hominum terminemus, sed de ipso capite nostro tam turpis inter nos et perniciose dissensio est. Quantumlibet capita submittant qui nos salutant, ut eos concordēs in terra faciamus, de celo usque ad crucem submissum est caput nostrum, in quo concordēs non sumus.

6. Rogo te atque obsecro, si est in te aliqua humanitas, quam multi prædicant, hic appareat bonitas tua, si non propter honores transitorios simulatur, ut contremiscant in te viscera misericordiæ, et velis aliquando rem discuti instando nobiscum orationibus, et omnia pacifice conferendo : ne miseræ plebes, quæ nostris honoribus obsequuntur, premant nos obsequiis suis in iudicio Dei ; sed potius nostra non ficta charitate nobiscum revocatæ ab erroribus et dissensionibus, in veritatis et pacis itinera dirigantur. Opto te coram oculis Dei beatum esse, domine honorabilis et dilectissime.

<sup>1</sup> Mss. sex, turpatæ.

EPISTOLA XXXIV \* (a).

*De juvene, qui matrem cædere solitus, demum et mortem minatus transit ad Donatistas, ab iisque iterato baptizatus est. Quod an Procleiani episcopi mandatum sit, uti presbyter ipsius Victor publico officio renuntiarat, inquiri postulat Augustinus, scse interim paratum asserens ad totam, si Procleianus velit, schismatis causam placide pertractandam.*

Domino eximio meritoque suscipiendo<sup>1</sup> atque honorabili fratri EUSEBIO, AUGUSTINUS.

1. Scit Deus, cui manifesta sunt arcana cordis humani, quantum pacem diligo christianam, tantum me moveri sacrilegis eorum factis, qui in ejus dissensione indigne atque impie perseverant ; eumque motum animi mei esse pacificum, neque me id agere ut ad communionem catholicam quisquam cogatur invitus, sed ut omnibus errantibus aperta veritas declaretur, et per nostrum ministerium, Deo juvante, manifestata se amplectendam atque sectandam satis ipsa persuadeat.

2. Quid enim execrabilius, quæso te, ut alia taceam, quam id quod nunc accidit? Corripitur ab episcopo suo juvenis, crebris cordibus matris insanus, et impias manus nec illis diebus, cum etiam severitas legum sceleratissimis parcat, a visceribus unde natus est revocans. Minatur eidem matri se in partem Donati transiturum, et eam quam incredibili furore solet cædere perempturum. Minatur ei, transit ad partem Donati, rebaptizatur furens, et in maternum sanguinem fremens albis vestibus candidatur. Constituitur intra cancellos eminens atque conspicuus, et omnium gementium oculis matricidii meditator tauquam renovatus opponitur.

3. Hæcine tandem tibi placent, vir gravissime? Nequaquam hoc de te crediderim : novi considerationem tuam. Cæditur mater carnalis in membris quibus genuit et nutritivum ingratum ; prohibet hoc Ecclesia mater spiritualis, cæditur et ipsa in Sacramentis quibus genuit et nutritivum ingratum. Nonne tibi videtur dixisse parricidaliter frendens : Quid faciam Ecclesiæ quæ me prohibet cædere matrem meam? inveni quid faciam : injuriis quibus potest etiam ipsa feriatur ; fiat in me aliquid unde membra ejus doleant. Vadam mihi ad eos qui noverunt exsufflare gratiam in qua illi natus sum, destruere formam quam in utero ejus accepi. Ambas matres meas sævis cruciatibus torqueam : quæ me posterior peperit, efferat prior. Ad hujus dolorem, spiritualiter moriar ; ad illius cædem, carnaliter vivam. Quid aliud exspectamus, vir honorabilis Eusebi, nisi ut in miseram mulierem, senectute decrepitam, viduitate destitutam, a cujus cædibus in Catholica prohibebatur, jam donatista securus armetur? Quid enim aliud furibundo corde concepit, cum diceret matri : Transferam me in partem Donati, et bibam sanguinem

<sup>1</sup> Mss. sex habent, suscipiendo.

<sup>2</sup> Ad hanc castigandam collati sunt a. hg. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. sh. t. duo vc. quatuor v. et Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Alias 168 : quæ autem 34 erat, nunc 31. Scripta post superiorem.

tuum? Ecce jam conscientia cruentus, veste dealbatus perfecit partem pollicitationis suæ; restat pars altera, ut matris sanguinem bibat. Si ergo placent ista, urgeatur a clericis et sanctificatoribus suis, ut intra octavas suas totum quod vovit exsolvat.

4. Potens est quidem dextera Domini, quæ furorem illius a misera vidua et desolata compescat, et eum, quibus modis novit, a tam scelerata dispositione deterreat; verumtamen ego tanto animi dolore percussus, quid facerem nisi saltem loquerer? An vero ista illi faciunt, et mihi dicitur, Tace? Avertat a me Dominus hanc amentiam, ut cum ipse mihi imperet per Apostolum suum, et dicat ab episcopo refelli oportere docentes quæ non oportet (*Tit.* 1, 9), ego illorum indignationibus territus taceam? Quod enim publicis Gestis hæere volui tam sacrilegum nefas, ad hoc utique volui, ne me quisquam, maxime in aliis civitatibus ubi opportunum fuerit, ista deplorantem fingere aliquid arbitretur, quando etiam apud ipsam Hipponem jam dicitur, non hoc Procleianum mandasse quod publicum renuntiavit officium.

5. Quid autem modestius agere possumus, quam ut tam gravem causam, per te tamen agam, virum et clarissima dignitate præditum, et considerantissima voluntate tranquillum? Peto igitur, sicut jam petivi per fratres nostros bonos atque honestos viros, quos ad tuam Eximietatem misi, ut quærere digneris utrum Procleiani presbyter Victor non hoc ab episcopo suo mandatum acceperit, quod officio publico renuntiavit; an forte cum et ipse Victor aliud dixerit, falsum illi apud Acta persecuti fuerint, cum sint communionis ejusdem. Aut si consentit, ut ipsam totam quæstionem dissensionis nostræ placide pertractemus, ut error qui jam manifestus est, manifestius innotescat, libenter amplector. Audivi enim quod dixerit, ut sine tumultu populari adsint nobiscum deni ex utraque parte graves et honesti viri, et secundum Scripturas, quid in vero sit, perquiramus. Nam illud quod rursus eum dixisse nonnulli ad me pertulerunt, cur non ierim Constantinam, quando ibi plures ipsi erant, vel me debere ire Milevim<sup>1</sup>, quod illic, sicut perhibent, concilium proxime habituri sunt, ridiculum est dicere, quasi ad me pertineat cura propria, nisi Hipponensis Ecclesiæ. Mihi tota hujus quæstionis ratio maxime cum Procleiano est. Sed si forte imparem se putat, cujus voluerit collegæ sui imploret auxilium. In aliis enim civitatibus tantum agimus, quod ad Ecclesiam pertinet, quantum vel nos permittunt, vel nobis imponunt earundem civitatum episcopi, fratres et sacerdotes nostri.

6. Quanquam et iste qui se tot annorum episcopum dicit, quid in me tirone timeat, quominus mecum velit conferre sermonem, non satis intelligo: si doctrinam liberalium litterarum, quas forte ipse aut non didicit, aut minus didicit, quid hoc pertinet ad eam quæstionem, quæ vel de sanctis Scripturis, vel documentis ecclesiasticis aut publicis discutienda est, in quibus ille per tot annos versatur, unde in eis deberet esse per-

ritior? Postremo est hic frater et collega meus, Sam-sucius episcopus Turrensis ecclesiæ, qui nullas tales didicit, quales iste dicitur formidare: ipse adsit, agat cum illo. Rogabo eum, et, ut confido in nomine Christi, facile mihi concedet, ut suscipiat in hac re vicem meam, et eum Dominus pro veritate certantem, quamvis sermone impositum, tamen vera fide eruditum, sicut confidimus, adjuvabit. Nulla ergo causa est, cur ad alios nescio quos deferat<sup>1</sup>, ne inter nos quod ad nos pertinet peragamus. Nec tamen, ut dixi, etiam illos defugio, si eorum ipse poscit auxilium.

#### EPISTOLA XXXV \* (a).

*Rursus interpellat Eusebium, ut clericorum donatistarum licentiam curet coercendam per Procleianum episcopum: alioquin ut de se nullus queratur, si hanc illi perferri in notitiam per codices publicos fecerit.*

Domino eximio meritoque suscipiendõ et dilectissimo fratri EUSEBIO, AUGUSTINUS.

1. Non ego recusanti voluntati tuæ iudicium, sicut dicis, inter episcopos subeundum molestus exhortator aut deprecator imposui. Quod quidem etiamsi suadere voluissem, possem fortasse facile ostendere quam valeas iudicare inter nos in tam manifesta atque aperta causa, et quale sit illud quod facis, ut non auditis partibus jam ferre non dubites pro una parte sententiam, qui iudicium reformidas; sed hoc, ut dixi, interim omitto. Nihil autem rogaveram aliud honorabilem benignitatem tuam, quod quæso tandem in hac saltem epistola digneris advertere, nisi ut quæreres a Procleiano, utrum hoc ipse dixerit Victori presbytero suo, quod ab eo sibi dictum publicum officium renuntiavit; an forte qui missi sunt, non quod a Victore audierunt, sed falsum Gestis persecuti sint; deinde quid illi de tota ipsa quæstione inter nos discutienda videretur. Arbitror autem non iudicem fieri eum, qui rogatur ut interroget aliquem, et quod ei responsum fuerit rescribere dignetur. Hoc ergo etiam nunc rogo ut facere non graveris, quia litteras meas, sicut etiam expertus sum, non tuam accipere: quod si voluisset, non utique per tuam Eximietatem id agerem. Cum autem id non vult, quid possum mitius<sup>2</sup> agere, quam ut per te talem virum, et qui eum diligis, interrogetur aliquid, unde me tacere mea sarcina prohibet? Quod autem mater a filio casa, tuæ gravitati displicuit; Sed ille, dixisti, si sciret, a communionem sua tam nefarium juvenem prohibiturus esset, breviter respondeo: modo cognovit, modo prohibeat.

2. Adde etiam aliud: Subdiaconus quondam Spaniensis Ecclesiæ, vocabulo Primus, cum ab accessu indisciplinato sanctimonialium prohiberetur, atque ordinata et sana præcepta contemneret, a clericatu remotus est, et ipse irritatus adversus disciplinam Dei transtulit se ad illos, et rebaptizatus est. Duas etiam

<sup>1</sup> Mss. undecim, d'fferat., Edd., deferat.

<sup>2</sup> Lov., minus. At alii Cdd., mitius.

<sup>3</sup> Adhibiti sunt in hujus recensione a. bg. bl. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. sb. vc. duo t. quatuor v. et Am. Bad. Er. Lov. (a) Alias 169: quæ autem 33 erat, nunc 24. Scripta paulo post superiorem.

<sup>1</sup> Mss. sex, Mileum. Bad. Am., Mileum. Er., Milevum.

sanctioniales concolonas suas <sup>1</sup> de fundo catholico-  
rum Christianorum, sive idem transtulit, sive illum  
secuta; etiam ipsæ tamen rebaptizatae sunt; et nunc  
cum gregibus Circumcellionum inter vagabundos gre-  
ges feminatum, quæ propterea maritos habere nolue-  
runt ne habeant disciplinam, in detestabilis vinolentia  
bacchationibus superbus exultat, gaudens latissimam  
sibi apertam esse licentiam malæ conversationis,  
unde in Catholica prohibebatur. Et hoc fortasse Pro-  
culeianus ignorat. Ergo per tuam gravitatem atque  
modestiam eidem in notitiam perferatur; jubeat eum,  
qui non ob aliud illam communionem delegit, nisi  
quia in Catholica clericatum amiserat, propter inobe-  
dientiam et perditos mores, a sua communione re-  
moveri.

3. Etenim ego, si Domino placat, istum modum  
servo, ut quisquis apud eos propter disciplinam de-  
gradatus ad Catholicam transire voluerit, in humili-  
atione poenitentia recipiatur, quo et ipsi eum fortisan  
cogerent, si apud eos manere voluisset. Ab eis vero  
considera, queso te, quam execrabiliter fiat, ut quos  
male viventes ecclesiastica disciplina corripimus,  
persuadeatur eis ut ad lavacrum alterum veniant,  
atque ut id accipere mereantur, Paganos se esse re-  
spondeant; quæ vox ne procederet de ore christiano,  
tantus sanguis martyrum fusus est: deinde quasi  
renovati et quasi sanctificati, disciplina quam ferre  
non potuerunt, deteriores facti, sub specie novæ gra-  
tiæ, sacrilegio novi furoris insultent. Aut si male  
facio, per tuam benevolentiam ista corrigenda curare,  
de me nullus queratur si hæc illi perferri in notitiam  
per codices publicos fecero, qui mihi negari, ut ar-  
bitror, in Romana civitate (a) non possunt. Nam cum  
Deus imperet ut loquamur et prædicemus verbum, et  
docentes quæ non oportet refellamus, et instemus  
opportune atque importune, sicut dominicis et apo-  
stolicis Litteris probo (II Tim. iv, 2, et Tit. i, 9-11),  
nullus hominum mihi silentium de his rebus persua-  
dendum arbitretur. Violenter autem vel latrocinanter <sup>2</sup>  
si quid audendum putaverint, non decrit Dominus ad  
tuendam Ecclesiam suam, qui jugo suo in gremio  
ejus toto orbe diffuso omnia terrena regna suljecit.

4. Nam cum ecclesiæ quidam colonus filiam suam,  
quæ apud nos fuerat catechumena, et ab illis seducta  
est invitis parentibus, ut ibi baptizata etiam sancti-  
monialis formam susciperet, ad communionem ca-  
tholicam paterna vellet severitate revocare, et ego  
feminam corruptæ mentis nisi volentem, et libero  
arbitrio meliora deligentem suscipi noluissem; ille  
rusticus etiam plagis instare cœpit, ut sibi filia con-  
sentiret; quod statim omnimodo fieri prohibui: ta-  
men per Spanianum transeuntibus nobis, presbyter  
ipsius stans in medio fundo catholicæ ac laudabilis

<sup>1</sup> Sic Lov. et plerique Mss. At. Bad. Am. et Er. habent,  
cum colonis suis.

<sup>2</sup> Lov., violenti autem vel latrocinantes. At Am. Bad et Er.,  
violenter autem vel latrocinanter.

(a) Hispanem intellige, quæ Romanæ civitatis seu colonie  
jure gaudebat. Nam et Romana civitas appellatur in lib. 2  
cont. Litteras Petil., c. 83. n. 184; et colonia in lib. 22 de  
div. Del., c. 8.

feminæ, voca impudentissima post nos clamavit, quod  
traditores et persecutores essemus; quod convicium  
etiam in illam feminam jaculatus est, quæ commu-  
nionis est nostræ, in cujus medio fundo stabat;  
quibus vocibus auditis, non solum meipsum a lite  
refrenavi, sed etiam multitudinem, quæ me comita-  
batur, compescui. Et tamen si dicam, Queratur qui  
sint vel fuerint traditores vel persecutores; respon-  
detur mihi: Disputare nolumus, et rebaptizare volu-  
mus. Nos oves vestras insidiantibus morsibus luporum  
more deprædemur; vos, si boni pastores estis, tacete.  
Quid enim aliud mandavit Proculeianus, si vere ipse  
mandavit? Si Christianus es, serva hoc iudicio Dei,  
nisi nos faciamus, tu tace. Ausus est etiam idem  
presbyter homini rusticano conductori fundi ecclesiæ  
comminari.

5. Hæc quoque omnia per te, queso, noverit Pro-  
culeianus; coerceat insaniam clericorum suorum,  
unde, honorabilis Eusebi, non apud te tacui. Digna-  
beris itaque non quid tu de his omnibus sentias, ne  
tibi arbitreris a me iudicis onus imponi, sed quid illi  
respondeant mihi rescribere. Misericordia Dei te in-  
columem tueatur, domine exime et merito susci-  
piende ac dilectissime frater.

#### EPISTOLA XXXVI \* (a).

*Augustinus Casulano presbytero, refellens Urbici, id  
est cujusdam e Romana urbe, dissertationem pro sab-  
bati jejunio, scriptam perquam imperitissime.*

Dilectissimo et desiderantissimo fratri et compresby-  
tero CASULANO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Nescio unde sit factum, ut  
primis tuis litteris meas non redderem: non tamen con-  
temptu id me fecisse scio. Nam et studiis tuis et ipso  
sermone delector, teque in ista ætate juvenili proffi-  
cere in verbo Dei et abundare ad ædificationem Ec-  
clesiæ, et opto et exhortor. Nunc vero scriptis tuis  
alteris sumptis, quibus tibi tandem aliquando respon-  
deri jure charitatis, in qua unum sumus, fraterno et  
æquissimo flagitas, differendum tuæ dilectionis ulte-  
rius desiderium non putavi, et inter arctissimas oc-  
cupationes meas suscepi isto me debito apud te ab-  
solvere <sup>1</sup>.

2. Quod ergo me consulis, utrum liceat sabbato  
jejunare: respondeo, si nullo modo liceret, profecto  
quadragesima continuos dies nec Moyses, nec Elias,  
nec ipse Dominus jejunasset. Verum ista ratione con-  
cluditur, etiam dominico die non illicitum esse jeju-  
nium. Et quisquis tamen hunc diem jejuniis decer-  
nendum putaverit, sicut quidam jejunantes sabba-  
tum observant, non parvo scandalo erit Ecclesiæ,  
nec immerito. In his enim rebus de quibus nihil certi  
statuit Scriptura divina, mos populi Dei, vel instituta  
majorum pro lege tenenda sunt. De quibus si dispa-

<sup>1</sup> Vatic. tres, exsolvere. Alii, absolvere.

\* Castigata est ad bl. cb. ff. gg. m. rm. vc. quatuor v. et  
a. l. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 66: quæ vero 36 erat, nunc 32. Scripta forte an.  
390 aut int. 397.

tare voluerimus, et ex aliorum consuetudine alios improbare, oriatur interminata luctatio, quæ labore sermocinationis cum certa documenta nulla veritatis insinuet, utique cavendum est, ne tempestate contentionis serenitatem charitatis obnubilet. Quod periculum vitare neglexit, cujus mihi prolixam disputationem, ut ei responderem, cum tuis prioribus litteris existimasti esse mittendam.

CAPUT II.—3. Non autem usque adeo mihi spatia temporum larga sunt, ut ea refellendis singulis sententiis ejus impendam, quæ aliis operibus magis urgentibus explicandis habeo necessaria. Sed eo quo te mihi in tuis epistolis ostendis ingenio, quod in te donum Dei admodum diligo, eundem sermonem cujusdam, ut scribis, Urbici (a), paulo diligentius ipse considera, et videbis eum pene universam Ecclesiam Christi, ab ortu solis usque ad occasum, verbis injuriosissimis nequaquam lacerare timuisse. Nec dixerim pene universam, sed plane universam. Nam neque ipsis, quorum consuetudinem sibi videtur defendere, invenitur pepercisse Romanis; sed quomodo in eos quoque redundet conviciorum ejus impetus nescit, quoniam non advertit. Nam cum ei argumenta deficiunt, quibus probet sabbato jejunandum, in luxurias epularum et temulenta convivia et nequissimas ebrietates insultabundus invehitur, quasi non jejunare, hoc sit inebriari. Quod si hoc est, quid ergo prodest Romanis sabbato jejunare? quandoquidem aliis diebus quibus non jejunant, necesse est eos, secundum disputationem hujus, ebriosos et ventricosas judicari. Porro, si aliud est gravare corda in crapula et ebrietate, quod semper est malum, aliud est autem modestia et temperantia custodita relaxare jejunium, quod certe cum sit die dominico, reprehensorem non habet christianum; prandia prius sanctorum a voracitate et ebriositate ventricularum iste discernat, ne Romanos ipsos quando non jejunant ventricosas faciat, et tunc inquirat, non utrum liceat inebriari sabbato, quod nec die dominico licet; sed utrum nec sabbato jejunandum sit, sicut dominico non solet.

4. Quod utinam sic quæreret, aut sic affirmaret, ut toto terrarum orbe diffusam, exceptis Romanis et adhuc paucis Occidentalibus, apertissime non blasphemaret Ecclesiam. Nunc vero quis ferat per omnes orientales, et multos etiam occidentales populos christianos de tot tantisque famulis famulabusque Christi, sabbato sobrie modesteque prandentibus, ab isto dici quod in carne sint, et Deo placere non possint, et quod de illis sit scriptum, *Recedant iniqui a me, viam eorum nosse nolo*; et quod sint ventricolæ, Judæam Ecclesie præponentes, et ancillæ filios; et lege non justa, sed voluptaria, consulentes ventri, non disciplinæ succumbentes; et quod caro sint, et mortem sapiant, et cætera hujusmodi: quæ si de uno

quopiam Dei famulo diceret, quis eum audire, quis non devitare deberet? Cum vero his opprobriis atque maledictis insectatur Ecclesiam per totum mundum fructificantem atque crescentem et die sabbati pene ubique prandentem, admoneo quisquis est, ut sese cohibeat. Nam cujus me nomen ignorare voluisti, profecto de illo me judicare noluisti.

CAPUT III.—5. *Filius hominis*, inquit, *sabbati Dominus est*: in quo maxime, bene, quam male facere licet (*Matth. xii, 8-12*). Si ergo male facimus, quando prandemus; nullò die dominico bene vivimus. Quod autem fatetur Apostolus sabbato manducasse, et dicit, ut tunc jejunaretur temporis non fuisse, propter quod ait Dominus, *Venient dies ut auferatur sponsus ab eis, et tunc jejunabunt filii sponsi* (*Id. ix, 15*), quia tempus gaudii, et tempus est luctus (*Eccle. iii, 4*), primum attendere debuit, quod illic Dominus de jejunio, non de sabbati jejunio loquebatur. Deinde cum vult intelligi luctum jejunio, cibo gaudium deputandum, cur non cogitat, quidquid est illud quod significare Deus voluit in eo quod scriptum est, eum die septimo requievisse ab omnibus operibus suis (*Gen. ii, 2*), non ibi luctum significatum fuisse, sed gaudium? Nisi forte dicturus est, in illa requie Dei et sanctificatione sabbati gaudium Judæis, luctum significatum esse Christianis. Et tamen nec quando sanctificavit Deus diem septimum, quia in illo requievit ab omnibus operibus suis, aliquid de jejunio vel prandio sabbati expressit; nec cum postea populo Hebræo de ipsius diei observatione mandavit, aliquid de alimentis vel sumendis vel non sumendis locutus est. Vacatio tantum homini a suis, vel a servilibus operibus imperatur: quam prior populus in umbra accipiens futurorum, sic vacavit ab operibus, quemadmodum nunc Judæos vacare conspiciamus; non, ut putatur, Judæis carnalibus non recte intelligentibus quod recte intelligunt Christiani. Neque enim melius hoc intelligimus quam Prophetæ, qui tamen eo tempore, quo ita fieri oportuit, servaverunt hanc sabbati vacationem, quam Judæi putant adhuc esse servandam. Unde illud est, quod lapidare Deus hominem jussit, qui sabbato ligna collegerat (*Num. xv, 35*); nusquam autem legimus lapidatum, vel aliquo dignum supplicio judicatum, sive jejunantem sabbato, sive prandentem. Quid tamen horum duorum quieti conveniat, quid labori, iste ipse viderit, qui gaudium manducantibus, luctum jejunantibus deputavit, vel a Domino deputari intellexit, ubi de jejunio respondens ait: *Non possunt lugere filii sponsi, quamdiu cum eis est sponsus* (*Matth. ix, 15*).

6. Quod autem propterea dicit sabbato Apostolos manducasse, quia nondum erat tempus ut sabbato jejunarent; quod scilicet veterum traditio prohibebat: numquid ergo jam erat tempus ut sabbato non vacarent? Nonne et hoc traditio veterum prohibebat, et vacare cogebat? et tamen eo ipso sabbati die, quo Christi legimus manducasse discipulos, vulserunt utique spicas (*Id. xii, 1*); quod sabbato non licebat, quia veterum traditio prohibebat. Videat igitur ne

(Cinq.)

(a) Cognomen est inditum ab urbe Roma. Hinc Zephirinus papa ab Oratato in lib. 1, uti et Sircius a Paulino in epist. 1 ad Severum, vocatur Urbicus, et in Conc. Arelat. 1 de diaconis urbicis agitur, id est Romanis.

forte congruentius ei respondeatur ideo Dominum die illo a discipulis hæc duo fieri voluisse; unum de spiciendis vellendis, alterum de alimentis sumendis; ut illud esset adversus eos qui sabbato volunt vacare, hoc autem adversus eos qui cogunt sabbato jejunare: cum illud mutato tempore jam superstitiosum esse significasset, hoc autem utroque tempore liberum esse voluisset. Neque id confirmando dixerim, sed quid ei multo aptius, quam sunt ea quæ loquitur, responderi possit ostenderim.

CAPUT IV.—7. *Quomodo, inquit, non cum Pharisæo damnabimur, bis in sabbato jejunantes?* tanquam Pharisæus ideo damnatur, quia bis in sabbato jejunabat, et non quia super Publicanum se tumidus extollebat (*Luc. XVIII, 11, 12*). Potest autem iste dicere etiam illos, qui omnium fructuum suorum decimas dant pauperibus, cum Pharisæo damnari, quia hoc quoque ille inter sua opera prædicabat; quod cupimus a multis fieri christianis, et vix paucissimos invenimus: aut vero qui non fuerit injustus, adulter et raptor, cum Pharisæo damnabitur; quia ille se talem non esse jactabat; quod certe quisquis sentit, insanit. Porro si hæc sine dubio bona, quæ sibi Pharisæus inesse commemorabat, non habenda sunt cum superbiæ jactantia quæ in illo apparebat; sed tamen habenda sunt cum pietate humili quæ in illo non erat: sic et bis in sabbato jejunare, in homine qualis fuerat ille Pharisæus, infructuosum est; in homine autem humiliter fidei, vel fideliter humili, religiosum est: quamvis evangelica Scriptura non dixerit damnatum Pharisæum, sed magis justificatum dixit Publicanum.

8. Verum si hoc modo putat iste intelligendum quod ait Dominus, *Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum* (*Matth. v, 21*), et nisi amplius quam bis in sabbato jejunemus, hoc præcepto non possimus implere; bene quod septem dies sunt qui volumine temporum per sua vestigia revocantur. Cum ergo ex his biduum quisque detraxerit, ne sabbato dominicoque jejunet, remanent dies quinque in quibus Pharisæum superare possit bis in sabbato jejunantem. Puto enim quod si ter in sabbato quis jejunat, jam superat Pharisæum, qui bis in sabbato jejunabat. Quod si et quater, vel etiam ut nullus dierum, excepto sabbato et dominico, prætermittatur, in hebdomade quinquies jejunetur, quod multi tota vita sua faciunt, maxime in monasteriis constituti; non solum Pharisæus qui bis in sabbato jejunabat, verum etiam christianus qui quarta et sexta<sup>1</sup> et ipso sabbato jejunare consuevit, quod frequenter Romana plebs facit, in labore jejunii superabitur: et tamen nescio quis iste, ut dicis, Urbicus disputator, etiamsi quis quinque continuis præter sabbatum et dominicum diebus ita jejunet, ut nullo die omnino reficiat corpus, eum carnalem vocat, quasi cibus et potus cæteris diebus non pertineat ad car-

nem; et ventricolam judicat, quasi solius sabbati prandium descendat in ventrem.

CAPUT V.—9. Huic sane non sufficit quod ad vincendum Pharisæum jam sufficit, ut ter in sabbato jejunetur; sed excepto dominico sex cæteris diebus ita jejunare compellit, ut dicat: *Antiqua remota labe, duo in carne una, Christi jam sub disciplina manentes, non debent cum filiis sine lege et cum principibus Sodomorum, et cum plebe Gomorrhæ sabbatorum voluptariæ convivia exercere; sed cum sanctimoniarum incolis ac Deo devotis solemnibus et ecclesiastico jure magis ac magis legitime jejunare, ut sex dierum vel levis error, jejunii, orationis et elemosynarum fontibus abluatur, quo possimus dominicæ alogia refecti omnes æquali corde digne cantare: Saturasti, Domine, animam inanem, et potasti animam sitientem*. Ista dicens et a frequentia jejunandi solum diem dominicum excipiens, non tantum Orientis et Occidentis populos christianos, in quibus sabbato nemo jejunat; verum et ipsam Romanam Ecclesiam improvidus et incautus accusat. Cum enim dicit, *sub disciplina Christi manentes, non debere cum filiis sine lege, cum principibus Sodomæ, cum plebe Gomorrhæ voluptaria sabbatorum exercere convivia, sed cum sanctimoniarum incolis ac Deo devotis, solemnibus et ecclesiastico jure magis ac magis legitime jejunare*; ac deinde definiens quid sit legitime jejunare, subjungit et dicit, *ut sex dierum vel levis error, jejunii, orationis et elemosynarum fontibus abluatur*: profecto eos qui minus quam sex diebus in hebdomade jejunant, non putat legitime exercere jejunium, nec Deo esse devotos, nec maculas erroris, quæ de ista mortalitate contrahuntur, abluere. Videant ergo Romani quid agant, quia etiam ipsi nimium contumeliose hujus disputatione tractantur; apud quos omnibus istis sex diebus, præter paucissimos clericos aut monachos, quotusquisque invenitur, qui frequentet quotidiana jejunia? maxime quia ibi jejunandum quinta sabbati non videtur.

10. Deinde quæro: si uniuscujusque diei vel levis error ipsius diei jejunio solvitur vel abluatur; sic enim dicit, *ut sex dierum vel levis error, jejunii quoque fontibus abluatur*; quid faciemus de illo errore qui subreperit dominico die, in quo scandalum est jejunare? Aut si die ipso nullus Christianis error obrepit, videat homo iste qui ventricolas tanquam magnus jejunator accusat, quantum honoris et utilitatis ventribus tribuat, si tunc non erratur, quando prændetur. An forte in jejunio sabbati tantum bonum constituit, ut aliorum sex dierum, hoc est, ipsius etiam dominicæ vel levis, sicut dicit, errorem, solum jejunium sabbati possit abolere, et solo ipso die non erretur, quo toto utique jejunatur? Quid est ergo quod diem dominicum sabbato, velut christiano jure, præponit? Ecce secundum ipsum dies sabbati multo sanctior invenitur, in quo et non erratur, cum ejus toto spatio jejunatur, et eodem jejunio sex cæterorum dierum, ac per hoc ipsius dominicæ error abluatur: puto quod tibi non placet ista præsumptio.

11. Jamvero cum se hominem spiritualem videri velit, et tanquam carnales, pransores sabbati accusat,

<sup>1</sup> Edd., *secunda feria*. Mas. careat voce *feria* hic et aliis locis, ubi apud Edd. adjecta est.



attēde quemadmodum dominici diei non parco prandio reficiatur, sed alogia delectetur. Quid est autem alogia, quod verbum ex græca lingua usurpatum est, nisi cum epulis indulgetur, ut a rationis tramite devietur? Unde animalia ratione carentia dicuntur aloga, quibus similes sunt ventri dediti: propter quod, immoderatum convivium, quo mens, in qua ratio dominatur, ingurgitatione vescendi ac bibendi quodammodo obruitur, alogia nuncupatur. Insuper etiam propter cibum ac potum, non mentis, sed ventris alogia diei dominici dicit esse cantandum: *Saturasti, Domine, animam inanem, et potasti animam sitientem. O virum spiritualem! o carnalium reprehensorem! o magnum jejunatorem, et non ventricultorem! Ecce qui nos admonet ne lege ventris legem Domini corumpamus, ne panem cœli vendamus esca terrena, et adjungit: Quia esca Adam paradiso perit, esca Esau primatum amisit. Ecce qui dicit: Est enim Satanæ usitata calumnia, tentatio ventris, qui modicum suadet ut auferat totum. Et horum, inquit, interpretatio præceptorum ventricolas minus incurvat.*

12. Nonne his verbis suis id agere videtur, ut etiam die dominico jejunetur? Alioquin sanctior erit sabbatu dies, quo Dominus in monumento requievit, quam dominicus, quo a mortuis resurrexit. Sanctius est enim profecto sabbatum, si secundum verba hujus, in sabbato per jejunium peccatum omne vitatur, et quod diebus aliis contractum est, aboletur: in dominico autem per escam ventris tentatio non cavetur, et diabolicæ calumniæ locus datur, et paradiso peritur, et primatus amittitur. Quid ergo est, quod rursus sibi ipse contrarius admonet, ut non prandio modesto, sobrio, christiano, reficiamur dominico die, sed in alogia lætantes plaudentesque cantemus: *Saturasti, Domine, animam inanem, et potasti animam sitientem? Nempe si tunc non erramus, quando jejunamus, et aliorum sex dierum errores tunc abluimus, cum sabbato jejunamus; nullus erit die dominico deterior, nullus sabbato melior. Crede, dilectissime frater, nemo legem, sicut iste, intelligit, nisi qui non intelligit. Si enim Adam non cibum, sed prohibitus cibum perdidit (Gen. iii, 6), et Esau nepotem sancti Abraham non esca, sed usque ad contemptum sacramenti quod in primatu suo habuit, concupita esca damnavit (Gen. xxv, 33, 34): sic a sanctis et fidelibus pie prandetur, quemadmodum a sacrilegis et incredulis impie jejunatur. Preponitur autem dies dominicus sabbato fide resurrectionis, non consuetudine refectionis, aut etiam vinolentæ licentiæ cantionis.*

CAP. VI. — 13. *Moses, inquit, quadraginta diebus panem non manducavit, nec bibit aquam.* Cur autem hoc dixerit, subjungit atque ait: *Ecce Moses amicus Dei, nabis inquilinus, delator Legis, et populi dux, ter bina sabbata jejunio celebrans non offensam, sed meritum collocavit.* Numquid attendit quid hinc possit consequenter opponi? Quia utique si Moysi jejunantis propterea ponit exemplum, quoniam in illis quadraginta diebus ter bina, sicut loquitur, sabbata jejunavit, et ex hoc vult persuadere ut sabbato jejunctur; ex

hoc ergo persuadeat ut et dominico jejunctur, quia in illis quadraginta diebus nihilominus Moyses ter bina dominicos jejunavit. Sed addit ac dicit, *Et adhuc cum Christo dominicus dies imminenti Ecclesiæ servabatur.* quod cur dixerit, nescio. Si enim propterea quia multo magis jejunandum est, posteaquam venit cum Christo dominicus dies; ergo, quod absit, etiam ipso dominico jejunetur. Si autem timuit ne propter dierum quadraginta jejunium objiceretur etiam dominico jejunandum, et ideo addidit quod *adhuc cum Christo imminenti Ecclesiæ dies dominicus servabatur*, ut videlicet ea causa intelligatur jejunasse Moyses etiam die qui sequitur sabbatum, quia nondum venerat Christus, per quem factus est ipse dies dominicus, quo non expediat jejunari; cur ipse Christus quadraginta diebus similiter jejunavit? cur non in illis diebus quadraginta, ter binis qui sequebantur sabbatum, jejunium solvit, ut jam dominici diei prandiam commendaret etiam ante resurrectionem suam, sicut sanguinem suum potandum dedit ante passionem? Vides certe dierum quadraginta jejunium, quod iste commemorat, sic ad rem non pertinere ut sabbato jejunemus, quomodo ad rem non pertinet ut dominico jejuaemus.

14. Prorsus non attendit, quid ei de die dominico possit opponi, quando sicut accusanda sunt ebriosa convivia, et omnis vorax ac temulenta luxuries, sic accusat prandia sabbatorum, cum possint et ipsa esse modestorum atque sobriorum. Et ideo non est illi ad singula respondendum, quoniam pro sabbati prandio vitia luxuriæ reprehendendo, eadem atque eadem sæpe dicit; aliud non inveniendū quod dicat, nisi quod inaniter et ad rem non pertinens dicit. Utrum non sit sabbato jejunandum quæritur, non utrum sabbato non sit luxuriandum; quod nec dominico faciunt qui Deum timent, quamvis in illo utique non jejunent. Quis autem diceret quod iste ausus est dicere? *Quomodo, inquit, pro nobis, aut per nos rata erunt Deo, aut digna, quæ nos sanctificata die ad peccatum cogant? Sanctificatam diem sabbati confitetur, et ad peccatum dicit cogi homines, quia prandetur. Ac per hoc secundum istum, aut dies dominicus sanctificatus non est, et incipit esse sabbatum melius; aut si est et dominicus dies sanctificatus, ad peccatum cogimur, quia prandemus.*

CAP. VII. — 15. Et conatur testimoniis probare divinis sabbato jejunandum: sed unde hoc probat omnino non invenit. *Manducavit, inquit, et bibit Jacob vinum, et satiatus est, et recessit a Deo salutari suo, et ceciderunt una die viginti tria millia (Exod. xxxii, 6, 8, 28): quasi dictum sit, Prandit sabbato Jacob, et recessit a Deo salutari suo. Et Apostolus quando commemoravit cecidisse tot millia, non ait: Neque prandeamus sabbato, sicut illi pranderunt; sed ait: Neque fornicemur, sicut quidam eorum fornicati sunt, et ceciderunt una die viginti tria millia. Quid sibi etiam vult quod ait: *Sedit autem populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere? (I Cor. x, 8, 7.)* Posuit quidem et Apostolus hoc testimonium, sed ut a servitute idolorum, non a sabbati prandio prohiberet. Sab-*

bato autem illud factum esse, iste non probat, sed ut libitum est suspicatur. Sicut autem fieri potest ut jejunetur, et cum jejunium solvitur, si quis ebriosus est, tunc inebrietur; ita fieri potest ut non jejunetur, et si temperantes sunt homines, modestissime prandatur. Quid est ergo quod sabbati volens persuadere jejunium, adhibet Apostolum testem dicentem, *Nolite inebriari vino, in quo est omnis luxuria* (Eph. v, 18); quasi diceret: Nolite prandere sabbato, quia ibi est omnis luxuria. Sicut autem hoc præceptum apostolicum ne inebriantur vino, in quo est omnis luxuria, observatur a christianis Deum timentibus, quando prandetur die dominico, ita observatur quando prandetur et sabbato.

16. *Ut expressius, inquit, errantibus contradicam, nemo jejuncto Deum, etsi non promeretur, offendit; porro et non offendere promereri est.* Quis hoc diceret, nisi qui nollet considerare quid diceret? Ergo Pagani quando jejunant, non ideo magis offendunt Deum: aut si de christianis voluit quod dixit intelligi, quis non Deum offendet, si velit cum scandalo totius quæ ubique dilatatur Ecclesiæ, die dominico jejunare? Deinde subjicit testimonia de Scripturis ad causam quam suscepit nihil valentia. *Jejunio, inquit, Elias paradiso donatus in corpore regnat: quasi jejunium non prædicent qui sabbato non jejunant, sicut jejunium prædicant, qui tamen die dominico non jejunant; aut Elias eo tempore jejunaverit, quo populus Dei etiam sabbato jejunabat.* Quod autem respondimus de quadraginta diebus jejunii Moysi, hoc deputa esse responsum et de quadraginta diebus Eliæ. *Jejunio, inquit, Daniel leonum siccam rabiem illæsus evasit: quasi legerit quod sabbato jejunaverit, aut etiam cum ipsis leonibus sabbato fuerit; ubi tamen legimus quod et pranderit.* *Jejunio, inquit, trium fida germanitas ignibus coruscanti carceri dominata, rogi hospitio susceptum Dominum adoravit.* Hæc exempla sanctorum, nec ad persuadendum cujuscumque diei jejunium valent; quanto minus sabbati? Quandoquidem non solum non legitur tres viros sabbato fuisse missos in caminum ignis ardentem; sed ne illud quidem legitur, tamdiu illic eos fuisse ut possit quisquam dicere eos jejunasse, imo vero vix unius horæ spatium est, quo eorum confessio hymnusque cantatur: nec amplius inter illas flammæ innoxias deambulaverunt, quam canticum illud terminaverunt. Nisi forte ab isto etiam unius horæ spatium jejunio deputatur. Quod si ita est, non habet quod succenseat pransoribus sabbati: usque ad horam enim prandii, multo quam in illo camino prolixius jejunatur.

17. Adhibet et illud Apostoli testimonium, ubi ait: *Non est regnum Dei esca et potus, sed justitia et pax, et gaudium in Spiritu sancto* (Rom. xiv, 17); et *regnum Dei, Ecclesiam vult intelligi, in qua Deus regnat.* Obsecro te, numquid hoc agebat Apostolus, cum ista loqueretur, ut sabbato a christianis jejunaretur? Sed nec de ipso cujuscumque diei jejunio loquebatur, cum hæc diceret. Dictum est enim adversus eos qui, more Judæorum, secundum veterem Legem in observatione quorundam ciborum putabant esse munditiam, et ad

eorum fratrum admonitionem, per quorum escam et potum indifferenter acceptum scandalizabantur infirmi. Ideo cum dixisset: *Noli illum in esca tua perdere, pro quo Christus mortuus est* (Ibid., 15); et, *Non ergo blasphemetur bonum nostrum* (Ibid., 16); tunc adjunxit: *Non enim est regnum Dei esca et potus.* Nam sicut iste verba hæc Apostoli intelligit, ut regnum Dei, quod est Ecclesia, non sit in esca et potu, sed in jejunio; non dico, sabbatis jejunare, sed nunquam omnino cibum ac potum sumere deberemus, ne de isto Dei regno unquam recederemus. Puto autem quia isto confitente, aliquanto religiosius die dominico ad Ecclesiam pertinemus, quando tamen et ipso concedente prandemus.

CAP. VIII. — 18. *Cæsar, inquit, sacrificium potiori Domino charum murmuramus offerre, quod spiritus desiderat et angelus laudat?* deinde adjungit angeli testimonium dicentis: *Bona est oratio cum jejunio et elemosyna* (Tob. xii, 8). Quod dixerit, potiori Domino, nescio, nisi forte scripor erravit, et te fugit, ut quod mihi legendum misisti non emendares. Sacrificium ergo Domino charum, jejunium vult intelligi, quasi de jejunio versetur hæc quæstio, et non de jejunio sabbati. Neque enim dominicus dies siue sacrificio, quod Deo charum est, peragitur, quia non jejunatur. Sequitur adhuc et ingerit testimonia a causa, quam defendendam suscepit, penitus aliena. *Immola, inquit, Deo sacrificium laudis* (Psal. xlix, 14); et istam vocem divini psalmi volens ad quod agitur nescio quomodo connectere: *Utique, inquit, non sanguinis aut ebrietatis convivium, quo non laudes debitas Deo, sed blasphemias diabolo suffragante silvescunt.* O improvidam præsumptionem! Non ergo immolatur sacrificium laudis dominico die, quia non jejunatur; sed agitur ebrietatis convivium, et blasphemias diabolo suffragante silvescunt. Quod si nefas est dicere; intelligat non jejunium significari in eo quod scriptum est: *Immola Deo sacrificium laudis.* Jejunium quippe certis diebus, et maxime festis non agitur. Sacrificium vero laudis ab Ecclesia toto orbe diffusa diebus omnibus immolatur. Alioquin quod nullus, non dico christianus, sed nec insanus dicere auderet, dies illi quinquaginta post Pascha usque ad Pentecosten quibus non jejunatur, erunt secundum istum a sacrificio laudis alieni, quibus tantummodo diebus in multis ecclesiis, in omnibus autem maxime cantatur Alleluia; quam vocem laudis esse nullus christianus, quamlibet imperitus, ignorat.

19. Constitetur tamen etiam ipso die dominico non in ebrietate, sed in jucunditate pranderi, cum dicit debere nos ex Judæis et Gentibus multos christianos nomine, fide paucos electos, vespertino sabbatorum incenso, pro pecudum victimis jejunium Deo placitum laudibus immolare, cujus fervore cremata deficiant opera delictorum. *Et mane, inquit, exaudiat nos a nobis auditus, et erunt nobis domus ad manducandum et bibendum, non in ebrietate, sed in jucunditate, dominica celebritate perfecta.* Tunc ergo eulogia, non ut superius ait, alogia celebratur. Sed quid eum offendit sabbati dies, quem Dominus sanctificavit, ignoro, ut

in eo non putet posse manducari et bibi cum tali jucunditate quæ careat ebrietate; cum sic ante sabbatum jejunare possimus, quomodo dicit ante dominicum sabbato jejunandum: an continuo biduo pranderi nefas esse arbitratur? Videat ergo quanta afficiat contumelia ipsam quoque Romanam Ecclesiam, ubi et his hebdomadibus, in quibus quarta et sexta et sabbato jejunatur, tribus tamen diebus continuis, dominico scilicet ac deinde secunda et tertia prandetur.

20. *Omnia vitam certum est, inquit, arbitrio pendere pastorum: sed e Væ qui dicunt quod bonum malum, et tenebras lucem, et lucem tenebras, et amarum dulce, et dulce amarum* (Isai. v, 20). Quid sibi velint hæc verba ejus, non satis intelligo. Si enim hæc, ut scribis, sic Urbicus dicit; in Urbe plebs pendens ex pastoris arbitrio cum episcopo suo jejunat sabbato. Si autem sic ad te ista scripsit, quia in epistola tua et ipse quiddam tale scripsisti; non tibi persuadeat urbem christianam sic laudare sabbato jejunantem, ut cogaris orbem christianum damnare prandentem. Cum enim dicit: *Væ qui dicunt quod bonum malum, et tenebras lucem, et lucem tenebras, et amarum dulce, et dulce amarum*, jejunium sabbati volens intelligi bonum et lucem et dulce, prandium vero, malum et tenebras et amarum; quis eum dubitat in omnibus christianis sabbato prandentibus universum orbem damnare terrarum? Nec se ipse respicit, nec quid dicat attendit, ut scriptis suis ab ista præcipiti cohibeat audentia. Continuo quippe subjunxit, *Nemo ergo vos judicet in esca aut in potu* (Coloss. ii, 16): quod ipse utique facit, qui sabbato sumentes escam potumque sic arguit. Quantum erat, ut hinc ei veniret in mentem etiam illud<sup>1</sup> quod idem apostolus alibi dicit: *Qui manducat, non manducantem non spernat; et qui non manducat, manducantem non judicet?* (Rom. xiv, 3.) Istum modum, hoc temperamentum, quo scandala devitaret, inter jejunantes sabbato et manducantes teneret, ut et ipsum non manducantem manducans quique non sperneret, et ipse non manducans manducantem non judicaret.

CAPUT IX.—21. *Petrus etiam, inquit, Apostolorum caput, cæli janitor, et Ecclesie fundamentum, extincto Simone qui diaboli fuerat non nisi jejunio vincendi figura, id ipsum Romanos edocuit, quorum fides annuntiat universo orbi terrarum.* Numquid ergo cæteri Apostoli prandere Christianos contra Petrum docuerunt in universo orbe terrarum? Sicut itaque inter se vixerunt concorditer Petrus et condiscipuli ejus, sic inter se concorditer vivant sabbato jejunantes quos plantavit Petrus, et sabbato prandentes quos plantaverunt condiscipuli ejus. Est quidem et hæc opinio plurimorum, quamvis eam perhibeant esse falsam plerique Romani, quod apostolus Petrus cum Simone mago die dominico certaturus, propter ipsum magnæ tentationis periculum, pridie cum ejusdem urbis Ecclesia jejunaverit, et consecuto tam prospero gloriosoque successu,

<sup>1</sup> Lov.: *Tantum errat, ut hinc ei evenire timendum sit etiam illud, etc.* At alii Cdd. legunt sicut et nos, *quantum erat, etc.*

eumdem morem tenuerit, eumque limitatæ sint nonnullæ Occidentis Ecclesie. Sed si, ut iste dicit, Simon magus figura erat diaboli, non plane sabbatarius aut dominicarius, sed quotidianus est ille tentator; nec tamen adversus eum quotidie jejunatur, quando et diebus dominicis omnibus, e quinquaginta post Pascha, et per diversa loca diebus solemnibus martyrum et festis quibusque prandetur: et tamen diabolus vincitur, si oculi nostri sint semper ad Dominum, ut ipse evellat de laqueo pedes nostros (Psal. xxiv, 15); et sive manducamus sive bibimus, sive quodcumque facimus, omnia in gloriam Dei faciamus; et quantum in nobis est, sine offensione simus Judæis et Græcis et Ecclesie Dei (I Cor. x, 31, 32). Quod parum cogitant, qui cum offensione manducant, vel cum offensione jejunant, et per utramlibet intemperantiam scandala concitant, quibus non superatur diabolus, sed lætatur.

22. Quod si respondetur, hoc docuisse Jacobum Jerosolymis, Ephesi Joannem, cæterosque aliis locis, quod docuit Romæ Petrus, id est ut sabbato jejunetur, sed ab hac doctrina terras cæteras deviasse, atque in ea Romam stetisse: et e contrario refertur Occidentis potius aliqua loca in quibus Roma est, non servasse quod Apostoli tradiderunt; Orientis vero terras, unde cœpit ipsum Evangelium prædicari, in eo quod ab omnibus simul cum ipso Petro Apostolis traditum est, ne sabbato jejunetur, sine aliqua varietate mansisse: interminabilis est ista contentio, generans lites, non finiens quæstiones. Sit ergo una fides universæ quæ ubique dilatatur Ecclesie, tanquam intus in membris, etiamsi ipsa fidei unitas quibusdam diversis observationibus celebratur, quibus nullo modo quod in fide verum est impeditur. *Omnis enim pulchritudo filie regis intrinsecus* (Psal. xlv, 14): illæ autem observationes quæ variæ celebrantur, in ejus veste intelliguntur; unde ibi dicitur, *In fimbriis aureis circumamicta varietate* (Ibid., 15). Sed ea quoque vestis ita diversis celebrationibus varietur, ut non adversis contentionibus dissipetur.

CAPUT X.—23. *Postremo, inquit, si Judæus sabbatum colendo dominicum negat, quomodo Christianus observat sabbatum? Aut simus Christiani, et dominicum colamus; aut simus Judæi, et sabbatum observemus: « Nemo enim potest duobus dominis servire »* (Matth. vi, 24). Nonne ita loquitur, tanquam sabbati alius dominus sit, alius dominici? Nec illud audit quod et ipse commemoravit: *Dominus est enim sabbati Filii hominis* (Luc. vi, 5). Quod autem ita nos vult esse a sabbato alienos, sicut Judæi sunt a dominico alieni, nonne tantum errat ut possit etiam dicere, ita nos non debere accipere Legem nec Prophetas, sicut Judæi non accipiunt Evangelium nec Apostolos? Quod qui sapit, quid mali sapiat utique intelligis. Sed vetera, inquit, omnia transierunt, et in Christo facta sunt nova (II Cor. v, 17): hoc verum est. Nam propterea sicut Judæi sabbatis non vacamus, etiamsi ad significandam requiem quæ illo die significata est, christiana sobrietate et frugalitate servata, jejunii vinculum re-

laxamus. Et si aliqui fratres nostri requiem sabbati, relaxatione jejunii significandam esse non putant, nequaquam de vestris regie varietate litigamus, ne ipsius reginæ, ubi unam fidem etiam de ipsa requie retinemus, interiora membra vexemus. Etsi enim quia vetera transierunt, cum eis transit etiam carnalis vacatio sabbati; non tamen quia sabbato et dominico sine superstitiosa vacatione prandemus, ideo duobus dominis servimus, quia et sabbati et dominici unus est dominus.

24. Iste autem qui vetera transisse sic dicit, ut in Christo cederet ara altari, gladius jejunio, precibus ignis, pani pecus, poculo sanguis, nescit altaris nomen magis Legis et Prophetarum Litteris frequentatum, et altare Deo prius in tabernaculo, quod per Moysen factum est, collocatum (*Exod. xi, 24*); aram quoque in apostolicis Litteris inveniri, ubi Martyres clamant sub ara Dei (*Apoc. vi, 9, 10*). Dicit cessisse jejunio gladium, non recordans illum quo milites evangelici armantur ex utroque Testamento, gladium bis acutum (*Eph. vi, 17, et Hebr. iv, 12*). Dicit cessisse precibus ignem, quasi non et tunc preces deferebantur in templum, et nunc a Christo ignis est missus in mundum (*Luc. xii, 49*). Dicit cessisse pani pecus, tanquam nesciens et tunc in Domini mensa panes propositionis poni solere (*Exod. xxv, 30*), et nunc se de agni immaculati corpore partem sumere. Dicit cessisse poculo sanguinem, non cogitans etiam nunc se accipere in poculo sanguinem (*Luc. xxii, 7-20*). Quanto ergo melius et congruentius vetera transisse, et nova in Christo facta esse sic diceret, ut cederet altare altari, gladius gladio, ignis igni, panis pani, pecus pecori, sanguis sanguini. Videmus quippe in his omnibus carnalem vetustatem spirituali cedere novitati. Sic ergo intelligendum est, sive in isto die volubili septimo prandeatur, sive a quibusdam etiam jejunetur, tamen sabbato spirituali sabbatum carnale cessasse; quando in isto sempiterna et vera requies concupiscitur, in illo vacatio temporalis jam superstitiosa contemnitur.

CAP. XI. — 25. Cætera quæ sequuntur, quibus suam disputationem iste concludit, sicut alia quedam quæ inde commemoranda non arbitratus sum, multo magis ad causam non pertinent, in qua de jejunio sabbati vel prandio disputatur. Sed ea tibi ipsi, maxime si ex his quæ a me dicta sunt aliquid adjuvaris, advertenda et judicanda dimitto. Si autem quoniam huic quantum potui sufficienter respondisse me puto, de hac re sententiam meam queris, ego in evangelicis et apostolicis Litteris, totoque instrumento quod appellatur Testamentum Novum, animo id revolvens, video præceptum esse jejunium. Quibus autem diebus non oporteat jejunare, et quibus oporteat, præcepto Domini vel apostolorum non invenio definitum. Ac per hoc sentio, non quidem ad obtinendam, quam fides obtinet atque iustitia<sup>1</sup> in qua est pulchritudo gloriæ regis intrinsecus, sed tamen ad significandam

<sup>1</sup> Edili, quam fides optinet æque iustitiam. At Mss. Corb. et Germ. habent, quam fides obtinet atque iustitia, et merito: nam verbum obtinet, ad requiem sempiternam refertur.

requiem sempiternam ubi est verum sabbatum, relaxationem quam constrictionem jejunii aptius convenire.

26. Verumtamen in hujus sabbati jejunio sive prandio, nihil mihi videtur tutius pacatiusque servari, quam ut qui manducat, non manducantem non spernat, et qui non manducat, manducantem non judicat; quia neque si manducaverimus abundabimus, neque si non manducaverimus egebimus (*Rom. xiv, 3*): custodita scilicet coram inter quos vivimus, et cum quibus Deo vivimus<sup>1</sup>, in his rebus inoffensa societate. Sicut enim quod ait Apostolus verum est, malum esse homini qui per offensionem manducat (*Ibid., 20, et I Cor. vii, 8*); ita inale est homini qui per offensionem jejunat. Non itaque simus eis similes, qui videntes Joannem non manducantem nec bibentem, dixerunt: *Dæmonium habet*. Sed nec rursus eis, qui videntes Christum manducantem et bibentem, dixerunt: *Eccæ homo vorax et vinosus, amicus publicanorum et peccatorum* (*Matth. xi, 19*). Rem quippe valde necessariam his dietis Dominus ipse subjecit atque ait: *Et justificata est sapientia in filiis suis* (*Ibid.*). Qui sint autem isti, si requiris, lege quod scriptum est: *Filii sapientie Ecclesia justorum* (*Eccli. iii, 4*): ii sunt qui quando manducant, non manducantes non spernant; quando non manducant, manducantes non judicant; sed eos plane qui per offensionem non manducant sive manducant, vel spernant vel judicant.

CAPUT XII. — 27. Et de die quidem sabbati facilius causa est, quia et Romana jejunat Ecclesia, et aliæ nonnullæ, etiam si paucæ, sive illi proximæ sive longinquæ: die autem dominico jejunare scandalum est magnum, maxime posteaquam innotuit detestabilis multumque fidei catholicæ Scripturisque divinis apertissime contraria hæresis Manichæorum, qui suis auditoribus ad jejunandum istum tanquam constituerunt legitimum diem; per quod factum est, ut jejunium diei dominici horribilius haberetur. Nisi forte aliquis idoneus sit nulla refectione interposita ultra hebdomadem perpetuare jejunium, ut jejunio quadraginta dierum, quantum potuerit, appropinquet, sicut aliquos fecisse cognovimus. Nam et ad ipsam quadragenariam numerum pervenisse quemdam, a fratribus fide dignissimis nobis asseveratum est. Quemadmodum enim veterum patrum temporibus, Moyses et Elias nihil contra prandia sabbatorum fecerunt, cum diebus quadraginta jejunaverunt; ita qui potuerit septem dies jejunando transire, non sibi ad jejunandum elegit dominicum diem, sed in iis eum invenit, quos jejunaturum se vovit plurimos dies. Jejunium tamen etiam continuatum si in hebdomade solvendum est, nullo congruentius quam dominico die solvitur. Si autem post hebdomadem corpus reficitur, non utique ad jejunandum dies dominicus eligitur; sed in numero, quem voveri placuit, invenitur.

28. Nec illud moveat quod Priscillianiste, Manichæorum simillimi, ad jejunandum die dominico so-

<sup>1</sup> Edd. omittunt: *Et cum quibus Deo vivimus*, quæ verba ex novem Mss. restituumur.

le. et testimonium de Apostolorum Actibus adhibere, cum esset apostolus Paulus in Troade. Sic enim scriptum est: *In una autem sabbati congregatis nobis frangere panem, Paulus disputabat illis, exiturus alia die, produxitque sermonem usque ad medium noctis (Act. xx, 7)*. Deinde cum descendisset de conaculo, ubi congregati erant, ad resuscitandum adolescentem, qui gravatus somno de fenestra ceciderat et mortuus ferebatur, de ipso Apostolo Scriptura sic loquitur: *Ascendens autem, inquit, cum fregisset panem atque gustasset, satisque esset allocutus usque ad diluculum, sic profectus est (Ibid., 11)*. Absit ut hoc sic accipiatur, tanquam solent Apostoli dominico die solemniter jejunare. Una enim sabbati tunc appellabatur dies, qui nunc dominicus appellatur, quod in Evangeliiis apertius invenitur. Nam dies resurrectionis Domini, prima sabbati a Matthæo, a cæteris autem tribus una sabbati dicitur (*Matth. xxviii, 1; Marc. xvi, 2; Luc. xxiv, 1; et Joan. xx, 1*); quem constat eum esse, qui dominicus postea appellatus est. Aut ergo post peractum diem sabbati, noctis initio fuerant congregati, quæ utique nox jam ad diem dominicum, hoc est ad unam sabbati pertinebat; et ita eadem nocte fracturus panem, sicut frangitur in sacramento corporis Christi, produxit sermonem usque ad medium noctis, ut post sacramenta celebrata, rursus usque ad diluculum alloquens congregatos, quoniam multum festinabat, ut lucescente proficisceretur dominico die: aut certe si in una sabbati non per noctem, sed per diem hora dominici fuerant congregati; eo ipso quo dictum est, *Paulus disputabat illis, exiturus alia die*, expressa est causa producendi sermonis, quia fuerat exiturus, et eos sufficienter instruere cupiebat. Non ergo solemniter die dominico jejunabant, sed necessarius sermo, qui studii ferventissimi audiebatur ardore, reficiendi corporis causa interruptendus esse non visus est profectaro Apostolo, qui eos, propter alios suos usquequaque discursus, vel alias nunquam, vel rarissime visitabat; præsertim quia tunc ex illis terris sicut consequentia docent, ita discessurus erat, ut jam non esset eos in carne visurus. Ac per hoc magis ostenditur dominicis diebus solita illis non fuisse jejunia, quia ne hoc crederetur, curavit scriptor libri causam producendi sermonis exponere; ut sciremus si aliqua necessitas oriatur, urgentiori actioni non esse prandium præferendum: quamvis ab istis avidissime audientibus, et ipsum fontem cogitantibus profecturum, atque ideo magna siti non aquæ, sed verbi sine satietate quidquid influebat haurientibus, non tantum carnale prandium, verum etiam cœna contempta est.

29. Sed tunc quamvis dominico die solita illis jejunia non fuissent, non erat tamen Ecclesiæ tam insignis offensio, si aliqua tali necessitate, qualem apostolus Paulus habuit, die toto dominico usque ad medium noctis, vel etiam usque ad diluculum reficere corpora non curarent. Nunc vero posteaquam hæretici, maxime impiissimi Manichæi<sup>1</sup>, jejunia diei do-

<sup>1</sup> Am. Bad. Er. et vss. sex, prætermissa voce *Manichæi*, habent, maxime impiissimâ jejuniâ.

minici non aliqua necessitate occurrente peragere, sed quasi sacra solemnitate statuta dogmatizare cœperunt et innotuerunt populis christianis; profecto nec tali necessitate, qualem Apostolus habuit, existimo faciendum esse quod fecit, ne majus malum incurratur in scandalo, quam bonum percipiatur ex verbo. Quidquid tamen causæ vel necessitatis exstiterit, cur homo christianus die dominico jejunare cogatur, sicut etiam illud in Actibus Apostolorum invenimus, in naufragii periculo, ubi et ipse Apostolus navigabat, quatuordecim diebus, ac per hoc duobus dominicis jejunatum (*Act. xxvii, 33*); nullo modo dubitare debemus, dominicum diem, quando non plures dies sine ulla refectione continuandi voverentur, inter juniorum dies non esse ponendum.

CAPUT XIII. — 30. Cur autem quarta et sexta maxime jejUNET Ecclesia, illa ratio reddi videtur, quod considerato Evangelio, ipsa quarta sabbati, quam vulgo quartam feriam vocant, consilium reperiuntur ad occidendum Dominum fecisse Judæi. Intermissio autem uno die, cujus vespera Dominus Pascha cum discipulis manducavit, qui finis fuit ejus diei quem vocamus quintam sabbati, deinde traditus est ea nocte quæ jam ad sextam sabbati, qui dies passionis ejus manifestus est, pertinebat. Hic dies primus azymorum fuit a vespera incipiens. Sed Matthæus evangelista quintam sabbati dicit fuisse primam diem azymorum; quia ejus vespera sequente, futura erat cœna paschalis, qua cœna incipiebat azymum et ovis immolatio manducari. Ex quo colligitur quartam sabbati fuisse, quando ait Dominus: *Scitis quia post biduum Pascha fiet, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur (Matth. xxvi, 2)*; ac per hoc dies ipse jejuniio deputatus est, quia, sicut Evangelista sequitur et dicit, *Tunc congregati sunt principes sacerdotum et seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caïphas, et consilium fecerunt ut Jesum dolo tenerent et occiderent (Ibid., 3, 4)*. Intermissio autem uno die, de quo dicit Evangelium, *Prima autem azymorum accesserunt discipuli ad Jesum dicentes: Ubi vis paremus tibi comedere pascha (Ibid., 17)*? hoc ergo die intermisso, passus est Dominus, quod nullus ambigit, sexta sabbati; quapropter et ipsa sexta recte jejuniio deputatur: jejunia quippe humilitatem significant. Unde dictum est: *Et humiliabam in jejuniio animam meam (Psal. xxxiv, 13)*.

31. Sequitur sabbatum, quo die caro Christi in monumento requievit, sicut in primis operibus mundi requievit Deus die illo ab omnibus operibus suis. Hinc exorta est ista in reginæ illius veste varietas, ut alii, sicut maxime populi Orientis, propter requiem significandam mallent relaxare jejuniium, aliis propter humilitatem mortis Domini jejunare, sicut Romana et nonnullæ Occidentis Ecclesiæ. Quod quidem uno die, quo Pascha celebratur propter renovandam rei gestæ memoriam, qua discipuli humanitus mortem Domini doluerunt, sic ab omnibus jejunatur, ut etiam illi sabbati jejuniium devotissime celebrent, qui cæteris per totum annum sabbatis prandent; utrumque videlicet significantia, et in uno anniversario die luctum disci-

pulorum, et cæteris sabbatis quietis bonum. Duo quippe sunt, quæ justorum beatitudinem, et omnis miseriz finem sperari faciunt, mors et resurrectio mortuorum. In morte requies est, de qua dicitur per Prophetam: *Plebs mea intra in cellaria tua; abscondere pusillum donec transeat ira Domini (Isai. xxvi, 20)*. In resurrectione autem in homine toto, id est, in carne et spiritu perfecta felicitas. Hinc factum est ut horum duorum utrumque non significandum putaretur labore jejunii, sed potius refectionis hilaritate, excepto paschali uno sabbato, quo discipulorum, sicut diximus, luctus propter rei gestæ memoriam fuerat jejunio propitiore signandus.

CAPUT XIV. — 32. Sed quoniam non invenimus, ut jam supra commemoravi, in evangelicis et apostolicis Litteris, quæ ad Novi Testamenti revelationem proprie pertinent, certis diebus aliquibus evidenter præceptum observanda esse jejunia, et ideo res quoque ista, sicut aliæ plurimæ quas enumerare difficile est, invenit in veste illius filiz regis, hoc est Ecclesiz, varietatis locum; indicabo tibi quid mihi de hoc requirenti responderit venerandus Ambrosius, a quo baptizatus sum, Mediolanensis episcopus. Nam cum in eadem civitate mater mea mecum esset, et nobis adhuc catechumenis parum ista curantibus, illa sollicitudinem gereret utrum secundum morem nostræ civitatis sibi esset sabbato jejunandum, an Ecclesiz Mediolanensis more prandendum, ut hac eam cunctatione liberarem, interrogavi hoc supradictum hominem Dei. At ille: *Quid possum, inquit, hinc docere amplius quam ipse facio?* Ubi ego putaveram nihil eum ista responsione præcepisse, nisi ut sabbato pranderemus; hoc quippe ipsum facere sciebam: sed ille secutus adjecit, *Quando hic sum, non jejuno sabbato; quando Romæ sum, jejuna sabbato et ad quancumque Ecclesiam veneritis, inquit, ejus morem servate, si pati scandalum non vultis aut facere.* Hoc responsum retuli ad matrem, eique suffecit, nec dubitavit esse obediendum: hoc etiam nos secuti sumus. Sed quoniam contingit, maxime in Africa, ut una Ecclesia vel unius regionis Ecclesiz, alios habeant sabbato prandentes, alios jejunantes; mos eorum mihi sequendus videtur, quibus eorum populorum congregatio regenda commissa est. Quapropter si consilio meo, præsertim quia in hac causa plus forte quam satis fuit, te petente atque urgente, locutus sum, libenter acquiescis; episcopo tuo in hac re noli resistere, et quod facit ipse, sine ullo scrupulo vel disceptatione sectare.

#### EPISTOLA XXXVII \* (a).

*Gratulatur sibi Augustinus litterarias suas lucubrationes legi et approbari a Simpliciano; ejusque censuræ subicit tum cæteros suos libros, tum eos quos de questionibus ab ipso propositis conscripsit.*

Domino beatissimo et venerabiliter sincerissima charitate amplectendo patri SIMPLICIANO (b), AUGUSTINUS, in Domino salutem.

\* Deerat in hoc tomo. Hic edita est collatis antea libris qui eam habent præfixam libris questionum ad simplicianum.

(a) Ex 4 Tomo: quæ autem 37 erat, nunc 109. Scripta circa an. 397.

(b) Simplicianus Ecclesiz Mediolanensis antistes beatiss-

1. Plenas honorum gaudiorum litteras, quod sis memor mei, meque ut soles diligas, magnæque gratulationi tibi sit quidquid in me donorum suorum Dominus conferre dignatus est misericordia sua, non meritis meis, missas munere Sanctitatis tuæ accipi: in quibus affectum in me paternum de tuo benignissimo corde non repentinum et novum hausui, sed expertum sano cognitumque repetivi, domine beatissime, et venerabiliter sincerissima charitate amplectende.

2. Unde autem tanta exorta est felicitas literario labori nostro, quo in librorum quorundam conscriptione sudavimus, ut a tua Dignatione legerentur? nisi quia Dominus, cui subdita est anima mea, consolari voluit curas meas, et a timore recreare, quo me in talibus operibus necesse est esse sollicitum, necubi forte indoctior vel incautior, quamvis in planissimo campo veritatis, offendam. Cum enim tibi placet quod scribo, novi cui placeat; quoniam quis te inhabitet novi. Idem quippe omnium munerum spiritualium distributor atque largitor per tuam sententiam confirmabit obedientiam meam. Quidquid enim habent illa scripta delectatione tua dignum, in meo ministerio dixit Deus, Fiat, et factum est: in tua vero approbatione vidit Deus quia bonum est (Gen. 1, 3, 4).

3. Quæstiunculas sane, quas mihi enodandas jubere dignatus es, etsi mea tarditate implicatus non intelligerem, tuis meritis adjutus aperirem. Tantum illud quaeso, ut pro mea infirmitate depreceris Deum, et sive in iis quibus me exercere benigne paternæque voluisti, sive in aliis quæcumque nostra in tuas sanctas manus forte pervenerint, quia sicut Dei data, sic etiam mea errata cognosco, non solum curam legentis impendas, sed etiam censuram corrigentis assumas. Vale.

#### EPISTOLA XXXVIII \* (a).

*Augustinus Profuturo, de toleranda adversa valetudine; de morte Megalii, et de cohibenda ira.*

FRATRI PROFUTURO AUGUSTINUS.

1. Secundum spiritum, quantum Domino placet, atque vires ipse præbere dignatur, recte sumus; corpore autem, ego in lecto sum. Nec ambulare enim, nec stare, nec sedere possum, rhagadis vel exochadis dolore et tumore (b). Sed etiam sic, quoniam id Domino placet, quid aliud dicendum est, nisi quia recte sumus? Potius enim si id nolumus quod ille vult, nos culpandi sumus, quam ille non recte aliquid

simo successit Ambrosio, ex lib. 2 Retract., c. 1, nempe anno 397. Nam Ambrosius pridie Paschalis, juxta scriptorem ipsius vitæ Paulinum, defunctus est; die scilicet 4 aprilis, ex Martyrologiorum fide: porro autem Pascha in 5 aprilis incidit an. 397.

\* Recognita est ad a. a. bg. hl. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. t. vc. vd. duos sb. quatuor v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 149: quæ autem 38 erat, nunc 243. Scripta circa medium an. 397.

(b) Rhagades et exochades a medicis referuntur inter vitia sedis: *ragas* scilicet a verbo *resso* rumpo, fissura est circa sedem in venis, quæ a sanguinis fluore dicuntur hæmorrhoides; *exochas* vero ab *excho* emineo, tumor est in sede, venis iisdem prominentibus.

vel facere vel sinere existimandus est. Nosti hæc omnia : sed quia mihi es alter ego, quid libentius tecum loquerer, nisi quod tecum loquor? Commendamus ergo sanctis orationibus tuis et dies et noctes nostras, ut oretis pro nobis, ne diebus intemperanter utamur, ut noctes æquo animo toleremus, ut etiamsi ambulemus in medio umbræ mortis, nobiscum sit Dominus ne timeamus mala.

2. Quod senex Megalium (a) defunctus sit, jam vos audisse quis dubitet? Erant enim a depositione corporis ejus, cum hæc scriberem, dies ferme viginti quatuor. Utrum jam videris<sup>1</sup>, disponebas enim, successorem primatus ejus, si fieri potest, nosse volumus. Non desunt scandala, sed neque refugium; non desunt mœrores, sed neque consolationes. Atque inter hæc quam vigilandum sit, ne cuiusquam odium cordis intima toneat, neque sinat ut oremus Deum in cubiculo nostro clauso ostio (Matth. vi, 6), sed adversus ipsum Deum claudat ostium, nosti, optime frater: subrepat autem, dum nulli irascenti ira sua videtur injusta. Ita enim inveterascens ira fit odium, dum quasi justis doloris admixta dulcedo, diutius eam in vase detinet, donec totum acescat, vasque corrumpat. Quapropter multo melius, nec juste cuiquam irascimur, quam velut juste irascendo in alicujus odium iræ occulta facilitate delabimur. In recipiendis enim hospitibus ignotis, solemus dicere, multo esse melius malum hominem perpeti, quam forsitan per ignorantiam excludi bonum, dum cavemus ne recipiatur malus: sed in affectibus animi contra est. Nam incomparabiliter salubrius est etiam iræ juste pulsanti non aperire penetrabile cordis, quam admittere non facile recessuram, et perventuram de surculo ad trabem. Audet quippe impudenter etiam crescere citius quam putatur. Non enim erubescit in tenebris, cum super eam sol occiderit (Eph. iv, 26). Recolis certe qua cura et quanta sollicitudine ista scripserim, si recolis quid tecum nuper in itinere quodam locutus sis.

3. Fratrem Severum, et qui cum eo sunt, salutamus. Etiam fortasse ipsis scriberemus, si per festinationem perlatoris liceret. Peto autem ut apud eundem fratrem nostrum Victorem, cui ago etiam apud tuam Sanctitatem gratias quod Constantinam cum pergeret indicavit, petendo adjuves propter negotium quod ipse novit, de quo gravissimum pondus pro ea re, multum deprecantis Nectarii majoris patior, per Calamam remeare ne gravetur: sic enim promisit mihi. Vale.

<sup>1</sup> Lov., *inveneris*. At Bad. Am. Er. et Mss. quatuordecim, *jam videris*.

(a) Hic Megalium Calamensis episcopus et Numidiæ primas, cui in episcopatu forte Possidius, in primatu autem, uti ex conc. Carthaginiensi anni 397 intelligitur, Crescentianus successit, s. Augustinum ordinavit episcopum; cum in eum tamen adhuc presbyterum epistolam scripsisset iratus, cujus injuriæ veniam deprecatus in episcoporum concilio calumniam et falsitatem scripto condemnavit, ex lib. 3 cont. litt. Petilian, c. 16, n. 19; lib. 3 cont. Cresconium, c. 80, n. 92, et lib. 4 cont. eundem, c. 64, n. 79, etc. Huc fortean respiciunt quæ post renuntiatam Megalii mortem subjicit Augustinus: « Non desunt scandala, » etc.

## EPISTOLA XXXIX \* (a).

Hieronymus Augustino, commendans illi Præsidium, et salvere jubens Alypium.

Domino vere sancto et beatissimo papæ AUGUSTINO.  
HIERONYMUS, in Christo salutem.

CAP. PRIMUM. — 1. Anno præterito, per fratrem nostrum Asterium hypodiaconum Dignationi tuæ epistolam miseram, promptum reddens salutationis officium; quam tibi a bitror redditam. Nunc quoque per sanctum fratrem meum Præsidium diaconum, obsecro primum ut memineris mei: deinde ut bajulum litterarum hæcens commendatum, et mihi scias germanissimum, et in quibuscumque necessitas postulaverit, foveas atque sustentas; non quo aliqua re (Christo tribuente) indigeat, sed quo bonorum amicitias avidissime expetat, et se in his conjungendis maximum putet beneficium consecutum. Cur autem ad Occidentem navigaveris, ipso poteris narrante cognoscere.

CAP. II. — 2. Nos in monasterio constituti, variis hinc inde fluctibus quatimur, et peregrinationis molestias sustinemus. Sed credimus in eo qui dixit, « Confidite; ego vici mundum » (Joan. xvi, 33), quod ipso tribuente et præsule, contra hostem diabolum victoriam consequamur. Sanctum et venerabilem fratrem nostrum papam Alypium, ut meo obsequio salutes, obsecro. Sancti fratres, qui nobiscum in monasterio Domino servire festinant, oppido te salutant. Incolumem te et memorem mei, Christus Deus noster tueatur omnipotens, domine vere sancte et suscipiende papa.

## EPISTOLA XL \*\* (b).

Augustinus Hieronymo de titulo vulgati ab ipso libri de Scriptoribus ecclesiasticis: tum de Petro reprehenso non mendaciter a Paulo, de quo jam eidem scripsit Epistolam 28. Hortatur postremo ut prodatur Origenis et singulorum hæreticorum errata.

Domino dilectissimo, et cultu sincerissimo charitatis observando atque amplectendo fratri, et presbytero HIERONYMO, AUGUSTINUS.

CAP. PRIMUM. — 1. Habeo gratiam quod pro subscripta salutatione, plenam mihi epistolam reddidisti, sed breviorum multo quam ex te vellem sumere, tali viro, a quo tempora quantalibet occupet, nullus sermo prolixus est. Quanquam itaque nos negotiorum alienorum, eorumque secularium, curis circumstemur ingentibus; tamen epistolæ tuæ brevitati facile non ignoscere, nisi cogitarem quam paucioribus verbis meis redderetur. Quare, aggredere, quæso, istam nobiscum litterariam colloquutionem, ne multum ad nos disjungendos liceat absentia corporali: quamquam sinus in Domino Spiritus unitate conjuncti, etiamsi ab stilo quiescamus, et taceamus. Et libri

\* Recensita est ad a. b. cc. fs. j. nr. r. sb. t. tt. vc. lxxv. et Am. Bad. Er. Lov.

\*\* Hanc recognovimus ad a. bl. bn. cc. fs. j. nr. r. sb. t. tt. vc. novem v. ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 17: quæ autem 39 erat, nunc 26. Scripta circa an. 397.

(b) Alias 9: quæ autem 40 erat, continetur 26. Scripta circa a. 397.

quidem, quos de horreo dominico elaborasti, pene totum te nobis exhibent. Si enim propterea te non novimus, quia faciem tui corporis non vidimus: hoc modo nec ipse te nosti; nam tu quoque non vides eam. Si autem tibi non ob aliud notus es, nisi quia nosti animum tuum; et nos eum non mediocriter novimus in litteris tuis, in quibus benedicimus Domino, quod tibi, et nobis, omnibusque fratribus, qui tua legunt, te talem dedit.

CAP. II. — 2. Liber quidam tuus inter cætera non diu est ut venit in manus nostras: quæ sit ejus inscriptio, nescimus adhuc; non enim hoc codex ipse, ut assolet, in liminari pagina prætendebat. Epitaphium tamen appellari dicebat frater apud quem inventus est; quod ei nomen tibi placuisse ut inderetur crederemus, si eorum tantum vel vitas, vel scripta ibi legissemus, qui jam defuncti essent. Cum vero multorum et eo tempore quo scribebatur, et nunc usque viventium, ibi commemorentur opuscula; miramur eum hunc ei titulum vel imposueris, vel imposuisse credaris. Sane utiliter a te conscriptum eundem librum satis approbamus.

CAP. III. — 3. In expositione quoque Epistolæ Pauli ad Galatas, invenimus aliquid quod nos multum moveat. Si enim ad Scripturas sanctas admissa fuerint velut officiosa mendacia, quid in eis remanebit auctoritatis? quæ tandem de Scripturis illis sententia proferetur, cujus pondere contentiosæ falsitatis obtentur improbitas? Statim enim ut protuleris; si aliter sapit qui contra nititur, dicet illud, quod prolatum erit, honesto aliquo officio scriptorem fuisse mentitum. Ubi enim hoc non poterit, si potuit in ea narratione, ecce exorsus Apostolus ait, *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo quia non mentior* (Gal. 1, 20), credi affirmarique mentitus eo loco ubi dixit de Petro et Barnaba: *Cum viderem quia non recte ingrediuntur ad veritatem Evangelii* (Ibidem, 11, 14)? Si enim recte illi ingrediebantur, iste mentitus est; si autem ibi mentitus est, ubi verum dixit? An ibi verum dixisse videbitur, ubi hoc dixerit, quod lector sapit; cum vero contra sensum lectoris aliquid occurrerit, officioso mendacio deputabitur? Non enim deesse poterunt causæ, cur existimetur non solum potuisse, verum etiam debuisse mentiri, si huc regulæ conceditur locus. Non opus est hanc causam multis verbis agere, præsertim apud te, cui sapienter providenti dictum sat est. Nequaquam vero mihi arrogaverim ut ingenium tuum, divino dono aureum, meis obolis ditare contendam; nec est quisquam te magis idoneus, qui opus illud emendet.

CAP. IV. — 4. Neque enim a me docendus es quomodo intelligatur quod idem dicit, *Factus sum Judæus tanquam Judæus, ut Judæos lucrifacerem* (1 Cor. ix, 20); et cætera quæ ibi dicuntur compassione misericordiæ, non simulatione fallaciæ. Fit enim tanquam ægrotus qui ministrat ægroto; non cum se febres habere mentitur, sed cum animo condolentis cogitat quemadmodum sibi serviri vellet, si ipse ægrotaret. Nam utique Judæus erat; Christianus autem factus, non Judæo-

rum Sacramenta reliquerat, quæ convenienter ille populus et legitimo tempore quo oportebat, acceperat. Itaque suscepti ea celebranda, cum jam Christi esset Apostolus; sed ut doceret non esse perniciosos iis qui ea vellent, sicut a parentibus per Legem acceperant, custodire, etiam cum Christo credidissent, non tamen in eis jam constituerent spem salutis; quoniam per Dominum Jesum salus ipsa, quæ illis Sacramentis significabatur, advenerat. Ideoque Gentibus, quod inductos a fide revocarent onere gravi et non necessario, nullo modo imponenda esse censbat (Act. xv, 28).

5. Quapropter non ideo Petrum emendavit, quod paternas traditiones observaret: quod si facere vellet, nec mendaciter nec incongrue faceret; quamvis enim jam superflua, tamen solita non nocerent: sed quoniam Gentes cogebat Judaizare (Gal. ii, 14), quod nullo modo posset, nisi ea sic ageret, tanquam adhuc etiam post Domini adventum necessaria saluti forent; quod vehementer per apostolatam Pauli veritas dissuasit. Nec apostolus Petrus hoc ignorabat; sed id faciebat, timens eos qui ex circumcisione erant. Ita et ipse vere correctus est, et Paulus vera narravit, ne sancta Scriptura, quæ ad fidem posteris edita est, admissa auctoritate mendacii, tota dubia nutet et fluctet. Non enim potest aut oportet litteris explicari, quanta et quam inexplicabilia mala consequantur, si hoc concesserimus. Posset autem opportune minusque periculose demonstrari, si coram inter nos colloqueremur.

6. Hoc ergo Judæorum Paulus dimiserat, quod malum habebant; et in primis illud, quod ignorantes Dei justitiam, et suam justitiam volentes constitueri, justitiæ Dei non sunt subjecti (Rom. x, 3). Deinde quod post passionem et resurrectionem Christi, dato ac manifestato Sacramento gratiæ secundum ordinem Melchisedech, adhuc putabant Sacramenta vetera, non ex consuetudine solemnitalis, sed ex necessitate salutis esse celebranda: quæ tamen si nunquam fuissent necessaria, infructuose atque inaniter pro eis Machabæi martyres fierent (II Mach. vii, 4). Postremo istud quod prædicatores gratiæ Christianos (a) Judæi tanquam hostes Legis persequerentur. Hos atque hujusmodi errores et vitia, dicit se damna<sup>1</sup> et stercore arbitratum, ut Christum lucrifaceret (Philipp. iii, 8); non observationes Legis, si more patrio celebrarentur, sicut et ab ipso celebratæ sunt sine ulla salutis necessitate, non<sup>2</sup> sicut Judæi celebrandas putabant, aut fallaci simulatione, quod in Petro reprehenderat. Nam si propterea illa Sacramenta celebravit, quia simulavit se Judæum ut illos lucrifaceret; cur non etiam sacrificavit cum Gentibus, quia et iis qui sine Lege erant, tanquam sine Lege factus est, ut eos quoque lucrifaceret, nisi quia et illud fecit, ut natura Judæus, et hoc totum dixit, non ut fallaciter se fingeret esse quod non erat, sed ut misericorditer eis ita subve-

<sup>1</sup> Sic Mss. prope omnes. At Edd. habent: *dicit se damnare*, etc.

<sup>2</sup> Deest non apud Bad. Am. Er. et plerosque Mss.

(a) *Id est*, Christianæ.



nientium esse sentiret, ac si ipse in eodem errore laboraret; non scilicet mentientis astu, sed compatiens affectu? Sicut eo ipso loco generaliter intulit, *Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem* (I Cor. ix. 22); ut sequens conclusio, *Omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrifacerem* (*Ibid.*), ad hoc referenda intelligatur, ut cujusque infirmitatem tanquam in seipso miseratus appareat. Non enim et cum diceret, *Quis infirmatur, et ego non infirmor* (II Cor. xi. 29)? infirmitatem alterius simulasse se potius quam condidisse, volebat intelligi.

7. Quare arripe, obsecro te, ingenuam et vere christianam cum charitate severitatem, ad illud opus corrigendum atque emendandum, et *καλιφθια*, ut dicitur, cane. Incomparabiliter enim pulchrior est veritas Christianorum, quam Helena Græcorum. Pro ista enim fortius nostri martyres adversus hanc Sodomam, quam pro illa illi heroes adversus Trojam, dimicaverunt. Neque hoc ideo dico, ut oculos cordis recipias; quos absit ut amiseris: sed ut advertas, quos cum habeas sanos et vigiles, nescio qua dissimulatione avertisti, ut non intenderes quæ consequantur adversa; si semel creditum fuerit, posse honeste ac prescriptorem<sup>1</sup> divinatorum Librorum in aliqua sui operis parte mentiri.

CAPUT V.—8. Scripseram hinc jam aliquando ad te epistolam quæ non perlata est, quia nec perrexit cui perferendam tradideram: ex qua illud mihi suggestum est, cum istam dictarem, quod in hac quoque prætermittere non debui, ut si alia est sententia tua, eademque est melior, timori meo libenter ignoscas. Si enim aliter sentis, verumque tu sentis (nam nisi verum sit, melius esse non potest), ut non dicam nulla, certe non magna culpa meus error veritati favet, si recte in quoquam veritas potest favere mendacio.

CAPUT VI.—9. De Origene autem quod rescribere dignatus es, jam sciebam non tantum in ecclesiasticis litteris, sed in omnibus recta et vera quæ invenerimus, approbare atque laudare; falsa vero et prava improbare atque reprehendere. Sed illud de prudentia doctrinaque tua desiderabam, et adhuc desidero, ut nota nobis facias ea ipsa ejus errata, quibus a fide veritatis ille vir tantus recessisse convincitur. In libro etiam quo cunctos, quorum meminisse potuisti, scriptores ecclesiasticos et eorum scripta commemorasti, commodius, ut arbitror, fieret, si nominatis eis quos hæresiotas esse nosti, quando ne ipsos quidem prætermittere volueris, subjungeres etiam in quibus cavendi essent: quanquam nonnullos etiam præterieris; quod scire cuperem quo consilio factum sit. Aut si illud volumen forte onerare noluisti, ut commemoratis hæreticis, non adderes in quibus eos catholica damnarit auctoritas; peto ne grave sit litterario labori tuo, quo non mediocriter per Domini Dei nostri gratiam, in latina lingua sanctorum studia et accendisti

<sup>1</sup> Edl.: *fosse honeste accipit scriptorem*. At Mss. tredecim: *fosse honeste ac sic scriptorem*. Hanc lectionem amplectimur.

et adjuvisti, id quod tibi per humilitatem meam fraternam charitas indicit, ut si occupationes tuæ sinunt, omnium hæreticorum perversa dogmata, qui recitandam fidei christianæ usque ad hoc tempus vel impudentia vel imperitia vel perversa depravare conati sunt, uno libello breviter digesta edas, in notitiam eorum quibus aut non vacat propter alia negotia, aut non valent propter alienam linguam tam multa legere atque cognoscere. Diu te rogarem, nisi hoc solet esse indicium minus presumentis de charitate. Hunc interea fratrem nostrum Paulum in Christo multum commendo benignitati tuæ, cujus in nostris regionibus existimationi bonum coram Deo testimonium perhibemus.

#### EPISTOLA XLI \* (a).

*Alypius et Augustinus Aurelio gratulantes de sermonibus quos presbyteri præsentem ipso ad populum habere cœperant, ipsunque rogantes ut aliqui eorum sermones sibi mittantur.*

Domino beatissimo et venerabiliter suscipiendo, sincerissimeque charissimo fratri, et consacerdoti<sup>1</sup> papæ AURELIO, ALYPIUS et AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Impletum est gaudio os nostrum, et lingua nostra exultatione (*Psal. cxxv, 2*), nuntiantibus litteris tuis sanctam cogitationem tuam, adjuvante Domino qui eam inspiravit, ad effectum esse perductam, de omnibus ordinatis fratribus nostris, et præcipue de sermone presbyterorum, qui te præsentem populo infunditur; per quorum linguas clamat charitas tua majore voce in cordibus hominum, quam illi in auribus: Deo gratias. Nam quid melius et animo geramus, et ore promamus, et calamo exprimamus quam, Deo gratias? Hoc nec dici brevius, nec audiri latius, nec intelligi grandius, nec agi fructuosius potest. Deo gratias, qui te et tam fideli pectore ditavit erga filios tuos, et id quod in intimo animæ habebas, quo humanus oculus non penetrat, eduxit in lucem, donando tibi, non solum ut bene velles, verum etiam in quibus posset apparere quod velles. Ita plane fiat, fiat: luceant hæc opera coram hominibus, ut videant, gaudeant, glorificent Patrem qui in cælis est (*Matth. v, 16*). Talibus delecteris in Domino: ipse te pro eis orantem dignetur exaudire, quem tu per eos loquentem non dedignaris audire. Eat, ambulet, curratur in via Domini; benedicantur pusilli cum magnis, jucundati in his qui dicunt eis, *In domum Domini ibimus* (*Psal. cxxi, 1*): præcedant illi, et sequantur isti, imitatores facti eorum, sicut et illi Christi. Ferveat iter sanctorum formicarum, fragrent opera sanctorum apum, feratur fructus in tolerantia cum salute perseverandi usque in finem. Nec sinat Dominus tentari supra quam possumus ferre, sed faciat cum tentatione etiam exitum, ut possimus sustinere (I Cor. x, 13).

<sup>1</sup> Ita Mss. omnes. At Edd., *et vere sancto papæ*.

\* Emendavimus hanc ad a. bl. bn. hg. cb. li. g. gg. gv. j. n. s. t. vc. Juos a. duos sb. quatuor v. ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 77: quæ autem 41 erat, continetur 26. Scripta sub initium episcopatus Augustini.

2. Orate pro nobis, digni exaudiri; cum tanto quippe sacrificio acceditis ad Deum sincerissimæ dilectionis et laudis ejus in operibus vestris: orate ut et in nobis hæc luceant; quoniam novit ille quem oratis, cum quanto nostro gaudio in vobis luceant. Hæc sunt vota nostra, hæc multitudines solationum secundum multitudinem dolorum nostrorum in corde nostro jucundant animam nostram (*Psal.* xciii, 19). Ita est, quia ita promissum est; ita erit quod restat, sicut promissum est. Obsecramus te per eum qui tibi ista donavit, et populum, cui servis, hæc per te benedictione perfudit, ut jubeas singulos quos volueris sermones eorum conscriptos, et emendatos mitti nobis. Nam et ego quod jussisti non negligo, et de Tychonii septem regulis vel clavibus, sicut sæpe jam scripsi, cognoscere quid tibi videatur exspecto (a). Fratrem Hilarinum Hipponensem archiatrum et principalem multum commendamus. Nam de fratre Romano quid satagas novimus, nihilque petendum est nisi ut te pro illo adjuvet Dominus. Amen.

#### EPISTOLA XLII \*.

*Augustinus Paulino, flagitans ut litterarum debitum amplius anno integro non redditum exsolvat, mittatque sibi opus adversus Paganos, cum id perfecit.*

Prodit nunc primum (b) ex corticeo codice, qui olim Karbonensis ecclesiæ fuit, nunc vero est illustris familiæ Phimarcensis:

Dominis laudabilibus in Christo sanctissimis fratribus PAULINO ET THERASIE, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Num etiam hoc sperari aut exspectari posset, ut per fratrem Severum rescripta flagitaremus, tamdiu tam ardentibus nobis a vestra Charitate non reddita? Quid est quod duas ætates eademque in Africa sitire cogamur? Quid amplius dicam? O qui res vestras quotidie donatis, debitum reddite. An forte quod adversus dæmonicolas te scribere audieram, atque id opus vehementer desiderare me ostenderam (c), volens perficere ac mittere, tanto tempore ad nos epistolas distulisti? Utinam saltem tam opima mensa jam annosum ab stilo tuo jejunium meum excipias: quæ si nondum parata est, non desinemus conquiri, si nos dum illud perficis, non interim reficis. Salute fratres, maxime Romanum et Agilem. Illic qui nobiscum sunt vos salutant, et parum nobiscum irascuntur, si parum diligunt.

#### EPISTOLA XLIII \*\* (d).

*Quanta impudentia Donatistæ persistent in suo schismate, tot judiciis convicti.*

Dominis dilectissimis et merito prædicandis fratribus

\* Antehac inedita, prodit ex corticeo codice Phimarcensi.

\*\* Epist. XLIII et XLIV collatæ sunt cum a. hg. bl. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. sb. t. vc. quatuor v. Am. Bad. Er. Iov.

(a) Reliqui versus desiderantur in hæcenus editis, nec in M. S. nostris plusquam duobus optimæ notæ Germanensi et Corbeiensi reperiuntur.

(b) Porro quæ alias 42 erat, nunc 232. Scripta exeunte ætate an. 307.

(c) In epistola 31.

(d) Alias 102: quæ autem 43 erat, nunc 16. Scripta circa fl. an. 307, aut init. 308.

GLORIO, ELEUSIO, FELICIBUS, GRAMMATICO <sup>1</sup> et cæteris omnibus quibus hoc gratum est, AUGUSTINUS.

CAPUT PRIMUM. — 1. Dixit quidem apostolus Paulus: *Hæreticum hominem post unam correptionem devita, sciens quia subversus est ejusmodi, et peccat, et est a semetipso damnatus* (*Ti. iii, 10, 11*). Sed qui sententiam suam, quamvis falsam atque perversam, nulla pertinaci animositate defendunt, præsertim quam non audacia præsumptionis suæ pepererunt, sed a seductis atque in errorem lapsis parentibus acceperunt, quærun autem cauta sollicitudine veritatem, corrigi parati, cum invenerint; nequaquam sunt inter hæreticos deputandi. Tales ergo vos nisi esse crederem, nullas fortasse vobis litteras mitterem. Quanquam et ipsum hæreticum quamlibet odiosa superbia tumidum et pervivacia mæx contentiois insanum, sicut vitandum monemus, ne infirmos et parvulos fallat; ita non abnuimus, quibuscumque modis possumus corrigendum. Unde factum est ut etiam ad nonnullos Donatistarum primarios scriberemus, non communicatorias litteras, quas jam olim, propter suam perversitatem ab unitate catholica quæ toto orbe diffusa est, non accipiunt; sed tales privatas, qualibus nobis uti etiam ad Paganos licet, quas illi etsi aliquando legerunt, respondere tamen eis sive noluerunt, sive, ut magis creditur, nequiverunt. Ubi nobis satis visum est implevisse nos officium charitatis, quam non solum nostris, sed et omnibus nos debere sanctus Spiritus docet, qui nobis ait per Apostolum: *Vos autem Dominus multiplicet, et abundare faciat in charitate, in invicem et in omnes* (*I Thess. iii, 12*). Monet etiam alio loco, in modestia corripiendos diversa sentientes; *Ne forte, inquit, det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam iniquitatem, et respiciant de diaboli laqueis, captivati ab ipso in ipsius voluntatem* (*II Tim. ii, 25, 26*).

2. Hæc prælocutus sum, ne quis me existimet impudentius vobis quam prudentius scripta misisse, et hoc modo vobiscum de negotio animæ vestræ aliquid agere voluisse, quia nostræ communionis non estis: cum tamen si de negotio fundi, aut alicujus pecuniariæ litis dirimendæ vobis aliquid scriberem, nemo fortasse reprehenderet. Usque adeo clarus est hic mundus hominibus, et sibimet ipsi viluerunt! Erit ergo mihi ad defensionem testis hæc epistola in judicio Dei, qui novit quo animo fecerim, et qui dixit: *Beati pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur* (*Matth. v, 9*).

CAPUT II. — 3. Ergo ut meminisse dignamini, cum essemus in vestra civitate, et nonnulla vobiscum de communionem christianam unitatis ageremus, prolata sunt a partibus vestris Gesta quædam, quibus recitatum est quod septuaginta ferme episcopi Cæcilianum quondam nostræ communionis episcopum Carthagenis Ecclesiæ: cum suis collegis et ordinatoribus damnaverunt. Ubi etiam Felicis Aptungitani <sup>3</sup> (a) causa

<sup>1</sup> Bad. Am. Er. et unus e Vatic. Mss. habent, *Felici*. Alius Vatic., *Felicibus grammaticis*.

<sup>3</sup> Apud Am. Er. et Mss. decem scribitur: *Felicis Antunium*.

(a) Illic porro Felix ordinat Cæcilianum, quem schismaticorum factio collecta Carthagine an. Christi 311 absentem damnavit, falso accusatum quod fuisset a traditoribus, iis ui-

multo præ cæteris invidiosius et criminosius ventilata est. Quæ cum essent cuncta perfecta, respondimus non esse mirandum, si homines qui tunc illud schisma fecerunt, non sine confectione Gestorum, eos in quos fuerant ab armulis et perditis concitati, absentes causa incognita, temere damnandos esse putaverunt. Nos autem alia habere Gesta ecclesiastica (a), in quibus Secundus Tigrisitanus, qui tunc agebat in Numidia primatum, præsentem et confessos traditores reliquit Deo judicandos, et eos in episcopalibus sedibus, sicuti erant, manere permisit, quorum nomina inter damnatores Cæciliani numerantur; cum etiam Secundus ipse concilii ejusdem principatum teneret, ubi absentes quasi traditores per eorum sententias damnavit, quibus presentibus et confessis ignovit.

4. Deinde diximus, aliquanto post Majorini ordinationem, quem contra Cæcilianum nefario scelere levaverunt, erigentes altare contra altare, et unitatem Christi discordiis furialibus dissipantes, eos petiisse a Constantino tunc imperatore iudices episcopos, qui de suis quæstionibus quæ in Africa exortæ pacis vinculum dirimebant, arbitro<sup>1</sup> medio judicarent (b). Quod posteaquam factum est, presente Cæciliano et illis qui adversus eum navigaverant, judicante Melchiade<sup>2</sup> tunc Romanæ urbis episcopo, cum collegis suis quos ad preces Donatistarum miserat Imperator, in Cæcilianum nihil probari potuisse, ac per hoc, illo in episcopatu confirmato, Donatum qui adversus eum tunc aderat inprobatum. Quibus peractis rebus, cum illi omnes in pertinacia sceltestissimi schismatis permanerent, post apud Arelatum (c) memoratum imperatorem eandem causam diligentius examinandam terminandamque curasse. Illos vero ab ecclesiastico iudicio provocasse, ut causam Constantinus audiret. Quo posteaquam ventum est, utraque parte assistente, innocentem Cæcilianum fuisse iudicatum (d), atque illos recessisse superatos, et in eadem tamen perveritate mansisse. Nec de Felicis Aptungitani causa negligentiam consecutam, sed ad ejusdem principis jussionem

mirum qui Scripturas sacras in persecutione prodidissent, ordinatus, quodque diaconus cum esset, victum afferri martyribus in custodia constitutis prohibuisset, ex Brevic. collat. die 3, c. 14, n. 26.

<sup>1</sup> Bad. Fr. et Mss. novem, *arbitrio medio*.

<sup>2</sup> In antiquis Cdd. scribitur plerumque, *Militudes*.

(a) Gesta notat apud Cirtam an. 303 confecta in concilio episcoporum undecim sive duodecim quibus præsidebat Secundus, tunc Numidiæ primas, non cathedræ, sed antiquitatis jure. Quippe in Africæ provinciis primatus laud erat certæ sedi addictus, præterquam in Proconsulari, in qua Carthaginensis episcopus ea præeminentia perpetuo gaudeat. De præfato Cirtensi concilio agit Optatus in lib. 1 contra Parmenianum, ejusque Acta refert Augustinus in lib. 3 cont. Cresconium, c. 27, n. 30, ubi tamen error est in Consulatum designatione, castigandus ex Brevic. collat. die 3, c. 17, n. 31.

(b) Judices petierunt episcopos ex Gallia; quippe quæ « ab hoc, ut aiebant, facinore » traditionis de quo agebatur, « immunis » erat. Dati sunt Maternus Agrippinensis, Elieticus Augustodunensis, et Marinus Arelatensis missique Romam cum aliis quindecim episcopis Italis; quorum in consensu Melchiodes Papa Cæcilianum innocentem esse pronuntiavit, ex Optato in lib. 1 advers. Parmenianum, anno scilicet 313, juxta Aug. in lib. post. Collat., c. 33, n. 56.

(c) In concilio 1 Arelatensi, anno 314.

(d) Ab imperatore apud Mediolanum, anno 316, ex lib. post. Collat., c. 33, n. 56.

proconsularibus Gestis etiam ipsum fuisse purgatum (a).

5. Sed quia hæc omnia dicebamus tantum, non etiam legebamus, minus profecto vobis agere videbamur, quam de nostra<sup>1</sup> expectabatis instantia. Quod ubi sensitimus, ad ea quæ legenda promiseramus, non distulimus mittere. Quæ omnia, dum excurrimus ad Ecclesiam Gelizitanam, inde ad vestrum oppidum reversuri, bidui non pleni intermissione venerant, atque ut nostis, quantum tempus admisit, uno die recitata sunt vobis. Primo ubi Secundus Tigrisitanus confessos traditores a collegio suo remove non ausus est, cum quibus postea non confessum et absentem Cæcilianum aliosque suos collegas damnare ausus est: deinde Gesta proconsularia, ubi Felix diligentissimo examine probatus est innocens. Hæc ante meridiem vobis lecta esse meministis. Post meridiem vero recitavimus preces eorum ad Constantinum, datisque ab eo iudicibus Gesta ecclesiastica in Romana urbe habita, quibus illi improbatum sunt, Cæcilianus autem in episcopali honore firmatus. Postremo Constantini imperatoris litteras, quibus omnia multo maxime testatissima clauerunt.

CAP. III. — 6. Quid vultis amplius, homines; quid vultis amplius? Non de auro et argento vestro agitur; non terra, non prædium, non denique salus corporis vestri in discrimen vocatur: de adipiscenda vita æterna et fugienda morte æterna compellamus animas vestras. Expergiscimini aliquando: non in aliqua obscura quæstione versamur, non recondita secreta rimamur, quibus penetrandis vel nulla vel rara humana corda sufficiant; res in aperto est. Quid eminet clarior? quid cernitur citius? Dicimus temerario concilio, quamlibet numerosissimo, innocentes absentesque fuisse damnatos. Probamus hoc proconsularibus Gestis, quibus ab omni traditionis crimine alienus iudicatus est ille, quem maxime criminosum a vestris prolata concilii Gesta sonuerunt. Dicimus a traditoribus confessis, in eos qui traditores dicerentur, dictas fuisse sententias. Probamus hoc ecclesiasticis Gestis, ubi nominatim declarantur, in quibus Secundus Tigrisitanus ea quæ cognovit, velut contuitu patris ignovit, et cum quibus postea non<sup>2</sup> cognovit, discissa pace damnavit. Unde apparuit eum etiam primo non paci consuluisse, sed sibi timuisse. Objecerat ei namque Purpurius Limatensis<sup>3</sup> quod etiam ipse, cum detentus esset a curatore et ordine ut Scripturas traderet, dimissus est, utique non frustra, nisi quia tradidit, aut tradi aliquid jussit. Hanc ille suspicionem satis probabilem metuens, accepto consilio a minore Secundo consanguineo suo, consultisque cæteris qui cum eo

<sup>1</sup> Ms. unus e Vatic., *vestra*.

<sup>2</sup> Ita Mss. et antiquiores Edd. At 11. ov., *posteaquam cognovit*.

<sup>3</sup> Sic in Mss. plerisque, necnon apud Optatum. At in Edd. Lov. Er. etc., scribitur, *Ludacensis*. In Ms. Gervas., *Lavitensis*.

(a) Proconsulis Hellani sive Eliani sententia in Gestis hoc loco laudatis dicta secundum Felicem Aptungitanum, refertur in lib. 3 cont. Crescon., c. 70, n. 81. De iisdem Actis proconsularibus mentionem facit Optatus Milevit. Pertinet ad an. Chr. 314, teste Augustino in lib. post. Collat., c. 33, n. 56.

erant episcopis, manifestissima crimina Deo iudicanda dimisit, atque ita paci prospexisse visus est; quod falsum erat, cum sibi prospexerit.

7. Nam si in ejus corde cogitatio pacis habitaret, non apud Carthaginem postea cum traditoribus, quos praeantes atque confessos Deo dimiserat, damnaret crimine traditionis, quos absentes apud enim nemo convicerat. Tanto magis enim timere debuit ne pax unitatis violaretur, quanto erat Carthago civitas ampla et illustris, unde se per totum Africae corpus malum quod ibi esset exortum, tanquam a vertice effunderet. Erat etiam transmarinis vicina regionibus et fama celeberrima nobilis: unde non mediocris utique auctoritatis habebat episcopum, qui posset non curare conspirantem multitudinem inimicorum, cum se videret et Romanae Ecclesiae, in qua semper apostolicae cathedrae viguit principatus, et caeteris terris, unde Evangelium ad ipsam Africam venit, per communicatorias litteras esse conjunctum, ubi paratus esset causam suam dicere, si adversarii ejus ab eo illas Ecclesias alienare conarentur. Quia ergo venire noluit ad hospitium collegarum, quos a suis inimicis contra veritatem suae causae perversos esse sentiebat vel suspicabatur, vel, ut ipsi asserunt, simulabat, tanto magis Secundus, si verae pacis custos esse voluisset, cavere debuit ne damnarentur absentes, qui iudicio eorum omnino interesse noluerunt. Neque enim de presbyteris aut diaconis aut inferioris ordinis clericis, sed de collegis agebatur, qui possent aliorum collegarum iudicio, praesertim apostolicarum Ecclesiarum, causam suam integram reservare; ubi contra eos sententiae dictae in absentes, nullo modo aliquid valerent, quando eorum iudicium non primo aditum postea deseruerunt, sed suspectum semper habitum nunquam adire voluerunt.

8. Haec res maxime sollicitare debuit Secundum qui tunc erat primas, si propterea concilium regebat, ut paci consuleret; facile enim fortassis rabida in absentes ora placata vel frenata comprimeret, si diceret: Videtis, fratres, post tantam stragem persecutionis, misericordia Dei a principibus saeculi pacem esse concessam; non debemus nos christiani et episcopi unitatem disrumpere christianam, quam jam paganus non insequitur inimicus. Itaque aut istas omnes causas, quas clades turbulentissimi temporis infligit Ecclesiae, Deo iudici dimittamus: aut si aliqui in vobis sunt qui certa istorum crimina ita noverint, ut ea facile valeant edocere, negantesque convincere, et talibus communicare formidant, pergant ad fratres et collegas nostros transmarinarum Ecclesiarum episcopos, et ibi prius de istorum factis et contumacia conquerantur, quod ad iudicium collegarum Afrorum male sibi conscii venire noluerunt, ut inde illis denuntiaretur ut veniant, ibique objectis respondeant. Quod si non fecerint, ibi etiam eorum pravitas et perversitas innotescet, missaque tractoria<sup>1</sup> super eorum nomine per

<sup>1</sup> In Mss. aliquot, *tractoris*, quae hic nihil aliud est quam synodica epistola. Nonnunquam vero diploma est publicae electionis usurpandae, ut in Constantini Edicto ad Ablavium

totum orbem terrarum, quacumque jam Christi Ecclesia dilata est, ab omnibus Ecclesiis eorum communitio praecidetur, ne aliquis error in Cathedra Ecclesiae Cartaginensis oriatur. Tum demum securi episcopum alium plebi Cartaginensis ordinabimus, cum a tota Ecclesia isti fuerint separati: ne forte cum alius modo fuerit ordinatus, non ei communicetur ab Ecclesia transmarina, quia iste ab honore depositus non videbitur, quem jam ordinatum fama celebravit, et ad eum commeari communicatorias litteras fecit; atque ita magnum scandalum schismatis in unitate Christi jam pacatis temporibus oriatur, dum praeproperere nostras volumus praecipitare sententias, et non contra Caecilianum, sed contra orbem terrarum, qui ei per ignorantiam communicat, altare alterum erigere audeamus.

9. Huic tam sano rectoque consilio quisquis infrenis obtemperare noluisse, quid esset facturus? aut quomodo aliquem absentium collegarum esset damnaturus, cum in potestate Acta concilii non haberet, contradicente primato? Quod si tanta et adversus primam sedem seditio nasceretur, ut nonnulli damnare jam vellent quos volebat ille differri, quanto melius a talibus inquieta et impacata molientibus, quam a totius orbis communione dissentiretur? Sed quia non erant quae in Caecilianum et ordinatorum ejus transmarino iudicio probarentur, propterea nec priusquam in eum sententias dicerent, deferre voluerunt, nec posteaquam dixerunt, perseveranter id agere ut Ecclesiae transmarinae in notitiam perferretur, quorum traditorum in Africa damnatorum communionem vitare deberet. Quia si id facere tentavissent, adessent sibi Caecilianus et caeteri, et suam causam adversus fallaces criminatores, apud transmarinos ecclesiasticos iudices diligentissima discussione purgarent.

10. Itaque concilium illud perversum atque nefarium, maxime ut creditur traditorum fuit, quibus confessis Secundus Tigititanus ignoverat: ut quoniam de traditione fama crebruerat, infamatis aliis a se avertent suspicionem, et cum homines per Africam totam credentes episcopis, falsa de innocentibus loquerentur, quod damnati essent apud Carthaginem traditores, tanquam in nebula mendacissimi rumoris, ipsi qui vere tradiderant latitarent. Unde videtis, charissimi, fieri potuisse, quod verisimile non esse quidam vestrum dicebant, ut qui essent de sua traditione confessi, causamque suam impetravissent Deo dimitti oportere, iidem iudices damnatoresque tanquam traditorum absentium postea consedisent. Magis enim amplexi sunt occasionem, qua possent alios falsa criminatione perfundere, et conversas in eos linguas hominum ab inquisitione criminum suorum hoc modo declinare. Alioquin si fieri non posset ut quisque mala quae ipse committeret, in alio iudicaret, non diceret quibusdam Paulus apostolus: *Propterea inexcusabilis es, o homo omnis qui iudicas. In quo enim alium iudicas, tunc ipsum condemnas; eadem enim agis, quae iudicas.*

PP. quo iubet tractorias dari episcopis ad Arelatense concilium venientibus.

(Rom. II, 1.) Quod illi omnino fecerunt, ut hæc verba apostolica integre in eos apteque conveniant.

11. Non ergo tunc Secundus, quando eorum crimina Deo dimisit, paci unitatique consuluit : alioquin magis hoc apud Carthaginem provideret, ne schisma fieret, ubi nullus aderat cui confesso crimen donare cogeretur; sed quod erat facillimum, tota conservatio pacis caset absentes nolle damnare. Itaque injuriam facerent innocentibus, etiamsi eis non convictis, neque confessis, neque omnino præsentibus ignoscere voluissent. Ille quippe accipit veniam, cujus culpa certissima est. Quauto ergo immaniores et cæciores fuerunt, qui ea se putaverunt posse damnare, quæ incognita nec donare potuissent? Sed illic cognita dimissa sunt Deo, ne alia quærentur : hic incognita damnata sunt, ut illa tegerentur. Sed dicet aliquis : Cognoverunt. Quod etsi concedam, etiam sic absentibus utique parci oportebat. Neque enim iudicium deseruerant, ubi nunquam omnino constiterant; nec in illis solis episcopis Afris erat Ecclesia, ut omne iudicium ecclesiasticum vitasse viderentur, qui se iudicio eorum præsentare noluissent. Millia quippe collegarum transmarina restabant, ubi apparebat eos iudicari posse, qui videbantur Afros vel Numidas collegas habere suspectos. Ubi est enim quod Scriptura clamat : *Antequam interrogas, ne vituperes quemquam; et cum interrogaveris, corripe iuste* (Eccli. XI, 7). Si ergo nec vituperari, nec corripi nial interrogatum Spiritus sanctus voluit; quanto sceleratius non vituperati aut correpti, sed omnino damnati sunt, qui de suis criminibus nihil absentes interrogari potuerunt?

12. Sed tamen isti, qui licet absentium, et nequam iudicium deserentium, quia nunquam affuerunt, et semper sibi cuneum illum suspectum esse declaraverunt, tamen cognita crimina se damnasse dicunt, quæso vos, fratres mei, quomodo cognoverunt? Respondetis : Nescimus, quandoquidem ipsa cognitio in illis Gestis explicata non est. Sed ego vobis ostendam quomodo cognoverunt. Attendite causam Felicis Aptungitani, et primo legite quam vehementiores in eum fuerunt. Sic ergo et cæterorum causam noverant, sicut huius qui postea innocentissimus diligenti et terribili inquisitione probatus est. Quanto itaque iustius et tutius et citius innocentes eos existimare debemus, quorum crimina ab istis levius accusata sunt, et parciore reprehensione damnata, quando ille inventus est innocens, in quem multo immanius sævierunt!

CAP. IV. — 13. An forte sicut quidam dixit, quod quidem cum vobis diceretur displicuit, sed tamen præmittendum non est; ait enim quidam. Non debuit episcopus proconsulari iudicio purgari : quasi vero ipse sibi hoc comparaverit, ac non imperator ita quæri iusserit, ad cuius curam, de qua rationem Deo redditurus esset, res illa maxime pertinebat. Arbitrum enim et iudicem causæ traditionis et schismatis illi eum fecerant, qui ad eum etiam preces miserant, ad quem postea provocarunt; et tamen iudicio ejus acquiescere noluerunt. Itaque si culpandus est quem iudex terrenus absolvit, cum ipse sibi hoc non popo-

scisset; quanto magis culpandi sunt, qui terrenum regem suæ causæ iudicem esse voluerunt? Si autem criminis non est provocare ad imperatorem, non est criminis audiri ab imperatore : ergo nec ab illo, cui causam delegaverit imperator. Quemdam etiam suspensum equuleo in causa Felicis episcopi amicus ille voluit criminari, ut quis etiam unguis vexaretur. Numquid poterat Felix contradicere, ne tanta diligentia vel severitate quæreretur, cum ejus causam inveniendam cognitor agitaret? Quid enim erat aliud nolle sic quæri, quam de crimine constiteri? Et tamen ille ipse proconsul inter præconum terribiles voces et cruentas carnificum manus nunquam collegam damneret absentem, qui iudicio ejus se præsentare noluisset, cum haberet aliud quo posset audiri. Aut si damneret, certe etiam ipsis securalibus<sup>1</sup> legibus pœnas justas et debitas lueret.

CAPUT V. — 14. Quod si Gesta proconsularia displicent, ecclesiasticis cedite. Omnia vobis ordine recitata sunt. An forte non debuit Romanæ Ecclesiæ Melchisedes episcopus cum collegis transmarinis episcopis illud sibi usurpare iudicium, quod ab Afris septuaginta, ubi primas Tigisitanus præsedet, fuerat terminatum? Quid quod nec ipse usurpavit? Rogatus quippe imperator, iudices misit episcopos qui cum eo sederent, et de tota illa causa quod iustum videretur statuerent. Hoc probamus et Donatistarum precibus, et verbis ipsius imperatoris : utraque enim vobis lecta meministis, et inspiciendi ac describendi licentiam nunc habetis. Legite et considerate omnia. Videte quanta cura pacis atque unitatis conservandæ vel restituendæ cuncta discussa sint; quemadmodum accusatorum persona tractata, et quorundam eorum quibus maculis improbata sit, præsentiumque vocibus liquido constiterit, nihil eos habuisse quod in Cæcilianum dicerent, sed totam causam in plebem de parte Majorini, hoc est seditiosam et ab Ecclesiæ pace alienatam multitudinem transferre voluisse, ut ab ea videlicet turba Cæcilianus accusaretur, quam solis tumultuosis clamoribus, nulla documentorum attestatione, nullo veritatis examine, ad suam voluntatem animos iudicum detorqueere posse arbitrabantur; nisi forte furiosa et poculo erroris atque corruptionis ebria multitudo vera in Cæcilianum crimina diceret, ubi septuaginta episcopi, sicut de Felice Aptungitano constitit, absentes et innocentes collegas, tam insana temeritate damnarunt. Quali enim turbæ illi consenserant, ut adversus innocentes non interrogatos proferrent sententias; a tali turba etiam rursus accusari Cæcilianum volebant. Sed plane non tales iuvenere iudices, quibus illam demerentiam persuaderent.

15. Potestis enim pro vestra prudentia, et illorum perversitatem illic attendere, et iudicum gravitatem, quemadmodum ad extremum persuaderi non possent, ut a plebe partis Majorini, quæ certam personam non habebat, argueretur Cæcilianus; et requisiti ab eis essent vel accusatores vel testes vel quomodo

<sup>1</sup> Mss. quatuor Vatic., *sæcularibus*. Alii: *securalibus*.

causæ necessarii, qui simul cum eis ex Africa venerant, et eos præsentibus fuisse atque a Donato subtractos esse diceretur. Promisit idem Donatus quod eos esset exhibiturus : quod cum non semel, sed sæpius promisisset, amplius ad illud iudicium accedere noluit, ubi jam erat tanta confessus, ut nihil aliud deinceps non accedendo, nisi præsens damnari noluisse videretur ; cum tamen ea quæ damnanda essent, eo præsentibus atque interrogato<sup>1</sup> manifestata fuerint. Accessit et aliud, ut a quibusdam adversus Cæcilianum denuntiationis libellus daretur : post quod factum quemadmodum sit rursus agitata cognitio, et quæ personæ illum libellum dederint, quoque modo nihil in Cæcilianum probari potuerit, quid dicam, cum et audieritis omnia, et quoties volueritis, legere possitis ?

16. De numero autem septuaginta episcoporum, cum quasi gravissima opponeretur auctoritas, quæ fuerint dicta meministis ; et tamen viri gravissimi ab infinitis quæstionibus catena quadam inexplicabili sese necitentibus suum tempore rare arbitrium maluerunt, nequaquam curantes quam multi essent illi episcopi, aut unde collecti, quos videbant tanta temeritate cæcotos, ut in absentes et non interrogatos collegas, tam præcipites auderent proferre sententias. Et tamen qualis ipsius beati Melchiadis ultima est prolata sententia, quam innocens, quam integra, quam provida atque pacifica, qua neque collegas, in quibus nihil constiterat, de collegio suo ausus est remove, et Donato solo, quem totius mali principem invenerat, maxime culpato, sanitatis recuperandæ optionem liberam cæteris fecit, paratus communicatorias litteras mittere etiam iis quos a Majorino ordinatos esse constaret : ita ut quibuscumque locis duo essent episcopi, quos dissensio geminasset, eum confirmari vellet qui fuisset ordinatus prior, alteri autem eorum plebs alia regenda provideretur. O virum optimum ! o filium christianæ pacis, et patrem christianæ plebis ! Confer e nunc istam paucitatem cum illa multitudine episcoporum, neque numerum numero, sed pondus ponderi comparata : hinc modestiam, inde temeritatem, hinc vigilantiam, inde cæcitatem. Illic nec mansuetudo integritatem corrupit, nec integritas mansuetudini repugnavit ; ibi autem et furore timor tegebatur, et timore furor incitabatur. Isti enim convenerant cognitione verorum criminum falsa respicere, illi falso- rum damnatione vera celare.

CAP. VI. — 17. Illisne se tandem Cæcilianus audiendum iudicandumque committeret, cum haberet tales, apud quos si ei causa moveretur, innocentiam suam facillime ostenderet ? Non se illis omnino committeret, nec si peregrinus Ecclesiæ Carthaginensis subito episcopus esset ordinatus, et ignoret quid ad corrupendos animos vel improborum vel imperitorum posse tunc pecuniosissima mulier quædam Lucilla, quam pro disciplina ecclesiastica corripiendo idem cum esset diaconus læscerat : etiam hoc enim

<sup>1</sup> Bæd. Am. Er. et Ms. Gervas. habent, *interrogante*.

accesserat malum ad illam perficiendam iniquitatem. Nam in illo concilio, ubi a confessis traditoribus absentes atque innocentes damnati sunt, pauci quidam erant, qui crimina sua infamatis aliis tegere cupiebant, ut homines a veritatis inquisitione averterentur falsis rumoribus advocati. Pauci ergo erant, qui hoc negotium maxime curabant, quamvis in eis esset major auctoritas, propter ipsius Secundi societatem, qui eis pepercerat territus. Cæteri autem Lucillæ pecunia maxime adversus Cæcilianum empti et instigati prohibentur. Extant Gesta apud Zenophilum consularum (a), ubi Nundinarius quidam diaconus a Sylvano Cirtensi episcopo, quantum ipsis Gestis intelligitur, degradatus, cum eis satisfacere per aliorum episcoporum litteras frustra conatus esset, multa patefecit iratus, et in iudicium publicum protulit : inter quæ id quoque commemoratum legitur, quod Lucillæ pecunia corruptis episcopis, in Carthaginiensi Ecclesia, in Africæ capite, altare contra altare levatum est. Scio quod hæc Gesta vobis non legerimus, sed tempus non fuisse meministis. Inerat etiam nonnullus dolor animi de typho superbæ veniens, quod non ipsi ordinaverant Carthagini episcopum.

18. Quibus omnibus rebus, cum eos non veros iudices, sed inimicos atque corruptos Cæcilianus convenisse cognosceret ; quando fieri posset, ut vel ipse vellet, vel populus cui præsidebat peccata mitti, vel relictæ ecclesiæ iret in domum privatam, non collegarum discutiendus examine, sed factionis cuneo et odiis muliebribus trucidandus ? cum sibi præsertim videret apud Ecclesiam transmarinam privatis inimicitiis et ab utraque parte dissensionis alienam, corruptum et integrum examen suæ causæ remanere. Ubi si nihil adversarii agere vellet, ipsi se ab orbis terrarum innocentissima communionem præciderent. Si autem illic eum accusare tentassent, tunc sibi adesset, tunc innocentiam suam adversus eorum machinamenta defenderet, sicut postea factum esse didicistis : cum tamen illi nimis sero quæsisset iudicium transmarinum iam schismatis rei, jam leviti altaris horrendo scelere maculati. Primo enim facerent si veritate niterentur ; sed falsis rumoribus temporis diuturnitate firmatis, quasi vetusta fama præjudicante ad iudicium venire voluerunt<sup>1</sup> : aut quod magis credendum est, damnato prius, sicut libuit, Cæciliano, quasi securi sibi videbantur præfidentes numero suo, nec audentes alibi commovere causam tam malam, ubi nulla corruptione operante posset veritas inveniri.

CAP. VII. — 19. Sed posteaquam ipsis rebus experti sunt cum Cæciliano permanere communionem orbis terrarum, et ad eum a transmarinis Ecclesiis communicatorias litteras mitti, non ad illum quem ipsi scelerate ordinaverant ; puduit eos semper tacere, quia posset eis objici, cur paterentur ignaram per tot gentes Ecclesiam communem care damnatis, et cur se ipsi

<sup>1</sup> Lov., *noluerunt*. Alii Codd., *voluerunt*.

(a) Istæ Gesta fuerunt confecta an. 320, habenturque in lib. 3 cont. Crescon., c. 20, n. 35. Eorundem etiam meminit Optatus in lib. 1 cont. Parmenianum.

ab innocentis orbis terrarum communione præcederent, cum tacendo sinerent episcopo, quem Carthaginensibus ordinassent, a toto orbe non communicari. Elegerunt, sicut dicitur, *ad duas*<sup>1</sup> agere causam cum Cæciliano apud Ecclesias transmarinas, parati ad utrumque: ut si eum potuissent quacumque versutia falsæ criminacionis evincere, satiare plenissime cupiditatem suam; si autem non possent, in eadem quidem perversitate durarent, sed jam tamen quasi haberent quod dicerent, malos iudices se esse perpeccatos; quæ vox est omnium malorum litigatorum, cum fuerint etiam manifestissima veritate superati: quasi non eis ad hoc dici posset et justissime dici, Ecce putemus illos episcopos, qui Romæ judicaverunt, non bonos iudices fuisse; restabat adhuc plenarium Ecclesiæ universæ concilium, ubi etiam cum ipsis iudicibus causa posset agitari, ut si male iudicasse convicti essent, eorum sententiæ solverentur. Quod utrum fecerint, probent: nos enim non factum esse facile probamus, ex eo quod totus orbis non eis communicat: aut si factum est, etiam ibi sunt victi; quod ipsa eorum separatio manifestat.

20. Sed tamen quid postea fecerint, Imperatoris litteris sufficientissime ostenditur. Iudices enim ecclesiasticos tantæ auctoritatis episcopos, quorum iudicio et Cæciliani innocentia et eorum improbitas declarata est, non apud alios collegas, sed apud Imperatorem accusare ausi sunt, quod male iudicarent. Dedit ille aliud Arelatense iudicium, aliorum scilicet episcoporum: non quia jam necesse erat, sed eorum perversitatibus cedens, et omnimodo cupiens tantam impudentiam cohibere. Neque enim ausus est christianus Imperator sic eorum tumultuosas et fallaces querelas suscipere, ut de iudicio episcoporum qui Romæ sederant ipse iudicaret; sed alios, ut dixi, episcopos dedit: a quibus tamen illi ad ipsum rursus Imperatorem provocare maluerunt; qua in re illos quemadmodum detestetur, audistis. Atque utinam saltem ipsius iudicio insanissimis animositatibus suis finem posuissent, atque ut eis ipse cessit, ut de illa causa post episcopos iudicaret, a sanctis antistitibus postea veniam petiturus, dum tamen illi quod ulterius dicerent non haberent, si ejus sententiæ non obtemperarent, ad quem ipsi provocaverunt, sic et illi aliquando cederent veritati. Jussit enim ille ut ei partes ad agendam causam Romam occurrerent. Quo cum Cæcilianus nescio qua causa non occurrisset, interpellatus ab eis, præcepit ut Mediolanum sequerentur. Tunc se aliqui eorum subtrahere cœperunt, fortasse indignati quia non est eos imitatus Constantinus, ut jam statim atque velociter Cæcilianum damnaret absentem. Quod ubi cognovit providus Imperator, reliquos ab officialibus custoditos fecit Mediolanum pervenire. Quo cum etiam Cæcilianus venisset, ipsum quoque, sicut scripsit, exhibuit, cognitaque causa, qua diligentia, qua cautela, qua provisione; sicut ejus indicant lit-

teræ, Cæcilianum innocentissimum, illos improbiissimos iudicavit.

CAPUT VIII. — 21. Et adhuc baptizant extra ecclesiam, et si possint rebaptizant Ecclesiam; sacrificant in dissensione et schismate, et pacis nomine populos salutant, quos a pace salutis exterminant. Conscinditur unitas Christi, blasphematur hæreditas Christi, exsufflatur Baptisma Christi; et nolunt in se ista per ordinarias humanas potestates flagellis temporalibus emendari, ne in æternas pœnas pro tantis sacrilegiis destinentur. Nos eis objicimus furorem schismatis, rebaptizationis insaniam, ab hæreditate Christi quæ per omnes gentes diffusa est, nefariam separationem. De codicibus non tantum nostris, sed etiam eorum, recitamus ecclesias quarum nomina hodie legunt, et quibus hodie non communicant: quæ cum recitantur in conventiculis eorum, lectoribus suis dicunt, Pax tecum; et cum ipsis plebibus, quibus illæ litteræ scriptæ sunt, pacem non habent. Et ipsi nobis objiciunt vel falsa crimina mortuorum, vel etiamsi vera, tamen aliena; non intelligentes in iis quæ nos eis objicimus, omnes illos teneri; in iis vero quæ nobis objiciunt, paleam vel zizania messis dominicæ reprehendi, ad frumenta autem crimen non pertinere: neque considerant quia quibus mali placent in unitate, ipsi communicant malis; quibus autem displicent, et eos emendare non possunt, neque ante tempus messis audent zizania eradicare, ne simul eradicent et triticum (*Math. xiii, 29*), non factis eorum, sed altari Christi communicant: ita ut non solum non ab eis maculentur, sed etiam divinis verbis laudari prædicarique mereantur; quoniam ne nomen Christi per horribilia schismata blasphemetur, pro bono unitatis tolerant, quod pro bono æquitatis odierunt.

22. Si habent aures, audiant quid Spiritus dicat Ecclesiis. Sic enim in Apocalypsi Joannis legitur: *Angelo, inquit, Ecclesiæ Ephesi scribe, Hæc dicit qui tenet septem stellas in dextera sua, qui ambulat in medio septem candelabrorum aureorum: Scio opera tua et laborem et patientiam tuam, et quia non potes sustinere malos, et tentasti eos qui se dicunt apostolos esse, et non sunt, et invenisti eos mendaces, et patientiam habes, et sustinisti eos propter nomen meum, et non defecisti (Apoc. ii, 1-5)*. Quod si de angelo superiorum cælorum, et non de præpositis Ecclesiæ vellet intelligi, non consequenter diceret: *Sed habeo adversum te, quod charitatem tuam primam reliquisti. Memor esto itaque unde excideris, et age pœnitentiam, et prima opera fac: sin autem, venio tibi, et movebo candelabrum tuum de loco suo, nisi pœnitentiam egeris (Ibid., 4, 5)*. Hoc superioribus Angelis dici non potest, qui perpetuam retinent charitatem, unde qui defecerunt et lapsi sunt, diabolus est et angeli ejus. Ergo primam charitatem dicit, quia sustinuit pseudoapostolos propter nomen Christi, quam jubet ut repetat, et faciat priora opera sua. Et objiciuntur nobis crimina malorum hominum, non nostra, sed aliena; et ipsa partim incognita: quæ si etiam vera et præsentia videremus, et zizaniis propter

<sup>1</sup> Sic Lov. et Mss. At Edd. antiquiores et Ms. Fux. habent, *ad duas fraudes.*

frumenta parcentes, pro unitate toleraremus, non solum nulla reprehensione, sed etiam non parva laude nos dignos diceret, quicumque Scripturas sanctas non corde surdus audiret.

23. Tolerat Aaron multitudinem idolum exigentem et fabricantem et adorantem. Tolerat Moyses adversus Deum tot millia murmurantia, et toties offendentia sanctum nomen ejus. Tolerat David Saülem persecutorem suum, sceleratis moribus cœlestia deserentem, magicis artibus inferna quærentem; occisum vindicat, christum etiam Donini propter sacramentum venerandæ unctionis appellat. Tolerat Samuel nefandos filios Heli, perversosque filios suos, quos populus quia tolerare noluit, divina veritate accusatus, divina severitate correptus est. Tolerat denique ipsum populum superbum contemptorem Dei. Tolerat Isaias in quos tam multa vera crimina jaculatur. Tolerat Jeremias a quibus tanta perpetitur. Tolerat Zacharias Phariseos et Scribas, quales illo tempore fuisse Scriptura testatur. Scio me multos prætermisisse: legant qui volunt, legant qui possunt eloquia cœlestia, invenient omnes sanctos Dei servos et amicos semper habuisse quos in suo populo tolerarent; cum quibus tamen illius temporis sacramenta communicantes, non solum non inquinabantur, sed etiam laudabiliter sustinebant, *studentes*, sicut ait Apostolus, *servare unitatem spiritus in vinculo pacis* (*Eph. iv, 3*). Attendant etiam post Domini adventum, ubi multo plura hujus tolerantia per totum orbem inveniremus exempla, si omnia scribi et in auctoritatem redigi potuissent, tamen hæc ipsa quæ habemus advertite. Tolerat ipse Dominus Judam, diabolium, furem et venditorem suum: sinit accipere inter innocentes discipulos, quod fideles noverunt pretium nostrum. Tolerant Apostoli pseudoapostolos; et inter sua quærentes non quæ Jesu Christi, Paulus non sua quærens sed quæ Jesu Christi, cum gloriosissima tolerantia conversatur. Postremo, quod paulo ante commemoravi, divina voce laudatur sub angeli nomine præpositus Ecclesiar, quod cum odisset malos, eos tamen tentatos et inventos pro nomine Domini toleravit.

24. Ad summam seipsos interrogent: Nonne tolerantur ab eis cædes et incendia Circumcellionum, qui sunt <sup>1</sup> veneratorum præcipitatorum ultro cadaverum, et subincredibilibus malis unius Optati (a) per tot annos totius Africæ genitus? Parco jam dicere singularum per Africam regionum et civitatum et fundorum tyrannicas potestates, et publica latrocinia. Melius enim vobis hæc vos ipsi dicitis, sive in aurem, sive palam, sicut libitum fuerit. Quocumque enim oculos verteritis, occurret quod dico, vel potius quod taceo. Neque hinc istos quos ibi diligitis, accusamus. Non enim nobis displicent, quia tolerant malos; sed quia intolerabiliter mali sunt propter schisma, propter altare contra altare, propter separationem ab hæreditate Christi toto orbe diffusa, sicut tanto ante promissa

est. Violatam pacem, conscissam unitatem, iterata baptismata, exsufflata Sacramenta, quæ in sceleratis quoque hominibus sancta sunt, plangimus et lugemus. Quæ si parvi pendunt, intueantur exempla quibus demonstratum est quanti hæc penderit Deus. Qui fecerunt idolum, usitata gladii morte preempsi sunt (*Exod. xxxii, 27, 28*): qui vero schisma facere voluerunt, hiatu terræ principes devorati, et turba consentiens igne consumpta est (*Num. xvi, 31-35*). Diversitate poenarum, diversitas agnoscitur meritum.

CAPUT IX. — 25. Traduntur in persecutione sancti Codices, consitentur traditores, et Deo dimittuntur. Non interrogantur innocentes, et ab hominibus temerariis damnantur. Probatum integer certis judiciis, qui inter absentes damnatos multo vehementius cæteris criminatus est. Judicium episcoporum ad Imperatorem appellatur: judex eligitur Imperator; judicans contemnitur Imperator. Quæ tunc acta sint legistis, quæ nunc agantur videtis: si de illis in aliquo dubitatis, ista jam cernite. Certe non chartis veteribus, non archivis publicis, non Gestis forensibus aut ecclesiasticis agamus. Major liber noster orbis terrarum est; in eo lego completum quod in Libro Dei lego promissum: *Dominus, inquit, dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (*Psal. ii, 7, 8*). Huic hæreditati qui non communicat, quoslibet libros teneat, exhæredatum se esse cognoscat. Huic hæreditatem quisquis expugnat, alienum se esse a familia Dei satis indicat. Certe de traditione divinatorum Librorum vertitur quæstio, ubi hæreditas ista promissa est. Ille ergo credatur testamentum tradidisse flammis, qui contra voluntatem litigat testatoris. Quid tibi fecit, o pars Donati, quid tibi fecit Ecclesia Corinthiorum? Quod autem de ista dico, de omnibus talibus et tam longe positis intelligi volo. Quid vobis fecerunt, quæ nec omnino quid feceritis, nec quos infamaveritis nosse potuerunt? an quia Lucillam Cæcilianus in Africa læsit, lucem Christi orbis amisit?

26. Tandem sentiant quod fecerunt: merito certo annorum intervallo in oculos eorum revolutum est opus ipsorum. Quarite per quam feminam Maximianus (a), qui dicitur esse Donati propinquus, sese a Primitiani communione præciderit, et quemadmodum congregata episcoporum factione, Primitianum damnarit absentem, et adversus eum episcopus ordinatus sit; quemadmodum Majorinus per Lucillam congregata episcoporum factione Cæcilianum damnavit absentem, et contra eum episcopus ordinatus est. An forte quod a cæteris Afris suæ communionis episcopis

(a) Maximianus Carthaginensis diaconus donatista Primitiano episcopo suo in census, auctor novi schismatis exstitit circ. an. 393, a præcidenis trustum de frusto, ut ait Augustinus Enarrat. 2 in Psal. 30, serm. 2, n. 20, ubi et refert synodicam epistolam Donatistarum episcoporum qui Primitianum in Cabarsussitano concilio damnarunt, et in ejus locum subrogarunt Maximianum. At anno proxime sequenti habitum est a cæteris Donatistis Bagaiense concilium contra exortum schisma, damnatusque est ab iis Maximianus.

<sup>1</sup> in Mss. quindecim omittitur, *qui sunt*. Videtis persimilem locum in lib. 1 cont. Petil., lib. c. 24.

(a) Thaugadensis episcopi. Vide not. in epis. 53.



contra factionem Maximiani Primianus purgatus est, valere vultis; et quod a transmarinis unitatis episcopis adversus factionem Majorini Cæcilianus purgatus est, valere non vultis? Rogo, fratres mei, quid magnum peto? quid difficile a vobis intelligi cupio? Multum quidem interest, et incomparabiliter distat vel auctoritate vel numero Africana Ecclesia, si cum cæteris orbis partibus conferatur: et longe minor est, etiamsi unitas hic esset, longe omnino minor est comparata cæteris christianis omnibus gentibus, quam pars Maximiani comparata parti Primiani; peto tamen, et justum esse arbitror, ut tantum valeat concilium Secundi Tigitiani, quod Lucilla conflavit adversus absentem Cæcilianum et apostolicam sedem<sup>1</sup>, totumque orbem Cæciliano communicantem, quantum valet concilium Maximianensium, quod similiter femina nescio quæ conflavit adversus absentem Primianum, et cæteram per Africam multitudinem Primiano communicantem. Quid apertius cernitur? quid æquius postulatur?

27. Videtis hæc omnia, et nostis, et gemitis; et tamen videt et Deus quod vos in tam pestifera et sacrilega præcisione nulla res cogit remanere, si pro adipiscendo spirituali regno carnalem superetis affectum, et amicitias hominum quæ in iudicio Dei nihil proderunt, pro devitandis sempiternis pœnis non timeatis offendere. Ecce ite, consulite; quid contra hæc nostra possint respondere cognoscite: si profuerunt chartas, proferimus chartas; si falsas nostras esse dicunt, hoc nos de suis dicere non indignentur. Nemo delet de cælo constitutionem Dei, nemo delet de terra Ecclesiam Dei: ille totum orbem promisit, ista totum orbem replevit; et malos habet et bonos, sed nec in terris amittit nisi malos, nec in cælum admittit nisi bonos. Erit autem vobis hic sermo, quem de munere Dei novit ipse, quanta et pacis et vestra dilectione deprompsimus, correctio si velitis, testis vero etsi nolitis.

#### EPISTOLA XLIV (a).

*Augustinus refert quæ cæpta sint agi de concordia cum Fortunio Donatistarum episcopo, cupiens ut sine tumultu, quod placide captum est, perficiatur conventu frequentiore.*

Dominis dilectissimis et prædicabilibus fratribus  
ELEUSIO, GLORIO ET FELICIBUS<sup>2</sup>, AUGUSTINUS.

CAPUT PRIMUM.—1. Fortunium quem Tubursicum<sup>3</sup> habetis episcopum, per eandem civitatem, quanquam festinantissime, cum ad Cirtenscm Ecclesiam pergere-mus (b), experti sumus ita omnino ut de illo soletis be-

<sup>1</sup> In Mss. prope omnibus habetur, *apostolicas sedes*; quæ forte germana lectio est.

<sup>2</sup> Bad. Am. Er. et Ms. unus et vatic. *Felici. Alii, Felicibus.*

<sup>3</sup> In duobus vatic. codicibus: *Tyburnicum.*

(a) Alias 163: quæ autem 44 erat, nunc 17. Scripta exeunte an. 397, aut ineunte 398.

(b) Eo pergebant episcopi ordinandi causa, ut dicitur infra, n. 13, in locum scilicet Profuturi post susceptum episcopatum in brevi demortui. Huic succedebat Fortunatus laudatus in lib. 2 cont. litteras Petil., c. 99, n. 223, et unus ex episcopis septem defectis ad causam catholicæ Ecclesiæ propugnandam in collatione Carthaginiensi, an. 411.

nignissime polliceri. Eam ipsam quippe vestram de illo nobis sermocinationem cum ei renuntiarem, volentes eum videre, non abnuo. Venimus itaque ad eum; quia ætati ejus id a nobis deferendum videbatur, potius quam exigendum ut ipse ad nos veniret prior. Perreximus ergo comitantibus non paucis, quos forte aggregatos nobis illud tempus invenerat. Cum autem apud eum consedissemus, rumore disperso non parva præterea turba confluit; sed nobis in tota illa multitudine perpauca apparebant, qui utiliter ac salubriter agi causam illam, et tantam rei que tantæ quæstionem prudenter et pie discuti cuperent. Cæteri vero magis ad spectaculum quasi alterationis nostræ prope theatrica consuetudine, quam ad instructionem salutis christiana devotione convenerant. Quapropter nec silentium nobis præbere, nec intentæ nobiscum atque modeste saltem et ordinate colloqui potuerunt, exceptis, ut dixi, paucis, quorum religiosa et simplex apparebat intentio. Itaque libere pro sui cujusque animi motu immoderate loquentium omnia strepitu turbabantur, nec evincere sive nos, sive ipse rogando, interdum etiam objurgando potuimus, ut nobis modestum silentium præberetur.

2. Res tamen utcumque agi cæpta est, et aliquot horas in alterno sermone protraximus, quantum vocibus interquiescentibus varie tumultuantium sinebatur. Sed in ipso disputationis exercitio, cum videremus ea quæ dicebantur, subinde labi de memoria vel nostra, vel eorum quorum salutem maxime curabamus; et ut esset nobis cautior modestiorque tractatio, simul ut et vos atque alii fratres qui absentes erant, quid inter nos actum esset, legendo cognosceretis, postulavimus ut a notariis verba nostra exciperentur. Diu ab illo vel ei consentientibus reluctatum est; postea tamen ipse concessit. Sed notarii qui aderant, atque id strenue facere poterant, nescio qua causa excipere noluerunt. Egimus saltem ut fratres qui nobiscum erant, quanquam in hac re tardius possent, exciperent, pollicentes nos ibi easdem tabulas relicturos. Consensus est. Cæperunt verba nostra excipi, et aliqua ab invicem ad tabulas dicta sunt. Postea inordinatas perstreptentium interpellationes, et propterea nostram quoque turbulentiorum disputationem notarii non valentes sustinere, cesserunt; nobis sane non desistentibus, et ut cuique facultas dabatur, multa dicentibus. Ex quibus omnibus verbis nostris, quantum recordari potui, causæ totius actionem, Dilectionem vestram fraudare nolui. Potestis enim ei litteras meas legere, ut vel approbet vera me scripsisse; vel ipse vobis, si quid melius recolit, incunctanter in-sinuet.

CAPUT II.—3. Primo enim vitam nostram, quam vobis benevolentius fortasse quam verius narrantibus, se comperisse dicebat, prædicare dignatus est: ad-jungens se dixisse vobis, nos omnia, quæ de nobis insin-uaveratis, bene facere potuisse, si in Ecclesia face-remus. Deinde quærere cœpimus quænam illa caset Ecclesia, ubi vivere sic oporteret; utrum illa quæ, sicut sancta tanto ante Scriptura prædixerat, se ter-

rarum orbe diffunderet, an illa quam pars exigua vel Afrorum vel Africae contineret. Hic primo asserere conatus est, ubique terrarum esse communionem suam. Quærebam utrum epistolas communicatorias, quas formatas dicimus, posset quo vellem dare, et affirmabam, quod manifestum erat omnibus, hoc modo facillime illam terminari posse quæstionem (a). Parabam autem, ut si consentiret, ad illas ecclesias a nobis tales litteræ mitterentur, quas in apostolicis auctoritatibus pariter legeremus illo jam tempore fuisse fundatas.

4. Sed quia res aperte falsa erat, permixtis verbis cito inde discessum est; inter quæ verba evangelicam illam Domini admonitionem commemoravit, qua dixit: *Cavete a pseudoprophetis; multi ad vos venient in vestitu ovium, intus autem sunt lupi rapaces: ex fructibus eorum cognoscetis eos* (Matth. VII, 15, 16). Quæ verba Domini cum diceremus eadem de illis a nobis posse recitari, ventum inde est ad exaggerationem persecutionis, quam sæpe suam partem pertulisse dicebat; hinc volens ostendere suos esse christianos, quia persecutionem paterentur. Inter quæ verba cum ego pararem ex Evangelio respondere, inde capitulum commemoravit prior, ubi Dominus ait: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum caelorum* (Id. V, 10). Quo loco ego gratulatus, subjecti statim id ergo esse quærendum, utrum illi persecutionem propter justitiam passi fuerint. In qua quæstione discuti cupiebam, quod quidem omnibus clarum erat, utrum eos in unitate Ecclesiae constitutos, an schismate jam divisos Macariana tempora invenerint (b); ut qui videre vellent utrum propter justitiam persecutionem passi fuerint, id potius attenderent, utrum se recte a totius orbis unitate præcederint. Quod si injuste fecisse invenirentur, manifestum esset eos propter injustitiam potius quam propter justitiam passos persecutionem; et ideo numero beatorum adjungi non posse, de quibus dictum est: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam*. Ibi commemorata est famosior quam certior Codicum illa traditio. Sed respondebatur a partibus nostris, principes illorum potius fuisse traditores: quod si de hac re nostrorum litteris nollent credere, nec nos cogi oportere ut litteris credamus ipsorum.

CAPUT III. — 5. Sed tamen sequestrata ista dubia

(a) Hinc Donatistas urgebat etiam Optatus in lib. 2. « Nos bis, inquit, totus orbis commercio *formatarum* in una communionis societate concordat. » In codice can. Eccles. Afric. exstat canon 23, ut episcopus trans mare profecturus, *formatam* sumat a primatæ.

(b) Macarius cujus gesta in Catholicis calumniose objectabant Donatistæ, adeo ut ex ipsius nomine Macarianos illos appellarent, a Constante imperatore circ. an. 348, missus fuit in Africam una cum Paulo, tum ut eleemosynas erogaret in pauperes, tum ut singulos ad unitatem catholicam adhortaretur. Cui episcopi donatistæ, in primis Donatus Carthaginensis et Donatus Bagaiensis vehementer obstiterunt; quin et in eum concitarunt Circumcellionum furorem: e quibus permulti a militibus necati, et martyrum titulo apud Donatistas exornati; inter eos celebriores Marculus et Donatus, scilicet Bagaiensis. Alter autem Donatus, cum iis qui ad concordiam revocari nollent, fugam postmodum arripuit, sive in exilium relegatus fuit, ex Optato in lib. 3, partium etiam ex Augustino, etc.

quæstione, quærebam quomodo se isti juste separassent ab innocentia cæterorum Christianorum, qui per orbem terrarum successionis ordinem custodientes, in antiquissimis Ecclesiis constituti, penitus ignorarent qui fuerint in Africa traditores; qui certe non possent communicare, nisi eis quos sedere in sedibus episcopalibus audiebant. Respondit, tamdiu transmarinarum partium Ecclesias mansisse innocentes, donec consensissent in eorum sanguinem, quos Macarianam persecutionem pertulisse dicebat. Ubi ego possem quidem dicere, nec invidia Macariani temporis innocentiam transmarinarum Ecclesiarum contaminari potuisse; quandoquidem nullo modo probaretur illis auctoribus fecisse etiam quæ fecerat. Sed de compendio quærere malui, si Macarii sævitia, ex quo in eam consensisse dicebantur transmarinæ Ecclesiae, suam innocentiam perdidissent, utrum saltem probaretur usque ad illa tempora Donatistas cum orientalibus Ecclesiis cæterisque orbis partibus in unitate mansisse.

6. Tunc protulit quoddam volumen, ubi volebat ostendere Sardicense concilium ad episcopos Afros, qui erant communionis Donati, dedisse litteras. Quod cum legeretur, audivimus Donati nomen inter cæteros episcopos, quibus illi scripserant. Itaque flagitare cœpinus ut diceretur, utrum ipse esset Donatus de cujus parte isti cognominantur: fieri enim potuisse, ut alicui Donato alterius heresis episcopo scripserint, cum maxime in illis nominibus nec Africae mentio facta fuerit. Quomodo ergo posset probare Donatum partis Donati episcopum nomine illo accipiendum esse, quando ne id quidem probare posset, utrum ad Africanarum specialiter Ecclesiarum episcopos illæ litteræ missæ fuerint. Quanquam enim Donati nomen Afrum esse soleat, non tamen repugnaret a vero, ut vel partium illarum aliquis vocaretur nomine Afro, vel aliquis Afer in illis partibus constitueretur episcopus. Neque enim in eis vel diem vel consulium invenimus, ut saltem consideratis temporibus certi aliquid eluceret. Sane quoniam nescio quando audieramus Arianos, cum a communione catholica discrepassent, Donatistas in Africa sibi sociare tenta se: ad aurem mihi hoc ipsum frater Alypius suggestit. Tunc accepto ipso volumine, ejusdem concilii statuta considerans, legi Athanasium episcopum Alexandrinum catholicum, cujus maxime adversus Arianos acriterum disputationum conflictus eminebat, et Julium Ecclesiae Romanæ episcopum, nihilominus catholicum, illo concilio Sardicensi fuisse improbatos. Unde apud nos constitit Arianorum fuisse concilium, quibus isti episcopi catholici vehementissime resistebant. Itaque ad diligentiorum etiam temporum discussionem volumus ipsum volumen accipere atque auferre nobiscum. Qui noluit dare, dicens, ibi nos habere illud, quando aliquid in eo considerare vellemus. Rogavi etiam ut manu mea notari permitteret, fateor, timens ne mihi forte causa exigente, cum peten-

<sup>2</sup> Apud Bad. Am. Er. et plures Mss., *legit*.

dam esset, pro illo aliud proferretur; neque hoc voluit.

CAPUT IV. — 7. Deinde mihi cœpit instare, ut ad interrogationem suam breviter responderem, quærens a me quem justum putarem, eum qui persequeretur, an eum qui persecutionem pateretur. Cui respondebam, non recte ita interrogari: fieri enim posse ut ambo iniqui sint, fieri etiam posse ut iniquiorem justior persequatur. Non ergo esse consequens, ut ideo sit quisque justior, quia persecutionem patitur, quamvis id plerumque contingat. Deinde cum viderem in hoc eum multum immorari, ut justitiam suæ partis ex eo certam vellet intelligi, quia persecutionem passa fuerit; quæsi ab eo, utrum justum et christianum putaret episcopum Mediolanensis Ecclesiæ Ambrosium. Cogebatur utique negare quod ille vir christianus esset et justus; quia si fateretur, statim objiceremus quod eum rebaptizandum esse censeret. Cum ergo ea loqui cogeretur, quibus ille non esset habendus christianus et justus, commemoravi quantam persecutionem pertulerit, circumdata etiam militibus armatis ecclesia. Quæsi etiam utrum Maximianum, qui ab eis apud Carthaginem schisma fecerat, et justum et christianum putaret. Non poterat nisi negare. Commemoravi ergo etiam illum talem persecutionem pertulisse, ut ecclesia ejus usque ad fundamenta dirueretur. His igitur exemplis ei, si possem, persuaderem quod eum rebaptizandum esse censeret. Cum ergo ea loqui cogeretur, quibus ille non esset habendus christianus et justus, commemoravi quantam persecutionem pertulerit, circumdata etiam militibus armatis ecclesia. Quæsi etiam utrum Maximianum, qui ab eis apud Carthaginem schisma fecerat, et justum et christianum putaret. Non poterat nisi negare. Commemoravi ergo etiam illum talem persecutionem pertulisse, ut ecclesia ejus usque ad fundamenta dirueretur. His igitur exemplis ei, si possem, persuaderem quod eum rebaptizandum esse censeret.

8. Narravit etiam in ipsa schismatis novitate majores suos, cum cogitarent culpam Cæciliani, ne schisma fieret, quoquo modo velle sopire, dedisse quemdam interventorem (a) populo suæ communionis apud Carthaginem constituto, antequam Majorinus adversus Cæcilianum ordinaretur. Hunc ergo interventorem in suo conventiculo a nostris dicebat occisum. Quod fateor, nunquam antea prorsus audieram, cum tam multa ab eis objecta crimina refellerentur et redarguerentur a nostris, atque in eos plura et majora jacerentur. Sed tamen posteaquam hoc narravit, rursus a me instanter cœpit quærere quem justum putarem, eumne qui occidit, an eum qui occisus esset; quasi jam mihi probavisset, ita ut narraverat, esse commissum. Dicebam ergo, prius utrum verum esset esse quærendum; non enim temere credi oportere quæcumque dicuntur: et tamen fieri potuisse, ut vel ambo æque mali essent, vel etiam pejo rem quisquam malus occideret. Revera enim fieri potest, ut sceleratior sit rebaptizator totius hominis, quam solius corporis interemptor.

9. Unde etiam illud quod a me postea quæsi, jam quærendum non erat. Ait enim etiam malum non debuisse occidi a christianis et justis; quasi nos eos qui hæc in Catholica faciunt, justos vocemus: quæ tamen nobis ab istis dici facilius quam probari solent, cum tam multas violentissimas cædes et strages ple-

(a) Interventor dicebatur, qui vacante sede regerat Ecclesiam.

rique ipsorum et episcopi et presbyteri et quilibet clerici congregatis turbis hominum furiosissimorum, non catholicis tantum, sed nonnunquam etiam suis, ubi possunt, inferre non cessent. Quæ cum ita sint, dissimulans tamen ab sceleratissimis factis suorum, quæ ipse plus novit, urgebat ut dicerem, quis justorum vel malum aliquem occiderit. Quod etiamsi ad causam jam non pertinebat; fatebamur enim hæc ubicumque sub nomine christiano fierent, non fieri a bonis; sed tamen ut admoneretur quid esset quærendum respondimus, quærentes utrum Elias justus ei videretur fuisse: quod negare non potuit. Deinde subjecimus quam multos pseudopphetas sua manu peremerit (III Reg. xviii, 40). Illic revera vidit quod videndum erat, talia tum licuisse justis. Hæc enim prophético spiritu auctoritate Dei faciēbant, qui proculdubio Novit cui etiam pro. it occidi. Exigebat ergo ut docerem jam novi Testamenti temporibus, quis justorum aliquem occiderit, etiam sceleratum et impium.

CAPUT V. — 10. Tunc reditum est ad superiorem tractatum, quo volebamus ostendere neque nos illis debere objicere suorum scelera, neque illos nobis si qua invenirentur talia facta nostrorum. De Novo enim Testamento ostendi quidem non posse, quod justus quisquam interfecerit aliquem; sed tamen illud probari posse ipso exemplo Domini, sceleratos ab innocentibus fuisse toleratos. Traditorem enim suum, qui jam pretium ejus acceperat, usque ad ultimum pacis osculum inter innocentes secum esse perpressus est: quibus non tacuit esse inter illos tanti sceleris hominem; et tamen primum Sacramentum corporis et sanguinis sui, nondum illo excluso, communiter omnibus dedit (Matth. xvi, 20-28). Quo exemplo cum prope omnes moverentur, tentavit dicere, ante passionem Domini communionem illam cum scelerato non obfuisse Apostolis, quia nondum habebant baptismum Christi, sed baptismum Joannis. Quod posteaquam dixit, cœpi ab eo quærere quemadmodum ergo scriptum esset quod Jesus baptizaverit plures quam Joannes, cum ipse non baptizaret, sed discipuli ejus, hoc est per suos discipulos baptizaret (Joan. iv, 1, 2). Quomodo ergo dabant quod non acceperant? quod ipsi maxime solent dicere. An forte Christus baptismo Joannis baptizabat? Deinde in hac sententia multa quæsiturus eram, quomodo ab ipso Joanne tunc quæsitum sit de baptismo Domini, et responderit quod ille haberet sponsam, et ille esset sponsus (Id. iii, 29). Numquid ergo fas erat ut baptismo Joannis baptizaret sponsus, id est baptismo amici vel servi? Deinde quomodo poterant Eucharistiam accipere nondum baptizati? aut quomodo Petro volenti ut totum se lavaret, responderit: *Qui lotus est semel, non cum oportet iterum lavari, sed est mundus lotus*? (Id. xiii, 10.) Perfecta enim mundatio non in Joannis, sed in Domini baptismo est<sup>1</sup>, si eo se dignum qui accipit præbeat; si autem indignum, Sacramenta in eo non ad salutem, sed ad perniciem, permanebunt tamen. Cum

<sup>1</sup> Mas. octo habent: *Sed in nomine Domini baptismum est*

ergo ista quæsiturus essem, etiam ipse vidit de baptismo discipulorum Domini non sibi fuisse quærendum.

11. Inde itum est in aliud, multis ut poterant utrinque sermocinantibus: inter quæ dictum est quod adhuc eos nostri persecuturi essent; nobisque dicebat videre se velle quales nos essemus in illa persecutione præbituros, utrum consensuri essemus tali sævitia, an nullum commodaturi consensum. Nos dicebamus Deum videre corda nostra, quæ ipsi non possent: et illos temere sibi adhuc ista metuere, quæ si contigerint, a malis contingere, quibus deteriores ipsi habent; nec tamen ideo nos a catholica communione segregare debere, si quid forte nobis inivitis, vel etiam, si valuerimus, contradicentibus factum fuerit, cum tolerantiam pacificam didicerimus, dicente apostolo: *Sufferentes invicem in dilectione, studentes servare unitatem spiritus in vinculo pacis* (Eph. iv, 2, 3). Quam pacem atque tolerantiam illos non tenuisse dicebamus, qui schisma fecerunt, ut nunc inter suos, qui mitiores eorum sunt, graviora tolerent, ne scindatur quod scissum est; cum leviora nollent pro ipsa unitate tolerare. Dicebamus etiam nondum fuisse temporibus veterum pacem unitatis, et tolerantiam tanta commendatione prædicatam, sicut exemplo Domini et Novi Testamenti charitate; et tamen Prophetas illos et sanctos viros dicere solere in populum scelera eorum, cum tamen se ab illius populi unitate et a communione pariter accipiendorum Sacramentorum quæ tunc fuerunt, divellere non tentassent.

12. Inde nescio quomodo ventum est ad commemorationem beatæ memoriæ Genethlii Carthaginensis ante Aurelium episcopi, quod nescio quam constitutionem datam contra illos compresserit, et effectum habere non siverit. Laudabant illum omnes, et benignissime præferebant. Inter quas laudes a nobis subiectum est, quod etiam ipse tamen Genethlius, si in eorum manus incidisset rebaptizandus censeretur. Et hæc jam stantes loquebamur, quia discedendi tempus urgeret. Ibi plane ille senex dixit, jam formam esse factam, ut quisquis ad eos fidelium a nobis venerit, baptizetur, quod cum invitum et cum dolore animi dicere, quantum poterat, apparebat. Sane cum etiam ipse multa mala suorum apertissime gerneret, atque ostenderet, quod totius civitatis ejus testimonio probabatur, quam esset remotus a talibus factis, et quæ ipsis suis dicere soleat modesta conquestione proferret, nosque commemorarem illud Ezechielis propheta, ubi aperte scriptum est, nec filii culpam patri, nec patris culpam filio ejus imputandam, ubi dictum est: *Sicut enim anima patris mea est, ita et anima filii mea est; anima enim quæcumque peccaverit, sola morietur* (Ezech. xviii, 20, 4), placuit omnibus in talibus disputationibus violenta facta malorum hominum nobis ab invicem objici non debere. Remanebat ergo schismatis questio. Itaque hortati eum sumus ut etiam atque etiam placido atque pacato animo annitatur nobiscum, ut diligenti examinatione tanta inquisitio terminum sumat. Ubi ille benigne cum diceret nos so-

lum ista quærere, nolle autem nostros hæc quæri: ea facta pollicitatione discessimus, ut exhiberemus ei plures collegas nostros, certe vel decem, qui tanta benevolentia et lenitate et tam pio studio id quæri vellet, quantum in nobis eum jam animadvertisse atque approbare sentiebamus. Hoc etiam de suorum numero et ipse pollicitus est.

CAPUT VI. — 13. Unde vos hortor et obtestor per Domini sanguinem, ut eum promissi sui commoneatis, et gnaviger instetis, ut res cœpta peragatur, quam prope ad finem pervenisse jam cernitis. Quantum enim arbitror, difficillime potestis invenire in episcopis vestris tam utilem animum et voluntatem, quam in isto sene perspeximus. Postero enim die ipse ad nos venit, et hæc iterum quærere cœperamus. Sed quia ordinandi episcopi necessitas nos inde jamjamque rapiabat, diutius cum illo esse nequivimus. Jam enim miseramus ad Majorem Cœlicolarum (a) quem audieramus novi apud eos baptismi institutorem extitisse<sup>1</sup>, et multos illo sacrilegio seduxisse, ut cum illo, quantum ipsius temporis patiebantur angustia, aliquid loqueremur. Quem posteaquam venturum comperit, videns nos aliud suscepisse negotium, cum et ipsum nescio quæ necessitas profectionis urgeret, benigne a nobis placideque discessit.

14. Videtur autem mihi, ut turbulenta turbas et impedimentum potius quam adjumentum afferentes omnino devitemus, et vere ex animo amico atque tranquillo susceptum tam magnum negotium Domino opitulante peragamus, ad aliquam villam nos convenire debere non magnam, ubi nullius nostrum esset ecclesia: quam tamen villam communiter possident homines et nostræ communionis et ipsius, sicuti est villa Titiana. Sive ergo in Tubursicensi, sive in Thagastensi, talis locus, vel ille quem commemoravi, vel aliquis alius inventus fuerit, faciamus Codices canonicos præsto esse. Et si qua proferri potuerint ex utraque parte documenta: ut postpositis cæteris, nulla, si Domino placuerit, interpellante molestia, quotquot diebus potuerimus ad hoc vacantes, et unusquisque nostrum apud suum hospitem Dominum deprecantes, adjuvante ipso cui pax christiana gratissima est, rem tantam et bono animo cœptam ad inquisitionis terminum perducamus. Rescribite sane quid de hac re vel vobis vel illi videatur.

#### EPISTOLA XLV.

*Augustinus Paulino, rogans ut demum rescribat post biennii silentium, mittatque sibi apus contra Paganos, quod ab ipso elaborari dudum audivit.*

Dominis germanissimis, dilectissimis et in Christo laudabilibus PAULINO et THERASIE, ALYPIUS et AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Nequaquam nos nescio qua vestra cessatio, qua

<sup>1</sup> Edd., *instituisse*. Mss. quatuordecim, *instuisse*. Ms. Gemmet., *extituisse*. Longe melius.

<sup>2</sup> Edita nunc primum ex codice Phimarcenensi. Quæ autem 45 erat, nunc 127. Scripta circa inuentum a. 308.

(a) Cœlicolarum nomen occurrit in legibus aliquot ab Honorio datis, quibus illi constitutas in hæreticos causas subire tenentur, « nisi ad Dei cultum venerationemque christianam conversi fuerint. »

ecce per totum biennium, ex quo nobis dulcissimi fratres Romanus et Agilis ad vos reueverunt, nullas a vobis litteras sumpsimus, pigros ad scribendum fecit. Nam cum in aliis rebus quanto quisque amplius diligitur, tanto dignior imitatione videatur, in hac re contra est. Quo enim vos amamus ardentius, eo minus ferimus quod nobis non scribitis; nec vos in eo volumus imitari. Ecce igitur salutamus vos, si non respondentes epistolis vestris, quæ nullæ ad nos veniunt, saltem expostulantes, et non dolore mediocri, quamvis fortasse etiam Charitas vestra similiter conquatur, siquidem missas a vobis nostis quæ ad nos non pervenerunt, vicissimque a nobis quæ emissæ erant non sunt vobis datæ. Quod si ita est, querelas nostras convertamus in preces ad Dominum, ne tanta solatia denegat nobis.

2. Scribere te audieramus adversum Paganos; quod si absolutum est, quæsumus ne differas mittere per latorem hujus epistolæ. Charus nobis est, cujus æstimationi in regionibus nostris possumus non temere bonum testimonium perhibere. Rogat per nos Sænetimonium vestrum, ut eum commendare dignemini cum quibus ei negotium est, et apud quos ne bona causa ejus opprimatur, timeat. Quid in re agatur commodius ipse narrabit: quid etiam ad singula, quæ forte animum moverint inter... gratissimum habemus, et apud Dominum Deum nostrum sincerissimæ vestræ benignitati gratias agimus, si per vestram operam de christiani fratris securitate gaudeamus.

#### EPISTOLA XLVI\* (a).

*Publicola Augustino proponit multas quæstiones.*  
Dilecto et venerabili patri AUGUSTINO episcopo,  
PUBLICOLA.

*Scriptum est: « Interroga patrem tuum, et indicabit tibi; seniores tuos, et dicent tibi » (Deut. xxxii, 7). Unde et mihi exquirendam legem de ore sacerdotis judicavi in causa tali: quæ qualis sit, per litteras expono; simul etiam ut et ego instruar in diversis causis. Singulas autem quæstiones et diversas, per capitula designari feci, ad quas singillatim dignare respondere. — In Arzuginibus, ut audiui, decurioni qui limiti<sup>1</sup> præest vel tribuno solent jurare barbari, jurantes per dæmones suos, qui ad deducendas bastagas (b) pacti fuerint, vel aliqui ad servandas fruges ipsas, singuli possessores vel conductores solent ad custodiendas fruges suscipere, quasi jam fideles, epistolam decurione mittente, vel singuli transcuntes quibus necesse est per eos transire. Mihi autem disceptatio in corde nata est, si ille possessor qui suscepit barbarum, cujus fides per dæmonum jurationem firma visa est, non coinquinatur vel ipse, vel illa quæ*

*custodit, vel ille qui deducitur a deductore barbaro. Sed hoc debes scire quia qui jurat barbarus a possessore pro servandis frugibus accipiat aurum, vel a viatore deductor; sed tamen cum hac veluti mercede quæ solet dari a possessore, vel a viatore, juramentum etiam illud in medio est mortale datum decurioni vel tribuno: quod perturbat me ne polluat illum qui suscipit barbari juramentum, vel illa quæ custodit barbarus. Quicumque enim conditione, etiam auro dato et obsidibus datis, ut audiui, tamen juramentum iniquum medium intercessit. Dignare autem mihi definitive rescribere, et non suspense. Quod si ipse scribas dubitant, ego in majores dubitationes incidere possum, quam antequam interrogassem. — Hoc etiam audiui, quia ipsi homines conductores qui præsumunt rei meæ, juramentum per dæmones suos jurantibus barbaris accipiunt pro servandis frugibus. Si ergo cum illi jurant per dæmones suos ut custodiant fruges, non pollutunt ipsas fruges, ut si inde manducaverit christianus sciens vel de pretio ipsarum rerum fuerit, coinquinatur, significare dignare. — Item ab alio audiui quod conductori non juratur a barbaro, et alter dixit quia juratur conductori. Si etiam falsum mihi dixit ille, qui dixit jurari conductori, si jam pro hoc quod solum audiui, non debeo uti de ipsis frugibus, vel de pretio ipsarum propter auditum solum, quia dictum est: « Si autem quis dixerit: Hoc immolatum est idolis, nolite manducare, propter illum qui indicavit? » (1 Cor. x, 28.) Si tamen etiam hæc causa similis est causæ de immolatio. Quod si ita est, quid debeo de ipsis frugibus, vel de pretio ipsarum facere? — Si debeo requirere de utroque, qui mihi dixit quia non juratur conductori, aut qui dixit quia juratur conductori; et dictum uniuscujusque probare per testes, qui verum dixit de illis duobus, et tandem non contingere de ipsis frugibus, vel de pretio, quandiu mihi probatum fuerit si verum dixit ille qui dixit quia non juratur conductori? — Si barbarus qui per juramentum suum jurat malum, fecerit illum christianum conductorem, vel tribunum qui limiti præest, jurare sibi pro fide illi servanda pro custodiendis frugibus, per ipsum juramentum mortale per quod ipse jurat, si solus ille christianus coinquinatus sit? Si non et illa quorum causa jurat? Aut si paganus qui limiti præest, juraverit barbaro pro fide illi servanda per mortale juramentum, si non coinquinat pro quibus jurat? Si quem misero ad Arzuges, si licet ei juramentum accipere a barbaro illud mortale; et si non coinquinatur, si suscepit tale juramentum christianus? — Si de area trituratoria tritici vel cujuscumque leguminis, aut torculari, de quo dæmoni oblatum est, si licet inde manducare christianum scientem? — De luco si licet ad aliquem usum christianum scientem ligna tollere? — Si quis vadens ad macellum emat carnem quæ non sit immolatio, et cogitationes duas habuerit in corde, quod immolata sit, et non sit immolata, et illam tenuerit cogitationem qua non immolam cogitabit, si manducaverit an peccat? — Si quis bonam rem, de qua dubitat an bona aut mala sit, si faciat putans bonam, cum tamen putasset et malam, si peccatum adscribatur ei? — Si quis dixerit quod immolatum est mentiens, et postea dixerit iterum quia men-*

<sup>1</sup> Am. Bad. et Mss. septem, *limiti*. Sed melius alii, *limiti*. Vid. Notit. dignitatum Imperii.

\* XLVI et XLVII recensitæ sunt ad a. bg. bl. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. t. vc. duos sb. quatuor v. ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 153: quæ autem 46 erat, nunc 214. Scripta forte an. 368.

(b) Bastaga a *bastazo*, bajulo, *ferculum* est, juxta Lexicon Jurid. « portandis rebus fiscalibus accommodatum: » bastagia vero dicebatur ipsum onus portandarum rerum per juvenales.

titus est, et ad fidem vere mentitus est, si licet christianum inde manducare, aut vendere, et de pretio uti ex eo quod audivit?—Si christianus aliquis ambulans, passus necessitatem, victus fame unius diei, vel bidui, vel multorum dierum, ut jam durare non possit, ita occurrerit, ut in ipsa necessitate famis, in qua sibi videt jam mortem proximare, invenerit cibum in idolo positum, ubi nullus sit hominum, et non possit invenire alium cibum, debet mori aut exinde cibari?—Si christianus videat se a barbaro vel Romano velle interfici, debet eos ipse christianus interficere, ne ab illis interficiatur: vel si licet sine interfectione eos repellere vel impugnare, quia dictum est: « Non resistere malo? » (Matth. v, 39.)—Si murum possessioni debet christianus facere propter hostem, et si ille christianus qui fecerit murum, causa non existit homicidii, cum inde aliqui coeperint pugnare, et interficere hostes?—Si licet de fonte bibere, vel de puteo ubi de sacrificio aliquid missum est? Si de puteo qui in templo est, et desertum factum est debet christianus bibere? Si in templo quo colitur idolum, puteus ibi sit vel fons, et nihil ibi factum sit in eodem puteo vel fonte, si debet haurire aquam inde christianus, et bibere?—Si christianus debet in balneis lavare, vel in thermis, in quibus sacrificatur simulacris? Si christianus debet in balneis, quibus in die festo Paganis loti sunt, lavare, sive cum ipsis, sive sine ipsis?—Si in solio (a) ubi descenderunt Pagani ab idolis venientes in die festo suo, et aliquid illic in solio sacrilegii sui fecerint, et scierit christianus, si debet in eodem solio descendere?—Si christianus invitatus ab aliquo appositam habuerit carnem in escam, de qua dictum fuerit illi quia immolantia est, et non manducaverit eam; postea autem ab aliquo translata ipsam carnem aliquo casu invenerit vendam, et emerit eam, aut appositam habuerit ab aliquo alio invitatus, et non cognoverit eam, et manducaverit, si peccat?—Si de horto vel de possessione idolorum vel sacerdotum eorum debet christianus sciens olus emere, vel aliquem fructum, et inde edere? Sane de juramento, vel de idolis, ut laborem non patiaris in requirendo, quæ Domino donante invenerimus, ante oculos tuos volui proponere: si quid autem aliud apertius aut melius in Scripturis inveneris, dignare mihi significare. Unde quæ invenimus, hæc sunt ubi Laban dixit ad Jacob, « Deus Abraham et Deus Nachor » (Gen. xxxi, 53); quem autem Deum, et non significavit Scriptura. Et iterum, « Abimelech quando venit ad Isaac ubi juravit, vel qui cum illo erant » (Id. xxvi, 31); sed quale juramentum, non significavit Scriptura. Iterum de idolis, ubi ad Gedeon dictum est a Domino in libro Judicum, ut de vitulo quem occiderat holocaustum faceret (Jud. vi, 26). Et in Jesu Nave de Jericho, ut omne aurum, argentum, et ærumentum inferretur in thesauris Domini, et sanctum vocatum est de civitate, quæ anathema est (Jos. vi, 19). Et quid est illud quod in Deuteronomio positum est: « Non inferes abominationem in domum tuam, et anathema eris, sicut hoc ipsum est? » (Deut. vii, 26). Dominus te servet: saluto te; ora pro me.

(a) vase scilicet in quo sedentes lavabantur.

## EPISTOLA XLVII (a).

Augustinus Publicolæ dissolvit aliquot ex propositis quæstionibus.

Honorabili et dilectissimo filio PUBLICOLÆ, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Æstus animi tui posteaquam didici litteris tuis, etiam mei continuo facti sunt, non quo me omnia talia permoverent, qualibus indicasti te esse permotum: sed quomodo tibi auferrentur hi æstus, fateor, æstua-vi; maxime quia petis ut definitive tibi rescriberem, ne in majores dubitationes incideres, quam antequam interrogasses. Hoc enim video non esse in mea potestate. Nam quomodolibet scripsero quæ mihi videntur esse certissima, si tibi non persuasero, proculdubio eris incertior. Non autem sicut mihi adjacet suadere, eo modo adjacet etiam persuadere cuilibet. Verumtamen ne tuæ dilectioni negarem operulam meam, post aliquantam deliberationem rescribendum putavi.

2. Movet te certe utrum ejus fide utendum sit, qui ut eam servet per dæmonia juraverit. Ubi te volo prius considerare, utrum si quispiam per deos falsos juraverit se fidem servaturum, et eam non servaverit, non tibi videatur bis peccasse. Si enim tali juratione promissam custodiret fidem, ideo tantum peccasse judicaretur, quia per tales deos juravit; illud autem nemo recte reprehenderet, quia fidem servavit. Nunc vero, quia et juravit per quos non debuit, et contra pollicitam fidem fecit quod non debuit, bis utique peccavit; ac per hoc qui utitur fide illius quem constat jurasse per deos falsos, et utitur non ad malum, sed ad licitum et bonum, non peccato ejus se sociat quo per dæmonia juravit, sed bono pacto ejus quo fidem servavit. Neque hic eam fidem dico servari, qua fideles vocantur qui baptizantur in Christo. Illa enim longe alia est longeque discreta a fide humanorum placitorum atque pactorum. Verumtamen sine ulla dubitatione minus malum est per deum falsum jurare veraciter, quam per Deum verum fallaciter. Quanto enim per quod juratur magis est sanctum, tanto magis est pœnale perjuriium. Alia ergo quæstio est, utrum non peccet qui per falsos deos sibi jurari fecit, quia ille qui ei jurat, deos falsos colit. Cui quæstioni possunt illa testimonia suffragari, quæ ipso commemorasti de Laban et Abimelech, si tamen Abimelech per deos suos juravit, sicut Laban per Deum Nachor<sup>1</sup>. Ilæc, ut dixi, alia quæstio est, quæ me merito fortassis moveret, nisi illa exempla occurrissent de Isaac et Jacob, et si qua alia possunt inveniri. Si tamen illud non adhuc movet quod in Novo Testamento dictum est, ne o:rnino juremus (Matth. v, 34, 36). Quod quidem mihi propterea dictum videtur, non quia verum jurare peccatum est, sed quia pejerare immane peccatum est; a quo nos longe esse voluit, qui omnimodo ne juremus admonuit. Sed tibi aliud vide-

<sup>1</sup> Edd. et Mss., per Deum Jacob. Castigatus citatur a canonicis, per Deum Nachor.

(a) Alias 154: quæ autem 47 erat, nunc 213. Scripta circa idem tempus.

ri scio; unde nunc disputandum non est, ut illud potius agamus unde me consulendum putasti. Proinde sicut non iuras, ita nec alium, si hoc placet, jurare compellas: quamvis dictum sit ne juremus; nusquam autem in Scripturis sanctis legi meminerim, ne ab alio jurationem accipiamus. Alia vero questio est, utrum ea pace debeamus uti, quæ inter alios invicem jurantes facta est. Quod si volumus, ubi vivamus in terris, nescio utrum invenire possimus. Neque enim tantummodo limiti, sed universis provinciis pax conciliatur juratione barbarica. Unde et illud sequetur, ut non fruges tantum quæ ab eis custodiuntur, qui per deos falsos juraverunt, sed ubique inquinata sint omnia quæ ipsa pace munitur, quam juratio illa confirmat. Quod si absurdissimum est dicere, nec illa te moveant quæ movebant.

3. Item si de area vel torculari tollatur aliquid ad sacrificia dæmoniorum sciente christiano, peccat si fieri permittit, ubi prohibendi potestas est. Quod si factum comperit, aut prohibendi potestatem non habuit, utitur mundis reliquis fructibus unde illa sublata sunt; sicut fontibus utimur, de quibus hauriri aquam ad usum sacrificiorum certissime scimus. Eadem est etiam ratio lavacrorum. Neque enim spiritum deducere de aere dubitamus, in quem scimus ire fumum ex aris omnibus et incensis dæmoniorum. Unde apparet illud esse prohibitum, ne in honorem alienorum deorum aliqua re utamur, aut uti existimemur, sic eam accipiendo, ut quamvis animo contempnamus, eos tamen qui nostrum animum ignorant, ad hæc honoranda ædificemus. Et cum templa, idola, luci, et si quid hujusmodi, data potestate evertuntur, quamvis manifestum est cum id agimus, non ea nos honorare, sed potius detestari, ideo tamen in usus nostros privatos duntaxat et proprios non debemus inde aliquid usurpare, ut appareat nos pietate ista destruere, non avaritia. Cum vero in usus communes, non proprios ac privatos, vel in honorem Dei veri convertuntur, hoc de illis fit quod de ipsis hominibus, cum ex sacrilegis et impiis in veram religionem mutantur. Hoc Deus intelligitur docuisse illis testimoniis quæ ipse posuisti, cum de luco alienorum deorum jussit ligna ad holocaustum adhiberi; et de Jericho, ut omne aurum, argentum, et ærumentum inferretur in thesauros Domini. Quapropter etiam illud quod in Deuteronomio scriptum est: *Non concupisces argentum vel aurum illorum, nec accipies inde tibi, ne excedas propter illud: quoniam abominatio est Domino Deo tuo: et non conferes exsecrumentum in domum tuam, et eris anathema, sicut et illud est, et offensione offendet, et coinquinatione inquinaberis abominatione illa, quia anathema est (Dent. vii, 25, 26)*; satis apparet aut ipsos privatos usus in talibus esse prohibitos, aut ne sic inde aliquid inferatur in domum ut honoretur: tunc est enim abominatio et exsecratio; non cum talium sacrilegus<sup>1</sup> honor apertissima destructione subvertitur.

4. De excisis autem idolorum nihil amplius nos de-

<sup>1</sup> In excisis habetur, *talibus sacrilegus*. Contra in Mss. *talium sacrilegus*; et melius.

bere observare, quam quod præcepit Apostolus, certus esto. Et ideo de hac re verba ejus recole, quæ si obscura essent, pro modulo nostro exponeremus. Non autem peccat, qui cibum postea nesciens manducaverit, quem prius tanquam idolothytum respuit. Olus vel quilibet fructus in quolibet agro natus, ejus est qui creavit; quia *Domini est terra, et plenitudo ejus; et omnis creatura Dei bona est (Psal. xxiii, 1; I Cor. x, 25, 26, et I Tim. iv, 4)*. Sed si illud quod in agris nascitur, consecratur idolo, vel sacrificatur, tunc inter idolothyta deputandum est. Cavendum est enim, ne si putaverimus non vescendum olere quod nascitur in horto templi idoli, consequens sit ut existimemus non debuisse Apostolum<sup>1</sup> apud Athenas cibum sumere, quia civitas erat Minervæ ejusque numini consecrata. Hoc et de puteo responderi vel fonte qui in templo est. Plus autem movet revera, si aliquid sacrificiorum in fontem vel puteum projiciatur. Sed eadem ratio est aeris, qui omnem eum fumum recipit, de quo supra diximus: aut si hoc ideo putatur distare, quia illud sacrificium de quo fumus aeri confunditur, non fit ipsi aeri, sed idolo alicui vel dæmonio, aliquando autem sic mittuntur sacrificia in aquas, ut ipsis aquis sacrificetur; non ideo utique solis hujus luce non utimur, quia ei sacrilegi ubi possunt sacrificare non cessant. Sacrificatur etiam ventis, quibus tamen utimur ad tantas nostras commoditates, cum eorumdem sacrificiorum fumum ipsi quodammodo haurire et vorare videantur. Si quis dubitat de aliqua carne, utrum immolatio sit, et non est immolatio, si ea cognitionem tenuerit quod immolatio non sit, et ea vescatur, non utique peccat; quia nec est, nec jam putatur immolatio, etsi antea putabatur. Neque enim non licet corrigere cogitationes a falsitate in veritatem. Si quis autem bonum putaverit esse quod malum est, et fecerit, hoc putando utique peccat. Et ea sunt omnia peccata ignorantiae, quando quisque bene fieri putat, quod male fit.

5. De occidendis hominibus ne ab eis quisque occidatur, non mihi placet consilium (a); nisi forte sit miles, aut publica functione teneatur, ut non pro se hoc faciat, sed pro aliis, vel pro civitate, ubi etiam ipse est, accepta legitima potestate, si ejus congruit personæ. Qui vero repelluntur aliquo terrore ne male faciant, etiam ipsis aliquid fortasse præstat. Hinc autem dictum est, *non resistamus malo (Math. v, 39)*, ne nos vindicta delectet, quæ alieno malo animum pascit; non ut correctionem hominum negligamus.

<sup>1</sup> Sic recte ex Ms. Gemmet. [Apostolos].

(a) Quid sibi de hac re videretur jam alias aperuerat Augustinus in lib. 1 de Libero arbitrio, c. 3, ubi denuo Evodii sententiam comprobavit, n. 13: eos videlicet apud divinam providentiam haudquaquam esse peccato liberos, « qui pro his rebus, quas contemni oportet, humana cæce polluti sunt. » Imbibit istam doctrinam propinante Ambrosio in lib. 3 de Officiis, c. 4, hisce verbis: « Non videtur quod vir christianus, et justus, et sapiens querere sibi vitam aliena morte debeat: utpote qui etiamsi in latronem armatum incidat, ferientem reterere non possit, ne dum salutem defendit, pietatem contamine. » Ita usit etiam ex Cypriano, qui in epist. 56 absolute pronuntiat: « Occidere non licet, sed occidi necesse est; » et in epist. 57: « Occidere innocentibus nec nocentem licet. »

Unde nec reus est mortis alienæ, qui suæ possessioni murrum circumduxerit, si aliquis ex ipsis ruinis percussus intereat<sup>1</sup>. Neque enim reus est christianus, si bos ejus aliquem feriendo, vel equus calcem jaciendo aliquem occidat; aut ideo non debent christiani boves habere cornua, aut equus ungulas, aut dentes canis; aut vero quoniam apostolus Paulus satis egit ut in tribunal notitiam perferretur, insidias sibi a quibusdam perditis præparari, et ob hoc deductores accepit armatos (*Act. xiii, 17-24*), si in illa arma scelerati homines incidissent, Paulus in effusione sanguinis eorum suum crimen agnosceret. Absit ut ea quæ propter bonum ac licitum facimus, aut habemus, si quid per hæc præter nostram voluntatem cuiquam mali acciderit, nobis imputetur. Alioquin nec ferramenta domestica et agrestia sunt habenda, ne quis eis vel se vel alterum interimat; nec arbor aut restis, ne quis se inde suspendat; nec fenestra facienda est, ne per hanc se quisque præcipitet. Quid plura commemorem, cum ea commemoranda finire non possim? Quid enim est in usu hominum bono ac licito, unde non possit etiam perniciis irrogari?

6. Restat, ni fallor, ut dicamus aliquid de illo viatore christiano, quem commemorasti victum famis necessitate, si nihil uspiam invenerit nisi cibum in idolio positum, ubi nullus alius est hominum, utrum ei satius sit fame emori, quam illud in alimentum sumere: in qua questione, quoniam non est consequens, ut cibus ille idolothyum sit; potuit enim vel ab eis qui ibi ab itinere divortentes corpus refecerant, oblivione seu voluntate dimitti, vel illic ob aliam causam quamlibet poni; breviter respondeo. Aut certum est esse idolothyum, aut certum est non esse, aut ignoratur: si ergo certum est esse, melius christiana virtute respuitur; si autem vel non esse scitur, vel ignoratur, sine ullo conscientie scrupulo in usum necessitatis assumitur.

EPISTOLA XLVIII (a).

*Augustinus Eudoxio abbati monachorum insula Caprariæ, exhortans ut otio ad pietatem, non ad ignaviam utantur, et sicubi Ecclesia requirat illorum operam, ne detrectent.*

Domino dilecto et exoptatissimo fratri et compresbytero Eudoxio et qui tecum sunt fratribus, AUGUSTINUS, et qui mecum sunt fratres, in Domino salutem.

1. Quando quietem vestram cogitamus, quam habetis in Christo, etiam nos, quamvis in laboribus variis asperisque versemur, in vestra charitate requiescimus. Unum enim corpus sub uno capite sumus, ut et vos in nobis negotiosi, et nos in vobis otiosi simus, quia *si patitur unum membrum, compatiantur omnia membra; et si glorificatur unum membrum, congaudent omnia membra* (*I Cor. xii, 26*). Admonemus

<sup>1</sup> Mss. septem, Bad. et Er., *qui cum suæ possessioni... ali- quis ex ipsorum usu percussus intereat.*

<sup>2</sup> Hanc contulimus ad bl. cb. ff. gg. r. sb. vc. duos t. duos v. ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 81: quæ autem 48 erat, nunc 95. Scripta forte aa. 398.

ergo et petimus et obsecramus per Christi altissimam humilitatem et misericordissimam celsitudinem, ut nostri memores sitis in sanctis orationibus vestris, quas vos vigilantiores et magis sobrias habere credimus: nostras enim sæpe sauciat et debilitat caligo et tumultus sæcularium actionum; quas etsi nostras non habemus, eorum tamen qui nos angariant mille passus, et jubemur ire cum eis alia duo (*Matth. v, 41*), tantæ nobis ingeruntur ut vix respirare possimus: credentes tamen quod ille in cujus conspectu intrat gemitus compeditorum (*Psal. lxxviii, 11*), perseverantes nos in eo ministerio, in quo dignatus est collocare cum promissa mercede, adjuvantibus orationibus vestris ab omni angustia liberabit.

2. Vos autem, fratres, exhortamur in Domino ut propositum vestrum custodiatis, et usque in finem perseveretis: ac si quam operam vestram mater Ecclesia desideraverit, nec elatione avida suscipiatis, nec blandiente desidia respuatis; sed miti corde obtemperetis Deo, cum mansuetudine portantes eum qui vos regit, qui dirigit nites in iudicio, qui docet<sup>1</sup> mansuetos vias suas (*Psal. xxiv, 9*). Nec vestrum otium necessitatibus Ecclesie præponatis, cui parturienti si nulli boni ministrare vellent, quomodo nasceremini, non inveniretis. Sicut autem inter ignem et aquam tenenda est via, ut nec exuratur homo nec demergatur; sic inter apicem superbiæ et voraginem desidiæ iter nostrum temperare debemus, sicut scriptum est: *Non declinantes, neque ad dexteram, neque ad sinistram* (*Deut. xvii, 11*). Sunt enim qui dum nimis timent ne quasi in dexteram rapti extollantur, in sinistram lapsi demerguntur. Et sunt rursus qui dum nimis se auferunt a sinistra, ne torpida vacationis molliæ sorbeantur, ex altera parte jactantiæ fastu corrupti atque consumpti, in favillam funumque vancunt. Sic ergo, dilectissimi, diligite otium, ut vos ab omni terrena delectatione refrenetis, et memineritis nullum locum esse, ubi non possit laqueos tendere qui timet ne rolemus ad Deum; et inimicum omnium bonorum, cuius captivi fuimus iudicemus<sup>2</sup>, nullamque nobis esse perfectam requiem cogitemus<sup>3</sup>, donec transcat iniquitas (*Psal. lvi, 2*), et in iudicium iustitia convertatur (*Psal. xciii, 15*).

3. Item cum aliquid strenue atque alacriter agitis et impigre operamini, sive in orationibus, sive in jejuniis, sive in eleemosynis; vel tribuentes aliquid indigentibus, vel donantes injurias, sicut et Deus in Christo donavit nobis (*Ephes. iv, 32*); sive domantes perniciosas consuetudines, castigantesque corpus, et servituti subjicientes (*I Cor. ix, 27*); sive sufferentes tribulationem, et ante omnia vos ipsos invicem in dilectione; quid enim sufferat qui fratrem non sufferit? sive prospicientes astutiam atque insidias tentatoris, et scuto fidei jacula ejus ignita repellentes et extinguentes (*Ephes. vi, 16*); sive cantantes et psallentes

<sup>1</sup> Mss. omnes omisso *qui*, habent: *in iudicio; docebit, etc.*

<sup>2</sup> Sic nostri omnes Mss. et Vatic. duo. At Edl. habent, *vindicemus.*

<sup>3</sup> Mss. omnes, *cogitetis.*



in cordibus vestris Domino (*Ephes. v. 19*), vel vocibus a corde non dissonis, omnia in gloriam Dei facite (*1 Cor. x. 31*), qui operatur omnia in omnibus (*Id. xii. 6*); atque ita fervete spiritu (*Rom. xii. 11*), ut in Domino laudetur anima vestra (*Psal. xxxiii. 3*). Ipsa est enim actio recti itineris, quæ oculis semper habet ad Dominum, quoniam ipse evelet de laqueo pedes (*Psal. xxiv. 15*). Talis actio nec frangitur negotio, nec frigida est otio, nec turbulenta, nec marcida est; nec audax, nec fugax; nec præceps, nec jacens. Hæc agite, et Deus pacis erit vobiscum (*II Cor. xii. 11*).

4. Nec importunum me existimet Charitas vestra, quia vobis vel per epistolam loqui volui. Non enim hoc vos monui, quod vos non arbitrator facere; sed credidi me non parum commendari Deo a vobis, si ea quæ munere illius facitis, cum allocutionis nostræ memoria faciatis. Nam et ante jam fama, et nunc fratres qui venerunt a vobis, Eustasius<sup>1</sup> et Andreas, bonum Christi odorem de vestra sancta conversatione ad nos attulerunt. Quorum Eustasius in eam requiem præcessit, quæ nullis fluctibus sicut insula tunditur, nec Caprariam desiderat, quia nec cilicio jam quærit indui.

#### EPISTOLA XLIX<sup>o</sup> (a).

*Augustinus Honorato Donatianæ partis, ut per litteras placide reddat rationem quomodo nomen Ecclesiæ, quæ utique in toto orbe futura prædicta est in Scripturis, ad ipsos solos reciderit.*

HONORATO episcopo partis Donati, AUGUSTINUS episcopus<sup>2</sup> Ecclesiæ catholicæ.

1. Cõsiliium tuum nobis multum placuit, quod per fratrem Herodem<sup>3</sup> charissimum nobis, et in Christo laudabilem virum mandare dignatus es, ut litteris inter nos agamus, ubi nullus turbarum tumultus perturbare possit disputationem nostram, quæ cum tota lenitate et pace animi suscipienda et agenda est, sicut dicit Apostolus: *Servum autem Domini litigare non oportet, sed nitentem esse ad omnes, docibilem, patientem, in modestia corripientem diversa sentientes* (*II Tim. ii. 24, 25*). Itaque breviter insinuamus, quid a te responderi desideremus.

2. Quoniam Ecclesiam Dei, quæ catholica dicitur, sicut de illa prophetatum est, per orbem terrarum diffusam videmus, arbitramur nos non debere dubitare de tam evidentissima completionem sanctæ prophetiæ, quam Dominus etiam in Evangelio confirmavit et Apostoli, per quos eadem Ecclesia dilatata est, sicut de illa prædictum erat. Nam et in capite sacrosancti Psalterii scriptum est de Filio Dei: *Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam*

<sup>1</sup> In Edd., *Eustathius*. At in membranis scribitur constanter, *Eustasius*.

<sup>2</sup> In Edd., *episcopus partis Ecclesiæ catholicæ*. At vox partis aliat a Mss., quam vocem Ecclesiæ catholicæ non convenire, et illi ab Augustino tribui non solere observantur Verilianus et Vindingus.

<sup>3</sup> Sic ex Mss. At Edd., *Erotem*. [*Erotem*.]

<sup>4</sup> Hanc recognovimus ad a. bg. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. sh. t. vc. quatuor v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 161: quæ autem 49 erat, nunc 102. Scripta circa v. c. c. lxxv.

*terminos terræ* (*Psal. ii. 7, 8*). Et ipse Dominus Jesus Christus dicit Evangelium suum in omnibus gentibus futurum (*Matth. xxiv. 14*). Et apostolus Paulus, antequam sermo Dei in Africam pervenisset, in ipso capite Epistolæ quam scripsit ad Romanos: *Per quem accepimus, inquit, gratiam et apostolatam, ad obediendum fidei, in omnibus gentibus pro nomine ejus* (*Rom. i. 5*). Deinde ipse a Jerusalem in circumitu per totam Asiam usque in Illyricum Evangelium prædicavit, Ecclesias constituit atque fundavit; non ipse, sed gratia Dei cum eo (*1 Cor. xv. 10*), sicut ipse testatur. Quid autem evidentius apparere potest, quam cum in ejus Epistolis nomina etiam regionum vel civitatum invenimus? Ad Romanos, ad Corinthios, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Thessalonicenses, ad Colossenses scribit<sup>4</sup>. Joannes etiam scribit ad septem Ecclesias, quas commemorat in illis partibus constitutas, in quibus etiam universam Ecclesiam septenario numero intelligimus commendari, Ephesum, Smyrnam, Sardos<sup>5</sup>, Philadelphiam, Laodiciam, Pergamum, Thyatiram (*Apoc. i. 11*). Quibus omnibus Ecclesiis nos hodie communicare manifestum est, sicut manifestum est vos istis Ecclesiis non communicare.

3. Quærimus ergo ut nobis respondere non grave- ris, quam causam forte noveris, quia factum est ut Christus amitteret hæreditatem suam per orbem terrarum diffusam, et subito in solis Afris, nec ipsis omnibus remaneret. Etenim Ecclesia catholica est etiam in Africa, quia per omnes terras eam Deus esse voluit et prædixit. Pars autem vestra, quæ Donati dicitur, non est in omnibus illis locis, in quibus et Litteræ et sermo et facta apostolica cucurrerunt. Sed ne dicatis, non vocari Ecclesiam nostram catholicam, sed Macarianam, sicuti eam vos appellatis; nosse debes, quod facillime potest, in illis omnibus partibus, unde istas terras Evangelium Christi perdidit, nec nomen Donati sciri, nec nomen Macarii. Vestra autem quia Donati pars dicitur, nec vos negare potestis, et omnibus notum est ubicumque est vestra communio. Dignare ergo rescribere nobis, ut sciamus quomodo fieri possit ut Ecclesiam suam Christus de toto orbe perdidit, et in vobis solis habere cœperit: vestrum enim est hæc ostendere; nam nobis sufficit ad causam nostram quod compleri prophetiam et Scripturas sanctas per orbem terrarum videmus. Hoc autem ego Augustinus dictavi, quia olim volo loqui inde tecum. Videtur enim mihi, vel propter ipsam vicinitatem, posse nos per litteras de hac re colloqui sine aliquo tumultu, adjuvante Deo, quantum ipsa necessitas postulat.

#### EPISTOLA L<sup>o</sup> (a).

*Augustinus Suffectanis expostulans de LX Christianorum nece, pollicensque suum illis reddendum Herculem.*

Auctoribus ac principibus vel senioribus Coloniae Suffectanæ, AUGUSTINUS episcopus.

Immanitatis vestræ famosissimum scelus, et inopi-

<sup>1</sup> Mss., *scripta*. Non male, si mutetur nostra interpunctio.

<sup>2</sup> Lov., *Sardes*. Alii Cdd., *Sardos*.

<sup>3</sup> Non reperta est nisi in Vaticano exemplari.

(a) Alias 267: quæ autem 30, at, nunc 105. Scripta forte an. 399.

nata crudelitas terram contigit, et percussit cælum, et in plateis ac delubris vestris eluceat sanguis, et resonet homicidium. Apud vos Romanæ sepultæ sunt leges, iudiciorum rectorum calcatus est terror. Imperatorum certe nulla veneratio nec timor. Apud vos LX numero fratrum innocens effusus est sanguis (a), et si quis plures occidit, functus est laudibus, et in vestram curiam tenuit principatum. Age, nunc principalem veniamus ad causam. Si Herculem vestrum dixeritis, porro reddemus: adsunt metalla, saxa nec desunt; accedunt marmorum genera, suppetit artificum copia. Cæterum deus vester cum diligentia sculpsit, tornatur et ornatur. Addimus et rubricam quæ pingit ruborem, quo possint vota vestra sacra sonare. Nam si vestrum Herculem dixeritis, collatis singulis nummis ab artifice vestro vobis enimis deum. Reddite igitur animas, quas manus vestra contorsit, et sicuti a nobis vester Hercules redhibetur, sic etiam a vobis tantorum animæ reddantur.

EPISTOLA LI \* (b).

*Augustinus Crispinum Calamensem Donatianæ partis episcopi (c) arguet propositis breviter aliquod argumentis, ad ea si potest respondeat per litteras.*

1. Quia humilitatem nostram vestri reprehendunt, ideo sic epistolam prænotavi; quod in tuam contumeliam fecisse videar, si non ita mihi abs te ut rescribatur exspecto. De Carthaginensi promissione tua vel nostra instantia, quid multa commemorem? Quomodolibet ea gesserimus, transierint, ne quod restat impediatur. Nunc excusatio, nisi fallor, nulla est adjuvante Domino; ambo in Numidia sumus, et nobis loca terrarum invicem propinquamus. Rumor ad me detulit, adhuc te velle mecum disputando experiri de questione, quæ nostram dirimit communionem. Vide quam breviter omnes auferantur ambages, ad hanc epistolam responde, si placet, et fortasse sufficet, non solum nobis, sed et eis qui nos audire desiderant; aut si non sufficet, scripta atque rescripta, donec sufficiant, repetantur. Quid enim nobis commodius poterit exhibere urbium, quas incolimus, tanta vicinitas? Ego enim statui nihil de hac re agere vobiscum, nisi per litteras, vel ne cui nostrum de memoria, quod dicitur elabatur, vel ne fraudentur talium studiosi, qui forte interesse non possunt. Soletis de præteritis rebus gestis, quæ vultis, falsa jactare, forte non mentendi studio, sed errore. Proinde, si placet, de præsentibus illa metiamur. Procul dubio te non fugit prioris populi temporibus et idololatriæ sacrilegium sui se commissum, et a rege contemptore librum propheticum incensum (*Jerem. xxvi, 23*); quo utroque crimine schismatis malum non puniretur atrocius, nisi

\* Castigata est ad a. hg. hl. c. ec. ff. g. gv. n. r. s. sh. vc. duos t. quatuor v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Horum martyrum celebratur memoria in Martyrolog. Rom. ad diem 30 aug.

(b) Alias 172: quæ autem 51 erat, nunc 154. Scripta an. 399 aut 400.

(c) De Crispino quædam in epist. 105, n. 4, et in lib. 3 cont. Cresconium, c. 46, n. 50 et seq., necnon apud Possidium, c. 12.

gravius penderetur. Profecto enim recordaris quemadmodum schismatis auctores vivos delibens terra sorbuerit, et eos qui consenserant, cælo irruens ignis absumpsit (*Num. xvi, 31-35*). Sic nec fabricatum et adoratum idolum, nec sacer Liber exustus meruit vindicari.

2. Cur ergo, qui soletis nobis objicere, non solum in nostris non probata, sed potius in vestris probata crimina eorum qui formidine persecutionis impulsus dominicos libros concremandos ignibus tradiderunt, vos eos quos pro scelere schismatis, *plenarii concilii vestri (a) veridico*, sicut ibi scriptum est, ore damnastis, in eodem ipso episcopatu recepistis in quo damnastis; Felicianum dico Mustitanum, et Prætextatum Assuritanum? Neque enim, sicut ignorantibus dicitis, ex eo numero fuerunt isti, quibus vestrum concilium diem prorogaverat et præfixerat, intra quem nisi ad vestram communionem remeavissent, eadem sententia tenerentur; sed de illo numero isti fuerunt, quos eo die sine dilatione damnastis, quo illis dilationem dedistis. Probabo, si negaveris: concilium vestrum loquitur; proconsularia Gesta habemus in manibus, quibus id non seniel allegastis. Aliam ergo defensionem para, si potes, ne dum negas quod convincam, moras faciamus. Felicianus igitur et Prætextatus si innocentes erant, quare sic damnati sunt? Si scelerati, quare sic recepti sunt? Si probaveris innocentes, cur non credamus a multo paucioribus majoribus vestris falso crimine traditionis innocentes potuisse damnari, si a trecentis decem successoribus eorum, ubi etiam pro magno scriptum est, *plenarii concilii ore veridico*, in falso crimine schismatis innocentes damnari potuerunt? Si autem probaveris recte fuisse damnatos, quæ restat defensio cur in eodem episcopatu recepti sint, nisi ut exaggerans utilitatem salubritatemque pacis, ostendis etiam ista pro unitatis vinculo toleranda? Quod utinam non oris, sed cordis viribus ageres! profecto perspiceres quam nullis calumniis per orbem terrarum esset violanda pax Christi, si licet in Africa etiam in sacrilego schismate damnatos, in eodem ipso episcopatu recipi pro pace Donati.

3. Item soletis nobis objicere quod vos per potestates terrenas persequamur. Qua in re non disputo, vel quid vos pro immanitate tanti sacrilegii mereamini, vel quantum nos christiana temperet mansuetudo; illud dico: si hoc crimen est, cur eosdem Maximianistas per iudices ab eis imperatoribus missos, quos per Evangelium genuit nostra communio, graviter insectati, de basilicis quas tenebant, in quibus eos invenit ipsa conscissio, et controversiarum strepitu et

(a) Bagaitanum concilium iudicat, a 510 episcopis adversus Maximianenses habitum; de quo jam supra in not. ad epist. 45. Cujus concilii sententia cum damnati fuissent præter alios Felicianus et Prætextatus, ambo ex duodenario illo numero episcoporum qui Maximianum ordinarant, effici non potuit unquam ut seditibus suis pellerentur, quamvis id, nota etiam contra eos lite apud duos vel tres Proconsules (quorum hic dicuntur « proconsularia Gesta » haberi), agere couati sint ipsorum adversarii: qui demum ipsos, rogato licet jam in Prætextati locum ordinato, in suis honoribus receperunt, ex lib. 1 cont. Gaudentium, c. 39, n. 54, et aliis locis; cogente nimirum Optato Gildoniano, ut dicitur in epist. 55, n. 6.

jussionum potentatu et auxiliorum impetu perturbatis? In qua conflictatione quæ passi sint per loca singula, recentia rerum vestigia contestantur; quæ jussa sint chartæ indicant, quæ facta sint terræ clamant, in quibus etiam Optati (a) illius tribuni vestri sancta memoria prædicatur.

4. Item dicere soletis quod nos Christi baptismum non habeamus, et præter vestram comunionem nusquam sit. Possem hinc uberius aliquanto disserere. Sed contra vos jam nihil opus est, qui cum Feliciano et Prætextato etiam Maximianistarum baptismum recepistis. Quotquot enim baptizaverunt quando Maximiano communicabant, cum etiam ipsos nominatim, id est Felicianum et Prætextatum de basilicis eorum, sicut gesta testantur, diuturno conflictu judiciorum expellere conarentur; quotquot ergo eo tempore baptizaverunt, nunc secum et vobiscum habent, non solum per ægritudinum pericula, sed etiam per solemnitates Paschales in tot ecclesiis ad suas civitates pertinentibus, et in ipsis tam magnis civitatibus foris in scelere schismatis baptizatos, quorum nulli Baptisma repetitum est. Atque utinam probare possetis, eos quos foris in scelere schismatis Felicianus et Prætextatus tanquam inaniter baptizaverant, ab eis receptis intus quasi utiliter denuo baptizatos. Si enim rursus baptizandi erant isti, rursus ordinandi erant illi. Amiserant enim episcopatum recedentes a vobis, si extra comunionem vestram baptizare non poterant. Nam si discedentes episcopatum non amiserant, baptizare utique poterant. Si autem amiserant, ergo ut eis quod amiserant redderetur, redeuntes ordinari debebant. Sed noli timere: sicut certum est cum eodem illos episcopatu cum quo exierant remeasse, ita certum est omnes quos in Maximiani schismate baptizarunt, sine ulla Baptismi repetitione secum vestræ comunioni reconciliasse.

5. Quibus igitur sufficimus lacrymis plangere recipi baptismum Maximianistarum, et exsufflari Baptismum orbis terrarum? Sive auditos sive inauditos, sive juste sive injuste damnastis Felicianum, damnastis Prætextatum; dic mihi: quem Corinthiorum episcopum audivit, aut damnavit aliquis vestrum? quem Galatarum, quem Ephesiorum, quem Colossensium, Philippensium, Thessalonicensium, cæterarumque omnium civitatum, de quibus dictum est: *Adorabunt in conspectu ejus universæ patris gentium?* (Psal. xxi, 28.) Ergo istorum baptismus acceptatur, et illorum exsufflatur; qui nec istorum est nec illorum, sed illius de quo dictum est: *Hic est qui baptizat* (Joan. i, 33). Sed non hinc ago; ad illa quæ præsto sunt, advertite, ea quæ oculos etiam cæcos feriunt, intueri: damnati habent baptismum; et inauditum non habent! Nominatim in scelere schismatis expressi et ejecti habent; et ignoti, longe peregrini, nunquam accusati, nunquam judicati non habent! Qui de præcisa parte Africæ rursus præcisati sunt, habent; et unde ipsum Evangelium in Africam venit non habent! Quid pluribus onero?

(a) Thamugadensis episcopi e Donatistarum schismate, magnis vastatoris Africæ.

ad ista responde. Attende sacrilegium schismatis vestro concilio Maximianistis exaggeratum; attende persecutiones per judicarias potestates, quas eis irrogastis; attende baptismum eorum, quem cum eis quos damnastis recepistis; et responde, si potes, utrum habeatis aliquid unde injiciatis nebulas imperitis, cur ab orbe terrarum longe majore scelere schismatis separemini, quam quod in Maximianistis vos damnasse gloriamini. Pax Christi vincat in corde tuo. ΕΤΤΥΧΩΣ<sup>1</sup>.

#### EPISTOLA LII \* (a).

*Augustinus Severino consanguineo suo donatistæ, ut deserat schisma scelestum et impudens.*

Domino multum desiderabili et valde charissimo fratri SEVERINO, AUGUSTINUS.

1. Litteras Fratritatis tuæ etsi valde sero, etsi præter quod speraveram, tamen letus accepi, maximeque ampliori gaudio perfusus sum, cum cognovissem hominem vestrum hac ipsa sola causa venisse Hipponem, ut ad me litteras tuæ Fratritatis offerret. Cogitavi enim non sine causa hoc exortum esse in animo tuo ut recoleres consanguinitatem nostram; nisi quia fortasse perspicias, sicut novi non leve pondus prudentiæ tuæ, quam sit dolendum, ut qui secundum carnem fratres sumus, in Christi corpore non una societate vivamus, præsertim quia facile tibi est attendere et videre civitatem super montem constitutam, de qua Dominus ait in Evangelio quod abscondi non possit (Matth. 5, 14). Ipsa est enim Ecclesia catholica; unde *καθολική* græce appellatur, quod per totum orbem terrarum diffunditur. Incognoscere nulli licet; ideo secundum verbum Domini nostri Jesu Christi, abscondi non potest.

2. Pars autem Donati in solis Afris calumniatur orbi terrarum, et non considerat ea sterilitate, qua fructus pacis et charitatis noluit afferre, ab illa radice Orientalium Ecclesiarum se esse præcisam, unde Evangelium in Africam venit: unde terra si eis afferatur, adorant; fidelis autem si inde veniat, exsufflant et rebaptizant. Hoc enim etiam prædixit Filius Dei, qui veritas est, se esse vitem, suos autem filios esse sarmenta, et Patrem suum agricolam: *Sarmentum*, inquit, *quod in me non dat fructum, Pater meus tollet illud; sarmentum autem quod in me dat fructum, purgat illud, ut majorem fructum afferat* (Joan. xv, 1, 2). Non ergo mirum est, si de illa vite quæ crevit et omnes terras implevit, præcisati sunt illi qui fructum charitatis afferre noluerunt.

3. Qui si vera crimina objecissent collegis suis, majores eorum quando schisma fecerunt, ipsi obtinuisent causam suam apud Ecclesiam transmarinam, unde ad istas partes christianæ fidei manavit auctoritas, ut illi essent foris quibus eadem crimina objicio-

<sup>1</sup> In epistolæ fine apposuimus ex Mss. *cutuchòs*, quæ vox deest in Edd.

<sup>2</sup> Collata cum a. b. g. h. i. j. k. l. m. n. o. p. q. r. s. t. v. duobus t. quatuor v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 170: quæ autem 52 erat, nunc 155. Scrip̄ta forte circa idem tempus.

bant. Nunc autem cum illi inveniantur intus communicare Ecclesiis apostolicis, quarum nomina in Libris sanctis habent et recitant, isti autem foris positi et ab illa communione separati sint, quis non intelligat eos habuisse causam bonam, qui eam apud medios iudices obtinere potuerunt? Aut si causam bonam habebant, et eam transmarinis Ecclesiis probare non poterunt, quid illos læsit orbis terrarum, ubi episcopi collegas suos, qui apud eos objectis criminibus convicti non erant, temere damnare non possent? Itaque innocentes rebaptizantur, et Christus in innocentibus exsufflatur. Si autem iidem Donatistæ Afrorum collegarum suorum vera crimina noverant, et neglexerunt ea demonstrare et probare transmarinis Ecclesiis, ipsi se ab unitate Christi sceleratissimo schismate præciderunt, non habent quod excusent, et vos nostis; maxime quia tam multi scelerati apud eos emeruerunt, et toleraverunt illos per tot annos, ne partem Donati conscinderent, et non dubitaverunt illo tempore falsas suspiciones suas objicientes, pacem Christi unitatemque disruptere, et vos videtis.

4. Sed nescio quæ carnalis consuetudo, frater Severine, ibi vos tenet; et olim doleo, olim gemo, maxime prudentiam tuam cogitans, et olim te videre desidero, ut de hac re tecum loquerer. Quid enim prodest vel salus vel consanguinitas temporalis, si æternam Christi hereditatem salutemque perpetuam in nostra cognatione contemnimus? Hæc me interim scripsisse suffecerit, quæ duris cordibus valde pauca sunt et prope nulla; animo autem tuo quem bene novi, valde multa sunt et valde magna. Non enim mea sunt, qui nihil sum, nisi quod exspecto misericordiam Dei; sed ipsius Dei omnipotentis, quem quisquis in hoc seculo contempserit patrem, inveniet in futuro iudicem.

#### EPISTOLA LIII\* (a).

*Confutatur epistola presbyteri cujusdam donatistæ qui Generosum catholicum Constantinensem seducere moliebatur, simulans ab angelo se monitum ut ipsum ad Donatistarum partes adduceret.*

Dilectissimo et honorabili fratri GENEROSO, FORTUNATUS, ALYPIUS ET AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Quoniam nobis notam esse voluisti epistolam quam ad te Donatistarum presbyter dedit, quanquam eam tu quoque catholico animo deriseris: tamen ut ei potius si non desperate desipit, consulas, hæc ad eum rescripta petimus perferas. Ille enim ordinem Christianitatis civitatis vestræ tibi ut insinua- ret, jussisse sibi angelum scripsit, cum tu teneas Christianitatem, non civitatis tuæ tantum, nec tantum Africæ vel Afrorum, sed totius orbis terræ, quæ annuntiata est et annuntiat omnibus gentibus. Unde illis parum est, quod præcisos esse non pudet, nec sibi subveniunt, ut cum possunt, redeant ad radicem, nisi etiam secum alios præciderent, et sicut ligna arida

in ignem destinare conentur. Quapropter si tibi ipsi angelus astitisset, quem sibi ille propter te astitisse, quantum arbitramur, astuta vanitate confingit, et hæc ipsa tibi dixisset, quæ iste mandato illius tibi se insinuare dicit, oporteret te apostolicæ sententiæ memorem fieri, qui ait: *Licet si nos, aut angelus de cælo vobis evangelizaverit, præter id quod evangelizavimus vobis, anathema sit (Gal. 1, 8)*. Evangelizatum est enim tibi per vocem ipsius Domini Jesu Christi, quod omnibus gentibus annuntiabitur Evangelium ejus, et tunc finis erit (*Math. xxiv, 14*). Evangelizatum tibi est per propheticas et apostolicas Litteras, quod Abrahæ dictæ sunt promissiones et semipi ejus quod est Christus (*Gal. iii, 16*), cum ei diceret Deus: *In semine tuo benedicentur omnes gentes (Gen. xii, 3)*. Has ergo promissiones tenenti, si tibi angelus de cælo diceret, Dimitte Christianitatem orbis terræ, et tene partem Donati, cujus ordo tibi exponitur in epistola episcopi tuæ civitatis, anathema esse deberet; quia te a toto præciderent, et in partem contrudere conaretur, et alienare a promissis Dei.

2. Si enim ordo episcoporum sibi succedentium considerandus est, quanto certius et vere salubriter ab ipso Petro numeramus, cui totius Ecclesiæ figuram gerenti Dominus ait: *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferorum non vincunt eam (Math. xvi, 18)*. Petro enim successit Linus; Lino, Clemens<sup>1</sup>; Clementi, Anacleto; Anacleto, Evaristo; Evaristo, Alexander; Alexandro, Sixtus; Sixto, Telesphorus; Telesphoro, Iginus; Iginus, Anicetus; Aniceto, Pius; Pio, Soter; Soteri, Eleutherius; Eleutherio, Victor; Victori, Zephyrinus; Zephyrino, Calixtus; Calixto, Urbanus; Urbano, Pontianus; Pontiano, Antherus; Anthero, Fabianus; Fabiano, Cornelius; Cornelio, Lucius; Lucio, Stephanus; Stephano, Xystus; Xysto, Dionysius; Dionysio, Felix; Felici, Eutychianus; Eutychiano, Gaius; Gaius, Marcellinus; Marcellino, Marcellus; Marcello, Eusebius; Eusebio, Miltiades; Miltiadi, Sylvester; Sylvestro, Marcus; Marco, Julius; Julio, Liberius; Liberio, Damasus; Damaso, Siricius; Siricio, Anastasius. In hoc ordine successionis nullus donatista episcopus invenitur. Sed ex transverso ex Africa ordinatum miserunt, qui paucis præsidens Afris in urbe Roma Montensium vel Cutzupitarum vocabulum propagavit (a).

<sup>1</sup> Lov., partes. Alii Edd., partem. At Mss., partis. Su, ple, Christianitatem.

<sup>2</sup> In uno e vatic. Cdd., rino cletus, cletus Clemens, cui ceteri Mss. refragantur. I aulo post pro. nacleus, habetur in plerisque Mss. nencletus. Deinde Alexander non post Evaristum, ut in Edd. et a; ud Optat. in lib. 2; sed post Soterem, sublato prorsus Eleutherii nomine, sic recensetur in duodecim Mss. in quibus sunt vaticani quatuor, Soteri Alexander, Alexandro Victor. Denique in iisdem Cdd. desideratur infra Marcellinus.

(a) Hanc appellationem sortiti sunt Donatistæ, ex eo quod ecclesiam Romæ primam in monte habere cœperint, juxta Hieronymum in Chron. ad an. 360, sive, uti Optatus in lib. 2 refert, a spelunca, quam illic extra civitatem gradibus sepebant, ubi celebrabant conventicula sua: quæ haud dubie spelunca in editiore loco adiacebat. Hinc forte profectum etiam nomen Cutzupitarum, quod quidem sic legitur in plerisque Mss. At in editis sublato t, Cutzupitarum, et in duobus vatican. Mss. Cutrupitarum. An vero legendum hic ruzupitarum, seu ruzupitarum, ut in lib. de Unitate

\* Collata cum a. hg. hl. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. sd. t. vc. quatuor v. Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Alias 165: quæ autem 53 erat, nunc 152. scripta circa an. 400.

3. In illum autem ordinem episcoporum qui ducitur ab ipso Petro usque ad Anastasium, qui nunc eandem cathedram sedet, etiamsi quisquam traditor per illa tempora subrepsisset, nihil præjudicaret Ecclesie et innocentibus christianis, quibus Dominus providens, ait de præpositis malis: *Quæ dicunt, facite; quæ autem faciunt, facere nolite: dicunt enim, et non faciunt* (Matth. xxiii, 3). Ut certa sit spes fidelis<sup>1</sup>, que non in homine, sed in Domino collocata, nunquam tempestate sacrilegi schismatis dissipetur; sicut isti dissipati sunt, qui legunt in codicibus sanctis Ecclesiis quibus Apostoli scripserunt, et nullum in eis habent episcopum. Quid autem perversius et insanius, quam lectoribus easdem Epistolas legentibus dicere, Pax tecum, et ab earum Ecclesiarum pace separari, quibus ipse Epistolæ scriptæ sunt?

CAPUT II. — 4. Tamen ne sibi etiam de Constantiensi, hoc est civitatis vestræ episcoporum ordine blandiatur, recita illi Gesta apud Munatium Felicem Flaminem perpetuum curatorem<sup>2</sup> tunc ejusdem civitatis vestræ, Diocletiano octavum, et Maximiano septimum consulibus, undecimo calendis junias, quibus liquido constitit ita Paulum episcopum tradidisse, ut Sylvanus tunc ejus subdiaconus fuerit, et cum illo tradiderit proferens instrumenta dominica, etiam quæ diligenter fuerant occultata, capitulatam argenteam, et lucernam argenteam, ita ut ei diceret Victor quidam: Mortuus fueras, si non illas invenisses. Hunc iste Sylvanum, manifestissimum traditorem, pro magno commemorat in epistola quam tibi scribit<sup>3</sup>, a Secundo Tigitiano primæ sedis episcopo episcopum tunc ordinatum. Quiescat ergo superba eorum lingua, et cognoscat crimina sua, ne delirans loquatur aliena. Recita illi etiam, si voluerit, Gesta ecclesiastica ejusdem Secundi Tigitiani in domo Urbani Donati<sup>4</sup> habita, ubi confessos traditores judici Deo dimisit, Donatum Masculianum, Marinum ab Aquis Tibilitanis, Donatum Calamensem, cum quibus confessis traditoribus memoratum traditorem Silvanum eis ordinavit episcopum. Recita illi Gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nunidianus quidam diaconus iratus Silvano, quod ab eo fuerit excommunicatus, hæc omnia iudicis prodidit, quæ certis documentis et responsionibus testium, et recitatione Gestorum et multarum epistolarum, luce clarius constiterunt.

<sup>1</sup> Sic Bad. Am. Er. et Vss. At Lov. habet, *fidelibus*.

<sup>2</sup> Sic restituimus ad Gestorum exemplum relatum in lib. 3 cont. Crescon., c. 23. Nempe hic in Edd. legebatur, *Nunacium Felicem Flavianum procuratorem*; et in plerisque Mss. *Munatium, sive Munatium Felicem Flavianum per procuratorem*: error profectus ex notis F. PP. Gesta illa confecta fuerunt anno 303.

<sup>3</sup> Edl.: *Quem iste Sylvanus... in epistola qua scribit, etc.* Castigavimus ope Mss. ex quibus liquet pronomen, *iste*, referri ad presbyterum cuius hic epistola refertur.

<sup>4</sup> Apud Optatum in lib. 4, habetur: *in domo Urbani Carisi, quia, ut ait, basilicæ necdum fuerant restitutæ.*

Eccle., c. 3, an *scotolopitarum*, deducta voce a *scotos, tenebræ, et topus, locus*, quo pacto V. C. Joannes Bapt. Coteleirius legi vult apud Isidor. in Orig., lib. 8, qui in editis et in veteri codice Corbeicensi habet *Colopitas*, et in alio Corb. Ms. *Contopitas*? An denique castigandus hic locus ex Hieronymo adversus Luciferian., ubi editi aliqui, *Campitas*, alii *Computes*, haud facile dixerimus.

5. Multa sunt alia quæ illi recites, si non contentiose agere, sed prudenter audire voluerit: preces Donatistarum ad Constantinum, ut propter ipsam causam inter Afros episcopos dirimendam iudices ex Gallia episcopos mitteret. Litteras etiam ejusdem imperatoris, ubi episcopos misit ad urbem Romam Gesta quoque in urbe Roma, ubi ab episcopis quos ille miserat, causa cognita atque discussa est. Itemque alias litteras, ubi declarat memoratus imperator eos apud se de collegarum suorum iudicio, id est episcoporum quos ad urbem Romam miserat, fuisse conquestos; ubi etiam alios episcopos voluit apud Arelatum iudicare; ubi isti et ab ipsorum iudicio ad eundem Imperatorem appellaverunt; ubi postremo causam inter partes ipse cognovit; ubi eos vehementissime detestatur innocentia Cæciliani fuisse superatos. Quæ si voluerit, audiet, et tacebit, et desinet insidiari veritati.

CAPUT III. — 6. Quanquam nos non tam de istis documentis præsumamus, quam de Scripturis sanctis, ubi hæreditas Christi usque ad terminos terre promissa est in omnibus gentibus: unde isti nefario schismate separati, jactant crimina in paleam messis dominicæ; quæ necesse est usque ad finem permixta toleretur, donec ultimo iudicio tota area ventiletur. Unde manifestum est ista crimina seu vera seu falsa non pertinere ad frumenta dominica, quæ per totum agrum, id est istum mundum usque in finem seculi oportet crescere, sicut non falsus angelus in hujus errore, sed Dominus in Evangelio loquitur (Matth. xm, 30). Ideoque in christianos innocentes, qui per totum orbem malis christianis tanquam paleæ suæ vel zizaniis permixti sunt, multa falsa crimina et vana jactantibus his miseris Donatistis merito Deus reddidit, ut Maximianistas apud Carthaginem schismaticos suos Primiani damnatores, extra Primianum baptizatores, post Primianum rebaptizatores universali concilio suo damnarent: ut ex eorum numero post non parvum tempus quosdam in honoribus episcopatus sui, Felicianum Mustitanum et Prætextatum Assuritanum cogente Optato Gildoniano (a) susciperent, cum omnibus quos damnati extra baptizaverant. Quod si ab eis, quos ore proprio tanquam sceleratos et sacrilegos damnaverunt, et quos illis primis schismaticis, quos vivos terra obruit (Num. xvi, 31-33), compararunt, non maculantur, cum eis rursus in honore suo receptis communicant; evigilent aliquando, cogitent quanta cæcitate et quanta insaniam dicant orbem terrarum ignotis Afrorum criminibus esse maculatum, et hæreditatem Christi, quæ promissa exhibita est in omnibus gentibus, peccatis Afrorum per contagionem communicationis fuisse dele-

(a) Optatus, cui Gildoniano cognomen, ex eo quod cum Gellone comite tyrannidem in Africa exerceret, episcopus fuit donatista Gaudentii Thamugadensis decessor ex lib. 1 cont. Gaudent., c. 38, n. 52, unde Augustinus in lib. 2 adversus epist. Parmen., c. 2, n. 4, Donatistis exprobrat: « Optatum Gildonianum decennalem totius Africæ gemitum (scilicet ab an. 388 ad 398, quo de satellitio Gildonis accusatus, in carcere extinctus est, ex lib. 2 cont. lit. Petil., c. 92, n. 209) tanquam sacerdotem atque collegam honorantes, in communione tenuerunt. »

tam, quando se nolunt delectos et maculatos videri, dum eis communicant, quorum crimina cognita iudicantur.

7. Quapropter cum Paulus apostolus iterum dicat quia ipse satanas transfiguratur se in angelum lucis, unde non esse mirum si ministri ejus transfigurant se sicut ministros justitiæ (II Cor. xi, 13-14); si vere iste aliquem angelum vidit erroris nuntium, et de unitate catholica Christianos separare cupientem, ipse passus est angelum satanæ transfigurantem se velut angelum lucis. Si autem meuitur, et nihil tale vidit, ipse est minister satanæ, transfigurans se velut ministrum justitiæ. Et tamen ista omnia considerans, si nimium perversus et pertinax esse noluerit, poterit ab omni vel aliena vel sua seductione liberari. Nos enim per occasionem tuam sine aliquo odio convenimus, hoc circa eum servantes quod Apostolus dicit: *Servum autem Domini litigare non oportet, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, in modestia corripientem diversa sentientes; ne forte det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, et respiciant de diaboli laqueis, captivati ab ipso in ipsius voluntatem* (II Tim. ii, 24-26). Si ergo aliquid asperse diximus, non ad amaritudinem dissensionis, sed ad correctionem dilectionis valere cognoscat. Incolumis vivas in Christo, dilectissime et honorabilis frater.

#### DE DUABUS EPISTOLIS PROXIME SEQUENTIBUS.

(LIB. II RETRACT. CAP. XX.)

*Libri duo quorum est titulus « Ad inquisitiones Januarii, » multa de Sacramentis continent disputata, sive quæ universaliter, sive quæ partiliter, id est non peræque in omnibus locis observat Ecclesia, nec tamen commemorari omnia potuerunt, sed satis ad inquisita responsum est: quorum librorum prior, epistola est, habet quippe in capite quis ad quem scribat; sed ideo inter libros annumeratur hoc a us, quoniam sequens qui nomina nostra non habet, multo est prolixior, et in eo multo plura tractantur. In primo igitur quod de manna dicit, « quia unicuique secundum propriam voluntatem in ore sapiebat, » non mihi occurrit unde possit probari, nisi ex libro Sapientiæ (Sap. xvi, 21), quem Judæi non recipiunt in auctoritatem canonicam; quod tamen fidelibus potuit provenire, non illis adversus Deum murmuratoribus, qui profecto alias escas non desiderarent, si hoc eis saperet manna quod vellent. Hoc opus sic incipit: « Ad ea quæ me interrogasti. »*

#### AD INQUISITIONES JANUARI

LIBER PRIMUS,  
SEU

#### EPISTOLA LIV \* (a).

*Augustinus Januario respondet, docens quid agendum sit in iis in quibus regionum aut Ecclesiarum consuetudines variant, et in quibus consentiunt; puta de Sacramentis, festis diebus, jejuniis et Eucharistia.*

\* Iis emendandis adhibiti sunt bl. hn. cc. cl. f. j. r. vv. duo sb. duo t. tres vc. tres v. Am. Fad. Er. Lov.

(a) Alias, 118; quæ autem 54 erat, nunc 153. Scripta circa an. 400.

Dilectissimo filio JANUARIO <sup>1</sup>, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Ad ea quæ me interrogasti, mallem prius nosse quid interrogatus ipse responderes: ita enim vel approbando vel emendando responsiones tuas multo brevius possem respondere, et te facillime aut confirmare, aut corrigere <sup>2</sup>. Hoc quidem, ut dixi, mallem. Sed tamen ut nunc responderem, malui longiorem facere sermonem, quam dilationem. Primo itaque tenere te volo, quod est hujus disputationis caput, Dominum nostrum Jesum Christum, sicut ipse in Evangelio loquitur, leni jugo suo nos subdidisse et sarcinæ levi (Matth. xi, 30): unde Sacramentis numero paucissimis, observatione facillimis, significatione præstantissimis, societatem novi populi colligavit, sicuti est Baptismus Trinitatis nomine consecratus, communicatio corporis et sanguinis ipsius, et si quid aliud in Scripturis canonicis commendatur, exceptis iis quæ servitute populi veteris pro congruentia cordis illorum et prophetici temporis onerabant, quæ et in quinque libris Moysi leguntur. Illa autem quæ non scripta, sed tradita custodimus, quæ quidem toto terrarum orbe servantur, datur intelligi vel ab ipsis Apostolis, vel plenariis conciliis, quorum est in Ecclesia saluberrima auctoritas, commendata atque statuta retineri, sicuti quod Domini passio et resurrectio et ascensio in cælum, et adventus de cælo Spiritus sancti, anniversaria solemnitate celebrantur, et si quid aliud tale occurrit quod servatur ab universa, quacumque se diffundit, Ecclesia.

CAPUT II. — 2. Alia vero quæ per loca terrarum regionesque variantur, sicuti est quod alii jejunt sabbato, alii non; alii quotidie communicant corpori et sanguini Domini, alii certis diebus accipiunt; alii nullus dies prætermittitur, quo non offeratur, alii sabbato tantum et dominico, alii tantum dominico: et si quid aliud hujusmodi animadverti potest, totum hoc genus rerum liberas habet observationes; nec disciplina ulla est in his melior gravi prudentique christiano, quam ut eo modo agat quo agere viderit Ecclesiam ad quam forte devenerit. Quod enim neque contra fidem, neque contra bonos mores esse convincitur <sup>3</sup>, indifferenter est habendum, et propter eorum inter quos vivitur societatem servandum est.

3. Credo te aliquando ex me audisse, sed tamen etiam nunc commemoro. Mater mea Mediolanum me consecuta, invenit Ecclesiam sabbato non jejuntantem; cœperat perturbari et fluctare quid ageret: cum ego talia non curabam, sed propter ipsam consului de hac re beatissimæ memoriæ virum Ambrosium; respondit mihi nihil se docere me posse, nisi quod ipse faceret, quia si melius nosset, id potius observaret. Cumque ego putassem, nulla reddita ratione, auctoritate sola sua nos voluisse admonere no-

<sup>1</sup> In Ms. Floriacensi inscribitur, *ad Januarium Notarium*. Cui suffragatur unus e Forlonicis Mss.

<sup>2</sup> Aliquot Mss., *responderis*; et paulo post, *confirmarem aut corrigerem*.

<sup>3</sup> Sic Mss. plerique. At Edd., *contra bonos mores injungitur*.

sabbato jejunaremus, subsecutus est, et ait mihi: Cum Romam venio, jejuno sabbato; cum hic sum, non jejunō. Sic etiam tu, ad quam forte Ecclesiam veneris, ejus morem serva, si cuiquam non vis esse scandalo, nec quemquam tibi. Hoc cum matri renuntiasset, libenter amplexa est. Ego vero de hac sententia etiam atque etiam cogitavi, ita semper habui, tanquam eam cœlesti oraculo acceperim. Sensi enim sæpe dolens et gemens multas infirmorum perturbationes fieri, per quorundam fratrum contentiosam obstinationem, vel superstitiosam timiditatem, qui in rebus hujusmodi, quæ neque Scripturæ sanctæ auctoritate, neque universalis Ecclesiæ traditione, neque vitæ corrigendæ utilitate, ad certum possunt terminum pervenire (tantum quia subest qualiscumque ratiocinatio cogitantis, aut quia in sua patria sic ipse consuevit, aut qui alibi vidit, peregrinatione sua quo remotiorem a suis, eo doctiorem se factum putans<sup>1</sup>); tam litigiosas excitant quæstiones, ut nisi quod ipsi faciunt, nihil rectum existiment.

CAPUT III.—4. Dixerit aliquis non quotidie accipiendam Eucharistiam: quæsieris quare. Quoniam, inquit, eligendi sunt dies quibus purius homo continentiusque vivit<sup>2</sup>, quo ad tantum Sacramentum dignus accedat: *Qui enim manducaverit indigne, iudicium sibi manducat et bibit* (I Cor. xi, 29). Alius contra: Imo, inquit, si tanta est plaga peccati atque impetus morbi, ut medicamenta talia differenda sint, auctoritate antistitis debet quisque ab altario removeri ad agendam pœnitentiam, et eadem auctoritate reconciliari. Hoc est enim indigne accipere, si eo tempore accipiat quo debet agere pœnitentiam; non ut arbitrio suo, cum libet, vel auferat se communioni vel reddat. Cæterum peccata si tanta non sunt, ut excommunicandus quisque<sup>3</sup> iudicetur, non se debet a quotidiana medicina Domini corporis separare. Rectius inter eos fortasse quispiam dirimit litem, qui monet ut præcipue in Christi pace permaneant: faciat autem unusquisque quod secundum fidem suam pie credit esse faciendum. Neuter enim eorum exhonorat corpus et sanguinem Domini, sed saluberrimum Sacramentum certatim honorare contendunt. Neque enim litigaverunt inter se, aut quisquam eorum se alteri præposuit, Zachæus et ille Centurio, cum alter eorum gaudens in domum susceperit Dominum (Luc. xix, 6), alter dixerit, *Non sum dignus ut intres sub tectum meum* (Matth. viii, 8): ambo Salvatorem honorificantes diverso et quasi contrario modo; ambo peccatis miseri, ambo misericordiam consecuti. Valet etiam ad hanc similitudinem quod in primo populo unicuique manna secundum propriam voluntatem in ore sapiebat (a), sic unusquisque in corde christiani Sacramentum illud, quo subjugatus est mun-

dus<sup>1</sup>. Nam et ille honorando non audet quotidie sumere, et ille honorando non audet ullo die præmittere. Contemptum solum non vult cibus iste, sicut nec manna fastidium. Inde enim et Apostolus indigne dicit acceptum ab eis, qui hoc non discernabant a cæteris cibis veneratione singulariter debita: continuo quippe cum dixisset, *Judicium sibi manducat et bibit*, addidit ut diceret, *non dijudicans corpus Domini* (I Cor. xi, 29); quod satis toto ipso loco in Epistola ad Corinthios prima, si diligenter attendatur, apparet.

CAPUT IV.—5. Sit aliquis peregrinus in eo forte loco, ubi perseverantes in observatione Quadragesimæ, nec quinta sabbati lavant<sup>2</sup>, relaxantve jejunium: Non, inquit, hodie jejunabo. Quæritur causa: Quia non sit, inquit, in patria mea. Quid aliud ille, nisi consuetudinem suam consuetudini alterius præponere conatur? Non enim mihi de Libro Dei hoc recitaturus est, aut universæ quacumque dilatatur Ecclesiæ plena voce certabit, aut ostendet istum contra fidem facere, se autem secundum fidem, moresque hinc optimos aut illum violare, aut se custodire convincet. Violant sane quietem et pacem suam de superflua quæstione rixando. Mallem tamen in rebus hujusmodi, ut et ille in hujus, et hic in illius patria, ab eo quod cæteri faciunt non abhorreret. Si vero etiam in aliena patria cum peregrinaretur, ubi major et frequentior et ferventior est populus Dei, vidit, verbi gratia, his offerri quinta sabbati hebdomadæ ultimæ Quadragesimæ, et mane et ad vesperam, veniensque in patriam suam, ubi in fine dici mos est offerri, male atque illicite fieri contendat, quoniam alibi aliter ipse viderit, puerilis est iste sensus, cavendus in nobis, tolerandus in aliis<sup>3</sup>, corrigendus in nostris.

CAPUT V.—6. Prima ergo inquisitio tua, quam in commonitorio posuisti, ex quo trium istorum generum sit, attende. Quæris enim his verbis: *Quid per quintam feriam ultimæ hebdomadæ Quadragesimæ fieri debeat? an offerendum sit mane, et rursus post cœnam, propter illud quod dictum est, « Similiter postquam cœnatum est? »* (Luc. xxii, 20.) *an jejunandum, et post cœnam tantummodo offerendum? an etiam jejunandum, et post oblationem, sicut facere solemus, cœnandum?* Ad hæc itaque ita respondeo, ut quid horum sit faciendum, si divinæ Scripturæ præscribit auctoritas, non sit dubitandum quin ita facere debeamus ut legimus, ut jam non quomodo faciendum, sed quomodo Sacramentum intelligendum sit, disputemus. Similiter etiam si quid horum tota per orbem frequentat Ecclesia: nam et hinc quin ita faciendum sit, disputare insolentissimæ insanix est. Sed neque hoc, neque illud

<sup>1</sup> Sic Mss. quatuor. At excusi, sic in ore cuiusque Christiani; et prosequuntur, sacramentum illud quomodo sumatur æstimandum; exceptis Bad. et Am. qui habent, quo subjugatus æstimandus; ubi in Mss. omnibus et Vatic. et Gallic. legitur, quo subjugatus est mundus: hanc lectionem confirmat Beda vulgatus I Cor. 11.

<sup>2</sup> Lov., lavant; sed melius Bad. Am. Er. et Mss., lavant.  
<sup>3</sup> Am. Er. et Mss. quatuor, tolerandus et corrigendus in nostris. Bad. et unus e Regiis Cdd. habent, tollendus et corrigendus in nostris.

<sup>1</sup> Sic recte ex aliquot Mss. [aut quia ibi vidit, ubi peregrinationem suam quo remotiorem a suis, eo doctiorem factam putans.]

<sup>2</sup> Lov., rivat; et mox, dignius accedat. At nostram lectionem præferunt antiquiores Edd. et Mss.

<sup>3</sup> Sic recte ex pluribus Mss. [ut excommunicandus quisquam homo iudicetur.]

(a) Vid. II Retract., c. 20.

inest in eo quod tu quæris. Restat igitur ut de illo tertio genere sit, quod per loca regionesque variatur. Faciat ergo quisque quod in ea Ecclesia in quam venit, invenerit. Non enim quidquam eorum contra fidem sit, aut contra mores, hinc vel inde meliores. His enim causis, id est aut propter fidem, aut propter mores, vel emendari oportet quod perperam fiebat, vel institui quod non fiebat. Ipsa quippe mutatio consuetudinis, etiam quæ adjuvat utilitate, novitate perturbat. Quapropter quæ utilis non est, perturbatione infructuosa consequenter noxia est.

7. Nec ideo putari debet institutum ease multis locis, ut illo die post refectionem offeratur, quia scriptum est: *Identidem et calicem post cœnam dicens*, etc. Ipsam enim potuit appellare cœnam, qua jam corpus acceperant, ut deinde calicem acciperent. Apostolus namque alibi dicit, *Convenientibus ergo vobis in unum, non est dominicam cœnam manducare* (I Cor. xi, 20), hanc ipsam acceptionem Eucharistiæ dominicam cœnam vocatis.

CAPUT VI.—Illud magis movere potuit homines, utrum jam refecti die illa vel offerrent vel sumerent Eucharistiam, quod in Evangelio dicitur, *Cum autem illi manducarent, accepit Jesus panem et benedixit*; cum etiam superius dixisset: *Cum sero autem factum esset, recubebat cum duodecim, et manducantibus eis dixit, Quoniam unus ex vobis tradet me* (Math. xxvi, 26, 20, 21). Postea enim tradidit Sacramentum. Et liquido apparet, quando primum acceperunt discipuli corpus et sanguinem Domini, non eos accepisse jejunos.

8. Numquid tamen propterea calumniandum est universæ Ecclesiæ quod a jejunis semper accipitur? Ex hoc enim placuit Spiritui sancto, ut in honorem tanti Sacramenti in os Christiani prius Dominicum corpus intraret, quam cæteri<sup>1</sup> cibi: nam ideo per universum orbem mos iste servatur. Neque enim quia post cibos dedit Dominus, propterea pransi aut cœnati fratres ad illud Sacramentum accipiendum convenire debent, aut sicut faciebant quos Apostolus arguit et emendat, mensis suis ista miscere. Namque Salvator quo vehementius commendaret mysterii illius altitudinem, ultimum hoc voluit altius insigere cordibus et memoriæ discipulorum, a quibus ad passionem digressurus erat. Et ideo non præcepit quo deinceps ordine sumeretur, ut Apostolis, per quos Ecclesias dispositurus erat, servaret hunc locum. Nam si hoc ille monuisset, ut post cibos alios semper acciperetur, credo quod eum morem nemo variasset. Cum vero ait Apostolus de hoc Sacramento loquens, *Propter quod, fratres, cum convenitis ad manducandum, invicem expectate. Si quis esurit, domi manducet, ut non ad iudicium conveniatis*; statim subtexuit: *Cætera autem cum venero, ordinabo* (I Cor. xi, 20, 34). Unde intelligi datur (quia multum erat, ut in Epistola totum illum agendi ordinem insinuaret, quem universa per orbem servat Ecclesia) ab ipso ordinatum esse quod nulla morum diversitate variatur.

<sup>1</sup> Ita Lov. et Mss. At Bad. Am. Fr., *quam cæteri cili*.

CAPUT VII.—9. Sed nonnullos probabilis quædam ratio delectavit, ut uno certo die per annum, quo ipsam cœnam Dominus dedit, tanquam ad insigniorem commemorationem post cibos offerri et accipi liceat corpus et sanguinem Domini. Honestius autem arbitror ea hora fieri, ut qui etiam jejuna-verit, post<sup>1</sup> refectionem quæ hora nona sit, ad oblationem possit occurrere. Quapropter neminem cogimus ante dominicam illam cœnam prandere<sup>2</sup>, sed nulli etiam contradicere audemus. Hoc tamen non arbitror institutum, nisi quia plures et prope omnes in plerisque locis eo die lavare consueverunt. Et quia nonnulli etiam jejunium custodiunt, mane offertur propter prandentes, quia jejunia simul et lavacra tolerare non possunt; ad vesperam vero propter jejunantes.

10. Si autem quæris, cur etiam lavandi mos ortus sit: nihil mihi de hac re cogitanti probabilius occurrit, nisi quia baptizandorum corpora per observationem Quadragesimæ sordidata, cum offensione sensus ad fontem tractarentur, nisi aliqua die lavarentur. Istum autem diem potius ad hoc electum, quo cœna dominica anniversarie celebratur. Et quia concessum est hoc Baptismum accepturis, multi cum his lavare voluerunt, jejuniumque relaxare. His ut potui disputatis, moneo, ut ea quæ prælocutus sum serves quantum potes, ut decet Ecclesiæ prudentem ac pacificum filium. Alia quæ interrogasti, si Dominus voluerit, alio tempore expediám.

#### AD INQUISITIONES JANUARII

LIBER SECUNDUS, SEU

EPISTOLA LV (a).

*De ritibus Ecclesiæ, vel iis quos negligi nefas est, vel usque tollendi sunt, si citra majus incommodum liceat. Sabbati mysterium, etc. Quadragesimæ jejunium. Latio pedum. De variis consuetudinibus. Cantus Ecclesiæ, etc.*

CAPUT PRIMUM.—1. Lectis litteris tuis, ubi me commouisti ut debitum redderem de residuis enodandis quæstionibus, quas jam longe ante quæsiveras, gratissimum mihi atque charissimum desiderium studii tui amplius differri, tolerare non potui; et quamvis in mediis acervis occupationum mearum, hanc feci præcipuam, ut ad ea quæ interrogasti responderem tibi. Diutius autem de tua epistola disputare nolo, ne hoc ipsum me impediât jam tandem reddere quod debeo.

2. Quæris quæ causa sit, cur anniversarius dies celebrandæ dominicæ passionis, non ad eundem redeat anni diem, sicut dies qua traditur natus: et deinde subjungis, si hoc fit propter sabbatum et lunam, quid sibi velii in hac re observatio sabbati et lunæ. Hic pri-

<sup>1</sup> Mss. septem, ante. Alii, post.

<sup>2</sup> Mss. aliquot, *neminem cogit dominica illa cœna prandere*. Bad. Am. et Fr., *neminem cogimus dominica illa cœna prandere*.

(\*) Alias 119: quæ autem 33 erat, nunc 117. Scrijta aliquanto cost superiorem.



mum oportet noveris diem Natalem Domini non in sacramento celebrari, sed tantum in memoriam revocari quod natus sit, ac per hoc nihil opus erat, nisi revolutum anni diem, quo ipsa res acta est, festa devotione signari. Sacramentum est autem in aliqua celebratione, cum rei gestæ commemoratio ita sit, ut aliquid etiam significari intelligatur, quod sancte accipiendum est. Eo itaque modo agimus Pascha, ut non solum in memoriam quod gestum est revocemus, id est quod mortuus est Christus et resurrexit, sed etiam cætera quæ circa ea attestantur, ad sacramenti significationem non omitamus<sup>1</sup>. Quia enim, sicut dicit Apostolus, *Mortuus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram* (Rom. iv, 25); transitus quidam de morte ad vitam in illa passione Domini et resurrectione sacratus est. Nam etiam vocabulum ipsum quod *Pascha* dicitur, non græcum, sicut vulgo videri solet (a), sed hebræum esse dicunt qui linguam utramque noverunt. Neque enim a passione, quoniam græce *πάσχειν* dicitur pati, sed ab eo quod transitur, ut dixi, de morte ad vitam, hebræo verbo res appellata est: in quo eloquio Pascha transitus dicitur, sicut perhibent qui hoc sciunt. Quod voluit et ipse Dominus tangere cum dicit: *Qui credit in me, transiet<sup>2</sup> de morte ad vitam* (Joan. v, 24). Et maxime idem evangelista hoc exprimere voluisse intelligitur, cum de celebraturo Domino Pascha cum discipulis suis, ubi cœnam eis mysticam dedit, *Cum vidisset*, inquit, *Jesus quia venit ejus hora ut transiret de mundo ad Patrem* (Id. xiii, 1). Transitus ergo de hac vita mortali in aliam vitam immortalem, hoc est enim de morte ad vitam, in passione et in resurrectione Domini commendatur.

CAPUT II. — 3. Illic transitus a nobis modo agitur per fidem, quæ nobis est in remissionem peccatorum, in spem vitæ æternæ, diligentibus Deum et proximum; quia *fides per dilectionem operatur* (Gal. v, 6), et *justus ex fide vivit* (Habac. ii, 4). *Spes autem quæ videtur, non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus* (Rom. viii, 24): secundum hanc fidem, et spem, et dilectionem, qua cœpimus esse sub gratia, jam commortui sumus cum Christo, et consepulti illi per baptismum in mortem (Coloss. iii), sicut dicit Apostolus: *Quia et vetus homo noster simul crucifixus est cum illo; et resurreximus cum illo* (Rom. vi, 6): *quia simul nos excitavit, et simul sedere fecit in cælestibus*. Unde est et illa exhortatio: *Si autem resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt querite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram*. Sed quod sequitur et dicit, *Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo*. Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis

<sup>1</sup> Floriacensis codex, ad sacramentum significationem convertere non omitamus.

<sup>2</sup> In Ms. Floriac., *transit*; forte pro, *transiit*, ut habet vulgata et græca versio, *metabébēken*.

(a) Ita visum est Irenæo, lib. 4, c. 33; Tertulliano, lib. cont. Judæos, c. 10; Lactantio, lib. 4 Institut., c. 26; Ambrosio, de mystico Pascha, cap. 1.

*cum illo in gloria* (Coloss. iii, 1-4); satis indicat quid velit intelligi, quia nunc transitus noster de morte ad vitam, qui sit per fidem, spe peragitur futuræ in fine resurrectionis et gloriæ, cum corruptibile hoc, id est caro ista in qua gemimus modo, induet incorruptionem, et mortale hoc induet immortalitatem (I Cor. xv, 53). Nunc enim quidem jam habemus *primitias spiritus per fidem*, sed adhuc *in nobis ipsis ingemiscimus, adoptionem expectantes, redemptionem corporis nostri: spe enim salvi facti sumus*. In hac spe cum sumus, *corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem vita est propter justitiam*. Sed vide quid sequitur: *Si autem Spiritus ejus, inquit, qui suscitavit Jesum a mortuis habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis* (Rom. viii, 23, 24, 10, 11). Hoc igitur universa Ecclesia, quæ in peregrinatione mortalitatis inventa est, exspectat in fine sæculi quod in Domini nostri Jesu Christi corpore præmonstratum est, qui est ex mortuis primogenitus, quia et corpus ejus cui caput est ipse, non nisi Ecclesia est (Coloss. i, 18).

CAPUT III. — 4. Nonnulli enim attendentes verba quæ assidue dicit Apostolus, quia et mortui sumus cum Christo, et resurreximus cum eo, nec intelligentes quatenus dicantur, arbitrati sunt jam factam esse resurrectionem, nec ullam ulterius in fine temporum esse sperandam: *Ex quibus est, inquit, Hymenæus et Philetus, qui circa veritatem aberraverunt, dicentes resurrectionem jam factam esse, et fidem quorundam subverterunt* (II Tim. ii, 17). Idem apostolus eos arguens detestatur, qui tamen dicit nos resurrexisse cum Christo. Unde, nisi quia hoc per fidem, et spem, et dilectionem factum esse dicit in nobis, secundum primitias Spiritus? Sed quia spes quæ videtur non est spes, et ideo si quod non videmus speramus, per patientiam expectamus; restat utique redemptio corporis nostri, quam expectantes in nobismetipsis ingemiscimus. Unde est et illud: *Spe gaudentes, in tribulatione patientes* (Rom. xii, 12).

5. Hæc igitur innovatio vitæ nostræ est quidam transitus de morte ad vitam, qui primo sit per fidem, ut in spe gaudemus, et in tribulatione patientes simus, dum adhuc exterior noster homo corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem (II Cor. iv, 16). Propter ipsum initium novæ vitæ, propter novum hominem quem jubemur induere<sup>1</sup>, et exuere veterem (Coloss. iii, 9, 10); expurgantes vetus fermentum, ut simus nova conspersio, quoniam Pascha nostrum immolatus est Christus (I Cor. v, 7): propter hanc ergo vitæ novitatem, primus mensis in anni mensibus celebrationi huic attributus est. Nam et ipse dicitur *mensis novorum* (Exod. xxiii, 15). Quia vero in toto tempore sæculi nunc tertium tempus apparuit, ideo resurrectio Domini tridua est. Primum enim tempus est

<sup>1</sup> Mss. tres: *Propter hoc ipsum initium, etc.* Alii seqq.: *propter ipsum initium novæ vitæ, novum hominem jubemur induere.*

ante Legem, secundum sub Lege, tertium sub Gratia, ubi jam manifestatio est sacramenti prius occulti in prophetico ænigmate. Hoc ergo et in lunari numero significatur; quia enim septenarius numerus solet in Scripturis ad quamdam perfectionem mysticus apparere, tertia hebdomada luna Pascha celebratur, qui dies occurrit a quarta decima in vicesimam primam.

CAPUT IV. — 6. Est illic et aliud Sacramentum, quod si tibi obscurum fuerit, quia in talibus inquisitionibus minus eruditus es, non contristeris; necideo me putes meliorem, quia hæc in studiis puerilibus didici: Qui enim gloriatur, in eo gloriatur, inquit, scire et intelligere quoniam ego sum Dominus (Jer. ix, 24). Nonnulli ergo studiosi talium rerum quæsierunt multa de numeris<sup>1</sup> et motibus siderum. Et qui subtilius ista scrutati sunt, incrementa et decrementa lunaria ex conversione globi ejus conjecerunt, non quod aliquid substantiæ vel accedat ei cum augetur, vel decedat cum minuitur, quod delira imperitia<sup>2</sup> Manichæi opinantes, repleri eam dixerunt, sicut repletur navis, ex fugitiva Dei parte, quam commixtam principibus tenebrarum et eorum sordibus inquinatam, corde atque ore sacrilego et credere et loqui non dubitant. Hinc ergo impleri lunam dicunt, cum eadem pars Dei magnis laboribus ab inquinamento purgata, de toto mundo atque omnibus cloacis fugiens, redditur Deo lucenti dum redeat; repleri vero per mensem dimidium, et alio dimidio in solem refundi, velut in aliam navem. Nec tamen inter istas anathematizandas blasphemias aliquid unquam fingere potuerunt, cur vel inchiens lucere vel desinens, corniculato lumine fulgeat, aut cur a dimidio mense incipiat minui, et non ad refundendum<sup>3</sup> plena perveniat.

7. Illi autem qui hæc certis numeris indagant, ita ut et defectus solis et lunæ non solum cur fierent, sed etiam quando futuri essent longe ante prædicerent, et eos determinatis intervallis temporum canonica supputatione præfigerent, litterisque manderent, quas modo qui legunt atque intelligunt, nihilominus eos prædicunt, nec aliter aut alias accidunt quam prædicunt. Tales ergo (quibus non est ignoscendum, sicut sancta Scriptura dicit; quia cum tantum valerent ut possent æstimare sæculum, Dominum ejus, quem supplicii pietate possent, non facilius inveniunt [Sap. xiii, 9]), ex ipsis cornibus lunæ quæ a sole aversa sunt, sive crescentis sive decrescentis, conjecerunt eam vel a sole illustrari, et quanto magis ab eo recederet, tanto magis ab ea parte quæ terris apparet, radios ejus excipere; quanto autem ad eum magis post dimidium mensem ex alio semicirculo propinquaret, tanto magis a superiori parte illustratam, ab ea parte quam terris adverteret non posse excipere radios, et propterea videri decrescere: vel si haberet suum lumen, id habere ex una parte in hemisphærio,

quam partem cum recedens a sole paulatim terris ostenderet<sup>1</sup>, donec totam ostenderet, quasi augmenta monstrare, dum non addatur quod decrat, sed prodatur quod inerat; ac rursus paulatim abscondere quod patebat, et ideo videri decrescere. Sed quodlibet horum sit duorum, illud certe manifestum est, et cuius advertenti facile cognitum, quod luna non augeatur ad oculos nostros, nisi a sole recedendo, neque minuat, nisi ad solem ex parte alia propinquando.

CAPUT V. — 8. Attende nunc quod in Proverbiis legitur: Sapiens sicut sol permanet; stultus autem sicut luna mutatur (Eccli. xxvii, 12). Et quis est sapiens qui permanet, nisi sol ille justitiæ de quo dicitur, Ortus est mihi sol justitiæ, et quem sibi non fuisse ortum in die novissima plangentes impii dicturi sunt: Et justitiæ lumen non luxit nobis, et sol<sup>2</sup> non ortus est nobis? (Sap. v, 6.) Nam istum carnis oculis visibilem solem oriri facit super bonos et malos Deus, qui etiam pluit super justos et injustos (Matth. v, 45). Ducuntur autem sæpe ex rebus visibilibus ad invisibilia congruæ similitudines. Quis est ergo ille stultus, qui tanquam luna mutatur, nisi Adam in quo omnes peccaverunt? Anima quippe humana recedens a sole justitiæ, ab illa scilicet interna contemplatione incommutabilis veritatis, omnes vires suas in externa convertit, et eo magis magisque obscuratur in interioribus ac superioribus suis: sed cum redire cœperit ad illam incommutabilem sapientiam, quanto magis ei appropinquat affectu pietatis, tanto magis exterior homo corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem, omnisque lux illa ingenii, quæ ad inferiora vergebat, ad superiora convertitur, et a terrenis quodammodo aufertur, ut magis magisque huic sæculo moriatur, et vita ejus abscondatur cum Christo in Deo.

9. Mutatur ergo in deterius ad exteriora progrediens, et in vita sua projiciens intima sua; et hoc terræ, id est eis qui terrena sapiunt, melius videtur, cum laudatur peccator in desideriis animæ suæ, et qui iniqua gerit, benedicitur (Psal. ix, 3). Mutatur autem in melius, cum intentionem suam et gloriam a terrenis, quæ in hoc sæculo apparent, paulatim avertit, et ad superiora atque interiora<sup>3</sup> convertit; et hoc terræ id est eis qui terrena sapiunt, deterius videtur. Unde illi impii postremo infructuosam agentes penitentiam, etiam hoc inter multa dicturi sunt: *Ii sunt quos aliquando habuimus in derisum et in similitudinem improprii: nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam* (Sap. v, 3, 4). Ac per hoc Spiritus sanctus de visibilibus ad invisibilia, et de corporalibus ad spiritualia sacramenta similitudinem ducens, transitum illum de alia vita in aliam vitam, quod Pascha nominatur, a quarta decima luna voluit observari, ut non

<sup>1</sup> Mss. septem, quam partem cum recederet a sole... totam ostendit ret.

<sup>2</sup> Lov., et sol justitiæ non ortus est, etc. Abs est autem vox, justitiæ, a Mss. et antiquioribus Edd., necnon a græca versione lxx, quam sequuntur Ambros., serm. 3 et 18, et Gregor., lib. 34 Moral., c. 6, etc. At vulgata habet, sol intelligentiæ.

<sup>3</sup> Sic Mss. ad quos accedunt Bnd. et Am. At Lov. et Er. habent, et ad superiora ubi inferioribus convertit.

<sup>1</sup> Sic Mss. præstantiores. At Lov., studio talium rerum quæsierunt multa de numeribus, etc.

<sup>2</sup> Edd., quod deliramentum imperitii Manichæi. Mss. quatur, quod delirat imperitia Manichæi. Alii duo, delira imperitia.

<sup>3</sup> Mss. se; tem, ad finiendum plena perveniat.

solum propter tempus tertium, quod supra commemoravi, quia inde incipit hebdomada tertia; sed etiam propter ipsam conversionem ab exterioribus ad interiora, de luna similitudo assumeret: usque ad vicissimam vero et primam, propter ipsum numerum septenarium, quo universitatis significatio saepe figuratur, qui etiam ipsi Ecclesiae tribuitur, propter instar universitatis.

CAPUT VI.—10. Ideo Joannes apostolus in Apocalypsi, ad septem scribit Ecclesias. Ecclesia vero adhuc in ista mortalitate carnis constituta, propter ipsam mutabilitatem, lunæ nominae in Scripturis signatur. Unde est illud: *Paraverunt sagittas suas in pharetra, ut sagittent in obscura luna rectos corde (Psal. x, 3, secundum LXX)*. Prius enim quam fiat illud quod dicit Apostolus, *Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria (Coloss. iii, 4)*, obcura videtur Ecclesia in tempore peregrinationis suae, inter multas iniquitates gemens; et tunc sunt timendae insidiae fallacium seductorum quas nomine sagittarum intelligi voluit. Unde alio loco propter nuntios fidelissimos veritatis, quos ubique parit Ecclesia, dicitur: *Luna testis in caelo fidelis (Psal. lxxxviii, 38)*. Et cum de regno Domini Psalmista cantaret, *Orietur, inquit, in diebus ejus justitia et abundantia pacis, donec interficiatur luna (Psal. lxxi, 7)*: id est, abundantia pacis in tantum crescet, donec omnem mutabilitatem mortalitatis absumat. Tunc novissima inimica destruetur mors, et quidquid nobis resistit ex infirmitate carnis, unde nobis perfecta pax nondum est, consumetur omnino, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem (*I Cor. xv, 26, 53, 54*). Unde et illius civitatis muri, quæ Jericho appellatur, quæ in hebræo eloquio Luna interpretari dicitur, septimo circuitu circumacta Testamenti arca corruerunt (*Joan. vi, 20*). Quid enim nunc aliud agit annuntiatio regni cælorum, quam circumactio arcæ significavit, nisi ut omnia monumenta mortalis vitæ, id est, omnis spes hujus sæculi, quæ resistit spei futuri sæculi, in dono septenario Spiritus sancti per liberam arbitrium destruat? Ob hoc enim circumeunte arca, non impulsu violento illi muri ceciderunt, sed sponte. Sunt et alia testimonia Scripturarum, quæ nobis ingerunt per commemorationem lunæ Ecclesiae significationem, quæ in ista mortalitate ab illa Jerusalem, cujus cives sancti Angeli sunt, in armis et laboribus peregrinatur.

11. Non ideo tamen putare debent stulti, qui nolunt in melius commutari, adoranda esse illa luminaria, quia ducitur ex eis aliquando similitudo ad divina mysteria figuranda; ex omni enim creatura ducitur. Nec ideo debemus in sententiam damnationis irruere, quæ ore apostolico de quibusdam profertur, qui coluerant, et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est benedictus in sæcula (*Rom. i, 25*). Sic enim non adoramus pecora, quamvis dictus sit Christus et agnus (*Joan. i, 29*) et vitulus (*Ezech. xlvi, 19*); nec feram, quia dictus est leo de tribu Juda (*Apoc. v, 5*); nec lapidem, quia petra erat Christus (*I Cor. x, 4*); nec

montem Sion, quia in ipso figuratur Ecclesia (*I Petr. ii, 4*): sic nec solem nec lunam, quamvis ex ea cælesti creatura, sicut ex multis terrestribus, sacramentorum figuræ ad informationes mysticas assumantur.

CAP. VII.—12. Quapropter mathematicorum deliramenta cum detestatione irridenda sunt; quibus cum objecerimus vana commenta, unde homines in errorem præcipitant, quo prius præcipitati sunt, garruli sibi videntur, cum dicunt nobis: Cur et vos ad solis et lunæ computationem Pascha celebratis? quasi nos ordines siderum, aut vicissitudines temporum a summo atque optimo Deo conditas arguamus, et non eorum perversitatem, quæ rebus sapientissime conditis ad stultissimas opiniones<sup>1</sup> abutilur. Nam si mathematicus nobis contradicturus est de sideribus et luminaribus cæli ad sacramenta mystico figuranda similitudines ducere, contradicant et augures ne dicatur nobis, *Estote simplices ut columbæ*: contradicant et Marsi, ne dicatur nobis, *Astuti sicut serpentes (Matth. x, 16)*: contradicant bistriones, ne in Psalmis citharam nominemus. Aut quia ex his rebus ad mysteria verbi Dei, similitudinum signa sumuntur, dicant, si placet, vel auspicia nos capere, vel venena conficere, vel theatricas affectare luxurias, quod dementissimum est dicere.

13. Non igitur nos de sole et luna, annuis mensurisve temporibus actionum nostrarum eventa conjicimus, ne in vitæ humanæ periculosissimis tempestatibus tanquam in scopulos miseræ servitutis illisi, a libero arbitrio naufragemus: sed ad rem sacræ significandam similitudines aptis religiosissima devotione suscipimus, sicut de cætera creatura, de ventis, de mari, de terra, de volatilibus, de piscibus, de porcoribus, de arboribus, de hominibus, ad sermonem quidem multipliciter, ad celebrationem vero Sacramentorum jam christiana libertate parcissimus; sicut de aqua, de frumento, de vino, de oleo. In servitute autem veteris populi etiam multa celebrari imperata sunt, quæ nobis tantummodo intelligenda traduntur. Non itaque dies observamus et annos et menses et tempora, ne audiamus ab Apostolo: *Timeo vos ne forte sine causa laboraverim in vos? (Gal. iv, 11)*. Eos enim culpatur qui dicunt: Non proficiscar hodie, quia posterus dies est, aut quia luna sic fertur; vel, Proficiscar ut prospera cedant, quia ita se habet positio siderum: Non agam hoc mense commercium, quia illa stella mihi agit mensem; vel, Agam, quia suscipit mensem: Non plantem hoc anno vineam, quia bisextus est. Non autem quisquam sapiens arbitretur observatores temporum reprehendendos, qui dicunt, Non proficiscar hodie, quia tempestas exorta est; aut, Non navigem, quia adhuc sunt hibernæ reliquæ; aut, Tempus seminandi est, quia imbribus autumnalibus terra satiata est; vel si qui forte alii naturales effectus circa motum aeris et humores ad variandas tempo-

<sup>1</sup> Mss. decem, ad stultitiam suam vanissimas opiniones.

<sup>2</sup> Edd., ad mysteria verborum Dei. At Mss. duodecim, verbi Dei.

<sup>3</sup> Edd., in vobis. At Mss. habent, in vos; juxta gratum texum, eis unus.

rum qualitates in siderum ordinatissima conversione notati sunt, de quibus dictum est cum conderentur : *Et sint in signis et temporibus et in diebus et in annis* (Gen. 1, 14). Si quæ autem figuræ similitudinum non tantum de cælo et de sideribus, sed etiam de inferiori creatura ducuntur ad dispensationem sacramentorum, eloquentia quædam est doctrinæ salutaris, movendo affectui discentium accomodata, a visibilibus ad invisibilia, a corporalibus ad spiritualia, a temporalibus ad æterna.

CAPUT VIII.—14. Nec quisquam nostrum attendit quod eo tempore, quo Pascha celebramus, sol in aricte est, sicut illi appellant quendam siderum locum, ubi revera mense novorum sol invenitur : sed sive illi arietem, sive aliquid aliud eandem partem cæli vocare voluerint, nos de Scripturis sanctis hoc didicimus, quod omnia sidera Deus condidit, et locis cælestibus quibus voluit, ordinavit ; quæ stellis distincta et ordinata in quaslibet partes dividant, quibuslibet vocabulis notent, ubicumque sol esset mense novorum, illic eum reperiret hæc celebratio, propter similitudinem sacramenti renovandæ vitæ, de qua satis supra disseruimus. Quod si etiam locus ille siderum aries vocari posset, propter aliquam figuræ congruentiam, neque de hujusmodi timeret sermo divinus aliquam sacramenti similitudinem ducere, sicut de aliis non solum cælestibus, sed etiam terrestribus creaturis ; sicut de Orione et Pleiadibus, sicut de monte Sina et de monte Sion, sicut de fluminibus quæ vocantur, Geon, Phison, Tigris, Euphrates, sicut de ipsiis in sanctis mysteriis nominato<sup>1</sup> fluvio Jordane, rerum figurate insinuandarum mysticas similitudines adduxit.

15. Sed quantum intersit inter siderum observationes ad aerias qualitates accomodatas, sicut agricolæ vel nautæ observant ; aut ad notandas partes mundi cursumque aliquo et alicunde dirigendum, quod gubernatores navium faciunt, et ii qui per solitudines arenosas in interiora Austri nulla semita certa vel recta gradiuntur ; aut cum ad aliquid in doctrina utili figurate significandum, sit nonnullorum siderum aliqua commemoratio ; quantum ergo intersit inter has utilitates, et vanitates hominum ob hoc observantium sidera, ut nec aeris qualitates, nec regionum vias, nec solos temporum numeros, nec spiritualium similitudines, sed quasi fatalia rerum jam eventa perquirant, quis non intelligat ?

CAPUT IX.—16. Sed jam deinceps videamus cur etiam id observetur, cum Pascha celebratur, ut sabbatum occurrat : hoc enim proprium christianæ religionis est. Nam Judæi mensem novorum tantummodo et lunam observant a quartadecima usque ad vicissimam primam. Sed quia illud eorum Pascha quo passus est Dominus, ita occurrit ut inter mortem ejus et resurrectionem medius esset sabbati dies, addendum patres nostri censuerunt, ut et nostrâ festivitas a Judæorum festivitate distingueretur ; et quod non fru-

stra factum esse credendum est ab illo qui est ante tempora, et per quem facta sunt tempora, et qui venit in plenitudine temporum, et qui potestatem habebat ponendi animam suam et iterum recipiendi eam et ideo non fatalem, sed opportunam sacramento quod commendare instituerat, horam expectabat, cum diceret, *Nondum venit hora mea* (Joan. 11, 4), in anniversaria passionis ejus celebratione a posteris servaretur<sup>2</sup>.

17. Quod enim nunc, ut superius dixi, hinc ac spegerimus, atque ut ad id perveniamus dilectione satagimus, requies est quædam ab omni labore omnium molestiarum sancta atque perpetua : in eam nobis ex hac vita fit transitus, quem Dominus noster Jesus Christus sua passione præmonstrare ac consecrare dignatus est. Inest autem in illa requie non desidiosa segnitia, sed quædam ineffabilis tranquillitas actionis otiosæ. Sic enim ab hujus vitæ operibus in fine requiescitur, ut in alterius vitæ actione gaudeatur. Sed quia talis actio in Dei laude agitur, sine labore membrorum, sine angore curarum ; non ad eam sic transitur per quietem, ut ipsi labor succedat, id est non sic esse actio incipit, ut esse desinat quies : neque enim reditur ad labores et curas ; sed permanet in actione quod ad quietem pertinet, nec in opere laborare, nec in cogitatione fluctuare<sup>3</sup>. Quia ergo per requiem ad primam vitam reditur, unde anima lapsa est in peccatum, propterea sabbato requies significatur. Illa autem vita prima, quæ de peregrinatione redeuntibus, et primam stolam accipientibus redditur, per unam sabbati, quem diem dominicum dicimus, figuratur. Quære septem dies Genesim legens, invenies septimum sine vespera, quia requiem sine fine significat. Prima ergo vita non fuit sempiterna peccanti : requies autem ultima sempiterna est, ac per hoc et octavus sempiternam beatitudinem habebit, quia requies illa, quæ sempiterna est, excipitur ab octavo, non extinguitur ; neque enim esset aliter sempiterna. Ita ergo erit octavus qui primus, ut prima vita non tollatur, sed reddatur æterna.

CAPUT X.—18. Sabbatum tamen commendatum est priori populo in otio corporaliter celebrandum<sup>4</sup>, ut figura esset sanctificationis in requie Spiritus sancti. Nusquam enim legitur in Genesi sanctificationem per omnes priores dies ; sed de solo sabbato dictum est : *Et sanctificavit Deus diem septimum* (Gen. 1, 3). Amant enim requiem, sive piæ animæ, sive iniquæ ; sed qua perveniant ad illud quod amant, plurimæ nesciunt : nec aliquid appetunt etiam ipsa corpora ponderibus suis, nisi quod animæ amoribus suis<sup>5</sup>. Nam

<sup>1</sup> Edd. : *Et quia aliquando Pascha, etc., distingueretur. Quod non frustra factum, etc., ut in anniversaria, etc.* Prætulimus hic Mss. lectionem, qua planius exprimitur duplex ratio, propter quam id a nobis in Paschatis celebratione servatur, ut sabbati dies inter passionis et resurrectionis Dominicæ solemnitate medius veniat : una scilicet, quo sic nostra festivitas a Judæorum festivitate distinguitur ; altera quod non frustra factum sit a Domino, ut inter mortem ejus et resurrectionem medius esset dies sabbati.

<sup>2</sup> Ita Mss. omnes. At Lov. habet, *neque enim in opere laboratur, neque in cogitatione fluctuat.*

<sup>3</sup> Am. Bad. Er., *in otio corporali temporaliter celebranda*

<sup>4</sup> Am. Bad. Er., *nisi quiescere a motibus suis.*

<sup>1</sup> In B. est hic vocula, *et*, qua carent cæteri editi. M.

<sup>2</sup> Edd. et Mss. plures, *nobilitate*, alii septem, *nominato*.

sicut corpus tandiu nititur pondere, sive deorsum versus, sive sursum versus, donec ad locum quo nititur veniens conquiescat; pondus quippe olei si dimittatur in aere, deorsum; si autem sub aquis, sursum nititur: sic animæ ad ea quæ amant propterea nituntur, ut perveniendo requiescant. Et multa quidem per corpus delectant, sed non est in eis æterna requies, nec saltem diuturna; et propterea magis sordidant animam, et aggravant potius, ut sincerum ejus pondus, quo in superna fertur, impediunt. Cum ergo anima seipsa delectatur, nondum re incommutabili delectatur; et ideo adhuc superba est, quia se pro summo habet, cum superior sit Deus. Nec in tali peccato impunita relinquitur, quia *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (Jacobi iv, 6). Cum autem Deo delectatur, ibi veram, certam, æternam invenit requiem, quam in aliis quærebat, nec inveniebat. Proinde admonetur in Psalmo: *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui* (Psalm. xxxvi, 4).

19. Quia ergo *charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis* (Rom. v, 5), ideo sanctificatio in septimo die commemorata est, ubi requies commendatur. Quia vero nec bene operari possumus, nisi dono ejus adjuti, sicut dicit Apostolus, *Deus enim est qui operatur in vobis et velle et operari, pro bona voluntate* (Philipp. ii, 13), nec requiescere poterimus post omnia bona opera nostra quæ in hac vita gerimus, nisi ejus dono ad æternitatem sanctificati atque perfecti<sup>1</sup>; propterea de ipso Deo dicitur quia cum fecisset omnia opera valde bona, septimo die requievit ab omnibus operibus suis quæ fecit (Gen. i, 31, et ii, 2). Futuram enim requiem significabat, quam post bona opera daturus erat nobis hominibus. Sicut enim cum bene operamur, ipse dicitur operari in nobis, cujus munere bene operamur: ita cum requiescimus, ipse requiescere dicitur, quo dominante requiescimus.

CAPUT XI.—20. Hinc est quod etiam in tribus primis præceptis Decalogi quæ ad Deum pertinent (cætera enim septem ad proximum pertinent, id est ad hominem, quia in duobus præceptis tota lex pendet [Math. xxii, 40]), tertium ibi de observatione sabbati positum est: ut in primo præcepto Patrem intelligamus, ubi prohibetur coli aliqua in signentis hominum Dei similitudo; non quia non habet imaginem Deum, sed quia nulla imago ejus coli debet, nisi illa quæ hoc est quod ipse; nec ipsa pro illo, sed cum illo. Et quia creatura mutabilis est, ac propterea dicitur *omnis creatura vanitati subjecta* (Rom. viii, 20), quoniam natura universi etiam in parte monstratur; ne quisquam Filium Dei, Verbum per quod facta sunt omnia, putaret esse creaturam, sequitur aliud præceptum: *Non accipies in vanum nomen Domini Dei tui* (Exod. xx, 7; Deut. v, 11). Spiritus autem sanctus, in quo nobis illa requies tribuitur, quam ubique amamus, sed nisi Deum amando non invenimus, cum charitas ejus diffunditur in cordibus nostris per Spiritum san-

<sup>1</sup> Floriac. Ms., atque perfecti sabbati pervernerimus, propeca, etc.

ctum qui datus est nobis (Rom. v, 5), quia<sup>1</sup> sanctificavit Deus diem septimum in quo requievit, tertio præcepto legis insinuat, quod scriptum est de observatione sabbati; non ut jam in ista vita nos quiescere existimemus, sed ut omnia quæ bene operamur non habeant intentionem, nisi in futuram requiem sempiternam. Memento enim maxime, quod jam supra commemoravi, quia *spe salvi facti sumus; spes autem quæ videtur, non est spes* (Rom. viii, 24).

21. Ad ipsum autem ignem amoris nutriendum et statandum<sup>2</sup> quodammodo, quo tanquam pondere sursum vel introrsum referamur ad requiem, ista omnia pertinent quæ nobis figurate insinuantur; plus enim movent et accendunt amorem, quam si nuda sine ullis sacramentorum similitudinibus ponerentur. Cujus rei causam difficile est dicere. Sed tamen ita se habet, ut aliquid per allegoricam significationem intimum plus moveat, plus delectet, plus honoretur, quam si verbis propriis diceretur apertissime. Credo quod ipse animæ motus quandiu rebus adhuc terrenis implicatur, pigrius inflammatur: si vero feratur ad similitudines corporales, et inde referatur ad spiritualia, quæ illis similitudinibus figurantur, ipso quasi transitu vegetatur, et tanquam in facula ignis agitatus accenditur, et ardentiore dilectione rapitur ad quietem.

CAPUT XII.—22. Hæcque inter omnia illa decem præcepta solum ibi quod de sabbato positum est, figurate observandum præcitur; quam figuram nos intelligendam, non etiam per otium corporale celebrandam suscepimus. Cum enim sabbato significetur spiritualis requies, de qua dictum est in Psalmo, *Vacate et videte, quoniam ego sum Deus* (Psalm. xlv, 11), et quo vocantur homines ab ipso Domino dicente, *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam: tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris* (Matth. xi, 28, 29); cætera tamen ibi præcepta proprie sicut præcepta sunt, sine ulla figurata significatione observamus. Nam et idola non colere manifeste didicimus; et non accipere in vanum nomen Domini Dei nostri, et honorare patrem et matrem, et non mœchari, non occidere, non furari, non falsum testimonium dicere, non concupiscere uxorem proximi, non concupiscere vitam rem proximi (Exod. xx, 1-17, et Deut. v, 6-21), non figurate aliud prætendunt, et mystice aliud significant; sed sic observantur ut sonant. Observare tamen diem sabbati non ad litteram jubemur, secundum otium ab opere corporali, sicut observant Judæi: et ipsa eorum observatio quæ ita præcepta est, nisi aliam quamdam spirituales requiem significet, ridenda judicatur. Unde non inconvenienter intelligimus ad amorem excitandum, quo ad requiem tendimus, valere omnia quæ si-

<sup>1</sup> Edd., qui datus est nobis. Quia ergo sanctificavit, etc. sed concinnior lectio est interpunctione mutata, et sublata particula, ergo, quæ ab omnibus Mss. abest.

<sup>2</sup> Sic Mss. Colbert., et statandum quodammodo. Pro quo corrupte in prius Edd., flammandum. Isto verbo utitur Augustinus in lib. 7 Confess., c. 6, n. 8, statabant in eas sugas ignem cordis sui. [statandum.]

gurate in Scripturis dicuntur; quandoquidem id solum in Decalogo figurate præcipitur, ubi requies commendatur, quæ ubique amatur, sed in solo Deo certa et sancta invenitur.

CAPUT XIII. — 23. Dies tamen dominicus non Judæis, sed Christianis resurrectione Domini declaratus est, et ex illo habere cœpit festivitatem suam. Animæ quippe omnium sanctorum ante resurrectionem corporis sunt quidem in requie, sed in ea non sunt actione qua corpora recepta vegetantur. Talem quippe actionem significat dies octavus, qui et primus, quia non aufert illam requiem, sed glorificat. Non enim redit cum corpore difficultas ex corpore, quia nec corruptio: *Oportet enim corruptibile hoc indui incorruptionem, et mortale hoc indui immortalitatem* (1 Cor. xv, 53). Quapropter ante resurrectionem Domini, quamvis sanctos patres plenos prophetico spiritu octavi sacramentum nequaquam latèret, quo significatur resurrectio (nam et pro octavo Psalmus inscribitur [Psal. vi et xi], et octavo die circumcidebantur infantes, et in Ecclesiaste ad duorum Testamentorum significationem dicitur, *Da illis septem, et illis octo* [Eccle. xi, 2]); reservatum est tamen et occultatum, et solum celebrandum sabbatum traditum est: quia erat antea requies mortuorum; resurrectio autem nullius erat<sup>1</sup>, qui resurgens ex mortuis, jam non moreretur, et mors illi ultra non dominaretur; ut postquam facta est talis resurrectio in corpore Domini (ut præiret in capite Ecclesiæ, quod corpus Ecclesiæ speraret in fine), jam etiam dies dominicus, id est octavus, qui et primus, inciperet celebrari. Ipsa etiam causa intelligitur, cur observandum Pascha, ubi ovem<sup>2</sup> occidere et comedere jubentur, quod manifestissime passionem Domini præfiguratur, non eis ita præceptum est, ut attenderent occurrere sabbatum, et cum mense novorum ad tertiam lunæ hebdomadam concurrere, ut eundem quoque diem Dominus potius sua passione signaret, qui etiam dominicum, id est, octavum, qui et primus est, declaraturus advenerat.

CAPUT XIV. — 24. Attende igitur sacratissimum triduum crucifixi, sepulti, suscitati. Horum trium quod significat crux, in presenti agimus vita: quod autem significat sepultura et resurrectio, fide ac spe gerimus. Nunc enim dicitur homini: *Tolle crucem tuam et sequere me* (Matth. xvi, 24). Cruciatum autem caro, cum mortificantur membra nostra, quæ sunt super terram, fornicatio, immunditia, luxuria, avaritia, et cætera hujusmodi, de quibus idem dicit: *Si secundum carnem vixeritis, moriemini; si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis* (Rom. viii, 13). Hinc etiam de seipso dicit: *Mundus mihi crucifixus est, et ego mundo* (Gal. vi, 14). Et alio loco: *Scientes, inquit, quia vetus homo noster simul crucifixus est cum illo, ut evacuetur corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato*

<sup>1</sup> Edd., nullus erat, donec veniret Christus, qui resurgens, etc. At Mss. carent his verbis, donec veniret Christus.

<sup>2</sup> Edd., agnum occidere. Mss. autem habent, ovem: quam vocem hac in re frequens usurpat Augustinus, juxta græcum textum, qui probatorem habet, uti observat in quæst. 42 super Exodum.

(Rom. vi, 6). Quamdiu ergo id agunt opera nostra, ut evacuetur corpus peccati, quamdiu exterior homo corrumptur, ut interior renovetur de die in diem, tempus est crucis.

25. Hæc sunt etiam bona opera quidem, tamen adhuc laboriosa, quorum merces est requies: sed ideo dicitur, *Spe gaudentes*, ut cogitantes requiem futuram, cum hilaritate in laboribus operemur. Hanc hilaritatem significat crucis latitudo in transverso ligno, ubi figuntur manus. Per manus enim opera intelligimus; per latitudinem, hilaritatem operantis, quia tristitia facit angustias; per altitudinem vero cui caput adjungitur, expectationem retributionis de sublimi justitia Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua, iis quidem qui secundum tolerantiam boni operis gloriam, et honorem, et incorruptionem querentibus vitam æternam (Id. ii, 6, 7). Itaque longitudo, qua totum corpus extenditur, ipsam tolerantiam significat, unde longanimis dicitur qui tolerat. Profundum autem quod terræ intixum est, secretum sacramenti præfiguratur. Recordaris enim, nisi fallor, quæ verba Apostoli in ista designatione crucis expeditiam, ubi ait: *In charitate radicati atque fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis quæ sit longitudo, latitudo, altitudo et profundum* (Eph. iii, 17, 18). Ea vero quæ nondum videmus, et nondum ienemus, sed fide et spe gerimus, in alio biduo figurata sunt. Hæc enim quæ nunc agimus, tanquam clavis præceptorum in Dei timore confixi, sicut scriptum est, *Confige clavis a timore tuo carnes meas* (Psal. cxviii, 120), in necessariis deputantur, non in eis quæ per seipsa appetenda et concupiscenda sunt. Unde illud optimum se dicit concupiscere, *dissolvi, et esse cum Christo: manere autem in carne necessarium*, inquit, *propter vos* (Philipp. i, 23, 24). Quod ergo inquit, *dissolvi, et esse cum Christo*, inde incipit requies, quæ non interruptur resurrectione, sed clarificatur; quæ tamen nunc fide retinetur, *quia justus ex fide vivit* (Habac. ii, 4). *An ignoratis, inquit, quoniam quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti ergo illi sumus per baptismum in mortem* (Rom. vi, 3, 4). Unde, nisi fide? Neque enim jam in nobis perfectum est, adhuc in nobismet ipsis ingemiscentibus, et adoptionem expectantibus, redemptionem corporis nostri: *Spe enim salvi facti sumus; spes autem quæ videtur, non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus* (Id. viii, 24, 25).

26. Quod memento quam sæpe commemorem, non jam nunc in ista vita nos beatos fieri debere arbitremur, et ab omnibus difficultatibus liberos; ac sic in angustiis rerum temporalium adversus Deum ore sacrilego murmuremus, quasi non exhibeat quod promisit. Promisit quidem etiam huic vitæ necessaria; sed alia sunt solatia miserorum, alia gaudia beatorum. *Domine, inquit, secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, exhortationes tuæ jucundaverunt animam meam* (Psal. cxviii, 19). Non ergo murmure-

mus in difficultatibus, ne perdamus latitudinem hilaritatis, de qua dicitur, *Spe gaudentes*; quia sequitur, *in tribulatione patientes* (Rom. xii, 12). Nova ergo vita in fide nunc inchoatur, et spe geritur: nam tunc perfecta erit, cum absorbebitur mortale a vita, cum absorbebitur mors in victoriam, cum illa novissima hinc destructur mors, cum immutati fuerimus, et æquales Angelis effecti: *Omnes enim*, inquit, *resurgemus*; sed non omnes immutabimur (I Cor. xv, 54, 26, 51). Et Dominus: *Erunt*, inquit, *æquales Angelis Dei* (Luc. xx, 36). Apprehensi enim sumus modo in timore per fidem, tunc autem apprehendemus<sup>1</sup> in charitate per speciem. *Quandiu enim sumus in corpore, peregrinamur a Domino*: per fidem enim ambulamus, non per speciem (II Cor. v, 6). Ipse itaque Apostolus qui dicit, *ut apprehendam, sicut apprehensus sum*, aperte se non apprehendisse confitetur: *Frates*, inquit, *ego me non arbitror apprehendisse* (Philipp. iii, 12, 13). Sed tamen quia ipsa spes ex promissione veritatis certa nobis est, cum diceret, *Consepulti igitur sumus illi per baptismum in mortem*, subjunxit et ait, *ut quomodo surrexit Christus ex mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus* (Rom. vi, 4). Ambulamus ergo in re laboris, sed in spe quietis; in carne vetustatis, sed in fide novitatis. Dicit enim, *Corpus quidem mortuum est propter peccatum*; *spiritus autem vita est*<sup>2</sup> *propter justitiam*. *Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Jesum Christum a mortuis habitat in vobis*; qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, *vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis* (Id. viii, 10, 11).

27. Hæc et ex autoritate divinarum Scripturarum et universæ Ecclesiæ, quæ toto orbe diffunditur, consensione, per anniversarium Pascha celebrantur,

CAPUT XV.—In magno utique sicut jam intelligis, sacramento. Et in Scripturis quidem veteribus ad agendum Pascha non est præceptum tempus, nisi ex mense novorum, a luna quarta decima usque ad vicesimam primam: ex Evangelio tamen, quia manifestum est, quo etiam die Dominus crucifixus sit, et in sepultura fuerit, et resurrexerit, adjuncta est etiam ipsorum dierum observatio per patrum concilia, et orbi universo christiano persuasum est eo modo Pascha celebrari oportere.

28. Quadragesima sane jejunorum habet auctoritatem, et in veteribus Libris ex jejuniis Moysi (Exod. xxxiv, 28) et Eliæ (III Reg. xix, 8); et ex Evangelio, quia totidem diebus Dominus jejunavit (Matth. iv, 2), demonstrans Evangelium non dissentire a Lege et Prophetis. In persona quippe Moysi, Lex; in persona Eliæ, Prophetæ accipiuntur, inter quos et in monte gloriosus apparuit; ut evidentius emereret quod de illo dicit Apostolus: *Testimonium habens a Lege et Prophetis* (Rom. iii, 21). In qua ergo parte quæ congruentius observatio Quadragesimæ constitueretur, nisi confini atque contigua dominicæ pas-

<sup>1</sup> Lov., tunc autem apprehendemur. Sed melius alii, apprehendemus.

<sup>2</sup> Edil., vivit. At Mss., vita est, juxta græcum, *d: oē dia dikaiosunēn*.

sioni? Quia in ea significatur hæc vita laboriosa, cui opus est continentia, ut ab ipsius mundi amicitia jejunetur; quæ utique fallaciter blandiri, et illecebrarum fucos circumspargere atque jactare non cessat. Numero autem quadragenario vitam istam propterea figurari arbitror, quia denarius in quo est perfectio beatitudinis nostræ, sicut in octonario, quia redit ad primum, ita in hoc mihi videtur exprimi: quia creatura, quæ septenario figuratur, adhæret Creatori, in quo declaratur unitas Trinitatis per universum mundum temporaliter annuntianda; qui mundus et a quatuor ventis delimitatur, et quatuor elementis erigitur, et quatuor anni temporum vicibus variatur. Decem autem quater in quadraginta consummantur, quadragenarius autem partibus suis computatus, addit ipsum denarium et fiunt quinquaginta tanquam merces laboris et continentie. Neque enim frustra ipse Dominus et quadraginta dies post resurrectionem in hac terra et in hac vita cum Discipulis conversatus est, et posteaquam ascendit in cælum, decem diebus interpositis promissum misit Spiritum sanctum, completo die Pentecostes: qui dies quinquagenarius habet alterum sacramentum, quod septies septem quadraginta novem sunt; et cum reditur ad initium, qui est octavus, qui et primus dies, quinquaginta complentur; qui celebrantur post Domini resurrectionem, jam in figura non laboris, sed quietis et lætitiæ. Propter hoc et jejunia relaxantur, et stantes oramus, quod est signum resurrectionis. Unde etiam omnibus diebus dominicis id ad altare observatur, et Alleluia canitur, quod significat actionem nostram futuram non esse nisi laudare Deum, sicut scriptum est: *Beati qui habitant in domo tua, Domine; in sæcula sæculorum laudabunt te* (Psal. lxxxiii, 5).

CAPUT XVI.—29. Sed dies quinquagesimus et in Scripturis commendatur; et non tantum in Evangelio, quia tunc Spiritus sanctus advenit, sed etiam in veteribus Libris. Nam et ibi posteaquam Pascha occiso agno celebraverunt, dies quinquaginta numerantur usque ad diem quo Lex data est in monte Sina famulo Dei Moysi, digito Dei scripta (Exod. xii, xix, xx, xxxi): in libris autem Evangelii apertissime declaratur, digitum Dei significare Spiritum sanctum. Cum enim unus evangelista dixisset, *In digito Dei ejicio demonia* (Luc. xi, 20); alius hoc idem ita dixit, *In spiritu Dei ejicio demonia* (Matth. xii, 28). Quis hanc lætitiæ divinorum sacramentorum, cum sanæ doctrinæ luce clarescunt<sup>1</sup>, non præferat universis mundi hujus imperiis, etiam inusitata felicitate pacatis? Nonne tanquam duo Seraphim clamant ad invicem continentia laudes Altissimi: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus sabaoth* (Isai. vi, 3); ita duo Testamenta fideliter concordantia sacramenta concinunt veritatem? Occiditur ovis, celebratur Pascha, et interpositis quinquaginta diebus datur Lex ad timorem scripta digito Dei. Occiditur Christus, qui tanquam ovis ad immolandum ductus est, sicut<sup>2</sup> Isaias testatur

<sup>1</sup> Floriac. Ms., *lucra crescunt*.

(*Isai. LIII, 7*), celebratur verum Pascha, et interpositis quinquaginta diebus datur ad charitatem Spiritus sanctus, qui est digitus Dei, contrarius hominibus sua quærentibus, et ideo jugum asperum et sarcinam gravem portantibus, nec invenientibus requiem animabus suis; quia charitas non quærit quæ sua sunt (*I Cor. XIII, 5*). Ideo animositas hæreticorum semper inquieta est, quos magorum Pharaonis habere conatum declarat Apostolus, dicens: *Sicut enim Jamnes et Mambres resistunt Moysi, sic et isti resistunt veritati, homines mente corrupti, reprobi circa fidem: sed ultra non proficiunt; dementia enim eorum erit manifestata omnibus, sicut et illorum fuit* (*II Tim. III, 8*). Quia enim per ipsam corruptionem mentis inquietissimi fuerunt, in signo tertio defecerunt, fatentes sibi adversum esse Spiritum sanctum qui erat in Moysse. Nam deficientes dixerunt: *Digitus Dei est hic* (*Exod. VIII, 19*). Sicut autem conciliatus et placatus Spiritus sanctus requiem præstat mitibus et humilibus corde, ita contrarius et adversus inimites ac superbos inquietudine exagitat. Quam inquietudinem muscæ illæ brevissimæ<sup>1</sup> significaverunt, sub quibus magi Pharaonis defecerunt, dicentes: *Digitus Dei est hic*.

30. Exodum lege, et vide ubi Pascha celebraverunt, post quot dies data sit Lex. Loquitur Deus ad Moysen in eremo Sina die primo<sup>2</sup> mensis tertii. Nota ergo unum diem ex ingressu ipsius tertii mensis, et vide quid dicat inter cætera: *Descende, inquit, testare populo, et purifica illos hodie et cras, et lavent vestimenta sua, et sint parati in diem tertium. Tertia enim die descendet Dominus in montem Sina caram omni populo* (*Id. XIX, 10, 11*): tunc data est Lex tertio scilicet die tertii mensis. Numerus itaque a quartodecimo primi mensis die, quo factum est Pascha, usque ad diem tertium tertii mensis, et invenies decem et septem dies primi mensis, triginta secundi, tres tertii, qui fiunt quinquaginta. Lex in arca est sanctificatio in corpore Domini, per cujus resurrectionem nobis requies futura promittitur, ad quam percipiendam Spiritu sancto charitas inspiratur. Spiritus autem nondum erat datus, quia Jesus nondum erat clarificatus (*Joan. VII, 39*). Unde prophetia illa cantata est: *Exsurge, Domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis tuæ* (*Psal. CXXXI, 8*). Ubi requies, ibi sanctificatio. Unde nunc ut amemus et desideremus, pignus accepimus. Vocantur autem ad requiem alterius vitæ, quo ab ista vita transitur, quod Pascha significat, omnes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.

CAP. XVII. — 31. Propterea quinquagenarius numerus ter multiplicatus, addito ad eminentiam sacramenti ipso ternario, et in illis magnis piscibus invenitur, quos jam Dominus post resurrectionem novam vitam demonstrans, a dextera parte levare imperavit; nec retia rupta sunt (*Joan. XXI, 6, 11*), quia tunc hæreticorum inquietudo non erit. Tunc homo perfectus et quietus, purgatus in animo et in corpore per eloquia

<sup>1</sup> Edd., *gravissimæ*. sed verius Mss., *brevissimæ*, ut liquet ex lib. 3 de Trinit., c. 7.

<sup>2</sup> Lov., *die tertio mensis tertii*. Castigavimus ad Mss. duos Vaticanos et Sorbonicum unum, *die primo*.

Domini casta, argeftum igne examinatum terræ, purgatum septuplum (*Psal. XI, 7*), accipiet mercedem denarium, ut sint decem et septem. Nam et in hoc numero sicut in aliis multiplices figuras exhibentibus, sacramentum mirabile reperitur. Nec immerito etiam Psalmus septimus decimus in Regnorum libris solus integer legitur (*II Reg. XXII, 2-51*); quia regnum illud significat, ubi adversarium non habebimus. Titulus enim ejus est: *In die qua eruit eum Dominus de manu omnium inimicorum ejus, et de manu Saül*. Quis enit figuratur in David, nisi ille qui venit secundum carnem ex semine David? (*Rom. I, 3*). Qui utique in corpore suo, quod est Ecclesia adhuc patitur inimicos. Unde illi persecutori quem voce mactavit, et in suum corpus trajiciens quodammodo manducavit, sonuit de cælo: *Saule, Saule, quid me persequeris?* (*Act. IX, 4*). Quando autem eruetur hoc corpus ejus de manu omnium inimicorum ejus, nisi cum et illa novissima inimica destruetur mors? Ad hoc tempus pertinuit numerus ille centum quinquaginta trium piscium. Nam et ipse numerus septimus decimus surgens in trigonum, centum quinquaginta trium summam complet. Ab uno quippe usque ad decem et septem surgens, omnes medios adde, et invenies: ad unum scilicet adde duo, fiunt utique tria; adde tria, fiunt sex; adde quatuor, fiunt decem; adde quinque, fiunt quindecim; adde sex, fiunt viginti unum; adde ita cæteros, et ipsam decimum septimum, fiunt centum quinquaginta tria.

32. Hæc de Scripturis firmissime tenentur, id est Pascha et Pentecostes. Nam ut quadraginta illi dies ante Pascha observentur, Ecclesiæ consuetudo<sup>1</sup> roboravit; sic etiam ut octo dies Neophytorum distinguantur a cæteris, id est, ut octavus primo concinat. Ut autem Alleluia per illos solos dies quinquaginta in Ecclesia cantetur, non usquequaque observatur: nam et aliis diebus varie cantatur alibi atque alibi; ipsis autem diebus ubique. Ut autem stantes in illis diebus et omnibus dominicis oremus, utrum ubique servetur ignoro: tamen quid in eo sequatur Ecclesia, dixi ut potui, et arbitror esse manifestum.

CAP. XVIII. — 33. De lavandis vero pedibus, cum Dominus hoc propter formam humilitatis, propter quam docendam venerat, commendaverit, sicut ipse consequenter exposuit, quæsitum est quonam tempore potissimum res tanta etiam facto doceretur, et illud tempus occurrit, quo ipsa commendatio religiosius inhæreret. Sed ne ad ipsum sacramentum Baptismi videretur pertinere, multi hoc in consuetudinem recipere noluerunt. Nonnulli etiam de consuetudine auferre non dubitaverunt. Aliqui autem ut hoc et sacratiore tempore commendarent, et a Baptismi sacramento distinguerent, vel diem tertium octavarum, quia et ternarius numerus in multis sacramentis maxime excelsit, vel etiam ipsum octavum ut hoc facerent elegerunt.

34. Miror sane quid ita volueris, ut de iis quæ vario

<sup>1</sup> Am. Bad. Er. et Mss. tres: *Ecclesiæ consensio roborata*.



per diversa loca observantur, tibi aliqua scriberem, cum et non sit necessarium, et una in his saluberrima regula retinenda sit, ut quæ non sunt contra fidem, neque contra bonos mores, et habent aliquid ad exhortationem vitæ melioris, ubicumque institui videamus, vel instituta cognoscimus, non solum non improbemus, sed etiam laudando et imitando sectemur, si aliquorum infirmitas non ita impedit, ut amplius detrimentum sit. Si enim eo modo impediatur ut majora studiosorum lucra speranda sint, quam calumniatorum detrimenta metuenda, sine dubitatione faciendum est, maxime id quod etiam de Scripturis defendi potest; sicut de hymnis et psalmis canendis, cum et ipsius Domini et Apostolorum habeamus documenta et exempla et præcepta<sup>1</sup>. De hac re tam utili ad movendum pie animum, et accendendum divinæ dilectionis affectum, varia consuetudo est, et pleraque in Africa Ecclesiæ membra pigriora sunt: ita ut Donatistæ nos reprehendant, quod sobrie psallimus in ecclesia divina cantica Prophetarum, cum ipsi ebrietates suas ad canticum psalmodiarum humano ingenio compositorum, quasi ad<sup>2</sup> tubas exhortationis inflamment. Quando autem non est tempus, cum in ecclesia fratres congregantur, sancta cantandi, nisi cum legitur aut disputatur, aut antistes clara voce deprecatur, aut communis oratio voce diaconi indicitur?

CAPUT XIX.—35. Aliis vero particulis temporum quid melius a congregatis Christianis fiat, quid utilius, quid sanctius omnino non video. Quod autem instituitur præter consuetudinem, ut quasi observatio sacramenti sit, approbare non possum, etiamsi multa hujusmodi propter nonnullarum vel sanctarum vel turbulentarum personarum scandala devitanda, liberius improbare non audeo. Sed hoc nimis doleo, quod multa quæ in divinis libris saluberrime præcepta sunt, minus curantur; et tam multis præsumptionibus sic plena sunt omnia, ut gravius corripiatur qui per octavas suas terram nudopede tetigerit, quam qui mentem vinolentia sepelierit. Omnia itaque talia, quæ neque sanctarum Scripturarum auctoritatibus continentur, nec in conciliis episcoporum statuta inveniuntur, nec consuetudine universæ Ecclesiæ roborata sunt, sed pro diversorum locorum diversis moribus innumerabiliter variantur, ita ut vix aut omnino nunquam inveniri possint causæ, quas in eis instituendis homines secuti sunt, ubi facultas tribuitur, sine ulla dubitatione resecanda existimo. Quamvis enim neque hoc inveniri possit, quomodo contra fidem sint; ipsam tamen religionem, quam paucissimis et manifestissimis celebrationum sacramentis misericordia Dei esse liberam voluit, servilibus oneribus premunt, ut tolerabilior sit conditio Judæorum, qui etiamsi tempus libertatis non agnoverunt, legalibus tamen sarcinis, non humanis præsumptionibus subjiuntur. Sed Ecclesia Dei inter multam paleam multaque zizania constituta, multa tolerat, et tamen quæ sunt contra fidem

<sup>1</sup> Mss. 1 lures, habeamus exemplum et præcepta de hac re, etc.

<sup>2</sup> Huc revocavimus ex Mss. 1 articulum ad, quæ in Edl. desideratur.

vel bonam vitam non<sup>1</sup> approbat, nec tacet, nec facit.

CAPUT XX.—36. Itaque illud quod scripsisti, quosdam fratres ita temperare se a carnibus edendis, ut immundas arbitrentur, apertissime contra fidem sanamque doctrinam est. Ex hinc ergo si diutius disputare voluero, potest putari a nonnullis obscære hinc Apostolum præcepisse; qui etiam inter multa quæ de hac re dixit, sic detestatus est hæreticorum impiam opinionem, ut diceret: *Spiritus autem manifeste dicit quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide, attendentes spiritibus seductionis et doctrinis dæmoniorum, in hypocrisis mendaciloquorum, cauteriatam habentes conscientiam suam, prohibentes nubere, abstinere a cibis quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et iis qui cognoverunt veritatem: quia omnis creatura Dei bona est, et nihil abjiciendum quod cum gratiarum actione percipitur; sanctificatur enim per verbum Dei et orationem* (1 Tim. iv, 15). Et alio loco de his rebus loquitur: *Omnia munda mundis; immundis autem et infidelibus nihil est mundum; sed polluta sunt eorum et mens et conscientia* (Tit. i, 15). Tu ipse, lege cætera, et recita quibus potes, ut ne in se irritam faciant gratiam Dei, quia in libertatem vocati sunt; tantum ne libertatem in occasionem carnis assumant, et ideo jam nolint refrenandæ carnis concupiscentiæ causa a quibuslibet cibis temperare, quia non eis permittitur superstitiose atque infideliter facere.

37. Hi vero qui de paginis evangelicis sortes legunt (a), etsi optandum est ut hoc potius faciant, quam ad dæmonia consulenda concurrant; tamen etiam ista mihi displicet consuetudo, ad negotia sæcularia, et ad vitæ hujus vanitatem, propter aliam vitam loquentia oracula divina velle convertere.

CAPUT XXI.—38. Hæc tibi si satis esse ad ea quæ requisisti non putaveris, nimis ignoras et vires et occupationes meas. Tantum enim abssum ab eo quod putasti nihil me latere, ut nihil in epistola tua legerim tristius, quia et apertissime falsum est; et miror quia hoc te latet, quod non solum in aliis innumerabilibus rebus multa me latent, sed etiam in ipsis sanctis Scripturis multo nesciam plura quam sciam. Sed ideo spem in nomine Christi non infructuosam gero, quia non solum credidi Deo meo, in illis duobus præceptis totam Legem Prophetasque pendere (Matth. xxii, 40), sed etiam expertus sum, experiorque quotidie; quandoquidem nullum mihi sacramentum, aut aliquis sermo admodum obscurior de sacris Litteris aperitur, ubi non eadem præcepta reperiam: *Finis enim præcepti est charitas de corde puro, et con-*

<sup>1</sup> Sic in prius excusis. At in Mss. plerisque habetur, *quæ sunt contra fidem nec bonus approbat, nec tacet, etc.*

(a) Inter Capitularia Regum Francorum, in tertio Capitulari anni 789 exstat capitulum 4: « Ut nullus in Psalterio, et vel in Evangelio, vel in aliis rebus sortire præsumat, nec divinationes aliquas observare: » id quod ante veterant concilia Agathense anni 508, can. 43; Aurelian. an 511, c. 30; Autissiodorensis, an. 578, c. 4. Quoniam autem modo fieret istud sortilegii genus per libros divinos, addidit ex v. C. Stephani Baluzii a titis in idem capitulum.

scientia bona et fide non facta (1 Tim. I, 5); et plenitudo legis charitas (Rom. XIII, 10).

39. Itaque et tu, charissime, sive ista, sive alia, sic lege, sic discas, ut memineris verissime dictum: *Scientia inflat, charitas adificat* (1 Cor. VIII, 1). *Charitas autem non emulatur, non inflat*. Sic itaque adhibeatur scientia tanquam machina quædam, per quam structura charitatis assurgat quæ maneat in æternum, etiam cum scientia destruetur (Id. XIII, 4, 8); quæ ad finem charitatis adhibita multum est utilis; per se autem ipsa sine tali fine, non modo superflua, sed etiam perniciosa probata est. Scio autem quam te cogitatio sancta custodiat sub umbraculo alarum Domini Dei nostri. Sed ideo hæc, etsi breviter, monui, quoniam novi eandem ipsam charitatem tuam, quæ non emulatur, hanc epistolam multis daturam atque lecturam.

#### EPISTOLA LVI \* (a).

*Augustinus ad Celerem, jubens eum Litterarum sacrarum studio incumbere, ut discat hanc vitam collatione æternæ esse sumum; et Donatistarum sectæe abdicet.*

Domino eximio meritoque honorabili et dilectissimo filio CELERI, AUGUSTINUS <sup>1</sup>.

1. Promissi mei et tuæ voluntatis immemor non sum. Sed quoniam visitandarum ecclesiarum ad meam pertinentium curam necessitate profectus sum, nec per me ipse debitum continuo reddere potui: me tibi tamen diutius debere nolui, quod posset et me habente redhiberi. Proinde charissimo filio presbytero Optato delegavi, ut eis horis quas tibi oportuiores videris, tecum legat ea quæ pollicitus sum: cum totum fieri posse persenserit, hoc etiam Eximietas tua quam grate acceperit, tam impigre atque acriter facere suadebit. Quantum autem te diligam, salubribusque studiis in rerum divinarum atque humanarum cognitione oblectari atque exerceri velim, credo quod optime intelligas.

2. Charitatem officii mei si non aspernaris, spero in ipsa fide christiana, et in moribus jam ita constitutæ personæ tuæ congruis, tales te profectus habiturum, ut hujus fumi vel vaporis temporalis, quæ vita humana dicitur, ultimum diem, quem nulli mortalium evitare conceditur, vel avidus vel securus vel certe non desperate sollicitus, non in vanitate erroris, sed in soliditate veritatis exspectes. Quam certum est enim tibi vivere te, tam sit certum doctrina salutari istam vitam quæ in deliciis temporalibus agitur, in comparatione vitæ æternæ quæ nobis per Christum atque in Christo promittitur, non vitam sed mortem esse deputandam. Nullo modo autem dubitaverim de indole tua, quod ista consuetudine Donatistarum facillime te extrahes, si religiosissime ipsam christianam puritatem non parvipenderis. Quam inconcussis

<sup>1</sup> In Vaticanis Mss. additur, *in Domino salutem*. Celer porro cui hæc Epistola scribitur, proconsulatum Africae gessit an. 429, uti ex datis ad ipsum legibus intelligitur.

<sup>2</sup> Reperta in Mss. tantum Corbeiensi et duobus Vaticanis, præter edit. Lov.

(a) Alias 237: quæ autem 56 erat, nunc 118. Scripta forte circa an. 400.

enim documentorum firmamentis error ille conviuatur, non magnum est etiam tardis ingenio, si tantum patienter atque intente audierint, pervidere. Sed ad sectandam insolitam rectitudinem, usitatæ et quasi familiaris perversitatis vinculum abruptum, majorum virium est. Et nequaquam desperandum adjuvan te atque exhortante ipso Domino Deo nostro, de generosa libertate, atque plane virili pectore tuo. Incolu meam te Domini Dei nostri misericordia tueatur, domine eximie meritoque honorabilis et dilectissime filii.

#### EPISTOLA LVII \* (a).

*Augustinus, libro quodam suo in eam rem conscripto, Celerem instruxerat, mera levitate Donatistas se ab Ecclesia catholica segregasse: cui, si eo codice satisfactum non sit, promittit adhuc scripta. In fine, cum amico quodam donatista, Celeri subdito, conferre cupit.*

Domino dilectissimo meritoque honorabili ac suscipiendo filio CELERI, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Nullam fuisse justam causam, cur ab orbe terrarum, quo Ecclesia catholica secundum prophetica et evangelica promissa diffunditur, se pars Donati dirimeret, credo quod magis quoque considerans prudentia tua facillime intelligit. De qua re, si diligentior disputatio necessaria est, memini me ad legendum dedisse benevolentiaæ tuæ codicem, cum id te petisse charissimus mihi, tuus <sup>1</sup> filius, meus Cæcilius intimasset; qui codex non paucis diebus apud te fuit. Quem si rei hujus cognoscendæ studio, vel inter occupationes tuas legere sive voluisti sive potuisti, non dubito comperisse prudentiam tuam nihil eos habere quod probabiliter contradicant. Et si quid te forte adhuc movet, quantum Deus donat ac sinit, forte poterimus respondere interroganti, aut ad legendum itidem aliquid dare, domine dilectissime meritoque honorabilis ac suscipiende filii.

2. Quapropter peto unitatem catholicam regioni Hipponensi <sup>2</sup> diligentius commendes hominibus tuis, maxime Paterno et Maurusio. Vigilantiam cordis tui novi, nec opes est, arbitror, plura scribere; cum si volueris, facillime possis, et quid alii curent et caveant in possessionibus tuis, et in re tua quid agatur addiscere. In re tua esse, mihi valde affirmatum est, amicum, cum quo cupio concordare; peto favens ad hanc rem, ut et inter homines magnam laudem, et apud Deum habeas magnam mercedem: jam enim mihi per quemdam Carum <sup>3</sup> utriusque nostrum medium mandaverat, se nescio quos violentos suos timere ne faceret, quos in re tua et te favente timere non poterit; nec ipse in eo debes diligere non constantiam, sed plane pertinaciam. Turpe est enim mutare sententiam, sed

<sup>1</sup> In editione Lov. deest, *tuis*. At habent Mss. Vaticani et Gallicani.

<sup>2</sup> Unus e Vatic. Mss., *regionis Hipponensis*.

<sup>3</sup> Lov. omittit *Carum*, quod nomen ex Mss. restituumus.

<sup>4</sup> recensita ad cb. vc. dnos v. et ad Lov.

(a) Alias 210: quæ autem 57 erat, nunc 187. Scripta Aliquant: post superiorein.

veram et rectam; nam stultam et noxiam, et laudabile et salubre est. Sicut autem constantia non sinit hominem depravari, sic pertinacia non sinit corrigi: proinde sicut illa laudanda, sic ista est emendanda. Presbyter quem misi, reliqua tuæ prudentiæ planius intimabit. Incolumem felicemque te Dei misericordia tueatur, domine dilectissime meritoque honorabilis ac suscipiende filii.

## EPISTOLA LVIII \* (a).

*Augustinus Pammachio viro senatori gratulatur, quod suos apud Numidiam colonos donatistas adhortationibus suis adduxerit ad Ecclesiam catholicam.*

Domino eximio et merito suscipiendo, atque in Christi visceribus dilectissimo filio PAMMACHIO <sup>1</sup>, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Bona opera tua Christi gratia germinantia, te nobis in membris ejus honorandum, et plane notissimum dilectissimumque fecerunt. Neque enim si quotidie faciem tuam viderem, notior mihi esses, quam cum interiorum tuorum pacis decore <sup>2</sup> pulchrum ac veritatis luce radiantem, in unius tui facti candore conspexi, conspexi et agnovi, agnovi et amavi. Huic nunc loquor, huic scribo, dilecto amico meo, qui mihi corpore absentem absens innotuit. Verumtamen jam simul eramus, et conjuncti sub uno capite vivebamus, in cujus charitate nisi radicatus esses, non tibi tam dilecta catholica unitas foret, nec colonos tuos Afros, eo terrarum unde Donatistarum furor exortus est, hoc est in media consulari Numidia constitutos, tali admoneres alloquio, tanto fervore spiritus animares, ut devotione promptissima ad sequendum eligerent, quod te talem ac tantum virum non nisi agnita veritate sequi cogitarent, et tam longe a te locorum intervallis remoti, irent sub idem caput, atque in ejus membris in æternum tecum deputarentur, cujus præcepto tibi temporaliter serviunt.

2. In hoc ergo tuo facto te cognitum amplectens, exultavi ut gratularer tibi in Christo Jesu Domino nostro, tibi que has gratulatorias litteras mitterem quaecumque specimen cordis et amoris erga te mei; neque enim amplius potui. Sed quæso ne tu hactenus quidquid te diligo metiaris: perlectam transi hanc epistolam transitu invisibili qui intus fit, et perge cogitando in pectus meum, et cerne quid illic de te agatur. Patebit enim oculo charitatis cubiculum charitatis, quod claudimus adversus nugas tumultuosas sæculi, cum illic Deum adoramus; et videbis ibi delicias lætitiæ meæ de tam bono opere tuo, quas nec lingua efari, nec stilo exprimere valeo, calentes atque flagrantem in sacrificio laudis ejus, quo inspirante hoc

voluisti, et quo adjuvante potuisti. Gratias Deo super inenarrabili dono ejus. (II Cor. ix, 15.)

3. O quam multorum tecum pariter senatorum, pariterque sanctæ Ecclesiæ filiorum, tale opus desideramus in Africa, de quali tuo lætamur! Sed illos periculosum est exhortari, tibi securum est congratulari. Illi enim forte non facient, et tanquam nos in animo eorum vicerint inimici Ecclesiæ, decipiendis insidiabuntur infirmis. Tu vero jam fecisti, unde inimici Ecclesiæ liberatis confundantur infirmis. Proinde sufficere visum est, ut ipse quibus christiano jure potueris, amica fiducia istam epistolam legas. Sic enim ex tuo facto fieri posse in Africa credent, quod forte dum putant fieri non posse, pigrescunt. Insidias autem quas ipsi hæretici distorto corde moliantur, quoniam nisi eos arbitratos <sup>3</sup> valere aliquid in possessione Christi, animo tuo, nec scribere volui. Audies tamen hæc a fratribus meis, quos plurimum commendo Eximietati tuæ, ne in tam magna tamque inopinata salute hominum, de quibus per te Catholica mater exultat, aspernere etiam superflua metuentes.

## EPISTOLA LIX \* (a).

*Augustinus Victorino concilium convocanti, excusatoria, quare ad concilium non venturus sit: rogans ut prius cum Xantippo super jure primatus et concilii convocandi placide componat.*

Domino beatissimo et venerabili patri et consacerdoti VICTORINO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Tractoria <sup>4</sup> ad me quinto idus novembris venit, jam finito die, et me valde indispositum invenit, ut occurrere omnino non possem. Verumtamen sive imperitiam meam moverit, sive juste motus sim, tuæ Sanctitatis et Gravitatis est arbitrari. Legi in eadem tractoria etiam ad Mauritania esse scriptum, quas provincias scimus suos habere primates. Quod si et ex eis ad Numidiam convocandum esset concilium, oportuit utique ut aliquorum Maurorum episcoporum, qui illic priores sunt, nomina in tractoria ponerentur; quod in ista tractoria non reperiens, multum miratus sum. Deinde ad ipsos Numidas ita perturbato et neglecto ordine scriptum, ut nomen meum tertio loco invenirem, qui novi quam post multos episcopos factus sim. Quæ res et aliis injuriosa est satis, et mihi invidiosa. Præterea venerabilis frater et collega noster, Xantippus Tagosensis <sup>5</sup>, dicit quod eum primatus ipse contingat, et erga plurimos sic habetur, et tales mittit epistolas. Qui etiam error si facile inter vestram Sanctitatem cognosci et corrigi potest, non debuit tamen

<sup>1</sup> Lov., quoniam ipse eas arbitratur valere, etc. Prætulimus hic lectionem Bad. Am. Er. et Mss. undecim.

<sup>2</sup> Unus e Vaticanis Mss. constantcr habet: *Tractatoria*.

<sup>3</sup> Apud Lov., *Xantippus Thagastensis*. Sed aliter legi oportet eruditorum judicio: quippe quo tempore scribebat Augustinus, hoc ipso Alypius Thagastensem Numidiæ sedem occupabat. Porro hujus epistolæ exemplaria Mss. vix duo venerunt in manus nostras; unum ex iis, Victorinum, præfert, *Sanctippum Tagosensem*; alterum Corbeliense perantiquum et optime notæ, *Sanctippum Tagosensem*. Ex duobus autem Vaticanis quæ olim Clementis VIII jussu ad castiga-

<sup>4</sup> Emendata subsidio cb. vc. duorum v. et Lov.

(a) Alii s 217: quæ autem 59 erat, nunc 149. Scripta circa exeuntem an. 401.

<sup>1</sup> In Mss. quatuor scribitur, *Pammachio*. Porro hunc illum esse Pammachium Romanum civem ac Senatorem clarissimum non dubitamus, qui fuit gener Paulæ, Pauliæ maritus, et Hieronymo plurimum familiaris.

<sup>2</sup> Sic Mss. At vulgati habent, *pacis decorem*.

<sup>3</sup> Collata cum a. bg. bl. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. t. vc. duobus sb. quatuor v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 134: quæ autem 58 erat, nunc 121. Scripta an. 401 exeunte.

in tractoria quam misit Venerabilitas tua, nomen ejus prætermitti. Quod si in mediis locis conscriberetur, et non in primo poneretur, multum mirarer; quanto magis mirandum est quod nulla ibi ejus admemoratio facta est, qui maxime ad concilium venire debuit, ut de ipso primatus ordine, coram omnium Numidarum episcopis Ecclesiarum primitus ageretur?

2. His de causis etiam venire dubitarem, ne forte falsa esset tractoria, qua tanta perversitas appareret; quanquam et angustia temporis et aliæ graves necessitates me multipliciter impedirent. Unde peto Beatitudinem tuam ut mihi ignoscas, et primo instare digneris, ut inter tuam Sanctimoniam et senem Xantippum concorditer constet, quis vestrum debeat convocare concilium: aut certe, quod salubrius arbitror, sine cujusquam præjudicio ambo convocate collegas nostros, eos maxime qui vobis episcopatus ætate vicini sunt, qui facile quis vestrum verum dicat agnoscant, ut inter vos paucos<sup>1</sup> eadem præ cæteris quæstio dirimatur, et errore sublato minores a cæteris convocentur, qui nec possunt nec debent, nisi vobis in hac re tanquam prioribus credere, et nunc ignorant cui vestrum potissimum credant. Hanc epistolam signatam nisi annulo qui exprimit faciem hominis attendentis in latus.

#### EPISTOLA LX<sup>o</sup> (a).

*Augustinus Aurelio significat Donatum et ipsius fratrem se renitente recessisse de monasterio: porro et monachis facilem lapsum, et ordini clericorum injuriam fieri, dum tales in clerum assumuntur.*

Domino beatissimo et debita observantia venerabili, sinceriterque charissimo fratri et consacerdoti papæ AURELIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Litteras nullas tuæ Venerabilitatis, ex quo ab invicem corporaliter digressi sumus, accepi. Nunc vero legi epistolam Benignitatis tuæ de Donato et fratre ejus, et quid responderem diu fluctuavi. Sed tamen etiam atque etiam cogitanti quid sit utile salutis eorum, quibus in Christo nutriendis servimus, nihil mihi aliud occurrere potuit, nisi non esse istam viam dandam servis Dei, ut se facilius putent eligi ad aliquid

tiorem edendam hanc epistolam inspecta fuerunt, unum cum Corbeliensi consentit. Imo R. P. M. Henricus de Noris Augustinianus, Th. Prof. in Hist. Pelag. lib. 2, c. 8, testatur legi Xantippum Tagosensem in tribus Valic. Cdd. quorum ex fide corrigendas esse editiones monet. «Nec mirum, inquit, Tagosam urbem in geographicis tabulis non reperiri. Nam Africani primates, ut ait Gregorius, lib. 1, epist. 72, ad Gennadium, passim per villas, non in civitatibus primariis residebant; et tempore collationis Carthaginensis erant in universa Africa episcopi 367, cum tamen tot oppida nec Ptolemæi nec Orтели tabulæ exprimant.» In Notitia episcopi atum Africae, inter Numidas est Timotheus Tagorensis: occurrunt et duo Tagorenses episcopi in Carthag. collatione 1. An forte nomen, commutatis, ut sæpe fit, litteris, aliter et aliter scriptum sedem non aliam et aliam designat?

<sup>1</sup> Ms. cb., ut inter vos paucos qui nos in hac re quantum loquamini eadem præ, etc.

Hanc recensimus ad bl. cb. ff. gg. r. sb. duos t. duos v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 76: quæ autem 60 erat, nunc 88. Scripta forte circa idem tempus.

melius, si facti fuerint deteriores. Et ipsis enim facilis lapsus, et ordini clericorum sit indignissima injuria, si desertores monasteriorum ad militiam clericatus eligantur, cum ex his qui in monasterio permanent, non tamen nisi probatioribus atque melioribus in clerum assumere soleamus: nisi forte, sicut vulgares dicunt, Malus choraula bonus symphonicus est; ita iidem ipsi vulgares de nobis jocantur dicentes, Malus monachus bonus clericus est. Nimis dolendum, si ad tam ruinosa superbiam monachos surrigamus, et tam gravi contumelia clericos dignos putemus, in quorum numero sumus; cum aliquando etiam bonus monachus vix bonum clericum faciat, si adsit ei sufficiens continentia, et tamen desit instructio necessaria, aut personæ regularis integritas.

2. Sed de istis credo arbitrata sit Beatitudo tua quod nostra voluntate, ut suis potius corregionalibus utiles essent, de monasterio recessissent: sed falsum est; sponte alierunt, sponte deseruerunt, nobis quantum potuimus, pro eorum salute, renitentibus. Et de Donato quidem, quia jam factum est, ut antequam de hac re aliquid in concilio (a) statueremus, ordinaretur, si forte a superbia perversitate correctus est, quod vult faciat prudentia tua. De fratre vero ejus, cujus vel maxime causa de monasterio etiam ipse Donatus abscessit, cum intelligas quid sentiam, nescio quid respondeam. Contradicere tamen prudentiæ, honori, charitati quæ non audeo; et sane spero id te facturum quod membris Ecclesiæ salubre perspexeris.

#### EPISTOLA LXI<sup>o</sup> (b).

*Augustinus Theodoro ut prolata hac epistola fidem faciat clericos ex parte Donati venientes ad Ecclesiam catholicam, in suo ipsorum ordine esse recipiendos.*

Dilectissimo et honorando<sup>1</sup> fratri THEODORO, AUGUSTINUS Episcopus, in Domino salutem.

1. Cum Benevolentia tua mecum loqueretur, quomodo susciperemus clericos ex parte Donati, si voluerint esse catholici, placuit mihi illud quod tibi respondi, etiam hac ad te data epistola exprinere, ut si quis de hac re te interrogaverit, etiam manu meâ prolata, quid de hac re sentiamus vel faciamus, ostendas. Scias ergo nos non in eis detestari nisi dissensionem ipsorum, per quam schismatici vel hæretici facti sunt, quia Ecclesiæ catholicæ unitatem et veritatem non tenent, in eo quod pacem cum populo Dei non habent, qui toto terrarum orbe diffunditur, et in eo quod in hominibus Baptismum Christi non agno-

<sup>1</sup> sic in Mss. At apud Lov. habetur tantum, Dilectissimo fratri Theodoro Augustinus: prætereaque Theodorus in præfixo illic argumento dicitur episcopus; quæ dignitas unde ipsi asseratur ignoramus: certe non ex fratris appellatione, quam Augustinus supra in epist. 25 Generoso viro laico defert; imo hæreticis interdum et paganis, ut videre est in epist. 90 et 232. Denique hunc, quoniam inamur, Theodorum cum Maximo designat Augustinus in epist. 83, hisce verbis: Charissimi filii mei honorabiles viri; quibus nempe scripserat epist. 84.

<sup>2</sup> Castigavimus hanc ad cb. r. sb. duos v. et Lov.

(a) Concil. Carthag. die 13 septemb. an. 401.

(b) Alias 235: quæ autem 61 erat, nunc 204. Scribitur exeunte an. 401 aut paulo post.

scunt Improbamus ergo malum errorem eorum, quem habent; bonum autem nomen Dei quod habent, et sacramentum ejus agnoscimus in eis, et veneramur, et amplectimur. Sed propterea dolemus errantes, et amplectimur. Sed propterea dolemus errantes, et eos per charitatem Christi lucrari Deo cupimus, ut sanctum sacramentum quod foris ab Ecclesia habent ad perniciem, in pace Ecclesiae habeant ad salutem. Si ergo tollantur de medio mala hominum, et honorentur in hominibus bona Dei; erit fraternitas concordia, et amabilis pax, ut in cordibus hominum vincat persuasionem diaboli, charitas Christi.

2. Itaque cum ad nos veniunt ex parte Donati, mala illorum non suscipimus, id est dissensionem et errorem, sed ipsa tolluntur de medio tanquam impedimenta concordiae, et amplectimur fratres nostros stantes cum eis, sicut dicit Apostolus, *in unitate spiritus*<sup>1</sup>, *in vinculo pacis* (Ephes. iv, 3), et agnoscen-tes in eis bona Dei, sive sanctum Baptismum, sive benedictionem Ordinationis, sive continentiae professionem, sive consignationem virginitatis, sive fidem Trinitatis, et si qua alia sunt: quae omnia etiamsi erant, nihil tamen proderant, quando charitas non erat. Quis autem vere dicit se habere Christi charitatem, quando ejus non amplectitur unitatem? Cum ergo ad Catholicam veniunt, non hic accipiunt quod habebant; sed ut prodesse illis incipiat quod habebant, accipiunt hic quod non habebant. Hic enim accipiunt radicem charitatis in vinculo pacis, et in societate unitatis; ut non ad damnationem, sed ad liberationem illis valeant omnia quae habent sacramenta veritatis. Non enim debent gloriari sarmenta, quia non sunt spinarum ligna, sed vitis. Si enim non in radice vixerint, cum tota specie sua in ignem mittentur. De quibusdam autem ramis fractis dixit Apostolus quia *potens est Deus iterum inserere illos* (Rom. xi, 25). Et ideo, dilectissime frater, quoscumque illorum videris forte dubitantes quo ordine suscipiantur a nobis, ostende illis istam quam bene nosti manum meam, et si eam apud se habere voluerint, habeant; quia testem Deum facio super animam meam, sic eos me suscepturum, ut non solum baptismum Christi quem acceperunt, ipsum habeant, sed etiam honorem sanctimonii et continentiae<sup>2</sup>.

#### EPISTOLA LXII (a).

*Alypius, Augustinus et Samsucius Severo, excusantes quae in Timothei negotio gesta sunt.*

Domino beatissimo et venerabiliter charissimo et sincerissimo fratri et consacerdoti SEVERO (b), et qui tecum, sunt fratribus, ALYPIUS, AUGUSTINUS et SAMSUCIUS, et qui nobiscum sunt fratres, in Domino salutem.

1. Cum Subsanam venissemus, et quae illic nobis

<sup>1</sup> Mss. melioris notae habent, *in unitatem Christi*.

<sup>2</sup> Sic vetus codex Corb. At Lov., *pactimonii et continentiam*.

<sup>3</sup> Epist. LXII et LXIII recensita sunt ad Mss. Corbeiensem, duos Vaticanos et ad Lov.

(a) Alias 241: quae autem 62 erat, nunc 192. Scripta forte sub fin. an. 401.

(b) Hic est, nisi fallimur, ille ipse cujus ex nomine Paulinum salutatur Augustinus in epist. 31, n. 3. « Beatissimus et frater Severus de condiscipulatu nostro Milevitanae antistes Ecclesiae, etc. »

absentibus contra nostram voluntatem gesta fuerant, quaereremus; quaedam sicut audieramus, quaedam vero aliter facta, omnia tamen dolenda et toleranda<sup>1</sup>, quantum Dominus adjuvit, partim objurgando, partim monendo, partim orando correximus. Illud sane quod post tuae Sanctitatis protectionem nos plurimum contristavit, quod inde fratres sine itineris duce dimissi sunt, petimus ignoscas, et timidius quam malitiosius factum scias. Cum enim putarent eos a filio nostro Timotheo propterea mitti, ut in nos maxime Charitatem tuam ad iracundiam provocarent, vellent autem ipsi nostro adventui, quem tecum futurum sperabant, omnia integra reservare, putaverunt non eos profecturos, si duces itineris non acciperent. Sed tamen peccatum esse, quis dubitet? Hinc etiam factum est ut et Fossori diceretur, jam Timotheum cum ipsis fratribus fuisse profectum; quod utique falsum erat: non tamen a presbytero dictum; et haec omnia fratrem Carcedonium penitus ignorasse, nobis manifestissime declaratum est, quantum ista manifestari solent.

2. Sed quid pluribus immoremur? Memoratus filius noster Timotheus vehementissime perturbatus quod indicatam tam inopinatum invidiosissimum senserit, indicavit nobis quod cum ageres cum illo ut apud Subsanam Deo serviret, erupit et juravit a te omnino non recessurum. Cumque ejus voluntatem requireremus; respondit se hac juratione impediri quominus ibi esset ubi eum esse etiam antea volebamus; cum jam praesertim de sua libertatis manifestatione securus sit. Cumque illi aperuissemus non eam futurum perjurii reum, si non per ipsum, sed per te fieret ut propter vitandum scandalum tecum esse non posset; quandoquidem non de tua voluntate, sed de sua jurare potnerit, nec te sibi vicissim aliquid jurasse confessus sit; ad extremum dixit, quod servum Dei, Ecclesiae filium, dicere oportebat, quidquid nobis cum tua Sanctitate de illo fieri placuisset, id se sine dubio secuturum. Proinde petimus, et per charitatem Christi obsecramus prudentiam tuam, ut omnium quae locuti sumus memineris; et rescriptis tuis nos iustifices. Debemus enim nos firmiores (si tamen inter tanta tentationum pericula dicere hoc audendum est), sicut ait Apostolus, infirmorum onera sustinere (Rom. xv, 1). Frater Timotheus ideo non scripsit Sanctitati tuae, quia omnia quae gesta sunt sanctus frater tuus significavit. Memor nostri, in Domino glorieris, domine beatissime et venerabiliter charissime et sincerissime frater.

#### EPISTOLA LXIII (a).

*Rursum de Timotheo qui postquam jurasset se a Severo non recessurum, ordinatus fuerat subdiaconus apud Subsanam in diocesi Hipponensi: hoc praeter suam voluntatem factum esse testatur Augustinus; Timotheum tamen quem ad Severum redire voluit, declarat lectoris officio jam ante praestitum ipsi juramentum, functum fuisse in ecclesiis diocesano Hipponensi, adeoque sibi remittendum.*

<sup>1</sup> Lov., et tollenda. At Mss., et toleranda.

(a) Alias 240: quae autem 63 erat, nunc 18. Scripta paulo post superiorem.

Domino beatissimo, et venerabili, et sincerissima charitate amplectendo fratri et consacerdoti Severo, et qui tecum sunt fratribus, Augustinus, et fratres qui tecum sunt, in Domino salutem.

1. Si dicam quæ me ipsa causa cogit dicere, ubi erit sollicitudo charitatis? Si autem non dicam, ubi erit libertas amicitiae? Verumtamen fluctuans interim, elegi me purgare potius quam te arguere. Scripsisti te mirari, nos cum dolore nostro tolerare voluisse, quod correctione emendari potuisset: quasi non sint dolenda quæ male facta sunt, etiamsi quantum possunt, postea corriguntur; aut non id maxime tolerandum sit, quod cum manifestum sit perperam factum, fieri non possit infectum. Desine itaque mirari, frater sincerissime. Nam ordinatus est apud Subsanam subdiaconus Timotheus, præter meum consilium et voluntatem; cum quid de illo agendum esset, adhuc inter nostras alternas sententias deliberatio nutaret. Ecce adhuc doleo, quamvis jam ad te redierit; in quo nos tuæ voluntati paruisse non poenitet.

2. Audi etiam quid objurgando, quid monendo, quid orando correxerimus, et antequam hinc esset profectus; ne adhuc propterea videatur tibi nihil a nobis tunc fuisse correctum, quia nondum ad vos ipse redierat. Objurgando correximus, primo ipsum qui tibi non obtemperavit, ut inconsulto fratre Carcedonio ad tuam Sanctitatem ante proficeretur, unde origo hujus nostræ tribulationis exorta est; deinde presbyterum et Verinum, per quos ut ordinaretur factum esse comperimus. Cum enim omnes objurgantibus nobis hæc omnia non recte facta esse confessi sunt, et ut sibi ignosceretur rogaverunt; nimis superbe ageremus, si non crederemus esse correctos. Neque enim agere poterant ut facta non essent; sed nec nos aliud objurgando agebamus, nisi ut se male egisse cognoscerent et dolerent. Monendo autem correximus, primo omnes, ut deinceps talia non auderent, ne iram Dei experirentur: deinde præcipue Timotheum, qui sola juratione se cogi dicebat ad tuam pergere Charitatem; ut si Sanctitas tua, quod fore sperabamus, considerans quæ simul locuti fuerimus, propter infirmorum scandalum, pro quibus Christus mortuus est et propter Ecclesiæ disciplinam, quam periculose negligunt, quoniam hic jam lector esse cœperat, nolles eum esse tecum; jam liber a vinculo jurationis, æquissimo animo Deo serviret, cui sumus rationem nostrorum actuum reddituri. Ipsum quoque fratrem Carcedonium, quantum potuimus, monendo ad hoc perduxeramus, ut etiam ipse patientissime acciperet quicquid de illo fieri, conservandæ ecclesiasticæ disciplinæ provisio et necessitas cogret. Orando autem correxeramus nos ipsos, ut et gubernationes et exitus nostrorum consiliorum misericordiae Dei commendaremus, et si quid indignationis nos momorderat, sub illius medicinalem dexteram confugiendo sanaremur. Ecce quam multa, partim objurgando, partim monendo, partim orando correxeramus.

3. Et nunc considerantes vinculum charitatis, ut non possideamur a satana, non enim igneramus

mentes ejus, quid aliud facere debuimus nisi obtemperare voluntati tuæ, qui non putasti quod factum est corrigi potuisse, nisi ipse, in quo tibi injuriam factam esse conquereris, juri tuo redderetur? Hoc etiam frater ipse Carcedonius, quamvis non post levem animi perturbationem, de qua peto ut ores pro illo, tamen Christum in te cogitans, æquanimiter fecit. Et cum adhuc ego, utrum apud nos remorante Timotheo, alias ad tuam Germanitatem litteras mitterem, cogitandum putarem; veritus est ipse paternam commotionem<sup>1</sup> tuam; et præcidit deliberationem meam, non solum sinens, sed etiam instans ut tibi Timotheus redderetur.

4. Ego autem, frater Severe, causam meam iudicio tuo dimitto. Certus sum enim Christum habitare in corde tuo; per quem te obsecro ut ipsum consulas, tuæ menti sibi subditæ presidentem, utrum homo, qui in ecclesia meæ dispensationi credita jam legere cœperat, et non semel, sed iterum et tertio, apud Subsanam et presbytero Subsanen-sis Ecclesiæ comitatus, et apud Turres, et apud Cizan<sup>2</sup> et apud Verbalis cœperat, non fuisse lector possit aut debeat iudicari (a). Et sicut nos, quod postea nobis invitum factum est, Deo jubente correximus; sic et tu quod prius te nesciente factum est, eodem jubente similiter corrige. Neque enim vereor ne tu parum intelligas quantum aditus aperitur ad dissolvendum ordinem Ecclesiasticæ disciplinæ, si alterius Ecclesiæ clericus cuicumque juraverit quod ab ipso non sit recessurus, eum secum esse permittat, ideo se facere affirmans, ne auctor sit ejus perjuri; cum profecto qui hoc non sinet, nec illum apud ipsum remanere permittet, quia de se, non de altero jurare potuit, ipse pacificam regulam sine aliqua reprehensione custodiat.

#### EPISTOLA LXIV \* (b).

*Augustinus Quintiano, ipsum ad patientiam adhortans et Aurelio episcopo reconciliatum cupiens, agensque de Privatione quem ille suæ Ecclesiæ clericum querebatur in monasterium Augustini susceptum fuisse.*

Domino dilectissimo fratri et compresbytero QUINTIANO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Nos non dedignamur aspicere corpora minus pulchra, præsertim cum ipsæ animæ nostræ nondum pulchræ sint, sicut eas futuras speramus, cum ille ineffabiliter pulcher nobis apparuerit, in quem modo non videntes credimus: tunc enim similes ei erimus, quando videbimus eum sicuti est (Joan. III, 2). Quod et tu de anima tua, si libenter et fraterne me accipis, admonemus ut sentias, nec eandem pulchram esse præsumas, sed quemadmodum Apostolus præcipit, in spe gaudeas, et quod sequitur facias; sic enim dicit, *Spe gaudentes, in tribulatione patientes* (Rom. XII, 12);

<sup>1</sup> Lov., *commotionem*. Mss. omnes, *commotionem*.

<sup>2</sup> In veteri codice Corb., *Cizan*.

\* Ej. ist. LXIV et LXV ad Corb. ad duos Vat. et ad Iov. recognitæ sunt.

(a) Et negotii videtur præbuisse causam edendi illius canonis in concil. Milevitano, die 27 aug. an. 402 celebrato: « Ut quicumque in ecclesia vel semel legerit, ab alia ecclesia non teneatur. »

(b) Alias 255: quæ autem 64 erant, nunc 22. Scripta i cubo post Natalem Christi, an. 401.

*spe enim salvi facti sumus; sicut rursus, idem ipse dicit, Spes autem quæ videtur, non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus (Rom. viii. 24, 25). Hæc patientia in te non deficiat, et in bona conscientia sustine Dominum, et viriliter age, et confortetur cor tuum, et sustine Dominum (Psal. xxvi, 14).*

2. Manifestum est quidem quod si ad nos venire, venerabili episcopo Aurelio non communicans, nec apud nos posses communicare; sed ea charitate nos faceremus, quæ et illum facere non dubitamus. Nec ideo tamen onerosus nobis esset adventus tuus; quia et te oportet æquo animo facere pro Ecclesiæ disciplina, præsertim salva conscientia, quam tu nosti et Deus. Neque enim et ille si causam tuam discutendam distulit, odio tui fecit, et non necessitatibus suis; quas tu si ita nosses quemadmodum tuam nosti, nec mirareris nec contristareris. Quod etiam de nostris petimus credas, quia similiter eas non potes nosse. Sunt autem majores nobis, et auctoritate digiores, et loco viciniore episcopi, pro quos facilius possitis ad curam vestram pertinentis Ecclesiæ causas exsequi. Nec ego tamen tacui apud venerabilem et debita mihi pro ejus meritis honorificentia suscipiendum fratrem et collegam meum senem Aurelium, tribulationem vestram et querimoniam litterarum vestrarum; sed per exemplum epistolæ tuæ, innocentiam tuam ei perferre curavi. Litteras autem tuas vel pridie, vel ante biduum Natalis Domini accepi, quando illum insinuasti ad Ecclesiam Badesilitanam venturum, a qua timetis Dei plebem conturhari atque corrumpi. Quapropter per litteras quidem alloqui plebem vestram non audeo; rescribere autem eis qui mihi scriberent, possem: ultro autem ad plebem scribere, quæ dispensationi meæ commissa non est, unde possem?

3. Verumtamen quod tibi uni dico, qui mihi scripsisti, per teipsum perveniat ad eos quibus opus est dici. Vos ipsi prius nolite in scandalum mittere Ecclesiam, legendo in populis scripturas quas canon ecclesiasticus non recepit; his enim heretici, et maxime Manichæi, solent imperitis mentes evertere, quos in campo vestro libenter latitare audio. Miror ergo prudentiam tuam, quod me admonueris ut jubeam non recipi eos qui ad nos a vobis ad monasterium veniunt, ut quod statutum est a nobis in concilio permaneret; et tu non memineris in concilio (a) institutum, quæ sint Scripturæ canonicæ quæ in populo Dei legi debeant. Recense ergo concilium, et omnia quæ ibi legeris commenda memoris; et ibi etiam invenies, de solis clericis fuisse statutum (b), non etiam de laicis, ut undecumque venientes non recipiantur in monasterium. Non quia monasterii facta mentio est; sed quia sic institutum est, ut clericum alienum nemo suscipiat. Recenti autem concilio (c) statutum est, ut

de aliquo monasterio qui recesserint, vel projecti fuerint, non fiant alibi clerici aut præpositi monasteriorum. Si ergo de Privatione (a) te aliquid movit, scias eum a nobis nondum esse susceptum in monasterium; sed causam ipsius ad senem Aurelium misi, ut quod de illo statuerit, hoc faciam. Miror enim utrum jam potest lector deputari, qui non nisi semel scripturas etiam non canonicas legit. Si enim propterea jam ille lector ecclesiasticus, profecto et illa scriptura ecclesiastica est. Si autem illa scriptura ecclesiastica non est, quisquis eam quamvis in ecclesia legerit, ecclesiasticus lector non est. Tamen de isto adolescente, quod memorato antistiti visum fuerit, hoc oportet observem.

4. Plebs autem Vigesimaliana, vobiscum nobis in visceribus Christi charissima, si episcopum in plenario Africa concilio (b) degradatum suscipere noluerit, sano capite faciet, et nec cogi potest, nec debet. Et quisquis eam violenter coegerit, ostendet qualis sit; et qualis ante fuerit, quando de se nihil mali credi volebat, faciet intelligi. Nullus enim sic proditor qualem causam habuerit, quam ille qui per sæculares potestates, vel quaslibet violentias, cum perturbatione et querola conatur recipere honorem quem perdidit. Non vult enim volenti Christo servire, sed Christianis nolentibus dominari. Fratres, cauti estote: multum astutus est diabolus; sed Christus Dei Sapientia est.

#### EPISTOLA LXV (c).

*Augustinus Xantippo Numidiæ primati, rationem reddens cur Abundantio presbytero infami Ecclesiam committere noluerit.*

Domino beatissimo et venerabiliter suscipiendo patri et consacerdoti seni XANTIPPO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Officio debito meritis tuis, salutans Dignationem tuam, tuisque me orationibus valde commendans, insinuo prudentiæ tuæ, Abundantium quemdam in fundo Strabonianensi pertinente ad curam nostram<sup>1</sup> ordinatum fuisse presbyterum. Qui cum non ambularet vias servorum Dei, non bonam famam habere cœperat; qua ego conterritus, non tamen temere aliquid credens, sed plane sollicitior factus, operam dedi, si quo modo possem ad aliqua malæ conversationis ejus certa iudicia pervenire. Ac primo comperi, cum pecuniam cujusdam rustici divino apud se commutato Intervertisse, ita ut nullam inde posset probabilem reddere rationem. Deinde convictus atque confessus est, die jejunii Natalis Domini, quo etiam Gippitana Ecclesia sicut cæteræ jejunabant, cum tanquam perrecturus ad Ecclesiam suam valefocisset collegæ suo presbytero Gippitano, hora ferme quinta, et cum secum nullum clericum haberet, in eodem fundo re-

<sup>1</sup> Apud Lov., *vestram*. At in Mss., *nostram*.

(a) Forte, Privatione.

(b) Carthagin. 15 septembris, an. 401.

(c) Alias 236: quæ autem 65 erat, nunc 80. Scripta sequente an. 402.

(a) Hippoensi, an. 395, can. 38; et Carthagin. 3, an. 397, can. 47.

(b) Ibid., can. 21.

(c) Carthagine habito, 13 septembris, an. 401.

stituisse, et apud quamdam malæ fœnæ mulierem et prandisse et cœnasse, et in una domo mansisse. In hujus autem hospitio jam quidem clericus noster Hipponeus remotus erat; et hoc quia iste optime noverat, negare non potuit. Nam quæ negavit, Deo dimisi, judicans quæ occultare permissus non est. Timui ei committere Ecclesiam, præsertim inter hæreticorum circumlatrantium rabiem constitutam. Et cum me rogaret ut ad presbyterum fundi Armemanensis<sup>3</sup> in campo Bulensi, unde ad nos devenerat, causa ejus insinuata litteras darem, ne quid de illo atrocius suspicaretur, ut illic vivat, si fieri potest, sine officio presbyterii correctior, misericordia commotus feci. Hæc autem me præcipue prudentiæ tuæ intimare oportebat, ne aliqua tibi fallacia subreperet.

2. Audiavi autem causam ejus, cum centum dies essent ad Dominicum Paschæ, qui futurus est octavo idus aprilis. Hoc propter concilium insinuare curavi Venerabilitati tuæ, quod etiam ipsi non celavi, sed ei fideliter quid institutum esset (a) aperui: ut si intra annum causam suam, si forte sibi aliquid agendum putat, agere neglexerit, deinceps ejus vocem nemo audiat. Nos autem, beatissime domine et venerabiliter suscipiente pater, si hæc indicia malæ conversationis clericorum, maxime cum fama non bona eos cœperit comitari, non putaverimus eo inodo vindicanda, quo in concilio constitutum est; incipimus cogi ea quæ sciri non possunt, velle discutere, et aut incerta damnare, aut vere incognita præterire. Ego certe presbyterum, et qui die jejuniis, quo ejusdem loci etiam Ecclesia jejunabat, valefaciens collegæ suo ejusdem loci presbytero, apud famosas mulierem, nullum secum clericum habens, remanere et prandere et cœnare ausus est, et in una domo dormire, removendum ab officio presbyterii arbitratus sum, timens ei deinceps Ecclesiam Dei committere. Quod si forte iudicibus ecclesiasticis aliud videtur, quia sex episcopis causam presbyteri terminari concilio (b) statutum est, committat illi, qui vult, Ecclesiam suæ curæ commissam: ego talibus, fateor, quamlibet plebem committere timeo, præsertim quos nulla bona fama defendit, ut hoc eis possit ignosci; ne si quid perniciosius eruperit, languens imputem mihi.

#### EPISTOLA LXVI (c).

*Expostulat cum Crispino Calamensi, qui Mappalienses metu subactos rebaptizarat.*<sup>3</sup>

1. Deum quidem timere debuisti; sed quia in rebaptizandis Mappaliensibus (d) sicut homo timeri vo-

<sup>1</sup> Mss. omnes habent: *Et in vicina et in ea domo.*

In Mss. Vatic., *ut ad presbyterium.* Tum in altero ex illis, necnon in Corb. legitur, *fundi Armenianensis.*

<sup>2</sup> At ul octo Mss. titulus iste præfigitur: *libellus S. Augustini catholici, contra Crispinianum schismaticum.*

<sup>3</sup> Collata ad a. hg. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. sb. vc. duos l. quatuor v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) in conc. habito Carthagine, 13 septembr. an. 401.

(b) Carthaginiensi, sub Grato, an. 348, seu 349, can. 11.

(c) Alias 173: quæ autem 66 erat, nunc 170. Scripta circa idem tempus.

(d) in lib. 2 contra litt. Petiliani, c. 83, n. 181, lugere ad huc se dicit Augustinus facinus istud Crispini Calamensis episcopi donatixæ, qui cum emisset possessionem, non du-

luisti, cur non valeat jussio regalis in provincia, si tantum valuit jussio provincialis in villa? Si personas compares, tu possessor, ille imperator. Si loca compares, tu in fundo, ille in regno. Si causas compares, ille ut divisio resarciatur, tu ut unitas dividatur. Sed nos te de homine non terremus. Nam possemus agere ut decem libras auri secundum imperatoria jussa persolveres. An forte propterea non habes unde reddas quod dare jussi sunt rebaptizatores, dum multum crogas ut emas quos rebaptizes? Sed nos te, ut dixi, de homine non terremus; Christus te potius terreat. Cui volo scire quid respondeas, si tibi dicat: Crispine, carum fuit pretium tuum ad emendum timorem Mappaliensium, et vilis mors mea ad emendum amorem omnium gentium? plus valuit rebaptizandis colonis tuis quod numeratum est de sacco tuo, quam baptizandis populis meis quod manavit de latere meo? Soio te plura audire posse, si Christo aurem præbeas, et ex ipsa tua possessione admoneri quam impia contra Christum loquamini. Si enim humano jure præsumis firme te possidere quod emisti argento tuo, quanto firmiter divino jure possidet Christus quod erit sanguine suo! Et ille quidem inconcussus possidebit totum quod emit, de quo dictum est: *Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ (Psal. LXXI, 8).* Sed certe quomodo confidis non te perditurum quod in Africa videris emisse, qui Christum dicis toto orbe perditum ad solam Africam remansisse?

2. Quid multa? Si voluntate sua Mappalienses in tuam communionem transierunt, ambos nos audiant; ita ut scribantur quæ dicemus, et a nobis subscripta eis punice interpretentur, et remoto timore dominationis eligant quod voluerint. Ex iis enim quæ dicemus apparebit utrum coacti in falsitate remaneant, an volentes teneant veritatem. Si enim hæc non intelligunt, qua temeritate traduxisti non intelligentes? Si autem intelligunt, ambos, ut dixi, audiant, et quod voluerint faciant. Si quæ etiam plebes a vobis ad nos transierunt, quas putas a dominiis coactas, hoc et ibi fiat; ambos nos audiant, et eligant quod placuerit. Si autem non vis hoc fieri, cui non appareat non vos de veritate præsumere? Sed cavenda est ira Dei, et hic et in futuro sæculo. Adjuvo te per Christum, ut ad ista respondeas.

#### EPISTOLA LXVII (a).

*Augustinus Hieronymo: negans se scripsisse librum in eum; in hoc falsus, quod aliqui prolixam epistolam librum appellasset.*

Domino charissimo et desideratissimo, et honorando in Christo fratri et compresbytero Hieronymo, Augustinus, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM.—1. Audiavi pervenisse in manus

bitavit, «tuo, ut ait, terroris impetu octoginta ferme animas miserabili gemitu nussitantes, rebaptizando submergere.»

<sup>1</sup> Hanc recensimus ad a. hl. bn. cc. fs. j. mr. r. sb. t. tl. vc. decem v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 12: quæ autem 67 erat, nunc 227. Scripta circa an. 402.



uas litteras meas; sed, quod adhuc rescripta non merui, nequaquam imputaverim dilectioni tuæ: aliquid procul dubio impedimentum fuit. Unde agnosco a me Dominum potius deprecandum, ut tuæ voluntati det facultatem mittendi quod rescriperis: nam rescribendi jam dedit quia, cum volueris, facillime poteris.

CAP. II.—2. Etiam hoc, ad mesane perlatum, utrum quidem crederem dubitari; sed hinc quoque tibi aliquid utrum scriberem, dubitare non debui: hoc autem brevi suggestum esse Charitati tuæ a nescio quibus fratribus, mihi dictum est, quod librum adversus te scripserim, Romamque miserim. Hoc falsum esse noveris; Deum nostrum testor, hoc me non fecisse. Sed si forte aliqua in aliquibus scriptis meis reperiantur, in quibus aliter aliquid quam tu sensisse reperiar, non contra te dictum, sed quod mihi videbatur a me scriptum esse, puto te debere cognoscere; aut si cognosci non potest, credere. Ita sane hoc dixerim, ut ego non tantam paratissimus sim, si quid te in meis scriptis moverit, fraterne accipere quid contra sentias, aut de correctione mea, aut de ipsa tua benevolentia gavisurus; verum etiam hoc a te postulem, et flagitem.

3. O si licuisset, etsi non cohabitante, saltem vicino te in Domino perfrui ad crebrum et dulce colloquium! Sed quia id non est datum, peto ut hoc ipsum, quod in Domino quam possumus simul sumus, conservari studeas, et augeri ac perfici, et rescripta quamvis rara non spernere. Saluta obsequio meo sanctum fratrem Paulinianum, et omnes fratres qui tecum ac de te in Domino gaudent<sup>1</sup>. Memor nostri exaudiaris a Domino in omni sancto desiderio tuo, domine charissime et desideratissime, et honorande in Christo frater.

#### EPISTOLA LXVIII<sup>a</sup> (a).

*Hieronymus Augustino, jam accepta epistola quæ continet questionem de mendacio officioso, sed dubitans etiamnum an sit Augustini, negat se responsurum nisi sit certus de auctore. Meminit et Ruffini ficto nomine.*

Domino vere sancto, ac beatissimo papæ AUGUSTINO, HIERONYMUS, in Christo salutem.

1. In ipso professionis articulo, sancti filii nostri Asterii hypodiaconi, necessarii mei<sup>2</sup>, Beatitudinis tuæ litteræ supervenerunt, quibus satisfacis te contra parvitatem meam librum Romam non misisse. Hoc nec ego factum audieram; sed epistolæ cujusdam, quasi ad me scriptæ, per fratrem nostrum Sysinnium diaconum huc exemplaria pervenerunt. In qua hortaris me, ut καλοῦσθαι super quodam Apostoli capitulo canam, et imiter Stesichorum, inter vituperationes et laudes Helenæ fluctuantem; ut qui detrahendo oculos perdiderat, laudando receperit. Ego simpliciter fateor Dignationi tuæ, licet

<sup>1</sup> Mss. octo, gloriantur.

<sup>2</sup> In Mss. undecim omititur, necessarii mei.

<sup>3</sup> Recognita est ad a. bl. bn. cc. fs. j. mr. r. sb. t. tt. vc. undecim v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 13: quæ autem 68 erat, nunc 88. Scripta paulo post superiorem.

stilis et ἐπιχειρήματα tua mihi viderentur, tamen non temere exemplaribus litterarum credendum putavi; ne forte, me respondente lassus, jure expostulares, quod probare ante debuisses tuum esse sermonem, et sic rescribere. Accessit ad moram sanctæ et venerabilis Paulæ longa infirmitas. Dum enim languenti multo tempore assidemus, pene epistolæ tuæ, vel ejus qui sub tuo nomine scripserat, oblitus sumus, memores illius versiculi: « Musica in luctu, importuna narratio » (Eccli. xxii, 6). Itaque, si tua est epistola, aperte scribe, vel mille exemplaria veriora; ut absque ullo rancore stomachi in Scripturarum disputatione versemur, et vel nostrum emendemus errorem, vel alium frustra reprehendisse doceamus.

2. Absit autem a me, ut quidquam de libris Beatitudinis tuæ attingere audeam. Sufficit enim mihi probare mea, et aliena non carpere. Cæterum optime novit prudentia tua, unumquemque in suo sensu abundare, et puerilis esse jactantiæ, quod olim adolescentuli facere consueverant, accusando illustres viros, suo nomini famam quærere. Nec tam stultus sum, ut diversitate explanationum tuarum me lædi putem; quia nec tu læderis, si nos contraria senserimus. Sed illa est vera inter amicos reprehensio, si nostram peram<sup>1</sup> non videntes, aliorum juxta Persium, manticam consideremus. Superest ut diligas diligentem te, et in Scripturarum campo juvenis senem non provocos. Nos nostra habuimus tempora, et cucurrimus quantum potuimus. Nunc, te corrente, et longa spatia transmeante, nobis debetur otium: simulque (ut cum venia et honore tuo dixerim) ne solus mihi de poetis aliquid proposuisse videaris, memento Daretis et Entelli (a), et vulgaris proverbii, quod bos lassus fortius figat pedem. Tristes hæc dictavimus. Utinam mereremur complexus tuos, et collatione mutua vel doceremus aliqua, vel disceremus!

3. Misit mihi, temeritate solita, maledicta sua Calpurnius<sup>2</sup> cognomento Lanarius, quæ ad Africam quoque studio ejus didici pervenisse. Ad quæ breviter ex parte respondi; et libelli ejus vobis misi exemplaria, latius opus, cum opportunum fuerit, primo missurum tempore. In quo illud cavi, ne in quoquam existimationem læderem christianam, sed tantum ut delirantis imperitiquæ mendacium ac recordiam confutarem. Memento mei, sancte ac venerabilis papa. Vide, quantum te diligam, ut ne provocatus quidem voluerim respondere, nec credam tuum esse quod in altero sorte reprehenderem. Frater Communis suppliciter te salutat.

#### EPISTOLA LXIX<sup>a</sup> (b).

*Alypius et Augustinus Castorio, ipsam hortantes ut in episcopatu Vaginensis Ecclesiæ Maximiano fratri suo gloriose cedenti succedat.*

<sup>1</sup> Lov., nostra opera. Sed castigatius Er., nostram peram. Quippe Hieronymus alludit ad apologum Ἄεσι, qui fuit mortalium quemque peram suam, seu manticam propriis vitiis plenam retro pendentem gestare, aliorum vero manticam ante se respicere. Quo spectat illud Persii in Satyris: Ut nemo in sese tentat descendere, nemo;

Sed præcedenti spectatur mantica tergo!

<sup>2</sup> In Mss. tredecim scribitur, Calpurnius.

<sup>3</sup> Recognita ad ch. sb. duos v. et Lov.

(a) Virg. Æneid. lib. v.

(b) Alias 238: quæ autem 69 erat, nunc 249. Scripta ex euntio an. 402.

Domino merito dilectissimo, digneque honorabili et suscipiendo filio CASTORIO, ALTIPIUS et AUGUSTINUS in Domino salutem.

1. Molitus est quidem adversarius Christianorum, per charissimum atque dulcissimum filium nostrum fratrem tuum, Catholicæ matri, quæ vos in hereditatem Christi ab exheredata præcissione fugientes pio sinu suscepit, periculosissimum scandalum commovere; cupiens videlicet serenitatem gaudii nostri, quæ nobis de bono vestre conversionis oborta est, fœda innubillare tristitia. Sed Dominus Deus noster misericors et miserator, consolans afflictos, nutriendus parvulos, curans infirmos, ad hoc eum aliquid posse permisit, ut rem correctam multo amplius lætaremur, quam dolebamus afflictam. Longe est quippe gloriosus episcopatus sarcinam propter Ecclesiæ vitanda pericula deposuisse, quam propter regenda gubernacula suscepisse. Ille quippe se honorem, si pacis ratio pateretur, digne accipere potuisse demonstrat, qui acceptum non defendit indigne. Voluit ergo Deus, etiam per fratrem tuum, filium nostrum Maximianum, ostendere inimicis Ecclesiæ suæ, e-se in visceribus<sup>1</sup> ejus, qui non sua quærant, sed quæ Jesu Christi. Neque enim illud ministerium dispensationis mysteriorum Dei, victus aliqua seculari cupiditate deseruit, sed pacifica permotus pietate deposuit, ne propter ejus honorem fœda et periculosa, aut fortasse etiam pernicioosa in membris Christi dissensio nasceretur. Quid enim esset cæcius et omni execratione dignius, quam propter Ecclesiæ catholicæ pacem schisma deserere, et ipsam pacem catholicam honoris sui quæstione turbare? Quid enim laudabilius, et christianæ charitati commodatius, quam derelicta Donatistarum vesana superbia, ita hereditati Christi cohærere, ut testimonium humilitatis, amore probaretur unitatis? Itaque quantum ad ipsam attinet, sicut eum gaudeamus talem inventum, ut quod in ejus corde divinus sermo edificavit, nequaquam tempestas hujus tentationis everteret: sic optamus et deprecamur a Domino, ut consequenti vita et moribus suis magis magisque declaret, quam bene gesturus fuisset, quod profecto gereret si hoc oportuisset. Retribuatur ei pax æterna quæ promissa est Ecclesiæ, qui intellexit sibi non expedire quod paci non expediebat Ecclesiæ.

2. Tu vero, fili charissime, non mediocre gaudium nostrum, qui nulla tali necessitate a suscipiendo episcopatu impediris, decet iudolem tuam Christo in te dicere quod dedit. Ingenium quippe tuum, prudentiam, eloquentiam, gravitas, sobrietas, et cætera quibus ornantur mores tui, dona sunt Dei. Cui melius serviunt, quam ei a quo tributa sunt, ut et custodiantur, et augeantur, et perficiantur, et remunerentur? Non serviant huic sæculo, ne vaneant cum illo atque dispareant. Non diu tecum in hoc agendum novimus, quanta facilitate consideres spes inaniam hominum, et insatiabiles cupiditates, et incertam vitam. Abjice igitur ex animo quidquid terrene atque falsæ felici-

<sup>1</sup> Lov., *visceribus Christi ejus*. At a Mss. abest *Christi*

tatis expectatione conceperat: operare in agro Dei, ubi certus est fructus, ubi tam multa tanto ante completa sunt promissa, ut ea quæ restant insanissime desperentur. Obscuramus te per Christi divinitatem et humanitatem, per pacem cœlestis illius civitatis, unde peregrinantes labore temporali æternam requiem comparamus, ut in episcopatu Vaginensis<sup>1</sup> Ecclesiæ fratri tuo, non ignominiose cadenti, sed gloriose cedenti succedas. Plebs illa cui per tuam mentem ac linguam donis Dei fecundatam et ornatam uberrima incrementa speramus, in te intelligat fratrem tuum non pro sua desidia, sed pro ejus pace fecisse quod fecit. Hæc epistola mandavimus ut tibi non legeretur, nisi cum te jam tenerent quibus es necessarius. Nos enim te spiritualis amoris vinculo tenemus, quia et nostro collegio multum es necessarius. Cur autem etiam corporalem præsentiam non exhibuerimus, postea scies.

#### EPISTOLA LXX (a).

*Donatistarum Catholicos traditionis insimulantium temeritas prodit sese in causa Feliciani ab ipsis primum solemniter damnati, ac postea in honore suo recepti. Domino dilectissimo et honorabili fratri NAUCELLIONI<sup>2</sup>,*

ALTIPIUS et AUGUSTINUS.

1. Cum retulisses nobis quid a patre<sup>3</sup> nostro Clarentio responsum fuerit, id est, de Feliciano Mustitano non eum negasse, et damnatum ab ipsis, et postea in honore suo receptum, sed innocentem fuisse damnatum, quia absens fuerit, et absentem se fuisse probaverit; hoc dicimus, ut ad hoc respondeat, quia non licuit damnari inauditum, quem innocentem fuisse ipsi modo dicunt, qui eum damnaverunt. Aut ergo innocens damnari non debuit, aut nocens recipi damnatus non debuit. Si innocens receptus est, innocens damnatus est; si nocens damnatus est, nocens receptus est. Si nesciebant, qui illum damnaverunt, utrum innocens fuerit, arguendi sunt temeritatis, quia inauditum, innocentem, de quo nesciebant, damnare ausi sunt; et de præsentis facto intelligimus eadem temeritate illos damnasse etiam superiores quos traditionis crimine infamaverunt. Si enim potuit ab ipsis innocens damnari, potuerunt ab ipsis traditores etiam dici qui non erant traditores.

2. Deinde idem Felicianus damnatus ab ipsis multo tempore cum Maximiano communicavit; si innocens

<sup>1</sup> Sic in Mss. Vatic. et Gallic. Attamen legendum aliquid putant, *bagiensis*: tum quia sic legitur apud Milevitana concilium anni 402, in canone edito super hac ipsa Maximiani causa; tum quia hunc esse unum eundemque voluit cum Maximiano Bagaiensi, quem vulneratum graviter a Donatistis et de excelsa turri præcipitatum fuisse prodit Augustinus in lib. 3 cont. Crescon., c. 43. Porro Mss. hoc et illo loco necnon in Epist. 88 et 183, ubi de eadem Maximiani cæde agitur, consideratis, plurimam discrepantiam reperimus, quam annotavimus suis locis.

<sup>2</sup> Ms. Corb., *Naucellioni*.

<sup>3</sup> Verlinus et Vindigus suspicantur legendum hic, a fratre nostro Clarentio, non autem ut apud Lov., a patre; quippe cum Clarentio fuerit donatista. At Mss. cb. et v. habent, *ab episcopo nostro*. Forte pro, *vestro*.

\* Ad codices cb. vc. v. et Lov. recensita est.

(a) Alius 207: quæ autem 70 erat, nu. ac 20. Scripta forte circa hoc tempus.

erat quando damnatus est, quare posteriore tempore cum scelerato Maximiano communicans multos baptizavit extra communionem ipsorum? Testes sunt ipsi, qui egerunt apud proconsulem, ut idem Felicianus tanquam cum Maximiano de Basilica excluderetur. Parum ergo erat damnasse absentem, damnasse inauditum, damnasse, sicut dicunt, Innocentem; insuper et adites est contra illum proconsul, ut de ecclesia expelleretur. Vel tunc quando illum expellebant de ecclesia, fatentur quia inter damnatos et sceleratos et Maximianistas eum deputaverunt. Quando ergo ille baptizabat homines, Maximiano communicans, baptismum verum dabat an falsum? Si verum baptismum dabat qui cum Maximiano communicabat, quare accusatur baptismus orbis terrarum? Si autem falsum baptismum dabat, quando communicabat cum Maximiano, quare sic sunt recepti cum illo quos in schismate Maximiani baptizavit, et nemo eos in parte vestra<sup>1</sup> rebaptizavit?

EPISTOLA LXXI\* (a).

*Augustinus Hieronymo, dehortans a libris Testamenti veteris ex hebræo vertendis, et exhortans ut Septuaginta versionem mire depravatam ac variantem reddat suæ veritati. Novum Testamentum ab eo castigatum probat.*

Domino venerabili, et desiderabili sancto fratri, et compresbytero HIERONYMO AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAP. PRIMUM.—1. Ex quo cœpi ad te scribere ac tua scripta desiderare, nunquam mihi melior occurrit occasio, quam ut per Dei servum ac ministrum fidelissimum, mihique charissimum mea tibi afferretur epistola, qualis est filius noster Cyprianus diaconus. Per hunc certe ita spero litteras tuas, ut certius in hoc rerum genere quidquam sperare non possim. Nam nec studium in petendis rescriptis memorato filio nostro decrit, nec gratia in promerendis, nec diligentia in custodiendis, nec alacritas in perferendis; nec fides in reddendis: tantum si aliquo modo merear, adjuvet Dominus, et adsit cordi tuo et desiderio meo, ut fraternam voluntatem nulla major voluntas impediat.

2. Quia ergo duas jam epistolas misi, nullam autem tuam postea recepi, easdem ipsas rursus mittere volui, credens eas non pervenisse. Quæ etsi pervenerunt, ac fortasse tuæ potius ad me pervenire minime potuerunt, ea ipsa scripta quæ jam misisti, iterum mitte, si forte reservata sunt; sin minus, rursus dicta quod legam, dum tamen his respondere ne graveris, quod jam diu est ut exspecto. Primas etiam quas ad te adhuc presbyter litteras præparaveram mittendas per quemdam fratrem nostrum Profuturum, qui postea collega nobis factus, jam ex hac vita migravit, nec eas tunc ipse perferre potuit, quia continuo dum

<sup>1</sup> Lov., in parte nostra rebaptizavit. At Ms. cb, vestra, quæ vera lectio est.

\* Ad a. ll. bn. c. cc. fs. gg. j. mr. sb. t. vc. decem v. et ad Ate. Bad. Fr. Lov. recognita.

(a) Alias 10: quæ autem 71 erat, unne 6. Scripta an. 403.

proficisci disponit, episcopatus sarcina detentus, ac deinde in brevi defunctus est, etiam nunc mittere volui; ut scias in tua colloquia quam olim inardescam, et quam vim patiar, quod a me tam longe absunt sensus corporis tui, per quos adire possit ad animum tuum animus meus, mi frater dulcissime, et in Domini membris honorande.

CAPUT II.—3. In hac autem epistola hoc addo, quod postea didicimus, Job ex hebræo a te interpretatum, cum jam quamdam haberemus interpretationem, tuam ejusdem prophetæ ex græco eloquio versam in latinum: ubi tamen asteriscis notasti quæ in hebræo sunt, et in græco desunt; obeliscis autem quæ in græco inveniuntur, et in hebræo non sunt, tam mirabili diligentia, ut quibusdam in locis ad verba singula, singulas stellas videamus, significantes eadem verba esse in hebræo, in græco autem non esse. Porro in hac posteriore interpretatione, quæ versa est ex hebræo, non eadem verborum fides occurrit, nec parum turbat cogitantem, vel cur in illa prima tanta diligentia agantur asterisci, ut minimas etiam particulas orationis indicent deesse codicibus græcis, quæ sunt in hebræis; vel cur in hac altera quæ ex hebræis est, negligentius hoc curatum sit, ut hæc eadem particule locis suis invenirentur. Aliquid inde, exempli gratia, volui ponere; sed mihi ad horam codex defuit, qui ex hebræo est. Verumtamen quia prævolans ingenio, non solum quid dixerim, verum etiam quid dicere voluerim, satis, ut opinor, intelligis, ut, causa reddita, quod movet edisseras.

4. Ego sane te mallem græcas potius canonicas nobis interpretari Scripturas, quæ Septuaginta interpretum<sup>2</sup> perhibentur. Perdurum erit enim, si tua interpretatio per multas ecclesias frequentius cœperit lectitari, quod a græcis ecclesiis latinæ ecclesiæ dissonabunt, maxime quia facile contradictor convincitur græco prolato libro, id est linguæ notissimæ. Quisquis autem in eo quod ex hebræo translatum est, aliquo insolito permotus fuerit, et falsi crimen intenderit, vix aut nunquam ad hebræa testimonia pervenietur, quibus defendatur objectum. Quod si etiam perventum fuerit, tot latinas et græcas auctoritates damnari quis ferat? Iluc accedit quia etiam consulti hebræi possunt aliud respondere: ut tu solus necessarius videaris, qui etiam ipsos possis convincere; sed tamen quo iudice mirum si potueris invenire.

CAPUT III.—5. Nam quidam frater noster episcopus, cum lectitari instituisset in ecclesia cui præest, interpretationem tuam, movit quiddam longe aliter abs te positum apud Jonam prophetam (Jonæ iv, 6), quam erat omnium sensibus memoriæque inveteratum, et tot ætatum successibus decantatum. Factus est tantus tumultus in plebe maxime græcis arguentibus et inelamantibus<sup>3</sup> calumniam falsitatis, ut cogere retur episcopus (Oëa quippe civitas erat)<sup>4</sup> Judæo-

<sup>1</sup> sic quindecim Cdd. [quod.]

<sup>2</sup> Edd., interpretum auctoritate. At Mss. non habent auctoritate.

<sup>3</sup> Lov., inflammantibus. Aliqui Cdd., inelamantibus.

<sup>4</sup> Mss. mr. et duo Vat., cogere retur episcopus ci. vitatis, Judæorum, etc.

rum testimonium flagitare. Utrum autem illi imperitia an malitia, hoc esse in hebræis codicibus responderunt, quod et græci et latini habebant atque dicebant. Quid plura? Coactus est homo velut mendositatem corrigere, volens, post magnum periculum, non remanere sine plebe. Unde etiam nobis videtur, aliquando te quoque in nonnullis falli potuisse. Et vide hoc quale sit, in eis litteris quæ non possunt collatis usitatarum linguarum testimoniis emendari.

CAPUT IV.—6. Proinde non parvas Deo gratias agimus de opere tuo, quo Evangelium ex græco interpretatus es, quia pene in omnibus nulla offensus est, cum Scripturam græcam contulerimus. Unde, si quisquam veteri falsitati contentiosus fuerit, prolatis collatisque codicibus, vel docetur facillime, vel refellitur. Et si quædam rarissima merito movent, quis tam durus est, qui labori tam utili non facile ignoscat, cui vicem laudis referre non sufficit? Quid tibi autem videatur, cur in multis aliter se habeat hebræorum codicum auctoritas, aliter græcorum quæ dicitur Septuaginta, vellem dignareris sperire. Neque enim parvum pondus habet illa quæ sic meruit diffamari, et qua usus Apostolos, non solum res ipsa indicat, sed etiam te attestatum esse memini. Ac per hoc plurimum profueris, si eam græcam Scripturam, quam Septuaginta operati sunt, latinæ veritati reddideris: quæ in diversis codicibus ita varia est, ut tolerari vix possit; et ita suspecta, ne in græco aliud inveniat, ut inde aliquid proferri aut probari dubitetur. Breve putabam futuram hanc epistolam; sed nescio quomodo ita mihi dulce factum est in ea progredi, ac si tecum loquerer. Sed obsecro te per Dominum, ne te pigeat ad omnia respondere, et præstare mihi, quantum potueris, presentiam tuam.

#### EPISTOLA LXXII \* (a).

*Hieronymus Augustino exposulans de illius epistola per Italiam sparsa, qua taxabatur locus non recte expositus in Epistola ad Galatas.*

Domino vere sancto et beatissimo papæ AUGUSTINO,  
HIERONYMUS, in Domino salutem.

CAP. PRIMUM.—1. Crebras ad me epistolas dirigit, et sæpe compellis<sup>1</sup> ut respondeam cuidam epistolæ tuæ, cujus ad me, ut ante jam scripsi, per fratrem Sysinnium diaconum exemplaria pervenerant, absque subscriptione tua, et quæ primum per fratrem Profuturum, secundo per quemdam alium te misisse significas; et interim Profuturum retractum de itinere, et episcopum constitutum, veloci morte subtractum; illum cujus nomen retices, maris timuisse discrimina, et navigationis mutasse consilium. Quæ cum ita sint, satis mirari nequeo quomodo ipsa epistola et Romæ et in Italia haberi a plerisque dicatur, et ad me solum non pervenerit, cui soli missa est; præsertim cum idem frater Sysinnius inter cæteros tractatus tuos dixerit eam se non in Africa, non apud te, sed in

<sup>1</sup> Editio Erasm. operum S. Hieron., et sæpe compellas.

\* Ad a. bl. bn. cc. fs. j. mr. r. sb. vc. undecim v. et ad An. Bad. Er. Lov. collata est.

(a) Alias 14: quæ autem 72 erat, nunc 7. Scripta an. 403 sui 404.

insula Adriæ, ante hoc ferme quinquennium reperitæ.

2. De amicitia omnis tollenda suspicio est, et siccum amico, quasi cum altero se, est loquendum. Nonnulli familiares mei, et vasa Christi, quorum Jerosolymis et in sanctis locis permagna copia est, suggerebant non simplici a te animo factum, sed laudem atque rumusculos et gloriolam populi requirente, ut de nobis cresceres; ut multi cognoscerent te provocare, me timere; te scribere ut doctum, me tacere ut imperitum, et tandem reperisse, qui garrullitati meæ modum imponeret. Ego autem, ut simpliciter sciam, Dignationi tuæ primum idcirco respondere nolui, quia tuam liquido epistolam non credebam, nec (ut vulgi de quibusdam proverbium est) litum melle gladium. Deinde illud cavebam, ne episcopo communionis meæ viderer procaciter respondere, et aliqua in reprehendentis epistola reprehendere; præsertim cum quædam in illa hæretica judicarem.

CAPUT II.—3. Ad extremum ne tu jure expostulares et diceres, Quid enim? epistolam meam videras, et nota tibi manus in subscriptione signa deprehenderas, ut tam facile amicum læderes, et alterius malitiam in meam verteres contumeliam? Igitur ut ante jam scripsi, ante mitte eandem epistolam tua subscriptam manu; aut senem latitantem in cellula læcessere desine. Sin autem tuam vis vel exercere, vel ostentare doctrinam, quære juvenes, et desertos, et nobiles, quorum Romæ dicuntur esse quam plurimi, qui possint et audeant tecum congregari, et in disputatione sanctarum Scripturarum, jugum cum episcopo ducere. Ego quondam miles, nunc veteranus, et tuas et aliorum debeo laudare victorias, non ipse rursus effeto corpore dimicare; ne, si me frequenter ad rescribendum impuleris, illius recorder historiæ, quod Annibalem juveniliter exsultantem, Q. Mæzimus patientia sua fregerit (Tit. Liv. Decadis 3, lib. 2).

Omnia fert ætas, animum quoque. Sæpe ego longos  
Cantando puerum memini me condere soles:  
Nunc oblita mihi tot carmina; vox quoque Mærim  
Jam iugit ipsa.

(Virg. Eccl. 9.)

Et, ut magis de Scripturis sanctis loquar, Bersellai ille Galaadites, regis David beneficia omnesque delicias juveni delegans filio (II Reg. xix, 32-37), ostendit sensum hanc appetere non debere, nec oblata suscipere.

4. Quod autem juras te adversum me librum non scripsisse, neque Romam misisse quem non scripsisti, sed si forte aliqua in tuis scriptis reperiantur, quæ a meo sensu discrepent, non me a te læsum, sed a te scriptum quod tibi rectum videbatur: quæso ut me patienter audias. Non scripsisti librum; et quomodo mihi reprehensionis a te meæ per alios scripta delata sunt? cur habet Italia quod tu non scripsisti? qua ratione poscis ut rescribam ad ea quæ scripsisse te denegas? Nec tam hebes sum ut, si diversa senseris, me a te læsum putem. Sed si mea cominus dicta reprehendas, et rationem scriptorum expetas, et quæ scripserim emendare compellas, et ad παλινοδίαν provocos, et oculos mihi reddas; in hoc læditur amicitia, in hoc necessitudinis jura violantur. Ne videamur certare pueriliter et fautoribus invicem vel detractoribus nostris tribuere materiam contendendi; hæc scribo, quia te pure et christiane diligere cupio, nec

quidquam in mea mente retinere quod dialet a labiis. Non enim convenit ut ab adolescentia usque ad hanc aetatem, in monasteriolo cum sanctis fratribus labore deudans, aliquid contra episcopum communionis meae scribere audeam, et eum episcopum quem ante cepi amare quam nosse, qui me prior ad amicitiam provocavit, quem post me orientem in Scripturarum eruditione laetatus sum. Igitur aut tuum negato librum, si forte non tuus est, et desine flagitare rescriptum ad ea quae non scripsisti; aut si tuus est, ingenuus confitere, ut si in defensionem mei aliqua scripsero, in te culpa sit qui provocasti, non in me qui respondere compulsus sum.

CAPUT III.—5. *Addis praeterea te paratum esse ut, si quid me in tuis scriptis moverit, aut corrigere voluero, fraternae accipias, et non solum mea in te benevolentia gavisurum, sed ut hoc ipsum faciam, deprecaris. Rursum dico quod sentio: provocas senem, tacentem stimulas, videris jactare doctrinam. Non est autem aetatis meae, putari malevolum erga eum cui magis favorem deheo. Et si in Evangelisti ac Prophetis perversi homines inveniunt quod nitantur reprehendere, miraris si in tuis libris, et maxime in Scripturarum expositione, quae vel obscurissimae sunt, quaedam a recti linea discrepare videantur? Et hoc dico, non quod in operibus tuis quaedam reprehendenda jam censeam. Neque enim lectioni eorum unquam operam dedi: nec horum exemplariorum apud nos copia est, praeter Soliloquiorum tuorum libros, et quosdam Commentarios in Psalmos; quos si vellem discutere, non dicam a me, qui nihil sum, sed a veterum Graecorum doctorem interpretationibus discrepare. Vule, mi amice, charissime, aetate filii, dignitate parens: et hoc a me rogatus observa, ut quidquid mihi scripseris, ad me primum facias pervenire.*

EPISTOLA LXXIII \* (a).

*Hieronymum litteris suis nonnihil offensum demulcere studet Augustinus. Apologiam illius contra Rufinum accepisse se testatur, deplorans tantos inter viros quondam amicissimos tam amarulentum discordiam incidisse.*

Domino venerando et desideratissimo fratri, compresbytero HIERONYMO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAP. PRIMUM.—1. Quamvis existimem, antequam istas sumeres, venisse in manus tuas litteras meas, quas per Dei servum, filium nostrum, Cyprianum diaconum nisi; quibus certissime agnosceres meam esse epistolam, cujus exemplaria illuc pervenisse commemorasti; unde jam me arbitror rescriptis tuis, velut Eutclidius glandibus atque acribus caestibus, tanquam audacem Daretem coepisse pulsari atque versari: nunc tamen eis ipsis respondeo litteris tuis, quas mihi per sanctum filium nostrum Asterium mittere dignatus es; in quibus multa in me comperi tuae benevolentissimae charitatis, et rursum quaedam nonnullius a me tunc

\* Sic Bad. Er. et sexdecim Mss. At Lov. habet, *anima* trax.

\* In hac emendanda usi sumus a. bl. bn. j. mr. r. s. sb. t. vc. duobus cc. undecim v. Am. Bad. Er. Lov.

(2) Alias 15: quae autem 75 erat, nunc 243. Scrijta an. 404.

offensionis indicia. Itaque, ubi mulcebar legens, ibi continuo feribar; hoc sane vel maxime admirans, quod cum dicas te exemplaribus litterarum mearum ideo temere non putasse credendum, ne forte te respondente laesus juste expostularem, quod probare ante debuisses meum esse sermonem et sic rescribere, postea jubeas, si mea est epistola, aperte me scribere, aut mittere exemplaria veriora, ut absque ullo rancore stomachi in Scripturarum disputatione versemur. Quo pacto enim possumus in hac disputatione sine rancore versari, si me laedere paras? aut si non paras, quomodo ego, te non laedente, abs te laesus juste expostularem, quod probare ante debuisses, meum esse sermonem, et sic rescribere, hoc est et sic laedere? Nisi enim rescribendo laesisses, ego juste expostulare non possem. Proinde cum ita rescribis, ut laedas, quis locus nobis relinquatur in disputatione Scripturarum sine ullo rancore versandi? Ego quidem absit ut laedar, si mihi certa ratione volueris et poteris demonstrare illud ex Epistola Apostoli, vel quid aliud Scripturarum sanctorum te verius intellexisse, quam me: imo vero absit, ut non cum gratiarum actione lucris meis depretem, si fuero te docente instructus, aut emendante correctus.

2. Verumtamen, tu mihi frater charissime, nisi te putares laesum scriptis meis, non me putares laedi posse rescriptis tuis. Nullo enim modo id de te opinatus fuero, quod non te arbitraris laesum, si sic tamen rescribis ut laedas. Aut si te non sic rescribente, ego propter nimiam stultitiam meam laedi posse putatus sum, hoc ipso laesisti plane, quod de me ita sexsisti. Sed nullo modo tu me, quem nunquam talini expertus es, temere talem crederes, qui litterarum mearum exemplaribus, etiam cum stilum meum nosces, temere credere noluit. Si enim non immerito vidisti me juste expostulatum fuisse, si temere crederes esse litteras meas, quae non essent meae; quanto justius expostularem, meipsum temere putatum talem, qualem me expertus non esset qui putavisset? Nequaquam ergo ita prolabereris, ut te non rescribente quo laederer, me tamen existimares nimis insipientem, etiam tali tuo rescripto laedi potuisse.

CAPUT II.—3. Restat igitur ut laedere me rescribendo deberes, si certo documento meas esse illas litteras nosceres. Atque ita, quia non credo quod injuste me laedendum putares, superest ut agnoscam peccatum meum, quod prior te illis litteris laeserim, quas meas esse negare non possum. Cur itaque color contra fluminis tractum, ac non potius veniam peto? Obsecro te ergo per mansuetudinem Christi, ut, si largi te, dimittas mihi, nec me vicissim laedendo malum pro malo reddas. Laedes autem me, si mihi tacueris errorem meum, quem forte inveneris in factis vel dictis meis. Nam si ea in me reprehenderis quae reprehendenda non sunt, te laedis magis quam me; quod absit a moribus et sancto proposito tuo, ut hoc facias voluntate laedendi, culpans in me aliquid dente maledico, quod mente veridica esse scis non culpandum. Ac per hoc aut benevolo corde arguas, etiamsi

caret delicto, quem arguendum putas; aut paterno affectu mulceas quem adicere <sup>1</sup> nequeas. Potest enim fieri ut tibi aliud videatur quam veritas habet, dum tamen abs te aliud non fiat quam charitas habet: nam et ego amicissimam reprehensionem gratissime accipiam, etiam si reprehendi non meruit quod recte defendi potest; aut agnoscam simul et benevolentiam tuam, et culpam meam, et, quantum Dominus donat, in alio gratus, in alio emendatus inveniar.

4. Quid ergo, fortasse dura, sed certe salubria verba tua, tanquam castus Entelli, portimescam? Credebatur ille, non curabatur; et ideo vincebatur, non sanabatur. Ego autem, si medicinalem correptionem tuam tranquillius accepero, non dolebo: si vero infirmitas, vel <sup>2</sup> humana, vel mea, etiam cum veraciter arguor, non potest nisi aliquantulum contristari, melius tumor capitis dolet, dum curatur, quam dum ei parcitur, non sanatur. Hoc est enim quod acute vidit qui dixit, Utiliores esse plerumque inimicos jurgantes, quam amicos objurgare metuentes. Illi enim dum rixantur, dicunt aliquando vera quæ corrigamus; isti autem minorem quam oportet, exhibent justitiæ libertatem, dum amicitiae timent exasperare dulcedinem. Quapropter etsi hos, ut tibi videris, lassus senectute forte corporis, non vigore animi tamen, in area dominica fructuoso labore desudans; ecce sum, si quid perperam dixi, fortius fige pedem. Non mihi esse debet molestum pondus ætatis tuæ, dummodo conteratur palca culpæ meæ.

5. Proinde illud quod in extremo epistolæ tuæ posuisti, cum magni desiderii suspitio vel lego, vel recolo. *Utinam, inquis, mereremur complexus tuos, et collatione mutua vel doceremur aliqua, vel disceremus!* Ego autem dico: Utinam saltem propinquis terrarum locis habitarem; ut, si non possent misceri nostra colloquia, litteræ possent esse crebriores! Nunc vero tanto locorum intervallo absumus a sensibus nostris, ut de illis verbis Apostoli ad Galatas, juvenem me ad tuam Sanctitatem scripsisse meminerim, et ecce jam senex, necdum rescripta meruerim, faciliusque ad te exemplaria epistolæ meæ pervenerint, nescio qua occasione præveniente, quam ipsa epistola me curante. Homo enim qui eam tunc acceperat, nec ad te pertulerit, nec ad me retulerit <sup>3</sup>. Tantæ autem mihi in litteris tuis, quæ in manus nostras venire potuerunt, apparent res, ut nihil studiorum meorum mallet, si possem, quam inhærere lateri tuo. Quod ego quia non possum, aliquem nostrorum in Domino filiorum erudiendum nobis ad te mittere cogito, si etiam de hac re tua rescripta meruero. Nam neque in me tantum scientiæ Scripturarum divinarum est, aut esse jam poterit, quantum inesse tibi video. Et si quid in hac re habeo facultatis, utcumque impendo populo Dei. Vacare autem studiis diligentius quam quæ populi audiunt instruendis, propter ecclesiasticas occupationes omnino non possum.

CAPUT III.—6. Nescio quæ scripta maledica super tuo nomine ad Africam pervenerunt <sup>1</sup>. Accepimus tamen quod dignatus es mittere, illis respondens maledictis. Quo perlecto, fateor, multum dolui inter tam charas familiaresque personas, cunctis pene Ecclesiis notissimo amicitiae vinculo copulatas, tantam malum exitisse discordiæ. Et tu quidem quantum tibi modereris, quantumque teneas aculeos indignationis tuæ, ne reddas maledictum pro maledicto, satis in tuis litteris eminet. Veruntamen si eas ipsas cum legissem, contabui dolore, et obrigui timore; quid de me illa facerent quæ in te illo scripsit, si in manus meas forte venissent? *Væ mundo ab scandalis* (Math. xviii, 7). Ecce fit, ecce prorsus impletur quod Veritas ait: *Quoniam abundanti iniquitas, refrigescet charitas multorum* (Id. xxiv, 12). Quæ sibi enim jam fida pectora tuto refundantur? in cujus sinum <sup>2</sup> tota se projiciat segura dilectio? quis denique amicus non formidetur quasi futurus inimicus, si potuit inter Hieronymum et Ruffinum hoc quod plangimus exoriri? O misera et miseranda conditio! O infida in voluntatibus amicorum scientia præsentium, ubi nulla est præscientia futurorum! Sed quid hoc alteri de altero gementem putem, quando nec ipse quidem sibi homo est notus in posterum? Novit enim utcumque, vix forte, nunc qualis sit; qualis autem postea futurus sit, ignorat.

7. Hæc porro non tantum scientia, qualis quisque sit, verum etiam præscientia, qualis futurus sit, si es in sanctis et beatis Angelis; et quomodo fuerit diabolus beatus aliquando, cum adhuc angelus bonus esset, sciens futuram iniquitatem suam, et sempiternum supplicium, omnino non video. De qua re, si tamen canosse opus est, vellem abs te audire quid sentias. Vide quid faciant terræ ac maria quæ nos corporaliter dirimunt. Si hæc epistola mea quam legis, ego essem, jam mihi diceres quod quæsi: nunc vero quando rescribes? quando mittes? quando perveniet? quando accipiam? Et tamen utinam quandoque fiat, quod tam cito fieri non posse, quam volumus, quanta possumus tolerantia sustinemus! Unde recurro ad illa verba epistolæ tuæ dulcissima, sanctique desiderii tui plenissima, et ea facio vicissim mea: *Utinam mereremur complexus tuos; et collatione mutua vel doceremur aliqua, vel disceremus!* si tamen esse ullo modo posset quod ego te docerem.

8. In his autem verbis non jam tuis tantum, sed etiam meis, ubi delector et relicior, et ipso quamvis pendente et non attingente utriusque nostrum desiderio, non parva ex parte consolor: ibi rursus acerrimis dolorum stimulis fodior, dum cogito inter vos, quibus Deus hoc ipsum quod uterque nostrum optavit, largum prolixumque concesserat, ut conjunctissimi et familiarissimi mella Scripturarum sanctarum pariter lamberetis, tantæ amaritudinis irrepsisse perniciom,

<sup>1</sup> Edd., *pervenisse auditivimus*. Sed verius Mss. novem, *pervenerunt*. Kempe Hieronymus in ej. list. 68 conqueritur maledicta Ruffini, studio ejusdem ad Africam pervenisse: respondet Augustinus nescire se quæ in ipsum maledicta isthuc pervenerint.

<sup>2</sup> Mss. quindecim: *sensus*.

<sup>1</sup> Bad. Am. et Er., *abficere*.

<sup>2</sup> Ita Mss. plerique. At Lev., *rebat humana mea*.

<sup>3</sup> Sic Mss. novem [*perituli... retulit*].

quando non, ubi non, cui non homini fornicandam; cum eo tempore, quo abjectis jam sarcinis secularibus, jam expediti Dominum sequebamini, et in ea terra vivebatis simul, in qua Dominus humanis pedibus ambulans, *Pacem meam, inquit, do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 27), viris ætate maturis, et in eloquio Domini habitantibus vobis accidere potuit? Vere *tentatio est vita humana super terram* (Job. vii, 1). Heu mihi, qui vos alicubi simul invenire non possum! forte, ut moveor, ut doleo, ut timeo, prociderem ad pedes vestros, flerem quantum valerem, rogarem quantum amarem, nunc unumquemque vestrum pro seipso, nunc utrumque pro alterutro, et pro aliis, et maxime infirmis, pro quibus Christus mortuus est (I Cor. viii, 11), qui vos tanquam in teatro vitæ hujus cum magno sui periculo spectant, ne de vobis ea conscribendo spargatis, quæ quandoque concordantes delere non poteritis, qui nunc concordare nolitis<sup>1</sup>; aut quæ concordes legere timeatis, ne iterum litigetis.

9. Verum dico charitati tuæ, nihil me magis quam hoc exemplum tremuisse, cum quædam ad me in epistola tua legerem tuæ indignationis indicia; non tam illa de Entello et bove lasco, ubi mihi potius hilariter joculari quam iracunde minari visus es, quam illud quod serio te scripsisse satis apparet, unde supra elocutus sum, plus fortasse quam debui, sed non plus quam timui, ubi aisti: *Ne forte læsus iuste expostulares*. Rogo te, si fieri potest, ut inter nos queramus et disse-ramus aliquid, quo sine amaritudine discordiæ corda nostra pascantur, fiat. Si autem non possum dicere quid mihi emendandum videatur in scriptis tuis, nec tu in meis, nisi cum suspicione invidiæ, aut læsione amicitiae, quiescamus ab his, et nostræ vitæ salutique parcamus. Minus certe assequatur illa<sup>2</sup> quæ inflat, dum non offendatur illa quæ ædificat (I Cor. viii, 2). Ego me longe esse sentio ab illa perfectione, de qua scriptum est: *Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir* (Jacobi iii, 2). Sed plane in Dei misericordia puto me posse facile abs te petere veniam, si quid offendi; quod mihi aperire debes, ut, cum te audiero, lucreris fratrem tuum (Matth. xviii, 15). Neque enim, quia hoc propter longinquitatem terrarum non potes facere inter me et te, propterea debes sinere errare me. Prorsus quod ad ipsas res quas nosse volumus, atinet, si quid veri me tenere vel scio, vel credo, vel puto, in quo tu aliter sentis, quantum dat Dominus sine tua injuria conabor asserere. Quod autem pertinet ad offensionem tuam, cum te indignatum sensero, nihil aliud quam veniam deprecabor.

10. Nec omnino arbitror te succensere potuisse, nisi aut hoc dicerem quod non debui, aut non sic dicerem ut debui; quia nec miror minus nos scire invicem, quam scimur a conjunctissimis et familiarissimis nostris. In quorum ego charitatem, fateor, facile me

totum projicio, præsertim fatigatum sæcularis sæculi; et in ea sine ulla sollicitudine requiesco: Deum qui pro illic esse sentio, in quem me securus projicio, et in quo securus requiesco. Nec in hac mea securitate crastinum illud humanæ fragilitatis incertum, de quo superius ingemui, omnino formido. Cum enim hominem christiana charitate flagrantem, eaque mihi fidelem amicum factum esse sentio; quidquid ei consiliorum meorum cogitationumque committo, non homini committo, sed illi in quo manet, ut talis sit. *Deus enim charitas est; et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo* (I Joan. iv, 16): quam si deseruerit, tantum faciat necesse est dolorem, quantum manens fecerat gaudium. Verumtamen ex amico intimo factus inimicus, querat sibi potius quod fingat astutus; non inveniat quod prodatur iratus. Hoc autem unusquisque facile assequitur, non occultando quod fecerit, sed non faciendo quod occultari velit. Quod misericordia Dei bonis plisque concedit, ut inter amicos<sup>3</sup> quoslibet futuros, liberi securique versentur, aliena peccata sibi commissa non prodant; quæ prodi timeant, ipsi nulla committant. Cum enim falsum quid a maledico fingitur; aut omnino non creditur; aut certe integra salute, sola fama vexatur. Cum<sup>4</sup> autem malum perpetratur, hostis est intimus, etiamsi nullius intimi loquacitate aut lite vulgetur. Quapropter quis prudentium non videat, etiam tu quomodo tolerabiliter feras amicissimi quondam et familiarissimi incredibiles nunc inimicitias, consolante conscientia; et quemadmodum vel quod jactitæ, vel quod a quibusdam forsitan creditur, in sinistris armis deputes, quibus non minus quam dextris contra diabolium dimicatur? Verumtamen illum maluerim aliquo modo mitiorem, quam te isto modo armatiorem. Hoc magnum et triste miraculum est, ex inimicitias talibus ad has inimicitias pervenisse; lætum erit, et multo majus ex inimicitias talibus ad pristinam concordiam revertisse.

#### EPISTOLA LXXIV (a).

*Augustinus Præsidium rogat ut superiorem epistolam curet Hieronymo reddendam, utque sibi eundem suis etiam litteris placet.*

Domino beatissimo, et merito venerando fratri, et consacerdoti PRÆSIDIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Sicut præsens rogavi Si:ceritatem tuam, nunc quoque commoneo, ut litteras meas sancto fratri et compresbytero nostro Hieronymo mittere non grave-ris. Ut autem noverit Charitas tua quemadmodum etiam tu illi pro mea causa scribere debeas, misi exemplaria litterarum, et mearum ad ipsum, et ad me ipsius, quibus lectis pro tua sancta prudentia facile videas et modum meum, quem servandum putavi, et motum ejus, quem non frustra timui. Aut si ego quod

<sup>1</sup> Edd., *inimicos*. Prætulimus *amicos*, quod habent sex Mss.

<sup>2</sup> Mss. quatuordecim: *Quod autem malum perpetratur, hostis est*, etc.; lectio haudquaquam spernenda.

<sup>3</sup> Recognita ad bl. bn. fs. j. nr. r. t. vc. duos sb. decem v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 16: quæ autem 74 erat, nunc 236. Scripta cum superiore.

<sup>1</sup> In decem Mss. sic legitur: *Quæ quoniam concordantes delere non poteritis, concordare nolitis*. In uno Cisterciensi: *quæ quandoque quoniam delere non poteritis, concorsare nolitis*.

<sup>2</sup> Lov., *illa scientia*. Redundat vox *scientia*, quæ abest a Mss.

non debui, vel quomodo non debui, aliquid scripsi; non ad illum de me, sed ad me ipsum potius fraternam dilectione mitte sermonem, quo correctus petam ut ignoscat, si meam culpam ipse cognovero.

EPISTOLA LXXV \* (a).

*Respondet tandem Hieronymus ad Augustini quæstiones propositas in Epist. 28, 40 et 71, scilicet de titulo libri ecclesiasticos scriptores representantis, de Petro reprehensa a Paulo in Epist. ad Galatas, de translatione veteris Testamenti, ac de hederæ vocabulo apud Jonam: defendens acriter descriptiones et interpretationes suas adversus Augustinum.*

Domino vere sancto et beatissimo papæ AUGUSTINO, HIERONYMUS, in Christo salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Tres simul epistolas, imo libellos breves, per diaconum Cyprianum, tuæ Dignationis accepi, diversas, ut tu nominas, quæstiones, ut ego sentio, reprehensiones opusculorum meorum continentes: ad quas si respondere voluero, libri magnitudine opus erit. Tamen conabor, quantum facere possum, modum non egredi longioris epistolæ, et festinanti fratri moram non facere, qui ante triduum, quam profecturus erat, a me epistolas flagitavit; ut pene in procinctu hæc qualiacumque sunt, effugere compellerer, et tumultuario respondere sermone, non maturitate scribentis, sed dictantis temeritate: quæ plerumque non in doctrinam, sed in casum vertitur; ut fortissimos quoque milites subita bella conturbant, et ante coguntur fugere, quam possint arma corripere.

2. Cæterum nostra armatura Christus est, et apostoli Pauli institutio, qui scribit ad Ephesios: « Assumite arma Dei, ut possitis resistere in die malo. » Et rursum: « State succincti lumbos vestros in veritate, et induti lorica m justitiæ, et calceali pedes in præparationem Evangelii pacis: super omnia accipientes scutum fidei, in quo possitis universa tela maligni ignita extinguere; et galeam salutis accipite, et gladium Spiritus, quod est verbum Dei » (Ephes. vi, 13 17). His quondam telis rex David armatus procedebat ad prælium; et quinque lapides de torrente accipiens levigatos, nihil asperitatis et sordium inter hujus sæculi turbines in sensibus suis esse monstrabat, bibens de torrente in via; et idcirco exaltatus caput superbissimum Goliath suo potissimum mucrone truncavit, percutiens in fronte blasphemum (I Reg. xvii, 40-51), et in ea parte corporis vulnerans, in qua et præsumptor sacerdotii Ozias lepra percutitur (II Paral. xxvi, 19); et sanctus gloriatur in Domino dicens: « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine » (Psal. iv, 7). Dicamus igitur et nos, « Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum; cantabo et psallam in gloria mea. Exsurge psalterium et cithara; exsurgam diluculo » (Psal. lvi, 8, 9): ut in nobis possit impleri, « Aperi os tuum, et ego adimplebo illud » (Psal. lxxx, 14); et, « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa »

\* Purgata multis mendis ad fidem bl. bn. c. cc. gg. fs. j. nr. r. sb. t. u. ve. decem v. et ad Am. Bal. Er. Lov.

(a) Alias 11: quæ autem 75 erat, nunc 250. Scripta circa fin. ad. 404.

(Psal. lxxvii, 12). Te quoque ipsum orare non dubito, ut inter nos contententes veritas superet. Non enim tuam quæris gloriam, sed Christi; cumque tu viceris, et ego vincam si meum errorem intellexero; et e contrario me vincente, tu superas, quia non filii parentibus, sed parentes filii thesaurizant (II Cor. xii, 14). Et in Paralipomenon libro legimus, quod filii Israel ad pugnam processerint « mente pacifica » (I Paral. xii, 17, 18), inter ipsos quoque gladios et effusiones sanguinis, et cadavera prostratorum, non suam sed pacis victoriam cogitantes. Respondeamus igitur ad omnia, ac multiplices quæstiones, si Christus juserit, brevi sermone solvamus. Prætermitto salutationis officia, quibus meum demulces caput; taceo de blanditiis, quibus reprehensionem mei miteris consolari: ad ipsas causas veniam.

CAPUT II. — 3. Dicis accepisse te librum meum a quodam fratre, qui titulum non haberet, in quo Scriptores ecclesiasticos tam græcos quam latinos enumeraverim; cumque ab eo quæreres, ut tuis verbis utar, cur liminaris pagina non esset inscripta, vel quo censeretur nomine, respondisse, appellari Epitaphium: et argumentaris quod recte sic vocaretur, si eorum tantum vel vitas vel scripta ibi legisses, qui jam defuncti essent; cum vero multorum, et eo tempore quo scribatur, et nunc usque viventium commemorantur opuscula, mirari te cur et hunc titulum imposuerim. Puto intelligere prudentiam tuam, quod ex opere ipso titulum potueris intelligere. Legisti enim et græcos et latinos, qui vitas virorum illustrium descripserunt, quod nunquam Epitaphium huic operi scripserint, sed de illustribus viris, verbigratia, ducibus, philosophis, oratoribus, historicis, poetis, epicis, tragicis, comicis. Epitaphium autem proprie scribitur mortuorum: quod quidem in dormitione sanctæ memoriæ Nepotiani presbyteri olim fecisse me novi. Ergo hic liber vel de illustribus viris, vel proprie de scriptoribus ecclesiasticis appellandus est; licet a plerisque emendatoribus impræcitis, de auctoribus, dicatur inscriptus.

CAPUT III. — 4. Secundo loco quæris, cur dixerim in commentariis Epistolæ ad Galatas, Paulum id in Petro non potuisse reprehendere quod ipse fecerat (Gal. ii, 11), nec in alio arguere simulationem cujus ipse tenebatur reus; et asseris, reprehensionem apostolicam non fuisse dispensatoriam, sed veram, et me non debere docere mendacium, sed universa quæ scripta sunt, ita sonare ut scripta sunt. Ad quæ primum respondeo, debuisse prudentiam tuam præfatiunculæ commentariorum meorum meminisse, dicentis ex persona mea: « Quid igitur? ego stultus ac temerarius, qui id polliceor. quod ille non potuit? Minime: quin potius in eo, ut mihi videor, cautior atque timidior, quod imbecillitatem virium mearum sentiens, Origenis commentarios secutus sum. Scripsit enim ille vir in Epistolam Pauli ad Galatas quinque proprie volumina, et decimum Stromatum suorum librum commatice super explanatione ejus sermone complevit; tractatus quoque varios, et excerpta, quæ resola possent sufficere, composuit. Prætermitto Didymum videntem meum, et Laodicenum<sup>1</sup>, de ecclesia nupcr

<sup>1</sup> Edd., et Apollinarem Laodicenum. Ituc apud Mss. etiam



egressum, et Alexandrum veterem hæreticum, Eusebium quoque Emisenum, et Theodorum Heracleotem, qui et ipsi nonnullos super hac re commentariolos reliquerunt. E quibus vel si pauca decernerem, fieret aliquid quod non penitus contemneretur. Itaque ut simpliciter fatear, legi hæc omnia, et in mente mea plurima coacervans, acito notario, vel mea, vel aliena dictavi, nec ordinis, nec verborum interdum, nec sensuum memor. Jam Domini misericordias est, ne per imperitiam nostram ab aliis bene dicta dispereant, et non placeant inter extraneos, quæ placeant inter suos. » Si quid igitur reprehensione dignum putaveris in explanatione nostra, eruditionis tuæ fuerat quærere utrum ea quæ scripsimus haberentur in græcis, ut, si illi non dixissent, tunc meam proprie sententiam condemnares; præsertim cum libere in præfatione confessus sim, Origenis commentarios me esse secutum, et vel mea vel aliena dictasse, et in fine ejusdem capituli quod reprehendis, scripserim: « Si cui iste non placet sensus, quo nec Petrus peccasse, nec Paulus pro-caciter ostenditur arguisse majorem; debet exponere, qua consequentia Paulus in altero reprehendat quod ipse commisit. » Ex quo ostendi, me non ex definito id defendere, quod in græcis legeram, sed ea expressisse quæ legeram, ut lectoris arbitrio derelinquerem, utrum probanda essent an improbanda.

5. Tu igitur, ne quod ego petieram faceres, novum argumentum reperisti, ut assereres, Gentiles qui in Christum credidissent, Legis onere liberos; eos autem qui ex Judæis crederent, Legi esse subjectos: ut per utro-rumque personam, et Paulus recte reprehenderet eos qui Legem servarent, quasi doctor Gentium; et Petrus jure reprehenderetur qui princeps circumcisionis (Gal. II, 8) id imperavit Gentibus, quod soli qui ex Judæis erant, debuissent observare. Hoc si placet, imo quia placet, ut quicumque credunt ex Judæis debitores sint legis faciendæ; tu ut episcopus in toto orbe notissimus, debes hanc promulgare sententiam, et in assensum tuum omnes co-episcopos trahere. Ego in parvo tugurinculo, cum monachis, id est compeccatoribus meis, de magnis statuere non audeo, nisi hoc ingenue confiteri, me majorum scripta legere, et in commentariis, secundum omnium consuetudinem, varias ponere explanationes, ut e multis sequatur unusquisque quod velit. Quod quidem te puto et in sæculari litteratura, et in divinis Libris legisse, et probasse.

6. Hanc autem explanationem, quam primus Origenes in decimo Stromatum libro, ubi Epistolam Pauli ad Galatas interpretatur, et cæteri d:inceps interpretes sunt secuti, illa vel maxime causa subintroducunt, ut Porphyrio respondeant blasphemanti, qui Pauli arguit pro-cacitatem, quod principem Apostolorum Petrum ausus est reprehendere, et arguere in faciem, ac ratione con-stringere, quod male fecerit, id est, in eo errore fuerit, in quo fuit ipse qui alium arguit delinquentem. Quid dicam de Joanne, qui dudum in pontificali gradu Con-

stantinopolitanam resit Ecclesiam (a), et proprie super hoc capitulo latissimum exaravit librum, in quo Origenis et veterum sententiam est secutus? Si igitur me reprehendis errantem, patere me, quæso, errare cum talibus; et cum me erroris mei multos socios habere perspexeris, tu veritatis tuæ saltem unum adstipulatorem proferre debebis. Hæc de explanatione unius capituli Epistolæ ad Galatas.

7. Sed ne videar adversus rationem tuam niti testium numero, et occasione virorum illustrium subterfugere veritatem, nec manum audere conærere, breviter de Scripturis exempla proponam. In Actibus Apostolorum, vox facta est ad Petrum dicens, « Surge, Petre, occide et manduca », id est, omnia animalia quadrupedum, et serpentium terræ, et volatilium cæli. Quo dicto, ostenditur nullum hominem secundum naturam esse potutum, sed æquatiter omnes ad Christi Evangelium provocari. Ad quod respondit Petrus: « Absit, quia nunquam manducavi commune et immundum. Et vox ad eum de cælo secundo facta est, dicens: Quæ Deus mundavit, tu ne commune dixeris. » Ibi itaque Cæsaream, et ingressus ad Cornelium, « aperiens os suum, dixit: In veritate comperi, quia non est personarum acceptor Deus; sed in omni gente, qui timet eum et operatur justitiam, acceptus est illi. » Denique « cecidit Spiritus sanctus super eos, et obstupuerunt ex circumcisione fideles, qui venerant cum Petro, quod et in Nationes gratia Spiritus sancti fuisset effusa. Tunc respondit Petrus: Numquid aquam quis prohibere potest, ut non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut et nos? Et jusit eos in nomine Jesu Christi baptizari (Act. x, 43-48). Audierunt autem Apostoli et fratres qui erant in Judæa, quia et gentes receperunt verbum Dei. Cum autem ascendisset Petrus Jerosolymam, dicebant adversus illum qui erant ex circumcisione, dicentes: Quare introisti ad viros præputium habentes, et manducasti cum illis? » Quibus omni ratione exposita, navissime orationem suam hoc sermone conclusit: « Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut et nobis qui credidimus in Dominum Jesum Christum; ego quis eram, qui possem prohibere Deum? His auditis, tacuerunt; et glorificaverunt Deum dicentes: Ergo et Gentibus Deus penitentiam ad vitam dedit » (Ibid. xi, 1-18). Rursum, cum multo post tempore Paulus et Barnabas venissent Antiochiam, et congregata Ecclesia, retulissent « quanta fecisset Deus cum illis, et quia aperuisset Deus Gentibus ostium fidei (Ibid. xiv, 26); quidam, descendentes de Judæa, docebant fratres atque dicebant: Nisi circumcidamini secundum morem Moysi, non potestis salvi fieri. Commota igitur seditione non minima adversus Paulum et Barnabam, statuerunt ascendere » et ipsi qui accusabantur, et hi qui accusabant, « ad Apostolos et presbyteros Jerosolymam super hac quæstione. Cumque Jerosolymam perrexissent, exsurrexerunt quidam de hæresi Phariseorum, qui crediderant in Christum, dicentes: Oportet circumcidi eos, et præcipere illis ut servent Legem Moysi. Et cum magna super hoc verbo oriretur quæstio, Petrus » solita libertate: « Viri, »

plures irrepsit Apollinaris nomen, quod reticetur: in apographo, ut patet ex epist. 82, cap. 3. Abest quoque a Valic. et aliis codd. uelioris notæ.

(a) Joannes Chrysostomus depositus primum an. 403 circa mens. jul. tum an. 404, ij die magui sabati.

inquit, « fratres, vos scitis quomam ab antiquis diebus in nobis elegit Deus per os meum audire Gentes verbum Evangelii et credere; et qui novit corda Deus, testimonium perhibuit, datus illis Spiritum sanctum, sicut et nobis, et nihil discrevit inter nos et illos, fide purificans corda illorum. Nunc autem quid tentatis Deum imponere jugum super cervicem discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus? Sed per gratiam Domini nostri Jesu Christi credimus salvari, quem admodum et illi. Tacuit autem omnis multitudo » (Act. xv, 1-12), et in sententiam ejus Jacobus apostolus, et omnes simul presbyteri transierunt.

8. Hæc non debent molestia esse lectori, sed et illi et mihi utilia, ut probemus, ante apostolum Paulum non ignorasse Petrum, imo principem hujus fuisse decreti, Legem post Evangelium non esse servandam. Denique tantæ Petrus auctoritatis fuit, ut Paulus in Epistola sua scripserit: « Deinde post annos tres veni Jerosolymam videre Petrum, et mansi apud eum diebus quindecim » (Gal. 1, 18). Rursumque in consequentibus: « Post annos quatuordecim ascendi iterum Jerosolymam cum Barnaba, assumpto et Tito. Ascendi autem secundum revelationem, et exposui eis Evangelium quod prædico inter Gentes: » ostendens se non habuisse securitatem Evangelii prædicandi, nisi Petri, et qui cum eo erant, fuisset sententia roboratum. Statimque sequitur: « Separatim autem his qui videbantur aliquid esse, ne forte in vacuum currerem aut cucurrissem. » Quare separatim, et non in publico? Ne forte fidelibus ex numero Judæorum, qui Legem putabant esse servandam, et sic credendum in Domino Salvatore, fidei scandalum nasceretur. Ergo et eo tempore cum Petrus venisset Antiochiam (licet hoc Apostolorum Acta non scribant, sed affirmantem Paulo credendum sit), in faciem illi Paulus restitisse se scribit, quia reprehensibilis erat. Prius enim quam venirent quidam a Jacobo, cum Gentibus edebat; cum autem venissent, subtraherat se, et segregabat, timens eos qui ex circumcisione erant. Et consenserunt cum illo cæteri Judæi, ita ut et Barnabas adduceretur ab his in illam simulationem. « Sed cum vidissem, » inquit, « quod non recte ingrediuntur ad veritatem Evangelii, dixi Petro coram omnibus: Si tu, cum sis Judæus, gentiliter et non judaice vivis; quomodo cogis Gentes judaizare? » (Gal. 2, 1, 2, 14.) et cætera. Nulli ergo dubium est quod Petrus apostolus sententiæ hujus, cujus nunc prævaricator arguitur, primus auctor exiit. Causa autem prævaricationis, timor est Judæorum. Dicit enim Scriptura quod primum edebat cum Gentibus; cum autem venissent quidam a Jacobo, subtraherat se et segregabat, timens eos qui ex circumcisione erant. Timebat autem Judæos quorum erat apostolus, ne per occasionem Gentilium a fide Christi recederent, et inilitur pastoris boni, perderet gregem sibi creditum.

9. Sicut ergo ostendimus, Petrum bene quidem sensit de abolitione Legis Mosaicæ, sed ad simulationem observandæ ejus timore compulsus; videamus an ipse Paulus qui alium arguit, tale quid fecerit. Legimus in

<sup>8</sup> In uno e Vatic. Mss., observantia. In Cisterc. Mss., observantia.

eodem libro: « Perambulabat autem Paulus Syriam, et Ciliciam, confirmans Ecclesias: pervenitque in Derben, et Listram; et ecce discipulus quidam erat ibi, nomine Timotheus, filius mulieris viduæ fidelis, patre autem gentili. Huic testimonium reddebant qui Listris erant et Iconio fratres. Hunc voluit Paulus secum proficisci; et assumens circumcidit eum propter Judæos qui erant in illis locis: sciebant enim omnes quod pater ejus gentilis esset » (Act. xv, 41, et xvi, 1-3). O beate apostole Paulus, qui in Petro reprehenderas simulationem, qua subtraxit se a Gentilibus propter metum Judæorum qui a Jacobo venerant; cur Timotheum, filium hominis gentilis, utique et ipsum gentilem (neque enim Judæus erat, qui non fuerat circumcisus), contra sententiam tuam circumcidere cogis? Respondebis mihi: Propter Judæos qui erant in illis locis. Qui igitur tibi ignoscis in circumcisione discipuli venientis ex Gentibus, ignosce et Petro, præcessori tuo, quod aliqua fecerit metu fidelium Judæorum. Rursum scriptum est: « Paulus vero cum adhuc sustinisset dies multos, fratribus valedicens, navigavit Syriam, et cum eo Priscilla et Aquila: et totondit sibi in Cenchreis caput; votum enim habuerat » (Ibid. xviii, 18). Esto, ut ibi timore Judæorum compulsus sit facere quod volebat; quare contumaciter ex voto, et postea cum in Cenchreis totondit ex Lege, quod Nazaræi qui se Deo voverint, juxta præceptum Moysi facere consueverunt? (Num. vi, 18.)

10. Verum hæc ad comparationem ejus rei quæ sequitur, parva sunt. Refert Lucas, sacræ historiæ scriptor: « Cum venissemus Jerosolymam, libenter auscperunt nos fratres; » et sequenti die Jacobus et omnes sciores qui cum eo erant, « Evangelio illius comprobato, dixerunt ei, Vides, frater, quot millia sunt in Judæa, qui crediderunt in Christum, et hi omnes æmulatores sunt Legis. Audierunt autem de te quod discessionem doceas a Moyse eorum qui per Gentes sunt Judæorum, dicens non debere eos circumcidere filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi. Quid ergo est? Utique oportet convenire multitudinem; audierunt enim te supervenisse. Hac ergo fac quod tibi dicimus. Sunt nobis viri quatuor votum habentes super se; his assumptis, sanctifica te cum ipsis, et impende in eos ut radant capita; et scient omnes quia quæ de te audierunt falsa sunt, sed ambulas et ipse custodiens Legem. Tunc Paulus, assumptis viris, postera die purificatus, cum illis intravit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro utroquoque eorum oblatio » (Act. xxi, 17-26). O Paule, et in hoc te rursus interrogo; cur caput raseris, cur nudipedalia exercueris de ceremoniis Judæorum, cur obtuleris sacrificia, et secundum Legem hostiæ pro te fuerint immolatæ? Utique respondebis: Ne scandalizarentur qui ex Judæa crediderant. Simulasti ergo Judæum ut Judæos lucrifaceres; et hanc ipsam simulationem Jacobus et cæteri te docere presbyteri: sed tamen evadere non potuisti. Orta enim seditione cum occidendus esses, raptus es a tribuno, et ab eo missus Casaream, sub custodia militum diligenti, ne te Judæi quasi simulatorem ac destructorem Legis occiderent; atque inde Romam perveniens,

in hospitio quod tibi conduxeras, Christum et Juaeis et Gentibus prædicasti : et sententia tua Neronis gladio confirmata est (Act. xxiii, 23, et xxviii, 14, 30).

11. Didicimus quod propter metum Judæorum, et Petrus et Paulus æqualiter finxerint se Legis præcepta servare. Quæ igitur fronte, quæ audacia Paulus in altero reprehendat quod ipse commisit? Ego, imo alii ante me exposuerunt causam quam putaverant, non officiosum mendacium defendentes, sicut tu scribis, sed docentes honestam dispensationem; ut et Apostolorum prudentiam demonstrarent, et blasphemantis Porphyrii impudentiam coercerent, qui Petrum et Paulum puerili dicit inter se pugnasse certamine; imo exarsisse Paulum in invidiam virtutum Petri, et ea scripsisse jactanter quæ vel non fecerit, vel si fecerit, procaciter fecerit, id in alio reprehendens quod ipse commiserit. Interpretati sunt illi ut potuerunt; tu quomodo istum locum ediseres? Utique meliora dicturus, qui veterum sententiam reprobasti.

CAPUT IV. — 12. Scribis ad me in epistola tua (a) « Neque enim a me docendus es, quomodo intelligatur quod idem Apostolus dicit, Factus sum Judæis tanquam Judæus, ut Judæos lucrificarem (I Cor. ix, 20), et cætera quæ ibi dicuntur compassione misericordie, non simulatione fallaciæ<sup>1</sup>. Fit enim tanquam æger, qui ministrat ægroto; vel si fecerit, procaciter fecerit, sed cum animo condolentis cogitat quemadmodum sibi serviri vellet, si ipse ægrotaret. Nam utique Judæus erat; Christianus autem factus, non Judæorum sacramenta reliquerat, quæ convenienter ille populus, et legitimo tempore quo oportebat, acceperat: ideoque suscepit ea celebranda cum jam Christi esset apostolus, ut doceret non esse perniciosas his qui ea vellent, sicut a parentibus per Legem acceperant, custodire, etiam cum in Christum credidissent; non tamen in eis jam constituerent spem salutis, quoniam per Dominum Jesum salus ipsa quæ illis sacramentis significabatur, advenerat. » Totius sermonis tui, quem disputatione longissima protraxisti, hic sensus est ut Petrus non erraverit in eo quod his qui ex Judæis crediderant, putaverit Legem esse servandam; sed in eo a recti linea deviarit, quod Gentes coegerit judicare. Coegerit autem non docentis imperio, sed conversationis exemplo. Et Paulus non contraria sit locutus his quæ ipse gesserat; sed quare Petrus eos qui ex Gentibus erant, judaizare compelleret.

13. Hæc ergo summa est quæstionis, in quo sententia tua, ut post Evangelium Christi, bene faciant Judæi credentes, si Legis mandata custodiant; hoc est si sacrificia offerant quæ obtulit Paulus, si filios circumcendant, si sabbatum servent, ut Paulus in Timotheo, et omnes observare Judæi. Si hoc verum est, in Cerinthi et Ebionis hæresim delabimur, qui credentes in Christum, propter hoc solum a patribus anathematizati sunt, quod Legis ceremonias Christi Evangelio miscuerunt, et sic nova confessi sunt, ut vetera non omitterent. Quid dicam de Ebionitis, qui Christianos esse se simulant?

Usque hodie per totas Orientis synagogas inter Judæos hæresis est, quæ dicitur Mineorum, et a Phariseis nunc usque damnatur, quos vulgo Nazaræos nuncupant, qui credunt in Christum Filium Dei, natum de virgine Maria; et cum dicunt esse, qui sub Pontio Pilato passus est, et resurrexit, in quem et nos credimus: sed dum volumus et Judæi esse et Christiani, nec Judæi sunt nec Christiani. Oro ergo te ut, qui nostro vulnuscule medendum putas, quod acu foratum, imo punctum, ut dicitur, hujus sententiæ medearis vulneri, quod lancea, et, ut ita dicam, phalaricæ (a) mole percussus est. Neque enim ejusdem est criminis in explanatione Scripturarum diversas majorum sententias ponere, et hæresim accleratissimam rursus in Ecclesiam introducere. Sin autem hæc nobis incumbit necessitas, ut Judæos cum legitimis suis suscipiamus, et licebit eis observare in ecclesiis Christi quæ exercuerunt in synagogis satanæ, dicam quod sentio: non illi Christiani fient, sed nos Judæos facient.

14. Quis enim hoc Christianorum patienter audiat, quod in tua epistola continetur: « Judæus erat Paulus; Christianus autem factus, non Judæorum sacramenta reliquerat, quæ convenienter ille populus, et legitimo tempore quo oportebat, acceperat: ideoque suscepit celebranda ea cum jam Christi esset apostolus, ut doceret non esse perniciosas his qui ea vellent, sicut a parentibus per Legem acceperant, custodire. » Rursum obsecro te, ut pace tua meum dolorem audias. Judæorum Paulus ceremonias observabat, cum jam Christi esset apostolus, et dicit « eas non esse perniciosas his qui eas vellent, sicut a parentibus acceperant, custodire. » Ego e contrario loquar, et reclamante mundo, libera voce pronuntiam, ceremonias Judæorum et perniciosas esse, et mortíferas Christianis; et quicumque eas observaverit, sive ex Judæis, sive ex Gentibus, eum in b. rathrum diaboli devolutum. « Finis enim Legis Christiani, ad justitiam omni credenti, Judæo scilicet et Gentili » (Rom. x, 4): neque enim omni credenti erit finis ad justitiam, si Judæus excipitur. Et in Evangelio legimus: « Lex et Prophetæ usque ad Joannem Baptistam » (Matth. xi, 13, et Luc. xvi, 16). Et in alio loco: « Propterea ergo magis quærebant eum Judæi interficere, quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat esse Deum, æqualem se faciens Deo » (Joan. v, 18). Et iterum: « De plenitudine ejus nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia, quia Lex per Moysen data est; Gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est » (Ibid. i, 16, 17). Pro Legis gratia quæ præterit, gratiam Evangelii accepimus permanentem; et pro umbris et imaginibus veteris Instrumenti, veritas per Jesum Christum facta est. Jeremias quoque ex persona Dei taciturnatur: « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et consummabo domui Israel et domui Juda testamentum novum; non secundum testamentum quod disposui patribus eorum, in die quando apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti » (Jer. xxxi, 31, 32).

<sup>1</sup> Mss. octo: Compassione misericordie, non simulatione fallaci.

(a) Epl. ist. 40. n. 4.

(a) Phalarica genus teli est, in modum hastæ prægrandi ferro munitum, quod tortilibus nervis, aut machina quadam bellica magno impetu mittebatur.

Obserua quid dicat, quod non populo Gentilium, ei qui ante non receperat <sup>1</sup> Testamentum, sed populo Judæorum, qui Legem dederat per Moysen, Testamentum novum Evangelii repromittat; ut nequaquam vivant in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus. Paulus autem, super cujus nomine nunc quæstio ventilatur, crebras hujusmodi ponit sententias; e quibus, brevitatis studio, pauca subnectam. « Ecce ego Paulus dico vobis quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil prodest. » Et iterum: « Evacuati estis a Christo, qui in Lege justificamini; a gratia excidistis. » Et infra: « Si spiritu ducimini, jam non estis sub Lege » (Gal. v, 2; 4, 18). Ex quo apparet, qui sub Lege est, non dispensative, ut nostri voluere majores, sed vere, ut tu intelligis, eum Spiritum sanctum non habere. Qualia sint autem præcepta Irgalia, Deo docente discamus. « Ego, inquit, dedi eis præcepta non bona, et justificationes in quibus non vivunt in eis » (Ezech. xx, 25). Hæc dicimus, non quod Legem juxta Manichæum et Marcionem destruas, quam et sanctam et spirituales juxta Apostolum novimus; sed quia postquam fides venit et temporum plenitudo, misit Deus Filium suum factum <sup>2</sup> ex muliere, factum sub Lege, ut eos qui sub Lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus (Gal. iv, 4); et nequaquam sub pædagogo, sed sub adulto et Domino hærede vivamus.

15. Sequitur in epistola tua: « Non ideo Petrum emendavit, quod paternas traditiones observaret; quod si facere vellet, nec mendaciter, nec incongrue faceret. » Iterum dico: quando episcopus es, Ecclesiarum Christi magister, ut probes verum esse quod asseris, suscipe aliquid Judæorum, qui factus Christianus, natum sibi filium circumcidat, qui observet sabbatum, qui abstineat a cibis quos Deus creavit ad utendum cum gratiarum actione, qui quarto decimo die mensis primû agnum macet ad vesperam; et cum hoc feceris, imo non feceris (scio enim te christianum, et rem sacrilegam non esse facturum), velis nolis, tuam sententiam reprobabis; et tunc scies opere difficilius esse confirmare sua quam aliena reprehendere. Ac ne forsitan tibi non crederemus, imo non intelligeremus quid diceris (frequenter enim in longum sermo protractus caret intelligentia; et dum non sentitur, ab imperitis minus reprehenditur), inculcas et replicas: « Hoc ergo Judæorum Paulus dimiserat, quod malum habebant. Quod est malum Judæorum, quod Paulus dimiserat? Utique illud quod sequitur: quod ignorantes, inquit, Dei justitiam, et suam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti (Rom. x, 3); deinde quod post passionem et resurrectionem Christi, dato ac manifesto Sacramento gratiæ, secundum ordinem Melchisedech, adhuc putabant vetera sacramenta non ex consuetudine solemnitate, sed ex necessitate salutis esse celebranda; quæ tamen si nunquam fuissent necessaria, infructuose atque inaniter pro eis Machabæi martyres fierent: postremo illud, quod prædicatores gratiæ Christianos Judæi, tanquam hostes Legis, præ-

querentur. Hos atque hujusmodi errores et vitia, dicit se damna et ut stercora arbitratur, ut Christum lucrifaceret (Philipp. iii, 8). »

16. Didicimus per te, quæ apostolus Paulus mala reliquerit <sup>3</sup> Judæorum; rursum te docente discamus quæ bona eorum tenuerit. « Observationes, » inquit, « Legis, quas more patrio celebrant, sicut ab ipso Paulo celebratæ sunt, sine ulla salutis necessitate. » Id quid velis dicere, « sine ulla salutis necessitate, » non satis intelligo. Si enim salutem non afferunt, cur observantur? Si autem observanda sunt, utique salutem afferunt; maxime quæ observata martyres faciunt. Non enim observarentur, nisi salutem afferrent. Neque enim indifferentia sunt inter bonum et malum, sicut philosophi disputant. Bonum est continentia, malum est luxuria; inter utrumque indifferens, ambulare, digerere alvi stercora, capitis naribus purgamenta projicere, sputis rheumata jacere: hoc nec bonum, nec malum est; sive enim feceris, sive non feceris, nec justitiam habebis, nec injustitiam. Observare autem Legis ceremonias, non potest esse indifferens; sed aut malum est, aut bonum est. Tu dicis bonum; ego assero malum; et malum non solum his qui ex Gentibus, sed et his qui ex Judaico populo crediderunt. In hoc, nisi fallor, loco, dum aliud vitas, in aliud devolteris. Dum enim metuis Porphyrium blasphemantem, in Hebronis incurris laqueos: his qui credunt ex Judæis, observandam Legem esse decernens. Et qui periculosam intelligis esse quod dicis, rursum illud superfluis verbis temperare conaris: « Sine ulla salutis necessitate, sicut Judæi celebranda putabant, aut fallaci simulatione, quod in Petro reprehenderent Paulus. »

17. Petrus igitur simulavit Legis custodiam; iste autem reprehensor Petri, audacter observavit legitima. Sequitur enim in epistola tua: « Nam si propterea illa sacramenta celebravit, quia simulavit se Judæum, ut illos lucrifaceret, cur non etiam sacrificavit cum Gentibus, quia et his qui sine Lege erant, tanquam sine Lege factus est, ut eos quoque lucrifaceret (1 Cor. ix, 2); nisi quia et illud fecit, ut natura Judæus, et hoc totum dixit, non ut Paulus se fingeret esse quod non erat, sed ut misericorditer ita subveniendum esse sentiret, ac si ipse in eo errore laboraret; non scilicet mentientis astu, sed compatiæntis affectu. » Bene defendis Paulum, quod non simulaverit errorem Judæorum, sed vere fuerit in errore; neque imitari voluerit Petrum mentientem, ut quod erat, metu Judæorum distimularet <sup>4</sup>; sed tota libertate Judæum se esse diceret. Novam clementiam Apostoli! dum Judæos Christianos vult facere, ipse Judæus factus est. Non enim poterat luxuriosos ad frugalitatem reducere, nisi se luxuriosum probasset, et misericorditer, ut ipse dictis, subvenire miseris, nisi se miserum ipse sentiret. Vere enim miselli, et misericorditer deplorandi, qui contentione sua et amore Legis abolitæ, apostolum Christi fecere Judæum. Nec multum intercat inter meam et tuam sententiam, quia ego dico et Petrum et Paulum, timore fidelium Judæorum, Legis exercuisse, imo simu-

<sup>1</sup> Mss. undecim: cum quo ante non fecerat Testamentum.

<sup>2</sup> Fdd., natum ex muliere. At Mss. decem, factum ex muliere: sic alibi passim Hieronymus juxta græcum textum.

<sup>3</sup> Sic leg. cum Mss. quindecim, [reliquerat.]

<sup>4</sup> Vaticanus duo Mss., ut quod non erat metu Judæorum distimularet.

lasse mandata; tu autem asseris hoc eos fecisse clementer. « non mentientis astu, sed compatiens affectu: » animum illud constet, vel metu, vel misericordia eos simulasse se esse, quod non erant. Illud autem argumentum, quo adversus nos uteris, quod et Gentilibus debuerit gentilis fieri, si Judæis Judæus factus est, magis pro nobis facit: sicut enim non fuit vere Judæus, sic nec vere gentilis erat; et sicut non fuit vere gentilis, sic nec vere Judæus erat. In eo autem imitator Gentilium est, quia præputium recipit in fide Christi, et indifferenter permittit vesci cibis quos damnant Judæi; non cultu, ut tu putas, idolorum. In Christo enim Jesu nec circumcisio est aliquid, nec præputium, sed observatio mandatorum Dei (Gal. v, 6, et vi, 15).

18. Quæso igitur te, et iterum atque iterum deprecor, ut ignoscas disputatiunculas meas; et quod modum meum egressus sum, tibi imputes qui coegisti ut rescriberem, et mihi cum Stesichoro oculos abstulisti. Nec me putes magistrum esse mendacii, qui sequor Christum dicentem: « Ego sum via, veritas et vita » (Joan. xiv, 6). Nec potest fieri ut veritatis cultor, mendacio colla submittam. Neque mihi imperitorum plebeculam concites, qui te venerantur ut episcopum, et in ecclesia declamantem, sacerdotii honore suspiciunt; me autem, ætatis ultimæ, et pene decrepitum, ac monasterii et ruris secreta sectantem, parvipendunt; et quæras tibi, quos doceas sive reprehendas. Ad nos enim, tantis maris atque terrarum a te divisos spatiis, vix vocis tuæ sonus pervenit. Et si forsitan litteras scripseris, ante eas Italia ac Roma suscipiant, quam ad me, cui mittendæ sunt, deferantur.

CAPUT V.— 19. Quod autem in aliis quæris epistolis, cur mea prior in Libris canonicis interpretatio asteriscos habeat, et virgulas prænotatas, et postea aliam translationem absque his signis ediderim; pace tua dixerim, videbis mihi non intelligere quod quæsiisti. Illa enim interpretatio Septuaginta interpretum est; et ubicunque virgulæ, id est obeli sunt, significatur quod Septuaginta plus dixerint quam habetur in hebræo: ubi autem asterisci, id est stellæ prælucentes, ex Theodotionis editione ab Origene additum est; et ibi græca transtulimus, hic de ipso hebraico, quod intelligebamus expressimus, sensuum potius veritatem quam verborum intermedium conservantes. Et miror quomodo Septuaginta interpretum libros legas non puros, ut ab eis editi sunt, sed ab Origene emendatos, sive corruptos<sup>1</sup> per obelos et asteriscos, et christianum hominis interpretatiunculam non sequaris; præsertim cum ea quæ addita sunt, ex hominis Judæi atque blasphemii, post passionem Christi, editione transtulerit. Vis amator esse verus<sup>2</sup> Septuaginta interpretum? Non legas ea quæ sub astericis sunt; imo rade de voluminibus, ut veterum te fautorem probes. Quod si feceris, omnes Ecclesiarum bibliothecas condemnare cogeris. Vix enim unus aut alter inventetur liber, qui ista non habeat.

CAPUT VI.— 20. Porro quod dicis non debuisse me interpretari post veteres, et novo uteris syllogismo: « Aut

<sup>1</sup> Lov., correctos. Verius plerique Codd. Edd. et Mss., corruptos.

<sup>2</sup> Lov., veterum. At plures Codd., verus.

obscura fuerunt quæ interpretati sunt Septuaginta, aut manifesta. Si obscura, te quoque in eis falli potuisse credendum est: si manifesta, illos in eis falli non potuisse, perspicuum est: » tuo tibi sermone respondeo. Omnes veteres tractatores qui nos in Domino præcesserunt, et qui Scripturas sanctas interpretati sunt, aut obscura interpretati sunt, aut manifesta. Si obscura, quomodo tu post eos ausus es disserere, quod illi explanare non poterunt? si manifesta, superfluum est te voluisse disserere quod illos latere non potuit, maxime in explanatione Psalmorum quos apud Græcos interpretati sunt voluminibus, primus Origenes, secundus Eusebius Cæsariensis, tertius Theodorus Heracleotes, quartus Asterius Scythopolitanus, quintus Apollinaris Laodicensis, sextus Didymus Alexandrinus. Feruntur et diversorum in paucos psalmos opuscula; sed nunc de integro Psalmorum corpore dicimus. Apud Latinos autem Hilarius Pictaviensis et Eusebius Vercellensis episcopi, Origenem et Eusebium transtulerunt: quorum priorem et noster Ambrosius in quibusdam secutus est. Respondeat mihi prudentia tua, quare tu post tantos et tales interpretes in explanatione Psalmorum diversa senseris? Si enim obscuro sunt Psalmi, te quoque in eis falli potuisse, credendum est. Si manifesti, illos in eis falli potuisse non creditur: ac per hoc utroque modo superflua erit interpretatio tua; et hac lege, post priores nullus loqui audebit, et quodcumque alius occupaverit, alius de eo scribendi non habebit licentiam. Quin potius humanitatis tuæ est, in quo veniam tibi tribuis, indulgere et cæteris. Ego enim non tam vetera abolere conatus sum, quæ linguæ meæ hominibus emendata de græco in latinum transtuli, quam ea testimonia quæ a Judæis prætermissa sunt vel corrupta, proferre in medium, ut scirent nostri quid hebræa veritas contineret. Si cui legere non placet, nemo compellit invitum. Bibit vinum vetus cum suavitate, et nostra musta contemnat, quæ in explanatione priorum edita sunt, ut sicubi illa non intelliguntur, ex nostris manifestiora fiant. Quod autem genus interpretationis in Scripturis sanctis sequendum sit, liber quem scripsi de Optimo genere interpretandi, et omnes præfatiunculæ divinarum voluminum, quas editioni nostræ præposuimus, explicant; ad illasque prudentem lectorem remittendum puto. Et si me, ut dicis in Novi Testamenti emendatione suscipis, exponisque causam cur suscipias; quia plurimi linguæ græcæ habentes scientiam, de meo possint opere judicare: eandem integritatem debueras etiam in Veteri credere Testamento, quod non nostra confuzimus, sed ut apud Hebræos invenimus, divina transtulimus. Sicubi dubitas, Hebræos interroga.

21. Sed forte dicis: Quid si Hebræi aut respondere noluerint, aut mentiri voluerint? Tota frequentia Judæorum in mea interpretatione reticebit, nullusque invenire poterit, qui hebrææ linguæ habeat notionem; aut omnes innotabuntur illos Judæos, quos dicis in Africâ repertos oppidulo in meam conspirasse calumniam? Hujuscemodi enim in epistola tua (a) texis fabulam: « Quidam frater noster episcopus, cum lectitari instituisset in Ecclesia cui præest, interpretationem tuam, movit quiddam longe

(a) Rp. 71, 2. 5.

aliter a te positum apud Jonam prophetam, quam erat omnium sensibus memoratæque inveteratum, et tot ætatum successionebus decantatum. Factus est tantus tumultus in plebe, maxime Græcis argæntibus, et inclamantibus calumniam falsissimam, ut cogereur episcopus, (Oëa quippe civitas erat), Julæorum testimonium flagitare. Utrum autem illi imperitia an malitia, hoc esse in hebræis codicibus responderunt, quod et græci et latini hæbebant atque dicebant. Quid plura? Coactus est homo velut mendositatem corrigere, volens post magnum periculum non remanere sine plebe. Unde etiam nobis videtur aliquando te quoque in nonnullis falli potuisse. »

CAPUT VII. — 22. Dicis me in Jona propheta male quiddam interpretatum, et seditione populi conclamante, propter unius verbi dissonantiam, episcopum pene sacerdotium perdidisse. Et quid sit illud quod male interpretatus sim, subtrahis, auferens mihi occasionem defensionis meæ; ne quidquid dixeris, me respondente solvatur: nisi forte, ut ante annos plurimos, cucurbita venit in medium, asserente illius temporis Cornelio et Asinio Pollione (a), me hederam pro cucurbita transtulisse. Super qua re in commentario Jonæ prophætæ plenus respondiimus. Hoc tantum nunc dixisse contenti, quod in eo loco, ubi Septuaginta interpretes cucurbitam, et Aquila cum reliquis hederam transtulerunt, id est *κισθός*, in hebræo volumine ciceion scriptum habetur, quam vulgo Syri cicciam vocant. Est autem genus virgulti lata habens folia, in modum pampini: cumque plantatum fuerit, cito consurgit in arbusculam, absque ullis calamorum et hastilium administriculis, quibus et cucurbitæ et hederæ indigent, suo trunco se sustinens. Hoc ergo verbum de verbo edisserens, si ciceion transferre voluissem, nullus intelligeret; si cucurbitam, id dicerem quod in hebræo non habetur: hederam posui, ut cæteris interpretibus consentirem. Sin autem Judæi vestri, ut ipse asseris, malitia, vel imperitiis hoc dixerunt esse in voluminibus Hebræorum, quod in græcis et latinis codicibus continetur; manifestum est eos aut hebræas ignorare litteras, aut ad irridendos cucurbitarios voluisse mentiri. Peto in fine epistolæ, ut quiescentem senem, olimque veteranum, militare non cogas, et rursum de vita periclitari. Tu qui juvenis es, et in pontificali culmine constitutus, doceto populos; et novæ Africæ frugibus Romana tecta locupleta. Mihi sufficit, cum auditore et lectore pauperulo in angulo monasterii susurrare.

#### EPISTOLA LXXVI (b).

Sub persona Ecclesiæ catholicæ cohortatur omnes Donatistas, ut respicientes redempti ad catholicam communionem.

1. Vobis, Donatistæ, catholica Ecclesia dicit: Filii

\* Emendata est subsidio a. bg. hl. c. cc. ff. g. gv. n. a. ab. ve. duorum r. duorum t. quatuor v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Censorem illum ex nomine indicat et lepide suggillat Hieronymus in Jon. cap. 4, § 6, his verbis: « in hoc loco quidam Cantabellus de antiquissimo genere Corneliolorum, sive, ut ipse jactat, de stirpe Asinii Pollionis, dudum Romæ dicitur me accusasse sacrilegii, quod pro cucurbita hederam transtulerim: tamquam videlicet me et pro cucurbitis hederæ nascerentur, unde occulte et tenebrose liberet non haberet. »

(b) Alias 171: quæ autem 70 erat, nunc 60. Scripta exæate an. 403, aut paulo post.

hominum, usquequo graves corde? Utquid diligitis veritatem et queritis mendacium? (Psal. iv, 3.) Utquid vos a totius orbis unitate nefario schismatis sacrilegio divisistis? Attenditis falsa quæ vobis dicuntur ab hominibus, aut mentientibus, aut errantibus, de traditione Codicum divinatorum, ut in hæretica separatione moriamini; et non attenditis quod vobis ipsi Codices dicunt, ut in catholica pace vivatis. Quare aperitis semes ad sermonem hominum dicentium quod nunquam probare potuerunt, et surdi estis ad sermonem Dei dicentis: Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ? (Psal. ii, 7.) Abrahæ dictæ sunt promissiones et semini ejus. Non dicit, Et seminibus, tanquam in multis, sed tanquam in uno; Et semini tuo, quod est Christus (Gal. iii, 16) In sentine, inquit, tuo benedicentur omnes gentes (Gen. xxii, 18). Erigite oculos cordi, et considerate totum orbem terrarum, quomodo in semine Abrahæ benedicuntur omnes gentes. Tunc ab uno credebatur quod nondum videbatur; jam vos videtis, et adhuc invidetis. Passio Domini pretium est orbis terrarum; ille totum orbem redemit: et vos cum toto orbe ad lucrum vestrum non concordatis, sed potius in damnum vestrum in parte litigatis, ut totum perdat. Audite in Psalmo, quo pretio redempti sumus: Foderunt, inquit, manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt et conspexerunt me; diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum miserunt sortem (Psal. xxi, 18, 19). Quare divisores vestimentorum Domini esse vultis, et tunicam illam charitatis desuper textam, quam nec persecutores ejus diviserunt, tenere cum toto orbe non vultis? In Psalmo ipso legitur quia totus orbis eam tenet: Commemorabuntur, inquit, et convertentur ad Dominum universi fines terræ; et adorabunt in conspectu ejus universæ patriæ gentium, quoniam ipsius est regnum, et ipse dominabitur gentium (Ib., 28, 29). Aperite aures cordis et audite quia Deus d. orum Dominus locutus est, et vocavit terram a solis ortu usque ad occasum; ex Sion species decoris ejus (Psal. xlix, 1, 2). Si hoc non vultis intelligere, audite Evangelium, jam per os proprium loquente ipso Domino et dicente: Quia oportebat de Christo compleri omnia quæ de illo scripta sunt in Lege et Prophetis et Psalnis, et prædicari in nomine ejus pœnitentiam et remissionem peccatorum, per omnes gentes incipiens ab Jerusalem (Luc. xxiv, 44, 47). Quod in Psalmo dixit, vocavit terram a solis ortu usque ad occasum; hoc in Evangelio, per omnes gentes: et quod in Psalmo dixit, ex Sion species decoris ejus; hoc in Evangelio dixit, incipiens ab Jerusalem.

2. Fingitis vos ante tempus messis fugere permixta zizania, quia vos estis sola zizania. Nam si frumenta cassetis, permixta zizania toleraretis, et a segete Christi non vos divideretis. De zizaniis quidem dictum est, Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum: sed et de tritico dictum est, Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit (Matth. xxiv, 12, 13). Quare creditis crevisse zizania et mundum reple-

visse, triticum autem decrevisse et in sola Africa mansisse? Christianos vos dicitis, et Christo contradicitis. Ipse dixit, *Sinite utraque crescere usque ad messem*; non dixit, *Crescant zizania, decrescant frumenta*. Ipse dixit, *Ager est hic mundus*; non dixit, *Ager est Africa*. Ipse dixit, *Messis est finis sæculi*; non dixit, *messis est tempus* <sup>1</sup> *Donati*. Ipse dixit, *Messores Angeli sunt* (*Math. xiii, 30, 38, 39*); non dixit, *Messores principes Circumcellionum sunt*. Sed quia pro zizaniis triticum accusastis, vos esse zizania demonstrastis, et quod est gravius, ante tempus vos a tritico separastis. Majores enim vestri in quorum sacrilega præcisione perseverastis, quidam Gestis municipalibus (a) Codices sanctos et instrumenta Ecclesiæ persecutoribus tradiderunt, quidam eos fatentes dimiserunt et eis communicaverunt, et utrique Carthaginem furiosa factione convenerunt, de crimine traditionis de quo ipsi inter se jam consenserant, inauditò damnarunt, episcopum contra episcopum ordinaverunt, altare contra altare exererunt. Postea litteras ad imperatorem Constantinum, ut inter Afros episcopi transmarini judicarent, miserunt; datis iudicibus quos postulaverant et Romæ iudicantibus non obtemperaverunt, episcopus apud imperatorem tanquam male iudicaverint arguerunt. Ab aliis rursus episcopis ad Arelatum missis ad ipsum imperatorem appellaverunt; ab ipso auditi et calumniatores inventi, in eodem scelere permanserunt. Evigilate ad salutem, amate pacem, redite ad unitatem. Hæc vobis quemadmodum gesta sint, quando vultis, omnia recitamus.

3. Ille communicat malis, qui consentit factis malorum, non qui tolerat in agro domini zizania usque ad messem, vel paleam usque ad ultimam ventilationem. Si malos odistis, vos ipsi mutamini ab scelere schismatis. Si malorum permixtionem timeretis, Optatum (b) inter vos in apertissima iniquitate viventem per tot annos non teneretis. Quem cum modo martyrem dicitis, superest ut eum, propter quem mortuus est, Christum dicitis. Postremo quid vos offendit orbis christianus, a quo vos nefario furore præcidistis? et quid vos promeruerunt Maximianistæ, quos a vobis damnatos et per iudicia publica de basilicis proturbatos, in suo rursus honore recepistis? Quid vos offendit pax Christi, contra quam vos dividitis ab eis quos infamatis? et quid vos promeruit pax Donati, pro qua suscipitis quos damnatis? Felicianus Mustitanus modo vobiscum est. Legimus eum prius in vestro concilio damnatum, et a vobis postea in iudicio proconsulis accusatum, et in Mustitana civitate Gestis municipalibus oppugnatum.

4. Si traditio Codicum scelerata est, quam Deus in regem qui Jeremie librum incendio, morte bellica <sup>2</sup> vindicavit (*Jer. xxxvi, 23, 30*), quanto sceleratius est sacrilegium schismatis, cujus auctores, quibus Maximianistas comparastis, aperta terra vivos absorbit (*Num.*

xvi, 31-33)! Quomodo ergo crimen traditionis nobis obicitis, quod non probatis, et schismaticos vestros et damnatis et acceptatis? Si propterea justi estis, quia persecutionem per Imperatores passi estis, iustiores vobis sunt ipsi Maximianistæ, quos per iudices ab Imperatoribus catholicis missos vos ipsi persecuti estis. Si Baptismum vos soli habetis, quid apud vos facit baptismus Maximianistarum in eis quos baptizavit Felicianus damnatus, cum quibus est ad vos postea revocatus? Vel vobis laicis ad ista respondeant episcopi vestri, si nobiscum loqui nolunt; et cogitate pro salute vestra, quale sit hoc ipsum quod nobiscum loqui nolunt. Si lupi concilium fecerunt, ut pastoribus non respondeant, quare oves concilium perdidit, ut ad luporum speluncas accedant?

#### EPISTOLA LXXVII \* (a).

*Augustinus Felici et Hilarino, ut ne perturbent obortis in Ecclesia scandalis. Porro de Bonifacio, qui in nullo apud se crimine deprehensus fuerit, statuere non posse ut ejus nomen de presbyterorum albo expungatur, maxime cum ipsius causam ad Dei iudicium transmiserit.*

Dominis dilectissimis meritoque honorandis fratribus FELICI ET HILARINO <sup>1</sup>, AUGUSTINUS, IN DOMINO SALUTEM.

1. Non miror satanam fidelium animos perturbantem: cui resistite, permanentes in spe promissorum Dei qui fallere non potest; qui non solum nobis in se credentibus, et sperantibus, et in ejus charitate usque in finem perseverantibus polliceri præmia æterna dignatus est, verum etiam temporalia scandala non defutura prædixit, quibus fidem nostram exerceri et probari oporteret: ait enim, *Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum; sed continuo subjecit, Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* (*Math. xxiv, 12, 13*). Quid ergo mirum, si homines servis Dei detrahunt, et quia eorum vitam pervertere non possunt, famam decolorare conantur, cum ipsum Deum et Dominum eorum quotidie blasphemare non cessent, cum eis displicet quidquid contra eorum voluntatem justo et occulto iudicio facit? Unde exhortor prudentiam vestram, domini dilectissimi meritoque honorandi fratres, ut Scripturam Dei, quæ <sup>2</sup> nobis hæc omnia futura prænuñtiavit, et adversus ea nos firmos esse debere præmonuit, contra hominum maledica vaniloquia suspicionesque temerarias corde christianissimo cogitetis.

2. Breviter itaque dico Charitati vestra, Bonifacium presbyterum in nullo crimine apud me fuisse detectum, nequaquam me de illo tale aliquid credidisse vel credere. Quomodo ergo juberem de numero presbyterorum nomen ejus auferri, vehementer terrente Evangelio ubi Dominus ait: *In quo iudicio iudicaveritis, iudicabimini* (*Id. vii, 2*)? Cum enim causa quæ inter

<sup>1</sup> Mss. quinque, *Hilario*. Alii quinque, *Hilarino*.

<sup>2</sup> Sic V.Ss. [*quæ*].

<sup>3</sup> Collata cum a. hg. c. cc. ff. gv. j. n. r. s. sb. t. vc. quatuor v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 136: quæ autem 77 erat, nunc 41. Scripta paulo ante epistolam sequentem.

(Neuf.)

SANCT. AUGUST. II.

<sup>1</sup> Edd., pars. At octodecim Mss., *tempus*.

<sup>2</sup> sic Mss. undecim. Edd. vero habent, *publica*.

(a) Confectis apud Munatium Felicem.

(b) Optatus Flammigaleus propter gildonem in carcere exstructus est, ex lib. 2. cont. lit. Petil., c. 92, n. 209.

illum et Spem exorta est, sub divino examine pendeat secundum placitum eorum, quod vobis si volueritis poterit recitari; quis ego sum, ut audeam Dei praevenire sententiam in delendo vel supprimendo ejus nomine, de quo nec suspicari temere mali aliquid episcopus debui, nec dilucide judicare homo de occultis hominum potui, cum in ipsis causis secularibus, quando ad majorem potestatem refertur arbitrium judicandi, manentibus sicuti erant omnibus rebus, expectetur illa sententia, unde jam non liceat provocari, ne superiori cognitori fiat injuria, si ejus pendente iudicio aliquid fuerit commutatum? Et utique multum interest inter divinam et humanam quamlibet excelsissimam potestatem. Domini Dei nostri misericordia nunquam vos deserat, domini dilectissimi et honorandi fratres.

EPISTOLA LXXVIII \* (a).

*Quidam e monasterio Augustini Spes nomine, accusatus a Bonifacio presbytero, crimen in Bonifacium ipsum transtulit. Cum res evidentibus argumentis cognosci ab Augustino non posset, jussus est uterque adire sepulcrum S. Felicis Nolani, ut miraculo transigeretur iudicium. Id clam feri curarat Augustinus: verum quoniam res eruperat in notitiam hominum, pernucit interea ut Bonifacii nomen inter presbyteros non recitetur; hortatur omnes ne temere judicent, neve ob paucorum delicta vel ipsi deficiant a pietate, ve de omnibus male suspicentur; observans nullam jussu tam felicem sodalitatem, in qua non aliquis flagitiosus extiterit.*

Dilectissimis fratribus, clero, senioribus, et universae plebi Ecclesiae Hippionensis, cui servio in dilectione Christi, AUGUSTINUS, in Domino <sup>1</sup> salutem.

1. Utinam Scripturae Dei sollicita mente intendentes, in quibusque scandalis adiutorio nostri sermonis non egeretis, et ille vos potius consolaretur, qui consolatur et nos: qui non solum bona, quae sanctis et fidelibus suis est redditurus, verum etiam mala, quibus erat hic mundus abundaturus, ante praedixit, ante conscribenda curavit, ut bona post saeculi finem secularia certiores expectarem, quam mala similiter praenuntiata ante saeculi finem praecedentia sentiremus. Unde et Apostolus dicit: *Quaecumque enim ante scripta sunt, ut nos doceremur scripta sunt, ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus ad Deum (Rom. xv, 4)*. Quid autem opus erat ut ipse Dominus Jesus non solum diceret, *Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris sui (Matth. xiii, 43)*, quod post saeculi finem futurum est; verum etiam exclamaret, *Vae mundo ab scandalis (Id. xviii, 7)*: nisi ut nobis non blandiremur venire nos posse ad sedes felicitatis aeternae, nisi temporalibus malis exerciti

<sup>1</sup> Mss. cb. et t., in Domino aeternam salutem.

\* Hanc continemus cum a. a. bg. bl. c. cc. cb. ff. g. gg. gv. j. n. r. s. t. duobus sb. duobus vc. quatuor v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 137: quae autem 78 erat, nunc 137. Scripta forte m. 404, circ. 26 ju.

non defecerimus? Quid opus fuit ut diceret, *Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum*; nisi ut illi de quibus continuo locutus adjunxit, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit (Id. xxiv, 12, 13)*, cum hac iniquitatis abundantia refrigescentem charitatem viderent, non perturbarentur, non expavescerent, non quasi rebus insperatis et inopinatis contristati deficerent; sed potius videntes accidere, quae futura praedicta sunt ante finem, patienter perseverarent usque in finem, ut securi mererentur regnare post finem in ea vita quae non habet finem.

2. Proinde, charissimi, in isto scandalo, quo de Bonifacio presbytero nonnulli perturbantur, non vobis dico ut non doleatis: qui enim ista non dolent, non est in eis charitas Christi; qui autem etiam de talibus gaudent, abundat in eis malignitas diaboli. Non quia in memorato presbytero apparuit aliquid, quod dignum damnatione judicaretur; sed quia duo de domo nostra talem habent causam, ut unus eorum sine dubio perditus habeatur, et sit alterius fama apud quosdam mala, apud quosdam dubia, etiam si non sit maculata conscientia. Dolete ista, quoniam dolenda sunt: non tamen sic ut eo dolore vestra charitas a bene vivendo refrigescat, sed potius ad Dominum deprecandum inardescat; ut si innocens est presbyter vester <sup>1</sup>, quod magis credo, quia cum sensisset alterius motum impudicum et immundum, nec consentire voluit nec tacere, cito eum divina sententia manifestatum ministerio proprio representet: si autem male sibi conscius, quod suspicari non audeo, voluit alterius existimationem laedere, cum ejus pudicitiam comminare non posset, sicut dicit ipse cum quo habet causam, non eum permittat suam occultare nequitiam, ut quod homines invenire non possunt, de quolibet eorum divino iudicio propaleatur.

3. Cum enim ista me causa diu cruciasset, nec invenirem quomodo unus e duobus convinceretur, quamvis magis presbytero credidisset; cogitaveram primo sic ambos Deo relinquere, donec in uno eorum qui mihi suspectus erat, aliquid existeret, unde non sine justa et manifesta causa de nostro habitaculo projiceretur. Sed cum promoveri in clericatum <sup>2</sup> sive illic per me, sive alibi per litteras meas vehementissime conaretur, ego autem nullo modo adducerem ei homini, de quo tantum mali existimarem, manus ordinationis imponere, aut per commendationem meam alicui fratri meo eum subintroducere, turbulentius agere coepit, ut si ipse in clericatum non promoveretur, nec presbyter Bonifacius in suo gradu esse permitteretur. In qua ejus provocatione cum viderem Bonifacium nolle quibuslibet infirmis et ad suspicionem propensis de suae vitae dubitatione scandalum fieri, paratumque esse honoris sui apud homines damnum perpetui, potius quam in ea contentione, in qua non posset ignorantibus et dubitantibus vel ad male suspicandum proclivioribus suam demonstrare conscientiam, usque ad Ecclesiae perturbationem inaniter pro-

<sup>1</sup> Lov., noster. Alii Odd., vester.

<sup>2</sup> Edd., clericum. Mss., clericatum.



gredi; elegit aliquid medium, ut certo pacto se ambo constringerent ad locum sanctum se perfectiores<sup>1</sup>, ubi terribiliora opera Dei non sanam cujuscumque conscientiam multo facilius aperirent, et ad confessionem vel poena vel timore compellerent. Ubique quidem Deus est, et nullo continetur vel includitur loco qui condidit omnia, et eum a veris adoratoribus in spiritu et veritate oportet adorari (*Joan.* iv, 24), ut in occulto exaudiens, in occulto etiam justificet et coronet. Verumtamen ad ista quae hominibus visibiliter nota sunt, quis potest ejus consilium perscrutari, quare in aliis locis haec miracula fiant, in aliis non fiant? Multis enim notissima est sanctitas loci, ubi beati Felicis Nolensis corpus conditum est, quo volui ut pergerent: quia inde nobis facilius fideliusque scribi potest quidquid in eorum aliquo divinitus fuerit pro palatum. Nam et nos novimus Mediolani apud memoriam sanctorum, ubi mirabiliter et terribiliter daemones consistunt, furem quemdam, qui ad eum locum venerat ut falsum jurando deciperet, compulsus fuisse confiteri furtum, et quod abstulerat reddere: numquid non et Africa sanctorum martyrum corporibus plena est? et tamen nusquam hic scimus talia fieri. Sicut enim, quod Apostolus dicit, *non omnes sancti habent dona curationum, nec omnes habent difjudicationem spirituum* (*I Cor.* xii, 30); ita nec in omnibus memoriis sanctorum ista fieri voluit ille, qui dividit propria unicuique prout vult.

4. Quapropter cum ego noluissem hunc gravissimum dolorem cordis mei vobis perferri in notitiam, ne vos atrociter et inaniter contristando turbarem; fortassis ideo Deus noluit vos latere, ut nobiscum orationibus incumbatis, ut quod ipse in hac causa novit, nos autem nosse non possumus, etiam nobis manifestare dignetur. Nomen autem presbyteri propterea non ausus sum de numero collegarum ejus vel suppressere vel delere, ne divinae potestati, sub cujus examine causa adhuc pendet, facere viderer injuriam, si illius iudicium meo vellem praedicio praeveneri: quod nec in negotiis saecularibus iudices faciunt, quando causae dubitatio ad majorem potestatem refertur, ut pendente relatione aliquid audeant commutare. Et in episcoporum concilio (a) constitutum est, nullum clericum qui nondum convictus sit, suspendi a communione debere, nisi ad causam suam examinandam se non praesentaverit. Bonifacius tamen hanc humilitatem suscepit, ut nec litteras acciperet, quibus in peregrinatione honorem suum quaereret, ut in eo loco ubi ambo ignoti sunt, circa ambos aequalitas servaretur. Et nunc si vobis placet ut nomen ejus non recitetur, ne iis qui ad Ecclesiam accedere nolunt, sicut ait Apostolus, demus occasionem quaerentibus occasionem (*II Cor.* xi, 12); non erit nostrum hoc factum, sed eorum quorum causa fuerit factum. Quid enim obest homini, quod ex illa tabula non vult cum recitari humana ignorantia, si de libro vivorum non eum delet iniqua conscientia?

<sup>1</sup> *Er. Lov., peregrinatos. Mss., perfecturos.*  
(a) *Carthag. 3, ann. 397, cann. 7, 8.*

5. Proinde, fratres mei, qui timetis Deum. mentote quod ait Apostolus Petrus: *Quoniam adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens circumit quaerens quem devoret* (*II Petr.* v, 8). Quem non potest devorare seductum ad nequitiam, famam ipsius inquinare conatur, ut si fieri potest opprobriis hominum et malarum linguarum detractioe deficiat, et sic in ejus fauces ruat. Si autem nec famam innocentis maculare potuerit, hoc ei persuadere tentat, ut per malevolas suspiciones de fratre suo judicet, et sic ab illo implicatus absorbeat. Et quis omnes ejus captiones et circumventiones vel comprehendere vel enumerare sufficiat? Adversus tamen haec tria quae ad causam praesentem pertinent propius<sup>1</sup>, ne mala exempla imitando ad nequitiam seducamini, ita vos per Apostolum alloquitur Deus: *Ne sitis jugum ducentes cum infidelibus; quae enim participatio justitiae cum iniquitate, aut quae societas luci ad tenebras* (*II Cor.* vi, 14)? Item alio loco: *Nolite, inquit, seduci: Corrumpani mores bonos colloquia mala. Sobrii estote, justi, et nolite peccare* (*I Cor.* xv, 33, 34). Ut autem linguis detrahentium non deficiatis, sic per Prophetam dicit: *Audite me qui scitis iudicium, populus meus, in quorum corde lex mea est: opprobrium hominum nolite metuere, et detractioe eorum ne superenini, nec quod vos spernant magni duxeritis. Sicut enim vestimentum, ita per tempus absumentur, et sicut lana a tinea comedentur; justitia autem mea in aeternum manet* (*Isai.* li, 7, 8). Jam vero ne malevolis animo de servis Dei falsa suspicando pereatis, illud Apostolicum recordamini, ubi ait: *Nolite ante tempus iudicare quidquam, donec veniat Dominus, et illuminet abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis, et tunc laus erit unicuique a Deo* (*I Cor.* iv, 5). Et item illud quod scriptum est: *Quae manifesta sunt, vobis; quae autem occulta, Domino Deo vestro* (*Ibid.*, v, 12, 13).

6. Manifestum est quidem, quia ista in Ecclesia non accidunt sine gravi tristitia sanctorum atque fidelium; verumtamen consolatur nos qui cuncta praedixit, atque ut abundantia iniquitatis non refrigescamus, sed usque in finem perseveremus, ut salvi esse possimus, admonuit. Nam quantum ad me attinet, si est in me quantulumcumque charitas Christi, quis vestrum infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror (*II Cor.* xi, 28)? Nolite itaque augere cruciatum meum, deficiendo vel in suspicionibus falsis, vel in peccatis alienis. Nolite, obsecro vos, ne dicam de vobis: *Et super dolorem vulnerum meorum addiderunt.* Nam illi qui gaudent de istis doloribus nostris, de quibus in persona corporis Christi tanto ante praedictum est, *Adversus me insultabant qui sedebant in porta, et in me psallebant qui bibebant vinum* (*Psal.* lxxviii, 27, 13), valde tolerabilibus sustinentur; pro quibus tamen etiam ipsa orare, et bonum eis velle didicimus. Ad quid enim aliud sedent isti, et quid aliud captant, nisi ut quisquis episcopus, vel clericus, vel monachus, vel sanctimonialis<sup>2</sup> ceciderit, omnes

<sup>1</sup> *Mss. vatic. cum decem e nostris, prius.*

<sup>2</sup> *Mss. cb. gg., castimonialis.*

tales esse credant, jactent, contendant, sed non omnes posse manifestari? Et tamen etiam ipsi cum aliqua maritata invenitur adultera, nec projiciunt uxores suas, nec accusant matres suas. Cum autem de aliquibus qui sanctum nomen profiteantur, aliquid criminis vel falsi sonuerit, vel veri patuerit, instant, satagunt, ambient, ut de omnibus hoc credatur. Nos ergo de nostris doloribus suavitate suae male linguae captantes, facile est ut illis canibus comparemus, si forte in malo intelligendi sunt, qui lingebant vulnera pauperis illius, qui ante januam divitis jacebat, et quousque veniret ad requiem sinus Abrahae, laboriosa et indigna omnia tolerabat (*Luc. xvi, 21-23*).

7. Vos me nolite amplius cruciare, qui aliquam spem habetis ad Deum: vos nolite ipsa vulnera quae illi lingunt, multiplicare; vos pro quibus periclitamur omni hora, habentes foris pugnas, intus timores (*II Cor. vii, 5*), periculum in civitate, periculum in deserto, periculum ex gentibus, periculum ex falsis fratribus (*Id. xi, 26*). Scio quia doletis; sed numquid acrius quam ego? Scio quia conturbati estis, et timeo ne inter linguas maledicorum deficiat et pereat infirmus, propter quem Christus mortuus est. Nea ex vobis increseat dolor noster, quia non culpa nostra factus est vester. Nam hoc est quod praecavere conatus sum, ut si fieri posset, hoc malum nec vitandum negligenter, nec in vestram notitiam perferretur, ubi infructuose cruciarentur firmi, et periculose turbarentur infirmi. Sed qui hoc cognito permisit vos tentari, det vobis vires sustinendi, et erudiat vos ex lege sua; doceat vos et mitiget a diebus malignis, donec fodatur peccatori fovea (*Psal. xciii, 12, 13*).

8. Audio nonnullos vestrum hinc amplius contristari, quam de lapsu duorum illorum diaconorum qui ex parte Donati venerant, tanquam disciplinae Proculiani insultaverint, velut gloriantes de nobis, quod ex nostra disciplina nihil tale in clericis exstitisset: quod quicumque fecistis, fateor vobis, non bene fecistis. Ecce docuit vos Deus, ut qui gloriatur, in Domino gloriatur (*I Cor. i, 31*): nec objiciatis haereticis, nisi quia non sunt catholici; ne similes eis sitis, qui non habendo quod in causa suae divisionis defendant, non nisi hominum crimina colligere affectant, et ea ipsa plura falsissime jactant: ut quia ipsam divinae Scripturae veritatem, qua ubique diffusa Christi Ecclesia commendatur, criminari et obscurare non possunt, homines per quos praedicatur adducant in oedum; de quibus et fingere quidquid in mentem venerit, possunt. Vos autem non haec didicistis Christum; si tamen illum audistis, et in illo docti estis (*Eph. iv, 20, 21*). Ipse quippe fideles suos securos fecit etiam de dispensatoribus malis, mala sua facientibus, et bona ejus loquentibus, ubi ait: *Quae dicunt facite; quae autem faciunt, facere nolite: dicunt enim, et non faciunt* (*Math. xxiii, 3*). Grate quidem pro me, ne forte aliis praedicans ipse reprobis inveniar (*I Cor. ix, 27*); verumtamen cum gloriamini, non in me, sed in Domino gloriamini. Quantumlibet enim vigilet disciplina domus meae, homo sum, et inter homines vivo, nec

mibi arrogare audeo ut domus mea melior sit quam arca Noe, ubi tamen inter octo homines reprobos unus inventus est (*Gen. ix, 27*): aut melior sit quam domus Abrahae, ubi dictum est, *Ejice ancillam et filium ejus* (*Id. xxi, 10*): aut melior sit quam domus Isaac, ejus de duobus geminis dictum est, *Jacob dilexi, Esau autem odio habui* (*Malach. i, 2*): aut melior sit quam domus ipsius Jacob, ubi lectum patris filius inestavit (*Gen. xlix, 4*): aut melior sit quam domus David, cujus filius cum sorore concubuit (*II Reg. xiii, 14*); ejus alter filius contra patris tamen sanctam mansuetudinem rebellavit (*Ibid. xv, 12*): aut melior quam cohabitatio Pauli apostoli, qui tamen si inter omnes bonos habitaret, non diceret quod superius commemoravi, *foris pugnae, intus timores* (*II Cor. vii, 5*); nec diceret cum de sanctitate et fide Thimothei loqueretur, *Neminem habeo qui germane de vobis sollicitus sit. Omnes eum sua quaerunt, non quae sunt Jesu Christi* (*Philipp. ii, 20, 21*): aut melior quam cohabitatio ipsius Domini Christi, in qua undecim boni perdidum et furem Judam traxerunt: aut melior sit postremo quam caelum, unde Angeli ceciderunt.

9. Simpliciter autem fateor Charitati vestrae coram Domino Deo nostro, qui testis est super animam meam, ex quo Deo servire cepi: quomodo difficile sum expertus meliores quam qui in monasteriis profecerunt; ita non sum expertus pejores quam qui in monasteriis ceciderunt, ita ut hinc arbitrer in Apocalypsi scriptum, *Justus justior fiat, et sordidus sordescat adhuc* (*Apoc. xxii, 11*). Quapropter etsi contristamur de aliquibus purgantibus, consolamur tamen etiam de pluribus ornamento is. Nolite ergo propter amarum qua oculi vestri offenduntur, torcularia detestari, unde apothecae dominicae fructus olei laniosioris impleatur, Domini Dei nostri misericordia vos adversus omnes insidias inimici in sua pace custodiat, dilectissimi fratres.

#### EPISTOLA LXXIX \* (a).

*Augustini episcopi ad presbyterum quemdam Maxicharum, denuntians ut solvat quaestionem in qua praecessor ejus Fortunatus defecerat, et exprobat a sua Ecclesia discedat.*

Sine causa tergiversaris, cum longe appareat qualis sis. Quid tecum locuti fuerint fratres, indicaverunt mihi. Bene, quia non times mortem: sed cum mortem debes timere, quam tibi ipse facis talia de Deo blasphemando. Et quod intelligis mortem istam visibilem, quam omnes homines norant, separationem esse mentis a corpore, non est magnum intelligere. Sed quod adjungis de vestro, separationem esse boni a malo: si mens bonum est et corpus malum, qui ea commiscuit non est bonus; dicitis autem quia Deus

\* Edd., curi. At meliores Mss. habent, *cujus*.

\* Mss. gg., *ex monasterio*. Clem. Cod. cum ch. et uno v. subdit, *defecerunt*.

\* Non reperitur nisi in Vaticano exemplari.

(a) Alias 244: quae autem 79 erat, nunc 108. Scribitur forte an. 404.

bonus ista commiscuit : ergo aut malus est, aut malum timebat. Et tu gloriaris, quia non times hominem, cum Deum talia tibi fingas, qui tenebras timuit, ut commisceret bonum et malum? Noli autem extollī animo, sicut scripsisti, quia vos magnos facimus, eo quod impedire volumus venena vestra, ne ad homines pestilentia serpat: non enim Apostolus, quos canes appellat magnos facit, cum dicit, *Cavele canes (Philipp. III, 2)*; aut illos magnos faciebat, quorum sermonem dicebat serpere ut canem (II Tim. II, 17). Itaque denotio tibi in nomine Christi, ut si paratus es, solve questionem in qua defecit præcessor tuus Fortunatus (a). Et ita hinc terat, ut non rediret, nisi, cum suis disputatione collata, inveniret quid contra respondere posset, disputans cum fratribus. Si autem ad hoc non es paratus; discedo hinc, et noli pervertere vias Domini, et illaqueare ut venenis inficere animas infirmas, ne adjuvante dextera Domini nostri, quomodo non putaveras orabescas.

EPISTOLA LXXX. (b).

*Cupit explicari liquidius a Paulino, quoniam modo voluntatem Dei, quæ nostræ præferenda est, nosse possumus.*

Sanctis et Deo dilectis, merito venerabilibus et multum desiderabilibus fratribus PAULINO ET THERASIS, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Charissimus frater Celsus cum rescripta repperet, debitum reddere festinavi; sed vere festinavi. Cum enim cum putarem adhuc aliquot dies nobiscum moraturum, repente comperta occasio navigii, mihi priusquam suam perfectionem jam nocte suggestit. Quid facerem cum eum tenere non possem, et quia ad vos, cum quibus ei melius esset, properabat, nec si possem, deberem. Proinde pauca illico hæc auripii dictanda atque mittenda, prolixioris epistolæ meæ confitens debitorem, cum post reditum venerabilium fratrum nostrorum collegarum meorum Theasii<sup>1</sup> et Evodii, primum vestri ex parte satiatus fuero. Uberius enim ad nos in eorum pectoribus et oribus<sup>2</sup> vos esse venturos jamjamque, in Christi nomine atque adjutorio speramus. Cum hæc scriberem, etiam per unanimum filium nostrum Thagastensis<sup>3</sup> Ecclesiæ presbyterum Fortunatianum, Romam navigaturum, aliam epistolam paucis ante diebus jam dederam. Nunc ergo quod solco rogo, ut quod soletis faciatis.

<sup>1</sup> Aliud Fr. et Lov., *Therasii*. In Ms. Gervas., *Thesii*. In aliquot aliis, *Theasii*: hoc factum etiam scribitur in concilio habito Carthagine, die 28 Junii an. 404, cujus decreto legati ad Honorium imperatorem contra Donatistas missi sunt Theasius et Evodius, sive Evbodius ut in membranis habetur; iidem ipsi, haud dubie, qui visuri erant Paulinum.

<sup>2</sup> Ita in Mss. At in vulg., *orationibus*.

<sup>3</sup> Aliud Bad. Am. Er., *Carthagustiniensis ecclesiæ*. In uno e vul. Mss. Thagancensis.

\* Recensita est ad a. hg. bl. c. cc. ff. gg. j. l. n. r. sb. th. vc. duos l. quatuor v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Fortunatum in disputatione vici Augustinus, cum adhuc presbyter esset, ex lib. I *Retract.*, c. 16. Jamvero episcopius aliam cum Felice, qui Hippone venerat eundem seminaturus errorem, ut ait in lib. 2 *Retract.*, c. 8, disputationem habuit; anno scilicet 404 ex Actis cum Felice. Huic ergo epistolam hanc scriptam fuisse suspicari licet.

(b) Alias 63: quæ autem 80 erat, nunc 159. Scripta an. 403, circ. mensem martium.

Oretis pro nobis, ut videat Deus humilitatem nostram et laborem nostrum, et dimittat omnia peccata nostra.

2. Colloqui autem vobiscum talia cupio, si dignum mihi, litteris; qualia colloqui possemus, si coram vestris sensibus adessemus. Ecce illam questionem, quam nuper proposueram, tanquam si præsens præsentī inter dulces loquelas obdorem<sup>1</sup>, plane christiano intellectu et devotione solvisti, sed nimis curam et breviter; posset quippe ibi aliquanto diutius et uberius habitare gratia oris tui, si cum dixisses ita te in illo, quo feliciter uteris, loco perseverare decrevisse, ut si quid de te aliud Domino placuerit, ejus voluntatem præferas tuæ, idipsum aliquanto apertius explicares. Quoniam modo voluntatem Dei, quæ nostræ voluntati præponenda est, noverimus: utrum tantum in ea re, quam propterea volentes<sup>2</sup> perferre debemus, quia et inviti cogemur. Ibi enim fit quidem quod nolumus: sed ideo nos corrigimus ut velimus, quia ille vult, cujus voluntatis nec excellentiam fas est recusare, nec omnipotentiam licet evitare; sicut Petrum alter cinxit et tulit quo noverat (*Juan. XXI, 18*), voruntamen quo mollet iit, et volens mortem subegit asperam. An et ibi ubi est potestas, non mutare sententiam, quamvis aliud occurrat, in quo potius appareat voluntas Dei ad mutandam sententiam nos vocantis, non quia nostra mala erat, sed in qua recte permaneret, nisi ab illo in alteram vocaremur. Neque enim malum fuit Abrahamæ nutrire et educare filium, quoad posset, quantum in ipso esset, usque ad finem vitæ suæ; sed repente jussus occidere, mutavit utique non prius malam sententiam, sed quæ mala esset, si post jussum mutata non esset<sup>3</sup> (*Gen. XXII, 2, 10*): hinc quoque non dubito nihil aliud videri tibi.

3. Sed plerumque non voce de cælo, non per prophetam, non per revelationem vel somnii, vel excessus mentis qui dicitur ecstasis, sed rebus ipsis accidentibus, et ad aliud quam statueramus vocantibus cogimur agnoscere Dei voluntatem esse aliam quam erat nostra: tanquam si proficisci statueremus, et aliquid oriretur quod consulta de officio nostro veritas varet deserere, aut deoerentibus tibi manere nuntiaretur aliquid, quod eadem veritate consulta nos compelleret proficisci. De hoc tertio genere causarum mutandæ sententiæ, quid tibi videatur peto mecum plenius et enodatius colloquaris. Sæpe nos quippe conturbat, et difficile est non aliquid quod magis faciendum erat omittere, dum illud mutare nolumus<sup>4</sup> in quo prius permanere statueramus, non quidem malum verum, jam ideo malum quia id quod potius agendum est occurrens deseritur; quod si non occur-

<sup>1</sup> Lov., *objicerem*. Alii plerique Cdd., *obderem*.

<sup>2</sup> Sic Mss. septem. At Bad. Am. et Er., *propterea præferre debemus*. Lov., *propterea voluntati præferre debemus*. Et mox Edd. illæ quatuor habent: *Iti enim sit quidem quod volumus, sed ideo nos cogimur, etc.* Substituimus lecti nem in melioribus Mss. repertam.

<sup>3</sup> Lov., *quæ mala esset potius si mutata*. Bad. et aliquot Mss., *si potius submutata*. Er., *si potioribus mutata*. Sed melius Ms. j., *si post jussum mutata*.

<sup>4</sup> Edd., *mutare volumus*. Sed legendum, ut est in Mss. novem, *mutare nolumus*; quo nimirum fit, ut quod potius agendum est occurrens deseratur.

reret, non solum sine vituperatione, sed etiam cum laude, in illo priore perduraretur. Hic non falli difficile est; hic omnino vox prophetica praevalet: *Delicia quis intelligit (Psal. xviii, 13)?* Hinc oro, participem me facias cogitationum tuarum, quid in talibus vel facere soleas, vel faciendum esse reperias.

EPISTOLA LXXXI \* (a).

*Hieronymus Augustino, excusans quod ipsius litteris responderit liberius Epistola 75, rogansque ut, ommissis contentiosis quaestionibus, deinceps sacrum invicem amice conferant, et placide versentur in campo sacrarum Scripturarum.*

Domino vere sancto et beatissimo papae AUGUSTINO, HIERONYMUS, in Christo salutem.

Cum a sancto fratre nostro Firmo<sup>1</sup> sollicito quaererem quid ageres, sospitem te laetus audiui. Rursum cum tuas litteras non dico sperarem, sed exigerem; ne sciente te, de Africa se profectum esse dixit. Itaque reddo tibi per eum salutationis officia, qui te unico amore complectitur: simulque obsecro ut ignoscas pudori meo, quod diu praecipienti ut rescriberem, negare non potui. Nec ego tibi, sed causae causa respondi. Et si culpa est respondisse, quaeso ut patienter audias, multo major est provocasse. Sed facessant istiusmodi querimoniae: sit inter nos pura germanitas; et deinceps non quaestionum, sed charitatis ad nos scripta mittamus. Sancti fratres<sup>2</sup>, qui nobiscum Domino serviunt, affatim te salutant. Sanctos qui tecum Christi leve trahunt jugum, praecipue sanctum et suscipiendum papam Aegyptium, ut meo obsequio solutus, precor. Incolumem te et memorem mei, Christus Deus noster tueatur omnipotens, domine vere sancte et beatissime papa. Si legisti librum *Explicationum in Jonam*, puto quod ridiculam cucurbitae non recipias quaestionem. Si autem amicus, qui me primus gladio petiit, stilo repulsus est; sit humanitatis tuae atque iustitiae, accusantem reprehendere, non respondentem. In Scripturarum campo, si placet, sine nostro invicem dolore ludamus.

EPISTOLA LXXXII \*\* (b).

*Receptis ab Hieronymo superioribus Epistolis 72, 73 et 81, rescribit accuratius Augustinus de interpretatione loci Epistolae ad Galatas, confirmans quod Petrus merito veraciterque reprehensus fuerit a Paulo. Ceterum deprecatur veniam, si dictis quibusdam incautioribus Hieronymi animum offenderit, excusans quod nulla sua culpa per multorum manus obambularit epistola, priusquam ad eum cui scripta erat, pervenerat.*

<sup>1</sup> Firmi nomen hic loci omittitur in Vatic. octo, et in aliis sex e nostris Mss., sed in omnibus fere habetur initio Epistolae proxime sequentis.

<sup>2</sup> Ms. t., sancti patres. Alii omnes verius, fratres. Nam illud prius appellationis genus habet Hieronymus in cap. 4 Epistolae ad Galatas.

\* Ad a. hg. bl. ln. c. cc. fs. g. gv. j. l. n. r. sb. t. vc. novem v. et ad Am. Bad. Er. Lov. recognita.

\*\* In huius recognitione collati sunt a. a. hg. bl. bn. c. cc. fs. g. gv. j. l. n. r. s. sb. t. vc. novem v. et Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 18: quae autem 81 erat, nunc 48. Scripta forte ann. 403.

(b) Alias 19: quae autem 81 erat, nunc 203. Scripta paulo post superiorem.

Domino dilectissimo, et in Christi visceribus honorando, sancto fratri et compresbytero Hieronymo, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Jam pridem tuae Charitatis prolixam epistolam misi, respondens illi tuae quam per sanctum filium tuum Asterium, nunc jam non solum fratrem, verum etiam collegam meum, misisse te recolis. Quae utrum in manus tuas pervenire meruerit, adhuc nescio; nisi quod per fratrem sincerissimum Firmum nescis, si ille qui te primum gladio petiit, stilo repulsus est, ut sit humanitatis meae atque iustitiae accusantem reprehendere, non respondentem. Hoc solo tenuissimo indicio, utcumque conjicio legisse te illam epistolam meam. In ea quippe deploravi tantam inter vos existisse discordiam, de quorum tanta amicitia, quaquaversum eam fama diffuderat, charitas fraterna gaudebat. Quod non feci reprehendendo Germanitatem tuam, ejus in ea re aliquam culpam me cognovisse non ausim dicere; sed dolendo humanam miseriam, cujus in amicitia mutua charitate retinendis, quantalibet illa sit, incerta permansio est. Verum illud malueram tuis nosse rescriptis, utrum mihi veniam quam poposceram dederis: quod apertius mihi intimari cupio; quamvis hilarior quidam vultus litterarum tuarum, etiam hoc me impetrasse, significare videatur: si tamen post lectam illam misisse sunt; quod in eis minime apparet.

2. Petis, vel potius fiduciae charitatis jubes, ut in Scripturarum campo sine nostro invicem dolore ludamus. Equidem quantum ad me attinet, serio nec ista, quam ludo, agere malle. Quod si hoc verbum tibi propter facilitatem ponere placuit; ego fateor, majus aliquid expeo a benignitate virum tuarum, prudentiaeque tam docta, et otiosa, annosa, studiosa, ingeniosa diligentia<sup>1</sup>; haec tibi non tantum donante, verum etiam dictante Spiritu sancto, ut in magnis et laboriosis quaestionibus, non tanquam ludentem in campo Scripturarum, sed in montibus anhelantem adjuves. Si autem propter hilaritatem quam esse inter charissimos disserentes decet, putasti dicendum esse, Ludamus: sive illud apertum et planum sit, unde colloquimur, sive arduum atque difficile, hoc ipsum edoce, obsecro te, quoniam modo assequi valeamus: ut eum forte aliquid nos movet, quod nobis, et si non cautius attendentibus, certe tardius intelligentibus, non probatum est, et quid nobis videatur, contra conamur asserere, si hoc aliquanto securiore libertate dicamus, non incidamus in suspicionem puerilis jactantiae, quasi nostro nomini famam, viros illustres accusando, quaeramus: si autem aliquid asperum, refellendi necessitate, depromptum fuerit; quo tolerabile fiat, leniore circumfundamus eloquio, ne<sup>2</sup> litum meae gladium stringere judicemur. Nisi forte ille modus est, quo utrumque hoc vitium, vel vitii suspicionem caveamus, si cum doctiore amico sic disputemus, ut quidquid dixerit, necesse sit approbare; nec quaerendi saltem causa, liceat aliquantulum reluctari.

<sup>1</sup> Lov., diligenti. Alii plerique Odd., diligentia.

<sup>2</sup> Sic Edd. At Mss. novemdecim carent particula ne

3. Tum vero sine ullo timore offensionis tanquam in campo luditur; sed mirum si nobis non illudatur. Ego enim fateor Charitati tuæ, solis eis Scripturarum libris qui jam canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque deferre, ut nullum eorum auctorem scribendo aliquid errasse firmissime credam. Ac si aliquid in eis offendero Litteris, quod videatur contrarium veritati; nihil aliud, quam vel mendosum esse codicem, vel interpretem non assecutum esse quod dictum est, vel me minime intellexisse, non ambigam. Alios autem ita lego, ut quantalibet sanctitate doctrinaque præpollent, non ideo verum putem, quia ipsi ita senserunt; sed quia mihi vel per illos auctores canonicos, vel probabili ratione, quod a vero non abhorreat, persuadere potuerunt. Nec te, mi frater, sentire aliud existimo: prorsus, inquam, non te arbitrator sic legi tuos libros velle, tanquam Prophetarum, vel Apostolorum; de quorum scriptis, quod omni errore careant, dubitare nefarium est. Absit hoc a pia humilitate et veraci de temetipso cogitatione; qua nisi esses præditus, non utique diceres: *Utinam mereremur complexus tuos, et collatione mutua vel doceremus aliqua, vel disceremus.*

CAPUT II.—4. Quod si te ipsum, consideratione vitæ ac morum tuorum, non simulate nec fallaciter dixisse credo; quanto magis æquum est me credere, apostolum Paulum non aliud sensitisse quam scripserit, ubi ait de Petro et Barnaba: *Cum viderem quia non recte ingrediuntur ad veritatem Evangelii, dixi Petro coram omnibus: Si tu, cum sis Judæus, gentiliter et non judaice vivis, quomodo Gentes cogis judaizare (Gal. ii, 14)?* De quo enim certus sim quod me scribendo vel loquendo non fallat, si fallerat Apostolus filios suos, quos iterum parturiebat, donec in eis Christus, id est veritas, formaretur (*Id. iv, 19*)? Quibus cum præmisisset dicens, *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior (Id. i, 20)*; non tamen veraciter scribebat, sed nescio qua dispensatoria simulatione fallebat, vidisse se Petrum et Barnabam non recte ad Evangelii veritatem ingredientes, ac Petro in faciem restitisse, non ob aliud nisi quod Gentes cogeret judaizare!

5. At enim satius est credere, apostolum Paulum aliquid non vere scripsisse, quam apostolum Petrum non recte aliquid egisse. Hoc si ita est, dicamus, quod absit, satius esse credere mentiri Evangelium, quam negatum esse a Petro Christum (*Matth. xxvi, 75*); et mentiri Regnorum librum, quam tantum prophetam, a Domino Deo tam excellentem electum, et in concupiscenda atque abducenda uxore aliena commisisse adulterium, et in marito ejus necando tam horrendum homicidium (*II Reg. xi, 4, 17*). Imo vero sanctam Scripturam, in summo et cœlesti auctoritatis culmine collocatam, de veritate ejus certus ac securus legam, et in ea homines vel approbatos, vel emendatos, vel damnatos veraciter discam, potiusquam, facta humana<sup>1</sup> dum in quibusdam laudabilis excellentiæ personis aliquando credere timeo reprehendenda, ipsa divina eloquia

<sup>1</sup> *Uov., potiusquam facta humana, nedum, etc. sed melius sublato, ne, ut in aliis Fdd. et in Vss.*

mibi sint ubique suspecta.

6. Manichæi plurima divinarum Scripturarum, quibus eorum nefarius error clarissima sententiarum perspicuitate convincitur, quia in alium sensum detorquere non possunt, falsa esse contendunt; ita tamen, ut eandem falsitatem non scribentibus Apostolis tribuant, sed nescio quibus codicum corruptoribus. Quod tamen quia nec pluribus sive antiquioribus exemplaribus, nec præcedentis linguæ auctoritate, unde latini libri interpretati sunt, probare aliquando potuerunt, notissima omnibus veritate superati confisque discedunt. Itane non intelligit prudentia sancta tua, quanta malitiæ illorum patescat occasio, si non ob aliis apostolicas Litteras esse falsatas, sed ipsos Apostolos falsa scripsisse, dicamus?

7. Non est, inquis, credibile, hoc in Petro Paulum, quod ipse Paulus fecerat, arguisse. Non nunc inquiri quid fecerit; quid scripserit quero: hoc ad questionem quam suscepti, maxime pertinet; ut veritas divinarum Scripturarum, ad nostram fidem edificandam memoriæ commendata, non a quibuslibet, sed ab ipsis Apostolis, ac per hoc in canonicum auctoritatis culmen recepta, ex omni parte verax atque indubitanda persistat. Nam si hoc fecit Petrus quod facere debuit, mentitus est Paulus, quod eum viderit non recte ingredientem ad veritatem Evangelii. Quisquis enim hoc facit quod facere debet, recte utique facit. Et ideo falsum de illo dicit, qui dicit eum non recte fecisse quod eum novit facere debuisse. Si autem verum scripsit Paulus, verum est quod Petrus non recte tunc ingrediebatur ad veritatem Evangelii. Id ergo faciebat quod facere non debebat; et si tale aliquid Paulus ipse jam fecerat, correctum potius etiam ipsum credam coapostoli sui correctionem non potuisse negligere, quam mendaciter aliquid in sua Epistola posuisse; et in Epistola qualibet: quanto magis in illa, in qua prælocutus ait, *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo quia non mentior (Gal. i, 20)*?

8. Ego quidem illud Petrum sic egisse credo, ut Gentes cogeret judaizare. Hoc enim lego scripsisse Paulum, quem mentitum esse non credo. Et ideo non recte agebat hoc Petrus. Erat enim contra Evangelii veritatem, ut putarent qui credebant in Christum, sine illis veteribus sacramentis salvos se esse non posse. Hoc enim contendebant Antiochii, qui ex circumcissione crediderant: contra quos Paulus perseveranter acriterque confligit. Ipsum vero Paulum non ad hoc id egisse, quod vel Timotheum circumcidit (*Act. xvi, 3*), vel Cenchreis votum persolvit (*Id. xviii, 18*), vel Jerosolymis a Jacobo admonitus, cum eis qui noverant, legitima illa celebranda suscepit (*Id. xxi, 26*), ut putari videretur, per ea sacramenta etiam christianam salutem dari; sed ne illa quæ prioribus, ut congruebat, temporibus in umbris rerum futurarum Deus fieri jusserat, tanquam idololatriam Gentilium damnare crederetur. Hoc est enim quod illi Jacobus ait, auditum de illo esse quod discissionem doceat a Moyse (*Ibid., 2*). Quod utique nefas est, ut credentes in Christum discendantur a propheta Christi,

inquam ejus doctrinam detestantes atque damnantes; de quo ipse Christus dicit: *Si crederetis Moysi, crederetis et mihi; de me enim ille scripsit* (Joan. 5, 46).

9. Attende enim, obsecro, ipsa verba Jacobi: *Vides, inquit, frater, quot milia sunt in Judæa, qui crediderunt in Christum; et hi omnes æmulatores sunt Legis. Audierant autem de te quia discessionem<sup>1</sup> doces a Moyse eorum, qui per gentes sunt, Judæorum; dicens non debere circumcidere eos filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi. Quid ergo est? Utique oportet convenire multitudinem; audierunt enim te supervenisse. Hæc ergo fac, quod tibi dicimus. Sunt nobis viri quatuor votum habentes super se; his assumptis, sanctificate cum ipsis, et impone in eos ut radant capita; et scient omnes quia quæ de te audierunt falsa sunt, sed acqueris et ipse custodiens legem. De Gentibus autem qui crediderunt, nos mandavimus, judicantes nihil ejusmodi servare illos, nisi ut se observent ab idolis immolato, et a sanguine, et a fornicatione* (Act. xxi, 20-25). Non opinor, obscurum est, et Jacobum hoc ideo monuisse, ut scirent falsa esse quæ de illo audierant hi, qui cum in Christum ex Judæis credidissent, tamen æmulatores erant Legis, ne per doctrinam Christi velut sacrilega, nec Deo mandante conscripta damnari putarentur quæ per Moysen patribus fuerant ministrata. Hoc enim de Paulo jactaverant, non illi qui intelligebant quo animo a Judæis fidelibus observari tunc ista deberent, propter commendandam scilicet auctoritatem divinam et sacramentorum illorum prophetiam sanctitatem; non propter adipiscendam salutem, quæ jam in Christo revelabatur, et per Baptismi sacramentum ministrabatur; sed illi hoc de Paulo sparserant, qui sic ea volebant observari, tanquam sine his in Evangelio salus credentibus esse non posset. Ipsum enim senserant vehementissimum gratiæ prædicatorum et intentioni eorum maxime adversum, docentem non per illa hominem justificari, sed per gratiam Jesu Christi, cujus prænuntiandæ causa illæ umbræ in Lege mandatae sunt. Et ideo illi invidiam et persecutionem molientes concitare, tanquam inimicum Legis mandatorumque divinorum criminabantur: cujus falsæ criminatiõnis invidiam congruentius devitare non posset, quam ut ea ipse celebraret quæ damnare tanquam sacrilega putabatur, atque ita ostenderet, nec Judæos tunc ab eis tanquam a nefariis prohibendos, nec Gentiles ad ea tanquam ad necessaria compellendos.

10. Nam si revera sic ea reprobarer, quemadmodum de illo auditum erat, et ideo celebranda susceperet, ut actione simulata suam posset occultare sententiam, non ei diceret Jacobus, *Et scient omnes; sed diceret, Et putabunt omnes, quoniam quæ de te audierunt, falsa sunt*: præsertim quia in ipsis Jerosolymis Apostoli jam decreverant, ne quisquam Gentes cogeret judaizare (Act. xv, 28); non autem decreverant, ne quisquam tunc Judæos judaizare prohiberet, quamvis etiam ipsos jam doctrina christiana non cogeret. Proinde si post Apostolorum decretum Petrus habuit illam in Antiochia simulationem, qua Gentes cogeret judaizare,

<sup>1</sup> Vulgata, discessionem. M.

quod jam nec ipse cogebatur, quamvis propter commendanda eloquia Dei quæ Judæis sunt credita, non prohibebatur; quid mirum, si constringebat eum Paulus libere asserere, quod cum cæteris Apostolis ac Jerosolymis decrevisse meminerat?

11. Si autem hoc, quod magis arbitror, ante illud Jerosolymitanum concilium Petrus fecit; nec sic mirum est, quod cum volebat Paulus non timide obtinere, sed fidenter asserere quod eum pariter sentire jam noverat: sive quod cum eo contulerat Evangelium; sive quod in Cornelii ecclatationis vocatione, etiam divinitus cum de hac re admonitum acceperat; sive quod antequam illi, quos timuerat, venissent Antiochiam, cum gentibus enim convesci viderat. Neque enim negamus in hac sententia fuisse jam Petrum, in qua et Paulus fuit. Non itaque tunc eum quid in ea re verum esse docebat: sed ejus simulationem, quæ Gentes judaizare cogebantur, arguabat; non ob aliud, nisi quia sic illa omnia simulatoria gerebantur, tanquam verum esset quod illi dicebant, qui sine circumcissione præputii atque aliis observationibus quæ erant umbræ futurorum, putabant credentes salvos esse non posse.

12. Ergo et Timotheum circumcidit propterea, ne Judæis, et maxime cognationi ejus maternæ sic viderentur qui ex Gentibus in Christum crediderant, detestari circumcisionem, sicut idololatria detestanda est; cum illam Deus fieri præceperit, hanc satanas persuaserit. Et Titum propterea non circumcidit, ne occasionem daret eis qui sine illa circumcissione dicebant credentes salvos esse non posse, et ad deceptionem Gentium hoc etiam Paulum sentire jactarent. Quod ipse satis significat, ubi ait: *Sed neque Titus qui necum erat, cum esset Græcus, compulsus est circumcidi: propter subintroductos autem falsos fratres, qui subintroverant persecutari libertatem nostram, ut nos in servitutem redigerent, quibus nec ad horam cessimus subjectione, ut veritas Evangelii permaneat ad vos* (Gal. ii, 3-5). Hic apparet quid eos captare intellexerit, ut non faceret quod in Timotheo fecerat, et quod ea libertate facere poterat, qua ostenderat illa sacramenta nec tanquam necessaria debere appeti, nec tanquam sacrilega debere damnari.

13. Sed cavendum est videlicet in hac disputatione, ne, sicut philosophi, quædam facta hominum media dicamus inter recte factum et peccatum, quæ neque in recte factis, neque in peccatis numerentur; et urgeamur eo quod observare Legis ceremonias non potest esse indifferens, sed aut bonum, aut malum: ut, si bonum dixerimus, eas nos quoque observare cogamur; si autem malum, non verè, sed simulate ab Apostolis observatas esse credamus. Ego vero Apostolis non tam exemplum philosophorum timeo, quando et illi in sua disputatione veri aliquid dicunt, quam forensium advocatorum, quando in alienarum causarum actione mentiuntur. Quorum similitudo si

<sup>1</sup> Vatic. Mss. duo, non posse, et id Doctorem Gentium sentire.

<sup>2</sup> Mss. sex, ostenderet.

in ipsa expositione Epistolæ ad Galatas ad confirmandam simulationem Petri et Pauli putata est decenter induci (a); quid ego apud te timeam, quia philosophorum, qui non propterea vani sunt, quia omnia falsa dicunt; sed quia et falsis plerisque confidunt, et tibi vera inveniuntur dicere, a Christi gratia, qui est ipsa veritas, alieni sunt?

14. Cur autem non dicam præcepta illa veterum sacramentorum nec bona esse, quia non eis homines justificantur; umbræ enim sunt prænuntiantes gratiam, qua justificamur; nec tamen mala, quia divinitus præcepta sunt, temporis personisque congruentia: cum me adjuvet etiam prophetica sententia, qua dicit Deus se illi populo dedisse præcepta non bona (*Ezech. xx, 25*)? Forte enim propterea non dixit mala, sed tantum non bona, id est non talia ut illis homines boni fiant, aut sine illis boni non fiant. Vellem me doceret benigna Sinceritas tua, utrum simulate quisquam sanctus orientalis, cum Romam venerit, jejuset sabbato, excepto illo die paschalis vigilia; quod si malum esse dixerimus; non solum Romanam Ecclesiam, sed etiam multa ei vicina, et aliquante remotiora damnamus, ubi nos idem tenetur et manet. Si autem non jejunare sabbato malum putaverimus; tot ecclesias Orientis, et multo majorem orbis christiani partem qua temeritate criminabimur? Placetne tibi, ut medium quiddam esse dicamus, quod tamen acceptabile sit ei qui hoc non simulate, sed congruenti societate atque observantia fecerit? Et tamen nihil inde legimus in canonicis Libris præceptum esse Christianis. Quanto magis illud malum dicere non audeo, quod Deum præcepisse ipsa christiana fide negare non possum, qua didici non eo me justificari, sed gratiæ Dei per Jesum Christum Dominum nostrum?

15. Dico ergo circumcisionem præputii et cætera hujusmodi, priori populo per Testamentum quod Vetus dicitur, divinitus data ad significationem futurorum quæ per Christum oportebat impleri: quibus adventibus, remansisse illa Christianis legenda tantum, ad intelligentiam præmissæ prophetiæ; non autem necessario faciendæ, quasi adhuc expectandum esset, ut veniret fidei revelatio quæ his significabatur esse ventura. Sed quamvis Gentibus imponenda non essent, non tamen sic debuissent auferri a consuetudine Judæorum, tanquam detestanda atque damnanda. Sensim proinde atque paulatim fervente sana prædicatione gratiæ Christi, qua sola noscent credentes se justificari, salvosque fieri, non illis umbris rerum antea futurarum, tunc jam venientium atque præsentium, ut in illorum Judæorum vocatione, quos præsentia carnis Domini, et apostolica tempora sic invenerant, omnis illa actio consumeretur umbrarum: hoc eis sufficisse ad commendationem, ut non tanquam detestanda, et similis idololatriæ vitaretur; ultra vero non haberet progressum, ne putaretur necessaria tanquam vel ab illa salus esset, vel sine illa esse non posset. Quod putaverunt hæretici, qui dum voluit et Judæi esse et Christiani, nec Judæi

(a) Uu ab Hieronymo inducitur.

nec Christiani esse potuerunt. Quorum sententiam mihi cavendam, quamvis in ea nunquam fuerim, tamen benevolentissime admonere dignatus es. In cujus sententiæ non consensionem, sed simulationem Petrus timere inciderat, ut de illo Paulus vetissime scriberet, quod eum vidisset non recte ingredientem ad veritatem Evangelii, eique verissime diceret, quod Gentem judaizare cogebat. Quod Paulus utique non cogebat, ob hæc illa vetera veraciter, ubi opus esset, observans, ut damnanda non esse monstraret; prædicans tamen instanter non eis, sed revelata gratia fidei, fideles salvos fieri, ne ad ea quemquam velut necessaria suscipienda compelleret. Sic autem credo apostolum Paulum veraciter cuncta illa gessisse, nec tamen nunc quemquam factum ex Judæo Christianum, vel ego, vel sino talia veraciter celebrare; sicut nec tu, cui videtur Paulus ea simulasse, cogis istum, vel sinis talia simulare.

16. An vis, ut etiam ego dicam, hæc esse summam questionis, imo sententiæ tæ; ut post Evangelium Christi, bene faciant credentes Judæi, si sacrificia offerant, quæ obtulit Paulus; si filios circumcidant, si sabbatum observent, ut Paulus in Timotheo, et omnes observaverit Judæi, dummodo hæc simulate ne fallaciter agant? Hoc si ita est; non jam in hæresis Ebionis, vel eorum quos vulgo Nazærios nuncupant, vel quamlibet aliam veterem, sed nescio in quam novam detabimur, quæ sit eo perniciosior, quo non errore, sed proposito est ac voluntate fallaci. Quod si respondeas, ut te ab hæc purges sententiæ, tunc Apostolos ista laudabiliter simulasse, ne scandalizarentur infirmi qui ex Judæis multi crediderant, et ea respuenda nondum intelligebant; nunc vero confirmata per tot gentes doctrina gratiæ christianæ, confirmata etiam per omnes Christi Ecclesias lectione Legis et Prophetarum, quo modo hæc intelligenda, non observanda recitentur, quisquis ea simulando agere voluerit, insanire: cur mihi non licet dicere, apostolum Paulum, et alios recte fidei Christianos, tunc illa vetera sacramenta paululum observando veraciter commendare debuisse, ne putarentur illæ prophetiæ significationis observationes a piissimis patribus custoditæ, tanquam sacrilegia diabolica a posteris detestandæ? Jam enim cum venisset fides quæ prius illis observationibus prænuntiata, post mortem et resurrectionem Domini revelata est, miserant tanquam vitam officii sui. Veruntamen sicut defuncta corpora, necessarium officii<sup>1</sup> deducenda erant quodammodo ad sepulturam, nec simulate, sed religiose; non autem deserenda continuo, vel inimicorum obtreccionibus tanquam cauum morsibus procienda. Proinde nunc quisquis Christianorum, quamvis sit ex Judæis, similiter ea celebrare voluerit, tanquam sopitos cineres eruens, non erit pius deductor vel bajulus corporis, sed impius sepulturæ violator.

17. Fateor sane, in eo quod epistola continet mea, quod ideo sacramenta Judæorum Paulus celebranda

<sup>1</sup> Deest officii in 22 Mss.

susceperat, cum jam Christi esset apostolus, ut doceret non esse perniciosas his qui ea vellent, sicut a parentibus per Legem acceperant, custodire, minus me posuisse, *Illo dumtaxat tempore, quo primam fidei gratia revelata est*: tunc enim hoc non erat perniciosum. Progressu vero temporis illæ observationes ab omnibus Christianis desererentur; ne, si tunc fieret, non discerneretur quod Deus populo suo per Moysen præcepit, ab eo quod in templis dæmoniorum spiritus immundus instituit. Profunde potius culpanda est negligentia mea, quia hoc non addidi, quam objurgatio tua. Verumtamen longe antequam litteras tuas acciperem, scribens contra Faustum manichæum quomodo eundem locum, quamvis breviter explicaverim, et hoc illic non prætermiserim, et legere poterit, si non dedignetur, Benignitas tua, et a charissimis nostris, per quos nunc hæc scripta misi, quomodo voveris tibi fides fiet, illud me ante dictasse: mihi que de animo meo crede, quod coram Deo loquens, jure charitatis exposco, nunquam mihi visum fuisse, etiam nunc Christianos ex Judæis factos, sacramenta illa vetera quolibet affectu, quolibet animo celebrare debere, aut eis illo modo licere; cum illud de Paulo semper ita senserim, ex quo illius mihi Litteræ innotuerunt: sicut nec tibi videtur, hæc tempore cuiquam esse simulanda ista, cum hoc fecisse Apostolos credas.

18. Proinde sicut tu e contrario loqueris, et licet reclamante, sicut scribis, mundo, libera voce pronuntias, ceremonias Judæorum et perniciosas esse et mortiferas Christianis, et quicumque eas observaverit, sive ex Judæis, sive ex Gentibus, eum in barathrum diaboli devolutum; ita ego hanc vocem tuam omnino confirmo, et addo: Quicumque eas observaverit, sive ex Judæis, sive ex Gentibus, non solum veraciter, verum etiam simulate, eum in barathrum diaboli devolutum. Quid queris amplius? Sed sicut tu simulationem Apostolorum ab hujus temporis ratione discernis: ita ego Pauli apostoli veracem tunc in his omnibus conversationem ab hujus temporis, quamvis minime simulata, ceremoniarum Judaicarum observatione secerno; quoniam tunc fuit approbanda, nunc detestanda. Ita quamvis legerimus, *Lex et Prophetæ usque ad Joannem Baptistam* (Luc. xvi, 16); et quia propterea quærebant Judæi Christum interficere, quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo (Joan. v, 18); et quia gratiam pro gratia accepimus; et quoniam Lex per Moysen data est, Gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est (Id. i, 16, 17); et per Jeremiam promissum est, daturum Deum Testamentum novum domui Juda, non secundum Testamentum quod disposuit patribus eorum: (Jer. xxxi, 31): non tamen arbitror ipsum Dominum fallaciter a parentibus circumcisum. Aut si hoc propter ætatem minime prohibebat; nec illud ar-

bitror eum dixisse fallaciter Ioproso, quem certe non illa per Moysen præcepta observatio, sed ipsæ mandaverat: *Vade et offer pro te sacrificium quod præcepit Moyses in testimonium illis* (Marc. i, 44). Nec fallaciter ascendit ad diem festum, usque adeo non causa ostentationis coram hominibus, ut non evidenter ascenderit, sed latenter (Joan. vii, 10).

19. At enim dixit idem apostolus: *Ecce ego Paulus dico vobis quia si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit* (Gal. v, 2). Decepit ergo Timotheum, et fecit et nihil prodesse Christum. An quia hoc fallaciter factum est, ideo non obfuit? At ipse hoc non posuit, nec ait, Si circumcidamini veraciter, sicut nec fallaciter; sed sine ulla exceptione dixit: *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit*. Sicut ergo tu vis hic locum dare sententiæ tuæ, ut velis subintelligi, nisi fallaciter; ita non imprudenter flagito ut etiam nos illic intelligere sinas eis dictum, *Si circumcidamini*, qui propterea volebant circumcidi, quod aliter se putabant in Christo salvos esse non posse. Hoc ergo animo, hac voluntate, ista intentione quisquis tunc circumcidebatur, Christus ei nihil omnino proderat: Sicut alibi aperte dicit, *Nam si per Legem justitia, ergo Christus gratis mortuus est* (Gal. ii, 21). Hoc declarat et quod ipse commemorasti: *Evacuati estis a Christo qui in Lege justificamini; a gratia excidistis*. Illos itaque arguit, qui se justificari in Lege credebant, non qui legitima illa in ejus honorem, a quo mandata sunt, observabant, intelligentes et qua prænantia veritatis ratione mandata sint, et quousque debeant perdurare. Unde est illud quod ait, *Si spiritu ducimini, non adhuc estis sub Lege* (Id. v, 4, 18): unde, velut colligis, apparet qui sub Lege est non dispensative ut nostros putas. voluisse majores, sed vere, ut ego intelligo, eum Spiritum sanctum non habere.

20. Magna mihi videtur quæstio, quid sit esse sub Lege sic, quemadmodum Apostolus culpat. Neque enim hoc eum propter circumcisionem arbitror dicere, aut illa sacrificia quæ tunc facta a patribus, nunc a Christianis non sunt, et cætera hujusmodi: sed hoc ipsum etiam quod Lex dicit, *Non concupisces* (Exod. xx, 17 et Deut. v, 21), quod fatemur certe Christianos debere observare, atque evangelica maxime illustratione prædicari, Legem dicit esse sanctam, et mandatum sanctum, et justum et bonum; deinde subjungit: *Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit; sed peccatum ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem, ut fiat supra modum peccator aut peccatum, per mandatum* (Rom. vii, 12, 13). Quod autem hic dicit, Peccatum per mandatum fieri supra modum, hoc alibi ait, *Lex subintravit ut abundaret delictum. Ubi autem abundavit delictum, superabundavit et gratia* (Id. v, 20). Et alibi, cum superius de dispensatione gratiæ loqueretur, quod ipsa justificet, velut interrogans ait, *Quid ergo Lex?* atque huic interrogationi continuo respondit, *Prævaricationis gratia postea est, donec veniret semen cui promissum est* (Gal. iii, 19). Hos ergo damnabiliter dicit esse sub Lege, quos reos facit Lex, non implentes Legem, dum

<sup>1</sup> Edd., *progressu vero temporis erat perniciosum, nisi illæ observationes ab omnibus Christianis desererentur; ne si tunc fierent, non discernerentur*, etc. At MSS. viginti carent his verbis, *erat perniciosum, nisi*. Deinde habent, *ne si tunc fierent, id est ne si primo illo tempore desererentur*.

<sup>1</sup> Edd., *apparere*. Sed concinuius duo Vatic., *apparere*.



non intelligendo gratiæ beneficium ad faciendâ Dei præcepta, quasi de suis viribus superba elatione præsumunt. *Plenitudo* enim *Legis charitas* (Rom. xiii, 10). *Charitas* vero *Dei diffusa est in cordibus nostris*, non per nos ipsos, sed per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Id. v, 5). Sed huic rei quantum satis est explicandæ, prolixior fortasse et sui proprii voluminis sermo debetur. Si ergo illud quod Lex ait, *Non concupisces* (Id. xiii, 9), si humana infirmitas gratiæ Dei adjuta non fuerit, sub se reum tenet, et prævaricatorem potius damnat, quam liberat peccatorem; quanto magis illa, quæ significationis causa præcepta sunt, circumcisio, et cætera, quæ revelatione gratiæ latius innotescente necesse fuerat aboleri, justificare neminem poterant? Non tamen ideo fuerant tanquam diabolica Gentium sacrilegia fugienda, etiam cum ipsa gratia jam coperat revelari, quæ umbris talibus fuerat prænuntiata; sed permitteuda paululum, eis maxime qui ex illo populo, cui data sunt, venerant. Postea vero tanquam cum honore sepulta sunt, a Christianis omnibus irreparabiliter deserenda.

21. Hoc autem, quod dicis, *Non dispensative, ut nostri voluere majores*; quid sibi vult, oro te? Aut enim hoc est, quod ego appello officiosum mendacium, ut hæc dispensatio sit officium velut honeste mentiendi: aut quid aliud sit, omnino non video, nisi forte, addito nomine dispensationis, sit ut mendacium non sit mendacium; quod si absurdum est, cur ergo non aperte dicis, officiosum mendacium defendendum? nisi forte nomen te movet, quia non tam usitatum est in ecclesiasticis libris vocabulum officii, quod Ambrosius noster non timuit, qui suos quosdam libros utilium præceptionum plenos, de Officiis voluit appellare. An si officiose mentiatur quisque, culpandus est; si dispensative, approbandus? Rogo te, mentiatur ubi elegerit qui hoc putat: quia et in hoc magna quæstio est, sitne aliquando mentiri viri boni, imo viri christiani, qualibus dictum est, *Sit in ore vestro, Est, est, Non, non, ut non sub judicio decidatis* (Jacob. v, 12, et Math. v, 37); et qui cum fide audiunt, *Perdes omnes qui loquuntur mendacium* (Psal. v, 7).

22. Sed hæc, ut dixi, et alia et magna quæstio est; eligat quod voluerit, qui hoc existimat, ubi mentiatur; dum tamen a scribentibus auctoribus sanctarum Scripturarum, et maxime canonicarum, inconcusse credatur, et defendatur omnino abesse mendacium; ne dispensatores Christi, de quibus dictum est, *Hic jam quæritur inter dispensatores, ut fidelis quis inveniat* (I Cor. iv, 2), tanquam magnum aliquid sibi fideliter didicisse videantur, pro veritatis dispensatione mentiri, cum ipsa fides in latino sermone ab eo dicatur appellata, quia sit quod dicitur. Ubi autem sit quod dicitur, mentiendi utique non est locus. Fidelis igitur dispensator apostolus Paulus procul dubio nobis exhibet in scribendo fidem; quia veritatis dispensator erat, non falsitatis. Ac per hoc verum scripsit, vidisse se Petrum non recte ingredientem ad veritatem Evangelii eique in faciem restitisse, quod Gentes cogeret Judaizare. Ipse vero Petrus, quod a Paulo fiebat uti-

lier libertate charitatis, sanctæ ac benignæ pietate humilitatis accepit: atque ita rarius et sanctius exemplum posteris præbuit, quo non dedignantur, sicubi forte recti transitum reliquissent, etiam a posterioribus corrigi; quam Paulus, quo confidenter auderent etiam minores majoribus pro defendenda evangelica veritate, salva fraterna charitate resistere. Nam cum satius sit a tenendo itinere, in nullo quam in aliquo declinare, multo est tamen mirabilius et laudabilius, libenter accipere corrigentem, quam audacter corrigere deviantem. Est laus itaque justæ libertatis in Paulo, et sanctæ humilitatis in Petro: quæ, quantum mihi pro modulo meo videtur, magis fuerat adversas calumniantem Porphyrium defendenda, quam ut ei daretur obtrectandi major occasio; qua multo mordacius crimineretur Christianos fallaciter vel suas litteras scribere, vel Dei sui sacramenta portare.

CAPUT III. — 23. Flagitas a me ut aliquem saltem unum ostendam, cujus in hac re sententiam sim secutus, cum tu tam plures nominatim commemoraveris, qui te in eo quod adstruis præcesserunt; petens ut in eo, si te reprehendo errantem, patiar te errare cum talibus, quorum ego, fateor, neminem legi: sed cum sint ferme sex, vel septem, horum quatuor auctoritatem tu quoque infringis. Nam Laodiceum, cujus nomen taces, de Ecclesia dicis super egressum; Alexandrum autem veterem hæreticum; Origenem vero ac Didymum reprehensos abs te lego in recentioribus opusculis tuis, et non mediocriter, nec de mediocribus quæstionibus, quamvis Origenem mirabiliter ante laudaveris. Cum ills ergo errare putor quia nec te ipse patieris; quamvis hoc perinde dicatur, ac si in hac sententia non erraverint. Nam quis est qui se velit cum quolibet errare? Tres igitur restant, Eusebius Emisenus, Theodorus Heracleotes, et quem paulo post commemoras Joannes qui dudum in pontificali gradu Constantinopolitanam rexerat ecclesiam.

24. Porro, si quæras vel recolas quid hinc senerit noster Ambrosius, quid noster itidem Cyprianus (a); invenies fortasse nec nobis defuisse, quos in eo quod asserimus sequeremur. Quanquam, sicut paulo ante dixi, tantummodo Scripturis canonicis hanc ingonnam debeam servitutem, qua eas solas ita sequar, ut scriptores earum nihil in eis omnino errasse, nihil fallaciter posse non dubitem. Proinde, cum quæro tertium, ut tres etiam ego tribus opponam, possem quidem, ut arbitror, facile reperire, si multa legissem; verumtamen ipse mihi pro his omnibus, imo supra hos omnes apostolus Paulus occurrit. Ad ipsum confugio: ad ipsum ab omnibus, qui aliud sentiunt, litterarum ejus tractatoribus provoco; ipsum interrogans interpello et requiro in eo quod scripsit ad Galatas, vidisse se Petrum non recte ingredientem ad veritatem Evangelii, eique in faciem propterea restitisse, quod illa simulatione Gentes Judaizare cogebat, utrum verum scripserit, an forte nescio qua dispensativa falsitate mentitus sit. Et audio eum paulo

(a) Ambros. Commentar. in Epist. ad Galatas; Cyprian. in epist. 71 ad Quintum.

superius in ejusdem narrationis exordio religiosa voce mihi clamantem : *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quæ non mentior* (Gal. 1, 20).

25. Dent veniam quilibet aliud opinantes ; ego magis credo tanto apostolo in suis, et pro suis Litteris juranti, quam eniquam doctissimo de alienis litteris disputanti. Nec dici timeo, me sic Paulum defendere, quod non simularit errorem Judæorum, sed vere fuerit in errore. Quoniam neque simlabat errorem, qui libertate apostolica, sicut illi tempori congruebat, vetera illa sacramenta, ubi opus erat, agendo commendabat ea, non satanæ versutia decipiendis hominibus, sed Dei providentia prænuntiandis rebus futuris prophetice constituta : nec vere fuerat in errore Judæorum, qui non solum noverat, sed etiam instanter et acriter prædicabat eos errare, qui putabant Gentibus imponenda, vel justificationi quorumcumque fidelium necessaria.

26. Quod autem dixi cum factum Judæis tanquam Judæum et tanquam gentilem Gentilibus, non mentientis astu, sed compatiens affectu : quemadmodum dixerim parum mihi visus es attendisse ; imo ego fortasse non satis hoc explanare potuerim. Neque enim hoc ideo dixi, quod misericorditer illa simulaverit ; sed quia sic non ea simulavit quæ faciebat similia Judæis, quemadmodum nec illa quæ faciebat similia Gentibus, quæ tu quoque commemorasti ; atque in eo me, quod non ingrate fateor, adjuvisti. Cum enim abs te quæsissem in epistola mea, quomodo putetur ideo factus Judæis tanquam Judæus, quia fallaciter suscepit sacramenta Judæorum, cum et Gentibus tanquam gentilis factus sit, nec tamen suscepit fallaciter sacrificia Gentium ; tu respondisti, in eo factum Gentibus tanquam gentilem, quod præputium receperit, quod indifferenter permiserit vesci cibis quos damnant Judæi : ubi ego quæro utrum et hoc simulate fecerit : quod si absurdissimum atque falsissimum est ; sic ergo et illa in quibus Judæorum consuetudini congruebat libertate prudenti, non necessitate servilli, aut quod est indignius, dispensatione fallaci potius quam fideli.

27. Fidelibus enim, et his qui cognoverunt veritatem, sicut ipse testatur, nisi forte et hic fallit, *omnis creatura Dei bona est, et nihil abjiciendum quod cum gratiarum actione accipitur* (I Tim. iv, 4). Ergo et ipsi Paulo non solum viro<sup>1</sup>, verum etiam dispensatori maxime fideli, non solum cognitori, verum etiam doctori veritatis, omnis utique in cibis creatura Dei non simulate, sed vere bona erat. Cur igitur nihil similitate suscipiendo sacrorum ceremoniarumque Gentilium, sed de cibis et præputio verum sentiendo ac docendo, tamen tanquam gentilis factus est Gentibus, et non potuit fieri tanquam Judæus Judæis, nisi fallaciter suscipiendo sacramenta Judæorum ? Cur oleastro inserto servavit dispensationis veracem fidem ; et naturalibus ramis non extra, sed in arbore constitutis, nescio quod dispensationis simulationis velamen obtendit ? Cur factus tanquam gentilis Gentibus, quod

similit docet, quod ait<sup>1</sup> sentit ; factus autem tanquam Judæus Judæis, aliud in pectore claudit, aliud promittit in verbis, in factis, in scriptis ? Sed absit hoc sapere. Utrisque enim debebat charitatem de corde puro et conscientia bona, et fide non ficta (Id. 1, 5). Ac per hoc omnibus omnia factus est, ut omnes lucrificeret (I Cor. ix, 19-22), non mentientis astu, sed compatiens affectu ; id est, non omnia mala hominum fallaciter agendo, sed aliorum omnium malis omnibus, tanquam si sua essent, misericordis medicinæ diligentiam procurando.

28. Cum itaque illa Testamenti Veteris sacramenta etiam sibi agenda minime recusabat, non misericorditer fallabat, sed omnino non fallens, atque hoc modo a Domino Deo illa usque ad certi temporis dispensationem jussa esse commendans, a sacrilegis sacris Gentium distinguebat. Tunc autem, non mentientis astu, sed compatiens affectu, Judæis tanquam Judæus fiebat, quando eos ab illo errore, quo vel in Christum credere notebant, vel per vetera sacerdotia<sup>2</sup> sua ceremoniarumque observationes, se a peccatis posse mundari, fierique salvos existimabant, sic liberare cupiebat, tanquam ipse illo errore teneretur ; diligens utique proximum tanquam seipsum, et hæc aliis faciens, quæ sibi ab aliis fieri vellet, si hoc illi opus esset : quod cum Dominus morisset, adjunxit, *Hæc est enim Lex et Prophetæ* (Math. xxii, 40).

29. Hunc compatiens affectum, in eadem Epistola ad Galatas præcipit, dicens : *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto ; vos qui spiritualis estis, instruite hujusmodi in spiritu lenitatis, intendens teipsum, ne et tu tenteris* (Gal. vi, 1). Vide si non dixit : Fiere<sup>3</sup> tanquam ille, ut illum lucrificas. Non utique ut ipsum dilectum fallaciter ageret, aut se id habere simularet ; sed ut in alterius delicto, quod etiam sibi accidere posset, attenderet, atque ita alteri, tanquam sibi ab altero vellet, misericorditer subveniret : hoc est non mentientis astu, sed compatiens affectu. Sic Judæo, sic gentili, sic cuilibet homini Paulus in errore vel peccato aliquo constituto, non simulando quod non erat, sed compatiendo, quia esse potuisset, tanquam qui se hominem cogitaret, omnibus omnia factus est, ut omnes lucrificeret.

CAPUT IV. — 30. Teipsum, si placet, obsecro te, paulisper intueri ; teipsum, inquam, erga memetipsum, et recole, vel, si habes conscripta, relege verba tua in illa Epistola quam mihi per fratrem nostrum jam collegam meum Cyprianum, brevioris misisti, quam veraci, quam germano, quam pleno charitatis affectu, cum quædam me in te commississe expostulasses graviter, subjunxisti : *In hoc læditur amicitia, in hoc necessitudinis jura violantur, ne videamur certare pueriliter, et fautoribus invicem, vel detractoribus nostris tribuere materiam contendendi*. Hæc abs te verba non solum ex animo dicta sentio, verum etiam benigno animo ad

<sup>1</sup> in quatuordecim Mss., agit.

<sup>2</sup> Mss. duo, sacrificia.

<sup>3</sup> Edd., Fieri. Unus e Vat. Mss., Fias. Alii plures, Fiere ; quod modo imperativo sic usurpat Augustinus in aliis locis apud Mss.

<sup>4</sup> Lov., vero. At alii Edd. et Mss. sexdecim, vero.

consulendum mihi. Denique addis, quod etiamsi non adderes, appareret, et dicens: *Hæc scribo, quia pure et christiane diligere te cupio, nec quidquam in mea mente retinere, quod distet a labiis.* O vir sancte, mihi que, ut Deus videt animam meam, veraci, corde dilecte, hoc ipsum quod posuisti in litteris tuis, quod te mihi exhibuisse non dubito, hoc ipsum omnino apostolum Paulum credo exhibuisse in Litteris suis, non unicuique homini, sed Judæis, et Græcis, et omnibus Gentibus filiis suis, quos in Evangelio genuerat, et quos pariendos parturiebat; et deinde posterorum tot millibus fidelium Christianorum, propter quos illa memoræ mandabatur Epistola, ut nihil in sua mente retineret quod distaret a labiis.

31. Certe factus es etiam tu, tanquam ego, non mentientis astu, sed compatientis affectu, cum cogitares tam me non relinquendum in ea culpa, in quam me prolapsus existimasti, quam nec te velles, si eo modo prolapsus esses. Unde agens gratias benevolæ menti erga me tuæ, simul posco, ut etiam mihi non succenseas, quod cum in opusculis tuis aliqua me moverent, motum meum intimavi tibi: hoc erga me ab omnibus servari volens, quod erga te ipse servavi, ut quidquid improbandum putant in scriptis meis, nec laudent<sup>1</sup> subdolo pectore, nec ita reprehendant apud alios, ut taceant apud me; hinc potius existimans lædi amicitiam et necessitudinis jura violari. Nescio enim, utrum christianæ amicitiae putandæ sint, in quibus magis valet vulgare proverbium, *Obsequium amicos, veritas odium parit* (Terentius in *Andr.* act. 4, scena 1), quam ecclesiasticum, *Fideliora sunt vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici* (Prov. xxvii, 6).

32. Proinde charissimos nostros, qui nostris laboribus sincerissime favent, hoc potius quanta possumus instantia doceamus, quo sciant fieri posse ut inter charissimos aliquid alterutro sermone contradicatur, nec tamen charitas ipsa minuat, nec veritas odium pariat, quæ debetur amicitiae; sive illud verum sit quod contradicatur, sive corde veraci qualicumque sit dicitur, non retinendo in mente quod distet a labiis. Credant itaque fratres nostri, familiares tui, quibus testimonium perhibes, quod sint vasa Christi, me invito factum, nec mediocrem de hac re dolorem inesse cordi meo, quod litteræ meæ prius in multorum manus venerunt, quam ad te, ad quem scriptæ sunt, pervenire potuerunt. Quo autem modo id acciderit, et longum est narrare, et, nisi fallor, superfluum: cum sufficiat si quid mihi in hoc creditur, non eo factum animo quo putatur; nec omnino meæ fuisse voluntatis aut dispositionis, aut consensionis, aut saltem cogitationis, ut fieret. Hoc si non credunt, quod teste Deo loquor, quod amplius faciam non habeo. Ego tamen absit ut eos credam hæc tuæ Sanctitati malevola mente suggerere ad excitandas inter nos inimicitias; quas misericordia Domini Dei nostri avertat a nobis; sed, sine

ullo nocendi animo, facile de homine humana vitia suspicari. Hoc enim me de illis æquum est credere, si vasa sunt Christi, non in contumeliam, sed in honorem facta, et disposita in domo magna a Deo, in opus bonum (II Tim. ii, 20, 21). Quod si post hæc attestationem meam, si in notitiam eorum venerit, facere voluerint; quam non recte faciant, et tu vides.

33. Quod sane scripseram, nullum me librum adversus te Roman misisse, ideo scripseram, quia et libri nomen ab illa epistola discernebam, unde omnino nescio quid aliud te audis existimaveram; et Romam nec ipsam epistolam, sed tibi miseram; et adversus te non esse arbitrabar, quod sinceritate amicitiae sive ad admonendum, sive ad te vel me abs te corrigendum fecisse me noveram. Exceptis autem familiaribus tuis, te ipsum obsecro per gratiam qua redempti sumus, ut quæcumque tua bona, quæ tibi bonitate Domini concessa sunt, in litteris meis posui, non me existimes insidioso blandiloquio posuisse. Si quid autem in te peccavi, dimittas mihi. Nec illud quod de nescio cuius poetæ factum ineptius fortasse quam litteratus a me commemoratum est, amplius quam dixi, ad te trahas: cum continuo subjecerim non hoc ideo me dixisse, ut oculos cordis reciperes, quos absit unquam ut amiseris; sed ut adverteres quos sanos ac vigilas haberes. Propter solam ergo *κατασπίλων*, si aliquid scripserimus quod scripto posteriore destruere debeamus (a), imitandum, non propter Stesichori cæcitatem, quam cordi tuo nec tribui, nec timui, attingendum illud existimavi; atque identidem rogo, et me fidenter corrigas, ubi mihi hoc opus esse perspexeris. Quanquam enim secundum honorum vocabula quæ jam Ecclesie usus obtinuit, episcopatus presbyterio major sit: tamen in multis rebus Augustinus Hieronymo minor est; licet etiam a minore quolibet non sit refugienda, vel dedignanda correctio.

CAPUT V. — 34. De interpretatione tua jam mihi persuasisti, qua utilitate Scripturas volueris transferre de Hebræis, ut scilicet ea, quæ a Judæis prætermittenda, vel corrupta sunt, proferes in medium. Sed insinuare digneris peto, a quibus Judæis, utrum ab eis ipsis qui ante adventum Domini interpretati sunt; et si ita est, quibus vel quonam eorum: an ab istis posterius, qui propterea putari possunt aliqua de codicibus græcis vel subtraxisse, vel in eis corrupisse, ne illis testimoniis de christiana fide convincerentur. Illi autem anteriores cur hoc facere voluerint, non invenio. Deinde nobis mittas, obsecro, interpretationem tuam de Septuaginta, quam te edidisse nesciebam. Librum quoque tuum, cujus mentionem fecisti, de Optimo genere interpretandi, cupio legere, et adhuc nosse quomodo coæquanda sit in interprete peritia linguarum, conjecturis eorum qui Scripturas edisserendo pertractant; quos necesse est, etiamsi recte atque

<sup>1</sup> *Mss. quatuordecim, nec claudant subdolo pectore. Fortean voluit alludere ad ea Hieronymi verba, nec quidquam in mea mente retinere, etc.*

(a) Denique Hieronymus accessisse videtur ad Augustini sententiam in lib. 4 adversus Pelagianos, c. 8, ubi inter episcopos irreprehensibilem aut nullum aut rarum esse dicit; quippe cum vel ipse Petrus juxta apostolum Paulum reprehensibilis fuerit. « Quis indignabitur, inquit, id sibi denegari, quod princeps Apostolorum non habuit? »

unius fidei fuerint, varias parere in multorum locorum obscuritate sententias : quamvis nequaquam ipsa varietas ab ejusdem fidei unitate discordet ; sicut etiam unus tractor , secundum eandem fidem aliter atque aliter eundem locum potest exponere, quia hoc ejus obscuritas patitur.

35. Ideo autem desidero interpretationem tuam de Septuaginta, ut et tanta latinorum interpretum, qui qualescumque hoc ausi sunt, quantum possumus imperitia careamus : et hi qui me invidere putant utilibus laboribus tuis, tandem aliquando, si fieri potest, intelligant, propterea me nolle tuam ex hebræo interpretationem in ecclesiis legi, ne contra Septuaginta auctoritatem, tanquam novum aliquid proferentes, magno scandalo perturbemus plebes Christi, quarum aures et corda illam interpretationem audire consueverunt, quæ etiam ab Apostolis approbata est. Unde et illud apud Jonam virgultum (*Jonæ* iv, 6), si in hebræo nec hedera est, nec cucurbita, sed nescio quid aliud, quod trunco suo nixum nullis sustentandum adminiculis erigatur ; mallet jam in omnibus latinis cucurbitam legi. Non enim frustra hoc puto Septuaginta posuisse, nisi quia et huic simile sciebant.

36. Satis me, imo fortasse plus quam satis, tribus epistolis tuis, respondisse arbitror (a) ; quarum duas per Cyprianum accepi, unam per Firmum. Rescribe quod visum fuerit ad nos vel alios instruendos. Dabo autem operam diligentiorum, quantum me adjuvat Dominus, ut litteræ quas ad te scribo, prius ad te perveniant quam ad quemquam, a quo latius dispergantur. Fateor enim, nec mihi hoc fieri velle de tuis ad me, quod de meis ad te factum justissime exposulas. Tamen placeat nobis invicem non tantum charitas, verum etiam libertas amicitiae, ne apud me taceas, vel ego apud te, quod in nostris litteris vicissim nos movet, eo scilicet animo qui oculis Dei in fraterna dilectione non displicet. Quod si inter nos fieri posse sine ipsius dilectionis perniciose offensione non putas ; non fiat. Illa enim charitas quam tecum habere velleam, profecto major est ; sed uelut hæc minor quam nulla est.

#### EPISTOLA LXXXIII (b).

*Augustinus Alypio significans aliam se de bonis, quæ fuerunt Honorati ex Thagastensi monacho presbyteri Thiavenis, iniisse sententiam, sibi que demum salus videri ut ea omnia hæreditario veluti jure cedant, non monasterio Thagastensi, sed Thiavensi Ecclesiæ.*

Domino beatissimo et venerabiliter charissimo ac considerantissimo fratri et coepiscopo ALYPIO, et qui tecum sunt fratribus, AUGUSTINUS, et qui mecum sunt fratres, in Domino salutem.

1. Tristitia Thiavenis Ecclesiæ cor meum con-

<sup>1</sup> Edd., *melior*. At Mss., *melius*.

<sup>2</sup> Lov., *Thiavenis*. Vetus codex Corb. præfert *Thiavenis*, quem scribendi modum magis proimus ; quia in indiculo fossidii apud Mss. exemplaria censentur quædam epistolæ *Thiavenis*, seu commutato v in b, *Thiavensibus* scriptæ.

\* Reperta scilicet in Mss. eb et duobus v. præter Edit. Lov.

(a) Fj ist. 72, 73 et 81.

(b) Alias 230 : quæ autem 85 erat, nunc 221. Scripta circa an. 403.

quiescere non permittit, donec eos tecum audiam in pristinum animum restitutos ; quod cito faciendum est. Si enim de homine uno tantum satagit Apostolus dicens, *Ne majore tristitia absorbeatur, qui ejusmodi est* ; ubi etiam ait, *Ut non possideamur a satana ; non enim ignoramus mentes ejus* (II Cor. ii, 7, 11) : quanto magis nos oportet vigilanter agere, ne hoc in toto grege plangamus, et maxime in eis qui nunc catholica paci accesserunt, et quos nullo modo relinquere possum. Sed quia temporis non sivit angustia, ut simul nobis inde diligenter deliberatam liceret eliquare sententiam ; quid mihi post digressum nostrum diu cogitanti placuerit, accipiat Sanctitas tua : et si tibi quoque placeat, jam litteræ quas ad eos communi nomine scripsi (a), sine dilatione mittantur.

2. Dixisti ut dimidium habeant, et alterum dimidium eis a me undecumque provideretur. Ego autem puto quia si totum eis auferretur, esset quod diceremur non de pecunia nos, sed de justitia tantopere laborasse. Cum vero dimidium eis concedimus, et eo modo cum eis quandoque componimus, satis apparebit nostram curam nihil aliud quam pecuniariam fuisse ; et vides quæ perniciæ consequatur. Et illis enim videbitur alienam rem dimidium tulisse ; et illi videbuntur nobis inhoneste et iniuste esse passos fuisse, ut adjuverentur de dimidio, quod totum pauperum fuerat. Nam quod dixisti, *Cavendum est, ne cum rem dubiam emendari volumus, majora vulnera faciamus*, tantumdem valebit, si eis dimidium concedatur. Propter ipsum quippe dimidium, illi quorum conversioni consulere volumus, ut hoc exemplo secum agatur, rerum suarum venditionem per moras illas excusatorias dilaturi sunt. Deinde mirum si de re dubia est totius plebis tam grande scandalum, cum episcopos suos, quos pro magno habent, sordida avaritia maculatos putant, dum maligna species non vitatur.

3. Nam cum quisque ad monasterium convertitur, si veraci corde convertitur, illud non cogitat, maxime admonitus quantum malum sit. Si autem fallax est, et sua querit, non quæ Jesu Christi (*Philipp.* ii, 21), non habet utique charitatem. Et quid ei prodest, si distribuerit omnia sua pauperibus, et tradiderit corpus suum ut ardeat (I Cor. xiii, 3) ? Huc accedit, quia illud, sicut jam collocuti sumus, deinceps vitari potest, et agi cum eo qui convertitur, si non potest admitti ad societatem fratrum, antequam se omnibus illis impedimentis exuerit, et ex otio tendatur cum ejus res jam esse destiterit. Hæc autem mors infirmorum, et tantum impedimentum salutis eorum, pro quibus tantopere laboramus ut eos catholice paci lucremur, aliter vitari non potest, nisi ut apertissime intelligant, nullo modo nos de pecunia satagere in talibus causis. Quod nullo modo intellecturi sunt, nisi illam rem quam semper presbyteri esse putaverunt, eorum usibus relinquamus ; quia etsi ejus non erat, hoc ab initio scire debebant.

<sup>1</sup> Ita Mss. At Lov. habet, *qui jam catholice*, etc.

<sup>2</sup> Apud Lov. ou. tititur, *consulere* ; quod ex Mss. restitutum.

(c) Hæc litteræ non exstant.

. Videtur itaque mihi hæc regula esse in rebus hujuscemodi retinenda, ut quicquid eo jure quo talia possidentur, ejus fuerit qui alicubi clericus ordinatur, ad eam pertineat Ecclesiam in qua ordinatur. Usque adeo autem eodem jure presbyteri Honorati est illud unde agitur, ut non solum alibi ordinatus, sed adhuc in Thagastensi monasterio constitutus, si re sua non vendita, nec per manifestam donationem in quempiam translata moreretur, non nisi hæredes ejus in eam succederent, sicut frater Æmilianus in illos triginta solidos fratri Privato successit. Hæc ergo ante præcavenda sunt: si autem præcauta non fuerint, ea jura eis servare oportet, quæ talibus habendis vel non habendis secundum civilem societatem sunt instituta; ut ab omni non solum re, sed etiam specie maligna, quantum possumus, nos absteineamus, et bonam famam custodiamus, dispensationi nostræ multum necessariam. Quam vero species maligna sit, advertat sancta prudentia tua. Excepta illorum tristitia quam experti sumus, ne quid forte ipse falleret, sicut fieri solet, dum in sententiam meam proclivior erro, narravi causam fratri et collegæ nostro Samsucio (a), nondum dicens quod mihi modo videtur, sed illud potius adjungens quod utrique nostrum visum sit, cum illis resisteremus: vehementer exhorruit, et nobis hoc visum esse miratus est; nulla re alia permotus, nisi ipsa specie fœda non nostra, sed cujuslibet vita, ac moribus indignissima.

5. Proinde obsecro te ut epistolam quam eis communi nomine scripsi, subscriptam non differas mittere. Et si forte illic illud justum apertissime pervides, non cogantur infirmi modo discere quod ego nondum intelligo, ut hoc circa eos in hac causa servetur quod Dominus ait: *Multa habeo vobis dicere, sed non potestis illa portare modo* (Joan. xvi, 12). Tali quippe infirmitati parcens, etiam illud de tributo solvendo, ait, *Ergo liberi sunt filii; sed ne scandalizemus eos*, et cætera, quando Petrum misit, ut didrachmas quæ tunc exigebantur solverent (Math. xvii, 26). Noverat enim aliud jus, quo nihil tale debebat; sed eo jure tributum ei ille solvebat, quo jure diximus hæredem presbyteri Honorati successurum fuisse, si antequam rem suam vel donaret, vel venderet, moreretur. Quanquam in ipso Ecclesie jure Paulus apostolus parcat infirmis, et debitum stipendium non exigit, certus conscientia quod rectissime exigeret; sed nihil aliud quam suspicionem devitans, bonum Christi odorem turbantem, at ab illa maligna specie sese abstinens, in eis regionibus, ubi hoc noverat oportere (1 Cor. ix, 1-23), et forte antequam tristitiam hominum fuisset expertus. Sed nos tardiores, vel experti corrigamus, quod prævidere debuimus.

6. Postremo quia omnia timeo, et memini in digressu nostro quid proposueris, quod me fratres Thagastenses teneant debitorem in dimidio illius pretii; si hoc justum esse liquido perspicias, ea duntaxat conditione non abnuo, ut cum habuero reddam, id est, cum aliquid tantum obtulerit Hipponensi monasterio,

(a) Episcopo Turrensi.

ubi hoc sine angustia fieri possit: ut tanta ibi summa detracta, non minus quam æqualis pro numero cohabitantium pars ad nostros perveniat.

#### EPISTOLA LXXXIV \* (a).

Novato episcopo Augustinus, excusans quod ad ipsum non mittat germanum ipsius Lucillum diaconum, quo latinæ linguæ perito carere non possent Ecclesie diocesis Hipponensis.

Domino beatissimo et venerabili ac desiderabili fratri et consacerdoti NOVATO (b), et qui tecum sunt fratribus, AUGUSTINUS, et qui necum sunt fratres, in Domino salutem.

1. Et ego sentio quam<sup>1</sup> durus videar, et meipsum vix fero, quod filium meum diaconum Lucillum germanum tuum Sanctitati tuæ non mitto atque permitto. Sed cum ipse quoque aliquos, ex tuis nutrimentis valde charissimos atque dulcissimos, necessitatibus Ecclesiarum longe positarum abs te, concedere cœperis; tunc senties quibus desideriorum stimulis fodiatur, quod quidam mihi maxima et dulcissima familiaritate conjuncti, non sunt etiam corporaliter mecum. Nam ut longe mittam cogitationem<sup>2</sup> tuam; quantumlibet valeat germanitas tui sanguinis, non vincit amicitia vinculum, quo nobis invicem ego et frater Severus inhæremus: et tamen nostri quam raro cum mihi videre contingat. Atque hoc fecit non utique voluntas vel mea vel illius; sed dum matris Ecclesie necessitates, propter futurum sæculum, quo nobiscum inseparabiliter convivemus, nostri temporis necessitatibus anteponimus. Quanto ergo æquius te tolerare oportet, pro utilitate ipsius matris Ecclesie ejus fratris absentiam, cum quo non tamdiu cibum dominicum ruminas, quandiu ego cum dulcissimo concive meo Severo, qui necum tamen nunc vix, et interdum per exiguas chartulas loquitur, et eas quidem plures aliarum curarum et negotiorum refertas, quam portantes aliquid nostrorum in Christi suavitate pratorum?

2. Hic forsitan dicas: Quid enim? et apud nos germanus meus Ecclesie non erit utilis, aut propter aliud eum mecum habere desidero? Plane si tantum tibi quantum hic mihi, ejus presentia lucrândis vel regendis ovibus Domini utilis videretur, non dico duritiam sed iniquitatem meam nemo non jure culparet. Sed cum latina lingua (c), cujus inopia in nostris regionibus evangelica dispensatio multum laborat, illic autem ejusdem linguæ usus omnino sit; itane censes nos saluti plebium Domini oportere consulere, ut hanc fa-

<sup>1</sup> sic ex tribus Mss. [quamquam].

<sup>2</sup> Forte leg., cognationem.

\* LXXXIV et LXXXV Recognitæ sunt ad eb. vc. duos v. et ad Lov.

(a) Atlas 242: quæ autem 84 erat, nunc 10. scripta forte circa hoc tempus, seu ante an. 411.

(b) Collationi Carthaginiensi interfuit Novatus Siffensis episcopus, fortean idem i; se cui hæc epistola scripta est.

(c) Forte legendum: « Sed cum calleat latinam linguam. » Porro in illis temporibus erat perquam familiaris apud Africanam usus latini sermonis, quem « inter blandimenta etiam « nutricum » discere cepit Augustinus, ex lib. 1 Con. ess., c. 14, n. 23. Hinc est quod paucum proverbium allaturus in Serm. 167 de verbis Apost., cap. 3, n. 4: « Latine volis « dicam, inquit, quia bunc non omnes nostis. »

cultatem illuc mittamus, et hinc auferamus, ubi eam magne cordis aestu requirimus? Da itaque veniam, quod non solum contra tuum desiderium, sed etiam contra sensum meum facio, quod me facere, sarcinæ nostræ cura constringit. Dabit tibi Dominus, in quo posuisti cor tuum, ut tales sint labores tui, ut pro isto beneficio remunereris; sic enim regionem nostrarum ardentissimæ siti, diaconum Lucillum tu potius concessisti. Neque enim parum præstabis, cum de hac re nulla petitione me ulterius œcerabis; ne nihil aliud quam durior appaream, venerabili mihi et sanctæ Benevolentiae tuæ.

EPISTOLA LXXXV (a).

*Augustinus Paulum quemdam episcopum objurgat, qui Ecclesiam levitate sua graviter offendebat, ut ad frangendam et episcopo dignam vitam redeat.*

Domino sinceriter dilectissimo et votis omnibus beatificando fratri et consacerdoti PAULO (b), Acaesariensis, in Domino salutem.

1. Tam inexcusabilem me non vocares, nisi etiam mendacem putares. Quid enim aliud de animo meo credis, quando mihi talia scribis, nisi me tenere adversus te nexum discordiæ et odium detestandum: quasi in re manifesta non caveam, ne alius prædicans, ipse reprobis inveniar (I Cor. ix, 27); aut ita velim ejicere stipulam de oculo tuo, ut in meo trabem nutriam (Matth. vii, 4)? Non est quod putas. Ecce iterum dico et testor Deum, quia si tu tibi ea velles, quæ tibi ego volo, jam olim securus in Christo viveres, et in nominis ejus gloria totam ejus Ecclesiam laudificares. Ecce jam scripsi non tantum te esse fratrem meum, sed etiam collegam meum. Neque enim scripi potest, ut non sit collega meus quilibet episcopus Ecclesiæ catholicæ, qualiscumque sit, nullo ecclesiastico judicio damnatus. Sed ut tibi non communicem, nulla causa est, nisi quia tibi adulari non possum. Tibi enim maxime debeo, quia in Christo Jesu per Evangelium ego te genui, salubrem mordacitatem charitatis veraciter objurgando. Nec ita gaudeo multos in Ecclesiam catholicam adjuvante Domino per te esse collectos, ut non debeam plangere plures inde dispergi. Sic enim vulnerasti Ecclesiam Hipponeensem, ut nisi te Dominus omnibus curis et sarcinis secularibus expeditum, ad xeram episcopalem vitam victumque revocaverit, tale vulnus sanari non possit.

2. Cum autem tu magis magisque implicare te non cesses, ut etiam rebus quibus renuntiasti, te post renuntiationem inserueris, quod nec apud humanas ipsas leges ullo modo defendi potest; et in ea professione vivere dicaris, cui frugalitas Ecclesiæ tuæ sufficere non possit: ut quid queris communionem meam, cum audire nunquam volueris admonitionem meam? An ut quidquid facis mihi impudent homines, quorum querelas sustinere non possum? Frustra autem su-

(a) Alias 216: quæ autem 85 erat, continetur epist. 120. Scripta forte circa an. 405.

(b) Cataquensem Ecclesiam administrabat Paulus; quippe is est, ut opinamur, qui in epist. 96, n. 2, dicitur præcessor Bonifacii, Cataquensis, juxta epist. 97, n. 3, episcopi.

episcaris eos esse obtretractores tuos, qui tibi semper et in vita priore adversari sunt. Non est ita; nec mirum quod multa te latent. Sed etiam si hoc verum esset, nihil in tuis moribus invenire debuerunt, quod recte reprehenderent, et unde Ecclesiam blasphemarent. Ad hæc me putas fortasse ideo ista dicere, quia non accipi satisfactionem tuam. Imo propiterea dico, ne ipse non possim satis Deo facere de peccatis meis, si hæc tibi tacuero. Novi quia cor habes, sed et tardum securum est, quando in celo est; et acutum cor nihil est, quando in terra est. Non est episcopatus artificium transigendus vite fallacis. Docebit te quod dico Dominus Deus, qui tibi interclusit omnes vias, ad quas ille uti voluisti, ut dirigat te, et intelligas, in illam viam, propter quam ambulandam tibi tam sancta sarcina imposita est.

EPISTOLA LXXXVI (a)

*Augustinus Cæciliano præsidi, ut suo edicto Donatistas in regione Hipponensi et in vicinis locis coerceat.*

Domino eximio, et in Christi charitate vere meritoque honorabili ac suspiciendo filio CÆCILIANO, Augustinus episcopus, in Domino salutem.

Administrationis tuæ claritas et fama virtutum, pietatis quoque christianæ laudanda diligentia et fida sinceritas, quæ tibi divina munera eo donante gaudes tributa, a quo speras promittente potiora, excitaverunt me, ut hoc epistolari alloquio æstus causarum mearum cum Excellentia partiter tua. Quantum enim per aliam Africa terras te unitati catholicæ mirabili efficacia consuluisse gaudemus, tantum dolemus regionem Hipponensium-Regionem et ei vicinas partes confines Numidiæ, præsidiali edicti tui vigore nondum adjuvari meruisse, domine eximie, et in Christe charitate vere meritoque honorabilis ac suspiciendo fili. Quod ne meæ potius negligentiae deputetur, qui episcopalem sarcinam Hippono sustineo, tuæ Magnificentiae non ascendendum putavi. Quantum etiam in campo Hipponensi hæretica præsumat audacia, si ex fratribus et collegis meis, qui hæc tuæ Sublimitati narrare poterunt, vel ex presbytero quem cum litteris misi, fueris audire dignatus, adjuvante Domino Deo nostro, procul dubio providebis ut tumor sacrilegæ vanitatis terrendo sanetur potius quam ulciscendo resocetur.

EPISTOLA LXXXVII (b).

*Augustinus Emerito donatistæ, adhortans ut attendat et respondeat, qua justa causa schisma moverint.*

Desiderabili et dilecto fratri EMERITO (c), Augustinus.

1. Ego cum audio quemquam bono ingenio prædi-

<sup>1</sup> Mss. aliquot, *suscipiendo*: et in corpore epistolæ, *scripiende* fili. Hic ipse est, ut putant, Cæcilianus qui Prætorio præfectus postea fuit an. 409, cuique alteram Augustinus epistolam scripsit an. 413.

<sup>2</sup> Ita Mss. prope omnes. At Edd., *excellentiæ aperirem* tuæ.

<sup>3</sup> Ms. Tellerianus, *præ idialis*.

<sup>4</sup> Collata cum bl. ch. ff. gg. r. t. vc. tribus v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

<sup>5</sup> Recensimus hanc ad a. bg. bl. c. cc. ff. g. g. u. r. s. sb. t. vc. quatuor v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 60: quæ autem 86 erat, nunc 36. Scripta forte an. 405.

(b) Alias 464: quæ autem 87 erat, nunc 210. Scripta an. 405 aut post, sed ante an. 411.

(c) Emeritus civis Casariensis in Mauritania, illique Jo-

tam, doctrinisque liberalibus eruditam, quamquam non ibi sales animæ constituta sit, tamen in questione facillima, sentire aliud quam veritas postulat, quo magis mirer, eo magis exardeo nosse hominem, et cum eo colloqui: vel si id non possim, saltem litteris quæ longissime volant, attingere mentem ejus, atque ab eo vicissim attingi desidero. Sicut te ease audio talem virum, et ab Ecclesia catholica, quæ sicut sancto Spiritu præsumpta est, toto orbe diffunditur, discriptum doleo atque seclusum; quam ob causam nescio. Nam certum est magnæ parti Romani orbis, ne dicam etiam barbaris gentibus, quibus quoque debitorum se dicebat Apostolus (*Rom. 1, 14*), quorum christianæ fidei communio nostra conlexitur, ignotam esse partem Donati; nec eos omnino scire vel quando vel quibus causis exorta sit ista dissensio. Quos utique omnes Christianos ab eis criminibus quæ Afris objicitis, nisi innocentes esse fatearis, cogaris dicere, omnium malis factis obnoxios, cum apud vos perdit, ut mitius dixerim, latent, vos omnes esse pollutos. Non enim neminem de vestra communione pellitis; aut tunc primum pellitis, cum primum illud, unde pellendus est, fecerit. An non aliquanto tempore latentem, et postea proditum convictumque damnatis? Quæro igitur utrum vos contaminaverit eo tempore quo latebat? Respondebis: Nullo modo. Nullo ergo tempore contaminaret, etiamsi semper id lateret; nam et mortuorum nonnulla sæpe commissa produuntur, nec fraudi est Christianis, qui eis communicavere viventibus. Cur ergo vos tam temeraria atque sacrilega diremptione præcidistis a communione innumerabilium Ecclesiarum Orientalium, quas semper latuit, et adhuc latet quod in Africa gestum esse aut docetis aut fingitis?

2. Alia enim quæstio est, utrum illa vera dicatis, quæ quidem nos multo probabilioribus documentis falsa esse convincimus, et in vestris magis ea ipsa quæ objicitis, tunc probata declaramus. Sed hæc, ut dixi, alia quæstio est, tunc aggredienda et discutienda, cum opus fuerit. Illud nunc attendat vigilantia mentis tuæ, neminem contaminari posse ignotorum ignotis criminibus. Unde manifestum est a communione orbis, cui seu falsa seu vera crimina quæ Afris intenditis, prorsus ignota sunt et ignota semper fuerunt, sacrilego schismate vos esse separatos: quamquam et illud non est tacendum, etiam cognitos malos bonis non obesse in Ecclesia, si eos a communione prohibendi aut potestas desit, aut aliqua ratio conservandæ pacis impediât. Qui sunt enim, qui apud prophetam Ezechielem, et ante vastationem perditorum signari meruerunt, et cum illi vastarentur evadere illæsi (*Ezech. 11, 4-6*), nisi, ut ibi manifestissime ostenditur, qui mœrent et gemunt peccata et iniquitates populi Dei, quæ sunt in medio eorum? quis autem quod ignorat, gemit et mœret? Ex eadem ratione etiam Paulus Apostolus falsos fratres tolerat. Non enim de incognitis ait: *Omnes enim sua quærunt,*

*non quæ Jesu Christi* (*Philipp. 11, 21*); quos tamen secum fuisse manifestat. Ex quo autem genere sunt, qui vel thurificare idola, vel Codices divinos tradere, quam mori maluerunt, nisi ex eorum qui sua quærunt, non Jesu Christi?

3. Multa testimonia Scripturarum prætereo, ne longiorem quam necesse est epistolam faciam, et eruditissimi tuæ plura per teipsum consideranda permitto. Quod tamen satis est, videri obsecro: si tam multi iniqui in uno populo Dei, eos qui secum versabantur<sup>1</sup> non fecerunt tales, quales ipsi erant, si multitudo illa falsorum fratrum apostolum Paulum, in una cum eis Ecclesia constitutum, non fecit sua quærentem, non quæ Jesu Christi; manifestum est non hoc effici hominem, quod est malus quisquam, cum quo ad altare Christi accéditur, etiamsi non sit incognitus, si tantum non approbetur, et a bona conscientia displicendo separetur. Manifestum est igitur non esse aliud cum fure concurrere, nisi vel furari cum eo, vel fortuna ejus cordis placito accipere. Hoc nos dicimus, et quæstiones infinitas atque superfluas de factis hominum, quæ rationem nostram nihil impediunt, auferamus.

4. Sed et vos, nisi hoc sentiat, tales eritis omnes, qualis Optatus in vestra communione vobis non ignorantibus fuit: quod absit ab Emeriti moribus, aliorumque talium, quales apud vos esse non dubito longe a factis illius alienos. Neque enim vobis objicimus, nisi schismatis crimen, quam etiam hæresim malo perseverando fecistis. Quanti autem divino iudicio pendatur hoc facinus, lege quod te legisse non ambigo. Invenies Dathan et Abiron hiati terræ devoratos, cæterosque omnes, qui eis consenserant, igne de medio eorum existente<sup>2</sup> consumptos (*Num. xvi, 31-35*). Illud ergo scelus ad exemplum deviandi Dominus Deus præsentis supplicio denotavit, ut cum talibus patientissime parcat, quale ultimo iudicio reservet, ostenderet. Neque enim reprehendimus rationes vestras, si eo tempore quo vesana potentia furore jactabatur Optatus, cum ejus accusator esset totius Africa gemitus congemiscentibus vobis, si tamen talis es, qualem te prædicat fama, quod scit Deus me et credere et velle: non ergo reprehendimus si eo tempore, ne malos secum excommunicatus traheret, et communionem vestram schismatis furore præcideret, cum excommunicare noluit. Sed hoc ipsum est quod vos arguit in iudicio Dei, frater Emerite, quod cum videretis tam magnum malum esse, dividi partem Donati, ut Optatus potius in communione tolerandus existimaretur, quam illud admitteretur; permanetis in eo malo, quod in dividenda Ecclesia Christi a vestris majoribus perpetratum est.

5. Hic fortasse respondendi angustia tentabis defendere Optatum. Noli, frater, noli obsecro; non te decet, et si aliquem alium forte deceat, si tamen quidquam decet malos, Emeritum certe non decet defendere Optatum. Sed fortasse nec accusare ita sit sane.

<sup>1</sup> *Mss. octo, contestabantur.*

<sup>2</sup> *Mss. duo, exeunte.*

natarum episcopus fuit, unus eorum septem quos illi ad suam tuendam causam in collatione Carthaginensi delegarant; ex lib. 2 retract. c. 51.

Utere voce media, et dic: Unusquisque sarcinam suam portat (*Gal. vi, 5*). Tu quis es, qui iudicas servum alienum (*Rom. xiv, 4*)? Si ergo ad testimonium totius Africae, imo vero terrarum omnium quaeversum Gildonis fama ferrebat, simul enim et ille notus erat, non ausi estis unquam de Optato iudicare, ne temere de incognitis iudicaretis; nos tandem possumus aut debemus de iis qui ante nos vixerunt, ad vestrum tantummodo testimonium, temerariam de incognitis ferre sententiam, ut parum sit quod vos ignota criminamini, nisi et nos ignota iudicemus? Non enim Optatum, etiamsi forte falsa periclitatur invidia, sed te defendis, cum dicis: Ignoro qualis iste fuerit. Quanto magis ergo quales fuerint Afri, quos ignotiores arguis, Orientalis orbis ignorat? a quibus tamen Ecclesiis, quarum nomina habes in Libris et recitas, nefaria dissensione disjungeris. Si Thamugadensem episcopum vestrum famosissimum, et pessime difamatum, non dico Caesariensis, sed Sitifensis collega ejus ejusdemque temporis ignorabat, quomodo traditores Afros, quicumque illi fuerint, Ecclesia Corinthiorum, Ephesiorum, Colossensium, Philippensium, Thessalonicensium, Antiochenorum, Ponti, Galatiae, Cappadociae, caeterarumque orbis partium ab Apostolis in Christo aedificatarum, aut nosse potuit, aut damnari a vobis meruit, quia non potuit? et tamen eis non communicatis, et dicitis non esse Christianos, et eos rebaptizare conamini. Quid dicam? quid querar? aut quid exclamem? Si cum homine cordato loquor, indignationis hujus aculeos locum participo. Nam vides profecto quae dicerem, si vellem dicere.

6 An forte fecerunt inter se majores vestri concilium, et damnaverunt praeter se totum orbem christianum? Itane ad hoc perducta est rerum existimatio, ut concilium Maximianensium, qui de vestra praecisione praecisi sunt, quia vobis comparati paucissimi sunt, non valeat adversus vos; et vestrum concilium valeat adversus gentes haereditatem Christi, et possessionem ejus terminos terrae (*Psal. ii, 8*)? Miror si habet in corpore sanguinem, qui de hac re non erubescit. Rescribe ad ista, quaeso: a uonnullis enim, quibus non potui non credere, audivi te rescripturum, si tibi scriberem. Jam etiam pridem misi unam epistolam, quam utrum acceperis vel ei responderis, et forte ego tuam non acceperim, nescio. Nunc interim peto ad haec respondere ne graveris, quod tibi videtur. Sed noli te in alias tollere quaestiones; hinc enim caput est ordinatissimae inquisitionis, cur schisma factum sit.

7. Nam et terrenae potestates cum schismaticis persequuntur, ea regula se defendunt, qua dicit Apostolus: *Qui potestati resistit, Dei ordinationi resistit; qui autem resistit, ipsi sibi iudicium acquirunt. Principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa; Dei enim minister est tibi in bonum. Quod si malum feceris, time: non enim frustra gladium portat; Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male agit* (*Rom. xiii, 2-4*). Tota igitur quaestio est, utrum

nihil mali sit schisma, aut utrum schisma non feceritis, ut pro bono opere potestatibus resistatis, non pro malo, unde vobis acquiratis iudicium. Propterea providentissimè Dominus non ait: *Beati qui persecutionem patiuntur* tantum; sed addidit, *propter justitiam* (*Math. v, 10*). Si ergo justitia est quam operati estis in illa dissensione, in qua etiam permanetis, secundum ea quae supra dixi, nosse abs te cupio. Si autem iniquitas est orbem christianum damnare inauditum, vel quia non audivit quae vos audistis, vel quia non ei probatum est quod temere credidistis, aut sine certo documento accusastis, et ideo rebaptizare velle tot Ecclesias ipsius Domini, cum hic adhuc esset in carne, et Apostolorum ejus praedicatione ac labore fundatas: quia vobis licet, aut nescire Afros collegas vestros malos simul viventes, simul Sacramenta tractantes; aut etiam scire, sed tolerare, ne pars Donati dividatur; illis autem in orbe remotissimo constitutis, non licet nescire quod vos de Afris aut nostis, aut creditis, aut audistis, aut fugitis? Quae tanta est perversitas amplecti suam iniquitatem, et potestatum accusare severitatem?

8. At enim et malos Christianis non licet persequi. Esto, non liceat; sed nunquid hoc potestatibus ad hoc ipsum ordinatis fas est objicere? An Apostolum delebimus? aut non habent codices vestri quae paulo ante commemoravi? Sed vos, iniquis, talibus communicare non debetis. Quid ergo? Vos Flaviano quondam vicario, partis vestrae homini, quia legibus serviens, nocentes quos invenerat occidebat, non communicastis? Sed a vobis, inquit, Romani principes adversum nos provocantur. Imo a vobis adversum vos ipsos, qui Ecclesiam, cujus illic, sicut tantum ante praedictum est, jam membra sunt (de Christo enim dictum est, *Et adorabunt eum omnes reges terrae*, (*Psal. lxxi, 11*), et praecisione laniare ausi estis, et rebaptizare pertinaciter audetis. Nostri autem adversus illicitas et privatas vestrorum violentias, quas et vos ibi, qui talia non facitis, doletis et gemitis, a potestatibus ordinatis tuitionem petunt, non qua vos persequantur, sed qua se defendant; sicut apostolus Paulus adversus Judaeos conjurantes ut eum necarent (*Act. xxiii, 21*), antequam esset Romanum imperium christianum, egit ut sibi tutio etiam armorum daretur. Sed illi principes qualibet occasione cognoscentes vestri schismatis nefas, constituunt adversus vos pro sua sollicitudine ac potestate quod volunt. Non enim frustra gladium portant; Dei enim ministri sunt, viudices in iram in eos qui male agunt. Postremo etiam si aliqui nostrorum non christiana moderatione ista faciunt, displicet nobis; sed tamen non propter eos relinquimus catholicam Ecclesiam, si eam ante ultimum tempus ventilationis a palea purgare non possumus, quando et vos propter Optatum, cum eum pellere non audebatis, partem Donati non reliquistis.

9. At enim dicitis: Quare nos adjungi vobis vultis, si scelerati sumus? Quia vivitis adhuc, et corrigi potestis si velitis. Cum enim nobis jungimini, hoc est Ecclesia Dei, haereditati Christi, cujus possessio



sunt termini terræ, vos corrigimini ut in radice vivatis. De ramis enim fractis sic ait Apostolus: *Potens est enim Deus iterum inserere illos* (Rom. xi, 23). Vos ergo mutamini ex ea parte qua dissentiebatis; quamvis Sacramenta quæ habebatis, cum eadem sint in omnibus, sancta sint. Quapropter vos mutari volumus a perversitate, id est, ut denuo radicetur vestra præcisio. Nam Sacramenta quæ non mutastis, sicut habetis, approbantur a nobis; ne forte cum vestram pravitate corrigere volumus, illis mysteriis Christi, quæ in vestra pravitate depravata non sunt, sacrilegam faciamus injuriam. Neque enim et Satil depravaverat unctionem quam acceperat; cui unctioni tantum honorem rex David pius Dei servus exhibuit. Propterea ergo vos non rebaptizamus, quia radicem vobis reddere cupimus; formam tamen præcisi sarmenti, si non mutata est, approbamus: quæ tamen quamvis integra, nullo modo est, sine radice fructuosa. Alia quæstio est de persecutionibus, quas vos dicitis pati in tanta mansuetudine et lenitate nostrorum, cum vero illicitè ac privatim vestri faciant graviora; alia de Baptismate, quod non quærimus ubi sit, sed ubi prosit. Nam ubicumque est, ipsum est; sed non etiam ille qui hoc accipit, ubicumque est, ipse est. Itaque privatam hominum impietatem detestamur in schismate; baptismum vero Christi ubique veneramus: quia si desertores secum Imperatoris signa traducant, illis vel damnatione punitis, vel indulgentia correctis, salva signa recipiuntur, si salva manserunt. Et si quid de hac re diligentius quærendum est, alia est, ut dixi, quæstio. Hoc enim observandum est in his rebus, quod observat Ecclesia Dei.

10. Quæritur autem utrum vestra, an nostra sit Ecclesia Dei. Quapropter illud quærendum est a capite, cur schisma feceritis. Si non rescripseris, ego apud Deum, quantum credo, facilem causam habeo; quia viro, quem audivi, excepto schismate, bonum et liberaliter instructum, pacificantes litteras misi. Tu videris quid illi respondeas, cujus nunc laudanda patientia, in sine vero timenda sententia est. Si autem rescripseris ea cura, qua tibi scriptum vides, aderit misericordia Dei, ut aliquando error qui nos dirimit, et amore pacis et ratione veritatis intereat. Memento quod de Rogatensibus <sup>1</sup> non dixerim, qui vos Firmianos appellare dicuntur, sicut nos Macarianos appellatis. Neque de Rucateni <sup>2</sup> episcopo vestro, qui cum Firmo pactus perhibetur incolumitatem suorum, ut ei portæ aperirentur, et in vastationem darentur Catholicis, et alia innumerabilia. Desine ergo locis communibus exaggerare facta hominum, vel audita, vel cognita. Vides enim quæ de vestris taceam, ut de ori-

<sup>1</sup> Lov. *Rucatenisibus*. Sed melius Bad. Am. Er. et Mss. omnes, *Rogatensibus*, id est sectatoribus Rogati Cartennensis in Mauritania Casariensi, uti ex epist. 93 intelligitur, episcopi; qui olim cum a Donatistis defecisset, multa acerba ab ipsis passus est, juvante eorum partes Firmo Tyranno Gildonis fratre. Unde Augustinus in lib. 2 cont. lit. Petiliani, c. 83: « quis, ait, commemorare sufficiat, bello Firmiano quæ a vobis Rogatus Maurus pertulit? »

<sup>2</sup> Sic Lov. At Edd. antiquiores et Mss. quatuor habent, *Ruscocens*. Alii quatuor probæ notæ, *Rusciceni*. Alius, *Ruscicarseni*.

gine schismatis, ubi tota causa est, res agatur. Dominus Deus inspiret tibi cogitationem pacificam, desiderabilis et dilecte frater.

#### EPISTOLA LXXXVIII \* (a).

*Clerici Hipponenses catholici ad Januarium (b) episcopum donatistam, expostulantes de Circumcellionum sævitiis in Catholicos. Stilus est Augustini, quanquam communi clericorum nomine scripta est epistola.*

JANUARIUS Clerici catholici regionis Hipponensium-Regiorum.

1. Clerici et Circumcelliones vestri novi generis et inauditæ crudelitatis persecutione in nos sæviunt. Qui si malum pro malo redderent, etiam sic contra legem facerent Christi. Nunc vero, consideratis omnibus factis nostris et vestris, invenimur hoc pati quod scriptum est, *Retribuebant mihi mala pro bonis* (Psal. xxxiv, 12); et in alio psalmo: *Cum his qui odcrant pacem, eram pacificus; cum loquebar illis, debellabant me gratis* (Psal. cxix, 7). Nam cum sis in tam grandi constitutus ætate, arbitramur te optime nosse quod pars Donati, quæ primo apud Carthaginem pars Majorini dicebatur, ultro accusavit Cæcilianum, tunc episcopum Ecclesiæ Carthaginensis, apud imperatorem illum antiquum Constantinum. Sed ne forte aut oblitus hoc sit gravitas tua, aut te nosse dissimules, aut etiam, quod non putamus, forsitan nescias, exemplum relationis tunc Anulini proconsulis, quem pars Majorini tunc interpellavit, ut ea crimina quæ objiceret Cæciliano, ad memoratum imperatorem ab eodem proconsule mitterentur, his nostris litteris inserimus.

A. GGG. NNN (c). ANULINUS VC (d), proconsul Africae.

2. Scripta (e) caelestia Majestatis vestrae accepta atque adorata, Cæciliano et his qui sub eodem agunt, qui-

\* In hac emendanda opem attulerunt a. hg. hl. c. cc. ff. g. gv. n. r. vc. duo sb. duo t. quatuor v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 68: quæ autem 88 erat, nunc 156. Scripta post init. an. 406.

(b) Erat ille Casensis Nigrensensis in Numidia episcopus, ætate superior tunc temporis, et primas dictus partis Donati in Possidii indiculo, c. 3, qui in Bagaitano quidem concilio anni 394, nominatur quinto loco: at in Carthaginiensi collatione, ante Primianum h summus subscribitur.

(c) Hasce notas præferunt Mss. easque Cervasianus codex ad marginem interpretatur, *Augusto Constantino*. Cui interpretationi favet V. C. Henricus Valesius, hac eadem relatione edita cum hujusmodi inscriptione, *Constantino Maximo Augusto Anulino*, etc. At in Carthaginiensi collatione 3, n. 216 inscribitur, *Augustis nostris*; fortean exscriptoris errore. Quippe Constantino tertium consule, id est anno Christi 313, quo relatio illa scripta est, imperabant Augusti duo, Constantinus et Licinius; non tres, ut illis notis subintelligendum videretur.

(d) Editi, *nunc proconsul*. Sed melius Mss. et Valesius habent *vc*, id est juxta Gemeticensis codicis interpretationem, *Vir consularis*: juxta exemplum in Carthagin. collat., *Vir clarissimus*; quæ posterior interpretatio exscriptoris errori tribuenda. Enim vero proconsul scribens imperatori haudquaquam se virum clarissimum dixisset.

(e) Scripta hæc refert Eusebius in Ecclesiast. histor. lib. 10, c. 7, quibus videlicet imperator vult clericos « ab omnibus omnino publicis functionibus immunes conservari, ne errore aliquo, aut casu sacrilego, a cultu summæ divinitatis debito abstrahantur; sed ut potius absque ulla inquietudine propriæ legi deserviant. » Verba sunt Constantini, huic relationi illustrandæ necessario adducta.

que clerici appellantur, devotio mea apud Acta<sup>1</sup> paritatis meae insinuare curavit, eodemque hortata est ut, unitate consensu omnium facta, cum omni omnino munere indulgentia Majestatis vestrae liberati esse videntur, Catholica custodita, sanctitati legis debita reverentia ac<sup>2</sup> divinis rebus inserviant. Verum post paucos dies exaltiterunt quidam adunata secum populi multitudine, qui Cæciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in aluta signatum et libellum sine signo obtulerunt disationi meae, atque impendio postularunt, ut ad sacrum et venerabilem comitatum Numinis<sup>3</sup> vestri dirigerem, quae manente Cæciliano in statu suo, subjectis eorundem actis, quo cuncta Majestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit. Transmisi libellos duos, unum in aluta superscriptum<sup>4</sup> ita: « Libellus Ecclesiae catholicae, criminum Cæciliani, traditus a parte Majorini; » item alium sine sigillo coherentem eidem alutae. Datum die decimo septimo calend. maias, Carthagine, Domino nostro Constantino Augusto tertium Cos.

5. Post hanc relationem ad se missam jussit Imperator venire partes ad episcopale iudicium in urbe Roma faciendum; ubi quemadmodum causa dicta atque finita sit, et Cæcilianus innocens iudicatus sit, indicant Gesta ecclesiastica. Jam utique post pacificum moderatum iudicium episcopalis, omnis contentiosus et animositatis pertinacia debebat exstingui. Sed rursus majores vestri ad Imperatorem redierunt, et non recte iudicatum, neque omnem causam auditam esse conquesti sunt. Unde ille alterum episcopale iudicium dedit habendum in Arelatensi Galliae civitate, ubi multi vestri, vana et diabolica dissensione damnata, cum Cæciliano in concordiam redierunt; alii vero pertinacissimi et litigiosissimi ad eundem imperatorem appellaverunt. Postea et ipse coactus episcopalem causam inter partes cognitam terminavit, et primus contra vestram partem legem constituit, ut loca congregationum vestrarum sibi vindicarentur: quarum omnium rerum documenta si vellemus inserere, nimium longas litteras faceremus. Illud tamen nullo modo prætermittendum est, quomodo Felicis Aptungensis, quom fontem omnium malorum in concilio Carthaginensi, ab Secundo Tigitano primate, patres vestri fuisse dixerunt, urgentibus apud Imperatorem vestris, publico iudicio causa discussa atque finita sit. Nam memoratus Imperator in hac ipsa causa vestros apud se accusatores et assiduos interpellato-

<sup>1</sup> Edd. omittunt, *mea apud acta*, quae verba huc revocavimus ex Mss.

<sup>2</sup> Edd. habent sic: *indulgentiae majestatis vestrae liberati esse videntur catholici, custodita sanctitate legis debita reverentia divinis*, etc. Præterimus alteram lectionem in quindecim Mss. repertam.

<sup>3</sup> Edd., *numinis vestri*. Sed melius Mss. quiaque, necnon Valesius et exemplum collat. Carth., *numinis vestri*.

<sup>4</sup> Bad. Am. Er. et Lov.: *Transmissi libelli duo, unus in aluta superscriptus*, etc., quem locum: ad Mss. fidem, partim etiam ad exemplum collat. Carthag. correximus. Porro alterum libellum, qui sigillo caruisse dicitur, Valesius alique putant esse libellum supplicem, quem episcopi partis Majorini ad Constantinum miserunt, petentes ut ex Gallia sibi iudices daret, qui inter ipsos ac Cæcilianum ejusque collegas iudicaret: cujus libelli exemplum refert Optatus in lib. 1, ejusque mentionem facit Augustinus in Epist. 43, n. 13, et 76, n. 2.

res litteris suis fuisse testatur, quarum exemplum infra scripsimus.

Imperatores Cæsares, FLAVIUS CONSTANTINUS MAXIMUS, et VALERIUS LICINIUS, ad PROBIANUM, proconsulem Africæ.

4. Aelianus prædecessor tuus, merito, dum vir perfectissimus, Verus, vicarius præfectorum, tunc per Africam nostram<sup>1</sup> incommoda valetudine teneretur, ejusdem partibus functus, inter cætera etiam id negotium vel invidiam, quæ de Cæciliano episcopo Ecclesiae catholicae videtur esse commota, ad examen suum atque iustionem credidit esse revocandam. Etenim cum jam Superium centurionem, et Cæcilianum magistratum Aptungianorum, et Saturninum excuratorem (a), et Calibium juniorem, ejusdem civitatis curatorem, atque Solonem servum publicum superscriptis civitatis, præsentem esse fecisset, audientiam præbuit competentem: adeo ut, cum Cæciliano fuisset objectum quod a Felice eidem episcopatus videretur esse delatus, cui divinarum Scripturarum præditio atque exusio videretur objecta, innocentem de eo Felicem fuisse constiterit. Denique cum Maximus Ingentium decurionem Ziquentium civitatis, epistolam Cæciliani exduumvii<sup>2</sup> fuisse contendere, eundem ipsum Ingentium suspensum Actis quæ suberant, pervidimus, et ideo minime tortum, quod se decurionem Ziquentium civitatis asseveraverit. Unde volumus ut eundem ipsum Ingentium (b) sub idonea prosecutione ad comitatum meum Constantini Augusti mittas, ut illis qui in præsentiarum agunt, atque diurnis<sup>3</sup> diebus interpellare non desinant, audientibus et coram assistentibus apparere et intimari possit, frustra eos Cæciliano episcopo invidiam comparare, atque adversus eum violenter insurgere voluisse. Ita enim fiet ut omnis, sicut oportet, ejusmodi contentiosus, populus sine

<sup>1</sup> Edd., *vestram*. Mss. decem, *nostram*.

<sup>2</sup> Edd., *ex divino jure*. Mss. plerique, *ex duumviriis*. Sed legendum haud dubie non verbo, *exduumviriis*: agitur nempe de Alfi Cæciliani epistola ab ipso post duumviratum scripta, ut patet ex Gestis purgationis Felicis.

<sup>3</sup> Lov., *diurnis*. Alii Codd. constant, *diurnis*. [*diurnis*].

(a) Hic ille est Calidius seu Claudius saturianus, ut legitur apud Optatum in lib. 1, qui curator civitatis Aptungensis fuerat tempore persecutionis tradendorum Codicum, ille est Diocletiano VIII et Maximiano VII Coss. anno Christi 303; isque idcirco in iudicium inductus est, ut ex ejus fide et ex Gestis municipalibus apud ipsum olim confectis investigaretur utrum Felix episcopus Cæciliani ordinator prodidisset sacros Codices. Fandem ob causam vocati sunt superius centurio, quia nimirum militibus et centurione utebantur magistratus cum Scripturas a Christianis vi extorquerent, et Alfius Cæcilianus, quod ejusdem persecutionis tempore magistratum seu duumviratum municipii Aptungensis gessisset, quodque examinanda esset ipsius ad Felicem epistolam. Calibus vero junior qui apud Optatum Calidius Gratianus appellatur, quia curator erat ejus anni, scilicet 314, quo agitabatur quæstio de Felice, accitus est, forte ut acta municipalia superioris temporis magistratum proferret.

(b) Censet Baronius hanc epistolam ad Probianum scriptam esse ante Arelatense concilium anni 314, et Ingentium concilio huic exhibitum dicit. Contra Henricus Valesius affirmat datam epistolam consulari Constantini et Licinii IV, id est anno 315, quo anno Petronium Probianum proconsulem Africæ fuisse constat, cum ex Codice Theod. in tit. de Appellat. tum ex eo quod Aelianus, qui ejus prædecessor hic dicitur, proconsulatum Africæ sustinuerit consulatu volusiani et Aniani, id est an. 314. At quo mense proconsulatum adiecit Probianus, et utrum non ante initium an. 315, minime ostendit Valesius. Porro exstat Constantini constitutio *ad Probianum*, data 4 aprilis, an. 314, ubi Code ridus legendum conjicit, *ad Probianum*.

*dissensione aliqua religioni propriae cum debita veneratione deseruiat.*

5. Hæc cum videas ita se habere, quid est quod nobis de imperatorum jussionibus, quæ contra vos constituuntur, invidiam concitatis, cum hoc totum vos potius antea feceritis? Si nihil debent in his causis imperatores jubere, si ad imperatores christianos hæc cura pertinere non debet, quis urgetur majores vestros causam Cæciliani ad Imperatorem per proconsulem mittere, et episcopum contra quem absentem jam sententias quoquo modo dixeratis, iterum apud Imperatorem accusare; quo innocente pronuntiato, ordinatori ejus Felici alias apud eundem imperatorem calumnias machinari? Et nunc quid aliud quam ipsius majoris Constantini judicium contra vestram partem vivit, quod majores vestri elegerunt, quod assiduis interpellationibus extorserunt, quod episcopali judicio prætulere? Si displicent imperialia judicia; qui primitus imperatores ad ea vobis excitanda coegerunt? Sic enim modo contra Catholicam clamatis, in his quæ contra vos ab imperatoribus decernuntur, quemadmodum si vellent adversus Danielem clamare, qui liberato illo eisdem Leonibus consumendi missi sunt, a quibus eum ipsi primitus consumi voluerunt: scriptum est enim, *Nihil interest inter minas regis et iram Leonis* (Prov. xix, 12). Danielem calumniosi inimici in lacum Leonum mitti coegerunt: vicit innocentia ejus illorum malitiam; illarsus inde levatus est; ipsi illuc missi perierunt. Similiter majores vestri Cæcilianum et ejus societatem regis iræ consumendam objecerunt, cujus innocentia liberata, ab eisdem regibus eadem vos patimini, quæ illos vestri pati voluerunt; quoniam scriptum est: *Qui parat proximo foveam, ipse incidit in eam* (Eccl. xxvii, 29).

6. De nobis ergo quod queramini non habetis; et tamen Ecclesie catholice mansuetudo, etiam ab his imperatorum jussionibus omnino conquieverat, nisi vestri clerici et Circumcelliones, per suas immanissimas improbitates furiosasque violentias quietem nostram perturbantes atque vastantes, hæc in vos recoli et renovari coegissent. Nam priusquam recentiores leges istæ de quibus modo querimini, venissent in Africam, insidias in itineribus nostris episcopis tetenderunt, clericos nostros plagis immanissimis quassaverunt, laicis quoque et plagas gravissimas inflixerunt, et intulerunt eorum ædificiis incendia. Presbyterum etiam quemdam quia propria et libera voluntate unitatem nostræ communionis elegit, de domo sua raptum, et pro arbitrio immaniter casum in gurgite etiam cænoso volutatum, buda<sup>1</sup> vestitum, cum quibusdam dolendum, quibusdam ridendum in pompa sui

<sup>1</sup> In excusis, *burda*. In tribus Mss., *buda*. At in aliis plerisque scribitur, *buda*; sic etiam in epist. 103, ubi ille, de quo agit, presbyter Restitutus Victorianensis nominatur. Quid autem sit buda, docet Augustinus in lib. 3 cont. Cresconum c. 48, cum eandem relexens historiam ait Restitutum fuisse *amictu junceo dehonestatum*. Est igitur aut junceus, aut certe storea ex junco, juxta Isid. Gloss. in quo tamen prave legitur, *buda, historia, pro est storea*. Porro Donatus in Aneid. 2, ait « nivam a plerisque dici cam esse » quam vulgo budam appellant.

facinoris ostentasset, abductum inde quo voluerunt, vix post dies duodecim dimiserunt. Unde conventus municipalibus Gestis a nostro episcopo Proculianus, cum ab inquirenda causa dissimulasset, et iterum continuo conventus esset, nihil se dicturum amplius Gestis expressit. Et hodie illi qui hoc fecerunt, presbyteri vestri sunt, adhuc nos insuper territantes, et sicut potuerint persequentes.

7. Nec tamen de his injuriis et persecutionibus quas Ecclesia catholica in regione nostra tunc pertulit, imperatoribus conquestus est episcopus noster. Sed facto concilio (a) placuit ut pacifice conveniremini, quo, si fieri posset, haberetis inter vos<sup>1</sup> collationem, et errore sublato, fraterna charitas pacis vinculo lætaretur<sup>2</sup>. Et in ipsa conventionem quid Proculianus primo responderit, quod concilium facturi essetis, et illic visuri quid respondere deberetis; deinde quid postea, cum propter suam promissionem de novo conventus esset, Actis expresserit, recusans pacificam collationem, ipsa Gesta instruant Gravitatem tuam. Deinde cum vestrorum clericorum et circumcellionum notissima omnibus non cessaret immanitas, diæta causa est, cum Crispinus judicatus hæreticus, nec pœna decem librarum auri quæ in hæreticos ab imperatoribus fuerat constituta, per mansuetudinem catholicam ferri permissus est, et tamen ad imperatores appellandum putavit (b). Cujus appellationi quod ita responsum est, nonne vestrorum præcedens improbitas, et eadem ipsius appellatio extorsit ut fieret? nec tamen etiam post ipsum rescriptum, intercedentibus apud Imperatorem nostris episcopis, eadem auri condemnatione multatus est. Ex concilio (c) autem nostri episcopi legatos ad comitatum miserunt, qui impetrarent ut non omnes episcopi et clerici partis vestræ, ad eandem condemnationem decem librarum auri, quæ in omnes hæreticos constituta est, tenerentur; sed hi soli in quorum locis aliquas a vestris violentias Ecclesia catholica pateretur (d). Sed cum legati Romam venerunt, jam cicatrices episcopi catholici (e) Bagaitani<sup>3</sup> horrendæ ac recentissimæ Imperatorem commoverant, ut leges tales mitterentur, quales et missæ sunt. Quibus in Africam venientibus, cum utique non ad malum, sed ad bonum cœpissetis urgeri, quid facere debebatis nisi et vos mittere ad episcopos nostros, ut quomodo vos ipsi convenerant, sic convenirentur a vobis, et potius collatione veritas appareret?

<sup>1</sup> Edd.: *Haberetis inter nos collationem*. At Mss. prope omnes, *inter vos*. Scilicet non de se, sed de episcopis Catholicis et Donatistis loquuntur Clerici Hippocenses, ut patet ex n. 10.

<sup>2</sup> Unus e Vatic. Mss., *ligaretur*.

<sup>3</sup> Apud Lov. et Fr., *Vagaitani*. At in Mss. septem probe notæ scribitur, *Bagaitani*, nec multum aliter in cæteris, scilicet in tribus Vatic., *Bagaitani*; in alio item Vatic., *Bagaitani*; in Cisterc., *Bagaitani*; in Edd. Bad. Am., *Bacaitani*. Confer lib. 3 cont. Cresconium, c. 43.

(a) Carthagine, an. 403, die 23 aug.

(b) Vide lib. 3 cont. Crescon. c. 46, n. 50, et 2. 47, n. 51, et Possid., c. 12.

(c) Carthagin. concil. die 26 junii, an. 401.

(d) Vide epist. 183, cap. 7, n. 23, 26.

(e) Maximiani.

8. Non solum autem non fecistis, sed pejora mala nobis vestri nunc faciunt. Non tantum nos fustibus quassant ferroque concidunt; verum etiam in oculos exstinguendos calcem mixto aceto incredibili excogitatione sceleris mittunt. Domus insuper nostras compilantes, arma sibi ingentia et terribilia fabricarunt, quibus armati per diversa discurrunt, eomminantes atque anhelantes caedes, rapinas, incendia, caecitates. Quibus rebus compulsi sumus tibi primitus conqueri, ut consideret Gravitatis vestra quam multi vestrum, imo vos omnes, qui vos pati dicitis persecutionem, sub ipsis quasi terribilibus imperatorum catholicorum legibus in possessionibus vestris et alienis securi sedeatis, et nos a vestris tam inaudita mala patiamur. Vos dicitis pati persecutionem; et nos ab armatis vestris fustibus et ferro concidimur. Vos dicitis pati persecutionem; et nostrae domus ab armatis vestris compilandis vastantur. Vos dicitis pati persecutionem; et nostri oculi ab armatis vestris calce et aceto exstinguuntur. Insuper etiam si quas mortes sibi ultro ingerunt, nobis volunt esse invidiosas, vobis gloriosas. Quod nobis faciunt, sibi non imputant; et quod sibi faciunt, nobis imputant. Vivunt ut latrones, moriuntur ut circumcelliones, honorantur ut martyres; et tamen nec latrones aliquando audivimus eos quos deprædati sunt, excæcasse. Occisos auferunt luci, non<sup>1</sup> vivos auferunt lucem.

9. Nos interim si quando vestros tenemus, eum magna dilectione servamus illæsos, loquimur illis, et legimus omnia, quibus error ipse convincitur, qui fratres a fratribus separat; facimus quod Dominus per Isaiam prophetam præcepit, dicens: *Audite qui pavetis verbum Domini; dicite, Fratres nostri estis, his qui vos oderunt et qui vos execrantur, ut nomen Domini honorificetur, et appareat illis in jucunditate; ipsi autem crubescant* (Isai. LXVI, 5). Ac sic aliquos eorum considerantes evidentiam veritatis, et pulchritudinem pacis, non Baptismo quem jam sicut regalem characterem tanquam desertores acceperant, sed fidei quæ illis defuit, et Spiritus sancti charitati et Christi corpori sociamus. Scriptum est enim, *Fide mundans corda eorum* (Act. xv, 9); itemque scriptum est, *Charitas cooperit multitudinem peccatorum* (1 Petr. iv, 8). Si autem vel nimia duritia, vel pudore non ferentes eorum insultationem, cum quibus contra nos tam multa falsa jactabant et tam multa mala excogitabant, vel magis timore, ne qualia nobis antea faciebant, talia nobiscum jam patiantur, unitati Christi consentire noluerint, sicut illæsi retenti sunt, sic a nobis dimittantur illæsi: hoc quantum possumus monemus etiam laicos nostros, ut eos illæsos teneant, et nobis corripandos instruendosque perducant. Sed aliqui nos audiunt, et si possunt faciunt: alii cum illis quemadmodum cum latronibus agunt, quia eos revera tales patiuntur. Aliqui ictus eorum suis corporibus imminentes feriendo repellunt, ne ab eis ante feriantur: aliqui apprehensos judicibus offerunt, nec nobis intercedentibus eis par-

<sup>1</sup> In Edd. deest non; quæ negatio reperitur in Mss. quindecim.

cunt, dum ab eis pati mala immania pertimescunt. In quibus omnibus illi non deponunt facta latronum, et honorem sibi exigunt martyrum.

10. Hoc est ergo desiderium nostrum, quod tuæ Gravitati per has litteras, et per fratres, quos misimus, allegamus. Primum si fieri potest, ut cum episcopis nostris pacifice conferatis, ut in quibus fuerit inventus, non homines, sed error ipse tollatur; ut homines non puniantur, sed corrigantur; ut vos modo conveniatis, quia eorum conventionem antea contempsistis. Quanto melius enim hoc inter vos facitis, ut quod egeritis conscriptum et subscriptum Imperatori mittatis, quam ut hoc apud terrenas potestates fiat, quæ non possunt nisi jam datis contra vos legibus inservire<sup>1</sup>? Vestri enim collegæ qui navigaverant, apud (a) præfectos dixerant se audiri venisse. Et nominaverunt sanctum patrem nostrum catholicum episcopum Valentinum, qui tunc in comitatu erat, dicentes eum illo se velle audiri: quod eis non poterat iudex concedere, qui jam secundum leges, quæ contra vos constitutæ sunt, judicabat; nec ille episcopus ita venerat, aut aliquod tale mandatum a suis episcopis acceperat. Quanto ergo melius ipse imperator, qui non est eisdem legibus subditus, et qui habet in potestate alias leges ferre, cum ei collatio vestra fuerit recitata, de tota ipsa causa poterit iudicare, quamvis jam olim dicta fuerit terminata? Sed ideo vos<sup>2</sup> conferre volumus, non ut causa iterum finiatur; sed ut eis qui nesciant jam finita monstretur. Quod si hoc facere vestri episcopi voluerint, quid inde perditis, et non potius acquiritis, quia voluntas vestra innotescit, ne diffidentia merito reprehendatur? An forte putatis non licere fieri, cum non vos lateat quod Dominus Christus etiam cum diabolo de Lege locutus est (Math. iv, 4); quod cum Paulo apostolo non solum Judæi, sed etiam de hæresi Stoicorum et Epicureorum philosophi Gentium contulerunt (Act. xvii, 18)? an forte istæ leges Imperatoris, vos non permittunt nostros episcopos convenire? Ecce interim episcopos vestros qui sunt in regione Hipponensi, ubi a vestris tanta mala patimur, convenite. Quanto enim licentius et liberius ad nos, per vestros vestra scripta, quam eorum arma perveniunt?

11. Postremo per istos ipsos fratres nostros, quos ad vos misimus, talia rescribite. Si autem et hoc non vultis, saltem cum vestris a quibus talia patimur nos audite. Ostendite nobis veritatem, pro qua vos pati dicitis persecutionem, cum patiamur nos vestrorum tantam crudelitatem. Si enim nos esse in errore conviceritis, forte concedetis nobis ut non rebaptizemur a vobis, justum existimantes ut nobis hoc præstetis, qui baptizati sumus ab eis quos nullo iudicio dam-

<sup>1</sup> Sic in tredecim Mss. At in prius Edd. habetur, *servire*.  
<sup>2</sup> Edd.: *Sed ideo nos conferre*. At Mss. sex, *vos*. Et recte, referendo ad episcopos Catholicos et Donatistas: videturque non posthabenda eorum Cdd. lectio, qui mox habent: *Quod si hoc facere nostri episcopi noluerint [nos]*.

(a) Huc spectant Gesta quæ producuntur in Cartaginensi collatione 5, n. 121, « in iudicio habita prefecturæ, ubi se « pars adversa, id est Donatistarum, audiri tantopere flagitavit; » quæ in eadem collat. n. 141, notantur confecta Ravennæ, die 3 cal. febr. Arcadio et Probo IV Cons., id est an. Christi 406.

nastis, quod præstitistis eis quos Felicianus Mustitanus et Prætextatus Assuritanus per tam longum tempus baptizaverant, quando eos per iudicum iussa de basilicis pelleri conabamini, quia Maximiano communicabant, eam quo a vobis in concilio Bagaitano expresse nominatimque damnati sunt. Quæ omnia Gestis judicialibus et municipalibus demonstramus, ubi et ipsum concilium vestrum allegastis, dum vultis iudicibus ostendere quod schismaticos vestros de basilicis pelleretis. Et tamen qui ab ipso semine Abrahæ, in quo omnes gentes benedicuntur (*Gen. xxii, 18*), schisma fecistis, de basilicis pelli non vultis, non per iudices, sicut schismaticis vestris vos fecistis, sed per ipsos reges terræ, qui completa prophetia Christum adorant, apud quos Cæcilianum accusantes victi recessistis.

12. Si autem nec audire nec docere nos vultis, venite aut mittite nobiscum in regionem Hipponensium, qui videant armatum exercitum vestrum; quamvis nullus miles numero armorum suorum calcem et acetum addidit ad oculos barbarorum. Si neque hoc vultis, saltem scribite ad illos, ut jam ista non faciant, ut jam se a cædibus nostris, a rapinis, ab excecatione compescant. Nolumus dicere: Damnate illos. Vos enim videritis quomodo vos non inquitent, quos modo ostendimus in vestra communiione latrones, et nos inquitent quos nunquam potuistis ostendere traditores. Ex his omnibus eligite quod volueritis. Si autem querelas nostras contempseritis, nos minime pœnitebit ordine pacifico agere voluisse. Aderit Dominus Ecclesiæ suæ, ut vos potius humilitatem nostram contempsisse pœniteat.

#### EPISTOLA LXXXIX \* (a).

*Augustinus Festo, docens recte legibus reprimi Donatistas; et indicans in regione Hipponensi nondum eos Festi litteris correctos, sed adhuc intolerabiliter grassari.*

Domino dilectissimo et honorabili ac suscipiendo filio  
FESTO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Si pro errore homines et damnabili dissensione et convicta modis omnibus falsitate tanta præsumunt, ut eorum salutem requirenti catholice Ecclesiæ tam audacter insidiari minarique non cessent; quanto magis æquum est, et oportet eos qui pacis et unitatis christianæ asserunt veritatem, omnibus etiam dissimulantibus et cohærentibus manifestam, satagere instanter atque impigre, non solum pro eorum munimine qui jam catholici sunt, verum etiam pro eorum correctione qui nondum sunt? Nam si pertinacia insuperabiles vires habere conatur, quantas decet habere constantiam, quæ in eo bono quod perseveranter atque infatigabiliter agit, et Deo placere se novit, et procul dubio non potest hominibus prudentibus displicere?

2. Quid autem infelicius atque perversius, sicut Donatistæ faciunt, qui se persecutionem perpeti gloriantur, quam de coercitione iniquitatis suæ non solum

\* Ad a. bg. bl. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. sb. t. duos vc. quatuor v. collata est, et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 167: quæ autem 89 erat, nunc 157. Scripta circa idem tempus.

nescire confundi, sed etiam velle laudari; ignorantes cæcitate mirabili, vel animositate damnabili se scire dissimulantes, quod martyres veros non faciat pœna, sed causa? Et hæc quidem adversus eos dicerem, quos sola caligo hæretici erroris involveret, pro quo sacrilegio pœnas dignissimas luerent, nec tamen ulla quemquam violenta insania lædere auderent. Adversus autem istos quid dicam, quorum tam perniciose perversitas, vel damnorum terrore coercetur, vel docetur exsilio quam<sup>1</sup> ubique diffusa sit Ecclesia, sicut futura prædicta est, quam malunt oppugnare quam agnoscere? Et si ea quæ per misericordissimam disciplinam patiuntur, comparentur eis factis quæ furiosa temeritate committunt, quis non videat, qui magis persecutores vocandi sunt? Quanquam filii mali eo tantum quo perditæ vivunt, etiamsi nullas violentas inferant manus, parentum pietatem gravius persequuntur, quam cum illos pater aut mater, quanto amplius diligunt, tanto amplius ad bonam vitam sine ulla dissimulatione compellunt.

3. Exstant publicorum monumentorum firmissima documenta, quæ potes legere si volueris, imo peto et hortor ut legas; quibus probatur quod majores eorum, qui primi se ab Ecclesiæ pace diviserunt, ultro per Anulinum tunc proconsulem apud Constantinum imperatorem accusare ausi sunt Cæcilianum. In quo utique iudicio si vicissent, quid erat Cæcilianus ab Imperatore passurus, nisi quod in istos posteaquam victi sunt pronuntiavit? Sed videlicet si eis accusantibus atque superantibus Cæcilianus ejusque collegæ pellerentur sedibus, quas tenebant, vel etiam in sua conspiratione durantes<sup>2</sup> gravius punirentur (neque enim poterat victos et resistentes regia censura contemneri); tunc isti provisionem suam et pro Ecclesiæ sollicitam curam prædicandam laudibus ventilarent. Nunc autem quia ipsi superati sunt, quia ea quæ intendebant, probare minime potuerunt, si quid pro sua iniquitate patiuntur, persecutionem vocant; nec tantum furorem perditum minime reprimunt, verum etiam honorem martyrum quærunt: quasi vero christiani catholici imperatores adversus eorum pertinacissimam iniquitatem aliud sequantur quam Constantini iudicium, apud quem ultro Cæciliani accusatores fuerunt, cujus auctoritatem omnibus transmarinis episcopis prætulerunt, ut non ad illos, sed ad illum Ecclesiæ causam deferrent; ut ab eo datum in urbe Roma episcopale iudicium, in quo primum victi sunt, rursus apud illum accusarent; ut ab altero apud Arelatum dato episcopali iudicio ad illum appellarent: apud quem tamen novissime superati, in sua perversitate permanserunt. Puto quod ipse diabolus, si auctoritate iudicis quem ultro elegerat, toties incereatur, non esset tam impudens ut in ea causa persisteret.

4. Sed hæc humana iudicia deponentur, et circumveniri ac falli, vel etiam corrumpi potuisse dicantur. Cur ergo adhuc accusatur christianus orbis terrarum, et nescio quibus traditorum criminibus infamatur, qui

<sup>1</sup> In prius Edd., *quam quod ubique*. Sed concinnius in Mag. sublato *quod*, habetur, *quam ubique diffusa*, etc.

<sup>2</sup> Mss. tres Vatiç. *durantibus*.

utique nec potuit nec debuit nisi electis iudicibus potius quam victis litigatoribus credere? Habent apud Deum illi iudices causam suam sive bonam sive malam: quid fecit Ecclesia toto orbe diffusa, quæ non aliud ab istis rebaptizanda censetur, nisi quia in ea causa, in qua quid veri esset iudicare non potuit, eis potius qui iudicare potuerunt, quam ei: qui nec superati cesserunt, credendum putavit? O magnum crimen omnium gentium, quas in semine Abrahamæ benedicendas promisit Deus (*Gen. xxii, 18*), et sicut promisit exhibuit! quæ cum una voce dixerint, Quare nos vultis rebaptizare, respondetur eis, Quia nescitis qui fuerint in Africa sanctorum Cædicum traditores, et in eo quod nesciebatis, iudicibus magis quam accusatoribus credere voluistis. Si crimen alienum non gravat quemquam, quid pertinet ad orbem terrarum quod in Africa quisque commisit? Si crimen incognitum non gravat quemquam, unde potuit orbis terrarum cognoscere vel crimen iudicum vel reorum? Iudicate qui cor habetis. Hæc est hæretica iustitia, ut quia orbis terrarum non damnat crimen incognitum, pars Donati damnet orbem terrarum inauditum. Sed sane sufficit orbi terrarum tenere promissiones Dei, et in se videre compleri quod Propheta tanto ante cecinerunt; in eisdem Scripturis agnoscere Ecclesiam, ubi et rex ejus Christus agnoscitur. Ubi enim de Christo talia prædicta sunt, qualia completa in Evangelio legimus, illic prædicta sunt de Ecclesia, qualia compleri toto orbe jam cernimus.

5. Nisi forte quemquam prudentium permovebit, quod de Baptismo solent dicere, tunc esse verum baptismum Christi, cum ab homine justo datur, cum et licet teneat orbis terrarum evidentissimam et evangelicam veritatem, ubi Joannes ait: *Qui me misit baptizare in aqua, ipse mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendentem quasi columbam, et manentem super eum, ipse est qui baptizat in Spiritu sancto* (*Joan. i, 33*). Unde secura Ecclesia spem non ponit in homine, ne incidat in illam sententiam in qua scriptum est, *Maledictus omnis qui spem suam ponit in homine* (*Jerem. xvii, 5*); sed spem suam ponit in Christo, qui sic accepit formam servi, ut non amitteret formam Dei, de quo dictum est, *Ipsæ est qui baptizat*. Proinde homo quilibet minister baptismi ejus, quæcumque sarcinam portet, non iste, sed super quem columba descendit, ipse est qui baptizat. Illos autem vana sentientes, tanta absurditas sequitur, ut quo ab ea fugiant non invenient. Cum enim fateantur ratum et verum esse Baptismum, quando baptizat apud eos aliquis criminis, cujus crimina latent; dicimus eis, Quis tunc baptizat? nec habent quid respondeant nisi, Deus: neque enim possunt dicere quod homo adulter quemquam sanctificet. Quibus respondemus, Si ergo cum baptizat homo justus manifestus, ipse sanctificat, cum autem baptizat homo iniquus occultus, tunc non ipse, sed Deus sanctificat; optare debent qui baptizantur, ab occultis malis hominibus potius baptizari, quam a manifestis bonis: multo enim eos melius Deus, quam quilibet homo justus sanctificat. Quod si absurdum

est, ut quisque baptizandus optet ab occulto adultero potius baptizari, quam a manifesto casto, restat utique ut quilibet ministrorum hominum accesserit, ideatus sit Baptismus, quia super quem descendit columba, ipse baptizat.

6. Et tamen cum tam perspicua veritas aures et corda hominum feriat, tanta quosdam male consuetudinis vorago submersit, ut omnibus auctoritatibus rationibusque resistere, quam consentire malint. Resistant autem duobus modis; aut sæviendo, aut pigrescendo. Quis igitur hic faciat Ecclesie medicina, salutem omnium materna charitate conquirens, tanquam inter phreneticos et lethargicos astuans? numquid contemnere, numquid desistere vel debet vel potest? Utrisque sit necesse est molesta, quia neutris est inimica. Nam et phrenetici nolunt ligari, et lethargici nolunt excitari: sed perseverat diligentia charitatis, phreneticum castigare, lethargicum stimulare, ambos amare. Ambo offenduntur, sed ambo diliguntur; ambo molestati, quamdiu ægri sunt indignantur, sed ambo sanati gratulantur.

7. Denique non sicut putant, et sicut jactant, tales eos suscipimus quales fuerunt, sed omnino mutatos; quia esse catholici non incipiunt, nisi hæretici esse destiterint. Neque enim sacramenta eorum nobis inimica sunt quæ cum illis nobis sunt communia; quia non humana sunt, sed divina. Proprius eorum error auferendus est, quem male imbibierunt, non sacramenta quæ similiter acceperunt, quæ ad penam suam portant et habent, quanto indignius habent, sed tamen habent. Errore itaque derelicto, separationis pravitate correctâ, ab hæresi ad Ecclesie pacem trans-eunt quam non habebant, sine qua illis perniciosum fuerat quod habebant. Sed si cum transeunt, facti sunt, non est hoc jam nostrum, sed Dei iudicium. Et tamen quidam cum facti putarentur, quoniam jussionis ad nos terrore transierunt, tales posterius in nonnullis tentationibus inventi sunt, ut quibusdam veteribus catholicis præferrentur. Non ergo nihil agitur, cum instanter agitur. Neque enim solis humanis terroribus murus duræ consuetudinis expugnatur; sed etiam divinis auctoritatibus atque rationibus fides et intelligentia mentis instruitur.

8. Quæ cum ita sint, noverit Benignitas tua homines vestros qui in regione Hipponensi sunt, adhuc esse donatistas, nec apud eos quidquam valuisse tuas litteras. Cur autem non valuerint, non opus est scribere; sed mitte aliquem tuorum, vel domesticorum, vel amicorum, cujus hoc fidei possis injungere, qui non ad ea loca, sed ad nos primitus veniat illis omnino nescientibus, et nobiscum primitus consilio pertractato, quod agendum Domino adjuvante visum fuerit, agat. Neque enim tantum pro eis agimus cum hoc agimus, sed etiam pro nostris jam factis catholicis, quibus illorum vicinitas sic infesta est, ut contemni a nobis nullo modo possit. Et hoc quidem breviter scribere poteram; sed volui te habere aliquid litterarum nostrarum, quo rationem curæ meæ non solum ipse cognosceres, sed etiam cuicumque dissuadenti ne tuo-

rum correctioni operam instanter impendas, nobisque detrudenti quod talia velimus, habeas quod respondeas. Quod si superfluo feci, quod jam ista vel didiceras, vel ipse cogitaveras, aut onerosus fui quod curis publicis tam occupato prolixam epistolam ingessi, peiores veniam, dum tamen quod suggesti et rogavi non spernas: sic te taceatur misericordia Dei.

## EPISTOLA XC (a).

*Augustino Nectarius paganus, agens ut suis civibus colonia Calaniensis condonentur quæ expulsi erant ab ipsis penarum, non modo violati Caesaris edicti recentissimi prohibentis ne sacra solemnia idolis fierent, sed etiam injuriarum quibus ipsi, sacrorum suorum occasione, Christianos affecerant.*

Domino insigni et merito suscipiendo fratri,  
AUGUSTINO episcopo, NECTARIUS.

Quanta sit charitas patriæ, quoniam nosti, prætereo. Sola est enim quæ parentum jure vincat affectum. Cui si ullus esset consulendi modus aut finis bonis, digne jam ab ejus muneribus meruimus excusari. Sed quoniam crescit in dies singulos dilectio et gratia civitatis, quantumquæ ætas fini proxima est, tantum incolumem ac florentem relinquere patriam cupit<sup>1</sup>: idcirco gaudeo primum quod apud instructum disciplinis omnibus virum mihi hic est sermo institutus. In Calaniensi colonia multa sunt quæ merito diligamus; vel quod in ea geniti sumus, vel quod eidem magna contulisse videmur officia. Hæc ergo, domine præstantissime et merito suscipiende, non levi populi sui erratu prolapsa est. Quod quidem si juris publici rigore metemur, debet plecti severiori censura. Sed episcopum fas non est, nisi salutem hominibus impertire, et pro statu meliore curis adesse, et apud omnipotentem Deum veniam aliorum mereri delictis. Quamobrem quanta possum supplicatione deosco, ut si defendenda res est, innoxius defendatur, ab innocentibus molestia præteratur. Præsta hoc quod secundum naturam tuam pervides postulari. De damnis facilis potest haberi taxatio; tantum supplicia deprecamur. Acceptor Deo vivas, domine insignis et merito suscipiende frater.

## EPISTOLA XCI (b).

*Invehitur Augustinus in Paganorum sacra, et injurias Christianis recens illatas a Calaniensibus enumerat; ostendens ipsorum saluti benignius longo consultum iri, si non impunito eo scelere ad audenda similia provocentur.*

Domino eximio meritoque honorabili fratri NECTARIO  
AUGUSTINUS.

1. Jam senio frigescentibus membris, fervere animum tuum patriæ charitate, nec miror, et laudo; teque non tantum tenere memoriter, verum etiam vita

<sup>1</sup> Sic Mss. omnes. Recte, referendo ad *dilectionem* [cupimus].

<sup>2</sup> Ad Epist. XC et XCI castigandas adjuverunt a. hg. hl. hm. c. cc. g. gv. ff. j. n. r. s. sb. vc. vd. duo t. quatuor v. et Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 201: quæ autem 90 erat, nunc 175. Scripta forte an. 408, post 4 diem junii.

(b) Alias 202: quæ autem 91 erat, nunc 183. Scripta eodem an. circa initium augusti.

ac moribus demonstrare quod nullus sit patriæ consulendi modus aut finis bonis, non invitus, imo etiam libens accipio. Unde superaræ ejusdem patriæ, in cuius sancto amore pro nostro modulo, inter eos quibus ad illam capessendam consulimus, periclitamur atque laboramus, talem etiam teipsum civem habere vellemus, ut ejus portiunculæ in hæc terra peregrinanti, nullum consulendi modum finemque censes; tanto effectus melior, quanto meliori civitati officia debita prærogares, in ejus æterna pace nullum gaudendi finem inventurus, cuius ad tempus laboribus nullum tibi finem statueres consulendi.

2. Verum hoc donec fiat, neque enim desperandum est, illam te patriam posse acquirere, vel jam acquirendam prudentissime cogitare, ad quam te pater etiam qui in ista genuit, antecessit; hoc ergo donec fiat, da nobis veniam, si propter patriam nostram quam cupimus nunquam relinquere, contristamus patriam tuam quam cupis florentem relinquere. De cuius quidem floribus, si cum tua prudentia disputemus, non est verendum ne tibi difficile persuadeatur, aut vero etiam non facile occurrat quemadmodum florere civitas debeat. Commemoravit poeta ille vestrarum clarissimus litterarum quosdam flores Italiæ; sed nos in vestra patria non tam experti sumus, quibus flourerit terra illa viris, quam quibus arserit armis: imo vero non armis, sed flammis; nec arserit, sed incederit. Quod tantum scelus si fuerit impunitum, nulla digna correctione pravorum, florentem te patriam putas relicturum? O flores non plane fructuosi, sed spinarum! Compara nunc utrum malis florere patriam tuam pietate, an impunitate<sup>1</sup>, correctis moribus, an securis ausibus. Compara ista, et vide utrum in patriæ tuæ amore nos vincas; utrum eam magis veriusque cupias florere, quam nos.

3. Intere paululum ipsos de Republica libros, unde illum affectum amatissimi civis ebibisti, quod nullus sit patriæ consulendi modus, aut finis bonis. Intuere, obsecro te, et cerne quantis ibi laudibus frugalitas et continentia prædicatur, et erga conjugale vinculum fides, castique honesti ac probi mores, quibus cum præpolleret civitas, vere florere dicenda est. Hi autem mores in Ecclesiis toto orbe crescentibus, tanquam in sanctis auditoris populorum docentur atque discuntur, et maxime pietas qua verus et verax colatur Deus, qui hæc omnia, quibus animus numamus divinæ societati<sup>2</sup> ad inhabitandam æternam cœlestemque civitatem instruit et aptatur, non solum jubet aggreddenda, verum etiam donat implenda. Inde est quod deorum multorum falsorumque simulacra, et prædixit eversum iri, et præcepit everti. Nihil enim homines tam insociabiles reddit vitæ perversitate, quam illorum deorum imitatio, quales describuntur et commendantur litteris eorum.

4. Denique illi doctissimi viri, qui rem publicam civitatemque terrenam, qualis eisse debere videbatur,

<sup>1</sup> Lov., *impietate*; Mss. vero, *impunitate*.

<sup>2</sup> Ita Ed. At Mss. Vaticani et quatuordecim e nostris habent, *divinæ societate*.

magis domesticis disputationibus requirebant, vel etiam describebant, quam publicis actionibus instituebant atque formabant, egregios atque laudabiles, quos putabant homines, potius quam deos suos imitandos proponebant erudiendæ indocti juventutis. Et revera Terentianus ille adolescens, qui spectans tabulam pictam in pariete, ubi pictura inerat de adulterio regis deorum, libidinem qua rapiebatur, stimulis etiam tantæ auctoritatis accendit (a), nullo modo in illud flagitium vel concupiscendo laberetur, vel perpetrando immergeretur, si Catonem maluisset imitari quam Jovem: sed quo pacto id faceret, cum in templis adorare cogeretur Jovem potius quam Catonem? Verum hæc ex comædiis, quibus impiorum luxus et sacrilega superstitio convinceretur, proferre forsitan non debemus. Lege vel recole in eisdem libris quam prudenter disseratur, nullo modo potuisse descriptiones et actiones recipi comædiarum, nisi mores recipientium consonarent: ita clarissimorum virorum in republica excellentium, et de republica disputantium auctoritate firmatur, nequissimos homines fieri deorum imitatione pejores, non sanè verorum, sed falsorum atque fictorum.

5. At enim illa omnia quæ antiquitus de vita deorum moribusque conscripta sunt, longe aliter sunt intelligenda atque interpretanda sapientibus. Ita vero in templis populis congregatis recitari hujusmodi salubres interpretationes heri et nudius tertius audivimus. Quæso te, siccine cæcum est humanum genus adversus veritatem, ut tam aperta et manifesta non sentiat? Tot locis pingitur, funditur, tunditur, sculpiuntur, scribitur, legitur, agitur, cantatur, saltatur Jupiter, adulteria tanta committens; quantum erat ut in suo saltem Capitolio ista prohibens legeretur? Hæc mala dedecoris impietatisque plenissima, si nemine prohibente in populis ferveant, adorentur in templis, rideantur in theatris, cum his victimas immolant vastetur pecus etiam pauperum, cum hæc histriones agunt et saltant effundantur patrimonia divitum, civitates florere dicuntur? Horum plane florum non terra fertilis, non aliqua opulens virtus, sed illa dea Flora digna mater inventa est, cujus ludi scenici tam effusione et licentiore turpitudine celebrantur, ut quis intelligat quale dæmonium sit, quod placari aliter non potest, nisi illic non aves, non quadrupedes, non denique sanguis humanus, sed multo sceleratius pudor humanus tanquam immolatus intereat.

6. Hæc dixi propter quod scripsisti, quantum tibi ætas fini proxima est, cupere te ut patriam tuam incolumem ac florentem relinques. Tollantur illa omnia vana et insana, convertantur homines ad verum Dei cultum moresque castos et pios, tunc patriam tuam florentem videbis, non opinione stultorum, sed veritate sapientium; cum hæc patria carnalis generatio tua, portio fuerit illius patriæ, cui non corpore, sed fide nascimur, ubi omnes sancti et fideles Dei post labores velut hiemales vitæ hujus, intermina æternitate floreant. Nobis itaque cordi est, neque christia-

(a) in Eunuchis, act. 3, scen. 3.

nam amittere mansuetudinem, neque perniciosum cæteris imitationis exemplum in illa civitate relinquere. Quomodo id agamus, aderit Deus, si eis non ita graviter indignetur. Alioquin et mansuetudo quam servare cupimus, et disciplina qua uti inoderate nitimur, impediri potest, si Deo aliud in oculo placet, sive judicanti hoc tantum malum flagello acriore plectendum, sive etiam vehementius irascenti, si non correctis nec ad se conversis, ad tempus esse voluerit impunitum.

7. Præscribit nobis quodammodo prudentia tua de persona episcopali, et dicis patriam tuam non levi populi sui errato prolapsam: quod quidem si juris publici rigore metiamur, debet plecti severiore censura: Sed episcopum, inquis, fas non est nisi salutem hominibus impertire, et pro statu meliore causis adesse, et apud omnipotentem Deum veniam aliorum mereri delictis. Hoc omnino servare conamur, ut severiore censura nemo plectatur, neque a nobis, neque ab alio ullo, intercedentibus nobis; et salutem hominibus cupimus impertire, quæ posita est in recte vivendi felicitate, non in male faciendi securitate. Veniam quoque non tantum nostris, verum et aliorum instamus delictis mereri, quod impetrare nisi pro correctis omnino non possumus. Adjungis etiam et dicis: Quanta possum supplicatione depono, ut si defendenda res est, innoxius defendatur, ab innocentibus molestia separetur.

8. Accipe breviter quæ commissa sint, et noxios ab innocentibus ipse discerne. Contra recentissimas leges (a), calendis juniis festo Paganorum sacrilega solemnitas agitata est, nemine prohibente, tam insolenti ausu, ut quod nec Juliani temporibus factum est, petulantissima turba saltantium in eodem prorsus vico ante fores transiret ecclesiæ. Quam rem illicitissimam atque indignissimam clericis prohibere tentantibus, ecclesia lapidata est. Deinde post dies ferme octo, cum leges notissimas episcopus ordini replicasset, et dum ea quæ jussa sunt, velut implere disponunt, iterum ecclesia lapidata est. Postridie nostris ad imponendum perditis metum, quod videbatur apud Acta dicere volentibus publica jura negata sunt. Eodemque ipso die, ut vel divinitus terreantur, grando lapidationibus reddita est; qua transacta continuo tertiam lapidationem, et postremo ignes ecclesiasticis tectis atque hominibus intulerunt; unam servorum Dei, qui oberrans occurrere potuit, occiderunt, cæteris partim ubi potuerant latitantibus, partim qua potuerant fugientibus, cum interea contrusus atque coarctatus quodam loco se occultaret episcopus, ubi se ad mortem querentium voces audiebat sibi que increpantium, quod eo non invento, gratis tantum perpetrasset scelus. Gesta sunt hæc ab hora ferme decima usque ad noctis partem non minimam. Nemo compescere, nemo subvenire tentavit illorum, quorum esse gravis posset auctoritas, præter

<sup>1</sup> Mss. sex, festa. Am. Bad. et Er., sexto.

(a) intelligit legem Honorii, Paganis prohibentem « quidam quam solemnitate agitare »; datam Curtio 24 nov. an. 407, juxta App. Cod. Theod. pag. 53.



unum peregrinum, per quem et plurimi servi Dei de manibus interficere conantium liberati sunt, et multa extorta prædantibus; per quem clarum factum est, quam facile illa vel omnino non fierent, vel cœpta desisterent, si cives, maximeque primates ea fieri perlicite vetuissent.

9. Proinde in universa illa civitate non innocentes a nocentibus, sed ininus nocentes a nocentioribus poteris fortasse discernere. Nam in parvo peccato illi sunt, qui metu deterriti, maximeque ne offenderent eos quos in illo oppido plurimum posse, et inimicos Ecclesiæ noverant, opem ferre non ausi sunt: scelerati autem omnes, quibus etsi non facientibus, neque immitentibus, tamen volentibus ista commissa sunt; sceleratiores, qui commiserunt; sceleratissimi, qui inniserunt. Sed de immissione suspicionem putemus esse non veritatem, nec ea discutiamus quæ nisi tormentis eorum per quos inquiruntur, inveniri omnino non possunt. Demus etiam veniam timori eorum qui potius Deum pro episcopo et servis ejus deprecandum, quam potentes inimicos Ecclesiæ offendendos esse putaverunt. Quid eos qui restant, nullane ceuses disciplina coercendos, et proponendum existimas impunitum tam immanis furoris exemplum? Non præterita vindicando pascere iram nostram studemus; sed misericorditer in futurum consulendo satagimus. Habeant homines mali, ubi et per christianos non solum mansuete, verum etiam utiliter salubriterque plectantur. Habent enim quod corpore incolunt, vivunt, unde vivunt, habent unde male vivunt. Duo prima salva sint, ut quos pœniteat, sint; hoc optamus, hoc quantum in nobis est, etiam impensa opera instamus. Tertium vero, si Deus voluerit, tanquam putre noxiumque rescari, valde misericorditer puniet. Si autem vel amplius voluerit, vel ne hoc quidem permiserit, altioris et profecto justioris consilii ratio penes ipsum est: a nobis curam officiumque oportet impendi, quousque videre conceditur, deprecantibus eum, ut animum nostrum approbet, quo cunctis volumus esse consultum, nihilque fieri sinat per nos, quod et nobis et Ecclesiæ suæ non expedire longe melius novit ipse quam nos.

10. Modo cum apud Calamam essemus, ut nostri in tam gravi dolore vel consolarentur afflicti, vel sederentur accessi, quantum potuimus quod in tempore oportuisse existimavimus, cum Christianis egimus. Deinde etiam ipsos Paganos, mali tanti caput et causam, petentes ut ab eis videremur, admisimus, ut hac occasione admoneremus eos quid facere deberent, si saperent, non tantum pro removenda præsentis sollicitudine, verum etiam pro inquirenda salute perpetua. Multa a nobis audierunt, multum etiam ipsi rogaverunt; sed absit ut tales servi simus, quos ab eis rogari delectet, a quibus noster Dominus non rogatur. Unde pervides pro vivacitate mentis tuæ, ad hoc esse nitendum servata mansuetudine, et moderatione christiana, ut aut cæteros deterreamus eorum imitari perversitatem, aut cæteros optemus eorum imitari correctionem. Damna quæ illata sunt, vel tolerantur a

Christianis, vel resarciuntur per Christianos. Animarum nos lucra, quibus acquirendis cum periculo etiam sanguinis inhiamus, et in loco illo quæstuosius provenire, et aliis locis illo exemplo non impediri desideramus. Dei misericordia nobis præstet de tua salute gaudere.

#### EPISTOLA XCII \* (a).

*Augustinus Italicæ viduæ, consolans illam super obitu mariti, ac refellens eorum opinionem qui dicebant Deum videri oculis corporeis.*

Dominæ eximæ et merito præstantissimæ, atque in Christi charitate honorandæ filiæ ITALICÆ (b), AUGUSTINUS episcopus, in Domino salutem.

1. Non solum litteris tuis, verum etiam ipso referente qui pertulit, comperi multum te flagitare litteras meas, credentem quod ex eis consolationem habere plurimam possis. Tu itaque videris quid exinde capias, ego tamen eas negare vel idferre non debui. Consoletur autem te fides et spes tua, et ipsa charitas quæ diffunditur in cordibus piorum per Spiritum sanctum (Rom. v, 5), cujus nunc aliquid pro pignore accepimus, ut ipsam plenitudinem desiderare noverimus. Non enim te desolatam putare debes, cum in interiore homine habeas præsentem Christum per fidem in corde tuo; aut sic te contristari oportet, quemadmodum gentes quæ spem non habent, cum veracissima promissione speremus nos de hac vita, unde migraturi quosdam nostros migrantes non amisimus, sed præmisimus, ad eam vitam esse venturos, ubi nobis erunt quanto notiores, tanto utique chariores, et sine timore ullius discessionis amabiles.

2. Hic autem etsi conjux tuus, cujus abscessu vidua diceris, tibi notissimus erat, sibi tamen notior erat quam tibi. Et unde hoc, cum tu ejus corporalem faciem videres, quam ipse utique non videbat, nisi quia notitia nostri certior intus est, ubi nemo scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est (I Cor. ii, 11): sed cum venerit Dominus, et illuminaverit abscondita tenebrarum, et manifestaverit cogitationes cordis (Id., iv, 5), tunc nihil latebit proximum in proximo, nec erit quod suis quisque aperiat, abscondat alienis, ubi nullus erit alienus. Lux vero ipsa, qua illuminabuntur hæc omnia quæ modo in cordibus reconduntur, qualis aut quanta sit, quis lingua proferat, quis saltem infirma mente contingat? Profecto lux illa Deus ipse est, quoniam *Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt ullæ* (I Joan. i, 5); sed lux mentium purgatarum, non istorum corporis oculorum. Erit ergo tunc mens idonea quæ illam lucem videat, quod nunc nondum est.

3. Hoc autem oculus videre corporis neque nunc

<sup>1</sup> Recensuimus hanc ad a. bg. bl. bn. c. cc. ch. ff. g. gg. gv. j. l. n. s. t. vd. duos a. duos vc. quinque v. et ad Am. Bad. Er. Iov.

(a) Alias 6: quæ autem 02 erat, nunc 178. Scripta circ. an. 408.

(b) Huic ipsi, ut videtur, Italicæ scripta est Joannis Chrysostomi epistola 170, qua is Romanam præpotentem feminam adhortatur, ut pro sua facultate, per se, seu per alios diligentiam adhibeat ad sedandam tempestatem in Orientali Ecclesia excitatam.

potest, neque tunc poterit. Omne quippe quod oculis corporis conspici potest, in loco aliquo sit necesse est, nec ubique sit totum, sed minore sui parte minorem locum occupet, et maiore maiorem. Non ita est Deus invisibilis et incorruptibilis, qui *solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem; quem nemo hominum vidit nec videre potest* (1 Tim. vi, 16). Per hoc enim videri ab homine non potest, per quod videt homo corpore corpora. Nam et si mentibus piorum esset inaccessibilis, non diceretur, *Accedite ad eum, et illuminamini* (Psal. xxxiii, 6); et si mentibus piorum esset invisibilis, non diceretur, *Videbimus eum sicuti est*. Nam perspice totam ipsam in Epistola Joannis sententiam: *Dilectissimi mi, inquit, filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus. Scimus quia cum apparuerit similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est* (1 Joan. iii, 2). In tantum ergo videbimus, in quantum similes ei erimus; quia et nunc in tantum non videmus, in quantum dissimiles sumus. Iude igitur videbimus, unde similes erimus. Quis autem demensissimus dixerit, corpore nos vel esse, vel futuros esse similes Deo? In interiore igitur homine ista similitudo est; qui *renovatur in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui creavit illum* (Col. iii, 10). Et tanto efficitur similiores illi, quanto magis in ejus cognitione et charitate proficimus; quia *etsi exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem* (11 Cor. iv, 16): ita sane ut in hac vita quantumcumque proventus sit, longe absit ab illa perfectione similitudinis, quæ idonea erit ad videndum Deum, sicut dicit Apostolus, *facie ad faciem* (1 Cor. xiii, 12). In quibus verbis certe si corporalem faciem voluerimus accipere, consequens erit ut etiam Deus talem habeat faciem, et sit aliquod intervallum inter nostram et ipsius, cum eum videbimus facie ad faciem. Et si intervallum, utique finis, et membrorum habitus terminatus, et cætera absurda dictuque et cogitatu impia, quibus animalis homo, non percipiens quæ sunt spiritus Dei (Id., ii, 14), fallacissimis vanitatibus luditur.

4. Dicunt enim quidam eorum qui talia garrunt, sicut ad me potuit pervenire, nos Deum videre nunc mente, tunc corpore; ita ut etiam impios eum pari modo asseverent esse visuros. Vide quantum in pejus profecerint, dum sine limite timoris vel pudoris, hac atque illac vagabunda fertur impunita loquacitas. Antea dicebant, carni suæ tantum hoc præstitisse Christum, ut corporeis oculis videret Deum; deinde addiderunt etiam, omnes sanctos, receptis in resurrectione corporibus, eodem modo Deum esse visuros; nunc jam istam possibilitatem etiam impiis donaverunt. Donent sane quantum volunt, et quibus volunt; nam quis audeat contradicere hominibus de suo donantibus? *Qui enim loquitur mendacium, de suo loquitur* (Joan. viii, 44). Tu autem cum his qui sanam doctrinam tenent, nihil istorum audeas usurpare de tuo: sed cum legis, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. v, 8), intellige impios non visuros; neque enim beati et mundi corde sunt impii. Item cum legis, *Videmus*

*nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem* (1 Cor. xiii, 12); intellige iude nos tunc visuros facie ad faciem, unde videmus nunc per speculum in ænigmate. Hoc autem utramque interioris hominis munus est, sive cum in ista peregrinatione adhuc per fidem ambulatur, in qua vivit speculo et ænigmate, sive in illa patria cum per speciem contemplabitur: pro qua visione positum est, *facie ad faciem*.

5. Audiat caro carnalibus ebrâ cogitationibus: *Spiritus est Deus, et ideo qui adorant Deum, in spiritu et veritate oportet adorare* (Joan. iv, 24). Si adorare, quanto magis videre? Quis enim audeat affirmare Dei substantiam corporaliter videri, cum eam noluerit corporaliter adorari? Sed argute sibi videntur dicere, et quasi interrogando promere: Potuit Christus carni suæ præstare ut oculis corporeis videret Patrem, an non potuit? ut si non potuisse responderimus, omnipotentia Dei nos derogasse proclament; si autem potuisse concesserimus, argumentationem suam ex nostra responsione concludant. Quanto jam tolerabilius desipiunt, qui carnem asserunt conversum iri in substantiam Dei, et hoc futuram esse quod Deus est, ut sic eam saltem videndo Deo faciant idoneam, nunc tanta diversitate dissimilem. Quam vanitatem credo istos abigere a fide sua, fortasse et ab auribus. Et tamen si interrogatione de hoc similiter urgeantur, possitne Deus hoc, an non efficere possit; utrum ejus potentia detrahent, si non posse responderint, an hoc futurum fatebuntur, si posse concesserint? Quomodo ergo exirent de hoc laqueo alieno, sic exeant de suo. Deinde cur solis oculis corporeis Christi hoc donum attributum esse contendunt, non etiam cæteris sensibus? Sane ergo erit Deus, ut possit etiam auribus percipi? et halitus erit, ut sentiri possit olfactu? et liquor aliquis erit, ut possit et bibi? et moles erit, ut possit et tangi? Non, inquit. Quid ergo? an illud potest Deus, et hoc non potest? Si non posse dixerint, cur derogant omnipotentia Dei? si posse et nolle responderint, cur solis oculis favent, invident autem cæteris sensibus corporis Christi? An quousque volunt, desipiunt? Quanto nos melius, qui non eorum insipientia terminos figimus, sed ut desipiant prorsus, nolimus!

6. Multa proferri possunt ad istam dementia refutandam. Sed si aliquando irruerint auribus tuis, hæc interim eis lege, et quid respondeant non pigeat te rescribere ut potes. Ad hoc enim fide corda nostra mandantur, quia nobis fidei merces visio Dei promittitur. Quæ si per corporis oculos orit, frustra ad eam percipiendam sanctorum animus exercetur: imo vero tam perverse sentiens animus non in se exercetur, sed tutus in carne est. Ubi enim tenacius habitabit et fixius, nisi unde se Deum visurum esse præsumit? Quod certe quantum malum sit, intelligentia potius dimitto tur, quam longo sermone molior explicare<sup>1</sup>. In protectione Domini semper habitet cor tuum, domina eximia et merito prestantissima, atque Christi charitate

<sup>1</sup> Reliqua verba prorsus absunt a Mss. sexdecima.

honoranda Alia. Honorabiles tecum nobisque in Domino dilectissimos filios tuos, debito meritis vestris officio resaluta.

EPISTOLA XCIII\* (a).

*Augustinus Vincentii e schismate Rogatiano episcopi Carthaginiensis epistolam refellens, dicit visum sibi fuisse aliquando, non vi cum hæreticis, sed verbo Dei et ratione agendum; verum sententiis aliorum exemplisque operatum mutasse sententiam, et arbitrari leges principum recte implorari adversus hostes fidei, modo id fiat animo corrigendi, non studio vindicandi: atque subijcit pernicitiam contra perveraciam et anabaptismum Donatistarum.*

Dilectissimo fratri VINCENTIO, AUGUSTINUS.

CAPUT PRIMUM. — 1. Accepi epistolam, quam tuam esse mihi non incredibile visum est: attulit enim eam, quem catholicum christianum esse constaret, qui, ut opinor, mihi mentiri non auderet. Sed etsi forte non sunt litteræ tuæ, ego ei qui scripsit rescribendum prætavi. Nunc me potius quietis esse avidum et patientem, quam tunc cum me adolescentem, vivo adhuc Rogato cui successisti, apud Carthagine[m] noveras. Sed Donatistæ nimium inquieti sunt, quos per ordinatas a Deo potestates cohiberi atque corrigi mihi non videtur inutile. Nam de multorum jam correctione gaudemus, qui tam veraciter unitatem catholicam tenent atque defendunt, et a pristino errore se liberatos esse letantur, ut eos cum magna gratulatione miremur. Qui tamen nescio qua vi consuetudinis, nullo modo mutari in melius cogitent, nisi hoc terrore percussi, sollicitam mentem ad considerationem veritatis intenderent; ne forte si non pro iustitia, sed pro perversitate et præsumptione hominum ipsas temporales molestias, infructuosa et vana tolerantia paterentur, apud Deum postea non invenirent nisi debitas pœnas impiorum, qui ejus tam lenem admonitionem, et paterna flagella contempserint: ac sic ista cogitatione dociles facti, non in calumniis et fabulis humanis, sed in divinis Libris promissam per omnes gentes invenirent Ecclesiam, quam suis oculis reddi conspicerent, in quibus et Christum prænuntiatum, etiam non visum super cœlos esse minime dubitarent. Numquidnam ego istorum salutem invidere debebam, ut collegas meos ab hujusmodi paterna diligentia revocarem, per quam factum est ut multos videamus accusare suam pristinam cæcitatem? qui cum super cœlos exaltatum Christum, etiam non videntes credebant; gloriam tamen ejus super omnem terram, etiam videntes negabant, cum Propheta utrumque una sententia tanta manifestatione complexus sit, dicens: *Exaltare super cœlos, Deus, et super omnem terram gloria tua (Psal. cvii, 6).*

2. Istos ergo atroces quondam inimicos nostros. pa-

\* Emendata est ad a. hg. bl. bn. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. à. vo. vd. tres sb. duos t. quinque v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 48: quæ autem 93 erat, nunc 181. Scripta circ. an 406

eum et quietem nostram variis violentiarum et insidiarum generibus gravibus graviter infestantes, si sic contemneremus et toleraremus, ut nihil omnino quod ad eos terrendos ac corrigendos valere posset, excogitaretur et ageretur a nobis, vere malum pro malo redderemus. Si enim quisquam inimicum suum periculosis febribus phreneticam factum, currere videret in præceps, nonne tunc potius malum pro malo redderet, si eum sic currere permitteret, quam si corripiendum ligandumque curaret? Et tamen tunc ei molestissimus et adversissimus videretur, quando utilis-simus et misericordissimus extitisset: sed plane salute reparata tanto uberius ei gratias ageret, quanto sibi eum minus pepereisse sensisset. O si possem tibi ostendere, ex ipsis Circumcellionibus quam multos jam catholicos manifestos habemus, damnantes suam pristinam vitam, et miserabilem errorem quo se arbitrabantur pro Ecclesia Dei facere quidquid inquieta temeritate faciebant! qui tamen ad hanc sanitatem non perducerentur, nisi legum istarum quæ tibi displicent, vinculis tanquam phrenetici ligarentur. Quid illud alterum genus morbi gravissimi eorum, qui turbulentam quidem audaciam non habebant, sed quaedam vetusta socordia premebantur, dicentes nobis, Verum quidem dicitis, non est quod respondeatur; sed durum est nobis traditionem parentum relinquere: nonne salubriter regula temporalium<sup>1</sup> molestiarum excutiendi erant, ut tanquam de somno lethargico emergerent, et in salutem unitatis evigilarent? Quam multi ex ipsis nunc nobiscum gaudentes, pristinum pondus perniciosi sui operis accusant, et fatentur nos sibi molestus esse debuisse, ne tanquam mortifero somno, ita morbo veteris consuetudinis interirent.

3. At enim quibusdam ista non prosunt. Numquid ideo negligenda est medicina, quia nonnullorum est insanabilis pestilentia? Tu non attendis nisi eos qui ita duri sunt, ut nec istam recipiant disciplinam. De talibus enim scriptum est: *Frustra flagellari filios vestros; disciplinam non receperunt (Jer. ii, 50).* Puto tamen quia dilectione, non odio flagellati sunt. Sed debes etiam tam multos attendere, de quorum salute gaudemus. Si enim terrentur, et non docerentur, improba quasi dominatio videretur. Rursus si docerentur et non terrentur, vetustate consuetudinis obdurati ad capessendam viam salutis pigrius moverentur; quandoquidem multi, quos bene novimus, reddita sibi ratione et manifestata divinis testimoniis veritate, respondebant nobis, cupere se in Ecclesiæ catholice communionem transire, sed violentas perditorum hominum inimicitias formidare: quas quidem pro iustitia et pro æterna vita utique contemnere debuerunt; sed talium infirmitas, donec firmi efficiantur, sustinenda est, non desperanda. Nec obliviscendum quod ipse Dominus adhuc infirmo Petro ait: *Non potes me modo sequi; sequeris autem postea (Joan. xiii,*

<sup>1</sup> Lov., *regula temporalis*. Bad. Am. Er. et Mss. plures, *regula temporalium*.

36). Cum vero terrori utili doctrina salutaris adiungitur, ut non solum tenebras erroris lux veritatis expellat, verum etiam malæ consuetudinis vincula vis timoris abrumpat, de multorum, sicut dixi, salute lætamur, benedicientium nobiscum, et gratias agentium Deo quod sua sollicitatione completa, qua reges terræ Christo servituros esse promisit, sic curavit morbos, sic sanavit infirmos.

CAPUT II. — 4. Non omnis qui parcat, amicus est; nec omnis qui verberat, inimicus. Meliora sunt vulnere amici, quam voluntaria oscula inimici (*Prov. xxvii, 6*). Melius est cum severitate diligere, quam cum lenitate decipere. Utilius esurienti panis tollitur, si de cibo securus justitiam negligat, quam esurienti panis frangitur, ut injustitiæ seductus acquiescat. Et qui phreneticum ligat, et qui lethargicum excitat, ambobus molestus, ambos amat. Quis nos potest amplius amare, quam Deus? Et tamen nos non solum docere suaviter, verum etiam salubriter terrere non cessat. Fomentis lenibus quibus consolatur, sæpe etiam mordacissimum medicamentum tribulationis adiungens, exercet fame Patriarchas etiam pios et religiosos (*Gen. xii, xxvi, xlii, et xliii*), populum contumacem pœnis gravioribus agitat, non aufert ab Apostolo stimulum carnis tertio rogatus, ut virtutem in infirmitate perficiat (*II Cor. xii, 7-9*). Diligamus etiam inimicos nostros, quia hoc justum est, et hoc præcipit Deus, ut simus filii Patris nostri qui in cœlis est, qui facit solem suum oriri super bonos et malos, et pluit super justos et injustos (*Math. v, 45*). Sed sicut ista dona ejus laudamus, ita etiam flagella ejus in eos quos diligit, cogitemus.

5. Putas neminem debere cogi ad justitiam, cum legas patremfamilias disisse servis, *Quocumque inveneritis cogite intrare* (*Luc. xiv, 23*); cum legas etiam ipsum primo Saulum, postea Paulum, ad cognoscendam et tenendam veritatem, magna violentia Christi cogentis esse compulsum (*Act. ix, 3-7*): nisi forte chariorem putas hominibus esse pecuniam, vel qualilibet possessionem, quam lucem istam, quæ oculis carpitur. Hanc ille cœlesti prostratus voce subito amissam non recuperavit, nisi cum sanctæ incorporaretur Ecclesiæ. Et putas nullam vim adhibendam esse homini, ut ab erroris pernicie liberetur; cum ipsum Deum, quo nemo nos utilius diligit, certissimis exemplis hoc facere videas, et Christum audias dicentem, *Nemo venit ad me, nisi quem Pater attraxerit* (*Joan. vi, 44*), quod fit in cordibus omnium qui se ad eum divinæ iracundiæ timore convertunt; et noveris aliquando furem avertentis pecoribus pabulum spargere, et aliquando pastorem flagello ad gregem pecora errantia revocare!

6. Nonne contumacem ancillam data sibi potestate, Sara potius affligebat? Et utique non eam, quam superius beneficio suo matrem fecerat, crudeliter odebat; sed in ea superbiam salubriter edomabat (*Gen. xvi, 5*). Non autem ignoras, quod istæ duæ mulieres Sara et Agar, et duo filii earum Isaac et Ismael, pro spiritualibus et carnalibus figurentur. Et cum legamus

ancillam et filium ejus a Sara passos graves molestias, Paulus tamen apostolus dicit quod ab Ismaele persecutionem sit passus Isaac: *Sed sicut tunc, inquit, ille qui erat secundum carnem, persequabatur eum qui erat secundum spiritum, ita et nunc* (*Galat. iv, 29*), ut qui possunt, intelligant magis Ecclesiam catholicam persecutionem pati superbia et impietate carnalium, quos temporalibus molestiis atque terroribus emendare conatur. Quidquid ergo facit vera et legitima mater, etiam si asperum amarumque sentiat, non malum pro malo reddit; sed bonum disciplinæ, expellendo malum iniquitatis, apponit, non odio nocendi, sed dilectione sanandi. Cum boni et mali eadem faciunt, eademque patiuntur, non factis et pœnis, sed causis utique discernendi sunt. Pharaon populum Dei duris laboribus atterebat (*Exod. v, 9*); Moyses eundem populum impie agentem duris coercitionibus affligebat (*Id., xxxii, 27*): similia fecerunt, sed non similiter prodesse voluerunt; ille dominatione inflatus, iste dilectione inflammatum est. Jezabel occidit Prophetas; Elias occidit pseudopphetas (*III Reg. xviii, 4, 40*): puto quod diversa sint merita facientium, diversa passorum.

7. Aspice etiam tempora Novi Testamenti, quando jam ipsa mansuetudo charitatis non solum in corde erat servanda, verum etiam in luce monstranda; quando Petri gladius in vaginam revocatur a Christo, et ostenditur non debuisse de vagina eximi nec pro Christo (*Math. xxvi, 52*). Legimus tamen non solum, quod ceciderunt Judæi Paulum apostolum, verum etiam quod ceciderunt et Græci pro Paulo apostolo Sosthenem Judæum (*Act. xvi, 22, 23, et xviii, 17*): nonne similitudo facti quasi utrosque conjungit, et tamen eos causæ dissimilitudo discernit? Nempe Deus proprio Filio non peperit, sed pro nobis omnibus tradidit illum (*Rom. viii, 32*): nempe de Filio ipso dicitur, *Qui me dilexit, et tradidit semetipsum pro me* (*Galat. ii, 20*): nempe et de Juda dicitur quod introierit in eum satanas, ut traderet Christum (*Joan. xiii, 2*). Cum ergo et Pater tradiderit Filium suum, et ipse Christus corpus suum, et Judas Dominum suum, cur in hac traditione Deus est pius, et homo reus, nisi quia in re una quam fecerunt, causa non una est ob quam fecerunt? Tres cruce in loco uno erant; in una, latro liberandus; in alia, latro damnandus; in media, Christus alterum liberaturus, alterum damnaturus: quid similis istis crucibus? quid dissimilis istis pendentibus? Traditus est Paulus includendus et colligandus (*Act. xxi, 23, 24*), sed quolibet custode carceris peior est utique satanas; cui tamen ipse Paulus tradidit hominem in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini Jesu (*I Cor. v, 5*). Et hic quid dicimus? Ecce mitiori tradidit crudeliter traditor, crudeliori tradidit misericors traditor. Discamus, frater, in similitudine operum discernere animos operantium, nec clausis oculis calumniemur, et benevolos pro nocentibus accusemus. Item cum ait idem Apo-

<sup>1</sup> Edd., zelo. At Mss. serdecim habent, dilectione.

stolus tradidisse se quosdam satanæ, ut discerent non blasphemare (I Tim. 1, 20), malum pro malo reddidit, an potius malos etiam per malum emendare, bonum opus esse iudicavit ?

8. Si semper esset laudabile persecutionem pati, sufficeret Domino dicere, *Beati qui persecutionem patiuntur; nec adderet, propter justitiam* (Matth. v, 10). Item si semper esset culpabile persecutionem facere, non scriptum esset in sanctis Libris: *Detrahentem proximo suo occulte, hunc persequerbar* (Psal. c, 5). Aliquando ergo et qui eam patitur, injustus est, et qui eam facit, justus est. Sed plane semper, et mali persecuti sunt bonos, et boni persecuti sunt malos: illi nocendo per injustitiam, illi consulendo per disciplinam; illi immaniter, illi temperanter; illi servientes cupiditati, illi charitati. Nam qui trucidat, non considerat quemadmodum laniet; qui autem curat, considerat quemadmodum sciet: ille enim persequitur sanitatem, ille putredinem. Occiderunt impii Prophetas, occiderunt impios et Prophetas. Flagellaverunt Judæi Christum, Judæos flagellavit et Christus. Traditi sunt Apostoli ab hominibus potestati humanæ, tradiderunt et Apostoli homines potestati satanæ. In his omnibus quid attenditur, nisi quis eorum pro veritate, quis pro iniquitate, quis nocendi causa, quis emendandi?

CAPUT III.—9. Non invenitur exemplum in evangelicis et apostolicis Litteris, aliquid petatum a regibus terræ pro Ecclesia, contra inimicos Ecclesiæ. Quis negat non inveniri? Sed nondum implebatur illa propheta: *Et nunc, reges, intelligite, erudimini qui iudicatis terram; servite Domino in timore*. Adhuc enim illud implebatur, quod in eodem psalmo paulo superius dicitur: *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus* (Psal. 11, 10, 11, 4, 2). Verumtamen si facta præterita in propheticis libris figuræ fuerunt futurorum, in rege illo qui appellabatur Nabuchodonosor, utrumque tempus figuratum est, et quod sub Apostolis habuit, et quod nunc habet Ecclesia. Temporibus itaque Apostolorum et martyrum illud implebatur quod figuratum est, quando rex memoratus pius et justos cogebat adorare simulacrum, et recusantes in flammam mittebat. Nunc autem illud impletur quod paulo post in eodem rege figuratum est, cum conversus ad honorandum Deum verum, decrevit in regno suo ut quicumque blasphemaret Deum Sidrac, Misac, et Abdenago, pœnis debitis subjaceret (Dan. 11, 96). Prius ergo tempus illius regis significabat priora tempora regum infidelium, quos passi sunt Christiani pro impiis; posterius vero tempus illius regis significavit tempora posteriorum regum jam fidelium, quos patiuntur impii pro Christianis.

10. Sed plane in eis qui sub nomine Christi errant seducti a perversis, ne forte oves Christi sint errantes, et ad gregem taliter revocandæ sint, temperata

<sup>1</sup> AM. End. Er. et Ms. gv., *indicant*.

severitas et magis mansuetudo servatur, ut coercitione exsiliorum atque damnorum, admonerentur considerare quid et quare patiantur, et discant præponere rumoribus et calumniis hominum Scripturas quas legunt. Quis enim nostrum, quis vestrum non laudat leges ab imperatoribus datas adversus sacrificia Paganorum? Et certe longe ibi pœna severior constituta est; illius quippe impietatis capitale supplicium est. De vobis autem corripendis atque coercendis habita ratio est, quo potius admoneremini ab errore discedere, quam pro scelere puniremini. Potest enim fortasse etiam de vobis dici quod ait Apostolus de Judæis: *Testimonium illis perhibeo quia zelum Dei habent, sed non secundum scientiam. Ignorantes enim Dei justitiam et suam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subiecti* (Rom. x, 2, 3). Quid enim aliud et vos quam vestram justitiam vultis constituere, quando non dicitis justificari nisi eos qui a vobis potuerint baptizari? In hac ergo apostolica sententia quam de Judæis protulit, hoc distatis a Judæis, quod vos habetis Sacramenta christiana, quibus illi adhuc carent. Cæterum ad hoc quod ait, *Ignorantes Dei justitiam, et suam volentes constituere, et quod zelum Dei habent, sed non secundum scientiam*, pares estis omnino, exceptis duntaxat illis, quicumque in vobis sunt scientes quid verum sit, et pro animositate suæ perversitatis, contra veritatem etiam sibi notissimam dimicantes. Horum quippe impietas, etiam idololatriam forsitan superat<sup>1</sup>. Sed quia non facile convinci possunt (in animo namque latet hoc malum), omnes tanquam a nobis minus alieni<sup>2</sup>, leniori severitate coercemini. Et hoc quidem, vel de omnibus hæreticis, qui christianis Sacramentis imbuuntur, et a Christi veritate sive unitate dissentiunt, vel Donatistis omnibus dixerim.

11. Quod autem ad vos attinet, qui non solum cum illis communiter Donatistæ a Donato, verum etiam proprie Rogatistæ a Rogato appellamini, mitiores quidem esse videmini, quia cum Circumcellionum immanissimis gregibus non sævitis; sed nulla bestia, si neminem vulneret, propterea mansueta dicitur, quia dentes et unguis non habet. Sævire vos nolle dicitis; ego non posse arbitror. Ita enim estis numero exigui, ut movere vos contra adversarias vobis multitudines non audeatis, etsi cupiatis. Sed ponamus vos etiam nolle quod non valetis; ponamus vos evangelicam sententiam qua scriptum est, *Si quis tibi voluerit tunicam tollere et iudicio tecum contendere, dimitte illi et pallium* (Matth. v. 40), sic intelligere, sic tenere, ut persequentibus vos non solum nulla injuria, verum etiam nullo jure resistendum putetis; hunc certe intellectum Rogatus auctor vester, aut non habuit, aut non implevit, qui de nescio quibus rebus, ut dicitis vestris, acerrima perseverantia, etiam forensi disceptatione confligit. Cui si diceretur, Quis unquam Apostolorum in causa fidei, res suas iudicio publico de-

<sup>1</sup> Mss. quinque Gall.: *Contra veritatem etiam impietatem defendunt, quæ idololatriam forsitan superat*. Vatic. tres: *Contra veritatem etiam sibi notissimam dimicantes, impietatem defendunt*. Horum quippe, etc.

<sup>2</sup> In octo Mss.: *Tanquam non a nobis nimis alieni*.

fecidit? sicut tu in epistola tua postuisti, *Quis unquam Apostolorum in causa fidei res alienas invasit?* nullum quidem in divinis Litteris hujus facti reperiret exemplum; sed tamen forte inveniret aliquam veram defensionem, si veram Ecclesiam retiacret, et non sub Ecclesie veræ nomine impudenter aliquid possideret.

CAPUT IV. — 12. Quod autem pertinet ad terrenarum potestatum jussa, contra schismaticos aut hæreticos vel impetranda vel exserenda, illi quidem à quibus vos separatis acerrimi fuerunt, et contra vos, quantum audire potuimus; et contra Maximianistas, quod Gestorum etiam certis documentis probamus: sed tamen nondum ab eis separati eratis (a), quando Juliano imperatori in sua petitione dixerunt, quod *apud eum sola justitia locum haberet*; quem certe apostatam novorant, et idololatriæ deditum sic videbant, ut aut justitiam esse idololatriam fatorentur, aut se seclerate mentitos negare non possent, ut apud eum dicerent solam locum habere justitiam, apud quem magnum locum cernerent habere idololatriam. Sed fuerit error in verbo, de facto ipso quid dicis? Si nihil justum ab imperatore petendum est, cur a Juliano petitum est quod justum putatum est? <sup>1</sup>

13. An hoc petendum est, ut sua quisque recuperet, non ut aliquem, quo ab imperatore coerceatur, accuset? Interim et in sanarum rerum recipiendarum repetitione ab apostolicis exemplis receditur, quia hoc fecisse nemo invenitur illorum. Sed tamen cum majores vestri ipsum Cæcilianum tunc Ecclesie Carthaginensis episcopum, cui tanquam criminoso commanicare noluerunt, apud principem Constantinum per Anulinum proconsulem acensaverunt; non res suas amissas repeterunt, sed innocentem, sicut existimamus et sicut ipse judiciorum exitus docuit, calumniose appetiverunt: quo quid acceleratius ab eis fieri potuit? Si autem, sicut falso arbitramini, vere criminosum judicandum terrenis potestatibus tradiderunt, quid nobis obicitis quod vestrorum præsumptio primitus fecit? quod eos non argueremus quia fecerunt, si non animo invidio et noxio, sed emendandi et corrigendi voluntate fecissent. Vos autem indubitanter arguimus, quibus crimen videtur de inimicis communionis nostræ christiano imperatori aliquid conquiri, cum libellus a majoribus vestris Anatino proconsuli datus, et Constantino imperatori mittendus, ita præscriptus sit: *Libellus Ecclesie catholice, criminum Cæciliani, traditus a parte Majorini (b)*. Illos autem magis hinc arguimus, quia cum apud Imperatorem ultro Cæcilianum accusassent <sup>2</sup>, quem primo utique

<sup>1</sup> Lov.: *Si nihil injustum ab imperatore*, etc., moxque, *quod injustum putatum est*. Sed melius Mss. et antiquiores Edd. utroque loco, *justum*.

<sup>2</sup> Lov.: *Quia apud imperatorem ultro Cæcilianum accusaverunt*. Et mox: *ipso autem imperatore*, etc. At particula autem abest a Mss. qui cum Au. Bad. et Er. sic habent: *quia cum... accusassent*.

(a) Hæc porro intelligitur rogatarum schisma non exortum fuisse ante annum 361, sub cujus anni finem demortuo Constantio Juliano rerum potitus est. De illa autem Donatistarum adulatoria petitione, qua supplicarunt sibi restitui basilicas jussu Constantii ijsis ablatas, legendus Augustinus in lib. 2 cont. lit. Petilianæ, c. 92, n. 205; c. 97, n. 224, et in epist. 105, n. 9; itemque Optatus in lib. 2.

(b) Libellus de quo in epist. 88, n. 2.

apud collegas transmarinos convincere debuerunt, ipso imperatore longe ordianius agente, ut episcopo- rum causam ad se delatam, ad episcopos mitteret, nec victi pacem cum fratribus habere voluerunt: sed rursus ad eundem imperatorem venerunt; rursus non Cæcilianum tantum, verum etiam datos sibi episcopos judices, apud terrenum regem accusaverunt; rursus ab alio episcopali judicio ad eundem imperatorem appellaverunt. Nec eo ipso inter partes cognoscente atque judicante, vel veritati vel paci cedendum esse duxerunt.

14. Quid autem aliud statueret Constantinus adversus Cæcilianum et socios ejus, si essent vestris majoribus accusantibus victi, quam quod statuit in eos ipsos, qui cum ultro accusassent, nec ea quæ intendebant probare potuissent, voluerunt <sup>1</sup> veritati consentire, nec victi? Ille quippe imperator primus constituit in hac causa, ut res convictorum, et unitati pervicaciter resistentium, fisco vindicarentur. Sed videlicet si vestris majoribus accusantibus atque superantibus, contra communionem Cæciliani imperator tale aliquid decrevisset, provisos Ecclesie, defensores pacis et unitatis nominari velletis. Cum vero in eos qui ultro accusantes nihil probare potuerunt, nec oblato sibi gremio pacis quo correcti exciperentur, consentire voluerunt, ab imperatoribus talia decernuntur, indignum facinus clamitatur; neminem ad unitatem esse cogendum, malum pro malo reddendum nemini esse contenditur. Quid est aliud quam id quod de vobis quidam scripsit: *Quod volumus sanctum est (a)*. Et nunc non erat magnum neque difficile coniderare atque cogitare Constantini judicium atque sententiam contra vos vigere, quæ vestris majoribus Cæcilianum apud Imperatorem toties accusantibus, et non convincentibus, adversus vos promulgata est; canique necessario sequi cæteros imperatores, maxime catholicos christianos, quoties de vobis aliquid agere vestre obstinationis necessitas cogit.

15. Facile erat ista cogitare, ut vobis ipsis aliquando diceretis: Si Cæcilianus vel innocens fuit, vel nocens convinci non potuit, quid in hoc negotio tam longe lateque diffusa societas christiana peccavit? cur orbi christiano non licuit ignorare quod non potuerunt, qui accusaverant, demonstrare? cur illi quos Christus in agro suo, id est in hoc mundo, seminavit, et inter zizania crescere usque ad messem præcepit (*Matth. xii, 24-50.*); cur tot millia fidelium in omnibus gentibus, quorum multitudinem stellis cæli et arenæ maris Dominus comparavit, quos in semine Abrahæ benedicendos promisit (*Gen. xii, 17, 18*) et reddidit, propterea negantur esse christiani, quia in hac causa in qua discutienda non interfuerunt, iudicibus potius suo periculo judicantibus, quam victis litigatoribus credere maluerunt? Certe nullius crimen maculat nescientem. Quomodo fideles toto orbe diffusi, crimen traditorum cognoscere poterant, quod accu-

<sup>1</sup> Edd.: *Noluerunt enim veritati consentire*. Abest enim a Mss., et abesse debet.

(a) Hemistichium Tychonii.

satores etiam si noverant, tamen eis ostendere non valebant? Hos ergo ab hoc crimine innocentes esse, nempe ipsa ignorantia facillime ostendit. Cur ergo innocentes falsis criminibus accusantur, quia crimina aliena seu falsa seu vera nescierunt? Quis locus innocentiae reservatur, si crimen est proprium, nescire crimen alienum? Porro si tot gentium populos ipsa ignorantia, sicut dictum est, innocentes ostendit, quam magnum crimen est ab istorum innocentium communionem separari? Nam et facta nocentium quae innocentibus demonstrari, vel ab innocentibus credi non possunt, non inquinant quemquam, si propter innocentium consortium etiam cognita sustinentur. Non enim propter malos boni deserendi, sed propter bonos mali tolerandi sunt: sicut toleraverunt Prophetae, contra quos tanta dicebant, nec communionem sacramentorum illius populi relinquebant; sicut ipse Dominus nocentem Judam usque ad condignum ejus exitum toleravit, et eum sacram cœnam cum innocentibus communicare permisit; sicut tolerarunt Apostoli eos qui per invidiam, quod ipsius diaboli vitium est, Christum annuntiabant (*Philipp. 1, 15 18*); sicut toleravit Cyprianus collegarum avaritiam, quam secundum Apostolum appellat idololatriam (*Coloss. 3, 5*). Postremo quidquid tunc inter illos episcopos gestum est, etiamsi forte ab aliquibus eorum sciebatur, si non sit acceptio personarum nunc ab omnibus ignoratur. Cur ergo non ab omnibus pax amatur? Hæc facillime cogitare possetis, aut fortasse etiam cogitatis. Sed melius erat ut amaretis possessiones terrenas, quas timendo perdere cognitæ veritati consentiretis, quam ut amaretis vanissimam hominum gloriam, quam vos putatis perdere, si cognitæ veritati consenseritis.

CAPUT V. — 16. Vides itaque jam, ut opinor, non esse considerandum quod quisque cogitur, sed quale sit illud quo cogitur, utrum bonum an malum: non quo quisque bonus possit esse invitus; sed timendo quod non vult pati, vel relinquit impediens animositatem, vel ignoratam compellitur cognoscere veritatem, ut timens vel respuat falsum de quo contendebat, vel quærat verum quod nesciebat, et volens teneat jam quod nolebat. Superfluo hoc fortasse diceretur quibuslibet verbis, si non tam multis ostenderetur exemplis. Non illos aut illos homines, sed multas civitates videmus fuisse donatistas, nunc esse catholicas, de testari vehementer diabolicam separationem, diligere ardentem unitatem: quæ tamen timoris hujus qui tibi displicet occasionibus, catholicæ factæ sunt per leges imperatorum, a Constantino apud quem primum vestri ultro Cæcilianum accusaverunt, usque ad præsentem imperatores, qui judicium illius quem vestri elegerunt, quem iudicibus episcopis prætulerunt, iustissime contra vos custodiendum esse decernunt.

17. His ergo exemplis a collegis meis mihi propositis cessi. Nam mea primitus sententia non erat, nisi neminem ad unitatem Christi esse cogendum; verbo esse agendum, disputatione pugnandum, ratione vin-

endum, ne fictos catholicos haberemus, quos apertos hæreticos noveramus. Sed hæc opinio mea, non contradicentium verbis, sed demonstrantium superabatur exemplis. Nam primo mihi opponebatur civitas mea, quæ cum tota esset in parte Donati, ad unitatem catholicam timore legum imperialium conversa est; quam nunc videmus ita hujus vestræ animositatis perficiem detestari, ut in ea nunquam fuisse credatur. Ita aliæ multæ, quæ mihi nominatim commemorabantur, ut ipsis rebus agnoscerem etiam in hac causa recte intelligi posse quod scriptum est: *Da sapienti occasionem, et sapientior erit (Prov. 11, 9)*. Quam multi enim, quod certo scimus, jam volebant esse catholici, manifestissima veritate commoti, et offensionem suorum reverendo, quotidie differebant! Quam multos non veritas, in qua nunquam præsumpsistis, sed obduratæ consuetudinis grave vinculum colligabat, ut in eis compleretur divina illa sententia: *Verbis non emendabitur servus durus; si enim et intellexerit, non obediet (Id. 21, 19)*! Quam multi propterea putabant veram Ecclesiam esse partem Donati, quia eos ad cognoscendam catholicam veritatem securitas torpidos, fastidiosos, pigrosque faciebat! Quam multis aditum intrandi obserabant rumores maledicorum, qui nescio quid aliud nos in altare Dei ponere jactabant! Quam multi nihil interesse credentes in qua quisque parte christianus sit, ideo permanebant in parte Donati, quia ibi nati erant, et eos inde discedere atque ad Catholicam nemo transire coegebat!

18. His omnibus harum legum terror, quibus promulgandis reges serviunt Domino in timore, ita profuit, ut nunc alii dicant: Jam hoc volebamus; sed Deo gratias, qui nobis occasionem præbuit jamjamque faciendi, et dilationem morulas amputavit. Alii dicant: Hoc esse verum jam sciebamus; sed nescio qua consuetudine tenebamur: gratias Domino, qui vincula nostra dirupit, et nos ad pacis vinculum transtulit. Alii dicant: Nesciebamus hic esse veritatem, nec eam discere volebamus; sed nos ad eam cognoscendam metus fecit intentos, quo timuimus ne forte sine ullis rerum æternarum lucris damno rerum temporalium feriremur: gratias Domino, qui negligentiam nostram stimulo terroris excussit, ut saltem solliciti quæreremus quod securi numquam nosse curavimus. Alii dicant: Nos falsis rumoribus terrebarum intrare, quos falsos esse nesciremus, si non intraremus; nec intraremus, nisi cogere: gratias Domino, qui trepidationem nostram flagello abstulit, expertos docuit quam vana et inania de Ecclesia sua mendax fama jactaverit; hinc jam credimus et illa falsa esse, quæ auctores hujus hæresis criminati sunt, quando posteri eorum tam falsa et pejora fluxerunt. Alii dicant: Putabamus quidem nihil interesse ubi fidem Christi teneremus; sed gratias Domino, qui nos a divisione collegit, et hoc uni Deo congruere, ut in unitate colatur, ostendit.

19. His ergo dominicis lucris impediendis, ad contradicendum me opponerem collegis meis, ne in motibus et collibus vestris, id est in tumoribus superbiæ (*Unze.*)

<sup>1</sup> sic Mss. et Edl. præter Lov. qui habet, *non.*

vestra, Christi oves errantes in pacis ovile colligerentur, ubi est unus grex et unus pastor (Joan. x, 16)? Ita sane huic provisioni contradicere debui, ne res quas dicitis vestras perderetis, et securi Christum prosciberetis: ut jure Romano testamenta condere-tis, et jure divino patribus conditum Testamentum, ubi scriptum est, *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (Gen. xxvi, 4), calumpniosis criminationibus rumperetis: ut in emptionibus et venditionibus liberos contractus haberetis, et vobis dividere quod Christus emit venditis auderetis: ut quod quisque vestrum cuiquam donasset, valeret, et quod donavit Deus deorum, a solis ortu usque ad occasum vocatis (Psal. lxxix, 1) filiis non valeret: ut de terra corporis vestri in exsilium non mitteremini, et de regno sanguinis sui, a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ (Psal. lxxi, 8) Christum exulem facere conaremini? imo vero serviant reges terræ Christo, etiam leges ferendo pro Christo. Majores vestri Cæcilianum et socios ejus regibus terre puniendos falsis criminibus objecerunt; convertantur leones ad comminuenda ossa calumnantium, nec Daniel ipse intercedat, innocens comprobatus, et de lacu quo illi pereant liberatus (Dan. xiv, 30-32): qui enim parat proximo suo foveam, ipse justius cadet in eam (Prov. xxvi, 27).

CAPUT VI.—20. Eripe te, frater, dom in hac carne vivis, ab ira quæ ventura est pertinacibus et superbis. Terror temporalium potestatum, quando veritatem oppugnat, justis fortibus gloriosa probatio est, infirmis periculosa tentatio: quando autem veritatem prædicat, errantibus<sup>1</sup> cordatis utilis admonitio est, et insensatis inutilis afflictio. *Non est tamen potestas nisi a Deo; qui autem resistit potestati, Dei ordinationi resistit: principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa* (Rom. xiii, 1-3). Sive enim potestas veritati favens aliquem corrigat, laudem habet ex illa qui fuerit emendatus; sive inimica veritati in aliquem sæviat, laudem habet ex illa qui victor fuerit coronatus. Tu autem non bonum facias, ut timere non debeas potestatem: nisi forte bonum est sedere, et non adversus fratrem detrabere (Psal. cxix, 20), sed adversus fratres omnes in omnibus gentibus constitutas, quibus testimonium perhibent Propheta, Christus, Apostoli, cum legitur, *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (Gen. xxvi, 4); cum legitur, *Ab ortu solis usque ad occasum sacrificium nuncium offertur nomini meo; quoniam glorificatum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus* (Malaeh. i, 11); audi, dicit Dominus; non, dicit Donatus, aut Rogatus, aut Vincentius, aut Hilarius, aut Ambrosius, aut Augustinus; sed, dicit Dominus: cum legitur, *Et benedicentur in eo omnes tribus terræ, omnes gentes magnificabant eum. Benedictus Dominus Deus Israel, qui facit mirabilia solus; et benedictum nomen gloriæ ejus in æternum, et in sæculum sæculi: et replebitur gloria ejus*

*omnis terra; fiat, fiat* (Psal. lxxi, 17-19). Et tu sedes Cartennis, et cum decem Rogatistis, qui remansistis, dicis: Non fiat, non fiat.

21. Audis loqui Evangelium: *Oportebat impleri omnia quæ scripta sunt in Lege, et Prophetis, et Psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas, et dixit eis: Quoniam sic scriptum est, et sic oportebat pati Christum, et resurgere a mortuis tertia die, et prædicari in nomine ejus penitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem* (Luc. xxiv, 44, 47). Legis etiam Actus Apostolorum, quemadmodum hoc Evangelium cœperit ab Jerusalem, ubi primo illos centum viginti Spiritus sanctus implevit, atque inde in Judæam atque Samariam, et in omnes gentes exierit, sicut eis dixerat ascensurus in cœlum, *Eritis mihi testes in Jerusalem, et in tota Judæa et Samaria, et usque in fines terræ* (Act. i, 15, 8, et 11): quia in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum (Psal. xviii, 5). Et tu contradicis divinis testimoniis tanta firmitate roboratis, tanta luce manifestatis, et ad istam proscriptionem Christi hæreditatem perducere conaris, ut cum in ejus nomine, sicut dixit, prædicetur penitentia in omnibus gentibus, quisquis hac fuerit prædicatione commotus, in qualibet parte orbis terrarum, nisi quesierit et invenerit latentem in Mauritania Cæsariensi Cartennensem Vincentium, aut aliquem ex ejus novem aut decem consortibus, dimitti ei peccata non possint. Quid non audeat typhus morticinæ pellicule? quo non se præcipitet præsumptio carnis et sanguinis? Hoccine est bonum opus tuum, propter quod non timeas potestatem? Tantum scandalum ponis adversus filium matris tuæ (Psal. cxix, 20), parvulum scilicet et infirmum, propter quem Christus est mortuus (I Cor. viii, 11), nondum cibo paterno idoneum, sed adhuc materno lacte nutriendum (Id. iii, 2); et Hilarii libros mihi opponis, uti neqes Ecclesiam crescentem in omnibus gentibus usque in finem sæculi, quam Deus contra incredulitatem vestram cum juratione promissit! Et cum essetis infelicissimi, si tunc quando promittebatur resisteretis, nunc etiam cum redditur contradicitis.

CAPUT VII. — 22. Sed historicus doctus magnum aliquid invenisti, quod contra Dei testimonia proferendum putares. Dicis enim, *Quantum ad totius mundi pertinet partes, modica pars est in compensatione totius mundi, in qua fides christiana nominatur: nec vis attendere, aut te nosse dissimulas, in quam multas jam barbaras nationes tam parvo tempore venerit Evangelium, ut nec inimici Christi dubitare jam possint brevi tempore futurum, quod Discipulis respondit de sæculi fine quærentibus, Et prædicabitur hoc Evangelium in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus; et tunc veniet finis* (Matth. xxiv, 14). In hoc et clama et contendo, quantum potes, etiamsi apud Persas et Indos Evangelium prædicetur, ubi quidem jam diu prædicatur, nisi quisquis hoc audierit, Cartennis venerit, vel in viciniam Cartennensium, mundari omnino a delictis suis non poterit. Itane si carueris

<sup>1</sup> Bad. Am. et Fr., *errantibus et discordantibus.*



ista voce, rideri te metuis; et cum ea non careas, fieri te non vis?

23. Acutum autem aliquid tibi videris dicere, cum **Catholicæ** nomen non ex totius orbis communione interpretaris, sed ex observatione præceptorum omnium divinorum, atque omnium Sacramentorum: quasi nos, etiam forte **hæc** sit appellata Catholica, quod totum veraciter teneat, **cujus** veritatis nonnullæ particulæ etiam in diversis inveniantur hæresibus, hujus nominis testimonio nitamur ad demonstrandum Ecclesiam in omnibus gentibus, et non promissis Dei et tam multis tamque manifestis oraculis ipsius veritatis. Sed nempe hoc est totum quod nobis persuadere conaris, solos remansisse Rogatistas, qui catholici recte appellandi sint, ex observatione præceptorum omnium divinorum atque omnium Sacramentorum; et vos esse solos, in quibus inveniat fidem cum venerit Filii hominis (*Luc. xviii, 8*). Da veniam, non credimus. Licet enim et hoc audeas forsitan dicere, ut in vobis possit inveniri fides, quam se in terra non inventurum Dominus dixit, non vos in terra, sed in cælo esse deputandos: nos tamen Apostolus ita cautos reddidit, ut etiam Angelum de cælo nobis aliud evangelizantem, præterquam quod accepimus, anathema debere esse præceperit (*Gal. i, 8*). Quomodo autem confidimus ex divinis Litteris accepisse nos Christum manifestum, si non inde accepimus et Ecclesiam manifestam? Quaslibet quisque ansas et uncas adversus simplicitatem veritatis intreat, quaslibet nebulas callidiæ falsitatis offundat, sicut anathema erit, qui annuntiaverit Christum neque passum esse, neque tertia die resurrexisse; quoniam in veritate evangelica accepimus, *Oportebat Christum pati, et resurgere a mortuis tertia die* (*Luc. xxiv, 46*): sic erit anathema quisque annuntiaverit Ecclesiam præter communionem omnium gentium; quia eadem veritate consequenter accepimus, *et prædicari in nomine ejus penitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem, et in concursu tenere debemus quisque vobis annuntiaverit præterquam quod accepistis, anathema sit* (*Ibid., 47*).

CAPUT VIII. — 24. Si autem universos Donatistas non audimus se pro Ecclesia Christi supponentes<sup>1</sup>, quia nullum pro se testimonium de divinis Libris proferunt quo id doceant, quanto minus, rogo te, Rogatistas audire debemus, qui nec illud pro se interpretari conabuntur quod scriptum est: *Ubi paucis, ubi cubas in meridie* (*Cant. i, 6*)? Si enim hoc loco Scripturarum meridies Africa intelligenda est in parte Donati, quod sub cæli ferventiori plaga est, omnes vos Maximianistæ superabunt, quorum schisma in Byzantio et in Tripolio exarsit. Sed confidunt eam eis Arzuges, et hoc magis ad se pertinere contendunt: Mauritania tamen Cæsariensis, occidentali quam meridiana parti vicinior, quando nec Africam se vult dici, quomodo de meridie gloriabitur, non dico adversus orbem terrarum, sed adversus ipsam partem Donati, unde pars Rogati, brevissimum frustum de

<sup>1</sup> *Mem. 1<sup>a</sup>, opposantes.*

frusto majore præcisum est? Quis autem non impudentissime nitatur aliquid in allegoria positum pro se interpretari, nisi habeat et manifesta testimonia, quorum lumine illustrentur obscura?

25. Quod autem omnibus Donatistis dicere solemus, quanto vobis fortius dicimus: Si possant, quod fieri non potest, aliqui habere causam justam, qua communionem suam separent a communione orbis terrarum, eamque appellent Ecclesiam Christi, quod se juste ab omnium gentium communione separaverint; unde scitis in christiana societate, tam longe lateque diffusa, ne forte antequam vos separaretis, jam se aliqui justa causa separaverant in longinquissimis terris, unde ad vos eorum justitiam fama non potuerit pervenire? Quomodo in vobis potest esse Ecclesia, potius quam in illis qui se priores forte separaverunt? Ita sit ut cum hoc nescitis, incerti vobismetipsis sitis: quod necesse est contingat omnibus qui pro sua societate utuntur testimonio non divino, sed suo. Neque enim potestis dicere, Si hoc contigisset, nos latere non posset, cum in Africa ipsa, quot jam partes factæ sint ex parte Donati, si interrogemini, non dicatis: præsertim quia tanto sibi videntur qui hoc faciunt justiores, quanto fuerint pauciores; et utique tanto sunt lateiores. Ac per hoc incerti estis, ne forte aliqui pauci justi, et ideo minime noti, alicubi longe contra Africæ meridiem, antequam pars Donati justitiam suam a cæterorum hominum iniquitate secerneret, se primitus causa æquissima separaverint in latere aquilonis, et ipsa sit potius Ecclesia Dei tanquam Sion spiritualis, quæ vos omnes justa separatione prævenit; multoque præsumptius pro se interpretetur, quod scriptum est, *Mons Sion, latera aquilonis, civitas regis magni* (*Psal. cxvii, 3*), quam pro se interpretatur pars Donati; *Ubi paucis, ubi cubas in meridie* (*Cant. i, 6*):

26. Et tamen verere ne, cum imperialibus legibus ad unitatem cogimini, nomen Dei a Judæis et Paganis diutius blasphemetur: quasi neciant Judæi quemadmodum primus populus Israel etiam bello delere voluit duas illas tribus et dimidiam, quæ ultra Jordanem terras acceperant, quando eas putaverunt se ab unitate sui populi separasse (*Josue xxii, 9-12*). Paganæ vero magis nos blasphemare possunt de legibus quas contra idololatriam cultores christiani imperatores tulerunt; et tamen ex eis multi correcti, et ad Deum vivum verumque conversi sunt; et quotidie convertuntur. Sed plane et Judæi et Pagani, si tam paucos putarent esse Christianos, quam pauci vos estis, qui solos vos Christianos esse perhibetis, nec blasphemare nos dignarentur, sed nunquam ridere cessarent. Non timetis ne vobis dicaui Judæi: Ubi est quod Paulus vester Ecclesiam vestram intelligit, ubi dictum est, *Lactare sterilis, quæ non parit, erumpere et exclamare, quæ non parit; quoniam multi filii deserte, magis quam ejus quæ habet virum* (*Gal. iv, 27*), præponens multitudinem Christianorum multitudini Judæorum, si Christi Ecclesia est paucitas vestra? Hocine illis dicturi estis, Ideo magis juravi sumus, quia pauci

sumus; nec attenditis eos responsuros, Quotlibet<sup>1</sup> vos esse dicatis, non tamen estis illi de quibus dictum est, *Multi filii desertæ*, si tam exigui numero remansistis?

27. Hic tu oppositurus es exemplum justi illius in diluvio, qui cum domo sua solus liberari dignus inventus est. Vides ergo quam longe sis adhuc a justitia? Prorsus donec ad septem remaneas, quibus tu sis octavus, justum te esse non dicimus; si tamen non istam justitiam, sicut dicebam, præcipuit aliquis ante partem Donati, et cum suis septem justa aliqua causa commotus, se longe alibi separavit, et a mundi hujus diluvio liberavit. Quod cum ignoretis an factum sit, atque ita vobis inauditum, sicut multis populis Christianorum in longinquis terris constitutorum nomen Donati inauditum est, incerti estis ubi sit Ecclesia. Ibi enim erit, ubi primum forsitan factum est quod postea vos fecistis, si potuit esse ulla justa causa, qua vos a communione omnium gentium separare possetis.

CAPUT IX. — 28. Nos autem ideo certi sumus, neminem se a communione omnium gentium juste separare potuisse, quia non quisque nostrum in justitia sua, sed in Scripturis divinis quærit Ecclesiam, et ut promissa est, reddi conspicit. Ipsa est enim de qua dicitur, *Sicut lilium in medio spinarum, ita proxima mea in medio filiarum* (Cant. n, 2): quæ nec spinæ dici possunt, nisi malignitate morum; nec filix, nisi communione Sacramentorum. Ipsa est enim quæ dicit: *A finibus terræ ad te clamavi, cum anxietur cor meum* (Psal. lx, 3). Quæ in alio psalmo dicit, *Tædium detinuit me a peccatoribus derelinquentibus legem tuam*; et, *Vidi insensatos, et tubescebam* (Psal. cxviii, 53, 158). Ipsa est quæ dicit sponso suo: *Ubi pascis, ubi cubas in meridie; ne forte fiam sicut operta super greges sodalium tuorum* (Cant. i, 6). Id est quod alibi dicitur, *Dexteram tuam notam fac mihi, et eruditos corde in sapientia* (Psal. lxxxix, 12): in quibus luce fulgentibus et charitate ferventibus quasi in meridie requiescis; ne forte velat operta, id est occulta et ignota, irruam non in gregem tuum, sed in greges sodalium tuorum, id est hæreticorum. Quos ita sodales dicit, sicut spinas illas filias, propter communionem Sacramentorum. De quibus alibi dicitur, *Tu vero unanimes meus, et dux meus, et notus meus, qui simul mecum dulces capiebas cibos; in domo Domini ambulavimus cum consensu. Veniat mors super illos, et descendant in infernam viventes* (Psal. lrv, 14-16), sicut Dathan et Abiron, impiæ separationis auctores.

29. Ipsa est cui continuo respondetur: *Nisi cognoveris temetipsam, o pulchra inter mulieres, exi tu in vestigiis gregum, et pasce hædos tuos in tabernaculis pastorum* (Cant. i, 7). O responsio dulcissimi sponsi! *Nisi cognoveris temetipsam*, inquit: quia utique non potest civitas abscondi supra montem constituta (Matth. v, 14); et ideo non es operta, ut incurras in greges sodalium meorum<sup>2</sup>. Ego enim sum mons pa-

<sup>1</sup> Sic Mss. Vatic. Attamen in uno eorum legitur, *quoslibet*.

<sup>2</sup> Edd., *tuorum*. At Mss. 17 habent, *meorum*.

ratus in cacumine montium, ad quem venient universæ gentes (Isai. ii, 2): *Nisi ergo cognoveris temetipsam*, non in verbis calumniosorum, sed in testimoniis Librorum meorum. *Nisi cognoveris temetipsam*, quia de te dictum est: *Porrigere longius fasciculos, et palos validos confirma: etiam atque etiam in dexteram atque sinistram extende. Semen enim tuum hæreditabit gentes, et civitates quæ desertæ erant, inhabitabis. Non est quod metuas, prævalebis enim; nec erubescas quod detestabilis fueris. Confusionem enim in perpetuum oblivisceris; ignominie viduitatis tuæ non eris memor. Ego enim sum Dominus qui facio te, Dominus nomen ei. Et qui eruit te, ipse Deus Israel universæ terræ vocabitur* (Id. lrv, 2-5). *Nisi cognoveris temetipsam, o pulchra inter mulieres*; quia de te dictum est, *Concupivit rex speciem tuam*; quia de te dictum est, *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii; constitues eos principes super omnem terram* (Psal. xlii, 12, 17). *Nisi ergo cognoveris temetipsam, exi tu* (Cant. i, 7); non ego te ejicio, sed exi tu, ut dicatur de te: *Ex nobis exierunt; sed non erant ex nobis* (1 Joan. ii, 19). *Exi tu in vestigiis gregum*, non in vestigiis meis, sed in vestigiis gregum; nec unius gregis, sed gregum divisorum et errantium. *Et pasce hædos tuos*: non sicut Petrus, cui dicitur, *Pasce oves meas* (Joan. xxi, 17); sed *pasce hædos tuos in tabernaculis pastorum*, non in tabernaculo pastoris, ubi est unus grex et unus pastor (Id. x, 16). Cognoscit enim semetipsam, ne hoc ei contingat, quia hoc contigit eis qui se in illa non cognoverunt.

30. Ipsa est de cujus paucitate dicitur in comparatione plurimorum malorum, quia *angusta et arcta via est quæ ducit ad vitam, et pauci sunt qui ambulant in ea* (Matth. vii, 14). Et rursus ipsa est de cujus multitudine dicitur: *Sic erit semen tuum, sicut stellæ cæli, et sicut arena maris* (Gen. xxii, 17). Idem quippe fideles sancti et boni, et in comparatione plurium malorum pauci sunt, et per se ipsi multi sunt: *quia multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum; ei multi ab oriente et occidente venient, et recumbent cum Abraham, Isaac et Jacob in regno cælorum* (Matth. viii, 11); et quia exhibet sibi Deus populum abundantem, æmulatorum bonorum operum (Tit. ii, 14); et multa millia quæ numerare nemo potest, videntur in Apocalypsi, ex omni tribu et lingua, in stolis albis palmisque victricibus (Apoc. vii, 9). Ipsa est quæ aliquando obscuratur, et tanquam obnubilatur multitudine scandalorum, quando peccatores intendunt arcum, ut sagittent in obscura luna rectos corde (Psal. x, 5). Sed etiam tunc in suis firmissimis eminet. Et si aliqua in his verbis divinis distributio facienda est, fortasse non frustra dictum sit de semine Abraham, *Sicut stellæ cæli, et sicut arena, quæ est ad oram maris*: ut in stellis cæli pauciores, firmiores, clarioresque intelligantur; in arena autem maritimi littoris magna multitudo infirmorum atque carnalium, quæ aliquando tranquillitate temporis quieta et libera apparet, aliquando autem tribulationum et tentationum fluctibus operitur atque turbatur.

31. Tale tunc erat tempus de quo scripsit Hila-

rius (a), unde putasti insidiandum contra testimonia tot divina, tanquam perierit Ecclesia de orbe terrarum. Potes hoc modo dicere nec tot Ecclesias Galatiæ tunc fuisse, quando dicebat Apostolus: *O stulti Galatæ, quis vos fascinavit, ut cum spiritu cœperitis, nunc carne consummemini (Gal. iii, 4)?* Sic enim calumniaris docto viro, qui tardicordes et timidus graviter increpabat, quos iterum parturiebat, donec Christus formaretur in eis (*Id. iv, 19*). Quis enim nescit illo tempore obscuris verbis multos parvi sensus fuisse delusos, ut putarent hoc credi ab Arianis, quod etiam ipsi credebant: alios autem timore cessasse et simulate consensisse, non recte ingredientes ad veritatem Evangelii, quibus tu postea correctis, sic quemadmodum ignotum est, nolles ignosci? Prorsus non nosti Litteras Dei. Lege enim quid de Petro scripserit Paulus, et quid inde etiam senserit Cyprianus; et non tibi displiceat, Ecclesiæ mansuetudo, quæ membra Christi dispersa colligit, non collecta dispergit: quanquam et illi, qui tunc firmissimi fuerunt, et verba hæreticorum insidiosa intelligere potuerunt, pauci quidem in comparatione cæterorum, sed tamen etiam ipsi quidam pro fide fortiter exulabant, quidam toto orbe latitabant. Ac sic Ecclesia quæ per omnes gentes crescit, in frumentis dominicis conservata est, et usque in finem, donec omnino gentes omnes, etiam barbaras teneat, conservabitur. Ipsa est enim Ecclesia in bono semine quod seminavit Filius hominis, et usque ad messem crescere inter zizania, prænuñtiavit. Ager autem mundus est, messis finis est sæculi (*Math. xiii, 24-30*).

32. Hilarius ergo decem provinciæ Asianarum aut zizania non triticum arguebat, aut ipsum etiam triticum quod defectu quodam periclitabatur, quanto vehementius, tanto utilius arguendum putabat. Habent enim etiam Scripturæ canonicæ hunc arguendi morem, ut tanquam omnibus dicatur, et ad quosdam verbum perveniat. Quod enim Apostolus dicit ad Corinthios: *Quomodo dicant quidam in vobis, quia resurrectio mortuorum non est (1 Cor. xv, 12)?* manifestat utique non omnes esse tales, verumtamen et tales non extra, sed in eis fuisse testatur: a quibus ne illi soderentur, qui non ita sentiebant, paulo post monuit dicens, *Nolite seduci: corrumpunt mores bonos colloquia mala. Sobrii estote, justi<sup>1</sup>, et nolite peccare: ignorantiam enim Dei quidam habent; ad reverentiam vobis loquor (Id., 33, 34)*. Quod autem dicit, *Cum enim sint inter vos æmulatio et contentio, nonne estis carnales, et secundum hominem ambulatis (Id. iii, 3)?* tanquam omnibus dicit; et vides quam sit grave quod dicit. Proinde nisi in ipsa Epistola legeremus, *Gratias ago Deo meo semper pro vobis, in gratia Dei quæ data*

*est vobis in Christo Jesu, quia in omnibus ditati estis in illo, in omni verbo et in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis, ita ut nihil d. sit vobis in ulla gratia (1 Cor. i, 4-7)*, putaremus omnes Corinthios carnales et animales, non percipientes quæ sunt spiritus Dei (*Id. ii, 14*), contentiosos, æmulos, secundum hominem ambulantes. Itaque et *totus mundus in maligno positus est (1 Joan. v, 19)*, propter zizania quæ sunt per totum mundum; et Christus *propitiator est peccatorum nostrorum, non tantum nostrorum, sed et totius mundi (Id. ii, 2)*, propter triticum quod est per totum mundum.

33. Refrigit autem charitas multorum propter scandalorum abundantiam, quanto magis magisque glorificato Christi nomine congregantur in communionem Sacramentorum ejus etiam maligni, et perseveranter omnino perversi, sed tamen tanquam palea de area dominica nonnisi ultima ventilatione separandi (*Math. iii, 12*). Non extinguunt isti frumenta dominica, in eorum quidem comparatione pauca, sed multa per seipsa; non extinguunt electos Dei congregandos in fine sæculi, sicut Evangelium loquitur, *a quatuor ventis, a summis calorum usque ad terminos eorum (Id. xxiv, 31)*. Ipsorum enim vox est: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus, quoniam diminutæ sunt veritates a filiis hominum (Psal. xi, 2)*: de quibus et Dominus dicit, inter abundantiam iniquitatis, qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit (*Math. xxiv, 12, 13*). Denique non unum hominem, sed plures in eodem psalmo loqui consequentia docent, ubi dicitur: *Tu, Domine, servabis nos, et custodies nos a generatione hac in æternum (Psal. xi, 2, 9)*. Propter hanc enim abundantiam iniquitatis, quam Dominus futuram esse prædixit, etiam illud positum est: *Cum venerit Filius hominis, putas inveniet fidem in terra (Luc. xviii, 8)?* Dubitatio enim cuncta scientis nostram in illo dubitationem præfiguravit, quando Ecclesia ex multis de quibus multum speravit, sæpe lecepta, quod aliter quam credebantur inventi sunt, sic perturbatur in suis, ut de nullo facile boni aliquid velit credere. Ipsos tamen quorum inventurus est fidem in terra, per totum agrum cum zizaniis crescere, dubitare fas non est.

34. Ipsa est ergo Ecclesia, quæ intra sægenam dominicam cum malis piscibus natat, a quibus corde semper et moribus separatur atque discedit, ut exhibeatur viro suo gloriosa, non habens maculam neque rugam (*Eph. v, 27*). Corporalem autem separationem in littore maris, hoc est, in fine sæculi expectat (*Math. xiii, 47-49*), corrigens quos potest, tolerans quos corrigere non potest: non tamen propter eorum quos non corrigit iniquitatem, ipsa honorum deserti inritatem.

CAPUT X.—35. Noli ergo, frater, contra divina tam multa, tam clara, tam indubitata testimonia, colligere velle calumnias ex episcoporum scriptis, sivo nostrorum, sicut Hilarii; sive antequam pars Donati separaretur, ipsius unitatis, sicut Cypriani et Agrippini: primo, quia hoc genus litterarum ab auctoritate

<sup>1</sup> Er. et Lov., *juste*, juxta græcicum textum, *dicens*. At Bad. Am. et sexdecim Mss. cum vulgata habent, *justi*.

(a) Abutebatur Vincentius isto Hilarii testimonio ex lib. de Synodis adversus Arianos, ubi dicit: « Nam absque Eleusio et paucis cum eo, ex majori parte Asianæ decem provinciarum, intra quas consisto, vere Deum nesciunt. » Quod quidem facile intelligitur ex verbis Augustini respondentis, decem provinciæ Asianarum zizania redargui ab Hilario.

canonis<sup>1</sup> distinguendum est. Non enim sic legatur, tanquam ita ex eis testimonium proferatur, ut contra sentire non liceat, sicubi forte aliter sapuerunt quam veritas postulat. In eo quippe numero sumus, ut non dedignemur etiam nobis dictum ab Apostolo accipere, *Et si quid aliter sapitis, id quoque Deus vobis revelabit. Verumtamen in quod pervenimus, in eo ambulemus* (Philipp. III, 15, 16); in illa via scilicet, quæ est Christus: de qua via ita Psalmus loquitur *Deus miseretur nostri, et benedict nobis; illuminet vultum suum super nos, ut cognoscamus in terra viam tuam, in omnibus gentibus salutarem tuam* (Psal. LXX, 2, 5).

36. Deinde si sancti Cypriani episcopi et gloriosi martyris te delectat auctoritas, quam quidem sicut dixi, a canonica auctoritate distinguimus; cur in eo te non delectat, quod unitatem orbis terræ atque omnium gentium, et diligendo tenuit, et disputando defendit: quod eos qui se tanquam justos ab ea separare voluissent, arrogantissimos et superbissimos iudicavit, irridens eos hoc sibi assumere, quod nec Apostolis concessit Dominus, ut ante tempus zizaniam colligerent, aut tanquam ipis paleam, ferrè et aream purgare concessum sit, paleam coarsenter a tritico separare: quod unumquemque peccatis alienis maculari non posse monstravit, quam sibi omnes impios seditionis auctores solam causam separationis assunt: quod in eo ipso, in quo aliter sapuit, collegas diversæ sentientes, nec iudicandos, nec a jure communionis amovendos esse decrevit: quod in ea ipsa epistola ad Johannem, quæ in concilio (a), eius auctoritatem ad rebaptizandum sequi vos dicitis, primitus recitata est, cum fatentur in præteritum sic esse admissos in Ecclesiam qui fuerant alibi baptizati, ut deinde non baptizarentur, unde illos sine Baptismo fuisse arbitratur; tantum tamen perit utilitatis et salubritatis in pace Ecclesie, ut propter illam non eos credat ab Ecclesia numeribus separari?

37. Qua in re, sicut ingenium tuum novi, facillime perspicias totam causam vestram penitus eversam et extinctam. Si enim Sacramenta cum peccatoribus communicando; sicut putatis, periit Ecclesia quæ fuerat in orbe terrarum (nam vos ideo separastis), jam prius tota perierat, cum, sicut dicit Cyprianus, in eam sine Baptismo admittebantur: ac sic nec ipse Cyprianus habebat in qua Ecclesia nasceretur; quanto magis multo posterior vester auctor paterque Donatus? Si autem illo tempore, cum in eam sine Baptismo admittebantur, erat tamen Ecclesia, quæ pareret Cyprianum, pareret et Donatum, manifestum est non contaminari justos affluens peccatis, quando cum eis Sacramenta communicant. Ac per hoc separationem qua existis ab unitate, quæ excusatione possitis abluere non habetis, impleturque in vobis sanctæ Scripturæ illud oraculum: *Filius malus ipse se justum dicit, exitum autem suum non abluat* (b).

<sup>1</sup> Mss. melioris notæ habent, a canonicis.

(a) Carthagine habito, an. 238.

(b) Prov. XXIV secund. LXX. Absunt hæc a vulgata; sed

38. Meritis autem Cypriani sic non æquatur, qui propter paria Sacramenta nec ipsos hæreticos audebat rebaptizare, sicut non æquatur meritis Petri, quisquis nō cogit gentes judaizare. Sed illa Petri non tantum claudicatio, verum etiam correctio Scripturis canonicis continetur: Cyprianus autem sensisse aliter de Baptismo, quam forma et consuetudo habebat Ecclesie, non in canonicis, sed in suis et in concilii litteris invenitur; correxisse autem istam sententiam non invenitur, non incongruenter tamen de tali viro existimandum est quod correxit, et fortasse suppressum ait ab eis qui hoc errore nimium delectati sunt, et tanto velut patrocinio carere noluerunt. Quanquam non desint qui hoc Cyprianum prorsus non sensisse contendant, sed sub ejus nomine a presumptoribus atque mendacibus fuisse confectum. Neque enim sic potuit integritas atque notitia litterarum unius quamlibet illustris episcopi custodiri, quemadmodum Scriptura canonica, tot linguarum litteris, et ordine, et successione celebrationis ecclesiasticæ custoditur, contra quam tamen non defecerunt, qui sub nominibus Apostolorum multa confingerent: frustra notandum, quia illa sic commendata, sic celebrata, sic nota est; verum quid possit adversus litteras, non canonica auctoritate fundatas, etiam hinc demonstravit impiæ conatus audaciæ, quod et adversus eas quæ tanta notitia mole firmatæ sunt, sese erigere non prætermisit.

39. Nos tamen duas ob res, non negamus illud sensisse Cyprianum: quod et stilus ejus habet quamdam propriam faciem qua possit agnosci; et quod illi magis contra vos nostra causa demonstratur invictior, vestraque separationis presumptio, videlicet ne macularem peccatis alienis, tota facilitate subvertitur, cum apparet in Litteris Cypriani, communicata esse cum peccatoribus Sacramenta, cum admisi sunt in Ecclesiam, qui secundum vestram, et sicut vultis, illius sententiam, Baptismum non habebant, et tamen Ecclesiam non perisse, sed in sui generis dignitate per totum orbem sparsa dominica frumenta mansisse. Ac per hoc si perturbati tanquam ad aliquem portum sic ad auctoritatem Cypriani confugitis, videtis quem illic scopulum vester error offendat; si autem jam nec illuc confugere audeatis, sine ullo luctamine naufragatis.

40. Porro autem Cyprianus, aut non sensit omnino quod eum sensisse recitatis; aut hoc postea correxit in regula veritatis; aut hæc quasi novam sui candidissimi peccatoris cooperavit ubere charitatis, dum unitatem Ecclesie toto orbe crescentis, et copiosissime defendit, et perseverantissime tenuit vinculum pacis: scriptum est enim, *Charitas cooperit multitudinem peccatorum* (1 Petr. IV, 8). Accessit huic etiam, quod tanquam sarmentum fractuosissimum, si quid in eo fuerat emendandum, purgavit Pater falce passionis: Sar-

habentur apud LXX, inserta inter vers. 22 et 23, ubi græcus textus ita fert: *Ecgonon eacon dication easton crinet, ten d'exodon autou ouk aperipsen*. Quem locum Hieronymus in lib. 1 adversus Pelag. c. 12, citat his verbis: *Filius malus, justum se facit, et non lavat exitum suum*.

mentum enim, ait Dominus, quod in me dat fructum, purgat illud Pater meus, ut majorem fructum afferat (Joan. xv, 2). Unde, nisi quia hærens in diffusionem vitis, radicem non deseruit unitatis? Nam etsi traderet corpus suum ut arderet, charitatem autem non haberet, nihil ei prodesset (1 Cor. xiii, 3).

41. Attende adhuc paululum in Litteras Cypriani, ut advertas quam inexcusabilem ostenderit, qui se voluerit ab unitate Ecclesiæ (quam Deus in omnibus gentibus promisit et reddidit), quasi justitiæ suæ causa separare, magisque intelligas quam sit vera sententia paulo ante a me commemorata: *Filius malus ipse se justum dicit, exitum autem suum non abtuit*. Ponit in quadam epistola sua quam scripsit ad Antonianum, rem quamdam satis rei de qua nunc agimus necessariam; sed melius ejus verba inserimus. *Antecessores, inquit, nostri quidam de episcopis isthic in provincia nostra, dandam pacem nœchis non putaverunt, et in totum penitentiam locum contra adulteria clausurunt: non tamen a coepiscoporum suorum collegio recesserunt, aut catholicæ Ecclesiæ unitatem vel duritiam vel censuræ suæ obstinationem ruperunt, ut quia apud alios adulteris pax dabatur, qui non dabat, de Ecclesia separaretur. Manente concordiam vinculo, et perseverante catholicæ Ecclesiæ indiviso sacramento, actum suum disponit et dirigit unusquisque episcopus, rationem propositi sui Domino redditurus (Epist. 52)*. Quid ad hæc dicis, frater Vincenti? Nempe intueris hunc tantum virum, pacificum episcopum, et fortissimum martyrem nihil vehementius satagisse, quam ut unitatis vinculum rumperetur. Vides eum partorientem, non solum ut parvuli in Christo concepti nascantur, verum etiam ne jam nati, de sinu matris excussi, moriantur.

42. Porro autem ipsam rem quam contra impios separatores commemoravit, attende. Si adulteris communicabant, qui penitentibus adulteris pacem dabant, numquid illi qui hoc non faciebant, collegio maculabantur istorum? si autem, quod veritas habet, et quod Ecclesia merito tenet, recte penitentibus adulteris pax dabatur, illi qui in totum locum penitentiam contra adulteros clauderant, imple utique agebant, qui membris Christi sanitatem negabant, et claves Ecclesiæ pulsantibus subtraherant, et misericordissimam patientiam Dei, quæ filios propterea sinebat vivere, ut penitendo sanarentur sacrificio contriti spiritus et contribulati cordis oblato, dura crudelitate contradicebant. Nec tamen istos misericordes et pacificos, cum eis christiana Sacramenta communicantes, et eos intra unitatis retia tolerantos, donec ad litus perducti separarentur, tam immanis eorum error et impietas inquinabat; aut si inquinabat, jam tunc Ecclesia malorum communione deleta est, nec erat quo pareretur ipsam Cyprianum. Si autem, quod certum est, permansit Ecclesia, certum est etiam peccatis alienis, in unitate Christi neminem posse maculari, non malorum factis consentientem, ne ipsis peccatis communicando polluat, sed propter societatem bonorum, malos tanquam paleas usque ad ultimam ventilationem in area dominica tolerantem. Quæ cum

ita sint, ubi est præsumptio separationis vestræ? Nonne illi mali estis; ipsi vos justos dicitis, exitum autem vestrum non abtuitis?

43. Jam si velim et illa commemorare quæ Tychonius, homo communionis vestræ, scriptis suis inserit, qui magis contra vos pro Ecclesia catholica scripsit, frustra se ab Afrorum, quasi traditorum communionem secernens, quo uno eum Parmenianus suffocat; quid respondere poteritis, nisi quod de vobis idem Tychonius dixit, et ego paulo ante recolui: *Quod volumus sanctum est?* Scribit enim ille Tychonius, homo, ut dixi, vestræ communionis, a ducentis et septuaginta episcopis vestris concilium Carthagini celebratum (a); in quo concilio per septuaginta et quinque dies positis omnibus præteritis, limatam esse sententiam atque decretam, ut traditoribus immensi criminis reis, si baptizari nollent, pro integris communicaretur. Deuterium etiam Macriancensem<sup>1</sup> episcopum communionis vestræ, dicit traditorum plebem congregatam Ecclesiæ miscuisse, et secundum statuta illius concilii a ducentis et septuaginta episcopis vestris facti, fecisse cum traditoribus unitatem eique Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum; nec solum huic Deuterio, sed etiam universis Maurorum episcopis per quadraginta annos, quos dicit usque ad persecutionem per Macarium factam traditoribus sine Baptismo communicasse.

44. Sed dicis: Quis mihi est iste Tychonius? Ille est Tychonius, quem Parmenianus rescribendo compescit, et eum deterreret ne talia scribat: non tamen refellit ea ipsa quæ scribit; sed uno, sicut supra dixi, eum premit, quod cum talia diceret de Ecclesia toto orbe diffusa, et quod neminem in ejus unitate macularent aliena peccata, ab Afrorum se tamen quasi traditorum contagione removebat, et erat in parte Donati. Posset autem dicere Parmenianus, ista eum omnia esse mentitum; sed, sicut idem Tychonius commemorat, adhuc vivebant multi, per quos hæc certissima et apertissima esse ostenderentur.

45. Sed de his taceo: contende Tychonium esse mentitum; ad Cyprianum te roco, cujus mentionem ipse fecisti. Prorsus secundum scripta Cypriani, si peccatis alienis in unitate quisque maculatur, jam ante Cyprianum perit Ecclesia, nec erat unde existeret ipse Cyprianus. Si autem hoc sentire sacrilegum est,

<sup>1</sup> Lov., Macriancensem. At Bad. Am. Er. et Mss., Macriancensem.

(a) Nullum alibi reperire est vestigium concilii hujus: quod quidem non ante annum 350 celebratum fuisse videtur; siquidem tempore Tychonii, qui post annum 380 floruisse intelligitur ex Gennadio, adhuc vivebant multi, ut hic ait Augustinus, per quos certissima et apertissima esse ostenderentur, quæ ille ostendebat. Certe Donatistarum schisma, quod anno 303 excitatum, non nisi anno 311 perfecte coaluit; erat jam roboratum et maxime confirmatum, cum tantus episcoporum numerus in urbem Africæ primariam convenit, uti recte observat Henricus Valesius, qui subinde synodum istam ad Donati Carthaginensis tempora pertinere contendit, non autem ad annum 308, ut Balduini et Baronii ferat opinio, concepta ex hoc ipso Augustini loco non probe intellecto, ubi Valesius vellet sic legi: « Sed etiam universis Maurorum episcopis, quos dicit per annos quadraginta, usque ad persecutionem per Macarium, » etc. Lectio tamen vulgata, quanquam minus aperta, reperitur in omnibus Mss.

et certum est Ecclesiam permanere; nemo alienis peccatis in ejus unitate maculatur; frustra filii mali justos vos dicitis, exitum vestrum non abluitis, non purgatis.

CAPUT XI. — 46. Cur ergo, inquis, nos quaeritis? cur sic suscipitis quos haereticos dicitis? Vide quam facile breviterque respondeam. Quaerimus vos quia peristis, ut de inventis gaudeamus, de quibus perditis dolebamus. Haereticos autem vos esse dicimus; sed antequam ad pacem catholicam convertamini, antequam errore, quo irretiti estis, exuamini. Cum autem transitis ad nos, prius utique relinquitis quod eratis, ne ad nos haeretici transeat. Baptiza ergo me, inquis. Facerem, si baptizatus non esses, aut si Donati vel Rogati, non Christi baptismo baptizatus esses. Non Sacramenta christiana faciunt te haereticum, sed prava dissensio. Non propter malum quod processit ex te, negandum est bonum quod remansit in te, quod malo tuo habes, si non ibi habes unde est bonum quod habes. Ex catholica enim Ecclesia sunt omnia domanica Sacramenta, quae sic habetis et datis, quemadmodum habebantur et dabantur, etiam priusquam inde exiretis. Non tamen ideo non habetis, quia ibi non estis, unde sunt quae habetis. Non in vobis mutamus in quibus nobiscum estis; in multis enim estis nobiscum; nam et de talibus dictum est, *Quoniam in multis erant mecum* (Psal. LV, 19): sed ea corrigimus in quibus nobiscum non estis, et ea vos hic accipere volumus quae non habetis illi ubi estis. Nobiscum autem estis in Baptismo, in symbolo, in caeteris dominicis Sacramentis. In spiritu autem unitatis et vinculo pacis, in ipsa denique catholica Ecclesia, nobiscum non estis. Haec si accipiatis, non tunc aderunt, sed tunc proderunt quae habetis. Non ergo sicut putatis suscipimus vestros, sed suscipiendo efficimus nostros qui recedunt a vobis, ut suscipiantur a nobis; et ut incipiant esse nostri, prius desinunt esse vestri. Nec nobis conjungi compellimus operarios erroris quem detestamur; sed ideo nobis illos homines conjungi volumus, ne hoc sint quod detestamur.

47. Sed baptizavit, inquis, post Joannem Paulus apostolus. Numquid post haereticum? Aut si forte audes illum amicum sponsi haereticum dicere, et in unitate Ecclesiae non fuisse, volo et hoc scribas. Si autem hoc dementissimum est vel sentire, vel dicere, jam tuae prudentiae est considerare quare post Joannem Paulus apostolus baptizaverit. Si enim post aequalem, omnes post vos baptizare debetis. Si post majorem, debes et tu post Rogatum. Si post minorem, debuit post te Rogatus, cum presbyter baptizasses. Si autem baptismus qui nunc datur, ideo pariter valet in eis quibus datur, quamvis sint imparis meriti, per quos datur, quia Christi est, non eorum a quibus ministratur; puto quod jam intelligas ideo Paulum dedisse quibusdam baptismum Christi, quia Joannis baptismo fuerant baptizati, non Christi; Joannis quippe baptismus ille dictus est, sicut multis locis divina Scriptura testatur, quod et ipse Dominus dicit: *Baptismus Joannis unde erat? de carlo, an ex hominibus* (Matth.

xxi, 25)? Baptismus autem quem dedit Petrus, non erat Petri, sed Christi; et quem dedit Paulus non erat Pauli, sed Christi; et quem dederunt qui tempore Apostolorum non caste, sed per invidiam Christum annuntiabant (Philipp. i, 45, 17), non erat eorum, sed Christi; et quem dederunt qui tempore Cypriani fundos insidiosos fraudibus rapiebant, usuris multiplicatibus fenus augebant, non erat eorum, sed Christi. Et quia Christi erat, ideo quamvis non per aequales daretur eis, tamen quibus dabatur aequaliter proderat. Nam si tanto melius quisque baptizatur, quanto a meliore fuerit baptizatus, non recte gratias agit Apostolus, quod neminem Corinthiorum baptizaverit, nisi Crispum et Gaium et Stephanæ domum (I Cor. i, 14): tanto enim melius baptizarentur quanto erat Paulus melior, si ab ipso baptizarentur. Denique cum dicit, *Ego plantavi, Apollo rigavit*, (Id., iii, 6), videtur significare se evangelizasse, illum baptizasse. Numquid melior Apollo, quam Joannes? Cur ergo post istum non baptizavit, qui post Joannem baptizaverat, nisi quia iste baptismus, per quemlibet datus, Christi erat; ille autem, per quemlibet datus, quamvis Christo viam prepararet, tamen Joannis erat?

48. Invidiose dici videtur, Post Joannem baptizatum est, et post haereticos non baptizatur: sed potest et hoc invidiose dici, Post Joannem baptizatum est, et post ebriosos non baptizatur. Melius enim hoc vitium commemoro, quod nec occultare possunt in quibus regnat; et quam multi ubique sint, quos vel cæcus igitur? Et tamen inter opera carnis, quae qui agunt, regnum Dei non possidebunt, etiam hoc ponit Apostolus, ubi etiam haereses enumerat: *Manifesta autem, inquit, sunt opera carnis, quae sunt fornicationes, immunditiae, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, emulationes, animositates, dissensiones, haereses, invidiae, ebriitates, comessationes, et his similia, quae praedico vobis sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt* (Gal. v, 19-21). Haec ergo ratione, quamvis baptizatum sit post Joannem, non baptizatur post haereticum, quia ratione quamvis baptizatum sit post Joannem, non baptizatur post ebriosum; quoniam et haereses et ebriitates in eis operibus sunt, quae opera qui agunt, regnum Dei non possidebunt. Nonne tibi videtur quasi intolerabiliter indignum, ut cum baptizatum fuerit post cum qui non solus vinum bibens, sed vinum omnino non bibens, regno Dei viam paravit, non baptizetur post ebriosum, qui regnum Dei non possidebit? Quis hic respondetur, nisi quia ille baptismus erat Joannis, post quem Christi baptismo baptizavit Apostolus; iste autem baptismus Christi est, quo baptizavit ebriosus? Inter Joannem et ebriosum a contrario multum interest: inter baptismum Christi et baptismum Joannis non a contrario, sed tamen multum interest. Inter Apostolum et ebriosum multum interest: inter baptismum Christi quem dedit Apostolus et baptismum Joannis quem dedit ebriosus, nihil interest. Sic inter Joannem et haereticum, a contrario multum interest; et inter baptismum Joannis, et

inter baptismum Christi quem dat hæreticus, non a contrario, sed multum interest. Inter baptismum autem Christi quem dedit Apostolus, et baptismum Christi quem dat hæreticus, nihil interest. Agnoscitur enim Sacramentorum species æqualis, etiam cum magna differentia est in hominum meritis.

49. Sed da veniam, erravi, quando te volui de ebrioso baptizante convincere; exciderat mihi cum rogatista me rem habere, non eum qualicumque donatista. Potes enim tu in tam paucis collegis tuis, et in omnibus clericis vestris nullum invenire forsitan ebriosum. Vos enim estis, qui non ex totius orbis communionem, sed ex observatione præceptorum omnium divinorum atque omnium Sacramentorum tenetis catholicam fidem: in quibus eam solis inventuros est, cum venerit Filius hominis, quando non inveniet fidem in terra; quia nec terra estis, nec in terra, sed cælestes in cælo habitatis! Nec timetis, nec attenditis quia *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam?* (Jacobi iv, 6.) Nec vos Evangelii locus ipse compungit, ubi Dominus ait: *Cum venerit Filius hominis, putas inveniet fidem in terra* (Luc. xvii, 37)? Continuo quippe tanquam præscians nonnullos sibi superbe arrogaturos hanc fidem, dixit ad quosdam, qui sibi justi videbantur et speruebant cæteros, similitudinem hanc: *Duo quidam ascenderunt in templum orare, unus pharisæus et alter publicanus* (Id., 10), et cætera. Jam tibi quæ sequuntur, ipse responde. Inspice tamen diligentius ipsos paucos vestros, utrum nullus illic baptizet obriusos. Tam enim late vastat hæc pestilentia animas, et tanta libertate dominatur, ut multum mirer si non etiam vestrum gregiculum penetravit; quamvis ante ipsum adventum Filii hominis, unius boni pastoris, iam vos oves ab hædis separasse jactatis.

CAPUT XII. — 50. Audi sane per me vocem dominicorum frumentorum, in area dominica usque ad ultimam ventilationem inter paleam laborantem (Matth. iii, 12), per totum scilicet mundum, quia Deus vocavit terram a solis ortu usque ad occasum (Psal. cxlix, 1), ubi etiam pueri laudant Dominum (Psal. cxii, 1-3): Quicumque vos ex occasione legis hujus imperialis, non dilectione corrigendi, sed inimicandi odio persequitur, displicet nobis. Et quamvis res quæque terrena non recte a quoquam possideri possit, nisi vel jure divino, quo cuncta justorum sunt, vel jure humano, quod in potestate regum est terræ; ideoque res vestras falso appelletis, quas nec justis possidetis, et secundum leges regum terrenorum amittere jussi estis, frustra que dicatis, Nos eis congregandis laboravimus, cum scriptum legatis, *Labores impiorum justi edant* (Prov. xiii, 22): sed tamen quisquis ex occasione hujus legis, quam reges terræ Christo servientes, ad emendandam vestram impietatem promulgaverunt, res proprias vestras cupide appetit, displicet nobis. Quisquis denique ipsas res pauperum, vel basilicas congregationum, quas sub nomine Ecclesie tenebatis, quæ omnino non debentur nisi ei Ecclesie quæ vera Christi Ecclesia est, non per justitiam, sed per avaritiam tenet, displicet nobis. Quisquis pro ali-

quo flagitio vel facinore projectum a vobis ita suscipit, sicut suscipiuntur qui, excepto errore quo a nobis separamini, sine crimine apud vos vixerunt, displicet nobis. Sed nec facile ista monstratis; et si monstratis, nonnullos toleramus, quos corrigere vel punire non possumus: neque propter paleam relinquimus aream Domini, neque propter hædos in sine segregandos, descriamus gregem Domini, neque propter vasa facta in contumeliam, migramus de domo Domini.

CAPUT XIII. — 51. Tu autem, frater, quantum mihi videtur, si vanam gloriam hominum non attendas, et insensatorum contemnas opprobrium, qui dicturi sunt, Quare modo destruis quæ prius ædificabas? sine dubio transles ad Ecclesiam, quam veram sentire te intelligo: nec hujus sententiæ tuæ testimonia longe peto. Tu quippe in ejusdem tuæ epistolæ principio, cui nunc respondeo, hæc verba posuisti: *Cum optime*, inquis, *noverim te longe adhuc a fide christiana sepositum, et studiis olim deditum litterarum, quietis et honestatis fuisse cultorem; cumque postea conversus ad christianam fidem ut ex multorum relatione cognovi, disputationibus legalibus operam dares.* Certe si tu ad me illam epistolam misisti, hæc verba tua sunt. Cum ergo fatearis me conversum ad christianam fidem; cum ego nec ad Donatistas, nec ad Rogatistas conversus sim, sine ulla dubitatione confirmas, et præter Rogatistas, et præter Donatistas esse christianam fidem. Hæc ergo fides, sicut dicimus, in omnibus gentibus dilatatur, quæ secundum Dei testimonium in semine Abrahamæ benedicuntur (Gen. xxii, 18). Quid igitur adhuc dubitas tenere quod sentis, nisi quia id quod nunc sentis, vel aliquando non sensisse, vel aliud defendisse confunderis; et dum erubescis corrigere errorem, non erubescis permanere in errore, quod utique potius erubescendum fuit?

52. Hoc est illud quod Scriptura non tacuit: *Est confusio adducens peccatum, et est confusio adducens gratiam et gloriam* (Eccli. iv, 25). Confusio adducit peccatum, cum erubescit quisque pravam mutare sententiam ne aut incostans putetur, aut diu errasse a seipso iudice teneatur: ita descendunt in infernum viventes (Psal. cxv, 16), id est, suam perditionem sentientes; quos Dathan et Abiron et Core hiatu terræ absorpti (Num. xvi, 31-33), tanto ante futurum figuraverunt. Confusio autem adducit gratiam et gloriam, cum erubescit quisque de propria iniquitate, et penitendo in mellis commutatur; quod te facere piget illa perniciose confusione superatum; ne tibi ab hominibus nescientibus quid loquantur, obijciatur illa apostolica sententia: *Si enim quis destruat, eadem viam ædificat, prævaricationem mæphem conatus* (Gal. ii, 18). Quæ si dici posset etiam in eos qui veritatem correcti prædicant, quam perversi oppugnabant, in ipsum Paulum primitus diceretur, in quo Ecclesie Christi magnificabant Deum, audientes quod

<sup>1</sup> Mss. plerique et antiquiores Edd. carent his verbis: *Destruis quæ prius ædificabas.*

<sup>2</sup> Sic Mss. plerique et Edd. Bad. Am. Ej. At Lov. habet: *et diversus a se ipso.*

evangelizaret fidem quam aliquando vastabat (Galat. 1, 23).

53. Nec quemquam pates ab errore ad veritatem, vel a quocumque seu magno seu parvo peccato ad correctionem sine poenitentia posse transire. Sed nimis impudens error est, hinc velle calumniari Ecclesiam, quam tot divinis testimoniis constat esse Ecclesiam Christi, quod aliter tractat illos qui eam deserunt, si hoc ipsam ponendo corrigant, aliter illos qui in ea nondum fuerunt, et tunc primum ejus pacem accipiant; illos amplius humiliando, istos lenius suscipiendo, utrosque diligendo, utrisque sanandis materna charitate serviendo. Habes epistolam prolixioram fortasse quam velles. Esset autem multo brevior, si te tantum in respondendo cogitarem: nunc vero etiamsi tibi nihil prosit, non puto nihil eis profuturam, qui eam legere cum Dei timore, et sine personarum acceptione curaverint. Amen.

#### EPISTOLA XCIV \* (a).

Paulinus Augustino gratias agens pro libro vel epistola ab ipso recepta, prosequitur laudes Melaniam senioris, et unici ejus filii Publicolae nuper defuncti: nonnulla de futura in caelis actione beatorum post resurrectionem.

Sancto Domini beatissimo et unico nobis unanimo, ac venerabili patri, fratri, magistro AUGUSTINO episcopo, PAULINUS ET THERASIA peccatores.

1. *Lucerna semper est pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis. Ita quotiescumque litteras beatissimae Sanctitatis tuae accipio, tenebrae insipientiae meae discuti sentio, et quasi collyrio declarationis<sup>1</sup> infuso oculis mentis meae, pyrius video, ignorantiae noctis depulsa et caligine dubitationis abstersa. Quod cum saepe alias per munera epistolarum tuarum mihi donatum senserim, tum praecipue isto recentium litterarum libello, cujus mihi tam gratus quam dignus paritor fuis vir benedictus Domini frater, pater Quintus diaconus: qui longo quidem posteaquam ad Urbem venerat intervallo, cum eo juxta solemnem meum thorem post Pascha Domini, pro Apostolorum et martyrum veneratione veniens, benedictionem oris tui reddidit nobis: veritatem oblitata, quod necciente me Romae summeperat, tempore, rancidissimus mihi visus est a conspectu tuo, ita ut tunc statim eum a se mihi venisse vis crederem, cum primum videbam et cum mihi plenum odorem suavitatis tuae in eloquiis tuis caelestis angustiae castitatis fragrantibus offerebat. Fateor tamen venerandae Unanimitati tuae, non potuisse me volumen ipsum statim ut acceperam, Romae legere. Factae enim illae turbationes, ut non possem manus tuas diligenter inspicere, et eo ut cupiebam perfusi; scilicet ut perloquerem jugiter, si legere capissem. Itaque ut fieri solet secusa expectatione convivii preparati, avidae licet mantis esuriam refrenavi,*

<sup>1</sup> Lov., delectationis.

\* Edita olim ex Vaticano exemplari: sed nunc demum citati suo restituata ope cod. Pitharconensis.

(a) Alias 249: quae autem 04 erat, nunc 178. Scripta videtur an. 408, die 15 maii.

*et spe certa capiendae saturitatis, cum in manu tenerem panes desiderii mei in volumine devorando, quod postea voranti vixi et in ore et in ventre dulcissimum fuit, iuhantem in foveas litterarum tuarum gulam facile suspendi, donec Urbe profisciscerer, et interponendum ac itineris stativa diem, quem in oppido Formiano habuimus, totum huic operi manciparem, ut in deliciis epistolae tuae spiritualibus ab omni face curarem et suffocatione turbarum liber epularer.*

2. *Quid ergo humilis et terronus respondeam ad hanc sapientiam quae data est tibi desuper, quam hic mundus non capit, et quam nemo capit, nisi sapientia Dei sapiens, et Dei verbo eloquens? Itaque quia experimentum habeo Christi in te loquentis, in Deo laudabo sermones tuos, et non timebo a timore nocturno. Quia docuisti me in spiritu veritatis salubre<sup>1</sup> moderandi in occiduis mortalibus animi temperamentum, quo et illam beatam matrem et aviam Melaniam flevisse carnalem obitum unici filii, taciturno quidem luctu, non tamen sicco a maternis lacrymis dolore vidisti. Cujus quidem modestas et graves lacrymas, sicut propior vel aequalior animae ejus spiritus altius intellexisti, et perfectae in Christo seninae, salva virilis animi fortitudine, cor maternum de cordis tui similitudine melius ex aequo statu contemplatus es, ut eam primum pro naturali affectione permotam, deinde causa potiore compunctam flevisse perspiceres, non tam illud humanum, quod unicum filium conditione mortali defunctum in praesenti saeculo amisisset, quam quod propemodum in saeculari vanitate praeventum (quia necdum illum deseruerat senatoriae dignitatis ambitio), non iuxta sanctam votorum suorum avaritiam cogitaret assumptum ut de conversionis gloria transisset ad gloriam resurrectionis, communem cum matre requiem, coronamque capturus, si in hujus saeculi vita matris exemplo saccum togae et monasterium Senatui praestulisset.*

3. *Verumtamen idem vir, ut et antea retulisse me puto Sanctitati tuae<sup>2</sup>, his operibus locupletatus abscessit, ut maternae humilitatis nobilitatem, si veste non gesserit, tamen mente praetulerit. Ita enim secundum verbum Domini nihil moribus fuit et humilis corde (Matth. xi, 29), ut non imperito credatur introisse in requiem Domini, Quoniam sunt reliquiae homini pacifico (Psal. xxxvi, 37), et mansueti possidebunt terram (Matth. v, 4), placentes Deo in regione vivorum (Psal. cxiv, 9). Nam certe et illud Apostoli, non solum tacito mentis affectu, sed et conspicuis religiosus implecti officiis, ut cum esset aliorum hujus saeculi in ordine et honore collega, non tamen ut gloriosus terrae, alii saperet, sed ut Christi perfectus imitator humilibus consentiret (Rom. xii, 16), et tota etiam die misereri et commodare persisteret. Unde et semen ejus patens in terra factum est, inter eos qui diu fortes terrae nivium elevati sunt; ut etiam de beatissima familia ac domus ejus visitatione sanctum hominis meritum revelatur. Generatio, inquit, rectorum benedicetur. Gloria, non caduca, et divitiae, non labentes, in domo ejus (Psal. cxii, 2, 3): domo quae aedificatur in caelis, non labore manuum, sed operum san-*

<sup>1</sup> Lov., salvare.

<sup>2</sup> Lov., retuli ex voto Sanctitatis tuae.



citatis. Sed cesso plura de memoria tam dilecti mihi quam devoti Christo hominis enarrare, cum et prius litteris non pauca super eo narrasse me repulem, et nihil possim de beata hujus filii matre, et sanctorum pari radice ramorum, Melania melius aut sanctus prædicare, quam Sanctitas tua in eam profari et disputare dignata est; ut quia ego peccator immunda labia habens, nihil dignum loqui potueram, ut longinquus a meritis fidei ejus animæque virtutibus, tu ille vir Christi, doctor Israel in Ecclesia veritatis, procurante in melius Dei gratia, parareris dignior tam virilis in Christo animæ prædicator, qui et mentem ejus divina virtute firmatam, ut dixi, spiritu propiore conspiceres, et mixtam cum virtute pietatem eloquio digniore laudares.

4. Quæ vero post resurrectionem carnis in illo sæculo beatorum futura sit actio<sup>1</sup>, tu me interrogare dignatus es. At ego de præsentis vitæ meæ statu ut magistrum et medicum spiritualem consulto, ut doceas me facere voluntates Dei, tuisque vestigiis ambulare post Christum, et morte ista evangelicæ prius emori, qua carnalem resolutionem voluntario prævenimus<sup>2</sup> excessu; non obitu, sed sententia recedentes ab hujus sæculi vita, quæ tota tentationum, vel, ut tu aliquando ad me locutus es, tota tentatio est. Utinam ergo sic dirigantur viæ meæ post vestigia tua, ut exemplo tuo solvens calceamentum vetus de pedibus meis, dirumpam vincula mea, et liber exultem ad currendum viam, quo possim assequi mortem istam, qua tu mortuus es huic sæculo, ut vivas Deo in Christo vivente in te, cujus et mors et vita in corpore tuo et corde et ore cognoscitur! quia non sapit cor tuum terræ, nec os tuum loquitur opera hominum; sed verbum Christi abundat in pectore tuo, et spiritus veritatis effunditur in lingua tua superni fluminis impetu lætificans civitatem Dei.

5. Quæ autem virtus hanc in nobis efficit mortem, nisi charitas, quæ fortis est ut mors? Sic enim obliterat nobis et perimit hoc sæculum, ut impleat mortis effectum per affectum Christi, in quem conversi avertimur ab hoc mundo, et cui viventes morimur ab elementis hujus mundi. Nec tanquam viventes in eorum conspectu vniquæ<sup>3</sup> decernimus, quia portio nostra mors Christi est: cæjæ a mortuis resurrectionem non apprehendimus in gloria, nisi mortem ejus in cruce mortificatis membris et sensibus carnis indetemur; ut jam non nostra voluntate vivamus, sed illius, cujus voluntas sanctificatio nostra est, et qui ideo pro nobis mortuus est et resurrexit, ut jam non nobis, sed illi vivamus, qui pro nobis mortuus est et resurrexit, et dedit nobis pignus reprobationis suæ spiritu suo, sicut pignus vitæ nostræ posuit in cæcis in corpore suo, quod est caput<sup>4</sup> corporis nostri. Unde nunc expectatio nostra Dominus est et substantia, quæ ab ipso facta est apud ipsum, et in ipso, et per ipsum, qui conformatus est corpori humilitatis nostræ, ut nos conformaret corpori gloriæ suæ, et secum in cælestibus col-

locaret. Propterea et qui digni fuerint vitæ æternæ, erunt in gloria regni ejus, ut cum ipso sint (1 Thess. iv, 16), sicut Apostolus ait, et cum ipso maneat, sicut et ipse Dominus ad Patrem dicit: « Valo ut ubi ego sum, et illi sint mecum » (Joan. xvii, 24).

6. Sine dubio hoc illud est quod in Psalmis habes: « Beati qui habitant in domo tua; in sæcula sæculorum laudabunt te » (Psal. lxxxiii, 5). Puto autem hanc laudationem vocibus concinnatum esse promendam: etiam imitantibus sanctorum resurgentium corpora, ut sint sicut et Domini corpus post resurrectionem apparuit; in qua utique resurrectionis humanæ vita imago præfulsit, ut Dominus ipso, qui in corpore ipso quo passus fuerat et resurrexerat, quasi speculum contemplationis omnibus fuerit. Qui utique cum in eadem carne, qua mortuus et sepultus fuerat, resurrexisset, omnium omnia officia membrorum expressit oculis et auribus hominum acipe collatus<sup>5</sup> exhibuit. Quod si etiam Angeli, quorum simpliciter spiritualis est creatura, linguas habere dicuntur, quibus utique laudes Domino creatori cantant et gratias referre non desinunt, quanto magis hominum, etiam spiritualia jam post resurrectionem corpora, manentibus tamen glorificatæ carnis omnibus membris, et per omnia membra formis et numeris suis, et linguas habebunt in oribus suis, et linguis effantibus dabunt voces, quibus divinas laudes vel sensuum suorum gaudiorumque affectus per verba deponent. Forte etiam hoc gratiæ gloriæque apposito sanctis suis Domino, in sæculis regni sui, ut tanto potioribus linguis et vocibus cantant, quanto ad beatitorem naturam corporum beata immutatione profecerint, ut in corporibus jam spiritualibus consistant, jam forent non humans, sed illis angelicis atque cælestibus, quales Apostolus auditivis in paradiso (II Cor. xii, 4) sermonibus eloquantur. Et ideo forent homini ineffabiles eos sermones fatus testatus est, quia sanctis, inter alias præmium species, jam novæ linguæ parantur. Quibus idcirco hominibus hujus sæculi adhuc uti non licet, ut jam his gloriæ suæ congruentibus immortales loquantur, de quibus dictum est, « Etiam clamabunt et hymnum dicent » (Psal. lxxv, 14); procul dubio in cælestibus, ubi cum Domino erunt, et delectabuntur in abundantia pacis, gaudentes in conspectu throni, nitentes ante pedes Agni patris et coronas, et cantantes ei canticum novum, aggregati choris Angelorum, Virtutum, Dominationum, Thronorum, ut et ipse cum Cherubim atque Seraphim, et quatuor illis animalibus, voce perpetua concinenter dicant, « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus sabaoth » (Isai. vi, 3), et Apoc. iv, 8-10), et reliqua quæ noverit.

7. Hæc est ergo quod egenus et pauper ego ille insipienti et porculus tuis, quæ in veris sapiens ferre consuevit, rogo ut me scientiam vel opinionem super hoc tuam doceas (quia scio te illuminatum spiritu revelationis ab ipso duca et fonte sapientiam, ut sicut præterita cognovisti, et præsentia vides, ita etiam de futuris æstimes<sup>6</sup>); quid censeas de his cælestium creaturarum, vel etiam super cælos in conspectu Altissimi æternitatem vocium

<sup>1</sup> Lov., patre.

<sup>2</sup> Lov., actio nostra.

<sup>3</sup> Lov., mortem istam evangelicam... prævenimus. Quos locos, alioque plures ad Philmarconensem codicem correxi.

<sup>4</sup> Ms. Philmarc., usque.

<sup>5</sup> Ms. Philmarc. omittit caput.

<sup>1</sup> Lov., collata.

<sup>2</sup> Lov., quid æstimes.

bus simplicioribus, quibus tandem organa exprimentur. Quamvis enim Apostolus dicendo, « Si linguis Angelorum loquar » (I Cor. xiii, 1), proprium quendam illos esse naturas, vel, ut ita dixerim, gentis habere sermonem ostenderit, tanto humanis sensibus et eloquiis altiore, quanto ipsa Angelorum creatura et status mortalibus incolis<sup>1</sup> et terrenis sedibus præstat: attamen forsitan linguarum Angelorum pro generibus vocum atque sermonum dixerit, sicut et de charismatum varietate disserens inter dona gratiarum numerat genera linguarum (Id. xii), atque hoc in signo esse significans, quod multarum gentium sermone loqui singulis donaretur. Sed et vox Dei sæpe ad sanctos emissæ de nube, ostendit posse loquelam esse sine lingua. Siquidem lingua corporis membrum sit parvulum, et magnum. Sed forte ex hoc ipso quia in hoc membro vocis officium Deus posuit, etiam incorporeæ Angelorum creaturæ<sup>2</sup> sermones et voces linguam vocaverit, sicut Scriptura solet Deo quoque secundum species operationum, nomina assignare membrorum. Ora pro nobis, et doce nos.

8. Frater noster charissimus et dulcissimus Quintus, quam tarde ad nos revertat a vobis, tam cito a nobis ad vos redire festinat: instantiam vero ejus in litteris exigendis et hæc epistola liturie quam versibus crebrior loquitur, commemorati exactoris nimiam festinationem echeda fecit. Nam pridie idus maias venit ad nos ut rescripta potoret, et idibus ante sextam dimitti obtinuit. Videte ergo utrum eum commendaverim, vel accuaverim hujusmodi testimonio. Forta enim, imo sine dubio laudabilis magis quam culpabilis judicabitur, qui a tenentibus, quod in computatione vestri luminis sumus, justissime refestinat ad lucem suam.

#### EPISTOLA XCV<sup>a</sup> (a).

Augustinus superiori epistolæ respondens agit de præsentis vitæ statu, necnon de qualitate corporis beatorum, deque membrorum officii post resurrectionem. Dominis clarissimis et sincerissimis, sanctis et desiderabilibus et venerabilibus fratribus, sub magistro Domino Jesu condiscipulis (b), PAULINO et THERASIE, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Cum vos fratres nostri conjunctissimi nobis, quos nobiscum desiderati desiderare, et salutari resalutare consueveritis, assidue vident, non tam augentur bona nostra, quam consulantur mala. Nam ipsas cau-

<sup>1</sup> Lov., in caelis.

<sup>2</sup> Lov.: *Quis sine hac membro in quo est vocis officium, Deus possit etiam in corpore Angelorum creare.* Quibus locis, et in nonnullis aliis Phimarc. cod. secuti sumus.

\* Ad Vaticanam exemplar et ad Lov. recognita.

(a) Alias 230: quæ autem 88 erat, nunc 177. Scripta hiero., an. enevante 408 aut in eunte 409.

(b) Quia *Magister* et *Episcopus* in superiore epistola salutatus fuit Augustinus, deinde reddit salutem hæc verbis, ex quibus obiter coniectare nobis licet dignitatem episcopalem ante annum 409 non collatam fuisse Paulino; cui alioquin orator titulus debitus atque ipsi ab Augustino adscribendus fuerat. Porro conjecturæ favet Rufinus, qui in Epistola nunciatoria 2 libri de Benedictionibus Patriarcharum, quem circiter id tempus scripsisse videtur, non episcopum, sed fratrem ipsum appellat. Deinceps vero episcopus ab Augustino dicitur in epistola 149, scripta versus an. 413, et in lib. 1 de Civitate Dei, c. 10, ubi de re agitur quæ anno 410 contigit.

sas et necessitates, et quantum valemus, devitare conamur, et tamen, nescio quomodo, credo pro meritis nostris, deesse non possunt: sed cum ad nos veniunt, et vident nos, sit quod scriptum est, *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, exhortationes tuæ jucundaverunt animam meam* (Psal. xciii, 19). Proinde ad istam lætitiæ quæ vobiscum est frater Possidius (a), cum ex ipso audieritis quam tristis eum causa compulerit, hoc me verissime dicere cognoscetis: et tamen si quisquam nostrum propter hoc solum iret trans mare, ut vestra præsentia frueretur, quid hæc causa justius, quid posset dignius inveniri? Sed id vincula nostra non ferrent, quibus religati sumus infirmorum servire languoribus, nec eos præsentia corporali relinquere, nisi cum hoc cogunt tanto imperiosius, quanto periculosius agrotando. Utrum exerceamur his, an potius plectamur, nescio, nisi quod non secundum peccata nostra facit nobis, neque secundum iniquitates nostras retribuit nobis (Psal. cii, 10), qui tanta solatia doloribus miscet, agiturque mirabili medicina, ne amemus mundum, ne deficiamus in mundo.

2. Quæsi abs te prioribus litteris, qualianam tibi videatur futura æterna vita sanctorum; sed bene mihi respondisti, etiam de præsentis vitæ statu adhuc esse utique consulendum: nisi quod me consulere voluisti, quod aut mecum nescis, aut mecum scis, aut magis quam ego forsitan scis; quippe qui etiam verissime dixeris evangelicam mortem prius emoriendum, quam carnalem resolutionem voluntario præveniamus excessu, non obitu, sed sententia recedentes ab hujus sæculi vita. Simplex hæc actio, et nullo dubitationis æstu fluctuat, quod ita nos vivere oportere censemus in hac vita mortali, ut vitæ immortalis quodammodo coaptemur. Verum omnis quæstio, quæ agentes quærentesque conturbat homines, qualis ego sum, illa est, quoniam modo vivendum sit, vel inter eos, vel propter eos qui nondum vivere moriendo noverant, non resolutione corporis, sed quodam se a corporalibus illecebris advertentes mentis affectu. Plerumque enim videtur nobis quod nisi eis aliquantum congruamus ad ea ipsa unde illos extrahi cupimus, nihil cum eis salubriter agere poterimus. Quod cum facimus, talium delectatio subrepat et nobis, ut sæpe etiam loqui vana delectet, auremque præbere loquentibus, nec arrire tantum, sed etiam risu vinci ac solvi: ita pulvereis quibusdam, vel etiam luteis affectibus nostras animas aggravantes, laboriosius et pigrius levamus ad Deum, ut vivamus evangelicam vitam, moriendo evangelicam mortem. Quod si aliquando successerit, statim subjicietur, Euge, Euge; non ab hominibus; neque enim quisquam hominum sentit in alio talem mentis agnitionem; sed in quodam intus silentio, nescio

(a) Possidius Calamensis episcopus acturus causam Ecclesie suæ, quæ expilationem, incendia, cædes perpeffa erat a paganis Calamensibus, uti docent epistolæ 81 et 104; navigavit ad Imperatorem, ex eadem epist. 104, sub finem videlicet anni 408 (quo anno seditio illa contigisse videtur), seu initio 409, quandoquidem in dubio procul perlator fuerit epistolæ hujus 85, ad Paulinum scriptæ Carthagine, cum ibi diemaret Augustinus, juxta epist. 121.

unde clamatur, Euge, Euge. Propter hoc genus tentationis ab angelo colaphizatum se tantus Apostolus confitetur (II Cor. xii, 7). Ecce unde vita humana super terram tota tentatio est; quando et ibi homo tentatur, ubi quantum potest vitæ cœlestis similitudini coaptatur.

3. Quid dicam de vindicando, vel non vindicando? quandoquidem hoc totum ad eorum salutem proficere volumus, in quos vindicandum aut non vindicandum esse arbitramur. Quis etiam sit vindicandi modus, non solum pro qualitate vel quantitate culparum, verum etiam pro quibusdam viribus animorum, quid quisque sufferat, quid recuset, ne non solum non proficiat, sed etiam deficiat, quam profundum et latebrosissimum est! impendentem quoque vindictam et metuentes, quæ ab hominibus metuitur, nescio utrum plures correcti sunt, quam in deterius abierunt. Quid, cum sæpe accidat, ut si in quemquam vindicaveris, ipse pereat; si inultum reliqueris, alter pereat? Ego in his quotidie peccare me fateor, et ignorare quando, quoque modo custodiam id quod scriptum est, *Peccantes coram omnibus argue, ut cæteri timorem habeant* (I Tim. v, 20); et quod scriptum est, *Corripe eum inter te et ipsum solum* (Matth. xviii, 15); et quod scriptum est, *Nolite ante tempus iudicare, ut non iudicemini* (I Cor. iv, 5), neque enim hic addidit ante tempus; et quod scriptum est, *Tu quis es, qui iudicas alienum servum? Suo domino stat aut cadit: stabit autem; potens est enim Deus statuere illum* (Rom. xiv, 4); unde confirmat de his se dicere, qui intus sunt: et rursus eos iudicari jubet, cum dicit, *Quid enim mihi de his, qui foris sunt iudicare? Nonne de his, qui intus sunt, vos iudicatis? Auferte malum ex vobis ipsis* (I Cor. v, 12, 13). Quod cum etiam faciendum videtur, quatenus fiat, quantæ curæ ac timoris est? ne forte contingat quod de illo ipso intelligitur in secunda ad eosdem, Epistola eivendum admonere, *ne majore tristitia absorbeat qui ejusmodi est. Et ne quisquam hoc non multum curandum putaret, ibi ait, Ut non possideamur a satana: non enim ignoramus mentes ejus* (II Cor. ii, 7, 11). Quis in his omnibus tremor, mi Pauline, sancte homo Dei! quis tremor, quæ tenebræ! Nonne putamus de his esse dictum: *Timor et tremor venerunt supra me, et contexerunt me tenebræ; et dixi, Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo et requiescam? Ecce elongavi fugiens, et mansi in deserto. Verumtamen etiam in deserto ipso fortassis expertus sit quod adjungit: Expectabam eum qui me salvum faceret a pusillanimitate et tempestate* (Psal. lrv, 6-9). Nempe ergo tentatio est vita humana super terram (Job. vii, 1).

4. Quid, ipsa divina eloquia nonne palpantur potius quam tractantur a nobis, dum in multo pluribus quærimus potius quid sentiendum sit, quam definitum aliquid fixumque sentimus? Et ea cautio cum sollicitudinis pleno sit, multo melior est tamen, quam tæveritas affirmandi. Nonne in multis, si non secundum carnem homo sapiat, quam mortem dicit esse Apostolus, magno scandalo erit ei qui adhuc secundum

dum carnem sapit (Rom. viii, 5, 6)? ubi et dicere quid sentias periculosissimum, et non dicere laboriosissimum, et aliud quam sentis dicere perniciosissimum est. Quid? cum ea quæ non approbamus in eorum, qui intus sunt, sermone vel scriptis, putantes que id ad fraternæ charitatis libertatem pertinere, iudicium nostrum non occultamus, et hoc non benevolentia, sed invidia facere credimur, quantum peccatur in nos! et cum similiter eos qui nostras sententias reprehendunt, lædere potius velle quam corrigere suspicamur, quantum peccamus in alios! Certe hinc existunt inimicitie plerumque etiam inter charissimas familiarissimasque personas, dum, supra quam scriptum est, unus pro altero inflatur adversus alterum (I Cor. rv, 6), et dum mordent et comedunt invicem, timendum est ne consumantur ab invicem (Gal. v, 15). *Quis ergo dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam* (Psal. lrv, 7)? Sive enim quia pericula, in quibus quisque versatur, graviora sunt quam inexperta, sive quia revera ita est, quolibet pusillanimitas tempestasque deserti minus mihi videtur molesta, quam ea quæ vel patimur, vel timeamus in turbis.

5. Proinde multam approbo sententiam tuam, de hujus vitæ statu esse agendum, vel potius curam quam statu. Adde aliud, quia prius hoc requirendum atque tenendum est, quam illud, quale futurum sit, quo iste fert cursus. Inde ergo interrogavi quid sentias, quasi hujus vitæ recta regula retenta atque servata jam securi simus, eum in tam multis, maximeque in his quæ breviter, ut potui, commemoravi, periculosissime laborare me sentiam. Sed quia omnis hac ignorantia et difficultas hinc mihi videtur existere, quod in magna varietate morum, et animarum occultissimæ voluntates atque infirmitates habentium, rem populi gerimus, non terreni atque Romani, sed Jerusalemiani cœlestis, magis me libuit loqui tecum ex illo quod erimus, quam ex isto quod sumus. Ibi enim etsi nescimus quæ bona futura sunt, non tamen de parva re certi sumus, quod ista mala ibi non erunt.

6. De agenda ergo ista temporali vita, eo modo, per quem veniendum est ad æternam, novi concupiscentias carnales esse frenandas; tantumque remittendum in delectationes sensuum corporalium, quantum sustentandæ hujusmodi agendæque vitæ satis est, omnesque molestias temporales, pro veritate Dei, et salute æterna nostra et proximi, patienter fortiterque tolerandas. Novi etiam proximo ad hoc consulendum omni studio charitatis, ut istam vitam recte gerat propter æternam. Præponenda etiam nobis spiritualia carnalibus, incommutabilia mutabilibus, et hæc omnia tanto magis minusve posse hominem, quanto magis minusve adjuvatur gratia Dei, per Jesum Christum Dominum nostrum. Cur autem ille sic, ille autem sic adjuvetur, vel non adjuvetur, nescio: id tamen Deum summa sibi que nota æquitate facere scio. Propter illa vero quæ supra commemoravi, quemadmodum vivendum sit cum hominibus, si quid tibi exploratum liquet, edoce me, obsecro. Sin et te ita ut

me movent ista, confer ea cum aliquo mansucto cordis medico, sive illic inveneris ubi degitis, sive cum Romam toto anniversario pergatis, et quod per illum tibi loquentem, seu vobis colloquentibus Dominus aperuerit, scribe mihi.

7. De resurrectione autem corporum, membrorumque in illa incruptione atque immortalitate futuris officiis, quoniam vicissim me interrogasti quid sentiam, audi breviter quod, si non satis erit, poterit, si Dominus adjuverit, latius disputari. Firmissime tenendum est, unde Scripturae sanctae verax et clara sententia est, visibilia ista corpora atque terrena quae nunc animalia dicuntur, spiritalia futura in resurrectione fidelium atque justorum. Porro spiritalis corporis qualitas inexperta nobis, quemadmodum vel comprehendi, vel insinuari possit, ignoro. Corruptio ibi certe nulla erit, ac per hoc nec isto quo nunc indigent corruptibili cibo, tunc indigebant; nec tamen cum capere non poterant, veraciterque consumere potestate, non necessitate. Alioquin nec Dominus eum post resurrectionem accepisset, qui nobis ita praeiit corporalis resurrectionis exemplum, ut hinc Apostolus dicat: *Si mortui non resurgant, neque Christus resurrexit* (1 Cor. xv, 16). Qui cum membris omnibus appareret, eorumque officiis steretur; loca etiam vulnerum demonstravit. Quas ego cicatrices, non ipsa vulnera semper accepi, et eas ipsas potestate, non necessitate. Cujus potestatis facilitatem tunc maxime ostendit, cum vel in alia forma se demonstravit, vel in domo discipulis constituita, cum ostia clausa essent, verus apparuit (*Luc. xxiv, 45-43, et Joam. xx, 14-29, et Marc. xvi, 12, 14*).

8. Hinc oritur de Angelis quaestio, utrum habeant corpora suis officiis et concurrationibus congrua, an tantummodo spiritus sint? si enim habere discernimus, occurrit nobis: *Quid facit Angelos suos spiritus* (*Psalm. cii, 4*). Si autem non habere dixerimus, plus habet scrupuli, quomodo scriptum sit eos corporeis hominum sensibus sine corpore presentatos, hospitio susceptos, pedes eis fectos, edentibus et bibentibus ministratum (*Gen. xviii, 2-9, et xx, 4-5*). Facilis enim videri potest sic esse spiritus Angelos dictos, ut homines animas, sicut scriptum est cum Iacob in Aegyptum tot animas descendisset (*Gen. xlvi, 27*) [nonque enim corpora non habebant], quam ut illa omnia sine corporibus gesta credantur. Deinde certa quaedam in Apocalypsi Angeli statura definitur (*Apoc. x*); in ea mensura quae nisi corporum esse non possit, ut quod hominibus apparuerit, non ad substantiam, sed ad illam potestatem ac facilitatem spiritalium corporum referatur. Sed sive habeant Angeli corpora, sive quisquam possit ostendere quemadmodum corpora non habentes gerere illa omnia potuerint, in illa tamen civitate sanctorum, ubi etiam per Christum redempti a generatione hac, in aeternum conjungentur millibus Angelorum, voces corporales non latentis animos indicabunt; quia in illa societate divina nihil cogitationis proximo poterit occultari, sed erit consonans in Dei laude concordia, non solum spiritu, verum etiam spi-

rituali corpore expressa: hoc mihi videtur.

9. Interim si quid congruentius veritati vel jam tenes, vel a doctoribus audire poteris, per te nosse studiosissime exspecto. Recense sane epistolam meam (a), cui quoniam festinantissime te respondisse de diaconi festinatione causatus es, ideo non conaerer, sed potius commemoro, ut quod tunc omissum est, nunc reddatur. Et de otio quippe christiano ad percipiendam vel dissordendam christianam sapientiam quid sentias, et de otio quod putabam tuo, cujus mihi occupationes incredibiles nuntiatae sunt, require et vide quid a te sciro quaesierim. (*Et alta manu.*) Memores nostri, felices vivite, magna gaudia et solatia nostra sancti Dei.

#### EPISTOLA XCVI\* (b).

*Augustinus Olympio, quem audierat provecum recens ad novam dignitatem (scilicet Magistri officiorum, quod ipsi nuncius post Stilichonis necem an. 408 colatum fuit), commendat impense causam Bonifacii Cataquensis episcopi, super possessione quadam Ecclesiae ab ipseius praedecessore non sine fraude comparata.*

Domino dilectissimo, et in Christi membris honorabiliter amplectendo filio OLYMPIO, AUGUSTINUS.

1. Quidquid sis secundum saeculi hujus cursum, nos tamen charissimo et sincerissimo conservo nostro Olympio christiano fideissime scribimus. Hoc enim tibi esse scimus omnigloria gloriosius, et omni sublimitate sublimius. Fama quippe ad nos pertulit, honorem te adeptum esse celsiorem; quae utrum vera esset, nondum apud nos fuerat confirmatum, cum haec scribendi provenit occasio. Sed quoniam novimus te a Domino didicisse non alta sapere, sed humilibus consentire, quolibet culmine provecus esses, non aliter quam soles litteras nostras te accepturum esse praesumimus, domine dilectissime, et in Christi membris honorabiliter amplectende filii. Temporalis vero felicitate ad aeterna lucra te prudenter usurum minime dubitamus, ut quanto plus potes in hac terrena republica, tanto plus impendas caelesti illi, quae te in Christo peperit, civitati, quod tibi uberius rependatur in regione viventium, et in vera pace securorum ac sine fine manentium gaudiorum.

2. Sancti fratris et coepiscopi mei Bonifacii petitionem tuae rursus charitati commendo, ne forte nunc fieri possit quod ante non potuit. Cum enim posset sine ulla forsitan quaestione quod praecessor ejus, quamvis sub alieno nomine, comparaverat, et sub Ecclesiae nomine possidere jam coeperat, consequenter etiam ipse retinere; nolimus tamen, quoniam fisci debitor fuit, hunc scrupulum habere in conscientia. Neque enim fraus ista, quia fisco fiebat, ideo non fiebat. Et ille quidem Paulus, postquam episcopus factus est, renuntiaturus suis omnibus rebus propter immensum cumulum fiscalium debitorum, exacta qua-

\* Collata est cum a. bl. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. sb. t. v. quatuor v. et cum Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Haec non exstat.

(b) Alias 124: quae autem 96 epist., nunc 183. scripta an. 408, circa initium septembris.

dum cautione, in qua certum ei pondus debebatur argenti, hos exiguos agellos, unde victum sustentaret, tanquam Ecclesie comparavit, sub nomine tunc potentissimæ domus, ut etiam ex ipsis, morem suam sequens, cum fisco non solveret, nullas exactorum molestias pateretur. Iste autem qui eidem Ecclesie illo defuncto est ordinatus, timuit hos agros suscipere: et cum posset pro solis fiscalibus debitis, quæ de memoratis possessiunculis ille contraxerat, imperiale beneficium potulare, totum maluit constiteri, quod eas Paulus de argento proprio, cum esset fisco obnoxius, de hastario<sup>1</sup> emerat; ut eas Ecclesia, si fieri potest, non occulta episcopi iniquitate, sed manifesta christiani imperatoris liberalitate possideat. Quod si fieri non potest, melius inopiæ laborem servi Dei tolerant, quam ut necessariorum facultatem cum conscientia fraudis obtineant.

3. Ad hoc tuum suffragium petimus impartiri digneris: quia id quod primo impetratum est, noluit allegare, ne iterum supplicandi sibi intercluderet facultatem; non enim erat ad desiderata responsum. Nunc vero cum sis eadem benignitate qua soles, sed amplior potestate, non desperamus, adjuvante Domino, meritis tuis hoc facile posse concedi: cum etiam si tuo nomino eadem loca peteres, et memoratæ Ecclesie ipse donares, quis reprehenderet, aut quis non maxime prædicaret petitionem tuam, non terrenæ cupiditati, sed christianæ pietati servientem? Domini Dei nostri misericordia te in Christo feliciorum tueatur, domine fili.

#### EPISTOLA XXVII (a).

*Augustinus Olympio, ut tueatur leges de confringendis idolis et hæreticis corrigendis, quæ vivo Stilichone missæ sunt in Africam; faciatque pro auctoritate et industria sua ut eas ex Imperatoris voluntate constitutas esse, adeoque post Stilichonis necem nihilominus vigere intelligant Ecclesie inimici.*

Domino eximio et merito præstantissimo, multumque in Christi charitate honorando filio OLYMPIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Quamvis mox ut audivimus te merito sublimatum, cum ipsa fama nondum nobis certissima esset, nihil aliud de animo tuo credidimus erga Ecclesiam Dei, cujus te veraciter filium esse gaudemus, quam quod tuis litteris mox aperuisti; tamen etiam illis lectis, quibus ultro dignatus es, etiam si pigri et cunctantes essemus, exhortationem benevolentissimam mittere ut instruente humilitate nostra, per religiosam obedientiam tuam, Dominus, cujus munere talis es, Ecclesie suæ jamjamque subveniat, majore fiducia tibi scribimus, domine eximie et merito præstantissime, multumque in Christi charitate honorande filii.

<sup>1</sup> Bad. Am. et Fr. habent, *sic secretario*. At Lov. et Mss., *de hastario*. Porro hastarium dicebatur, ubi spolia seu proscriptorum bona vendebantur.

<sup>2</sup> Collata cum a. bg. bl. c. cc. ff. g. v. j. n. s. sb. t. vc. quaestur v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 129: quæ autem 97 erat, nunc 184. Scripta exente an. 406.

2. Et fratres quidem multi sancti collegæ mei, graviter Ecclesia perturbata profecti sunt pene fugientes ad gloriosissimum comitatum, quos sive jam videris, sive litteras eorum ab urbe Roma opportunitatis cujusquam occasione acceperis: ego tamen licet nullum consilium cum eis communicare potuerim, non potui prætermittere per hunc fratrem et presbyterum meum, qui urgente necessitate pro salute civis sui, etiam media hieme quomodocumque ad illas partes venire compulsus est, et salutare et admonere charitatem tuam quam habes in Christo Jesu Domino nostro, ut opus tuum bonum diligentissima acceleretur instantia, quo noverint intinxi Ecclesie leges illas, quæ de idolis confringendis et hæreticis corrigendis vivo Stilichone in Africam missæ sunt, ex voluntate Imperatoris piissimi et fidelissimi constitutas; quo nesciente vel nolente factum sive dolose jactant, sive libenter putant, atque hinc animos imperitorum turbulentissimos reddunt, nobisque periculose ac vehementer infestos.

3. Hoc autem quod petendo vel suggerendo admono præstantiam tuam, non dubito omnium per Africanam collegarum meorum fieri voluntate; arbitrorque quæcumque primitus exorta occasione facillime posse ac debere maturari, ut noverint, sicut dixi, homines vult, quorum et adversantium salutem requirimus, leges quæ pro Christi Ecclesia missæ sunt, magis Theodosii illam quam Stilichonem curasse mittendas. Propterea quippe nomen presbyter harum perlator, cum de regione sit Milevitana, ad episcopo suo venerabili fratre meo Severo; qui team mecum sincerissimam Dilectionem multum salutem, per Hipponem-Regium, ubi ego sum, transire jussus est; quia cum forte simul essemus, in magis Ecclesie tribulationibus et perturbationibus, quærebamus occasionem scribendi ad Eximietatem tuam, et non inveniebamus. Jam quidem unam epistolam miseram in negotio sancti fratris et collegæ mei Bonifacii episcopi Cauquenensis; sed nondum ad nos pervenerant graviora, quæ nos vehementius agitant: quibus comprimendis vel corrigendis, quemadmodum meliore secundum Christi viam<sup>1</sup> consilio succurratur, commodius episcopi (a) qui propterea navigaverunt, cum tanta benignitate tui cordis auctori sunt, qui poluerant communi consilio diligentius deliberatum aliquid ferre, quantum temporis permittebat angustia. Illud tamen quo animum clementissimi et religiosissimi principis erga Ecclesiam provincie naverit, nullo modo esse differendum, sed etiam antequam episcopos qui profecti sunt, videas, quamprimum tua piissima pro Christi membris in tribulatione maxima constitutis vigilantia potuerit, accelerandum suggero, peto, obsecro, flagito. Neque enim parvum in his malis solatium Dominus obtulit, quod te voluit multo amplius posse quam

<sup>1</sup> Bad. Am. Er., *secundum misericordiam*.

(a) Restitutus nimirum et Florentinus episcopi, ex decreto concilii Carthagine habiti 15 octob. an. 406, legationem ad Imperatorem susceperunt contra paganos et hæreticos, ut videre est in Concil. African., c. 76.

poteras, quando jam de tuis multis ac magnis operibus bonis gaudebamus.

4. Multam sane de quorundam, neque paucorum fide firma et stabili gratulamur qui ex occasione legum ipsarum ad Christianam religionem vel catholicam pacem conversi sunt; pro quorum salute sempiterna nos in hac temporali etiam periclitari delectat. Propterea enim maxime ab hominibus nimium dureque perversis, nunc inimicitiarum graviores impetus sustinemus, quos nonnulli eorum nobiscum patientissime sustinent: sed plurimum infirmitati metuimus, donec discant et valeant adjuvante misericordissima gratia Domini, sæculum præsens et hominum diem robore cordis valentiore contemnere. Commonitorium quod misi fratribus episcopis, si, ut puto, nondum ibi sunt, ab Eximietate tua illis tradatur, cupi venerint. Tantam quippe tui sincerissimi pectoris habemus fiduciam, ut, adjuvante Domino Deo nostro, non solum impertitorem auxilii te velimus, verum etiam consilii participem.

EPISTOLA XCVIII \* (a).

*Augustinus Bonifacio episcopo, respondens qui fiat ut infantibus in Baptismo prosit parentum fides, cum post Baptismum non noceat illis parentum impietas; deinde quomodo susceptores in Baptismo respondeant illos credere, cum parvuli revera non credant, et incertum sit an sint credituri.*

BONIFACIO † (b) coepiscopo, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Queris a me, utrum parentes baptizatis parvulis suis noceant, cum eos dæmoniorum sacrificiis sanare conantur. Et si non noceant, quomodo eis prosit, cum baptizantur, parentum fides quorum eis non potest obesse perfidia. Ubi respondeo, tantam illius Sacramenti, hoc est Baptismi salutaris, esse virtutem in sancta compage corporis Christi, ut semel generatus per aliorum carnalem voluptatem, cum semel regeneratus fuerit per aliorum spiritualem voluntatem, deinceps non possit vinculo alienæ iniquitatis obstringi, cui nulla sua voluntate consentit. *Et anima enim patris mea est, inquit, et anima filii mea est. Anima quæ peccaverit, ipsa morietur (Ezech. xviii, 4)*: non autem peccat ipsa, cum parentes ei omnino nescienti, vel quilibet alius adhibet sacrilegia dæmoniorum. Sed ideo ex Adam traxit quod Sacramenti illius gratia solveretur, quia nondum erat anima separatim vivens, id est altera anima de qua diceretur,

\* in Mss. plerisque constanter scribitur: *Confectus*.

† in hujus recensione explorati sunt a. bg. bl. bn. c. cc. ff. g. gy. j. n. p. s. t. vd. duo a. duo vc. tres sb. sex v. et Am. Bad. Fr. Lov. necnon collectio Anselmi Lucensis Mss.

(a) Alias 23: quæ autem 98 erat, nunc 163. Scripta forte circa idem tempus.

(b) Bonifacium hunc, præditum ea religione, ut « soleres et vehementer cavere mendacium, » uti dicitur infra, n. 7, haud immerito credideris esse illum ipsum Cataquensem episcopum, qui agros a prædecessore suo cum aliqua fisci fraude comparatos Ecclesiæ, suscipere iure conscientie sinceritate verebatur. Bonifacii « sancti fratris et coepiscopi » nomen mentit Augustinus in epist. 143 et 149. Interfuit Cartaginensi collat. Douiciacius Cataquensis.

*Et anima patris mea est, et anima filii mea est. Jam itaque cum homo in seipso est, ab eo qui genuit alter effectus, peccato alterius sine sua consensione non tenetur obnoxius. Traxit ergo reatum, quia unus erat cum illo et in illo a quo traxit, quando quod traxit admissum est. Non autem trahit alter ab altero, quando sua unoquoque propria vita vivente jam est unde dicatur, Anima quæ peccaverit, ipsa morietur.*

2. Ut autem possit regenerari per officium voluntatis alienæ, cum offertur consecrandus, facit hoc unus Spiritus, ex quo regeneratur oblatus. Non enim scriptum est, Nisi quis renatus fuerit ex parentum voluntate, aut ex offerentium vel ministrantium fide; sed, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto (Joan. iii, 5)*. Aqua igitur exhibens forinsecus sacramentum gratiæ, et Spiritus operans intrinsecus beneficium gratiæ, solvens vinculum culpæ, reconcilians bonum naturæ, regenerant hominem in uno Christo, ex uno Adam generatum. Regenerans ergo Spiritus in majoribus offerentibus, et parvulo oblato renatoque communis est: ideo per hanc societatem unius ejusdemque Spiritus prodest offerentium voluntas parvulo oblato. Quando autem in parvulum majores peccant, offerentes eum atque obligare conantes dæmonum sacrilegis vinculis, non est anima utrorumque communis, ut etiam culpam possint habere communem. Non enim sic communicatur culpa per alterius voluntatem, quemadmodum communicatur gratia per sancti Spiritus unitatem. Potest enim et in hoc et in illo homine esse unus Spiritus sanctus, etiamsi invicem nesciant per quem sit utriusque gratia communis. Non autem potest spiritus hominis esse et hujus et illius, per quem peccante altero, et altero non peccante, sit tamen culpa communis. Ac per hoc potest parvulus semel ex parentum carne generatus Dei Spiritu regenerari, ut ex illis obligatio contracta solvatur. Non potest autem semel Dei Spiritu regeneratus ex parentum carne regenerari, ut obligatio quæ soluta est, iterum contrahatur. Et ideo semel perceptam parvulus Christi gratiam non amittit, nisi propria impietate, si ætatis accessu tam malus evaserit. Tunc enim etiam propria incipiet habere peccata, quæ non regeneratione auferantur, sed alia curatione sanentur.

3. Verumtamen recte dicuntur parentes, vel quicumque majores, filios seu quoslibet parvulos baptizatos dæmoniorum sacrilegiis obligare conantes, spiritualiter homicidæ. Nam in illis quidem interfectionem non faciunt, sed quantum in ipsis est, interfectores sunt. Rerte illis dicitur, quando ab hoc scelere prohibentur, Nolite occidere parvulos vestros: dicit enim et Apostolus, *Spiritum nolite extinguere (I Thess. v, 19)*; non quia ille exstingui potest, sed quantum in ipsis est, exstinctores ejus merito dicuntur, qui sic agunt ut exstinctum velint. Isto sensu recte intelligi potest quod scripsit beatissimus Cyprianus in epistola de Lapsis, cum eos qui tempore persecutionis idolis immolaverant arguens: *Ac ne quid deesset, inquit, ad criminis cumulum, infantes quoque parentum manibus*

*impositi vel attractati, amiserunt parvuli quod in primo statim natiuitatis exordio fuerant consecuti.* Amiserunt, dixit, quantum attingit ad illorum scelus, a quibus amittere coacti sunt. Amiserunt in eorum mente ac voluntate, qui in illos tantum facinus commiserunt. Nam si in seipsis amisissent, remansissent utique divina sententia sine ulla defensione damnandi. Quod si sanctus Cyprianus arbitraretur, non eorum defensionem continuo subiceret, dicens: *Nonne illi, cum iudicii dies venerit, dicent, Nos nihil fecimus, nec derelicto cibo et poculo Domini, ad profana contagia sponte properuimus; perdidit nos aliena perfidia, parentes sensimus parricidas: illi nobis Ecclesiam matrem, illi patrem Dominum negaverunt, ut dum parvi et improvidi, et tanti facinoris ignari per alios ad consortium criminis iurgemur, aliena fraude caperemur?* Hanc defensionem non subnecteret, nisi iustissimam crederet et in Dei iudicio parvulis profuturam. Si enim vere dicitur, Nos nihil fecimus; *Anima quae peccaverit, ipsa morietur*, nec illi peribunt sub Dei justo iudicio, quos parentes suo scelere quantum ad seipsos atinet, perdidit.

4. Illud vero quod in eadem commemoratur epistola, quendam parvulam turbatis in fugam parentibus, nutrici derelictam, atque ab eadem nutrice demonum sacrilegiis impactam, postea in ecclesia illatam sibi Eucharistiam miris motibus respuisse; ideo mihi videtur divinitus factum, ne majores putarent nihil se in parvulos in illa iniquitate peccare, sed potius intelligerent, per illum significantem quodammodo gestum corporis eorum qui loqui non poterant, se mirabiliter admoneri quid ipsi facere deberent, qui post tantum illud nefas sacramentis salutaribus<sup>1</sup> irruerant unde se utique poenitendo abstinere deberent. Nec cum tale aliquid divina providentia per infantulos agit, ipsos id agere scientia vel ratione credendum est. Neque enim quia cuiusdam prophetae dementiam Deus voluit etiam asina loquente coercere (*Num. xii, 28*), ideo admiranda est asinorum sapientia. Porro si per animal irrationale sonuit aliquid homini simillimum, quod miraculo divino, non cordi asinino tribuendum sit; ita potuit Omnipotens per infantis animam, non ubi ratio nulla erat, sed ubi adhuc sopita erat, gestu corporis ejus ostendere quid illi, qui et in se et in parvulos suos peccaverant, curare deberent. Cæterum cum infans non redeat in parentem, ut cum illo et in illo unus homo sit, sed omnino alter sit, habens carnem suam et animam suam, *Anima quae peccaverit, ipsa morietur.*

5. Nunc illud te moveat, quod quidam non ea fide ad Baptismum percipiendum parvulos ferunt, ut gratia spirituali ad vitam regenerentur aeternam, sed quod eos putant hoc remedio temporalem retinere vel recipere sanitatem. Non enim propterea illi non regenerantur, quia non ab istis hac intentione offeruntur. Celebrantur enim per eos necessaria ministeria, et verba sacramentorum, siue quibus consecrari par-

vulus non potest<sup>1</sup>. Spiritus autem ille sanctus qui habitat in sanctis, ex quibus una illa columba deargentata charitatis igne conflatur, agit quod agit etiam per servitatem, aliquando non solum simpliciter ignorantium, verum etiam damnabiliter indignorum. Offerunt quippe parvuli ad percipiendam spiritualem gratiam, non tam ab eis quorum gestantur manibus (quamvis et ab ipsis, si et ipsi boni fideles sunt), quam ab universa societate sanctorum atque fidelium. Ab omnibus namque offerri recte intelliguntur, quibus placet quod offeruntur, et quorum sancta atque individua charitate ad communicationem sancti Spiritus adjuvantur. Tota hoc ergo mater Ecclesia, quæ in sanctis est, facit, quia tota omnes, tota singulos parit. Nam si christiani baptismi sacramentum, quando<sup>2</sup> unum atque idipsum est, etiam apud hæreticos valet et sufficit ad consecrationem, quamvis ad vitæ aeternæ participationem non sufficiat; quæ consecratio reum quidem facit hæreticum extra Domini gregem habentem dominicum characterem, corrigendum tamen admonet sana doctrina, non iterum similiter consecrandum: quanto potius in catholica Ecclesia etiam per stipulæ ministerium frumenta purganda portantur, ut ad massæ societatem mediante a ea perducantur?

6. Illud autem nolo te fallat, ut existimes reatus vinculum ex Adam tractum, aliter non posse dirumpi, nisi parvuli ad percipiendam Christi gratiam a parentibus offerantur: sic enim scribens dicis, *Ut sicut parentes fuerunt auctores ad eorum poenam, per fidem parentum identidem justificentur: cum videas multos non offerri a parentibus, sed etiam a quibuslibet extraneis, sicut a dominis servuli aliquando offeruntur.* Et nonnumquam mortuis parentibus suis parvuli baptizantur, ab eis oblatis qui illis hujusmodi misericordiam præbere potuerunt. Aliquando etiam quos crudeliter parentes exposuerunt nutriendos<sup>3</sup> a quibuslibet, nonnumquam a sacris virginibus colliguntur, et ab eis offeruntur ad Baptismum; quæ certe proprios filios nec habuerunt ullos, nec habere disponunt: ac per hoc nihil aliud hic fieri vides, nisi quod in Evangelio scriptum est, cum Dominus interrogasset quis illi a latronibus sauciato, et semivivo in via derelicto proximus fuisset; responsum est enim, *Qui in illum fecit misericordiam (Luc. x, 37).*

7. Difficillimam sane questionem tibi proposuissē

<sup>1</sup> Bad. Am. Er. et Lov. nonnulla hic admisere verba ex n. 3 ascita, quæ sensum perturbant, et quæ prorsus absunt a Mss. tum Vatic. sex, tum aliis septemdecim per nos inspectis. Nempe editiones illæ sic habuerunt: *Celebrantur etiam per eos necessaria ministeria. Filios autem seu quoslibet parvulos demoniorum sacrilegiis obligare conantes, spiritualiter sunt homicidæ. Nam in illis quidem interfectionem non faciunt, sed quantum in ipsis est, interfectores fiunt. Et recte illis dicitur, quando ab hoc scelere prohibentur, Nolite occidere parvulos vestros. Non autem recte his dicitur, Nolite verba sacramentorum, sine quibus consecrari parvulus non potest, recitare. Spiritus autem, etc.* Anselm. paulo superius habet: *Necessaria mysteria, et verba.*

<sup>2</sup> Edd., quod unum. At Mss. omnes, quando unum.

<sup>3</sup> Sic Er. et Lov. At Mss. plerique necnon editio Bad habent, nutriendi.

<sup>1</sup> Vatic. Mss. et e Gallic. quatuor habeant: *Gratiæ sacramenti salutaris irruerant.* Alii tres: *Sacramento salutari.*

visus es, in extremo inquisitionis tuæ, ea videlicet intentione qua soles vehementer cavere mendacium. *Si constituam, inquis, ante te parvulum, et interrogem utrum cum creverit futurus sit castus, vel fur non sit futurus; sine dubio respondebis: Nescio. Et utrum in eadem parvula ætate constitutus, cogitet aliquid boni vel mali; dices: Nescio. Si itaque de moribus ejus futuris nihil audes certi promittere, et de ejus præsentibus cogitatione; quid est illud quod quando ad Baptismum offeruntur, pro eis parentes tanquam fidedictores respondent, et dicunt illos facere quod illa ætas cogitare non potest, et dicitur occultum est? Interrogamus enim eos a quibus offeruntur, et dicimus: Credit in Deum? De illa ætate, quæ utrum sit Deus ignorat, respondent: Credit; et ad cætera sic respondetur singula quæ quærentur. Unde miror parentes in istis rebus tam fidenter pro parvulo respondere, ut dicant eum tanta bona facere quæ ad horam qua baptizatur, baptizator interrogat, tamen eadem hora si subjiciam, Erit castus qui baptizatur, aut non erit fur? nescio utrum audeat dicere aliquis, Aliquid horum erit, aut non erit, sicut mihi sine dubitatione respondet quod credat in Deum, et quod se convertat ad Deum. Deinde scripta tua concludens, adjungis et dicitis: Ad istas ergo quæstiones peto breviter respondere digneris, ita ut non mihi de consuetudine præscribas, sed rationem reddas.*

8. Illis litteris tuis lectis et relectis, et quantum temporis angustia sinebant consideratis, recordatus sum Nebridium amicum meum, qui cum esset rerum obscurarum ad doctrinam pietatis maxime pertinentium diligentissimus et acerrimus inquisitor, valde oderat de quæstione magna responsionem brevem. Et quisquis hoc poposcisset, ægerime ferebat, eumque, si ejus persona pateretur, vultu indignabundus et voce cohibebat, indignum deputans qui talia quæreret, cum de re tanta quam multa dici possent deberentque nesciret. Sed ego tibi non similiter, ut solebat ille, succenseo: es enim episcopus multis curis occupatus, ut ego; unde nec tibi facile vacat prolixum aliquid legere, nec mihi scribere. Nam ille tunc adolescens, qui talia breviter nolebat audire, et de multis in nostra sermocinatione quærebat, ab otioso quærebat otiosus: tu vero cogitans nunc quis et a quo ista flagites, breviter de re tanta respondere me jubes. Ecce facio quantum possum; Dominus adjuret ut quod postulas possim.

9. Nempe sæpe ita loquimur, ut Pascha propinquante dicamus cræstinam vel perendinam Domini passionem, cum ille ante tam multos annos passus sit, nec omnino nisi semel illa passio facta sit. Nempe ipso die dominico dicimus, Hodie Dominus resurrexit; cum ex quo resurrexit tot anni transierint. Cur nemo tam ineptus est, ut nos ita loquentes arguat esse mentitos, nisi quia istos dies secundum illorum, quibus hæc gesta sunt, similitudinem nuncupamus, ut dicatur ipse dies qui non est ipse, sed revolutione temporis similis ejus, et dicatur illo die fieri, propter sacramenti celebrationem, quod non illo die, sed jam olim factum est? Nonne semel immolatus est

Christus in seipso, et tamen in sacramento non solum per omnes Paschæ solemnitates, sed omni die populis immolatur, nec utique mentitur qui interrogatus eum responderit immolari? Si enim sacramenta quamdam similitudinem earum rerum quarum sacramenta sunt, non haberent, omnino sacramenta non essent. Ex hac autem similitudine plerumque etiam ipsarum rerum nomina accipiunt. Sicut ergo secundum quemdam modum sacramentum corporis Christi corpus Christi est, sacramentum sanguinis Christi sanguis Christi est, ita sacramentum fidei fides est. Nihil est autem aliud credere, quam fidem habere. Ac per hoc cum respondetur parvulus credere, qui fidei nondum habet affectum, respondetur fidem habere propter fidei sacramentum, et convertere se ad Deum propter conversionis sacramentum, quia et ipsa responsio ad celebrationem pertinet sacramenti. Sicut de ipso Baptismo Apostolus, *Consepulti*, inquit, *sumus Christo per Baptismum in mortem (Rom. vi, 4)*. Non ait, *Septulturam significavimus*; sed prorsus ait, *Consepulti sumus*. Sacramentum ergo tantæ rei non nisi ejusdem rei vocabulo nuncupavit.

10. Itaque parvulum, etsi nondum fides illa quæ in credentium voluntate consistit, jam tamen ipsius fidei sacramentum fidelem facit. Nam sicut credere respondetur, ita etiam fidelis vocatur, non rem ipsa mente annuendo, sed ipsius rei sacramentum percipiendo. Cum autem homo sapere cœperit, non illud sacramentum repetet, sed intelliget, ejusque veritati consona etiam voluntate coaptabitur. Hoc quandiu non potest, valebit sacramentum ad ejus tutelam adversus contrarias potestates; et tantum valebit ut si ante rationis usum ex hac vita emigraverit, per ipsum sacramentum commendante Ecclesiæ charitate, ab illa condemnatione, quæ per unum hominem intravit in mundum (*Id. v, 12*), christiano adjutorio liberetur. Hoc qui non credit, et fieri non posse arbitratur, profecto infidelis est, etsi habeat fidei sacramentum; longeque melior est illo parvulus, qui etiamsi fidem nondum habeat in cogitatione, non ei tamen obicem contrariæ cogitationis opponit, unde sacramentum ejus salubriter percipit. Respondi, sicut existimo, quæstionibus tuis, quantum attinet ad minus capaces et ad contentiosos, non satis; quantum autem ad pacatos et intelligentes, plus forte quam sat est. Nec tibi ad excusationem meam obiecti firmissimam consuetudinem, sed saluberrimæ consuetudinis reddidi quam potui rationem.

#### EPISTOLA XCIX \* (a).

*Ex Romanorum calamitate susceptum anno dolorem commiserationemque significat.*

Religiosissimæ atque in Christi membris merito sancteque laudabili famulæ Dei ITALICÆ, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

<sup>1</sup> Mss. viginti, jam.

<sup>2</sup> Mss. prope omnes habeat, ante majoris usum ætatis.

<sup>3</sup> Sic unus e Vatic. Mss., et recte. [ill.].

\* Recognita ad a. b. dg. hl. hn. c. cc. ff. g. gv. i. n. r. s. t. vc. duos ab. quatuor. v. et ad Am. Bad. Fr. Lov. (a) Alias 133: quæ autem 99 e. a., nunc 164. Scripta sunt an. 408, aut i. ante 409.



1. Tres epistolas tuæ Benignitatis acceperam, cum ista rescripsi. Unam quæ adhuc meas litteras exigebat, alteram quæ ad te jam pervenisse indicabat, tertiam quæ benevolentissimam pro nobis curam tuam etiam de domo clarissimæ et egregii juvenis Juliani, quæ nostris adhæret parietibus, continebat. Qua accepta continuo respondere non distuli, quia procurator Eximietatis tuæ cito se Romam posse mittere, scripsit: cujus litteris graviter contristati sumus, quod ea quæ illic in Urbe vel circa Urbem geruntur (a), non nobis insinuare curavit, ut certum apud nos fieret quod incertæ famæ credere volebamus. Fratrum quippe litteris ante transmissis, quamvis molesta et dura, multo tamen leviora nuntiata sunt. Plus sane quam dici potest miratus sum, quod nec tanta occasione hominum tuorum fratres sancti episcopi scripserint, nec epistola tua quidquam nobis de tantis tribulationibus vestris insinuaverit; quæ utique per viscera charitatis et nostræ sunt; nisi forte faciendum non putasti, quod nihil prodesse duxisti, aut nos tuis litteris moestificari noluisse. Prodest aliquid, quantum ego arbitror, etiam ista cognoscere. Primo, quia injustum est gaudere velle cum gaudentibus, et flere non velle cum flentibus (Rom. xii, 15): deinde, quia tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis (Id. v, 3-5).

2. Absit itaque ut recusemus audire etiam quæ amara et tristia sunt erga charissimos nostros. Nescio quo enim modo minus fit quod patitur unum membrum, si compatiuntur alia membra (I Cor. xii, 26). Nec ipsa mali relevatio fit per communionem cladis, sed per solatium charitatis, ut quamvis alii ferendo patiuntur, alii cognoscendo compatiuntur, communis sit tamen tribulatio, quibus probatio, spes, dilectio, spiritusque communis est. Omnes autem nos Dominus consolatur, qui et hæc temporalia mala prædixit, et post hæc bona æterna promisit: nec debet cum præliatur infringi, qui vult post prælium coronari, vires illo subministrante certantibus, qui præparat ineffabilia dona victoribus.

3. Rescripta illa nostra non tibi ad nos auferant scribendi fiduciam, præsertim quia timorem nostrum non improbabilis defensione lenisti. Parvulos tuos resalutamus, et in Christo tibi grandescere optamus, qui jam in hac ætate cernunt quam sit amor hujus sæculi periculosus et noxius; atque utinam cum magna et dura quatiuntur<sup>1</sup>, parva et flexibilia corrigantur. De domo illa quid dicam, nisi benignissimæ tuæ curæ gratias agam? Nam eam, quam dare possumus, nolunt; quam volunt autem, dare non possumus. Neque

<sup>1</sup> Edd., *patiuntur*. At Mss., *quatiuntur*.

(a) Tangit hic allatam Romano populo cladem prima oblatione Urbis per Alaricum: quæ quidem ad finem an. 408 pertinere videtur. Quippe accepto a Romanis auro cum recessisset Alaricus, « mediocre jam laxamentum hoc maiorum esse videbatur, quo tempore Honorius quidem imperator Ravennæ consulatum inibat, octies honorem hunc consecutus; in Oriente vero Theodosius Augustus jam tertium consul, » uti scribit Zosimus in lib. 5, id est initio an. 409.

cuius sicut falso audierunt, a decessore meo relicta est Ecclesiæ, sed inter antiqua ejus prædia possidetur. et antiquæ alteri ecclesiæ sic cohæret, quemadmodum ista de qua agitur, alteri.

#### EPISTOLA C \* (a).

*Augustinus Donato proconsuli Africæ, ut Donatistas coerceat, non occidat.*

Domino eximio meritoque honorabili insigniterque laudabili filio DONATO (b), AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Nolle quidem in his afflictationibus esse Africanam Ecclesiam constitutam, ut terrenæ ullius potestatis indigeret auxilio. Sed quia, sicut Apostolus dicit, *Non est potestas nisi a Deo* (Rom. xiii, 1); procul dubio, cum per vos sincerissimos Catholicæ matris filios eidem subvenitur, auxilium nostrum in nomine Domini est, qui fecit cælum et terram (Psal. cxx, 2). Quis enim non sentiat in tantis malis non parvam nobis consolationem divinitus missam, cum tu vir talis et Christi nominis amantissimus, proconsularibus es sublimatus insignibus, ut ab sceleratis et sacrilegis ausibus inimicos Ecclesiæ bonæ tuæ voluntati potestas sociata cohiberet, domine eximie meritoque honorabilis insigniterque laudabilis filii? Denique unum solum est quod in tua justitia pertimescimus, ne forte, quoniam quidquid mali contra christianam societatem ab hominibus impiis ingratissime committitur, profecto gravius est et atrocius quam si in alios talia committantur, tu quoque pro immanitate facinorum, ac non potius pro lenitate christianæ consideratione censeas coerendum; quod te per Jesum<sup>1</sup> Christum ne facias obsecramus. Neque enim vindictam de inimicis in hac terra requirimus, aut vero ad eas angustias animi nos debent coerctare quæ patimur, ut obliviscamur quid nobis præceperit, pro cuius veritate ac nomine patimur: diligimus inimicos nostros et oramus pro eis. Unde ex occasione terribilium iudicium ac legum, ne in æterni iudicii pœnas incidant, corrigi eos cupimus, non necari; nec disciplinam circa eos negligi volumus, nec supplicii<sup>2</sup> quibus digni sunt exerceri. Sic igitur eorum peccata compece, ut sint quos poeniteat peccasse.

2. Quæsumus igitur ut cum Ecclesiæ causas audis, quamlibet nefariis injuriis appetitam vel afflictam esse cognoveris, potestatem occidendi vel habere obliviscaris, et petitionem nostram non obliviscaris. Non tibi vile sit, neque contemptibile, filii honorabiliter dilectissime, quod vos rogamus ne occidantur, pro quibus Dominum rogamus ut corrigantur. Excepto etiam

<sup>1</sup> Mss. omnes, uno excepto, *per ipsam Christum*.

<sup>2</sup> Vatic. tres et Gall. totidem Mss. habent, *nec supplicia*.

\* Collata est cum a. hg. bl. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. t. vc. duobus ab. quatuor v. cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 127: quæ autem 100, erat, nunc 139. Scripta circa idem tempus.

(b) Donatus proconsulatum Africæ gerebat exeunte an. 408, uti colligitur ex lege ad eum data 24 novemb., quo munere functus non est ultra medium an. 410; quippe hoc anno 410, die 25 iulii data reperitur alia lex ad Africæ proconsulem Macrobinum.

quod a perpetuo proposito recedere non debemus vincendi in bono malum; illud quoque prudentia tua cogitet, quod causas ecclesiasticas insinuare vobis nemo præter ecclesiasticos curat. Proinde, si occidendos in his sceleribus homines putaveritis, deterrebitis nos ne per operam nostram ad vestrum iudicium aliquid tale perveniat: quo comperto illi in nostram perniciem licentiorè audacia grassabuntur, necessitate nobis impacta et indicta, ut etiam occidi ab eis eligamus, quam eos occidendos vestris iudiciis ingeramus. Hanc admonitionem, petitionem, obsecrationem meam ne, quæso, aspernanter accipias. Neque enim te arbitror non recolere, magnam me ad te et multo quam nunc es altius sublimatum etiansi episcopus non-essem, fiduciam tamen habere potuisse. Cito interrim per edictum Excellentie tue noverint hæretici Donatistæ, manere leges contra errorem suum latis, quas jam nihil valere arbitrantur et jactant, ne vel sic nobis parcere aliquatenus possint. Plurimum autem labores et pericula nostra, quo fructuosa sint, adjuvabis, si eorum vanissimam et impie superbie plenissimam sectam non ita cures imperialibus legibus comprimere, ut sibi vel suis videantur qualescumque molestias pro veritate atque iustitia sustinere: sed eos, cum hoc abs te petitur, rerum certarum manifestissimis documentis apud Acta vel Præstantie tue vel minorum iudicum convinci atque instrui patiaris, ut et ipsi qui te jabente attingunt, duram, si fieri potest, flectant in melius voluntatem, et ea cæteris salubriter legant. Onerosior est quippe quam utilior diligentia, quamvis ut magnum deseratur malum, et magnum teneatur bonum, cogi tantum homines, non doceri.

#### EPISTOLA CI (a).

*Augustinus Memorio episcopo libros ipsius de Musica flagitanti, sextum librum mittit, et cæteros si repererit, mittendos pollicetur; eaque occasione agit de disciplinis, quas fulso liberales dici ostendit, nisi adsit studium christianæ pietatis.*

Domino beatissimo et venerabiliter charissimo, et sinceriter desiderantissimo fratri et coepiscopo MEMORIO (b), AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Nullas jam reddere debui litteras sanctæ Charitati tue sine his libris, quos a me sancti amoris jure violentissimo flagitasti, ut hac saltem obedientia responderem epistolis tuis, quibus me magis onerare quam honorare dignatus es. Quanquam ubi succumbo,

\* Ad a. hg. bl. hn. c. cc. g. gv. j. n. r. s. sb. t. vc. quatuor v. recognita, et ad Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Alias 131: quæ autem 101 erat, nunc 162. Scripta exeunte an. 408, aut ineunte 409.

(b) Sic in omnibus Mss. et editis scribitur hoc loco: ubi forte legendum, *Memori*, juxta lib. 1 contra Julian., c. 4, necnon secundum Mercatorem, in lib. Subnotat., c. 4, ubi Julianum interpellat his verbis: «Tunc sanctæ ac beatæ recollectionis Memoris episcopi filius? tu Julianæ primariæ femine, et qua nihil honestius inter reverentissimas matronas invenias, utero editus?... Degenerasse eos in te nulli dubium erit, qui sanctos illorum hominum mores, sanctam vitam, institutumque noverit.» Memorium Cajuani episcopi accenset Ughellus in Italiae sacræ tomo 6, haudquaquam ulla præterquam Baronii et Bellarmini auctoritate freuit.

quia oneror; ibi etiam, quia diligor, sublevor. Neque enim a quolibet diligor, sublevor, eligor<sup>1</sup>; sed ab eo viro et Domini sacerdote, quem sic acceptum Deo sentio, ut cum animam tuam tam bonam levas ad Dominum, quoniam in illa me habes, leves et me. Debui ergo nunc libros mittere, quos emendaturum me esse promiseram: et ideo non misi, quia non emendavi; non quia nolui, sed quia non potui, curis videlicet multis et multum prævalentibus occupatus. Nimis autem ingratum ac ferreum fuit, ut te qui nos sic amas, hic sanctus frater et collega noster Possidius, in quo nostram non parvam presentiam reperies, vel non disceret, vel sine litteris nostris disceret. Est enim per nostrum ministerium non litteris illis, quas variarum servi libidinum liberales vocant, sed dominico pane nutritus, quantus ei potuit per nostras angustias dispensari.

2. Quid enim aliud dicendum est eis, qui cum sint iniqui et impii, liberaliter sibi videntur eruditi, nisi quod in litteris vere liberalibus legimus: *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis?* Per eum namque præstat ut ipse etiam, quæ liberales disciplinæ ab eis qui in libertatem vocati non sunt appellantur, quid in se habeant liberale noscatur. Neque enim habent congruum libertati, nisi quod habent congruum veritati: unde ille ipse Filius, *Et veritas, inquit, liberabit vos* (Joan. viii, 36, 32). Non ergo illæ innumerabiles et impie fabulæ, quibus vanorum plena sunt carmina poetarum, ullo modo nostræ consonant libertati; non oratorum inflata et expolita mendaciæ; non denique ipsorum philosophorum garrulæ argutiæ, qui vel Deum prorsus non cognoverunt, vel cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, et dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt: et immutaverunt gloriam incorrupti Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis et volucrum atque quadrupedum et serpentium; vel qui istis simulacris non dediti, aut non nimis dediti, coluerunt tamen et servierunt creaturæ potius quam Creatori (Rom. i, 24-25). Absit omnino ut istorum vanitates et insanix mendaces, ventosæ nugæ ac superbus error, recte liberales litteræ nominentur, hominum scilicet infelicium, qui Dei gratiam per Jesum Christum Dominum nostrum, qua sola liberamur de corpore mortis hujus (Id. vii, 24, 25), non cognoverunt, nec in eis ipsis quæ vera senserunt<sup>2</sup>. Historia sane, cujus scriptores fidem se præcipue narrationibus suis debere profiterentur fortassis habeat aliquid cognitione dignum liberis, cum sive bona sive mala hominum, tamen vera narrantur. Quamvis in eis cognoscendis, qui Spiritu sancto non adjuti sunt, rumoresque colligere ipsa humanæ infirmitatis conditione compulsi sunt, quemadmodum non fallerentur in plurimis, omnino non video: est tamen in eis aliqua propinquitas libertatis, si voluntatem mentiendi non habeat,

<sup>1</sup> Forte leg., *erigor*.

<sup>2</sup> Edd., *vera sunt*. Sed verior Mss. lectio, *expuncta voce, sunt*.

nec homines fallunt, nisi cum ab hominibus humana infirmitate falluntur.

3. Verum quia in omnibus rerum motibus quid numeri valeant, facilius consideratur in vocibus, eaque consideratio quibusdam quasi gradatim itineribus nititur ad superna intima veritatis, in quibus viis ostendit se sapientia hilariter, et in omni providentia occurrit amantibus (*Sap. vi, 17*): initio nostri otii cum a curis majoribus magisque necessariis vacabat animus, volui per ista, quæ a nobis desiderasti, scripta proludere, quando conscripsi de solo rhythmo sex libros, et de melo scribere alios forsitan sex, fateor, disponebam, cum mihi otium futurum sperabam. Sed posteaquam mihi corarum ecclesiasticarum sarcina imposita est, omnes illæ deliciae fugere de manibus, ita ut vix nunc ipsum eodicem inveniam, quoniam tuam voluntatem, nec petitionem sed jussionem, contemnere nequeo. Quod sane opusculum si potuero mittere, non quidem me tibi obtemperasse, verumtamen te hoc a me tantopere flagitasse pœnitēbit. Difficillime quippe intelliguntur in eo quinque libri, si non adsit qui non solum disputantium possit separare personas, verum etiam pronuntiando ita sonare morulas syllabarum, ut eis exprimentur sensumque aurium seriant genera numerorum: maxime quia in quibusdam etiam silentiorum dimensa intervalla miscentur, quæ omnino sentiri nequeunt, nisi auditorem pronuntiator informet.

4. Sextum sane librum quem emendatum reperi, ubi est omnis fructus cæterorum, non distuli mittere Charitati tuæ: fortassis ipse tuam non multum refugiet gravitatem. Nam superiores quinque vix filio nostro et condiacono Juliano, quoniam et ipse jam nobiscum commilitat, lectione et cognitione digni videbuntur. Quem quidem non audeo dicere, plus amo quam te, quia nec veraciter dico, sed tamen audeo dicere, plus desidero pariter te. Mirum videri potest quemadmodum quem pariter amo, amplius desiderem; sed hoc mihi facit spes amplior videndi eum: puto enim quod si ad nos te jubente vel mittente venerit, et hoc faciet quod adolescentem decet, maxime quia nondum curis majoribus detinetur, et te ipsum mihi expeditius apportabit. Quibus numeris consistant versus Davidici non scripsi, quia nescio. Neque enim ex hebræa lingua, quam ignoro, potuit etiam numeros interpretis exprimere, ne metri necessitate ab interpretandi veritate amplius quam ratio sententiarum sinebat, digredi cogere: certis tamen eos constare numeris, credo illis qui eam linguam probe callent. Amavit enim vir ille sanctus musicam piam et in ea studia nos magis ipse quam ullus alius auctor accendit. Habitatis omnes in æternum in adiutorio Altissimi (*Psal. xc, 1*), qui habitatis unanimes in domo (*Psal. lxxvii, 7*), pater materque fratres filiorum, et cuncti unius Patris filii, memores nostri.

#### DE SEQUENTE EPISTOLA.

(LIB. II RETRACT., CAP. XXXI.)

*Inter hæc missæ sunt mihi a Carthagine quæstiones sex, quas proposuit amicus quidam, quæ cupiebam fieri*

*christianum, ut contra Paganos solterentur, præsertim quia nonnullas earum a Porphyrio philosopho propositas dixit. Sed non eum esse arbitror Porphyrium Siculum illum, cujus celeberrima est fama. Harum quæstionum disputationes in unum librum contuli, non prolixum, ejus est titulus: « Sex quæstiones contra Paganos expositæ. » Earum autem prima est de Resurrectione, secunda de tempore christianæ religionis, tertia de sacrificiorum distinctione, quarta de eo quod scriptum est, « In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis » (*Matth. vii, 2*), quinta de Filio Dei secundum Salomonem, sexta de Jona propheta. In quarum secunda quod dixi, « Salus religionis hujus, per quam solam veram salutem vera veraciterque promittitur, nulli unquam defuit, qui dignus fuit, et cui defuit, dignus non fuit, » non ita dixi tanquam ex meritis suis quisquam dignus fuerit, sed quemadmodum ait Apostolus, « Non ex operibus, sed ex vocante dictum esse, Major serviet minori » (*Rom. ix, 12, 13*): quam vocationem ad Dei propositum asserit pertinere. Unde dicit: « Non secundum opera nostra, sed secundum suum propositum et gratiam » (*II Tim. i, 9*). Unde item dicit: « Scimus quia diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt sancti » (*Rom. viii, 28*). De qua vocatione ait: « Ut dignos vos habeat vocatione sua sancta » (*II Thess. i, 11*). Hic liber post epistolam, quæ postmodum a capite addita est, sic incipit: « Movet quosdam, et requirunt. »*

#### SEX QUÆSTIONES CONTRA PAGANOS.

EXPOSITÆ,

LIBER UNUS,

SEU

EPISTOLA CII \* (a).

*Augustinus Deo gratias presbytero mittens solutionem quæstionum sex propositarum a pagano quodam quas ipse Augustino exsolvendis transmisserat.*

Sincerissimo fratri et compresbytero DEO GRATIAS,

AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Quæstiones tibi propositas mihi delegare maluisti, non, ut opinior, pigritia, sed quod ea quoque ipsa quæ nosti, libentius per nos audis, dum nos nimis diligis. At ego propterea malebam a te illas aperiri, quod ille ipse amicus, qui eas proposuit, quantum ex hoc conjici datur, quod mihi ad quasdam epistolas non rescripsit, quasi nos verecundatur sequi: viderit quam ob causam. Hoc tamen suspicor, nec suspicio mea vel malevola est vel absurda, cum et optime noveris quantum eum diligam, quantoque mihi dolori sit, quod nondum christianus est; et utique non inconveniēter arbitror eum, quem video mihi rescribere noluisse, nihil sibi a me scribi voluisse. Proinde obsecro te, ut quemadmodum ego tibi parui,

\* Castigata subsidio a. bg. bl. c. cc. gg. gv. j. n. r. s. vc. duorum bn. duorum s. duorum t. duorum vc. quinque v. et am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 40: quæ autem 102 erant, nunc 100. Scripta circa demum tem. us.

atque inter meas arctissimas occupationes, tuam sanctam mihi que clarissimam voluntatem offendere timui, si non facerem quod petisti, ita tu quoque facias quod peto. Hoc est autem, ut breviter quemadmodum a te, sicut mihi indicasti, postulavit, ad omnia illi respondere non graveris, quod et ante facere potuisti. Scies enim cum legeris, nihil pene a me dictum quod ipse non noveras, aut quod me tacente nosse non poteras. Sed hoc opus meum rogo habeas cum cæteris, quorum studio scis convenire. Tuum vero illud quod flagito, habeat ipse cui hoc potissimum congruit, et cæteri quos non parum ista delectant, quemadmodum dici possunt abs te, inter quos et ipse sum. Vivas semper in Christo nostri memor.

QUÆSTIO PRIMA.

*De Resurrectione.*

2. Movet quosdam, et requirunt de duabus resurrectionibus quæ conveniat promissæ resurrectioni, utrumnam Christi an Lazari? Si *Christi*, inquit, *quomodo potest hæc convenire resurrectioni natorum ex semine, ejus qui nulla seminis conditione natus est? Si autem Lazari resurrectione convenire asseritur, ne hæc quidem congruere videtur: siquidem Lazari resurrectio facta sit de corpore nondum tabessente, de eo corpore, quo Lazarus dicebatur; nostra autem multis sæculis post ex confuso eruetur. Deinde si post resurrectionem status beatus futurus est, nulla corporis injuria, nulla necessitate fumis, quid sibi cibatum Christum fuisse, et vulnera monstravisse? Sed si propter incredulum fecit, finxit: si autem verum ostendit, ergo in resurrectione accepta futura sunt vulnera.*

3. Quibus respondetur, ideo non Lazari resurrectionem, sed potius Christi congruere promissæ resurrectioni, quia Lazarus ita resurrexit ut iterum moreretur, *Christus* autem, sicut de illo scriptum est, *surgens a mortuis, jam non moritur, et mors illi ultra non dominabitur* (Rom. vi, 9). Quod etiam promissum est resurrecturis in fine sæculi, et cum illo regnaturis in æternum. Sic autem non pertinet ad resurrectionem differentia nativitatis Christi et nostræ, quod ille sine virili semine, nos autem ex viro et femina creati sumus, sicut etiam non pertinet ad ipsius mortis differentiam. Non enim propterea illius non vera mors fuit, quia sine virili semine natus est; sicut nec ipsius primi hominis aliter exorta caro quam nostra (quandoquidem ille sine parentibus de terra creatus est, nos vero ex parentibus) aliquid attulit ad differentiam mortis, ut aliter ille moreretur, aliter nos. Sicut autem ad mortis sic nec ad resurrectionis differentiam valet diversa nativitas.

4. Sed ne hoc ipsum quod scriptum est de primo homine, similiter infideles homines nolint credere, querant vel animadvertant, si vel hoc possunt, quam multorum animalium genera sine parentibus ex terra procreantur, quæ tamen cocundo pariunt etiam ipsa sui simile, nec propter diversitatem nativitatis intersit aliquid ad naturam eorum, quæ procreata sunt ex terra, et eorum quæ illis coeuntibus orta sunt. Simi-

liter enim vivunt, similiterque moriuntur, quamvis dissimiliter nata sint. Ita non est absurdum, ut similiter resurgant corpora, quæ dissimiliter orta sunt. Hujusmodi autem homines non valentes intueri ad quam rem intersit aliquid diversum, et ad quam non intersit, ubi advertent aliquam distantiam primordiorum, etiam omnia consequentia distare oportere contendunt. Possunt tales putare oleum ex adipibus non debere natari super aquam, sicut illud quod ex oliva est, quoniam longe est utriusque origo dissimilis, quando illud ex ligno, hoc ex carne profluxerit.

5. Quantum autem attinet ad illam differentiam, quod Christi corpus, non dissolutum tabe atque putredine, die tertio resurrexit, nostra vero post longum tempus, ex quadam, quo soluta discesserant, confusione reparabuntur; humanæ facultati utrumque impossibile est, divinæ autem potestati utrumque facilitum. Ut enim radius oculi nostri, non citius pervenit ad propinquiora, tardius ad longinquiora, sed utraque intervalla parili celeritate contingit; ita cum in ictu oculi (I Cor. xv, 52), sicut Apostolus dicit, sit resurrectio mortuorum, omnipotentiae Dei et ineffabili notui tam facile est quæque recentia, quam diuturno tempore dilapsa cadavera suscitare. Incredibilia sunt hæc quibusdam, quia inexperta; cum omnis natura rerum tam sit plena miraculis, ut non quasi facili pervestigatione rationis, sed videndi consuetudine, mira non sint, atque ob hoc, nec consideratione, nec inquisitione digna videantur. Nam ego, et mecum quicumque invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intelligere molliuntur (Rom. i, 20), aut non minus aut amplius admiramur, in uno seminis tam parvulo grano, omnia quæ laudamus in arbore tanquam licitata latuisse, quam mundi hujus tam ingentem sinum, quæ de corporibus humanis dum dilabuntur assumit, resurrectioni futuræ tota et integra redditurum.

6. Quomodo autem contrarium est, et Christum post resurrectionem cibatum, et in resurrectione quæ promittitur ciborum indigentiam non futuram; cum et Angelos legamus ejusdemmodi escas eodemque modo sumpsisse, non ficto et inani phantasmate, sed manifestissima veritate; nec tamen necessitate, sed potestate? Aliter enim absorbet terra aquam sitiens, aliter solis radius candens: illa indigentia, iste potentia. Futuræ ergo resurrectionis corpus, imperfectæ felicitatis erit, si cibos sumere non poterit; imperfectæ felicitatis, si cibis egerit. Possem hic de commutationibus corporalium qualitatum, et de præpotenti valentia in inferiora corpora corporum superiorum latius disputare; sed breviter mihi respondere propositum est, et talibus ingeniis hoc scribitur, quæ admonere suffecerit.

7. Sciat sane qui has proposuit quæstiones, Christum post resurrectionem cicatrices, non vulnera demonstrasse dubitantibus, propter quos etiam cibum ac potum sumere voluit, non semel, sed sæpius, ne illud non corpus, sed spiritum esse arbitrarentur et sibi non solide, sed imaginaliter apparere. Tunc autem illæ falsæ cicatrices fuissent, si nulla vulnera

præcessissent; et tamen nec ipsæ essent, si eas esse noluisset. Voluit autem certæ dispensationis gratia, ut eis quos ædificabat in fide non ficta, non aliud pro alio, sed hoc quod crucifixum viderant, resurrexisse monstraret. Quid est ergo quod dicitur, *Si propter incredulum fecit, finxit?* quasi vero si quisquam vir fortis pro patria dimicans, multa adversa vulnera exciperet, et peritissimo medico, qui hæc ita curare valeret ut cicatrices nullæ apparerent, ipse potius diceret sic se velle sanari ut magis essent in corpore suo vestigia vulnerum, tanquam tituli gloriarum, ideo ille medicus cicatrices finxisse diceretur, quia cum per artem efflere potuerit ut non essent, certa existente causa, per artem effecit potius ut essent: quæ uno solo modo, sicut superius dixi, falsæ convincerentur, si nulla vulnera sanarentur.

QUÆSTIO SECUNDA.

*De tempore christianæ religionis.*

8. Item alia proposuerunt, quæ dicerent de Porphyrio contra Christianos tanquam validiora decerpta. *Si Christus se, inquit, salutis viam dicit, gratiam, et veritatem, in seque solo ponit animis sibi credentibus redditum (Joan. xiv, 6); quid egerunt tot sæculorum homines ante Christum? Ut dimittam, inquit, tempora ante Latium regnatum, ab ipso Latio quasi principium humani nominis sumamus. In ipso Latio ante Albam dii culti sunt. In Alba æque religiones ritusque valere templotum. Non paucioribus sæculis ipsa Roma, longo sæculorum tractu sine christiana lege fuit. Quid, inquit, actum de tam innumeris animis, qui omnino in culpa nulla sunt; siquidem is cui credi posset, nondum adventum suum hominibus commodarat? Orbis quoque cum ipsa Roma in ritibus templorum caluit. Quare, inquit, Salvator qui dictus est, sese tot sæculis subduxit? Sed ne, inquit, dicant lege Judaica veteri hominum curatum genus, longo post tempore lex Judæorum apparuit ac vixit angusta Syriæ regione, postea vero prorepsit etiam in fines Italos; sed post Cæsarem Caium, aut certe ipso imperante. Quid igitur actum de Romanis animabus vel Latinis, quæ gratia nondum adventientis Christi viduatae sunt, usque in Cæsarem tempus?*

9. Hic propositioni respondetur, ut primo ipsi dicant utrum profuerint hominibus deorum suorum sacra, quæ constat certis temporibus instituta. Quæ si negant aliquid profuisse ad animarum salutem, nobiscum ea destruunt, et esse inania constituentur. Nos quidem etiam perniciose monstramus; sed parum non est ut ipsi interim prius inania fateantur. Si vero ea defendunt, et sapienter atque utiliter asserunt instituta; quæro quid actum sit de his qui antequam hæc instituta essent, morte obierunt: hac enim utique salute atque utilitate fraudati sunt. Si autem potuerunt alio modo purgari, cur non idem modus perseveravit in posteros? quid opus erat instituere novitias consecrationes, quæ antiquitus non fuerunt?

10. Hic si dicunt deos quidem ipsos semper fuisse, et ad liberandos cultores suos pariter ubique valuisse, sed pro varietate rerum temporalium & terrenarum,

quæ scirent certis temporibus locisque congruere, in his alias atque alias, alibi atque alibi, aliter atque aliter sibi voluisse serviri; cur hanc quaestionem christianæ religioni ingerunt, in qua nobis ipsi pro diis suis aut respondere non possunt, aut si possunt, in eo ipso sibi etiam pro nostra religione respondeant, ita nihil interesse pro diversa temporum locorumque congruentia, quam diversis sacramentis colatur, si quod colitur sanctum est, sicut nihil interest pro diversa linguarum auditorumque congruentia, quam diversis sonis dicatur, si quod dicitur verum est: dum hoc sane intersit, quod linguæ sonos, quibus inter se sua sensa communicent, etiam homines pacto quodam societatis sibi instituere possunt; quibus autem sacris divinitati congruerent, voluntatem Dei secuti sunt qui recte sapuerunt. Quæ omnino nunquam defuit ad salutem justitiæ pietatique mortalium, et si qua in aliis atque in aliis populis, una eademque religione sociatis varie celebrantur, quatenus fiat plurimum refert, quo et humana exhortetur vel toleretur infirmitas, et divina non oppugnetur auctoritas.

11. Quamobrem cum Christum dicamus Verbum Dei per quod facta sunt omnia, et ideo Filium quia Verbum, nec Verbum dictum atque transactum, sed apud incommutabilem Patrem incommutabile ipsum atque incommutabiliter manens, sub cuius regimine universa creatura spiritualis et corporalis, pro congruentia temporum locorumque administratur, cui moderandæ et gubernandæ, quid, quando et ubi, circa eam fieri oporteat, sapientia et scientia penes ipsum est; profecto et antequam propagaret Hebræorum gentem, per quam sui adventus manifestationem congruis sacramentis præfiguraret, et ipsis temporibus Israelitici regni, et deinde cum se in carne de virgine accepta mortalibus mortaliter demonstravit et deinceps usque nunc, cum implet omnia quæ per Prophetas ante prædixit, et abhinc usque ad finem sæculi, quo sanctos ab impiis dirempturus est, et sua cuique retributurus, idem ipse est Filius Dei, Patri coæternus, et incommutabilis Sapientia, per quam creata est universa natura, et cuius participatione omnis rationalis anima sit beata.

12. Itaque ab exordio generis humani, quicumque in eum crediderunt, cumque utcumque intellexerunt, et secundum ejus præcepta pie et juste vixerunt, quandolibet et ubilibet fuerint, per eum procul dubio salvi facti sunt. Sicut enim nos in eum credimus et apud Patrem manentem, et qui in carne jam venerit, sic credebant in eum antiqui, et apud Patrem manentem, et in carne venturum. Nec quia pro temporum varietate nunc factum annuntiat, quod tunc futurum prænuntiabatur, ideo fides ipsa variata, vel salus ipsa diversa est. Nec quia una eademque res, aliis atque aliis sacris et sacramentis vel prædicatur aut prophetatur, ideo alias atque alias res, vel alias atque alias salutis oportet intelligi. Quid autem quando fiat quod ad unam eandemque fidelium et piorum liberationem pertineat, consilium Deo tribuamus, nobis obedientiam teneamus. Proinde aliis tunc nomini-

bas et signis, aliis autem nunc, et prius occultius, postea manifestius, et prius a paucioribus, postea a pluribus, una tamen eademque religio vera significatur et observatur.

13. Nec nos eis objicimus quod aliter Numa Pompilius deos colendos Romanis instituit, atque aliter ab eis vel Italici antea colebantur, nec quod Pythagoreis temporibus illa philosophia celebrata est, quæ antea vel omnino non erat, vel in paucissimis eadem sentientibus, non tamen eodem ritu viventibus fortasse latitabat: sed utrum illi dii, veri, aut colendi sint, et utrum illa philosophia animarum salutem aliquid prosit; hoc cum eis agimus, hoc in questionem vocamus, hoc disputando convellimus. Desinant igitur objicere nobis quod omni sectæ, et omni nomini religionis objici potest. Cum enim non fortuito labi, sed divina providentia tempora ordinari fateantur, quid cuique temporum aptum et opportunum sit, humanum consilium prætergreditur, et illinc dispartitur, unde ipsa providentia rebus consultit.

14. Si enim dixerint propterea non semper nec ubique fuisse Pythagoricam disciplinam, quia Pythagoras homo fuit, neque hoc in potestate habere potuit; numquid hoc etiam dicere possunt, eo ipso tempore quando fuit, et in his terrarum locis ubi illa philosophia viguit, omnes qui eum audire potuerunt, etiam credere sectarique voluisse? Ac per hoc magis si tanta potestatis fuisset Pythagoras, ut ubi vellet, et quando vellet, sua dogmata prædicaret, etsi haberet etiam cum ea potestate summam rerum præscientiam, nusquam et nunquam appareret, nisi ubi et quando sibi homines credituros esse prænosceret. Proinde, cum Christo non objiciant, quod ejus doctrinam non omnes sequuntur; sentiunt enim et ipsi nequaquam hoc recte objici posse, vel philosophorum sapientiæ, vel etiam numini deorum suorum; quid respondebunt si excepta illa altitudine sapientiæ et scientiæ Dei, ubi fortassis aliud divinum consilium longe secretius latet, sine præjudicio etiam aliarum forte causarum, quæ a prudentibus investigari queant, hoc solum eis brevitatis gratia, in hujus questionis disputatione dicamus, tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos prædicari doctrinam suam, quando sciebat, et ubi sciebat esse qui in eum fuerant credituri (a)? His enim temporibus et his locis, quibus Evangelium ejus non est prædicatum, tales omnes in ejus prædicatione futuros esse præsciebat, quales

(a) Semipelagiani Massilienses locum hunc producebant in sui erroris præsidium. Cujus rei admonitus Augustinus ab Hilario in Epistola 219, sic demum vindicavit et explicuit suam sententiam in lib. de Prædestinatione Sanctorum, c. 9: « Cernitisne me sine præjudicio latentis consilii Dei aliarumque causarum, hoc de præsentia Christi dicere voluisse, quod convincendæ Paganorum infidelitati, qui hanc objecerant questionem, sufficere videretur? Quid enim est verius, quam præscisse Christum, qui et quando et quibus locis in eum fuerant credituri? Sed utrum prædicato sibi Christo a seipso habituri essent fidem, an Deo dominante sumpturi, id est utrum tantummodo eos præscierit, an etiam prædestinaverit Deus, querere ac disserere tunc necessarium non putavi. Proinde quod dixi, tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos prædicari doctrinam suam, quando sciebat, et ubi sciebat esse qui in eum fuerant credituri, posset etiam sic dici tunc

non quidem omnes, sed tamen multi in ejus corporali præsentia fuerant, qui in eum nec suscitatis ab eo mortuis credere voluerunt: quales etiam nunc multos videmus, cum tanta manifestatione de illo compleantur præconia Prophetarum, nolle adhuc credere, et mallo humana stultitia resistere, quam tam claræ atque perspicuæ tamque sublimi et sublimiter diffamata divinæ cedere auctoritati. Quamvis parvus et infirmus est intellectus hominis, divinæ debet cedere veritati. Quid ergo mirum si tam infidelibus plenum orbem terrarum Christus prioribus sæculis noverat, ut eis apparere, vel prædicari merito nollet, quos nec verbis, nec miraculis suis credituros esse præsciebat? Neque enim incredibile est tales fuisse tunc omnes, quales ab ejus adventu usque ad hoc tempus, tam multos fuisse et esse miramur.

15. Et tamen ab initio generis humani, alias occultius, alias evidentius, sicut congruere temporibus divinitus visum est, nec prophetari destitit, nec qui in eum credent defuerunt, ab Adam usque ad Moysen, et in ipso populo Israel, quæ speciali quodam mysterio gens prophetica fuit, et in aliis gentibus antequam venisset in carne. Cum enim nonnulli commemorantur in sanctis hebraicis Libris jam ex tempore Abraham, nec de stirpe carnis ejus, nec ex populo Israel, nec ex adventitia societate in populo Israel, qui tamen hujus sacramenti participes fuerunt; cur non credamus etiam in cæteris hac atque illac gentibus, alias alios fuisse, quamvis eos commemoratos in eisdem auctoritatibus non legamus? Ita salus religionis hujus, per quam solam veram salutem veraciterque promittitur, nulli unquam defuit qui dignus fuit, et cui defuit, dignus non fuit (a). Et ab exordio propagationis humanæ, usque in finem, quibusdam ad præmium, quibusdam ad judicium prædicatur. Ac per hoc et quibus omnino annuntiata non est, non credituri præsciebantur; et quibus non credituris tamen annuntiata est, in illorum exemplum demonstrantur: quibus autem credituris annuntiantur, hi regno cælorum et sanctorum Angelorum societati præparantur.

#### QUESTIO TERTIA.

##### De sacrificiorum distinctione.

16. Jam videamus eam, quæ sequitur, questionem. *Accusant, inquit, ritus sacrorum, hostias, thura, et cætera, quæ templorum cultus exercuit; cum idem cultus ab ipsis, inquit, vel a Deo quem colunt exorsus est temporibus priscis, cum inducitur Deus primitiis equivise.*

17. Huic respondetur, quoniam ex illo Scripturarum nostrarum loco hæc quæstio proposita agnoscitur

« voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos prædicari doctrinam suam, quando sciebat, et ubi sciebat esse qui electi fuerant in ipso ante mundi constitutionem. »

<sup>1</sup> Carent. Bened. vocibus, *sublimi et*, quas habent alii Edii. M.

<sup>2</sup> Ita Ms. melioris notæ. At Edd. hic et infra habent, *credere*.

(a) In hæc verba S. Augustinus in libro de Prædestinatione SS., c. 10: « Si discutatur, inquit, et queratur unde quisque sit dignus, non desinat qui dicant, voluntate humana: nos autem dicimus, gratia vel prædestinatione divina. » Vid. insuper lib. 2 Retract., c. 31.

ver, ubi scriptum est Cain ex fructibus terræ, Abel autem ex primitiis ovium obtulisse munus Deo (*Gen. xv, 3, 4*), hinc potius esse intelligendum quam sit res antiqua sacrificium, quod non nisi uni Deo vero offerri oportere veraces et sacræ Litteræ monent: non quod illo egeat Deus, cum in eisdem ipsis litteris apertissime sit scriptum, *Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges* (*Psal. xv, 2*); sed quod etiam in his, vel acceptandis vel reprobandis vel percipiendis, non nisi hominibus consulat. Nobis enī prodest colere Deum, non ipsi Deo. Cum ergo inspirat et docet quomodo colendus sit, non solum sua nulla indigentia facit, sed nostra maxima utilitate. Significativa sunt autem omnia talia sacrificia, et quarumdam rerum similitudines, quibus admoneri nos oportet ad ea ipsa quorum similitudines sunt, sive scrutanda, sive noscenda, sive recolenda. De qua re, quantum satis est, disserenda, non brevis sermo flagitandus est, quo nunc respondere nobis propositum est: præsertim quia in aliis opusculis nostris (a), de hac re multa jam diximus. Et qui ante nos Dei eloquia tractaverunt, de similitudinibus sacrificiorum Veteris Testamenti, tanquam umbris figurisque futurorum copiose locuti sunt.

18. Hoc sane nec in ista brevitate prætereundum est, quod templum, sacerdotium, sacrificium, et alia quæcumque ad hæc pertinentia, nisi uni vero Deo deberi noscent dii falsi, hoc est dæmones, qui sunt prævaricatores angeli, nunquam hæc sibi a cultoribus suis, quos decipiunt, expetissent. Verum hæc cum exhibentur Deo, secundum ejus inspirationem atque doctrinam, vera religio est: cum autem dæmonibus, secundum eorum implam superbiam, noxia superstitio. Quapropter qui christianas Litteras utriusque Testamenti sciunt, non hoc culpant in sacrilegis ritibus Paganorum quod construant templa, et instituant sacerdotia, et faciant sacrificia; sed quod hæc idolis et dæmoniis exhibeant. Et idola quidem omni sensu carere, quis dubitet? Verumtamen cum his locantur sedibus, honorabili sublimitate, ut a precantibus atque immolantibus attendantur, ipsa similitudine animatorum membrorum atque sensuum, quamvis insensata et exanima, afficiunt infirmos animos, ut vivere ac spirare videantur; accedente præsertim veneratione multitudinis, qua tantos eis cultus impenditur.

19. Quibus morbidis et pestilentiosis affectibus deditur Scriptura divina, quæ rem quidem notam, sed tamen salubri remedio admonitionis inculcat, dicens, *Oculos habent et non vident, aures habent et non audiunt* (*Psal. cxliii, 5*), et cætera talia. Hæc enim verba, quo magis aperta et populariter vera sunt, eo magis incutiunt salubrem pudorem illis qui, cum talibus simulacris divinum cum timore cultum exhibent, eaque viventibus similia venerantes adorantesque contemunt, eisque velut præsentibus preces allegant, victimas immolant, vota persolvunt, sic afficiuntur omnino ut ea sensu carentia putare non audeant. Ne

(a) in lib. 22 cont. Faustum.

arbitrentur autem isti hoc solum nostros Libros velle sonare, quod hujuscemodi affectus humano cordi ex idolis innascitur, apertissime scriptum est, *Quoniam omnes dii gentium dæmonia* (*Psal. xcvi, 5*). Unde et apostolica disciplina non solum dicit, quod apud Joannem legitur, *Fratres, caveat a simulacris* (*I Joan. v, 21*); verum etiam quod apud Paulum: *Quid ergo? dico quod idolis immolatum sit aliquid, aut idolum est aliquid? Sed quæ immolant gentes, dæmoniis et non Deo immolant: nolo autem vos socios fieri dæmoniorum* (*I Cor. x, 19, 20*). Unde satis intelligi potest, non tam ipsam immolationem (nam vero Deo prisca sancti immolaverunt), sed quod diis falsis et impiis dæmoniis immolatur, reprobandi a vera religione in superstitionibus gentium. Sicut enim veritas hortatur homines fieri socios sanctorum Angelorum; ita seducti impietas ad societatem dæmoniorum, cui præparatur ignis æternus, sicut regnum æternum societati sanctorum.

20. Neque illinc excusant impii sua sacrilega sacra et simulacra, quod eleganter interpretantur quid quæque significant. Omnis quippe illa interpretatio ad creaturam refertur, non ad Creatorem, cui uni debetur servitas religionis illa, quæ uno nomine *λατρεία* græcè appellatur. Nec nos dicimus terram, maria, cœlum, solem, lunam, stellas, et quasdam non in promptu situs cœlites potestates esse dæmonia: sed cum omnis creatura partim corporalis sit, partim vero incorporalis, quam etiam spiritualem vocamus, manifestum est, id quod a nobis pie ac religiose fit, a voluntate animi proficisci, quæ creatura spiritualis est, et omni corporali præponenda. Unde colligitur corporali creaturæ non esse sacrificandum. Restat spiritualis, quæ vel pia vel impia est: pia scilicet, in hominibus et Angelis justis, et Deo rite servientibus; impia vero in hominibus et angelis iniquis, quos etiam dæmones dicimus. Ac per hoc nec spirituali, quamvis justæ creaturæ sacrificandum est. Quoniam quanto magis pia est et subdita Deo, tanto minus se tali honore dignatur, quem scit non deberi nisi Deo. Quanto ergo perniciosius est sacrificare dæmoniis, hoc est iniquæ spirituali creaturæ, quæ in hoc proximo et caliginoso cœlo habitans, tanquam in aërio carcere suo, prædestinata est supplicio sempiterno! Quamobrem, etiam cum se homines superioribus cœlestibus potestatibus, quæ non sunt dæmonia, sacrificare dicunt et solius nominis interesse arbitrantur, quod illi deos, nos eos Angelos appellamus, non se opponunt eis ludificandis multiplici fallacia, nisi dæmones, qui errore delectantur et quodammodo pascuntur humano. Quoniam sancti Angeli non approbant sacrificium, nisi quod ex doctrina veræ sapientiæ, veræque religionis offertur uni vero Deo, cui sancta societate deserviunt. Præinde, sicut impia superbia, sive hominum, sive dæmonum, sibi hos divinos honores exhiberi vel jubet vel cupit; ita pia humilitas vel hominum, vel Angelorum sanctorum, hæc sibi oblata recusavit, et cui deberentur ostendit. Cujus rei manifestissima in sacris Litteris nostris exempla monstrantur.

21. Dispartita autem divinis eloquiis sacrificia pro temporum congruentia, ut alia fierent ante manifestationem Novi Testamenti, quod ex ipsa vera et unius sacerdotis victima, hoc est, ex effuso Christi sanguine ministratur, et aliud nunc quod huic manifestationi congruum, qui jam declarato nomine christiani appellamur, offerimus, non solum evangelicis, verum etiam propheticiis Litteris demonstratur. Mutatio quippe non Dei, non ipsius religionis, sed sacrificiorum et sacramentorum impudenter nunc videretur prædicata, nisi fuisset ante prædicta. Quemadmodum enim unus idemque homo, si Deo mane aliud offerat, aliud vespere, pro congruentia diurni temporis, non Deum mutat, nec religionem, sicut nec salutem qui alio modo mane, alio vespere salutatur: ita in universo tractu sæculorum, cum aliud oblatum est ab antiquis sanctis, aliud ab eis qui nunc sunt offertur, non humana præsumptione, sed auctoritate divina, temporibus congrua sacra mysteria celebrantur, non Deus aut religio commutatur.

#### QUESTIO QUARTA.

*De eo quod scriptum est: In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis (Matth. vii, 2).*

22. Jam nunc deinde videamus quale sit quod de mensura peccati atque supplicii proposuit, sic Evangelio calumniatus: *Minatur, inquit, Christus sibi non credentibus, æterna supplicia (Joan iii, 18); et alibi ait: «In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.» Satis, inquit, ridicule atque contrarie: nam si ad mensuram redditurus est pœnam, et omnis mensura circumscripta est fine temporis, quid sibi volunt minas infiniti supplicii?*

23. Istam quæstionem a quocumque philosopho esse objectam atque propositam, difficile est credere: quippe qui ait, *Omnis mensura circumscribitur tempore*, quasi non soleat nisi temporum esse mensura, sicut horarum et dierum et annorum; vel sicut dicimus brevem syllabam simplicium habere temporis, ad syllabam longam. Puto enim modios et rabones, urnas et amphoras, non temporum esse mensuras. Quomodo ergo omnis mensura circumscribitur tempore? Nonne ipsi dicunt, *solcm istum sempiternum esse?* qui tamen quantus sit ad terram, mensuris geometricis perscrutari audent et renuntiare. Quod sive possint, sive non possint, constat eum tamen propriam sui orbis habere mensuram. Quia et si comprehendunt quantus sit, mensuram ejus comprehendunt; et si hoc non assequuntur, mensuram ejus utique non comprehendunt: nec ideo nulla est, quia homines eam nosse non possunt. Potest igitur aliquid et sempiternum esse, et certam sui modi habere mensuram. Secundum ipsos enim de solis æternitate locutus sum, ut sua sententia convincantur, atque concedant esse posse aliquid cum mensura sempiternum. Ac sic non ideo putent non esse credendum de supplicio sempiterno quod minatus est Christus, quia idem dixit: *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.*

24. Si enim dixisset, *Quod mensi fueritis, hoc me-*

*letur vobis; etiam sic non omnino ad eandem rem ex omni parte necesse esset referre sententiam. Possumus enim recte dicere, Quod plantaveris, hoc decerpes; quamvis nemo plantet pomum sed lignum, decerpat autem pomum magis quam lignum: sed illud dicimus secundum arboris genus, quia non ficam plantat unde nucem decerpat. Ita dici posset, Quod feceris patieris: non ut si stuprum fecerit, stuprum patiat; sed quod peccato isto fecit legi, hoc ei lex faciat, id est, quia legem talia prohibentem de sua vita abstulit, auferat eum etiam ipsa lex de hominum vita quam regit. Item si dixisset, Quantum mensi fueritis, tantum remetietur vobis; nec sic esset consequens ut omni modo æquales peccatis penas intelligere deberemus. Neque enim æqualia sunt, verbi gratia, triticum et hordeum; et profecto dici posset, Quantum mensi fueritis, tantum remetietur vobis, hoc est, quantum tritici, tantum hordei. Quod si de doloribus ageretur atque diceretur, Quantum dolorem ingesseritis, tantus ingeretur vobis; fieri posset ut tantus dolor esset, quamvis tempore diuturnior, hoc est mora major, vi par. Neque enim si de duabus lucernis dicamus, Tantum ignis iste caluit, quantum ille; ideo falsum erit, quia una earum forte citius exstincta est. Non itaque si aliquid secundum aliud tantum est, secundum aliud non est tantum, quia non omni modo tantum est, ideo falsus est modus in quo tantum est.*

25. Cum vero dixerit, *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, cumque manifestum sit, aliud esse mensuram in qua metitur aliquid, aliud ipsam rem quæ metitur; jam fieri potest ut in qua mensura homines mensi essent, verbi gratia, modium tritici, in ea illis metirentur millia modiorum, ut et tam multum interesset in quantitate frumenti, et nihil in mensura: ut taceam de ipsarum rerum diversitate; quia non solum fieri potest ut in qua mensura quis mensus fuerit hordeum, in ea illi metiatur triticum, sed in qua mensura mensus fuerit frumentum, in ea illi metiatur aurum, et frumenti sit unus modius, auri autem, quamplurimi. Ita cum sine comparatione rerum ipsarum, et genus, et quantitas differat, dici tamen rectissime potest: *In qua mensura mensus est, in ea illi metitum est.* Unde autem hoc dixerit Christus, paulo superius satis elucet: *Nolite, inquit, judicare, ut non judicemini: in quo enim judicio judicaveritis, judicabimini.* Numquid si iniquo judicio judicabunt, iniquo judicabuntur? Absit. Nulla quippe iniquitas apud Deum. Sed ita dictum est, *In quo judicio judicaveritis, in eo judicabimini*, tanquam diceretur: *In qua voluntate benefeceritis, in ipsa liberabimini; vel, in qua voluntate malfeceritis, in ipsa puniuntur.* Velut si quisquam ad turpem concupiscentiam oculis utens, exæcari juberetur, recte utique audiret: *In quibus oculis peccasti, in eis supplicium meruisti.* Judicio enim quisque animi sui, seu bono seu malo, utitur vel ad benefaciendum vel ad peccandum. Unde non iniquum est ut in quo judicat in eo judicetur, hoc est, ut in ipso animi sui judicio penas luat, cum ea mala patitur quæ male judicantem animum consequuntur.



26. Aliæ namque sunt manifesta tormenta quæ post futura præparantur, etiam ipsa ex eodem malæ voluntatis cardine attracta<sup>1</sup>: in ipso autem animo, ubi appetitus voluntatis humanorum omnium est mensura factorum, continuo pœna sequitur culpam, pleurumque major non sentientis cæcitate graviore. Ideo cum dixisset, *In quo judicio judicaveritis, judicabimini, secutus adjunxit: Et qua mensura mensi fueritis, metietur vobis.* In voluntate quippe propria metietur bonus homo bona facta, et in ea metietur ei beatitudo. Itemque in voluntate propria metietur malus homo mala opera, et in ea metietur ei miseria; quoniam ubi quisque bonus est, cum bene vult, ibi etiam malus cum male vult. Ac per hoc ibi etiam sit vel beatus vel miser, hoc est in ipso suæ voluntatis affectu, quæ omnium factorum meritorumque mensura est. Ex qualitatibus quippe voluntatum, non ex temporum spatiis, sive recte facta sive peccata metimur. Alioquin majus peccatum haberetur, arborem dejicere quam hominem occidere. Illud enim sit longa mora, ictibus multis; hoc uno ictu, brevissimo tempore: pro quo tamen exigui temporis tam grandi peccato, si perpetua deportatione homo puniretur, etiam mitius cum illo actum, quam dignus fuerat, diceretur; quamvis in spatio temporali longitudo pœnæ cum brevitate facinoris nullo modo sit comparanda. Quid ergo contrarium est, si erunt pariter longa, vel etiam pariter æterna supplicia, sed aliis alia mitiora, vel acriora; ut quibus tempus æquale est, non sit æqualis asperitas, propter mensuram etiam peccatorum, non in productione temporum, sed in voluntate peccantium?

27. Voluntas quippe ipsa punitur, sive animi supplicio sive corporis; ut quæ delectatur in peccatis, ipsa plectatur in pœnis; et ut qui judicat sine misericordia, sine misericordia judicetur: et in hac quippe sententia, ad hoc solum eadem mensura est, ut quod non præstitit, non ei præstetur; atque ita quod ipse judicatur æternum erit, quamvis quod judicavit, æternum esse nequiverit. In eadem igitur mensura, quamvis non æternorum malefactorum, æterna supplicia remetiantur; ut quia æternam voluit habere peccati perfructionem<sup>2</sup>, æternam vindictæ inveniat severitatem. Non autem sinit proposita brevitatis responsionis meæ, ut colligam omnia, vel certe quamplurima quæ de peccatis et de peccatorum pœnis sancti Libri habent, atque ex his unam eruam sine ulla ambiguitate sententiam, si tamen id valeam viribus mentis, etiamsi congruum nanciscar otium. Nunc tamen arbitror satis esse monstratum, non esse contrarium æternitati suppliciorum, quod in eadem mensura redduntur, in qua peccata commissa sunt.

#### QUÆSTIO QUINTA.

##### *De Filio Dei secundum Salomonem.*

28. Post hanc quæstionem, qui eas ex Porphyrio proposuit, hoc adjunxit: *Sane etiam de illo, inquit,*

<sup>1</sup> Sic Mss. quatuordecim. At Edd. habent, *extracta.*

<sup>2</sup> Lov., *perfructionem.* Alii plerique Cdd., *perfructionem.*

*me dignaberis instruere, si vere dixit Salomon, Filium Deus non habet.*

29. Cito respondetur: Non solum hoc non dixit, verum etiam dixit quod Deus habeat Filium. Apud eum enim Sapia loquens ait: *Ante omnes colles genuit me (Prov. viii, 25).* Et quid est Christus, nisi Dei Sapia? Item quodam loco Proverbiorum: *Deus, inquit, docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum cognovi. Quis ascendit in cælum, et descendit? quis collegit ventos in sinum? quis convertit aquam in vestimento? quis tenuit fines terræ? quod nomen est ei, aut quod nomen est Filii ejus (Id. xxx, 4)?* Horum duorum quæ in extremo commemoravi, unum retulit ad Patrem, id est, *Quod nomen est ei,* propter quod dixerat, *Deus docuit me sapientiam*; et alterum evidenter ad Filium, cum ait, *aut quod nomen est Filii ejus,* propter<sup>1</sup> cætera, quæ de Filio magis intelliguntur, hoc est, *Quis ascendit in cælum, et descendit;* quod Paulus ita commemorat, *Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cælos (Ephes. iv, 10): Quis collegit ventos in sinum?* id est, animas credentium in occultum atque secretum; quibus dicitur, *Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo (Coloss. iii, 3): Quis convertit aquam in vestimento?* ut dici posset, *Quotquot in Christum baptizati estis, Christum induistis (Gal. iii, 27): Quis tenuit fines terræ?* qui dixit discipulis suis, *Eritis mihi testes in Jerusalem, et in tota Judæa, et Samaria, et usque in fines terræ (Act. i, 8).*

#### QUÆSTIO SEXTA.

##### *De Jona propheta.*

30. Postrema quæstio proposita est de Jona, nec ipsa quasi ex Porphyrio, sed tanquam ex irrisione Paganorum; sic enim posita est: *Deinde quid sentire, inquit, debemus de Jona, qui dicitur in ventre ceti triduo fuisse; quod ἀπίδα est et incredibile, transvortatum cum veste hominem, fuisse in corde piscis. Aut si figura est, hanc dignaberis pandere. Deinde quid sibi etiam illud vult supra evomitum Jonam cucurbitam natam (Jonæ ii, 1, et iv, 6): quid causæ fuit, ut hæc nasceretur?* Hoc enim genus quæstionis, multo cachinno a Paganis graviter irrisum animadverti.

31. Ad hoc respondetur, quod aut omnia divina miracula credenda non sint; aut hoc cur non credatur, causa nulla sit. In ipsum autem Christum, quod tertio die resurrexerit, non crederemus, si fides Christianorum cachinum metueret Paganorum. Cum autem hinc quæstionem non proposuerit amicus noster, Utrum credendum sit, vel Lazarum resuscitatum esse quarto die, vel ipsum Christum tertio die resurrexisse; multum miror hoc quod factum est de Jona, eum pro incredibili posuisse: nisi forte facilius putat mortuum de sepulcro resuscitari, quam vivum in tam vasto ventre belluæ potuisse servari. Ut enim omittam commemorare quanta magnitudo belluarum marinarum ab eis qui experti sunt indicetur; venter quem costæ illæ muniabant, quæ Carthagine in publico fixæ populo notæ sunt, quot homines in spatio suo capere

<sup>1</sup> Mss. plures, *præter.*

posset, quis non coniectat, quanto hiatus patebat os illud, quod velut janua speluncae illius fuit? Nisi forte, ut posuit, vestis esset impedimento ne Jonas vorari posset illacus, quasi per angusta sese coarctaverit, qui per abruptum acris praecipitatus, sic exceptus est, ut prius reciperetur ventre bestiae quam dente laceraretur. Quoniam Scriptura neque nudum neque vestitum in illud antrum dejectum esse dixerit, ut possit intelligi illum etiam nudus irruisse, si forte opus erat, tanquam ovo corium, ita illi vestem detrahi, quo facilius sorberetur. Sic enim sunt homines de propheta: hujus veste solliciti, quasi aut per fenestram parvam repsisse, aut in balneas intrasse dicatur; quo etiamsi necesse esset intrare vestitum, vix molestum esset, non tamen mirum.

32. Sed habent revera quod non credant in divino miraculo, vaporem ventris quo cibi madescant, potuisse ita temperari ut vitam hominis conservaret. Quanto incredibilius ergo proponerent tres illos viros, ab impio rege in caninum missos, deambulasse in medio ignis illasos? Quapropter si nulla isti divina miracula volunt credere, alia disputatione refellendi sunt. Neque enim debent unum aliquid tanquam incredibile proponere, et in quaestionem vocare, sed omnia quae vel talia, vel etiam mirabilia narrantur. Et tamen si hoc quod de Jona scriptum est, Apuleius Madaurensis, vel Apollonius Tyaneus fecisse diceretur, quorum multa mira nullo fideli auctore jaecitant, quavis et daemones nonnulla faciant Angelis sanctis similia, non veritate sed specie, non sapientia sed plane fallacia: tamen, si de istis, ut dixi, quos magos vel philosophos laudabiliter nominant, tale aliquid narraretur, non jam in buccis creparet risus, sed typhus. Ita rideant Scripturas nostras: quantum possunt, rideant, dum per singulos dies rariores paucioresque se videant, vel moriendo, vel credendo; dum implentur omnia quae praedixerunt qui hos contra veritatem inaniter pugnatos, vane latratos, paulatim defecturos, tanto ante riserunt, nobisque posteris suis, non solum ea legenda dimiserunt, verum experienda promiserunt.

33. Non sane absurde, neque importune requiritur quid ista significant, ut cum hoc expositum fuerit, non tantum gesta, sed etiam propter aliquam significationem conscripta esse credantur. Prius ergo non dubitet Jonam prophetam in alvo ingenti marinae belluae triduo fuisse, qui vult scrutari cur hoc factum sit: non enim frustra factum est, sed tamen factum est. Si enim movent ad fidem quae figurate tantum dicta, non facta sunt; quanto magis movere debent quae figurate non tantum dicta, sed facta sunt? Nam sicut humana consuetudo verbis, ita divina potentia etiam factis loquitur. Et sicut sermoni humano verba nova, vel minus usitata, moderate ac decenter aspersa, splendorem addunt; ita in factis mirabilibus congruenter aliquid significantibus, quodammodo luculentior est divina eloquentia.

34. Proinde quid praefiguraverit quod prophetam bellua illa devoratum, tertio die vivum reddidit, cur

a nobis quaeritur, cum hoc Christus exponat? *Generatio, inquit, prava et adukera signum quaerit, et signum non dabitur ei, nisi signum Jonae prophetae: sicut enim Jonas fuit in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus; sic erit Filius hominis in corde terrae tribus diebus et tribus noctibus* (Matth. xii, 39, 40). De ipso autem triduo mortis Domini Christi, quomodo ratio reddatur, cum a parte totum intelligitur, in die primo et novissimo, ut toti tres dies, id est cum suis noctibus computentur, longum est disserere, et in aliis sermonibus jam saepissime dictum est. Sicut ergo Jonas ex navi in alvum ceti, ita Christus ex ligno in sepulcrum vel in mortis profundum. Et sicut ille pro his qui tempestate periclitabantur, ita Christus pro his qui in hoc saeculo fluctuant. Et sicut primo jussum est ut praedicaretur Ninivitis a Jona, sed non ad eos pervenit praedicatio Jonae, nisi posteaquam eum cetus evomuit; ita propheta praemissa est ad Gentes, sed nisi post resurrectionem Christi non pervenit ad Gentes.

35. Jamvero quod tabernaculum sibi constituit, et consedit ex adverso civitatis Ninive, quid ei futurum esset expectans, alterius significationis personam Propheta gestabat. Praefigurabat enim carnalem populum Israel. Nam huic erat et tristitia de salute Ninivitarum, hoc est de redemptione et liberatione Gentium. Unde venit Christus vocare, non justos, sed peccatores in penitentiam (Luc. v, 32). Umbraculum ergo cucurbitae super caput ejus, promissiones erant Veteris Testamenti, vel ipsa jam munera, in quibus erat utique, sicut dicit Apostolus, *umbra futurorum* (Coloss. ii, 17), tanquam ab aestu temporalium malorum in terra promissionis defensaculum praebens. Vermis autem matutinus, quo rodente cucurbita exaruit, idem ipse rursus Christus occurrit, ex cujus ore Evangelio diffamato, cuncta illa quae temporaliter apud Israelitas vel ut umbratili prius significatione vixerunt, evacuata marcescunt. Et nunc ille populus amisso Jerosolymitano regno, et sacerdotio, et sacrificio, quod totum umbrae erat futuri, in captiva dispersione magno aestu tribulationis aduritur, sicut Jonas, quod scriptum est, a solis ardore (Jonae iv, 8), et dolet graviter; et tamen dolori ejus atque umbrae quam diligebat, salus gentium penitentiumque praepositur.

36. Adhuc caehinatem Pagani, et jam vermem Christum, et hanc interpretationem prophetici sacramenti superbiore garrulitate derideant, dum tamen et ipsos sensim paulatimque consumat. Nam de omnibus talibus Isaias propheta, per quem nobis dicit Deus: *Audite me qui scitis iudicium, populus meus, in quorum corde lex mea est: opprobria hominum nolite metuere, et detractioe eorum ne superemini, nec quod vos spernant magni duxeritis. Sicut enim vestimentum, ita per tempus absumentur, et sicut lana a tinea comedentur; justitia autem mea in aeternum manet* (Isai. li, 7, 8). Nos ergo agnoscamus vermem matu-

<sup>1</sup> Edd.: *Domini nostri Jesu Christi*. Al. Mss. carent vocibus, *nostri Jesu*.

<sup>2</sup> Mss. vatic. tres et alii e nostris duo, *penitentiumque*.

tinam, quia et in illo psalmo cujus titulus inscribitur, *Pro susceptione matutina*, hoc se ipse nomine appellare dignatus est: *Ego, inquit, sum vernis, et non homo; opprobrium hominum, et abjectio plebis*. Hoc opprobrium de illis opprobriis est quæ jubemur non metuere per Isaiam dicentem: *Opprobria hominum nolite metuere*. Ab isto verme tanquam a tinea comeduntur, qui sub ejus dente evangelico per singulos dies paucitatem suam deficiendo mirantur. Nos hunc agnoscamus, et pro salute divina, humana opprobria sufferamus. Vermis est propter humilitatem carnis; fortassis etiam propter virginis partum. Nam hoc animal percrumque de carne, vel de quacumque re terrena, sine ullo concubitu nascitur. Matutinus est, quia diluculo resurrexit. Poterat utique illa cucurbita et sine ullo vermiculo arescere. Postremo si habebat Deus ad hoc vermem necessarium, quid opus erat addere matutinum, nisi ut ille vernis agnosceretur, qui cantat *pro susceptione matutina: Ego autem sum vernis, et non homo?*

37. Quid ista propheta jam ipso rerum effectu et adimplentione lucidius? Si irrisus est vermis iste cum penderet in cruce, sicut in eodem psalmo scriptum est, *Locuti sunt labiis, et moverunt caput. Speravit in Deum, eruat eum; salvum faciat eum, quoniam vult eum, cum completa sunt quæ ibi prædixit, Foderunt manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt, et conspexerunt me, diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem; quod tanta manifestatione futurum in libro antiquo prophetatur, quanta manifestatione factum in novo Evangelio recitatur: sed si in hac humilitate, ut dicere cœperam, iste vermis irrisus est, numquid adhuc irridendus est cum ea compleri cernimus, quæ consequentia psalmus ipse habet, *Commemorabuntur et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ patriæ gentium; quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium (Psal. xxi, 7-29)*. Sic commemorati sunt Ninivitæ, et conversi sunt ad Dominum. Hanc salutem poenitentia Gentium tanto ante præfiguram in Jona, dolebat Israel, sicut nunc dolet umbra nudatus, et æstu sauciat. Liceat sane cuilibet quamlibet aliter, dum tamen secundum regulam fidei, cætera omnia quæ de Jona propheta mysteriis operta sunt, aperire. Illud plane quod in ventre ceti triduo fuit, fas non est aliter intelligere, quam ab ipso cœlesti magistro in Evangelio commemoravimus revelatum.*

38. Proposita exposuimus ut potuimus: sed illo qui proposuit, jam sit christianus, ne forte cum expectat ante Librorum sanctorum finire quæstiones, prius finiat vitam istam, quam transeat a morte ad vitam. Ferri enim potest, quod antequam christianis sacramentis imbuatur, querit de resurrectione mortuorum. Concedendum etiam fortassis quod de Christo quæsit, cur tanto post venerit, vel si quæ sunt aliæ paucae et magnæ quæstiones, quibus cætera inserviunt. Si

<sup>1</sup> Mss. omnes: *Lucidius? Neque enim si irrisus est. Forte pro, Numquid enim.*

autem qualis est illa, *In qua mensura mensi fueritis, metietur vobis*, vel qualis ista de Jona, etiam omnes tales antequam sit christianus finire cogitat, perparum <sup>1</sup> cogitat vel conditionem humanam, vel ætatem jam suam. Sunt enim innumerabiles, quæ non sunt finiendæ ante fidem ne finiatur vita sine fide. Sed plane retenta jam fide, ad exercendam piam delectationem mentium fidelium studiosissime requirendæ, et quod in eis eluxerit, sine typho <sup>2</sup> arrogantia communicandum; quod autem latuerit, sine salutis dispendio tolerandum.

#### EPISTOLA CIII \* (a).

*Nectario petenti veniam tribui civibus suis rescripserat Augustinus in Epist. 97, non decere christianam benevolentiam, ut insigne illud Calamensium scelus impunitum omnino dimittatur. Huic rursus scribit Nectarius, blandiens ac suppliciter suadens ut iis parcatur sine ulla exceptione.*

Domino recte ac merito suscipiendo et omnibus modis honorando fratri AUGUSTINO, NECTARIUS, in Domino salutem.

1. *Sumptis litteris Eximietatis tuæ, quibus idolorum cultum, et templorum ceremonias destraxisti, audire mihi visus sum philosophi vocem, non illius quem in Academia Licæo memorant, tenebrosus humo angulis residentem, ex profunda quadam cogitatione demersum, reductis ad frontem caput implicuisse genibus, ut aliorum præclara inventa doctrinæ egenus quidam calumniator oppugnet, assertaque præclare, cum suum nihil defendat, accuset: sed plane excoctus oratione tua ante oculos stetit M. Tullius consularis, qui innumeris civium capitibus conservatis, forensis campi signa victricia stupentibus Græciæ scholis laureatus inferret, tubumque illum canoræ vocis et linguæ, quam in criminum reos et rei-publicæ parricidas, spiritus justæ indignationis inflaverat, anhelus inverteret, togamque ipsam rugarum paginis resolutis, palliorum imitatus speciem, retorqueret.*

2. *Ergo cum nos ad exsuperantisimi Dei cultum religionemque compelleres, libenter audiivi; cum cœlestem patriam intuendam esse suaderes, gratanter accepi. Non enim illam mihi civitatem dicere videbare, quam muralis aliquis gyros coerces, nec illam quam philosophorum tractatus mundanam memorans communem omnibus proficitur; sed quam magnus Deus, et bene meritis de eo animæ habitant atque incolunt, quam omnes leges diversis viis et tramitibus appetunt, quam loquendo exprimere non possumus, cogitando forsitan invenire possemus. Hæc ergo licet principaliter appetenda atque diligenda sit, tamen illam non arbitror deserendam, in qua nati et geniti sumus: quæ prima nobis usum lucis hujus infudit, quæ aluit, quæ educavit, et, ut quod ad causam proprie pertinet dicam, de qua bene meritis vi-*

<sup>1</sup> Lov., *perperam*. Sed melius Mss., *perparam*.

<sup>2</sup> Mss., *typho*. sic passim scribitur sublatâ littera h. Quod semel observasse sufficit.

\* Epist. CIII et CIV incassum quæsitimus in Gallianis Mss. Emendatæ sunt ad Vaticanum exemplar, ex quo antehac prodierant in publicam.

(a) Alias 253 secunda: quæ autem 103 erat, nunc 212. Scripta ante finem martii an. 409.

ris, doctissimi homines ferunt, post obitum corporis in cælo domicilium præparari, ut promotio quædam ad supernam præstetur, his hominibus, qui bene de genitilibus urbibus meruerunt; et hi magis cum Deo habitent, qui salutem dedisse, aut consiliis, aut operibus patriæ doceantur. Jam illud quod joculariter dignatus es dicere, urbem nostram non armis, sed flammis incendiisque flagrare, et spinas magis ingenerare quam flores, non est maxima reprehensio, cum sciantur flores ex spinis plerumque generari. Nam et rosas ex spinis gigni quis dubitat, et fruges ipsas aristarum vallo sepi, ita ut asperis suavia plerumque misceantur.

5. Postremum fuit in litteris Præstantiæ tuæ non caput aut sanguinem in Ecclesiæ postulari vindictam, sed quibus rebus maxime metuunt spoliandos. Ego autem, nisi me opinio fallit, sic arbitror, gravius esse spoliari facultatibus quam occidi. Siquidem quod frequentatum in litteris nosti, mors malorum omnium aufert sensum, egestosa vita æternam parit calamitatem: gravius est enim male vivere, quam mala morte finire. Hoc etiam operæ vestræ indicat ratio, in quibus pauperes sustinentis, morbosos curatione relevatis, medicinam afflictis corporibus adhibeatis; id postremo modis omnibus agitis, ut diuturnitatem calamitatis afflictis non sentiant. Quod autem ad modum pertinet peccatorum, nihil interest quale videatur esse peccatum cui indulgentia postulatur. Primum enim si pœnitentiæ et veniæ tribuit et purgat admissum, pœnitet utique illum qui rogat, qui pedes complectitur, et, si, ut quibusdam philosophis placet, omnia peccata paria sunt, indulgentia omnibus debet esse communis. Petulantius locutus est aliquis, peccavit; convicia aut crimina ingessit, æque peccavit; aliena quisquam diripuit, inter delicta numeratur; loca profana sacræ violavit, non est ab indulgentia secernendus. Postremo nullus esset veniæ locus, nisi peccata præcederent.

4. Nunc quoniam non quantum debui, sed quantum potui, majus ut dicitur, minusve respondi, oro atque obsecro, utinam præsentem possem, ut etiam lacrymas meas pervideres, ut qui sis, quid profitearis, quid agas, etiam atque etiam cogites; intendas quæ sit illius species civitatis, ex qua ad supplicium ducendi extrahuntur; quæ sit matrum, quæ conjugum, quæ liberorum, quæ parentum lamentatio; quo pudore ad patriam venire possint liberati, sed torti; quos renovat dolores aut gemitus consideratio vulnerum et cicatricum. Et his omnibus pertractatis, Deum primo consideres, hominumque cogites famam, bonitatem amicorum potius, familiaremque conjunctionem, et ignoscendo potius laudem, quam vindicando conquiras. Atque hæc de his dicta sint, quos verus confessionis suæ reatus astringit. Quibus quidem legis contemplatione, quod laudare non desino, veniam tribuistis. Jam illud explicari vix potest quantum crudelitatis sit, innocentes appetere, et eos, quos a crimine constat esse discretos, in iudicium capitis devocare. Quos si purgari contigerit, cogites, quæso, quanta accusatorum liberantur invidia, cum reos sponte dimiserint victi, reliquerint innocentes. Deus summus te custodiat, et legis suæ te conscrvet præsidium atque ornamentum nostrum.

### EPISTOLA CIV (a).

Ad superioris epistolæ capita singula respondet Augustinus; id præter alia refellens, quod ex Stoicorum placito Nectarius induxerat, omnia peccata esse paria.

Domino eximio meritoque honorabili ac suscipiendo fratri NECTARIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAP. PRIMUM. — 1. Legi litteras Benignitatis tuæ quibus mihi longe postea respondistis, quam meas ad te perferendas dedi. Nam ego rescripseram, cum adhuc nobiscum esset, neque navigasset sanctus frater, et coepiscopus meus Possidius. Illas autem quas mei causa illi dignatus es reddere, accepi vi cal. april., post menses ferme octo, quam scripseram. Cur ergo ad te tam sero mea scripta pervenerint, aut ad me tua, prorsus ignoro. Nisi forte modo rescribere prudentiæ tuæ placuerit, quod facere ante contempseras. Hoc si ita est, miror unde sit. An aliquid audisti, quod nos adhuc latet, fratrem meum Possidium adversus cives tuos (quos, pace tua dixerim, multo salubrius diligit ipse quam tu) quo plectantur severius impetrasse. Nam hoc et epistola tua te metuere indicat, cum admones ut mihi ante oculos constituam, qualis illa sit species civitatis, ex qua ad supplicium ducendi extrahuntur; quæ sit matrum, quæ conjugum, quæ liberorum, quæ parentum lamentatio; quo pudore ad patriam venire possint liberati, sed torti; quos renovet dolores aut gemitus consideratio vulnerum et cicatricum. Absit ut ista cuiquam inimicorum nostrorum vel per nos, vel per quemquam, quod ingerantur, histemus; sed, ut dixi, si aliquid tale ad te fama pertulit, apertius edisere, ut noverimus vel quid agere ne ista fiant, vel quid hæc credentibus respondere debeamus.

2. Litteras meas potius intueri, quibus te rescribere piguit; illic enim satis expressi animum nostrum: sed, ut opinor, oblitus quid tibi rescripserim, omnino mihi alia longe diversa et dissimilia retulisti. Quippe quasi recordatus quod in litteris meis posui, hoc tuis inseruisti quod omnino non posui. Postremum enim fuisse in litteris meis dicit, non caput aut sanguinem in Ecclesiæ postulari vindictam, sed rebus, quibus maxime metuunt spoliandos. Deinde ostendens quantum sit hoc mali, adjungis atque contextis, nisi te opinio fallit, arbitrari gravius esse spoliari facultatibus quam occidi. Atque ut apertius exponas de quibus facultatibus dixeris, pergis atque addis, me frequentatum in litteris nosse quod mors malorum omnium auferat sensum, egestosa autem vita æternam pariat calamitatem. Deinde conclusisti, gravius esse in malis vivere quam mala morte finire.

3. Et ego quidem nec in nostris, ad quas me serius fateor animum applicuisse quam vellem, nec in vestris, quas ab ineunte ætate didici, litteris uspiam legisse recolo quod egestosa vita æternam pariat calamitatem. Nam nec unquam peccatum est laboriosa paupertas, et est aliquanta restrictio et coercitio peccatorum. Ac per hoc non est metuendum ne cuiquam

(a) Alias 254: quæ autem 104 erat, nunc 191 scripta post 6 cal. mart. an. forte 409.

post hanc brevem vitam, hoc ad æternam valeat animæ calamitatem, quod pauper hic vixerit; et in hac ipsa quam in terris degimus, nullo modo ulla calamitas æterna esse poterit, cum eadem vita æterna esse non possit, quæ nec saltem diuturna est, ad quamlibet ætatem senectutemque pervenerit. Hoc enim potius in illis litteris legi, quoniam vita ipsa qua fruimur brevis est, in qua tu arbitraris, et frequentatum in litteris jam moues, æternam esse posso calamitatem: mortem autem malorum omnium esse finem, habent quidem vestræ litteræ, sed nec ipsæ omnes; Epicureorum est quippe ista sententia, et si qui alii mortalem animam putant. At illi quos Tullius quasi consulares philosophos appellat, quod eorum magnipendat auctoritatem, quoniam cum extremum diem fungimur, non exstingui animam, sed emigrare censent, et ut merita quoque ejus asserunt seu bona, seu mala, vel, ad beatitudinem, vel ad miseriam permanere. Hoc congruit et Litteris sacris, quarum me cupio litteratorem. Malorum ergo finis est mors, sed in eis quorum casta, pia, fidei, innocens vita, non in eis qui temporalium nugarum et vanitatum cupiditate flagrantes, et cum hic sibi felices videntur, ipsa voluntatis pravitate miseri convincuntur, et post mortem graviores miseriae non habere tantum, verum etiam sentire coguntur.

4. Hæc ergo cum et vestris quibusdam, quas honorabilius habetis, et nostris omnibus litteris frequententur, o bone dilector etiam terrænæ patriæ tuæ, luxuriosam vitam time civibus tuis, non egestosam: aut si egestosam times, illam potius egestatem mone devitandam, quæ magna licet rerum terrenarum prosperitate circumfluat, eis tamen insatiabiliter inhiando, ut vestrorum ipsorum verbis utar auctorum, neque copia neque inopia minuitur. Verumtamen in illis, quibus respondisti litteris meis, inimicos Ecclesiæ cives tuos, nec illa egestate dixi emendandos, ubi necessaria naturæ desunt, cui succurrat misericordia, de qua nobis etiam præscribendum putasti, quod operum nostrorum hoc indictæ ratio, quibus pauperes sustinemus, morbosos curatione relevamus, medicinam afflictis corporibus adhibemus; quanquam et sic egere utilius sit quam ad satiamdam nequitiam rebus omnibus abundare. Sed absit ut ego illa coercitione ad hanc ærumnam eos de quibus agimus, redigendos esse censurim.

CAPUT II.—5. Recense epistolam meam, si tamen dignam habuisti, si non quam relegeres, cum ei fuisset respondendum, saltem quam ita reponeres, ut tibi jubenti, cum volueris proferretur, et attende quid dixerim; hoc profecto invenies, cui te non respondisse, quantum existimo, fatearis. Nam ex epistola illa mea verba nunc insero: *Non præterita, inquam, vindicando pascere iram nostram studemus, sed misericorditer in futurum consulendo satagimus. Habent homines mali ubi et per Christianos non solum mansuete, verum etiam utiliter salubriterque plectantur. Habent enim quod corpore incolunt vivunt, habent unde vivunt, habent unde male vivunt. Duo prima salva sint, ut quos pœniteat, sint; hoc optamus,*

*hoc, quantum in nobis est, etiam impensa opera instamus. Tertium vero si Dominus voluerit, tanquam putre noxiumque reseccare, valde misericorditer puniet.* Hæc verba mea si recensuisses, cum mihi rescribere dignareris, non solum de morte, sed et de tormentis corporalibus evitandis eorum pro quibus agis, nos invidiosius, quam officiosius rogandos putares; quorum velle nos in eis salvum esse quod incolentes corpore vivunt. Nec egestosam vitam, ut victu indigeant ab aliis impartito, per nos eis utique formidares; quorum et illud secundum dixi velle nos salvum, quod habent unde vivunt. Tertium vero quod habent unde male vivunt, id est, ut nihil aliud dicam, certe unde falsorum deorum argentea fabricare simulacra, pro quibus vel servandis, vel adorandis, vel sacrilego ritu adhuc colendis, usque ad ecclesiæ Dei prosiliatur incendium, et religiosissimorum pauperum sustentacula infelici vulgo diripienda præbeantur, sanguisque fundatur, tu qui tuæ consulis civitati, quare metuis reseccari, ne omnimodo impunitate perniciose nutriatur et roboretur audacia? Hoc nobis edisserere, hoc doce circumspicere disputatione quid mali sit; diligenter attende quod dicimus, ne id quod vobis dicimus, velut specie petendi quodammodo accusatione obliqua objicere videaris.

6. Sint honesti cives tui, probis moribus, non superfluis facultatibus: non eos volumus ad aratrum Quintii, et ad Fabricii focum per nos illa coercitione perducere. Qua paupertate illi Romanæ reipublicæ principes non solum non viluerunt civibus suis, sed ob eam fuerunt præcipue chariores, et patriæ gubernandis opibus aptiores. Ne illud quidem optamus aut agimus, ut patriæ tuæ divitibus illius Ruffini bis consulis argenti solum decem pondo remaneant<sup>1</sup>; quod tunc laudabiliter severa censura adhuc reseccandum tanquam vitium judicavit. Tantum nos consuetudo decoloris ætatis nimium marcidis animas mitius contractare persuadet, ut mansuetudini christianæ, quod illis censoribus justum visum est, nimium videatur: et vides quam multum intersit, utrum jam puniendi culpa sit tantum habere, an propter alias gravissimas culpas, ut tantum quis habeat permittere; quod tunc jam fuit peccatum, nunc volumus sit saltem pœna peccati. Sed est quod fieri possit et debeat, ut nec usque ad ista progrediatur severitas, nec nimis securalæctetur et debacchetur impunitas, et imitationis exemplum ad gravissimas et occultissimas pœnas infelibus proponatur. Saltem concede ut nimium superfluis suis timeant, qui necessaria nostra incendere ac vastare moliuntur. Liceat et hoc beneficium tribuere inimicis nostris, ut dum metuunt rebus quas noxium non est amittere, quod sibi noxium est non conentur admittere. Neque enim hæc dicenda est vindicta peccati, sed tutela consilii; non est hoc irrogare supplicium, sed ab excipiendo supplicio communi.

7. Quisque imprudentem cum aliquo sensu doloris privat, ne supervacuis sceleribus assuefactus pœnas atrocissimas pendat, puero capillos vellit, ne serpen-

<sup>1</sup> Lov., argenticulus decerpando remaneat.

tibus plaudat; atque ita, ubi molesta dilectio est, nulum membrum læditur, unde autem deterret, salus et vita periclitatur. Non tunc benefici sumus, cum id quod a nobis petitur facimus, sed cum id facimus quod non obsit petentibus. Nam pleraque non dando prosumus, et noceremus si dedissemus. Unde illud proverbium: Nec puero gladium. *Tu vero, inquit Tullius, ne unico quidem filio.* Quo enim quemquam maxime diligimus, eo minus ei debemus, in quibus magno periculo peccatur, committere. Et de divitiis, ni fallor, cum hæc ageret, loquebatur. Proinde quæ periculose male utentibus committuntur, salubriter etiam plerumque detrahuntur. Medici cum vident secandam urandamque putredinem, sæpe adversus multas lacrymas misericorditer obsurdescunt. Si quoties parvuli, vel etiam grandiusculi veniam peccantes deprecati sumus, toties a parentibus vel magistris accepissemus, quis nostrum tolerandus crevisset? quis aliquid utile didicisset? providenter ista, non crudeliter sunt. Ne, queso, in hac causa nihil aliud intendas, nisi quemadmodum apud nos efficias quod rogaris a tuis: omnia vero diligenter considera. Si præterita negligis, quæ fieri jam infecta non possunt, aliquantum prospice in posterum; non quid cupiant, qui te rogant, sed quid eis expediat prudenter attende. Non sane fideliter eos amare convincimur, si hoc solum intuemur, ne, non faciendo quod poscunt, minuatur quod amamur ab eis. Et ubi est, quod et vestræ litteræ illum laudant patriæ rectorem qui populi utilitate magis consulat quam voluntati?

CAPUT III. — 8. *Nihil interest, inquis, quale videatur esse peccatum cum indulgentia postuletur.* Recte hoc diceres si de puniendis, non de corrigendis hominibus ageretur. Absit enim a corde christiano, ut libidine ulciscendi ad penam cuiusque rapiatur. Absit ut in dimittendo cuique peccatum, aut non præveniat preces rogantis, aut certe continuo subsequatur: sed hoc utique ne oderit hominem, ne malum pro malo retribuatur, ne nocendi inflammetur ardore, ne vindicta etiam lege debita pasci desideret; non autem ne consulat, ne prospiciat, ne compeccat a malis. Fieri enim potest ut vehementius adversando, emendationem quisque negligat hominis quem gravius odit, et nonnulla molestia reddat coercendo meliorem, quem maxime diligit.

9. *Nam et pœnitentia, sicut scribis, impetrat veniam, et purgat admissum:* sed illa quæ in vera religione agitur, quæ futurum iudicium Dei cogitat; non illa quæ ad horam hominibus, aut exhibetur, aut flagitur, non ut a delicto anima purgetur in æternum, sed ut interim a præsentī metu molestiæ vita cito peritura liberetur. Hinc est quod Christianis confitentibus atque deprecantibus, qui delicto illo fuerant implicati, vel non succurrendo arsuræ ecclesiæ, vel de sceleratissimis rapinis aliquid auferendo, pœnitentiæ dolorem fructuosum esse credidimus, eisque ad correctionem sufficere existimavimus, quod inest cordibus eorum fides, qua considerare possent quid de divino iudicio formidare deberent. Quæ autem pœni-

tentia sanare potest eos, qui fontem ipsum indigentis non solum agnoscere negligunt, verum etiam irridere ac blasphemare non desinunt? et contra hos tamen inimicitias in corde non retinemus, quod illi patet ac nudum est, cuius et in præsentī et in futura vita et timemus iudicium, et speramus auxilium. Sed arbitramur nos etiam pro ipsis aliquid providere, si homines qui Deum non timent, aliquid timeant, quo non eorum lædatur utilitas, sed vanitas castigetur; ne ab eis Deus ipse quem spernunt, noxia securitate, audacioribus factis gravius offendantur. et ne aliis ad imitandum, eadem ipsa securitas multo perniciosius proponatur. Denique pro quibus abs te rogamur, nos pro illis Deum rogamus uti eos ad se convertat, ut fide mundans corda eorum, veracem ac salubrem agere pœnitentiam doceat.

10. Ecce quanto eos, quibus nos arbitraris irasci, pace tua dixerim, ordinatus quam tu, utiliusque diligimus, pro quibus et ad evitanda tanto majora mala, et ad consequenda tanto majora bona, deprecamur. Quos etiam tu, si ex Dei cœlesti munere non ex hominum terreno more diligeres, sinceriterque mihi rescriberes quod cum te ad exsuperantissimi Dei cultum religionemque compellerem, libenter audieris, non solum hæc eis optares, sed eis ad hæc ipse præires. Sic omne apud nos tuæ petitionis negotium cum magno et sano gaudio finiretur. Sic illam cœlestem patriam, quam cum intuebam esse suaderem, libens te accepisse dixisti, ex huius etiam, quæ te carnaliter genuit, vera et pia dilectione promereris; vere consulens tuis non ad vanitatem lætitiæ temporalis nec ad impunitatem perniciosissimam sceleris, sed ad gratiam sempiternæ felicitatis.

11. Habes expositas in hac causa cogitationes et vota pectoris mei. Quid autem lateat in consilio Dei, fateor, homo sum, nescio: quidquid illud est, id est justius, atque sapientius, et firmissime stabilitum, incomparabili excellentia præ omnibus mentibus hominum. Verum est quippe quod legitur in Libris nostris, *Multæ cogitationes sunt in corde viri, consilium autem Domini manet in æternum (Prov. xix, 21).* Proinde quid tempus afferat, quid nobis facultatis aut difficultatis oriatur, quid postremo voluntatis ex rerum præsentium, vel correctione, vel spe, subito possit existere, utrum Deus sic indignetur his factis, ut ea, quam petunt, impunitate magis severiusque puniantur, an illo modo quo nobis placet coercendos misericorditer iudicet, an aliqua duriore, sed salubriore eorum præcedente correctione, nec ad hominum, sed ad suam misericordiam veraci conversione quidquid terroris præparabatur, avertat et convertat in gaudium, jam novit ipse, nos autem ignoramus. Quid ergo hic ante tempus, inter nos ego et Præstantia tua frustra laboremus? Seponamus paululum curam cuius hora non est, et quod semper instat, si placet, agamus. Nullum enim tempus est, quo non deceat et oporteat agere, unde Deo placere possimus; quod in hac vita usque ad eam perfectionem impleri, ut nullum omnino peccatum insit in homine aut non potest, aut forte difficilimum est:

unde præcis omnibus dilationibus, ad illius gratiam confugiendum est, cui verissime dici potest quod carmine adulatorio nescio cui nobili dixit, qui tamen ex Cumæo, tanquam ex prophætico carmine se accepisse confessus est:

Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,  
irrita perpetua solvent formidine terras.

(Virg. Eclog. 4.)

Hoc enim duce, solutis omnibus dimissisque peccatis, hac via ad cœlestem patriam pervenitur, cujus habitatione cum eam tibi amandam, quantum potui, commendarem, admodum delectatus es.

CAPUT IV. — 12. Sed quia dixisti quod omnes eam leges diversis viis et tramitibus appetant; vereor ne forte, cum putas etiam illam viam, in qua nunc constitutus es, eo tendere, pigrior sis ad eam tenendam quæ illic sola perducit. Sed rursus verbum quod posuisti diligenter attendens, videor mihi tuam non impudenter aperire sententiam: neque enim dixisti, quam omnes leges diversis viis et tramitibus assequuntur, aut ostendunt, aut inveniunt, aut ingrediuntur, aut obtinent, aut aliquid ejusmodi, sed dicendo, *appetunt*, librato verbo, atque perpenso, non adptionem significasti, sed adipiscendi cupiditatem. Ita nec illam quæ vera est, exclusisti, nec alias quæ falsæ sunt, admisisti; et illa quippe appetit quæ perducit, nec perducit omnis quæ hoc appetit; quo quisque perducitur, sine ulla dubitatione beatus est. Beati autem omnes esse volumus, hoc est, appetimus, nec tamen omnes qui volumus possumus, hoc est, quod appetimus adipiscimur. Ille ergo adipiscitur qui viam tenet non solum qua id appetit, sed qua etiam pervenitur, relinquens alios in itineribus appetendi, sine fine adipiscendi. Quoniam nec error esset si nihil appeteretur, nec si appetita veritas teneretur. Si verò diversas vias ita dixisti, ut non intelligamus adversas, sicut dicimus diversa præcepta, quæ tamen omnia bonam ædificent vitam, alia de castitate, alia de patientia, alia de fide, alia de misericordia, et si quæ sunt cætera; non solum appetitur viis et tramitibus ita diversis illa patria, verum etiam reperitur. Nam et in Scripturis sanctis et viæ leguntur, et via: viæ, sicut illud est, *Docebo iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur* (Psal. L, 13); via, sicut illud, *Deduc me in via tua, et ambulabo in veritate tua* (Psal. LXXXV, 11). Non alia, illa, alia ista; sed omnes una, de quibus alio loco eadem sancta Scriptura dicit, *Universæ viæ Domini misericordia et veritas* (Psal. xxiv, 10): quæ si diligenter considerentur, copiosum pariunt sermonem, intellectumque suavissimum; quod si opus fuerit, in tempus aliud differam.

13. Nunc autem, quod satis esse arbitror pro suscepto officio rescribendi Præstantiæ tuæ, quoniam Christus dixit, *Ego sum via* (Joan. xiv, 6), in illo quaerenda est misericordia et veritas; ne si alibi quaesierimus erremus, tenentes appetentem viam, sed non etiam perducentem. Velut si hanc ipsam tenere vellemus, unde quidam commemorasti, omnia peccata esse paria;

SANCT. AUGUST. II.

nonne ab illa patria veritatis et beatitudinis nos longe exsules mitteret? Quid enim absurdius, quid insanius dici potest, quam ut ille qui aliquanto immoderatus riserit, et ille qui patriam truculentius incenderit, peccasse judicentur æqualiter? Quam quidem tu ex quorundam philosophorum opinione non diversam viam, quæ tamen ducat ad cœlestem habitationem, sed plane perversam, quæ ducit ad perniciosissimum errorem, non pro tuo sensu, sed pro causa civium tuorum adhibendam putasti; ut sic ignoscamus eis quorum sævientium ignibus arsit Ecclesia, quemadmodum ignosceremus, si ab eis aliquo petulanti convicio appeteremur.

14. Sed quemadmodum id adstruxeris vide: *Et si ut quibusdam, inquis, philosophis placet, omnia peccata paria sunt, indulgentia omnibus debet esse communis.* Deinde cum quasi moliris ostendere omnia paria esse peccata, subjungis et dicis: *Petulantius locutus est aliquis, peccavit; convicia aut crimina ingessit, æque peccavit.* Hoc non est docere, sed id quod perverse sentitur, sine ulla documentorum auctoritate proponere. Ad hoc enim quod dicis, *æque peccavit*, cito respondetur, non æque peccavit. Exigis fortassis ut probem: quid enim tu, quod æque peccaverit, jam probasti? An illud quod jungis audiendum est? *Aliena quisque diripuit, inter delicta numeratur.* Hic etiam tu ipse vercundatus es: puduit enim te dicere quod peccavit æqualiter; sed, *inter delicta*, inquis, *numeratur.* Non autem ibi quaestio est utrum et hoc inter delicta numeretur, sed utrum hoc illi delicto æqualitate jungatur. Aut si propterea sunt paria, quia utraque delicta sunt, mures et elephantum pares erunt, quia utraque sunt animalia; muscæ et aquilæ, quia utraque volatilia.

15. Adhuc etiam progredieris et conjectas: *Loca profana sacraque violavit, non est ab indulgentia secernendus.* Illic sane de violatis sacris locis ad facinus tuorum civium pervenisti: verum locutioni petulanti, nec tu ipse coæquasti; tantummodo eis petisti indulgentiam, quæ recte petitur a Christianis propter abundantem miserationem, non propter peccatorum paritatem. Ego autem supra posui scriptum in Litteris nostris: *Universæ viæ Domini misericordia et veritas* (Psal. xxiv, 10). Consequentur itaque misericordiam, si non oderint veritatem. Quæ non quasi æque peccantibus, ac si petulantius locuti sint; sed de scelere immanissimo atque impio recte pœnitentibus christiano jure debetur. Tu vero, vir merito laudabilis, ne quæso ista paradoxa Stoicorum sectanda doceas Paradoxum tuum, quem tibi optamus vera pietate ac felicitate grandescere. Nam quid generosus adolescens sapere iniquus, et tibi ipsi periculosius potest, quam si convicio in quemlibet extraneum jaculato, non dico parricidium, sed ipsum in patrem convicium coæquaverit?

16. Convenienter itaque apud nos pro civibus tuis agis, ingerendo nobis misericordiam Christianorum, non duritiam Stoicorum: quæ causæ a te susceptæ, non modo nihil suffragatur, verum etiam multum adversatur. Nam ipsam misericordiam, quam si non ha-

(Treize.)

beamus, nulla tua petitione, nullis illorum precibus flecti poterimus, in vitio Stoici ponunt, eamque a sapientis animo penitus expellunt, quem prorsus ferreum et inflexibilem volunt. Melius itaque tibi occurreret de tuo Cicerone quod diceres, qui Casarem laudans: *Nulla, inquit, de virtutibus tuis admirabilior, vel gravior misericordia est (Orat. pro Q. Ligario)*. Quanto magis debet ea in Ecclesiis prævalere, quando eum sequuntur qui dixit, *Ego sum via (Joan. xiv, 6)*; et legunt, *Universæ viæ Domini misericordia et veritas*. Noli ergo metuere innocentibus ne moliamur exitium, qui nec nocentes volumus ad dignum supplicium pervenire; prohibente nos illa misericordia quam in Christo cum veritate diligimus. Sed qui vitiiis nutriendis parcit et fovet, ne contristet peccantium voluntatem, tam non est misericors quam qui non vult cultrum rapere puero, ne audiat plorantem, et non timet ne vulneratum doleat vel extinctum. Serva ergo tempori opportuno quod apud nos agas, pro his hominibus, in quorum dilectione (da veniam) non solum nos minime præcedis, sed nec adhuc sequeris; et rescribe potius quid te de hac via moveat quam tenemus, et in qua nobiscum ad supernam patriam, qua te delectari novimus et gaudemus, ut gradiaris instamus.

17. Cives autem carnalis patriæ tuæ, etsi non omnes, sed quosdam innocentes quidem dixisti; verumtamen, quod relecta illa epistola mea debes advertere, non defendisti. Quorum non flores, sed spinas nos sensisse cum dicerem, respondens ad illud quod scripseras, florentem te cupere patriam relinquere, joculari me putasti. Hoc scilicet in malis tantis libeat! ita est prorsus. Fumant adhuc ruinæ incensæ ecclesiæ, et in ea causa nos jocamur! Et ego quidem quamvis innocentes illic mihi non occurrerent, nisi qui aut absentes fuerunt, aut mala illa perpressi sunt, aut nullis ad prohibendum viribus vel auctoritate valuerunt, tamen nocentiores a minus nocentibus in rescribendo distinximus, aliamque causam posui eorum qui timuerunt offendere potentes inimicos Ecclesiæ, aliam eorum qui hoc committi voluerunt: aliam eorum qui commiserunt, aliam eorum qui immiserunt; nihil agi de immissoribus volens, quia hoc sine tormentis corporalibus a proposito nostro abhorrentibus fortasse non potest inveniri. Stoici autem tui omnes æqualiter nocentes esse concedunt, quibus placet omnia paria esse peccata; qui etiam duritiam suam qua misericordiam vituperant, huic sententiæ sociantes, nullo modo censeant omnibus pariter ignoscendum, sed omnes pariter esse puniendos. Remove ergo illos quam longissime a patrocinio causæ istius, et opta potius ut tanquam christiani agamus, ut, sicut optamus, nos in Christo eos quibus parcimus, acquiramus, ne perniciose illis dissolutione parcamus. Deus misericors et verax et felicitate vera donare dignetur.

## EPISTOLA CV (a).

*Donatistas ad unitatem exhortans, ostendit leges juste necessarioque in eos latis fuisse ab imperatoribus catholicis. Baptismi sanctitatem ex divini muneris gratia, non ex ministri hominis meritis pendere probat. Deinde catholicam Ecclesiam in sacris Scripturis agnoscit: ac demum repertos in ea malos tolerari oportere.*

AUGUSTINUS episcopus catholicus, Donatistis.

CAPUT PRIMUM. — 1. Charitas Christi, cui omnem hominem, quantum ad nostram pertinet voluntatem, lucrari volumus, tacere nobis non permittit. Si propterea nos odistis, quia pacem vobis catholicam prædicamus, nos Domino servinus dicenti, *Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur (Matth. v, 9)*; et in Psalmo scriptum est: *Cum iis qui oderunt pacem, eram pacificus, cum loquebar eis, debellabant me gratis (Psal. cxix, 7)*. Propterea mandaverunt nobis quidam presbyteri partis vestræ, dicentes: Recedite a plebibus nostris, si non vultis ut interficiamus vos. Quanto justius eis nos dicimus: Imo vos non recedite, sed accedite pacati ad plebes non nostras, sed illius cuius omnes sumus; aut si non vultis et impacati estis, vos potius recedite a plebibus, pro quibus Christus suum sanguinem fudit: quas ideo vultis vestras facere ne Christi sint, quamvis eas sub ejus nomine possidere conemini; tanquam si servus furetur oves de grege domini sui, et quæcumque ex illis nata fuerint, characterem domini sui eis infligat, ne furtum ejus possit agnosci. Sic enim fecerunt majores vestri; separaverunt ab Ecclesia Christi populos habentes <sup>1</sup> baptismum Christi, et quicumque illis accreverunt, baptismo Christi eos baptizaverunt <sup>2</sup>. Sed Dominus et fures punit, si non se correxerint, et oves ab errore revocat ad gregem, nec in eis suum exterminat characterem.

2. Dicitis nos traditores; quod nec majores vestri in majores nostros potuerunt, nec vos in nos probare ullo modo poteritis. Quid vobis vultis faciamus, qui quando vobis dicimus ut causam nostram et vestram patienter audiat, non nostis nisi superbire et insanire? Nam utique ostenderemus vobis, quia potius illi traditores fuerunt, qui Cæcilianum et socios ejus quasi traditionis crimine damnaverunt. Et dicitis, recedite a plebibus nostris; quas docetis ut vobis credant, et Christo non credant. Vos enim eis dicitis, propter traditores, quos non ostenditis, remansisse Ecclesiam Christi in sola Africa partis Donati: quod non de Legge, non de Propheta, non de Psalmo, non de Apostolo, non de Evangelio, sed de corde vestro, et de parentum vestrorum calumniis recitatis. Christus autem dicit *prædicari in nomine suo penitentiam et remissionem peccatorum, per omnes gentes incipientibus ab Jerusalem (Luc. xxiv, 47)*: cui Ecclesiæ ex ore Christi ma-

<sup>1</sup> Lev., *populum habentem baptismum*. At alii Codd., *populos habentes baptismum*.

<sup>2</sup> Edd., *eos rebaptizaverunt*. Mss. melius: *eos baptizaverunt*.

<sup>3</sup> Collata est cum a. hg. bl. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. sb. t. vc. quatuor v. et cum Am. Bad. Fr. Lev.

(a) Atlas 106: quæ autem 103 erat, nunc 194. Scripta videtur incunte an. 409.



nifestatæ vos non communicatis, et alios in vestram perditionem trahentes, liberari non vultis.

CAPUT II.—3. Si autem ideo vobis displicemus, quia per Imperatorum jussiones ad unitatem cogimini, hoc vos fecistis, qui ubicumque vellemus prædicare veritatem, ut eam quisque securus audiret ei volens eligeret, nunquam permisistis per violentias et terrores vestros. Nolite stridere, et perturbare animas vestras; patienter, si fieri potest, considerate quod dicimus, et recolite facta Circumcellionum vestrorum, et clericorum qui duces eorum semper fuerunt, et videbitis quæ causa vobis hoc excitaverit. Unde injuste querimini, quia vobis omnia ista ut juberentur cogestis. Nam ut longe præterita et multa non repetamus, saltem recentia facta vestra cogitate. Marcus presbyter Casphalianensis a nemine coactus, propria voluntate catholicus factus est. Quare illum vestri persecuti sunt, et pene occidissent, nisi Dei manus per homines supervenientes violentias eorum compressisset. Restitutus Victorianensis ad catholicam nullo cogente se transtulit. Quare raptus est de domo sua, cæsus, in aqua volutatus, buda<sup>1</sup> vestitus, et nescio quot dies in captivitate retentus est, nec libertati proprie fortasse restitutus esset, nisi jam pene propter ipsam causam Proculeianus sibi exhibitionem videret imminere. Marcianus Urgensis catholicam unitatem propria voluntate delegit. Quare subdiacuum ejus, cum ipse fugisset, prope usque ad mortem cæsum, clerici vestri lapidibus obruerunt, quorum domus pro suo scelere eversæ sunt.

4. Quid amplius dicamus? Modo præconem misistis, qui clamaret Sinitis, *Quisquis Maximino<sup>2</sup> communicaverit, incendetur domus ejus*: qui antequam ipse ad Catholicam conversus esset, et nondum de transmarinis remeasset, ad quid aliud presbyterum Sinitis miseramus, nisi ut nulli molestus nostros visitaret, et in domo juris sui positus, pacem catholicam volentibus prædicaret? quem vos inde cum gravi injuria projecistis. Quid aliud agebamus, quando unus nostrum Calamensis episcopus Possidius ibat ad fundum Figulinensem<sup>3</sup>, nisi ut nostri, quamvis pauci qui illic erant, visitarentur, et audito verbo Dei ad unitatem Christi qui vellent converterentur? Cui ambulanti viam suam, latronum more insidiati sunt, et quia in eorum insidias cadere non potuit, eum aperta violentia in fundo Livetensi<sup>4</sup> pene vivum cum domo quo fugerat, incenderant, nisi tertio suppositas flammæ coloni ejusdem fundi propter periculum suæ salutis exstinguerent: et tamen cum Crispinus propter hoc factum in proconsulari judicio convinceretur hæreticus, ejusdem episcopi Possidii intercessu decem libras auri non est eractus. Cui benevolentia et mansuetudini ingratus, ad imperatores catholicos ausus est appellare. Unde

<sup>1</sup> Bad. Am. Er. et Mss. quatuor, *bruda*.

<sup>2</sup> Mss. Vaticani tres, cum aliis duobus habent, *Marimiano*. Bad. Am. et Er., *Marimiano*. Sed melius Lov. et Mss. plures, *Maximino*, ut scribitur in epist. 23 ad eundem data, et in lib. 23 de Civit. Dei, c. 8.

<sup>3</sup> Apud Lov. scribitur, *Fugulinensem*. At apud Bad. Am. Er. et Mss. novem, *Figulinensem*.

<sup>4</sup> *Is*: scilicet tem habent, *in fundo Ol' retensi*.

hanc in vos iram Dei, de qua murmuratis, multo importunius et vehementius provocavit.

5. Videtis quia vos contra pacem Christi violenter insurgitis, et patimini non pro ipso, sed pro iniquitatibus vestris. Quæ est ista dementia, ut cum male vivitis, latronum facta faciatis; et cum jure punimini, gloriam martyrum requiratis? Si ergo vos privata vestra audacia tam violenter cogitis homines aut ire in errorem, aut permanere in errore; quanto magis nos debemus per ordinatissimas potestates, quas Deus secundum suam prophetiam subdidit Christo, resistere furoribus vestris, ut miseræ animæ de vestra dominatione liberatæ, eruantur de vetustissima falsitate, et assuescant in apertissima veritate? Nam quod a nobis nolentes dicitis cogi, multi etiam se cogi volunt; quod nobis antea et postea conflentur, ut vel sic evadant oppressiones vestras.

6. Et tamen quid est melius, proferre veras Imperatorum jussiones pro unitate, an falsas indulgentias pro perversitate: quod vos fecistis, et mendacio vestro subito totam Africam implestis? In quo facto nihil aliud ostendistis, nisi partem Donati semper de mendacio præsumptem, omni vento jactari et circumferri, sicut scriptum est, *Qui fudit in falsis, hic pascit ventos* (*Prov. x, 4*). Sicut enim vera fuit ista indulgentia, sic vera sunt crimina Cæciliani, et traditio Felicii Aptungensis, per quem ordinatus est, et quidquid aliud contra catholicos dicere consuevistis, ut a paco Ecclesiæ Christi infelices separetis, et infelicitate separemini. De nulla quidem nos hominis potestate præsumimus, quamvis utique multo sit honestius præsumere de Imperatoribus quam præsumere de Circumcellionibus, præsumere de legibus quam præsumere de seditionibus. Sed meminimus scriptum esse: *Maledictus omnis qui spem suam ponit in homine* (*Jer. xvii, 5*). Unde ergo præsumimus, si vultis nosse, illum cogitare de quo propheta prænuñtiavit, dicens: *Adorabunt eum omnes reges terræ, et omnes gentes servient illi* (*Psal. lxxi, 11*). Et ideo hac Ecclesiæ potestate utimur, quam ei Dominus et promisit et dedit.

7. Imperatores enim si in errore essent, quod absit, pro errore suo contra veritatem leges darent, per quas justi et probarentur et coronarentur, non faciendo quod illi juberent, quia Deus prohiberet. Sicut jusserat Nabuchodonosor ut aurea statua adoraretur; quod qui facere noluerunt, Deo talia prohibenti placuerunt. Quando autem Imperatores veritatem tenent, pro ipsa veritate contra errorem jubent, quod quisque contempserit, ipse sibi judicium acquirit. Nam et inter homines pœnas luit, et apud Deum frontem<sup>1</sup> non habebit, qui hoc facere noluit, quod ei per cor regis ipsa veritas jussit. Sicut ipse Nabuchodonosor postea miraculo salutis trium puerorum commotus atque mutatus, pro veritate contra errorem edictum proposuit, ut quicumque blasphemarent Deum Sidrach, Misach

<sup>1</sup> *Lov., sortem non habebit*. At Edd. antiquiores ferunt, *frontem non habebit*: cui lectioni suffragantur Mss. tredecim. Alludere videtur Augustinus ad illud Apostoli ad Rom. 15, v. 5: *ideo necessitate subditi estote, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam*.

et Abdenago, in interitum irent, et domus eorum in dispersionem (*Dan.* III, 96) : et non vultis ut tale aliquid contra vos jubeant imperatores Christiani, cum sciant a vobis, in eis quos rebaptizatis, Christum exsuffari? Si jussiones regum non pertinent ad prædicandam religionem et sacrilegia prohibenda, quare ad edictum regis talia jubentis etiam ipsi vos signatis? An ignoratis verba regis esse<sup>1</sup> : *Signa et ostenta quæ fecit mihi Dominus Deus excelsus, placuit mihi in conspectu meo annuntiare, quam magnum et potens sit regnum ejus, regnum sempiternum et potestas ejus in sæcula sæculorum* (*Dan.* III, 99, 100)? An cum hoc audieritis, non respondetis, *Amen*; et hoc dicto clara voce ad edictum regis, vos in sancta solemnitate signatis (a)? Sed modo quia nihil apud Imperatores potestis, nobis inde vultis facere invidiam. Si autem aliquid possetis, quanta faceretis; quando nihil potestis, et non cessatis!

8. Scitote quod primi majores vestri causam Cæciliani ad imperatorem Constantinum detulerunt. Exigite hoc a nobis, probemus vobis; et si non probaverimus, facite de nobis quidquid poteritis. Sed quia Constantinus non est ausus de causa episcopi judicare, eam discutendam atque finiendam episcopis delegavit. Quod et factum est in urbe Roma præsidente Melchiade episcopo illius Ecclesiæ cum multis collegis suis. Qui cum Cæcilianum innocentem pronuntiassent, et Donatum (b) qui schisma Carthagini fecerat, sententia percussissent, iterum vestri ad Imperatorem venerunt, de judicio episcoporum, in quo victi fuerant, murmurarunt. Quomodo enim potest malus litigator laudare iudices, quibus judicantibus victus est? Iterum tamen clementissimus Imperator alios iudices episcopos dedit apud Arelatum galliæ civitatem, et ab ipsis vestri ad ipsum Imperatorem appellarunt, donec etiam ipse causam cognosceret, et Cæcilianum innocentem, illos calumniosos pronuntiaret. Nec sic toties victi quieverunt, sed de Felice Aptungitano, per quem Cæcilianus fuerat ordinatus, quotidianis interpellationibus ipsi Imperatori tedium fecerunt, dicentes cum esse traditorem : et ideo Cæcilianum episcopum esse non posse, quod a traditore fuerit ordinatus; donec et ipse Felix jussa Imperatoris causa cognita ab Æliano proconsole innocens probaretur.

9. Tunc Constantinus prior contra partem Donati severissimam legem dedit. Hunc imitati filii ejus, talia præceperunt. Quibus succedens Julianus desertor Christi et inimicus, supplicantibus vestris Rogatiano et Pontio, libertatem perditionis parti<sup>2</sup> Donati permisit : denique tunc reddidit basilicas hæreticis, quando templa dæmoniis, eo modo putans christianum nomen posse perire de terris, si unitati Ecclesiæ de qua lapsus fuerat, invideret, et sacrilegas dissensiones liberas esse permetteret. Hæc erat ejus prædicanda

<sup>1</sup> Lov., verba regis esse Nabuchodonosor. Signa, etc. Am. Bad. Er., verba regis esse : regi Nabuchodonosor ostendi, signa. At Mss., regis esse : Signa, etc.

<sup>2</sup> Sic meliores Mss. At vulg. habent, perditioni parti.

(a) In Gothico officio dicebantur hæc in sabbato sancto, et respondebatur, Amen.

(b) Episcopi, ut a Casis Nigris.

justitia, quam supplicantes Rogatianus et Pontius laudaverunt, dicentes homini apostatæ, quod *apud eam sola justitia haberet locum*. Huic successit Jovianus<sup>1</sup>, qui quoniam cito mortuus est, nihil de rebus talibus jussit. Deinde Valentinianus; legite quæ contra vos jusserit. Inde Gratianus et Theodosius; legite quando vultis, quæ de vobis constituerint. Quid ergo de filiis Theodosii miramini, quasi aliud in hac causa sequi debuerint, quam Constantini judicium per tot christianos imperatores firmissime custoditum?

10. Ad Constantinum autem, sicut diximus, sicut vobis quando vultis, si tamen ignoratis, ostendimus, majores vestri causam Cæciliani ultro detulerunt. Defunctus est Constantinus, sed judicium Constantini contra vos vivit, quo vestri causam miserunt, apud quem iudices episcopos reprehenderunt, ad quem a iudicibus episcopis appellaverunt, quem tædiosissime de Felice Aptungitano interpellaverunt, a quo toties convicti et confusi redierunt, et a pernicie furoris et animositatis suæ non recesserunt; eamque vobis posteris suis hæreditariam reliquerunt, ut tam impudenter de jussionibus christianorum imperatorum faciatis invidiam, cum si vobis liceret, non quidem jam Constantinum christianum, quia veritati favit, contra nos interpellaretis, sed apostatam Julianum ab inferis excitaretis; quasi vero si aliquid tale contingeret, esset magnum malum nisi vobis. Quæ est enim peior mors animæ, quam libertas erroris?

CAPUT III. — 11. Sed jam tollamus ista omnia de medio; amemus pacem, quam omnis doctus et indoctus intelligit præponendam esse discordiæ, diligamus et teneamus unitatem. Hoc jubent imperatores, quod jubet et Christus; quia cum bonum jubent, per illos non jubet nisi Christus. Et nos etiam per Apostolum obsecrat, ut id ipsum dicamus omnes, et non sint in nobis schismata, neque dicamus, Ego quidem sum Pauli, ego autem Apotheo, ego vero Cephæ, ego autem Christi; sed simul omnes non simus nisi Christi, quia nec divisus est Christus, nec Paulus crucifixus est pro nobis; quanto minus Donatus? nec in nomine Pauli baptizati sumus (I Cor. I, 10 13); quanto minus in Donati? Hoc dicunt et Imperatores, quia christiani catholici sunt, non idolorum servi, sicut vester Julianus; non hæretici, sicut quidam fuerunt et Ecclesiam catholicam persecuti sunt, quando veri christiani non pro hæretico errore pœnas justissimas sicut vos, sed pro catholica veritate passiones gloriosissimas pertulerunt.

12. Attendite quam manifestissima veritate per eum regis, quod in manu Dei est, ipse Deus dixerit in ista ipsa lege quam contra vos prolata dicitis; est autem, si intelligatis, prolata pro vobis. Attendite quid habeant verba principis : *Nam si in eis qui primo initiati sunt, idcirco religio Baptismatis judicatur infirma, quod ii a quibus accipitur peccatores putentur, toties renovari necesse erit traditum Sacramentum, quoties indignus fuerit inventus collati Baptismatis administrator, et fides nostra non ex nostræ voluntatis arbitrio, neque ex divini*

<sup>1</sup> Apud Am. Bad. Er. et Viss. tres v. et ab. scribitur, Jovianus. Apud cc. et s., Jovianus.

*muneris gratia, sed ex meritis sacerdotum et clericorum qualitate pendebit* (a). Faciant mille concilia episcopi vestri, huic uni sententiæ respondeant, et ad quod volueritis consentimus vobis. Videte enim quam perverse et impie dicatur, quod dicere soletis, quia si bonus sit homo, ipse sanctificat eum quem baptizat; si autem malus sit, et nesciat ille qui baptizator, tunc Deus sanctificat. Hoc si verum est, optare ergo debent homines, ut a malis ignoratis baptizentur, potius quam a notis bonis, ut magis a Deo quam ab homine possint sanctificari: sed absit a nobis ista dementia. Quare ergo non verum dicimus, et recte sapimus, quia semper Dei est illa gratia et Dei Sacramentum, hominis autem solum ministerium; qui si bonus est, adhæret Deo, et operatur cum Deo; si autem malus est, operatur per illum Deus visibilem Sacramenti formam, ipse autem donat invisibilem gratiam. Hoc sapiamus omnes, et non sint in nobis schismata.

CAPUT IV. — 13. Concordate nobiscum, fratres; diligimus vos, hoc vobis volumus quod et nobis. Si propterea nos gravius odistis, quia errare vos et perire non permittimus, hoc Deo dicite, quem timemus minantem malis pastoribus, et dicentem: *Quod erraverat, non revocastis, et quod perierat, non inquisistis* (Ezech. xxxiv, 4). Hoc vobis per nos Deus ipse facit, sive obsecrando, sive minando, sive corripiendo, sive damnis, sive laboribus, sive per suas occultas admonitiones vel visitationes, sive per potestatum temporalium leges. Intelligite quid vobiscum agatur; perire vos non vult Deus in sacrilega discordia alienatos a matre vestra Catholica. Nihil in nos aliquando probare potuistis; vestri episcopi conventi a nobis, nunquam nobiscum pacifice conferre voluerunt, quasi fugientes cum peccatoribus loqui. Quis ferat istam superbiam? quasi Paulus apostolus non contulerit cum peccatoribus et cum valde sacrilegis: legite Actus Apostolorum, et videte. Quasi ipse Dominus non cum Judæis, a quibus crucifixus est, sermones de Lego habuerit, eisque congruenter responderit. Postremo diabolus est prius omnium peccatorum, qui converti ad justitiam nunquam poterit, et tamen nec ipse Dominus de Lege indignatus est ei respondere; ut intelligatis istos ideo nobiscum nolle conferre, quia causam suam perditam norunt.

14. Nos ignoramus quid adversus seipsum homines jactent, qui calumniosis dissensionibus gaudent. In Scripturis discimus Christum, in Scripturis discimus Ecclesiam. Has Scripturas communiter habemus, quare non in eis et Christum et Ecclesiam communiter retinemus? Nos ubi agnovimus eum de quo dicit Apostolus, *Abrahæ dictæ sunt promissiones et semini ejus; non dicit, Et seminibus, tanquam in multis; sed tanquam in uno, Et semini tuo, quod est Christus* (Gal. iii, 16); ibi agnovimus Ecclesiam, de qua dicit Deus ad Abraham, *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (Gen. xii, 3). Ubi agnovimus Christum in Psalmo de æ prophetantem, *Dominus dixit ad me, Filius meus es*

<sup>1</sup> Unus e vatic. Mss., *Non ignoramus*. Fortean melius.

(a) verba isthæc sunt illius forsitan legis, Constantini, constantii et valentiniani, cujus mentio fit in Cod. Theod. lib. 16, c. 6, *Ne sanctum baptisma iteretur*, leg. 2.

*tu; ego hodie genui te; ibi agnovimus Ecclesiam, in eo quod sequitur, Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Psal. ii, 7, 8). Ubi agnovimus Christum in eo quod scriptum est, *Deus deorum Dominus locutus est; ibi agnovimus et Ecclesiam in eo quod sequitur, Et vocavi terram a solis ortu usque ad occasum* (Psal. xlix, 1). Ubi agnovimus Christum in eo quod scriptum est, *Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo, exultavit ut gigas ad currendam riam; ibi agnovimus et Ecclesiam in eo quod paulo superius dicitur, In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. In sole posuit tabernaculum suum* (Psal. xviii, 5, 6). Ipsa est Ecclesia in sole posita, hoc est in manifestatione omnibus nota, usque ad terminos terræ. Ubi agnovimus Christum in eo quod scriptum est, *Foderunt manus meas, et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea; ipsi vero consideraverunt et aspexerunt me, dividerunt sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum miserunt sortem; ibi agnovimus et Ecclesiam in eo quod paulo post in psalmo ipso dicitur, Commemorabuntur et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ patriæ gentium: quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium* (Psal. xxi, 17, 18, 19, 28, 29). Ubi agnovimus Christum in eo quod scriptum est, *Exaltare super cælos, Deus; ibi agnovimus et Ecclesiam in eo quod sequitur, et super omnem terram gloria tua* (Psal. lvi, 6). Ubi agnovimus Christum in eo quod scriptum est, *Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis; ibi agnovimus et Ecclesiam in eo quod de illo in psalmo ipso dicitur, Et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terrarum. Coram illo procident Æthiopes, et inimici ejus terram lingent. Reges Tharsis et insulæ munera offerent; reges Arabum et Scæa dona adducent; et adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes servient illi* (Psal. lxxi, 2, 8, 9, 10, 11).

15. Ubi agnovimus Christum in eo quod scriptum est, lapidem de monte sine manibus præcisum, frogisse omnia regna terrarum, utique illa quæ de culturis dæmonum præsumebant; ibi agnovimus et Ecclesiam in eo quod dictum est, lapidem ipsum crevisse, et factum montem magnum, et replevisse omnem terram (Dan. ii, 34, 35). Ubi agnovimus Christum in eo quod scriptum est, *Prævalebit Dominus adversus eos, et exterminabit omnes deos gentium terræ; ibi agnovimus et Ecclesiam in eo quod illic sequitur, Et adorabunt in conspectu ejus unusquisque de loco suo omnes insulæ gentium* (Sophon. ii, 11). Ubi agnovimus Christum in eo quod scriptum est, *Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte umbroso; operiet cælos virtus ejus; ibi agnovimus Ecclesiam in eo quod sequitur, Et laudis ejus plena est terra* (Habac. iii, 3). Ab Africo enim posita est Jerusalem, sicut legitur in libro Jesu Nave (Josue xv, 8), unde nomen Christi diffusum est; et ibi est mons umbrosus, mons Oliveti, unde ascendit in cælum ut cooperiret cælos virtus ejus, et impleretur Ecclesia per omnem terram laudis

ejus. Ubi agnovimus Christum in eo quod scriptum est, *Sicut ovis ad immolandum ductus est, et sicut agnus coram tondente se fuit sine voce, sic non aperuit os suum, et cætera quæ illic de ejus passione dicuntur; ibi agnovimus et Ecclesiam in eo quod illic dicitur, Letare sterilis, quæ non paris; erumpe et exclama, quæ non parturis; quoniam multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui, et aulæ<sup>1</sup> tuas confige, non est quod parcas. Porriges longius funiculos, et palos validos confirma; etiam atque etiam in dexteram atque sinistram extende. Semen enim tuum hæreditabit gentes, et civitates, quæ desertæ erant, inhabitabis. Non est quod metuas, prævalebis enim; nec erubescas quod detestabilis fueris. Confusionem enim in perpetuum oblivisceris, ignominia viduitatis tuæ non eris memor; quoniam ego sum Dominus, qui feci te, Dominus nomen ei<sup>2</sup> et qui eruit te, ipse Deus Israel universæ terræ vocabitur (Isai. lxxv, 7, et lxxv, 1-5).*

CAPUT V. — 16. Non novimus quid de traditoribus dicatis, quos nunquam convincere, nunquam ostendere potuistis. Non dico quia vestri potius in tali crimine detecti et confessi manifestantur: quid ad nos pertinet de sarcinis alienis? nisi ut quos possumus corrigamus, vel correptione vel quacumque disciplina in spiritu mansuetudinis et diligentia charitatis; quos autem corrigere non valeamus, etiamsi necessitas cogit pro salute cæterorum ut Dei Sacramenta nobiscum communicent, peccatis tamen eorum non communicemus, quod non fit nisi consentiendo et favendo. Sic enim eos in isto mundo, in quo Ecclesia catholica per omnes gentes diffunditur, quem agrum suum Dominus dicit, tanquam zizania inter triticum, vel in hac unitatis arca tanquam paleam permixtam frumento, vel intra retia verbi et Sacramenti<sup>3</sup> tanquam malos pisces cum bonis inclusos, usque ad tempus messis (Matth. xiii, 24-43), apt ventilationis (Id. iii, 12) aut littoris (Id. xiii, 47-50), toleramus, ne propter illos eradicemus et triticum, aut grana nuda ante tempus de arca separata, non in horreum mittenda purgemus, sed volatilibus colligenda projiciamus; aut disruptis per schismata retibus, dum quasi malos pisces cavemus, in mare perniciosæ libertatis exeamus. Propter hoc enim his atque aliis similitudinibus Dominus servorum suorum tolerantiam confirmavit, ne dum se boni putant malorum permixtione culpam, per humanas et temerarias dissensiones aut parvulos perdant, aut parvuli pereant. Quod usque adeo cælestis magister cavendum præmonuit, ut etiam de præpositis malis plebem securam faceret, ne propter illos doctrinæ salutaris cathedra desereretur, in qua coguntur etiam mali bona dicere. Neque enim sua sunt quæ dicunt, sed Dei, qui in cathedra unitatis doctrinam posuit veritatis. Proinde ille verax et ipsa veritas, de præpositis sua mala facientibus, et Dei bona dicentibus ait: *Quæ dicunt, facite; quæ autem faciunt, facere nolite: dicunt enim, et non faciunt* (Matth. xxiii, 3). Non utique diceret,

*Quæ faciunt, facere nolite, nisi manifesta essent mala quæ faciunt.*

17. Non ergo propter malos in mala dissensione pereamus: quamvis vestros majores non executores malorum, sed accusatores innocentium fuisse, si velitis possimus ostendere. Sed quicumque illi et qualescumque fuerint, portent sarcinas suas. Ecce Scripturæ communes, ecce ubi novimus Christum, ecce ubi novimus Ecclesiam. Si Christum ipsum tenetis, ipsam Ecclesiam quare non tenetis? Si in ipsum Christum quem legitis, et non videtis, tamen propter veritatem Scripturarum creditis; quare Ecclesiam negatis, quam et legitis et videtis? Hæc vobis dicendo et ad hoc bonum pacis et unitatis et charitatis vos compellendo, inimici vobis facti sumus; et mandatis quia occidit nos qui veritatem vobis dicimus, et in errore vos perire quantum possumus non permitimus. Vindictam nos Deus de vobis, ut ipsum errorem vestrum in vobis occidat, et nobiscum de veritate gaudeatis. Amen<sup>1</sup>.

#### EPISTOLA CVI (a).

*Augustinus Macrobio donatianæ partis apud Hipponem, ubi ex epistola 108 intelligitur, episcopo, agens ne subdiaconum quemdam rebaptizet.*

Domino fratri dilecto MACROBIO, AUGUSTINUS.

1. Audivi quod quemdam subdiaconum nostrum rebaptizare disponis. Noli: sic Deo vivas, sic Deo placeas, sic Christi Sacramenta non inaniter habeas, sic non in æternum a Christi corpore separeris. Noli, rogo te, frater, pro teipso te magis rogo; certe paululum attende quod dico. Felicianus Mustitanus Primianum Carthaginensem damnavit, et vicissim ab illo etiam ipse damnatus est. Diu Felicianus in sacrilego Maximiani schismate fuit, multos ibi per suas Ecclesias baptizavit, modo cum Primiano vester episcopus, sed et neminem post eum baptizans. Qua ergo licentia post nos adhuc rebaptizandum putatis? Hanc mihi solve quæstionem, et me baptiza: si hanc autem solve non potes, parce alienæ animæ, parce tuæ. Aut si me de Feliciano falsum dixisse arguis, exige ut probem; certe si non probavero, tunc fac quod putas. Addo etiam, si non probavero, non sim episcopus communionis meæ; si autem probavero, noli esse inimicus salutis tuæ. Opto te, domine frater, in pace esse nobiscum.

#### EPISTOLA CVII (b).

*Maximus et Theodorus Augustino renuntiantes quid ipsis coram responderit Macrobius ad ipsius litteras.*

Domino beatissimo et venerabili multumque desiderabili patri AUGUSTINO MAXIMUS et THEODORUS, in Domino salutem.

<sup>1</sup> Apud Bad. Am. Er. et Mss. quosdam deest *amen*. In aliis Mss. loco ejus habetur, *Valde*.

<sup>2</sup> Epist. CVI, CVII et CVIII non continentur in Gallicanis Mss. Purgatæ sunt multis mendis auctoritate Vaticani exemplaris. Quanquam etiam pinguiora quædam errata corrigi oportuit ex conjectura: quod a nobis tentatum fuit ea fide, ut prisca lectio nihilominus hocce loco exhiberetur.

(a) Alias 263: quæ autem 108 erat, nunc 186. Scripta forte an. 409.

(b) Alias 266: quæ autem 107 erat, nunc 216. Scripta post superiorem.

<sup>1</sup> Am. Bad. Er. et undecim Mss., *aulus*.

<sup>2</sup> In Mss. aliquot, *sacramenta*.

1. Ex præcepto Sanctitatis tuæ ad episcopum Macro-  
bium perreximus; ad quem cum litteras Beatitudinis  
tuæ perferremus, primo negavit se ne eidem legerentur.  
Deinde aliquando ex nostra suggestione commotus, cas-  
dem sibi voluit recitari quibus relectis ait: « Non pos-  
sum nisi ad me venientes suscipere, et iisdem fidem quam  
postulaverint dare. » Cum autem a nobis eidem dicere-  
tur quid de facto Primiani diceret, dixit se nuper ordi-  
natum patris sui iudicem esse non posse, sed in id quod  
a prioribus suis acceperit permanere. Quod necesse ha-  
buimus his litteris Sanctitati tuæ significare. Beatitudi-  
nem tuam nobis Dominus custodiat, domine pater.

EPISTOLA CVIII (n).

Agit de non iterando Baptismo, coarguens Donatistarum  
hac in re contumaciam; quippe qui Maximianensium  
baptisma ratum habuerunt. Evincit subinde nullam  
eos schismatis edendi justam causam habuisse.

Domino dilecto fratri MACROBIO, AUGUSTINUS.

CAPUT PRIMUM.—1. Charissimifilii mei, honorabi-  
les viri, cum ad tuam Benevolentiam attulissent litteras  
meas, quibus admonui rogavi que te, ne subdiaconum no-  
strum rebaptizares, rescriperunt mihi te respondisse,  
Non possum nisi ad me venientes suscipere, et eis fidem  
quam postulaverint dare: et tamen si ad te venerit in  
vestra communione baptizatus, qui diu a vobis se-  
paratus fuit, et per ignorantiam se putaverit denuo  
baptizandum, idque poposcit, cum quæsieris et  
cognoveris ubi fuerit baptizatus, suscipis quidem ad  
te venientem, nec tamen ei das quam postulat fidem,  
sed doces hominem habere quod petit, nec verba er-  
rantis attendis, sed studium adhibes corrigentis.  
Male ergo dantem quod jam dandum non est, et  
Sacramentum quod datum est violentem suis er-  
ror accusat, non petentis<sup>1</sup> excusat. Dic itaque mihi,  
obsecro te, quomodo non habeat qui petivit abs  
te, quod jam acceperat per me? Si propter alienam  
aquam, et alienum fontem, quod solent dicere qui  
non intelligunt, quia scriptum est, *Ab aqua aliena  
abstine te, et de fonte alieno ne biberis* (b); Felicianus  
quando separatus est a vobis in parte Maximiani, veri-  
tatis adulter, catena sacrilegii, sicut concilii vestri (c)  
verba indicant, trahebatur. Si secum abstulerat fon-  
tem vestrum, quis erat fons in quo, illo separato,  
vestros baptizatis? Simul enim nunc vester episcopus  
sedet cum Primiano a se damnato et damnatore suo.  
2. Sed sicut mihi suis litteris (Epist. 107) intima-  
runt nostri, qui in hac causa te viderunt, cum quæ-  
rerent quid hinc diceres, respondisti te nuper ordina-  
tum (d), factorum patris tui iudicem esse non posse,

<sup>1</sup> Lov., potentis.

(a) Alias 250: quæ autem 108 erat, nunc 265. Scripta paulo post. superiorem.

(b) Frustra hæc quæras in Vulgata: sed apud LXX repe-  
ries, Prov. ix, 18, quæ quidem verba hac in re Baptismi post  
hæreticos repetendi producta sunt olim non modo a Donati-  
stis, verum etiam a Cypriano.

(c) Bagaltani.

(d) Macrobius Donatistarum apud Hipponem episcopum  
fuisse, cum ex hac epistola, tum ex Carthaginiensi collatione  
constat: ordinatum haud dubie in locum Proculiani, qui  
post concilium Carthaginense die 25 aug. 405 celebratum  
adhuc superstes erat, uti intelligitur ex epist. 88, n. 8.

sed in eo quod a prioribus tuis acceperis, permanere.  
Hinc sane dolui necessitatem tuam, cum te existimem,  
sicut audio, bonæ indolis juvenem. Quid enim te ad  
hanc responcionem, nisi malæ causæ necesitas cogit?  
Sed si attendas, in mala<sup>1</sup> causa perseverare nulla nec-  
essitas cogit. Hæc enim responsio tua non quæstio-  
nem tibi a me propositam solvit, sed causam nostram  
ab omni calumnia vestræ causationis absolvit. Dicis  
enim te nuper ordinatum factorum patris tui iudicem  
esse non posse, sed in eo quod a prioribus tuis acce-  
peris permanere. Cur ergo non potius in Ecclesia,  
quam Scriptura teste incipientem ab Jerusalem, at-  
que per omnes gentes fructificantem atque crescen-  
tem (Act. 1, 8) a Domino Christo per Apostolos acce-  
pimus, permanemus; et de factis nescio quorum  
patrum, quæ ante pene centum annos admissa dicun-  
tur, modo judicamur? Si enim tu de patre tuo, adhuc  
in hac vita constituto, non audes judicare, quem po-  
tes interrogare; mihi quare dicitur ut iudicem de  
mortuo longo antequam natus sum? et<sup>2</sup> christianis  
gentibus quare dicitur ut iudicent de factis Afrorum  
traditorum ante tot annos mortuorum, quos nec vivos  
tot christiani qui tunc vivebant, in terris remotissimis  
constituti audire vel nosse potuerunt? Qui manentem  
notum non audes judicare Primianum, cur mihi anti-  
quum et ignotum judicandum vis imponere Cæcilianum?  
Si patres tuos non iudicas de factis suis, quare  
fratres tuos iudicas de factis alienis?

3. An forte fratres nos negas? Sed melius audimus  
sanctum Spiritum per prophetam præcipientem, *Au-  
dite qui pavetis verbum Domini: dicite, Fratres nostri  
estis, his qui vos oderunt et qui vos detestantur, ut no-  
men Domini honorificetur, et appareat illis in jucunditate,  
ipsi autem erubescant* (Isai. LXVI, 5, secundum LXX).  
Revera enim si hominibus nomen Domini jucundius  
esset, quam nomina hominum, numquid Christus cla-  
mans, *Pacem meam do vobis* (Joan. XIV, 27), divide-  
retur in membris suis per eos qui dicunt, *Ego quidem  
sum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephæ* (1 Cor.  
III, 4) et per hominum nomina dilaniantur? numquid  
Christus exsufflaretur in baptismo suo, de quo<sup>3</sup> di-  
ctum est, *Hic est qui baptizat* (Joan. I, 33); de quo  
dictum est, *Christus dilexit Ecclesiam suam, et tradidit  
seipsum pro ea, ut eam sanctificaret, mundans eam lu-  
vacro aquæ in verbo* (Eph. V, 25, 26)? numquid ergo  
in ipso suo lavacro exsufflaretur, si nomen Domini  
esset jucundius, cujus est ipse baptismus, quam no-  
men hominum, de quibus dicitis: Sanctum est quod  
ille dat, non quod ille?

CAPUT II.—4. Et tamen collegæ tui ubi voluc-  
runt, veritatem potius attenderunt, et non solum ba-  
ptismum quem Primianus in vestra communione, sed  
et quem dedit Felicianus in Maximiani sacrilego schi-  
smate, propter honoris Domini jucunditatem sanctum  
esse senserunt; et characterem, non solum quem ipsi

<sup>1</sup> Lov., nulla.

<sup>2</sup> Lov., nec.

<sup>3</sup> Lov. omit. de quo.

apud vos acceperat, sed et quem aliis extra eos desertor inflexerat, ipso correcto violare non ausi sunt, quia regium cognoverunt. De hoc eorum facto tam bono iudicare non vis, ubi eos deberes laudabiliter imitari, et sequeres iudicium eorum, in quo merentur ab omnibus detestari. Times de Primiano iudicare, ne cogaris audire quod culpea: imo vero iudica, et illic magis poteris invenire quod laudes. Non enim quod male fecit Primianus te volumus memorare, sed quod optime fecit: qui in suscipiendis quos ejus damnator in separatione sceleratissima baptizaverat, errorem hominum correxit, non Dei Sacramenta destruxit. Bonum Christi et in hominibus malignis agnovit; malum autem hominum, non violato Christi bono, emendavit. Aut si hoc factum displicet tibi, illud saltem attende, illud pro bono tuo ingenio prudenter adverte, quia unum Primianum non iudicas de factis ipsius Primiani, et orbem christianum iudicas de factis Cæciliani. Times ne te polluat, si noveris quod vindicare non audeas: absolve ergo gentes, quæ nec nosse poterant quod accusas.

5. Nec tamen illud unius Primiani factum est: scis, in quantum opinor, et tu, centum ferme episcoporum vestri factione damnabili cum Maximiano conspirantes, ausi sunt damnare Primianum; et trecentorum decem Vagaiensi concilio, sicut decreti ejus verba personant: *Maximianum fidei amulum, veritatis adverterum, Ecclesie matris inimicum, Dathan, Core, et Abiron ministrum, de pacis gremio sententiæ fulmen excussit*. Hinc alii duodecim, qui ejus ordinationi, quando contra Primianum levatus est, interfuerant, non dilata damnatione conjuncti sunt: cæteris autem, ne nimia præcisio fieret, præstituto die, redeundi est concessa dilatio, salvis suis honoribus, si intra terminum temporis remcassent. Nec timuerunt trecenti et decem ad suum collegium revocare tanto Maximiani sacrilegio accusatos, instuentes forte quod scriptum est: *Charitas cooperit multitudinem peccatorum* (1 Pet. iv, 8). Quibus vestra est permissum<sup>1</sup> tempus dilationis, foris a vestra communione baptizaverunt, quoscumque baptizare potuerunt. Neque enim nisi foris fuissent, dilatione concessa invitari poterant ut redirent. Deinde et antequam dilatio finiretur, et posteaquam finita est, illi duodecim cum Maximiano damnati, apud tres aut amplius proconsules accusati sunt, ut e sedibus suis iudiciario vigore pellerentur: inter quos erat Felicianus Mustitanus, de quo non ago, et Prætextatus Assuritanus nuper defunctus, in cujus damnati loco alter jam fuerat ordinatus. Quos duos non unum Primianus, sed multi coepiscopi vestri, cum frequentissima numerositate Thamugadensis Optati<sup>2</sup> natalitia celebrarent, post eorum sine dila-

<sup>1</sup> Lov., quia autem et permittatur.

Una e recent. Paris. Edit. legit, *mmc*, corrupte. M.

<sup>2</sup> Apud Lov., *optata natalitia*; nec aliter legitur in Ms. Vatic. quod unum hactenus epistolæ hujus exemplar potuit reperiri. Emendari oportuit hunc et alios quosdam locos ut sensus constaret, servata tamen in variantibus antiqua lectione. Istud vero pertinet quod legitur in lib. 2 cont. litt. Petilian c. 25, «illum commemoro, qui vobiscum vixit, cuius jus natalitia tanta celebratione frequentabatis, cui pacis et osculum inter sacramenta copulabatis, etc., ubi natalitia

dilacione damnationem, post terminatam quæ cæteris data fuerat dilacionem, post divulgatam<sup>1</sup> forensi etiam strepitu apud tot consules accusationem, in honoribus integris susceperunt, et post eos nullum baptizaverunt. Si huic assertioni resistitur, vel horum aliquid si negatur, periculo episcopatus mei exigam probare quod loquor.

6. Finita est causa, frater Macrobi: Deus hoc egit, Deus hoc voluit; occultæ illius providentiæ fuit ut in causa Maximiani speculum vobis correctionis proponeretur, ut omnis adversum nos, imo adversum Christi Ecclesiam toto orbe<sup>2</sup> crescentem, non dico vestra, ne in tevidear contumeliosus, sed certe vestrorum criminosa calumnia finiretur. Nihil enim remansit omnino eorum quæ contra nos, tanquam de Scripturis ab hominibus non intelligentibus proferri solent. Nam hæc habere in ore consueverunt: *Ab aqua aliena abstine te* (Prov. ix, 18). Sed respondetur: Non est aqua aliena, quamvis sit in alienis; sicut nec aqua illa Maximiani fuit, unde vos non abstinuistis. Item proponitur nobis: *Facti sunt mihi sicut aqua mendax, non habens fidem* (Jer. xv, 18). Sed respondetur: Hoc dictum est de fictis hominibus, non pertinentibus ad Dei Sacramenta, quæ nec in mendacibus possunt esse mendacia. Nam utique mendaces fuerunt qui Primianum, sicut ipsi perhibetis, falsis criminibus damnaverunt; nec tamen aqua mendax fuit, in qua separati a vobis, quos potuerunt, baptizaverunt. Nam quando eam in his, quos Felicianus et Prætextatus foris baptizaverunt, suscepistis, et in mendacibus veracem fuisse sensistis. Proponitur nobis, *Qui baptizatur a mortuo, quid prodest<sup>3</sup> lavacrum ejus* (Eccli. xxxiv, 30)? Respondetur: Si<sup>4</sup> hoc de baptismo scriptum est, quo baptizant illi quos tanquam mortuos eiecit Ecclesia, non dixit hoc lavacrum non esse, sed nihil prodesse; quod et nos dicimus. Verumtamen quando cum illo ad Ecclesiam venerit, quod foris oberat, intus proderit; non cum ipse repetitur Baptismus, sed cum corrigitur baptizatus. Sicut Maximianum et socios ejus, tanquam mortuos a vestra congregatione, communione rectos loquitur Vagaiense concilium: *Veridica, inquit, unda, in asperos scopulos nonnullorum naufraga projecta sunt membra. Ægyptiorum quodummodo exemplo pereuntium funeribus plena sunt littora, quibus in ipsa morte major est pæna, quod post extortam aquis ultricibus<sup>5</sup> animam nec ipsam inveniunt sepulturam* (a). Ex hac turba mortuorum, quasi reviviscentes Felicianum et Prætextatum in suis honoribus suscepistis, et ab eis in illa morte baptizatos non rebaptizastis; quia baptismum Christi foris datum per mortuos, mortuis non prodesse, eundem tamen ipsum prodesse intus reviviscentibus agnovistis. Proponitur nobis: *Oleum peccatoris non impinguet caput meum* (Psal. cxl, 5).

sedis, id est diem ordinati in episcopum Optati sabintelligimus.

<sup>1</sup> Lov., *divulgata*.

<sup>2</sup> Lov., *orbis*.

<sup>3</sup> Lov., *est per*.

<sup>4</sup> Lov., *sed*.

<sup>5</sup> Lov., *ejectam aquis ultricibus*.

(a) Vide lib. 4 cont. Cresconium, c. 31 et 16.

Respondetur, hoc scriptum de assentatione leni atque fallaci blandi adulatoris intelligi, qua ungitur et crescit eis caput, cum laudantur peccatores in desideriis animæ suæ, et qui iniqua egerint, benedicuntur. Quod ex priore versu satis apparet; sic enim posita est tota sententia: *Emendabit me justus in misericordia, et arguet me; oleum autem peccatoris non impinguabit caput meum*. Malle se dixit veraci misericordis austeritate conteri<sup>1</sup>, quam deceptoriam laude fallentis extolli. Sed quomodolibet intelligatis, certe in eis quos in sacrilegio Maximiani Felicianus et Prætextatus baptizaverunt, aut peccatorum oleum suscepistis, aut etiam peccatoribus<sup>2</sup> ministrantibus datum Christi esse oleum cognovistis. Neque enim non erant peccatores, quando de illis in Vagaiensi concilio dicebatur: *Famosi criminis reos, qui funesto opere perditionis, vas sordidum collecta sæculetia glutinarunt*<sup>3</sup>, damnatos esse cognoscite.

CAPUT III. — 7. Ista de Baptismo dixisse suffecerit. Causa vero separationis vestræ his solet non intellectis testimoniis colorari. Scriptum est: *Ne communicetis peccatis alienis* (I Tim. v, 22). Sed respondetur, eum communicare peccatis alienis, qui consentit malis factis; non eum, qui cum ipse sit triticum, simul tamen cum palea, quamdiu arca retrituratur, divinis communicat Sacramentis. Scriptum est enim, *Exite inde, et immundum ne tetigeritis*; et, *Qui tetigerit pollutum, pollutus est* (Isai. lxx, 41); sed consensione voluntatis, qua deceptus est homo primus, non conversatione corporis, qua et Judas osculatus est Christum. Pisces quippe illi, de quibus in Evangelio Dominus loquitur, boni et mali intra eadem retia, quibus congregationis coapat unitatem, usque ad finem sæculi, quod littoris nomine præfiguratur (Matth. xiii, 48, 49) pariter natant corporibus mixti, sed moribus separati. Scriptum est enim, *Modicum fermentum totam massam corrumpit* (I Cor. v, 6), sed eorum qui consentiunt mala facientibus, non eorum qui secundum prophetam Ezechielem, gemunt, et mœrent ob iniquitates populi Dei, quæ sunt in medio eorum (Ezech. ix, 4).

8. Istam malorum permixtionem gemit et Daniel (Dan. ix, 3-16): tres quoque viri gomuerunt (Id. iii, 23-31); ille hoc in oratione, illi in fornace testantur: nec tamen se ab unitate populi, cujus peccata confitebantur, corporali disjunctione separaverunt. Prophetæ omnes in eundem populum in quo erant, quæ et quanta dixerunt! nec sibi tamen alterum populum in quo essent, discessione corporali vel segregatione quæsierunt. Ipsi Apostoli permixtum sibi diabolium Judam usque in finem, quo se ipse etiam læqueo perdidit, sine ulla sui contaminatione tolerarunt, ita ut diceret eis Dominus, propter illius inter eos præsentiam: *Et vos mundi estis, sed non omnes* (Joan. xiii, 10). Nec ob illius immunditiam, tanquam fermento in eis dissimilium morum massa corrupta est. Nec recte affirmari potest quod eos illius latebat nequitia, nisi

<sup>1</sup> Lov., *convers.*

<sup>2</sup> Lov., *peccatorum.*

<sup>3</sup> Lov., *glutinatorum.*

forte qua fuerat etiam Dominum traditurus: nam ipsi de illo scripserunt quod fur erat, et omnia quæ mittebantur de dominicis oculis auferabat (Joan. xii, 6). Non eis quisquam calumniabatur illo testimonio, *Videbatis furem, et concurrebatis cum eo* (Psal. xlix, 18): et factis enim malorum, non Sacramentorum communione, sed eorundem factorum consensione concurrunt, Apostolus Paulus quantum de falsis fratribus conqueritur (II Cor. xi, 26)! quorum tamen corporali permixtionem non maculabatur, cordis puri diversitate sejunctus. Nam a quibusdam quos invidiosè noverat, gaudet Christum pariter prædicari (Philipp. i, 15-18); et utique invidia diabolicum vitium est.

9. Postremo episcopus Cyprianus, jam Ecclesia copiosius dilatata, vicinior temporibus nostris, cujus auctoritate aliquando repetitionem Baptismi confirmare conamini, cum illud concilium (a), vel illa scripta, si vere ipsius sunt, et non, sicut aliqui putant, sub ejus nomine conscripta atque conficta, contineant quantum dilexerit unitatem, quomodo in ea tolerandos, etiam contra quos ipse sentiebat, apertissima exhortatione consuluerit<sup>1</sup>, ne pacis vinculum rumpetur: id potissimum attendens, quia si quis alterutris, quibus aliud videtur quam veritas habet, humanus error irrepserit, fraterna concordia custodita charitas etiam cooperit multitudinem peccatorum. Hanc ille sic tenuit, sic amavit, ut si quid aliter quam res est, de Baptismi sacramento sapuerat, id quoque Deus illi revelaret, sicut Apostolus fratribus in charitate ambulantes dicit: *Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus; et si quid aliter sapitis, id quoque vobis Deus revelabit. Verumtamen in quod pervenimus, in eo ambulemus* (Id. iii, 15, 16). Huc accedit quoniam fructuosum sacramentum, si aliquid habebat adhuc purgandum, gloriosa martyrii falce purgatum est: non quia pro Christi nomine occisus est, sed quia pro Christi nomine in gremio unitatis occisus est. Nam ipse scripsit, et fidentissime asserit, eos qui extra unitatem, etiamsi pro illo nomine moriantur, occidi posse, non posse coronari (Lib. de unit. Eccl.). Tantum valet sive ad delenda, sive ad confirmanda peccata, vel custodita, vel violata charitas unitatis.

10. Ipse ergo ille Cyprianus, cum per impiorum Gentilium persecutionem vastata Ecclesia multos plangeret lapsos, malis hoc moribus tribuens eorum, qui in ipsa Ecclesia damnabili conversatione vivebant, de collegarum suorum moribus gemit, nec suum gemitum silentio tegit; sed dicit eos in tantam cupiditatem fuisse progressos, ut aurientibus, etiam in Ecclesia fratribus, habere argentum largiter vellent, fundos insidiosis fraudibus raperent, usuris multiplicantibus fenus auferent (Serm. de lapsis, vers. init.). Puto istorum avaritia, fundis, et fenore Cyprianum non fuisse maculatum; nec tamen ab eis se corporali segregatione, sed vitæ dissimilitudine fuisse disjunctum. Cum eis altare tetigit; sed immundam illorum vitam ille non tetigit, quando sic culpavit atque redarguit. Pla-

<sup>1</sup> Lov., *contra quoque... consuluit.*

(a) Carthaginense anni 256, de rebaptizandis hæreticis.

centia quippe ista attinguntur<sup>1</sup>, displicentia repelluntur. Ideoque illi optimo episcopo, nec censura, qua peccata coerceret, nec cautela defuit, qua unitatis vineculum custodiret. Legitur ejus in quadam epistola quam scripsit ad presbyterum Maximum, de hac re clara et aperta sententia, qua omnino præcepit, prophetica regulam tenens, nullo modo Ecclesie deserere debere unitatem, propter malorum permixtionem. *Nam etsi videntur, inquit, in Ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet fides aut charitas nostra, ut quoniam esse zizania in Ecclesia cernimus, nos de Ecclesia recedamus. Tantummodo nobis laborandum est, ut frumentum esse possimus (Epist. 51).*

11. Istam charitatis legem ex ore Christi Domini promulgatam; ipsius enim sunt istæ similitudines, et de zizaniis usque ad tempus messis in unitate agri per mundum (*Matth. xiii, 24-43*), et de malis piscibus usque ad tempus littoris intra eadem retia tolerandis (*Ibid. 47-50*); hanc ergo charitatis legem si majores vestri mente retinerent, si cum Dei timore cogitarent, non propter Cæcilianum, et nescio quos Afros, sive, ut putatis, revera crinosos, sive, quod magis credendum est, calumniis appetitos, se ab Ecclesia, quam descripsit ipse Cyprianus, per omnes gentes radios suos porrigente, et ramos suos per omnem terram copia ubertatis extendente, non, inquam, se a tot gentibus christianis, quæ omnino nescierunt qui, vel quid, vel quibus objiciebant, nefaria separatione discinderent; quod non fit, nisi aut similitate privata potius quam utilitate communi, aut illo vitio quod consequenter Cyprianus ipse connumerat, vitandumque commemorat. Nam cum præcepisset propter zizania quæ in Ecclesia cernuntur, non esse Ecclesiam deserendam, sequitur et adjungit: *Nobis tantummodo laborandum est ut frumentum esse possimus, ut cum cæperit frumentum dominicis horreis condi, fructum pro opere et labore nostro capiamus. Apostolus in Epistola sua dicit, « In domo autem magna non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et ficilia; et quædam quidem honorata, quædam inhonorata » (II Tim. ii, 20) : nos operam demus, et quantum possumus laboremus ut vas aureum vel argenteum simus. Cæterum ficilia vasa confringere Domino soli concessum<sup>2</sup> est, cui et virga ferrea data est. Essa non potest major domino suo servus; nec quisquam sibi, quod soli Filio Pater tribuit, vindicavit, ut se putet, aut ad arcem ventilandam et purgandam, palam<sup>3</sup> et ventilabrum jam ferre posse, aut a frumento universa zizania humano judicio separare. Superba est ista præsumptio, et sacrilega obstinatio, quam sibi furor pravus assumit, et dum sibi semper amplius aliquid (a) quam mètis justitia deposcit, assumunt, de Ecclesia pereunt; et dum se inso-*

<sup>1</sup> Lov., arquantur.

<sup>2</sup> Lov., sollicitum.— Forte legendum est, soli ficilium. M.

<sup>3</sup> Lov., et purgandam paleam et ventilabrum, etc. At apud Cyprianum legitur, palam ferre se jam posse. Sic etiam apud Augustinum in libro 2 cont. Crescon., c. 34, et in lib. 2 cont. Gaudent. c. 13, nisi quod omittitur, se.

(a) Apud Cyprianum habetur sic: « et dum dominium sibi semper quidam plus quam, » etc.

*lenter extollant, ipso suo timore cæcati, veritatis lumen amittunt.*

12. Quid hac Cypriani attestatione clarius; quid veracius? Vides quanta evangelica et apostolica luce præfulgeat; vides eos, qui velut offensi pro sua justitia iniquitatibus alienis, Ecclesie deserunt unitatem, ipsos esse potius iniquissimos. Vides foris esse zizania, eos qui noluerunt in unitate agri Domini zizania tolerare. Vides foris esse paleam, eos qui noluerunt in unitate domus magnæ talia tolerare. Vides quam veraciter scriptum est, *Filius malus ipse se justum dicit; exitum autem suum non abluvit (Prov. xxiv, sec. LXX)*: exitum scilicet quo exit de Ecclesia, non purgat, non excusat, non defendit, non purum et sine crimine ostendit; hoc est enim, non abluvit; quia si non seipsum justum diceret, sed vere ac legitime justus esset, non bonos propter malos impiissime desereret, sed malos propter bonos patientissime sustineret, donec ipse Dominus, sive per se, sive per Angelos suos, a tritico zizania, a frumentis paleas, a vasis misericordie vasa iræ, et hædos ab ovibus, pisces malos a bonis in fine sæculi separaret.

CAPUT IV. — 13. Sed si testimonia illa Scripturarum, quæ majores vestri ad dividendum populum Dei, vel intelligenda, vel proferenda crediderunt, aliter quam divinorum eloquiorum sensus postulat, accipere conamini, jam desinite: attendite illud speculum quod ad vos admonendos, Deus misericordissima, si sapitis, provisione constituit. Causam dico Feliciani, *Fidei æmulum, veritatis adullerum, Ecclesie matris*, sicut in Vagaiensi concilio conclamatum est, inimicum, Dathan, Core, et Abiron ministrum; de quo amplius addiderunt quod eum aperta terra non absorbit, sed ad majus supplicium superis<sup>1</sup> reservasse. *Raptus enim, inquit, passum suam compendio lucraverat funeris; usuras nunc graviore colligit funeris<sup>2</sup>, cum mortuis interest vivus.* Quæro enim utrum istum tunc immundum mortuum tetigerunt illi qui cum eo conspirantes, Primiani innocentiam damnaverunt. Si enim tetigerunt, utique pollutum tangendo polluti sunt. Cur ergo in ejusdem communionis, atque a vestra separatis, tanquam innocentibus dilatio redeundi conceditur, ut integri honoris ac fidei regressi habeant fundamenta, et qui tanquam ordinationi Maximiani non interfuerint, mereantur audire quod *eos sacrilegi surculi non polluerunt plantaria*, in eadem parte positos, in eodem schismate colligatos, a vobis divisos, illis socios, simul in Africa constitutos, notissimos, amicissimos, conjunctissimos, qui etsi non presentes eum ordinarunt, propter eum tamen et absentem Primianum damnaverunt; et inquinasse dicitur surculus Cæcilianus orbis terrarum populos christianos numerosissimos, remotissimos, ignotissimos, cujus non dico causam, sed multi nec nomen nosse poterunt? Non communicant peccatis alienis, qui peccatum Maximiani non solum scierunt, sed et contra Primianum levando<sup>3</sup> exereunt: et communicant

<sup>1</sup> Lov., sed majus supplicium super his.

<sup>2</sup> In libris contra Crescon., *funeris*.

<sup>3</sup> Lov., *tuendo*.



peccatis alienis, qui Cæcilianum episcopum factum, aut in longinquis gentibus nescierunt, aut in propinquioribus tantummodo audierunt, aut in ipsa Africa factum simpliciter, et pacifice cognoverunt, aut in ipsa Carthagine contra neminem levaverunt! Nec cum sure concurrebant, qui communicabant ei de quo dicit Nummasius advocatus, loquens pro præsentem Restituto episcopo vestro, quod *per occultum sacrilegii propemodum furtum, episcopalis nominis invaserit principium*; nec cum adultero portionem suam ponebant, qui communicabant veritatis adultero; nec modico fermento tota eorum massa corrumpebatur, cum ei faverent, cum in ejus parte, non quasi nescientes, a vobis præcisi, remanerent, sed a vobis contra præcipientem erigendamque curarent; deinde vos ipsi, qui eos ad redeundum sic invitastis, ut Maximiano tanta societate conjunctos, impoluitos a sacrilegii surculo diceretis, quod Prætextatum quoque et Felicianum salvis eorum honoribus suscepistis, quod cum eis pacifice concordetis (quod hodieque Felicianum vobiscum concedentem videtis) nulla communione peccatorum alienorum maculati, nullo contactu immunditiæ coinquinati, nullius estis malignitatis fermento corrupti: et orbi christiano per hæc testimonia alienum crimen objicitur, unitatis divisio a separatione funesta defenditur, a præciso ramo, tanquam immundus ramus, qui in veræ matris radice manserit, accusatur!

CAPUT V. — 14. Quid illud, quod soletis de sustentatis persecutionibus gloriari? Si martyres non facit causa, sed pœna; cum diceretur, *Beati qui persecutionem patiuntur, frustra est additum, propter justitiam* (Matth. v, 10). Nonne vos etiam in hujus tituli gloria Maximianistæ facillime vincunt, qui persecutionem non solum postea vobiscum, sed prius et a vobis pertulerunt? Advocati accusantis Maximianum, vestro collega præsentem Restituto, qui in I. cum Salvii Membressitani, cum cæteris illis undecim sine dilatione damnati, antequam ipse dies dilationis transiret, jam fuerat ordinatus, verba sunt quæ jam paulo ante commemoravi. Titianus etiam die ipso dilationis transacto, Felicianum et Prætextatum de tota ipsa contra Primum conspiratione verbis gravissimis accusavit. Concilium etiam Vagaiense non semel Gestis proconsularibus, ac deinde municipalibus allegatum est, excitata judicia, impetratæ minacissimæ jussiones, postulatum atque præceptum est, ad coercionem resistentes perducerentur, impertitum officium, concessa auxilia civitatum, per quæ id quod judicatum est, impleretur. Quid ergo nobiscum de imperata persecutione configitis, qui vobiscum ista non æquo jure divisimus? Cum enim non semper qui persecutionem sustinet, perveniat ad passionem; sic inter nos composuerunt clerici et Circumcelliones vestri, ut vos persecutionem, nos passionem sustineremus. Sed, ut dixi, cum Maximianistis de ista laude certate, qui contra vos recitant Gesta forensia, ubi eos per judices per-

secutionibus agitastis; sed plane cum quibusdam eorum tali coercionem correctis postea concordastis; unde nec nostra est desperanda concordia, si Deus adjuvare, et vobis pacificam mentem inspirare dignetur. Nam et illud, quod contra nos a vestra parte magis ore maledico quam veridico sicut dici, *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem* (Psal. xiii, 5), nos potius ista in tantis atrocissimis Circumcellionum, clericorumque vestrorum experti sumus, qui corporibus humanis cæde atrocissima lautiis, tot loca nostrorum sanguine cruentarunt: quorum duces, quando te ingrediente in hanc patriam, cum suis cuneis deduxerunt, Deo laudes inter cantica conclamantes, quasi voces, velut tuba præliorum in suis omnibus atrocissimis habuerunt. Alio tamen die concussi ac stimulati aculeis verborum tuorum, quæ in eos per punicum interpretem honesta et ingenua libertatis indignatione jaculatus es, factis eorum irritatus potius quam delectatus obsequiis, se de media congregatione, sicut ab eis qui aderant narrantibus audire potuimus, furibundis motibus rapuerunt, nec post eorum pedes veloces ad effundendum sanguinem, ulla aqua pavimenta salvastis (a) quod post nostros clerici tui putaverunt esse faciendum.

15. Sed, ut dicere cœperam, hoc de Scripturis testimonium, quod in nos soletis magis conviciando quam probando jactare, *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*, etiam in Felicianum et Prætextatum impetu vehementi, grandiloqua illa sententia concilii Vagaiensis evomuit. Nam cum de Maximiano, quæ visa sunt dicenda, dixissent: *Nec solum hunc, inquit, sceleris sui mors justa condemnat; trahit et ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: Venenum aspidum sub labiis eorum, quorum os maledictione et amaritudine plenum est. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem* (Psal. xiii, 5), etc. Quibus dictis, ut deinde ostenderent qui essent, quos traheret ad consortium criminis catena sacrilegii, eosque cum Maximiano simili severitate damnarent: *Famosi ergo, inquit, criminis reos Victorianum Carcavianensem, ad quem adjungunt alios undecim, inter quos Felicianum Mustitanum, et Prætextatum Asuritanum*. Post hæc in eos dicta, facta est cum eis tanta concordia, ut nihil eorum minueretur honoribus; nullus ab eis ablatus, post abluentium pedes veloces ad effundendum sanguinem, rursus abluendus judicaretur. Cur ergo de nostra concordia desperandum est? Deus diaboli averterit invidiam, *et pax Christi vincit in cordibus nostris*: ac, sicut idem Apostolus dicit, donemus nobismetipsis, si quis adversus aliquem habet querelam, sicut et Deus in Christo donavit nobis (Colos. iii, 15, 15), ut, quod jam dixi et sæpe dicendum est, charitas cooperiat multitudinem peccatorum (I Pet. iv, 8).

<sup>1</sup> Lov. omittit in.

<sup>2</sup> Lov., *judicaret*.

(a) Sacra loca et instrumenta, si quæ Catholici attigissent, eluenda putabant Donatistæ; aleque eorum altaria radebant, calices frangebant, pallas lavabant, virginum sacrarum crines salsa aqua perfundeant, uti testatur Optatus in lib. 6, ubi hæc inter alia: «In mulis, ait, locis parietes lavare voluistis, et inclusa s; alia salsa aqua s; argi præcepistis.»

<sup>1</sup> Lov., *saltri*. Vid. lib. 3 contra Cresc., c. 55.

<sup>2</sup> Lov., *imperitum*.

CAPUT VI. — 16. Verum tu, frater, cum quo nunc ago, et de quo in Christo, sicut ipse novit, gaudere desidero, si partis Donati defensionem in hac Maximiani causa velis per ingenii tui et eloquii facultatem suscipere, nec mendaciter agere, quoniam recens est memoria ipsius, hominibus in quos hæc gesta sunt, adhuc in corpore constitutis, tot etiam proconsularibus et municipalibus Gestis, ubi adversus vos semper catholica Ecclesia commonita est: ut nec illud de aqua aliena, et de aqua mendacii, et lavacro mortui, et si qua alia sunt huiusmodi, sicut soletis, intelligenda fatearis; sed eo potius modo, ut baptismus Christi ad participationem salutis æternæ datus Ecclesiæ, nec extra Ecclesiam iudicetur extraneus, nec in alienis deputetur alienus, sed extraneis et alienis valeat ad perniciem, suis autem et propriis ad salutem; atque in illis, cum ad pacem Ecclesiæ convertuntur, error emendetur, non Sacramentum errorem puniendo destruat, utque id quod oberat foris perverso, intus incipiat prodesse correcto: nec illa rursus de novo communicando peccatis alienis, de separatione a malis, de non tangendo immundo atque polluto, de cavenda modici fermenti corruptione, et cætera talia, sicut soletis accepturus es, ne vos in Maximiani causa inexplicabiliter implicetis. Sed ita sapiens hoc asseres, hoc tenebis, quod sana doctrina commendat, quod vera regula exemplis prophetis atque apostolicis probat, malos esse potius tolerandos, ne deserantur boni, quam bonos deserendos, ut separentur mali<sup>1</sup>. Tantum ut ab imitatione, a consensione, a vitæ ac morum similitudine reprobi sejungantur, simul crescentes, simul in tribulatione permixti, simul intra retia congregati usque ad tempus messis, ventilationis, et litoris. De persecutione autem, quidquid ad expellendos et sedibus perturbandos Maximianistas a vestris per iudices actum est, quomodo defensusus es, nisi hoc prudentiores vestros corrigendi animo, non nocendi moderato terrore fecisse: si qui autem humanum modum excesserunt, sicut in his quæ Salvium Membresitanum esse perpeccatum civitas ipsa testatur, non præscribere cæteris, tanquam palea cum frumentis in una Sacramentorum communione constitutis, vitæ autem dissimilitudine separatis?

17. Quæ cum ita sint, amplector istam defensionem tuam. Ista quippe erit, si verax erit; et veritate vincetur, si ista non erit. Amplector, inquam, defensionem tuam; sed hanc esse cernis et meam. Cur non ergo in unitate aræ dominicæ simul frumentum esse laboremus, simul paleam toleramus? cur non, ob-ero te, quæ causa, cui dono, ob quam utilitatem, dic mihi? Fugitur unitas, ut Agni unci sanguine populi comparati, adversus invicem studiis contrariis inflammantur, et dividantur oves, quasi nostræ inter nos, patrisfamilias illius qui servo dixit, *Pasce oves meas* (Journ. XXI, 17), non, *Pasce oves tuas*; et de quibus dictum est, *Ut sit unus grex, et unus pastor* (Id. X, 16): qui clamat in Evangelio, *In hoc sciunt omnes quia discipuli mei estis, si veram dilectionem habueritis in vobis*

<sup>1</sup> Lov., boni.

(Id. XIII, 35); et, *Sinite crescere utraque usque ad messem, ne forte cum vultis colligere zizania, eradicetis simul et triticum* (Math. XIII, 30). Fugitur unitas, ut hæc maritus, illuc uxor conveniat: dicat ille, *Mecum tene unitatem, quia ego sum vir tuus*; respondeat illa, *Ihè morior, ubi est pater meus: ut in uno lecto dividant Christum, quos detestamur si dividant lectum*. Fugitur unitas, ut propinqui, et cives, et amici, et hospites, et quicumque sibi humana necessitudine colligati, utrique Christiani, in conviviis ineundis, in matrimoniis tradendis et accipiendis, in emendo ac vendendo, in pactis et placitis, in salutationibus, in consensionibus, in collocutionibus, in omnibus suis rebus negotiisque concordēs sint, et ad Dei altare discordes. Qui enim quantalibet aliunde conceptam, illic deberent finire discordiam, et secundum præceptum Domini, prius reconciliari fratribus suis, et tunc offerre munus altaris (Id. V, 24), alibi concordēs, ibi discordant.

18. Fugitur unitas, ut nos adversus vestrorum (nolo enim vestras dicere) improbitates quæramus publicas leges, et adversus ipsas leges armentur Circumcelliones, quas eo ipso furore contemnant, quo in vos eas cum furerent excitarunt. Fugitur unitas, ut contra possessores suos rusticana erigatur audacia, et fugitivi servi contra apostolicam disciplinam, non solum a dominis alienentur, verum etiam dominis commineantur; nec solum comminentur, sed et violentissimis aggressionibus deprædentur, auctoribus et ducibus, et in ipso scelere principibus agonisticis confessoribus vestris, qui ad Dei laudes ornant honorem vestrum, qui ad Dei laudes fundunt sanguinem alienum, ut vos propter hominum invidiam collectis vestris, atque discursis promittatis prædas eis, a quibus ablatae sunt, reddituros. Nec tamē et hoc velitis, ut valeatis implere, ne illorum audaciam, quam sibi putaverunt vestri presbyteri necessariam nimium cogitavimus offendere. Jactant enim præcedentia circa vos merita sua, demonstrantes, et enumerantes ante istam legem, qua gaudetis vobis redditam libertatem (a), quod loca et basilicas per eos presbyteri vestri vastatis nostris fugatisque tenuerunt, ut si in eos volueritis esse severi, beneficiis eorum appareatis ingrati.

19. Fugitur unitas, ut quicumque apud nos heretice detrectaverint disciplinam, ad illos fugiant defendendi, ut vobis offerantur rebaptizandi. Sicut iste de agro

<sup>1</sup> Lov., videntissimas.

(a) Libertas Donatistis jampridem reddita fuerat lege Juliani imperatoris, de qua Augustinus in epist. 103, c. 2, n. 9, scribit: « Julianus desertor Christi et inimicus, supplicavit arti- bus vestris Rogatiano et Pontio, libertatem perditionis parti- « Donati dedit; denique tunc reddidit basilicas hæreticis, « quando templa dæmonis. » Et ante ipsum Optatus in libro 2: « Eadem, inquit, voce vobis libertas est reddita, qua voce « idolorum patefieri iussa sunt templa. » De hocce Juliani rescripto plura in lib. 2 contra litt. Petilianum, c. 97. Aliud præterea circiter finem anni 409, datum est ab Honorio pro Donatistis edictum, quo scilicet induisit, « ut libera volun- « tate quis cultum Christianitatis acciperet, » sicuti legitur in concilio Carthagine habito 14 Junii, an. 410; ex cuius concilii decreto missi sunt ad eundem imperatorem Florentius, Possidius, Præsidius, et Benenatus episcopi, qui ipsum roga- rent ut illud edictum rescinderet; quod paulo post fecit, uti apparet ex lege ad Heraclianum in Africa Comitem, data 25 augusti, anno eodem 410

subdiaconus Rusticianus<sup>1</sup>, cujus causa hæc ad te scribere magno sum dolore ac timore compulsus, propter reprobos et perversos mores excommunicatus a presbytero suo, multorum etiam in illa regione debitor factus, et contra ecclesiasticum vigorem, et contra creditores suos, aliud præsidium non quesivit, nisi ut abs te iterum plagaretur, et ab ipsis quasi mundissimus amaretur<sup>2</sup>. Jam talem diaconum nostrum, et ipsum a suo presbytero excommunicatum, decessor (a) tuus rebaptizavit, et vestrum diaconum fecit, qui non post multos dies, eorundem perditorum sicut desideravit commixtus audaciæ, et in nocturna aggressionem, in medio latrocinio atque incendio suo, subvenientis multitudinis concursu, peremptus est. Hi sunt fructus divisionis hujus quam sanare non vultis, sic fugiendo unitatem, queinadmodum fuerat ipsa divisio fugienda; quæ per seipsam foeda est, et damnabilis Deo, etsi propter ipsam hæc et alia tam horrenda et nefanda non fierent.

CAPUT VII.—20. Agnoscamus ergo, frater, pacem Christi, pariterque teneamus, et quantum Deus donat, simul boni esse studeamus, et simul malos salva unitate, quanta possumus disciplina emendemus, et propter ipsam unitatem, quanta possumus patientia toleremus: ne, sicut Christus admonuit, cum volumus ante tempus colligere zizania, quæ beatus Cyprianus non extra, sed in Ecclesia videri cernique testatus est, eradicemus simul et triticum. Neque enim revera vos habetis propria quædam privilegia sanctitatis, ut nos polluant mali nostri, et vos non polluant mali vestri; ut nos antiqua contaminet, quam nescimus, timiditas traditorum, et vos non contaminet præsens, quam videtis, audacia perditorum. Agnoscamus arcam illam quæ præfiguravit Ecclesiam: simul illic munda animalia simus; nec in ea nobiscum etiam immunda portari usque in finem diluvii recusamus. Simul in arca fuerunt, sed non simul Domino in odorem sacrificii de immundis obtulit Noe (Gen. vii, viii). Nec ideo tamen a mundis aliquibus arca ante tempus propter immunda deserta est. Corvus tantum deseruit, et se ante tempus ab illius arcæ communionem separavit; sed de blis immundis, non de septentis mundis fuit: hujus separationis immunditiam detestemur. Nam quicumque talibus moribus laudabiles sunt, facit eos sola separatio ista damnabiles: quia filius malus ipse se justum dicit, exitum autem suum non abluit; quamvis insolenter elatus et ipse suo tumore cæcatus audeat dicere, quod Propheta prævidens detestatus est: *Noli me tangere, quoniam mundus sum.* (Isai. lxxv, 5) Quisquis ergo ante tempus velut propter quorundam immunditiam, congregationem hujus describit unitatis, tanquam arcam in diluvio, munda atque immunda portantem, ostendit se potius hoc esse quod fugit. Hoc voluit Dominus, ut et in hac civitate plebs tua per os cujusdam.....

<sup>1</sup> In Vatic. Cod., *Rusticamus*.

<sup>2</sup> Hic sequatur hæc phrasid: *De isto Marcellino scribens, Ecclesiam colorem dicitis.* sed expungenda sunt isthæc verba, uti ad hanc epistolam observamus in præfatione in hunc tomum.

(a) Proculianus.

(Vacat spatium xxvii versuum in Ms. exemplari Vaticano. unde eruta est epistola CVIII).

EPISTOLA CIX.\* (a)

*Severus, Milevitanus antistes, maximam delectationem fructumque ex Augustini lectione capere se profiteretur, summis laudibus ipsum efferens, ac demum provocans ad rescribendum.*

Venerabili ac desiderabili et toto sinu charitatis amplectendo episcopo AUGUSTINO, SEVERUS.

1. *Deo gratias, frater Augustine, cujus donum est quidquid in nobis bonorum gaudiorum est. Fateor, bene mihi tecum est; multum te lego: mirum dicam, sed verum plane, quam mihi absens solet esse præsentia, tam præsens facta est absentia tui. Nullæ se nobis interponunt turbulentæ actiones temporalium rerum. Ago quantum possum, etsi non tantum possum quantum volo: quid ego dicam, quantum volo? Nosti optime quam avarus sim tui: nec tamen murmuro, quia non tantum ago quantum volo, quoniam rursus non minus ago quantum possum. Deo ergo gratias, frater dulcissime, bene mihi tecum est, gaudeo tecum arctius conjunctus; et ut ita dicam, unissime quantum potest adhærens tibi, redundantiam uberum tuorum suscipiens vires comparo, si possim idoneus effici ad ea concutienda et exprimenda, ut quidquid secretius et interius, clausum custodiunt remotis peltilibus quas adhuc lactenti sugendas inserunt, ipsa mihi viscera si possibile est, dignentur effundere. Viscera, inquam, mihi ut refundantur cupio: viscera tua, viscera pinguis sagina cælesti, et condita omni dulcedine spiritali; viscera tua, viscera pura, viscera simplicia, nisi quod duplici sunt vinculo redimita geminæ charitatis; viscera tua, viscera perfusa lumine veritatis, et refulgentia veritatem. Horum me manationi vel resultationi subijcio, quo nox mea in lumine tuo deficiat, ut in diei claritate simul ambulare possimus. O vere artificiosa apis Dei, construens favos divini nectaris plenos, manantes misericordiam et veritatem, per quos discurrens deliciatur anima mea, et vitali pastu quidquid in se minus invenit, aut imbecillum sentit, resarcire et suffulcire molitur.*

2. *Benedicitur Dominus per præconium oris tui, et fidele ministerium: quod sic concinere et respondere facis canenti tibi Domino, ut quidquid de ejus plenitudine ad nos usque redundat, jucundius efficiatur et gratius per tuum elegantem famulatum, et succinctam munditiam, et fidele ac castum simplexque ministerium: quod ita resplendere facis per argutias tuas et vigilantiam tuam, ut perstringat oculos, et in se rapiat; nisi tu idem innuas Dominum, ut quidquid in te delectabile lucet, referentes nos ad illum, ipsius esse agnoscamus de cujus bonitate tam bonus es, et de cujus puritate et simplicitate ac puritudo purus, simplex et pulcher es; et illi agentes gratias de bono tuo, dono suo dignetur nos tibi adjun-*

<sup>1</sup> Mss. Vatic. quatuor, *Dei*.

<sup>2</sup> Sic Mss. sexdecim. At Edd. habent: *et illi agentes gratias de bono tuo Domino, qui dono suo dignatus est, etc.*

\* Recognita est ad a. bg. bl. bn. c. ce. ff. g. gv. j. l. n. r. s. sb. t. vc. vd. quinque v. ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 37: quæ autem 100 erat, nunc 211. Scripta forte an. 400.

gere, vel quoquo modo subjungere, ut plenius subjiciamur illi, cujus te ductu ac moderatione talem gaudemus, ut et tibi contingat gaudere de nobis: quod non diffido fore, si tuis me orationibus adjaves, cujus imitatione nonnihil jam profeci, ut talis esse desiderem. Vides quid facias, quod sic bonus es, quam nos rapias in amorem proximi, qui nobis primus ad dilectionem Dei et ultimus gradus est, et quasi limes quo sibi uterque annectitur Dei et proximi; in quo nos, ut dixi, quasi limite stantes amborum calore tangimur, et amborum flagramus amore. Sed quantum nos iste ignis exusserit et purgaverit proximi, tantum nos in illum puriorem Dei ire compellit. In quo jam nullus nobis amandi modus imponitur, quando ipse ibi modus est sine modo amare. Non ergo verendum est ne plus amemus Dominum nostrum, sed ne minus, timendum.

3. Hæc epistola superior, quæ tibi me quasi abstersa tristitia felicitate actionum, de liberali otio quod tecum mihi agere licuit in hoc rure posito (nam ita licere potuit) lætiores offert, antequam sane venerabilis episcopus nos visitare dignaretur, quasi meta illorum gaudiorum scripta est, et quod vere mirer, eodem die venit quo scripta est. Quid hoc est, quæso, anima mea, nisi forte quod nos delectat; tamen etsi honestum est, non tamen satis utile, quia in parte est? Interim licet universo hanc ipsam partem, id est nos ipsos, quantum pro peccatis nostris nobis cedit materia, id est nos ipsi cedimus, nobis estimatiores et compaginabiliores, si tamen admittis hoc verbum, aptare moliamur. Habes epistolam non pro tua magnitudine, sed pro mea parvitate longiorem, qua te provocaverim, ut jam non pro mea parvitate, sed pro tua magnitudine mihi epistola mittatur. Quæ tamen quantacumque erit, mihi longa non erit, cui totum tempus breve est ad te legendum. Rescribe mihi quando, aut ubi occurrere debeam, propter illam causam qua me jussisti occurrere. Quod si est integra, et non forte aliud melius placuit, tunc occurram; sin minus, rogo te, nolo me a cursu revoces meo: illa enim sola visa est, quam præponerem mihi. Fratres omnes qui nobis in Domino conservi sunt, et desidero multum, et saluto.

#### EPISTOLA CX \* (a).

Augustinus Severo episcopo, blandissime expostulans et querens se ab ipso tantopere laudatum in superiore epistola.

Domino beatissimo atque dulcissimo, venerabili nimumque desiderabili fratri et consacerdoti SEVERO, et qui tecum sunt fratribus, AUGUSTINUS et qui mecum sunt fratres, in Domino salutem.

1. Epistola mea, quam pervexit charissimus filius et condiaconus noster Timotheus, jam parata erat profecturo, quando filii nostri Quodvultdeus et Gaudentius ad nos venerunt cum litteris tuis. Inde factum est ut continuo proficiscens, non afferret responsionem meam, quoniam post illorum adventum quantu-

\* Ad a. a. bg. bl. c. cb. cc. ff. g. gg. gv. j. n. r. s. t. duos sb. duos vc. quatuor v. emendata, et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 133: quæ autem 110 erat, nunc 213. Scri; ta post superiorior.

lucumque apud nos immoratus est, et profecturus per horas singulas videbatur. Sed etsi per eum respondissem, adhuc debitor forem. Nam et nunc quod videor respondisse debitor sum, non dico charitatis, quam tanto magis debemus quanto amplius impenderimus, cujus nos perpetuos debitores ostendit Apostolus dicens, *Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis* (Rom. xiii, 8); sed ipsius epistolæ tuæ: quando enim sufficiam tuæ suavitati, tantæque aviditati animi tui, quam mihi lecta nuntiavit? Rem quidem mihi in te notissimam insinuavit; verumtamen etsi non mihi rei novæ insinuatix, nova tamen rescriptorum exactrix fuit.

2. Miraris fortasse cur me hujus debiti persolutorum impari dicam, cum tu de me tam multum sentias, qui me tanquam anima mea noveris: sed hoc ipsum est quod mihi magnam difficultatem fecit respondendi litteris tuis, quia et quantum mihi vidcaris parco dicere propter verecundiam tuam, et utique minus dicendo, cum tu in me tantam laudem contuleris, quid nisi debitor remanebo? Quod non curarem, si ea quæ de me ad me locutus es, non ex charitate sincerissima dicta scirem, sed adulatione inimica amicitia. Hoc quippe modo nec debitor fierem, quia talia rependere non deberem: sed quanto magis novi quam fideli animo loqueris, tanto magis video quanto debito graver.

3. Vide autem quid mihi contigit, ut me quodammodo ipse laudaverim, qui me a te fideliter laudatum dixerim. Sed quid aliud dicerem, quam id quod de te admonui, quem<sup>1</sup> nosti. Ecce mihi novam feci quæstionem quam tu non proposuisti, et eam fortassis expectas ut solvam: ita mihi parum erat quod debitor eram, nisi etiam me ampliore debito ipse cumularem; quanquam hoc facile sit ostendere, et, si non ostendam, facile tibi videre, et vera infideliter dici posse, et non vera fideliter. Qui enim sic credit ut loquitur, etsi non vera loquitur, fideliter loquitur; qui autem non credit quæ loquitur, etsi vera loquitur, infideliter loquitur. Numquid ergo dubito quod ea de me credas quæ scripsisti? Quæ cum in me non agnosco, potuisti fideliter de me non vera dicere.

4. Sed nolo te vel benevolentia sic falli; cui benevolentia debitor sum, quia et tam fideliter, et tam benevole ea quæ vera sunt, possum de te dicere, nisi, ut supra dixi, verecundia tuæ præcerem. Ego autem quando laudor a germanissimo et familiarissimo animæ meæ, velut a meipso lauder, sic habeo. Quod cernis quam molestum sit, etiam vera si dicantur. Quanto potius quia etiam cum sis altera anima mea, imo una sit anima tua et mea, sic in me falleris putando mihi adesse quæ desunt, quomodo et de se ipse unus homo falli potest? Quod non tantum ideo nolo, ne quem diligo tu fallaris, verum etiam ne minus ores ut sim quod jam me esse credis: nec in eo sum tibi debitor, ut eadem progressu benevolentia credam et loquar de te bona, quæ adhuc et tu tibi deesse cognoscis, sed ut animo tam quidem benevolo ea tantum dicam bona tua, dona Dei, de quibus in te certus sum.

<sup>1</sup> Mss. decem, quam nosti.

Quod non ideo non facio ne fallar in eis, sed ne tu a me laudatus, ipse te laudasse videaris; et propter illam justitiæ regulam, qua mihi fieri nolo. Quod si fieri debet, eligo esse debitor, quamdiu puto non esse faciendum; si autem fieri non debet, nec debitor sum.

5. Sed novi quod mihi ad hæc respondere possis: ita ista loqueris quasi prolixam epistolam tuam de laudibus meis desideraverim. Absit ut hoc de te credam; sed epistola tua, nolo dicere quam veris, vel quam non veris, plena tamen laudibus meis, hoc de me ut reprehenderem, etiam te nolente, flagitavit. Nam si quid aliud volebas ut scriberem, largitorem me desiderabas, non redditorem. Porro justitiæ ordo sic habet, ut debitum prius reddamus; tum deinde cui reddimus, si hoc placet, aliquid et donemus. Quanquam etiam talia qualia desiderasti ut scriberem, si diligentius præcepta dominica cogitemus, reddimus potius quam donamus, si nemini quidquam debendum est, nisi ut invicem diligamus. Ipsa quippe dilectio exigit debitum, ut fraternæ charitati servientes, eum qui se adjuvari recte velit, in quo possumus, adjuvemus. Sed, mi frater, et tu credo quod noveris quanta sint in manibus meis, quibus ob diversas curas quas nostræ servitutis necessitas habet, vix mihi paucissimæ guttæ temporis stillantur, quas aliis rebus si impendero, contra officium meum mihi facere videor.

6. Quod enim vis, ut ad te prolixam epistolam scribam, et hoc quidem debeo, fateor: debeo proorsus hoc tam dulci, tam sinceræ, tam meræ voluntati tuæ. Sed quia bonus es amator justitiæ, inde te admoceo ut de illa quam diligis, hoc a me libentius audias. Cernis prius esse quod et tibi et aliis, quam quod tibi tantummodo debeo; et tempus ad omnia mihi non sufficit, quando nec ad illa quæ priora sunt. Unde omnes charissimi et familiarissimi mei, quorum in nomine Christi inter primos mihi es, rem facient officii sui, si non solum alia mihi scribenda ipsi non imponant, verum etiam cæteros quanta possunt auctoritate et sancta benignitate prohibeant; ne videar ego durus cum a singulis petita non dederò, dum ea volo magis reddere quæ omnibus debeo. Denique cum sicut speramus et promissum tenemus, ad nos venerit Venerabilitas tua, scies quibus operibus literarum et quantum occupatus sim, et instantius facies quod rogavi, ut et alios quos poteris, mihi aliquid aliud scribendum volentes injungere, a me demoliaris. Dominus Deus noster impleat cordis tui tam grandem et tam sanctum sinum quem ipse fecit, domine beatissime.

#### EPISTOLA CXI \* (a).

*Augustinus Victoriano presbytero, consolans eum ad toleranter accipienda mala quæ barbari, in Italiam et*

\* Hanc emendavimus juxta a. bl. c. cc. ch. ff. g. gg. gv. j. n. r. s. sb. t. duos bn. duos vc. quatuor v. et Am. Bad. Er. 10v.

(a) Alias 122: quæ autem 111 erat, nunc 148. Scripta exente an. 400, forte mense novemb.

*Hispaniam incursionem facientes, inferebant sanctis viris et sacris virginibus.*

Domino dilectissimo et desiderantissimo fratri et compresbytero VICTORIANO, AGOSTINUS, in Domino salutem.

1. Litteræ tuæ impleverunt grandi dolore cor nostrum, quibus petisti ut prolixo opere aliqua responderem; cum talibus malis magis prolixo gemitus et fletus, quam prolixo libri debeantur. Totus quippe mundus tantis affligitur cladibus, ut pene pars nulla terrarum sit, ubi non talia, qualia scripsisti, committantur atque plangantur. Nam ante parvum tempus, etiam in illis solitudinibus Ægypti, ubi monasteria separata ab omni strepitu, quasi secunda delegerant<sup>1</sup>, a barbaris interfecti sunt fratres. Jamvero quæ modo in regionibus Italiæ, quæ in Galliis nefaria perpetrata sint, etiam vos latere non arbitror; de Hispanis quoque tot provinciis, quæ ab his malis diu videbantur intactæ, cœperunt jam talia nuntiari. Sed quid longe imus? Ecce in regione nostra Hipponensi, quoniam eam barbari non attigerunt, clericorum donatistarum et Circumcellionum atrocissima sic vastant ecclesias, ut barbarorum fortasse facta mitiora sint. Quis enim barbarus excogitare potuit quod isti, ut in oculos clericorum nostrorum calcem et acetum mitterent, quorum membra etiam cætera plagis horrendis vulneribusque sauciarunt? Deprædantur etiam domos aliquas et incendunt, fructus aridos diripiunt, humidos fundunt, et talia cæteris comminando, multos etiam rebaptizari compellunt. Prædie quam ista ad te dictavi, ex uno loco per hujusmodi terrores quadraginta et octo animæ mihi rebaptizatae nuntiate sunt.

2. Plangenda sunt hæc, non miranda, et exclamandum ad Deum, ut non secundum merita nostra, sed secundum misericordiam suam a tantis malis liberet nos. Nam quid utique sperandum fuit generi humano, cum hæc et in Prophetis et in Evangelio tanto ante prædicta sint? Non itaque debemus tam nobisipais esse contrarii, ut credamus quando leguntur, et queramur quando complentur: sed potius et illi qui increduli fuerant, cum hæc in sanctis Libris conscripta legerent vel audirent, nunc saltem credere debent cum compleri jam vident; ut de his tam magnis pressuris tanquam in torculari Domini Dei nostri, sicut amurca infidelium murmurantium et blasphemantium fluit, ita oleum quoque fidelium consentium et orantium exprimi et liquari non cesset. Illis enim qui contra christianam fidem querelas impias jactare non quiescunt, dicentes quod antequam ista doctrina per mundum prædicaretur, tanta mala non patiebatur genus humanum, facile est ex Evangelio respondere; Dominus enim dicit: *Servus nesciens voluntatem domini sui, et faciens digna plagis, vapulabit paucas; servus autem sciens voluntatem domini sui, et faciens digna plagis, vapulabit multas* (Luc. xii, 47, 48). Quid ergo mirum, si christianis temporibus iste mundus, tanquam servus jam sciens voluntatem Domini sui, et faciens digna plagis, vapulatur multas? Attendunt quanta

<sup>1</sup> Lov., *degeban.* At Edd. alii et Mss., *delegerant.*

celeritate Evangelium prædicatur, et non attendunt quanta perversitate contemnitur. Scrivi autem Dei humiles et sancti, qui dupliciter mala temporalia patiuntur, quia et ab ipsis impiis, et cum ipsis patiuntur, habent consolationes suas, et spem futuri seculi; unde dicit Apostolus: *Non sunt condignæ passionēs hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis* (Rom. VIII, 18).

3. Proinde, charissime, etiam illis quorum verba dicis te ferre non posse, quoniam dicunt, Si nos peccatores ista meruimus, quare et servi Dei barbarorum ferro precepti sunt, et ancillæ Dei captivæ ductæ sunt? humiliter et veraciter et pie responde: Quantamlibet enim justitiam servemus, quantamlibet Domino obedientiam exhibeamus, numquid meliores esse possumus illis tribus viris, qui in caminum ignis ardentis pro conservanda lege Dei projecti sunt? Et tamen lege quid illic dicat Azarias, unus ex tribus qui aperiens os suum in medio ignis, dixit: *Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum, et laudabilis; et gloriosum nomen tuum in sæcula: quoniam justus es in omnibus quæ fecisti nobis, et omnia opera tua vera, et rectæ viæ tuæ, et omnia iudicia tua veritas, et iudicia veritatis fecisti per omnia quæ intulisti nobis, et civitati sanctæ patrum nostrorum Jerusalem; quoniam in veritate et iudicio intulisti nobis omnia hæc, propter peccata nostra; quoniam peccavimus, et Legi tuæ non parvimus, et mandatis tuis non obaudivimus, ut bene nobis esset; et omnia quæ intulisti nobis, in iudicio vero intulisti. Et tradidisti nos in manus iniquorum inimicissimorum transfugarum, et regi injusto et pessimo ultra universam terram. Et nunc non est ut possimus aperire os: vere confusio et opprobrium facti sumus servis tuis, et eis qui te colunt. Ne tradideris nos in perpetuum propter nomen tuum, Domine, et ne abstuleris misericordiam tuam a nobis, propter Abraham qui a te dilectus est, et propter Isaac servum tuum, et Israel sanctum tuum, quibus locutus es multiplicaturum te semen eorum ut astra cæli et arenam maris: quoniam, Domine, minimi facti sumus præ omnibus nationibus, et sumus humiles hodie in terra propter peccata nostra* (Dan. III, 26-37). Vides certe, frater, quales viri, quam sancti, quam fortes in medio tribulationis, ubi tamen eis parcebatur, et eos urere ipsa flamma verebatur, peccata sua constabantur, pro quibus se digne et juste humiliari noverant, nec tacebant.

4. Numquid etiam meliores esse possumus ipso Daniele, de quo per Ezechielem prophetam dicit Dens ad principem Tyri: *Numquid tu sapientior quam Daniel* (Ezech. XXVIII, 3)? Et qui ponitur unus in tribus iustis quos dicit Deus solos se liberaturum; ostendens utique in illis tres quasdam formas iustorum, quos ita se liberaturum dicit, ut nec filios suos secum liberent, sed ipsi soli liberentur, Noe, Daniel, et Job (*Id.* XIV, 14, 16) (a)? Lege tamen etiam precem

(a) « In Noe, » ut ait in tract. de Urbis excidio cap. 1, « significantur boni præpositi, qui regunt et gubernant Ecclesiam, quomodo Noe in diluvio gubernavit arcam. In La-

Danielis, et vide quemadmodum in captivitate positus peccata, non tantum populi sui, verum etiam sua confiscatur, et pro his dicat per justitiam Dei se ad illam captivitatis pœnam et opprobria pervenisse. Sic enim scriptum est: *Et dedi faciem meam ad Dominum Deum, ut quærerem preces et obsecrationes in jejunationibus et sacco, et precatus sum Dominum Deum meum, et confessus sum, et dixi: Domine Deus magne et mirabilis, et qui servas testamentum tuum, et misericordiam diligentibus te et servantibus præcepta tua, peccavimus, adversus Legem fecimus, impie egimus, et recessimus, et declinavimus a præceptis tuis, et a iudiciis tuis, et non exaudivimus servos tuos Prophetas, qui loquebantur in nomine tuo ad reges nostros, et ad omnem populum terræ. Tibi, Domine, justitia, nobis autem confusio faciei, sicut dies hic viro Juda, et habitantibus Jerusalem, et omni Israeli, qui proximi sunt, et qui longe sunt in omni terra, in qua eos disseminasti tibi, propter contumaciam eorum, quia improbaverunt te, Domine. Nobis autem confusio faciei, regibus nostris, et principibus nostris, et patribus nostris, qui peccavimus. Tibi Domino Deo nostro miserationes et propitiationes, quoniam recessimus, et non audivimus vocem Domini Dei nostri, ut essemus in præceptis legis hujus quam dedit in conspectu nostro in manu servorum ejus Prophetarum. Et omnis Israel peccaverunt adversus legem tuam, et declinaverunt ne audirent vocem tuam: et supererit nobis maledictio et jusjurandum, quod scriptum est in lege Moysi servi Dei, quoniam peccavimus, et statuit sermones suos, quos locutus est ad nos et ad iudices nostros, qui iudicabant nos, superducere in nos mala magna, quæ nunquam facta sunt sub omni cælo secundum ea quæ facta sunt in Jerusalem. Sicut scriptum est in Lege Moysi, omnia mala hæc venerunt ad nos, et non rogavimus Dominum Deum nostrum, ut averteret a nobis delicta nostra, et ut intelligeremus omnem veritatem tuam. Et vigilavit Dominus Deus ad omnem sanctum suum, et perduxit ea quæ fecit ad nos, quoniam justus Dominus Deus noster in omni mundo suo quem fecit, et non audivimus vocem ejus. Et nunc, Domine Deus noster, qui eduxisti populum tuum de terra Ægypti in manu forti, et fecisti tibi nomen sicut dies hic, delicta adversus legem tuam fecimus. Domine, in omni misericordia tua avertatur impetus tuus, et ira tua a civitate tua Jerusalem, et monte sancto tuo. Propter peccata enim nostra et iniquitates patrum nostrorum,*

<sup>1</sup> Sic in Mss. prope omnibus, necnon apud LXX. At apud Bad. Am. Er. Lov. habetur: *Quia peccavimus tibi, Domine, Deo nostro miserationis et propitiationis.* Quæ etiam Edd. paulo post ferunt: *Quam dedit in conspectu nostro per manus servorum ejus Prophetarum omnium Israel. Peccaverunt enim, etc., quem rursus locum restitimus ad Mss. fidem.*

<sup>2</sup> Ita in Mss. At in excusis: *Qui iudicabant in nos superducere mala, etc.*

<sup>3</sup> Er. et Lov. *In omnibus misericordia tua. Avertatur itaque impetus, etc.* Antiquiores vero Edd. habent, *in omni misericordia tua; juxta LXX, et omnes Mss. quorum optimi postea carent particula itaque.*

« nile significantur omnes sancti continentes. In Job significantur omnes conjugati juste et bene viventes. » Consulto Bernard. ser. 6, in Vigil. Nativ. Dom., et ser. 3, in Assumpt. B. M.

*Jerusalem et populus tuus in confusionem venit omnibus qui circum nos sunt. Et nunc exaudi, Deus noster, preces servi tui et orationem ejus, et ostende nobis faciem tuam ad sanctificationem tuam quæ deserta est. Propter te inclina, Domine Deus meus, aurem tuam, et exaudi; aperi oculos tuos, et vide interitum nostrum et civitatis tuæ Jerusalem, super quam invocatum est nomen tuum super eam<sup>1</sup>, quoniam non in nostra justitia jactavimus precem nostram in conspectu tuo, sed ad misericordiam tuam quæ magna est. Exaudi Domine, propitiare Domine, intende Domine, et ne tardaveris<sup>2</sup> propter te, Deus meus; quoniam nomen tuum invocatum est in civitate tua, super civitatem tuam et populum tuum. Et adhuc me loquente et orante et enumerante peccata mea et peccata populi mei<sup>3</sup> (Dan. ix, 3-20). Vide quemadmodum sua peccata prius dixit, et postea populi sui. Et hanc Dei commendat justitiam, et hanc Dei laudem dicit, quia non injuste, sed pro peccatis eorum flagellat etiam ipsos sanctos suos. Si ergo ista dicunt qui excellentissima sanctitate ignes et leones circa se innoxios habuerunt, quid nos oportet dicere in humilitate nostra, qui tam longe illis impares sumus, quantumcumque justitiam servare videamur?*

5. Sed ne aliquis existimet illos Dei servos, quos dicitis a barbaris interfectos, sic illam mortem evadere debuisse, quomodo tres illi viri ab ignibus, et Daniel a leonibus liberatus est; sciat illa propterea facta miracula, ut eos verum Deum colere crederent reges, a quibus in illa supplicia tradebantur. Hoc enim erat in occulto judicio et misericordia Dei, ut illis regibus eo modo consuleret ad salutem. Antiocho autem regi, qui Machabæos pœnis crudelibus interemit, noluit ita consulere, sed eorum gloriosissimis passionibus corduri regis acriori severitate punivit. Lege tamen, etiam unus illorum, qui sexto loco patiebatur, quid dicat. Ita enim scriptum est: *Et post hunc sextum applicuerunt. Cumque hic tormentis excruciatu moreretur, dixit: Noli te seducere propter nos; hæc patimur peccantes in Deum nostrum, et facta sunt hæc digna nobis. Tu autem noli te putare impunitum futurum, qui adversus Deum et Legem ejus legibus tuis pugnare voluisti* (II Mach. vii, 48, 49). Vides etiam isti quam humiliter et veraciter sapiant, qui pro peccatis suis se flagellari a Domino confitentur: de quo scriptum est, *Quem enim diligit Dominus corripit* (Prov. iii, 12); unde et Apostolus, *Si enim nosmetipsos judicaremus, a Domino non utique judicaremur. Cum judicamur autem*

<sup>1</sup> In prius Edd. deest, *super eam*; habetur autem in Mss. x apu lxx.

<sup>2</sup> Edd., *et ne tardaveris*, juxta lxx. *ne chronisēs*, et vulgatam, *ne moreris*.

<sup>3</sup> Apud Lov. additur hoc loco: *uani vocem dicentem mihi, Daniel, intellige verba, quæ loquor illi, quia ego misus sum ad te*, etc.; ita sequitur: *ide quemadmodum*, etc. At in Mss. novem post, *missus sum ad te*, hæc insuper addiuntur verba: *Nam et Michael unus de summis angelorum principibus venit in adjuto. iam mihi, et confortati me, ac restitui mihi salutem de uero et a quo nihil tenebar*; quod ad incrementum non satis consonat sacro textui, et revera abest prorsus a Mss. melioris notæ et ab editione Trasm.

*a Domino corripimur, ne cum hoc mundo dannemur* (I Cor. xi, 31, 32).

6. Hæc fideliter lege, fideliter prædica, et quantum potes cave, et cavendum doce, ne adversus Deum in his tentationibus et tribulationibus murmuretur. Bonos dicitis Dei servos et fideles et sanctos, gladio barbarorum peremptos. Quid autem interest, utrum eos febris an ferrum de corpore solverit? Non qua occasione exeant, sed quales ad se exeant Dominus attendit in servis suis, nisi quod majorem habet penam languor diuturnus quam citissimus exitus: et tamen etiam ipsum languorem diuturnum et horrendum legimus, qualem passus est Job ille, cujus certe justitiæ Deus ipse qui falli non potest, tale perhibet testimonium.

7. Gravissima sane et multum dolenda est illa captivitas feminarum castarum atque sanctarum, sed non est captivus earum Deus, nec captivas deserit suas, si novit suas. Nam et illi sancti quorum passionibus et confessionibus de Scripturis sanctis commemoravi, ab hostibus ducti atque in captivitate positi, illa dixerunt quæ conscripta legerentur a nobis, ut disceremus captivos Dei servos non deseri a Domino suo. Unde autem scimus quid etiam per istas omnipotens et misericors Deus in ipsa terra barbarica fieri velit mirabilium suorum? Tantum non cessetis pro illis ingemiscere ad Deum, et quærere quantum potestis, et quantum ipse permittit, cum tempus et facultatem dederit, quid de illis factum sit, vel quæ vestra possint habere solatia. Nam de Sitisensi<sup>1</sup> ante paucos annos Severi episcopi neptis sanctimonialis a barbaris ducta est, et per mirabilem Dei misericordiam cum honore magno suis parentibus restituta est. Domus enim illa barbarorum ubi captiva ingressa est, subita cœpit dominorum infirmitate jactari, ita ut omnes ipsi barbari, tres nisi fallor, vel amplius fratres, periculosissima infirmitate laborarent. Quorum mater animadvertit puellam Deo deditam, et credit quod ejus orationibus sui filii possent ab imminentis jam mortis periculo liberari; petivit ut oraret pro eis, pollicens quod, si salvi facti essent, eam suis parentibus redderent. Jejunavit illa et oravit, et exaudita continuo est. Ad hoc enim factum erat, quantum exitus docuit. Ita illi tam repentino Dei beneficio salute percepta, mirantes eam et honorantes, quod eorum mater promiserat impleverunt.

8. Ora ergo Deum pro eis, et roga ut etiam ipsa doceat talia dicere, qualia supra memoratus sanctus Azarias, inter cætera in oratione et confessione sua fudit ad Deum. Sic enim sunt illæ in terra captivitatis suæ, quomodo erant illi in ea terra, ubi nec sacrificare more suo poterant Domino, sicut nec istæ possunt, vel ferre oblationem ad altare Dei, vel invenire ibi sacerdotem per quem offerant Deo. Donet ergo eis Dominus ut ei dicant, quod Azarias dixit in con-

<sup>1</sup> Lov., *nam Sitisensis*. Bad. Am. et Er., *nam Sitisensis*. At Mss. omnes habent, *nam de Sitisensi*. supple. regione, vel quid simile; uti in proxime sequenti epistola, ubi legitur, *quos in siminensi vel lipponensi habes*.

sequentibus precum suarum : *Non est in hoc tempore princeps et propheta et dux, non holocausta, neque oblatio, neque supplicationes, nec locus ad sacrificandum in conspectu tuo, et invenire misericordiam; sed in anima contrita et spiritu humilitatis accipiamur. Sicut in holocaustomatibus arietum et taurorum, et in multitudine agnorum pinguium, sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie perficere subsequentes te, quoniam non erit confusio iis qui in te confidunt. Et nunc sequimur toto corde et timemus te, et quærimus faciem tuam, Domine; ne confundas nos, sed fac nobiscum secundum mansuetudinem tuam, et secundum multitudinem misericordiæ tuæ, et libera nos secundum mirabilia tua, et da gloriam nomini tuo, Domine, et revereantur omnes, qui ostendunt servis tuis mala, et confundantur ab omnipotentia, et virtus eorum conteratur, et sciant quoniam tu es Dominus Deus solus et gloriosus in universo orbe terræ ( Dan. III, 38-45 ).*

9. Hæc illis dicentibus, et ad Deum ingemiscens, omnino suis aderit qui suis adesse consuevit, et aut nihil earum castissimis membris libidine hostili perpetrari permittit; aut si permittit, non imputabit. Cum enim animus nulla consensionis turpitudine maculatur, etiam carnem suam defendit a crimine<sup>1</sup>: et quidquid in ea nec commisit, nec permisit libido patientis, solius erit culpa facientis; omnisque illa violentia non pro corruptionis turpitudine, sed pro passionis vulnere deputabitur. Tantum enim in mente valet integritas castitatis, ut illa inviolata, nec in corpore possit pudicitia violari, cujus membra potuerint superari (a). Hæc epistola pro tuo desiderio brevis, pro meis tamen occupationibus multum prolata, et propter perlatoris festinationem nimis accelerata sufficiat charitati tuæ. Multo uberius vos Dominus consolabitur, si Scripturas ejus intentissime legeritis.

#### EPISTOLA CXII \* (b).

*Donatum exproconsulem hortatur ut abjecto omni fastu sectetur Christum, atque ad Ecclesiæ catholicæ communionem suos alliciat.*

Domino eximio, et sincerissima dilectione honorabili fratri DONATO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Quod te administrantem multum desiderans, etiam cum Tibilim<sup>2</sup> venisses, videre non potui, credo propterea factum esse, ut animo tuo curis publicis expedito potius fruerer, quam ut illa salutatio, me apud te otioso, et te negotioso, neutri nostrum, quantum satis esset, desiderium temperaret: recolens quippe honestatem ab ineunte ætate indolis tuæ, abundanter idoneum tuum pectus existimo cui se Christus largissime infundat, ut fructus ei afferas

<sup>1</sup> Sic Corb. Cod. optimæ notæ. Edd. vero et plures Mss. habent: *sicut si permittit, cum earum animus nulla consensionis turpitudine inaculatur, etiam carnem suam defendit a crimine.*

<sup>2</sup> Apud Bad. Am. et Er., *Cibilim*.

\* Recensita est ad a. hg. bl. c. cc. fl. g. gv. n. r. s. t. vc. tres sb. duos v. ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Vid. lib. 1 de Civit. Dei, cap. 16 et 18.

(b) Alias 128: quæ autem 112 erat, nunc 147. Scripta ex eunte an. 409, aut ineunte 410.

æterna et cœlesti gloria quam temporali et terreno præconio digniores.

2. A multis enim, imo prorsus ab omnibus quos vel percontari, vel ultro etiam prædicantes audire potui, castitatem virtutemque administrationis tuæ constanter omnino laudantibus atque præferentibus, et sine ullo scrupulo dissonæ varietatis accipi, et eo certius quo ignorabant necessitudinem nostram, et utrum te vel tenuiter nossem penitus nesciebant prædicatores tui, ne magis eos auribus meis se dedisse, quam vera de te spargere crederem. Ibi enim est a vanitate remota laudatio, ubi etiam vituperatio ab offensione secura est. Verumtamen, o frater eximie, et sincerissima dilectione honorabilis, non nunc docendus es, sed fortasse admonendus, omnem istam gloriam famamque popularem non in ore vulgi esse lætabilem, sed in rebus ipsis: quæ etiamsi vulgo displiceant, proprio tamen fulgore ac pondere, non imperitorum commendatione pretiosæ sunt; magisque miserandus est qui talia improbat, quam ille qui de talibus improbat judicandus miser. Cum vero placent, et sibi debita laude populariter quoque prædicantur, nec sic quidem ipsæ majores melioresque sunt alieno iudicio; quoniam integrantur intima veritate, et solius conscientie robore solidantur. Unde magis hominibus recte existimantibus, quam ei de quo vulgus bene existimat, aliquid ex eo felicitatis accidit.

3. Quæ cum optime noveris, vir bone, intuere, ut cœpisti, fortissima cordis acie Dominum nostrum Jesum Christum, et ab omni inani fastu omnino detumescens, assurge in illum qui non ventosæ allevat conversos ad se, sed certis fidei passibus innitentes atque ascendentes collocat in sempiterno fastigio cœlestis atque angelicæ dignitatis. Per quem te obscuro ut rescribas mihi, tuosque omnes quos in Sinitensi vel Hipponensi habes, ad catholicæ Ecclesiæ communionem comiter et benigne adhorteris. In cujus gremio etiam patrem tuum laudabilem et egregiam virum abs te genitum esse cognovi; quem ut debito meritis ejus a me officio salutes peto, et nos visere non graveris. Quod etiam propter rem tuam, quam hic habes, meliorem apud Deum faciendam, non impudenter exposco. Dei misericordia te circumplectatur, et ab omni iniquitate conservet.

#### EPISTOLA CXIII \* (a).

*Cresconium rogat Augustinus ut suæ pro Faventia petitionis adjutor sit.*

Domino dilectissimo, meritoque honorabili et suscipiendo fratri CRESCONIO (b), AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Si ab ista causa dissimulavero, de qua tuæ religioni

\* Epist. CXIII, CXIV, CXV et CXVI in Mss. non reperiuntur, nisi in duobus Vaticanis et in uno antiquissimo Corbeiensi. (a) Alias 229: quæ autem 113 erat, nunc 13. Scripta circa hoc tempus, sive n. ante an. 409, nec post 415.

(b) Cresconium, cui semel et iterum de causa Faventii se scripsisse testatur hic Augustinus, suspicamur esse illum ipsum tribunum custodiendo littori præfectum, ad quem continuo miserat audito raptu Faventii, ut dicit postea in Epist. 115.



ecce iterum scribo; non solum Eximietas tua, sed etiam ipse, quisquis ille est, in cuius causa Faventius sic raptus est, merito me culpabit, et recte reprehendet: iudicans utique, si etiam ipse ad auxilium Ecclesie confugisset, si ei simile aliquid accidisset, ita me fuisse ab ejus necessitate et tribulatione di simulaturum. Deinde, si hominum existimatio contemnenda est, ipsi Domino Deo nostro quid dicam, et quam rationem reddam, si quantum possum non egero pro ejus salute, qui se Ecclesie, cui servio, tuendum adjuvandumque commisit, domine dilectissime et venerabilis filii? Rogo itaque Benignitatem tuam, quoniam difficile et incredibile est, ut non jam vel noveris vel nosse possis in qua causa detentus sit, hoc interim apud apparitorem qui eum tenet, petitionem meam adjuvare digneris, ut faciat quod Imperatoris lege præcipitur (a): ut eum apud Acta municipalia interrogari faciat, utrum sibi velit dies triginta concedi, quibus agat sub moderata custodia in ea civitate in qua detentus est, ut sua ordinet, sumptusque provideat. Quorum dierum spatio, tua nobis annuente benevolentia, si ejus causam amica disceptatione finire potuerimus, gratulabimur: si autem non potuerimus, inveniet eum exitus judiciorum qui placuerit Deo, secundum causæ ipsius meritum vel Domini omnipotentissimi voluntatem.

## EPISTOLA CXIV (b).

*Ad Florentinum super eadem causa Faventii.*

Domino dilectissimo filio FLORENTINO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Cujus potestatis jussione Faventium rapueris, ipse videris: hoc autem scio, quod omnis potestas sub imperio constituta, imperatoris sui legibus servit. Quamvis ergo jam per fratrem et compresbyterum meum Cælestinum miserim legem, quam quidem et antequam mitterem, ignorare utique non deberes, qua concessum est eis qui præcipiuntur ab aliqua potestate judicii exhiberi, ut ad Gesta municipalia perducantur, atque illic interrogentur utrum velint triginta dies in ea civitate ubi tenentur, agere sub moderata custodia, ad parandos sibi fructus, vel rem suam, sicut necesse fuerit, ordinandam; quæ lex, sicut mihi memoratus presbyter renuntiavit, tuæ religioni recitata est: tamen etiam nunc eam cum his litteris identidem misi; non terrens, sed rogans, et pro homine humane, et episcopali misericordia, quantum ipsa permittit humanitas et pietas, intercedens, domine filii, ut et hoc existimationi tuæ et petitioni meæ præstare digneris, et quod lex Imperatoris jubet, cuius reipublicæ militas, meo quoque interventu et deprecatione accedente facere non graveris.

(a) Exstat super hac re lex a Theodosio data 30 decemb. an. 380. Verum Augustinus hic verba fere ipsissima refert alterius legis, quam tulit Honorius an. 409, die 21 januarii in Cod. Theod. lib. 9, tit. 2.

(b) Alias 228: quæ autem 114 erat, nunc 5. Scripta eodem tempore, post superiorem.

## EPISTOLA CXV (a).

*Ad Fortunatum Cirtensem episcopum, de eadem re.*

Domino beatissimo et venerabiliter charissimo fratri et consacerdoti FORTUNATO, et qui tecum sunt fratribus, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Faventium bene novit Sanctitas tua, qui Paratienensis saltus conductor fuit. Is, cum ab ejusdem possessionis domino nescio quid sibi metueret, ad Hipponensem confugit ecclesiam; et ibi erat, ut confugientes solent, exspectans quomodo per intercessionem nostram sua negotia terminaret. Qui, ut sæpe fit, per dies singulos minus minusque sollicitus, et quasi adversario cessante securus, cum ab amico suo de cœna egrederetur, subito raptus est a Florentino quodam, ut dicunt, Comitum Officiali, per armatorum manus, quanta eis ad hoc factum sufficere visa est. Quod cum mihi nuntiatum, et adhuc a quo vel a quibus raptus fuerit ignoraretur, suspicio tamen esset de illo, quem metuens se per ecclesiam tuebatur; continuo misi ad tribunum, qui custodiendo littori constitutus est. Misi militares: nemo potuit reperiri. Sed mane cognovimus et in qua domo fuerit, et quod post galli cantum cum illo abscesserit, qui eum tenuerat. Etiam illuc misi quo dicebatur abductus: ubi memoratus Officialis inventus, concedere presbytero quem miseram, noluit ut eum saltem videret. Alio die misi litteras, petens ut ei concederetur quod jussit in causis talibus Imperator, id est ut Actis municipalibus interrogarentur qui præcepti fuerint exhibendi, utrum velint in ea civitate sub custodia moderata triginta dies agere, ut rem suam ordinent vel præparent sumptus: id utique existimans quod per dies ipsos possemus fortasse causam ejus amica disceptatione finire. Jam vero cum illo Officiali profectus ductus est: sed metus est ne forte ad Consularis perductus officium, mali aliquid patiat. Habet enim causam cum homine pecuniosissimo, quamvis judicis integritas fama clarissima prædicetur. Ne quid tamen apud Officium pecunia prævaleat, peto Sanctitatem tuam, domine dilectissime et venerabilis frater, ut honorabili nobisque charissimo Consulari digneris tradere litteras meas, et has ei legere; quia bis eandem causam insinuare necessarium non esse arbitratus sum; et ejus causæ differat audientiam, quoniam nescio utrum in ea nocens an innocens sit. Et quod circa eundem leges non servatæ sunt, ut sic raperetur, neque ut ab Imperatore præceptum est, ad Acta municipalia perduceretur interrogandus, utrum beneficium dilationis vellet accipere, non contemnat; ut per hoc possimus cum ejus adversario rem finire.

## EPISTOLA CXVI (b).

*Generoso Numidiæ Consulari Augustinus commendans causam Faventii.*

Domino eximio et merito insigni, honorabiliterque charissimo filio GENEROSO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

(a) Alias 230: quæ autem 115 erat, nunc 9 et 14. Scripta paulo post superiorem.

(b) Alias 231: quæ autem 116 erat, nunc 10. Scripta cum superiore.

Laus et prædicatio administrationis tuæ et fama præclara cum me pro dilectione quam tuis meritis benevolentiaque debemus, plurimum delectaret, nunquam adhuc in aliquo beneficio postulando Eximietati tuæ mea intercessio extitit onerosa, domine dilectissime et venerabilis fili. Sed nunc quid in civitate in qua Ecclesiæ Dei servio, factum sit, cum ex litteris quas ad venerabilem fratrem et coepiscopum meum Fortunatum dedi, cognoverit Præstantia tua qua fuerim necessitate compulsus ut petitionem meam ingererem occupationibus tuis, tua benignitas pervidebit. Et profecto facies quod non solum integrum, verum etiam christianum iudicem decet, eo circa nos animo, de quo in nomine Christi utique fuerat præsumendum.

EPISTOLA CXVII \* (a).

*Dioscorus ad Augustinum mittit multas quæstiones ex libris Ciceronis; rogans ut mature ad eas respondeat.*

*Proœmiari apud te non solum superfluum est, sed etiam molestum, qui rem, non verba desideras. Ideoque simpliciter audi. Senex Alypius rogatus a me, sapius pollicitus erat, tecum respondere dialogorum pauculis interrogatiunculis; et quoniam in Mauritania dicitur hodieque esse, peto viribus omnibus et rogo, ut tu solus respondere digneris, quod etiam præsentem ipso fratre tuo, sine dubio facturum eras. Non est pecunia, non est aurum, quod pro quovis daturus eras procul dubio, si haberes; nunc vero sine labore loqueris quod requiro. Possem te plus et per multos charos tuos exorare; sed novi animum tuum, qui non rogari desiderat, sed omnibus præstare, si tantum absit quod dedecet, quod in hac re penitus nihil est dedecoris: tamen quodcumque est, peto præstes navigaturo. Nosti quam mihi molestissimum est oneri esse, non dico Sinceritati tuæ, sed cupidiam. Solus autem Deus novit quomodo nimia necessitate impulsus hoc feci. Vobis enim salvis et favente Deo navigaturus sum: et mores hominum non ignoratis, qui proclives sunt ad vituperandum, et quam, si interrogatus quis non responderit, inductus et hebes putabitur vides. Ergo, obsecro te, ad omnia sine cunctatione responde; ne me tristem dimittas. Sic videam parentes meos; quia propter hoc solum Cerdonem misi, et ipsum exspecto solum. Frater Zenobius, Magister memoriæ factus est (b), et misit nobis evocationem cum annonis. Si ego dignus non sum ut respondeas interrogatiunculis meis, saltem timeantur annonæ. Incolumem te summa Divinitas longa nobis tueatur ætate. Papas plurimum Dignationem tuam salutat.*

EPISTOLA CXVIII (c).

*Augustinus Dioscoro respondet ejusmodi quæstiones nec*

\* Epist. CXVII et CXVIII collatæ sunt cum a. bg. bl. bn. c. cc. ff. g. gy. . n. r. s. sb. vc. vd. duobus l. quatuor v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 53: quæ autem 117 erat, nunc 4. Scripta forte ineunte an. 410.

(b) « Magister memoriæ, » ut fert Notitia dignitatum Imperii, « annotationes omnes dicit, et emitit, et precibus respondet: » id est quæ Princeps verbo respondebat, Magister dictabat breviter et annotabat: emittebat diplomata ad usurpandum cursum publicum; unde hic dicitur « evocationem misisse cum annonis: » denique dicitur « responsa, quæ a Principe dabantur libellis supplicibus. »

(c) Alias 56: quæ autem 118 erat, nunc 34. Scrijta aulo post superiorem.

*decore tractari ab episcopo, nec utiliter disci a christiano. Disputat de studiorum fine ac de summo bono, exhortans Dioscorum ut christianam sectetur philosophiam, quæ sola divinæ humilitatis exemplo propositæ veritatem persuadere potuit. Illustrat demum locos quosdam Ciceronis, philosophorum de Deo sententias reprehendentis.*

CAPUT PRIMUM.— 1. Tu me innumerabilium quæstionum turba repente circumvallandum, vel potius obruendum putasti, etiamsi vacantem otiosumque credidisti: quando enim ego in quolibet otio, tot rerum nodos tam festinanti, et ut scribis, jam pene proficiscenti possem dissolvere? Numero enim rerum ipsarum impedire, etiamsi nodi faciles ad solvendum forent. Tanta sunt autem perplexitate involuti, et tenacitate constricti, ut etiamsi pauci essent, otiosissimum me occupantes, magna mora temporis fatigarent intentionem, atque attererent unguis meos. Ego autem vellem te abripere de medio deliciosarum inquisitionum tuarum, et constipare inter curas meas, ut vel disceres non esse inaniter curiosos, vel curiositatem tuam cibandam atque nutriendam imponere non auderes eis, quorum inter curas vel maxima cura est reprimere ac refrenare curiosos. Quanto enim melius, quantoque fructuosius, si in dandis ad te ullis litteris tempus atque opera impenditur, ad hoc potius impenditur, ut resecentur vanæ atque fallaces cupiditates tuæ, quæ tanto magis cavendæ sunt, quanto facilius decipiunt, nescio qua umbra honestatis et liberalium studiorum nomine velatæ atque palliatæ; quam ut nostro ministerio, atque, ut ita dixerim, satellitio, in dominatum, quo tam bonam tuam mentem premant, vehementius excitentur?

2. Ecce enim tot dialogi lecti, si ad videndum finem et capessendum omnium actionum tuarum nihil te adjuverunt, quid prosunt, dic mihi? Nam ubi finem constitueris totius hujus flagrantissimi studii tui, et tibi infructuosi, et nobis molesti, epistola tua satis indicas. Cum enim de solvendis quæstionibus quas misisti, apud me per litteras satageres, ita scripsisti: *Possem te, inquis, plus et per multos charos tuos exorare; sed novi animum tuum, qui non rogare desiderat, sed omnibus præstare, si tantum absit quod dedecet, quod in hac re penitus nihil est dedecoris: tamen quodcumque est, peto præstes navigaturo.* In his verbis epistolæ tuæ recte quidem de me existimas, quod omnibus præstare desiderem, si absit quod dedecet; sed in hac re nihil esse dedecoris, non mihi videtur. Non enim decora facies rerum attingi censum meum, cum cogito episcopum ecclesiasticis curis circumstrepentibus districtum atque distentum, repente quasi obsurdescentem cohibere se ab his omnibus, et dialogorum Tullianorum quæstiunculas uni scholastico exponere. Quod quantum dedecet, quanquam tuorum studiorum raptus ardore prorsus nolis attendere, tu etiam sentis

<sup>1</sup> Bad. Er. et aliquet Mss., *etiamsi non difficiles ad, etc.*

<sup>2</sup> Bad., *satellitio induratum. Er., satellitio indurata.*

<sup>3</sup> Mss. octo et Am., *dedecora.*

tamen. Quid enim aliud indicat, quod cum dixisses in hac re penitus nihil esse dedecoris, statim adjunxisti: *Tamen quodcumque est, peto præstes navigaturo.* Hoc enim sonat videri tibi quidem nihil in hac re esse dedecoris, tamen quodcumque est dedecoris, petere te ut præstem navigaturo. Sed quid est, quæso te, quod addidisti, *navigaturo*? An ego, nisi navigaturus esses, præstare tibi aliquid dedecoris non deberem? Nimirum putas quod aqua marina dedecus abluatur. Quod si ita esset, meum certe qui navigaturus non sum, inexpectatum remaneret.

3. Scribis etiam nosse me quam tibi molestissimum sit oneri esse cuiquam, et attestaris solum Deum nosse quod nimia necessitate impulsus hoc feceris. Hic sane cum epistolam tuam legerem, satis adverti animum cognoscere necessitatem tuam, cum ecce mihi affers et dicis: *Mores hominum non ignoratis, qui proclives sunt ad vituperandum, et quam, si interrogatus quis non responderit, indoctus et hebes putabitur.* Hoc loco vero exarsi ad rescribendum tibi: hoc enim languore animi tui penetrasti mihi pectus, et irrupisti in curas meas, ut dissimulare non possem, quantum me Deus adjuvaret, mederi tibi; non ut de tuis quæstionibus enodandis explicandisque cogitarem, sed ut felicitatem tuam pendentem ex linguis hominum atque nutantem a tam infelici retinaculo abrumperem, et cuidam sedi omnino inconcussæ stabilique religarem. Tune, o Dioscore, nec Persium tuum respicis insultantem tibi contorto versiculo, sed plane puerile caput, si sensus adsit, idoneo colapho contudentem atque coercentem:

Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?  
(*Persius Satyra 1.*)

Tot, ut superius dixi, legisti dialogos, tot philosophorum altercationibus cor inseruisti. Dic mihi quis eorum finem actionum suarum constituerit in fama vulgi, aut in lingua hominum vel bonorum atque sapientium. Tu autem, et quod magis pudendum est, jam navigaturus, satis præclare te in Africa profecisse testaris, cum aliam ob causam te oneri non esse asseris negotiosissimis, et in alia longe distantia intentis episcopis, ut tibi exponant Ciceronem, nisi quia times homines proclives ad vituperandum, ne interrogatus ab eis, si non responderis, indoctus et hebes puteris! O rem dignam vigiliis et lucubrationibus episcoporum!

4. Non mihi videris aliunde dies noctesque cogitare, nisi ut in studiis tuis atque doctrina lauderis ab hominibus. Quod etsi semper ad certa et recta tendentibus periculosum esse judicavi, nunc tamen in te maxime experior. Non enim aliunde quam ex eadem pernicie non vidisti qua tandem re possemus moveri, ut tibi quod petebas daremus. Quam enim perverse tu ipse non ob aliud ad ea discenda quæ interrogas raperis, nisi ut lauderis, aut non vitupereris ab hominibus; tam perverse etiam nos putas in tua petitione talibus causis allegatis moveri. Et utinam possemus efficere ut tu quoque tam inani atque fallaci humanæ laudis bono minime movereris, cum tibi nos indicaremus,

non ad præstandum tibi quod petis, quoniam hæc de te scribis, sed ad te corrigendum moveri! *Mores hominum*, inquis, *proclives sunt ad vituperandum.* Quid deinde? *Si interrogatus quis non responderit*, inquis, *indoctus et hebes putabitur.* Ecce ego te interrogo non de Ciceronis libris aliquid, cujus sensum fortasse legentes indagare non possunt, sed de epistola ipsa tua, et de sententia verborum tuorum. Quæro enim cur non dixeris, Qui non responderit, indoctus et hebes manifestabitur, sed potius dixeris, *Indoctus et hebes putabitur*; nisi quia satis etiam ipse intelligis, eum qui talia non responderit, non esse indoctum et hebetem, sed putari. At ego te admoneo, eum qui talium putatorum linguis tanquam falce concidi timet, lignum esse aridum, et ideo non putari tantum indoctum et hebetem, sed vere esse atque convinci.

5. Fortasse dixeris: Sed cum hebes animo non sim, et præcipue non esse studeam, nolo hebes animo vel putari. Recte; sed quo fine nolis, id quæro. Quod enim in illis quæstionibus aperiendis tibi et explicandis, nec nobis oneri esse dubitasti, hanc causam et hunc finem esse dixisti, et tam necessarium, ut eam nimiam necessitatem appellares, ne scilicet de his interrogatus neque respondens, ab hominibus ad vituperandum proclivibus, hebes indoctusque puteris. Ego autem quæro, hoccine totum sit cur a nobis ista desideres, an etiam indoctus et hebes putari propter aliud aliquid nolis. Si hoc totum est, cernis, ut arbitrator, hunc esse finem tam vehementis intentionis tuæ, qua nobis quoque oneri es, ut fateris. Quid autem a Dioscore potest nobis esse oneri, nisi quod ipsum Dioscorum etiam nescientem onerat? quod non sentiet, nisi cum surgere voluerit; atque utinam non sic alligentur hæc onera, ut frustra etiam humeros conetur excutere! Quod non ideo dico, quia istæ discuntur quæstiones, sed quia tali fine discuntur. Hunc enim finem jam certe sentis esse nugatorium, inanem, ventosum. Habet et tumorem, sub quo etiam tabes gignitur, et pupula mentis ad non videndam opulentiam veritatis offunditur. Crede, sic est, mi Dioscore, ita te fruar in ipsa voluntate, et in ipsa, cujus umbra averteris, dignitate veritatis. Unde enim tibi, nisi vel hoc modo, de hac re fidem faciam, non invenio. Non enim vides eam, aut ullo modo quandiu linguis humanis ruinosa gaudia construis, potes eam videre.

6. Si autem ibi non finis est harum actionum atque intentionis tuæ, sed propter aliud aliquid indoctus et hebes non vis putari; quæro quid illud sit? Si propterea ne angustior tibi aditus ad acquirendas temporales divitias, uxorem impetrandam, honores capessendos, et cætera hujusmodi, præcipiti fluxu transcurrentia, atque in se lapsos in imum rapientia; neque ad hunc finem tibi servire nos decet, imo decet etiam hinc te amovere. Non enim sic te prohibemus in incerto famæ finem ponere, ut tanquam de Mincio in Eridanum emigres; quo te ipse fortasse Mincius etiam non emigrantem impingeret. Cum enim non satiaverit avidum spiritum vanitas laudis humanæ, quia nihil ad cibandum affert nisi inane et inflatum, cogit eam ipsa avi-

ditas referre in aliud, quasi uberius atque fructuosius; quod nihilominus si temporali lapsu præterfluit, ita est quasi fluvius ducat in fluvium, ut non sit finis miseriæ, quamdiu finis officiorum nostrorum in re instabili collocatur<sup>1</sup>. In aliquo igitur firmo atque incommutabili bono te figere volumus constantissimæ intentionis domum, et securissimam requiem omnis bonæ atque honestæ actionis tuæ. An forte istam ipsam terrenam felicitatem quam commemoravi, si prosperi romoris aura, aut etiam flatibus vela pandendo ad eam potueris pervenire, hanc etiam cogitas referre in aliud certum, et verum et plenum bonum? At mihi non videtur, atque omnino ipsa veritas negat, vel tantis ad se anfractibus, quæ tam proxima est, vel tantis sumptibus, quæ tam gratuita est, perveniri.

7. An ipsa humana laude, tanquam instrumento utendum existimas, ut aditum per hanc præpares ad animos hominum, persuadendi vera atque salubria; et caves ne te, cum indoctum atque hebetem putaverint, indignum arbitrentur cui aurem vel intentissimam vel patientissimam præbeant, sive ad recte facta quemquam exhorteris, sive malitiam atque nequitiam peccantis objurges? Hunc tu finem justitiæ ac beneficentiæ, si in illis interrogandis quæstionibus cogitasti, nos de te male meruimus, quibus in epistola tua, non id potius quo moveremur, posuisti, ut aut libenter daremus quod petebas, aut ideo non daremus, quia causa quælibet alia fortasse prohiberet, non tamen quia tuæ vanæ cupiditati, non solum servire, verum etiam non resistere puderet. Quanto enim melius atque salubrius, quæso te, ipsas veritatis regulas, multo certius et brevius per se ipsas accipis, quibus falsa omnia possis ipse refellere, ne quod falsum et pudendum est, si multorum annos et decrepitas falsitates studio jactantiori quam prudentiori didiceris, doctum atque intelligentem te esse arbitreris; quod jam non existimo tibi videri. Non enim frustra tam diu tam vera Dioscoro diximus: ex quo in hac epistola gradimur.

CAPUT II. — 8. Quapropter jam illud videamus, cum te istarum rerum ignorantia nequaquam indoctum atque hebetem judices, sed ipsius potius veritatis, ut quisquis de his rebus scripsit vel scripserit, aut ea sint quæ jam certus tenes, aut si falsa sunt, securus ignores, neque de diversitate cognoscenda sententiarum alienarum, ne quasi indoctus et hebes remaneas, inani sollicitudine macereris. Cum ergo hæc ita sint, etiam illud, si placet, videamus, utrum aliorum falsa existimatio, qui sunt, ut scribis, ad vituperandum proclives, ita ut si te ista ignorare persenserint, indoctum atque hebetem, falso quidem, sed tamen putent, sic te movere debeat ut etiam ab episcopis tibi hæc exponi non incongruenter petas; quandoquidem eo sine jam te ista cupere credimus, quo illis consulas ad persuadendam veritatem, vitamque eorum corrigendam, qui te, si in illis Ciceronis libris indoctum hebetemque putaverint, indignum habebunt a quo aliquid utilis salubrisque scientiæ sibi

<sup>1</sup> Mss. perique. in rem stabilem non collocatur.

accipiendum esse arbitrentur. Quod non ita est, mihi crede.

9. Primum quia esse aliquos in illis terris, ubi imperitus minimeque acutus videri times, qui te de istis quæstionibus quidquam interrogent, omnino non video: quandoquidem hic, quo ad ea discenda venisti, et Romæ expertus es quam negligenter habeantur, et ob hoc neque doceantur neque discantur; et in Africa usque adeo de his interrogatorem pateris neminem, ut nec te ipsum qui patitur invenias, eaque inopia episcopis exponenda ea mittere cogaris: quasi vero episcopi isti, etiamsi adolescentes, eodem quo tu raperis animi ardore, vel potius errore, quasi aliquid magnum hæc discere curarunt, usque ad canos episcopales, et usque ad cathedras ecclesiasticas, ea sibi in memoria durare paterentur; aut si ipsi vellent, non illa, etiam de invitatorum cordibus, curæ majores gravioreque secluderent; aut si aliqua ex eis in animis eorum nimia consuetudine remanerent, non etiam ipsa oblivione sepeliri mallet recitata, quam ad inepta respondere quæsitæ, cum in ipsa etiam scholari levitate et rhetoricis cathedris, ita obmutuisse atque obtorpuisse videantur, ut a Carthagine Hipponem, quo exponi possint, mittenda existimentur; ubi tam insolita atque omnino peregrina sunt, ut si vellem respondendi cura inspicere aliquid, volens videre quomodo ad sententiam quæ mihi exponenda esset, desuper veniatur, aut ab ea deinceps quæ contexeretur oratio, codicem prorsus invenire non possem. Illi autem Carthaginenses rhetores, si huic tuo studio defuerunt, non modo a me non reprehenduntur, sed etiam approbantur, si forte jam recolunt, non Romanorum fororum, sed Græcorum gymnasiorum ista solere esse certamina. Tu vero cum et in gymnasia cogitationem injecisti, et ea quoque ipsa invenisti talibus rebus nuda atque frigida, ubi has curas tuas deponeres, christianorum tibi basilica Hipponensis occurrit, quia in ea nunc sedet episcopus qui aliquando ista pueris vendidit. Sed nec te volo esse adhuc puerum; et me jam esse puerilium rerum, sicut non venditorem, ita nec largitorem decet. Quæ cum ita sint, id est, cum duæ tantæ urbes, latinarum litterarum artifices, Roma atque Carthago, nec tædio tibi sint, ut a te ista perquirant, nec tædia tua curent, ut te ista perquirentem exaudiant; miror tantum quantum dici non potest, vereri te, tam boni ingenii juvenem, ne in Græcis atque Orientalibus urbibus quemquam de his rebus molestum interrogatorem feras. Facilius quippe corniculas in Africa audieris, quam in illis partibus hoc genus vocis.

10. Deinde si fallor, et quisquam ibi forte hujusmodi quæstionum tanto utique odiosior, quanto in illis locis ineptior percantator extiterit; nonne magis caves ne multo facilius existant, qui te græci homines in Græcia constitutum, et græca imbutum primitus lingua, de ipsis philosophorum libris aliqua interrogent, quæ Cicero in suis litteris non posuit? Quod si acciderit, quid responsurus es? potius te ista in latinorum auctorum libris, quam in græcorum nosse voluisse? Qua re-

sponsione primo Græciæ facies injuriam, et nosti quam illi homines hoc non ferant. Deinde jam exulcerati et irati, quam cito te, quod nimis non vis, et hebetem judicabunt, qui græcorum philosophorum dogmata, vel potius dogmatum particulas quasdam discerpas atque dispersas in latinis dialogis, quam in ipsorum auctorum libris græcis tota atque contexta discere maluisti; et indoctum, qui cum tam multa in tua lingua nescias, earum rerum frustra in aliena colligere ambisti. An forte illud respondebis, non te græcos de his rebus libros contempsisse, sed prius latinos curasse cognoscere, nunc autem velle te in latinis doctum, jam græca quærere? Si hoc non pudet hominem græcum latina puerum didicisse, nunc velle discere græca barbarum, pudebitne tandem in ipsis latinis ignorare aliqua, quæ quam multi latini docti tecum nesciant, vel hoc ipso sentis, quod te nobis magna necessitate dicis onerosum, in tanta doctorum multitudine apud Carthaginem constitutus?

11. Postremo fac te de omnibus quæ a nobis quæris, interrogatum respondere potuisse. Ecce jam doctissimus atque acutissimus diceris, ecce jam te laudibus in cœlum græculus flatus attollit; tu tantum memento gravitatis tuæ, et illam mereri laudem quo sine vuleris, ut scilicet eos leviter levia ista miratos, et benevolentissime atque avidissime jam in tua ora suspensos, gravissimum aliquid et saluberrimum doceas: id ipsum quidquid est gravissimum et saluberrimum, utrum teneas, et recte tradere noveris, vellem cognoscere. Ridiculum est enim cum propterea superflua multa didiceris, ut tibi aures hominum ad necessaria præparentur, ipsa necessaria non tenere, quibus excipiendis eas per superflua præparaveris; et dum occuparis ut discas unde facias intentos, nolle discere quod infundatur intentis. Sed si hoc te scire jam dicis, idque ipsum christianam doctrinam esse respondes, quam te omnibus præponere novimus, et in ea sola esse præsumere spem salutis æternæ, non opus est ei cognitione dialogorum Ciceronis, et collectione emendatarum discordantium sententiarum alienarum procurari auditores. Moribus tuis intenti fiant, qui abs te aliquid tale accepturi sunt. Nolo prius aliquid doceas quod dediscendum est, ut vera doceas.

12. Nam si alienarum sententiarum dissidentium et repugnantium cognitio aliquid adjuvat insinuatorem christianæ veritatis, ut noverit quomodo adversantes destruat falsitates, ad hoc duntaxat, ne quis contra disserens, non nisi in refellendis tuis figat oculum, sua vero sedulo occultet. Nam cognitio veritatis omnia falsa, si modo proferantur, etiam quæ prius inaudita erant, et dijudicare et subvertere idonea est. Sed ut non solum aperta feriantur, sed etiam abscondita eruantur, si alienos opus est cognoscere errores, erige oculos auresque, oro te, et vide atque ausculta utrum aliquis adversus nos de Anaximene et de Anaxagora proferat aliquid; quando jam ne ipsorum quidem multo recentiorum, multumque loquacium Stoicorum aut Epicureorum cineres calcant, unde aliqua contra fidem christianam scintilla excitetur: sed circuli at-

que conventicula partim fugacia, partim etiam audacter prompta, vel Donatistarum, vel Maximianensium, vel Manichæorum, vel etiam ad quorum greges turbamque venturus es Arianorum, Eunomianorum, Macedonianorum, Cataphrygarum, cæterarumque pestium innumerabiliter perstrepat; quorum omnium errores si cognoscere piget, quid nobis est, propter defensionem christianæ religionis, quærere quid senserit Anaximenes, et olim sopitas lites inani curiositate recoquere, cum quorundam etiam hæreticorum, qui nomine christiano gloriari voluerunt, ut Marcionitarum et Sabellianorum, multorumque præterea, jam dissensiones quæstionesque sileantur? Tamen si opus est, ut dixi, veritati adversantes prænoscerere aliquas, et pertractatas habere sententias; de hæreticis potius, qui se christianos vocant, quam de Anaxagora et Democrito nobis cogitandum fuit.

CAPUT III. — 13. Ille autem quisquis abs te quæsierit quæ tu a nobis quæris, audiat quod ea doctus et prudentius nescias. Si enim Themistocles non curavit quod est habitus indoctor, cum canere nervis in epulis recusasset, ubi cum se nescire illa dixisset, atque ei dictum esset, Quid igitur nosti? respondit, Rempublicam ex parva magnam facere: dubitandum est tibi dicere te ista nescire, cum ei qui rogarit quid noveris, respondere possis, nosse te quomodo etiam sine istis homo esse possit beatus? Quod si adhuc non tenes, tam perverse ista conquiris, quam perverse si aliquo corporis periculoso morbo gravareris, delicias et tenerrimas vestes potius quam medicamenta medicosque conquirereres. Non enim ullo modo differenda est ista cognitio, aut ulla huic a te, præsertim jam in hac ætate, vel discendi ordine præferenda est. Vide autem quam facile posses hoc scire, si velles. Qui enim quærit quomodo ad beatam vitam perveniat, nihil aliud profecto quærit, nisi ubi sit finis boni, hoc est ubi constitutum sit, non prava opinione atque temeraria, sed certa atque inconcussa veritate, summum hominis bonum: quod a quolibet ubi constituitur non invenitur, nisi aut in corpore, aut in animo, aut in Deo, aut in duobus aliquibus horum, aut certe in omnibus. Quod si didiceris, neque summum bonum, nec aliquam partem summi boni omnino esse in corpore, duo restabunt, animus et Deus, quorum vel in uno vel in ambobus sit. Si autem adjeceris et didiceris hoc idem de animo quod de corpore, quid aliud jam nisi Deus occurret, in quo summum hominis bonum constitutum sit; non quo alia bona non sint, sed summum id dicitur, quo cuncta referuntur. Eo enim fruendo quisque beatus est, propter quod cætera vult habere, cum illud jam non propter aliud, sed propter seipsum diligatur. Et ideo finis ibi dicitur, quia jam quo excurrat, et quo referatur, non invenitur. Ibi requies appetendi, ibi fruendi securitas, ibi tranquillissimum gaudium optimæ voluntatis.

14. Da igitur qui cito videat, non corpus esse animi bonum, sed animum potius esse corporis bonum; re-

<sup>1</sup> Mss. plerique: *Qui enim quærit qua ad*, etc. Unus e Vaticano, *qui via*.

cedatur jam ab inquirendo utrum summum illud bonum, vel aliqua ejus pars sit in corpore. Quod enim stultissime negatur, melior est animus corpore. Item stultissime negatur meliorem esse eum qui dat beatam vitam, vel partem aliquam beatæ vitæ, quam eum qui accipit. Non igitur accipit animus a corpore vel summum bonum, vel partem aliquam summi boni. Hoc qui non vident cæcati sunt dulcedine carnalium voluptatum, quam ex indigentia sanitatis venire non intuentur. Sanitas autem perfecta corporis, illa extrema totius hominis immortalitas erit. Tam potenti enim natura Deus fecit animam, ut ex ejus plenissima beatitudine quæ in fine temporum sanctis promittitur, redundet etiam in inferiorem naturam, quod est corpus, non beatitudo quæ fruendis et intelligentis est propria, sed plenitudo sanitatis, id est incorruptionis vigor. Quod qui non vident, ut dixi, bellant inquietis altercationibus, varie pro suo quisque capui, in corpore constituentem summum hominis bonum, et carnalium seditiosorum turbas concitant; inter quos Epicurei apud indoctam multitudinem excellentiore auctoritate vigerunt.

15. Da item qui cito videat animum quoque ipsum, non suo bono beatum esse, cum beatus est, alioquin nunquam esset miser; et recedatur a quærendo utrum in animo sit summum illud atque, ut ita dixerim, beatificum bonum, vel aliqua pars ejus. Nam cum seipso sibi quasi suo bono animus gaudet, superbus est. Cum vero perspicit se esse mutabilem, vel hoc uno saltem quod de stulto sapiens efficitur, sapientiamque esse incommutabilem cernit, simul oportet cernat esse illam supra suam naturam, ejusque participatione atque illustratione se uberius et certius gaudere quam seipso. Ita cessans atque detumescens a jactatione atque inflatione propria, inhærere Deo, atque ab illo incommutabili relici et reformari nititur, a quo esse jam capit non solum omnem speciem rerum omnium, sive quæ sensu corporis, sive quæ intelligentia mentis attinguntur, sed etiam ipsam capacitatem formationis ante formationem, cum vel informe aliquid dicitur, quod formari potest. Itaque tanto minus se esse stabilem sentit, quanto minus hæret Deo qui summe est: et ideo illum summe esse, quia nulla mutabilitate proficit seu deficit; sibi autem illam commutationem expedire qua proficit, ut perfecte illi cohæreat, eam vero commutationem quæ in defectu est, esse vitiosam; omnem autem defectum ad interitum vergere, quo utrum aliqua res perveniat tametsi non appareat, tamen apparere omnibus eo ducere interitum ut non sit quod erat. Unde colligit non ob aliud res deficere, vel posse deficere, nisi quod ex nihilo factæ sunt: ut quod in eis est quod sunt et manent, et pro defectibus etiam suis ad universitatis complexum ordinantur, ad ejus bonitatem omnipotentiamque pertineat, qui summe est et conditor, qui potens est etiam ex nihilo, non tantum aliquid, sed etiam magnum aliquid facere: primum autem peccatum, hoc est primum voluntarium defectum, esse gaudere ad propriam potestatem; ad minus enim gaudet, quam

si ad potestatem Dei gaudeat, quæ utique major est. Hoc non videntes, et potentias intuentes animi humani, magnamque pulchritudinem factorum atque dictorum, etiamsi in corpore puduit ponere summum bonum, in ipso tamen animo ponentes, infra utique posuerunt, quam ubi sincerissima ratione ponendum est. Inter hos qui ita sentiunt apud græcos philosophos, et numero et disputandi subtilitate Stoici prævaluerunt, qui tamen in naturalibus corporea omnia esse arbitrantur, magis a carne quam a corpore animum avertere potuerunt.

16. Inter eos autem qui fruendum Deo, a quo et nos et omnia facta sunt, unum atque summum bonum nostrum esse dicunt, apud illos eminerunt Platonicus, qui non immerito ad officium suum pertinere arbitrati sunt, Stoicis, et Epicureis maxime et prope solis omnino resistere. Idem quippe Academici qui Platonicus, quod docet auditorum ipsa successio. Arcesilas enim qui primus occultata sententia sua, nihil aliud istos quam refellere statuit, quære cui successerit, Polemonem invenies; quære cui Polemon, Xenocratem: Xenocrati autem discipulo Academiam scholam suam reliquit Plato. Quantum igitur pertinet ad quæstionem de summo hominis bono, remove personas hominum, atque ipsam disceptationem constitue; profecto reperies duos errores inter se adversa fronte collidi: unum constituentem in corpore, alium constituentem in animo summum bonum. Rationem autem veritatis, qua summum bonum nostrum Deus esse intelligitur, utrique resistere, sed non prius docentem vera quam prava dedocentem. Idipsum rursum adjunctis personis constitue, reperies Epicureos et Stoicos inter se acerrime dimicantes; eorum vero litem conantes dijudicare Platonicos, occultantes sententiam veritatis, et illorum vanam in falsitate fiduciam convincentes et redarguentes.

17. Sed non sicut illi errorum suorum, ita Platonicus veræ rationis personam implere potuerunt. Omnibus enim defuit divinæ<sup>1</sup> humilitatis exemplum, quod opportunissimo tempore per Dominum nostrum Jesum Christum illustratum est; cui uni exemplo in cujusvis animo ferociter arrogantis, omnis superbia cedit et frangitur et emoritur. Ideoque non valentes illi auctoritate turbas terrenarum rerum dilectione<sup>2</sup> cecatas ad invisibilem fidem ducere, cum eas viderent Epicureis maxime contentionibus commoveri, non solum ad hauriendam, quo ultro ferebantur, sed etiam ad defensandam corporis voluptatem, ut in ea summum bonum hominis constitueretur; eos autem qui adversus hanc voluptatem virtutis laude moverentur, minus difficilem eam contemplari in animis hominum, unde facta bona, de quibus utcumque poterant judicare, procederent: simul videbant si eis conarentur insinuare aliquam rem divinam et super omnia incommutabilem, quæ nullo attingeretur corporis sensu, sed sola mente intelligeretur, quæ tamen etiam naturam ipsius mentis excederet, eumque esse Deum proposi-

<sup>1</sup> Mss. quinque, *veræ*.

<sup>2</sup> Bad. Am: Er., *dilectatione*.

tum animo humano ad fruendum, purgato ab omni labe humanarum cupiditatum, in quo uno acquiesceret omnis beatitudinis appetitus, et in quo nobis unum honorum omnium finis esset, non eos intellecturos, et repugnantibus vel Epicureis vel Stoicis multo quam sibi facilius palmam duros, ita ut vera salubrisque sententia, quod perniciosissimum est generi humano, imperitorum populorum irrisione sordesceret: et hoc in moralibus.

18. In naturalibus autem quæstionibus, si isti dicerent effectricem omnium naturarum esse incorpoream Sapientiam, illi autem a corpore nusquam discederent, cum alii atomis, alii quatuor elementis, in quibus ad efficienda omnia ignis prævaleret, principia rerum darent; quis non videret stultorum abundantiam corpori deditam, cum in corpoream potentiam conditricem rerum nequaquam valeret intueri, in quorum potius suffragium raperetur?

19. Restabat pars rationalium quæstionum. Nosti enim quidquid propter adipiscendam sapientiam quæritur, aut de moribus, aut de natura, aut de ratione quæstionem habere. Cum ergo Epicurei nunquam sensus corporis falli dicerent, Stoici autem falli aliquando concederent, utrique tamen regulam comprehendendæ veritatis in sensibus ponerent; quis istis contradicentibus audiret Platonicos? Quis non modo in sapientium, sed omnino in hominum numero habendos putaret, si ab eis prompte diceretur, non solum esse aliquid quod neque tactu corporis, neque olfactu vel gustatu, neque his auribus aut oculis percipi possit, neque omnino talium rerum, quæ ita sentirentur, aliqua imaginatione cogitari; sed id solum vere esse, atque id solum posse percipi, quia incommutabile et sempiternum est; percipi autem sola intelligentia, qua una veritas, quomodo attingi potest, attingitur?

20. Cum ergo talia sentirent Platonici, quæ neque docerent carni deditos homines, neque tanta essent auctoritate apud populos, ut credenda persuaderent, donec ad eum habitum perduceretur animus quo ista capiuntur, elegerunt occultare sententiam suam, et contra eos disserere, qui verum se invenisse jactarent, cum inventionem ipsam veri in carnis sensibus ponerent. Et eorum quidem consilium quale fuerit quid attinet quærere? divinum certe vel divina aliqua auctoritate præditum non fuit. Tantum illud attende, quoniam Plato a Cicerone multis modis apertissime ostenditur, in sapientia non humana, sed plane divina, unde humana quodammodo accenderetur, in illa utique sapientia prorsus immutabili, atque eodem modo semper se habente veritate<sup>1</sup>, constituisse et finem boni, et causas rerum, et ratiocinandi fiduciam: oppugnatos autem esse nomine Epicureorum et Stoicorum a Platonici eos, qui in corporis vel in animi natura ponerent et finem boni, et causas rerum, et ratiocinandi fiduciam; eo rem successione temporum esse devolutam, ut christianæ jam ætatis exordio, cum rerum invisibilium atque æternarum fi-

des per visibilia miracula salubriter prædicaretur hominibus, qui nec videre nec cogitare aliquid præter corpora poterant, beato apostolo Paulo, qui eandem finem Gentibus præseminabat, iidem ipsi Epicurei et Stoici, in Actibus Apostolorum contradixisse inveniantur.

21. Qua in re satis mihi videtur demonstratum esse errores Gentium, sive de moribus, sive de natura rerum, sive de ratione investigandæ veritatis, qui quamvis essent multi atque multiplices, in his tamen maxime duabus sectis eminebant, expugnantibus doctis et tanta disserendi subtilitate atque copia subvertentibus, durasse tamen usque in tempora christiana. Quos jam certe nostra ætate sic obmutuisse conspicimus, ut vix jam in scholis rhetorum commemoretur tantum quæ fuerint illorum sententiæ: certamina tamen etiam de loquacissimis Græcorum gymnasiis eradicata atque compressa sunt, ita ut si qua nunc erroris secta contra veritatem, hoc est, contra Ecclesiam Christi emergerit, nisi nomine cooperta christiano, ad pugnandum prosilire non audeat. Ex quo intelligitur ipsos quoque Platonicæ gentis philosophos, paucis mutatis quæ christiana improbat disciplina, invictissimo uni regi Christo pias cervices oportere submittere, et intelligere Verbum Dei homine indutum, qui jussit, et creditum est quod illi vel proferre metuebant.

22. Huic te, mi Dioscore, ut tota pietate subdas velim, nec aliam tibi ad capessendam et obtinendam veritatem viam munias, quam quæ munita est ab illo qui gressuum nostrorum tanquam Deus vidit infirmitatem. Ea est autem prima, humilitas; secunda, humilitas; tertia, humilitas: et quoties interrogares hoc dicerem; non quo alia non sint præcepta, quæ dicantur, sed nisi humilitas omnia quæcumque bene facinus et præcesserit et comitetur et consecuta fuerit, et proposita quam intueamur, et apposita cui adhaereamus, et imposita qua reprimamur, jam nobis de aliquo bono facto gaudentibus totum extorquet de manu superbia. Vitia quippe cætera in peccatis, superbia vero etiam in recte factis timenda est, ne illa quæ laudabiliter facta sunt, ipsius laudis cupiditate amittantur. Itaque sicut rhetor ille nobilissimus (a) cum interrogatus esset quid ei primum videretur in eloquentiæ præceptis observari oportere, Pronuntiationem dicitur respondisse; cum quæreretur quid secundo, eandem pronuntiationem; quid tertio, nihil aliud quam pronuntiationem dixisse: ita si interrogares, et quoties interrogares de præceptis christianæ religionis, nihil me aliud responderi nisi humilitatem liberet, etsi forte alia dicere necessitas cogeret.

CAPUT IV. — 23. Huic humilitati saluberrimæ, quam Dominus noster Jesus Christus ut doceret humiliatus est; huic, inquam, maxime adversatur quædam, ut ita dicam, imperitissima scientia, dum nos scire gaudemus quid Anaximenes, quid Anaxagoras, quid Pythagoras, quid Democritus senserint, et cætera hujusmodi, ut docti eruditique videamur, cum hoc a vera doctrina et eruditione longe absit. Qui

(a) Demosthenes.

<sup>1</sup> Lov., *veritatem constituisse*. At Edd. alii et Mss. prope omnes habent, *veritate*.

enim didicerit Deum non distendi aut diffundi per locos, neque finitos neque infinitos, quasi in aliqua parte major sit, in aliqua minor, sed totum ubique esse presentem, sicut veritatem cujus nemo sobrie dicit partem esse in isto loco, et partem in illo, quoniam veritas utique Deus est; nequaquam eum movebit quod de infinito aere sensit, quicumque sensit quod ipse Deus esset. Quid ad illum, si nesciat quam dicant isti corporis formam; eam quippe dicunt quæ undique finita sit: et utrum refellendi causa tanquam Academicus, Anaximeni Cicero objecerit formam et pulchritudinem Deum habere oportere (a), quasi corpoream speciem cogitans, quia ille corporeum Deum esse dixerat, aer enim corpus est; an ipse sentiebat esse formam, et pulchritudinem incorporcam veritati, qua ipse animus informatur, et per quam omnia sapientis facta pulchra esse judicamus, ut non tantum refellendi gratia, sed etiam verissime dixerit quod Deum pulcherrima specie deccat esse, quia nihil est pulchrius ipsa intelligibili atque incommutabili veritate? Quod autem ait ille gigni aerem, quem tamen Deum esse censebat, nullo modo movet hunc virum qui intelligit, non sicut aer gignitur, id est aliqua causa ut sit efficitur, cum omnino Deus non sit, ita genitum esse Verbum Dei, Deum apud Deum, sed longe alio modo, quem nemo, nisi cui ipse Deus<sup>1</sup> inspiravit, intelligit. Illum autem etiam in ipsis corporalibus desipere quis non videat, cum aerem gigni dicat, et Deum velit; eum autem a quo aer gignitur, non enim a nullo gigni potest, non dicat Deum? Cum autem dicitur aer esse semper in motu, nequaquam conturbabit hominem, ut propterea illum Deum putet, qui novit omnis corporis motum inferiorem esse quam est motus animi; motum autem animi longe pigriorem, quam est motus summæ atque incommutabilis Sapientie.

24. Item Anaxagoras, sive quilibet, si mentem dicit ipsam veritatem atque sapientiam, quid mihi est de verbo cum homine contendere? Manifestum est enim omnium rerum descriptionem et modum ab illa fieri, eamque non incongrue dici infinitam, non per spatia locorum, sed per potentiam, quæ cogitatione humana comprehendi non potest; neque quod informe aliquid sit ipsa sapientia, hoc enim corporum est, ut quæcumque influita fuerint, sint et informia. Cicero autem studio refellendi, quantum videtur, propter adversarios corporaliter sentientes negat infinito aliquid jungi posse, quia ex ea parte qua quidquam adjungitur, necesse esse in corporibus aliquem finem. Ideo ait *non eum vidisse, neque motum sensui junctum et continentem*, id est continua copulatione adhaerentem, *infinito*, id est infinitæ rei, *illum esse posse*, quasi de corporibus ageret, quibus nihil jungi nisi per fines locorum

<sup>1</sup> vatic. duo: *Nisi Deus et cui ipse inspiravit.*

(a) Verba Ciceronis quæ hic versantur, isthæc sunt: « Post, Anaximenes aera Deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, et infinitum, et semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma Deus esse possit, cum præsertim Deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deccat; aut non omne quod ortum sit, mortalitas consequatur » Lib. 1 de Nat. Deorum.

potest. Sic autem addidit: *Neque sensum omnino, quo non tota natura pulsa sentiret*; quasi ille dixisset mentem illam ordinatricem et moderatricem rerum omnium habere sensum, qualem habet anima per corpus. Nam manifestum est totam sentire animam, cum per corpus aliquid sentit: nam totam utique non latet, quidquid illud est quod sentitur. Ad hoc autem dixit totam naturam sentire, ut illi quasi auferret quod ait mentem infinitam. Quomodo enim tota sentit, si infinita est? Sensus enim corporis ab aliquo loco incipit, nec percurrit totum, nisi ad cujus finem pervenerit; quod in infinito dici non potest. Sed neque ille de sensu corporis aliquid dixerat. Et aliter dicitur totum quod incorporcum est, quia sine finibus locorum intelligitur, ut et totum et infinitum dici possit: totum propter integritatem; infinitum, quia locorum finibus non ambitur.

25. Deinde, inquit, *si mentem ipsam quasi animal aliquid esse voluit, erit aliquid interius ex quo illud animal nominetur*; ut mens ista quasi corpus sit, et habeat intus animam unde animal appelletur. Vide quemadmodum corporali consuetudine loquitur, quomodo solent videri animalia, propter sensum crassum, ut opinor, eorum contra quos disserit: et tamen dixit rem quæ illos, si evigilare possent, satis admoneret, omne quod sicut corpus vivum animo occurrit, magis animam habere et esse animal, quam animam esse cogitari oportere. Hoc est enim quod ait: *Erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur*. Sed adjungit: *Quid autem interius mente?* Non ergo potest mens habere interiorem animam ut sit animal, quia ipsa est interior. Ergo corpus habeat extrinsecus, cui sit interior, ut sit animal. Hoc est enim quod ait, *Cingitur igitur corpore externo*; quasi Anaxagoras dixerit, nisi animalis alicujus esset, mentem esse non posse. Si mentem ipsam summam sapientiam esse sentiebat, quæ nullius quasi animantis propria est, quia omnibus animis se frui valentibus veritas communiter præsto est. Et ideo vide quam urbane concludat: *Quod quoniam non placet*, inquit, hoc est non placet Anaxagoræ, ut illa mens, quam dicit Deum, cingatur corpore externo, quo animal esse possit, *aperta simplexque mens nulla re adjuncta qua sentire possit*, id est nullo corpore adjuncto per quod sentire possit, *fugere intelligentiæ nostræ vim et notionem videtur* (Cicero, l. 1 de Nat. Deorum).

26. Nihil verius quam fugere hoc vim et notionem intelligentiæ Stoicorum et Epicureorum, qui nisi corporalia cogitare non possunt. Quod autem ait, *nostræ humanæ intelligi voluit*; et bene non ait, *Fugit*; sed, *Fugere videtur*. Hoc enim illis videtur, neminem hoc posse intelligere, et ideo nihil tale esse arbitrantur; sed quorundam intelligentiam, quantum homini datum est, non fugit esse apertam simplicemque sapientiam atque veritatem, quæ nullius animantis sit propria, sed qua communiter omnis, quæ id potest anima, sapiens et verax efficitur. Quam si sensit esse Anaxagoras, eamque Deum esse vidit, mentemque appellavit, non solum nomen Anaxagoræ, quod propter litte-



atam vetustatem, omnes, ut militariter loquar, litteriones<sup>1</sup> libenter sufflant, nos doctos et sapientes non facit, sed ne ipsa quidem ejus cognitio, qua id verum esse cognovit. Non enim mihi propterea veritas clara esse debet, quia non latuit Anaxagoram, sed quia veritas est, etiamsi nullus eam cognovisset illorum.

27. Si igitur nec ejus hominis qui verum forsitan vidit, cognitio nos inflare debet, ut ea quasi docti esse videamur, sed nec<sup>2</sup> ipsius veri solida res, qua vere docti esse possumus; quanto minus eorum hominum qui falsa senserunt, nomina et dogmata nostram possunt adjuvare doctrinam, et latentia cognita facere? cum si homines simus, magis nos contristari deceat tot et tam nobilitatorum hominum erroribus, si eos audire contigerit, quam hæc propterea studiose querere, ut inter eos qui illa nesciunt, jactatione inanisima ventilemur. Quanto enim melius ne audissem quidem nomen Democriti, quam cum dolore cogitarem, nescio quem suis temporibus magnum putatum, qui deos esse arbitraretur imagines, quæ de solidis corporibus fluere, solidæque ipsæ non essent, easque hac atque hac motu proprio circumeundo atque illabendo in animos hominum facere ut vis divina cogitur; cum profecto illud corpus, unde imago fluere, quanto solidius est, tanto præstantius quoque esse judicatur? Ideoque fluctuavit ejus, sicut isti dicunt, mutavitque sententia, ut aliquando naturam quamdam de qua fluere imagines Deum esse diceret, qui tamen cogitari non posset, nisi per eas imagines quas fudit ac emittit, id est quæ de illa natura, quam nescio quam corpoream et sempiternam, ac etiam per hoc divinam putat, quasi vaporis similitudine<sup>3</sup> continua velut emanatione ferrentur, et venirent atque intrarent in animos nostros, ut Deum vel deos cogitare possemus. Nullam enim aliam causam cujuslibet cogitationis nostræ opinantur isti, nisi cum ab his corporibus quæ cogitamus, veniunt atque intrant imagines in animos nostros: quasi non multa ac prope innumerabilia cogitentur incorporaliter atque intelligibiliter ab eis qui talia cogitare noverunt, sicut ipsa sapientia et veritas. Quam si isti non cogitant, miror quomodo de illa utcumque disputent: si autem cogitant, vellem mihi dicerent, vel de quo corpore, vel qualis in eorum animos veniat imago veritatis.

28. Quanquam Democritus etiam hoc distare in naturalibus questionibus ab Epicuro dicitur, quod iste sentit inesse concursioni atomorum vim quamdam animalem et spirabilem<sup>4</sup>: qua vi eum credo et imagines ipsas divinitate præditas dicere, non omnes omnium rerum, sed deorum, et principia mentis esse in universis, quibus divinitatem tribuit, et animantes imagines, quæ vel prædesse nobis soleant vel nocere. Epicurus vero neque aliquid in principis rerum ponit

<sup>1</sup> Edd., *litteriores*; Mss. quatuor, *litterationes*. Alii plures et melioris notæ Codd. habent, *litteriones*, quo nomine grammaticos contemptim appellat Augustinus in lib. 1 cont. Adversarium Legis, c. 24.

<sup>2</sup> Absert particula *nec* a duodecim Mss. et ab Edd. Bad. Am. et Er.

<sup>3</sup> Mss. duodecim, *vaporis similitudinem*.

<sup>4</sup> Edd., *spirabilem*. At Mss. plerique, *spirabilem*

præter atomos, id est corpuscula quædam tam minuta, ut jam dividi nequeant, neque sentiri, aut visu, aut tactu possint; quorum corpusculorum concursu fortuito, et mundos innumerabiles, et animantia, et ipsas animas fieri dicit, et deos quos humana forma non in aliquo mundo, sed extra mundos, atque inter mundos constituit: et non vult omnino aliquid præter corpora cogitare; quæ tamen ut cogitet, imagines dicit ab ipsis rebus quas atomis formari putat, defluere, atque in animum introire subtiliores quam sunt illæ imagines quæ ad oculos veniunt. Nam et videndi causam hanc esse dicit, ingentes quasdam imagines, ita ut universum mundum complectantur extrinsecus. Intelligis autem jam, ut arbitror, quas isti opinentur imagines.

29. Miror non admonuisse Democritum vel hoc ipso falsa esse quæ dicit, quia venientes tam magnæ imagines in tam brevem animum nostrum, si corporeus, ut illi volunt, tam parvo corpore includitur, totæ illum tangere non possunt. A magno enim corpore cum parvum corpus attingitur, a toto simul attingi nullo pacto potest: quomodo igitur totæ simul cogitantur, si in tantum cogitantur, in quantum venientes atque intrantes animum attingunt, quæ nec totæ intrare possunt per tam parvum corpus, nec totæ tam parvum animum attingere? Memento me secundum illos hæc dicere; non enim ego talem animum sentio: aut si incorporeum Democritus animum existimat, Epicurus quidem solus ista ratione urgeri potest; sed etiam ille quare non vidit, non opus esse nec fieri posse ut incorporeus animus adventu atque contactu corporum imaginum cogitet<sup>1</sup>? De visu certe oculorum ambo pariter redarguuntur; tam enim breves oculos, tam grandia imaginum corpora tota attingere nullo modo possunt.

30. Cum autem queritur ab eis quare una imago videatur corporis alicujus, a quo innumerabiliter imagines fluunt; respondent, eo ipso quo frequenter fluunt et transeunt imagines, quasi quædam earum constipatione et densitate fieri ut ex multis una videatur. Quam vanitatem Cicero ita refellit, ut eo ipso neget æternum deum eorum posse cogitari, quo innumerabiliter fluentibus et labentibus imaginibus cogitur. Et quoniam innumerabilitate atomorum suppeditante, dicunt fieri formas deorum sempiternas, cum ita discedant quædam corpuscula de divino corpore ut alia succedant, et dissolvi illam naturam eadem successione non sinant: *Omnia ergo, inquit, æterna essent, quia nulli deest ista innumerabilitas atomorum, quæ perpetuas ruinas subinde suppleat. Deinde quomodo non vereatur iste deus ne intereat, cum sine ulla intermissione pulsetur, agiteturque atomorum incursione sempiterna?* pulsari enim dicit illud corpus quod irruentibus atomis feriat, et agitari quod penetret: deinde *cum ex ipso imagines*, de quibus jam satis dictum est, *semper affluant* (Lib. 4 de Nat. Deorum), quomodo potest de immortalitate confidere?

31. In cuius omnibus deliramentis hæc opinan-

<sup>1</sup> Lov., *cogitur*. Sed melius editi alii et Mss., *cogit*.

tium, illud præcipue dolendum est, quod non sufficit ea narrari, ut nulla cuiusquam disputatione adversante respuantur; sed acutissimorum hominum ingenia id etiam negotium susceperunt, ut copiose ista refellerent, quæ statim dicta etiam a tardissimis derideri abjicique debuerunt. Si enim accesseris esse atomos, si concesseris etiam concursu fortuito seipsas pellere et agitare; num et illud eis fas est concedere, ut inter se atomi fortuito concurrentes, rem aliquam ita conficiant, ut eam forma modificent<sup>1</sup>, figura determinent, æqualitate poliant, colore illustrent, anima vegetent? quæ omnia nullo modo nisi arte divinæ providentiæ fieri videt, quisquis magis mente quam oculis amat videre, idque ab eo expetit a quo factus est. Nam nec ipsas atomos esse ullo modo concedendum est; quod, ommissa subtilitate quæ de divisione corporum a doctis traditur, vide quam facile secundum ipsorum opinionem possit ostendi. Certe enim ipsi dicunt omnia quæ sint naturæ, nihil esse aliud quam corpora et inane, quæque his accidant; quod credo motum et pulsum dicere et consequentes formas. Dicant ergo in quo genere ponant imagines, quas de corporibus solidioribus affluere putant, ipsas minime solidas, ita ut tactu nisi oculorum cum videmus, et animi cum cogitamus, sentiri non possint, si et ipsa corpora sunt. Nam ita censent, ut exire a corpore et venire ad oculos, vel ad animum possint, quem nihilominus dicunt esse corporeum. Quæro utrum etiam ab ipsis atomis affluant imagines? Si affluunt, quomodo jam sunt atomi, a quibus aliqua corpora separantur? si non affluunt, aut potest aliquid sine imaginibus cogitari, quod vehementer nolunt; aut unde norunt atomos, quas nec cogitare poterunt? Sed jam pudet me ista refellere, cum eos non puderit ista sentire. Cum vero ausi sint etiam defendere, non jam eorum, sed ipsius generis humani me pudet, cujus aures hæc ferre poterunt.

CAPUT V. — 32. Cum igitur tanta sit cretitas mentium per illuviem peccatorum amoremque carnis, ut etiam ista sententiarum portenta, otia doctorum conterere disputando poterint, dubitabis tu, Dioscore, vel quisquam vigilantem ingenio præditus, ullo modo ad sequendam veritatem melius consuli potuisse generi humano, quam ut homo ab ipsa Veritate susceptus ineffabiliter atque mirabiliter, et ipsius in terris personam gerens, recta præcipiendo, et divina faciendo, salubriter credi persuaderet quod nondum prudenter posset intelligi? Hujus nos gloriæ servimus, huic te immobiliter atque constanter credere hortamur, per quem factum est, ut non pauci, sed populi etiam, qui non possunt ista dijudicare ratione, fide credant<sup>2</sup>, donec salutaribus præceptis adminiculati, evadant ab his perplexitatibus in auras purissimæ atque sincerissimæ veritatis. Cujus auctoritati tanto devotius obtem-

<sup>1</sup> Sic Bad. Am. Fr. et Mss. At Lov. habet, *ædificent*.

<sup>2</sup> Mss. vatic. quatuor, alique e nostris duodecim habent, *fide irrideant*; non inepte, si referas ad philosophorum placita superius explicata. Sed etiam apta est lectio Lov. et aliarum editi num, *fide credant*, scilicet id referendo ad ea quæ Christus præcepit et fecit.

perari oportet, quanto videmus nullum jam errorem se audere extollere, ad congregandas sibi turbas imperitorum, qui non christiani nominis velamenta couquirat: eos autem solos ex veteribus, præter christianum nomen in conventiunculis suis aliquanto<sup>1</sup> frequentius perdurare, qui Scripturas eas tenent, per quas annuntiatum esse ipsum Dominum Jesum Christum, se intelligere et videre dissimulant. Porro illi qui cum in unitate atque communionem catholica non sint, christiano tamen nomine gloriantur, coguntur adversari creditibus, et audent imperitos quasi ratione traducere, quando maxime cum ista medicina Dominus venerit, ut fidem populis imperaret. Sed hoc facere coguntur, ut dixi, quia jacere se abjectissime sentiunt, si eorum auctoritas cum auctoritate catholica conferatur. Conantur ergo auctoritatem stabilissimam fundatissimæ Ecclesiæ quasi rationem nomine et pollicitatione superare. Omnium enim hæreticorum quasi regularis est ista temeritas. Sed ille fidei imperator clementissimus, et per conventus celeberrimos populorum atque gentium, sedesque ipsas Apostolorum arce auctoritatis munivit Ecclesiam, et per pauciores pie doctos et vere spirituales viros, copiosissimis apparatus etiam invictissimæ rationis armavit. Verum illa rectissima disciplina est, in arcem fidei quam maxime recipi infirmos, ut pro eis jam tutissime positus, fortissima ratione pugnetur.

33. Platonici vero, qui falsorum philosophorum erroribus illo tempore circumlatrantibus, non habentes divinam personam qua imperarent fidem, sententiam suam tegere quærendam, quam pollendam proferre maluerunt, cum jam Christi nomen terrenis regnis admirantibus perturbatisque crebresceret, emergere cœperant, ad proferendum atque aperendum quid Plato sensisset. Tunc Plotini schola Romæ floruit, habuitque condiscipulos, multos acutissimos et solertissimos viros. Sed aliqui eorum magicarum artium curiositate depravati sunt, aliqui Dominum Jesum Christum ipsius veritatis atque sapientiæ incommutabilis, quam conabantur attingere, cognoscentes gestare personam, in ejus militiam transierunt. Itaque totum culmen auctoritatis lumenque rationis in illo uno salutari nomine atque in una ejus Ecclesia, recreando atque reformando humano generi constitutum est.

34. Hæc me tibi diutissime in hac epistola locutum, etsi alia forte tu malles, omnino non poenitet. Probabis enim hæc magis, quanto magis in veritate proficies; et tunc probabis consilium meum, quod nunc utilitati studiorum tuorum minus obsecutum putas. Quanquam etiam illis ipsis quæstionibus tuis, non solum quibusdam in hac epistola, sed etiam cæteris pone omnibus in ipsis membranis, in quibus eas misisti ut potui breviter annotando responderim. In quibus si me parum, aut aliud quam volebas egisse arbitraris, non recte cogitas, mi Dioscore, a quo nunc ista quæsieris. Oratoris autem librorumque de Oratore

<sup>1</sup> Lov., *aliquanto diutius ret frequentius*. Alii cdd. non habent, *diutius vel*.

omnes quæstiones prætermisi. Nescio quis enim nugarior mihi esse visus sum, si eas exponendas persequeretur. Nam de cæteris possem etiam decenter interrogari, si mihi quisquam res ipsas, non de libris Ciceronis, sed per seipsas tractandas dissolvendasque proferret. In illis autem res ipsæ nunc nostræ professioni minus congruunt. Hæc autem omnia non facerem, nisi me post ægritudinem, in qua eram cum homo tuus venisset, aliquantum ab Hippone removissem. Quibus item diebus perturbatione valetudinis febrilibusque repetitus sum. Inde factum est ut tardius quam possent tibi hæc mitterentur. Quæ quomodo acceperis, rescripta flagito.

EPISTOLA CXIX \* (n).

Consentius Augustino proponit quæstiones de Trinitate.  
Domino sancto ac beatissimo papæ AUGUSTINO,  
CONSENTIUS.

1. Jam quidem sancto, mihi quæ cunctis animi virtutibus admirando, fratri tuo Atypio episcopo genus petitionis meæ brevi sermone suggesseram, sperans precum mearum ut apud te esse adjutor dignaretur. Sed quia præsentiam mihi tuam ea, quæ ad villam ire compulit, causa fraudavit, malui litteris precem inserere, quam expectationem animi fluctuare; maxime cum id quod postulo, si mihi concedi oportere perspexeris, adjuvare sensum tuum altissima mysteria perscrutantem, loci ipsius, ut arbitror, in quo nunc consistis, valeat solitudo. Ego igitur cum apud memetipsum prorsus definiturum, veritatem rei divinæ ex fide magis quam ex ratione percipi oportere; si enim fides sanctæ Ecclesiæ ex disputationis ratione, non ex credulitatis pietate apprehenderetur, nemo præter philosophos atque oratores beatitudinem possideret. Sed quia placuit Deo, qui infirma mundi hujus elegit ut confundat fortia, per stultitiam prædicationis salvare credentes, non tam ratio requirendu de Deo, quam auctoritas est sequenda sanctorum. Nam profecto neque Ariani, qui Filium, quem genitum confitemur, minorem putant, in hac impietate persistere, neque Macedoniani Spiritum sanctum, quem neque genitum neque ingentum credimus, quantum in ipsis est a divinitatis arce detruderent, si Scripturis sanctis magis quam suis ratiocinationibus accomodare fidem mallent.

2. Tamen tu, vir admirabilis, si tibi ille Pater noster, solus conscius secretorum, qui habet clavem David (Apoc. III, 7), serenissimi cordis obtutu cælorum machinam penetrare concessit, et revelata, ut scriptum est, facie gloriam Domini speculari (II Cor. III, 18), in quantum tibi ille qui hujusmodi cogitationem dedit, promendi dederit facultatem, enuntia nobis aliquam ineffabilis substantiæ portionem, et imaginem similitudinis ejus ipso adjuvante exprimere, in quantum potes, verbis enitere; quoniam nisi tu tantæ rei dux ac magister adseris, velut lippientibus oculis prospicere in eam

tanti luminis répercuta fulgore cogitatio nostra formidat. Intra ergo in illam, quæ nostros arceat intuitus, mysteriorum Dei obscurissimam nubem; quæstionuculas in quibus absolvendis me errare cognosco, qui auctoritatem Sanctitatis tuæ fide magis sequi volo, quam rationis corde conceptæ falsa imagine depravari, primum in memetipso, dehinc in libris corrige.

3. Ego siquidem in circumspecta admodum simplicitate audiens credensque Dominum Jesum Christum lumen esse de lumine, sicut scriptum est, « Bene nuntiate diem de die, salutare ejus » (Psal. xcvi, 2); et in Sapientia Solomonis, « Candor est enim lucis æternæ » (Sap. VII, 26); credebam Deum, quod licet credere ut dignum est non valebam, tamen esse inestimabilis cujusdam lucis infinitam magnitudinem, cujus nec qualitatem æstimare, nec quantitatem metiri, nec speciem fingere, quanquam sublime cogitans mens humana sufficeret; tamen esse illud quiddam, quiddid est, cui adsit incomparabilis forma, inestimabilis pulchritudo, quam etiam cavulibus oculis saltem Christus aspiciat. Cum ergo circa finem primi libri, sicut præcul dubio meminisse dignaris, cupiens comprobare Dominum Jesum Christum, id est hominem assumptum, ita divinam possidere potentiam, ut materia carnis humanæ quam susceperat, permaneret, quam in illis visceribus nisi aliud quam infirmitatem perisse docuissim<sup>1</sup>, illius mihi nodus quæstionis objectus est. Si, inquit, homo ille quem assumpsit Christus, in Deum versus est, ergo localis esse non debuit: cur ergo post resurrectionem dixit, « Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum » (Joan. xx, 17)?

4. Ego igitur elaborans approbare ubique esse Christum virtute, non opere; divinitate, non carne; de unitate Dei et personarum trinitate hujusmodi verba conscripsi: Deus, inquam, unus est, et personæ tres sunt. Deus indiscretus est, personæ discretæ sunt. Deus intra omnia, trans omnia est, ultimu includit, media implet, summa transcendit, ultra universa et per universa diffunditur: personæ autem sibi<sup>2</sup> constantes, proprietate secernuntur, non confusione miscentur. Deus ergo unus est, et ubique est; quia et alius præter illum non est, et locus non est vacuus ubi esse alius possit. Plena sunt Deo omnia, et præter Deum nihil est. Ipse est in Patre, ipse in Filio, ipse in Spiritu sancto: ac per hoc, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus non plures dii, sed ipse unus est Deus; et non est ipse Pater qui est Filius, nec Filius qui est Spiritus sanctus. Pater in Filio est, Filius in Patre, in utroque Spiritus sanctus; quia in tribus numero, non ordine, id est personis, non virtute discretis, unus atque indivisibilis habitat Deus. Omnia quæ Patris sunt, Filii sunt; et quæ Filii sunt, Patris sunt; et quæ utriusque sunt, Spiritus sancti sunt: quia non quasi<sup>3</sup> æqualem, sed eandem, id est unicam<sup>4</sup>, non separatam possident substantiam Deitatis; et ideo vel majestate, vel ætate, alter alterum non præcedit, quia dividi quod plenum est non potest, nec est in plenitudine aliquid, quod possit

\* Castigavimus hanc ad r. sh. duos t. et duos v. quibus demum accessit vetus codex Bertinensis longe præstantissimus.

(a) Alias 221: quæ autem 119 erat, nunc 53. Scripta forte circa an. 410.

<sup>1</sup> Sic cum Ms. bt., et melius. [dicimus].

<sup>2</sup> Sic legendum cum Ms. bt. [sunt].

<sup>3</sup> Sic ex Ms. bt., et recte. [quæ æqualem].

<sup>4</sup> Mss. omnes, unam.

plexitudinem separare<sup>1</sup>, et majorem uni, minorem alteri facere portionem. In personis autem non ita est; quia Patris persona non est Filii, nec Filii persona eadem est Spiritus sancti. Una virtus est, quam trina possidet virtus; una substantia est, in qua tria sunt quæ subsistunt. Pater ergo, et Filius, et Spiritus sanctus majestate ubique sunt, quia unum sunt; personis tantum apud se sunt, quia tres sunt. Et reliqua hujusmodi texens, rem eousque deduzi, ut præsentis quidem et ubique esse personas, sed illam, quæ supra cælos, trans maria, ultra inferos, una atque eadem est majestate, firmarem. Ex quo intelligi debere monstrabam, hominem quem Christus assumpsit, in Deum quidem versum susceptam non amisisse naturam, non tamen quasi quartam credi posse<sup>2</sup> personam.

5. Sed tu, vir, cui cælum, ut arbitrator, ipsum subtilitate cogitationum intrare concessum est; verax etenim est qui ait, « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt » (Matth. v, 8); super omnia sidera ad ipsam contemplationem altitudinem mundi cordis attollis, ais non tanquam aliquod corpus debere cogitari Deum. Nam etiam si quispiam animo lucem millies quam hujus solis clariorem intensioremque confingat, nullam illic Dei similitudinem comprehendere posse, quia corpus est omne quod cerni potest: sed sicut justitiam vel pietatem corpoream cogitare non possumus, nisi aliqua forte nobis feminea corpora gentili vanitate fingamus; ita et Deum sine aliqua phantasiæ simulatione in quantum possumus cogitandum. Mihi autem, qui subtilitatem disputationis tepido percipere admodum corde vix possum, videbatur nihil vivum secundum substantiam inesse justitiæ: ideoque non possum adhuc Deum, id est, viventem naturam, justitiæ similem cogitare; quia justitia non in se, sed in nobis vivit; imo potius nos secundum justitiam vivimus, ipsa vero justitia per se nequaquam vivit, nisi forte non hujus humanæ æquitatis, sed illa quæ Deus est, sola asseratur esse justitia.

6. Unde confirmari me ex omnibus non solum præsentibus verbis<sup>3</sup>, sed etiam pleniori epistola velim. Neque enim fas est ut nostri tantum pedes ab ista in qua multi ingredimur, erroris via, te monente revocentur. Cum enim multi in illis in quibus habitamus insulis, dum recto ad viam pergunt aggere, in tramitem tortuosi hujus erroris incurrerint, eritne aliquis illic Augustinus, cujus auctoritati cedant, cujus doctrinæ credant, cujus ingenio superentur? An forte ex illo paternitatis affectu mavis me occulta commonitione dirigere, quam velut comitem pravi itineris increpare? Sed mihi pro utilitate animæ, magis quam pro sæculi laude currere cupienti, non est inutilis, ac proinde etiam non amara coargutio tua; maxime cum et mihi et cæteris vitam simul laudemque paritura sit. Nemo siquidem tam injustus esse, ut arbitrator, potest, qui me ex eo quod aliquando devia sum secutus, stultitiæ denotare malit quam ex eo quod recta<sup>4</sup>

delegerim, prudenter judicare cunctetur. Neque enim stulti æstimandi sunt, quos Paulus apostolus, ne in incertum currerent admonerat dicens, « Sic currite ut comprehendatis » (I Cor. ix, 24): quapropter<sup>5</sup> via ista quam currimus, non solum relinquenda nobis, verum etiam intercludenda atque præcedenda est, ne forte etiam eos fallaci dilectionis simulatione frustretur. Tu enim non editorum jam a me librorum lector, sed probandorum emendator, ni fallor, electus es. Nam in illa epistola, quam in illis meis libellis vel præfatriculam prætulit, hujusmodi verba conscripta sunt: « Placuit, inquam, fluctuantem fidei nostræ cymbam beati Augustini episcopi stabilire sententia. » Cur ergo, vir doctrinæ hujus quæ in Christo est, culmen, arguere palam corrigendum de cætero filium dubitas, cum sententiæ tuæ anchora nisi morsum alius presserit, nos certius stabilire non possit? Non enim levis aut culpata quæstio, in qua non solum nihil profecit, verum etiam post, ut<sup>6</sup> a te fortissime dictum est, idololatriæ crimen cæcitas nostræ cogitationis incurrit. Hanc a te caute prudenterque discuti vellem, ut doctrinæ tuæ ingenique serenitas ita nebulam nostræ mentis abstergat, ut quod nunc cogitare non possumus, intelligentiæ a te lumine declaratum, oculis cordis videre valeamus. Incolumis ac beatus in æternum, mei memor cælestia regna possideas, domine sancte ac beatissime papa.

#### EPISTOLA CXX\* (a).

Consentio ad quæstiones de Trinitate sibi propositas.

Fratri dilectissimo et in Christi visceribus honorando  
 CONSENTIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1 Ego propterea ut ad nos venire rogavi, quoniam in libris tuis valde sum tuo delectatus ingenio. Proinde volui ut quædam nostra opuscula, quæ arbitratus sum tibi esse necessaria, non procul a nobis positus, sed potius apud nos legeres, ut ea quæ forte minus intellexisses, non difficulter præsens interrogares, atque ex nostra sermocinatione mutuoque colloquio, quantum Dominus et nobis promere, et tibi capere tribuisset, quid in libris tuis emendandum esset, ipse cognosceres, ipse emendares. Ejus quippe es facultatis, ut possis ea quæ senseris explicare; ejus porro probitatis et humilitatis, ut mercaris vera sentire. Et nunc in eadem sum, quæ nec tibi debet displicere, sententia; unde te nuper admonui ut in his quæ a nobis elaborata apud te legis, signa facias ad ea loca quæ te movent, et cum his ad me venias, et de singulis quæras. Nondum quæ fecisti exhortor ut facias. Recte quippe verecundareris, ac te pigeret id agere, si vel semel voluisses, et me difficilem reperisses. Illud quoque dixeram, cum a te au-

<sup>1</sup> Sic Ms. bt.; ac paulo post habet, *simulatione frustretur*. [Quia.... frustretur].

<sup>2</sup> Mss. omittunt ut. Moxque Ms. bt. habet: *Quasi cujusdam idololatriæ crimen*.

<sup>3</sup> Mutila reperitur in plurimis Mss. et in Edd. Am. Bad. Er. Non integra, nisi in bt. r. sb. duobus l. duobus v. et Lov.

(a) Alias 222: quæ autem 120 erat, nunc 140. Scripta paulo post superiorem.

<sup>1</sup> Sic legendum cum Ms. bt. [reparare].

<sup>2</sup> Sic in Ms. bt. [credi personam].

<sup>3</sup> Sic Ms. bt. [non solum præsens t. bt].

<sup>4</sup> Sic Ms. bt., et concinnius. [ex eo quod delegerim].

dissem quod mendosissimis fatigareri; codicibus, ut in nostris legeres, quos emendatiores posses cæteris invenire.

2. Quod autem petis, ut quæstionem Trinitatis, hoc est de unitate divinitatis et discretione personarum, caute prudenterque discutiam, ut doctrinæ meæ, sicut dicis, ingenique serenitas, ita nebulam vestræ mentis abstergat, ut quod nunc cogitare non potestis, intelligentiæ a me lumine declaratum oculis<sup>1</sup> quodammodo videre possitis: vide prius utrum ista petitio cum tua superiori definitione concordet. Superius quippe in eadem ipsa epistola, in qua hoc petis, apud temetipsum definisse te dicis, ex fide veritatem magis quam ex ratione percipi oportere. Si enim fides, inquis, sanctæ Ecclesiæ ex disputationis ratione, et non ex credulitatis pietate apprehenderetur, nemo præter philosophos atque oratores beatitudinem possideret. Sed quia placuit, inquis, Deo, qui infirma hujus mundi elegit ut confunderet fortia, per stultitiam prædicationi salvos facere credentes (I Cor. 1, 27), non tam ratio requirenda, quam auctoritas est sequenda sanctorum. Vide ergo secundum hæc verba tua, ne potius debeas, maxime de hac re, in qua præcipue fides nostra consistit, solam sanctorum auctoritatem sequi, nec ejus intelligentiæ a me quaerere rationem. Neque enim cum cœpero te in tanti hujus secreti intelligentiam utcumque introducere (quod nisi Deus intus adjuverit, omnino non potero), aliud disserendo facturus sum, quam rationem ut potero redditurus: quam si a me, vel a quolibet doctore non irrationabiliter flagitas, ut quod credis intelligas, corrige definitionem tuam, non ut fidem respuas, sed ut ea quæ fidei firmitate jam tenes, etiam rationis luce conspicias.

3. Absit namque ut hoc in nobis Deus oderit, in quo nos reliquis animantibus excellentiores creavit. Absit, inquam, ut ideo credamus, ne<sup>2</sup> rationem accipiamus sive quæramus; cum etiam credere non possemus, nisi rationales animas haberemus. Ut ergo in quibusdam rebus ad doctrinam salutarem pertinentibus, quas ratione nondum percipere valemus, sed aliquando valebimus, fides præcedat rationem, qua cor mundetur, ut magnæ rationis capiat et perferat lucem, hoc utique rationis est. Et ideo rationabiliter dictum est per prophetam: *Nisi credideritis, non intelligetis* (Isai. vii, 9 sec. LXX). Ubi procul dubio discrevit hæc duo, deditque consilium quo prius credamus, ut id quod credimus intelligere valeamus. Proinde ut fides præcedat rationem, rationabiliter visum est. Nam si hoc præceptum rationabile non est, ergo irrationabile est: absit. Si igitur rationabile est ut ad magna quædam, quæ capi nondum possunt, fides præcedat rationem, procul dubio quantumcumque ratio quæ hoc persuadet, etiam ipsa antecedit fidem.

4. Propterea monet apostolus Petrus, paratos nos

esse debere ad responsionem omni poscenti nos rationem de fide et spe nostra (I Petr. iii, 15): quoniam si a me infidelis rationem poscit fidei et spei meæ, et video quod antequam credat capere non potest, hanc ipsam ei reddo rationem in qua, si fieri potest, videat quam præpostere ante fidem poscat rationem earum rerum quas capere non potest. Si autem jam fidelis rationem poscat, ut quod credit intelligat, capacitas ejus intuenda est, ut secundum eam ratione reddita<sup>3</sup>, sumat fidei suæ quantam potest intelligentiam; majorem, si plus capit; minorem, si minus: dum tamen quousque ad plenitudinem cognitionis perfectionemque perveniat, ab itinere fidei non recedat. Hinc est quod dicit Apostolus: *Et tamen si quid aliter sapitis, id quoque vobis Deus revelabit; verumtamen in quod pervenimus, in eo ambulemus* (Philipp. iii, 15, 16). Jam ergo si fideles sumus, ad fidei viam pervenimus, quam si non dimiserimus, non solum ad tantam intelligentiam rerum incorporearum et incommutabilium, quanta in hac vita capi non ab omnibus potest, verum etiam ad summitatem contemplationis, quam dicit Apostolus, *facie ad faciem* (I Cor. xiii, 12), sine dubitatione pervenimus. Nam quidam etiam minimi<sup>4</sup>, et tamen in via fidei perseverantissime gradientes, ad illam beatissimam contemplationem perveniunt: quidam vero quid sit natura invisibilis, incommutabilis, incorporea, utcumque jam scientes, et viam quæ ducit ad tantæ beatitudinis mansionem, quoniam stulta illis videtur, quod est Christus crucifixus, tenere recusantes, ad quietis ipsius penetrale, cujus jam luce mens eorum velut in longinqua radiante perstringitur, pervenire non possunt.

5. Sunt autem quædam, quæ cum audierimus, non eis accommodamus fidem, et ratione nobis reddita vera esse cognoscimus, quæ credere non valemus. Et universa Dei miracula ideo ab infidelibus non creduntur, quia eorum ratio non videtur. Et revera sunt de quibus ratio reddi non potest, non tamen non est: quid enim est in rerum natura, quod irrationabiliter fecerit Deus? Sed quorundam mirabilium operum ejus, etiam expedit tantisper occultam esse rationem, ne apud animos fastidio languidos, ejusdem rationis cognitione vilescant. Sunt enim, et<sup>5</sup> multi sunt qui plus tenentur admiratione rerum quam cognitione causarum, ubi miracula mira esse desistunt, et opus est eos ad invisibilium fidem visibilibus miraculis excitari, ut charitate purgati, eo perveniant ubi familiaritate veritatis mirari desistant. Nam et in theatris homines funambulum mirantur, musicis delectantur: in illo stupet difficultas; in his retinet pascite jucunditas.

6. Hæc dixerim, ut fidem tuam ad amorem intelligentiæ cohorter, ad quam ratio vera perducit, et cui fides animum præparat. Nam illa quæ persuasit, in

<sup>1</sup> Sic Ms., bt. Unde conjicitur su ra ad finem superioris epistolæ positum fuisse cordis pro quodammodo [deklaratum quodammodo].

<sup>2</sup> Sic emendavimus ad Ms. unum vatic. legebatur enim in aliis codd.: -bsit, ut, quam, ne ideo credamus ut rationem, etc.

<sup>3</sup> Sic juxta Ms. bt. Itemque paulo infra, si quid aliter sapitis [ut secundum rationem redditam.... aliter scitis].

<sup>4</sup> Iss. quinque, minimum. Non male, si de minimo progressu in divinorum cognitione intelligatur.

<sup>5</sup> Legitur et hi in Ms. bt. qui paulo post habet, mirari desinant.

ea Trinitate quæ est Deus, Filium Patri non esse co-  
æternum, vel alterius esse substantiæ, atque aliqua  
parte dissimilem, et eo modo inferiorem Spiritum  
sanctum; itemque illa quæ persuasit, Patrem et Fi-  
lium unius ejusdemque, Spiritum vero sanctum alie-  
rius esse substantiæ, non ideo quia ratio est, sed  
quia falsa ratio est, cavenda et detestanda dicenda  
est. Nam si ratio vera esset, non utique errasset.  
Quapropter sicut non ideo debes omnem vitare ser-  
monem, quia est et sermo falsus; ita non debes  
omnem vitare rationem, quia est et falsa ratio. Hoc  
et de sapientia dixerim. Neque enim propterea sapien-  
tia vitanda est, quia est et falsa sapientia, cui stultitia  
est Christus crucifixus, qui est Dei Virtus, et Dei  
Sapientia: et ideo per hanc stultitiam prædicationis  
placuit Deo salvos facere credentes; quoniam quod  
stultum est Dei, sapientius est hominibus. Hoc qui-  
busdam philosophorum et oratorum, non veram viam,  
sed veri similem sectantibus, et in ea seipsos aliosque  
fallentibus, persuaderi non potuit; quibusdam vero eo-  
rum potuit. Et quibus potuit, neque scandalum est  
Christus crucifixus, neque stultitia; in iis enim sunt,  
quibus vocatis Judæis et Græcis, Dei Virtus est et Dei  
Sapientia. In qua via, id est in cuius Christi crucifixi  
fide, qui ejus rectitudinem per Dei gratiam compre-  
hendere potuerunt, etsi philosophi appellati sunt, sive  
oratores, profecto humiliter pietate confessi sunt, sibi  
longe excellentius in ea fuisse prævios piscatores,  
non solum credendi firmis-immo robore, verum etiam  
intelligendi certissima veritate<sup>1</sup>. Cum enim didicis-  
sent, ad hoc electa stulta esse mundi et infirma, ut  
fortia et sapientia confunderentur (1 Cor. 1, 21-29),  
seque cognovissent fallaciter sapere, et imbecilliter  
prævalere; confusi salubriter, facti sunt stulti et in-  
firmi, ut per stultum et infirmum Dei, quod sapientius  
et fortius est hominibus, inter electa stulta et infirma  
fierent veraciter sapientes et efficaciter fortes.

CAPUT II. — 7. Cui autem nisi verissimæ rationi fi-  
delis pietas erubescit, ut quamdam idololatriam, quam  
in corde nostro ex consuetudine visibilium constitue-  
re conatur humanæ cogitationis infirmitas, non-dubi-  
temus evertere; nec audeamus credere ita esse Trini-  
tatem, quam invisibilem et incorpoream atque incom-  
mutabilem colimus, quasi tres quasdam viventes  
moles, licet maximas et pulcherrimas, suorum tamen  
spatiis propriis terminatas, et sibimet in suis locis  
contigua propinquitate coherentes, sive una earum sit  
in medio constituta, ut duas dirimat sibi ex lateribus  
singulis junctas, sive in modum trigoni duas cæteras  
unaquæque contingat, ut nulla ab aliqua separetur;  
earumque trium tantarum ac talium personarum, licet  
in grandi valde, molibus tamen æ summo et imo  
et circumquaque terminatarum, unam esse divinitatem  
aliquam quartam, nec talem qualis est aliqua<sup>2</sup> ex illis,  
sed communem omnibus tanquam numen<sup>3</sup> omnium,

<sup>1</sup> Ms. bt.: *Credendi firmissimi robore, verum etiam intelli-  
gendi certissimam veritatem.*

<sup>2</sup> sic leg. cum Ms. bt. Et paulo infra, *ejusque tres perso-  
nas [qualis est una... ejus tres personæ].*

<sup>3</sup> Lov., unum. At Mss. habent hic, *nomen*.

et in omnibus et in singulis totum, per quam unam  
divinitatem dicatur eadem Trinitas unus Deus; ejus-  
que tres personas nusquam esse nisi in cælis, illam  
vero divinitatem nusquam non esse, sed ubique præ-  
sentem: ac per hoc recte quidem dici, Deum et in  
cælo esse et in terra, propter illam divinitatem quæ  
ubique sit<sup>1</sup> tribusque communis; non autem recte di-  
ci, Patrem esse in terra vel Filium vel Spiritum san-  
ctum, cum huic Trinitati sedes non nisi in cælo sit.  
Istam (a) cogitationis carnalis compositionem vanum-  
que figmentum ubi vera ratio labefactare incipit,  
continuo illo intus adjuvante atque illuminante, qui  
cum talibus idolis in corde nostro<sup>2</sup> habitare non vult,  
ita ista confingere atque a fide nostra quodammodo  
excutere festinamus, ut ne pulverem quidem ultum  
talium phantasmatum illic remanere patiamur.

8. Quamobrem nisi rationem disputationis, qua  
forinsecus admoniti, ipsa intrinsecus veritate lucente,  
hæc falsa esse perspicimus, fides in corde nostro an-  
tecessisset, quæ nos indueret pietate, nonne incassum  
quæ vera sunt audiremus? Ac per hoc quoniam  
quod ad eam pertinebat fides egit, ideo subsequens  
ratio aliquid eorum quæ inquirebat invenit. Falsæ ita-  
que rationi, non solum ratio vera, qua id quod cre-  
dimus intelligimus, verum etiam fides ipsa rerum  
nondum intellectarum sine dubio præferenda est. Me-  
lius est enim quamvis nondum visum, credere quod  
verum est, quam putare te verum videre quod fal-  
sum est. Habet namque fides oculos suos, quibus  
quodammodo videt verum esse quod nondum videt,  
et quibus certissime videt, nondum se videre quod  
credit. Porro autem qui vera ratione jam quod tan-  
tummodo credebat intelligit, profecto præponendus  
est ei qui cupit adhuc intelligere quod credit; si au-  
tem nec cupit, et ea quæ intelligenda sunt, credenda  
tantummodo existimat, cui rei fides prosit ignorat:  
nam pia fides sine spe et sine charitate esse non vult.  
Sic igitur homo fidelis debet credere quod nondum  
videt, ut visionem et speret et amet.

9. Et visibilium quidem rerum præteritarum, quæ  
temporaliter transierunt, sola fides est, quoniam non  
adhuc videnda sperantur, sed facta et transacta cre-  
duntur; sicut est illud, quod Christus semel pro pec-  
catis nostris mortuus est et resurrexit, nec jam moritur,  
et mors ei ultra non dominabitur (Rom. vi, 9, 10). Ea  
vero quæ nondum sunt, sed futura sunt, sicut nostro-  
rum spiritualium corporum resurrectio, ita creduntur  
ut etiam videnda sperentur; sed ostendi modo nullo  
possunt modo. Quæ vero ita sunt ut neque præter-  
cant, neque futura sint, sed æterna permaneant,  
partim sunt invisibilia, sicut justitia, sicut sapientia;  
partim visibilia, sicut Christi immortale jam corpus:  
sed invisibilia intellecta conspiciuntur, ac per hoc  
et ipsa modo quodam sibi congruo videntur; et cum  
videntur, multo certiora sunt quam ea quæ corporis

<sup>1</sup> sic Ms. bt., et melius. [est].

<sup>2</sup> sic novem Mss. [cordibus nostris].

(a) Alias epistola 83; ab hoc verbo incipiebat: «Cogitatio-  
nis.» etc.

sensus attingit, sed ideo dicuntur invisibilia, quia oculis istis mortalibus videri omnino non possunt. At illa quæ visibilia sunt permanentia, possunt, si ostendantur, etiam his mortalibus oculis conspici; sicut se Discipulis post resurrectionem Dominus ostendit (*Math. xviii, Marc. xvi, Luc. xxiv, et Joan. xx, xxi*), sicut etiam post ascensionem apostolo Paulo (*Act. ix, 3, 4*), et Stephano diacono (*Act. vii, 55*).

10. Proinde ista visibilia permanentia ita credimus, ut etiamsi non demonstrantur, speremus ea nos quandoque visuros; nec ea comemur ratione vel intellectu comprehendere, nisi ut ea, quia visibilia sunt, ab invisibilibus distinctius cogitemus: et cum cogitatione qualia sint imaginamur, satis utique novimus ea nobis nota non esse. Nam et Antiochiam cogito incognitam, sed non sicut Carthaginem cognitam. Illam quippe visionem cogitatio mea fingit, hanc recollit; nequaquam tamen dubito, sive quod de illa testibus multis, sive quod de ista meis aspectibus credidi. Justitiam vero et sapientiam et quidquid ejusmodi est, non aliter imaginamur, aliter contuemur; sed hæc invisibilia simplici mentis atque rationis intentione intellecta conspiciamus, sine ullis formis et molibus corporalibus, sine ullis lineamentis figurisque membrorum, sine ullis localibus sive finitis<sup>1</sup> sive spatiis infinitis. Ipsumque lumen, quo cuncta ista discernimus, in quo nobis satis apparet quid credamus incognitum, quid cognitum teneamus, quam formam corporis recordemur, quam cogitatione fingamus, quid corporis sensus attingat, quid imaginetur animus simile corpori, quid certum et omnium corporum dissimillimum intelligentia contempletur: hoc ergo lumen ubi hæc cuncta dijudicantur, non utique, sicut hujus solis et cujusque corporis luminis fulgor, per localia spatia circumquaque diffunditur, mentemque nostram quasi visibili candore illustrat, sed invisibiliter et ineffabiliter, et tamen intelligibiliter lucet, tamque nobis certum est, quam nobis efficit certa quæ secundum ipsum cuncta conspiciamus.

11. Cum igitur tria sint rerum genera quæ videntur; unum corporalium, sicut hoc cælum et hæc terra, et quidquid in eis corporeus sensus cernit et tangit; alterum simile corporalibus, sicut sunt ea quæ spiritu cogitata imaginamur, sive recordata vel oblita<sup>2</sup> quasi corpora contuemur, unde sunt etiam visiones quæ vel in somnis, vel in aliquo mentis excessu, his quasi localibus quantitibus ingeruntur; tertium ab utroque discretum, quod neque sit corpus, neque ullam habeat similitudinem corporis, sicut est sapientia, quæ mente intellecta conspicitur, et in cujus luce de his omnibus veraciter judicatur: in quo istorum genere credendum est esse istam quam nosse volumus, Trinitatem? Profecto aut in aliquo, aut in nullo. Si in aliquo, eo utique quod est aliis duobus præstantius, sicut est sapientia; quod si donum ejus in nobis est, et<sup>3</sup> minus est quam illa summa et in-

commutabilis, quæ Dei Sapientia dicitur, puto quod non debemus dono suo inferius cogitare donantem: si autem aliquis splendor ejus in nobis est, quæ nostra sapientia dicitur, quantumcumque ejus per speculum et in ænigmate capere possumus, oportet eam et ab omnibus corporibus, et ab omnibus corporum similitudinibus secernamus.

12. Si autem in nullo istorum genere putanda est ista Trinitas, et sic est invisibilis, ut acc mente videatur; multo minus de illa hujusmodi opinionem habere debemus, ut cum rebus corporalibus vel corporalium rerum imaginibus similem esse credamus. Non enim corpora<sup>4</sup> pulchritudine molis aut magnitudine superat, sed dissimilitudine ac disparilitate naturæ: et si discreta est a comparatione bonorum animi nostri, qualia sunt sapientia, justitia, charitas, castitas, et cætera talia, quæ profecto mole corporis non pendimus, nec eorum quasi corporeas formas cogitatione figuramus, sed ea quando recte intelligimus, sine aliqua corpulentia vel similitudine corpulentia in luce mentis aspiciamus; quanto est ab omnium qualitatum et quantitatum corporalium comparatione discretior? Non eam tamen a nostro intellectu omnino abhorreret Apostolus testis est, ubi ait: *Invisibilia enim a constitutione mundi, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque ejus virtus ac divinitas* (*Rom. i, 20*). Ac per hoc cum eadem Trinitas fecerit et corpus et animam, sine dubitatione est utroque præstantior. Anima itaque considerata, maxime humana et rationalis atque intellectualis, quæ ad ejus imaginem facta est, si cogitationes nostras et intelligentias non eviderit, sed ejus quod habet præcipuum, id est ipsam mentem atque intelligentiam mente atque intelligentia potuerimus apprehendere, non erit fortassis absurdum, ut eam ad suum quoque Creatorem intelligendum, ipso adjuvante meditemur attollere. Si autem in seipsa deficit, sibi que succumbit, pia fide contenta sit quamdiu peregrinatur a Domino, donec fiat in homine quod promissum est, faciente illo qui potens est, sicut ait Apostolus, *facere supra quam petimus aut intelligimus* (*Eph. iii, 20*) (a).

CAPUT III. — 13. Quæ cum ita sint, interim volo ut legas ea quæ ad istam quæstionem pertinentia jam multa conscripsimus; illa etiam quæ in manibus habemus, et propter magnitudinem tam difficilis quæstionis, nondum possumus explicare. Nunc vero tene inconcussa fide, Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse Trinitatem, et tamen unum Deum; non quod sit eorum communis quasi quarta divinitas, sed quod sit ipsa ineffabiliter<sup>1</sup> inseparabilis Trinitas, Patremque solum genuisse Filium, Filiumque solum a Patre genitum, Spiritum vero sanctum et Patris et Filii esse Spiritum. Et quidquid tibi, cum ista cogitas, corporeæ similitudinis occurrerit, abige<sup>2</sup>, abquam, etc. At unus e vatic., in nobis non minus est quam, etc.

<sup>1</sup> Sic Ms. bt., longe melius. [ineffabilis].

<sup>2</sup> In Mss. doest abige.

(a) Quæ sequuntur usque ad hæc verba, «Restat hæc, etc.», n. 17, deerrant in epistola quæ olim fuit 85.

<sup>1</sup> Sic Ms. bt. [finibus].

<sup>2</sup> Lov., oblata. At Mss., oblita.

<sup>3</sup> Mss. aliquot: Quod si donum ejus in nobis minus est

nue. nega, respue, abjice, fuge. Non enim parva est inchoatio cognitionis Dei, si antequam possimus nosse quid sit, incipiamus jam nosse quid non sit. Intellectum vero valde ama; quia et ipsæ Scripturæ sanctæ, quæ magnarum rerum ante intelligentiam suadent fidem, nisi eas recte intelligas, utiles tibi esse non possunt. Omnes enim hæretici, qui eas in auctoritate recipiunt, ipsas sibi videntur sectari, cum suos potius sectentur errores; ac per hoc non quod eas contemnunt, sed quod eas non intelligant, hæretici sunt.

14. Tu autem, charissime, ora fortiter et fideliter ut det tibi Dominus intellectum, ac sic ea quæ forinsecus adhibet diligentia præceptoris sive doctoris, possint esse fructuosa; quoniam *neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus* (I Cor. iii, 7): cui dicimus, *Pater noster qui es in cælis* (Math. vi, 9); non quia ibi est, et hic non est, qui præsentia incorporata ubique est totus, sed quia in eis habitare dicitur, quorum pietati adest, et hi maxime in cælis sunt, ubi etiam nostra conversatio est, si nos os nostrum veraciter sursum cor habere respondeat. Nam etsi carnaliter acceperimus quod scriptum est, *Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum* (Isai, LXVI, 1); et ibi et hic eum esse credere debemus: quamvis non totum ibi, quia hic essent pedes; nec totum hic, quia ibi essent superiores corporis partes. Quam cogitationem carnalem, rursum illud nobis excutere, quod de illo scriptum est, potest: *Qui cælum mensus est palmo, et terram pugillo* (Id., xl, 12). Quis enim sedeat in spatio palmi sui, aut in tanto loco pedes ponat, quantum ejus pugnus apprehendit? Nisi forte in tantum caro vana progreditur, ut ei parum sit humana membra substantiæ Dei tribuere, si ea non etiam monstruosa confingat, ubi palmus lumbis, et pugillus ambabus palmis conjunctis sit lator. Sed hæc dicuntur, ut cum sibi non conveniunt quæ carnaliter audimus, eis ipsis admoniti, ineffabiliter spiritualia cogitemus.

15. Unde etiamsi corpus Domini, quod de sepulcro excitatum levavit in cælum, nonnisi specie humana membrisque cogitamus, non tamen ita putandum est sedere ad dexteram Patris, ut ei Pater ad sinistram sedere videatur. In illa quippe beatitudine, quæ omnem superat humanum intellectum, sola dextera est, et eadem dextera, ejusdem beatitudinis nomen est. Proinde nec illud quod post resurrectionem suam dixit Mariæ, *Noli me tangere, nondum enim ascendit ad Patrem meum* (Joan. xx, 17), tam absurde accipiendum est, ut existimemus eum, cum ascendisset, voluisse a feminis tangi, qui se tangendum viris antequam ascenderet præbuit. Sed Mariæ profecto, in qua figurata Ecclesia est, quando illud dixit, intelligi voluit tunc ascendisse ad Patrem, cum illum Patri cognovit æqualem; et tali fide illum salubriter tetigit, ne si hoc solum eum esse crederet quod in carne apparuerat, non bene tangeret. Sic eum Photinus hæreticus tetigit, qui hominem tantummodo credidit.

16. Et si forte aliud in his verbis Domini aptius meliusque intelligi potest, opinio tamen qua putatur substantia Patris esse in cælo, secundum quod Pater

una in Trinitate persona est, divinitas vero non in cælo tantum, sed ubique est: quasi aliud sit Pater, aliud divinitas ejus quæ illi communis est cum Filio et cum Spiritu sancto; ut ipsa Trinitas, tanquam loca corporalibus et tanquam corporea sit, divinitas vero una trium personarum ubique sit præsens, et ipsa sola tanquam incorporea ubique sit tota: sine dubitatione respicienda. Si enim qualitas eorum esset (quod absit, ut in Patre, aut Filio, aut Spiritu sancto aliud sit qualitas, aliud substantia), tamen si eorum qualitas esse posset, utique amplius alicubi quam in sua substantia esse non posset: si autem substantia est, et alia est quam sunt ipsi, alia substantia est; quod nihilominus falsissime creditur.

17. Sed si forte minus intelligis inter substantiam et qualitatem quid intersit; hoc certe facilius advertis, quod et divinitas Trinitatis (quæ putatur alia esse quam est ipsa Trinitas, et propter hanc dici non tres deos, sed unum Deum, quoniam ipsa est tribus una communis) aut substantia est, aut non est substantia. Si substantia est, et alia est quam Pater, aut Filius, aut Spiritus sanctus, aut eadem simul Trinitas; procul dubio alia substantia est: hoc autem veritas refellit et respuit. Si autem non est substantia ista divinitas, et ipsa est Deus, quia ipsa est ubique tota, non illa Trinitas; ergo Deus non est substantia: quis hoc catholicus dixerit? Item si non est substantia ista divinitas, et secundum hanc est Trinitas unus Deus, quod hæc una est in tribus; non debuit dici Pater et Filius et Spiritus sanctus unius substantiæ, sed unius divinitatis quæ non est substantia. Agnoscis autem in fide catholica quoniam hoc est verum, hoc est confirmatum quod Pater et Filius et Spiritus sanctus, ideo cum sit Trinitas, unus est Deus; quia inseparabiliter sunt unius ejusdemque substantiæ, vel (si hoc melius dicitur), essentiæ. Nam nonnulli nostri et maxime Græci, Trinitatem quæ Deus est, magis essentiæ (a), quam unam substantiam esse dixerunt; aliquid inter hæc duo nomina interesse arbitrantur, vel intelligentes: unde nunc disputare non est opus; quod etsi divinitatem istam, quæ aliud existimatur esse quam ipsa Trinitas, non substantiam sed essentiam dixerimus, eadem falsitas consequetur. Si enim alia est quam ipsa Trinitas, altera erit essentia: quod absit ut catholicus sentiat. Restat itaque ut ita credamus unius esse substantiæ Trinitatem, ut ipsa essentia non aliud sit quam ipsa Trinitas. Ad quam videndam quantumlibet in hac vita proficiamus, per speculum erit et in ænigmate quod videbimus. Cum vero, quod in resurrectione promittitur, spirituale corpus habere cœperimus, sive illam mentem, sive mirabili modo, quoniam ineffabilis est spiritualis corporis grætia, etiam corpore videamus; non tamen per locorum intervalla, nec in parte minorem, in parte majorem, quoniam non est corpus, et ubi-

<sup>1</sup> Lov., *quam sua esse non possit*. At Mss. habent, *quam in sua esse substantia non possit*; præter aliquot, in quibus omittitur vox, *substantia*.

<sup>2</sup> In Mss. pluribus, *irrationabili modo*.

(a) *Ouism*.



que tota est, pro nostra capacitate videbimus.

CAPUT IV.—18. Quod vero posuisti in epistola tua, videri tibi, vel potius quod *vid. batur tibi, nihil vivum secundum substantiam inesse justitiæ, ideoque te non posse adhuc Deum, id est viventem naturam, justitiæ similem cogitare: quia justitia, sicut dicis, non in se, sed in nobis vivit; imo nos potius secundum illam vivimus, ipsa vero per se justitia nequaquam vivit*: ad hoc ut tibi ipse respondeas, illud intuere, utrum recte dici possit vitam ipsam non vivere, qua fit ut vivat quidquid non falso dicimus vivere. Puto enim absurdum tibi videri, ut per vitam vivatur, et vita non vivat. Porro si vita ipsa præcipue vivit, qua vivit omne quod vivit, recole, obsecro, quas dicat Scriptura divina animas mortuas; profecto invenies injustas, impias, infideles. Nam licet per illas vivant corpora impiorum, de quibus dictum est quod *mortui sepeliant mortuos suos (Math. VIII, 22)*, et tibi intelligantur etiam iniquæ animæ non esse sine aliqua vita; neque enim aliter ex eis possent corpora vivere, nisi qualicumque vita, qua omnino animæ carere non possunt, unde immortales merito vocantur: non tamen ob aliud amissa justitia dicuntur mortuæ, nisi quia et animarum, licet immortaliter qualicumque vita viventium, verior et major vita justitia est, tanquam vita vitarum, quæ cum sint in corporibus, etiam ipsa corpora viva sunt, quæ per seipsa vivere nequeunt. Quapropter si animæ non possunt, nisi etiam in seipsis utcumque vivere, quia ex eis vivunt et corpora, a quibus deserta moriuntur; quanto magis vera justitia etiam in seipsa vivere intelligenda est, ex qua sic vivunt animæ, ut hac amissa mortuæ nuncupentur, quamvis quantulumcumque vita non desinant vivere!

19. Ea porro justitia quæ vivit in seipsa; procul dubio Deus est, atque incommutabiliter vivit. Sicut autem hæc cum sit in seipsa vita, etiam nobis fit vita, cum ejus efficiamur utcumque participes: ita cum in seipsa sit justitia, etiam nobis fit justitia, cum ei coherendo juste<sup>1</sup> vivimus; et tanto magis minusve justi sumus, quanto magis illi minusve coheremus. Unde scriptum est de unigenito Filio Dei, cum sit utique Patris Sapia et Justitia, et semper in seipsa sit, quod factus sit *nobis a Deo sapientia et justitia, et sanctificatio et redemptio; ut quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur, in Domino gloriatur (I Cor. 1, 30, 31)*. Quod quidem et ipse vidisti, addendo atque dicendo: *Nisi forte non hæc humanæ æquitatis, sed illa quæ Deus est, sola esse asseratur justitia*. Est plane ille summus Deus vera justitia, vel ille verus Deus summa justitia; quam profecto esurire et sitire, ea nostra est in hac peregrinatione justitia, et qua postea saturari, ea nostra est in æternitate plena justitia. Non ergo Deum nostræ justitiæ similem cogitemus, sed cogitemus nos potius tanto similiores Deo, quanto esse poterimus ejus participatione justiores.

20. Si ergo cavendum est ne justitiæ nostræ similem putemus Deum, quoniam lumen quod illuminat, incomparabiliter excellentius est illo quod illuminatur;

<sup>1</sup> Abest *juste* a Cod. bt. et aliquot aliis.

quanto magis caveri oportet, ne aliquid inferius et quodammodo decoloratius cum esse credamus, quam est nostra justitia! Quid est autem aliud justitia, cum in nobis est, vel quælibet virtus qua recte sapienterque vivitur, quam interioris hominis pulchritudo? Et certe secundum hanc pulchritudinem magis quam secundum corpus, facti sumus ad imaginem Dei: unde nobis dicitur, *Nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in novitate mentis vestræ, ad probandum vos quæ sit voluntas Dei, quod bonum et beneplacitum et perfectum (Rom. XII, 2)*. Si ergo non in mole neque in distantibus per loca sua partibus, sicut corpora sive cernuntur sive cogitantur, sed in virtute intelligibili, qualis est justitia, mentem dicimus, seu novimus, seu volumus pulchram, et secundum hanc pulchritudinem reformamur ad imaginem Dei: profecto ipsius Dei qui nos formavit et reformat ad imaginem suam, non in aliqua mole corporea suspicanda est pulchritudo; eoque justorum mentibus credendus est incomparabiliter pulchrior, quo est incomparabiliter justior (a). Hæc Dilectionem tuam, quantum ad usitatum epistolarum modum attinet, prolixius forsitan quam expectabas; quantum autem ad tam magnæ rei quæstionem, breviter admonuisse suffecerit: non ut satis sit eruditioni tuæ, sed ut aliis quoque lectis vel auditis diligenter instructus, ipse uberius tua secus dicta redarguas; quod est utique tanto melius, quanto fit humiliter et fidelius.

#### EPISTOLA CXXI (b).

*Paulinus Nolensis episcopus Augustino proponit quæstiones aliquot, primum de Psalmis, tum de Apostolo, et ad extremum de Evangelio.*

CAP. PRIMUM.—1. *De paucis quæ nunc jam ad navem corrente litterarum perlatores, et mihi in ipsius festinatione properanti in mentem venerunt, ne sine corollario mihi rescribas, aliqua proponam: quæ si forte lucida sunt, et mihi videntur obscura, nemo prudentum filiorum, qui forte de nostris in hora lectiunculis hujus circa te steterint, de insipientia mea rideat, sed potius benevolentia fraternæ charitatis faveat instruendo, ut efficiat videntium particeps et ex doctrina tua illuminatis mentibus considerantium mirabilia de lege Domini.*

2. *Dic ergo mihi, benedice doctor Israel, quid sit quod dicitur in psalmo decimoquinto: « Sanctis qui in terra sunt ejus, mirificavit omnes voluntates suas inter illos. Multiplicatæ sunt enim infirmitates eorum; postea acceleraverunt. » Quos ait sanctos, qui in terra sunt sancti? Num illos Judæos, qui filii carnis Abraham, et non filii repromissionis excluduntur a semine quod in Isaac vocatum est (Rom. IX, 8, 7), ideo sanctos in terra, quia sancti genere carnali, vita autem sensuque terreni sunt, qui terrena sapiunt, et carnali observantia in vetustate litteræ consenscunt; non renascentes in novam creaturam, quia non receperunt eum, per quem vetera transle-*

<sup>1</sup> Castigata ad a. hg. bl. bn. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. ab. vc. duos l. quatuor v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Hic desinebat epistola, quæ olim erat 85.

(b) Alias 58: quæ autem 121 erat, nunc 130. Scripta circ. an. 410.

runt, et facta sunt nova? Sic enim forte eos in hoc psalmo sanctos appellat, quomodo et in Evangelio justos, ubi dicit, « Non veni vocare justos, sed peccatores » (Matth. ix, 13); id est illos justos, qui in sanctitate generis et littera Legis gloriantur: quibus dicitur, « Nolite gloriari in patre Abraham; quia potens est Deus de lapidibus istis excitare filios Abraham » (Id. iii, 9). Quorum forma in illo Pharisæo proponitur, qui justitias suas tanquam ne scienti Domino recolens, prædicabat in templo; non orans ut exaudiretur, sed exigens quasi debitum meriti pro operibus bonis quidem, sed ingratis Deo, quia quod justitia ædificaverat, superbia destruebat: nec id ipsum silentio, sed voce clamabat, ut appareret eum non divinis auribus loqui, qui et ab hominibus vellet audiri; atque ideo non placuit Deo, quia placebat sibi: « Quoniam dissipavit Dominus ossa hominum sibi placentium. Confusi sunt, » inquit, « quia sprevit illos » (Psal. lvi, 6), qui cor humile et contribulatum non spernit.

3. Denique et in ipsa Evangelii parabola, qua Pharisæi et Publicani persona confertur, evidenter ostendit ipse Dominus quid in homine suscipiat, quid repellat (Luc. xviii, 10-14), sicut scriptum est quia « Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam (Jac. iv, 6). » Ideo protestatur magis justificatum abisse e templo Publicanum de confessione peccatorum suorum, quam Pharisæum de imputatione justitiarum suarum. Merito autem ille laudator sui, repudiatus abscessit a facie Dei, qui cum ipso nomine peritiam Legis præferret, oblitus fuerat in propheta dicentem Dominum: « Super quem habitabo, nisi super humilem, et quietum, et tremulentem sermones meos » (Isai. lxvi, 2)? Ille autem in corde contrito sui accusator accipitur, et obtinet veniam de confessione peccatis propter gratiam humilitatis, sancto illo Pharisæo (quales Judæi sancti sunt), reportante sarcinam peccatorum de jactantia sanctitatis. Ipsius nimirum sunt forma Judæi illi, de quibus Apostolus ait quod suam justitiam statuere cupientes, quæ ex Lege est, justitiæ Dei non sunt subjecti (Rom. x, 3), quæ est ex fide, quæ reputata est patri nostro Abraham ad justitiam, non ex operibus (Id. iv, 2, 3), quia secundum omnipotentiam Dei credidit Deo: apud quem ille vere justus est qui ex fide vivit; nec sanctus in terra est, sed in cælo, quia non carne, sed spiritu ambulat; cujus conversatio in cælis est; non gloriantis in circumcissione carnis, sed in circumcissione cordis, quæ non littera, sed spiritu agitur invisibiliter; unde laus ejus non ex hominibus est, sed ex Deo.

4. Deinde quod jungit in eodem versiculo, « Miras fecit voluntates suas inter illos, » credo ex eo dicit, quod ipsis primum lucernam Legis accendit, et præcepta vendi dedit. « Notas, » enim, inquit, « fecit vias suas Moysi, et filiis Israel voluntates suas » (Psal. cii, 7). Deinde ipsum pietatis suæ sacramentum in ipsis operatus est, natus in carne ex virgine Deus in gente ipsorum, et de carne ipsorum factus ex semine David homo: deinde virtutes sanctitatum, quas in ipsis et coram ipsis perfecit. Qui per hæc non modo creditus non est, sed et blasphemus

est ab eis, cum dicerent, « Hic homo si a Deo esset, non curaret sabbatis » (Joan. ix, 16); et, « Non ejicit dæmonia nisi in Beelzebub principe dæmoniorum » (Matth. xii, 24). Propter hanc mentem obdurata impietate cæcatam, multiplicatæ sunt infirmitates et tenebræ eorum.

5. Sed quid est quod ait, « Postea acceleraverunt? » Utrum in penitentiam, sicut illi in Actibus Apostolorum, qui beati Petri prædicatione compuncti, crediderunt in eum quem crucifixerant, et festinantes tanto expiari peccato, ad donum gratiæ cucurrerunt (Act. ii, 37-41)? an vero quia virtutes animæ ex fide et charitate Dei roborantur, illis impiis utroque vacuis multiplicatæ sunt infirmitates animæ ex impietate oclerum mortiferis languoribus occupatæ? Christus etenim lumen et vita credentium est, et sanitas sub penis ejus: unde non mirum si et tenebræ et infirmitates eorum multiplicatæ sunt in interitum, qui vitam et lucem non receperunt, neque sub penis ejus manere voluerunt; quos, ut ipse fens in Evangelio suo protestatur, sæpe voluit congregare sub alas suas, sicut gallina congregat pullos suos, et noluerunt (Matth. xxiii, 37). Multiplicatis ergo infirmitatibus quo acceleraverunt? Forte in crucem Domini conclamandam, et invito Pilato nefariis vocibus extorquendam, ut adimplerent mensuram patrum suorum, ut isti Dominum Prophetarum occiderent, quorum patres ipsos Prophetas interfecerunt, a quibus hic mundi Salvator esse venturus nuntiabatur. « Postea acceleraverunt: veloces enim pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt » (Psal. xlii, 5), id est Christum qui dicit, « Ego sum via » (Joan. xiv, 6).

6. In consequenti psalmo illud mihi exponi desidero, quid dicat, « De absconditis tuis adimpletus est venter eorum. Saturati sunt porcina, » vel sicut in quibusdam psalteriis scriptum audio, « saturati sunt filii (a), et refluunt quæ superfuerunt parvulis suis. »

7. Rursus in alio psalmo admirari soleo, Filium ad Patrem loqui intelligens, in psalmo quinquagesimo octavo, ubi de Judæis inimicis, de quibus supra dixerat, « Ecce ipsi loquentur in ore suo, et gladius in labiis eorum, » paulo infra dicit, « Ne occideris eos, ne quando obliviscantur Legis tuæ. Disperge illos in virtute tua, et destrue eos, Domine. » Quod in his usque in hodiernam diem videmus impleri: destructi sunt enim a veteri sua gloria, sine templo et sine sacrificiis, ac sine Prophetis in omnium gentium dispersione viventes. Sed quid miramur quod jam per Prophetam pro eis non occidendis rogabat, pro quibus et sub ipso tempore passionis jam ad crucem eum ducentibus precabatur, dicens: « Pater, dimitte eis; non enim sciunt quid faciunt » (Luc. xxiii, 34)? Verum quod adjecit, « Ne unquam obliviscantur Legis tuæ, » tanquam propter hoc necessaria esset etiam sine fide Evangelii vita eorum, obscurum mihi fateor. Quid enim his ad salutem, quæ sola fide quaeritur, prodest in Legis memoria et meditatione versari; nisi forte propter honorem Legis ipsius, vel generis Abraham, ut

i <sup>1</sup> Lov., spiritu Dei. At ab aliis Codd. abest Dei.

(a) L'ion, filii, uon, subius. Hieronymus tamen ex uelutæo vertit, Filii.

etiam in parte terrena carnalis seminis ejus, quæ videtur secundum arcanam maris computari, Legis antiquæ littera perseveret, ne forte aliqui legendo Legem illuminentur ad fidem Christi, qui et Legis et Prophetarum finis est, et in omnibus eorum libris præfiguratus ac prophetatus doceat? aut quia ex ipsis impiis eorum generatio ventura est electorum, qui de singulis tribus electi, in duodenis millibus designantur (Apoc. vii, 5-8); quibus ipsa revelatio beati Joannis ex voce Angeli prævauciantis hoc testimonium perhibet, quia comitatus regis æterni familiaris adhærebunt penitus immaculati, et humanae conjunctionis expertes? de quibus specialiter ait: « Sequuntur Agnum quocumque ierit, quia cum mulieribus se non coinquinaverunt; virgines enim sunt » (Id. xiv, 4).

8. In ætate septimo præter alia illud mihi obscurissimum est quod ait, « Verumtamen Deus conquassavit capita inimicorum suorum, verticem capilli perambulatum in delictis suis; » quid sit verticem capilli perambulare in delictis. Non enim dicit, Verticem capitis, sed, « verticem capilli, » qui sine sensu est. An repletum peccatis hominem vult ostendere? Scriptum est: « Omne cor in dolore, a pedibus usque ad caput » (Isai. i, 6). Et paulo infra quod ait, « Lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso. » A quo ipso? et numquid canes Dei dici possunt Gentiles, quos ipse in Evangelio canes nominat (Matth. xv, 26)? aut ne forte ipsos canes Dei dicat, quales æstimari possunt, si qui in nomine christiano gentilitate vivunt; quorum pars cum infidelibus ponitur, quia Deum quem verbis colunt, factis negant?

CAP. II. — 9. Hæc interim de Psalmis, nunc et de Apostolo quodcumque proponam. Dicit ad Ephesios, quod in alia Epistola (I Cor. xii, 28) dixerat de gradibus vel ordinibus dispositionum Dei, operante Spiritu sancto divisiones gratiarum: « Et quosdam quidem dedit apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum » (Ephes. iv, 11, 12), et reliqua. Hoc opto distinguam mihi in hac diversitate nominum, quæ sit cuique nomini officiorum vel gratiarum proprietas? quid proprium sit Apostolorum, quid Prophetarum, quid Evangelistarum, quid Pastorum, quidve Doctorum. In omnibus enim his diversis nominibus simile et prope unum doctrinæ officium video fuisse tractatum. Hos autem Prophetas quos post Apostolos posuit, non puto illos esse qui ordine temporum ante Apostolos fuerunt, sed illos quibus jam sub Apostolis per gratiam donabatur, aut interpretatio Scripturarum et inspectio mentium, aut prædictio temporis secuturi; ut Agabus cernebat, qui et famem instantem prædixit (Act. xi, 28) et quæ beatus Paulus in Jerosolymis passurus esset, et verbo demittavit, et signo zonæ ejus ostendit (Id. xxi, 10, 11). Inter Pastores specialiter et Doctores quid intersit dignoscere volo, quia præpositis Ecclesiæ utrumque nomen adscribi solet.

10. Item quod ait ad Timotheum, « Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus » (I Tim. ii, 1), quæso exponas mihi, quod discrimen sit

in hac diversitate verborum, cum omnia mihi quæ gerenda dixit, orationis officio convenire videantur.

11. Item quod ad Romanos ait, interrogo et rogo si edisseras mihi; multum enim concutire me fateor in hac Apostoli sententia de Judæis quod ait, « Secundum Evangelium quidem inimici præter vos; secundum electionem autem charissimi præter patres » (Rom. xi, 28): quomodo iidem et inimici præter nos, qui credidimus ex Gentibus, tanquam non potuerint Gentis credere, nisi Judæi non credidissent; aut ipse unus omnium creator Deus, qui omnes homines salvos fieri vult, et ad agnitionem veritatis venire (I Tim. ii, 4), capax non fuerit acquisitionis utriusque, nisi alterum pro altero possideret: deinde « charissimi præter patres? » Si « charissimi, » quomodo aut unde non credant, et inimici Deo esse persistant? « Nonne, » inquit, « qui oderant te, Deus, oderam illos, et super inimicos tuos tabescebam; perfectio odio oderam illos? » Certe hoc puto paterna vox loquitur ad Filium per prophetam in eodem psalmo, ubi supra de parte creditum dixerat: « Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus; nimis confortatus est principatus eorum » (Psal. cxxxviii, 21, 22, 17). Quid autem illis prodest ad salutem, quæ non nisi per fidem et gratiam Christi capitur, si propter fidem patrum charissimi Deo sint? cui bono diliguntur quos necesse est propter hoc damnari, quod propter suam infidelitatem a Prophetarum et patriarcharum parentum fide discrepantes, inimici sunt Evangelio Christi? Si ergo charissimi Deo, quomodo peribunt? et si non credunt, quomodo non peribunt? Si propter patres sine suo merito diliguntur, quomodo et propter patres non salvabuntur; sed esai fuerint Noe, Daniel, et Job in medio eorum, filios impios non salvabunt, soli salvi erunt (Ezech. xiv, 14, 16)?

12. Adhuc aliud obscurius mihi erit de profundo, et in vadum præfer. In Epistola Colossensium omnino intelligere non possum quod ait, « Nemo vos seducat, volens in humilitate et religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ, et non tenens caput » (Coloss. ii, 18, 19); de quibus angelis dicit: « si de inimicis et malis, quæ illorum religio, aut quæ humilitas, et quis sit magister seductionis hujus, qui per obtentum necio cujus angelicæ religionis, quasi visa et comperta doceat quæ non vidit? Sine dubio hæretici, qui doctrinas demoniorum et sequuntur et promunt, conceptis ab eorum spiritu adinventionibus, quæ non viderunt phantasmata, quasi visa fingentes, et pestiferis disputationibus in corda male credula seminantes » (I Tim. iv, 1, 2), hi sunt qui non tenent caput, id est Christum fontem veritatis, cujus doctrinæ quidquid adversatur, insanum est. Et hi cæci duces cæcorum (Matth. xv, 14), de quibus « dici puto: Ne dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et foderunt sibi lacus contritos, qui non tenent aquam » (Jer. ii, 13).

13. Deinde in subsequenti capite adjecit: « Ne teligeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis, quæ sunt omnia in interitum ipso usu secundum præcepta et doctrinas hominum, rationem quidem habentia sapientia in superstitutione et humilitate, ad non parendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis » (Coloss. ii, 21-23). Quæ sunt ista, quibus et rationem sapientia

inesse testatur magister veritatis, et tamen ipsam veritatem religionis inesse abnegat? Anne forte de talibus loquitur, de quibus ad Timotheum dicit: « Habentes autem speciem pietatis, virtutem ejus abnegantes » (II Tim. III, 5)? Rogo ergo specialiter hæc capitula duo de Colossensium Epistola per singula mihi verba dissolvas, quia laudabilibus execranda permiscuit. Quid est enim tam laudabile, quam ratio sapientiæ, et quid tam execrabile, quam superstitio erroris? Humilitas quoque et Deo placita, et maxime in vera religione laudabilis, cum ratione sapientiæ ipsis datur, de quorum doctrinis et actibus dicitur nobis, « Ne tetigeritis, neque gustaveritis, quæ sunt in interitum » (Col. II, 21, 22), quia non sunt ex Deo: et omne quod non est ex fide, peccatum est (Rom. XIV, 23). Deus autem dissipavit consilia sapientium (Ps. XXXII, 10), qui Deo stulti sunt per prudentiam carnis, quæ non potest legi Dei esse subjecta (Rom. VIII, 7): scit enim cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt (Psal. XCIII, 11). Qualem humilitatem, qualemque rationem sapientiæ superstitioni ex hominum doctrinis venienti inesse dicat, requiro. Et quod ait, « Ad non parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis » (Id. 25); prorsus hæc parum intelligo, quia in eadem sententia magna mihi videtur esse discretio: arbitrator enim eum de abstinentia qualibet ficta vel inutili, qualis solet ab hæreticis affectari, hoc dicere, « ad non parcendum corpori »; quod autem adjecit, « non in honore aliquo », quia sancti operis speciem, non in fide veritatis exercentes, nullius gloriæ honore vel fructu agunt, quod in magna erroris peruersi reprehensione conficiunt, transfigurantes se in ministros justitiæ. Sed quod adjecit, « ad saturitatem carnis », contrarium mihi videtur illi quod dicit, « ad non parcendum corpori »: videtur enim mihi ille non parcere corpori, qui carnem jejuniis domat, sicut Apostolus dicit, « Lividum facio corpus meum, et in servitutem redigo » (I Cor. IX, 27); a quo opere saturitas carnis aliena est: nisi forte et ipsam saturandæ carnis curam, quæ maxime observantiam religionis prætentibus probrosa est, non parcere corpori dixit, secundum illud honestatis præceptum, quod alibi dicit, ut unusquisque suum vas honorifice possidere noverit (I Thess. IV, 4), ut hostiam vivam, placentem Deo suum corpus exhibeat (Rom. XII, 1), non in saturitatem carnis, quia dilatatio corporis animæ sobrietatem necat, et inimica est castitati.

CAP. III. — 14. Restat ut aliquid et de evangelicis loris suggeram Beatitudini tuæ: non quidem quanta legenti per otium occurrere solent (nec enim nunc vacabit dispersa per libros quærere, aut in reminiscendis memoriam ventilare), sed vel pauca, quæ ad horam dictationis hujus in mentem veniunt, sciscitabor. De resurrectionis forma non grandem, sed plenam fidei instructione epistolam, qua secundæ consultationi meæ, dum Carthagini hiemares<sup>1</sup> rescripseras, si habes relatam in sche-

<sup>1</sup> Mss. quindecim habent, *exhiemarem*. Alii cum Edd., *liemarem*. Sed credimus legendum, *hiemares*. Quippe ad hæc Paulini petitionem res, ostendens Augustinus in epist. 149, n. 2, scribit: « Simul etiam miseram, sicut jusseras, et illius epistolæ exemplum, quam tuæ Charitati apud Carthaginem de corporum resurrectione rescripseram, ubi de usu membrorum exorta erat quæstio. » Quibus verbis designare videtur epistolam 95, in qua, n. 7, de

dis, rogo ut mittas, aut certe reteras eam mihi; tuam tibi facile est. Nam etsi scripta non exstat, quia forte brevis epistola, ut tumultuaria tibi inter libros tuos haberi spreta sit, renova eam mihi eodem senes promissam de thesauro cordis tui, et mitte ad me inter alia responsa quæ reddes mihi, ut spero, præstante mihi ac tibi comestum dierum Christo, ut ea, quo labor tuus in me fructificet, accipiam, secundum hæc capitula Scripturarum, de quibus te, qui vides quasi per<sup>1</sup> Deum, interrogavi, ut audiam quid in te vel ex te mihi loquatur Deus.

15. Hoc autem rogo lucere mihi facias, quo modo vel qua ratione Dominus post resurrectionem vel multis-ribus, quæ primæ ad sepulcrum venerunt, vel postea illis duobus in via, deinde Discipulis suis, et non agnitus sit, et agnitus (Luc. XXIV, 16). In eodem enim corpore resurrexit, in quo et passus est. Et quomodo non eadem erat ejusdem corporis forma quæ fuerat? aut si eadem erat, quomodo non agnoscebatur ab his qui eam noverant? Illud vero sacramenti esse credo, quod qui in via ambulantes non fuerat agnitus, in fractione panis revelatus est. Id ipsum tamen tuo sensu volo tenere, non meo.

16. Et quod ad Mariam ait, « Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem » (Joan. XX, 17): si cominus stantem non sinebatur attingere, quomodo eum tangeret cum ascendisset ad Patrem, nisi forte fidei profectu et mentis ascensu, quia Deus homini fit longinquus aut proximus, et illa dubitaverit<sup>2</sup> de Christo, quem hortulanum putaverat? Ideo fortassis audire meruit, « Noli me tangere. » Indigna enim judicabatur ut tangeret manu Christum, quem necdum fide apprehenderat, nec intellexerat Deum, cum hortulanum putasset, de quo paulo ante ab Angelis audierat: « Quid quæritis viventem cum mortuis » (Luc. XXIV, 6)? Noli ergo « me tangere, quia » tibi « nondum ascendi ad Patrem, » qui adhuc tantum homo videor; postea me tanges, cum ad agnoscendum me credendo conscenderis.

17. De illis etiam beatissimi Simeonis verbis quid sentias, edisere mihi, ut sequar sensum tuum: quibus cum ad videndum ex oraculo Dei Christum agente Spiritu venisset in templum, et acceptum sinu benedixisset infantem Dominum, ait ad Mariam: « Ecce hic positus est in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicetur; et tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut reveleantur multorum cordium cogitationes » (Id. II, 34, 35). Numquid de passione Mariæ, quæ nusquam scripta est, hoc prophetasse credendus est? an vero de materno ejus affectu, quæ postea in tempore passionis assistens cruci, qua hoc erat fixum quod ipsa pepererat, maternorum viscerum dolore confixa est; et animam illius, illa quæ ejus secundum carnem filium ipsa spectante confoderat, crucis rhomphæa penetrabat? Video enim et in Psalmis de Joseph ita dictum esse, « Humiliaverunt in compedibus pedes ejus; ferrum pertransiit animam ejus » (Psal. CIV, 18), sicut in Evangelio dixit Simeon, « Et tuam ipsius animam

membrorum officis post resurrectionem disserit, quæ epistola ad Paulinum in Italia commorantem scripta est circiter finem an. 408.

<sup>1</sup> Ms. a. et unus e Vatic., quasi Deum interrogavi.

<sup>2</sup> sic Mss. quinque. [dubitaverat].

pertransibit gladius (Luc. II, 35). Non ait, Carnem, sed « animam », in qua pietatis affectio continetur, et doloris aculeus quasi gladius operatur; cum aut aliqua carnis suae injuria afficitur; ut Joseph, qui non mortis, sed injuriarum pertulit passiones, in servum venditus, et in reum vinculatus, et carceri datus: aut cum affectionis internae tristitia vel dolore cruciatur; ut in Maria, quam utique ad crucem Domini, in quo tunc sui tantum corporis filium cogitabat, materna mens duxerat, ut cum eum vidisset mortuum, humana infirmitate lugeret, sepeliendumque colligeret, nihil sibi de ipsius resurrectione praesumens, quia<sup>1</sup> subsecuturae admirationis fidem in oculis posita passionis poena caecabat. Quamvis eandem adstantem cruci suae Dominus non morientis infirmitate trepidans consolatus sit, sed ipsam, qua obibat volens, in potestate habens mortem, plena virtute viventis, et constantia resurrectioni de cruce admonet, dicens de beato apostolo Joanne, « Mulier, ecce filius tuus; » itemque illi ibidem consistenti, « Ecce mater tua » (Joan. XIX, 26, 27). Jam scilicet ab humana fragilitate qua erat natus ex femina, per crucis mortem demigrans in aeternitatem Dei, ut esset in gloria Dei Patris, delegat homini jura pietatis humanae, et ex discipulis<sup>2</sup> suis adolescentiorem eligit, ut convenienter assignet virgini apostolo virginem matrem, duo pariter in eadem sententia docens: formam pietatis relinquens nobis, cum est de matre sollicitus, ut quam relinquebat corpore, non relinqueret cura, sed nec corpore relicturus, quia quem videbat morientem, mox erat visura redivivum; et illud quod ad fidem omnium pertineret, salutiferum pietatis suae sacramentum arcana divini ratione consilii sub hac voce consignans<sup>3</sup>, ut alii matrem delegaret pro matre habendam, et vice sua consolandam, atque illi vicissim novum filium vice corporis sui traderet, imo, ut ita dixerim, gigneret: quo ostenderet eam praeter se, qui ex ea virgine natus esset, nec habuisse filium, nec habere; quia nec Salvator tanto opere curam de solatio<sup>4</sup> habuisset ejus, si illi unicus non fuisset.

18. Sed redeamus ad verba Simeonis, in quorum clausula intellectum meum caligare fateor: « Et tuam, » inquit, « animam pertransibit frama » vel « gladius, ut revelentur multorum cordium cogitationes. » Secundum litteram hoc mihi penitus obscurum est; quia nec Mariam beatissimam usquam legimus occisam, ut de corpora<sup>5</sup> gladio sanctus ille ei futuram passionem prophetasse videatur. Sed et quod subjecit, « Ut revelentur multorum cordium cogitationes. Scrutans » enim, inquit, « corda et renes Deus » (Psal. VII, 10). Et de futuro judicio Apostolus ait, quia tunc « manifestabit Deus opera cordium et occulta tenebrarum » (1 Cor. IV, 5). Itidem Apostolus, spiritualiter exprimens arma caelestia, quibus in interiori nostro debeamus armari, gladium spiritus dicit verbum Dei (Ephes. VI, 17); de quo ad Hebraeos ait, « Virus est sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti; pertingens, » inquit, « usque ad divi-

sionem animae et spiritus » (Hebr. IV, 12), et reliqua quae nosti. Quid ergo mirum, si istius verbi ignita vis, et ancipitis gladii penetrabilior acies, et sancti Joseph olim, et postea beatæ Mariæ animam pertransivit? Nam neque in illius neque in hujus corpore ferrum transisse cognovimus. Atque ut magis pateat ibi Prophetam ferrum pro verbi gladio posuisse, statim subsequente versiculo ait: « Sermo Domini ignivit illum. » Sermo enim Dei et ignis et gladius est, Verbo ipso Deo utrumque dicente de se: « Ignem » enim, inquit, « veni mittere in terram; et quid volo nisi ut jam accendatur » (Luc. XII, 49)? Item alibi dicit: « Non veni pacem mittere, sed gladium » (Matth. X, 34). Vides eum unam vim doctrinae suae diverso ignis et gladii nomine designasse. Aut quomodo Mariæ illata per gladium passio vel tribulatio perstaret? Itaque hoc scire cupio, quid ad Mariam pertineret, ut revelarentur multorum cordium cogitationes; aut ubi apparuit quia ex eo quod animam ejus, sive carnalis in ferro, sive spiritualis gladius in verbo Dei pertransivit, exinde multorum cordium cogitationes revelatae sunt. Expone ergo hanc maxime de verbis Simeonis clausulam mihi, quia lucere non dubito sanctæ animæ tuæ, quæ de interioria oculi puritate meruit illuminationem Spiritus sancti, per quem scrutari et inspicere possit etiam alta Dei. Deus misereatur mei per orationes tuas, et illuminet vultum suum super me per lucernam verbi tui, sancte domine, beatissime frater in Domino Christo unanime, magister meus in fide veritatis, et susceptor meus in visceribus charitatis<sup>1</sup>.

#### EPISTOLA CXXII (a).

Augustinus clero et populo Hipponensi excusat absentiam suam, adhortans ut in sollevandis pauperibus solito sint alacriores, ob afflictiones temporarias.

Dilectissimis fratribus clericis et universæ plebi, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. In primis peto charitatem vestram, et per Christum obsecro, ne vos mea contristet absentia corporalis. Nam spiritu et cordis affectu puto vos non dubitare nullo modo me a vobis posse discedere; quamvis me amplius contristet, quam forte vos ipsos, quod infirmitas mea sufficere non potest omnibus curis, quas de me exigunt membra Christi, quibus me et timor ejus et charitas servire compellit. Illud enim noverit dilectio vestra, nunquam me absentem fuisse licentiosa libertate, sed necessaria servitute, quæ sæpe sanctos fratres et collegas meos, etiam labores marinos et transmarinos compulsi sustinere; a quibus me semper non indevotio mentis, sed minus idonea valetudo corporis excusavit. Proinde, dilectissimi fratres, sic agite, ut, quod ait Apostolus, sive adveniens et videns vos, sive absens, audiam de vobis, quia statis in uno spiritu, uno animo collaborantes fidei evangelicæ (Phil. I, 27). Si vos aliqua molestia temporalis exagitat, ipsa vos magis admonere debet quemadmodum

<sup>1</sup> In Mss. pluribus legitur, *charitatis Christi*.

<sup>2</sup> Collata cum a. hl. c. cc. g. gv. j. n. r. s. t. vc. quatuor sb. quatuor v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 138: quæ autem 122 erat, nunc 111. scri: 21 strca. an. 410.

<sup>1</sup> Mss. sex, quæ. Alii octo, quæ.

<sup>2</sup> Mss. quinque: Ex discipulis adolescentior sis, adolescentiorem eligit.

<sup>3</sup> Sic Mss. aliquot. [designans].

<sup>4</sup> Bad. Am. Er. et aliquot Mss., curam desolationis ejus.

de illa vita cogitare debeatis, ubi sine aliquo labore vivatis, evadentes non molestas angustias temporis parvi, sed horrendas penas ignis æterni. Nam si modo tanta cura, tanta intentione, tanto labore agitis, ne in aliquos cruciatus transitorios incidatis; quantum vos oportet esse sollicitos, ut sempiternas miseras fugiatis! Et si mors sic timetur, quæ finit temporalem laborem; quomodo timenda est quæ mittit in æternum dolorem! Et si deliciae seculi hujus, breves et sordide, sic amantur; quanto vehementius futuri seculi gaudia pura et infinita quærenda sunt! Ista cogitantes nolite esse pigri in operibus bonis, ut ad vestri seminis messem suo tempore veniatis.

2. Nuntiatum enim est mihi quod morem vestrum deo vestiendis pauperibus fueritis oblitus; ad quam misericordiam cum præsens essem vos exhortatus sum, et nunc exhortor, ne vos vincat et pigros faciat contritio hujus mundi, cui talia videtis accidere qualia Dominus et Redemptor noster, qui mentiri non potest, ventura prædixit. Non solum ergo non debetis minus facere opera misericordiæ, sed etiam debetis amplius quam soletis. Sicut enim ad loca munitiora festinantius migrant, qui ruinam domus vident contritis parietibus imminere; sic corda christiana quanto magis sentiunt mundi hujus ruinam crebrescentibus tribulationibus propinquare, tanto magis debent bona quæ in terra recondere disponebant, in thesaurum cœlestem impigra celeritate transferre, ut si aliquis humanus casus acciderit, gaudeat qui de loco ruinoso emigravit: si autem nihil tale fuerit subsecutum, non contristetur qui quandoque moriturus, immortalis Domino, ad quem venturus est, bona propria commendavit. Itaque, fratres mei dilectissimi, ex eo quod quisque habet, secundum suas vires quas ipse novit, facite quod soletis, alacriore animo quam soletis, et

inter omnes seculi hujus molestias apostolicam exhortationem corde retinete, ubi ait: *Dominus in proximo est; nihil solliciti fueritis* (Philipp. iv, 5, 6). Talia mihi de vobis nuntientur, quibus noverim, non propter meam præsentiam, sed propter Dei præceptum, qui nunquam est absens, vos solere facere quod multis annis me præsentem, et aliquando etiam me absente fecistis. Dominus vos in pace conservet; et, dilectissimi fratres, orate pro nobis.

#### EPISTOLA CXXIII \* (a).

*Hieronymus Augustino quædam per ænigma renuntians.*

*Multi utroque claudicant pede<sup>1</sup>, et ne fractis quidem cervicibus inclinantur, habentes affectum erroris pristini, cum prædicandi eandem non habeant libertatem. Sancti fratres qui cum nostra sunt parvitate, præcipue sanctæ ac venerabilis filie tuæ suppliciter te salutant. Fratres imo, dominam meum Alypium, et dominam meam Evodiam, ut meo nomine salutes, precor coronam tuam. Capta Jerusalem tenetur a Nabuchodonosor (b), nec Jeremie vult audire consilia; quin potius Ægyptum desiderat, ut moriatur in Taphnes, et ibi acervitute perent sempiterna.*

<sup>1</sup> In Ms. nr. coheret isthæc epistola cum epist. cxcv, eique uno tenore subjungitur. In Cdd. autem vd. interjectis tribus verbis sic illi annectitur: *Jam post subscriptionem. Multi utroque claudicant pede, etc.*

\* Recensita ad bl. e. fs. nr. u. duos vd. sex v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 20: quæ autem 123 erat, nunc 257. Scripta forte sub finem an. 410.

(b) Nabuchodonosor nomine, Jerusalemitanum episcopum damnatas hæreses clam et oblique defendentem subintelligunt editores operum Hieronymi, Erasmus et Marianus. At in Augustini editione idem ipse Erasmus, ac post ipsum Lovanienses Theologi super eadem epistola docent hic significari, captam a Gothis Romam non agnoscere manum Dei, sed accersitis copiis moliri rebellionem. Barouius etiam id dictum putat de Urbe capta an. 410.

## CLASSIS TERTIA.

Epistolæ quæ ab anno habitæ collationis cum Donatistis Pelagianæque hæreses in Africa deprehensæ, scripsit Augustinus deinceps reliquo tempore vitæ suæ, id est ab anno 411 ad 430.



#### EPISTOLA CXXIV (a).

*Augustinus ad Albinam, Pinianum et Melaniam ipsius desiderio venientes in Africam et Thagastæ commorantes excusat se, quod illuc ad eos visendos pergere, non tam per hiemis rigorem, quam per statum Hippo-nensis Ecclesiæ titubantem haud sibi licuisset.*

Dominus in Domino insignibus, et sanctitate charissimis ac desideratissimis fratribus, ALBINÆ, PINIANO, et MELANIÆ<sup>1</sup>, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Cum habitu valetudinis vel natura frigus ferre

<sup>1</sup> Apud Lov., *Albino, Piniano, et Meliano*. Restitimus *Albinæ et Melaniæ* auctoritate vetustissimi exemplaris Corb. quod unum hujus epistolæ Ms. nostras in manus venit. sic etiam inscribitur in indiculo Possidii, c. 7. Porro Albina Melaniæ fuit senioris nurus, mater junioris Piniano in matri-

\* Non reperimus hanc in Mss. nisi ch. et duobus v.

(a) Alias 227: quæ autem 124 erat, nunc 96. Scripta circa finem an. 411.

non possim, nunquam tamen majores æstus, quam ista hieme tam horrenda, perpeli potui, quod ad vos, ad quos volatu maria transeunda fuerant, tam in proximo constitutos, tam de longinquo visendi nos gratia venientes, non dicam pergere, sed volare non potui. Et forte Sanctitas vestra eandem hiemalem asperi-

monium date. Eos Melania senior aliquanto ante Gothorum irruptionem, roma eduxerat, una cum filio Publicola, juxta Falladium in Lussitana hist., qui hunc Publicolam, seu Publicolam *neoterum* juniorem dicit, iudigans forte an filium esse Publicolæ Albinae mariti, de cuius obitu agitur supra in ep. 94, 95. Combatabatur profugum huncce religiosum coetum Rufinus, cumque eis in Sicilia versabatur an. 410, quo tempore Gothi Regium Julium flammis vastabant, sicuti testatur ipse in prologo seu epistola ad Ursacium, præfixa interpretationi Orig. in librum Numerorum, et vulgata ab Henrico Valesio annot. in Euseb. lib. 6, c. 38. Haud multo post, Rufino demortuo, adnavigarunt illi Carthaginem, et demum Thagastam secessere; cujus rei fidem facit non modo isthæc Augustini epistola, sed etiam Metaphrastes in Melaniæ junioris vita, ad diem 31 januarii.

tatem poenae meae tantum causam putaverit; absit, charissimi. Quid enim grave ac molestum, vel etiam periculosum habent imbres isti, quod non mihi subeundum ac ferendum fuit, ut ad vos venirem, tanta in tantis malis nostris solatia, in hac generatione tortuosa ac perversa, tam ardentem accensa de summo lumine lumina, suscepta humilitate sublimia, et contempta claritate clariora? Simul etiam fruerer carnalis patriae meae tam spiritali felicitate, quae vos etiam praesentes habere meruit: de quibus absentibus, cum id quod nati estis, et quod gratia Christi facti estis, audiret, quamvis charitate crederet, tamen, ne non crederetur, narrare forsitan verebatur.

2. Dicam igitur quare non venerim, et quibus malis a tanto bono impeditus sim; ut non solum a vobis veniam, sed etiam vestris orationibus, ab illo qui in vobis quod ei vivitis operatur, merear misericordiam. Populus Hipponensis, cui me Dominus servum dedit, cum ex magna et pene ex omni parte ita infirmus sit, ut pressura etiam levioris tribulationis possit graviter aegrotare, nunc tam magna tribulatione caditur, ut etiamsi non sic esset infirmus, vix eam cum aliqua salute animi sustineret. Eum autem modo cum regressus sum, periculosissime scandalizatum comperi de absentia mea: vestris autem, de quorum spiritali robore gaudemus in Domino, sanis utique faucibus sapit quomodo dictum sit, *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror* (II Cor. xi, 29)? Praesertim quoniam multi sunt hic, qui detrahendo nobis, caeterorum animos a quibus diligi videmur, adversus nos perturbare conantur, ut locum in eis diabolo faciant. Cum autem irascuntur nobis de quorum salute satagimus, magnum illis consilium vindicandi, est libido moriendi, non in corpore, sed in corde, ubi funas occulte prius suo putore sentitor, quam nostra cogitatione prospicitur. Huic meae sollicitudini procul dubio libenter ignoscitis; praesertim quoniam si succenseretis, et velletis necisci, nihil fortasse gravius inveniretis quam id quod patior, cum vos Thagastae non video. Spero autem vestris adjutus orationibus, quod mihi ad vos ubicumque in Africa fueritis, venire quantocius concedetur, cum hoc quo nunc detentus sum, praeterierit; si haec civitas in qua laboramus, digna non est, quia nec ego audeo dignam putare, quae nobiscum de vestra praesentia collatur.

#### EPISTOLA CXXV \* (a).

*Cum Hipponem ad invisendum Augustinum venisset Pinianus, ibique rei sacrae interesset, subito populi tumultu ad presbyterium postulatus fuit; nec evadere permissus donec jurasset non se Hipponem discessurum, atque si quando illi ad suscipiendum clericatum consentire placuisset, nomini in ipsa Hipponensi Ecclesia suscepturum hoc munus. Conquesti sunt Albina filiique ipsius (puta Pinianus et Melania) Hipponenses pec-*

\* Epist. CXXV et CXXVI recognovimus ad ch. sb. v. duos v. et Lov.

(a) Alias 224: quae autem 123 erat, nunc 230. Scrip̄ta paulo post superiorem.

*niam cupiditate virum praedivitem vindicare sibi sat-egisse, nulliusque vigoris esse volebant iuramentum vi metaque extortum. Quam ob causam Augustinus ad Alypium scribit quomodo suspicionibus et querelis istis sit occurrendum, quare religione exsolvendum iuramentum datum a Piniano.*

Domino beatissimo et venerabiliter charissimo fratri et consacerdoti ALYPIO, et qui tecum sunt fratribus, AUGUSTINUS, et qui necum sunt fratres, in Domino salutem.

1. Dolemus quidem graviter, nec fieri potest ut parvipendamus quod in injurias Sanctitatis tuae populus Hipponensis tanta clamavit; sed multo gravius dolendum est, frater bone, talia de nobis existimari, quam illa clamari. Quando enim nos credimur cupiditate pecuniae, non dilectione justitiae servos Dei velle retinere, nonne optandum est ut qui hoc credunt, occultum cordis sui voce testentur, ac sic aliqua, si fieri potest, tanto majora remedia requirantur, quam ut taciti pereant perniciosus suspicionibus venenati? Quapropter magis satagendum est, unde etiam priusquam hoc fieret locuti sumus, quomodo persuadeatur hominibus, quibus nos ad exemplum bonorum operum praebere praecipimur, falsum esse quod suspicantur, quam quomodo arguendi sint, qui suspicionem suam vocibus verbisque declarant.

2. Proinde ego sanctae Albinae non succenseo, nec arguendam judico, sed a tali suspicionem sanandam. Quae, quia non in meam personam eadem verba direxit<sup>1</sup>, sed tanquam de Hipponensibus quæta est, quod aperuerint cupiditatem suam, se non clericatus, sed pecuniae causa hominem divitem, atque huiusmodi pecuniae contemptorem et largitorem apud se tenere voluisse; tamen quod de nobis senserit, pene clamavit: nec ipsa tantum, verum etiam sancti filii ejus, qui hoc etiam ipsa die in abside dixerunt. Hoc ergo, ut dixi, magis sanandos ab huiusmodi suspicionibus, quam propter has arguendos existimo. Uli enim nobis a spuis talibus securitas et requies praeparari vel praebere potest, si adversus nos in tam sanctis nobisque charissimis cordibus nostris pullulare potuerit? De te quippe imperitum vulgus hoc sensit; de nobis, lumina Ecclesiae: unde quid magis dolendum sit, vides. Utrumque autem non accusandum censeo, sed sanandum: homines enim sunt, et de hominibus talia, licet falsa, non tamen incredibilia suspicantur. Nam utique non usque adeo desipiunt tales homines, ut credant populum suam desiderare pecuniam; praesertim jam experti quod nihil ex ea populus Thagastensis accepit: sic ergo et Hipponensis. Verum omnis haec invidia non nisi in clericum restuat, maximeque in episcopos, quorum videtur praeminere dominatus, qui uti fruique rebus Ecclesiae tanquam possessores et domini existimantur. Ad istam cupiditatem tam noxiam atque mortiferam, si fieri potest, mi Alypi, non edificentur per nos infirmi. Recordare quid locuti fuerimus, antequam ista tentatio, quae plus ad hoc cogit, accideret. Ex hoc

<sup>1</sup> Lov., dixerit. At Nss., direxit.

potius conferendo, adjuvante Domino, providere conemur; nec nobis sufficiat nostra conscientia, quia non talis causa est ubi debeat sola sufficere. Si enim servi Dei non reprobi sumus, si aliquid viget in nobis illius igniculi quo charitas non quaerit quæ sua sunt; providere utique debemus bona, non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus, ne tranquillam aquam bibentes in nostra conscientia, pedibus incautis agere convincamur, ut oves dominicæ turbidam bibant.

3. Nam quod scripsisti, de genere jurationis violenter extortæ, ut inter nos requiramus, obsecro te ne res lucidissimas disputatio nostra faciat obscuras. Si enim certa mors intentaretur, ut aliquid illicitum ac nefarium servus Dei se juraret esse facturum, mori malle quam jurare debuerat, ne jurationem scelere impleret. Nunc vero cum tantummodo populi perseverantissimus clamor, ad nullum nefas hominem cogeret, sed ad id quod si fieret, licite fieret; cumque metueretur quidem ne aliqui perdit, qui multitudini etiam bonorum plerumque miscentur, occasione seditionis et quasi justæ indignationis inventa, in aliquam vim sceleratam rapinarum cupiditate prorumperent, sed tamen illud quod metuebatur esset incertum; quis censeat propter incerta, non dico damna et quaslibet injurias corporales, sed propter ipsam mortem cavendam, certum perjurium debere committi? Nescio quis ille Regulus nihil in Scripturis sanctis de impietate falsæ jurationis audierat, nihil de Zachariæ falce<sup>1</sup> didicerat, et nimirum Carthagineasibus non per sacramenta Christi, sed per dæmonum inquinamenta juraverat; et tamen certissimos cruciatus et horrendi exempli mortem, non ut juraret necessitate pertimuit, sed libera voluntate quia juraverat, ne pejeraret excepit. Et Romana tunc illa censura noluit habere, non in numero sanctorum, sed in numero senatorum, nec in cælesti gloria, sed in terrestri curia, non solum eos qui metu mortis crudeliumque pœnarum apertissime pejerare, quam ad immanes hostes remeare maluerant; sed etiam illum qui reatu perjurii se putaverat absolutum, quia post jurationem ficta nescio qua necessitate redierat. Ita non attenderunt, qui eum senatu pepulerunt, quid ipse jurando cogitasset; sed quid ab illo quibus juraverat expectarent. Nec legerant quod nos usquequaque cantamus: *Qui jurat proximo suo, et non decipit* (*Psal. xiv 4*). Solemus hæc, quamvis in hominibus a Christi gratia et nomine alienis, cum ingenti admiratione laudare; et adhuc in Libris divinis inquirendum putamus, utrum aliquando licite pejeremus, ubi nobis, ne jurandi facilitate in perjurium prolabamur,

<sup>1</sup> *Loc., de Zachariæ volumine*; de quo scilicet in vulgata, Zachar. cap. 3. At Mss. Cdd. quos inspicere per nos licuit, sorbonicus et vetustissimus optimæque notæ Corbeiensis habent, *de Zachariæ falce*; quam germanam lectionem esse non dubitamus; quippe cum Lxx, quorum versionem perpetuo sequitur Augustinus, sic Zachariam interpretentur: *Ego orbis drepanon pelomenon, Ego rideo fulcem volantem, etc., omnis su ex hoc usque ad mortem punitur, et omnis perjurus ex hoc cruciabitur*. Chrysostomus quoque ibi legebat, *fulcem*, ut patet ex hom. 9, ad pop. Antioch

etiam præceptum est ne juremus!

4. Illud sane rectissime dici non ambigo, non secundum verba jurantis, sed secundum expectationem illius cui juratur, quam novit ille qui jurat, fidem jurationis impleri. Nam verba difficillime comprehendunt, maxime breviter, sententiam ejus a jurante fides exigitur. Unde perjuri sunt, qui servatis verbis, expectationem eorum quibus juratum est deceperunt; et perjuri non sunt, qui etiam verbis non servatis, illud quod ab eis cum jurarent expectatum est, impleverunt. Proinde quia Hipponenses sanctum Pinianum non sicut damnatum, sed sicut charissimum inhabitorem suæ civitatis habere voluerunt, etsi verbis ejus non satis comprehendi potuit, usque adeo tamen in promptu est quid ab illo expectaverint, ut quod nunc post jurationem absens est, neminem moveat eorum qui audire potuerunt, certa eum causa profectorum esse, cum voluntate redeundi. Ac per hoc perjurus nec erit, nec ab eis putabitur, nisi eorum expectationem deceperit: non autem decipiet, nisi aut voluntatem mutaverit apud eos habitandi, aut aliquando discesserit sine dispositione redeundi; quod absit ab ejus moribus et fide, quam Christo et Ecclesiæ debitam servat. Nam, ut omittam quod mecum nosti, quam sit tremendum de perjurio divinum iudicium; illud certe scio, nulli nos deinceps succensere debere qui nobis jurantibus non crediderit, si talis viri perjurium non modo æquo animo ferendum, verum etiam defendendum putabimus. Quod et a nobis et ab illo avertat illius misericordia, qui eruit a tentatione sperantes in se. Sicut ergo in commonitorio rescripsisti, impleat promissum quo ita se promisit ab Hipponense non recessurum, quemadmodum ego vel ipsi Hipponenses non recedimus, quibus tamen et abeundi et redeundi facultas est libera: nisi quod his qui juratione non detinentur, etiam omnino et migrandi et non redeundi sine perjurii reatu potestas est.

5. Clericos sane nostros vel fratres in monasterio constitutos, participes vel hortatores fuisse contumeliarum tuarum, utrum probari possit, ignoro. Nam cum hoc quæsissem, dictum est unum tantummodo Carthaginensium<sup>1</sup> de monasterio clamasse cum populo, cum illum presbyterum peterent, non cum in te indigna jactarent. Adjunxi huic epistolæ ipsius promissionis exemplum, ex chartula eadem translatum, quam ipse subscripsit, et me inspiciente emendatum.

#### EPISTOLA CXXVI (a).

*Ejusdem argumenti cum superiore: Albinæ scilicet Augustinus exponit quomodo res apud Hipponem circa Pinianum gesta fuerit, expostulationibus ejus et male conceptis suspicionibus satisfaciens.*

Dominæ sanctæ ac venerabilis famulæ Dei ALBINÆ, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Dolorem animi tui, quem te scribis explicare

<sup>1</sup> Mss. omnes, *Carthagnensem*.

(a) Alias 225: quæ autem 126 erat, nunc 20. Scripta j aulo post superiorem.



non posse, consolari æquum est, non augere; ut si fieri potest, sanemus suspensiones tuas, non ut eis pro nostra causa succedendo, venerandum cor tuum et Deo dicatum amplius perturbemus. Sancto fratri nostro, filio tuo Piniano, nullus ab Hipponensibus metus mortis ingestus est, etiamsi forte ipse tale aliquid timuit. Nam et nos metuebamus ne ab aliquibus perditis, qui sæpe multitudini occulta conspiratione miscerentur, in violentam prorumperetur audaciam, occasione seditionis inventa quam velut justa indignatione concitarent. Sed, sicut post audire potuimus, nihil tale a quoquam dictum est vel molitum: sed vere in fratrem meum Alypium multa contumeliosa et indigna clamabant, a quo tam ingenti reatu utinam per illius orationes mereantur absolvi. Ego autem post primos eorum clamores, cum eis dixissem de illo invito non ordinando qua jam promissione detinerer, atque adjecissem quod si mea fide violata illum haberent presbyterum, me episcopum non haberent, ad nostra subsellia, relicta turba redieram. Tum illi aliquantulum inopinata mea responsione cunctati atque turbati, velut flamma vento paululum pressa, deinde corperunt multo ardentius excitari, existimantes fieri posse ut vel mihi extorqueretur illud non servare promissum, vel me tenente promissi fidem, ab alio episcopo ordinaretur. Dicebam ego quibus poteram, qui ad nos in absidem honoratioris et graviore ascenderant, nec a promissi fide me posse dimoveri, nec ab alio episcopo in ecclesia mihi tradita, nisi me interrogato ac permittente, posse ordinari; quod si permitterem, a fide nihilominus deviare. Addebam etiam, nihil eos velle, si ordinaretur invitus, nisi ut ordinatus abscederet. Illi hoc posse fieri non credebant. Multitudo vero pro gradibus constituta, horrendo et perseverantissimo clamorum fremitu in eadem voluntate persistens, incertos animi consilii faciebat. Tunc illa in fratrem meum indigna clamabantur, tunc a nobis graviora timebantur.

2. Sed quamvis tanto motu populi et tanta perturbatione Ecclesie permoverer, nec aliud constipationi illi dixissem, nisi eum me invitum ordinare non posse; nec sic tamen adductus sum, quia et hoc promiseram non me fuisse facturum, ut aliquid ei de suscipiendo presbyterio suaderem: quod si persuadere potuissem, non jam ordinaretur invitus. Servavi utriusque promissionis fidem, non solum illius quam jam populo patefeceram; verum etiam illius in qua uno teste, quantum ad homines attinet, detinebar. Servavi, inquam, fidem promissionis, non jurationis, in tanto periculo; quod licet falso, sicut postea conperimus, metuebatur, omnibus tamen, si quod esset, communiter impendebat: et erat metus ipse communis, ac propter ecclesiam in qua eramus maxime metuens, abscedere cogitabam. Sed metuendum fuit ne magis me absente tale aliquid faceret et reverentia minor, et dolor ardentior. Deinde si cum fratre Alypio discederem per populum constipatum, cavendum fuit ne quisquam in eum manum mittere aude-  
ret: si autem sine illo, quæ frons esset existimatio-

nis, si quid ei fortassis accideret, et viderer eum propterea descivisse, ut furenti populo traderetur?

3. Inter hos æstus meos gravemque mœrorem, et nullius consilii respirationem, ecce repente atque inopinate sanctus filius noster Pinianus mittit ad me servum Dei, qui mihi diceret, eum se velle populo jurare, quod si esset ordinatus invitus, ex Africa omnino discederet; credo, existimans eos, quandoquidem pejerare non posset, non jam ulterius infructuosa perseverantia clamatorios, ad expellendum hinc hominem, quem saltem deberemus habere vicinum. Mihi autem, quia videbatur vehementiorem eorum dolorem post hanc jurationem fuisse metuendum, apud me tacitus habui; et quia simul petierat ut ad eum venirem, non distuli. Cum mihi dixisset hoc ipsum, continuo et illud adjunxit eidem jurationi, quod mihi, dum ad eum pergo, per alium Dei servum mandaverat, de præsentia scilicet sua, si ei clericatus sarcinam nolenti nullus imponeret. Hic ego in tantis angustiis quasi aura spirante recreatus, nihil ei respondi; sed ad fratrem Alypium gradu concitatore perrexi, eique quid dixerit dixi. At ille, ut existimo, devitans ne quid se auctore sciret, unde vos putabat offendi, *Hinc me, inquit, nemo consulat.* Quo audito, ad populum tumultuantem perrexi, factoque silentio, quid promissum esset cum promissione etiam jurationis aperui. Illi vero qui solum ejus presbyterium cogitabant atque cupiebant, non ita ut putabam quod oblatum fuerat acceperunt; sed inter se aliquantulum mussitantes, petiverunt ut adderetur eidem promissioni atque jurationi, ut si quando illi ad suscipiendum clericatum consentire placuisset, non nisi in ipsa Hipponensi ecclesia consentiret. Retuli ad eum; sine dubitatione annuit. Renuntiavi illis, lætati sunt; et mox jurationem pollicitam poposcerunt.

4. Reverti ad filium nostrum, eumque inveni fluctuantem quibusnam verbis comprehendere posset illa cum juratione promissio, propter necessitates irruentes, quæ possent eum ut abscederet cogere. Simul etiam quid timeret ostendit, ne quis irruisset hostilis incursus, qui esset discessionem vitandus. Volebat addi sancta Melania, et aeris morbidi causationem; sed illius responsione reprehensa est. Ego autem dixi, gravem ab illo et non contemnendam causam necessitatis ingestam, quæ cives etiam emigrare compelleret: sed si hæc populo dicerentur, timendum esse ne male nos ominari videremur; si autem sub generali<sup>1</sup> necessitatis nomine fieret excusatio, non nisi fraudulentam necessitatem putari. Placuit tamen ut de hac re populi animum experiremur; et nihil aliud quam id quod putaveramus invenimus. Nam cum ejus verba a diacono dicta recitarentur, et omnia placuissent; ubi nomen interpositæ necessitatis insonuit, continuo reclamatum est, promissioque displicuit, tumultu recrudescente, et nihil aliud quam fraude secum agi populo existimante. Quod cum sanctus filius noster vidisset, jussit inde auferri nomen necessitatis, rursumque ad lætitiæ populus remeavit.

<sup>1</sup> Sic Mss. [si tamen sub necessitatis nomine].

5. Et cum lassitudinem excusarem, sine me ad plebem accedere noluit; simul accessimus. Dixit et quæ a diacono audita erant se mandasse, se jurasse, eaque se esse facturum, continuoque omnia eo tenore quo dictaverat, prosecutus est. Responsum est, Deo gratias, et petitum ut totum scriptam subscriberetur. Dimisimus catechumenos, continuoque scriptum subscripsit. Deinde peti cœpinus nos episcopi, non vocibus populi, sed tamen a populo per honestos fideles, ut nos quoque subscriberemus. At ubi cœpi subscribere, sancta Melania contradixit. Miratus sum quare tam sero, quasi promissionem illam et jurationem nos, non subscribendo, facere possemus infectam: sed tamen obtemperavi; ac sic remansit mea non plena subscriptio, nec ultra nobis quisquam ut subscriberemus putavit instandum.

6. Qui autem alio die posteaquam ipsum discessisse didicerunt, fuerint motus vel linguæ hominum, quantum satis arbitratus sum, Sanctitati vestræ per commonitorium intimare curavi. Quisquis itaque vobis contraria his quæ narravi, forte narravit, aut mentitur, aut fallitur. Quædam enim quæ mihi ad curam non pertinere visa sunt, prætermisisse me sentio; nulla tamen falsa dixisse. Proinde sanctus filius noster Pinianus, quod me præsentem ac permittente juraverit, verum est: quod autem me præcipiente juraverit, falsum est. Scit ipse, sciunt servi Dei quos ad me misit, primo sanctus Barnabas, deinde Tinnasius, per quem etiam de promissione præsentis suæ mihi mandavit. Ipse quoque populus<sup>1</sup> ad presbyterium, non ad iusjurandum clamando cogebat: sed oblatum sibi non respuit, ea spe quo posset in eodem apud nos habitante voluntas fieri, quo consentiret ad ordinationem, ne sicut juraverat, si invitus ordinaretur, abscederet. Ac per hoc et illi propter opus Dei clamaverunt (neque enim sanctificatio presbyterii non est opus Dei); et quod postea de promissa præsentia gratulati non sunt, nisi adderetur quod si quando ad suscipiendum clericatum consentire vellet, non nisi in Hipponensi ecclesia consentiret, satis in promptu est quod etiam de ipsa ejus apud se habitatione speraverint, ideoque ab illo operis Dei desiderio non recesserunt.

7. Quomodo ergo dicis hoc eos fecisse turpissimo appetitu pecuniæ? Primo quia ad plebem quæ clamabat, omnino non pertinet: sicut enim plebs Thagastensis de his quæ contulit Ecclesiæ Thagastensi, non habet nisi gaudium boni operis vestri; sic et Hipponensis et cujuslibet alterius loci, ubi de mammona iniquitatis Domini præcepta fecistis, vel estis ubicumque facturi. Non ergo populus ut de tanto viro Ecclesiæ consuleret suæ ardentissime flagitans, suum pecuniarium quæsivit commodum a vobis; sed vestrum pecuniæ contemptum dilexit in vobis. Nam si in me dilexerunt, quod audierant paucis agellulis paternis contemptis, ad Dei liberam servitutem me fuisse conversum, neque in hoc inviderunt Ecclesiæ Thagastensi, quæ carnalis patria mea est; sed cum

<sup>1</sup> *Lat.*, *populus non ad presbyterium*. Abest non a mss.

illa clericatum mihi non imposuissent, quando potuerunt, habendum invaserunt: quanto flagrantius in nostro Piniano amare potuerunt tantam mundi hujus cupiditatem, tantas opes, tantam spem, tanta conversione superatam atque calcatam! Ego quippe secundum multorum sensum comparantium semetipsos sibi metipsis, non divitias dimisisse, sed ad divitias videor venisse. Vix enim vigesima particula res vera paterna existimari potest, in comparatione prædiorum Ecclesiæ, quæ nunc ut dominus existimor possidere. In qualibet autem, maxime Africanarum Ecclesiarum, hic noster, non dico presbyter, sed episcopus sit, comparatus pristinis opibus suis, etiamsi animo dominantis egerit, pauperrimus erit. Multo ergo liquidius et securius in hoc amatur christiana paupertas, in quo nulla rerum ampliorum potest putari cupiditas. Hæc accendit animos populi, hoc in illam violentiam perzeverantissimi clamoris erexit. Non eos turpis cupiditatis insuper accusemus, sed magis bonum quod ipsi non habent, saltem in aliis diligere sine crimine permittamus. Nam etsi fuerint illi multitudini permixti inopes vel mendici, qui simul clamabant, et de vestra venerabili redundantia indigentis suæ supplementam sperabant; nec ista, ut arbitror, cupiditas turpis est.

8. Restat ergo ut iste pecuniæ turpissimus appetitus ex obliquo in clericos, et maxime in episcopum dirigatur. Nos enim rebus Ecclesiæ dominari existimamur, nos opibus frui. Postremo quidquid de istis nos accepimus, nos vel adhuc possidemus, vel ut placuit erogavimus; nihil inde populo extra clericatum vel extra monasterium constituto, nisi paucissimis indigentibus largiti sumus. Non ergo dico quia vel in nos maxime a vobis dici ista debuerunt, verumtamen in nos solos credibiliter dici potuerunt. Quid ergo faciemus? qua nos, si apud inimicos non possumus, saltem apud vos ratione purgamus? Res hæc animi est, intus est, procul ab oculis secreta mortalium, Deo tantummodo nota est. Quid ergo restat, nisi Deum testari cui nota est? Cum ergo de nobis ista sentitis, non præcipitis (quod multo melius est, et quod mihi in epistola tua tanquam culpabile objiciendum putasti), sed omnino cogitis ut juremus; non intentato metu mortis carnis nostræ, quod populus Hipponensis fecisse putatus est, sed intentato metu mortis existimationis nostræ, quæ propter infirmos quibus nos præbere ad exemplum bonorum operum qualicumque conversatione conamur, etiam vitæ carnis hujus utique præponenda est.

9. Verumtamen vobis nos ita cogentibus ut juremus, non succensemus, sicut vos Hipponensibus succensetis. Creditis enim tanquam homines de hominibus, etsi ea quæ in nobis non sunt, non tamen ea quæ in nobis esse non possunt. Sananda ista in vobis, non accusanda sunt; et nostra purganda vobis est fama, si est Domino purgata conscientia. Qui fortasse præstabit, sicut antequam accidisset ista tentatio, ego et frater meus Atypius collocti sumus, non ut solum vobis charissimis comuembris nostris, verum etiam

ipsis inimicissimis notissimum fiat, nulla nos cupiditate pecuniæ in rebus ecclesiasticis sordidari. Quod donec fiat, si Dominus donabit ut fiat, ecce nunc interim quod cogimur facimus, ne vestri cordis medicinam in quantamlibet moram temporis differamus. Deus testis est, istam omnem rerum ecclesiasticarum procuracionem, quarum credimur amare dominatum, propter servitutem quam debeo charitati fratrum et timori Dei, tolerare me, non amare; ita ut ea, si salvo officio possim, carere desiderem. Nec aliud me de fratre meo Alypio sentire, ipse Deus testis est. Tamen et de illo aliter sentiendo populus, et, quod est gravius, Hipponensis, in tantas est illius præcipitatus injurias: et de nobis vos sancti Dei et pleni visceribus misericordiæ talia credendo, nomine ejusdem populi, qui ad causam hujuscemodi cupiditatis omnino non pertinet, nos tangere atque admonere voluistis; utique ad nos corrigendos, neque enim odio, quod absit a vobis: unde non irasci, sed gratias agere debeo, quod nec verecundius nec liberius agere potuistis, ut episcopo non quasi conviciose objiceretis, quod sentiebatis, sed ex obliquo intelligendum relinquere.

10. Nec molestum sit vobis, ut vos velut gravatos arbitremini, quia jurandum putavi. Neque enim gravabat Apostolus, aut eos parum diligebat quibus dicebat: *Non in sermone adulationis fuimus apud vos, sicut scitis; nec in occasione cupiditatis, Deus testis est (1 Thess. II, 5)*. Rei quippe aperte ipsos testes adhibuit; rei autem occultæ quem, nisi Deum? Si ergo ille merito est veritus ne humana ignorantia de illo aliquid tale sentiret, cujus labor omnibus in promptu erat, quod nisi summa necessitate a populis quibus gratiam Christi dispensabat, in usus suos aliquid non sumebat, cætera vero suo victui necessaria suis manibus transigebat: quanto magis nobis laborandum est ut credatur, qui et merito sanctitatis et virtute animi longe impares sumus, nec aliquid ad sustentacula hujus vitæ operari nostris manibus possumus; et si possemus, tantis occupationibus, quas tunc illos non credo fuisse perpressos, nequaquam sineremur? Non ergo ulterius in hac causa populo christiano, quæ Ecclesia est Dei, objiciatur pecuniæ turpissimus appetitus. Tolerabilius enim nobis objicitur, in quos hujus mali quamvis falsa, tamen verisimilis suspicio cadere potuit, quam illis, quos ab hoc appetitu et suspicione constat esse alienos.

11. Denegare autem juracionem qualibet fide præditas mentes, quanto magis fide christiana, non dico aliquid contrarium confirmare, sed omnino dubitare fas non est. De qua re quid sentiam, satis, ut arbitror, in epistola quam ad fratrem meum scripsi, plenissime aperui. Scripsit mihi Sanctitas tua: *Si aut ego aut Hipponenses hoc censent, ut jurejurando violenter extorto satisfiat*. Tu enim ipsa quid censens? placetne tibi, ut etiam certa morte imminente, quod tunc inaniter metuebatur, nomen Domini Dei sui in fallaciam christianus assumat, Deum suum testem falsitatis christianus adhibeat? Qui profecto si præter juracionem ad

falsum testimonium morte imminente cogeretur, maculare vitam suam magis timere debuit quam finire. Hostiles inter se acies et armatæ, certe apertissima mortis intencione confligunt; et tamen cum invicem jurant laudamus fidem servantes, fallentes autem merito de testamur. Ut autem jurarent, quid utraque ab alterutris, nisi occidi vel capi timuerunt? Ac per hoc vel mortis vel captivitatis metu extortæ jurationi nisi pareatur, nisi fides quæ ibi data est custodiatur, sacrilegii, perjurii crimine detinentur, etiam tales homines qui magis metuunt pejerare, quam hominem occidere: et nos utrum implenda sit extorta juratio servorum Dei; munere sanctitatis præ eminentium, monachorum ad perfectionem mandatorum Christi rerum etiam suarum distributione currentium, quasi disceptaturi ponimus questionem!

12. Nam quid exsilii, vel deportationis, aut relegationis nomine, promissa illa præsentia prægravatur, obsecro te? Puto quod presbyterium non est exsilium. Hoc ergo noster eligeret, quam illud exsilium? Absit a nobis, ut sic sanctus Dei et nobis charissimus defendatur: absit, inquam, ut dicatur maluisse exsilium quam presbyterium, aut maluisse perjurium quam exsilium. Hæc dicerem, ei vere a nobis, aut a populo juratio ei fuisset extorta promittendæ præsentia; nunc vero non extorta est dum negaretur, sed dum offerretur accepta. Et hoc ea spe, sicut supra diximus, quia per illam præsentiam creditum est, eum etiam ad clericatum suscipiendum posse desiderantibus consentire. Postremo quodlibet de nobis vel de Hipponensibus sentiat, longe alia est eorum causa qui coegerint jurare, quam eorum qui, non dico coegerint, sed suaserint pejerare. Ipse etiam de quo agitur, considerare non renuat, utrum sit pejus, sub quolibet timore jurandum, an remoto ipso timore perjurium.

13. Deo gratias, quia non aliter Hipponenses promissum circa se impleri sentiunt; quam ut adsit voluntate habitandi, et eat quo necesse fuerit cum dispositione redeundi. Nam si verba jurationis attenderent et exigerent, tam nullo modo servus Dei recedere, quam ullo modo debuit pejerare. Sed quia crimen eorum esset, non dico talem virum, sed quemlibet hominem sic tenere; nec ipsi aliam expectationem se habuisse probaverunt, qui audientes quod rediturus abscesserit gratulati sunt, nec aliud illis verax juratio debet, quam id quod ab illa expectaverunt. Quid est autem quod dicitur, eum juracione ore suo expressa, exceptionem fecisse necessitatis? Quasi non ore suo hoc rursum jussisset auferri. Certe ad populum quando ipse locutus est, tunc etiam interponeret: quod si fecisset, non utique responderetur, Deo gratias; sed ad illam rediretur reclamacionem quæ facta fuerat, quando sic a diacono recitatum est. Et numquid ad rem pertinet, sive interposita sit ad recedendum necessitatis excusatio, sive non sit? Nihil ab illo aliud expectatum est, quam id quod supra diximus. Expectacionem autem eorum quibus juratur, quisquis deceperit, non potest esse non perjurus.

14. Fiat ergo quod promissum est, et infirmorum corda sanentur, ne tanto exemplo quibus hoc placuerit, ad imitandum perjurium ædificentur; quibus autem displicet, justissime dicant, nulli nostrum credendum esse, non solum promittenti aliquid, sed etiam juranti. Hinc enim potius cavendæ sunt linguæ inimicorum, de quibus tanquam jaculis ad interficiendos infirmos major utitur ille inimicus. Sed absit ut de tali anima speremus aliud quam quod Dei timor inspirat, et tanta, quæ in illa est, excellentia sanctitatis hortatur. Ego autem, quem dicis etiam prohibere debuisse, fateor non potui sic sapere, ut tanto vel tumultu vel offensione magis everti vellem ecclesiam cui servio, quam id quod a tali viro nobis offerbatur, accipere.

EPISTOLA CXXVII\*(a).

*Augustinus Armentarium<sup>1</sup> et hujus uxorem Paulinam hortatur ut mundum contemnant, et continentiam votum quo se pariter obligarunt exsolvant.*

Domini eximiis meritoque honorabilibus ac desiderabilibus filiis, ARMENTARIO ET PAULINÆ, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Vir egregius, filius meus Ruforius, affinis vester, retulit mihi quid Domino voveritis: qua ejus narratione exhilaratus, et ibidem metuens ne aliud suadeat ille tentator qui bonis talibus antiquitus invidet, exhortandam paucis credidi Charitatem tuam, domine eximie meritoque honorabilis et desiderabilis filii, ut cogites quod in divinis eloquiis legitur, *Ne tardes converti ad Dominum, neque differas de die in diem* (Eccli. v, 8); atque arripias curesque reddendum quod ei te vovisse nosti, qui et debita exigit et promissa persolvit. Nam et hoc scriptum est, *Vovete, et reddite Domino Deo vestro* (Psal. LXXV, 12): quamquam etsi non vovisses, quid aliud tibi suadendum fuit, aut quid melius ab homine fieri potest, quam ut ei se restituat a quo institutus est; præsertim quia charitatis erga nos Dei tantum apparuit atque eluxit indicium, ut Filium suum unigenitum mitteret, qui pro nobis moreretur? Restat ergo ut fiat quod Apostolus ait, propterea mortuum esse Christum, *ut qui vivunt non sibi jam vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit* (II Cor. v, 15). Nisi forte adhuc mundus amandus est, tanta rerum labe contritus, ut etiam speciem seductionis amiserit. Nam quantum illi laudandi atque prædicandi, qui dignati non sunt etiam cum mundo florente florere; tantum increpandi et accusandi sunt, quos perire cum pereunte delectat.

2. Labores et pericula et exitia hujus transitorie vitæ, si pro eadem vita quandoque finienda subeuntur,

<sup>1</sup> Argumentum huc epistolæ præfixum in hactenus Edd. Armentario addebat cognomen *Sipario*, nullius, quod non verum, exemplaris Ms. auctoritate; neque porro aliter habet ejusdem epistolæ titulus in Possidii indiculo, c. 7, nisi, *Armentario et Paulinæ*.

<sup>2</sup> Emendata est ad a. bl. bg. bn. c. cc. ff. gv. j. n. r. s. t. duos sb. duos vc. sex v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 45: quæ autem 127 erat, nunc 100. Scripta forte n. 411.

ut mors ejus non omnino auferatur, sed paululum differatur; quanto magis pro æterna subeunda sunt, ubi mortem nec natura sollicitè cavet, nec ignavia turpiter timet, nec sapientia fortiter sustinet! nulli quippe erit quæ non erit. Habeat igitur te vita æterna in dilectoribus suis. Nonne cernis, hæc vita miserabilis et egena quam vehementes habeat, quantumque sibi obliget amatores suos? qui tamen periculo ejus sæpe turbati, citius eam finiunt, eo ipso quo finire formidant, et mortem dum declinant, accelerant, veluti si quisquam fluvio rapiendus irruat, latronem bestiamve fugiendo. Jactant in mare tempestate sæviante aliquando et alimenta; et ut vivant, projiciunt unde vivunt, ne cito finiatur quod vel in labore vivitur. Quantis laboribus agitur, ut longiore tempore laboretur! et mors cum impendere cœperit, ideo cavetur, ut diutius timeatur. Nam inter tot casus fragilitatis humanæ, quam multæ mortes timentur, quarum certe una cum venerit, restat cæteras non timeri! et tamen fugitur una ut omnes timeantur. Quibus excruciantur doloribus, qui curantur a medicis et secantur! numquid ut non moriantur? Sed ut aliquanto serius moriantur. Multi cruciatus suscipiuntur certi, ut pauci dies adjiciantur incerti et nonnunquam ipsis doloribus victi continuo moriuntur, quos mortis timore suscipiunt; et cum omnino non eligant vitam finire ne doleant, sed dolere ne finiant, accidit eis ut doleant et finiant: non solum quia et sanati utique vitam finiunt post dolores, quæ tantis pœnis comparata nec sempiterna esse potest, quia mortalis est, nec diuturna, quia tota brevis est, nec de ipso brevi spatio sui secunda, quia semper incerta est; verum etiam quod aliquando cum dolore finiunt, quam ne finirent, dolere voluerunt.

3. Habet etiam hoc magnum malum, ac vehementer execrandum et horrendum nimius amor vitæ istius, quod multi dum volunt paulo diutius vivere, graviter offendunt Deum, apud quem est fons vitæ: atque ita, dum ab eis frustra qui necessario futurus est vitæ finis metuitur, illinc prohibentur ubi sine fine vivitur. Iluc accedit quia vita misera etiam si posset esse perpetua, nullo modo beatæ vitæ etiam brevissimæ comparanda est: et tamen isti amando miseriam atque brevissimam, perdunt beatissimam ac sempiternam, cum in hac ipsa, quam male diligunt, hoc velint quod in altera perdunt; quia utique in ista nec miseriam diligunt, nam beati esse volunt, nec breviter, nam eam finire nolunt; tantum quia vita est, sic amatur, ut sæpe propter eam, licet miseram et brevem, beata et sempiterna amittatur.

4. His consideratis, quid magnum vita æterna jubet amatoribus suis, cum se jubet sic amari quemadmodum hæc amatur a suis? an vero dignum est vel ferendum, cum contemnantur omnia quæ amantur in mundo, ut vita post paululum finienda, saltem ipsam paululum teneatur in mundo; et non contemnitur mundus, ut obtineatur vita quæ sine fine apud illum est, per quem factus est mundus? Modo cum ipsa

<sup>1</sup> Edd., cum. Mss., ut.

Roma, domicilium clarissimi imperii, barbarico vastaretur incursu, quam multi hujus vitæ temporalis amatores, ut eam vel infeliciter producendam nudamque redimerent, dederunt omnia quæ illi non solum oblectandæ et ornandæ, verum etiam sustentandæ tuendæque servabant! Solent certe amatores illis quas amant, ut eas habeant, multa conferre: isti amatam suam non haberent, nisi amando inopem reddidissent; nec ei multa conferrent, sed cuncta potius auferrent, ne sibi eam hostis auferret. Nec eorum reprehendo consilium: quis enim nesciat perituram fuisse ipsam, si non ea petissent quæ recondita fuerant propter ipsam? quamvis et quidam perdiderint prius illa, mox ipsam; quidam vero licet parati cuncta perdere propter ipsam, prius perdiderint ipsam. Sed hinc admonendi sumus quales æternæ vitæ dilectores esse debeamus, ut propter eam contemnamus cuncta superflua, cum pro hac transitoria vita contempta sint quæ illi fuerant necessaria.

5. Neque enim amatam nostram, sicut illi suam, ut toneamus, exspoliamus; sed illi æternæ adipiscendæ istam temporalem velut famulam expeditiorem servire facimus, si eam nec ornamentorum vanorum vinculis alligemus, nec curarum noxiarum sarcinis oneremus, audiamusque Dominum, qui nobis illam vitam summo ardore desiderandam fidelissime pollicetur, velut in totius mundi concione clamantem: *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde; et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum leve, et onus meum leve est* (Matth. xi, 28-30). Hæc disciplina piæ humilitatis, ventosam et turbidam cupiditatem, avidam rerum extra nostram potestatem constitutarum, pellit ex animo, et quodammodo expirat. Ibi enim labor, ubi multa quærimur et diliguntur, quibus adipiscendis atque retinendis voluntas non satis est, quia consequentem non habet facultatem. Justa vero vita, cum volumus, adest, quia eam ipsam plene velle, justitia est; nec plus aliquid perficienda justitia, quam perfectam voluntatem requirit. Vile si labor est, ubi velle satis est. Unde divinitus dictum est: *Pax in terra hominibus bonæ voluntatis* (Luc. ii, 14). Ubi pax, ibi requies; ubi requies, ibi finis appetendi, et nulla causa laborandi. Sed hæc voluntas ut plena sit, oportet ut sana sit: erit autem sana, si medicum non refugiat, cujus solius gratia sanari potest a morbo desideriorum noxiorum. Ipse est ergo medicus qui clamat, *Venite ad me omnes qui laboratis, jugum suum leve, et onus leve* dicens; quia diffusa per Spiritum sanctum charitate in cordibus nostris, profecto amabitur quod jubetur<sup>1</sup>, et non erit asperum nec onerosum, si sub hoc uno jugo, quanto minus tumida, tanto magis libera cervice serviatur. Et hæc est una sarcina, qua ejus hajulus non premitur, sed levatur. Divitiæ si diliguntur, ibi servantur ubi perire non possunt.

<sup>1</sup> Ita apud Lov. et aliquot Mss. At in Edd. Bad. et Fr. legitur, quod videbitur, cui lectioni octo Mss. suffragantur. Alii demum Mss. habeant, quod jubebitur.

Honor si diligitur, illic habeatur ubi nemo indignus honoratur. Salus si diligitur, ibi adipiscenda desideretur ubi adeptæ nihil timetur. Vita si diligitur, ibi acquiratur ubi nulla morte finitur.

6. Reddite igitur quod vovistis, quia vos ipsi estis, et ei vos redditis a quo estis; reddite, obsecro. Neque enim quod redditis, reddendo minuatur, sed potius servabitur et augebitur: benignus enim exactor est, non egenus; et qui non crescat ex redditis, sed in se crescere faciat redditoribus. Huic ergo quod non redditur, perditur: quod autem redditur, reddenti additur; imo vero in eo cui redditur, ipse reddens servatur. Idipsum quippe erit redditum et redditor, quia idipsum erat debitum et debitor. Deo namque seipsum debet homo, eique reddendus est ut beatus sit, a quo accepit ut sit. Hoc significat quod in Evangelio Dominus ait: *Reddite Cæsari quæ Cæsaris sunt, et Deo quæ Dei sunt* (Matth. xxii, 21). Hoc enim dixit, cum sibi demonstrato nummo, et quæsito cujus haberet imaginem, responsum esset, Cæsaris; ut hinc intelligerent, quod Deus exigeret ab homine imaginem suam in homine ipso, sicut Cæsar suam exigebat in nummo. Quanto magis ergo reddenda est cum promittitur, cui etiam non promissa debetur!

7. Quapropter, charissime, possem quidem pro mea quantulacumque facultatula, sancti propositi quod Deo vovisse vos comperi, uberius laudare fructum, ac demonstrare quid distet inter christianos dilectores mundi hujus, et contemptores, quamvis fideles utriusque dicantur. Eodem utriusque lavacro sacri fontis abluti sunt, eisdem imbuti consecratique mysteriis, utriusque ejusdem Evangelii non auditores tantum, verum etiam prædicatores; nec utriusque tamen regni Dei lucisque participes, et vitæ æternæ, quæ sola est beatæ, coheredes. Dominus enim Jesus non ab eis qui non audiunt, sed eos inter se auditores verborum suorum, latissimo limite, non tenui distinctione discrevit: *Qui audit, inquit, verba mea hæc, et facit ea, similabo eum viro prudenti qui ædificavit domum suam supra petram: descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et impegerunt in domum illam, et non cecidit; fundata enim erat supra petram. Qui autem audit verba mea hæc, et non facit ea, similabo eum viro stulto qui ædificavit domum suam super arenam: descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et impegerunt in domum illam, et cecidit, et facta est ruina ejus magna* (Id. vii, 24-27, et Luc. vi, 47-49). Audire ergo illa verba, ædificare est; in hoc utriusque pares sunt: in faciendo autem, et non faciendo quod audiunt, tantum dispares, quantum ædificium petræ soliditate fundatum dispar est ei quod sine ullo fundamento facili arenæ mobilitate subvertitur. Nec ideo quisquis omnino non audit, totius sibi aliquid comparat: nihil enim ædificans, sine ullo tecto multo facilius obruendus, rapiendus, et dispergendus imbribus, fluviis ventisque donatur.

8. Possem etiam pro modulo meo eosdem ipsos pertinentes ad dexteram regnumque cælorum in suis gradibus meritisque distinguere, atque ostendere quod differat vita conjugalis filios procreantium patrum

matrumque familias, verumtamen religiosorum ac pi-  
rum, ab ea vita <sup>1</sup> quam vos Deo vovistis, si nunc ad  
eam revocandam exhortandus esses; sed quia jam vo-  
vistis, jam te obstrinxisti, aliud tibi facere non licet.  
Priusquam esses voti reus, liberum fuit quo esses in-  
ferior; quamvis non sit gratulanda libertas qua fit ut  
non debeatur quod cum luero redditur. Nunc vero  
quia tenetur apud Deum sponsio tua, non te ad ma-  
gnam justitiam invito, sed a magna iniquitate deter-  
reo. Non enim talis eris, si non feceris quod vovisti,  
qualis mansisses, si nihil tale vovisses. Minor enim  
tunc esses, non pejor: modo autem tanto, quod absit,  
miserior, si fidem Deo fregeris, quanto beatior, si per-  
solveris. Nec ideo te vovisse pœniteat, imo gaude jam  
tibi non licere quod cum tuo detrimento licuisset.  
Aggredere itaque intrepidus, et dicta imple factis;  
ipse adjuvabit, qui vota tua expetit. Felix est neces-  
sitas quæ in meliora compellit.

9. Una sola esse causa posset, qua te id quod vo-  
vistis, non solum non hortaremur, verum etiam pro-  
hiberemus implere, si forte tua conjux hoc tecum  
suscipere animi seu carnis infirmitate recusaret. Nam  
et revocanda talia non sunt a conjugatis, nisi ex con-  
sensu et voluntate communi: et si præpropere fac-  
tum fuerit, magis est corrigenda temeritas quam  
persolvenda promissio. Neque enim Deus exigit, si  
quis ex alieno aliquid voverit, sed potius usurpare  
vetat alienum. Divina quippe de hac re per Apo-  
stolum est prolata sententia: *Uxor non habet po-  
testatem corporis sui, sed vir; similiter et vir non habet  
potestatem corporis sui, sed mulier: sexum nomine  
corporis nuncupavit.* Sed cum illam tam paratam esse  
audiam Deo dicere continentiam, ut eo solo impedia-  
tur, si tibi debitum reddere conjugali jure compellit-  
tur; ambo Deo reddite quod ambo vovistis, ut illi  
persolvatur quod ab alterutro non exigitis. Si conti-  
nentia virtus est, sicuti est, cur ad eam sit promptior  
sexus infirmior, cum virtus a viro potius cognominata  
videatur, sicut similitudo vocabuli resonat? Noli ergo  
vir abhorrere a virtute quam mulier est parata susci-  
pere. Sit vester consensus oblatio ad supernum altare  
Creatoris, et victa concupiscentia, tanto fortius quanto  
sanctius vinculum charitatis. Gaudeamus de vobis in  
abundanti gratia Christi, domini eximii meritoque ho-  
norabiles et desiderabiles filii.

#### EPISTOLA CXXVIII \* (a).

*Marcellini edicto collationis apud Carthaginem habendæ  
conditiones præscribenti consentire se profitentur epi-  
scopi catholici; id etiam ultro pollicentes, non postu-  
laturos ut sibi servetur episcopatus si victi fuerint,  
cum tamen velint dignitatem donatistis episcopis etiam  
victis suam cuique integram manere.*

Honorabili ac dilectissimo filio, viro clarissimo et spe-

<sup>1</sup> Bad. Am. Er. et Mss. quatuor, a beata vita.

\* Epist. CXXVIII et CXXIX huc translate sunt ex Actis  
collationis Carthaginensis: nisi quod prior exstat etiam in  
libro de Gestis cum Emerito.

(a) Adscita ex Tom. 7, p. 1: quæ autem 128 erat, trunc  
412. Scripta an. 411.

ctabili tribuno et notario, MARCELLINO, AURELIUS,  
SILVANUS, et universi episcopi catholici.

1. (a) Edicto Spectabilitatis tuæ, quo nostræ col-  
lationis tranquillitati quietique servandæ, et veritati  
manifestandæ munendæque consultum est, in omni-  
bus nos consentire, sicut admonere dignatus es, per  
has litteras intimamus; hoc est, de loco et tempore  
ipsius collationis, et de numero eorum quos præsen-  
tes esse oportebit. Consentimus etiam ut hi quibus  
conferendi delegamus officium, subscribant prosecu-  
tionibus suis: inque illo scripto, quo eis hoc munus  
imponimus, ratumque nos habituros quod egerint  
pollicemur, subscriptiones omnium nostrum non so-  
lum habeas facias, verum etiam cum sunt ipse per-  
spicias; admonituri quoque, Domino adjuvante, po-  
pulum christianum, ut a collationis loco, quietis et  
tranquillitatis gratia, suum abstineat omnino conven-  
tum, et ea quæ aguntur, non cum aguntur, audire fes-  
tinet, sed conscripta ut cognoscat, expectet, sicut ea  
te prolaturum omnibus promissisti.

2. Illo etiam, veritate confisi, nos vinculo condi-  
tionis obstringimus, ut si nobis ii cum quibus agimus  
demonstrare potuerint, cum secundum Dei promissa  
populi christiani usquequaque crescendo jam ma-  
gnam partem orbis implerent, et in cæteram dilata-  
rentur implendam, subito Ecclesiam Christi, nescio  
quorum, quos isti accusant, peccatorum periisse con-  
tagio, et in sola remansisse parte Donati; si hoc, ut  
dictum est, demonstrare potuerint, nullos apud eos  
honores episcopalis muneris requiremus, sed eorum  
sequemur, pro sola æterna salute, consilium, quibus  
tanti gratiam beneficii pro cognita veritate debebimus.  
Si autem nos potius valuerimus ostendere Ecclesiam  
Christi, omnium non solum Africanarum, verum etiam  
transmarinarum provinciarum, multarumque gentium  
spatia feracissima populorum copia jam tenentem, et,  
sicut scriptum est, toto mundo fructificantem atque  
crescentem, nullorum hominum sibi commixtorum  
peccatis perire potuisse: si denique ipsorum, quos  
tunc accusare voluerunt, potius quam convincere va-  
luerunt, quæstionem demonstraverimus esse finitam,  
quamvis non in eis Ecclesiæ causa consistat; et Cæ-

(a) Marcellinus in Africam ab Honorio missus, ut colla-  
tionem Catholicorum inter et Donatistas de suis controversiis in-  
eundam curaret, vulgato in primis rescripto Imperatoris ea  
de re ipsi dato Ravennæ, die 14 seu 12 octob. Varane cos. (id  
est an. 410), uti rescripti ejusdem fragmentum in Cod. Theod.  
l. 16, tit. 11 subnotatur, emisit ipse edictum duplex anno  
insequenti: unum quo præstituit ut utriusque partis epi-  
scopi intra diem calendarum juniarum conferendi causa con-  
gregarentur Carthagine; alterum quo jam presentibus apud  
Carthaginem episcopis præscripsit locum modumque colla-  
tionis, admonens ut pars utraque rescriptis proderet, utrum  
placere quæ edicto continebantur, ex Augustino in Brev.  
collat. cc. 2 et 3. Hinc ergo posteriori edicto catholici rescri-  
pserunt epistolam, quam hic inter Augustinianas idcirco  
edendam curavimus, quia siilo sensuque tota refert Augu-  
stinum: cui de omnibus pro face Ecclesiæ gestis (almam a  
Domino datam esse dicit Possidius, cap. 13; quia « totum  
« illud bonum, inquit, per sanctum illum hominem, consu-  
« lentibus nostris episcopis et pariter satagentibus, et cæ-  
« ptum et perfectum est. » Hinc de se ipse Augustinus in lib.  
de Gestis Pelagii scribit, tum se « cura » hujus collationis  
« fuisse occupatissimum, » cum primum Pelagium semel au-  
terum vidit Carthagine.

Christianam innocentem, illos autem violentos et calumniosos esse iudicatos ab eo imperatore, ad cujus examen criminationes suas ultro accusando miserunt: postremo si quidquid de peccatis quorumlibet hominum dixerint, vel humanis documentis, vel divinis probaverimus, aut eorum innocentiam falsis criminibus appetitam, aut Christi Ecclesiam, cujus communioni cohereremus, nullis eorum delictis esse destructam; sic ejus nobiscum teneant unitatem, ut non solum viam salutis inveniant, sed nec honorem episcopatus amittant. Neque enim in eis divinæ Sacramenta veritatis, sed commenta humani detestamur erroris: quibus sublatis fratrum pectus amplectimur, Christiana nobis charitate conjunctum, quod nunc dolemus dissensione diabolica separatum.

3. Poterit quippe unusquisque nostrum, honoris sibi socio copulato, vicissim sedere eminentius, sicut peregrino episcopo juxta consistente collega. Hoc cum alternis basilicis utrinque conceditur, uterque ab alterutro honore mutuo prævenitur; quia ubi præceptio charitatis dilataverit corda, possessio pacis non sit angusta, ut uno eorum defuncto, deinceps jam singulis singuli pristino more succedant: nec novum aliquid fiet; nam hoc ab ipsis separationis exordio, in eis qui damnato nefariæ discissionis errore unitatis dulcedinem vel sero sapuerunt, catholica dilectio custodivit. Aut si forte christiani populi singulis delectantur episcopis, et duorum consortium, inusitata rerum facie tolerare non possunt, utriusque de medio secedamus, et Ecclesiis in singulis damnata schismatis causa, in unitate pacifica constitutis, ab his qui singuli in Ecclesiis singulis invenientur, unitate facta per loca necessaria singuli constituentur episcopi. Quid enim dubitemus Redemptori nostro sacrificium istius humilitatis offerre? an vero ille de cœlis in membra humana descendit, ut membra ejus essemus; et nos, ne ipsa ejus membra crudeli divisione lanientur, de cathedris descendere formidamus? Propter nos nihil sufficientius, quam christiani fideles et obedientes sumus: hoc ergo semper simus. Episcopi autem propter christianos populos ordinamur: quod ergo christianis populis ad christianam pacem prodest, hoc de nostro episcopatu faciamus. Si servi utiles sumus, cur Domini æternis lucris pro nostris temporalibus sublimitatibus invidemus? Episcopalis dignitas fractuor nobis erit, si gregem Christi magis deposita collegerit, quam retenta disperserit. Nam qua fronte in futuro sæculo promissum a Christo sperabimus honorem, si christianam in hoc sæculo noster honor impedit unitatem (a)?

4. Hæc propterea Præstantiæ tuæ scribenda curavimus, ut et per te innotescant omnibus. Postulamus ut in adjutorio Domini Dei nostri, quo admonente

ista promittimus, et quo adjuvante nos implere posse confidimus, etiam ante collationem, si fieri poterit corda hominum vel infirma, vel dura, pia charitas aut sanet, aut edomet; ac sic jam pacificis mentibus non resistamus manifestissimæ veritati, et disputationem nostram vel præcedamus concordia, vel sequamur. Neque enim desperare debemus, si recolunt beatos esse pacificos, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur (*Matth. v, 9*), multo dignius et facilius eos velle ut pars Donati universo orbi christiano reconcilietur, quam universus orbis christianus a parte Donati rebaptizetur: cum præsertim de Maximiani sacrilego et damnato schismate venientes, quos etiam terrenarum potestatum jussionibus insectando emendare corarunt, tanta dilectione quæsierint ut nec baptismum ab eis datum rescindere auderent, et quosdam eorum damnatos, sine ulla honoris eorum diminutione susciperent, quosdam vero in illius discissionis societate impollutos fuisse censerent. Quorum inter se concordiam non invidemus; sed eos certe oportet advertere quam pie tanto studio ramum a se fractum radix catholica inquirat, si ramus ipse similiter a se parvum fragmen incisum sic colligere laboravit. (*Et alia manu*): Optamus te, filii, in Domino bene valere. Aurelius episcopus Ecclesiæ catholice Carthaginensis, huic epistolæ subscripsi. (*Item alia manu*): Silvanus senex Ecclesiæ Summensis subscripsi.

#### EPISTOLA CXXIX (a).

*Catholici episcopi Notariæ (b) Donatistarum respondent, significantes Marcellino se illis concedere quod petierant, ut universi qui venerant eorum episcopi præsentibus essent in eo loco ubi celebranda erat collatio: tum etiam catholice Ecclesiæ causam adversus eorum schisma validis argumentis vindicant.*

Honorabili ac dilectissimo filio V. C. et spectabili tribuno et notario MARCELLINO, AURELIUS, SILVANUS, et universi episcopi catholici.

1. Multum nos sollicitos reddidit Notaria, vel litteræ fratrum nostrorum, quos cupimus ad catholicam pacem a pernicioso dissensione converti, quod edicto Nobilitatis tuæ, quo ipsius disputationis nostræ tranquillitati quietique providisti, consentire noluerunt; ne forte etiamsi non omnes, aliqui tamen eorum per multitudinis tumultum seu strepitum, collationem, quæ pacifica et pacata esse debet, impediunt. Atque utinam ipsos non pertinet ista cogitatio, et nos potius fallat ista suspicio! et ideo si velint omnes esse præsentibus, ut cum eis visum fuerit, congregatis illuc etiam nobis, simul inde egrediamur concordantes atque pacati, et schismatica divisione correctæ, fraterno unitatis Christi vinculo obstricti, mirantibus et gaudentibus omnibus bonis, dolente autem solo diabolo et

(a) Desiderabatur in editis. Quæ autem 129 erat, nunc 97. Scripta paulo post superiorem.

(b) Exstat illa Donatistarum Notaria in Carthaginensi collatione I, n. 14, qua videlicet secundo Marcellini edicto respondentibus, notum faciunt se ex diversis Africae partibus convolantes ingressos fuisse Carthaginem xv cal. jun., petuntque ut cunctos qui venerant, adesse collationi præter Marcellinum.

SANCT. AUGUST. II.

(Seize.)

similibus ejus, pariter in Ecclesiam ad gratiarum actionem, laudesque Deo reddendas ardentissima et lucidissima charitate pergamus.

2. Quid enim magnum est, si oculus pacatus attendat, et cogitatio christiana non deserat considerare et videre, remotis humanis criminationibus seu veris seu falsis, in eis Litteris Ecclesiam esse quærendam, ubi Christus Redemptor ejus innotuit? Nam sicut non audimus contra Christum eos qui dicunt corpus ejus de sepulcro furatum a discipulis; sic non debemus audire contra ejus Ecclesiam eos qui dicunt non eam esse nisi in solis Afris et Afrorum paucissimis sociis: Apostolus quippe dicit quoniam veraces christiani membra sunt Christi (*Ephes. iv, 25*); sicut ergo non credimus furto cujusquam periisse carnem Christi mortuam de sepulcro, sic credere non debemus peccato cujusquam viva ejus membra periisse de mundo. Non est itaque difficile, quoniam caput est Christus, et corpus Ecclesia, simul in Evangelio commendatum videre, et caput contra calumnias Judæorum, et corpus contra criminationes hæreticorum. Nam quod legitur, *Oportebat Christum pati, et resurgere a mortuis tertio die*, contra eos est qui dicunt mortuum de sepulcro esse sublatum; quod autem sequitur, *et prædicari in nomine ejus penitentiam, et remissionem peccatorum, per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem (Luc. xxiv, 46, 47)*, contra eos est qui dicunt non esse Ecclesiam in orbe terrarum: ut uno brevi capitulo paucisque verbis, et inimicus capitis, et inimicus corporis repellatur, et, si fideliter attenderit, corrigatur.

3. Nam tenere istas inimicitias fratres nostros tanto magis dolemus, quanto magis eos constat easdem Scripturas nobiscum tenere, quibus hæc apertissima testimonia continentur. Judæi quippe qui negant resurrexisse Christum, saltem non accipiunt Evangelium: isti autem fratres nostri utriusque Testamenti auctoritate devincti sunt; et tamen criminari nos volunt de Evangelio tradito, et nolunt ei credere recitato. Sed nunc fortasse hujus collationis cura suscepta diligentius perscrutati sunt Scripturas sacras; et quia in eis innumerabilia testimonia repererunt, quibus promissa est Ecclesia futura in omnibus gentibus, et toto orbe terrarum, sicut eam reddi et præsentari cœpisse in Evangelio et Epistolis apostolicis, et in Actibus Apostolorum videmus, ubi et ipsa loca, et civitates, et provinciæ leguntur, per quas crevit, incipiens ab Jerusalem, ut inde se etiam in Africam non migrando, sed crescendo diffunderet; non autem invenerunt aliquid testimonium divinorum eloquiorum, ubi dictum est eam perituram de cæteris partibus mundi, et in sola Africa Donati parte mansuram; et viderunt quam sit absurdum, pro illa, quæ fuerat peritura, tot testimonia divina recitari; pro ea vero, quæ, sicut putant, fuerat Domino placitura, nullum ejus testimonium reperiri: hæc forte cogitantes, ad finiendos vanas, et perniciosas, et salutem æternam contrarias inimicitias, ad locum collationis nostræ omnes convenire voluerunt, non ut tumultus novus oriatur, sed ut vetusta discordia finiatur.

4. Nam et illud quo in nos solent graviter irritari, quod reges terræ, quos tanto ante prædictum est Christo domino servituros, leges contra hæreticos et schismaticos pro catholica pace constituunt, credimus quod aliquando cogitaverint non esse culpandum: quia et antiqui reges non solum gentis Hebræicæ, sed etiam alienigenæ, ne quisquam contra Deum Israel, hoc est verum Deum, non tantum faceret, sed vel diceret aliquid, omnes regni sui populos præceptis minacissimis terruerunt; et majores istorum ipsam Cæciliani causam, unde nata est ista dissensio, ad Constantinum imperatorem per Anulinum proconsulem accusando miserunt; quod utique non ob aliud videntur fecisse, nisi ut imperator Constantinus contra eos qui superati essent, eis qui superassent, aliquid regali auctoritate decerneret; totamque ipsam causam potuerunt (et forte fecerunt ipsius collationis necessitate), archivis publicis perscrutatis, invenire olim esse finitam, post ecclesiastica judicia, quibus absolutus est Cæcilianus, illo etiam imperatore judicante, ad cujus examen rem totam et primo miserunt, et postea perduxerunt. Ibi potuerunt etiam causam Felicis Aptungensis ordinatis Cæciliani, quem malorum omnium fontem in concilio suo dixerant, cognoscente Æliano proconsule ex præcepto ejusdem imperatoris, invenire purgatam.

5. Quanquam et hoc si attenderunt, et, quod facile fuerat, adverterunt, in Scripturis sanctis Ecclesiam Christi permixtis zizaniis, et palca, et piscibus malis futuram esse promissam usque ad tempus messis (*Matth. xiii, 24-30*), ventilationis (*Id. iii, 12*), et litioris (*Id. xiii, 47, 48*), utique cogitare potuerunt, etiamsi malam causam Cæcilianus et coepiscopi ejus habuissent, nihil eos præjudicare potuisse orbi christiano, quem Deus paucis credentibus tanto ante promisit, et nunc multis videntibus reddidit. Nisi forte plus contra Ecclesiam valuit homo peccans, quam pro Ecclesia Deus jurans, et iniquitas quod amisit, quam veritas quod promisit. Hæc sentire quam sit stultum et impium jam fortasse viderunt: cogitaverunt quoque damnatos a se Maximianistas Primitivi damnatores per potestates terrenas etiam de basilicis curasse pellendos, et ibi certius exemplo suo recentiore didicerunt non esse peccatum, si tale aliquid Ecclesia contra rebelles suos ab hujusmodi potestatibus postulat: et quod aliquos ex damnatis postea receperunt, quos cum damnarent, aliis etiam plurimis in eadem societate schismatis constituta dilationem dederunt, quos in Maximiani sacrilegi surculi communionem impollutos mansisse dixerunt, et Baptismum vel a damnatis, vel a sociis eorum, quamvis foris in schismate datum, rescindere atque iterare non ausi sunt; satis utique judicarunt ea quæ contra nos dicebant, exemplo suo esse damnata: et credendum est quod jam intelligant quam sit indignum, quam intolerabile, ut cum sedeant in cathedris episcopalibus cum istis, et cum ipso simul Primitivo damnatores ejus et damnati in causa ejus, ut sit pax in parte Donati, de Cæciliano infametur orbis christianus, ne in pace vivat unitas Christi



6. Hæc omnia fortasse cogitantes, et Dei timore permoti, omnes collationis loco adesse voluerunt, non tumultus dispositione, sed pacis. Quod enim propterea se universos adesse dixerunt, ut eorum numerus appareat, quoniam eos paucos esse adversarii sæpe sui mentiti sunt; hoc si aliquando a nostris dictum est, de his locis dici verissime potuit ubi nostrorum coepiscoporum et clericorum atque laicorum longe major est numerus, et maxime in proconsulari provincia: quanquam, excepta Numidia consulari, etiam in cæteris provinciis Africanis nostrorum numero facillime superentur; aut certe, in comparatione omnium gentium, per quas catholica communio dilatatur, eos esse paucissimos rectissime dicimus. Sed nunc si numerum suum innotescere voluissent, nonne ordinatius atque tranquillius innotesceret per eorum subscriptiones, quas ut mandato suo te cernente subjungant, edicto admonuisti? Quid sibi ergo vult quod collationis loco omnes adesse desiderant? Si enim pacem non cogitant, quid non perturbabunt locuturi, aut quid illic facient tacituri? Nam etiamsi clamor non sit, solus susurrus ipse multorum, satis magnum strepitum faciet, quo impediatur illa collatio.

7. Quid est autem quod in Notoria sua ponendum putarunt, ideo se juste flagitasse ut omnes adessent, quia omnes conventi sunt ut venirent? quasi possent eligi pauci qui adesse deberent, nisi ab omnibus qui venissent, ut eorum electioni te præsentate subscriberent, ac sic in paucis omnes essent, cum ab omnibus pauci electi essent. Aut ergo tumultus ab eis cogitatur, aut pax; quorum illud optamus, illud cavemus: et ideo ne forte, quod absit, hoc præparetur potius quod cavemus quam quod optamus, consentinus adesse omnes illos, ut tamen a nobis tantus adsit numerus, quantus tuæ Spectabilitati sufficere visus est; ut tumultuosum per turbas si quid emergerit, non nisi eis recte imputetur, in quorum parte præsens fuerit ad rem, quæ a paucis agenda est, omnino superflua multitudo. Si autem quod votis omnibus cupimus, quod ardentius appetimus, quod suppliciter a Domino deprecamur, causa unitatis faciendæ illa crit necessaria multitudo, cum voluerint, omnes adierimus, et ad tantum bonum, illo adjuvante qui hoc donat, alacriter convolabimus, dicentes, *Fratres nostri estis* (Isai. LXVI, 5, sec. LXX), non jam eis qui nos detestantur, sed qui odio finito amplectuntur, ut nomen Domini honorificetur, et appareat illis in jucunditate jam nobiscum experientibus, quam bonum sit et jucundum fratres habitantes in unum (Psal. cxxxii, 4). (*Et alia manu*): Optamus te, filii, in Deo bene valere. (*Item alia manu*): Aurelius episcopus Ecclesiæ catholicæ Carthaginensis, subscripsi. (*Item*): Silvanus primæ sedis provinciæ Numidiæ, subscripsi.

#### EPISTOLA CXXX (a).

*Augustinus Probæ viduæ diviti præscribit quomodo sit orandus Deus.*

\* In hujus castigatione adjuvi sumus a. hg. Ll. c. cc. ff. g. gv. j. n. f. s. th. vc. duobus bn. duobus sb. duobus t. quinque v. et Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 121: quæ autem 130 erat, nunc 144. Scripta an. 411. aut 412.

AUGUSTINUS episcopus servus Christi servorumque Christi, religiosæ famulæ Dei PROBÆ (a), in Domino dominorum salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Et petisse te et promisisse me recolens, ut de orando Deo ad te aliquid scriberem, ubi tribuente ipso quem oramus, tempus facultasque concessa est, oportuit ut debitum meum jam jamque persolverem, et pio studio tuo in Christi charitate scriberem. Quam me autem lætificaverit ipsa petitio tua, in qua cognovi quantum rei tantæ curam geris, verbis explicare non possum. Quod enim majus oportuit esse negotium viduitatis tuæ, quam persistere in oratione nocte ac die, secundum Apostoli admonitionem? ille quippe ait: *Quæ autem vere vidua est et desolata speravit in Domino, et persistit in oratione nocte ac die* (1 Tim. v, 5). Unde mirum videri potest, cum sis secundum hoc sæculum nobilis, dives, tantæque familiæ mater, et in eo licet vidua, non tamen desolata, quomodo occupaverit cor tuum præcipueque sibi vindicaverit orandi cura; nisi quia prudenter intelligis quod in hoc mundo et in hac vita nulla anima possit esse secura.

2. Proinde qui tibi eam cogitationem dedit, profecto facit quod Discipulis suis, non pro seipsis, sed pro humano genere contristatis, et desperantibus quemquam posse salvari, posteaquam ab illo audierunt facilius esse camelum intrare per foramen acus, quam divitem in regnum cælorum; mirifica et misericordissima pollicitatione respondit, Deo esse facile quod hominibus impossibile est (Math. xix, 24-26). Cui ergo facile est ut etiam dives intret in regnum cælorum, inspiravit tibi piam sollicitudinem, de qua me consulendum putasti quoniam modo esset tibi orandum. Ille namque cum etiam hic adhuc esset in carne, Zacharum divitem in regnum cælorum misit (Luc. xix, 9), et resurrectione atque ascensione glorificatus, multos postea divites impartito Spiritu sancto fecit hujus sæculi contemptores, et finita divitiarum cupiditate ditiores. Quomodo enim tu sic studeres orare Deum, nisi sperares in eo? quomodo autem sperares in eo, si sperares in incerto divitiarum, et contemneres præceptum saluberrimum, quo Apostolus ait: *Præcipe divitibus hujus mundi non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo qui præstat nobis omnia abundanter ad fruendum; ut divites sint in operibus bonis, facile tribuant, communicent, thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam* (1 Tim. vi, 17-19)?

CAPUT II. — 3. Debes itaque præ amore hujus veræ vitæ, etiam desolatam te putare in hoc sæculo, in quantalibet ejus felicitate veriseris. Nam sicut est illa

(a) In Africam ex Urbis exilio fugerat Proba cognomine Falcoia, Probi Præfecti prætorio et an. 371 consulis ordinarii conjux, avia Demetriadis virginis, ipsiusque matris Julianæ non vere mater, sed socrus, ex Augustino in lib. de Bono viduitatis, c. 16, necnon ex Hieronymo in epist. 8 ad Demetriadem, ubi hanc Olibrio Probæ filio natam esse significat; subinde vero genus ejus amplissimis laudibus prosecutus ait: « Proba illa omnium dignitatum et cunctis nobilitatis in orbe Romano nomen illustrius: cujus sanctitas et in universos effusa bonitas, etiam apud barbaros venerabilis fuit; quam trium liberorum Probi, Olibrii et Pauli non fatigarunt ordinarii consulatus, » etc.

vera vita, in cuius comparatione utique ista quæ multum amatur, quamlibet jucunda atque producta sit, nec vita dicenda est: sic est etiam solatium verum, quod per prophetam Dominus promittit dicens, *Dabo illi solatium verum, pacem super pacem* (*Isai. LVII, 18, 19, sec. LXX*); sine quo solatio quæcumque sunt terrena solatia, magis in eis desolatio, quam consolatio reperitur. Divitiæ quippe atque fastigia dignitatum, ceteraque huiusmodi quibus felices se esse putant mortales veræ illius felicitatis expertes, quid afferunt consolationis, cum sit eis non <sup>3</sup> indigere quam eminere præstantius; quæ plus excruciant adepta timore amissionis, quam concupita adeptionis ardore <sup>4</sup>? Talibus bonis non sunt homines boni, sed aliunde boni facti, bene utendo faciunt ut ista sint bona. Non sunt ergo in iis vera solatia, sed ibi potius ubi vera vita. Nam inde necesse est ut fiat homo beatus, unde fit bonus.

4. Homines autem boni videntur etiam in hac vita præstare non parva solatia. Nam si paupertas agit, si luctus mœstificat, si dolor corporis inquietat, si contristat exsiliium, si ulla calamitas alia vexat, adiunt boni homines qui non solum gaudere cum gaudentibus, verum etiam flere cum fletibus (*Rom. XII, 15*) norunt, et salubriter alloqui et colloqui sciunt; plurimum illa aspera leniuntur, relevantur gravia, superantur adversa. Sed ille hoc in eis et per eos agit, qui spiritu suo <sup>5</sup> bonos fecit. E contra, si divitiæ circumfluant, nulla orbitas accidat, adsit sanitas carnis, incolumi habitetur in patria, et cohabitent mali homines, in quibus nemo sit cui fides habeatur, a quo non dolus, fraus, iræ, discordiæ, insidiæ timeantur, atque sustineantur; nonne illa omnia sunt amara et dura, nec aliquid ketum vel dulce est in eis? Ita in quibuslibet rebus humanis nihil est homini amicum sine homine amico. Sed quotusquisque talis invenitur, de cuius animo et moribus sit in hac vita certa securitas? Nam sicut sibi quisque nemo alter alteri notus est; et tamen nec sibi quisque ita notus est, ut sit de sua castina conversatione securus. Proinde quamvis ex fructibus suis multi cognoscantur, et alii quidem bene vivendo proximos lætificent, alii male vivendo contristent; tamen propter humanorum animorum ignota et incerta, rectissime Apostolus admonet ut non ante tempus quidquam iudicemus, donec veniat Dominus, et illuminet abscondita tenebrarum, et manifestet cogitationes cordis, et tunc laus erit unicuique a Deo (*I Cor. IV, 5*).

5. In iis igitur vitæ huius tenebris, in quibus peregrinamur a Domino, quamdiu per fidem ambulamus, non per speciem (*II Cor. V, 6, 7*), desolatam debet se christiana anima reputare, ne desistat orare: et Scripturarum divinarum sanctarumque sermoni discat tanquam lucernæ in obscuro loco positæ fidei oculum intendere, donec dies luceat, et lucifer oriatur in cordibus nostris (*II Petr. I, 19*). Huius enim lucernæ

<sup>1</sup> Apud Lov. omittitur hic particula negans, quæ reperitur in Edd. aliis et in Mss. prope omnibus.

<sup>2</sup> Benignianensis codex: *quæ plus excruciant adeptum timore amissionis, quam cupientem ardore adeptionis.*

<sup>3</sup> Mss. duo valde., *spiritu suo bono bonos facit.*

quidam fons ineffabilis lumen illud est, quod sic luceat in tenebris, ut non comprehendatur a tenebris, cui videndo, fide corda mundanda sunt: *Beati enim mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt* (*Matth. V, 8*); et, *Scimus quoniam cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est* (*I Joan. III, 2*). Tunc erit vera vita post mortem, verumque solatium post desolationem: illa vita eximet animam nostram de morte, et illud solatium oculos nostros a lacrymis; et quoniam ibi jam non erit ulla tentatio, ideo sequitur in eodem psalmo, *Pedes meos a lapsu*. Porro si nulla tentatio, jam nulla oratio: non enim ibi adhuc erit promissi boni expectatio, sed redditi contemplatio; unde, *Placebo*, inquit, *Domino in regione vivorum* (*Psal. CXIV, 8, 9*), ubi tunc erimus, non in deserto mortuorum, ubi nunc sumus. *Mortui enim estis*, ait Apostolus, *et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria* (*Coloss. III, 3, 4*). Hæc est enim vera vita, quam jubentur bonis operibus apprehendere divites: et ibi est verum solatium; quo solatio nunc vidua desolata, etiam quæ filios et nepotes habet, et domum suam pie tractat, agens cum omnibus suis ut ponant in Deo spem suam, dicit tamen in oratione, *Sitivi tibi anima mea: quam multipliciter tibi et caro mea, in terra deserta, et sine via, et sine aqua* (*Psal. LXII, 2, 3*); quod est ista moribunda vita, quibuslibet mortalibus solatiis frequentetur, quibuslibet itinerantibus comitetur, quantalibet rerum copia cumuletur. Nosti quippe ista omnia quam incerta sunt: et in illius promissæ felicitatis comparatione quid essent, etiamsi incerta non essent?

6. Hæc dixi, quoniam sermonem meum vidua dives et nobilis, et tantæ familiz mater, de oratione quæstisti, ut etiam tecum in hac vita permanentibus et obsequentibus tuis, te sentias desolatam, nondum atque apprehensa illa vita, ubi est verum certumque solatium, ubi implebitur quod in prophetia dictum est: *Satiati sumus mane misericordia tua; et exultavimus et jucundati sumus in omnibus diebus nostris. Jucundati sumus pro diebus quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala* (*Psal. LXXXIX, 14, 15*).

CAPUT III. — 7. Antequam ergo ista consolatio veniat, quantacumque temporalium bonorum felicitate circumfluas, ut persistas in orationibus die ac nocte, desolatam te esse memineris. Non enim Apostolus qualicumque viduæ hoc munus tribuit: *Sed quæ vere*, inquit, *vidua est et desolata, speravit in Domino, et persistit in orationibus die ac nocte*. Quod vero sequitur, vigilantissime cave, *Quæ autem in deliciis agit, vivens mortua est* (*I Tim. V, 5, 6*): agit enim homo in iis quæ diligit, quæ pro magno appetit, quibus beatum se esse credit. Quapropter quod Scriptura dixit de divitiis, *Divitiæ si affluant, ne apponatis cor* (*Psal. LXI, 11*), hoc etiam de deliciis tibi dico: *Deliciæ si affluant, ne apponas cor*. Non ideo te magnipendas, quod non desunt, quod affatim suppetunt, quod velut ex fonte largissimo terrenæ felicitatis fluunt. Nunquid hæc in te despice atque contemne,

nec in iis quidquam requiras præter integram corporis valetudinem. Hæc enim contemnenda non est propter necessarios usus vitæ, antequam mortale hoc induatur immortalitate (I Cor. xv, 54); hoc est vera et perfecta et perpetua sanitate, quæ non terrena deficiens infirmitate, corruptibili voluptate relicta, sed cælesti firmitate persistens, æterna incorruptione vegetatur. Nam et ipse Apostolus, *Carnis*, inquit, *providentiam ne feceritis in concupiscentiis* (Rom. xiii, 14); quia gerimus curam carnis, sed ad necessitatem salutis. *Nemo enim unquam carnem suam odio habuit* (Eph. v, 29), sicut itidem ipse dicit. Hinc est enim quod et Timotheum, nimium, sicut apparet, corporis castigatorem admonet ut modico vino utatur, propter stomachum et frequentes suas infirmitates (I Tim. v, 23).

8. Has ergo delicias, in quibus vidua si agit, hoc est, si delectatione cordis<sup>1</sup> hæret atque habitat, vivens mortua est, multi sancti et sanctæ omni modo caventes, ipsas velut matres deliciarum divitias dispergendo pauperibus abjecerunt, et tali modo in cælestibus thesauris tutius condiderunt. Quod si tu devincta aliquo pietatis officio non facis, tu scis quam de iis rationem reddas Deo. Nemo enim scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipso est (I Cor. ii, 11). Nos non debemus ante tempus quidquam judicare, donec veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis, et tunc laus erit unicuique a Deo (*Ibid.* iv, 5). Pertinet tamen ad vidualem curam tuam, deliciæ si affluant, ne apponas cor, ne in eis putrescendo moriatur quod sursum esse debet ut vivat. Te in illorum numero deputato, de quibus scriptum est: *Vivent corda eorum in sæculum sæculi* (Psal. xxi, 27).

CAPUT IV. — 9. Audisti qualis<sup>2</sup> ores, nunc audi et quid ores, unde me maxime consulendum putasti, quoniam te permovet quod ait Apostolus, *Quid enim oremus; sicut oportet nescimus* (Rom. viii, 26); et timuisti ne magis tibi obsit, non sicut oportet orare, quam non orare. Quod itaque dici breviter potest, ora beatam vitam: hanc enim habere omnes homines volunt; nam et qui pessime et perditè vivunt, nullo modo ita viverent, nisi eodem modo se esse vel posse fieri beatos putarent. Quid ergo aliud oportet te orare, nisi id quod cupiunt et mali et boni, sed ad quod perveniunt non nisi boni?

CAPUT V. — 10. Hic fortasse jam quæras quid sit ipsa beata vita. In qua quæstione multorum philosophorum ingenia otiaque contrita sunt, qui tamen eam tanto minus invenire potuerunt, quanto minus ejus fontem honoraverunt, eique gratias non egerunt. Prius itaque attende, utrum acquiescendum sit eis qui dicunt eum beatum esse qui secundum suam vivit voluntatem. Sed absit ut hoc verum esse credamus: quid si enim nequiter velit vivere? Nonne tanto miserior esse convincitur, quanto facilius mala ejus vu-

luntas impletur? Merito hanc contentiam etiam ipsi qui sine cultu Dei philosophati sunt, respuerunt. Nam quidam eorum vir eloquentissimus ait: *Eccæ autem alii non philosophi quidem, sed prompti tamen ad disputandum, omnes aiunt esse beatos qui vivunt ut ipsi velint. Falsum id quidem: velle enim quod non deceat, idem ipsum miserrimum; nec tam miserum est non adipisci quod velis, quam adipisci velle quod non oporteat* (Cicero, in *Hortensio*). Quid tibi videtur? hæc verba nonne ab ipsa veritate per quemlibet hominem dicta sunt? Possumus ergo hic dicere quod Apostolus ait de quodam propheta Cretensi, cum ejus illi sententia placuisset: *Testimonium hoc verum est* (Tit. i, 13).

11. Ille igitur beatus est, qui omnia quæ vult habet, nec aliquid vult quod non deceat. Quod si ita est, vido jam quæ homines non indecenter velint. Alius vult conjugari, alius conjugio viduatus deinceps continenter eligit vivere, alius nullum concubitus nec in ipsis nuptiis experiri. Et si aliud hic alio melius reperitur, nullum tamen istorum possumus dicere indecenter aliquid velle: sic et optare filios, nuptiarum scilicet fructum, et eis qui suscepti fuerint vitam ac salutem, quo voto plerumque occupatur etiam continentia vidualis; nam etsi spreto conjugio jam non optant etiam filios procreare, optant tamen quos procreaverunt incolumes vivere. Ab hac omni cura immunis est virginalis integritas. Habent tamen omnes charos, et charas, quibus non indecenter optant etiam temporalem salutem. Sed cum istam salutem in seipsis et in eis quos diligunt adepti homines fuerint, num poterimus eos dicere jam beatos? Habent enim aliquid quod non dedecet velle; sed si alia non habent majora atque meliora et utilitatis decorisque pleniora, adhuc a beata vita longe absunt.

CAPUT VI. — 12. Placetne igitur ut super salutem istam temporalem optent sibi ac suis honores et potestates? Sane, si ut per hoc consulant eis qui vivunt sub eis, non propter hæc ipsa, sed propter aliud quod inde sit bonum, deceat ea velle: si autem propter inanem fastum elationis pompamque superfluum vel etiam noxiam vanitatis, non deceat. Quocirca si optant sibi ac suis etiam sufficientiam rerum necessariorum, de qua sic Apostolus loquitur, *Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia: Nihil enim intulimus in hunc mundum, sed nec auferre hinc aliquid possumus: victum et tegumentum habentes, his contenti simus. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem et laqueum et desideria multa stulta et noxia, quæ mergunt homines in interitum et perditionem. Radix enim omnium malorum est avaritia; quam quidam appetentes a fide erraverunt, et inseruerunt se doloribus multis* (I Tim. vi, 6-10): hanc ergo sufficientiam non indecenter vult, quisquis vult, nec amplius vult; alioquin non ipsam vult, et ideo nec decenter vult. Hanc optabat et pro hac orabat qui dicebat: *Divitias et paupertatem ne dederis mihi; constitue autem mihi quæ necessaria sunt sufficienter, ut ne satius mendax efficiar, et dicam, Quis me videt? aut pauper factus fuer, et perjurum nomen Dei mei* (Prov. xxx, 8, 9). Vides certe et istam suffi-

<sup>1</sup> Ita Mss. Gallic. At Vatic. quatuor: *Si in dilectione cordis*. Alii Vatic: *Si dilectione cordis*. Edd. vero: *Si in delectatione carnis*.

<sup>2</sup> Ex. et 1 ov., *qualiter*. Alii Edd. et Mss., *qualis*.

cientiam non appeti propter seipsam, sed propter salutem corporis, et congruentem habitum personæ hominis, quo habitu non sit inconueniens eis cum quibus honeste officioseque vivendum est.

13. In his itaque omnibus incolumitas hominis et amicitia propter seipsa appetuntur; sufficientia vero rerum necessariorum non propter seipsam, sed propter duo superiora queri solet, cum decenter queritur. Incolumitas porro in ipsa vita, ac salute, atque integritate animi et corporis constituta est. Itemque amicitia non angustis finibus terminanda est: omnes enim quibus amor et dilectio debetur, amplectitur, quamvis in alios propensius, in alios suspensius inclinatur; pervenit autem usque ad inimicos, pro quibus etiam orare præcipimur. Ita nemo est in genere humano cui non dilectio, etsi non pro mutua charitate, pro ipsa tamen communis naturæ societate debeatur.

CAPUT VII.—Sed si nos multum justeque delectant, a quibus vicissim sancte casteque diligimur. Ista eum habentur, ut teneantur, cum autem non habentur, ut habeantur, orandum est.

14. Hocce totum, et hæc sunt omnia quibus beatæ summæ vitæ colligitur? an aliquid aliud veritas docet quod his omnibus præferatur? Nam et illa sufficientia, et ipsa incolumitas, vel propria vel amicorum, quamdiu temporalis est, pro æternæ vitæ adeptione abjicienda est: quamquam fortasse corpus, animus vero nullo modo sanus existimandus est, qui non temporalibus æterna præponit; neque enim in tempore utiliter vivitur, nisi ad comparandum meritum quo in æternitate vivatur. Ad illam ergo unam vitam, qua cum Deo et de Deo vivitur, cætera quæ utiliter et decenter optantur, sine dubio referenda sunt. In eo quippe nosmetipsos diligimus, si Deum diligimus: et ex alio præcepto proximos nostros sicut nosmetipsos ita vere diligimus, si eos ad Dei similem dilectionem, quantum in nobis est, perducamus. Deum igitur diligimus propter seipsum, et nos ac proximos propter ipsum: nec cum ita vivimus, jam nos in ipsa beata vita constitutos existimemus, quasi nihil sit amplius quod oremus. Quomodo enim jam beate vivimus, cum illud adhuc desit, propter quod unum bene vivimus?

CAPUT VIII.—15. Utquid ergo per multa dispergimur, et querimus quid oremus, timentes ne forte sicut non oportet oremus, ac non potius cum Psalmo dicimus: *Unam petii a Domino, hanc requiram; ut habitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ; ut contempler delectationem Dei, et visitem templum ejus* (Psal. xxvi, 4)? Ibi namque omnes dies non veniendo et transeundo sunt omnes, nec initium alterius est finis alterius; omnes sine fine simul sunt, ubi nec ipsa vita habet finem, cujus illi dies sunt. Propter hanc adipiscendam vitam beatam ipsa vera Vita beata nos orare docuit, non in multiloquio, tanquam eo fiat ut exaudiamur quo loquaciores sumus, cum eum oremus qui novit, sicut ipse Dominus ait, quid nobis necessarium sit, priusquam petamus ab eo (Matth. vi, 7, 8). Unde mirum videri potest, quamvis multiloquium prohibuerit, cur nos sic orare adhortatus

sit. qui novit quid nobis necessarium sit, priusquam petamus ab eo, ut diceret, *Oportet semper orare, et non deficere*; viduæ cujusdam proposito exemplo, quæ de suo adversario cupiens vindicari, iudicem iniquum sæpe interpellando flexit ad audiendum, non justitia vel misericordia permotum, sed tædio superatum: ut hinc admoneremur, quam certius nos exaudiat misericors et justus Dominus Deus sine intermissione orantes, quando illa nec ab iniquo et impio iudice potuit assidua interpellatione contemni; et quam libens atque placatus bona desideria impleat eorum, a quibus aliena peccata novit ignosci, si quo cupiebat illa pervenire quæ voluit vindicari (Luc. xviii, 1-8). Ille quoque cui amicus de via venerat, nec quod ei apponeret habebat, ab amico sibi tres panes cupiens commodari, quibus fortasse ipsa Trinitas unius substantiæ figurata est, jam cum suis servis dormientem petitor instantissimus et molestissimus excitavit, ut daret ei quantos volebat, magis et ipse vitando tædium quam benevolentiam cogitando: ut hinc intelligeremus, si dare cogitur qui cum dormiat, a petente excitatur invitus, quanto det benignius qui nec dormire novit, et dormientes nos excitat ut petamus.

16. Hinc est et illud: *Petite et accipietis; querite et invenietis; pulsate et aperietur vobis. Omnis enim qui petit accipit, et querens invenit, et pulsanti aperietur. Aut quis est ex vobis homo, a quo filius suus panem petit, nunquid lapidem porrigit ei? aut si piscem petit, nunquid serpentem porrigit illi? aut si ovum petit, nunquid porrigit ei scorpium? Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quanto magis Pater vester cælestis dabit bonis petentibus se* (Id. xi, 5-13)? Cum ergo secundum tria illa quæ commendat Apostolus, fides significetur in *pisce*, vel propter aquam Baptismi, vel quod in hujus sæculi fluctibus integra est; cui contrarius est ille serpens, qui ut non crederetur Deo, venenosa fraude persuasit: spes in *ovo*, quia vita pulli nondum est, sed futura est, nec jam videtur, sed adhuc speratur; spes enim quæ videtur, non est spes (Rom. viii, 24); cui contrarius est scorpius, quoniam qui sperat æternam vitam, quæ retro sunt obliviscitur, et in anteriora se extendit; cui noxium est retro respicere; scorpius autem ex ea parte cavendus est, quam venenatam et aculeatam retrorsum habet: charitas in *pane*; major enim horum charitas (I Cor. xiii, 13), et in cibus utique vincit cætera panis utilitas; cui contrarius est lapis, quoniam dura corda respuunt charitatem: sive aliud aliquid congruentius ista significant, tamen qui novit bona data dare filiis suis, petere nos et querere et pulsare compellit.

17. Quod quare faciat, qui novit quid nobis necessarium sit, priusquam petamus ab eo, movere animum potest, nisi intelligamus quod Dominus et Deus noster non voluntatem nostram sibi velit innotescere, quam non potest ignorare; sed exerceri in orationibus desiderium nostrum, quo possimus capere quod præparat dare. Illud enim valde magnum est, sed nos ad capiendum parvi et angusti sumus. Ideo nobis dicitur:

*Di'atamini; ne stis jugum ducentes cum infidelibus* (II Cor. vi, 13, 14). Tanto quippe illud quod valde magnum est, quod nec oculus vidit, quia non est color; nec auris audivit, quia non est sonus; nec in cor hominis ascendit (I Cor. ii, 9), quia cor hominis illuc debet ascendere, sumemus capacius, quanto id et fidelius credimus, et speramus firmitus, et desideramus ardentius.

CAPUT IX. — 18. In ipsa ergo fide et spe et charitate continuato desiderio semper oramus. Sed ideo per certa intervalla horarum et temporum etiam verbis rogamus Deum, ut illis rerum signis nos ipsos admoneamus, quantumque in hoc desiderio profecerimus nobis ipsis innotescamus, et ad hoc augendum nos ipsos acrius excitemus. Dignior enim sequetur effectus, quem ferventior præcedit affectus. Ac per hoc et quod ait Apostolus, *Sine intermissione orate* (I Thess. v, 17), quid est aliud quam, Beatam vitam, quæ nulla nisi æterna est, ab eo qui eam solus dare potest, sine intermissione desiderate? Semper ergo hanc a Domino Deo desideremus, et oremus semper. Sed ideo ab aliis curis atque negotiis, quibus ipsum desiderium quodammodo tepescit, certis horis ad negotium orandi mentem revocamus, verbis orationis nos ipsos admonentes in id quod desideramus, intendere, ne quod tepescere cœperat, omnino frigescat, et penitus exstinguatur, nisi crebrius inflammetur. Unde et illud quod idem apostolus ait, *Postulationes vestræ innotescant apud Deum* (Philipp. iv, 6), non sic accipiendum est, tanquam Deo innotescant, qui eas et antequam essent utique noverat, sed nobis innotescant apud Deum per tolerantiam, non apud homines per jactantiam. Aut forte etiam innotescant Angelis qui sunt apud Deum, ut quodammodo eas offerant Deo, et de his consulant, et quod eo jubente implendum esse cognoverint, sicut oportere ibi cognoverint, hoc nobis vel evidenter vel latenter apponent: dixit enim angelus homini: *Et nunc quando orabas tu et Sara, ego obtuli orationem vestram in conspectu claritatis Dei* (Tob. xii, 12).

CAPUT X. — 19. Quæ cum ita sint, etiam cum diu orare vacat, id est cum alia bonarum et necessariorum actionum non impediuntur officia, quamvis et in cis, ut dixi, desiderio illo semper orandum sit, non est improbum nec inutile. Neque enim, ut nonnulli putant, hoc est orare in multiloquio, si diutius oretur. Aliud est sermo multus, aliud diuturnus affectus. Nam et de ipso Domino scriptum est quod pernoctaverit in orando (Luc. vi, 12), et quod prolixius oraverit (Id. xxii, 43): ubi quid aliud quam nobis præbebat exemplum, in tempore preceator opportunus, cum Patre exauditor æternus?

20. Dicuntur fratres in Ægypto crebras quidem habere orationes, sed eas tamen brevissimas, et raptim quodammodo jaculatas, ne illa vigilanter erecta, quæ oranti plurimum necessaria est, per productiores moras evanescat atque hebetetur intentio. Ac per hoc etiam ipsi satis ostendunt, hanc intentionem, sicut non est obtundenda, si perdurare non potest, ita si ver-

duraverit, non cito esse rumpendam. Absit enim ab oratione multa locutio, sed non desit multa precatio, si fervens perseverat intentio. Nam multum loqui, est in orando rem necessariam superfluum agere verbis. Multum autem precari, est ad eum quem precamur, diuturna et pia cordis excitatione pulsare. Nam plerumque hoc negotium plus gemitibus quam sermonibus agitur, plus fletu quam affatu. Ponit autem lacrymas nostras in conspectu suo, et gemitus noster non est absconditus ab eo qui omnia per Verbum condidit, et humana verba non quaerit.

CAPUT XI. — 21. Nobis ergo verba necessaria sunt, quibus commoneamur et inspiciamus quid petamus, non quibus Dominum se docendum seu flectendum esse credamus. Cum ergo dicimus, *Sanctificetur nomen tuum*, nos ipsos admonemus desiderare ut nomen ejus quod semper sanctum est, etiam apud homines sanctum habeatur, hoc est non contemnatur; quod non Deo, sed hominibus prodest. Et in eo quod dicimus, *Adveniat regnum tuum*, quod seu velimus, seu nolimus, utique veniet, desiderium nostrum ad illud regnum excitamus, ut nobis veniat, atque nos in eo regnare mereamur. Cum dicimus, *Fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra*, nobis ab illo precamur ipsam obedientiam, ut sic a nobis fiat voluntas ejus, quemadmodum fit in cœlestibus ab Angelis ejus. Cum dicimus, *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*; per id quod dicitur *hodie*, significatur hoc tempore, ubi vel illam sufficientiam petimus, a parte quæ excellit, id est nomine panis totam significantes; vel Sacramentum fidelium, quod in hoc tempore necessarium est, non tamen ad hujus temporis, sed ad illam æternam felicitatem assequendam. Cum dicimus, *Dimitte nobis debita nostra, sicut nos dimittimus debitoribus nostris*, nos admonemus et quid petamus, et quid faciamus, ut accipere mereamur. Cum dicimus, *Ne nos inferas in tentationem*, nos admonemus hoc petere, ne deserti ejus adjutorio alicui tentationi vel consentiamus decepti, vel cedamus afflicti. Cum dicimus, *Libera nos a malo* (Matth. vi, 9-13), nos admonemus cogitare, nondum nos esse in eo bono ubi nullum patiemur malum. Et hoc quidem ultimum quod in dominica oratione positum est, tam late patet, ut homo christianus in qualibet tribulatione constitutus in hoc gemitus edat, in hoc lacrymas fundat, hinc exordiat, in hoc immoretur, ad hoc terminet orationem. His enim verbis res ipsas memoriæ nostræ commendari oportebat.

CAPUT XII. — 22. Nam quælibet alia verba dicimus, quæ affectus orantis vel præcedendo format ut clareat, vel consequendo attendit ut crescat; nihil aliud dicimus quam quod in ista dominica oratione positum est, si recte et congruenter oramus. Quisquis autem id dicit quod ad istam evangelicam precem pertinere non possit, etiamsi non illicite orat, carnaliter orat: quod nescio quemadmodum non dicatur illicite, quandoquidem spiritu renatos non nisi spiritualiter decet orare. Qui enim dicit, verbi gratia, *Clarificare in omnibus gentibus, sicut clarificatus es in nobis: et, Prophetæ tui fideles inveniantur* (Eccli. xxxvi, 4, 18);

quid aliud dicit quam, *Sanctificetur nomen tuum?* Qui dicit, *Deus virtutum, converte nos, et ostende faciem tuam, et salvi erimus* (*Psal. lxxix, 4*); quid aliud dicit quam, *Veniat regnum tuum?* Qui dicit, *Itinera mea dirige secundum verbum tuum, et ne dominetur mei omnis iniquitas* (*Psal. cxviii, 133*); quid aliud dicit quam, *Fiat voluntas tua sicut in cælo et in terra?* Qui dicit, *Paupertatem et divitias ne dederis mihi* (*Prov. xxx, 8*); quid aliud dicit quam, *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie?* Qui dicit, *Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus* (*Psal. cxxxii, 4*): aut, *Domine, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuentibus mihi mala* (*Psal. vii, 4*); quid aliud dicit quam, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris?* Qui dicit, *Anser a me concupiscentias ventris, et desiderium concubitus ne apprehendat me* (*Eccli. xxiii, 6*); quid aliud dicit quam, *Ne nos inferas in tentationem?* Qui dicit, *Erue me ab inimicis meis, Deus, et ab insurgentibus super me libera me* (*Psal. lxxviii, 2*); quid aliud dicit quam, *Libera nos a malo?* Et si per omnia precationum sanctarum verba discurras, quantum existimo, nihil invenies quod in ista dominica non contineatur et concludatur oratione. Unde liberum est aliis atque aliis verbis, eadem tamen in oratio dicere; sed non debet esse liberum alia dicere.

23. Hæc et pro nobis, et pro nostris, et pro alienis, atque pro ipsis inimicis sine fluctu dubitationis oranda sunt: quamvis alius pro isto, alius pro illo, sicut se habent propinquitates vel longinquitates necessitudinum, in corde orantis oriatur aut excellat affectus. Qui autem dicit in oratione, verbi gratia, *Domine, multiplica divitias meas*; aut, *Da mihi tantas quantas illi vel illi dedisti*; aut, *Honores meos auge, fac me in hoc sæculo præpotentem atque clarentem, vel si quid hujusmodi est*; et hæc dicit, eorum habens concupiscentiam, non id attendens, ut ex his secundum Deum prosit hominibus: puto eum non invenire in oratione dominica quo possit hæc vota complere. Quamobrem pudeat saltem petere quæ non pudet cupere; aut si et hoc pudet, sed cupiditas vincit, quanto melius hoc petitur, ut etiam ab isto cupiditatis malo liberet, cui dicimus, *Libera nos a malo!*

CAPUT XIII. — 24. Habes, quantum arbitror, non solum qualis ores, verum etiam quid ores; non me docente, sed illo qui omnes nos docere dignatus est. Beata vita quaerenda est, hæc a Domino Deo petenda est. Quid sit beatum esse, a multis multa sunt disputata; sed nos ad multos et ad multa ut quid inus? Breviter in Scriptura Dei veraciterque dictum est: *Beatus populus cuius est Dominus Deus ipsius* (*Psal. cxliiii, 15*). In ipso populo ut simus, atque ad eum contemplandum et cum eo sine fine vivendum pervenire possimus, *fnis præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta* (*1 Tim. i, 5*). In eisdem tribus, pro conscientia bona spes posita est. Fides ergo et spes et charitas ad Deum perducunt orantem, hoc est credentem, sperantem, desiderantem, et quæ petat a Domino in dominica oratione

considerantem. Jejunia et ab aliis voluptatibus sine salutis neglectu carnalis concupiscentiæ refrenatio, maxime que eleemosynæ multum adjuvant orationem, ut possimus dicere: *In die tribulationis meæ Deum exquisivi, manibus meis, nocte coram eo; et non sum deceptus* (*Psal. lxxvi, 3*). Quomodo enim Deus incorporealis et impalpabilis manibus exquiratur, nisi operibus exquiratur?

CAPUT XIV. — 25. Adhuc est fortasse quod quaeras, cur Apostolus dixerit, *Quid enim oremus sicut oportet, nescimus* (*Rom. viii, 26*): neque enim ullo modo credendum est vel ipsum, vel quibus ista dicebat, dominicam nescisse orationem. Cur ergo putamus hoc eum dixisse quod nec temere potuit nec mendaciter dicere, nisi quia molestiæ tribulationesque temporales plerumque prosunt, vel ad sanandum tumorem superbiæ, vel ad probandam exercendamve patientiam, cui probata et exercitata clarior merces uberiusque servatur, vel ad quæcumque flagellanda et abolenda peccata; tamen nos nescientes quid ista prosint, ab omni tribulatione optamus liberari? Ab hac ignorantia nec seipsum Apostolus ostendit alienum, nisi forte quid oraret, sicut oportet, sciebat, quando in revelationum magnitudine ne extolleretur datus est illi stimulus carnis, angelus satanæ, qui eum colaphizaret; propter quod ter Dominum rogavit ut eum auferret ab eo, utique, sicut oportet, nesciens quid oraret. Denique Dei responsum cur non fieret quod vir tantus orabat, et quare fieri non expediret, audivit: *Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur* (*II Cor. xii, 7-9*).

26. In his ergo tribulationibus quæ possunt et prodere et nocere, quid oremus, sicut oportet, nescimus: et tamen quia dura, quia molesta, quia contra sensum nostræ infirmitatis sunt, universali humana voluntate, ut a nobis hæc auferantur, oramus. Sed hoc devotionis debemus Domino Deo nostro, ut si ea non abstulerit, non ideo nos ab eo negligi existimemus, sed potius pia patientia malorum, bona speremus ampliora: sic enim virtus in infirmitate perficitur. Nonnullis quippe impatientibus Dominus Deus quod petebant concessit iratus, sicut contra Apostolo negavit propitius. Nam legimus Israelitæ quid et quomodo rogaverint et acceperint; sed expleta concupiscentia, impatientia est graviter castigata (*Num. xi*). Dedit et regem petentibus secundum cor eorum, sicut scriptum est, non secundum cor suum (*1 Reg. viii, 5, 7*). Dedit etiam quod diabolus postulavit, ut probandus ejus famulus tentaretur (*Job. i, 12, et ii, 6*). Exaudivit rogantes et immundos spiritus, ut in multos suos legio dæmonum mitteretur (*Luc. viii, 32*). Hæc scripta sunt, ne forte se quisque magnipendat, si fuerit exauditus, cum aliquid impatienter petit, quod non impetrare plus prosit; aut se abiciat, et de divina erga se miseratione desperet, si non exaudiatur, cum forte aliquid petit, quo accipiendo affligatur atrocius, vel a prosperitate corruptus penitus evertatur. In talibus ergo quid oremus, sicut oportet, nescimus. Unde si aliquid contra quam oramus acciderit, patienter

ferendo, et in omnibus gratias agendo, hoc potius oportuisse quod Dei, non quod nostra voluntas habuit, minime dubitare debemus. Nam et huiusmodi exemplum præbuit nobis ille mediator, qui cum dixisset, *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste, humanam in se voluntatem ex hominis susceptione transformans*, continuo subiecit: *Verum non quod ego volo, sed quod tu vis, Pater (Matth. xxvi, 39)*. Unde non immerito per unius obedientiam iusti constituuntur multi (*Rom. v, 19*).

27. Quisquis autem illam unam petit a Domino, et hanc requirit (*Paal. xvi, 4*), certus ac securus petit, nec timet ne forte obsit cum acceperit, sine qua nihil prodest quidquid aliud orando, sicut oportet, acceperit. Ipsa est enim una vera et sola beata vita, ut contemplerur Domini delectationem in æternum, immortales atque incorruptibiles corpore et spiritu. Propter hanc unam cætera requiruntur, et non indecenter petuntur. Istam quisquis habuerit, omnia quæ vult habebit, nec aliquid ibi velle habere poterit quod non decebit. Ibi quippe est fons vitæ, quem sitire nullo oportet in oratione, quamdiu in spe vivimus, et quod speramus nondum videmus, in protectione alarum ejus, ante quem est omne desiderium nostrum, ut inebriemur ab ubertate domus ejus, et torrente voluptatis ejus potemur; quoniam apud eum est fons vite, et in lumine ejus videbimus lumen (*Psal. xxxv, 8-10*), quando satiabitur in bonis desiderium nostrum, et nihil erit ultra quod gemendo queramus, sed quod gaudento teneamus. Verumtamen quia ipsa est pax quæ præcellit omnem intellectum, etiam ipsam in oratione poscendo, quid oremus, sicut oportet, nescimus. Quod enim sicuti est cogitare non possumus, utique nescimus; sed quidquid cogitanti occurrerit, abjicimus, respicimus, improbanus, non hoc esse quod querimus novimus, quamvis illud nondum quale sit noverimus.

CAPUT XV. — 28. Est ergo in nobis quædam, ut ita dicam, docta ignorantia, sed docta spiritu Dei qui adjuvat infirmitatem nostram. Nam cum dixisset Apostolus, *Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus*; ibi subiecit: *Similiter et Spiritus adjuvat infirmitatem nostram: quid enim oremus, sicut oportet, nescimus; sed ipse Spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid Spiritus sapiat, quia secundum Deum interpellat pro sanctis (Rom. viii, 25-27)*. Quod non sic est intelligendum, ut existimemus sanctum Spiritum Dei, qui in Trinitate incommutabilis Deus est, et cum Patre et Filio unus Deus, tanquam aliquem qui non sit quod Deus est, interpellare pro sanctis: dictum quippe est, *Interpellat pro sanctis*, quia interpellare sanctos facit; sicut dictum est, *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligatis eum (Deut. xiii, 5)*, hoc est ut scire vos faciat. Interpellare itaque sanctos facit gemitibus inenarrabilibus, inspirans eis desiderium etiam adhuc incognitæ tantæ rei quam per patientiam expectamus. Quomodo enim narratur, quando desideratur, quod ignoratur? nam utique si

omnimodo ignoraretur, non desideraretur; et rursus, si videretur, non desideraretur, nec gemitibus quæretur.

CAPUT XVI. — 29. Hæc omnia considerans, et si quid aliud de hac re tibi Dominus insinuaverit, quod vel mihi non occurrit, vel dici a me longum fuit, concerta in oratione vincere hoc sæculum; ora in spe, ora fideliter et amanter, ora instanter atque patienter, ora sicut vidua Christi. Quamvis enim ad omnia membra ejus, hoc est ad omnes qui in eam credunt, et ejus corpori sociantur, sicut docuit, orare pertineat, specialiter tamen diligentior cura orationum in Scripturis ejus viduis invenitur injuncta. Nam duæ fuerunt Annæ honorabiliter nominatæ, una conjugata quæ sanctum Samuelem peperit, alia vidua quæ Sanctum sanctorum, cum adhuc infans esset, agnovit. Oravit et conjugata in dolore animi et afflictione cordis, quia filios non habebat: tunc ipsum Samuelem impetravit, et acceptum Deo reddidit, quia cum posceret, vovit (*I Reg. i*). Sed oratio ejus quomodo ad orationem illam dominicam pertineat, non facile reperitur, nisi quia in eo quod ibi positum est, *Libera nos a malo*, non parvum malum videbatur, et nuptiam esse, et fructu carere nuptiarum, cum sola exequi nuptias procreandorum causa filiorum. De illa vero Anna vidua vide quid scriptum sit: *Quia non discedebat de templo, jejuniis et obsecrationibus serviens nocte ac die (Luc. ii, 36, 37)*. Nec aliunde Apostolus, quod et supra commemoravi: *Quæ autem vere vidua est*, inquit, *et desolata, speravit in Domino, et persistit in orationibus nocte ac die (I Tim. v, 5)*: et Dominus cum semper ad orandum, et non desiciendum nos hortaretur, viduam commemoravit, quæ licet iniquum et impium judicem, ac Dei et hominum contemptorem, ad audiendam causam suam assidue interpellando convertit. Quam ergo præ cæteris viduæ debent vacare orationibus, satis hinc intelligi potest, quod omnibus ad suscipiendum orandi studium de viduis propositum est exhortationis exemplum.

30. Quid autem in hoc operis genere in viduis electum est, nisi destitutio et desolatio? Quapropter si se omnis anima intelligat in hoc sæculo destitutam atque desolatam, quamdiu peregrinatur a Domino, profecto quamdam viduitatem suam Deo defensori assidua et impensissima precatione commendat. Ora ergo ut vidua Christi, nondum habens ejus conspectum, cujus precaris auxilium. Et licet, sis ditissima, sicut pauper ora: nondum enim veras futuri sæculi divitias habes, ubi nulla damna formides. Licet habeas filios et nepotes, numerosamque familiam, quod et supra dictum est, sicut desolata ora: incerta sunt enim omnia temporalia, etiam usque in finem vitæ hujus in nostram consolationem mansura. Tu autem si ea quæ sursum sunt quæris et sapis, æterna et certa desideras, quæ quamdiu nondum habes, etiam salvis omnibus atque obsequentibus tuis, tanquam desolatam deputare te debes. Et si tu, profecto etiam tuo exemplo religiosissima nurus tua, et aliæ sanctæ viduæ virginesque sub vestra cura securius constitu-

tæ : quanto enim magis comuni vestram pie tractatis, tanto impensius orationibus instare debetis, rerum præsentium non occupatæ negotiis, nisi quæ flagitat causa pietatis.

31. Sane meminertis et pro nobis non negligenter orare. Nolumus enim sic nobis honorem, quem periculosum gerimus, deferatis, ut adiutorium, quod necessarium novimus, auferatis. A familia Christi oratum est pro Petro, oratum est pro Paulo; et vos <sup>1</sup> in ejus familia esse gaudemus, et incomparabiliter plus quam Petrus et Paulus orationum fraternarum auxiliis indigemus. Orate certatim concordi sanctoque certamine : non enim adversus alterutrum certatis, sed adversus diabolum, sanctis omnibus inimicum. In jejuniis et vigiliis, et omni castigatione corporis quam plurimum adjuvatur oratio (*Tob. xii, 8*). Faciat quæque vestrum quod poterit : quod altera minus potest, in ea quæ potest facit, si in altera diligit quod ideo quia non potest ipsa non facit; proinde quæ minus valet, non impediatur plus valentem, et quæ plus valet, non urget minus valentem. Conscientiam quippe vestram Deo debetis; nemini autem vestrum aliquid debeatis, nisi ut invicem diligatis. Exaudiat te Dominus, qui potens est facere supra quam petimus aut intelligimus (*Ephes. iii, 20*).

#### EPISTOLA CXXXI \* (a).

*Augustinus Probam resalutat, et gratias agit quod de salute ipsius fuerit sollicita.*

Dominae insigni et merito illustri, et præstantissimæ filiae PROBÆ, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Est quidem ita, ut dicis, quod in corpore corruptibili anima constituta, terrena quadam contagione constringitur, et tali onere quodammodo depressa curvatur, ut in imo multa, quam in summo unum, facilius concupiscat et cogitet. Nam hoc etiam sancta Scriptura ita dicit : *Corpus enim quod corrumpitur aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem* (*Sap. ix, 15*). Sed ideo venit Salvator noster, qui mulierem illam in Evangelio per decem et octo annos curvam, quæ fortasse hoc significabat, verbo salutis erexit (*Luc. xiii, 11-13*), ut anima christiana non frustra audiat, *Sursum cor*; nec frustra respondeat, *se habere ad Dominum*. Quod intuens recte facis, mala hujus mundi tolerabilia ducere spe futuri. Sic enim usu quodam bono convertuntur in bonum, dum non augent nostram concupiscentiam, sed exercent patientiam; de qua re Apostolus ait : *Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum* (*Rom. viii, 28*). *Omnia*, inquit : non solum ergo illa quæ appetuntur ut suavia, verum etiam illa quæ ut molesta vitantur; quando alia sic sumimus ne capiamur, alia sic ferimus ne frangamur, et secundum præcepta divina in omnibus gratias agimus ei, de quo

<sup>1</sup> Mss. septem et Am. Bad. Er. habent, nos.

\* Collata est cum a. bg. bl. bn. c. cc. ch. ff. g. gv. n. r. s. t. duobus sb. duobus vc. quatuor v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 136 : quæ autem 131 erat, nunc 101. Scripta circa nem tempus.

dicimus : *Benedicam Dominum in omni tempore ; semper laus ejus in ore meo* (*Psal. xxxiii, 2*); et, *Bonum est mihi quod humiliasti me, ut discam justificationes tuas* (*Psal. cxviii, 71*). Neque enim revera, si fallacis prosperitatis semper hic tranquillitas arrideret, anima humana portum illum veræ certæque securitatis appeteret, domina insignis et merito illustris, et præstantissima filia. Reddens itaque debitum Præstantiæ tuæ salutationis obsequium, agensque gratias quod salutis nostræ religiosissimam curam geris, posco tibi a Domino futuræ vitæ præmia, præsentisque solatia; omniumque vestrum, in quorum cordibus per fidem habitat Christus, me dilectioni orationique commendo. *Et alia manu* : Deus verus et verax veraciter consoletur cor tuum, et protegat salutem tuam, domina insignis et merito illustris, ac præstantissima filia.

#### EPISTOLA CXXXII \* (a).

*Augustinus Volusiano, exhortans illum ut sacrarum scripturarum lectioni vacet, sibi que rescribat si quid in eis difficultatis legenti occurrerit.*

Domino illustri et merito præstantissimo filio VOLUSIANO (b), AUGUSTINUS episcopus.

De salute tua, quam et in hoc sæculo, et in Christo esse cupio, sanctæ matris tuæ votis sum fortasse etiam ipse non impar. Unde meritis tuis reddens salutationis obsequium, hortor, ut valeo, ut Litterarum vere ceterque sanctarum studio te curam non pigeat impendere. Sincera enim et solida res est, nec fucatis eloquiis ambit ad animam, nec ullo linguæ tectorio inane aliquid ac pendulum crepitat. Multum movet, non verborum, sed rerum avidum; et multum terret, factura securum. Præcipue Apostolorum linguas exhortor ut legas; ex his enim ad cognoscendos Prophetas excitaberis, quorum testimoniis utuntur Apostoli. Si quid autem, vel cum legis, vel cum cogitas, tibi oritur quæstionis, in quo dissolvendo videar necessarius, scribe ut rescribam. Magis enim hoc forte Domino adjuvante poterò, quam præsens talia loqui tecum; non solum propter occupationes varias et meas et tuas (quoniam non cum mihi vacat, occurrit ut et tibi vacet), verum etiam propter eorum irruentem præsentiam, qui plerumque non sunt apti tali negotio, magisque linguæ certaminibus, quam scientiæ luminibus delectantur : quod autem scriptum habetur, semper vacat ad legendum, cum vacat legenti; nec onero

\* Recognita ad a. bg. bl. c. cc. ff. g. gv. j. l. n. r. s. t. tt. vc. vd. duos bn. duos sb. quinque v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 1 : quæ autem 132 erat, nunc 286. Scripta circa ineuntem annum 412.

(b) Volusianus Melaniæ junioris avunculus fuisse creditur, id est ipsius matris Albinae irater; non autem patruus, quia Fulvico Melaniæ ejusdem patrem non habuit superstitem, ex epist. 94. Quapropter theios, quæ vox ad patrum et avunculum communis est, non bene ab interprete vertitur, patruus, tum apud Photium, 53, tum apud Metaphrastem, in Melaniæ vita. Exstant Nutilii de eodem, ut putant, Volusiano versus, quibus hunc proconsulis Africae munus sustinuisse docet. Porro Melaniæ neptis et Procli Constantinopolitani episcopi cura Volusianum ad christianam religionem profectendam in extremis adductum fuisse produunt Photius et Vephrastes.



sum sit præscis, quod cum voles sumitur, cum voles ponitur.

EPISTOLA CXXXIII \* (a).

*Augustinus Marcellino tribuno, ut Donatistas in quaestione confessos atrocita facinora, puniat citra supplicium capitis, ut congruit Ecclesiae mansuetudini.*

Domino eximio et merito insigni, atque Charissimo filio MARCELLINO, AUGUSTINUS<sup>1</sup>, in Domino salutem.

1. Circumcelliones illos et clericos partis Donati, quos de Hipponensi<sup>2</sup> ad iudicium pro factis eorum publicæ disciplinæ cura deduxerat, a tua Nobilitate comperi auditos, et plurimos eorum de homicidio quod in Restitutum, catholicum presbyterum commiserunt, et de cruce Innocentii, alterius catholici presbyteri, atque de oculo ejus effosso, et de digito præciso fuisse confessos. Unde mihi sollicitudo maxima incussa est, ne forte Sublimitas tua censeat eos tanta legum severitate plectendos, ut qualia fecerunt, talia patientur. Ideoque his litteris obtestor fidem tuam quam habes in Christo, per ipsius Domini Christi misericordiam, ut hoc nec facias, nec fieri omnino permittas. Quamvis enim ab eorum interitu dissimulare possemus, qui non accusantibus nostris, sed illorum Notoria<sup>3</sup> ad quos tuendæ publicæ pacis vigilia pertinebat, præsentati videantur examini; nolimus tamen passiones servorum Dei, quasi vice talionis, paribus suppliciis vindicari. Non quo scelestis hominibus licentiam facinorum prohibeanus auferri; sed hoc magis sufficere volumus ut vivi et nulla corporis parte truncati, vel ab inquietudine insana ad sanitatis otium legum coercitione dirigantur, vel a malignis operibus alicui utili operi deputentur. Vocatur quidem et ista damnatio; sed quis non intelligat magis beneficium quam supplicium nuncupandum, ubi nec seviendi relaxetur audacia, nec poenitendi subtrahatur medicina?

2. Imple, christiane iudex, pii patris officium; sic succense iniquitati, ut consulere humanitati memineris: nec in peccatorum atrocitatibus exercens ulciscendi libidinem; sed peccatorum vulneribus curandi adhibeas voluntatem. Noli perdere paternam diligentiam, quam in ipsa inquisitione servasti, quando tantorum scelerum confessionem, non extendente equuleo, non sulcantibus unguis, non urentibus flammis, sed virgarum verberibus eruisti. Qui modus coercitionis a magistris artium liberalium, et ab ipsis parentibus, et sæpe etiam in iudiciis solet ab episcopis adhiberi. Noli ergo atrocius vindicare, quod lenius invenisti. Inquirendi quam puniendi necessitas major est: ad hoc enim et mitissimos homines facinus occultatum diligenter atque instanter examinant, ut inve-

niant quibus parcant. Unde plerumque necesse est, exerceatur acrius inquisitio, ut manifestato scelere sit ubi appareat mansuetudo. Omnia quippe bona opera amanti in luce constitui; non propter humanam gloriam, sed ut videant, ait Dominus, bona opera vestra, et glorificent Patrem vestrum qui in cælis est (Matth. v, 16). Et ideo non sufficit Apostolo monere ut mansuetudinem servaremus, sed ut eam etiam notam omnibus faceremus: Mansuetudo, inquit, vestra nota sit omnibus hominibus (Philipp. iv, 5); et alio loco, Mansuetudinem ostentantes ad omnes homines (Tit. ii, 2). Unde nec illa sancti David, quando inimico sibi in manus tradito clementer pepercit (I Reg. xxiv, 7), præclarissima lenitas emerit, nisi potestas pariter appareret. Non te ergo exasperet vindicandi potestas, cui lenitatem non excussit examinandi necessitas. Noli facinore invento querere percussorem, in quo inveniendo nolisti adhibere tortorem.

3. Postremo pro Ecclesiæ utilitate missus es. Hoc Ecclesiæ catholicæ, aut, ut modum dispensationis meæ non supergredi videar, hoc Ecclesiæ ad Hipponensium-Regionum diocesim pertinenti prolesse, hoc expedire contestor. Si non audis amicum petentem, audi episcopum consulentem. Quamvis quoniam christiano loquor, maxime in tali causa, non arroganter dixerim, audire te episcopum convenit jubentem, domine eximie et merito insignis, atque charissime filii. Unde scio quidem causas ecclesiasticas Excellentie tue potissimum injunctas, sed quia credo istam curam ad virum clarissimum atque spectabilem proconsulem pertinere, ad eum quoque litteras dedi; quas rogo ut ipse illi tradere et allegare, si opus est, non graveris: atque ambos obsecro, ne importunam arbitremini, vel intercessionem, vel suggestionem, vel sollicitudinem nostram; et passiones catholicorum servorum Dei, quæ infirmis ad ædificationem spiritualem utiles esse debent, haud reciproca inimicorum, a quibus passi sunt, poena decoloretis, sed potius refracta iudiciaria severitate, et vestram fidem, quia filii estis Ecclesiæ, et ipsius matris mansuetudinem commendare minime negligatis. Deus omnipotens Præstantiam tuam bonis omnibus angeat, domine eximie et merito insignis, atque charissime filii.

EPISTOLA CXXXIV \* (a).

*Augustinus Apringium proconsulem rogat ac monet ut Circumcelliones atrocita confessos mitius puniat, memor ecclesiasticæ mansuetudinis.*

Domino insigni et merito sublimes, ac præstantissimo filio APRINGIO, AUGUSTINUS.

1. Non dubito in hac potestate quam tibi Deus homini in homines dedit, cogitare te divinum iudicium, ubi et iudices stabunt rationem de suo iudicio reddaturi. Christiana quippe fide te imbutum scio; unde mihi ad Excellentiam tuam major fiducia tribuitur, non solum petendi, verum etiam monendi propter

\* Recensuimus hanc ad a. hg. bl. c. cc. cb. ff. g. gv. n. r. s. sb. l. vc. quatuor v. ad et Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 160: quæ autem 154 erat, nunc 58. Scripta cum superiore.

<sup>1</sup> Mss. AUGUSTINUS EPISCOPUS.

<sup>2</sup> Lov., de Hipponensi ecclesia. At a Mss. abest ecclesia, quam vocem, sive quampiam similem suppleendam relinquere solet Augustinus.

Mss. tres, Notaria. Alii duo, Notatoria.

\* Hanc contulimus cum a. hg. bl. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. t. vc. duobus s. quatuor v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 150: quæ autem 153 erat, nunc 69. Scripta circa ideum tempus.

illum Dominum, in cuius familia nobiscum coelesti jure censeris, in quo spem vite aeternae pariter habemus, et quem pro vobis in sacrosanctis mysteriis invocamus. Proinde, domine insignis et merito sublimis, ac praestantissime filii, primum quaeso ut non tibi videar importunus irruere actibus tuis, ea sollicitudine quam me praecipue gerere oportet pro Ecclesia mihi credita, cujus utilitatibus servio, cui non tam praesse quam prodesse desidero: deinde obsecro ut quod moneo vel rogo, non dedigneris accipere, non cuncteris acquiescere.

2. Circumcelliones quosdam et clericos donatistas, cura eorum qui disciplinae publicae inserviunt, praemissa Notoria, ad judicia legesque perduxit. Hi cum audirentur a viro clarissimo et spectabili tribuno et notario fratre tuo, filio meo Marcellino, non tormentis ungarum atque flammaram, sed virgarum coerciti, horrenda facinora in fratres et compresbyteros meos a se perpetrata confessi sunt; quod scilicet unum eorum exceptum insidiis trucidaverunt, alterum e domo raptum, oculo effosso digitoque amputato truncaverunt. Haec cum comperissem illos fuisse confessos, ideoque minime dubitarem sub jura tuae securis esse venturos, has ad tuam Nobilitatem litteras acceleravi, quibus deprecor, et per misericordiam Christi obsecro, sic de tua majore atque certiore felicitate gaudeamus, ut eis paria non retribuatur; quanquam lapidis ictibus digitum praecidere oculumque convellere leges puniendo non possint, quod isti saeviendo potuerunt. Unde securus sum de iis qui hoc se fecisse confessi sunt, quod hanc vicissitudinem non reportabunt; sed ne vel ipsi, vel illi quorum homicidium patefactum est, per tuae potestatis sententiam multentur, hoc timeo, hoc ne fiat et christianus judicem rogo, et christianum episcopus moneo.

3. De vobis quidem dixisse Apostolum legimus quod non sine causa gladium geratis, et ministri Dei sitis, vindices in eos qui male agunt (*Rom. xiii, 4*); sed alia causa est provinciae, alia est Ecclesiae: illius terribiliter gerenda est administratio; hujus clementer commendanda est mansuetudo. Si apud judicem non christianum mihi sermo esset, aliter agerem: nec tamen etiam sic Ecclesiae causam desererem, et quantum admittere dignaretur, instarem ne passiones servorum Dei catholicorum, quae prodesse debent ad exempla patientiae, inimicorum suorum sanguine foedarentur; et si nollet acquiescere, inimico animo eum resistere suspicarer. Nunc vero quando apud te res agitur, alia mihi ratio est, alia consultatio. Rectorem te quidem praecelsae potestatis videmus, sed etiam filium christianae pietatis agnoscimus. Subdatur sublimitas tua, subdatur fides tua; causam tecum tracto communem; sed tu in ea potes quod ego non possum: confer nobiscum consilium, et porrige auxilium.

4. Diligenter actum est ut inimici Ecclesiae, qui solent vaniloquio seductionis sollicitare animos imperitos tanquam de persecutione gloriantes quam se perpeti jactant, horrenda facinora sua in catholicos clericos perpetrata faterentur et suis verbis implica-

rentur. Legenda sunt Gesta ad sanandas animas, quas pestifera suasionem venenaverunt: numquid placet tibi ut ad finem Gestorum, si cruentum istorum supplicium continebit, legendo pervenire timeamus, ubi ponimus et ipsam conscientiam, ne malum pro malo, qui passi sunt, reddidisse videantur? Si ergo nihil aliud constitueretur frenandae malitiae perditorum, extrema fortasse necessitas ut tales occiderentur urgeret; quanquam quod ad nos attinet, si nihil mitius eis fieri posset, mallems eos liberos relaxari, quam passiones fratrum nostrorum fuso eorum sanguine vindicari: nunc vero cum aliquid fieri possit, quo et mitis commendetur Ecclesia, et imitium cohibeatur audacia; cur non flectas in partem providentiorum, lenioremque sententiam, quod licet iudicibus facere etiam non in causis Ecclesiae? Time ergo nobiscum iudicium Dei Patris, et commenda mansuetudinem matris: cum enim tu facis, Ecclesia facit, propter quam facis, et cuius filius facis. Contende bonitate cum malis: illi scelere immani membra de corpore vivo avulserunt; tu opere misericordiae effice ut illa quae nefandis operibus exercebant, alicui utili operi integra eorum membra deserviant. Illi non pepercerunt correctionem sibi praedicantibus Dei servis; tu parce comprehensis, parce ductis, parce convictis. Illi impio ferro fuderunt sanguinem Christianum: tu ab eorum sanguine etiam iudicum gladium cohibe propter Christum. Illi ministro Ecclesiae occiso extorserunt spatium vivendi: tu inimicis Ecclesiae viventibus relaxa spatium ponitendi. Talem te oportet esse in causa Ecclesiae iudicem christianum, petentibus, moventibus, intercedentibus nobis. Solent homines quando cum inimicis eorum convictis lenius agitur, a mitiore sententia provocare: sed inimicos nostros ita diligimus, ut nisi de tua christiana obedientia praesumamus, a tua severa sententia provocemus. Deus omnipotens Excellentiam tuam auctiorem feliciorumque conservet, domine insignis et merito sublimis, ac praestantissime filii.

#### EPISTOLA CXXXV \* (a).

*Volusianus Augustino, proponens illi quaestiones: quomodo Deus immensus claudi potuerit utero virginis, et infantis corpusculo; an mundi curam deseruerit interim, etc.; nam etiam miraculis satis declarata sit ejus divinitas.*

*Domino vere sancto, ac merito venerabili patri AUGUSTINO episcopo, VOLUSIANUS.*

1. *Petis me, vir probitatis justitiaeque documentum, ut aliqua ex ambiguis lectionis peritae discenda percontor. Amplector gratiam muneris imperati, neque libens in disciplinas tuas offero, veteris sententiae auctoritatem secutus, quam nullam ad perdiscendum abundare credit aetatem. Neque immerito sapiens, prudentiae studia nullis terminis, neque fine conclusit, quando primordiis suis remota virtus<sup>1</sup> nunquam adeo reseratur adveniens, ut*

<sup>1</sup> Unus vatic. codex ceteris refragantibus praefert, *remota veritas.*

\* Exstat cum epistola cxxxii, in iisdem Codd. supra designatis.

(a) Alias 2: quae autem 133 erat, nunc 110. Scripta sub initium anni 412.

omnis protinus ad agnitionem pateat. Domine vere sancte, ac merito venerabilis pater, est operæ pretium cognoscere habitam inter nos proximè confabulationem. Quibusdam amicorum conventibus aderamus, frequentes proferebantur illi c pro ingeniis studiisque sententiæ. Erat tamen sermo rhetorica partitio: apud agnoscentem loquor; nam etiam ista paulo ante docuisti. Adstruebatur quid esset inventio, quæ inventionis acrimonia<sup>1</sup>, quantum disponendi labor, quæ translationis gratia, quæ iconismatum pulchritudo, et pro ingenio naturaque materiæ apposita etiam dicendi facultas. Alii rursus poeticam elevabant faventes. Ne hanc quidem eloquentiæ partem tacitam aut inhonoram<sup>2</sup> relinquis, ut convenienter poeta dixerit:

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.  
(Virg. Bucol. ecl. 8.)

Dicatur ergo quantum œconomix esset ornatus, quæ metaphorarum venustas, quanta in comparatione sultimitas; jam leves enodesque versus, atque, ut ita dixerim, cæsurarum modulata variatio. Tunc ad familiarem tuam philosophiam sermo deflectit, quam ipse Aristotelico more tanquam Isocraticam fovere consueveras. Quærebamus et quid egerit præceptor ex Lyceo; quid Academiæ multiplex et continuata cunctatio; quid ille disputator ex Porticu; quid Physicorum peritia; quid Epicurorum voluptas; quid inter omnes infinita disputandi libido, tuncque magis ignorata veritas, postquam præsumptum est quod possit agnosci.

2. Dum in his confabulationibus nostra remoratur, unus e multis: Et quis, inquit, est sapientia ad perfectum Christianitatis imbutus, qui ambigua in quibus hæreo possit aperire, dubiosque assensus meos vera vel verisimili credulitate firmare? Stupemus tacentes. Tunc in hæc sponte prorumpit: Miror utram mundi Dominus et rector intemeratæ feminæ corpus impleverit, pertulerit decem mensium longa illa fastidia mater, et tamen virgo enixa sit solemnitate pariendi, et post hæc virginitas intacta permanserit. His et alia subnectit: Intra corpusculum vagientis infantix latet, cui par vix<sup>3</sup> putatur universitas; patitur puerilitatis annos, adolescit, iuventute solidatur; tam diu a sedibus suis abest ille regnator, atque ad unum corpusculum totius mundi cura transfertur; deinde in somnos resolvitur, cibo alitur, omnes mortalium sentit affectus; nec ullis competentibus signis tantæ majestatis indicia clarescunt, quoniam larvalis<sup>4</sup> illa purgatio, debilius curæ, reddita vita defunctis, hæc, si et alios<sup>5</sup> cogites, Deo parva sunt. Intervenimus ulterius inquirenti, soluloque conventu, ad

<sup>1</sup> In Mss. sex. temdecim: *adstruebatur quid esset inventionis acrimoniae.*

<sup>2</sup> Lov., *inhonoratam reliquit.* Mss. plures, *relinquissent.* Sed legendum cum mellioris notæ Codd., *inhonoram relinquis.* Laudat quippe Augustinum quod poeticam nobilitavit, libris videlicet conscriptis de musica.

<sup>3</sup> Edd., *cui parva.* At Mss. viginti tres tum in hac, tum in Epist. 157 constantiter habent, *cui par vix.*

<sup>4</sup> Unus e Vatic. Mss., *carminis illa purgatio.* At alii omnes habent, *larvalis;* id est liberatio a dæmonibus, qui larvæ vocantur.

<sup>5</sup> Apud Lov. aliasque Edd., *hæc et alia si cogites.* Sed in Mss. hic et infra in Epist. 157 legitur, *hæc si et alios cogites.* Sic porro legebat Augustinus, cum ad hoc responderet: *Fatemur quidem et nos talia gessisse Prophetas, etc.*

potioris peritiæ merita distulimus, ne dum incautis secreta temerantur, in culpam deflecteret error innocuus. Accepisti, vir totius gloriæ capax, imperitiæ confessio-nem; quid a partibus vestris desideretur agnosci. Interest famæ tuæ, ut quæsitæ noverimus. Utcumque absque detrimento cultus divini in aliis sacerdotibus toleratur inscitia; at cum ad antistitem Augustinum venit, legi deest quidquid contigerit ignorari. Incolumem Venerationem tuam divinitas summa tueatur, domine vere sancte, ac merito venerabilis pater.

#### EPISTOLA CXXXVI \* (a).

Marcellinus Augustino, rogans ut Volusiano faciat satis, et narrans quosdam calumniari quod Deus veterem Legem præ tædio seu consiliorum inconstantia abrogavit, quodque doctrina evangelica sit reipublicæ inutilis; denique christianos principes multum malorum invexisse reipublicæ.

Domino nimiumque venerabili, et omnibus mihi officiis unice percolendo patri AUGUSTINO, MARCELLINUS.

1. Vir illustris Volusianus Beatitudinis tuæ mihi literas legit, imo me quidem cogente pluribus legit, quæ scilicet omnia quæ a te dicuntur, cum vere miranda sint, usquequaque miratus sum. Sermonis enim divini gratia humiliter tumens, facile ut placeret emeruit. Hinc enim plurimum placuit, quod hominis gressus aliquantulum titubantes boni propositi exhortatione statuere et firmare contendis. Est enim nobis cum eodem quotidiana pro viribus nostris, et pro ingenii paupertate disputatio. Sanctæ siquidem matris ejus precatione compulsus, cura mihi est eum frequentius salutandi gratia convenire, licet vicem in hac parte reddere etiam ipse dignetur. Accepta autem Venerabilitatis tuæ epistola, homo qui a veri Dei stabilitate, multorum quorum in hac urbe copia est persuasionem revocatur, ita motus est, ut si, quantum ipse confirmat, litterarum prolixitatem minime formidasset omne Beatitudini tuæ quod habere potest insinuasset ambiguum. Sed tamen satis, sicut etiam ipse probare dignaberis, culto accuratoque sermone, et Romanæ eloquentiæ nitore perspicuo, aliqua sibi exsolvi impendio postulavit. Quæ quidem quæstio usquequaque doctæ est, et eorum super hac parte satis nota calliditas, qui dispensationem dominicæ incarnationis infamant. Sed tamen etiam ego in hac parte, quia plurimis quidquid rescriperis profuturum esse confido, precator accesserim, ut ad ea vigilantius respondere digneris, in quibus nihil amplius Dominum, quam alii homines facere potuerunt, gessisse mentiuntur. Apollonium siquidem suum nobis et Apuleium, aliosque magicæ artis homines in medium profert, quorum majora contendunt exitisse miracula.

2. Ipse autem vir illustris superius memoratus, multa esse dixit præsentibus aliquantis, quæ huic possent jungi non immerito quæstioni<sup>1</sup>, si, ut ante dixi, non ab ejus

<sup>1</sup> Mss. undecim, *nullas esse dixit, quæ huic possent jungi non immerito quæstiones.*

\* Ad Codd. a. hg. hl. ba. c. cc. ff. g. gv. j. l. n. r. sh. s. t. v. v. duos a. quinque v. recognita, et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 6: quæ autem 136 erat, nunc 77. Scripta eodem tempore.

*partibus epistolaris considerata brevis fuisse. Quæ tamen licet scribere noluerit, tacere non est passus. Dicebat enim quod etsi sibi hodie incarnationis dominicæ ratio redderetur, reddi vix ad liquidum possit cur hic Deus, qui et Veteris Testamenti Deus esse firmatur, spretis veteribus sacrificiis delectatus est novis. Nihil enim corrigi posse asserbat nisi quod antefactum non recte probaretur; vel quod semel recte factum sit, immutari ullatenus non debuisse. Recte enim facta dicebat mutari nisi injuste non posse; maxime quia ista varietas inconstantie Deum possit arguere. Tum deinde quod ejus prædicatio atque doctrina, reipublicæ moribus nulla ex parte conveniat; utpote, sicut a multis dicitur, cujus hoc constet præceptum, ut nulli malum pro malo reddere debeamus (Rom. xii, 17), et percutienti aliam præbere maxillam, et pallium dare persistenti tunicam tollere, et eum eo qui nos angariare voluerit, ire debere spatio itineris duplicato (Matth. v, 39-41): quæ omnia reipublicæ moribus asserit esse contraria. Nani quis tolli sibi ab hoste aliquid patiatur, vel Romanæ provinciæ deprædatori non mala velit belli jure reponere? Et cætera que dici ad reliqua posse, intelligit Venerabilitus tua. Hæc ergo omnia ipsi posse adjungi æstimat questionem, in tantum ut per christianos principes, christianam religionem maxima ex parte servantes, tanta (etiamsi ipse de hac parte taceat) reipublicæ mala evenisse manifestum sit.*

3. Unde, sicut Beatitudo tua mecum dignatur agnoscere, ad hæc omnia (quoniam multorum manibus sine dubio tradetur Sanctitatis tuæ desiderata responsio) plenus debet et elucubratus solutionis splendor ostendi; maxime quia cum ista gererentur, eximius Hipponensis regionis possessor et dominus præsens aderat, qui et Sanctitatem tuam sub ironiæ adulatione laudaret, et sibi, cum de his quæreret, minime satisfactum esse contenderet. Ego vero ad hæc omnia promissionis non immemor sed exactor, libros confici deprecor, Ecclesiæ, hoc maxime tempore, incredibiliter profuturos.

EPISTOLA CXXXVII \* (a).

*Respondet Augustinus ad singulas quæstiones superius propositas a Volusiano.*

Domino illustri et merito insigni, et præstantissimo filio VOLUSIANO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM.—1. Legi litteras tuas, in quibus vidi magni cujusdam dialogi specimen, laudabili brevitate comprehensum. Respondere igitur debui, nec pro dilatione aliquid excusationis opponere. Accidit enim opportune, ut ab alienis negotiis mihi aliquantulum vacaret. Quibus autem dictandis hoc otium statueram impendere, paululum distuli, nequaquam justum esse arbitratus ut quem ad quærendum exhortatus ipse fueram, differrem quærentem. Quis autem nostrum, qui Christi, ut possumus, gratiam ministramus, cum tua verba legerit, ita te velit doctrina instrui christiana, ut tibi tantum sufficiat ad salutem, non hujus

\* Ad Codd. supra notatos, quibus epistola cxxxii continetur, castigata fuit.

(a) Alias 5: quæ autem 157 erat, nunc 78. Scripta paulo post superiore.

vite, quam vaporis esse simillimam, tantillum apparentis, et illico vanevantis atque perevantis, sermo divinus admonere curavit (Jacobi iv, 15), sed illam salutem propter quam adipiscendam et in æternum obtinendam christiani sumus? Parum est ergo nobis sic te instrui, ut tibi sit liberando satis. Ingenium quippe et eloquium tuum tam excellens tamque luculentum prodesse debet etiam cæteris, contra quorum tarditatem seu perversitatem, convenientissime defendenda est tantæ gratiæ dispensatio, quam superbæ animiæ nihili pendunt, quæ nimis affectant plurimum posse, et ad sua vitia sananda vel etiam refrendanda nihil possunt.

2. Quæris igitur, *Utrum mundi Dominus et rector intemeratæ femine corpus impleverit; pertulerit decem mensium longa illa sustidia mater, et tamen virgo emixa sit solemnitate pariendi, et post hæc virginitas inviolata permanserit. Utrum intra corpusculum vagientis infantie latuerit, cui par vix putatur universitas; passus fuerit puerilitatis annos, adoleverit, juventute solidatus sit; tam diu a sedibus suis abfuerit regnator ille, atque in unum corpusculum, totius mundi cura translata sit; deinde in somnos resolutus sit; cibo alitus, omnes mortaliū senserit affectus; neque ullis competentibus signis claruerint tantæ majestatis indicia; quoniam larvæ illa purgatio, debiliū curæ, reddita vita defunctis, hæc, si et alios cogitemus, Deo parva sunt.* Hanc scribis in quodam conventu amicorum ab uno ex multis qui aderant, illatam esse quæstionem; vos autem intervenisse ulterius inquirenti, solumque conventum, ad potioris peritiæ merita distulisse, ne dum incautius secreta temerantur, in culpam deflecteret error innocuus.

3. Deinde ad me litterarum tuarum dirigit intentionem, et post hanc imperitiæ confessionem, admones ut a partibus nostris quid desideretur agnoscam. Adjungis etiam famæ meæ interesse ut quæsitæ noværitis, quod utcumque absque detrimento divini cultus in aliis sacerdotibus toleratur incertitia, ac cum ad me antistitem ventur, legi deesse quidquid contigerit ignorari. Primum igitur hanc de me opinionem facile præsumptam, quæso deponas, eumque animum quamvis erga me benevolentissimum, solvas atque exuas; ac de me mihi magis quam ulli alteri credas, si mihi dilectionis vicem rependis. Tanta est enim christianarum profunditas Litterarum, ut in eis quotidie proficerem, si eas solas ab ineunte pueritia usque ad decrepitam senectutem maximo otio, summo studio, meliorem ingenio conarer addiscere: non quod ad ea quæ necessaria sunt saluti, tanta in eis perveniatur difficultate; sed cum quisque ibi fidem tenuerit, sine qua ple recteque non vivitur, tam multa, tamque multiplicibus mysteriorum umbraculis opacata intelligenda proficientibus restant, tantaque non solum in verbis quibus ista dicta sunt, verum etiam in rebus quæ intelligendæ sunt, latet altitudo sapientiæ, ut annosissimis, acutissimis, flagrantissimis cupiditate discendi hoc contingat, quod eadem Scriptura quodam

loco habet, *Cum consummaverit homo, tunc incipit* (*Ecclesi. xviii, 6*).

CAPUT II. — 4. Sed quid hinc plura? Veniendum potius est ad rem quam requiris. Ubi primum te scire volo, non hoc habere christianam doctrinam, quod ita sit Deus infusus carni, qua ex virgine nasceretur, ut curam gubernandæ universitatis vel deseruerit vel amiserit, vel ad illud corpusculum quasi contractam materiam collectamque transtulerit. Hominum iste sensus est, nihil nisi corpora valentium cogitare; sive ista crassiora, sicut sunt humor atque humus, sive subtiliora, sicut acris et lucis; sed tamen corpora, quorum nullum potest esse ubique totum, quoniam per innumerabiles partes aliud alibi habeat necesse est, et quantumcumque sit corpus seu quantumcumque corpusculum, loci occupet spatium, eundemque locum sic impleat, ut in nulla ejus parte sit totum. Ac per hoc densari ac rarescere, contrahi et dilatari, in minutias deteri et grandescere in molem, non nisi corporum est. Longe aliud est animæ natura quam corporis: quanto magis Dei, qui creator est et animæ et corporis? Non sic Deus dicitur implere mundum, velut aqua, velut aer, velut ipsa lux, ut minore sui parte minorem mundi impleat partem, et majore majorem. Novit ubique totus esse, et nullo contineri loco; novit venire non recedendo ubi erat; novit abire non deserendo quo venerat.

5. Miratur hoc mens humana, et quia non capit, fortasse nec credit: seipsam primitus ingrata miretur, seipsam paululum, si potest, attollat a corpore, et ab eis rebus quas solet sentire per corpus; et videat ipsa quid sit quæ utitur corpore. Sed forte non potest: magni quippe est ingenii, ut ait quidam, convocare mentem a sensibus, et cogitationem a consuetudine abducere (*Cicero, Quæst. Tuscul. lib. 1*). Ipsos ergo corporis sensus aliquanto insuetius, et vigilantius perscrutetur. Sunt certe quinque partiti corporis sensus, qui nec sine corpore, nec sine anima esse possunt: quia neque sentire est nisi viventis, quod ab anima est corpori; neque sine corporeis instrumentis, et quasi vasis atque organis videmus, audimus, cæterisque tribus utimur sensibus. Intendat hæc anima rationalis, et sensus corporis non sensibus corporis, sed ipsa mente atque ratione consideret. Certe sentire homo non potest, nisi vivat; vivit autem in carne, antequam morte utrumque dirimatur. Quomodo igitur anima quæ sunt extra carnem suam sentit, quæ non nisi in carne sua vivit? Annon ab ejus carne longissime absunt sidera in cælo? annon in cælo videt molem? An sentire non est videre, cum sit in quinque sensibus cæteris excellentior visus? An et in cælo vivit, quia et in cælo sentit, et sensus esse non potest ubi vita non est? An sentit, et ubi non vivit; quia cum in sua tantum carne vivat, sentit etiam in his locis, quæ præter ejus carnem continent ea quæ tan-

git aspectu? Videsne quam hoc sit latebrosum in sensu tam conspicuo, qui visus dicitur? Attende et auditum. Nam et ipse se foras quodammodo diffundit a carne. Unde enim dicimus, Foris sonat, nisi ibi sentiamus ubi sonat? Ergo et illic extra carnem nostram vivimus. An sentire possumus et ubi non vivimus, cum sensus sine vita esse non possit?

6. Cæteri tres sensus apud seipsos sentiunt, quamvis de olfactu utcumque possit dubitari. De gustu autem atque tactu nulla controversia est, quod ea quæ gustamus et tangimus, non alibi quam in carne nostra sentimus. Proinde isti tres sensus ab hac consideratione semoveantur. Visus auditusque afferunt mirabilem questionem; aut quomodo anima sentiat ubi non vivit, aut quomodo vivat ubi non est. Neque enim nisi in carne sua est; sentit autem etiam præter carnem suam. Ibi quippe sentit ubi videt; quia et videre sentire est: ibi sentit ubi audit; quia et audire, sentire est. Aut ergo et ibi vivit, ac per hoc etiam et ibi est; aut sentit et ubi non vivit; aut vivit et ubi non est. Hæc omnia mira sunt; nihil horum affirmari sine quadam velut absurditate potest: et de sensu loquimur morticino. Quid igitur est ipsa anima, præter corporis sensum, id est in mente qua ista considerat? Neque enim sensu corporis, de ipsis sensibus corporis judicat. Et putamus nobis de omnipotentia Dei incredibile dici aliquid, cum dicitur Verbum Dei, per quod omnia facta sunt, sic assumpsisse corpus ex virgine, et sensibus apparuisse mortalibus, ut immortalitatem suam non corruperit, ut æternitatem non mutaverit, ut potestatem non minuerit, ut administrationem mundi non deseruerit, ut a sinu Patris, id est a secreto, quo cum illo et in illo est, non recesserit!

7. Verbum Dei sic intellige, per quod facta sunt omnia, non ut ejus transire aliquid cogites, et ex futuro præteritum fieri. Manet sicuti est, et ubique totum est. Venit autem cum manifestatur, et cum occultatur abscedit. Adest tamen sive occultum sive manifestum, sicut lux adest oculis et videntis, et cæci: sed videnti adest præsens, cæco vero absens. Adest et vox audientibus auribus, adest etiam surdis: sed illis patet, istas latet. Quid autem mirabilius quam id quod accidit in vocibus nostris verbisque sonantibus, in re scilicet raptim transitoria? Cum enim loquimur, ne secundæ quidem syllabæ locus est, nisi prima sonare destiterit; et tamen si unus adsit auditor, totum audit quod dicimus; et si duo adsint, tantumdem ambo audiunt quod et singulis totum est; et si audiat multitudo silentis, non inter se particulatim comminuunt sonos tanquam cibos, sed omne quod sonat et omnibus totum est, et singulis totum. Itane jam non illud est potius incredibile, si verbum hominis transiens quod exhibet auribus, Verbum Dei permanens non exhiberet rebus<sup>1</sup>, ut quemadmodum hoc simul auditur a singulis etiam totum, ita illud simul ubique sit totum?

<sup>1</sup> Mss. novem: *Seipsam primitus mirata miretur.*

<sup>2</sup> Frasco visum est negationem hic superfluere, eamque omisere Lovanenses. Sed habent Mss. omnes, et ad usum necessarium omnino censemus.

<sup>1</sup> In prius excusis legebatur: *Quod exhibetur auribus... non exhibetur rebus.* At in omnibus prope Mss.: *Quod exhibet auribus... non exhiberet rebus.*

8. Non itaque metuendum est corpusculum infantis, ne in illo tantas<sup>1</sup> Deus angustias passus esse videatur. Neque enim mole, sed virtute magnus est Deus; qui providentia sua meliorem sensum formiculis et apiculis dedit quam asinis et camelis; qui ex grano minutissimo seminis tantam ficulneae arboris magnitudinem creat, cum ex multo majoribus seminibus longe minora multa nascantur; qui pupillam tam parvam ditavit acie, qua per oculos lustrante, in ictu temporis caelum prope dimidium lustraretur; qui ex puncto et quasi centro cerebri, sensus omnes quinquaria distributione diffundit; qui corde, membro tam exiguo, vitalem motum per corporis cuncta dispensat: his atque hujusmodi rebus insinuans magna de minimis, qui non est parvus in parvis. Ipsa enim magnitudo virtutis ejus, quae nullas in angusto sentit angustias, iterum virginalem non adventitio, sed indigena puerperio fecundavit: ipsa sibi animam rationalem, et per eandem etiam corpus humanum, totumque omnino hominem in melius mutandum, nullo modo in deterius mutata coaptavit; nomen humanitatis ab eo dignanter assumens, divinitatis ei largiter tribuens. Ipsa virtus per inviolatae matris virginea viscera, membra infantis eduxit, quae postea per clausa ostia membra juvenis introduxit (*Joan. xx, 26*). Hic si ratio quaeritur, non erit mirabile: si exemplum poscitur, non erit singulare. Demus Deum aliquid posse, quod nos fateamur investigare non posse. In talibus rebus tota ratio facti est potentia facientis.

CAPUT III. — 9. Jam illud, quod in somnos solvitur, et cibo alitur, et omnes humanos sentit affectus, hominem persuadet hominibus, quem non consumpsit utique, sed assumpsit. Ecce sic factum est; et tamen quidam haeretici, perverse mirando laudandoque ejus virtutem, matrem humanam in eo prorsus agnoscere moluerunt, ubi est omnis gratiae commendatio, qua salvos facit credentes in se, profundos thesauros sapientiae et scientiae continens, et fide mentes imbuens, quas ad aeternam contemplationem veritatis incommutabilis provehat. Quid si Omnipotens hominem ubicumque formatum non ex materno utero crearet, sed repentinum inferret aspectibus? quid si nullas ex parvulo in juventutem mutaret aetates, nullos cibos, nullos caperet somnos? Nonne opinione confirmaret erroris, nec hominem verum suscepisse ullo modo crederetur; et dum omnia mirabiliter facit, auferret quod misericorditer fecit? Nunc vero ita inter Deum et homines mediator apparuit, ut in unitate personae copulans utramque naturam, et solita sublimaret insolitis, et insolita solitis temperaret.

10. Quid autem non mirum facit Deus in omnibus creaturae motibus, nisi consuetudine quotidiana vilissent! Denique quam multa usitata calcantur, quae considerata stupentur! sicut ipsa vis seminum, quos namerus habet, et quam vivaces, quam efficaces, quam latenter potentes, quam in parvo magna molientes, quis aedeat animo, quis promat eloquio? Ille igitur sibi hominem sine semine operatus est, qui in

<sup>1</sup> Novemdecim Vas., tantus.

rerum natura sine seminibus operatur et semina. Ille in suo corpore numeros temporum mensurasque servavit aetatum, qui sine ulla sui mutabilitate mutando contexit ordinem saeculorum. Hoc enim crevit in tempore, quod coepit ex tempore. Verbum autem in principio, per quod facta sunt tempora, tempus elegit quo susciperet carnem, non tempori cessit ut verteteretur in carnem. Homo quippe Deo accessit, non Deus a se recessit.

11. Sic autem quidam reddi sibi rationem flagitant, quomodo Deus homini permixtus sit, ut una fieret persona Christi, cum hoc semel fieri oportuerit; quasi rationem ipsi reddant de re quae quotidie fit, quomodo misceatur anima corpori, ut una persona fiat hominis. Nam sicut in unitate personae anima unitur corpori, ut homo sit; ita in unitate personae Deus unitur homini, ut Christus sit. In illa ergo persona mixtura est animae et corporis; in hac persona mixtura est Dei et hominis: si tamen recedat auditor a consuetudine corporum, qua solent duo liquores ita commisceri, ut neuter servet integritatem suam; quanquam et in ipsis corporibus aeri lux incorrupta misceatur. Ergo persona hominis, mixtura est animae et corporis: persona autem Christi, mixtura est Dei et hominis. Cum enim Verbum Dei permixtum est animae habenti corpus, simul et animam suscepit et corpus. Illud quotidie fit ad procreandos homines: hoc semel factum est ad liberandos homines. Verumtamen duarum rerum incorporearum commixtio facilius credi debuit, quam unius incorporeae, et alterius corporeae. Nam si anima in sua natura non fallatur, incorpoream se esse comprehendit: multo magis incorporeum est Verbum Dei, ac per hoc Verbi Dei et animae credibilior debuit esse permixtio, quam animae et corporis. Sed hoc in nobis ipsis experimur: illud in Christo credere jubemur. Si autem utrumque nobis pariter inexpertum credendum praeciperetur, quid horum citius crederemus? Quomodo non fateremur duo incorporea, quam unum corporeum alterumque incorporeum facilius potuisse misceri? si tamen non indigne ad ista mixtionis vel mixturae nomen admittitur, propter consuetudinem corporalium rerum, longe aliter se habentium aliterque notarum.

12. Verbum igitur Dei, idemque Dei Filius, Patri coaeternus, eademque Virtus et Sapientia Dei (*1 Cor. i, 24*), a superno sine creaturae rationalis usque ad infimum finem creaturae corporalis attingens fortiter, et disponens omnia suaviter (*Sap. viii, 1*), praesens et latens, nusquam conclusa, nusquam discissa, nusquam tumida, sed sine mole ubique tota, longe alio modo quodam, quam eo quo creaturis caeteris adest, suscipit hominem, sequit et illo<sup>1</sup> fecit unum Jesum Christum, mediatorem Dei et hominum (*1 Tim. ii, 5*), aequalem Patri secundum divinitatem, minorem autem Patre secundum carnem, hoc est secundum hominem; incommutabiliter immortalem secundum aequalem Patri divinitatem, eundemque mutabilem atque mor-

<sup>1</sup> Ita Mss. septemdecim. At omnes Ed. habent, sequit et illum.

talem secundum cognatam<sup>1</sup> nobis infirmitatem. In quo Christo, eo tempore quod opportunissimum ipse noverat, et ante sæcula disposuerat, venit hominibus magisterium et adiutorium, ad capessendam sempiternam salutem. Magisterium quidem ut ea quæ hic ante dicta sunt utiliter vera, non solum a Prophetis sanctis, qui omnia vera dixerunt, verum etiam a philosophis atque ipsis poetis, et ejusmodi auctoribus literarum (quos multa vera falsis miscuisse quis ambigat?), illius etiam in carne præsentata confirmaret auctoritas, propter eos qui illa non possent in ipsa intima veritate cernere atque discernere: quæ Veritas et antiquam hominem assumeret, ipse<sup>2</sup> aderat omnibus, qui ejus participes esse poterunt. Maxime vero suæ incarnationis exemplo id salubriter persuasit, ut quoniam homines plerique divinitatis avidi, per potestates cœlestes quas deos putarent, ritusque varios illicitorum, non sacrorum, sed sacrilegiorum, ambiendum sibi arbitrantur ad Deum, magis superbe quam pie, qua in re pro Angelis sanctis eis se dæmones superbæ cognitione<sup>3</sup> supponunt, scirent homines tam proximum esse Deum pietati hominum, ad quem velut longe positum per interpositas potestates ambiabant, ut hominem suscipere dignaretur, et cum illo uniri quodam modo ut ei sic coaptaretur homo totus, quemadmodum animæ corpus; excepta concretionem mutabili, in quam non convertitur Deus, et quam videmus quod habeat et corpus et animus. Adiutorium autem, quod sine gratia fidei quæ ab illo est, nemo potest vincere concupiscentias vitiosas; et si qua earum residua non vicerit, veniali remissione purgari. Quod ergo ad magisterium ejus attinet, quis nunc extremus idiota, vel quæ abjecta muliercula non credit animæ immortalitatem vitamque post mortem futuram? Quod apud Græcos olim primus Pherecydes Assyrius cum disputasset, Pythagoram Samium illius disputationis novitate permutum ex athleta in philosophum vertit. Nunc ergo quod Maro ait, et omnes videmus; Amœnum Assyrium vulgo nascitur: quod autem ad adiutorium gratiæ pertinet, quæ in Christo est, ipse est omnino,

quo duce si qua manent sceleris vestigia nostri,  
irrita perpetua solvent formidine terras.

(Virg. Ecl. 4.)

CAPUT IV.—15. *Sed nulla, inquit, competentibus signis claruerunt tantæ majestatis indicia: quia larvalis illa purgatio, debiliū caræ, reddita vita defunctis, et et aliis considerentur, Deo parva sunt.* Fatemur quidem et nos talia quædam fecisse Prophetas. Nam in his signis quid excellentius quam mortuos resurrexisse? Fecit hoc Elías (III Reg. xvii, 22), fecit hoc Elisæus (IV Reg. iv, 35). Nam de magorum miraculis, utrum etiam mortuos suscitaverint, illi viderint qui et Apuleium se contra magicarum artium crimina copiosissime defendentem, conantur non accusando, sed laudando convincere. Nos legimus, magos Ægyptiorum, artium istarum peritissimos, a Moyse famulo Dei

<sup>1</sup> Edd., *cognitam*. Sed melius Mss. octo, *cognatam*.

<sup>2</sup> In Edd., *ipsa*. Reposuimus ex viginti Mss., *ipse*.

<sup>3</sup> Edd. Bad. Fr. Lov., *superbæ cogitationis*. Aliquot Mss., *superbæ cogitatione*. Alii quatuor, *cognitiones*. Sed melior visa est aliorum quinque lectio, quam hic reddimus.

SANCT. AUGUST. II.

fuisse superatos, cum illi quædam mira nefandis artibus agerent, ille Deo simpliciter<sup>1</sup> invocato, machinamenta eorum cuncta subverteret (*Exod. vii, viii*). Sed et ipse Moyses, et ceteri Prophetæ veracissimi Dominum Christum prophetaverunt, et gloriam magnam ei dederunt; hunc non tanquam parem sibi, nec in eadem miraculorum potentia superiorem, sed plane Dominum Deum omnium, et hominem propter homines factum, venturum prænuñtiaverunt. Qui propterea et ipse talia facere voluit, ne esset absurdum, quæ per illos fecerat si ipso non faceret. Sed tamen et aliquid proprium facere debuit: nasci de virgine, a mortuis resurgere, in cœlum ascendere. Hoc Deo qui parum putat, quid plus exspectet ignoro.

14. Arbitror enim talia flagitari, qualia gerens hominem, facere non<sup>2</sup> debuit. Nam in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, et omnia per ipsum facta sunt (*Joan. i, 1*). Num homine assumpto, alium mundum facere debuit, ut eum esse crederemus, per quem factus est mundus? Sed nec major mundus, nec isti æqualis in hoc mundo fieri posset. Si autem minorem faceret infra istum, similiter hoc quoque parum putaretur. Quia ergo non oportebat ut novum faceret mundum, nova fecit in mundo. Homo enim de virgine procreatus, et a mortuis in æternam vitam resuscitatus, et super cœlos exaltatus, potentius fortasse opus est quam mundus. Illic forte respondent, se factum hoc esse non credere. Quid ergo fiat hominibus, qui minima contemnunt, majora non credunt? Reddita vita defunctis, ideo creditur, quia fecerunt alii, et parum est Deo: caro propria de virgine creata, et a morte in æternam vitam super cœlos levata, ideo non creditur, quia nemo fecit, et competit Deo. Ac per hoc quæ sibi quisque facilia, non factu, sed captu, putat, æquo animo accipit; supra ea veluti ficta pro falsis ducit: noli eis esse similis, obsecro te.

15. Disputantur hæc latius, et omnes quæstionum necessariorum sinus perscrutati discussique panduntur: sed intellectui fides aditum aperit, infidelitas claudit. Quem non moveat ad credendum tantus ab initio ipse rerum gestarum ordo, et ipsa connexio temporum, præteritis fidem de præsentibus faciens, priora posterioribus et recentioribus antiqua confirmans? Eligitur unus ex gente Chaldaeorum, pietate fidelissima præditus, cui promissa divina post tantam sæculorum seriem novissimis temporibus complenda prodantur, atque in ejus semine omnes gentes habituræ benedictionem prænuñtiantur (*Gen. xii, 2*). Hic unum Deum verum colens universitatis creatorem, gignit filium senex, de conjuge quam spe pariendi penitus destitutam sterilitas ætasque jam fecerat. Propagatur ex illo numerosissimus populus, multiplicatus in Ægypto, quo illam stirpem ex orientalibus partibus, promissis effectisque crebrescens dispositio divina transmiserat. Educitur ex Ægypti servitute gens valida, horrendis

<sup>1</sup> Edd. Lov. Bad. et Fr. habent, *Deo simpliciter invocato*. At Mss. lectionem nostram præferunt.

<sup>2</sup> In Edd. legitur, *facere non debuit*. Sed hæc est particula negans a plerisque Cæd. Mss.

(Dir-33pt.)

signis atque miraculis; pulsisque impiis gentibus, in terrarum oromissionis perducta et constituta, regno etiam solimatur. Deinde prævalescente peccato, sacrilegia ausibus Deum verum, qui eis tanta beneficia contulerat, scississime offendens, variisque flagellata cladibus, et prosperitatibus consolata, usque ad Christi incarnationem declarationemque perducitur. Quem Christum, Dei Verbum, Dei Filium, Deum in carne venturum, moriturum, resurrectorum, in cælum ascensurum, præpollentissimo suo nomine, in omnibus gentibus dicatos sibi populos habiturum; inque illo remissionem peccatorum, salutemque æternam futuram esse credentibus, omnia gentis illius promissa, omnes prophetiæ, sacerdotia, sacrificia, templum, et cuncta omnino sacramenta sonuerunt.

16. Venit et Christus; complentur in ejus ortu, vita, dictis, factis, passionibus, morte, resurrectione, ascensione, omnia præconia Prophetarum (*Matth. 1, 25*). Mittit Spiritum sanctum, implet fideles una in domo congregatos (*Act. 11, 2*), et hoc ipsum promissum orando atque desiderando expectantes. Impleti autem Spiritu sancto, loquuntur repente linguis omnium gentium, arguunt fidenter errores, prædicant saluberrimam veritatem, exhortantur ad penitentiam præteritæ culpabilis vitæ, indulgentiam de divina gratia pollicentur. Prædicationem pietatis veræque religionis signa congruentia et miracula consequuntur. Excitatur adversus eos sæva infidelitas; tolerant prædicta, sperant promissa, docent præcepta. Numero exigui per mundum disseminantur, populos facilitate mirabili convertunt, inter inimicos augentur, persecutionibus crescunt, per afflictionum angustias usque in terrarum extrema dilatantur. Ex imperitissimis, ex abjectissimis, ex paucissimis illuminantur, nobilitantur, multiplicantur præclarissima ingenia, cultissima eloquia; mirabilesque peritias acutorum, facundorum atque doctorum subjugant Christo, et ad prædicandum viam pietatis salutisque convertunt. Alternis adversitatibus et prosperitatibus rerum, patientiam et temperantiam vigilantiter exercent: mundo declinante in extrema, fessisque rebus ætatem ultimam protestante, multo fidentius, quia et hoc prædictum est, æternam civitatis cœlestis felicitatem expectant. Atque inter hæc omnia, contra Ecclesiam Christi impiarum gentium infidelitas fremit: evincit illa patiendo, et inconcusam fidem inter obsistentium sævitiam profitendo. Revelatæ veritatis, quæ diu promissis mysticis velabatur, sacrificio succedente, illa sacrificia quibus hoc figurabatur, templi ipsius eversione tolluntur. Reproba per infidelitatem gens ipsa Judæorum a sedibus extirpata, per mundum usquequaque dispergitur, ut ubique portet Codices sanctos, ac sic prophetiæ testimonium, qua Christus et Ecclesia prænuntiata est, ne ad tempus a nobis fictum existimaretur, ab ipsis adversariis proferatur; ubi etiam ipsos prædictum est non fuisse credituros. Tempia et simulacra dæmonum, ritusque sacrilegi paulatim atque alternatim secundum prædicta prophetica subvertuntur. Hæreses adversus nomen Christi, sub velamento tamen

nominis Christi, ad execrandam doctrinam sanctæ religionis, sicut prænuntiata sunt, pullulant. Hæc omnia sicut leguntur prædicta, ita cernuntur impleta, atque ex his jam tot et tantis quæ restant, expectantur implenda. Quæ tandem mens avida æternitatis, vitæque præsentis brevitate permota, contra hujus divinæ auctoritatis lumen culmenque contendat?

CAPUT V. — 17. Quæ disputationes, quæ litteræ quorumlibet philosophorum, quæ leges quarumlibet civitatum, duobus præceptis, ex quibus Christus dicit totam Legem Prophetasque pendere, ullo modo sicut comparandæ: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua; et, diliges proximum tuum tanquam teipsum?* (*Matth. xxii, 37, 39.*) Hic physica, quoniam omnes omnium naturarum causæ in Deo creatore sunt. Hic ethica, quoniam vita bona et honesta non aliunde formatur, quam cum ea quæ diligenda sunt, quemadmodum diligenda sunt<sup>1</sup>, diliguntur, hoc est Deus et proximus. Hic logica, quoniam veritas lumineque animæ rationalis, non nisi Deus est. Hic etiam laudabilis reipublicæ salus: neque enim conditur et custoditur optime civitas, nisi fundamento et vinculo fidei, firmaque concordia, cum bonum commune diligitur, quod summum ac verissimum Deus est, atque in illo invicem sincerissime se diligunt homines, cum propter illum se diligunt, cui, quo animo diligant, occultare non possunt.

18. Modus autem ipse dicendi, quo sancta Scriptura contextitur, quam omnibus accessibilis, quamvis paucissimis penetrabilis! Ea quæ aperta continet, quasi amicus familiaris, sine fuco ad cor loquitur indoctorum atque doctorum: ea vero quæ in mysteriis occultat, nec ipsa eloquio superbo erigit, quo non audeat accedere mens tardiuscula et inerudita, quasi pauper ad divitem; sed invitat omnes humili sermone, quos non solum manifesta pascit, sed etiam secreta exerceat veritate, hoc in promptis quod in reconditis habens. Sed ne aperta fastidirentur, eadem rursus operata desiderantur, desiderata quodam modo renovantur, renovata suaviter intimantur. His salubriter et prava corriguntur, et parva nutriuntur, et magna oblectantur ingenia. Ille huic doctrinæ inimicus est animus, qui vel errando cam nescit esse saluberrimam, vel odit agrotando medicinam.

19. Vides quam prolixam epistolam fecerim. Si quid ergo te movet, atque inter nos pertractari tantum habes, non tibi faciat angustias usitatarum epistolarum velut custodiendus modus; quia et optime nosti quam grandes cas veteres habuerint, cum aliquid agerent quod explicare breviter non valerent. Et si auctorum ad alias litteras pertinentium mos esset alius, nostrorum nobis in hac re dignius imitanda præberetur auctoritas. Inspice itaque modum Epistolarum apostolicarum, vel eorum etiam qui illa divina eloquia tractaverunt; et non pigeat te vel multa querendo

<sup>1</sup> Edd. omittunt, quemadmodum diligenda sunt; quæ verba in vatic. quinque, et in septemdecim Gallic. MSS. reperiuntur.



proponere, si multa te permovent, vel aliquando diutius versare quod quaeris, ut quantum fieri per tales quales sumus potest, non remaneat dubitationis nu-tilam quod obstat lumini veritatis.

20. Scio enim Excellentiam tuam, quorundam perpetui obstinatissimas contradictiones, qui propterea putant, vel putari volunt christianam doctrinam utilitati non convenire reipublicae, quia nolunt stare rempublicam firmitate virtutum, sed impunitate viti-orum. Non autem sicut regi homini, vel cuilibet principi civitatis, ita etiam Deo quidquid a multis peccatur inultum est. Misericordia vero ejus et gratia praedicata hominibus per hominem Christum, impar-tita autem per Deum Deique filium eundem ipsum Christum, non deserit eos qui ex ejus fide vivunt, eumque pie colunt, sive mala hujus vitae patienter fortiterque experiantur, sive bonis ejus misericorditer ac temperanter utantur; aeternum pro utroque praemium recepturi in civitate superna atque divina, ubi jam non sit molesto toleranda calamitas, nec laboriose frenanda cupiditas, sed sola sine ulla difficultate, et cum perfecta libertate retinenda Dei et proximi charitas. Incolumem feliciorumque te misericordissima Dei omnipotentia tueatur, domine illustris et merito insignis, ac praestantissime filii. Sanctam et in Christo dignissime honorandam matrem, cujus pro te Deus preces exaudiat, pro meritis vestris officiosissime saluto. Sanctus frater et coepiscopus meus Possidius Praestantiam vestram multum salutatur.

EPISTOLA CXXXVIII \* (a).

Augustinus ad Marcellinum, respondens epistolae 136, qua nimirum ille petierat ut satisfaceret Volusiano, et significarat quosdam reprehendere quod Deus veterem Legem abrogasset, necnon asserere doctrinam evangelicam esse perniciosam reipublicae; ac demum non deesse qui Apollonii Apuleiique magica ludibria miraculis Christi praesferrent.

Domino eximio et merito insigni, clarissimo ac desiderantissimo filio MARCELLINO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAP. PRIMUM.—1. Illustri viro et eloquentissimo, nobisque dilectissimo Volusiano<sup>1</sup>, non amplius quam ad illud quod inquirendum putavit, respondendum fuit: ad ea vero quae mihi pertractanda atque solvenda in epistola tua ipse misisti, sive ab illo, sive etiam ab alijs vel suggerantur vel ingerantur, ad te potius pro viribus nostris pertractata et soluta mitti debuerunt; non sic quemadmodum de his agendum est librorum negotio, sed quemadmodum potest epistolari sat esse colloquio, ut si tibi visum fuerit, qui eorum motus quotidianis disputationibus experiris, et illis legantur hae litterae. At si auriculis eorum minus pietate fidelis praeculis, sermo iste non sufficit, prius inter nos quod eis putas sufficere peragatur, tum demum ad illos quod peractum fuerit perferatur. Multa enim sunt, a quibus

<sup>1</sup> Edd., filio Volusiano. At Mss. carent voce, filio.

\* Emendata ad eodem Edd. cum CXXXVI, et praeterea ad alterum hn. et ad sextum v.

(a) Alias 5: quae autem 138 erat, nunc 123. Scripta eodem tempore.

sensus eorum si adhuc abhorret et resistit, vel uberius vel subtiliore ratione, vel certe auctoritate cui resistere indignum putent, persuaderi aliquando forsitan possint.

2. Ergo in epistola tua posuisti, moveri quosdam, cur hic Deus, qui et veteris Testamenti Deus esse firmatur, spreto veteribus sacrificiis, delectatus sit novis. Nihil enim corrigi posse asserunt, nisi quod ante non recte factum probaretur; vel quod semel recte factum sit, nullatenus immutari debuisset. Recte enim facta dicunt mutari nisi injuste non posse. Haec verba ex litteris tuis in has meas transtuli. Quibus si respondere copiose velim, tempus me citius quam exempla defecerint, quibus rerum ipsa natura et opera humana, certa ratione, pro temporum opportunitate mutantur, nec tamen eadem ratio sit mutabilis qua ista mutantur. Unde pauca commemorem, ut ex his excitata quodammodo jam per plura similia vigil currat intentio. Nonne hiemi aestas, addito sensim calore, succedit? nonne diurnis tempora nocturna vertuntur? Quoties nostrae variantur aetates! adolescentiae pueritia non reditura cedit; juvenus adolescentiae non mansura succedit: finiens juventutem senectus morte fluitur. Haec omnia mutantur, nec mutatur divinae providentiae ratio, qua fit ut ista mutantur. Non autem, opinor, cum agricola aestate aliud jusserit, quam jusserat hieme, ratio mutatur agriculturae. Et cum mane surgit qui nocte quiescebat, vitae consilium non mutavit. Aliud magister adolescenti quam puero solebat, imposuit. Doctrina igitur constans, mutato praeecepto non mutata mutavit<sup>1</sup> instructionem.

3. Nam magnus ille nostrorum temporum medicus Vindicianus, consultus a quodam, dolori ejus adhiberi jussit quod in tempore congruere videbatur; adhibitum sanitas consecuta est. Deinde post annos aliquot eadem rursus corporis causa commota<sup>2</sup>, hoc idem ille putavit adhibendum; adhibitum vertit in pejus. Miratus recurrit ad medicum, indicat factum: at ille ut erat acerrimus, ita respondit, *Ideo male acceptus es, quia ego non jussi*; ut omnes qui audissent, parumque hominem nossent non cum arte medicinali fidere, sed nescio qua illicita potentia putarent. Unde cum esset a quibusdam postea stupentibus interrogatus, aperuit quod non intellexerant, videlicet illi aetati jam non hoc se fuisse jussurum. Tantum igitur valet ratio atque<sup>3</sup> artibus non mutatis, quid secundum eas sit pro temporum varietate mutandum.

4. Non itaque verum est quod dicitur, semel recte factum, nullatenus esse mutandum. Mutata quippe temporis causa, quod recte ante factum fuerat, ita mutat vera ratio plerumque flagitat, ut cum ipsi dicant, recte non fieri si mutetur, contra veritas clamat, recte non fieri nisi mutetur; quia utrumque tunc erit rectum, si erit pro temporum varietate diversum. Quod enim

<sup>1</sup> Edd., mutato praeecepto non mutat instructionem. At Mss. viginti, non mutata mutavit instructionem. Praetullimus.

<sup>2</sup> Edd., causa commotus, hoc. Nos reposuimus commota, ex Mss. qui paulo post omittunt vocem adhibitum.

<sup>3</sup> Mss. qui aequae, valet ratio, ut artibus. Alii, ratione atque artibus.

in diversitate personarum uno tempore accidere potest, ut huic liceat aliquid impune facere, non liceat illi; non quod dissimilis res sit, sed quod is qui facit: ita ab una eademque persona diversis temporibus, tunc oportet aliquid fieri, tunc non oportet; non quod sui dissimilis sit qui facit, sed quando facit.

5. Hæc questio quam late pateat, profecto videt quisquis pulchri aptique distantiam sparsam quodammodo in universitate rerum valet, neque negligit intueri. Pulchrum enim per seipsum consideratur atque laudatur, cui turpe ac deformis contrarium est. Aptum vero, cui ex adverso est ineptum, quasi religatum pendet aliunde, nec ex semetipso, sed ex eo cui connectitur, judicatur: nimirum etiam decens atque indecens, vel hoc idem est, vel perinde habetur. Age nunc, ea quæ diximus, refer ad illud unde agitur. Aptum fuit primis temporibus sacrificium quod præceperat Deus, nunc vero non ita est. Aliud enim præcepit quod huic tempori aptum esset, qui multo magis quam homo novit quid cuique tempori accommodate adhibeatur; quid quando impertiat, addat, auferat, detrahat, augeat, minuatur, immutabilis mutabilium, sicut creator, ita moderator, donec universi sæculi pulchritudo, cuius particulæ sunt quæ suis quibusque temporibus apta sunt, velut magnum carmen cuiusdam ineffabilis modulantis excurrat, atque inde transeant in æternam contemplationem speciei qui Deum rite colant, etiam cum tempus est fidei.

6. Falluntur autem qui existimant hæc Deum jubere causa suæ utilitatis vel voluptatis: et merito moventur cur Deus ista mutaverit, quasi delectatione mutabili aliud sibi jubens offerri illo prius tempore, aliud isto. Non autem ita est. Nihil Deus jubet quod sibi prosit, sed illi cui jubet. Ideo verus est Dominus, qui servo non indiget, et quo servus indiget. In ea quippe Scriptura quæ vetus dicitur Testamentum, et eo tempore quo adhuc illa offerebantur sacrificia quæ hoc tempore non offeruntur, dictum est: *Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges* (*Psal. xv, 2*). Nec illorum ergo sacrificiorum egebat Deus, nec cujusquam eget unquam; sed rerum divinitus impartitarum, vel imbucendo virtutibus animo, vel æternæ salutis adipiscendæ, quædam signa sunt, quorum celebratione atque functione, non Deo, sed nobis utilia pietatis officia exercentur.

7. Nimis autem longum est, convenienter disputare de varietate signorum, quæ cum ad res divinas pertinent, Sacramenta appellantur. Sicut autem non ideo mutabilis homo<sup>1</sup>, quia mane aliud, aliud vespere; illud hoc mense, illud alio; non hoc isto anno quod illo: ita non ideo mutabilis Deus, quia universi sæculi priore volumine aliud, aliud posteriore sibi jussit offerri, quo convenienter significationes ad doctrinam religionis saluberrimam pertinentes, per mutabilia tempora sine ulla sui mutatione disponeret. Nam ut noverint, quos hæc movent, jam hoc fuisse in ratione divina, nec cum ista nova constitueretur, subito priora displicuisse velut mutabili voluntate, sed hoc

<sup>1</sup>Ass. s. ytemdecim, Deus.

jam fixum et statutum fuisse in ipsa sapientia Dei, cui de majoribus etiam rerum mutationibus eadem Scriptura dicit: *Mutabis ea, et mutabuntur: tu autem idem ipse es* (*Psal. ci, 27, 28*); insinuandum est eis, mutationem istam sacramentorum Testamenti veteris et novi etiam prædictam fuisse propheticis vocibus. Ita enim videbunt, si poterunt, id quod in tempore novum est, non esse novum apud eum qui condidit tempora, et sine tempore habet omnia quæ suis quibusque temporibus pro eorum varietate distribuit. Nam et in illo psalmo, unde commemoravi aliquid, quo demonstrarem non egere Deum sacrificiis nostris, cui dicitur: *Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges*; paulo post legitur ex persona Christi, *Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus*, hoc est pecorum victimis, quibus prius congregabantur conventicula Judæorum: et alibi dicit, *Non accipiam de manu tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos* (*Paul. xlix, 9*): et alius propheta, *Eccè, inquit, dies venient, dicit Dominus, et confirmabo super donum Jacob testamentum novum, non sicut testamentum quod disposui patribus eorum, cum educi eos de terra Egypti* (*Jer. xxxi, 31, 32*). Et alia multa sunt de hac re testimonia, quibus hoc Deum facturum esse prædictum est, quæ commemorare nunc longum est.

8. Illic jam si satis constitit, quod recte alio tempore constitutum est, idem recte alio tempore posse mutari, mutantis opere, non dispositione mutata, quam dispositionem intelligibilis ratio continet, ubi sine tempore simul sunt quæ in temporibus simul fieri non possunt, quia tempora non simul currunt; quispiam fortassis expectet causas a nobis ipsius mutationis accipere, quod ipse nosti quam profixi negotii. Verumtamen breviter dici potest, quod homini acuto fortasse suffecerit, aliis sacramentis prænuntiari Christum cum venturus esset, aliis cum venisset annuntiari oportuisse; sicut modo nos id ipsum loquentes, diversitas rerum compulit etiam verba mutare. Siquidem aliud est prænuntiari, aliud annuntiari; aliud cum venturus esset, aliud cum venisset.

CAPUT II.—9. Nunc deinde videamus quale sit illud quod in epistola tua sequitur. Adjecisti enim eos dicere quod Christi prædicatio atque doctrina reipublicæ moribus nulla ex parte conveniat, cujus hoc constat esse præceptum, ut nulli malum pro malo reddere debeamus (*Rom. xii, 17*), et percutienti aliam præbere maxillam, et pallium dare ei qui tunicam auferre perstiterit, et cum eo qui nos angariare voluerit, ire debere spatio itineris duplicato (*Matth. v, 39-41*). Quæ omnia reipublicæ moribus asseruntur esse contraria: Nam quis, inquit, tolli sibi ab hoste aliquid patiat, vel Romanæ provinciæ prædatoribus non mala velit belli jure reponere? Hæc atque hujusmodi verba obtrectantium, sive non obtrectando, sed quærendo talia loquentium, operosius fortasse refellerem, nisi hæc disceptationes haberentur cum viris liberaliter institutis. Unde quid opus est ut diutius laboremus, ac non ipsos potius percipientur quomodo poterant gubernare atque augere reipublicam, quam ex parva et inopi magnam opulentamque

fecerunt, qui accepta injuria ignoscere quam persequi malebant (*Sallustius, Bell. Catil.*)? quomodo Cæsari administratori utique reipublice, mores ejus extollens Cicero dicebat, quod nihil oblivisci solet nisi injurias (*Orat. pro Q. Ligario.*)? Dicebat enim hoc tam magnus laudator, aut tam magnus adulator: sed si laudator, talem Cæsarem noverat; si autem adulator, talem esse debere ostendebat principem civitatis, qualem illum fallaciter prædicabat. Quid est autem non reddere malum pro malo, nisi abhorrere ab ulciscendi libidine? quod est accepta injuria ignoscere male quam persequi, et nihil nisi injurias oblivisci.

10. Hæc cum in eorum leguntur auctoribus, exclamatur et plauditur; describi atque prædicari mores videntur, quibus dignum esset exurgere civitatem quæ tot gentibus imperaret, quod accepta injuria ignoscere quam persequi malebant. Cum vero legitur præcipiente auctoritate divina, non reddendum malum pro malo; cum hæc tam salubris adinotio congregationibus populorum, tanquam publicis utriusque sexus atque omnium ætatum et dignitatum scholis, de superiore loco personat, accusatur religio tanquam inimica reipublicæ! Quæ si, ut dignum est, audiretur, longe melius Romulo, Numa, Bruto, cæterisque illis Romanæ gentis præclaris viris, constitueret, consecraret, firmaret, augetque rempublicam. Quid enim est respublica, nisi res populi? Res ergo communis, res utique civitatis. Quid est autem civitas, nisi multitudo hominum in quoddam vinculum concordiæ? Apud eos enim ita legitur: *Brevi multitudo dispersa atque vaga, concordia civitas facta erat.* Quæ porro præcepta concordiæ in suis templis unquam illi legenda consuerunt? Quandoquidem miseri querere cogebantur, quoniam modo sine offensione cujusquam eorum discordes inter se deos suos colere possent: quos si imitari discordando vellent, rupto concordiæ vinculo civitas laberetur; quod postea paulatim decoloratis corruptisque moribus agi cepit per bella civilia.

11. Quanta vero præcepta concordiæ non humanis disputationibus exquisita, sed divina auctoritate conscripta in Christi ecclesiis lectitentur, quis vel ab illa religione alienus, ita surdus est ut ignoret? Ad hoc enim et illa pertinent, quæ malunt exagitare quam discere, alteram percutienti præbendam esse maxillam, volenti auferre tunicam dandum etiam pallium, eum angariante duplicandam viam. Hoc quippe fit ut vincatur bono malus, imo in homine malo vincatur bono malum, et homo liberetur a malo, non exteriore et alieno, sed intimo ac suo, quo gravius et perniciosius quam cujusvis hostis extrinsecus immanitate vastatur. Qui ergo vincit bono malum, patienter amittit temporalia commoda, ut doceat quam pro fide atque iustitia contemnenda sint, quæ ille nimis amando fit malus; ac sic injuriosus ab eo ipso cui fecit injuriam, discat qualia sint propter quæ fecit injuriam, atque in concordiam, qua nihil est utilius civitati, positens acquiratur, victus non sævientis viribus, sed benevolentia patientis. Tunc enim recte fit, cum videtur ei

profuturum esse propter quem fit, ad operandum in eo correctionem atque concordiam. Hoc certe animo faciendum est, etiamsi alius exitus consequatur, nec corrigi velit atque pacari, propter quom corrigendum atque pacandum, velut curandum et sanandum, adhibita est ista medicina.

12. Alioquin si verba attenderimus, eorumque proprietati servendum putaverimus, non est præbenda maxilla dextera, si sinistra fuerit percussa. Quoniam, *Si quis te, inquit, percusserit in maxillam dexteram, præbe illi et sinistram (Matth. v, 39)*: magis autem sinistra percutitur, quod ad dexteram ferientis facilior ictus est. Sed sic intelligi solet, ac si dictum esset: Si quis in te meliora fuerit persecutus, et inferiora ei præbe, ne vindictæ potius quam patientiæ studens contemnas æterna pro temporalibus, cum potius temporalia pro æternis contemnenda sint, tanquam sinistra pro dextris. Hæc semper fuit sanctorum martyrum intentio: vindicta enim ultima juste poscitur, quando nullus jam restat correctionis locus, extremo scilicet summoque iudicio. Nunc vero cavendum est, ne vindicandi cupiditate amittatur, ut nihil aliud dicam, ipsa patientia, quæ pluris est habenda quam omne quod potest etiam invito inimicus auferre. Namque alius evangelista in eadem sententia nullam fecit dextræ mentionem, sed tantum maxillam et alteram nominavit (*Luc. vi, 29*), ut aliquanto distinctius intelligeretur in alio, ipse autem simpliciter eandem patientiam commendaret<sup>1</sup>. Paratus itaque debet esse homo justus et pius, patienter eorum malitiam sustinere, quos fieri bonos querit, ut numerus potius crescat honorum, non ut pari multitudine se quoque numero addat malorum.

13. Denique ista præcepta magis a l præparationem cordis quæ intus est, pertinere, quam ad opus quod in aperto fit; ut teneatur in secreto animi patientia cum benevolentia, in manifesto autem id fiat quod eis videtur prodesse posse, quibus bene velle debemus, hinc liquido ostenditur, quod ipse Dominus Jesus exemplum singulare patientiæ, cum percuteretur in faciem respondit: *Si male dixi, exprobra de malo; si autem bene, quid me cædis (Joan. xviii, 23)*? Nequaquam igitur præceptum suum, si verba intueamur, implevit. Neque enim præbuit percutienti alteram partem, sed potius prohibuit, ne qui fecerat injuriam, augetet; et tamen paratus venerat non solum in faciem percuti, verum etiam pro his quoque a quibus hæc patiebatur crucifixus occidi, pro quibus ait in cruce pendens: *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt (Luc. xxiii, 34)*. Nec Paulus apostolus præceptum Domini et magistri sui videtur implese, ubi etiam ipso percussus in faciem, dixit principi sacerdotum: *Percutiet te Deus, paries dealbate. Sedes judicans me secundum Legem, et contra Legem jubes me percuti!* Et cum a circumstantibus diceretur, *Injuriam facis prin-*

<sup>1</sup> Edl.: *Intelligeretur in altero ipsam alteram simpliciter eandem patientiam commendare.* At Mss. omnes habent: *Intelligeretur in alio, ipse autem... commendarer*; id est, ut in Matthæo distinctius intelligeretur, temporalia pro æternis tanquam sinistra pro dextris contemnenda esse, atque cavendum ne vindicandi cupiditate patientia amittatur.

*eipi sacerdotum*, irridenter<sup>1</sup> eos admonere voluit quid dixerit, ut qui saperent, intelligerent jam destruendum<sup>2</sup> esse adventu Christi parietem dealbatum, hoc est, hypocrisis sacerdotii Judæorum: ait quippe, *Nescivi, fratres, quia princeps est; scriptum est enim, Principi populi tui non maledices (Act. xxiii, 5-5)*; cum procul dubio, qui in eodem populo creverat, atque ibi Lege fuerat creditus, illum principem sacerdotum nescire non posset, nec eos quibus ita notus erat, ullo modo falleret quod nesciret.

14. Sunt ergo ista præcepta patientiæ semper in cordis præparatione retinenda, ipsaque benevolentia, ne reddatur malum pro malo, semper in voluntate complenda est. Agenda sunt autem multa, etiam cum invitis benigna quadam asperitate plectendis, quorum potius utilitati consulendum est quam voluntati; quod in principe civitatis luculentissime illorum litteræ laudaverunt. Nam in corripiendo filio quamlibet asperere, nunquam profecto amor paternus amittitur. Fit tamen quod nolit et doleat, qui etiam invitus videtur dolore sanandus. Ac per hoc si terrena ista respublica præcepta christiana custodiat, et ipsa bella sine benevolentia non gerentur, ut ad pietatis justitiæque pacatam societatem victis facilius consulatur. Nam cui licentia iniquitatis eripitur, utiliter vincitur; quoniam nihil est infelicius felicitate peccantium, qua pœnalis nutritur impanitas, et mala voluntas velut hostis interior roboratur. Sed perversa et aversa<sup>3</sup> corda mortalium, felices res humanas putant, cum tectorum splendor attenditur, et labes non attenditur animorum; cum theatrorum moles exstruuntur, et effodiuntur fundamenta virtutum; cum gloriosa est effusio insania, et opera misericordiæ deridentur; cum ex his quæ divitiis abundant, luxuriantur histriones, et necessaria vix habeant pauperes; cum Deus, qui doctrinæ suæ publicis vocibus contra hoc malum publicum clamat, ab impijs populis blasphematur, et dii tales requiruntur, in quorum honorem ea ipsa theatra, corporum et animorum dedecora celebrantur. Hæc si Deus pollere permittat, tunc indignatur gravior; hæc si impunita dimittat, tunc punit infestius. Cum vero evertit subsidium vitiorum, et copiosas libidines inopes reddit, misericorditer adversatur. Misericorditer enim, si fieri posset, etiam bella gererentur a bonis, ut licentiosis cupiditatibus domitis hæc vitia perderentur, quæ jasto imperio vel extirpari vel premi<sup>4</sup> debuerunt.

15. Nam si christiana disciplina omnia bella culparet, hoc potius militibus consilium salutis petentibus in Evangelio diceretur, ut abjicerent arma, seque omnino militiæ subtraherent. Dictum est autem eis: *Neminem concusseritis, nulli calumniam feceritis; sufficiat vobis stipendium vestrum (Luc. iii, 14)*. Quibus proprium stipendium sufficere debere præcepit, mili-

tare utique non prohibuit. Proinde qui doctrinam Christi adversam dicunt esse reipublicæ, dent exercitum talem quales doctrina Christi esse milites jussit; dent tales provinciales, tales maritos, tales conjuges, tales parentes, tales filios, tales dominos, tales servos, tales reges, tales iudices, tales denique debitorum ipsius fisci redditores et exactores, quales esse præcepit doctrina christiana, et audeant eam dicere adversam esse reipublicæ; imo vero non dubitent eam confiteri magnam, si obtinere, salutem esse reipublicæ.

CAPUT III. — 16. Ut quid autem ad illud respondeam quod dicunt, per quosdam imperatores christianos multa mala imperio accidisse Romano? Hæc generalis conquestio calumniosa est (a). Nam si apertius certe de præteritis imperatoribus aliqua commemorarent, possem similia vel fortasse etiam graviora de imperatoribus non christianis et ego commemorare, ut intelligerent, vel hominum hæc esse vitia, non doctrinæ; vel non imperatorum, sed aliorum sine quibus imperatores agere nihil possunt. Ex quo enim tempore pessimam ire cœperit Romana respublica, satis liquet; litteræ loquuntur ipsorum (b): longe antequam Christi nomen eluxisset in terris, dictum est: *O urbem venalem, et mature perituram, si emptorem invenerit! (Sallustius, Bell. Jugurth.)* In libro etiam belli Catilinæ, ante adventum utique Christi, idem nobilissimus historicus eorum non tacet quando primum insueverit exercitus populi Romani amaro, potare, signa, tabulas pictas, vasa caria mirari, ea privatim et publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia pollucere. Quando ergo nec hominibus, nec ipsis etiam quos Deos putabant, morum corruptorum et perditorum avaritia rapacitasque parcebat, tunc cœpit perire laudabile illud decus salusque reipublicæ. Quos deinde vitia pessima successus habuerint, et quanto humanarum rerum malo illa iniquitas prosperata sit, nunc longum est dicere. Audiant Satyricum suum, garriendo vera dicentem:

Servabat castas humilis fortuna Latinas  
Quondam, nec vitilis contingi parva sinebat  
Tecta labor, somnique breves, et vellere Thusco  
Vexata duræque manus, ac proximus Urbi  
Annibal, et stantes Collina in turre marij.  
Nunc patitur longæ pacis mala; sævior armis  
Luxuria incubuit, victumque ulciscitur orbem.  
Nullum crimen abest, facinusque libidinis, ex quo  
Paupertas romana perit.

(*Juvenalis, Sat. 6.*)

Quid ergo exspectas ut ego exaggerem, quanta mala importaverit successu prospero iniquitas sublevata; quandoquidem et ipsi, qui aliquanto prudentius attenderunt, plus dolendum viderunt paupertatem, quam opulentiam periisse Romanam? In illa enim morum integritas servabatur; per hanc autem non muros urbis, sed mentes ipsius civitatis dira nequitia omni hoste pejor irrupit.

17. Gratias Domino Deo nostro, qui contra ista mala misit nobis adiutorium singulare. Quo enim non tolleret, quem non involveret, in quod profun-

(a) De Civit. Dei, l. 4, c. 2.

(b) id. l. 2, c. 18.

<sup>1</sup> Am. Bad. Er. et Ms. a., sacerdotum, incidenter eos admonere.

<sup>2</sup> Lov., jam destructum esse. At alii, destruendum.

<sup>3</sup> Edd., et aversa corda. Ms. ab., aversa. Prætulimus.

<sup>4</sup> Edd., vel deprimi debuerunt. Mss. quatuor, premi. Alii exdecim, premi.

dam non demergeret fluvius iste horrendæ nequitiae generis humani, nisi crux Christi in tanta velut mole auctoritatis eminentius firmiterque sigeretur; cujus apprehenso robore, stabiles essemus, ne male suadentium, vel in mala impellentium, tam vasto mundi hujus gurgite abrepti sorberemur? In ista enim coluvie morum pessimorum et veteris perditæ disciplinæ, maxime venire ac subvenire debuit celestis auctoritas, quæ voluntariam paupertatem, quæ continentiam, benevolentiam, justitiam, atque concordiam, veramque pietatem persuaderet, cæterasque vitæ luminosas validasque virtutes; non tantum propter istam vitam honestissime gerendam, nec tantum propter civitatis terrenæ concordissimam societatem; verum etiam propter adipiscendam sempiternam salutem, et sempiterni cujusdam populi celestem divinitamque rempublicam, cui nos cives adsciscit fides, spes, charitas: ut quamdiu inde peregrinamur, feramus eos si corrigere non valemus, qui vitiiis impunitis volunt stare rempublicam, quam primi Romani constituerunt auxeruntque virtutibus, etsi non habentes veram pietatem erga Deum verum, quæ illos etiam in æternam civitatem posset salubri religione perducere; custodientes tamen quamdam sui generis probitatem, quæ posset terrenæ civitati constituendæ, augendæ, conservandæque sufficere. Deus enim sic ostendit in opulentissimo et præclaro imperio Romanorum, quantum valerent civiles etiam sine vera religione virtutes, ut intelligeretur hac addita fieri homines cives alterius civitatis, cujus rex veritas, cujus lex charitas, cujus modus æternitas.

CAPUT IV. — 18. Quis autem vel risu dignum non putet, quod Apollonium et Apuleium, cæterosque magicarum artium peritissimos conferre Christo, vel etiam præferre conantur? Quanquam tolerabilius ferendum sit, quando istos ei potius comparant quam deos suos: multo enim melior, quod fatendum est, Apollonius fuit, quam tot stuprorum auctor et perpetrator, quem Jovem nominant. Ista, inquit, fabulosa sunt. Adhuc ergo laudent reipublice luxuriosam, licentiosam, planeque sacrilegam felicitatem, quæ ista deorum probra confluit, quæ non solum in fabulis audienda posuit, verum etiam in theatris spectanda proposuit; ubi crimina plura essent quam numina, quæ ipsi dii sibi exhiberi habebant libenter, qui in suos cultores vindicare debuerunt, quod ea saltem viderent patienter. Sed non ipsi, inquit, sunt, qui talium fabularum mendacio celebrantur. Qui ergo sunt isti, qui talium turpitudinum celebratione placantur? Horum dæmonum perversitatem atque fallaciam, per quos et magicæ artes humanas mentes decipiunt, quia prodidit christiana doctrina, quia mundo universo patefecit, quia Angelos sanctos ab eorum malignitate distinxit, quia cavendos potius, et quemadmodum caverentur admonuit, reipublicæ dicitur inimica! quasi non si omnino per istos esset temporalis obtinenda felicitas, quælibet potius fuerat infelicitas eligenda. Sed neque hinc Deus voluit dubitari, qui primum populum unum verum Deum co-

lentem, deos autem falsissimos contemnentem, quamdiu oportuit Vetus Testamentum, ubi velamentum Testamenti Novi est, obumbrari, tanta rerum terrenarum felicitate honestavit, ut quisvis intelligat nec ipsam esse in dæmonum potestate, sed in illius unius, cui Angeli serviunt, quem dæmones contremiscunt.

19. Apuleius enim, ut de illo potissimum loquamur, qui nobis Afris Afer est notior, non dico ad regnum, sed ne ad aliquam quidem judicariam reipublicæ potestatem cum omnibus suis magicis artibus potuit pervenire, honesto patriæ suæ loco natus, et liberaliter educatus, magnaque prædictis eloquentia. An forte ista, ut philosophus voluntate contempsit, qui sacerdos provinciæ, pro magno fuit ut munera ederet, venatoresque vestiret, et pro statua sibi apud Coenenses locanda, ex qua civitate habebat uxorem, adversus contradictionem quorundam civium litigaret? quod posteros ne lateret, ejusdem litis orationem scriptam memoriæ commendavit. Quod ergo ad istam terrenam pertinet felicitatem, fuit magus ille quod potuit. Unde apparet eum nihil amplius fuisse, non quia noluit, sed quia non potuit. Quanquam et adversus quosdam, qui ei magicarum artium crimen intenderant, eloquentissime se defendit. Unde miror laudatores ejus, qui eum nescio quæ fecisse miracula illis artibus prædicant, contra ejus defensionem testes esse conari. Sed viderint utrum veram ipsi perhibeant testimonium, et ille falsam defensionem. Illud si sapiunt, attendant, qui magicas artes non utique nisi pro felicitate terrena vel damnabili curiositate conquirunt, vel ab eis innocentes, periculosa tamen eorum admiratione collaudant, et videant David nostrum sine ullis talibus artibus, ex pastore ovium pervenisse ad regiam dignitatem; cujus et peccata et merita fidelis Scriptura non tacuit, ut sciremus et quibus modis non offenderetur Deus, et quibus modis placaretur offensus.

20. Quantum autem attinet ad miracula, quæ humanis sensibus stupenda monstrantur, multum errant qui Prophetis sanctis, miraculorum magnorum nobilitate præstantibus, magos comparant; quanto magis si eos comparent Christo, quem Prophetae illi, quibus magi quilibet nullo modo sunt comparandi, prænuñtaverunt esse venturum, et secundum carnem, quam sumpsit ex Virgine, et secundum divinitatem, quam nunquam separatur a Patre! Video me fecisse prolixissimam epistolam, nec tamen de Christo dixisse omnia quæ vel eis qui tardiore ingenio divina non valent assequi, vel eis quos, licet acute moveantur, contentiosum tamen studium et præoccupatio diuturni erroris ab intelligendo impedit, sufficere utcumque

<sup>1</sup> Ead. et Er., *venatoresque vestiret*. Sed verius Lov. et Mss., *venatoresque*; illos videlicet qui sese in his exercebant muneribus, quæ Apuleius exhibebat. Munera quippe dicebantur ludi non modo gladiatorum, sed etiam venatorum, id est in bestias pugnantium. « Venationes, » inquit Lactantius lib. 6, div. Inst. c. 20, « quæ munera vocantur, Saturno attributæ sunt. »

<sup>2</sup> Mss. undecim, *Ocenses*. Alii quinque, *Oenses*. Duo alii, *Censes*.

<sup>3</sup> Ita Ead. Er. et Mss. plerique. At Lov. habet, *quoad potuit*.

<sup>4</sup> Omnes Edd., *qui*, absque dubio corrupte. M.

possint. Verumtamen cogitose quid eos contra moveat, atque rescribe, ut vel epistolis vel libris, si adjuverit Deus, ad omnia respondere curemus. Sis in Domino felix, gratia et misericordia ejus, domine eximie et merito insignis, charissime ac desiderantissime filii.

EPISTOLA CXXXIX (a).

*Gesta quæ adversus Donatistas confecta sunt publicantur, atque rei castigantur mitius et citra mortis poenam.*

Domino merito insigni, multumque charissimo ac desiderantissimo filio MARCELLINO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Gesta quæ promisit Præstantia tua, vehementer exspecto, et in ecclesia Hipponensi jamjamque cupio recitari, ac, si fieri potuerit, etiam per omnes ecclesias in diocesi constitutas; ut audiant homines, pleneque agnoscant confessores iniquitatis, non Dei timore extorquente pœnitentiam, sed judiciaria diligentia crudelissimorum pectorum aperiende duritiam; sive illorum qui de homicidio et de exccato ac debilitato presbyteri corpore confessi<sup>1</sup>; sive illorum qui se illa scire potuisse, quamvis sibi dicerent displicere, negare non ausi sunt, refugientes catholicam pacem, velut ne criminibus polluantur alienis, et in illo schismatis sacrilegio inter sceleratorum tam immanium tantam multitudinem perdurantes; sive etiam illorum qui se inde non recessuros, etiam demonstrata sibi catholica veritate et Donatistarum perversitate, dixerunt. Non est leve quod Deus agi voluit per operam tuam. Utinam tales eorum causas crebras sic audias, et facinora eorum atque insana pertinacia sic sæpe prodatur, eademque publicata Gesta in omnium notitiam perferantur! Quod autem scripsit Eximietas tua, dubitare te utrum in Theoprepia<sup>2</sup> debeas eadem Gesta jubere proponi; fiat, si potest illuc frequens conflueret multitudo; alioquin alius locus celebrior providendus est; non tamen ullo modo præmittendum.

2. Pœna sane illorum, quamvis de tantis sceleribus confessorum, rogo te ut præter supplicium mortis sit, et propter conscientiam nostram, et propter catholicam mansuetudinem commendandam. Ipse enim fructus ad nos pervenit confessionis illorum, quia invenit Ecclesia catholica ubi suam erga atrocissimos inimicos servet atque exhibeat lenitatem. In tanta quippe crudelitate, quæcumque præter sanguinem vindicta processerit, magna lenitas apparebit. Quod etsi modo quibusdam nostris, illa atrocitate commotis, videtur indignum, et quasi dissolutionis et negligentiae simile; transactis tamen motibus animorum, qui recentioribus factis solent turbulentius excitari, egregie luculenta bonitas apparebit, et ob hoc magis eadem

<sup>1</sup> Mss. prope omnes omittunt *confessi*.

<sup>2</sup> Edd., *Theopropia*. At Mss. melioris notæ habent, *Theoprepia*. Sic etiam Carthaginensis collatio 3, n. 5; qua ex collatione liquet istud nomen fuisse cujusdam apud Carthaginem ecclesie tunc pertinentis ad Donatistas.

<sup>3</sup> Hanc contulimus cum a. bg. bl. bn. c. cc. cb. ff. g. gg. gv. n. r. s. sb. duobus v. quatuor v. cumque Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 158; quæ autem 159 erat, nunc 250. Scripta an. 412 circa mens. maium.

Gesta legere atque ostendere delectabit, domine merito insignis, multumque charissime ac desiderantissime filii. Ibi est sanctus frater et coepiscopus meus Bonifacius, et per diaconum Peregrinum qui cum illo perrexit, comonitorium direxit; quod<sup>4</sup> sic habe tanquam præsentiam meam. Et quod vobis in commune pro Ecclesie utilitate placuerit, hoc adjuvante Domino fiat, qui potens est misericorditer opitulari in tantis malis. Modo Macrobius episcopus eorum, stipatus cuneis perditorum utriusque sexus, hac atque illac circumit, aperuitque sibi basilicas, quas possessorum quantuluscumque timor clauserat. Præsentem autem procuratore viri clarissimi Celeris Spondeo, quem tuæ dilectioni commendavi multumque commendo, utcumque eorum frangebatur audacia: nunc vero posteaquam Carthaginem profectus est, etiam in fundis ipsius basilicas aperuit, populos congregati. Cum ipso etiam est ille Donatus diaconus rebaptizatus, cum fuerit colonus ecclesie, qui<sup>5</sup> versatus est in illa cruce præcipuus. Qui tales non cum eo sunt, quando et ille cum ipso est? Si Proconsul vel simul ambo in illos estis sententiam profaturi, et forte ille persistit velle gladio vindicare, quanquam sit christianus, et quantum advetere potuimus, non sit ad hæc cruciamenta proclivis; tamen si necesse fuerit, etiam Gesta jubete allegari<sup>6</sup> epistolas meas, quas de hac re singulas vobis mittendas putavi. Soleo enim audire in potestate esse judicis mollire sententiam, et mitius vindicare quam jubeant leges. Si autem nec litteris meis ad hoc consenserit, hoc saltem præstet ut in custodiam recipiantur, atque hoc de clementia Imperatorum<sup>7</sup> impetrare curabimus, ne passiones servorum Dei, quæ debent esse in Ecclesia gloriosæ, inimicorum sanguine debonestentur. Scio enim in causa clericorum Anaunensium<sup>8</sup>, qui occisi a Gentilibus, nunc martyres honorantur, Imperatorem rogatum facile concessisse ne illi qui eos occiderant et capti jam tenebantur, pœna simili punirentur.

3. Libros de Baptismo parvulorum, cum jam codicem ipsum Præstantiæ tuæ misissem, cur abs te rursus acceperim, oblitus sum: nisi forte cum inspicerem, mendosos eos reperi, et emendare vellet, quod mirabiliter impeditus, adhuc usque non feci. Epistolam quoque ad te scribendam et his adjungendam, quam cum ibi essem jam dictare cœperam, paulo addito sic esse imperfectam scias. Si autem rationem omnium dierum et lucubrationum aliis necessitatibus impensarum tibi possem reddere, graviter contristatus mirareris quanta me distendant, quæ differri omnino non possunt, nec agere illa permittant in quæ me,

<sup>4</sup> Mss. carent voce *quod*. Ex iis tres ferunt: *sic habe tanquam*.

<sup>5</sup> In Edd., *rebaptizatus*, qui cum fuerit colonus Ecclesie versatus est. At in Mss. paulo alius est verborum ordo, quem hic restitimus.

<sup>6</sup> Mss. *sex*: *allegari*.

<sup>7</sup> Edd., *Imperatorum*. At Mss., *Imperatorum*.

<sup>8</sup> Vatic. tres Mss., *Anaunensium*. Corb. et Germ., *Anaunensium*. Alii Cdd., *Anaunensium*. Scilicet de ss. martyribus Sinnio, Martyrio et Alexandro loquitur, qui a gentilibus rusticis vallis Anaunæ non procul a Tridentina civitate necati sunt in hac mensis maii an. 397; sive post obitum sancti Ambrosii, ut scribit Paulinus in ejus vita.

petendo et admonendo, urges volentem, et ineffabiliter (quia non possum) dolentem. Cum enim ab eorum hominum necessitatibus aliquantulum vaco, qui me sic angariant, ut eos nullo modo liceat evitare, nec contemnere oporteat; non desunt quæ dictanda præpono, sic in articulis temporum constituta, ut dilationem non ferant. Sicut mihi fuit brevisatio Gestorum collationis nostræ satis operosa, cum viderem neminem se velle tanto aggeri litterarum legendo committere: sicut mihi fuit etiam epistola ad ipsos laicos donatistas, de hac eadem collatione nostra, quam modo aliquot lucubrationibus terminavi: sicut epistolæ duæ non breves; una ad Dilectionem tuam, altera ad virum illustrem Volasianum, quas vos accepisse jam credo: sicut nunc in manibus habeo libræ ad Honoratum nostrum de quæstionibus quibusdam quinque, quas mihi proposuit, et per litteras intimavit; cui non continuo respondere vides quam minime oporteat. Charitas enim quæ tanquam nutrix fovet filios suos, non ordine amandi, sed ordine subveniendi, infirmiores fortioribus anteponit, quos tales vult esse, quales jam illi sunt, quos non contemnendo, sed de his confidendo interim præterit. Tales ergo mihi necessitates dictandi aliquid, quod me ab eis dictationibus impediatur quibus magis inardesco, decesse non possunt, cum paulatim spatium vix datur inter acervos occupationum, quibus nos alienæ vel cupiditates vel necessitates angariatos trahunt: et quid faciam prorsus nescio.

4. Audisti unde mecum Dominum deprecaris: sed etiam quod tam instantem et tam crebro me admones, nolo cesses, non nihil agens. Commendo etiam ego Excellentiæ tuæ Ecclesiam in Numidia constitutam, propter cujus necessitates sanctus frater et coepiscopus meus Delphinus a fratribus et coepiscopis meis, ibi collaborantibus et compericlitantibus, missus est. Nec de hac re plurâ scribo, cum ipsum præsentem sis auditurus. Cætera in Commonitoriis invenies quæ ad presbyterum misi, sive modo, sive per diaconum Peregrinum, ne mihi ea toties iterare necesse sit. Semper in Christo cor tuum vigeat, domine merito insignis, multumque charissime ac desiderantissime fili. Filium nostrum Rufinum Cirtensem<sup>1</sup> principalem commendo Eximietati tuæ.

#### DE SEQUENTE EPISTOLA.

(LIB. II RETRACT., CAP. XXXVI.)

*Eo ipso tempore, quo contra Donatistas vehementer exercebamur, et contra Pelagianos exerceri jam cœperamus (a), amicus quidam mihi misit quinque a Carthagine quæstiones, et rogavit ut eas illi scribendo exponerem; quæ sunt: Quid sibi velit vox illa Domini, « Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti » (Matth. xxvii,*

<sup>1</sup> Bad. Am. Er. et tres Mss. habent, *Circensem*. Alii omnes libri, *Cirtensem Principalem*; id est civitatis Cirtensis primarium magistratum, ubi nobis quidem videtur.

(a) Adversus Pelagianos exerceri cœperunt Africani episcopi anno 411, aut 412; quo jam tempore Pelagii discipulum Celestium in Carthaginesi concilio judicatum fuisse produnt Patres synodi alterius Carthaginis anni 416, in epistola quæ hic edita est 175, ubi ad Innocentium scribunt: « Unde factum est, ut recensendum putarem, quid ante ferme quinquennium super Celestii nomine hic apud Co-

46)? et quid sit quod ait Apostolus, « Ut in charitate radicati et fundati, prævaleritis comprehendere cum omnibus sanctis quæ sit latitudo, et longitudo, et altitudo, et profundum (Eph. iii, 17, 18): » et quæ sint quinque virgines stultæ, quæve sapientes (Matth. xxv, 2): et quæ sint tenebræ exteriores (Id. xxii, 13): et quomodo intelligendum sit, « Verbum caro factum est » (Joan. i, 14). Ego autem intuens supradictam hæresim, novam inimicam gratiæ Dei, sextam mihi proposui quæstionem de gratia Testamenti Novi. De qua disputans, interposita expositione psalmi vicesimi primi, in cujus capite scriptum est quod Dominus exclamavit in cruce, quod ille amicus in primis mihi proposuit exponendum; omnia illa quinque dissolvi, non hoc ordine quo erant proposita, sed sicut mihi disserenti de gratia Novi Testamenti, tanquam suis locis congruenter occurrere potuerunt. Hic liber sic incipit: « Quinque mihi propositi tractandæ quæstiones. »

#### DE GRATIA NOVI TESTAMENTI LIBER, SEU

##### EPISTOLA CXL. (a)

*Augustinus Honorato, respondens ad illius quinque quæstiones: præter quas, sextam sibi ipse proponit, de gratia Novi Testamenti, adversus Pelagianos tractandam; et psalmum vicesimum primum ad eam rem lectum interpretatur.*

1. Quinque mihi proposuisti pertractandas quæstiones atque solvendas, dilectissime mi frater Honorate (b), hinc inde raptas, sicut te vel legentem movere, vel cogitanti tibi in mentem venire potuerunt, et in conspectum meum suasas quodam modo. Quarum solutionem si velim disserendo ordinare, non ut carptim, sicut propositæ sunt, de singulis disseram, sed uno quodam tenore sermonis eas inter se coneccliam atque contexam, difficile opus videtur; et tamen puto facilius eas solvi, si hoc fecero. Invicem quippe adjuvabunt, si altera pendebit altera, donec omnes veniant in seriem disputationis, non singillatim separatis locis, quasi unaquæque in sua privata intentione habitet, sed unum aliquid intuentes, et unum collaborantes sociali ratione, et individua veritate.

CAP. PRIMUM.—2. Voluisti ergo et scripto comministi exponi atque aperiri tibi, quid sibi velit vox illa Domini, *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?* et quid sit quod Apostolus ait, *Ut in charitate radicati et fundati, prævaleritis comprehendere cum omnibus sanctis quæ sit latitudo, longitudo, altitudo et profundum*

« ecclesiam Carthaginensem fuerit agitata, » etc. Ituc tamen prius concilio non interfuit Augustinus, ex lib. 2 retract. c. 53, et ex lib. de Gestis Pelagii.

<sup>1</sup> videtur Augustinus prima epistolæ 140 verba retulisse minus fideliter. Nam, licet omnes Edd. in loco retractationum hic citato habeant, *tractandas*, lidem initio epist. sequentis ferunt *pertractandas*. M.

<sup>2</sup> In hujus castigatione usi sumus bg. bl. bn. cc. ff. g. m. sb. tribus cb. tribus r. duobus ve. duobus v. et Anj. Bad. Er. Lov.

(a) Alius 120: quæ autem 140 erat, nunc 200. Scripta statim post superiorem.

(b) Honoratus Baptismo initatus nondum erat, ut Fiquet ex libri hujus c. 19, n. 48. Postea vero ad presbyterii munus erectus est: nisi forte fallitur Cassiodorus, qui in lib. de Div. Lect., c. 16, ait quæ istud scriptum fuisse ad Honoratum presbyterum.

(*Ephes. iii, 17*) : et quæ sicut virgines quæ inque steterunt, quæque sapientes (*Matth. xxv, 9*) : et quæ sicut tenebræ exteriores (*Matth. xxii, 13*) : et quomodo intelligendum sit, *Verbum caro factum est* (*Joan. i, 14*). Hæ sunt certe quinque tam breviter a me commemoratæ, quam abs te propositæ quæstiones. Proinde si placet, addamus et sextam, et illud potissimum requiramus, quæ sit gratia Novi Testamenti. Hanc omnes illæ intueantur, et in hanc, ut opportune quæque potuerit, opus suum conferat nobis; non eo scilicet ordine, quo eas ut tu proposuisti, et ego recolui, sed unaquæque cum fuerit necessaria, velut vocata respondeat, et officium sui operis impleat. Ergo ita nascatur exordium.

CAPUT II.—3. Est quædam vita hominis carnalibus sensibus implicata, gaudiis carnalibus dedita, carnalem fugitans offensionem, voluptatemque consectans. Hujus vitæ felicitas temporalis est: ab hac vita incipere necessitatis est, in ea persistere voluntatis. In hac quippe ex utero matris infans funditur, hujus offensiones quantum potest refugit, hujus appetit voluptates; nihil amplius valet. Sed posteaquam venerit in ætatem qua in eo rationis usus evigilet, poterit adjuvata divinitus voluntate eligere alteram vitam, cujus in mente gaudium est, cujus interna atque æterna felicitas. Inest quippe homini anima rationalis, sed interest ejusdem rationis usu<sup>1</sup> quonam potius voluntatem convertat; utrum ad bona exterioris et inferioris, an ad bona interioris superiorisque naturæ; id est, utrum ut fruatur corpore et tempore, an ut fruatur divinitate atque æternitate. In quadam quippe medietate posita est, infra se habens corporalem creaturam, supra se autem sui et corporis Creatorem.

4. Potest igitur anima rationalis etiam temporali et corporali felicitate bene uti, si non se dederit creatori, Creatore neglecto, sed eam potius felicitatem fecerit servire Creatori, qui et ipsam suæ bonitatis abundantissima largitate donavit. Sicut enim bona sunt omnia quæ creavit Deus, ab ipsa rationali creatura usque ad infimum corpus: ita bene agit in his anima rationalis, si ordinem servet, et distinguendo, eligendo, pendendo subdat minora majoribus, corporalia spiritualibus, inferiora superioribus, temporalia sempiternis; ne superiorum neglectu et appetitu inferiorum (quoniam hinc fit ipsa deterior) et se et corpus suum mittat<sup>2</sup> in pejus, sed potius ordinata charitate se et corpus suum convertat in melius. Cum enim sint omnes substantiæ naturaliter bonæ, ordo in eis laudatus honoratur, perversitas culpata damnatur. Nec efficit anima perverse utens creaturis, ut ordinationem effugiat Creatoris; quoniam si illa male utitur bonis, ille bene utitur etiam malis: ac per hoc illa perverse bonis utendo fit mala, ille ordinate etiam malis utendo permanet bonus. Qui enim injuste se ordinat in peccatis, juste ordinatur in penis.

5. Volens itaque Deus ostendere etiam terrenam temporalemque felicitatem suum donum esse, nec

<sup>1</sup> Mss. plerique: *Ejusdem rationis usum quoniam potius voluntate convertat.*

<sup>2</sup> Unus e Vatic. Mss., *metet in pejus.*

aliunde nisi ab ipso sperari oportere, prioribus sæculi temporibus disponendum judicavit Testamentum Vetus, quod pertineret ad hominem veterem, a quo ista vita necesse est incipiat. Sed illæ felicitates patrum, Dei beneficio concessæ prædicantur, quamvis ad istam vitam transitoriam pertinentes. Illa quippe terrena munera in manifesto promittebantur et tribuebantur; in occulto autem illis omnibus rebus Novum Testamentum figurate prænuntiabatur, et capiebatur intelligentia paucorum, quos eadem gratia prophetico munere dignos fecerat. Dispensabant ergo illi sancti pro congruentia temporis Testamentum Vetus, pertinentibus vero ad Testamentum Novum. Nam et quædam temporalem felicitatem agebant, æternam veram et præferendam intelligebant; et istam ministrabant in mysterio, ut illam consequerentur in præmio. Et si quando patiebantur adversa, ad hoc patiebantur, ut evidentissimo divino adjutorio liberati, glorificarent Deum, omnium honorum largitorem, non solum sempiternorum quæ pie sperabant, verum etiam temporalium quæ propheticè gubernabant.

CAPUT III.—6. Cum autem venit plenitudo temporis, ut gratia quæ occultabatur in Veteri Testamento, jam revelaretur in Novo, misit Deus Filium suum, factum ex muliere (*Gal. iv, 4*); quo nomine, proprietate hebraicæ linguæ, omnis femina nuncupatur, sive viro intacta, sive jam mixta. Quem autem Filium miserit, serique ex muliere voluerit, quantus ille Deus sit qui hanc humilitatem pro salute fidelium suscipere dignatus fuerit, ut agnoscas, nunc attende Evangelium: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt* (*Joan. i, 1-5*). Hic ergo Deus, Verbum Dei per quod facta sunt omnia, Filius Dei est, incommutabiliter manens, ubique præsens, nullo clausus loco, nec partiliter per cuncta diffusus, tanquam minorem partem habeat in minori loco, et in majori majorem, sed ubique totus, atque ita non absens etiam mentibus impiorum, quamvis eam non videant, sicut nec ista lux videtur oculis præsentata cæcorum. Lucet ergo et in tenebris talibus, quales Apostolus significat ubi dicit, *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino* (*Eph. v, 8*): sed eam tales tenebræ non comprehenderunt.

7. Suscepit itaque hominem quem videre homines poterant, ut sanati per fidem, postea viderent quod tunc videre non poterant. Sed ne homo Christus eo ipso quo visibiliter apparebat, non crederetur et Deus, tantumque illi tribueretur quantum homini excellentissimæ gratiæ atque sapientiæ, ideo fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes. Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum. Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine (*Joan. i, 6-8*). Tantus enim homo debuit perhibere testimonium de illo qui non tantum homo, verum etiam Deus erat, ut de illo diceretur



quod in natis mulierum nemo exurgeret major Joanne Baptista (*Math. xi, 11*): sic enim ille cui majori<sup>1</sup> Joannes testimonium perhibebat, intelligeretur hoc esse major, quo non tantum homo, sed etiam Deus erat. Lumen ergo et Joannes, sed tale lumen quali testimonium perhibet ipse Dominus, dicens, *Ille erat lucerna ardens et lucens (Joan. v, 35)*; quod et discipulis suis dixit, *Vos estis lumen mundi: atque ut ostenderet quale lumen, secutus adjunxit, Nemo accendit lucernam, et ponit eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt: sic luceat lumen vestrum coram hominibus (Math. v, 14-16)*. Iste similitudines datæ sunt, ut quantum possumus intelligamus, vel si hoc nondum possumus, sine ulla dubitatione credamus animam rationalem non esse naturam Dei; illa quippe incommutabilis est: sed tamen eam posse participando illuminari; lucernæ quippe accendi indigent, et exstingui possunt. Ideo quod dicitur de Joanne, *Non erat ille lumen, ad illud respicit lumen quod non participando illuminatur, sed ejus participatione illuminantur quæ ab illo illuminantur.*

8. Denique sequitur, *Erat lumen verum (Joan. i, 9)*: et tanquam quereremus quomodo discernatur lumen verum a lumine illuminato, id est Christus a Joanne, *Erat, inquit, lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Si omnem hominem, ergo et Joannem. Atque ut magis ostendat hujus divinitatem longe præstantiore distantia, *In hoc mundo, inquit, erat, et mundus per eum factus est, et mundus eum non cognovit*. Non mundus, qui per eum factus est, eum non cognovit: neque enim habet vim cognoscendi eum, nisi rationalis creatura; quamvis etiam mundus iste visibilis per eum factus sit, hoc est cælum et terra: sed mundum non cognoscentem increpando, significavit infideles constitutos in mundo.

9. Deinde adjungit, *In sua propria venit, et sui eum non receperunt: sive quia et ipsi infideles, in quantum homines sunt, ejus sunt per quem creati sunt: sive suos proprie Judæos intelligi voluit, ex quibus naturam carnis assumpsit; nec tamen omnes eum non receperunt*. Sequitur enim et dicit, *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, credentibus in nomine ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt (Joan. i, 9-13)*. Hæc est gratia Novi Testamenti, quod in Vetere latuit, nec tamen figuris obumbrantibus prophetari pronuntiarique cessavit, ut intelligat anima Deum suum, et gratia ejus renascatur illi. Hæc quippe nativitas spiritualis est, ideo non ex sanguinibus, non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo.

CAPUT IV. — 10. Hæc etiam adoptio vocatur. Eramus enim aliquid antequam essemus filii Dei, et accepimus beneficium, ut fieremus quod non eramus; sicut qui adoptatur, antequam adoptaretur nondum erat filius ejus a quo adoptatur, jam tamen erat qui adoptaretur. Et ab hac generatione gratiæ discernitur ille Filius, qui cum esset Filius Dei, venit ut fieret fi-

lius hominis, donaretque nobis qui eramus filii hominum, filios Dei fieri. Factus est quippe ille quod non erat, sed tamen aliquid aliud erat; et hoc ipsum aliquid Verbum Dei erat, per quod facta sunt omnia, et la: en verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, et Deus apud Deum. Nos quoque per ejus gratiam facti sumus quod non eramus, id est filii Dei: sed tamen aliquid eramus, et hoc ipsum aliquid multo inferius, hoc est filii hominum. Descendit ergo ille ut nos asconderemus, et manens in natura sua factus est particeps naturæ nostræ, ut nos manentes in natura nostra efficeremur particeps naturæ ipsius. Non tamen sic: nam illum naturæ nostræ participatio non fecit deteriorem; nos autem facit naturæ illius participatio meliores.

11. Misit itaque Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege (*Gal. iv, 4*). Nam Legis sacramenta percepit, ut eos qui sub lege erant, redimeret, id est quos Lex reos tenebat occidente littera, dum præceptum non impleteretur, antequam vivificaret spiritus; quæ charitas Dei quæ præceptum implet, diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis (*Rom. v, 5*). Proinde cum dixisset, *Ut eos qui sub Lege erant redimeret*, continuo subjunxit, *Ut adoptionem filiorum reciperemus (Ibid. 5)*; ut videlicet hujus gratiam beneficii discerneret ab illa Filii natura, qui missus est Filius, non per adoptionem factus, sed semper genitus Filius, ut participata natura filiorum hominum, ad participandam etiam suam naturam adoptaret filios hominum. Quapropter etiam cum dixisset, *Dedit eis potestatem filios Dei fieri*, modumque adjunxisset, ne carnalis intelligeretur nativitas, quod scilicet eis id præstiterit, *qui credunt in nomine ejus*, et per gratiam renascuntur spiritualem, *non ex sanguinibus, neque ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo*; mox commendavit quasi hujus vicissitudinis<sup>1</sup> sacramentum. Tanquam enim mirati tantum bonum non auderemus optare, statim subjunxit, *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i, 14)* (quod unum est ex quinque illis, quæ tibi exponi voluisti); tanquam diceret: O homines! nolite desperare vos fieri posse filios Dei; quia et ipse Filius Dei, hoc est, Verbum Dei, caro factum est, et habitavit in nobis. Reddite vicem; efficiamini spiritus, et habitate in illo qui caro factus est, et habitavit in vobis. Neque enim jam desperandum est participatione Verbi fieri posse homines filios Dei, quando Filius Dei participatione carnis factus est filius hominis.

12. Nos itaque mutabiles in melius commutati, particeps efficiamur Verbi: Verbum autem incommutabile nihil in deterius commutatum, particeps carnis effectum est rationali anima mediante. Neque enim homo Christus, ut Apollinaristæ hæretici putaverunt, aut non habuit animam, aut non habuit rationalem; sed more suo Scriptura, ut Christi humilitatem magis ostenderet, ne carnis nomen quasi indignum aliquid refugisse videretur, carnem pro homine posuit: neque enim

<sup>1</sup> Ita Edd. et Corb. Ms. alique probæ notæ habent, *necessitudinis*.

<sup>1</sup> sic Mss. et Edd. omittunt, *majori*.

quia scriptum est, *Videtur omnis caro salutare Dei* (Isai. LII, 10), animæ ibi non sunt intelligendæ. Nihil proinde aliud dictum est, *Verbum caro factum est*, quam si diceretur, *Filius Dei filius hominis factus est*. *Qui cum in forma Dei esset*, sicut dicit Apostolus, *non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo*; neque enim usurpationis erat, ut rapina diceretur, sed naturæ inerat, ut esset æqualis: *semetipsum tamen exinanivit*, non formam Dei amittens, sed formam servi suscipiens; *humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis* (Philipp. II, 6-8). Vides quemadmodum eundem hominem, quem Deum<sup>1</sup>, commendat, ut persona una sit<sup>2</sup>; ne, non Trinitas, sed quaternitas inducatur. Sicut enim non augetur numerus personarum, cum accedit caro animæ, ut sit unus homo; sic non augetur numerus personarum, cum accedit homo Verbo, ut sit unus Christus. Legitur itaque, *Verbum caro factum est*, ut intelligamus hujus personæ singularitatem, non ut suspicemur in carnem mutatam divinitatem.

CAPUT V. — 13. Itaque Christus homo, ut per eum revelaretur Novi gratia Testamenti, quæ non ad temporalem, sed ad æternam vitam pertinet, non utique terrena felicitate commendandus fuit. Inde subiectio, inde passio, inde flagella, sputa, contumeliæ, crux, vulnera, et tanquam superato subjectoque mors ipsa, ut fideles ejus discerent quale pietatis præmium ab illo cujus filii facti essent, potere atque sperare deberent; ne ad hoc pro magno serviretur Deo, ut terrenam felicitatem adipisci quærerent qui servirent ipsi, abjicientes et conculcantes fidem suam, æstimando eam mercede vilissima: unde beneficentissima providentia omnipotens Deus terrenam felicitatem concessit et impiis, ne pro magno quæreretur a bonis. Hinc ille psalmus septuagesimus et secundus inducit hominem poenitentem, quod aliquando corde non recto, Deo pro hac mercede servierit, qua cum pollere atque excellere impios videret, turbatus cœperat cogitare quod Deus humana non curet. Et cum ab ista cogitatione eum sanctorum ad Deum pertinentium revocaret auctoritas, suscepit atque intendit agnoscere tam grande secretum, quod ei laboranti non patefactum est, donec intraret sanctuarium Dei, et intelligeret in novissima<sup>3</sup>; hoc est, donec accepto Spiritu sancto disceret desiderare potiora, et prospiceret quæ poena futura sit impiis, etiam qui feneâ quadam felicitate temporaliter florissent. Hunc psalmum septuagesimum secundum, nocte qua illucescebat solemnitas beatissimi Cypriani per ministerium nostrum expositum, lege et diligenter advertite.

14. Proinde homo Christus idemque Deus Christus, cujus misericordissima humanitate, atque in cujus forma servili discere debemus quid in hac vita contemnendum, et quid in alia sperandum esset, in ipsa passione, in qua sibi ejus inimici magni victoresque

videntur, suscepit vocem infirmitatis nostræ, qua simul crucifigebatur<sup>4</sup> vetus homo noster, ut evacuetur corpus peccati (Rom. VI, 6), et dixit: *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti* (Psal. XXI 2)? Et hoc unum de quinque propositis tuis. Sic incipit psalmus vicesimus primus, qui de passione ipsius, et revelatione gratiæ quam fidelibus faciendis liberandisque attulit, in prophetia tanto ante cantatus est.

CAPUT VI. — 15. Proinde eundem psalmum, cujus prophetiam Dominus ad se pertinere demonstrans, ejus primum versum exclamavit, cum penderet in ligno, commemorando exponendoque percurram, ut ex hoc intelligas quemadmodum gratia Testamenti Novi nec eo tempore tacebatur, quando in Vetere velabatur. Dicitur enim ex persona Christi, quod ad formam servi attinet, in qua portabatur nostra infirmitas. Dixit enim et de illo Isaias: *Ille infirmitates nostras portat, et pro nobis in doloribus est* (Isai. LIII, 4). Ex hujus igitur infirmitatis voce, de qua Paulus in eo quod petebat non exauditus, et ideo quodam modo derelictus, audit tamen a Domino, *Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur* (II Cor. XII, 9): ex voce ergo hujus infirmitatis nostræ, quam in se transfiguravit caput nostrum, dicitur in hoc psalmo, *Deus meus, Deus meus, respice in me; quare me dereliquisti?* In eo quippe derelinquitur deprecans, in quo non exauditur. Hanc in se vocem transfiguravit Jesus, vocem scilicet corporis sui, hoc est Ecclesiæ suæ a vetere homine in novum reformandæ; vocem scilicet infirmitatis suæ humanæ, cui deneganda fuerant bona Veteris Testamenti, ut bona Novi Testamenti optare atque sperare jam disceret.

16. In illis autem Veteris Testamenti bonis, ad veterem hominem pertinentibus, præcipue concupiscitur vitæ hujus productio temporalis, ut aliquanto diutius teneatur, quia semper non potest. Ideo diem mortis omnes quidem assuturum sciunt, et eum tamen omnes aut pene omnes differre conantur, etiam qui post mortem se beatius credunt esse victuros: tantam habet vim carnis et animæ dulce consortium. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit (Eph. V, 29): et propterea non vult anima vel ad tempus ab ejus etiam infirmitate recedere, quamvis eam se in luc sine infirmitate in æternum recepturam esse confidat. Proinde mente serviens legi Dei, carne autem trahens desideria peccati (Rom. VII, 25), quibus<sup>5</sup> obedire vetat Apostolus, mentis quidem ratione concupiscit homo pius dissolvi, et esse cum Christo (Philipp. I, 23); sed id sensu carnis recusat et refugit, et si fieri possit, non vult exspoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur quod mortale est a vita (II Cor. V, 4), id est, ut ab infirmitate ad immortalitatem etiam ipsum corpus sine morte media transferatur.

17. Sed hæc verba, quibus humanus dies et vite hujus prolixitas concupiscitur, verba sunt delictorum.

<sup>1</sup> Ms. Corb. optimæ notæ habet: *Eundem hominem Deumque commendat, ut, etc.*

<sup>2</sup> In Ekl. post *una sit*, hæc adduntur: *Etiam filium hominis protestatur*; quæ verba absunt a Mss.

<sup>3</sup> Edd., in novissimo. At Mss., in novissima.

<sup>4</sup> Am. Bad. et Er., in ipsa passione, in qua sibi ab ejus inimicis figebatur vetus homo noster.

<sup>5</sup> Mss. Corb. aliique nonnulli, *carne autem legi peccati cui ob die vetat.*

et longe sunt ab ea salute cuius nomen *tem*, sed iam spem gerimus; de qua scriptum est, *Quia spe salvi facti sumus: spes autem quæ videtur non est spes* (Rom. viii, 24). Ideoque et in isto psalmo cum dixisset, *Deus meus, Deus meus, respice in me; quare me dereliquisti?* continuo subjungit, *Longe a salute mea verba delictorum meorum;* id est, hæc verba delictorum meorum sunt, et longe ab illa salute mea sunt, quam mihi non Veteris, sed Novi Testamenti gratia pollicetur. Quanquam etiam sic distingui potest, *Deus meus, Deus meus, respice in me; quare me dereliquisti longe a salute mea?* tanquam diceret, Relinquendo me, hoc est, non me exaudiendo, longe factus es a salute mea, præsentem scilicet salutem hujus vitæ: ut alius sensus sit, *verba delictorum meorum*, id est, ista quæ dixi, verba sunt delictorum meorum, quia verba sunt carnalium desideriorum.

18. Hæc ex persona sui corporis Christus dicit, quod est Ecclesia. Hæc ex persona dicit infirmitatis carnis peccati, quam transfiguravit in eam quam sumpsit ex Virgine, similitudinem carnis peccati. Hæc Sponsus ex persona sponsæ loquitur, quia univit eam sibi quodam modo. Et apud Isaiam, ubi dicit, *Sicut sponsa alligavit mihi mitram, et sicut sponsam ornavit me ornamento* (Isai. lxi, 10): *alligavit mihi*, et *ornavit me*, tanquam unius vox est, et tamen sponsum et sponsam Christum intelligimus et Ecclesiam. Sed, *erunt duo in carne una; sacramentum magnum*, dicit Apostolus, *in Christo et in Ecclesia* (Eph. v, 31, 32): *igitur non jam duo, sed una caro* (Matth. xix, 6). Si ergo caro una, profecto competenter etiam vox una. Quid hic queris, humana infirmitas, vocem Verbi per quod facta sunt omnia? Audi potius vocem carnis quæ facta est inter omnia; quoniam *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*. Audi potius medicinæ vocem, qua sanaris ut videas Deum, quem tibi videndum distulit; hominem autem videndum attulit, occidendum obtulit, imitandum contulit, credendum transtulit, ut ista fide ad videndum Deum mentis oculus sanaretur. Quid ergo dedignamur audire vocem corporis ex ore capitis? Ecclesia in illo patiebatur, quando pro Ecclesia patiebatur: sicut etiam in Ecclesia patiebatur ipse, quando pro illo Ecclesia patiebatur. Nam sicut audivimus Ecclesiæ vocem in Christo patientis, *Deus, Deus meus, respice*, etc., sic etiam audivimus Christi vocem in Ecclesia patientis, *Saule, Saule, quid me persequeris* (Act. ix, 4).

CAPUT VII. — 19. Cum itaque non exaudimur ad temporalia bona retinenda vel adipiscenda, quando pro his deprecamur Deum, in eo quod nos non exaudit, derelinquit nos: sed ad potiora, quæ vult ut intelligamus, et præferamus, et concupiscamus, non nos derelinquit. Unde sequitur Psalmus, et dicit, *Clamavi ad te per diem, nec exaudies* (Psal. xxi, 3); *et nocte*: etiam hic subauditur, *nec exaudies*. Sed vide quid adjungit: *et non ad insipientiam mihi*. Hoc ergo dicit: Non me quidem exaudies clamantem per diem, id est in rebus prosperis, ut eas non amittam; et nocte, id est in rebus adversis, ut prospera quæ amissa sunt, redeant:

verum hoc mihi non ad insipientiam facies; sed potius ut sapiam quid jam per Novi Testamenti gratiam a te expectare, quid desiderare, quid poscere debeam. Clamo quippe ego ut mihi bona temporalia non auferantur: *Tu autem in sancto habitas, laus Israel* (Ibid. 4). Nolo ut derelinquas concupiscentiam meam, qua carnalem felicitatem requiro. Verum hæc est in sordibus vetustatis, tu autem queris munditiam novitatis; non exaudiendo istam cupiditatem relinquis, quia charitatem in qua habites, requiris: charitas autem Dei diffunditur in cordibus nostris, sed per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. v, 5). Ideo *in sancto habitas, laus Israel*; laus videntium te, quia non in se laudantur, sed in te. Quid enim habent quod non acceperunt (I Cor. iv, 7)? ut qui gloriatur, in Domino gloriatur (Id. i, 31).

20. Hæc est gratia Novi Testamenti: nam in Veteri Testamento, quando commendabas non nisi a te peti sperarique debere etiam ipsam terrenam temporalemque felicitatem, *In te speraverunt patres nostri; speraverunt, et eruvisti eos. Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt; in te speraverunt, et non sunt confusi* (Psal. xxi, 5, 6). Illos quippe patres inter inimicos suos viventes, et divitiis implesti, et ab hostibus eruvisti, gloriosasque victorias reportare fecisti, et de diversis eos mortibus liberasti. Pro alio subiecisti, ne feriretur, arictem (Gen. xxii, 15). Alium de putrelina sanum, et ei dupla quæ amiserat reddidisti (Job. xlii, 10). Alium inter leones esuriens illæsum integrumque servasti (Dan. xiv, 30-40). Aliorum inter flammam deambulantium grata voce laudatus es (Id. iii, 23-30). Tale aliquid in Christo expectabant fieri Judæi, unde probarent si vere Filius Dei esset. Ex eorum persona et in libro Sapientiæ dicitur: *Morte turpissima condemnemus illum: erit enim respectus in sermonibus ipsius. Si enim verus Dei Filius est, suscipiet eum et liberabit eum de manibus contrariorum. Hæc, inquit, cogitaverunt et erraverunt: excæcavit enim eos malitia eorum* (Sap. ii, 18-21). Attendentes quippe tempus Veteris Testamenti, et illam patrum etiam temporalem felicitatem, in qua illis exhibenda demonstravit Deus etiam talia dona sua esse, non viderunt jam esse tempus quo revelaretur in Christo bona æterna proprie Deum præstare justis, qui bona temporalia præstat et impiis.

CAPUT VIII. — 21. Denique cum dixisset, *In te speraverunt patres nostri; speraverunt, et eruvisti eos. Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt; in te speraverunt, et non sunt confusi*; vide quid adjuverit: *Ego autem sum vermis et non homo*. Quod videtur quidem ad commendandam humilitatem simpliciter dictum, ut se in oculis persequentium, abjectissimum quiddam et contemptissimum demonstraret: sed non est contemnenda altitudo secreti profunditasque mysterii, præsertim in eis verbis, quæ tanto Salvatore in prædicatione prophetiæ captantur. Dicitur est hinc sensus elegantissimus a prioribus (a), ideo se hoc nomine

<sup>1</sup> Edil., si enim vere Dei. Mss. omnes, verus (a) brig. hom. 13 in Luc., et Amb. in hunc sal.

Christum prænuntiari voluisse, quia vermis de carne sine concubitu nascitur, sicut ille natus est de virgine. Sed in libro suo Job, cum de creaturis celestibus loqueretur quod in Dei conspectu etiam vix ipsæ mundæ sint, *Quanto magis*, inquit, *homo putredo et filius hominis vermis* (Job. xxv, 5, 6)! Putredinem pro mortalitate posuit, quæ jam velut conceptam gerit moriendi necessitatem, in quam peccando contrusus est homo; et filium hominis vermem natum de putredine quasi putrem, hoc est de mortalitate mortalem. Ac per hoc in his verbis Psalmi, alium sensum nos querere admonuit, illo quidem salvo neque reprobato: ut non solum scrutemur quod ait, *Ego autem sum vermis*, sed etiam illud quod addidit, *et non homo*; secundum illud quod de libro Job commemoravi, tanquam diceret, *Ego autem sum filius hominis, et non homo*: non quod homo non sit Christus, de quo dicit Apostolus, *Unus est mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus* (1 Tim. ii, 5); omnis enim filius hominis, homo est; sed ad quemdam respicit sensus iste, qui sic homo fuerit, ut non esset filius hominis, id est Adam. Forte ergo sic est dictum, *Ego autem sum vermis, et non homo*, id est, ego autem sum filius hominis, et non homo: tanquam diceretur, *Ego autem sum Christus*, in quo omnes vivificantur; non Adam, in quo omnes moriuntur (1 Cor. xv, 22).

22. Ac per hoc, homines, discite per gratiam Novi Testamenti jam vitam concupiscere sempiternam. Quid pro magno ita vos vultis a Domino de morte liberari, sicut liberati sunt patres vestri, quando commendabat Deus etiam terrenæ felicitatis præter se non esse alium largiorem? Illa felicitas ad veterem hominem pertinet, quæ vetustas ab Adam cœpit: *Ego autem sum vermis, et non homo*; Christus, non Adam. A veteri veteres fuistis, a novo novi estote: ab Adam homines, a Christo filii hominum. Non enim sine causa familiarissime Dominus in Evangelio se filium hominis (Matth. xvii, 9, 12) dicit magis quam hominem: nec sine causa in alio psalmo, *Homines*, inquit, *et jumenta salvos facies, Domine; sicut multiplicata est misericordia tua, Deus*. Abs te quippe etiam ista salus hominibus jumentisque communis. Sed habent aliam homines novi propriam quandam et a jumentorum consortio separatam, quæ ad Novum pertinet Testamentum<sup>1</sup>: habent omnino; nam de illa ibidem sequitur et dicit, *Filii autem hominum sub tegmine alarum tuarum sperabunt. Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos. Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen* (Psal. xxxv, 7-10); posterius dixit, *Filii autem hominum*, tanquam distinguens ab hominibus filios hominum. In illa quippe felicitate ejus salutis quæ communis est hominibus et jumentis, eo nomine filios appellare voluit, quo demonstrarentur ad illum primum hominem pertinere, quo vetustas cœpit et mors, qui sic fuit homo, ut non esset filius hominis. Istis autem posterioribus, qui sperant aliam felicitatem, et fontis vitæ ineffabilem voluptatem, et sempi-

<sup>1</sup> Ms. Corb., Sacramentum.

terni luminis lumen, hoc nomen imposuit, quo se familiarius appellari voluit Dominus eorum in quos talis gratia revelata est, eo quæ filios hominum potius quam homines appellavit.

23. Non autem existimes quasi locutionis regulam figi perpetua lege servandam, ut ubicumque legeris *homines*, aut *filios hominum*, secundum hanc distinctionem semper intelligas: sed ut se habuerit circumstantia locutionis, unde sensus, si patet, hauritur; si latet, eruitur. Sicut in hoc loco psalmi hujus, quem non moveat distinctionis intentio? cum ille qui dixerat, *In te speraverunt patres nostri, et eruisti eos. Ad te clamaverunt, et solvi facti sunt; in te speraverunt, et non sunt confusi*, subiungit, *Ego autem*: non enim ait sic, *Et ego*; sed, *Ego autem*. Quid ergo iste qui se ita distinguit? *Ego autem sum vermis*, inquit, *et non homo*; tanquam illis quos exaudisti, et eruisti, cam commendares felicitatem quæ ad Vetus pertinens Testamentum, homini veteri tribuenda esset, qui cœpit ab Adam, *Ego autem sum vermis*; hoc est filius hominis, non homo, sicut ille homo qui non fuit filius hominis.

CAPUT IX.—24. Ac per hoc et quod sequitur, *Opprobrium hominum, et abjectio plebis. Omnes qui conspiciabant me, subsannabant me, et locuti sunt labiis, et moverunt caput. Speravit in Deum, eruat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum*. Hoc in labiis, non in corde dixerunt, insultando quod non fieret, non credendo quod futurum esset. Factum est autem et hoc, sed sicut fieri oportebat in filio hominis, in quo spereterna vitæ fuerat revelanda ad Novum pertinens Testamentum, non sicut illi expectabant; et quia fieri non videbant, tanquam superato insultabant, pertinentes ad Testamentum Vetus et hominem in quo omnes moriuntur, non ad filium hominis in quo omnes vivificabuntur. Mortem quippe intulit homo sibi filioque hominis: vitam vero attulit homini moriens et resurgens Filius hominis, opprobrium hominum et abjectio plebis usque ad mortem. Hoc enim<sup>1</sup> voluit pati in conspectu inimicorum, quo eum tanquam derelictum putarent, ut gratia commendaretur Novi Testamenti, qua disceremus aliam querere felicitatem, quæ nunc est in fide, postea vero erit in specie. *Quamdiu enim sumus in corpore*, ait Apostolus, *pergrinamus a Domino; per fidem enim ambulamus, non per speciem* (II Cor. v, 6, 7): et ideo nunc in spe, tunc in re.

25. Denique resurrectionem suam, quam non sicut nostram in longum differri oportebat, ut in exemplo carnis ejus disceremus quid in nostra sperare deberemus, noluit alienis demonstrare, sed suis: alienis dico, non natura, sed vitio, quod semper est contra naturam. Mortuus est ergo in conspectu hominum, resurrexit autem in conspectu filiorum hominum; quia mors ad hominem pertinebat, resurrectio ad filium hominis: sicut enim in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur. Ut igitur

<sup>1</sup> Edd., *Usque ad mortem enim hoc. Nam usque ad mortem. Hoc enim, etc.*

exemplo suæ carnis exhortaretur fideles suos temporalem pro æterna felicitatem contemnere, usque ad mortem pertulit persequentes atque sævientes, et quasi victo et oppresso superbe illudentes. Quod autem carnem suam resuscitavit, et discipulorum conspectibus et contactibus reddidit, eisque videntibus ascendit in cœlum, ipsos ædificavit, et quid exspectare, quid prædicare deberent, evidentissima veritate demonstravit. Illos autem a quibus tanta mala usque ad mortem pertulerat, quasi de illo superato et extincto gloriantes, in ea opinione dereliquit, ut quisquis eorum salute æterna salvus fieri vellet, hoc de illius mortui resurrectione crederet, quod si qui viderunt, signis contestantibus prædicaverunt, et pro ea prædicatione similia perpeti non dubitaverunt.

CAPUT X. — 26. Quapropter etiam Jacobus unus ex Apostolis ejus, in Epistola sua, cum hortaretur fideles qui post passionem et resurrectionem Christi adhuc in ista vita tenebantur, dispensationem Veteris Testamenti Novique distinguens, *Sustinentiam*, inquit, *Job audistis, et finem Domini vidistis (Jacobi v, 11)*: ne ideo patienter sustinerent temporalia mala, ut sibi hoc restitueretur quod recepisse legimus Job (xLii, 10). Nam et ab illo vulnere atque putredine salvus factus est, et ei cuncta quæ amiserat, duplicia sunt restituta: ubi etiam commendata est resurrectionis fides. Nam filii non dupli, sed totidem redditi, etiam illos quos amiserat resurrecturos significarunt; ut sic ipsi quoque illis prioribus juncti, a restitutione dupli non inveniuntur alieni. Ut ergo non talem remunerationem speraremus, quando mala temporalia pateremur, non ait, *Sustinentiam et finem Job audistis*; sed ait, *Sustinentiam Job audistis, et finem Domini vidistis*: tanquam diceret, Mala temporalia sicut Job sustinete; sed pro hac sustinentia non temporalia bona sperate, quæ illi aucta redierunt, sed æterna potius, quæ in Domino præcesserunt. Job ergo de illis patribus erat, qui exclamaverunt, et salvi facti sunt. Cum enim dicit, *Ego autem*, satis insinuat qua salute illos salvos esse factos velit intelligi; in qua ipse utique derelictus est: non quod illi a salute æterna fuerint alieni; sed in occulto tunc erat quod in Christo fuerat revelandum. In Veteri quippe Testamento velamen est quod tunc auferetur, cum ad Christum quisque inde transierit: quo crucifixo velamen etiam templi scissum est (*Matth. xxvii, 51*), ut significaretur quod Apostolus de velamine Veteris Testamenti dixit, *quoniam in Christo evacuatur (II Cor. iii, 14)*.

27. Nam et in illis patribus quamvis rarissima, tamen fuerunt, et usque ad mortem exempla patientiæ, a sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariæ (*Luc. xi, 51*); quorum sanguinem dicit Dominus Jesus et ab eis exigendum qui in patrum suorum, a quibus illi occisi sunt, iniquitate persistenter: et in Novo Testamento nec defuit, nec deest bonorum fidelium multitudo, qui etiam ista temporali felicitate præpollent, et in ea largitoris Dei bonitatem misericordiamque experiantur, tenentes tamen quod dispensator Novi Testamenti divinitus hujus sæculi Apostolus præcepit,

*non superbe sapere, neque sperare in incerto avitium, sed in Deo vivo qui præstat nobis omnia abundanter ad fruendum; ut bene faciant, divites sint in operibus bonis, facile tribuant, communicent, thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam (I Tim. vi, 17-19)*: qualis in Christi non tantum spiritu, verum etiam carne manifestata est, cum resurrexit a mortuis, non qualem Judæi in illo peremerunt, quando cum de manibus eorum Deus non eruit, eumque dereliquisse visus est exclamantem, *Deus meus, Deus meus; utquid me dereliquisti?* ut eo modo in se transfiguraret martyres suos, qui etsi mori nollent, quod etiam Petro dixit, *Alter te cinget, et feret quo tu non vis; significans qua morte clarificaturus erat Deum (Joan. xxi, 18)*, et ob hoc a Deo suo derelicti viderentur ad tempus, cum eis præstare nollent quod vellent, illam vocem cordis emitterent, illumque adhiberent pietatis affectum, quem passio impendente ore proprio Dominus expressit, eos in se identidem transfigurans. *Verum non quod ego volo, sed quod tu vis, Pater (Matth. xxvi, 39)*.

CAPUT XI. — 28. In quo enim primitus, nisi in ipso capite nostro apparere debuit, propter quam vitam christiani sumus? Propterea non ait, *Deus meus, Deus meus, dereliquisti me*; sed causam commonuit requirendam, cum addidit, *utquid dereliquisti me?* id est, quare, propter quid, quam ob causam? Profecto enim erat aliqua causa, eaque non parva, ut Noe liberaret de diluvio, Loth de cœlesti incendio, Isaac de imminenti gladio, Joseph de calumnia mulieris et custodia carceris, Moysen ab Ægyptiis, Raab ab excidio civitatis, Susannam a testibus falsis, Danielem a leonibus, tres viros ab ignibus, aliosque patres qui exclamaverunt, et salvi facti sunt; et Christum de manibus Judæorum non liberaret, eumque in potestate sævientium usque ad mortis exitum dereliqueret. Utquid hoc? propter quid hoc, nisi propter illud quod paulo post in eodem psalmo dicit, *non ad insipientiam mihi*; hoc est, corpori meo, Ecclesiæ meæ, minimis meis? Nam et in Evangelio, *Quando uni ex minimis meis fecistis, inquit, mihi fecistis (Matth. xxv, 40)*. Sic itaque dictum est, *et non ad insipientiam mihi*, quomodo dictum est, *mihi fecistis*, et sic dictum est, *quare me dereliquisti*, quomodo dictum est, *Qui vos recipit, me recipit; et qui vos spernit, et me spernit (Luc. x, 16)*. Non ergo ad insipientiam vobis, sed ut sapiamus: non propter istam vitam, in qua nos Deus aliquando usque ad mortem persequentium manibus dereliquit, sed propter illam sempiternam nos debere esse christianos; quia hoc in illo præcessisse intuemur, ex cujus nomine sic vocamur.

29. Ecce ita factum est: tamen tam multi non ob aliud volunt esse christiani, nisi ut hujus vitæ felicitate perfruantur; ideoque illa deficiente deficiunt. Quid, si non in ipso nostro capite tam insigne constitueretur exemplum, quo disceremus pro cœlestibus terrenam contemnere, non respicientes quæ videntur, sed quæ non videntur? quæ enim videntur, tempora-

<sup>1</sup> Edd., propter quam causam Christiani. Mss., ritum.

lia sunt; quæ autem non videntur, æterna (II Cor. iv, 48). Quos in se vocibus illis transfigurare dignatus est. Nam quantum ad ipsum attinet, quomodo vellet liberari ab illa hora, qui propterea venerat in illam horam (Joan. xii, 27.)? aut quomodo sic loquebatur, quasi quod nollet ei accideret, cum potestatem haberet ponendi animam suam, et iterum sumendi eam, nec eam quisquam tolleret ab illo, sed eam ipse poneret et resumeret, sicut in Evangelio dicit (Id. x, 18)? Sed procul dubio nos in illis vocibus eramus, et caput pro suo corpore loquebatur, non disjuncta significatione vocis, ubi connexio non disjungitur unitatis.

CAPUT XII. — 30. Denique in Psalmo sequitur, et orans adverte quid dicat: *Quoniam, inquit, extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meæ. In te jactatus sum ex utero; de ventre matris meæ Deus meus es tu: (Psal. xxi, 10, 11) tanquam diceret, De alia re, et ab alia aliam rem me trajecisti, ut tu sis mihi bonum pro terrenis bonis mortalitatis hujus, quam in matris ventre sortitus sum, cujus ubera suxi. Hæc enim vetustas est, de qua me tu extraxisti; et illa carnalis nativitatis bona sunt, a quibus tu spes mea es: inde enim ad te conversus sum. Et ex utero, id est, qui ex his in utero inchoavi, in te jactatus sum; ad te scilicet transiens, totum me tibi committens. Ideoque de ventre matris meæ, id est de bonis carnis quam sumpsi in ventre matris meæ, Deus meus es tu, ut de his tu sis bonum meum: ea locutione dictum est, ac si diceretur, verbi gratia, De terra cælum habito, hoc est, hinc illo emigravi; et ista nostra in illum transfiguratio est, qui per gratiam Testamenti Novi mutamus vitam, transcuntibus de vetere ad novam. Nam ille hanc rem sacramento suæ passionis resurrectionisque significans, carnem mutavit de mortalitate ad immortalitatem: vitam vero non mutavit de vetustate in novitatem, qui nunquam fuit in impietate, unde transiret ad pietatem.*

31. Quanquam non defuerunt qui hoc quod dictum est, *De ventre matris meæ Deus meus es tu*, ideo ad ipsum caput nostrum pertinere sentirent, quoniam Pater in tantum est Deus ejus, in quantum homo est in forma servi, non in quantum illi æqualis in forma Dei est (a); ideo *De ventre matris meæ Deus meus es tu*, ac si diceret, Ex eo quod homo factus sum, Deus meus es tu. Sed quid est, *Tu extraxisti me de ventre*, si ad ipsum Jesum de Virgine procreatum refertur? quasi alios Deus non extrahat, in cujus providentia est omnis ordo nascendi: an inde significare voluit partum Virginis servata virginitatis integritate mirabili, cum ait, *Tu extraxisti me de ventre matris meæ*; ut quod illic mirabiliter factum est, cum Deus fecisse dicitur, nemini incredibile videatur? Quid ergo est et illud, *Spes mea ab uberibus matris meæ*? Quomodo et hoc ad ipsum caput Ecclesiæ referri potest, quasi spes ejus quæ in Deo est, a matris uberibus ei cæperit, non et ante in ipso utero? Neque enim spes alia intelligenda est, nisi qua futurum erat ut Deus eum exaltaret a mortuis:

(a) Ambros., lib. 1 de Fide, c. 6.

totum hoc quippe, secundum id quod homo factus est, dicitur. An forte quia ubera feminarum ab ipso conceptu in ubertate promoveri prohibentur, sic intelligi voluit, *ab uberibus*; tanquam diceret, Ex quo carnem sumpsi, cui carni fuerat speranda immortalitas: ut non ante spes ei esset, cum in forma Dei esset, in qua nihil in melius mutandum esset; sed *ab uberibus matris*, id est ab ipsa susceptione carnis, quæ concipiebatur in spe, cujus spei res futura erat, cum ad immortalitatem de morte transiret?

32. Sed quod dictum est, *In te jactatus sum ex utero*, quomodo coaptari capiti possit, ignoro: quasi in utero cum esset, non in Deo fuerit, in quo vivimus, movemur, et sumus (Act. xvii, 28); aut illius infantis anima rationalis, ex quo caro processit ex utero, Deum sperare cæperit. Nisi forte credendum est, jam nato animam rationalem accessisse, quæ intra viscera matris adhuc ei defuisset: et quoniam eadem anima, quæ carni jam natæ addita est, Deo inhærebat, ideo secundum eandem carnem dictum esse existimandum est, *In te jactatus sum ex utero*; tanquam diceret, Eam sortitus sum animam ex utero, quæ tibi cohereret. Sed quis audeat in hanc se temere præcipitare sententiam, cum ratio de adventu vel exortu animæ in tanto nature profundo sic lateat, ut satius sit eam semper querere quamdiu in hac vita sumus, quam aliquando invenisse præsumere? Ex illa vero in seipsum transfiguratione nostra quemadmodum possent hæc accipi, dictum est. Si quid autem dici potuit convenientius, vel potuerit, nullius præjudicamus ingenio, doctrinæ nullius invidemus.

CAPUT XIII. — 33. Jam illud quod sequitur, *Ne discedas a me, quoniam tribulatio proxima est*, vide ut illuminet quemadmodum dictum sit, *Quare me dereliquisti*. Quomodo enim dereliquit, cui dicitur, *Ne discedas a me*, nisi quia dereliquit vitæ veteris temporalem felicitatem? Rogatur autem ne discedat et deserat spem vitæ æternæ. Sed quid est, *quoniam tribulatio proxima est*? quasi ei passio adhuc immineret, cum in ipsa media passione ista dicere intelligatur, quæ de illo in hoc psalmo prophetata sunt. Illic enim dicturus est etiam, quæ in Evangelio apertissime scripta sunt, *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem* (Matth. xxvii, 35); quod factum est cum jam penderet in ligno. Quid est ergo, *tribulatio proxima est*, in qua media loquebatur? Sed nimirum illud vult intelligi, quia cum caro in doloribus est et in pœnis, profecto anima tunc habet magnum agonem patientiæ, in quo ne deficiat, laborandum et orandum est. Nihil est autem animæ sua carne propinquius: ideo mundi hujus quilibet magnus perfectusque contemptor, cum alibi patitur, nihil patitur. Potest enim adhibere vigilem rationem, cum amittit bona quæ extrinsecus sunt, et ab animo sapientis, qui ex cupiditate non hæret, sine dubio longe sunt; et non curare quod patitur, quia nec patitur. Cum vero amittit præcipua corporis bona, id est corporis vitam ac salutem, jam tribulatio proxima est animi bonis, quibus ipse intus tanquam corporis dominus est: quid faciet qualibet ratione, ut

non doleat eum corpus vulneratur aut uritur, cui tanto implicatur consortio, ut pati possit, non dolere non possit?

34. Ideo et diabolus hunc nocendi ordiorem tenens, illius magni viri quem postulaverat tentandum, prius externa bona accepit in potestatem: quibus ablati et perditis, cum illum inconcussus videret; dixerat enim, *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum (Job. 1, 21)*; etiam carnem cruciandam vulnere postulavit, tali cum eo confligens certamino, ut bona proxima invaderet, hoc est corporis bona; quibus ille perditis si forte succumberet, atque ad impietatem cor inclinaret, etiam bona animi deperirent, quibus perdendis jam in corpore scævions vicinius tentator instabat. Denique ille vir in tanta tentatione, ubi erat animi bonis proxima tribulatio, quamvis multa propheticè loquatur, longe tamen loquitur aliter quam cum illa externa bona deperissent (*Id. 1, 11*), in quibus filios non amiserat, sed præmiserat.

35. Clamat ergo martyr anima transfigurata in Christum, cum jam in carne tribulari cœperit, et dicit Deo, a quo derelicta est in terrena felicitate, sed quæ cum illo est in spe vitæ æternæ, *Ne discedas a me, quoniam tribulatio proxima est: non est in agro meo, non in auro, non in pecore, non in tectis atque parietibus, non in meorum orbitibus; sed in carne mea est, cui copulor, cui connector, cujus sensum non habere non possum; unde me de proximo urget, ut a patientiæ virtute deficiam. Ne discedas a me; quoniam non est qui adjuvet: neque amicus, neque propinquus, neque humana laus, neque præteritæ recordatio voluptatis, neque aliquid eorum quo terrenæ felicitatis ruina fulcitur, neque ipsa quæ in animo est meo humana virtus; quia si tu deseris, quæ hominis virtus?*

CAPUT XIV.—Quid est enim homo, nisi quod memor es ejus?

36. *Circumdederunt me vituli multi: hoc est minores in plebe. Tauri pingues obsederunt me: hoc est superbi ac divites, principes plebis. Aperuerunt in me os suum: clamantes, Crucifige, crucifige (Luc. xxiii, 21). Quasi leo rapiens et rugiens: rapuerunt enim comprehensum adducentes ad præsidem, et rugierunt petendo ejus mortem. Sicut aqua effusus sum: tanquam ut in me lapsi caderent persecutores mei. Dispersa sunt omnia ossa mea: quid sunt ossa, nisi corporis firmamenta? Corpus autem Christi, Ecclesia: firmamenta autem Ecclesiæ qui, nisi Apostoli, qui etiam columnæ alibi nuncupantur? Hi utique dispersi sunt, cum ad passionem ipse duceretur, vel cum esset passus et mortuus. Factum est ergo cor meum tanquam cerni liquescens in medio ventris mei.* Hoc sane quemadmodum capiti nostro, ipsius corporis salvatori coaptatur, invenire difficile est. Neque enim nisi magno pavore contingit, ut cor velut cera liqueat humanum: quod unde in illo fieri posset, qui potestatem habebat ponendi et recipiendi animam suam? Sed profecto aut infirmorum suorum in se transtulit causam; sive illorum qui metu mortis pavescunt, sicut ipse Petrus

SANCT. AUGUST. II.

ex egregio præsumptore tam creber negator effectus; sive illorum qui tristitia salubri contabescunt, sicut idem ipse Petrus cum amare flevit. Nam, et tristitia quasi solvit cor: unde dicitur etiam græce quod appellata sit λύπη. Aut certe profundum sacramentum nos intelligere voluit, ut cordis sui nomine significaret Scripturas suas, ubi ejus utique latebat cœnsilium, quod tunc apertum est, cum ea quæ de illo propheta fuerunt, passus implevit. Solutæ sunt ergo Scripturæ ejus in iis quæ perfecta sunt adventu ejus, nativitate, passione, resurrectione, glorificatione. Quis enim jam ea non intelligit in Prophetis, quando usque ad intellectum etiam carnalis multitudinis pervenerunt? quam fortasse significavit medio ventris sui, ut in ejus corpore quod est Ecclesia, quasi ventris locum habeat carnalis et infirmior multitudo. Aut si ventris nomen magis interioribus competit, ad eos potius qui perfectiones sunt, Scripturarum intellectum pertinere monstratum est, cum cor ejus, id est Scripturæ ejus quæ continent cœnsilium ejus, in medio eorum, hoc est in cogitatione eorum, tanquam cera dissolvitur, hoc est, fervore spiritus aperitur, disputatur, exponitur.

CAPUT XV.—37. *Exaruit velut testa virtus mea. Testa igne firmata est: sic et virtus corporis Christi non sicut fenum igne consumitur, sed sicut testa passione velut igne firmatur. Vasa enim figuli probat fornax, sicut alio loco Scriptura dicit, et homines justos tentatio tribulationis (Eccl. xxvii, 6). Et lingua mea adhæsit faucibus meis. Potest quidem silentium ejus significatum videri, quod et alius propheta commendat, cum dicit, Sicut agnus coram tondente fuit sine voce (Isai. liii, 7). Sed si linguam ejus, eos in ejus corpore, quod est Ecclesia, intelligamus, per quos suum loquitur Evangelium; tunc ejus faucibus adhærent, cum a præceptis ejus non recedunt.*

38. Quod vero sequitur, *Et in pulverem mortis deduxisti me, quomodo capiti coaptabitur; quandoquidem corpus ejus, quod tertia die resurrexit, non est utique in pulverem dissolutum? nec aliter exposuerunt Apostoli quod in alio psalmo positum est, Neque dabis sanctum tuum videre corruptionem, nisi quia ejus caro non est corrupta, quæ tam celeriter resurrexit (Psal. xv, 10; Act. ii, 24-32). Unde item in alio psalmo dicit, Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem? Numquid confitebitur tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam (Psal. xxix, 10)? hoc scilicet dicens, quod si eo modo, quo et ceteri, mortuus dimitteretur in pulverem, et caro ejus resurrectioni ultimæ servaretur, nulla caset utilitas in sanguine ejus; quia nihil prodesset mors ejus, nec annuntiaretur veritas Dei, quæ illum continuo resurrecturum esse prædixerat. Quid sibi vult ergo quod hoc loco ait, Et in pulverem mortis deduxisti me? Nisi corpus ejus accipiamus Ecclesiam, in qua illi qui pro ejus nomine passi sunt, vel patiuntur, non ita ut ipse cito resurgant, sed in mortis pulverem deducuntur, tum resurrecturi, cum illud tempus venerit de quo in Evangelio dicit, Veniet hora quando omnes qui in me-*

(Dix-huit)

numentis sunt, audient vocem ejus, et procedent (Joan. v, 28, 29). Aut certe tropice pulverem mortis ipsos Judæos intelligi voluit, in quorum manus deductus est: scriptum est enim, *Non sic impii, non sic; sed tanquam pulvis quem projicit ventus a facie terræ* (Psal. 1, 4).

CAPUT XVI. — 39. Denique sequitur, *Quoniam circumdederunt me canes multi; concilium malignantium obsedit me*: tanquam ipsos dixerit pulverem mortis in quem deductus est, quos dixit canes multos et concilium malignantium; canes eos videlicet appellans, qui plerumque contra innocentes latrant, cum quibus non habent consuetudinem. Jam vero in iis quæ subjungit, tanquam Evangelium recitatur. Crucifixio quippe ejus exprimitur in eo quod dicit, *Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt et conspexerunt me*. Fossæ sunt enim clavis manus et pedes ejus, et cum extendere-  
retur in ligno, quodammodo numerata sunt ossa ejus. Consideratus est autem atque conspectus quid illi futurum esset, et utrum veniret Elias et liberaret eum. (Matth. xxvii, 49).

40. Jam illud quod sequitur, nullius expositionis indiget: *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem*. Verba deinde quæ subijunguntur, orantis sunt, tam ex persona capitis, id est hominis mediatoris, quam ex persona corporis, quod est Ecclesia, quam dicit etiam unicam suam. *Tu autem, Domine, inquit, ne longe facias auxilium tuum*: hoc ad ejus carnem pertinet, cujus resurrectio non in longum est missa, ut aliorum. *In defensionem meam aspice*: ne quid noceant inimici, qui sibi videntur aliquid potuisse carnem perimendo mortalem. Non autem nocent, si defendente gratia Dei, non eis ad malum anima superata consentiat: sic enim et alibi prophetatum est, *Terra tradita est in manus impii*; hoc est caro terrena.

41. *Erue a framea animam meam*. Framea gladius est; nec utique tali ferro Christus occisus est, sed cruce; nec latus ejus gladio, sed lancea percusserunt. Translato ergo verbo, frameam linguam dixit persecutum, sicut in alio psalmo dicitur, *Et lingua eorum gladius acutus* (Psal. lvi, 5). Unde, quia in ejus carne lingua prævaluit malignorum, orat ut animæ nihil noceat, cum dicit, *Erue a framea animam meam*: ut hæc in prophetia oratio, si ad caput corporis referas, non videatur velut indigentis petitio, sed potius rei futuræ figurata prædictio. Aut certe, quia corpus ejus, hoc est Ecclesia, graves persecutiones fuerat perpessura, frameam dixit, qua maxime trucidati sunt martyres; unde vult eorum animas erui, ne timeant eos qui corpus occidunt, animam autem occidere non possunt (Matth. x, 28), et consentiant ad illicita. Aut etiam in ipsorum passionibus inimicorum linguam frameam dicit, unde animam suam, hoc est animam corporis sui, animam sanctorum suorum vult erui.

42. Quod autem sequitur, *Et de manu carnis unicam meam*, nihil aptius quam unica Ecclesia mihi videtur intelligi. Carnem vero appellavit mundum, non ratione

sed consuetudine contra insolitam veritatem latrantem. Hæc est enim canum natura, ut cum quibus habent consuetudinem, sive illi boni, sive mali sint, non ad eos latent; insolitorum autem personis visis, etiam innocentibus, irriterentur. *Manu autem carnis*, potestatem mundi significavit. Cujus etiam regnum infestum futurum corpori suo, id est Ecclesiæ suæ, leonis nomine figuravit in eo quod adjunxit: *Salvum me fac de ore leonis*. Unde est scriptum, *Nihil interest inter minas regis et iram leonis* (Prov. xix, 12): quanquam et diabolus apostolus Petrus leoni comparet rugienti, et quærenti circumcumeundo quem devoret (1 Petr. v, 8). Superbosque hujus mundi Christianis humilibus adversaturos ostendens, consequenter dicit: *Et a cornibus unicornium humilitatem meam*. Ideo quippe in unicornibus superbi intelliguntur, quia superbia odit consortium, et quantum in ipso est, solus cupit eminere omnis superbus.

CAPUT XVII. — 43. Jam nunc attende ubi sit fructus: vel quod derelictus est, ne exaudiretur pro terrena felicitate, non ad insipientiam, sed ut saperemus quid Novi gratia Testamenti desiderare debeamus; vel quod non est derelictus sed exauditus in eo quod ait, *Ne discedas a me*, qui dixerat, *Quare me dereliquisti*; quod utique contrarium est, nisi illud ad aliud, hoc ad aliud referatur. Attende et audi quantum sapis, hauri quantum capis, quantumque ipse rem tantam eloqui valeo, imo quantum tribuit ille qui nos exaudivit, et in Christo, in quantum homo mediator est inter nos et Deum, et cum Christo, in quantum Deus est æqualis Deo, et *potens est facere*, ut ait Apostolus, *supra quam petimus aut intelligimus* (Ephes. iii, 20): vide in hoc psalmo Testamenti Novi gratiam; vide illius derelictionis, tribulationis, deprecationis fructu quid agatur, quid insinuetur, quid commendetur, quid illustretur. Intuere quid legamus tanto ante prophetatum, quid jam cernamus impletum: *Narrabo nomen tuum, inquit, fratribus meis; in medio Ecclesiæ cantabo te*. Fratres illi sunt, de quibus in Evangelio ait: *Vade, et dic fratribus meis* (Joan. xx, 17). Ecclesia illa est, quam modo dixit unicam suam; hæc est unica Catholica, quæ toto orbe copiosa diffunditur, quæ usque ad ultimas gentes crescendo porrigitur: unde in Evangelio dicit, *Et prædicabitur hoc Evangelium in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus; et tunc veniet finis* (Matth. xxiv, 14).

44. Quod autem ait, *Cantabo*, hoc est illud canticum novum, de quo in alio psalmo dicitur: *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra* (Psal. xcvi, 1). Habes hic utraque; et quo canticum cantaturum se dixerit, et in cujus Ecclesiæ medio: illud pertinet ad novum canticum, hæc ad omnem terram. Ipse quippe cantat in nobis, cujus gratia cantamus, sicut dicit Apostolus: *An vultis experiri canticum ejus accipere, qui in me loquitur Christus* (11 Cor. xiii, 5)? Medium vero Ecclesiæ ad eminentiam scilicet referas, et ad ipsam manifestationem, quia omnia quanto clarius nota sunt, tanto magis in medio esse dicuntur vel certe ad interiores Ecclesiæ, quia interiora sunt



media. Neque enim omnis qui labiis personat, cantat canticum novum, sed qui eo modo cantat ut Apostolus admonet, dicens: *Cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino (Ephes. v, 19)*. Intus enim est hoc gaudium, ubi vox laudis et canitur et auditur; qua voce laudatur qui gratis amandus est toto corde, tota anima, tota mente, amatoremque suum accendit in se gratia Spiritus sui sancti: quid enim aliud est canticum novum, quam laus Dei?

CAPUT XVIII. — 43. Denique sequitur, et hoc evidentius demonstrat. Cum enim dixisset, *Narrabo nomen tuum fratribus meis*, quia Deum nemo vidit unquam, sed unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit (*Joan. i, 18*); atque adjunxisset, *in medio Ecclesie cantabo te*: quomodo cantavit, id est, quia in nobis cantavit, cum proficimus in nomine quod narravit fratribus suis; et quia laudem Dei cantavit in nobis, continuo manifestavit, dicens, *Qui timetis Dominum, laudate eum*. Quis autem veraciter laudat, nisi qui sinceriter amat? Tantumdem ergo est ac si diceret: Qui timetis Dominum, amate eum. *Dixit enim homini, sicut scriptum est, Ecce pietas est sapientia (Job xxvii, 28, sec. LXX)*. Porro pietas cultus Dei est, nec collitur ille nisi amando. Summa igitur et vera sapientia est in præcepto illo primo, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua (Matth. xxi, 37)*: ac per hoc sapientia est charitas Dei; nec diffunditur in cordibus nostris, nisi per Spiritum sanctum qui datus est nobis (*Rom. v, 5*). Initium autem sapientie timor Domini (*Psal. cx, 10*): et timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem (*I Joan. iv, 18*). Proinde præmissus timor in cor nostrum, pellit inde consuetudinem malorum operum, et servat charitati locum, quia tanquam domina veniente, ut illa insidat, abscedit.

46. Ergo qui timetis Dominum; laudate eum: ut Deum non serviliter sed libere colatis, eum amare discite quem timetis, et poteritis laudare quod amatis. Timentes enim Deum homines Veteris Testamenti, propter litteram terrentem et occidentem, nondum habentes Spiritum vivificantem (*II Cor. iii, 6*), currebant cum sacrificiis ad templum; et quamvis in figuram futuri sanguinis quod redempti sumus, tamen nescientes quid per eas præfiguraretur, cruentas victimas immolabant. Nunc vero in gratia Novi Testamenti, qui timetis Dominum, laudate eum. Ipse quippe in alio psalmo, illa mutanda prænuntians quæ tunc in umbra futuri offerebantur, *Non accipiam, inquit, de manu tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos*. Et paulo post, ut ostenderet sacrificium Novi Testamenti, quando illa fuerant cessatura, *Immola, inquit, Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua*. Et in fine ejusdem psalmi, *Sacrificium, inquit, laudis glorificabit me; et illic via est, qua ostendam illi salutare meum (Psal. xlix, 9, 14, 23)*. Salutare Dei Christus est, quem infantem Simeon senex cum agnovisset in spiritu, eumque sumspisset in manus, *Nunc dimittis, inquit, Domine, servum tuum, secundum verbum tuum*

*in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum (Luc. ii, 29, 30)*.

CAPUT XIX. — 47. Qui timetis ergo Dominum, laudate eum; universum semen Jacob, magnificate eum. Non vacat quod ei non sufficit dicere, *semen Jacob*, nisi adderet *universum*; ne in solis eis intelligeretur, qui ex Israelitis fuerant credituri. Semen enim Jacob ipsum est semen Abraham; omnibus autem in Christum credentibus, non solis qui ex Israel fideles erant, Apostolus dicit: *Ergo Abraham semen estis, secundum promissionem hæredes (Galat. iii, 29)*. Ibi namque commemoravit præfigurationem Novi Testamenti, in eo quod scriptum est, *In Isaac vocabitur tibi semen (Rom. ix, 7)*; non utique in Ismael, ancillæ filio. In quibus duobus filiis Abraham, servo, et libero, et duabus mulieribus, ancillæ, et libera, scribens ad Galatas, duo Testamenta dicit in allegoria præfigurata (*Galat. iv, 22-24*). Unde dicit, *Non qui filii carnis, ii sunt filii Dei; sed filii promissionis deputantur in semine. Promissionis enim verbum hoc est: Ad hoc tempus veniam, et erit Saræ filius (Rom. ix, 8, Gen. xviii, 10)*.

48. Multum est et nimis longum diligenter enucleare cur filii promissionis pertinentes ad Isaac, Novi Testamenti gratiæ deputentur. Breviter tamen attingam, unde tanto fructuosius cogitabis, quanto magis pie cogitaveris. Non omnia Deus quæ prædicat, promittit; prædicat enim etiam illa quæ non ipse facit, quia est omnium præscius futurorum. Prædicat ergo et peccata hominum; quæ potuit præscire, non facere. Promittit autem quæ ipse facturus est; nec ea mala, sed bona. Quis enim promittit mala? Quamvis itaque mala inferat malis, non peccata, sed supplicia; minatur tamen ea potius quam promittit. Omnia largitur et præscit; sed peccata prædicat, supplicia minatur, beneficia pollicetur. Filii ergo promissionis, filii sunt beneficii. Hæc est gratia, quæ gratis datur, non meritis operantis, sed miseratione donantis. Hinc gratias agimus Domino Deo nostro, quod est magnum sacramentum in sacrificio Novi Testamenti, quod ubi, et quando, et quomodo offeratur, cum fueris baptizatus, invenies.

CAPUT XX. — 49. Deinde sequitur et dicit: *Timeat eum omne semen Israel*. Qui Jacob ipse et Israel, unus homo erat, habens duo nomina, non in parvo sacramento: sed uno libro non possunt dici omnia, in quo jam multum progressi sumus, et nondum de aliis tribus quæstionibus aliquid diximus; hoc est de tenebris exterioribus; et latitudine et longitudine, altitudine et profundo; et de quinque et quinque virginibus. Quod ergo dixit supra, *universum semen Jacob*, hic consequenter ait, *omne semen Israel*. Sed quare superius, *magnificate eum*, et posterius, *timeat eum*? Magnificatio laudi congruit; de qua dixerat, *Qui timetis Dominum, laudate eum*: unde jam multa disserui. Ibi quippe amor vel charitas Dei, quæ perfecta foras mittit timorem. Cur ergo iterum, *Timeat eum omne Israel*? *Non enim accepistis, inquit Apostolus, spiritum servitutis iterum in timore (Rom. viii, 15)*. Sed idem apostolus oleastro inserto in olivam timorem præcipit.

hoc est Gentibus additis radici Abraham, Isaac, Jacob, ut et ipsæ fierent Israel, id est, pertinerent ad semen Abraham (Rom. xi, 17-20).

50. Quam insertionem oleastri, jam amputatis propter infidelitatis superbiam naturalibus ramis, etiam ipse Dominus in Evangelio prædixit, occasione illius Centurionis qui in eum ex Gentibus credidit. Tunc enim ait, *Amen dico vobis, non inveni tantam fidem in Israel: et adjunxit, Ideo dico vobis quia multi ab oriente et occidente venient, et recumbent cum Abraham, Isaac et Jacob in regno cælorum: filii autem regni ibunt in tenebras exteriores; illic erit ploratio et stridor dentium*: ita significans inseri oleastrum propter humilitatem; dixerat quippe ille Centurio, *Non sum dignus ut sub tectum meum intres; sed tantum dic verbo, et sanabitur puer meus* (Matth. viii, 8-12); contractionem autem ramorum naturalium propter superbiam, scilicet eorum qui ignorantem Dei justitiam, et suam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti (Rom. x, 3). De iis quippe vana elatione tumentibus dictum est quod ibunt in tenebras exteriores, qui jactantes se de semine Abraham, semen Abraham fieri noluerunt, ut essent filii promissionis: quia fidem Novi Testamenti non receperunt, ubi Dei justitia commendatur, suam constituere volentes; id est, tanquam de suis meritis et operibus præfidentes spreverunt esse filii promissionis, hoc est filii gratiæ, filii misericordiæ, ut qui gloriatur, in Domino gloriatur (I Cor. i, 31), credens in eum qui justificat impium, hoc est qui ex impio facit pium; ut deputetur fides ejus ad justitiam (Rom. iv, 5), et impleatur in eo, non quod postulabat ejus meritum, sed quod a Domino promissum est beneficium.

51. Cum iis igitur agens Apostolus, qui olivæ per gratiam inserebantur, *Dicis, inquit, fracti sunt rami, ut ego inserar. Bene; propter incredulitatem fracti sunt. Tu autem, fide sta; noli altum sapere, sed time* (Rom. xi, 19, 20). Dei est enim beneficium, non meritum tuum; quod et alibi dicit: *Gratia salvi facti estis per fidem; et hoc non ex vobis, sed Dei donum est, non ex operibus, ne forte quis extollatur. Ipsius enim sumus figmentum, creati in Jesu Christo in operibus bonis, quæ præparavit Deus ut in illis ambulemus* (Eph. ii, 8-10). In hoc itaque intellectu gratiæ inest timor, de quo dicitur: *Noli altum sapere, sed time* (Rom. xi, 20). Timor autem isto alius est; non est ille servilis quem charitas foras mittit. Illo enim timetur ne incidatur in tormentum supplicii; isto autem, ne amittatur gratia beneficii.

CAPUT XXI. — 52. Quapropter quamvis fidelibus ad Novum Testamentum pertinentibus dicat Apostolus quod paulo ante commemoravi, *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba, pater* (Rom. viii, 15); id est ut fides in nobis sit, quæ per dilectionem operatur (Gal. v, 6), non tam timendo penam quam amando justitiam: tamen quia non fit anima justa nisi participatione melioris qui justificat impium (quid enim habet quod non accepit?), non debet sibi tribuendo quod Dei est, ita gloriari tanquam non ac-

ceperit (I Cor. iv, 7). Ob hoc ei dictum est: *Noli altum sapere, sed time*. Et timor iste præcipitur iis etiam qui ex fide viventes, hæredes sunt Novi Testamenti, atque in libertatem vocati. Altum enim sapere, dictum est, superbire: quod alio loco, e contrario satis ostendit, ubi ait, *Non alta sapientes, sed humilibus consentientes* (Rom. xii, 16). Ex hoc quod ait, *humilibus consentientes*, utique aperuit nihil aliud se dixisse, *alta sapientes*, quam superbientes.

53. Timor ergo non est in charitate. quia perfecta charitas foras mittit timorem; sed illum servilem, illum quo cum se quisque ab opere malo abstinet, pœna terretur, non justitia delectatur; hunc charitas foras mittit, quam non delectat iniquitas, etiamsi proponatur impunitas: non illum quo timet anima ne amittat ipsam gratiam, qua in illa factum est ut eam non peccare delectet; quo timet ne Deus eam deserat, etiamsi nullis dolorum cruciatibus puniat. Illic timor castus est; non eum charitas ejicit, sed adscescit. De illo quippe scriptum est, *Timor Domini castus, permanens in sæculum sæculi* (Psal. cxviii, 10): nequaquam istum diceret permanentem, nisi sciret alium qui non permaneret. Et bene istum castum dixit; hoc enim non caret amor quo anima inhæret Deo, quæ dicit in alio psalmo: *Perdidisti omnem qui fornicatur abs te; mihi autem adherere Deo bonum est* (Psal. lxxii, 27, 28). Nam et conjux quæ adulterium perpetrat, tamen quod deest operi, inest voluntati: casta vero aliter timet; nam et ipsa timet virum, sed castæ. Denique timet illa ne vir infestus adveniat; ista, ne offensus abscedat: non amanti enim præsentia viri molesta est; amanti autem, absentia. Timore itaque casto, permanenti in sæculum sæculi, timeat Deum omne semen Israel. Timeant quem diligunt, non alta sapiendo, sed humilibus consentiendo; cum timore et tremore suam ipsorum salutem operentur. Deus est enim qui operatur in eis et velle, et operari, pro bona voluntate (Philipp. ii, 12, 13).

CAPUT XXII. — 54. Hæc est justitia Dei, hoc est quod Deus donat homini, cum justificat impium. Hanc Dei justitiam ignorantem superbi Judæi, et suam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti (Rom. x, 3); hæc superbia<sup>1</sup> dejiciuntur, ut humilis inseratur oleaster. Et illi ibunt in tenebras exteriores, de quibus inter alia requisisti, venientibus ab oriente et occidente multis, qui recumbent cum Abraham, Isaac et Jacob in regno cælorum (Matth. viii, 12, 11). Sunt enim modo in exteris tenebris, unde correctio desperanda non est; quam si contempserint, ibunt in tenebras exteriores, ubi correctionis locus non erit: *quoniam Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt ullæ* (I Joan. i, 5); sed lux cordis, non istorum qui in carne sunt oculorum; nec omnino talis, qualis hujus lucis visibilis phantasia cogitatur; quanquam et ibi est videre, sed longe aliter, longe dissimiliter. Qualis enim lux est ipsa charitas, quis verbis explicet? quis earum rerum quæ

<sup>1</sup> Edl., ac superbia. Mss. Vatic. et e nostris duo, hæc superbia. Alii Gallic. plures, hæc superbi.

sensibus carnis adjacent, ullo demonstret exemplo? An forte lux non est charitas? Audi apostolum Joannem: ipse quippe dixit quod modo commemoravi, *Quoniam Deus lux est, et tenebræ non sunt in eo ullæ*; (I Joan. 1, 5) qui rursus dicit, *Deus charitas est* (Id. iv, 8). Ac per hoc si Deus lux est, et Deus charitas est, profecto charitas lux ipsa est, quæ diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. v, 5). Item dicit: *Qui odit fratrem suum, in tenebris est usque adhuc* (I Joan. 11, 11). Istæ sunt tenebræ, in quas diabolus et angeli ejus multum superbiendo progressi sunt. Charitas enim non æmulatur, non inflatur (I Cor. xiii, 4). Ideo non æmulatur, quia non inflatur: ubi enim præcedit inflatio, continuo sequitur æmulatio; quoniam superbia mater est invidentiæ.

55. Diabolus igitur et angeli ejus a luce atque fervore charitatis aversi, et nimis in superbiam invidiamque progressi, velut glaciali duritia torpuerunt. Et ideo per figuram tanquam in aquilone ponuntur: unde cum generi humano diabolus incubaret, ventura gratia Salvatoris dicitur in Canticis canticorum, *Exsurge, aquilo, et veni, auster, perfice hortum meum, et fluent aromata* (Cant. iv, 16). Exsurge, qui irruisti, qui subditis incumbis, qui possessos premis: exsurge, ut a tuo pondere relevati erigantur, quorum animas premendo curvastis. *Et veni, auster*, inquit; spiritum invocans gratiæ, flantem de meridie velut a parte fervida et luminosa, ut fluant aromata. Unde Apostolus dicit: *Christi bonus odor sumus in omni loco* (II Cor. 2, 15). Hinc etiam dicitur in quodam psalmo, *Convertite, Domine, captivitatem nostram, sicut torrens in aëtro* (Psal. cxv, 4): captivitatem scilicet, qua sub diabolo tanquam sub aquilone tenebantur, ubi abundante iniquitate frigerant, et quodam modo congelaverant. Hinc enim et Evangelium dicit: *Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum* (Matth. xxiv, 12). At vero flante austro, glacies resolvitur, et torrentes flumina, id est peccatis remissis, populi ad Christum charitate concurrunt. Hinc et alibi scriptum est: *Sicut glacies in sereno, ita solvantur peccata tua* (Eccli. iii, 17).

CAPUT XXIII. — 56. Proinde rationalis creatura, sive in angelico spiritu, sive in anima humana, ita facta est, ut sibi ipsa bonum quo beata fiat, esse non possit; sed mutabilitas ejus si convertatur ad incommutabile bonum, fiat beata: unde si avertatur, misera est. Aversio ejus vitium ejus, et conversio ejus virtus ejus est. Natura ergo non est mala, quia creatura spiritus vita<sup>1</sup> est rationalis, quæ etiam privata bono cujus participatione beatificatur, id est, etiam vitiosa, melior est eo corpore quod summum est in corporibus, id est, hac luce quæ sentitur oculis carnis, quia et ipsa est corpus: omni autem corpore quolibet incorporea natura præstantior est: non morte, quia non nisi corporum est molis, sed vi quædam qua supergreditur omnem phantasiam, quam volutat ani-

mus haustam de sensibus corporis. Sed quemadmodum in ipsis corporibus ea quæ inferiora sunt, sicut terra et aqua et ipse aer, meliora fiunt participatione melioris, id est, cum luce illuminantur, et fervore vegetantur: sic incorporeæ creaturæ rationales ipsius Creatoris fiunt participatione meliores, cum ei cohærent purissima et sanctissima charitate; qua omnimodo si caruerint, tenebrescunt, et obdurescunt quodammodo.

57. Proinde infideles homines tenebræ sunt; qui per fidem conversi ad Deum, quadam præmissa illuminatione lux fiunt. In qua proficiendo si ex fide ad speciem pervenerint, ut id quod credunt etiam conspiciere, sicut tantum bonum potest conspici, mereantur, perfectam recipient imaginem Dei: talibus enim dicit Apostolus, *Fuistis aliquando tenebræ; nunc autem lux in Domino* (Eph. v, 8). Porro diabolus et angeli ejus, tenebræ sunt infidelibus hominibus exteriores<sup>1</sup>: plus enim ab illa charitate aversi, et in suum fastum obstinationemque progressi sunt. Et quoniam extremo judicio Christus dicturus est eis quos ad sinistram discernet, *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41); his malignis spiritibus conjungendos, simulque damnandos, dicit ituros in tenebras exteriores, id est in societatem pœnalem diaboli et angelorum ejus. Huic pœnæ contrarium est quod bono servo dicitur, *Intra in gaudium domini tui* (Ibid. 25); ut quanto sunt istæ tenebræ exteriores, tanto sit lumen illud interius. Non hæc per locorum intervalla inani phantasmate cogitanda sunt: localia spatia non occupant nisi corporum moles. Non est hoc spiritus vitæ, non est hoc anima rationalis, multo minus Deus omnium benignissimus conditor, et justissimus ordinator. Voluntatibus et affectibus ista vel propinquare vel longe fieri; vel intrare vel exire dicuntur.

58. Sed quia malo opere, id est tenebroso delectantur facientes, secutura est autem pœna quæ torqueat, ideo Dominus ubi dixit, *tenebras exteriores*, addidit etiam, *Ibi erit fletus et stridor dentium*: ne talibus delectationibus, qualibus hic iniqui perfruuntur, quando infidelitate atque iniustitia tenebrescunt, etiam in illo supplicio se usuros dementer existiment; quia enim volentes injuste utuntur bonis, juste nolentes cruciabuntur malis. Unde possunt etiam tenebræ exteriores intelligi pœnæ corporales; corpus quippe est animæ exterioris: ut sint animæ mala, quibus a charitatis luce aversa mens in peccatis oblectatur, exterioræ tenebræ; corporis autem mala, quibus æternis in finem torquebitur, exteriores tenebræ, quas solas timent qui servili adhuc timore detinentur. Nam si eis liceret in illis exteris quæ sunt in peccatis, impune semper volvi et involvi, profecto nunquam velint accedere ad Deum, et illuminari, et inhærere illi per charitatem, ubi est timor castus, permanens in sæculum sæculi: qui timor non cruciat, sed

<sup>1</sup> Edd., *infidelibus hominibus deteriores*. At melioris notæ Mss. habent, *exteriores*. Sic etiam Eusebii Edd. duo manu exarati.

<sup>1</sup> Ita Mss. At excusi habent, *spiritus vitæ est rationalis*.

tenaciorem facit animam boni illius, quod si dimiserit, cadet.

CAPUT XXIV.—59. *Timeat eum omne semen Israel.* Et vide causam quam conjungit : *Quoniam non spreuit, inquit, neque desepit precem pauperis.* Pauperem, humilem dicit : hinc est, *Noli altum sapere, sed time.* Timeat ergo eum omne semen Israel, quoniam non desepit ejus precem qui non altum sapuit, sed timuit. Potest et hoc capiti coaptari; quia ipse Salvator corporis propter nos pauper factus est, cum dives esset, ut ejus paupertate ditaremur (II Cor. viii, 9). Ex forma enim servi pauper factus est, ex qua et precem fudit : in ea quippe semetipsum humiliavit, factus obediens usque ad mortem (Philipp. ii, 8). Vide ergo quid dicat : *Quoniam non spreuit neque desepit precem pauperis, neque avertit faciem suam a me.* Ubi est illud, *Quare me dereliquisti*, si nec faciem avertit ab eo? nisi quia et derelinquens non derelinquit, quando in bonis temporalibus non exaudit; et non ad insipientiam nobis, sed ut sapiamus quid auferat, et quid offerat nobis. *Non, inquit, spreuit neque desepit precem pauperis, neque avertit faciem suam a me : et cum clamarem ad eum, exaudivit me.* Fecit ergo quod paulo ante rogatus est, ubi eum deprecatus dixit : *Ne discedas a me.* Si enim exaudivit, profecto fecit, non utique discessit. Non ergo dereliquit hoc modo, qui alio modo dereliquit, ut saperemus quomodo magis non ab eo derelinqui velle debemus.

60. *Apud te laus mea.* Quid ergo nocent qui tanquam victo insultant, quod me in temporalibus dereliqueris? *In Ecclesia magna confitebor tibi* : non quanta ista Synagoga est, quæ irridet mortem derelicti, sed in Ecclesia magna diffusa per omnes gentes, quæ credit in resurrectionem non derelicti. Hæc est unica illa quam petit *de manu canis* erui, de qua etiam paulo ante dixit, *In medio Ecclesiæ cantaba te.* Et nunc quod ait, *confitebor tibi*, in eis utique qui confitebuntur, in quibus et loquitur. Confessio autem non tantum peccatorum est, sed et laudis Dei; sicut ipse in Evangelio, *Confitebor tibi, inquit, Pater, Domine cæli et terræ, quia abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis* (Matth. xi, 25). Ideo sequitur et dicit : *Vota mea reddam coram timentibus eum. Edent pauperes, et saturabuntur; et laudabunt Dominum qui requirunt eum.* Ipsi sunt parvuli de quibus dixit, *et revelasti ea parvulis*; timentes eum, et pauperes, id est humiles, qui non alta sapiunt, sed timent timore illo casto, non quo pœna formidatur, sed quo gratia conservatur<sup>1</sup>.

61. Vota vero sua sacrificium vult intelligi corporis sui, quod est fidelium Sacramentum. Ideo cum dixisset, *Vota mea reddam coram timentibus eum*; continuo subjunxit, *Edent pauperes, et saturabuntur.* Ipsi enim saturabuntur pane qui de cælo descendit, qui ei coherentes, et ejus pacem dilectionemque servantes imitantur ejus humilitatem : ideo *pauperes.* In hac paupertate et saturitate præcipue Apostoli claruerunt. *Et laudabunt Dominum, inquit, qui requirunt eum* :

<sup>1</sup> Bad. Am. Fr., *commendatur.*

intelligentes non meritorum suorum, sed illius esse gratiæ quod saturati sunt. Requirit enim eum, quia non sunt ex eis qui sua quærent, non quæ Jese Christi (Philipp. ii, 21). Denique et si caro eorum qui eum laudant, patitur temporalem tribulationem vel mortem, *vivent corda eorum in sæculum sæculi.* Hæc vita cordis non est in sensibus corporis; secreta est in luce quæ intus est, non in tenebris quæ foris sunt; in fine præcepti, non in initio peccati. Finis autem præcepti charitas est de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta (I Tim. i, 5) : charitas quæ non æmulatur, non inflatur (I Cor. viii, 4), quia non altum sapit, sed timet; et ideo coheret timore casto, permanente in sæculum sæculi. Initium autem omnis peccati superbia, qua diabolus irrevocabiter in exteriora progressus est, hominemque invidendo, et ei simile aliquid suadendo deiecit. Cui homini in quadam scriptura dicitur, *Quid superbit terra et cinis? Quoniam in vita sua projecit intima sua* (Eccli. x, 15, 9, 10). *In vita sua*, dictum est, tanquam in propria sua<sup>2</sup>, et quasi privata, qua delectatur omnis superbia.

CAPUT XXV.—62. Unde charitas in commune magis quam in privatum consulens, dicitur non quærere quæ sua sunt (I Cor. xiii, 5). Hæc vivunt corda in sæculum sæculi, tanquam saturata pane cœlesti : de qua saturator ipse dicit<sup>3</sup>, *Nisi manducaveritis carnem meam, et sanguinem meum biberitis, non habebitis vitam in vobis* (Joan. vi, 54). Merito ergo istorum qui saturantur, vivent corda in sæculum sæculi. Vita enim Christus est, qui habitat in cordibus eorum, interim per fidem, post etiam per speciem. Vident enim nunc in ænigmate per speculum, tunc autem facie ad faciem (I Cor. xiii, 12). Unde ipsa charitas nunc in bonis operibus dilectionis exercetur, qua se ad subveniendum quaquaversum potest, porrigit; et hæc latitudo est : nunc longanimitate adversa tolerat, et in eo quod veraciter tenuit, perseverat; et hæc est longitudo : hoc autem totum propter adipiscendam vitam facit æternam, quæ illi promittitur in excelso; et hæc altitudo est. Existit vero ex occulto ista charitas, ubi fundati et radicati quodam modo sumus (Ephes. iii, 17); ubi causæ voluntatis Dei non investigantur, cujus gratia sumus salvi facti, non ex operibus justitiæ quæ fecimus nos, sed secundum ejus misericordiam (Tit. iii, 5). Voluntarie quippe genuit nos verbo veritatis (Jacobi i, 18) : et hæc voluntas ejus in abdito est. Cujus secreti profunditatem quodam modo expavescens Apostolus clamat : *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini* (Rom. xi, 33, 34)? et hoc est profundum. Altitudo quippe commune nomen est excelso et profundo : sed cum in excelso dicitur, sublimitatis eminentia commendatur; cum autem in profundo, difficultas investigationis et cognitionis. Unde et illud Deo dicitur : *Quam magnificata sunt opera tua, Domine! nimis profundæ factæ*

<sup>1</sup> Bad. Am. Er., *tanquam in propria persona.*

<sup>2</sup> Bad. Am. Er.: *De qua saturitate.* Mss. tres: *De quo dicit ipse salvator.*

sunt cogitationes tuæ (Psal. xci, 6). Et iterum : *Judicia tua velut abyssus multa* (Psal. xxxv, 7). Hinc igitur est illud Apostoli, quod requirendum inter cætera posuisti : *Hujus rei gratia*, inquit, *flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælis et in terra nominatur; ut det vobis secundum divitias gloriæ suæ virtute corroborari per Spiritum ejus, in interiori homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris, ut in charitate radicati et fundati prævaleatis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit longitudo et latitudo, altitudo et profundum; scire etiam supereminentem scientiam charitatis Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei* (Eph. iii, 14-19).

CAPUT XXVI. — 63. Attende omnia diligenter. *Hujus rei*, inquit, *gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælis et in terra nominatur*. Quæris cujus rei gratia : hoc supra dixerat, *Propter quod peto non infirmari in tribulationibus meis pro vobis*. Hoc ergo eis optat, ut non infirmetur in tribulationibus Apostoli, quas pro illis sustinebat, et propter hoc genua flectebat ad Patrem. Proinde non infirmari unde illis sit, sequitur et dicit : *Ut det vobis secundum divitias gloriæ suæ virtute corroborari per spiritum ejus*. Hæ sunt divitiæ de quibus dicit : *O altitudo divitiarum!* Abditas enim habeat causas, ubi nullis meritis præcedentibus, quid habemus, quod non accepimus? Deinde sequitur, et quid optet, adjungit : *In interiori*, inquit, *homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris*. Hæc est vita cordium, qua vivimus in sæculum sæculi, ab initio fidei usque ad finem speciei. *Ut in charitate*, inquit, *radicati et fundati prævaleatis comprehendere cum omnibus sanctis*. Ista est communio cujusdam divinæ cælestisque reipublicæ; hinc saturantur pauperes, non sua quærentes, sed quæ J. su Christi; id est, non commoda privata sectantes, sed in commune, ubi salus omnium est, consulentes : nam de ipso pane quo tales saturantur, quodam loco Apostolus dicit, *Unus panis, unum corpus, multi sumus* (1 Cor. x, 17). Quid ergo comprehendere? *Quæ sit*, inquit, *latitudo*, sicut jam dixi, in bonis operibus, quibus benevolentia porrigitur usque ad diligendos inimicos; *et longitudo*, ut longanimiter, pro hac latitudine, molestiæ tolerentur; *et altitudo*, ut pro his æternum quod in supernis est præmium, non vanum aliquid temporale speretur; *et profundum*, unde gratuita gratia Dei secundum secretum et abditum voluntatis ejus existit. Ibi enim radicati, ibi sumus fundati : radicati, propter agriculturam; fundati, propter ædificationem : quæ quoniam non est ab homine, dicit alio loco idem apostolus, *Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis* (Ibid. iii, 9). Hoc totum agitur cum in hac nostra peregrinatione fides per dilectionem operatur. In futuro autem sæculo perfecta et plena charitas sine ulla malorum tolerantia, non fide credit quod non videt, nec spe desiderat quod non tenet; sed in æternum veritatis incommutabilem speciem contemplabitur, cujus sine fine quietum opus erit, laudare quod amat. et

amare quod laudat. De hac consequenter dicit : *Scire etiam supereminentem scientiam charitatis Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei*.

64. In hoc mysterio figura crucis ostenditur. Qui enim quia voluit mortuus est, quomodo voluit mortuus est. Non frustra igitur tale genus mortis elegit, nisi ut in eo quoque latitudinis hujus, et longitudinis, et altitudinis, et profunditatis magister existeret. Nam latitudo est in eo ligno quod transversum desuper figitur : hoc ad bona opera pertinet, quia ibi extenduntur manus. Longitudo in eo quod ab ipso ligno usque ad terram conspicuum est : ibi enim quodammodo statur, id est, persistitur et perseveratur; quod longanimitati tribuitur. Altitudo est in ea ligni parte, quæ ab illo quod transversum figitur, sursum versus relinquatur, hoc est ad caput crucifixi; quia bene sperantium superna expectatio est. Jam vero illud ex ligno quod non apparet, quod fixum occultatur, unde totum illud exsurgit, profunditatem significat gratiæ : in quo multorum ingenia conteruntur id investigare conantia, ut ad extremum eis dicatur, *O homo tu quis es qui respondeas Deo* (Rom. ix, 20)?

65. Vivent ergo corda saturatorum pauperum in sæculum sæculi; hoc est humilium charitate flagrantium, non sua quærentium, sed sanctorum societate gaudentium. Hoc primitus in Apostolis factum est. Sed laudando Deum, id est prædicando gratiam Dei. (quoniam dictum est, *Laudabunt Dominum qui requirunt eum*), quid populorum acquisierint, in eo quod sequitur, vide.

CAPUT XXVII. — 66. *Commemorabuntur*, inquit, *et convertentur ad Dominum universi fines terræ; et adorabunt in conspectu ejus universæ patriæ gentium: quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur gentibus*. Ille irrisus, ille crucifixus, ille derelictus hoc regnum acquirit : et tradet in fine Deo et Patri; non ut ipse amittat, sed quod in fide seminavit, cum venit minor Pater, hoc perducet ad speciem in qua æqualis non recessit a Patre. *Manducaverunt et adoraverunt omnes divites terræ* : divites terræ, superbos intelligere debemus, si recte superius pauperes, humiles intelligebamus, de quibus in Evangelio dicit, *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum* : ipsi enim sunt mites, lugentes, esurientes et sitiennes justitiam, misericordes, mundicordes, pacifici, et qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quibus prædicationibus singillatim beatitudinem adjunxit (Matth. v, 3-12). Contra ergo divites terræ hoc loca superbi intelligendi sunt. Neque enim frustra ita distincti sunt, ut de pauperibus supra diceretur, *Edent pauperes, et saturabuntur*; hic vero, *Manducaverunt et adoraverunt omnes divites terræ*. Et ipsi quippe adducti sunt ad mensam Christi, et accipiunt de corpore et sanguine ejus; sed adorant tantum, non etiam saturantur, quoniam non imitantur. Manducantes enim pauperem<sup>1</sup>, dedignantur esse pauperes : quia Christus pro nobis passus est, relinquens nobis exem-

<sup>1</sup> Edd. Bad. Am. et Fr. omittunt *pauperem*; quam vocem exhibent omnes inspecti a nobis MSS. et Lov.

plum ut sequamur vestigia ejus (I Petr. II, 21). Verumtamen quod humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, aspernantur divites, et similia perpeti respuunt, timore<sup>1</sup>, non magnitudine; infirmitate ergo, non sanitate. Sed quia Deus excitavit eum a mortuis, et donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu flectatur omne genu, coelestium, terrestrium, et infernorum (Philipp. II, 8-10); fama celestiadinis ejus et gloria nominis ejus in Ecclesia usquequaque diffusa permoti, et ipsi veniunt ad mensam, manducant et adorant; non tamen saturantur, quia non esuriunt et sitiunt justitiam: tales enim saturantur. Quamquam perfecta saturitas in illa vita aeterna erit, cum ex ista peregrinatione venerimus ex fide ad speciem, ab speculo ad faciem, ab aenigmate ad perspicuam veritatem; non tamen inconvenienter saturatus dicitur paupertate<sup>2</sup> Christi, qui pro justitia ejus, hoc est pro participatione Verbi aeterni, quam inchoavit interim fide, omnia temporalia non solum temperanter contemnit bona, verum etiam patienter sustinet mala.

67. Tales fuerunt piscatores et publicani; quia abjecta hujus mundi elegit, ut confunderet fortia (I Cor. I, 27): de his dictum est, *Edent pauperes, et saturantur*. Sed quia istam saturitatem non apud seipsos tenerunt (quodammodo enim ructantes Dominum laudaverunt; id est, praedicaverunt quaerentes eum, hoc est non sua quaerentes, sed in eum charitate flagrantes), eorum praedicatione commotus est mundus, ut commemorentur et convertantur ad Dominum universae patriae gentium; quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium. Hac Ecclesiae dilatatione etiam superbi, id est divites terrae adducti sunt ut manducarent; et quamvis non saturati, tamen adorant. Hunc quippe ordinem prophetia Psalmi hoc loco tenuit, quem videmus impleri. Adjungit autem, *In conspectu ejus procident omnes qui descendant in terram*: id est, omnes bona amando terrena, non in caelum ascendant. Non enim faciunt quod ait Apostolus, *Si resurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quae sursum sunt sapite, non quae super terram* (Coloss. III, 1, 2): sed potius quanto sibi bonis terrenis feliciores videntur, tanto magis in terram descendant, hoc est, in terrena deprimuntur. Et ideo in conspectu ejus procident, id est, ubi ipse videt, non ubi homines vident qui eos excelsos sublimesque arbitrantur.

CAPUT XXVIII.—68. *Et anima, inquit, mea ipsi vivet*: ipsi utique, non sibi, sicut superborum privato bono suo haerentium, et a communi omnium bono<sup>3</sup> quod Deus est, inani elatione resilientium. Hoc utique devitemus, et communi potius vero omnium bono perfrui, quam privato nostro gaudere quaeramus; ut

<sup>1</sup> Ita Mss. praestantiores. At excusi habent, timore.

<sup>2</sup> Regius Cod., pauper.

<sup>3</sup> Bad. Am. Er. et plerique Mss. habent, et a communi quantum bonorum; et paulo post: vero omnium bonorum.

*qui vivunt, jam non sibi vivunt, sicut ait Apostolus, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit* (II Cor. V, 15). Pro hoc enim mediator effectus est, ut nos reconciliet Deo per humilitatem, a quo per impiam superbiam longe recesseramus. Neque enim tantum illud scriptum est, quod supra posui, *Initium omnia peccati superbia*; sed etiam hoc ibi legitur: *Initium superbiae hominis, apostatare a Deo* (Eccli. X, 14, 15). Non ergo sibi vivat quisque, sed Christo; faciens non suam, sed ipsius voluntatem, et manens in ejus charitate; sicut et ipse fecit voluntatem Patris, et manet in ejus charitate. Haec quippe nos admonens, et exemplo suo exhortans, in Evangelio suo locutus est (Joan. XV, 10). Si autem ipse cum in forma Dei aequalis esset Patri, tamen per formam servi, quam propter nos accepit, non suam voluntatem, sed Patris se facere commendavit; quanto magis nos, propria privataque nostra voluntate contempta qua tenebrati sumus, ad illud commune lumen, ut illuminemur et vultus nostri non erubescant, debemus accedere, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (Id. I, 9), ut anima nostra ipsi vivat! Hoc enim de nobis consequenter adjungit, cum dicit, *Et semen meum serviet illi*: quoniam qui seminat bonum semen, filius est hominis; bonum autem semen, hi sunt filii regni.

CAPUT XXIX.—69. Haec porro omnia quae in psalmo isto dicta sunt, quia non ad praesens tempus, sed ad futurorum prophetiam pertinebant, sicut etiam ipsis rebus apparet; sic eum concludere voluit, ut ostenderet se non praesentia demonstrare, vel narrare praeterita, sed futura prophetare: *Annuntiabitur, inquit, Domino generatio ventura, et annuntiabunt caeli justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus*. Non ait, *Annuntiabitur Dominus generationi venturae*; sed, *Annuntiabitur Domino generatio ventura*: quod non sic accipiendum est, tanquam nescienti aliquid annuntietur ut sciat; sed sicut annuntiant Angeli, non solum nobis beneficia Dei, verum etiam illi preces nostras. Nam scriptum est, ubi angelus hominibus dicit, *Ego obtuli memoriam orationis vestrae* (Tob. XII, 12): non ut tunc Deus noverit quid velimus, vel quo indigemus; *Novit enim pater vester, ait Dominus, quid vobis necessarium sit priusquam petatis ab eo* (Matth. VI, 8): sed quia necesse habet rationalis creatura obtemperans Deo, temporales causas ad aeternam veritatem referre, sive petendo quod erga se fiat, sive consulendo quid faciat; qui pius mentis affectus est, ut ipsa construat, non ut Deus instruat. Nam et haec quaedam contestatio rationalis creaturae est, quod non sibi ipsa sit bonum quo beata fiat, sed illud incommutabile cujus participatione etiam sapiens efficitur.

70. Sive ita dictum est, *Annuntiabitur Domino generatio ventura*, ac si diceretur, *Domino placebunt quae annuntiabunt non sibi*; ut ita sit Domino annuntiare, sicut est Domino vivere: sic dictum est, *Qui manducat, Domino manducat; et qui non manducat, Domino non manducat*. Ad hoc quippe addidit, *Et gratiam agit Deo, ut ostenderetur quid esset, Domino facit* (Rom. XIV, 6), id est, in ejus laudem facit. Tunc enim recte, tunc

juste, tunc pie fit, cum opus bonum in ejus laudem fit cujus gratia donatur ut fiat. Ac per hoc etiamsi eo modo quispiam hæc verba intelligere velit, ut eorum iste ordo sit, *Annuntiabitur Domino generatio ventura*, id est, ea generatio annuntiabitur quæ Domino ventura est, generatio scilicet piorum atque sanctorum, quia impiorum et sceleratorum generatio non Domino, sed sibi ventura est: ab eadem significatione non receditur, qua intelligatur animæ participatio in idipsum; id est, rationalem creaturam, cum sit mutabilis, non fieri beatam nisi a proprio suo mutabili ad incommutabile bonum, idemque commune quod Deus est, a quo superba impietate abstinit, humili pietate conversa subsistat. In quo affectu proficiens, quidquid boni facit, Domino facit, hoc est in ejus laudem, cujus gratiam percepit ut faciat; unde est actio gratiarum, quæ intimo fidelium mysterio celebratur.

CAPUT XXX.—71. Illud autem quod sequitur, *Et annuntiabitur justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus*, superioris sensus confirmatio est. Nam quod ibi dictum est, *Annuntiabitur Domino generatio ventura*: hoc est dictum hic, *annuntiabitur<sup>1</sup> justitiam ejus*. Ipsa quippe generatio quæ ventura prophetata est piorum atque sanctorum, justitia<sup>2</sup> Dei est, non ipsorum: ne sint ex illis qui *ignorantes Dei justitiam, et suam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti* (Rom. x, 3). Illa namque justitia Dei commendatur in eo quod dicitur, *ignorantes Dei justitiam*, qua nos ex ejus gratia justii sumus: ut ipsa justitia ejus nos simus, cum juste vivimus, credentes in eum qui justificat impium (Id. iv, 5); non illa qua ipse justus est æterna sua et incommutabili justitia. Hæc itaque justitia, qua nos Dei munere justii sumus, significatur in psalmo illo, ubi scriptum est: *Justitia tua sicut montes Dei* (Psal. xxxv, 7). Montes quippe Dei, sancti ejus sunt; de quibus alibi dicitur: *Suscipiant montes pacem populo tuo* (Psal. lxxi, 3). Et multa de his montibus scripta sunt figurata locutione, quæ commemorare nunc longum est. Sed quia hoc ipsum quod Deus justificat homines, nimis occulto judicio facit (quoniam gratuita gratia facit; si autem gratia, non ex operibus, alioquin gratia jam non est gratia [Rom. xi, 6]; ex hoc quippe incipiunt opera bona, ex quo justificamur; non quia præcesserunt, justificamur: et hoc est profundum, de quo superius jam multa diximus), continuo in eodem psalmo cum dixisset, *Justitia tua velut montes Dei*, subjunxit, *Judicia tua velut abyssi multa*. Indo venit ad salutem hominibus jumentisque communem, quia et ipsa ex misericordia Dei est, et dicit, *Homines et jumenta salvos facies, Domine; sicut multiplicata est misericordia tua, Deus*: ut hinc intelligamus etiam illam salutem sempiternam et immortalem de qua dicit Apostolus, *Spe enim salvi facti sumus* (Id. viii, 24), similiter ut istam quæ hominibus jumentisque communis est, gratia nos accipere, non ex operibus, ne forte quia extollatur; quia opera

bona ex ipsius justificatione operamur. *Ipsius enim sumus figmentum, creati in Christo Jesu in operibus bonis, quæ præparavit Deus ut in illis ambulemus* (Eph. ii, 8-10). Et illa salus ergo gratuita est, de qua in alio psalmo dicitur: *Domini est salus, et super populum tuum benedictio tua* (Psal. m, 9).

72. Sicut ergo quod legitur, *Domini est salus*, non ea salus intelligitur qua Dominus salvus est; sed qua hi salvi sunt, quos ipse salvos facit: sic cum legitur Dei justitia, in eo quod scriptum est, *Ignorantes Dei justitiam, et suam volentes constituere*; non est illa intelligenda qua Deus justus est, sed qua justii sunt homines quos gratia sua justificat. Iude enim salvi, unde justii; quoniam quod ait, *Non est opus sanis medicus, sed male habentibus*, exposuit in consequentibus, dicens, *Non veni vocare justos, sed peccatores* (Matth. ix, 12, 13). Non igitur secundum opera justitiæ quæ nos fecimus, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis (Tit. iii, 5). In qua gratia spe salvi facti sumus (Rom. viii, 24). Unde in illo psalmo subjungitur: *Filii autem hominum sub legumine alarum tuarum sperabunt. Inebriabuntur ab uberitate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos; quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbitur lumen. Præterde misericordiam tuam scientibus te, et justitiam tuam iis qui recto sunt corde*. Huic igitur justitiæ Dei contraria superbia est, qua ficitur tanquam de operibus propriis; ideoque ibi sequitur: *Non veniat mihi pes superbiæ* (Psal. xxxv, 8-12).

73. Hæc justitia qua ejus fideles justii sunt, interim viventes ex fide, donec perfecta justitia perducantur ad speciem, sicut salute perfecta etiam ad ipsius corporis immortalitatem, gratia est<sup>1</sup> Novi Testamenti. Unde alio loco dicit Apostolus, *Pro Christo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos; obsecramus pro Christo reconciliari Deo*: ac inde subjungit, *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit*, id est, sacrificium pro peccatis; nam et ipsa in *Lego peccata* appellabantur, quæ pro peccatis offerebantur. *Ut nos simus justitia Dei in ipso* (II Cor. v, 20, 21): id est, in ejus corpore quod est Ecclesia, cui caput est, nos simus justitia Dei; quam ignorantibus illi, et suam volentes constituere, id est tanquam de suis operibus gloriantes, justitiæ Dei non sunt subjecti. Iude et in hoc psalmo cura dixisset, *Annuntiabitur justitiam ejus*, sequitur et adjungit: *Populo qui nascetur, quem fecit Dominus*. Quis est enim populus quem non fecit Dominus, secundum id quod homines sunt, qui etiam pecora creavit, a quo est omnis vita, omniaque facta et creata natura? Sed ita intelligendum est, *quem fecit Dominus*, ut non solum, quod homines sunt, verum etiam quod justii sunt, ab illo facti intelligantur; secundum illud quod jam non semel commemoravi ab Apostolo dictum: *Ipsius enim figmentum sumus, creati in Christo Jesu in operibus bonis, quæ præparavit Deus ut in illis ambulemus*.

CAPUT XXXI.—74. Animæ igitur rationalis muta-

<sup>1</sup> Sic Mss. melioris notæ. At vulgati habent, *hic est dicitur, hæc annuntiabitur justitiam ejus*.

<sup>2</sup> Mss. plerique: *Justitiam sanctorum justitiæ Dei est*.

<sup>1</sup> Mss., *gratia est novi Testamenti*. At in Edd., *decret est*, fueratque insignis hic locus rava interpunctione vitiatiss.

(Galat. iv, 9) : quid aliud volens intelligi, nisi quod eos ipse fecerit cognitores suos? Nemo autem cognoscit Deum, nisi qui intelligit illum esse summum atque incommutabile bonum, cujus participatione fit bonus : quod in hujus psalmi conclusione positum est, *Annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus*. Inde est et illud quod in alio psalmo : *Ipsae fecit nos, et non ipsi nos* (Psal. xcix, 3). Hoc enim non ad eam naturam qua homines sumus, cujus naturam idem ipse creator est, qui caeli et terrae, siderum, omniumque animantium; sed ad illud potius referendum est quod Apostolus ait : *Ipsius enim summus figmentum creati in Jesu Christo in operibus bonis, quae praeparavit Deus ut in illis ambulemus* (Eph. ii, 10).

CAPUT XXXVI. — 82. Arbitror tibi satis esse solutas tuas quinque quaestiones, dum in ista mea veluti sexta immorarer, quam mihi proposui de Gratia Novi Testamenti, propter quam Verbum caro factum est, id est, qui Filius Dei erat, homo factus est, naturam suscipiendo nostram, non amittendo suam : per quod et nobis recipientibus eum potestas daretur, ut qui eramus homines, filii Dei fieremus (Joan. i, 14, 12) participatione incommutabilis boni in melius commutati, non ad temporalem felicitatem, sed ad vitae aeternae, quae sola beata est, adoptionem. Unde placuit etiam propheticum Psalmum percurrere, cujus primum versum in passione commemoravit, ostendens quomodo nos Deus derelinquat, et quo alio modo non recedat a nobis : ad bona aeterna nos colligens, temporalia vero aliquando utiliter tribuens, et aliquando utiliter subtrahens; ut eis non haerere discamus, ne contempta luce interiore, quae ad novam pertinet vitam (unde etiam psalmus iste ipse pro susceptione matutina, tanquam pro luce nova, nomen accepit), in exteris tenebris libenter habitemus, unde in exteriores mittuntur qui ex istis exteris non se ad interiora convertunt; ne diabolo et angelis ejus sociati, extrema damnatione puniamur. Intelligentes igitur peregrinationem nostram in hac vita, mundo crucifigamur, extendentes manus in latitudinem bonorum operum, et longanimitate usque in finem perseverantes, atque habentes cor sursum, ubi Christus est in dextera Dei sedens (Colos. iii, 1, 2), totumque hoc non nobis, sed illius misericordiae tribuentes, cujus profunda iudicia omnem scrutatorem fatigant. Haec est enim non inaniter fabulosa, sed utiliter verax latitudo, longitudo, altitudo, profundum, unde perveniamus etiam ad supereminentem scientiam charitatis Christi, et impleamur in omnem plenitudinem Dei (Eph. iii, 19).

CAPUT XXXVII. — 83. Scio autem quam non supervacanea sollicitudine, per hanc occasionem quaestionum mihi abs te propositarum, Novi Testamenti gratiam tibi voluerim copiosius commendare. Habet enim adversarios, qui ejus profunditate turbati, non Deo tribuere, sed potius sibi volunt arrogare quod boni sunt. Nec tales sunt, quos facile contempnas; sed continenter viventes, atque in bonis operibus laudabiles : nec falsum Christum sicut Manichaei aliique plu-

rimi haeretici, sed eundem verum aequalemque Patri et coaeternum, veraciterque hominem factum, et venisse credentes, et venturum exspectantes; sed tamen ignorantes Dei justitiam, et suam constituere volentes. Neque enim frustra Dominus, cum et illas commemoraret quae secum intraverunt ad nuptias, et illas contra quas januas clausit, et quibus respondit, *Nescio vos*, utrasque virgines dixit, propter continentiam; et quinque propter concupiscentiam carnis edomitam, quinario praeditam sensu; ornatas utrasque lampadibus, propter bonorum operum bonaeque conversationis in conspectu hominum luculentissimam laudem; utrasque obviam sponso euntes, propter expectationem qua Christi speratur adventus: sed tamen alias sapientes, alias stultas, quod sapientes oleum acceperunt in vasis suis, stultae autem hoc non ferebant secum; in tam multis pares, hoc solo eas dispares demonstrat, hoc solo diversa eis et contraria nomina imponit.

84. Quid enim tam conjunctum quam virgines et virgines, quinque et quinque lampadibus ornatae, obviam sponso euntes et istae et illae? Et quid tam contrarium quam sapientes, et stultae? videlicet quod istae oleum in vasis, hoc est, intelligentiam gratiae Dei portant in cordibus suis, scientes quod nemo possit esse continens nisi Deus det, et hoc ipsum sapientiae deputantes, scire cujus hoc donum sit (Sap. viii, 21): illae autem largitori omnium bonorum gratias non agentes, evanuerunt in cogitationibus suis, et obcuratum est insipiens cor earum, dicentes se esse sapientes, stultae factae sunt (Rom. i, 21, 22). De quibus sane nullo modo nunc desperandum est, antequam dormiantis: sed si ita dormierint, cum factus fuerit clamor ille, quo adesse jam nuntiabitur sponsus, et evigilantes, hoc est resurgentes remanserunt foris; non quia virgines non sunt, sed quia nescientes unde habeant quod sunt, stultae virgines sunt, meritoque foris erunt, quia internae affectum gratiae non secum ferunt.

85. Quando tales ergo repereris, non tibi perstudeant inanitatem vasorum suorum, sed tu eis potius plenitudinem. Unde ait Apostolus, *Quisquis se putat aliquid scire, nondum scit quemadmodum oportet scire*. Et mox ostendens quid dixerit, *Quisquis autem, inquit, diligit Deum, hic cognitus est ab illo* (I Cor. viii, 2, 3). Nec sic dicere voluit, Cognovit eum, sed dicendo, *cognitus est ab illo*, expressius voluit commendare, etiam hoc ab illo nobis esse ut eum diligamus. Charitas enim Dei diffunditur in cordibus nostris, non per nos ipsos, sed per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. v, 5). Necessae est autem ut parum diligat Deum, qui non ab illo, sed a seipso bonum se arbitratur effectum: unde autem fieri potest ut talis non in seipso, sed in Domino gloriatur? Qui enim gloriatur quod sit bonus, in illo debet gloriari, a quo factus est bonus: ac per hoc qui se a semetipso factum bonum arbitratur, consequens est ut in seipso, non in Domino gloriatur. Omnis autem intentio gratiae Novi Testamenti, qua sursum cor habemus (quia



omne datum optimum, et omne donum perfectum de-  
sursum est [ *Jacobi* 1, 17 ], id agit, ne simus ingrati ;  
atque in ipsa gratiarum actione nihil aliud agitur, ni-  
si ut qui gloriatur, in Domino gloriatur. Habes librum,  
etsi prolixum, tamen, quantum existimo, non super-  
fluum. Sed ana etiam ecclesiasticas legere litteras,  
et non multa invenies, quæ requiras ex me ; sed legendo  
et ruminando, si etiam pure Dominum largitorem  
honorum omnium deprecaris, omnia quæ cognitione  
digna sunt, aut certe plurima, ipso magis inspirante,  
quam hominum aliquo commoneate perdisces. Quan-  
quam eo ipso quo forinsecus bene admonentem judi-  
cio non errante approbamus, quid aliud quam inter-  
num lumen, magistrum nos habere testamur?

EPISTOLA CXLI \* (a).

*Ad populum factionis donatianæ, quomodo illorum epi-  
scopi in Carthaginensi collatione convicti sint. Itaque  
nunc demum redeant ad Ecclesie catholicæ commu-  
nionem.*

SILVANUS SENEX, VALENTINUS, AURELIUS (b), INNOCEN-  
TIUS, MAXIMINUS, OPTATUS, AUGUSTINUS, DONATUS,  
et ceteri episcopi de concilio Zertensi <sup>1</sup>, ad Dona-  
tistas.

1. Cum in auribus nostris fama crebresceret, hoc  
vobis vestros episcopos dicere, Cognitorem (c) præ-  
mio fuisse corruptum, ut contra eos sententia profer-  
retur, vos autem ista facile credere, ac propterea  
multos vestrum adhuc nolle acquiescere veritati ; pla-  
cuit nobis, cogente Domini charitate, ex concilio no-  
stro hæc ad vos scripta dirigere, quibus primitus ad-  
moneremini illos vobis victos atque convictos. hæc  
mendacia jactare : qui etiam in suo Mandato, quod  
pro illa collatione fecerunt, et suis nominibus atque  
subscriptionibus firmaverunt, nos illic traditores et  
persecutores suos esse dicentes, in falsitate atque  
mendacio manifestissimo detecti atque convicti sunt ;  
ita ut volentes gloriari de multitudine coepiscoporum  
suorum, inter aliorum absentium nomina etiam mor-  
tui nomina insererent ; et cum quaereretur ubi esset,  
subita perturbatione cæcati, ipsi eum confiterentur in  
itinere defecisse. Et cum interrogarentur quomodo po-

<sup>1</sup> Lov., de Concilio Cirtensi. Cdd. duo Vatic., Xersensi. At  
alii prope omnes Mss., necnon Edd. Bad. Am. et Er. habent,  
de Concilio Zertensi : quam lectionem probatam intelli-  
gimus viris quibusdam eruditissimis, qui civitatem aliam in Nu-  
midia Cirtensem quæ Constantina vocabatur, et aliam Zer-  
tensem fuisse colligunt ex collatione Carthagiensi, ubi  
præter Constantinensem episcopum Fortunatum, Zertenses  
alii duo Gaudentius et Salustius recensentur.

\* Ad hanc emendandam adjuti sumus a. hg. bl. c. cc. ff.  
g. gv. n. s. sh. t. vc. duobus r. quatuor v. et Am. Bad. Er.  
lov.

(a) Alias 132 : quæ autem 141 erat, nunc 264. Scripta die  
14. unii an. 412.

(b) Aurelii nomen hic exhibent epistolæ hujus exempla-  
ria. At ipsum omittunt codices omnes in lib. 2 retract. c. 40 :  
ubi hæc eandem epistolam a se scriptam recognoscit Aug-  
ustinus, hoc non missam privato huius nomine ; « quia,  
» inquit, in concilio Numidicæ omnibus qui ibi eramus, hoc  
» fieri placuit, » ut scilicet per brevi epistola docerentur Do-  
natistæ quid in Carthaginensi collatione gestum sit, ne a  
suis huiusmodi episcopis, rem aliter atque habuerat narranti-  
bus, seducerentur ulterius.

(c) Marcellinum.

tuerit apud Carthaginem subscribere, qui in itinere  
jam defecerat, vehementius perturbati, alio mendacio  
se obligaverunt, respondentes eum a Carthagine re-  
deuntem fuisse defunctum : de quo mendacio exire  
omnino minime potuerunt. Ecce quibus creditis vel  
de antiqua traditione, vel de Cognitoris corruptione.  
qui Mandatum suum, ubi nobis objecerunt crimen  
traditionis, non potuerunt conscribere sine crimine  
falsitatis. Proinde quæ maxime necessaria credidimus,  
his litteris tanquam breviario collecta inseruimus, ne  
forte ad magna Gestorum volumina vel pervenire non  
facile possitis, vel ea legere laboriosum putetis.

2. Carthaginem venimus et nos et episcopi vestri,  
et quod prius nolebant et indignum esse dicebant, in  
unum convenimus. Electi sunt ex nobis et ex ipsis  
septem hinc, et septem inde, qui pro causa omnium  
loquerentur. Electi sunt alii septem hinc, et septem  
inde, cum quibus, ubi opus erat, consilium pertracta-  
rent. Electi sunt quatuor hinc, et quatuor inde, qui  
Gestis conscribendis custodes essent, ne infalsatum  
aliquid ab aliquo diceretur. Dati sunt etiam a nobis et  
ab ipsis notarii quatuor hinc, et quatuor inde, ut bini  
cum exceptoribus iudicis alternarent, ne aliquis no-  
strum se dixisse aliquid causaretur, quod non fuisset  
exceptum. Huic tantæ diligentiae etiam illud est addi-  
tum, ut et nos et ipsi, quemadmodum ipse iudex, ver-  
bis nostris subscriberemus, ne quisquam diceret in  
illis Gestis aliquid vel postea fuisse corruptum. Cum  
enim adhuc viventibus eis qui subscripserunt, inno-  
tuerint eadem Gesta omnibus locis, in quibus oportet  
ut innotescant ; sic etiam ad posterum confirmata  
veritas perdurabit. Nolite ergo esse ingrati tantæ mi-  
sericordiae Dei, quæ per istam diligentiam vobis mini-  
strata est. Nulla exexcusatio jam remansit ; nimium du-  
ra, nimium diabolica sunt hominum corda quæ adhuc  
tantæ manifestationi veritatis obstitunt.

3. Ecce episcopi partis vestræ, quos omnes elegerunt,  
et pro omnibus loquerentur, conati sunt, quantum  
potuerunt, ut omnino ipsa causa non ageretur,  
propter quam tantus numerus episcoporum utriusque  
partis de universa Africa, et de tam longinquis locis  
Carthaginem venerat. Et cum omnis anima sus-  
pensa exspectaret in tanta collectione quid agere-  
tur, illi vehementer instabant ut nihil ageretur. Quare  
hoc, nisi quia causam suam malam sciebant, et facili-  
lime se posse vinci, si ageretur, dubitare non pote-  
rant ? Ipse ergo animus eorum, quo timebant ne causa  
ageretur, jam victos eos esse monstrabat. Si enim ex-  
torquerent quod volebant, ut jam collatio ipsa non  
fieret, nec disputationibus nostris veritas appareret :  
redeuntes a Carthagine, quid vobis erant responsuri ?  
quid demonstraturi ? Credo, prolatori erant Gesta,  
et dicturi vobis : Nos instabamus ut causa non age-  
retur, illi instabant ut ageretur. Vos exspectatis vi-  
dere quid egerimus : ecce legite ubi eos vicimus, ut  
nihil ageremus. Forte et vos responderetis, si cor ha-  
beretis : Nihil ergo acturi, ut quid istis ? vel potius  
qui nihil egistis, ut quid redistis ?

4. Denique posteaquam non potuerunt efficere quod

conati sunt, id est ut causa non ageretur; ipsa actio demonstravit quid timuerint, quando in omnibus victi sunt. Confessi sunt enim, contra Ecclesiam catholicam, quæ toto terrarum orbe diffunditur, nihil se habere quod dicerent; quia divinis sanctarum Scripturarum testimoniis oppressi sunt, quibus Ecclesia designatur incipiens ab Jerusalem crevisse per loca in quibus Apostoli prædicaverunt, et nomina eorundem locorum in suis Epistolis et Actis conscripserunt, et inde diffundi per cæteras gentes. Contra istam Ecclesiam se non habere causam manifesta voce professi sunt, ubi est evidentissima in nomine Dei nostra victoria. Cum enim confirmant Ecclesiam, cui nos communicare, ipsos autem non communicare manifestum est, olim se victos esse testantur; et vobis, si sapiatis, apertissime indicant quid dimittere, et quid tenere debeatis, non ea falsitate qua vobis non cessant adhuc usque mentiri, sed illa veritate quam victi coacti sunt confiteri.

5. Quisquis ergo ab hac catholica Ecclesia fuerit separatus, quantumlibet laudabiliter se vivere existimet, hoc solo scelere quod a Christi unitate disjunctus est, non habebit vitam; sed ira Dei manet super eum. Quisquis autem in hac Ecclesia bene vixerit, nihil ei præjudicant aliena peccata; quia *unusquisque in ea proprium onus portabit*, sicut Apostolus dicit (*Galat. vi, 5*). Et *quicumque in ea corpus Christi manducaverit indigne, iudicium sibi manducat et bibit* (*I Cor. xi, 29*): nam etiam hoc ipse Apostolus scripsit. Cum autem dicit, *iudicium sibi manducat*, satis ostendit, quia non alteri iudicium manducat, sed sibi. Hoc nos egimus, et ostendimus, et obtinimus, quia communicatio malorum non maculat aliquem participatione Sacramentorum, sed consensione factorum. Nam si in factis malis non eis quisque consentiat; portat malus causam suam et personam suam, nec præjudicat alteri quem in consensione mali operis socium non habet criminis.

6. Hoc etiam ipsi voce apertissima coacti sunt confiteri; non tunc quando ista dicebamus, sed postea cum aliud ageretur. Nam cum ventum fuisset ad causam etiam Cæciliani, quam nos ab Ecclesiæ causa distinguebamus, ut si forte malus esset inventus, ipsum anathematizarem, non tamen propter ipsum Ecclesiam Christi relinqueremus, cui per malam suam causam præjudicare non posset: cum ergo etiam ad ipsam Cæciliani causam ventum fuisset, et legissent illi concilium Carthaginense (a), ubi recitabant septuaginta plus minus episcoporum sententias contra Cæcilianum absentem prolatas; respondimus eis, sic non obesse illud episcoporum concilium absentem Cæciliano, quemadmodum non obfuit plurium episcoporum partis Donati concilium (b) absentem Primiano, quando eum in Maximiani causa plus minus centum episcopi damnaverant. Tunc illi, nominata causa Maximiani, unde sciunt se etiam quos damnaverant,

(a) An. 314 habitum a factiosis.

(b) Cabarsusitanum, an. 383; cujus Epistola synodica in Enarr. in Psal. 36.

in honore integro suscepisse, et baptismum in sacrilego Maximiani schismate datum se confirmasse, et non destruxisse; et in sua Bagaitana sententia (a), qua eos damnaverunt, quibusdam qui in ipso schismate fuerunt, dilationem dedisse, et dixisse quod eos non polluerint sacrilegi surculi Maximiani plantaria: ista ergo causa posteaquam eorum aures percussit, expavescentes et perturbati, et oblitii unde superius contra nos contendebant, continuo dixerunt, *Nec causa causæ, nec persona personæ præjudicat*: et confirmaverunt verbis suis quod nos antea de Ecclesia dicebamus, quia non solum Catholicæ transmarinæ, contra quam se confessi sunt non habere quod dicerent, verum etiam Catholicæ Africanæ, quæ illi unitatis communione conjungitur, causa et persona Cæciliani, qualiscumque fuisset, præjudicare non posset; si Maximianus qui cum cæteris sociis suis Primianum damnavit, si etiam Felicianus qui simul Primianum damnavit, et postea in causa Primiani a Donati parte damnatus est, non præjudicat parti Donati, cui modo episcopus, sicut antea fuerat, receptus adjungitur; si etiam ipsis sociis suis Maximianus non præjudicat, quibus isti dilationem dederunt, dicentes eos ab illo, cum quo fuerunt, non fuisse pollutos, quia *nec causa causæ præjudicat, nec persona personæ*.

7. Quid ergo queritis amplius? Multis quidem verbis superfluis Gesta oneraverunt; et quia non potuerunt efficere ut causa non ageretur, hoc fecerunt multum loquendo, ut quod actum est difficile legeretur. Sed debent vobis etiam ista eorum pauca verba sufficere, ne propter nescio quæ, nescio quorum hominum crimina, oderitis unitatem catholicæ Ecclesiæ; quia, sicut ipsi dixerunt, relegerunt, subscripserunt, *Nec causa causæ præjudicat, nec persona personæ*. Nam et in ipsa causa Cæciliani, quam licet ad Ecclesiæ causam non pertinentem, tamen defendendam suscepimus, ut etiam ibi calumniæ manifestarentur ipsorum, apertissime victi sunt, nihilque eorum quæ in Cæcilianum intendebant, probare potuerunt. Insuper etiam de criminibus traditionis nos episcopalia Gesta (b) protulimus, unde recitavimus aliquos eorum episcoporum qui sententias in absentem dixerant Cæcilianum, manifestissimos fuisse traditores. Contra ipsa Gesta illi, quia non habebant quod dicerent, falsa esse dixerunt; sed nullo modo probare potuerunt.

8. Insuper etiam confessi sunt, vel potius pro magna gloria professi sunt, Cæcilianum apud Constantinum imperatorem a suis præcessoribus accusatum. Et addiderunt mendacium, quod illis accusantibus fuerit ab Imperatore damnatus. Ecce et hinc victi sunt, unde vobis solent nebulas erroris offundere, concitantes nobis invidiam, et in odium vestrum nos adducentes, quia Ecclesiæ causam apud Imperatores agimus. Ecce majores eorum de quorum nominibus

(a) An. 304 pronuntiata; quæ habetur in lib. 3 cont. Crescon. c. 53.

(b) Cirtensis Conc. an. 305 habiti; quæ exstant in lib. 3 cont. Crescon. c. 27.

gloriantur, Ecclesiae causam egerunt apud Imperatorem; persecuti sunt accusando Cæcilianum apud Imperatorem, damnatum dixerunt. Jam non vos seducant vanissimis et mendacissimis verbis: redite ad cor vestrum, timete Dominum, cogitate veritatem, relinquite falsitatem. Quidquid enim jam passi fueritis imperialibus legibus, quod non pro justitia, sed pro iniquitate patimini, non poteritis dicere ideo nos esse injustos, quia sic vobiscum agi non debuit, ut Imperator vos ab ista iniquitate compesceret. Episcopi enim vestri confessi sunt majores suos sic egisse cum Cæciliano, quomodo vobiscum agi non vultis. Et tamen quod Cæcilianum apud Imperatorem persecuti fuerint, etiam ipsis confitentibus et profitentibus satis constitit: quod autem Cæcilianus fuerit ab Imperatore damnatus, omnino non constitit; imo etiam constitit eum, accusantibus et persequentibus majoribus eorum, et bis numero (a) prius ab episcopis, et ab ipso postea Imperatore fuisse purgatum. Hoc etiam ipsi confirmaverunt, talia postea, quasi pro causa sua, proferendo, ut magis contra ipsos esse invenirentur, et pro causa Cæciliani etiam illa quæ protulerunt, recitarentur. Quoscumque ergo accusare voluerunt, nullis certis documentis probare potuerunt: quidquid autem nos et pro Ecclesiae causa, et pro Cæciliani causa diximus, et verbis suis et lectionibus a se prolatis etiam ipsi confirmaverunt.

9. Nam protulerunt primo codicem Optati, unde quasi probarent Cæcilianum ab Imperatore damnatum: qui codex cum contra illos legeretur, et magis ostenderet Cæcilianum fuisse purgatum, ab omnibus risi sunt. Sed quia ipse risus non potuit ab exceptoribus excipi, verbis suis apud Acta risos se esse testati sunt. Iterum recitaverunt et protulerunt libellum imperatori Constantino a suis majoribus datum, ubi questi sunt quod eos memoratus Imperator graviter persequeretur; ac sic eodem libello manifestarunt se apud Imperatorem a Cæciliano fuisse superatos, falsumque esse quod dixerant, eum ab Imperatore damnatum. Tertio protulerunt litteras ejusdem Constantini ad vicarium Verinum datas, ubi eos graviter detestatur, et propterea dicit de exilio relaxandos, et furori suo dimitteudos, quia jam Deus cœperat in illos vindicare: ac sic etiam istis Imperatoris litteris confirmaverunt se falsum dixisse, quod Cæcilianus ab Imperatore damnatus sit; cum potius Imperator ipsos a Cæciliano victos esse monstraverit, quando eos vehementer execratus, ideo jussit ut de exilio dimitterentur, ut Deo iudice, sicut et jam cœperant, punirentur.

10. Postea Felicis Aptungensis ordinatoris Cæciliani causam in medium miserunt, dicentes eundem Felicem fuisse traditorem, a quo Cæcilianus fuerat ordinatus: et ejusdem Constantini imperatoris pro Cæciliano contra seipsum litteras protulerunt, ubi ad proconsulem scripsit, ut ad Comitatum suum mitteretur Ingentius. Iste autem Ingentius confessus fuerat

in cognitione Æliani proconsulis falsum se fecisse adversus Felicem Cæciliani ordinatorem. Dicebant ergo isti non sine causa voluisse Imperatorem ut ad se mitteretur Ingentius, nisi quia Cæciliani adhuc causa pendebat: et conabantur immittere suspicionem vanissimam, quod posteaquam Ingentius ad Comitatum directus est, tunc Imperator contra Cæcilianum potuerit judicare, et illud iudicium suum quod nos recitaveramus, ubi inter partes cognoverat, Cæcilianumque purgaverat, sententia posteriore rescindere. Sed dicebatur eis ut hoc potius legerent; et nihil omnino proferebant. Illæ autem litteræ Imperatoris (a), quibus ad se mitti jussit Ingentium, quas contra se ipsos pro Cæciliano recitaverunt, hoc continent, quod Ælianus proconsul in causa Felicis audientiam præbuerit competentem, eundemque Felicem a crimine traditionis innocentem fuisse constiterit: sed Ingentium ad Comitatum suum propterea jubere transmitti, ut illis qui ibi erant, et diurnis diebus eum interpellare non desinebant, apparere et intimari posset, et frustra eos Cæciliano invidiam comparare, et adversus eum violenter insurgere voluisse.

11. Quis eos crederet ista contra se recitasse pro nobis, nisi Dei omnipotentis nutu factum esset, ut non solum verba eorum Gestis tenerentur, sed etiam manus subscribentium legerentur? Nam et ordinem consulum et dierum, qui Gestis expressus est, si quis nunc diligenter advertat, inveniet primo Cæcilianum episcopali iudicio fuisse purgatum. Deinde non multo post Felicis Aptungensis causa ab Æliano proconsule examinata est, ubi eum constitit innocentem: in qua causa ad Comitatum mitti jussus est Ingentius. Et longe postea ipse Imperator causam inter partes cognovit atque finivit: in qua cognitione Cæcilianum innocentem, illos autem calumniosissimos iudicavit. In quo ordine consulum et dierum satis ostenditur fallaciter eos et calumniose dixisse, quod Imperator misso ad Comitatum Ingentio, iudicium suum mutavit, et Cæcilianum quem prius purgaverat, postea condemnavit. Non solum autem nihil de hac re legere poterunt, et contra se ipsos tanta legerunt; sed etiam per ordinem consulum evidentiùs convincuntur, post causam Felicis proconsulari iudicio terminatam, in qua jussum est ut ad Comitatum Ingentius mitteretur, nec parvo intervallo, sed longe postea memorati imperatoris iudicio inter partes habito, Cæcilianum fuisse purgatum.

12. Non ergo vobis dicant quia præmio corrupimus iudicem. Quid enim aliud solent victi homines dicere? Aut si aliquid dedimus iudici, ut contra illos pro nobis pronuntiaret; ipsis quid dedimus, ut contra se pro nobis tanta non solum dicerent, verum etiam recitarent? An forte volunt ut eis apud vos gratias agamus, quia cum dicant iudicem præmio a nobis esse corruptum, ipsi tam multa, quæ pro nobis contra se ipsos dixerunt et recitaverunt, gratis nobis omnia

<sup>1</sup> Mss. plerique, *falsam fecisse*; supple, *epistolam*. Vide superius *epist.* 88, n. 4.

(a) Exstant in *epist.* 88, n. 4.

(a) Primum in Romano Concilio, tum in Arelatensi.

præstiterunt? Aut certe si propterea dicunt quod nos vicerint, quia melius egerunt causam Cæcilianum quam nos, hoc plane credite illis. Nos enim duas lectiones pro illo sufficere putaveramus: illi autem quatuor protulerunt.

13. Sed quid pluribus litteras oneramus? Si vultis nobis credere, credite; et teneamus pariter unitatem, quam jubet et diligit Deus. Si autem nobis non vultis credere, Gesta ipsa legite, aut vobis ut legantur admittite, et an vera sint quæ scripsimus vobis, ipsi probate. Si autem nihil horum facere vultis, et manifestissima veritate convictam partis Donati falsitatem adhuc sequi desideratis, mundi sumus a pœna vestra, quando vos sero postea pœnitebit. Si vero id quod vobis præstitit Deus non contempseritis; et post causam tam diligenter actam, et tam diligenter manifestatam, perversam consuetudinem relinquentes, paci Christi et unitati consenseritis, de vestra correctione gaudebimus: et Sacramenta Christi, quæ in sacrilegio schismatis ad iudicium habetis, utilia et salubria vobis erunt cum in catholica pace habueritis caput Christum, ubi charitas cooperit multitudinem peccatorum (1 Petr. iv, 8). Hæc ad vos scripsimus xviii cal. julias<sup>1</sup>, piissimo Honorio Augusto ix cos. ut quando possuit ad quosque vestrum istæ litteræ pervenirent.

#### EPISTOLA CXLII (a).

*Augustinus Saturnino et Eufrati presbyteris, aliisque clericis, gratulans de ipsorum reditu ad Ecclesiam, eosque in ejus communione confirmans; et hortans ut ecclesiastica officia, pro suo quisque gradu, fideliter exsequantur.*

Dominis dilectissimis, fratribus presbyteris, SATURNINO ET EUFRATI, et clericis qui vobiscum sunt, ad unitatem Christi pacemque conversis, AUGUSTINUS episcopus, in Domino salutem.

1. Lætificavit nos vester adventus: sed non vos absentia nostra contristet. In illa enim Ecclesia sumus, quæ propitio Deo, licet usquequaque porrecta et toto orbe diffusa sit, unum tamen corpus est magnum unius capitis magni, quod caput ejus est ipse Salvator, sicut Apostolus dicit (Eph. v, 23, et Coloss. i, 18). De hujus autem capitis glorificatione, quæ post ejus resurrectionem futura fuerat, tanto ante propheta prædixit, *Exaltare super caelos, Deus*; et quia illo super caelos exaltato, Ecclesia ejus omnem terram copiosa fecunditate fuerat impletura, consequenter idem psalmus adjunxit: *Et super omnem terram gloria tua* (Psal. lvi, 12). Proinde, dilectissimi, stabili mente et firmissimo corde, sub tam excelso capite, in tam glorioso corpore persistamus, in quo

<sup>1</sup> Unus e vatic. Mss., xix kal. julii. Mox in Edd. legebatur, piissimo Honorio Augusto VIII cos., mendose, ut animadvertit Baronius. cuius e Honorii consulatus octavus incidit in annum Christi 400. At isthæc epistola scripta fuit anno proximo sequenti post Carthagin. collat. adeoque an. 412, qui est Honorii cos. nonus. Favent Mss. octo, e quibus aliqui habent VIII, alii nono cos.

<sup>2</sup> Non reperta est nisi in Vaticano exemplari et

(a) Alias 257: quæ autem 142 erat, nunc in A. est 17. Scripta circa idem tempus.

invicem membra sumus. Unde etiam remotissimis terris mea longinqua esset absentia, in illo simul essemus, a cujus corporis unitate recedere non debemus. Si enim nos una domus haberet, utique simul esse diceremur: quanto magis simili sumus, cum in uno corpore simul sumus! Quanquam etiam in una domo nos esse Veritas ipsa testatur; quoniam sancta Scriptura, quæ corpus Christi esse dicit Ecclesiam, ipsa itidem dicit Ecclesiam eandem esse domum Dei.

2. Sed hæc domus non orbis terræ uno angulo ædificatur, sed per omnem terram. Unde ille psalmus, in cuius titulo legitur, *Quando domus ædificabatur post captivitatem*, sic incipit: *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino, omnis terra* (Psal. xcvi, 1). In vetustate quippe veteris hominis, orbem terræ diabolus captivaverat; post hanc captivitatem cum ædificatur domus, renovatio fidelium significatur in homine novo. Unde dicit Apostolus, *Exuite vos veterem hominem, et induite eum qui secundum Deum creatus est* (Eph. iv, 22, 24): et quia hoc per omnem terram fit in unitate catholica; sicut in alio psalmo dictum est, *Et super omnem terram gloria tua*; sic in isto cum dictum esset, *Cantate Domino canticum novum*, ut demonstraretur quando domus ædificatur in isto cantico novo, continuo subjunctum est, *Cantate Domino, omnis terra*. Operarios autem, per quos ista tam magna domus ædificatur, idem psalmus exhortatur, eum consequenter dicit, *Bene nuntiate de die ex die salutare ejus; annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus*: et paulo post dicit, *Afferte Domino, patriæ gentium, afferte Domino gloriam et honorem*. Quæ sit hæc domus; id est Ecclesia catholica, alio loco dixi<sup>1</sup>.

3. His atque hujusmodi testimoniis tantæ hujus domus, quæ in tota Scriptura tam multa reperiuntur, ita cesserunt inimici ejus, ut faterentur contra Ecclesiam transmarinam, quam tamen catholicam esse confessi sunt, se causam non habere. Huic nos communicamus ut conjungi mereamur membris Christi, et compaginem corporis ejus fidelissimæ charitatis amplectamur affectu. Quoniam in Ecclesiæ hujus unitate quicumque male vixerit, *sibi iudicium manducat et bibit*, sicut Apostolus dicit (1 Cor. xi, 29). Quicumque autem bene vivit, non ei præjudicat aliena causa, et aliena persona. Sic etiam illi cum de causa Maximiani urgerentur, ore suo coacti sunt confiteri, quia *nec causa causæ, nec persona personæ præjudicat*. Solliciti tamen invicem sumus pro nobis, tanquam unius corporis membra; ut quicumque adjuvante omnino, ad horreum futurum pertinemus, interim in area simul paleam toleremus, ne propter illam futuro igni destinatam, nos aream dominicam deseramus.

4. Agite fideliter, et hilariter Ecclesiastica officia quæ ad vos pertinent, pro gradibus vestris, et mini-

<sup>1</sup> Apud Lov. sic legebatur: *Alio loco, id est in responsione prima contra Petilianum, dixi. Pro pace Christi redite ad Ecclesiam, quæ non damnavit incognita, si pro pace Donati placuit revocare damnata*. Quæ verba ex lib. 1 cont. litt. etul. cap. 13, perperam hic inserta expungi oportuit.

sterium vestrum sinceriter adimplete propter illum Deum, sub quo conservi sumus, et cui rationem de nostris actibus reddituros nos esse cogitamus. Unde abundare debent in vobis misericordiae viscera, quia iudicium sine misericordia erit illi qui non fecerit misericordiam (*Jacobi* II, 13). Ac per hoc, et pro illis orate nobiscum qui adhuc contristantur, ut sanctur carnalis animi infirmitas, ex diuturna consuetudine collecta atque contracta. Nam quis non intelligat quam bonum sit et jucundum fratres habitare in unum (*Psal.* CXXXII, 1), si sanas fauces ista jucunditas tangat, unde respuat amaritudinem divisionis mens quæ diligit dulcedinem charitatis? Potens est autem et misericors Deus, quem pro illis oramus, ut quibuslibet occasionibus etiam ipsos attrahat ad salutem. Dominus vos in pace conservet.

EPISTOLA CXLIII \* (a).

*Paucis respondet ad quæstionem ex divinis Libris propositam a Marcellino. Tum explicat locum taxatum ex libris suis de Libero Arbitrio; declarans in primis quantum suis scriptis tribui velit: eademque occasione varias de animarum origine quæstiones perstringens. Postremo rejicit cujusdam (puta Volusiani) dubitationem, qui ideo non credebat Mariam virginem peperisse, quod id nunquam alias factum sit.*

Domino eximio, et merito insigni, multumque charissimo filio MARCELLINO, AUGUSTINUS, in Domine salutem.

1. Epistolam tuam, quam per sanctum fratrem et coepiscopum meum Bonifacium accepi, quæsivi, cum rescriberem, nec inveni. Reclui tamen te in ea quæsisse quomodo invenerint magi Pharaonis, conversa in sanguinem tota aqua Ægypti, unde simile aliquid facerent. Quæ duobus modis solvi quæstio solet: sive quod marina aqua potnerit offerri; sive, quod est credibilius, quia in ea regione, in qua erant filii Israel, iste plagæ non fiebant. Hoc enim quibusdam Scripturæ illius locis apertissime expressum admonet, etiam ubi non dictum est, quid intelligi debeat.

2. Illæ autem litteræ tuæ, quas presbyter Urbanus attulit, habent quæstionem mihi propositam ex libris non divinis, sed meis, quos scripsi de Libero Arbitrio. In talibus autem quæstionibus non multum laboro: quia etsi defendi sententia mea liquida ratione non potest, mea est; non ejus auctoris cujus sensum improbare fas non est, etiam cum, eo non intellecto, hoc inde sentitur quod improbandum est. Ego proinde fateor me ex eorum numero esse conari, qui proficiendo scribunt, et scribendo proficiunt. Unde si aliquid vel incautius, vel inductius a me positum est, quod non solum ab aliis qui videre id possunt, merito reprehendatur, verum etiam a meipso, quia et ego saltem postea videre debeo, si proficio; nec mirandum est, nec dolendum: sed potius ignoscendum

\* Emendata est opo a. hg. hl. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. t. vd. duorum a. 2 bn. 2 vc. 3 v. et Am. Bad. Er. 10v.

(a) Alias 7: quæ autem 143 erat, nunc 187. Scripta m. 412.

SANCT. AUGUST. II

atque gratulandum; non quia erratum est, sed quia improbatum. Nam nimis perverse seipsum amat qui et alios vult errare, ut error suus lateat. Quanto enim melius et utilius, ut ubi ipse erravit, alii non errent, quorum admonitu errore careat! quod si noluerit, saltem comites erroris non habeat. Si enim mihi Deus quod volo præstiterit, ut omnium librorum meorum quæcumque mihi rectissime displicent, opere aliquo ad hoc ipsum instituto, colligam atque demonstrarem; tunc videbunt homines quam non sim acceptor personæ meæ.

3. Vos autem qui me multum diligitis, si talem asseritis adversus eos quorum malitia, vel imperitia, vel intelligentia reprehendor, ut me nusquam scriptorum meorum errasse dicatis; frustra laboratis, non bonam causam suscepistis, facile in ea me ipso iudice superamini. Quoniam non mihi placet, cum a charissimis meis talis esse existimor, qualis non sum. Perfecto enim non me, sed pro me alium sub meo nomine diligit, si non quod sum, sed quod non sum diligit. Nam in quantum me noverunt, vel de me verum credunt, ego ab eis diligo: in quantum autem mihi tribuunt quod in me non cognoscunt, alium talem qualem me putant, pro me diligit. Romani maximus auctor Tullius cloquii, *Nullum unquam verbum*, inquit de quodam, *quod revocare vellet, emisit*. Quæ quidem laus, quamvis præclarissima videatur, tamen credibilior est de nimium fatuo, quam de sapiente perfecto. Nam et illi quos vulgo moriones vocant, quanto magis a sensu communi dissonant, magisque absurdi et insulsi sunt, tanto magis nullum verbum emittunt quod revocare velint; quia dicti mali, vel stulti, vel incommodi poenitere, utique cordatorum est. Sed si in bonam partem accipiatur, ut quempiam talem fuisse credamus, qui cum sapienter omnia loqueretur, nullum unquam verbum quod revocare vellet, emisit; hoc potius de hominibus Dei, qui Spiritu sancto acti locuti sunt, quam de illo quem sic Cicero laudat, saluberrima pietate credendum est. Ab hac ego excellentia tam longe absum, ut si nullum verbum quod revocare vellem protulerim, fatuo sim quam sapienti similior. Illius quippe scripta summa sunt auctoritate dignissima, qui nullum verbum, non quod revocare vellet, sed quod revocare deberet, emisit. Hoc quisquis nondum est assecutus, secundas habeat partes modestiæ, quia primas non potuit habere sapientiæ: quia non valuit omnia non poenitenda diligenter dixisse, poeniteat quæ cognoverit dicenda non fuisse.

4. Cum ergo, non sicut quidam charissimi mei putant, nulla vel pauca, sed potius plura fortasse quam etiam maledici opinantur verba dixerim, quæ mallet revocare, si possem; non mihi Tulliana illa blanditur sententia, qua dictum est, *Nullum unquam verbum quod revocare vellet, emisit*: sed angit me plane Horatiana sententia, *Nescit vox missa reverti*. Hinc est quod pericolosissimarum quæstionum libros, de Go-

lerique: (*quod in me non cognoscunt, me minime*

(*Dix-neuf.*)

nesi scilicet, et de Trinitate, diutius teneo quam vultis et fertis; ut si non potuerint nisi habere aliqua quæ merito reprehendantur, saltem pauciora sint quam esse possent, si præcipiti festinatione inconsultius ederentur. Vos enim, ut vestræ indicant literæ (nam hoc mihi etiam sanctus frater et coepiscopus meus scripsit Florentius), ideo ut edantur urgetis, quo possint a me, dum in hac carne vivo, defendi, cum vel ab inimicis mordentibus, vel etiam ab amicis parum intelligentibus, fortasse in quibusdam cœperint accusari. Quod utique propterea dicitis, quia non putatis esse in eis aliquid, quod vera possit ratione culpari: alioquin non me ad eorum editionem, sed ad diligentem emendationem potius hortaremini. Ego autem iudices veros, et veritate severos magis intueor, inter quos et meipsum primum constituere volo; ut ad illos ea tantum reprehendenda perveniant, quæ a me, quamvis sedulo persecutante, minima videri potuerunt.

5. Quæ cum ita sint, hoc tamen quod in tertio libro de Libero Arbitrio, cum de substantia rationali agerem, sic a me positum est ut dicerem, *In corporibus autem inferioribus anima post peccatum ordinata regit corpus suum, non omni modo pro arbitrio, sed sicut leges universitatis sinunt*: diligenter advertant qui putant me aliquid de anima humana velut certum statuisset atque fixisset, quod vel ex parentibus per propaginem veniat, vel in actibus vitæ superioris atque cœlestis peccaverit, ut corruptibili carne mereretur includi; et videant sic a me verba fuisse perpensa, ut retento eo quod certum habeo, post peccatum primi hominis natos esse atque nasci cæteros homines in carne peccati, cui sanandæ venit in Domino similitudo carnis peccati, ita omnia sonarent, ut nulli præjudicaret opinioni quatuor illarum, quas postea digessi atque distinxi, non confirmans aliquam, sed interim quod agebam sequestrata illarum discussione determinans, ut quæcumque illarum vera esset, Deus sine dubio laudaretur.

6. Sive enim ex illa una omnes animæ propagentur, sive singillatim in singulis fiant, sive extra creatæ mittantur, sive in corpora sponte mergantur; procul dubio creatura ista rationalis, id est humanæ animæ natura, in corporibus inferioribus, hoc est terrenis, post peccatum ordinata regit corpus suum, non omni modo pro arbitrio, interim quod constat peccatum primi hominis<sup>1</sup>. Non enim dictum est, Post peccatum suum, aut, Postquam peccavit; sed dictum est, *Post peccatum*: ut quodlibet postea, si fieri posset, discussa ratio declararet, sive peccatum ejus, sive peccatum parentis carnis ejus, recte dictum intelligeretur quod dictum est, *Post peccatum in inferioribus corporibus ordinata regit corpus suum, non omni modo pro arbitrio*, quia et caro concupiscit adversus spiritum (*Galat. v, 17*), et ingemiscimus gravati (*I*

<sup>1</sup> Mss. Gallic. quatuor: *Pro arbitrio, interim quod constat post peccatum, etc.* Sic etiam quatuor Vatic., nisi quod ex his duo carent voce; *interim*. Quidam Codd. habent, *quod constat peccato, etc.* Alii vero, cæteris verbis omissis, non omni modo pro arbitrio. Non enim dictum est, etc.

*Cor. v, 4*), et corpus quod corrumpitur, aggravat animam (*Sap. ix, 15*): et quis omnia emeret carnalis infirmitatis incommoda? quæ utique non erunt, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem (*I Cor. xv, 53*), ut absorbeatur mortale a vita. Tunc itaque spirituale corpus reget omni modo pro arbitrio; nunc vero non omni modo, sed sicut leges universitatis sinunt, per quas constitutum est ut corpora orta occidant, et aucta senescant. Nam illius primi hominis anima, ante peccatum etiamsi nondum spirituale corpus, sed animale, tamen pro arbitrio regebat. Post peccatum autem, id est postquam peccatum in illa carne commissum esset, ex qua deinceps propagaretur caro peccati, anima rationalis sic est in inferioribus corporibus ordinata, ut non omni modo pro arbitrio regat corpus suum. Quod si nondum acquiescunt in parvulis, qui nulla adhuc peccata propria commiserunt, jam tamen esse carnem peccati, quia et huic sanandæ, cum baptizantur, necessaria est medicina, similitudo illa carnis peccati; nec sic istis verbis nostris habent quod succenseant. Constat quippe, nisi fallor, eandem carnem, etiamsi non vitio, sed natura infirma est, tamen post peccatum cœpisse nasci: quia neque ita creatus est Adam, neque aliquem genuit ante peccatum.

7. Quærant ergo alia quæ recte reprehendant, non solum in aliis festinantius editis, verum etiam in his ipsis libris meis de Libero Arbitrio. Neque enim eos inventuros nego unde mihi beneficium conferant; quoniam si illi, quod jam in multorum manus exierunt, corrigi non possunt, ego certe quoniam vivo adhuc, possum. Hæc autem verba tam caute a me posita, ut nulli de animæ exortu quatuor illarum opinioni ratione præscriberem, hi tantum reprehendant, qui reprehendendam putant eandem ipsam de re tam obscura cunctationem meam: contra quos me non defendo, quod recte faciam in hac quæstione cunctari, cum omnino non dubitem et immortalem esse animam, non ita ut Deus, qui solus habet immortalitatem (*I Tim. vi, 16*), sed modo quodam sui generis; et eam esse creaturam, non substantiam Creatoris, et si quid aliud de natura ejus certissimum teneo. Sed quia hoc me facere compellit de animæ exortu caliginosissimæ quæstionis obscuritas, manum potius porrigant contenti, et quidquid illud est nosse cupienti; et doceant, si possunt, vel ostendant, si quid de hac re vel certa ratione didicerunt, vel apertissimo divino eloquio crediderunt. Si enim ratio contra divinarum Scripturarum auctoritatem redditur, quamlibet acuta sit, fallit veri similitudine; nam vera esse non potest. Rursus si manifestissimæ certæque rationi velut Scripturarum sanctarum objicitur auctoritas; non intelligit qui hoc facit, et non Scripturarum illarum sensum, ad quem penetrare non potuit, sed suum potius objicit veritati, nec quod in eis, sed quod in scipso velut pro eis invenit, opponit.

8. Exempli gratia: diligenter attende quod dicam. Scriptum est prope finem libri qui vocatur Ecclesiastes, cum de solutione hominis, quæ fit per mortem

istam qua dirimitur anima a corpore, Scriptura loqueretur: *Et convertatur pulvis in terram, sicut fuit; et spiritus revertatur ad Deum qui dedit eum* (Eccl. xii, 7). Sententia hujus auctoritatis procul dubio certa est, nec quemquam decipit falsitate: sed si quisquam voluerit eam sic interpretari, ut inde animarum propaginem, quod ex illa una quam Deus primo homini dedit, omnes ceteræ veniant, conetur adstruere; videtur illi suffragari quod ibi de carne dictum est pulveris nomine (nam utique pulvis et spiritus nihil aliud hoc loco quam anima et caro intelligitur), ut eo modo affirmet animam reverti ad Deum, quod sit de traduce illius animæ quam primo homini dedit Deus, quemadmodum convertitur caro in terram, cum sit etiam ipsa de traduce illius carnis quæ in primo homine de terra facta est: ac sic contendat ex hoc quod de carne notissimum est, debere nos credere illud quod de anima occultum est. De traduce quippe carnis non ambigitur, sed de animæ ambigitur. Utrumque autem ita positum est in hoc testimonio, velut singula singulis parili ratione reddantur: caro scilicet convertatur in terram, sicut fuit; inde enim sumpta est, quando factus est primus homo: et spiritus revertatur ad Deum, qui dedit eum quando insufflavit in faciem hominis quem finxerat, flatum vitæ, et factus est homo in animam vivam (Gen. ii, 7), ut deinceps ex utraque re utriusque rei propago decurreret.

9. Verumtamen si illud est verum, quod animas non ex illa una propagatas, sed alibi creatas singulis singulas Deus dat, etiam huic sententiæ congruit quod dictum est, *Spiritus revertatur ad Deum qui dedit eum*. Solæ ergo reliquæ duæ opiniones videntur excludi; quia si fierent in singulis hominibus animæ propriæ, cum creantur, non putatur dici debuisse, *Spiritus revertatur ad Deum qui dedit eum*, sed ad Deum qui fecit eum: *Dedit enim veluti sic sonat, quasi jam extra fuerit quod dari posset*. Deinde quod dictum est, *revertatur ad Deum*, urgent verbo et premunt, dicentes: Quomodo revertatur, ubi nunquam antea fuerit? Potius enim dici debuisse asserunt, Et (a) ad Deum vel pergat, vel vadat ad Deum, quam, Revertatur ad Deum, si nunquam illic antea spiritus iste fuisse credendus est. Item quomodo animæ sponte labantur in corpus, cum scriptum sit, *dedit eum*, non tam in promptu est explicare. Ac per hoc, ut dixi, duæ istæ opiniones sub verbis hujus testimonii laborant: una, qua putantur singulæ quæque animæ in singulis suis corporibus fieri; alia, qua putantur in corpora sponte demergi. Duabus autem illis, sive de traduce illius unius veniant, sive antea jam creatæ et apud Deum constitutæ, singulis corporibus dentur, sine labore verba ista coaptantur.

10. Et tamen si assertores ejus sententiæ qua creduntur animæ in suis singulis corporibus fieri, affirmant ita esse dictum de spiritu, qui pro anima positus est, *Deus dedit eum*, quemadmodum recte dicitur dedisse nobis oculos, vel aures, vel manus, vel quodlibet aliud, quæ membra utique non extra jam

(a) Forte leg. *eat*.

fecerat, et alicubi reposita habebat, quæ cum opus esset, daret, hoc est, adderet et adjungeret; sed illic ea fecit in corpore, cui dedisse illa dicitur: quid ei respondeatur non video; nisi forte alia vel testimonia proferantur, vel certa ratio unde ista opinio refellatur. Itemque illi qui putant animas in corpora sponte defluere, sic accipiunt dictum, *Deus dedit eum*, quomodo dictum est, *Tradidit illos Deus in concupiscentiam cordis eorum* (Rom. i, 24). Proinde unum verbum relinquatur, quod dictum est, *revertatur ad Deum*, quo pacto accipi possit reverti, ubi ante non fuit, si animæ in suis quæque corporibus sunt; quo solo verbo una illarum quatuor angustatur opinio. Sed neque propter hoc unum verbum temere existimo illam sententiam esse refutandam, ne forte possit ostendi aliquo genere locutionis, quo sancta Scriptura uti solet, hoc quoque recte dici potuisse, ut reverti intelligatur ad Deum spiritus creatus, tanquam ad auctorem a quo creatus est, non tanquam ad eum apud quem primitus fuit.

11. Hæc ideo scripsi, ut quisquis illarum quatuor de anima sententiarum aliquam voluerit adstruere atque defendere, talia proferat, vel de Scripturis in auctoritatem ecclesiasticam receptis, quæ non possint aliter accipi; sicuti est, quod Deus hominem fecit: vel rationem tam certam, ut contradictio aut nulla existat, aut insanis similis merito judicetur; velut si quisquam dicat, nec veritatem cognoscere, nec falli quemquam posse nisi viventem. Neque enim ut videamus quam hoc sit verum, Scripturarum auctoritas necessaria est, ac non sensus ipse communis ita verum esse perspicua ratione proclamatur, ut quisquis contradixerit, dementissimus habeatur. Hoc si in ista obscurissima quæstione quæ de anima est, præstare aliquis potest, adjuvet imperitiam meam: quod si non potest, non culpet cunctationem meam.

12. De virginitate autem sanctæ Mariæ, si hoc quod scripsi non persuadet fieri potuisse, neganda sunt omnia quæ mirabiliter in corporibus acciderunt. Quod si propterea non creditur, quia semel factum est, quære ab amico quem hoc adhuc movet, utrum nihil inveniatur in litteris sæcularibus quod et semel factum sit, et tamen creditum non fabulosa vanitate, sed, sicut existimant, historica fide; quære, obsecro te. Si enim tale aliquid in illis litteris inveniri negaverit, admonendus est; si autem fassus fuerit, soluta quæstio est.

#### EPISTOLA CXLIV \* (a).

*Augustinus Cirtensibus a factione Donatistarum conversis ad Ecclesiæ catholicæ societatem gratulatur; admonens ut hoc divino tribuant muneri.*

Dominis honorabilibus et merito suscipiendis, charissimis ac desideratissimis fratribus in omni honorum gradu, CIRTENSIBUS<sup>1</sup>, AUGUSTINUS EPISCOPUS.

1. Si id quod in vestra civitate nos graviter contristabat, absumptum est, si duritia cordis humani,

<sup>1</sup> Am. Bad. et Er., *Cirtensibus*.

\* Castigata ad a. hg. bl. bn. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. t. v. duos sb. quatuor v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 130: quæ autem 144 erat, nunc 143. Scripta circa an. 412.

resistens manifestissimæ et quodammodo publicæ veritati, ejusdem veritatis vi evicta est, si sapit duredo pacis, unitatisque charitas non jam reverberat oculos saucios, sed sanos illustrat ac vegetat; non sunt hæc opera nostra, sed Dei: non hæc humanis operibus omnino tribuerem, nec si cum apud vos essemus, tanta conversio multitudinis nobis loquentibus et hortantibus proveniret. Hoc agit ille et efficit, qui per ministros suos rerum signis extrinsecus admonet, rebus autem ipsis per seipsum intrinsecus docet. Nec ideo pigrius moveri nos oportet ad visendos vos, quoniam quidquid in vobis laudabile est factum, non a nobis, sed ab illo factum est qui facit mirabilia solus (*Psal. lxxi, 18*). Multo enim alacrius debemus accedere ad spectanda opera divina quam nostra; quia et nos, si quid boni sumus opus, illius, non hominum sumus: unde Apostolus dixit, *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus* (*1 Cor. iii, 7*).

2. Xenocrates Polemonem, ut scribitis, et nos ex illis litteris recordamur, de fruge temperantiæ disputando, non solum ebriosum, verum etiam tunc disputando, ad mores alios repente convertit. Quanquam ergo ille, sicut prudenter et veraciter intellexistis, non Deo fuerit acquisitus, sed tantum a dominatu luxuriæ liberatus; tamen ne id ipsum quidem, quod melius in eo factum est, humano operi tribuerim, sed divino. Ipsius namque corporis, quod est infimum nostrum, si qua bona sunt, sicut forma et vires et salus, et si quid ejusmodi est, non sunt nisi ex Deo creatore ac perfectore naturæ; quanto magis animi bona donare nullus alius potest! Quid enim superbius, vel ingratius cogitare potest humana recordia, si putaverit cum carne pulchrum faciat Deus hominem, animo castum ab homine fieri? Hoc in libro christianæ Sapientiæ sic scriptum est: *Cum scirem, inquit, quia nemo esse potest continens, nisi Deus det; et hoc ipsum erat sapientiæ scire cujus esset hoc donum* (*Sap. viii, 21*). Polemo ergo, si ex luxurioso continens factus ita sciret cujus esset hoc donum, ut eum abjectis superstitionibus Gentium pie coleret; non solum continens, sed etiam veraciter sapiens et salubriter religiosus existeret: quod ei non tantum ad præsentis vitæ honestatem, verum et ad futuræ immortalitatem valeret. Quanto minus igitur mihi arrogare debeo conversionem istam vestram, vel populi vestri, quam modo nobis nuntiastis, quæ me nec loquente, nec saltem præsentem, procul dubio divinitus facta est, in quibus veraciter facta est! Hoc itaque præcipue cognoscite, hoc pie humiliterque cogitate. Deo, fratres, Deo gratias agite; Deum timeate, ne deficiatis; amate, ut proficiatis.

3. Si autem adhuc quosdam amor hominis occulte segregat, et timor hominis fallaciter congregat; observent qui tales sunt, quoniam Deum cui nuda est humana conscientia, nec testem fallunt, nec iudicem fugiunt. Si quid autem illos de questione ipsius unitatis, pro suæ salutis sollicitudine permovet, hoc sibi quantum existimo justissimum extorqueant, ut de ca-

<sup>4</sup> Edl., ex illius litteris. At Mss. habent, ex illis, etc.

tholica Ecclesia, id est toto orbe diffusa, potius illi credant quod divinæ Scripturæ dicunt, non quod linguæ humanæ maledicunt. De ipsa vero dissensione quæ inter homines orta est (qui quælibet fuerint, non utique præjudicant promissis Dei, qui dixit ad Abraham, *In semine tuo benedicentur omnes gentes* [*Gen. xxvi, 4*]; quod creditum est cum audiretur prædictum, et negatur cum videtur impletum), hoc tantum interim brevissimum, et, nisi fallor, invictissimum cogitent; aut actam esse istam causam in ecclesiastico transmarino iudicio, aut non esse actam. Si acta ibi non est, innocens est Christi societas per omnes transmarinas gentes, cujus societatis nos communione gaudemus, et ideo ab eis innocentibus utique sacrilega diremptione separantur: si vero acta est ibi ista causa, quis non intelligat, quis non sentiat, quis non videat, eos in ea victos, quorum inde communio separata est? Eligant ergo utrum malint credere, quod pronuntiaverunt ecclesiastici cognitores, an quod murmurant victi litigatores. Adversus istam complexionem dictu brevissimam, intellectu facillimam, at tendite pro vestra prudentia diligenter, quam nihil sobrius responderi possit; et tamen malus Polemo magis ebrietate inveterati erroris evertitur<sup>1</sup>. Date veniam prolixiori fortassis epistolæ quam jucundiori; verumtamen, ut arbitror, utiliori quam blandiori, domini honorabiles et merito suscipiendi, charissimi ac desiderantissimi fratres. De adventu autem nostro ad vos, utrorumque desiderium Deus impleat. Quanto enim charitatis ardore accendamus ad visendos vos, verbis explicare non possumus; sed vos benigne credere minime dubitamus.

#### EPISTOLA CXLV \* (a).

*Anastasio rescribens Augustinus, docet non per legem sed per gratiam, neque timore sed charitate impleri justitiam.*

Domino fratri sancto et desiderabili ANASTASIO,  
AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Salutandi Sinceritatem tuam fidissima occurrit occasio honorabilium servorum Dei, fratrum nostrorum Lupicini et Concordialis, per quos etiam si non scriberem, posset Charitas tua omnia quæ apud nos aguntur, addiscere. Scio enim quantum nos in Christo diligas, quia et tu scis quantum in illo vicissim diligaris a nobis: et ideo non dubitavi te contristari potuisse, si eos vidisses sine litteris meis, quos a nobis profectos, et tanta nobis familiaritate conjunctos ignorare non posses; simul etiam quia rescriptorum debitor fui. Nam ex quo sumpsi epistolam tuam, nisi nunc primum rescripsisse me nescio: tantis enim curis obstricti et distenti sumus, ut etiam hoc nesciam.

2. Vobis autem quemadmodum sit et utrum vobis aliquam requiem, quantum in hac terra potest, Dominus præstiterit, valde nosse cupimus: quoniam si glo-

<sup>1</sup> Edl.: *Magis ebrietate inveterati erroris evertitur*. At Mss., *evertitur*. Suspiciamus hunc locum fuisse a librariis immutatum; idque vel ex particula *magis*, conjectare licet.

<sup>2</sup> Recensita ad a. bg. bl. c. cc. ff. g. gv. l. n. r. s. l. duos sb. duos vc. quatuor v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 144: quæ autem 143 erat, nunc 248. Scripta circa an. 412, aut 413



rificatur unum membrum, congaudent omnia membra (I Cor. xii, 26); atque ita plerumque contingit, ut dum aliquos fratres nostros in quantumcumque requie constitutos, in mediis nostris anxietatibus cogitamus, non parva ex parte recreemur, tanquam et nos in ipsis quietius tranquilliusque vivamus. Quamvis etiam cum molestiæ in hujus vitæ fragilitate crebrescunt, æternam requiem nos desiderare compellunt. Mundus quippe iste periculosior est blandus quam molestus, et magis cavendus cum se illiciti diligi, quam cum admonet cogitque contemni. Nam cum omnia quæ in illo sunt, concupiscentia sint carnis, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi (I Joan. ii, 16); sæpe etiam iis qui talibus spiritalia, invisibilia, æterna præponunt, inserit se terrenæ suavitatis affectus, et delectationibus suis nostra comitatur officia. Quanto enim sunt charitati futura meliora, tanto sunt infirmitati violentiora præsentia. Et utinam ii qui ea videre et gemere noverunt, vincere et evadere mereantur! quod sine Dei gratia nullo modo voluntas implet humana; quæ nec libera dicenda est, quamdiu est vincuntibus et vincientibus cupiditatibus subdita. A quo enim quis devictus est, huic et servus addictus est (II Petr. ii, 19): et, *Si vos Filius liberaverit, ait ipse Dei Filius, tunc vere liberi eritis* (Joan. viii, 36).

3. Lex itaque docendo et jubendo quod sine gratia impleri non potest, homini demonstrat suam infirmitatem, ut quærat demonstrata infirmitas Salvatorem, a quo sanata voluntas possit quod infirma non posset. Lex igitur adducit ad fidem, fides impetrat Spiritum largiorem, diffundit Spiritus charitatem, implet charitas legem. Ideo lex pædagogus vocatur (Galat. iii, 24), sub cujus minacissima severitate qui invocaverit nomen Domini salvus erit (Joel. ii, 32). Quomodo autem invocabunt in quem non crediderunt (Rom. x, 14)? Proinde ne littera sine spiritu occidat, Spiritus vivificans (II Cor. iii, 6) credentibus et invocantibus datur; charitas vero Dei diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. v, 5), ut fiat quod idem apostolus dicit, *Plenitudo legis charitas* (Id. xiii, 10). Ita bona est lex illi qui ea legitime utitur (I Tim. i, 8): utitur autem legitime qui intelligens quare sit data, per ejus comminationem confugit ad gratiam liberantem. Huic gratiæ qua justificatur impius, quisquis ingratus velut ad legem implendam de suis viribus fudit, ignorans Dei justitiam, et suam volens constituere, justitiæ Dei non est subditus (Rom. x, 3): ac per hoc fit ei lex non absolutionis adiutorium, sed vinculum criminis. Non quia lex malum est, sed quia peccatum, sicut scriptum est, *per bonum talibus operatur mortem* (Id. vii, 15). Per mandatum enim gravius delinquit, qui per mandatum scit quam malum sit quod admittit.

4. Inaniter autem putat victorem se esse peccati, qui pœnæ timore non peccat; quia etsi non impletur foris negotium malæ cupiditatis, ipsa tamen mala cupiditas intus est hostis. Et quis coram Deo innocens invenitur, qui vult fieri quod vetatur, si subtrahas quod timetur? Ac per hoc in ipsa voluntate reus est,

qui vult facere quod non licet fieri, sed ideo non facit, quia impune non potest fieri. Nam quantum in ipso est, mallet non esse justitiam peccata prohibentem atque punientem. Et utique si mallet non esse justitiam, quis dubitaverit quod eam, si posset, auferret? Ac per hoc quomodo justus est, justitiæ talis inimicus, ut eam, si potestas detur, præcipientem auferat, ne comminantem vel judicantem ferat? Inimicus ergo justitiæ est, qui pœnæ timore non peccat: amicus autem erit, si ejus amore non peccet; tunc enim vere timebit peccare. Nam qui gehennas metuit, non peccare metuit, sed ardere. Illo autem peccare metuit, qui peccatum ipsum, sicut gehennas odit. Ipse est timor Domini castus, permanens in sæculum sæculi (Psal. xviii, 10). Nam ille timor pœnæ, tormentum habet, et non est in charitate, eumque perfecta charitas foras mittit (I Joan. iv, 18).

5. Tantum porro quisque peccatum odit, quantum justitiam diligit; quod non poterit lege terrente per litteram, sed Spiritu sanante per gratiam. Tunc fit quod Apostolus admonet: *Humanum dico, propter infirmitatem carnis vestræ: sicut enim exhibuistis membra vestra deservire immunditiæ et iniquitati ad iniquitatem; sic nunc exhibete membra vestra deservire justitiæ et in sanctificationem* (Rom. vi, 19). Quid enim est, Sicut illud, ita et hoc: nisi, Quemadmodum ad peccandum nullus vos coegit timor, sed ipsius libido voluptasque peccati; sic ad juste vivendum non vos supplicii metus urgeat, sed ducat delectatio charitasque justitiæ? Et hæc quidem, quantum mihi videtur, nondum est perfecta, sed quodammodo adulta justitiæ. Neque enim frustra præmitteret, *Humanum dico, propter infirmitatem carnis vestræ*, nisi quia plus aliquid dicendum fuit, si jam illi ferre potuissent. Plus quippe servitutis debetur justitiæ, quam peccato solent homines exhibere. Nam pœna corporis etsi non a voluntate, tamen revocat ab opere peccati. Nec facile quisquam est qui palam committat, quo illicitam et immundam percipiat voluptatem, si cruciatus vindictæ certum est continuo secuturos. Justitiæ vero sic amanda est, ut ab ejus operibus etiam pœnæ corporis nos cohibere non debeant, atque inter manus etiam crudelium inimicorum luceant opera nostra coram hominibus, ut quibus placere possunt, glorificent Patrem nostrum qui in cælis est (Matth. v, 16).

6. Hinc est quod ille fortissimus justitiæ dilector exclamat: *Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio? an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius? sicut scriptum est, Quoniam propter te mortificamur tota die; deputati sumus ut ovis occisionis* (Psal. xlii, 22). *Sed in his omnibus supervincimus per eum qui dilexit nos. Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque angelus, neque principatus, neque præsentia, neque futura, neque virtus, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro* (Rom. viii, 35-39). Vide quemadmodum non utcumque ait, Quis nos separabit a Christo; sed

<sup>1</sup> mss. duo vatic., propter.

ostendens unde cohæreamus Christo, *Quis nos, inquit, separabit a charitate Christi?* Charitate igitur Christo, non pœnæ timore cohæremus. Deinde, commemoratis eis quæ videntur habere violentiam, nec tamen habent valentiam separandi, ita concludit, ut eandem diceret charitatem Dei quam dixerat Christi. Et quid est, a *charitate Christi*, nisi a charitate iustitiæ? de illo quippe dictum est: *Qui factus est nobis sapientia a Deo, et iustitia, et sanctificatio, et redemptio; ut, quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino gloriatur* (I Cor. I, 50, 51, et Jer. ix, 24). Sicut ergo ille est iniquissimus, quem nec pœnæ corporales deterrent ab immundis operibus sordidæ voluptatis; ita ille iustissimus, qui nec pœnarum corporalium terrore revocatur a sanctis operibus luminosissimæ charitatis.

7. Quæ charitas Dei, quod perpetua cogitatione tenendum est, diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. v, 5), ut qui gloriatur, in Domino gloriatur. Cum ergo nos hujus charitatis qua lex verissime impletur, pauperes egentisque sentimus, non de inopia nostra divitias ejus exigere, sed orando petere, quærere, pulsare debemus; ut ille, apud quem est fons vitæ, det nobis inebriari ab ubertate domus suæ, et voluptatis suæ potari torrente (Psal. xxxv, 9, 10): quo inundati atque vegetati, non solum tristitia non absorbeamur, verum etiam gloriemur in tribulationibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes vero non confundit (Rom. v, 3-5); non quia per nos ipsos hoc possumus, sed quoniam charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.

8. Delectavit me ista saltem per litteras loqui tecum, quæ cum præsenste non potui: et hoc non propter te, qui non alta sapiens consentis humilibus (Id. xii, 16); sed propter quosdam qui nimium arrogant humanæ voluntati, quam lege data putant ad eam implendam sibi posse sufficere, nulla super doctrinam legis gratia sanctæ inspirationis adjutam: per quorum disputationem infirmitati hominum miseræ atque indignæ snadetur, ut nec orare debeamus ne intremus in tentationem. Non quia hoc audent aperte dicere; sed eorum sententiam, velint, nolint, hoc utique sequitur. Nam ut quid nobis dicitur, *Vigilate et orate ne intretis in tentationem* (Matth. xxvi, 41)? ut quid etiam secundum hanc exhortationem, cum doceret orare, præcepit ut dicamus, *Ne nos inferas in tentationem* (Id. vi, 13); si hoc non impletur ex adiutorio gratiæ diviniæ, sed id totum est in arbitrio voluntatis humanæ? Quid plura? Saluta fratres qui tecum sunt, et orate pro nobis, ut salvi simus secundum illam salutem de qua dicitur: *Non est opus sanis medicus, sed male habentibus; non veni vocare justos, sed peccatores* (Id. ix, 12, 13) Orate ergo pro nobis, ut justus simus; quod quidem homo non potest nisi norit et velit, et erit continuo qui plene voluerit: sed hoc ipsum in eo non erit, nisi gratia Spiritus sancti, et adjuvetur ut possit.

## EPISTOLA CXLVI \* (a).

*Pelagium resalutat, et pro litteris ipsius officiosam gratiam habet.*

Domino dilectissimo, et desideratissimo fratri PELAGIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Gratias ago plurimum quod me litteris (b) tuis exhilarare dignatus es, et certum facere de salute vestra. Retribuat tibi Dominus bona, quibus semper sis bonus, et cum illo æterno vivas in æternum, domine dilectissime, et desideratissime frater. Ego autem etsi in me non agnosco præconia de me tua, quæ tuæ Benignitatis epistola continet; benevolo tamen animo erga exiguitatem meam ingratus esse non possum: simul admonens ut potius ores pro me, quo talis a Domino sim, qualem me jam esse arbitraris. *Et alia manu: Memor nostri, incolumis Domino placeas, domine dilectissime, et desideratissime frater.*

## DE DUABUS PROXIME SEQUENTIBUS EPISTOLIS.

(LIB. II RETRACT. CAPUT XLI.)

*De Videndo Deo scripti libri, ubi de spirituali corpore quod erit in resurrectione sanctorum, inquisitionem diligentem distuli, utrum vel quomodo Deus qui spiritus est, etiam per corpus tale videatur: sed eam postea questionem sane difficillimam in novissimo, id est in vicesimo et secundo libro de Civitate Dei, satis quantum arbitror explicavi. Inveni etiam in quodam nostro codice, in qua et iste liber est, quoddam Commonitorium a me factum de hac re ad episcopum Siccensem Fortunatianum, quod in opusculorum meorum indiculo, nec inter libros, nec inter epistolas est notatum. Hic liber sic incipit: « Memor debiti. » Illud autem: « Sicut præsenste rogavi. »*

## DE VIDENDO DEO

LIBER,

SEU

## EPISTOLA CXLVII \*\* (c).

*Docet Deum corporeis oculis videri non posse.*

AUGUSTINUS PAULINÆ, salutem †.

1. Memor debiti quod ex tua petitione et mea promissione factum est, religiosa famula Dei Paulina, persolutionis quoque ejus negligens esse non debui. Cum enim petivisses ut de invisibili Deo, utrum per oculos corporeos possit videri, prolixè aliquid copio-

† In Mss. inscribitur: *Liber ad Paulinam de videndo Deo*: nec habentur isthæc verba, *Paulinæ salutem*; licet prænotetur, *Augustinus*.

\*\* Hinc translata est ex libro de Gestis Pelagii.

†† Emendata ad a. a. bg. bj. c. cc. cb. g. gv. j. n. r. s. v. c. duos bn. duos t. tres ab. quinque v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Ex lib. de Gestis Pelag. Quæ autem 146 erat, nunc 205. Scripta circa an. 415.

(b) Pelagius integritatem fidei suæ probaturus in Nicopolitana synodo, quæ exente anno 415 habita fuit, has litteras aliasque ab orthodoxis episcopis sibi directas, protulit, uti in libro de Gestis Pelagii narrat Augustinus, quem vcl. nn. 50-53.

(c) Alias 112: quæ autem 117 erat, nunc 33. Scripta videtur an. 415.

seque ad te scriberem, negare non potui, ne sanctum tuum studium offenderem; sed promissum distuli, sive propter alias occupationes meas, sive quod a me id flagitaretur, unde aliquanto diutius cogitari oportebat. Sed cum tanta res esset quæ, cogitando non tam quid de ea sentiendum dicendumve esset, quam quoniam modo persuadendum iis qui diversa sentirent, fieret difficilior; sinem aliquando dilationi adhibendum putavi, sperans divinum adjutorium magis mihi scribenti quam differenti adfuturum. Quamobrem primum mihi videtur plus valere in hac inquisitione vivendi quam loquendi modum. Nam qui didicerunt a Domino Jesu Christo mites esse et humiles corde (*Matth. xxi, 29*), plus cogitando et orando proficiunt, quam legendo et audiendo. Nec ideo tamen agere partes suas sermo cessaverit; sed cum plantator et rigator officium sui gesscrit muneris, cætera illi qui dat incrementum, relinquit: ille quippe etiam ipsum plantatorem rigatoremque formavit.

2. Secundum interiorem igitur hominem percipere verba intellectus. Ipse enim renovatur de die in diem, etiam cum exterior iste corrumpitur (*II Cor. iv, 16*), sive castigatione abstinentiæ, sive aliqua morbida valetudine, sive quolibet casu, vel certe, quod necesse est etiam iis qui sano corpore diu vivunt, ipso ætatis accessu. Erige itaque spiritum mentis tuæ, qui renovatur in agnitione Dei secundum imaginem ejus qui creavit eum (*Coloss. iii, 10*); ubi per fidem in te habitat Christus (*Eph. iii, 17*); ubi non est Judæus et Græcus, servus et liber, masculus et femina (*Galat. iii, 28*); ubi non morieris, cum solvi corpore cœperis, quia nec tibi marcasti, cum sis annis gravis. Hoc interiore tuo erecta intende, et vide quæ loquor. Nolo auctoritatem meam sequaris, ut ideo putes tibi aliquid necesse esse credere, quoniam a me dicitur: sed aut Scripturis canonicis credas, si quid nondum quam verum sit vides, aut interius demonstranti veritati, ut hoc plane videas.

3. Exempli gratia dicam aliquid quo ad hæc certius præstruaris, et inde potissimum unde nobis in hoc ipso opere propositus est disputandi labor. Credimus videri Deum, non quia videmus vel per oculos corporis sicut videmus hunc solem, vel mentis obtutu sicut se quisque interius videt viventem, videt volentem, videt quærentem, videt scientem, videt nescientem. Tu itaque lectis ipsa his litteris, solem quidem te vidisse recolis per oculos corporis, potes etiam statim videre, si est id temporis, et eo loci es ubi ex ea parte cælum oculis tuis usque ad solem contuendum patet. Ad illa vero videnda quæ mente conspici dixi, id est quod vivas, quod videre Deum velis, quod id requiras, quod te vivere et velle et quærere scias, quomodo autem Deus videatur nescias; ad hæc, inquam, omnia videnda non oculos corporis adhibes, nec intervallum loci per quod intendatur obtutus, ut ad ea cernenda perveniat, sentis aut quæris: sic vides vitam tuam, voluntatem, inquisitionem, scientiam, ignorantiam, quia nec ipsa est contemnenda visio, videre quod uescias. Sic, inquam, vides hæc omnia, ut in te videas,

apud te habeas, ac sine ullis figurarum lineamentis colorumque nitoribus, tanto clarius et certius, quanto simplicius interiusque conspicias. Cum igitur nec corporis oculis, sicut corpora sive cœlestia, sive terrestria, nec mentis aspectu, sicut ea sunt, quorum nonnulla commemoravi, quæ apud temetipsam certissime intueris, nunc videamus Deum; cur credimus eum videri, nisi quia Scripture accommodamus fidem, ubi legitur, *Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. v, 8)*; et si qua alia in hanc sententiam eadem divina auctoritate conscripta sunt, omni non credere nefas ducimus; credere autem pietatis esse minime dubitamus?

4. Hanc itaque distinctionem tene, ut si quid te admonuero, disserendo, quod ita videas oculis carnis, vel ullo alio sensu ejus sentias, seu te sensisse recolas sicut sentiuntur colores, fragores, odores, sapes, fervores, et si quid aliud per corpus cernendo, audiendo, olfaciendo, gustando, tangendo sentiamus; aut ita videas mentis intuitu, ut vides vitam, voluntatem, cogitationem, memoriam, intelligentiam, scientiam, fidem tuam, et quidquid aliud mente conspicias, atque ita esse non tantum credendo, sed plane vivendo non dubitas; hoc ne iudices ostendisse. Quod autem non sic ostendero, ut aut corporis, aut animi sensu visum perceptumque teneatur, et tamen dixerò aliquid quod aut verum quidem, aut falsum esse necesse sit, sed nullo illorum duam genere videatur; restat ut tantummodo credatur vel non credatur. Sed si divinarum Scripturarum, earum scilicet quæ canonice in Ecclesia nominantur, perspicua firmatur auctoritate, sine ulla dubitatione credendum est. Aliis vero testibus vel testimoniis, quibus aliquid credendum esse suadetur, tibi credere vel non credere liceat, quantum ea momenti ad faciendum fidem vel habere vel non habere perpenderit.

5. Si enim ea quæ non vidimus, hoc est, in præsentia apparentia<sup>1</sup> non sensimus vel mente vel corpore, neque de Scripturis sanctis vel legendo vel audiendo didicimus, nulla omnino credidissemus; unde sciremus esse civitates ubi nunquam fuimus; vel a Romulo conditam Romam, vel, ut de propioribus loquar, Constantinopolim a Constantino? unde postremo sciremus quinam parentes nos procreavissent, quibus patribus, avis, majoribus geniti essemus? Fulvium quippe cum plurima sciamus, non tamen ea vel ullo sensu præsentia, sicut solem, sicut nostri animi voluntatem, vel canonicorum eloquiorum auctoritate, sicut Adam fuisse primum hominem, aut Christum in carne natum passumque resurrexisse didicimus; sed aliis referentibus, de quorum testimonio in hoc duntaxat rerum genere minime dubitandum esse putavimus. In quibus si alieubi fallimur, credendo vel ita esse quod non ita est, vel non ita esse quod ita est, nihil periculi esse judicamus, si non sit contra illarum fidem qua pietas informatur. Hæc prælocutio mea nondum propositam discutit quæstionem, sed te atque

<sup>1</sup> *Loc., in præsentia.* At alii omnes libri habent, *in præsentia apparentia.*

alios qui ista lecturi sunt, præstruit quales seu meorum seu quorumlibet scriptorum iudices esse debeatis; ne vel scire vos opinemini quod nescitis, vel temere creditis quod neque corporis sensibus aut animi contuitu in ejusdem rei quæ cognoscenda est, evidentia percipistis, neque canonicarum Scripturarum auctoritate, etiamsi non adfuit sensibus vel animi vel corporis vestri, tamen credendum esse didicistis.

**CAP. PRIMUM.**—6. Jamne ergo venimus ad causam? an adhuc lecturus instruendus est? Nonnulli enim putant ipsum quod dicimus credere, cum res vera creditur, hoc solum esse mente contueri. Quod si ita est, fallitur ista nostra superior prælocutio, in qua distinxi- mus aliud esse aliquid sentire per corpus, sicut in cælo solem, et in terra montem, arborem, corpusve quodlibet; et aliud mentis intuitu rem nihilominus evidentem, sicut nostra voluntas a nobismetipsis intus aspicitur eum aliquid volumus, vel cogitatio cum cogitamus, vel memoria dum recordamur, vel tale aliquid in animo sine corpore: aliud autem credere quod in corporis mentisve conspectu nec adest nec adfuisse recollitur; sicut sine parentibus creatum Adam, et natum ex Virgine passumque resurrexisse Christum. Hæc enim etiam corporaliter facta sunt, et videri per corpus, si tunc adessemus, utique potuerunt: nunc autem non adsunt, sicut adest ista lux quæ oculis seruitur, aut voluntas qua nunc aliquid volumus, quæ mente conspicitur. Sed quia hæc distinctio falsa non est, profecto illa præstructio minus habebat, quod inter credere, et aliquid præsens mente conspiceri, se omnino unum atque idem putaretur, parum clara fuerat elocutione discretum.

**CAPUT II.**—7. Quid ergo dicimus? Num satis est ut inter videre et credere hoc distare dicamus, quia præsentia videntur, creduntur absentia? Plane forsitan satis est, si præsentia illa hoc loco intelligamus dicta, quæ præsto sunt sensibus sive animi sive corporis, unde etiam ducto vocabulo præsentia nominantur. Sic enim hanc lucem corporis sensu, sic et meam voluntatem plane video, quia præsto est animi sensibus, atque intus mihi præsens est. Si quis vero mihi indicet voluntatem suam, cujus os et vox mihi præsens est; tamen quia ipsa voluntas quam mihi indicat, latet sensum corporis et animi mei, credo, non video: aut si eum mentiri existimo, non credo, etsi forte, ut dicit, ita sit. Creduntur ergo illa quæ absunt a sensibus nostris, si videtur idoneum quod eis testimonium perhibetur. Videntur autem quæ præsto sunt, unde et præsentia nominantur vel animi vel corporis sensibus. Nam cum sint quinque corporis sensus, cernendi, audiendi, olfaciendi, gustandi, tangendi; visus quidem in eis præcipue oculis attributus est, verumtamen hoc verbo utimur et in cæteris. Non enim tantum dicimus, Vide quid luceat; sed etiam, Vide quid sonet, Vide quid oleat, Vide quid sapiat, Vide quid caleat. Nec quia dixi ea credi quæ absunt a sensibus nostris, sic accipiat ut inter illa deputentur quæ aliquando vidimus, et nos vidisse retinemus certique sumus, quamvis tunc non præsto sint cum recoluntur a nobis.

Necque enim inter credita, sed later visa deputantur; et ideo nota sunt, non quia fidem habuimus aliis testibus, sed quia nos vidisse sine dubio recordamur et scimus.

**CAPUT III.**—8. Constat igitur nostra scientia ex visis rebus et creditis: sed in iis quæ vidimus vel videmus, nos ipsi testes sumus; in his autem quæ credimus, aliis testibus movemur ad fidem, cum earum rerum quas nec vidisse nos recolimus, nec videmus, dantur signa vel in vocibus, vel in litteris, vel in quibusque documentis, quibus visis non visa credantur. Non autem immerito scire nos dicimus non solum ea quæ vidimus aut videmus, verum et illa quæ idoneis ad quamque rem commoti testimoniis vel testibus credimus. Porro si scire non incongruenter dicimur etiam illud quod certissimum credimus, hinc factum est ut etiam recte credita, etsi non adsint sensibus nostris, videre mente dicamur. Scientia quippe menti tribuitur; sive per corporis sensus, sive per ipsum animum aliquid perceptum cognitumque retineat: et fides ipsa mente utique videtur, quamvis hoc fide credatur quod non videtur. Unde et apostolus Petrus dicit, *In quem modo non videntes creditis* (1 Pet. 1, 8); et ipse Dominus, *Beati qui non viderunt, et crediderunt* (Joan. xx, 29).

9. Cum itaque dicitur homini, Crede Christum resurrexisse a mortuis; si credit, attende quid videat, attende quid credat, et utrumque discerne. Videt hominem cujus audit vocem; et ipsa vox in visis corporalibus deputatur, secundum ea quæ supra diximus. Hæc duo sunt, testis, et testimonium: quorum ad oculos unum, ad aures alterum pertinet. Sed hunc testem fortasse aliorum testimoniorum auctoritas confirmat, divinarum scilicet Scripturarum, vel quorumlibet aliorum, quibus est motus ad fidem. Scripturæ ad visa pertinent corporis oculorum, si eas legit; vel aurium, si audit. Videt autem animo quidquid figuris litterarum sonisve significari intellexit. Videt ipsam fidem suam, qua se credere sine cunctatione respondet. Videt cogitationem, qua cogitat quid ei possit prodesse quod credit. Videt voluntatem, qua accessit ad suscipiendam religionem. Videt etiam ipsius resurrectionis quamdam imaginem in animo suo factam, sine qua intelligi non potest quidquid factum corporaliter dicitur, sive credatur, sive non credatur.

**CAPUT IV.**—Sed, ut puto, distinguis quomodo videat fidem suam qua credit, et quomodo videat illam resurrectionis imaginem in animo suo factam, quam, si hoc audit, videt etiam qui non credit.

10. Hæc ergo omnia videt, partim corpore, partim mente. Voluntatem vero ejus a quo audit ut credat, et ipsam Christi resurrectionem non videt, sed credit; et tamen eam videre dicitur quodam mentis obtutu, magis secundum testimoniorum fidem, quam rerum præsentia creditarum. Illa enim quæ videt, adsunt sensibus vel animi vel corporis; quæ autem credit, absunt a sensibus et animi et corporis. Quamvis voluntas ejus a quo audit ut credat, non sit præterita, sed maneat in loquente: quam in seipso idem ipse qui loquitur videt; ille vero qui audit, non eam videt

sed credit. Resurrectio autem Christi præterita est, quam nec illi viderunt homines qui tunc fuerunt. Nam qui viderunt viventem Christum quem viderant morientem, ipsam tamen resurrectionem cum fieret non viderunt, sed eam certissime crediderunt, videndo et tangendo vivum quem noverant mortuum. Nos totum credimus, et quod resurrexerit, et quod ab hominibus tunc visus et constrictus sit, et quod nunc vivat in cælis, nec jam moriatur, et mors illi ultra non dominetur. Res autem ipsa nec corporis nostri sensibus adest, sicut adest hoc cælum et terra, nec nostras præsentis obtutibus, sicut adest fides ipsa qua hoc credimus.

11. Sed jam satis, ut puto, ista mea prælocutione recognovisti quid sit videre vel mente vel corpore, et quid ab eis distet credere. Quod quidem sit mente, et videtur mente; quoniam menti nostræ fides nostra conspicua est. Sed tamen quod eadem fide creditur, abest et ab aspectu corporis nostri, sicut abest corpus in quo Christus resurrexit; et ab aspectu mentis alterius, sicut abest ab aspectu mentis meæ fides tua, quamvis eam esse in te credam, cum eam non videam corpore, quod nec tu potes; nec mente, quod tu potes, sicut ego meam, quam in non potes. Nemo enim scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipso est (I Cor. II, 11), donec veniat Dominus, et illuminet abscondita tenebrarum, et manifestet cogitationes cordis (Id. IV, 5), ut eas non solum quisque suas videat, sed et aliorum. Secundam hoc enim dixit Apostolus neminem scire quid agatur in homine, nisi spiritum hominis qui in ipso est. secundum quod videmus in nobis: nam secundum id quod credimus nec videmus, et multos fideles esse novimus, et nullis noti sumus.

CAPUT V.—12. Si ergo jam ista distincta sunt, veniamus ad causam. Scimus posse Deum videri, quoniam scriptum est: *Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. V, 8). An forte non debui dicere, Scimus; sed, Credimus: quoniam Deum nec corpore aliquando vidimus, sicut hanc lucem; nec mente, sicut ipsam in nobis, qua id credimus, fidem; sed tantum quia scriptum est in ea Scriptura cujus fideles sumus, quod verum sit minime dubitamus? Apostolus tamen Joannes cum tale aliquid diceret, *Scimus*, inquit, *quia cum apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum sicuti est* (I Joan. III, 2): ecce scire se dixit quod nondum factum fuerat, nec videndo, sed credendo cognoverat. Recte itaque diximus, Scimus Deum posse videri; quamvis eum non viderimus, sed divinæ auctoritati quæ sanctis Libris continetur, crediderimus.

13. Quid ergo est quod eadem dicit auctoritas, *Deum nemo vidit unquam* (Joan. I, 18, et I Joan. IV, 12)? An fortasse respondetur quod illa testimonia de videndo Deo sunt, non de viso? *Ipsi enim Deum videbunt*, dictum est; non, *Viderunt*: et non, *Vidimus*; sed, *videbimus eum sicuti est*. Proinde his sententiis non est contrarium, *Deum nemo vidit unquam*. Videbunt enim quem non viderunt, qui mundo corde filii Dei esse vo-

luerint. Quid est ergo, *Vidi Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea* (Gen. XXXII, 30)? An et hoc non est contrarium illi quod dictum est, *Deum nemo vidit unquam* (Joan. I, 18)? Et illud quod de Moyse scriptum est, quia *loquebatur cum Deo facie ad faciem, sicut quis loquitur ad amicum suum* (Exod. XXXIII, 11); et illud quod propheta Isaias de seipso loquens ait, *Vidi Dominum sabaoth sedentem in throno* (Isai. VI, 1): et si qua alia solent similia testimonia ex eadem auctoritate proferri, quomodo non sunt contraria sententiæ quæ dictum est, *Deum nemo vidit unquam*? Quanquam et ipsum Evangelium potest videri sibi esse contrarium. Quomodo enim verum est, quod in eo dicitur, *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. XIV, 9), si *Deum nemo vidit unquam*? quomodo verum est, *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei* (Matth. XVIII, 10), si *Deum nemo vidit unquam*?

14. Qua igitur regula intelligentiæ ista veluti contraria et repugnantia, non esse contraria nec repugnare probabimus? Neque enim fieri ullo modo potest ut hæc Scripturarum auctoritas aliqua ex parte mentiat. Si dicimus in eo quod scriptum est, *Deum nemo vidit unquam*, homines tantummodo intelligimus, sicut etiam illud dictum est, *Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipso est* (I Cor. II, 11); nemo utique, sed hominum: neque enim hæc de Deo accipi potest, cum de Christo scriptum sit non opus fuisse ut quisquam illi testimonium perhiberet de homine. quoniam ipse sciebat quid esset in homine (Joan. II, 25). Nam hoc Apostolus planius explicans, *Quem nemo, inquit, hominum vidit, nec videre potest* (I Tim. VI, 16). Si ergo ita dictum est, *Deum nemo vidit unquam*, ac si diceretur, *Nemo hominum*; hactenus illa quæstio soluta videbitur, ut non sit huic sententiæ contrarium quod Dominus ait, *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei*: ut scilicet Angelos Deum videre credamus, quem nemo vidit unquam, sed hominum. Quomodo ergo Deum vidit Abraham (Gen. XVIII, 1), Isaac (Id. XXVI, 2), Jacob (Id. XXXII, 30), Job (Job XXXVIII, 1), Moyses (Exod. XXXIII, 11), Michæas (III Reg. XXII, 19), Isaias (Isai. VI, 1), et si qui alii sunt, de quibus veracissima Scriptura testatur quod Deum viderint, si Deum nemo unquam hominum vidit nec videre potest?

15. Quanquam nonnulli volentes etiam probare impios visuros Deum, a diabolo quoque ipso Deum visum putant; sic accipientes quod scriptum est in libro Job, venisse cum Angelis et diabolum in conspectum Dei (Job I, 6, et II, 1): ut jam et illud veniat in quæstionem, quomodo dictum sit, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. V, 8); et illud, *Pacem sectantini cum omnibus et sanctificationem, sine qua nemo poterit videre Deum* (Hebr. XII, 14). Multum enim miror, si eo usque progrediuntur qui existimant impios visuros Deum, et a diabolo visum Deum, ut eos et mundo corde esse, et pacem et sanctificationem

<sup>1</sup> Edl.: *Qui me videt, videt*, etc. At Mss. melioris notæ constanter habent: *qui me videt, vidit*, etc., juxta græcæ textum ὁ θεὸς ἐνέει, εὐρακεῖ τὸν ἑατέρα.

cum omnibus assecrari asseverent.

16. Nam quod Dominus ait, *Qui me vidit, vidit et Patrem* (Joan. xiv, 9), potest paulo attentius consideratum non videri esse contrarium ei quod dixit, *Deum nemo vidit unquam* (Id. i, 18). Neque enim dixit, Quia vidistis me, vidistis et Patrem; sed dicendo, *Qui me vidit, vidit et Patrem*, ostendere voluit unitatem substantiæ Patris et Filii, ne in aliquo inter se putarentur esse dissimiles: ac per hoc quoniam vere dictum est, *Qui me vidit, vidit et Patrem*; profecto quoniam Deum nemo hominum vidit unquam, nec Patrem quisquam putandus est vidisse, nec Filium secundum quod Deus est et Filius, et cum Patre unus Deus. Nam secundum id quod homo est, utique in terra visus est, et cum hominibus conversatus est (Baruch iii, 38, et Joan. i, 14).

CAPUT VI.—17. Sed magna quæstio est, quomodo non sit contrarium quia tot antiqui viderunt Deum, si Deum nemo unquam vidit, quem nemo hominum vidit, nec videre potest? Vides quam difficilem mihi proposueris quæstionem, unde me aliquid prolixè copioseque scribere voluisti ex occasione brevis epistolæ meæ, quæ tibi visa est diligentius et uberius explicanda. Visne ergo attendere quæ apud alios interim comperi divinarum Scripturarum egregios tractatores, quid de visione Dei senserint, ne forte sufficienter desiderio tuo, quamvis ea forsitan noveris? Pauca ergo ista attende, si placet. Cum Evangelium exponens beatus Ambrosius, Mediolanensis episcopus, venisset ad eum locum ubi Angelus apparuit in templo Zachariæ sacerdoti, ex hac occasione, vide quanta et qualia de Dei etiam visione disseruit.

18. *Non immerito, inquit, Angelus videtur in templo; quia veri sacerdotis jam nuntiabatur adventus, et cælestis sacrificium parabatur, in quo Angeli ministrarent. Et bene apparuisse dicitur ei qui eum repente conspexit. Hoc specialiter, aut de Angelis, aut de Deo Scriptura divina tenere consuevit, ut quod non potest prævideri, apparere dicatur. Sic enim habes: « Apparuit Deus Abraham ad illicem Mambre » (Gen. xviii, 1). Nam quia ante non præsentitur, sed repentino videtur aspectu, apparere memoratur. Non enim similiter sensibilia videntur, et is in cuius voluntate situm est videri, et cuius naturæ est non videri, voluntatis videri. Nam si non vult, non videtur; si vult, videtur. Apparuit enim Deus Abraham, quia voluit; aliis, quia noluit, non apparuit. Visum est etiam Stephano, cum lapidaretur a populo, aperiri cælum<sup>1</sup>; visus est etiam Jesus stans ad dexteram Dei (Act. vii, 55), et non visus est a populo. Vidit Isaias Deum sabaoth (Isai. vi, 1); sed alius videre non potuit, quia cui placuit apparuit. Et quid de hominibus loquimur, cum etiam de ipsis cælestibus Virtutibus et Potestatibus legerimus quia « Deum nemo vidit unquam? » et addit quod ultra cælestes est Potestates, « Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse narravit. » Aut acquiescat igitur necesse est, si Deum Patrem nemo vidit unquam, Filium visum esse in Veteri Testamento; et desinant hæretici ex Virgine ei principium dare, qui*

<sup>1</sup> Ibid. Am. Fr. et Mas. quatuordecim: *visus est etiam Stephano aperire cælum.*

*antequam nasceretur ex Virgine videbatur. Aut certe refelli non potest, vel Patrem, vel Filium, vel certe Spiritum sanctum, si tamen est Spiritus sancti visio, ex specie videri, quam voluntas elegerit, non natura formaverit; quoniam Spiritum quoque visum accepimus in columba (Matth. iii, 16). Et ideo « Deum nemo vidit unquam, » quia eam quæ in Deo<sup>1</sup> habitat, plenitudinem divinitatis nemo conspexit, nemo mente aut oculis comprehendit: « Vidit » enim, ad utrumque referendum est. Denique cum additur, « Unigenitus Filius ipse narravit, » mentium magis quam oculorum visio declaratur. Species enim videtur; virtus vero narratur: illa oculis, hæc mente comprehenditur. Sed quid de Trinitate dicam? Seraphim quando voluit, apparuit: et vocem ejus Isaias solus audivit. Apparuit angelus, et nunc præsta est, sed non videtur. Neque enim in potestate nostra est videre, sed in potestate illius apparere. Tamen etsi potestas non est videndi, est gratia promerendi ut videre possimus. Et ideo qui habuit gratiam, meruit copiam: nos copiam non meremur, quia Deum videndi gratiam non habemus. Et quid mirum si in præsentis sæculo, nisi quando vult, Dominus non videtur? In ipsa quoque resurrectione non facile est Deum videre, nisi iis qui corde sunt mundo: et ideo « beati mundo corde; ipsi enim Deum videbunt » (Matth. v, 8). Quantos beatos jam numeraverat, et tamen videndi his Deum non promiserat facultatem! Si ergo ii qui mundo sunt corde, Deum videbunt; utique alii non videbunt. Neque enim indigni Deum videbunt; neque is qui Deum videre noluerit, potest Deum videre. Nec in loco Deus videtur, sed mundo corde; nec corporalibus oculis Deus quaeritur, nec circumscribitur visus, nec tactu tenetur, nec auditur affatus, nec sentitur incessu. Et cum absens putatur, videtur; et cum præsens est, non videtur. Denique neq̄ Apostoli omnes Christum videbant; et ideo ait, « Tanto tempore vobiscum sum, et adhuc me non cognovistis » (Joan. xiv, 9)! Qui enim cognovit quæ sit latitudo, et longitudo, et altitudo, et profundum, et supereminentem scientiæ charitatem Christi, vidit et Christum, vidit et Patrem. Nos enim jam secundum carnem non novimus Christum (II Cor. v, 16), sed secundum spiritum. Spiritus enim ante faciem nostram Christus Dominus (Thren. iv, 20) qui nos in omnem plenitudinem Dei misericordia sua implere dignetur (Eph. iii, 18, 19) ut videri possit a nobis (Ambrosius, super Luc. lib. 1, c. 1, 11).*

CAPUT VII.—19. Si hæc verba intelligis, quid restat quod a me amplius requiratur, cum jam illa quæ difficilis videbatur, soluta sit quæstio? Discretum est quippe quomodo dictum sit, *Deum nemo vidit unquam*, et quomodo Deum justis antiqui viderint. Sed illud propterea dictum est, quoniam Deus natura invisibilis est. Illi autem ideo viderunt, quicumque Deum viderunt, quia cui voluerit, sicut voluerit, apparet ea specie quam voluntas elegerit, etiam latente natura. Nam si, quando patres Deum viderunt, ipse illis natura ejus apparuit, quamvis si noluisset utique

<sup>1</sup> Lov., *quæ in Christo habitat.* At editiones antiquiores, et Mas. quatuordecim habent, *quæ in Deo, etc.*

non apparisset; quomodo *Deum nemo vidit unquam*, cum eo volente ipsa ejus a tot patribus natura conspicua sit? Quod si dicitur Filius a patribus visus, ut de Deo Patre accipiatur dictum, quod enim nemo unquam viderit; non quidem amisit occasionem Ambrosius, ut hinc quosdam hæreticos redargueret, id est Photinianos, qui principium Filio Dei ex utero Virginis tribuunt, nec volunt credere quod et antea fuerit. Sed quia videbat alios, id est Arianos, perniciosius insidiantes, quorum procul dubio error adstruitur, si Patris natura invisibilis, Filii vero visibilis creditur; utriusque unam pariterque invisibilem asseruit esse naturam, adjungens etiam Spiritus sancti. Quod breviter quidem, sed admirabiliter intimavit, ubi secutus ait: *Aut certe refelli non potest, vel Patrem, vel Filium, vel certe Spiritum sanctum, si tamen est Spiritus sancti visio, ea specie videri, quam voluntas elegerit, non natura formaverit*. Potuit dicere, Non natura monstraverit; sed maluit dicere, *formaverit*, ne ipsam speciem in qua Deus elegerit apparere, de sua natura formare putaretur, et ex hoc utique convinceretur convertibilis esse mutabilisque substantiæ: quod ipse Deus a fide piorum misericors et benignus averterit!

CAPUT VIII.—20. Invisibilis est igitur natura Deus, non tantum Pater, sed et ipsa Trinitas, unus Deus. Et quia non tantum invisibilis, verum etiam incommutabilis; sic apparet quibus voluerit, in qua voluerit specie, ut apud eum integra maneat ejus invisibilis incommutabilisque natura. Desiderium autem veraciter piorum, quo videre Deum cupiunt, et inhiante ardescunt, non, opinor, in eam speciem contemnendam flagrat, qua ut vult apparet, quod ipse non est; sed in eam substantiam, qua ipse est quod est. Hujus enim desiderii sui flammam sanctus Moyses, fidelis famulus ejus ostendit, ubi ait Deo, cum quo ut amicus facie ad faciem loquebatur: *Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum* (*Exod. xxxiii, 13, sec. LXX*). Quid ergo? ille non erat ipse? Si non esset ipse, non ei diceret, *ostende mihi temetipsum*; sed, *Ostende mihi Deum*: et tamen si ejus naturam substantiamque conspiceret, multo minus diceret, *ostende mihi temetipsum*. Ipse ergo erat in ea specie qua apparere voluerat; non autem ipse apparebat in natura propria, quam Moyses videre cupiebat. Ea quippe promittitur sanctis in alia vita. Unde quod responsum est Moysi verum est, quia nemo potest faciem Dei videre, et vivere; id est, nemo potest eum in hac vita videre vivens sicuti est. Nam multi videntur; sed quod voluntas elegerit, non quod natura formavit. Et illud quod Joannes ait, si recte intelligitur, *Dilectissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit quod erimus. Scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum sicuti est* (*1 Joan. iii, 2*): non sicut eum homines viderunt, quando voluit, in specie qua voluit, non in natura, qua in semetipso, etiam cum videretur, latuit; sed *sicuti est*, quod ab eo petebatur, cum ei diceretur, *ostende mihi temetipsum*, et eo qui cum illo facie ad faciem loquebatur.

21. Non quia Dei plenitudinem quicquam, non solum oculis corporis, sed vel ipsa mente aliquando comprehendit.

CAPUT IX.—Aliud est enim videre, aliud est totum videndo comprehendere. Quandoquidem id videtur, quod præsens utcumque sentitur: totum autem comprehenditur videndo, quod ita videtur ut nihil ejus lateat videntem, aut cujus fines circumspici possunt; sicut te nihil latet præsentis voluntatis tux, circumspicere autem potes fines annuli tui. Exempli gratia duo posui, quorum alterum ad mentis obtutum, alterum ad corporales oculos pertinet: visus enim, sicut ille ait, ad utrumque referendus est, id est et ad oculos et ad mentem.

22. Porro si propterea Deum nemo vidit unquam, quia, sicut ait disputator cujus verba consideramus, *Plenitudinem divinitatis ejus nemo conspexit, nemo mente aut oculis comprehendit*; et vidit enim, ad utrumque referendum est: restat inquirere quomodo Angeli Deum videant, propter illud quod ex Evangelio commemoravi, *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei* (*Math. xviii, 10*). Si enim et ipsis non sicuti est, sed latente sua natura, in specie qua voluerit apparet; magis magisque requirendum est quomodo eum nos videbimus sicuti est, et sicut Moyses desideravit, cum peteret ut Deus, qui in conspectu ejus erat, ostenderet illi semetipsum. Hoc enim nobis summum præmium in resurrectione promittitur, quod erimus æquales Angelis Dei (*Luc. xx, 36*): ac per hoc si nec ipsi eum vident sicuti est, quomodo nos ita visuri sumus, cum eis æquales in resurrectione facti fuerimus? Sed vide quid consequenter dicat noster Ambrosius: *Denique, inquit, cum additur, et Unigenitus Filius ipse narravit; mentium magis quam oculorum visio declaratur. Species enim videtur; virtus vero narratur: illa oculis, hæc mente comprehenditur*. Qui paulo ante dixerat visionem ad utrumque referendam, nunc eam non menti, sed oculis dedit: non, ut opinor, negligenter sua verba respiciens; sed quia usitatius in loquendo solemus oculis attribuere visionem, sicut speciem corpori. Nam et hic mos loquendi crebrius usurpatur in rebus quæ locis continentur, varianturque coloribus. Sed si nulla species esset mente contuenda, non diceretur ille *speciosus forma præ filiis hominum* (*Psal. xlii, 5*). Neque enim hoc secundum carnem dictum est, et non secundum speciem spiritualem. Dicitur ergo et species pertinens ad mentis obtutum; sed quia usitatius in corporibus dicitur, vel in similitudinibus corporum, ideo dixit: *Species videtur; virtus vero narratur: illa oculis, hæc mente comprehenditur*. Proinde narrante Unigenito, qui est in sinu Patris, narratione ineffabili, creatura rationalis munda et sancta impletur visione Dei ineffabili, quam tunc consequemur cum æquales Angelis facti fuerimus. Quia sicut videntur ista visibilia, corporis sensibus nota, Deum nemo vidit unquam: quoniam si aliquando eo modo visus est, non, sicut ista, natura videtur, sed voluntate visus est; specie qua voluit apparens, latente natura atque in se incommutabiliter permanente. Eo autem

modò quo videtur sicuti est, nunc fortasse videtur a quibusdam Angelis: a nobis autem tunc ita videbitur, cum eis facti fuerimus sequales.

CAPUT X. — 23. Deinde cum addidisset quia nec potestates cœlorum, sicut Seraphim, nisi cum volunt et quemadmodum volunt videntur, ut hinc etiam conjiceretur quanta sit invisibilitas Trinitatis, *Tamen, inquit, etsi potestas non est videndi, est gratia promerendi ut videre possimus. Et ideo qui habuit gratiam, meruit copiam: nos copiam non meremur, quia Deum videndi gratiam non habemus.* Illis itaque verbis quia non sua docet, sed Evangelium exponit, non hoc voluit intelligi quod quidam eorum videbunt Deum, quidam vero non videbunt, quibus credentibus dedit potestatem filios Dei fieri; cum ad eos omnes pertineat quod dictum est, *Videbimus eum sicuti est: sed dicendo, nos copiam non meremur, quia Deum videndi gratiam non habemus,* de hoc sæculo se loqui significavit, ubi quibusdam Deus, licet non in sua natura, sed in qua voluit specie, dignatus est apparere, sicut Abraham, sicut Isaac, aliisque similibus; cæteris vero innumerabilibus, quamvis ad suum populum et hæreditatem æternam pertinentibus, nulla vel tali specie se demonstrat. In futuro autem sæculo, qui regnum accepturi sunt quod eis ab initio præparatum est, omnes eum corde mundo videbunt; nec in illo regno nisi tales erunt.

CAPUT XI. — 24. Attende itaque quid adjungat, jam de illo sæculo dicere incipiens: *Et quid mirum, inquit, si in præsentis sæculo, nisi quando vult, Dominus non videtur? In ipsa quoque resurrectione non facile est Deum videre, nisi iis qui mundo sint corde: et ideo « beati mundo corde; ipsi enim Deum videbunt. » Quantos beatos iam numeraverat, et tamen his videndi Deum non promiserat facultatem? Si ergo ii qui mundo sunt corde, Deum videbunt; utique alii non videbunt. Neque enim indigni Deum videbunt; neque is qui Deum videre noluerit, potest Deum videre.* Cernis quam circumspecte loquatur jam de iis qui in futuro sæculo videbunt Deum: neque enim omnes, sed qui digni sunt. Resurgent enim et digni et indigni regno illo ubi videbitur Deus: quoniam *omnes qui in monumentis sunt, audient vocem ejus et procedent; sed cum magna differentia: nam qui bene fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui vero male egerunt, in resurrectionem judicii* (Joan. v, 28, 29). Illic judicium pœnam æternam significat: sicut etiam illud dictum est, *Qui non credit, jam judicatus est* (Id. iii, 18).

25. Quod ergo ait sanctus Ambrosius, *neque is qui Deum videre noluerit, potest Deum videre,* quid aliud intelligi voluit, nisi quia is qui mundando cordi curam tantæ rei dignam non vult impendere, non vult Deum videre? Vide proinde quid adjungat: *Nec in loco, inquit, Deus videtur, sed mundo corde.* Quid evidentius, quid expressius dici potuit? Ab hac igitur visione diabolus et angeli ejus, et omnes cum eis impii, sine ulla nebula dubitationis exclusi sunt; quoniam mundo corde non sunt: ac per hoc quod scriptum est in libro Job, venisse Angelos in conspectum Dei, et venisse cum eis dia-

bolum (Job. i, 6, et ii, 1), non ideo diabolus Deum vidisse credendus est. Ipsi enim dicti sunt venisse in conspectum Dei, non Deus in conspectum eorum. Veniunt autem in conspectum nostrum quæ videmus, non a quibus videmur. Venerunt ergo, sicut in multis codicibus legitur, ut assisterent coram Deo, non ut coram ipsis Deus. Nec est opus hoc loco immorari, ut pro viribus nostris conemur ostendere quomodo et hoc temporaliter fiat, cum in Dei conspectu sint omnia semper.

26. Nunc enim quæritur quomodo videatur Deus; non ea specie qua et in isto sæculo quibusdam voluit apparere, quando non solum cum Abraham aliisque justis, verum etiam cum Cain fratricida locutus est (Gen. xviii, 1, et iv, 6-15): sed quomodo videatur in illo regno, ubi eum videbunt filii ejus sicuti est. Tunc quippe satiabitur in bonis desiderium eorum: quo desiderio flagrabat Moyses, cui loqui ad Deum facie ad faciem non sufficiebat, et dicebat, *Ostende mihi te ipsum manifeste, ut videam te* (Exod. xxxiii, 13); tanquam diceret, quod in Psalmo ex eodem desiderio canitur, *Satiabor cum manifestabitur gloria tua* (Psal. xvi, 15). Quo desiderio ardebat et Philippus, et sic satjari cupiebat, dicens: *Ostende nobis Patrem, et sufficit nobis* (Joan. xiv, 8). De hac visione loquens ejus etiam ipse amator et desiderator Ambrosius: *Non in loco, inquit, Deus videtur, sicut ad illicem Mambre, sicut in monte Sina; sed mundo corde.* Et sequitur, sciens quid desideret, et quid ætuet, et quid speret: *Nec corporalibus, inquit, oculis Deus quaritur, quibus se ostendit Abraham, Isaac, Jacob, et aliis in hoc sæculo; nec circumscribitur visu, propter illud quod dictum est, Posteriora mea videbis* (Exod. xxxiii, 23); *nec tactu tenetur, sicut luctatus etiam est cum Jacob* (Gen. xxxii, 24-30); *nec auditur affatu, sicut non solum a tot sanctis, verum etiam a diabolo auditus est; nec sentitur incensu, sicut aliquando cum in paradiso deambularet ad vesperam* (Id. iii, 8).

27. Vides quemadmodum vir sanctus enitatur nostras mentes ab omnibus carnis sensibus sevocare, ut aptas faciat ad videndum Deum. Et tamen quid agit talis extrinsecus plantator et rigator, nisi intrinsecus operetur qui dat incrementum Deus (I Cor. iii, 7)? Quis enim sine adjutorio Spiritus Dei cogitare valcat esse aliquid, magisque esse quam omnia quæ per corpus sentiuntur, quod nec in loco videatur, nec quærendum sit oculis, nec audiatur affatu, nec tactu teneatur, nec sentiat incensu, et videatur tamen, sed mundo corde? Neque enim de hac vita ille loquebatur, cum hoc diceret; quandoquidem ab hoc sæculo, in quo Deus apparuit, non sicuti est, sed in specie qua voluit, quibus voluit, satis discrevit sæculi futuri vitam, discretionem apertissima, ubi ait: *Et quid mirum si in presenti sæculo, nisi quando vult, Dominus non videtur? In ipsa quoque resurrectione non facile est Deum videre, nisi iis qui corde mundo sint: et ideo « beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt. »* Hinc jam de illo sæculo dicere exorsus est, ubi Deum videbunt, non omnes qui resurgent, sed qui resurgent ad vitam æternam: non indigni, de quibus dictum est, *Tollatur impius, ne videat clarita-*



tem Domini (*Isai. xvi, 10, sec. LXX*); sed digni, de qualibus dixit Dominus, cum præsens non videretur, *Qui diligit me, mandata mea custodit; et, Qui diligit me, diligitur a Patre meo, et ego diligam eum, et ostendam meipsum illi (Joan. xiv, 21, 23)*: nec ii quibus dicetur, *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus; sed ii quibus dicetur, Venite, benedicti Patris mei; percipite regnum quod vobis præparatum est ab initio mundi. Illi quippe lbunt in ambustionem æternam; justii autem in vitam æternam (Math. xxv, 41, 54, 46)*. Et quæ est vita æterna, nisi quod ipsa Vita alibi dicit, *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te unum Deum verum, et quem miisisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3)*? sed sic quomodo promisit ostensuram seipsum dilectoribus suis cum Patre unum Deum, non quomodo in hoc sæculo in corpore visus est a bonis et a malis.

28. Et in judicio enim futuro, quo sic venturus est quomodo visus est iens in cælum, hoc est in eadem forma filii hominis, eandem formam videbunt, quibus dicturus est, *Esurivi, et non dedistis mihi manducare (Math. xxv, 42)* (quia et Judæi videbunt in quem pupugerunt (*Zach. xii, 10*); non illam Dei formam, in qua non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo (*Philipp. ii, 6*). In illa Dei forma tunc videbunt eum, qui videbunt eum sicuti est. Nec ideo videbunt, quia pauperes spiritu in hac vita fuerant, quia mites, quia lugentes, quia esurientes et sistentes justitiam, quia misericordes, quia pacifici, quia persecutionem passi propter justitiam, quamvis et hæc omnia fidem ipsi sint; sed quia mundo sunt corde. Ideo quippe inter illas beatitudines, cum omnia faciant qui cor mundum habent, non est tamen alicubi positum, *Deum videbunt*, nisi ubi dictum est, *Beati mundo corde*; quoniam mundo corde videbitur qui nec in loco videtur, nec oculis corporalibus quæritur, nec describitur visu, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incessu. *Deum enim nemo vidit unquam*, vel in hac vita, sicut ipse est, vel etiam in Angelorum vita, sicut visibilia ista quæ corporali visione cernuntur; quia *unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse narravit*. Unde non ad oculorum corporalium, sed ad mentium visionem dictum est pertinere quod narrat.

CAPUT XII.—29. Sed rursus ne desiderium nostrum a corporis sensu ad alium corporis sensum migraret, hoc est ad aures ab oculis; ideo cum dixisset, *Nec corporalibus Deus oculis queritur, nec circumscribitur visu, nec tactu tenetur*; addidit etiam, *nec auditur affatu*: ut, si possumus, unigenitum Filium, qui est in sinu Patris, sic intelligamus narrantem, quomodo et Verbum est, non sonus auribus instrepens, sed imago mentibus innotescens, ut illic interna et ineffabili luce clarescat quod dictum est, *Qui me vidit, vidit et Patrem (Joan. xiv, 9)*; quod hic Philippo dicebatur, quando videbat, et non videbat. Sequitur enim hujus visionis eximius concupitor Ambrosius, dicens: *Et cum absens putatur, videtur; et cum præsens est, non videtur*. Non dixit, Cum absens est; sed, cum absens

putatur: nusquam enim absens est qui cælum et terram implet; nec spatiis includitur parvis, magnisque diffunditur, sed ubique totus est, et nullo continetur loco. Hoc qui excedente mente intelligit, videt Deum; et cum absens putatur. Qui autem hoc non potest, oret et agat ut posse mereatur; nec ad hominem disputatorem pulset, ut quod non legit legat, sed ad Deum Salvatorem, ut quod non valet valeat. Unde autem dixerit, *et cum præsens est non videtur*, consequenter aperuit, dicens: *Denique nec Apostoli omnes Christum videbant; et ideo ait, «Tanto tempore vobiscum sum, et adhuc me non cognovistis!»* Ecce quomodo Deus præsens erat et non videbatur.

30. Sed quare non ausus est dicere, Denique nec Apostoli Christum videbant, sed ait, *nec Apostoli omnes*, tanquam aliqui tunc viderent ea visione in qua ipse et Pater unum sunt? An forte illud attendit quod cum Petrus dixisset, *Tu es Christus Filius Dei vivi*; responsum accepit, *Beatus es Simon Bar Jona, quia non tibi revelavit caro et sanguis, sed Pater meus qui in cælis est?* quamvis illa revelatio utrum per fidem tantæ rei creditæ, an per visionem conspectæ facta in ejus mente fuerit, non mihi videatur elucere; cum et ipse Petrus tam parvulum se adhuc illi ostenderit, ut timeret ne amitteret morientem, quem Filium Dei vivi, hoc est vitæ fontem fuerat paulo ante confessus (*Math. xvi, 16, 17, 21, 22*).

CAPUT XIII.—31. Deinde potest movere quomodo jam ipsa Dei substantia videri potuerit a quibusdam in hac vita positis, propter illud quod dictum est ad Moysen: *Nemo potest faciem meam videre, et vivere (Exod. xxxiii, 20)*: nisi quia potest humana mens divinitus rapi ex hac vita ad angelicam vitam, antequam per istam communem mortem carne solvatur. Sic enim raptus est qui audivit illic ineffabilia verba quæ non licet homini loqui: ubi usque adeo facta est ab hujus vitæ sensibus quedam intentionis aversio, ut sive in corpore, sive extra corpus fuerit, id est, utrum, sicut solet in vehementiori ecstasi, mens ab hac vita in illam vitam fuerit alienata, manente corporis vinculo, an omnino resolutio facta fuerit, qualis in plena morte contingit, nescire se diceret (*II Cor. xii, 2-4*). Ita fit ut et illud verum sit, quod dictum est, *Nemo potest faciem meam videre, et vivere*; quia necesse est abstrahi ab hac vita mentem, quando in illius ineffabilitatem visionis assumitur; et non sit incredibile quibusdam sanctis nondum ita defunctis, ut sepelienda cadavera remanerent, etiam istam excellentiam revelationis fuisse concessam. Quod existimo cogitasse illum qui voluit dicere, *Nec Apostoli Christum videbant*; sed ait, *nec Apostoli omnes Christum videbant*: credens quibusdam eorum divinitatis quoque ipsius visionem de qua loquebatur, etiam tunc potuisse donari; certe propter beatum Paulum, quia et ipse quamvis novissimus, utique apostolus erat, qui de sua ipsa ineffabili revelatione non tacuit.

32. Quanquam et illi fidelissimo antiquo famulo Dei Moysi, mirum nisi in hac terra laboraturo, populumque illum adhuc recturo, concessum est quod petivit,

ut claritatem Domini videret, qui dixerat : *Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum manifeste.* Accepit enim in praesentia congruum responsum, quod faciem Dei videre non posset, quam nemo videret, et viveret; hoc modo significante Deo alterius potioris vitae illam esse visionem. Deinde in verbis Dei, futuræ Christi Ecclesiæ mysterium figuratum est. Gestavit quippe Moyses typum populi Judæorum, in Christum passum postea credituri; ideo dictum est illi, *Cum transiero, posteriora tua videbis*: et cætera quæ ibi dicuntur, mirabili sacramento præcuntiant Ecclesiam post futuram, unde modo longum est disputare. Quod autem dicere institueram, desiderio ejus etiam illud quod petierat, fuisse concessum, in libro Numerorum postea demonstratum est; ubi Dominus arguit contumaciam sororis ipsius, et dicit aliis Prophetis in visione se apparere et in somno, Moysi autem per speciem, non per ænigmata: ubi etiam addidit dicens: *Et gloriam Domini vidit* (Num. xii, 6-8). Quid ergo est quod eum sic fecit exceptum, nisi forte quia illa contemplatione dignum etiam tunc habuit populi sui talem rectorem, et ministrum in tota domo sua fidelem, ut quemadmodum concupiverat, videret Deum sicuti est; quæ contemplatio cunctis filiis in fine promittitur?

CAPUT XIV. — 33. *Ista credo considerans vir ille sanctus cuius verba tractamus, nec Apostoli, inquit, omnes Christum videbant, quoniam forte aliqui eorum etiam ipso tempore viderant, secundum ista quæ dixi. Ut autem probaret quod dixit, quia non omnes videbant, continuo subiicit: Et ideo ait, « Tanto tempore vobiscum sum et adhuc me non cognovistis » Deinde subiungens a quibus Deus videatur illa contemplatione sicuti est: Qui enim cognovit, inquit, quæ sit latitudo, et longitudo, et altitudo, et profundum, et supereminentem scientiæ charitatem Christi, vidit et Christum, vidit et Patrem.*

34. Ego hæc verba apostoli Pauli sic intelligere soleo: in latitudine, bona opera charitatis; in longitudo, perseverantiam usque in finem; in altitudine, spem cælestium præmiorum; in profundo, inscrutabilia judicia Dei, unde ista gratia in homines venit: et hunc intellectum complare etiam sacramento crucis; ut in latitudine accipitur transversum lignum quo extenduntur manus, propter operum significationem; in longitudo, ab ipso usque in terram, ubi totum corpus crucifixum<sup>1</sup> stare videtur, quod significat persistere, hoc est longanimitate permanere; in altitudine, ab ipso transverso ligno sursum versus quod ad caput eminet, propter expectationem supernorum, ne illa bona opera atque in eis perseverantia, propter beneficia Dei terrena atque temporalia, facienda credantur, sed potius propter illud quod desuper sempiternum sperat fides, quæ per dilectionem operatur; in profundo autem, pars illa ligni quæ in terræ abdito delixta latet, sed inde consurgit omne illud quod eminet, sicut ex occulta Dei voluntate vocatur homo ad participationem

<sup>1</sup> Unus e vatic. Mss.: *Ab ipso transverso ligno usque in terram, ubi totum corpus crucifixi stare videtur.*

tantæ gratiæ; alius sic, alius autem sic: supereminentem vero scientiæ charitatem Christi, cum profecto ubi illa est pax quæ præcellit omnem intellectum (a). Sed sive hoc in illis apostolicis verbis etiam ille senserit evangelicus disputator, sive aliud aliquid fortasse congruentius; videas tamen etiam hoc, ni fallor, a regula fidei non abhorreere.

35. Unde autem nunc agimus propter contuitum spiritualem, cum dixisset, *Qui cognovit quæ sit latitudo, et longitudo, et altitudo, et profundum, et supereminentem scientiæ charitatem Christi, vidit et Christum, vidit et Patrem*; ne alicui tardissimo de corporali visione dicere videretur, *Nos enim, inquit, jam secundum carnem non novimus Christum, sed secundum spiritum. Spiritus enim ante faciem nostram Christus Dominus.* Quod ait hoc loco, *novimus*, secundum fidem dixit, quæ nunc est; non secundum contemplationem, quæ tunc erit: quia et illud novimus quidquid fide non ficta, etiamsi nondum per speciem contuendo, jam tamen inconcussa credendo retinemus. Denique cum dixisset, jam non se secundum carnem Christum nosse, sicut Apostolus ait; et addidisset testimonium de propheta, *Spiritus enim ante faciem nostram Christus Dominus*, continuo subiicit: *Qui nos in omnem plenitudinem Dei misericordia sua implere dignetur, ut videri possit a nobis.* Certe manifestum est quod illam notitiam, ubi dixerat, *novimus*, ex fide posuit, ex qua modo justus vivit (Hebr. x, 38); non ex contemplatione, qua Deum videbimus sicuti est. Hanc enim sibi et nobis consequenter optavit, futuramque significavit, dicendo: *Qui nos in omnem plenitudinem Dei misericordia sua implere dignetur, ut videri possit a nobis.*

CAPUT XV. — 36. Hanc plenitudinem Dei quidam in sermone Apostoli sic intellexerunt, ut putarent nos hoc futuros omnino quod Deus est. Hæc enim verba, sicut recognoscis, Apostolus posuit ita loquens: *Cognoscere etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei* (Ephes. iii, 19). Quapropter, inquirunt, si aliquid minus quam Deus habebimus, et in aliquo minores erimus, quomodo implebimur in omnem plenitudinem Dei? sed quoniam implebimur, profecto erimus æquales. Aversaris istum utique et detestaris humanæ mentis errorem, scio, et recte facis. Sed quomodo intelligenda sit ista plenitudo, qua dictum est implendos nos esse in omnem plenitudinem Dei, postea, si Deus voluerit, pro viribus quas dederit, disseremus.

37. Nunc autem quod mihi proposueras, et ad explicandum difficile videbatur, utrum explicatum sit, diligenter attende recolendo quæ dicta sunt. Si enix quæris utrum possit Deus videri; respondeo: potest. Si quæris unde sciam; respondeo: quia in veracissima Scriptura legitur, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*; et cætera talia. Si quæris quomodo dictus sit invisibilis, si videri potest; respondeo invisibile esse natura, videri autem cum vult, sicut vult:

(a) Vid. epist. 140, c. 26, n. 62-64.

plurimis enim visus est, non sicuti est, sed quali specie illi placuit apparere. Si quæris quomodo eum vidit vel Cain sceleratus, quando de suo scelere ab illo interrogatus et iudicatus est (*Genes. iv, 6*); vel etiam ipse diabolus, quando venit cum Angelis, ut coram illo assisteret, et, si *beati mundi cordes, quoniam ipsi Deum videbunt;* respondeo non quidem esse consequens ut etiam viderant Deum, qui voces ab eo factas aliquando audiunt; neque enim viderunt eum, qui audierunt quando dixit ad Filium, *Et clarificavi, et clarificabo iterum (Joan. xii, 28)*: verumtamen non esse mirandum, si aliqui etiam non mundi corde vident Deum in specie quam voluntas ejus fecerit, latente invisibili et apud se incommutabili manente natura. Si quæris utrum etiam sicuti est possit aliquando videri; respondeo, filiis hoc esse promissum, de quibus dictum est: *Scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum sicuti est.* Si quæris unde eum videbimus; respondeo: unde Angeli vident, quibus tunc erimus æquales. Sicut enim videntur ista quæ visibilia nominantur, Deum nemo vidit unquam, nec videre potest, quoniam lucem habitat inaccessibilem, et est natura invisibilis sicut incorruptibilis: quæ contextim posuit Apostolus dicens, *Regi autem sæculorum invisibili, incorruptibili (I Tim. i, 17, et vi, 16)*; quia sicut nunc incorruptibilis, nec postea corruptibilis, ita non solum nunc, sed etiam semper invisibilis. Nec in loco enim videtur, sed mundo corde: nec corporalibus oculis quaeritur, nec circumscribitur visa, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incessu. Unigenitus autem Filius, qui est in sinu Patris, deitatis naturam atque substantiam insonabiliter narrat, et ideo dignis iponeisque tanto conspectu oculis etiam invisibiliter monstrat. Ipsi enim sunt oculi, de quibus Apostolus dicit, *illuminatos oculos cordis vestri (Ephes. i, 18)*. Et de quibus dicitur, *Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte (Psal. xii, 4)*. Dominus enim spiritus est (*II Cor. iii, 17*): unde qui adhæret Domino unus spiritus est (*I Cor. vi, 17*). Proinde qui potest Deum invisibiliter videre, ipse Deo potest incorporaliter adhærere.

CAPUT XVI.—38. Puto jam non esse in questione quam proposuisti, amplius quod requiras. Sed in hac tota nostra disputatione considera quid videris, quid credideris; quid adhuc nescias, sive quia non dixi, sive quia non intellexisti, sive quia non iudicasti esse credendum. Et ea quæ vera esse vidisti, adhuc discernas unde videris: utrum recolendo illa te vidisse per corpus, sicut corpora cœlestia vel terrestria; an vero nunquam corporalibus ea attigeris visibus, sed sola mente intuens, vera et certa esse perspexeris, sicut voluntatem tuam, de qua ego tibi credere loquenti possum, eam vero, ut abs te videtur, videre ipse non possum. Et cum hæc utraque discreveris, etiam id attende unde discernas. Quamvis enim alia corpore, alia mente videamus; horum tamen duorum generum ipsa discretio videtur mente, non corpore; et ea quæ mente conspiciuntur, non indigent ullo corporis sensu, ut ea vera esse noverimus. Quæ autem per corpus

videntur, nisi mens adsit quæ talia nuntiata suscipiat, nulla possunt scientia contineri; et quæ nuntiata quasi suscipere perhibetur, foris ea relinquit. Sed eorum imagines, id est, incorporeas similitudines corporum, incorporaliter commendat memoria; unde cum voluerit et potuerit, velut de custodia productas atque in conspectum cogitationis exhibitas iudicet. Et cum valet<sup>1</sup>, etiam ista duo discernit, quid in specie corporali foris reliquerit, quid ejus simile intus aspiciat; et illud absens, hoc præsens esse dignoscit: sicut me absente faciem mei corporis cogitas, et illa tibi est imago præsens, absens autem facies cujus imago est; et hæc corpus, illa vero incorporea corporis similitudo est.

39. Iis ergo quæ vides, diligenter fidenterque perceptis atque distinctis, attende quæ credis in hoc ipso sermone toto, ex quo ad te loqui his litteris cœpi; et in eis ipsis quibus non visis accommodas fidem, ipsa testium pondera discernendo perpende. Neque enim mihi sic credis quemadmodum Ambrosio, de cujus libris tanta illa testimonia posui. Aut si ambobus vobis æqua lance putas esse credendum, numquid ullo modo Evangelio nos comparabis, aut scripta nostra Scripturis canonicis cœquabis? Profecio si recte in dijudicando sapis, longe nos infra vides ab illa auctoritate distare. Et me quidem longius, sed utriusque nostrum quantumlibet credas, utrumque illi excellentiæ nequaquam comparas. Quocirca, id quod scriptum est, *Deum nemo vidit unquam; et, Lucem habitat inaccessibilem; quem nemo hominum vidit, nec videre potest; et, Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt;* et quidquid aliud ex illis Libris sanctis commemoravi, firmiter credis quam id quod dixit Ambrosius: *Nec in loco Deus videtur, nec corporalibus oculis quaeritur, nec circumscribitur visu, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incessu.* Talem quippe esse vel intellexit vel credidit Deum, qui mundo corde conspicitur: hanc autem etiam meam sententiam esse conlitor.

40. Aliter ergo ista, aliter illa divina verba in fide recipis. De nobis enim tibi subest fortasse aliquis scrupulus, ne in his divinis eloquiis aliquid minus dilucide intelligamus, et non sicut dicta sunt, sed sicut suspicamur, exponantur a nobis. Forte enim dicis apud teipsam: Quid, si et mundo corde videtur Deus, et in loco tamen videtur? aut, Quid, si oculis etiam corporalibus Deum videbunt qui mundo sunt corde, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, quando erimus æquales Angelis Dei? Quantum ergo nobis credere debeas, vel non debeas, fortassis ignoras; et vel plus vel minus quam debes nobis credendo, ne fallaris attendis: divinis autem Scripturis, etiam nondum perspicue intellectis, credendum esse non dubitas. Sed hanc considerationem credendi vel non credendi, et difficultatem scientiæ, et dubitationis æstus, et piam fidem quæ divinis debetur affatibus, in tua mente, ita ut sunt, attendis et vides: nec de his omnino quod apud te ita sint, sive ut ego dixi,

<sup>1</sup> Edd. et Mss. plerique, *et cum valet.* Sed melius scribentis codex, *et cum valet.*

sive ut ipsa potius nosti, aliquid ambigis. Vides itaque fidem tuam, vides dubitationem tuam, vides studium tuum voluntatemque discendi; et cum auctoritate divina moveris ad credenda quæ non vides, hæc te tamen credere incunctanter vides: distribuis et discernis hæc omnia.

CAPUT XVII.—41. Num ergo iis oculis cordis tui, quibus hæc omnia vera et certa esse contueris, tibi que præsentia invisibiliter cernis atque discernis, ullo modo corporeos oculos comparabis? cum etiam de ipsis rebus visibilibus quæ corporalium oculorum acie quodammodo radiantur, et de ipsis corporeis oculis eorumque acie, qualiscumque et quantacumque sit, quantum distet ab invisibilibus, non excellentioribus, quibus etiam<sup>1</sup> non visis fidem debes, sed ab iis quæ commemoravi, quæ non credis absentia, sed præsentia mente contueris, non isdem ipsis carnis oculis, sed illis interioribus iudices. Cum ergo interiores oculi iudices sint oculorum exteriorum, isti autem illis quodam officio nuntiandi et ministerio famulentur, multa que illi videant quæ isti non vident, nihil isti videant, unde non illi tanquam præsidēs iudicent; quis non illos istis incomparabili æstimatione præponat?

42. Quæ cum ita sint, obsecro te, cum agitur in teipsa hoc tam grande negotium; cum ab exterioribus interiora distinguis, atque illa istis ineffabiliter anteponis; cumque istis foris relictis, in illis intrinsicis demoraris, et ea suis quibusdam incorporalibus finibus metiendo iudicas, in nulla te putas, an in aliqua luce versari? Ego enim existimo quod tanta tibi et tanta, tam vera, tam clara, tam certa videri sine luce non possunt. Ipsam igitur lucem in qua cuncta illa perspicis, intueri; et vide utrum ad eam possit accedere ullus corporeorum radius oculorum: profecto non potest. Attende etiam; et utrum in ea videas ulla locorum spatia vel intervalla, responde. Nihil ibi tale, ut arbitrator, invenis, si vigilantè ab aspectu intimo quidquid imaginum corporalium exterioris hominis sensus invexit: sed forte difficile est. Irruit enim de consuetudine carnalis vitæ, in ipsos quoque interiores oculos turba phantasmatum in similitudinibus corporum: cui resistere conatus, saltem auctoritate divina exclamavi, dolens in illa brevi epistola, et dixi: *Audiat caro carnalibus cogitationibus ebria, Spiritus est Deus* (Epist. 92, n. 5). Neque enim cuiusquam magis quam etiam ipsam meam mentem ab huiusmodi vanitate, illa increpatione compesceni. Facilius quippe inclinamur ad solita, et amicum est infirmitati humanæ animæ corporalem conversationem introrsus vel mittere vel admittere, non ubi sana consistat, sed ubi languida quodammodo aut incumbat aut jaceat.

43. Proinde si non potes aciem mentis tuæ a corporearum similitudinum quasi nubilo perspicue serrehare, eas ipsas apud teipsam vigilantè attende: intueri cælum et terram cogitando, sicut oculis corporeis

<sup>1</sup> In vulgatis habetur, *quibus etiam nobis non visis*. Exprimimus vocem *nobis*, quæ abest ab aliquot Mss.

cernendo consuesti; easque imagines cæli et terræ quæ ante oculos cogitationis productæ sunt, vide similitudines corporum esse, non corpora. Sic ergo iudica contra teipsam pro teipsa, si non potes omnifariam corporalium qualitatum imaginarias formas ab acie tuæ mentis abigere; et unde vinceris, inde convince. Neque enim est, ut opinor, quisquam etiam talibus imaginationibus ita deditus, ut credat sic esse in memoria sua, vel in ipso conspectu cogitationis suæ, solem, lunam, stellas, amnes, maria, montes, colles, urbes, parietes denique domus suæ, vel etiam cubiculi sui, et quidquid per oculos corporis tale cognovit et tenet, ut locorum spatiis atque intervallis sive stent, sive moveantur. Porro si ea quæ in animo nostro sunt corporibus locisque simillima, non tamen locorum spatiis atque finibus continentur, nec intervallis localibus in nostra memoria reponuntur; quanto magis illa quæ nullam gerunt similitudinem corporum, charitas, gaudium, longanimitas, pax, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, nulla locorum spatia tenent, nulla intercapedine separantur, aut aliqua oculi cordis, quo radios suos mittant et ea videant, intervalla conquirunt! Nonne omnia in uno sunt sine angustia, et suis<sup>1</sup> terminis nota sunt, sine circuitu regionum? Aut dic in quo loco videas charitatem; quæ tamen in tantum tibi cognita est, in quantum eam potes mentis acie contueri: quam non ideo magnam nosti, quia ingenitæ aliquam molem conspiciendo lustrasti; nec cum tibi intus loquitur, ut secundum eam vivas, ullis perstrepat sonis; nec ut eam cernas, corporalium lumen erigis oculorum; nec ut eam fortiter teneas, corporalium viros præparas lacertorum; nec cum tibi venit in mentem, sentis ejus incessum.

44. Ecce etiam charitas quantalacumque in nostra voluntate consistit, nobisque conspicua est, nec in loco videtur, nec corporalibus oculis quaeritur, nec circumscibitur visu, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incessu: quanto magis Deus ipse, cuius hoc pignus in nobis est! Nam si interior homo noster, quantalacumque imago ejus, non de illo genita, sed ab illo creata, quamvis adhuc renovetur de die in diem, jam tamen in tali luce habitat, quo nullus oculorum corporalium sensus accedit; si ea quæ in illa luce cordis oculis intuemur, et discernuntur inter se, et nullis locorum spatiis separantur: quanto magis Deus, qui lucem habitat inaccessibilem, corporis sensibus, quo nec ipsius nisi mundi potest esse cordis accessus! Cum igitur lucem istam omni corporali luci, non solum iudicio rationis, sed amoris quoque appetitu præposuerimus; quanto id magis valebimus, tanto melius valebimus, donec sanentur omnes languores animæ nostræ ab illo qui propitius sit omnibus iniquitatibus nostris. In hac enim vivaciore vita facti spirituales, poterimus omnia iudicare; ipsi vero a nemine iudicari. Animalis autem homo non percipit quæ sunt spiritus Dei: stultitia

<sup>1</sup> Sic Mss. omnes. At excusi habent: *Et sine terminis notæ sunt*.

enim est illi; et non potest scire, quoniam spiritualiter dijudicatur (1 Cor. II, 14, 15).

CAPUT XVIII. — 45. Quod si nondum possumus præferre lucem judicantem ei luci de qua judicatur, præferre vitam intelligentem vitæ tantummodo sentienti, præferre naturam non alibi hoc et alibi aliud, sed omnia quæ habet in uno simul habentem, sicuti est nostra ipsa intelligentia, ei naturæ quæ ita partibus constat, ut minor sit dimidia quam tota, sicuti est omne corpus; superfluo de rebus tantis ac talibus disputamus. Si autem hoc jam possumus; aliquid melius quam intellectum nostrum Deum esse credamus, ut pax ejus quæ præcellit omnem intellectum, custodiat corda nostra et intelligentias nostras in Christo Jesu (Philipp. IV, 7). Ipsa enim pax quæ præcellit omnem intellectum, non est utique minor nostro intellectu, ut cum iste sit oculis corporalibus invisibilis, illa putetur esse visibilis. An aliud pax Dei, aliud splendor Dei? cum idem ipse sit unigenitus Filius, cujus et illa charitas quæ supereminet scientiæ, cujus cognitione implebimur in omnem plenitudinem Dei, non est nostræ mentis luce inferior, quæ illa illuminante tribuitur. Porro si ista inaccessibleis est oculis carnis; quanto magis illa, huic incomparabiliter supereminens! ac per hoc cum sit aliquid nostrum visibile, sicut hoc corpus, aliquid vero invisibile, sicut homo interior; et cum optimum nostrum, hoc est mens atque intelligentia, invisibile sit oculis corporis; quomodo id quod est melius optimo nostro, visibile erit inferiori nostro?

CAPUT XIX. — 46. Arbitror te jam concedere, his omnibus consideratis, recte dictum esse quod Deus nec in loco videtur, sed mundo corde; nec corporalibus oculis quæritur, nec circumscribitur visu, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incessu. Et si quid in his minus intelligimus, vel aliter sapiamus, id quoque nobis Deus revelabit, si in quod pervenimus, in eo ambulemus (Philipp. III, 13, 16). Pervenimus autem ut credamus Deum non corpus esse, sed spiritum (Joan. IV, 24): pervenimus etiam ut credamus quod Deum nemo vidit unquam (Id. I, 18); et quod Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt ullæ (1 Joan. I, 5); et quod apud Deum non est commutatio, nec moruenti obumbratio (Jacobi I, 17); et quod uicem habitat inaccessibleem, quem nemo hominum vidit, nec videre potest (1 Tim. VI, 16); et quod Pater et Filius et Spiritus sanctus unus Deus est, sine ulla diversitate et separatione naturæ (1 Joan. V, 7); et quod mundi cordes eum videbunt (Matth. V, 8); et quod similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est (1 Joan. III, 2); et quod Deus charitas est, et qui manet in charitate in Deo manet, et Deus in illo manet (Id. IV, 16); et quod pacem et sanctificationem sectari debemus, sine qua nemo poterit videre Deum (Hebr. XII, 14); et quod corruptibile hoc et mortale corpus nostrum, in resurrectione commutabitur et induet incorruptionem atque immortalitatem; et quia seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale (1 Cor. XV, 53, 44), transfigurante Domino cor-

SANCT. AUGUST. II.

pus humilitatis nostræ, ut conforme faciat corpori gloriæ suæ (Philipp. III, 21); et quod Deus fecit hominem ad imaginem et similitudinem suam (Gen. I, 27); et quod spiritu mentis nostræ renovamur in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui creavit nos (Coloss. III, 10). In his atque hujusmodi Scripturarum sanctarum auctoritatibus per fidem ambulantes, qui dato vel divinitus adjuto intellectu spiritualiter profecerunt, et spiritualia spiritualibus comparare potuerunt, viderunt melius videri mente quam corpore; et ea videri mente quæ non continerentur locis, nec inter se locorum intervallis separarentur, nec minima essent in parte quam in toto.

47. Hinc est quod fiducialiter ille dicit, quod *nec in loco Deus videtur, sed mundo corde: nec corporalibus oculis quæritur, nec circumscribitur visu, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incessu*. Unde quia et invisibilis in Scripturis sanctis ejus substantia commendatur, et visus esse a plurimis per corpus et corporalibus locis in eisdem auctoritatibus invenitur, aut spiritu, quo corporales cernuntur imagines, per aliquam licet incorpoream, tamen similitudinem corporis, sicut in somnis vel in ecstasi; secrevit ille vir sanctus Dei naturam ab hujusmodi visionibus, easque dixit esse, quas Dei voluntas elegisset, non quas natura fornasset. Facit enim Deus istas quibus, ut vult, cui vult, quando vult, appareat, sua latente atque in se incommutabiliter manente substantia. Si enim voluntas nostra apud se manens et latens sine ulla sui commutatione, per quas se utcumque ostendat exprimit voces; quanto facilius Deus omnipotens, sua latente atque incommutabiliter manente natura, in qua voluerit specie, potest, cui voluerit, apparere, qui ex nihilo creavit omnia, atque in se manens innovat omnia.

CAPUT XX. — 48. Ad eam vero visionem qua videbimus Deum sicuti est, mundanda corda commovuit. Quia enim corpora consuetudine loquendi visibilia nominantur, propterea Deus invisibilis dicitur, ne corpus esse credatur: non quia corda munda suæ substantiæ contemplatione fraudabit; cum hæc magna et summa merces Deum colentibus et diligentibus promittatur, dicente ipso Domino, quando corporalibus oculis visibiliter apparebat, et invisibilem se contuendum mundis cordibus promittebat, *Qui diligit me, diligitur a Patre meo; et ego diligam eum, et ostendam meipsum illi* (Joan. XIV, 21). Hæc quippe natura ejus æqualiter cum Patre invisibilis, sicut æqualiter incorruptibilis est: quæ, sicut supra dictum est, continuatim Apostolus posuit; divinam substantiam, qua potuit hominibus prædicatione, commendans (1 Tim. I, 17). Quam si oculi corporales in resurrectione mutata corporum qualitate conspiciant, viderint qui hoc possunt adstruere: me plus movet illius sententia, qui nec in ipsa resurrectione hoc corporalibus oculis, sed mundis cordibus tribuit.

CAPUT XXI. — 49. Et de spiritualis quidem corporis qualitate, quod resurrectoris promittitur, vel discernere aliquid adhuc, vel quærere non recuso: si tamen de

(Vingt.)

commutabilem et incorporealem spiritum ubique totum esse credens, si tantam quisquam mutationem hujus corporis futuram putat, cum ex animali fuerit spirituale, ut etiam substantiam incorporealem, non locorum intervallis vel spatiis divisibilem, vel etiam membrorum lineamentis ac finibus terminatam, sed ubique totam, per tale corpus videre possimus; volo ut me doceat, si verum sapit: si autem in hoc falsum sentit, longe tolerabilius est corpori aliquid arrogare, quam Deo derogare. Et si vera est ista sententia, non erit contraria verbis meis, quæ in illa epistola posui. Istius namque corporis oculos dixi non visuros Deum; hoc intuens, quod istius corporis oculi omnino non possunt cernere nisi corpora quæ ab eis aliquo loci intervallo separata sunt: nam si nullum intervallum sit, nec ipsa corpora per eos videmus.

3. Porro autem si in tantam sui dissimilitudinem nostra corpora mutabuntur, ut oculos habeant, per quos videatur illa substantia quæ non per locorum spatia vel diffunditur vel finitur, alibi habens aliam partem, alibi aliam, in minore loco minorem, in majore majorem, sed ubique incorporaliter tota est; longe aliud erunt hæc corpora, et non erunt ipsa; nec sola detracta mortalitate atque corruptione et ponderis gravitate aliud erunt, sed in virtutem ipsius mentis quodammodo convertentur, si videre poterunt quomodo tunc menti, nunc autem nec ipsi menti videre concessum est. Si enim mutatis moribus dicimus hominem non esse qui fuit, si denique mutatis ætatibus ipsum corpus dicimus non esse quod fuit: quanto magis ipsum non erit, tanta conversione mutatum, ut non solum immortaliter vivat, verum etiam invisibilem videat? Quapropter si videbunt Deum, non istius corporis oculi videbunt; quia et in hoc non erit ipsum corpus usque in illam vim potentiamque mutatum: et non est contraria ista opinio illis verbis epistolæ meæ. Si autem hactenus non erit ipsum, quia nunc mortale, tunc immortale; nunc aggravans animam, tunc nullo pondere ad omnem motum erit facillimum: ad videnda vero ea quæ locorum spatiis intervallisque cernuntur, si non aliud quam ipsum erit, substantiam incorporealem et ubique totam nullo modo videbit. Sive ergo hoc, sive illud verum sit, secundum utrumque verum est quod istius corporis oculi Deum non videbunt. Aut enim istius erunt, et non videbunt: aut non erunt istius, si videbunt; quoniam tanta commutatione longe alterius corporis erunt.

4. Sed paratus sum, si quid de hac re melius novit hic frater, vel ab ipso, vel ab illo a quo didicit, discere. Quod si irridenter dicerem, etiam illud de Deo corporali membrisque per loca divisibili, dicerem paratum me esse discere: quod non dico, quia non irridenter loquor, et talem Deum non esse omnino non ambigo, et ne talis esse crederetur, illam epistolam scripsi. In qua dum essem in admonendo sollicitus, quam nominibus tacitis conscripsi, in corripiendo nimis atque improvidus fui, nec fraternam et episcopalem personam sicut frater et episcopus, quemadmodum fuerat dignum, cogitavi: hoc non defendo,

sed reprehendo; hoc non excuso, sed accuso. ignoscatur, peto; recordetur nostram dilectionem pristinam, et obliviscatur offensionem novam. Faciat certe quod me non fecisse succensuit; habeat lenitatem in danda venia, quam ego non habui in illa epistola conscribenda. Hoc per tuam charitatem rogo, quod præsens præsentem rogare volueram, si ejus haberem copiam. Quod cum conatus essem, scribente ad eum viro venerabili, nobisque omnibus honore præferendo, venire noluit, dolum forsitan in eum, sicut pleraque humana sunt, quantum existimo, suspicatus; a quo me longe abesse, tu illi fac fidem quantum potes, qui præsens facilius potes. Indica ei cum quanto et quam vero dolore de offensione animi ejus tecum fuerim collocutus. Noverit quam non cum contemnna, et quantum in illo Deum timeam, et cogitem caput nostrum in cujus corpore fratres sumus. Ad locum in quo habitat, ideo mihi putavi non esse veniendum, ne spectaculum faceremus ridendum alienis, nostris dolendum, nobis pudendum. Per tuam sanctitatem et charitatem totum recte agi potest: ab illo quippe agitur, qui per fidem suam habitat in corde tuo; quem credo quod non spernit in te, cum agnoscit in se.

5. Ego certe in hac causa quid melius facerem non inveni, quam ut veniam peterem a fratre, qui læsum se litterarum mearum asperitate conquestus est. Faciet et ipse, ut spero, quod sibi imperari novit ab eo qui per Apostolum loquens ait: *Donantes vobismet ipsis, si quis adversus aliquem habet querelam, sicut et Deus in Christo donavit vobis (Coloss. iii, 13). Estote ergo imitatores Dei, sicut filii dilectissimi, et ambulatote in charitate, sicut et Christus dilexit nos (Eph. v, 1, 2)*. In hac charitate ambulantes, si quid diligentius possumus, de spiritali corpore quod in resurrectione habebimus, concorditer inquiramus: quia et si quid aliter sapimus, hoc quoque nobis Deus revelabit, si in illo maneamus (*Philipp. iii, 15, 16*). Qui autem manet in charitate, in Deo manet, et Deus in illo manet: quia Deus charitas est (*I Joan. iv, 16*); sive tanquam ejus fons ineffabiliter existendo, sive illam nobis per Spiritum suum largiendo. Si ergo doceri potest quod charitas corporalibus oculis aliquando videbitur; poterit fortassis et Deus: si autem ista nunquam poterit; multo minus ipse fons ejus, vel si quid dici excellentius et convenientius de tanta re potest.

CAPUT II. — 6. Magni quidam viri et in Scripturis sanctis doctissimi, qui plurimum Ecclesiam et bona studia fidelium suis litteris adjuverunt, ubi eis occasio data est, dixerunt invisibilem Deum invisibiliter videri; hoc est per eam naturam quæ in nobis quoque invisibilis est, munda scilicet mente vel corde. Beatus Ambrosius de Christo cum ageret, secundum id quod Verbum est, *Non enim corporalibus, inquit, sed spiritalibus oculis Jesus videtur. Et paulo post, Non cum viderunt, inquit, Judæi; obcæcatum enim erat insipient cor eorum (Lib. 1 in Luc. 1)*: hinc ostendens unde videtur. Item cum de sancto Spiritu loqueretur, interposuit verba Domini dicentis: *Rogabo Patrem, et*

alium Paracletum dabit vobis, qui vobiscum sit in æternum; Spiritum veritatis, quem hic mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec cognoscit eum (Joan. xiv, 16, 17). Merito ergo se, inquit, in corpore demonstravit, quoniam in divinitatis substantia non videtur. Vidimus Spiritum, sed in specie corporali: videamus et Patrem; sed quia videre non possumus, audiamus. Et paulo post, Audiamus ergo, inquit, Patrem; invisibilis enim Pater; sed et Filius invisibilis secundum divinitatem; Deum enim nemo vidit unquam (I Joan. iv, 12): cum ergo Filius sit Deus, in eo utique quod Deus est Filius, non videtur (Lib. 2 in Luc. iii, 22).

7. Sanctus autem Hieronymus ait: Videre Deum sicuti est in natura sua, oculus hominis non potest: non solum homo, nec Angeli, nec Throni, nec Potestates, nec Dominationes, nec omne nomen quod nominatur; neque enim creatura potest aspiciere Creatorem suum. His verbis vir doctissimus satis ostendit quid etiam de futuro sæculo senserit, quod ad hanc rem attinet. Quantumlibet enim oculi corporis nostri mutentur in melius, Angelorum oculis æquabuntur. Hic autem et ipsis, et universæ omnino cælesti creaturæ invisibilem naturam dixit esse Creatoris. Aut si et hinc sit quæstio, et infertur ulla dubitatio, utrum non simus futuri Angelis potiores; ipsius Domini est hinc aperta sententia, ubi ait de resurrecturis in regnum: Erunt æquales Angelis Dei (Luc. xx, 36). Unde idem ipse sanctus Hieronymus alibi sic dicit: Homo igitur Dei faciem videre non potest; Angeli autem etiam minimorum in Ecclesia semper vident faciem Dei (Matth. xviii, 10). Et nunc in speculo videmus, in ænigmate; tunc autem facie ad faciem (I Cor. xiii, 12), quando de hominibus in Angelos profecerimus, et poterimus cum Apostolo dicere, « Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu » (II Cor. iii, 18); licet faciem Dei juxta naturæ suæ proprietatem nulla videat creatura, et tunc mente cernatur, quando invisibilis creditur (Lib. 1 in Isai. 1).

8. In his verbis hominis Dei, multa consideranda sunt. Primum, quia secundum apertissimam Domini sententiam etiam ipse sentit tunc nos visuros faciem Dei, cum in Angelos profecerimus, id est, æquales Angelis facti fuerimus; quod erit utique in resurrectione mortuorum. Deinde apostolico testimonio satis aperuit non exterioris sed interioris hominis faciem intelligendam, cum videbimus facie ad faciem: de facie quippe cordis loquebatur Apostolus, cum diceret quod hinc commemoravit, Nos autem revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur. Quod si quisquam dubitat, recensent eundem locum, et attendat unde Apostolus loquebatur; de velamine scilicet quod manet in lectione Veteris Testamenti, donec quisque transeat ad Christum, ut auferatur velamen. Ibi quippe dicit, Nos autem revelata facie gloriam Domini speculantes; quæ facies in Judæis non erat revelata: de quibus dicit, Velamen super cor eorum positum est, ut ostendat cordis faciem nobis esse revelatam, velamine ablato.

Postremo, ne quisquam ista minus intuens, minusque discernens, visibilem Deum vel Angelis vel hominibus, cum æquales Angelis facti fuerimus, sive nunc esse, sive futurum esse crederet, evidentissime quid sentiret expressit, dicens quod faciem Dei juxta naturæ suæ proprietatem nulla videat creatura, et tunc mente cernatur, quando invisibilis creditur. Unde sufficienter significavit, quando visus est ab hominibus per oculos corporis, tanquam ipse corporeus, non eum secundum naturæ suæ proprietatem fuisse visum, in qua tunc mente cernitur, quando invisibilis creditur. Quibus invisibilis, nisi aspectibus corporalibus etiam cælestibus, sicut supra de Angelis et Potestatibus et Dominationibus dixit? quanto magis terrestribus!

9. Unde alio loco evidentius dicit, Non solum Patris divinitatem, sed nec Filii quidem et Spiritus sancti, quæ una in Trinitate natura est, posse oculos carnis aspiciere, sed oculos mentis: de quibus ipse Salvator ait, « Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt » (Lib. 3 in Isai. 1). Quid hac manifestatione lucidius? Si enim tantummodo dixisset, Nec Patris, nec Filii, nec Spiritus sancti divinitatem posse oculos carnis aspiciere, nec deinceps addidisset, sed oculos mentis; forte diceretur carnem jam non esse appellandam, cum corpus fuerit spirituale: addendo ergo, et dicendo, sed oculos mentis, ab omni genere corporis alienavit hujusmodi visionem. Ne quis autem putaret eum tantum de præsentis tempore locutum, subjecit etiam Domini testimonium, volens ostendere quos dixerat oculos mentis; quo testimonio non præsentis sed futuræ visionis promissio declaratur: Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. v, 8).

10. Beatissimus quoque Athanasius, Alexandrinus episcopus, cum ageret adversus Arianos, qui tantummodo Deum Patrem invisibilem dicunt, Filium vero et Spiritum sanctum visibiles putant, æqualem Trinitatis invisibilitatem Scripturarum sanctorum testimoniis, et diligentia suæ disputationis asseruit, instantissime suadens Deum non esse visum nisi assumptione creaturæ: secundum Deitatis autem suæ proprietatem omnino Deum esse invisibilem, id est Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, nisi quantum mente ac spiritu nosci potest. Gregorius etiam, sanctus episcopus Orientalis (a), apertissime dicit Deum natura invisibilem, quando patribus visus est, sicut Moysi, cum quo facie ad faciem loquebatur, aliquis conspicibilis materiæ dispositione assumpta, salva sua invisibilitate videri potuisse. Hoc est quod etiam noster dicit Ambrosius, et Patrem et Filium et Spiritum sanctum ea specie videri quam voluntas elegerit, non natura formaverit (In Luc. c. 1, 11): ut et illud verum sit, quod Deum nemo vidit unquam (Joan. 1, 18), quæ vox ipsius Domini Christi est; et,

(a) In omnibus libris habetur, Orientalis. Quoniam eruditorum judicio probabilis est orationem illam, inter opera Gregorii Nazianzeni quadragésimam novam, quæ hic citatur, esse latini sermone; forte autem alterius Gregorii in Hispania e, iscopi Eliberitani, qui circiter medium sæculum quartum floruit.

*Quem nemo hominum vidit, nec videre potest* (I Tim. vi, 16), quæ vox Apostoli, imo ejus per Apostolum Christi est; et illa non repudientur testimonia Scripturarum quibus Deus visus esse narratur, quia et invisibilis est per propriam Deitatis naturam, et cum vult videri potest per assumptam, sicut ei placuerit, creaturam.

CAPUT III. — 11. Porro si naturæ ipsius est invisibilitas sicut incorruptibilitas, non mutabitur utique in futuro sæculo illa natura, ut de invisibili visibilis fiat; quia neque poterit de incorruptibili corruptibilis fieri: simul enim et incommutabilis est. Et utique naturam ejus commendavit Apostolus, cum duo ista simul poneret, dicens: *Regi autem sæculorum invisibili, incorruptibili, soli Deo honor et gloria in sæcula sæculorum* (I Tim. i, 17). Unde non audeo ego ita distinguere, ut dicam: Incorruptibilis quidem in sæcula sæculorum; invisibili autem non in sæcula sæculorum, sed tantum in hoc sæculo. Verum quia nec ista testimonia falsa esse possunt, *Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt*; et, *Scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum sicuti est* (I Joan. iii, 2): negare non possumus filios Dei visuros Deum, sed sicut videntur invisibilia, sicut seipsum ostensurum promittebat qui hominibus apparebat in carne visibilis, quando dicebat, *Et ego diligam eum, et ostendam meipsum illi* (Joan. xiv, 21), cum ante oculos hominum conspicuus loqueretur. Unde autem invisibilia videntur, nisi oculis cordis? de quibus paulo ante dixi quid Hieronymus senserit ad videndum Deum.

12. Hinc est etiam quod memoratus Mediolanensis episcopus in ipsa resurrectione dixit non facile esse videre Deum, nisi iis qui mundo corde sint; et ideo scriptum esse: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*. *Quantos beatos, inquit, jam numeraverat, et tamen eis videndi Deum non promiserat facultatem!* Deinde adjungit et dicit: *Si ergo ii qui mundo sunt corde, Deum videbunt, utique alii non videbunt*. Et ne alios illos acciperemus, de quibus dictum est, *Beati pauperes, Beati mites*, continuo subjunxit: *Neque enim indigni Deum videbunt*. Indignos utique illos volens intelligi, qui licet resurgant, Deum videre non poterunt; quoniam ad damnationem resurgent, quia per fidem veram quæ per dilectionem operatur (Galat. v, 6), cor mundare noluerunt. Et ideo sequitur et dicit: *Neque is qui Deum videre noluerit, potest Deum videre*. Deinde quia occurrebat etiam impios omnes velle videre Deum, statim ut ostenderet quare dixerit, *qui Deum videre noluerit*, quia utique illo modo non vult Deum videre impius, quia cor mundare non vult, quo ille videri poterit, secutus adjunxit et ait: *Nec in loco Deus videtur, sed mundo corde; nec corporalibus oculis Deus quæritur, nec circumscriptur visu, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incensu* (In Luc. c. 1, 11). Quibus verbis beatus Ambrosius voluit admonere quid debeant homines preparare qui volunt Deum videre; hoc est, cor mundare per fidem quæ per dilectionem operatur,

dono Spiritus sancti, unde pignus accepimus, quo illam visionem desiderare noverimus (II Cor. v, 4-5).

CAPUT IV. — 13. Nam de membris Dei, quæ assidue Scriptura commemorat, ne quisquam secundum carnis hujus formam et figuram nos esse crederet similes Deo, propterea eadem Scriptura et alas habere Deum dixit (Psal. xvi, 8), quas nos utique non habemus. Sicut ergo alas cum audimus, protectionem intelligimus: sic et cum audimus manus, operationem intelligere debemus; et cum audimus pedes, præsentationem; et cum audimus oculos, visionem qua cognoscit; et cum audimus faciem, notitiam qua innotescit; et si quid aliud eadem Scriptura tale commemorat, puto spiritualiter intelligendum. Neque hoc ego tantum, aut ego prior, sed omnes qui qualicumque spirituali intelligentia resistunt eis qui ob hoc Anthropomorphitæ nominantur. Ex quorum litteris ne multa commemorando majores moras faciam, hoc unum sancti Hieronymi interpono, ut noverit iste frater, non se de hac re mecum magis quam cum prioribus agere debere, si quid eum contra permovet.

14. Cum ergo ille vir in Scripturis doctissimus, psalmum exponeret ubi dictum est, *Intelligite ergo qui insipientes estis in populo, et stulti aliquando sapite. Qui plantavit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat?* inter cætera, *Iste locus, inquit, adversus eos maxime facit, qui Anthropomorphitæ sunt, qui dicunt Deum habere membra quæ etiam nos habemus. Verbi causa, dicitur Deus habere oculos, quia oculi Domini respiciunt omnia; manus Domini facit omnia: « Et audivit, » inquit, « Adam sonum pedum Domini deambulantis in paradiso » (Gen. iii, 8): hæc simpliciter audiunt, et humanas imbecillitates ad Dei magnificentiam referunt. Ego autem dico quod Deus totus oculus est, totus manus est, totus pes est. Totus oculus est, quia omnia videt. Totus manus est, quia omnia operatur. Totus pes est, quia ubique est. Ergo videte quid dicat. « Qui plantavit aurem, non audiet? aut qui finxit oculos, non considerat? » Et non dixit, Qui plantavit aurem, ergo ipse aurem non habet; non dixit, Ergo ipse oculos non habet: sed quid dixit? « Qui plantavit aurem, non audiet? qui finxit oculos, non considerat? » membra tulit, efficientias dedit (In Psal. xciii, 8, 9).*

15. Hæc omnia de litteris eorum et Latinorum et Græcorum, qui priores nobis in catholica Ecclesia viventes divina eloquia tractaverunt, ideo commemoranda arbitratus sum, ut sciat iste frater, si quid aliter quam isti sentit, deposita dissensionis amaritudine et fraternæ charitatis suavitate servata atque in integrum restituta, diligenti et tranquilla consideratione quærendum vel discendum vel docendum. Neque enim quorumlibet disputationes, quamvis catholicorum et laudatorum hominum, velut Scripturas canonicas habere debemus, ut nobis non liceat salva honorificentia quæ illis debetur hominibus, aliquid in eorum scriptis improbare atque respuere, si forte invenerimus quod aliter senserint quam veritas habet divino adjutorio vel ab aliis intellectis, vel a no-



his. Talis ego sum in scriptis aliorum; tales volo esse intellectores meorum. Denique in iis omnibus quæ de opusculis sanctorum atque doctorum commemoravi, Ambrosii, Hieronymi, Athanasii, Gregorii, et si qua aliorum talia legere potui quæ commemorare longum putavi, Deum non esse corpus, nec formæ humanæ habere membra, nec eum esse per locorum spatia divisibilem, et esse natura incommutabiliter invisibilem, nec per eandem naturam atque substantiam, sed assumpta visibili specie sicut voluit apparuisse iis quibus apparuit, quando per corporis oculos in Scripturis sanctis visus esse narratur, in adiutorio Domini inconcusse credo, et quantum ipse denat intelligo.

CAPUT V. — 16. De spiritali autem corpore, quod in resurrectione habebimus, quantam capiat in melius commutationem: utrum in simplicitatem spiritus cedat, ut totus homo jam spiritus sit; an quod magis puto, sed nondum plena fiducia confirmo, ita futurum sit spirituale corpus, ut propter ineffabilem quamdam facilitatem spirituale dicatur, servet tamen substantiam corporalem, quæ per seipsam vivere ac sentire non possit, sed per illum qui ea utitur spiritum; neque enim et nunc, quia corpus dicitur animale, eadem est animæ natura quæ corporis: et utrum si corporis, quamvis jam immortalis atque incorruptibilis, natura servabitur, adjuvet tunc aliquid spiritum ad videndum ipsa visibilia, id est corporalia, sicut nunc tale aliquid nisi per corpus videre non possumus; an vero etiam tunc sine organo corporis valeat spiritus noster nosse corporalia (neque enim et Deus talia per sensus corporis novit); et multa alia quæ in hac quæstione movere possunt, fateor me nondum alicubi legisse, quod mihi sufficere existimarem sive ad descendendum sive ad docendum.

17. Ac per hoc si non displicet huic fratri mea qualiscumque cautela, interim propter quod scriptum est, *Quoniam videbimus eum sicuti est* (I Joan. III, 2), quantum possumus, cor mundum ad illam visionem ipso adjuvante præparemus. De corpore autem spiritali pacatius et diligentius inquiramus, ne forte aliquid certum ac liquidum, si nobis hoc utile esse novit, secundum Scripturas suas Deus dignetur demonstrare. Si enim hoc invenit inquisitio diligentior, tantam corporis futuram mutationem, ut possit videre invisibilia; non, ut opinor, talis potentia corporis menti auferet visionem, ut exterior homo videre Deum tunc possit, non possit interior: quasi tantum foris sit Deus ad hominem, et intus non sit in homine, cum apertissime scriptum sit, *ut sit Deus omnia in omnibus* (I Cor. xv, 28); aut ita sit intus ille qui sine ullis locorum spatiis ubique totus est, at foris tantum videri ab exteriori homine possit, intus autem ab interiori non possit. Quæ si absurdissime sentiuntur: magis enim sancti pleni erunt Deo; non inanes intrinsecus ab illo circumdabuntur extrinsecus; nec cæsi intrinsecus eum quo pleni erunt, non videbunt, et tantum forinsecus oculati eum quo circumdabuntur, videbunt: restat ut interim de visione Dei secundum

interiorem hominem certissimi simus. Si autem etiam corpus mira commutatione hoc valuerit, aliud accedet, non illud abscedet.

18. Melius ergo illud affirmamus unde minime dubitamus, quod homo interior videbit Deum, qui modo solus potest videre charitatem, quæ cum laudaretur dictum est, *Deus charitas est* (I Joan. iv, 8): solus potest videre pacem et sanctificationem, sine qua nemo potest videre Deum (I Iebr. xii, 14). Neque enim charitatem, pacem, sanctificationem, et si qua sunt similia, videt modo ullus oculus carnis; quæ tamen omnia jam videt, quantum potest, mentis oculus, tanto purius quanto purior: ut sine dubitatione Deum nos visuros esse credamus, sive inveniamus, sive non inveniamus quod de qualitate futuri corporis quærimus; cum tamen corpus resurrecturum et immortale atque incorruptibile futurum non ambigamus, quoniam hinc sanctarum Scripturarum sententias apertissimas firmissimasque retinemus. Si autem iste frater quod de spiritali corpore adhuc requiro, jam sibi firmat esse certissimum, nisi placidus audiero docentem, ita ut ille quoque placidus me audiat inquirentem, habebit unde jure succenseat. Nunc tamen per Christum obsecro ut de illa asperitate litterarum mearum, qua eum non immerito offensum esse didici, veniam mihi ab illo impetres, et me rescriptis Domino adjuvante lætifices.

#### EPISTOLA CXLIX \* (a).

*Respondet ad quæstiones ex Psalmis, ex Apostolo, et ex Evangelio propositas a Paulino superius, in epistola centesima vicesima prima.*

Beatissimo et venerabiliter desiderabili et desiderabiliter venerabili, sancto sanctoque charissimo fratri et coepiscopo, PAULINO, AUGUSTINO, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Quod de perventione tam prospera fratris et compresbyteri nostri Quinti, et qui cum eo navigaverunt, cito nos Dominus exhilaravit, nuntiantibus litteris Sanctitatis tuæ, gratias agens ei qui recreat afflictos, et humiles consolatur, sinceritati cordis tui, occasione filii et condiaconi nostri Ruffini quæ proxima occurrit, nunc rescripta persolvo: de littore namque Hipponensi profectus est. Et approbo misericordiæ consilium quod tibi Dominus inspiravit, mihi que insinuare dignatus es. Ipse et hoc adjuvet, ipse prosperet, qui jam curam nostram ex magna parte lenivit, quia pervectus et commendatus est charissimus homo, non solum bonis operibus, sed etiam sanctis orationibus tuis.

2. Litteræ sane Venerationis tuæ, ubi multa quæsiisti, et quærenda admonuisti, et querendo docuisti, ad me pervenerunt. Sed quas ipse continuo rescripti per homines eorundem sanctorum solationum nostrorum, sicut his tuis recentioribus comperi, non

\* Hanc recensimus ad a. hg. bl. c. ff. g. gv. j. n. r. s. vc. duos bn. duos sb. duos t. quatuor. v. et ad An. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 50: quæ autem 149 erat, nunc 38. Scripta videtur an. 414.

sunt redditæ Venerationi tuæ. In quibus quidem, quatenus ad interrogata responderim, recolare non valui; nec earum exemplum cum requisivissem, ubi hoc possem recognoscere, inveni. Ad nonnulla tamen me respondisse certus omnino sum, et ideo non ad omnia, quia ut cito finirem, festinatio perlatoris urgebat. Simul etiam miseram, sicut iusseras, et illius epistolæ exemplum, quam tuæ Charitati apud Carthaginem de corporum resurrectione rescripseram<sup>1</sup>, ubi de usu membrorum exorta erat quæstio. Nunc ergo et hoc misi, et alterum alterius, quia nec ipsam in manus tuas pervenisse conieci, eo quod iterum interrogasti quædam quæ jam me in ea respondiisse lego et agnosco. Sed istam per quem direxerim nescio. Scripta quippe Charitatis tuæ quibus eam reddidi, sicut etiam ipsa indicat<sup>2</sup>, missa sunt mihi ab Hippone a nostris, cum essem apud sanctum fratrem et coepiscopum nostrum Bonifacium (nam eorum perlatores non vidi), et continuo rescripta non distuli.

3. Quia ergo tunc, sicut scripsi, non potueram inspicere codices græcos propter quædam psalmi decimi sexti, inspexi postea quos inveni. Et unus habebat, quod et latini nostri, *Domine, perdens de terra dispertere eos*: alius sicut ipse posuisti, *A paucis de terra. Et illud quidem apertum habet sensum, perdens de terra quam eis dedisti, dispertere eos in gentibus*: quod et factum eis est, cum gravi bello expugnavi atque subversi sunt. Illud autem alterum quomodo accipiendum sit, non mihi occurrit; nisi quia in comparatione perditæ multitudinis eorum, reliquæ salvæ factæ sunt, utique in paucis a quibus eos dispertere, hoc est dividendos atque separandos Scriptura prænnuntiavit, dicens, *Domine, a paucis*, id est, a reliquiis quas ex illa gente salvas fecisti, *de terra dispertere eos*: ut terram intelligamus Ecclesiam hæreditatemque fidelium atque sanctorum, quæ dicitur et terra viventium, et quæ etiam illo loco recte intelligi potest, *Beati mites; quoniam ipsi hæreditate possidebunt terram* (*Matth. v, 4*). Cum autem dictum esset, *A paucis de terra divide eos*, additum est, *in vita eorum*; ut in manifesto futurum intelligeretur, dum hic vivunt. Separantur enim multi ab Ecclesia, sed cum moriuntur, qui tamen cum vivunt, per Sacramentorum communionem unitatisque catholicæ videntur Ecclesiæ copulati. Isti ergo divisi sunt a paucis qui ex illis crediderunt, de terra quam sicut agrum suum excolit pater agricola: divisi autem in vita sua, id est hic in manifesto, sicut videmus. Sequitur autem, *Et de absconditis tuis adimpletus est venter eorum*; id est, præter hoc quod in manifesto divisi sunt, etiam de absconditis tuis quæ in occulto reddis conscientis malorum, *adimpletus est venter eorum*: ventrem posuit pro internorum latentiumque secretis.

4. Quod vero sequitur, *Saturati sunt porcina (a)*; jam quid mihi ex hoc videretur aperui. Sed quod alii

<sup>1</sup> Mss. quatuor Vatle. et Gallie. tres, *scripseram*.

<sup>2</sup> Eid., *indicant*. At Mss. habent, *indical*, scilicet epistola Augustino reddita.

<sup>3</sup> Bad. Am. Er., *reddis retributione malorum*.

(a) Pro *uion*, *uon* legisse videtur qui veritit *porcinam*.

codices habent, et verius habere perhibentur, quia diligentiora exemplaria, per accentus notam ejusdem verbi græci ambiguitatem græco scribendi more dissolvunt, obscurius est quidem, sed electiori sententiæ videtur aptius convenire. Quia enim dixerat, *Et de absconditis tuis adimpletus est venter eorum*, quibus verbis occulta Dei judicia significata sunt; occulte quippe sunt miseri<sup>1</sup>, etiam qui gaudent in malis, quos tradidit Deus in concupiscentias cordis eorum (*Rom. 1, 24*): velut quaereretur unde possint cognosci qui in abscondito ira Dei adimpleti sunt, et responderetur quod in Evangelio dictum est, *Ex fructibus eorum cognoscetis eos* (*Matth. vii, 16*), continuo subiectum est, *Saturati sunt filii*, hoc est fructibus, quod evidentius dicitur, operibus suis. Unde tibi legitur, *Ecce parturivit injustitiam, concepit dolorem, et peperit iniquitatem* (*Psal. vii, 15*): et alibi, *Deinde concupiscentia, cum conceperit, parit peccatum* (*Jacobi 1, 15*). Mali ergo filii, mala opera, quibus cognoscuntur, et qui de absconditis Dei judiciis internis cogitationum suarum tanquam in ventrem adimpleti sunt. Bona opera, boni filii sunt. Unde ad sponsam Ecclesiam dicitur: *Dentes tui sicut grex dentonarum ascendens de lavacro, quæ omnes geminos creant, et sterilis non est in illis* (*Cant. iv, 2*). In quo gemino fetu geminum opus dilectionis agnoscitur, Domini Dei scilicet, et proximi: in quibus duobus præceptis tota Lex pendet et Prophetæ (*Matth. xxii, 40*).

5. Iste autem sensus, quo ita exponitur quod scriptum est, *Saturati sunt filii*, non mihi occurserat, eum ante rescriberem; sed recensui brevissimam quamdam ejusdem psalmi expositionem, quam jam olim dictaveram, et hoc satis breviter a me positum reperi. Inspexi etiam codices græcos, utrum dativus casus esset, quod dictum est, *filiis*, an genitivus, quo illa lingua utitur pro ablativo, et inveni genitivum: quod si ad verbum interpretaretur, scriptum esset, *Saturati sunt filiorum*; sed recte interpretes sententiam secutus est, et latino more dixit, *Saturati sunt filii*. Quod vero sequitur, *Et reliquerunt reliquias parvulis suis*, existimo parvulos accipiendos manifestos carnis filios. Unde etiam secundum istam, non de porcina, sed de filiis expositionem, manet illa sententia qua dixerunt, *Sanguis hujus super nos et super filios nostros* (*Id. xxvii, 25*): ita enim reliquerunt operum suorum reliquias parvulis suis.

6. In quinto decimo autem psalmo, quod scriptum est, *Mirificavit*, vel, *Mirificet omnes voluntates suas inter illos*, nihil prohibet intelligi, imo et convenientius videtur, non, *inter illos*, sed, *in illis*. Sic enim græci codices habent: sæpe autem quod habet illa lingua, *in illis*, nostri interpretantur, *inter illos*, ubi videtur sententiæ convenire. Accipiamus ergo, *Sanctis qui sunt in terra ejus, mirificavit omnes voluntates suas in illis*; quod plerique codices habent: et intelligamus, *voluntates ejus*, munera gratiæ, quæ gratis data est, id est, quia voluit, non quia debebatur. Unde est, *Scito bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* (*Psal.*

<sup>1</sup> Bad. Am. Er. et Mss. duo, *occulta quippe sunt miseris*.

v, 15); et, *In voluntate tua deduxisti me* (Psal. LXXII, 24); et, *Voluntarie genui nos verbo veritatis* (Jacobi I, 18); et, *Pluviam voluntariam segregans, Deus, hereditati tuæ* (Psal. LXXII, 10); et, *Dividens propria unicuique prout vult* (I Cor. XII, 11); et alia innumerabilia. Proinde, *Mirificavit omnes voluntates suas in illis*, in quibus nisi in sanctis qui in terra sunt ejus? Si enim terra, sicut supra ostendimus, potest accipi in bono, et ubi non additum est, *ejus*; quanto magis ubi dicitur, *terra ejus*! Miras ergo fecit omnes voluntates suas in illis: miras omnino fecit, quia eos ex desperatione mirabiliter liberavit.

7. Ex hac admiratione exclamat Apostolus, *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!* supra quippe dixerat, *Conclusit enim Deus omnes<sup>1</sup> in infidelitate, ut omnium misereatur* (Rom. XI, 33, 32). Nam hoc etiam hic sequitur: *Multiplicatæ sunt infirmitates eorum; postea acceleraverunt.* Infirmitates posuit pro peccatis, sicut ad Romanos Apostolus dicit, *Si enim Christus, cum infirmi essemus adhuc iuxta tempus pro impiis mortuus est: hos dixit infirmos quos impios.* Deinde paulo post eandem sententiam repetens, *Commendat, inquit, suam charitatem Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est: quos infirmos supra, eos hic peccatores appellavit.* Item in consequentibus hoc idem aliis verbis versans, *Si enim cum inimici essemus, inquit, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus* (Id. V, 6, 8, 10). Ac per hoc in eo quod dictum est, *Multiplicatæ sunt infirmitates eorum*, intelliguntur multiplicata peccata eorum. Lex enim subintravit, ut abundaret delictum: sed quoniam ubi abundavit delictum, superabundavit gratia (Ibidem, 20), ideo *postea acceleraverunt.* Non enim venit ille vocare justos, sed peccatores: quia non est opus sanis medicus, sed ægrotantibus (Matth. IX, 13, 12); quorum scilicet multiplicatæ sunt infirmitates, ut eis sanandis esset necessaria tantæ gratiæ medicina, et cui dimittuntur peccata multa, diligeret multum.

8. Hoc cinis vaccæ et aspersio sanguinis, et cruentarum multiplicatio victimarum significabat, non efficiebat. Ideo deinceps dicit, *Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus*, id est illorum sacrificiorum quæ immolabantur in figura sanguinis Christi. *Nec memor ero nominum eorum per labia mea.* Nomina quippe illorum erant in multiplicatione infirmitatum; fornicatores, idolis servientes, adulteri, molles, masculorum concubitores, fures, avari, raptores, ebriosi, maledici, et quicumque alii regnum Dei non possidebunt. Sed ubi abundante peccato, superabundavit gratia, *postea acceleraverunt.* Illic quidem fuerunt, sed abluti sunt, sed sanctificati sunt, sed justificati sunt: in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri (I Cor. VI, 9-11): ideo non memor erit nominum illorum per labia sua. Sane codices emendatioris et electioris auctoritatis, non habent, *voluntates suas*, sed, *voluntates meas*; quod tantumdem valet, quia ex

<sup>1</sup> Mas. tres recentioris ætatis, *omnia in infidelitate*: quæ est lectio Vulgatæ versionis. At alii Codd. magno numero habent, *omnes*; juxta græcicum textum Apostoli, *totus pantas*.

persona Filii dicitur. Ipse quippe loquitur, quem verba illa evidentè ostendunt, quibus et Apostoli usi sunt: *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem* (Act. II, 31, et XIII, 35). Eadem sunt utique munera gratiæ Patris et Filii et Spiritus sancti; et ideo rectissime et Filius eas potest dicere *voluntates suas*.

9. Quod vero in psalmo quinquagesimo octavo de Judæis intelligitur, dicente, *Ne occideris eos, nequando obliviscantur Legis tuæ*, convenienter mihi videtur intelligi ita esse prænuntiatum: eandem gentem etiam debellatam atque subversam, in populi victoris superstitiones non fuisse cessuram, sed in veteri Lege mansuram, ut apud eam esset testimonium Scripturarum toto orbe terrarum, unde Ecclesia fuerat evocanda. Nullo enim evidentiore documento ostenditur gentibus, quod saluberrime advertitur, non inopinatum et repentinum aliquid institutum spiritu præsumptionis humanæ, ut Christi nomen in spe salutis æternæ tanta auctoritate præpolleat, sed olim fuisse prophetatum atque conscriptum. Nam ipsa prophetia quid aliud nisi a nostris putaretur esso conficta, si non de inimicorum codicibus probaretur? Ideo, *Ne occideris eos*; ne ipsius gentis nomen extinxeris, *nequando obliviscantur Legis tuæ*: quod utique fieret, si ritus et sacra Gentilium colere compulsi penitus, qualecumque nomen religionis suæ minime retinerent. Quod in eorum figura etiam de Cain scriptum est, quod constituit in eo Dominus signum, ne quis occideret eum (Gen. IV, 15). Denique cum dixisset, *Ne occideris eos, nequando obliviscantur Legis tuæ*; velut quæreretur quid de illis esset faciendum, ut in aliquos usus testimonii veritatis non occidantur, id est, non consumantur, neque obliviscantur Legis Dei; continuo subjunxit: *Disperge illos in virtute tua.* Si enim in uno loco essent terrarum, non adjuvarent testimonio prædicationem Evangelii, quæ fructificat toto orbe terrarum. Ideo *disperge illos in virtute tua*, ut ejus ipsius cujus fuerunt negatores, persecutores, interfectores, ubique sint testes per ipsam Legem, quam non obliviscantur, in qua est ille prophætatus, quem non sequuntur. Neque enim eis aliquid prodest, quod eam non obliviscuntur: aliud est enim legem Dei habere in memoria, aliud in intellectu et effectu.

10. In sexagesimo autem septimo psalmo, quod quæris quid sit, *Verumtamen Deus conquassabit capita inimicorum suorum, verticem capilli perambulantium in delictis suis*; non mihi videtur aliud dictum quam, Deus conquassabit capita inimicorum suorum nimium superbientium, nimium se extollentium in delictis suis. Per hyperbolam quippe significavit superbiam tantum se extollentem, et tanta elatione incedentem, quasi capilli verticem perambulando calcaret. Item in eodem psalmo quod scriptum est, *Lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso*; non semper in malo accipiendi sunt canes. Alioquin non reprehenderentur apud prophetam canes muti nescientes latrare, et amantes dormire (Isai. LVI, 10): profecto cuius laudabiles canes essent, si et latrare scirent, et vigilare

amarent. Et certe illi trecenti in numero per crucis litteram sacratissimo non eligerentur ad victoriam faciendam, qui tanquam canes lamberent aquam (*Judic. vii, 7*), nisi aliquid magnum significarent. Vigilant enim et latrant boni canes, et pro domo et pro domino, et pro grege et pro pastore. Denique et hic in Ecclesiæ laudibus, cum prophetia exereretur, lingua canum est commemorata, non dentes. *Tuorum autem canum*, dixit, *ex inimicis*, id est, ut qui erant inimici tui fierent canes tui, et latrarent pro te, qui sæviebant in te. Addidit autem, *ab ipso*, ut non a seipsis hoc factum intelligerent, sed *ab ipso*, id est misericordia ejus et gratia.

CAPUT II. — 11. De prophetis quod ait Apostolus, *Quosdam quidem dedit Deus in Ecclesia apostolos, quosdam autem prophetas* (*Eph. iv, 11*), hoc intelligo quod ipse scripsisti, prophetas eos dictos isto loco, ex quibus Agabus erat (*Act. xi, 27, 28*), non illos qui venturum in carne Dominum prophetaverunt. Evangelistas vero invenimus, quos apostolos fuisse non legimus; sicut fuerunt Lucas et Marcus. Pastores autem et doctores, quos maxime ut discernere voluisti, eosdem puto esse, sicut et tibi visum est, ut non alios pastores, alios doctores intelligamus; sed ideo cum prædixisset pastores, subjunxisse doctores, ut intelligerent pastores ad officium suum pertinere doctrinam. Ideo enim non ait, *Quosdam autem pastores, quosdam vero doctores*; cum superiora ipso locutionis genere distingueret dicendo, *Quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, quosdam vero evangelistas*: sed hoc tanquam unum aliquid duobus nominibus amplexus est, *quosdam autem pastores et doctores*.

12. Illa plane difficilime discernuntur, ubi ad Timotheum scribens ait, *Obsecro itaque primum omnium fieri obsecrationes, orationes, interpellationes, gratiarum actiones* (*I Tim. ii, 1*). Secundum græcum enim eloquium discernenda sunt: nam nostri interpretes vis reperiuntur, qui ea diligenter et scienter transferre curaverint. Ecce enim sicut ea ipse posuisti, *Obsecro fieri obsecrationes*, non eodem verbo utrumque dixit Apostolus, qui utique græce illam scripsit epistolam; sed pro eo quod in latino est, *Obsecro*, ille græce dixit, παρακαλῶ. Pro eo vero quod latinus vester habet, *obsecrationes*, ille posuit, δεήσεις. Proinde alii codices in quibus et nostri sunt, non habent, *obsecrationes*, sed, *deprecationes*. Tria porro quæ sequuntur, *orationes, interpellationes, gratiarum actiones*, plerique latini codices sic habent.

13. Unde si velimus secundum latinæ linguæ proprietates ista discernere more loquendi, nostram vel qualemcumque sententiam fortasse tenebimus; sed mirum si sententiam græci sermonis vel consuetudinis obtinebimus. Precationem, et deprecationem, multi nostri hoc idem putant, et hoc quotidiano usu jam omnino prævaluit. Qui autem distinctius latine locuti sunt, precationibus utebantur in optandis bonis, deprecationibus vero in devitandis malis. Precari enim dicebant esse precando bona optare; imprecari mala,

quod vulgo jam dicitur, maledicere: deprecari autem, mala precando depellere. Sed usitatum jam loquendi modum potius sequamur; et sive *precationes* sive *deprecationes* invenerimus, quas Græci δεήσεις vocant, non putemus emendandum esse. *Orationes* vero, quas græcus habet προσευχάς, distinguere a precibus vel precationibus omnino difficile est. Quod vero quidam codices non habent, *orationes*, sed, *adorationes*, quia non dictum est in græco ὠχάς, sed προσευχάς: non arbitrator scienter interpretatum; προσευχάς enim *orationes* dici a Græcis notissimum est. Et utique aliud est orare, aliud adorare. Denique non isto verbo, sed alio legitur in græco, *Dominum Deum tuum adorabis* (*Matth. iv, 10*); et, *Adorabo ad templum sanctum tuum* (*Psal. v, 8*); et si qua similia.

14. Pro *interpellationibus* autem quod nostri habent, secundum codices, credo, vestros, *postulationes* posuisti. Hæc interim duo, id est quod alii *postulationes*, alii *interpellationes* interpretati sunt, unum verbum transferre voluerunt quod græcus habet, ἐπιπέσεις. Et profecto advertis, et nosci aliud esse interpellare, aliud postulare. Non enim solemus dicere, *Postulant interpellaturi*, sed, *Interpellant postulaturi*: verumtamen ex vicinitate verbum usurpatum, cui propinquitas ipsa impetrat intellectum, non est velut censoria notatione culpandum. Nam et de ipso Domino Jesu Christo dictum est quod *interpellat pro nobis* (*Rom. viii, 34*): numquidnam *interpellat*, et non etiam *postulat*? Imo vero quia *postulat*, pro eo positum est, *interpellat*. Evidenter quippe alibi de eo dicitur: *Et si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum, et ipse est exoratio pro peccatis nostris* (*I Joan. ii, 1, 2*). Quanquam fortassis codices apud vos etiam in eo loco de Domino Jesu Christo non habent, *interpellat pro nobis*, sed, *postulat pro nobis*: in græco enim, quo verbo hic positæ sunt *interpellationes*, quas ipse posuisti *postulationes*, ipsum et illic verbum est, ubi scriptum est, *interpellat pro nobis*.

15. Cum igitur et qui precatur oret, et qui orat precetur, et qui interpellat Deum, ad hoc interpellat ut oret et precetur; quid sibi vult quod ista ita posuit Apostolus, ut non sit eorum negligenda distinctio? Excepto itaque nomine generali, et salva loquendi consuetudine, secundum quam sive dicas *precationem*, sive *orationem*, sive *interpellationem*, vel *postulationem*, una eademque res intelligitur; aliqua etiam singulorum istorum proprietates inquirenda est; sed ad eam liquido pervenire difficile est: multa quippe hinc dici possunt quæ improbanda non sint.

16. Sed eligo in his verbis hoc intelligere, quod omnis vel pene omnis frequentat Ecclesia, ut *precationes* accipiamus dictas, quas facimus in celebratione Sacramentorum, antequam illud quod est in Domini mensa incipiat benedici: *orationes*, cum benedicitur et sanctificatur, et ad distribuendum comminuitur, quam totam petitionem fere omnis Ecclesia dominica oratione concludit. Ad quem intellectum etiam verbi græci origo nos adjuvat. Nam eam quam dicunt ἐχέβ,

raro ita Scriptura ponit ut intelligatur *oratio* : sed plerumque et multo usitatius votum appellat εὐχή, προσευχή vero, quod verbum ita positum est unde tractamus, semper *orationem* vocat. Unde hanc verbi originem, sicut superius dixi, nonnulli minus erudite intuentes, προσευχή non *orationem*, sed *adorationem* dicere voluerunt, quæ potius προσκύνησις dicitur : sed quia *oratio* interdum vocatur εὐχή, adoratio putata est προσευχή. Porro si usitatius, ut dixi, in Scripturis votum appellatur εὐχή, excepto nomine generali *orationis*, ea proprie intelligenda est oratio, quam facimus ad votum, id est πρὸς εὐχήν. Voventur autem omnia quæ offeruntur Deo, maxime sancti altaris oblatio; quo Sacramento prædicatur nostrum illud votum maximum, quo nos volumus in Christo esse mansuros, utique in compage corporis Christi. Cujus rei sacramentum est, quod unus panis, unum corpus multi sumus (I Cor. x, 17). Ideo in hujus sanctificationis præparatione, existimo Apostolum jussisse proprie fieri προσευχάς, id est *orationes*, vel, ut nonnulli minus perite interpretati sunt, *adorationes*; hoc est enim ad votum, quod usitatius in Scripturis nuncupatur εὐχή. *Interpellationes* autem, sive, ut vestri codices habent, *postulationes*, fiunt cum populus benedicitur : tunc enim antisites, velut advocati, susceptos suos per manus impositionem misericordissimæ offerunt potestati. Quibus peractis, et participato tanto Sacramento, *gratiarum actio* cuncta concludit, quam in his etiam verbis ultimam commendavit Apostolus.

17. Hæc autem causa præcipua fuit ista dicendi, ut his breviter perstrictis atque significatis, non putaretur negligendum esse quod sequitur, *pro omnibus hominibus, pro regibus, et his qui in sublimitate sunt, ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et charitate* : ne quisquam, sicut se habet humanæ cogitationis infirmitas, existimaret non esse ista facienda pro his a quibus persecutionem patiebatur Ecclesia, cum membra Christi ex omni essent hominum genere colligenda. Unde adjungit et dicit : *Hoc enim bonum et acceptum est coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire*. Et ne quisquam diceret posse esse salutis viam in bona conversatione et unius Dei omnipotentis cultu, sine participatione corporis et sanguinis Christi; *Unus enim Deus, inquit, et unus mediator Dei et hominum homo Christus Jesus* : ut illud quod dixerat, *omnes homines vult salvos fieri*, nullo alio modo intelligatur præstari, nisi per mediatorem, non Deum, quod semper Verbum erat, sed hominem Christum Jesum, cum Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. 1, 14).

18. Unde nec illud moveat te, quod de Judæis idem apostolus ait : *Secundum Evangelium quidem inimici propter vos; secundum electionem autem dilecti propter patres* (Rom. xi, 28). Altitudo quippe illa divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, et illa inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ ejus, hanc fidelibus cordibus magnam ingerunt admirationem, qui de illius sapientiâ pertendente a fine usque ad finem fortiter, et

omnia suaviter disponente (Sap. viii, 1) non dubitant, quid sit quod ei placet ut nascantur, crescant ac multiplicentur hi, quos etsi malos ipse non fecit, tamen malos futuros esse præscivit. Nimis enim consilium ejus in abdito est, quo etiam malis bene utitur ad proventum bonorum, etiam in hoc mirificans omnipotentiam bonitatis suæ : quia sicut illorum nequitiae est male uti bonis operibus ejus, sic illius sapientiæ est bene uti malis operibus eorum.

19. Hanc igitur altitudinem sacramenti sic commendat Apostolus : *Nolo vos ignorare, fratres, hoc sacramentum, ut non sitis vobis sapientes, quia cæcitas ex parte in Israel facta est, donec plenitudo Gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret* (Rom. xi, 25, 26). *Ex parte*, dixit, quia non omnes excæcati sunt : erant enim ex illis qui Christum cognoverunt. Plenitudo autem Gentium in his intrat, qui secundum propositum vocati sunt; et sic omnis Israel salvus fiet, quia et ex Judæis et ex Gentibus, qui secundum propositum vocati sunt, ipsi verus<sup>1</sup> sunt Israel, de quo dicit idem Apostolus, *Et super Israel Dei* (Galat. vi, 16) : illos autem dicit Israel secundum carnem; *Videte, inquit, Israel secundum carnem* (I Cor. x, 18). Deinde interponit testimonium prophetæ, *Veniet ex Sion, qui eripiat et avertat impietatem ab Jacob; et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum* (Isai. lix, 20) : non utique omnium Judæorum, sed dilectorum<sup>2</sup>.

20. Hinc adjungit ea, quæ inquirenda posuisti, *Secundum Evangelium quidem inimici propter vos*. Pretium quippe redemptionis nostræ sanguis est Christi, qui utique non nisi ab inimicis potuit occidi. Hic est ille usus malorum in proventum bonorum. Quod vero adjungit, *secundum electionem autem dilecti propter patres*, hinc ostendit non illos inimicos, sed electos esse dilectos. Sed Scripturæ mos est ita loqui de parte tanquam de toto : sicut Corinthios in primis Epistolæ suæ partibus, ita laudat tanquam omnes tales sint, cum essent laudabiles quidam eorum; et postea in nonnullis Epistolæ ipsius locis, ita reprehendit tanquam omnes culpabiles essent, propter quosdam qui tales erant. Istam divinarum Scripturarum consuetudinem per omne corpus Litterarum ejus creberrime sparsam, quisquis diligenter adverterit, multa dissolvit quæ inter se videntur esse contraria. Inimicos ergo alios dicit, alios dilectos : sed quia in uno populo erant, velut eosdem ipsos dicere videtur. Quanquam et ex ipsis inimicis qui crucifixerunt Dominum, plerique conversi sunt, et apparuerunt electi. Tunc electi, quando conversi, quantum ad salutis initium : quantum vero ad Dei præscientiam, non tunc electi, sed ante constitutionem mundi, sicut idem dicit apostolus, quod elegerit nos ante mundi constitutionem (Eph. 1, 4). Duobus itaque modis, ipsi inimici qui dilecti : sive quia in uno populo utriusque fuerant; sive quia ex inimicis sævientibus usque ad sanguinem Christi, quidam eorum dilecti facti erant secundum electionem quæ latebat in præscientia Dei. Ad hoc enim addidit,

<sup>1</sup> Ita in Mss. ubi in Edd. legebatur, *verius*.

<sup>2</sup> Edd., *electorum*. At Mss. habent, *sed dilectorum*.

propter patres; quia id quod patribus promissum est oportebat impleri, sicut circa finem Epistolæ ad Romanos ait: *Dico enim Christum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum. Gentes autem super misericordia glorificare Deum (Rom. xv, 8, 9)*. Secundum istam misericordiam dictum est, *inimici propter vos*: quod et supra dixerat, *Illorum delicto salus Gentibus*.

21. Cum autem dixisset, *secundum electionem dilecti propter patres*, addidit, *Sine penitentia enim sunt dona et vocatio Dei*. Vides certe illos significari, qui pertinent ad numerum prædestinatorum. De quibus alio loco dicit, *Scimus quia diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt*<sup>1</sup>. Multi enim sunt vocati, pauci vero electi (*Matth. xxii, 14*): qui vero electi, ipsi sunt secundum propositum vocati; in quibus Dei procul dubio præscientia falli non potest. *Hos præcivit et prædestinavit conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, illos et vocavit*. Hæc vocatio est secundum propositum; hæc est sine penitentia. *Quos autem vocavit, illos et justificavit: quos autem justificavit, illos et glorificavit. Si Deus pro nobis, quis contra nos (Rom. v, 23-31)?*

22. Non sunt in ista vocatione, qui in fide quæ per dilectionem operatur (*Galat. v, 6*), etiamsi aliquantum ambulant, non perseverant usque in finem. Et utique potuerunt rapi, ne malitia mutaret intellectum eorum (*Sap. iv, 11*), si ad illam prædestinationem et vocationem, quæ secundum propositum et sine penitentia est, pertinerent. At ne quisquam præsumptor ita de oculis iudicet alienis, ut dicat, Ideo non rapti sunt ex hac vita, antequam essent fidei desertores, quia in eadem vita non fideliter ambulabant, et hoc in eorum cordibus noverat Dominus, quamvis hominibus aliter appareret: quid dicturus est de infantulis parvulis, qui plerique accepto in illa ætate christianæ gratiæ Sacramento, cum sine dubio pertinerent ad vitam æternam regnumque cælorum, si continuo ex hac vita emigrarent, siuntur crescere, et nonnulli etiam apostatæ fiunt? Unde, nisi quia non pertinent ad illam prædestinationem, et secundum propositum ac sine penitentia vocationem? Cur autem ad eam alii pertineant, alii non pertineant, occulta causa esse potest, injusta esse non potest. Numquid enim iniquitas apud Deum? Absit (*Rom. ix, 14*). Nam et hoc ad illam pertinet altitudinem iudiciorum, quam mirans tanquam expavit Apostolus. Ideo quippe illa iudicia vocat, ne quisquam talia fieri putet, sive iniquitate sive temeritate facientis, sive casu et fortuito labentibus ullis partibus tam dispositorum sub tanta sapientia Dei sæculorum.

23. In Epistola porro ad Colossenses quod scriptum est, *Nemo vos seducat volens in humilitate (Coloss. ii, 18)*, et cætera quæ sequuntur, quousque tibi obscura esse dixisti, nec ego adhuc sine caligine intelligo. Atque utinam præsens de me ista quæstisses: In eo

<sup>1</sup> Excusi post *vocati sunt*, addunt *sancti*; quæ vox abest ab omnibus MSS. et a græco textu Apostoli.

quippe sensu, quem mihi in his verbis habere videor, adhibenda est quedam pronuntiatio in vultu et modo vocis, qui exprimi litteris non potest, ut ex aliqua parte aperiatur; quod ideo fit obscurius, quia non recte, sicut existimo, pronuntiat. Quod enim scriptum est, *Ne tetigeritis, ne gustaveritis, ne attaminaveritis*; tanquam præceptum putatur Apostoli, *nescio* quid tangere, gustare, attaminare prohibentis. Contra est autem, si tamen in tanta obscuritate ista non fallor. Per irrisionem quippe verba posuit eorum, a quibus eos nolbat decipi atque seduci, qui discernentes cibos secundum culturam Angelorum, atque ita de hoc mundo decernentes, dicunt, *Ne tetigeritis, ne gustaveritis, ne attaminaveritis*; cum sint omnia munda mundis (*Tit. i, 15*), et omnis creatura Dei bona sit (*I Tim. iv, 4*): quod in alio loco ipse evidenter commendat.

24. Totam ergo ipsius sententiæ circumstantiam videamus: ita enim Apostoli intentione perspecta, sensum ejus, quantum valemus, fortasse tenebimus. Quibus enim ista scribit, metuebat eos seduci umbris rerum, dulci nomine scientiæ, et averti a luce veritatis quæ est in Christo Jesu Domino nostro. Hanc autem sub nomine sapientiæ vel scientiæ curam vanarum superfluarumve observationum, et de superstitione gentilitatis, maximeque ab eis qui Philosophi sunt nuncupati, et a Judaismo, cavendam esse cernebat, ubi erant umbræ futurorum removendæ, quoniam lumen earum jam Christus advenerat. Cum ergo commemorasset et commendasset quantum certamen pro eis haberet, et pro his qui Laodiocæ fuerant, et quicumque non viderant faciem ejus in carne, ut cordibus consolarentur copulati in charitate, et in omnibus divitiis plenitudinis intellectus, ad cognoscendum mysterium Dei, quod est Christus, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi; *Hoc dico*, inquit, *ut nemo vos circumveniat in veri simili sermone*: quia veritatis amore ducebantur, veri similitudinem illis timuit, ne deciperentur. Et ideo commendavit in Christo quod dulcissimum habebant thesaurum, scilicet sapientiæ et scientiæ, cuius nomine et promissione induci poterant in errorem.

25. *Nam etsi corpore, inquit, absens sum, spiritu vobiscum sum; gaudens, et videus vestram ordinationem, et id quod deest fidei vestræ in Christo*. Ideo illis timebat, quoniam quid eis adhuc deesset, videbat. *Sicut ergo accepistis, inquit, Jesum Christum Dominum nostrum, in ipso ambulat; radicati et superædificati in ipso, et confirmati in fide, sicut et didicistis, abundantes in ea gratiarum actione*. Vult eos fide nutriri, ut capaces fiant participandorum thesaurorum sapientiæ et scientiæ, qui sunt absconditi in Christo; ne antequam sint ad hæc idonei, veri simili sermone capiantur, et a veritatis itinere deviant. Deinde apertius, quid eis timeat ostendens: *Videte, inquit, ne quis vos decipiat per philosophiam, et inanem seductionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum: quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*. Ideo corporaliter dixit,

quia illi umbratiler seducebant; translato verbo usus, sicut etiam umbræ nomen in his rebus non est utique verbum proprium, sed quadam similitudinis ratione translatum. *Et estis in illo*, inquit, *repleti, qui est caput omnis principatus et potestatis*. Per principatus enim et potestates superstitio Gentilium vel Philosophi seducebant, prædicantes illam quam vocant theologiam per elementa hujus mundi. Caput autem omnium Christum, principium omnium voluit intelligi, sicut ipse, cum ei dictum esset, *Tu quis es?* respondit: *Principium, qui et loquor vobis* (Joan. viii, 25). Omnia enim per ipsam facta sunt, et siue ipso factum est nihil (*Id.* 1, 3). Mirabiliter autem vult eos esse horum velut mirabilium contemptores, cum eos ostendit corpus factos illius capitis, dicendo: *Et estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus et potestatis*.

26. Hinc jam ne umbris Judaismi seducantur, adjungit: *In quo etiam circumcisi estis, circumcissione non manufacta in exspoliatione corporis carnis; vel, sicut aliqui habent, in exspoliatione corporis peccatorum carnis, in circumcissione Christi; consepti ei in Baptismo, in quo et consurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum a mortuis*. Vide quemadmodum et hic corpus Christi eos ostendit, ut ista contemnant, coherentes tanto capiti suo, mediatori Dei et hominum Christo Jesu, et nullum falsum vel invalidum medium per quod Deo coherent, requirentes. *Et vos*, inquit, *cum essetis mortui in delictis et præputio carnis vestræ; præputium vocavit quod significatur præputio, hoc est delicta carnalia quibus exspoliandi sumus: vivificavit, inquit, cum illo, donans vobis omnia delicta, delens quod adversus nos erat chirographum in decretis, quod erat contrarium nobis; quia reus Lex faciebat, quæ subintraverat ut abundaret delictum. Tollens, inquit, illud de medio et affigens illud cruci, exuens se carne, principatus et potestates exemplavit, fiducialiter triumphans eos in semetipso: non utique bonos, sed malos principatus et malas potestates, diabolicas scilicet et dæmoniacas exemplavit (a); id est, exemplum de illis dedit, ut quemadmodum ipse se exiit carne, sic suos ostenderet exuendos carnalibus vitiis, per quæ illi eis dominabantur.*

27. Jam hic diligenter attende quemadmodum inserat propter quod cuncta ista commemoravimus. *Nemo ergo vos*, inquit, *judicet in cibo: tanquam propterea omnia illa dixerit, quia isti per hujusmodi observationes seducebantur a veritate, qua liberi fiebant; de qua dictum est in Evangelio, Et veritas liberabit vos* (*Id.* viii, 32), id est, liberos faciet. *Nemo ergo vos*, inquit, *judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum; quod est umbra futurorum: hoc propter Judaismum. Deinde sequitur propter superstitiones Gentilium, Corpus autem Christi, inquit, nemo vos convincat: turpe est, inquit, et nimis incongruum, et a generositate vestræ libertatis alienum, ut cum sitis corpus Christi, seducamini umbris, et convinci videamini veluti peccantes, si hæc observare negligitis. Corpus ergo Christi, nemo*

(a) *Eideigmatisen.*

*vos convincat volens in humilitate cordis. Hoc si per verbum græcum diceretur, etiam in latina consuetudine populari sonaret usitatius. Sic enim et vulgo dicitur qui divitem affectat, thelodives, et qui sapientem, thelosapiens, et cætera hujusmodi: ergo et hic thelohummilis, quod plenius dicitur thelon humilis, id est, volens humilis, affectans humilitatem; quod intelligitur, volens videri humilis, affectans humilitatem. Hoc enim talibus observationibus agitur, ut cor hominis velut religione humile reddatur. Addidit autem et culturam Angelorum, vel sicut vestri codices habent, religionem Angelorum, quæ græce ὀφθαλμία dicitur; Angelos volens intelligi Principatus, quos elementorum mundi hujus prepositos, in his observationibus colendos esse arbitrantur.*

28. Nemo ergo vos, inquit, convincat cum sitis corpus Christi, volens videri humilis corde in cultura Angelorum, quæ non vidit inculcans (a): vel, sicut quidam codices habent, quæ vidit inculcans. Aut enim sic dicere voluit, quæ non vidit inculcans: quia homines ista suspicionibus et opinionibus agunt; non quod viderint ista esse facienda. Aut certe, quæ vidit inculcans: id est magna existimans, quia vidit ea quibusdam locis observari alibi ab hominibus quorum auctoritati haberet fidem etiam ratione non reddita; et ideo sibi magnus videtur, quia ei contigit quorundam sacrorum videre secreta. Sed plenior sensus est, quæ non vidit inculcans, frustra inflatus mente carnis suæ. Mirabiliter ibi eum dixit inflatum mente carnis suæ, ubi thelohummilem supra dixerat: sit enim miris modis in anima hominis, ut de falsa humilitate magis inflatur, quam si apertius superbiret. *Et non tenens, inquit, caput, quod vult Christum intelligi, ex quo omne corpus compactum et connexum, subministratum et copulatum crescit in incrementum Dei. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi: quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis?*

29. His dictis inserit verba eorum qui decernunt de hoc mundo per has observationes quasi rationabiles, affectata vanitate humilitatis inflati: *Ne tetigeritis, ne gustaveritis, ne attaminaveritis*. Recolamus quod dictum est superius, ut hoc intelligamus. Non vult enim eos in his observationibus judicari, ubi dicitur, *Ne tetigeritis, ne gustaveritis, ne attaminaveritis: quæ sunt omnia, inquit, in corruptionem per abusionem*. Omnia hæc, inquit, magis ad corruptionem valent, cum superstitiose ab eis abstinctur, ut eis homo abutatur, id est, non eis utatur secundum præcepta et doctrinas hominum. Hoc planum est; sed quod sequitur multum requirit: *Quæ sunt quidem rationem habentia sapientiæ in observatione, et humilitate cordis, et vexatione corporis; vel, sicut alii interpretati sunt, ad non parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis*. Cur, inquis, hæc dicit rationem habere sapientiæ, quæ ita reprehendit?

30. Dicam, quod et ipso in Scripturis potes advertere, sæpe sapientiam positam etiam in sedibus mundi hujus, quam dicit expressius sapientiam hujus mundi

(b) *Embatēdn.*

di. Nec moveat quod hic non addidit, Mundi. Non enim et alio loco, cum ait, *Ubi sapiens? ubi scriba* (1 Cor. 1, 20)? addidit, Hujus mundi; ut diceret, Ubi sapiens hujus mundi: et tamen hoc intelligitur. Sic et ista ratio sapientiae. Nihil enim ab eis dicitur in hujusmodi superstitionis observationibus, ubi non mundi hujus elementorum naturarumque rerum, ratio quaedam sapientiae reddi videatur. Nam et cum dicit, *Cavete ne quis vos decipiat per philosophiam*; non ait, Hujus mundi: et quid est philosophia latine, nisi studium sapientiae? Sunt ergo, inquit, ista rationem quidem habentia sapientiae, id est, de quibus aliqua ratio reddatur secundum elementa mundi hujus, et principatus ac potestates. In observatione et humilitate cordis: id enim agunt ista, ut superstitionis vitio cor humilietur. Ad non parcendum corpori: dum fraudatur istis escis quibus compellitur abstinere. Non in honore aliquo ad saturitatem carnis: non quod honoratius illo magis quam illo cibo caro saturaretur, cum ad ejus necessitatem non pertineat nisi quolibet valetudini apto alimentum refici atque fulciri.

CAPUT III. — 31. De Evangelio inquisitio tua solet multos movere, quomodo Dominus post resurrectionem, cum in eodem corpore surrexerit<sup>1</sup>, a quibusdam qui eum noverant, utriusque sexus hominibus, et agnitus non sit, et agnitus sit. Ubi primum quaeri solet utrum in ejus corpore, an potius in illorum oculis aliquid factum sit quo non posset agnosci. Cum enim legitur, *Tenebantur oculi eorum ne agnoscerent eum* (Luc. xxiv, 16); impedimentum quoddam agnoscendi videtur in luminibus factum esse cernentium: cum vero aperte alibi dicitur, *Apparuit eis in alia effigie* (Marc. vi, 12), utique in ipso corpore cujus alia erat effigies, aliquid factum fuisse, quo impedimento tenebantur, id est, moram agnoscendi paterentur oculi illorum. Sed ego miror, cum duo sint in corpore quibus cujusque species agnoscat, lineamenta et color, cur ante resurrectionem, quod in monte ita transfiguratus est ut fieret et vultus ejus splendidissimus sicut sol (Matth. xvii, 2), neminem movet eum usque ad tantam excellentiam fulgoris et lucis colorem sui corporis mutare potuisse; et post resurrectionem movet aliquatenus lineamenta mutata esse, ut non posset agnosci, et rursus eadem potentiae facultate, sicut tunc pristinum colorem, sic et post resurrectionem pristina lineamenta revocasse. Nam et illi tres discipuli, ante quorum oculos in monte transfiguratus est, non eum agnoscerent, si ad eos talis aliunde venisset: sed quia cum illo erant, ipsum esse certissime retinebant. At enim corpus ipsum erat, in quo resurrexit. Quid hoc ad rem? Nam illud utique ipsum corpus erat in quo in monte transfiguratus est; et ipsum erat juvenis in quo natus est: et tamen si quis eum repente juvenem vidisset, qui non nisi infantulum nosset, non utique agnosceret. An vero ad lineamenta mutanda non potest celeriter Dei potestas, quod potest per annorum moras hominis aetas?

32. Quod autem Mariae dixit, *Noli me tangere*, non-

<sup>1</sup> sic juxta omnes editos. In B., *surrexit*. M.

*dum enim ascendit ad Patrem* (Joan. xi, 17), nihil aliud me intellexisse noveris, quam tu. Ita enim significare voluit tactum spiritualem, id est, accessum fidei ac requirere, qua creditur eum excelsum esse cum Patre. Et quod ab illis duobus in fractione panis est agnitus (Luc. xxiv, 30, 31), Sacramentum esse quod<sup>1</sup> nos in agnitionem suam congregat, nullus debet ambigere.

33. De verbis Simeonis, ubi ait Virgini matri Domini, *Et tuam ipsius animam pertransibit fraxea*, in alia epistola cujus exemplum etiam modo misi, dixi quid mihi videatur; quod etiam tibi inter caetera visum est. Et quod adjunxit, *Ut denudentur multorum cordium cogitationes* (Id. ii, 35), hoc intelligendum poto, quia per Domini passionem, et insidiae Judaeorum, et discipulorum infirmitas patuit. Tribulationem igitur, gladii nomine significatam esse, credibile est, quo materna anima vulnerata est doloris affectu. Ipse fuit gladius in ore persecutorum, de quibus in Psalmo dicitur: *Et gladius in ore eorum* (Psal. lxxviii, 8). Ipsi enim erant filii hominum, quorum dentes arma et sagittae, et lingua eorum gladius acutus (Psal. lvi, 5). Nam et ferrum quod pertransiit animam Joseph, pro dura tribulatione positum mihi videtur: aperte quippe dicitur, *Ferrum pertransiit animum ejus, donec veniret verbum ejus*; id est, tamdiu fuit in dura tribulatione, donec fieret quod praedixit. Hinc enim magnus est habitus, et ab illa tribulatione liberatus. Sed ne humanae sapientiae tribueretur, quod venit verbum ejus, id est, factum est quod praedixit, more suo Scriptura sancta Deo inde dat gloriam, et continuo subjungit: *Eloquium Domini ignovit eum* (Psal. civ, 18, 19).

34. Ut potui non defui interrogationibus tuis adjunctis orationibus tuis, et ipsis quas misisti, disputationibus tuis. Cum enim interrogando disputas, et quaeris acriter et doces humiliter. Utile est autem ut de obscuritatibus divinarum Scripturarum, quas exercitationis nostrae causa Deus esse voluit, multae inveniantur sententiae, cum aliud alii videtur, quae tamen omnes sanae fidei doctrinaeque concordent. Dabis sane veniam stilo meo multum festinanti, ut jam in navi constituto occurrerem perlatori. Filium autem nostrum Paulinum, in Christi charitate dulcissimum, in hac potius epistola resaluto<sup>2</sup>, et paucis ut festinus exhortor, ut misericordiae Domini qui sciens dare auxilium de tribulatione, eum turbulentissima tempestate misit in portum, quo tu pelago tranquilliore percasti, ipsi marinae tranquillitati minime credens, et qui ejus rudimentis excipiendis atque nutriendis te dedit, gratis agas quantas potest, et omnia ejus ossa dicant: *Domine, quis similis tibi* (Psal. xxxiv, 10)? Non enim uberiore fructu legit vel audit me docentem ac disserentem, vel quibuslibet exhortationibus accendentem, quam inspicit te viventem. Resalutant sanctam et sincerissimam Benignitatem tuam conservi mei qui mecum sunt. Condiaconus autem noster Peregrinus, ex quo a me profectus est cum sancto fratre nostro Urbano,

<sup>1</sup> Badl. Am. et Fr., *quo nos*, quibus suffragantur Mss. quatuor vatic. et nostris totidem.

<sup>2</sup> Mss. aliquot, *recognosco*.



quando episcopatus sarcinam subire perrexit, nondum receavit Hipponem : salvos eos tamen in nomine Christi, et litteris eorum et fama nuntiante cognoscimus. Compresbyterum Paulinum, et omnes qui tua presentia in Domino perfruuntur, germano salutamus affectu.

## EPISTOLA CL \* (a).

*Augustinus Probæ et Julianæ nobilibus viduis gratulatur de filia earum Demetriade, quæ virginitatis velum acceperat ; agens gratias pro munusculo misso.*

Dominarum honore dignissimis, merito illustribus et præstantissimis filiabus PROBÆ et JULIANÆ, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Impletis gaudio cor nostrum, tanto jucundius quanto charius, tanto gratius quanto citius. Vestræ namque stirpis sanctimoniam virginalem, quoniam quacumque innotuistis, ac per hoc ubique, fama celeberrima prædicat, velocissimum volatum ejus fidei atque certiore litterarum nuntio prævenistis, et prius nos fecistis exsultare de cognito tam excellenti bono, quam dubitare de audito. Quis verbis explicet, quis digno præconio prosequatur, quantum incomparabiliter gloriosius atque fructuosius habeat ex vestro sanguine feminas virgines Christus, quam viros consules mundus? nam volumina temporum, si magnum atque præclarum est nominis dignitate signare; quanto est majus atque præclarior cordis et corporis integritate transcendere! Magis itaque gaudeat puella nobilis genere, nobilior sanctitate, quod sit per divinum consortium præcipuam in cælis consecutura sublimitatem, quam si esset per humanum connubium prolem propagatura sublimem. Generosius quippe elegit Aniciana posteritas tam illustrem familiam beare nuptias nesciendo, quam multiplicare pariendo, et in carne jam imitari vitam Angelorum, quam ex carne adhuc numerum augere mortalium. Hæc est uberior secundiorque felicitas, non ventre gravescere, sed mente grandescere; non lactescere pectore, sed corde candescere; non visceribus terram, sed cœlum orationibus parturire. Dominarum honore dignissimæ filia, perfruamini in illa quod defuit vobis; perseveret usque in finem, adhærens conjugio quod non habet finem. Inuitentur eam multæ famulæ dominam, ignobiles nobilem, fragiliter excelsæ excelsius humilem; virgines quæ sibi optant Aniciorum claritatem, eligant sanctitatem. Illud enim quantalibet cupiditate quando assequentur? hoc autem si plene cupierint, mox habebunt. Protegat vos incolumes et feliciores dextera Altissimi, dominæ honore dignissimæ et præstantissimæ filia. Pignora Sanctitatis vestræ, præcipue ipsam sanctitatem præcipuam, debito vestris meritis officio, dilectione Domini salutamus. Velationis apophoretum <sup>1</sup> (b) gratissime accepimus.

<sup>1</sup> Mss. plerique, *apophoretum*.

\* Contulimus hanc cum a. hg. hl. bn. e. cc. ff. g. gv. n. f. s. sb. duobus l. quatuor v. et cum am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 179 : quæ autem 150 erat, nunc 242. Scripta vobis fuit an. 413, aut init. 414.

(b) Hoc nomine significatur solemne aliquod munus. « In magnis votis, ait Ambrosius Comment. in Ephes. 3, maxima dantur apophoreta. » Turnebus sic dicta putat nu-

## EPISTOLA CLI \* (a).

*Cæciliano significat sui erga illum animi studium, veteremque amicitiam nihil imminutam esse : haudquam enim suspicari conscium ipsum fuisse impie crudelisque perfidiæ a viro præpotenti (Marino comite) perpetratæ in cæde duorum fratrum, quorum alter (Marcellinus tribunus) integerrimis erat moribus præditus, et omnium christianarum virtutum splendore ornatissimus.*

Domino merito illustri, et debito a me honore dignissimo filio CÆCILIANO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Querela de me apud te litteris tuis indita tanto est mihi gratior, quanto plenior charitatis. Si ergo quod tacui purgare coner, quid conabor aliud quam ostendere te non habuisse causam qua mihi succensere deberes? Sed cum id in te magis diligam, quod de mea reticentia es dignatus offendi, quam inter tuas curas nihil momenti habere credideram; causam meam deseram, si me purgare contendero. Si enim indignari non debuisti, quia non ad te scripserim; nihil me pendis, qui loquarne an taceam indifferenter feras. Porro quia me tacuisse moleste tulisti, indignatio ista, indignatio non est. Non itaque tam doleo me non præbuisse, quam gaudeo te nostrum desiderasse sermonem. Nam veterem amicum, et quod abs te taceri, sed a nobis oportet agnosci, talem ac tantum virum in peregrinis positum, curisque publicis laborantem, quod memorie fuerim, honori mihi est, non mœrori. Ignosce igitur agenti gratias quod me indignum non putasti cui succenseres tacenti. Nunc enim inter tot et tanta negotia, non tua, sed publica, id est omnium, non solum onerosas non esse, verum etiam gratas esse posse litteras meas credidi benevolentie tuæ, qua excellentiam vincis.

2. Cum enim accepissem mihi a fratribus epistolam missam sancti et præcipuis meritis venerandi papæ Innocentii, quam per tuam Præstantiam ad me datam certis declaratur indicibus; ideo nullam tuam paginam simul advectam esse putaveram quod scribendi et rescribendi cura nolueris, gravioribus rebus occupatus, obstringi. Nam utique consentaneum videbatur ut qui mihi sancti viri scripta dignatus es mittere, ea sumerem adjuncta cum tuis. Hinc ergo statueram non esse oneri litteras meas animo tuo, nisi esset necesse commendandi alicujus gratia, cui hoc negare non possem intercessionis officio; quæ solet nostra esse omnibus concedendi consuetudo, et quædam, etiam importuna, non tamen improbanda, professio. Itaque feci: nam amicum meum commendavi benignitati tuæ; a quo etiam sua rescripta jam sumpsit, agente gratias, quas et ipse ago.

\* Recognita ad vaticanum exemplar, in quo solo reperta est.

nera quæ darentur convivis, ut ea domum referrent; quem in morem respiciens etiam Ambrosius, sic exorditur exhortationem ad virgines: « Qui ad convivium magnum invitæ tantur, apophoreta secum referre consueverunt, » etc.

(a) Alias 239 : quæ autem 131 erat, nunc 3. Scripta exeunte an. 413, aut incunte 414.

3. Si quid autem de te mali existimarem, præsertim in ea causa (a) quam etiam non expressam, tamen mihi tua epistola redolebat; absit ut ad te tale aliquid scriberem, ubi illum vel mihi vel cuiquam beneficium postularer. Aut enim conticescerem, observans tempus ubi te possem habere præsentem; aut si litteris agendum putarem, illud potius agerem, et sic agere, ut dolorem manifestare vix posses. Nam ideo post illius impiam crudelemque perfidiam (cui etiam per tuam nobiscum participatam sollicitudinem frustra vehementer institimus, ne illo cor nostrum dolore percelleret, suam vero conscientiam tanto scelere trucidaret), continuo sum a Carthagine profectus, occultato abscessu meo, ne tot ac tanti qui ejus intra ecclesiam gladium formidabant, violentis fletibus et gemitibus me tenerent, putantes meam sibi aliquid posse prodesse præsentiam, ut quem satis digne pro ejus anima objurgare non possem, pro illorum corporibus etiam rogare compellerer. Quam tamen eorum corporalem salutem satis parietes ecclesiæ muniebant. Ego autem duris coarctabar angustiis, quod neque ille me pateretur, qualem oporteret; et insuper facere cogere quod non deceret. Dolebam etiam graviter vicem venerabilis coepiscopi mei tantæ rectoris Ecclesiæ, ad ejus pertinere dicebatur officium, post hominis tam nefariam fallaciam adhuc se præbere humilem, quo ceteris parceretur. Fateor; cum tantum malum nullo pectoris robore potuissem tolerare, discessi.

4. Hæc esset et nunc silentii mei causa apud te, quæ fuit tunc discessionis meæ, si te apud illum egisse crederem, ut tam nefarias elisceretur injurias. Credunt ista qui nesciunt quomodo, et quoties, et quæ nobis dixeris, cum anxia cura perageremus ut quanto tibi familiarius inhærebat, quanto ad cum crebris ventitabas, quanto sæpius cum solo colloquebaris, tanto magis curaret existimationem tuam; ne his qui tui dicebantur inimici talem exitum daret, ut nihil cum illo aliud egisse putareris. Quod quidem nec ego

(a) Loquitur de causa Marcellini, qui, uti Hieronymus versus finem lib. 3 adversus Pelagianos scribit, « sub invia dia tyrannidis Heraclianæ ab hæreticis innocens cæsus est: » sive quem, teste Orosio in lib. 7, c. 42, « Marinus comes apud Carthaginem (incertum est zelo stimulatus « an auro corruptus) occidit: » impellentibus procul dubio Donatistis, quorum odium incurerat integerrimus judex sententia adversus ipsos dicta in Carthaginiensi collatione; quam sententiam videlicet dum Imperatorum decreto roborandam curat, mortem ipsius moluntur hæretici hæc oblatâ occasione. Heraclianus Africæ comes deficiens ab Honorio, navigavit in Italiam cum ingenti classe, anno Christi 445: qui ad Urbem deposito exercitu contendens, Marini comitis occursum ad Utriculum superatus fugam arripuit, rediitque Carthaginem; ubi captus demum, et capite punitus fuit. Tum vero perduellionis socios in Africa persequente Marino, comprehenditur Marcellinus una cum suo fratre, et securi percutitur, falso insimulatus Heracliano favisse, uti satis intelligitur ex Hieronymo supra laudato, nec non ex istis Augustini verbis hic, n. 4: « Omnia in « tempore isto suffragabantur, ut etiam uno teste, tanquam invidioso et credibili crimine, sine jubeatis discrimine quilibet de medio tolleretur. » Cæterum Mariani continuo revocatus ex Africa, munere omni exutus fuit, et vitam privatam inglorie agere jussus est, ex Orosio. Contra vero lex ab Honorio data est die 30 aug. an. 414, præcipiens ut quæ « Notione et sollicitudine Marcellini spectata bilis memoriæ viri contra Donatistas gesta sunt, perpe- « tuam habeant firmitatem: » in lib. 16 Cod. Theod., tit. 3 de Hæreticis, leg. 53.

credo, nec fratres mei qui te in loquelis audierunt, et auditu atque omni nutu viderunt signa benigni pectoris tui. Sed, obsecro te, ignosce credentibus: homines enim sunt, et in animis hominum tantæ latebræ sunt, et tanti recessus, ut omnes suspiciosi cum merito culpentur, etiam laudari arbitrentur se debere, quod cauti sint. Causæ stabant; ab uno eorum quos teneri ille repente præceperat, gravissimam te passum fuisse injuriam noveramus. Frater quoque ejus, in quo Ecclesiam maxime persecutus est, nescio quid duritèr quasi proferens tibi respondisse dicebatur. Putabantur tibi ambo esse suspecti. Postulati cum abiissent, te illic remanente, et cum illo secretis, ut ferebatur, loquente, subito jussi sunt detineri. Amicitiam vestram non recentem, sed veterem, homines loquebantur. Famam confirmabat tanta conjunctio, et tam assidua solius cum solo sermocinatio. Potestas illius magna tunc erat. Calumniæ facilitas radiabat. Non erat grande negotium procurari aliquem, qui diceret quod salute promissa dicendum ille mandasset. Omnia in tempore isto suffragabantur, ut etiam uno teste, tanquam invidioso et credibili crimine, sine jubeatis discrimine quilibet de medio tolleretur.

5. Nos iterea, quoniam rumor erat quod ecclesiastica manus possit eos eripere, falsis promissionibus indebamur; ut illo non solum quasi volente, sed etiam instante, pro eis ad Comitatum episcopus mitteretur, ea pollicitatione interposita episcopalibus auribus, quod donec aliquid pro eis illic ageretur, nullum causæ illorum excitaretur examen. Postremo, pridie quam ferirentur, venit ad nos Præstantia tua; spem dedisti, qualem nunquam antea dederas, quod eos tibi posset concedere profecturo, cum illi graviter prudenterque dixisses, totum quod tecum tam assidue familiariter secretisque loqueretur, non te honorare potius quam gravare<sup>1</sup>, atque ad id valere, quod communicato et pertractato inter vos mortis eorum consilio, nemo dubitaret quid post hæc omnia sequeretur. Quæ cum te dixisse nobis indicares, inter narrandum namque tendens in eum locum ubi celebrantur sacramenta fidelium, stupentibus nobis ita jurasti te ista dixisse, ut non solum tunc, verum etiam nunc post tam horrendum inopinatum exitum, cum tuos omnes nutus recolo, nimis mihi impudens videar, si de te aliquid mali credam. Quibus tuis verbis sic eum permotum fuisse dicebas, quod velut familiare viaticum tibi eorum donaturus esset salutem.

6. Unde testor Dilectioni tuæ, postero die, quo illius parturitionis nefarius fetus est ortus, cum esset nobis repente nuntiatum illos e carcere ad eum iudicem ductos, quanquam perturbati fuerimus, tamen ego considerans et quæ nobis pridie dixeras, et qui esset post illum exorturus dies, quoniam beati Cypriani erat pridiana solemnitas (a), existimavi quod

<sup>1</sup> Lov., *Loqueremur, non te honorari potiusquam gravari.*

(a) S. Marcellini cædes ad diem 6 aprilis refertur in Martyrologiis: quam tamen hoc ex loco liquet factam mense septembri, uno aut altero die ante S. Cypriani solemnitatem, « Et sano illius obitum, ait Henricus de Noris in Hist. « Pelag. lib. 1. c. 5, minime contigisse die 6 aprilis, inde

etiam elegerit diem, quo et tibi postulata concederet, et universam Christi Ecclesiam repente laticans, ad locum tanti martyris ascendere voluerit, parcendi benignitate quam occidendi potestate sublimior; cum ecce nobis nuntius irruit, quo prius percussos esse nossemus, quam quomodo audirentur querere vale-remus. Provisus enim erat et proximus locus, non supplicii hominum deputatus, sed ornamento potius civitatis, ubi merito creditur propterea quosdam ante aliquot dies jussisse mactari, ne in istis invidiosa novitas esset: quos consilium fuit sic posse subripi Ecclesiae, si non solum subito ferri juberentur, verum etiam in loco proximo ferirentur. Satis itaque indicavit ei matri se inferre non timuisse cruciatum, cujus timuit interventum; Ecclesiae scilicet sanctae, inter cujus fideles in ejus gremio baptizatos et ipsum utique noveramus. Post hunc igitur tanti moliminis exitum, cum tam diligenter nobiscum actum esset, ut etiam per te, etsi nesciente te, pene securi et pene certi de salute illorum pridie steteremus; quis non tallium, qualis hominum multitudo est, indubitatum haberet, etiam a te nobis verba data, illis animam ablatam? Ideo, sicut dixi, vir bone, etiamsi nos hoc non credimus, ignosce credentibus.

7. Absit autem a corde, et qualicumque vita mea, ut apud te pro aliquo intercederem, vel a te cuiquam beneficium postularem, si te crederem tanti hujus mali, et tam consceleratae crudelitatis auctorem. Sed plane fateor, si etiam posthac in ea familiaritate estis in qua antea fuistis, pace tua sit liber dolor; multum nos quod nolcbamus compellit credere. Est autem consentaneum ut neque hoc credam, qui de te illa non credo. Amicus tuus inopinato successu repentinae potestatis non magis persecutus est illorum vitam, quam tuam famam. Nec ista loquens, odia tua in illum, mei animi ac professionis oblitus, inflammo; sed ad fideiorem provocho dilectionem. Qui enim sic agit cum malis, ut eos malitiae poeniteat, novit etiam indignatione consulere: nam sicut mali obsunt assentando, ita boni adversando prosunt. Suam quippe animam eodem ferro, quo alios insolentissime occidit, gravius altiusque percussit: quod post hanc vitam, si non eam poenitendo correxerit, et patientia Dei bene usus fuerit, invenire ac sentire cogitur. Saepe autem vita praesens etiam bonorum, Dei iudicio malis eripienda permissa est, ne talia perpeti putaretur malum. Mori quippe in carne quid potest obesse morituris? aut quid agunt qui mori timent, nisi ut paulo posterius moriantur? Quidquid obest morientibus, ex vita, non ex morte contingit; in qua si tales animas habuerint, quolibet christiana gratia subvenitur, non sane mors eorum vitae bonae occasus fuit, sed melioris occasio.

8. Et majoris (a) quidem mores apparebant huic

« satis evincitur, quod hoc anno 413 Heraclianus cum numerosa adeo classe a portu mari, verno tantum tempore solvere potuit ex Africa, urbem Iuvavus; cum tamen Marcellini mors, Heraclianus in Italia exercitus stragem, tyranni iugam ac tandem caedem consecuta fuerit. »

(a) Nescimus an hic designet Apringium iudicem, fratrem Marcellini, ex epistola 134, n. 2, et proconsulem in Africa

SANCT. AUGUST. II.

saeculo amiciores esse quam Christo; quanquam et ipse juvenilem prius saecularemque vitam uxore ducta, non parva ex parte correxerat. Non tamen fortasse misericors Deus fratris cum esse in morte comitem nisi miserans voluit. Ille vero alius religiose vixit, et multum corde vitae christiana. Haec eum fama praecessit, ut in causa Ecclesiae (a) sic veniret; haec consecuta est cum venisset. Quae illi vero probitas in moribus, in amicitia fides, in doctrina studium, in religione sinceritas, in conjugio pudicitia, in iudicio continentia; erga inimicos patientia, erga amicos affabilitas, erga sanctos humilitas, erga omnes charitas; in beneficiis praestandis facilitas, in petendis pudor, in recte factis amor, in peccatis dolor! Quantum decus honestatis, qui splendor gratiae, quae cura pietatis; quae in subveniendi misericordia, in ignoscendo benevolentia, in orando fiducia! Quod salubriter sciebat, qua modestia loquebatur! quod inutiliter nesciebat, qua diligentia scrutabatur! Quantus in eo contemptus rerum praesentium! quanta spes et desiderium bonorum aeternorum! Ne relictis omnibus saecularibus actionibus susciperet cingulum militiae christianae, vinculum praediebat uxorium, quo jam innodatus coeperat concupiscere meliora, quando jam non licebat illa, quamvis inferiora, disrumpere.

9. Quodam die frater ejus, cum jam pariter in custodia tenerentur, ait illi: Si ego haec pro meritis patior peccatorum meorum; tu, cujus vitam novimus, tam attente ferventerque christianam, quibus malis meritis ad ista perductus es? At ille: Parvumne, inquit, mihi existimas conferri divinitus beneficium, si tamen hoc testimonium tuum de vita mea verum est, ut hoc quod patior, etiamsi usque ad effusionem sanguinis patiar, ibi peccata mea puniantur, nec mihi ad futurum iudicium reserventur. Hic forte aliquis credat eum fuisse sibi conscium aliquorum occultorum impudicitiae peccatorum. Dicam ergo quid me Dominus Deus, ad magnam meam consolationem, ex ejus ore audire, et plane scire voluerit. Cum de hoc ipso, ut sunt humana, sollicitus, solus cum solo agerem, jam in eadem custodia constituto, ne quid esset unde majore et insigniore poenitentia Deum sibi placare deberet; ille ut erat verecundiae singularis, cum ipsam, licet falsam meam suspicionem erubesceret, sed admonitionem gratissime acciperet, modeste graviterque subridens, et utraque manu meam dexteram apprehendens: Testor, inquit, Sacramenta quae per hanc afferuntur manum, me nullum esse expertum concubum praeter uxorem, nec ante, nec postea.

10. Quid ergo huic in morte accidit mali, ac non potius plurimum boni, cum haec habens dona ad circiter hoc tempus, nisi ex epistola 133, n. 3, intelligimus: qui etiam Donatistas, quod de his propter scelera supplicium, sumpsisset, exosus erat.

<sup>1</sup> Lov., frequenterque.

<sup>2</sup> Alias, offeruntur. M.

(a) Quadrant haec perquam egregie in Marcellinum, tribunum et notarium, missum ad Honorio in Africam, ut sequeretur esset collationis inter Catholicos et Donatistas: qua in causa sese strone gessit, atque idcirco ipsius interiectorem, Ecclesiam in eo maxime persecutum esse dicit Augustinus, supra n. 4.

(Vingt-une.)

Christum, sine quo inaniter habentur, ex hac vita migravit? Quæ apud te non commemorarem, si crederem te laudibus ejus offendi. Cum autem hoc non credo, nec illud profecto, quod te, non dico instante, sed saltem volente aut optante posset occidi. Proinde judicas nobiscum tanto sincerius, quanto innocentius, quod ille cum anima sua, quam cum istius corpore crudelius egerit; quando contemptis nobis, contemptis promissionibus suis, contemptis tot ac tantis petitionibus et admonitionibus tuis, contempta denique Ecclesia Christi (et in ea quo, nisi Christo?), ad finem suæ machinationis hujus morte pervenit. An vero illius honos, istius vel carceri comparandus est, cum ille fureret sublimatus, iste gauderet inclusus? florrendis et pœnalibus tenebris, omnes non tantum carceres, sed etiam inferos vincit scelerati hominis conscientia. Tibi etiam quid nocuit, cujus etsi famam graviter læsit, tamen innocentiam non peremit? Quamvis fama quoque ipsa salva sit, et apud eos qui te melius noverunt quam nos, et apud nos ipsos, qui curas nobiscum tuas, ne tam immane perpetraretur scelus, tanto expressas inspiciebamus affectu, ut tui cordis invisibilia pene oculis cerneremus. Sibi igitur ille nocuit, quidquid nocuit; suam transiit animam, suam vitam, suam conscientiam; suam denique ipsam famam, quam bonam solent etiam pessimi concupiscere, cæca illa crudelitate vastavit. Tanto enim est odiosior omnibus bonis, quanto magis impiis placere conatus est, vel placuisse lætatur.

11. Ubi autem magis potuit apparere non eum habuisse necessitatem quam se habere confluxit, ut ejus obtentu tanquam bonus faceret tantum malum, quam quod nec illi placuit de cuius præcepto se ausus est excusare? Referat Præstantiæ tuæ sanctus diaconus qui per N. manus, ipse enim fuerat episcopo quem pro illis miseramus adjunctus, quemadmodum nec indulgentia illis danda visa est, ne vel sic aliquo crimine notarentur; sed tantum commonitorium quo eos ab omni molestia liberos dimittere juberetur. Gratuita igitur crudelitate, nulla necessitate (quamvis et aliæ causæ, quas suspicamur, nec opus est committere litteris, forsitan fuerint), atrociter contristavit Ecclesiam. Ad cujus Ecclesiæ gremium frater ejus, metuens perire, confugerat, ut eum vivum tanti sceleris consiliarium reperiret: cujus Ecclesiæ etiam ipse, cum patronum offendisset, petivit asylum, nec ei potuit denegari. Hunc si diligis, detestare; si non vis ut in æternum puniatur, exhorre. Sic existimationi tuæ, sic est vitæ illius consulendum: nam qui in eo diffigit quod odit Deus, non solum odit ipsum, sed etiam seipsum.

12. Quæ cum ita sint, nec de tua benignitate credo quod tanti sceleris auctor vel particeps fueris, neque quod maligna crudelitate sefellaris: quod absit a vita et moribus tuis! Nec amicitias vestras tales volo, quibus et ille in suum interitum gloriatur de malo, et confirmetur humana suspicio; sed tales potius, quibus ad pœnitentiam disponatur, et talem ac tantam pœni-

<sup>1</sup> Exemplar Vatic. unde eruta est epistola, *credulitate*.

tentiam, qualem quantamque postulavit tam horrenda vulnera medicinam: tanto quippe amior eris, quanto sceleribus ejus inimicior. Curiosum est Præstantiæ tuæ nosse rescriptis, ubi eo die fueris quo illud admissum est; quomodo acceperis, quid postea egeris, aut cum eum videris quid ei dixeris, quid ab illo audieris. Ego enim ex quo inde postridie repente discessi, nihil quod hanc rem attinet, de te audire potui.

13. Quod vero in epistola tua legi, jam te cogi credere, ne a me videreris, et Carthagini me negatum, tu potius cogis his verbis ut absentiam meæ causas non taceam. Quarum est una, quoniam laborem quem in illa urbe perpeti necesse est, et quem si exponere velim, aliud tantum loquendum est, jam sustinere non possum, quod infirmitati meæ propriæ, quæ nota est omnibus qui familiariter me noverunt, accessit etiam senectus, quæ generis humani est communis infirmitas. Altera causa est, quod statui, si Dominus velit, quantum mihi ex illis occupationibus, quas Ecclesiæ, cui proprio munere servio, necessitas flagitat, datur temporis, id totum impendere labori studiorum ad ecclesiasticas scientias pertinentium; ubi me arbitror, si Dei misericordiæ placet, etiam posteris aliquid profuturum.

14. Unum est autem, si verum quæris audire, quod in te molestissime fero, quod cum sis et hujus jam ætatis, et hujus vitæ ac probitatis, adhuc vis esse catechumenus; quasi fideles non possint, quanto sint fideliores atque meliores, tanto fidelius ac melius administrare rempublicam. Quid autem boni agitis in his tantis curis et laboribus vestris, nisi ut bene sit hominibus? Si enim hoc non agitis, vel dormire satius est noctesque diesque, quam vigilare in laboribus publicis, nulli utilitati hominum profuturis. Nec sane dubito Excellentiam tuam...

#### EPISTOLA CLII \* (a).

*Macedonius Augustino, quærens num ex religione sit quod episcopi apud iudices intercedant pro reis.*

Domino merito venerabili, et unice colendo patri  
AUGUSTINO, MACEDONIUS.

1. *Oplatas admodum Sanctitatis tuæ litteras accepi per Bonifacium venerandæ legis antistitem; quem eo magis receptum dilexi quod a me desiderata pertulerat, sermonem Sanctitatis tuæ et incolunitatem, domine merito venerabilis, et unice colende pater. Itaque sine mora quod petebat obtinuit. Verum quoniam existit occasio, hoc ipsum quantumcunque est quod admonitus induci, nolo sine mercede remanere. Cupio enim accipere cum quæ mihi commodet sine pendenti incommodo, imo quæ mihi commodet cum gloria dependentis.*

2. *Officium sacerdotii vestri esse dicitis intervenire pro reis, et nisi obtineatis, offendi, quasi quod erat officii vestri minime reportetis. Illic ego vehementer ambigo*

<sup>1</sup> Lov. referunt legi in quibusdam Mss., *ea quæ mihi commodes... imo... commodes*.

<sup>2</sup> Epist. CLII et CLIV Macedoni, CLII et CLV ad Macedoniam, emendatæ sunt ad a. hg. bl. hn. c. cc. cb. ff. g. gg. gv. j. n. r. s. sb. vd. duos a. duos t. quatuor v.

(a) Alias 33: quæ autem 132 erat, nunc 141. Scripta. forte an. 414.

utrum istud ex religione descendat. Nam si a Domino peccata adeo prohibentur, ut ne poenitendi quidem copia post primam<sup>1</sup> tribuatur; quemadmodum nos possumus ex religione contendere ut nobis qualecumque illud crimen fuerit, dimittatur? quod utique, cum impunitum volumus, probamus. Et si constat non minus auctorem quam probatorem teneri in omnibus quæ peccantur, certum est nos culpæ societate vinciri, quoties eum impunitum esse cupimus, qui culpæ tenetur obnoxius. Tum præterea accedit hoc quod gravius est. Nam omnia peccata videntur veniabiliora, cum is qui reus est correctionem promittit: verum nunc, ut mores nostri sunt, et sceleris poenam cupiunt homines sibi relaxari, et id propter quod scelus admissum est, possidere. Pro his quoque interveniendum putat sacerdotium vestrum, de quibus adeo futuri nulla spes est, ut etiam in præsentem eadem criminis ratio perseveret. Nam qui tam pervacaciter tenet propter quæ crimen admisit, ostendit se, ubi licentia fuerit, similia peccatorum.

3. Ob hæc igitur consulo prudentiam tuam, et me hoc ambiguo quo laboro, absolvi desidero: nec ob aliam causam consultum te putes. Cæterum hoc mihi propositum est, ut intercessoribus, præsertim talis meriti qualis tu es, etiam gratiam agam. Pleraque enim quæ sponte facere videri nolo, ne remissio severitatis alios armet in crimina, opto bonis intercessoribus relaxare, ut quod libens concedo, salva severitate iudicii, alterius merito videatur indultum. De scriptis Sanctitatis tuæ aliqua mihi promiseras, et non accipi; quæro ut vel nunc mittas, et ad hanc meam epistolam respondeas, ut quia Sanctitatem tuam interim videre non datur, saltem sermonibus tuis pascas. Incolumem Sanctitatem tuam divinitus æterna tueatur ævo largissimo, domine merito venerabilis, et vere colende pater.

#### EPISTOLA CLIII (a).

Quæsitio respondet Augustinus; multa obiter disserens de restituendis rebus quæ proximo ablata vel male partæ sunt.

AUGUSTINUS episcopus, famulus Christi familiarique ejus, dilecto filio MACEDONIO<sup>2</sup>, in Domino salutem.

CAP. PRIMUM. — 1. Negotiosissimum in republica virum, et non suis, sed aliorum utilitatibus attentissimum, qualem te esse et tibi gratulamur et rebus humanis, nec deserere debemus alloquio, nec occupare proœmio. Accipe itaque quod per me, vel nosse voluisti, vel utrum ipse nossem experiri. Quod si parvum aut superfluum judicares, nullo modo inter tam magnas tamque necessarias curas tuas curandum esse censes. Quæris a me cur officii sacerdotii nostri esse dicamus intervenire pro reis, et nisi obtineamus, offendi quasi quod erat officii nostri minime reportemus. Ubi vehementer te dicis ambigere utrum istud ex religione

descendat. Deinde adjungis qua ratione ita movearis: Nam si a Domino peccata, inquis, adeo prohibentur, ut nec poenitendi quidem copia post primam tribuatur; quemadmodum nos possumus ex religione contendere ut qualecumque illud crimen fuerit, dimittatur? Adhuc gravius urges, et dicis, nos probare quod volumus impunitum; et si constat non minus auctorem quam probatorem teneri in omnibus quæ peccantur, certum esse nos culpæ societate vinciri, quoties eum impunitum esse volumus, qui culpæ tenetur obnoxius.

2. His verbis quem non terreas tuæ lenitatis et humanitatis ignarum? Unde nos qui te novimus, et hæc querendi gratia, non decernendi, scripsisse minime dubitamus, aliis verbis tuis ad ista citius respondemus. Tanquam enim nos hæsitare in hac quæstione nolueris, aut prævidisti quid dicturi essemus, aut admonuisti quid dicere deberemus; et aisti: Tum præterea accedit hoc quod gravius est. Nam omnia peccata videntur veniabiliora, cum is qui reus est correctionem promittit. Antequam ergo discutiam quid sit illud gravius quod in epistola tua sequitur, hoc interim quod dedisti accipiam, eoque utar ad molem hanc amovendam, qua nostræ intercessionibus posse reprimi videbantur. Ideo quippe, quantum facultas datur, pro peccatis omnibus intercedimus, quia omnia peccata videntur veniabiliora, cum is qui reus est correctionem promittit. Hæc tua est, hæc et nostra sententia.

3. Nullo modo ergo culpas quas corrigi volumus, approbamus, nec quod perperam committitur, ideo volumus impunitum esse, quia placet; sed hominem miserantes, facinus autem seu flagitium detestantes, quanto magis nobis displicet vitium, tanto minus volumus inemendatum interire vitiosum. Facile enim est atque proclive malos odisse, quia mali sunt: rarum autem et pium eosdem ipsos diligere, quia homines sunt; ut in uno simul et culpam improbes, et naturam approbes, ac propterea culpam justius oderis, quod ea sædatur natura quam diligis. Non est igitur iniquitatis, sed potius humanitatis societate devinctus, qui propterea est criminis persecutor, ut sit hominis liberator. Morum porro corrigendorum nullus alius quam in hac vita locus est; nam post hanc, quisque id habebit quod in hac sibi metipso conquisierit. Ideo compellimur humani generis charitate intervenire pro reis, ne istam vitam sic finire per supplicium, ut ea finita non possint finire supplicium.

CAPUT II. — 4. Noli ergo dubitare hoc officium nostrum ex religione descendere, cum Deus apud quem nulla est iniquitas, cujus summa potestas est, qui non tantum qualis quisque sit videt, verum etiam qualis futurus sit prævidet, qui solus potest in iudicando non labi, quia in cognoscendo non potest falli, facit tamen, sicut Evangelium loquitur, solem suum oriri super bonos et malos, et pluit super justos et injustos. Cujus mirabilis bonitatis et simul imitadores, Dominus Christus exhortans, Diligite, inquit, inimicos vestros; benefacite eis qui vos oderunt; et orate pro eis qui vos persequuntur: ut sicut filii Patris vestri qui in caelis est, qui facit solem suum oriri super bonos et malos, et pluit

<sup>1</sup> Edd., post primam poenitentiam. Mss. omnes hic et in subsequente epistola, post primam tribuatur. Supple, poenitendi copiam.

<sup>2</sup> Na Bad. Am. Er. et Mss. ubi Lov. Editio habet: Famulus Christi, dilecto Macedonio familiarique ejus.

(a) Alias 34: quæ autem 153 erat, nunc 46. Scripta post superiorum.

*super justos et injustos ( Matth. v, 44, 45 ).* Hac indulgentia et lenitate divina multos abuti ad perniciem suam quis neciat? Quos arguens Apostolus et graviter increpans dicit: *Existimas autem, o homo omnis qui judicas eos qui talia agunt, et facis ea, quoniam tu effugies judicium Dei? An divitias benignitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad penitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam et cor impænitens thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus ( Rom. ii, 3-6 ).* Numquid quoniam isti in sua nequitia perseverant, ideo Deus in sua patientiâ non perseverat; per pauca in hoc sæculo puniens, ne divina providentia non esse credatur, et multa servans ultimo examini, ut futurum judicium commendetur?

5. Non, ut opinor, magister ille cœlestis impietatem nos diligere præcipit, cum præcipit ut nostros diligamus inimicos, beneficiamus eis qui nos oderunt, oremus pro eis qui nos persequuntur; cum procul dubio, si pie Deum colimus, inimicos atque odiis adversum nos accerrimis incitatos ac persecutores, nisi impios habere non possimus. Num igitur diligendi sunt impii? num impiis benefaciendum est? num pro impiis etiam orandum est? Ita plane. Qui enim hoc præcipit, Deus est; nec tamen nos hoc pacto societati adjungit impiorum, quibus et ipse parcendo, et vitam salutemque largiendo, non utique sociatur. Consilium quippe ejus, quantum homini pio nosse donatum est, exponit Apostolus dicens, *Ignoras quia patientia Dei ad penitentiam te adducit?* Ad hanc volumus adduci pro quibus intervenimus; non eorum peccatis vel parcimus, vel favemus.

CAPUT III. — 6. Nam quosdam quorum crimina manifesta sunt, a vestra severitate liberatos, a societate tamen removemus altaris, ut penitendo placare possint<sup>1</sup> quem peccando contempserant, seque ipsos puniendo. Nam nihil aliud agit quem veraciter penitet, nisi ut id quod mali fecerit, impunitum esse non sinat: eo quippe modo sibi non parcenti ille parcat, cujus altum justamque judicium nullus contemptor evadit. Quod si iniquis et scelestis ille parcendo, eisque vitam salutemque largiendo, etiam plerisque eorum quos novit non acturos penitentiam, tamen exhibet patientiam; quanto magis nos in eos qui correctionem promittunt, et utrum faciant quod promittunt incerti sumus, misericordes esse debemus, ut rigorem vestrum pro eis intercedendo flectamus, pro quibus et Dominum, quem nihil de moribus eorum etiam futuris latet, non tamen impudenter, quia hoc ipse præcepit, oramus!

7. In tantum autem hominum aliquando iniquitas progreditur, ut etiam post actam penitentiam, post altaris reconciliationem, vel similia vel graviora committant: et tamen Deus facit etiam super tales oriri solem suum; nec minus tribuit quam ante tribuebat largissima munera vitæ ac salutis. Et quamvis eis

<sup>1</sup> Mss. Corb. Germ. et alii quatuor probæ notæ: *Placere possunt, contempnendo ejus judicium, quem peccando.* etc.

in Ecclesia locus humilissimæ penitentis<sup>1</sup> non concedatur; Deus tamen super eos suæ patientiæ non obliviscitur. Ex quorum numero si quis nobis dicat, *Aut date mihi eandem iterum penitendi locam, aut desperatum me permittite, ut faciam quidquid libuerit, quantum meis opibus adjuvor, et humanis legibus non prohibeor, in scortis, omnique luxuria, damnabili quidem apud Dominum, sed apud homines plerosque etiam laudabili: aut si me ab hac nequitia revocatis, dicite utrum mihi aliquid prosit ad vitam futuram, si in ista vita illecebrosissimæ voluptatis blandimenta contempsero, si libidinum incitamenta frenavero, si ad castigandum corpus meum multa mihi etiam licita et concessa subtraxero, si me penitendo vehementius quam prius exercuivero, si miserabilius ingemero; si flevero uberius, si vixero melius, si pauperes sustentavero largius, si charitate, quæ operit multitudinem peccatorum ( I Petr. viii, 4 ), flagravero ardentius; quis nostrum ita desipit, ut huic homini dicat, Nihil tibi ista proderunt in posterum; vade, saltem vitæ hujus suavitate perfrue!* Avertat Deus tam inmanem sacrilegamque dementia! Quamvis ergo caute salubriterque provisum sit ut locus illius humilissimæ penitentis semel in Ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset ægrotis, quæ tam magis salubris est, quanto minus contemptibilis fuerit; quis tamen audeat dicere Deo: *Quare huic homini, qui post primam penitentiam rursus se laqueis iniquitatis obstringit, adhuc iterum parcas?* Quis audeat dicere erga istos non agi quod Apostolus ait, *Ignoras quia patientia Dei ad penitentiam te adducit?* aut istis exceptis esse definitum quod scriptum est, *Beati omnes qui confidunt in eum ( Psal. ii, 13 )?* aut ad istos non pertinere quod dicitur, *Viriliter agite, et confortetur cor vestrum, omnes qui speratis in Dominum ( Psal. xxx, 25 )?*

8. Cum igitur super peccatores tanta sit patientia, tanta misericordia Dei, ut in hac temporali vita moribus emendatis, non damnentur in æternum; qui nullius quæ sibi præbeatur exspectat misericordiam, quoniam nemo est illo beator, nemo potentior, nemo justior: quales non esse oportet homines erga homines, qui hanc vitam nostram quantumcumque laude cumulemus, eam sine peccato esse non dicimus? quod si dixerimus, nos ipsos, sicut scriptum est, *decipimus, et veritas in nobis non est ( I Joan. i, 8 ).* Proinde licet accusatoris alia persona sit, alia defensoris, alia intercessoris, alia judicis, de quorum propriis officiis nimis longum est, et non necessarium hoc sermone disserere; sic tamen etiam ipsos criminum ultores, atque in hoc officio non ira propria concitatos, sed legum ministros, nec suarum, sed alienarum examinatorum injuriarum vindices, quales judices esse debent, terruit censura divina, ut cogitarent sibi propter sua peccata Dei misericordiam necessariam, nec putarent ad culpam sui officii pertinere, si quid erga eos misericorditer agerent, quorum vitæ necisque haberent

<sup>1</sup> In Mss. pluribus: *locus ille penitendi.* In aliis: *locus ille penitentis non concedatur.*

legitimam potestatem.

CAPUT IV. — 9. Nam cum ad Dominum Christum Judæi adduxissent mulierem in adulterio comprehensam, eumque tentantes dicerent quod jussa esset Loge lapidari, ac deinde quererent quid de illa ipse præciperet; respondit eis: *Qui sine peccato est vestrum, prior in eam lapidem jaciat* (Joan. viii, 7). Ita nec Legem improbat, quæ hujusmodi reas jussit occidi; et illos terrendo ad misericordiam revocavit, quorum judicio hæc posset occidi. Puto quod hæc sententia Domini audita, si præsens fuit etiam maritus ipse qui violatam sui tori fidem vindicari postulabat, exterritus animum ad voluntatem parcendi ab ulciscendi cupiditate deflexit. Nam quomodo non est admonitus accusator ne suas persequeretur injurias, quando ipsi judices ita sunt a vindicando prohibiti, qui in adultera punienda, non privato dolori compellebantur særvire, sed Legi? Unde Joseph, cui virgo Maria, Domini mater, fuerat desponsata, cum eam comperisset esse prægnantem, cui se noverat non esse commixtum, et ob hoc nihil aliud quam adulteram credidisset, puniri tamen eam noluit; nec approbator flagitii fuit. Nam hæc voluntas ejus etiam justitiæ deputatur: ita quippe de illo scriptum est, *Et cum esset homo justus, et nollet eam divulgare, statuit eam occulte dimittere. Hæc eo cogitante, apparuit illi angelus qui doceret esse nuntius, quod ille putaverat criminis* (Matth. i, 18-20).

10. Si ergo cogitata infirmitate communi, et accusatorius dolor, et judicatorius rigor frangitur; quod tandem censes pro reis esse debere, vel defensoris vel intercessoris officium? quandoquidem et vos viri boni qui nunc judices estis, et in foro aliquando versati causas hominum suscepistis, scitis quam libentius defendere quam accusare soletis. Et tamen defensor ab intercessore plurimum distat: nam ille diluendis vel obtegendis criminibus operam maxime impendit; intercessor autem etiam cum de culpa constat, pro pœna removenda vel temperanda curam gerit. Hoc sunt apud Deum pro peccatoribus justis; hoc pro se ipsi peccantes invicem ut faciant admonentur: nam scriptum est, *Confitemini invicem peccata vestra, et orate pro vobis* (Jacobi v, 16). Has sibi partes humanitatis, ubi potest, omnis homo apud hominem vindicat. Nam quod ipse quisque domi suæ puniret admissum, in alterius domo vult impunitum. Sive enim adhibeatur apud amicum, sive ille cuiquam in quem potestas ulciscendi est se præsentem succenseat, sive irascenti fortuito superveniat; non justissimus, sed inhumanissimus judicatur, si non interveniat. Scio ego te ipsum cum aliis amicis tuis in ecclesia Carthaginensi intercessisse pro clerico, cui merito succensebat episcopus; et utique nullum ibi discrimen sanguinis sub incrementa disciplina timebatur: nec cum id, quod etiam vobis displicebat, inultum esse velletis, tanquam delicti approbatores vos judicabamus, sed tanquam humanissimos intercessores audiebamus. Si ergo vobis fas est ecclesiasticam correptionem intercedendo mitigare; quomodo episcopus vestro gladio

debet<sup>1</sup> intercedere, cum illa exeratur ut in quem ex eritur bene vivat, iste ne vivat!

11. Postremo ipse Dominus apud homines intercessit, ne lapidaretur adultera, et eo modo nobis intercessionis commendavit officium; nisi quia ille terrendo fecit, quod nos petendo. Ille enim Dominus, nos servi sumus: verumtamen ille sic terruit, ut omnes timere debeamus. Quis enim est nostrum sine peccato? Quod cum illis dixisset a quibus ei offerebatur punienda peccatrix, ut qui sciret se esse sine peccato, prior in illam lapidem mitteret; cecidit sævitiæ, tremente conscientia: tunc enim ex illa jam congregatione dilapsi, solam misericordiam miseram reliquerunt. Cedat huic sententiæ pietas Christianorum, cui cessit impietas Judæorum: cedat humilitas obsequentium, cui cessit superbia persequentium: cedat confessio fidelis, cui cessit simulatio tentatoris. Malis parce, vir bone: quanto melior, tanto esto mitior; quanto flet celsior potestate, tanto humilior flere pietate<sup>2</sup>.

CAPUT V. — 12. Ego quidem intuens mores tuos, appellavi te virum bonum; sed tu intuens verba Christi, dic tibi ipsi: *Nemo bonus, nisi unus Deus* (Marc. x, 18). Quod cum verum sit (hoc enim Veritas dixit), nec ego tamen illud existimari debeo fallaci assentatione dixisse, et dominicis verbis quasi contrarius existitisse, ut cum ille dicat, *Nemo bonus, nisi unus Deus*, ego te appellaverim virum bonum: non enim et ipse Dominus contraria sibi locutus est, ubi ait, *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona* (Luc. vi, 45). Deus ergo singulariter bonus est, et hoc amittere non potest; nullius enim boni participatione bonus est, quoniam bonum quo bonus est, ipse sibi est: homo autem cum bonus est, ab illo bonus est; quod a seipso esse non potest. Illius enim spiritu boni fiunt, quicumque boni fiunt; cujus capax creata est nostra natura propriam voluntatem. Pertinet ergo ad nos, ut boni simus, accipere et habere quod dat qui de suo bonus est: quo quisque neglecto, de suo malus est. Proinde in quantum homo recte agit, id est, scienter et amanter et pie bonum operatur, in tantum bonus est: in quantum autem peccat, id est, a veritate et charitate et pietate deviat, in tantum malus est. Quis autem est in hac vita sine aliquo peccato? Sed eum dicimus bonum, cujus prævalent bona; eumque optimum, qui peccat minimum.

13. Idcirco ipse Dominus, quos dicit bonos propter participationem gratiæ divini, eosdem etiam malos dicit propter vitia infirmitatis humanæ; donec totum quo constamus, ab omni vitiositate sanatum, transeat in eam vitam, ubi nihil omnino peccabitur. Nam utique bonos docebat orare, non malos, quibus præcepit ut dicerent, *Pater noster, qui es in cælis*. Ex hoc enim boni quo filii Dei, non natura geniti, sed gratia facti, tanquam hi quibus recipientibus eum, dedit potestatem filios Dei fieri (Joan. i, 12): Quæ generatio

<sup>1</sup> Edd., *vestro gladio non debet intercedere*. Abest non a. Mss., sed utralibet lectio quadrat hunc in locum.

<sup>2</sup> Edd., *quanto sis celsior potestate, tanto humilior fias, etc.*

<sup>3</sup> Mss. habent, *sis celsior, et mox, humilior fere.*

spiritualis, more Scripturarum, etiam adoptio nominatur, ut distinguatur ab illa generatione Dei de Deo, coeterni de aeterno, unde scriptum est: *Generationem ejus quis enarrabit (Isai. LIII, 8)*? Cum ergo bonos esse demonstraverit, quos voluit Deo veraciter dicere, *Pater noster, qui es in caelis*; praecepit tamen ut in eadem oratione inter caetera dicerent: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. Quae debita esse peccata, quamvis manifestum sit, postea tamen manifestius declaravit dicens: *Si enim dimiseritis peccata hominibus, dimittet vobis et Pater vester peccata vestra (Matth. vi, 9, 12, 14)*. Hanc orationem baptizati orant, nec est prorsus praeteritorum aliquid peccatorum, quod non baptizatis in sancta Ecclesia dimittatur. Sed postea vivendo in hac fragilitate mortali, nisi contraherent quod dimitendum esset, non veraciter dicerent, *Dimitte nobis debita nostra*. Boni ergo, in quantum <sup>1</sup> filii Dei sunt; in quantum autem peccant (quod sua non mendaci confessione testantur), utique mali sunt.

14. Nisi forte quis dicat, alia bonorum, alia malorum esse peccata; quod non usquequaque improbabiler dicitur. Verumtamen Dominus Jesus sine ulla ambiguitate malos appellavit eosdem ipsos quorum patrem dicebat Deum. Nam in eodem sermone, ubi illam docet orationem, alio loco exhortans ad precandum Deum, ait, *Petite, et accipietis; quaerite, et invenietis; pulsate, et aperietur vobis. Omnis enim qui petit, accipit; et qui quaerit, invenit; et pulsanti aperietur*: et paulo post, *Si ergo vos, inquit, cum sitis mali, nostris bona dare filiis vestris; quanto magis Pater vester, qui in caelis est, dabit bona petentibus se (Matth. vii, 7, 8, 11)*? Num igitur Deus pater malorum est? Absit. Quomodo ergo dicitur, *pater vester caelestis*, quibus dicitur, *cum sitis mali*: nisi quia utrumque Veritas monstrat, quid simus Dei bono <sup>2</sup>, quid humano vitio; hoc commendans, illud emendans? Merito ait Seneca (qui temporibus Apostolorum fuit, cujus etiam quaedam ad Paulum apostolum leguntur epistolae): *Omnes odi qui malos odit*. Et tamen ideo diligendi sunt mali, ut non sint mali; quemadmodum, non ut permaneant, sed ut sanentur, diliguntur aegroti.

15. Quidquid autem post eam quae fit in Baptismo, abolitionem peccatorum, in hac vita manendo peccamus, etiamsi non tale sit quod a divinis removeri compellat altaribus, non dolore sterili, sed misericordiae sacrificiis expiatur. Quod ergo agimus ut faciatis intercedentibus nobis, Deo nos noveritis offerre pro vobis. Indigetis enim misericordia quam praebetis; et videte quis dixerit, *Dimittite et dimittetur vobis, date et dabitur vobis (Luc. vi, 37, 38)*. Quanquam etiamsi ita viveremus, ut non esset quare diceremus, *Dimittite nobis debita nostra*; quanto a nequitia purior animus esset, tanto clementia plenior esse deberet, ut si non compungeremur sententia Domini dicentis, *Qui ve-*

*strum est sine peccato, prior in illam lapidem jaciat*, ipsius qui hoc dixit sectaremur exemplum, qui cum esset utique sine peccato, ait mulieri quam perterriti illi reliquerant: *Nec ego te damnabo; vade, jam deinceps noli peccare*. Potuit enim metuere flagitiosa mulier ne illis discedentibus, qui sua peccata cogitaverant ut peccato parcerent alieno, illam justissime jam ipse damnaret qui erat sine peccato. At ille non conscientiae pavidus, sed plenus clementia, cum illa respondisset a nemine se fuisse damnatam, *Nec ego te, inquit, damnabo*: tanquam diceret, Si malitia tibi parcere potuit, quid metuis innocentiam? Et ne delictorum non donator, sed approbator videretur; *Vade, ait, jam deinceps noli peccare*; ut se homini pepercisse, non hominis culpam sibi placuisse monstraret. Jam vides igitur de religione descendere, nec nos societate criminum obstringi, quod intercedimus plerumque etiam pro sceleratis, etsi non scelerati, tamen pro peccatoribus peccatores, et quod veraciter potius quam injuriose dictum accipias, puto quod apud peccatores.

CAPUT VI.—16. Nec ideo sane frustra instituta sunt potestas regis, jus gladii cognitoris, unguis carnificis, arma militis, disciplina dominantis, severitas etiam boni patris. Habent ista omnia modos suos, causas, rationes, utilitates. Haec cum timentur, et coercentur mali, et quietius inter malos vivunt boni: non quia boni pronuntiandi sunt qui talia metuendo non peccant, non enim bonus est quispiam timore poenae, sed amore justitiae; verumtamen non inutiliter etiam metu legum humana coercentur audacia, ut et tuta sit inter improbos innocentia, et in ipsis improbis dum formidato supplicio frenatur facultas, invocato Deo sanetur voluntas. Sed huic ordinationi rerum humanarum contrariae non sunt intercessionis episcoporum; imo vero nec causa, nec locus intercedendi ullus esset, si ista non essent. Tanto enim sunt intercedentium et parentium beneficia gratiora, quanto peccantium justiora supplicia. Nec ob aliud, quantum sapio, in Veteri Testamento, antiquorum temporibus Prophetarum severior Legis vindicta fervebat, nisi ut ostenderetur recte iniquis poenas constitutas: ut quod eis parcere Novi Testamenti indulgentia commonemur, aut remedium sit salutis, quo peccatis parcat et nostris; aut commendatio mansuetudinis, ut per eos qui parcent, veritas praedicata non tantum timeatur, verum etiam diligatur.

17. Plurimum autem interest quo animo quisque parcat. Sicut enim est aliquando misericordia puniens, ita et crudelitas parcens. Nam, ut exempli gratia manifestum aliquid ponam, quis non crudelem verius dixerit eum qui puero pepercit volenti obstinatissime de serpentibus ludere? quis autem non misericordem qui talia prohibens, contemptorem verborum etiam verberibus emendaverit? et ideo non usque ad mortem pretendenda est disciplina, ut sit cui prodesse possit. Quanquam etiam cum homo ab homine occiditur, multum distet utrum fiat nocendi cupiditate, vel injuste aliquid auferendi, sicut fit ab inimico, sicut a latrone; an ulciscendi vel obediendi ordine, sicut a iudice, sicut a

<sup>1</sup> In prius excusis: *Boni ergo in quantum non peccant filii Dei sunt*. sed concinnior videtur textus, rejecto *non peccant*, quod ab omnibus MSS. abest.

<sup>2</sup> Sic MSS. plures. Al. Ekl., *Dei dona*.



carnificæ; an evadendi vel subveniendi necessitate, sicut interimitur latro a viatore, hostis a milite. Et aliquando qui causa mortis fuit, potius in culpa est, quam ille qui occidit; velut si quisquam decipiat fidei-jussorem suum, atque ille pro isto supplicium legitimum luat. Nec tamen omnis qui causa alienæ mortis est, reus est. Quid si enim quisquam stuprum petat, seseque, si non impetraverit, interimat? quid si filius timens patris pia verbera, præcipitio pereat? quid si alius homine liberato, vel ne alius liberetur, sibi ipse mortem inferat? Num propter istas alienarum mortium causas, aut sceleri consentiendum est, aut vindicta peccati, quæ non sit nocendi, sed corrigendi studio; etiam paterna tollenda, aut opera misericordiæ cohibenda sunt? Hæc cum accidunt, debemus eis humanum dolorem; non propter illa, ne accidunt, recte factorum reprimimus voluntatem.

18. Sic etiam cum intercedimus pro peccatore clamando, sequuntur aliquando quæ nolimus; sive in ipso qui nostra intercessione liberatur, ut vel immanius impunita grassetur audacia, subdita cupiditati, ingrata lenitati, atque unus morti ereptus plurimos necet; vel ipso per beneficium nostrum in melius commutato, moribusque correcto, alius male vivendo pereat, sibi que hujus impunitate proposita, talia vel graviora committat. Non, ut opinor, hæc mala imputanda sunt nobis, cum intercedimus vobis: sed potius illa bona quæ, cum id facimus, intuemur et volumus; id est commendatio mansuetudinjs ad conciliandam dilectionem verbo veritatis, et ut qui liberantur a temporali morte, sic vivant, ne in æternam, unde nunquam liberentur, incurrant.

19. Prodest ergo et severitas vestra, cujus ministerio quies adjuvatur et nostra; prodest et intercessio nostra, cujus ministerio severitas temperatur et vestra. Non vobis displiceat quod rogamini a bonis; quia nec bonis displicet quod timemini a malis. Nam hominum iniquitatem etiam apostolus Paulus non tantum de judicio futuro, verum etiam de præsentibus vestris securibus<sup>1</sup> terruit, asserens et ipsas ad dispensationem divinæ providentiæ pertinere. *Omnis, inquit, anima potestatibus sublimioribus subdita sit: non est enim potestas, nisi a Deo; quæ autem sunt, a Deo ordinatæ sunt. Quapropter qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit; qui autem resistunt, ipsi sibi judicium acquirunt: principes enim non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa: Dei enim minister est tibi in bonum. Quod si malum feceris, time; non enim frustra gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male agit. Ideoque necessitate subditi estote, non solum propter iram, sed et propter conscientiam. Ideo enim et tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum perseverantes. Reddite omnibus debita: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem. Neminis quidquam debeatis, nisi*

<sup>1</sup> Sic prope omnes Mss. At Edd. habent, *de potestatibus vestris sæcularibus terruit*; uti et Gratianus, qui addit, *præceptibus*.

*ut invicem diligatis (Rom. xiii, 1-8).* Hæc verba Apostoli, utilitatem vestræ severitatis ostendunt. Proinde sicut dilectionem jussi sunt terrentibus debere qui timent, ita dilectionem jussi sunt timentibus debere, qui terrent. Nihil nocendi cupiditate fiat, sed omnia consulendi charitate; et nihil fiat<sup>2</sup> immaniter, nil il inhumaniter. Ita formidabitur ultio cognitoris, ut<sup>3</sup> nec intercessoris religio contemnatur; quia et plectendo et ignoscendo hoc solum bene agitur, ut vita hominum corrigatur. Quod si tanta est perversitas et impietas, ut ei corrigendæ nec disciplina possit prodesset, nec venia; a bonis tamen intentione atque conscientia quam Deus cernit, sive severitate, sive lenitate, non nisi officium dilectionis impletur.

20. Quod autem in epistola tua sequitur, ubi dicis, *Verum nunc, ut mores nostri sunt, et sceleris pœnam cupiunt sibi homines relaxari, et id propter quod scelus admissum est possidere*; pessimum hominum genus commemoras, cui pœnitendi medicina omnino non prodest. Si enim res aliena, propter quam peccatum est, cum reddi possit, non redditur, non agitur pœnitentia, sed fingitur: si autem veraciter agitur, non remittitur peccatum, nisi restituatur ablatum; sed, ut dixi, cum restitui potest. Plerumque enim qui auferit, amittit; sive alios patiendo malos, sive ipse male vivendo, nec aliud habet unde restituat. Illic certe non possumus dicere, Redde quod abstulisti, nisi cum eum habere credimus et negare. Ubi quidem si aliquos sustinet a repetente cruciatus, dum existimatur habere quod reddat, nulla est iniquitas; quia etsi non est unde luat ablatam pecuniam, merito tamen dum eam per molestias corporales redhibere compellitur, peccati quo male ablata est, pœnas luit. Sed inhumanum non est etiam pro talibus intercedere, tanquam pro reis criminum; non ad hoc ut minime restituantur aliena, sed ne frustra homo in hominem sæviat, ille præsertim qui jam remisit culpam, sed quærit pecuniam, et si fraudari metuit, non expetit vindicari. Denique in talibus causis, si persuadere potuerimus eos pro quibus intervenimus, non habere quod poscitur, continuo nobis eorum molestiæ relaxantur. Aliquando autem misericordes et in ipso dubio nolunt homini pro incerta pecunia certa inferre supplicia. Ad hanc misericordiam vos etiam nos provocare et exhortari decet: melius enim, etiamsi habet, amittis, quam si non habet, aut excrucias, aut occidis. Sed pro istis magis apud eos qui repetunt, quam apud eos qui judicant, intercedere convenit; ne ipse videatur auferre, qui cum habet potestatem, non cogit reddere: quamvis in cogendo ita debeat adhibere integritatem, ut ne amittat humanitatem.

21. Illud vero fidentissime dixerim, eum qui pro homine ad hoc intervenit ne male ablata restituat, et qui ad se confugientem, quantum honeste potest, ad restituendum non compellit, socium esse frandis et criminis. Nam misericordius opem nostram talibus

<sup>2</sup> Mss. aliquot optimæ notæ, *et nihil fet immaniter*.

<sup>3</sup> Lov., *si nec*. Alii Codd., *ut nec*.

subtrahimus, quam impendimus: non enim opem fert qui ad peccandum adjuvat, ac non potius subvertit atque opprimit. Sed numquid ideo nos aut exigere, aut ad exigendum tradere, vel possumus vel debemus? Agimus quantum episcopalis facultas datur, et humanum quidem nonnunquam, sed maxime ac semper divinum iudicium comminantes. Nolentes autem reddere, quos novimus et male abstulisse et unde reddant habere, arguimus, increpamus, et detestamur; quosdam clam, quosdam palam, sicut diversitas personarum diversam videtur posse recipere medicinam, nec in aliorum perniciem ad maiorem insaniam concitari. Aliquando etiam, si res magis curanda non impedit, sancti altaris communione privamus.

22. Verum sæpe accidit ut nos fallant, vel negando se abstulisse, vel affirmando se unde restituant non habere: sæpe etiam et vos fallimini, putando vel nos non agere ut reddant, vel ipsos habere unde reddant; et omnes aut pene omnes homines amamus nostras suspensiones vel vocare vel exilimare cognitiones, quando credibilibus rerum signis movemur, cum credibilia nonnulla sint falsa, sicut incredibilia nonnulla sunt vera. Ideo quosdam commemorans, qui *et sceleris poenam sibi cupiunt relaxari, et id propter quod scelus admissum est possidere*, addidisti et aisti: *Pro his quoque interveniendum putat sacerdotium vestrum*. Fieri enim potest ut tu scias quod ego nescio, et propterea putem pro aliquo interveniendum, quod me fallere potuit, cum te non potuerit, ut ego eum non credam possidere quod tu possidere nosti. Ita fit ut cum de reo sententia non una sit nostra, neutri tamen nostrum placeat quod res non redditur aliena. De homine, ut homines, diversa sentimus; sed in ipsa iustitia simul sumus. Eodem modo etiam fieri potest ut quod scio aliquem non habere, hoc eum tu habere non certissime teneas, sed credibiliter suspiceris; et ob hoc tibi videar intervenire pro eo qui et sceleris poenam sibi cupiat relaxari, et id propter quod scelus admissum est possidere. Ad summam igitur neque apud te, neque apud tales, si qui reperiuntur qualem te esse gaudemus, neque apud ipsos qui magno studio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculosa ac pernicioosa petunt, neque apud cor meum cui testis est Deus, ausim dicere, sentire, decernere, interveniendum esse pro aliquo, ut quod scelere abstulit, sceleris impunitate possideat: sed ut remissa injuria, quod injuriose abstulit reddat; si tamen habet quod abstulit, vel aliud unde illud restituat.

23. Non sane quidquid ab invito sumitur, injuriose aufertur. Nam plerique nec medico volunt reddere honorem suum, nec operario mercedem; nec tamen hæc qui ab invito accipiunt, per injuriam accipiunt, quæ potius per injuriam non darentur. Sed non ideo debet iudex vendere justum iudicium, aut testis verum testimonium, quia vendit advocatus justum patrocinium et jurisperitus verum consilium: illi enim inter utramque partem ad examen adhibentur; isti ex una parte consistunt. Cum autem iudicia et testi-

monia, quæ nec justa et vera vendenda sunt, iniqua et falsa venduntur, multo sceleratius utique pecunia sumitur, quia scelerate etiam quamvis a volentibus datur. Ille tamen solet tanquam male sibi ablatam pecuniam repetere, qui justum iudicium emit, quoniam venale esse non debuit: qui vero pro iniquo iudicio dedit, vellet quidem repetere, nisi timeret vel paderet emisse.

24. Sunt alia personæ inferioris loci, quæ ab utraque parte non insolenter accipiunt, sicut officialis, et a quo admoveatur<sup>1</sup>, et cui admoveatur officium: ab his extorta per immoderatam improbitatem, repeti solent; data per tolerabilem consuetudinem, non solent: magisque reprehendimus, qui talia inusitate repetiverunt, quam qui ea de more sumpserunt; quoniam multæ necessariæ personæ rebus humanis, vel invitantur huiusmodi commodis, vel tenentur. Isti si viam vitæ mutaverint, aut excellentioris conscenderint sanctitatis gradum, facilius ea quæ hoc modo acquisierunt, tanquam sua pauperibus largiuntur, quam eis a quibus accepta sunt, tanquam aliena restituant. Qui vero contra jus societatis humanæ, furtis, rapinis, calumniis, oppressionibus, invasionibus abstulerit, reddenda potius quam donanda censemus; Zachari publicani evangelico exemplo, qui cum hospitio Dominum suscepisset, in vitam sanctam repente mutatus, *Dimidium*, inquit, *rerum mearum do pauperibus, et si cui aliquid abstuli, quadruplum reddo* (Luc. xix, 8).

25. Verumtamen si iustitia sincerius consulatur, justius dicitur advocato, Redde quod accepisti, quando contra veritatem stetisti, iniquitati adfuisti, iudicem fefellisti, justam causam oppressisti, de falsitate vicisti (quod vides multos honestissimos et disertissimos viros, non solum impune, verum etiam gloriose videri sibi committere); quam cuiquam in quolibet officio militanti, Redde quod accepisti, quando jubente iudice cuicumque causæ necessarium hominem tenuisti, ne resisteret vincisti, ne fugeret inclusisti, postremo aut permanente lite exhibuisti, aut finita dimisisti. Sed illud cur advocato non dicatur in promptu est, quia scilicet ita non vult homo repetere quod patrono, ut male vinceret, dedit; sicut non vult reddere quod ab adversario, cum male vicisset, accepit. Quis tandem advocatus, aut ex advocato ita vir optimus facile reperitur, qui suscepto suo dicat: Recipe quod mihi, cum tibi male adessem, dedisti; et redde adversario tuo quod, me agente, inique abstulisti? Et tamen quem prioris non rectæ vitæ rectissime poenitet, etiam hoc facere debet, ut si ille qui inique litigavit, non vult admonitus corrigere iniquitatem, ejus tamen iniquitatis nolit iste habere mercedem: nisi forte restituendum est alienum, quod per furtum clanculo aufertur, et restituendum non est quod in ipso foro ubi peccata puniuntur, decepto iudice, et circumventis legibus obtinetur! Quid dicam:

<sup>1</sup> Iov., et a quo amovetur. Al. Vss. habent, et a quo admoveatur; id est, et ab eo qui officialem ad præstantiam operam conducit.

de usuris, quas etiam ipsæ leges et iudices reddi jubent? An crudelior est qui subtrahit aliquid vel eripit diviti, quam qui trucidat pauperem senore? Hæc atque hujusmodi male utique possidentur, et vellem restituerentur; sed non est quo iudice repetantur.

26. Janivero si prudenter intueamur quod scriptum est, *Fidelis hominis totus mundus divitiarum est, infidelis autem nec obolus* (a); nonne omnes qui sibi videntur gaudere licite conquisitis, eisque uti nesciunt, aliena possidere convincimus? Hoc enim certe alienum non est, quod jure possidetur; hoc autem jure quod juste, et hoc juste quod bene. Omne igitur quod male possidetur, alienum est; male autem possidet, qui male utitur. Cernis ergo quam multi debeant reddere aliena, si vel pauci quibus reddantur, reperiantur: qui tamen ubi ubi sunt, tanto magis ista contemnunt, quanto ea justius possidere poterunt. Justitiam quippe, et nemo male habet, et qui non dilexerit non habet. Pecunia vero, et a malis male habetur, et a bonis tanto melius habetur, quanto minus amatur. Sed inter hæc toleratur iniquitas male habentium, et quasdam inter eos jura constituuntur, quæ appellantur civilia; non quod hinc fiat ut bene utentes sint, sed ut male utentes minus molesti sint: donec fideles et pii, quorum jure sunt omnia, qui vel ex illis fiunt, vel inter illos tantisper viventes malis eorum non obstringuntur, sed exerceant, perveniant ad illam civitatem, ubi hæreditas æternitatis est<sup>1</sup>; ubi non habet nisi justus locum, non nisi sapiens principatum, ubi possidebunt quicumque ibi erunt, vere sua. Sed tamen etiam hic non intercedimus ut secundum mores legesque terrenas non restituantur aliena; quamvis placabiles vos velimus malis, non ut placeant vel permaneant mali, sed quia ex illis fiunt quicumque fiunt boni, et sacrificio misericordiæ placatur Deus, quem nisi propitium haberent mali, nulli essent boni. Diu est quod occupationibus tuis loquendo videor onerosus, cum tibi homini acuto et docto cito solvi potuerit quod quærebatur. Jam dudum autem finire deberem, si te tantum scirem fuisse lecturum quod flagitasti ut rescriberem. Felix in Christo vivas, illi charissime.

#### EPISTOLA CLIV (b).

*Macedonius Augustino, significans se præstitisse quod ab ipso verecunde adeo petierat; tum etiam ipsius libros in gna cum voluptate et admiratione perlegisse.*

Domino merito venerabili et vere suspiciendo patri  
AUGUSTINO EPISCOPO, MACEDONIUS.

1. *Miro modo afficior sapientia tua (c), et in illis*

<sup>1</sup> *lov., æternitas est.* Al. Bad. Am. Er. et Mss. habent, *æternitatis est.*

(a) Isthæc sententia scripta est apud LXX, Proverb. 17, post versum 6, citaturque ab Augustino passim; ab Hieronymo, in epist. 105 ad Paulinum, et in Comment. in Ezech. 4; a Cassiano, Collat. 24, c. 26; et a Bernardo in S. Malactiæ vita, etc.

(b) Alias 51: quæ autem 154 erat, nunc 47. Scripta forte exente an. 414.

(c) Epistola hujus exordium affert Possidius, cap. 20; ubi Macedonium Africae vicarium fuisse dicit.

*quæ edidisti, et in his quæ interveniens pro sceleratis<sup>1</sup> mittere non gravaris. Nam et illa tantum habent acuminis, scientiæ, sanctitatis, ut nihil supra sit; et hæc tantum verecundiæ, ut nisi faciam quod mandas, culpam penes me remanere, non in negotio esse dijudicem, domine merito venerabilis, et vere suspiciende pater. Non enim instas (quod plerique homines istius loci faciunt) ut quodcumque sollicitus volueris, extorqueas; sed quod tibi a iudice tot curis obstrictio petibile visum fuerit, admones subserviente verecundia, quæ maxima difficultium inter bonos efficacia est. Proinde statim commendatis effectum desiderii tribui: nam sperandi viam ante patefeceram.*

2. *Explicui tuos libros (a); neque enim tam languidi aut inertes erant, ut me aliud quam se curare paterentur: injecerunt manum, ereptumque aliis sollicitudinum causis, suis vinculis illigarunt (ita enim mihi Deus propitius sit), ut ego anceps sim quid in illis magis mirer, sacerdotii perfectionem, philosophiæ dogmata, historiæ plenam notitiam, an sciendiæ jucunditatem, quæ ita imperitos etiam illicere potest, ut donec explicent non desistant, et cum explicaverint, adhuc requirant. Convicti namque sunt impudenter pertinaces, jam inde a bonis quæ memorant sæculis, pro naturæ rerum obscuritate contigisse peiora, falsosque omnes illius quædam dulcedine felicitatis suis, per quas non ad beatitudinem, sed ad prærupta sunt ducti: hæc vero nostra præcepta, et simplicis verique Dei mysteria, præter vitam perpetuam quam purissimis virtutibus pollicentur, etiam hæc sæcularia et necessario qui nati sumus eventura mitigare. Et usus es validissimo exemplo recentis calamitatis, quo licet firmissime causam muniveris, tamen si utrumvis licuisset, id tibi nolueram suffragari. Sed quando orta inde fuerat convincendorum stultitiæ querela, necesse fuit inde argumenta veritatis accerere.*

3. *Hæc interim occupatus aliis curis, quæ etsi vancæ sunt, cum rerum exitum cogitamus, tamen quasi necessariæ pro nascendi conditione, rescripsi. Si otium fuerit et suppetes vita, etiam de Italia rescribam, ut tantæ doctrinæ opus debitis, etsi non satisfaciendum, remuneretur officiis. Incolumem lætamque Sanctitatem tuam Deus omnipotens ævo largissimo tueatur, domine merito desiderabilis, et vere suspiciende pater.*

#### EPISTOLA CLV (b).

*Augustinus Macedonio, docens vitam beatam et virtutem veram non esse nisi a Deo.*

AUGUSTINUS EPISCOPI, famulus Christi familiæque ejus, dilecto filio MACEDONIO, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Quamvis sapientiam quam mihi tribuisti, in me non agnoscam, tantæ tamen erga me benevolentia tuæ tamque sincere gratias ago deo quoque plurimas; et meorum studiorum labores tali ac tanto viro placuisse delector: multo vero amplius, quod

<sup>1</sup> *Alias, sollicitis.*

(a) Tres priores de Civitate Dei, ex epist. seq. n. 2.

(b) Alias 52: quæ autem 155 erat, nunc 258. Scripta post superiorem.

animum tuum charitate æternitatis et veritatis, atque ipsius charitatis affectum divinæ illi coelestique reipublicæ, cujus regnator est Christus, et in qua sola semper beateque vivendum est, si recte hic pieque vivatur, agnosco inhiantem, video propinquantem, ejusque potiundæ amplector ardentem. Inde quippe manat etiam vera amicitia, non pensanda temporalibus commodis, sed gratuito amore putanda<sup>1</sup>. Nemo enim potest veraciter amicus esse hominis, nisi fuerit ipsius primitus veritatis: quod si gratis non fiat, nullo fieri pacto potest.

2. De qua re etiam philosophi multa dixerunt; sed apud eos vera pietas, id est verax veri Dei cultus, unde omnia recte vivendi duci oportet officia, non invenitur: non ob aliud, quantum intelligo, nisi quia beatam vitam ipsi sibi quodammodo fabricare voluerunt, potiusque patrandam quam impetrandam putaverunt; cum ejus dator non sit nisi Deus. Neque enim facit beatum hominem, nisi qui fecit hominem. Nam qui tanta creaturæ suæ bona bonis malisque largitur, ut sint, ut homines sint, ut vigentes sensibus, valentes viribus, affluentibus opibus sint; seipsum bonis dabit ut beati sint, quia ejus etiam hoc munus est ut boni sint. Illi vero qui in hac ærumnosa vita, in his moribundis membris, sub hac sarcina corruptibilis carnis, auctores suæ beatæ vitæ et quasi conditores esse voluerunt, velut propriis eam virtutibus appetentes, jamque retinentes, non ab illo fonte virtutum petentes atque sperantes, Deum superbix suæ resistentem sentire minime potuerunt. Unde in errorem absurdissimum lapsi sunt; ut cum asseverant etiam in Phalaridis tauro beatum esse sapientem, cogantur fateri vitam beatam aliquando esse fugiendam. Exaggeratis enim malis corporis cedunt, atque in eorum molestiis gravissimis abscedendum ex hac vita esse decernunt. Ubi nolo dicere quantum sit nefas seipsum hominem occidere insontem, cum omnino non debeat vel nocentem; unde in primo libro trium illorum, quos benignissime et studiosissime perlegisti, multa jam diximus (*Lib. 1 de Civit. Dei, cap. 17 et seqq.*). Sed certe consideretur, nec superbe sed sobrie judicetur quomodo vita beata sit, qua non sapiens retenta fruitur, sed illatis sibi manibus carere compellitur.

3. Est apud Ciceronem, in extrema, ut scis, parte quinti Tusculanarum libri locus, propter quod dico animadvertendus. Cum enim de cæcitate corporis ageret, atque affirmaret etiam cæcum beatum esse posse sapientem, multa dixit quæ per aures percipiendo gauderet. Itemque si surdus esset, ea quibus oblectaretur ad oculos transtulit. Si autem utroque sensu orbaretur, et cæcus surdusque fieret, non est ausus hinc ferre sententiam, eumque beatum dicere. Sed addidit etiam dolores gravissimos corporis, qui eum si non interemerint, ipse se interimat, et ad portum non sentiendi hac liberatus virtute perveniat. Cedit igitur sapiens immanissimis cladibus atque succum-

<sup>1</sup> Edl., *potienda*. Mss. tredecim, *potanda*. Alii octo, *putanda*.

bit, in tantum ut eis cogatur et in seipsum homicidium perpetrare. Cui jam parcat ut illis careat malis, qui sibi ipse non parcat? Certe semper beatus est, certe beatam vitam in sua potestate constitutam, nulla vi potest ullius calamitatis amittere. Ecce in cæcitate et surditate et atrocissimis cruciatibus corporis, aut amisit beatam vitam; aut si et in istis afflictionibus adhuc beata est, fit per hujusmodi doctissimorum hominum disputationes, ut sit aliquando beata vita quam sapiens ferre non possit; vel, quod est absurdius, quam sapiens ferre non debeat, eamque fugiat, abrumpat, abiciat, seseque ab ea ferro etiam, seu veneno, vel alia voluntaria morte subducatur; ut in portu non sentiendi vel nullus omnino sit, quod Epicurei, et si qui alii simili stultitia, putaverunt; vel ideo beatus, quoniam fuerit ab illa beata vita, tanquam ab aliqua peste liberatus. O nimium superba jactantia! Si beata vita est in cruciatibus corporis, cur non in ea manet sapiens ut fruatur? si autem misera est, quid, obsecro te, nisi typhus impedit ne fateatur, ne oret Deum, ne justo et misericordii supplicet, qui potens est et vitæ hujus mala vel avertere vel mitigare, vel ad ea toleranda fortitudine armare, vel ab eis omni modo liberare, et post hæc vere beatam vitam dare, quo nullum malum admittatur, et ubi summum bonum nunquam amittatur?

4. Hoc plorum præmium est, cujus adipiscendi spe vitam istam temporalem atque mortalem, non tam delectabiliter quam tolerabiliter ducimus, et mala ejus tunc bono consilio et divino munere fortiter ferimus, cum bonorum æternorum fideli Dei promissione et fideli nostra expectatione gaudemus. Ad hoc nos exhortatus apostolus Paulus ait, *Spe gaudentes, in tribulatione patientes* (*Rom. xii, 12*): ostendit enim quare *in tribulatione patientes*, præmittendo, *spe gaudentes*. Ad hanc spem exhortor per Jesum Christum Dominum nostrum. Hoc enim Deus ipse magister, latente majestate divinitatis, et carnis infirmitate apparente, non solum sermonis oraculo docuit, verum etiam suæ passionis et resurrectionis exemplo roboravit. In altera enim qualia tolerare, in altera qualia debeamus sperare monstravit. Cujus et illi gratiam mererentur, nisi elati inflatque superbia, inaniter conarentur istam vitam beatam ipsi sibi facere, quod solus Deus veraciter cultoribus suis, post hanc vitam se largituros esse promisit. Sanior quippe est ejusdem Ciceronis illa sententia, ubi ait: *Nam hæc vita quidem mors est, quam lamentari possem, si liberet* (*Cic. in Tusc. Quæst.*). Quomodo ergo si recte lamentatur, beata comprobatur; ac non potius quoniam recte lamentatur, misera esse convincitur? Quare assuesce, obsecro te, vir bone, beatus esse interim spe, ut sis etiam re, cum pietati perseverantissimæ retribuetur merces felicitatis æternæ.

CAPUT II. — 3. Si proluxa epistola onerosus sum, tute hoc intulisti tibi, qui me sapientem appellasti. Hinc enim ausus sum hæc ad te loqui, ut tibi sapientiam, non qualis mihi sit, ostentarem, sed qualis esse debeat ostenderem. Hæc est autem in præsentem sæculo

verus veri Dei cultus, ut sit ejus in futuro ~~sæculo~~ certus atque integer fructus. Hic constantissima pietas, ibi sempiterna felicitas. Ex ista sapientia, quæ una vera est, si quid habeo, a Deo sumpsi, non a me præsumpsi; atque ab illo in me perfici fideliter spero, a quo inchoatum esse humiliter gaudeo; nec in eo quod adhuc non donavit incredulus, nec in eo quod jam donavit ingratus. Non enim meo vel ingenio vel merito, sed ejus dono sum, si quid laudabiliter sum. Nam quædam acutissima et excellentissima ingenia tanto in majores errores ierunt, quanto præfidentius tanquam suis viribus cucurrerunt, nec suppliciter ac veraciter Deum, ut sibi viam ostenderet, petiverunt. Merita vero quorumlibet hominum quæ sunt; quandoquidem ille, qui non cum mercede debita, sed cum gratuita gratia venit, omnes peccatores solus a peccatis liber atque liberator invenit?

6. Si ergo nos virtus vera delectat, ei dicamus, quod in ejus sacris Litteris legimus, *Diligam te, Domine, virtus mea* (*Psal. xvii, 2*): et si vere beati esse volumus (quod nolle non possumus), id quod in eisdem Litteris didicimus, fido corde teneamus, *Beatus vir cujus est nomen Domini spes ejus, et non respexit in vanitates et insanias mendaces* (*Psal. xxxix, 5*). Quanta est autem vanitas, quanta insanias, quantumque mendacium, hominem mortalem, arumnosam vitam mutabili et spiritu et carne ducentem, tot peccatis oneratum, tot tentationibus subditum, tot corruptionibus obnoxium, pœnisque justissimis destinatum, in seipso fidere ut beatus sit, quando ne illud quidem, quod habet in naturæ suæ dignitate præcipuum, id est mentem atque rationem, potest vindicare ab erroribus, nisi Deus adsit lux mentium! Abjiciamus itaque, obsecro te, falsorum philosophorum vanitates et insanias mendaces: quia nec virtus nobis erit, nisi adsit ipse quo juvemur; nec beatitudo, nisi adsit ipse quo fruamur, et totum mutabile atque corruptibile nostrum, quod per seipsum imbecillum et quædam materies miseriarum est, dono immortalitatis atque incorruptionis absorbeat.

7. Quoniam vero te reipublicæ scimus amatorem, non aliunde esse beatum hominem, aliunde civitatem, vide quam sit in illis sacris Litteris clarum. Nam quidam in eis sancto Spiritu plenus hæc loquitur orans: *Exime me de manu filiorum alienorum, quorum os locutum est vanitatem, et dextera eorum dextera iniquitatis. Quorum filii velut novellæ constabilitas in juventute sua. Filia eorum compositæ, et ornatae sicut similitudo templi. Cellaria eorum plena, eructantia ex hoc in hoc. Oves eorum secundæ, multiplicantes in exitibus suis; boves eorum crassæ. Non est ruina nuceriæ, neque transitus, neque clamor in plateis eorum. Beatum dixerunt populum cui hæc sunt: beatus populus cujus Dominus Deus ipsius* (*Psal. cxliii, 11-15*).

8. Vides exaggeratione terrenæ felicitatis beatum populum non dici, nisi a filiis alienis, id est non pertinentibus ad regenerationem qua efflicimur filii Dei: a quorum manu iste se eximi precatur, ne ab eis in hæc opinionem atque in peccata impia pertrahatur

Loquendo quippe vanitatem, *beatum dixerunt populum cui hæc sunt quæ supra commemoravit*, quibus ea felicitas constat quam ~~velam~~ *discitiores hujus mundi* inquirunt. Et ideo *dextera eorum, dextera iniquitatis*, quia hæc præposuerunt quæ fuerant postponenda, sicut sinistrae præponitur dextera. Si enim habentur, non in eis beata vita ponenda est: subdita esse debent non prædita; sequentia, non ducentia. Huic autem qui sic orabat, et a filiis alienis qui *beatum dixerunt populum cui hæc sunt*, eximi discernique cupiebat, tanquam diceremus, Ipse quid sentis? quem beatum populum dicis? non ait, Beatus populus, cujus est virtus animi ejus. Quod si dixisset, discrevisset quidem etiam istum populum ab illo qui beatam vitam in ista visibili et corporali felicitate constituit; sed nondum transcendisset omnes vanitates et insanias mendaces: *Maledictus enim omnis*, sicut alibi eadem Litteræ docent, *qui spem suam ponit in homine* (*Jerem. xvii, 5*); ergo nec in seipso quisquam debet, quia et ipse homo est. Proinde ut transiret omnium vanitatum et insaniarum mendacium limites, atque ibi beatam vitam poneret, ubi vere est, *Beatus*, inquit, *populus, cujus Dominus Deus ipsius*.

CAPUT III. — 9. Cernis igitur unde petendum sit quod omnes docti indoctique desiderant, et multi errando ac superbiendo, unde petatur et ubi accipiat ignorat. Utrique autem in quodam divino psalmo simul reprehenduntur, et qui confidunt in virtute sua, et qui in abundantia divitiarum suarum gloriantur (*Psal. xlviii, 7*); id est, et philosophi hujus sæculi, et abhorrentes vel a tali philosophia, beatumque dicentes populum cui suppetit terrena opulentia. Ac per hoc a Domino Deo nostro a quo facti sumus, et virtutem petamus qua hujus vitæ mala superemus, et beatam vitam qua post istam vitam in ejus æternitate perfruamur, ut et in virtute et in præmio virtutis, sicut Apostolus dicit, *qui gloriatur, in Domino gloriatur* (*II Cor. x, 17*). Hoc nobis velimus, hoc civitati cujus cives sumus: non enim aliunde beata civitas, aliunde homo; cum aliud civitas non sit, quam concors hominum multitudo.

10. Itaque si omnis prudentia tua, qua consulere conaris rebus humanis; si omnis fortitudo, qua nullius iniquitate adversante terreris; si omnis temperantia, qua in tanta labe nequissimæ consuetudinis hominum te a corruptionibus abstinens; si omnis justitia, qua recte judicando sua cuique distribuis, id laborat, id nititur, ut hi quibus vis ut bene sit, salvi sint corpore, et ab omni cujusquam improbitate tuti atque pacati, habeant filios sicut novellas constabilitas, filias ornatas sicut similitudinem templi, cellaria plena eructantia ex hoc in hoc, secundas oves, crassas boves, nec maceriæ ruina deformet prædium, nec litigantium clamor personet in plateis eorum; ita non erunt veræ virtutes tuæ, sicut nec istorum beatitudo. Hic enim ad verum dicendum illa mea verecundia, quam in tua epistola benigno sermone laudasti, me impedire non debet. Si quælibet, inquam, administratio tua, illis quas commemoravi instructa virtuti-

bus, hoc intentionis sine determinator, ut homines secundum carum nullas iniquas molestias patiantur; nec ad te existimas pertinere, quo istam quietem, quam præstare miseris, referant, id est (ut verbis non ambiam) quomodo Deum verum, ubi est quiete vita omnis fractus, colant, nihil tibi prodest ad vitam vere beatam tantus labor.

11. Inverecundius hoc dicere videor, et oblitus quodammodo consuetudinem intercessionum mearum. Sed si nihil est verocandia, nisi quidam displicendi metus, ego in hac causa metuendo non vereor. Metuo enim ne primum Deo, deinde ipsi amicitiae quam necum inire dignatus es, jure displiceam, si minus liber in admonendo fuero, quod me admonere saluberrime existimo. Sicut certe verocandior, cum tibi pro aliis intercedo: cum vero pro teipso, tanto liberior quanto amicitior; quia tanto amicitior quanto fidelior: quanquam hæc ipsa non dicerem, nisi verocundius agerem. Quæ si maxima est, ut ipse scripsisti, *difficilium inter bonos effocacia*; adjuvet me pro te apud te, ut in illo te fruor, qui mihi hanc ad te januam fiduciamque præstitit: præsertim quia id quod suggero, jam facile arbitror esse animo tuo tot divinis muneribus adminiculato et instructo.

12. Si enim virtutes quas accepisti, a quo acciperis sentiens, oique gratias agens, eas ad ipsius cultum etiam in tuis istis secularibus honoribus conferas, tuæque potestati subditos homines ad eum colendum exemplo tuæ religiosæ vitæ, et ipso studio consulendi, seu fovendo seu terrendo erigas et adducas, nihilque aliud in eo quod per te securius vivunt, velis, nisi ut hiæ illum promereantur, apud quem beate vivant; et veræ illæ virtutes erunt, et illius opitulatione, cujus largitate donatæ sunt, ita crescent et perficiuntur, ut te ad vitam vere beatam, quæ non nisi æterna est, sine ulla dubitatione perducant: ubi jam nec prudenter discernantur a bonis mala, quæ non erunt; nec fortiter tolerantur adversa, quia non ibi erit nisi quod amemus, non etiam quod toleremus; nec temperanter libido frenetur, ubi nulla ejus incitatione sentiemus; nec justo subveniatur ope indigentibus, ubi inopem atque indigum non habebimus. Una ibi virtus erit, et id ipsum erit virtus præmiumque virtutis, quod dicit in sanctis eloquiis homo qui hoc amat: *Mihi autem adhærere Deo bonum est (Psal. lxxii, 28)*. Hæc ibi erit plena et sempiterna sapientia, eademque veraciter vita jam beata: perventio quippe est ad æternum ac summum bonum, cui adhærere in æternum est finis nostri boni. Dicatur hæc et prudentia, quia prospectissime adhærebit bono quod non amittatur; et fortitudo, quia firmissime adhærebit bono unde non avellatur; et temperantia, quia castissime adhærebit bono ubi non corrumpatur; et justitia, quia rectissime adhærebit bono cui merito subjicitur.

CAPUT IV. — 13. Quanquam et in hac vita virtus non est, nisi diligere quod diligendum est: id eligere, prudentia est; nullis inde averti molestiis, fortitudo est; nullis illecebris, temperantia est; nulli

superbia, justitia est. Quid autem eligamus quod præcipue diligamus, nisi quo nihil melius invenimus? Hæc Deus est, cui si diligendo aliquid vel præponimus, vel inquamus, nos ipsos diligere nescimus. Tanto enim nobis melius est, quanto magis in illum immus, quo nihil melius est. Imus autem non ambulando, sed amando. Quem tanto habebimus præsentiorum, quanto eundem amorem quo in eum tendimus, potiorum habere puriorum: nec enim locis corporalibus vel extenditur, vel includitur. Ad eum ergo qui ubique præsens est et ubique totus, non pedibus ire licet, sed moribus. Mores autem nostri, non ex eo quod quisque novit, sed ex eo quod diligit, adjudicari solent: nec faciunt bonos vel malos mores, nisi boni vel mali amores. Pravitæ ergo nostræ, a rectitudine Dei longesumus: unde rectum amando corrigiatur, ut recto recti adhærere possimus.

14. Ad illum ergo quanta opera possumus, etiam illi ut perveniant agamus, quos tanquam nosmetipsos diligimus, si nosmetipsos diligere, illum diligendo jam novimus. Christus namque, id est Veritas, dicit in his duobus præceptis totam legem Prophetarumque pendere, ut diligamus Deum ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente, et diligamus proximos tanquam nosmetipsos (*Matth. xxii, 37-40*). Proximus sane hæc loco, non sanguinis propinquitate, sed rationis societate pensandus est, in qua socii sunt omnes homines. Nam si pecuniæ ratio socios facit, quanto magis ratio naturæ, non negotiandi, sed nascendi lege communis! Hinc et ille comicus (sicut luculentis ingeniis non desit resplendentia veritatis), cum ab uno sene alteri seni dictum componeret,

Tantumne ab re tua est otium tibi,  
Aliena ut cures ea, quæ nihil ad te attinent?

responsum ab altero reddidit:

Homo sum, humani nil a me alienum puto.  
(*Terent. in Heaut. act. 1, scen. 1.*)

Cui sententiæ ferunt etiam theatra tota, plena stultis indoctisque, applausisse. Ita quippe omnium affectum naturæ liter attingit societas humanorum animorum, ut nullus ibi hominum nisi cujuslibet hominis proximum se esse sentiret.

15. Cum ergo illa dilectione quam divina lex imperat, debeat homo diligere Deum, et seipsum, et proximum; non tamen ex hoc tria præcepta data sunt, nec dictum est, In his tribus, sed, *In his duobus præceptis tota Lex pendet et Prophetæ*, id est in dilectione Dei ex toto corde, ex tota anima, et ex tota mente, et proximi tanquam sui ipsius: videlicet ut intelligeretur nullam esse aliam dilectionem qua quisque diligit seipsum, nisi quod diligit Deum. Qui enim aliter se diligit, potius se odisse dicendus est: sit quippe iniquus, privaturque luce justitiæ, cum a potiore ac præstantiore bono aversus, atque inde vel ad seipsum conversus, ad inferiora et egena utique convertitur; sitque in ipso quod veracissime scriptum est, *Qui autem amat iniquitatem, odit animam suam (Psal. x, 6)*. Quia igitur nemo, nisi Deum diligendo, diligit seipsum; non opus erat ut dato de Dei dile-

tionis præcepto, etiam seipsum homo diligere jubetur, cum in eo diligit seipsum, quod diligit Deum. Debet ergo et proximum diligere tanquam seipsum, ut quem potuerit hominem vel beneficentiæ consolatione, vel informatione doctrinæ, vel disciplina coercitionis adducat ad colendum Deum; sciens in his duobus præceptis totam Legem Prophetasque pendere.

16. Hoc qui sobria discretionem eligit, prudens est: qui nulla hinc afflictione avertitur, fortis est; qui nulla alia delectatione, temperans est; qui nulla elatione, justus est. His virtutibus divinitus impertitis, per gratiam mediatoris Dei cum Patre, et nobiscum hominis Jesu Christi, per quem post inimicitias iniquitatis reconciliamur Deo in Spiritu charitatis: his, inquam, virtutibus divinitus impertitis, et bona vita nunc agitur, et postea præmium ejus, quæ nisi æterna esse non potest, beata vita persolvitur. Hic enim sunt eadem virtutes in actu, ibi in effectu; hic in opere, ibi in mercede; hic in officio, ibi in fine. Itaque omnes boni et sancti, etiam in tormentis quibuslibet divino fulti adjutorio, spe illius finis beati vocantur, quo sine beati erunt: nam si in eisdem tormentis et atrocissimis doloribus semper essent, cum quibuslibet virtutibus eos esse miseros nulla sana ratio dubitaret.

17. Pietas igitur, id est verus veri Dei cultus ad omnia prodest; et quæ molestias hujus vitæ avertat aut leniat, et quæ ad illam vitam salutemque perducant, ubi nec aliquid jam mali patiamur, et bono summo sempiternoque perfruamur. Ad hanc te perfectius assequendam et perseverantissime retinendam exhortor ut me ipsum: cujus nisi jam particeps esses, tuosque istos honores temporales ei servire oportere judicares, non Donatistis hæreticis, ad eos in unitatem Christi pacemque redigendos, per edictum diceres, *Pro vobis hoc agitur; pro vobis sacerdotes incorruptæ fidei, pro vobis Imperator Augustus, pro vobis nos quoque ejus iudices laboramus*; et alia multa quæ in eodem edicto ita posuisti, ut te appareat in terreni iudicis cingulo, non parva ex parte cœlestem rempublicam cogitare. Quare si de veris virtutibus et vere beata vita volui diutius loqui tecum, quæso ne onerosus deputer tuis occupationibus: imo vero me non esse confido, quando tu adeo magnum animum et mirabiliter laudandum geris, ut nec illas curas deseras, et his libentius ac familiariter occuperis.

#### EPISTOLA CLVI (a).

*Hilarius Augustino, proponens illi quæstiones aliquot de quibus cupit edoceri.*

Domino sancto, jure ac merito venerabili, et per omnia colendo AUGUSTINO episcopo, HILARIUS (b).

*Sanctitatis tuæ gratia, quæ omnibus nota est, parvi-*

\* Epist. CLVI et CLVII castigandis adhibiti sunt aa. cc. ff. vv. 3 v. et Am. Bad. Er. Lov. quibus accessit Ms. Cœnobii s. pulpiti ex Ordine Cisterc.

(a) Alias 88: quæ autem 136 erat, nunc 131. Scripta videtur an. 414.

(b) In MS. Cisterciensi, necnon infra in Victorino scribitur, *Hilarius*. Nescimus an ille ipse sit qui postea adversus semipelagianos epistolam hic 219 Augustino scripsit; ubi se ipsius presentis delictis potitum, et salubribus uberibus nutritum fuisse proficitur.

*tati meo persuasit ut vestris<sup>1</sup> de Syracusano Hippo-rem remanentibus, has ad laudandam mihi Venerabilitatem tuam litteras erogarem, poscens summam Trinitatem ut incolumis et vegetus Dei nostri favore hoc meum scriptum ad recensendum suscipias, domine sancte, jure ac merito venerabilis, et per omnia colende. Proinde rogo ut mei memor in sanctis orationibus tuis esse digneris, atque imperitiam nostram informare de eo quod quidam christiani apud Syracusas exponunt, dicentes: Posse esse hominem sine peccato; et mandata Dei facile custodire, si velit. Infantem non baptizatum morte præventum non posse perire merito, quoniam sine peccato nascitur. Divitem manentem in divitiis suis, regnum Dei non posse ingredi, nisi omnia sua vendiderit; nec prodesset eidem posse, si forte ex ipsis divitiis fecerit mandata. Non debere jurare omnino. Et de Ecclesia, quæ sit de qua scriptum est non habere rugam neque maculam (Ephes. v, 27), utrum hæc sit in qua nunc congregamur, an illa quam speramus: quidam autem putant<sup>2</sup> Ecclesiam hanc esse quæ nunc frequenter populis, et sine peccato esse posse. De his omnibus rogo, quantis valeo precibus, Sanctitatem tuam, ut jubeas nos apertius instrui, quo noverimus quatenus sentire debeamus. Dei nostri misericordia Sanctitatem tuam incolumem conservet, annis innumeris opto, domine sancte, jure ac merito venerabilis, et per omnia colende.*

#### EPISTOLA (a) CLVII (b).

*Augustinus Hilario, respondens ad illius quæstiones. AUGUSTINUS episcopus servus Christi et ejus Ecclesiæ, dilectissimo filio HILARIO, in Domino salutem.*

CAPUT PRIMUM.—1. Ex litteris tuis didici non solum incolumitatem tuam, sed etiam religiosum studium tuum circa verbum Dei, et piam curam pro salute tua, quæ est in Christo Jesu Domino nostro: unde gratias Deo agens non distuli rescripta persolvere.

2. Si ergo quæris utrum in hac vita quisquam ita justitiæ perfectione proficiat, ut hic sine ullo vivat omnino peccato; attende quid dixerit Joannes apostolus, quem Dominus inter discipulos suos præcipue diligebat: *Si dixerimus, inquit, quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est (I Joan. 1, 8)*. Si ergo illi de quibus mihi scripsisti, se dicunt esse sine peccato; vides quia se ipsos decipiunt, et veritas in eis non est. Si autem se esse peccatores fatentur, ut Dei misericordiam possint mereri, compescant se ab aliis etiam decipiendis, quibus hanc superbiam persuadere conantur. Omnibus enim necessaria est oratio dominica, quam etiam ipsi arie-

<sup>1</sup> Mss. quatuor, nostris.

<sup>2</sup> Mss. tres, posuit.

(a) Hieronymus anno 415 scribens adversus Pelagianos, in lib. 3 testatur libros quidem ad Marcellinum de Baptizandis Infantibus dudum ab Augustino editos; epistolam vero, seu librum, ut ipse vocat, ad Hilarium, nuper prodidisse. Hanc ipsam Epistolam Orosius directam nuper ad Siciliam, ut in Apologetico loquitur, perlegit in Palæstino conventu, qui celebratus est mense Julio an. 415. Denique de eodem opusculo in Diospolitana synodo habita mense decembri ejusdem anni 415 actum esse prodit ipse Augustinus, in lib. de Gestis Pelagii, cap. 11; quo loco librum nuncupat, non epistolam.

(b) Alias 89: quæ autem 137 erat, nunc 190. Scripta post superiorem.

tibus gregis, id est Apostolis suis Dominus dedit, ut unusquisque Deo dicat : *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris (Math. vi, 12)*. Cui enim hæc in oratione verba necessaria non fuerint, ipse hic sine peccato vivere pronuntiandus est. Quales si aliquos futuros Dominus prævideret, meliores utique quam exstiterunt ejus Apostoli, aliam orationem illos doceret, qua non peterent dimitti sibi peccata, quibus in Baptismo fuerant omnia jam dimissa. Nam si Daniel sanctus, non coram hominibus quasi humilitate fallaci, sed coram Deo, id est in oratione qua Deum precabatur, non solum peccata populi sui, sed etiam sua constebatur, sicut ejus ore veridico expressum est (*Danielis ix, 20*); nihil aliud mihi videtur dicendum istis, nisi quod per prophetam Ezechielem cuidam superbo Dominus mandat : *Numquid tu sapientior es quam Daniel (Ezech. xxviii, 3)*?

3. Sed plane qui misericordia Dei adjutus et gratia se ab eis peccatis abstinuerit quæ etiam crimina vocantur, atque illa peccata sine quibus non hic vivitur, mundare operibus misericordiæ et piis orationibus non neglexerit, merebitur hinc exire sine peccato, quamvis cum hic viveret habuerit nonnulla peccata; quia sicut ista non defuerunt, ita etiam remedia quibus purgarentur, affuerunt. Quisquis autem, hac velut occasione comperta, cum audierit neminem hic arbitrio suo sine peccato vivere, dederit se libidinibus, et criminibus nefariis obligaverit, atque in his criminosis consceleratisque moribus usque in diem suum ultimum perduraverit, quaslibet inter hæc elemosynas faciat, et infeliciter ducit vitam, et infelicis finit.

CAPUT II. — 4. Sed isti utcumque tolerandi sunt, quando dicunt vel esse vel fuisse hic aliquem, præter unum Sanctum sanctorum, qui nullum haberet omnino peccatum. Illud vero quod dicunt, sufficere homini liberum arbitrium ad dominica præcepta implenda, etiamsi Dei gratia et Spiritus sancti dono ad opera bona non adjuvetur, omnino anathematizandum est, et omnibus execrationibus detestandum. Qui enim hoc asserunt, a gratia Dei penitus alieni sunt; quia *ignorantes Dei justitiam, sicut de Judæis dicit Apostolus, et suam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti (Rom. x, 3)*; plenitudo quippe legis non est nisi charitas (*Id. xiii, 10*); et utique charitas Dei diffusa est in cordibus nostris, non per nos ipsos, nec viribus propriæ voluntatis, sed per Spiritum sanctum qui datus est nobis (*Id. v, 5*).

5. Valet itaque liberum arbitrium ad opera bona, si divinitus adjuvetur, quod fit humiliter petendo et faciendo: desertum vero divino adjutorio, qualibet scientia legis excellat, nullo modo habebit justitiæ soliditatem, sed inflationem impiæ superbiæ et exitiosum tumorem. Docet hoc eadem ipsa dominica oratio. Frustra enim rogantes Deum dicimus, *Ne nos inferas in tentationem (Math. vi, 13)*, si hoc in nostra sic positum est potestate, ut nullo illius adjutorio id valeamus implere. Dictum est enim, *Ne nos inferas in tentationem, quod intelligitur, Ne nos inferri deserendo permittas. Fidelis enim Deus, ait Apostolus, qui non vos*

*permittet tentari supra id quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam exitum, ut possitis sustinere (I Cor. x, 13)*: ut quid hoc dixit Deum facere, si hoc sine ipsius adjutorio in sola nostra est potestate?

6. Nam et ipsa lex in hoc adjutorium data est illis qui ea legitime utuntur, ut per illam sciant, vel quid justitiæ jam acceperint, unde gratias agant, vel quid adhuc eis desit, quod instanter petant. Qui autem sic audiunt quod ait lex, *Non concupisces (Exod. xx, 17, et Rom. vii, 7)*, ut hoc quia didicerint, sufficere sibi arbitrentur, nec adjutorio gratiæ Dei ad faciendum quod jussum est dari sibi virtutem credant et petant; ad hoc eis *lex subintravit, ut abundaret delictum (Rom. v, 20)*; quod dictum est de Judæis. Parum enim est quia non implent quod præcepit lex, *Non concupisces*; sed insuper superbiunt, et ignorantes Dei justitiam, id est quam Deus dat qui justificat impium, et suam volentes constituere tanquam suæ voluntatis viribus factam, justitiæ Dei non sunt subjecti. *Finis enim legis Christus, ad justitiam omni credenti (Id. 10, 4)*; qui utique ideo venit, ut ubi abundavit delictum, superabundet gratia. Cui gratiæ si fuerunt inimici Judæi, Dei ignorantes justitiam, et suam volentes constituere; quare sunt et isti inimici, si in eum crediderunt quem illi occiderunt? An ut illi accipiant præmium, qui occiso Christo suam impietatem accusaverunt, et se illius gratiæ cognitiæ subdiderunt; et isti portent judicium, qui sic in Christum volunt credere, ut ejus ipsam gratiam conentur occidere?

7. Ad hoc quippe in eum credunt qui recte credunt, ut esuriant sitiuntque justitiam, et ejus gratia saturantur. *Omnis enim, sicut scriptum est, qui invocaverit nomen Domini, salvus erit (Joel. ii, 32, et Rom. x, 13)*: non utique salute corporis, quam multi habent et qui non invocant nomen Domini; sed illa salute de qua ipse dicit, *Non est opus sanis medicus, sed ægrotantibus*; et quid dixerit, consequenter exponens, *Non veni, inquit, vocare justos, sed peccatores (Math. ix, 12, 13)*. Justos ergo sanos, peccatores autem dixit ægros. Non itaque de suis viribus præsumat ægrotus; quia in multitudne virtutis suæ non erit salvus. Nam si inde præsumit, videat ne vires istæ non sint quales solent esse sanorum, sed quales solent esse phreneticorum: qui cum sint insani, adeo se sanos putant, ut nec medicum quærant, et tanquam importunum insuper cædant; sicut isti Christum insana superbia quodammodo cædunt, cujus gratiæ tam benignum adjutorium ad faciendam justitiam dato legis præcepto necessarium non esse contendunt. Desinant ergo sic insanire, et ad hoc se intelligant habere, quantum possunt, liberum arbitrium, non ut superba voluntate respiciant adjutorium, sed ut pia voluntate invocent Dominum.

8. Hæc enim voluntas libera tanto erit liberior quanto sanior: tanto autem sanior, quanto divinæ misericordiæ gratiæque subjectior. Ipsa enim fideliter orat et dicit: *Itinera mea dirige secundum verbum tuum, et ne dominetur mihi omnis iniquitas (Psal. cxviii, 133)*. Quomodo enim libera est, cui dominatur iniquitas? Ut



ei autem non dominetur, vide ab illa quis invocetur. Non enim ait, *Itinera mea dirige secundum liberum arbitrium*, quia non dominabitur mihi omnis iniquitas; sed, *Itinera mea*, inquit, *dirige secundum verbum tuum, et ne dominetur mihi omnis iniquitas*. Precatur, non pollicetur; confitetur, non profitetur; optat plenissimam libertatem, non jactat propriam potestatem. Non enim omnis qui viribus suis confidit, sed omnis qui invocatur nomen Domini, salvus erit. *Quomodo autem invocabunt*, inquit, *in quem non crediderunt* (Rom. x, 14). Ad hoc ergo credunt qui recte credunt, ut invocent in quem crediderunt, et valeant facere quod in præceptis legitimis acceperunt; quoniam id quod lex imperat, fides impetrat.

9. Nam ut interim omittamus legis multa præcepta, et hoc inde commemoremus quod ad commemorandum elegit Apostolus; cum dicit lex, *Non concupisces*, quid videtur aliud imperare, nisi ab illicitis cupiditatibus continentiam? Animus quippe velut pondere, amore fertur quocumque fertur. Jubetur itaque de trahere de pondere cupiditatis quod accedat ad pondus charitatis, donec illud consumatur, hoc perficiatur: plenitudo enim legis est charitas. Et tamen de ipsa continentia vide quid scriptum sit: *Et cum scirem*, inquit, *quia nemo potest esse continens nisi Deus det, et hoc ipsum erat sapientiæ, scire cujus esset hoc donum; adiit Dominum, et deprecatus sum illum* (Sap. viii, 21). Numquid dixit, *Et cum scirem quia nemo potest esse continens, nisi per proprium liberum arbitrium, et hoc ipsum erat sapientiæ, scire a seipso esse hoc bonum?* Non plane hoc dixit, quod quidam in sua vanitate dicunt; sed quod fuit in sanctæ Scripturæ veritate dicendum: *Cum scirem*, inquit, *quia nemo potest esse continens, nisi Deus det*. Jubet ergo Deus continentiam, et dat continentiam; jubet per legem, dat per gratiam; jubet per litteram, dat per Spiritum: lex enim sine gratia facit abundare delictum, et littera sine Spiritu occidit (II Cor. iii, 6). Jubet ideo, ut facere jussa cõnati, et nostra infirmitate sub lege fatigati, adjutorium gratiæ poscere noverimus; et si quid facere potuerimus operis boni, ei qui adjuvat non simus ingrati: hoc et iste fecit; id enim cum sapientiâ docuit, cujus esset hoc donum.

10. Neque enim voluntatis arbitrium ideo tollitur, quia juvatur; sed ideo juvatur, quia non tollitur. Qui enim Deo dicit, *Adjutor meus esto* (Psal. xxvi, 9), confitetur se velle implere quod jussit, sed ab eo qui jussit, adjutorium poscere ut possit. Sic et iste cum sciret neminem esse posse continentem, nisi Deus det, adiit Dominum et deprecatus est: utique volens adiit, volens deprecatus est, nec petiisset nisi esset voluntas. Sed nisi petiisset, quantum posset voluntas? Quia etsi possit antequam petat, quid ei prodest, nisi illi agat gratias ex eo quod potest, a quo petendum est quod nondum potest? Unde etiam qui jam continens est, non habet utique continentiam, nisi adsit voluntas; sed nisi accepisset, quid haberet voluntas? *Quid enim habes*, inquit, *quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis* (I Cor. 4, 7)?

id est, *Quid gloriaris quasi a teipso habes, quod si non accepisses, a teipso habere non posses?* Hoc autem dictum est, ut qui gloriatur, non in seipso, sed in Domino gloriatur (II Cor. x, 17); et qui nondum habet unde gloriatur, non a seipso speret, sed Dominum precetur. Satius est enim minus quemque habere quod a Deo petat, quam plus habere quod sibi tribuat; quoniam expedit ab imo surgere, quam ex alto cadere: *Deus enim, scriptum est, superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (Jacobi iv, 6). Ad abundantiam igitur delictorum lex nos docet quid velle debeamus, nisi adjuvet gratia, ut quod volumus valeamus, et quod valuerimus<sup>1</sup> impleamus. Adjuvabit autem, si non de nostris viribus præsumentes alta sapianus, sed humilibus consentientes (Rom. xii, 16), et de iis quæ jam possumus, gratias agamus, et pro iis quæ nondum possumus, Deum suppliciter inhiante voluntate poscimus; adminiculantes orationem nostram misericordiæ<sup>2</sup> fructuosos operibus, dando ut detur nobis, dimittendo ut dimittatur nobis.

CAPUT III. — 11. Quod autem dicunt infantem morte præventum, non baptizatum, perire non posse, quoniam sine peccato nascitur: non hoc dicit Apostolus; et arbitror esse melius ut Apostolo potius quam istis credamus. Dicit enim ille doctor Gentium, in quo Christus loquebatur, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt*: et paulo post dicit, *Nam judicium quidem ex uno delicto in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in justificationem* (Luc. vi, 37, 38). Proinde isti, quem forte invenerint infantem non ex illius unius hominis concupiscentia procreatum, ipsum dicant illi damnationi non esse obnoxium, nec per Christi gratiam ab illa damnatione esse liberandum. Quid est enim, *ex uno delicto in condemnationem*, nisi in illo delicto quo deliquit Adam? et quid est, *ex multis delictis in justificationem*, nisi quia Christi gratia non solum illud unum delictum solvit, quo obstringuntur infantes ex illo uno homine procreati, sed etiam multa delicta, quæ cum creverint homines, addunt malis moribus suis? Tamen et illud unum, quod est obligata propago carnalis quæ ab illo primo homine originem ducit, sufficere dicit ad condemnationem. Ideo non est superfluous baptismus parvulorum, ut qui per generationem illi condemnationi obligati sunt, per regenerationem ab eadem condemnatione solvantur: sicut enim non invenitur homo qui præter Adam carnaliter generetur<sup>3</sup>; sic non invenitur homo qui præter Christum spiritualiter regeneretur. Carnalis autem generatio delicto illi uni, et damnationi ejus<sup>4</sup> obnoxia est; spiritualis vero regeneratio non solum illud unum propter quod baptizantur infantes, sed multa delicta facit aboleri, quæ homines male vivendo, ad illud in

<sup>1</sup> Codd. duo, *voluerimus*.

<sup>2</sup> Bad. Am. Er. et Mss. duo Vatic., *nunc adminiculantes orationem nostram nunc fructuosos*, etc.

<sup>3</sup> Bad. Am. et Er., *per regenerationem liberentur. Et sicut non invenitur homo, qui ab eadem damnatione solvatur: sic non invenitur*, etc.

<sup>4</sup> Mss. aliquot, et Am. Bad. Er. [*damnationi obnoxia*].

quo generali sunt, addiderunt. Ideo sequitur et dicit : *Si enim ob unius delictum mors regnavit per unum, multo magis qui abundantiam gratiæ et justitiæ accipiunt, in vita regnabunt per unum Jesum Christum. Itaque sicut per unius delictum in omnes homines ad condemnationem; ita per unius justificationem in omnes homines ad justificationem vitæ. Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi : ita per unius obedientiam justi constituuntur multi (Rom. v, 12-19).*

12. Quid ad ista dicturi sunt? aut quid eis restat, nisi ut Apostolum errasse contendant? Clamat vas electionis, doctor Gentium, tuba Christi, *Judicium ex uno in condemnationem* : et reclamant isti, asserentes parvulos, quos ex illo uno homine de quo loquitur, ducere propaginem confitentur, non ire in condemnationem, etsi in Christo non fuerint baptizati. *Judicium, inquit, ex uno in condemnationem* : quid dicit, *ex uno*, nisi, *delicto*? sequitur enim, *Gratia autem ex multis delictis in justificationem*. Ergo inde iudicium etiam ex uno delicto ducit in condemnationem : hinc autem gratia etiam ex multis delictis ducit in justificationem. Quapropter si non audent resistere Apostolo, exponant nobis quare iudicium ex uno delicto ducat in condemnationem, cum ex multis delictis homines damnandi veniant ad iudicium. Aut si propterea ita dictum putant, quia initium peccati ex Adam factum est, quod imitati ceteri sunt, ut sic ex uno illo delicto in iudicium condemnationemque traherentur qui cum imitando multa peccarunt; cur non etiam de gratia et justificatione sic dictum est? cur non dixit similiter, *Et gratia ex uno delicto in justificationem*? Sicut enim hominum multa delicta inter illud unum quod imitati sunt, et iudicium quo puniuntur, media reperiuntur; ab uno quippe ad multa venerunt, ut a multis ad iudicium damnationemque ducerentur : sic eadem multa delicta inter hoc ipsum unum cujus imitatione commissa sunt, et gratiam qua dimittuntur, eodem modo media sunt; quoniam ex illo uno ad multa venerunt, ut ex multis ad gratiam justificandi venirent. Cum ergo in utroque, id est et iudicio et gratia, quod attinet ad unum et multa delicta, una eademque ratio sit; dicant isti nobis quare iudicium dixerit ex uno delicto ducere in condemnationem, gratiam vero ex multis delictis in justificationem. Aut acquiescant ideo sic esse dictum, quia in hac causa duo constituuntur homines; Adam, ex quo consistit generatio carnalis, et Christus, ex quo regeneratio spiritualis. Sed quia tantum ille homo, iste autem et Deus et homo; non quomodo illa generatio uno delicto obligat, quod est ex Adam, ita ista regeneratio unum delictum solum solvit, quod est ex Adam. Sed illi quidem generationi sufficit ad condemnationem unius delicti connectio; quidquid enim postea homines ex malis suis operibus addunt, non pertinet ad illam generationem, sed ad humanam conversationem : huic autem regenerationi non sufficit illud delictum tantummodo solve- re quod ex Adam trahitur, sed quidquid etiam postea ex iniquis operibus humanæ conversationis

accedit. Ideo iudicium ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in justificationem.

13. *Si enim ob unius delictum mors regnavit per unum, a quo delicto parvuli per Baptismum expiantur; multo magis qui abundantiam gratiæ et justitiæ accipiunt, in vita regnabunt per unum Jesum Christum* : multo magis utique in vita regnabunt; quia æternæ vitæ<sup>1</sup> regnum erit, mors autem in eis temporaliter transit, non in æternum regnabit. *Itaque sicut per unius delictum in omnes homines ad condemnationem; de qua condemnatione parvuli per sacramentum Baptismi liberandi sunt : ita per unius justificationem in omnes homines ad justificationem vitæ. Et hic omnes dixit, et ibi; non quia omnes homines veniunt ad gratiam justificationis Christi, cum tam multi alienati ab illa, in æternum moriantur : sed quia omnes qui renascuntur in justificationem, non nisi per Christum renascuntur; sicut omnes qui nascuntur in condemnationem, non nisi per Adam nascuntur. Nemo quippe est in illa generatione præter Adam, nemo in ista regeneratione præter Christum : ideo omnes, et omnes; eosdem autem omnes, etiam multos postea dicit, ad- jungens, *Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt multi : sic et per unius hominis obedientiam justi constituuntur multi. Qui multi, nisi quos jam paulo ante omnes dixerat?**

14. Vide quemadmodum commendat unum et unum, id est Adam et Christum; illum ad condemnationem, hunc ad justificationem, cum tanto post Adam venerit Christus in carne : ut sciamus etiam antiquos justos, quicumque esse potuerunt, non nisi per eandem fidem liberatos, per quam liberamur et nos; fidem scilicet incarnationis Christi, quæ illis prænuntiabatur, sicut nobis facta annuntiatur. Ideo idem Christum hominem dicit, cum sit et Deus, ne quis existimet antiquos justos per Deum tantummodo Christum, id est per Verbum quod erat in principio, non etiam per fidem incarnationis ejus, qua et homo Christus dicitur, potuisse liberari. Sententia quippe ista destrui non potest, de qua et alibi dicit : *Per unum hominem mors, et per unum hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur (I Cor. xv, 21)*. Utique resurrectionem dicit justorum, ubi est vita æterna; non resurrectionem iniquorum, ubi mors erit æterna : ideo ait, *vivificabuntur*; quia illi damnabuntur. Illic et in veteribus Sacramentis circumcisio parvulorum octava die fieri præcepta est (*Levit. xii, 3*), quoniam Christus, in quo fit delicti carnalis exspoliatio, quam significat circumcisio, die dominico resurrexit, qui post septimum sabbati octavus est. Hæc ergo fides etiam antiquorum justorum fuit. Unde et Apostolus dicit, *Habentes autem eundem spiritum fidei, propter quod scriptum est, Credidi propter quod locutus sum; et nos credimus, propter quod et loquimur (II Cor. iv, 13)* : non diceret, *eundem spiritum fidei*, nisi admonens etiam antiquos justos habuisse ipsum spiritum fidei, hoc est incarna-

<sup>1</sup> Unus e. Vatic. Mas., quia æternæ vitæ regnum erit

scotis Christi. Sed quia illis futura prænantabatur, quæ jam facta nobis annuntiat; et tempore Veteris Testamenti velabatur, quæ tempore Novi Testamenti revelatur; ideo ejus Sacramenta variata sunt, ut alia essent in Veteri Testamento, alia in Novo; cum fides ipsa varia non sit, sed una sit: quia sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur.

15. Quod vero illis verbis quæ tractabamus, adjungit et dicit, *Lex autem subintravit, ut abundaret delictum*, jam non pertinet ad illud delictum quod trahitur ex Adam, de quo dicebat superius, *Mors regnavit per unum*: legem quippe sive naturalem intelligamus, quæ in eorum apparet ætatibus, qui jam ratione uti possunt; sive conscriptam, quæ data est per Moysen, quia nec ipsa vivificare potuit, et liberare a lege peccati et mortis, quæ tracta est ex Adam, sed magis addidit prævaricationis augmenta; *Ubi enim lex non est*, ait idem apostolus, *nec prævaricatio* (Rom. iv, 15). Proinde quoniam lex est etiam in ratione hominis qui jam utitur arbitrio libertatis, naturaliter in corde conscripta, qua suggeritur ne aliquid faciat quisque alteri quod pati ipse non vult; secundum hanc legem prævaricatores sunt omnes, etiam qui legem per Moysen datam non acceperunt, de quibus in Psalmo legitur: *Prævaricatores astimati omnes peccatores terræ* (Psal. cxviii, 119). Non enim omnes peccatores terræ legem per Moysen datam prævaricarunt; sed tamen nisi aliquam prævaricassent, non appellarentur prævaricatores: *Ubi enim lex non est, nec prævaricatio*. Prævaricata ergo lege quæ in paradiso data est, nascitur homo ex Adam cum lege peccati et mortis, de qua dicitur: *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in lege peccati, quæ est in membris meis* (Rom. vii, 23). Quæ tamen nisi mala postea consuetudine roboretur, facilius vincitur, non tamen nisi gratia Dei. Lex autem alia prævaricata, quæ est in usu rationis animæ rationalis in ætate hominis jam ratione utentis, prævaricatores sunt omnes peccatores terræ. Prævaricata vero lege etiam illa quæ data est per Moysen, multo amplius abundat delictum. *Si enim data esset lex quæ posset vivificare, omnino ex Lege esset justitia. Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus*: hæc verba, si agnoscis, apostolica sunt. De qua lege iterum dicit, *lex prævaricationis gratia posita est, donec veniret semen cui promissum est, disposita per Angelos in manu Mediatoris* (Galat. iii, 19-21): Christum commendans, cujus gratia salvi sunt omnes, sive parvuli a lege peccati et mortis, cum qua nati sumus; sive majores, qui male utentes arbitrio voluntatis prævaricarunt legem naturalem ipsius rationis; sive qui legem acceperunt, quæ data est per Moysen, eamque prævaricantes littera occisi sunt. Cum vero etiam evangelica præcepta homo prævaricat, velut quatruiduanus mortuus putet: nec de illo tamen desperandum est propter ejus gratiam, qui non lente dixit, sed magna voce clamavit, *Lasare, veni foras* (Joan. xi, 43).

Ms. Cisterc., dispositum.

SACR. AUGUST. II.

16. *Lex ergo subintravit ut abundaret delictum*: sive cum homines negligunt quod Deus jubet; sive cum de suis viribus præsumentes, adjutorium gratiæ non implorant, et addunt infirmitati superbiam. Cum autem vocatione divina intelligunt cur sit ingomiscendum, et invocant eum in quem recte credunt, dicentes, *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam* (Psal. l, 1); et, *Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi* (Psal. xl, 5); et, *In tua justitia vivifica me* (Psal. xxx, 2); et, *Viam iniquitatis amove a me, et de lege tua miserere mei* (Psal. cxviii, 29); et, *Non veniat mihi pes superbis, et manus peccatorum non moveat me* (Psal. xxxv, 12); et, *Itinera mea dirige secundum verbum tuum, et ne dominetur mei omnis iniquitas* (Psal. cxviii, 135) (A Domino enim gressus hominis diriguntur, et viam ejus volet [Psal. xxxvi, 23]); et alia multa, quæ propterea scripta sunt, ut nos admonerent, ad implenda ea quæ nobis jubentur, ab illo petendum adjutorium a quo jubentur: cum ergo se homo ad illum extenderit, et sic ingemuerit, fiet quod sequitur, *Ubi abundavit delictum, superabundavit et gratia* (Rom. v, 20); et, *Dimittantur ei peccata multa, quoniam dilexit multum* (Luc. vii, 47); et diffunditur in corde charitas Dei, unde fiat legis plenitudo; non per vires arbitrii quod est in nobis, sed per Spiritum sanctam qui datus est nobis. Noværat quippe ille Legem, qui dicebat, *Condelector enim tibi Dei secundum interiorem hominem*; et tamen adjungebat, *Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum*. Cur non dixit potius, Per meum liberum arbitrium, nisi quia libertas sine gratia non est libertas, sed contumacia?

17. Cum ergo dixisset Apostolus, *Lex subintravit, ut abundaret delictum: ubi autem abundavit delictum, superabundavit et gratia*; secutus adjunxit, *ut quemadmodum regnavit peccatum in morte, sic et gratia regnet per justitiam in vita æterna per Jesum Christum Dominum nostrum*. Modo cum dixisset, *ut quemadmodum regnavit peccatum in morte*; non ait, Per unum hominem, aut per primum hominem, aut per Adam: quia jam dixerat, *Lex subintravit, ut abundaret delictum*; quæ abundantia delicti non pertinet ad primi hominis propaginem, sed ad conversationis humanæ prævaricationem, quæ illi uni delicto quo solo obstricti tenentur infantes, jam in majoribus ætatibus ex abundantia iniquitatis adjecta est. Sed quoniam hoc totum, etiam quod non pertinet ad illius unius delicti originem, tamen idonea est solvere gratia Salvatoris; ideo cum dixisset, *sic et gratia regnet per justitiam in vita æterna*, addidit, *per Jesum Christum Dominum nostrum*.

18. Nullius itaque argumentationes contra hæc apostolica verba prolata impediant parvulos ad salutem, quæ est in Christo Jesu Domino nostro: tanto magis enim pro eis loqui debemus, quanto ipsi pro se loqui non possunt. *Per unum hominem intravit peccatum* (Vingt-deux.)

tum in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt. Sicut ab illo uno homine, sic ab eodem peccato infantes immunis esse non possunt, nisi ab ejus reatu per Christi Baptismum resolvantur. *Usque enim ad legem peccatum in mundo fuit*: non quia deinceps in nomine fuit, hoc dictum est; sed quia non poterat per litteram legis auferri, quod solo poterat Spiritu gratiae. Ne quisquam ergo lidens de viribus, non dico voluntatis, sed potius vanitatis suae, putaret libero arbitrio legem potuisse sufficere, et Christi gratiam derideret; ideo ait Apostolus: *Usque enim ad legem peccatum in mundo fuit; peccatum autem non deputabatur<sup>1</sup> cum lex non esset*. Non dixit, Non erat; sed, non deputabatur: quia lex non erat, qua arguente demonstraretur, sive lex rationis in parvulo, sive lex litterae in populo.

19. *Sed regnavit, inquit, mors ab Adam usque ad Moysen*; quia nec lex data per Moysen potuit regnum mortis auferre, quod sola Christi abstulit gratia. In quos autem regnavit vide: *et in eos, inquit, qui non peccaverunt in similitudine praevaricationis Adæ*. Regnavit ergo et in eos qui non peccaverunt. Sed cur regnavit, ostendit cum ait: *In similitudine praevaricationis Adæ*. Iste est enim melior intellectus horum verborum, ut cum dixisset, *regnavit mors in eos qui non peccaverunt*; quasi nos moneret quare in eos regnavit qui non peccaverunt, adderet, *in similitudine praevaricationis Adæ*; id est, quia inerat eorum in membris similitudo praevaricationis Adæ. Potest et sic intelligi, *regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, et in eos qui non in similitudine praevaricationis Adæ peccaverunt*: quia in semetipsis cum jam nati essent, nec ratione adhuc uterentur, qua ille utebatur quando peccavit, nec praeceptum accepissent quod ille transgressus est, sed solo originali vitio tenerentur obstructi, per quod eos regnum mortis traheret ad condemnationem. Quod regnum mortis in eis tantum non est, qui Christi gratia renati, ad ejus regnum pertinent; quoniam mors temporalis, quanvis et ipsa de originali delicto propagata sit, corpus in eis interimit, animam vero ad penam non trahit, ubi voluit regnum mortis intelligi: ut anima renata<sup>2</sup> per gratiam, jam non moriatur in gehennam, id est a vita Dei non alienetur, non separetur; temporalis autem mors corporis, etiam in iis qui Christi morte redimuntur, relinquatur interim ad exercitationem fidei, et agonem praesentis luctationis, in quo et martyres certaverunt; assumatur vero et ipsa in renovatione corporis, quam resurrectio pollicetur. Ibi enim penitus absorbebitur mors in victoriam (I Cor. xv, 54), cui modo gratia Christi adimit regnum, ne suorum animas ad poenas tartari trahat. Nonnulli sane codices non habent, *in eos qui non peccaverunt*; sed, *in eos qui peccaverunt, in similitudine praevaricationis Adæ*: quibus quidem verbis nullo modo istę sensus aufertur. Secundum hoc quippe intelliguntur peccasse in similitudine prae-

varicationis Adæ, secundum quod supra dictum est, in quo omnes peccaverunt. Sed tamen graeci codices, unde in latinam Scriptura translata est, illud plures habent quod diximus.

20. Quod vero adjunxit de Adam, *qui est forma futuri, neque hoc uno intelligitur modo*. Aut enim formam Christi a contrario est, ut quemadmodum in illo omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificantur; et quomodo per ipsius inobedientiam peccatores constituti sunt multi, sic per Christi obedientiam justii constituantur multi: aut formam futuri eum dixit, quod ipse infixit formam mortis posteris suis. Ille tamen est melior intellectus, ut a contrario forma esse credatur, quam multum commendat Apostolus. Denique ne omnino ex æquo in hac forma eadem contraria pensarentur, adjungit et dicit, *Sed non sicut delictum, ita et donatio: si enim ob unius delictum multi mortui sunt, multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in multos abundabit*: ut intelligatur, non in magis multos, cum iniqui magis multi sint qui damnabuntur; sed magis abundabit, quod in iis qui per Christum redimuntur, temporaliter valet forma mortis ex Adam, in æternum autem valebit vitę forma per Christum. Quamvis ergo, inquit, Adam futuri forma sit a contrario, plus tamen praestat Christus regeneratis, quam eis nocuerat ille generatis. *Et non sicut per unum peccatum<sup>3</sup>, ita et donum: nam judicium quidem ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in justificationem*. Non solum in hoc, inquit, non æqualis est forma, quia ille temporaliter nocuit eis quos in æternum Christus redemit; verum etiam quia illius uno delicto posteri, nisi a Christo redimantur, traduntur in condemnationem: Christi autem redemptio etiam multa delicta dissolvit, quę illi uni abundantia praevaricatoris iniquitatis adjecit; unde jam superius disputavimus.

21. Contra hæc Apostoli verba sanumque intellectum nemini acquiescas, si vis Christo et in Christo vivere. Nam si, quemadmodum illi dicant, propterea ista commemorasset Apostolus, ut intelligeremus ad primum hominem peccatores ideo pertinere, quia non delictum ex illo nascendo traximus, sed eam imitando peccamus; diabolus potius poneret, qui et primus peccavit, et de quo nullam substantię propaginem traxit genus humanum, sed eum sola imitatione secutum est: unde dicitur pater impiorum, sicut noster dicitur pater Abraham propter imitationem fidei, non propter originem carnis (Joan. viii, 38). Nam ideo de ipso diabolo dictum est: *Imitantur autem illum qui sunt ex parte ipsius* (Sap. ii, 25). Deinde si propter imitationem hoc loco Apostolus commemoraret primum hominem, quia primus peccator in hominibus fuit, ut ideo ad illum omnes homines peccatores diceret pertinere; cur non sanctum Abel posuit, qui primus in hominibus justus fuit, ad quem justii omnes propter imitationem justitię pertinerent? Sed posuit

<sup>1</sup> Lov., *imputabatur*. At Bad. Am. Er. et plerique Mss., *deputabatur*, id est, *peccatum esse non putabatur*, inquit in lib. 1 de pecc. Merit., c. 10.

<sup>2</sup> Mss. prope omnes, *renovata*.

<sup>3</sup> Bad. Er. et Ms. Cisterc.; *Per unum peccantem, juxta graecum d'ienos amarthesantos*; sic etiam Lov. in lib. 1 de peccator. Meritis, c. 12.

Adam, contra quem non posuit nisi Christum; quia sicut ille homo delicto suo vitavit posteritatem suam, sic ille Deus homo iustitia sua salvavit hereditatem suam: ille trajiciendo carnis immunditiam, quod non poterat impius diabolus; ille donando spiritus gratiam, quod non poterat Abel iustus.

22. Multa de his questionibus in aliis nostris opusculis et ecclesiasticis sermonibus diximus: quoniam fuerunt etiam apud nos quidam, qui ubicumque poterant hæc sui erroris nova semina spargerent; quorum nonnullos per ministerium nostrum fratrumque nostrorum, misericordia Domini ab illa peste sanavit. Nec tamen hic deesse aliquos arbitror, maxime apud Carthaginem: sed jam occulte mussitant, timentes Ecclesiæ fundatissimam fidem. Nam unus eorum nomine Celestius, in ejusdem civitatis ecclesia jam ad presbyterii honorem subreperere creperat: sed fidelissima libertate fratrum, propter has ipsas contra Christi gratiam disputationes usque ad iudicium episcopale perductus est (a). Tamen coactus est confiteri propter baptizandos parvulos, quod et ipsis redemptio sit necessaria. Ubi quanquam noluerit de originali peccato aliquid expressius dicere, tamen ipso redemptionis nomine non parum sibi præscripsit. Unde enim redimendi essent, nisi a diaboli potestate, in qua esse non possent, nisi originalis obligatione peccati? aut quo pretio redimuntur, nisi Christi sanguine, de quo apertissime scriptum est quod in remissionem effusus sit peccatorum (Math. xxvi, 28)? Sed quia magis convictus et ab Ecclesia detestatus quam correctus et pacatus abscessit, veritus sum ne forte ibi sit ipse qui vestram fidem perturbare conatur: ideo nominis ipsius commemorationem putavi esse faciendam. Sed sive ipse sit, sive alii consortes ejus erroris: plures enim sunt quam sperare possumus; et ubi non redarguntur, etiam alios ad suam sectam seducunt, et sic crebrescunt, ut nesciam quo sint erupturi: nos tamen malumus eos in Ecclesiæ compage sanari, quam ex illius corpore velut insanabilia membra resecari, si tamen hoc permittit ipsa necessitas. Timendum est enim ne plura putrescant, dum patribus parcitur. Po-

(a) Celestius in disseminanda Pelagii doctrina tam multum operæ studique posuit, ut istius hæresis sectatores vocati etiam fuerint Celestiani, juxta Augustinum in lib. de Hæres. c. 88; neque alio nomine leguntur ab Ephesina synodo an. 431 condemnati. Is porro ad episcopale iudicium primo Carthagine perductus est anno exeunte 411, aut ineunte anno 412; uti intelligitur ex litteris alterius Carthaginensis synodi habitæ an. 416, quibus Innocentio significatur jam « ante ferme quinquennium » fuisse ibidem de Celestio iudicatum. Quæ autem in eum tunc a Paulino diacono objecta sint, refert Augustinus in lib. de Peccato Orig., c. 3 et 4; sed maxime in lib. de Gestis Pelagii, c. 11, ubi scribit hæc in ejus doctrina inventa fuisse: « 1. Adam mortalem factum, qui sive peccaret, sive non peccaret, « moriturus esset. 2. Quod peccatum Adæ ipsum solum læserit, et non genus humanum. 3. Quod lex sic mittit ad regnum, quemadmodum Evangelium. 4. Quod ante adventum Christi fuerunt homines sine peccato. 5. Quod infantes nuper nati in illo statu sunt, in quo Adam fuit ante prævaricationem. 6. Quod neque per mortem vel prævaricationem Adæ omne genus hominum moriatur, neque per resurrectionem Christi omne genus hominum resurgat. » Quæ omnia ab Aurelio et consentientibus episcopis damnata dicit, eademque Gesta, quæ se absente confecta fuerant, a se postea cum Carthaginem venisset, fuisse recensita.

tens est autem misericordia Domini nostri, quæ potius eos ab hac peste liberet: quod sine dubio faciet, si fideliter advertant teneantque quod scriptum est, *Qui invocaverit nomen Domini, salvus erit* (Joel. ii, 32).

CAPUT IV. — 23. Auli jam pauca de divitiis, quod in epistola tua sequitur inquirendum. Hoc enim posuisti illos dicere: *Divitem manentem in divitiis suis, regnum Dei non posse ingredi, nisi omnia sua vendiderit, nec ei prodesse si forte ex ipsis divitiis mandata fecerit*. Evaserunt istorum disputationes patres nostri Abraham et Isaac et Jacob, qui tanto ante ex hac vita migrarunt. Habebant quippe hi omnes non paucas divitias, sicut fidelissima Scriptura testatur: multos tamen venturos ab oriente et occidente, et non supra ipsos, vel extra ipsos, sed cum ipsis recubituros in regno cælorum, ille ipse qui propter nos factus est pauper cum vere dives esset, veracissima promissione prædixit (Math. vii, 11). Et quamvis superbus dives, qui induebatur purpura et bysso, et epulabatur quotidie splendide, mortuus apud inferos torqueretur: tamen si pauperis ulcerosi, qui ante januam ejus contemptus jacebat miseratus fuisset, mereretur et ipse misericordiam. Et si pauperi illi meritum esset inopia, non iustitia; non utique ab Angelis in Abraham gremium, qui dives hic fuerat, tolleretur. Sed ut nobis ostenderetur nec in isto paupertatem per se ipsam divinitus honoratam, nec in illo divitias fuisse damnatas, sed in isto pietatem, in illo impietatem suos exitus habuisse; sic suscepit impium divitem cruciatus ignis, ut tamen pium pauperem susciperet sinus divitis (Luc. xvi, 19-22). Qui sane cum hic dives viveret, divitias sic habebat, et eas præ Dei præceptis tam parvipendebat, ut etiam ipsius filii immolatione nollet offendere Deum jubentem, quem suarum divitiarum et sperabat et optabat heredem (Gen. xxii, 1-10).

24. Illic utique dicunt, ideo patres antiquos non vendidisse omnia quæ habebant, et dedisse pauperibus, quia hoc eis non præceperat Dominus. Nondum enim revelato Testamento Novo, quod non fieri nisi plenitudine temporis oportebat, nec eorum virtus fuerat revelanda; qua virtute hoc eos facillime posse Deus in eorum cordibus noverat, qui testimonium illis tam insigne perhibebat, ut eum sit omnium sanctorum Deus, tanquam de præcipuis amicis suis dicere dignaretur: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob: hoc mihi nomen est in æternum* (Exod. iii, 15). Postea vero quam magnum pietatis sacramentum manifestatum est in carne (1 Tim. iii, 16), et vocandis omnibus gentibus Christi adventus illuxit, in quem etiam illi patres crediderant, sed hujus fidei olivam suo tempore manifestandam, in illius arboris de qua Apostolus loquitur (Rom. xi, 17), tanquam radice servabant, dictum est diviti: *Vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cælis; et veni, sequere me* (Math. xix, 21).

25. Hæc si dicunt, videntur aliquid rationabiliter dicere. Sed totum audiant, totum advertant; non in parte aures aperiant, in parte surdescant. Cui enim Dominus hæc præcepit? Profecto illi diviti qui vite

æternæ consequendæ consilium quærebat accipere : hoc enim Domino dixerat, *Quid faciam, ut vitam æternam consequar?* Ille autem non ei respondit, Si vis venire ad vitam, vade, vende omnia quæ habes ; sed, *Si vis venire ad vitam, serva mandata.* Quæ juvenis cum sibi a Domino ex lege commemorata se servasse dixisset, et quasiisset quid adhuc sibi deesset, responsum accepit : *Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus.* Et ne se illa quæ multum amabat, hoc modo perdere existimaret : *Et habebis, inquit, thesaurum in cælis.* Deinde addidit, *Et veni, sequere me ;* ne cuiquam, cum hæc fecerit, aliquid prodesse existimetur, si non sequitur Christum. At ille quidem tristis abscessit, qui viderit quemadmodum illa Legis mandata servaverat : puto enim quod se arrogantius quam verius servasse responderat. Verumtamen magister bonus mandata legis ab ista excellentiore perfectione distinxit : ibi enim dixit, *Si vis venire ad vitam, serva mandata ;* hic autem, *Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, etc.* Cur ergo negamus divites, quamvis ab illa perfectione absint, venire tamen ad vitam, si mandata servaverint, et dederint ut detur illis, et dimiserint ut dimittatur illis (*Luc. vi, 37, 38*)?

26. Credimus enim ministrum Novi Testamenti fuisse apostolum Paulum, cum scribens ad Timotheum diceret, *Præcipe divitibus hujus mundi non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia abundanter ad fruendum. Bene faciant, divites sint in operibus bonis, facile tribuant, communicent, thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant æternam vitam* (1 Tim. vi, 17-19) : de qua et illi adolescenti dictum est, *Si vis venire ad vitam.* Puto quod ista præcipiens, divites instruebat, non fallebat Apostolus : qui non ait, Præcipe divitibus hujus mundi ut vendant omnia quæ habent, dent pauperibus, et sequantur Dominum ; sed, *non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum.* Istâ superbia divitem illum qui jacentem ante januam suam contemnebat pauperem justum, et ista spes in incerto divitiarum, qua se propter purpuram, hyssum, et epulas splendidas beatum putabat, non ipsæ divitiæ perduxerunt ad inferni tormenta.

27. An forte quia Dominus adjunxit, et dixit, *Amen dico vobis, difficile dives intrabit in regnum cælorum : et iterum dico vobis, Facilius intrabit camelus per forum acus, quam dives in regnum cælorum ;* ideo putant isti divitem, etiamsi faciat ista quæ divitibus præcipienda scripsit Apostolus, in regnum cælorum intrare non posse? Quid ergo est? utrum Apostolus contra Dominum loquitur, an isti nesciunt quid loquuntur? Quid horum credat, eligat christianus. Puto melius nos credere istos nescire quid loquantur, quam Paulum contra Dominum loqui. Deinde cur non in consequentibus etiam ipsum Dominum audiunt dicentem discipulis pro miseria divitum contristatis : *Quod hominibus impossibile est, Deo facile est?*

<sup>1</sup> Bad. Am. Fr. et Vatic. Mss., *rerum vitam* : sic etiam infra in omnibus Edid.

28. Sed ideo, inquit, hoc dictum est, quia futurum erat ut audito Evangelio, divites vendito patrimonio erogatoque pauperibus Dominum sequerentur, et intrarent in regnum cælorum, atque ita fieret quod difficile videbatur : non ut manentes in divitiis suis, præcepta Apostoli custodiendo, id est non superbe sapiendo, neque sperando in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, bene faciendo, facile tribuendo, et communicando indigentibus, veram apprehendant vitam ; sed etiam ista præcepta apostolica venditis omnibus suis rebus impleant.

29. Hæc si dicunt, scio quippe eos illa dicere, non attendunt primitus quemadmodum Dominus contra eorum dogma suam gratiam prædicaverit. Non enim ait, Quod hominibus impossibile videtur, facile est hominibus si voluerint ; sed, *Quod hominibus, inquit, impossibile est, Deo facile est : ostendens, quando ista recte sunt, non fieri hominis potentia, sed Dei gratia.* Hoc ergo attendant isti, et si reprehendant eos qui gloriantur in divitiis suis, caveant ipsi in sua virtute consistere : simul enim utrique reprehenduntur in Psalmo, *Qui confidunt in virtute sua, et qui in abundantia divitiarum suarum gloriantur* (Psal. cxviii, 7). Audiant itaque divites, *Quod hominibus impossibile est, Deo facile est :* et sive manentes in divitiis suis, atque ex eis bona opera facientes<sup>1</sup>, sive illis venditis, et per indigentias pauperum distributis intrent in regnum cælorum, gratiæ Dei tribuant, non propriis viribus bonum suum. Quod enim hominibus impossibile est, non hominibus, sed Deo facile est. Audiant hoc et isti ; et si jam omnia sua vel vendiderunt, et pauperibus tribuerunt, vel adhuc id agunt atque disponent, et hoc modo præparant intrare in regnum cælorum, non hoc tribuant virtuti suæ, sed eidem gratiæ diviniæ. Quod enim hominibus impossibile est, non ipsis, quin et ipsi homines sunt, sed Deo facile est. Hoc quippe illis et Apostolus dicit : *Cum timore et tremore vestram ipsorum salutem operamini. Deus enim est qui operatur in vobis et velle, et operari, pro bona voluntate* (Philipp. ii, 12, 13). Certe ideo se dicunt de suis rebus vendendis perfectionis a Domino suscepisse consilium, ut sequantur Dominum, quoniam illic additum est, *et veni, sequere me :* cur ergo in iis bonis quæ faciunt, de sua tantum voluntate præsumunt, nec audiunt Dominum, quem sequi se dicunt, increpantem atque testantem, *Sine me nihil potestis facere* (Joan. xv, 5)?

30. Si autem Apostolus ita dixit, *Præcipe divitibus hujus mundi, non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum,* ut vendant omnia quæ possident, et ea pretia distribuendo indigentibus, faciant quod sequitur, *facile tribuant, communicent, thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum,* et aliter eos in regnum cælorum intrare posse non credit ; fallit ergo eos quorum domos tam diligenter doctrinæ sanitate componit, admonens et præcipiens quales se præbere debeant uxores viris, viri uxoribus, filii parentibus, parentes filiis, servi dominis, domini servis : nam quo-

<sup>1</sup> In prius excusis desiderabantur hæc verba : *Atque ex eis bona opera facientes,* quæ in omnibus Mss. leguntur.

modo hæc agi possunt sine domo, et sine aliqua re familiari?

31. An hoc eos movet quod ait Dominus: *Quicumque dimiserit omnia sua propter me, accipiet in hoc sæculo centuplum, et in futuro vitam æternam possidebit* (Math. xix, 29)? Aliud est *dimiserit*; aliud est *vendiderit*: nam et in iis quæ dimittenda mandavit, etiam uxor commemorata est, quam nullis humanis legibus licet vendere, Christi autem legibus nec dimittere, excepta causa fornicationis (*Id. v, 32*). Quid sibi ergo volunt ista præcepta (non enim possunt inter se esse contraria), nisi quia occurrit aliquando necessitatis articulus, ubi aut uxor dimittatur, aut Christus: ut alia omittam, si ipsi uxori maritus displicuerit christianus, eique proposuerit aut a se divortium, aut a Christo? Hic ille quid eligat nisi Christum, et dimittat uxorem laudabiliter propter Christum? Ambobus quippe christianis Dominus præcepit ne quisquam dimittat uxorem, excepta causa fornicationis. Ubi autem quælibet ex eis persona infidelis est, consilium Apostoli attendatur: Ut si infidelis consentit habitare cum viro fideli, vir non dimittat uxorem. Similiter et uxor fidelis virum, si cum illa habitare consenserit. *Quod si infidelis, inquit, discedit, discedat: non est enim servituti subjectus frater aut soror in hujusmodi* (1 Cor. vii, 15): id est, si infidelis noluerit esse cum conjugate fideli, hic agnoscat fidelis suam libertatem, ne ita se subjectum deputet servituti ut ipsam dimittat fidem, ne conjugem amittat infidelem.

32. Hoc et de filiis atque parentibus, hoc de fratribus et sororibus intelligitur, propter Christum omnes esse dimittendos, cum proponitur ista conditio, ut Christum dimittat, si illos secum habere desiderat. Hoc ergo et de domo atque agris, hoc et de iis rebus quæ jure pecuniario possidentur, hoc loco accipiendum est. Similiter enim etiam de his non ait, *Quicumque vendiderit propter me quæcumque licitum est vendere; sed, Quicumque dimiserit*. Fieri enim potest ut dicatur christiano ab aliquo potestate, Aut christianus non eris, aut si in hoc permanere volueris, domum, possessionesque non habebis. Tunc vero etiam illi divites, qui in suis divitiis sic statuerant permanere, ut ex earum bonis operibus promererentur Deum, hæc dimittant potius propter Christum, quam propter hæc Christum; ut accipiant in hoc sæculo centuplum, cujus numeri perfectione significantur omnia (*Fidelis quippe hominis totus mundus divitiarum est; suntque hoc modo quasi nihil habentes, et omnia possidentes* [II Cor. vi, 10]), et in futuro sæculo possideant vitam æternam; ne propter ista dimisso Christo, in mortem præcipitentur æternam.

33. Hæc quippe lege et conditione, non illi tantum qui mentis excellentiæ perfectionis consilium receperunt, ut vendita sua pauperibus distribuarent, et lucri meris ab omni sæculi hujus sarcina liberioribus levem Christi sarcinam ferrent; sed etiam quisquis infirmior, et illi gloriosissimæ perfectioni minus idoneus, qui tamen meminerit se veraciter esse christianum, cum audierit sibi proponi quod nisi hæc omnia dimiserit,

dimissurus est Christum, apprehendet potius turrim fortitudinis a facie inimici (*Psal. lx, 4*): quia cum eam in sua ædificaret fide, computavit sumptus quibus perfici posset (*Luc. xiv, 28*), id est, eo animo accessit ad fidem, ut huic sæculo non solum verbis renuntiaret; quia et si emit aliquid, tanquam non possidens erat, et si utebatur hoc mundo, tanquam non utens erat (1 Cor. vii, 30, 31), non sperans in incerto divitiarum, sed in Deo vivo.

34. Cum enim omnis qui renuntiat huic sæculo, sine dubio renuntiet omnibus quæ sunt ejus, ut possit Christi esse discipulus (ipse enim, cum de sumptibus ad turris ædificium necessariis, et de bello adversus regem alterum præparando, similitudines præmisisset, adjunxit sic: *Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus, non potest meus esse discipulus* [Luc. xvi, 33]); profecto renuntiat etiam divitiis suis, si quas habet, aut sic ut eas omnino non diligens, totas distribuat indigentibus, et superfluis exoneretur sarcinis; aut sic ut plus diligens Christum spem ab eis transferat in ipsum, atque ita utatur illis, ut facile tribuens et communicans, thesaurizet in cælo; paratusque sit, quemadmodum parentes et filios et fratres et uxorem, hoc modo et istas relinquere, si talis conditio proposita fuerit, ut nisi dimisso Christo eas habere non possit. Nam si aliter huic sæculo renuntiat, quando accedit ad fidei sacramentum, facit quod de lapsis beatus Cyprianus ingemit, dicens: *Sæculo verbis solis renuntiantes, et non factis*. De hoc quippe dicitur, cum veniente tentatione magis ista metuit amittere, quam Christum negare: *Ecce homo qui cepit ædificare, et non potuit perficere*. Ipse est etiam qui, cum adhuc longe esset adversarius ejus, misit legatos quærens pacem; id est, nondum affligente, sed adhuc imminente ac minante tentatione, ut iis non careat, quæ plus diligit, ad relinquendum Christum negandumque consentit. Et multi sunt tales, qui etiam putant sibi ad augendas opes suas, et multiplicanda delectamenta terrena, religionem suffragari debere christianam.

35. Sed non sunt tales divites christiani, qui licet ista teneant, non tamen ab eis ita tenentur, ut hæc Christo anteponan; quia veraci corde sæculo renuntiarunt, ut nullam spem in talibus ponant. Ii uxores et filios universasque familias ad christianam religionem tenendam sana erudiunt disciplina. Horum domus hospitalitate ferventes, recipiunt justum in nomine justis, ut mercedem justis accipiant (*Math. x, 41*). Frangunt esurienti panem suum, nudum vestiunt, captivum redimunt (*Isai. lviii, 7, et Matth. xxv, 35, 36*), thesaurizant sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam. Et si forte pro fide Christi pecuniaria damna perpetienda sunt, oderunt divitias suas: si suorum orbitates vel separationes pro Christo minatur hic mundus, oderunt parentes, fratres, filios, uxores: postremo si de ipsa hujus corporis vita cum adversario pariscendum est, ne desertus deserat Christus, oderunt insuper animam suam. De iis quippe omnibus mandatum acceperunt, quod-

aliter discipuli Christi esse non possint (*Luc. xiv, 26, 27*).

36. Nec tamen quia præceptum est eis ut oderint pro Christo et animas suas, vendendas eas habent, aut illatis sibi manibus effundendas: sed parati sunt eas amittere, pro Christi nomine moriendo, ne mortui vivant, Christum negando. Sic etiam divitias, ad quas vendendas parati non fuerunt monente Christo, ad perdendas eas debent parati esse pro Christo, ne cum eis pereant perdito Christo. Habemus hinc utriusque sexus divites clarissimasque personas martyrii gloria sublimatas. Ita multi quos rerum suarum venditione piguerat ante perfici, Christi imitata passione sunt repente perfecti; et qui nonnullam infirmitatem carnis et sanguinis suis divitiis perfecerunt, subito adversus peccatum pro fide usque ad sanguinem certarunt. Quibus autem non provenit corona martyrii, neque illius perfectionis de vendendis rebus suis consilium tam grande tamque præclarum receperunt, et tamen a damnabilibus immunes criminibus esurientem Christum paverunt, sitiienti potum dederunt, nudum vestierunt, peregrinamem susceperunt; non sedebunt quidem cum Christo sublimiter iudicaturi, sed ad ipsius dexteram stabunt misericorditer iudicandi (*Matth. xxv, 34-40*). Beati enim misericordes, quoniam ipsorum miserebitur Deus (*Id. v, 7*). Et iudicium sine misericordia fiet illi qui non fecit misericordiam: superexsultat autem misericordia iudicio (*Jacobi 11, 13*).

37. Proinde isti desinant contra Scripturas loqui, et in suis exhortationibus ad majora sic excitent, ut minora non dampnent. Num enim et sanctam virginitatem aliter exhortando persuadere non possunt, nisi conjugalia vincula damnaverint, cum docente Apostolo, unusquisque donum proprium habeat a Deo, alius sic, alius autem sic (*1 Cor. vii, 7*)? Ambulent itaque perfectionis viam, venditis omnibus suis rebus, et misericorditer erogatis. Sed si vere pauperes Christi sunt, et non sibi, sed Christo colligunt, infirmiora ejus membra quare puniunt antequam sedes judicarias acceperint? Si enim tales erunt, qualibus Dominus dicit, *Secebitis super duodecim sedes, judicantes duodecim tribus Israel* (*Matth. xix, 28*); et de qualibus Apostolus dicit, *Nescitis quoniam Angelos iudicabimus* (*1 Cor. vi, 3*); præparent se potius non criminosos, sed religiosos divites recipere in tabernacula æterna, a quibus amici facti sunt de mammona iniquitatis (*Luc. xvi, 9*). Puto enim quod quidam eorum qui hæc impudenter atque imprudenter garrunt, a divitibus christianis et piis in suis necessitatibus sustentantur. Habet enim Ecclesia quodammodo suos milites, et quodammodo provinciales: unde dicit Apostolus, *Quis militat suis stipendiis unquam?* Habet et vineam et plantatores, habet gregem et pastores: unde consequenter dicit, *Quis plantat vineam, et de fructu ejus non edit? quis pascit gregem, et de lacte ejus non percipit* (*1 Cor. ix, 7*)? Quamvis talia disputare, qualia isti disputant, non sit militare, sed rebellare; non sit plantare vineam, sed eradicare; non sit pascendos congregare, sed perdendos a grege separare.

38. Sicut autem ipsi qui divitiam religiosis obsequiis aluntur atque vestiuntur (neque enim ad suas necessitates nihil accipiunt, nisi ab eis qui res suas vendunt), non tamen judicantur atque damnantur ab excellentioribus Christi membris, qui majori virtute, quam multum commendat Apostolus, suis se manibus transigunt (*Act. xx, 34*): sic nec isti damnare debent inferioris meriti christianos, quorum opibus<sup>1</sup> transiguntur; sed recte vivendo et recte docendo magis eis dicere, *Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est si vestra carnalia metamus* (*1 Cor. ix, 11*)? Multo quippe minori impudentia servi Dei, qui manuum suarum honestis operibus venditis vivunt, damnant istos a quibus nihil accipiunt, quam isti qui propter aliquam corporis infirmitatem non valentes manibus operari, damnant eos ipsos de quorum facultatibus vivunt.

39. Ego qui hæc scribo, perfectionem de qua Dominus locutus est, quando ait diviti adolescenti, *Vade, vende omnia que habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in celo; et veni, sequere me* (*Matth. xix, 21*), vehementer adamavi, et non meis viribus, sed gratia ipsius adjuvante sic feci. Neque enim quia dives non fui, ideo minus mihi imputabitur: nam neque ipsi Apostoli, qui priores hoc fecerunt, divites fuerunt. Sed totum mundum dimittit qui et illud quod habet, et quod optat habere, dimittit. Quantum autem in hac perfectionis via profecerim, magis quidem novi ego, quam quisquam alius homo; sed magis Deus quam ego. Et ad hoc propositum quantis possum viribus alios exhortor, et in nomine Domini habeo consortes, quibus hoc meum ministerium persequasum est: sic tamen ut præcipue sana doctrina teneatur, nec eos qui ista non faciunt, vana contumacia judicemus, dicentes eis nihil prodesse quod pudice, quamvis conjugaliter vivunt, quod domos suas et familias christiane regunt, quod operibus misericordie sibi thesaurizant in posterum; ne ista disputando, non Scripturarum sanctarum tractatores, sed earum accusatores inveniamur. Quod ideo commemoravi, quoniam isti, quando talia dicere prohibentur ab eis qui hoc Domini consilium non ceperunt, respondent eos talia disputari nolle, quoniam vitiiis suis favent, et dominica præcepta implere detrectant: quasi non, ut de iis taceam, qui, licet infirmiores, religiose tamen utuntur divitiis, etiam ipsi cupidi et avari male his utentes, et in terreno thesauro cor luteum figentes, quia et ipsos necesse est usque ad finem portet Ecclesia, sicut illa retia usque ad litus pisces malos (*Idem, xiii, 47, 48*), tolerabiliore in ea sint quam isti, qui talia sermocinando et disseminando, ita se videri magna volunt, quia divitias suas vel quantalacumque patrimonia ex præcepto Domini venderunt, ut ejus hereditatem, qua usque ad fines terræ dilatatur atque diffunditur hæc doctrina non sana perturbare atque evertere moliantur.

CAPUT V. — 40. Unde quia ex hac quidem occasione, sed tamen jam breviter dixi quid etiam de Ec-

<sup>1</sup> Edd., *operibus*, cujus loco unus e vatic. Mss. substituit *opibus*.



clesia Christi in hoc sæculo sentiam, id est, quia usque ad finem hujus sæculi necesse est portet boues et malos, quoniam et hoc inter tuas quæstiones interrogasti, prolixam epistolam jam tandem aliquando concludens. Jurationem cave quantum potes. Melius quippe nec verum juratur, quam jurandi consuetudine, et in perjurium sæpe editur, et semper perjurio propinquatur. Sed illi, quantum aliquos eorum audivi, quid sit jurare prorsus ignorant: putant enim se non jurare, quando in ore habent, *Scit Deus* (II Cor. xii, 2); et, *Testis est Deus* (Rom. 1, 9, et Philipp. 1, 8); et, *Testem Deum invoco super animam meam* (II Cor. 1, 23); quia non dicitur, *Per Deum*, et quia talia reperiuntur in apostolo Paulo. Sed etiam illa ibi contra eos inventa est quam<sup>1</sup> continentur esse jurationem, ubi ait Apostolus: *Quotidie morior, per vestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Jesu Domino nostro* (I Cor. xv, 31). In græcis enim codicibus reperitur omnino esse hanc jurationem: ne quis in latina lingua hæc sic intelligat dictum, *per vestram gloriam*, quomodo dictum est, *per meum adventum iterum ad vos*; et multa similia, ubi dicitur, *per aliquid*, et non est juratio. Sed non ideo quia in suis Litteris juravit Apostolus, vir in veritate firmissimus, ludus nobis debet esse juratio. Multo enim tutius, ut dixi, quantum ad vos attinet, nunquam juramus, ut sit in ore nostro, *Est, est*; non, non, sicut Dominus monet (*Matth. 7, 37*). Non quia peccatum est. verum jurare: sed quia gravissimum peccatum est falsum jurare; quo citius cadit qui consuevit jurare.

41. Accepisti quod mihi videtur: melius exponant ista meliores; non isti quorum novi jam sententiam reprobendam, sed alii qui veraciter possunt. Nam et ego paratior sum dicere quam docere; et tu magnum conferes beneficium, si ea quæ illic a sanctis fratribus adversus istorum vaniloquia disseruntur, non me facias ignorare. In Domino recte et fideliter vivas, dilectissime fili.

#### EPISTOLA CLVIII \* (a).

*Evodius Uzalensis episcopus laudabiles mores ac felicem adolescentis cujusdam obitum prosecutus, ejusque et aliorum defunctorum narratis apparitionibus, inquiri utrum anima per mortem soluta non omni careat corpore, quo possit ferri de loco in locum. Tum edoceri cupit qua varia ratione de Deo et hominibus dicitur sapientia.*

Domino venerabiliterque dilectissimo fratri et consacerdoti AUGUSTINO, et fratribus qui tecum sunt, EVODIUS, et fratres qui mecum sunt, in Domino salutem.

1. *Debitum flagito epistolæ quam misi; et volui primo illud discere quod interrogavi, et postea hoc requirere. Audi rem, quia dignaris, quæ me fecit impatientem, ut et id festinare nosse, si fieri potest, in hac vita. Quem-*

<sup>1</sup> Lov. et plerique Mss., non continentur. At. Bad. Am. Er. et Ms. Cisterc. negatione carent.

\* Ad codicem Vaticanum, in quo solo Ms. reperitur, recognita est, et ad Lov.

(a) Atlas 226: quæ autem 128 erat, nunc 130. Scrijta au. circiter 414.

*dam puerum habui presbyteri Armeni Melonitari filium notarium: hunc jam sæculo se mergentem, nam scholastico proconsulis excipiebat, per meam eruit Deus humilitatem. Fuit quidem, ut puerilis ætas habet, promptus, aliquantulum inquietus, et accedente ætate (nam vigesimo et secundo anno solvitur), ita eum gravitas morum, et custos bona vita ornavit, ut satis delectet ejus habere memoriam. Erat autem strenuus in notis, et in scribendo bene laboriosus, studiosus quoque esse cæperat lectionis, ut ipse meam tarditatem causa legendi nocturnis horis exhortaretur; nam aliquanto tempore noctis mihi ipse legebat, cum omnia siluissent: nec volebat præterire lectionem, nisi intellexisset, et tertio et quarto repetebat, et nec dimittebat, nisi sibi apparuisset quod quærebat. Cæperam eum non quasi puerum et notarium habere, sed amicum quemdam satis necessarium et suavem. Delectabant enim me fabulæ ipsius.*

2. *Optabat quoque, quod si præstitum est, dissolvi et esse cum Christo* (Philipp. 1, 23). Nam ægrotavit sexdecim diebus apud parentes suos, et memoriam vi de Scripturis pene tota ægrotudine loquebatur. Sed ut ad finem vitæ proximis esse cæpit, psallebat audientibus omnibus, « *Desiderat et properat anima mea ad atria Dei* » (Psal. lxxxiii, 3); et post hæc iterum psallebat, « *Impinguasti in oleo caput meum; et poculum tuum inebrians quam præclarum est* » (Psal. xxii, 5)! » Ibi fuit occupatus; hac se oblectabat consolatione. Deinde cum solvi cæpisset, signare se cæpit in fronte, ita ut sic descenderet manus ad os quod sibi cupiebat signare, cum jam interior homo, et bene renovatus de die in diem, domum luteam dimisisset. Mihi tantum gaudium accrevit, ut arbitrer quod dimisso proprio corpore in meum animum ingressus sit, et ibi mihi quamdam luciditatem præsentis suæ præstet, quia liberatione et securitate illius nimis gaudeo; dici non potest. Non enim levem ei exhibui sollicitudinem, timens ætati adolescentis. Nam curavi ex eo quærere, ne forte feminæ contagione fuisset pollutus: liberum se esse testatus est, magis ut nostrum gaudium cumlaretur. Solutus est ergo. Exsequias præbuimus satis honorabiles, et dignas tantæ animæ; nam per triduum hymnis Dominum collaudavimus super sepulcrum ipsius, et redemptionis Sacramenta tertio die obtulimus.

3. *Sed ecce post biduum quædam vidua honesta Urbica de Figentibus, quæ duodecim se annos viduam dicebat, ancilla Dei, somnium vidit tale. Videt quemdam diaconum ante quadriennium corpore exutum, cum servis et ancillis Dei virginibus et viduis palatium præparare. Ornabatur autem, ut claritas loci fulsisset, et locus omnis argenteus putaretur. Cum illa studiosius interrogasset cuiam hoc præpararetur; respondit ille diaconus, puero qui hesterno consumptus est, filio presbyteri præparari. Et in eodem palatio quemdam senem candidatum apparuisse, qui juberet duobus candidatis ut pergerent, et corpus ablatum de sepulcro ad cælum levarent. Cumque, inquit, de sepulcro corpus fuisset assumptum, atque in cælum levatum, ramos rosarum virginum (sic enim clausæ appellari solent) de eodem sepulcro sursum sursum.*

4. *Narraet quid fuerit gestum. Modo questionem audire dignare, et doce quod quaero. Cogit enim me istius animæ migratio tanta porcunctari. Cum in corpore sumus, est nobis sensus interior solers pro agilitate studii nostri; et tanto vigilantior et ferventior, quanto fuerimus studiosiores, et adhuc impedimento corporis retardari nos videtur esse probabile. Quis autem omnia quæ animus ex corpore patitur, poterit enarrare? Inter has turbas et molestias, ex suggestionibus, ex tentationibus, ex necessitatibus, diversisque calamitatibus venientes, fortitudinem suam non deserit animus: resistit, vincit; atquando vincitur. Tamen quoniam meministi sui, agitior et sollicitior efficitur excitatus tantis laboribus, et rumpit quosque nodos multiæ, et transit ad mellora. Quid dicam dignatur intelligere Sanctitas tua. Ergo cum in hac vita sumus, talibus egestatibus impedimur, et tamen, sicut scriptum est, « supervincimus per eum qui dilexit nos » (Rom. viii, 37). Exeuntes de corpore, et onus omne, et agile peccatum evadentes, qui sumus?*

5. *Et primum quaero utrum aliquod corpus sit, quod rem incorpoream, hoc est ipsius animæ substantiam non deserat, cum dimiserit hoc terrenum corpus, ne forte de quatuor unum sit, aut aerium, aut ætherium. Cum enim incorporea sit anima, si omni corpore caret, jam una est omnium. Et ubi erit ille dives purpuratus, et Lazarus vulneratus? Quomodo etiam meritis discernentur, ut ille pœnam, ille gaudium habeat, si una<sup>1</sup> ex omnibus incorporeis apparuerit anima: si tamen figurate illa significata non sunt. Certum est autem, quæ locis tenentur, corporibus tenentur, ut ille dives in flamma, et pauper ille in sinu Abraham (Luc. xvi, 19, 22). Si loca sunt, corpora sunt, et in corporibus animæ sunt; in corpore autem si pœnæ vel præmia in conscientiis sunt. Quævis est ista una anima, effecta ex multis animis, affligatur, et lætetur in una, ut appareat substantia ex multis animis collecta; aut si hoc dicitur quemadmodum una res animus incorporeus, et in eo memoria est, et voluntas, et intellectus, et hæc omnes causæ incorporeæ sunt, et habent officiorum congruam portionem<sup>2</sup>, nec tamen altera alteram impedit. Utrumque puto posse responderi, ut et aliquas pœnæ, et aliquas præmia comitentur in una ex multis animis collecta substantia.*

6. *Aut si non ita est, quid impedit si unusquisque animus, cum corpore hoc solido caret, aliud habeat corpus, ut ipse animus semper aliquod corpus animet; aut quo transitum facit, si ulla regio est ad quam eum necessitas ire compellit? Quandoquidem et ipsi Angeli nec multi dici possunt, si non corporibus numerentur; ut ait ipsa Veritas in Evangelio, « Possem rogare Patrem meum ut duodecim mihi legiones angelorum misisset » (Matth. xxvi, 53). Deinde cum constet Samuelem in corpore fuisse visum, quando excitatus est ad petitionem Saül (I Reg. xxviii, 14); et Moysen, cujus corpus sepultum est secundum Evangelium, manifestum sit in corpore eum venisse ad Dominum in monte (Matth. xvii, 3), cum constitissent. Quanquam et in apocryphis, et in secretis ipsius Moysi, quæ scriptura caret aucto-*

*ritate, tunc cum ascenderet in montem ut moreretur, vi corporis efficitur, ut aliud esset quod terras mandaretur, aliud quod angelo comitanti sociaretur. Sed non satis urges me apocryphorum præferre sententiam illis superioribus rebus definitis. Videndum ergo, et sine auctoritate sive ratione indagandum quod quaeritur. Sed dicitur quod resurrectio futura ostendat eam omni corpore caruisse. Nec satis impedit, quandoquidem illi Angeli, qui invisibiles etiam sunt, cum corporibus apparere voluerunt et videri, et quæcumque illa positio corporum sit, eorum spiritibus digna, tamen apparuerunt ad Abraham (Gen. xviii, 2) et ad Tobiam (Tob. xii, 15). Ita fieri potest ut resurrectio quidem carnia istius, quæ bene creditur futura sit, tamen sic anima illa reddatur, ut corpore aliquo nunquam caruisse reperiatur. Cum enim ex quatuor elementis corpus ipsum constet, unum videtur amittere, calidum scilicet, cum e corpore isto migrare videretur. Nam remanet quod terrenum est, et liquor non decet; nec frigida materiam elementum abest: solum illi cavetur calidum; quod forte secum ipse animus trahit, si de loco ad locum migrat. Hoc interim de corpore diserim.*

7. *Videtur quoque mihi quod si in corpore positus, ut jam dixi, vegeto, stronus utitur mentis intentione, quanto magis expeditus, agilis, vegetus, serenus, strenuus, intentus erit, et expacior efficitur ac mollior, ut in corpore positus gustaverit virtutem? Quo deposito magis quoque absterpa nube, totus serenus effectus est, in tranquillitate sine temptatione positus, vident quod desideraverit, amplectetur quod amavit. Recordetur quoque et amicorum, et quos jam præmiserat, agnoscat, et quos post se dimisit: forte sic est; ego nescio, disecre quaeso. Satis autem me perturbat, si soporem quemdam accipit animus ipse, ne talis sit, qualis cum dormit in corpore constitutus, quasi sepultus, et in spe tantum vivens: ceterorum nihil habens, nihil sciens; maxime si somnio nullo pulsetur. Quæ res vehementer terret, et quasi extinctum indicat animum.*

8. *Illud etiam quaero, si corpus habere fuerit indagatus, utrum et aliquo sensu non careat? Certe si non odorandi necessitas ei, ut puto, ingeri potest, neque gustandi, sed nec tangendi: dubito remanere videndi et audiendi. Nam quid est quod audire dicuntur demones, non in omnibus quos vexant, nam et in his quaestio est; sed etiam cum apparent in corporibus suis? De visu autem quomodo transeunt de loco in locum, si corpus habent, si sensu visibili duce carent? Putas non ita sunt animæ humanæ cum de corporibus egrediuntur, ut et corpus aliquod habeant, et sensu aliquo non careant? Quid est et illud, quod plerique mortui visi sunt in donibus ita ingredi, ut soliti sunt, aut per diem, aut per noctem a vigilantibus, ab ambulantis? Non hoc semel audivi, et illud quod dicitur plerumque in quadam particula noctis, in locis in quibus humata corpora sunt, et maxime in basilicis fieri tumultus et orationes. Non enim ab uno hoc audisse me meministi; nam testis est visionis istius vir quidam sanctus presbyter, qui multitudinem talium de baptisterio exeuntem in corporibus lucidis, et postea in medio ipsius ecclesiæ orationes*

<sup>1</sup> *lov., summa.* Sed verius Ms. vatic., si una.

<sup>2</sup> *vatic. codex habet, proportionem.*

advertiserii. Hæc ergo omnia aut illi nostras inquisitioni fuerint, aut si fabulæ sunt, mirum: tamen vellem aliquid ex hac re nosse, quia veniunt, et visitant, et videntur exceptis semperis.

9. Ex quibus aliis nascitur quæstio. Non enim modo phantasiæ ego curro, quam sibi cor inruditum fugit: visitationes loquor. Quomodo apparuit Joseph per somnium (Math. 1, 20), quomoda plerique visitati sunt. Sic ergo et nostri quos prævisimus aliquando veniunt, ipsi apparent per somnium, et loquuntur. Nam meminimus me ego ipse, et Profuturum, et Privatam, et Servilium, quos meminimus sanctos viros de monasterio præcessisse<sup>1</sup>, locutos mihi, et ita factum fuisse ut dixerunt. Aut si aliquis spiritus melior est, qui eorum figuram assumit, et montem visitat, videris ille cui omnia nuda a summa ceruice sunt. Si quid ergo de his omnibus tuæ Sanctitati Dominus per rationem loqui dignabitur, rogo ut facere vis dignaris participem hujus scientiæ. Præterire autem et hoc nolui; forte enim pertinet ad inquisitionem meam.

10. Puer ipse de quo agitur, tempore quo solvebatur, exhibitus quodummodo pergit. Nam videtur per somnium condiscipulus et confector ipsius, cum quo mihi excipiebat, qui jam ante octo menses corpore erat exemptus, venisse. Cum interrogaretur ab eo qui eum tunc carnabat, cur advenisset; ait ille. Ad amicum meum hunc ducendum veni: et ita factum est. Nam et in domo ipsa seorsum eandem pene vigilantem, apparuit homo laurum portans in manu, scriptum. At ubi ille visus est, adjungitur adhuc quod post exitum pueri, pater ipsius presbyter cum sene Theasio in monasterio esse cœperant consolandi se gratia, sed post tertium diem pueri defuncti, videtur idem puer ad monasterium ingressus, et a quodam fratre per quoddam somnium interrogatur utrum sciret se fuisse mortuum? Dixit se scire. Utrum fasset a Deo receptus? Et hoc secum magna retulit gratulatione. Cumque causa quæreretur cur advenisset, ait tunc ille: Missus sum ut exhibeam patrem meum. Evigilat cui hæc ostendebantur, et narrat. Pervenit usque ad aurem episcopi Theasii. Qui permotus objurgavit dicentem, ne facile perveniret ad aurem presbyteri, et perturbaretur tali nuntio. Quid dixi? Post dies forte quatuor visitationis cum loquitur, nam modicam senserat febriculam, periculum nullum erat, medicus aberat, qui penitus sollicitudinem nullam esse testaretur: at ubi se in lectum inclinavit, solutus est idem presbyter. Nec taceo, et in hoc ipso die quo puer solvebatur, petit patrem ad pacem, et petit tertio, et in singulis osculis dicebat patri, Pater, dicamus Deo gratias; et patrem cugebat ut pariter secum dixisset, quasi communem exhortans ad migrandum ex hac vita. Nam inter utrosque septem dies mediæ numerantur. Quid fiet de tantis rebus? Quis erit occultarum istarum causarum fidelissimus magister? Æstus cordis mei refundit se tibi in tempore angustiar. Dispensatio exitus pueri, ejusque patris est manifesta, quia duo passeret non cadent ad terram sine voluntate Patris (Math. 10, 29).

11. Animam ego omni corpore carere penitus non

<sup>1</sup> vatic. Ms., processisse.

posse, illa res, ut puto, ostendit, quia Deus solus omni corpore semper caret. Post transitum autem animam, quam magis vigilantem fore arbitror, expositio tantæ molis corporeæ ostendit; tunc enim in actione et cognitione expedita tanto vinculo, ut puto, apparet præstantior, et omnis illa quies spiritualis, omnibus perturbationibus et erroribus liberam demonstrat, non marcidam, et quasi segnem, et torpidam, et implicatam facit: quippe cui sufficit perfrui etiam ipsa libertate quam adeptæ est, cum mundo et corpore caret; nam intellectum ea pasci, et ponere os spirituale ad fontem vitæ prudenter dixisti, ubi est felix et beata proprietate mentis suæ. Nam aliquando ego Servilium fratrem post ejus exitum per somnium vidi adhuc positus in monasterio, qui dixit quod nos per rationem laboremus tendere ad intellectum, se autem et tales in ipsa contemplationis delectatione manere.

12. Peto quoque ut quot modis sapientia dicatur, ostendas mihi; ut sapientia Deus, ut sapientia animus sapiens, quomodo dicitur ut lux, ut sapientia Beseleel qui fabricatus est Tabernaculum, vel unguentarium, ut sapientia Salomonis, vel si qua est alia, et quid invicem distent: et utrum una illa sapientia æterna cum Patre in his gradibus intelligenda sit, quomodo diversa munera dicuntur Spiritus sancti qui dividit unicuique propria prout vult. An excepta illa sola sapientia quæ facta non est, istæ factæ sunt, et propriam habent substantiam? An effecta sunt et ex definitione operis acceperunt? Multa requiro; det tibi Dominus et gratiam inveniendi, et sapientiam dictandi, et ad nos celeriter scribendi. Imperite et rustice scripsi: sed quia dignaris nosse quid quæram, per Christum Dominum obsecro ut in his corrigas me, et doceas quod intelligis me scire cupere.

#### EPISTOLA CLIX \* (a).

Augustinus Evodio, respondens ad quæstiones de anima soluta corpore, et de visis prodigiis.

Domino beatissimo, et venerabili ac desiderabili fratri ac consacerdoti meo EVODIO, et tecum fratribus, AUGUSTINUS, et mecum fratres, in Domino salutem.

1. Frater iste nomine Barbarnus, servus Dei est jam diu apud Hipponem constitutus, et verbi Dei fervidus ac studiosus auditor. Desideravit ad tuam Sanctitatem litteras nostras; in quibus tibi eum in Domino commendamus, tibi que per eum salutem debitam dicimus. Litteris autem Sanctitatis tuæ, quibus ingentes texuisti quæstiones, respondere operosissimum est, etiam otiosis, et multo majore quam nos sumus, prædiis facultate disserendi et acrimonia intelligendi. Duarum sane epistolarum tuarum, quibus multa et magna conquis, una nescio quomodo aberravit, et dñi quæsitæ non potuit reperiri: altera vero, quæ inventa est, habet commendationem suavissimam servi Dei boni et casti adolescentis, quomodo ex hac vita migraverit, et quibus visionum fraternarum attestatio-

\* Recensita ad bl. cc. cb. ff. gg. r. sb. vc. duos t. tres v. et ad Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Alias 100: quæ autem 130 erat, nunc 133. scripta post superiorem.

nitus meritum ejus vobis insinuari potuarit. Deinde ex hac occasione proponis et versas de anima obscurissimam questionem, utrum cum aliquo corpore egrediatur e corpore, quo possit ad corporalia loca ferri, vel locis corporalibus contineri. Hujus igitur rei tractatus, si tamen ad liquidum a talibus quales nos sumus, examinari potest, curam atque operam negotiosissimam postulat, ac per hoc mentem ab his occupationibus otiosissimam. Si autem breviter vis audire quid mihi videatur, nullo modo arbitror animam e corpore exire cum corpore.

2. Visiones autem illæ, futurorumque prædictiones quomodo fiant, ille jam explicare conetur, qui novit quæ vi efficiantur in unoquoque animo tanta, cum cogitat. Videmus enim, planeque cernimus in eo fieri rerum multarum visibilibus, et ad cæteros corporis sensus pertinentium, innumerabiles imagines: quæ non interest quam ordinate vel turbide fiant; sed tantum quia fiunt, quod manifestum est, qua vi et quomodo fiant quisquis potuerit explicare (quæ omnia certe quotidiana sunt atque continua), audeat præsumere aliquid ac definire etiam de illis rarissimis visis. Ego autem tanto minus hoc audeo, quanto minus id quoque in nobis quod vita continua vigilantes dormientesque experimur, quo pacto fiat explicare sufficio. Non cum ad te dictarem hanc epistolam, te ipsum animo contuebar, te utique absente atque nesciente, et quomodo possis his verbis moveri, secundum notitiam quæ mihi de te inest, imaginabar; atque id quonam modo in animo meo fieret, capere ac investigare non poteram, certus tamen non fieri corporis molibus, nec corporalis qualitibus, cum corpori simillimum fieret: hoc interim habeas, ut ab occupato et festinante dictatum. In duodecimo autem libro eorum quos de Genesi scripsi, versatur hæc quæstio vehementer, et ex multis rerum expertarum atque credibiliter auditarum exemplis disputatio illa silvescit. Quid in ea potuerimus vel effecerimus, cum legeris, judicabis; si tamen Dominus dignabitur donare ut eos mihi libros, quantum possum congruenter emendatos, jam liceat edere, et multorum fratrum expectationem non jam longa disputatione suspendere.

3. Narrabo autem unum aliquid breviter unde cogites. Frater noster Gennadius, notissimus fere omnibus, nobisque charissimus medicus, qui nunc apud Carthaginem degit, et Romæ suæ artis exercitatione præpolluit, ut hominem religiosum nosti, atque erga pauperum curam impigra misericordia facillimoque animo benignissimum, dubitabat tamen aliquando, ut modo nobis retulit, cum adhuc esset adolescens, et in his eleemosynis ferventissimus, utrum esset ulla vita post mortem. Ilujus igitur mentem et opera misericordiæ quoniam Deus nullo modo desereret, apparuit illi in somnis conspicuus juvenis et dignus intendi, eique dixit: Sequere me. Quem dum sequeretur, venit ad quamdam civitatem, ubi audire cœpit a dextera parte sonos suavissimæ cantilenæ, ultra solitam notanque suavitatem; tunc ille intento quidnam esset, ait hymnos esse beatorum atque sanctorum:

sinistra autem parte quid se vidisse retulit, nam non memini. Evigilavit, et somnium fugit<sup>1</sup>, tantumque de illo quantum de somnio cogitavit.

4. Alia vero nocte, ecce idem ipse juvenis eidem rursus apparuit, atque ab illo utrum cognosceretur interrogavit: respondit iste quod eum bene planeque cognosceret. Tunc ille quæsit ubi se nosset. Nec memoriæ defuit quid iste identidem responderet; totumque visum illud, hymanosque sanctorum ad quos audiendos eo duce venerat, qua recentissimos recordabatur facilitate narravit. Illic ille percontatus est utrumnam id quod narraverat, in somnis vidisset, an vigilans: respondit, in somnis. At ille, Bene, inquit, recolis: verum est, in somnis illa vidisti; sed etiam nunc in somnis te videre scias. Hæc cum audisset iste, ita esse credidit, atque id responsione firmavit. Tunc qui hominem docebat, adjecit et ait: Ubi est modo corpus tuum? Ille respondit: In cubiculo meo. Scisne, inquit ille, in eodem corpusculo nunc illigatus esse, et clausos, et otiosos oculos tuos, nihilque illis oculis te videre? Respondit: Scio. Tunc ille: Qui sunt ergo, inquit, isti oculi quibus me vides? Ad hoc iste non inveniens quid responderet, obtulit. Cui hæsitanti, ille quod his interrogationibus docere moliebatur, aperuit; et continuo: Sicut, inquit, illi oculi carnis tuæ utique in dormiente atque in lectulo jacente, nunc vacant, nec aliquid operantur, et tamen sunt isti quibus me intueris, et ista uteris visione; ita cum defunctus fueris, nihil agentibus oculis carnis tuæ vita tibi inerit qua vivas, sensusque quo sentias. Cavo jam deinceps ne dubites vitam manere post mortem. Ita sibi homo fidelis ablatam dicit hujus rei dubitationem: quo docente, nisi providentia et misericordia Dei?

5. Ista narratione dixerit aliquis tantæ rei nos non solvisse, sed vixisse<sup>2</sup> questionem. Veruntamen cum his verbis credere, vel non credere, liberum cuique sit; seipsum quisque habet, quo se avocet ad profundissimam questionem. Et vigilat homo, et dormit homo quotidie, et cogitat homo: dicat unde fiant ista similia formis, similia qualitibus, similia motibus corporum, nec tamen materie corporali; dicat si potest. Si autem non potest, quid se præcipitat de rarissimis aut inexpertis quasi definitam ferre sententiam, cum continua et quotidiana non solvat? Ego autem, quamvis quo modo fiant ista veluti corporea sine corpore, verbis prorsus explicare non possim; tamen sicut scio non ea corpore fieri, utinam sic scirem quo modo discernerentur quæ videntur aliquando per spiritum, et per corpus videri putantur; quoque modo distinguantur visa eorum quos error vel impietas plerumque deludit, quando visis piorum atque sanctorum similia pleraque narrantur! quorum exempla si commemorare voluisssem, tempus mihi potius quam copia defuisset. In Domini misericordia vegele-

<sup>1</sup> In Mss. prope omnibus, et somnium ut fuit; forte vero aufugit.

<sup>2</sup> Edd., auxisse. At in Mss. melioris notæ, vixisse.

ria, domine beatissime, et venerabilis et desiderabilis frater.

EPISTOLA CLX \* (a).

*Evodius Augustino, movens quæstionem de ratione et Deo.*

EVODIUS AUGUSTINO EPISCOPO, salutem <sup>1</sup>.

1. Perfecta ratio illa est quæ omnium rerum præstat scientiam, et maxime æternarum rerum quæ intellectu comprehenduntur: hanc æternam esse, æternam esse debuisse; æternum illud esse quod nec cœpit, nec mutatur, nec variatur, ipsa docet atque ostendit ratio: quam necesse est esse æternam, non solum quod æterna doceat et demonstret, sed multo magis quod ipsa æternitas non potest esse sine ratione; quia, arbitror, non esset æternitas, si ratio ipsa æterna non fuisset. Deinde Deum esse, vel esse debuisse, nec aliter fieri debere quam ut Deus esset, ratio demonstrat. Quæ utique esse essent qui hoc scirent, sive non essent, tamen cum æternus sit Deus, dubitandum non est æternam esse rationem quæ Deum esse oportuisse intenderet, et ita ut illi se demonstraret esse coæternam.

2. Sunt autem quædam quæ ratione coguntur ut sint, ut anterior sit ratio, et effectus posterior ejus rei quam futuram esse ostendit ratio: ut verbi gratia, cum mundus factus est, ratio habuit ut fieret mundus. Prior ergo ratio quam mundus est. Ea ergo quæ scivit ratio futura esse, subsequuta sunt, ut sit princeps ratio, postea mundi operatio. Jam nunc quoniam ratio ostendit Deum esse, vel necesse esse ut Deus esset, quid cui præponemus? rationem Deo, aut rationem mundo, an Deum rationi, sine qua Deum nullatenus esse probabile est? si enim Deum esse æternum, est ratione esse æternum, quæ est ratio? Ergo aut Deus est, aut Dei est, ut ipsa docet ratio: quæ si ipsa est Deus, ratio ostendit Deum esse rationem, et possunt ista cœva et coæterna esse. Si autem Dei est similitudo hæc ratio, ostendit rationem Dei esse similiter: et hoc crit cœvum et coæternum. Deum autem esse similiter fieri non posse, nisi esset Deus, ipsa ratio ostendit: quæ ratio si auferatur, quod dictum nefas est, non erit Deus, si ratio non ostenderit necesse esse Deum. Tunc ergo Deus est, cum ejus ratio ostendit ut sit Deus. Deus ergo quia est: sine dubio est ratio quæ docuit quia est.

3. Quid ergo est, si dici potest, in Deo primum, ratio, an Deus? Sed Deus non erit, nisi fuerit ratio quæ doceat Deum esse debere. Ratio quoque non erit, nisi Deus erit. Nihil ergo ibi primum, et postremum. Natura ergo hæc divina simul quodammodo habet et rationem et Deum. Unum autem unum generat, aut ratio Deum, aut Deus rationem. Subjectum autem, aut in subjecto forte dicatur ratio et Deus. Deus et ratio unus in uno. Bene autem Deus generat rationem: quia ratio Deum esse demonstrat. Intelligitur autem Deus a ratione ut

<sup>1</sup> Salutationis formula desideratur in Mss. solumque habetur: *Epistola sancti Evodii*; sive, ut constanter in plerisque codicibus scribitur, *Evodii*.

\* *Epist. CLC et LXI* castigatæ sunt ope codicum *cb. gg. r. sb. l. vc. trium v. et Lov.*

(a) *Alias 246*: quæ autem 160 erat, nunc 131. Scripta v. circiter 414.

*Filius a Patre, et ratio a Deo, ut Pater a Filio. Nam et ipsa ratio cum Deo Deus est. Neque enim Deus aliquando sine ratione fuit, aut ratio sine Deo. Tunc enim Deus est si est ratio, et tunc Filius est si est Pater; ut si ratio auferatur, sicut dictum est, quod dici fas non est, ne ipse quidem Deus est: per ejus enim rationem est actus et operatio ut sit Deus. Rursus eadem dicamus. Si ratio non fuit, Deus non fuit; et si Deus non est, ratio non fuit. Ratio ergo et Deus sempiterna res: et Deus et ratio simili modo res sempiterna. Connexio autem atque unitio rationis ad Deum, et Dei ad rationem, Patris ad Filium, Filii ad Patrem, principia sibi quodammodo et causas existendi præstant; quia alterum sine altero esse non potest. Deficitur in verbis, et quodcumque dicitur, ad hoc dicitur, ne sileatur. Utrum autem germen rationis Deum dicamus, an Dei germen rationem, quia nec fructus sine radice esse potest, nec sine fructu radix aliquid est? (Similitudo sit ducta, ut quidam intelligentiæ de Deo signetur; vivit enim et in grano tritici ratio secundans, qua sterile non sinitur esse: sed iterum si granum tritici non esset, ex qua re ista produceret, ratio non haberet.)*

4. Cum igitur ratio quæ Deus est, aut ostendat Deum rationem, aut rationem esse Deum, unum quodam modo alterum ostendens; non ostenditur Pater nisi per Filium, nec Filius ostenditur nisi per Patrem; et tunc quasi in silentio sit Filius, quando per Patrem venit ad Filium, ut unum quodam modo abscondatur, alterum demonstratur: ut demonstrans se unus, demonstrat et alterum, nec possit unus sciri, ut lateat alter; quia « Qui me vidit, » inquit, « vidit et Patrem; » et, « Nemo venit ad Patrem, nisi per me » (*Joan. xiv, 9, 6*); et, « Nemo venit ad me, nisi quem Pater attraxerit » (*Id. vi, 44*). Arduum vehementerque difficile negotium intrinvis, ut aliquid de Deo non intelligentes intelligeremus. Tamen quemadmodum omnia quæ sunt, sine quadam specie non intelliguntur, et incognoscibilia sunt; sic multo magis sine Filio, hoc est, sine ratione incognitus est Deus. Quid enim? an aliquando sine ratione Pater alogus fuit? Quis hoc audeat dicere? Cognoscendum itaque ratione Deum unum ex uno, vel unum in uno simul unum esse: quia unus est Deus, cui necesse est illam inesse dilectionem quam semper habendam ipsa ratio docet, vel Deus præcipit dilectionem exhibendam esse.

EPISTOLA CLXI (a).

Evodius Augustino, de eo quod scriptum est in epistola 157, ad Volusianum, « Si ratio quæritur, non erit mirabile, » etc., quo dicto abuti eos posse ostendit, qui vellent corporeis oculis a Christo Deum videri, contra quam docuit Augustinus in epistola 92, ad Italicam.

Domino sancto, venerabiliter dilectissimo fratri et consacerdoti Augustino, et fratribus qui tecum sunt, Evodius, et fratres qui mecum sunt, salutem in Domino.

1. Per Jobinum <sup>1</sup> qui ad possessionem Marclanensem

<sup>1</sup> in vetustis codicibus, per *Jobinum*.

(a) *Alias 247*: quæ autem 161 erat, nunc 49. Scripta videtur an 414.

missus erat, dudum unam quæstionem de ratione et Deo missa epistola mea interrogari; cujus adhuc responsum non merui. Sed quin epistolas Sanctitatis tuæ, unam ad illustrem virum Volusianum, et alteram ad Italicam illustrem virum, in manibus legentes habuimus; occurrit quod in priore epistola de Domini Jesu Christi Dei nostri carnali in Virgine conceptione, et ex ea natiuitate posuisti, « Si ratio quæritur, non erit mirabile; si exemplum poscitur, non erit singulare: » et visum est posse de omni natiuitate, et hominis vel cuiuslibet animantis vel seminis tale aliquid dici. Si ratio enim ejus quærat, non indagabitur, et utique erit mirabile; et si exemplum poscatur, quia nihil tale sit in exemplis, erit singulare. Neque enim quis conuentus viri et femine, vel cuiuslibet conceptionis aliquando, quod in secreto formatur, ratione poterit exponi: aut vero seminum ex terra nascentium, primum putrescentium, postea fructificantium ulla ratio inuenietur. Non enim et hoc mirabile non est sermem unum sine ullo parente, si ad singularitatem aliquid requiratur, intra pontum virgineo conceptu formatum, perfectum inueniri: unde ad exemplum arbitror dictum, « Ego vermis, et non homo » (Paul. xxi, 7). De conceptionibus ergo sive conjunctorum, sive singularium, nescio quænam possit ratio exhiberi. Non ergo de conceptione Virginis tantum non redditur, sed de nulla quidem arbitror conceptione posse persolvi rationem.

2. Si exemplum poscitur: ecce et de vento dicuntur equæ, et de cinere gallinæ, et de aqua anates, et alia nonnulla animalia, sine viri semine, fetus proprio edere. Certe si integræ non reddunt, tamen possunt illicitæ concipere: quomodo ergo ponitur, « Si exemplum poscitur, non erit singulare, » quando tot exempla procedunt? Nasci etiam in corporibus, non solum feminis, verum etiam virorum, intrinsecus dico, quædam animalia, notum est omnibus: numquid et ibi semen facit conceptionem? Ecce exempla, ecce miracula, de quibus ratio nullatenus redditur. Aut si ad hoc redditur, quia in virgine homine nihil tale unquam contingit; tamen sunt exempla in aliis rerum naturis, quia nata et sine seminibus concipiuntur, ex quibus penitus ratio reddi nequaquam potest. Tamen et in generatione est aliquid tale inuenire quod sic edat parius, ut integritas naturæ non violetur. Soleo enim audire quod aranea sine ulla virili conceptione et partus corruptione, illa omnia fila ex quibus tentis hæere solet, secundum naturæ suæ modum proferat mirabiliter, et sibi tantum quasi singulari præstitum esse demonstrat. Ergo si et hoc quærat, non tantum mirabile est, sed exempla talia rerum dari nullatenus possunt. Metuo enim ne ob hoc ipsa præcesserint in exemplis, ut qui non credidissent virginem concipere posse, his exemplis convincerentur esse quidem mirabile, sed tamen non erit singulare: nam omnia Dei opera mirabilia; quia in sapientia facta sunt. Si ergo hoc nobis objiciatur, quid respondebimus?

3. Illud etiam me urget vehementissime, quod sic potest dici de corporis ipsius Domini clarificati substantia, quia et ipsa poterit videre Dei substantiam (nisi enim in epistola ad Italicam non posse; et certum est): ut

cum rationem reddere cæperimus quia non potest, hoc nobis objiciatur, quia si quod illa conceptione et natiuitate factum est, mirabile est et singulare, nec ratio quam volunt, nec exemplum redditur<sup>1</sup>, quia unico hoc præstitum est: quemadmodum eis ratio non redditur de conceptione et generatione, sed in illo solo inuenitur singulare; sic de ejus visione ratio non reddatur, nec exemplum requiratur, sed soli illi singulariter licere divinitatis substantiam corpore videre. Si respondebitur rationem posse reddi, quia corporea re incorpoream rem nequaquam cernere liceat; metuo ne respondeatur quin et conceptio illa ratione exponi, et exemplis possit firmari. Aut enim in hominibus ratio deficiet, et exempla cessabunt, et confirmabunt corpore suo Unigenitum videre posse Deum: aut si ratio hic reddita fuerit, consequetur rationem reddi posse ab aliquibus nimis sapientibus viris, et illius conceptionis, et consequentis generationis. Quid ergo talibus respondeatur, percunctor. Non enim certamina semino, sed quemadmodum insidiosus respondeatur interrogo. Ego tamen sic credo Virginis conceptionem et partum, quomodo semper credidi: et corpore quoque christificato Deum videri non posse, utcumque ratione colligo. Obviandum tamen censeo hominibus qui aut seditiones ex quæstionibus solent excitare, aut feruenti studio ad discendum evigilare. Ora pro nobis. Pax et Charitas Christi Sanctitatem tuam nostri memorem perficiat, domine sancte, venerabiliterque beatissime frater.

#### EPISTOLA CLXII\* (a).

Augustinus Evodio respondet solutionem quæstionis in epistola 160 propositæ petendam esse ex aliis opusculis a se editis. Confirmat opinionem quam in epistola 159 tetigerat de anima corpore soluta, deque visis prodigiis. Postremo vindicat sententiam illam in præmissa proxime epistola reprehensam: « Si ratio quæritur, non erit mirabile, » etc.

Domino beatissimo, et venerabili fratri et coepiscopo sancto Evodio, et tecum fratribus, AUGUSTINUS, et tecum fratres, in Domino salutem.

1. Multa quæris ab homine multum occupato; et, quod est gravius, ea putas præcipitari debere dictando, quæ sunt tam difficilia, ut cum magna diligentia dictata vel scripta, vix perducere possint ad intellectum etiam talium qualis ipse es. Huc accedit quia non tu et tales tantummodo cogitandi estis lecturi esse quod scribimus; sed utique et illi qui minus acuto minusque exercitato ingenio præditi, eo tamen studio feruntur ad cognoscendas litteras nostras, sive amico, sive inimico animo, ut eis subtrahi omnino non possint. Ista cogitanti cernis quanta cura in scribendo esse debeat, præsertim de rebus ita magnis, ut in eis et magni laborent. Si autem cum aliquid in manibus habeo, intermittendum est et differendum, ut ad ea

<sup>1</sup> Sic tres vatic. Mss. et aliquot e nostris. At Edd. habent: Nec ratione quæri voluit, nec exemplo; quia, etc.

\* Collata cum bl. cb. ff. gg. r. vc. duobus sb. duobus l. tribus v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 101: quæ autem 162 erat, nunc 45. Scripta certe an. 415.

potius respondeatur quæ supervenientia requiruntur; quid fiet si etiam ipsis dum respondetur, alia supervenerint? Num placet ut etiam his omissis illa suscipiantur, et semper priora fiant quæ posteriora oboriuntur, eaque sola terminare contingat, quibus cum scribuntur non supervenerit aliquid quod quaeratur? Quod ut mihi accidat difficillimum est; sed non opinor tibi hoc placere. Non ergo debui alia interrompere cum tua supervenissent, sicut nec tua, si alia rursus irruerint; et tamen servare hanc justitiam non sinor. Nam ecce ut tibi hæc ipsa rescriberem, quibus id admonerem, intermisi quæ agebam, et animum meum ad hanc epistolam ab alia magna intentione detorsi.

2. Facile autem fuit hanc excusationem, ut arbitrator, non iniquam, litteris inditam tibi remittere; respondere autem inquisitionibus tuis non ita facile est: et puto in ipsis opusculis quæ me nunc intentissimum detinent, non defutura quædam loca, ubi hæc ipsa expediam quæ requiris, si Dominusnaverit. Jam etiam ex iis questionibus quas modo misisti, multa soluta sunt in eis libris quos nondum edidi, sive de Trinitate, sive de Genesi. Quamquam et illa si relegas quæ tibi jamdiu nota sunt, vel, nisi fallor, fuerint, quia ea fortasse oblitus es quæ te conferente mecum ac sermocinante conscripsi, sive de Animæ Quantitate, sive de Libero Arbitrio; invenies unde dissolvas, etiam sine mea opera, dubitationes tuas, adhibito scilicet nonnullo labore cogitationis, ut iis quæ ibi ad intellectum liquidum certumque perducta sunt, consequentia nectantur. Habes etiam librum de Vera Religione, quem si recoleres atque perspiceres, nunquam tibi videretur, ratione cogi Deum esse, vel ratiocinando effici Deum esse debere. Quandoquidem in ratione numerorum, quam certe in usu quotidiano habemus, si dicimus, Septem et tria decem esse debent, minus considerate loquimur; non enim decem esse debent, sed decem sunt. De quibus itaque rebus recte dicatur quod esse debeant, sive jam sint, sive ut sint, satis quantum arbitrator disputavimus in eis libris quos commemoravi. Homo enim sapiens esse debet, si est, ut maneat; si nondum est, ut fiat: Deus autem sapiens non esse debet, sed est.

3. Illa quoque de visis, quæ tibi nuperrime scripsi, et ea commemoras subtiliter dicta, sed majoribus te questionibus implicasse, recense etiam atque etiam, et cogita diligentius, nec pertranseat, sed habitet in eis consideratio tua; et inde fortasse utcumque conjicies quomodo sit anima præsens vel absens. In eis quippe visis demoratur in somnis, cum abest a sensu presentiaque cernendi quam præbet oculis, vigilans: hæc autem ab oculis, hoc est tanquam a luminaribus corporis animæ absentiam, quæ fit cum dormimus, si vis major augeat, ut totum quod est inde subtrahatur, mors est. Sicut ergo a cernendi sensu ad visa somniorum, non cum aliquo corpore abscedit, nisi forte illa quæ videntur in somnis corporea, nosque ipsos inter illa, hæc atque illac ferri ac referri cum aliquo corpore existimabimus; quod jam tibi arbitrator non

videri: ita si tota penitus abstrahatur atque abest, quod fit in morte, non secum potanda est auferre aliquid corpus ex corpore. Nam si auferret, profecto etiam cum dormimus et abscedit ab oculis, in quantum eos relinquit, in tantum oculos secum auferret, quamlibet subtiliores, corporeos tamen; quod non facit. Verumtamen auferret secum quosdam simillimos, sed non corporeos, quibus visa simillima cernit in somnis, sed nec ipsa corporea.

4. Porro si aliquis contendat etiam visa somniorum quæ similia corporibus apparent, non esse nisi corporea, videtur sibi aliquid dicere, nec ista ingenii tarditas facile convincitur; multorum quippe est etiam non mediocriter acutorum: quoniam parum attendunt quantum valeant imagines corporum, quæ fiunt in spiritu, nec omnino sunt corpora. Cum vero eas coguntur intueri, si recte adverterint, atque compererint non eas esse corporeas, sed corporum simillimas, rationem tamen de his non continuo valent reddere, quibus causis et quemadmodum fiant, qua denique natura sua subsistant, vel in quo subjecto sint: utrum ita in animo fiant ut in membrana ex atramento litteræ, ubi utraque substantia est, membrana scilicet et atramentum; an sicut sigillum in cera, vel figura quamlibet cui cera subjectum est, illa in subjecto; an utroque modo fiant ista in spiritu nostro, aliquando sic, aliquando autem sic.

5. Moveant enim non solum ea quæ absunt a sensibus corporis, et in nostra reperuntur memoria, vel quæ nos ipsi ut libitum est, facimus, disponimus, augemus, minuimus<sup>1</sup>, situ, habitu, motu, innumerabilibus qualitatibus formisque variamus. Talia sunt fortassis etiam illa quibus deludimur dormientes, quando non divinitus admonemur; nisi quod hæc volentes agimus, illa præter arbitrium patimur. Non solum hæc moveant quæ in animo de ipso animo fieri non absurde quis putat (quamvis et hoc causis occultioribus, quibus agitur ut istud potius quam illud in conspectum animi veniat); sed etiam quod ait propheta, *Et dixit mihi Angelus qui loquebatur in me* (Zach. 1, 9). Neque enim forinsecus voces ad aures corporeas Prophetæ venisse credendum est, cum dicit, *qui loquebatur in me*, non, *Ad me*. Utrum voces erant de spiritu factæ, corporalibus similes, quales agimus cum apud nos taciti multa memoriter, plerumque etiam cantando transcurrimus, sed tamen editæ ab Angelo sibi suggerente? Et quod in Evangelio scriptum est, *Ecce Angelus Dei apparuit illi in somnis dicens* (Math. 1, 20): Quomodo enim apparuerit, vel corpus angelicum oculis clausis (Abrahæ quippe vigilantis sic apparuerunt, ut eos etiam, cum pedes lavit eis [Gen. xviii, 4], contractando sentiret)? vel spiritus spiritui dormientis in specie aliqua simili corpori, sicut nos ipsi nobis videmur tali figura etiam per loca moveri somniantes, longe aliter quam membra in stratis jacentia moventur.

<sup>1</sup> *Loc., non solum ut cogitemus ea quæ absunt, etc., sed etiam situ, habitu, etc.* At Bad. Er. et plerique Mss. carent his verbis, *ut cogitemus, et, sed etiam.*

6. Hæc ideo mira sunt, quia occultiorem habent rationem, quam ut videri vel reddi ab homine homini possit. Nam istæ causæ sunt admirationis, cum vel ratio ejusque rei latet, vel eadem res usitata non est, quod aut singularis aut rara est. Ex illa ergo causa latentis rationis, ego dixi in epistola quam te legisse commemoras (*Epist. 157, ad Volusianum*), cum eis responderem qui negant esse credendum, quod Christum virgo pepererit, virgo permanserit, *Si ratio quæritur, non erit mirabile*: hoc enim dictum est, non quod ratione res careat, sed quod eos lateat quibus hoc Deus voluit esse mirabile. Ex alia vero admirationis causa, quæ ideo est, quia insolitum aliquid occurrit, scriptum est de Domino quod miratus sit Centurionis fidem; neque enim eum rei ullius ratio potuit latere, sed admiratio pro laude posita est ejus cujus par in populo Hebræo non apparuerat: unde ipsa admiratio satis exposita est, cum Dominus ait, *Amen dico vobis, non inteni tantam fidem in Israel* (*Luc. vii, 9*).

7. Quod autem adjeci in eadem epistola, *Si exemplum poscitur, non erit singulare*; frustra tibi visus es velut exempla invenisse de vermiculo qui in pomo nascitur, et aranea quæ filum textrinx suæ corpore velut integro parit. Dicuntur enim aliqua argute cujusdam similitudinis gratia, alia remotius, alia congruentius; sed solus Christus natus est ex virgine: unde jam intelligis, quantum existimo, cur hoc esse dixerim sine exemplo. Habent itaque omnia causas suas atque rationes rectas et inculpabiles, quæ Deus vel usitata vel inusitata operatur. Sed hæc causæ atque rationes cum latent, miramur quæ sunt; cum autem patent, consequenter ea vel convenienter fieri dicimus; nec mirandum esse, quia facta sunt, quæ ratio exigebat ut fierent. Aut, si miramur, non inopinata stupendo, sed excellentia laudando miramur: quo genere admirationis Centurio ille laudatus est. Nec ideo reprehendenda est sententia qua dictum est, *Si ratio quæritur, non erit mirabile*; quoniam est aliud genus admirationis, etiam cum ratio manifesta est admiranti: neque enim propterea culpatur sententia qua dictum est, *Deus neminem tentat* (*Jacobi i, 13*), quoniam est aliud genus tentationis, propter quod recte itidem dictum est, *Tentat vos Dominus Deus vester* (*Deut. xiii, 5*).

8. Nec quisquam existimet ideo merito posse dici corporeis oculis a Filio Patrem videri, ac non potius sicut a Patre Filium, quia illi qui hoc putant, cum in reddenda ratione defecerint, possunt et ipsi dicere, *Si ratio quæritur, non erit mirabile*: hoc enim dictum est, non quia non est ratio, sed quia latet. Illius autem non miraculi, sed erroris, demonstrare debet nullam esse rationem, quisquis id opinantes refellere aggreditur. Sicut enim nulla ratio est qua Dei natura moriatur, aut corrumpatur, aut peccet; et cum hoc Deum non posse dicimus, non derogamus potestati ejus, sed æternitatem veritatemque laudamus: ita cum dicimus non posse videri oculis corporeis, non latet, sed patet ratio bene intelligentibus, qua perspicuum est Deum corpus non esse, nec aliquid corpo-

reis oculis cerni posse, nisi quod alicujus intervalli interpositione cernatur: id autem non nisi corpus esse, eamque substantiam quæ minor sit in parte quam in toto; quod de Deo credere nefas esse debet etiam iis qui hoc intelligere nondum valent.

9. Latet ratio diversarum commutationum; et hinc est ornatum visibilium silva miraculorum: numquid tamen ideo latet esse corpora, habere nos corpus, nullum esse quantumcumque corpusculum, quod non pro suo modo loci occupet spatium; nec in eo quod occupat ubique sit totum, sed minus sit in parte quam in toto? Hæc quoniam non latent, his contenda sunt consequentia, quod nunc facere nimis longum est, quibus ostendatur non rationem latere, sed rationem omnino nullam esse qua credi debeat, vel possit intelligi, Deum qui ubique totus est, nec per spatia locorum corporea mole diffunditur, in qua necesse habeat partibus majoribus minoribusque constare, cerni corporeis oculis posse. Unde plura dicerem si hoc in epistola ista suscepissem, in cujus longitudinem non sentiens progressus sum, pene oblitus occupationum mearum, ita ut fortasse, quod non arbitrabar, intentioni tuæ satis fecerim, qui potes paucis admonitus plura cogitare quæ competunt; sed non etiam eorum in quorum manus non inaniter venire ista possunt, si diligentius et copiosius disserantur. Laborant autem homines in discendo, et brevia non valent intelligere, prolixa non amant legere. Laborant itidem in docendo, qui et pauca tardis, et multa pigris frustra ingerunt. Mitte et illius epistolæ exemplum, quæ apud nos aberrans non potuit inveniri.

#### EPISTOLA CLXIII\* (a).

*Evodius Augustino proponit aliquot questiones.*

Evodius episcopus, Augustino episcopo.

*Pridem questiones misi ad Sanctitatem tuam: unam de ratione et Deo, puto per Jobinum qui servit ancillis Dei<sup>1</sup>; alteram de corpore Salvatoris, de quo æstimatur quod substantiam Dei videat. Tertiam dico nunc: anima rationalis quam Salvator cum corpore assumpsit, utrum in una de opinionibus est illis quæ proponuntur cum de animæ origine quæritur, si qua ibi potest veritate fulciri; an quantum rationalis sit, non tamen ex iis speciebus quæ de animalium anima dicuntur, sed in alia habetur. Quartam interrogo: qui sunt illi spiritus, de quibus in Epistola sua ponit Petrus testimonium de Domino, dicens, « Mortificatus carne, vivificatus spiritu: in quo et eis qui in carcere erant spiritibus veniens prædicavit » (*I Petr. iii, 18, 19*), et cætera; hoc inserens quod in inferno fuerunt, et descendens Christus omnibus evangelizavit, omnesque a tenebris et penis per gratiam liberavit, ut a tempore resurrectionis Domini, iudicium expectetur ætinanitis inferis. Quid ergo in hac re Sanctitati tuæ videatur, cupio nosse.*

<sup>1</sup> Vatic. Mss. careat his verbis, *qui servit ancillis Dei*.

\* Recognita ad gg. r. ab. duos t. duos v. et ad Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Alias 98: quæ autem 165 erat, nunc 44. Scripta paulo post superiorem.



## EPISTOLA CLXIV (a).

Augustinus Evodio, respondens ad duas questiones, quarum altera est de loco obscuro primæ Petri, tertio capite, altera de anima Christi.

Domino beatissimo, fratri et coepiscopo Evodio,  
Augustinus, in Domino salutem.

CAP. PRIMUM.—1. Quæstio quam mihi proposuisti ex Epistola apostoli Petri, solet nos, ut te latere non arbitror, vehementissime commovere, quo modo illa verba accipienda sint tanquam de inferis dicta. Replico ergo tibi eandem quæstionem, ut sive ipse potueris, sive aliquem qui possit inveneris, auferas de illa atque finias dubitationem meam. Quod si prior potuero, cum id donaverit Dominus, tibi que impartiri valero, non fraudabo Dilectionem tuam: nunc autem quæ me tibi moveant intimabo, ut secundum hæc de illis verbis apostolicis, vel ipse cogites, vel quem idoneum repereris consulas.

2. Cum dixisset Christum mortificatum carne, vivificatum spiritu; continuo subiecit, *In quo et iis qui in carcere erant conclusi, spiritibus veniens prædicavit, qui increduli fuerunt aliquando, quando expectabat Dei patientia in diebus Noe, cum fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo animæ salvæ factæ sunt per aquam*: deinde subiunxit et ait, *Quod et vos nunc simili forma Baptisma salvos fecit* (1 Petr. iii, 18 21). Movet itaque, si apud inferos Dominus, quando mortuus est, in carcere conclusis spiritibus prædicavit, quid boni soli meruerint, ut Dominus ad inferna descenderet<sup>1</sup>, qui tunc infideles fuerunt cum fabricaretur arca. Etenim post tempora Noe, multa millia tot gentium usque ad passionem Christi mortua sunt, quæ potuit apud inferos invenire: non utique eorum qui in Deum crederant, sicut Prophetæ et Patriarchæ de stirpe Abraham, sicut ipse retro Noe et tota domus ejus, quæ salva facta est per aquam, excepto fortassis uno filio, qui postea reprobatus est; sicut etiam præter progeniem Jacob, alii fuerunt credentes in Deum, sicut Job, sicut civitas Ninive, et si qui alii sunt, qui vel apparent in Scripturis, vel in genere humano latent: sed eorum dico multa millia hominum, qui Deum ignorant, et dæmonum vel simulacrorum cultui dediti, a temporibus Noe usque ad passionem Christi, ex hac vita emigrarunt, quos apud inferos Christus inveniens, quomodo illis non prædicavit, sed illis tantum, qui in diebus Noe increduli fuerunt, cum fabricaretur arca? Aut si omnibus prædicavit, cur illos solos Petrus commemoravit, prætermissa multitudine tam innumerabili cæterorum?

CAPUT II.—3. Et Dominum quidem carne morti-

<sup>1</sup> Veteres Edd. hic interunt locum quem infra n. 7 legere est, *Et de istis tantum duobus... testimonium perhibetur*. Benedictini Patres, Lovaniensium exemplum secuti, totum illud exploserunt, quasi repetitionem neglectam introductam. M.

<sup>2</sup> Emendata subsidio eodicum a. bg. hl. ff. g. gv. j. n. s. vc. vd. duorum a. 2 bn. 2 ab. 2. t. 4 v. et Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 99: quæ autem 164 erat, nunc 87. Scripta eodem tempore.

secutum venisse in infernum, satis constat. Neque enim contradici potest vel prophetiæ quæ dixit, *Quoniam non derelinques animam meam in inferno*; quod ne aliter quisquam sapere auderet, in Actibus Apostolorum, idem Petrus exponit: vel ejusdem Petri illis verbis, quibus cum asserit *solvisse inferni dolores, in quibus impossibile erat cum teneri* (Psal. xv, 10, et Act. ii, 24, 27). Quis ergo nisi infidelis negaverit fuisse apud inferos Christum? Quod si movet quemadmodum accipiendum sit inferni ab illo solutos dolores (neque enim coeperat in eis esse tanquam in vinculis, et sic eos solvit tanquam si catenas solvisset quibus fuerat alligatus); facile est intelligere sic eos solutos esse quemadmodum solvi possunt laquei venantium, ne teneant; non quia tenuerunt. Potest et sic, ut eos dolores cum solvisse credamus, quibus teneri ipse non poterat, sed quibus alii tenebantur, quos ille noverat. liberandos.

4. Verum quinam isti sint, temerarium est definire. Si enim omnes opinio dixerimus tunc esse liberatos, qui illic inventi sunt, quis non gratuletur, si hoc possimus ostendere? præsertim propter quosdam qui nobis litterario labore suo familiariter innotuerunt, quorum eloquium ingeniumque miramur; non solum poetas et oratores, qui eosdem ipsos falsos deos gentium multis opusculorum suorum locis contemnendos ridendosque monstrarunt, et aliquando etiam unum Deum verumque confessi sunt, quamvis illa superstitione cum cæteris colerent; verum etiam illos qui hæc non cantando vel declamando, sed philosophando dixerunt: multos etiam quorum litteras non habemus, sed in illorum litteris didicimus secundum quosdam modum laudabiles vitas, ut excepto Dei cultu, in quo erraverunt colentes vana quæ publice colenda fuerant instituta, et creaturæ potius quam Creatori servientes, in cæteris moribus parcimoniam, continentiam, castitatem, sobrietatem, mortis pro patriæ salute contemptum, servatæque fidei non solum civibus, verum et hostibus, imitandi merito proponantur. Quæ quidem omnia quando non referuntur ad finem rectæ veræque pietatis, sed ad fastum inanem humanæ laudis et gloriæ, etiam ipsa inanes quodammodo, steriliaque redduntur: verumtamen quadam indole animi ita delectant, ut eos in quibus hæc fuerunt, vellemus vel præcipue, vel cum cæteris ab inferni cruciatibus liberari, nisi aliter se haberet sensus humanus, aliter justitia Creatoris.

5. Quæ cum ita sint, si omnes inde solvit Salvator, et, sicut requirens scripsisti, *exinanivit inferna, ut deinceps iudicium jam expectaretur extremum*: hæc sunt quæ in hac re non immerito movent, quæ mihi interim cogitanti solent occurrere. Primum, quæ auctoritate firmetur ista sententia. Quod enim scriptum est in morte Christi factum *solutis doloribus inferni*: vel ad ipsum potest intelligi pertinere, quod eos hactenus solverit, hoc est irritos fecerit, ne ab eis ipse teneretur, præsertim quia sequitur, *in quibus impossibile erat teneri eum*. Vel si causa quæritur cur voluerit venire in infernum, ubi dolores illi essent, quibus teneri ova-

nine non poterat, quia erat, ut scriptum est, in *moribus liber* (*Psal. LXXXVII, 6*), in quo princeps et praepositus mortis non invenit aliquid, quod supplicio deberetur: hoc scilicet quod scriptum est, *solatis doloribus inferni*, non in omnibus, sed in quibusdam accipi potest, quos ille dignus ista liberatione iudicabat; ut neque frustra illuc descendisse existimetur, nulli eorum profuturus qui ibi tenebantur inclusi, nec tamen sit consequens ut quod divina quibusdam misericordia iustitiaeque concessit, omnibus concessum esse putandum sit.

CAPUT III. — 6. Et de illo quidem primo homine patre generis humani, quod eum inde solverit, Ecclesia fere tota consentit; quod eam non inaniter credidisse credendum est, undecumque hoc traditum sit, etiamsi canonicarum Scripturarum hinc expressa non proferatur auctoritas: quanquam illud quod in libro Sapientiae scriptum est, *Hæc illum, qui primus factus est, patrem orbis terrarum, cum solus esset creatus, custodivit, et educit illum a delicto suo, et dedit ei virtutem continendi omnia* (*Sap. x, 1, 2*), magis pro hac sententia quam pro ullo alio intellectu facere videatur. Addunt quidam hoc beneficium antiquis etiam sanctis fuisse concessum, Abel, Seth, Noe, et domui ejus, Abraham, Isaac, et Jacob, abisque Patriarchis et Prophetis, ut cum Dominus in infernum venisset, illis doloribus solverentur.

7. Sed quonam modo intelligatur Abraham, in cuius sinu plus etiam pauper ille susceptus est, in illis fuisse doloribus, ego quidem non video: explicant fortasse qui possunt. Solos autem duos, id est Abraham et Lazarum, in illo memorabilis quietis sinu fuisse antequam Dominus in inferna descenderet, et de istis tantum duobus dictum fuisse illi diviti, *Inter vos et nos chaos magnum firmatum est, ut si qui volunt hinc transire ad vos non possint, neque inde huc transire* (*Luc. xvi, 26*), nescio utrum quisquam sit cui non videatur absurdum. Porro si plures quam duo ibi erant, quis audeat dicere non ibi fuisse Patriarchas et Prophetas, quibus in Scriptura Dei iustitiae pietatisque tam insigne testimonium perhibetur? Quid illis ergo praestiterit qui dolores solvit inferni, in quibus illi non fuerunt, nondum intelligo; praesertim quia ne ipsos quidem inferos usquam Scripturarum in bono appellatos potui reperire. Quod si nusquam in divinis auctoritatibus legitur, non utique sinus ille Abraham, id est secretæ ejusmodi quietis habitatio, aliqua pars inferorum esse credenda est. Quanquam in his ipsis tanti magistri verbis, ubi ait dixisse Abraham, *Inter vos et nos chaos magnum firmatum est, scitis, ut opinor, appareat non esse quamdam partem, et quasi membrum inferorum, tanto illius felicitatis sinu. Chaos enim magnum quid est, nisi quidam hiatus, multum ea separans inter quæ non solum est, verum etiam firmatus est? Quapropter et in illum Abraham sinum Christum mortuum venisse sancta Scriptura dixisset, non nominato inferno ejusque doloribus, miror si quisquam ad inferos eum descendisse asserere auderet.*

8. Sed quia evidentia testimonia et infernum commemorant et dolores, nulla causa occurrit cur ille credatur venisse Salvator, nisi ut ab ejus doloribus salvos faceret; sed utrum omnes quos in eis invenit, an quosdam quos illo beneficio dignos iudicavit, ad hoc requiro: fuisse tamen eum apud inferos, et in eorum doloribus constitutis hoc beneficium praestitisse non dubito. Unde illis iustis qui in sinu Abraham erant, cum ille in inferna descenderet, nondum quid contulisset inveni, a quibus eum secundum beatificam praesentiam suæ divinitatis nunquam video recessisse: sicut etiam eodem ipso die quo mortuus est, promissit latroni quod cum illo in paradiso fuisset futurus (*Luc. xxiii, 43*); quando ad solvendo inferni dolores fuerat descendurus. Profecto igitur in paradiso atque sinu Abraham, etiam ante jam erat beatificante sapientia, et apud inferos iudicante potentia: ubi enim non est nullo loco obsessa divinitas? Verumtamen secundum creaturam, quam ex quodam tempore suscipiendo, manens Deus homo factus est, hoc est secundam animam eum fuisse apud inferos aperte Scriptura declarat, et per prophetiam praemissa, et per apostolicum intellectum satis exposita, quod dictum est: *Non derelinques animam meam in inferno* (*Psal. xv, 10*).

9. Scio quibusdam videri, morte Domini Christi jam talem resurrectionem praestitam iustis, qualis nobis in fine promittitur; quoniam scriptum est, illo terræ motu quo in ejus passione petra scissæ et monumenta aperta sunt, multa corpora resurrexerunt iustorum, et vix cum illo quando resurrexit in sancta civitate (*Matth. xxvii, 51-55*). Qui utique si non iterum repositis corporibus dormierunt, videndum est quemadmodum intelligatur Christus *primogenitus et mortuus* (*Apos. i, 5*), si eum in illa resurrectione tot praecesserunt. Quod si responderetur hoc dictum esse per anticipationem, ut monumenta quidem illo terræ motu aperta intelligantur, cum Christus in cruce penderet, resurrexisse autem iustorum corpora non tunc, sed cum ille prior resurrexisset: quamvis tunc ut dixi, anticipando fuisset adjectum, ut et Christus primogenitus a mortuis sine ambiguitate credatur, et illis iustis continuo concessum ut ipse praesente in æternam incorruptionem atque immortalitatem resurgerent; illud adhuc restat quod moveat, quomodo a Petro dici potuerit, quod utique verissime dictum est, quando per illam prophetiam non de David, sed de Christo asseruit fuisse praedictum, carnem ejus non vidisse corruptionem; et quod adjuvit de David, apud eos esse monumentum ejus (*Act. ii, 27, 29*): unde illos utique non convincebat, si corpus ejus ibi jam non erat; quia si et ante in recenti sua morte resurrexisset, nec caro ejus vidisset corruptionem, posset nihilominus illud monumentum manere. Durum autem videtur ut David non fuerit in illa resurrectione iustorum, si eis jam æterna<sup>1</sup> donata est, cuius Christus ex semine tam crebro, et tanta evidentia, tantaque honorificentia commendatur. Periclitabitur etiam

<sup>1</sup> Mss. quatuor: *Æterna vita donata est.*

illud quod ad Hebræos de justis antiquis dicitur, *Quia pro nobis meliora providerunt, ne sine nobis perfecti perficerentur* (Heb. xi, 40); si jam in illa resurrectionis incorruptione constituti sunt, quæ nobis perdiscendis in sine promittitur.

GAPUT IV.—10. Cur ergo Petrus eos tantum commemorare voluerit, quibus in carcere inlucis Evangeliorum prædicatum est, qui in diebus Noe cum fabricaretur arca increduli fuerunt, vides quam latebrosam sit, et que mo moveat nos affirmare hinc aliquid audeam. Huc accedit, quia eum dixisset apostolus, *Quod et vos nunc simili forma Baptisma salvos facit; non carnis depositio sordium, sed conscientia bonæ interrogationis in Deum per resurrectionem Jesu Christi, qui est in dextera Dei, deglutiens mortem, ut vitam æternam hæredes efficeremur, profectus in caelos, subjectis sibi Angelis et Potestatibus et Virtutibus; continuo subiicit, Christo igitur in carne passus, et vos eadem scientia firmamini; quia quæ passus est in carne, desit a peccatis, in hoc ut jam non hominum desideris, sed voluntate Dei quod reliquum est in carne vivat tempus; deinde ait, Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatem hominum consummatum ambulantis in libidinibus, et concupiscentiis, et ebrietate, comessionibus, potationibus, et illicitis idololorum servitutibus; in quo stupescunt non concurrere vos in eandem luxuriam confessionem blasphemantes. Quæ reddant rationem ei qui paratus est judicare vivos et mortuos: his dicitis subiacet, Propter hoc enim et mortuis evangelizatum est, et judicentur quidem secundum homines in carne, vivant autem secundum Deum spiritu.*

11. Quomodo non moveat ista profunditas? Mortuis dicit evangelizatum: quos profecto si intellexerimus, qui de corpore exierunt, illi opinor erunt de quibus supra dixit, *Qui increduli fuerunt in diebus Noe*; aut certe omnes, quos apud inferos Christus invenit. Quid sibi ergo vult, *ut judicentur quidem secundum homines in carne, vivant autem secundum Deum spiritu?* quomodo judicantur in carne, quam non habent, si apud inferos sunt; vel quam nondum receperunt, si etiam a doloribus inferni soluti sunt? Neque enim ei, et querendo dicit, *animas sunt inferi*, omnes etiam qui tunc ibi fuerunt, in carne resurrexissent credendi sunt; aut qui resurgentes appaeruerunt cum Domino, ad hoc carnem receperunt, ut in ea judicarentur secundum hominem: quod nec de illis video quo modo accipi possit, qui increduli fuerunt in diebus Noe; non enim eos in carne vixisse scriptum est, aut credi potest ideo solutos dolores inferni, ut qui inde liberarentur, carnem ad luendam poenam recipere. Quid est ergo, *ut judicentur secundum homines in carne, vivant autem secundum Deum spiritu?* an forte hoc præstikum est eis quos apud inferos Christus invenit, ut per Evangelium vivificarentur spiritu, quomodo in futura resurrectione in carne judicandi sint; ut per aliquam carnis poenam transirent in regnum Dei? Quid si ita est, cur hoc tantum de illis quos quondam non crediderunt in diebus Noe, ac non etiam de cæteris quos illic Christi visitatio comperit,

SANCT. AUGUST. II.

per Evangelii prædicationem spiritu revixerunt, postea transitoria poena in carne judicandi? Quod si de omnibus acceperimus, manet quaestio, quare Petrus eos tantum commemoravit, qui tunc increduli fuerunt cum fabricaretur arca.

12. Movet etiam illud, quod ii qui de hac re conantur reddere rationem, ideo dicunt Christo ad inferos descendente, iis qui ibi inventi sunt, illa loca pœnalia tanquam carceres exinanites, qui non audierant Evangelium, quod illis viventibus nondum toto orbe prædicabatur, et justas habebant causas cur non credidissent, quod eis non fuerat annuntiatum: deinceps autem non habituros excusationem, qui prædicationem Evangelii per omnes gentes celebratam diffusamque contempnunt; et ideo illis tunc evacuatis carceribus jam justum restare judicium, quo contumaces et infideles etiam æterno igne puniantur. Nec attendunt qui hoc sentiunt, hanc excusationem habere posse omnes qui etiam post resurrectionem Christi antequam ad eos Evangelium perveniret, ex hac vita emigrarunt. Neque enim postquam Dominus remeavit ab inferis, nemo permissus est iterum ire ad inferos, nisi audito Evangelio, cum tam multi morerentur toto orbe terrarum, antequam ad eos hæc annuntiatio perveniret; qui omnes habebant excusationem, quæ ablata dicitur eis quibus Dominus cum venisset, quia ante non audierant, in inferno dicitur prædicasse.

13. Nisi forte dicatur etiam istos qui post Domini resurrectionem, nondum sibi annuntiato Evangelio mortui sunt, sive imbruiantur, illic apud inferos audire potuisse vel posse, ut illic credant quod de Christi veritate credendum est, et habeant etiam ipsi remissionem ac salutem, quam illi meruerunt quibus ibi Christus annuntiavit. Neque enim quia rursus ascendit Christus ab inferis, ideo ibi fama ejus exaltata est; nam et hinc ascendit in caelum, et tamen ejus annuntiatione, qui in eum crederent, salvi erunt. Ideo quippe exaltatus est, et donatum est ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine ejus omne genus sectatus, non solum celestium et terrestrium, verum etiam inferiorum (Philipp. ii, 9, 10). Sed hanc opinionem si admittimus, qua putari potest, homines, qui cum viverent, minime crediderunt, posse in Christum apud inferos credere, quis ferat quæ consequuntur absurda, fideique contraria? Primum, ne frustra dolere videamur eos qui sine ista gratia de corpore exierunt, frustra que curam gerere, atque instanter hortari ut eam homines priusquam moriantur percipiant, ne sempiterna morte puniantur. Aut si illi tantum apud inferos inutiliter atque infructuose credunt, qui Evangelio sibi annuntiato hic credere noluerunt; illis autem proderit credere, quæ non hic contempserunt quod audire minime poterunt; aliud sequitur absurdum, ut hic non sit Evangelium prædicandum, quoniam omnes utique morituri sunt, et sine ullo reatu contempti Evangelii venire ad inferos debent, ut eis prodesse possit cum ibi crediderint: quod sententiæ impiæ vanitatis est.

(Vingt-trois.)

**CAPUT V. — 14.** Quamobrem teneamus firmissime, quod fides habet fundatissima auctoritate firmata, *Quia Christus mortuus est secundum Scripturas, et quia sepultus est, et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas* (1 Cor. xv, 3, 4), et cætera quæ de illo testatissima veritate conscripta sunt: in quibus etiam hoc est, quod apud inferos fuit, solutisque eorum doloribus quibus eum erat impossibile teneri, a quibus etiam recte intelligitur solvisse et liberasse quos voluit, corpus quod in cruce reliquerat in sepulcro positum recepiisse. In illa vero quam proposuisti de verbis Petri apostoli quæstione, quoniam quæ me moveant perspicis, et alia fortasse, si diligentius discutiantur, possunt movere; vel apud nos ea cogitando, vel quos dignum est et possumus consulendo, quæramus.

15. Considera tamen ne forte totam illud quod de conclusis in carcere spiritibus, qui in diebus Noe non crediderant, Petrus apostolus dicit, omnino ad inferos non pertineat; sed ad illa potius tempora quorum formam ad hæc tempora transtulit. Illa quippe res gesta forma fuerat futurorum, ut ii qui modo non credunt Evangelio, dum in omnibus generibus ædificatur Ecclesia, illis intelligantur esse similes, qui tunc non crediderunt cum fabricaretur arca: illi autem qui crediderunt, et per Baptismum salvi fiunt, illis comparentur, qui tunc in eadem arca salvi facti sunt per aquam; unde ait, *Sic et vos simili forma Baptisma salvos facit*. Ad hanc igitur formæ similitudinem, cætera etiam de incredulis coaptemus, et non suspicemur quod apud inferos ad faciendos fideles atque liberandos Evangelium prædicatum sit, vel adhuc etiam prædicetur, quasi et ibi sit Ecclesia constituta.

16. Ad illum ergo sensum qui te movet, ideo videntur attracti qui hoc Petrum sensisse crediderunt, quia dixit, conclusis in carcere spiritibus prædicatum, quasi animæ non possint intelligi spiritus, quæ tunc erant in carne, atque ignorantie tenebris velut carcere claudabantur; de quali carcere se desiderat liberari ille qui dicit, *Educ de carcere animam meam, ut confiteatur nomini tuo* (Psal. cxli, 8); quæ alibi umbra mortis appellatur: de qua non utique apud inferos, sed hic liberati sunt, de quibus scriptum est, *Qui sedebant in umbra mortis, lumen ortum est eis* (Isai. ix, 2). Illis autem in diebus Noe frustra prædicatum est, quia non crediderunt, cum expectaret eos Dei patientia per tempus tot<sup>1</sup> annorum quibus arca eadem fabricata est (nam ejus etiam fabricatio quodammodo prædicatio fuit); sicut modo similes eorum non credunt, qui sub eadem forma, ignorantie tenebris velut carcere concluduntur, frustra intuentes Ecclesiam toto mundo construi, imminente judicio, tanquam diluvio quo tunc omnes increduli perierunt: ait quippe Dominus, *Sicut in diebus Noe, ita erit et in diebus Filii hominis. Manducabant, bibebant, nubebant, uxores ducebant, donec intravit Noe in arcam; venit diluvium, et perdidit omnes* (Luc. xvii, 26). Sed

<sup>1</sup> Dad. Am. et Fr., per tempus centum annorum.

quia ea res gesta etiam futuram rem significabat, ideo ibi diluvium, et Baptismum significavit fidelibus, et infidelibus pœnam: sicut in figura non rei geste, sed tantummodo dictæ, quod de lapide scriptum est (Psal. cxvii, 22; Isai. viii, 14, et xxviii, 16; Dan. ii, 34, 45; Matth. xxi, 44; Luc. xx, 17; Act. iv, 11; Rom. ix, 33, etc.), quo significatus est Christus, duo quædam prænuntiata sunt, et infidelibus offendiculum, et fidelibus ædificium. Aliquando autem in eadem figura vel gesta vel dicta, etiam duæ res aliquid unum significant; sicut fideles significaverant ligna quæ in arcæ fabricam coaptata sunt, eosdemque etiam animæ octo quæ in eadem arca liberatæ sunt: quomodo in illa evangelica similitudine de ovili, idem ipse Christus est et pastor et janua (Joan. x, 1, 2).

**CAPUT VI. — 17.** Nec moveat ad impediendum istum intellectum, quod eundem Christum dixit apostolus Petrus prædicasse illis in carcere conclusis qui quondam non crediderant in diebus Noe, ut ideo non arbitremur hoc intelligendum quia illo tempore nondum venerat Christus. Nondum enim venerat scilicet in carne, sicut venit quando post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est (Baruch iii, 38): verumtamen ab initio generis humani, vel ad arguendos malos, sicut ad Cain, ac prius ad ipsum Adam uxoremque ejus; vel ad consolandos bonos, vel ad utrosque admonendos, ut alii ad salutem suam crederent, alii ad pœnam suam non crederent, ipse utique non in carne, sed in spiritu veniebat, visis congruis alloquens, quos volebat, sicut volebat. Quod autem dixi, In spiritu veniebat, et ipse quidem Filius in substantia Deitatis, quoniam corpus non est, utique spiritus est: sed quid facit Filius sine Spiritu sancto, vel sine Patre, cum inseparabilia sint omnia opera Trinitatis?

18. Ipsa quoque Scripturæ verba de quibus agitur, satis hoc, ut puto, indicant eis qui diligenter attendunt: *Quia Christus, inquit, semel pro peccatis nostris mortuus est, justus pro injustis, ut nos adducat Deo, mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu: in quo et iis qui in carcere conclusi erant, spiritibus adveniens prædicavit, qui increduli fuerant aliquando, quando expectabat Dei patientia in diebus Noe, cum fabricaretur arca*. Jam ut arbitror, attenditur ordo<sup>2</sup> verborum, *Christus mortificatus carne, vivificatus autem spiritu*. In quo spiritu adveniens prædicavit et illis spiritibus qui increduli fuerant aliquando in diebus Noe: quoniam prius quam veniret in carne pro nobis mortuus, quod semel fecit, sæpe antea veniebat in spiritu ad quos volebat, visis eos admonens, sicut volebat, utique in spiritu, quo spiritu et vivificatus est, cum in passione esset carne mortificatus. Quid est enim quod vivificatus est spiritu, nisi quod eadem caro qua sola fuerat mortificatus, vivificante spiritu resurrexit?

**CAPUT VII. — 19.** Nam quod fuerit anima mortificatus Jesus, hoc est eo spiritu qui hominis est, qui audeat dicere; cum mors animæ non sit nisi pecca-

<sup>2</sup> Sic Mss. M Edd., forma.

tum, a quo ille omnino immunis fuit, cum pro nobis carne mortificaretur? Si enim omnium hominum animæ ex illa una sunt, quæ insufflata est primo homini per quem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit (Rom. v, 12); aut non est inde anima Christi, quoniam nullum habuit omnino peccatum, vel originale, vel proprium, propter quod ei mors debita videretur; pro nobis eam quippe quam non debebat exsolvit, in quo princeps mundi, mortisque præpositus nihil inveniit (Joan. xiv, 30); neque enim absurdum est ut qui primo homini animam creavit, crearet et sibi: aut si et ipsa inde est, eam suscipiendo mundavit, ut sine ullo prorsus peccato, vel perpetrato, vel traducto, ad nos veniens de virgine naceretur. Si autem animæ non ex illa una propagantur, et sola ex Adam caro trahit originale peccatum, ita sibi creavit animam Dei Filius, ut cæteris creat, quam non tamen carni peccati miscuit, sed similitudini carnis peccati (Rom. viii, 3). Sumpsit enim ex Virgine veram quidem carnis substantiam; non tamen peccati carnem, quia non ex carnali concupiscentia, sive seminatam, sive conceptam; mortalem sane, ac per ætates mutabilem, tanquam carni peccati sine peccato simillimam.

20. Ac per hoc quæcumque de anima opinio vera sit, quarum nullam temere affirmare adhuc audeo, nisi tantum illam repudiare, qua creduntur animæ pro meritis nescio quorum superiorum actuum suorum, singule in singula corpora tanquam in carceres trudi; certe anima Christi non solum immortalis secundum cæterarum naturam, sed etiam nullo mortificata peccato vel damnatione punita est, quibus duabus causis mors animæ intelligi potest; et ideo non secundum ipsam dici potuit Christus *vivificatus spiritu*. In ea re quippe vivificatus est, in qua fuerat mortificatus: ergo de carne dictum est. Ipsa enim revixit anima redeunte, quia ipsa erat mortua, anima recedente. *Mortificatus ergo carne* dictus est, quia secundum solam carnem mortuus est: vivificatus autem spiritu, quia illo spiritu operante, in quo ad quos volebat veniebat et prædicabat, etiam ipsa caro vivificata surrexit, in qua modo ad homines venit.

21. Proinde etiam illud quod postea dictum est de incredulis, *Qui reddent rationem ei qui paratus est vivos et mortuos judicare*, non est consequens ut eos hic intelligamus mortuos qui de corpore exierunt. Fieri enim potest ut mortuos dixerit infideles; hoc est in anima mortuos, de quibus dicitur, *Dimitte mortuos, ut sepeliant mortuos suos* (Matth. viii, 22): vivos autem qui credunt in eum, non frustra audientes, *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus* (Eph. v, 14); de quibus etiam ipse Dominus dicit, *Venit hora, et nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei; et qui audierint, vivent* (Joan. v, 25). Proinde etiam quod sequitur et dicit Petrus, *Propter hoc enim et mortuis evangelizatum est, ut judicentur quidem secundum homines in carne, vivant autem secundum Deum spiritu*, non cogit apud inferos intelligi.

\* *Uta. prope omnes: ad quos veniebat, prædicabat.*

*Propter hoc enim in hac vita et mortuis evangelizatum est, id est infidelibus et iniquis; ut cum crediderint, judicentur quidem secundum homines in carne, hoc est in diversis tribulationibus, et ipsa morte carnis; unde idem apostolus alio loco dicit, Tempus esse ut iudicium incipiat a dono Domini* (I Petr. iv, 17): *Vivant autem secundum Deum spiritu*, quia et in ipso fuerant mortificati, cum morte infidelitatis et impietatis detinerentur.

22. Hæc expositio verborum Petri cui displicet, vel cui etiamsi non displicet, non tamen sufficit, quærat ea secundum inferos intelligere. Qui si valuerit illa quibus me moveri supra commemoravi, ita solvere ut eorum auferat dubitationem, impartiat et mihi: quod si factum fuerit, potuerunt illa verba utroque modo intelligi; sed ista sententia de nulla falsitate convincitur. Ad illas autem quæstiones quas ante misisti, excepta Dei visione per corpus, unde majus opus molendum est, ut potui, respondi, et per Asellum diaconum misi, quod te accepisse jam puto. In recenti autem commonitorio tuo, cui nunc respondi, duo quæsieras, quorum utrumque tractatum est, unum latius, alterum brevius, de Petri scilicet apostoli verbis, et de anima Domini. Exemplum sane litterarum tuarum, quæ continent interrogationem utrum Dei substantia corporaliter velut in loco videri possit, et apud nos nescio quomodo aberraverunt, nec inveniri cum diu quærerentur potuerunt, iterum admoneo mittere ne graveris.

#### EPISTOLA CLXV. (a).

*Hieronymus Marcellino et Anapsychiæ, exponens diversas sententias de origine animæ, hortans ut reliquæ petant ab Augustino, et indicans quibus ipse sit occupatus studiis.*

Dominis vere sanctis atque omni officiorum charitate venerandis filiis MARCELLINO (b) et ANAPSYCHÆ, HIERONYMUS, in Christo salutem.

CAPUT PRIMUM.—1. *Tandem ex Africa vestre litteras Unanimitatis accepi; et non me pœnitet impudentiæ, qua tacentibus vobis epistolas meas frequenter ingessi, ut rescriptum mereretur, et vos esse sospites, non aliis nuntiantibus, sed vestro potissimum sermone cognoscerem. Super animæ statu meministi vestræ quæstiunculæ, imo maximæ ecclesiasticæ quæstionis: Utrum lapsa de celo sit, ut Pythagoras philosophus, omnesque Platonicæ, et Origenes putant; an a propria Dei substantia, ut Stoici, Munichæus, et Hispana Priscilliani hæresis suspicantur; an in thesauro habeantur Dei, olim conditæ, ut quidam Ecclesiastici stulta persuasione confidunt; an quotidie a Deo fiant, et mittantur in corpora, secundum illud quod in Evangelio scriptum est, et Pater*

\* Ad hl. bn. tt. vc. quinquæ. v. et ad Am. Bad. Er. Lov. recognita.

(a) Alias 27: quæ autem 163 erat, nunc 53. Scripta non multo post an. 410.

(b) Marcellinus hic ille est tribunus, cæsus ab hæreticis sub invidia tyrannidis Heraclianæ, ut ex Hieronymo observavimus supra, ad epist. 151. Cui Marcellino tametsi datæ fuerunt istæ litteræ haud multo post annum 410, non tamen eas edi oportuit seorsum ab epistola proxime sequenti, quippe cujus illustrandæ causa locum habuere hætenus inter Epistolas Augustinianæ.

meus usque modo operatur, et ego operor (Joan. v, 17); » an certe ex tridace, ad Tertullianus, Apollinaris, et maxima pars Occidentantium autumant; ut quomodo corpus ex corpore, sic anima nascatur ex anima, et simili cum bractis animalibus conditione subsistat. Super quo quid mihi videretur, in opusculis contra Ruffinam scripsisse me novi, adversas eum libellam quem sanctæ memoriæ Anastasio, episcopo Romanæ Ecclesiæ, dedit; in quo lubrica et subdola, imo stulta confessione, dum auditorum suspectum illudere nititur, suæ fidei, imo perfidiæ illustrat: quos libros teor sanctam parentem vestrum habere Oceanum; omni enim editi sunt, multis Ruffini libris adversas calumnias respondentes. Certe habes ibi virum sanctum et eruditum Augustinum episcopum, qui viva, ut aiunt, voce docere te poterit, et suam, imo per se nostram explicare sententiam.

CAP. II. — 2. Ezechielis volumen olim aggredi volui, et sponsonem creberrimam studiosis lectoribus reddere; sed in ipso dictanda exordia animus meus occidentulium provinciarum, et maxime urbis Romæ vastatione confusus est, ut juxta vulgare proverbium, proprium quoque ignorarem vocabatur: diuque lacui, aciens tempus esse lacrymarum. Hoc autem anno cum tres explicasset libros, subito impetus barbarorum, de quibus tuus dicit Virgilius, « Lateque vagantes Barchæ » (Virg. Æneid. IV), et sancta Scriptura de Ismael, « Contra faciem orientem frumentum eorum habitabit » (Gen. XVI, 12), sic Ægypti similem, Palæstinæ, Phœnicæ, Syriæ percurrit, ad instar torrentis cuncta secum trahens, ut vix manus eorum misericordia Christi potuerimus evadere. Quod si, juxta inclitam oratorem, « silent inter arma leges » (Cic. pro Milone); quanto magis studia Scripturarum, quæ et librorum multitudine, et silentio, ac securitate et otio dictantium indigent! Duos itaque libros nisi sanctæ filie mee Fabiolæ, quorum exempla si volueris, ab ipsa poteris mutuari. Pro angustia quippe temporis alios describere non potui: quos cum legeris et vestibula videris, factis conjectura erit, qualis ipsa sit futura domus. Sed credo in Dei misericordia qui nos adjuvit in difficillimo principio supradicti operis, quod ipse adjuvet et in penultimis Prophetæ partibus, in quibus Gog et Magog bella narrantur (Ezech. XXXVIII, et XXXIX); et in extremo, in quibus sacratissimi et inexplicabilis templi edificatio, varietas, mensuraque describitur (Id. XL-XLIII).

CAPUT III. — 3. Sanctus frater noster Oceanus, cui vos cupitis commendari, tantus et talis est, et sic eruditus in lege Domini, ut absque nostro rogatu instruere vos possit, et nostram super cunctis quæstionibus Scripturarum pro modico communis ingenii explicare sententiam. Incolumes vos et proliza ætate florentes Christus Deus noster tueatur omnipotens, domini vere sancti.

DE DUABUS EPISTOLIS PROXIME SEQUENTIBUS.

(LIB. II RETRACT. CAPUT XLV.)

Scripsit etiam duos libros ad Hieronymum presbyterum scientem in Bethlehem: unum de Origine Animæ hominis; alterum de Sententia Jacobi apostoli, ubi ait, « Qui-

cunque totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus » (Jacobi II, 10); de utroque consulens eam. Sed in illo priore quæstionem quam proposuit, ipse non solvit; in posteriore autem quid mihi de illa solvenda videretur ipse non tacui: sed utrum hoc approbaret etiam ille, consului. Rescripsit autem, laudans eandem consultationem meam, sibi tamen ad respondendum otium non esse respondit. Ego vero quousque esset in corpore, hos libros edere nolui, ne forte responderet aliquando, et cum ipsa responsione ejus potius ederentur. Illo autem defuncto ad hoc edidi priorem, ut qui legit admonetur aut non quærere omnino quomodo detur anima nascentibus, aut certe de re obsecurissima eam solutionem quæstionis hujus admittet, quæ contraria non sit apertissimis rebus quas de originali peccato fides catholica novit in parvulis, nisi regenerentur in Christo sine dubitatione damnandis; posteriorem vero ad hoc ut quæstionis de qua ibi agitur, etiam quæ nobis visa est solutio ipsa noscatur. Hoc opus sic incipit: « Deum nostrum qui nos vocavit. »

## DE ORIGINE ANIMÆ HOMINIS

LIBER,

SEU

### EPISTOLA CLXVI. (a).

Augustinus Hieronymo, recensens varias de animæ origine sententias, cupit doceri quæ potissimum tenenda sit; et quomodo adversas Pelagianorum dogma defendi possit, et quam ille in superiore epistola suam esse fere insinuavit, singulas animas novas nascentibus fieri.

CAPUT PRIMUM. — I. Deum nostrum qui nos vocavit in suum regnum et gloriam (I Thess. II, 12), et rogavi et rogo ut hoc quod ad te scribo, sancte frater Hieronymo, consulens te de his quæ nescio, fructuosum esse nobis velit. Quanquam enim te multo quam ego sum ætate majorem, tamen etiam ipse jam senex consulo: sed ad discendum quod opus est, nulla mihi ætas sera videri potest; quia etsi senes magis decet docere quam discere, magis tamen discere quam quid doceant ignorare. Nihil equidem molestius fero in omnibus angustiis meis quas patior in difficillimis quæstionibus, quam in tam longinquo tuæ Charitatis absentiam, ut vix possim meas dare, vix recipere litteras tuas, per intervalla, non dierum, non mensium, sed aliquot annorum: cum, si fieri posset, quotidie presentem te habere vellem, cum quo loquerer quidquid vellem. Nec ideo tamen non debui facere quod potui, si non potui totum quod volui.

2. Ecce venit ad me religiosus juvenis, catholice pæce frater, ætate filius, honore compresbyter noster Orosius, vigil ingenio, promptus eloquio, flagrans studio, utile vas in domo Domini esse desiderans, ad

<sup>1</sup> Lov., vellr. At. Bad. Er. et Mss., habent vellr.

<sup>2</sup> In hujus recensione collata sunt b. bk. e. et. f. j. l. m. r. sh. t. u. vc. duo bn. duo th. decem v. et Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 28: quæ autem 106 erat, nunc 105. Scripta 24 415, verno tempore.

refellendas falsas perniciosasque doctrinas, quæ animas Hispanorum multo infelicias, quam corpora barbaricis gladiis, trucidarent. Nam inde ad nos usque ab octavii littore prosperavit, fama excelsus quædam me posset de his quæ scire vellet, quidquid vellet audire. Neque nullam cepit adventus sui fructura. Primo, ne de me motum famæ crederet: deinde doceri hominem quod potui; quod autem non potui, unde discere posset, admoneri, atque ut ad te iret hortatus sum. Quæ in re consilium vel præceptum meum cum libenter et obedienter acciperet, rogavi eum ut abs te veniens, per nos ad propria remearet. Quam ejus pollicitationem tenens, occasionem mihi credidi a Domino esse concessam, quæ tibi scriberem de his quæ per te scire cupio. Querebam enim quem ad te mitterem, nec mihi facile occurrebat idoneus, et fide agendi, et alacritate obediendi, et exercitatione peregrinandi. Ubi ergo istam juvenem expertus sum, eum ipsam esse qualem a Domino petebam, dubitare non potui.

CAPUT II.— 3. Accipe igitur quæ mihi, peto, aperire ac disserere non graveris. Quæstio de anima multos movet, in quibus et me esse confiteor. Nam quid de anima firmissime teneam, non tacebo: deinde subjungam quid mihi adhuc expediri velim. Anima hominis immortalis est, secundum quemdam modum sumum. Non enim omni modo sicut Deus, de quo dictum est quia *solus habet immortalitatem* (1 Tim. vi, 16). Nam de animæ mortibus sancta Scriptura multa commemorat; unde illud est, *Sine mortuos sepelire mortuos suos* (Matth. vii, 22): sed quod ita moritur alienata a vita Dei, ut tamen in natura sua vivere non omnino desinat; ita mortalis ex aliqua causa invenitur, ut etiam immortalis non sine ratione dicatur. Non est pars Dei anima. Si anim hoc esset, omni modo incommutabilis atque incorruptibilis esset. Quod si esset, nec deficeret in deterius, nec proficeret in melius; nec aliquid in semetipsa vel inciperet habere quod non habebat, vel desineret habere quod habebat, quantum ad ejus ipsius affectiones pertinet: quam vero aliter se habeat, non opus est extrinsecus testimonio; quisquis seipsum advertit, agnoscat. Frustra autem dicitur ab eis qui animam hanc partem esse volunt, hanc ejus labem ac turpitudinem quam videmus in nequissimis hominibus, hanc denique infirmitatem et aegritudinem quam sentimus in omnibus hominibus, non ex ipsa illi esse, sed ex corpore: quid interest unde ægrotat, quæ si esset incommutabilis, undelibet ægrotare non posset? Nam quod vere incommutabile et incorruptibile est, nullius rei accessu commutari vel corrumpi potest: alioquin non Achillea tantum, sicut fabulæ ferunt, sed omnis caro esset invulnerabilis, si nullus ei casus accideret. Non est itaque natura incommutabilis, quæ aliquo modo, aliqua causa, aliqua parte mutabilis est: Deum autem nefas est, nisi vere summeque incommutabilem credere. Non est igitur anima pars Dei.

4. Incorpoream quoque esse animam, etsi difficile tardioribus persuaderi potest, mihi tamen fateor esse persuasum. Sed ne verbi controversiam vel superfluo

faciam, vel merito patiar, quoniam cum de re constat, non est opus certare de nomine: si corpus est omnis substantia, vel essentia, vel si quid aptius nuncupatur id quod aliquo modo est in seipso, corpus est anima. Item si eam solum incorpoream placet appellare naturam quæ summe incommutabilis et ubique tota est, corpus est anima; quoniam tale aliquid ipsa non est. Porro si corpus non est, nisi quod per loci spatium aliqua longitudine, latitudine, altitudine ita sistitur vel movetur, ut majore sui parte majorem locum occupet, et breviora breviora, minusque sit in parte quam in toto, non est corpus anima. Per totum quippe corpus quod animat, non locali diffusionem, sed quadam vitali intentione porrigitur: nam per omnes ejus particulas tota simul adest, nec minor in minoribus, et in majoribus major; sed alicubi intentius, alicubi remissius, et in omnibus tota, et in singulis tota est. Neque enim aliter, quod in corpore etiam non toto sentitur<sup>1</sup>, tamen tota sentitur: nam cum exilgo puncto in carne viva aliquid tangitur, quamvis locus ille non solum totius corporis non sit, sed vix in corpore videatur, animam tamen totam non latet; neque id quod sentitur, per corporis cuncta discurrit, sed ibi tantum sentitur ubi sit. Unde ergo ad totam mox pervenit quod non in toto sit, nisi quia et ibi tota est ubi sit, nec ut t. ta ibi sit, cætera deserit? Vivunt enim et illa ea præsentem, ubi nihil tale factum est. Quod si fieret, et utrumque simul fieret, simul utrumque totam pariter non lateret. Proinde et in omnibus simul, et in singulis particulis corporis sui, tota simul esse non posset, si per illas ita diffunderetur, ut videmus corpora diffusa per spatia locorum, minoribus suis partibus minora occupare, et amplioribus ampliora. Quapropter si anima corpus esse dicenda est, non est certe corpus quale terrenum est, nec quale humidum, aut ærium, aut ætherium. Omnia quippe talia majora sunt in majoribus locis, et minora in minoribus, et nihil eorum in aliqua sui parte totum adest; sed ut sunt partes locorum, ita occupantur partibus corporum. Unde intelligitur anima, sive corpus, sive incorporea dicenda sit, propriam quandam habere naturam, omnibus his mundanæ molis elementis excellentiore substantia creatam, quæ veraciter non possit in aliqua phantasia corporalium imaginum, quas per carnis sensus percipimus, cogitari, sed mento intelligi, vitæque sentiri. Neque hæc proinde loquor, ut te quæ tibi nota sunt doceam: sed ut aperiam quid firmissime de anima teneam, ne me quisquam, cum ad ea venero quæ requiro, nihil de anima vel scientia vel fide tenere arbitretur.

5. Certus etiam sum animam nulla Dei culpa, nulla Dei necessitate vel sua, sed propria voluntate in peccatum esse collapsam: nec liberari posse de corpore mortis hujus vel suæ voluntatis virtute, tanquam sibi ad hoc sufficiente, vel ipsius corporis morte, sed gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum (Rom. vii, 24, 25); nec omnino esse animam ullam in genere humano, cui non sit necessarius ad liberationem

<sup>1</sup> Mss. aliquot, quod in corpore non toto fit tamen, etc.

mediator Dei et hominum homo Christus Jesus. Quæcumque autem sine gratia Mediatoris et Sacramento ejus, in qualibet corporis ætate, de corpore exierit, et in pœnam futuram, et in ultimo judicio recepturam corpus ad pœnam. Si autem post generationem humanam, quæ facta est ex Adam, regeneretur in Christo ad ejus pertinens societatem, et requiem post mortem corporis habituram, et corpus ad gloriam recepturam. Hæc sunt quæ de anima firmissime teneo.

CAPUT III. — 6. Nunc accipe, quæso, quid requiram, et noli me spernere; sic non te spernat qui pro nobis dignatus est sperni. Quæro ubi contraxerit anima reatum quo trahitur in condemnationem, etiam infantis morte præventi, si ei per Sacramentum quo etiam parvuli baptizantur, Christi gratia non subvenerit. Non enim es ex illis qui modo nova quædam garrere cœperunt, dicentes nullum reatum esse ex Adam tractum, qui per Baptismum in infante solvatur. Quod te sapere si scirem, imo nisi te id non sapere scirem, nequaquam hoc abs te quærerem aut querendum putarem. Sed quia tenemus de hac re sententiam tuam concinentem catholicæ fundatissimæ fidei, qua et Joviniani vaniloquia redarguens, adhibuisti testimonium ex libro Job, *Nemo mandus in conspectu tuo, nec infans cujus est diei unius vita super terram* (Job xv, 4, sec. LXX), deinde adjunxisti, *Tenueruntque rei in similitudine prævaricationis Adæ* (Hieron. *Ed. 2 aduersus Jovin.*); et liber tuus in Jonam prophetam satis hoc insigniter dilucideque declarat, ubi jecturare parvulos propter ipsum originale peccatum, merito coactos esse dixisti (*Id. in Jonam*): non inconvenienter abs te quæro, hunc reatum anima ubi contraxerit, unde oporteat eam etiam in illa ætate per Sacramentum christianæ gratiæ liberari.

7. Ego quidem ante aliquot annos, cum libros quosdam scriberem de Libero Arbitrio, qui in multorum manus exierunt, et nunc habentur a plurimis, quatuor opiniones de animæ incarnatione, Utrum ex illa una quæ primo homini data est, cæteræ propagentur: an singulis quibusque novæ etiam modo fiant: an alicubi jam existentes, vel mittantur divinitus, vel sponte labantur in corpora; ita putavi esse tractandas, ut quælibet earum vera esset, non impediret intentionem meam, qua tunc adversus eos quantis poteram viribus agebam, qui naturam mali suo principio præditam, adversus Deum conantur inducere, id est contra Manichæos (*De Libero Arbitrio, lib. 3 c. 21*): nam de Priscillianistis adhuc nihil audieram, qui non tantum ab istis dissimiles blasphemias fabulantur. Ideo quintam opinionem non addidi, quam in tua epistola inter cæteras commemorasti, ne aliquam præterires, ubi de hac quæstione interroganti rescripsisti religiosæ memoriæ viro, nobisque in Christi charitate gratissimo Marcellino, quod anima sit pars

Dei: primo, quia non de incarnatione ejus, sed de natura quæritur, cum hoc quæritur; deinde, quia hoc sentiant illi contra quos agebam, et id maxime agebam ut Creatoris inculpabilem inviolabilemque naturam a creaturæ vitii et iabe secernerem, cum illi a substantia mali, cui proprium principium principesque tribuant, ipsam boni Dei substantiam ex parte quæ capta est, corruptam et oppressam, et ad peccandi necessitatem perductam esse contendant. Hoc itaque excepto hæreticæ opinionis errore, ex quatuor reliquis opinionibus quæ am sit eligenda scire desidero. Quæcumque enim eligenda est, absit ut impugnet hanc fidem de qua certi sumus, omni animæ etiam parvuli infantis necessariam esse liberationem ex obligatione peccati, etiamque nullam esse nisi per Jesum Christum, et hunc crucifixum.

CAPUT IV. — 8. Proinde ne longum faciamus, hoc certe sentis quod singulas animas singulis nascentibus etiam modo Deus faciat. Cui sententiæ ne objiciatur quod omnes creaturas sexto die consummaverit Deus et septimo die requieverit, adhibes testimonium ex Evangelio, *Pater meus usque nunc operatur* (Joan. v, 17). Sic enim ad Marcellinum scripsisti: in qua epistola etiam mei commemorationem benevolentissime facere dignatus es, quod hic me haberet in Africa, qui ei ipsam facilius possem explicare sententiam (*Sup., epist. 165*). Quod si potuissem, non ille hoc abs te tam longe posito inquireret; si tamen id tibi ex Africa scripsit. Nam quando scripserit, nescio; tantum scio quod de hoc bene cognoverit cunctationem meam: unde me inconsulto facere voluit. Quanquam etiam si consuleret, magis hortarer, et gratias agerem quod nobis omnibus conferri possent, nisi te breviter rescribere, quam respondere maluisses: eredo ne superfluo laborares, ubi ego essem, quem putabas id optime scire quod ille quæsierat. Ecce volo ut illa sententia etiam mea sit, sed nondum case confirmo.

9. Misisti ad me discipulos ut ea doceam quæ nondum ipse didici. Doce ergo quod doceam: nam ut doceam multi a me flagitant, eisque me sicut alia multa, et hoc ignorare confiteor: et fortasse quamvis in os meum vererentur, tamen apud se dicunt, *Tu es magister in Israel, et hæc ignoras* (Joan. iii, 10)! quod quidem Dominus ei dixit, qui erat unus illorum quos delectabat vocari Rabbi: unde etiam ad verum magistrum nocte venerat, quia fartassis erubesceret discere, qui docere consueverat. Me autem potius magistrum audire, quam velut magistrum delectat audiri. Recolo enim quid dixerit eis quos præ cæteris elegit: *Vos autem, inquit, nolite vocari ab hominibus Rabbi; unus est enim magister vester, Christus* (Matth. xxiii, 8). Nec alias docuit Moysen etiam per Jetro (*Exod. xviii. 14-25*), nec alius Cornelium etiam per priorem Petrum (*Act. x, 25-48*), nec alius Petrum etiam per posteriorum Paulum (*Galat. ii, 11-21*): a quoecumque enim verum dicitur, illo donante dicitur, qui est ipsa Veri

<sup>6</sup> Nam quatuor, et non te spernat. Bad. et Ex., ne te spernat.

<sup>7</sup> Lov., editam. At editiones antiquiores et Mss., præditam.

<sup>8</sup> Ekd., anima non sit pars Dei. Expunximus negationem,

quæ ahest a mellioribus Mss. Neque hoc Manichæi sentiebant, quod anima sit pars Dei.

<sup>9</sup> Mss. sex, ex parte quæ capta est.

<sup>10</sup> Bad., conferre.



tas. Quid si ideo adhuc ista nescimus, et ea neque orando, neque legendo, neque cogitando et ratiocinando invenire potuimus, ut probemur non solum indoctos quanta elaritate doceamus, verum a doctis etiam quanta humilitate discamus?

10. Doce ergo, queso, quod doceam, doce quod teneam, et dic mihi, si animæ singillatim singulis hodieque nascentibus sunt, ubi in parvulis peccent, ut indigeant in Sacramento Christi remissione peccati, peccantes in Adam ex quo caro est propagata peccati: aut si non peccant, qua justitia Creatoris ita peccato obligantur alieno, cum exinde propagatis membris mortalibus inseruntur, ut eas, nisi per Ecclesiam subventum fuerit, damnatio consequatur; cum in earum potestate non sit, ut eis possit gratia Baptismi subveniri. Tot igitur animarum millia, quæ in mortibus parvulorum sine indulgentia christiani Sacramenti de corporibus exeunt, qua æquitate damnantur, si novæ creatæ<sup>1</sup>, nullo suo præcedente peccato, sed voluntate Creatoris singulæ singulis nascentibus adhæserunt, quibus eas animandis ille creavit et dedit; qui utique moverat quod unaquæque earum nulla sua culpa sine baptismo Christi de corpore fuerat exitura? Quoniam igitur neque de Deo possumus dicere quod vel cogat animas fieri peccatrices, vel puniat innocentes; neque negare fas nobis est, eas quæ sine Christi Sacramento de corporibus exierint, etiam parvulorum, non nisi in damnationem trahi: obsecro te, quomodo hæc opinio defenditur, qua erudantur animæ non ex illa una primi hominis fieri omnes, sed sicut illa una uni, ita singulis singulæ?

CAPUT V. — 11. Ea vero quæ dicuntur alia contra hæc opinionem, facile puto me posse refellere; sicut est illud, quo eam sibi quidam videntur urgere, quomodo consummaverit Deus omnia opera sua sexto die, et septimo requieverit (*Gen. ii, 2*), si novas adhuc animas creat? Quibus si dixerimus quod ex Evangelio in supradicta epistola posuisti, *Pater meus usque nunc operatur*; respondent, *operatur* dictum est, institutas administrando, non novas instituendo naturas, ne Scripturæ Genesios contradicatur, ubi apertissime legitur consummasse Deum omnia opera sua. Nam et quod eum scriptum est requievisse, utique a creandis novis creaturis intelligendum est, non a gubernandis; quia tunc ea quæ non erant fecit, a quibus faciendis requievit: quia consummaverat omnia quæ antequam essent, vidit esse faciendæ, ut deinceps non ea quæ non erant, sed ex his quæ jam erant, crearet et faceret quidquid faceret. Ita utrumque verum esse monstratur, et quod dictum est, *requievit ab operibus suis*; et quod dictum est, *usque nunc operatur*: quoniam Genesi non potest Evangelium esse contrarium.

12. Verum his qui hæc ideo dicunt ne credatur modo Deus, sicut illam unam novas animas quæ non erant, facere; sed ex illa una quæ jam erat, eas creare, vel ex fonte aliquo sive thesauro quodam quem tunc fecit, eas mittere, facile respondetur etiam illis sex dictis multa Deum creasse ex his naturis quas jam

In Mss. non paucis, *creatura*.

creaverat, sicut ex aquis alites et pisces; ex terra autem arbores, fenum, animalia: sed quod ea quæ non erant, tunc fecerit, manifestum est. Nulla enim erat avis, nullus piscis, nulla arbor, nullum animal: et bene intelligitur ab his creatis requievisse, quæ non erant, et creata sunt, id est cessasse, ne ultra quæ non erant, crearentur. Sed nunc quod dicitur animas non in nescio quo fonte jam existentes mittere, nec de se ipso tanquam suas particulas irrorare, nec de illa una originaliter trahere, nec pro delictis ante carnem commissis carneis vinculis compedire, sed novas creare singulas singulis suam cuique nascenti, non aliquid facere dicitur, quod ante non fecerat. Jam enim sexto die fecerat hominem ad imaginem suam; quod utique secundum animam rationalem fecisse intelligitur<sup>1</sup>. Hoc et nunc facit, non instituendo quod non erat, sed multiplicando quod erat. Unde et illud verum est, quod a rebus, quæ non erant, instituendis requievit: et hoc verum est, quod non solum gubernando quæ fecit, verum etiam aliquid non quod nondum, sed quod jam creaverat, numerosius creando usque nunc operatur. Vel sic ergo, vel alio modo quolibet eximus ab eo quod nobis objicitur de requie Dei ab operibus suis, ne propterea non credamus nunc usque fieri animas novas, non ex illa una, sed sicut illam unam.

13. Nam quod dicitur, Quare facit animas eis quos novit cito morituros? possumus respondere, parentum hinc peccata vel convinci, vel flagellari. Possumus etiam recte illius moderationi ista relinquere, quem scimus omnibus temporaliter transeuntibus rebus, ubi sunt etiam animalium ortus et obitus, cursum ornatissimum atque ordinatissimum dare; sed nos ista sentire non posse, quas si sentiremus, delectatione ineffabili mulceremur. Non enim frustra per prophetam, qui hæc divinitus inspirata didicerat, dictum est de Deo: *Qui profert numerose sæculum* (a). Unde musica, id est scientia sensus bene modulandi, ad admonitionem magnæ rei, etiam mortalibus rationales habentibus animas Dei largitate concessa est. Unde si homo faciendi carminis artifex novit quas quibus moras vocibus tribuat, ut illud quod canitur decedentibus ac succedentibus sonis pulcherrime currat ac transeat; quanto magis Deus, cujus sapientia, per quam fecit omnia, longe omnibus artibus præferenda est, nulla in naturis nascentibus et occidentibus temporum spatia, quæ tanquam syllabæ ac verba ad particulas hujus sæculi pertinent, in hoc labentium rerum tanquam mirabili cantico, vel brevius, vel productius, quam modulatio præcognita et præfinita deponit, præterire permittit! Hoc cum etiam de arboris folio dixerim, et de nostrorum numero capillorum; quanto magis de hominis ortu et occasu, cujus temporalis vita brevis productiusve non tenditur, quam Deus dispositor temporum novit universitatis moderamini consonare!

14. Id etiam quod aiunt, omne quod in tempore

<sup>1</sup> Mss. quinque Vat. et sex Gallic., post *fecisse* intelligitur, hæc inserunt: *Tandem post longam disputationem, ecclesiasticam confirmasti sententiam. Hoc et nunc facit*, etc.

(a) Legitur apud LXX, Isai. XL, 26, *ho ekpheron kat'arithmon ton kosmon autou*.

cepit esse, immortale esse non posse; quia omnia orta occidunt, et aucta senescunt, ut eo modo credi cogant, animum humanum ideo esse immortalē, quod ante omnia tempora sit creatus, non movet fidem nostram: ut enim alia taceam, cepit esse in tempore immortalitatis carnis Christi, quæ tamen jam non moritur, et mors ei ultra non dominabitur (*Rom. vi, 9*).

45. Illud vero quod in libro adversus Rufinum posuisti, quosdam huic sententiæ calumniari, quod Deum dare animas adulterinis conceptibus videatur indignum, unde conantur astruere meritum gestæ ante carnem vitæ, animas quasi ad ergastula hujusmodi justè posse perducì (*Adv. Rufinum, lib. 3*); non me movet multa cogitantem quibus hæc possit calumnia refutari. Et quod ipse respondisti, non esse vitium somentis in tritico quod furto dicitur esse sublatum, sed in eo qui frumenta furatus est; nec ideo terram non debuisse gremio suo semina confovere, quia sator impunda ea projecit manu; elegantissima similitudo est. Quam et antequam legerem, nullas mihi obsecro ista de adulterinis fetibus in hac questione faciebat angustias, generaliter intuitu multa bona Deum facere, etiam de nostris malis nostrisque peccatis. Animalis autem cujuscumque creatio, si habeat pium prudentemque consideratorem, ineffabilem laudem Creatori excitat; quanto magis creatio non cujuslibet animalis, sed hominis! Si autem causa creandi quaeritur, nulla citius et melius respondetur, nisi quia omnis creatura Dei bona est. Et quid dignius quam ut bona faciat bonus Deus, quæ nemo potest facere nisi Deus?

CAPUT VI.—46. Hæc et alia quæ possum, sicut possum, dico adversus eos qui hanc opinionem qua creduntur animæ sicut illa una singulis fieri, labefactare conantur. Sed cum ad pœnas ventum est parvulorum, magnis, mihi crede, exarctor angustis, nec quid respondeam prorsus invenio: non solum eas pœnas dico, quas habet post hanc vitam illa damnatio, quo necesse est trahantur, si de corpore exierint sine christiana gratiæ Sacramento; sed eas ipsas quæ in hac vita dolentibus nobis versantur ante oculos, quas enumerare si velim, prius tempus quam exempla deficient. Languescunt agridudinibus, torquentur doloribus, fame et siti cruciantur, debilitantur membris, privantur sensibus, vexantur ab immundis spiritibus. Demonstrandum est utique, quomodo ista sine ulla sua mala causa justè patiantur. Non enim dici fas est, aut ista ignorante Deo fieri, aut eum non posse resistere facientibus, aut injustè ista vel facere vel permittere. Numquidnam sicut animalia irrationalia recte dicimus in usus dari naturis excellentioribus, etsi vitiosis, sicut apertissime in Evangelio videmus porcos ad usum desideratum concessos esse dæmonibus (*Math. viii, 32*); hoc et de homine rectè possumus dicere? Animal est enim, sed rationale, etsi mortale. Anima est rationalis in istis membris, quæ tantis afflictionibus pœnas luit; Deus bonus est, Deus justus est, Deus omnipotens est: hoc dubitare omnino demens est. Tantorum ergo malorum quæ fiunt in parvulis, causa justa dicatur. Nempe cum majores

ista patientur, aequum ducro aut sicut in Job apertè examinari, aut sicut in Herode peccata quaeri: et de quibusdam exemplis quæ Deus manifestata esse voluit, alia quæ obscura sunt homini conjectans conpeliat; sed hoc in majoribus. De parvulis autem quid respondeamus edisserere, si pœnas tantis nulla in eis sunt puniendæ peccata: nam utique nulla aut in illis reatibus examinandæ justitia.

47. De ingentiorum vero divorsitate, imo abundantate, quid dicantur quæ quidam in parvulis laet, sed ab ipsis exordis naturalibus ducta, apparet in gradibus, quorum nonnulli tam tardi et obliviosi sunt, ut ne prima quidem discere litterarum elementa poterint: quidam vero tante sunt fatuitatis, ut non multum a peccoribus differant; quos mortuos vulgo vocant. Respondetur fortasse, Corpora hæc faciunt. Sed numquid secundum hanc sententiam quam delatè volumus, anima sibi corpus elegit, et in eligendo cum falleretur, erravit? aut cum in corpus coegeretur in trare necessitate necendi, alia corpora præoccupantibus animarum turbis, ipsa aliud non invenit, et sicut in spectaculo aliquo locum, iam carnem non quam voluit, sed quam voluit, occupavit? Numquid hæc et talia vel dicere possumus, vel sentire debemus? Dicitur igitur quid sentire, quid dicere debeamus, ut constet nobis ratio parvarum animarum singillarumque factarum singulis corporibus.

CAPUT VII.—48. Ego quidem non de ingenii, sed saltem de pœnis parvulorum, quas in hac vita patiuntur, dixi aliquid in libris illis de Libero Arbitrio. Quod quale sit, et cur mihi in ista quam habemus in manibus quaestione non sufficiat, intempeo, et cura ipsam de tertio libro locum excerptum his litteris inseram. Nam ita se habet: *De cruciatibus autem corporis quibus affliguntur parvuli, quorum per mortem nulla peccata sunt, si animæ quibus animantur, non priusquam ipsi homines esse ceperunt, major quærels et quasi miserationes deponi solet, cum dicitur, Quid mali fecerunt, ut isto paterentur? quæsi possit esse meritum innocentiam, antequam quisque nocere aliquid possit! Cum autem homini aliquid operatur Deus in emendatione majorum, cum parvulorum suorum qui eis chari sunt, doloribus ac moribus flagellantur, cur ista non fiat, quando cum tempterint, pro non factis erunt, in quibus facta sunt: propter quos autem facta sunt, aut meliores erunt, si temporalibus incommodis emendati, rectius elegerint vivere; aut excusationem in futuri judicii supplicio non habebant, si vitæ hujus angoribus, ad alteram vitam desiderium convertere noluerint? Quis autem novis quid parvulis, de quorum cruciatibus duritia majorum committitur, aut exercetur fides, aut misericordia præbatur: quis ergo novit quid ipsis parvulis in secreto judiciorum suorum hanc compensationis reservet Deus? Quisquam quamquam nihil rectè fecerint, tamen neque peccantes aliquid ista perpessi sunt. Non enim frustra etiam infantes illos, qui cum Dominus noster Jesus Christus necandus ab Herode quaereretur, occisi sunt, in honorem martyrum*

<sup>1</sup> Bal. Am. Er. et Mss. undecim omittunt, imo absurditate.

receptos commendat Ecclesiam (De Libero A. bitrio, lib. 3, c. 23, n. 67).

19. Hæc tunc dixi, cum hanc ipsam de qua nunc agitur relictam communiter sententiam. Sicut enim paulo ante commemoravi, quæcumque illarum de anime incarnatione, quatuor opinionum vera esset, inculpata substantiam Creatoris, et a nostrorum peccatorum societate remotissimam mihi ab ostendens. Et ideo quæcumque illarum veritate posset convinci et repudiari, ad curam intentionis meæ, quam tunc habebam, non pertinebat; quandoquidem cunctis diligentiore disputatione discussa, quæcumque illarum recte vinceret ceteras, me accuratissimo sermone, quando etiam secundum omnes id quod agebam, iudicium persistere demonstrabam. Nunc vero utrum volo, si possem, ratione recta eligere ex omnibus; et propterea huius ipsius de qua nunc agimus defensionem, in his quæ commemoravi de illo libro, verbis meis attentius inspiciens, validam firmiterque non video.

20. Nam velut firmamentum ejus illud est, quod ibi dixi: *Quis autem novis quid parvulis, de quorum cruciatibus duritia majorum contunditur, aut exerceatur fides, aut minoribus probetur: quis ergo opit quid ipsi parvulis in secreto iudiciorum æteram bonæ compensationis reserves Deus? Sed hoc non immerito dici video de his qui vel pro Christi nomine ac pura religionis tale aliquid etiam nescientes patiuntur, vel Sacramento Christi jam tributū sunt; quia sine societate cuius Mediatoris liberari a damnatione non possunt, ut possit eis, etiam pro illis malis quæ hic in diversis afflictionibus perleverunt, compensatio ista gratari. Nunc autem cum ista quæstio non possit absolvi, nisi etiam de his parvulis respondeatur, qui post gravissimas cruciatibus sine Sacramento christiana societatis expirant; quæ circa eos compensatio cogitanda est, quibus insuper et dampna præparata est? Nam et de baptismo parvulorum in eodem libro, non quidem sufficienter, sed quantum illi operi satis esse videbatur, utrumque respondi, quod etiam nocentibus, et fidem suam nondum habentibus prodesset: non tamen de damnatione eorum parvulorum, qui sine illo ex hac vita emigrant, tunc aliquid dicendum putavi, quia non quod nunc agitur, agebatur.*

21. Sed ut omittamus et contemnamus ea quæ brevi tempore patiuntur, nec transacta revocantur, numquid similiter contemnere possumus quod per unum hominem mors, et per unum hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur (1 Cor. xv, 21 et 22)? Per hanc enim apostolicam, divinam, claramque sententiam, satis evidentem elucet, neminem ire in mortem nisi per Adam; neminem ire in vitam æternam, nisi per Christum. Hoc est quippe omnes, et omnes, quia sicut omnes homines per primam, hoc est per carnalem generationem pertinent ad Adam; sic omnes homines ad secundam, id est spirituales generationem veniunt, quicumque ad Christum perveniunt. Ideo ergo dictum est, et hic omnes, et ibi omnes: quia sicut omnes qui moriuntur, non nisi in Adam moriuntur:

ita omnes qui vivificabuntur, non nisi in Christo vivificabuntur. Ac per hoc, quisquis nobis dixerit quæcumque in resurrectione mortuorum vivificari posse nisi in Christo; tanquam pestis communis fidei detestandus est. Item quisquis dixerit quod in Christo vivificabuntur etiam parvuli qui sine Sacramento eius participatione de vita exeunt, hic profecto et contra apostolicam prædicationem venit, et totam condemnat Ecclesiam, ubi propterea cum baptizandis parvulis festinatur et curritur, quia sine dubio creditur aliter eos in Christo vivificari omnino non posse. Qui autem non vivificatur in Christo, restat ut in ea condemnatione maneat de qua dicit Apostolus: *Per unius delictum in omnes homines ad condemnationem* (Rom. v, 18). Cui delicto obnoxios parvulos nasci, et omnis credit Ecclesia, et ipse jam contra Jovinianum disputans, et exponens Jonam prophetam, sicut paulo ante commemoravi, fide veracissima definisti; credo et in aliis locis opusculorum tuorum quæ vel non legi, vel in præsentia non recorder. Huius igitur damnationis in parvulis causam requiro; quia neque animarum, si novæ sunt singulis singula, video esse alium in illa ætate peccatum, nec a Deo damnari aliquam credo, quam videt nullum habere peccatum.

CAPUT VIII.—22. An forte dicendum est, in parvulo carnem solam causam esse peccati; novam vero illi animam fieri, qua secundum Dei præcepta vivente, in adiutorio gratiæ Christi, et ipsi carni edomitæ ac subjugatæ possit incorruptionis meritum comparari: sed quia in parvulo anima nondum id agere potest, nisi Christi acceperit Sacramentum, per hanc gratiam carni ejus acquiritur quod illius moribus nondum potuit; si autem sine illo Sacramento anima parvuli exierit, ipsa quidem in æterna vita erit, unde eam nullum peccatum potuit separare, caro vero ejus non resurget in Christo, non percepto ante mortem illius Sacramento?

23. Hanc opinionem nunquam audivi, nunquam legi. Sed plane audivi et credidi, propter quod et locutus sum, *Quia venit hora, quando omnes qui in monumentis sunt, audient vocem ejus; et procedent qui bene fecerunt, in resurrectionem vitæ* (Joan. v, 28, 29): ipsa est de qua dicitur, et per unum hominem resurrectio mortuorum; ipsa est qua in Christo omnes vivificabuntur: qui autem male egerunt, in resurrectionem iudicii. Quid hic ergo de illis infantibus intelligendum est, qui priusquam possent agere vel bene vel male, sine Baptismo corpore exiit suus? nihil hic de talibus dictum est. Sed si caro eorum ideo non resurget, quia nec boni aliquid fecerunt, nec mali; nec illorum resurrectura est, qui percepta Baptismi gratia, in illa ætate defuncti sunt, in qua nihil bene vel male agere potuerunt. Si autem illi inter sanctos resurgent, id est inter eos qui bene egerunt; inter quos et illi resurrecturi sunt, nisi inter eos qui male egerunt, ne aliquas humanas animas credamus corpora sua non recepturas, sive in resurrectionem vitæ, sive in resurrectionem iudicii? Quæ sententia priusquam refellatur, ipsa ut

\* Thucius 25., hostis.

virate jam displicet : deinde quis ferat, si credant se illi qui ad Baptismum cum suis parvulis currunt, propter carnes eorum, non propter animas currere? Beatus quidem Cyprianus non aliquod decretum condens novum, sed Ecclesie fidem firmissimam servans, ad corrigendum eos qui putabant ante octavarum diem natiuitatis non esse parvulum baptizandum, non carnem, sed animam dixit *non esse perdendam*; et mox natum rite baptizari posse, cum suis quibusdam coepiscopis tensuit (*Cypr. epist. 59, ad Fidum*).

24. Sed contra Cypriani aliquam opinionem, ubi quod videndum fuit, fortasse non vidit, sentiat quisque quod libet; tantum contra apostolicam manifestissimam fidem nemo sentiat, quae ex unius delicto omnes in condemnationem duci praedicat: ex qua condemnatione non liberat, nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum, in quo uno omnes vivificantur quicumque vivificantur. Contra Ecclesie fundatissimum morem nemo sentiat, ubi ad Baptismum, si propter sola parvulorum corpora curreretur, baptizandi offerrentur et mortui.

25. Quae cum ita sint, quaerenda causa est atque reddenda, quare damnatur animae quae novae creatur singulis quibusque nascentibus, si praeter Christi Sacramentum parvuli moriantur: damnari enim eas, si sic de corpore exierint, et sancta Scriptura, et sancta est testis Ecclesia. Unde illa de animarum novarum creatione sententia, si hanc fidem fundatissimam non oppugnat, sit et mea; si oppugnat, non sit et tua.

26. Nolo mihi dicatur, pro hac sententia debere accipi quod scriptum est, *Qui finxit spiritum hominis in ipso* (*Zach. xii, 1*) et, *Qui finxit singillatim corda eorum* (*Psal. xxxii, 15*). Aliquid fortissimum atque invictissimum requirendum est, quod nos non cogat Deum credere ullarum animarum sine culpa aliqua damnatorem. Nam vel tantundem valet, vel plus est forsitan creare, quam fingere; et tamen scriptum est, *Cor mundum crea in me, Deus* (*Psal. l, 12*): nec ideo putari potest, animam hoc loco optare se fieri, priusquam aliquid esset. Sicut ergo jam existens creatur innovatione justitiae, sic jam existens fingitur conformatione doctrinae. Nec illud quod in Ecclesiaste scriptum est, *Tunc convertetur in terram pulvis sicut fuit, et spiritus revertetur ad Dominum qui dedit illum* (*Eccle. xii, 7*); istam confirmat sententiam, quam volumus esse nostram: plus enim hoc suffragatur eis qui ex una putant omnes esse animas. Nam sicut convertitur, inquit, pulvis in terram, sicut fuit; et tamen caro, de qua hoc dictum est, ad hominem non revertitur, ex quo propagata est, sed ad terram, unde primus homo factus est: sic et spiritus ex illius unius spiritum propagatus, non tamen ad eum revertitur, sed ad Dominum a quo illi datus est. Verum quia hoc testimonium ita pro istis sonat, ut non omni modo huic opinioni quam defendi volo, videatur esse contrarium, admonendam tantum credidi prudentiam tuam, ne talibus testimoniis ex his angustiis me coneris crucere. Nam licet nemo faciat optando, ut verum sit quod verum non est: tamen si fieri posset, opta-

rem ut haec sententia vera esset; sicut opto tu, si vera est, abs te liquidissime atque invictissime defendatur.

CAPUT IX.—27. Haec autem difficultas etiam illos sequitur, qui jam existentes alibi animas, et ab initio divinatorum operum preparatas, a Deo mitti opinantur in corpora. Nam et ab his hoc idem quaeritur: si animae inculpatae obedientes veniunt, quo mittuntur; cur in parvulis, si non baptizati vitam istam finierint, puniuntur? Eadem prorsus in utraque sententia difficultas est. Illi sibi videntur de hac facilius exire questione, qui animas asseverant promeritis vitae prioris singulas singulis corporibus implicari. Hoc enim putant esse in Adam mori, in carne scilicet quae propagata est ex Adam, supplicia pendere: a quo reatu, inquit, gratia Christi liberat pusillos cum magnis. Hoc quidem recte, veraciter, optimeque, quod gratia Christi liberat a reatu peccatorum pusillos cum magnis. Sed in alia superiore vita peccare animas, et inde praecipitari in carceres carneos, non credo, non acquiesco, non consentio. Primum, quoniam per nescio quos fieri circumitus id aiunt isti<sup>1</sup>, ut post nescio quanta volumina saeculorum iterum ad istam sarcinam corruptibilis carnis et supplicia pendenda redeundum sit: qua opinione quid horribilius cogitari possit, ignoro. Deinde, quis tandem justus defunctus est, de quo non (si isti vera dicunt) solliciti esse debeamus, ne in sinu Abrahae peccans, in flammis illius divitis deiciatur (*Luc. xvi, 22, 23*)? cur enim non et post hoc corpus peccare possit, si et ante potuit? Postremo, longe aliud est in Adam peccasse, unde dicit Apostolus, *in quo omnes peccaverunt*; et aliud est extra Adam nescio ubi peccasse, et ideo in Adam, id est in carnem quae ex Adam propagata est tanquam in carcerem trudi. Illam vero opinionem, quod ex una fiant omnes animae, nec discutere volo, nisi necesse sit; atque utinam ista, de qua nunc agimus, si vera est, sic abs te defendatur, ut hoc necesse jam non sit.

28. Quamvis autem desiderem, rogem, votis ardentibus exoptem et exspectem ut per te mihi Dominus hujus rei auferat ignorantiam: tamen si, quod absit, minime meruero, patientiam mihi petam a Domino Deo nostro; in quem sic credimus, ut si aliqua nobis non aperiat etiam pulsantibus, nullo modo adversus eum murmurare debeamus. Memini prius<sup>2</sup> ipsis Apostolis dictum, *Multa habeo vobis dicere; sed non potestis illa portare modo* (*Joan. xvi, 12*). In his, quantum ad me attinet, etiam hoc depretem: neque qui hoc sciam me indignum indignum, ne hoc ipso etiam convincar indignior. Multa enim alia similiter nescio, quae commemorare vel enumerare non possum: et hoc tolerabiliter ignorarem, nisi metuerem ne aliqua istarum opinionum contra illud quod firmissima retinemus fide, incautis obreperet mentibus. Sed antequam sciam quanam earum potius eligenda sit, hoc me non temere sentire profiteor, eam quae vera est non adversari robustissimae ac fundatissimae fidei, qua Christi Ecclesia

<sup>1</sup> Mss. quindecim: *Per nescio quos circumitus id agunt isti.*

<sup>2</sup> Mss. tredecim: *Meminerimus ipsis, etc.*

nec parvulos homines recentis-inne natos a damnatione credit, nisi per gratiam nominis Christi, quam in suis Sacramentis commendavit, posse liberari.

DE SENTENTIA JACOBI

LIBER,

SEU

EPISTOLA CLXVII \* (a).

*Augustinus Hieronymo, de loco qui est Jacobi II, 10, « Qui offenderit in uno, factus est omnium reus : » multa admiscens de Stoicis, qui docebant omnia peccata esse paria; et quisquis haberet unam virtutem, habere omnes; qui careret una, nullam habere.*

CAPUT PRIMUM. — 1. Quod ad te scripsi, honorande mihi in Christo frater Hieronyme, quærens de anima humana, si nascentibus singulis novæ singulæ nunc usque sunt, ubi peccati vinculum contrahant, quod per Sacramentum gratiæ Christi etiam in infantibus recenter natis solvendum esse non dubitamus, cum in non parvum volumen procederet, nolui ulla alia onerare quæstione: sed quod urget acrius, multo minus est negligendum. Proinde quæso, et per Deum obsecro ut exponas mihi, quod multis existimo profuturum, aut si jam vel abs te vel ab alio aliquo expositum habes, dirigas nobis, quomodo accipiendum sit quod in Epistola Jacobi apostoli scriptum est, *Quicumque enim totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.* Quæ res talis ac tanta est, ut quod hinc tibi non jam olim scripsi, multum me pœniteat.

2. De agenda namque præsentis vita, quomodo ad vitam perveniamus æternam, non de præterita perscrutanda, quam penitus demersit oblivio, sicut est illud quod de anima quærendum putavi, hæc vertitur quæstio. Eleganter autem dictum esse narratur quod huic rei satis apte convenit. Cum quidam ruisset in puteum, ubi aqua tanta erat, ut eum magis exciperet ac mœreretur, quam suffocaret ne loqueretur; accessit alius, et eo viso admirans ait: Quomodo huc cecidisti? At ille: Obsecro, inquit, cogita quomodo hinc me liberet; non quomodo huc ceciderim, quæras. Ita quoniam fatemur, et fide catholica tenemus, de reatu peccati tanquam de puteo, etiam parvuli infantis animam Christi gratia liberandam; satis est ei quod modum quomodo salva fiat novimus, etiamsi nunquam quomodo in malum illud devenerit, noverimus. Sed ideo putavi esse quærendum, ne forte ex illis opinionibus incarnationis animæ aliquam teneamus incautus, quæ liberandam prorsus animam parvuli contradicat, negans eam esse in isto malo. Hoc igitur firmissime retento, quod anima parvuli de reatu peccati liberanda est, nec alio modo liberanda, nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum:

\* Mss. decem, *miserans ait.*

Emendata est collatis bl. c. fs. mr. tt. vc. duobus e. duobus sh. octo v. et Am. Bad. Er. lov.

(a) Alias 29: quæ autem 167 erat, nunc 80. Scripta eodem tempore.

si possumus etiam ipsius mali causam et originem nosse, vaniloquis, non disputatoribus, sed litigatoribus paratius instructiusque resistimus; si autem non possumus, non quia latet miseriæ principium, ideo pigrescere misericordiæ debet officium. Adversus eos autem qui sibi videntur scire quod nesciunt, hoc tutiores sumus, quod hanc ignorantiam nostram non ignoramus. Aliud est enim quod nescire malum est; aliud quod sciri vel non potest, vel non opus est, vel ad vitam quam quærimus indifferens est: hoc vero quod de Litteris apostoli Jacobi nunc requiro, in hac ipsa qua vivimus, et ut semper vivamus Deo placere studemus, actione versatur.

3. Quomodo igitur intelligendum est, obsecro te, *Quicumque totam Legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus?* Itane qui furtum fecerit, imo vero qui dixerit diviti, *Sede hic*, pauperi autem, *Tu sta illic*, et homicidii, et adulterii, et sacrilegii reus est? Quod si non est, quomodo qui in uno offendat factus est omnium reus? an illud quod dixit de divite et paupere ad ista non pertinet, quorum si quis in uno offenderit, flet omnium reus? Sed recolendum est unde venerit illa sententia, et quæ illam superiora pepererint, quibusque connexa dependeat. *Frater mei, nolite*, inquit, *in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Jesu Christi gloriæ. Etenim si introjerit in conventum vestrum vir anulum aureum habens in veste candida, introjerit autem et pauper in sordido habitu, et intendatis in eum qui indutus est veste præclara, et dicatis ei, Tu scde hic bene; pauperi autem dicatis, Tu sta illic, aut, Sede sub scabello pedum meorum: nonne judicatis apud vosmetipsos, et facti estis iudices cogitationum iniquarum? Audite, fratres mei dilectissimi; nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, et hæcres regni quod repromisit Deus diligentibus se? Vos autem exhonorastis pauperem: propter illum scilicet cui dictum est, *Sta illic*; cum habenti anulum aureum dictum esset, *Tu scde hic bene.* Ac deinde sequitur, eandem ipsam sententiam latius versans et explicans: *Nonne*, inquit, *divites per potentiam opprimunt vos, et trahunt ad judicia? nonne ipsi blasphemant bonum nomen, quod invocatum est super vos? Si quidem legem perficitis regalem, secundum Scripturam, Diliges proximum tuum sicut teipsum, bene facitis: si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti a lege quasi transgressores.* Vide quemadmodum transgressores legis appellat, qui dicunt diviti, *Sede hic*, et pauperi, *Sta illic*. Vide, ne putarent contemptibile esse peccatum in hac una re legem transgredi, secutus adjunxit, *Quicumque autem totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus. Qui enim dixit, Non mæchaberis, dixit et, Non occides. Quod si non occides, mæchaberis autem, factus es transgressor legis: propter id quod dixerat, redarguti a lege, quasi transgressores.* Quæ cum ita sint, consequens videtur (nisi alio modo intelligendum ostendatur) ut qui dixerit diviti, *Sede hic*, et pauperi, *Sta illic*, huic non honorem, quem illi deferens, et idololatra, et blasphemus, et adulter,*

et homicida, et ne, quod longum est, cuncta commemorarem, reus omnium criminum iudicandus sit : offendens quiq; in uno, factus est omnium reus.

CAPIT II. — 4. At enim qui unam virtutem habet, omnes habet; et qui unam non habet, nullam habet? Hoc si verum est, confirmatur ista sententia. Sed ego eam exponi volo, non confirmari; quæ per seipsam apud nos omnium philosophorum auctoritatibus firmior est. Et illud quidem de virtutibus et vitiis, si veraciter dicitur, non est consequens ut propter hoc omnia peccata sint paria. Nam illud de inseparabilitate virtutum, etsi forsitan fallor, tamen si verum memini, quod vix memini, omnibus philosophis placuit, qui easdem virtutes agenda vitæ necessarias esse dixerunt. Hoc autem de paritate peccatorum, soli Stoici ausi sunt disputare, contra omnem sensum generis humani : quam eorum vanitatem in Ioviniano illo qui in hac sententia Stoicus erat, in aucupandis autem et defensandis voluptatibus Epicureus, de Scripturis sanctis dilucidissime convicisti (*Allicon. lib. 2. cont. Iovin.*). In qua tua suavissima et præclarissima disputatione satis evidenter apparuit, non placuisse auctoribus nostris, vel ipsi potius, quæ per eos locuta est, veritati, omnia paria esse peccata. Quomodo autem fieri possit ut etiamsi hoc de vitiis verum est, non tamen ideo eorum fieri aequalitatem omnium peccatorum, quantum possum, adjuvante Domino appetere conabor; quod si effecero, approbabis; ubi vero causæ defuero, tu supplebis.

5. Certe hinc persuadent, qui unam virtutem habuerit habere omnes, et omnes deesse cui una defuerit, quod prudentia, nec ignava, nec injusta, nec intemperans potest esse : nam si aliquid horum fuerit, prudentia non erit. Parro si prudentia tunc erit, si et factis, et iusta, et temperans sit, profecto ubi fuerit, secum habet cæteras. Sic et fortitudo imprudens esse non potest, vel intemperans, vel injusta : sic temperantia necesse est ut prudens, fortis, et iusta sit : sic iustitia non est, nisi sit prudens, fortis, et temperans. Ita ubi vera est aliqua earum, et aliæ similiter sunt; ubi autem aliæ desunt, vera illa non est, etiamsi aliquo modo similis esse videatur.

6. Sunt enim, ut scis, quædam vitia virtutibus aperta discretionem contraria, ut imprudentia prudentia. Sunt autem quædam tantum quia vitia sunt, ideo contraria, quædam tamen specie fallaci similia, ut eadem prudentiæ, non imprudentia, sed astutia. Nunc enim eam dico astutiam, quæ usitatius in malitiosis intelligi et vocari solet; non sicut nostra loqui Scriptura consuevit, quæ sæpe astutiam in bono ponit : unde, *Estote astuti ut serpentes (Matth. x, 16)*; et illud, *Ut et innocantibus det astutiam (Prov. 1, 4)*. Quanquam et apud illos Romanæ linguæ disertissimus dixerit, *Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutia decant (Sallust., de Bello Catilin.)*, astutiam ponens in bono : sed apud illos rarissimum, apud nostros frequentissimum est. Itemque in partibus temperantiæ, aperitissime contraria est effusio parcimoniæ : ea vero

quæ levacitas dici vulgo solet, vitium quidem est, tamen parcimoniæ simile, non natura, sed fallacissima specie. Nam dissimilitudine manifeste contraria est injustitia iustitiæ : solet autem quasi imitari iustitiam vindicandi se libido, sed vitium est. Ignavia fortitudini perspicue contraria est : duritia vero distat natura, fallit similitudine. Constantia, pars quædam virtutis est; ab hac, inconstantia longe abhorret, et indubie contrahit; pertinacia vero constantia dici affectat, et non est; quia illa est virtus, hoc vitium.

7. Ut ergo non iterum eadem commemorare necesse sit, exempli gratia ponamus aliquid unde possint cætera intelligi. Catilina, ut de illo scripserunt qui nosse potuerunt, frigus, sitim, famem ferre poterat, eratque patiens inedie, algoris, vigiliæ, supra quam cuiquam credidisse est, ac per hoc et sibi et suis magna præditus fortitudine videbatur (*Sallust., de Bello Catilin.*). Sed hæc fortitudo prudens non erat; omnia enim pro bonis eligebat : temperans non erat; corruptelis enim turpissimis fœdabatur : iusta non erat; nam contra patrem conjuraverat. Et ideo nec fortitudo erat; sed duritia sibi, ut multos falleret, nomen fortitudinis imponebat : nam si fortitudo esset, non vitium, sed virtus esset; si autem virtus esset, a cæteris virtutibus tanquam inseparabilibus consiliis nunquam relinqueretur.

8. Quapropter dum quaeritur utrum de vitiis utrum ipsa similiter omnia sint, ubi unam erit; aut nulla sint, ubi unum non erit; laboriosum est id ostendere, propterea quia uni virtuti duo vitia opponi solent, et quod aperte contrarium est, et quod specie similitudinis adumbratur. Unde illa Catilinæ, quia fortitudo non erat, quæ esset, cum secum virtutes alias non habebat, facilius videbatur : quod vero ignavia fuerit, ubi exercitatio quælibet gravissimas molestias perpetuendi atque tolerandi, supra quam cuiquam credibile est, fuit, ægre persuadendi potest. Sed forte acutius intuentibus, ignavia apparet ipsa duritia; quia laborem honorum studierunt quibus vera acquiritur fortitudo, neglexerat. Verumtamen quia sunt audaces qui timidi non sunt, et rarus timidi quibus abest audacia, cum sit utrumque vitium; quoniam qui vera virtute fortis est, nec temere audet, nec inconsulte timet; cogimur fateri vitia plura esse virtutibus.

9. Unde aliquando vitium vitio tollitur; ut amore hædis, amor pecuniæ : aliquando unum cedit, ut plura succedant; velut qui ebriosus fuerit, si modicum liberit, et tenacitatem et ambitionem didicerit. Possunt itaque vitia etiam cedere vitiis succedentibus, non virtutibus; et ideo plura sunt. Virtus vero quo una ingressa fuerit, quoniam secum cæteras ducit, profecto vitia cedent omnia quæcumque inerant : non enim omnia inerant, sed aliquando totidem, aliquando plura paucioribus, vel pauciora pluribus succedebant.

CAPUT III. — 10. Hæc utrum ita se habeant, diligentius inquirendum est. Non enim et ista divina sententia est, qua dicitur, Qui unam virtutem habuerit

<sup>1</sup> Mss. duo : illa Catilinæ duritia, quia fortitudo, etc.

rit, omnes habet; etque nostra inest, cui una deseruit: sed hominibus hoc visum est, mortuum quidem ingeniosis, studiosis, sed tamen hominibus. Ego vero nescio quemadmodum dicam, non dico virum, a quo denominata dicitur virtus, sed etiam mulierem quæ viro suo servat tori fidem, si hoc faciat propter præceptum et promissum Dei, eique primitus sit fidelis, non habere pudicitiam, aut pudicitiam nullam vel partam esse virtutem; sic et maritum qui hoc idem servat uxori: et tamen sunt plurimi tales, quorum sine aliquo peccato esse neminem dixerim, et utique illud qualecumque peccatum ex aliquo vitio venit. Unde pudicitia conjugalis in viris feminisque religiosis cum præcul dubio virtus sit, non enim aut nihil, aut vitium est, non tamen secum habet omnes virtutes. Nam si omnes ibi essent, nullum esset vitium; si nullum vitium, nullum omnino peccatum: quis autem sine aliquo peccato? quis ergo sine aliquo vitio, id est somite quodam, vel quasi radice peccati, cum clamet qui supra pectus Domini recumbat, *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est* (1 Joan. 1, 8)? Neque hoc apud te diutius agendum est; sed propter alios qui forte hoc legerint, dico. Nam tu quidem in eodem ipso opere splendido contra Jovinianum (*Lib. II*) etiam hoc de Scripturis sanctis diligenter probasti: ubi etiam ex hac ipsa Epistola, cujus verba sunt quorum nunc intellectum requirimus, posuisti quod scriptum est, *In multis enim offendimus omnes* (Jacobi III, 2). Non enim ait, *Offenditis, sed offendimus*, cum Christi loqueretur apostolus: et cum hoc loco dicat, *Quicumque autem totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus*; ibi non in uno, sed in multis; nec quosdam, sed omnes dicit offendere.

11. Absit autem ut quisquam fidelis existimet tot nullis servorum Christi, qui veraciter dicunt se habere peccatum, ne se ipsos decipiant, et veritas in eis non sit, nullam habere virtutem, cum virtus magna sit sapientia: dixit autem, ipsa sapientia, homini, *Ecce pietas est sapientia* (Job XXVIII, 28, sec. LXX). Absit ergo ut dicamus tot ac tantos fideles et pios homines Dei non habere pietatem, quam Græci vel *εὐσεβείαν*, vel expressius et plenius *θεοσεβείαν* vocant: quid autem est pietas, nisi Dei cultus? et unde ille colitur, nisi charitate? Charitas igitur de corde puro et conscientia bona et fide non ficta, magna et vera virtus est, quia ipsa est et finis præcepti (1 Tim. 1, 5). Merito dicta est *fortis sicut mors* (Cant. VIII, 6): sive quia nemo eam vincit, sicut mortem; sive quia in hac vita usque ad mortem est mensura charitatis, sicut Dominus ait; *Majorem hac charitatem nemo habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis* (Joan. XV, 13); sive potius, quia sicut mors animam avellit a sensibus carnis, sic charitas a concupiscentiis carnalibus. Huic subservit scientia, cum est utilis; nam sine illa inflat (1 Cor. VIII, 1): quod vero

illa ædificando impleverit, nihil ibi ista sane quod inflat, inveniet. Utilem porro scientiam definiendo monstravit, ubi cum dixisset, *Ecce pietas est sapientia*; continuo subjunxit, *Abstinerere vero a malis, scientia est*. Cur ergo non dicimus, qui hanc virtutem habet, habere omnes; cum plenitudo legis sit charitas (Rom. XIII, 10)? An quanto magis est in homine, tanto magis est virtute præditus: quanto autem minus, tanto minus inest ei virtus; quia ipsa est virtus: et quanto minus inest virtus, tanto magis est vitium? Ubi ergo illa plena et perfecta erit, nihil ex vitio remanebit.

12. Proinde nihil videntur Stoici fassi, quæ proficientem hominem in sapientia nolum omnino habere sapientiam; sed tunc habere eum in ea omnino perfectus fuerit: non quæ illum provertum negant; sed nisi ex profundo quodam emergendo, repente emicat in anras sapientiæ liberæ, nulla ex parte esse sapientem. Sicut enim nihil interest ad hominem præfocandum, utrum aquam stadiis multâ super se habeat altam, aut uno palmo, aut digito: sic illos qui tendunt ad sapientiam, proficere quidem dicunt, tanquam ad limo gurgitis surgentes in aerem; sed nisi totam stultitiam velut opprimentem aquam, proficendo velut emergendo evaserint, non habere virtutem, nec esse sapientes: ubi autem evaserint, mox habere totam, nec quidquam stultitiæ remanere, unde omnino ullum peccatum possit existere.

13. Hæc similitudo, ubi stultitia velut aqua, et sapientia velut aer ponitur, ut animus a præfocatione stultitiæ tanquam emergens, in sapientiam repente respiret, non mihi videtur satis accommodata nostrarum Scripturarum auctoritati: sed illa potius, ut vitium vel stultitia tenebris, luci autem virtus vel sapientia comparetur, quantum ista similia de corporalibus ad intelligibilia duci possunt. Non itaque sicut de aquis in aerem surgens, ubi earum summum transierit, repente quantum sufficit inspiratur; sed sicut de tenebris in lucem procedens, paulatim progrediendo illuminatur. Quod donec plenissime fiat, jam eum tamen dicimus tanquam de abditissima spelunca egredientem, vicinia lucis afflatum, tanto magis, quanto magis propinquat egressui: ut illud quod in eo lucet, sit utique ex lumine quo progreditur; illud autem quod adhuc obscurum est, sit ex tenebris unde egreditur. Itaque et non justificabitur in conspectu Dei omnis vivens (Psal. CXLI, 2); et tamen justus ex fide vivit (Habac. II, 4). Et induti sunt sancti justitia (Job. XXIX, 14), alius magis, alius minus: et nemo sic vivit sine peccato, et hoc alius magis, alius minus; optimus autem est, qui minimum.

CAPUT IV. — 14. Sed quid ego, tanquam oblitus cui loquor, doctori similis factus sum, cum proposuerim quid abs te discere velim? Sed quia de peccatorum paritate, unde in id quod agebam incillit quæstio, examinandam tibi sententiam meam pronere statueram, jam eam tandem aliquando concludam. Quia etsi verum est, eum qui habet unam, omnes habere virtutes; eum qui unam non habet, nullam ha-

<sup>1</sup> Edd., et quæ primitus. Sed melius Mss. Casal. et Vatic., quæ primitus; vel, uti habent alii tres Vatic., et out primitus sit fidelis, scilicet Deo.

here : nec sic peccata sunt paria. Quia ubi virtus nulla est, nihil quidem rectum est; nec tamen ideo non pravo pravitas est, distortoque distortus. Si autem, quod puto esse verius, sacrisque Litteris congruentius, ita sunt animæ intentiones, ut corporis membra, non quod videantur locis, sed quod sentiantur affectibus; et aliud illuminatur amplius, aliud minus, aliud omnino caret lumine et tenebroso inumbratur obstaculo: profecto, ita ut quisque illustratione piæ charitatis affectus est, in alio actu magis, in alio minus, in aliquo nihil; sic potest dici habere aliam, et aliam non habere, aliam magis, aliam minus habere virtutem. Nam et, Major est in isto charitas, quam in illo, recte possumus dicere; et, Aliqua in isto, nulla in illo, quantum pertinet ad charitatem quæ pietas est: et in ipso uno homine quod majorem habeat pudicitiam quam patientiam, et majorem hodie quam heri, si proficit; et adhuc non habeat continentiam, et habeat non parvam misericordiam.

15. Et ut generaliter breviterque complectar quam de virtute habeam notionem, quod ad recte vivendum attinet, virtus est charitas, qua id quod diligendum est diligitur. Hæc in aliis major, in aliis minor, in aliis nulla est, plenissima vero quæ jam non possit augeri, quamdiu hic homo vivit, est in nemine; quamdiu autem augeri potest, profecto illud quod minus est quam debet, ex vitio est. Ex quo vitio non est justus in terra, qui faciat bonum, et non peccet (III Reg. vii, 46): ex quo vitio non justificabitur in conspectu Dei omnis vivens. Propter quod vitium, si dixerimus quod peccatum non habemus, nosmetipsos seducimus, et veritas in nobis non est (I Joan. 1, 8): propter quod etiam quantumlibet profecerimus, necessarium est nobis dicere, *Dimitte nobis debita nostra* (Matth. vi, 12); cum jam omnia in Baptismo dicta, facta, cogitata, dimissa sint. Videt itaque, qui recte videt, unde, et quando, et ubi speranda sit illa perfectio cui non sit quod adjici possit. Si autem præcepta non essent, non utique esset ubi se homo certius inspiceret, et videret unde averteretur, quo conaretur, quare gratularetur, quid precaretur. Magna est ergo utilitas præceptorum, si libero arbitrio tantum detur, ut gratia Dei amplius honoretur.

CAPUT V. — 16. Quæ si ita se habent, unde fiet omnium reus, si in uno offendat, qui totam legem servaverit? An forte, quia plenitudo legis charitas est qua Deus proximusque diligitur, in quibus præceptis charitatis tota lex pendet et Propheta (Matth. xxii, 40), merito sit reus omnium, qui contra illam facit, in qua pendent omnia? Nemo autem peccat, nisi adversus illam faciendo; quia, *Non adulterabis, non homicidium facies, non furaberis, non concupisces, et si quod est aliud mandatum, in hoc sermone recapitulatur*, in eo quod est, *Diliges proximum tuum tanquam teipsum. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo autem legis, charitas* (Rom. xiii, 9, 10). Nemo autem diligit proximum, nisi diligens Deum, et hoc, quantum potest, proximo impendat, quem diligit tanquam semetipsum, ut et ille diligat Deum: quem si ipse non

diligit, nec se, nec proximum diligit. Ac per hoc qui totam legem servaverit, si in uno offenderit, sit omnium reus; quia contra charitatem facit, unde tota lex pendet. Reus itaque sit omnium, faciendo contra eam in qua pendent omnia.

17. Cur ergo non dicantur paria peccata? An forte quia magis facit contra charitatem, qui gravius peccat; minus, qui levius? et hoc ipso quod admittit, sit quidem omnium reus: sed gravius peccans, vel in pluribus peccans, magis reus; levius autem vel in paucioribus peccans, minus reus: tanto majore scilicet reatu, quanto amplius; tanto minore, quanto minus peccaverit: tamen etiamsi in uno offenderit, reus omnium est, quia contra eam facit in qua pendent omnia? Quæ si vera sunt, eo modo et illud absolvitur quod ait homo etiam apostolicæ gratiæ, *In multis enim offendimus omnes* (Jacobi iii, 2). Omnes enim offendimus, sed unus gravius, alius levius, quanto quisque gravius leviusve peccaverit: tanto in peccato committendo major, quanto in diligendo Deo et proximo minor; et rursus, tanto minor in peccati perpetracione, quanto major in Dei et proximi dilectione. Tanto itaque plenior iniquitatis, quanto inanius charitatis. Et tunc perfecti sumus in charitate, quando nihil restat ex infirmitate.

18. Nec sane, quantum arbitror, putandum est leve esse peccatum in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Jesu Christi, si illam distantiam sedendi ac standi ad honores ecclesiasticos referamus: quis enim ferat eligi divitem ad sedem honoris Ecclesiæ, contempto paupere instructiore atque sanctiore? Si autem de quotidianis consensibus loquitur, quis non hinc peccat? Si tamen peccat, nisi cum apud seipsum intus ita judicat, ut ei tanto melior quanto ditior illo esse videntur: hoc enim videtur significasse, cum dicit, *Nonne judicatis apud vosmetipsos, et faciis estis iudices iniquarum cogitationum?*

CAPUT VI. — 19. Lex itaque libertatis, lex charitatis est de qua dicit: *Si tamen legem perfecistis regalem secundum Scripturas, Diliges proximum tuum sicut teipsum, bene facitis. Si autem personas accipitis, peccatum operamini, redargui a lege tanquam transgressores.* Et post illam sententiam ad intelligendum difficillimam, de qua satis dixi quod dicendum putavi, eandem legem libertatis commemorans, *Sic loquimini, inquit, et sic facite, sicut per legem libertatis incipientes judicari.* Et quoniam quid paulo ante dixerit, novit, *quoniam in multis offendimus omnes*, suggerit dominicam tanquam quotidianam quotidianis, etsi levioribus, tamen vulneribus medicinam. *Judicium enim, inquit, sine misericordia illi qui non facit misericordiam.* Hinc enim et Dominus, *Dimittite, inquit, et dimittetur vobis; date, et dabitur vobis* (Luc. vi, 37, 38). *Superexsultat autem misericordia judicio*: non dictum est, *Vincit misericordia judicium*, non enim est adversa iudicio; sed, *superexsultat*, quia plures per misericordiam colliguntur, sed qui misericordiam præstiterunt. *Beati*

<sup>1</sup> *Magis undecim, magis minusve peccaverit.*



enim misericordes, quia ipsis miserebitur Deus (*Math. v, 7*).

20. Et hoc utique justum est, ut dimittatur eis, quia dimiserunt; et detur eis, quia dederunt. Inest quippe Deo et misericordia judicanti, et iudicium miseranti. Propter quod ei dicitur, *Misericordiam et iudicium cantabo tibi, Domine (Psal. c, 4)*: nam quisquis velut nimium justus iudicium sine misericordia quasi securus expectat, iram justissimam provocat, quam timens ille dixit, *Ne intres in iudicium cum servo tuo (Psal. cxlii, 2)*. Unde dicitur populo contumaci, *Quid vultis mecum iudicio contendere (Jer. ii, 29)*? Cum enim rex justus sederit in throno, quis gloriabitur castum se habere cor? aut quis gloriabitur mundum se esse a peccato? Quæ igitur spes est, nisi superesulet misericordia iudicio? Sed erga illos qui misericordiam fecerunt, veraciter dicendo, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus*; et sine murmuratione dando; hilarem enim datorem diligit Deus (*II Cor. ix, 7*). Denique sanctus Iacobus jam ex isto loco de misericordie operibus loquitur, ut quos vehementer illa sententia terruerat, consoletur; cum admonet quomodo etiam quotidiana peccata, sine quibus hic non vivitur, quotidianis remediis expientur: ne homo, qui cum in uno offenderit sit omnium reus, in multis offendendo (*quia in multis offendimus omnes*) propter magnum aggerem reatus sui minutatim collectum, ad tribunal tanti iudicis perveniat<sup>1</sup>, et eam quam non fecit, misericordiam non inveniat; sed potius dimittendo atque dando mereatur sibi dimitti peccata, reddique promissa.

21. Multa dixi, quibus tibi tardium fortassis inferrem, qui hæc, quæ tamen approbas, non expectas discere, quod ea docere consuevisti. Si quid autem est in eis, quantum ad rem ipsam pertinet; nam quali eloquio explicata sint, non nimis curo; si quid ergo in eis est, quod eruditionem offendat tuam, quæso ut rescribendo admonetas, et me corrigere non graveris. Infelix est enim qui non tantos et tam sanctos tuorum studiorum labores et digne honorat, et de his Domino Deo nostro cujus munere talis es, gratias agit. Unde cum libentius debeam a quolibet discere quod inutiliter ignoro, quam promptius quoslibet docere quod scio; quanto justius abs te hoc charitatis debitum flagito, cujus doctrina, in nomine et adjutorio Domini, tantum in latina lingua ecclesiasticæ literæ adjutæ sunt, quantum nunquam antea potuerunt! Maxime tamen istam sententiam, *Quicumque totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus, si quo alio modo exponi melius posse novit tua Dilectio, per Dominum obsecro ut id nobiscum communicare digneris*.

#### EPISTOLA CLXVIII \* (a).

*Timasius et Iacobus Augustino, gratius agentes pro scripto ipsi libro de Natura et Gratia, adversus li-*

<sup>1</sup> Mss. aliquot, ommissa voce *propter*, habent sic: *Magnum aggerem reatus sui minutatim collectum ad tribunal tanti iudicis pervehit*.

<sup>2</sup> Huc translata est ex libro de Gestis Pelagii.

(a) Ex lib. de Gest. Pelagii: quæ autem 108 erat, nunc 31. scrip. ta forte an. 413.

*bellum Pelagii, naturam non sine gratiæ invidia defendentis.*

Domino vere beatissimo, et merito venerabili patri episcopo AUGUSTINO, TIMASIO et JACOBO, in Domino salutem.

*Ita nos refecit et recreavit gratia Dei, ministrata per verbum tuum, ut prorsus germani dicamus, « Misit verbum suum, et sanavit eos » (Psal. cxvi, 20), domine beatissime, et merito venerabilis pater. Sane ea diligentia ventilasso Sanctitatem tuam textum ejusdem libelli reperimus, ut ad singulos apices responsa reddita stupeamus, sive in his quæ resutare, detestari, aut fugere decet christianum; sive in illis in quibus non satis invenitur errasse, quamvis necio qua calliditate, in ipsis quoque gratiam Dei credidit supprimendam. Sed unum est quod nos in tanto beneficio afficit, quia tarde hoc tam præclarum gratiæ Dei munus effulsit: siquidem contigit absentes fieri quosdam, quorum cæcitati ista tam perspicua veritatis illustratio deberetur (a); ad quos, etsi tardius, non diffidimus propitio Deo eandem gratiam pervenire, qui vult omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire (I Tim. ii, 4). Nos vero, etsi olim spiritus eluritatis, qui in te est, docti, subjectionem ejus abjecimus erroris, in hoc etiam nunc gratias agimus, quod hæc quæ ante credidimus, nunc aliis aperire didicimus, viam facilitatis uberiore Sanctitatis tuæ sermone pandente. Et alia manu: Incolumem Beatitudinem tuam, nostrique memorem, misericordiam Dei nostri glorificet in æternum.*

#### EPISTOLA CLXIX \* (b).

*Augustinus Evodio, respondens ad duas quaestiones, de Trinitate, et de columba in qua Spiritus sanctus demonstratus est; docens difficultorum hujusmodi quaestionum intelligentiam minime necessariam esse ad salutem.*

AUGUSTINUS epi-copus, EVODIO episcopo.

CAP. PRIMUM.— 1. Si ea quæ me magis occupant, a quibus in aliud averti nolo, Sanctitas tua nosse tanti habet, mitte aliquem qui tibi describat. Jam enim plura perfecta sunt, quæ hoc anno ante pascha propinquant quadragesima a nobis fuerant inchoata. Nam tribus illis libris de Civitate Dei, contra dæmoniacos inimicos ejus, duos alios addidimus: quibus quinque libris satis disputatum arbitror adversus eos qui propter præsentis vitæ felicitatem deos colendos putant, eamque felicitatem a nobis impediri opinantes, christiano nomini infesti sunt. Deinceps dicendum est, sicut primo libro polliciti sumus (*De Civit. Dei, lib. i, c. 36*), adversus eos qui propter vitam post mortem futuram necessarium existimant cultum deorum suo-

\* Hæc emendavimus ad bl. ff. vc. tres v. Am. Bad. Er Lov., quibus accessit Ms. sul. itiani cenobii ex ord. Cisterc.

(a) Ipsam præcipue Pelagium cogitabant Timasius et Iacobus, cum dicerent, hoc se alii quod tarde illum librum scripserim... Non enim quippe, vel nomina ipsi quæ quæ adhuc tacenda putaverunt, ut vivente amicitia, error potius moreretur amicorum. Hæc verba sunt Augustini in lib. de Gestis Pelagii, c. 23, proxime post allatum epistolæ superioris exemplum.

(b) Alias 102: quæ autem 100 erat, nunc 33. Scrip. ta ex eunte an. 413.

rum, propter quam vitam nos christiani sumus. Dictavi etiam trium psalmodum expositiones, non parvis voluminibus, sexagesimi septimi, septuagesimi primi, septuagesimi septimi. Reliqui nondum dictati neque tractati, vehementer a nobis expectantur atque flagitantur. Ab his me revocari et retardari, irruentibus de transverso quibuslibet questionibus, nolo: ita ut nec libros de Trinitate, quos diu in manibus vestro pondumque complevi, modo attendere velim, quoniam vix operosi sunt, et a paucis eos intelligi posse arbitror, unde magis urgeat quæ pluribus utilis fore speramus.

2. Non enim, ut scribis, *Qui ignorat, ignorabitur* (1 Cor. xiv, 38), de hac re dixit Apostolus, tanquam ista pesna ille placendus sit, qui non valet intelligentie sic discernere ineffabilem Trinitatis unitatem, sicut ut discernitur in animo nostro memoria, intellectus, voluntas: aliunde hoc dicebat Apostolus. Læge, et videbis quod ea loquebatur, que sibi vel in ore multorum edificarent, non quæ vix ad paucorum, etiamque exiguum, quantum ad hoc in hac vita de re tanta esse potest, intelligentiam pervenirent; Nil est, ut linguæ prophetiæ præponeretur, ut non perturbato illa gereretur, quasi prophetiæ spiritus etiam invitos loqui cogeret, et mulieres in ecclesia teorant, ut omnia honeste et secundum ordinem fierent. Hæc cum ageret, ait, *Sed quæ videtur esse propheta, aut spiritalis, cognoscat quæ scribo vobis, quia Domini est mandatum. Si quis autem ignorat, ignorabitur*: his verbis coarctans, et ad pacificum ordinem revocans inquietos, tanto ad seditionem faciliores, quanto sibi videbantur spiritu excellere, cum superbiendo cuncta turbarent. Si quis ergo videtur propheta esse, aut spiritalis, cognoscat, inquit, quæ scribo vobis, quia Domini est mandatum. Si quis videtur esse, et utique non est: nam qui est, sine dubitatione cognoscit, nec admonitione et cohortatione opus habet, quia omnia iudicat, et a nemine iudicatur (1 Jo. iv, 15). Nisi ergo seditiones et perturbationes in Ecclesia faciunt, qui videbantur esse in Ecclesia, quod non erant. Illos docet cognoscere Domini esse mandatum, quia non est seditionis Deus, sed pacis. Si quis autem ignorat, ignorabitur, id est, improbitur. Non enim Deus, si ad scientiam referas, ignorat eos quibus dicturus est, *Non novit vos* (Luc. xii, 27); sed eorum improbitio hoc verbo incriminata est.

3. Cum autem Dominus dicat, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. v, 8), eaque visio nobis in fine sanctorum premium promittitur; non est metumendum, si nunc ad liquidum, quæ de Dei natura credimus, conspiciere non valeamus, ne inde sit dictum, *Qui ignorat, ignorabitur*. Quia enim in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes. Hæc stultitia prædicationis, ac stultum Dei, quod sapientius est hominibus (1 Cor. i, 21, 25), multos contrahit ad salutem, ut non solum qui nondum certè valent intelligentia conspiciere naturam Dei, quam fide tenent, verum etiam qui nondum in ipsa anima sua

incorporatam substantiam a corporis generalitate discernunt, quemadmodum certi sunt se vivere, nosse, velle, ideo non sint alieni à salute, quam stultitia illa prædicationis fidelibus confert.

4. Nam si propter eos solos Christus mortuus est, qui certa intelligentia possunt ista discernere, penè frustra in Ecclesia laboramus. Si autem, quod veritas habet, infirmi populi credentium ad medicum currunt, sanandi per Christum, et hunc crucifixum, ut ubi abundavit peccatum, superabundet gratia (Rom. v, 20); miris sive modis per altitudinem divinarum sapientie et scientie Dei, et per inscrutabilia iudicia ejus (1 Jo. xi, 33), ut et nonnulli à corporibus incorporatè discernentes, cum sibi ex hoc magni videntur, et irridens stultitiam prædicationis, qua salvi fiunt credentes, ad mica via longe exerent, quæ ad vitam æternam sola perducit: et multi in cruce Christi gloriantes, et ab eadem via non recedentes, etiam si ista quæ subtilissime dissertuntur, ignorant, quia non perit eis ex illis pro quibus mortuus est (Joan. xvii, 12), ad eandem perveniant æternitatem, veritatem, charitatem, id est ad stabilem, certam, plenamque felicitatem, ubi manentibus, videntibus, amantibus sunt omnia perpetua.

CAPUT II.—5. Proinde in unum Deum, Patrem et Filium et Spiritum sanctum firmè pietate credamus; ita ut nec Filius credatur esse qui Pater est, nec Pater qui Filius est, nec Pater nec Filius qui utriusque Spiritus est. Nihil putetur in hac Trinitate temporibus locisve distare; sed hæc tria æqualia esse et coætæna, et omnino esse una natura: non a Patre aliam, et a Filio aliam, et a Spiritu sancto aliam conditam esse creaturam; sed omnia et singula quæ creata sunt vel creantur, Trinitate creante subsistere. nec quemquam libertari a Patre sine Filio et Spiritu sancto, aut a Filio sine Patre et Spiritu sancto, aut a Spiritu sancto sine Patre et Filio; sed a Patre et Filio et Spiritu sancto, uno, vero, verèque immortalis, id est omni modo incommutabili solo Deo. Multa autem etiam separatim in Scripturis de singulis dici, ut insinuetur, quamvis inseparabilis Trinitas, tamen Trinitas: ut quemadmodum simul dici non possunt cum sonis corporalibus commemorantur, quamvis simul sint inseparabiliter; ita et quibusdam Scripturarum locis, et per quasdam creaturas singillatim vicissimque monstrantur, sicut Pater in voce quæ sonat, *Tu es Filius meus* (Luc. iii, 22); et Filius in homine quem suscepit ex Virgine (Id. ii, 7); et Spiritus sanctus in colubæ speciei corporali (Matth. iii, 16): hæc separatim quidem, sed nullo modo separata tria ista demonstrant.

6. Ad hoc utcumque intelligendum assumimus memoriam, intelligentiam, voluntatem. Quamvis enim hæc suis separatimque temporibus singillatim singula enuntiemus, nihil tamen horum sine aliis duobus agimus aut dicimus. Nec ideo putanda sunt hæc tria

<sup>1</sup> Mss. duo v., non perit unus ex pusillus. Prope accedit Sulpitian. Cod., qui habet: non perit unus pusillus, pro quibus, etc.

Trinitati sic comparata, ut omni ex parte convenient : cui enim similitudini in disputando convenientia tanta conceditur, ut ei rei cui adhibenda est, ex omni parte coaptetur? vel quando ex creatura ad Creatorem aliquid simile assumitur? Primo ergo in hoc invenitur ista similitudo dissimilis, quod tria hæc, memoria intelligentia, voluntas, animæ insunt; non eadem tria, est anima : illa vero Trinitas non inest, sed ipsa Deus est. Ideo ibi mirabilis simplicitas commendatur; quia non ibi aliud est esse, aliud intelligere, vel si quid aliud de Dei natura dicitur : anima vero quia est, etiam dum non intelligit, aliud est quod est, aliud quod intelligit. Deinde quis audeat dicere Patrem non intelligere per seipsum, sed per Filium, sicut memoria non intelligit per seipsam, sed per intellectum, vel potius anima ipsa, cui hæc insunt, per intellectum tantummodo intelligit; sicut per memoriam tantummodo meminit, et per voluntatem tantummodo vult? Ad hoc ergo adhibetur ista similitudo, ut quocumque modo intelligatur, quemadmodum horum trium in anima cum singula nomina enuntiantur, quibus eadem singula demonstrantur, tamen unumquodque nomen his tribus cooperantibus enuntiat, cum et reminiscendo, et intelligendo, et volendo dicitur; ita nullam esse creaturam, qua vel solus Pater, vel solus Filius, vel solus Spiritus sanctus demonstratur, quam non simul Trinitas operetur, quæ inseparabiliter operatur : ac per hoc nec vocem Patris, nec animam et carnem Filii, nec columbam Spiritus sancti esse factam, nisi eadem cooperante Trinitate.

7. Nec sane sonus ille vocis, qui continuo esse destitit, coaptatus est in unitatem personæ Patris, nec illa columbæ species corporalis coaptata est in unitatem personæ Spiritus sancti. Nam ipsa quoque, sicut nubes illa lucida quæ operuit in monte cum tribus Discipulis Salvatorem (*Matth. xvii, 5*), vel potius sicut ille ignis qui eundem Spiritum sanctum demonstravit (*Act. ii, 3*), officio significationis impleto, mox esse desivit. Sed solus homo, quia propter ipsam naturam liberandam illa omnia fiebant, in unitatem personæ Verbi Dei, hoc est unici Filii Dei mirabiliter et singulari susceptione coaptatus est, permanente tamen Verbo in sua natura incommutabiliter, in qua nihil compositi cum quo subsistat ulla phantasia humani animi suspicandum est. Legitur quidem, *Et Spiritus sapientiæ multiplex* (*Sap. vii, 22*); sed recte dicitur etiam simplex. Multiplex enim, quoniam multa sunt quæ habet; simplex autem, quia non aliud quam quod habet est : sicut dicitur est Filius habere vitam in semetipso (*Joan. v, 26*), et eadem vita ipse est. Homo autem Verbo accessit, non Verbum in hominem convertibiliter accessit; atque ita et Filius Dei simul cum homine suscepto dicitur : unde idem Filius Dei incommutabilis est atque coæternus Patri, sed in Verbo solo; et sepultus est Filius Dei, sed in carne sola.

8. Proinde quæ de Filio Dei verba dicuntur, videndum est secundum quid dicantur. Non enim homine assumpto personarum numerus auctus est, sed eadem Trinitas mansit. Nam sicut in homine quolibet, præ-

ter unum illum qui singulariter susceptus est, anima et corpus una persona est; ita in Christo Verbum et homo una persona est. Et sicut homo, verbi gratia, philosophus non utique nisi secundum animam dicitur, nec ideo tamen absurde, sed congruentissima et usitatissima locutione dicimus philosophum cæsum, philosophum mortuum, philosophum sepultum, cum totum secundum carnem accidat, non secundum illud quod est philosophus : ita Christus Deus, Dei Filius, Dominus gloriæ, et si quid huiusmodi secundum Verbum dicitur; et tamen recte dicitur Deus crucifixus, cum hoc cum secundum carnem passum esse, non secundum illud quo Dominus gloriæ est, non habeatur incertum (a).

9. Sonitus autem ille vocis, et columbæ species corporalis, et lingvæ diviæ velut ignis qui insedit super unumquemque eorum, sicut illa in monte Sinai quæ terribili specie facta sunt (*Exod. xix, 18*), et sicut columna illa nubis per diem, et flammæ per noctem (*Id. xiii, 21*), significativa operatione acta atque transacta sunt. Illud in his maxime cavendum est, ne cuiquam Dei natura vel Patris, vel Filii, vel Spiritus sancti commutabilis et convertibilis esse credatur. Nec moveat quod aliquando res quæ significat, nomen ejus rei quam significat, accipit. Spiritus sanctus dictus est corporali specie tanquam columba descendisse et mansisse super eum. Sic enim et petra Christus (*I Cor. x, 4*), quia significat Christum.

CAPUT III. — 10. Miror autem tibi videri sonitum vocis illius quæ dicitur est, *Tu es filius meus*, non mediante anima, sed divino nutu sola corporali natura sic fieri potuisse; et non tibi videri eodem modo potuisse fieri animantis cujuslibet speciem corporalem motumque viventis similem, divino nutu, nullo animali interposito spiritu. Si enim obtemperat Deo creatura corporea sine vivificantis animæ ministerio, ut edantur soni quales edi ex corpore animato solent, ut forma locutionis articulatae auribus inferatur; cur non obtemperet, ut sine animæ vivificantis ministerio figura motusque volucris, eadem potentia Creatoris, ingeratur aspectibus? An sensus audiendi hoc mereri potest, videndi non potest, cum ex adjacenti materia corpus<sup>1</sup> utrumque formetur, et quod insonat auribus et quod apparet aspectibus, et vocis articuli et lineamenta membrorum, et audibilis et visibilis motus, ut et verum sit corpus quod sentitur corporis sensu, et nihil sit amplius quam quod sentitur corporis sensu? Anima enim nullo sensu corporis vel in aliquo animante sentitur. Non igitur est opus quærere quomodo apparuerit columbæ species corporalis, sicut non quærimus quomodo sonuerint voces articulati corporis. Si enim potuit anima non esse media, ubi vox, non quasi vox, dicitur facta; quanto magis potuit, ubi dicitur *tanquam columba*, hoc verbo significata sola specie corporali oculis reddita, non natura viventis animantis expressa? Hoc modo etiam illud dicitur, *Factus est subito de cælo sonus, quasi ferretur flatus vehemens, et visæ sunt illis lingvæ diviæ velut*

<sup>1</sup> sic vatic. codex. At alii habent, *corporis*.

(a) vide Epist. 187, c. 3, n. 8 et 9.

*ignis* : ubi dicitur species quædam quasi flatus, et velut ignis sensibilis usitatis similis notisque naturis, non ipsæ usitate notæque nature ad tempus factæ significari videntur.

11. Si autem subtilior ratio, vel excellentior rei investigatio demonstrat eam naturam quæ nec temporaliter nec localiter movetur, non moveri nisi per illam quæ temporaliter tantum, non localiter moveri potest; consequens erit ut omnia illa per ministerium creaturæ viventis effecta sint, sicut per Angelos fiunt: unde diligentius disserere et longum est, et non necessarium. Huc accedit quia sunt visiones, quæ apparent spiritui tanquam corporis sensibus, non solum dormientibus vel furentibus, sed aliquando sanæ mentis vigilantibus; non per fallaciam illudentium dæmonum, sed per aliquam revelationem spiritualem, quæ fit per formas incorporeas corporibus similes; quæ discerni omnino non possunt, nisi divino adiutorio plenius revelentur, et mentis intelligentia dijudicentur, vix aliquando cum fiunt<sup>1</sup>, sed plerumque postea cum transierint. Quæ cum ita sint, sive in naturis corporeis, sive sola specie corporali, natura autem spirituali, nostro spiritui tanquam sensibus corporis apparere videantur, quando hæc sacra Scriptura commemorat, cujus istorum duorum generis sint, et utrum mediante viva creatura fiant, si corpore fiunt, judicare temere non debemus: dum tamen Creatoris, hoc est summæ atque ineffabilis Trinitatis invisibilem incommutabilemque naturam, et a mortalium carnalium sensibus, et ab omni convertibilitate, sive in melius, sive in deterius, sive in quodlibet aliud atque aliud, remotam atque discretam, vel sine ulla dubitatione credamus, vel qualicumque etiam intelligentia capiamus.

CAPUT IV. — 12. Hæc tibi de duabus questionibus, hoc est, de Trinitate, et columba, in qua Spiritus sanctus non sua natura, sed significativa specie demonstratus est; sicut et Filius Dei non sua nativitate, de qua Pater dixit, *Ante luciferum genui te* (*Psal. cix, 3*), sed in homine suscepto ex utero Virginis, a Judæis crucifixus est; videris quam otioso ego tamen occupatissimus scribere potui. Nec putavi omnia pertractanda quæ posuisti in litteris tuis; verum ad illa duo quæ ex me audire voluisti, me respondisse, etsi non sufficienter aviditati tuæ, tamen charitati obedienter existimo.

13. Præter autem illos duos libros, quos tribus me adjunxisse supra commemoravi, et trium psalorum expositionem (*Supra, cap. 1, n. 1*), scripsi etiam librum (a) ad sanctam presbyterum Hieronymum de Animæ Origine, consulens cum quomodo defendi possit illa sententia quam religiosæ memoriæ Marcellino suam osse scripsit, *singulas animas novas nascentibus fieri*, ut non labefactetur fundatissima Ecclesiæ fides, qua inconcussa credimus quod in Adam omnes moriantur (*1 Cor. xv, 22*), et nisi per Christi gratiam

liberentur, quod<sup>1</sup> per suum Sacramentum etiam in parvulis operatur, in condemnationem trahuntur. Scripsi et alium ad eundem (a), quomodo illi videatur accipiendum quod scriptum est in Epistola Jacobi, *Quicumque autem totam Legem servaverit, offendet autem in uno, factus est omnium reus* (*Jacobi n. 10*). Sed in hoc dixi etiam quid mihi videatur: in illo autem, de animæ origine tantum quid ei videatur, consultoria quadam disputatione quaesivi. Occasionem quippe cujusdam sanctissimi et studiosissimi juvenis presbyteri Orosii, qui ad nos ab ultima Hispania, id est, ab oceani littore, solo sanctarum Scripturarum ardore inflammatus advenit, amittere nolui; cui, ut ad illum quoque pergeret, persuasi. Huic etiam ipsi Orosio ad quedam interrogata quæ illum de Priscillianistarum hæresi, et Origenis quibusdam opinionibus quas non recepit Ecclesia, permovebant, uno libro non grandi, quanta potui brevitate et perspicuitate respondi. Scripsi etiam grandem quemdam librum adversus Pelagii hæresim (b). eogentibus nonnullis fratribus, quibus contra gratiam Christi opinionem perniciosissimam ille persuaserat. Hæc omnia si habere volueris, aliquem mitte qui tibi cuncta describat. Me autem permitte his vacare querendis atque dictandis, quæ quoniam nullis sunt necessaria, præponenda esse arbitror ad valde paucos pertinentibus inquisitionibus tuis.

#### EPISTOLA CLXX (c).

*Alypius et Augustinus Maximo medico recens ab ariana hæresi ad fidem catholicam converso, hortantes ut studeat et alios eodem adducere, præsertim cum nonnullos in errorem adduxisset auctoritate sua; instruens illum adversus eos qui de trium personarum eadem essentia impie disputant.*

Domino eximio, meritoque honorabili et religioso fratri MAXIMO<sup>2</sup>, ALYPIUS et AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Cum a sancto fratre et coepiscopo nostro Peregrino, de tua tuorumque non corporali, sed spirituali salute præcipue quaeremus, de tua quidem lætos, de tuorum vero tristes nos ejus responsa fecerunt, quod non sunt Ecclesiæ catholicæ salubri correctione sociali. Et quia id cito futurum sperabamus, adhuc non esse factum multum<sup>3</sup> dolemus, domine eximie, meritoque honorabilis et religiose frater.

2. Proinde Charitatem tuam in Domini pace salutantes, et præcipimus, et rogamus ut eos quod dili-

<sup>1</sup> Lov., qui per suum, etc. At nostram lectionem præferunt Mss. omnes.

<sup>2</sup> Mss., constanter hic et in sequente epistola præferunt nomen, *Maximi*: præterquam quod vetustiores Corioliensis, Germanensis, etc., hanc inscriptionem præmittunt: *Sanctorum Alypii et Augustini ad Maximum medicum Thebanum Eunomianistam*. Attamen in Possidii Indiculo, c. 8, dicitur scripta hæc epistola ad *Maximinum*. In Ms. cc., Maximus dicitur *medicus ciris themitanus*.

<sup>3</sup> sic quatuor Mss. [non esse factum dolemus, etc.].

<sup>4</sup> Emendata ad a. bl. cc. eb. ff. gg. nr. vv. vc. duos l. duos v.

(a) Epist. 167

(b) Lib. de Natura et Gratia, ad Timasium et Jacobum.

(c) Alias 68: quæ autem 170 erat, nunc 53. Scripta forte an. 412.

<sup>1</sup> Sic duo Mss. [ferend].

(a) Hic liber est Epist. 160.

risti, docere non differas; unum scilicet Deum esse solum, cui servitus illa debetur quæ *λατρεία* Græco vocabulo nuncupatur. Ipsum enim *κύριον* est in lege, ubi scriptum est, *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies (a)* (*Deut. vi. 13*): quem si Deum Patrem tantummodo dixerimus, respondebitur, Ergo *λατρεία* Filio non debetur; quod nefas est dicere. Si autem debetur, quomodo ergo uni tantum debetur Deo, si et Patri et Filio debetur, nisi quia unus Deus, cui soli per *λατρεία* servire iussi sumus, ita dicitur solus Deus, ut et Pater intelligatur et Filius, summo etiam et Spiritus sanctus? De illo quippe dicit Apostolus, *Nescitis quia corpora vestra templum sunt in vobis Spiritus sancti quem habetis a Deo, et non estis vestri? Impti enim estis magno pretio. Glorificate Deum, et portate in corpore vestro* (*I Cor. vi. 19, 20*): quem Deum, nisi Spiritum sanctum cuius corpora nostra dixerat esse templum? Debetur ergo *λατρεία* Spiritui sancto. Nam si templum ei facere, sicut Salomon fecit de lignis et lapidibus, iuberemur; utique faciendo templum, *λατρεία* exhibere convinceremur: quanto magis *λατρεία* debemus cui non templum facimus, sed sumus!

3. Ac per hoc si Patri et Filio et Spiritui sancto *λατρεία* debetur, et exhibetur a nobis, de qua dictum est, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*; procul dubio Dominus Deus noster, cui soli per *λατρεία* servire debemus, non est Pater solus, nec Filius solus, nec solus Spiritus sanctus, sed ipsa Trinitas unus Deus solus, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus: non ut Pater sit ipse qui Filius, vel Spiritus sanctus ipse sit aut Pater aut Filius, cum sit in illa Trinitate Pater Filius solus, et Filius Patris solus, Spiritus autem sanctus et Patris et Filii sit Spiritus; sed propter unam eandemque naturam atque inseparabilem vitam, ipsa Trinitas, quantum ab homine potest, fide præcedente intelligitur unus Dominus Deus noster, de quo dictum est, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies, et quem prædicat Apostolus; ait enim, Quoniam ex ipso, et in ipso, et per ipsum sunt omnia: ipsi gloria in sæcula sæculorum. Amen (Rom. xi. 36)*.

4. Non enim sic ex Deo Patre unigenitus Filius, quem admodum ex illo est universa creatura, quam ex nihilo creavit. Hunc quippe de sua substantia genuit, non ex nihilo fecit: nec eum ex tempore genuit, per quem cuncta tempora condidit. Quoniam sicut flamma splendorem quem gignit, tempore non præcedit; ita Pater nunquam sine Filio fuit. Ipse est quippe Sapientia Dei Patris, de qua scriptum est: *Splendor est eternitatis æternæ (Sap. vii. 26)*. Luci ergo cuius candor est, id est, Deo Patri sine dubio coeterna est: et ideo non sicut in principio fecit Deus cælum et terram, ita in principio fecit Verbum; sed in principio erat Verbum (*Joan. i. 1*). Spiritus quoque sanctus non sicut creatura ex nihilo est factus: sed sic a Patre Filioque procedit, ut nec a Filio nec a Patre sit factus.

5. Hæc Trinitas unius est ejusdemque naturæ atque substantiæ: non minor in singulis, quam in omnibus, nec major in omnibus, quam in singulis; sed tanta in solo Patre, vel in solo Filio, quanta in Patre simul et Filio; et tanta in solo Spiritu sancto, quanta simul in Patre et Filio et Spiritu sancto. Neque enim Pater, ut haberet Filium de seipso, minor seipsum; sed ita genuit de se alterum se, ut totus maneret in se, et esset in Filio tantum quantum et solus. Similiter et Spiritus sanctus integer de integro, non præcedit unde procedit, sed tantus cum illo quantus ex illo, nec minuit eum procedendo, nec auget hærendo. Et hæc omnia nec confuse unum sunt, nec disjuncte<sup>3</sup> tria sunt: sed cum sint unum, tria sunt, et cum sint tria, unum sunt. Proinde qui tam multis cordibus fidelium suorum donavit ut essent cor unum, quanto magis conservat in seipso ut sint hæc tria et singula Deus, et simul omnia non tres dii, sed unus Deus! Hic est unus Dominus Deus noster, cui universa pietas servit, cui soli *λατρεία* illa debetur.

6. Qui cum in rebus quæ nascuntur in tempore, sua bonitate effecerit ut suæ substantiæ prolem quolibet res gignat, sicut homo gignit hominem, non alterius naturæ, sed ejus cuius ipse est; vide quam impie dicatur ipse non genuisse id quod ipse est. Hæc enim propinquitatis sunt

(a) Latreusis.

<sup>1</sup> Abest *Filioque* a Mss. Corb. Germ. Regio et Vict. Alii quidam eodd. uti et Edd. Bad. Am. Er. huic versum propositum omittunt: *Sed sic a Patre Filioque procedit, ut nec a Filio, nec a Patre sit factus.*

<sup>2</sup> Eodd., *distincte*. At Mss., *disjuncte*.

nominis, non naturæ, et ideo ad aliquid, vel relativa dicuntur, quæ aliquando eadem sunt, aliquando diversa. Eadem scilicet cum frater refertur ad fratrem, amicus ad amicum, vicinus ad vicinum, cognatus ad cognatum, et si qua similia, quæ infinitum esse velle omnia percurrere. In his enim quod est iste ad illum, hoc est ille ad istum. Diversa sunt autem, sicut pater ad filium, filius ad patrem, socer ad generum, gener ad socerum, dominus ad servum, servus ad dominum. Non est quidem hoc iste ad illum, quod ille ad istum; sed ambo tamen homines sunt: relatio diversa est, non natura. Quoniam si attendas quid sit alter ad alterum, non est hoc ad illum iste, quod ad istum ille: quia iste pater, ille filius; aut iste socer, ille gener; aut iste dominus, ille servus. Si autem attendas quid quisque sit ad se ipsum, vel in se ipso, hoc est ille quod iste; quia ille homo est sicut iste. Unde intelligit prudentia tua non ab eis rationabiliter dici, a quorum errore te Dominus liberavit, ideo Dei Patris et Dei Filii naturam esse diversam, quia iste Pater est, ille Filius; et Deum Patrem non genuisse id quod est ipse, quia non genuit Patrem Filii sui, quod est ad illum ipse: quis enim non videat ista vocabula non in scriptis demonstrare naturas, sed alterius ad alterum significare personas?

7. Tale est etiam illud quod simili loquuntur errore, ideo Filium alterius esse naturæ, diversæque substantiæ, quia Pater Deus non est de altero Deo, Filius autem Deus est quidem, sed de Patre Deo: et hic enim non indicatur substantia, sed origo, id est, non quid sit, sed unde sit quique vel non sit. Neque enim Abel et Adam ideo non unius naturæ atque substantiæ fuerunt, quia iste tuit homo de homine illo, ille de nullo. Si ergo utriusque natura queritur, homo Abel, homo Adam: si autem origo, primus homo ex quo Abel, nullus homo ex quo Adam. Ita in Deo Patre et Deo Filio, si utriusque natura queratur, uterque Deus, nec magis<sup>1</sup> alter altero Deus: si autem origo, Pater est Deus de quo Filius Deus; de quo autem Pater, nullus est Deus.

8. Frustra itaque ad hoc respondere conantes dicunt: Sed homo cum passione generat, Deus autem sine passione genuit Filium. Hoc enim non solum ipsos nihil, sed nos adjuvat plurimum. Nam si temporalibus et passibilibus rebus Deus tribuit ut quod sunt hoc generent, quanto magis ipse æternus et impassibilis, non aliud quam est ipse generavit, unus unicum; ideo nostra inenarrabilis admiratione, quoniam sine passione, et tanta æcum æqualitate, ut eum nec potestate præcederet, nec ætate! Sed ideo totum quod habet, quod potest, non tribuit filii, sed Patri, quia non est a seipso, sed a Patre. Æqualis est enim Patri, sed hoc quoque accepit a Patre: nec sic accepit unde esset æqualis, quasi prius fuerit inæqualis; sed natus æqualis, sicut semper natus, ita semper æqualis. Non itaque inæqualem genuit, et æqualitatem jam nato addidit; sed gignendo eam dedit, quia æqualem non imparere genuit. Ideo in forma Dei æqualem esse Deo, non ei rapina fuerat (*Philipp. ii. 6*), sed natura; quoniam id nascendo sumpsit, non superbiendo presumpsit.

9. Propterea vero Patrem dicit esse majorem, quia seipsum exinanivit, formam servi accipiens, non amittens Dei: propter quam formam servi, non tantum Patre, verum etiam seipso et Spiritu sancto minor factus est; nec tantum hac excellentissima Trinitate, sed etiam minoratus est paulo minus ab Angelis (*Hebr. ii. 9*); hominibus quoque minor fuit, quando parentibus subditus fuit (*Luc. ii. 51*). Propter hanc utique formam servi, quam veniente plenitudine temporis exinanitus accepit, dixit: *Pater major me est* (*Joan. xiv. 28*). Propter illam formam vero, quam nec exinanitus amisit, dixit, *Ego et Pater unum sumus* (*Id. x. 30*); et homo scilicet factus, et permanens Deus: homo enim assumptus est a Deo, non in homine consumptus est Deus. Ideo valde rationabiliter et Patre minor est homo Christus, et Patri æqualis est idem ipse Deus Christus.

10. Cum igitur huc rectæ atque catholice fidei præsentibus nobis cum magna exultatione populi Dei consociatum te esse gaudemus, quare adhuc de tuorum signitia tristes sumus? Obsecramus te per misericordiam Dei, ut ipso adjuvante auferas istum merorem de cordibus nostris. Neque enim credendum est auctoritatem tuam ad perversitatem tuorum plurimum valere potuisse, et ad correctionem valere nihil. An forte contempnim te, quia in Ecclesiæ catholice participationem hac ætate venisti, cum te amplius debeant admirari, atque venerari, quia vetustatis

<sup>1</sup> *Et ille magis magnus alter*, etc. At Vatic. Mss. dno, *ne magis ulter altero Deus*. Duo Gallie., *nos major*, etc.

sinum errorem scilicet quadam juventute vicisti? Absit ut resistant tibi vera dicenti, cui consenserant a veritate devianti; absit ut nolint tecum recta sentire, cum quo eos delectavit errare. Tu tantum ora pro eis, et insta eis. Immo vero adduc eos ad domum Dei tecum, qui in domo tua sunt tecum; vel te non pigeat in domum Dei cum illis venire, qui in domum tuam soliti fuerant convenire; praesertim cum Catholica mater aliquos a te petit, aliquos repetit: petit eos quos apud te invenit; repetit eos quos per te perdidit. Non execruietur damnis, sed potius laetetur lucris: acquirat filios quos non habuit, non plangat quos habuit. Oramus ad Deum, ut facias quod hortamur; et speramus de misericordia eius, quod litteris sancti fratris et coepiscopi nostri Peregrini, et rescriptis Dilectionis tuae, cito de hac re gaudio explebitur cor nostrum, et lingua nostra exultatione (*Psal. cxxv, 2*).

#### EPISTOLA CLXXI \* (a)

*Excusat formam superioris epistolae ad Maximum datam.*

Domino beatissimo, et venerabiliter charissimo fratri et coepiscopo PRAXERINO, ALYPIO et AUGUSTINO, in Domino salutem.

Ad honorabilem fratrem nostrum Maximum litteras dedimus, credentes eum gratanter eas suscepturam: utrum tamen aliquid profecerimus, proxima occasione, quam reperire potueris, dignare rescribere. Sciat sane prolixas epistolas ad familiarissimos nostros, non solum laicos, verum etiam episcopos, sic quomodo ista scripta est, ad eos scribere nos solere, ut et cito scribantur, et charta teneatur commodius cum legantur, ne forte istam morem nostrum nesciens, factam sibi arbitretur injuriam.

#### FRAGMENTUM (b)

EPISTOLAE HACTENUS INEDITAE AUGUSTINI AD  
MAXIMUM.

*In Primasii super Apocalypsim Commentarii repertum, libro secundo ad haec verba: Hos septem quin etiam gradus... idem doctor amplissimus Augustinus multis memorat: ad Maximum (c) denique scribens dicit sic:*

Præceptis Dei, quae ut bene agamus acceperimus vitam tuam moresque conformes, a religioso timore incipientes. *Initium enim sapientiae timor Domini (Psal. cx, 10)*, ubi frangitur et debilitatur humana superbia. Deinde ut pietate mansuetus et mitis, etiam quae nondum intelligis, et quae imperitis videntur absurda sibi contraria in Scriptoris sanctis, non oblucrieris animosa contentione, nec superimponas sensum tuum sensibus divinatorum Librorum; sed cedas potius, atque intellectum mitis differas, quam secretum immitis accusas. Tertio, cum tibi ad cognitionem tui aperiri cõperit infirmitas humana, et scieris ubi jaceas, quam penalis vincula mortalitatis de Adam propagatus tecum trahas, et quam longe peregrineris a Domino; atque pervideris aliam legem in membris tuis repugnantem legi

mentis tuae, et captivam te docentem in lege peccati, quae est in membris tuis; exclames, *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus (Rom. vii, 24)*? ut te lugentem consoletur, liberationem ipsam pollicens gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. Quarto, jam desiderata te implere justitiam multo vehementius atque ferventius, quam a nequissimis hominibus voluptates carnis desiderari solent; nisi quod in spe adjutorii divini est in isto appetitu tranquillius ardor, et flamma securior. In isto autem quarto vitae gradu orationibus instanter incumbitur, ut esuriantibus et sitientibus saturitas justitiae concedatur; ut non solum oerosum non sit, verum etiam delectet abstinere a voluptate omnis corruptionis, sive suae, sive alterius, vel obiectando. Quod ut facile divinitus tributeatur, quintus adjungitur, consilium exhibendae misericordiae, ut in eo quod potes adjuves inopem; quia in eo quod nondum potes, ab Omnipotente adjuvari cupis. Munus autem misericordiae geminum est; cum vindicta donatur, et cum humanitas exhibetur. Quae duo breviter Dominus ita complexus est: *Dimittite, et dimittetur vobis; date, et dabitur vobis (Luc. vi, 37 et 38)*. Hoc autem opus etiam ad mundationem cordis valet, ut quantum in hac vita licet, incommutabilem Dei substantiam pura intelligentia cernere valeamus. Tenetur enim aliquid adversus nos, quod relaxandum est, ut acies nostra erumpat in lucem: unde ipse Dominus, *Verum date, inquit, elemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis (Luc. xi, 41)*. Quapropter sexta consequitur cordis ipsa mundatio. Ut autem in lucem veram reclusus et purus dirigatur aspectus, neque illa quae bene atque laudabiliter facinus, neque illa quae acute sagaciter dispicimus, ad finem placendi hominibus, vel subveniendi necessitatibus corporis referenda sunt. Gratis enim se vult Deus coli; quia neque quidquam est propter quod ipse appetendus sit. Cum ad istam intelligentiam puritatem bonae vitae gradibus venerimus, sive tardius, sive celeriter, tunc dicere audeamus, valere nos aliquantum mente contingere summæ atque ineffabilis Trinitatis unitatem: ubi summa pax erit; quia ultra quod expectetur non est, cum reformati ad sui generis imaginem filii Dei ex hominibus facti, paterna incommutabilitate perfuerunt. Primum enim, *Beati pauperes spiritu; ubi timor Dei est. Deinde, Beati milites; ubi pietas docilis. Tertio, Beati lugentes; ubi scientia propriae infirmitatis. Quarto, Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam; ubi fortitudo conandi dominas habere libidines. Quinto, Beati misericordes, quoniam ipsorum miserabitur; ubi consilium est adjuvandi, ut adjuvari merearis. Tunc ad sextum pervenitur gradum, in quo dicitur, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt (Math. v, 3-8)*; ubi purus intellectus et habilis ad intelligendum quantumcumque ex parte Trinitatem cernere non potest, nisi et laudem humanam non appetamus, quamvis laudanda faciamus. Hinc septimo gradu pervenimus ad pacis illius tranquillitatem, quam dare non potest mundus. Nam etiam illis virtutibus quatuor, quas memorabili primum industria philosophi quoque indagare potuerunt, id est, prudentiae, fortitudini, temperantiae atque justitiae, ad perfectum religionis cultum tria haec jungentes addamus, id est, fidem, spem et charitatem, septenarium profecto numerum invenimus. Recte enim haec tria non omituntur, sine quibus nec Deum colere, nec ei quemquam novimus posse placere.*

#### EPISTOLA CLXXII \* (a).

*Hieronymus Augustino, laudans quidem illius duos libellos de Origine animae, ac de Sententia Jacobi; sed exhaecans cur non responderit.*

Domino vere sancto, et omni mihi affectione venerabili papae AUGUSTINO, HIERONYMUS, in Christo salutem.

1. *Viram honorabilem fratrem meum, filiam Dignationis tuae, Orosium presbyterum, et sui merito, e te jubente suscepi. Sed incidit tempus difficillimum, quando mihi tacere melius fuit quam loqui, ita ut nostris studia cessarent, et, juxta Appianum, caecina exerecreti facundia. Itaque duobus libellis tuis, quos meo nomini dedicasti, eruditissimis et omni eloquentiae splendore*

\* Recognita ad a. b. bl. bn. c. cc. fs. j. l. mr. sb. t. u. vc. decem v. et ad An. Lugd. Er. Lov.

(a) Alias 30: quae autem 172 erat, nunc 51. Scripta ineunte an. 416

\* Sic optimae notae Mss. At Lov.: *Nos scribere non solere, ut et cito scribantur, et certa tenentur.*

\* Recensita ad cb. gg. gv. n. r. sb. vc. duos t. duos v. et Lov.

(a) Alias 220: quae autem 171 erat, nunc 76. Scripta post superiorem.

(b) Hoc D. Augustini ad Maximum epistolae fragmentum in tomo tertio apud PP. Benedictinos et in tomo octavo editionis GG. inopportune relegatum invenitur. Quapropter, vestigiis eorum nimis insistentes, in eundem errorem incauti primum impegimus; ubi vero rem habuimus conspectam, nobis visum est impensas et operam non male perituras, si suo loco, huic scilicet tomo 2, pretiosum illud fragmentum restitueretur. M.

(c) Dubitare vix licet, quin hic ipse sit Maximus medicus Thebanus, qui cum Arianam haeresim ejurasset, recepit epistolam nunc ordine 170 Alypii et Augustini nomine scriptam ad roborandum illum in Trinitatis fide. Hinc nimirum fieri putamus, ut hic Trinitatem semel et iterum commemoret Augustinus; cum id minime postulet res ipsa quae tractatur. Confer istud fragmentum ad librum secundum de Doctrina Christiana, cap. 7, et ad librum primum de Sermone Domini in monte, cap. 5.

fulgentibus, ad tempus respondere non potui: non quo quidem in illis reprehendendum putem; sed quia iuxta beatum Apostolum, « Unusquisque in suo sensu abundat; alius quidem sic, alius autem sic » (Rom. xiv, 5). Certe, quicquid dici potuit, et sublimi ingenio de Scripturarum sanctarum hauriri fontibus, a te positum atque disertum est. Sed, quæso Reuerentiam tuam, parumper patiaris me tuum laudare ingenium. Nos enim inter nos eruditionis causa disserimus. Caterum æmuli, et maxime hæretici, si diversas inter nos sententias viderint, de animi calumniabuntur rancore descendere. Mihi autem decretum est te amare, te suspicere, colere, mirari, tuæque dicta quasi mea defendere. Certe et in dialogo, quem nuper edidi (Lib. 3 adversus Pelagianos), tuæ Beatitudinis, ut dignum fuerat, recordatus sum: magisque demum operam, ut perniciosissima hæresis de ecclesiis auferatur, quæ semper simulat poenitentiam, ut docendi in ecclesiis habeat facultatem; ne, si aperta se luce prodiderit, foras expulsa moriatur.

2. Sanctæ ac venerabiles filiæ tuæ Eustochium et Paula, et genere suo et exhortatione tua digne gradiuntur, specialiterque salutant Beatitudinem tuam; omnia quoque fraternitas quæ nobiscum Domino Salvatore scribere conatur. Sanctum presbyterum Firmum<sup>1</sup>, anno præterito, ob rem earum Ravennam, et inde Africam Siciliamque direximus, quem putamus jam in Africæ partibus commorari. Sanctos tuo adhærentes lateri, ut meo obsequio salutes, precor. Litteras quoque meas ad sanctum presbyterum Firmum direxi; quæ si ad te venerint, ei dirigere non graveris. Incolumem te, et mei memorem, Christus Dominus custodiat, domine vere sancte, et beatissime papa. Et subter<sup>2</sup>: Grandem latini sermonis in ista provincia notariorum patimur penuriam; et idcirco præceptis tuis parere non possumus, maxime in editione Septuaginta, quæ asteriscis veribusque distincta est: pleraque enim prioris laboris, fraude cujusdam avissimus.

#### EPISTOLA CLXXIII (a).

Augustinus Donato, villæ Mutugeanæ in diocesi Hipponensi presbytero donatistæ, qui iussus comprehendendi et adduci ad ecclesiam, conatus est sibi vim inferre, suadet ut re sobrie perpensa respiciat, docens pravam voluntatem recte cogi ad meliora.

Donato presbytero partis Donati, AUGUSTINUS episcopus Ecclesiæ catholicæ.

1. Si posses videre dolorem cordis mei, et sollicitudinem pro salute tua, fortassis misereris animæ tuæ, placens Deo (Eccli. xxx, 24) in audiendo verbo, non nostro, sed ipsius; nec ejus Scripturas sic in memoria tua figeres, ut contra eas cor clauderes. Displicet tibi quia traheris ad salutem, cum tam multos no-

<sup>1</sup> Sorbonicus Ms. his habet, *Firminum*, cæteris refragantibus.

<sup>2</sup> Edd. omittunt et subter, quod in Mss. plerisque exhibetur.

<sup>3</sup> Hanc contulimus cum a. bg. bl. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. vd. duobus hn. duobus s. duobus t. quatuor v. et cum Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 204: quæ autem 173 erat, nunc 06. Scripta circa an. 416.

stros ad perniciosum traxeritis<sup>1</sup>. Quid enim volumus, nisi te comprehendi, et presentari, et servari ne percas? Quod autem in corpore læsus es, ipse tibi fecisti, qui jumenta tibi mox admoto uti noluisti, et te ad terram graviter coluisti: nam utique alius qui adductus est tecum, collega tuus illæsus venit, qui talia sibi ipse non fecit.

2. Sed neque hoc putas tibi fieri debuisse, quia nomen existimas cogendum esse ad bonum. Attende quid Apostolus dixerit, *Qui episcopatum desiderat, bonum opus concupiscit* (1 Tim. iii, 1); et tamen tam multi ut episcopatum suscipiant teventur inviti, perducuntur, includuntur, custodiuntur, patiuntur tanta quæ nolunt, donec eis adsit voluntas suscipiendi operis boni: quanto magis vos ab errore pernicioso, in quo vobis inimici estis, trahendi estis, et deducendi ad veritatem vel cognoscendam vel eligendam, non solum ut honorem salubriter habeatis, sed etiam ne pessime peratis! Dicis Deum dedisse liberum arbitrium; ideo non debere cogi hominem nec ad bonum. Quare ergo illi de quibus supra dixi, coguntur ad bonum? Attende ergo quod considerare non vis. Ideo voluntas bona misericorditer impenditur, ut mala voluntas hominis dirigatur. Nam quis nesciat nec damnari hominem, nisi merito malæ voluntatis, nec liberari nisi bonam habuerit voluntatem? Non tamen ideo qui diliguntur, malæ suæ voluntati impune et crudeliter permittendi sunt; sed ubi potestas datur, et a malo prohibendi, et ad bonum cogendi.

3. Nam si voluntas mala semper suæ permittenda est libertati; quare Israelitæ recusantes et murmurantes tam duris flagellis a malo prohibebantur, et ad terram promissionis compellebantur? Si voluntas mala semper suæ permittenda est libertati; quare Paulus non est permissus uti pessima voluntate qua persequeretur Ecclesiam, sed prostratus est ut excæcetur, et excæcatus est ut mutaretur, mutatus ut mitteretur, missus ut qualia fecerat in errore, talia pro veritate pateretur? Si voluntas mala semper suæ permittenda est libertati; quare monetur pater in Scripturis sanctis, filium durum non solum verbis corripere, sed etiam latera ejus tundere, ut ad bonam disciplinam coactus et domitus dirigatur (Eccli. xxx, 12)? Unde idem dicit: *Tu quidem percutis eum virga; animam autem ejus liberat a morte* (Prov. xxiii, 14). Si mala voluntas semper suæ permittenda est libertati; quare corripuntur negligentes pastores, et dicitur eis: *Errantem ovem non revocastis, perditam non requisistis* (Ezech. xxxiv, 4)? Et vos oves Christi estis, characterem dominicum portatis in Sacramento quod accepistis; sed erratis et peritis. Non ideo vobis displicemus, quia revocamus errantes, et querimus perditos. Melius enim facimus voluntatem Domini momentis ut vos ad ejus ovile redire cogamus, quam consentimus voluntati ovium errantium, ut perire vos permittamus. Noli ergo jam dicere quod te assidue audio dicere: Sic volo errare, sic volo perire. Melius

<sup>1</sup> sic Mss. At Edd. *traxeris*.

quum nos hoc omnino non permitimus, quantum possumus.

4. Modo quod te in pateum, ut morereris, misisti, utique libera voluntate fecisti. Sed quam crudeles essent servi Dei, si huic male tuæ voluntati te permitterent, et non te de illa morte liberarent! quis eos non merito culparet? quis non impios recte iudicaret? Et tamen tu te volens in aquam misisti ut morereris; illi te nolentem de aqua levaverunt, ne morereris: tu fecisti secundam voluntatem tuam, sed in perniciem tuam; illi contra voluntatem tuam, sed propter salutem tuam. Si ergo salus ista corporalis sic custodienda est, ut etiam in nolentibus, ab eis qui eos diligunt, servetur; quanto magis illa spiritualis, in cujus desertione mors æterna metuitur! Quanquam in ista morte quam tibi tu ipse inferre voluisti, non solum ad tempus, sed etiam in æternum morereris; quia etsi non ad salutem, non ad Ecclesiæ pacem, non ad Christi corporis unitatem, non ad sanctam et individua charitatem, sed ad mala aliqua cogereris, nec sic tibi ipse mortem inferre debuisti.

5. Considera Scripturas divinas, et discute quantum potes, et vide utrum hoc fecerit aliquis aliquando iustorum atque fidelium, cum ab eis tanta mala perpassi sint, qui eos ad æternum interitum, non ad vitam æternam, que tu compelleris, adigebant. Audivi quod dixeris apostolum Paulum significasse hoc fieri debere, ubi ait, *Etsi tradidero corpus meum ut ardeam* (1 Cor. xiii, 3); quia videlicet omnia bona dicebat, que sine charitate nihil prosunt, sicut sunt linguæ hominum et Angelorum, et omnia sacramenta, et omnis scientia, et omnis prophetia, et omnis fides ita ut montes transferantur, et rerum suarum distributio pauperibus<sup>1</sup>; ideo videtur tibi etiam hoc inter bona numerasse, ut sibi quisque inferat mortem. Sed attende diligenter et agnosce quemadmodum dicat Scripturæ, quod tradat quisque suum corpus ut ardeat. Non utique ut ipso se in ignem mittat, quando persequentem patitur inimicum; sed quando ei proponitur ut aut mali aliquid faciat, aut mali aliquid patiarur, eligat non facere mala quam non pati mala: atque ita corpus suum tradat in potes atque interfectoris, sicut tres illi viri fecerunt qui auream statuam cogebantur adorare, et nisi facerent, minabatur eis ille qui cogebat, caminum ignis ardentem. Idolum adorare noluerunt; non ipsi se in ignem miserunt: et tamen etiam de illis sic scriptum est, quod *tradiderunt corpora sua, ut neque servirent, neque adorarent ullum<sup>2</sup> deum, sed Deum suum* (Dan. iii, 14-15). Ecce quomodo dixit Apostolus, *Si tradidero corpus meum ut ardeam*.

6. Quod autem sequitur, vide: *Si charitatem non habeam, nihil mihi prodest*. Ad istam charitatem vocaris, ab ista charitate perire non sineris; et putas tibi aliquid prodesse, si te ipso præcipites in interitum, cum tibi nihil proflesset, etiamsi alter te occideret charitatis inimicum! Foris autem ab Ecclesia consti-

tutus, et separatus a compage unitatis et vinculo charitatis, æterno supplicio punireris, etiamsi pro Christi nomine vivus iucendereris: hoc est enim quod ait Apostolus, *Etsi tradidero corpus meum ut ardeam, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest*. Revoca ergo animum ad sanam considerationem, et sobriam cogitationem; attende diligenter utrum ad errorem et impletatem voceris, et patere pro veritate quaslibet molestias. Si autem tu potius in errore atque in impietate versaris, quo autem vocaris ibi est veritas et pietas, quia ibi est christiana unitas et sancti Spiritus charitas; quid adhuc tibi esse conaris inimicus?

7. Ideo præstitit misericordia Dei ut et nos et episcopi vestri tam frequenti numero que conventu Carthaginem veniremus, atque inter nos de ipsa dissensione ordinatissime conferremus. Gesta conscripta sunt, nostræ etiam subscriptiones tenentur; lege, vel patere ut tibi legantur, et tunc elige quod volueris. Audivi quod dixeris posse te nobiscum de ipsis Gestis aliquid agere, si omittamus verba episcoporum vestrorum, ubi dixerunt, *Nec causa causæ, nec persona personæ præjudicat*. Hæc verba vis omitte, ubi per eos nescientes veritas ipsa locuta est. Sed tu dicturus es hic eos errasse, et in falsam sententiam incautius cecidisse. Nos autem dicimus hoc eos verum dixisse, et hoc per teipsum facillime probamus. Si enim episcopi vestri electi ab universa parte Donati, qui causam omnium sustinerent, et si quid egissent gratum et acceptum cæteri haberent, tamen in eo quod illos temere et non recte dixisse arbitraris, non vis ut tibi præjudicent; verum ergo dixerunt, quia *nec causa causæ, nec persona personæ præjudicat*. Et ibi debes agnoscere, quia si persona tot episcoporum tuorum in illis scriptem constitutorum non vis ut præjudicet personæ Donati Mutugennensis presbyteri, quanto minus non debet præjudicare Cæciliani persona, etiamsi mali aliquid in illo esset inventum, universæ unitati Christi, quæ non in una villa Mutugenna concluditur, sed toto terrarum orbe diffunditur?

8. Sed ecce facimus quod voluisti; sic tecum agimus, ac si non dixerint vestri, *Nec causa causæ, nec persona personæ præjudicat*. Tu inveni quid illi dicere debuerint, cum eis objecta esset causa et persona Primiani, qui damnatores suos et damnavit cum cæteris, et damnatos ac detestatos in suos rursus honores suscepit, et baptismum quem mortui dederant (quia de ipsis in illa præclara sententia dictum erat quod *mortuorum funeribus plena sint littora* [In Bagaitano concilio]), agnoscere potius et acceptare, quam exsufflare et rescindere maluit, totumque dissolvit quod male intelligentes dicere soletis, *Qui baptizatur a mortuo<sup>1</sup>, quid ei prodest lavacrum ejus* (Eccli. xxxiv, 50)? Si ergo non dicerent, *Nec causa causæ, nec persona personæ præjudicat*, rei tenerentur in causa Primiani: eum autem hoc dixerunt, immunem fecerunt Ecclesiam catholicam, sicut nos asserabamus, a causa Cæciliani.

<sup>1</sup> Ekl., pauperibus prosit.

<sup>2</sup> Mss. quatuor, illum.

<sup>1</sup> Illic in vulgatis interjectum est, *et iterum tanquã mortuum*, quod abest a Mss. et vero a Donatistis prætermissi solent et ab. l. retract., c. 21, n. 3.



9. Sed cætera lege, cætera discute. Vide utrum in ipsum Cæcilianum, de cuius persona præjudicare conabantur Ecclesie, aliquid mali probare potuerint. Vide utrum non potius etiam pro illo multa egerint, et pluribus lectionibus, quas contra se protulerunt et recitaverunt, causam ejus bonam omnino firmaverint. Lege ista, vel legatur tibi. Considera omnia, retracta diligenter, et elige quid sequaris: utrum nobiscum in Christi pace, in Ecclesie catholice unitate, in fraterna claritate gaudere; an pro nefaria dissonatione, pro Donati parte, pro sacrilega divisione, impunitatem nostræ circa te dilectionis diutius sustinere.

10. Attendis enim et sæpe repetis, sicut audio, quod in Evangelio scriptum est recessisse a Domino septuaginta discipulos, et arbitrio suæ malæ atque impie discessionis fuisse permisos, cæterisque duodecimi qui remanserant, fuisse responsum, *Numquid et vos vultis ire (Joan. vi, 68)?* Et non attendis quia tunc primum Ecclesia novello germinio pullulabat, nondumque in ea fuerat completa illa prophetia, *Et adorabunt eum omnes reges terræ; omnes gentes servient illi (Psal. lxxi, 41)*: quod utique quanto magis impletur, tanto majore utitur Ecclesia potestate, ut non solum invitet, sed etiam cogat ad bonum. Hoc tunc Dominus significare volebat, qui quamvis haberet magnam potestatem, prius tamen elegit commendare humilitatem. Hoc et in illa convivii similitudine satis evidenter ostendit, ubi misit ad invitatos, et venire voluerunt, et ait servo: *Exi in plateas et vicus civitatis, et pauperes, et debiles, et cæcos, et claudos introduc huc. Et ait servus domino, Factum est ut imperasti, et adhuc locus est. Et ait dominus servo, Exi in vias et sepes, et compelle intrare, ut impleatur domus mea (Luc. xiv, 21-23)*. Vide nunc quemadmodum de his qui prius venerunt, dictum est, *Introduc huc*; non dictum est, *compelle*: ita significata sunt Ecclesie primordia ad hoc crescentis, ut essent vires etiam compellendi. Proinde, quia oportebat ejus jam viribus et magnitudine roborata etiam compelli homines ad convivium salutis æternæ, posteaquam dictum est, *Factum est quod jussisti, et adhuc est locus*; Exi, inquit, in vias et sepes, et compelle intrare. Quapropter si ambularetis quieti extra hoc convivium salutis æternæ et sanctæ unitatis Ecclesie, tanquam in viis vos inveniremus; nunc vero quia per multa mala et sæva quæ in nostros commisit, tanquam spinis et asperitate pleni estis, vos tanquam in sepibus invenimus, et intrare compellimus. Qui compellitur, quo non vult cogitur; sed cum intraverit, jam volens pascitur. Cobibe itaque tam iniquum et impacatum animum, ut in vera Ecclesia Christi invenias salutare convivium.

#### EPISTOLA CLXXXIV \* (a).

Augustinus Aurelio Carthaginiensi episcopo, transmittens libros de Trinitate, absolutos demum secundum

\* Sic Lov. At Mss. quindecim et antiquiores Edd. omittunt, *scilicet æternæ, et.*

\* Huc ascita ex 4 Tomo, ubi olim edita fuit ante libros de Trinitate.

(a) Ex Tomo 3, præfixa libris de Trinitate: quæ autem 173 erat, nunc 258. Scripta circiter an. 416.

*ipsius Aurelii aliorumque desiderium, et emendatos.* Domino beatissimo, et sincerissima charitate venerando, sancto fratri et consacerdoti papæ AURELIO, AUGUSTINO, in Domino salutem.

De Trinitate, quæ Dens summus et verus est, libros juvenis inchoavi, senex edidi. Omiseram quippe hoc opus, posteaquam comperi præcepto mihi easive subreptos antequam eos absolverem, et retractatos, ut mea dispositio fuerat, expolirem. Non enim singillatim, sed omnes simul edere ea ratione decreveram, quoniam præcedentibus consequentes inquisitione proficiente nectuntur. Cum ergo per eos homines (quia priusquam vellem, ad quosdam illorum pervenire potuerunt) dispositio mea nequivisset impleri, interruptam dictationem reliqueram, cogitans hoc ipsum in aliquibus meis scriptis conqueri, ut scirent, qui possent, non a me fuisse eosdem libros editos, sed ablatos priusquam mihi editione mea digni viderentur. Verum multorum fratrum vehementissima postulatione, et maxime tua jussione compellens, opus tam laboriosum, adjuvante Domino terminare curavi; eosque emendatos non ut volui, sed ut potui, ne ab illis qui subrepti jam in manus hominum exierant, plurimum discreparent, Venerationi tuæ per filium nostrum condiaconum clarissimum misi, et cuicumque audiendos, describendos, legendosque parvi: in quibus si servari mea dispositio potuisset, essent profecto, etsi easdem sententias habentes, multo tamen enodiores atque planiores, quantum rerum tantarum explicandarum difficultas et facultas nostra pateretur. Sunt autem qui primos quatuor vel potius quinque etiam sine præmissis habent, et duodecimum sine extrema parte non parva: sed si eis hæc editio potuerit innotescere, omnia si voluerint et valuerint, emendabunt. Peto sane ut hæc epistolam, seorsum quidem, sed tamen ad caput eorundem librorum jubeas anteponi. Vale. Ora pro me.

#### EPISTOLA CLXXXV \* (a).

Patres concilii Carthagenensis, Innocentio pontifici Romano, de actis adversus Pelagium et Celestium,

Domino beatissimo et honorandissimo, sancto fratri INNOCENTIO, AURELIUS, NUMIDIUS, RUSTICIANUS, FIDENTIANUS, EVAGRIUS<sup>1</sup>, ANTONIUS<sup>2</sup>, PALATINUS, ADEODATUS, VINCENTIUS, PUBLIANUS<sup>3</sup>, THEASIVS, TUTUS, PANNONIUS<sup>4</sup>, VICTOR, RESTITUTUS, RUSTICUS, FORTUNATIANUS, alius RESTITUTUS, AMPELIUS, AMBIVIVS<sup>5</sup>, FELIX, DONATIANUS, ADEODATUS, OCTA-

<sup>1</sup> Bad. Am. Er. et Lov., *Mundius, Rusticianus, Fidentius*. At Mss. Vatic. et Gallic. necnon Concilliorum editiones, *Nunidius, Rusticianus, Fidentianus*. Quamquam in *Rusticiano* haud ita consentiunt: nam Jererique Cdd. hoc loco, *Rusticus*; postea autem in Rescripto Innocentii, quæ est hic Epistola 181 habent, *Rusticiano*.

<sup>2</sup> Mss. Gallic. et unus e Vatic. scriptum hic habent, *Antonius*. At in epist. 181, *Antonio*.

<sup>3</sup> Concil. editiones, *Publicianus*.

<sup>4</sup> Sic Mss. constant. At Edd., *Panthonius*.

<sup>5</sup> Bad. Am. Er. et Lov., *Amivivus*. Conc. Edd., *Amivivus*. Mss.

\* Recognita ad ch. ff. gg. rm. th. vc. duos v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 90: quæ autem 173 erat, nunc 270. Scripta an. 416.

VIVUS, SEROTINUS, MAJORINUS, POSTHUMIANUS<sup>1</sup>, CRISPULUS<sup>2</sup>, VICTOR, alius VICTOR, LEUCIUS<sup>3</sup>, MARIANUS, FRUCTUOSUS, FAUSTINIANUS, QUODVULDEUS, CANDORIUS, MAXIMUS, MEGASIVS, RUSTIGUS, RUFINIANUS, PROCULUS, SEVERUS, THOMAS<sup>4</sup>, JANUARIUS, OCTAVIANUS, PRÆTEXTATUS, SIXTUS<sup>5</sup>, QUODVULDEUS, PENTHADIUS, QUODVULDEUS, CYPRIANUS, SERVILIUS, PELAGIANUS<sup>6</sup>, MARCELLUS, VENANTIUS, DIDYMUS, SATURNINUS, BIZACENUS<sup>7</sup>, GERMANUS, GERMANIANUS, INVENTIUS, MAJORINUS, INVENTIUS<sup>8</sup>, CANDIDUS, CYPRIANUS, ÆMILIANUS, ROMANUS, AFRICANUS, MARCELLINUS, et cæteri<sup>9</sup> qui in concilio ecclesiæ Carthaginensis adfuimus.

1. Cum ex more ad Carthaginensem ecclesiam solemniter venissemus, atque ex diversis causis congregata ex nobis synodus haberetur, compresbyter noster Orosius nobis litteras sanctorum fratrum et consacerdotum nostrorum dedit Herotis<sup>10</sup> et Lazari, quarum formam his constituimus esse subdendam. Illis ergo lectis, Pelagium et Celestium auctores argui<sup>11</sup> nefarii prorsus, et ab omnibus nobis anathemandi<sup>12</sup> erroris advertimus. Unde factum est ut recensendum peteremus; quid ante ferme quinquennium super Celestii nomine hic apud Carthaginem fuerit agitata. Quo recitato, sicut ex subditis advertere poterit Sanctitas tua, quamvis et judicatio manifesta constaret, qua illo tempore episcopali iudicio excusum hoc tantum vulnus ab Ecclesia videretur: nihi-

porro episcopi huius nomen hic præmittunt; sed in Epist. 181 restituitur *Ambivio* vel *Ambibio*.

<sup>1</sup> Apud Bad. Am. Er. Lov., *Posthumianus*. In Ms. Victor., *Postumianus*; in uno eJ Vatic., *Pontirianus*; in Aliis Codd., *Postumianus*.

<sup>2</sup> Sic in Mss. At in Edd. scribitur, *Trispulus*.

<sup>3</sup> Unus e Vatic. Mss. constanter, *Leontius*. Germ. vero habet hic tantum, *Eleutius*. Mox omnes Mss., *Marianus*, pro quo Edd., *Macianus* vel *Macinus*.

<sup>4</sup> Sic omnes Mss. constanter. At Bad. Am. Er. et Lov., *Megarius*, *Rusticus*, *Rufianus*, *Proculianus*, *Thomas*, prætermissio *Severi* nomine, quod in omnibus Mss. exhibetur. Ex his etiam nonnulli habent hic, *Rusticius*; sed in epist. 181, *Rustico*.

<sup>5</sup> Mss. Gr. Æc. hic, *Prætextus*, *Sextius*. At in Epist. 181 concordant cum Edd.

<sup>6</sup> Sic Mss. constanter, excepto codice Rem. ecclesiæ, in quo scribitur *Pelagius*. At in vulgatis, *Pelagius*.

<sup>7</sup> Edd., *Tiazacenus*. Unus e Vatic. Mss., *Bizacenus*. Alter cum Gallic. nostris, *Bizacenus*.

<sup>8</sup> Mss. Vatic. duo, *Viventius*. Gallic. tres, *Inventus*, *Majorinus*, *Inventinus*, qui tamen in Epist. 181 utroque loco habent scriptum, *Inventio*. Porro in Concil. editionibus *Juventius* bis legitur.

<sup>9</sup> In Edd. deest et cæteri, quod quidem in Vatic. et Gallic. Mss. reperitur.

<sup>10</sup> Mss. Vatic. habent *Herotis*. Edd. Concil., *Herodis*. Bad. Am. Er. et Lov., *Herodis*. Sed verius Gallic. Mss., *Herotis*. Frat. hic Arelatensis; Lazarus vero, Aquensis in Gallia episcopus: qui ambo suis pulsati sedibus cum in Palestinam venissent, libellum contra Pelagium et Celestium Primali dederunt, Eulogio videlicet Cæsareensi, cuius auctoritate Diospolitana synodus an. 413 celebrata fuit.

<sup>11</sup> Ita in omnibus Gallic. Mss. At in Edd. deest *argui*.

<sup>12</sup> Edd., *anathematizandi*; et infra, *anathematizaverint*, ipsos *anathematizari*, etc. At Gallic. Mss. constanter *anathemandi*, *anathemaverint* et *anathemari*; quam veterem lectionem probat claudius Salmasius, not. l. Tertull. lib. de Pallio, c. 3, ad illud «animata staminia volves;» ubi restitui vult, *nenata*, ex verbo *nemare*, quod fit a *graco nēma*; sicuti a *vasna plasmare*, a *chrisma chrismare*, a *sagma sanguinare*; quo pacto etiam Veteres observat dixisse ab *anathema anathemare*: hanc lectionem alibi retinuerunt Lov. Lr., etc.

loninus tamen id communi deliberatione censuimus, huiusmodi persuasionis auctores, quamvis et ad presbyterium ideam Celestius postea pervenisse dicatur, nisi hæc apertissime anathemaverint, ipsos anathemari oportere, ut si ipsorum non poterit, saltem eorum qui ad eis decepti sunt vel decipi possunt, cognita sententia quæ in eos lata est, sanitas procuretur.

2. Hoc itaque gestum, domine frater, sanctæ Charitati tuæ intimandum duximus, ut statutis nostræ mediocritatis etiam apostolicæ Sedis adhibeat auctoritas, pro tuenda salute multorum, et quorundam perversitate etiam corrigenda. Id enim agunt isti damnabilibus disputationibus suis, ut non defendendo, sed potius in superbiam sacrilegam extollendo librum arbitrium, nullum relinquunt locum gratiæ Dei, qua christiani sumus, qua et ipsam nostram voluntatis arbitrium vere sit liberum, dum a carnalium concupiscentiarum dominatione liberatur, dicente Domino, *Si vos filius liberaverit, tunc vere liberi eritis* (Joan. viii, 36); quod auxilium fides impetrat, quæ est in Christo Jesu Domino nostro<sup>1</sup>. Isti autem asserebant, sicut a fratribus qui etiam eorum libros legunt, cognovimus, in eo Dei gratiam deputandam, quod talem hominis instituit creaturæque naturam, quæ per propriam voluntatem legem Dei possit implere, sive naturaliter in corde conscriptam, sive in litteris datam: eandem quoque legem ad gratiam Dei pertinere, quod illam Deus in adiutorium hominibus dedit (Isai. viii, 20, sec. LXX).

3. Hanc vero gratiam qua, ut dictum est, christiani sumus, cujus Apostolus prædicator<sup>2</sup> est, dicens, *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem: video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me sub lege peccati, quæ est in membris meis. Miser ego homo! quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostram* (Rom. vii, 22-25), nolunt omnino cogitare; sed nec aperte quidem oppugnare audent: sed quid aliud agunt, cum hominibus animalibus non percipientibus quæ sunt Spiritus Dei (I Cor. ii, 14) persuadere non cessant, ad operandam perficiendamque justitiam et Dei mandata complenda sibi humanam sufficere posse naturam? non attendentes quod scriptum est, *Spiritus adjuvat infirmitatem nostram* (Rom. viii, 26); et, *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* (Id. ix, 16); et quod *unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra; habentes dona diversa secundum gratiam quæ data est nobis* (Id. xii, 5, 6); et, *Gratia Dei sum id quod sum, et gratia ejus in me vacua non fuit, sed abundantius omnibus illis laboravi; non ego autem, sed gratia Dei mecum; et, Gratias Deo, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum* (I Cor. xv, 10, 57); et, *Non quia idonei sumus cogitare aliquid quasi ex nobis: ipsi; sed sufficientia nostra ex Deo est* (II Cor. iii, 5); et,

<sup>1</sup> Mss. Corb. et Germ. omittunt: *Quod auxilium fides impetrat, quæ est in Christo Jesu Domino nostro*.

<sup>2</sup> Mss. tres Gallic.: *Testis est*.

*Habemus lacrumatum istum in vasis fictilibus, ut eminentia virtutis sit Dei, et non ex nobis* (II Cor. IV, 7); et innumerabilia talia, quæ de Scripturis omnibus si colligere velimus, tempus <sup>1</sup> non sufficit. Et voremur ne apud te ista ipsa commemorando, quæ majore gratia de Sede apostolica prædicat, inconuenienter facere videamur; sed ideo facimus, quia eo quo infirmiores sumus <sup>2</sup>, quaquaversum quisque nostrum verbo Dei prædicando putatur attentior, crebrius eos patimur in nos et audacius insurgentes.

4. Si ergo Pelagius episcopalibus Gestis quæ in Oriente confecta dicuntur (a), etiam tuæ Venerationi juste visus fuerit absolutus; error tamen ipse et impietas, quæ jam multos assertores habet, per diversa dispersos, etiam auctoritate apostolicæ Sedis anathemanda est. Consideret enim Sanctitas tua, et pastoralibus nobis compatiatur visceribus, quam sit pestiferum et exitiale ovibus Christi, quod istorum sacrilegas disputationes necessario consequitur, ut nec orare debeamus ne intremus in tentationem, quod Dominus et discipulos monuit (*Math. xxvi, 41*), et posuit in oratione quam docuit (*Id. vi, 13*); aut ne deficiat fides nostra, quod pro apostolo Petro se rogasse ipse testatus est (*Luc. xii, 32*). Si enim hæc possibilitate naturæ, et arbitrio voluntatis in potestate sunt constituta; quis non ea videat a Domino inaniter peti, et fallaciter orari, cum orando poscuntur quæ naturæ nostræ jam ita conditæ sufficientibus viribus obtinentur? nec debuisse dicere Dominum Jesum, *Vigilate et orate*; sed tantummodo, *Vigilate, ne intretis in tentationem*? nec beatissimo Petro primo Apostolorum, *Rogavi pro te*, sed, moneo te, vel impero ac præcipio *ne deficiat fides tua*?

5. Contradicitur etiam istorum contentione benedictionibus nostris, ut incassum super populum dicere videamur quidquid eis a Domino precamur, ut recte ac pie vivendo illi placeant; vel illa quæ pro fidelibus precatur Apostolus, dicens: *Flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælis et in terra nominatur, ut det vobis secundum divitiarum gloriæ suæ virtute corroborari per Spiritum ejus* (*Eph. iii, 14-16*). Si ergo volerimus benedicendo super populum dicere, Da illis, Domine, virtute corroborari per Spiritum tuum; istorum nobis disputatio contradicit, affirmans negari liberum arbitrium, si hoc a Deo poscitur quod in nostra est potestate: *Virtute enim corroborari si volumus, inquit, possumus ea possibilitate naturæ, quam nunc non accipimus, sed cum crearemur accepimus.*

6. Parvulos etiam propter salutem quæ per Salvatorem Christum datur, baptizandos negant, ac sic eos mortifera ista doctrina in æternum necant, promittentes etiamsi non baptizentur, habituros vitam æternam, nec pertinere ad eos de quibus Dominus ait, *Venit enim Filius hominis quærere et salvare quod perierat* (*Luc. xix, 10*); quia isti, inquit, *non perierant,*

*nec est quod in eis salvetur, vel tanto pretio redimatur: quia nihil est in eis vitiatum, nihil tenetur sub diaboli potestate captivum, nec pro eis fusus est sanguis qui fusus in remissionem legitur peccatorum* (*Math. xxvi, 28*). Quanquam per baptismum Christi etiam parvulorum fieri redemptionem, in libello suo Celestius in Carthaginensi ecclesia jam confessus est: sed multi qui eorum perhibentur esse vel fuisse discipuli, hæc mala quibus fundamenta christianæ fidei conantur evertere, quacumque possunt, affirmare non cessant. Unde etiamsi Pelagius Celestiusque correcti sunt, vel se ista nunquam sensisse dicunt, et quæcumque scripta contra eos prolata fuerint sua esse negant, nec est quemadmodum de mendacio convincantur: generaliter tamen quicumque dogmatizat et affirmat humanam sibi ad vitanda <sup>1</sup> peccata, et Dei mandata facienda sufficere posse naturam, et eo modo gratiæ Dei, quæ sanctorum evidentius orationibus declaratur, adversarius invenitur; et quicumque negat parvulos per baptismum Christi a perditione liberari, et salutem percipere sempiternam, anathema sit. Quæcumque autem alia eis objiciuntur, non dubitamus Venerationem tuam, cum Gesta episcopalia perspexerit, quæ in Oriente in eadem causa confecta dicuntur, id iudicaturam unde omnes in Dei misericordia gaudeamus. Ora pro nobis, domine beatissime Papa <sup>2</sup>.

#### EPISTOLA CLXXXVI \* (a).

*Milevitani concilii Patres Innocentio, de cohibendis Pelagianis hæreticis.*

Domino beatissimo meritoque venerabili, et in Christo honorando Papæ INNOCENTIO, SILVANUS <sup>3</sup>, VALENTINUS, AURELIUS, DONATUS, RESTITUTUS, LUCIANUS, ALYPIUS, AUGUSTINUS, PLACENTIUS <sup>4</sup>, SEVERUS, FORTUNATUS <sup>5</sup>, POSSIDIUS, NOVATUS, SECUNDUS, MAURENTIUS, LEO, FAUSTINIUS, CRESCONIUS, MALCUS, LITTORIUS <sup>6</sup>, FORTUNATUS, DONATUS, PONTICANUS, SATURNINUS, CRISTONIUS <sup>7</sup>, HONORIUS, LUCIUS, ADEODATUS, PROCESSUS, CRESCONIUS, SECUNDUS, FELIX, ASIATICUS, RUFINIUS <sup>8</sup>, FAUSTINUS, SERVUS, TERENCEIUS, CRESCONIUS, SPERANTIUS, QUADRATUS, LUCILLUS, SABINUS, FAUSTINUS <sup>9</sup>, CRESCONIUS, VICTOR, GIGNANTIUS <sup>10</sup>, POSSIDONIUS, ANTONINUS <sup>11</sup>, INNOCEN-

<sup>1</sup> Edd., ad vincenda. Mss., ad vitanda.

<sup>2</sup> Mss. Gallicani carent his postremis verbis, *ora*, etc.

<sup>3</sup> Conciliorum editiones, *Silvanus Senex*.

<sup>4</sup> Deest, *Placentius*, in Mss. octo Gallicanis.

<sup>5</sup> Mss. Gerv. et Gemm., *Fortunus*.

<sup>6</sup> Mss. quinque, *Littorius*. Casalensis, *Lictorius*. Conc. Edit., *Victorius*.

<sup>7</sup> Mss. se. tem, et Concil. Edit. sic, *Cresconius*. Casalensis codex, *Crisconius*.

<sup>8</sup> In Conc. Edd., *Rufinus*; et infra pro *Servo*, scribitur, *Servus*.

<sup>9</sup> In Concil. Edd., hic omittitur *Faustinus*; ejusque loco ponitur, *item Sabinus*.

<sup>10</sup> Mss. vatic. tres et Gallic. septem, necnon Concil. Edd., *Gigantius*.

<sup>11</sup> Mss. duo vatic., *Possidius*, *Antonius*.

\* Recognita ad a. bg. hl. c. cb. ff. g. gv. n. s. ab. t. th. vc. duos r. quatuor v. et ad Am. Bad. Er. Lov.

<sup>1</sup> Bad. Am. Er. et Concil. Edd., *tomus*.

<sup>2</sup> Unus e vatic. Mss., *quo inferiores sumus*

(a) Gesta Diospolitanae synodi.

(a) Alias 92: quæ autem 176 erat, nunc 240. Scripta paulo post superiorem.

TIUS, PRÆSIDIVS, CRESCENTIUS<sup>1</sup>, FELIX, ANTONIUS<sup>2</sup>, VICTOR, HONORATUS, DONATUS, PETRUS, PRÆSIDIVS, CRESCONIUS, LAMPADIUS, PELPINUS, ex concilio Milevitano, in Domino salutem.

1. Quia te Dominus gratiæ suæ præcipuo munere in Sede apostolica collocavit, talemque nostris temporibus præstitit, ut nobis potius ad culpam negligentia valeat, si apud tuam Venerationem, quæ pro Ecclesia suggerenda sunt, tacuerimus, quam ea tu possis vel fastidiose vel negligenter accipere; magnis periculis infirmorum membrorum Christi pastorem diligentiam, quæsumus, adhibere digneris.

2. Nova quippe hæresis et nimium perniciosa tentat assurgere inimicorum gratiæ Christi<sup>3</sup>, qui nobis etiam dominicam orationem impiis disputationibus conantur auferre. Cum enim Dominus docerit ut dicamus, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*; isti dicunt posse hominem in hac vita, præceptis Dei cognitis, ad tantam perfectionem iustitiæ sine adiutorio gratiæ Salvatoris, per solum liberum voluntatis arbitrium pervenire, ut ei non sit jam necessarium dicere, *Dimitte nobis debita nostra*. Illud vero quod sequitur, *Ne nos inferas in tentationem* (Matth. vi, 12, 13), non ita intelligendum, tanquam divinum adiutorium poscere debeamus ne in peccatum tentati decidamus; sed hoc in nostra esse positum potestate, et ad hoc implendum solam sufficere voluntatem hominis: tanquam frustra Apostolus dixerit, *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei* (Rom. ix, 16); et, *Fidelis Deus, qui non permittet vos tentari super id quod potestis; sed faciet cum tentatione etiam exitum, ut possitis sustinere* (1 Cor. x, 13). Frustra etiam Dominus dixerit apostolo Petro, *Rogavi pro te, ne deficiat fides tua* (Luc. xxii, 32); et omnibus suis, *Vigilate, et orate, ne intretis in tentationem* (Matth. xxvi, 41); si hoc totum est potestatis humanæ. Pueros quoque parvulos, etsi nullis innoventur christianæ gratiæ Sacramentis, habituros vitam æternam, nequam præsumptione contendunt, evacuentes quod dicit Apostolus, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt* (Rom. v, 12); et alio loco, *Sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur* (1 Cor. xv, 22).

3. Ut ergo alia omittamus quæ contra sanctas Scripturas plurima disserunt; hæc interim duo, quibus omnino totum quod christiani sumus nituntur evertere, quæ fidelia corda sustineant<sup>4</sup>, non esse rogandum Deum ut contra peccati malum atque ad operandam iustitiam sit noster adiutor, et non opitulari parvulis ad consequendam vitam æternam christianæ gratiæ Sacramentum: hæc insinuantes apostolico pe-

<sup>1</sup> In Concil. Edd. et in Gallic. Mss. septem deest *Crescentius*, nec nominatur *Præsidius* nisi semel, scilicet post *Petrus*.

<sup>2</sup> In Concil. Edd. et in Mss. pluribus constanter, *Antonius*.

<sup>3</sup> Bad. Am. et Er.: *Et nimium perniciosa tempestas surgere inimicorum gratiæ Christi cæpi*.

<sup>4</sup> Edd., *sustinent*.

ctori tuo, non opus habemus multa dicere, et tantam impietatem verbis exaggerare, cum procul debite ita permoveant, ut ab eis corrigendis, ne latius scripserint, multosque contaminent, vel potius interimant, dum eos sub nomine Christi, a gratia Christi penitus alienant, omnino dissimulare non possis.

4. Huius autem perniciosissimi erroris auctores esse perhibentur Pelagius et Celestius, quos quidem in Ecclesia sanari malumus, quam desperata salute ab Ecclesia rescari, si necessitas nulla compelat. Quorum unus, id est Celestius, etiam ad presbyterium in Asia dicitur pervenisse: de quo ante paucos annos quid gestum fuerit, Sanctitas tua de Carthaginensi Ecclesia melius instruitur. Pelagius vero, sicut a quibusdam fratribus nostris missæ loquuntur epistolæ, Jerusalem constitutus nonnullis fallere assertis: verumtamen multo plures, qui ejus sensus diligentius indagare potuerunt, adversus eum pro gratia Christi et catholicæ fidei veritate configunt; sed præcipue sanctus filius tuus, frater et compresbyter noster Hieronymus.

5. Sed arbitramur, adjuvante misericordia Domini Dei nostri qui te et regere consulentem, et orantem exaudire dignetur, auctoritati Sanctitatis tuæ, de sanctarum Scripturarum auctoritate depromptæ, facilius eos qui tam perversa et perniciosa sentiunt, esse cessuros, ut de correctione potius eorum congratulemur, quam contristemur interitu. Quodlibet autem ipsi eligant, certe vel aliis, quos plurimos possunt, si ab eis dissimuletur, suis laqueis implicare, cernit Venerabilitas tua instanter et celeriter providendum. Hæc ad Sanctitatem tuam de concilio Numidiæ scripta direximus, imitantes Carthaginensis Ecclesiæ<sup>1</sup> et Carthaginensis provinciæ coepiscopos nostros, quos ad Sedem apostolicam, quam beatus illustras, de hæc causa scripsisse comperimus<sup>2</sup>. *Et alia nunc*: Memor nostri, in Dei gratia æugearis, domine beatissimæ meritoque venerabilis, et in Christo honorande sanctæ Patris.

#### EPISTOLA CLXXVII<sup>o</sup> (a)

*Aurelius aliique tres una cum Augustino episcopi, ad Innocentium de Pelagio, retegentes ipsius hæresim, eamque ab apostolica Sede proscribi postulantem.*

Domino beatissimo, meritoque honorandissimo fratri INNOCENTIO PAPÆ, AURELIUS, ALYPIUS, AUGUSTINUS, EVODIUS, et POSSIDIUS, in Domino salutem.

1. De conciliis duobus provinciæ Carthaginensis atque Numidiæ ad tuam Sanctitatem a non parvo epi-

<sup>1</sup> sic in Mss. At in vulgatis omititur, *Carthaginensis Ecclesiæ*, etc.

<sup>2</sup> Reliqua verba absunt a Vatic. et Gallic. Mss. Sed repertiuntur in omnibus Edd. o quibus Bad. Am. Er. et Lov. habent, *in Deum gratia æugearis*. Concil., *in Domini*, vel *in Dei gratia*.

<sup>3</sup> Ad hanc emendandam usi sumus ff. th. duobus v. Am. Bad. Er. Lov. — In Mss. non in Conciliorum editionibus præfert huncce titulum: *Epistola familiaris quinque episcoporum ad Innocentium papam*.

(a) Alias 95: que autem 177 erat, nunc 211. Scripta circa idem tempus.

scoporum numero subscriptas litteras misimus contra inimicos gratiæ Christi, qui confidunt in virtute sua, et Creatori nostro quodammodo dicunt: Tu nos fecisti homines; justus autem ipsi nos fecimus. Qui naturam humanam ideo dicunt liberam, ne querant Libertatorem; ideo salvam, ut superfluum judicent Salvatorem. Tantum enim dicunt valentem, ut suis viribus semel in origine suæ creationis acceptis, possit per liberum arbitrium, nihil ulterius adjuvante illius gratia qui creavit, domare et extinguere omnes cupiditates, tentationesque superare; multique eorum insurgunt adversum nos, et dicunt animæ nostræ, *Non est salus illi in Deo ejus (Psal. III, 3)*. Familia ergo Christi quæ dicit, *Quando infirmor, tunc fortis sum (II Cor. XII, 10)*, et cui dicit Dominus ejus, *Salus tua ego sum (Psal. XXXIV, 3)*, suspensus corde, cum timore et tremore adiutorium Domini etiam per charitatem tuæ Venerationis exspectat.

2. Audivimus enim esse in urbe Roma, ubi ille diu vixit, nonnullos qui diversis causis ei favent, quidam scilicet, quia eis talia persuasisse perhibetur<sup>1</sup>, plures vero, qui eum talia sentire non credunt; præsertim quia in Oriente, ubi degit, Gesta ecclesiastica facta esse jactantur (a), quibus putatur esse purgatus: ubi quidem si episcopi eum catholicum pronuntiarunt, non ob aliud factum esse credendum est, nisi quia se dixit Dei gratiam confiteri, et ita posse hominem suo labore ac voluntate juste vivere, ut ad hoc adjuvari Dei gratia non negaret. His enim auditis verbis, catholici antistites nullam aliam Dei gratiam intelligere potuerunt, nisi quam in Libris Dei legere, et populis Dei prædicare consueverunt: eam utique de qua dicit Apostolus, *Non irritam facio gratiam Dei. Nam si per Legem justitia, ergo Christus gratis mortuus est (Galat. II, 21)*; sine dubio gratiam qua justificamur ab iniquitate, et qua salvamur ab infirmitate, non qua creati sumus cum propria voluntate. Nam si intellexissent illi episcopi eam illum dicere gratiam, quam etiam cum impiis habemus, cum quibus homines sumus; negare vero eam qua christiani et filii Dei sumus; quis eum patienter catholicorum sacerdotum non dicimus audiret, sed ante oculos suos ferret? Quapropter non culpandi sunt Judices, quia ecclesiastica consuetudine nomen gratiæ audierant, nescientes quid hujusmodi homines vel in suæ doctrinæ libris, vel in suorum solent auribus spargere.

3. Non agitur de uno Pelagio, qui jam forte correctus est, quod utinam ita sit; sed de tam multis, qui- nus loquaciter contenduntibus, et infirmas atque in- rruditas animas velut vincas<sup>2</sup> trahentibus, firmas

<sup>1</sup> Apud Bad. Am. Er. Lov. et Concil. editiones, quia eos talia persuasisse perhibent. In Ms. Vatic., quia nobis... perhibetur. Fortasse legendum, quia vobis. Certe Pelagiani, uti narrat Possidius c. 18, « perfidiam suam per suam ambitionem conabantur persuadere sanctæ Sedi: » neque aliud simile vero est jactatum fuisse ab ipsis eam se illi ipsa persuasisse. Attamen amplectimur allam lectionem ex E. S. Oxon. substitutam a R. P. Quesnelio, cui vulgata lectio coartumeliosa in Romanum pontificem videbatur.

<sup>2</sup> Bad. Am. Er. et Lov., *convinctas*. At Mss., *vincas*.

(a) Gesta Diospolitane synodi.

autem et in fide stabiles ipsa contentione fatigantibus, usquequaque jam plena sunt omnia. Aut ergo a tua Veneratione acciendus est Romam, et diligenter interrogandus quam dicat gratiam, qua fateatur, si tamen jam fateatur, ad non peccandum justequo vivendum homines adjuvari; aut hoc ipsum cum eo per litteras agendum: et cum inventus fuerit hanc dicere quam docet ecclesiastica et apostolica veritas, tunc sine ullo scrupulo Ecclesiæ, sine latibulo ambiguitatis ullius absolvendus est, tunc est revera de ejus purgatione gaudendum.

4. Sive enim gratiam dixerit esse liberum arbitrium, sive gratiam esse remissionem peccatorum, sive gratiam esse legis præceptum; nihil eorum dicit, quæ per subministrationem Spiritus sancti pertinent ad concupiscentias tentationesque vincendas, quem ditissime effudit in nos (Tit. III, 6), qui ascendit in cælum, et captivans captivitatem dedit dona hominibus (Eph. IV, 8). Hinc enim oramus ut peccatorum tentationem superare possimus, ut Spiritus Dei, unde pignus accepimus (II Cor. I, 22), adjuvet infirmitatem nostram (Rom. VIII, 26). Qui autem orat et dicit, *Ne nos inferas in tentationem*, non utique id orat ut homo sit, quod est natura; neque id orat ut habeat liberum arbitrium, quod jam accepit, cum crearetur ipsa natura; neque orat remissionem peccatorum, quia hoc superius dicitur, *Dimitte nobis debita nostra (Matth. VI, 13, 12)*; neque orat ut accipiat mandatum: sed plane orat ut faciat mandatum<sup>1</sup>. Si enim in tentationem inductus fuerit, hoc est, in tentatione defecerit, facit utique peccatum quod est contra mandatum. Orat ergo ut non peccet, hoc est ne quid faciat mali, quod pro Corinthiis orat apostolus Paulus, dicens: *Oramus autem ad Dominum ne quid faciatis mali (II Cor. XIII, 7)*. Unde satis apparet quod ad non peccandum, id est, ad non male faciendum, quanvis esse non dubitetur arbitrium voluntatis, tamen ejus potestas non sufficiat, nisi adjuvetur infirmitas. Ipsa igitur oratio, clarissima est gratiæ testificatio: hanc ille confiteatur, et eum gaudebimus sive rectum, sive correctum.

5. Distinguenda est lex, et gratia. Lex jubere novit, gratia juvare. Nec lex jubere, nisi esset voluntas; nec gratia juvare, si sat esset voluntas. Jubetur ut habeamus intellectum, ubi dicitur, *Nolite esse sicut equus et mulus, quibus non est intellectus (Psal. XXXI, 9)*; et tamen oramus ut habeamus intellectum, ubi dicitur, *Da mihi intellectum ut discam mandata tua (Psal. CXVIII, 125)*. Jubetur ut habeamus sapientiam, ubi dicitur, *Stulti aliquando sapite (Paul. XIII, 8)*; et tamen oratur ut habeamus sapientiam, ubi dicitur, *Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter, et non improperat; et dabitur ei<sup>2</sup> (Jacobi I, 5)*. Jubetur ut habeamus continentiam, ubi dicitur, *Sint lumbi vestri præcincti (Luc. XII, 35)*;

<sup>1</sup> Deerant apud Bad. Am. Er. et Lov. verba *isthæc, sed plane orat ut faciat mandatum*; quæ ex Vatic. Mss. restituitur.

<sup>2</sup> Hanc et subsequentem periodum, utramque in hætenus editis parte priore mutilam, sic integrum restitutum Mss. Vatic. et Puzensis.

et tamen oramus ut habeamus continentiam, ubi dicitur, *Cum scirem quia nemo potest esse continens, nisi Deus det, et hoc ipsum erat sapientiae, scire cujus esset hoc donum; adiū Dominum, et deprecatus sum* (Sap. viii, 21). Postremo ne nimium longum sit cuncta percurrere, jubetur ut non faciamus malum, ubi dicitur, *Declina a malo*; et tamen oratur ut non faciamus malum, ubi dicitur, *Oramus autem ad Dominum ne quid facialis mali. Jubetur ut faciamus bonum, ubi dicitur, Declina a malo, et fac bonum* (Psal. xxxvi, 27); et tamen oratur ut faciamus bonum, ubi dicitur, *Non cessamus pro vobis orantes et postulantes*: atque inter cetera, quæ pro illis orat, dicit, *Ut ambuletis digne Deo in omni beneplacitum, in omni opere et sermone bono* (Coloss. i, 9, 10). Sicut ergo agnoscimus voluntatem, cum hæc præcipiuntur; sic et ipse agnoscat gratiam, cum petuntur.

6. Misimus Reverentæ tuæ librum, quem dederunt quidam religiosi et honesti adolescentes servi Dei, quorum etiam nomina non tacemus; nam Timasius et Jacobus vocantur: qui, sicut audivimus, et etiam nosse dignaris, ipsius Pelagii exhortatione spem quam habebant in sæculo reliquerunt, et nunc continentes Deo serviunt. Qui cum eodem errore tandem aliquando per qualemcumque operam nostram Domino inspirante caruissent, protulerunt eundem librum, Pelagii esse dicentes, et ut ei responderetur impendio rogarerunt. Factum est; ad eosdem rescripta est ipsa responsio (a): agentes gratias rescripserunt (b). Utrumque misimus, et cui responsum est, et quod responsum est: et ne nimium essemus onerosi, signa fecimus his locis ubi petimus inspicere non graveris, quemadmodum sibi objecta quæstione quod gratiam Dei negaret, ita respondit, ut eam esse non diceret nisi naturam in qua nos condidit Deus.

7. Si autem hunc esse suum librum negat, aut eadem in libro loca, non contendimus; anathemet ea, et illam confiteatur apertissime gratiam quam doctrina christiana demonstrat et prædicat esse propriam Christianorum, quæ non est natura, sed qua salvatur natura: quæ naturam non auribus sonante doctrina vel aliquo adjumento visibili fovet, sicut plantator quodammodo et irrigator extrinsecus<sup>1</sup>; sed subministratione spiritus, et occulta misericordia, sicut facit ille qui dat incrementum Deus (I Cor. iii, 7). Etsi enim quadam non improbanda ratione dicitur gratia Dei qua creati sumus, ut nonnihil essemus, nec ita essemus aliquid ut cadaver quod non vivit, aut arbor quæ non sentit, aut pecus quod non intelligit, sed homines, qui et essemus, et viveremus, et sentiremus, et intelligeremus, et de hoc tanto beneficio Creatori nostro gratias agere valeamus; unde merito et ista gratia dici potest, quia non præcedentium aliquorum

<sup>1</sup> Iov.: *Salvatur natura, non auribus sonante doctrina vel aliquo adjumento visibili sicut plantatur quodammodo et irrigatur extrinsecus*. Bad. Am. Er., *salvatur natura, non auribus, etc.* Sed melior lectio Ms. vatic. ad quem hunc locum castigavimus.

(a) Lib. de Natura et Grat.  
(b) Epist. 168.

bonorum operum meritis, sed gratia Dei bonitate donata est: alia est tamen qua prædestinati vocamur, justificamur, glorificamur, ut dicere possimas, *Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui Filio suo proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum* (Rom. viii, 31, 32).

8. De hac gratia quæstio vertebatur, quando ab iis quos Pelagius graviter offendeat atque turbabat, dicebatur ei quod eam suis disputationibus oppugnet, quibus assereret non solum ad faciendâ, verum etiam ad perficiendâ mandata divina, per liberum arbitrium humanam sibi sufficere naturam. Hanc apostolica doctrina gratiam non immerito isto nomine appellat, qua salvamur et justificamur ex fide Christi. De hac scriptum est, *Non irritam facio gratiam Dei. Nam si per Legem justitia; ergo Christus gratis mortuus est* (Galat. ii, 21): de hac scriptum est, *Evacuatis estis a Christo, qui in Lege justificamini; a gratia excidistis* (Id. v, 4): de hac scriptum est, *Si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia* (Rom. xi, 6): de hac scriptum est, *Ei autem qui operatur merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum: ei autem qui non operatur, credenti autem in eum qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam* (Id. iv, 4, 5); et multa alia, quæ melius potes ipse meminisse, et intelligere prudentius, et illustrius prædicare. Illam vero gratiam qua creati sumus homines, etiamsi ita appellatam non immerito intelligimus, mirum est tamen si ita appellatam in ullis legitimis prophetis, evangelicis, apostolicisque Litteris legimus.

9. Cum itaque de hac gratia Christianis fidelibus catholicisque notissima, illi objiceretur quæstio, ut eam oppugnare desineret; quid est quod cum hac sibi in libro suo velut adversante persona idem ipse objecisset, ut se respondendo purgaret, nihil aliud respondit, nisi naturam creati hominis referre gratiam Creatoris; atque ita se dicere, sine peccato impleri posse justitiam per liberum arbitrium cum adjutorio divinæ gratiæ, quod Deus hoc dederit homini ipsa possibilitate naturæ? Cui merito respondetur, *Ergo evacuatum est scandalum crucis* (Galat. v, 11). *Ergo Christus gratis mortuus est*. Num enim si non moreretur propter delicta nostra, et resurgeret propter justificationem nostram (Rom. iv, 25), nec ascendisset in altum, et captivans captivitatem daret dona hominibus, ista naturæ possibilitas quam defendit, in hominibus non esset?

10. An forte Dei mandatum deerat, et ideo Christus mortuus est? Imo jam et hoc erat sanctum, et justum, et bonum (Id. vii, 12): jam dictum fuerat, *Non concupisces* (Exod. xx, 17): jam dictum fuerat, *Diliges proximum tuum tanquam teipsum* (Levit. xix, 18), in quo sermone Apostolus omnem legem dicit impleri (Rom. xiii, 9). Et quoniam nisi diligit Deum, nemo diligit seipsum, ideo Dominus in iis duobus præceptis totam Legem Prophetasque dicit pendere (Math. xxii, 37-40): quæ duo præcepta jam erant hominibus divinitus data. An æternum præmium ju-

vitiae promissum nondam erat? Hoc ipse non dicit qui in suis Litteris posuit etiam in Vetere Testamento regnum caelorum esse promissum (*Hebr.* xi). Si ergo ad faciendam perficiendamque justitiam, jam erat naturae possibilitas per liberum arbitrium, jam erat Legis Dei sanctum et justum bonumque mandatum, jam erat promissum praemium sempiternum; ergo Christus gratis mortuus est.

11. Ergo neque per Legem justitia, neque per naturae possibilitatem, sed ex fide et dono Dei per Jesum Christum Dominum nostrum, unum mediatorem Dei et hominum (*I Tim.* ii, 5): qui nisi in plenitudine temporis mortuus esset propter delicta nostra, et resurrexisset propter justificationem nostram, profecto et antiquorum fides evacuaretur et nostra. Fide vero evacuata, quae homini justitia remaneat, cum justus ex fide vivat (*Habac.* ii, 4)? Ex quo enim per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt (*Rom.* v, 12): procul dubio a corpore mortis hujus, ubi alia lex repugnat legi mentis, neminem liberavit aut liberat sua possibilitas, quae perdita Redemptore indiget, saucia Salvatore; sed gratia Dei per fidem unius mediatoris Dei et hominum, hominis Christi Jesu (*Id.* vii, 21-25): qui et Deus cum esset, hominem fecit; et manens Deus, homo factus refecit ipse quod fecit.

12. Puto autem quod eum lateat, fidem Christi, quae postea in revelationem venit, in occulto fuisse temporibus patrum nostrorum; per quam tamen etiam ipsi Dei gratia liberati sunt, quicumque omnibus humani generis temporibus liberari potuerunt, occulto judicio Dei, non tamen vituperabili. Unde dicit Apostolus, *Habentes autem spiritum fidei*, utique eundem quem et illi, *secundum quod scriptum est, Credidi, propter quod et locutus sum; et nos credimus, propter quod et loquimur* (*II Cor.* iv, 13): inde est quod ait ipse Mediator, *Abraham pater vester concupivit videre diem meum; et vidit, et gavisus est* (*Joan.* viii, 56): inde Melchisedech prolato sacramento mensae dominicae, novit aeternum ejus sacerdotium<sup>1</sup> figurare (*Gen.* xiv, 18).

13. Jam vero data in Litteris Lege, quam dicit Apostolus subintrasse ut abundaret delictum, et de qua dicit, *Si ergo ex Lege haereditas, jam non ex promissione. Abraham autem per repromissionem donavit Deus. Quid autem lex? Transgressionis gratia proposita est, donec veniret semen cui promissum est, dispositum per Angelos in manu Mediatoris. Mediator autem unius non est; Deus autem unus est. Lex ergo adversus promissa Dei? Absit. Si enim data esset lex quae posset vivificare, omnino ex Lege esset justitia. Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus* (*Galat.* iii, 18-22); nonne satis ostenditur hoc actum esse per Legem, ut peccatum agnosceretur, et praevagatione augetur (*Ubi enim lex non est, nec praevagatio* (*Rom.* iv, 15); et sic adversus victoriam peccati ad divinam gratiam, quae in pro-

<sup>1</sup> In Ms. vatic., *sacrificium*.

missionibus est, confugeretur: atque ita Lex non esset adversus promissa Dei; quia ideo per illam ut cognitio peccati, et ex praevagatione Legis abundantia peccati, ut ad liberationem quaerantur promissiones Dei, quod est gratia Dei; et incipiat esse in homine justitia, non sua, sed Dei, hoc est data dono Dei?

14. Quam etiam nunc quidam *ignorantes Dei justitiam*, sicut et tunc de Judaeis dictum est, *et suam volentes constituere, justitiae Dei non sunt subjecti* (*Id.* x, 3). Per Legem quippe et illi justificari se arbitrantur, sufficiente sibi ad eam custodiendam libero arbitrio, hoc est, justitia sua prolata ex natura humana; non donata ex gratia divina, propter quod justitia Dei dicitur. Unde item scriptum est: *Per Legem enim cognitio peccati. Nunc autem sine Lege justitia Dei manifestata est, testificata per Legem et Prophetas* (*Id.* iii, 20, 21). Cum dicit, *manifestata est*; ostendit quia et tunc erat, sed tanquam illa pluvia quam Gedeon impetravit, tunc velut in vellere occulta, nunc autem velut in area, manifesta (*Judic.* vi, 36-40). Cum ergo Lex sine gratia non mors peccati potuisset esse, sed virtus; sic enim dictum est, *Aculeus mortis peccatum, virtus autem peccati Lex* (*I Cor.* xv, 56): sicut confugiunt multi a facie regnantis<sup>1</sup> peccati ad gratiam velut in area nunc patentem, ita pauci ad campum confugiebant velut in vellere tunc latentem. Haec vero temporum distributio refertur ad altitudinem divitiarum sapientiae et scientiae Dei, de qua dictum est: *Quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viae ejus* (*Rom.* xi, 33)!

15. Quapropter si et ante tempus Legis, et tempore ipso Legis justos patres ex fide viventes, non possibilitas naturae infirmae et indigae<sup>2</sup> ac vitiae et sub peccato venundatae, sed Dei gratia per fidem justificabat; et nunc eadem in apertum jam veniens revelata justificat: anathemet ergo Pelagius scripta sua, ubi contra eam, etsi non per contumaciam, tamen per ignorantiam disputat, possibilitatem defendendo naturae ad vincenda peccata, et implenda mandata; aut si ea sua esse negat, aut scriptis suis ab inimicis suis dicit immissa quae sua esse negat, anathemet ea tamen et damnet paterna exhortatione et auctoritate Sanctimoniae tuae. Si vult ergo, onerosum sibi et perniciosum Ecclesiae discat scandalum auferre; quod scandalum auditores et in perversum dilectores ejus usquequaque spargere non quiescunt. Si enim cognoverint eundem librum, quem illius vel putant esse vel norunt, episcoporum catholicorum auctoritate, et maxime Sanctitatis tuae, quam apud eum esse majoris ponderis minime dubitamus, ab eodem ipso anathematatum atque damnatum, non eos ulterius existimamus ausuros, loquendo contra gratiam Dei, quae revelata est per passionem et resurrectionem Christi, pectora fidelia et simpliciter christiana turbare; sed potius adjuvante misericordia De-

<sup>1</sup> Unus e vatic. Mss., *repugnantis*.

<sup>2</sup> Bad. Er., etc., *indignae*. At Lov. et Mss., *indigne*; sive antiqua scribendi ratione, *indiquae*.

mini, concertantibus nobiscum charitate ac pietate flagrantibus orationibus tuis, non solum ut in æternum beati, verum etiam justi et sancti sint, non in sua virtute, sed in eadem gratia confisuros. Unde et ad ipsum scriptam ab uno nostrum epistolam, ad quem per quendam orientalem diaconum, civem autem Hipponensem, tanquam purgationis suæ quædam scripta transmisit, tuæ Beatitudini potius credidimus dirigendam, melius judicantes et petentes ut eam ei mittere ipse digneris: sic enim eam legere potius non dedignabitur, magis in illa eum qui misit, quam qui scripsit attendens.

16. Illud vero quod dicunt posse hominem esse sine peccato, et mandata Dei facile custodire si velit, quamvis cum hoc per adiutorium gratiæ, quæ tamen per incarnationem Unigeniti ejus revelata atque donata est, dicitur, tolerabilius dici videatur: tamen quoniam non immerito movere potest, ubi et quando per eandem gratiam id efficiatur in nobis, ut sine ullo pro-sus peccato sinus; utrum in hac vita quando caro concupiscit adversus spiritum (*Galat. v, 17*), an vero in illa cum fiet sermo qui scriptus est, *Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus? Aculeus enim mortis est peccatum* (*1 Cor. xv, 54-56*); diligentius pertractandum propter alios quosdam qui senserunt, atque in suis litteris memoriæ mandaverunt, etiam in hac vita esse posse hominem sine peccato, non ab initio nativitatis suæ, sed conversione a peccatis ad justitiam, et a vita reproba ad bonam vitam. Sic enim intellexerunt quod de Zacharia et Elisabeth scriptum est, ambulasse eos in omnibus justificationibus Domini sine querela. Hoc quod dictum est, sine querela; sine peccato dictum acceperunt, non quidem negantes, imo etiam, quod aliis locis in litteris eorum invenitur, pie constantes adiutorium gratiæ Domini nostri, non per naturalem spiritum hominis, sed per principalem Spiritum Dei (*Ambros. in Luc. 1, 6*). Qui parum videntur considerasse ipsum Zachariam fuisse utique sacerdotem; omnes autem tunc sacerdotes necesse habebant ex lege Dei primitus pro peccatis suis offerre sacrificium, deinde pro populi (*Levit. ix, 7, et Hebr. vii, 27*). Sicut ergo nunc per orationis sacrificium convincimur non esse sine peccato, quoniam jussi sumus dicere, *Dimitte nobis debita nostra*; ita et tunc per sacrificia victimarum animalium convincebantur sacerdotes sine peccato non esse, qui pro suis peccatis jubebantur offerre.

17. Quod si res ita se habet, ut per gratiam Salvatoris proficiamus quidem in hac vita, deficiente cupiditate, crescente charitate; perficiamur autem in illa vita, cupiditate exstincta, charitate completa: profecto illud quod scriptum est, *Qui natus est ex Deo, non peccat* (*1 Joan. iii, 9*), secundum ipsam charitatem dictum est, quæ sola non peccat. Ad nativitatem quippe quæ ex Deo est, augenda et perficienda pertinet charitas; non ea quæ minuenda est et consumenda cupiditas: quæ tamen quamdiu est in membris nostris, lege quadam sua repugnat legi mentis; sed natus ex Deo, nec obediens desideriis ejus, nec exhibens mem-

bra sua arma iniquitatis peccato, potest dicere, *Jam non ego operor illud, sed illud quod habitat in me peccatum* (*Rom. vii, 20*).

18. Sed quoquo modo se habeat ista quæstio, quia etsi non invenitur homo in hac vita sine peccato, id tamen dicitur posse fieri per adiutorium gratiæ et Spiritus Dei, quod ut fiat conandum atque precandun est, tolerabiliter in eo quisque fallitur; nec diabolica impietas, sed error humanus est elaboranda et optanda affirmare, etiamsi quod affirmat non possit ostendere: id enim credit fieri posse, quod certe laudabile est velle. Nobis autem sufficit quod nullus in Ecclesia Dei fidelium reperitur in quolibet propectu excellentiæque justitiæ, qui sibi audeat dicere non necessariam precationem orationis dominicæ, *Dimitte nobis debita nostra*; et dicat se non habere peccatum, ne seipsam decipiat, et veritas in eo non sit (*1 Joan. 1, 8*), quamvis jam sine querela vivat. Non enim qualecumque etiam tentationis humanæ, sed grave peccatum est quod in querelam venit.

19. Cætera quæ illi objecta sunt, sicut Gestis defensa perviderit, ita de his procul dubio tua Beatitudo judicabit. Dabit sane nobis veniam suavitas mitissima cordis tui, quod prolixiorum epistolam fortassis quam velles tuæ misimus Sanctitati. Non enim rivulum nostrum tuo largo fonti augendo refundimus; sed in hac non tamen parva tentatione temporis, unde nos liberet cui dicimus, *Ne nos inferas in tentationem*, atrum etiam noster, licet exiguum, ex eodem quo etiam tuus abundans, emanet capite fluentorum, hoc a te probari volumus tuisque rescriptis de eorum participatione unius gratiæ consolari.

#### EPISTOLA CLXXVIII (a).

Augustinus Hilario, ne Pelagiana hæresi duobus in Africa conciliis damnata.

Domino beatissimo, et in Christi veritate venerando fratri et consacerdoti HILARIO (b), AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Honorabilis filius noster Palladius cum de nostro littore navigaret, beneficium poscendo magis dedit, ut non solum eum Benignitati tuæ, verum etiam me ipsum tuis orationibus commendarem, domine beatissime, et in Christi charitate venerande frater. Quod cum facio, profecto et Sanctitas tua faciet quod de te ambo præsumimus. Quæ autem circa nos sint, quoniam scio dilectionem vestram pro nobis, sicut et nostram pro vobis esse sollicitam, a memorato perlato-

\* Hanc emendavimus ad bl. ch. ff. rm. vc. quatuor v. et ad Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Alias 94: quæ autem 178 erat, nunc in Appendice est 19. scripta eodem tenore.

(b) Hilarium istum, cui consacerdoti salutem dicit, id est coepiscopo, juxta M. Corbeliensis inscriptionem, quique id numeris in trans-rinis partibus sustinuisse intelligitur ex aliis Augustini verbis, haud immerito suspicaris eundem esse ac Hilarium Narbonensem, ad quem nosimus anno 417 scripsit. Credimus porro diversum esse, tum ab Hilario Arelatensi, qui episcopatum ante annum 428 non suscepit; tum ab Hilario viro laico, qui Augustinum ipsum de Pelagiana hæresi in Sicilia emergente certiore faciebat per litteras, circiter an. 414: quippe cum iste, cui nunc scribitur, Pelagianam hæresim hactenus necivisse videatur.



audiet Sanctitas tua. Verum tamen quod maxime necessarium est breviter dicam. Nova quædam hæresis inimica gratiæ Christi contra Ecclesiam Christi conatur exsurgere; sed noadum evidenter ab Ecclesia separata est: hominum scilicet qui tantum audent infirmitati humane tribuere potestatis<sup>1</sup>, ut hoc solum ad Dei gratiam pertinere contendant, quod cum libero arbitrio et non peccandi possibilitate creati sumus, et Dei mandata quæ a nobis implerentur accepimus; cæterum ad eadem mandata servanda et implenda nullo divino adjutorio nos egere. Necessarium vero nobis esse remissionem peccatorum, quia ea quæ a nobis in præteritum malefacta sunt, infecta facere non valeamus. Cavendis autem futuris vincendisque peccatis, omnibusque tentationibus virtute superandis, sine ullo deinceps adjutorio gratiæ Dei naturali possibilitate humanam sufficere voluntatem. Nec parvulos indigere gratia Salvatoris, qua per ejus baptismum a perditione liberentur, eo quod nullum ex Adam contagium damnationis attraxerint.

2. Quam sint hæc inimica gratiæ Dei, quæ per Jesum Christum Dominum nostrum humano generi indulta est, et quemadmodum totius fidei christianæ fundamenta evertere moliantur, pervidet nobiscum Venerabilitas vestra. Neque apud vos tacere debuimus, ut ejusmodi homines, quos quidem sanari in Ecclesia, quam ex illa resecari magis volumus et optamus, cura pastorali caveatis. Jam enim cum ista scriberem, cognoveramus in ecclesia Carthaginensi adversus eos episcopalis concilii conditum fuisse decretum, per epistolam sancto et venerabili Papæ Innocentio dirigendum<sup>2</sup>; et nos de concilio Numidiae ad eandem apostolicam Sedem jam similiter scripseramus.

3. Omnes enim qui spem habemus in Christo, huic pestiferæ impietati resistere, eamque concorditer damnare et anathemare debemus: quæ contradicit etiam orationibus nostris, concedens quidem ut dicamus, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Matth. vi, 12); et hoc ita concedens, ut asserat hominem in hoc corruptibili corpore quod aggravat animam, posse suis viribus ad tantam justitiam pervenire, ut neque hoc illi sit dicere necessarium, *Dimitte nobis debita nostra*. Illud vero quod sequitur, *Ne nos inferas in tentationem* (Ib. 12, 13), non sic accipiunt tanquam Deus orandus sit quo nos ad superandas tentationes adjuvet peccatorum, sed ne quisquam irruens corporaliter nos humanus casus affligat; quoniam peccatorum tentationes vincere ita sit jam in nostra positum potestate, possibilitate naturæ, ut hoc inaniter impetrandum orationibus arbitremur. Non possumus una epistola brevi omnia vel plurima tantæ impietatis argumenta colligere, præsertim quia cum ista conscriberem, perlatores navigaturi me immorari diutius non sinebant.

<sup>1</sup> In Mss. plerisque, *infirmitatis humane tribuere potestati*.

<sup>2</sup> Lov., *Innocentio dirigendam; et nos*. At Edd. antiquiores et Mss. tres Vatic., *dirigendum*.

Puto autem onerosum me non fuisse sanctis sensibus tuis, quod de tanto malo, omnique vigilantia<sup>3</sup>, Domino adjuvante, vitando, tacere non potui.

#### EPISTOLA CLXXIX \* (a).

Augustinus Joanni episcopo Jerosolymitano, regegens Pelagii hæresim contentam in ejus libro, quem ipsi transmittit una cum libro de Natura et Gratia a se contra istum elaborato; petens vicissim ut mittat Gesta ecclesiastica Diospolitanae synodi, quibus Pelagius purgatus esse perhibetur.

Domino beatissimo, ac merito venerabili fratri et coepiscopo JOANNI, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Quod tuæ Sanctitatis scripta non merui, nihil audeo succensere: melius enim perlatores credo defuisse, quam me suspicor a tua Veneratione contemptum, domine beatissime, et merito venerabilis frater. Nunc vero quoniam servum Dei Lucam, per quem ista direxi, cito comperi esse rediturum, agam Domino, et tuæ benignitati uberes gratias, si me litteris fueris visitare dignatus. Pelagium vero fratrem nostrum, filium tuum, quem audio quod multum diligis, hanc illi suggero exhibeas dilectionem, ut homines qui eum noverunt et diligenter audierunt, non ab eo tuam Sanctitatem existiment falli.

2. Nam quidam ex discipulis ejus adolescentes honestissime nati, et institutis liberalibus eruditi, spem quam habebant in sæculo, ejus exhortatione dimiserunt<sup>4</sup>, et se ad Dei servitium contulerunt. In quibus tamen cum apparuissent quædam sanæ doctrinæ adversantia, quæ Salvatoris Evangelio continetur, et apostolicis sermonibus declaratur, id est cum inveniuntur contra Dei gratiam disputare, propter quam christiani sumus, et in qua spiritu ex fide spem justitiæ exspectamus, et admonitionibus nostris inciperent emendari; dederunt mihi librum, quem ejusdem Pelagii esse dixerunt, rogantes ut ei potius responderem: quod posteaquam vidi me facere debere, ut eo modo error ipse nefarius de cordibus eorum perlectius auferretur, legi atque respondi.

3. In hoc libro ille Dei gratiam non appellat nisi naturam, qua libero arbitrio conditi sumus. Illam vero, quam innumerabilibus testimoniis sancta Scriptura commendat, ea nos justificari, hoc est, justos fieri docens, et in omni opere bono, sive agendo, sive perficiendo, Dei misericordia juvari; quod etiam orationes sanctorum apertissime ostendunt, quibus ea petuntur a Domino, quæ præcipiuntur a Domino: hanc ergo gratiam non solum tacet, sed ei contraria multa loquitur. Afirmat enim, vehementerque contendit, per solum liberum arbitrium sibi humanam sufficere posse naturam ad operandam justitiam et omnia Dei mandata servanda. Unde quis non videat, cum em-

<sup>3</sup> Am. Bad. Fr. et aliquot Mss., *omnium vigilantia*.

<sup>4</sup> Sic emendat codex Vatic., nani in Edd. legebatur: *Erudit quam habebant in sæculo exhortationem dimiserunt*.

\* Edita a; ad Lov. ex Ms. Vatic. in quo solo a nobis reperiuntur.

(a) Alias 232: quæ autem 179 erat, nunc 150. Scripta circa idem tempus.

dem librum legerit, quemadmodum oppugnetur gratia Dei, de qua dicit Apostolus, *Miser ego homo ! quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Dominum nostrum Jesum Christum* (Rom. vii, 24, 25); et nullus locus divino adjutorio relinquatur, propter quod orantes dicere debeamus, *Ne nos inferas in tentationem* (Matth. vi, 13); sine causa etiam Dominus apostolo Petro dixisse videatur, *Rogavi pro te, ne deficiat fides tua* (Luc. xxii, 32), si hoc totum in nobis nullo auxilio Dei, sed potestate voluntatis impletur?

4. His itaque disputationibus perversis et impiis, non solum contradicitur orationibus nostris, quibus a Domino petimus quidquid sanctos petiisse legimus et tenemus; verum etiam benedictionibus nostris resistitur, quando super populum dicimus, optantes eis et poscentes a Domino, ut eos abundare faciat in charitate invicem, et in omnes (I Thess. iii, 12), et det eis secundum divitias gloriæ suæ virtute corroborari per Spiritum ejus (Ephes. iii, 16); et impleat eos omni gaudio, et pace in credendo, et abundant in spe, et potentia Spiritus sancti (Rom. xv, 13). Ut quid eis ista petimus, quæ populis a Domino petiisse Apostolum novimus, si jam natura nostra, creata cum libero arbitrio, omnia hæc sibi potest sua voluntate præstare? ut quid etiam dicit idem ipse Apostolus, *Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei; si spiritu naturæ nostræ agimur, ut efficiamur filii Dei?* ut quid dicit similiter, *Spiritus adjuvat infirmitatem nostram* (Id. viii, 14, 26); si natura nostra sic creata est, ut Spiritu ad opera justitiæ non indigeat adjuvari? ut quid scriptum est, *Fidelis autem Deus, qui non permittit vos tentari super id quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam exitum, ut possitis sustinere* (I Cor. x, 13); si jam ita conditi sumus, ut viribus liberi arbitrii universas tentationes sustinendo superare possimus?

5. Quid pluribus agam apud Sanctitatem vestram? quandoquidem me onerosum sentio; maxime quia per interpretem audis litteras meas. Si diligitis Pelagium, diligit vos etiam ipse, imo magis seipsum; et non vos fallat. Cum enim auditis eum confiteri gratiam Dei et adjutorium Dei, putatis hoc eum dicere quod et vos qui catholica regula sapitis, quoniam quid in libro suo scripserit ignoratis. Propter hoc, ipsum librum misi, et meum quo ei respondi; unde perspicat Venerabilitas vestra, quam gratiam vel adjutorium Dei dicat, quando illi objicitur quod gratiæ Dei et adjutorio contradicat. Proinde ostende illi docendo, et hortando, et pro ejus salute, quæ in Christo esse debet, orando, ut eam Dei gratiam confiteatur, quam probantur sancti Dei fuisse confessi, cum a Domino ea ipsi peterent quæ illis jubeat ut facerent: quoniam neque juberentur, nisi ut nostra voluntas ostenderetur; neque peterentur, nisi ut voluntatis infirmitas ab illo qui jusserat, juvaretur.

6. Aperte interrogatur utrum ei placeat orandum esse a Domino ne peccemus. Quod si ei displicet, legatur in auribus ejus Apostolus dicens, *Oramus autem*

*ad Deum, ne quid faciatis mali* (II Cor. xiii, 7): si autem placeat, aperte prædicet gratiam qua juvamus, ne ipse faciat multum mali. Hac enim gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum omnes liberantur, quicumque liberantur: quoniam nemo, præter ipsam, quolibet alio modo liberari potest. Propter hoc scriptum est, *Sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur* (I Cor. xv, 22) non quia nemo damnabitur; sed quia nemo aliter liberabitur. Quia sicut nulli nisi per Adam filii hominis, ita nulli nisi per Christum filii Dei. Omnes itaque filii hominis non nisi per Adam, et omnes ex eis filii Dei non nisi per Christum fieri possunt. Aperte itaque etiam hinc exprimat quid sentiat; utrum placeat ei etiam parvulos qui nondum justitiam possunt velle vel nolle, tamen propter unum hominem, per quem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt (Rom. v, 12), per Christi gratiam liberari: utrum etiam pro ipsis fusum credat sanguinem Christi propter originale peccatum, qui utique in remissionem fusus est peccatorum (Matth. xvi, 28). De his maxime ab illo volumus nosse quid credat, quid teneat, quid certe confluetur et prædicet. In aliis autem quæ illi objiciuntur, etiamsi errare convincitur, tamen donec corrigatur, tolerabilis sustinetur.

7. Peto etiam nobis transmittere, quibus perhibetur esse purgatus, ecclesiastica Gesta digneris. Quod ex multorum episcoporum desiderio peto, quos mecum de hac re fama incerta perturbat: sed ideo solus hoc scripsi, quia occasionem perlatoris festinantis a nobis, quem cito ad nos audivi posse remeare, prætermittere nolui. Pro quibus Gestis jam nobis misi non quidem ullam partem Gestorum, sed quamdam a se conscriptam velut defensionem suam, quæ se dixit objectis respondisse Gallorum (a). In qua, ut alia omittam, cum ad illud responderet, quod ei objectum est, eum dixisse posse hominem esse sine peccato, et mandata Dei custodire si velit, *Diximus, inquit; hanc enim illi Deus possibilitatem dedit. Non diximus, quoniam invenitur quis ab infantia usque ad senectam, qui nunquam peccaverit; sed quoniam a peccatis conversus labore proprio, et gratia Dei adjutus potest absque peccato esse, nec propter hoc in posterum erit inconvertibilis.*

8. In hac Pelagii responsione cernit Reverentia tua hoc eum fuisse confessum, priorem hominis vitam, quæ est ab infantia, sine peccato non esse, sed eam ad vitam quæ sine peccato sit, labore proprio et adjuto per gratiam Dei posse converti. Cur ergo in hoc libro, cui respondi, vel ita hic vixisse dicit, ut nihil omnino peccaverit? Nam ejus de hac re ista sunt verba: *Hoc, inquit, recte dici potest de his quorum neque bonorum, neque malorum Scriptura sit memor: de illis vero quorum justitiæ meminit, et peccatorum sine*

<sup>1</sup> Lov., ut ipse. At Mss. vatic., ne ipse.

<sup>2</sup> In vulgatis hæc deerant: *Non quia nemo damnabitur, sed quia nemo aliter liberabitur*; quæ ex Mss. vatic. restitulumus.

(a) Hierotis et Lazari, de quibus in Epist. 173, n. 1.

*dubio meminisset, si qua eos peccasse scivisset. Sed esto, inquit, aliis temporibus turbæ numerositate omnium dissimulaverit peccata contexere; in ipso statim mundi primordio, ubi non nisi quatuor homines erant, quid, inquit, dicimus, cur non omnium voluerit dicta memorare? Utrumne ingentis multitudinis causa, quæ nondum erat? an quia illorum tantum, qui commiserant, meminuit, illius vero qui nulla commiserat, meminisse non potuit? Certe, inquit, primo in tempore Adam et Eva, ex quibus Cain et Abel nati sunt, quatuor homines tantum fuisse referuntur. Peccavit Eva; Scriptura hoc prodidit: Adam quoque deliquit; eadem Scriptura non tacuit: sed et Cain peccasse ipsa quoque Scriptura testata est. Quorum non modo peccata, verum etiam peccatorum indicat qualitatem. Quod si et Abel peccasset, inquit, et hoc sine dubio Scriptura dixisset: si non dixit, ergo nec ille peccavit.*

9. Hæc verba de libro ejus decerpsi, quæ in ipso quoque volumine tua Sanctitas poterit invenire; ut intelligatis quemadmodum et cætera neganti credere debeatis. Nisi forte dicat ipsum Abel nihil peccasse; sed ideo non fuisse sine peccato, et ideo non posse Domino comparari, qui in carne mortali solus sine peccato fuit, quia erat in Abel originale peccatum, quod de Adam traxerat, non in seipso ipse commiserat: utinam saltem hoc dicat, ut interim ejus de baptismo parvulorum certam sententiam tenere possimus! Aut si forte, quoniam dixit ab infantia usque ad senectutem, ideo dicat Abel non peccasse, quia nec senuisse monstratur. Non hoc indicant verba ejus: ab initio priorem vitam dixit peccatricem; posteriorem vero posse esse sine peccato. Ait enim non se dixisse, quoniam inveniatur quis ab infantia usque ad senectutem, qui non peccaverit; sed quoniam a peccatis conversus labore proprio, et gratia Dei adjutus potest absque peccato esse. Cum enim dicit, a peccatis conversus, ostendit priorem vitam in peccatis agi. Fateatur ergo quod peccaverit Abel, cujus prima vita fuit in sæculo, quam fatetur non carere peccatis, et respiciat librum suum, ubi eum dixisse constat, quod ait in hac defensione, *Non diximus.*

10. Si autem et hunc librum, vel hunc in eo libro locum esse negaverit suum; ego quidem idoneos testes habeo honestos et fideles viros, et ejus sine dubio dilectores, quibus attestantibus purgare me possum, quod eundem librum ipsi mihi dederint, et ibi hoc legatur, eumque Pelagii esse dixerint, ut saltem hoc mihi sufficiat, ne dicat a me fuisse sive conscriptum, sive falsatum. Jam inter illos eligat quisque cui credat; meum non est de hac re diutius disputare. Rogamus ut certe transmittas ipsi, si negaverit se ista sentire, quæ illi obijciuntur inimica gratiæ Christi. Tam quippe aperta est ejus defensio, ut si vestram sanctam prudentiam, qui ejus alia scripta non nostis, nulla verborum ambiguitate fefellerit, magno gaudio gratulabimur; non multum curantes utrum illa per-

versa et impia nunquam senserit, an se ab eis aliquando correxerit.

EPISTOLA CLXXX \* (a).

*Augustinus Oceano, rescribens paucis de animæ origine, et de officioso mendacio, petensque ut mittat Hieronymi librum de Resurrectione carnis.*

Domino merito charissimo, et in Christi membris honorando fratri OCEANO, AUGUSTINUS, salutem.

1. Duas accepi simul epistolas Dilectionis tuæ, quarum in una facis tertiarum mentionem, et eam te prius misisse commemoras; quam accepisse non recolo, imo bene mihi recollere videor quod non acceperim. De iis tamen quas accepi, ago uberes gratias benignitati erga nos tuæ. Quibus ut non continuo responderem, in alia atque alia diversarum occupationum tempestate directus sum. Unde nunc stillam vacantis temporis nactus, respondere aliquid malui, quam ad tuam sincerissimam charitatem diuturnum habere silentium, et fieri taciturnitate, quam loquacitate importunior.

2. De origine animarum quid sanctus Hieronymus sentiat, jam sciebam, et hæc ipsa quæ ex libro ejus in epistola tua posuisti verba jam legeram. Verum non hoc quæstionem molestam facit, quod movet quosdam, quomodo Deus adulterinis etiam conceptibus juste animas largiatur; cum bene viventibus, et ad Deum fide ac pietate conversis, ne propria quidem, quanto minus parentum, possint obesse peccata. Sed merito quæritur, si verum est novas ex nihilo animas singulas singulis nascentibus fieri, quomodo tam innumerabiles animæ parvulorum, quas Deo certum est, ante rationales annos, antequam quidquam justini injustumve sapere vel capere possint, sine Baptismo de corporibus exituras, juste in damnationem dentur, ab illo utique apud quem non est iniquitas (*Rom. ix, 14*). Non opus est de hac re plura dicere, cum scias quid velim, vel potius quid nolim dicere; satis existimo sapienti esse quod dixi. Verumtamen si aliquid hinc, quo ista quæstio solvi queat, vel legisti, vel ex ore ejus audisti, vel tibi ipsi Dominus cogitanti donavit ut noveris; impartire, obsecro, mihi, ut gratias uberiore agam.

3. Illud vero de officioso utique mendacio, quod exemplo Domini de die et hora hujus sæculi finiendi nec Filium scire dicentis (*Marc. xiii, 32*), putasti esse solvendum; conatu quidem ingenii tui, cum legerem, delectabar, sed nullo modo mihi videtur tropicam locutionem recte dici posse mendacium. Non enim mendacium est, cum diem lætum dicimus, quod lætos faciat; aut tristem lupinum, quod gustantis vultum amaro sapore contristet; sicut Deum scire, cum cognoscentem hominem facit; hoc enim dictum ad Abraham (*Gen. xxi, 12*) ipse commemorasti. Nequam sunt ista mendacia; quod ipse facillime advertis. Proinde beatus Hilarius, cum obscuram quæstionem

\* *Loq., non fateatur carere. At Vatic. Ms., fatetur non carere.*

\* In Mss. non reperita est, præterquam in Vaticano.  
(a) Alias 280: quæ autem 180 erat, nunc 228. Scripta circa finem an. 416.

obscuro hoc genere tropicæ locutionis aperuit, ut intelligeremus in eo se nimirum dixisse nescientem, in quo alios facit occultando nescientes, non excusavit mendacium, sed mendacium non esse monstravit; non solum in his usitatoribus tropis, verum in illa etiam, quæ appellatur metaphoræ, quæ loquendi consuetudine omnibus nota est (*Hilar. de Trinitate, lib. 9*). Nam gemmare vitæ, fluctuare segetes, florere juvenes, contendet quispiam esse mendacium, quod in his rebus nec undas, nec lapides, nec herbas, nec arbores videt, ubi proprie ista verba dicuntur?

A. Porro autem pro tuo ingenio atque eruditione facillime perspicias quantum ab his differat quod ait Apostolus: *Cum viderem quia non recte ingrediuntur ad veritatem Evangelii, dixi Petro coram omnibus, Si tu, cum sis Judæus, gentilitèr et non judaice vivis, quemadmodum Gentes cogis judaizare* (*Galat. II, 14*)? Nulla est hic tropicæ obscuritas, verba sunt propria apertæ locutionis. Hoc profecto Doctor Gentium, his quos parturiebat donec Christus formaretur in eis (*Id. IV, 19*), et quibus sub divina attestatio prædixerat, *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior* (*Id. I, 20*), aut verum dixit, aut falsum: si falsum, quod absit, quæ sequantur advertis; et ambo ista exhorrescas admonet<sup>1</sup> veritatis indicium, et in apostolo Petro mirabilis humilitatis exemplum.

5. Sed quid hinc diutius? cum de hac quæstione inter nos, ego et prædictus venerabilis frater Hieronymus satis litteris egerimus; et in hoc opere recentissimo, quod sub nomine Criobuli adversus Pelagium modo edidit (*Lib. I adversus Pelag.*), eandem de ista re gesta dictisque apostolicis sententiam tenuit, quam beatissimi Cypriani etiam nos secuti sumus (*Epist. 74 ad Quintum*). Illud potius de origine animarum, non propter partus adulterinos, sed propter innocentium, quod absit. damnationem, quod, opinor, non stulte quaritur; si quid a tali ac tanto didicisti viro, quod recte responderi ambigentibus possit, quæso nobiscum communicare non abnuas. Ita quippe mihi in epistolis tuis eruditus et suavis apparuisti, ut operæ pretium sit tecum litteris colloqui. Nescio sane quem librum ejusdem hominis Dei, quem presbyter Orosius attulit, tuæque Dilectioni describendum dedit, ubi de resurrectione carnis præclare disputasse laudatur, jam nobis peto non differas mittere. Ideo quippe non eum cito poposcimus, quia et describendum et emendandum utique cogitavimus; cui utrique operi largissimum jam putamus tempus indultum. Memor nostri Deo vivas.

#### EPISTOLA CLXXXI \* (a).

*Innocentius, Carthaginensis concilii Patribus, confirmans ipsorum doctrinam ac sententiam adversus Pelagianos.*

<sup>1</sup> *Lov., exhorrescas amonet veritatis. Ms. Vatic., exhorrescens admonet, etc.* Suspiciamus dilemma isthuc quod proponitur, scil. *aut verum dixit, aut falsum, etc.*, membro aliquo decurtatum esse. Non enim subjicitur subiade, *si verum dixit, etc.*

\* Recensita ad bl. ch. ff. gg. rm. th. vc. et ad Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 91: quæ autem 181 erat, Italicè inscripta, continetur in epistola 147 ad Paulinum. Scripta post anteriorem.

INNOCENTIUS, AURELIO, NUMIDIO<sup>1</sup>, RUSTICIANO, FIDENTIANO, EVAGRIO, ANTONIO, PALATINO, ADEODATO, VINCENTIO, PUBLIANO, THEASIO, TUTO, PANNONIO, VICTORI, RESTITUTO, alteri RESTITUTO, RUSTICO, FORTURATIANO, AMPELIO, AMBIVIO, FELICI, DONATIANO, ADEODATO, OCTAVIO, SKROTINO, MAJORINO, POSTHUMIANO, CRISPULO, VICTORI, alteri VICTORI, LEUCIO, MARIANO, FRUCTUOSO, FAUSTINIANO, QUODVULTEO, CANDORIO, MAXIMO, MEGASIO, RUSTICO, RUFINIANO, PROCULO, SEVERO, THOMÆ, JANUARIO, OCTAVIANO, PRÆTEXTATO, SIXTO, QUODVULTEO, PENTADIO, QUODVULTEO, CYPRIANO, SERVILIO, PELAGIANO, MARCELLO, VENANTIO, DIDIMO, SATURNINO, BIZACENO, GERMANO, GERMANIANO, INVENTIO, MAJORINO, INVENTIO, CANDIDO, CYPRIANO, ROMANIANO, EMILIANO, AFRICANO, MARCELLINO<sup>2</sup> et cæteris qui in Carthaginensi concilio assuerunt dilectissimis fratribus, in Domino salutem.

1. *Inquirendo de<sup>3</sup> his rebus, quas omni cum sollicitudine decet a sacerdotibus, maximeque a vero justoque et catholico tractari concilio, antiquæ traditionis exempla servantes, et ecclesiasticæ memores disciplina, nostræ religionis vigorem non minus nitæ in consulendo, quam antea cum pronuntiareris, vera ratione firmastis, qui ad nostrum referendum approbastis esse judicium, scientes quid apostolicæ Sedis, cum omnes hoc loco positi ipsum sequi desideremus apostolam, debeat, a quo ipse episcopatus et tota auctoritas nominis hujus emerit. Quem sequentes, tam mala damnare totiusque quæ probare laudanda. Vel id vero quod patrum instituta sacerdotali custodientes officio non censetis esse calcanda, quod illi non humana, sed divina decrevere sententiæ, ut quidquid quamvis in disjunctis remotisque provinciis agretur, non prius ducerent finicendum, nisi ad hujus Sedis notitiam perveniret: ut tota hujus auctoritate justa quæ fuerit pronuntiatio firmaretur, indeque sumerent cæteræ Ecclesiæ (velut de natali suo fonte aquæ cunctæ procederent, et per diversas totius mundi regiones puri latites capitis incorrupti manarent) quid præciperent, quos abluerent, quos velut cæno inmundabili sordidatos mundi digna corporibus unda vitaret.*

2. *Gratulor igitur, fratres charissimi, quod per fratrem et coepiscopum nostrum Julium litteras ad nos destinastis, et cum illis curam geritis quibus præsidetis Ecclesiis, sollicitudinem vestram pro omnium utilitate monstratis, et per cunctas totius orbis Ecclesias omnibus unum quod prosit decernendum esse deposcitis: ut suis constabilitate regulis Ecclesiæ, et hoc, quo illos caveat, pronuntiationis justæ firmata decreto talibus parere non possit<sup>4</sup> qui perversis instructi, imo destructi verborum argutiis,*

<sup>1</sup> sic in Mss. Vatic. et Gallic. At in vulgatis, nominato uno Aurelio, subditur: *Et omnibus sanctis episcopis, vel cæteris, etc.*

<sup>2</sup> Ita Mss. excepto Vatic. qui post nomen *Marcellinus* hæc interponit, *et omnibus sanctis episcopis.*

<sup>3</sup> Mss. Corb. et Germ.: *Inquirendis Dei rebus.*

<sup>4</sup> sic Mss. Gallic. At unus e Vatic. habet: *Ut suis constabilitate regulis Ecclesiæ et hoc caveant institutis firmæ decretis talibus, et alios quorum nondum perfidia patuit, qui perversis instructi, etc.* Bad. Am. Er. et Lov.: *Ut suis constabilitate regulis Ecclesiæ, ex hoc quod illos caveat pronuntiationis justæ firmata decretalibus*

sub imagine catholice fidei disputantes, velut pestiferum exhalantes virus, ut hominum recte sentientium in detrioreem partem corda corrumpan, totam veri dogmatis quærant coercere disciplinam.

3. Sanandum ergo celerius, ne longius execrandus animis morbus irrep : sicut medicus cum viderit hujus ferreni corporis aliquem esse languorem, magnum suæ artis æstimat documentum, si cito quis illius interventu desperatus evadat; vel cum patre vulnus aspexerit, adhibet fomenta vel cætera, quibus illud possit quod natum fuerat vulnus obdaci; ac si id manens sanari non poterit, ne corpus reliquum sua tabe corrumperet, ferro amputat quod nocebat, quo reliquum integrum seruet et intactum. Præcidendum id ergo est, quod velut puro sanoque nimum corpori vulnus obrepit, ne cum tardius abstergitur, in ipsi pene visceribus hujus mali non exaurienda post sentina considat.

4. Nam quid nos de his posthac rectum mentibus existimemus, qui sibi se putant debere quod boni sunt, nec illum considerant cujus quotidie gratiam consequuntur? Sed jam isti, qui tales sunt, nullam Dei gratiam consequuntur, qui sine illo tantum se assequi posse confidunt, quantum vix illi qui ab illo postulant, accipere promerentur. Quid enim tam iniquum potest esse, tam barbarum, tam totius religionis ignarum, tam christianis mentibus ininicum, quam huic te negare debere quidquid in quotidiana gratia consequeris, cui te ipse confiteris debere quod natus es? Ergo eris tibi in providendo præstantior, quam potest in te esse, qui te ut esses effecit! Et cum te putes ei debere quod vivis, quomodo te non putas illi debere quod quotidianam ejus consequendo gratiam taliter vivis? Et qui nos adjutorio negas indigere divino, quasi ex nostra in totum possibilitate perfectos, quomodo non<sup>1</sup> adjutorium ejus in nos, cum tales a nobis etiam esse possumus, provocamus?

5. Qui enim adjutorium Dei negat, vellem interrogare quid dicat; nos non mereri, an illum hoc non posse præstare? an nihil esse propter quod unusquisque hoc debeat postulare? Posse hoc Deum, opera ipsa testantur; et adjutorio quotidiano nos egere, negare non possumus. Hoc enim seu bene vivimus, provocamus, ut melius sanctiusque vivamus; seu prave sentientes a bonis avertimur, ut ad rectam redeamus viam, ejus auxilio plus egemus. Nam quid tam mortiferum, tam præceps videatur ad casum, tam expositum ad omnia pericula, si hoc solum nobis putantes posse sufficere, quod liberum arbitrium cum nasceremur accepimus, ultra jam a Domino nihil quæramus, id est, auctoris nostri obliti, ejus potentiam ut nos ostendamus liberos, abjuremus, quasi jam amplius quod possit dare non habeat, qui te in tuo ortu liberum fecit? nescientes quod nisi magnis precibus in nos Dei gratia implorata descendat, nequaquam terrenæ labis et mundani corporis vincere conemur errores, cum pares nos ad resistendum non liberum arbitrium, sed Dei so-

lum facere possit auxilium.

6. Nam si ille clamet adjutorio sibi opus esse divino, qui digne hoc non quæreret, si cui liberum arbitrium plus prodesset; quippe cum vir beatus et jam electus a Domino nihil egeret; tamen ita Deum deprecatur postulans, Adjutor meus esto; ne derelinquas me, neque despicias me, Deus salutaris meus (Psal. XXVI, 9); nos nobis liberum arbitrium; ille sibi Deum postulat adjutorem! quod nati sumus posse sufficere nos dicimus, ille Deum ne derelinquatur exorat! Non, rogo, manifesta discimus, quid oremus<sup>1</sup>, cum ille tantopere beatus, ut supra diximus, vir ne despiciatur exoptat? Illi enim necesse est ista arguant, qui illa confirmant. David enim orationis ignarus, et suæ naturæ nescius accusatur, qui cum<sup>2</sup> sciat tantum in sua inæta natura, adjutorem sibi Deum et assiduum adjutorem, nec illi sufficit assiduum, sed ne aliquando illum despiciat, orationibus pronus exoptat, et per corpus omne Psalterii hoc et prædicat et clamat! Si ergo hoc ille tam magnus sicut assidue dicere, ita necessarium confessus est ut doceret; quemadmodum Pelagius Celestiusque seposita omni responsione Psalmorum, talisque addeca doctrina, suaveros se aliquid esse confidunt, nos adjutorium Dei nec debere quærere, nec eo egere; cum omnes sancti nihil se sine hoc agere posse testentur?

7. Liberum enim arbitrium olim ille perpeccus, dum suis inconsultis usibus bonis, cadens in prævaricationis profunda demersus est; et nihil quemadmodum exinde surgere posset invenit; suaque in æternum libertate deceptus hujus ruinæ jacuisset oppressu, nisi eum post Christi pro sua gratia relevasset adventus: qui per novæ regenerationis purificationem, omne præteritum vitium sui baptismatis lavacro purgavit, et ejus firmans statum quo rectius stabilisque procederet, tamen suam gratiam in posteram non negavit. Nam quamvis redemisset hominem a præteritis ille peccatis, tamen sciens iterum posse peccare, ad reparationem sibi, quemadmodum posset illum et post ista corrigere, multa servavit: quotidiana præstat ille remedia, quibus nisi freti confisque nitamur, nullatenus vincere humanos poterimus errores. Necesse est enim ut quo auxiliante vincimus, eo iterum non adjuvante vincamur. Sed possem plura dicere, nisi vos constaret cuncta dixisse.

8. Quisquis ergo huic assentiens videtur esse sententiæ, qua dicat adjutorio nobis non opus esse divino, inimicum se catholice fidei, et Dei beneficiis profectur ingratum. Nam<sup>3</sup> nec nostra communionis sunt digni, quam prædicando taliter polluerunt. Ipsi enim sua sponte dum sequuntur illa quæ dicunt, longius a vera religione refugerunt. Cum enim hoc totum in nostra professione consistat, quotidianaque precibus nihil agamus nisi quemadmodum Dei misericordiam consequamur; quemadmodum ferre possumus ista jactantes? Quis, rogo, tantus illorum pectora error obcæcat, ut, si ipsi nullam Dei

<sup>1</sup> Bad. Am. Er. et Lov., quomodo vero. At Mss. Gallic. et vatic., quomodo non. Sic legendum esse intelligitur ex consuetudinibus; quia probare vult Innocentius, justum vita sua provocare auxilium Dei, quo sanctius vivat. Hoc paulo infra Mss. iidem habent, seu bene vivimus, provocamus; ubi Ed. plures, precamur.

<sup>2</sup> Sic Mss. At vulgati plerique: Nos ergo dicimus manifeste, Quid oremus?

<sup>3</sup> Ms. Corb., qui cum se sciat, etc. Paulo post Lov., et assiduum adjutorem invocat. At Bad. Er. et Mss. carent verbo invocat.

<sup>4</sup> Adjecimus nam, ex codice vatic.

gratiam sentiunt, quia nec digni sunt nec merentur, nec de aliis considerent quid quotidie singulis gratia divina largitur? Sunt quidem isti omni cæcitate dignissimi, qui nec hoc sibi reliquerunt, ut se auxilio credant revocari ab erroribus posse divino. Negantes enim adjutorium, non aliis, sed sibi hoc penitus abstulerunt; qui avellendi sunt longius, et ab Ecclesiis procul removendi visceribus, ne diu inultus multa<sup>1</sup> occupans, insanabilis post error inarescat. Si enim diu sub hac fuerint impunitate versati, necesse est multos in hanc suæ pravitate mentis inducant decipiantque innocentes, vel potius imprudentes, qui fidem catholicam sequuntur. Putabunt enim eos recte sentire, quos adhuc viderint in Ecclesia perdurare.

9. Separetur ergo a sano corpore vulnus insanum, remoque morbi sævientis afflatu cautius quæ eunt sincera perdurent, et grex purior ab hac mali pecoris contagione purgetur. Sit totius corporis illibata perfectio, quam vos sequi et tenere hac in illos pronuntiatione cognovimus, et una vobiscum pari assensione servamus. Qui si tamen aliquod in se Dei adjutorium, quod hucusque negaverunt, provocarint, et opus sibi ejus auxilio esse cognoverint, ut hac labe in quam sui cordis incurvatione corruerant, liberentur, et quasi in lucem de sæda tracti caligine, remotis abdicatisque omnibus, quibus totus, ne verum aspicerent, fœdabatur et caligabat aspectus, damnent hæc quæ hucusque senserunt, et aliquando animum rectis disputationibus commodantes, ab hac aliquantulum labe correcti, veris se sanandos consiliis tribuant atque submittant. Quod si fecerint, erit in potestate pontificum, istis aliquatenus subvenire, et talibus aliquam curam præstare vulneribus, quam solet lapsis, cum resipuerint, Ecclesia non negare: ut a suis revocati præcipitiis, intra ovile Domini redigantur; ne foris positi, et tanto præsidio a fide munitionis exclusi, periculis omnibus exponantur, devorandi luporum dentibus atque vexandi, quibus obsistere hæc, qua illos in se irritaverant doctrinæ perversitate, non possint. Sed satis vestris monitis, sic abundantibus nostræ legis exemplis, probatur esse responsum; nec quidquam superesse duximus quod dicamus, cum nihil prætermissum a vobis, nihil constet esse suppressum, quo illi refutati et penitus agnoscantur esse convicti. Ideoque a nobis testimonia nulla ponuntur, quia et his plena relatio est, et satis constat tot doctissimos sacerdotes cuncta dixisse, nec deceat credere vos aliquid, quod ad causam possit proficere, præteritisse. Et alia manu: Bene valete, fratres. Et ad latus: Data vi cal. <sup>3</sup> febr. post consulatum Theodosii Augusti vii, et Junii Quarti v. c.

#### EPISTOLA CLXXXII<sup>o</sup> (a).

Innocentius Romanus pontifex, Patribus concilii Mi-

<sup>1</sup> Sic Ms. Corb. At Edd., ne diutius multa.

<sup>2</sup> Sic. Mss.; at Edd., quinto kalendas, omissis consulibus, quos annotavimus ex Mss. Vatic. Corb. et Germ., quanquam in Corb. alter consulum Lanus seu Lanus appellatur. In Vatic. autem, Lucius, uti et in Germ. in quo ex prava interpretatione notarum v. c. scriptum est, Lucio Quarto Consulibus.

<sup>3</sup> Recensita ad bl. ff. th. duos v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 95: quæ autem 182 erat, nunc in Appendice est scripta ineunte an. 417.

levitani, comprobans illorum acta adversus Pelagianos.

INNOCENTIUS, SILVANO seni, VALENTINO, et cæteris qui in Milevitana synodo interfuerunt dilectissimis fratribus, in Domino salutem.

1. Inter cæteras Romanæ Ecclesiæ curas, et apostolicæ Sedis occupationes, quibus diversorum<sup>1</sup> consilia fidei ac modica disceptatione tractamus, frater et coepiscopus noster Julius Dilectionis vestræ litteras, quas ex Milevitano concilio<sup>2</sup> cura fidei propensiore misisti, mihi inopinanter ingressit, Carthaginensis etiam synodi querela parilis scripta subjungens. Nimirum exultat Ecclesia tantam sollicitudinem commissis gregibus exhibere pastores, ut non solum neminem ex his patiantur errare, sed si quas magis ovium scævæ delectationis herba seducit, ac si in errore permanserint, aut segregari penitus velint, aut illiciter dudum petita vitantes, custodia pristina circumspeditione tutari, in utraque parte videlicet consulentes, ne vel suscipiendo tales simili cætera sedueantur exemplo; vel spernendo redeuntes, inperum morsibus videantur ingestæ. Prudens admodum et catholicæ fidei plena consultatio<sup>3</sup>. Quis enim aut tolerare possit errantem, aut non recipere se corrigentem? Nam ut durum arbitror convenientiam præbere peccantibus, ita impium judico manum negare conversis.

2. Diligenter ergo et congrue apostolici consultiis honoris arcana (honoris<sup>4</sup>, inquam, illius quem, præter illa quæ sunt extrinsecus, sollicitudo manet omnium Ecclesiarum [II Cor. xi, 28]) super anxiiis rebus, quæ sit tenenda sententia, antiquæ scilicet regulæ formam secuti, quam toto semper ab orbe necum nostis esse servatam. Verum hæc missa facio; neque enim hoc vestram credo latere prudentiam: qui id enim actione firmastis, nisi scientes quod per omnes provincias de apostolico fonte petentibus responsa semper emanent? præsertim quoties fidei ratio ventilatur, arbitror omnes fratres et coepiscopos nostros, nonnisi ad Petrum, id est, sui nominis et honoris auctorem referre debere, velut nunc retulit vestra Dilectio, quod per totum mundum possit omnibus Ecclesiis in commune prodesse. Fiant enim necesse est caudiores, cum inventores malorum, ad duplicis relationem synodi, sententiæ nostræ statutis viderint ab ecclesiastica communione sejunctos.

3. Gemino igitur bono charitas vestra fungetur. Nam et canonum potestini gratia servatorum, et beneficio vestro totus orbis utetur. Quis enim catholicorum virorum cum adversariis Christi velit ulterius miscere sermonem? quis saltem ipsam lucem vitæ communionem partiri? Novæ hæreseos nimirum fugiant auctores. Quid enim acerbius in Deum fingere potuerunt, quam cum adjutoria divina cassarent, causamque quotidianæ precationis auferrent? Hoc est dicere, Quid mihi opus est Deo? Ne-

<sup>1</sup> Ms. Vatic., universorum.

<sup>2</sup> Vatic. Mss. duo: Ex Milevitano nostra auctoritate concilio.

<sup>3</sup> Mss. Vatic. et concil. Fdd., plena consultationis robustas. Bad. Am. Er. et Lov., plena consolatio. Nonnulli Cdd., consultatio.

<sup>4</sup> Sic concil. Edd. At unus e Vatic. Mss. habet: Oneris arcana, oneris, inquam, etc. Alter Vatic., honoris arcana. Er. et Lov., apostolico consultiis honoris.

rilo in hos dicat Hymnidicus : « Ecce homines, qui non posuerunt Deum adiutorem sibi » (Psal. LI, 9). Negantes ergo auxilium Dei, inquitur hominem sibi posse sufficere, nec gratia hunc egere divina, qua privatus necesse est diaboli laqueis irretitus occumbat, dum ad omnia vitæ perficienda mandata, sola tantummodo libertate contendat. O pravisimarum mentium perversa doctrina ! Advertat id tendens quod primum hominem ita libertas ipsa decepit, ut, dum indulgentius frenis ejus utitur, in prævaricationem præsumptione conciderit ; nec ex hac potuit erui, nisi providentia regenerationis, statum pristinae libertatis Christi Domini reformasset adventus. Audiat David dicentem, « Adjutorium nostrum in nomine Domini » (Psal. CXXIII, 8) ; et, « Adjutor meus esto, ne derelinquas me, neque despicias me, Deus salutaris meus » (Psal. XXVI, 9) : quæ incassum dixerit, si tantum in ejus erat positum voluntate quod a Domino flebili sermone poscebat.

4. Quæ cum ita sint, cumque in omnibus divinis paginis voluntati liberæ non nisi adjutorium Dei legamus esse necendum, eamque nihil posse cælestibus præsidii destitutam ; quoniam modo huic soli possibilitatem hanc perinaciter, ut asseritis, defendentes, sibimet, imo, quod est dignius dolore communi, jam plurimis Pelagius Celestinaque persuadent ? Multifariis equidem ad destruendum tale magisterium uti possemus exemplis, nisi sciremus Sanctitatem vestram ad plenum Scripturas omnes callere divinas ; præsertim cum vestra relatio tantis ac talibus testimoniis sit referta, ut his solis valeat prævens dogma rescindi ; opusque non esse reconditis, cum et iis quæ facile vobis occurrentia posuistis, nec audeant obviare, nec possint. Ergo Dei gratiam conantur auferre, quam necesse est, etiam restituta nobis status pristini libertate, quæramus : quippe qui nec alias diaboli machinas, nisi eadem possumus juvante vitare.

5. Illud vero quod eos vestra fraternitas asserit prædicare, parvulos æternæ vitæ præmiis etiam sine Baptismatis gratia posse donari, perfatum est. Nisi enim manducaverint carnem Filii hominis, et biberint sanguinem ejus, non habebunt vitam in semetipsis (Joan. VI, 54). Qui autem hanc eis sine regeneratione defendunt, videntur mihi ipsam Baptismum velle cassare, cum prædicant hos habere quod in eos creditur non nisi Baptismate conferendum. Si ergo nihil volunt officere non renasci, fateantur necesse est nec regenerationis sacra fluentia prodesse. Verum ut superfluum hominum prava doctrina celeri veritatis possit ratione discindi, proclamatur hoc Dominus in Evangelio, dicens : « Sinite infantes venire ad me, et nolite eos prohibere ; talium est enim regnum cælorum » (Luc. XVIII, 16).

6. Quare Pelagium Celestinaque, id est inventores vorum novarum, quæ, sicut dixit Apostolus, ædificationis nihil, sed magis vanissimas consueverunt parere quæstiones, ecclesiastica communione privari, apostolici vigoris auctoritate censemus, donec respiciant de diaboli laqueis, a quo captivi tenentur secundum ipsius voluntatem (II Tim. II, 25, 26) ; eosque interim dominico ovili non recipi, quod ipsi, perversæ vitæ secuti tramitem, deserere voluerunt ; abscondendi sunt enim qui vos contur-

vant, et volunt convertere Evangelium Christi (Galat. I, 7). Simul autem præcipimus ut quicumque id pertinacia simili defensare nituntur, par eos vindicta constingat. Non solum enim qui faciunt, sed etiam qui consentiant facientibus digni sunt morte <sup>1</sup> (Rom. I, 32) ; quia nos multum interesse arbitror inter committentis animum, e consentientis favorem. Addo et amplius : plerumque discit errare, cui nemo consentit. Hæc igitur, fratres charissimi, in supradictos maneat fixa sententia ; absint atriis Domini, careant <sup>2</sup> custodia pastorali, ne duarum ovium dira contagia serpent forsitan per vulgus incautum, rapacique lupus corde lætetur intra ovile dominicum tantas ovium suas catervas, dum a custodiibus dissimulanter habetur vulnus duarum. Prospiciendum est ergo ne permittendo lupos, mercenarii magis videamur esse quam pastores.

7. Jubemus sane, quoniam Christus Dominus propria voce significavit nolle se mortem morientis, tantum ut revertatur et vivat (Matth. IX, 13), si unquam ad annum, deposito pravi dogmatis errore, resipuerint, damnarintque ea quorum se ipsi prævaricatione damnarunt, eis medicinam solitam, id est receptaculum suum ob Ecclesia non negari : ne dum eos redeuntes forsitan prohibemus, vere extra ovile remanentes et expectantes, hostis <sup>3</sup> rabidis faucibus glutiantur, quas in semetipsos spiculis malæ disputationis armarunt. Bene valete, fratres. Datum sexto calend. februarias, Honorio et Constantio viris clarissimis consultibus.

#### EPISTOLA CLXXXIII <sup>4</sup> (a).

Innocentii ad quinque Episcopos rescriptum, improbantis doctrinam Pelagii, eumque, nisi hæresim ejuret, damnandum esse pronuntiantis.

Dilectissimis fratribus AURELIO, ALYPIO, AUGUSTINO, EVODIO et POSSIDIO episcopis, INNOCENTIUS, salutem.

1. Fraternitatis vestræ litteras, plenas fidei, totoque religionis catholicæ vigore firmatas, a duobus missas conciliis per fratrem et coepiscopum nostrum Julium pergrato suscepimus animo, quod earum tenor omnique contextio in consideratione quotidianæ gratiæ Dei, et in eorum correctione qui contra sentiunt, integro ratione consistit ; ut et illis omnem tollere possit errorem, et idoneum, dato quovis <sup>5</sup> nostræ legis exemplo, quem sequi debeant dignum possint præbere doctorem. Sed de his jam satis, ut opinor, supra diximus, cum vestris relationibus respondentes rescriptimus quod vel de illorum perfidia, vel de vestra sententia sentiremus. Sed subitida contra eos subvenit et suppeditat quod dicatur, nec potest aliquando deesse <sup>6</sup> quod vincat, cum tam miserum impiumque sit quod nostræ fidei virtute et ipsa plenius

<sup>1</sup> Ex Mss. Vat. restitutum, digni sunt morte ; quod desiderabatur in Edd.

<sup>2</sup> Vatic. Ms. : Careant dumtaxat custodia ; sic etiam concil. Edd.

<sup>3</sup> Sic Mss. Vatic. At vulgati : Remanentes expectantis hostis.

<sup>4</sup> Sic Mss. At Bnd. Am. Er. et Lov., dato ovile ; et Mss., sequi debeat.

<sup>5</sup> Edd. plerique, esse. Mss. Vatic., deesse.

<sup>6</sup> Castigata ad cb. ff. th. duos v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 96 : quæ autem 185 erat, nunc in Appendice cæ 2. scrip. in incunte an. 447.

veritate vincatur. Qui enim omnem vitæ spem respuit atque contempnit, inimica damnabilique cor suum disputatione confundens, cum credit nihil esse quod a Deo accipiat, nec aliquid superesse quod petat ad sanandum se; qui sibi hoc abstulit, ulterius quid reliquit?

2. Si ergo sunt aliqui, quos in sui defensionem per-versitas tanta devinxit, qui hanc se dogmati dedant atque conjungant, sperantes hoc ad catholicam pertinere doctrinam, quod abhorrens longius et penitus approbatur adversum, infecti illorum et monitis et verbis ut laborerent inducti, quatenus ad rectam viæ tramitam redeant festinabunt, ne diutius mentem obsidens velut eorum sensibus pastus error invadat. Nam si Pelagius quocumque restitit loco, eorum animos qui facile vel simpliciter crederent disputanti, hac affirmatione decipit: seu hac illi in urbe sint (quos nescientes nec manifestare possumus nec negare, cum et si sunt lateant, nec aliquando audent vel illam prædicantem ista defendere, vel talia aliquo nostrorum præsentem jactare, nec in tanta populi multitudine deprehendi aliquis facile, nec alicubi possit agnosci), sive in quovis terrarum loco degant; Dei nostri misericordia gratiaque credimus quod facile corrigantur, audita ejus damnatione qui fuerit pertinax et resistens hujus dogmatis auctor inventus: nec interest ubi isti fuerint, dum ubicumque inveniri potuerint sint sanandi.

3. Nobis tamen nec persuaderi potest eum esse purgatum, quamvis ad nos a nescio quibus laicis<sup>1</sup> sint Gestæ perlata, quibus ille et auditum se crederet et absolutum: quæ utrum vera sint dubitamus, quod sub nulla illius concilii<sup>2</sup> prosecutione venerunt, nec eorum aliquas accepimus de hac re litteras, apud quos istius rei iste præstitit causas. Quod si de sua ille potuisset purgatione confidere, hoc magis credimus quod egisset, quod multo verius esse potuerat, ut illos cogeret epistolis suis, qui djudicaverunt, indicare. Verum cum sint aliqua in ipsis posita Gestis, quæ objecta partim ille vitando suppressit, partim multa in se verba retorquendo tota obscuritate confundit; aliqua magis falsis argumentis quam vera ratione, ut ad tempus poterat videri, purgavit, negando alia, alia falsa interpretatione vertendo.

4. Sed utinam, quod optandum magis est, jam se ille ad veram catholicæ fidei viam ab illo sui tramitis errore convertat, ut cupiat velique purgari, considerans quotidianam Dei gratiam, adiutoriumque cognoscens, ut videatur verum, et approbetur ab omnibus manifesta ratione correctus, non Gestorum indicio, sed ad catholicam fidem corde converso! Unde non possumus illorum nec culpam nec approbare iudicium, cum nesciamus utrum vera sint Gestæ; aut si vera sunt, illum constet magis subterfugisse, quam se tota veritate purgasse. Qui si confidit novitque non se nostra dignum esse damnatione, quod dicat jam totum hoc se refutasse quod dixerat, non a nobis accersiri, sed ipse debet potius festinare, ut possit absolvi. Nam si adhuc taliter sentit, quando se nostro iudicio quibusvis acceptis litteris, cum sciat da-

mandandum se esse, committet? Quod si accersendus esset, ab iis melius fieret, qui magis proxime et non longo terrarum spatio videntur esse disjuncti. Sed non deerit cura, si medicinæ præbeat ille materiam. Potest enim damnare quæ senserat, ac, datis litteris, erroris sui, ut regressum ad nos decet, veniam postulare, fratres charissimi.

5. Librum sane, qui ejus esse diceretur, nobis à vestra Charitate transmissum evolvimus: in quo multa contra Dei gratiam legimus esse conscripta, multa blasphemia, nihil quod placeret, et nihil penè quod non penitus displiceret, a quovis damnandum atque calcandum; ejus similia, nisi qui ista scripserat, nemo alter in mentem reciperet atque sentiret. Nam hoc loco latius de lege disputare, velut coramposito repugnante Pelagio, necessarium esse non duximus, cum vobiscum totam<sup>3</sup> scientibus parique nobiscum assensione gaudentibus colloquamar. Tunc enim melius hæc exemplæ ponuntur, quando cum iis quos harum constat rerum imprudentes esse, tractamus. Nam de naturæ possibilitate, de libero arbitrio, et de omni Dei gratia, et quotidiana gratia, cui non sit recte sentienti uberrimum disputare? Anathematizet ergo ista quæ sensit, ut illi qui ejus sermonibus fuerant præceptaque collapsi, quid tandem habet fides vera, cognoscant. Facilius enim revocari poterunt, cum ista a suo senserint auctore damnari. Quod si ille pertinaciter in hac voluerit impietate persistere, egendum est quatenus vel iis possit subveniri, quos non suus, sed hujus magis error induxit; ne et illis hæc medicina pereat cujus iste talem non admittit nec postulat curam. (Et alia manu):<sup>4</sup> Deus vos incolumes custodiat, fratres charissimi. Data vi kalendas februarias, post consulatum gloriosissimi Theodosii Augusti vii, et Junii Quarti Palladii v. c.<sup>5</sup>

#### EPISTOLA CLXXXIV (a).

INNOCENTIUS, AURELIO ET AUGUSTINO EPISCOPIS.

Acceptissimi mihi Germani compresbyteri illo recursum vacuus officio nostro esse non debuit. Per charos enim salutare charissimos, naturale quodammodo nobis videtur et consequens. Gaudere ergo in Domino vestram Germanitatem amantissimi cupimus, et pro nobis pariter ad Deum vota rependere precamur, quia, ut bene nostis, communibus et alternis plus agimus orationibus, quam singularibus aut privatis.

<sup>1</sup> Mss. Valc., totam rem. Edd. plerique, totum. Quæmelius, totam; et melius, referendo ad Legem: fit enim alius ad illud Rom. vii, 1, scientibus enim Legem loquor.

<sup>2</sup> Sic in Mss. At Lov. alique plures Edd.: Quos non scetus huc, sed magis error induxit.

<sup>3</sup> Ex Corb. cod. huc transtulimus, et alia manu.

<sup>4</sup> Bad. Am. Er. et Lov. annotant, v. cal. febr. At Ms. Valc. et concil. Edd. vj cal. febr., prætermisissis consulibus, qui designantur in Corb. codice, non quidem uti ex Sirmondo refert Noris in hist. Pelag. lib. 1, c. 41, scilicet « Data pridie cal. febr. post consulatum gloriosissimi, » etc.; sed sic: « Data pridie cal. febr. gloriosissimi Theodosii Augusti qui et Junii Quarti Palladii v. c. cons. » ubi duo peccasse videtur exscriptor: primum, quod notas P. C., quæ post consulatum significabant, loco movens interj. relatus est, pridie cal., alterum, quia ex notis vii, fecit qui.

<sup>5</sup> Collata cum ch. ff. duobus v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 97: quæ autem 184 erat, nunc in Appendice est 5. Scripta circa idem tempus.

<sup>1</sup> Mss. sic habent. Edd. vero, a nostris quibusdam laicis.

<sup>2</sup> Edd. omittunt concilii; quæ vox restituta est ex Mss.



## EPISTOLA CLXXXIV BIS (a).

*Laudans Petri et Abraham studium, Pelagianos obiter notat, probatque parvulos absque baptismo decedentes, utpote concupiscentia seminatos, damnari; infideles vero, quorum multiplex genus est, non Scripturæ sacræ auctoritate corrigi, sed supplicibus orationibus converti. Librorum Civitatis Dei institutum ac ordo.*

*Dominis dilectissimis, et sanctis filiis PETRO et ABRAHE, AUGUSTINUS, in Domino salutem.*

CAPUT PRIMUM. — 1. Sanctum quidem studium vestrum, quo a me multa putatis esse querenda ut contentiosis impietatibus non inermes resistere valeatis, nec debet justitia spernere, nec charitas potest. Sed diligentem ad omnia responsionem una epistola, quamlibet sit proluxa, non capit. Plurimis autem opusculis nostris aut ad omnia, aut pene ad omnia, quæ requiritis, jam me respondisse, quantum potui, noveritis (b). Quæ si legatis, quoniam sic vos audio instituisse vitam quæ Deo servitis, ut vobis ad legendum vacet, aut omnis vobis patebit instructio, aut non multum existimo defutorum, præsertim quia inest vobis Doctor interior, cujus gratia tales estis. Nam quid hominem ad aliquid discendum adjuvat homo, si non simus docibiles Domini (Joan. vi, 45)? et in hac tamen epistola nequaquam expectationem vestram, sicut Dominus adjuvat, brevi saltem responsione fraudabo.

2. Dominus ait: *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui autem non crediderit, condemnabitur* (Marc. xvi, 16). Si ergo parvuli cum baptizantur, non inuolunt dicitur, sed veraciter agitur, ut inter credentes habeantur (c), unde etiam nova proles ore Christianorum omnium nuncupantur; profecto si non crediderint, condemnabuntur: ac per hoc, quia nihil ipsi male vivendo addiderunt ad originale peccatum, potest eorum merito dici in illa damnatione minima poena, non tamen nulla (d). Quisquis autem putat diversitatem futuram non esse poenarum, legat quod scriptum est: *Tolerabilis erit Sodoma in die iudicii, quam illi civitati* (Matth. x, 15). Non ergo a deceptoribus inter regnum et supplicium medius locus quaeratur infantibus (e); sed transeant a diabolo ad Chri-

stum, hoc est, a morte ad vitam, ne ira Dei maneat super eos: ab hac quippe ira Dei non liberat nisi gratia Dei. Quid est autem ira Dei, nisi a Deo justo poena debita atque vindicta? neque enim Deus aliqua commotione turbatur, sicut irascitur mutabilis animus; sed ea quæ dicitur ira Dei, nihil est aliud, quam justa poena peccati, quæ non mirum, quod transit in posteros.

3. Concupiscentia quippe carnalis, qua seminantur et concipiuntur, non erat ante peccatum, nec fuisset omnino, nisi hominis inobedientiam poena reciproca etiam suæ carnis inobedientia sequeretur. Quo malo quamvis bene utatur nuptiarum bonum, non tamen sine illo fieri potest etiam nuptialis, id est liberorum procurandorum causa licitus honestusque concubitus. Sine illo autem fieri posset, si humana in eo statu in quo condita est, non peccando natura mansisset. Possent epim membra etiam genitalia, sicut cætera, ad opus proprium peragendum nutu voluntatis moveri, non astu libidinis excitari. Nam quis neget illa Dei verba, *Creæcite et multiplicamini* (Gen. i, 22), non maledictionem peccatorum, sed benedictionem fuisse nuptiarum? Per hanc ergo concupiscentiam quia (a) neque seminatus, neque conceptus est Christus (quoniam se longe aliter habuit Virginis partus (b)); per hanc, inquam, concupiscentiam quidquid hominum seminatur, concipitur, et nascitur, ne puniatur, opus est renascatur. Quia, etsi de renatis parentibus nascitur, non potest huic præstare generatio carnalis, quod illis non præstitit nisi regeneratio spiritualis. Sicut non solum de oleastri, sed etiam de olivæ semine non nascitur nisi oleaster, quamvis olea non sit oleaster (c). Multa de his etiam in aliis nostris litteris diximus, quæ volo potius ut legatis quam nos eadem repetere cogatis.

CAPUT II. — 4. Infidelibus vero, qui nulla tenentur Christianorum auctoritate Librorum, operosius respondetur. Neque eorum pravitas potest divinæ Scripturæ pondere corrigi, adversus quos potius ipsa, quæ ab eis apertius accusatur, debet utique Scriptura defendi. Quod si et vos Dominus, ut valeatis, adjuverit, parum tamen agitis apud eos, quos cupitis esse christianos, si eorum infidelitatem veracibus disputationibus vincitis; nisi eis et fidem supplicibus orationibus poscat. Et ipsa quippe, ut scitis, fides munus est Dei, qui unicuique partitur mensuram fidei et tale munus, quod intellectum necessarium est ut præcedat. Non enim propheta fallitur dicens: *Nisi credideritis, non intelligetis* (Isai. vii, 9). Et quia nisi<sup>1</sup> ut crederent non pro jam fidelibus, sed adhuc pro infidelibus Judæis orabat Apostolus, quando dicebat: *Fratres,*

*Pelagiani; quem pius Antistes ibid. cap. 50, «tertium locum» male appellat.*

<sup>1</sup> Ita cod. Cottw. Editio vero Viennensis omittit nisi; forsitan minus recte. Hic enim nisi idem sonat ac novit: exemplum habes apud auctores purissimæ latinæ.

(a) Forte, qua.

(b) De Gen. ad litt. lib. 10, nn. 52, 53, et epist. 202 altera, n. 20.

(c) Epist. 194, n. 14; et cont. duas Epist. Pelag. lib. 1, n. 11.

<sup>\*</sup> Hæc epistola, quæ deest in B., ex uno Gottwicensi ms. prompta est, ut in præfat., col. xxviii et sqq., annotatur. M.

(a) Vide præf., col. 49-50, ubi agitur de duabus epistolis Augustini recens inventis. — Scriptæ sub initium anni 417. M.

(b) Eodem ferme exordio utitur Augustinus lib. ad Orosium contra Priscillianistas, cap. 1, n. 1. « Respondere tibi « querenti, dilectissime fili Orosi, nec ad omnia debeo, quæ « in tuo commonitorio posuisti, nec omnino non debeo, ne « studium tuum quod mihi gratissimum est contempsisse « videam, et ob hoc intemperanter offendam. Nam in quibusdam opusculis nostris quæ vel legisti vel legere poteris, multa dicta sunt quæ valeant adversus hæresim « Priscillianistarum, » etc. Hoc exempli causa descripsimus; deinceps vero loca supparia ac parallela indicare satis erit.

(c) De Peccatorum Meritis, lib. 1, n. 24, et lib. 3, n. 2; epist. 98, n. 10; serm. 294, n. 14; Operis Imperfecti contra Julianum lib. 6, cap. 3.

(d) De Peccatorum Meritis, lib. 1, n. 21.

(e) Ex D. Augustino Op. imperf. lib. 1, cap. 150, « locum secundæ felicitatis » parvulis non baptizatis edificabant

*bona voluntas quidem cordis mei, et deprecatio ad Deum fit pro illis in salutem (Rom. x, 1); pro illis scilicet, qui occiderant Christum, qui profecto istum quoque, si potestas daretur, occiderent. Pro qualibus et Dominus, cum pendens irrideretur (Luc. xxiii, 34), et beatus Stephanus, cum lapidaretur (Act. vii, 59), oravit.*

CAPUT III. — 5. Istorum sane infidelium, quos vel Gentiles, vel jam vulgo usitato vocabulo Paganos appellare consuevimus, quoniam duo sunt genera; unum eorum, qui superstitiones, quas (a) putant, Christianæ religioni anteponunt; alterum eorum, qui nullo religionis nomine obstricti sunt; ego in quibusdam libris, quos de Civitate Dei prænotavi, quorum ad vos existimo jam pervenisse notitiam, et quorum adhuc reliquos, si Dominus voluerit, absolvendos in mediis meis occupationibus molior, adversus primum istorum genus, quod Apostolus notat, ubi dicit, *Quæ immolant gentes, dæmoniis, et non Deo immolant (1 Cor. x, 20);* vel certe, ubi dicit, *Coluerunt et servierunt creaturæ potius quam Creatori (Rom. i, 25);* decem volumina non parva confeci, quorum priora quinque illos redarguunt, qui propter adipiscendam vel retinendam humanarum rerum istam terrenam temporalemque felicitatem, non unius summi et veri, sed multorum deorum cultum necessarium esse contendunt. Posteriora vero alia quinque contra illos sunt, qui se adversus salutarem doctrinam tumidius et inflatus extollentes, ad beatitudinem, quæ post hanc vitam speratur, etiam per dæmonum multorumque deorum cultum existimant pervenire. Ubi et nobiles eorum philosophi in tribus his (b) quinque, sed ultimis libris, refelluntur a nobis. Cæteri ab undecimo quot esse potuerunt, quorum jam tres absolvi, quartum in manibus habeo, ea quæ nos de Civitate Dei tenemus et credimus, continebunt; ne aliena tantummodo refutare, non etiam nostra in hoc opere asserere voluisse videamur. Iste autem post decem quartus, idemque totius operis quartus decimus liber, si Dominus voluerit, enodatas habebit omnes, quas mihi proposuistis in vestra epistola, quæstiones.

6. Porro cum altero infidelium genere, qui vel vim nullam esse divinam credunt, vel ad eam res humanas pertinere non credunt, nescio utrum sermo sit habendus de aliqua quæstione pietatis; quamvis non fere quisquam nostris temporibus (c) reperiatur ita stultus, qui vel in corde suo dicere audeat: *Non est Deus (Psal. xlii, 1).* Illi autem alii stulti non desunt qui dixerint, *Non videbit Dominus (Psal. xciii, 7);* id est, providentiam suam in hæc terrena non tendit (d).

† Ita cod. Gottw. At Edd. subsequen., *quem profecto isti: perperam; non enim ait Aug. infideles quoque Christum occisuros fuisse si data fuisset ipsis potestas; sed Judæos, occiso Christo, Paulum quoque occisuros fuisse nisi a cæturione prohibiti fuissent: ac nihilominus Apostolum pro Judæis orasse, nimirum, ut mox subditur, pro qualibus et Dominus, cum pendens irrideretur, et beatus Stephanus, cum lapidaretur, oravit.*

(a) Forte, quas magni putant.

(b) Forte, horum quinque.

(c) Serm. 60, cap. 2, num. 3.

(d) Forte, non intendit: ita serm. 60, c. 2, n. 3, idem argumentum tractans, ait: «Oculum in te non intendit & apum qui fecit tuum?»

Verumtamen in his libris, quos volo ut legat Clarissus vestra, dum (a) asserit Civitas Dei, non solum esse Deum, quod natura insitum vix ulla unquam extirpet impietas; sed etiam rerum humanarum curam genere ab ipsa institutione hominum usque ad beatificandos justos cum Angelis sanctis, et damnandos impios cum angelis malignis, si Deus voluerit, et quibus voluerit credibile fiet.

7. Non itaque ulterius oneranda est hæc epistola, dilectissimi. Ubi enim speretis per ministerium nostrum nosse quod vultis, satis diximus; et eosdem libros, si nondum habetis, ut habere possitis, per sanctum fratrem et compresbyterum meum Firmum (b), qui vos multum diligit, nobisque diligentius intimavit, ut vestræ mutæ dilectioni gratias agat, pro nostræ tenuitatis facultate curavimus.

#### DE EPISTOLA SUBSEQUENTE.

(LIB. II RETRACT., CAP. XLVIII.)

*Eodem tempore scripsi etiam librum de Correctione Donatistarum, propter eos qui volebant illos legibus imperialibus corrigi. Hic liber sic incipit: «Laudo, et gratulor, et admiror. †*

#### DE CORRECTIONE DONATISTARUM

LIBER,

SEU

EPISTOLA CLXXXV (c).

*Augustinus Bonifacio (tribuno ac demum comiti in Africa, ex epist. 220), demonstrans illi Donatistarum hæresim nihil habere commune cum Ariana, et quæ moderatione per metum legum imperialium hæretici possunt ad Ecclesiæ societatem reduci: nonnulla de Donatistarum et Circumcellionum immanitate, ac postremo de peccato in Spiritum sanctum non remittendo. Idem argumentum tractavit in epistola 93.*

CAPUT PRIMUM. — 1. Laudo, et gratulor, et admiror, illi dilectissime Bonifaci, quod inter curas bellorum et armorum, vehementer desideras ea nosse quæ Dei sunt. Vere hinc te apparet etiam de ipsa virtute militari, fidei serviri quam habes in Christo. Ut ergo breviter insinuem Dilectioni tuæ, inter Arianorum et Donatistarum quid intersit errorem; Ariani Patris, et Filii, et Spiritus sancti diversas substantias esse dicunt: Donatistæ autem non hoc dicunt, sed unam Trinitatis substantiam consentunt. Et si aliqui ipsorum minorem Filium esse dixerunt quam Pater est; ejusdem tamen substantiæ non negarunt: plurimi vero in eis hoc se dicunt omnino credere de Patre et Filio

\* In hujus recensione collati sunt a. hg. bl. ha. c. cc. ff. g. gv. j. s. t. vc. duo sb. quinque v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Ex vetusti codicis notis fugientibus quas legentium oculi assequi non poterant, vocem dum conflatam esse quæ mirum in modum orationem cruciat ac deformat, quidam suspicantes censent legendam, *quod quidem asserit.*

(b) Firmus, de quo hic, Afer erat: eum Augustinus summa amicitia complectebatur. Monasticam agebat, si tamen is est de quo Hieronymus ad Augustinum epist. 81; qui aliquandiu cum eodem Hieronymo, Paula, Eustochio, et aliis sanctis Bethlehem commoratus est. Certe conversatio ejus ex hac ipsa, nec non ex 248 epist., confirmari affirmari potest.

(c) Alias 50: quæ autem 185 erat, nunc in Appendice est 4. Scripta circa an. 417.

et Spiritu sancto, quod catholica credit Ecclesia. Nec ipsa cum illis vertitur quaestio; sed de sola communione infeliciter litigant, et contra unitatem Christi rebelles inimicitias perversitate sui erroris exercent. Aliquando autem, sicut audivimus, nonnulli ex ipsis volentes sibi Gothos conciliare, quando eos vident aliquid posse, dicunt hoc se credere quod et illi credunt. Sed majorum suorum auctoritate convincuntur; quia nec Donatus ipse sic credidisse asseritur, de cuius parte se esse gloriantur.

2. Non te autem ista conturbent, fili dilectissime. Haereses enim et scandala futura praedicta sunt, ut inter inimicos erudiamur; ac sic et fides et dilectio nostra possit esse probator: fides utique, ne ab eis decipiamur; dilectio autem, ut etiam ipsis corrigendis, quantum possumus, consulamus; non solum instantes ne infirmis noceant, atque ut ab errore nefario liberentur, sed etiam orantes pro eis, ut aperiat Dominus illis sensum, et intelligant Scripturas. Quia in sanctis Libris ubi manifestatur Dominus Christus, ibi et ejus Ecclesia declaratur: isti autem mirabili caecitate, cum ipsum Christum praeter Scripturas noceant, ejus tamen Ecclesiam non divinarum Litterarum auctoritate cognoscunt, sed humanarum calumniarum vanitate confingunt.

3. Agnoscunt nobiscum Christum in eo quod legitur, *Foderunt manus meas et pedes meos; dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt et conspexerunt me; dividerunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem*: et nolunt agnoscere Ecclesiam in eo quod post paululum sequitur, *Commemorabuntur et convertentur ad Dominum universi fidei terrae; et adorabunt in conspectu ejus universae patriae gentium: quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium* (*Psal. xxi, 17, 18, 19, 28, 29*). Agnoscunt nobiscum Christum in eo quod legitur, *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te*: et nolunt agnoscere Ecclesiam in eo quod sequitur, *Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae* (*Psal. ii, 7, 8*). Agnoscunt nobiscum Christum in eo quod ipse Dominus in Evangelio loquitur, *Oportebat Christum pati, et resurgere a mortuis tertia die*: et nolunt agnoscere Ecclesiam in eo quod sequitur, *et praedicari in nomine ejus penitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem* (*Luc. xxiv, 46, 47*). Et innumerabilia sunt testimonia Librorum sanctorum, quae in hunc librum coartare non debui. In quibus sicut apparet Dominus Christus, sive secundum divinitatem qua aequalis est Patri, qui in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; sive secundum susceptae carnis humilitatem, qua Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (*Joan. i, 1, 14*): sic apparet etiam ejus Ecclesia, non in sola Africa, sicut isti impudentissima vanitate delirant, sed toto orbe terrarum diffusa.

4. Testimoniis enim divinis lites suas praefereunt, quia in causa Caecilianii quondam Ecclesiae Carthaginiensis episcopi, cui crimina objecerunt quae nec po-

tuerunt probare nec possunt, se ab Ecclesia catholica, hoc est, ab unitate omnium gentium, diviserunt. Quamvis et si vera essent quae ab eis objecta sunt Caeciliano, et nobis possent aliquando monstrari, ipsum jam mortuum anathematizaremus (a): sed tamen Ecclesiam Christi, quae non litigiosis opinionibus fingitur, sed divinis attestationibus comprobatur, propter quemlibet hominem relinquere non debemus; quia bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine (*Psal. cxvii, 8*). Neque enim, quod sine injuria innocentiae illius dixerim, si peccavit Caecilianus, ideo haereditatem suam perdidit Christus. Facile est homini, seu vera, seu falsa de altero homine credere; sed sceleratae impudentiae est, propter crimina hominis, quae orbi terrarum non possis ostendere, communionem orbis terrarum velle damnare.

5. Utrum Caecilianus a traditoribus divinatorum Codicum fuerit ordinatus, nescio; non vidi, ab inimicis ejus audiui: non mihi de Lege Dei, non de praeconio Prophetarum, non de sanctitate Psalmorum, non de Apostolo Christi, non de Christi eloquio recitatur. Ecclesiam vero toto terrarum orbe diffusam, cui non communicat pars Donati, universarum Scripturarum testimonia consona voce proclamant. *In semine tuo benedicentur omnes gentes, Lex Dei dixit* (*Gen. xxvi, 4*). *Ab ortu solis usque ad occasum, sacrificium mundum offertur nomini meo; quoniam glorificatum est nomen meum in gentibus*, per Prophetam Dominus dixit (*Malach. i, 11*). *Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terrarum*, per Psalmum Dominus dixit (*Psal. lxxi, 8*). *Fructificans et crescens in universo mundo*, per Apostolum Dominus dixit (*Coloss. i, 6*). *Eritis mihi testes in Jerusalem, et in tota Judaea, et in Samaria, et usque in fines terrae*, Filius Dei ore suo dixit (*Act. i, 8*). Caecilianus Ecclesiae Carthaginiensis episcopus humanis litibus accusatur: Ecclesia Christi in omnibus gentibus constituta, divinis vocibus commendatur. Ipsa pietas, veritas, charitas, nos non permittit contra Caecilianum eorum hominum accipere testimonium, quos in Ecclesia non videmus cui Deus perhibet testimonium: qui enim divina testimonia non sequuntur, pondus humani testimonii perdiderunt.

CAPUT II. — G. Adde quod Caecilianii causam, ipsi ad imperatoris Constantini judicium accusando miserunt; imo vero ipsum Caecilianum post episcopalia judicia (b), ubi eum opprimere non potuerunt, ad praedicti imperatoris examen, pertinacissimis persecutionibus perduxerunt. Et quod in nobis modo reprehendunt, ut decipiant imperitos, dicentes non debere christianos contra inimicos Christi aliquid a christianis imperatoribus postulare, ipsi priores fecerunt. Quod etiam in collatione quam simul apud Carthaginem habuimus, negare non ausi sunt: imo et gloriari ausi sunt quod apud Imperatorem majores eorum criminaliter Caecilianum fuerint insecuti; insuper adden-

(a) Producta fuit haec epistola in quinta Synodo, collat. 3, cum de Theodoro Mopsuesteno ageretur, quare creturque au si posset post obitum damnari.

(b) Romanum et Arelatense.

tes mendacium, quod eum illic vicerint fecerintque damnari. Quomodo ergo ipsi non sunt persecutores, qui cum accusando persecuti sint Cæcilianum, et ab eo fuerint superati, falsam sibi gloriam impudentissimo mendacio arrogare voluerunt; non solum culpam non putantes, verum etiam pro sua laude jaectantes, si probarent Cæcilianum majoribus suis accusantibus fuisse damnatum? Quemadmodum autem in ipsa collatione modis omnibus victi sint, quoniam valde proluxa sunt Gesta, et tibi aliis rebus Romanæ paci necessariis occupato, multum est ut legantur, Breviarium (a) eorum tibi legi forsitan poterit, quod credo habere fratrem et coepiscopum meum Optatum; aut si non habet, potest facillime accipere de Ecclesia Sitifensi<sup>1</sup>: quando quidem etiam liber iste jam sua prolixitate curis tuis forsitan onerosus est.

7. Hoc enim contigit Donatistis, quod accusatoribus sancti Danielis. Sicut enim in illos leones (Dan. vi, 24), sic in istos conversæ sunt leges quibus innocentem opprimere voluerunt; nisi quod propter misericordiam Christi, magis pro eis sunt istæ leges, quæ illis videntur adversæ: quoniam multi per illas correcti sunt, et quotidie corriguntur; et se esse correctos, atque ab illa furiosa pernicie liberatos gratias agunt. Et qui oderant diligunt, molestasque sibi fuisse saluberrimas leges, quantum in insania detestabantur, tantum recepta sanitate gratulantur; et in residuos, cum quibus fuerant perituri, jam simili dilectione nobiscum, ut pariter instemus ne illi pereant, excitantur. Molestus est enim et medicus furenti phrenetico, et pater indisciplinato filio; ille ligando, iste cædendo; sed ambo diligendo. Si autem illos negligant, et perire permittant, ista potius mansuetudo falsa crudelis est. Si enim equus et mulus, quibus non est intellectus, morsibus et calcibus resistunt hominibus a quibus eorum curanda vulnera contrectantur; et cum inter dentes eorum et calces sæpe homines periclitentur, et aliquando vexentur, non tamen eos deserunt, donec per dolores et molestias medicinales rovovent ad salutem: quanto magis homo ab homine, et frater a fratre, ne in aeternum peccat, non est deserendus, qui correctus intelligere potest quantum sibi præstatur beneficium, quando se persecutionem perpeti queritur!

8. Sicut ergo Apostolus dicit, *Infatigabiles, cum tempus habemus, operemur bonum ad omnes* (Galat. vi, 10): qui possunt, catholicorum prædicatorum<sup>2</sup> sermonibus; qui possunt, catholicorum principum legibus; partim per eos qui divinis admonitionibus, partim per eos qui jussis imperialibus parent, omnes ad salutem rovovent, omnes a pernicie rovoventur. Quia et imperatores quando pro falsitate contra veritatem constituunt malas leges, probantur bene credentes, et coronantur perseverantes: quando autem pro veritate contra falsitatem constituunt bonas leges, terrentur sævientes, et corriguntur intelligentes. Quicumque

ergo legibus imperatorum, quæ contra veritatem Dei feruntur, obtemperare non vult, acquirit grande præmium: quicumque autem legibus imperatorum, quæ pro Dei veritate feruntur, obtemperare non vult, acquirit grande supplicium. Nam et temporibus Prophetarum omnes reges qui in populo Dei non prohibuerunt nec everterunt quæ contra Dei præcepta fuerant instituta, culpantur; et qui prohibuerunt et everterunt, super aliorum merita laudantur. Et rex Nabuchodonozor, cum servus esset idolorum, constituit sacrilegam legem ut simulacrum adoraretur; sed ejus impiæ constitutioni qui obedire noluerunt, pie fideliterque fecerunt: idem tamen rex, divino correctus miraculo, piam et laudabilem legem pro veritate constituit, ut quicumque diceret blasphemiam in Deum verum Sidrac, Misac, et Abdenago, cum domo sua penitus interiret (Dan. iii, 5, 26). Hanc legem si qui contempserunt, et id quod fuerat constitutum merito perpositi sunt, debuerunt dicere quod isti dicunt, se justos esse, quia ex lege regis persecutionem patiebantur: quod utique dicerent, si ita insanirent, sicut isti insaniant qui dividunt membra Christi, et exsufflant Sacramenta Christi, et de persecutione glosiantur; quia prohibentur ista facere legibus imperatorum, quas constituerunt pro unitate Christi; et jaectant fallaciter innocentiam suam, et quam non possunt a Domino accipere, ab hominibus querunt martyrum gloriam.

9. Veri autem martyres illi sunt, de quibus Dominus ait, *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam* (Math. v, 10). Non ergo qui propter iniquitatem, et propter christianæ unitatis impiam divisionem, sed qui propter justitiam persecutionem patiuntur, hi martyres veri sunt. Nam et Agar passa est persecutionem a Sara (Genes. xvi, 6); et illa erat sancta quæ faciebat, illa iniqua quæ patiebatur. Numquid huic persecutioni quam passa est Agar, comparandus est sanctus David quem persecutus est iniquus Saül (1 Reg. xviii, xix, et seq.)? Valde utique distat, non quia patiebatur, sed quia propter justitiam patiebatur. Et ipse Dominus cum latronibus crucifixus est (Luc. xxiii, 33): sed quos passio jungebat, causa separabat. Ideo in Psalmo vox illa intelligenda est verorum martyrum, volentium se discerni a martyribus falsis, *Judica me, Deus, et discerne causam meam de gente non sancta* (Psal. xlii, 1): non dixit, *Discerne poenam meam*; sed, *discerne causam meam*. Potest enim esse impiorum similis poena, sed dissimilis est martyrum causa; quorum et illa vox est, *Injuste persecuti sunt me, adjuva me* (Psal. cxviii, 86): ideo se dignum existimavit qui adjuvaretur juste, quia illi persequebantur injuste; nam si juste illi persequerentur, non fuerat adjuvandum, sed corrigendum.

10. Si autem putant, quod nemo possit juste siquem persequi, sicut in collatione dixerunt, illam esse veram Ecclesiam quæ persecutionem patitur, non quæ facit; omitto dicere quod superius commemoravi, quia si ita est ut dicunt, Cæcilianus ad veram Ecclesiam pertinebat, quando eum majores illorum

<sup>1</sup> Edd., *Sitifensi*. At Mss. tredecim, *Sitifensi*.

<sup>2</sup> Edd., *præceptorum*. At Mss. plerique, *prædicatorum*.

(a) Breviculus collationis exstat tom. 7.

usque ad Imperatoris iudicium accusando persequerentur. Nos enim dicimus ideo illum ad veram Ecclesiam pertinuisse, non quia persecutionem patiebatur, sed quia propter justitiam patiebatur; illos autem ideo fuisse abalienatos ab Ecclesia, non quia persequerentur, sed quia injuste persequerentur: nos itaque hoc dicimus. Illi vero si non querunt causas quare quisque faciat persecutionem, vel quare patitur, sed hoc putant esse signum veri Christiani, si persecutionem non faciat, sed patitur; sine dubio Cæcilianum in ea definitione constituunt, qui non faciebat, sed patiebatur: majores autem suos ab ea definitione foras mittunt, qui faciebant, non patiebantur.

11. Sed hoc, ut dixi, omitto; illud dico: si Ecclesia vera ipsa est quæ persecutionem patitur, non quæ facit; querant ab Apostolo quam Ecclesiam significabat Sara, quando persecutionem faciebat ancilla. Liberam quippe matrem nostram, cœlestem Jerusalem, id est veram Dei Ecclesiam, in illa muliere dicit fuisse figuratam, quæ affligebat ancillam (*Galat. iv, 22-31*). Si autem melius discutiamus, magis illa persequeretur Saram superbiendo, quam illam Sara coercendo: illa enim dominæ faciebat injuriam, ista imponebat superbæ disciplinam. Deinde quero, si boni et sancti nemini faciunt persecutionem, sed tantummodo patiuntur, cujus putant esse in Psalmo vocem, ubi legitur, *Persequar inimicos meos, et comprehendam illos, et non convertar donec deficiant* (*Psal. xvii, 38*). Si ergo verum dicere vel agnoscere volumus, est persecutio injusta, quam faciunt impii Ecclesie Christi; et est justa persecutio, quam faciunt impii Ecclesie Christi. Ista itaque beata est quæ persecutionem patitur propter justitiam; illi vero miseri qui persecutionem patiuntur propter injustitiam. Proinde ista persequitur diligendo, illi sæviendo; ista ut corrigat, illi ut evertant; ista ut revocet ab errore, illi ut præcipitent in errorem: denique ista persequitur inimicos et comprehendit, donec deficiant in vanitate, ut in veritate proficiant; illi autem retribuentes mala pro bonis, quia eis consulimus ad æternam salutem, etiam temporalem nobis conantur auferre, sic amantes homicidia, ut in seipsis ea perficiant, quando in aliis perpetrare non possunt. Sicut enim caritas laborat Ecclesie sic eos ab illa perditione liberare, ut eorum nemo moriatur; sic eorum laborat furor aut nos occidere, ut suæ crudelitatis pascant libidinem, aut etiam seipsos, ne perdidisse videantur occidendorum hominum potestatem.

CAPUT III. — 12. Qui autem nesciunt consuetudinem illorum, putant eos modo seipsos occidere, quando ab eorum insanissima dominatione, per occasionem legum istarum quæ pro unitate sunt constitutæ, tanti populi liberantur. Qui autem sciunt et ante ipsas leges quid facere soleant, non eorum mirantur mortes, sed recordantur mores; maxime quando adhuc cultus fuerat idolorum, ad Paganorum celeberrimas solemnitates ingentia turbarum agmina veniebant, non ut idola frangerent, sed ut interficerentur a cultoribus idolorum. Nam illud si accepta legitima pote-

state facere vellent, si quid eis accidisset, possent habere qualemcumque umbram nominis martyrum; sed ad hoc solum veniebant, ut integris idolis ipsi perimerentur: nam singuli quique valentissimi juvenes cultores idolorum, quis quot occideret ipsis idolis vovendo consueverant. Quidam etiam se trucidandos armatis viatoribus ingerebant, percussuros eos se, nisi ab eis perimerentur, terribiliter comminantes. Nonnunquam et a iudicibus transeuntibus extorquebant violentem, ut a carnificibus vel ab officio ferirentur. Unde quidam illos sic illusisse perhibetur, ut eos tanquam percutiendos ligari et dimitti juberet, atque ita eorum impetum incruentus et illæsus evaderet. Jamvero per abrupta præcipitia, per aquas et flammam occidere seipsos, quotidianus illis ludus fuit. Hæc enim eos tria mortis genera diabolus docuit, ut mori volentes, quando non inveniebant quem terrerent, ut ejus gladio ferirentur, per saxa se mitterent, aut ignibus gurgitibusque donarent. Quis autem illos hæc docuisse credendus est, possidens cor eorum, nisi ille qui et Salvatori nostro, ut se de pinna templi præcipitaret, tanquam de Lege suggestit (*Luc. iv, 9*)? Cujus suggestionem a se utique prohiberent, si magistrum Christum in corde portarent. Sed quia in se diabolo potius dederunt locum, aut sic pereunt quemadmodum grex ille porcorum, quem de monte in mare turba dæmonum dejecit (*Marc. v, 13*); aut illis mortibus erepti, et pio matris Catholicæ gremio collecti, ita liberantur, quemadmodum est a Domino liberatus, quem pater ejus a dæmonio sanandum obtulit, dicens quod aliquando cadere in aquam, aliquando in ignem solet (*Matth. xvii, 14*).

13. Unde magna in eos fit misericordia, cum etiam per istas imperatorum leges, ab illa secta, ubi per doctrinas dæmoniorum mendaciloquorum mala ista didicerunt, prius eripiuntur inviti, ut in Catholica postea bonis præceptis et moribus sarentur assueti. Nam multi eorum quorum jam in unitate Christi, pivm fidei fervorem charitatemque miramur, cum magna lætitia Deo gratias agunt quod illo errore caruerant, ubi mala ista bona putaverunt: quas gratias modo volentes non agerent, nisi prius etiam nolentes ab illa nefaria societate discederent. Quid de illis dicamus, qui nobis quotidie confitentur quod jam olim volebant esse catholici; sed inter eos habitabant, inter quos id quod volebant esse non poterant per infirmitatem timoris, ubi si unum verbum pro Catholica dicerent, et ipsi et domus eorum funditus evertentur? Quis est tam demens, qui neget istis debuisse per jussa imperialia subveniri, ut de tanto eruerentur malo, dum illi quos timebant timere coguntur, et eodem timore aut etiam ipsi corriguntur, aut certe cum se correctos esse confingunt, correctis parcunt, a quibus antea timebantur?

14. Si autem seipsos occidere voluerint, ne illi qui liberandi sunt liberentur, et eo modo liberantium terrere pietatem, ut dum timetur ne quidam perditii pereant, non eruantur perditioni, qui vel jam volebant perire, vel coerciti poterant non perire; quid

hic agit charitas christiana, præsertim cum illi qui suas mortes voluntarias et furiosas minantur, in populorum liberandorum comparatione perpauca sint? Quid agit ergo fraterna dilectio? utrum dum paucis transitorios ignes metuit caminorum, dimittit omnes æternis ignibus gehennarum; et tam multos vel jam volentes, vel postea non valentes per catholicam pacem ad vitam venire perpetuam, relinquit in interitum sempiternum, cavendo ne quidam voluntario moriantur interitu, qui vivunt ad impedimentum salutis aliorum, quos non permittunt secundum Christi doctrinam vivere, ut eos doceant quocumque tempore secundum consuetudinem doctrinæ diabolicæ ad eas, quæ in illis modo timentur, mortes voluntarias festinare? an potius conservat quos potest, etsi sponte pereant quos conservare non potest? Ut enim omnes vivant, ardentem exoptat; sed omnes ne pereant, plus laborat. Gratias autem Domino, quod et apud nos, non quidem in omnibus, sed valde in pluribus locis, et per alias Africæ partes, sine illis istorum insanorum mortibus, pax catholica ecurrit, et currit. Ibi autem illa fœnesta contingunt, ubi est tam furiosum et inutile hominum genus, qui et aliis temporibus eadem facere consueverunt.

CAPUT IV. — 15. Et prius quidem quam istæ leges a catholicis imperatoribus mitterentur, pacis atque unitatis Christi paulatim doctrina crescebat, et in eam quisque sicut discebat, et volebat, et poterat, ex ipsa parte transibat; cum tamen apud illos perditorum hominum dementissimi greges in diversis causis quietem innocentium perturbarent. Quis non dominus servum suum timere compulsus est, si ad illorum patrocinium confugisset? quis eversori minari saltem audebat? quis consumptorem apothecarum, quis quemlibet poterat exigere debitorem, auxilium eorum defensionemque poscentem? Timore sustium et incendiolorum mortisque præsentis, pessimorum servorum, ut liberi abscederent, tabulæ frangebantur. Extorta debitoribus chiographa reddebantur. Quicumque dura illorum verba contempserant, durioribus verberibus, quod iubebant, facere cogebantur. Innocentium qui eos offenderant, domus aut deponebantur ad solum, aut ignibus cremabantur. Quidam patresfamilias honesto loco nati, et generoso cultu educati, vix vivi post eorum cædes ablati sunt, vel vincti ad molam, et eam in gyrum ducere, tanquam jumenta contemptibilia, verberare adacti sunt. Quod enim de legibus auxilium a civilibus potestatibus adversus eos aliquid valuit? quis in præsentia eorum officialis anhelavit? quis, quod illi noluisent, exactor exegit? quis eos qui eorum cædibus extincti sunt, vindicare tentavit, nisi quod propria de illis pœnas poscebat insania, cum aliis provocandis in se gladiis hominum, quos, ut ab eis ferirentur, morte terrebant, alii per varia præcipitia, alii per aquas, alii per ignes se in mortes voluntarias usquequaque mittebant, et animas ferales

a se sibi illatis suppliciis projiciebant?

16. Horrebant ista plurimi in ipsa superstitione hæretica constituti; et cum innocentiae suæ sufficere arbitrentur quod sibi talia displicerent, dicebatur eis a catholicis: Si innocentiam vestram mala ista non polluunt, quomodo dicitis orbem christianum vel *Christum*, vel certe ignotis Cæciliani peccatis esse pollutum? quomodo vos nefario scelere, ab unitate catholica, tanquam ab area dominica separatis, quæ usque ad tempus ventilationis necesse est ut habeat et frumentum in horreo recondendum, et paleam ignibus consumendam (*Math. in, 12*)? Atque ita quibusdam ratione reddebatur, ut aliqui ad unitatem catholicam, etiam inimicitias perditorum parati sustinere, transirent: sed plures, quamvis id vellent, eos tamen homines, quibus tanta fuerat licentia sæviendi, inimicos facere non audebant: nonnulli quippe illos, cum ad nos transissent, crudelissimos passi sunt.

17. Accidit etiam ut apud Carthaginem quemdam diaconum suum, nomine Maximianum, contra episcopum suum superbientem, quidam episcoporum ejusdem partis, facto schismate et in plebe Carthaginiensis divisa parte Donati ordinarent episcopum contra episcopum. Quod cum eorum pluribus displiceret, eundem Maximianum cum aliis duodecim qui ejus ordinationi præsentibus affuerant, damnaverunt, cæteris autem ad eandem societatem schismatis pertinentibus, die constituto, facultatem redeundi dederunt. Sed postea ex ipsis duodecim quosdam, et ex illis quibus dilatio data fuerat, post diem positum redeuntes, propter pacem suam in suis honoribus suscepunt; et quoscumque extra ipsorum communionem damnati baptizaverant, rebaptizare non ausi sunt. Coepit hoc eorum factum contra illos pro Catholica multum valere, ut ora eorum penitus clauderentur. Quæ res cum (sicut oportebat) ad sanandos ab schismate animos hominum spargeretur instantius, et quaquaversum poterat, catholicorum sermonibus ac disputationibus monstraretur eos pro pace Donati et damnatos suos in honorem suum integrum suscepisse, et baptismum quem damnati vel etiam dilati, foris ab Ecclesia eorum dederant, non ausos fuisse rescindere; et orbi terrarum contra pacem Christi contaminationem, nescio quorum, obijcere peccatorum, et evacuare baptismum in illis quoque Ecclesiis datum, unde in Africam venit ipsum Evangelium: plurimi confundebantur, et manifesta veritate erubescerent corrigebantur, solito crebrius, et multo magis ubicumque ab eorum sævitia respirabat aliquanta libertas.

18. Tum vero illi sic exarserunt, et tantis sunt odiorum stimulis incitati, ut contra eorum insidias atque violentias et apertissima latrocinia, vix ullæ nostræ communionis Ecclesiæ possent esse securæ, vix ulla via tuta qua iter agerent quicumque adversus eorum rabiem pacem catholicam prædicarent, eorumque dementiam perspicua veritate convincerent. Usque adeo prorsus non solum laicis, vel quibuslibet clericis, sed ipsis quoque episcopis catholicis quodammodo proponebatur dura conditio. Aut enim tacendo

<sup>1</sup> Am. Bad. Er. et Mss. plures: *audebat auctori quis consumptorem*. Forte pro, *audebat aut prohiberi consumptorem*: et paulo post Mss. habent, *apothecarium*.

erat veritas, aut eorum immanitas perferenda. Sed si veritas taceretur, non solum nemo furerat ejus silentio liberandus, sed multi etiam illorum seductione perirent: si autem veritatis prædicatione furor eorum ad sæviendum provocaretur, aliquibus liberatis nostrisque firmatis, rursus a sequenda veritate formido impediret infirmos. Cum igitur his angustiis affligeretur Ecclesia, quisquis existimat omnia potius sustinenda, quam Dei auxilium, ut per christianos imperatores ferretur, fuisse poscendum, parum attendit non bonam de hac negligentia reddi potuisse rationem.

CAP. V.—19. Quod enim dicunt qui contra suas impietates leges justas institui nolunt, non petiisse a regibus terræ Apostolos talia, non considerant aliud fuisse tunc tempus, et omnia eius temporibus agi. Quis enim tunc in Christum crediderat imperator, qui ei pro pietate contra impietatem leges ferendo serviret, quando adhuc illud propheticum complebatur, *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus*: nondum autem agebatur, quod paulo post in eodem psalmo dicitur, *Et nunc reges intelligite; erudimini qui iudicatis terram. Servite Domino in timore, et exsultate ei cum tremore* (Psal. II, 1, 2, 10, 11). Quomodo ergo reges Domino serviunt in timore, nisi ea quæ contra iussa Domini fiunt, religiosa severitate prohibendo atque plectendo? Aliter enim servit, quia homo est; aliter, quia etiam rex est: quia homo est, ei servit vivendo fideliter; quia vero etiam rex est, servit leges iuste præcipientes et contraria prohibentes convenienti vigore sanciendo. Sicut servivit Ezechias, lucos et templa idolorum, et illa excelsa quæ contra præcepta Dei fuerant constructa destruendo (IV Reg. XVIII, 4): sicut servivit Josias, talia et ipse faciendo (*Ibid.*, XXIII, 4, 5): sicut servivit rex Ninivitarum, universam civitatem ad placandum Dominum compellendo (*Jonæ* III, 6-9): sicut servivit Darius, idolum frangendum in potestatem Daniæ dando, et inimicos ejus leonibus ingerendo (*Dan.* XIV, 21, 41): sicut servivit Nabuchodonosor, de quo jam diximus, omnes in regno suo positos a blasphemando Deo lege terribili prohibendo (*Id.* III, 93). In hoc ergo serviunt Domino reges, in quantum sunt reges, cum ea faciunt ad serviendum illi, quæ non possunt facere nisi reges.

20. Cum itaque nondum reges Domino servirent temporibus Apostolorum, sed adhuc meditarentur inania adversus Dominum et adversus Christum ejus, ut Prophetarum prædicta omnia complerentur, non utique tunc possent impietates legibus prohiberi, sed potius exerceri. Sic enim ordo temporumolvebatur, ut et Judæi occiderent prædicatores Christi, putantes se officium Deo facere, sicut prædixerat Christus (*Joan.* XVI, 2), et Gentes fremerent adversus Christianos, et omnes patientia martyrum vinceret. Postea vero quam cœpit impleri quod scriptum est, *Et adorabunt eum omnes reges terræ; omnes gentes servient illi* (Psal. LXXI, 11): quis mente sobrius regibus dicat, Nolite curare in regno vestro a quo teneatur vel oppu-

gnetur Ecclesia Domini vestri; non ad vos pertineat, in regno vestro quis velit esse sive religiosus, sive sacrilegus: quibus dici non potest, Non ad vos pertineat, in regno vestro quis velit pudicus esse, quis impudicus? Cur enim cum datum sit divinitus homini liberum arbitrium, adulteria legibus puniantur, et sacrilegia permittantur? An fidem non servare levius est animam Deo, quam feminam viro? aut si ea quæ non contemptu, sed ignorantia religionis committuntur, mitius vindicanda, nunquid ideo negligenda sunt?

CAPUT VI.—21. Melius est quidem (quis dubitaverit?) ad Deum colendum doctrina homines duci, quam pænæ timore vel dolore compelli: sed non quia isti meliores sunt, ideo illi qui tales non sunt, negligendi sunt. Multis enim profuit (quod experimentis probavimus et probamus) prius timore vel dolore cogi, ut postea possent doceri, aut quod jam verbis didicerant, opere sectari. Proponunt nobis quidam sententiam cujusdam sæcularis auctoris, qui dixit:

Fudore et liberalitate liberos  
Retinere, satius esse credo, quam metu.  
(Terent. in Adolph. act. I, scen. I.)

Hoc quidem verum est; sed sicut meliores sunt quos dirigit amor, ita plures sunt quos corrigit timor. Nam ut de ipso auctore istis respondeatur, apud illum etiam legunt:

Tu nisi malo coactus, recte facere nescis.

Porro autem Scriptura divina, et propter illos meliores dixit, *Timor non est in charitate; sed perfecta charitas foras mittit timorem* (I Joan. IV, 18); et propter hos inferiores, qui plures sunt, ait, *Verbis non emendabitur servus durus; si enim et intellexerit, non obediet* (Prov. XXIX, 19). Cum dixit, verbis eum non emendari, non eum jussit deserere, sed tacite admonuit unde debeat emendari: alioquin non diceret, *Verbis non emendabitur; sed tantummodo diceret, Non emendabitur*. Alio quippe loco dicit non solum servum, sed etiam filium indisciplinatum plagis esse coercendum; et magno fructu: nam, *Tu quidem, inquit, percutis eum virga; animam vero ejus liberabis a morte* (Id. XXIII, 14); et alibi dicit, *Qui parcat baculo, odit filium suum* (Id. XIII, 24). Da enim qui recta fide veroque intellectu, totis animæ suæ viribus dicat, *Stitit anima mea ad Deum vivum; quando veniam, et apparebo ante faciem Dei* (Psal. XLI, 3)? et huic tali, non solum temporalium pœnarum, vel imperialium legum, sed nec gehennarum timor est necessarius, cui tam desiderabile bonum est adhærere Deo, ut non solum ab illa felicitate alienari, tanquam magnum supplicium perhorrescat, verum etiam differri moleste ferat. Sed tamen antequam dicant boni filii, *Concupiscentiam habemus dissolvi, et esse cum Christo* (Philipp. I, 23); multi prius, tanquam mali servi et quodammodo improbi fugitivi, ad Dominum suum temporalium flagellorum verbera revocantur.

22. Quis enim nos potest amplius amare quam Christus, qui animam suam posuit pro ovibus suis (*Joan.* X, 15)? Et tamen cum Petrum et alios Apostolos solo verbo vocasset, Paulum prius Saulum, Ecclesiæ suæ

postea magnum ædificatorem, sed horrendum antea vastatorem, non solum voce compescuit, verum etiam potestate prostravit, atque ut infidelitatis tenebris sævientem ad desiderandum lumen cordis urgeret <sup>1</sup> prius corporis cæcitate percussit. Si pœna illa non esset, non ab ea postmodum sanaretur: et quando apertis oculis nihil videbat, si eos salvos haberet, non ad impositionem manus Ananiæ, ut eorum aperiretur obtutus, tanquam squamas, quibus clausus fuerat, inde cecidisse Scriptura narraret (Act. ix, 1-18). Ubi est quod isti clamare consueverunt: Liberum est credere, vel non credere? cui vim Christus intulit? quem coegit? Ecce habent Paulum apostolum; agnoscant in eo prius cogentem Christum, et postea docentem prius ferientem, et postea consolantem. Mirum est autem quomodo ille qui pœna corporis ad Evangelium coactus intravit, plus illis omnibus qui solo verbo vocati sunt, in Evangelio laboravit (I Cor. xv, 10); et quem major timor compulit ad charitatem, ejus perfecta charitas foras misit timorem.

23. Cur ergo non cogeret Ecclesia perditos filios ut redirent, si perditii filii coegerunt alios ut perirent? Quamvis etiam illos quos non coegerunt, sed tantummodo seduxerunt, si per terribiles sed salubres leges in ejus gremium revocentur, blandius pia mater amplectitur, et de illis multo amplius quam de his quos nunquam perdidit, gratulatur. Annon pertinet ad diligentiam pastorem, etiam illas oves quæ non violenter ereptæ, sed blande leniterque seductæ, a grege aberraverint, et ab alienis cœperint possideri, inventas ad ovile dominicum, si resistere voluerint, flagellorum terroribus, vel etiam doloribus revocare: præsertim quoniam si apud fugitivos servos et prædones fecunditate multiplicentur, plus habet juris quod in eis dominicus character agnoscitur; qui in eis quos suscipimus, nec tamen rebaptizamus, minime violatur? Sic enim error corrigendus est ovis, ut non in ea corrumpatur signaculum Redemptoris. Neque enim, si quisquam regio caractere a signato deserto signetur, et accipiant <sup>2</sup> indulgentiam, atque ille redeat ad militiam, ille autem esse in militia, in qua nondum erat, incipiat; in aliquo eorum character ille rescinditur, ac non potius in ambobus agnoscitur, et honore debito, quoniam regius est, approbatur. Quia ergo non possunt malum esse ostendere quo coguntur, nec ad bonum se cogi oportere contendunt. Sed a Christo coactus ostendimus Paulum: imitatur itaque Ecclesia in istis cogendis Dominum suum, quæ prius ut neminem cogeret expectavit, ut de fide regum atque gentium prædicatio prophetica completeretur.

24. Etiam hinc enim non absurde intelligitur illa apostolica sententia, ubi Paulus beatus dicit: *Parati utiscisci omnem inobedientiam, cum completa fuerit prior obedientia vestra* (II Cor. x, 6). Unde et ipse Dominus ad inagnam cœnam suam prius adduci jubet convivæ,

<sup>1</sup> Mss. decem: *Atque infidelitatis tenebris sævientem, ut ad desiderandum lumen cordis surgeret.*

<sup>2</sup> Edd., *accipiant*. Mss. vero, *accipiant*, scilicet, qui signati et qui signantur.

postea cogi: nam cum ei servi sui respondissent, *Domine, factum est quod jussisti, et adhuc est locus; Exite, inquit, in vias et sepes, et quoscumque invenieritis, cogite intrare* (Luc. xiv, 22, 23). In illis ergo qui leniter primo adducti sunt, completa est prior obedientia; in istis autem qui coguntur, inobedientia coercetur: nam quid est, *cogite intrare*, cum primo dictum esset, *adducite*, et responsum esset, *Factum est quod jussisti, et adhuc est locus?* Si miraculorum terroribus cogendos voluisset intelligi; magis ad eos qui prius vocati sunt, divina miracula multa facta sunt, maxime ad Judæos de quibus dictum est *Judæi signa petunt* (I Cor. i, 22): in ipsis quoque Gentilibus talia temporibus Apostolorum miracula Evangelium commendaverunt, ut si talibus cogi juberentur, priores, ut dixi, potius convivæ coacti esse merito crederentur. Quapropter, si potestate quam per religionem ac fidem regum, tempore quo debuit, divino munere accepit Ecclesia, hi qui inveniuntur in viis et in sepiibus, id est in hæresibus et schismatibus, coguntur intrare; non quia coguntur reprehendant, sed quo cogantur, attendant. Convivium Domini, unitas est corporis Christi, non solum in Sacramento altaris, sed etiam in vinculo pacis. De ipsis sane possumus verissime dicere quod neminem cogant ad bonum: quocumque enim cogunt, non cogunt nisi ad malum.

CAPUT VII. — 25. Verumtamen antequam istæ leges quibus ad convivium sanctum coguntur intrare, in Africam mitterentur, nonnullis fratribus videbatur, in quibus et ego eram, quamvis Donatistarum rabies usquequaque sæviret, non esse petendum ab imperatoribus ut ipsam hæresim juberent omnino non esse, pœnam constituendo eis qui in illa esse voluissent; sed hoc potius constituerent, ut eorum furiosas violentias non paterentur qui veritatem catholicam vel prædicarent loquendo, vel legerent constituendo. Quod eo modo fieri aliquatenus posse arbitrabamur, si legem piissimæ memoriæ Theodosii, quam generaliter in omnes hæreticos promulgavit, *Ut quinquis eorum episcopus vel clericus ubilibet esset inventus, decem libris auri multaretur*, expressius in Donatistas, qui se negabant hæreticos, ita confirmarent, ut non omnes ea multa ferirentur, sed in quorum regionibus aliquas violentias a clericis, vel a Circumcellionibus, vel populis eorum, Ecclesia catholica pateretur: ut scilicet post protestationem Catholicorum qui fuissent ista perpeSSI, jam cura ordinum ad persolvendam multam episcopi sive ministri cæteri tenerentur. Ita enim existimabamus eis territæ, et nihil tale facere audentibus, posse libere doceri et teneri catholicam veritatem, ut ad eam cogeretur nemo, sed eam qui sine formidine vellet, sequeretur, ne falsos et simulatores catholicos haberemus. Et quamvis aliis fratribus aliud videretur, jam aetate gravioribus, vel multarum civitatum et locorum exempla cernentibus <sup>1</sup>, ubi firmam et veram catholicam videbamus, quæ tamen

<sup>1</sup> Sic unus e Vatic. Mss. Alter, *narrantibus*. Edd. autem, *currentibus*.



ibi talibus beneficiis Dei constituta esset atque firmata, dum per priorum imperatorum leges ad communionem homines catholicam cogentur; obtinuumus tamen ut illud potius quod dixi, ab imperatoribus peteretur: decretum est in concilio nostro (a), legati ad Comitatum missi sunt.

26. Sed Dei major misericordia, qui sciret harum legum terror et quædam medicinalis molestia quam multorum esset pravis vel frigidis animis necessaria, et illi duritiæ quæ verbis emendari non potest, sed tamen aliquantula severitate disciplinæ potest, id egit ut legati nostri quod susceperant, obtinere non possent. Jam enim nos præverant ex aliis locis quædam episcoporum querelæ gravissimæ, qui mala fuerant ab ipsis multa perpassi, et a suis sedibus exturbati; præcipue horrenda et incredibilis cædes Maximiani episcopi catholici Ecclesiæ Bagaiensis<sup>1</sup> effecit ut nostra legatio jam quid ageret non haberet. Jam enim lex fuerat promulgata, ut tantæ immanitatis hæresis Donatistarum, cui crudelius parci videbatur quam ipsa sæviebat, non tantum violenta esse, sed omnino esse non sineretur impune: non tamen supplicio capitali, propter servandam etiam circa indignos mansuetudinem christianam, sed pecuniariis damnis propositis, et in episcopos vel ministros eorum exsilio constituto.

27. Sæpradictum quippe episcopum Bagaiensem, quoniam apud ordinarium iudicem, dicta inter partes sententia, obtinuerat basilicam (b), quam illi, cum catholica esset, invasorant, stantem ad altare irruentes horrendo impetu et furore crudeli, fustibus et cujuscemodi telis, lignis denique ejusdem altaris effracti immaniter ceciderunt; pugione etiam percusserunt in inguine; quo vulnere sanguis effluens eum exanimem redderet, nisi ei ad vitam major sævitia eorum profuisset. Nam cum graviter sauciatum per terram insuper traherent, exundanti venæ pulvis obstrusus sanguinem abstinnit<sup>2</sup>, cujus effusione ibat in mortem. Deinde cum ab eis tandem relictum, nostri cum psalmis auferre tentarent, illi ira ardentiore succens, eum de portantium manibus abstulerunt, male multis fugatisque catholicis, quos ingenti multitudine superabant, et facile sæviendo terrebant. Inde in quamdam turrem levatum, jam defecisse arbitran-tes, cum ille adhuc viveret, abjecerunt. Sed quodam molli aggere exceptus, et a quibusdam nocte transeuntibus per lucernam conspectus, agnitus atque collectus, et ad religiosam domum apportatus, adhibita magna cura, post multos dies ab illa desperatione recreatus est: occisum eum tamen fama scelere Donatistarum etiam trans mare nuntiaverat; quo posteaquam venit, et vita ejus inopinatissima apparuit,

<sup>1</sup> In excusis, *Vagiensis*. In Mss. aliquot, *Vaginensis*. In aliis plerisque, *Vagaiensis*: scilicet mutato B in V; cum scribendum sit, *Bagaiensis*. Consule not. in epist. 88 v. 8, et lib. 3 cont. Cresconium, c. 43.

<sup>2</sup> Lov., *sanguine obtinnit*. Rad. Am. et Er., *sanguinem obtinnit*. At Mss. prope omnes, *sanguinem abstinnit*.

(a) Carthagha. an. 404, die 26 Junii.

(b) Fundi Calvinensis: lib. 3 cont., Crescon., c. 43.

cicatricibus, suis tam multis, tam ingentibus, tam recentibus, non frustra famam mortuum se nuntiasset monstravit.

28. Auxilium ergo petivit ab imperatore christiano, non tam sui ulciscendi causa, quam tuendæ Ecclesiæ sibi creditæ. Quod si prætermisisset, non ejus fuisset laudanda patientia, sed negligentia merito culpanda. Neque enim et apostolus Paulus vitæ suæ transitorie consulebat, sed Ecclesiæ Dei, quando contra illos qui eum occidere conspiraverant, consilium illorum tribuno ut proderetur effecit: unde factum est ut eum ad locum quo fuerat perducendus, deduceret miles armatus, ne illorum pateretur insidias (Act. xxiii, 17-32). Romanas etiam leges implorare minime dubitavit, civem Romanum se esse proclamans, quos tunc affligi verberibus non licebat (Id. xxii, 25): itemque ne Judæis eum interimere cupientibus traderetur, Casaris poposcit auxilium (Id. xxv, 11), Romani quidem principis, sed non christiani. Ubi satis ostendit quid facere postea deberent Christi dispensatores, quando imperatores christianos periclitante Ecclesia reperirent. Hinc ergo factum est ut Imperator religiosus et pius, perlatis in notitiam suam talibus causis, mallet piissimis legibus illius impietatis errorem omnino corrigere, et eos qui contra Christum Christi signa portarent, ad unitatem catholicam terrendo et coercendo religere, quam sæviendi tantummodo auferre licentiam, et errandi ac pereundi relinquere.

29. Jamvero cum ipsæ leges venissent in Africam, præcipue illi qui quaerebant occasionem, aut sævitiam furentium metuebant, aut suos verecundabantur offendere, ad Ecclesiam continuo transierunt. Multi etiam qui sola illic a parentibus tradita consuetudine tenebantur, qualem vero causam ipsa hæresis haberet nunquam antea cogitaverant, nunquam quaerere et considerare voluerant, mox ubi cœperunt advertere, et nihil in ea dignum invenire propter quod tanta damna paterentur, sine ulla difficultate catholici facti sunt: docuit enim eos sollicitudo, quos negligentem securitas fecerat. Istorum autem omnium præcedentium auctoritatem et persuasionem secuti sunt multi, qui minus idonei erant per seipsos intelligere quid distaret inter Donatistarum errorem, et catholici veritatem.

30. Ita cum magna agonia populorum vera mater in sinum gaudens reciperet, repanserunt turbæ duræ, et in illa peste infelici animositate sistentes. Ex his quoque plarimi simulando communicaverunt, alii paucitate latuerunt. Sed illi qui simulabant, paulatim assuescendo et prædicationem veritatis audiendo, maxime post collationem et disputationem quæ inter nos et episcopos eorum apud Carthaginem fuit, ex magna parte correcti sunt. In quibusdam vero locis, ubi pertinacior et impacatior prævaluit multitudo, cui resistere non poterant pauciores quorum erat melior de communionem sententia, aut turbæ auctoritati paucorum potentiorum subditæ in malam partem obtemperarunt, aliquanto diutius laboratum est. Ex his sunt in quibus adhuc laboratur, in quo labore multa Catho-

lici, et maxime episcopi et clerici horrenda et dura percipiunt, quæ commemorare longum est; quando quorundam et oculi extincti sunt, et cuiusdam episcopi manus et lingua præcisa est; nonnulli etiam trucidati sunt. Taceo crudelissimas cædes, et domorum deprædationes, per nocturnas aggressiones et incendia, non solum privatorum habitaculorum, verum etiam ecclesiarum; in quas flammæ non defuerunt qui et Codices dominicos mitterent.

31. Sed nos huiusmodi afflictos malis, consequens consolatus est fructus. Nam ubicumque a perditis ista commissa sunt, ibi forventius atque perfectius unitas christiana profecit, et uberius laudatur Dominus, qui donare dignatus est ut servi ejus passionibus suis lucrarentur fratres suos, et oves ejus mortifero errore dispersas in pacem salutis æternæ suo sanguine congregarent. Potens est Dominus et misericors, quem quotidie rogamus ut etiam cæteris det poenitentiam, et respiciant de diaboli laqueis, a quo captivi tenentur secundum ipsius voluntatem (II *Tim.* II, 26): qui non quærunt nisi unde nobis calumniantur, et retribuunt mala pro bonis; quia nec intelligere noverunt, quem circa eos animum dilectionemque servemus, et quomodo eos velimus secundum Domini præceptum, quod per Ezechielem prophetam pastoribus dedit, revocare errantes, et perditos invenire (*Ezech.* xxxv, 4).

CAPUT VIII. — 32. Illi autem, quod et alibi aliquando diximus, et quod nobis faciunt, sibi non imputant; et quod sibi faciunt, nobis imputant. Quis enim nostrum velit non solum aliquem illorum perire, verum etiam aliquid perdere? Sed si aliter non meruit pacem habere domus David, nisi Absalon filius ejus in bello quod contra patrem gerebat, fuisset extinctus, quamvis magna cura mandaverit suis ut eum quantum possent vivum salvumque servarent, ut esset cui poenitenti paternus affectus ignosceret; quid ei restitit, nisi perditum flere, et sui regni pace acquisita suam moestitiam consolari (II *Reg.* xviii, xxi). Sic ergo catholica mater, bellantibus adversus eam quibus aliis quam filiis suis, quia utique ex ipsa magna arbore quæ ramorum suorum porrectione toto orbe diffunditur, iste in Africa ramusculus fractus est, cum eos charitate parturiat ut redeant ad radicem sine qua veram vitam habere non possunt; si aliquorum perditione cæteros tam multos colligit, præsertim quia isti; non sicut Absalon casu bellico, sed spontaneo magis interitu pereunt, dolorem materni cordis lenit et sanat tantorum liberatione populorum. Quorum si videas in Christi pace læticias, frequentias, alacritates, et ad hymnos audiendos et canendos, et ad verbum Dei percipiendum celebres hilaresque conventus, multorumque in eis cum dolore magno recordationem præteriti erroris, et cum gaudio considerationem cognitiæ veritatis, et cum indignatione et detestatione mendacium magistrorum, quod modo cognoscant de nostris Sacramentis quam falsa jactaverint; multorum etiam in eis confessiones quod olim vellent esse catholici, nec inter homines tanti furoris auderent: horum ergo populorum co.grega-

tiones per plurimas Africae regiones ab illa perditione liberatorum, si sub uno conspectu videres; tunc diœreses nimis fuisse crudelitatis, si dum timeretur ne homines desperati, et istorum innumerabili multitudini nulla æstimatione comparandi, suis et voluntariis ignibus cremarentur, isti in æternum perdendi et sempiternis ignibus cruciandi relinquerentur.

33. Si enim duo aliqui in una domo habitarent, quam certissime sciremus esse ruituram, nobisque id prænuntiantibus nolent credere, atque in ea manere persisterent; si eos inde possemus eruere vel invitos, quibus imminentem illam ruinam postea demonstrarem, ut redire ulterius sub ejus periculum non auderent, puto nisi faceremus, non immerito crudeles dijudicaremur. Porro si unus illorum nobis diceret, Quando intraveritis eruere nos, meipsum continuo trucidabo; alter autem nec exire quidem inde, nec erui vellet, sed neque necare se auderet; quid eligeremus, utrum ambos ruinæ opprimendos relinquere, an uno saltem per misericordem nostram operam liberato, alterum non nostra culpa, sed sua potius interire? Nemo est tam infelix qui non quid fieri in talibus causis oporteat, facillime judicet. Et de duobus hominibus, uno scilicet perduto, et uno liberato similitudinem istam proposui: quid ergo sentiendum est de quibusdam paucis perditis, et innumerabili multitudine populorum liberatorum? Non enim vel tot sunt illi homines qui sua voluntate pereunt, quot liberantur per istas leges ab illa pestifera æternaque perniciæ fundi, pagi, vici, castella, municipia, civitates.

34. Si autem diligentius rem de qua loquimur cogitemus, puto quod si plurimi essent in domo ruitura, et inde saltem unus liberari posset, atque id cum facere conaremur, alii seipsos præcipitio necarent, dolorem de cæteris nostrum, de unius saltem salute consolaremur; non tamen, ne seipsos alii perderent, perire universos nullo liberato permetteremus. Quid igitur de opere misericordiæ, quod pro vita æterna adipiscenda, et poena æterna vitanda, hominibus debemus impendere, judicandum est; si pro salute ista non solum temporali, sed etiam brevi, ad ipsum tempus exiguum liberanda, sic nos hominibus subvenire, ratio vera et benigna compellit?

CAPUT IX. — 35. Quod autem nobis objiciunt, quod res eorum concupiscamus et auferamus; utinam catholici fiant, et non solum quæ dicunt sua, sed etiam nostra, in pace nobiscum et charitate possideant! Usque adeo autem calumniandi cupiditate cæcantur, ut non attendant quam sint inter se contraria quæ loquuntur. Ipsi certe dicunt, et invidiosissime sibi conqueri videntur quod eos in nostram communionem violento legum imperio coarctamus: hoc utique nullo modo faceremus, si res eorum possidere vellemus. Quis avarus quærît compossessorem? quis dominandi cupiditate inflammatus, vel fastu dominationis elatus desiderat habere consortem? Ipsos certe attendant quondam suos, jam nostros socios et fraternam nobis dilectione conjunctos, quemadmodum sua teneant, non solum quæ habebant, sed etiam nostra

quæ non habebant : quæ tamen, si pauperum compauperes sumus, et nostra sunt et illorum ; si autem privatim quæ nobis sufficiant, possidemus, non sunt illa nostra, sed pauperum quorum procuracionem quodammodo gerimus, non proprietatem nobis usurpatione damnaibili vindicamus.

36. Quidquid ergo nomine Ecclesiarum partis Donati possidebatur, christiani imperatores legibus religiosi cum ipsis Ecclesiis ad Catholicam transire jusserunt (a). Cum ergo nobiscum sint earumdem Ecclesiarum pauperes qui eisdem<sup>1</sup> posseasiunculis alebantur, ipsi potius foris positi desinant concupiscere aliena; sed intrent in unitatis societatem, ut pariter gubernemus, non illa tantum quæ dicunt sua, veram etiam quæ dicuntur et nostra. Scriptum est enim : *Omnia vestra sunt ; vos autem Christi ; Christus autem Dei.* (I Cor. III, 22, 23). Sub illo capite, in uno ejus corpore unum simus, et de istis talibus rebus facimus quod scriptum est in Actibus Apostolorum : *Erat illis anima una et cor unum ; et nemo dicebat aliquid proprium, sed erant illis omnia communia* (Act. IV, 32). Amenus quod cantamus, *Ecce quam bonum et quam jucundum, habitare fratres in unum* (Psal. CXXXII, 1) ! ut sic experiantur et sciant quam veraciter ad eos clamet mater Catholica quod scribit beatus Apostolus ad Corinthios, *Non quero quæ sunt vestra, sed vos* (II Cor. XII, 14).

37. Si autem consideremus quod dictum est in libro Sapientie, *Ideo justi tulerunt spolia impiorum* (Sap. X, 19) ; item quod legitur in Proverbiis, *Thesaurizantur autem justis divitiæ impiorum* (Prov. XIII, 22, sec. LXX) ; tunc videbimus non esse querendum qui habeant res hæreticorum, sed qui sint in societate justorum. Scimus quidem illos tantam sibi arrogare justitiam, ut eam se jactent non solum habere, sed etiam aliis hominibus dare. A se quippe dicunt justificari eum quem baptizaverint ; ubi nihil eis restat nisi dicere illi qui baptizatur ab eis, ut in baptizatores suum credat : cur enim non faciat, quando Apostolus dicit, *Credenti in eum qui justificat impium, deputatur fides ejus ad justitiam* (Rom. IV, 5) ? In ipsum ergo credat, si cum ipse justificat, ut deputetur fides ejus ad justitiam. Sed puto quod etiam ipsi seipos horreant, si tamen ista vel cogitare dignantur. Justus enim et justificans non est, nisi Deus. Potest autem et de istis dici quod dicit Apostolus de Judæis, quia *ignorantes Dei justitiam, et suam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti* (Rom. X, 3).

38. Absit autem ut quisquam nostrum ita se justum dicat, ut aut suam justitiam velit constituere, id est quasi a seipso sibi datam, cum dicatur ei, *Quid enim habes quod non accepisti* (I Cor. IV, 7) ? aut sine peccato se esse jactare audeat in hac vita, sicut ipsi in nostra collatione dixerunt in ea se esse Ecclesia quæ jam non habet maculam aut rugam aut aliquid hujusmodi (Eph. V, 27) : nescientes hoc modo in eis com-

pleri, qui vel post Baptismum continuo, vel dimissis debitis, quæ dimittenda in oratione poscuntur, de hoc exeunt corpore ; in tota vero Ecclesia tunc futurum, ut sit omnino non habens maculam aut rugam, aut aliquid ejusmodi, quando dicendum erit, *Ubi est, mors, victoria tua ? ubi est, mors, aculeus tuus ? Aculeus enim mortis est peccatum* (I Cor. XV, 55, 56).

39. In hac autem vita, ubi corpus quod corrumpitur aggravat animam (Sap. IX, 15), si Ecclesia eorum jam talis est, non ergo dicant Deo, quod Dominus non orare docuit, *Dimitte nobis debita nostra* (Matth. VI, 12). Cum enim in Baptismo cuncta dimissa sunt, ut quid hoc poscit Ecclesia, si jam etiam in hac vita non habet maculam, aut rugam, aut aliquid hujusmodi ? Contemnant et apostolum Joannem clamantem in Epistola sua : *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est. Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis est et justus, qui dimittat nobis peccata, et mundet nos ab omni iniquitate* (I Joan. I, 8, 9). Propter hanc spem dicit universa Ecclesia, *Dimitte nobis debita nostra*, ut non superbientes, sed confitentes mundet nos ab omni iniquitate, atque ita sibi Dominus Christus exhibeat in illa die gloriosam Ecclesiam non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid ejusmodi ; quam modo *mundat lavacro aquæ in verbo* : quia neque aliquid remanet in Baptismo, quod non dimittatur omnium præteritorum peccatorum (si tamen ipse Baptismus non frustra foris habeatur, sed aut intus detur, aut si jam foris datus est, non foris cum illo remaneatur) ; et quidquid ab eis qui post acceptum Baptismum hic vivant, infirmitate humana contrahitur quarumcumque culparum, propter ipsum<sup>1</sup> lavacrum dimittitur. Neque enim aliquid prodest non baptizato dicere, *Dimitte nobis debita nostra*.

40. Ita modo mundat Ecclesiam suam lavacro aquæ in verbo, ut tunc eam sibi exhibeat non habentem maculam aut rugam, aut aliquid ejusmodi, totam scilicet pulchram atque perfectam, quando absorbetur mors in victoriam (I Cor. XV, 54). Nunc ergo in quantum viget in nobis quod ex Deo nati sumus, ex fide viventes, justi sumus : in quantum autem reliquias mortalitatis ex Adam trahimus, sine peccato non sumus. Et illud enim verum est, *Qui natus est ex Deo, non peccat* (I Joan. III, 9) ; et illud verum est, *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est* (Id. I, 8). Dominus itaque Christus et justus est, et justificans ; nos autem justificati gratis per gratiam ipsius (Rom. III, 24). Non autem justificat nisi corpus suum, quod est Ecclesia : et ideo si corpus Christi tollit spolia impiorum, et corpori Christi thesaurizantur divitiæ impiorum, non debent impii foris remanere, ut calumnientur, sed intrare potius ut justificentur.

41. Unde et illud quod de die judicii scriptum est, *Tunc stabunt justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt, et abstulerunt labores eorum* (Sap. V, 1), non utique sic intelligendum est, quia sta-

<sup>1</sup> Mss. plerique : *Contrahitur quarumque culparum, per ipsum.*

(Vingt-six.)

<sup>1</sup> Lov. : *Nobiscum sint plebes eorundem Ecclesiarum, nobiscum pauperes, qui ab eisdem.* At nostram lectionem præferunt miss.

(17) Coo Theod. I. 52, de hæreticis.

bit Chananæus adversus Israel, cum Chananæi abstulerit labores Israel; sed stabit Nabuthæus adversus Achab, quoniam labores Nabuthæi abstulit Achab: Chananæus quippe impius, Nabuthæus justus. Eodem modo, non stabit paganus adversus christianum qui abstulit labores ejus, quando idolorum exspoliata vel diruta<sup>1</sup> sunt templa; sed stabit christianus adversus paganus qui abstulit labores ejus, quando martyrum strata sunt corpora. Sic ergo, non stabit hæreticus adversus catholicum qui abstulit labores ejus, quando prævaluerunt leges catholicorum imperatorum; sed stabit catholicus adversus hæreticum qui abstulit labores ejus, quando furores præcalebant impiorum Circumcellionum. Ipsa quippe Scriptura solvit questionem, quæ non ait, Tunc stabunt homines, sed, *Tunc stabunt justi*: et ideo in magna constantia, quia in bona conscientia.

42. Justus autem hic nemo est justitia sua, id est, tanquam sibi a seipso facta; sed, ut dicit Apostolus, *Sicut unicuique Deus partitus est mensuram fidei*. Sequitur autem et adjungit: *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent; ita multi unum corpus in Christo* (Rom. xii, 5-5). Ac per hoc nemo potest esse justus, quamdiu fuerit ab unitate hujus corporis separatus. Quemadmodum enim membrum si præcidatur ab hominis vivi corpore, non potest tenere spiritum vitæ; sic homo qui præciditur de Christi justis corpore, nullo modo potest spiritum tenere justitiæ, etiamsi figuram membri teneat, quam sumpsit in corpore. In hujus ergo compagem corporis veniant, et labores suos non dominandi cupiditate, sed bene utendi pietate possideant. Nos autem voluntatem nostram, ut jam dictum est, ab hujus cupiditatis sordibus, quolibet inimico judicante purgamus, quando eos ipsos quorum labores dicuntur, ut nobiscum et illis et nostris in societate catholica utantur, quantum valeamus inquirimus.

CAPUT X. — 43. Sed hoc est, inquit, quod nos movet: si injusti sumus, quare nos queritis? Quibus respondemus: Querimus vos injustos, ne permaneat injusti; querimus perditos, ut de inventis gaudere possimus, dicentes, Mortuus erat frater, et revixit; perierat, et inventus est (Luc. xv, 32). Quare ergo me, inquit, non baptizas, ab abluis a peccatis? Respondeo: Quia non facio injuriam characteri imperatoris, cum errorem corripo desertoris. Quare, inquit, apud te vel penitentiam non ago? Imo nisi egeris, salvus esse non poteris: quomodo enim gaudebis te esse correctum, nisi doleas fuisse perversum? Quid ergo, inquit, apud vos, cum ad vos transimus, accipimus? Respondeo: Non quidem accipitis Baptismum, qui vobis extra compagem corporis Christi inesse potuit, prodesse non potuit; sed accipitis unitatem spiritus in vinculo pacis (Eph. iv, 3), sine qua nemo poterit videre Deum, et charitatem, quæ, sicut scriptum est, *cooperit multitudinem peccatorum* (I Petr. iv, 8). Quod tam magnum bonum, sine quo nec lin-

guas hominum et Angelorum, nec scientiam omnium sacramentorum, nec prophetiam, nec tantam fidem qua montes transferantur, nec omnia quæ possidet homo distributa pauperibus, nec corporis in ignibus passionem prodesse aliquid Apostolus testis est (I Cor. xii, 1-3): hoc ergo tam magnum bonum, si parvum vel nullum putatis, merito infelicitè erratis; merito si in unitatem catholicam non transitis, peritis.

44. Si ergo, inquit, oportet ut nos extra Ecclesiam et adversus Ecclesiam fuisse poeniteat, ut salvi esse possimus; quomodo post istam poenitentiam apud vos clerici, vel etiam episcopi permanemus? Hoc non fieret, quoniam revera, quod fatendum est, fieri non deberet, nisi pacis ipsius compensatione sanaretur. Sed sibi hoc dicant, et multo maxime humiliter doleant, qui in tanta morte præcisionis jacent, ut isto quodam vulnere matris Catholice reviviscant. Cum enim præcisus ramus inseritur, sit aliud vulnus in arbore, quo possit recipi, ut vivat qui sine vita radicis peribat: sed cum receptus recipienti coaluerit, et vigor consequitur et fructus; si autem non coaluerit, ille quidem arescit, sed vita arboris permanebit. Est enim et tale inserendi genus, ut nullo præciso ramo qui intus est, ille qui foris est inseratur, non tamen nullo, sed vel levissimo arboris vulnere. Ita ergo et isti cum ad radicem Catholicam veniunt, nec eis quamvis post erroris sui poenitentiam honor clericatus vel episcopatus auferatur, sit quidem aliquid tanquam in cortice arboris matris contra integritatem severitatis: verumtamen quia neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat (I Cor. iii, 7), ad Dei misericordiam precibus fuis coalescente insitorum pace ramorum, charitas cooperit multitudinem peccatorum.

45. Ut enim constitueretur in Ecclesia, ne quisquam post alicujus criminis poenitentiam clericatum accipiat, vel ad clericatum redeat, vel in clericatu maneat (a), non desperatione indulgentiæ, sed rigore factum est disciplinæ: alioquin contra claves datas Ecclesiæ disputabitur, de quibus dictum est, *Quæ solveritis in terra, soluta erunt et in caelo* (Math. xvi, 19). Sed ne forsitan etiam detectis criminibus<sup>1</sup>, spe honoris ecclesiastici animus intumescens superbe ageret poenitentiam, severissime placuit ut post actum de crimine damnabili poenitentiam, nemo sit clericus, ut desperatione temporalis altitudinis medicina major et verior esset humilitatis. Nam et sanctus David de criminibus mortiferis poenitentiam egit, et tamen in honore suo perstitit. Et beatum Petrum, quando amarissimas lacrimas fudit, utique Dominum negasse poenituit, et tamen Apostolus mansit. Sed non ideo supervacua putanda est posteriorum diligentia, qui ubi saluti nihil detrahebatur, humilitati aliquid addiderunt, quo salus tutius muniretur, experti, credo, aliorum fictas poenitentias per affectatas honorum

<sup>1</sup> Edd., etiam de cæteris criminibus. Mss., detectis.

(a) Innocentius Papa I, in epistola 6 ad Apulie episcopos, Agapitum, Macedonium, etc., scribit, « Constitutos apud Mæciam canones, poenitentes etiam ab infimis officiis clericorum excludere. »

<sup>1</sup> Alias, donata

potentias. Cogunt enim multas invenire medicinas multorum experimenta morborum. Verum in hujusmodi causis ubi per graves dissensionum scissuras non hujus aut illius hominis est periculum, sed populorum strages jacent, detrahendum est aliquid severitati, ut majoribus malis sanandis charitas sincera subveniat.

46. Habeant ergo isti de præterito detestabili errore, sicut Petrus habuit de mendaci timore, amarum dolorem, et veniant ad Ecclesiam Christi veram, hoc est matrem Catholicam: sint in illa clerici, sint episcopi utiliter, qui contra illam fuerunt hostiliter. Non invidemus, imo amplectimur, optamus, hortamur, et quos in viis et sepibus invenimus, intrare cogimus; etsi nondum<sup>1</sup> quibusdam persuademus quia non res eorum, sed ipsos quærimus. Apostolus Petrus quando Salvatorem negavit, et flevit, et apostolus mansit, nondum acceperat promissum Spiritum sanctum: sed multo magis isti eum non acceperunt, ubi a corporis compage divisi, quod solum corpus vivificat Spiritus sanctus, extra Ecclesiam et contra Ecclesiam Ecclesiæ Sacramenta tenuerunt, et tanquam civili bello, nostris contra nos erectis signis armisque pugnaverunt. Veniant; fiat pax in virtute Jerusalem, quæ virtus charitas est: cui sanctæ civitati dictum est, *Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis* (Psal. cxxi, 7). Non se extollant adversus maternam sollicitudinem, quam pro ipsis, et pro tantis populis quos decipiunt vel decipiebant, colligendis et habuit et habet: non superbiant, quia sic eos suscipit; non referant ad elationis suæ malum quod facit ipsa propter pacis bonum.

47. Sic multitudinibus per schismata et hæreses pereuntibus subvenire consuevit. Hoc displicuit Luciferò (a), quia factum est in eis suscipiendis atque sanandis qui veneno perierant Ariano; et cui displicuit in tenebras cecidit schismatis, amissò lumine charitatis. Hoc erga istos ab initio servavit Africana Catholica ex episcoporum sententia, qui in Ecclesia Romana inter Cæcilianum et partem Donati judicaverunt, damnatoque uno quodam Donato (b) qui auctor schismatis fuisse manifestatus est, cæteros correctos, etiamsi extra Ecclesiam ordinati essent, in suis honoribus suscipiendos esse censuerunt: non quod etiam foris ab unitate corporis Christi possent habere Spiritum sanctum; sed maxime propter eos, quos foris positi possent decipere, et a susceptione illius muneris impedire; deinde ut etiam ipsorum infirmitas lenius excepta intus sanabilis fieret, jam nulla pertinacia claudente oculos cordis adversus evidentiam veritatis. Quid autem aliud etiam ipsi cogitaverunt, quando Maximianistas, quos in sacrilego, sicut eorum concilium (c) indicat, schismate damnaverant, et in

quorum jam locum alios ordinarerant, posteaquam viderunt ab eis populos non recedere, ne omnes perderent, in suis honoribus receperunt; et Baptismo quem foris ab eis damnati dederant, nullam contradictionem quætionemque moverunt? Quare ergo mirantur, aut queruntur, aut calumiantur quod eos sic suscipimus pro vera pace Christi, et non recordantur quid ipsi fecerint pro vana, quæ contra Christum est, pace Donati? Quod eorum factum si contra eos teneatur et intelligenter asseratur, quid omnino respondeant non habebunt.

CAPUT XI. — 48. Quod autem dicunt, Si peccavimus in Spiritum sanctum, quia exsufflavimus baptismum vestrum, ut quid nos quæritis, cum remitti nobis hoc peccatum omnino non possit, dicente Domino, *Qui peccaverit in Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro* (Matth. xii, 32); non attendunt quia secundum istum sensum nemo liberandus est. Quis enim non loquitur adversus Spiritum sanctum et peccat in eum, sive qui nondum est christianus, sive qui est hæreticus Arianus, aut Eunomianus, aut Macedonianus, qui eum dicunt esse creaturam; aut Photinianus, qui ejus omnino negat aliquam esse substantiam, sed unum tantummodo esse Deum Patrem; sive alii hæretici, quos commemorare longum est? Nulli ergo istorum liberandi sunt? aut ipsi Judæi, quibus Dominus hoc objecit, si in eum crederent, non erant baptizandi? non enim ait Salvator, In Baptismo remittetur; sed, *non remittetur, inquit, neque in hoc sæculo, neque in futuro.*

49. Intelligant ergo non omne, sed aliquod significatum esse peccatum in Spiritum sanctum, quod omnino non remittetur. Sicut enim cum dixisset, *Si non venirem, peccatum non haberent* (Joan. xv, 22), utique non omne peccatum intelligi voluit, quandoquidem pleni erant multis magnisque peccatis; sed aliquod proprium peccatum, quod si non haberent, possent illis omnia dimitti quæ habebant, id est, quod in eum venientem non crediderunt; hoc enim non haberent peccatum, si non veniret: sic etiam cum dixit, *Qui peccaverit in Spiritum sanctum, vel, Qui verbum dixerit adversus Spiritum sanctum, non utique omne quod in Spiritum sanctum peccatur facto sive dicto, sed aliquod certum et proprium intelligi voluit. Hoc est autem duritia cordis usque ad finem hujus vitæ, qua homo recusat in unitate corporis Christi, quod vivificat Spiritus sanctus, remissionem accipere peccatorum. Cum enim dixisset discipulis, Accipite Spiritum sanctum, continuo subjecti, Si cui dimiseritis peccata, dimittentur ei; si cui tenueritis, tenebuntur* (Id. xx, 22, 25). Illic ergo dono gratiæ Dei quicumque resisterit et repugnaverit, vel quoquo modo fuerit ab eo alienus usque in finem hujus temporalis vitæ, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro; hoc scilicet tam grande peccatum, ut eo teneantur cuncta peccata, quod non probatur ab aliquo esse commissum, nisi cum de corpore exierit. Quamdiu vero hic vivit, eum, sicut dicit Apostolus, *patientia Dei ad penitentiam adducit*: sed si

<sup>1</sup> Sic aliquot Mss. Edd. vero, *et sic nondum*. Ms. Augustinianorum: *Et sic intrandum quibusdam*, etc.

(a) Calaritano episcopo. Vid. lib. de Agone Christiano, c. 30.

(b) Casensi Nigrensi.

(c) Bagaitanum.

ipse perseverantissima iniquitate, sicut consequenter adjungit Apostolus, *Secundum duritiam cordis sui et cor impœnitens, thesaurizat sibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei* (Rom. II, 5), non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro.

50. Isti autem cum quibus agimus, vel de quibus agimus, non sunt desperandi; adhuc enim sunt in corpore: sed non querant Spiritum sanctum, nisi in Christi corpore, cujus habent foris sacramentum, sed rem ipsam non tenent intus cujus est illud sacramentum; et ideo sibi judicium manducant et bibunt (I Cor. XI, 29). Unus enim panis sacramentum est unitatis, quoniam sicut Apostolus dicit, *Unus panis, unum corpus multi sumus* (Id. X, 17). Proinde Ecclesia catholica sola corpus est Christi, cujus ille caput est Salvator corporis sui (Eph. V, 23). Extra hoc corpus neminem vivificat Spiritus sanctus; quia, sicut ipse dicit Apostolus, *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis* (Rom. V, 5): non est autem particeps divinæ charitatis, qui hostis est unitatis. Non habent itaque Spiritum sanctum, qui sunt extra Ecclesiam: de illis quippe scriptum est, *Qui seipso segregant, animales, Spiritum non habentes* (Judæ 19). Sed nec ille eum percipit, qui fictus est in Ecclesia, quoniam et inde scriptum est, *Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet fictum* (Sap. I, 5). Qui ergo vult habere Spiritum sanctum, caveat foris ab Ecclesia remanere, caveat in eam simulatus intrare: aut si jam talis intravit, caveat in eadem simulatione persistere, ut veraciter coalescat arbori vitæ.

51. Prolixum tibi librum direxi, et tuis fortasse occupationibus onerosum. Si ergo potuerit tibi vel partibus legi, dabit tibi Dominus intellectum, ut habeas quid respondeas eis corrigendis atque sanandis, quos etiam tibi ipsi tanquam fideli filio mater Ecclesia, ubi potueris, et quomodo potueris, sive ipse loquendo et respondendo, sive ad doctores Ecclesiæ perducendo, in adiutorio Domini corrigendos sanandosque commendat.

#### EPISTOLA CLXXXVI \* (a).

*Alypius et Augustinus Paulino episcopo, ipsum plenius instituentes adversus Pelagii hæresim.*

Domino beatissimo et in Christi visceribus germanitus amplectendo, plus quam dici potest desiderabili fratri et coepiscopo PAULINO (b), ALYPIUS et AUGUSTINUS.

CAPUT PRIMUM. — 1. Tandem aliquando providit Deus nobis litterarum fidelissimum perlatores, omnium nostrum merito charissimum fratrem Janua-

<sup>1</sup> Edd., *simulate*. Al. Mss., *simulatus intrare*.

<sup>2</sup> Adhibiti sunt ad hujus castigationem cc. ff. vc. duo v. Am. Bad. Er. Lov. quibus accessit Ms. Sulpitanus.

(a) Alias 108: quæ autem 188 erat, nunc in Appendice est 5. Scripta circa medium an. 417.

(b) Non Bonifacio, uti codices quosdam habuisse monent Erasmus et Lovanienses; sed Paulino Nolano episcopo datam esse hanc epistolam liquet prorsus, cum ex lib. de Dono perseverantiæ, c. 21, atque ex lib. Prosperi contra Collatorem, c. 43, tum etiam ex iis quæ Augustinus hic n. 40 commemorat de originis vitæ dicta ab illo cui scribit; quæ quidem verba deprompta sunt ex Paulini epistola ad Severum octava.

rium; per quem, etiamsi non scriberemus, omnia quæ circa nos sunt possit Sinceritas tua tanquam per viventem atque intelligentem epistolam noscere. Pelagium, quem credimus, ut ab illo distingueretur qui Pelagius Tarenti dicitur<sup>1</sup>, Britonem fuisse cognominatum (a), quod ut servum Dei dilexeris, novimus: nunc autem quemadmodum diligas, ignoramus. Nam et nos non solum dileximus, verum etiam diligimus eum; sed aliter nunc diligimus, aliter aliquando dileximus: tunc enim, quia nobis rectæ fidei videbatur; nunc autem, ut ab iis quæ inimica et adversa gratiæ Dei sentire dicitur, illius misericordia liberetur. Nam cum hoc de illo aliquandiu fama jactaret, non utique facile credendum fuit; solet quippe fama mentiri: sed propius ut crederemus, accessit quod librum quemdam ejus, ea prorsus persuadere molientem quæ gratiam Dei per unum mediatorem Dei et hominum hominem Jesum Christum generi humano impertitam, de fidelium cordibus creditam deleant, legimus, traditum nobis a famulis Christi, qui eum talia docentem studiosissime audierant, fuerantque sectati. Cui quidem libro, eisdem rogantibus, quia id fieri oportere videbamus, tacito nomine auctoris, ne offensus insanabilior redderetur, unius nostrum disputatione responsum est (b). Quo libro id continetur<sup>2</sup>, et multipliciter atque abundanter asseritur, quod etiam quibusdam litteris agit ad tuam Venerationem datis (c), ubi dicit se non debere existimari sine gratia Dei defendere liberum arbitrium, cum possibilitatem volendi atque operandi, sine qua nihil boni velle atque agere valeremus, a Creatore nobis insitam diceret: ut videlicet hæc intelligatur doctore ipso gratia Dei, quæ Paganis atque Christianis, impiis et piis, fidelibus atque infidelibus communis est.

2. Hæc mala quibus Salvatoris evacuaretur adventus, ubi hoc possumus dicere quod de Lege dicit Apostolus, *Si per naturam justitia, ergo Christus gratis mortuus est* (Galat. II, 21), refellebamus, ut poteramus, in cordibus eorum, qui ista sentirent, ut his cognitis, etiam ille, si fieri posset, non lacessitus ista emendaret; atque ita et pernicies destrueretur erroris, et hominis verecundiæ parcere. Sed posteaquam ad nos litteræ de Oriente venerunt, eandem causam apertissime ventilantes, nullo modo jam qualicumque episcopali auctoritate deesse Ecclesiæ debueramus. Missæ sunt itaque de hac re ex duobus conciliis, Cathaginensi et Milevitano, relationes ad apostolicam Sedem (d), antequam Gesta ecclesiastica, quibus apud episcopos provinciæ Palæstinæ Pelagius perhibetur esse purgatus, vel in manus nostras, vel in Africam pervenissent. Scripsimus etiam ad beatæ

<sup>1</sup> Mss. cc. et Sulp., *Tarenti dicitur*.

<sup>2</sup> Sic Ms. Sulp. [*responsam est quod libro continetur*].

(a) Pelagius gente Britannus dicitur a Mario Mercatore in Commonitorio; ab Orosio in Apolog., *Britannicus noster*; a Prospero in Carmine de Ingratis, *coluber Britannus*; isque inde putatur suggillari ab Hieronymo præfat. in Jerem.: *scortorum pulvis prægravatus*.

(b) In lib. de Natura et Gratia.

(c) Vid. lib. de Gratia Christi, c. 33.

(d) Epist. 175 et 176.

memoriae Papam Innocentium, præter conciliorum relationes, literas familiares, ubi de ipsa causa aliquanto diutius egimus (a). Ad omnia nobis ille rescripsit eo modo, quo <sup>1</sup> fas erat atque oportebat apostolicæ Sedis antistitem (b).

3. Quæ omnia modo legere poteris, si eorum forte ad te vel nulla vel non cuncta pervenerant: ubi videbis, servata erga hominem moderatione quæ debuit, ne damnaretur si prava damnaret <sup>2</sup>, ipsum tamen novellum et perniciosum errorem sic ecclesiastica auctoritate compressum, ut multum miremur esse adhuc quosdam qui per quemlibet errorem gratiæ Dei contentur obistere; si tamen hæc gesta esse didicerint quæ gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum (quod fides vera et catholica tenet semper Ecclesia) pusillos cum magnis a morte primi hominis ad vitam secundi hominis transfert; non solum peccata dolendo, verum etiam ad non peccandum recteque vivendum, eos qui jam uti possunt voluntatis arbitrio sic adjuvando, ut nisi adjuvet, nihil pietatis atque justitiæ, sive in opere, sive etiam in ipsa voluntate habere possimus: Deus quippe operatur in nobis et velle, et operari, pro bona voluntate (Philip. II, 13).

CAPUT II. — 4. Nam qui nos, nisi qui venit quærere et salvare quod perierat, ab illa perditionis massa et concretionem discernit? Unde Apostolus interrogat dicens, *Quis enim te discernit?* ubi si dixerit homo, *Fides mea, voluntas mea, bonum opus meum;* respondetur ei, *Quid enim habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis* (I Cor. IV, 7)? Hoc utique totum ideo, non ut homo non gloriatur, sed ut qui gloriatur, in Domino gloriatur (Id. I, 31); non ex operibus, ne forte quis extollatur (Eph. II, 9): non quia bona opera <sup>3</sup> frustrantur, cum Deus reddat unicuique secundum opera ejus, sitque gloria et honor et pax omni operanti bonum (Rom. II, 6, 10); sed quia opera ex gratia, non ex operibus gratia; quoniam fides quæ per dilectionem operatur (Galat. V, 6), nihil operaretur nisi ipsa dilectio Dei diffunderetur in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. V, 5). Nec ipsa fides esset in nobis, nisi Deus unicuique parti-retur mensuram fidei (Id. XII, 3).

5. Bonum est igitur homini ut cum totis viribus liberi arbitrii sui veraciter dicat, *Fortitudinem meam ad te custodiam* (Psal. LVIII, 10): quia ille qui putavit sine ipsius adjutorio se posse custodire quod dedit, profectus in longinquam regionem, et vivens prodige,

<sup>1</sup> Sic leg. ex Mss. [*rescripsit eodem modo, quo fas erat, etc.*]. Nec non paulo inferius, ad litteram C ex Ms. Sulp. in textum hæc lectio relata est, scilicet: *Si tamen hæc gesta esse didicerunt quæ, etc.* [*Si tamen hæc gesta didicerunt: quod, etc.*].

<sup>2</sup> Mss. Valic.: *Erga homines moderatione, ne damnarentur, si prava damnarent.*

<sup>3</sup> Edd.: *Ista pia cogitatione frustrantur*: mendose, ut visum est eruditibus viris qui substituunt, *retributione frustrantur*. Sed opinamur id quod ad marginem annotatum fuerat, scilicet, *pia cogitatio*, irrepisse demum in textum: quippe cum Bedæ vulgatus commentarius ad Galat. 2 et vetus Corb. codex ejusdem operis sub Flori nomine, habeant tantummodo, *bona opera frustrantur*.

(a) Epist. 177.

(b) Epist. 181, 182 et 183.

cuncta consumpsit, et miseria duræ servitutis attritus, reversusque in semetipsum dixit, *Surgam, et ibo ad patrem meum* (Luc. XV, 12-18): quam cogitationem bonam quando haberet, nisi et ipsam illi in occulto pater misericordissimus inspirasset? Quod intelligens minister ille Novi Testamenti, *Non quia idonei sumus, inquit, cogitare aliquid a nobis quasi ex nobismetipsis; sed sufficientia nostra ex Deo est.* Unde et ille cum dixisset, *Fortitudinem meam ad te custodiam* (II Cor. III, 5); ne vel hoc ipsum quia custodit, suis viribus arrogaret, tanquam ei venisset in mentem quia nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilant qui custodiunt eam (Psal. CXXVI, 1); et non dormit neque dormitat qui custodit Israel (Psal. CXX, 4); adiunxit causam unde fiat idoneus custodire, vel quo potius custode servetur, *Quoniam, Deus, inquit, susceptor meus es.*

6. Recolat igitur iste si potest merita sua, unde factum sit ut Deus dignaretur ejus esse susceptor, ac si Deus esset susceptus. Recolat utrum quæsierit, an quæsitus sit, ab illo scilicet qui venit quærere et salvare quod perierat (Luc. XIX, 10). Nam si quærere voluerit ante gratiam quid meruerit ut acciperet eam, mala sua poterit homo invenire, non bona, etiamsi eum unius diei vitam habentem super terram gratia Salvatoris invenerit. Quia si aliquid boni operatur homo ut gratiam mereatur, non ei merces imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Si autem credit in eum qui justificat impium, ut deputetur fides ejus ad justitiam (Rom. IV, 4, 5) (justus enim ex fide vivit [Habac. II, 4]), profecto antequam gratia justificetur, id est justus efficiatur, impius quid est, nisi impius? quem si debitum sequeretur, quid ejus merito nisi supplicium redderetur? Si ergo gratia, jam non ex operibus est; alioquin gratia jam non est gratia (Rom. XI, 6). Operibus enim debitum redditur, gratia gratis datur; unde etiam nuncupatur.

CAPUT III.—7. Siquis autem dixerit quod gratiam bene operandi fides mereatur; negare non possumus, imo vero gratissime confitemur. Hanc enim fidem volumus habeant, qua impetrent charitatem quæ sola vere bene operatur, isti fratres nostri qui multum de suis operibus gloriantur: charitas autem usque adeo donum Dei est, ut Deus dicatur (I Joan. IV, 8). Qui ergo habent fidem qua impetrent justificationem, per Dei gratiam pervenerunt ad legem justitiæ: unde dicitur, *Tempore acceptabili exaudivi te, et in die salutis adjuvi te* (Isai. XLIX, 8). Proinde in iis qui per electionem gratiæ salvi fiunt, adjutor Deus operatur et velle, et operari, pro bona voluntate; quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum (Rom. VIII, 28): si omnia, utique et ipsam dilectionem quam fide impetramus, ut eum qui nos prior dilexit ut in illum crederemus, per ejus gratiam diligamus, et diligamur qui operati non sumus.

8. Qui vero suis meritis præmia tanquam debita expectant, nec ipsa merita Dei gratiæ tribuunt, sed viribus propriæ voluntatis, sicut dictum est de carnali Israel, persequentes legem justitiæ, in legem justitiæ

non perveniunt : quare? Quia non ex fide, sed tanquam ex operibus. Ipsa est enim justitia ex fide, quam Gentes apprehenderunt, de quibus dictum est : *Quid ergo dicemus? Quia Gentes, quæ non cognoverunt iustitiam, apprehenderunt justitiam; justitiam autem quæ ex fide est. Israel autem persequens legem justitiæ, in legem justitiæ non pervenit: quare? Quia non ex fide, sed tanquam ex operibus. Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est, Ecce pono in Sion lapidem offensionis, et petram scandali; et qui crediderit in eum non confundetur* (Rom. ix, 30-33). Ipsa est justitia ex fide, qua credimus nos justificari, hoc est, justos fieri gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum, ut inveniamur in illo, non habentes nostram justitiam quæ ex Lege est, sed eam quæ est per fidem Christi. Quæ ex Deo justitia (Philipp. iii, 9) in fide, in fide utique est<sup>1</sup>, qua credimus nobis justitiam divinitus dari, non a nobis in nobis nostris viribus fieri.

9. Nam cur illam justitiam quæ ex Lege est, suam dixit Apostolus, non ex Deo? quasi Lex non sit ex Deo? Quis hoc nisi impius senserit? Sed quia Lex per litteram jubet, non per Spiritum juvat, quicumque sic audit litteram Legis ut ei sufficere videatur cognovisse quid jubeat aut prohibeat, quo id se arbitrii sui virtute impleturum esse confidat, nec fide confugiat adjuvandum ad Spiritum vivificantem, ne reum factum littera occidat; is profecto zelum Dei habet, sed non secundum scientiam. Ignorans enim Dei justitiam, id est, eam quæ datur ex Deo, et suam volens constituere, ut tantummodo ex Lege sit, justitiæ Dei non est subiectus : *Finis enim legis Christus ad justitiam omni credenti* (Rom. x, 2-4), sicut idem apostolus dicit, *ut nos simus justitia Dei in ipsa* (II Cor. v, 21). Justificati igitur ex fide, pacem habemus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum (Rom. v, 1) : justificati autem gratis per gratiam ipsius (Id. iii, 24), ne fides ipsa superba sit.

10. Nec dicat sibi, Si ex fide, quomodo gratis? quod enim fides meretur, cur non potius redditur, quam donatur? Non dicat ista homo fidelis, quia cum dixerit, *Ut merear justificationem, habeo fidem*; respondetur ei, *Quid enim habes quod non accepisti* (I Cor. iv, 7)? Cum ergo fides impetrat justificationem, sicut unicuique Deus partitus est etiam ipsius mensuram fidei, non gratiam Dei aliquid meriti præcedit humani, sed ipsa gratia meretur augeri, ut aucta mereatur perfici, comitante, non ducente, pedissequa, non prævia voluntate. Unde ille qui dixit, *Fortitudinem meam ad te custodiam, causamque reddidit dicens, Quoniam Deus susceptor meus es*; tanquam requirens quibus id meritis fuerit consecutus, nihilque in se inveniens ante gratiam Dei, *Deus meus, inquit, misericordia ejus præveniet me*. Quantumcumque, inquit, cogitavero antecedentia merita mea, *miseri cordia ejus præveniet me*. Proinde ab illo attributam fortitudinem suam ad illum custodiens, eodem servatore non perdidit, quo largitore suscepit. Nec ob aliud meretur

ampliora, nisi pie fideliterque sciendo a quo sibi bona sunt omnia, et hoc sciendo non ex seipso, ne vel hoc<sup>1</sup> sit in eo quod non sit ex Deo. Unde optime Apostolus : *Nos, inquit, non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est; ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis* (I Cor. ii, 12). Ac per hoc et ipsum hominis meritum donum est gratuitum : nec a Patre luminum, a quo descendit omne datum optimum (Jacobi i, 17), boni aliquid accipere quisquam meretur, nisi accipiendo quod non meretur.

CAPUT IV. — 11. Multum est autem indulgentius, et sine ulla dubitatione magis gratuitum, quod Dei gratia per Jesum Christum Dominum nostrum præstatur infantibus, ut eis non obsit ex Adam generatio, et prosit in Christo regeneratio, in quibus et ipsum accipiendi sensum tanto ante misericordia Dei prævenit : qui certe si in hac parvula ætate de corpore exierint, vitam æternam regnumque cælorum scientes accipiunt, ejus muneris merito quod hic, cum utique profuit, nescierunt. Certe in iis post priorum doctrinam, ista non nisi priora sunt dona, in quibus donandis Dei gratia sic operatur, ut nec voluntas accipientium vel præmittatur, vel adjungatur, vel subsequatur : quandoquidem tantum beneficium non solum non libentibus, verum etiam reluctantibus datur; quod eis ad magnum imputaretur sacrilegium, si jam in iis aliquid valeret voluntatis arbitrium.

12. Hoc diximus propter eos qui non valentes in causa gratiæ inscrutabilia Dei judicia perscrutari, cur ex Adam massa quæ profecto ex uno in condemnationem tota collapsa est, illud vas faciat in honorem, illud in contumeliam; tamen audent parvulos reos priorum constituere peccatorum, ut qui bona malave cogitare non possunt, tententur per liberum arbitrium vel pœnam mereri posse vel gratiam : cum potius apostolica veritas dicendo, *Ex uno omnes in condemnationem* (Rom. v, 16), satis ostendat quod nascentur in pœna, ut non merito, sed misericordia renascentur in gratia. Alioquin gratia jam non est gratia, si non divinis operibus gratis datur, sed humanis meritis redditur. Quæ sola sic discernit a pœna, ut cum pœna sit ex Adam omnibus debita, gratia vero per unum Jesum Christum nulli debita, sed gratuita, ut vere<sup>2</sup> sit gratia, inscrutabilia judicia Dei, tanquam Deus, esse possint, cum parvulus ipse discernat, quos merita nulla discernunt; sed iniqua esse non possint, quia universæ viæ Domini misericordia et veritas (Psalm. xxiv, 10). Unde cum præbetur alteri misericorditer gratia, non habet quod de humano merito glorietur; quoniam non ex operibus, ne forte quis extollatur. Cum vero alteri vindictæ redditur veritas, non habet cur juste queratur : id enim redditur quod peccato jure debetur; quoniam unus in quo omnes peccaverunt, utique etiam in singulis quibusque puniuntur. In quorum pœna clarius ostenditur quid vasis misericordiæ per non debitam, sed veram gratiam, hoc est gratiam, conferatur.

<sup>1</sup> Sic Mss. et primæ editiones. At Lov. : *Quæ ex Deo est justitia, in fide utique est, qua, etc.*

<sup>2</sup> Mss. Vatic. et cc., *ne vel hoc non sit in eo*. Non male.

<sup>3</sup> Mss. tres, *ut vera*.



CAPUT V. — 13. Unde autem argumententur adversus Apostolum apertissime dicentem, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt* (Rom. v, 12), dicentes etiam parvulos propria per liberum arbitrium habere peccata, tædet attendere, pigetque proferre, sed magis compellimur dicere. Quod enim potuerunt magna et acuta ingenia cogitare, aut inopiæ est tacendo vitare, aut arrogantia contemnendo præterire. *Ecce, inquit, Esau et Jacob intra viscera materna luctantur, et dum nascuntur, alter supplantatur ab altero, atque in pede præcedentis manu<sup>1</sup> consequentur et tenentis inventa, perseverans quodammodo lucta convincitur. Quomodo ergo in infantibus hæc agentibus, nullum est vel ad bonum vel ad malum propriæ voluntatis arbitrium, unde præmia sive supplicia meritis præcedentibus subsequantur?*

14. Ad hoc nos dicimus, ideo motus illos et tanquam litigium parvulorum signum rerum fuisse magnarum, quia non fuit arbitrium, sed prodigium. Neque enim daturi sumus et asinis liberum arbitrium voluntatis, quoniam hujus generis jumentum, sicut scriptum est, *subjugale sine voce, hominis voce respondens vetuit prophetæ dementia* (II Petr. II, 16). Hi autem qui tales non prodigiosos motus, sed voluntarios actus, nec de parvulis, sed a parvulis factos esse contendunt, quid Apostolo responsuri sunt, qui cum et hos geminos ad documentum gratiæ gratiæ commemorandos videret, *Nondum enim natis, inquit, nec aliquid agentibus boni aut mali, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus sed ex vocante dictum est, Quia major serviet minori* (Rom. IX, 11-13)? deinde adjungens testimonium prophete longe post quidem ista dicentis, sed tamen de hac re antiquum Dei consilium declarantis, *Sicut scriptum est, inquit, Jacob dilexi, Esau autem odio habui* (Malach. I, 2, 3).

15. Nempe Doctor Gentium in fide et veritate istos geminos nondum natos nihil boni aut mali egisse testatur, ut gratia commendetur; ut quod dictum est, *Major serviet minori*, non ex operibus, sed ex vocante dictum intelligatur, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non meritum hominis anteiret. Non enim dicit electionem voluntatis humanæ sive naturæ, cum par esset in utroque mortis damnationisque conditio; sed electionem procul dubio gratiæ, quæ non invenit eligendos, sed facit, de qua et in consequentibus ejusdem Epistolæ loquens ait: *Sic ergo et in hoc tempore, reliquæ per electionem gratiæ salvæ factæ sunt. Si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia* (Rom. XI, 5, 6). Cui loco satis locus iste concordat, ubi commemoratur, non ex operibus, sed ex vocante dictum esse, *Major serviet minori*. Uiquid ergo præclarissimo gratiæ commendatori de infantum libero arbitrio et nondum natorum actibus tam impudenter resistitur? cur meritis præveniri gratia perhibetur; quæ gratia non esset, si secundum meritum imputaretur? Cur contra salutem

<sup>1</sup> Sic Ms. Vatic. [manus].

quæ missa est perditis, quæ venit indignis, quamlibet acuta, quamlibet copiosa et ornata, mirum tamen si christiana disputatione contenditur?

CAPUT VI. — 16. Sed quomodo, inquit, non est iniquitas apud Deum, si diligendo discernit quos merita operum nulla discernunt? Ita nobis hoc dicitur tanquam id Apostolus ipse non viderit, non proposuerit, non responderit. Vidit utique quid iis auditis humana posset infirmitas vel ignorantia cogitare, et eandem quæstionem sibi ipse proponens, *Quid ergo dicemus?* inquit, *numquid iniquitas apud Deum?* Continuo respondit, *Absit*. Rationemque reddens cur *absit*, id est; cur non sit iniquitas apud Deum, non ait, Merita enim vel opera judicat etiam parvulorum, etiamsi adhuc sint in materno utero constituti: quomodo enim hoc diceret, qui jam dixerat de nondum natis, et de iis qui nihil adhuc egerant boni vel mali, quod non ex operibus, sed ex vocante dictum sit, *Major serviet minori?* sed cum vellet ostendere cur in iis non sit iniquitas apud Deum, ait, *Moysi enim inquit, Miserebor cui miserus ero, et misericordiam præstabo cui misericors fuero*. Quid nos hic docuit, nisi ex illa massa primi hominis, cui merito mors debetur, non ad merita hominum, sed ad Dei misericordiam pertinere quod quisque liberatur: atque ita non esse iniquitatem apud Deum; quia neque remittendo<sup>1</sup>, neque exigendo quod debetur, injustus est? Ibi enim gratia<sup>2</sup> est indulgentia, ubi justa posset esse vindicta. Et hinc evidentius apparet, a pœna debita liberato et gratis justificato quantum beneficii conferatur, quod alter æqualiter reus sine punientis iniquitate punitur.

17. Denique subjungit et dicit, *Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei*: hoc propter eos dictum est, qui per gratiam liberati justificantur. Propter eos autem super quos ira Dei manet, quia et ipsi Deus bene utitur ad docendos alios quos liberare dignatur, subjungit atque ait: *Dicit enim Scriptura Pharaoni, Quia ad hoc te excitavi, ut ostendam in te potentiam meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra*. Deinde ad utrumque concludens, *Ergo, inquit, cujus vult miseretur, et quem vult obdurat*; profecto neutrum aliqua iniquitate, sed utrumque misericordia et veritate. Et adhuc tamen audax movetur infirmitas, eorum scilicet qui secundum conjecturas cordis humani inscrutabilem altitudinem judiciorum Dei cogitare conantur!

18. Hanc quæstionem sibi ex adverso opponens Apostolus ait: *Dicis itaque mihi, Quid adhuc conquiritur? nam voluntati ejus quis resistit?* Nobis hoc dictum putemus. Quid ergo aliud quam quod respondit Apostolus, respondere debemus? aut si et nos talia movent, quia et nos homines sumus, simul oportet omnes audiamus dicentem, *O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quare me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus lutæ, ex eadem massa facere aliud vas in honorem, aliud in contumeliam* (Id. IX, 14-21)? Hæc massa si esset ita me-

<sup>1</sup> Edd., neque remittendo. At alter e Vatic. Mss., neque remittendo: quam lectionem Lov. conjiciendo assecuti erant.

<sup>2</sup> Bæd. Am. Er. et Ms. Fuxensis, grata.

dia, ut quemadmodam nihil boni ita nec mali aliquid mereretur, non frustra videretur iniquitas, et ex ea fierent vasa in contumeliam: cum verò per liberum arbitrium primi hominis in condemnationem universa defluerit, procul dubio quod ex ea sunt vasa in honorem, non ipsius iustitiæ, quæ gratiam nulla præcessit, sed Dei misericordiæ; quod vero in contumeliam, non iniquitati Dei, quæ absit ut sit apud Deum, sed iudicio deputandum est. Hoc quisquis cum Ecclesia catholica sapit, non contra gratiam pro meritis disputat, sed misericordiam et iudicium Domino cantat, ut nec misericordiam recuset ingratus, nec iudicium accuset injustus<sup>1</sup>.

19. Alia est namque illa conspersio de qua idem dicit Apostolus: *Si autem delibatio sancta est, et conspersio; et si radix sancta est, et rami* (Rom. xi, 16). Illa est ex Abraham, non ex Adam, id est ex communione sacramenti et similitudine fidei, non ex propagine mortali: ista vero vel conspersio, vel sicut in plerisque codicibus legitur, massa (a), quoniam tota mortis est, cum per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt; misericordia ex illa sit aliud vas in honorem, iudicio autem aliud in contumeliam. Neque ibi præcedunt merita gratiam liberantis; neque hic effugiunt peccata iustitiam punientis. Quod quidem in ætatibus majoribus adversus contensiosos non tam evidenter apparet, ubi pro meritis hominum qualicumque velut protecti obscuritate confugiunt: sed ideo contra eorum contentionem illos invehit Apostolus, in quibus nondum natis, neque agentibus aliquid boni aut mali, non ex operibus, sed ex vocante dictum est, *Major serviet minori*.

20. Qua in re quoniam nimis alta et inscrutabilia sunt iudicia Dei, et investigabiles viæ ejus (Ibid. 33), interim teneat homo non esse iniquitatem apud Deum; sed qua æquitate cuius vult miseretur, et quem vult obdurat, se tanquam hominem ignorare fateatur: ita sane ut propter illud quod inconcussum tenet, non esse iniquitatem apud Deum, quamvis nemo ab illo justificetur meritis præcedentibus, neminem tamen obdarari, nisi merito, noverit. Pie namque et veraciter creditur Deus nocentes atque impios justificando a pœnis debitis liberare: quemquam vero immeritum et nulli obnoxium peccato si Deus damnare creditur, alienus ab iniquitate non creditur. Ubi ergo liberatur indignus, tanto debetur major actio gratiarum, quanto pœna justior debebatur: ubi autem damnatur indignus, nec misericordia nec veritas obtinetur<sup>2</sup>.

21. *Quomodo, inquit, Esau non damnatur indignus, si non ex operibus, sed ex vocante dictum est, Quia major serviet minori?* Sicut enim illius nulla

<sup>1</sup> Alias, *inventus*.

<sup>2</sup> Edd., *nec veritas damnatur*. At Mss. omnes, *obtinetur*. Proxime ante Er. et Lov., *ubi autem damnatur dignus*. Bad. vero et Am. necnon Mss. duo habent, *indignus*; et melius: quippe contra urgetur, *Quomodo Esau non damnatur indignus*, etc., supple, damnatione.

(a) *l'humana*.

*præcesserant opera bona, ut ad gratiam pertineret, sic nec hujus mala ut ad pœnam pertinere deberet*. Nulla plane in utroque opera vel bona vel mala, sed propria: uterque autem illi uni obnoxius erat, in quo omnes peccaverunt, ut omnes in illo morerentur: quicumque enim ex illo uno multi in seipsis futuri erant, tunc in illo unus erant. Proinde illud peccatum solius esset, si ex illo nullus exisset: porro autem in quo erat natura communis, ab ejus vitio est nullus immunis. Si ambo qui nondum propria vel bona vel mala operabantur, rei tamen ex origine nascebantur; laudet misericordiam qui liberatur, non culpet iudicium qui punitur.

CAPUT VII. — 22. Hic si dixerimus, *Quanto melius ambo liberarentur; nihil nobis convenientius diceretur, quam, O homo, tu quis es qui respondeas Deo?* Novit quippe ille quid agat, et quantus numerus esse debeat primitus omnium hominum, deinde sanctorum, sicut siderum, sicut Angelorum; atque, ut de terrenis loquamur, sicut pecorum, piscium, volatilium, sicut arborum et herbarum, sicut denique foliorum capillorumque nostrorum. Nam nos humana cogitatione adhuc possumus dicere, Quoniam bona sunt cuncta ista quæ fecit, quanto melius illa duplicasset, et multiplicasset, ut multo essent plura quam sunt: si enim non ea caperet mundus, numquid non possit etiam ipsum facere quantum vellet ampliore? Et tamen quantumcumque faceret vel illa plura, vel istum capaciore atque majorem, nihilominus eadem de multiplicandis eis dici possent, et nullus esset immoderatus (a) modus.

23. Etiam etiam illud dici potest, sive sit gratia qua justificantur injusti, de qua nobis dubitare fas non est, sive, ut quidam volunt, semper præcedat liberum arbitrium, cuius meritum sequatur vel pœna vel præmium, cur omnino creati sunt quod Deus ita peccaturos, ut æterno essent igne damnandi, sine dubitatione præcivit? Quamvis enim peccata non fecerit, naturas tamen ipsas, quæ per seipsas sine dubio bonæ sunt, quibus tamen ex arbitrio voluntatis futura essent vitia peccatorum, et in multis talia quibus esset æterna pœna reddenda, quis nisi Deus creavit? Quare, nisi quia voluit? quare autem voluerit, *o homo, tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum eum ei qui se finxit, Quare sic me facisti? Annon habet potestatem figulus lutu, ex eadem conspersione facere aliud quidem vas in honorem, aliud autem in contumeliam?*

24. Atque utinam discamus quod sequitur: *Si autem volens Deus ostendere iram, et demonstrare potentiam suam, pertulit in multa patientia vasa iræ, quæ perfecta sunt in perditionem, ut notas faceret divitiarum gloriæ suæ in vasa misericordiæ*. Ecce jam ratio reddita est homini, quanta debuit homini; si tamen vel istam capit, qui pro sui arbitrii libertate in tantæ infirmitatis servitute contendit: ecce dictæ sunt causæ. Tu ergo, qui es qui respondeas Deo; si volens Deus ostendere iram, et demonstrare potentiam

(a) *Fortasse, moderatus*.

vnam, quod et malis bene uti optimus possit, malis vultur non conditione divina, sed vitata voluntatis iniquitate natura, quæ a Deo conditore condita est bona, pertulit in multa patientia vasa iræ aptata in interitum: non quod illi essent necessaria, sive angelica sive humana peccata, cui nec justitia creaturæ cunquequam est necessaria; sed ut notas faceret divitiis gloriæ suæ in vasa misericordiæ, ne se in bonis operibus tanquam de propriis extollerent viribus, sed humiliter intelligerent, nisi illis Dei gratia non debita, sed gratuita subveniret, id fuisse reddendum meritis suis, quod aliis in eadem massa redditum cerneant?

25. Certus est ergo Dei præscientiæ definitus numerus, et multitudo sanctorum, quibus *diligentibus Deum*, quod eis donavit per diffusum in cordibus eorum Spiritum sanctum, *omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt. Quoniam quos ante præcivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, illos et vocavit*: hic subaudire debemus, *secundum propositum*. Sunt enim et alii vocati, sed non electi; ac per hoc non secundum propositum vocati. *Quos autem vocavit* (hoc est secundum propositum) *illos et justificavit: quos autem justificavit, illos et glorificavit* (Rom. viii, 28-30). Hi sunt filii promissionis, hi sunt electi qui per electionem gratiæ salvi fiunt, ubi dicitur est: *Si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia*. Hæc sunt vasa misericordiæ, in quibus Deus etiam per vasa iræ notas facit divitiis gloriæ suæ. Horum fit per Spiritum sanctum cor unum et anima una (Act. iv, 32), quæ benedicit Deum, et non obliviscitur omnes retributiones ejus, qui propitius fit omnibus iniquitatibus ejus; qui sanat omnes languores ejus; qui redimit de corruptione vitam ejus; qui coronat eam in misericordia (Psal. cii, 2, 2), quia non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei.

26. Cæteri autem homines ad istam societatem non pertinentes, quorum tamen et animam et corpus Dei bonitas operata est, et quidquid habet ipsa natura præter vitam, quod eidem infixit superbientis voluntatis audacia, propter hoc a Deo præsciente creati sunt, et in his ostenderet liberum desertoris arbitrium sine sua gratia quid valeret; et in eorum justis et debitæ pœnis vasa misericordiæ, quæ non suorum operum meritis, sed gratuita Dei gratia sunt ab illa concretionem discreta, quid sibi collatum esset addiscerent; ut omne os obstruatur (Rom. iii, 19), et qui gloriatur, in Domino gloriatur (I Cor. i, 31).

CAPUT VIII. — 27. Quisquis aliter docet, et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi qui dixit, *Venit Filius hominis querere et salvare quod perierat* (Luc. xix, 10): non enim ait, Quod peritum fuerat, sed quod perierat; quid ostendens, nisi peccato primi hominis universi generis humani periisse naturam? qui ergo aliter docet, et non acquiescens ei quæ secundum pietatem est doctrinæ (II Tim. vi, 3), contra gratiam Salvatoris, et contra sanguinem

Redemptoris tanquam salvam et liberam naturam defendit humanam, et christiano tamen censeri vocabulo affectat; quid de parvulorum discretione dicturus est, cur alius in vitam secundi hominis assumatur, alius in morte primi hominis relinquatur? Si dixerit liberi arbitrii merita præcessisse; respondet Apostolus quæ supra diximus de nondum natis neque aliquid agentibus boni aut mali. Si autem dixerit quod adhuc in libris quos nuperrime Pelagius perhibetur edidisse, defenditur; quamvis jam videatur anathematizasse in episcopali judicio Palæstino eos qui dicunt quod peccatum Adæ ipsum solum læserit, et non genus humanum: si dixeris ambo sine judicio natos, nec aliquid de primi hominis damnatione traxisse; profecto quoniam negare non audet in regnum cœlorum adoptari eum qui fuerit regeneratus in Christo; respondeat quid de illo futurum sit, qui nulla sua culpa non baptizatus, ista fuerit temporali morte præventus. Si non putamus esse dicturum quod innocentem Deus, nec habentem originale peccatum ante annos quibus habere poterat proprium, æterna morte damnabit; cogitur itaque respondere quod Pelagius in ecclesiastico judicio, ut aliquo modo catholicus pronuntiaretur, anathematizare compulsus est, infantes, etiamsi non baptizentur, habere vitam æternam: hac enim negata, quid nisi mors æterna remanebit?

28. Ac per hoc contra sententiam Domini disputabit dicentis, *Patres vestri manducaverunt manna in deserto, et mortui sunt: hic est panis qui de cœlo descendit, ut si quis ex ipso manducaverit non moriatur*; non enim de ista morte loquebatur, quam necesse est patiantur etiam qui de ipso pane manducant: et paulo post, *Amen, amen dico vobis, Nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis* (Joan. vi, 49, 50, 54); utique illam quæ post hanc mortem futura est: et contra apostolicæ Sedis auctoritatem, ubi de hac ipsa re cum ageretur, hoc testimonium adhibuit est evangelicum, ne parvuli non baptizati vitam posse habere credantur (*Innocent. in Epist. 182, n. 5*): et contra ipsius Pelagii verba apud episcopos a quibus audiebat, expressa, ubi anathematizavit eos qui dicerent infantes non baptizatos habere vitam æternam.

29. Quod propterea commemoravimus, quoniam quidem apud vos, vel in vestra potius civitate, si tamen verum est quod audivimus, tanta pro isto errore quidam obstinatione nituntur, ut dicant facilius esse ut etiam Pelagium deserant atque contempnant, qui hæc sentientes anathematizavit, quam ab hujus sententiæ, sicut eis videtur, veritate discendant. Si autem cedunt Sedi apostolicæ, vel potius ipsi magistro et domino Apostolorum, qui dicit non habituros vitam in semetipsis, nisi manducaverint carnem filii hominis, et biberint sanguinem, quod nisi baptizati non utique possunt; nempe aliquando fatebuntur parvulos non baptizatos vitam habere non posse, ac per hoc, quamlibet tolerabilius omnibus qui etiam propria peccata committunt, tamen æterna morte multari.

30. Quæ cum ita sint, audeant disputare, et quibus

possunt persuadere contendant, Deum justum, apud quem non est iniquitas, parvulos a peccatis propriis innocentes, si nec illo ex Adam obligati et obstricti sunt, morte perpetua damnaturum. Quod si absurdissimum est et a justitia Dei penitus alienum, et tamen nullus qui se meminit catholicæ fidei christianum, negat aut dubitat parvulos non accepta gratia regenerationis in Christo, sine cibo carnis ejus et sanguinis potu, non habere in se vitam, ac per hoc poenæ sempiternæ obnoxios; profecto restat ut quia ipsi non egerunt aliquid boni aut mali, ideo mortis eorum justa sit poena, quia in illo moriuntur, in quo omnes peccaverunt; unde in isto solo justificantur<sup>1</sup>, a quo peccatum nec originale trahi potuit, nec proprium perpetrari.

31. Ipse vocavit nos non solum ex Judæis, verum etiam ex Gentibus; quoniam et illius Jerusalem filios, quæ interfecit Prophetas, et lapidavit missos ad se, quamvis ipsa nolente collegit ipse quos voluit (*Matth. xiii, 37*), et ante incarnationem suam, sicut ipsos Prophetas, et posteaquam Verbum caro factum est, sicut Apostolos et hominum millia qui et pretia rerum suarum ante pedes Apostolorum posuerunt (*Act. ii, 41, et iv, 4, 34, 35*). Omnes quippe illi filii sunt Jerusalem nolentis ut colligerentur, qui tamen illa nolente<sup>2</sup> collecti sunt; de quibus dicit: *Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? Ideo ipsi iudices vestri erunt* (*Matth. xii, 27*). De iis prædictum erat: *Si fuerint filii Israel sicut arena maris, reliquæ salvæ fient* (*Isai, x, 22; Osee i, 10; Rom. ix, 24-27*). Non potest excidere verbum Dei, nec repulit plebem suam quam præscivit, quæ tamen reliquæ per electionem gratiæ salvæ factæ sunt. Si autem gratia, quod sæpe dicendum est, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia: non hæc utique nostra, sed Apostoli verba sunt (*Rom. xi, 2, 5, 6*). Quod ergo ad Jerusalem nolentem colligi filios suos ille clamabat, hoc nos clamamus adversus eos qui filios volentes Ecclesiæ colligi nolunt: nec saltem post judicium (a) quod de ipso Pelagio in Palæstina factum est, corriguntur; de quo damnatus exisset, nisi objecta sibi contra gratiam Dei, dicta quæ obscurare non potuit, ipse damnasset.

CAPUT IX. — 32. Præter illa enim quæ, quo modo potuit, ausus est qualicumque ratione defendere, objecta quædam sunt, quæ nisi remota omni tergiversatione anathematizasset, ipse anathematizatus exisset. Objectum est enim eum dicere: *Quia Adam sive peccaret, sive non peccaret, moriturus esset: et quod peccatum ejus ipsum solum læserit, et non genus humanum: et quod infantes nuper nati in illo statu sint, in quo Adam fuit ante prævaricationem: et quod neque per mortem vel per prævaricationem Adæ omne genus humanum moriatur, neque per resurrectionem Christi omne genus humanum resurgat: et infantes, etiamsi non baptizentur, habere vitam æternam: et divites bapti-*

*zatos, nisi omnibus renuntient, si quid boni visi fuerint facere, non reputari illis, nec eos habere posse regnum Dei: et gratiam Dei atque adjutorium non ad singulos actus dari, sed in libero arbitrio esse vel in lege atque doctrina: et Dei gratiam secundum merita nostra dari: et filios Dei non posse vocari, nisi omnino absque peccato fuerint effecti: et non esse liberum arbitrium, si Dei indiget auxilio; quoniam in propria voluntate habet unusquisque facere aliquid, vel non facere: et victoriam nostram non ex Dei adjutorio esse, sed ex libero arbitrio: et quod pœnitentibus venia non detur secundum gratiam et misericordiam Dei, sed secundum meritum et laborem eorum qui per pœnitentiam digni fuerint misericordia.*

33. Hæc omnia Pelagius sic anathematizavit, quod satis Gesta ipsa testantur, ut nihil ad ea quoquo modo defendenda disputationis attulerit; unde fit consequens ut quisquis sequitur illius episcopalis auctoritatem judicii, et ipsius Pelagii confessionem, hæc tenere debeat, quæ semper tenuit catholica Ecclesia: Adam, nisi peccasset, non fuisse moriturum: quod peccatum ejus non ipsum solum læserit, sed et genus humanum: et quod infantes nuper nati non sint in illo statu, in quo Adam fuit ante prævaricationem, ut ad ipsos pertineat etiam quod breviter ait Apostolus, *Per unum hominem mors, et per unum hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur* (*I Cor. xv, 21, 22*). Unde fit ut infantes non baptizati, non solum regnum cælorum, verum etiam vitam æternam habere non possint. Confiteatur etiam, divites baptizatos, etiamsi divitiis suis non carcant, et sint tales quales ad Timotheum describit Apostolus dicens, *Præcipe divitibus hujus mundi non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui præstat omnia abundanter ad fruendum; divites sint in operibus bonis, facile tribuant, communicent, thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam* (*I Tim. vi, 17-19*), non eos regno Dei posse privari. Fateatur gratiam Dei et adjutorium etiam ad singulos actus dari; eamque non dari secundum merita nostra, ut vera sit gratia, id est gratis data per ejus misericordiam qui dixit, *Misereror cui misertus ero, et misericordiam præstabo cui misericors fuero* (*Exod. xxxiii, 19*). Fateatur filios Dei vocari posse illos qui quotidie dicunt, *Dimitte nobis debita nostra* (*Matth. vi, 12*): quod utique veraciter non dicerent, si essent omnimodo sine peccato. Fateatur esse liberum arbitrium, etiam si divino indiget adjutorio. Fateatur quando contra tentationes concupiscentiasque illicitas dimicamus, quamvis et illic habeamus propriam voluntatem, non tamen ex illa, sed ex adjutorio Dei nostram provenire victoriam. Non enim aliter verum erit quod Apostolus ait: *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei*. Fateatur secundum gratiam et misericordiam Dei veniam pœnitentibus dari, non secundum merita eorum; quandoquidem etiam ipsam pœnitentiam donum Dei dixit Apostolus, ubi ait de quibusdam: *Ne forte sit illis Deus pœnitentiam*

<sup>1</sup> Ms. Sulp., *vitificatur*.

<sup>2</sup> Mss. Vatic., *illo volente*.

(a) Diospolitianum.

(II Tim. II, 25). Hæc omnia simpliciter sine ullis fa-  
teatur ambagibus, si quis in auctoritatem catholicam  
et in ipsius Pelagii expressa ecclesiasticis Gestis verba  
consentit. Neque enim illa quæ his sunt contraria,  
veraciter anathematizata esse credendum est, nisi hæc  
quibus sunt contraria, fidei corde teneantur, et aperta  
confessione promantur.

CAPUT X. — 34. Nec in istis libris recentioribus,  
quos idem Pelagius post illud iudicium dicitur edi-  
disse, quamvis adjutorio divinæ gratiæ consentire vi-  
deatur, quid de hac re sentiat satis evidenter apparet.  
Aliquando enim ita paribus momentis potestatem vo-  
luntatis æqua lance perpendit, ut quantum ad peccan-  
dum, tantum etiam ad non peccandum valere  
desinat: quod si ita est, nullus locus adjutorio gratiæ  
reservatur, sine qua nos dicimus ad non peccandum  
nihil voluntatis arbitrium valere. Aliquando autem  
quotidiano gratiæ Dei muniri nos constitetur auxilio,  
quamvis habeamus ad non peccandum forte ac firmum  
liberum arbitrium: quod utique invalidum et infir-  
mum debuit constiteri, donec sanentur omnes languo-  
res animæ nostræ. Non enim pro infirmitate corporis  
precabatur, qui dicebat, *Miserere mei, Domine, quo-  
niam infirmus sum; sana me, Domine, quoniam contur-  
bata sunt ossa mea*: nam ut ostenderet pro anima se  
rogare, secutus adjunxit, *et anima mea turbata est valde*  
(Psal. vi, 3, 4).

35. Videtur ergo auxilium gratiæ tanquam ex abun-  
danti putare concedi, id est, ut etiamsi non concedatur,  
habeamus tamen ad non peccandum forte ac firmum  
liberum arbitrium. Quod ne existimemur de illo te-  
mere suspicari, et fortasse quis dicat <sup>a</sup> sic eum sen-  
tire forte ac firmum ad non peccandum liberum arbi-  
trium (quamvis sine Dei gratia id efficere atque adim-  
plere non possit), sicut sanos oculos firmos dicimus  
ad videndum, quod tamen nullo modo facere possunt,  
si desit lucis auxilium; alio loco quid diceret, vel quid  
putaret ostendit, ubi ait, *Ideo Dei gratiam hominibus  
dari, ut quod facere per liberum jubentur arbitrium, fa-  
cilius possint implere per gratiam*. Utique cum dicit,  
*facilius*, quid vult intelligi, nisi et gratia si desit, posse  
per liberum arbitrium, vel facile, vel etiam difficile  
quæ divinitus jubentur impleri (a)?

36. Ubi est ergo, *Quid est homo, nisi <sup>b</sup> quod memor  
es ejus* (Psal. viii, 5)? Ubi postremo illa testimonia,  
quæ Jerosolymitanæ antistes Ecclesiæ (b), sicut in  
eisdem Gestis legitur, ipsi Pelagio se dixisse comme-  
morat, cum ad eum perlatum esset quod sine gratia  
Dei diceret absque peccato hominem esse posse? Hæc  
sunt enim ab illo dicta tria testimonia valde magna  
contra hujusmodi impiam præsumptionem, quod Apo-  
stolus ait: *Plus omnibus illis laboravi; non ego autem,  
sed gratia Dei mecum* (I Cor. xv, 10); et, *Non volentis,  
neque currentis, sed miserentis est Dei* (Rom. ix, 16);

<sup>a</sup> Sic juxta Ms. Sulp. Lov., ut aliquantum etiam. Antiquiores  
vid. et Mss. quatuor, ut quantum etiam. [ Ut aliquantum  
etiam. ]

<sup>b</sup> Bad. Am. et Mss., dicat non sic eum.

<sup>c</sup> Edd., homo, quod. At Mss., homo, nisi quod.

(a) Vid. lib. de Gratia Christi, c. 7, 26 et seqq.

(b) Joannes.

et, *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum labo-  
raverunt ædificantes eam* (Psal. cxxvi, 1). Quomodo  
ergo quod Deus jubet, sine adjutorio ipsius vel difficile  
impletur, cum si Dominus non ædificet, in vanum  
ædificans laborasse dicatur; neque scriptum sit, Est  
quidem volentis, atque currentis, facilius autem misere-  
rentis est Dei, sed scriptum sit, *Non volentis, neque  
currentis, sed miserentis est Dei*; non quia nulla est  
hominis voluntas atque cursus <sup>1</sup>, sed quia nihil po-  
test, nisi ille misereatur: nec Apostolus dixerit, Et  
ego, sed dixerit, *Non ego autem, sed gratia Dei mecum*:  
non quia ipse nihil boni agebat, sed quia nihil ageret,  
si illa non adjuvaret? Quanquam illa possibilitas li-  
beri arbitrii tam in bonum quam in malum ex æqua  
lance perpensione nec huic facilitati locum relinquit,  
quam saltem videtur esse confessus dicendo, *Facilius  
possunt implere per gratiam, facilius impletur per gra-  
tiam bonum <sup>2</sup>, facillime autem sine gratia fit malum*:  
profecto ista possibilitas non æqua lance perpenditur.

CAPUT XI. — 37. Sed quid plura? Non solum ad  
istos vitandos cauti esse debemus, verum etiam ad  
docendos vel monendos, si patiantur, pigrescere non  
debemus. Plus eis tamen sine dubitatione præstamus,  
si ut corrigantur oremus, ne cum tantis ingeniis vel  
percant, vel alios perdant præsumptione damnabili:  
quia *zelum Dei habent, sed non secundum scientiam*; id  
est, *justitiam quæ a Deo est ignorantes, et suam volen-  
tes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti* (Rom. x,  
2, 3). Quibus utique, quoniam christiani appellantur,  
magis observandum est quam Judæis, de quibus hoc  
dixit Apostolus, ne offendant *in lapidem offensionis*  
(Id. ix, 32), velut argute defendendo naturam et li-  
berum arbitrium, quemadmodum philosophi hujus  
mundi, qui vehementer egerunt ut putarentur vel pu-  
tarent sibi beatam vitam virtute propriæ voluntatis  
efficere (a). Caveant ergo isti ne per sapientiam verbi  
evacuent crucem Christi (I Cor. i, 17), et hoc sit eis  
offendere in lapidem offensionis. Natura cuius humana  
etiamsi in illa integritate in qua condita est permane-  
ret, nullo modo seipsam Creatore suo non adjuvante  
servaret: cum igitur sine Dei gratia salutem non pos-  
sit custodire quam accepit; quomodo sine Dei gratia  
potest reparare quam perdidit?

38. Non autem ideo pro istis non orare debemus,  
quia si non corriguntur, eorum imputandum est vo-  
luntati, quæ nolunt credere etiam ad hoc ipsum sibi  
necessariam gratiam Salvatoris, quod putant consistere  
in solis viribus voluntatis. Nam et illi quibus sunt isti  
in hac causa omnino simillimi, de quibus hoc dixit  
Apostolus, quod *ignorantes Dei justitiam, et suam vo-  
lentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti*, pro-  
fecto suæ voluntatis vitio non credebant. Non enim ut  
essent infideles, cogebantur in vitium; sed nolenda

<sup>1</sup> Sic Mss. melioris notæ. At Bad. Am. et Er.: *Non quia in  
illa est hominis atque voluntatis concursus*. Lov.: *Non quia  
nullus est hominis atque voluntatis cursus*. Mss. duo, *volun-  
tas atque concursus*.

<sup>2</sup> Mss. duo omittunt, *per gratiam bonum*. Codex excusus  
Lovanii, an. 1647: *Facilius possunt implere. Si enim per gra-  
tiam lex facilius impletur, etc.*

(a) Vid. supra, epist. 133, n. 2 et seqq.

credere, infidelitatis crimine non carebant. Et tamen quia voluntas, ut ad vera credenda moveatur, non sibi sufficit, nisi per gratiam Deus opituletur, dicente ipso Domino cum de non credentibus loqueretur, *Nemo venit ad me, nisi ei datum fuerit a Patre (Joan. vi, 66)*; propter hoc et Apostolus, quamvis eis instanter Evangelium predicaret, parum tamen esse credebat, nisi pro illis etiam oraret ut crederent: ait enim, *Fratres, bona voluntas quidem cordis mei, et deprecatio ad Deum fit pro illis in salutem*; et tunc adjunxit illa quæ diximus, *Testimonium enim illis perhibeo quia zelum Dei habent, sed non secundum scientiam, etc.* Oremus ergo pro illis, sancte frater.

CAPUT XII. — 39. Cernis quippe nobiscum quam malo errore teneantur. Fragrant enim epistolæ tuæ odore sincerissimo Christi, ubi germanissimus gratiæ ipsius dilector et confessor apparet. Sed quod diu tecum ex hac re loquendum putavimus, primo quia jucundissimum est, fecimus: quid enim debet esse jucundius, vel infirmis gratia quæ sanantur, vel pigris gratia qua excitantur, vel volentibus gratia qua javantur? deinde, ut si quid nostra disputatione Deo adjuvante possemus, tua, non fides, sed fidei contra tales adminiculetur assertio, sicut nos quoque in hanc facultatem tuæ Germanitatis litteris adjuvamus.

40. Quid enim uberius et veracissima confessione plenius, quam illud est in quadam epistola tua, ubi naturam nostram non mansisse, ut condita est, sed vitiatam esse per illam generis humani patrem, humiliter deplorasti dicens: *Pau per ego et dolens, qui adhuc terrenæ inaginis aqualore concretus sum, et plus de primo quam de secundo Adam carnis sensibus et terrenis actibus refero, quomodo tibi audebo me pingere, cum cælestis inaginis inficiator prober corruptione terrenæ? Utrinque me conclusit pudor. Erubescio pingere quod sum; non audeo pingere quod non sum: odi quod sum; et non sum quod amo. Sed quid misero mihi proderit odisse iniquitatem, et amare virtutem; cum id potius agam quod odi, nec elaborem piger id potius agere quod amo? Ipse discors et intestino bello distrahor, dum spiritus adversus carnem, caro adversus spiritum dimicat, et lex corporis lege peccati legem mentis impugnat. Infelix ego, qui in me venenatum inimicæ arboris gustum nec crucis ligno digessi! Durat enim mihi illud per Adam<sup>1</sup> virus paternam, quo universitatem generis sui pater prævaricatus infecit (Paulinus, in Epist. 8, ad Severum): et cætera quæ de hac miseria multa connectis<sup>2</sup> ingemiscendo, expectans redemptionem corporis tui, et nondum re, sed spe salvum te esse cognoscens (Rom. viii, 23, 24).*

41. Sed fortassis tu alium in te transfigurasti, cum hæc diceres, nec aliquas de carne concupiscente adversus spiritum, quamvis ei non consentias, molestias importunas pateris et odiosas: verumtamen et tu, et quisquis hæc patitur, et gratiam Christi per quam de corpore mortis hujus liberetur expectat, nondum quidem evidenter in seipso, sed in illo homine latenter ibi erat, quando cibus vetitus tangebatur, et con-

<sup>1</sup> Apud Paulinum legitur, ab Adam.

<sup>2</sup> Mss. tres, contextis.

cipiebatur longe lateque per cunctos itura perditio. De orando autem, et gemitibus flagitando proficijendi ac recte vivendi adjutorio, quæ tua non ferret epistola<sup>3</sup>? quid est tui quantumcumque sermonis, ubi non sit sparsum gemebunda pietate quod in oratione dicimus, *Ne nos inferas in tentationem (Matth. vi, 13)*. Invicem itaque nos et consolemur in his omnibus, et exhortemur, et quantum dat Dominus adjuvemus. Quæ autem, et de quibus audierimus quæ multum dolemus et facile credere volumus; audiet a communi amico Sanctitas tua, quo in Dei misericordia cum salute remeante speramus nos de omnibus fieri posse certissimos.

#### DE SUBSEQUENTE EPISTOLA.

(LIB. II RETRACT. CAP. XLIX.)

*De præsentia Dei scripsi librum, ubi nostra intentio contra hæresim Pelagianam maxime vigilat, non expressit nominatam: sed in eo etiam de præsentia naturæ, quem Deum verum et summum dicimus, et de templo ejus operose ac subtiliter disputatur. Hic liber sic incipit: « Fateor me, frater dilectissime Dardane. »*

#### DE PRÆSENTIA DEI

LIBER,

SEU

EPISTOLA CLXXXVII<sup>4</sup> (a).

*Respondet ad duas quæstiones Dardani, interrogantis primo de Christo, quomodo nunc in cælo sit, qui latroni in cruce dixerit eum secum illo die futurum in paradiso; num forte quia Christus ubique existit, et quia paradisi in cælo situs est: secundo de parvulis, utrum non Deum noverint, etiam in utero existentes, siquidem Joannes in utero exsultavit ad præsentiam matris Domini.*

CAP. PRIMUM.—1. Fateor me, frater dilectissime Dardane (b), illustrior mihi in charitate Christi, quam in hujus sæculi dignitate, litteris tuis tardius quæredisse quam debuisti. Cujus rei causas nollem quæreres, ne molestius me feras diutius excusantem, quam perulisti tardius rescribentem; cum ego te malim offensionem meam facile ignoscere, quam de mea defensione judicare: quæcumque illæ causæ fuerint, crede nullum tui apud me esse potuisse contemptum. Imo enim velocissime rescripsissem, si te contempsissem. Nec modo quia tandem aliquando rescripti, ideo saltem tandem aliquando dignum aliquid te lectore molitus

<sup>1</sup> Edd.: *Quem tua non ferret epistola.* Sed melius *Mm.*, *quæ tua non ferret*, id est quæ ex tuis epistolis, etc.

<sup>2</sup> Correcta ad a. hg. bl. c. cc. ff. g. gv. j. n. s. vc. vi. duos hn. duos sb. duos t. quinque v. et ad Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Alias 57: quæ autem 187 erat, nunc in Appendice est 6. scripta sub medium an. 417.

(b) intelligitur fere ex iis quas in hoc viro agnoscit cum sublimi dignitate conjunctas animi dotes, illum ipsam esse Dardanum præfecturam Galliarum insignem, cui etiam Hieronymus proponit quæstionem quamdam de terra promissionis rescriptam circiter annum Christi 414, in hæc verba: « Quæris, Dardane, Christianorum nobilissime, et nobilium christianissime, » etc. Et epistolam finiens: « Hæc tibi, » ait, vir eloquentissime, in duplicis præfecturæ honore transactæ, nunc in Christo honoratior, tumultuaris et brevi lucubratione dictavi. »

sum, et quod merito possim tuo nomine prænotare; sed rescribere utcumque jam malui, quam pati et hanc ætatem<sup>1</sup> me hujus officii debitore transire. Nec tua me dignitas terruit fecitque cunctantem, cum sit humanitas tua gratior quam illa suspectior. Sed unde te magis amo, hinc difficilior unde sufficiam tantæ aviditati religiosi tui amoris invenio.

2. Huc accessit, quod præter mutæ charitatis flammam, qua sit ut etiam eos, quos nunquam vidimus, diligamus, dum eos habere quod diligimus credimus, ubi me utique prævenisti, fecistisque ut verear in me decipi opinionem atque expectationem tuam: præter hoc ergo mihi tales quæstiones in tua epistola proposuisti, quæ si a quolibet propositæ forent, otio quoque meo, quod mihi deficit, non parvum negotium fierent<sup>2</sup>. Cum vero abs te proponuntur, cui profunda rimanti solutionis earum superficies nequaquam sat est, et proponuntur occupatissimo aliorumque curarum molibus vallato et obstructo; tuæ prudentiæ est et benevolentiae cogitare quam te placidum habere debeam, vel quod diu non respondi, vel si etiam nunc pro tuæ intentionis granditate non respondero.

CAPUT II.—3. Quæris igitur, *Mediator Dei et hominum homo Christus Jesus quomodo nunc esse credatur in cælo, cum pendens in ligno, jamque moriturus, latroni credenti dixerit: Hodie mecum eris in paradiso* (Luc. xxiii, 43). Et hinc fortasse intelligendum dicitur paradysum, quasi in aliqua cæli parte positum, aut, quia ubique Deus sit, hominem quoque illum qui in Deo sit ubique diffusum; ex hoc nimirum intelligi volens etiam in paradiso esse potuisse qui ubique sit.

4. Ubi ego quæro, vel potius agnosco quemadmodum accipias hominem Christum. Non utique sicut quidam hæretici, Verbum Dei et carnem, hoc est sine anima humana; ut Verbum esset carni pro anima: vel Verbum Dei et animam et carnem, sed sine mente humana; ut verbum Dei esset animæ pro mente humana (a). Non utique sic accipis hominem Christum, sed sicut superius locutus es, ubi aisti Christum omnipotentem Deum ea te ratione credulitatis accipere, ut Deum non crederes, nisi perfectum etiam hominem credidisses. Profecto cum dicitur hominem perfectum, totam illic naturam humanam vis intelligi: non est autem homo perfectus, si vel anima carni, vel animæ ipsi mens humana defuerit.

5. Si ergo secundum hominem quem Verbum Deus suscepit, putamus dictum esse, *Hodie mecum eris in paradiso*, non ex his verbis in cælo existimandus est esse paradysus: neque enim ipso die in cælo futurus erat homo Christus Jesus; sed in inferno secundum animum, in sepulcro autem secundum carnem. Et de carne quidem quod eo die in sepulcro sit posita, manifestissimum est Evangelium: quod vero illa anima in infernum descenderit, apostolica doctrina prædicat; quandoquidem beatus Petrus ad

<sup>1</sup> Edl., ætatem. At Mss. sexdecim, ætatem

<sup>2</sup> Sic. Mss. omnes: ubi Er. et Lov. habent, quod mihi deest, non parvum negotium facerent.

(a) Arizani, ex lib. de Hæresib., c. 49; et Apollinaristæ, ibid., c. 33.

hanc rem testimonium de Psalmis adhibet, ubi prædictum esse demonstrat, *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem* (Act. ii, 27, et Psal. xv, 10). Illud de anima dictum est, quia non ibi est derelicta, unde tam cito remeavit: illud de corpore, quod in sepulcro corrumpi celeri resurrectione non potuit. Sed in sepulcro paradysum nullus intelligit. Et si quisquam esset ita absurdus, ut hoc sapere conaretur, eo quod illud sepulcrum in horto erat; certe hinc ab ista opinione revocaretur, quod ille cui dictum est, *Hodie mecum eris in paradiso*, non illo die fuit cum Christo in illo sepulcro: nec ejus fidei pro magno munere offerretur sepultura carnis, nihil gaudii vel doloris in morte sentientis, cum ille de requie ubi sensus est cogitaret.

6. Restat igitur ut, si secundum hominem dictum est, *Hodie mecum eris in paradiso*, in inferno intelligatur esse paradysus, ubi erat eo die futurus secundum humanam animam Christus. Utrum autem sinus ille Abrahæ, ubi dives impius cum in tormentis esset inferni, requiescentem pauperem vidit, vel paradisi censendus vocabulo, vel ad inferos pertinere existimandus sit, non facile dixerim. De illo quippe divite legitur dictum esse, *Mortuus est autem et dives, et sepultus est in inferno*; et, *cum apud inferos in tormentis esset*. In pauperis autem morte vel requie non sunt inferi nominati: sed, *Contigit, inquit, mori inopem illum, et auferri ab Angelis in sinum Abrahæ*. Deinde ardenti diviti dicit Abraham, *Inter nos et vos chaos magnum firmatum est* (Luc. xvi, 22-26): tanquam inter inferos sedesque beatorum. Non enim facile alicubi Scripturarum inferorum nomen positum invenitur in bono. Unde etiam quæri solet, si non nisi pœnalia recte intelliguntur inferna, quomodo animam Domini Christi pie credamus fuisse in inferno. Sed bene respondetur ideo descendisse, ut quibus oportuit subveniret: unde beatus Petrus eum dicit solvisse dolores inferni, in quibus impossibile erat teneri cum (Act. ii, 24). Porro si utraque regio et dolentium et requiescentium, id est, et ubi dives ille torquebatur, et ubi pauper ille lætabatur, in inferno esse credenda est; quis audeat dicere Dominum Jesum ad pœnales inferni partes venisse tantummodo, nec fuisse apud eos quid in Abrahæ sinu requiescunt? Ubi si fuit, ipse est intelligendus paradysus quem latronis animæ illo die dignatus est polliceri. Quæ si ita sunt, generale paradisi nomen est, ubi feliciter vivitur. Neque enim quia paradysus est appellatus ubi Adam fuit ante peccatum, propterea Scriptura prohibita est etiam Ecclesiam vocare paradysum cum fructu pomorum.

CAPUT III.—7. Est autem sensus multo expeditior, et ab his omnibus ambiguitatibus liber, si non secundum id quod homo erat, sed secundum id quod Deus erat Christus dixisse accipitur, *Hodie mecum eris in paradiso*. Homo quippe Christus illo die secundum carnem in sepulcro, secundum animam in inferno futurus erat: Deus vero idem ipse Christus ubique semper est. Est enim lux quæ lucet etiam in tenebris, quamvis eam tenebræ non comprehendant (Joan. i, 5).

Est Virtus et Sapiëntia Dei, de qua scriptum est quod attingat a fine usque ad finem fortiter, et disponat omnia suaviter (*Sap. viii, 1*); et attingat ubique propter suam munditiam, et nihil inquinatum in eam incurrat (*Id. vii, 24*). Ubi cumque ergo sit paradisi, quisquis beatorum ibi est, cum illo ibi est, qui ubique est.

8. Cum enim sit Christus Deus et homo; Deus utique unde dicit, *Ego et Pater unum sumus* (*Joan. x, 30*); homo autem unde dicit, *Pater major me est* (*Id. xiv, 28*); idemque Filius Dei unigenitus a Patre, et filius hominis ex semine David secundum carnem: utrumque in illo observandum est cum loquitur, vel cum de illo Scriptura loquitur, et quid secundum quid dicatur intuentium. Nam sicut unus homo est anima rationalis et caro, sic et unus Christus est Verbum et homo. Proinde quod ad Verbum attinet, creator est Christus; *Omnia enim per ipsum facta sunt* (*Joan. 1, 3*): quod vero ad hominem, creatus<sup>1</sup> est Christus; *Factus est enim ex semine David secundum carnem* (*Rom. 1, 3*), et *in similitudinem hominum factus* (*Philipp. ii, 7*). Item quia in homine duo sunt, anima et caro; secundum animam tristis fuit usque ad mortem (*Matth. xxvi, 38*), secundum carnem passus est mortem (*Act. iii, 18*).

9. Nec tamen cum Filium Dei Christum dicimus, hominem separamus; aut cum eundem Christum filium hominis dicimus, separamus Deum. Secundum hominem namque in terra erat, non in cœlo ubi nunc est, quando dicebat, *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit, Filius hominis qui est in cœlo* (*Joan. iii, 13*): quamvis secundum id quod Filius Dei erat, esset in cœlo; secundum id vero quod filius hominis erat, adhuc esset in terra, nondumque ascendisset in cœlum. Similiter cum secundum id quod Filius Dei est, sit Dominus gloriæ; secundum id autem quod est filius hominis, crucifixus sit; ait tamen Apostolus: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent* (*I Cor. ii, 8*). Ac per hoc et filius hominis secundum Deum erat in cœlo, et Filius Dei secundum hominem crucifigebatur in terra. Sicut ergo potuit recte dici Dominus gloriæ crucifixus, cum ad solam carnem illa passio pertineret: ita recte dici potuit, *Hodie mecum eris in paradiso*, cum juxta humanam humilitatem, per carnem in sepulcro, per animam in inferno illo die futurus esset; juxta divinam vero immutabilitatem nunquam de paradiso, quia ubique est semper, recessisset.

10. Noli itaque dubitare ibi nunc esse hominem Christum Jesum, unde venturus est; memoriterque recole, et fideliter tene christianam confessionem, quoniam resurrexit a mortuis, ascendit in cœlum, sedet ad dexteram Patris, nec aliunde quam inde venturus est ad vivos mortuosque judicandos. Et sic venturus est, illa angelica voce testante, quemadmodum ire visus est in cœlum (*Act. 1, 10, 11*), id est in eadem carnis forma atque substantia; cui profecto immortalitatem dedit, naturam non abstulit. Secundum hanc formam non est putandus ubique diffusus. Cavendum est enim ne ita divinitatem astruamus

<sup>1</sup> Edd., *creatura est. Mss. septemdecim, creatus est.*

hominis, ut veritatem corporis auferamus. Non est autem consequens ut quod in Deo est, ita sit ubique, ut Deus. Nam et de nobis veracissima Scriptura dicit quod *in illo vivimus, movemur et sumus* (*Act. xvii, 28*), nec tamen sicut ille ubique sumus; sed aliter homo ille in Deo, quoniam aliter et Deus ille in homine, proprio quodam et singulari modo. Una enim persona Deus et homo est, et utrumque est unus Christus Jesus; ubique per id quod Deus est, in cœlo autem per id quod homo.

CAPUT IV. — 11. Quanquam et in eo ipso quod dicitur Deus ubique diffusus, carnali resistendum est cogitationi, et mens a corporis sensibus avocanda, ne quasi spatiosa magnitudine opinemur Deum per cuncta diffundi, sicut humor, aut humor, aut aer, aut lux ista diffunditur (omnis enim hujusmodi magnitudo minor est in sui parte quam in toto); sed ita potius sicuti est magna sapientia, etiam in homine cujus corpus est parvum. Et si duo sunt sapientes, quorum sit alter corpore grandior, neuter sapientior, non est illa in majore major, minor in minore, aut minor in uno quam in duobus; sed tanta in hoc quanta in illo, et tanta in unoquoque quanta in utroque: neque enim si æqualiter sunt omnino sapientes, plus sapiunt ambo quam singuli; quemadmodum si æqualiter sint immortales, non plus vivunt ambo quam singuli.

12. Ipsa denique immortalitas corporis, quæ in Christi carne præcessit, nobisque in fine futura promittitur, cum magna sit res, non est profecto mole magna; sed licet corporaliter habeatur, incorporea quædam excellentia est. Nam cum ipsum immortale corpus minus sit in parte quam in toto, immortalitas ejus tam plena est in parte quam in toto; et cum sint aliis alia majora, non tamen aliis alia immortaliora sunt membra. Sicut nunc quando ex omni parte sani sumus secundum modum præsentis in corpore sanitatis, non quia major est manus tota quam digitus, ideo manus totius sanitatem majorem dicimus esse quam digiti; sed in illis inæqualibus æqualis est ipsa, quando ita breviora grandioribus comparantur, ut quod tam magnum esse non potest quam est aliud, possit tamen esse tam sanum: Esset autem major sanitas in majoribus membris, si essent majora saniora: cum vero non est ita, sed majora atque minora tam sana sunt, dispar est profecto in membrorum molibus quantitas, sed par est in disparibus sanitas.

13. Cum ergo sit corpus aliqua substantia, quantitas ejus est in magnitudine molis ejus; sanitas vero ejus non quantitas, sed qualitas ejus est. Non ergo potuit obtinere quantitas corporis, quod potuit qualitas. Nam ita distantibus partibus, quæ simul esse non possunt, quoniam sua quæque spatia locorum tenent, minores minora, et majora majores, non potuit esse in singulis quibusque partibus tota vel tanta; sed amplior est quantitas in amplioribus partibus, brevior in brevioribus, et in nulla parte tanta quanta per totum: qualitas vero corporis, quæ sanitas dicitur, cum sanum corpus est totum, tanta est in ma-



ioribus, quanta in minoribus partibus; non enim quæ minus magnæ sunt, ideo minus sanæ sunt, aut quæ ampliores ideo saniores. Absit ergo ut quod potest in corpore qualitas creati corporis, non possit in seipsa substantia Creatoris.

14. Est ergo Deus per cuncta diffusus. Ipse quippe ait per prophetam, *Cælum et terram ego impleo* (Jer. xxiii, 24); et quod paulo ante posui de sapientia ejus, *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* (Sap. viii, 1); itemque scriptum est, *Spiritus Domini replevit orbem terrarum* (Id. i, 7); ei que dicitur in quodam psalmo, *Quo abibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in cælum, tu ibi es; si descendero ad infernum, ades*<sup>1</sup> (Psal. cxxxviii, 7). Sed sic est Deus per cuncta diffusus, ut non sit qualitas mundi; sed substantia creatrix mundi, sine labore regens, et sine onere continens mundum. Non tamen per spatia locorum, quasi mole diffusa, ita ut in dimidio mundi corpore sit dimidius, et in alio dimidio dimidius, atque ita per totum totus; sed in solo cælo totus, et in sola terra totus, et in cælo et in terra totus, et nullo contentus loco, sed in seipso ubique totus.

15. Ita Pater, ita Filius, ita Spiritus sanctus, ita Trinitas unus Deus. Neque enim mundum inter se in tres partes dividerunt, quas singulas singuli impleverunt, quasi non haberet ubi esset Filius aut Spiritus sanctus in mundo, si totum occupasset Pater. Non ita se habet vera incorporea immutabilisque divinitas. Non enim corpora sunt, quorum amplior sit in tribus quam in singulis magnitudo; nec loca suis molibus tenent, ut distantibus spatiis simul esse non possint. Si enim anima in corpore constituta, non solum nullas angustias, verum etiam quamdam latitudinem invenit, non corporalium locorum, sed spiritualium gaudiorum cum sit quod ait Apostolus, *Nescitis quoniam corpora vestra templum in vobis Spiritus sancti est, quem habetis a Deo* (I Cor. vi, 19); nec dici nisi stultissime potest, non habere locum in nostrò corpore Spiritum sanctum, quod totum nostra anima impleverit: quanto stultius dicitur ullis angustias impediri alicubi Trinitatem, ut Pater et Filius et Spiritus sanctus ubique simul esse non possint!

CAPUT V. — 16. Verum illud est multo mirabilius, quod cum Deus ubique sit totus, non tamen in omnibus habitat. Non enim omnibus dici potest quod ait Apostolus, vel quod jam dixi, vel etiam illud: *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* (Id. iii, 16)? Unde et e contrario de quibusdam dicit: *Quisquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (Rom. viii, 9). Quis porro audeat opinari, nisi quisquis inseparabilitatem penitus Trinitatis ignorat, quod in aliquo habitare possit Pater aut Filius, in quo non habitat Spiritus sanctus, aut in aliquo Spiritus sanctus in quo non et Pater et Filius? Unde fatendum est ubique esse Deum per divinitatis

præsentiam, sed non ubique per habitationis gratiam. Propter hanc enim habitationem, ubi procul dubio gratia dilectionis ejus agnoscitur, non dicimus, Pater noster qui es ubique, cum et hoc verum sit, sed, *Pater noster qui es in cælis* (Math. vi, 9); ut templum ejus potius in oratione commemoremus, quod et nos ipsi esse debemus, et in quantum sumus, in tantum ad ejus societatem et adoptionis familiam pertinemus. Si enim populus Dei nondum factus æqualis Angelis ejus adhuc in ista peregrinatione dicitur templum ejus, quanto magis est templum ejus in cælis, ubi est populus Angelorum, quibus aggregandi et coæquandi sumus, cum, finita peregrinatione, quod promissum est sumpserimus!

17. Cum igitur qui ubique est, non in omnibus habitat; etiam in quibus habitat, non æqualiter habitat. Nam unde est illud quod Elisæus poposcit, ut dupliciter in eo fieret Spiritus Dei qui erat in Elia (IV Reg. ii, 9)? et unde in omnibus sanctis sunt alii aliis sanctiores, nisi abundantius habendo habitatorem Deum? Quomodo ergo verum supra diximus, quod Deus ubique sit totus, quando in aliis est amplius, in aliis minus? Sed non est negligenter intuendum quod diximus, in seipso esse ubique totum. Non ergo in eis quia alii plus eum capiunt, alii minus<sup>1</sup>. Ideo enim ubique esse dicitur, quia nulli parti rerum absens est; ideo totus, quia non parti rerum partem suam præsentem præbet, et alteri parti alteram partem, æquales æqualibus, minori vero minorem, majorique majorem; sed non solum universitati creaturæ, verum etiam cuilibet parti ejus totus pariter adest. Hic ab eo longe esse dicuntur, qui peccando dissimillimi facti sunt; et hi ei propinquare, qui ejus similitudinem pie vivendo recipiunt. Sicut recte dicuntur oculi tanto esse ab hac luce longius, quanto fuerint cæciores. Quid enim tam longe est a luce quam cæcitas, etiamsi lux præsto sit, atque oculos perfundat extinctos? Propinquare autem luci merito perhibentur oculi, qui sanitatis accessu aciem recipiendo proficiunt<sup>2</sup>.

CAPUT VI. — 18. Porro autem quod parum distincte putavimus posse intelligi cum diceremus Deum esse ubique totum, nisi adderemus, In seipso, video diligentius exponendum. Quomodo enim ubique, si in seipso? Ubi que scilicet, quia nusquam est absens. In seipso autem, quia non continetur ab eis quibus est præsens, tanquam sine eis esse non possit. Nam spatia locorum tolle corporibus, nusquam erunt, et quia nusquam erunt, nec erunt. Tolle ipsa corpora qualitatibus corporum, non erit ubi sint, et ideo necesse est ut non sint. Et enim cum per totam suam molem corpus æqualiter sanum est, aut æqualiter candidum, non est in una quam in alia parte ejus sanitas major aut candor, nec major in toto quam in parte ejus; quia non sanius aut candidius totum constat esse quam partem. Si autem inæqualiter sit ea-

<sup>1</sup> Mss. magno consensu: *Alia plus eum capiunt, alia minus.*

<sup>2</sup> Sic Mss. quindecim. At Edd., *aciem recipiendo. lucem recipiunt.*

<sup>1</sup> Post *ades*, hæc in vulgatis adduntur: *Quia substantialiter Deus ubique diffusus; quæ verba absunt a novemdecim mss. videnturque e margine huc translata esse.*

nem aut inæqualiter candidum, fieri potest ut in minore parte sit sanitas major aut candor, cum minora quam majora saniora vel candidiora sunt membra; usque adeo non mole constat quod in qualitatibus magna dicitur esse vel parva. Verumtamen si moles ipsa corporis, quantacumque vel quantalacumque sit, penitus auferatur, qualitates ejus non erit ubi sint, quamvis non mole metiendæ sint. At vero Deus non, si minus capitur ab illo cui præsens est, ideo ipse minor est. Totus enim in seipso est, nec in quibus est, ita est ut indigeat eis, tanquam non possit esse nisi in eis. Sicut autem nec ab illo abest, in quo non habitat, et totus adest, quamvis eum ille non habeat; ita et illi in quo habitat, totus est præsens, quamvis eum non ex toto capiat.

19. Neque enim ad habitandum dividit se per hominum corda seu corpora, aliam sui partem huic tribuens, illi aliam, sicut lux ista per aditus et per fenestras domorum: sed potius, si quemlibet sonum, cum corporea res sit ac transitoria, surdus non capit, surdaster non totum capit, atque in his qui audiunt cum pariter ei propinquant, tanto magis alius alio capit, quanto est acutioris, tanto autem minus, quanto est obtusioris auditus, cum ille non varie magis minusve insonet, sed in eo loco in quo sunt, omnibus æqualiter præsto sit; quanto excellentius Deus natura incorporea et immobiliter viva, qui non sicut sonus per moras temporum tendi et dividi potest, nec spatia aërio tanquam loco suo indiget, ubi præsentibus præsto sit, sed æterna stabilitate in seipso manens, totus adesse rebus omnibus potest, et singulis totus, quamvis in quibus habitat, habeant eum pro suæ capacitatis diversitate, alii amplius, alii minus, quos ipse sibi dilectissimum templum gratia suæ bonitatis ædificat!

20. Et donationum quidem dictæ sunt divisiones tanquam per partes et membra unius corporis, ubi et simul omnes unum templum, et singuli singula templa sumus; quia non est Deus in omnibus quam in singulis major: et fit plerumque ut plures eum minus capiant, unus amplius. Sed cum dixisset Apostolus, *Divisiones autem donationum sunt*; continuo subjecit, *Idem autem Spiritus*: item cum ipsas donationum divisiones commemorasset; *Omnia autem hæc*, inquit, *operatur unus atque idem Spiritus, dividens propria unicuique prout vult* (1 Cor. xii, 4, 11). Dividens ergo, non ipso divisus, quia ipse unus atque idem. Illæ vero divisiones dictæ sunt, sicut membrorum in corpore; quia non idem valent aures quod oculi, atque ita membra cætera diversis officiis concorditer distributa: quæ tamen cum sani sumus, una, neque diversa, nec alibi majore, alibi minore, sed cum sint ipsa disparia, communi et parili salute congaudent. Hujus corporis caput est Christus, hujus corporis unitas nostro sacrificio commendatur: quod breviter significavit Apostolus, dicens, *Unus panis, unum corpus multi sumus* (1 Cor. x, 17). Per caput nostrum reconciliamur Deo, quia in illo est divinitas Unigeniti facta particeps mortalitatis nostræ, ut et nos partici-

pes ejus immortalitatis essemus.

21. Hoc sacramentum longe est a cordibus sapientium superbiorum, et ideo non christianorum, ac per hoc nec vere sapientium. Illorum etiam dico sapientium qui cognoverunt Deum; *quia cognoscentes Deum, sicut dicit Apostolus, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt* (Rom. i, 21). Nosti autem in quo sacrificio dicatur, Gratias agamus Domino Deo nostro. A cujus sacrificii humilitate longe abest typhus, et cothurnus illorum. Et ideo multum mirabilis res est quemadmodum quorundam nondum cognoscentium Deum sit inhabitator Deus, et quorundam cognoscentium non sit. Nec illi enim ad templum Dei pertinent, qui cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; et ad templum Dei pertinent parvuli sanctificati Sacramento Christi, regenerati Spiritu sancto, qui certe per ætatem nondum possunt cognoscere Deum: unde quem potuerunt illi nosse nec habere, isti potuerunt habere antequam nosse. Beatissimi autem sunt, quibus hoc est Deum habere quod nosse: ipsa quippe notitia plenissima, verissima, felicissima est.

CAPUT VII. — 22. Hinc jam oportet etiam illam quam post epistolæ tuæ subscriptionem addidisti, pertractare quæstionem: *Si adhuc ignorant parvuli Deum, quomodo Joannes etiam antequam nasceretur, ad adventum et præsentiam matris Domini, in suæ matris utero potuit exsultare*. Cum enim commemorasses te legisse librum meum de Baptismo Parvulorum, addidisti et aisti: *De prægnantibus quid sentias opto cognoscere, cum credulitatis fidem pro puero mater Joannis Baptiste responderit*.

23. Hæc sunt certe verba Elizabeth matris Joannis: *Beata tu inter mulieres, et beatus fructus ventris tui: Et unde hoc mihi, ut veniat mater Domini mei ad me? Ecce enim ut facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exsultavit in gaudio infans in utero meo* (Luc. i, 42-44). Hoc autem ut diceret, sicut Evangelista prælocutus est, repleta est Spiritu sancto, quo procul dubio revelante cognovit quid illa exsultatio significaret infantis; id est, illius venisse matrem, cujus præcursor ipse et demonstrator esset futurus. Potuit ergo esse ista significatio rei tantæ a majoribus cognoscendæ, non a parvulo cognitæ. Nam neque, cum hoc ante in Evangelio narraretur, dictum est, *Credidit infans in utero ejus*; sed, *exsultavit*: neque ipsa dixit, *Exsultavit in fide infans in utero meo*; sed, *exsultavit in gaudio*. Videmus autem exsultationem non solum parvulorum, sed etiam pecorum, non utique de aliqua fide, vel religione, vel qualicumque rationali cognitione venientem. Sed hæc plane inusitata et nova exstitit, quia in utero, et ad ejus adventum quæ hominum Salvatorem fuerat paritura. Ideo mira, ideo in magnis signis deputanda: ideo hæc exsultatio, et tanquam matri Domini reddita resalutatio, sicut solent miracula fieri, facta est divinitus in infante, non humanitus ab infante.

24. Quanquam etiamsi usque adeo est in illo puero acceleratus usus rationis et voluntatis, ut iura et

sera materna jam posset agnoscere, credere, consentire, quod in aliis parvulis aetas expectatur ut possint; etiam hoc in miraculis habendum divinæ potentia, non ad humanæ trahendum est exemplar naturæ. Nam quando Deus voluit, etiam jumentum nutum rationabiliter est locutum (*Num. xxii, 28*): nec ideo sunt admoniti homines in deliberationibus suis etiam asinina expectare consilia. Quocirca nec quod factum est in Joanne contemno, nec inde regulam quid sentiendum sit de parvulis figo: imo id in illo propterea mirabiliter prædico, quia in aliis non invenio. Habet quidem aliquid simile etiam illa in Rebecce utero lucta geminorum; verum et hoc usque adeo prodigium fuit, ut divinum propterea mulier oraculum quæreret, et audiret duobus illis infantulis duos populos fuisse figuratos (*Gen. xxv, 22, 23*).

25. Nescire autem divina parvulos qui nec humana adhuc noverint, si verbis velinus ostendere, vereor ne ipsis sensibus nostris facere videamur injuriam, quando id loquendo suademus, ubi omnes vires officiumque sermonis facillime superat evidentiā veritatis. Annon videmus etiam cum articulata vocis qualicumque signa edere cœperint, atque ad initium fandi transire ab infantia, adhuc eos talia sentire ac dicere, in quibus si remansissent, annisque accedentibus tales esse persisterent, nullus eos, vel fatuus nimium, fatuos esse dubitaret? Nisi forte id restat, ut in vagitu infantia, vel in ipso adhuc uteri silentio credamus parvulos fuisse sapientes, postea vero quam nobiscum cœperunt loqui, ad hanc ignorantiam quam videmus, crescendo venisse. Quod opinari vides quam sit absurdum, cum puerorum sensus in qualicumque verba prorumpens, qui certe ad ea quæ majores sapiunt pene nullus est, tamen comparatus illi in quo nascuntur, intelligentia dici potest. Unde autem in ipso tanto salutis præsidio, quando eis christiana gratia subvenitur, quod vocibus quibus possunt et motibus reluctantur, non eis imputatur, atque omnis renisus ipsorum nihili penditur, donec in eis Sacramenta peragantur, quibus id quod de originali damnatione tractum est expiatur, nisi quia in tantum nesciunt quid faciunt, ut nec facere judicentur? Porro si jam uterentur rationis et voluntatis arbitrio, quo illi sanctificationi adhiberi deberet assensus, quantum mali esset resistere tantæ gratiæ, quamque non solum nihil prodesset quod fieret, verum etiam inde reatus accresceret, quis christianus ignoret?

CAPUT VIII. — 26. Dicimus ergo in baptizatis parvulis, quamvis id nesciant, habitare Spiritum sanctum. Sic enim eum nasciuntur quamvis sit in eis, quemadmodum nesciunt et mentem suam; cujus in eis ratio, qua uti nondum possunt, velut quedam scintilla sopita est, excitanda ætatis accessu. Neque hoc in parvulis mirum debet videri, cum Apostolus quibusdam etiam majoribus dicat, *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* (*I Cor. iii, 16*)? de quibus paulo ante dixerat, *Animalis autem homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei*; quos etiam

SANCT AUGUST. II.

parvulos vocat, non carnis ætate sed mentis (*Id. ii, 14, et iii, 1, 2*). Non itaque percipiebant cognitione Spiritum sanctum qui habitabat in eis; et habitante in se Spiritu sancto, adhuc animales, nondum spirituales erant, quia nondum poterant habitatorem suum Spiritum cognitione percipere.

27. Habitare autem ideo et in talibus dicitur, quia in eis occulte agit, ut sint templum ejus; idque in proficientibus et proficiendo perseverantibus perficit. *Spe enim salvi facti sumus*, sicut Apostolus dicit; cum alio loco dicat, *Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis* (*Tit. iii, 5*). Cum ergo hic dicat, *Salvos nos fecit*, tanquam salus ipsa jam data sit, quemadmodum intelligendum sit, illic exponit, ubi ait: *Spe enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes; quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus* (*Rom. viii, 24, 25*). Multa namque dicuntur in Scripturis tanquam facta sint, cum in spe adhuc esse intelligantur. Unde est et illud quod Dominus discipulis ait, *Omnia quæ audivi a Patre meo nota feci vobis* (*Joan. xv, 15*): quod usque adeo dictum spem dictum est futurorum, ut eis postmodum dicat, *Multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo* (*Id. xvi, 12*). Agit ergo in quibus mortalibus adhuc habitat, ipsam ædificationem habitaculi sui, quam non in ista, sed in alia post hanc vitam perficit, quando absorbetur mors in victoriam diciturque illi: *Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus? Quid est autem mortis aculeus, nisi peccatum* (*I Cor. xv, 54-56*)?

28. Propter quod nunc etiam renati ex aqua et Spiritu, omnibusque peccatis sive originis ex Adam, in quo omnes peccaverunt, sive factorum, dictorum, cogitationumque nostrarum, in illius lavacri mundatione deletis; tamen quia manemus in hac vita humana quæ tentatio est super terram, merito dicimus: *Dimitte nobis debita nostra* (*Matth. vi, 12*). Et hanc orationem dicit universa Ecclesia, quam mundat Salvator lavacro aquæ in verbo, ut eam sibi exhibeat gloriosam, non habentem maculam, aut rugam (*Eph. v, 26, 27*), aut aliquid ejusmodi; tunc utique cum perficitur in re, ubi nunc proficiendo ambulatur in spe. Nam quomodo est nunc non habens maculam, aut rugam, aut aliquid ejusmodi, quæ vel in omnibus ad eam pertinentibus hominibus qui jam ratione mentis utantur et voluntatis arbitrio, mortalisque carnis sarcinam portant, vel certe, quod etiam ipsos contentiosos necesse est fateri, in multis suis membris veraciter dicit: *Dimitte nobis debita nostra*?

29. Cum itaque proficientes, in quibus mortalibus habitat, dum de die in diem renovantur, magis magisque justificet, exaudiat orantes, mundet confitentis, ut exhibeat sibi templum immaculatum in æternum; merito dicitur non habitare in eis qui cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, vel gratias egerunt. Colendo enim et serviendo creaturæ potius quam Creatori (*Rom. i, 21, 25*), non unius veri Dei templum se esse voluerunt: atque ita dum volunt eum habere cum multis, facilius effecerunt ut eum

(Vingt-sept)

non haberent, quam ut diis multis falsive miscerent. Et merito dicitur habitare in eis quos secundum propositum vocatos, justificandos glorificandosque suscepit, etiam antequam incorpoream, quæ ubique tota est, valeant ejus nosse naturam, quantum nosci ex parte per speculum et in ænigmate ab homine in hac vita (1 Cor. xiii, 12), cum plurimum profecerit, potest. Sunt enim, in quibus habitat, multi tales qualibus dicit Apostolus: *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tanquam parvulis in Christo, lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis; sed nec adhuc quidem potestis* (Id. iii, 1, 2). His quippe etiam illud dicit: *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* (Id. vi, 19)? Hos tales si etiam antequam perveniant ad spiritualem mentis ætatem, ubi non lacte alantur, sed solido cibo, dies vitæ hujus extremus invenerit; perficiet in eis habitator illorum quidquid hic intelligentiæ minus habuerunt, quoniam ab unitate corporis Christi qui nobis via factus est, et a templi Dei societate non recesserunt. Unde ut non recedant, regulam fidei pusillius magnisque communem in Ecclesia perseveranter tenent, et in quod pervenerunt in eo ambulant, donec eis Deus revelet, si quid aliter sapiunt, cogitationes suas carnales non dogmatizant; quia non obdurant<sup>1</sup> contentiosis defensionibus immanendo, sed quodammodo ambulando, id est proficiendo desudant, intelligentiæ perspicuitatem impetrantes per fidei pietatem.

CAPUT IX. — 30. Quæ cum ita sint, duo ista quæ in uno sunt homine, nasci et renasci, ad duos homines pertinent: unum ad illum primum Adam, alterum ad secundum qui dicitur Christus. *Sed non prius, ait Apostolus, quod spirituale est, sed quod animale; postea spirituale. Primus homo de terra, terrenus; secundus homo de cælo, celestis: qualis terrenus, tales et terreni; et qualis celestis, tales et caelestes. Sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem ejus qui de cælo est: item dicit, Per unum hominem mors, et per unam hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur* (Id. xv, 46-49, 21, 22). Omnes, et omnes ideo dixit, quia in mortem nemo nisi per illum, in vitam nemo nisi per istum. In primo patuit quid hominis arbitrium valeret ad mortem; in secundo autem quid Dei adjutorium valeret ad vitam. Denique primus homo, non nisi homo; secundus vero, Deus et homo: peccatum enim factum est relicto Deo; justitia non fit sine Deo. Ac per hoc nec moreremur nisi per carnalem propaginem de membris illius veniremus; nec viveremus nisi per spiritualem connexionem membra hujus essemus. Ideo nobis opus fuit nasci, et renasci, huius autem propter nos tantummodo nasci. Nos enim a peccato ad justitiam renascendo transimus; ille autem a nullo peccato ad justitiam transitum fecit: sed in eo quod baptizatus est, nostræ regenerationis Sacramentum, sua humilitate altius commendavit; veterem tamen hominem nostrum

<sup>1</sup> Lov., obdurantur. Bad. Am. Fr. et Nss. 1. lericque, obdurant.

passione, novum autem resurrectione significans.

31. Inobedientia namque concupiscentiæ quæ habitat in carne mortali, qua sit ut eadem etiam membra præter voluntatis moveantur arbitrium, ad eum modum redigitur justitia conjugali, ut licite copulatis parentibus generentur, quibus sit necessarium regenerari. Non tamen per hujusmodi convenientiam maris et femine venire voluit carnem suam Christus; sed de virgine nihil tale in ejus conceptu concupiscente, similitudinem carnis peccati sumpsit ille pro nobis, qua caro peccati mundaretur in nobis (Rom. viii, 3, 4). *Sicut enim per unius delictum, ait Apostolus, in omnes homines ad condemnationem; ita per unius justificationem in omnes homines ad justificationem vitæ* (Id. v, 18). Nemo enim nascitur, nisi operante concupiscentia carnali, quæ tracta est ex primo homine qui est Adam; et nemo renascitur, nisi operante gratia spirituali, quæ data est per secundum hominem, qui est Christus. Quapropter si ad illum nascendo pertinemus, ad hunc renascendo, nec renasci quisquam potest antequam natus sit; profecto ille singulariter natus est, cui renasci non opus fuit; quia non ex peccato, in quo nunquam fuit, transitum fecit, neque in iniquitate conceptus est, sed eum in delictis mater ejus in utero aluit: quia Spiritus sanctus supervenit in eam, et virtus Altissimi obumbravit eam; unde quod natum est ex ea Sanctum, vocatur Filius Dei. Nuptiarum enim bonum non exstinguit, sed modificat inobedientium membrorum malum, ut limitata quodammodo concupiscentia carnalis, fiat saltem pudicitia conjugalis. Virgo autem Maria cui dictum est, *Et virtus Altissimi obumbrabit tibi* (Luc i, 35), in sanctam concipiendo prolem, sub tali umbraculo nullo ardore concupiscentiæ hujus æstuavit. Hoc ergo excepto lapide angulari, non video quomodo ædificentur homines in domum Dei ad habendum in se inhabitantem Deum, nisi cum fuerint renati; quod non possunt esse antequam nati.

CAPUT X. — 32. Quamlibet itaque sententiam de prægnantibus, imo de hominibus habeamus adhuc intra materna viscera constitutis, utrum existimemus eos necne donari posse aliquo sanctificationis modo; vel propter Joannem, qui nondum in hanc editus lucem, tamen exsultavit in gaudio: quod utique nisi operatione Spiritus sancti fieri potuisset quis credat? vel propter Jeremiam, cui Dominus dicit, *Priusquam exires de vulva, sanctificavi te* (Jerem. i, 5): tamen illa sanctificatio qua efficiamur et singuli templa Dei, et in unum omnes templum Dei, non est nisi renatorum; quod nisi nati homines esse non possunt. Nullus autem vitam in qua natus est, bene finiet, nisi renatus antequam finiat.

33. Quod si quisquam dicit jam esse natum hominem, etiam cum adhuc est in utero matris, testimoniumque adhibet ex Evangelio, quia dictum est ad Joseph de prægnante Virgine Domini matre, *Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est* (Matth. i, 20); numquidnam huic nativitati accedit secunda nativitas? Alioquin non erit jam secunda, sed tertia.

Dominus autem cum hinc loqueretur, *Nisi quis, inquit, renatus fuerit denuo* (*Joan. iii, 3*); cum scilicet computans primam nativitatem, quæ sit matre pariente, non concipiente atque prægnante, quæ sit ex ea, non quæ sit in ea. Neque enim renatum dicimus hominem quem mater peperit, tanquam iterum natus sit, qui jam semel natus fuerat in utero: sed illa nativitate non computata quæ gravidam facit, natus dicitur homo partu, ut possit renasci ex aqua et Spiritu. Secundum quam ex matre nativitatem, etiam ipse Dominus in Bethlehem Judæ dicitur natus (*Matth. ii, 1*). Si igitur homo regenerari per gratiam Spiritus in utero potest, quoniam restat illi adhuc nasci, renascitur ergo antequam nascitur; quod fieri nullo modo potest. Proinde in compagem corporis Christi tanquam in vivam structuram templi Dei, quæ est ejus Ecclesia, nati homines, non ex operibus justitiæ quæ fecerunt, sed renascendo per gratiam transferuntur tanquam de massa ruinæ ad ædificii firmamentum. Præter hoc enim ædificium, quod beatificandum construitur ad æternam habitationem Dei, vita hominis omnis infelix, et mors est potius appellanda quam vita. Quisquis ergo habitabitur a Deo, ne ira Dei maneat super eum ab hoc corpore, ab hoc templo, ab hac civitate non erit alienus. Omnis autem non renatus alienus est.

CAPUT XI. — 34. Sacramentum porro regenerationis nostræ manifestum esse voluit manifestatus Mediator. Erat autem antiquis justis aliquod occultum, cum tamen et illi eadem fide salvi fierent, quæ fuerat suo tempore revelanda. Non enim audemus fideles temporis nostri præferre amicis Dei per quos nobis ista prophetata sunt, cum Deum Abraham et Deum Isaac et Deum Jacob, ita se Deus esse commendat, ut hoc dicat suum nomen in æternum (*Exod. iii, 15*). Quod si circumcisio antiquis sanctis pro Baptismo fuisse creditur, quid respondebitur de his qui antequam hoc præceptum esset, Deo placuerunt, non tamen sine fide? Quia *sine fide*, ut scriptum est ad Hebræos, *impossibile est Deo placere* (*Hebr. xi, 6*). *Habentes autem, inquit Apostolus, eundem Spiritum fidei, propter quod scriptum est, Credidi, propter quod et locutus sum; et nos credimus, propter quod et loquimur* (*II Cor. iv, 13*). Non diceret, *eundem*, nisi et illorum idem ipse esset Spiritus fidei. Sicut autem illi, quando idem Sacramentum occultum erat, credebant Christi incarnationem futuram, sic et nos credimus factam: et a nobis autem et ab illis futurus exspectatur ad iudicium ejus adventus. Non est enim aliud Dei mysterium, nisi Christus, in quo oporteat vivificari mortuos in Adam; quia *sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur* (*I Cor. xv, 22*), quemadmodum superius disseruimus.

CAPUT XII. — 35. Quamobrem Deus, qui ubique prærens est, et ubique totus, non in omnibus habitat, sed in eis tantum quos efficit beatissimum templum suum, vel beatissima templa sua, eruens eos a pote-

state tenebrarum, et transferens in regnum Filii charitatis suæ (*Coloss. i, 13*), quod incipit a regeneratione. Aliter autem dicitur templum ejus in significatione, cum sit per manus hominum de rebus inanibus, sicut tabernaculum, lignis, velis, pellibus atque hujusmodi mobilibus; sicut etiam per Salomonem regem, templum lapidibus, lignis, metallis constructum: aliter vero re ipsa vera quæ illis significationibus figurata est. Unde dicitur, *Et vos tanquam lapides vivi, ædificamini domus spiritualis* (*I Petr. ii, 5*): et unde item scriptum est, *Nos enim templa Dei vivi sumus, sicut Deus dicit, Quoniam inhabitabo in illis et inambulabo; et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi olebs* (*II Cor. vi, 16*).

36. Nec movere nos debet, quod per quosdam ad hoc templum non pertinentes, vel nondum pertinentes id est in quibus non habitat, vel nondum habitat Deus, aliquid virtutis operatur; sicut per illum qui in nomine Christi expellebat dæmonia, cum Christum non sequeretur, quem permissi jussit propter multis utilem commendationem nominis sui (*Marc. ix, 37-39*). Multos quoque ait sibi in novissima die dicturos, *In nomine tuo virtutes multas fecimus*: quibus utique non responderet, *Non vos novi* (*Matth. vii, 22, 23*), si ad templum Dei, quod inhabitando beatificat, pertinerent. Cornelius etiam centurio antequam regeneratione incorporaretur huic templo, missum ad se angelum vidit, audiitque dicentem quod exauditiæ sint orationes ejus, et eleemosynæ acceptæ (*Act. x, 4*). Agit enim hæc Deus tanquam ubique prærens, vel per sanctos Angelos suos.

37. Nam illa, priusquam exiret de vulva, sanctificatio Jeremiæ, quanquam nonnulli hoc in tyrum Salvatoris accipiant, qui regeneratione non eguit; tamen etiamsi de ipso Propheta accipiatur, potest et secundum prædestinationem non inconvenienter intelligi: sicut filios Dei appellat Evangelium nondum regeneratos, ubi Caiphas cum de Domino dixisset, *Expedit vobis ut unus moriatur homo pro populo, et non tota gens pereat*; mox Evangelium secutum adjunxit, *Hoc autem a semetipso non dixit; sed cum esset pontifex anni illius prophetavit quia Jesus moriturus erat pro gente; et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum* (*Joan. xi, 50-52*). Filios Dei appellavit utique præter Hebræam gentem, in cæteris etiam omnibus gentibus constitutos, nondum fideles, nondum baptizatos. Quomodo ergo Dei filios, nisi secundum prædestinationem, secundum quam et Apostolus dicit quod nos elegerit Deus in Christo, ante constitutionem mundi (*Eph. i, 4*)? Illa vero in unum congregatio factura eos erat filios Dei. Neque enim in unum dictum est aliquem corporalem locum, cum de tali vocatione gentium propheta prædixerit, *Et adorabunt eum, unusquisque de loco suo, omnes insulæ gentium* (*Soph. ii, 11*); sed *congregaret in unum* dictum est, in unum spiritum, et in unum corpus, cujus unum caput est Christus. Talis congregatio ædificatio est templi Dei. Talem congregationem non generatio carnalis, sed regeneratio spiritualis facit.

<sup>1</sup> Mss. Vatic. quatuor et aliquot Gallic., *ab hac vita*; non male, si referas ad superiora verba, *tanquam in vivam structuram*.

**CAPUT XIII. — 38.** Habitat itaque in singulis Deus tanquam in templis suis, et in omnibus simul in unum congregatis, tanquam in templo suo. Quod templum quamdiu sicut arca Noe in hoc sæculo fluctuat, sit quod in Psalmo scriptum est, *Dominus diluvium inhabitat*: quamvis et propter multos in omnibus gentibus populos fidelium, quos aquarum nomine Apocalypsis significat (*Apoc. xvii, 15*), possit intelligi congruenter, *Dominus diluvium inhabitat*. Sequitur autem, *Et sedebit Dominus rex in æternum* (*Psal. xxviii, 10*): utique in ipso templo suo jam in vita æterna post fluctuationem hujus sæculi constituto. Deus igitur ubique præsens est, et ubique totus præsens; nec ubique habitans, sed in templo suo, cui per gratiam benignus est et propitijs: capitur autem habitans, ab alijs amplius, ab alijs minus.

**39.** De ipso vero capite nostro Apostolus ait: *Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*. Non ideo *corporaliter*, quia corporeus est Deus; sed aut verbo translato usus est, tanquam in templo manufacto non corporaliter, sed umbratilliter habitaverit, id est præfigurantibus signis: nam illas omnes observationes, umbras futurorum vocat (*Coloss. ii, 9, 16, 17*), etiam ipso translato vocabulo; summus enim Deus, sicut scriptum est, *non in manufactis templis habitat* (*Act. xvii, 24*): aut certe *corporaliter* dictum est, quia et in Christi corpore quod assumpsit ex Virgine, tanquam in templo habitat Deus. Hinc est enim quod Judæis signum petentibus cum dixisset, *Solvite templum hoc, et in triduo resuscitabo illud*; evangelista quid hoc esset consequenter exponens, ait: *Hoc autem dicebat de templo corporis sui* (*Joan. ii, 19, 21*).

**40.** Quid ergo est? Hocce interesse arbitramur inter caput et membra cætera, quod in quolibet quamvis præcipuo membro, velut in aliquo magno propheta aut apostolo, quamvis divinitas habitet, non tamen sicut in capite quod est Christus, omnis plenitudo divinitatis? Nam et in nostro corpore inest sensus singulis membris; sed non tantus quantus in capite, ubi prorsus omnis est quinquepartitus: ibi enim et visus, et auditus, et olfactus, et gustus, et tactus; in cæteris autem solus est tactus. An etiam præter hoc quod, tanquam in templo, in illo corpore habitat omnis plenitudo divinitatis, est aliud quod intersit inter illud caput, et cujuslibet membri excellentiam? Est plane, quod singulari quadam susceptione hominis illius una facta est persona cum Verbo. De nullo enim sanctorum dici potuit, aut poterit, *Verbum caro factum est* (*Id. i, 14*): nullus sanctorum qualibet præstantia gratiæ, Unigeniti nomen accepit, ut quod et ipsum Dei Verbum ante sæcula, hoc simul cum assumpto homine diceretur. Singularis est ergo illa susceptio, nec cum hominibus aliquibus sanctis quantalibet sapientia et sanctitate præstantibus, ullo modo potest esse communis. Ubi divini gratiæ satis perspicuum clarumque documentum est. Quis enim tam sit sacrilegus, ut audeat affirmare aliquam posse animam per meritum liberi arbitrii, ut alter sit Christus efficere? Ut ergo ad personam Verbi unigeniti

pertineret, quo pacto per liberum arbitrium communiter omnibus et naturaliter datum una sola anima meruisset, nisi hoc singularis gratia præstitisset; quæ fas est prædicare, de qua nefas est velle judicare?

**41.** Hæc si pro viribus nostris, quantum Dominus adjuvit, rite tractavimus; quando Deum ubique præsentem, et non spatij distantibus, quasi aliqua mole vel distentione diffusum, sed ubique totum cogitare te extendis, averte mentem ab omnibus imaginibus corporum, quas humana cogitatio volvere consuevit. Non enim sic sapientia, non justitia, non sic denique charitas cogitatur, de qua scriptum est, *Deus charitas est* (*I Joan. iv, 8*). Cum vero habitationem ejus cogitas, unitatem cogita congregationemque sanctorum: maxime in cælis, ubi propterea præcipue dicitur habitare, quia ibi sit voluntas ejus perfecta eorum, in quibus habitat, obedientia; deinde in terra, ubi ædificans habitat domum suam in fine sæculi dedicandam. Christum autem Dominum nostrum unigenitum Dei Filium æqualem Patri, eundemque hominis filium quo major est Pater, et ubique totum præsentem esse non dubites tanquam Deum, et in eodem templo Dei esse tanquam inhabitantem Deum, et in loco aliquo cæli propter veri corporis modum. Sed cum me delectat loqui tecum, nescio utrum servaverim sermonis sufficientis modum, quasi diuturnum silentium loquacitate compensem. Verum quia religione et benevolentia qua me præoccupasti, ita in visceribus es cordi meo, ut tanquam cum amico vere colloquar, quidquid in opere stili nostri utiliter elaboratum esse cognoscis, Deo gratias age. Si qua autem vitia mea perspicias, uti charissimus amicus ignosce; eadem scilicet sinceritate dilectionis mihi optans medicinam, qua concedis et veniam.

#### EPISTOLA CLXXXVIII\* (a).

*Augustinus et Alypius Julianæ viduæ matri Demetriadis virginis, ne ipsa saniliave ipsius imbibat virus propinatum in libro ad Demetriadem scripto, cujus libri auctorem rescire cupiunt.*

Dominæ debitis in Christo officiis honorandæ, et merito illustri filiæ JULIANÆ, ALYPIUS ET AUGUSTINUS, in Domino salutem.

**CAP. PRIMUM.**—1. Grate admodum nobis jucundæque accidit ut simul nos constitutos apud Hippone[m] tæx Reverentiæ litteræ reperirent, quibus hæc rescripta pariter redderemus, cognita vestra incolumitate gaudentes, vicissimque nostram, quam vobis charam esse confidimus, mutua dilectione nuntiantes, domina debitis in Christo officiis honoranda, et merito illustris filia. Scire autem vos optime scimus quantum vobis debeamus religionis affectum, quantaque nobis et apud Deum et inter homines sit cura de vobis. Licet enim vos per litteras primum, deinde etiam præsentia corporali, pia et catholica, hoc est vera membra Christi exiguitas nostra cognoverit; tamen etiam per

\* Emendata ope a. hg. bl. c. cc. ff. j. g. gv. n. r. s. sb. t. vc. quatuor v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 143: quæ autem 188 erat, nunc in Appendice est 7. Scripta an. exeunte 417, aut ineunte 418.

ministerium nostrum, cum accepissetis verbum: auditus Dei, sicut dicit Apostolus, *accepistis non ut verbum hominum, sed sicut est vere, verbum Dei* (I The. II, 13). Cuius ministerii nostri, adjuvante gratia et misericordia Salvatoris, in domo vestra tantus fructus exortus est, ut humanis nuptiis iam paratis sancta Demetrias spiritualem sponsi illius præferret amplexum, cui specioso præ filiis hominum ad habendam spiritus uberiores fecunditatem, nec amittendam carnis integritatem, virgines nubunt. Nesciremus autem quemadmodum nostra illa tunc exhortatio a fidei et nobili virgine fuisset accepta, nisi nobis profectis, cum post paululum professa fuisset sanctimoniam virginalem, hoc ingens Dei donum, quod per servos quidem suos plantat et rigat, sed per seipsum dat incrementum (I Cor. III, 6, 7), nobis operariis provenisse, vestrarum litterarum lætissimo nuntio et veraci testimonio disceremus.

2. Quæ cum ita sint, nemo nos improbos dixerit, si in vobis admonendis ut contraria gratiæ Dei dogmata devitetis, necessitudine sumus propensiore solliciti. Nam licet nos Apostolus non solum opportune, verum etiam importune prædicando verbo instare præcipiat (II Tim. IV, 2); non tamen in eorum hominum numero vos habemus, quibus sermo vel pagina nostra importuna videatur, quando id quod ad sanam doctrinam non pertinet, vos ut vigilanter evitetis alloquimur. Hinc ergo est quod admonitionem nostram tam grato animo suscepistis, ut in epistola tua ad quam nunc rescribimus, diceretis: *Sane quod me hortatur Reverentia vestra, ne aures indulgeam his hominibus qui pravis tractatibus venerandam fidem sæpe corrumpunt, gratias uberes ago tam piæ admonitioni.*

3. Quod itaque adjungis et dicis, *Sed noverit sacerdotium vestrum, longe me ac domunculam meam ab hujusmodi personis esse discretam: omnisque familia nostra adeo catholicam sequitur fidem, ut in nullam hæresim aliquando deviaverit, nec unquam lapsa sit; non dico in eas sectas quæ vix expiantur, sed nec in eas quæ parvos habere videntur errores; hoc est quod nos magis magisque compehit non tacere apud vos de iis qui etiam illa quæ sana sunt, vitare conantur. Domum enim vestram, non parvam Christi Ecclesiam deputamus. Nec sane parvus est error illorum qui putant ex nobis ipsis nos habere si quid justitiæ, continentiæ, pietatis, castitatis in nobis est, eo quod ita nos condiderit Deus, ut ultra, præter quod nobis revelat scientiam, nihil nos adjuvet ut ea quæ facienda discendo novimus, etiam diligendo faciamus; naturam scilicet atque doctrinam definientes tantummodo esse gratiam Dei et adjutorium ut recte justeque vivamus. Ad habendam vero bonam voluntatem, ubi est hoc ipsum quod juste vivimus, et ipsa charitas quæ in omnibus Dei donis ita excellit, ut etiam Deus dicta sit (I Joan. IV, 8), qua una adimpletur in nobis si quid divinæ legis et admonitionis implemus, nolunt nos divinitus adjuvari, sed nos ipsos dicunt arbitrio proprio nobis ad ista sufficere. Non vobis videatur error iste mediocris, profiteri se velle christianos, nec velle*

audire apostolum Christi, qui cum dixisset, *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris*; ne quisquam eam se habere non nisi per proprium putaret arbitrium, continuo subjunxit, *per Spiritum sanctum qui datus est nobis* (Rom. V, 5). Hanc esse magnam gratiam Salvatoris, qui ascendens in altum captivavit captivitatem et dedit dona hominibus (Psal. LXXVII, 19, et Eph. IV, 7) quisquis nondum consistet, quantum et quam exitiabiliter erret, intelligis.

CAPUT II. — 4. Quomodo ergo a vobis, quibus tantam dilectionem debemus, admonendis ut talia caveatis, dissimulare possemus, cum legissemus librum, quem ad sanctam Demetriadem quisnam scripserit (a), vel utrum ad vos pervenerit, vestris potius rescriptis nosse volumus: in quo libro, si fas est, legat virgo Christi unde credat virginalem suam sanctitatem, omnesque spirituales divitias, non nisi ex seipsa sibi esse; atque ita, priusquam sit plenissime beata, discat Deo esse, quod absit, ingrata. Verba enim ad illam scripta in eodem libro sunt ista: *Habes ergo et hic, inquit, per quæ merito præponaris aliis; imo hinc magis: nam corporalis nobilitas atque opulentia, tuorum intelliguntur esse non tua; spirituales vero divitias nullus tibi præter te conferre poterit. In his ergo jure laudanda, in his merito cæteris præferenda es, quæ nisi ex te et in te esse non possunt* (Epist. ad Demetriadem, c. 11).

5. Cernis nempe quanta in his verbis sit cavenda pernicietas. Nam utique quod dictum est, *Non possunt esse ista bona nisi in te*, optime et verissime dictum est; iste plane cibus est: quod vero ait, *non nisi ex te*, hoc omnino virus est. Absit ut hæc libenter audiat virgo Christi, quæ pie intelligit propriam paupertatem cordis humani, et ideo illic nisi sponsi sui donis nescit ornari. Audiat ergo potius Apostolum dicentem, *Desponsavi vos uni viro, virginem castam exhibere Christo. Timeo autem ne sicut serpens Evam seduxit in versutia sua, sic et vestrae mentes corrumpantur a castitate quæ est in Christo* (II Cor. XI, 2, 3); et propterea de his quoque spiritualibus divitiis, non istum qui dicit, *Nullus tibi eas præter te conferre potest, et, nisi ex te et in te esse non possunt*; sed illum audiat qui dicit, *Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus, ut eminentia virtutis sit Dei, et non ex nobis* (Id. IV, 7).

6. De ipsa quoque sacra continentia virginali, quod non sibi sit ex seipsa, sed sit Dei donum, quamvis credenti volentique collatum, eundem audiat veracem piique doctorem, qui cum hinc ageret, ait: *Vellem omnes esse sicut meipsum; sed unusquisque proprium donum habet a Deo, alius sic, alius autem sic* (I Cor. VII, 7). Audiat etiam ipsum, non tantum suum, sed universæ Ecclesiæ unicum sponsum, de tali castitate atque integritate dicentem, *Non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est* (Math. XIX, 11); ut intelligat ex eo quod habet tam magnum bonum atque præclarum, se potius Deo et Domino nostro gratias agere debere, quam cujusquam verba, quod velut

(a) Pelagium libri hujus scriptorem esse agnoscit Augustinus in lib. de Gratia Christi, c. 22 et seqq., eademque Orosius tribuit in Apologetico. Exstat liber iste hic in Appendice, Epist. 17.

ex seipſa id habeat, ut non dicamus aſſentantis adulatoris, ne de occultis hominum tempore iudicare videamur, certe errantis laudatoris audire. *Omne quippe datum optimum, et omnē donum perfectum*, ſicut dicit etiam apoſtolus Iacobus, *deſurſum eſt, deſcendens a Patre luminum* (Iacobi 1, 17): hinc ergo et ſancta virginitas, qua te filia volentem gaudentemque vicit, natu posterior, actu prior, genere ex te, honore ante te, ætate ſubſequens, ſanctitate præcedens; in qua etiam tuam eſſe cœpit quod in te eſſe non potuit. Illa quippe carnaliter non nupſit, ut non tantum ſibi, ſed etiam tibi ultra te ſpiritualiter augetur: quoniam et tu ea compensatione minor <sup>1</sup> illa eſ, quod ita nupſiſti ut naceretur. Hæc Dei dona ſunt, et veſtra quidem ſunt, ſed non ex vobis: habetis enim theſaurum iſtum in terrenis corporibus, et adhuc fragilibus tanquam in vaſis ſictilibus, ut eminentia virtutis ſit Dei, et non ex vobis. Nec miremini, quia dicimus et veſtra eſſe, et ex vobis non eſſe: nam et panem quotidianum dicimus noſtram, ſed tamen addimus, *De nobis* (Luc. xi, 5), ne putetur eſſe ex nobis.

7. Proinde ſicut ſcriptum eſt, *Sine intermiſſione orate, in omnibus gratias agite* (I Theſſ. v, 17, 18): oratis enī ut perſeveranter et proficenter habentis; gratias agitis, quia non ex vobis habetis. Quis enim vos ab illa ex Adam maſſa mortis perditioniſque diſcernit? Nonne ille qui venit quærere et ſalvare quod perierat (Luc. xix, 10)? An vero quando Apoſtolo dicente audierit homo, *Quis enim te diſcernit?* reſponſurus eſt, *Bona voluntas mea, fides mea, juſtitia mea, et non continuo quod ſequitur auditorus, Quid enim habes quod non accepisti? Si autem et accepisti, quid gloriaris quasi non accepisti* (I Cor. iv, 7)? Nolumus ergo ut virgo ſacra, cum audit vel legit, *Spirituales divitias nullus tibi præter te conferre poterit: in iis jure laudanda, in iis merito cæteris præferenda eſ, quæ niſi ex te et in te eſſe non poſſunt*: nolumus prorsus ita glorietur quaſi non accepit. Dicat quidem, *In me ſunt, Deus, vota tua, quæ reddam laudis <sup>2</sup> tibi* (Pſal. lv, 12): ſed quia in illa, non etiam ex illa, meminerit etiam dicere, *Domine, in voluntate tua præſtitisti decori meo virtutem* (Pſal. xxix, 8): quia etſi etiam ex illa propter arbitrium proprium ſine quo non operamur bonum, non tamen ſicut iſte dixit, *nonniſi ex illa*. Proprium quippe arbitrium niſi Dei gratia juvetur, nec ipſa bona voluntas eſſe in nomine poſteſt. *Deus eſt enim*, inquit Apoſtolus, *qui operatur in vobis et velle, et operari, pro bona voluntate* (Philipp. ii, 13): non, ſicut iſti ſentiunt, tantummodo ſcientiam revelando, ut noverimus quid facere debeamus; ſed etiam inſpirando charitatem, ut ea quæ diſcendo novimus, etiam diligendo faciamus.

8. Nam utique noverat ille quam magnum bonum eſſet continentia qui dicebat, *Et cum ſcirem quia nemo poſteſt eſſe continens, niſi Deus det*. Non ſolum ergo ſciebat quantum eſſet hoc bonum, et quam deſidera-

biliter eſſet concupiſcendum, verum etiam quæ niſi dante Deo eſſe non poſſet: docuerat enim eum ſapientia; nam hoc dicit, *Et hoc ipſum erat ſapientia, ſcire cujus eſſet hoc donum*. Nec tamen ei ſcientia ſuffecit; ſed ait: *Adii Dominum, et deprecatus ſum illum* (Sap. viii, 21). Non igitur tantummodo in hoc nos adjuvat Deus, ut ſciamus quid agendum ſit, verum etiam ut amando agamus quod diſcendo jam ſcimus. Nemo itaque poſteſt eſſe non ſolum ſciens, verum etiam continens, niſi Deus det. Unde cum jam ille haberet ſcientiam, precabatur ut haberet et continentiam, ut eſſet etiam in illo quod ſciebat quia non eſſet ex illo: aut ſi propter liberum arbitrium, proprium aliquantum et ex illo, non tamen niſi ex illo; quia nemo poſteſt eſſe continens, niſi Deus det. Iſte autem de ſpiritualibus divitiis, in quibus eſt utique etiam ipſa luminosa et ſpecioſa continentia, non ait, *In te et ex te eſſe poſſunt*: ſed ait, *niſi ex te et in te eſſe non poſſunt*; ut quemadmodum non ei ſunt alibi niſi in illa, ſic ei non aliunde niſi ex illa eſſe poſſe credantur, et ob hoc (quod miſerator Dominus a corde ejuſ avertat!) ſic glorietur, quaſi non accepit.

CAPUT III. — 9. Et nos quidem de ſanctæ virginis diſciplina et humilitate chriſtiana, in qua nutrita et educata eſt, hoc exiſtimamus, quod illa verba cum legeret, ſi tamen legit, ingemuit, et pectus humiliter tutudt, ac fortassis et flevit, Dominumque cui dicata et a quo ſanctificata eſt ſidenter oravit, ut quomodo illa non ſunt verba ipſius, ſed alterius, ita non ſit talis et fides ejuſ, qua ſe aliquid habere credat, de quo in ſe non in Domina glorietur. Nam gloria quidem ejuſ in ipſa eſt, non in verbis alienis, ſicut Apoſtolus dicit: *Opus autem ſuum probet unusquisque, et tunc in ſemetipſo gloriam habebit, et non in altero* (Galat. vi, 4). Sed abſit ut gloria ſua ipſa ſit, et non ille cui dicitur: *Gloria mea, et exaltans caput meum* (Pſal. iii, 4)! Ita quippe eſt in ea ſalubriter gloria ejuſ, cum Deus qui in illa eſt, ipſe eſt gloria ejuſ, a quo habet omnia bona quibus eſt bona; et habebit omnia quibus melior erit, in quantum in hac vita melior eſſe poterit; et quibus perfecta erit, quando fuerit divina gratia, non humana laude perfecta. In Domino enim laudabitur anima ejuſ (Pſal. xxxiii, 2), qui ſatiavit in bonis deſiderium ejuſ (Pſal. cxv, 5); quia et hoc deſiderium ipſe inſpiravit, ne virgo ejuſ ſic in aliquo bono glorietur quaſi non accepit.

10. De hoc ergo ejuſ affectu utrum non fallamur, inde nos fac poſtius reſcribendo certiores. Nam illud optime novimus, cum omnibus veſtris cultores vos eſſe et fuiſſe individua Trinitatis. Sed non hinc ſolum error humanus obrepat, ut aliquid ſecus ſentiat de individua Trinitate. Sunt enim et alia in quibus pernicioſiſſime erratur, ſicut hoc eſt, unde diutius fortaſſe quam ſatis eſſet veſtræ ſideli caſtæque prudentiæ in hac epiſtola locuti ſumus. Quanquam qui bonum quod ex Deo eſt, negat eſſe ex Deo, necimus cui faciat injuriam niſi Deo, ac per hoc illi utique Trinitati: quod malum abſit a vobis, ſicut abeſſe credimus! Abſit omnino ut tale aliquid in animo, non di-

<sup>1</sup> Lov., *major*. Sed melius alii Edd. et Mss., *minor*.

<sup>2</sup> Edd., *laudes tibi*. At Mss., *laudis tibi*, juxta græcum textum LXX, *cinēctis tui*.



cinus tuo, vel sacrae virginis siliæ tuæ, sed in cujusquam extremi meriti famulæ vel famulæ vestrae liber iste legerit, ex quo nonnulla verba quæ facilius intelligi possent ponenda credidimus.

11. Si autem diligentius intendatis etiam illa, quæ tibi videtur velut pro gratia sive adiutorio Dei dicere, sic invenietis ambigua, ut possint referri vel ad naturam, vel ad doctrinam, vel ad remissionem peccatorum. Nam et quod coguntur confiteri, orare nos debere ne intremus in tentationem, possunt ad hoc referre, ut hactenus nos ad id respondeant adjuvari, quatenus orantibus atque pulsantibus nobis aperiat intelligentia veritatis, ubi discamus quid facere debeamus, non ut vires accipiat voluntas nostra, quibus id quod discimus faciamus. Et quod nobis in gratia vel adiutorio Dei dicunt Dominum Christum bene vivendi propositum exemplum, ad eandem doctrinam revocant; quia scilicet in ejus exemplo discimus quemadmodum vivere debeamus: non autem volunt ad hoc nos juvari, ut quod discendo cognoscimus, etiam diligendo faciamus.

12. Aut certe in eodem libro invenite aliquid, si potestis, ubi excepta natura, excepto quod ad eandem naturam pertinet arbitrio voluntatis, excepta remissione peccatorum et revelatione doctrinæ, tale Dei adiutorium confiteatur, quale confitetur ille qui dixit: *Cum scirem quia nemo potest esse continens, nisi Deus det, et hoc ipsum erat sapientiæ, scire cujus esset hoc donum; adii Dominum et deprecatus sum illum.* Neque enim iste aut naturam precando volebat accipere, in qua conditus erat; aut de naturali voluntatis arbitrio satagebat, cum quo conditus erat; aut remissionem peccatorum desiderabat, qui potius continentiam, ne peccaret, optabat; vel quid faciendum esset scire cupiebat, cum jam se scire fateretur cujus esset hoc donum: sed utique tantas voluntatis vires, tantum dilectionis ardorem volebat accipere Spiritu sapientiæ, qui sufficeret ad implendam magnitudinem continentiam. Si ergo tale aliquid illic invenire potueritis, uberrimas gratias agemus, si rescribendo insinuare dignemini.

13. Satis enim dici non potest quantum cupiamus in eorum hominum scriptis, qui propter acrimoniam atque facundiam leguntur a plurimis, apertam confessionem illius gratiæ reperiri, quam vehementer commendat Apostolus, qui etiam ipsius mensuram fidei (sine qua impossibile est Deo placere [Hebr. xi, 6], ex qua justus vivit [Rom. i, 17], quæ per dilectionem operatur [Galat. v, 6], ante quam et sine qua omnino nulla cujusquam bona opera existimanda sunt, quoniam omne quod non est ex fide peccatum est [Rom. xiv, 23]). Deum dicit unicuique partitum (Id. xii, 3): nec sola revelatione scientiæ nos divinitus adjuvari, ut pie justeque vivamus, quæ sine charitate inflat (I Cor. viii, 4); verum etiam inspiratione charitatis ipsius, quæ plenitudo legis est (Rom. xiii, 10), et quæ cor nostrum, ut scientia non inflat, ædificat. Sed adhuc nusquam tale aliquid in eorum litteris potuimus invenire.

14. Maxime autem hoc in isto libro esse vellemus, ex quo descripta illa verba posuimus, ubi virginem Christi ita laudans tanquam spirituales divitias nullus ei præter ipsam conferre possit, et tanquam nisi ex ipsa esse non possint, non vult eam in Domino gloriari, sed sic gloriari quasi non acceperit. In quo libro quamvis nec ipsius nec tuæ Reverentiæ nomen expresserit, tamen a matre virginis ut ad eam scriberet, a se postulatum esse commemorat. In quadam vero epistola sua idem Pelagius, ubi et nomen suum apertissime ponit, nec nomen sacrae virginis tacet, dicit ad eam se scripsisse, et ejusdem sui operis testimonio probare nititur se gratiam Dei quam vel tacere vel negare asseritur, apertissime confiteri. Sed utrum ipso ait liber, in quo de spiritualibus divitiis illa verba posuit, vel utrum ad vestram pervenerit Sanctitatem, rescriptis vestris petimus nos dignemini facere certiores.

#### EPISTOLA CLXXXIX (a).

*Bonifacio in militia merenti præscribit vitæ rationem; ostendens obiter licere christiano pro publica pace arma tractare.*

Domino eximio, et merito insigni atque honorabili filio BONIFACIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Jam rescripseram Charitati tuæ, sed cum epistolæ dirigendæ occasio quæreretur, supervenit dilectissimus filius meus Faustus, pergens ad Eximietatem tuam. Qui cum ipsas litteras quas jam feceram, accepisset tuæ Benevolentiam perferendas, suggestit mihi multum te desiderare ut aliquid tibi scriberem quod te ædificet ad sempiternam salutem, cujus tibi spes est in Domino nostro Jesu Christo. Et quamvis mihi occupato tantum institit ut facere non differrem, quantum scis quod te sinceriter diligit. Festinanti ergo ut occurrerem, malui festinanter aliquid scribere, quam religiosum tuum desiderium retardare, domine eximie, et merito insignis atque honorabilis filii.

2. Quod ergo breviter possum dicere, *Dilige Dominum Deum tuum in toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota virtute tua; et, dilige proximum tuum tanquam teipsum*: hoc est enim verbum quod brevavi in Dominus super terram, dicens in Evangelio, *In his duobus præceptis tota lex pendet et Prophetæ* (Matth. xxii, 37, 39, 40). In hac ergo dilectione quotidie profice, et orando, et bene agendo, ut ipso adjuvante qui tibi eam præcepit atque donavit, nutriatur et crescat, donec hæc te perfecta perficiat. Ipsa est enim *charitas*, quæ, sicut Apostolus dicit, *diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis* (Rom. v, 5): ipsa est de qua item dicit, *Plenitudo legis charitas* (Id. xiii, 10): ipsa est per quam fides operatur; unde iterum dicit, *Neque circumcisio quidquam valet, neque præputium; sed fides qua per dilectionem operatur* (Galat. v, 6).

3. In hac ergo omnes sancti patres nostri et Patriarchæ et Prophetæ et Apostoli placuerunt Deo. In hac omnes veri martyres usque ad sanguinem contra

\* Correcta ad a. bg. c. cc. ff. g. gv. j. l. n. a. duos si, duos t. duos vc. quatuor v. Lov.

(a) Alias 205: quæ autem 189 erat, nunc in Appendix, est 8. Scripta circa an. 418.

diabolum certaverunt; et quia in eis non refriguit nec defecit, ideo viccrunt. In hac omnes fideles boni quotidie proficiunt, pervenire cupientes non ad regnum mortalium, sed ad regnum cœlorum; non ad temporalem, sed ad sempiternam hæreditatem; non ad aurum et argentum, sed ad divitias incorruptibiles Angelorum; non ad aliqua bona hujus sæculi, in quibus cum timore vivitur, nec ea quisquam secum potest auferre dum moritur, sed ad videndum Deum: cujus suavitas et delectatio excedit omnem non solum terrestrium, verum etiam cœlestium corporum pulchritudinem, excedit omnem decorem animarum quantumlibet justarum atque sanctarum; excedit omnem speciem supernorum Angelorum atque Virtutum; excedit quidquid de illo non solum dicitur, verum etiam cogitatur. Neque hanc tam magnam promissionem, quia valde magna est, ideo desperemus, sed potius, quia valde magnus eam promisit, accepturos nos esse credamus: sicut enim dicit beatus Joannes apostolus, *Filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus: scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est* (I Joan. III, 2).

4. Noli existimare neminem Deo placere posse, qui in armis bellicis militat. In his erat sanctus David, cui Dominus tam magnum perhibuit testimonium: in his etiam plurimi illius temporis justi. In his erat et ille Centurio qui Domino dixit, *Non sum dignus ut intres sub tectum meum; sed tantum dic verbo, et sanabitur puer meus. Nam et ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites, et dico huic, Vade, et vadit; et alii, Veni, et venit; et servo meo, Fac hoc, et facit: de quo et Dominus, Amen dico vobis, non inveni tantam fidem in Israel* (Matth. VIII, 8-10). In his erat et ille Cornelius ad quem missus angelus dixit, *Corneli, acceptæ sunt elemosynæ tuæ, et exauditæ sunt orationes tuæ: ubi eum admonuit ut ad beatum Petrum apostolum mitteret, et ab illo audiret quæ facere deberet; ad quem apostolum, ut ad eum veniret, etiam religiosum militem misit* (Act. X, 4-8). In his erant et illi qui baptizandi cum venissent ad Joannem, sanctum Domini præcursores et amicum sponsi, de quo Dominus ipse ait, *In natis mulierum non surrexit major Joanne Baptista* (Matth. XI, 11), et quæsiissent ab eo quid facerent; respondit eis, *Neminem concusseritis, nulli calumniam feceritis; sufficiat vobis stipendium vestrum* (Luc. XII, 14). Non eos utique sub armis militare prohibuit; quibus suum stipendium sufficere debere præcepit.

5. Majoris quidem loci sunt apud Deum, qui omnibus istis sæcularibus actionibus derelictis, etiam summa continentia castitatis ei serviunt; *Sed unusquisque, sicut Apostolus dicit, proprium donum habet a Deo; alius sic, alius autem sic* (I Cor. VII, 7). Alii ergo pro vobis orando pugnant contra invisibiles inimicos; vos pro eis pugnando laboratis contra visibiles barbaros. Utinam una fides esset in omnibus, quia et minus laboraretur, et facilius diabolus cum angelis suis vinceretur! Sed quia in hoc sæculo necesse est ut cives regni cœlorum inter errantes et impios ten-

tationibus agitentur, ut exerceantur, et tanquam in fornace sicut aurum probentur (Sap. III, 6), non debemus ante tempus velle cum solis sanctis et justis vivere, ut hoc suo tempore mereamur accipere.

6. Hoc ergo primum cogita, quando armaris ad pugnam, quia virtus tua etiam ipsa corporalis donum Dei est. Sic enim cogitabis de dono Dei non facere contra Deum. Fides enim quando promittitur, etiam hosti servanda est contra quem bellum geritur; quanto magis amico pro quo pugnatur! Pacem habere debet voluntas, bellum necessitas, ut liberet Deus a necessitate, et conservet in pace. Non enim pax quæritur ut bellum excitetur, sed bellum geritur ut pax acquiratur. Esto ergo etiam bellando pacificus, ut eos quos expugnas, ad pacis utilitatem vincendo perducas: *Beati enim pacifici, ait Dominus, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur* (Matth. V, 9). Si autem pax humana tam dulcis est pro temporali salute mortalium, quanto est dulcior pax divina pro æterna salute Angelorum! Itaque hostem pugnantem necessitas perimat, non voluntas. Sicut rebellanti et resistenti violentia redditur, ita victo vel capto misericordia jam debetur, maxime in quo pacis perturbatio non timetur.

7. Ornet mores tuos pudicitia conjugalis, ornet sobrietates et frugalitates: valde enim turpe est, ut quem non vincit homo, vincat libido; et obruatur vino, qui non vincitur ferro. Divitiæ sæculares si desunt, non per mala opera querantur in mundo; si autem adsunt, per bona opera serventur in cœlo. Animum virilem et christianum nec debent, si accedunt, extollere, nec debent frangere, si recedunt. Illud potius cogitemus quod Dominus ait, *Ubi est thesaurus tuus, ibi erit et cor tuum* (Matth. VI, 21); et utique cum audimus ut cor sursum habeamus, non mendaciter respondere debemus, quod nosti quia respondemus.

8. Et in his quidem bene studiosum te esse cognovi, et fama tua multum delector, multumque tibi in Domino gratulor, ita ut hæc epistola magis tibi sit speculum ubi qualis sis videas, quam ubi discas qualis esse debeas: verumtamen quidquid sive in ista sive in Scripturis sanctis inveneris, quod tibi ad bonam vitam adhuc minus est, insta ut acquiras et agendo et orando; et ex iis quæ habes gratias age Deo tanquam fonti bonitatis unde habes; atque in omnibus bonis actibus tuis illi da claritatem, tibi humilitatem. Sicut enim scriptum est, *Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum* (Jacobi I, 17). Quantumcumque autem in Dei et proximi charitate atque in vera pietate profeceris, quamdiu in hac vita conversaris, sine peccato te esse non credas: de ipsa quippe legitur in Litteris sanctis, *Numquid non tentatio est vita humana super terram* (Job. VII, 1)? Proinde quoniam semper, quamdiu es in hoc corpore, necessarium est tibi in oratione dicere quod Dominus docuit, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Matth. VI, 12); memento cito ignoscere, si

quis in te peccaverit, et a te veniam postulaverit, ut veraciter possis orare, et peccatis tuis veniam valeas impetrare. Hæc Dilectioni quidem tuæ festinanter scripsi, quoniam me festinatio perlatoris urgebat. Sed Deo gratias ago, quoniam bono desiderio tuo qualitercumque non defui. Semper te misericordia Dei protegat, domine eximie, et merito insignis atque honorabilis filii.

EPISTOLA CXc. (a).

*Optato demonstrat quid de animæ origine certum sit, quid merito vocetur in dubium, satagendumque esse hæc in quæstione ut salva sit in primis fides, qua credimus neminem nasci ex Adam nisi vinculo damnationis obstrictum, neminemque inde liberari nisi renascendo per Christum.*

Domino beatissimo, et sincera dilectione desiderabili fratri et coepiscopo OPTATO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Quamvis tuæ Sanctitatis nullas ad me ipsum datas acceperim litteras; tamen quia illæ quas ad Mauritaniam Cæsariensem misisti, me apud Cæsaream præsentem venerunt, quo nos iuncta nobis a venerabili papa Zosimo apostolicæ Sedis episcopo ecclesiastica necessitas traxerat: factum est ut ea quæ scripsisti, etiam ipse perlegerem, tradente mihi eandem epistolam tuam famulo Dei sancto Renato, in Christo nobis fratre charissimo; quo petente, et mihi licet aliis occupato vehementer instante, ad ea sum respondere compulsus. Accessit huc etiam alterius sancti et cum debito honore nominandi fratris nostri, et quantum ab illo comperi, necessarii tui Muressis<sup>1</sup>, cum in supra dicto oppido remoræmur, adventus; qui mihi retulit etiam sibi missas de hac re litteras Venerationis tuæ, et me de hac ipsa quæstione consuluit, ut quid inde sentirem, vel meis vel suis rescriptis ad te faceret pervenire: Utrum scilicet animæ ut corpora propagatione nascentur, sintque ex illa una quæ primo homini creata est; an Creator omnipotens, qui utique usque nunc operatur, sine ulla propagatione novas faciat singulis proprias.

2. De qua re antequam aliquid admoneam sinceritatem tuam, scire te volo in tam multis opusculis meis nunquam me fuisse ausum de hac quæstione definitam proferre sententiam, et impudenter referre in litteras ad alios informandos, quod apud me non fuerit explicatum. Quarum autem rerum atque causarum consideratione permovear, ut in neutram assertionem meus inclinetur assensus, sed adhuc inter utramque disceptem, nimis longum est hæc epistola expromere; nec tam necessarium, ut hoc omisso non possit de hac quæstione quod satis est disputari, etsi non ad

<sup>1</sup> Unus e. Vatic. Mss., *Maurensis*. Alter Vat. et Gallic. quatuor, *Murensis*. Alii duo Gallic., *Murasis*.

<sup>2</sup> Huic emaculandæ adhibiti sunt a. bg. bl. bn. c. cc. cb. ff. g. gg. gv. h. r. s. duo e. duo sb. duo t. duo vc. quinque v. Am. Basl. Er. Lov.

(a) Alias 157: quæ autem 190 erat, nunc in Appendice est 9. Scripta paulo post medium an. 418.

aufrendam cunctationem, certe ad cavendam temeritatem.

3. Illud enim ubi vel maxime fides christiana consistit, quod *Per hominem mors et per hominem resurrectio mortuorum: sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur* (I Cor. xv, 21, 22); et quod *Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors: et ita in omnes homines mors pertransiit in quo omnes peccaverunt*; et quod *Judicium quidem ex uno in condemnationem: gratia autem ex multis delictis in justificationem vitæ*; et quod *Per unius delictum in omnes homines ad condemnationem, et per unius justificationem in omnes homines in justificationem vitæ* (Rom. v, 12, 16, 18): et si qua alia testimonia declarant neminem nasci ex Adam, nisi vinculo delicti et damnationis obstrictum, neminemque inde liberari nisi renascendo per Christum; tam inconcusse tenere debemus, ut sciamus eum qui hoc negaverit, nullo modo ad Christi fidem, et ad eam quæ per Christum datur pusillis et magnis, Dei gratiam pertinere. Unde si origo animæ lateat, dum tamen redemptio clareat, periculum non est: neque enim in Christum credimus ut nascamur, sed ut renascamur, quomodocumque nati fuerimus.

4. Hactenus autem dicimus sine periculo latere animæ originem, ut non tamen eam partem Dei esse credamus, sed creaturam. Nec de Deo natam, sed ab illo factam, atque in ejus genus adoptandam mirabili dignatione gratiæ, non parili dignitate naturæ. Nec eam corpus esse, sed spiritum; non Creatorem utique, sed creatum. Nec ideo venisse in hoc corpus corruptibile quo gravatur, quod ad illud eam vitæ in cœlestibus vel in quibuslibet aliis partibus mundi antea male gestæ merita compulerint. Nondum enim natos Apostolus, cum de Rebecca geminis loqueretur, nihil egisse dicit boni vel mali; ut non ex operibus, quibus nullis alter distinguebatur ab altero, sed ex vocante diceretur, minori servitutum esse majorem (*Id.* ix, 11-15).

CAPUT II. — 5. His igitur firmissimè constitutis, si tam reconditum atque additum est in occultis operibus Dei, ut nec Scripturarum divinarum manifesto eloquio declaretur, utrum propterea nihil boni vel mali nondum nati egisse credendi sint, quia non ex aliis propagatas, sed mox ex nihilo creatas animas singuli accipiunt; an quia cum essent originaliter in parentibus, adhuc ipsi nulli erant qui suas et proprias vitas agerent: illa tamen sit fides salva, qua credimus nullum hominum, sive majoris, sive parvulæ quamlibet et recentis ætatis, liberari a contagione mortis antiquæ et obligatione peccati quod prima nativitate contraxit, nisi per unum mediatorem Dei et hominum, hominem Christum Jesum (I Tim. ii, 5).

6. Cujus hominis ejusdemque Dei saluberrima fide, etiam illi justii facti sunt, qui, priusquam veniret in carne<sup>1</sup>, crediderunt in carne venturum. Eadem namque fides est et nostra et illorum, quoniam hoc illi crediderunt futurum, quod nos credimus factum:

<sup>1</sup> Mss. perique constanter habent, *in carnem*

unde dicit apostolus Paulus, *Habentes autem eundem Spiritum fidei, secundum quod scriptum est, Credidi, propter quod locutus sum, et nos credimus, propter quod et loquimur* (II Cor. iv, 13). Si ergo eundem Spiritum fidei et illi habebant qui venturum in carne Christum prænuntiarunt, quem etiam illi qui eum venisse nuntiarunt; sacramenta esse potuerunt pro temporum diversitate diversa, ad unitatem tamen ejusdem fidei concordissime recurrentia. Scriptum est in Actibus Apostolorum, loquente apostolo Petro: *Nunc ergo quid tentatis Deum imponere jugum supra collum discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus? Sed per gratiam Domini Jesu credimus nos salvos fieri, quemadmodum et illi* (Act. xv, 10, 11). Si ergo et illi, id est, patres, portare jugum legis veteris non valentes, per gratiam Domini Jesu salvos se fieri crediderunt; manifestum est quod hæc gratia etiam antiquos justos vivere fecit ex fide: justus enim ex fide vivit (*Habac. ii, 4*).

7. Lex autem subintravit ut abundaret delictum; ut superabundaret gratia (*Rom. v, 20*), per quam sanaretur delicti abundantia. Si enim data esset lex quæ vivificare posset, omnino ex lege esset justitia. Cui tamen bono Lex data sit<sup>1</sup>, consequenter adjunxit dicens: *Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur creditibus* (*Galat. iii, 21, 22*). Danda itaque fuerat Lex, quæ manifestius sibi ipsum ostenderet hominem, ne superbus animus humanus a seipso se posse esse justum putaret, et ignorans Dei justitiam, id est quæ homini ex Deo est, et suam volens constituere, id est quasi suis viribus partam, justitiæ Dei subjectus non fieret (*Rom. x, 3*). Oportebat itaque ut addito mandato cujus vox est, *Non concupisces* (*Exod. xx, 17*), superbo peccatori etiam prævaricationis crimen accederet; atque ita gratiæ medicinam non sanata per Legem, sed convicta infirmitas quæreret.

8. Proinde, cum omnes justus, hoc est veraces Dei cultores, sive ante incarnationem, sive post incarnationem Christi, nec vixerint, nec vivant, nisi ex fide incarnationis Christi, in quo est gratiæ plenitudo; profecto quod scriptum est, *Non esse aliud nomen sub celo, in quo oporteat salvos fieri nos* (*Act. iv, 12*), ex illo tempore valet ad salvandum genus humanum, ex quo in Adam vitiatum est genus humanum. *Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur*. Quia sicut in regno mortis nemo sine Adam, ita in regno vitæ nemo sine Christo. Sicut per Adam omnes injusti, ita per Christum omnes justus homines. Sicut per Adam omnes mortales in pœna facti sunt filii sæculi, ita et per Christum omnes immortales in gratia fiunt filii Dei.

CAPUT III. — 9. Cur autem creentur etiam illi quos Creator præscivit<sup>2</sup> ad damnationem non ad gratiam pertinere, beatus Apostolus tanto succinctiore brevitate, quanto majore auctoritate commemorat.

Deum enim dicit volentem ostendere iram, et demonstrare potentiam suam, attulisse in multa patientia vasa iræ, quæ perfecta sunt in perditionem, et ut notas faceret divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ; quem superius dixerat tanquam figulum lutum ex eadem massa facere aliud vas in honorem, aliud in contumeliam (*Rom. ix, 22, 21*). Merito autem videretur injustum, quod fiunt vasa iræ ad perditionem, si non esset ipsa universa ex Adam massa damnata. Quod ergo fiunt inde nascendo vasa iræ, pertinet ad debitam pœnam: quod autem fiunt renascendo vasa misericordiæ, pertinet ad indebitam gratiam.

10. Ostendit ergo Deus iram suam; non utique animi perturbationem, sicut est quæ ira hominis nuncupatur, sed justam fixamque vindictam, quia de stirpe inobedientiæ ducitur propago peccati atque supplicii. Et homo natus ex muliere, sicut in libro Job scriptum est, *brevi est vitæ et plenus iracundiæ* (*Job. xiv, 1, vers. LXX*). Ejus enim rei vas est, qua plenus est: unde iræ vasa dicuntur. Ostendit et potentiam suam, qua bene etiam utitur malis, multa illis naturalia et temporalia bona largiens, eorumque malitiam ad execrandos et comparatione admonendos bonos accommodans, ut in eis discant agere gratias Deo quod ab eis, non suis meritis, quæ in eadem massa paria fuerunt<sup>3</sup>, sed illius miseratione discreti sunt. Quod maxime apparet in parvulis, de quibus, cum per Christi gratiam renascuntur, et istam vitam in illa tenera ætate finientes in æternam transeunt et beatam, dici non potest quod libero discernuntur arbitrio ab aliis infantibus qui sine hac gratia in ipsius massæ damnatione moriuntur.

11. Si autem hi soli crearentur ex Adam, qui essent per gratiam recreandi, et præter illos qui in Dei filios adoptantur, nulli alii homines nascerentur, haberet beneficium quod donaretur indignis; quia nullis ex eadem damnabili stirpe ventibus debitum supplicium redderetur. Cum vero attulit in multa patientia vasa iræ, quæ perfecta sunt in perditionem, non solum ostendit iram et demonstravit potentiam suam redhibendo vindictam, et bene utendo non bonis, sed etiam notas fecit divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ. Ita enim quid præstetur sibi dicit gratis justificatus, dum non suo merito, sed gloria largissimæ Dei misericordiæ discernitur a damnato, cum quo eadem justitia fuerat et ipse damnandus.

12. Tam multos autem creando nasci voluit, quos ad suam gratiam non pertinere præscivit, ut multitudine incomparabili plures sint illis quos in sui regni gloriam filios promissionis prædestinare dignatus est; ut etiam ipsa rejectorum multitudine ostenderetur, quam nullius momenti sit apud Deum justum quantalibet numerositas justissimo damnatorum. Atque ut hinc quoque intelligant qui ex ipsa damnatione redimuntur, hoc fuisse debitum massæ illi universæ, quod tam magnæ parti ejus redditum cernerent, non solum in eis qui originali peccato multa addunt male

<sup>1</sup> Sic Mss. plures melioris notæ, necnon Bad. Am. et Er. At Lav. habet: *Qui tamen quare i ex bona data sit.*

<sup>2</sup> Victorinus codex, rotul. Gerin. et Corb., notit.

<sup>3</sup> Unus Vat. codex: *Qui in eadem massa pares fuerunt.* Alter Vat., *quæ... pariter*, etc. Ekd., *qui... paria*. Sed melius Mss. quam plures, *quæ... paria*; scilicet, merita.

voluntatis arbitrio, verum etiam in tam multis parvulis qui tantummodo vinculo peccati originalis obstricti, sine gratia Mediatoris ex hac luce rapiuntur. Tota quippe ista massa justæ damnationis reciperet debitum, nisi ex ea faceret non solum justus, sed etiam misericors Agulus alia vasa in honorem secundum gratiam, non secundum debitum; dum et parvulis subvenit, quorum nulla merita dici possunt, et majores prævenit, ut habere aliqua merita possint.

CAPUT IV. — 13. Quæ cum ita sint, si assertio tua non eo tendit, ut novas animas dicas propter innocentiam novitatis suæ, antequam ad peccandum libero utantur arbitrio, damnationi originali obnoxias esse non posse; sed eas fide catholica confiteris, etiamsi in illa tenera ætate de corpore exierint, in damnationem perditionis ituras, nisi Sacramento Mediatoris, qui venit quærere et salvum facere quod perierat (*Luc. xix, 10*), liberentur: quære ubi, vel unde, vel quando cœperint damnationis meritum habere, si novæ sunt, ita sane ut Deum non facias, nec aliquam naturam quam non condidit Deus, vel peccati earum vel innocentium damnationis auctorem. Et si inveneris quod te quærere admoqui, quod ipse adhuc, fateor, non inveni, defende quantum potes, atque asserere animarum infantium ejusmodi esse novitatem, ut nulla propagatione ducantur; et nobiscum quod inveneris fraternitæ dilectione communica.

14. Si autem non inveneris quare vel quomodo fiant animæ infantium peccatrices, et nihil in seipsis habentes malitiæ, a quo cogantur ex Adam trahere unde damnentur, cum eas credas non ex illa prima peccatrice propagatas, sed novas atque insontes includi carne peccati; nec sio jam temere in aliam sententiam tua deflectatur assensio, ut eas ex illa una credas propagando traduci; ne forte alius invenire possit quod ipse non possis, aut aliquando invenias quod nunc non poteris. Nam et illi qui animas ex una propagari asserunt, quam Deus primo homini dedit, atque ita eas ex parentibus trahi dicunt, si Tertulliani opinionem sequuntur, profecto eas non spiritus, sed corpora esse contendunt, et corpulentis seminibus exoriri: quo perversius quid dici potest? Neque hoc Tertullianum somniasse mirandum est, qui etiam ipsum creatorem Deum non esse nisi corpus opinatur (a).

15. Qua dementia repulsa a corde atque ore christiano, quisquis animam, sicuti est, non esse corpus sed spiritum constituit, et tamen in filios ex parentibus duci; in eo quidem nullis coarctatur angustiis, quod omnes animas, etiam parvulorum, quos Ecclesia non utique in falsam, sed in veram peccatorum remissionem baptizat, vera fides prædicat trahere originale peccatum propria primi hominis voluntate commissum, et in omnes posteros generatione transmissum, sola regeneratione purgandum: sed cum considerari et pertractari cœperit quid dicatur, mi-

rum si ullus sensus comprehendit humanus quoniam modo tanquam lucerna de lucerna accendatur et sine detrimento alterius alter inde ignis existat, sic anima de anima parentis fiat in prole, vel traducatur in prolem; utrum incorporeum semen animæ, quæ quædam<sup>1</sup> occulta et invisibili via seorsum ex patre currat in matrem cum sit conceptus in femina; an, quod est incredibilius, in semine corporis lateat. Cum autem fluunt irrita sine ullis conceptibus semina, utrum semen animæ non simul exeat, an summa celeritate atque atomo temporis unde exierat recurrat, an pereat: et si perit, quomodo ipsa cujus mortale semen est, immortalis est anima; an immortalitatem tunc accipit, quando formatur ut vivat, sicut justitiam quando formatur ut sapiat. Et quo pacto eam Deus fingat in homine, etiamsi anima seminaliter trahatur ex anima, sicut fingit in homine corporis membra, quamvis corpus seminaliter trahatur ex corpore. Si enim non etiam spiritualis creatura fingeretur a Deo, non scriptum esset, *Qui fingit spiritum hominis in ipsa* (*Zach. xii, 1*): et in eo quod legitur, *Qui fingit singillatim corda hominum* (*Psal. xxxii, 15*); si per corda significatæ sunt animæ, fingi eas posse quis dubitat? sed quæritur utrum ex una anima hominis primi; sicut fingit singillatim facies hominum, ex uno tamen corpore hominis primi.

CAPUT V. — 16. Cum hæc atque hujusmodi de hac re multa quærentur, quæ nullo sensu carnis explorari possunt, et a nostra experientia longe remota sunt, atque in abditissimis naturæ sinibus latent; non erubescendum est homini confiteri se nescire quod nescit, ne dum se scire mentitur, nunquam scire mereatur. Quis autem negat non unius tantum, sed omnis animæ creatorem Deum atque factorem, nisi qui ejus eloquiis apertissime refragatur? Sine ulla quippe ambiguitate per prophetam dicit, *Omniem flatum ego feci* (*Isai. lvii, 16*); animas videlicet intelligi volens, quod verba consequentia manifestant. Non itaque unum quem facto ex terra homini primo inspiravit, sed omnem flatum ipse fecit, ipse adhuc facit. Quæritur tamen utrum omnem flatum ex illo uno flatu, sicut omne corpus hominis ex uno illo corpore, faciat: an vero nova quidem corpora faciat ex uno, animas autem novas ex nihilo. Quis enim congrua suis originibus generarum etiam de seminibus facit, nisi qui ipsa semina sine seminibus fecit? Sed ubi res naturaliter obscura nostrum modulum vincit, et aperta divina Scriptura non subvenit, temere hinc aliquid definire humana conjectura præsumit. Secundum vitas autem quas proprias habere incipiunt, novos homines dicimus nasci, sive anima, sive corpore. At vero secundum originale peccatum veteres nascuntur; ideo Baptismo renouantur.

17. Aliquid ergo certum de animæ origine nondum in Scripturis canonicis comperi. Nam ii qui novas sine ulla propagatione asserunt animas fieri, inter testimonia

(a) Tertul. lib. cont. Praxeam, c. 7. Vide Aug. lib. 10 de Genesi ad litt., c. 25.

<sup>1</sup> Mss. septem, *animæ suæ. quædam* etc.

quibus id nituntur ostendere, ponunt etiam illa duo quæ paulo ante commemoravi, *Qui fingit spiritum hominis in ipso*; et, *Qui finxit singillatim corda hominum*; de quibus vides quemadmodum possit a resistantibus responderi: utrum enim cum fingit, ex alio fingat, an ex nihilo, incertum est. Illud tamen inter cætera testimonium videtur esse præcipuum, quod in libro Salomonis Ecclesiastæ legitur: *Et revertetur pulvis in terram, sicut erat; et spiritus revertetur ad Deum, qui dedit eum* (Eccle. xii, 7). Sed facillime respondetur, Corpus in terram de qua factum est primum hominis corpus, et spiritus ad Deum a quo facta est prima hominis anima: sicut enim nostrum corpus, inquit, quamvis ex primo illo corpore propagatum sit, eo tamen redit unde ipsum primum corpus effectum est; sic anima nostra, quamvis ex illa anima propagata, non ad nihilum, quia immortalis est, sed ad illum redit a quo ipsa prima anima facta est. Ac per hoc illud quod scriptum est de spiritu ejusque hominis quod redeat ad Deum qui dedit eum, non solvit istam obscurissimam quæstionem; quia sive ex illo uno, sive ex nullo alio, Deus utique dedit eum.

18. Itemque illi qui propaginem animarum inconsiderata temeritate defendunt, inter alia testimonia quæ suæ causæ suffragari arbitrantur, nullum quasi manifestius et expressius pro se possunt putare proferendum, quam id quod in Genesi scriptum est: *Omnes autem animæ quæ introierunt eum Jacob in Ægyptum, qui exierunt de femoribus ejus* (Gen. xlvi, 26). Hoc enim velut evidentissimo testimonio possunt credi animæ in filios ex parentibus propagari; quoniam satis aperte dictum videtur, animas etiam de femoribus Jacob, non sola exiisse corpora filiorum. Ut eo modo etiam illud intelligi velint a parte totum, quod dixit Adam, cum illi mulier ejus ostenderetur, *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea* (Id. ii, 23): non enim dixit, Et anima de anima mea; sed ita fieri potest ut carne nominata utrumque intelligatur, sicut hic animas nominavit, et tamen etiam corpora in filiis intelligi voluit.

19. Sed hoc testimonium certe quasi tam clarum atque manifestum enodandæ huic quæstioni non sufficeret, nec si ita legeretur genere feminino, *quæ exierunt de femoribus ejus*, ut animas intelligeremus quæ exierunt<sup>1</sup>. Ideo autem non sufficret, quoniam et animæ nomine corpus solum posse significari, modo quodam locutionis ostenditur quo significatur per id quod continetur illud quod continet; sicut ait quidam, *Vina coronant* (Virg. Æneid. 7), cum coronarentur vasa vinaria: vinum enim continetur, et vas continet. Sicut ergo appellamus ecclesiam basilicam, qua continetur populus qui vere appellatur Ecclesia; ut nomine ecclesiæ, id est, populi qui continetur, significemus locum qui continet: ita quod animæ corporibus continentur, intelligi corpora filiorum per nominatas animas possunt. Sic enim melius accipitur etiam illud quod Lex inquinari dicit eum qui intraverit super

<sup>1</sup> Sic Bad. Am. Er. et 1 Jures Mss. At. Lov., *intelligeremus utque quaque exire*.

animam mortuam (Num. ix, 10), hoc est super defuncti cadaver, ut nomine animæ mortuæ, mortuum corpus intelligatur, quod animam continebat; quia et absente populo, id est, Ecclesia, locus tamen ille nihilominus ecclesia nuncupatur. Hæc responderentur, si, ut dixi, feminino genere positum esset, *quæ exierunt de femoribus Jacob*, id est, quæ animæ. Nunc vero cum masculinum genus sit positum, id est, *qui exierunt de femoribus Jacob*; quis non ita intelligere malit, Omnes animæ eorum qui exierunt de femoribus, id est, animæ hominum: ut etiam sic possint intelligi secundum corpus tantummodo exiisse homines de femoribus patris, quorum erant illæ animæ, per quarum numerum intelliguntur tot homines?

CAPUT VI. — 20. Vellem autem legere libellum tuum cujus mentionem fecisti in litteris tuis, ne forte aliqua ibi testimonia non ambigua posuisti. A me autem cum quæsisset amicus mihi charissimus et divinarum studiosissimus litterarum, quid de hac quæstione sentirem, eique remota verecundia, hinc æstus meos et ignorantiam fassus essem (a), scripsit inde longe trans mare ad doctissimum virum: cui rescripsit ille ut potius me consulere (b), nesciens quod jam fecerat, nec aliquid a me certum ac definitum audire poterat. Significavit tamen in eadem brevi epistola sua, se potius fieri quam propagari animas credere: simul etiam admonens animarum propaginem (quia ipse in Oriente est) occidentalem Ecclesiam solere sentire. Hac ego majore occasione comperta, scripsi ad eum non brevem librum, consulens eum, et petens ut prius me doceat, et tunc ad me mittat quos doceam (c).

21. Qui liber meus ut non doctoris sed inquisitoris, et potius discere cupientis, apud me legi potest: mitti vero uspiam non debet, vel cuiquam foras dari, nisi cum rescripta Domino adjuvante percepero; id quod ille sentit, promptissime ac libentissime defensurus, si me docere poterit quomodo animæ non ex Adam veniant, et tamen ex illo justam sortem damnationis inveniant, nisi ad remissionem peccatorum renascendo perveniant. Absit enim ut credamus vel animas parvulorum in lavacro regenerationis falsam accipere peccatorum mundationem, vel Deum esse, aut aliquam naturam quam non condidit Deus, illius ex qua mundantur iniquationis auctorem. Donec ergo aut ille rescribat, aut ego, si Deus voluerit, aliquo modo discam, si nullam de illa peccatrice originem ducit, quæ causa sit animæ peccandi originale peccatum, quod necesse est esse in omnibus parvulis; et quocum nec Deus cogit insonem, quia peccandi auctor non est, nec ulla mali natura, quia non est; nihil tale audeo prædicare.

22. Te autem, si libenter vel patienter admittis, charissime frater, admoneo ne hæresim novam minus cautus incurras, quæ antiquissimæ fidei stabilita molitur fundamenta convellere adversus Dei gratiam dis-

(a) In pist. 143e., ad Marcellinum.

(b) Hieron. supra, in epist. 103.

(c) Epist. 106.

petando, quam Dominus Christus pusillis et magnis ineffabili bonitate largitur: cujus vel auctores, vel certe acerrimi notissimique suasores cum Pelagius et Celestius exstitissent, conciliorum episcopaliū vigilantia in adiutorio Salvatoris qui suam tuetur Ecclesiam, etiam a duobus venerabilibus antistitibus apostolicæ Sedis, papa Innocentio et papa Zosimo, nisi correcti etiam egerint pœnitentiam, toto christiano orbe damnati sunt. De quibus exempla recentium litterarum, sive quæ specialiter ad Afros, sive quæ universaliter ad omnes episcopos de memorata Sede manarunt, ne forte ad vestram Sanctitatem nondum pervenerint, vobis curavimus mitti ab eis fratribus quibus et hæ litteras, ut tuæ Venerationi dirigerent, dedimus. Hi autem non ideo sunt hæretici, quia dicunt animas originem de illa prima peccatrice non ducere, quod vel aliqua fortasse ratione vera dici potest, vel sine fidei lahe nesciri: sed hinc conantur efficere (unde omnino apertissimi hæretici judicantur) animas parvulorum nihil mali ex Adam trahere, quod sit lavacro regenerationis expiandum. Nam Pelagii de hæc re argumentatio, quæ inter alia ejus damnabilia etiam litteris apostolicæ Sedis adjuncta est, ita se habet: *Si anima, inquit, ex traduce non est, sed sola caro tantum habet traducem peccati; sola ergo pœnam meretur. Injustum est enim ut hodie nata anima non ex massa Adæ, tam antiquum peccatum portet alienum; quia nulla ratione conceditur ut Deus qui propria peccata dimittit, unum impudet alienum.*

23. Si ergo ita potes animarum asserere sine ulla propagine novitatem, ut ratione justa et a fide catholica non aliena, etiam sic peccato primi hominis ostendantur obnoxia; asserere quod sentis, ut potes. Si autem non eas aliter potes a propagatione facere alienas, nisi ut simul facias ab omni peccati vinculo liberas; cohibe te ab hujusmodi disputatione omnimodo. Non est enim falsa etiam in parvulorum baptisate remissio peccatorum, nec verbo tenus dicitur, sed veraciter agitur. Nam ut jam verbis utar, quæ in ipsa epistola beatissimi antistitis Zosimi leguntur: *Fidelis Dominus in verbis suis, ejusque baptismus re ac verbis, id est, opere, confessione et remissione vera peccatorum, in omni sexu, ætate, conditione generis humani eandem plenitudinem tenet. Nullus enim nisi qui peccati servus est, liber efficitur, nec redemptus dici potest, nisi qui vere per peccatum fuerit ante captivus, sicut scriptum est: « Si vos Filius liberaverit, vere liberi eritis » (Joan. viii, 36). Per ipsum enim renascimur spiritualiter, per ipsum crucifigimur mundo. Ipsius morte, mortis ab Adam omnibus nobis introductæ atque transmissæ universæ animæ illud propagine contractum chirographum rumpitur, in quo nullus omnino natorum, antequam per Baptismum liberetur, non tenetur obnoxius (a). In his*

(a) Zosimus Innocentio Pontifici an. 417 succedens, delatitur atquandiu a Pelagianis; verum rescriptis Africano- rum litterarum, et habito demum severiori examine, certior factus de ipsorum hæresi, sententiam in eos dicit ante medium an. 418, emissa per universum christianum orbem Tractoria, ut vocat Mercator in commonit. c. 3: cujus Tractoriæ fragmentum hic habes, præter alterum perbreve relatum a Prospero in appendice epistolæ Celestini ad episcopos Gallia; cætera non existant.

verbis apostolicæ Sedis tam antiqua atque fundata, certa et clara est catholica fides, ut nefas sit de illa dubitare christiano.

24. Quoniam ergo morte Christi, non unius aut aliquarum, sed universæ animæ propagine contractum mortis chirographum rumpitur: si potes animas sic alienas a propagine defendere, ut tamen hoc chirographo, quod sola Christi morte rumpendum est, rectissima ratione demonstrentur obstrictæ, nec sua propagine, sed carnis debito juste appareant obligatæ: non solum nemine prohibente defende, verum etiam id nobis quomodo tecum defendere possimus ostende. Si autem aliter non potest quod de animarum novitate sentis, asserere, nisi ut eas dicas peccato primi hominis non teneri; aut per propagine non suam, sed carnis, auctore Deo, vel nescio qua mali natura, innocetissimas fieri peccatrices: melius origo animæ latet, dum tamen eam non dubitemus Dei esse creaturam, quam vel Deus peccati auctor dicatur, vel contra Deum aliena mali natura introducatur, vel baptisma parvulorum irritum ducatur.

25. Ut autem et a me tua Dilectio de hac questione aliquid audiat definitum, non parvi æstimandum, imo præcipue necessarium atque retinendum, quomodolibet se origo habeat animarum, sive ex illa una, sive ex nulla alia propagentur; Mediatoris tamen animam nullum ex Adam traxisse peccatum dubitare fas non est. Si enim nulla propagatur ex altera, ubi omnes tenentur propagata carni peccati<sup>1</sup>: quanto minus credendum est ex propagine peccatricis animam venire potuisse, cujus caro venit ex virgine, non libidine concepta, sed fide, ut esset in similitudine carnis peccati (Rom. viii, 3), non in carne peccati! Si autem peccato primæ animæ peccatricis ideo cæteræ tenentur obnoxia, quia ex illa sunt propagata; profecto illa quam sibi Unigenitus coaptavit, aut peccatum inde non traxit, aut omnino inde non tracta est. Neque enim non potuit animam sibi trahere sine peccato, qui solvit nostra peccata; aut qui novam creavit ei carni quam sine parente fecit ex terra, non potuit novam creare carni quam sine viro sumpsit ex femina.

26. Hæc sicut potui, non quidem ad me datis, sed tamen ad charissimos nostros Sanctitatis tuæ litteris, non peritiam quam desiderasti, sed sollicita dilectione respondi. Si grate accipis, et admonitionem fraternam et utilem, non errando, sed prudenter considerando cum Ecclesiæ pace conservas, Deo gratias. Si autem me ista nondum nosse miraris, vel etiam nec miraris, et me aliquid certum de origine animarum salva ista fide quæ certissima atque clarissima est, mutua charitate docere non renuis, multo uberius, Deo gratias. Memor nostri, Domino semper vivas, domine beatisime, et sincera dilectione desiderabilis frater.

<sup>1</sup> Mss. septem, *propagata carne peccati*: minus bene, tametsi vulgata lectio haud satis integra videtur. Fortassis post tenetur, suppletum est, *carne*.

## EPISTOLA CXCI \* (a).

Sixto presbytero (postea pontifici Romano) qui contra Pelagianos, quibus fuisse rumor fuerat. defensionem gratiæ Dei suscepisset, gratulatur; exhortans ut pergat impudentes cohibere, dissimulantibus moderi.

Domino venerabili et in Christi charitate suscipiendo sancto fratri et compresbytero SIXTO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Ex quo Hipponem litteræ Benignitatis tuæ per sanctum fratrem nostrum Firmum presbyterum directæ me absente venerunt, posteaquam illas cum remeassem, quamvis jam indo profecto earum perlatores, legere potui, hæc prima eademque gratissima rescribendi occurrit occasio per dilectissimum filium nostrum Albinum acolythum. Quod autem quibus simul scripsisti, tunc non eramus simul, ideo factum est ut singulorum singulas, non unam amborum epistolam sumeres. A me quippe digressus est perlator hujus per venerabilem fratrem et coepiscopum meum Alypium, qui tuæ Sanctitati aliam rescriberet, transiturus; ad quem etiam ipsas, quas ego jam legerem, litteras tuas ipse portavit. Quæ nos quanta lætitia perfuderint, quid homo nitatur loqui quod non potest eloqui? nec te ipsum satis nosse arbitror, sed nobis crede, quantum boni feceris talia nobis scripta mittendo. Sicut enim tu testis es animi tui, ita nos nostri, quemadmodum sit affectus illarum sinceritate luculentissima litterarum. Si enim brevissimam epistolam tuam, quam de hac ipsa re ad beatissimum senem Aurelium per Leonem (b) acolythum direxisti, exultanti alacritate descripsimus, et quibus poteramus magno studio legebamus, ubi nobis exposuisti quid de illo perniciosissimo dogmate, vel quid contra de gratia Dei, quam pusillis magnisque largitur, cui est illud inimicissimum, sentias: quanta nos putas ista tua prolixiora scripta vel exultatione legisse, vel cura, ut legantur, quibus valuimus aliis obtulisse, atque adhuc quibus valemus offerre! Quid enim gratius legi vel audiri potest, quam gratiæ Dei tam pura defensio adversus inimicos ejus, ex ore ejus, qui eorumdem inimicorum magni momenti patronus ante jactabatur? aut unde uberiores Deo debemus agere gratias, quam quod ejus sic defenditur gratia ab eis quibus datur, adversus eos quibus vel non datur, vel ingratum est quod datur; quia ut eis gratum sit, occulto et justo iudicio Dei non datur?

2. Quapropter, domine venerabilis, et in Christi charitate suscipiende sancte frater, quamvis optime facias, cum de hac re scribis ad fratres, apud quos se illi de tua solent offerre amicitia; tamen hæc cura major tibi restat, ut non solum salubri severitate pleantur qui errorem illum christiano infestissimum nomini audent garrere liberius, sed etiam ii diligentis-

sime caveantur vigilantia pastorali<sup>1</sup>, propter inermiores et simpliciores dominicas oves, cui eum prescius quidem ac timidius, sed tamen insurrare non sant, penetrantes domos, sicut ait Apostolus, et cetera quæ sequuntur exercita impietate facientes (II Tim ut, 6, et sqq). Nec illi negligendi sunt, qui usque ad profundam silentium supprimunt timore quod sentiant, sed tamen eandem perversitatem sentire non desinunt. Nonnulli quippe eorum, antequam ista patientia manifestissimo etiam Sedis apostolicæ iudicio damnaretur, vobis innotescere potuerunt, quos nunc repente reticuisse perspexitis; nec utrum sanati sint sciri potest, nisi cum non solum dogmata illa falsa tuerint, verum etiam illis vera contraria, eo quo illa solent studio defensaverint: qui tamen lenius profecto sunt tractandi. Quid enim eos terreri opus est, quos satis territos ipsa taciturnitas monstrat? Nec ideo tanquam sani prætereundi sunt diligentia medicinarum, quorum vulnus in abdito est. Etsi enim terrendi non sunt, tamen docendi sunt; et quantum existimo, facilius possunt, dum in eis timor severitatis doctorem adjuvat veritatis, ut opitulante Domino, gratia ejus intellecta atque dilecta etiam loquendo expugnent quod jam loqui non audent.

## EPISTOLA CXCH \* (a).

Augustinus Cælestino diacono (postea pontifici Romano), de mutua benevolentia.

Domino venerabili nimiumque desiderabili, sancto fratri et condiacono CÆLESTINO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Quamvis longe absem fuerim, quando per Prolectum<sup>2</sup> clericum ad me directa Hipponem Sanctitatis tuæ scripta venerunt; tamen posteaquam veni, eisque lectis rescriptorum debitorem me factum esse cognovi, reddendi tempus opperiebar: et ecce subito profecturi a nobis charissimi fratris nostri Albini acolythi gratissima occurrit occasio. De tua igitur quæ mihi exoptatissima est salute lætatus, Sanctitati tuæ salutationem debitam reddo. Semper autem debeo charitatem, quæ sola, etiam reddita, semper detinet debitorem. Redditur enim cum impenditur, debetur autem etiam si reddita fuerit; quia nullum est tempus quando impendenda jam non sit. Nec cum redditur amittitur, sed potius reddendo multiplicatur: habendo enim redditur, non carendo. Et cum reddi non possit nisi habeatur, nec haberi potest nisi reddatur: imo etiam eam redditur ab homine, crescit in homine; et tanto major acquiritur, quanto pluribus redditur. Quomodo autem negetur amicis, quæ debetur et inimicis? Sed inimicis cauta impeaditur, amicis secunda rependitur. Agit tamen quantum potest, ut ab his etiam quibus pro malis bona retribuit, id recipiat quod impendit. Opta-

<sup>1</sup> Mss. quinque: *N vigilantissime caveantur diligentia pastorali.*

<sup>2</sup> In Mss. quatuor Gallic., *Prolectum*. In iisdem paulo post, necnon in duobus vatic. pro *Albini*, scribitur *Albini*.

<sup>3</sup> Recensita ad bl. ch. ff. gg. r. duos ab. duos l. duos v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 82: quæ autem 192 erat, nunc in Appendice est ff. scripta eodem tempore.

\* Collata est cum bl. ff. m. r. sb. duobus v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 104: quæ autem 191 erat, nunc in Appendice est 10. Scripta versus florem an. 418.

(b) Arbitrantur hunc ipsum esse Leonem magnum, qui postea Sixto in Romana sede successit, anno 440. Consule Ouesnelianam editionem operum Leonis, tom. 2, dissert. 1.



nus quippe fieri amicum, quem veraciter diligimus inimicum : quia non eum diligimus nisi velimus bonum ; quod utique non erit, nisi miserit inimicitiarum malum.

2. Non ergo sic impenditur charitas, ut pecunia. Excepto enim quod impendendo illa diminuitur, hæc augetur; etiam illo inter se differunt, quod pecuniam cui dederimus, tunc ei benevolentiores erimus, si recipere non quaeramus : non autem potest esse verus charitatis impensor, nisi fuerit benignus exactor. Quoniam pecunia cum recipitur, accedit cui datur, sed recedit a quo datur : charitas vero non solum apud eum crescit, qui hanc ab eo quem diligit, exigit, etiamsi non recipit; sed etiam illo a quo eam recipit, tunc incipit habere cum reddit. Froinde, domine frater, mutua tibi charitatem libens reddo, gaudensque recipio : quam recipio, adhuc repeto : quam reddo, adhuc debeo. Unum enim magistrum, apud quem condiscipuli sumus, per ejus Apostolum dociles audire debemus præcipientem ac dicentem : *Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis* (Rom. XIII, 8).

#### EPISTOLA CXCIII \* (a).

*Augustinus Mercatori, excusans cur ad ipsius prioris litteras nondum responderit, ostendensque Pelagianos in questione de baptismo parvulorum hoc ipso esse prope convictos, quod fatentur parvulos quodammodo credere per eos a quibus baptizandi offeruntur : deinde eosdem ex Enoch et Eliæ ante obitum translatione, sive ex fidelium vivorum ad Christi adventum raptu, frustra contendere mortem non esse pœnam peccati.*

Domino dilectissimo, et in Christi membris sincerissima charitate prædicando filio MERCATORI (b), AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Litteræ Dilectionis tuæ, quas prius abs te missas apud Carthaginem accepi, tanto me affecerunt gaudio, ut etiam in posterioribus te succensentem quod tibi non rescripserim, gratissime acceperim. Ipsa quippe indignatio tua non erat simultatis initium, sed indicium charitatis. Ut autem a Carthagine non rescriberem, non occasio defuit perlatorum, sed alia magis urgentia, donec inde proficisceremur, nos occupatissimos et intentissimos continebant. Cum vero inde digressi sumus, perreximus usque ad Mauritaniam Cæsariensem (c), quo nos ecclesiastica necessitas traxit; per

\* Hic primum prodit ex Ms. monasterii S. Bertini in Belgio.

(a) Prodit nunc primum ex pervetusto codice monasterii S. Bertini in Belgio. Quæ porro 195 erat, nunc in Appendice est 12. scripta eodem tempore.

(b) Hic ipse est dubio procul, cui Mario prænomen fuit, auctor vulgatorum recens oratorum contra Pelagianos. Porro epistolam hanc recensuit Possidius in Indicilo, c. 4; ejusdemque tertiam partem transtulit Augustinus in librum de Octo Ducitii Questionibus, proxime ad hæc verba quæst. 3 : « De illis autem qui rapiuntur in nubibus, in quadam epistola, quam scripsi ad filium meum nomine Mercatorem, procul dubio notissimum vobis (sic porro legitur in omnibus Mss., non autem sicuti hæcæus excusi habuerunt, « quæ incipit : procul dubio notissimum vobis, » etc.), cum me consulisset de quibusdam questionibus Pelagianorum, qui negant mortem peccato esse retributam, quatenus disputaverim, in subditis lege. — Illi autem, inquam, de quibus, » et cætera quæ hic representantur a cap. 4 usque ad finem epistolæ.

(c) suscepti a se in Mauritaniam Cæsariensem itineris meminit Augustinus supra, initio epistolæ 190, et bi lib. 2,

quas totas terras cum intentionem nostram huc atque illuc, quæ ingerebantur sensibus diversa rapiarent, nullius ut tibi rescriberem adfuit admonitoris instantia, nulla occurrit opportunitas perlatoris. Deinde remans, alias apud nostros jam quærela exasperatas litteras tuæ Sinceritatis inveni, et alium adversus novos hæreticos librum refertum sanctarum testimoniiis Scripturarum; quibus lectis excursisque, etiam illis quæ primum miseris, quia et charissimi fratris nostri Albini (a) Ecclesiæ Romanæ acolythi opportunissima se offerebat occasio, rescribendum fuit.

2. Ego itaque te, filii dilectissime, scribentem mihi, vel ad me considerata tua scripta mittentem, absit ut negligenter accipiam, vel superba vanitate contemniam, præsertim cum mihi de te gaudium tanto majus sit, quanto magis inopinatum improvismque provenit : fateor enim, tantum te profecisse nesciebam. Et quid nobis esse debet optatius, quam ut abundant qui errores infestantes catholicam fidem et insidiantes infirmis ineruditisque fratribus usquequaque redarguant, et Ecclesiam Christi adversus profanas vocum novitates (I *Timoth.* VI, 20) acriter fideliterque defendant; quandoquidem sicut scriptum est, *Multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum* (Sap. VI, 26)? Inspeci ergo cor tuum in scriptis tuis quantum potui, et inveni amplectendum, et hortandum ut perseverantissima diligentia in anteriora te extendas, adjuvante Domino vires tuas, qui tibi eas quas nutriti dedit.

CAPUT II. — 3. Non autem parum veritati propinquarunt in questione de baptismo parvulorum, quos devios in viam revocare conamur, cum infantem quamlibet recenti partu matris effusum, tamen per eos a quibus baptizandus offertur, credere confitentur (b). Cum enim dicunt, sicut scribis, non infantes ita credere in remissionem peccatorum, tanquam et illis remittantur, quos nullam putant habere peccatum; sed (quia ipsi quoque idem lavacrum percipiunt, quo fit, in quibuscumque fit, remissio peccatorum) hanc fieri credere in aliis, quæ non fit in eis : cum ergo dicunt, Non ita credant, sed ita credunt; profecto eos non ambigunt credere. Audiant itaque Dominum : *Qui credit in Filium, habet vitam æternam; qui autem incredulus est Filio, non videdit vitam, sed ira Dei manet super eum* (Joan. III, 36). Quapropter infantes, quia per alios fiunt credentes, a quibus baptizandi offeruntur, per illos utique sunt increduli, si apud tales sunt, qui eos, dum nihil prodesse credunt, offendendos esse non credunt : ac per hoc si per credentes credunt, et habent vitam æternam; profecto per incredulos increduli sunt, et non videbunt vitam, sed ira Dei manet super eos. Non enim dictum est, *Venit super eos*; sed, *manet super eos*, quia ex origine erat jam in eis, nec omnino nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum auferatur ab eis. De hæc

Retract., c. 51; nec non Possidius, c. 14 : quibus ex locis constare potest hanc epistolam datam esse sub finem an. 418.

(a) Hic h. se perlator fuit superiorum Litterarum ad sextum et ad Cælestinum; unde conjecturam capere licet Mercatorem id temporis a; ud Romam cum illis egisse.

(b) Vid. infra in epist. 194, cap. 10, n. 43.

ira legitur etiam in libro Job : *Homo natus ex muliere, brevis vitæ et plenus iracundiæ*. Unde igitur ira Dei super innocentiam parvuli, nisi originalis sorte ac sorte peccati? de qua in eodem libro itidem scriptum est, non esse ab hac mundum nec infantem cuius est annus diei vita super terram (*Job xiv, 1, 5, sec. LXX*).

4. Non ergo in istis nihil egit quod adversus eos instantissime disputatur, et eorum auribus catholicæ voces hinc atque inde circumsonant, quandoquidem volentes argumentari contra Sacramenta Ecclesiæ, confessi sunt tamen parvulos credere. Non eis ergo promittant vitam, etiamsi non fuerint baptizati: de qua enim alia vita dicitur, *Qui incredulus est Filio, non videbit vitam?* Nec eos a regno cælorum sic fateantur alienos, ut tamen a damnatione defendant: nam quid nisi damnatio significatur per iram, quam Dominus super non credentem manere testatur? Multum prorsus accessum est, et sine scrupulosa conflictatione causa finita est. Si enim concedunt parvulos credere, procul dubio sicut eos tenet illa sententia, *Qui non renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non intrabit in regnum cælorum* (*Joan. iii, 5*); sic etiam ista quæ ejusdem Domini est, *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit: qui autem non crediderit, condemnabitur* (*Marc. xvi, 16*). Quia ergo cum parvuli baptizantur fatentur isti eos esse credentes, damnari non dubitent non credentes: et audeant jam dicere, si possunt, a justo Deo damnari nihil mali ex origine trahentes, et peccati contagium non habentes.

CAPUT III. — 5. Illud vero quod in litteris tuis commemorasti, objicere nobis Enoch et Eliam quod mortui non fuerint, sed cum suis corporibus ex ista hominum conversatione translati; quid eos ad hoc unde agitur adjuvet, non intelligo. Ut enim omittam quod ipsi quoque morituri postea perhibentur, sicut plerique exponunt Apocalypsim Joannis de duobus illis prophetis, de quibus, tacitis eorum nominibus, loquitur, quod isti duo sancti cum suis tunc corporibus apparebunt, in quibus nunc vivunt, ut etiam ipsi quemadmodum cæteri martyres pro Christi veritate moriantur (*Apoc. xi, 3-7*): ut ergo hoc omittam, ista questione dilata, quomodolibet sese habeat, quid istos adjuvat, quæso te? Neque enim hinc ostendunt non propter peccatum homines secundum corpus mori. Nam si Deus, qui tam multis fidelibus suis donat ipsa peccata, voluit quibusdam etiam istam pœnam donare peccati; qui nos sumus qui respondeamus Deo, cur alius sic, alius autem sic?

6. Dicimus ergo quod apertissime Apostolus ait, *Corpus quidem mortuum est propter peccatum; spiritus autem vita est propter justitiam. Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis* (*Rom. viii, 11*). Nec tamen ista sic dicimus, ut negemus Deum posse in quibus voluerit, nunc facere sine morte quod sine dubitatione credimus in tam multis facturum esse post mortem: nec ideo tamen illud falsum erit, quod per unum hominem peccatum in hunc

mundum intravit, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit. Hoc enim dictum est, quia nisi per peccatum mors intrasset, nulla mors esset. Nam et cum dicimus, Omnes propter peccata mittuntur in gehennam, numquid ideo falsum dicimus, quia non omnes homines mittuntur in gehennam? Illud quippe ideo verum est, non quia omnis homo mittatur, sed quia nullus nisi peccatorum meritis mittitur. Talis est e contrario etiam illa sententia, *Per unius justificationem in omnes homines ad justificationem vitæ* (*Id. v, 12, 18*): non enim omnes homines pertinent ad justificationem Christi; sed hoc dictum est, quia nemo justificatur nisi per Christum.

7. Magis ergo illa quæstio non immerito movet, cur pœna peccati, peccato non remanente, remanet; id est, si mors etiam corporis pœna peccati est, ista potius aliqua quæstio est, cur moriatur infans cum fuerit baptizatus, quam cur mortuus non sit Elias cum fuerit justificatus. Illius enim finito peccato movet cur secuta sit pœna peccati; hujus etiam finito peccato movere non debet si non sequatur pœna peccati. Si ergo illam quæstionem de morte baptizatorum, cur, facta abolitione peccati, sequantur tamen quædam pœna peccati, in libris de Baptismo Parvulorum, quos ubi scio esse notissimos, quantum potuimus domino adjuvante dissolvimus (a): quanto minus ista movere nos debet ubi dicitur, Quare justus Elias mortuus non est, si mors pœna peccati est? quasi diceretur, Quare peccator Elias mortuus non est, si mors pœna peccati est?

8. Nisi forte aliud ex alio movent et dicunt: Si Enoch et Elias usque adeo non habebant peccatum, ut nec mortem, quæ peccati est pœna, paterentur; quomodo nemo hic vivit sine peccato? Quasi non eis probabilius respondeatur: Ideo quos finitis peccatis voluit Dominus vivere, non hic permisi sunt vivere, quoniam hic quisquam sine peccato non potest vivere. Sed hæc atque hujusmodi adversus istos dici poterunt, si pro certo aliunde convincerent illos nunquam esse morituros. Cum vero id docere non possint, meliusque illos venturos esse credatur ad mortem, nihil est cur eos velint nobis objicere causæ suæ nulla ex parte aliquid profuturos.

CAPUT IV. — 9. Illi autem de quibus dixit Apostolus, cum loqueretur de resurrectione mortuorum, *Et nos viventes qui reliqui sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera; et ita semper cum Domino erimus* (*1 Thess. iv, 16*), afferunt quidem aliquid quæstionis; sed per seipsos, non propter istos. Nam etsi non sunt etiam ipsi morituri, quid istos adjuvent omnino non video, cum talia de his dici possint, qualia de illis dicta sunt duobus. Sed reversa, quantum ad verba beati Apostoli pertinet, videtur asserere quosdam in fine sæculi adveniente Domino, cum futura est resurrectio mortuorum, non esse morituros, sed vivos repertos in illam immortalitatem quæ sanctis etiam cæteris datur, repente mutandos, et simul cum illis rapiendos, sicut dicit, *in nubibus*:

(a) Lib. 2, cap. 30 et seqq.

nec aliquid aliud mihi visum est, quoties de his verbis volui cogitare.

10. Sed vellem hinc potius audire doctiores, ne illis etiam, qui putant aliquos morte non præcedente vivificatos ad vitam perpetuam transituros, dicere inveniatur Apostolus: *Sulte, tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur*. Nam et illud quod in plerisque codicibus legitur, *omnes resurgemus* (I Cor. xv, 36, 51), unde fieri poterit, nisi omnes moriamur? Resurrectio quippe, nisi mors præcesserit, nulla est. Et quod nonnulli codices habent, *omnes dormiemus*, multo facilius et apertius id cogit intelligi; et si quid aliud tale in sanctis Litteris invenitur, ad id videtur impellere ut nullus hominum existimetur immortalitatem, nisi mors præcesserit, adepturus. Proinde ubi dixit Apostolus, *Et nos viventes qui reliqui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui ante dormierunt. Ipse enim Dominus in iussu, in voce archangelis, et in tuba Dei descendet de caelo; et mortui in Christo resurgent primi: deinde nos viventes, qui reliqui sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera; et ita semper cum Domino erimus*; vellem, sicut dixi, de his audire doctiores, et si modo potuerint hæc ita exponi, ut in eis possit intelligi omnes homines qui vivunt, vel post nos victuri sunt, esse mortuos, corrigere quod hinc aliquando aliter sensi. Neque enim debemus indociles esse doctores: et certe melius homo corrigitur parvus, quam frangitur durus; cum iis quæ scripsimus, ita nostra vel aliorum exerceatur et erudiat infirmitas, ut tamen in eis nulla velut canonica constituatur auctoritas.

11. Si enim in his verbis Apostoli nullus alius sensus potuerit reperiri, et hoc eum intelligi voluisse claruerit quod videntur verba ipsa clamare; id est, quod futuri sint in fine sæculi et in adventu Domini, qui non exspolientur corpore, sed superinduantur immortalitate, ut absorbeatur mortale a vita (II Cor. v, 4): huic sententiæ procul dubio conveniet quod in regula fidei confitemur, venturum Dominum judicaturum vivos et mortuos; ut non hic intelligamus vivos justos, mortuos autem injustos, quamvis iudicandi sint justus et injusti; sed vivos quos nondum exiisse, mortuos autem quos jam exiisse de corporibus adventus ejus inveniet. Quæ si ita esse constiterit, illa verba excutienda erunt, quomodo sic accipiemus, *Tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur*; et, *omnes resurgemus*, sive, *omnes dormiemus*, ut non adversentur huic sententiæ, qua quidam creduntur etiam cum suis corporibus in æternum, non degustata morte, victuri.

12. Sed utrumlibet horum veracior et perspicacior intellectus inveniatur, quid ad causam pertinet istorum, sive omnes debita morte plectantur, sive aliquibus ab hac conditione pareatur; cum tamen constet mortem non solum animæ, verum etiam corporis securam non fuisse, si peccatum non præcessisset, et gratiæ mirabiliore virtute justos a morte ad æternam beatitudinem reviviscere, quam in mortis experientiam non venire? Hæc propter illos de quibus mihi scripsisti, satis dicta sint; quamvis eos jam non

SANCT. AUGUST. II.

existimem dicere, etiamsi non peccasset Adam, fuisse vel corpore moriturum.

13. Cæterum quod attinet ad questionem resurrectionis, propter illos qui creduntur non esse morituri, sed ex hac mortalitate ad immortalitatem sine mediâ morte transituri, inquisitio diligentior adhibenda est; et si quid hinc absolutum ac definitum disputatione rationabili atque perfecta vel audisti, vel legisti, vel etiam ipse cogitare potuisti, sive adhuc audire, aut legere, aut cogitare poteris, peto mihi mittere non graveris. Ego enim (quod confitendum est Charitati tuæ) plus amo discere quam docere. Nam hoc admonemur etiam dicente apostolo Jacobo: *Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendum* (Jacobi 1, 19). Ut ergo discamus, invitare nos debet suavitas veritatis; ut autem doceamus, cogere necessitas charitatis: ubi potius optandum est ut transeat ista necessitas qua hominem docet aliquid homo, ut simus omnes docibiles Dei; quamvis hoc simus, cum ea quæ ad veram pietatem pertinent, discimus, etiam quando illa docere videtur homo. Quia neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus (I Cor. iii, 7). Cum itaque si Deus incrementum non daret, nihil essent Apostoli plantatores et rigatores; quanto magis ego vel tu, vel quilibet hujus temporis homines, quando nobis videmus esse doctores!

#### EPISTOLA CXCV \* (a).

*Augustinus Sixto Romano presbytero (et postea Pontifici), instruens illum aduersus Pelagianorum argumenta.*

Domino in Domino dominorum dilectissimo, sancto fratri et compresbytero SIXTO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM.—1. Epistola quam per charissimum fratrem nostrum Albinum acolythum misi, prolixior me missurum esse promisi per sanctum fratrem et compresbyterum nostrum Firmum, qui nobis litteras attulit Sinceritatis tuæ, plenas sinceritate fidei tuæ, quæ nobis tantum gaudium contulerunt, quantum magis possumus habere quam dicere. Quod enim fatendum est Charitati tuæ, tristes eramus nimis, cum fama jactaret inimicis christianæ gratiæ te favere. Sed ut hæc tristitia de nostris cordibus tergeretur; primo, te priorem anathema eis in populo frequentissimo pronuntiasse eadem fama non tacuit: deinde cum litteris (b) apostolicæ Sedis de illorum damnatione ad Africam missis, tuæ quoque litteræ ad venerabilem senem Aurelium consecute sunt; quæ tametsi breves erant, tuum tamen vigorem adversus eorum errorem satis indicabant. Nunc vero cum apertius et latius quid de illo dogmate contraque sentires, in lit-

\* Edd.: In Epistola quam. Expungenda erat particula in, quæ abest a Mss. Enimvero de prolixiore epistola quam se pollicitum esse dicit Augustinus, nihil habetur in ea, quæ per Albinum transmissa iuit [in epistola].

\* Recensuimus hanc ad b. bl. cb. ff. gg. m. rm. vc. vv. duos sb. duos t. quatuor v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 103: quæ autem 194 erat, nunc in Appendice est 13. Scripta paulo post superiores epistolas.

(b) Zosium.

(Vingt-huit.)

teris tuis fides ipsa nobiscum Romanæ Ecclesiæ loqueretur, cui potissimum beatus apostolus Paulus de gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum, multa et multipliciter est locutus; non solum illud omne tristitiæ nubilum fugit de cordibus nostris, sed etiam tantum ibi lætitiæ lumen infulsit, ut nihil egisso in nobis videretur ille mœror et timor, nisi successorum ampliorem flagrantiam gaudiorum.

2. Itaque, frater charissime, quamvis non te videamus oculis carnis, animo tamen in fide Christi, in gratia Christi, in membris Christi tenemus, amplectimur, osculamur; et remeante a nobis ad te nostrorum invicem colloquiorum sanctissimo et fidelissimo perlatores, quem voluisti esse apud nos non solum advectorem scriptorum tuorum, verum etiam narratorem testemque factorum, rescripta persolvimus, et aliquanto diutius tecum sermocinamur, admonentes ut docendis instes, quibus terrendis satis, quantum comperimus, institisti. Sunt enim quidam, qui justissime damnatas impietates adhuc liberius defendendas putant; et sunt qui occultius penetrant domos, et quod in aperto jam clamare metuunt, in secreto seminare non quiescunt: sunt autem qui omnino siluerunt, magno timore compressi, sed adhuc corde retinent quod ore jam proferre non audent; qui tamen esse possunt fratribus ex priore ipsius dogmatis defensione notissimi. Proinde alii severius coercendi, alii vigilantius vestigandi, alii tractandi quidem lenius, sed non segnus sunt docendi, ut si non timentur ne perdant, non tamen negligantur ne pereant.

CAPUT II. — 3. Quod enim putant auferri sibi liberum arbitrium, si nec ipsam bonam voluntatem sine adjutorio Dei hominem habere consenserint; non intelligunt non se firmare humanum arbitrium, sed impellere<sup>1</sup>, ut per inania feratur, non in Domino tanquam in petra stabili collocetur: paratur enim voluntas a Domino.

4. Quod autem personarum acceptorem Deum se credere existimant, si credant quod sine ullis præcedentibus meritis, cujus vult miseretur, et quos dignatur vocat, et quem vult religiosum facit; parum attendunt quod debita reddatur poena damnato, indebita gratia liberato, ut nec ille se indignum queratur, nec dignum se iste gloriatur; atque ibi potius acceptionem nullam fieri personarum, ubi<sup>2</sup> una eademque massa damnationis et offensionis involvit, ut liberatus de non liberato discat quod etiam sibi supplicium conveniret, nisi gratia subveniret. Si autem gratia, utique nullis meritis reddita, sed gratuita bonitate donata.

5. *Sed injustum est, inquit, in una eademque mala causa hunc liberari, illum puniri.* Nempe ergo justum est utrumque puniri: quis hoc negaverit? Agamus ergo gratias Salvatori, dum nobis non redditum certissimum quod in damnatione similium etiam nobis debitum fuisse cognoscimus. Si enim omnis homo liberaretur, utique lateret quid peccato per justitiam

debeatur; si nemo, quid gratia largiretur. Ut ergo in hac difficillima questione verbis potius utamur Apostoli, *Volens Deus ostendere iram, et demonstrare potentiam suam, attulit in multa patientia vasa iræ, quæ perfecta sunt in perditionem; et ut notas faceret divitiis gloriæ suæ in vasa misericordiæ: cui non potest figmentum dicere, Quare sic me fecisti? cum habeat potentiam ex eadem massa facere aliud vas in honorem, aliud in contumeliam (Rom. ix, 20-23).* Ubi quia universa ista massa merito damnata est, contumeliam debitam reddit justitia, honorem donat indebitum gratia, non meriti prærogativa, non fati necessitate, non temeritate fortunæ, sed altiudine divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei; quam non aperit, sed clausam miratur Apostolus, clamans: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! Quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia: ipsi gloria in sæcula sæculorum. Amen (Id. xi, 33-36).*

CAPUT III. — 6. Nolunt autem ut sit ipsi gloria in justificandis impiis gratuita gratia, qui ejus ignorantes justitiam, suam volunt constituere (Id. x, 3): vel jam conclamantium religiosorum et piorum vocibus pressi, ita se fatentur ad habendam seu faciendam justitiam divinitus adjuvari, ut sui præcedat aliquid meriti, quasi priores volentes dare ut retribuatur eis ab illo de quo dictum est, *Quis prior dedit illi, et retribuetur ei*; et suo putantes præire merito illum<sup>1</sup> de quo audiunt, aut potius audire nolunt, *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.* Quarum autem divitiarum est altitudo sapientiæ et scientiæ ejus, ex his sunt divitiæ gloriæ ejus in vasa misericordiæ, quæ vocat in adoptionem; quas divitiis notas vult facere etiam per vasa iræ, quæ perfecta sunt in perditionem. Et quæ sunt viæ investigabiles, nisi de quibus in Psalmo canitur; *Universæ viæ Domini misericordia et veritas (Psal. cxiv, 10)?* Igitur investigabiles sunt misericordia et veritas ejus: quoniam cujus vult miseretur, non justitia, sed misericordiæ gratia<sup>2</sup>; et quem vult obdurat, non iniquitate, sed veritate vindictæ. Quæ tamen misericordia et veritas ita sibi occurrunt, quia scriptum est, *Misericordia et veritas obviaverunt sibi (Psal. lxxxiv, 11);* ut nec misericordia impediatur veritatem, qua plectitur dignus, nec veritas misericordiam, qua liberatur indignus. Quæ igitur sua merita jactaturus est liberatus, cum si digna suis meritis redderentur, non esset nisi damnatus? Nullane igitur sunt merita justorum? Sunt plane, quia justus sunt. Sed ut justus fierent, merita non fuerunt: justus enim factus sunt, cum justificati sunt; sed sicut dicit Apostolus, *Justificati gratis per gratiam ipsius (Rom. iii, 24).*

7. Cum igitur huic gratiæ inimici infestique sint isti, Pelagius tamen in ecclesiastico judicio Pale-

<sup>1</sup> Mss. novem: *Et sua putantes præire merita ad illum.*

<sup>2</sup> Sic Bad. Am. et Er. At Lov.: *Non justitiæ, sed misericordiæ gratia.* Mss. plerique: *Non justitia, sed misericordia*

<sup>1</sup> Mss. tres, *infirmare.* Alii totidem, *inflare.*

<sup>2</sup> Unus e Vatic. Mss., *ubi omnes una.*

stino (a) (non enim aliter inde impunitus exisset), anathematizavit eos qui dicunt gratiam Dei secundum merita dari. Sed nihil aliud in eorum etiam posterioribus disputationibus invenitur, quam meritis dari eam gratiam, de cuius commendatione maxime ad Romanos apostolica Epistola loquitur, ut inde se prædicatio ejus velut a capite orbis toto orbe diffunderet: ea est enim qua justificatur impius, id est, fit justus qui prius erat impius. Et ideo percipiendæ hujus gratiæ merita nulla præcedunt, quoniam meritis impii, non gratia, sed poena debetur: nec ista esset gratia, si non daretur gratuita, sed debita redderetur.

8. Sed cum ab istis quæritur quam gratiam Pelagius cogitaret sine ullis præcedentibus meritis dari, quando anathematizabat eos qui dicunt gratiam Dei secundum merita nostra dari; respondent sine ullis præcedentibus meritis gratiam ipsam humanam esse naturam in qua conditi sumus: neque enim antequam essemus, mereri aliquid poteramus ut essemus. Abjiciatur a Christianorum cordibus ista fallacia: nam omnino non istam gratiam commendat Apostolus, qua creati sumus ut homines essemus, sed qua justificati cum mali homines essemus. Ista est enim gratia per Jesum Christum Dominum nostrum. Etenim Christus non pro nullis ut homines conderentur, sed pro impiis mortuus est ut justificarentur: jam quippe homo erat qui dicebat, *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum (Rom. vii, 24, 25)*.

9. Possunt quidem dicere remissionem peccatorum esse gratiam, quæ nullis præcedentibus meritis datur: quid enim habere boni meriti possunt peccatores? Sed nec ipsa remissio peccatorum sine aliquo merito est, si fides hanc impetrat: neque enim nullum est meritum fidei; qua fide ille dicebat, *Deus, propitius esto mihi peccatori*; et descendit justificatus merito fidelis humilitatis<sup>1</sup>, quoniam qui se humiliat, exaltabitur (*Luc. xviii, 13, 14*). Restat igitur ut ipsam fidem unde omnis justitia sumit initium, propter quod dicitur ad Ecclesiam in Cantico canticorum, *Venies et pertransies ab initio fidei (Cant. iv, sec. LXX)*: restat, inquam, ut ipsam fidem non humano, quod isti extollunt<sup>2</sup>, tribuamus arbitrio, nec ullis præcedentibus meritis, quoniam inde incipiunt bona quæcumque sunt merita; sed gratuitum donum Dei esse fateamur, si gratiam veram, id est sine meritis, cogitamus: quia, sicut in eadem Epistola legitur, *Deus unicuique partitur mensuram fidei (Rom. xii, 3)*. Opera quippe bona fiunt ab homine; fides autem fit in homine, sine qua illa a nullo fiunt homine. Omne enim quod non est ex fide, peccatum est (*Id. xiv, 23*).

10. Quapropter, ne se vel ipsius orationis meritum extollat, etiamsi ad vincendas temporalium rerum cupiditates, et diligenda bona æterna atque ipsum fontem omnium bonorum Deum, adjutorium datur oranti;

<sup>1</sup> Mss.: *Non omnino, non istam.*

<sup>2</sup> Bad. Am. et Er., *fidelis humilitatus*, quibus consentiunt 4 ss. septem.

<sup>3</sup> Sic Mss. plures. At Edd. habent, *quo isti extollitur*.

(a) Diospolitano.

fides orat quæ data est non oranti, quæ utique nisi data esset, orare non posset. *Quomodo enim invocabunt, in quem non crediderunt? quomodo credent, quem non audierunt? quomodo audient sine prædicante? Igitur fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi (Id. x, 14, 17)*. Proinde minister Christi hujus fidei prædicator, secundum gratiam quæ data est illi (*Id. xv, 15, 16*), plantator est et rigator: *Nec tamen qui plantat est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus (I Cor. iii, 5-8)*, qui unicuique partitur mensuram fidei. Unde et alibi dicitur, *Pax fratribus et charitas cum fide*; quam ne sibi tribuerent continuo subjunxit, *a Deo Patre et Domino nostro Jesu Christo (Eph. vi, 23)*: quia nec omnium est fides, qui audiunt verbum, sed quibus Deus partitur mensuram fidei; sicut nec omnia germinant quæ plantantur et rigantur, sed quibus Deus dat incrementum. Cur autem ille credat, ille non credat, cum ambo idem audiunt, et si miraculum in eorum conspectu fiat, ambo idem vident; altitudo est divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, cujus inscrutabilia sunt judicia, et apud quem non est iniquitas, dum cujus vult miseretur, et quem vult obdurat (*Rom. ix, 14, 18*): neque enim propterea sunt ista injusta, quia occulta.

11. Deinde post remissionem peccatorum, nisi mundatam domum habitet Spiritus sanctus, nonne cum aliis septem redit spiritus immundus, et erunt novissim<sup>3</sup> hominis illius pejora quam erant prima (*Math. xii, 44, 45*)? Ut autem habitet Spiritus sanctus, nonne ubi vult spirat (*Joan. iii, 8*); et charitas Dei, sine qua nemo bene vivit, diffunditur in cordibus nostris, non a nobis, sed per Spiritum sanctum qui datus est nobis (*Rom. v, 5*)? Hanc enim fidem Apostolus definiit, dicens: *Neque circumcisio est aliquid, neque præputium; sed fides, quæ per dilectionem operatur (Galat. v, 6)*. Ista quippe fides est Christianorum, non dæmoniorum: nam et dæmones credunt et contremiscunt (*Jacobi ii, 19*); sed numquid et diligunt? Nam si non crederent, non dicerent, *Tu es Sanctus Dei*; vel, *Tu es Filius Dei (Luc. iv, 41)*. Si autem diligerent, non dicerent, *Quid nobis et tibi (Math. viii, 29)*?

12. Fides igitur ad Christum nos trahit, quæ nisi desuper gratuito munere nobis daretur, non ipse diceret: *Nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, attraxerit eum*. Unde et paulo post ait, *Verba quæ ego locutus sum vobis, spiritus et vita sunt. Sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt*: deinde Evangelista subjungit, *Sciebat enim ab initio Jesus qui essent credentes, et quis esset traditurus eum*. Et ne quisquam existimaret credentes sic ad ejus præsentiam pertinere, quomodo non credentes, id est, ut non eis fides ipsa desuper daretur, sed tantummodo voluntas eorum prænosceretur; mox adjecit atque ait: *Et dicebat, Propterea dixi vobis, quia nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a Patre meo*. Hinc erat quod eorum qui audierant loquentem de carne sua et sanguine suo, quidam scandalizati abscesserunt, quidam credendo manserunt (*Joan. vi, 44-66*): quia nemo potest venire ad illum, nisi cui datum est a Patre, ac per hoc et

ab ipso Filio, et a Spiritu sancto. Neque enim separata sunt dona vel opera inseparabilis Trinitatis; sed Filius sic honorans Patrem, non affert ullius distantiae documentum, sed magnum præbet humilitatis exemplum.

13. Hic iterum isti liberi arbitrii defensores, imo deceptores quia inflatores, et inflatores quia presumptores, non adversum nos, sed adversus Evangelium locuturi, quid aliud dicunt quam id quod Apostolus sibi, quasi a talibus diceretur, objecit? *Dicis itaque mihi, Quid adhuc conqueritur? nam voluntati ejus quis resistit? Hanc contradictionem sibi metipsi tanquam ab altero opposuit, velut ex eorum voce qui nolunt accipere quod superius dixerat: Ergo cujus vult miseretur, et quem vult obdurat.* Talibus itaque dicamus cum Apostolo, non enim melius illo invenire possumus quid dicamus: *O homo, tu quis es qui respondeas Deo (Rom. ix, 18-20)?*

14. Quærimus namque meritum obdurationis, et invenimus. Merito namque peccati universa massa damnata est; nec obdurat Deus impertiendo malitiam, sed non impertiendo misericordiam. Quibus enim non impertitur, nec digni sunt, nec merentur: at potius ut non impertiatur, hoc digni sunt, hoc merentur. Quærimus autem meritum misericordiae, nec invenimus, quia nullum est, ne gratia evacuetur, si non gratis donatur, sed meritis redditur.

15. Si enim dixerimus fidem præcessisse, in qua esset meritum gratiae, quid meriti habebat homo ante fidem, ut acciperet fidem? quid enim habet quod non accepit? si autem accepit, quid gloriatur quasi non accepit (1 Cor. iv, 7)? Sicut enim non haberet homo sapientiam, intellectum, consilium, fortitudinem, scientiam, pietatem, timorem Dei, nisi secundum propheticum eloquium accepisset Spiritum sapientiae et intellectus, consilii et fortitudinis, scientiae et pietatis ac timoris Dei (Isai. xi, 2, 3); sicut non haberet virtutem, charitatem, continentiam, nisi accepto Spiritu de quo dicit Apostolus, *Non enim accepistis Spiritum timoris, sed virtutis, et charitatis, et continentiae (II Tim. i, 7)*: ita non haberet fidem nisi accepisset Spiritum fidei, de quo idem ipse dicit, *Habentes autem eundem Spiritum fidei, secundum quod scriptum est, Credidi, propter quod locutus sum; et nos credimus, propter quod et loquimur (II Cor. iv, 13)*. Non autem merito accepisse, sed misericordia ejus qui cujus vult miseretur, manifestissime ostendit, ubi de seipso ait: *Misericordiam consecutus sum, ut fidelis essem (I Cor. vii, 25)*.

CAPUT IV.—16. Si dixerimus meritum præcedere orationis, ut donum gratiae consequatur: impetrando quidem oratio quidquid impetrat, evidenter donum Dei esse ostendit, ne homo existimet a seipso sibi esse, quod si in potestate haberetur, non utique posceretur; verumtamen ne saltem orationis putarentur præcedere merita, quibus non gratuita daretur gratia, sed jam nec gratia esset, quia debita redderetur, etiam ipsa oratio inter gratiae munera reperitur. *Quid enim oremus, ait Doctor Gentium, sicut oportet, nescimus; sed ipse Spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Quid est autem, interpellat, nisi, interpellare

nos facit? Indigentis enim certissimum indicium est interpellare gemitibus. Nullius autem rei esse indigentem fas est credere Spiritum sanctum. Sed ita dictum est, *interpellat*, quia interpellare nos facit, nobisque interpellandi et gemendi inspirat affectum; sicut illud in Evangelio: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. x, 20)*. Neque enim et hoc ita fit de nobis tanquam nihil facientibus nobis. Adjutorium igitur Spiritus sancti sic expressum est, ut ipse facere diceretur quod ut facimus facit.

17. Nam non esse intelligendum spiritum nostrum, de quo dictum est, *interpellat gemitibus inenarrabilibus*, sed Spiritum sanctum, quo nostra infirmitas adjuvatur, satis ipse demonstrat Apostolus. Inde enim cepit, *Spiritus, inquit, adjuvat infirmitatem nostram; deinde ita subjunxit, Quid enim oremus, sicut oportet, nescimus; et cætera.* De hoc quippe Spiritu apertius alibi dicit: *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis Spiritum adoptionis filiorum in quo clamamus, Abba, Pater (Rom. viii, 26, 15)*. Ecce hic non dixit quod ipse Spiritus clamet orando; sed, *in quo clamamus, Abba, Pater.* Alio tamen loco ait: *Quoniam filii Dei estis, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater (Galat. iv, 6)*. Non hic ait, *in quo clamamus; sed ipsum Spiritum clamantem dicere maluit, quo efficitur ut clamemus: sicut sunt illa, Ipse Spiritus interpellat gemitibus inenarrabilibus; et, Spiritus Patris vestri est, qui loquitur in vobis.*

18. Sicut ergo nemo recte sapit, recte intelligit, recte consilio ac fortitudine prævalet, nemo scienter pius est, vel pie sciens, nemo timore casto Deum timet, nisi accepit Spiritum sapientiae et intellectus, consilii et fortitudinis, scientiae et pietatis et timoris Dei; nec habet quisquam virtutem veram, charitatem sinceram, continentiam religiosam, nisi per Spiritum virtutis, et charitatis, et continentiae: ita sine Spiritu fidei non est recte quisquam crediturus, nec sine Spiritu orationis salubriter oraturus. Non quia tot sunt spiritus, sed omnia hæc operatur unus atque idem Spiritus dividens propria unicuique prout vult (I Cor. xii, 11); quia Spiritus ubi vult spirat (Joan. iii, 8): sed quod fatendum est, aliter adjuvat nondum inhabitans, aliter inhabitans. Nam nondum inhabitans adjuvat ut sint fideles, inhabitans adjuvat jam fideles.

CAPUT V.—19. Quod est ergo meritum hominis ante gratiam, quo merito percipiat gratiam, cum omne bonum meritum nostrum non in nobis faciat nisi gratia; et cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronet quam munera sua? Sicut enim ab initio fidei misericordiam consecuti sumus, non quia fideles eramus, sed ut essemus; sic in fine, quo erit vita æterna, coronabit nos, sicut scriptum est, *in miseratione et misericordia (Psal. cii, 4)*. Non itaque frustra Deo cantatur, *Et misericordia ejus præveniet me (Psal. lvm, 11)*; et, *Misericordia ejus subsequatur me (Psal. xxii, 6)*. Unde et ipsa vita æterna, quæ utique in fine sine fine habebitur, et idem meritis

præcedentibus redditur; tamen quia eadem merita quibus redditur, non a nobis parata sunt per nostram sufficientiam, sed in nobis facta per gratiam, etiam ipsa gratia nuncupatur, non ob aliud nisi quia gratis datur; nec ideo quia non meritis datur, sed quia data sunt et ipsa merita quibus datur. Ubi autem invenimus etiam vitam æternam gratiam nuncupari, habemus apud eundem gratiæ magnificum defensorum apostolorum Paulum: *Stipendium*, inquit, *peccati mors est; gratia autem Dei vita æterna in Christo Jesu domino nostro* (Rom. vi, 23).

20. Vide, obsecro te, in quanta brevitate quam vigilantem verba posuerit, quibus diligenter consideratis, quæstionis hujus aliquantulum dilucescat obscuritas. Cum enim dixisset, *Stipendium peccati mors*; quis non eum congruentissime et consequenter addere judicaret, si diceret, *Stipendium autem justitiæ vita æterna* et verum est; quia sicut merito peccati tanquam stipendium redditur mors, ita merito justitiæ tanquam stipendium vita æterna. Aut si nollet dicere, *Justitiæ*, diceret, *fidei*; quoniam justus ex fide vivit (*Ihabac. ii, 4, et Rom. i, 17*). Unde etiam et merces appellatur plurimis sanctarum Scripturarum locis: nusquam porro dicta est merces justitiæ vel fides, quia justitiæ vel fidei redditur merces. Quod est autem merces operanti, hoc militanti stipendium.

21. Sed beatus Apostolus adversus elationem, quæ usque adeo magnis tentat irrepere, ut et sibi propter ipsam dicat datum angelum Satanæ, a quo colaphizaretur, ne verticem præsumptionis erigeret (*II Cor. xii, 7*): adversus hanc ergo elationis pestem vigilantissime militans, *Stipendium*, inquit, *peccati mors*. Recte stipendium, quia debetur, quia digne retribuitur, quia merito redditur. Deinde, ne justitia de humano se extolleret bono merito, sicut humanum meritum malum non dubitatur esse peccatum, non a contrario retulit, dicens, *Stipendium justitiæ vita æterna*; sed, *gratia*, inquit, *Dei vita æterna*. Et hæc ne præter Mediatorem aliqua alia via quæreretur, adiecit, *in Christo Jesu Domino nostro*: tanquam diceret, *Audito quod stipendium peccati sit mors, quid te disponis extollere, o humana, non justitia, sed nomine justitiæ plane superbia? quid te disponis extollere, et contrariam morti vitam æternam tanquam debitum stipendium flagitare? Cui debetur vita æterna, vera justitia est: si autem vera justitia est, ex te non est, desursum est descendens a Patre luminum* (*Jacobi i, 17*). Ut haberes eam, si tamen habes eam, profecto accepisti: quid enim habes quod non accepisti (*I Cor. iv, 7*)? Quapropter, o homo, si accepturus es vitam æternam, justitiæ quidem stipendium est, sed tibi gratia est, cui gratia est et ipsa justitia. Tibi enim tanquam debita redderetur, si ex te tibi esset justitia cui debetur. Nunc vero de plenitudine ejus accepimus non solum gratiam, qua nunc juste in laboribus usque in finem vivimus, sed etiam gratiam pro hac gratia (*Joan. i, 16*), ut in requie postea sine fine vivamus. Hoc nihil salubrius fides credit, quia nihil verius intellectus invenit: et debemus audire prophetam di-

centem, *Nisi credideritis, non intelligetis* (*Isai. vii, 9, sec. LXX*).

CAPUT VI. — 22. *Sed excusabunt se*, inquit, *homines, qui nolunt recte et fideliter vivere, dicentes: Quid nos fecimus qui male vivimus, quandoquidem gratiam unde bene viveremus, non accepimus?* Non possunt veraciter dicere nihil mali se fecisse qui male vivunt: si enim nihil mali faciunt, bene vivunt; si autem male vivunt, de suo male vivunt, vel quod originaliter traxerunt, vel quod insuper addiderunt. Sed si vasa sunt iræ, quæ perfecta sunt ad perditionem, quæ illis debita redditur, sibi hoc impudent, quia ex ea massa facta sunt, quam propter unius peccatum, in quo omnes peccaverunt, merito Deus justeque damnavit: si autem vasa sunt misericordiæ, quibus ex eadem massa factis supplicium debitum reddere noluit, non se insultent, sed ipsum glorificent, qui eis misericordiam non debitam præstitit, et si quid aliter sapiunt, et hoc quoque illis ipse revelabit (*Philipp. iii, 15*).

23. Postremo quonam se isti excusabunt modo? Nempe illo quem breviter tanquam ex eorum voce sibi objecit Apostolus, ut dicant: *Quid adhuc conqueritur? nam voluntati ejus quis resistit?* Hoc est enim dicere, *Quid de nobis sit querela, quod Deum offendamus male vivendo, cum illius voluntati nemo possit resistere, qui nos obduravit misericordiam non præstando? Si ergo illos non pudet hac excusatione, non nobis, sed Apostolo contradicere, cur nos pigeat eis quod dixit Apostolus, hoc idem atque identidem dicere: O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quare sic me fecisti? annon habet potestatem figulus lutii, ex eadem massa, utique merito recteque damnata, facere aliud vas in honorem indebitum propter misericordiæ gratiam, aliud in contumeliam debitam propter iræ justitiam, et ut notas faciat divitiis gloriæ suæ in vasa misericordiæ, sic ostendens quid eis largiatur, cum id supplicium recipient vasa iræ, quod pariter omnibus debebatur? Satis sit interim christianum ex fide adhuc viventi, et nondum cernenti quod perfectum est, sed ex parte scienti (*I Cor. xii, 9, 10*), nosse vel credere quod neminem Deus liberet nisi gratuita misericordia per Dominum nostrum Jesum Christum, et neminem damnet nisi æquissima veritate per eundem Dominum nostrum Jesum Christum. Cur autem illum potius quam illum liberet aut non liberet, scrutetur qui potest judiciorum ejus tam magnum profundum, verumtamen caveat præcipitium. Numquid enim est iniquitas apud Deum? Absit: sed inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus.*

24. Et in majoribus dumtaxat ætatibus merito dici potest: *Hi noluerunt intelligere, ut bene agerent* (*Psal. xxxv, 4*). *Hi, quod gravius est, intellexerunt, et non obedierunt: quia, sicut scriptum est, Verbis non emendabitur servus durus; si enim et intellexerit, non obediet* (*Prov. xxix, 19*). Unde non obediet, nisi sua pessima voluntate? Cui gravior damnatio divina æquitate debetur: cui enim plus datur, plus exigitur ab eo (*Luc. xii, 47, 48*). Istos quippe Scriptura dicit.

inexcusabiles, quos non latet veritas et in eis perseverat iniquitas. *Revelatur enim ira Dei de cælo, ait Apostolus, super omnem impietatem et injustitiam hominum eorum qui veritatem in injustitia detinent: quia quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit. Invisibilia enim ejus a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas, ut sint inexcusabiles.*

25. Si ergo istos inexcusabiles dicit, qui invisibilia illius per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciere potuerunt, nec obedierunt tamen veritati, sed iniqui et impii permanserunt; neque enim non cognoverunt, sed cognoscunt, inquit, *Deum, non ut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt (Rom. 1, 18-21)*: quanto magis inexcusabiles sunt, qui ex lege ejus instructi confidunt se ipsos duces esse cæcorum, et alios docentes, seipsum non docent; qui prædicant non furandum, et furantur; et cætera quæ de ipsis Apostolus loquitur! Eis quippe dicit: *Propterea inexcusabilis es, o homo omnis qui judicas: in quo enim alium judicas, temetipsum condemnas; eadem enim agis quæ judicas (Id. II, 1).*

26. Dicit etiam ipse Dominus in Evangelio: *Si non venissem et locutus eis fuisset, peccatum non haberent; nunc autem excusationem non habent de peccato suo (Joan. xv, 22).* Non utique peccatum nullum haberent, qui pleni erant aliis magnis multisque peccatis; sed hoc peccatum vult intelligi non eos habituros fuisse, si non venisset, quo, cum audissent eum, non crediderunt in eum. Hanc eos excusationem non habere asserit, qua possit dicere: Non audivimus, ideo non credidimus. Humana quippe superbia tanquam præsumens de viribus liberi arbitrii excusatam se putat, quando ignorantiam, non voluntatis videtur esse quod peccat<sup>1</sup>.

27. Secundum hanc excusationem, inexcusabiles dicit Scriptura divina quoscumque scientes peccare convincit. Dei tamen justum judicium nec illis parcat, qui non audierunt: *Quicumque enim sine Lege peccaverunt, sine Lege peribunt (Rom. II, 12).* Et quamvis se ipsi excusare videantur, non admittit hanc excusationem, qui scit se fecisse hominem rectum eique obedientiam dedisse præceptum, nec nisi ejus, quo male usus est, libero voluntatis arbitrio, etiam quod transiret in posterum manasse peccatum. Neque enim damnantur qui non peccaverunt, quandoquidem illud ex uno in omnes pertransiit, in quo ante propria in singulis quibusque peccata omnes communiter peccaverunt (Id. v, 12). Ac per hoc inexcusabilis est omnis peccator, vel reatu originis, vel additamento etiam propriæ voluntatis; sive qui novit, sive qui ignorat, sive qui judicat, sive qui non judicat: quia et ipsa ignorantia in eis qui intelligere noluerunt, sine dubitatione peccatum est; in eis autem qui non potuerunt, pœna peccati. Ergo in utrisque non est justa excusatio, sed justa damnatio.

28. Ideo autem divina eloquia eos inexcusabiles di-

cunt, qui non ignorantos, sed scientes peccant, ut secundum judicium superbiam suam, quo mutum confundunt de viribus propriæ voluntatis, se inexcusabiles videant; quia de ignorantia jam non habent excusationem suam, et nondum<sup>1</sup> est justitia, cui præsumebant sufficere voluntatem. At vero ille cui Dominus et sciendi et obediendi largitus est gratiam, *Per Legem, inquit, cognitio peccati (Id. III, 20)*; et, *Peccatum non cognovi, nisi per Legem: nam concupiscentiam nesciebam, nisi Lex diceret, Non concupisces. Nec vult intelligi hominem præceptricis legis ignarum, sed liberatrici indigum gratiæ, ubi dicit, Condelector legi Dei secundum interiorem hominem: et cum hac non solum scientia, verum etiam et delectatione legis, postea dicit, Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum (Id. VII, 7, 22, 24, 25).* Nemo itaque liberat a vulneribus illius trucidatoris, nisi hujus gratia Salvatoris. Nemo liberat venundatos sub peccato a vinculis captivantis, nisi gratia redimentis.

29. Ac per hoc universi qui se in nequitis et iniquitatibus excusatos volunt, ideo justissime puniuntur, quoniam qui liberantur, non nisi gratia liberantur. Nam si excusatio illic justa esset, non inde jam gratia, sed justitia liberaret. Cum vero non liberat nisi gratia, nihil justum invenit in eo quem liberat; non voluntatem, non operationem, non saltem ipsam excusationem: nam si hæc justa est, quisquis ea utitur, merito, non gratia liberatur. Novi musenim liberari per gratiam Christi quosdam etiam eorum qui dicunt, *Quid adhuc conqueritur? nam voluntati ejus quis resistit? Quæ si justa est excusatio, non jam gratuita gratia, sed propter hujus excusationis justitiam liberantur.* Si autem gratia est qua liberantur, profecto hæc excusatio justa non est. Tunc enim vera gratia est, qua homo liberatur, si non secundum debitum justitiæ retribuitur. Nihil ergo fit in eis, qui dicunt, *Quid adhuc conqueritur? nam voluntati ejus quis resistit?* nisi quod legitur in libro Salomonis, *Insapientia viri violat vias ejus: Deum autem causatur in corde suo (Prov. XIX, 3).*

30. Quamvis itaque Deus faciat vasa iræ in perditionem, ut ostendat iram, et demonstret potentiam suam, qua bene etiam utitur malis; et ut notas faciat divitiis gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ facit in honorem, non damnabili massæ debitum, sed suæ gratiæ largitate donatum: tamen in eisdem iræ vasis, propter meritum massæ in contumeliam debitam factis, id est in hominibus propter naturæ quidem bona creatis, sed propter vitia supplicio destinatis, iniquitatem, quam rectissime veritas improbat, damnare novit ipse, non facere. Sicut enim voluntati ejus tribuitur humana natura, nullo dubitante laudanda; sic hominis voluntati culpa tribuitur, nullo recusante damnanda. Quæ voluntas hominis aut hæreditarium vitium transmisit in posteros, quos in se habuit cum peccaret; aut acquisivit etiam cætera vitia, cum in seipso unusquisque perdit vivere. Sed neque ab illo

<sup>1</sup> Lov., voluntatis est quod peccat. At editiones antiquiores et Mss. novem habent, videtur esse quod peccat.

<sup>1</sup> Sic Bad. Am. Er. et melioris notæ Mss. At Lov. habet, et dum non est, etc.



quod originaliter trahitur, neque ab his quæ unusquisque in vita propria vel non<sup>1</sup> intelligendo vel nolendo intelligere, mala congregat, vel etiam instructus ex lege, additamento prævaricationis exaggerat. quisquam liberatur et justificatur, nisi gratiâ Dei per Jesum Christum Dominum nostrum; non solum remissione peccatorum sed prius ipsius inspiratione fidei et timoris Dei, impartito salubriter orationis affectu et effectu, donec sanet omnes languores nostros, et redimat de corruptione vitam nostram, et coronet nos in miseratione et misericordia (*Psal. cii, 3, 4*).

CAPUT VII. — 31. Verum isti qui personarum acceptiorem fieri existimant Deum, si in una eademque causa super alios veniat misericordia ejus, super alios vero maneat ira ejus, nempe totas vires argumentationis humanæ in parvulis perdunt. Nam ut interim taceam quod non est præter parvulos, quamlibet materno utero recentissimos, ea poena de qua loquens Apostolus ait, *Per unius delictum in omnes homines ad condemnationem*; unde non liberat nisi unus ille, de quo idem ait, *Per unius justificationem in omnes homines ad justificationem vitæ* (*Rom. v, 18*): ut ergo hoc interim omittam, et hoc solum de parvulis dicam, quod ipsi quoque auctoritate evangelica territi, vel potius christianorum populorum concordissima fidei<sup>2</sup> conspiratione perfracti, sine ulla recusatione concedant, quod nullus parvulus, nisi renatus ex aqua et Spiritu, intrat in regnum cælorum (*Joan. iii, 5*); quam quæso allaturi sunt causam, quod alius sic gubernatur ut baptizatus hinc exeat, alius infidelium manibus traditus, vel etiam fidelium priusquam ab eis baptizandus offeratur, exspirat? An hoc fato, vel fortunæ daturi sunt? Non opinor eos in tantam demontiam prorupturos, quantulumcumquæ nomen christianum tenere cupientes.

32. Cur ergo in regnum cælorum, non accepto regenerationis lavacro, parvulus nullus intrabit? numquidnam ipse sibi parentes infideles vel negligentes, de quibus nasceretur, elegit? Quid dicam de inopinatis, et repentinis innumerabilibus mortibus, quibus sæpe etiam religiosorum christianorum præveniuntur et Baptismo præripiuntur infantes; cum e contrario sacrilegorum et inimicorum Christi aliquo modo in christianorum manus venientes, ex hac vita non sine Sacramento regenerationis emigrant? quid hic dicturi sunt, qui, ut gratia dari possit, nonnulla præcedere merita humana contendunt, ne sit personarum acceptor Deus? quæ tandem hic merita præcesserunt? Si coruundem cogitaveris parvulorum, nulla sunt propria, utrisque est illa massa communis: si parentum attenderis, bona sunt illa quorum filii repentinis mortibus sine Christi baptismo perierunt; mala vero illa quorum filii per Christianorum aliquam potestatem ad Sacramenta Ecclesiæ pervenerunt. Et tamen<sup>3</sup> providentia Dei, cui nostri capilli numerati sunt, sine cujus voluntate non cadit passer in terram (*Matth. x,*

29, 30), quæ nec fato premitur, nec fortuitis casibus impeditur, nec ulla iniquitate corrumpitur, ut renascantur ad hæreditatem cælestem, non consulit omnibus parvulis filiorum suorum, et nonnullis consulit etiam parvulis impiorum. Iste infans de fidelibus conjugatis ortus, lætitia parentum susceptus, matris vel nutricis somnolentia suffocatus sit extorris et expertus fidei suorum: ille infans de sacrilego stupro nascitur, crudeli timore matris exponitur, alienorum misericordie pietate colligitur, eorum christiana sollicitudine baptizatur, sit æterni consors et particeps regni. Ista cogitent, ista considerent, hic audeant dicere Deum vel acceptiorem in sua gratia personarum, vel remuneratorem præcedentium meritorum.

33. Nam etsi conabuntur majoris ætatis aliqua merita suspicari seu bona seu mala, quid de istis infans dicent, quærum nec iste sibi ullis propriis meritis malis potuit acquirere violentiam suffocantis, nec bonis ille diligentiam baptizantis? Nimix vanitatis et cæcitatibus sunt, si etiam his consideratis nondum dignantur exclamare nobiscum: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! Quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus* (*Rom. xi, 33*)! Non itaque misericordie gratuitæ Dei pertinacissima adversentur insania. Sinant Filium hominis in qualibet ætate quærere, et salvum facere quod perierat (*Luc. xix, 10*): nec de inscrutabilibus judiciis ejus audeant judicare, cur in una eademque causa super alium veniat misericordia ejus, super alium maneat ira ejus.

CAPUT VIII. — 34. Qui enim sunt isti qui respondeant Deo, quandoquidem ille Rebeccæ habenti geminos ex uno concubitu Isaac patris nostri, cum illi nondum nati nihil egissent boni vel mali, ut secundum electionem propositum ejus maneret, electionem scilicet gratiæ, non debiti, electionem qua eligendos facit ipse, non invenit; non ex operibus, sed ex vocante dicit, minori servitutum esse majorem? In quam sententiam beatus Apostolus etiam testimonium prophetæ longe posterioris assumpsit, *Jacob dilexi, Esau autem odio habui* (*Malach. i, 2, 3*); ut intelligeretur hoc apertum postea per prophetam, quod antequam illi nascerentur, erat in Dei prædestinatione per gratiam. Quid enim diligebat in Jacob antequam natus fecisset aliquid boni, nisi gratuitum misericordie suæ donum? et quid oderat in Esau antequam natus fecisset aliquid mali, nisi originale peccatum? Nam neque in illo diligeret justitiam, quam nullam ille fecerat; neque in isto odisset naturam, quam bonam ipse fecerat.

35. Mirum est autem cum his coarctantur angustiis, in quanta se abrupta præcipitent metuentes retia veritatis. *Ideo*, inquiunt, *nondum natorum alium oderat, alium diligebat, quia eorum futura opera prævidebat*. Quis istum acutissimum sensum defuisse Apostolo non miratur? Hoc quippe ille non vidit, quando sibi velut adversantis objecta quæstione, non id potius tam breve, tam apertum, tam (sicut isti putant) verum absolutumque respondit. Cum enim rem stupendam proposuisset, quomodo de nondum natis nec aliquid

<sup>1</sup> In excelsis deerat hic negatio, quam restitimus quoque Mss. auctoritate.

<sup>2</sup> Sic omnes Cdd., excepto Lov. qui habet, fieri.

<sup>3</sup> In Edd., et cur tamen.

agentibus boni aut mali recte dici potuerit, quod unum Deus dilexerit, alium odio habuerit, ipsa sibi objecta questione motum exprimens auditoris, *Quid ergo dicemus?* inquit, *numquid iniquitas apud Deum? Absit.* Ille ergo erat locus, ut diceret quod isti sentiunt: *Futura enim Deus opera praevidebat, quando minori majorem servitutum esse dicebat.* Non autem hoc Apostolus dicit, sed potius ne quisquam de suorum operum audeat meritis gloriari, ad Dei gratiam et gloriam commendandam voluit valere quod dixit. Cum enim dixisset, *Absit ut sit iniquitas apud Deum;* tanquam ei diceremus, Unde hoc ostendis, cum asseras non ex operibus, sed ex vocante dictum esse, *Major serviet minori? Moysi enim dicit, inquit, Miserebor cui misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericors fuero. Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei.* Ubi nunc merita, ubi opera vel praeterita vel futura tanquam liberi arbitrii viribus adimplenda vel adimplenda? Nonne apertam protulit Apostolus de gratuita gratiae, hoc est verae gratiae commendatione sententiam? Nonne stultam fecit Deus haereticorum sapientiam?

36. Quid autem agebatur, ut hoc Apostolus diceret, ut eorum geminorum commemoraret exemplum? quid persuadere moliebatur? quid inculcare cupiebat? Nempse hoc quod ipsorum oppugnat amentia, quod superbi<sup>1</sup> non capiunt, quod sapere nolunt qui ignorantes Dei justitiam, et suam volentes constituere, justitiae Dei non sunt subjecti (*Rom. x, 3*): de ipsa quippe gratia satis agebat Apostolus, et ideo promissionis filios commendabat. Quod enim promittit Deus, non facit nisi Deus: habet namque aliquid rationis et veritatis, ut homo promittat, et Deus faciat; ut autem homo se facere dicat quod promiserit Deus, superbiae impietatis est reprobus sensus.

37. Commendans ergo filios promissionis, hoc primum significatum ostendit, per Isaac filium Abraham. Evidentius namque opus Dei apparet in eo, quem non genuit usitatus ordo naturae de sterilibus visceribus et senectute confectis, ut in filiis Dei, qui futuri praenuntiabantur, hoc esset signum divini operis, non humani. *In Isaac, inquit, vocabitur tibi semen: hoc est, non qui filii carnis, sed filii promissionis deputantur in semen. Promissionis enim verbum hoc est: Ad hoc tempus veniam, et erit Sarae filius. Non solum autem, inquit, sed et Rebecca ex uno concubitu habens, Isaac patris nostri.* Quo pertinet ut adderet, *ex uno concubitu, nisi ut non solum de suis, neque de parentum meritis aliorum, sed ne de ipsius quidem unius patris, mutata forte in melius voluntate gloriaretur Jacob, dicens ideo se a Creatore dilectum, quia pater ejus, quando eum seminavit, melioribus laudabilior moribus fuit? ex uno, inquit, concubitu;* unum tunc ad eos seminandos meritum patris, unum ad concipientes meritum matris: quia etsi mater eos donec pareret visceribus portavit inclusos, et forte voluntates affectionesque variavit, non uni sed ambobus utique variavit, quos pariter ventre portavit.

<sup>1</sup> Edd., *superbia*. At Mss. plures, *superbi*.

38. Intentio igitur intuenda est Apostoli, quomodo propter gratiam commendandam nolit eum de quo dictum est, *Jacob dilexi*, nisi in Domino gloriari: ut cum ex eodem patre, eadem matre, uno concubitu, antequam aliquid egissent boni aut mali, alterum Deus diligit, odit alterum; intelligat Jacob ex illa massa originalis iniquitatis, ubi fratrem suum, cum quo habuit communem causam, videt per justitiam meruisse damnari, non nisi per gratiam se potuisse discerni. Nondum enim nascentibus, nec agentibus bonum aut malum, *ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: Major serviet minori.*

39. Electionem autem gratiae nullis fieri operum praecedentibus meritis, alio loco apertissime idem apostolus ostendens: *Sic ergo, inquit, et in hoc tempore reliquiae secundum electionem gratiae salvae factae sunt. Si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia (Rom. xi, 5, 6).* Secundum hanc ergo gratiam, etiam propheticum testimonium consequenter assumens, *Sicut scriptum est, inquit, Jacob dilexi, Esau autem odio habui;* et continuo, *Quid ergo dicemus?* inquit, *numquid iniquitas est apud Deum? Absit.* Sed quare, *Absit?* an propter opera quae futura praesciebat amborum? Ino et hoc absit: *Moysi enim dicit, Miserebor cui misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericors fuero. Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei.* Atque ut in vasis quae perfecta sunt in perditionem, quae damnatae debita est massae, agnoscant vasa ex eadem massa in honorem facta quid eis misericordia divina largita sit, *Dicit enim, inquit, Scriptura ad Pharaonem, Quia ad hoc te excitavi, ut ostendam in te potentiam meam, et ut glorificetur nomen meum in universa terra.* Denique ad utrumque concludit, *Ergo cujus vult miseretur, et quem vult obdurat:* hoc facit apud quoniam non est iniquitas. Miseretur itaque gratuito dono; obdurat autem justissimo merito.

40. Sed dicat adhuc vel superbi infidelis elatio, vel puniti damnabilis excusatio, *Quid adhuc conqueritur? nam voluntati ejus quis resistit?* dicat, et audiat quod convenit homini, *O homo, tu quis es qui respondes Deo (Id. ix, 7 25)?* et cetera, de quibus jam quantum potui satis ac saepe disserui. Audiat haec et non contemnat. Quod si contempserit, etiam ut contemneret, se inveniat obduratum: si autem non contempserit, etiam ut non contemneret, se credat adjutum; sed obduratum debito, adjutum gratia<sup>1</sup>.

CAPUT IX. — 41. Neque enim, si duorum de Isaac patriarcha geminorum, quod quidem jam ostendimus quanta excitate dicatur, futura praevidebat Deus opera, qui vixerunt atque senuerunt, et propterea Jacob dilexit, Esau autem odio habuit, ideo moriturorum etiam parvulorum potest quisquam dicere, ut huic ad percipiendum Baptismum non consulat, illi autem consulat, Deum futura opera eorum praevidere: quomodo enim futura dicuntur quae nulla erunt?

<sup>1</sup> Mss. duodecim, *obduratum debite, adjutum gratia*.

*videt quemadmodum victurus esset quisque si viveret : et ideo quem nequiter novit fuisse victurum, sine Baptismo facit emori ; sic in eo puniens opera mala, non quæ fecit, sed quæ facturus fuit.* Si ergo divinitus etiam quæ commissa non sunt, mala opera puniuntur ; primo attendant quam falso polliceantur in damnationem parvulos non ituros qui sine Baptismo moriuntur, qui propterea non baptizantur, quia male victuri erant, si viverent : propter ipsam quippe malam vitam procul dubio damnabuntur, si etiam mala quæ fuerant futura damnantur. Deinde, si eis ad percipiendum Baptismatis consulitur sacramentum, quos novit Deus si viverent bene fuisse victuros, cur non omnes tenentur in vita, quam bonis operibus ornaturi sunt ? cur etiam eorum qui baptizantur quidam diu viventes pessime vivunt, et usque ad apostasiam aliquando perveniunt ? cur ipsum primum conjugium peccatorum, quos utique noverat Deus peccaturos, non de paradiso ante projecit, ne ibi committerent quod tam sancto loco esset indignum, si juste peccata etiam nondum commissa puniuntur ? quid denique præstatur ei qui rapitur, ne malitia mutet intellectum ejus, et ne fictio decipiat animam ejus (Sap. iv, 11), si juste etiam illa puniuntur, quæ licet non fecerit, fuerat tamen vivendo factururus ? Postremo cur non ad percipiendum regenerationis lavacrum, ei magis consulitur morituro, qui male fuerat victurus si viveret, ut ei peccata quæ fuerat commissurus, remittantur in Baptismo ? Quis enim est tam vecors, qui ea neget per Baptismum posse dimitti, quæ sine Baptismo dicit posse puniri ?

CAPUT X. — 43. Sed disputando adversus eos qui usquequaque convicti etiam non commissorum peccatorum Deum persuadere moluntur ultorem, verendum est ne nos in eos ista fingere existimemur ; illi autem nullo modo tam hebetes esse credantur, ut hæc vel sentiant, vel cuiquam persuadere conentur : verumtamen nisi eos hæc dicere audissem, refellenda esse non arbitrarer. Circumstipantur enim et divinarum auctoritate lectionum, et antiquitus tradito et retento firmo Ecclesie ritu in baptismo parvulorum, ubi apertissime demonstrantur infantes, et cum exorcizantur et cum ei se per eos a quibus gestantur, remittiare respondent, a diaboli dominatione liberari ; et non invenientes qua exeant, pergunt in præcipitem stultitiam, dum nolunt mutare sententiam.

44. Illud sane sibi videntur : cutissime dicere : *Quomodo peccatum transit in filios fidelium, quod in parentibus non dubitamus dimissum esse per Baptismum ?* Quasi propterea possit non habere generatio carnalis quod sola tollit regeneratio spiritualis : aut vero in Baptismo concupiscentiæ carnis infirmitas continuo sanetur, sicut continuo reatus ejus aboletur, sed gratia renascendi, non conditione nascendi. Unde quisquis per hanc concupiscentiam, etiam de renato nascitur, sine dubitatione oberit nato, nisi et ipse similiter renascatur. Verum quidquid est in hac questione difficultatis, ita in agro Christi non impedit operarios ejus quominus ab eis in remissionem peccatorum baptizentur infantes, sive de fidelibus, sive de infidelibus

nati sint, sicut agricolas non impedit quominus ab eis, inserendi cura, in oleas convertantur oleastri, sive de oleastris, sive de oleis oriantur. Nam et hoc, si ut respondeat, rustico proponatur, quæ causa sit ut cum aliud sit olea, aliud oleaster, non tamen nisi oleaster de semine utroque nascatur ; non omittit inserendi operationem, etiamsi non possit istam solvere questionem : alioquin dum ex olive semine exorta virgulta non aliud quam oleas esse existimat, efficit desidia vanitatis ut totus ille ager amara sterilitate silvescat.

45. Nam illud quod excogitaverunt, cum veritatis pondere premerentur, quia fidelis Dominus in verbis suis, et propterea ejus Ecclesia nullo modo fallaciter parvulos in remissionem peccatorum baptizat, sed ut fide agatur quod agitur, utique fit quod dicitur : quod ergo excogitaverunt, cum hæc eos apertissima moles veritatis urgeret, quis non christianum irridat, quamlibet versutissimum cernat ? Dicunt enim, *Veraciter quidem respondere parvulos per ora gestantium, in remissionem se credere peccatorum ; non tamen quia sibi remittantur, sed quia credant quod in Ecclesia vel in Baptismo remittantur, in quibus inveniuntur, non in quibus nulla sunt : Ac per hoc nolunt eos ita baptizari in remissionem peccatorum tanquam in eis fiat ipsa remissio, quos contendunt nullum habere peccatum ; sed quoniam licet sine peccato, in eo tamen Baptismo baptizantur, quo fit in quibusque peccatoribus remissio peccatorum.*

46. Fieri quidem potest ut hæc versipellis astutia subtilius et acutius ex otio refellatur. Verumtamen secundum istam suam calliditatem non inveniunt quid ad hoc respondeant, quod exorcizantur, et exsufflantur infantes : hoc enim procul dubio fallaciter fit, si diabolus eis non dominatur ; si autem dominatur, et ideo non fallaciter exorcizantur et exsufflantur, per quid dominatur, nisi per peccatum, princeps utique peccatorum ? Proinde si jam erubescunt nec audent dicere hæc in Ecclesia mendaciter geri, fateantur, quod perierat, etiam in parvulis quæri : neque enim nisi propter peccatum perierat, quod nisi per gratiam non potest quæri, non potest inveniri. Sed Deo gratias, quod saltem cum argumentantur contra remissionem peccatorum, ne fieri credatur in parvulis, jam tamen, quamvis per corda et ora majorum, credere parvulos confitentur. Sicut ergo audiunt Dominum dicentem, *Qui non renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non introibit in regnum celorum (Joan. iii, 5),* propter quod eos baptizandos esse concedunt, sic audiant eundem Dominum dicentem, *Qui non crediderit, condemnabitur (Marc. xvi, 16) :* quia sicut eos renasci per ministerium baptizantium, ita etiam credere per corda et ora confitentium confitentur. Audeant ergo dicere quod a justo Deo innocens condemnabitur, si nullo vinculo peccati originalis innectitur.

47. Si sermo isto prolixus est et onerosus occupationibus tuis, da veniam ; quia ut hæc ad te scriberem, et occupatus litteris tuis, iudicibus erga nos benevo-

lentia tuæ, tecum ista colloquerer, etiam ego vîm feci interrumpendis occupationibus meis. Si qua illos alia excogitare adversus fidem catholicam scieritis, et quæcumque adversus eos, ne dominici gregis infirma devastent, vos quoque fidei et plane pastorali dilectione disseritis, nota facite nobis. Hæreticorum quippe inquietudine, ut Scripturas vigilantius perscrutemur, unde, ne ovili Christi noceant, eis possit occurri, tanquam de somno ignavia nostra excitatur industria: ita per multiplicem gratiam Salvatoris, etiam quod inimicus in perniciem machinatur, Deus convertit in adiutoriam; quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum (Rom. viii, 28). Semper in Deo vivas memor nostri, frater charissime.

EPISTOLA CXCIV\* (a).

*Hieronymus Augustino, gratulans illi quod hæreticorum omnium meruerit odium; quod quidem gaudet sibi cum illo esse commune.*

Domino sancto, ac beatissimo papæ AUGUSTINO,  
HIERONYMUS.

*Omni quidem tempore Beatitudinem tuam eo quo decet honore veneratus sum, et habitantem in te dilexi Dominum Salvatorem: sed nunc, si fieri potest, cumulo aliquid addimus et plena complemus, ut absque tui nominis mentione ne unam quidem horam præterire patiamur; qui contra flantes ventos ardore fidei perstitisti, maluitque, quantum in te fuit, solus liberari de Sodomis, quam cum preurentibus commorari. Scit quid dicam prudentia tua. Macte virtute; in orbe celebraris, Catholici te conditorem antiquæ rursus fidei venerantur atque suspiciant, et quod signum majoris gloriæ est, omnes hæretici detestantur: et me pari persequuntur odio; ut tuos gladiis nequeant, voto interficiant. Incolumem, et nei memorem te Christi Domini clementia tueatur, domine venerande, et beatissime papa.*

EPISTOLA CXCVI\*\* (b).

*Augustinus Asellico episcopo, docens quæ sit utilitas Mosaicæ legis, quam Judæorum more observare non licet Christianis: hos enim vere esse Israelitas juxta sensum spiritualem; attamen istud nomen vulgo ipsi imponendum non esse. Pelagianos obiter notat in damnabilem Judaismum incidisse.*

Domino beatissimo fratri et coepiscopo ASELLICO,  
AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM.—1. Litteras Sanctitatis tuæ, quas ad venerabilem senem Donatianum (c) de cavendi Judæismi disceptatione misisti, ad me ipse dignatus est mittere, atque ut eis responderem, petendo vehementius imperavit: quem veritus contemnere, ut possum Domino adjuvante respondeo; gratum existimas

\* Collata cum c. mr. u. duobus vd. sex v. Am. Bad. Er. Lov.

\*\* Recensita ad a. bg. bl. c. cc. ff. g. gv. l. n. r. rm. s. vc. duos ab. duos t. quatuor v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 23: quæ autem 195 erat, nunc in Appendice est 14. Scripta forte an. 418.

(b) Alias 200: quæ autem 198 erat, nunc in Appendice est 15. Scripta exeunte an. 418.

(c) Primatam Bizacenzæ provinciæ.

etiam Charitati tuæ, quod ad te scribendo, illi jubenti, quem pro suis meritis ambo veneramur, obtemperare non renui.

2. Christianos, maxime ex Gentibus venientes, judaizare non oportere Paulus apostolus docet, ubi ait, *Dixi Petro coram omnibus, Si tu, cum sis Judæus, gentiliter et non judaice vivis, quemadmodum Gentes cogis judaizare? Et secutus adjunxit: Nos natura Judæi, et non ex Gentibus peccatores. Scientes autem quoniam non justificatur homo ex operibus Legis, nisi per fidem Jesu Christi, et nos in Jesu Christo credidimus, ut justificemur per fidem Christi, et non ex operibus Legis; quoniam ex operibus Legis non justificabitur omnis caro* (Galat. ii, 14-16).

3. Non solum autem illa opera Legis, quæ sunt in veteribus sacramentis, et nunc revelato Testamento Novo non observantur a Christianis, sicuti est circumcisio præputii, et sabbati carnalis vacatio, et a quibusdam escis abinentia, et pecorum in sacrificiis immolatio, et neomenia, et azymum, et cætera hujusmodi; verum etiam illud quod in Lege dictum est, *Non concupisces* (Exod. xx, 17) (quod utique et Christianis nullus ambigit esse dicendum), non justificat hominem nisi per fidem Jesu Christi et gratiam Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. Idem ipse quippe dicit apostolus: *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognovi, nisi per Legem: nam concupiscentiam nesciebam, nisi Lex diceret, Non concupisces. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine Lege enim peccatum mortuum est. Ego autem vivebam aliquando sine Lege. Adveniente autem mandato peccatum revixit. Ego autem mortuus sum; et inventum est mihi mandatum quod erat in vitam, hoc esse in mortem. Peccatum enim occasione accepta per mandatum sefellit me, et per illud occidit. Itaque Lex quidem sancta, et mandatum sanctum et justum et bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem; ut fiat supra modum peccatum peccans per mandatum. Scimus enim quia Lex spiritualis est; ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato. Quod enim operor, ignoro; non enim quod volo hoc ago, sed quod odi illud facio. Si autem quod nolo hoc facio, consentis Legi, quoniam bona est* (Rom. vii, 7-16).

4. Videmus itaque in his apostolicis verbis Legem non solum non esse peccatum, sed etiam esse sanctam, et mandatum sanctum et justum et bonum, quod dictum est, *Non concupisces*. Sed peccatum per bonum fallit, et per illud occidit eos qui eum sint carnales, putant suis viribus Legem spiritualem se posse complere; et per hoc sunt non solum peccatores, quod essent, etiam Legem non accepissent, sed etiam prævaricatores, quod non essent nisi Legem accepissent: sic enim alio loco dicit, *Ubi Lex non est, nec prævaricatio* (Id. iv, 15). *Lex ergo subintravit, sicut alibi ipse testatur, ut abundaret delictum. Ubi autem abundavit delictum superabundavit et gratia* (Id., v, 20).

CAPUT II. — 5. Hæc est igitur utilitas Legis, quia

ostendit hominem sibi ipsi, ut sciat infirmitatem suam et videat quemadmodum per prohibitionem augeatur potius carnalis concupiscentia quam sanetur. Appetuntur enim ardentius quæ velantur, dum id quod spiritualiter jubetur, carnalis observare compellitur. Ut autem sit spiritualis, qui Legem impleat spiritualem, non fit ipsa Lex, sed gratia; hoc est, non imperio, sed beneficio; non jubente littera, sed juvante Spiritu. Incipit autem homo secundum gratiam in interiori homine renovari (II Cor., iv, 16), ut mente agat quod amat, nec carni consentiat agenti quod odit; id est, non ut omnino non concupiscat, sed ut post concupiscentias suas non eat. Quod quidem tam magnum est, ut si omni modo fieret, et quomvis insint, dum sumus in corpore mortis hujus, desideria peccati, si nulli eorum tamen adhiberemus assensum, non esset unde diceremus Patri nostro qui est in cælis: *Dimitte nobis debita nostra* (Math. vi, 12). Nec tamen ideo tales jam essemus, quales erimus cum mortale hoc induerit immortalitatem: tunc enim non solum nulli desiderio peccati obediemus, sed nulla erunt desideria talia, quibus non obedire jubeamur.

6. Nunc ergo ubi dicitur, *Jam non ego operor illud, sed id quod in me habitat peccatum.* (Rom. vii, 17), de concupiscentia carnis dicitur, quæ operatur in nobis motus suos, etiam quando eis non obediemus, dum non regnat peccatum in nostro mortali corpore ad obediendum desideriis ejus, nec exhibemus membra nostra arma iniquitatis peccato (*Id.*, vi, 12, 13): in qua justitia nondum consummata perseveranter proficientes, ad ejus consummationem quandoque veniemus, ubi peccati concupiscentia non cohibenda atque frenanda, sed nulla sit. Hoc enim Lex posuit dicendo, *Non concupisces*, non quod hic valeamus, sed ad quod proficiendo tendamus. Verum hoc fit non Lege quæ hoc imperat, sed fide quæ hoc impetrat; non littera quæ jubetur, sed Spiritu quo donatur: non ergo meritis operantis hominis, sed largientis gratia Salvatoris. Utilitas itaque Legis est, ut hominem de sua infirmitate convincat, et gratiæ medicinam quæ in Christo est, implorare compellat. *Omnis enim qui invocaverit nomen Domini, salvus erit* (Joel ii, 32, et Act. ii, 21). *Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? quomodo credent, quem non audierunt?* Unde paulo post dicit: *Igitur fides ex auditu; auditus autem per verbum Christi.*

7. Quæ cum ita sint, qui se Israelitas esse carnaliter gaudent, et præter gratiam Christi, in Lege gloriantur, ii sunt de quibus item Apostolus ait quod *ignorantes Dei justitiam, et suam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti* (Rom. x, 14, 17, 3). Dei quippe dixit justitiam, quæ homini ex Deo est; suam vero, quam putant sibi sufficere ad facienda mandata sine adjutorio et dono ejus qui Legem dedit. His autem similes sunt qui cum profitentur se esse christianos, ipsi gratiæ Christi sic adversantur, ut se humanis viribus divina existiment implere mandata; ac sic etiam ipsi ignorantem Dei justitiam, et suam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti, et

non quidem nomine, sed tamen errore judaizant. Hoc genus hominum capita sibi invenerat Pelagium et Celestium, impietatis hujus assertores acerrimos: qui recenti judicio Dei per diligentes et fideles servos ejus etiam catholica communione privati sunt, et propter cor impœnitens adhuc in sua damnatione persistunt.

8. Quisquis ab isto carnali et animali, atque ideo non inmerito reprehensibili atque damnabili Judaismo esse quærit alienus, non solum veteres illas observationes a se facere debet alienas, quæ jam revelato Testamento Novo, posteaquam venerunt ea quæ per illas significabantur esse futura, procul dubio esse necessariæ destiterunt, ut non judicetur in cibo et potu, et in parte diei festi et neomeniæ et sabbatorum, quod est umbra futurorum (*Coloss. ii, 16, 17*): verum etiam illa quæ in Lege ita præcepta sunt, ut valeant ad informandos mores fidelium (id est, *ut abnegantes impietatem et sæculares cupiditates, temperanter et juste et pie vivamus in hoc sæculo* [*Tit. ii, 12*]; unde est etiam hoc quod ex Lege maxime commendandum elegit Apostolus, *Non concupisces*, et quæcumque de Deo et proximo diligendo sine ullis figuris sacramentorum præcipiuntur in Lege, in quibus duobus præceptis etiam ipse Dominus Christus dicit totam Legem Prophetasque pendere [*Math. xxii, 40*]), sic accipit, sic amplectitur, sic observanda esse non dubitat, ut quidquid in eis proficit non sibi tribuat, sed gratiæ Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.

CAPUT III. — 9. Verumtamen cum quisque isto modo fuerit verus germanusque Christianus, utrum etiam Judæus aut Israelita dicendus sit, merito quæritur. Quod quidem si non carne, sed spiritu hoc esse intelligitur, non debet ipsum nomen sibi in consuetudine sermonis imponere, sed spirituali intelligentia retinere, ne propter ambiguitatem vocabuli, quam non discernit quotidiana locutio, illud profliteri videatur quod est inimicum nomini christiano. Hanc autem quæstionem, id est, utrum qui Christianus est, etiam Judæus vel Israelita possit intelligi, idem beatus nobis aperit et dissolvit apostolus, ubi dicit: *Circumcisio quidem prodest, si Legem custodias: si autem prævaricator Legis sis, circumcisio tua præputium facta est. Si igitur præputium justitiæ Legis custodiat, nonne præputium ejus in circumcisionem reputabitur, et judicabit quod ex natura est præputium, Legem perficiens, te qui per litteram et circumcisionem prævaricator Legis es? Non enim qui in manifesto Judæus est, neque quæ in manifesto in carne est circumcisio; sed qui in abscondito Judæus est, et circumcisio cordis, quæ spiritu est, non littera, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est* (Rom. ii, 25, 26). Cum igitur audiamus Apostolum Christi commendantem nobis Judæum in abscondito, non carnis circumcisione, sed cordis, et spiritu, non littera; quis est iste, nisi Christianus?

10 Sic itaque sumus Judæi, non carnaliter, sed spiritualiter; quemadmodum sumus semèn Abrahæ non secundum carnem, sicut illi qui de ipso nomine carnali superbia gloriantur, sed secundum spiritum

fidei, quod non illi. Scimus enim nos fuisse promissos, quando ei dixit Deus: *Patrem multarum gentium posui te (Gen. xvii, 4)*. Et quam multa de hac re dicat Apostolus novimus. *Dicimus enim, inquit, quoniam deputata est Abraham fides ad justitiam. Quomodo ergo deputata est? cum in circumcissione esset, an cum esset in præputio? Non in circumcissione, sed in præputio. Et signum accepit circumcissionis, signaculum justitiæ fidei, quæ est in præputio: ut sit pater omnium credentium per præputium, ut deputetur et illis ad justitiam; ut sit pater circumcissionis, non iis solum qui ex circumcissione sunt, sed et iis qui sequuntur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abraham. Et paulo post: Ideo, inquit, ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini; non ei tantum quod ex Lege est, sed et ei quod ex fide est Abraham, qui est pater omnium nostrum, sicut scriptum est, Quia patrem multarum gentium posui te (Rom. i, 17-18)*. Item ad Galatas: *Sicut Abraham, inquit, credidit Deo, et deputatum est illi ad justitiam. Intelligite ergo quoniam qui ex fide, hi sunt filii Abraham. Providens autem Scriptura quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abraham, Quia benedicentur in te omnes gentes: ita ut qui ex fide sunt, benedicantur cum fidei Abraham. Jam aliquanto post in eadem Epistola: Fratres, inquit, secundum hominem dico; tamen hominis confirmatum testamentum nemo irritum facit aut superordinat. Abraham dictæ sunt promissiones et semini ejus. Non dicit, Et seminibus, tanquam in multis; sed tanquam in uno, Et semini tuo, quod est Christus. Item paulo post: Omnes enim vos, inquit, unum estis in Christo Jesu; si autem vos estis Christi, ergo Abraham semen estis, secundum promissionem hæredes (Galat. iii, 6-29)*.

11. Secundum istam ergo intellectum apostolicum inveniuntur Judæi qui Christiani non sunt, cum ex carne Abraham originem ducant, non esse filii Abraham. Cum enim dicit, *Intelligite ergo quoniam qui ex fide, hi sunt filii Abraham*; profecto significat eos qui ex fide non sunt, non esse filios Abraham. Ac per hoc; nisi Judæis eo modo sit pater Abraham, quomodo est nobis, quid eis prodest, quod de carne ejus exortisunt, et nomen sine virtute tennerunt? Cum autem ad Christum transeunt, et incipiunt esse ex fide filii Abraham, tunc erunt Judæi, non in manifesto, sed in abscondito, circumcissione cordis; spiritu, non littera; quorum laus non sit ex hominibus, sed ex Deo. Ab hac autem fide alienati, in ramis fractis deputabuntur ex illa olea in cujus radicem idem dicit apostolus inseri oleastrum, id est gentes (Rom. xi, 16-25); quod utique non fit per carnem, sed per fidem; neque per Legem, sed per gratiam; nec per litteram, sed per spiritum; neque carnis circumcissione, sed cordis; nec in manifesto, sed in abscondito; nec laude ex hominibus, sed ex Deo: ut sit unusquisque Christianus, sicut non carnalis sed spiritualis Abraham filius; ita non carnalis sed spiritualis Judæus, nec carnalis sed spiritualis Israelita. Nam et de isto nomine sic Apostolus loquitur: *Non enim omnes qui ex Israel, hi sunt*

*Israel: neque qui sunt semen Abraham, omnes filii; sed in Isaac vocabitur tibi semen: hoc est, non ii quæ filii carnis, hi filii Dei, sed filii promissionis deputantur in semen (Id. ix, 6-8)*. Nonne mirabilia magna sunt ista, profundumque mysterium, ut multi ex Israel nati, non sint Israel, et multi non sint filii, cum sint semen Abraham? Quomodo enim non sunt, quomodo nos sumus? nisi quia non sunt filii promissionis ad Christi gratiam pertinentes, sed filii carnis nomen inane gestantes? Ac per hoc nec illi sunt Israel, sicut sumus nos; nec nos sumus Israel, sicut sunt illi. Nos enim sumus secundum spiritualem regenerationem, illi secundum carnalem generationem.

12. Intuendum est quippe ac discernendum, alium esse Israel qui propter carnem nomen accepit, alium vero qui propter spiritum, rem quæ illo nomine significatur, obtinuit. Numquid enim ex Agar ancilla Saræ nati sunt Israelitæ? nonne Ismael ex illa natus est, et non Israelitarum, sed Ismaelitarum gentem suo semine propagavit? De Sara namque venit Israel per Isaac, qui ex promissione natus est Abraham. Tamen cum secundum propaginem carnis se ita res habeat, venit ad intellectum spiritalem, et inveniuntur ad Saram non pertinere carnales Israelitæ, qui ex illa carnis originem ducunt; et pertinere ad eam potius Christiani, qui non secundum Ismael filii sunt carnis, sed secundum Isaac filii sunt promissionis, non ad ipsius Isaac carnale semen, sed ad spirituale mysterium pertinentes. Ita quippe ad Galatas Apostolus loquitur, *Dicite mihi, sub Lege esse volentes, Legem non audistis? Scriptum est enim quod Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera. Sed ille quidem qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem; quæ sunt in allegoria. Hæc enim sunt duo Testamenta. Unum quidem a monte Sina, in servitute generans, quod est Agar: Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus est huic quæ nunc est Jerusalem, et servit cum filiis suis. Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est; quæ est mater nostra. Scriptum est enim, Lætare sterilis, quæ non parit, erumpe et exclama, quæ non parturit; quia multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum. Nos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii sumus. Sed sicut tunc, qui secundum carnem natus fuerat, persequabatur eum qui secundum spiritum, ita et nunc. Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Nos autem, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ; qua libertate Christus nos liberavit (Galat. iv, 21-31)*.

13. Ecce secundum istam spiritualem atque apostolicam intelligentiam nos potius pertinemus ad liberam Saram, qui ex illa nullam carnis propaginem trahimus: Judæi autem, qui ex illa carnis propaginem trahunt, ad Agar potius ancillam pertinere monstrantur, de qua carnis propagationem non trahunt. In nepotibus etiam Abraham et Saræ, id est filiis Isaac et

<sup>1</sup> Sic Mss. At Edd. habeat, *ex Israel non nati; sint Israel.*

<sup>2</sup> Bad. Am. Er.: *Quomodo enim non sunt, quomodo sumus.*

<sup>3</sup> Unus e Vatic. Mss., *veritate.*

Rebecca, illis geminis Esau et Jacob, qui postea vocatus est Israel, hoc ipsum magnum et profundum mysterium reperitur. De quo idem apostolus loquens, cum per Isaac promissionis filios commemorasset ad Christi gratiam pertinentes: *Non solum autem, inquit, sed et Rebecca ex uno concubitu habens, Isaac patris nostri. Nondum enim natis, nec qui egerint aliquid boni aut mali, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, Quia major serviet minori; sicut scriptum est, Jacob dilexi, Esau autem odio habui (Rom. ix, 10-13).* Hæc certe doctrina apostolica atque catholica satis evidenter indicat nobis, secundum originem carnis ad Saram Judæos, id est Israelitas; ad Agar vero Ismaelitas pertinere: secundum autem mysterium spiritus, ad Saram Christianos, ad Agar Judæos. Item secundum originem carnis ad Esau, qui dictus est etiam Edom, gentem Idumæorum; ad Jacob autem, qui dictus est etiam Israel, gentem Judæorum: porro secundum mysterium spiritus, ad Esau Judæos, ad Israel pertinere Christianos. Ita quippe impletur quod scriptum est, *Major serviet minori*, id est, prior natus populus Judæorum posteriori nato populo Christianorum. Ecce quemadmodum sumus Israel adoptione divina, non humana cognatione gloriantes; nec in manifesto, sed in occulto; nec littera, sed spiritu; nec carnis, sed cordis circumcisione Judæi.

CAPUT IV. — 14. Quæ cum ita se habeant, non tamen debemus consuetudinem sermonis humani inepta loquacitate confundere, et in rebus discernendis frequentata vocabula perturbata significatione miscere, ut eos qui Christiani sunt et appellatione usitatissima Christiani vocantur, inusitato vocabulo aliquis affectet appellare Judæos; vel cum sit ipse voceturque Christianus, Israelitæ potius nomine delectetur; et quod in mysterio debet semper intelligere, parcius autem ore proferre, hoc in quotidiana loquendi consuetudine magis eligat frequentare inepta insolentia, et, si dici potest, imperita scientia. Numquid enim Apostoli, per quos ea didicimus, ista nesciebant, quomodo nos potius simus semen Abrahamæ secundum Isaac promissionis hæredes; et Judæi spiritu, non littera; cordis circumcisione, non carnis; et non secundum carnem Israel, sed Israel Dei? Sciebant utique ista multo sapientius certiusque quam nos; et tamen in loquendi consuetudine Judæos et Israelitas eos appellabant, qui secundum carnem de Abrahamæ stirpe venientes, ab omnibus vocitabantur hoc nomine.

15. *Judæi signa petunt, ait apostolus Paulus, et Græci sapientiam quaerunt: nos autem predicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Judæis et Græcis, Christum Dei Virtutem, et Dei Sapientiam (I Cor. xi, 22-24).* Quos dixit Græcos, hos etiam Gentium nomine significavit, eo quod hæc lingua maxime excellit in Gentibus: Judæos tamen ipsos vocavit, quos omnes hoc nomine appellant. Nam si Christiani ipsi sunt Judæi, Christianis est ergo scandalum Chri-

stus crucifixus, de quo dictum est: *Judæis quidem scandalum.* Quis hoc nisi insanissimus sentiat? Item dicit: *Sine offensione estote Judæis et Græcis et Ecclesie Dei (Id. x, 52).* Quomodo ista distingueret, si et Ecclesiam Dei in quotidiana loquendi consuetudine Judæos appellare deberet? Item ait: *Quos et vocavit nos, non solum ex Judæis, sed etiam ex Gentibus.* Quomodo vocavit ex Judæis, si potius ex non Judæis vocavit, ut essent Judæi? Item de Israelitis: *Quid ergo dicemus?* inquit: *Quia gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam; justitiam autem quæ ex fide est. Israel autem persequens legem justitiæ, in legem justitiæ non pervenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus: offenderunt enim in lapidem offensionis (Rom. ix, 21, 30-32).* Item: *Ad Israel autem quid dicit? Tota die extendi manus meas ad populum non credentem et contradicentem (Id. x, 21).* Et secutus adjuugit: *Dico ergo, Numquid reputit Deus plebem suam? Absit. Nam et ego Israelita sum, ex semine Abrahamæ de tribu Benjamin. Non repulit Deus plebem suam, quam præcivit (Id. xi, 1, 2).* Quomodo hic appellavit Apostolus Israel non credentem et contradicentem, si Christiani sunt Israel, vel quomodo se appellavit Israelitam? Numquid ex eo quod Christianus factus erat? Non utique; sed ex eo quod secundum carnem fuerat ex semine Abraham, de tribu Benjamin; quod non sumus nos secundum carnem, quamvis secundum fidem simus semen Abrahamæ, ac per hoc et Israel. Sed aliud est quod agnoscit altioris intelligentia sacramenti, aliud quod exposcit quotidiana consuetudo vocabuli

16. Denique Aptus<sup>1</sup> iste nescio quis, de quo scripti quod doceat judaizare Christianos, eo modo se, sicut insinuavit Sanctitas tua, Judæum et Israelitam vocat, ut ab escis prohibeat, a quibus pro temporis illius congruentia Lex per sanctum famulum Dei Moysen data prohibebat, et cæteras illius temporis observationes, jam nunc apud Christianos abolitas remotasque, persuadeat; quas umbras futurorum appellat Apostolus (*Coloss. ii, 16, 17*), ut et prophetia in illis intelligatur, et eorum observatio jam evacuata monstretur: unde apparet quare se iste Aptus velit Israelitam Judæumque vocitari, non spiritualiter, sed omnino carnaliter. Nos autem nec illis observationibus, quæ Novo Testamento revelato evacuate sunt, tenemur obstricti, et præcepta Legis, huic etiam tempori necessaria, qualia sunt, *Non adulterabis, Non homicidium facis, Non concupisces (Exod. xx, 15-17)*, et si quod est aliud mandatum, quod in hoc sermone recapitulatur, *Diliges proximum tuum tanquam teipsum (Rom. xiii, 9)*; non viribus humanis, quasi nostram constituentes justitiam, sed gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum, in ea justitia, quæ nobis ab illo est, observanda esse didicimus et docemus. Nec tamen ideo nos negamus semen Abrahamæ, quibus dicit Apostolus, *Vos ergo Abrahamæ semen estis (Galat. iii, 29)*; aut Judæos in abscondito, de quibus idem dicit, *Non enim qui in manifesto Ju-*

<sup>1</sup> Edd., Aptius. At Mos. Valic. et alii prope omnes, plus

derus est, neque quæ in manifesto in carne est circumcisio; sed qui in abscondito Judæus est, et circumcisio cordis, quæ est spiritu, non littera, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est (Rom. II, 28, 29); aut Israelitas spirituales, ad eum scilicet pertinentes cui minori prædictum est servitutum esse majorem: sed hæc vocabula nobis non indecenter imponimus; eaque mysteriorem intelligentia continemus, non verborum insolentia ventilamus.

EPISTOLA CXCVII<sup>a</sup> (a).

Augustinus Hesychio Salonitano episcopo, de die supremo mundi non inquirendo, deque Hebdomadibus Danielis.

Domino beatissimo HESYCHIO (b), AUGUSTINUS.

1. Ad Sanctitatem tuam filio tuo compresbytero nostro remeante Cornuto<sup>1</sup>, per quem litteras tuæ Venerationis accepi, quibus exiguitatem meam visitare dignatus es, tandem rescripta persolvo, et debitum resalutationis obsequium, multum me commendans acceptissimis Domino precibus tuis, domine beatissime frater. De prophetis autem dictis sive prædictis, de quibus voluisti ut aliquid scriberem, melius mihi visum est sancti Hieronymi hominis doctissimi expositiones eorundem verborum (ne illas forte non habeas) de opusculis ejus excerptas dirigere Beatitudini tuæ. Si autem jam eas habebas, nec inquisitioni tuæ satisfaciebant, quid de his sentias, peto mihi rescribere non graveris; et quemadmodum ipse eadem prophetica oracula intelligas. Ego enim maxime illud de Hebdomadibus Danielis secundum tempus quod jam transactum est, intelligendum puto: nam de Salvatoris adventu, qui expectatur in fine, tempora dinumerare non audeo; nec aliquem prophetam de hac re numerum annorum existimo præfuisse, sed illud potius prævalere, quod ipse Dominus ait, *Nemo potest cognoscere tempora, quæ Pater posuit in sua potestate* (Act. I, 7).

2. Quod enim in alio loco ait, *De die autem illa et hora nemo scit* (Matth. XXIV, 36), sunt qui sic accipiunt, ut putent se posse computare tempora; diem vero tantummodo ipsum et horam neminem scire: ubi omitto dicere quemadmodum soleant Scripturæ diem vel horam etiam pro tempore ponere. Sed certe illud de ignorantia temporum apertissime dictum est. Nam cum hinc Dominus interrogatus esset a discipulis suis: *Nemo, inquit, potest cognoscere tempora, quæ Pater posuit in sua potestate*. Non enim dixit, *Diem, vel, horam, sed, tempora*; quæ in brevi spatio non solent dici, sicut dies vel hora, maxime si græcum intueamur eloquium, ex qua lingua in nostram eum-

<sup>1</sup> Mss. Victor. Corb. et unus vatic. hic et in subsequente epistola præferunt, *Coronatum*.

\* Correcta est ad hl. eb. ff. r. vc. duos sb. duos t. duos v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 78: quæ autem 197 erat, nunc in Appendice est 16. Scripta videtur sub fine an. 418, aut init. 419.

(b) Illic erat Salonitanus episcopus, ex MSS. nostris Germanensi et Corbeiensi, testante etiam Augustino in lib. 20 de Civit. Dei, c. 5: non quidem apud Afros, uti satis intelligitur ex epist. 199, n. 46, « sunt enim apud nos, hoc est in Africa, » etc., sed apud Dalmatas; idemque, opinamur, cum eo cui Zosimus pa, a scripsit an. 418.

dem librum, ubi hoc scriptum est, scimus esse translatum; quamvis latine satis exprimi non potuerit. Ibi enim græce legitur, χρόνος ἢ καιρός. Nostri autem utrumque hoc verbum tempora appellant, sive χρόνος, sive καιρός, cum habeant hæc duo inter se non negligendam differentiam. Καιρός quippe appellant Græci tempora quædam, non tamen quæ in spatiores voluminibus transcutunt, sed quæ in rebus ad aliquid opportunis vel importunis sentiuntur; sicut messis, vindemia, calor, frigus, pax, bellum, et si qua similia: χρόνος autem ipsa spatia temporum vocant.

3. Et hoc certe ipsi Apostoli non ita quæsierant, quasi unum novissimum diem vel horam, id est exiguum diem partem scire voluissent; sed utrum jam esset opportunum tempus quo regnum repræsentaretur Israel. Tunc audierunt, *Nemo potest cognoscere tempora, quæ Pater posuit in sua potestate*, id est χρόνος ἢ καιρός: quod si latine diceretur, *tempora aut opportunitates*, nec sic quod dictum est, esset expressum; quia sive opportuna, sive importuna sint tempora, καιροί dicuntur. Tempora ergo computare, hoc est, χρόνος, ut sciamus quando sit finis hujus sæculi vel adventus Domini, nihil mihi aliud videtur, quam scire velle quod ipse ait scire neminem posse.

4. Opportunitas vero illius temporis profecto non erit antequam prædicetur Evangelium in universo orbe in testimonium omnibus gentibus. Apertissima enim de hac re legitur sententia Salvatoris dicentis: *Et prædicabitur hoc Evangelium regni in universo orbe in testimonia omnibus gentibus, et tunc veniet finis* (Matth. XXIV, 14). *Tunc veniet*, quid est, nisi ante non veniet? Quanto post ergo veniat, incertum nobis est; ante tamen non esse venturum dubitare utique non debemus. Si ergo susciperent hunc laborem servi Dei, ut, peragrato orbe terrarum, quantum possent colligerent quid remanet gentium ubi nondum est Evangelium prædicatum, hinc advertere utcumque possemus quantum hoc tempus longe sit a fine sæculi. Quod si propter quædam loca inaccessibleia et inhospita fieri posse non creditur, ut a servis Dei peragretur orbis, et quot quantæque sint adhuc gentes sine Christi Evangelio, fideliter renuntietur; multo minus existimo in Scripturis posse comprehendi, quanta usque ad finem futura sint tempora, quandoquidem in eis legimus: *Nemo potest cognoscere tempora, quæ Pater posuit in sua potestate*. Unde si jam nobis certissime nuntiatum fuisset in omnibus gentibus Evangelium prædicari, nec sic possemus dicere quantum temporis remaneret usque ad finem; sed magis magisque jam propinquare merito diceremus. Nisi quis forte respondeat, tanta celeritate prædicato Evangelio Romanas gentes et plerasque barbaras occupatas, atque ita nonnullas non paulatim, sed subito ad fidem Christi fuisse conversas, ut non sit incredibile paucis annis, etsi non vitæ nostræ qui jam senimus, certe juvenum qui venturi sunt ad senectam, universas omnino residuas gentes Evangelio posse compleri. Sed si ita erit, facilius, cum factum fuerit, probari experiendo, quam legendo, antequam fiat, inveniri potest.



5. Hoc me compulit dicere cujusdam opinio, quem presbyter quoque Hieronymus temeritatis notat (a), quod ausus fuerit Danielis Hebdomadas de adventu Christi futuro, non de præterito exponere. Si quid autem pro meritis potioribus, sanctæ humilitati cordis tui Dominus melius revelavit sive revelaverit, peto nobiscum communicare digneris, et hæc nostra rescripta sic accipere, tanquam hominis, qui mallet quidem eorum quæ a me inquisisti, habere scientiam quam ignorantiam; sed quia id nondum potui, magis eligo cautam ignorantiam confiteri, quam falsam scientiam profiteri.

EPISTOLA CXCVIII \* (b).

*Hrsychius Auguolino, significans consideratis divinis testimoniis de sæculi fine videri sibi diem quidem et horam frustra inquiri; attamen cognosci posse ex signis nunc jam instet tempus adventus Christi, quem ut cibo venturum pie expectari docet.*

Domino beatissimo, et charitate sincerissima venerando fratri et coepiscopo AUGUSTINO, HÆSYCHUS, in Domino salutem.

1. Desideranti et expectanti mihi sanctus compresbyter noster Cornutus litteras pertulit quas misisti, quæ me lætificarunt, quia memoriam nostri bonam habere dignatus es, qui et mihi paucis, sermone proprio sanctæ mentis tuæ, de his quæ petieram, in transitu significasti. Aliquanta autem de opusculis sancti compresbyteri Hieronymi adjunxisti, ut meam quæestionem lectione ejus operis de sanctis Scripturis explere possem. Et quia dignatus es id petere a nobis, ut quid senserimus de ipsius quæestionibus, per litteras tuæ sincerissimæ charitati insinuaremus; ad ea de quibus scripta legi, prout intellectus exiguus meæ mediocritatis sentire potuit aut intelligere, infra scripsi.

2. Cum Dei omnipotentis conditoris totius creaturæ arbitrio et potestate cuncta gerantur; vel quæ facta sunt, vel quæ etiam futura sunt, sanctorum Prophetarum vocibus cognoscuntur, qui priusquam fierent ea quæ futura erunt, voluntate divina hominibus sunt locuti. Unde satis admiratione plenum est si ea Deus quæ prædici voluit, ad hominum sensus penitus non posse pervenire constituit, secundum hoc capitulum quod Dominus beatis Apostolis locutus est, dicens: « Nemo potest cognoscere tempora, quæ Pater posuit in sua potestate. » Primum quia in antiquissimis libris Ecclesiarum non ita scriptum est, « Nemo potest; » sed scriptum est, « Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate; » quæ ratio sermonis sequenti verbo recte completur, cum dicit, « Sed eritis mihi testes in Jerusalem, et in Judæa, et in Samaria, et usque ad ultimum terræ » (Act. 1, 7, 8). Non ergo Apostolos testes consummationis mundi, sed nominis et resurrectionis suæ voluit intelligi.

3. Nam de temporibus cognoscendis ipse Dominus monet: « Quisnam est fidelis servus et prudens, quem

\* Ad eodem Codd. excepto uno sb. et insuper ad gg. castigata est.

(a) Hieronymus, in Dan. c. 9.

(b) Alias 79: quæ autem 198 erat, nunc 148. Scripta paulo post superiorem.

constituit Dominus super familiam suam, ut det illis cibum in tempore? Beatus ille servus quem veniens Dominus ejus invenerit sic facientem. » Familia Christi verbo prædicationis pascitur, et fidelis famulus invenitur, qui in tempore expectantibus Dominum, necessariam escam credentibus præstat. Malus enim servus sic reprehenditur: « Quod si dixerit malus servus, Moram facit dominus meus venire; veniet dominus ejus in die qua nescit, et hora qua ignorat; » et reliqua. Item arguit quare tempus non agnoscatur, dicendo: « Hypocritæ, faciem cæli nostis probare, tempus hæc quare non agnoscitis » (Luc. xii, 42, 43, 45, 56)? Item Apostolus: « In novissimis diebus instabunt tempora periculosa » (11 Tim. iii, 1); et reliqua. Item Apostolus: « De temporibus autem et momentis non necesse habemus vobis scribere: vos enim ipsi diligenter scitis quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim dixerint, Pax et securitas; tunc subitaneus illis apparebit interitus, quomodo dolores parturientis, et non effugient » (1 Thess. v, 1-3). Item Apostolus: « Non retinetis memoria quia cum essent apud vos, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat, scitis, ut reveletur in suo tempore. Nam mysterium iniquitatis jam operatur; tantum qui tenet, modo teneat, donec de medio fiat: et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui » (11 Thess. ii, 3-8). Item Dominus in Evangelio increpat Judæos: « Et tu, si cognovisses Tempus visitationis tuæ, forsitan permansisses; nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis » (Luc. xix, 42). Et Dominus sic prædicat ad Judæos: « Penitentiam agite; completa sunt tempora, credite Evangelio » (Marc. 1, 15). Et ad Judæos quidem recte completa dicebat, quia eorum tempora post ejus prædicationem et triginta et quinque, vel quadraginta annos finita sunt. Et in Daniele: « Quoadusque interfecta est bestia, et perit, et corpus ejus datum est ut comburatur; et reliquarum bestiarum regnum translatum est, et magnitudo vitæ data est eis usque ad tempus et tempus; » quod græce dicitur, ἕως χρόνου καὶ καιροῦ. Et insequitur: « Et ecce cum nubibus cæli quasi Filius hominis veniens » (Dan. vii, 11-13). Mysterium bestiarum et reliquarum bestiarum translatione intelligentibus Scripturam manifestum est.

4. Adventus Domini diligendus est et expectandus. Est enim magna beatitudo diligentibus ejus adventum, sicut testimonium perhibet beatus apostolus Paulus: « De cætero, » inquit, « reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus justus iudex in illa die: non autem mihi solum, sed et iis qui diligunt adventum Domini » (11 Tim. iv, 8). Et Dominus in Evangelio: « Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno patris sui » (Matth. xiii, 43). Item propheta: « Ecce enim tenebræ et caligo operient terram super gentes; in te vero apparebit Dominus, et majestas ejus in te videbitur » (Isai. lx, 2). Item propheta: « Qui vero expectant Dominum, exsultabunt cum virtute; producent pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non esurient » (Id. xl, 31). Et plurima talia, quæ ad beatitudinem eorum pertinere, qui diligunt adventum Domini, inveniuntur.

5. Quod autem nemo possit mensuras temporum col-

ligere, manifestum est. Evangelium quidem dicit, « De die illa et hora nemo scit: » ego autem pro possibilitate intellectus mei dico, neque diem, neque mensem, neque annum adventus ipsius sciri posse; sed signa quæ sunt adventus videndo et credendo, et expectare me convenit, et credentibus eam hanc retribuere, ut expectantes diligant adventum ejus, qui dixit, « Hæc omnia cum videritis, scilicet quoniam prope est in januis. » Signa ergo evangelica et prophetica quæ in nobis completa sunt, adventum Domini manifestant. Nam frustra aut qui quærent, aut qui calumniantur, dies et annos in computo comprehendere quærent, cum scriptum sit, quia « nisi abbreviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro: sed propter electos breviabuntur dies illi » (Matth. xxiv, 22). Certum est tempus carere computo, quod brevandum est a Domino, qui tempora constituit; appropinquasse autem adventum ejus, cujus signa adventus aliqua videmus ex his quæ facta sunt, esse completa, et iterum dicit: « His autem fieri incipientibus, respirabitis et levabitis capita vestra, quoniam appropinquabit redemptio vestra. » Quæ autem signa dixit videnda, manifestum est in Evangelio sancti Luca: « Et Jerusalem calcabitur a gentibus, donec impleantur tempora gentium. » Hoc factum est, et fieri nulli dubium est. Et insequitur: « Et erunt signa in sole, et luna, et in stellis, et in terra pressura gentium. » Ea quæ patimur confiteri et pœna compellit, si forte non curet voluntas: nam in uno tempore et signa in celo, et pressuram gentium in terris ab hominibus videri et sustineri manifestum est (a). Et insequitur: « Arescentibus hominibus præ timore, et expectatione quæ supervenient universo orbi. » Nullam patriam, nullam locum nostris temporibus non affigi, aut humiliari certum est, sicut dictum est, « præ timore, et expectatione quæ supervenient universo orbi » (Luc. xxi, 24-28): et omnia signa, quæ superius Evangelium legendibus manifestat, ex maxima parte completa sunt.

6. Quod autem dictum est, « Et prædicabitur hoc Evangelium in universo mundo, et tunc veniet fides » (Matth. xxiv, 14); primum quod ipsius Domini repromissio talis fuit, ut ipsi Apostoli ejus nominis et resurrectionis testes fierent in Jerusalem, et in Judæa, et in Samaria, et usque ad extremum terræ, et Apostolus hæc auctoritate docet: « Sed dico, numquid non audierant? In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum » (Rom. x, 18). Item: « Propter spem quæ reposita est vobis, quam ante audistis in verbo veritatis Evangelii, quod advenit in vos, sicut et in omni mundo est fructificans et crescens » (Coloss. i, 5, 6). Sed ab Apostolis nuntiata fides in gentibus, habuit multos persecutores, ut retenta tardius invalesceret, ut illud impleretur, « Ante hæc omnia, primum in vos manus immittent suas, et persequentur, et tradent vos in synagogas et in custodias, ducentes ad reges et ad præsidem, propter nomen meum » (Luc. xxi, 12): ut illud imple-

<sup>a</sup> Mss. duo Vatic. et omnes Gallic. uno excepto, *initata*.

(a) Respicit fortassis ad insignem illum solis defectum, quem anno 418, die 19 Julii contigisse produnt historici; quemque « tanta stocitas secuta est, uti scribit Philostorgius, ut multorum hominum aliorumque animalium insuetam ubique mortem inferret. »

retur quod scriptum erat; « Et velociter reedificaberis a quibus destructa es. » Nam ex quo clementissimi imperatores christiani Dei voluntate esse cœperunt; quamquam paulatim fides, causa persecutionis, crescebat in sæculo, factis regibus Christianis, ubique in parvo tempore Christi Evangelium penetravit.

7. Expositio sane beati Danielis de Hebdomadibus, quam vir sanctus compresbyter noster Hieronymus exposuit, qualiter doctores Ecclesiarum tradidissent, lectorem suspendit. Nam si ipse doctissimus vir compresbyter noster ait periculosum esse de magistrorum Ecclesiarum judicare sententiam, et alterum præferre alteri; quanto magis hoc lector facere non potest, quod magister facere dubitavit! Nos autem credimus quod Dominus ait: « Quia cœlum et terra transiet; iota autem unum, vel unus apex non transiet a Legge, donec omnia fiant » (Matth. v, 18). Quomodo ergo mysterium Hebdomadarum sit impletum usque ad natiuitatem et passionem Christi, admiror; cum illud in dimidio hebdomadæ Propheta locutus est, dicendo: « In dimidio hebdomadæ tolletur sacrificium meum, et supplicatio, desolationum iuteritus, et ad sacrificium abominatio » (Dan. ix, 27). Hæc ergo abominatio si jam completu fuerat, quomodo Dominus monet et dicit: « Cum videritis abominationem desolationis, quod dictum est per Danielem prophetam, stantem in loco sancto, qui legit, intelligat » (Matth. xxiv, 15)? Ego autem ne petitionis Beatitudinis tuæ contemptor essem, hæc quemadmodum sensi, scripsi ad tuam Charitatem. Plenius autem dignare nos verbo gratiæ tuæ rescribendo instruere et lætificare.

#### EPISTOLA CXCIX \* (a).

DE FINE SÆCULI (b).

Augustinus Hesychio, demonstrans quomodo sint intelligenda Scripturæ loca quæ varie loquuntur de fine sæculi; quodque præstat non inquirere tempus adventus Christi, sed hoc agere ut unusquisque ad excipiendum illum sit paratus.

Domino beatissimo, et venerabiliter suscipiendo fratri et coepiscopo HESYCHIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAPUT PRIMUM.—1. Accepi litteras Venerationis tuæ, quibus valde salubriter exhortaris ut Salvatoris nostri diligatur et desideretur adventus. Facis hoc ut servus bonus ejusdem patrisfamilias, avidus lucrorum Domini tui, et volens habere plurimos socios dilectionis qua ipse præcipue et perseveranter accenderis. Intuentes igitur quod commemorasti de Apostolo, quia Dominum dixit redditorum coronam justitiæ, non tantum sibi, sed et omnibus qui diligunt manifestationem ejus (II Tim. iv, 8), ita recte vivimus, et in hoc sæculo tanquam peregrini agimus, cum se in hac dilectione cor nostrum proficienter extendit; sive

\* Hanc emendavimus ad a. bg. bl. c. cc. ch. ff. g. gg. gv. j. n. r. s. sb. vc. duos ha. duos c. duos t. quatuor v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 80: quæ autem 199 erat, nunc 202. Scripta post superiorem, an. 419.

(b) Cum librum ederet vicesimum de Civitate Dei, cap. 5, meminit epistolæ hujus, « quam rescripsi, inquit, ad beatæ memoriæ virum Hesychium Salonitanæ urbis episcopum, cujus epistolæ titulus est, de Fine sæculi. »

citius sive tardius veniat quam putatur, cujus manifestatio fidei charitate diligitur, et pio desideratur affectu. Servus quippe ille qui dicit, *Moram facit dominus meus*; et percussit conservos suos, manducat et bibit cum ebriosis (*Luc. xii, 45*), non utique diligit manifestationem ejus. Ex moribus enim apparet animus ejus; quos mores, licet breviter, ideo magister bonus curavit exprimere, id est superbiam atque luxuriam, ne quod dicebat, *Moram facit dominus meus*, desiderio domini sui dicere crederetur, quo ardebat ille qui dicebat: *Sitivit anima mea ad Deum vivum: quando veniam, et apparebo ante faciem Dei (Psal. xli, 3)*? Dicendo enim, *quando veniam?* moras se perpeti moleste ferebat; quia etiam quod tempore acceleratur, desiderio tardum videtur. Quomodo autem tardus est ejus adventus, vel quomodo longe futurus est, cum ipsi Apostoli, tempore quo adhuc erant in carne, dixerint, *Novissima hora est (I Joan. ii, 18)*? quamvis a Domino audierint, *Non est vestrum scire tempora*. Hoc ergo nesciebant quod nescimus et nos (quantum ad me attinet dico, et eos qui hoc mecum nesciunt); et tamen quibus dictum est, *Non est vestrum scire tempora, quæ pater posuit in sua potestate (Act. i, 7)*, diligebant ejus manifestationem, et dabant conservis scis in tempore cibaria, nec percutiebant eos dominando eis, nec luxuriabantur cum amatoribus mundi, dicentes, *Moram facit Dominus meus*.

2. Alia est ergo ignorantia temporum, alia labes morum amorque vitiorum. Nam et apostolus Paulus quando dicebat, *Non cito moveamini mente, neque terreanini, sive per verbum sive per epistolam, tanquam per nos missam, quasi instet dies Domini (II Thess. iii, 2)*; volebat utique ut crederent eis qui jam propinquare Domini arbitrabantur adventum: nec tamen volebat ut, tanquam servus ille, dicerent, *Moram facit Dominus meus venire*, et traderent se superbiam luxuriamque perdendos; sed sic eos volebat de propinquante die novissimo falsis auscultare rumoribus, ut tamen vellet eos paratos adventum Domini sui, lumbis acinctis et lucernis ardentibus opperiri (*Luc. xii, 35, 36*): quibus dicit, *Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut vos dies ille tanquam fur comprehendat. Omnes enim vos filii lucis estis et filii diei; non sumus noctis neque tenebrarum (I Thess. v, 4, 5)*. Ille autem qui sic dicit, *Moram facit Dominus meus venire*, ut percussat conservos suos, et epuletur cum ebriosis, non est filius lucis, sed tenebrarum; et ideo enim tanquam fur dies ille comprehendet: quod unusquisque debet etiam de die hujus vite sue novissimo formidare. In quo enim quemque invenerit suus novissimus dies, in hoc eum comprehendet mundi novissimus dies; quoniam qualis in die isto quisque moritur, talis in die illo judicabitur.

3. Ad hoc pertinet quod in Evangelio secundum Marcum ita scriptum est: *Vigilate ergo, quia nescitis quando dominus domus veniat; sero, an media nocte, an galli cantu, an mane, ne cum venerit repente, inveniat vos dormientes. Quod autem vobis dico, omnibus dico, Vigilate (Marc. xiii, 35, 37)*. Quibus enim omnibus dicit,

SANCT. AUGUST. II.

nisi electis et dilectis suis ad corpus ejus pertinentibus, quod est Ecclesia? Non solum ergo illis dixit, quibus tunc audientibus loquebatur; sed etiam illis qui fuerunt post illos ante nos, et ad nos ipsos, et qui erunt post nos usque ad ejus novissimum adventum. Numquid autem omnes inventurus est dies ille in hac vita, aut quisquam dicturus est quod ad defunctos etiam pertineat quod ait, *Vigilate, ne cum repente venerit, inveniat vos dormientes?* Cur itaque omnibus dicit, quod ad eos solos pertineat qui tunc erunt, nisi quia eo modo ad omnes pertinet, quomodo dixi? Tunc enim unicuique veniet dies ille, cum venerit ei dies ut talis hinc exeat, qualis judicandus est illo die. Ac per hoc vigilare debet omnis christianus, ne imparatum inveniat eum Domini adventus. Imparatum autem inveniet ille dies, quem imparatum invenerit suæ vite hujus ultimus dies. Certe enim hoc saltem manifestum erat Apostolis, non eorum temporibus, cum hic in carne viverent, Dominum esse venturum: et tamen quis dubitet eos præcipue vigilasse et servasse quod omnibus dixit, ne imparatos repente veniens inveniret?

CAPUT II. — 4. Nondum sane intelligi quoniam modo accipi debeat quod scripsit Sanctitas tua, propterea dixisse Dominum Apostolis, *Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate*; quoniam secutus adjunxit, *Sed eritis mihi testes in Jerusalem, et in Judæa, et in Samaria, et usque ad ultimum terræ (Act. i, 7, 8)*. Quem Scripturæ sensum sic exponis, ut dicas: *Non ergo Apostolos testes consummationis mundi, sed noninis et resurrectionis suæ voluit intelligi*. Non quidem ille ait, *Non est vestrum prædicare tempora*; sed, *Non est vestrum nosse*: verum si ita vis intelligi quod ait, *Non est vestrum scire*, ac si diceret, *Non est vestrum scientes facere*, id est, non est vestrum hoc docere; quis nostrum docere audeat, vel se scire præsumat quod Deus ille magister nec eos discipulos docuit, a quibus præsentibus interrogatus est præsens, nec illi tam sancti magnique doctores Ecclesiam docere potuerunt?

5. An respondebitur, hæc non docuisse Apostolos, sed Prophetas? Hoc enim aisti, et verum est, quod ea quæ futura sunt, sanctorum Prophetarum vocibus cognoscuntur; qui priusquam fierent, inquis, ea quæ futura erant, voluntate divina hominibus sunt locuti. Sed si veneratio tua satis admiratione plenum esse dicit, si ea Deus quæ prædici voluit, ad hominum sensus penitus non posse pervenire constituit; quanto majore admiratione plenum est, si ea quæ Prophetæ hominibus sunt locuti, hæc Apostoli vel scire sunt prohibiti vel docere! Quomodo autem Prophetæ ista, de quibus agitur, tempora docentes, non intelligerentur ab Apostolis, si intelliguntur a nobis? aut si eos Apostoli intellexerunt, istam mensuram temporis prophetantes; quomodo non docerent quod intellexerant, quando per eorum præconium et ipsi Prophetæ innotescerant, qui eos suis Libris ista docuerunt? Et ideo per quas Litteras ea ipsi didicerant, per easdem poterant alii quoque in his gentibus discere, in quibus Apostoli auctoritatem propheticam commendabant. Cur ergo eis dictum est,

(Vingt-neuf.)

*Non est vestrum scire, vel si ita intelligendum est. Non est vestrum docere tempora, quæ Pater posuit in sua potestate; quandoquidem sic ea docebant, cum hi in quorum Litteris discerentur, per illos innotescebant? Unde credibilis est, non Deum noluisse sciri quod voluit<sup>1</sup> prædicari, sed noluisse prædicari quod videbat non utiliter sciri.*

6. *Cur ergo, inquis, de temporibus cognoscendis ipse Dominus monet, ubi dicit: « Quisnam est fidelis servus et prudens, quem constituit dominus super familiam suam, ut det illis cibum in tempore? »* etc. Imo vero monet, non ut bonus servus cognoscat temporum finem; sed ut omni tempore in opere bono vigilet, quia nescit temporum finem. Non monet ut tempora, quæ Pater posuit in sua potestate, assequamur super Apostolos; sed monet ut quoniam nescimus quando veniat Dominus, in cordis præparatione initemur apostolos: unde jam supra satis locutus sum. Arguit autem Judæos quare tempus non cognoscant, dicens, *Hypocritæ, faciem cæli potestis probare, etc. (Luc. xii, 42, 56);* quoniam illud tempus non agnoscebant quod jam volebat agnosci, id est primi adventus sui, quo in eum crederent qui alterum ejus adventum vellet expectare vigilantes, quandocumque futurus esset. Qui enim adventum Domini non cognoverit primum, præparare se non poterit ad secundum, credendo in eum fideliterque vigilando, ne illum tanquam fur in tenebris comprehendat, sive tardius venerit, sive citius quam speratur.

CAPUT III. — 7. Dicit etiam, sicut admones, apostolus Paulus, *In novissimis temporibus instabunt tempora periculosa, et reliqua (II Tim. iii, 1).* Sed numquid ideo docet tempora, quæ Pater posuit in sua potestate? aut ideo quisquam novit quam longa vel brevia sint eadem ipsa, quæ fatendum est esse novissima? Cogitare quippe debemus quam olim dictum sit, *Filioli, novissima hora est (I Joan. ii, 18).*

8. Rursus eundem apostolum dixisse commemoras: *De temporibus autem et momentis non necesse habemus scribere vobis: vos enim ipsi diligenter scitis quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet; et cum dixerint, Pax et securitas, tunc subitaneus illis apparebit interitus, quomodo dolores parturientis, et non effugient (I Thess. v, 1-3).* Et hic non dixit post quantum temporis hoc futurum sit, sed quomodo futurum sit; id est, non quanta erit ætatis brevitatis vel prolixitas, sed quantumlibet intervallum sit spatiumque temporis, non tamen eis hoc veniet malum novissimum, nisi cum dixerint, *Pax et securitas.* Quibus verbis videtur Apostolus hujus novissimi diei vel spem vel timorem ab hoc nostro tempore removisse: non enim videmus ipsos amatores hujus sæculi, quibus subitaneus apparebit interitus, jam dicere, *Pax et securitas.*

9. Quid ergo scire sufficiat, satis ipse demonstrat Apostolus, dicendo, *De temporibus et momentis non opus habemus vobis scribere; vel sicut alii codices habent, Non opus habetis vobis scribi.* Nec secutus adjunxit,

<sup>1</sup> *Loc., quod voluit prædicari. sed melius aliquoties, voluit.*

Vos enim ipsi diligenter scitis quantum temporis restet; sed ait, *Vos enim ipsi diligenter scitis, quia hora Domini sicut fur in nocte, ita veniet.* Hoc ergo scire opus est, ut curent filii lucis esse et parato corde vigilare, qui nolunt ab illa hora sicut a nocturno fare comprehendi. Nam si ad cavendum hoc malum, id est, ne hora Domini tanquam fur inveniat imparatum, opus esset nosse temporum spatia, non diceret Apostolus non opus esse ut hoc scriberet, sed hoc potius eis esse scribendum tanquam doctor providentissimus judicaret. Nunc autem nec illis hoc opus esse monstravit, quibus sufficiebat ut scirent imparatis atque dormientibus horam Domini sicut furem esse venturam, atque hoc sciendo essent ipsi vigilanter parati post quantalibet tempora veniret; et suum servavit modum, ut licet apostolus, non tamen præsumeret alios docere quod Apostolis Dominum dixisse cognoverat, *Non est vestrum scire.*

10. Ponis etiam quod idem ipse dixit apostolus: *Non retinetis memoria quia cum essem apud vos, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat, scitis, ut reveletur in suo tempore. Nam mysterium jam operatur iniquitatis; tantum qui tenet, modo teneat, donec de medio fiat et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui (II Thess. ii, 5-8. Vid. Lib. 20 de Civitate Dei, c. 19).* Quæ verba apostolica utinam non tantummodo ponere, verum etiam exponere dignareris: ita sane obscura sunt et mystice dicta, ut tamen appareat eum nihil de statutis dixisse temporibus, nullumque eorum intervallum spatiumque aperuisse. Ait enim, *ut reveletur in suo tempore:* nec dixit post quantum temporis hoc futurum sit. Deinde subjunxit, *Jam enim mysterium operatur iniquitatis.* Hoc iniquitatis mysterium quomolibet intelligatur quid sit, ab alio sic, ab alio autem sic; quamdiu tamen operetur, occultum est. Neque id expressit Apostolus tanquam homo ex eorum numero quibus dictum est, *Non est vestrum scire tempora:* quamvis enim nondum inter eos erat, quando eis hoc dictum est; ad eorum tamen collegium atque societatem etiam ipsum non ambigimus pertinere.

11. Item quod sequitur, *Tantum qui modo tenet, teneat, donec de medio fiat: et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui,* docet nos Antichristum manifestum futurum: siquidem ipsum videtur aliquanto evidentiori significatione tetigisse interficiendum spiritu oris Domini Jesu Christi; sed post quantum temporis istud erit, nec saltem obscure locutus est. Quisnam sit enim *qui modo tenet, vel quid teneat, vel quid sibi velit quod ait, de medio fiat,* potest quisque se coarctare ut intelligat, vel aliquatenus suspicetur, quoniam quoquo modo scriptam legit: quamdiu autem *teneat,* et post quanta temporum spatia *de medio fiat,* hic omnino tacetur.

CAPUT IV. — 12. *Item Dominus, in Evangelio increpat Judæos, dicens: « Et tu, si cognovisses tempus visitationis tuæ, forsitan permansisses; nunc autem abscondita sunt de oculis tuis » (Luc. xix, 42).* Sed hoc ad tempus primi adventus Domini pertinet, non

secundi, de quo nunc quæstio est. De secunda, quippe adventu suo dixit, *Non est vestrum scire tempora*, non de primo: de illo enim ab eo quæsierunt Discipuli quem sperabant, non de isto quem jam videbant. Si enim primum ejus adventum Judæi cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent (I Cor. II, 8); et ideo non everti, sed permanere potuissent. Jamvero quod ait ad eos, *Pœnitentiam agite; completa sunt tempora, credits*<sup>1</sup> *Evangelio* (Marc. I, 15), etiam ipse firmasti de iis temporibus dictum esse Judæorum, quæ continuo post paucos annos fuerant transitura, et nunc novius jam esse transacta, eversa scilicet civitate in qua regnum eorum fuerat constitutum.

13. Proinde quod ex Daniele de interfecta bestia posuit Venerabilitas tua, et de reliquarum bestiarum regno, et inter hæc de filio hominis veniente cum nubibus cœli, manifestum esse dixisti intelligentibus Scripturam. Sed si dignatus fueris exponere quomodo ista pertineant ad cognoscendum temporis spatium post quod erit Salvatoris adventus, ita ut inveniantur sine ulla ambiguitate manifesta; fatebor etiam ipse cum magna actione gratiarum, illud quod ait Dominus, *Non est vestrum scire tempora*, tantummodo Apostolis esse dictum, non posteris eorum, qui ea fuerant cognituri.

CAPUT V. — 14. Diligentius ergo est, et expectandus Domini, sicut sancte hortaris, adventus; magnumque dicis esse beatitudinem diligentibus ejus adventum, et adhibes Apostoli testimonium, cujus verba sic ponis: *De cætero reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus justus judex in illa die: non solum autem mihi, sed et his qui diligunt adventum Domini* (II Tim IV, 8). Tunc enim, sicut ex Evangelio commemoras, *Justi fulgebunt sicut sol in regno Patriæ sui* (Math. XIII, 43); et quod propheta dicit, *Ecce enim caligo et tenebræ operient terram super gentes; in te vero apparebit Dominus, et majestas ejus in te videbitur* (Isai. LX, 2); item quod scriptum est, *Qui vero expectant Dominum, exultabunt cum virtute; producent pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non esurient* (Id. XL, 31).

15. Hoc plane piissime et verissime dicis, commendans eorum beatitudinem, qui diligunt adventum Domini. Sed et illi quibus dicebat Apostolus, *Non cito moveamini mente, quasi instet dies Domini*, diligebant utique adventum Domini: nec eos hoc dicens Doctor Gentium ab illa dilectione frangebatur, qua ut inflammarentur volebat; et ideo volebat ut crederent eis a quibus audiebant instare diem Domini, ne forte cum transisset tempus quo eum crediderant esse venturum, et venisse non cernerent, etiam cætera fallaciter sibi promitti arbitantes, et de ipsa mercede fidei desperarent. Non ergo ille diligit adventum Domini, qui cum asserit propinquare, aut ille qui asserit non propinquare; sed ille potius qui eum, sive prope sive longe sit, sinceritate fidei, firmitate spei, ardore charitatis expectat. Nam si tanto magis diligitur Domi-

nus, quanto magis creditur et prædicatur citius esse venturus; magis eum diligebant qui ejus adventum jam instare dicebant, quam hi quos Apostolus eis credere prohibebat, vel ipse Apostolus qui hoc utique non credebat.

CAPUT VI. — 16. Si autem onerosa non est infirmitas mea Sanctitati tuæ, peto apertius non graveris exponere quomodo dixeris neminem posse *temporum mensuras colligere*; ne forte et hoc mihi videatur quod etiam Charitati tuæ, et frustra quilibet nostrum instrui exspectet ab altero. Cum hoc enim dixisses, deinde subdidisti et aisti: *Evangelium quidem dicti, « De die et hora nemo scit »* (Math. XXI, 36): *ego autem, inquis, pro possibilitate intellectus mei dico, neque mensem neque annum adventus ipsius sciri posse*. Ita enim hoc videtur sonare, tanquam non possit sciri quo anno venturus sit, sed possit sciri qua hebdomade annorum, vel qua decade; tanquam dici possit atque definiri intra illos vel illos septem annos, aut intra illos vel illos decem annos. Quod si ne hoc quidem comprehendi potest, quæro utrum sic saltem possit definiri tempus adventus ejus, ut eum venturum esse dicamus intra istos, verbi gratia, quinquaginta vel centum annos, vel quodlibet seu majoris numeri seu minoris annorum, sed in quo eorum, nos ignorare. Hoc si jam comprehendisti, multum est quod comprehendere potuisti. Idipsum est autem quod rogo ut nobis benignus impertias, adhibens idonea documenta quibus id potueris indagare: si autem neque hoc te comprehendisse præsumis, hoc sentis quod ego.

17. Novissima enim esse ista tempora, multis rerum signis apparentibus, quæ Dominum prædixisse legimus, omnes qui ea credimus, cernimus. Sed et mille annorum tempus, si eorum finis esset sæculi finis, posset universum dici novissimum tempus, vel etiam novissimus dies, quia scriptum est, *Mille anni ante oculos tuos, tanquam dies unus* (Psal. LXXXIX, 4); ut quidquid per eisdem mille annos gereretur, novissimo tempore vel novissimo die diceretur geri. Iterum enim dico, quod in hac causa sæpe dicendum est: consideremus ante quam multos annos dixerit beatus Joannes evangelista, *Novissima hora est*. Nam si tunc essemus, hoc audito, quando crederemus tot annos postea transituros, ac non potius, ipso adhuc Joanne in corpore constituto, Dominum sperare esse venturum? Neque enim dixit, *Novissimum tempus est*, aut *novissimus annus*, aut *mensis*, aut *dies*; sed, *Novissima hora est*: et ecce ista hora quam longa est! nec tamen est ille mentitus: sed utique intelligendus est lioram pro tempore posuisse. Quod nonnulli sic accipiunt, ut sex annorum millia constituent velut unum diem, eumque in partes velut horas duodecim partiantur, ut sic quingentos annos postremos hora videatur habere postrema: in quibus annis jam Joannes, inquit, loquebatur, quando novissimam horam esse dicebat.

18. Sed aliud est nosse aliquid, aliud suspicari. Cur enim non potius, si sex annorum millia deputandus est unus dies, non duodecima, sed vicesima quarta

<sup>1</sup> Ed., *credite Evangelio*. At Mss. habent, *in Evangelio*, iuxta græcæm *psaltesin in 10 Evangelio*.

pars ejus una hora est, id est, non quingenti, sed ducenti quinquaginta anni? Totus enim dies, totus circumitus solis verius nuncupatur, non ab Oriente usque in Occidentem, sed ab Oriente usque in Orientem, unde toto die peracto, id est viginti et quatuor horis, rursus exoritur: ac per hoc hora ista novissima, ex quo tempore id locutus est Joannes, ante ferme septuaginta annos, ut minimum, jam reperitur esse transacta, et nondum venit terminus sæculi. Huc accedit, quia inspecta diligenter ecclesiastica historia, reperitur Joannes apostolus longe ante fuisse defunctus, quam quinque millia quingenti anni a generis humani exordio completerentur. Nondum erat itaque hora novissima, si sex millium annorum pars duodecima, id est quingenti anni, velut unius horæ spatium deputatur. Porro si secundum Scripturas unum diem mille annos esse ponamus, multo magis olim transit tam longæ diei hora novissima; non dico si vicesima quarta pars ejus, qui sunt anni paulo amplius quadraginta, sed si duodecima deputetur, quæ illos annos duplos habet. Unde convenientius ille apostolus creditur horam posuisse pro tempore; quæ hora quam longa sit, ignoramus, quia non est nostrum scire tempora, quæ Pater posuit in sua potestate: quamvis eam novissimam esse noverimus, multo magis utique nos, quam qui fuerunt ante nos, ex quo esse vel dici cæpit hora novissima.

CAPUT VII. — 19. Quod autem ideo videtur Venerationi tuæ comprehendi non posse temporum mensuras, ut definiatur quo anno futurus est finis, quia secundum promissionem Domini breviabuntur dies illi, prorsus non intelligo. Si enim sic breviabuntur, ut fiant ex pluribus pauciores; quæro secundum quam veritatem futuri erant plures, nisi breviarentur? Hebdomades enim sancti Danielis non ad primum Domini adventum, sicut pluribus visum est, sed ad secundum potius existimas pertinere. Itane ergo breviabuntur, ut vel una in eis hebdomada minus futura sit, et falsa erit prophetia, quæ tanta diligentia numerum hebdomadarum definire curavit, ut quiddam diceret etiam dimidio hebdomadis implendum? Miror si per prophetiam Christi destruitur prophetia Danielis. Deinde quale est ut putemus ignorasse Danielem, vel potius angelum, a quo ista dicebat breviaturum Dominum dies illos, et errasse ut hoc diceret; vel scisse quidem, sed ei quem docebat fuisse mentitum? Quod si absurdum est, cur non potius credimus secundum id quod breviaturus est Dominus dies illos, tot hebdomadas prophetasse Danielem? si tamen ad secundum Domini adventum (quod nescio quemadmodum possit ostendi), ille numerus refertur annorum.

20. Postremo, multo certius securiusque dicitur Domini adventum intra septuaginta, aut, ut plurimum, intra centum annos futurum, si hebdomades istæ ipsum prænantiant. Anni enim quadringenti nonaginta sunt in hebdomadibus septuaginta: a nativitate autem Domini hodie computantur anni ferme quadringenti viginti; a resurrectione autem vel ascensione ejus, anni plus minus trecenti nonaginta. Ac per hoc,

si ex quo natus est computetur, septuaginta summi reliqui; si ex quo passus est, circiter centam remanent: intra quos Danielis omnes hebdomades, si de morisimo ejus adventu prophetatæ sunt, implebuntur. Quæ ergo dicit, Intra tot annos erit, tunc falsum dicit si ultra erit: sed quia breviabuntur, pauciores poterunt esse, non plures. Recte itaque dicitur, Intra hos erit, quoniam quantumlibet brevientur, verum erit: ipsa namque brevitas si eo modo intelligenda est ut pauciores fiant, ultra eos diem Domini venire non patitur, sed magis magisque intra eos quanto fuerint pauciores. Non igitur ista brevitas turbat computatorem qui eo modo definiat, ut dicat intra tot annos diem Domini esse venturum; sed adjurat potius, quoniam quanto magis ad paucitatem redigeantur dies, tanto magis erit intra, et ultra esse non poterit: atque ideo verum erit quod ita definitur, ut dicatur, Intra tot annos erit, quamvis nesciatur quo anno futurum sit.

21. Proinde tota quæstio est utrum Danielis Hebdomades primo adventu Domini impletæ sint, an finem sæculi prophetaverint, an ad utrumque pertineant. Neque enim qui etiam hoc saperent, defuerunt dicentes, tempore primi adventus Christi esse completas, et inde usque ad finem sæculi totidem rursus esse complendas. Equidem video quia si primus eas non complevit adventus, necesse est ut secundus eas compleat; quoniam prophetia illa non potest esse falsa: quæ si tempore primi adventus impleta est, non cogit intelligi quod etiam de fine sæculi implebitur. Ac per hoc incertum est, etiamsi verum est; neque negandum quidem, sed neque præsumendum est id futurum. Relinquitur itaque, ut qui vult cogere istam prophetiam credi sæculi fine complendam, contendat quantum potest, et ostendat si potest, primo adventu Domini non fuisse completam, contra tot expositores divinatorum eloquiorum, qui hanc non solum computatione temporum, verum etiam rebus ipsis completam fuisse demonstrant, maxime quod ibi scriptum est, *Et veniet Sanctus sanctorum*: vel propter quod in eadem prophetia hebræi codices expressius habent, *Occidetur Christus, et non erit ejus* (*Dan. ix, 24, 26*). id est, non erit ejus civitatis; quoniam sic alienatus est a Judæis, qui eum propterea Salvatorem redemptoremque suum non esse crediderunt, quia occidere potuerunt. Neque enim in fine sæculi unquam aut occidendus est Christus, ut ista prophetia Danielis tunc expectetur implenda, quæ nondum credatur impleta.

CAPUT VIII. — 22. Quod autem de signis evangelicis et propheticis, quæ fieri cernimus, propinquum Domini adventum sperare debeamus, quis negat? quotidie quippe magis magisque fit proximus. Sed quanto intervallo propinquet, hoc dictum est, *non est vestrum scire*. Vide quando dixit Apostolus, *Nunc enim propior est nostra salus, quam cum credidimus. Nox præcessit, dies autem appropinquavit* (*Rom. xiii, 11, 12*): et ecce quot anni transierunt! nec tamen quod dixit falsum est. Quanto magis nunc accedendum est propin-

quare Domini adventum; quando tantus est ad finem factus accessus! Apostolus certe, *Spiritus*, inquit, *manifeste dicit quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide* (1 Tim. iv, 1). Nondum utique erant eadem tempora, hæreticorum scilicet et talium, quales eodem sermone describit; sed jam venerunt: ac per hoc in novissimis temporibus videmur etiam per ipsos de fine sæculi commoneri. Itemque alibi dicens, *Hoc autem scitote, quoniam in novissimis diebus instabunt tempora sæva*, vel, sicut alii codices habent, *periculosa*: deinde qualia futura sint exprimens, *Erunt enim homines*, inquit, *seipso amantes, amatores pecuniæ, elati, superbi, blasphemii, parentibus non obediens, ingrati, scelesti, irreligiosi, sine affectione, detractores, incontinentes, immiles, sine benignitate, proditores, procaces, cæcati, voluptatum amatores magis quam Dei, habentes speciem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes*. Mirum si tales homines aliquando defuerunt. Denique quia et tunc erant, adjungit ac dicit, *Et hos deriva. Ex his enim sunt qui penetrant domos*. Non ait, *Penetrabunt*, tanquam et hic futurum prænuntians, sicut supra dixerat, *Instabunt tempora periculosa*; sed ait, *Penetrant domos, et captivas ducunt mulierculas* (11 Tim. iii, 1-6): non ait, *Ducunt*, vel, *ducturi sunt*; sed, *jam ducunt*.

23. Nec putandus est hoc loco, pro temporis futuri verbis, præsentis temporis verba posuisse; quandoquidem illos ab eo cui scribit, evitari admonebat. Nec tamen frustra dixit, *In novissimis diebus instabunt tempora periculosa*; et hinc ea periculosa futura demonstrans tales homines futuros esse prædixit, nisi quia tanto plures erunt, magisque abundabunt, quanto magis propinquatur ad finem. Videmus ergo tales nunc abundare. Sed quid, si abundantiores erunt post nos, et omnino abundantissimi quando jam jamque ipse finis instabit, qui quamdiu aberit ignoratur? Novissimi quippe dies dicti sunt, et in ipsis primis Apostolorum diebus, cum Domini in cælum recens esset ascensus, quando die Pentecostes misit promissum Spiritum sanctum, et quidam stupebant admirantes eos qui linguis quas non didicerant, loquebantur, quidam vero irridentes, musto plenos esse dicebant. Quod die Petrus loquens ad illos qui de hac re varie movebantur: *Non enim sicut*, inquit, *suspiciamini, ebrii sunt isti, cum sit hora dici tertia. Sed attendite quoniam hoc est quod dictum est per prophetam, Erit in novissimis diebus, dicit Dominus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem*, etc. (Act. ii, 1, 17).

24. Jam tunc ergo erant dies novissimi; quanto magis nunc, etiamsi tantum dicrum remansit usque in finem, quantum ad hunc diem a Domini ascensione transactum est, vel aliquid sive minus restet sive amplius? quod profecto nescimus, quia non est nostrum scire tempora vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate: cum tamen sciamus, in novissimis temporibus, in novissimis diebus, in novissima hora nos agere, sicut Apostoli; sed multo magis qui fuerunt post illos ante nos, et multo magis nos, et magis quam nos qui erunt post nos, donec ad illos veniatur qui

erunt, si dici potest, novissimorum novissimi, atque ad ipsum omnino novissimum, quem vult intelligi Dominus, ubi dicit, *Et resuscitabo eum in novissimo die* (Joan. vi, 40): qui quam longo absit, comprehendi non potest.

CAPUT IX. — 25. Signa quæ in Evangelio futura prædicta sunt, sicut commemorat Sanctitas tua, secundum Lucam (*Luc. xxi, 7-33*), eadem sunt secundum Matthæum (*Matth. xxiv, 1-44*), et secundum Marcum (*Marc. xiii*). Illi enim tres narrant quæ dixerit Dominus, cum interrogatus esset a discipulis suis, quando futura essent quæ de templi eversione prædixerat, et quod signum esset adventus ejus, et con summationis sæculi. Non enim discrepant rebus, si alius aliquid dicit quod alius tacet, aut alio modo dicit: magis autem collata invicem juvant, ut legentis intellectus regatur. Sed de omnibus disputare nunc longum est. Interrogantibus enim Dominus ea respondit, quæ jam ex illo tempore fuerant secutura, sive de excidio Jerusalem, unde orta est ipsius interrogationis occasio; sive de adventu suo per Ecclesiam, in qua usque ad finem venire non cessat: in suis enim veniens agnoscitur, dum ejus quotidie membra nascuntur; de quo adventu ait, *Amodo videbitis Filium hominis venientem in nubibus* (*Matth. xxvi, 64*): de quibus nubibus dictum est per prophetam, *Mandabo nubibus meis ne pluant super eam* (*Isai. v, 6*): sive de ipso fine, in quo apparebit vivos judicaturus et mortuos.

26. Cum itaque signa dicat, quæ ad ista tria pertinent, id est, ad excidium illius civitatis; ad adventum ejus in corpore suo, quod est Ecclesia; ad adventum ejus in capite Ecclesiæ, quod est ipse: quod eorum signorum ad quod horum trium referendum sit, diligenti consideratione cernendum est, ne forte quod pertinet ad eversionem Jerusalem, ad finem sæculi referendum putemus; aut e contrario quod ad finem sæculi pertinet, affirmemus ad civitatis illius excidium pertinere; aut quod pertinet ad ejus adventum in corpore suo, quod est Ecclesia, dicamus pertinere ad ejus adventum novissimum in corpore suo, quod est caput Ecclesiæ; aut rursus quod pertinet ad adventum ejus novissimum per seipsum, ad eum pertinere asseveremus adventum qui est per Ecclesiam. In quibus omnibus sunt quædam manifesta, quædam vero sic obscura, ut vel laboriosum sit ea dijudicare, vel temerarium, quamdiu non intelliguntur, de his aliquid definire.

27. Quis enim non videat ad illam civitatem pertinere quod dictum est, *Cum autem videritis circumdari ab exercitu Jerusalem, tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus* (*Luc. xxi, 20*)? Item quis non videat ad adventum Domini novissimum pertinere quod dictum est, *Cum videritis hæc fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei*? Illud autem quod dictum est, *Væ prægnantibus et nutriendibus in illis diebus. Orate autem ut non fiat fuga vestra hieme vel sabbato. Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi, neque fiet*; sic est positum secundum Matthæum, et secundum

Maicum, ut incertum sit utrum de excidio illius civitatis, an de sæculi fine intelligi debeat. Sic enim hoc ipsum legitur apud Marcum, *Væ autem prægnantibus et nutrientibus in illis diebus. Orate ut hieme non fiant. Erunt enim dies illi tribulationis tales, quales non fuerunt ab initio creaturæ quam condidit Deus, usque nunc, neque fiant. Et nisi breviasset Dominus dies illos, non fuisset salva omnis caro : sed propter electos, quos elegit, breviasset dies.* Non dissimiliter et Matthæus. Hoc autem Lucas ita posuit, ut appareat ad illius civitatis excidium pertinere; nam sic apud eum legitur: *Væ autem prægnantibus et nutrientibus in illis diebus. Erit enim pressura magna super terram, et ira populo huic; et cadent in ore gladii, et captivi ducentur in omnes gentes; et Jerusalem calcabitur a gentibus, donec impleantur tempora nationum.*

28. Unde autem ad hoc ventum est, Matthæus ita scribit: *Cum ergo videritis abominationem desolationis, quæ dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto, qui legit, intelligat: tunc qui in Judæa sunt, fugiant in montes; et qui in tecto, non descendant tollere aliquid de domo sua; et qui in agro, non revertatur tollere tunicam suam. Væ autem prægnantibus et nutrientibus in illis diebus, etc.* Marcus vero ita: *Cum autem videritis abominationem desolationis stantem ubi non debet, qui legit, intelligat: tunc qui in Judæa sunt, fugiant in montes; et qui super tectum, ne descendant in domum, nec introeat ut tollat quid de domo sua; et qui in agro erit, non revertatur retro tollere vestimentum suum. Væ autem prægnantibus et nutrientibus in illis diebus, et reliqua.* Lucas vero ut ostenderet tunc factam fuisse abominationem desolationis, quæ a Daniele prædicta est, quando expugnata est Jerusalem, hæc eodem loco Domini verba commemorat: *Cum autem videritis circumdari ab exercitu Jerusalem, tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus.* Apparet itaque tunc ibi positam desolationis abominationem, de qua duo illi evangelistæ locuti sunt. Denique etiam iste similiter sequitur: *Tunc qui in Judæa sunt, fugiant in montes.* Et pro eo quod dixerunt illi, *et qui super tectum, ne descendant in domum, nec introeat ut tollat quid de domo;* iste dixit, *et qui in medio ejus sunt, discedant:* ut ostenderetur illis verbis apud alios evangelistas positis, festinationem fugæ fuisse præceptam. Et pro eo quod illi posuerunt, *et qui in agro erit, non revertatur retro tollere vestimentum suum;* apertius iste ait, *et qui in regionibus, non intrent in eam; quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta sunt.* Deinde similiter etiam iste sequitur, ut prorsus manifestum sit de hac re ipsa omnium trium esse hunc Evangelii locum, *Væ autem prægnantibus et nutrientibus in illis diebus, et cætera ad hoc pertinentia, quæ jam commemoravi superius.*

29. Lucas ergo patefecit quod esse posse incertum, non ad sæculi finem, sed ad expugnationem Jerusalem pertinere id quod dictum est de abominatione desolationis, et quod dictum est de dierum breviatione propter electos; quia etsi ea ipse non dixit, dixit tamen apertius cætera de hoc ipso, quo et ista perti-

nere monstravit. Non enim debemus ambigere, quando eversa est Jerusalem, fuisse in illo populo electos Dei, qui ex circumcissione crediderant, sive fuerant credituri, electi ante constitutionem mundi, propter quos breviantur dies illi, ut tolerabilia mala fierent. Nam quidam convenientius intellexisse mihi videntur, mala ipsa significata nomine dierum, sicut dicti sunt dies mali in aliis divinæ Scripturæ locis (*Ephes. v, 16*): neque enim dies ipsi mali sunt, sed ea quæ fiunt in eis. Ipsa ergo dicta sunt breviasi, ut Deo donante tolerantiam minus sentirentur, ac sic quæ magna essent brevia fierent.

30. Sed sive isto modo intelligenda sit dierum illa brevatio, sive quod ad paucitatem redigebantur, sive quod cursu solis celeriore breviantur; non enim desunt qui et hoc existiment, ita scilicet dictos breviores dies futuros, sicut fuit longior dies, orante Jcsu Nave (*Josue x, 12-14*): tamen Lucas evangelista et hanc dierum breviationem, et abominationem desolationis, quæ duo ipse non dixit, sed Matthæus Marcusque dixerunt, ad eversionem Jerusalem decuit pertinere, alia cum eis dicens apertius de hac eadem re, quæ illi posuerunt obscurius. Nam Josephus qui Judaicam scripsit historiam, talia mala dicit illi populo tunc accidisse, ut vix credibilia videantur: unde non immerito dictum est, talem tribulationem nec fuisse a creature initio, nec futuram. Sed etsi tempore Antichristi talis aut major forsitan erit, intelligendum est de illo populo dictum, quod ei talis amplius futura non erit: si enim Antichristum illi primitus et præcipue recepturi sunt, facturus est tunc idem populus tribulationem potius quam passurus.

31. Non est ergo cur putemus Hebdomadas prophetæ Danielis, vel propter dierum breviationem fuisse turbatas, vel illo jam tempore non fuisse completas, sed in fine sæculi esse complendas. Non enim ante passionem Domini implete sunt. Quod qui putant, rectissime tua sententia refelluntur, qua dixisti: *Hæc ergo abominatio si jam completa fuerat, quomodo Dominus monet et dicit, « Cum videritis abominationem desolationis, quod dictum est per Danielem prophetam, stantem in loco sancto, qui legit, intelligat » (Math. xxiv, 15)?* His verbis Beatitudinis tuæ illi merito corrigendi sunt, qui dicunt eam, cum hæc Dominus loqueretur, vel ante passionem resurrectionemque ejus fuisse completam. Qui autem dicunt, sicut apertissime etiam Lucas evangelista testatur, tunc fuisse factam, quando eversa est Jerusalem, quid eis respondeatur, videre debent qui in fine sæculi vel circa finem existimant hæc futura; quanquam ipsa desolationis abominatio propter obscuritatem dicti non uno modo ab omnibus potuerit intelligi.

32. Et quod dictum est, *Qui est in tecto, non descendant tollere aliquid de domo sua; et qui in agro, non revertatur tollere tunicam suam;* potest congruentius intelligi spiritualiter, quod in tribulationibus omnibus est cavendum, ne quisque devictus ad carnalem vitam de spirituali sublimitate descendat, aut qui profecerat



in anteriora se extendens, deficiendo in posteriora respiciat. Quod si in omni tribulatione, quanto magis in illa cavendum præcipi debuit, quæ talis futura prædicta est illi civitati, qualis non fuit ab initio, neque fiet; et si in ista, quanto magis in illa, quæ novissima futura est orbi terræ, id est Ecclesiæ toto orbe diffusæ! Nam et ipse Lucas, non quidem quando a discipulis suis de adventu suo Dominus interrogatus est, ubi hoc Matthæus commemoravit et Marcus, sed alio loco ubi Pharisei quæsierunt ab illo quando veniet regnum Dei, tale aliquid eum dixisse narravit: *In illa, inquit, hora, qui fuerit in tecto, et vasa ejus in domo, ne descendat tollere illa; et qui in agro, similiter non redeat retro* (Luc. xvii, 20-31).

33. Sed nunc propter computationem temporum de Danielis Hebdomadibus agitur, quæ si circa tempora primi adventus Domini completæ non sunt, atque in fine complendæ sunt, Apostolos hoc ignorasse, vel scisse quidem, sed docere prohibitos fuisse quis credat? Quanquam si hoc ita est, utiliter nesciunt gentes quod Dominus docere prohibuit eos quos gentium voluit esse doctores. Si autem jam completæ sunt, quia jam est unctus Sanctus sanctorum, jam occisus est Christus, ut non esset civitatis ejus, jam de templo illo sublatum est sacrificium, sublata est unctio, merito Apostolis de fine quærentibus responsum est, *Non est vestrum scire tempora, quæ Pater in sua potestate posuit*; quoniam tempora quæ per Danielis prophetiam scire poterant, non ad finem sæculi, de quo quæsierant, pertinebant.

CAPUT X. — 34. Signa vero de cælo et terra, numquid majora nos vidimus, quam qui fuerunt ante nos? Nonne si gentium legatur historia, tanta mira reperiuntur extitisse de cælo terraque, ut aliqua etiam non credantur? Sed, ut multa omittam quæ persequi longum est, duos soles quando nos vidimus? quos visos litteris mandaverunt qui tunc fuerunt, antequam Dominus venisset in carne. Quando nos vidimus solem sic obscuratum, quemadmodum obscuratus est, cum Lumen mundi penderet in ligno? nisi forte defectus solis et lunæ, quos consueverunt computatores siderum annotare atque prædicere, inter cælestia prodigia numerabimus, quia lunam sæpius in sua plenitudine, solem vero rarius, sed tamen vidimus in fine lunæ secundum eorum computum defecisse. Non erat talis solis ille defectus, quando crucifixus est Christus, et ideo vere mirabilis erat et prodigiosus. Pascha quippe fuerat Judæorum, quod nonnisi in lunæ plenitudine celebratur: secundum astrologorum autem numeros certum est solem, quando luna plena est, non posse deficere, sed quando finis est lunæ; non quidem semper, sed aliter nunquam, cum secundum illos numeros deficit. Quid ergo tale unquam quisquam meminit apparuisse de cælo, ex quo Dominus illa prædixit, quale apparuit quando passus est? Quare si apparebunt etiam talia, si non spiritualiter potius intelligenda sunt, tunc apparebunt, quando finis sic appropinquabit ut debeant apparere.

35. Bellis autem per diversa intervalla temporum

et locorum quando non terra contrita est? Nam, ut nimis antiqua præteream, sub imperatore Gallieno, cum Romanas provincias barbaries usquequaque pervaderet, quam multos fratres nostros qui tunc erant in carne, putamus propinquum finem credere potuisse, quoniam longe post ascensionem Domini factum est: ac per hoc etiam ista qualia futura sint, cum fuerit omnino finis proximus, ignoramus; si tamen hæc non ita prædicta sunt, ut in Ecclesia potius intelligi debeant. Duæ quippe gentes sunt, et duo regna; unum scilicet Christi, alterum diaboli, de quibus dici potuit, *Exsurget gens super gentem, et regnum super regnum*: quod non desinit fieri, ex quo dictum est, *Agite penitentiam; appropinquavit enim regnum cælorum* (Matth. iii, 2). Quod vide quando dictum est, et ex illo quot anni transierunt; et tamen verissime dictum est. Novissimis enim diebus Dominus per virginem venit: nec diceretur ista hora novissima, nisi regno appropinquante cælorum, per quam totam horam sunt quæ Dominus propinquante suo regno futura prædixit: sed hæc hora quanto spatio pretendatur, si Apostolis dictum est, *Non est vestrum scire*; quanto magis quilibet homo, qualis ego sum, modum suum debet agnoscere, ne plus sapiat quam oportet sapere (Rom. xii, 3).

CAPUT XI. — 36. *Sed confiteri nos, inquis, pœna nostra compellit adesse jam finem, dum impletur quod prænuntiatum est: « Arescentibus hominibus præ timore et expectatione quæ supervenient universo orbi ». Nullam, inquis, patriam, nullum locum nostris temporibus non affligi aut tribulari certum est; sicut dictum est, « Præ timore, et expectatione quæ supervenient universo orbi ».* Si ergo ista mala quæ nunc patitur genus humanum, certa sunt indicia jam Dominum esse venturum, quid est quod ait Apostolus, *Cum dixerint, Pax et securitas* (I Thess. v, 3)? Cum enim dixisset Evangelium, *arescentibus hominibus præ timore et expectatione*; continuo subjunxit, *Nam virtutes cælorum movebuntur; et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate magna et majestate.*

37. Videamus itaque ne forte melius intelligatur, non ea modo impleri quæ prædicta sunt illis verbis, sed tunc potius esse ventura, quando sic erit tribulatio universo orbi; ut ad Ecclesiam pertineat quæ universo orbe tribulabitur, non ad eos qui tribulabunt eam. Ipsi enim, dicturi sunt, *Pax et securitas*; ut repentinus illis superveniat interitus, et eos adventus Domini sicut fur in nocte comprehendat; quando e contrario gaudebunt, et exsultabunt qui diligunt manifestationem Domini. Nunc autem ista mala, quæ tanquam summa et extrema creduntur, utrique genti et utrique regno, et Christi scilicet, et diaboli, videmus esse communia: pariter quippe his et boni affliguntur et mali; nec est qui dicat, *Pax et securitas*, ubicumque contingunt, vel metuitur ne contingant. Inter quæ tamen mala adhuc usquequaque frequentantur luxuriosa convivia, fervet ebriositas, avaritia grassatur, perstrepunt lascivi cantus, organa, tibiæ, lyræ, citharæ, tesseræ, multa et varia genera sonorum atque ludorum: hocine est arcescere præ timore, an

potius madescere præ libidine? Sed hæc filii tenebrarum abundantius habebunt, et exercebunt, cum dixerint, *Pax et securitas*.

38. Quid ipsi filii lucis et filii diei, qui non sunt in tenebris, ut eos tanquam fur dies ille comprehendat? nonne adhuc utuntur hoc mundo tanquam non utentes? Quia etsi ante multos annos, Apostolorum temporibus dictum est, pia tamen sollicitudine cogitant quod dictum est, *Tempus breve est* (1 Cor. vii, 29). Nonne a maxima parte eorum novellatur, ædificatur, emitur, possidetur, geruntur adhuc honores, ducuntur uxores? De iis loquor, qui exspectantes Dominum suum, quando veniat a nuptiis (Luc. xii, 36), non se tamen abinent a carnalibus nuptiis, sed obedientissima charitate audiunt Apostolum præcipientem quem admodum vivere debeant uxores cum viris, viri cum uxoribus, filii cum parentibus, parentes cum filiis, servi cum dominis, domini cum servis: nonne hi omnes in his omnibus utuntur hoc mundo? Arant, navigant, comparant, generant, militant, administrant. Puto quod non erunt sic, quando erunt, quæ in Evangelio prædicta sunt, *signa in sole, et luna, et stellis, et in terris pressura gentium, præ confusione sonitus maris et fluctuum; arescentibus hominibus præ timore, et exspectatione quæ supervenient universo orbi: nam virtutes caelorum movebuntur*.

39. Hæc quippe in Ecclesia melius existimo intelligi, ne Dominus Jesus appropinquante secundo adventu suo ea pro magno prædixisse videatur, quæ huic mundo et ante primum ejus adventum consueverant evenire, et irrideamur ab eis qui hæc, quæ velut novissima et omnium maxima horrescimus, plura in historia gentium, et multo majora legerunt. Ecclesia est enim sol et luna et stellæ, cui dictum est: *Speciosa sicut luna, electa sicut sol* (Cant. vi, 9). Ad hæc adorator Joseph noster in hoc mundo, velut in Ægypto, ex humillimo sublimatus: nam illum Joseph mater certe adorare non potuit, quæ ante defuncta est (Gen. xxxv, 19) quam Jacob venisset ad filium (Id. xlvi), ut illius somnii prophetici (Id. xxxvii, 9) veritas adimplenda Christo Domino servaretur. Quando enim sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cælo, et virtutes caelorum movebuntur, sicut ab aliis duobus Evangelistis hic locus commemoratus est, Ecclesia non apparebit; impis tunc persecutoribus ultra modum sævientibus, et remoto timore, tanquam arridente mundi felicitate dicentibus, *Pax et securitas*: tunc stellæ cadent de cælo, et virtutes caelorum movebuntur; quoniam multi, qui gratia fulgere videbantur, persequentibus cedent et cadent, et quidem fideles fortissimi turbabuntur. Ideo autem secundum Mathæum et Marcum post tribulationem dierum illorum dicitur hoc futurum, non quia transacta tota illa persecutione accedent ista; sed quia præcedet tribulatio, ut sequatur quorundam defectio: et quia per omnes dies illos ita fiet, propterea post tribulationem dierum illorum, sed ramentum in eisdem diebus fiet.

40. Quod ergo dictum est secundum Lucam, *Et in*

*terris pressura gentium*, gentes voluit intelligi, non pertinentes ad semen Abraham, in quo benedicuntur omnes gentes (Id. xxii, 18), sed gentes quæ ad sinistram stabunt, quando congregabuntur ante Judicem vivorum et mortuorum omnes gentes. Utraque pars enim erit in omnibus gentibus; una quæ prematur, altera quæ prematur: una quæ dicat, *Pax et securitas*; altera in qua sol obscuretur, et non det hanc lumen suum, et de qua cadant stellæ, et in qua virtutes caelorum moveantur.

41. *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate magna et majestate*. Quod video duobus modis accipi posse; sive in Ecclesia tanquam in nube venientem, sicut etiam nunc venire non cessat, secundum id quod ait, *Amodo videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis, et venientem in nubibus cæli*; sed ideo tunc cum potestate magna et majestate, quia major potestas et majestas illius apparebit sanctis, quibus magnam virtutem dabit, ne tanta persecutione vincantur: sive in corpore suo, in quo sedet ad dexteram Patris, in quo etiam mortuus est, et resurrexit, et ascendit in cælum, secundum quod scriptum est in Actibus Apostolorum, *His dictis nubes suscepit eum, et sublatu est ab eis*. Et quia illic etiam dictum est ab Angelis, *Sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cælum* (Act. i, 9, 11), merito credendus est, non solum in eodem corpore, verum etiam in nube venturus; quoniam sic veniet sicut abiit, et nubes eum suscepit abeuntem.

42. Sed horum duorum quid hic potius eligendum sit, judicare difficile est. Promptior quidem sensus est ut quisque cum audierit vel legerit, *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate magna et majestate*, ipsum prorsus accipiat ejus adventum, non per Ecclesiam, sed per seipsum, quando venturus est ad vivos et mortuos judicandos: sed quoniam Scripturæ scrutandæ sunt, nec earum superficie debemus esse contenti, quæ ad exercitationem nostram ita modificatæ sunt, ut altius se penetrari velint, diligenter sunt inspicienda sequentia. Cum enim dixerit, *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate magna et majestate*; adjunxit atque ait, *His autem fieri incipientibus, respicite et levate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. Et dixit illis similitudinem: Videte ficulneam et omnes arbores; cum producant jam ex se fructum, scitis quoniam prope est æstas: ita et vos cum videritis hæc fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei*. Cum ergo dicit, *Cum videritis hæc fieri*; quæ intelligere poterimus, nisi ea quæ supra commemorata sunt? In his est autem etiam quod ait, *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate magna et majestate*. Proinde etiam hoc cum verum fuerit, non jam erit regnum Dei, sed prope erit.

43. Hunc ordinem videmus et duos alios evangelistas tenere. Apud Marcum enim cum dictum esset, *Et virtutes quæ sunt in cælis, movebuntur; Et tunc, inquit, videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum virtute multa et gloria*. Deinde subjungit quod Lucas

dixit : *Et tunc mittet Angelos suos et congregabit electos suos a quatuor ventis, a summo terræ usque ad summum cæli.* Tunc quod ille de ficu et de aliis arboribus, iste de sola ficu ponens : *A ficu autem discite, inquit, parabolam. Cum jam ramus ejus tener fuerit, et nata fuerint folia, cognoscitis quia in proximo sit æstas : sic et vos cum videritis hæc fieri, scitote quod in proximo sit in ostitis.* Quid est, *Cum videritis hæc fieri*, nisi ea quæ supra dixit? In quibus est etiam illud quod ait, *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum virtute multa et gloria : et tunc mittet Angelos suos, et congregabit electos suos.* Non itaque tunc erit finis, sed tunc erit in proximo.

44. An dicendum est non omnia quæ supra commemorata sunt, esse intelligenda, ubi ait, *Cum videritis hæc fieri*, sed aliqua eorum; hoc videlicet excepto quod dictum est, *Et tunc videbunt Filium hominis venientem*, etc.? ipse quippe finis erit, non tunc proximus erit. Sed Matthæus aperuit, nullis exceptis esse accipiendum quod positum est, *Cum videritis hæc fieri*: nam et apud ipsum cum dictum esset, *Et virtutes colorum movebuntur; et tunc apparebit*, inquit, *signum Filii hominis in cælo, et tunc plangent omnes tribus terræ. Et videbunt Filium hominis venientem in nubibus cæli in virtute multa et majestate : et mittet Angelos suos cum tuba et voce magna, et congregabunt electos ejus a quatuor ventis, a summis cælorum usque ad terminos eorum. Ab arbore autem ficu discite parabolam. Cum jam ramus ejus tener fuerit, et folia nata, scitis quia prope est æstas : ita et vos cum videritis hæc omnia, scitote quia prope est in januis.*

45. Tunc ergo scimus prope esse, cum viderimus non aliqua eorum, sed hæc omnia, in quibus et hoc est, quod videbitur Filius hominis veniens, et mittet Angelos suos, et de quatuor mundi partibus, id est, de toto orbe terrarum congregabit electos suos; quod tota hora novissima facit, veniens in suis membris tanquam in nubibus, vel in tota ipsa Ecclesia quod est corpus ejus, tanquam in nube magna fructificante atque crescente in universo mundo, ex quo cœpit prædicare et dicere, *Agite pœnitentiam, appropinquavit enim regnum cælorum*: ita ut fortasse omnia quæ ab his tribus evangelistis dicta sunt de ejus adventu, diligentius inter se collata atque discussa, inveniantur ad hoc pertinere, quod quotidie venit in corpore suo, quod est Ecclesia (de quo adventu suo dixit, *Amodo videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis, et venientem in nubibus cæli*); exceptis his locis ubi ab eo ille adventus ultimus in seipso, quando est vivos judicaturus et mortuos, ita promittitur ut propinquare dicatur, et quod in ultimo sermonis secundum Matthæum ipse omnino adventus evidenter exprimitur, cujus superioribus quibusdam signis propinquitatis intelligenda monstratur. Ad hoc quippe apud Matthæum sermo ipse concluditur : *Cum autem venerit Filius hominis, inquit, in majestate sua, et omnes Angeli cum eo; tunc sedebit super sedem majestatis suæ, tunc congregabuntur ante eum omnes gentes; et cætera usque ad illud, ubi ait, Et ibunt hi in supplicium æternum;*

*justi autem in vitam æternam.* Hoc enim nullas ambigit de Christi adventu novissimo et de fide sæculi prædictum fuisse. Nam et illas quinque et quinque virgines (*Matth. xxv, 1-13*), non defuerunt qui non contemptibili disputatione docere voluerint, ad hunc ejus adventum, qui nunc sit per Ecclesiam, pertinere. Sed hæc non sunt temere pollicenda, ne aliquid occurrat quod valide contradicat, præsertim quia in talibus divinorum eloquiorum obscuritatibus, quibus nostras intelligentias Deo placuit exercere, non solum alius alio movetur acutius eorum qui Scripturas sanctas non improbabiler tractant; sed etiam quilibet unus illorum, aliquando minus, aliquando melius intelligit.

CAPUT XII. — 46. Nescio tamen utrum intueri aliquid certius in hac quæstione possemus, si ulla ratione seu facultate possemus, quam illud quod in epistola priore jam posui, quando Evangelio mundus universus impleatur. Quod enim putat Venerabilitas tua jam hoc per ipsos Apostolos factum, non ita esse certis documentis probavi. Sunt enim apud nos, hoc est, in Africa, barbaræ innumerabiles gentes, in quibus nondum esse prædicatum Evangelium, ex iis qui ducuntur inde captivi, et Romanorum servitiis jam miscuntur, quotidie nobis addiscere in promptu est. Pauci tamen anni sunt, ex quo quidam eorum rarissimi atque paucissimi, qui pacati Romanis sinibus adhærent, ita ut non habeant reges suos, sed super eos præfecti a Romano constituantur imperio, et illi et ipsi eorum præfecti christiani esse cœperunt. Interiores autem, qui sub nulla sunt potestate Romana, prorsus nec religione christiana in suorum aliquibus detinentur, neque ullo modo recte dici potest istos ad promissionem Dei non pertinere.

47. Non enim Romanos, sed omnes gentes Dominus semini Abrahæ, mediâ quoque juratione promisit (*Gen. xxii, 16-18*): ex qua promissione jam factum est ut nonnullæ gentes quæ non tenentur ditone Romana, reciperent Evangelium, et adjungerentur Ecclesie, quæ fructificat et crescit in universo mundo. Adhuc enim habet quo crescat, donec fiat quod de Christo in Salomonis figura prophetatum est : *Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ* (*Psal. lxxxi, 8*). A flumine scilicet ubi baptizatus est, quia inde cœpit Evangelium prædicare : a mari autem usque ad mare totus est orbis cum omnibus gentibus, quoniam mari oceano cingitur universus. Quomodo autem implebitur aliter illa prophetia : *Omnes gentes, quotquot fecisti, venient, et adorabunt coram te, Domine* (*Psal. lxxxv, 9*)? Non enim de locis suis migrando venient, sed in locis suis credendo. De credentibus quippe Dominus dixit : *Nemo potest venire ad me, nisi datum fuerit ei a Patre meo* (*Joan. vi, 66*). Propheta autem dicit : *Et adorabunt eum unusquisque de loco suo, omnes insulæ gentium* (*Sophon. ii, 11*). *Omnes insulæ* dixit, tanquam diceret, *Etiâ omnes insulæ*; hinc ostendens quam nulla relinquatur terrarum ubi non sit Ecclesia, quando nulla relinquatur insularum, quarum nonnullæ etiam in Oceano sunt constitutæ, et quasdam eorum

Evangelium jam suscepisse didicimus. Atque ita et in insulis singulis quibusque impletur quod dictum est, *Dominabitur a mari usque ad mare*, quo unaquæque insula cingitur; sicut in universo orbe terrarum, quæ tanquam omnium quodammodo maxima est insula, quia et ipsam cingit Oceanus, ad cuius littora in occidentalibus partibus Ecclesiam pervenisse jam novimus, et quocumque littorum nondum pervenit, perventura est utique fructificando atque crescendo.

48. Si ergo quia prophetia veritatis mentiri non potest, necesse est ut omnes gentes, quotquot fecit Deus, adorent eum; quomodo adorabunt eum, nisi invocent eum? Quomodo autem invocabunt, in quem non crediderunt? aut quomodo credent quem non audierunt? quomodo autem audient sine prædicante? aut quomodo prædicabunt, nisi mittantur (*Rom. x, 14*)? Mittit enim Angelos suos, et congregat electos suos a quatuor ventis (*Matth. xxiv, 31*), id est ab universo orbe terrarum. In quibus ergo gentibus nondum est Ecclesia, oportet ut sit, non ut omnes qui ibi fuerint credant; omnes enim gentes promissæ sunt, non omnes homines omnium gentium: non enim omnium est fides (*II Thess. iii, 2*). Credit itaque omnis gens in omnibus qui electi sunt ante constitutionem mundi (*Eph. i, 4*), in cæteris non credit, et credentes odit. Quomodo enim et illud implebitur, *Eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum* (*Matth. xxiv, 9*); nisi in omnibus gentibus sint et qui oderint, et quos oderint?

49. Quo pacto igitur ab Apostolis est prædicatio ista completa, quando adhuc usque sunt gentes (quod certissimum est nobis) in quibus modo cœpit, et in quibus nondum cœpit impleri? Non itaque sic dictum est Apostolis, *Eritis mihi testes in Jerusalem, et in tota Judæa, et Samaria, et usque in extremum terræ* (*Act. i, 8*), tanquam ipsi soli, quibus tunc loquebatur, tantum munus fuerint impleturi: sed sicut eis solis videretur dixisse quod dixit, *Ecce vobiscum sum usque in consummationem sæculi* (*Matth. xxviii, 20*); quod tamen eum universæ Ecclesiæ promississe, quæ aliis morientibus, aliis nascentibus hic usque in sæculi consummationem futura est, quis non intelligat? sicut eis et illud ait, quod ad eos omnino non pertinet, et tamen sic dictum est tanquam ad solos etiam pertineret, *Cum videritis hæc omnia, scitote quia prope est in januis* (*Id. xxiv, 33*): ad quos enim hoc pertinet, nisi ad eos qui in carne tunc erunt, cum omnia complebuntur? quanto magis illud quod ex magna parte per eos agendum fuit, quamvis et posteris eorum eadem actio servaretur?

50. Quod autem dixit Apostolus, *Numquid non audierunt? In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* (*Rom. x, 18, et Psal. xviii, 5*): quamvis locutus sit præteritū temporis verbis, tamen quod futurum fuerat dixit, non quod jam factum atque completum; sicut ipse propheta quo usus est teste, non ait, *In omnem terram exiturus, sed, Exiit, inquit, sonus eorum*, quod utique nondum factum erat: quale est etiam illud, *Foderant manus meas et pedes* (*Psal.*

*xxi, 17*); quod tam longe postea factum novimus. Sed ne istas tantum propheticas locutiones, non et apostolicas fuisse credamus, nonne idem ipse apostolus ait: *Quæ est Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis. Et sine dubio magnum est pietatis Sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est in gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria* (*I Tim. iii, 15, 16*)? Nempè manifestum est hoc, quod in extremo posuit, etiam nunc nondum esse completum; quanto magis tunc quando ista dicebat? *Ecclesia* quippe tunc assumitur in gloria, quando dicitur, *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum* (*Matth. xxv, 34*): et tamen tanquam factum fuisset dictum est, quod certo sciebatur futurum.

51. Multo minus mirandum est quod etiam verbis præsentis temporis usus est in eo quod illum identidem dixisse memorasti, *Propter spem, quæ reposita est nobis, quam ante audistis in verbo veritatis Evangelii, quod advenit in vos, sicut et in omni mundo est fructificans et crescens* (*Coloss. i, 5, 6*), quamvis Evangelium nondum mundum tenebat universum: sed fructificare illud in universo mundo dixit et crescere, ut ita significaret quousque fuisset fructificando et crescendo venturum. Si ergo latet quando Ecclesia fructificante atque crescente universus omnino a mari usque ad mare orbis implebitur, procul dubio latet quando finis erit; ante quippe non erit.

\* CAPUT XIII. — 52. Ut autem tibi tanquam sancto homini Dei et sincerissimo fratri aperiam de hac questione quid sentiam: error quidem in utroque vitandus est, quantum ab homine vitari potest, sive citius sive tardius quam futurum est, Dominus venturus esse credatur; sed mihi quisquam non videtur errare, cum aliquid nescire se scit, sed cum se putat scire quod nescit. Removeamus itaque de medio servum illum malum, qui dicens in corde suo, *Moran facit Dominus meus venire*, dominatur conservis suis, et ebriosis convivando miscetur (*Matth. xxiv, 48, 49, et Luc. xii, 45*): iste quippe procul dubio Domini sui odit adventum. Quo servo malo remoto, constituamus ante oculos tres servos bonos, familiam dominicam diligenter sobriorque tractantes, adventum Domini sui sitienter desiderantes, vigilanter expectantes, fidei amantes: si unus eorum citius, alter tardius Dominum putat esse venturum, tertius vero suam de hac re ignorantiam confitetur; quanquam omnes consequent Evangelio, quia omnes diligunt manifestationem Domini, et eam desideranter et vigilanter expectant, videamus tamen quis amplius consonet.

53. Unus dicit, Vigilemus et oremus, quia citius venturus est Dominus: alter dicit, Vigilemus et oremus, quia brevis et incerta est ista vita, quamvis tardius venturus sit Dominus: tertius dicit, Vigilemus et oremus, quia et brevis et incerta est ista vita, et nescimus tempus quando venturus est Dominus. Evangelium dicit: *Videte, vigilate, et orate; nescitis enim quando tempus sit* (*Marc. xiii, 33*). Obsecro te, quid aliud dicere audimus hunc tertium, quam quod

dicere audimus Evangelium? Omnes quidem, præ desiderio regni Dei, hoc volunt esse verum quod dicit primus; sed hoc secundus negat; tertius vero non negat aliquid horum, sed ignorare se fatetur quis verum dicat illorum. Proinde si hoc factum fuerit quod prædixerat primus, gaudebunt cum illo secundus et tertius; omnes enim manifestationem Domini diligunt. Exultabunt itaque citius venisse quod diligunt. Si autem factum non fuerit, et apparere cœperit hoc potius esse verum quod dicebat secundus, metuendum est ne inter ipsas moras perturbentur qui crediderant quod dixerat primus, et incipiant Domini adventum non tardum putare, sed nullum: qui vides quantus sit interitus animarum. Quod si tantæ fidei fuerint, ut se ad secundi prædicta convertant, et Dominum etiam tardantem fideliter et patienter expectent; abundant tamen opprobria et insultationes atque irrisiones inimicorum multos infirmos a christiana fide avertentium, dicendo tam fallaciter eis regnum esse promissum, quam fallaciter dicebatur cito esse venturum. Qui autem credunt quod secundus dicit, tardius Dominum esse venturum, si falsum fuerit inventum, citius Domino veniente; nullo modo qui ei crediderant turbabuntur in fide, sed inopinato gaudio perfruuntur.

54. Quapropter qui dicit Dominum citius esse venturum, optabilis loquitur, sed periculosus fallitur. Utinam ergo sit verum; quia erit molestum, si non erit verum! Qui autem dicit Dominum tardius esse venturum, et tamen credit, sperat, amat ejus adventum; profecto de tarditate ejus etiamsi fallitur, feliciter fallitur: habebit enim majorem patientiam, si hoc ita erit; majorem lætitiā, si non erit. Ac per hoc ab eis qui diligunt manifestationem Domini, ille auditur suavior, isti creditur tutius: qui autem quid horum sit verum ignorare se constitutur, illud optat, hoc tolerat, in nullo eorum errat, quia nihil eorum aut affirmat aut negat. Obsecro te ut me talem non spernas; quia et ego te diligo id affirmantem quod verum esse desidero, et tanto magis nolo fallaris, quanto magis amo quod polliceris, et quanto magis video periculosum si falleris. Da veniam, si onerosus fui sanctis sensibus tuis: quanto enim rarius provenit, tanto me tecum saltem per litteras loqui diutius delectavit.

#### EPISTOLA CC \* (a).

*Augustinus Valerio comiti, transmittens nuncupatum ipsi librum primum de Nuptiis et Concupiscentia.*

Domino illustri et merito præstantissimo, atque in Christi dilectione charissimo filio VALERIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Cum diu moleste haberem quod aliquoties scripserim, et nulla tuæ Sublimitatis rescripta meruerim, repente epistolas tres tuæ Benignitatis accepi: unam

\* Huc ascita ex tomo 7, in quo præfigitur libro 1 de Nuptiis.

(a) Ex tomo 7, præfixa lib. 1 de Nuptiis. Quæ porro 200 erat, nunc 196. Scripta videtur exeunte an. 418, aut sequente 419.

non ad me solum datam per coepiscopum meum Vindemialem, et non longe post per compresbyterum Firmum duas; qui vir sanctus, nobisque, ut ab illo scire potuisti, familiarissima charitate conjunctus, multa nobiscum de tua excellentia colloquendo, et veraciter insinuando qualem et in Christi visceribus noverit, non solum eas quas memoratus episcopus, vel quas ipse attulit, sed etiam illas quas non accepisse querebamur, litteras vicit. Et ideo de te narratio ejus suavior nobis erat, quia ea dicebat quæ ipse non posses, ne quidem me inquirente, rescribere, ne tuarum laudum, quod sancta Scriptura prohibet (*Prov. xxvii, 2*), fieres prædicator. Quanquam et ego verear hæc ad te scribere, ne suspicionem adulantis incurram, domine illustris et merito præstantissime, atque in Christi dilectione charissime fili.

2. Laudes itaque tuas in Christo, sive magis in te laudes Christi, vide quid mihi delectationis et lætitiæ fuit audire ab illo qui nec fallere me posset propter fidem suam, et eas ignorare non posset propter amicitiam tuam. Sed alia et ab aliis, etsi non tam multa vel certa, verumtamen audivimus, fides tua quam sit sana et catholica, quam pia expectatio futurorum, quæ Dei fratrumque dilectio, quam non superbe sapias in excelsis honoribus, nec speres in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, et dives sis in operibus bonis; quam sit domus tua requies solatiumque sanctorum, et terror impiorum; quanta tibi cura sit ne quis insidiatur membris Christi, coopertus velamine nominis Christi sive in veteribus ejus, sive in recentioribus inimicis; quamque sis eorumdem inimicorum providus saluti, infestus errori. Hæc atque hujusmodi, ut dixi, et ab aliis solemus audire; sed nunc ea per supra dictum fratrem plura et testatiora cognovimus.

3. Porro autem de pudicitia conjugali, ut eam quoque in te laudare et amare possimus, numquid audiremus, nisi ab aliquo interiore familiari tuo, qui vitam tuam, non in superficie, sed penitus nosset? De hoc itaque tuo bono, Dei dono, me quoque delectat familiaris et aliquanto diutius loqui tecum. Scio me non esse oneri tibi, si aliquid prolixum mitto, quod legendo, diutius sis nobiscum. Nam et hoc comperi, quod inter tuas multas magnasque curas, facile ac libenter legas, nostrisque opusculis, etiam quæ ad alios conscripsimus, si qua in manus tuas venire potuerunt, admodum delecteris; quanto magis quod ad te scribitur, ubi tanquam præsentem loquar, et advertere dignaberis attentius, et accipere gratius? Ab hac ergo epistola perge ad librum quem simul misi, qui tuæ Reverentiæ et cur conscriptus sit, et cur ad te potissimum missus, ipse suo principio commodius intimabit.

#### EPISTOLA CCI \* (a).

*Imperatores nova in Pelagianos eorumque factores sanctione edita, mandant Aurelio, necnon Augustina*

\* Accedit huic tomo emendata ad varios Edd. et Mss.

(a) Quæ porro 201 erat, nunc 80. Scripta an. 416, mense junio.

per ejusdem tenoris litteras seorsum ipsi inscriptas, ut adversus damnatam hæresim subscriptionem exigant a cæteris episcopis.

Imperatores HONORIUS ET THEODOSIUS Augusti, AURELIO episcopo, salutem.

1. Dudum quidem fuerat constitutum ut Pelagius atque Celestius infandi dogmatis repertoires ab urbe Roma, velut quædam catholicæ veritatis contagia, pellerentur, ne ignorantium mentes sæva persuasione perverterent. In quo secuta est clementia nostra iudicium Sanctitatis tuæ, quo constat eos ab universa iusta sententiæ examinatione damnatos. Sed quia obstinati criminis pertinaciam, ut constitutio geminaretur, exegit; recentique quoque sanctione decrevimus ut si quis eos in quacumque provinciarum parte latitare non nesciens, aut propellere aut prodero distulisset, præscriptæ pœnæ, velut participes, subjaceret.

2. Præcipue tamen ad quorundam episcoporum perfidiam corrigendam, qui pravos eorum disputationes vel tacito consensu astruunt, vel publica oppugnatione non destruunt, pater charissime atque amantissime, Sanctitatis tuæ auctoritate imminere conveniet; quatenus in abolitionem præposteræ hæresis omnium devotio christiana consentiat. Religio itaque tua competentibus scriptis universos faciat admoneri, scituros definitione Sanctimonii tui hanc definitionem sibi esse præscriptam, ut quicumque damnationi memoratorum, quo pateat mens para, subscribere impia obstinatione neglexerint, episcopatus amissione multati, interdicta, in perpetuum expulsi civitatibus, communione priventur. Nam cum ipsi juxta synodum Nicænam confessione sincera conditorem rerum omnium Deum, imperiique nostri venerant auctorem; non patietur tua Sanctitas sectæ detestabilis homines in injuriam religionis nova et inusitata meditantes, secretis tractibus occultare sacrilegium semel publica auctoritate damnatum. Una enim eademque culpa est eorum qui aut dissimulando conniventiam, aut non damnando, favorem noxium præstiterint, pater charissime atque amantissime. (Et alia manu): Divinitas te per multos annos servet incolumem. Data v iduum Juniarum, Ravennæ, Monazio et Plinta consulibus. Eodem tenore etiam ad sanctum Augustinum episcopum data (a).

(a) Isthæc verba in omnibus antiquis codicibus sunjunctantur: ubi vides id quod Aurelio Carthaginensi propter Sedis dignitatem concedebatur, Augustino Hipponensi episcopo ob personæ meritum ac celebritatem fuisse delatum ab imperatoribus. Hinc rursus Theodosius anno 430, cura sacram scriberet, inquit Liberatus in Breviario, c. 5, « ad universos episcopos ut Ehesum convenirent, et conferrent de Nestorii libris et Cyrilli iudicio, scripsit Imperator Sacram et beato Augustino Hipponensi episcopo, et per Ebagnium Magistrianum, ut ipsi concilio præstaret et sui præsentiam. » Porro Aurelius Imperatorum mandato paruit quamprimum, uti fidem facit quæ superest ipsius encyclica Epistola ad episcopos provinciarum Byzacenæ et Arguzitanæ data calendis augusti; quæcum transmittendum curavit exemplum imperialium litterarum, « quarum, ait, « simul exemplaribus lectis, quemadmodum subscribere « unusquisque vestrum debeat, Dilectio vestra cognoscat. » Hanc Epistolam habes evulgatam a Magdeburgensibus, a Baronio et alijs.

## EPISTOLA CCII (a).

Hieronymus Alypio et Augustino gratulatur, quorum opera Celestiana hæresis extincta sit; et excusat cur nondum rejellerit libros Aniani Pelagiani.

Dominis vere sanctis atque omni affectione ac jure venerandis, ALYPIO ET AUGUSTINO episcopis HIERONYMUS, in Christo salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Sanctus Innocentius presbyter, qui hujus sermonis est portitor, anno præterito, quasi nequaquam in Africam reversurus, mea ad Dignationem vestram scripta non sumpsit. Tamen Deo gratias agimus quod ita evenit, ut nostrum silentium vestris epistolis vinceretis. Mihi enim omnis occasio gratissima est, per quam scribo vestræ Reverentiæ; testem invocans Deum quod si posset feri, assumptis alis columbæ, vestris amplexibus implicarer, semper quidem pro merito virtutum vestrarum, sed nunc maxime, quia cooperatoribus et auctoribus vobis<sup>1</sup>, hæresis Celestiana jugulata est: quæ ita infecit corda multorum, ut cum superato damnatosque esse se sentiant, tamen venena mentium non omittant; et, quod solum possunt, nos oderint, per quos putant se libertatem docendæ hæreseos perdidisse.

CAPUT II. — 2. Quocum autem quæritis utrum rescriperim contra libros Aniani (b), pseudodiacoconi Cædensis, qui copiosissime pascitur, ut alienæ blasphemis verba frivola subministraret: sciatis me ipsos libros in schedulis missos a sancto fratre Eusebio presbytero suscepisse, non ante multum temporis; et exinde vel ingruentibus morbis, vel dormitione sanctæ et venerabilis filiæ vestræ Eustochiæ, ita doluisse, ut propemodum contemnendos putarem. In eodem enim luto hæsit, et exceptis verbis inanibus atque emendicatis, nihil aliud loquitur. Tamen multum egimus; ut dum epistolæ nec respondere conatur, apertius se proderet, et blasphemias suas omnibus patefeceret. Quidquid enim in illa miserabili synodo Diospolitana dixisse se denegat, in hoc opere proficitur; nec grande est ineptissimis nuncijs respondere. Si autem Dominus vitam tribuerit et notariorum habuerimus copiam, paucis lacubratiunculis respondebimus; non ut convincamus hæresim emortuam, sed ut imperitiam atque blasphemiam ejus, nostris sermonibus confutemus: meliusque hoc faceret Sanctitas vestra; ne appellamur contra hæreticum nostra laudare. Sancti filii communes, Albina, Pinitanus et Melania, plurimum vos salutant. Has litterulas de sancto Bethlehem sancto presbytero Innocentio dedi perferen-

<sup>1</sup> Lov., *adjutoribus vobis*. At editiones antiquiores et Vatic. sex Mss. habent, *auctoribus*; ex iisdem Mss. duo præmittunt, *quia operatoribus*.

<sup>2</sup> Collata cum mr. ti. sex v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 24: quæ autem 202 erat, nunc 91. Scripta exente an. 419.

(b) Hic latinitate donavit homilias aliquot Joannis Chrysostomi; quam operam animo prorsus hæretico ab ipso successit tam fuisse intelligens ex prælatione ad Orontium, episcopum illum Pelagianum qui in Ephesina synodo damnatus fuit; necnon ex ipsius ad Evangelium Epistola, apud Bedam tom. 6: quia in Epistola, *Traduciani* nomine designare Augustinum videtur, aut Hieronymum. Nec levis conjectura est hunc ipsum esse blatronem, cujus lingua et calamo Pelagius abutebatur: quod significat Hieronymus verbis illis, « qui « copiosissime; scitur, ut alienæ blasphemias verba frivola subministraret. »

das. Neptis vestra Paula miserabiliter precatur ut memores ejus sitis, et multum vos salutat. Incolumes vos, et memores mei, Domini nostri Jesu Christi tueatur clementia, domini vere sancti, atque omni affectione venerabiles patres.

EPISTOLA CCII BIS \* (a).

Optato significat suæ de animæ origine consultationi abs Hieronymo non fuisse responsum, neque se hactenus quidquam de hac questione asserere ausum fuisse. Ut se imitetur non suo tantum exemplo, sed etiam ipsius Optati litterarum instituto ac ratione hortatur. Petit denuo ut Libellum Fidei ad se mittat, ac ne doctorum episcoporum traditiones, doctor novellus et rudis corrumpere aggrediatur. Tandem quid de anima fides doceat, breviter exponit, occurrentesque aliquot questiones obiter solvit.

Domino beatissimo, sinceriterque charissimo, et desiderantissimo fratri et coepiscopo OPTATO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

CAP. PRIMUM.—1. Per religiosum presbyterum Saturninum tuæ Venerationis litteras sumpsi, hoc a me magno studio, quod nondum habeo, flagitantis. Sed cur hoc feceris causam mihi aperuisti, quod scilicet credas de hac re mihi consulenti jam fuisse responsum. Utinam ita esset! absit ut te, cujus expectationem avidissimam noverim, hujus muneris communicatione fraudarem. Sed si quid credis, frater clarissime, quinque ferme anni ecce evoluti sunt, ex quo in Orientem misi librum (b) non præsumptionis sed consultationis meæ; et adhuc rescripta non merui, quibus mihi enodaretur hæc quaestio in qua me cupis ad te certam ferre sententiam. Utrumque ergo misissem, si utrumque haberem.

2. Hoc autem quod habeo, sine altero quod nondum habeo, cuiquam debere me jam mittere vel edere non videtur (c); ne ille (d) qui mihi fortasse, ut desidero, responsurus est, interrogationem meam disceptatione operosissima elaboratam, sine sua re-

\* Hæc epistola, quæ deest in B., ex uno Gottwicensi Ms. prompta est, ut in præfat., col. 49-50, annotatur. M.

(a) Vide præf., col. 49-50, ubi agitur de duabus epistolis Augustini recens inventis. Scripta sub finem anni 419 vel potius sub initium anni 420. M.

(b) Marcellinus, qui collationi Carthaginensi præfuit anno 412, ab Augustino sciscitatus est, quid de animarum origine tenendum esset. Respondens sanctus Doctor quatuor diversas hæc de quaestione vulgatas opiniones retulit; ita tamen ut, juxta Fulgentium, « nullam voluerit hujus rei definitam proferre sententiam. » Quod ægre ferens Marcellinus, ad Hieronymum eodem anno scripsit, ut dubitationem ignorantiamque suam tolleret. Ineunte autem an. 413, ut paulo superius observatum est, rescripsit Hieronymus, stare se ab iis qui censerent « animas quotidie a Deo fieri et mitti in corpora: » hortans eum, ut « virum sanctum et eruditum » Augustinum episcopum consulere, qui viva, ut aiunt, « voce docere eum posset, et suam, imo ipsius Hieronymi « explicare sententiam. » Hæc postrema verba Augustinum impulerunt ut ad Hieronymum epistolam, seu potius libellum consultationis de Origine animæ hominis dirigeret; quo de libello hic potissimum agitur. Vide Augustinum, Epist. 163 et 166.

(c) Idem dicit epist. 190, n. 21. « Qui liber meus, inquit, ut non doctoris, sed inquisitoris, et potius discere cupientis, « apud me legi potest: mitti vero usquam non debet, vel « cuiquam foras dari. » Ast antea Augustinum aliter sensisse docet ejusdem epistola 169, n. 15.

(d) Hieronymus.

sponsione, quæ adhuc desperanda non est, per manus hominum notitiamque diffundi jure succenseat, idque jactantius quam utilius fecisse me judicet, quasi ego potuerim quaerere, quod ille non potuerit enodare, cum forsitan possit, idque dum faciat, expectandum sit (a). Magis enim scio, quod aliis occupatur, quæ minime differenda sunt, pluriusque pendenda.

3. Quod ut tua quoque Sanctitas noverit, attende paulisper quid mihi alio anno per latorem (b), per quem scripseram, remeantem scripserit, nam hoc ex ejus epistola in istam transiit (c): *Incidit, inquit, tempus difficillimum, quando mihi tacere melius fuit, quam loqui; ita ut nostra studia cessarent, ne (d), juxta Appium, canina exerceretur facundia. Itaque duobus libellis tuis, quos nomini meo dedicasti, eruditissimis, et omni eloquentiæ splendore fulgentibus, ad tempus respondere non potui, non quod quidquam in illis reprehendendum putem; sed quia juxta beatum Apostolum, « Unusquisque in suo sensu abundat; » alius quidem sic, alius autem sic » (Rom. xiv, 5). Certe quidquid dici potuit, et sublimi ingenio de Scripturarum hauriri fontibus, a te positum atque disertum est. Sed quæso Reverentiam tuam, parum perpatiaris me tuum laudare ingenium. Nos enim inter nos eruditionis causa disserimus. Cæterum æmuli, et maxime hæretici, si diversas inter nos sententias viderint, de animi calumniabuntur runcore descendere. Mihi autem decretum est te amare, suscipere<sup>1</sup>, colere, mirari, tuæque dicta quæsi mea defendere. Certe et in dialogo quem nuper edidi (e), Beatitudinis tuæ, ut dignum fuerat, recordatus sum: magisque demus operam, ut perniciosissima hæresis de Ecclesiis auferatur, quæ semper simulat penitentiam ut docendi in Ecclesiis habeat facultatem; ne, si aperta se luce prodiderit, foras expulsa moriatur.*

CAPUT II.—4. Cernis nempe, venerande frater, hæc mei charissimi verba inquisitioni meæ reddita, non eam negasse responsionem, sed excusasse de tempore, quod in alia magis urgentia curam cogere tur impendere. Vides etiam quam benevolam animum erga me gerat, quidve commoncat; ne scilicet

<sup>1</sup> Apud Aug. et Hieron. locis citatis, legitur *abundat*; non ita commode, licet in Græco exstat.

<sup>2</sup> Edd. necnon apud Aug. et Hieron., *suscipere*; at Cod. Gottw. lectio Hieronymiana magis videtur. *Suscipiendus* enim ab Hieron. Alypius dicitur in epist. 81 inter Augustinianas; eodem sensu eandem vocem usurpat August. epist. 34, 35, 41, etc.

(a) Quippe Augustino manebat alta mente repositum, quod ei olim abs Hieronymo fuerat exprobratum his verbis: « Non « nulli familiares mei et vasa Christi, quorum Jerusalemis et « in sanctis locis permagna copia est, suggerebant non simpliciter a te animo factum, sed laudem, atque ramusculos, « et gloriolam populi requireante ut de nobis creares: ut « multi cognoscerent te provocare, me timere; te scribere « ut doctum, me tacere ut imperitum; et tandem reperisse, « qui garrulitati meæ modum imponeret. » Apud Augustinum, epist. 72, num. 2.

(b) Orosium. Vide epist. 166, 169 et 172.

(c) Hæc et subsequenta usque ad finem num. 3, habentur apud Hieronymum epist. 79; necnon apud Augustinum epist. 172, num. 1: verum apud priorem *incipit*, non *incidit* legitur.

(d) *Ibid. et*; male: sic enim Hieronymi mens, orationisque series invertitur ac turbatur.

(e) Lib. 3 adversus Pelagianos, sub finem.

quod inter nos, salva utique charitate ac sinceritate amicitiae, eruditionis causa facimus, calumnientur æmulī, et maxime hæretici de animi rancore descendere. Proinde si utrumque opus nostrum, et ubi ego inquisivi, et ubi ipse ad inquisita responderit (a), homines legerint; quia etiam oportet ut, si eadem quæstio secundum ejus sententiam sufficienter fuerit explicata, me instructum esse gratias agam; non parvus erit fructus, cum hoc exierit in notitiam plurimorum: ut minores nostri non solum sciant quid de hac re sentire debeant, quæ inter nos diligenti disceptatione discussa est; verum etiam discant exemplo nostro, Deo miserante atque propitio, quemadmodum inter charissimos fratres, ita non desit alterna inquisitionis gratia disputatio, ut tamen maneat inviolata dilectio.

5. Si autem scriptum meum, ubi res obscurissima tantummodo legitur inquisita, sine illius rescripto, ubi forsitan apparebit inventum, emanarit, latius pergat, perveniat etiam ad illos, qui *comparantes*, ut ait Apostolus, *semetipsos sibi metipsis* (II Cor. x, 12), non intelligunt quo animo a nobis fiat, quod ipsi eo animo facere nesciunt; et voluntatem meam erga honorandum pro suis ingentibus meritis dilectissimum amicum, non sicut eam vident, quando nec vident, sed sicut eis libitum est, et sicut odio suo dictante suspicantur, exponunt: quod profecto, quantum in nobis est, cavere debemus.

6. At si forte quod per nos innotescere nolumus, etiam invitis nobis, eis, quibus nolumus innotuerit; quid restabit, nisi æquo animo habere Domini voluntatem? Neque enim hoc scribere ad quemquam deberem, quod semper latere voluissem. Nam si, quod absit, aliquo vel casu, vel necessitate nunquam ille rescripserit; procul dubio nostra consultatio, quam ad eum misimus, quandoque manifestabitur. Nec inutilis legentibus erit: quia etsi non illa invenient quæ requirunt, invenient certe quemadmodum sint inquirenda nec temere affirmanda quæ nesciunt; et secundum ea quæ ibi legerint, consulere etiam ipsi quos poterint, studiosa charitate, non discordiosa contentione curabunt; donec aut id quod volunt reperiant, aut ipsa inquisitione aciem mentis exercent, ut ulterius inquirendum non esse cognoscant. Nunc tamen quamdiu jam consulti amici nondum est desperanda responsio, edendam non esse consultationem nostram, quantum quidem in nobis est, puto quod persuaserim dilectioni tuæ: quanquam et ipse non eam solam poposceris, sed adjunctam etiam ejus quem consului, responsum tibi desideraveris mitti; quod utique facerem, si haberem. Si autem, ut verbis tuæ Sanctitatis utar, quæ in tua epistola posuisti, *sapientiae meæ lucidam demonstrationem, quam mihi pro merito*, ut scribis, *vitæ meæ auctor lucis attribuit*, non ipsam dicis consultationem et inquisitionem meam, sed mihi jam ejus rei quam quæsivi, provenisse inventionem putas, et ipsam potius poscis, ut mittam; facerem, si ita esset ut putas. Ego enim

(a) Vide epist. 190, num. 21.

adhuc, fateor, non inventi, quemadmodum anima et peccatum ex Adam trahat (unde dubitare fas non est), et ipsa ex Adam non trahatur; quod mihi diligentius inquirendum, quam inconsultius assertendum est.

CAPUT III.— 7. Habent litteræ tuæ, *nescio quot senes, et a doctis sacerdotibus institutos viros, quos ad tuæ modicitatis intelligentiam, assertionemque veritate plenissimam revocare non poteris; nec tamen exprimis, quænam sit assertio tua veritate plenissima, ad quam senes, et a doctis sacerdotibus institutos viros revocare non poteris*. Si enim hoc tenebant, vel tenent hi senes, quod a doctis sacerdotibus acceperunt; quomodo tibi rustica, et minus instructa clericorum turba molestias generaverat in his rebus, in quibus a doctis sacerdotibus fuerat instituta? Si autem senes isti, vel turba clericorum ab eo, quod a doctis sacerdotibus acceperat, sua pravitate deviat; illorum potius auctoritate fuerat corrigenda, et a tumultu contentiosissimo comprimenda. Sed rursus cum dicis, *Te novellum rudemque doctorem tantorum ac talium episcoporum traditiones timuisse corrumpere, et convertere homines in meliorem partem, ob defunctorum injuriam formidasse*; quid das intelligi, nisi quod illi, quos corrigere cupiebas, doctorum atque magnorum jam defunctorum episcoporum traditiones dolendo deserere, *novello rudique doctori acquiescere recusabant*? Qua in re de illis interim taceo; tuam vero *assertionem*, quam dicis esse *veritate plenissimam* vehementer sciro desidero; non ipsam dico sententiam, sed ejus assertionem.

CAPUT IV.— 8. Improbati enim abs te eos qui affirmant omnes animas hominum ex illa una quæ protoplasto data est, per generationum successionem propagari atque traduci, sufficienter quidem in nostram notitiam protulisti; sed qua ratione quibusve divinarum Scripturarum testimoniis id falsum esse monstraveris, quia tuæ litteræ non continent, quid ignoramus. Deinde quid ipse pro isto quod improbas, teneas, legenti mihi epistolam tuam, et quam fratribus antea Cæsarensibus, et quam mihi nuperrime direxisti, non evidenter apparet; nisi quod video te credere, sicut scribis, *Deum fecisse homines, et facere, et facturum esse; neque aliquid esse in cælis aut in terra, quod non ipso constiterit et constet auctore*. Hoc sane ita verum est, ut dubitare hinc nullus debeat. Sed adhuc te oportet exprimere, unde faciat animas Deus, quas negas ex propagine fieri: utrum aliunde; et si ita est, quidnam illud sit: an omnino de nihilo. Nam illud Origenis et Priscilliani, vel si qui alii tale aliquid sentiunt, quod pro meritis vitæ prioris terrena atque mortalia contradantur an<sup>1</sup> corpora, absit ut sentias: huic quippe opinioni prorsus apostolica contradicit auctoritas, dicens, Esau et Jacob, antequam nati fuissent, nihil operatos boni vel mali (Rom. ix, 11). Igitur non ex toto, sed ex parte nobis est tua de hac re nota sententia; assertio vero ejus,

<sup>1</sup> Edd, in: optime.



id est, unde doceatur verum esse, quod sentis, nos penitus latet.

9. Propterea petiveram prioribus litteris meis (a), ut Libellum Fidei, quem te scripsisse commemoras, eique nescio quem *presbyterum fallaciter subscripsisse* conquereris, mihi mittere dignareris; quod etiam nunc peto, et quid testimoniorum divinarum huic quæstioni reserandæ adhibere potuisti. Dicis enim in epistola ad Cæsarenses *placuisse vobis, ut omnem veritatis ad probationem, etiam iudices cognoscerent sæcularis, quibus ex communi deprecatione residentibus, et ad fidem universa rimantibus id Divinitas, ut scribis, misericordiæ suæ infusionem largita est; ut majorem affirmationem pro suis sensibus assertionemque proferrent, quam vestra circa eos mediocritas cum ingentium testimoniorum auctoritatibus retentabat.* Has ergo testimoniorum ingentium auctoritates ingenti studio scire desidero.

10. Solam quippe unam causam videris secutus, qua contradictores tuos refelleres; quod scilicet negarent esse opus Dei animas nostras. Quod si sentiant, merito eorum sententia iudicatur esse damnanda. Nam hoc si de ipsis corporibus dicerent, procul dubio fuerant emendandi, vel detestandi. Quis enim Christianus neget, opera Dei esse corpora singulorum quorumque nascentium? nec tamen ea propterea negamus a parentibus gigni, quia fatemur divinitus fingi. Quando ergo dicitur sic etiam animarum nostrarum incorporea quædam sui generis semina, et a parentibus trahi, et tamen ex eis animas Dei opere fieri; ad hoc refutandum non humana conjectura, sed divina Scriptura testis adhibenda est. Nam de sanctis Libris canonice auctoritatis potuit nobis testimoniorum suppetere copia, qua probatur Deus animas facere: sed testimoniis talibus ii redarguuntur, qui opera Dei esse singulas quasque animas in hominibus nascentibus negant; non ii qui hoc fatentur, et tamen eas sicut corpora Deo quidem operante formari, sed ex parentum propagatione, contendunt. Ad hos refellendos tibi divina testimonia certa quærenda sunt; aut si jam invenisti, nobis qui nondum invenimus, cum impensissime, quantum possumus, inquiramus, mutua dilectione mittenda.

CAPUT V. — 11. Tua quippe consultatio brevis atque postrema in litteris quas ad fratres Cæsarenses (b) misisti, ita se habet: *Exoro, inquit, ut me fœdum vestrum atque discipulum, et ad hæc mysteria nuper proximæque Deo juvante venientem, qua debetis et dignum est, et qua prudentes respondere convenit sacerdotibus, informatione doceatis: utrum magis illa sit tenenda sententia quæ animam dicit esse de traduce, et per occultam quandam originem ordinemque secretum in omne hominum genus cæteras animas ex Adæ proto-*

(a) Epist. 140, n. 20.

(b) Cæsarea Mauritaniz Cæsarensis urbs nobilior. Plio. Hist. nat. l. 5, c. 2: «Oppidum tibi celeberrimum Cæsarea ante vocitatum Jol, Judæ regis, a divo Claudio coloniz jure donata, ejusdem jussu deductis veteranis.» Etiam num superest sub Algerii nomine, ut quibusdam placet: aut Sanson, celebris sæculi proxime præteriti Geographus, refragatur.

*plasti transfusione defluere; an potius ea, quam omnes fratres vestri, et sacerdotes hic positis retinent et affirmant, eligenda definitio, credulitasque retinenda, quæ Deum auctorem universarum rerum, hominumque cunctorum et fuisse, et esse, et futurum esse testatur et credit.* Horum igitur duorum quæ consulens proposuisti, vis ut eligatur, tibi que respondeatur alterutrum; quod fieri deberet ab scientibus, si essent inter se duo ista contraria ut, altero electo, consequenter esset alterum respuendum.

12. Nunc autem, si quispiam non alterum e duobus his eligat, sed utrumque verum esse respondeat, id est, et in omne hominum genus cæteras animas ex Adæ protoplasti transfusione defluere, et nihilominus Deum auctorem universarum rerum, hominumque cunctorum et fuisse, et esse, et futurum esse credat et dicat; quid huic contradicendum esse censes? Nunquidnam dicturi sumus: Si ex parentibus animæ propagantur, non est Deus auctor omnium rerum, quia non facit animas? Respondebitur enim si hoc dixerimus: Ergo quia corpora ex parentibus propagantur, non est Deus auctor omnium rerum, si propter hoc dicendus est non facere corpora. Quis autem neget auctorem humanorum omnium corporum Deum, sed illius dicat solius, quod de terra primitus finxit, aut certe etiam conjugis ipsius; quia et ipsam de latere ejus ipse formavit; non autem etiam exterorum; quia ex illis cætera hominum corpora defluxisse negare non possumus?

CAPUT VI. — 13. Ac per hoc, si, adversus quos tibi est in hac quæstione conflictus, sic asseverant animarum ex illius unius derivatione propaginem, ut eas jam Deum negent facere, atque formare; insta eis redarguendis, convincendis, corrigendis quantum, Domino adjuvante, poteris. Si autem initia quædam ex illo uno et deinceps a parentibus attrahi, et tamen singulas in hominibus singulis affirmant ab auctore omnium rerum Deo creari atque formari; quid eis respondeatur, inquire, de Scripturis maxime sanctis, quod non sit ambiguum (a) nec aliter possit intelligi. Aut si jam invenisti, ut superius postulavi, dirige et nobis. Quod si te adhuc, sicut me, latet; insta quidem omnibus viribus eos confutare, qui dicunt animas non ex opere divino, quod eos dixisti in epistola tua prima inter secretiores fabulas murmurasse, deinde propter hanc sententiam stultam atque impiam a tuo consortio et Ecclesiæ servitio recessisse; atque adversus eos omnibus modis defende et tuere, quod in eadem epistola postuisti, *Deum fecisse animas, et facere, et facturum esse; neque aliquid esse in cælis aut in terra, quod non ipso constiterit aut constet auctore.* Hoc enim de omni omnino genere creaturæ verissime atque rectissime creditur, dicitur, defenditur, comprobatur. Deus enim auctor universarum rerum hominumque cunctorum et fuit, et est, et futurus est, quod in extrema tua ad coepiscopos nostros provinciz Cæsarensis consultatione posuisti, atque ut id potius eli-

(a) Logesis lib. 2 de Anima et ejus Origine, cap. 14, n. 20.

gerent, exemplo omnium fratrum et consacerdotum, qui sunt apud vos, atque id retinent, quodammodo sortatus es.

14. Sed alia quæstio est, ubi quæritur, utrum omnium animarum et corporum auctor, effectorque Deus sit, quod veritas habet; an aliquid naturarum exoriatur, quod ipse non faciat, quæ opinio prorsus erroris est: alia vero, ubi quæritur, utrum Deus animas humanas ex propagine, an sine propagine faciat, quas tamen ab illo fieri dubitare fas non est. In qua quæstione sobriamente esse ac vigilantem volo; nec sic animarum propaginem destruas, ut hæresim Pelagianam incautus incurras. Nam si humanorum corporum, quorum propagatio est omnibus nota, dicimus tamen Deum, vereque dicimus, non illius tantum primi hominis, conjugumve primorum, sed omnium ex illis propagatorum esse creatorem; puto facile intelligi eos, qui animarum defendunt propaginem, non ex hoc nos habere velle destrære, quando Deus animas facit, cum et corpora facit, quæ de propagine fieri negare non possumus; sed alia documenta esse quærenda, quibus hi, qui sentiunt propagari animas, repellantur, si eos errare veritas loquitur: de qua re illi magis fuerant, si fieri posset, interrogandi, propter quorum injuriam defunctorum, sicut scribis in epistola, quam mihi posteriorem misisti in meliorem partem convertere homines formidabas. Hos enim defunctos, tales tantosque et tam doctos episcopos fuisse dixisti, ut eorum traditiones timeres doctor novellus rudisque corrumpere velle. Itaque si scire possem, tales, ac tanti, et tam docti viri istam de animarum propagatione sententiam, quibus vel testimoniiis asserebant: quam tamen in litteris ad Cæsareenses datis, illorum auctoritatem nequaquam respiciens, inventionem novam et inauditum dogma esse dixisti; cum profecto, etsi error est, novum tamen eum non esse noverimus, sed vetustum et antiquum (a).

CAPUT VII. — 15. Quando autem nos aliquæ causæ in aliqua quæstione non immerito dubitare compellunt, non etiam hinc dubitare debemus utrum dubitare debeamus. De dubiis quippe rebus sine dubitatione dubitandum est. Vides quemadmodum Apostolus de se ipso dubitare non dubitet (b), utrum in corpore, an extra corpus raptus sit in tertium cælum; sive hoc, sive illud, nescio, Deus scit (II Cor. xii, 2, 3). Cur ergo mihi, quamdiu nescio, dubitare non liceat, utrum anima mea in istam vitam ex propagine an sine propagine venerit; cum ea utrolibet modo a summo et vero Deo factam esse non dubitem? Cur mihi fas non sit dicere: Scio animam meam ex opere Dei subsistere, et prorsus opus Dei esse; sive ex propagine sicut corpus, sive extra propaginem sicut illa quæ primo homini data est, nescio, Deus scit? Utrum

<sup>a</sup> In Edd. omittitur vel, quasi abundet. Forte legendum erat, quilibet, quibusve testimoniis; aut potius, quæ ratione, quibusve testimoniis. sic supra num. 8, lit. C., quæ ratione quibusve divinarum Scripturarum testimoniis.

(a) Tertullianus passim, et Irenæus contra hæresim. lib. 2, c. 24, docent animas ex traduce fieri.

(b) Eadem aut similia inculcat de Origine animæ, lib. 1, c. 13.

horum vis ut confirmem. Possem, si nossem. Quod si ipse nosti, en habes me cupidiorum discere quod nescio, quam docere quod scio (a). Si autem nec sicut ego, ora sicut ego, ut sive per quemlibet servum (b), sive per se ipsum Magister ille nos docet qui dixit discipulis suis: Ne volitis dici ab hominibus rabbi; unus est enim magister vester Christus (Mat. xxiii, 8); si tamen scit expedire nobis, ut etiam tu noverimus, qui novit non solum quid doceat, verum etiam quid nobis dicere expediat.

16. Nam confiteor Dilectioni tuæ cupiditatem meam. Cupio quidem et hoc scire, quod quæris; et multo magis cuperem scire, si fieri posset, quam præsentetur (c) Desideratus omnibus gentibus, et quando regnum futurum sit sanctorum, et quando in hanc terram venire cœperim; et tamen illud cum ab illo, qui scit omnia, discipuli sui, nostri Apostoli, quærent, responsum acceperunt: Non est vestrum nosse tempus, aut tempora, quæ Deus possit in sui potestate (Act. i, 17). Quid si et hoc scit (d), non est nostrum scire, qui profecto scit, quid nobis sit utile scire? Et illud quidem per illum scio, non esse nostrum scire tempora quæ Pater posuit in sua potestate. Utrum autem originem animarum, quam nondum scio, nostrum sit scire, id est, pertineat ad nos id scire, nec hoc quidem scio. Nam si saltem hoc scirem, quod nostrum non sit id scire, non solum affirmare quamdiu nescio, verum etiam quærere jam desisterem. Nunc autem, quamvis tam sit obscurum ac profundum, ut plus illic docendi caveam temeritatem, quam discendi habeam cupiditatem; tamen etiam hoc volo scire, si possum. Et licet multo amplius sit necessarium, quod ait ille sanctus, Notum mihi fac, Domine, finem meum (Psal. xxxviii, 5), (non enim ait, initium meum) (e) quod ad istam quæstionem attinet, me lateret.

CAPUT VIII. — 17. Verum de ipso quoque initio meo ingratus Doctore in eo non sum, quod animam humanam spiritum esse non corpus, eamque rationabilem, vel intellectualem scio; nec eam Dei esse naturam, sed potius creaturam aliquatenus mortalem (f), in quantum in deterius commutari, et a vita Dei, cuius participatione beata sit, alienari potest; et aliquatenus immortalem, quoniam sensum, quo ei post hanc vitam vel bene vel male sit, amittere non potest. Scio etiam non eam pro actibus ante carnem gestis includi in carne meruisse; sed nec ideo esse in homine sine sorde peccati, etsi unius diei, sicut scri-

(a) Idem testatur epist. 148, n. 4; epist. 157, n. 41; de Gen. ad litt. lib. 12, c. 18, n. 39.

(b) Ad lib. contra Priscillianistas, num. ult.

(c) Legendum forte præsentetur. Sic Confess. lib. 11, cap. 18: « utrum similis sit causa etiam prædicendorum futurorum, ut rerum, quæ nondum sunt, jam existentes præsentiantur imagines; confiteor, Deus meus, nescio. » Et mox: « quoquo modo se itaque habeat arcana præsentia futurorum, etc. Ubi antea corrupte legebatur præsentantur pro præsentantur, et præsentia pro præsentio. »

(d) Eandem quæstionem movet de Anima et ejus Origine, lib. 4, c. 4, n. 5.

(e) Legendum forte, nollem quod, etc.

(f) Consule lib. contra Priscillian., c. 1, n. 1; et lib. 2 contra Maximin., c. 12, n. 2.

ptum est, fuerit vita ejus super terram (Job XIV. 5, secundum LXX). Ac per hoc scio ex Adam per seriem generationis sine peccato neminem nasci; unde et parvulis necessarium est per gratiam regenerationis in Christo renasci. Hæc tam multa, nec parva, de initio vel origine animarum nostrarum, in quibus plura sunt ad eam scientiam pertinentia, quæ fide constant, et didicisse me gratulor, et nosse confirmo. Quapropter, si nescio in origine animarum, utrum illas Deus hominibus ex propagine, an sine propagine faciat, quas tamen ab ipso fieri non ambigo, scire quidem et hoc magis eligo, quam nescire: sed quamdiu non possum, melius hinc dubito, quam velut certum confirmare aliquid audeo, quod illi rei sit fortè contrarium, de qua dubitare non debeo.

18. Tu itaque, mi frater bone, quoniam consulis me, et via nnum horum definiam; utrum animæ ceteræ ex illo uno homine, sicut corpora per propagationem, an sine propagine, sicut illius unius a Creatore, singulis singulæ fiant (ab ipso enim fieri sive sic, seu sic non negamus); patere, ut etiam ipse consulam, quomodo inde anima peccatum originaliter trahat, unde originaliter ipsa non trahitur. Omnes enim animas ex Adam trahere originale peccatum similiter non negamus, ne in Pelagianam hæresim detestabilem irruamus. Si hoc quod ego interrogo, nec tu acis; sine me patienter utrumque nescire, et quod tu interrogas, et quod ego: si autem jam scis quod interrogo, cum hoc etiam me docueris, tunc et illud quod vis ut respondeam, nihil tibi jam intuens (a) respondebo. Peto ergo ne succenseas, quia non potui confirmare quod quæris, sed potui demonstrare, quid quæras; quod cum inveneris, confirmare non dubites quod quærebas.

19. Et hoc quidem Sanctitati tuæ scribendum existimavi, qui propaginem animarum jam quasi certus improbandam putas. Cæterum si illis qui hanc asserunt, rescribendum fuisset, fortassis ostenderem, quemadmodum id, quod se nosse arbitrantur, ignorent; et ne hoc asserere auderent, quantum formidare deberent.

20. Sane in rescripto amici, quod huic epistolæ inserui, ne te forte moveat quod duos libros a me missos commemoravit, quibus respondere vacuum sibi tempus non fuisse respondit: unus est de hac quæstione, non ambo; in alio autem illud (b) ab illo consulendo et pertractando quæsi. Quod vero admonet et hortatur, ut magis demus operam, ut perniciosissima hæresis de Ecclesiis auferatur; illam ipsam Pelagianam hæresim dicit, quam cautissime ut devites,

(a) Locus obscurus, quem ex conjectura sic legendum quidam censent: *Nihil tibi jam intuens respondebo.*

(b) Sane legendum, *aliud ab illo.* quid sit autem istud aliud, ab ipso Augustino accipe. *Retract.* lib. 2, c. 45. « Scripsi etiam, inquit, duos libros ad Hieronymum sedentem in Bethlehem; unum de Origine animæ, alterum de Sententia Jacobi ubi ait, *quicumque totam legem servaverit, offendant autem in uno, factus est omnium reus*; de utroque consulens eum. Sed in illo priore questionem quam proposui, ipse non solvi; in posteriore autem quid mihi de illa solvenda videretur, ipse non tacui: sed utrum hoc approbaret etiam ille, consului. Rescripsit autem, laudans eandem consultationem meam, sibi tamen ad respondendum otium non esse respondit. »

SANCT. AUGUST. II.

quantum possum, frater, admoneo, cum de animarum origine sive cogitas, sive jam disputas; ne tibi subripiat (a) esse credendum, ullam prorsus animam nisi unius Mediatoris, non ex Adam trahere originale peccatum, generatione devinctum, regeneratione solvendum.

#### EPISTOLA CCLIII \* (b).

*Augustinus Largo, ut bona sæculi hujus vana expertus contemnat, utque ex perpessione malorum melior evadat.*

Domino insigni et præstantissimo, et desiderantissimo filio LARCO (c), AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Accepi litteras Eximietatis tuæ, quibus me ad te petisti ut scriberem. Quod quidem non desiderares, nisi et hoc quod me posse scribere existimasti, gratum haberes atque jucundum. Id autem est, ut vana sæculi hujus, si in experta concupisti, experta contemnas. Fallax est enim in eis suavitas, et infructuosus labor, et perpetuus timor, et periculosa sublimitas. Initium sine providentia, et finis cum pœnitentia. Ita se habent omnia quæ in ista mortalitatis ærumna cupidius quam prudentius appetantur. Alia est autem spes piorum, alius laboris fructus, alia periculorum merces. Nam in hoc mundo non timere, non dolere, non laborare, non periclitari impossibile est: sed plurimum interest qua causa, qua expectatione, quo termino ista quisque patiat. Ego quidem cum amatores sæculi hujus intueor, nescio quando possit esse ad eorum animos sanandos opportuna sapientia: quando enim res velut prosperas habent, fastu respuunt salubres monitus, et quasi anilem reputant cantilenam; quando autem in adversis agunt, magis cogitant evadere unde ad præsens anguntur, quam capere unde curentur, et unde perveniant ubi angino non possint. Aliquando tamen quidam cordis aures admovent atque adhibent veritati, rarius inter prospera, crebrius inter adversa; sed tamen pauci sunt, ita enim prædicti sunt: inter quos te esse cupio, quia veraciter diligo, domine insignis et præstantissime, ac desiderantissime filii. Hæc admonitio tibi sit mea resalutatio, quia etsi te deinceps talia perpeti qualia pertulisti, nolo; plus tamen doleo hæc ipsa te sine aliqua in melius vitæ mutatione fuisse perpassum.

\* Recognita ad bl. ch. ff. gg. r. sb. vc. duos l. duos v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Forte legendum *subrepat*: sic eodem plane sensu tract. 51 in Joan., n. 10: « Sed vide ne tibi subrepat, ut teipsum velis interimere. » Et lib. 2, c. 6, n. 10, de Anima: « Temere credidisti quod libenter audisti, et subrepsit tibi falsiloquium per suaviloquium. » Ita quoque Gregorius Magnus, lib. 1 in Evang., hom. 12, n. 1: « Ne appetitus laudis subrepat: ubi tamen quidam Mss. habent, *subripiat*. »

(b) Alias 82: quæ autem 205 erat, nunc 23. Scripta forte circ. an. 420.

(c) Nescimus an hic idem sit cum Largo qui proconsulatum in Africa gerebat an. 415 et 418, ex Theodos. Cod., lib. 10, tit. 10, leg. 27 et 38; qui etiam anno 419 proconsul, acceptis Honorii litteris super pseudopape Fulciani schismate feliciter sublato, ad Aurelium Carthaginensem rescripsit: quarum litterarum exempla refert Baronius ad eundem an. 419.

(Trente.)

## EPISTOLA CCIV\* (a).

*Augustinus Dulcilio tribuno et notario, imperialiamque jussionum adversus Donatistas datarum exsecutori, ex lib. 2. Retract., c. 59, significans a se jam abunde satisfactum fuisse querelis Donatistarum; et ostendens eorum vesaniam, qui sibi necem ultro consciscabant.*

Domino eximio, et honorabili filio DULCILIO, AUGUSTINUS, salutem in Domino.

1. Non debui contemnere petitionem tuam, qua desiderasti a me institui quemadmodum te oporteat hæreticis respondere, quorum salus in Domini misericordia, instantia quoque tuæ strenuitatis inquiritur. Quamvis enim ingentes eorum multitudines (unde plurimum gratulamur), quibus tibi beneficii conferatur intelligant; quidam tamen eorum Deo et hominibus miserabili instinctu furoris ingrati, ubi suis cædibus nos vastare non possunt, suo nos exitio terrere se credunt, aut lætitiā suam quærentes de mortibus nostris, aut tristiā nostram de mortibus suis. Sed non debet tot tantorumque populorum salutem furiosus error hominum impedire paucorum. Quid eis velimus non solum Deus et prudentes homines, verum etiam ipsi, cum sint nobis inimicissimi, sentiunt. Cum enim sua pernicie nos terrendos putant, non dubitant nos timere ne pereant.

2. Sed quid faciamus, videntes quod multi, adjuvante Domino, per occasionem vestram viam pacis inveniant? numquid prohibere vos possumus vel debemus ab hac unitatis instantia, dum metuissemus ne quidam durissimi, et in seipos crudelissimi, non nostra, sed propria voluntate se perdant? Optarem quidem ut omnes qui contra Christum portant signum Christi, et contra Evangelium de ipso Evangelio, quod non intelligunt, gloriantur, a sua perversitate discederent, et nobiscum in ejus unitate gauderent. Sed quoniam Deus occulta satis dispositione, sed tamen justa, nonnullos eorum poenis prædestinavit extremis; procul dubio melius, incomparabili numerositate plurimis ab illa pestifera divisione et dispersione redintegratis atque collectis, quidam suis ignibus pereunt, quam pariter universi sempiternis ignibus gehennarum merito sacrilegæ dissensionis ardebunt. Sic enim pereuntes istos dolet Ecclesia, quemadmodum rebellem filium sanctus David, de cujus salute servanda sollicita dilectione mandaverat. Nam eum merito nefandæ impietatis extinctum, etiam cum testimonio lacrymosæ vocis ingemuit: verumtamen superbo et maligno discedente in locum suum, populus Dei, qui fuerat illius tyrannide divisus, agnovit regem suum; et de amisso filio mœrorem patris, perfectio consolata est unitatis (II Reg. XVIII, XIX).

3. Non itaque reprehendimus, domine eximie et honorabilis filii, quod tales homines apud Thamugadem prius edicto admonendos existimasti: sed quod ibi dixisti, *Noveritis vos debita neci dados*, putaverunt sicut eorum rescripta indicant, hoc te fuisse commi-

\* Correcta juxta ff. de v. v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 81: quæ autem 204 erat, nunc 173. Scripta circiter hoc tempus.

natum quod tu illos apprehensos fueras occisurus, non intelligentes de illa nece, quam ipsi sibi volunt ingerere, te locatam. Non enim tu in eos jus gladii tibi legibus accepisti, aut imperialibus constitutis, quare tibi injuncta est exsecutio, hoc præceptum est ut occentur. Secundo sane edicto Dilectionis tuæ planius quid volueris aperuisti. Quod autem etiam ipsum episcopum (a) illorum putasti litteris alloquendam humanissime; ostendisti quanta mansuetudine temperati sint in catholica Ecclesia etiam qui potestate christiani Imperatoris, sive terrendo, sive placentendo corrigendis præficiuntur erroribus; nisi quod honorificentioribus eum verbis tractasti quam decebat hæreticum.

4. Sed quod ejus responsioni me respondere voluisti, credo te arbitratum etiam hoc Thamugadensibus debere præstari, ut fallax doctrina ipsius a quo sedebantur, aliquanto diligentius refellatur: verum nos et occupatissimi sumus, et jam in aliis plurimis operibus nostris hujusmodi vaniloquia refutavimus. Jam enim nescio quoties disputando et scribendo monstravimus non eos posse habere martyrum mortem, quia christianorum non habent vitam; cum martyrem a se faciat poena, sed causa. Docuimus etiam liberum arbitrium sic homini datum, ut tamen et divinis legibus et humanis rectissime gravium supplicia constituta sint peccatorum; et pertinere ad religiosos reges terræ, non solum adulteria vel homicidia vel hujusmodi alia flagitia seu facinora, verum etiam sacrilegia severitate congrua colibere (b): multumque illos falli qui putant a nobis tales istos suscipi, quales sunt, quia non eos rebaptizamus. Quomodo enim tales suscipiuntur quales sunt, cum sint hæretici, et ad nos transeundo fiant catholici? Neque enim propterea corda depravata non licet corrigi, quia Sacramenta semel data non licet iterari.

5. De mortibus autem furiosissimis quas quidam eorum ipsi sibi inferunt, de quibus solent detestabiles et abominabiles esse multis etiam suis, quorum mentes dementia non tanta possedit, eis secundum Scripturas rationesque Christianorum sæpe respondimus quoniam scriptum est: *Qui sibi nequam, cui bonus* (Ecl. XIV, 5)? Aut certe in eisdem positum tentationibus mori volentem occidat et proximum, qui sibi expedire et licere putat occidere seipsum, quoniam Scriptura dicit: *Diliges proximum tuum tanquam teipsum* (Levit. XIX, 18, et Marc. XII, 31). Nullis autem jubentibus legibus vel legitimis potestatibus, non licere alterum occidere, etiam volentem et petentem, et vivere jam non valentem, satis indicat Scriptura Regnorum, ubi rex David regis Saülis interfectorem jussit occidi, cum ille dixisset ab eo jam saucio atque semivivo petitum se fuisse ut hoc faceret, et animam corporis nexibus obluantem solvique cupientem uno ictu vulneris ab illis cruciatibus liberaret (II Reg. I, 1-16). Proinde quia omnis qui sine ulla legitimæ potestatis auctoritate hominem occidit, homicida est; quisquis seipsum occidit non sit homicida, si non homo est.

(a) Gaudentium Thamugadensium

(b) In Ep. list. 183.

Hæc omnia multimodis in aliis plurimis nostris sermonibus et litteris diximus.

6. Verumtamen, quod fatendum est, de isto Razio seniore, quem summa exemplorum inopia coarctati se in Machabæorum libris, quasi ad auctoritatem sceleris quo seipsum perdunt, perscrutatis omnibus ecclesiasticis auctoritatibus, vix aliquando se invenisse gloriantur, adhuc eis nunquam respondisse me recolo. Sed, quod tuæ Charitati et prudentibus quibusque sufficiat ad istos redarguendos, si ad vitam Christianorum de Judæa gente atque illis Litteris parati sunt omnium factorum <sup>1</sup> exempla transferre, tunc et hoc transferant. Si autem illic sunt plurima eorum quoque hominum, qui Litterarum illarum veritate laudati sunt, vel huic jam tempore non convenientia vel etiam illo tempore non recte facta; tale etiam hoc est, quod in seipsum Razius iste commisit: qui cum esset apud suos nobilis, et multum in Judaismo profecisset (quæ sibi in comparatione justitiæ christianæ damna et stercora fuisse dicit Apostolus [*Philipp.* III, 8]), et propter hoc idem Razius Judæorum pater appellaretur; quid mirum est, si tanquam homini elatio superba subrepsit, ut mallet manu propria perferri, quam post illam in suorum aspectibus celsitudinem, sustinere indignam in hostium manibus servitutem?

7. Solent in litteris Gentilium ista laudari. In his autem Machabæorum libris quamvis homo ipse fuerit laudatus, factum tamen ejus narratum est, non laudatum, et judicandum potius quam imitandum quasi ante oculos constitutum; non sane nostro judicio judicandum, quod nos quoque ut homines habere possemus, sed judicio doctrine sobriæ, quæ in ipsis quoque Libris veteribus clara est. Longe quippe fuit iste Razius a verbis illis, ubi legitur: *Omne quod tibi applicatum fuerit accipe, et in dolore sustine, et in humilitate tua patientiam habe* (*Eccli.* II, 4). Non ergo fuit iste vir eligendæ mortis sapiens, sed ferendæ humilitatis impatiens.

8. Scriptum est quod voluerit *nobiliter et viriliter mori*; sed numquid ideo sapienter? *Nobiliter* scilicet, ne libertatem sui generis captivus amitteret: *viriliter* autem, quod tantas vires animi haberet, quibus idoneus esset ut se ipse perimeret; quod gladio cum implere non posset, de muro se præcipitem dedit, et sic adhuc vivus abruptam cucurrit ad petram, atque ibi jam exsanguis intestina sua produxit, quæ utraque manu dissipata spargebat in populum, ac deinde postea defessus occubuit (II *Machab.* XIV, 57-46). Magna hæc sunt, nec tamen bona: non enim bonum est omne quod magnum est; quoniam sunt magna etiam mala. Deus dixit: *Innocentem et justum ne occidas* (*Exod.* XXIII, 7). Si ergo iste innocens et justus non fuit, cur proponitur imitandus? Si autem innocens et justus fuit, quare interfector innocentis et justus, id est ipsius Razii, insuper putatur esse laudandus?

9. Hæc interim, ne nimium proluxa fiat, huic epistolæ implendæ satis sint. Debeo autem Thamuga-

densibus ejusmodi ministerium charitatis, quoniam mihi et voto tuo et ab honorabili et charissimo filio meo Eleusino, qui tribunatum apud eos egit, bene insinuati sunt, ut ambabus epistolis Gaudentii Donatistarum episcopi, et maxime posteriori, quam secundum Scripturas sanctas se fecisse arbitratur, ita respondeam, ne aliquid prætermisum putetur.

#### EPISTOLA CCV \* (a).

*Augustinus Consentio, respondens ad illius percontationes de corpore Christi quale nunc sit, necnon de nostris corporibus qualia futura sint in resurrectione.*

Dilectissimo fratri CONSENTIO, AUGUSTINUS.

CAPUT PRIMUM. — 1. Quantum ad oculos attinet corporales, quosdam videmus, nec novimus; quorum a nobis studia vitæque nesciuntur: quosdam novimus, nec videmus; quorum nobis charitas et affectus innotuit, in quibus et te annumeramus; et ideo te magis videre desideramus, ut in his sis quos et videmus et novimus. Nam illi qui ignoti nostris oculis ingeruntur, non solum desiderabiles non sunt, sed vix tolerabiles sunt, nisi aliquibus signis pulchritudo in his hominis interioris appareat. Quorum autem, sicut tuus, nobis prius animus intelligendo, quam videndo corpus apparuit, jam quidem novimus eos; sed idem etiam videre desideramus, ut per illud quod conspicitur oculis, multo jucundius et familiarius eo quem jam novimus, amico interiore perfruamur. Verum et hoc de te nobis Deus fortasse donabit, quietioribus et tranquillioribus, sicut optamus, rebus humanis, ut in honestæ charitatis sit potius quam molestæ necessitatis. Nunc ad ea respondeam, sicut Domino adjuvante potero, quæ præter epistolam in alia chartula a me quaerenda misisti.

2. Quæris utrum nunc corpus Domini ossa et sanguinem habeat, aut reliqua carnis lineamenta. Quid si adderes, utrum etiam vestimenta? Nonne augetur quaestio? Qua causa, nisi quia ea quæ in usu vitæ hujus nostræ corruptibilia novimus, sine corruptione cogitare vix possumus, cum divinatorum miraculorum quædam documenta jam data sint, ex quibus liceat conjectare majora? Nam si vestis Israelitarum per tot annos in eremo sine tritura esse potuit, si morticina pellis calceamentorum tamdiu sine labe duravit, potest ubique Deus quorumlibet corporum, per quantum voluerit tempus, incorruptam protendere qualitatem. Ego proinde Domini corpus ita in cælo esse credo, ut erat in terra, quando ascendit in cælum. Dixerat autem Discipulis, ut in Evangelio legimus, de sua resurrectione dubitantibus, et illud quod videbant, non corpus, sed spiritum esse putantibus: *Videte manus meas et pedes; palpate et videte, quia spiritus ossa et carnem non habet, sicut me videtis habere* (*Luc.* XXIV, 39). Sicut eorum, cum esset in terra, contrectatus est manibus, sic eorum est, cum iret in cælum.

\* Hanc contulimus cum a. hg. bl. bn. c. cc. ff. g. gy. j. n. r. s. t. duobus sb. duobus ve. quatuor v. cum Anl. Bal. Er. Lov.

(a) Alias 146: quæ autem 205 erat, nunc 189. Scrijta circ. an. 420.

<sup>1</sup> Edd., *sanctorum exempla. At Nam., factorum*

deductis aspectibus. Ibi vox angelica sonuit: *Sic veniet, quemadmodum eum vidistis euntem in caelum* (Act. 1, 11). Fides adsit, et nulla quaestio remanebit.

3. Nisi forte de sanguine requirendum est, quia cum dixisset, *Palpate et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet*, non addidit, sanguinem. Non ergo et nos addamus inquirere quod ille non addidit dicere: et de compendio, si placet, finita sit quaestio. Fortassis enim, accepta occasione sanguinis, urget nos molestior perscrutator, et dicit: Si sanguis, cur non et pituita, cur non et fel flavum et fel nigrum, quibus quatuor humoribus naturam carnis temperari etiam medicinae disciplina testatur? Sed quodlibet quisque addat, corruptionem addere caveat, ne suae fidei sanitatem castitatemque corrumpat.

4. Ex consuetudine rerum expertarum, in experta opera divina, infirmitas metitur humana, et acutule se garrive arbitratur, cum dicit: Si caro est, et sanguis est; si sanguis, et ceteri humores; si ceteri humores, ergo et corruptio. Eo modo diceret: Si flamma est, et ardet; si ardet, et urit; si urit, ergo virorum trium in fornacem ignis ab impio rege missorum corpora incendit. Si autem hoc in tribus viris miraculum (Dan. 3) factum esse non dubitat quisquis de divinis operibus recte sapit; cur non credatur qui fecit illa corpora non posse igne corrumpi, fecisse illud corpus nec posse corrumpi igne, nec fame, nec morbo, nec senio, nec ulla vi alia qua solet humana corpora labefactare corruptio? Quod si quisquam dicit, non carni trium virorum virorum additam contra ignem incorruptionem, sed ipsi igni detractam corrumpendi facultatem; quid veremur ne carnem facere nequiverit non posse corrumpi, qui fecit ignem non posse corrumpere? Nam si illud non de carnis, sed de ignis mutatione intelligitur, multo est mirabilius: simul enim et hominum corpora non urebat ne posset nocere, et ligna fornacis urebat ut posset ardere. Sed qui etiam ista non credunt, nimium de divina potestate diffidunt, nec cum eis vel ad eos nunc sermo nobis est: qui autem ista credunt, ex his etiam illa utcumque conciant quae fideliter quaerunt. Valet igitur divina potentia de ista visibili atque tractabili natura corporum, quibusdam manentibus, auferre quas voluerit qualitates: ac per hoc valet etiam membra mortalia, formae lineamentis manentibus, corruptione vero mortalitatis emortua, stabili vigore firmare; ut absit labe, adsit effigies; adsit motio, absit fatigatio; adsit vescendi potestas, absit esuricandi necessitas.

CAPUT II. — 5. Quod ergo legitur apud Apostolum, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt* (I Cor. xv, 50), solvitur quidem quaestio etiam isto modo quem tu commemorasti, ut carnis et sanguinis nomine opera carnis et sanguinis intelligantur: verum, quia non de operibus, sed de modo resurrectionis loquebatur Apostolus, et eam quaestionem disputando versabat, melius eo loco intelligitur caro et sanguis pro corruptione carnis et sanguinis posita. Si enim nomen carnis significat operationem, cur non signifi-

cet etiam corruptionem, sicut dictum est, *Omnis caro fenum?* Nam et hic ipsa corruptibilitas significata est: sequitur enim, *et omnis honor carnis ut flos feni; fenum aruit, flos decidit* (Isai. xl, 6, 7). Numquidquam hoc etiam illi carni competit, de qua dictum est: *Palpate et videte, quia spiritus ossa et carnem non habet, sicut me videtis habere?* Nam quomodo arescat aut decidat, cum scriptum sit quod *Christus surgens a mortuis, jam non moritur, et mors ei ultra non dominabitur* (Rom. vi, 9)?

6. Proinde ipsam apostolicam sententiam desuper inspicere, totamque considera. Cum resurrectionem mortuorum persuadere vellet eis qui dicebant quod resurrectio mortuorum non est, Christi resurrectione praemissa in exemplum, inter caetera quae ibi disse-ruit, intulit sibi quaestionem atque ait: *Sed dicit aliquis, Quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient?* id est, quali corpore? Deinde adhibens documenta seminum: *Stulte, inquit, tu quod seminas, non vivificatur, nisi prius moriatur; et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut puta tritici<sup>1</sup>, aut alioquid ceterorum; Deus autem illi dat corpus quomodo voluerit, et unicuique seminum proprium corpus.* Secundum hoc ergo dixerat, *non corpus quod futurum est seminas.* Neque enim non triticum erit ex tritico; sed quia nemo seminat herbam, vel stipulam, et multiplicia in palca tegumenta granorum, cum quibus tamen semina exsurgunt, ideo ait, *sed nudum granum*: hinc voleas ostendere quia si Deus potest addere quod non erat in nudo semine, multo magis potest reparare quod erat in hominis corpore.

7. Jamvero quod adjungit, ad differentiam pertinet resurgentium, propter diversas glorias fidelium atque sanctorum. *Non omnis, inquit, caro eadem caro: alia quidem hominum, alia autem caro pecorum, alia volucrum, alia piscium. Et corpora caelestia, et corpora terrestria; sed alia est caelestium gloria, et alia terrestrium. Et alia gloria solis, alia gloria lunae, et alia gloria stellarum. Stella enim a stella differt in gloria: sic et resurrectio mortuorum.* In his omnibus iste sensus est: Si genera carnis cum sint cuncta mortalia, differunt tamen inter se pro diversitatibus animantium; et si corpora cum sint omnia visibilia, differunt tamen pro diversitatibus locorum, unde alia est caelestium gloria, alia terrestrium; et si in locis sublimibus cum sint cuncta caelestia, differunt etiam ipsa claritatibus luminum; non mirum est quod in resurrectione mortuorum distabit gloria meritorum.

8. Hinc jam venit ad illud quod communiter habet omnis caro quae ad vitam resurgit aeternam, et dicit: *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione; seminatur in contumelia, surget in gloria; seminatur in infirmitate, surget in virtute; seminatur corpus animale, surget corpus spirituale.* In his verbis Apostoli, numquid fas est putare melius corpora nostra resurrectura quam Christi; cum de illo sit propositum exemplum,

<sup>1</sup> Vss. trcs, granum farris tritici. Alii duodecim, Ead. Br, fere tritici.

quod fideliter intendere, et per ejus gratiam sperare debeamus? Ac per hoc nullo modo potuit corpus Christi cum corruptione resurgere, si nostrum in incorruptione resurrecturum promittitur; nec potuit illud sine gloria, si nostrum resurget in gloria. Quæ autem ibi gloria, ubi adhuc corruptio? Nimis itaque absurdum est ut credamus illud corpus et in infirmitate esse seminatum, id est mortificatum, et in infirmitate resurrexisse; cum corpus nostrum seminetur in infirmitate, resurgat in virtute; et dicat idem apostolus de Christo: *Etsi crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei* (II Cor. XIII, 4). Quis vero tam absurde sapiat, ut credat illud corpus animale seminatum, animale resuscitatum, si nostrum seminatur animale, surgat spirituale?

9. Constat itaque, neque ullo modo dubitandum est, corpus Christi, quod licet corruptionem putredinis in sepulchro non viderit, unde scriptum est, *Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem* (Psal. xv, 10), clavis tamen et lancea perrumpi potuit, nunc omnino in incorruptione consistere; et quod in contumelia passionis mortisque seminatum est, nunc esse in gloria vitæ æternæ; et quod ex infirmitate potuit crucifigi, nunc in virtute rognare; et quod erat corpus animale, quoniam ex Adam sumptum est, nunc esse spirituale, quoniam spiritui jam inseparabiliter copulatum est. Cum enim vellet Apostolus de corpore animali adhibere testimonium Scripturarum, illud posuit quod in Genesi legitur: *Si est, inquit, corpus animale, est et spirituale; sicut scriptum est, Factus est primus Adam in animam viventem, vel, in animam vivam* (I Cor. xv, 44). Recolis certe quemadmodum scriptum sit: *Et insufflavit Deus in faciem ejus flatum vitæ; et factus est homo in animam vivam* (Gen. II, 7). Dictum est autem etiam de animalibus: *Producat terra animam vivam* (Id. I, 24). Intelligitur ergo corpus animale dici simile cæteris animalibus propter mortis dissolutionem et corruptionem, quæ quotidie cibo reficitur, et postea, separata animantis compage<sup>1</sup>, dissolvitur. Spirituale autem corpus, quod jam cum spiritu immortale est.

10. Quamvis nonnulli arbitrentur tunc fieri corpus spirituale, cum jam et ipsum corpus mutatur in spiritum, et quod homo erat ex corpore et spiritu, utrumque ac totum spiritus erit, quasi dixerit Apostolus, *Seminatur corpus, surgat spiritus*. Dixit autem, *Seminatur corpus animale, surgat corpus spirituale*: proinde, sicut animale corpus non est anima, sed corpus, ita et spirituale corpus non spiritum debemus putare, sed corpus. Quis porro audeat opinari, vel Christi corpus non spirituale resurrexisse; vel si spirituale surrexit, jam non corpus fuisse, sed spiritum: cum hanc opinionem Discipulorum refellat, ubi, cum eum videntes existimarent se spiritum videre, ait, *Palpate et videte, quia spiritus ossa et carnem non habet, sicut me videtis habere*? Jam igitur illa caro spirituale erat corpus, nec tamen spiritus erat, sed corpus, nulla ulterius morte ab anima resolvendum atque separan-

dum: sicut corpus animæ, quale animatum est Dei flatu, cum factus est homo in animam vivam, etiam ipsum ex animali spirituale sine mortis interventu fuerat futurum, nisi transgressio præcepti prius commisso peccato infligeret pœnam, quam Deus servatæ justitiæ daret coronam.

11. Unde Dominus Christus per nos ad nos venit, cum peccatores justus invenit; per stratum quodammodo humilitatis nostræ, sed non cum morbo iniquitatis nostræ. Nam per animale nobis, hoc est per mortale corpus apparuit; qui utique si voluisset, cum corpore immortalis primitus advenisset. Sed quia nos humilitate Filii Dei sanari oportebat, usque ad nostram infirmitatem descendit, et fidei nostræ meritum ac præmium, virtute suæ resurrectionis ostendit. Ideo sequitur Apostolus et dicit: *Novissimus Adam in spiritum vivificantem*. Sive intelligatur primus Adam, qui de pulvere ante formatus est, novissimus autem Adam, qui de virgine procreatus est; sive in unoquoque homine utrumque compleatur, ut primus Adam sit homo in corpore mortali, novissimus Adam idem ipse in corpore immortalis: tamen inter animam viventem et spiritum vivificantem hoc interesse voluit, ut illic sit corpus animale, hic spirituale. Anima quippe in corpore animali vivit quidem, sed non vivificat usque ad auferendam corruptionem: in corpore vero spirituali, quoniam perfecte adhærens Domino, unus spiritus est (I Cor. VI, 17), sic vivificat ut spirituale corpus efficiat, absumens omnem corruptionem, nullam metuens separationem.

12. Proinde sequitur: *Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale; postea quod spirituale*. *Primus homo de terra, terrenus; secundus homo de caelo, caelestis. Qualis terrenus, tales et terreni; et qualis caelestis, tales et caelestes. Sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem ejus qui de caelo est*. Quid est, *Qualis terrenus, tales et terreni*; nisi, mortales ex mortali? et quid est, *Qualis caelestis, tales et caelestes*; nisi, immortales per immortalem? Illud per Adam, hoc per Christum. Dominus enim ad hoc terrenus factus est, cum esset caelestis, ut eos qui terreni erant, faceret caelestes; hoc est, ideo ex immortalis mortalis factus est, assumendo servi formam, non Domini mutando naturam, ut eos qui mortales erant faceret immortales, impertiendo dominicam gratiam, non servilem injuriam retinendo<sup>1</sup>.

13. Cum igitur de resurrectione corporis Apostolus disputans, doceret nostra corpora futura ex corruptibilibus incorruptibilia, ex contemptibilibus gloriosa, ex infirmis fortia, ex animalibus spiritualia, hoc est, ex mortalibus immortalia, subiecit unde agitur, atque ait: *Hoc autem dico, fratres, quia caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt*. Et ne quisquam putaret secundum substantiam carnis hoc Apostolum desinisse, aperuit quid diceret, subjungendo: *neque corruptio incorruptionem possidebit*. Tanquam diceret, *Quod dixi, Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*, ideo dixi, quia *corruptio incorruptionem non possidebit*.

<sup>1</sup> Ms. plures: *Superata animantis compage*.

<sup>1</sup> Ms. Cisterc., *et servilem injuriam perpetuando*.

Hoc ergo loco nomine carnis et sanguinis, corruptionem mortalitatis intelligi voluit.

14. Denique, tanquam ei diceretur, Quomodo caro erit, et caro non erit? caro quippe erit, quoniam Dominus post resurrectionem ait, *Palpate et videte, quia spiritus ossa et carnem non habet, sicut me videtis habere*; caro autem non erit, quoniam *caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*: exponit quid dixerit, adjiciens, *Ecce mysterium vobis dico, omnes quidem resurgemus*; vel sicut græci codices habent, *omnes quidem dormiemus, non tamen omnes immutabimur*. Hanc immutationem utrum in deterius, an in melius intelligi voluerit, inferiora demonstrant. *In atomo*, inquit, hoc est, in puncto temporis, quod dividi non potest; *in ictu oculi*, hoc est in summa celeritate; *in novissima tuba*, hoc est, in novissimo signo quod dabitur, ut ista compleantur: *canet enim tuba*, inquit, *et mortui resurgent incorrupti, et nos commutabimur*. Ergo istam commutationem in melius sine dubitatione oportet intelligi, quia omnes et justi et injusti resurrecturi sunt: sed, sicut Dominus in Evangelio loquitur, *qui bene fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui vero male egerunt, in resurrectionem judicii* (Joan. v, 29); *judicium appellans pœnam sempiternam, sicut alio loco, Qui non credit, inquit, jam judicatus est* (Id. iii, 18). Proinde illi qui ad judicium resurrecturi sunt, non commutabuntur in illam incorruptelam quæ nec doloris corruptionem pati potest. Illa namque fidelium est atque sanctorum: isti vero perpetua corruptione cruciabantur; quia ignis eorum non exstinguetur, et vermis eorum non morietur (Isai LXVI, 24).

15. Quid sibi ergo vult ista distinctio, *Et mortui resurgent incorrupti, et nos commutabimur*; nisi quia omnes incorrupti resurgent, sed ex his etiam justi immutabuntur in illam incorruptelam cui omnino nulla possit nocere corruptio? Ac per hoc, qui in eam non commutabuntur, incorrupti quidem resurgent integritate membrorum, sed tamen corrumpendi dolore puniantur, cum audierint: *Ite, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* (Math. xxv, 41). A quo auditu malo justus non timebit (Psal. cxi, 7). De illa vero commutatione justorum cum dixisset, *nos commutabimur*; tanquam quaereremus quomodo istud fiat, vel qualis illa commutatio futura sit, adjungit et dicit: *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem* (I Cor. xv, 53-53). Non, ut opinor, dubitandum est secundum hoc dictum, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*, quia non ibi erit corruptio et mortalitas carnis et sanguinis: secundum has enim qualitates, hoc loco carnem et sanguinem nuncupavit.

16. Quocirca, ut aliquid exempli gratia ponam quod interim occurrit: sicut scriptum est, *Ne forte tentaverit vos qui tentat, et inanis sit labor noster* (I Thess. iii, 51); atque hic intelligitur diabolus, tanquam Deus omnino non tentet, de quo alio loco Scriptura dicit, *Ipse autem neminem tentat* (Jacobi i, 13): nec contraria est ista sententia ei qua dicitur, *Tentat vos Dominus Deus vester* (Deut. xiii, 3); sed solvitur

quæstio, cum vocabulum tentationis diversas intelligentias habeat, eo quod alia sit tentatio deceptionis, alia tentatio probationis; secundum illam non intelligitur qui tentat, nisi diabolus, secundum hanc vero tentat Deus: ita cum dicitur, *Caro possidebit regnum Dei*, et, *Caro non possidebit regnum Dei*; etiam hujus nominis intelligentia discernatur, et nulla erit quæstio: quoniam caro secundum substantiam, secundum quam dictum est, *Spiritus ossa et carnem non habet, sicut me videtis habere*, possidebit regnum Dei; caro autem cum secundum corruptionem intelligitur, non possidebit. Hoc enim expositum est cum dicitur, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*, in eo quod continuo additum est, *neque corruptio incorruptionem possidebit*; sicut satis, quantum arbitror, discernimus.

CAPUT III. — 17. Quod autem quaeris, utrum sigillatim a creatore Deo corporum lineamenta formantur; non te movebit, si quantum potest humana mens, potentiam divinæ operationis intelligas. Quomodo enim negare poterimus Deum etiam nunc operari cuncta quæ creantur, cum Dominus dicat: *Pater meus usque nunc operatur* (Joan. v, 17)? Unde illa cessatio septimi diei ab ipsis naturis condendis intelligenda est facta, non ab earum administratione quæ conditæ referantur. Cum ergo natura rerum a Creatore administratur, et per ordines præfinitis locis et temporibus suis cuncta nascuntur, Deus usque nunc operatur. Nam si Deus nunc ista non format, quomodo legitur, *Priusquam te formarem in utero, novi te* (Jerem. i, 5)! quomodo etiam accipi potest, *Quod si fenum agri, quod hodie est, et cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit* (Math. vi, 30)? Nisi forte credendum est, fenum a Deo vestiri, et a Deo corpora non formari! Cum enim dixit, *vestit*, non de præterita ordinatione, sed de præsentis operatione satis indicat. Unde est etiam illud Apostoli de seminibus, quod supra commemoravi: *Non, inquit, corpus quod futurum est, seminas, sed nudum gramini, ut puta tritici, aut alioquæ cæterorum; Deus autem illi dat corpus, quomodo voluerit*. Non dixit, *Dedit*, aut, *disposuit*; sed, *dat*: ut Creatorem intelligas efficaciam sapientiæ suæ rebus, quæ quotidie suis temporibus oriuntur, condendis adhibere. De qua sapientia dictum est, *Pertendit a fine usque in finem fortiter*: et non dixit, *Disposuit*; sed, *disponit omnia suaviter* (Sap. viii, 1). Multum est autem vel tenuiter sapere quomodo commutabilia et temporalia, non commutabilibus et temporalibus Creatoris motibus, sed æterna et stabili virtute condantur.

CAPUT IV. — 18. De illo sane quod percontandum putasti, utrum baptizati omnes, si absque penitentia, diversis criminibus irretiti de corpore exierint, veniam quolibet tempore consecuturi sint, librum non parvæ quantitatis jam scripsi (a); quem si describere curaveris, fortasse nihil ulterius hinc requires.

19. Vis etiam per me scire utrum Dei flatus ille in Adam, idem ipse sit anima. Breviter respondeo:

(a) I. lib. de fide et operibus.



aut ipse est, aut ipso anima facta est. Sed et si ipse est, factus est. De anima quippe loquitur per Isaiam prophetam Deus, ubi dicit, *Omnes statum ego feci*; quod sequentia satis indicant: sequitur enim, *Propter peccatum medicum quid contristavi illum* (Isai. LVII, 16, 17), id est, ipsam statum; et cætera, quæ nisi de anima humana intelligi nequeunt. In hac enim questione maxime cavendum est ne anima non a Deo facta natura, sed ipsius Dei substantia tanquam unigenitus Filius, quod est Verbum ejus, aut aliqua ejus particula esse credatur; tanquam illa natura atque substantia, qua Deus est quiddam est, commutabilis esse possit: quod esse animam nemo non sentit, qui se animam habere sentit. Cum ista dictarem, perlator jam ventum exspectans, me vehementer, ut navigaret, urgebat. Itaque si quid hic incondite atque inculte dictum legeris, vel si totum ita esse perspexeris, doctrinæ da operam, linguæ veniam. *Et alia manu: Deo vivas, dilectissime fili.*

## EPISTOLA CCVI \* (a).

*Valerio comiti Felicem episcopum commendat.*

Domino merito illustri et præstantissimo, atque in Christo charissimo filio VALERIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Quotiescumque a me petant homines, ut eos tuæ bonignitati fideique commendeam, si non facio, non mihi recte videor de tua vel erga opis indigos misericordia, vel erga nos benevolentia judicare. Itaque facio, et maxime ministros Christi, qui Ecclesiæ curam gerunt, cujus te coheredem et filium esse gaudemus, tuæ Præstantiæ commendare non dubito, domine merito illustris atque præstantissime, atque in Christo charissime fili. Sanctus itaque frater et coepiscopus noster Felix cum hoc me rogasset, utique negare non debui. Commendo ergo tibi episcopum Christi egenam auxilio viri sublimis: fac ergo quod potes; quoniam tibi plurimum posse præstitit Dominus, cujus te lucrorum avidissimum novimus.

## EPISTOLA CCVII \* (b).

*Augustinus Claudio episcopo, transmittens ipsi libros contra Julianum elaboratos.*

Beatissimo fratri et coepiscopo CLAUDIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Quoniam mihi fraterno excitatus affectu, Juliani quatuor libros, quos adversus unum meum (c) scripsit, priusquam peterem, ipse misisti; nihil convenientius putavi esse faciendum, quam ut ea quæ respondeo, potissimum tu legens judices, utrum recte congruenterque responderim. Nam de his quatuor libris nonnulla decerpta scripserat nescio quis ad illustrem et religiosum virum comitem Valerium, adver-

sus eundem librum meum, quem me ad illum scripsisse cognoverat: quæ cum in manus meas eodem sublimi viro curante venissent, illi primo non distali secundum volumen adjungere, in quo illa omnia, sicut potui, refutavi. Sed nunc cum eosdem libros diligentius inspicerem, comperi illum qui nonnulla inde selegerat, non omnia ita posuisse ut in his libris leguntur: unde videt poterit Juliano, vel cuilibet illorum, me potius fuisse mentitum, quia non utique sicut hi quatuor libri, ita illa quæ de his excerpta et memorato comiti missa sunt, innotescere potuerunt. Quisquis ergo et illum secundum librum meum ad comitem identidem Valerium sicut primum conscriptum legit, noverit me in quibusdam non respondisse Juliano; sed ei potius qui de libris ejus illa selegit, et non ita posuit ut invenit, sed aliquantum putavit esse mutanda, fortasse ut eo modo quasi sua faceret quæ aliena esse constaret. Nunc autem veriora credens exemplaria quæ tua Sanctitas misit, ipsi auctori video respondendum, qui unum meum quatuor libris suis refellisse jactat, et usquequaque spargere fidei venena non cessat. Aggressus sum igitur hoc opus in adjutorio Salvatoris pusillorum atque magnorum; et scio te, ut id implerem orasse pro me, et pro iis quibus hujusmodi labores nostros profuturos credimus et optamus. Attende ergo jam responsionem meam, cujus principium hanc epistolam subsequetur. Vale in Domino memor nostri, beatissime frater.

## EPISTOLA CCVIII \* (a).

*Augustinus Feliciæ virgini, quæ malam quorundam Ecclesiæ pastorum vitam iniquiori animo ferebat (an Antonii Fussalensis de quo in subsequente epistola?), monens ne, scandalis offensa, ab Ecclesia catholica recedat.*

Domini merito suscipiendæ, et in Christi membris honorandæ filiæ FELICIÆ, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Non dubito animum tuum et pro tua fide et pro aliorum infirmitate vel iniquitate turbatum; cum sanctes Apostolus plenus visceribus charitatis confiteatur et dicat: *Quis infirmatur, et non ego infirmor? quis scandalizatur, et non ego uror* (II Cor. XI, 29)? Unde etiam ego ipse compunctus, et pro tua quæ in Christo est, salute sollicitus, has vel consolatorias, vel exhortatorias litteras ad tuam Sanctitatem dandas putavi: quoniam in Domini nostri Jesu Christi corpore, quod est Ecclesia ejus et unitas membrorum ejus, germanissima nobis facta es, quæ tanquam honorabile membrum in ejus compage diligenteris, et nobiscum illius sancto Spiritu vivis.

2. Unde te admoneo ne gravius pertarberis his scandalis, quæ ideo ventura prædicta sunt, ut quando venirent reminisceremur esse prædicta, et non eis valde commoveremur. Nam hæc ipse Dominus in Evangelio ita prædixit: *Vos mundo ab scandalis!* opor-

\* Recensita ad cb. ab. vc. duos v. et ad Lov.

(a) Alias 209: quæ autem 206 erat, nunc 218. Scripta forte circ. an. 423.

\* Recognita ad Ms. Vatic. et ad Lov.

\*\* Ascita ex tomo 7, in quo libris cont. Julian. præfigitur.

(a) Alias 270: quæ autem 206 erat, nunc 267. Scripta circ. an. 420.

(b) Ex tomo 7, præfixa libris contra Julianum. Quæ porro 207 erat, nunc 70. Scripta an. 421, aut paulo post.

(c) Librum primum de Nuptiis et Concupiscentiâ.

vet venire scandalum: vae autem homini illi per quem scandalum venit (Matth. xviii, 7)! Qui sunt ipsi homines, nisi de quibus dicit Apostolus: *Sua quærentes, non quæ Jesu Christi* (Philipp. ii, 21). Alii sunt ergo qui propterea tenent pastorales cathedras, ut Christi gregibus consulant; alii vero qui propterea in eis sedent, ut suis honoribus temporalibus et commodis sæcularibus gaudeant. Ista duo genera pastorum, aliis morientibus, aliis nascentibus, in ipsa Catholica necesse est usque ad finem sæculi et usque ad Domini iudicium perseverent. Si enim temporibus Apostolorum fuerunt tales, inter quos falsos fratres Apostolus gemeret, et diceret, *Periculis in falsis fratribus* (II Cor. xi, 26); nec eos per superbiam separaret, sed per tolerantiam sustineret; quanto magis temporibus nostris necesse est ut sint, cum de tempore hujus sæculi, quod propinquat ad finem, apertissime Dominus dicat: *Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum?* Sed quod sequitur, nos debet consolari et exhortari: *Qui perseveraverit, inquit, usque in finem, hic salvus erit* (Matth. xxiv, 12, 13).

3. Sicut autem sunt pastores boni et mali, sic etiam in ipsis gregibus sunt et boni et mali. Boni, ovium nemine significantur; mali vero, hædi appellantur: sed commixti pariter pascunt, donec veniat princeps pastorum, qui dictus est *unus Pastor* (Joan. x, 16); et quemadmodum ipse promisit, separet sicut pastor oves ab hædis (Matth. xxv, 32). Nobis enim imperavit congregationem, sibi autem servavit separationem: quæ ille debet separare, qui nescit errare. Nam qui separare ante tempus, quod sibi Dominus servavit, superbi servi facile ausi sunt; ipsi potius ab unitate catholica separati sunt: nam schismate immundi, mundum gregem unde habere potuerunt?

4. Ut ergo in unitate maneamus, nec offensus scandalis palearum arcem dominicam deseramus, sed potius usque in finem ventilationis frumenta perseveremus (Id. iii, 12), et comminutam stipulam firmo charitatis pondere toleremus; ipse Pastor noster in Evangelio de pastoribus bonis nos admonet, ut propter bona opera eorum nec in eis ipsis nostram spem ponamus; sed eum qui tales illos fecit, Patrem qui in cælis est, glorificemus et de pastoribus malis, quos nomine Scribarum et Phariseorum significare voluit, docentes bona, et facientes mala.

5. Nam de bonis pastoribus ita loquitur: *Vos estis lumen mundi. Non potest civitas abscondi super montem constituta; neque accendunt lucernam, et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in cælis est* (Id. v, 14, 16). De malis autem pastoribus oves admonet dicens: *Super cathedram Moysi sedent. Quæ dicunt, facite; quæ autem faciunt, facere nolite: dicunt enim, et non faciunt* (Id. xxiii, 2, 3). His auditis, oves Christi etiam per malos doctores vocem ipsius audiunt, et unitatem illius non reliquunt; quia bonum quod eos audiunt dicere, non est ipsorum, sed illius: et ideo securæ

oves pascuntur, quia et sub malis pastoribus pascuis dominicis nutriuntur. Non autem faciunt malorum facta pastorum; quia talia opera non sunt illius, sed ipsorum. Quos autem bonos vident, non solum audiunt bona quæ dicunt; sed etiam imitantur bona quæ faciunt. De talibus erat Apostolus, qui dicebat: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* (Id. xi, 1). Iste lumen erat illuminatum a Lumine sempiterno, ipso Domino Jesu Christo, et in candelabro positum erat, quia in ejus cruce gloriabatur: unde ait: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi* (Galat. vi, 14). Et quia non sua quærebat, sed quæ Jesu Christi: quamvis ad imitationem suam quos per Evangelium genuerat (I Cor. iv, 15), hortatur; tamen corripit graviter eos qui per Apostolorum nomina schismata fecerunt; et objurgat illos qui dicebant, *Ego sum Pauli: Numquid Paulus pro vobis, inquit, crucifixus est? aut in nomine Pauli baptizati estis* (Id. i, 12, 13)?

6. Hinc intelligimus et bonos pastores, non sua quærentes, sed quæ Jesu Christi; et bonas oves, quamvis imitentur facta pastorum honorum, tamen in eis non ponere spem suam, quorum ministerio sunt congregatæ; sed in Domino potius, cujus sanguine sunt redemptæ: ut quando forte incurrerint in pastores malos, doctrinam illius predicantes et sua mala opera facientes, quæ dicunt, faciant; quæ autem faciunt, non faciant; nec propter filios iniquitatis, pascua deserant unitatis. In catholica enim Ecclesia, quæ non in sola Africa, sicut pars Donati, sed per omnes gentes, sicut promissa est, dilatatur atque diffunditur, in universo mundo, sicut dicit Apostolus, *fructificans et crescens* (Coloss. i, 6), et boni sunt et mali. Ab ea vero separati, quamdiu contra illam sentiant, boni esse non possunt; quia etsi aliquos eorum bonos videtur ostendere quasi laudabilis conversatio, malos eos facit ipsa divisio, dicente Domino: *Qui mecum non est, adversum me est; et qui mecum non colligit, spargit* (Matth. xii, 30).

7. Unde et exhortor, domina merito suscipienda, et in Christi membris honoranda filia, ut quod tibi Dominus præstitit, fideliter teneas; eumque corde toto diligas et ejus Ecclesiani, qui te non permisit virginitalis tuæ fructum cum perditis perdere vel perire. Si enim de isto sæculo exires separata ab unitate corporis Christi, nihil tibi prodesset, servata integritas corporis tui. Sed Deus qui dives est in misericordia, fecit juxta te quod in Evangelio scriptum est; cum se excusarent iuvitati ad cœnam patrisfamilias, inter cetera dixit servis suis: *Exite in vias et sepes, et quicumque inveneritis, cogite intrare* (Id. xxii, 9). Tu ergo quamvis dilectionem sincerissimam debeas etiam bonis servis ejus, per quorum ministerium intrare coacta es; in illo tamen debes spem ponere, qui convivium præparavit, cui et tu ad vitam æternam beatamque sollicita es. Ei quippe commendans cor tuum, et propositum tuum, et sanctam virginitalitatem tuam, et fidem, et spem, et charitatem tuam, non moveris scandalis, quæ abundabunt usque in finem; sed stabili robore pietatis saiva eris, atque in Domino gloriosa, in

eius unitate perseverando usque in finem. Quomodo autem hanc acceperis pro te sollicitudinem meam, quam quibus potui litteris tibi insinuare curavi, fac ut noverim rescriptis tuis. Dei misericordia et gratia te semper protegat.

EPISTOLA CCIX\* (a).

*Augustinus Cælestino Romano Pontifici, de ipsius electione pacifice facta (quæ ad finem anni 422 referri potest) gratulatur: tum exponit causam Antonii episcopi Fussalensis, qui administratione Ecclesiæ suæ ob scelera privatus appellaverat ad apostolicam Sedem; atque obtestatur ut latam in ipsum sententiam vigere sinat.*

Domino beatissimo, et debita charitate venerando sancto papæ CÆLESTINO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Primum gratulationem reddo meritis tuis, quod te in illa Sede Dominus Deus noster sine ulla, sicut audivimus, plebis suæ discissione constituit. Deinde insinuo Sanctitati tuæ, quæ sicut circa nos, ut non solum orando pro nobis, verum etiam consulendo et opitulando subvenias. In magna quippe tribulatione positus, hæc ad tuam Beatitudinem scripta direxi: quoniam volens prodesse quibusdam in nostra vicinitate membris Christi, magnam illis cladem improvidus et incautus ingressi.

2. Fussala (b) dicitur Hipponensi territorio confine castellum: antea ibi nunquam episcopus fuit, sed simul cum contigua sibi regione ad parociam Hipponensis Ecclesiæ pertinebat. Paucos habebat illa terra catholicos; cæteras plebes illic in magna multitudine hæreticorum constitutas Donatistarum error miserabiliter obtinebat, ita ut in eodem castello nullus esset omnino catholicus. Actum est in Dei misericordia ut omnia ipsa loca unitati Ecclesiæ cohærerent; per quantos labores et pericula nostra, longum est explicare, ita ut ibi presbyteri qui eis congregandis a nobis primitus constituti sunt, exspoliarentur, cæderentur, debilitarentur, excæcarentur, occiderentur: quorum tamen passiones inutilis ac steriles non fuerunt, unitatis illic securitate perfecta. Sed quod ab Hippone memoratum castellum millibus quadraginta sejungitur, cum in eis regendis, et eorum reliquiis licet exiguis colligendis, quæ in utroque sexu aberrabant non minaces ulterius, sed fugaces, me viderem latius quam oportebat extendi, nec adhibendæ sufficere diligentia quam certissima ratione adhiberi debere cernebam, episcopum ibi ordinandum constituendumque curavi.

3. Quod ut fieret, aptum loco illi congruumque requirebam, qui et Punica lingua esset instructus; et habebam de quo cogitabam paratum presbyterum, propter quem ordinandum, sanctum senem qui tunc primatum Numidiæ gerebat (c) de longinquo ut veni-

\* Multis mendis ad Vatic. exemplaris fidem expurgata.

(a) Alias 201: quæ autem 209 erat, nunc 208. Scripta forte lueunte an. 423.

(b) Miracula quedam in Fussalensi territorio divinitus facta narrantur in lib. 22 de Civit. Dei, c. 8: quo ex loco apparet idem territorium ad Hippo onensis episcopi curam pertinuisse, adhuc eo tempore quo illa contigerunt; id est cum Maximinus Sinitensis, ibidem laudatus, jam accesserat ad Ecclesiæ communionem; adeoque post annum 403, quo ille anno ex episcopo donatista factus est catholicus.

(c) Illic, nisi fallimur, subintelligendus venit Silvanus Zuni-

ret rogans litteris impetravi. Quo iam præsentem, omniumque in re tanta suspensis animis, ad horam nos ille, qui mihi paratus videbatur, omnimodo resistendo destituit. Ego autem qui utique, sicut exitus docuit, differre potius debui, quam periculosum præcipitare negotium, dum nolo gravissimum et sanctissimum senem ad nos usque litigatum sine effectu propter quem venerat tam longe, ad propria remeare, obtuli non petentibus quemdam adolescentem Antonium (a) qui mecum tunc erat; in monasterio quidem a nobis a parvula ætate nutritum, sed præter lectionis officium nullis clericatus gradibus et laboribus notum. At illi miseri, quod futurum fuerat ignorantes, offerenti eum mihi obedientissime crediderunt. Quid plura? factum est; esse illis episcopus coepit.

4. Quid faciam? Nolo apud tuam Venerationem gravare quem nutriendum collegi; nolo deserere quos colligendos timoribus et doloribus parturivi; et quomodo utrumque agam reperire non possum. Res quippe ad tantum scandalum venit, ut in eum hic apud nos causas dicerent, qui de illius episcopatu suscipiendo, tanquam bene sibi consulentibus, obtulerant nobis. In quibus causis cum stuprorum crimina capitalia, quæ non ab ipsis quibus episcopus erat, sed ab a iis quibusdam objecta fuerant, probari minime potuissent, atque ab iis quæ invidiosissime jactabantur, videretur esse purgatus; tam miserandus factus est et nobis et aliis, ut quicquid a castellanis et illius regionis hominibus de intolerabili dominatione, de rapinis et diversis oppressionibus et contritionibus objiciebatur, nequaquam nobis tale videretur, ut propter hoc vel propter simul cuncta congesta, episcopatu cum putarem esse privandum, sed restituenda quæ probarentur ablata.

5. Denique sententias nostras sic temperavimus, ut salvo episcopatu, non tamen omnino impunita relinquenterentur quæ non deberent vel eidem ipsi deinceps iterumque facienda, vel cæteris imitanda proponi. Honorem itaque integrum servavimus juveni corrigendo; sed corripiendo minuius potestatem, ne scilicet eis præcesset ulterius, cum quibus sic egerat, ut dolore justo eum sibi præse ferre omnino non possent, et cum suo illiusque periculo in aliquod scelus forsitan erupturam impatientiam sui doloris ostenderent. Quorum talis animus etiam tunc, quando cum eis de illo episcopi egerunt, evidenter apparuit; cum jam vir spectabilis Celer, de cuius adversum se præpotenti administratione conquestus est, nullam gerat, vel in Africa, vel uspiam potestatem.

6. Sed quid multis morer? Collabora, obsecro, nobiscum, pietate venerabilis domine beatissime, et debita charitate venerande sancte Papa, et jube tibi quæ directa sunt omnia recitari. Vide episcopatum qualiter gesserit; quemadmodum iudicio nostro usque ad o-

mensis, in Numidiæ primatu decessor Valentini Baianensis. At infra, n. 6, denotari videtur Valentinus ij, se, qui primatum gerebat anno 419, ut patet ex Epistola synodica Africanorum j atrum ad Bonifacium.

(a) Tortean hic ij se est qui inter Milevitana: synodi Patres nominatur supra in Epistola 176.

consenserit, communione privatus, nisi prius Fussa-  
lensibus omnia redderentur, jam postea ut re acta  
æstimatis rebus solidos seposuerit, ut ei communio  
redderetur; quam versuta suasionem sanctum senem  
primatem nostrum gravissimum virum, ut ei cuncta  
crederet, quem velut omni modo inculpatum veneran-  
do Papæ Bonifacio commendaret, induxerit; et cætera  
quæ a me quid opus est recoli, cum memoratus vene-  
rabilis senex ad tuam Sanctimoniam universa retulerit?

7. In illis autem multiplicibus Gestis, quibus de  
illo nostrum iudicium continetur, magis deberem ve-  
reri ne tibi minus severe, quam oporteret, iudicasse  
videamur, nisi scirem vos tam propensos ad miseri-  
cordiam, ut non solum nobis quia illi peperimus,  
verum etiam ipsi existimetis esse parcendum. Sed ille  
quod a nobis aut benigne aut remisse factum est, in  
præscriptionem vertere atque usurpare conatur. Clamat,  
*Aut in mea cathedra sedere debui, aut episcopus  
esse non debui*; quasi nunc sedeat nisi in sua. Propter  
hoc enim loca illa eidem dimissa atque permessa sunt,  
in quibus et prius episcopus erat, ne in alienam cathedram  
contra statuta patrum (a) translatus illicite  
diceretur. Aut vero quisquam ita esse debet, sive se-  
veritatis, sive lenitatis exactor, ut qui non visi fuerint  
episcopatus honore privandi, nullo modo in eis aliquid  
vindictetur; aut in quibus aliquid visum fuerit vindicandum,  
episcopatus honore priventur?

8. Existunt exempla, ipsa Sede apostolica iudi-  
cante, vel aliorum iudicata firmante; quosdam pro  
culpulis quibusdam, nec episcopali spoliatis honore,  
nec relictos omnimodis impunitos. Quæ ut a nostris  
temporibus remotissima non requiram, recentia me-  
morabo (b). Clamet Priscus provinciæ Carsarensis  
episcopus: Aut ad primatum locus sicut cæteris et  
mihî patere debuit, aut episcopatus mihî remanere  
non debuit. Clamet alius ejusdem provinciæ Victor  
episcopus, cui relicto in eadem pœna in qua et Priscus  
fuit, nusquam nisi in diocœsi ejus ab aliquo commu-  
nicatur episcopo; clamet, inquam: Aut ubique com-  
municare debui, aut etiam in meis locis communicare  
non debui. Clamet tertius ejusdem provinciæ Laurentius  
episcopus, et prorsus hujus vocibus clamet: Aut in  
cathedra cui ordinatus sum, sedere debui, aut epi-  
scopus esse non debui. Sed quis ista vituperet, nisi  
qui parum attendit nec inulta omnia relinquenda, nec  
uno modo omnia vindicanda?

9. Quia ergo pastorali vigilique cautela beatissimus  
Papa Bonifacius in epistola sua posuit, de Antonio  
loquens episcopo, et ait, *Si ordinem rerum nobis fide-  
liter indicavit*; accipe nunc (c) ordinem rerum quem  
ille in suo libello reticuit, ac deinde quæ post ejus

(a) Conc. Nicæn. c. 16; Sardic. c. 1; Antioch. c. 21, etc.

(b) Ad rem sufficere potuissent superiorum temporum  
exempla, etiam extra Africam quæsitâ. Sed præsentissima  
usuebat ea quæ profert, si nimirum, id quod verisimile est,  
episcopi illi, ut hæc quoque Antonius, Aparii presbyteri  
facto incitati, confugerant pariter ad Romanum antistitem,  
ut ejus auctoritate in integrum restituerentur.

(c) Quædam hic et infra, n. 10, verba restituimus, aliosque  
plures locos mendis purgavimus ad codicem Vaticanum;  
quod unum hactenus repertum est exemplar hujus Epistolæ,  
ante annos, ut videtur, ducentos exaratum.

sanctæ memoriæ viri in Africa lectas litteras gesta  
sunt; et subveni hominibus opem tuam in Christi mi-  
sericordia multo avidius quam ille poscentibus, a  
cujus inquietudine desiderant liberari. Judicia quippe  
illis, et publicas potestates, et militares impetus tan-  
quam exsecutores apostolicæ Sedis sententiam, sive  
ipse, sive rumores creberrimi comminantur (a), ut  
miseri homines christiani catholici graviora formident  
a catholico episcopo, quam, cum essent hæretici, a  
catholicorum imperatorum legibus formidabant. Non  
sinas ista fieri, obsecro te per Christi sanguinem, per  
apostoli Petri memoriam, qui christianorum præposi-  
tos populorum monuit ne violenter dominentur in  
fratres (1 Petr. v, 3). Ego Fussalensibus catholicos filios  
in Christo meos, et Antonium episcopum filium in  
Christo meum, benignitati charitatis Sanctitatis tur,  
quia utrosque diligo, utrosque commendo. Neque Fus-  
salensibus succenseo, quia justam de me querimoniam  
ingerunt auribus tuis, quod eis hominem nondum mihî  
probatum, nondum saltem ætate firmatum, a quo sic  
affligerentur, inflixî: neque huic noceri volo, cui  
quanto magis sinceram habeo charitatem, tanto magis  
pravæ ejus cupiditati obisto. Utrique misericordiam  
mereantur tuam; illi ne mala patiantur, iste ne fa-  
ciat: illi, ne oderint Catholicam, si a catholicis epi-  
scopis, maximeque ab ipsa Sede apostolica, contra  
catholicum non eis subvenitur episcopum; iste autem,  
ne se tanto scelere obstringat, ut quos molitur invitos  
facere suos, a Christo faciat alienos.

10. Me sane, quod confitendum est Beatitudinî tur,  
in isto utrorumque periculo tantus timor et mæror  
excruciat, ut ab officio cogitem gerendi episcopatus  
abscedere, et me lamentis erroris meo convenientibus  
dedere, si per eum cujus episcopatum per impruden-  
tiam suffragatus sum, vastari Ecclesiam Dei, et, quod  
ipse Deus avertat, etiam cum vastantis perditione  
perire conspexero. Recolens enim quod ait Apostolus,  
*Si nosmetipsos judicaverimus, a Domino non judicabimur*  
(1 Cor. xi, 31), judicabo meipsum, ut parcat mihî,  
qui judicaturus est vivos et mortuos. Si autem et

(a) Hæc idcirco spargebantur in vulgus, quod Africani  
patres per id tempus deliberationem habuissent non semel  
adversus appellationes episcoporum Africæ ad Romanam  
Sedem. Quæ de re postmodum scribunt ad ipsum Celestinum:  
« Impendio deprecamur ut deinceps ad vestras aures  
« hinc venientes non facilius admittatis, nec a nobis excom-  
« municatos in communionem ultra velitis excipere; quia  
« hoc etiam Nicæno concilio definitum facile advertet vene-  
« rabilitas tua. Nam etsi de inferioribus clericis vel laicis  
« videtur tibi præcaveri, quanto magis hoc de episcopis vo-  
« luit observari, ne in sua provincia communione suspensi,  
« a tua sanitate vel festinate vel præpropere vel indebite  
« videantur communioni restitui? » Et infra demum rogant:  
« Exsecutores etiam clericos vestros quibusque petentibus  
« nolite mittere, nolite concedere; ne famosum typhum se-  
« culi in Ecclesiam Christi, quæ lucem simplicitatis et humi-  
« litatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur  
« inducere. » Cæterum Celestinus nihil tale est notius  
quale verebatur Augustinus; siquidem Antonio redditi  
nunquam apparet Ecclesiæ Fussalensis administratio, quæ  
in se receptam Augustinus gerebat adhuc sub vitæ fluxu,  
uti intelligitur ex Epistola ad quodvultideum, hic 224, in qua  
Fussalensem presbyterum ipsi commendat, eumque ad suam  
curam pertinere significat. At vita functo Antonio suffectum  
alium fuisse par est credere: certe in Notitia Africæ cen-  
setur inter Numidas episcopos Melior Fussalensis. Notata hæc  
sint ad conciliandam fidem huic Epistolæ, quam eruditè  
nonnullis in suspicionem venisse intelligimus.

membra Christi, quæ in illa regione sunt, ab exitiabili timore ac tristitia recreaveris, et meam senectutem hac misericordii iustitia fueris consolatus, retribuere tibi, et in presenti et in futura vita, bona pro bonis, qui per te nobis in ista tribulatione succurrit, et qui te in illa Sede constituit.

EPISTOLA CCX \* (a).

*Augustinus Felicitati et Rustico, de malis tolerandis et de fraterna correptione; forte occasione tumultus in sanctimonialium conventu exortii, de quo in epistola proxime post hanc subsequente.*

Dilectissimæ et sanctissimæ matri FELICITATI, et fratri RUSTICO, et sororibus quæ vobiscum sunt, AUGUSTINUS, et qui mecum sunt, in Domino salutem.

1. Bonus est Dominus, et misericordia ejus ubique diffusa, quæ nos de vestra charitate in suis visceribus consolatur. Quantum enim diligit credentes et sperantes in se, et illum atque invicem diligentes, et quid eis in posterum servet, hinc maxime ostendit, cum infidelibus, et desperatis, et perversis<sup>1</sup>, quibus in mala voluntate usque in finem perseverantibus ignem cum diabolo æternum minatur, in hoc tamen sæculo bona tanta largitur; *Qui facit oriri solem suum super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* (Matth. v, 45): breviter enim aliquid dictum est, ut plura cogitentur. Quam multa enim habeant impii in hac vita munera et dona gratuita ab illo quem contemnant, enumerare quis potest? Inter quæ illud magnum, quod exemplis interpositarum tribulationum quas hujus sæculi dulcedini tanquam bonus medicus miscet, admonet eos, si attendere velint, fugere ab ira ventura; et cum in via sunt, id est in hac vita, concordare cum sermone Dei, quem sibi adversarium fecerunt male vivendo. Quid ergo non misericorditer præstatur hominibus a Domino Deo, a quo etiam tribulatio beneficium est? Nam res prospera donum est consolantis; res autem adversa donum est admonentis Dei: et si hæc præstat, ut dixi, etiam malis, quid præparat sustinentibus se? quorum in numero vos per illius gratiam congregatos esse gaudete, sustinentes invicem in dilectione, studentes servare unitatem spiritus in vinculo pacis (Eph. iv, 3). Non enim deerit quod in vobis invicem sufferatis, nisi cum vos ita purgaverit<sup>2</sup> Dominus, absorpta morte in victoriam, ut sit Deus omnia in omnibus (I Cor. xv, 54, 28).

2. Dissensiones autem nunquam debent amari; sed aliquando tamen aut a charitate nascuntur, aut charitatem probant. Quis enim facile invenitur qui velit reprehendi? et ubi est ille sapiens de quo dictum est, *Corripie sapientem, et amabit te?* Numquid tamen ideo non debemus reprehendere et corripere fratrem, ne securus tendat in mortem? Solet enim fieri, et frequenter accidit ut ad horam contristetur cum reprehenditur, et resistat, et contendat; et tamen postea

<sup>1</sup> Sic omnes Mss. [ *infidelibus, et desperatis, quibus, etc.* ]

<sup>2</sup> Am. et quatuor Mss., *portaverit.*

\* Correcta ad bl. cb. ff. gg. r. sb. duos l. duos vc. tres v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 87: quæ autem 210 erat, nunc 57. Scripta circa an. 423.

consideret secum in silentio, ubi nemo est nisi Deus et ipse, nec timet displicere hominibus, quia corripitur; sed timet displicere Deo, quia non corrigitur, et deinceps non faciat illud in quo juste reprehensus est, et quantum odit peccatum suum, tantum diligit fratrem quem sensit hostem peccati sui. Si autem de illo numero est, de quo dictum est, *Corripie stultum, et adjiciet ut oderit te* (Prov. ix, 8); non de charitate illius dissensio nascitur, sed tamen charitatem reprehensoris sui exercet et probat: quia non ei rependitur odium; sed dilectio quæ cogit reprehendere, imperturbata perdurat, etiam cum ille qui reprehensus est, odit. Si autem ille qui corripit, reddere vult malum pro malo ei qui corripienti indignatur, non fuit dignus qui corriperet, sed dignus plane qui etiam ipse corripiri deberet. Hæc agite ut inter vos aut non existant indignationes, aut exortæ statim celerrima pace perimantur. Majorem date operam concordandis vobis quam redarguendis. Quia sicut acetum corrumpit vas, si diutius ibi fuerit; sic ira corrumpit cor, si in alium diem duraverit. Hæc ergo agite, et Deus pacis erit vobiscum, orantes simul et pro nobis, ut ea quæ bene monemus, alacriter impleamus.

EPISTOLA CCXI \* (a).

*Augustinus monachas quæ dum student mutare præpositam, indecenter fuerant tumultuatæ, revocat ad concordiam, et præscribit illis vitæ regulam<sup>1</sup>.*

1. Sicut parata est severitas peccata quæ invenerit vindicare; ita non vult charitas quod vindicet invenire. Hæc causa fecit ut ad vos non venirem, cum meam præsentiam quaereretis, non ad pacis vestræ gaudium, sed ad dissensionis vestræ augmentum. Quomodo enim contemnerem, et impunitum relinquerem, si et me præsentem tantus vester tumultus existeret, quantus me absente, etsi oculos meos latuit, tamen aures meas vestris vocibus verberavit? Nam fortassis etiam major esset vestra seditio in præsentia mea, cum necesse esset vobis non concedi, quæ in perniciosissimum exemplum contra sanam disciplinam, quod vobis non expedit, petebatis; ac sic quales non volo, invenirem vos, et ipse invenirem a vobis qualem non volebatis.

2. Cum ergo scribat Apostolus ad Corinthios, *diccus, Testem Deum facio super animam meam, quia parcens vobis nondum veni Corinthum; non quia dominamur fidei vestræ, sed cooperatores sumus gaudii vestri* (II Cor. i, 23); hoc ego etiam dico vobis, quia parcens vobis non ad vos veni. Peperci etiam mihi, ne tristitiam super tristitiam haberem, et elegi non ut exhiberem faciem meam vobis, sed effunderem cor meum Deo pro vobis, et causam magni periculi vestri, non apud vos verbis, sed apud Deum lacrymis agerem, ne

<sup>1</sup> In Mss. inscribitur: *Objurgatio contra sanctimonialium dissensionem, additurque in quibusdam: Et post increpationem earum regularis informatio.* Apud Possidium etiam in indiculo Joannis Climacii, et in nostro, cap. 7, recensetur hisce verbis: *Sanctimonialibus objurgatio et regula.*

\* Correcta ad Mss. Sulpitan. bl. ff. vc. duos v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 109: quæ autem 211 erat, nunc 247. Scripta circa an. 423.

convertat in luctum gaudium meum quo solco gaudere de vobis, et inter tanta scandala quibus ubique abundat hic mundus aliquando consolari, cogitans copiosam congregationem, et castam dilectionem, et sanctam conversationem vestram, et largiorem gratiam Dei, quæ data est vobis, ut non solum carnales nuptias contemneretis, verum etiam eligeretis in domo societatem unanimes habitandi, ut sit vobis anima una et cor unum in Deum.

3. Hæc in vobis bona, hæc Dei dona considerans, inter multas tempestates quibus ex aliis malis quatitur cor meum, solet utcumque requiescere. *Currebatis bene; quis vos fascinavit? Suasio illa non est ex Deo qui vocavit vos (Galat. v, 7). Modicum fermenti (I Cor. v, 6): nolo dicere quod sequitur; hoc enim magis cupio, et oro, et hortor, ut ipsum fermentum convertatur in melius, ne tota massa, sicut pene jam fecerat, convertatur in pejus. Si ergo repullulastis sanum sapere, orate ne intretis in tentationem, ne iterum in contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, seditiones, susurrations. Non enim sic plantavimus et rigavimus hortum dominicum in vobis, ut spinas metamus istas ex vobis. Si autem adhuc vestra tumultuatur infirmitas, orate ut eruamini de tentatione. Quæ autem conturbant vos, si adhuc conturbant vos, nisi correxerint se, portabunt iudicium, quæcumque illæ fuerint.*

4. Cogitate quid mali sit, ut cum de Donatistis in unitate gaudeamus, interna schismata in monasterio lugeamus. Perseverate in bono proposito, et non desiderabitis mutare præpositam, qua in monasterio illo per tam multos annos perseverante et numero et ætate crevistis; quæ vos mater non utero, sed animo suscepit. Omnes enim quæ illuc venistis, ibi eam aut sanctæ præpositæ sorori meæ servientem, placentem, aut etiam ipsam præpositam quæ vos suscepit, invenistis: sub illa estis eruditæ, sub illa velatæ, sub illa multiplicatæ; et sic tumultuamini, ut ea vobis mutetur, cum lugere deberetis, si eam vobis mutare vellemus. Ipsa est enim quam nostis, ipsa est ad quam venistis, ipsa est quam per tot annos habendo crevistis. Novum non accepistis, nisi præpositum: aut si propter illum queritis novitatem, et in ejus invidiam contra matrem vestram sic rebellastis, cur non potius id petistis, ut ipse vobis mutetur? Si autem hoc exhorretis; quia novi quomodo eum in Christo venerabiliter diligatis, cur non potius illam? In vobis namque regendis sic præpositi rudimenta turbantur, ut magis velit vos ipse deserere, quam istam ex vobis famam et invidiam sustinere, ut dicatur non vos aliam quæsituras fuisse præpositam, nisi ipsum cœpissetis habere præpositum. Tranquillet ergo Deus et componat animos vestros; non in vobis prævaleat opus diaboli, sed pax Christi vincat in cordibus vestris: nec dolore animi, quia non sit quod vultis, vel quia pudet voluisse quod velle non debuistis, erubescendo curratis in mortem; sed potius pœnitendo resumatis virtutem, nec habeatis pœnitentiam

Judæ traditoris, sed potius lacrymas Petri pastoris.

5. Hæc sunt quæ ut observetis præcipimus in monasterio constitutæ. Primum propter quod estis in unum congregatæ, ut unanimes habitetis in domo, et sit vobis cor unum et anima una in Deo. Et non dicatis aliquid proprium, sed sint vobis omnia communia: et distribuatur unicuique vestrum a præposita vestra victus et tegumentum; non æqualiter omnibus, quia non æqualiter valetis omnes, sed unicuique sicut opus fuerit. Sic enim legitis in Actibus Apostolorum, *Quia erant eis omnia communia, et distribuabatur singulis prout cuique opus erat (Act. iv, 32, 35)*. Quæ aliquid habebant in sæculo, quando ingressæ sunt monasterium, libenter velint illud esse commune. Quæ autem non habebant, non ea querant in monasterio, quæ nec foris habere potuerunt: sed tamen earum infirmitati quod opus est tribuatur, etiamsi pauperies earum, quando foris erant, nec ipsa necessaria poterat invenire; ac nunc non ideo putent se esse felices, quia invenerunt victum et tegumentum, quale foris invenire non potuerunt.

6. Nec erigant cervicem quia sociantur eis, ad quas foris accedere non audebant; sed sursum cor habeant, et terrena bona non querant, ne incipiant monasteria esse divitibus utilia, non pauperibus, si divites illic humiliantur, et pauperes illic inflantur. Sed rursus etiam illæ quæ aliquid esse videbantur in sæculo, non habeant fastidio sorores suas, quæ ad illam sanctam societatem ex paupertate venerunt: magis autem studeant non de parentum divitum dignitate, sed de pauperum sororum societate gloriari. Nec extollantur, si communi vitæ de suis facultatibus aliquid contulerunt; ne de suis divitiis magis superbiant, quia eas monasterio partiantur, quam si eis in sæculo fruerentur. Alia quippe quæcumque iniquitas in malis operibus exercetur ut flant; superbia vero etiam bonis operibus insidiatur ut pereant: et quid prodest dispergere dando pauperibus et pauperem fieri, si anima misera superbior efficiatur contemnendo, quam fuerat possidendo? Omnes ergo unanimiter et concorditer vivite; et honorate in vobis invicem Deum, cujus templa factæ estis.

7. Orationibus instate horis et temporibus constitutis. In oratorio nemo aliquid agat, nisi ad quod est factum, unde et nomen accepit; ut si aliquæ etiam præter horas constitutas, si eis vacat, orare voluerint, non eis sint impedimento, quæ ibi aliquid agere voluerint. Psalmis et hymnis cum oratis Deum, hoc versetur in corde quod profertur in voce: et nolite cantare, nisi quod legitis esse cantandum; quod autem non ita scriptum est ut cantetur, non cantetur.

8. Carnem vestram domate jejuniis et abstinentia esæ et potus, quantum valetudo permittit. Quando autem aliqua non potest jejunare, non tamen extra horam prandii aliquid alimenterum sumat, nisi cum ægrotat. Cum acceditur ad mensam, donec inde surgatis, quod vobis secundum consuetudinem legitur, sine

<sup>1</sup> Aliquot Mss., *legistis*.

tumultu et contentionibus audite : nec solæ vobis fauces sumant cibum, sed et aures percipiant Dei verbum.

9. Quæ infirmæ sunt ex pristina consuetudine, si aliter tractantur in victu, non debet aliis molestum esse, nec injustum videri, quas fecit alia consuetudo fortiores. Nec illas feliciores putent, quia sumunt quod non sumunt ipsæ : sed sibi potius gratulentur, quia valent quod non valent illæ. Et si eis quæ venerunt ex moribus delicatioribus ad monasterium, aliquid alimentorum, vestimentorum, stramentorum, operimentorum datur, quod aliis fortioribus, et ideo felicioribus non datur; cogitare debent quibus non datur, quantum de sua seculari vita illæ ad istam descenderint, quamvis usque ad aliarum quæ sunt corpore fortiores, frugalitatem pervenire nequiverint. Nec illæ debent conturbari, quod eas vident amplius, non quia honorantur, sed quia tolerantur, accipere; ne contingat detestanda perversitas, ut in monasterio, ubi, quantum possunt, flunt divites laboriosæ, siant pauperes delicatæ. Sane quemadmodum ægrotantes necesse habent minus accipere ne graventur; ita post ægritudinem sic tractandæ sunt ut citius recreentur, etiamsi de humillima sæculi paupertate venerunt, tanquam hoc illis contulerit recentior ægritudo, quod divitiis anterior consuetudo. Sed cum vires pristinas reparaverint, redeant ad felicioris consuetudinem suam, quæ famulas Dei tanto amplius decet, quanto minus indigent : nec ibi eas teneat voluntas jam vegetas, quo necessitas levarat infirmas. Illæ se existimant ditiores, quæ fuerint in sustinenda parcitate fortiores. Melius est enim minus egere, quam plus habere.

10. Non sit notabilis habitus vester; nec affectetis vestibus placere, sed moribus. Nec sint vobis tam tenera capitum tegmina ut retiola subter appareant. Capillos ex nulla parte nudos habeatis, nec foris vel spargat negligentia, vel componat industria. Quando proceditis, simul ambulate : cum veneritis quo itis, simul state. In incessu, in statu, in habitu, in omnibus motibus vestris nihil fiat quod illicitum ejusquam libidinem, sed quod vestram deceat sanctitatem. Oculi vestri etsi jaciuntur in aliquem, figantur in neminem. Neque enim quando proceditis, viros videre prohibemini, sed appetere, aut ipsis appeti velle. Nec solo tactu, sed affectu quoque et aspectu appetitur, et appetit femina. Nec dicatis vos habere animos pudicos, si habeatis oculos impudicos : quia impudicus oculus impudici cordis est nuntius. Et cum se invicem sibi, etiam tacente lingua, conspectu mutuo corda nuntiant impudica, et secundum concupiscentiam carnis alterutro delectantur ardore; etiam intactis ab immunda violatione corporibus, fugit castitas ipsa de moribus. Nec putare debet quæ in masculinum figit oculum, et illius in seipsam diligit fixum, non ab aliis videri, cum hoc facit; videtur omnino et a quibus videri non arbitratur. Sed ecce lateat, et a nemine hominum videatur, quid faciet de illo superno inspectore quem latere nihil potest? An ideo putandus est non videre, quia tanto videt patientius, quanto sapientius? Illi

ergo timeat sancta femina displicere, ne velit viro male placere: illum cogitet omnia videre, ne velit viro male videre. Illius namque et in hac causa commendatus est timor, ubi scriptum est : *Abominatio est Domino defigens oculum (Prov. xxvii, 20, sec. LXX)*. Quando ergo simul estis in ecclesia, et ubicumque ubi et viri sunt, invicem vestram pudicitiam custodite. Deus enim qui habitat in vobis, etiam isto modo custodiet vos ex vobis.

11. Et si hanc de qua loquor, oculi petulantiam in aliqua vestrum adverteritis, statim admonete, ne coepa progrediantur, sed ex proximo corrigantur. Si autem et post admonitionem iterum, vel alio quocumque die idipsum eam facere videritis, jam velut vulneratam sanandam prodat quæcumque invenire potuit hoc, prius tamen et alteri vel tertiæ demonstratam, ut duarum vel trium possit ore convinci (*Math. xviii, 16*), et competenti severitate coerceri. Nec vos judicetis esse malevolas, quando hoc indicatis. Magis quippe innocentes non estis, si sorores vestras, quas indicando corrigere potestis, tacendo perire permittitis. Si enim soror tua vulnus haberet in corpore, quod vellet occultari, dum timeret secari, nonne crudeliter abs te sileretur, et misericorditer indicaretur? Quanto ergo potius eam debes manifestare, ne perniciosius putrescat in corde? Sed antequam aliis demonstretur, per quas convincenda est si negaverit, præpositæ debet ostendi, si admonita neglexerit corrigi, ne forte possit secretius correpta non <sup>1</sup> innotescere cæteris. Si autem negaverit, tunc neganti <sup>2</sup> adhibendæ sunt aliæ, ut jam coram omnibus possit, non ab una teste argui, sed a duabus tribusve convinci. Convicta vero, secundum præpositæ vel presbyteri arbitrium debet emendatoriam sustinere vindictam <sup>3</sup> : quam si ferre recusaverit, et si ipsa non abscesserit, de vestra societate projiciatur. Non enim et hoc fit crudeliter, sed misericorditer, ne contagione pestifera plurimas perdat. Et hoc quod dixi de oculo non figendo, etiam in cæteris inveniendis, prohibendis, indicandis, convincendis, vindicandisque peccatis diligenter observetur, cum dilectione hominum et odio vitiorum. Quæcumque autem in tantum progressa fuerit malum, ut occulte ab aliquo litteras vel quælibet munuscula accipiat, si hoc ultro constitetur, parcatur illi, et oretur pro ea. Si autem deprehenditur atque vincitur, secundum arbitrium præpositæ vel presbyteri, vel etiam episcopi, gravius emendetur.

12. Vestes vestras in uno loco habete <sup>4</sup> sub una custode, vel duabus, vel quot sufficere potuerint ad eas excutiendas, ne a tineâ hædantur : et sicut pascimini ex uno cellario, sic induamini ex uno vestiario. Et si fieri potest, non ad vos pertineat quid vobis induendum pro temporis congruentia proferatur, utrum hoc recipiat unaquæque vestrum quod deposnerat, an aliud quod altera habuerat, dum tamen unicuique

<sup>1</sup> Edd. carebant hic negatione, quæ ex Mss. restituitur.

<sup>2</sup> Mss. habent, *tunc mentient.*

<sup>3</sup> Mss. omnes, *disciplinam.*

<sup>4</sup> Sic in Mss. At in regula viris aptata legitur, *in unum habeatis.*

quod opus est non negetur. Si autem hinc inter vos contentiones et murmura oriuntur, et conqueritur aliqua deterius aliquid se accepisse quam prius habuerat, et indignam se iudicat esse quæ<sup>1</sup> ita vestiatur, sicut alia soror ejus vestiebatur; hinc vos probate quantum vobis desit in illo interiore sancto habitu cordis, quæ pro habitu corporis litigatis. Tamen si vestra toleratur infirmitas, ut hoc recipiatis quod posueratis, in uno tamen loco sub communibus custodibus habete quod ponitis; ita sane ut nulla sibi aliquid operetur, sive unde induatur, sive ubi jaceat, sive unde cingatur, vel operiatur, vel caput contegat; sed omnia opera vestra in commune fiant majore studio et frequentiori alacritate, quam si vobis propria faceretis. Caritas enim de qua scriptum est quod *non querit quæ sua sunt* (I Cor. xiii, 5), sic intelligitur, quia communia propriis, non propria communibus anteponit. Et ideo quanto amplius rem communem quam propriam curaveritis, tanto amplius vos profecisse noveritis; ut in omnibus quibus utitur transitura necessitas, supereminet quæ permanet caritas. Consequens ergo est ut etiam illud quod suis vel sibi vel aliqua necessitudine ad se pertinentibus in monasterio constitutis aliquis vel aliqua contulerit, sive vestem, sive quodlibet aliud inter necessaria deputandum, non occulte accipiatur; sed sit in potestate præpositæ, ut in commune redactum, cui<sup>2</sup> necessarium fuerit, præbeatur. Quod si aliqua rem sibi collatam ceaverit, furti iudicio condemnatur<sup>3</sup>.

13. Indumenta vestra secundum arbitrium præpositæ aventur, sive a vobis, sive a fullonibus, ne interiores animæ sordes contrahat mundæ vestis nimius appetitus. Lavacrum etiam corporum, usque balnearum non sit assiduus, sed eo quo solet intervallo temporis tribuatur, hoc est, semel in mense. Cujus autem infirmitatis necessitas cogit lavandum corpus, non longius differatur: fiat sine murmure de consilio medici, ita ut etiam si nolit, jubente præposita faciat quod faciendum est pro salute. Si autem velit, et forte non expedit, suæ cupiditati non obediatur: aliquando enim etiamsi noceat, prodesse creditur quod delectat. Denique si latens est dolor in corpore famulæ Dei, dicenti quid sibi doleat, sine dubitatione credatur: sed tamen utrum sanando illi doleri, quod delectat, expediat, si non est certum, medicus consulatur. Nec eant ad balneas, sive quocumque ire necesse fuerit, minus quam tres. Nec illa quæ habet aliquo eundi necessitatem, cum quibus ipsa voluerit, sed cum quibus præposita jusserit, ire debet. Ægrotantium cura sive post ægritudinem rescindarum, sive aliqua imbecillitate etiam sine febribus laborantium, alicui debet injungi, ut ipsa de cellario petat quod cuique opus esse perspexerit; sive autem quæ cellario, sive quæ vestibus,

sive quæ codicibus præponuntur, sine murmure serviant sororibus suis. Codices certa hora singulis diebus petantur; extra horam quæ petiverint non accipiant. Vestimenta vero et calceamenta quando fuerint indigenti necessaria, dare non differant sub quarum custodia sunt quæ poscuntur.

14. Lites aut nullas habeatis, ant quam celerrime finiatis, ne ira crescat in odium, et trabem faciat de festuca, et animam faciat homicidam. Neque enim ad solos viros pertinet quod scriptum est, *Qui odit fratrem suum, homicida est* (I Joan. iii, 15): sed sexu masculino, quem primum Deus fecit, etiam femineus præceptum sexus accepit. Quæcumque convicio, vel maledicto, vel etiam criminis objectu, alteram læserit, meminerit satisfactione quantocius curare quod fecit, et illa quæ læsa est, sine disceptatione dimittere. Si autem invicem se læserunt, invicem sibi debita relaxare debent, propter orationes vestras; quas utique quanto crebriores habetis, tanto sanctiores habere debetis. Melior est autem quæ quamvis ira sæpe tentatur, tamen impetrare festinat ut sibi dimittat cui se fecisse agnoscit injuriam, quam quæ tardius irascitur, et ad veniam petendam difficiliter inclinatur. Quæ non vult dimittere sorori, non speret accipere orationis effectum: quæ autem nunquam vult petere veniam, aut non ex animo petit, sine causa est in monasterio, etiamsi non inde projiciatur. Proinde vobis a verbis durioribus parcite; quæ si emissa fuerint ex ore vestro, non pigeat ex ipso ore proferre medicamenta, ex quo facta sunt vulnera. Quando autem necessitas disciplinæ minoribus coercendis dicere vos verba dura compellit, si etiam in ipsis modum vos excessisse sentitis, non a vobis exigite ut ab eis veniam postuletis, ne apud eas quas oportet esse subjectas, dum nimia servatur humilitas, regendi frangatur auctoritas: sed tamen petenda est venia ab omnium Domino, qui novit etiam eas quas plus justo forte corripitis, quanta benevolentia diligatis. Non autem carnalis, sed spiritualis inter vos debet esse dilectio: nam quæ faciunt pudoris immemores, etiam femine feminæ, jocando turpiter et ludendo, non solum a viduis et intactis ancillis Christi in sancto proposito constitutis, sed omnino nec a mulieribus nuptis, nec a virginibus sunt facienda nupturis.

15. Præpositæ tanquam matri obediatur, honore servato, ne in illa offendatur Deus: multo magis presbytero qui omnium vestrum curam gerit. Ut ergo cuncta ista servantur, et si quid servatum non fuerit, non negligenter prætereatur, sed emendandum corrigendumque curetur, ad præpositam præcipue pertinet, ita ut ad presbyterum qui vobis intendit, referat quod modum vel vires ejus excedit. Ipsa vero non se existimet potestate dominante, sed charitate serviente felicem. In honore coram hominibus prælata sit vobis; timore<sup>1</sup> coram Deo substrata sit pedibus vestris. Circa omnes se ipsam honorum operum præbet exemplum (Tit. ii, 7). Corripiat inquietas, consoletur

<sup>1</sup> Sic Mss. Vatic. At Edd. et virorum regula, *non ita vestiatur*.

<sup>2</sup> Edd., *cum necessarium fuerit*. Sed melius Mss., *cui*, et sic haud dubie loquebat S. Benedictus, qui præceptiones hinc non paucas, atque illam ipsam sic transtulit in Regulam suam, cap. 54: *In abbatis sit potestate, cui illud jubet dari*.

<sup>3</sup> Istæ sententiæ abest a Mss. nonnullis.

<sup>1</sup> Edd. omittunt, *timore*. Quam vocem huc revocavimus a uno e Mss. Vatic. et ex Regula viris accommodata.



pusillanimes, suscipiat infirmas, patiens sit ad omnes (1 *Thess.* v, 14), disciplinam libens habeat, motuens imponat. Et quamvis utrumque sit necessarium, tamen plus a vobis amari appetat quam timeri; semper cogitans Deo se pro vobis reddituram esse rationem. Unde magis obediendo non solum vestri, verum etiam ipsius miseremini; quia inter vos quanto in loco superiore, tanto in periculo majore versatur.

16. Donet Dominus ut observetis hæc omnia cum dilectione tanquam spiritualis pulchritudinis amatrix, et bono Christi odore de bona conversatione fragrantis, non sicut ancillæ sub lege, sed sicut liberæ sub gratia constitutæ. Ut autem in hoc libello tanquam in speculo vos possitis inspicere, ne per oblivionem aliquid negligatis, semel in septimana vobis legatur: et ubi vos inveneritis ea quæ scripta sunt facientes, agite gratias Domino bonorum omnium largitori; ubi autem sibi quacumque vestrum videt deesse aliquid, doleat de præterito, caveat de futuro, orans ut et debitum dimittatur, et in tentationem non inducatur.

#### EPISTOLA CCXII \* (a).

*Augustinus Quintiliano, commendat matrem viduam cum filia virgine, quæ deferebant reliquias Stephani martyris.*

Domino beatissimo, et merito venerabili fratri et coepiscopo QUINTILIANO <sup>1</sup>, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Honorabiles Dei famulas, et pretiosa <sup>2</sup> Christi membra, Gallam viduam sancti propositi, et ejus filiam Simpliciolam virginem sacram, matri ætate subditam, sanctitate prælatam, quas verbo Domini aluimus ut potuimus, Venerationi tuæ in Christi dilectione commendo, et tanquam mea manu per hanc epistolam tradito consolandas, et in omnibus adjuvandas, quæ utilitas earum vel necessitas postulat: quod et sine mea commendatione procul dubio faceret Sanctitas tua. Si enim nos propter supernam Jerusalem, cujus nos omnes cives sumus, et in qua concupierunt habere excellentioris sanctitatis locum, non solum civicum, verum etiam fratrum eis debemus affectum: quanto magis vos, apud quos earum etiam carnalis est patria, in qua sæcularem nobilitatem pro Christi amore contemnunt dominæ illæ? Officium quoque salutationis per illas meum ea charitate peto digneris sunere qua direxi, et meminisse nostri in orationibus tuis. Portant sane secum reliquias beatissimi et gloriosissimi martyris Stephani, quas non ignorat Sanctitas vestra, sicut et nos fecimus, quam convenienter honorare debeatis.

<sup>1</sup> In prius excusis, *Quintimo*. At in omnibus Mss., *Quintiliano*.

<sup>2</sup> Bad. Am. Er. et Mss. optimæ notæ Corb. Germ., etc., præcipua.

\* Ad bl. cb. ff. gg. r. t. vc. tres v. et ad Edd. recensita.

(a) Alias 103: quæ autem 212 erat, nunc 231. Scripta circ. an. 425.

#### ACTA ECCLESIASTICA

SRU

#### EPISTOLA CCXIII \* (a).

*Ecclesiastica Gesta a B. Augustino confecta in designando ERACLIO qui ipsi in episcopatu succederet, atque interim senem aliqua parte curarum sublevaret.*

1. *Gloriosissimo Theodosio duodecies et Valentiniano Augusto iterum consulibus, sexto calendas octobris, cum Augustinus episcopus una cum Religiano et Martiniano coepiscopis suis consedisset in ecclesia Pacis Hipponensium Regionum, præsentibus Saturnino, Leporio, Barnaba, Fortunatiano, Rustico, Lazaro, et Eraclio presbyteris <sup>1</sup>, astante clero et frequenti populo, Augustinus episcopus dixit: Quod hesterno die promisi Charitati vestre, propter quod vos volui frequentius convenire, et video frequentius convenisse, mora omni postposita hoc agendum est. Si enim aliud velim loqui, in illud suspensi minus auditis. Omnes in hac vita mortales sumus, et dies hujus vitæ ultimus, omni homini est semper incertus: verumtamen in infantia speratur pueritia; et in pueritia speratur adolescentia; et in adolescentia speratur juvenus; et in juvenute speratur gravitas; et in gravitate speratur senectus: utrum contingat incertum est; est tamen quod speretur. Senectus autem aliam ætatem quam speret, non habet: incertum est etiam ipsa senectus quamdiu sit homini; illud tamen certum est, nullam remanere ætatem quæ possit succedere senectuti. Quia voluit Deus, ad istam civitatem cum vigore ætatis adveni; sed tamen juvenis fui, et senii. Scio post obitus episcoporum, per ambitiosos aut contentiosos solere Ecclesias perturbari; et quod sæpe expertus sum et dolui, debeo quantum ad me attinet, ne contingat, huic prospicere civitati. Sicuti novit Charitas vestra, in Milevitana Ecclesia modo fui: petierunt enim me fratres, et maxime servi Dei qui ibi sunt, ut venirem; quia post obitum beate memoriæ fratris et coepiscopi mei Severi, nonnulla ibi perturbatio timebatur. Veni; et quomodo voluit Dominus, adjuvit nos pro sua misericordia, ut cum pace episcopum acciperent, quem vivus designaverat episcopus eorum: hoc enim eis cum innotuisset, voluntatem præcedentis et decedentis episcopi sui libenter amplexi sunt. Minus tamen aliquid factum erat, unde nonnulli contristabantur, quia frater Severus credit posse sufficere ut successorem suum apud clericos designaret, ad populum inde non est locutus; et erat inde aliquorum nonnulla tristitia. Quid plura? Deo placuit; tristitia fugata est, gaudium successit: ordinatus est episcopus, quem præcedens episcopus designaverat. Ergo ne aliquis de me queratur, voluntatem meam, quam credo Dei esse, in*

<sup>1</sup> Fald., *Eradio*. At in Mss. constanter, *Erachio*, vel *Heraclio*. Mox Mss. duo pro *presbyteris*, habent *presbytero*.

\* Collata cum b. l. l. cb. f. ff. gg. m. r. vc. 2 s. 2 l. 4 v Am. Bad. Er Lov.

(a) Alias 110: quæ autem 215 erat, nunc 1. Confecta die 26 septemb. an. 426.

omnium vestrum notitiam perfero : presbyterum Eraclium mihi successorem volo. *A populo acclamatum est, Deo gratias, Christo laudes; dictum est vicies terties. Exnudi Christe, Augustino vita; dictum est sexies decies. Te patrem, te episcopum; dictum est octies.*

2. *Cumque reticeretur, Augustinus episcopus dixit* : Non opus est me de laudibus ejus aliquid dicere; faveo sapientiae, et parco verecundiae: sufficit quia nostis eum; et hoc me velle dico quod vos velle scio; et si ante nescire, hodie probarem. Hoc ergo volo : hoc a Domino Deo nostro, nunc etiam in aetate frigida, votis ferventibus posco; hoc ut mecum oretis exhortor, admoneo, rogo, ut omnium in pace Christi collatis et conflatis mentibus confirmet Deus quod operatus est in nobis (*Psalm. lxxvii, 29*). Qui misit mihi eum, servet eum; servet incolumem, servet sine crimine, ut qui facit gaudium viventis, locum suppleat morientis. A notariis Ecclesiae, sicut cernitis, excipiuntur quae dicimus, excipiuntur quae dicitis; et meus sermo, et vestrae acclamationes in terram non cadunt. Apertius ut dicam, ecclesiastica nunc Gesta conscribam: sic enim hoc esse, quantum ad homines atinet, confirmatum volo. *A populo acclamatum est trigesies sexies: Deo gratias, Christo laudes. Exaudi, Christe, Augustino vita; dictum est tredecies. Te patrem, te episcopum; dictum est octies. Dignus et justus est; dictum est vicies. Bene meritis, bene dignus; dictum est quinquies. Dignus et justus est; dictum est sexies.*

3. *Cumque reticeretur, Augustinus episcopus dixit* : Ergo, ut dicebam, voluntatem meam et voluntatem vestram Gestis ecclesiasticis, quantum ad homines atinet, confirmatam volo: quantum vero ad latentem Omnipotentis voluntatem, omnes, ut dixi, oremus ut confirmet Deus quod operatus est in nobis. *A populo acclamatum est: Judicio tuo gratias agimus; dictum est sedecies. Fiat, fiat; dictum est duodecies. Te patrem, Eraclium episcopum; dictum est sexies.*

4. *Cumque reticeretur, Augustinus episcopus dixit* : Scio quod scitis et vos, sed nolo de illo fieri quod de me factum est. Quid autem factum sit multi scitis; illi soli nesciunt qui tunc aut nondum nati erant, aut nondum habebant aetatem sciendi. Adhuc in corpore posito beatae memoriae patre et episcopo meo seno Valerio, episcopus ordinatus sum, et sedi cum illo: quod concilio Nicæno prohibitum fuisse nesciebam, nec ipse sciebat. Quod ergo reprehensum est in me, nolo reprehendi in filio meo. *A populo acclamatum est: Deo gratias; Christo laudes; dictum est tredecies.*

5. *Cumque reticeretur, Augustinus episcopus dixit* : Erit presbyter ut est; quando Deus voluerit, futurus episcopus. Sed plane modo facturus sum adjuvante misericordia Christi, quod adhuc usque non feci. Nostis ante aliquot annos quid facere voluerim, et non permisistis. Placuit mihi et vobis propter curam Scripturarum, quam mihi fratres et patres mei coepiscopi duobus conciliis Numidiae et Carthagini imponere dignati sunt, ut per quinque dies nemo mihi molestus esset. Gesta confecta sunt, placuit, acclamasistis: recitatur placitum vestrum, et acclamationes vestrae. Parvo

tempore servatum est circa me; et postea violenter irreptum est, et non permittor ad quod volo, vacare: ante meridiem et post meridiem occupationibus hominum implicor. Obsecro vos et obstringo per Christum, ut huic juveni, hoc est Eraclio presbytero, quem hodie in nomine Christi designo episcopum successorem mihi, patiamini me refundere onera occupationum mearum. *A populo acclamatum est: Judicio tuo gratias agimus; dictum est vicies sexies.*

6. *Cumque reticeretur, Augustinus episcopus dixit* : Ego charitati et benevolentiae vestrae apud Dominum Deum nostrum gratias ago, imo de illa Deo gratis ago. Ergo, fratres, quidquid est quod ad me perferbatur, ad illum perferatur: ubi necessarium habuerit consilium, meum non negabo auxilium; absit ut subtraham. Tamen quidquid illud est quod ad me perferbatur, ad illum perferatur. Ipse me aut consulat, si forte non invenerit quid facere debeat, aut poscat adiutorem quem novit patrem: ut et vobis nihil desit, et ego tandem aliquando, si quantulumcumque spatium mihi hujus vitae donaverit Deus, ipsam meam quantulumcumque vitam non deum segnitiae, nec deum inertiae, sed in sanctis Scripturis, quantum ipse permittit et largitur, exerceam; hoc et ipsi proderit, et per ipsum etiam vobis. Nemo ergo invidet otio meo, quia meum otium magnum habet negotium. Video me de hac re propter quam vos invitavi, omnia vobiscum egisse quae debui: hoc ad ultimum rogo, ut Gestis istis dignemini subscribere qui potestis. Hic mihi responsione vestra opus est: teneam responsiones vestram; de hac assensione aliquid acclamate. *A populo acclamatum est: Fiat, fiat; dictum vicies quinquies. Dignum est, justum est; dictum vicies octies. Fiat, fiat; dictum quater decies. Olim dignus, olim meritis; dictum vicies quinquies. Judicio tuo gratias agimus; dictum tredecies. Exaudi, Christe, Eraclium conserva; dictum octies decies.*

7. *Cumque reticeretur, Augustinus episcopus dixit* : Bene habet ut ea quae Dei sunt, circa sacrificium ejus agere valeamus; in qua hora supplicationis nostrae maxime commendando Charitati vestrae ut omnes vestras causas et negotia intermittatis, et pro ista Ecclesia, et pro me, et pro presbytero Eraclio, Domino precem fundatis.

#### EPISTOLA CCXIV \* (a).

*Augustinus Valentino Abbati et Monachis Adrumctinis, oborta inter eos dissensione de libero arbitrio et justitia Dei, ex prava interpretatione epistolae prolixioris ad Sixtum, docet fidem catholicam in illa epistola propugnata hanc esse, quae neque liberum arbitrium neget, neque tantum ei tribuat, ut sine gratia Dei valeat quidquam ad bonum.*

Domino dilectissimo, et in Christi membris honorando fratri VALENTINO, et fratribus qui tecum sunt, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Venerunt ad nos duo juvenes, Cresconius et Epistu. CCXIV et CCXV emendavimus ope a. b. hg. hl. c. cc. eb. cl. ff. g. gv. j. m. n. r. s. sb. t. th. ve. duorum lu. quatuor v.

(a) Alias 46: quae autem 214 erat, nunc 2. Scripta videtur an. 426, aut 427, ante r'ascha.

Felix, de vestra congregatione se esse dicentes, qui nobis retulerunt monasterium vestrum nonnulla dissonatione turbatum, eo quod quidem in vobis sic gratiam prædicant, ut negent hominis esse liberum arbitrium; et, quod est gravius, dicant quod in die iudicii non sit redditurus Deus unicuique secundum opera ejus (*Matth. xvi, 27, et Rom. ii, 6*). Etiam hoc tamen indicaverunt, quod plures vestrum non ita sentiant, sed liberum arbitrium adjuvari fateantur per Dei gratiam, ut recta sapiamus atque faciamus; ut cum venerit Dominus reddere unicuique secundum opera ejus, inveniat opera nostra bona, quæ præparavit Deus ut in illis ambulemus (*Eph. ii, 10*). Hoc qui sentiunt, bene sentiunt.

2. *Obscuro itaque vos, fratres, sicut Corinthios obsecravit Apostolus, per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata (I Cor. i, 10)*. Primo enim Dominus Jesus, sicut scriptum est in Evangelio Joannis apostoli, non venit ut judicaret mundum, sed ut salvaretur mundus per ipsum (*Joan. iii, 17*). Postea vero, sicut scribit apostolus Paulus, *judicabit Deus mundum (Rom. iii, 6)*, quando venturus est, sicut tota Ecclesia in Symbolo confitetur, *judicare vivos et mortuos*. Si igitur non est Dei gratia, quomodo salvat mundum? et si non est liberum arbitrium, quomodo iudicat mundum? Proinde librum vel epistolam meam, quam secum ad nos<sup>1</sup> supradicti attulerunt, secundum hanc fidem intelligite, ut neque negetis Dei gratiam, neque liberum arbitrium sic defendatis, ut a Dei gratia separetis, tanquam sine illa vel cogitare aliquid vel agere secundum Deum ulla ratione possimus; quod omnino non possumus. Propter hoc enim Dominus cum de fructu justitiæ loqueretur, ait discipulis suis: *Sine me nihil potestis facere (Joan. xv, 5)*.

3. Unde supradictam epistolam ad Sixtum Romanæ Ecclesiæ presbyterum (a), contra novos hæreticos Pelagianos noveritis esse conscriptam, qui dicunt gratiam Dei secundum merita nostra dari, ut qui gloriatur, non in Domino, sed in seipso gloriatur, hoc est in homine, non in Domino. Quod prohibet Apostolus, dicens, *Nemo gloriatur in homine (I Cor. iii, 21)*; et alio loco, *Qui gloriatur, inquit, in Domino gloriatur (Id. i, 31)*. Illi vero hæretici seipsos a seipsis justos fieri putantes, quasi hoc eis non dederit Deus, sed ipsi sibi; non utique in Domino, sed in semetipsis gloriantur. Talibus enim dicit Apostolus: *Quis enim te discernit?* Quod ideo dicit, quia de massa illius perditionis quæ facta est ex Adam, non discernit hominem, ut eum faciat vas in honorem, non in contumeliam, nisi Deus. Sed quoniam homo carnalis et inaniter inflatus cum audisset, *Quis enim te discernit?* posset respondere vel voce vel cogitatione et dicere, *Discernit me fides mea, discernit me oratio mea, discernit me justitia mea; mox Apostolus occurrit cogitationibus ejus et dixit: Quid enim habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis (Id. iv, 7)?* Sic autem gloriantur quasi non

acceperint, qui se a seipsis justificari putant; ac per hoc in semetipsis, non in Domino gloriantur.

4. Propter quod ego in hac epistola quæ ad vos pervenit, probavi per testimonia sanctarum Scripturarum, quæ ibi potestis inspicere, et bona opera nostra, et pias orationes, et rectam fidem nullo modo in nobis esse potuisse, nisi hæc acciperemus ab illo de quo dicit apostolus Jacobus, *Omne datum optimum, et omnis donum perfectum desursum est, descendens a patre luminum (Jacobi i, 17)*; ne quisquam dicat meritis operum suorum, vel meritis orationum suarum, vel meritis fidei suæ, sibi traditam Dei gratiam, et putetur verum esse quod illi hæretici dicunt, gratiam Dei secundum merita nostra dari; quod omnino falsissimum est: non quia nullum est meritum, vel bonum piorum, vel malum impiorum; alioquin quomodo iudicabit Deus mundum? sed misericordia et gratia Dei convertit hominem, de qua Psalmus dicit, *Deus meus, misericordia ejus prævenit me (Psalm. lxxviii, 11)*; et justificetur impius, hoc est ex impio fiat justus, et incipiat habere meritum bonum, quod Dominus coronabit, quando iudicabitur mundus.

5. Multa erant quæ vobis mittere cupiebam, quibus lectis, totam ipsam causam quæ conciliis episcopallibus acta est adversus eosdem Pelagianos hæreticos, diligentius et plenius nosse possentis; sed festinaverunt fratres, qui ex numero vestro ad nos venerunt, per quos vobis non rescripsimus ista, sed scripsimus. Nullas enim ad nos vestræ Charitatis litteras attulerunt: tamen suscepimus eos, quoniam simplicitas eorum satis indicabat nihil illos nobis potuisse confingere. Ideo autem festinaverunt, ut apud vos agerent Pascha, quo possit, adjuvante Domino, tam sanctus dies vestram pacem quam dissonationem potius invenire.

6. Melius autem facitis (quod multam rogo), si ipsum a quo dicunt se fuisse turbatos, ad me mittere non gravemini. Aut enim non intelligit librum meum, aut forte ipse non intelligitur, quando difficultatam questionem et paucis intelligibilem solvere atque enodare conatur. Ipsa est enim quæstio de gratia Dei, quæ fecit ut homines non intelligentes putarent apostolum Paulum dicere: *Faciamus mala, ut veniant bona (Rom. iii, 8)*. Unde apostolus Petrus in secunda Epistola sua, *Quapropter, inquit, charissimi, hæc expectantes satagite inviolati et immaculati apud eum reperiri in pace; et Domini nostri patientiam salutem existimate: sicut et dilectissimus frater noster Paulus, secundum eam quæ data est ei sapientiam, scripsit vobis, ut et in omnibus epistolis loquens in eis de his; in quibus sunt quedam difficulta intellectu, quæ indocti et instabiles homines pervertunt, sicut et cæteras Scripturas, ad proprium suum iterium (II Petr. iii, 14-16)*.

7. Cavete ergo quod tantus apostolus tam terribiliter dicit; et ubi sentitis vos non intelligere, interim credite divinis cloquiis, quia et liberum est hominis arbitrium, et gratia Dei, sine cuius adiutorio liberum arbitrium nec converti potest ad Deum, nec proficere in Deo. Et quod pie creditis, ut etiam sapienter intelligatis orate. Et ad hoc ipsum enim, id est, ut sapienter

(*Trente-une.*)

<sup>1</sup> Edd., ad vos. AL. Man. tredecim, ad nos.

(a) Epist. 194.

intelligamus, est utique liberum arbitrium. Nisi enim libero arbitrio intelligeremus atque saperemus, non nobis præciperetur dicente Scriptura: *Intelligite ergo qui insipientes estis in populo, et stulti aliquando sapite (Psal. xciii, 8)*. Eo ipso quippe quo præceptum et imperatum est ut intelligamus atque sapiamus, obedientia nostra requiritur, quæ nulla potest esse sine libero arbitrio. Sed si posset hoc ipsum sine adiutorio Dei gratiæ fieri per liberum arbitrium, ut intelligeremus atque saperemus, non diceretur Deo, *Da mihi intellectum, et discam mandata tua (Psal. cxviii, 125)*; neque in Evangelio scriptum esset, *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas (Luc. xxiv, 45)*; nec Jacobus apostolus diceret, *Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter, et non impropert; et dabitur ei (Jacobi 1, 5)*. Potens est autem Dominus qui et vobis donet et nobis, ut de vestra pace et pia consensione nuntiis celerrimis gaudeamus. Saluto vos, non solum meo nomine, sed etiam fratrum qui mecum sunt, et rogo ut pro nobis concorditor atque instanter oretis. Sit vobiscum Dominus.

#### EPISTOLA CCXV (a).

*Augustinus Valentino ejusque monachis, de eodem argumento, simul transmittens ipsis librum de Gratia et Libero Arbitrio.*

Domino dilectissimo, et in Christi membris honorando fratri VALENTINO, et fratribus qui tecum sunt, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Cresconium, Felicem et alium Felicem Dei servos, qui ex vestra congregatione ad nos venerunt, nobiscum egisse Pascha, noverit Charitas vestra. Quos ideo tenuimus aliquanto diutius, ut instructiores ad vos redirent adversus novos hæreticos Pelagianos, in quorum errorem cadit qui putat secundum aliqua merita humana dari gratiam Dei<sup>1</sup>, quæ sola hominem liberat per Dominum nostrum Jesum Christum. Sed rursus qui putat, quando ad judicium Dominus venerit, non judicari hominem secundum opera sua, qui jam per actatem uti potuit libero voluntatis arbitrio, nihilominus in errore est. Soli enim parvuli qui nondum habent opera propria vel bona vel mala, secundum solum originale peccatum damnabuntur, quibus per lavacrum regenerationis non subvenit gratia Salvatoris. Cæteri autem omnes qui jam utentes libero arbitrio, sua propria peccata originali peccato insuper addiderunt, si de potestate tenebrarum per gratiam Dei non eruantur, nec transferuntur ad regnum Christi, non solum secundum originis, verum etiam secundum propriæ voluntatis merita, judicium reportabunt. Boni vero etiam ipsi quidem secundum suæ bonæ voluntatis merita præmium consequentur, sed etiam ipsam bonam voluntatem per Dei gratiam consecuti sunt. Ac sic impletur quod scriptum est: *Ira et indignatio, tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum, et Græci:*

<sup>1</sup> Sic Mss. sexdecim. At vulgati habent: *Putat aliquo merito humano gratiam Dei dari.*

(a) Alias 47: quæ autem 215 erat, nunc 208. Scripta eodem anno, post Pascha.

*gloria autem, et honor, et pax omni operanti bonum, Judæo primum, et Græco (Rom. ii, 9, 10).*

2. De qua difficillima questione, hoc est de voluntate et gratia, non opus habui etiam in hac epistola diutius disputare; quoniam et aliam jam eis dederam, tanquam citius redituris. Et scripsi ad vos etiam librum (a), quem si, adjuvante Domino, diligenter legeritis, et vivaciter intellexeritis, nullas existimo inter vos de hac re dissensiones ulterius jam futuras. Portant autem secum et alia, quæ vobis dirigenda esse credidimus, quibus cognoscatis quemadmodum catholica Ecclesia, in Dei misericordia, Pelagianæ hæresis venena repulerit. Quod enim scriptum est ad papam Innocentium Romanæ urbis episcopum, de concilio provinciæ Carthaginensis et de concilio Numidiæ, et aliquanto diligentius a quinque episcopis, et quæ ipse ad tria ista rescripsit; item quod papæ Zosimo de Africano concilio scriptum est, ejusque rescriptum ad universos totius orbis episcopos missum (b); et quod posteriori concilio plenario (c) totius Africae contra ipsum errorem breviter constituimus; et supra memoratum librum meum, quem modo ad vos scripsi: hæc omnia et in præsentem legimus cum ipsis, et per eos misimus vobis.

3. Legimus eis etiam librum beatissimi martyris Cypriani de Oratione Dominica, et ostendimus quemadmodum docuerit omnia quæ ad mores nostros pertinent, quibus recte vivimus, a Patre nostro qui in cælis est, esse poscenda, ne de libero præsumentes arbitrio, a divina gratia decidamus. Ubi etiam demonstravimus quomodo admonerit idem gloriosissimus martyr, etiam pro inimicis nostris, qui nondum in Christum crediderunt, nos ut credant orare debere: quod utique inaniter fieret, nisi Ecclesia crederet etiam malas atque infideles hominum voluntates, per Dei gratiam in bonum posse converti. Sed hunc librum sancti Cypriani, quia dixerunt etiam illic apud vos esse, non misimus. Meam quoque epistolam ad Sixtum Romanæ Ecclesiæ presbyterum datam (d), quam secum ad nos attulerunt, legimus cum eis; et ostendimus adversus eos esse conscriptam, qui dicant gratiam Dei secundum merita nostra dari, hoc est adversus eosdem Pelagianos.

(a) Librum de Gratia et Libero Arbitrio.

(b) vid. supra epist. 190, cap. 6, n. 23.

(c) Plenarium istud concilium apud Carthaginem in basilica Faustiana die 1 maii an. 418, habitum: iit ab Aurelio Carthaginensi et Donatiano Teletensi Byzaceniæ provinciæ primatibus, cum aliis ducentis tribus episcopis ex provinciis Byzacena, Mauritania utraque sitifensi et Casariensi, et Tripolitana, Numidia et Hispania, ut præferur in vetusto libro Gandavensi et in Codice canonum Ecclesiæ Romanæ. Qui libri, eidem concilio assignant celebres octo illos sive novem canones adversus Pelagii hæresim constitutos, quos nonnulli ad Milevitanum anni 416 perperam retulere. Assignat etiam Codex canonum Ecclesiæ Afric. necnon Photius in cod. 53, et Celestinus in appendice Epist. ad Galliarum episcopos. Enim vero tribus postremis canonibus sententia Pelagianorum de Justorum *amantissima* proscrubitur; atque hinc fit ut illam eorum sententiam deinceps, hi est post Carthaginensem synodum, insectetur Augustinus ut hæreticam: qui tamen antea in aliquot opusculis post Milevitanam conscriptis, scilicet in epistola quæ hic est 177, n. 16 et 17, et in lib. de Gestis Pelagii c. 30, de ista questione sic loquebatur, tanquam definita nondum fuisset ab Ecclesia.

(d) Epist. 194.

4. Quantum ergo potuimus, egimus cum istis et vestris et nostris fratribus, ut in fide sana catholica perseverent: quæ neque liberum arbitrium negat, sive in vitam malam sive in bonam, neque tantum ei tribuit, ut sine gratia Dei valeat aliquid, sive ut ex malo convertatur in bonum, sive ut in bono perseveranter proficiat, sive ut ad bonum sempiternum perveniat, ubi jam non timeat ne deficiat. Vos quoque, charissimi, etiam in hac epistola exhortor, quod nos omnes exhortatur Apostolus, *non plus sapere quam oportet sapere; sed sapere ad temperantiam, sicut unicuique Deus paritius est mensuram fidei* (Rom. xii, 3).

5. Attendite quid per Salomonem moneat Spiritus sanctus: *Rectos cursus, inquit, fac pedibus tuis, et vias tuas dirige: ne declines in dexteram, neque in sinistram; averte autem pedem tuum a via mala. Vias enim quæ a dextris sunt, novit Dominus: perversæ vero sunt quæ a sinistris sunt. Ipse autem rectos faciet cursus tuos; itinera autem tua in pace producet* (Prov. iv, 26, 27). In his verbis sanctæ Scripturæ considerate, fratres, quia si non esset liberum arbitrium, non diceretur, *Rectos cursus fac pedibus tuis, et vias tuas dirige; ne declines in dexteram, neque in sinistram*. Et tamen sine Dei gratia, si posset hoc fieri, non potest diceretur, *Ipse autem rectos faciet cursus tuos, et itinera tua in pace producet*.

6. Nolite ergo declinare in dexteram neque in sinistram; quamvis laudentur viæ quæ a dextris sunt, et vituperentur quæ sunt a sinistris. Hoc est enim propter quod addidit, *Averte autem pedem tuum a via mala*, hoc est a sinistra: quod manifestat in consequentibus, dicens, *Vias enim quæ a dextris sunt, novit Dominus: perversæ vero sunt quæ a sinistris sunt*. Eas utique vias ambulare debemus, quas novit Dominus: de quibus in Psalmo legitur, *Novit Dominus viam justorum, et via impiorum peribit* (Psal. i, 6). Hanc enim non novit Dominus, quia sinistra est: sicut dicturus est etiam illis ad sinistram constitutis, *Non novi vos* (Matth. xxv, 12, et Luc. xiii, 27). Quid est autem quod ille non novit, qui utique novit omnia sive bona hominum, sive mala? Sed quid est, *Non vos novi*, nisi tales vos ego non feci? Quemadmodum illud quod dictum est de ipso Domino Jesu Christo, *quia non noverat peccatum* (II Cor. v, 21); quid est *non noverat*, nisi quia non fecerat? Ac per hoc quod dictum est, *Vias quæ a dextris sunt, novit Dominus*, quomodo intelligendum est, nisi quia ipse fecit vias dexterarum, id est vias justorum, quæ sunt utique opera bona, quæ præparavit Deus, sicut dicit Apostolus, *ut in illis ambulemus* (Eph. ii, 10)? Vias autem sinistras perversas, id est vias impiorum, non utique novit, quia non eas ipse fecit homini, sed homo sibi: propter quod dicit, *Odium autem ego perversas vias malorum, ipsæ sunt a sinistris*.

7. Sed respondetur nobis, Cur ergo dixit, *Ne declines in dexteram, neque in sinistram*; cum potius dicere debuisset videatur, Tene dexteram, et ne declines in sinistram; si bonæ sunt viæ quæ a dextris sunt?

<sup>1</sup> *Matth. el., Dominus, quæ a sinistra est.*

Cur. putamus, nisi quia ita viæ sunt bonæ quæ a dextris sunt, ut in dexteram tamen declinare non sit bonum? Declinare quippe ille est intelligendus in dexteram, qui bona ipsa opera, quæ ad vias dexterarum pertinent, sibi vult assignare, non Deo. Et idem cum dixisset, *Vias enim quæ a dextris sunt, novit Dominus: perversæ autem sunt quæ a sinistris sunt*; tanquam diceretur ei, Quomodo ergo non vis ut declinemus ad dexteram; secutus adjunxit, *Ipse autem rectos faciet cursus tuos; itinera autem tua in pace producet*. Sic ergo intellige, quod tibi præceptum est, *Rectos cursus fac pedibus tuis, et vias tuas dirige*, ut noveris, cum hoc facis, a Domino Deo tibi præstari ut hoc facias; et non declinabis ad dexteram, quamvis ambules in viis dextris, non confidens in virtute tua: et ipse erit virtus tua, qui *rectos faciet cursus tuos, et itinera tua in pace producet*.

8. Quapropter, dilectissimi, quicumque dicit, Voluntas mea mihi sufficit ad faciendâ opera bona, declinat in dexteram. Sed rursus illi qui putant bonam vitam esse deserendam, quando audiunt sic Dei gratiam prædicari, ut credatur et intelligatur voluntates hominum ipsa ex malis bonas facere, ipsa etiam quas fecerit custodire, et propterea dicunt, *Faciamus mala, ut veniant bona* (Rom. iii, 8); in sinistram declinant. Ideo vobis dixit, *Non declinetis in dexteram, neque in sinistram*, hoc est, non sic defendatis liberum arbitrium, ut ei bona opera sine Dei gratia tribuatis; nec sic defendatis gratiam, ut quasi de illa securi, mala opera diligatis: quod ipsa gratia Dei avertat a vobis. Talium quippe verba sibi proponens Apostolus ait, *Quid ergo dicemus? permanebimus in peccato, ut gratia abundet?* atque his verbis hominum errantium, et Dei gratiam non intelligentium, respondit ut debuit, dicens, *Absit. Si enim mortui sumus peccato, quomodo vivemus in eo* (Id. vi, 1, 2)? Nihil potuit dici brevius et melius. Quid enim nobis gratia Dei utilius confert in hoc præsentî sæculo maligno, nisi ut moriamur peccato? Ac per hoc ipsi gratiæ invenietur ingratus, qui propter illam vult vivere in peccato, per quam morimur peccato. Deus autem qui dives est in misericordia, det vobis et sanum sapere, et usque in finem proficienter in bono proposito permanere. Hoc pro vobis, hoc pro nobis, hoc pro omnibus qui vos diligunt, et pro eis qui vos oderunt, instanter in pace frateram et vigilanter orate. Deo vivatis. Si quid de vobis mereor, veniat ad me frater Florus.

#### EPISTOLA CCXVI. \* (a).

*Valentinus Augustino, renuntians quæ exstiterit causa dissidii, quive auctores tumultus in suo cœnobio; tum declarans fidem suam de libero arbitrio et de justitia Dei remanentis; ac denique Florum, quem ipsi mittit, ab erroris suspitione liberans.*

Domino vere sancto, ac nobis venerabiliter super omnia præferendo, et pia exultatione colendo beatissimo papæ AUGUSTINO, VALENTINUS servus tuæ Sanctitatis, et omnis congregatio quæ tuis ora-

\* Emendata ad cl. j. sh. v. et Lov.

(a) Alias 258: quæ autem 218 erat, nunc 83. Scripta paulo post superiores.

tionibus mecum sperat in Domino, salutem.

1. *Venerabilia scripta, et librum tuæ Sanctitatis, ita tremebundo corde suscepimus, ut sicut beatus Elias, cum in speluncæ limine staret, faciem suam gloria Domini transiente velavit; ita nos objurgatos oculos terimus, quia per rusticitatem fratrum nostrorum nostro iudicio erubivimus, quorum inordinata profectione tuam meruimus Beatitudinem salutare; quia tempus loquendi, et tempus tacendi, ne dum per dubitantes et de veritate fluctuantes scriberemus, de dictis sapientiæ tuæ, quæ est sicut angeli Dei, dubitare cum dubitantibus videremur. Non enim erat nobis necessarium interrogare de beatitudine, et de sapientiâ tuâ, quæ est nobis nota per Dei gratiam. Nam ad librum dulcissimum Sanctitatis tuæ ita sumus alacriter jucundati, ut sicut Apostoli Dominum post resurrectionem prandentem secum non audebant interrogare quis esset; sciebant enim quia Jesus est (Joan. xxi, 12): ita et nos nec volumus, nec ausi sumus interrogare de libro, utrum tuæ Sanctitatis esset; cum ipsa fidelium gratia quæ<sup>1</sup> in eo liberaliter commendatur, nobis tuum, domine sancte papa, eloquiis vivacissimis contestetur.*

2. *Incipimus autem, domine beatissime papa, ipsius ordinem perturbationis exponere. Charissimus frater noster Florus servus Paternitatis tuæ, cum ad Usalensem patriam fuisset suadente charitate profectus, eulogias monasterii<sup>2</sup> inter suæ civitatis moras, de opusculis nobis tuæ attulit Sanctitatis, uno fratre Felice, qui ad tuam Sanctitatem tarde post comites suos venisse dignoscitur, eundem librum devote dictante; ventum est ad monasterium cum eodem libello, fratre Floro ad Carthaginensem de Usalensi civitate profecto. Mihi non monstrato libro, imperitiis fratribus recitare cœperunt; qui quorundam non intelligentium corda commovit, quia cum diceret Dominus: Qui non manducaverit carnem filii hominis, neque biberit sanguinem ejus, non habebit vitam in semetipso (Id. vi, 54), discesserunt qui<sup>3</sup> impie intellexerunt, non culpa Domini dicentis, sed duritia impiissimi cordis.*

3. *Cœperunt memorati fratres, qui omnia subvertunt, innocentium animas commovere, mea parvitate penitus ignorante; in tantum conventus illorum murmuranis nesciit, ut nisi frater Florus de Carthagine repedans<sup>4</sup>, eorum perturbationes agnoscens, mihi sollicitè nuntiasset, furtiva et tanquam servilis erat inter eos de non intelligenda veritate contentio. Proposui ad auferendas impias quæstiones, ut ad dominum sanctam patrem Evodiam mitteremus, ut ipse nobis de hoc sacrosancto libro propter ignaros aliquid certius rescripsisset (a). Nec hoc patientius accipere voluerunt; sed arripuerunt profectionem nobis taliter non optatam: fratre Floro furore illorum propemodum conturbato<sup>5</sup>, in quem sæviebant, quia*

<sup>1</sup> Sic Gallic. Mss. At editio Lov. omittit, quæ, et habet, nobis tuis, domine, etc.

<sup>2</sup> Ms. Jolianus, monasterio. Et mox idem codex cum uno e Vatic. habet, nostris tuæ attulit, etc.

<sup>3</sup> Sic Ms. cl. [quorundam].

<sup>4</sup> Lov., repetitas, sed melius Gallic. Mss., repedans.

<sup>5</sup> Sic Ms. cl. [illorum conturbato].

(a) Rescripsit sane Evodius; ejusque super hac ipsa re ad Valentinum epistola in codice S. Maximi Treverensis re-

ipse illis, ut putabant, vulnera libri hujus attulisset; in quo non poterant medicinam infirmis cognoscere. Unde et sanctum presbyterum Sabinum ad majorem auctoritatem rogavimus, et ipsius Sanctitas librum cum liquidis interpretationibus legit; nec sic animis sauciata curas est. Quibus propter ipsam pietatem sumptus dedimus, ne vulnera ipsorum cumularemus, quæ possent sanari libri hujus gratia, in qua resulget tua sancta præsentia. Quibus profectis, quies et pax per omnes fratres exultavit in Domino. Quinque enim, vel amplius fratrum animositate ista est innata contentio.

4. *Sed quia interdum, domine papa<sup>1</sup>, provenit gaudium ex tristitia, non adeo mestificamur, quia per ignaros et curiosos suavissimis monitionibus tuæ Sanctitatis illuminari meruimus. Nam et dubitatio beati Thomæ apostoli foramina clavorum querentis (Idem. xx, 25), confirmatio fuit Ecclesie universalis. Accepimus igitur, domine papa, medicamentum pie curantium tuarum cum gratia litterarum, et contundimus pectora nostra<sup>2</sup>, ut saltem sic sanetur conscientia nostra, quam per liberum arbitrium nostrum, quod donat misericordia, curat et vivificat gratia; sed in hoc tempore, quando adhuc misericordiam cum dilatione cantamus. Nam cum cepimus iudicium cantare Domino, reportaturi sumus mercedem pro opere nostro, quia misericors et justus Dominus, miserator et rectus (Psal. cxi, 4). Quia sicut docet nos Sanctitas tua, representari nos oportet ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque nostrum propriam corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum (II Cor. v, 10): quia veniet Dominus, et merces ejus cum ipso (Isai. xl, 10): quia stabit homo et opus<sup>3</sup> ejus ante ipsum: quia veniet Dominus sicut clibanus ardens, ut incendat impios tanquam stipulam (Joel. ii, 3, 5); et timentibus nomen Domini oriatur sol justitiæ, quando impii punientur iudicio justitiæ (Malach. iv, 1, 3). Hoc justus, cujus tu amicus es, domine papa, exclamavit, contremiscit, et suppliciter dicit: Domine, ne intres in iudicium cum sermo tuo (Psal. cxlii, 2). Si gratia esset remunerantis, non timeret justus secretarium iudicium majestatis. Servi tui Flori hæc fides est, pater; non sicut fratres isti sunt locuti. In præsentiam audierunt ab illo dictum, non juxta merita nostra dari donum pietatis, sed per gratiam Redemptoris: nam de illo die, quis dubitet longe esse gratiam, cum cœperit irasci iusti-*

<sup>1</sup> Sic Ms. cl. [domine provenit].

<sup>2</sup> Sic Ms. cl. [contundimus pectora nostra].

<sup>3</sup> Sic Ms. cl. [corpus].

perta est a Jacobo Sirmondo, qui inde fragmentum istud in Prædestinat. Histor. cap. 1, transtulit: « Honorabilis frater tres retulerunt nobis quia nescio quæ ibi quæstiones inter vos nate sunt de libero arbitrio et de justitia Dei. Laus meus quidem studium vestrum, sed nolimus esse contentum: contentio enim perturbationem excitat, sed ad pietatem requirit. Liberi arbitrii plenissimum affectum habuit homo primo procreatus, Adam dico. Sed ubi sauciatum est ipsum liberum arbitrium, infirmatum est. Ergo est in homine nunc liberum arbitrium, sed sauciatum. Inde dictum est: infirmatus est in egestate vigor meus, et lumen oculorum meorum non est mecum (Psal. xxxvii, 11). Ad hoc recuperandum missus est medicus salvator Christus, ut salvaret quod perierat, et curaret quod villosum fuerat. » Et post alia: « Legat ergo sancti Dei majorum dicta, sicut jam dixi, qui habent divini maneris plenitudinem; et quando non intelligunt, non cito recedant, sed orent ut intelligant. »

tia? Hoc clamamus, pater, hoc te docente canimus, non securi, sed trepidi: « Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me » (Psal. vi, 2). Hoc dicimus: emenda nos, Domine, et de lege tua erudi nos, ut mitiges nos a diebus malis (Psal. xciii, 12, 13). Hoc credimus docente te, venerabilis pater, quia Deus interrogat justum et impium, quia a dexteris et a sinistris positus bonis et malis, imputat remuneranda opera pietatis, enumerat puniendam tenacitatem impietatis. Ubi erit gratia, quando pro sui qualitate dispungentur opera, sive bona, sive mala?

5. Sed cur non directum non timet proferri mendacium? Liberum arbitrium Dei gratia curatum<sup>1</sup> non negamus; sed per Christi quotidianam gratiam proficere credimus, et adjuvari confidimus. Quid homines dicunt, In mea est potestate ut faciam bonum? si tamen homines facerent bonum. O inanis gloriatio miserorum! quotidie peccata arguunt, et ipsi sibi assumunt nudum liberum iactantes arbitrium; non discutientes conscientiam suam, quæ non potest curari nisi per gratiam, ut dicent: « Miserere mei; sana animam meam, quia peccavi tibi » (Psal. xl, 5). Quid facerent qui de libero sibi gloriantur arbitrio (quod non negatur<sup>2</sup> cum Dei duntaxat adiutorio), si jam absorpta esset mors in victoriam, si jam mortale nostrum indueret immortalitatem, et corruptibile nostrum indueret incorruptionem (I Cor. xv, 53, 54)? Ecce fatent vulnera, et superbe petitur medicina. Non dicunt sicut justus, « Nisi Dominus adjuvasset me, paulo minus habitasset in inferno anima mea » (Psal. xciii, 17): non dicunt sicut sanctus, « Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam » (Psal. cxxvi, 1).

6. Sed ora, piissime pater, ut jam non curam geramus, nisi pro peccato nostro lacrymis expiando, et Dei gratia commendanda. Ora, domine pater, ut non urgeat super nos puteus os suum (Psal. lxxviii, 16), ut salvemur a descendentibus in lacum (Psal. xxix, 4), ut non pereat cum impiis anima nostra (Psal. xxv, 9) per superbiam nostram, sed sanetur per Domini gratiam. Sicut ergo præcepisti, domine papa, frater noster Florus, servus Sanctitatis tuæ, omni alacritate perrexit, cui non impedit, sed proficit fatigatio, ut accedat ei dilucidata cordis instructio; quem tuæ Sanctimonie suppliciter commendamus, pariterque deposcimus, ut et ignaros tuis orationibus Domino commendes mansuetissime componendos. Ora, domine et dulcissime pater, ut fugiat diabolus de congregatione nostra, et amota omni alienarum questionum procella, navis propositi nostri epibatis (a) quietis onusta intra stationem tutissimi portus secure consistat, dum navigat per hoc mare magnum et inmensum, et in illo portu, intra quem jam non erit metuendum vitæ navigium, mercium indiscrepans accipiat pretium placitarum. Hoc tuæ Sanctitatis impetraturos nos confidimus adiutorio, per gratiam quæ est in Chri-

sto Jesu Domino nostro. Omnes filios apostolatus tui dominos nostros clericos, ac sanctos in congregatione propositi servientes deprecamur ut digneris nostro officio salutare, ut cum tua Beatitudine omnes pro nobis orare dignentur. Indiscrepans Trinitas Domini Dei nostri apostolatum tuum, quem elegit per gratiam, conservet nobis in Ecclesia sua, et nostri memorem coronet in Ecclesia magna; quod optamus, domine. Si quid autem famulus tuæ Sanctitatis frater suggesserit Florus, pro regula monasterii, digneris pater, petimus, libenter accipere, et per omnia nos infirmos instruere.

#### EPISTOLA CCXVII\* (a).

Augustinus Vitali Carthaginensi, delato quod doceret initium fidei non esse donum Dei, reclamavit fortiter, ipsunquæ ex precibus Ecclesiæ consultat; ac duodecim regulas proponit ad fidem Ecclesiæ pertinentes circum questionem de gratia Dei.

AUGUSTINUS episcopus servus Christi, et per ipsum servus servorum ipsius, VITALI fratri, in ipso salutem.

CAPUT PRIMUM. — 1. Cum de te mihi essent nuntiata non bona, et rogavi Dominum, et donec mihi bona nuntientur, adhuc rogo ut litteras meas nec aspernanter sumas, et salubriter legas. Si hanc exaudis pro te orationem meam, etiam de te gratiarum actionem donat ut offeram. Quod si impetro, procul dubio non contradices huic ipsi principio epistolæ meæ. Hoc enim pro te oro, ut sis rectæ fidei. Si hoc ergo pro charis nostris non tibi displicet ut oremus, si hanc orationem recognoscis esse christianam, si et tu pro charis tuis talia vel orare te recolis, vel orare te debere cognoscis; quomodo dicis quod te audio dicere, *Ut recte credamus in Deum et Evangelio consentiamus, non esse donum Dei, sed hoc nobis esse a nobis, id est ex propria voluntate, quam nobis in nostro corde non operatus est ipse?* Et ad hoc, cum audieris, *Quid est ergo quod ait Apostolus, Deus in vobis operatur et velle, et perficere (Philipp. ii, 13)?* respondes, *Per legem suam, per Scripturas suas, Deum operari ut velimus, quas vel legimus vel audimus: sed eis consentire vel non consentire ita nostrum est, ut, si velimus, fiat; si autem nolimus, nihil in nobis operationem Dei valere faciamus. Operatur quippe ille, dicis, quantum in ipso est ut velimus, cum nobis nota fiunt ejus eloquia: sed si eis acquiescere notumus, nos ut operatio ejus nihil in nobis prosit efficiamus.* Quæ si dicis, profecto nostris orationibus contradicis.

2. Dic ergo apertissime nos pro iis quibus Evangelium prædicamus, non debere orare ut credant, sed eis tantummodo prædicare. Exserere<sup>1</sup> contra orationes Ecclesiæ disputationes tuas: et quando audis sacerdotem Dei ad altare exhortantem populum Dei orare pro incredulis, ut eos Deus convertat ad fidem, et pro catechumenis, ut eis desiderium regenerationis inspicet,

<sup>1</sup> Lov. omitit, *curatum*: quam vocem habent Gallic. v. ms.

<sup>2</sup> Ex Ms. Sorbonico restituiamus hic, *negatur*: quod deest apud Lov.

(a) Epibatis dicuntur milites classarii, qui in navibus merentur.

<sup>1</sup> Edd., *exerce*. At Mss. præstantiores, *exsero*.

\* Hanc correximus ad a. bl. ff. ab. 2 vc. 3 v. Am. Bad. Fr. Lov.

(a) Alias 107: quæ autem 217 erat, nunc 59. Scripta circa an. 427.

et pro fidelibus, ut in eo quod esse cœperunt, ejus munere perseverent; subsanna piæ voces, et dic te non facere quod hortatur, id est, Deum pro infidelibus, ut eos fideles faciat, non rogare, eo quod non sint ista divinæ miserationis beneficia, sed humanæ officia voluntatis. Et homo in Carthaginiensi eruditus Ecclesia, etiam beatissimi Cypriani librum de Dominica Oratione condemnâ; quam doctor ille cum exponeret, ea petenda esse ostendit a Deo patre, quæ tu dicis esse homini ab homine, hoc est a seipso.

3. Quod si de precibus Ecclesiæ et de martyre Cypriano parum putas esse quod dixi, aude<sup>1</sup> majora, reprehende Apostolum, qui dixit, *Oramus ad Deum, ne quid faciatis mali* (II Cor. xiii, 7). Neque enim dicitur es nihil mali eum facere qui non credit in Christum, aut qui fidem deserit Christi; ac per hoc qui dicit, *ne quid faciatis mali*, nec ista vult fieri: satisque illi non est præcipere, sed constitetur se Deum rogare ne fiant, sciens hominis voluntatem ab ipso corrigi ac dirigi, ut ista non faciat. *A Domino enim gressus hominis diriguntur, et viam ejus volet* (Psal. xxxvi, 23): non dixit, Et viam ejus discet, aut, tenebit, aut, ambulabit, aut aliquid hujusmodi quod posses dicere a Domino quidem dari, sed homini jam volenti; ut scilicet beneficium Dei quo gressus hominis dirigit, ut viam ejus discat, teneat, gradiatur, sua homo voluntate præcedat, et hoc Dei donum præcedente sua voluntate mereatur. Sed ideo dixit, *A Domino gressus hominis diriguntur, et viam ejus volet*, ut intelligeremus ipsam voluntatem bonam qua incipimus velle credere (quoniam Dei via quid est, nisi fides recta?) illius esse donum qui gressus nostros propterea dirigit primitus ut velimus. Non enim ait Scriptura, *A Domino gressus hominis diriguntur*, quia viam ejus voluit; sed, *diriguntur, inquit, et volet*. Non igitur quia voluit, diriguntur; sed quia diriguntur, volet.

CAPUT II. — 4. Hic tu rursus fortasse dicturus es hoc fieri a Domino, dum doctrina ejus legitur vel auditur, si homo veritati quam legit vel audit, sua consentiat voluntate. Si enim lateret eum, inquit, doctrina Dei, non dirigerentur gressus ejus, quibus directis vellet viam Dei. Ac per hoc sic tantum putas a Domino gressus hominis dirigi ad eligendam viam Dei, quia sine doctrina Dei non ei potest innotescere veritas, cui propria voluntate consentiat. Cui si consentit, inquit (quod in ejus libero arbitrio constitutum est), recte atque dicuntur ab illo dirigi gressus ejus ut viam ejus velit, cujus doctrinam, suasionem præcedente, subsequente consensione sectatur; quod libertate naturali, si vult, facit, si non<sup>2</sup> vult, non facit; pro eo quod fecerit, præmium, vel supplicium recepturus. Hæc est illa Pelagianorum mala, male diffamata meritoque reprobata, et ab ipso etiam Pelagio, timente damnari in orientalium episcoporum judicio, damnata sententia (a), qua dicunt gratiam Dei non ad singulos actus dari, sed in libero arbitrio esse, vel in lege atque doctrina: et usque

adeo, frater, erimus graves corde, ut de gratia Dei, imo adversus gratiam Dei, eam pelagianam sententiam teneamus, quam pectore quidem fide, sed tamen catholicos judices Pelagius ipse damnavit!

5. Et quomodo, inquit, respondebitur? Quomodo censes facilius et apertius, quam ut illud quod de orando Deo superius egimus, sic amplectamur, ut hoc menti nostræ nulla subtrahat oblivionis irreptio, nulla calliditas argumentationis extorqueat? Si enim, quod scriptum est, *A Domino gressus hominis diriguntur, et viam ejus volet*; et, *Præparatur voluntas a Domino* (Prov. viii, 35, sec. LXX); et, *Deus est enim qui operatur in vobis et velle*: et multa hujusmodi, quibus commendatur vera Dei gratia, hoc est, quæ non secundum merita nostra datur, sed dat merita ipsa cur datur; quia prævenit hominis voluntatem bonam, nec eam cujusquam invenit in corde, sed facit: si ergo ita præpararet atque ita operaretur Deus hominis voluntatem, ut tantummodo legem suam atque doctrinam libero ejus adhiberet arbitrio, nec vocatione illa aliter atque secreta sic ejus ageret sensum, ut eidem legi atque doctrinæ accommodaret assensum; procul dubio eam legere, vel intelligere legendo, vel etiam exponere ac prædicare sufficeret, nec opus esset orare ut Deus ad fidem suam infidelium corda converteret, et conversis proficientem perseverantiam ejusdem gratiæ suæ largitate donaret. Si ergo hæc a Domino poscenda esse non renuis, quid restat, frater Vitalis, nisi ut ab illo ea donari fatearis, a quo poscenda esse consentis? Si autem negas ab illo nos poscere ista debere, eidem doctrinæ ipsius contradicis; quia et hoc in ea didicimus, ut ab illo ista poscamus.

6. Orationem dominicam nosti, nec dubito te Deo dicere: *Pater noster, qui es in cælis*, etc. Lege expositorem ejus beatissimum Cyprianum, et quemadmodum exposuerit quod ibi dicitur, *Fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra* (Matth. vi, 9, 10), diligenter attende, et obedienter intellige: profecto docebit te orare pro infidelibus inimicis Ecclesiæ, secundum præceptum Domini, dicentis, *Orate pro inimicis vestris* (Id. v, 44); et hoc orare, ut fiat voluntas Dei, sicut in eis qui jam fideles sunt et portant imaginem celestis hominis, et propterea cæli nomine digni sunt; ita et in eis qui per infidelitatem non nisi imaginem terreni hominis portant (I Cor. xv, 47-49), et ob hoc terra merito nuncupantur. Nempe isti, pro quibus inimicis Dominus nos jussit orare, et gloriosissimus martyr sic exposuit quod in oratione dicimus, *Fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra*, ut ipsis etiam poscamus fidem quam fideles habent: nempe ergo isti christianæ pietatis inimici, legem Dei atque doctrinam qua Christi prædicatur fides, vel omnino audire nolunt, vel ad hoc audiunt sive etiam legunt ut irrideant et detestentur, et quanta possunt contradictione blasphemant. Inaniter igitur et perfunctorie potius quam veraciter pro eis, ut doctrinæ cui adversantur, credendo consentiant, Deo fundimus preces, si ad ejus non pertinet gratiam convertere ad fidem suam ipsi fidei contrarias hominum voluntates. Iua-

<sup>1</sup> Antiquiores Ed., adde. Lov., audî.

<sup>2</sup> Nam. duo Vatic. et unus e Gallic., si vult, non facit.

(c) Vñ. lib. de Gestis Pelag., c. 14.



niter etiam et perfunctorie potius quam veraciter magnas eum exultatione agimus Deo gratias, quando aliqui eorum credunt, si hoc in eis ipse non facit.

7. Non fallamus homines, nam Deum fallere non valemus. Prorsus non oramus Deum, sed orare nos fingimus, si nos ipsos, non illum, credimus facere quod oramus. Prorsus non gratias Deo agimus, sed nos agere fingimus, si unde illi gratias agimus, ipsum facere non putamus. Labia dolosa si in hominum quibuscumque sermonibus sunt, saltem in orationibus non sint. Absit ut quod facere Deum rogamus oribus et vocibus nostris, eum facere negemus cordibus nostris: et, quod est gravius, ad alios etiam decipiendos, hoc non taceamus disputationibus nostris; et dum volumus apud homines defendere liberum arbitrium, apud Deum perdamus orationis auxilium, et gratiarum actionem non habeamus veram, dum veram non agnoscimus gratiam.

CAPUT III. — 8. Si vere volumus defendere liberum arbitrium, non oppugnemus unde sit liberum. Nam qui oppugnat gratiam, qua nostrum ad declinandum a malo et faciendum bonum liberatur arbitrium, ipse arbitrium suum adhuc vult esse captivum. Responde, obsecro, quomodo dicit Apostolus, *Gratias agentes Patri, idoneas facienti nos in parte sortis sanctorum in lumine; qui eruit nos de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii charitatis suæ* (Coloss. 1, 12, 13); si non ipse arbitrium nostrum, sed ipsum arbitrium se liberat? Mendaciter ergo agimus gratias Patri, tanquam ipse faciat quod ipse non facit: et erravit qui dixit quod ipse nos faciat idoneos in parte sortis sanctorum in lumine, quia ipse nos eruit de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii charitatis suæ. Responde quomodo ad declinandum a malo, et faciendum bonum liberum habebamus arbitrium, quando erat sub potestate tenebrarum? unde nos si, quemadmodum dicit Apostolus, Deus eruit, ipse utique illud liberum fecit. Quod tam magnum nostrum bonum, si per suæ doctrinæ prædicationem tantummodo facit; quid de iis dicemus, quos de ipsa tenebrarum potestate nondum eruit? prædicanda tantum illis est doctrina divina, an etiam orandum pro eis, ut de tenebrarum potestate divinitus eruantur? Si tantummodo prædicandum esse dicis, jussioni Domini et orationibus Ecclesiæ contradicis: si autem fateris pro eis orandum, id utique orandum fateris, ut eidem doctrinæ, arbitrio liberato a tenebrarum potestate, consentiant. Ita fit ut neque fideles stant, nisi libero arbitrio, et tamen illius gratia fideles stant, qui eorum a potestate tenebrarum liberavit arbitrium. Sic et Dei gratia non negatur, sed sine ullis humanis præcedentibus meritis vera monstratur; et liberum ita defenditur, ut humilitate solidetur, non elatione præcipitur arbitrium, et qui gloriatur, non in homine, vel quolibet alio, vel scipso, sed in Domino gloriatur (1 Cor. 1, 31).

9. Potestas enim tenebrarum quid est, nisi potestas diaboli et angelorum ejus, qui cum fuissent angeli lucis, in veritate per liberum arbitrium non stan-

tes (Joan. viii, 44), sed inde cadentes, facti sunt tenebræ? Non te ista doceo, sed quæ nosti ut recorderis admoneo. Illic igitur potestati tenebrarum, per illius ruinam, cui primo homini ab ea potestate prævaricatio persuasa est, et in quo omnes cecidimus, subjectum est genus humanum: propter quod de hac potestate tenebrarum eruuntur et parvuli, cum regenerantur in Christo. Neque hoc apparet in eorum arbitrio liberato, nisi cum ad annos pervenerint ratione utentis ætatis, habentes consentientem doctrinæ salutari, in qua nutriti sunt, voluntatem, et in ea finientes istam vitam, si electi sunt in Christo ante constitutionem mundi ut essent sancti et immaculati in conspectu ejus in charitate, prædestinati in adoptionem filiorum (Eph. 1, 4, 5).

10. Hæc autem potestas tenebrarum, id est diabolus, qui dicitur etiam princeps potestatis aeris, operatur in filiis diffidentiae (Id. ii, 2), princeps iste rector tenebrarum (Id. vi, 12), id est ipsorum diffidentiae filiorum, regens eos ad arbitrium suum, quod neque ipse habet liberum ad benefaciendum, sed ad maximam malevolentiam poena sui sceleris obdurtum: unde nemo sanæ fidei credit, aut dicit, hos apostatas angelos ad pristinam pietatem correctæ aliquando voluntate converti. Quid ergo operatur hæc potestas in filiis diffidentiae, nisi opera sua mala, et in primis maximeque ipsam diffidentiam et infidelitatem qua sunt inimici fidei; per quam scit eos posse mundari, posse sanari, posse perfectissime liberos, quod eis vehementer invidet, in æternitate regnare? Itaque aliquos eorum, per quos amplius decipere affectat, sint habere nonnulla velut opera bona, in quibus laudantur, per quasque gentes, præcipueque in gente Romana, qui præclare gloriosissimeque vixerunt. Sed quoniam, sicut veracissima Scriptura dicit, *Omne quod non est ex fide, peccatum est* (Rom. xiv, 23); et, *Sine fide impossibile est utique placere Deo* (Hebr. xi, 6), non hominibus; nihil sic agit hic princeps, quam ut non credatur in Deum, nec ad Mediatorem, a quo solvuntur opera ejus, credendo veniatur.

11. Sed ipse Mediator intrat in domum fortis (Matt. xii, 29), id est in hoc sæculum mortalium sub potestate diaboli, quantum ad ipsum pertinet, constitutum; de ipso quippe scriptum est, quod potestatem habeat mortis (Hebr. ii, 14). Intrat in domum fortis, id est, in suo dominatu habentis genus humanum; et prius alligat eum, id est, ejus coercet et cohibet potestatem, potestatis suæ fortioribus vinculis; et sic eripit vasa ejus, quæcumque prædestinavit eripere, arbitrium eorum ab ejus potestate liberans, ut illo non impediante credant in istum libera voluntate. Proinde hoc opus est gratiæ, non naturæ. Opus est, inquam, gratiæ, quam nobis attulit secundus Adam; non naturæ, quam totam perdidit in semetipso primus Adam. Opus est gratiæ tollentis peccatum, et vivificantis mortuum peccatorem; non opus legis ostendentis peccatum, nec a peccato vivificantis. Nam ille magnus gratiæ prædicator, *Peccatum, inquit, non cognovi, nisi per legem* (Rom. vii, 7): et, *Si data esset, inquit, lex quæ posset*

*vivificare, omnino ex lege esset justitia* (Galat. III, 21). Opus est hoc gratiæ, quam qui accipiunt, doctrinæ salutari Scripturarum sanctarum, etsi fuerint inimici, fiunt amici; non opus ejusdem doctrinæ, quam qui audiunt et legunt sine gratia Dei, pejores ejus efficiuntur inimici.

CAPUT IV. — 12. Non est igitur gratia Dei in natura liberi arbitrii et in lege atque doctrina, sicut pelagiana perversitas desipit; sed ad singulos actus datur illius voluntate, de quo scriptum est, *Pluriam voluntariam segregabis, Deus, hæreditati tuæ* (Psal. LXXVII, 10): quia et liberum arbitrium ad diligendum Deum primi peccati granditate perdidimus, et lex Dei atque doctrina, quamvis sancta et justa et bona (Rom. VII, 12), tamen occidit, si non vivificet Spiritus (II Cor. III, 6), per quem fit, non ut audiendo, sed ut obediendo, neque ut lectione, sed ut dilectione teneatur. Quapropter ut in Deum credamus, et pie vivamus, non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei (Rom. IX, 16): non quia velle non debemus et currere; sed quia ipse in nobis et velle operatur et currere. Unde et ipse Dominus Jesus credentes a non credentibus, id est, ab iræ vasis vasa misericordiæ discernens, *Nemo, inquit, venit ad me, nisi fuerit ei datum a Patre meo* (Joan. VI, 65): et utique, ut hoc diceret, in ejus doctrina fuerant scandalizati discipuli ejus, qui eum postea non sunt secuti. Non ergo gratiam dicamus esse doctrinam, sed agnoscamus gratiam, quæ facit prodesse doctrinam: quæ gratia si desit, videmus etiam obesse doctrinam.

13. Propterea Deus ut omnia futura opera sua in prædestinatione præciverit, sic illa disposuit, ut quosdam non credentes ad fidem suam, orationes credentium pro eis exaudiendo, convertat; unde refutentur, et, si ille est eis propitiis, corrigantur qui putant gratiam Dei esse naturam liberi arbitrii, cum qua nascimur; aut gratiam Dei esse doctrinam, quamvis utilem, quæ per linguas et litteras prædicatur. Non enim hoc oramus pro infidelibus, ut fiat eorum natura, id est ut homines sint; aut ut doctrina eis prædicetur, quam malo suo audiunt, si non credunt; et plerumque pro eis oramus, qui cum legant vel audiant, nolunt credere: sed oramus ut voluntas corrigatur, doctrinæ consentiantur, natura sanetur.

14. Jamvero ut perseverent in eo quod esse cœperunt, etiam pro se ipsis orant fideles. Utile est quippe omnibus vel pene omnibus propter humilitatem saluberrimam, ut quales futuri sint, scire non possint. Ad hoc dicitur: *Qui videtur stare, videat ne cadat* (I Cor. X, 12). Propter hujus timoris utilitatem, ne regenerati et pie vivere incipientes, tanquam securi alta sapiamus, quidam non perseveraturi perseveraturi Dei permissione vel provisione ac dispositione miscentur; quibus cadentibus terribili cum timore et tremore gradiamur viam justam, donec ex hac vita, quæ tentatio est super terram (Job. VII, 1), transeamus ad aliam, ubi jam non sit elatio comprimenda, nec contra ejus suggestiones tentationesque luctandum.

15. Sed de hac re, id est, *cur quidam non permanant in fide et sanctitate christiana, tamen accipiunt ad tempus hanc gratiam, et dimittantur hic vivere donec cadant, cum possint rapi de hac vita, ne malitia mutet intellectum eorum, quod de sancto immatura ætate defuncto scriptum est in libro Sapientiæ* (Sap. IV, 11); querat quisque ut poterit, et si invenierit præter hanc quæ a me reddita est, aliam probabilem rationem, a rectæ fidei regula non recedens, teneat eam, et ego cum illo, si me non latuerit: verumtamen in quod pervenimus, in eo ambulemus donec nobis Deus revelet, si quid aliter sapiamus, sicut apostolicis Litteris admonemur (Philipp. III, 15, 16). Pervenimus autem in ea quæ ad fidem veram et catholicam pertinere firmissime scimus, in quibus ita nobis ambulandum est, adjuvante illo atque miserante, cui dicimus, *Deduc me, Domine, in viam tuam, et ambulabo in veritate tua* (Psal. LXXXV, 11), ut ab eis nullo modo deviemus.

DUODECIM SENTENTIE CONTRA PELAGIANOS.

CAPUT V. — 16. Quoniam ergo propitio Christo Christiani catholici sumus: 1° Scimus nondum natos nihil egisse in vita propria boni seu mali, nec secundum merita prioris alicujus vitæ, quam nullam propriam<sup>1</sup> singuli habere potuerunt, in hujus vitæ venire miseria: sed tamen secundum Adam carnaliter natos contagium mortis antiquæ prima nativitate contrahere, nec liberari a supplicio moris æternæ, quod trahit ex uno in omnes transiens justa damnatio, nisi per gratiam renascantur in Christo. — 2° Scimus gratiam Dei nec parvulis nec majoribus secundum merita nostra dari. — 3° Scimus majoribus ad singulos actus dari. — 4° Scimus non omnibus hominibus dari, et quibus datur, non solum secundum merita operum non dari, sed nec secundum merita voluntatis eorum quibus datur: quod maxime apparet in parvulis. — 5° Scimus eis quibus datur, misericordia Dei gratuita dari. — 6° Scimus eis quibus non datur, justo judicio Dei non dari. — 7° Scimus quod omnes astabimus ante tribunal Christi, ut ferat unusquisque secundum ea quæ per corpus gessit, non secundum ea quæ, si diutius viveret, gesturus fuit, sive bonum sive malum. — 8° Scimus etiam parvulos secundum ea quæ per corpus gesserunt, recepturos vel bonum vel malum. Gesserunt autem non per seipsos, sed per eos quibus pro illis respondentibus et renuntiare diabolo dicuntur et credere in Deum; unde et in numero fidelium computantur, pertinentes ad sententiam Domini dicentis: *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit*. Propter quod et illis qui hoc Sacramentum non accipiunt, contingit quod sequitur: *Qui autem non crediderit, condemnabitur* (Marc. XVI, 16). Unde et ipsi, sicut dixi, si in illa parva ætate moriuntur, atque secundum ea quæ per corpus gesserunt, id est tempore quo in corpore fuerunt, quando per corda et ora gestantium crediderunt vel non crediderunt, quando baptizati vel non baptizati sunt, quando carnem Christi

<sup>1</sup> Sic Mss. duo Vatic. et Gallic. omnes, necnon Bad. et Ann. At. Et. et Lov. habent, quæ nulla proviz.

manducaverunt vel non manducaverunt, quando et sanguinem biberunt vel non biberunt; secundum hæc ergo quæ per corpus gesserunt, non secundum ea quæ, si diu hic viverent, gesturi fuerant, judicantur. — 9° Scimus felices esse mortuos qui in Domino moriuntur, nec ad eos pertinere quidquid acturi fuerant, si tempore diuturniore vixissent. — 10° Scimus eos qui corde proprio credunt in Dominum, sua id facere voluntate ac libero arbitrio. — 11° Scimus pro eis qui nolunt credere, nos qui jam credimus, recta fide agere, cum Deum oramus ut velint. — 12° Scimus pro eis qui ex illis crediderunt, tanquam de beneficiis, recte atque veraciter et debere nos Deo agere gratias, et solere.

17. Recognoscis me, ut puto, in iis quæ nos scire dixi, non omnia quæ ad fidem catholicam pertinent commemorare voluisse, sed ea tantum quæ ad istam, quæ inter nos agitur, de Dei gratia quæstionem, utrum præcedat hæc gratia, an subsequatur hominis voluntatem; hoc est, ut planius id eloquar, utrum ideo nobis detur, quia volumus, an per ipsam Deus etiam hoc efficiat ut velinus. Si ergo istas duodecim sententias, quas nos dixi scire ad fidem rectam et catholicam pertinere, etiam tu, frater, nobiscum tenes, ago Deo gratias; quas profecto non veraciter agerem, nisi gratia Dei fieret ut teneres. Quæ tibi tenenti nullum omnino remanet nobiscum de hac quæstione certamen.

CAPUT VI. — 18. Ut enim eadem duodecim brevi expositione percurram: quomodo voluntatis humanæ meritum sequitur gratia; cum detur et parvulis, qui hoc nondum possunt velle seu nolle? Quomodo gratiam vel in majoribus dicuntur præcedere merita voluntatis; si gratia, ut vera sit gratia, non secundum merita nostra datur? Quam sententiam catholicam Pelagius ipse sic timuit, ut eos qui dicunt gratiam Dei secundum merita nostra dari, sine dubitatione damnaret, ne a catholicis iudicibus damnaretur. Quomodo dicitur gratia Dei in natura esse liberi arbitrii vel in lege atque doctrina; cum et istam sententiam Pelagius ipse damnaverit, procul dubio confitens gratiam Dei ad singulos actus dari, eis utique qui jam libero arbitrio utuntur?

19. Quomodo dicitur omnes homines eam fuisse accepturos, si non illi quibus non donatur, eam sua voluntate respuerent, quoniam *Deus vult omnes homines salvos fieri* (1 Tim. II, 4); cum multis non detur parvulis, et sine illa plerique moriantur, qui non habent contrariam voluntatem, et aliquando cupientibus festinantibusque parentibus, ministris quoque volentibus ac paratis, Deo nolente non detur, cum repente, antequam detur, expirat, pro quo, ut acciperet, currebatur? Unde manifestum est eos qui huic resistunt tam perspicuæ veritati, non intelligere omnino qua locutione sit dictum quod *omnes homines vult Deus salvos fieri*; cum tam multi salvi non fiant, non quia ipsi, sed quia Deus non vult, quod sine ulla caligine manifestatur in parvulis. Sed sicut illud quod dictum est, *Omnes in Christo vivificabuntur* (1 Cor. xv, 22), cum tam multi æterna morte puniantur, ideo dictum est, quia omnes quicumque vitam æternam percipiunt, non percipiunt

nisi in Christo: ita quod dictum est, *omnes homines vult Deus salvos fieri*, cum tam multos nolit salvos fieri, ideo dictum est, quia omnes qui salvi fiunt, nisi ipso volente non fiunt; et si quo alio modo illa verba apostolica intelligi possunt, ut tamen huic apertissime veritati, in qua videmus tam multos, volentibus hominibus, sed Deo nolente, salvos non fieri, contraria esse non possint.

20. Quomodo ut detur gratia divina, voluntas metretur humana; si eis quibus datur, gratuita misericordia datur, ut vera sit gratia? Quomodo in hac re merita pensantur voluntatis humanæ; quandoquidem illis quibus gratia ista non datur, nullo plerumque merito, nulla voluntate distantibus, sed unam cum eis quibus datur, habentibus causam, justo tamen iudicio Dei non datur (non enim est iniquitas apud Deum [Rom. ix, 14]); ut intelligant quibus datur, quam gratis eis detur, quando juste utique non daretur, quoniam similem habentibus causam juste non datur?

21. Quomodo non gratiæ Dei est, non solum credendi voluntas ab initio, verum etiam perseverandi usque in finem; cum finis ipse vitæ hujus non in hominis, sed in Dei sit potestate, et possit utique Deus etiam hoc beneficium non perseveraturo conferre, ut rapiatur ex corpore, ne malitia mutet intellectum illius? Non enim recipiet homo seu bonum seu malum, nisi secundum ea quæ per corpus gessit, non secundum ea quæ, si diutius viveret, gesturus fuit.

22. Quomodo dicitur propterea quibusdam non dari, quibusdam morituris parvulis Dei gratia dari, quia eorum futuras prævidet voluntates, quas habituri essent si viverent; cum secundum ea quæ per corpus gessit, non secundum ea quæ gesturus esset, si diutius fuisset in corpore, unusquisque recipiat sive bonum sive malum, sicut Apostolus definit (II Cor. v, 10)? Quomodo secundum voluntates suas futuras homines iudicantur, quas habituri fuisse dicuntur, si diutius tenerentur in carne; cum dicat Scriptura, *Felices mortui qui in Domino moriuntur* (Apoc. xiv, 13)? quorum sine dubio certa et secunda felicitas non est, si et ea quæ non egerunt, sed acturi fuerant; si esset eis hæc vita prolixior, iudicabit Deus: nullumque recipit beneficium, qui rapitur ne malitia mutet intellectum ejus; quia et pro illa malitia, cui forsitan imminenti subtractus est, poenas luit: nec gaudendum est de iis quos in fide recta et vita bona novimus esse defunctos, ne secundum aliqua scelera iudicentur, quæ fuerant, si viverent, fortasse facturi: nec dolendi vel detestandi sunt illi qui vitam istam in infidelitate ac perditis moribus finierunt, quia forte, si viverent, acturi fuerant poenitentiam, pieque victuri, et secundum ista sunt iudicandi: totusque ille de Mortalitate liber gloriosissimi martyris Cypriani reprobatus et abjiciendus est, in quo tota ejus intentio est, ut sciamus bonis fidelibus gratulandum esse morientibus, quando hujus vitæ tentationibus auferuntur, deinceps in beatissima securitate mansuri. Sed quoniam hæc

falsum non est, et sine dubitatione felices sunt mortui qui in Domino moriuntur; ridendus est et execrandus error quod putatur quod homines secundum suas futuras, quæ morientium non sunt futuræ, iudicandi sunt voluntates.

23. Quomodo dicuntur negare liberum voluntatis arbitrium, qui consentunt omnem hominem, quisquis suo corde credit in Deum, non nisi sua libera credere voluntate; cum potius illi oppugnent arbitrium liberum, qui oppugnant Dei gratiam, qua vere ad bona eligenda et agenda fit liberum? Quomodo dicitur quod per legem Dei atque doctrinam Scripturarum fiat, quod eadem Scriptura dixit, *Præparatur voluntas a Domino* (Prov. viii, 35, sec. LXX); ac non potius per occultam inspirationem gratiæ Dei: quandoquidem pro eis qui eidem doctrinæ contradicentes nolunt ei credere, ipsum Deum fide recta rogamus ut velint?

24. Quomodo Deus exspectat voluntates hominum, ut præveniant eum quibus det gratiam; cum gratias ei non immerito agamus de iis quibus non ei credentibus, et ejus doctrinam voluntate impia persequentibus, misericordiam prærogavit, eosque ad seipsum omnipotentissimam facilitate convertit, ac volentes ex nolentibus fecit? Ut quid ei inde gratias agimus, si hoc ipse non fecit? Ut quid tanto magis eum magnificamus, quanto magis volebant credere, quos credidisse gaudemus, si gratia divina voluntas in melius non mutatur humana? Apostolus Paulus, *Eram, inquit, ignotus facie Ecclesiis Judææ, quæ sunt in Christo; tantum autem audiebant quia qui aliquando nos persequabatur, nunc evangelizat fidem quam aliquando vastabat; et in me magnificabant Deum* (Galat. i, 22-24). Ut quid magnificabant Deum, si non Deus ad seipsum cor illius viri suæ gratiæ bonitate converterat, quando, ut ipse constitetur, misericordiam consecutus est, ut fidelis esset (I Cor. vii, 25), ea fide quam aliquando vastabat? Ipsum etiam verbum quod posuit, quem nisi Deum hoc tam magnum bonum fecisse declarat? Quid est enim, *in me magnificabant Deum*, nisi in me Deum magnificentem prædicabant? Quomodo autem eum magnificentem prædicabant, si magnum illud factum de Pauli conversione ipse non fecerat? et quo pacto ipse fecerat, si volentem credere ex nolente ipse non fecerat?

25. Nempe manifestum est ex illis duodecim sententiis, quas pertinere ad catholicam fidem negare non sineris, non solum omnibus, verum etiam singulis id confici, ut constitemus gratia Dei præveniri hominum voluntates, et per hanc eas potius præparari, quam propter earum meritum dari. Aut si aliquid earum duodecim esse verum negas, quarum propterea commendo etiam numerum, ut facilius memoriæ mandentur, distinctiusque teneantur; non te pigeat rescribere ut sciam, et ea quam mihi Dominus dederit, facultate respondeam. Ego enim hæreticum quidem pelagianum te esse non credo; sed ita te esse volo, ut nihil illius ad te transeat, vel in te relinquantur erroris.

CAPUT VII. — 26. Sed inter hæc duodecim repe-

ries fortasse aliquid, quod negandum vel dubitandum putes, et unde nos operosius disputare compellat. Numquid et orare prohibebis Ecclesiam pro infidelibus, ut sint fideles; pro iis qui nolunt credere, ut velint credere; pro iis qui ab ejus lege doctrinaque dissentunt, ut legi ejus doctrinaeque consentiant, ut det illis Deus quod per prophetam promisit, cor cognoscendi eum, et aures audiendi (Baruch ii, 31), quas utique acceperant, de quibus Salvator ipse dicebat, *Qui habet aures audiendi audiat* (Matth. xiii, 9)? Numquid ubi audieris sacerdotem Dei ad ejus altare populum hortantem ad Deum orandum, vel ipsum clara voce orantem, ut incredulas gentes ad fidem suam venire compellat, non respondebis, Amen? An etiam hujus fidei sanitati contraria disputabis? Numquid beatissimum Cyprianum in hoc errasse clamabis vel insurrabis, ubi pro inimicis fidei christianæ, ut etiam ipsi ad eam convertantur, orare nos docet?

27. Numquid postremo apostolum Paulum pro Judæis infidelibus habentem talia vota culpabis? de quibus ait: *Bona voluntas quidem cordis mei, et deprecatis autem Deum fit pro illis in salutem* (Rom. i, 1). Qui etiam Thessalonicensibus dicit: *De cætero, fratres, orate pro nobis, ut verbum Domini currat et glorificetur, sicut etiam apud vos; et ut eruamur ab iniquis et malis hominibus: non enim omnium est fides* (II Thess. iii, 1, 2). Quomodo curreret et glorificaretur verbum Dei, nisi ad fidem conversis eis quibus prædicaretur; quandoquidem jam credentibus dicit, *quemadmodum et apud vos?* Scit certe hoc ab illo fieri, quem velle rogari ut hoc faciat, ut etiam eruatur ab iniquis et malis hominibus; qui profecto et illis orantibus non erant credituri. Propter quod addidit, *non enim est omnium fides*; tanquam diceret, Non enim apud omnes etiam vobis orantibus glorificabitur verbum Dei: quia ipsi utique fuerant credituri qui ordinati erant in vitam æternam, prædestinati in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ipsum, et electi in ipso ante mundi constitutionem (Eph. i, 4, 5); sed ideo Deus per orationes credentium nondum credentes credere facit, ut ostendat quia ipse facit. Nemo est enim tam imperitus, tam carnalis, tam tardus ingenio, qui non videat Deum facere quod rogari se præcipit ut faciat.

28. Hæc et alia testimonia divina, quæ commemorare longum est, ostendunt Deum gratia sua auferre infidelibus cor lapideum, et prævenire in hominibus bonarum merita voluntatum; ita ut voluntas per antecedentem gratiam præparetur, non ut gratia merito voluntatis antecedente donetur. Hoc et gratiarum actio indicat quod oratio; oratio pro infidelibus, gratiarum actio pro fidelibus. Qui enim est orandus ut faciat, illi est actio gratiarum reddenda cum fecerit: unde idem dicit apostolus ad Ephesios, *Propter hoc et ego, audita fide vestra in Domino Jesu, et dilectionis in omnes sanctos, non cesso gratias agere pro vobis* (Ibid. 15).

29. Loquimur autem nunc de ipsis initiis, cum homines qui erant aversi et adversi, convertuntur ad Deum, et velle incipiunt quod volebant, et habere fi-

dem quam non habebant; quod ut fuit in eis, oratur pro eis, quamvis non oretur ab eis: ipsi enim quomodo invocabunt, in quem non crediderunt (*Rom. x, 14*)? Cum vero factum fuerit quod oratur, ei qui fecit aguntur gratiæ, et pro eis et ab eis. Deo rationibus autem iam fidelium, quas et pro se et pro aliis fidelibus faciunt, ut proficiant in eo quod esse cœperunt, et de gratiarum actionibus, quia proficiunt, conflegendum esse tecum non puto; contra Pelagianos est iste conflictus tibi nobisque communis. Illi quippe omnia ad fidem planque vitam hominum pertinentia ita tribuunt libero voluntatis arbitrio, ut habenda ex nobis, non a Domino putent esse poscenda: tu autem, si ea quæ de te audis vera sunt, initium fidei, ubi est etiam initium bonæ, hoc est piæ voluntatis, non vis donum esse Dei, sed ex nobis nos habere contendis ut credere incipiamus; cætera autem religiosæ vitæ bona Deum per gratiam suam jam ex fide petentibus, quaerentibus, pulsantibus, donare consentis. Nec attendis ideo pro infidelibus Deum rogari ut credant, quoniam Deus donat et fidem; ideo pro eis et qui crediderint, Deo gratias agi, quoniam donavit et fidem.

30. Quamobrem ut hunc ad te sermonem aliquando concludam: si negas orandum esse ut qui nolunt credere, velint credere, si negas agendas esse Deo gratias, quoniam credere voluerunt qui nolebant credere; aliter tecum agendum est, ut non sic erres, aut, si errare persistis, ne mittas alios in errorem. Si autem, quod de te magis credo, sentis atque consentis orare nos Deum debere ac solere pro nolentibus credere, ut velint credere, et pro eis qui adversantur et contradicunt legi ejus atque doctrinæ, ut ei credant eamque sectentur; si sentis atque consentis debere nos etiam Deo agere gratias ac solere pro talibus, cum ad fidem ejus doctrinamque conversi, volentes ex nolentibus fiunt, oportet sine dubitatione fitearis voluntates hominum Dei gratia præveniri, et ut bonum velint homines quod nolebant, Deum facere, qui rogatur ut faciat, et cui nos novimus agere gratias dignum et justum esse cum fecerit. Dominus tibi det intellectum in omnibus, domine frater.

EPISTOLA CCXVIII \* (a).

*Palatinum adhortatur ut in christiana sapientia proficiat ac perseveret, id summopere cavens ne spem bene vivendi collocet in propriis viribus.*

Domino dilectissimo, et desideratissimo filio PALATINO, AUGUSTINUS.

1. Conversatio tua fortior atque fructuosior ad Dominum Deum nostrum, magnum nobis attulit gaudium. Elegisti enim a juventute doctrinam, ut invenias usque ad canos sapientiam (*Eccli. vi, 18*). Cani sunt ergo sensus hominis, et senectutis ætas vita immaculata (*Sap. iv, 9*). Quam donet tibi Dominus pe-

\* Hanc recognovimus ad bl. cb. vc. duos v. et Lov.

(a) Alias 208: quæ autem 218 erat, nunc 13. Scripta forte circ. idem tempus.

tenti, quaerenti atque pulsanti, qui novit bona data dare filiis suis (*Math. vii, 11*). Quamvis enim abundet tibi exhortatores et exhortationes ad viam salutis et gloriæ sempiternæ, maxime ipsa gratia Christi, quæ tibi tam salubriter in corde tuo locuta est; tamen etiam nos pro dilectionis officio, quam tibi debemus, afferimus aliquid exhortationis in hac resalutatione nostra, qua te non pigrum vel dormientem excitemus, sed provocemus incitemusque currentem.

2. Sapere te oportet, fili, ut perseveres, quia sapuisti ut eligeres. Sit hoc ipsum sapientiæ tuæ, scire cujus donum hoc est. Revela ad Dominum viam tuam, et spera in eum: et ipse faciet, et deducet velut lumen justitiam tuam; et iudicium tuum velut meridiem (*Psal. xxxvi, 5*). Ipse faciet rectos cursus tuos, et itinera tua in pace producet (*Prov. iv, 27*). Sicut speravisti quod sperabas in sæculo, ne in abundantia divitiarum gloriarieris, quas more filiorum sæculi hujus concupiscere cœperas: ita nunc ad tollendum jugum Domini et sarcinam ejus, in virtute tua non confidas; et illud lene erit, et hæc levis (*Math. xi, 29, 30*). Pariter quippe improbantur in Psalmo et qui confidunt in virtute sua, et qui in abundantia divitiarum suarum gloriantur (*Psal. xlviii, 7*). Ergo divitiarum gloriam non jam habebas, sed quam habere cupiebas, prudentissime contempisti. Cave ne tibi subrepat in tua virtute confidere; homo es enim, et maledictus omnis qui spem suam ponit in homine (*Jerem. xvii, 5*). Sed plane in Deo tuo toto corde confide, et ipse erit virtus tua, in qua pius gratusque confidas, cui dicas humiliter et fideliter, *Diligam te, Domine, virtus mea* (*Psal. xvii, 2*): quia et ipsa charitas Dei, quæ perfecta foras mittit timorem (*I Joan. iv, 18*), non per vires nostras, id est humanas, diffunditur in cordibus nostris, sed sicut dicit Apostolus, *per Spiritum sanctum qui datus est nobis* (*Rom. v, 5*).

3. Vigila ergo et ora, ne intres in tentationem (*Marc. xiv, 38*). Ipsa quippe oratio admonet te quod indigeas adjutorio Domini tui, ne spem bene vivendi in te ponas. Oras enim non jam ut accipias divitias et honores præsentis sæculi, aut aliquid vanitatis humanæ, sed ne intres in tentationem: quod utique si homo sibi præstare posset volendo, non posceretur orando. Quapropter, ut non intremus in tentationem, si voluntas sufficeret, non orarem; quæ tamen si deesset, nec orare possemus. Adsit ergo ut velimus, oremus autem ut valeamus quod voluerimus, cum ipso donante recte sapuerimus. Quod bonum quoniam jam cœpisti, est unde gratias agas. Quid enim habes quod non accepisti? Si autem accepisti, cave ne gloriaris quasi non acceperis (*I Cor. iv, 7*), hoc est, quasi ex te ipso habere potueris. Sciens autem unde acceperis, ab illo pete ut perficiatur, a quo datum est ut inciperetur. Cum timore itaque et tremore tuam salutem operare. Deus est enim qui operatur in te et velle, et perficere, pro bona voluntate (*Philipp. ii, 12, 13*): quoniam præparatur voluntas a Domino (*Prov. viii, 35, sec.*

LXX), atque ab ipso gressus hominis diriguntur, et viam ejus volet (*Psal.* xxxvi, 23). Hæc cogitatio sancta servabit te, ut sapientia tua pietas sit; id est, ut ex Deo sis bonus, et Christi gratiæ non ingratus.

4. Desiderant te parentes tui, fideliter congratulantes meliori spei tuæ quam in Domino habere cœpisti. Nos autem te sive absentem corpore sive præsentem, in uno spiritu habere cupimus, per quem diffunditur charitas in cordibus nostris, ut quolibet loco fuerit caro nostra, nullo modo separata possit esse anima nostra. Gratissimæ accepimus ciliicia quæ misisti, ubi nos de frequentanda et servanda humilitate orationum prior ipse monuisti.

#### EPISTOLA CCXIX \* (a).

*Augustinus aliique Africani patres, Gallicanis episcopis Proculo et Cylinnio qui Leporium monachum in fide incarnationis Verbi errantem ejecerant, ut amplectantur jam Dei gratia poenitentem et correctum.*

Dilectissimis et honorabilibus fratribus et consacerdotibus PROCLUSO ET CYLINNIO, AURELIUS, AUGUSTINUS (b), FLORENTIUS, ET SECUNDUS, IN DOMINO salutem.

1. Filium nostrum Leporium apud vestram Sanctitatem pro sui erroris præsumptione merito idoneoque correptum, cum ad nos, posteaquam inde exturbatus est, venisset, salubriter perturbatum, corrigendum sanandumque suscepimus. Nam sicut vos obedistis Apostolo ut corripere in quietos; ita et nos ut consolaremur pusillanimes ac suscipere in infirmos (*I Thess.* v, 14). Cum enim præoccupatus esset sicut homo in aliquo delicto, eodemque non parvo, ut de unigenito Filio Dei, quod erat in principio Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, cum autem venit plenitudo temporis Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (*Joan.* i, 1, 14), non recta quædam saperet, nec vera sentiret; negans Deum hominem factum, ne videlicet substantiæ diviniæ, quæ æqualis est Patri, indigna mutatio vel corruptio sequeretur; nec videns quartam se subintroducere in Trinitate personam, quod a sanitate symboli catholicæque veritatis prorsus alienum est; eum, sicuti potuimus, adjuvante Domino instruximus in spiritali lenitate: præsertim quia cum hoc admoneret Vas electionis, adjecit, *Intendens te ipsum, ne et tu ten-*

\* Adjungitur hic epistolæ Augustini, ut ab ipso, eruditorum opinione, dictata.

(a) Quæ 219 erat, nunc 232. Scripta videtur an. 436, aut 437.

(b) Ab Augustino dictatam epistolam judicat ex stilo Sirmundus: Idemque alii ferunt, iudicium de Libello Emendationis Leporii. Cujus monachi errores nondum, opinamur, venerant in Augustini notitiam, quando in lib. de Correctione et Gratia, c. 11, hæc dicebat: « Neque enim quisquam tanta rei hujus et fidei cæcus est ignorantia, ut audeat dicere, quamvis de spiritu sancto et virgine Maria filium hominis natum, et per liberum tamen arbitrium bene vivendo et sine peccato bona opera faciendo meruisse ut esset Dei filius. » Quippe hæc etiam Leporius « summam cæcitatem suæ insipientiæ » detestatur in Emendationis libello; qui proinde scriptus fuit post eundem librum de Correctione et Gratia. Leporii « per Augustinum emendati » meminit Gennadius in lib. de Script. Eccles., c. 59; præter Cassianum in lib. 1 de Incarnatione; Joannem II papam in epist. ad Avienum; secundum in lib. 1, c. 4, et alios.

teris, ne ita se quidam ad profectum spirituales pervenisse gauderent, ut se jam non posse tentari tanquam homines putarent; addiditque salubrem pacificamque sententiam, ut alter alterius onera portet, quoniam sic adimplebimus legem Christi: *Qui enim putat se esse aliquid, cum sit nihil, scipsum seducit* (*Galat.* vi, 1-3), dilectissimi et honorabiles fratres.

2. Quam tamen ejus emendationem nequaquam forte implere possemus, nisi vos ante, quæ in comendosa fuerant, damnaretis. Idem igitur et Dominus et medicus noster utens vasis ac ministris suis, qui dixit, *Ego percussam, et ego sanabo* (*Deut.* xxxii, 39), per vos percussit tumentem, per nos sanavit dolentem. Idem suæ domus administrator atque provisor, per vos destruxit male constructa; per nos bene composita restauravit. Idem diligens agricola possessionis suæ sterilia per vos eradicavit, et noxia; nullam per nos et secunda plantavit. Non itaque nobis, sed ejus misericordiae demus gloriam, in cujus manu sumus et nos et sermones nostri. Et sicut in suprascripto filio nostro ministerium vestrum humilitas nostra laudavit; sic etiam Sanctitas vestra nostro ministerio gratuletur. Paterno igitur et fraterno corde suscipite a nobis misericordie severitate correctum. Etsi enim aliud per nos, aliud per vos; utrumque tamen fraternæ salutis necessarium una charitas fecit. Unus ergo Deus fecit, quoniam Deus charitas est (*I Joan.* iv, 8, 16).

3. Proinde sicut per suam poenitentiam susceptus est a nobis, sic per suam epistolam (a) suscipiatur a vobis: cui quidem epistolæ nostræ etiam manu subscribendam putavimus, ipsius esse testantes. Hanc ejus correctionem dilectionem vestram minime dubitamus et gratanter accipere, et eis notam facere quibus ejus error scandalum fuit. Quia et illi qui cum eo venerunt ad nos, cum illo correcti atque sanati sunt, sicut eorum subscriptionibus, quæ coram nobis factæ sunt, testetur expressum. Superest ut de fraternæ salutis letati, rescriptis Beatitudinis vestræ nos vicissim laudificare dignemini. Optamus vos, dilectissimi et honorabiles fratres, in Domino bene valere memores nostri.

#### EPISTOLA CCXX \* (b).

*Augustinus Bonifacio comiti, qui concepto prius voto monachismi, post, ex ipsius consilio, suscepit comitis potestatem; at præter ipsius consilium duxit uxorem et in multis graviter deliquit. Hunc hortatur ad vetus propositum, si per uxorem liceat; si non liceat, potestate mundana utatur in bonum, non in malum.*

Domino filio in præsentem et in æternam salutem Dei misericordia protegendo et regendo BONIFACIO, AUGUSTINUS.

1. Fideliorem hominem, et qui faciliores habet accessus ad aures tuas ferens litteras meas, nunquam

\* Alias, *præsentium*.

\* Correcta ad bl. cb. ff. gg. r. vc. duos sb. duos t. duca v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Libellum Emendationis Leporii.

(b) Alias 70: quæ autem 220 erat, nunc 171. Scripta videtur ex eunte an. 437.

potui reperire, quam nunc obtulit Dominus servum et ministrum Christi, diaconum Paulum, ambobus nobis charissimum, ut aliquid tibi loquerer, non pro potentia tua, et honore quem geris in isto sæculo maligno; nec pro incolumitate carnis tuæ corruptibilis atque mortalis, quia et ipsa transitoria est, et quamdiu sit, semper incertum est; sed pro illa salute quam nobis promisit Christus: qui propterea hic exhonorus atque crucifixus est, ut doceret nos bona hujus sæculi magis contemnere quam diligere, et hoc amare et sperare ab illo, quod in sua resurrectione monstravit. Resurrexit enim a mortuis, nec jam moritur, et mors ei ultra non dominabitur (*Rom. vi, 9*).

2. Scio non deesse homines qui te secundum vitam mundi hujus diligunt, et secundum ipsam tibi dant consilia, aliquando utilia, aliquando inutilia; quia homines sunt, et sicut possunt ad præsens sapiunt, nescientes quid contingat sequenti die. Secundum autem Deum ne pereat anima tua, non facile tibi quisquam consulit; non quia desunt qui hoc faciant, sed quia difficile est invenire quando tecum ista possunt loqui. Nam et ego semper desideravi, et nunquam inveni locum vel tempus, ut agerem tecum quod me agere oportebat cum homine quem multum diligo in Christo. Scis autem qualem me apud Hipponem videris, quando ad me venire dignatus es, quia vix loquebar, imbecillitate corporis fatigatus. Nunc ergo, fili, audi me, saltem per litteras tibi sermocinantem, quas in periculis tuis nunquam tibi mittere potui, periculum cogitans perlatoris, et cavens ne ad eos ad quos nullem, mea epistola perveniret. Unde peto ut ignoscas, si me putas plus timuisse quam debui: tamen dixi quod timui.

3. Audi ergo me, imo Dominum Deum nostrum per ministerium infirmitatis meæ. Recole qualis fueris, adhuc in corpore constituta religiosæ memoriæ prioris conjugæ tuæ, et recentis ejus obitu quomodo tibi vanitas sæculi hujus horruerit, et quomodo concupieris servitutem Dei. Nos novimus, nos testes sumus quid nobiscum apud Tubanas<sup>1</sup> de animo et voluntate tua fueris colloentus. Soli tecum eramus, ego et frater Alypius. Non enim existimo tantum valuisse terrenas curas quibus impletus es, ut hoc de memoria tua penitus delere potuerint. Nempe omnes actus publicos, quibus occupatus eras, relinquere cupiebas, et te in otium sanctum conferre, atque in ea vita vivere in qua servi Dei monachi vivunt. Ut autem non faceres, quid te revocavit, nisi quia considerasti, ostendentibus nobis, quantum prodesset Christi Ecclesiis quod agebas, si ea sola intentione ageres, ut defensæ ab infestationibus barbarorum quietam et tranquillam vitam agerent, sicut dicit Apostolus, *In omni pietate et castitate* (*I Tim. ii, 2*); tu autem ex hoc mundo nihil quæreres, nisi ea quæ necessaria essent huic vitæ sustentandæ tuæ ac tuorum, accinctus balteo castissimæ continentiæ, et inter arma corporalia spiritualibus armis tutius fortiusque munus?

<sup>1</sup> In Mss. novem constanter, *Tubanas*: et infra, *Tubans*; et, *Tubanensia*. Er. et Lov., *Tubanas*.

4. Cum ergo te esse in hoc proposito gauderemus, navigasti, uxoremque duxisti: sed navigasse obedientiæ fuit, quam secundum Apostolum debebas sublimioribus potestatibus (*Rom. xii, 1*); uxorem autem non duxisses, nisi susceptam deserens continentiam concupiscentia victus esses. Quod ego cum comperissem, fateor, miratus obstupui: dolorem autem meum ex aliqua parte consolabatur, quod audivi te illam ducere noluisse, nisi prius catholica fuisset facta; et tamen hæresis eorum qui verum Filium Dei negant, tantum prævaluit in domo tua, ut ab ipsis filia tua baptizaretur. Jamvero, si ad nos non falsa perlata sunt, quæ utinam falsa sint, quod ab ipsis hæreticis etiam ancillæ Deo dicatæ rebaptizatæ sint, quantis tantum malum plangendum est fontibus lacrymarum? Ipsam quoque uxorem non tibi suffecisse, sed concubinarum nescio quarum commixtione pollutum loquantur homines, et forsitan mentiantur.

5. Ista quæ omnibus patent tot et tanta mala, quæ a te, posteaquam conjugatus es, consecuta sunt, quid ego dicam<sup>2</sup>? Christianus es, cor habes, Deum times: tu ipse considera quæ nolo dicere, et invenies de quantis malis debeas agere poenitentiam, propter quam tibi credo Dominum parcere, et a periculis omnibus liberare, ut agas eam sicut agenda est; sed si illud audias quod scriptum est, *Ne tardea converti ad Dominum, neque differas de die in diem* (*Eccli. v, 8*). Justam quidem dicis habere te causam, cujus judex ego non sum, quoniam partes ambas audire non possum: sed qualiscumque sit tua causa, de qua modo quærere vel disputare non opus est; numquid coram Deo potes negare quod in istam necessitatem non pervenisses, nisi bona sæculi hujus dilexisses, quæ tanquam servus Dei, quem te ante noveramus, contemnere omnino et pro nihilo habere debuisti; et oblata quidem sumere, ut eis uteris ad pietatem, non autem negata vel delegata sic quærere, ut propter illa in istam necessitatem perducereris: ubi cum amantur bona<sup>3</sup>, perpetrantur mala, pauca quidem a te, sed multa propter te; et cum timeantur quæ ad exiguum tempus nocent, si tamen nocent, committuntur ea quæ vere in æternum noceant?

6. De quibus ut unum aliquid dicam, quis non videat quod multi homines tibi colæreant ad tuendam tuam potentiam vel salutem, qui, etiamsi tibi omnes fideles sint, nec ab aliquo eorum ullæ timeantur insidiæ, nempe tamen ad ea bona quæ ipsi quoque non secundum Deum, sed secundum sæculum diligunt, per te cupiunt pervenire; ac per hoc qui refrenare et compescere debuisti cupiditates tuas, expleat cogitis alienas? Quod ut fiat, necesse est multa quæ Deo displicent, fiant: nec sic tamen expleantur tales cupiditates; nam facilius resecantur in eis qui Deum diligunt, quam in eis qui mundum diligunt, aliquando satiantur. Propter quod dicit divina Scriptura: *Nolite diligere mundum, nec ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum*

<sup>2</sup> Sic Mss. At Edd.: *Ista omnibus patent, tot et tanta mala, quæ te posteaquam conjugatus es, consecuta sunt. Quid ergo dicam, etc.*

<sup>3</sup> Sic Mss. At Edd., *cum amantur eterna*.

*dum, dilectio Patris non est in eo: quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi; quæ non est a Patre, sed ex mundo est. Et mundus transit et concupiscentia ejus: qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum, sicut et Deus manet in æternum (I Joan. II, 15-17).* Quando ergo poteris tot hominum armatorum, quorum fovenda est cupiditas, timeatur atrocitas; quando, inquam, poteris eorum concupiscentiam, qui diligunt mundum, non dico satiare, quod fieri nullo modo potest, sed aliqua ex parte pascere, ne universa plus pereant<sup>1</sup>, nisi tu facias quæ Deus prohibet, et facientibus comminatur? Propter quod vides tam multa contrita, ut jam vile aliquid quod rapiatur, vix inveniat.

7. Quid autem dicam de vastatione Africæ, quam faciunt Afri barbari, resistente nullo, dum tu talibus tuis necessitatibus occuparis, nec aliquid ordinis unde ista calamitas avertatur? Quis autem crederet, quis timeret, Bonifacio domesticorum et Africæ comite in Africa constituto cum tam magno exercitu et potestate, qui tribunus cum paucis fœderatis omnes ipsas gentes expugnando et terrendo pacaverat, nunc tantum fuisse barbaros ausuros, tantum progressuros, tanta vastaturos, tanta rapturos, tanta loca quæ plena populis fuerant, deserta facturos? Qui non dicebant quandocumque tu comitivam sumeres potestatem, Afros barbaros, non solum domitos, sed etiam tributarios futuros Romanæ reipublicæ? Et nunc quam in contrarium versa sit spes hominum vides; nec diutius hinc tecum loquendum est, quia plus ea tu potes cogitare quam nos dicere.

8. Sed forte ad ea respondes, illis hoc esse potius imputandum, qui te læserunt, qui tuis officiosis virtutibus non paria, sed contraria reddiderunt. Quas causas ego audire et judicare non possum: tuam causam potius aspice et inspice, quam non cum hominibus quibuslibet, sed cum Deo habere te cognoscis; quia in Christo fideliter vivis, ipsum debes timere ne offendas. Nam causas ego superiores potius attendo, quia ut Africa tanta mala patiatur, suis debent homines imputare peccatis. Verumtamen nolim te ad eorum numerum pertinere, per quos malos et iniquos Deus flagellat pœnis temporalibus quos voluerit. Ipsis namque iniquis, si correcti non fuerint, servat æterna supplicia, qui eorum malitiâ juste utitur, ut aliis mala ingerat temporalia. Tu Deum attende, tu Christum considera, qui tanta bona præstitit, et tanta mala pertulit. Quicumque ad ejus regnum cupiunt pertinere, et cum illo ac sub illo semper beate vivere, diligunt etiam inimicos suos, benefaciunt illis qui eos oderunt, et orant pro eis a quibus persecutionem patiuntur (*Matth. V, 44*): et si quando adhibent pro disciplina molestam<sup>2</sup> severitatem, non tamen amittunt sincerissimam charitatem. Si ergo tibi bona sunt præstita, quamvis terrena, transitoria, ab imperio Romano, quia et ipsum terrenum est, non cœleste, nec potest præstare nisi

quod habet in potestate; si ergo bona in te collata sunt, noli reddere mala pro bonis: si autem mala tibi irrogata sunt, noli reddere mala pro malis. Quid istorum duorum sit, nec discutere volo, nec valeo judicare; ego christiano loquor: noli reddere vel mala pro bonis, vel mala pro malis.

9. Dicis mihi fortasse: In tanta necessitate quid vis ut faciam? Si consilium a me secundum hoc sæculum quæris, quomodo ista salus tua transitoria tuta sit, et potentia atque opulentia vel ista servetur quam nunc habes, vel etiam major addatur; quid tibi respondeam nescio: incerta quippe ista certum consilium habere non possunt. Si autem secundum Deum me consulis, ne anima tua pereat, et times verba veritatis, dicentis, *Quid prodest homini, si totum mundum læretur, animæ autem suæ detrimentum patitur (Id. XVI, 26)*; habeo plane quod dicam; est apud me consilium quod a me audias. Quid autem opus est ut aliud dicam, quam illud quod supra dixi? *Noli diligere mundum, nec ea quæ in mundo sunt. Si quis enim dilexerit mundum, non est charitas Patris in illo: quoniam omnia quæ in mundo sunt, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi; quæ non est a Patre, sed ex mundo est. Et mundus transit, et concupiscentia ejus: qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, sicut et Deus manet in æternum (I Joan. II, 15-17).* Ecce consilium; arripe, et age. Hic appareat si vir fortis es; vince cupiditates quibus iste diligitur mundus, age pœnitentiam de præteritis malis, quando ab eis cupiditatibus victus per desideria non bona traheris. Hoc consilium si acceperis, si tenueris atque servaveris, et ad bona illa certa pervenies, et cum salute animæ tuæ inter ista incerta versaboris.

10. Sed forte iterum quæris a me, quomodo ista facias tantis mundi hujus necessitatibus implicatus. Ora fortiter, et dic Deo quod habes in Psalmo, *De necessitatibus meis erue me (Psalm. XXIV, 17)*: tunc enim finiuntur istæ necessitates, quando vincuntur illæ cupiditates. Qui exaudivit te, et nos pro te, ut liberare de tot tantisque periculis visibilium corporaliumque bellorum, ubi sola ista vita quandoque finienda periclitatur, anima vero non perit, si non malignis cupiditatibus captiva teneatur; ipse te exaudiet ut interiores et invisibiles hostes, id est ipsas cupiditates invisibiliter et spiritualiter vincas, et sic utaris hoc mundo tanquam non utens; ut ex bonis ejus bona facias, non malis suis: quia et ipsa bona sunt, nec dantur hominibus nisi ab illo qui habet omnium cœlestium et terrestrium potestatem. Sed ne putentur mala, dantur et bonis: ne putentur magna vel summa bona, dantur et malis. Itemque auferuntur ista et bonis ut probentur, et malis ut crucientur.

11. Quis enim nesciat, quis ita sit stultus, ut non videat quod salus hujus mortalis corporis, et membrorum corruptibilitium virtus; et victoria de hominibus<sup>3</sup> inimicis, et honor atque potentia temporalis, et cætera ista bona terrena, et bonis dentur et malis, et

<sup>1</sup> Edil., plebs pereat. Pro quo Mss. Gallic. omnes et duo Vatic., plus pereunt.

<sup>2</sup> Causæ v. Vatic. Mss., modestam.

<sup>3</sup> Lov., de omnibus inimicis. Sed melius aliæ editiones et Mss., de hominibus.



bonis auferantur et malis? Salus vero animæ cum immortalitate corporis, virtusque justitiæ, et victoria de cupiditatibus inimicis, et gloria et honor et pax in æternum, non dantur nisi bonis. Ista ergo dilige, ista concupisce, ista omnibus modis quære. Propter hæc acquirenda et obtinenda fac eleemosynas, funde orationes, exerce jejunia, quantum sine læsione corporis tui potes. Bona vero illa terrena noli diligere, quantalibet tibi abundant: sic eis utere, ut bona multa ex illis, nullum autem malum facias propter illa. Omnia quippe talia peribunt; sed bona opera non pereunt, etiam quæ de bonis pereuntibus fiunt.

12. Si enim conjugem non haberes, dicerem tibi quod et Tubunis diximus, ut in sanctitate<sup>1</sup> continentiæ viveres: adderem, quod tunc fieri prohibuimus, ut jam te, quantum rerum humanarum salva pace potuisses, ab istis rebus bellicis abstraheres, et ei vitæ vacares in societate sanctorum, cui tunc vacare cupiebas; ubi in silentio pugnant milites Christi, non ut occidant homines, sed ut expugnent principes et potestates et spiritualia nequitia (Eph. vi, 12), id est diabolus et angelos ejus. Hos enim hostes sancti vincunt, quos videre non possunt; et tamen quos non vident, vincunt, ista vincendo quæ sentiunt. Sed ut te ad istam vitam non exhorter, conjux impedimento est, sine cujus consensione continenter tibi non licet vivere; quia etsi tu eam post illa tua verba Tubunensia ducere non debebas, illa tibi tamen, nihil eorum sciens, innocenter et simpliciter nupsit. Atque utinam posses ei persuadere continentiam, ut sine impedimento redderes Deo quod te debere cognoscis. Sed si cum illa agere non potes, serva saltem pudicitiam conjugalem, et roga Deum, qui te de necessitatibus eruet, ut quod non potes modo, possis aliquando. Verumtamen ut Deum diligas, non diligas mundum; ut in ipsis bellis, si adhuc in eis te versari opus est, fidem teneas, pacem quæras; ut ex mundi bonis facias bona opera, et propter mundi bona non facias opera mala, aut non impedit conjux, aut impedire non debet. Hæc ad te, fili dilectissime, ut scriberem charitas jussit, qua te secundum Deum, non secundum hoc sæculum diligo: quia et cogitans quod scriptum est, *Corripit sapientem, et amabit te; corripit stultum, et adjiciet odisse te* (Prov. ix, 8); non te utique stultum, sed sapientem debui cogitare.

#### EPISTOLA CCXXI. (a).

Quodvultdeus Augustino, flagitans ut hæreseon omnium quæ adversus christianam fidem pullularunt, catalogum scribat, earumque errores et ritus paucis complectatur.

Domino merito venerabili, et vere beatissimo patri AUGUSTINO episcopo, QUODVULTEUS diaconus.

1. *Diu trepidus fui, et ausus hos meos aliquoties distuli: sed me principaliter, ut dici assolet, animavit*

<sup>1</sup> Mss. quinque melloris notæ, ut in castitate continentia.

<sup>2</sup> Epist. CCXXI, etc., Quodvultdei, et ad Quodvultdeum, ex 6 tomo huc ascitæ, et ad varios Codd. recognita.

(a) Ex 6 tomo, ante lib. de Hæresibus. Quæ autem 221 erat, nunc 119. Scripta circ. an. 427.

*Beatitudinis tuæ benevolentia omnibus comprobata: quam dum considero, magis timui ne non petendo superbus, non quærendo desidiosus; non pulsando piger a Domino judicaret. Sufficere autem mihi crederem hujusmodi tantummodo voluntatem, si fructum adipisci non possem: cum autem pro certo noverim, ostium divini sermonis, quod Venerationi tuæ cælestis gratiæ patefecit, paratam esse mentem tuam sanctam, quam possidet Christus, non solum cunctis volentibus pandere, verum etiam nolentibus, ut introire non pigeat, persuadere; occupationi Reverentiæ tuæ multiloquio superfluo moram non faciam, sed desiderium obsecrationis meæ breviter indicabo.*

2. *Nonnullos in clero hujusce<sup>1</sup> etiam amplissimæ civitatis esse imperitos, ex meipso conjicio, et quantum universo illi ordini profuturum sit quod expeto, considerationi Sanctitatis tuæ discutiendum offero. Privilegio namque cunctorum qui hoc de spiritualibus tuis laboribus præmerentur, etiam me indignum consecuturum esse præsumo, domine merito venerabilis, et vere beatissime pater. Precor igitur Beatitudinem tuam, ut ex quo christiana religio hæreditatis promissæ nomen accipit, quæ hæreses fuerint, sint; quos errores intulerint, inserant; quid adversus catholicam Ecclesiam senserint, sentiant, de fide, de Trinitate, de Baptismo, de Pœnitentiâ, de homine Christo, de Deo Christo, de resurrectione, de Novo et Vetere Testamento; et omnia omnino, quibus a veritate dissentiant: quæ etiam Baptismum habeant, quæve non habeant; et post quas baptizet, nec tamen rebaptizet Ecclesia; qualiter suscipiat venientes, et quid singulis lege, auctoritate, atque ratione respondeat, digneris exponere.*

3. *Nec me tantæ Beatitudo tua credat ineptiæ, ut non inspiciam quantis et quam ingentibus voluminibus opus sit, ut possint ista dissolvi. Verum hoc ego fieri non expeto; id enim multipliciter factum esse non dubito: sed breviter, perstrictè atque summatim, et opiniones rogo cujuslibet hæresis exponi, et quid contra teneat Ecclesia catholica, quantum instructioni satis est, subdi: ut velut quodam ex omnibus concepto commonitorio, si quis aliquam objectionem aut convictionem uberius, plenius ac planius nosse voluerit, ad opulenta et magnifica volumina transmittatur, quibus a diversis, et præcipue a Veneratione tua in hoc ipsum constat elaboratum. Sufficiet autem admonitio talis, ut puto, doctis et imperitiis, otiosis et occupatis, et ad cujuslibet gradus ministerium Ecclesiæ undecumque promotis; dum et ille qui multa legit, eadem breviter recordatur, et compendio ignarus instruitur, ut noverit quid teneat, quid evitet, quid avertetur ne faciat, quid ut faciat assequatur. Fortassis autem, si tamen quod arbitror verum est, etiam adversus calumniantium malignas mentes et dolosa labia opus hoc parvum inter cætera mirifica testimonio coronæ tuæ non deerit: ut quibus patet campus calumniandi profusior, validis et ex omni parte conclusis fidei limitibus coarctati, omnibusque veritatis telorum generibus circumacti, etiam uno multiformi jaculo repente prostrati, morticinos spiritus non audeant anhelare.*

4. *Video quam onerosus existam, meliora cogitanti,*

<sup>1</sup> Mss., cujusquæ.

et disponenti majora sancto seni, et querelas corporis sustinenti. Sed per Christum Dominum rogo, qui te participem sapientiae suae sine invidia esse concessit, ut hanc gratiam dones indoctis Ecclesiae, qui te agnoscis sapientibus atque insipientibus debitorem (Rom. 1, 14), merito ac jure dicturus: « Videte quoniam non mihi soli laboravi, sed omnibus exquirentibus veritatem » (Eccli. xxiv, 47, et xxxiii, 48). Potui adhuc offerre supplices et multiplices preces, et mecum imperitorum classes adsciscere; sed malui jam audire<sup>1</sup> dictantem, quam adhuc occupare legentem.

EPISTOLA CCXXII (a).

Augustinus Quodvultdeo, excusans propositi operis difficultatem, remque ab aliis tentatam esse admonens.

Dilectissimo filio et cōdiacono QUODVULTEO, AUGUSTINUS episcopus.

1. Accepitis litteris Charitatis tuae, ubi a me ardentissimo studio postulasti ut de omnibus haeresibus quae post Domini Salvatoris adventum adversus ejus doctrinam pullulaverunt, aliquid breviter scriberem; quam sit hoc difficile, continuo reperta occasione rescripsi per filium meum Hipponeasium primum Philocalum: mox autem etiam ista oblata est, qua nunc rescribo, et breviter difficultatem operis ejus ostendo.

2. Philastrius quidam Brixiensis episcopus, quem cum sancto Ambrosio Mediolani etiam ipse vidi, scripsit hinc librum; nec illas haereses praetermittens, quae in populo Judaeo fuerunt ante adventum Domini, easque viginti octo commemoravit; et post Domini adventum centum viginti octo. Scripsit hinc etiam graece episcopus Cyprius Epiphanius, in doctrina catholicae fidei laudabiliter diffamatus: sed ipse utriusque temporis haereses colligens, octoginta complexus est. Cum ergo ambo id vellent facere quod a me petis, quantum tamen inter se differant de numero interim sectarum, vides: quod utique non evenisset, nisi aliud uni eorum videretur esse haeresis, et aliud alteri. Neque enim putandum est aliquas ignorasse Epiphanium, quas noverat Philastrius, cum Epiphanium longe Philastrio doctorem invenerimus; ita ut Philastrium potius dicere deberemus latuisse plurimas, si tam plures esset ille complexus, et isto pauciores. Sed procul dubio in ea quaestione ubi disceptatur quid sit haeresis, non idem videbatur ambobus; et revera hoc omnino definire difficile est: et ideo cavendum, cum omnes in numerum redigere conamur, ne praetermittamus aliquas, quamvis haereses sint; aut annumeremus aliquas, cum haereses non sint. Vide ergo ne forte librum sancti Epiphani tibi mittere debeam: ipsum enim arbitror Philastrio doctius hinc locutum; qui possit apud Carthaginem in latinam linguam verti facilius atque commodius, ut tu potius praestes nobis quod quaeris a nobis.

3. Perlatorem nostrum commendo. Subdiaconus est de nostra diocesi; de fundo autem viri spectabilis,

<sup>1</sup> Sic unus e Vatic. Mss. At Edd., *gaudere dictantem*.

(a) Ex 6 tomo, ante lib. de Haeresibus. Quae autem 223 era, nunc 120. Scripta paulo post superiorem.

nobisque charissimi Orontii<sup>1</sup>. Pro illo autem, et pro ejus patre, a quo adoptatus est, etiam ad ipsum scripsi: quas litteras cum legerit christiana Benignitas tua, peto ut eas apud memoratum virum tua intercessione adjuvare digneris. Misi autem cum illo etiam hominem Ecclesiae, ne ad tuam Sanctitatem difficilis ei esset accessus: non enim parum de illo sollicitus sum; a qua me sollicitudine Dominus, ut spero, per tuae charitatis instantiam liberabit. Peto etiam mihi rescribere non graveris, quemadmodum sit in fide catholica ille Theodosius per quem Manichaei nonnulli sunt prodiiti; et ipsi quos ab eo proditos, putamus esse correctos. Si quid etiam de protectione sanctorum episcoporum forte audivisti, fac ut noverim. Deo vivas.

EPISTOLA CCXXIII (a).

Augustino Quodvultdeo, rursum efflagitans ut scribat opusculum de haeresibus.

Domino merito venerabili, ac beatissimo sacro patri AUGUSTINO episcopo, QUODVULTEUS diaconus,

1. Unum quidem Reverentiae tuae communitorium, quod per ecclesiasticum dignatus es destinare, suscepi. Nam quod prius directum esse Beatitudo tua significavit, per virum honorabilem Philocalum, necdum ad me pervenit. Verum quamvis concius propriorum semper fuerim peccatorum, nunc tamen evidenter agnovi adipiscendo illi quod exoravi muneri<sup>2</sup>, meam toti Ecclesiae impedito esse personam. Sed omnino confido quoniam qui per Uniei sui gratiam, humani generis dignatus est delere facinora, nec mea in perniciem cunctorum prevalere permittet, potiusque ubi abundavit peccatum, gratiam faciet redundare (Rom. 7, 20), domine merito venerabilis, ac beatissime pater. Difficultatem operis quod instruendis imperitissimis nobis per tuam beneficentiam praestari suppliciter exoravi, nec ipse ignorans ante praedixi; sed de divini fontis ubertate quam tibi Dominus tribuit, veraci corde praesumpsi.

2. Nam etsi Philastrius et Epiphanius venerandi episcopi tale aliquid scripsisse memorantur, quod procul dubio me inter caetera, imo sicut omnia, laetet; non tamen arbitror eos hanc curam diligentiamque adhibuisse, ut singulis quibusque opinionibus contrarias etiam opiniones adjungerent, ritusque subjicerent; tum denique opus illud utriusque qualecumque sit, non habet fortassis eam quam desidero breviter. Frustra etiam homini qui latina non didicit, graeca sacundia delegatur; quia non ego tantummodo consilium, sed et auxilium postulavi. Quid autem Venerationem tuam de interpretum non solum difficultate, sed etiam obscuritate admoneam, cum ipse hoc magis, ac plene dijudices? Accedit ad causam, quod nonnullae etiam post illorum obitum haereses emersisse doceantur, quarum nullam illi fecerint mentionem.

3. Quamobrem ad peculiare patrocinium pietatis tuae confugio, et voce mea, sed universali desiderio, paratur:

<sup>1</sup> Mss. Michaelinus, Becheroneasis, et unus e Vatic. habent, *Honorati*.

<sup>2</sup> Mss. sex: *aspiciendo ad id quod exoravi muneri*.

(a) Ex 6 tomo, ante lib. de Haeresibus. Quae autem 223 era, nunc 61. Scripta forte an. 428.

ad misericordiam sacrosanctum pietatis pectus appello; sequestratis saporibus peregrinis, considerato textu prioris epistolæ, panem Afrum, quem nostra provincia solet habere præcipuum, cælesti etiam manna conditum, sero pulsanti, et sanem patienti non deneges. Profecto enim nec ego pulsare cessabo, donec ipse concedas; ut quod non impetrat privilegium, ubi nullum est meritum<sup>1</sup>, saltem indefessa importunitas mereatur.

## EPISTOLA CCXXIV (a).

Augustinus Quodvultdeo, spondens se de hæresibus scripturum, dum per alias occupationes licebit. Nunc enim ab Alypio se urgeri dicit, ut posterioribus Juliani libris respondeat.

Domino sinceriter dilectissimo, fratri et condiacono QUODVULTEO, AUGUSTINUS episcopus.

1. Cum mihi hæc scribendi offerretur occasio per Fussalensem prosbyterum, quem commendo charitati tuæ, recensui epistolam tuam, in qua petis ut de hæresibus quæ oriri potuerunt ex quo Domini in carne nuntiari cœpit adventus, aliquid scriberem. Hoc autem feci, ut viderem utrum jam deberem opus ipsum aggredi, et inde tibi aliquid mittere; ubi considerares tanto esse difficilius, quanto vis effici brevius. Sed ne hoc quidem potui, talibus caris supervenientibus impeditus, a quibus omnino disimulatio non possem: nam me et ab eo quod habebam in manibus, avertunt.

2. Hoc autem est, ubi respondeo libris Juliani, quos octo edidit post illos quatuor quibus ante respondi. Hos enim cum Romæ accepisset frater Alypius, nondum omnes descriperat, cum oblatam occasionem noluit præterire, per quam mihi quinque transmisit; promittens alios tres cito se esse missurum, et multum instans ne respondere differrem. Cujus instantia coactus sum remissius agere quod agebam<sup>2</sup>; ut operi utriusque non deessem, uni diebus, alteri noctibus, quando mihi ab aliis occupationibus hinc atque hinc venire non desistentibus parceretur. Agebam vero rem plurimum necessariam: nam retractabam opuscula mea; et si quid in eis me offenderet, vel alios offendere posset, partim reprehendendo, partim defendendo quod legi deberet et posset, operabar. Et duo volumina jam absolveram, retractatis omnibus libris meis, quorum numerum nesciebam: eosque ducentos triginta duos esse cognovi. Restabant epistolæ, deinde tractatus populares, quos Græci homilias vocant. Et plurimas jam epistolarum legeram, sed adhuc nihil inde dictaveram, cum me etiam isti Juliani libri occupare cœperant, quorum nunc quarto respondere cœpi. Quando ergo id explicavero, quintoque respondero, si tres non supervenerint, dispono (si Deus voluerit) et quod poscis incipere, simul agens utrumque, et hoc scilicet, et illud de retractione opusculorum meorum, nocturnis et diurnis temporibus in singula distributis.

<sup>1</sup> Nss. plures, quia; sive, quod nullum est meritum.

<sup>2</sup> Edd., remissius semper agere quod. Mss. prope omnes, remissius agere quam agebam.

(a) Ex tomo 8, ante lib. de Hæresibus. Quæ autem 224 erat, nunc 123. scripta post superiorem.

SANCT. AUGUST. II

3. Hoc ideo insinuavi Sanctitati tuæ, ut quantum tibi desiderium est sumendi quod poscis, tanto fiat grantius a Domino mihi poscas adiutorium, quo ser viam laudabili studio tuo, atque utilitati eorum quibus id existimas profuturum, domine sinceriter dilectissime frater. Commendo iterum perlatores, et negotium propter quod eo perrexit; si cognoveris apud quem agendum sit, peto ne pigeat adjuvare. Non enim possumus necessitates hominum ejusmodi deserere, qui nostri non coloni, sed quod majus est, fratres sunt, et in charitate Christi ad curam pertinent nostram. Deo vivas.

## EPISTOLA CCXXV \* (a).

Prosper Augustino, de reliquiis pelagianæ hæreseos in Gallia sub catholico nomine clam succrescentibus certiorum ipsum faciens, ac referens quorundam querelas de iis quæ Augustinus adversus Pelagianos scripsisset de hominum discretionem, de vocatione secundum propositum ac prædestinationem electorum, de præveniente gratia, deque præfixo electorum numero; petens ut quæ in talis questionibus obscuriora sunt, quam lucidissimis expositionibus aperiat.

Domino beatissimo papæ, ineffabiliter mirabili, incomparabiliter honorando, præstantissimo patrono AUGUSTINO, PROSPER.

1. Ignotus quidem tibi facie, sed jam aliquatenus, si reminiscaris, animo ac sermone compertus; nam per sanctum fratrem meum Leontium diaconum misi epistolam et recepi; nunc quoque Beatitudini tuæ scribere audeo, non solum salutationis, ut tunc, studio, sed etiam fidei, qua Ecclesia vivit, affectu. Excubante enim pro universis membris corporis Christi vigilantissima industria tua, et adversus hæreticarum doctrinarum insidias veritatis virtute pugnante, nullo modo mihi verendum putavi ne onerosus tibi, aut importunus essem in eo quod ad multorum salutem, ac perinde ad pietatem tuam pertinet: cum potius reum futurum esse me crederem, si ea, quæ valde perniciose esse intelligo, ad specialem patronum fidei non referrem.

2. Multi ergo servorum Christi qui in Massiliensi urbe consistunt, in Sanctitatis tuæ scriptis quæ adversus Pelagianos hæreticos condidisti, contrarium putant patrum opinionem et ecclesiastico sensui, quidquid in eis de vocatione electorum secundum Dei propositum disputasti. Et cum aliquandiu tarditatem suam culpam maluerint, quam non intellecta reprehendere, quidamque eorum lucidiorum super hoc atque apertiorum Beatitudinis tuæ expositionem voluerint postulare; evenit ex dispositione misericordiæ Dei, ut cum quosdam (b) intra Africam similia movissent, librum de Correctione et Gratia, plenam divinæ auctoritatis emitteres. Quo in notitiam nostram insperata opportunitate delato, putavimus omnes querelas resistentium sopiendas; quia universis questionibus de quibus consulenda erat Sanctitas tua, tam plene

\* Epist. CCXXV et CCXXVI emendatæ sunt ad Mss. et Edd., et hæc translata ex tomo 7.

(a) Ex tomo 7, præfixa lib. de Prædestinatione ss. quæ porro 225 erat, nunc 126. Scripta an. 428, aut 429.

(b) Adrumetinos monachos.

(Trente-deux.)

illic absoluteque responsum est, quasi hoc specialiter studueris, ut quæ apud nos erant turbata componeres. Recensito autem hoc Beatitudinis tuæ libro, sicut qui sanctam atque apostolicam doctrinæ tuæ auctoritatem antea sequebantur, intelligentiores multo instructioresque sunt facti; ita qui persuasionis suæ impediabantur obscuro, aversiores quam fuerant, recesserunt. Quorum tam abrupta dissensio primum propter ipsos metuenda est, ne tam claris tamque egregiis in omnium virtutum studij viris spiritus pelagianæ impietatis illudat: deinde ne simpliciores quique, apud quos horum magna est de probitatis contemplatione reverentia, hoc tutissimum sibi æstiment quod audiant eos, quorum auctoritatem sine iudicio sequuntur, asserere.

3. Hæc enim ipsorum definitio ac professio est: Omnem quidem hominem Adam peccante peccasse; et neminem per opera sua, sed per Dei gratiam regeneratione salvari: universis tamen hominibus propitiationem, quæ est in Sacramento sanguinis Christi, sine exceptione esse propositam, ut quicumque ad fidem et ad Baptismum accedere voluerint, salvi esse possint. Qui autem credituri sunt, quive in ea fide, quæ deinceps per gratiam sit juvanda, mansuri sunt, præscisse ante mundi constitutionem Deum, et eos prædestinasse in regnum suum, quos gratis vocatos, dignos futuros electione, et de hac vita bono fine excessuros esse præviderit. Ideoque omnem hominem ad credendum et ad operandum divinis institutionibus admoneri, ut de apprehendenda vita æterna nemo desperet, cum voluntariæ devotioni remuneratio sit parata. Hoc autem propositum vocationis Dei, quo vel ante mundi initium, vel in ipsa conditione generis humani, eligendorum et rejiciendorum dicitur facta discretio, ut secundum quod placuit Creatori, alii vasa honoris, alii vasa contumeliæ sint creati, et lapsis curam resurgendi adimere, et sanctis occasionem teporis afferre; eo quod in utraque parte superfluous labor sit, si neque rejectus ulla industria possit intrare, neque electus ulla negligentia possit excidere: quoquo enim modo se egerint, non posse aliud erga eos quam Deus definiit, accidere; et sub incerta spe cursum non posse esse constantem, cum, si aliud habeat prædestinantis electio, cassa sit adnitentis intentio. Removeri itaque omnem industriam, tollique virtutes, si Dei constitutio humanas præveniat voluntates: et sub hoc prædestinationis nomine, fatalem quamdam induci necessitatem; aut diversarum naturarum dici Dominum conditorem, si nemo aliud possit esse quam factus est. Atque ut brevius ac plenius quod opinantur exponant, quidquid in libro hoc ex contradicentium sensu Sanctitas tua sibi opposuit, quidquid etiam in libris contra Julianum ab ipso sub hac questione objectum, potentissime debellasti; hoc totum ab istis sanctis intentiosissime clamatur. Et cum contra eos scripta Beatitudinis tuæ validissimis et innumeris testimoniis divinarum Scripturarum instructa proferimus, ac secundum formam disputationum tuarum, aliquid etiam ipsi quo concludantur astruimus; obstinationem suam vetustate defendunt: et ea quæ de Epistola apostoli Pauli Romanis scribentis, ad manifestationem divinæ gratiæ prævenientis electorum merita proferuntur, a nullo unquam ecclesiasticorum ita

esse intellecta, ut nunc sentiuntur, affirmant. Cumque ut ipsi ea exponant secundum quorum velint sensum, deprecemur, nihil se profitentur invenisse quod placeat, et de his tacere exigunt, quorum altitudinem nullus alligerit. Eo postremo perveracia tota descendit, ut fidem nostram ædificationi audientium contrariam esse definiant, ac sic, etiamsi vera sit, non promendam: quia et perniciose non recipienda tradantur; et nullo periculo, quæ intelligi nequeant, conticeantur.

4. Quidam vero horum in tantum a pelagianis semitis non declinant, ut cum ad confitendam eam Christi gratiam quæ omnia præveniat merita humana, cogantur, ne si meritis redditur, frustra gratia nominetur; ad conditionem hanc velint uniuscujusque hominis pertinere, in qua eum nihil prius merentem, quia nec existentem, liberi arbitrii et rationalem gratia Creatoris instituit, ut per discretionem boni et mali, et ad cognitionem Dei et ad obedientiam mandatorum ejus possit suam dirigere voluntatem, atque ad hanc gratiam qua in Christo renascitur, pervenire, per naturalem scilicet facultatem, petendo, quaerendo, pulsando: ut ideo accipiat, ideo inveniat, ideo introeat, quia bono naturæ bene usus, ad istam salvantem gratiam, initialis gratiæ ope meruerit pervenire. Propositum autem vocantis gratiæ in hoc omnino definiunt, quod Deus constituerit nullum in regnum suum, nisi per Sacramentum regenerationis assumere, et ad hoc salutis donum omnes homines universaliter, sive per naturalem, sive per scriptam legem, sive per evangelicam prædicationem vocari: ut et qui voluerint, fiant filii Dei, et inexcusabiles sint qui fideles esse noluerint; quia justitia Dei in eo sit, ut qui non crediderint, pereant; bonitas in eo appareat, si neminem repellat a vita, sed indifferenter universos velit salvos fieri et in agnitionem veritatis venire. Jam hic proferant testimonia quibus divinarum Scripturarum cohortatio ad obediendum incitat hominum voluntates, qui ex libero arbitrio, aut faciant quæ jubentur, aut negligunt: et consequens putant ut quia prævaricator ideo dicitur non obedisse, quia noluit, fidelis quoque non dubitet ob hoc devotus fuisse, quia voluit; et quantum quisque ad malum, tantum habeat facultatis ad bonum; perique momento animum se vel ad vitia, vel ad virtutes moveat, quem bona appetentem gratia Dei foveat, mala sectantem damnatio justa suscipiat.

5. Cumque inter hæc innumerabilem illis multitudinem objicitur parvulorum, qui utique excepto originali peccato, sub quo omnes homines similiter in primi hominis damnatione nascuntur, nullas adhuc habentes voluntates, nullas proprias actiones, non sine Dei iudicio securantur; ut ante discretionem boni ac mali de usu vite istius auferendi, alii per regenerationem inter celestis regni assumantur hæredes, alii sine Baptismo inter mortis perpetuæ transeant debitores: tales aiunt perdi, talisque salvari, quales futuros illos in annis majoribus, si ad activam servarentur ætatem, scientia divina præviderit. Nec considerant se gratiam Dei, quam comitem, non præviam humanorum volunt esse meritum, etiam illis voluntatibus subdere, quas ab ea, secundum suam præstantiam, non negant esse oræventas. Sed in tantum qui

buscumque commentitiis meritis electionem Dei subiciunt, ut quia præterita non exsunt, futura, quæ non sint futura, confingant, novoque apud illos absurditatis genere, et non agenda præscita sint, et præscita non acta sint. Hanc sane de humanis meritis præscientiam Dei, secundum quam gratia vocantis operetur, multo sibi rationabilibus videntur astruere, cum ad earum nationum contemplationem venitur, quæ vel in præteritis sæculis dimissæ sunt ingredi vias suas, vel nunc quoque adhuc in veteris ignorantie impietate depereunt, nec ulla eis aut Legis aut Evangelii illuminatio coruscavit; cum tamen, in quantum prædicatoribus ostium apertum est et via facta est, gentium populus, qui sedebat in tenebris et in umbra mortis, lucem viderit magnam (Isai. ix, 2, et Matth. iv, 16); et qui quondam non populus, nunc autem populus Dei sit; et quorum aliquando non miseratus est, nunc autem misereatur (Osee ii, 23, 24, et Rom. ix, 25): prævisos inquit a Domino credituros, et ad unamquamque gentem ita dispensata tempora ac ministeria magistrorum, ut exortura erat bonorum credulitas voluntatum: nec vacillare illud, quod « Deus omnes homines » velit « salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire » (I Tim. ii, 4); quomodoque inexcusabiles sint qui et ad unius veri Dei cultum potuerint instrui intelligentia naturali, et Evangelium idco non audierint, quia nec fuerint recepturi.

6. Pro universo autem humano genere mortuum esse Dominum nostrum Jesum Christum, et neminem prorsus a redemptione sanguinis ejus exceptum, etiam si omnem hanc vitam alienissimam ab eo mente pertranseat; quia ad omnes homines pertineat divinæ misericordiæ Sacramentum: quo ideo plurimi non renouentur, quia quod nec renovari velle habeant, prænoscantur. Itaque, quantum ad Deum pertinet, omnibus paratam vitam æternam; quantum autem ad arbitrii libertatem, ab his eam apprehendi, qui Deo sponte crediderint, et auxilium gratiæ merito credulitatis acceperint. In istam vero talis gratiæ prædicationem hi, quorum contradictione offendimur, cum prius meliora sentirent, ideo se vel maxime contulerunt, quia si proficerentur ab ea omnia bona merita præveniri, et ab ipsa ut possint esse, donari; necessitate concederent Deum secundum propositum et consilium voluntatis suæ, occulto judicio, et opere manifesto, aliud vas condere in honorem, aliud in contumeliã; quia nemo nisi per gratiam justificetur, et nemo nisi in prævaricatione nascatur. Sed refugiunt istud fateri, divinoque adscribere operi sanctorum merita formidant; nec acquiescunt prædestinatum electorum numerum nec augeri posse nec minus, ne locum apud infideles ac negligentes cohortantium incitamenta non habeant, ac superflua sit industriæ ac laboris indictio, cujus studium cessante electione frustrandum sit: ita demum enim posse unumquemque ad correctionem aut ad profectum vocari, si se sciat sua diligentia bonum esse posse, et libertatem suam ob hoc Dei auxilio juvandam, si quod Deus mandavit, elegerit. Ac sic, cum in his qui tempus acceperant liberæ voluntatis, duo sint quæ humanam operentur salutem, Dei scilicet gratia et hominis obedientia; prioris volunt obedientiam esse quam gratiam, ut initium

salutis ex eo qui salvatur, non ex eo credendum sit stare qui salvat, et voluntas hominis divinæ gratiæ sibi pariam opem, non gratia sibi humanam subiciat voluntatem.

7. Quod cum perversissimum esse, revelante Dei misericordia, et instruyente nos tua Beatitudine noverimus; possumus quidem ad non credendum esse constantes, sed ad auctoritatem talia sentientium non sumus pares: quia multum nos et vitæ meritis antecellunt, et aliqui eorum, adepto nuper summo sacerdotii honore, supereminent; nec facile quisquam præter paucos perfectæ gratiæ intrepidos amatores, tanto superiorum disputationibus ausus est contraire. Ex quo non solum his qui eos audiunt, verum etiam ipsis qui audiuntur, cum dignitatibus crevit periculum; dum et multos reverentia eorum aut inutili cohibet silentio, aut incurioso ducit assensu; et saluberrimum ipsis videtur quod pene nullius contradictione reprehenditur. Unde, quia in istis pelagianæ pravitate reliquits non mediocri virulentæ fibra nutritur, si principium salutis male in homine collocatur; si divinæ voluntati impiæ voluntas humana præfertur, ut ideo quis adjuvetur quia voluit, non ideo quia adjuvatur, velit; si originaliter malus receptionem boni non a summo bono, sed a semetipso inchoare male creditur; si aliunde Deo placetur, nisi ex eo quod ipse donaverit: tribue nobis in hac causa, papa beatissime, pater optime, quantum juvante Domino potes, diligentiam pietatis tuæ, ut quæ in istis quæstionibus obscuriora, et ad percipiendum difficiliora sunt, quam lucidissimis expositionibus digneris aperire.

8. Ac primum, quia plerique non putant christianam fidem hac dissensione violari, quantum periculi sit in eorum persuasione patefacias. Deinde, quomodo per istum præoperantem et cooperantem gratiam liberum non impediatur arbitrium. Tum, utrum præscientia Dei ita secundum propositum maneat, ut ea ipsa quæ sunt proposita, sint accipienda præscita: an per genera causarum et species personarum ista varientur; ut quia diversæ sunt vocationes in his qui nihil operaturi salvantur, quasi solum Dei propositum rideatur existere; in his autem qui aliquid boni acturi sunt, per præscientiam possit stare propositum: an vero uniformiter, licet dividi præscientia a proposito temporali distinctione non possit, præscientia tamen quodam ordine sit subnixa proposito; et sicut nihil sit quorumcumque negotiorum, quod non scientia divina prævenit, ita nihil sit boni, quod in nostram participationem non Deo auctore defluerit. Postremo, quemadmodum per hanc prædicationem propositi Dei, quo fideles sunt qui præordinati sunt ad vitam æternam, nemo eorum qui cohortandi sunt impediatur, nec occasionem negligentie habeant, si se prædestinatos esse desperent. Illud etiam qualiter diluatur, quæsumus, patienter insipientiam nostram ferendo demonstrat, quod retractatis priorum de hac re opinionibus, pene omnium par invenitur et una sententia, qua propositum et prædestinationem Dei secundum præscientiam receperunt; ut ob hoc Deus alios vasa honoris, alios contumeliæ fecerit, quia finem uniuscujusque præviderit, et sub ipso gratiæ adjutorio in qua futurus esset voluntate et actione præscierit.

9. Quibus omnibus enodatis, et multis insuper, quæ altius intuitu ad causam hanc pertinentia magis potes videre, discussis; credimus et speramus non solum tenuitatem nostram disputationum tuarum præsidio roborandam, sed etiam ipsos quos meritis atque honoribus claros caligo istius opinionis obscurat, defæcatisimum lumen gratiæ recepturos. Nam unum eorum præcipuæ auctoritatis et spiritualium studiorum virum, sanctum Hilarium (a) Arelatensem episcopum, sciat Beatitudo tua admiratorem sectatoremque in aliis omnibus tuæ esse doctrinæ; et de hoc quod in querelam trahit, jam pridem apud Sanctitatem tuam sensum suum per litteras velle conferre. Sed quia utrum hoc facturum, aut quo fine sit facturum incertum est, et omnium nostrum fatigatio, providente hoc præsentis sæculo Dei gratia, in tuæ charitatis et scientiæ vigore respirat; adde eruditionem humilibus, adde increpationem superbis. Necessarium et utile est etiam quæ scripta sunt scribere, ne leve existimetur quod non dolet, nec vulnus superducta cute sentiunt: sed intelligant perenturum ad sectionem, quod habuerit perseverantem tumorem. Gratia Dei et pax Domini nostri Jesu Christi coronet te in omni tempore, et ambulatorem de virtute in virtutem glorificet in æternum, domine papa beatissime, ineffabiliter mirabilis, incomparabiliter honorande, præstantissime patrone.

#### EPISTOLA CCXXVI (b).

Hilarius Augustino, de eodem argumento.

Domino beatissimo ac toto affectu desiderando, et multum in Christo suscipiendo patri AUGUSTINO, HILARIUS (c).

1. Si cessantibus contradicentium quæstionibus gratæ sunt plerumque studiosorum inquisitiones, ut etiam illa quæ absque periculo ignorarentur, ediscant; arbitrari gratiorem fore sedulitatem nostræ relationis, quæ dum indicat secundum quorundam prosecutiones quædam adversantia veritati, non tam sibi quam illis qui turbantur et turbant, per consilium sanctitatis tuæ satagit provideri, domine beatissime ac toto affectu desiderande, et multum in Christo suscipiende pater.

2. Hæc sunt itaque quæ Massiliæ, vel aliis etiam locis in Gallia ventilantur. Novum et inutile esse prædica-

(a) Visum erat nonnullis subtituendum hic esse Honoratum: sed inspecti a nobis Mss. constanter præferunt, Hilarium. Is porro ex Lerinensi monacho creatus fuit Arelatensis episcopus post Honoratum, anno 426, aut certe 429 ineunte defunctum. Quippe Honoratus successit Patroclo interempto anno 426 ex Prosperi Chronico, cathedram Arelatensem, jure Honorato Massiliensi, per biennium occupavit.

(b) Ex tomo 7 præfixa lib. de Prædestinatione SS. quæ porro 226 erat, nunc 236. scripta eodem tempore.

(c) Hic profecto ab Hilario Arelatensi, qui Augustini de prædestinatione sententiam, uti Prosper in superiore epistola scribit, « in querelam traherat, » distinguit se ipse infra, n. 10, hisce verbis: « Nolo autem sanctitas tua sic me arbitretur hæc scribere quasi de his quæ nunc edidisti, ego dubitem. » Significat postea se ipsius « præsentis delictis aliquando potissimum, uberibusque salubribus » nutritum fuisse: deinde se laicum esse n. 9 subindicat; ac postremo Augustinum appellat patrem, atque vicissim ab ipso in lib. de Prædestinatione SS. cap. 4, filius nuncupatur: quæ sane in Arelatensem episcopum minime conveniunt

tioni quod quidam secundum propositum eligendi dicuntur, ut id nec arripere valeant nec tenere, nisi credendi voluntate donata. Excludi putant omnem prædicandi vigorem, si nihil quod per eum excitetur, in hominibus remansisse dicatur. Consentunt omnem hominem in Adam periisse, nec inde quemquam posse proprio arbitrio liberari: sed id conveniens asserunt veritati, vel congruum prædicationi, ut, cum prostratis et nunquam suis viribus surrecturis annuntiatur obtinendæ salutis occasio, eo merito quo voluerint et crediderint a suo morbo se posse sanari, et ipsius fidei augmentum, et totius sanitatis sue consequantur effectum. Cæterum ad nullum opus vel incipiendum, nedum perficiendum, quemquam sibi sufficere posse consentiunt: neque enim alicui operi curationis eorum annumerandum putant, exterrita et supplici voluntate, unumquemque ægrotum velle sanari. Quod exim dicitur, Crede, et salvus eris; unum horum exigi asserunt, aliud offerri; ut propter id quod exigitur, si redditum fuerit, id quod offertur deinceps tributatur. Unde consequens putant exhibendam ab eo fidem, cujus nature id voluntate Conditoris concessum est; et nullam ita depravatam vel extinctam putant, ut non debeat vel possit se velle sanari; propter quod vel sanetur quis a suo, vel, si noluerit, cum sua ægritudine puniatur. Nec negari gratiam, si præcedere dicatur talis voluntas, quæ tantum medicum quærat, non autem quidquam ipsa jam valeat. Nam illa testimonia, ut est illud, « Sicut unicuique paratus est mensuram fidei » (Rom. XII, 5), et similia, ad id volunt valere, ut adjuvetur qui cœperit velle, non ut etiam donetur ut velit; rejectis ab hoc dono aliis pariter reis, et qui possent similiter liberari, si ea quæ pariter indignis præstatur credendi voluntas, etiam ipsis similiter præstaretur. Si autem, aiunt, dicatur vel talem omnibus remansisse, qua vel contemnere quis valeat, vel obedire, de compendio putant rationem reddi electorum vel rejectorum in eo quod unicuique meritum propriæ voluntatis adjungitur.

3. Cum autem dicitur eis quare aliis vel alicubi prædicetur, vel non prædicetur, vel nunc prædicetur quod aliquando pene omnibus, sicut nunc aliquibus gentibus non prædicatum sit; dicunt id præscientiæ esse divinæ, ut eo tempore, et ibi, et illis veritas annuntiaretur, vel annuntiaretur, quando et ubi prænoscebatur esse credenda. Et hoc non solum aliorum catholicorum testimoniis, sed etiam Sanctitatis tuæ disputatione antiquiore se probare testantur; ubi tamen eandem gratiam non minore veritatis perspicuitate docueris: ut est illud quod dixit Sanctitas tua in quæstione contra Porphyrium, de tempore christianæ religionis, « Tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos prædicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat esse qui in eum fuerant credituri » (Epist. 102, quæst. 2, n. 14): vel illud de libro in Epistolam ad Romanos, « Dicit itaque mihi, quid adhuc conquiritur? nam voluntati ejus quis resistit » (Rom. IX, 19)? « Cui sane inquisitioni, inquit, sic respondet, ut intelligamus spiritualibus viris, etiam non secundum terrenum hominem viventibus, patere posse prima merita fidei et impietatis, quomodo Deus præscientia eligat credituros, et damnet incredulos: nec illos ex operibus eligens,

nec istos ex operibus damnans; sed et illorum fidei præstans, ut bene operentur, et istorum impietatem deserendo abdurans, ut male operentur: et iterum in eodem libro superius, «*Æquales omnes sunt ante meritum, nec potest in rebus omni modo æqualibus electio nominari. Sed quoniam Spiritus sanctus non datur nisi credentibus; non quidem Deus eligit opera quæ ipse largitur, cum dat Spiritum sanctum, ut per charitatem bona operemur: sed tamen eligit fidem, quia nisi quis credat, et in accipiendi voluntate permaneat, non accipit donum Dei, id est Spiritum sanctum, per quem infusa charitate bonum possit operari. Non ergo eligit opera cujusquam in præscientia, quæ ipse donaturus est: sed fidem eligit in præsentia; ut quem crediturum esse præcivit, ipsum elegerit cui Spiritum sanctum daret, ut bona operando etiam æternam vitam consequeretur. Dicit enim Apostolus: «*Idem Deus qui operatur omnia in omnibus*» (1 Cor. XII, 6). Nusquam autem dictum est, Deus credit omnia in omnibus: quod enim credimus, nostrum est; quod autem operamur, illius» (In Expos. quarundam propositionum ex Epist. ad Rom. propp. 12 et 60): et cætera in eodem opere; quæ se acceptare et probare testantur, tanquam convenientia evangelicæ veritati.*

4. Cæterum præscientiam, et prædestinationem, vel propositum, ad id valere contendunt, ut eos præscierit, vel prædestinaverit, vel proposuerit eligere qui fuerant credituri: nec de hac fide posse dici, «*Quid habes quod non accepisti*» (1 Cor. IV, 7)? cum in eadem natura remanserit, licet vitiosa, quæ prius sana ac perfecta donata sit. Quod autem dicit Sanctitas tua, neminem perseverare, nisi perseverandi virtute percepta; hactenus accipiunt, ut quibus datur, inerti licet, præcedenti tamen proprio arbitrio tribuatur: quod ad hoc tantum liberum asserunt, ut velit vel nolit admittere medicinam. Cæterum et ipsi abominari se et damnare testantur, si quis quidquam virium in aliquo remansisse, quo ad sanitatem progredi possit, existimet. Nolunt autem ita hanc perseverantiam prædicari, ut non vel suppliciter emereri, vel amitti contumaciter possit. Nec ad incertum voluntatis Dei deduci se volunt, ubi eis quantum putant ad obtinendum vel admittendum, evidens est qualecumque initium voluntatis. Illud etiam testimonium quod posuisti, «*Raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus*» (Sap. IV, 11); tanquam non canonicum definiunt omitendum. Unde illam præscientiam sic accipiunt, ut propter fidem futuram intelligendi sint præciti: nec cuiquam talem dari perseverantiam, a qua non permittatur prævaricari; sed a qua possit sua voluntate deficere et infirmari.

5. Asserunt inutilem exhortandi consuetudinem, si nihil in homine remansisse dicatur, quod correctio valeat excitare: quod quidem inesse naturæ sic se dicere contentur, ut hoc ipso quod ignoranti veritas prædicatur, ad beneficium præsentis gratiæ referendum sit. Nam si sic prædestinati sunt, inquit, ad utramque partem, ut de aliis ad alios nullus possit accedere; quo pertinet tanta extrinsecus correctionis instantia? Si ab homine, etsi non fides integra, saltem vel dolor compunctæ infirmitatis exoritur, aut periculum demonstratæ mortis hor-

retur. Nam si non potest timere quis unde terretrur, nisi ea voluntate quæ sumitur; non ex eo culpandus quod nunc non vult: sed in eo et cum eo qui sic aliquando noluit, ut eam damnationem cum suis posteris mereretur incurrere, ut nunquam recta, semper autem prava vellet appetere. Si autem est qualicumque dolor qui ad exhortationem corripientis oritur: hanc ipsam dicunt causam, propter quam vel rejiciatur alius, vel altus assumatur: atque ita non opus esse partes constitui, quibus nec adjiciendum sit aliquid, nec detrahendum.

6. Deinde moleste ferunt ita dividi gratiam, quæ vel tunc primo homini data est, vel nunc omnibus datur, «*Ut ille acceperit perseverantiam, non cum feret ut perseveraret, sed sine qua per liberum arbitrium perseverare non posset: nunc vero sanctis in regnum per gratiam prædestinatis non tale adjutorium perseverantiæ detur, sed tale ut eis perseverantiæ ipsa donetur; non solum ut sine isto dono perseverantes esse non possint, verum etiam ut per hoc donum non nisi perseverantes sint*» (Lib. de Corrupt. et Gratia, capp. 11, 12). His verbis Sanctitatis tuæ ita moventur, ut dicant quamdam desperationem hominibus exhiberi. Si enim, aiunt, ita Adam adjutus est, ut et stare posset in justitia et a justitia declinare, et nunc ita sancti juvantur, ut declinare non possint, siquidem eam acceperunt volendi perseverantiam, ut aliud velle non possint; vel sic quidam deseruntur, ut aut nec accedant, aut, si accesserint, et recedant: ad illam voluntatem pertinuisse dicunt exhortationis vel comminationis utilitatem, quæ et persistendi et decedendi oblinebat liberam potestatem; non ad hæc cui nolle justitiam inevitabili necessitate conjunctum est, præter illos qui sic concreati sunt his qui cum universa massa damnati sunt, ut exciperentur per gratiam liberandi. Unde in hoc solo volunt a primo homine omnium distare naturam, ut illum integris viribus voluntatis juvaret gratia volentem, sine qua perseverare non poterat: hos autem amissis et perditis viribus credentes tantum, non solum erigat prostratos, verum etiam suffulciat ambulantes. Cæterum quidquidlibet donatum sit prædestinatis, id posse et amitti et retineri propria voluntate contendunt: quod tunc falsum esset, si verum putarent eam quosdam perseverantiam percepisse, ut nisi perseverantes esse non possint.

7. Inde est quod et illud pariter non accipiunt, ut eligendorum rejiciendorumque esse definitum numerum nolint: atque illius sententiæ expositionem, non eam quæ a te est deprompta, suscipiant, id est, ut non nisi omnes homines salvos fieri velit; et non eos tantum qui ad sanctorum numerum pertinebunt, sed omnes omnino, ut nullus habeatur exceptus. Nec hoc timendum, quod quidam eo invito perire dicantur: sed quomodo, aiunt, non vult a quoquam peccari vel deserere justitiam, et tamen jugiter illa deseritur contra ejus voluntatem, committunturque peccata; ita eum salvari velle omnes homines, nec tamen omnes homines salvari. Testimonia etiam Scripturæ quæ de Saule vel de David posuisti (Id. capp. 13, 14), non pertinere putant ad questionem quæ de exhortatione versatur: alia autem ad id referunt, ut ex his eam gratiam acciviant commendari, qua unusquisque

post voluntatem iuvatur; vel ad ipsam rocationem, quæ præstatur indignis. Hoc enim et illis locis tuorum opusculorum et aliorum, quæ persequi longum est, se demonstrare testantur.

8. Parvulorum autem causam ad exemplum majorum non patiuntur afferri: quam et tuam Sanctitatem dicunt eatenus attingisse, ut incertum esse volueris, ac potius de eorum poenis malueris dubitari. Quod in libro tertio de Libero Arbitrio ita positum meministi (lib. 3, c. 23), ut hanc eis occasionem potuerit exhibere. Hoc etiam de aliorum libris quorum est in Ecclesia auctoritas, faciunt quod perspicit Sanctitas tua non parum posse juvare contradictores, nisi majora, aut certe vel paria proferantur a nobis: non enim ignorat prudentissima pietas tua quanto plures sint in Ecclesia, qui auctoritate nominum in sententia teneantur, aut a sententia transferantur. Ad summam, fatigatis omnibus nobis, ad id prosecutio eorum, vel potius querela convertitur, consentientibus etiam his qui hanc definitionem improbare non audent, ut dicant: Quid opus fuit hujusmodi disputationis incerto tot minus intelligentium corda turbare? Neque enim minus utiliter sine hac definitione, aiunt, tot annis a tot tractoribus, tot præcedentibus libris et tuis et aliorum, cum contra alios, tum maxime contra Pelagianos, catholicam fidem fuisse defensam.

9. Hæc, nisi pater, et alia interminabiliter plura, ut summa mea vota confitear, per me deferre maluissem; vel, quia hoc non merui, saltem prolixiore tempore omnia quibus moventur, collecta dirigere: ut quidquid de hac re contradicitur, quatenus refelli, vel si iam non potest, tolerari deberet, audirem. Sed quia neutrum ex voto provenit, malui quomodo potui hæc comprehensa dirigere, quam penitus de tanta quorundam contradictione reticere. Sunt ex parte tales personæ, ut his, consuetudine ecclesiastica, laicos summam reverentiam necesse sit exhibere. Quod quidem ita curavimus Deo juvante servare, ut, cum opus fuit, non taceamus quæ ad questionem hujus assertionem exiguitas nostrarum virium suggerebat. Sed nunc summam, quantum festinatione perlatoris admisit, hæc velut commonendo suggessi. Tuæ sanctorum prudentiæ est dispicere quid facto opus sit, ut talium et tantorum superetur vel temperetur intentio. Cui ego jam parum prodesse existimo te reddere rationem, nisi et addatur auctoritas quam transgredi infatigabiliter contentiosa corda non possint. Sed plane illud tacere non debeo, quod se dicant tuam Sanctitatem, hoc recepto, in factis et dictis omnibus admirari. Tuum erit docere quomodo sit in hoc eorum contradictio toleranda. Nec mireris quod aliter vel aliqua in hac epistola addidi, quantum puto, quæ in superiore non dixeram; talis est enim nunc eorum definitio, præter illa quæ per festinationem aut oblivionem fortasse præterii.

10. Libros, cum editi fuerint, quos de universo opere tuo moliris (a), quæro habere mereamur; maxime ut per eorum auctoritatem, si qua tibi in tuis displicent, a dignitate tui nominis jam non trepidi sequestremus. Librum etiam de Gratia et Libero Arbitrio non habemus;

(a) Retractionum libros intelligit.

superest ut eum, quia utilem questioni confidimus, mereamur accipere. Nolo autem Sanctitas tua sic me arbitretur hæc scribere, quasi de iis quæ nunc edidisti, ego dubitem. Sufficiat mihi pena mea, quod a præsentia tuæ deliciis exsultas, ubi salubribus tuis uberibus nutriebar, non solum absentia tua crucior, verum etiam pervicacia quorundam, qui non tantum manifesta respuunt, sed etiam non intellecta reprehendunt. Ceterum hæc suspitione in tantum careo, ut potius infirmitatem meam, qua tales parum patienter fero, notabilem putem. Qualiter autem ad hæc consulendum judices, ut dixi, tuæ sapientiæ derelinquo. Nam ad me hoc pertinere credidi, pro ea quam Christo vel tibi debeo charitate, ut quæ in questionem veniunt, non tacerem. Quidquid pro ea gratia quam in te pusilli cum magnis miramur, volueris aut valueris, gratissime accipiemus, tanquam a nobis charissima et reverentissima auctoritate decretum. Sane quia, urgente perlatores, timui ne vel non omnia, vel hæc ipsa minus digne, conscius mearum virium, possem dirigere: egi cum viro, tum moribus tum eloquio et studio claro, ut quanta posset collecta suis litteris intimaret (a): quas conjunctas his destinare curavi. Est enim talis qui, etiam præter hanc necessitatem, dignus tuæ Sanctitatis notitia judicetur. Sanctus Leontius diaconus cultor tuus, cum meis parentibus multum te salutet. Memorem mei Paternitatem tuam Dominus Christus Ecclesie suæ annis pluribus domare dignetur, domine pater. Et infra: Sciat Sanctitas tua, fratrem meum, cujus maxime causa hinc diacensimus, cum matrona sua ex consensu perfectam Deo continentiam devovisse. Unde rogamus Sanctitatem tuam, ut orare digneris quo hoc ipsum in eis Dominus confirmare et custodire dignetur.

#### EPISTOLA CCXXVII (b).

Augustinus Alypio seni, de Gabiniano recens baptizato, et de Dioscoro miraculis converso ad Christianismum.

AUGUSTINUS, ALYPIO scni.

Frater Paulus hic est incolumis, apportat negotiorum suorum secundas curas; præstabit Dominus ut etiam ipsæ ultimæ sint. Multum vos salutet, et narrat gaudia de Gabiniano<sup>1</sup>, quod ab illa sua causa misericordia Dei liberatus, non solum christianus, sed etiam fidelis sit valde bonus, per Pascha proxime baptizatus, in corde atque in ore habens gratiam quam percepit. Quantum eum desiderem, quando explicabo? sed nosti ut eum diligam. Archiater<sup>2</sup> etiam Dioscorus christianus fidelis est, simul gratiam consecutus; audi etiam quemadmodum: neque enim cervicula illa, vel lingua, nisi aliquo prodigio domaretur. Filia ejus in qua unica acquiescebat, ægrotabat, et usque ad totam desperationem salutis

<sup>1</sup> Mss. Corb. et Gerin., *Caviniano*.

<sup>2</sup> Edd., *Architheater*. At Mss. melioris notæ, *Archiater*, id est medicus princeps.

<sup>3</sup> Recensita est ad l. l. ff. gg. r. sb. vc. v. duos t. Am. Bad. Er. 107.

(a) Prosperum intelligere videtur, cujus præcedit epistola.

(b) Alias 67: quæ autem 237 erat, nunc 134. Scripta forte an. 428, aut 429, post Pascha.



temporalis, eodem ipso patre renuntiante, pervenit. Dicitur ergo; et constat, cum mihi hoc et ante fratris Pauli reditum, comes Peregrinus, vir laudabilis et bene christianus, qui cum eis eodem tempore baptizatus est, indicarit: dicitur ergo ille senex tandem conversus ad implorandam Christi misericordiam, voto se obligasse, christianum fore, si illam salvam videret. Factum est. At ille quod voverat diasimulabat exsolvere: sed adhuc manus excelsa. Nam repentina caritate suffunditur: statimque venit in mentem unde illud esset; exclamavit confitens, atque iterum vovit, se recepto lumine impleturum esse quod voverat. Recepit, implevit: et adhuc manus excelsa. Symbolum non tenuerat, aut fortasse tenere recusaverat, et se non potuisse excusaverat: Deus viderat. Jam tum post festa omnia receptionis suæ<sup>1</sup> in paralytim solvitur multis ac pene omnibus membris, et etiam lingua. Tunc somnio admonitus confitetur per scripturam ob hoc sibi dictum esse accidisse, quod symbolum non reddiderit. Post illam confessionem redduntur officia omnium membrorum, nisi linguæ solius; se tamen didicisse symbolum, ideoque memoria jam tenere nihilominus in eadem tentatione literis fassus est: sicque omnis est ab eo deleta nugacitas, quæ, ut scis, multum decolorabat naturalem quamdam ejus benignitatem, eumque insultantem Christianis faciebat valde sacrilegum. Quid dicam, nisi, Domino hymnum canamus, et superexaltemus cum in sæcula, Amen?

EPISTOLA CCXXVIII (a).

*Augustinus Honorato, docens quandam episcopo sive clericis fugere liceat, imminenti obsidionis aut excidii periculo.*

Sancto fratri et coepiscopo HONORATO, AUGUSTINUS, in Domino salutem (b).

1. Charitati tuæ misso exemplo epistolæ quam fratri Quodvultdeo nostro coepiscopo scripsi, putabam me hoc onere caruisse quod mihi imposuisti, quærendo consilium quid in his periculis quæ tempora nostra iuvenere, facere debeatis. Quamvis enim epistolam illam breviter scripserim, nihil me tamen prætermisisse arbitror, quod et respondentem dicere, et quærenti audire sufficeret: quandoquidem dixi nec esse prohibendos qui ad loca, si possunt, munita migrare desiderant; et ministerii nostri vincula, qui-

<sup>1</sup> Mss. Victor. et Vatic., jam tamen post confessa omnia deceptionis suæ. Alii plerique, jam tamen post fessa omnia receptionis suæ.

Correcta ad a. b. bg. bl. c. cc. f. ff. fs. g. gv. n. r. duos ab. duos t. duos vc. quatuor v. Am. Bad. Er. Lov.

(a) Alias 180: quæ autem 238 erat, nunc 114. Scripta circ. an. 428, aut 429.

(b) Totam hanc Epistolam in S. Augustini vita inserendam duxit Possidius, c. 30. « Interea reticendum minime est, inquit, cum memorati impenderent hostes (Vandali), a sancto viro nostro coepiscopo Thiavensis Ecclesiæ Honorato litteris fuisse consultum, utrumnam illis adventantibus, ex Ecclesiis episcopis vel clericis recedendum esset, an non; eique rescriptis insinuasse quid magis ab illis romanæ eversoribus esset metuendum. Quam ejus epistolam huic scripturæ inserere volui: est enim sacerdotum Dei et ministrorum moribus valde utilis et necessaria. »

bus nos Christi charitas alligavit, ne deseramus Ecclesias quibus servire debemus, non esse rumpenda. Iste quippe verba sunt quæ in illa epistola posui (*Epist. ad Quodvultdeum episcopum, quæ non exstat*): *Restat ergo, inquam, ut nos quorum ministerium quantumcumque plebi Dei ubi sumus manenti, ita necessarium est, ut sine hoc eam non oporteat remanere, dicamus Domino, Esto nobis in Deum protectorem, et in locum munitum* (*Psal. xxx, 3*).

2. Sed hoc consilium tibi propterea non sufficit, ut scribis, ne contra Domini præceptum vel exemplum facere nitamur, ubi fugiendum esse de civitate in civitatem monet. Recollimus enim verba dicentis, *Cum autem persequantur vos in civitate ista, fugite in aliam* (*Math. x, 23*): quis autem credat ita hoc Dominum fieri voluisse, ut necessario ministerio, sine quo vivere nequeunt, deserantur greges, quos suo sanguine comparavit? Numquid hoc fecit ipse, quando portantibus parentibus in Ægyptum parvulus fugit (*Id. ii, 14*), qui nondum Ecclesias congregaverat, quas ab eo desertas fuisse dicamus? Numquid quando apostolus Paulus, ne illum comprehenderet inimicus, per fenestram in sporta submissus est, et effugit manus ejus (*II Cor. xi, 33*), deserta est quæ ibi erat Ecclesia necessario ministerio, et non ab aliis fratribus ibidem constitutis quod oportebat impletum est? Eis quippe volentibus hoc Apostolus fecerat, ut seipsum servaret Ecclesiæ, quem proprie persecutor ille quærebat. Faciant ergo servi Christi, ministri verbi et Sacramenti ejus, quod præcepit sive permisit. Fugiant omnino de civitate in civitatem, quando eorum quisquam specialiter a persecutoribus quæritur, ut ab aliis qui non ita requiruntur, non deserat Ecclesia, sed præbeant cibaria conservis suis, quos aliter vivere non posse noverunt. Cum autem omnium, id est episcoporum, clericorum et laicorum<sup>1</sup> est commune periculum, hi qui aliis indigent, non deserantur ab his quibus indigent. Aut igitur ad loca munita omnes transeant; aut qui habent remanendi necessitatem, non relinquantur ab eis per quos illorum est ecclesiastica supplenda necessitas, ut aut pariter vivant, aut pariter sufferant quod eos paterfamilias volet perpelli.

3. Quod si contigerit ut sive alii minus, alii majus, sive omnes æqualiter patiantur, qui eorum sint qui pro aliis patiuntur, apparet; illi scilicet qui cum se possent talibus malis eripere fugiendo, ne aliorum necessitatem desererent, manere maluerunt. Hinc maxime probatur illa charitas quam Joannes apostolus commendat, dicens: *Sicut Christus animam suam pro nobis posuit, sic et nos debemus animas pro fratribus ponere* (*I Joan. iii, 16*). Nam qui fugiunt, vel suis devincti necessitatibus fugere non possunt; si comprehensi patiuntur, pro seipsis, non pro fratribus, utique patiuntur: qui vero propterea patiuntur, quia fratres, qui eis ad christianam salutem indigebant, deserere noluerunt, sine dubio suas animas pro fratribus ponunt.

4. Unde illud quod episcopum quemdam dixisse audi-

<sup>1</sup> Edkii omittunt, et laicorum: quod ex Mss. restituimus.

vimus, *Si Dominus nobis imperavit fugam in eis persecutionibus, ubi potest fructus esse martyrii; quanto magis debemus fugere steriles passiones, quando est barbaricus et hostilis incurtus?* verum est quidem et acceptabile, sed his quos ecclesiastici officii non tenent vincula. Nam qui clades hostiles ideo non fugit, cum possit effugere, ne deserat ministerium Christi, sine quo non possunt homines vel fieri vel vivere christiani, majorem charitatis invenit fructum, quam qui non propter fratres, sed propter seipsum fugiens, atque comprehensus non negat Christum, suscipitque martyrium.

5. Quid est ergo quod in epistola tua priore posuisti? dicitis enim, *Si in Ecclesiis persistendum est, quid simus nobis vel populo profuturi non video, nisi ut ante oculos nostros viri cadant, feminæ constuprentur, incendantur ecclesiæ, nos ipsi in tormentis deficiamus, cum de nobis queritur quod non habemus.* Potens est quidem Deus audire preces familiæ suæ, et hæc, quæ formidantur, avertere; nec ideo tamen propter ista, quæ incerta sunt, debet nostri officii esse certa desertio, sine quo est plebi certa perniciēs, non in rebus vitæ hujus, sed alterius incomparabiliter diligentius sollicitiusque curandæ. Nam si certa essent ista mala, quæ timentur ne in locis in quibus sumus, forte contingant, prius inde fugerent omnes propter quos ibi manendum est, et nos a manendi necessitate liberos redderent: non enim quisquam est qui dicat ministros manere oportere, ubi jam non fuerint quibus necesse sit ministrare. Ita quidam sancti episcopi de Hispania profugerunt, prius plebibus partim fuga lapsis, partim peremptis, partim obsidione consumptis, partim captivitate dispersis: sed multo plures, illic manentibus propter quos manerent, sub eorumdem periculorum densitate manserunt. Et si aliqui deseruerunt plebes suas, hoc est quod dicimus fieri non debere: neque enim tales docti auctoritate divina, sed humano vel errore decepti, vel timore sunt victi.

6. Cur enim sibi putant indifferenter obtemperandum esse præcepto, ubi legunt de civitate in civitatem esse fugiendum; et mercenarium non exhorrent, qui videt lupum venientem et fugit, quoniam non est ei cura de ovibus (*Joan. x, 12, 13*)? Cur non istas duas dominicas verasque sententias, unam scilicet ubi fuga simitur aut jubetur, alteram ubi arguitur atque culpatur, sic intelligere student, ut inter se reperiantur non esse contrariæ, sicut non sunt? Et hoc quomodo reperitur, nisi attendatur quod jam superius disputavi, tunc de locis in quibus sumus, præsentente persecutione fugiendum esse Christi ministris, quando ibi aut plebs Christi non fuerit cui ministratur; aut etiam fuerit, et potest impleri per alios necessarium ministerium, quibus eadem non est causa fugiendi: sicut in sporta submissus, quod supra memoravi, fugit Apostolus, cum a persecutore proprie ipse quaereretur, aliis utique necessitatem similem non habentibus, a quibus illic ministerium absit ut desereretur Ecclesiæ; sicut fugit sanctus Athanasius

Alexandrinus episcopus, cum eum specialiter apprehendere Constantius cuperet imperator, nequaquam a cæteris ministris deserta plebe catholica quæ in Alexandria commanebat. Cum autem plebs manet, et ministri fugiant, ministeriumque subtrahitur; quid erit nisi mercenariorum illa fuga damnabilis, quibus non est cura de ovibus? Veniet enim lupos; non homo, sed diabolus, qui plerumque fideles apostatas esse persuasit, quibus quotidianum ministerium dominici corporis defuit; et peribit infirmus in tua non scientia, sed ignorantia frater, propter quem Christus mortuus est (*I Cor. viii, 11*).

7. Quod autem ad eos attinet, qui in hac re non falluntur errore, sed formidine superantur; quare non potius contra suum timorem Domino miserante atque adjuvante fortiter dimicant, ne mala sine comparatione graviora, quæ multo amplius sunt tremenda, contingant? Fit hoc ubi Dei charitas flagrat, non mundi cupiditas fumat. Charitas enim dicit: *Quis infirmatur, et non ego infirmor? quis scandalizatur, et non ego uror* (*II Cor. xi, 29*)? Sed charitas ex Deo est. Oremus ergo ut ab illo detur, a quo jubetur: et per hanc magis timeamus ne oves Christi spiritualis nequitiae gladio in corde, quam ne ferro in corpore trucidentur, ubi quandocumque, quocumque mortis genere, morituri sunt. Magis timeamus ne sensu interiori corrupto, pereat castitas fidei, quam ne feminæ violenter constuprentur in carne: quia violentia non violatur pudicitia, si mente servatur; quoniam nec in carne violatur, quando voluntas patientis sua turpiter carne non utitur, sed sine consensione tolerat quod alius operatur. Magis timeamus ne lapides vivi extinguantur deserentibus nobis, quam ne lapides et ligna terrenorum ædificiorum incendantur presentibus nobis. Magis timeamus ne membra corporis Christi destituta spirituali victu necentur, quam ne membra corporis nostri oppressa hostili impetu torqueantur. Non quia ista non sunt vitanda cum possunt; sed quia potius ferenda sunt, quando vitari sine impietate non possunt: nisi forte quisquam contenderit non esse ministrum impium, qui tunc subtrahit ministerium pietati necessarium, quando magis est necessarium.

8. An non cogitamus, cum ad istorum periculorum pervenitur extrema, nec est potestas ulla fugiendi, quantus in Ecclesia fieri soleat ab utroque sexu, atque ab omni ætate concursus; aliis Baptismum flagitantibus, aliis reconciliationem, aliis etiam poenitentiam ipsius actionem, omnibus consolationem et sacramentorum confectionem et erogationem? Ubi si ministri desint, quantum exitium sequitur eos, qui de isto sæculo vel non regenerati exeunt vel ligati! quantus est etiam luctus fidelium suorum, qui eos secum in vitæ æternæ requie non habebunt! quantus denique gemitus omnium, et quorundam quanta blasphemia de absentia ministerium et ministrorum! Vite quid faciat malorum temporalium timor, et quanta in eo sit acquisitio malorum æternorum. Si autem ministri adsiunt, pro viribus quas eis Dominus submitstrat,

omnibus subvenitur : alii baptizantur, alii reconciliantur, nulli Dominici corporis communionem fraudantur, omnes consolantur, edificantur, exhortantur, ut Deum rogent, qui potens est omnia quæ timentur, avertere ; parati ad utrumque, ut si non potest ab eis calix iste transire, fiat voluntas ejus (*Matth. xxvi, 42*) qui mali aliquid non potest velle.

9. Certe jam vides quod te scripseras non videre, quantum boni consequantur populi Christiani, si in præsentibus malis non eis desit præsentia ministrorum Christi : quorum vides etiam quantum obsit absentia, dum sua quærent non quæ Jesu Christi (*Philipp. ii, 21*) ; nec habent illam de qua dictum est, *Non quærit quæ sua sunt* (*I Cor. xiii, 5*) ; nec imitantur eum qui dixit, *Non quærens quod mihi utile, sed quod multis, ut salvi fiant* (*Id. x, 35*). Qui etiam persecutoris principis illius insidias non fugisset, nisi se aliis quibus necessarius erat, servare voluisset : propter quod ait, *Compellor autem ex duobus : concupiscentiam habens dissolvi et esse cum Christo, multo magis optimum ; manere autem in carne, necessarium propter vos* (*Philipp. i, 23*).

10. Hic forte quis dicat ideo debere Dei ministros fugere talibus imminentibus malis, ut se pro utilitate Ecclesiæ temporibus tranquillioribus servent. Recte hoc fit a quibusdam, quando non desunt alii per quos suppleatur ecclesiasticum ministerium, ne ab omnibus deseratur ; quod fecisse Athanasium supra diximus : nam quantum necessarium fuerit Ecclesiæ, quantumque profuerit, quod vir ille mansit in carne, catholica fides novit, quæ adversus Arianos hæreticos ore illius et amore defensa est. Sed quando est commune periculum, magisque timendum est ne quisquam id facere credatur, non consulendi voluntate, sed timore moriendi, magisque fugiendi obsit exemplo, quam vivendi prosit officio, nulla ratione faciendum est. Denique sanctus David, ne se committeret periculis præliorum, et fortassis *extingueretur*, sicut ibi dictum est, *lucerna Israel* (*II Reg. xi, 17*), a suis hoc petentibus sumpsit, non ipse præsumpsit ; alioquin multos imitatores fecisset ignaviæ, qui eum crederent hoc fecisse non consideratione utilitatis aliorum, sed suæ perturbatione formidinis.

11. Occurrit autem alia quæstio quam contemnere non debemus. Si enim hæc utilitas negligenda non est, ut aliqui ministri propterea fugiant imminente aliqua vastitate, ut serventur qui ministrent eis quos post illam cladem residuos potuerint invenire ; quid fiet ubi omnes videntur interituri, nisi aliqui fugiant ? quid si enim hactenus sæviat illa pernicies, ut solos ministros Ecclesiæ persequatur ? Quid dicemus ? an relinquenda est a ministris fugientibus Ecclesia, ne a morientibus miserabiliter relinquatur ? Sed si laici non quæruntur ad mortem, possunt occultare quoquo modo episcopos et clericos suos, sicut ille adjuverit in cujus potestate sunt omnia, qui potest et non fugientem per mirabilem conservare potentiam. Sed ideo quærimus quid nos facere debeamus, ne in omnibus expectando divina miracula tentare Dominum judi-

comur. Non quidem talis est ista tempestas, quanto laicorum et clericorum est commune periculum, sicut in navi una commune periculum est mercatorum atque nautarum. Verum absit ut tanti pendenda sit hæc navis nostra, ut debeant eam nautæ, et maximo gubernator, periclitantem deserere, etiamsi in scapham transiliendo vel etiam natando possint effugere. Quibus enim metuinus ne nostra desertione pereant, non temporalem mortem, quæ quandoque ventura est, sed æternam, quæ potest, si non caveatur, venire, et potest, si caveatur, etiam non venire, metuinus. In communi autem periculo vitæ hujus cur existimamus, ubicumque fuerit hostilis incursus, omnes clericos et non etiam omnes laicos esse morituros, ut simul finiant hanc vitam, cui sunt clerici necessarii ? aut cur non speremus sicut laicos aliquos, sic etiam clericos remansuros, a quibus eis necessarium ministerium valeat exhiberi ?

12. Quanquam, o si inter Dei ministros inde sit disceptatio, qui eorum mancant, ne fuga omnium, et qui eorum fugiant, ne morte omnium deseratur Ecclesia ! Tale quippe certamen erit inter eos, ubi utriusque serveant charitate, et utriusque placeant charitati. Quæ disceptatio si aliter non potuerit terminari, quantum mihi videtur, qui maneat et qui fugiant, sorte legendi sunt. Qui enim dixerint se potius fugere debere, aut timidi videbuntur, quia imminens malum sustinere noluerunt ; aut arrogantes, quia se magis qui servandi essent, necessarios Ecclesiæ judicant. Deinde, fortassis ii qui meliores sunt, eligent pro fratribus animas ponere ; et hi servabuntur fugiendo, quorum est minus utilis vita, quia minor consulendi et gubernandi peritia : qui tamen si pie sapiunt, contradicent eis quos vident et vivere potius oportere, et magis mori malle quam fugere. Ideo, sicut scriptum est, *Contradictiones sedat sortitio, et inter potentes definit* (*Prov. xviii, 18*) : melius enim Deus in hujusmodi ambagibus, quam homines, judicat ; sive dignetur ad passionis fructum vocare meliores et parcere infirmis, sive istos facere ad mala perferenda fortiores, et huic vitæ subtrahere, quorum non potest Dei Ecclesiæ tantum quantum illorum vita prodesse. Res quidem fiet minus usitata, si fiat ista sortitio : sed si facta fuerit, quis eam reprehendere audebit ? Quis non eam, nisi imperitus, aut invidus, congrua prædicatione laudabit ? Quod si non placet facere, cuius facti non occurrit exemplum, nullius fuga faciat ut Ecclesiæ ministerium, maxime in tantis periculis necessarium ac debitum, desit. Nemo excipiat personam suam, ut si aliqua gratia videatur excellere, ideo se dicat vita, et ob hoc fuga, esse digniorem. Quisquis enim hoc putat, nimium sibi placet : quisquis autem etiam hoc dicit, omnibus displicet.

13. Sunt sane qui arbitrantur episcopos et clericos non fugientes in talibus periculis, sed manentes, facere ut plebes decipiantur, cum ideo non fugiunt, quia manere suos præpositos cernunt. Sed facile est hanc responsum vel invidiam declinare, alloquendo eaz-

<sup>1</sup> Decem Mss., *accipiat*.

dem plebes, atque discendo: Non vos decipiat, quod de loco isto non fugimus: non enim propter nos, sed propter vos potius hic manemus, ne vobis non ministremus quicquid salutis vestrae, quae in Christo est, novimus necessarium. Si ergo fugere volueritis, et nos ab istis, quibus tenemur, vinculis solvistis. Quod tunc puto esse dicendum, quando vere videtur utile esse ad loca tutiora migrare. Quo audito, si vel omnes vel aliqui dixerint, In illius potestate sumus, cujus iram nullus, quocumque vadit, evadit; cujus misericordiam, ubicumque sit, potest invenire qui nusquam vult ire, sive certis necessitatibus impeditus, sive laborare nolens ad incerta suffugia, et non ad finienda, sed ad mutanda pericula: procul dubio isti deserendi non sunt ministerio christiano. Si autem, hoc audito, abire maluerint, nec illis manendum est, qui propter illos manebant; quia ibi jam non sunt propter quos manere adhuc debeant.

14. Quicumque igitur isto modo fugit, ut Ecclesiae necessarium ministerium illo fugiente non desit, facit quod Dominus praecipit, sive permisit. Qui autem sic fugit, ut gregi Christi ea quibus spiritualiter vivit, alimenta subtrahantur, mercenarius ille est, qui videt lupum venientem, et fugit, quoniam non est ei cura de ovibus. Haec tibi, quia me consulisti, frater dilectissime, qua existimavi veritate et certa charitate rescripsi; sed ne meliorem, si inveneris, sequaris sententiam, non praescripsi. Melius tamen quod in his periculis faciamus, invenire non possumus, quam orationes ad Dominum Deum nostrum, ut misereatur nostri. Quod ipsum, ut scilicet Dei Ecclesias non desererent, Dei dono nonnulli prudentes et sancti viri et velle et facere meruerunt, et inter dentes obtrectantium a sui propositi intentione minime defecerunt.

#### EPISTOLA CCXXIX\* (a).

*Augustinus Dario comiti, qui pacis conferendae causa missus sit, gratulatur, et provocat ad rescribendum.*

Domino merito illustri, et magnificentissimo atque in Christo charissimo filio DARIO (b), AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. A sanctis fratribus et coepiscopis meis Urbano et Novato, qualis sis vir et quantus, accepi: quorum alteri apud Carthaginem in Hilarensi oppido, et modo in Sicrensi; alteri autem apud Sitifim te nosse provenit. Per hos ergo factum est, ut nec ego te habere incognitum possem. Neque enim quia me infirmitas corporis, et congenitum frigus, id est, genus aetatis non sinit coram tecum colloqui, ideo non te vidi: nam et iste mihi praesens, quando ad me venire dignatus est, ille autem litteris, non faciem tuae carnis, sed cordis ostendit, ut tanto suavius, quanto interius te viderem. Hanc faciem tuam et in sancto Evangelio, et nos, et

\* Epist. CCXXIX et CCXXX recognite sunt ad Vaticanum exemplar et ad Lov.

(a) Alias 202: quae autem 229 erat, nunc 115. Scripta sub finem vitae Augustini, forte an. 429.

(b) Neacimus an hic sit idem ille Darius, qui praefecti praerogio munus gerebat an. 346.

tu ipse, proptio Deo, tanquam in speculo laetissimus inspicias, ubi scriptum est a veritate dicente: *Beati pacifici; quoniam filii Dei vocabuntur (Matth. v, 9)*.

2. Magni quidem sunt, et habent gloriam suam, non solum fortissimi, sed etiam, quod verioris generis est laudis, fidelissimi bellatores, quorum laboribus atque periculis, Dei protegentis atque opitulantis auxilio, hostis indomitus vincitur, et quies republicae pacatisque provinciis comparatur: sed majoris est gloriae, ipsa bella verbo occidere, quam homines ferro; et acquirere vel obtinere pacem pace, non bello. Nam et hi qui pugnant, si boni sunt, procul dubio pacem, sed tamen per sanguinem quaerunt; tu autem ne cujusquam sanguis quaereretur, es missus: est itaque aliis illa necessitas, tibi ista felicitas. Proinde, domine merito illustris et magnificentissime, atque in Christo charissime filii, gaude isto tuo tam magno et vere bono, et fruire in Deo unde sumpsisti, ut talis esses, et talia gerenda susciperes. Confirmet Deus quod per te operatus est nobis (*Psal. LXVII, 29*). Accipe hanc salutationem nostram, et tuam dignare rependere. Sicut mihi scripsit frater Novatus, egit ut me excellentia et eruditio tua etiam in meis opusculis nosset. Si ergo legisti quae dedit, ego quoque innotui interioribus tuis sensibus. Non multum displicent, quantum existimo, si propensiore charitate, quam severitate legisti. Non est multum; sed multum gratum, si pro litteris nostris, et his et illis, unam nobis epistolam reddas. Salutem et pignus pacis (a), quod Domino Deo nostro adjuvante feliciter accepisti, ea dilectione qua debeo.

#### EPISTOLA CCXXX (b).

*Darius Augustino, pro litteris ab eo acceptis gratiam referens, et petens mitti sibi libros Confessionum, sequae ipsius apud Deum precibus commendatum cupiens.*

DARIUS AUGUSTINO domino suo salutem.

1. Utinam, domine sancte pater, ut meum nomen ad aures tuas, coepiscoporum, ut ais, tuorum Urbani et Novati benigna erga me gratia faciente, perlatum est; ita memetipsum Deus omnium, Deus tuus, manibus tuis atque oculis obtulisset: non quo majorem, aut forsitan talem, qualem tantorum virorum apud te benevolus sermo, et litterarum mentio fecerat, tui me probasset melior lima iudicii; sed ut caelestis sapientiae tuae verissimos atque immortales fructus, ore tuo potius, veluti cujusdam purae aquae dulcedinem, ab ipso fonte praesenti ac perpetuo liquore sumpsissem. O me, non modo ter aut quater, ut apud nescio quem est, sed millies, et omni numero plus beatum! si mihi datum esset praesenti intueri tuos vere sidereos vultus, vocemque divinam, ac divina canentem, et non solum mentis fructus, sed etiam cum aurium jucunditate sumere et haurire licuisset. Putarem profecto me quasdam immortalitatis leges, non modo de caelo, sed in ipso constitutum caelo suscipere, et quasdam Dei voces non longe de templo, sed prope ipsum Dei astantem tribunal audire.

(a) Verimodum, Darti filium.

(b) Alias 203: quae autem 230 erat, nunc 115. Scripta post superiores.

2. Hoc ut mihi contingeret, propter ardentissimum tui desiderium forsitan merebar; propter conscientiam, fateor, non merebar. Sed absens quoque cepi fructus cupiditatis bonæ non minimos, et est mihi de secundis bonis bonorum summa perfectio. Commendatus sum ei cui vellem, ore sanctorum et duorum locis ac regionibus inter se distantium sacerdotum; unius, quod jam dixi, de me benevolus sermo, et præsens, ut ita dicam, testimonium; alterius ejusdem sensus paritisque sententiæ voluntia ad te scripta concurrunt. Coronam mihi apud te quamdam, tanti ac tales viri, non viridantium florum germine, sed gloriosæ vocis testimonio tanquam quibusdam perpetuitatis gemmulis texuerunt. Propter quod Deum summum oro pro te, et tuam intercessionem, sancte pater, exoptulo, ut quoniam minime mihi testimonii tanti sum conscius, esse mihi talem vel quandoque provincial. Jam illa nonne omnia absentia meæ detrimenta vicerunt, quod ipse nos alloqui, quod scribere, quod salutare dignaris, et absente me, absentem esse non pateris. Dolebam me modo post Deum.... non visum: attamen non carnis faciem, sic enim ais, sed quod plus est, cordis attendis; eoque visus sum tibi esse jucundior, quo penitus inspexisti. Facit Deus, ut iudicio, mi pater, tuo respondeam, nec sim apud meam conscientiam reus, cum talem me, qualem tibi ipse formasti, interius ego non videam.

3. Bella me in eadem divina ac cælesti epistola tua, ex more tibi, quod laudare velles, eloquentia ministrante, bella me, inquam, verbo ais occidere. Hic pero, mi sancte pater, animus mihi tanquam e quibusdam cogitationum tenebris, quasi veras sui laudes recognovisset, emerit. Ut enim totum breviter ac simpliciter Beatitudini tuæ confitear, si non exstinximus bella, certe distulimus; et Deo optulante omnium principe, quæ jam usque ad quemdam calamitatum apicem increverant mala, sopita sunt. Spero tamen ab eo, a quo quidquid bonum est totum sperare debemus, quin etiam epistolæ tuæ anguror benedictionem tam largant, tam certam, ut hæc ipsa bellorum, quam dixi, dilatio, pacis habeat teneatque perennem ac perpetuam firmitatem. Dixisti enim, et perpetua Dei lege fixisti, ut gaudeam isto, ut tu ais, meo tam magno ac vere bono, et fruor in Deo, unde sumpsisse me dicis, ut et talis essem, et talia gerenda susciperem. Connectis deinde: « Confirmet, inquis, Deus quod per te operatus est nobis. » O vota non modo pro me, sed pro salute omnium nuncupata! Nec enim mea ista gloria separari a salute omnium potest, et ut ego orationibus tuis felix esse possim, una mecum omnes felices esse necesse est. Diu, pater, pro Romano imperio, pro Romana republica, pro his etiam, quos dignos esse tibi occurrerit, talia vota sumas ac nuncupes; quandoque te usque in cælum tollis, tradas posteris, mandesque sequentibus.

4. Satis progressus sum fortasse quam debui, sed parum locutus certe quam volui. Confiteor enim, scribens ad te vultus mihi tuos tanquam præsentis imaginor; et cum olim me sermo rudis et inops lingua deficiat, tamen quasi coram tecum colloquar fabulerque, non satior. Proinde hinc etiam nostra in te desideria metire. Cum jamdiu finem mereretur epistolaris paginæ forsitan ingrata verborum, subtrahimus verecundiam; dum cupiditati consuli-

mus, et sermonem relinquere, esse q̄ te recedere suspicemur. Nolo ergo non desinere, sed non possum: si enim credis, mi pater, adeo nostris sensibus ac præcordiis inhæcisti, ex quo non contenti tua fama tam gloriosa, tam maxima, scriptis te tuis intueri maluimus, cum una mihi, atque hæc brevis epistola tua, ardoris tantas flammam, incendiaque commoverit. Unde deprecamur te, ac tota mente deprecamur, ut quoniam gentiles ritus te etiam legendo, ut nunquam alias, abunde affatimque contemptissimus (quanquam enim a parentibus, ab avia, et postrema usque gentis prole Christi jura percepimus, tamen aliquoties sensibus nostris superflua superstitionis superba vanitas inerrabat); peto ut etiam Confessionum libros a te perscriptos, nobis mittere ac donare digneris. Si enim alii quoque, prono animo ac benigna mente, tua nobis scripta largiti sunt, quanto magis de tuis ipse excusare non debes?

5. Fertur satrapæ, seu regis potius cujusdam epistola (a), Deum Dominum Christum deprecantis, cum intra Judææ regiones adhuc versaretur, et necdum in cælum suum remeaverat, quoniam is ad eum ire ac pergere per ægritudinem præpediretur, et sanari aliter se posse non crederet, ad se, si dignaretur, mundi salus ac medicina decurreret; et ne tantæ majestati, quam ignarus rex provida, sed non perfecta mente, conceperat, injuria fieri videretur, laudasse insuper suam dicitur civitatem, ut pulchritudine urbis et regis hospitio Deus illectus, preces supplicis non dedignaretur. Adfuit Deus regi; sanatus est: et amplificato petitionis munere, per epistolam non modo salutem ut supplici, sed etiam securitatem ut regi transmisit; jussit insuper ejus urbem ab hostibus in perpetuum esse ac semper immunem. Quid his addi beneficiis potest? Ego humilis, et regum servus, a te meo domino peto ut apud istum Christum ac principem Deum quotidie pro meis peccatis intercedere ne cuncteris, ac pro me indefessus ores, ac petas quidquid ipse volueris.

6. Si tibi tardium affert longa epistola mea, hoc tuæ magnanimitatis patientia moderare, et tibi imputa, quoniam ipse jussisti. Oramus tamen, atque identidem deprecamur, ut iterum scribas; sic enim fiet ut libenter suscepisse te scripta mea suspicari possimus. Deus donet nobis Beatitudinem tuam per multos annos pro nobis orantem, domine vere sancte pater. Filius noster Verimodus salutem Beatitudinem tuam, qui admodum gratulatus est quod in epistola ad nos tua ejus mentionem fecisse dignatus es. Nescio quæ medicamenta ab archiatro, qui nobiscum est, accepta dedimus Lazaro sacro presbytero, ad tuam Beatitudinem deferenda; quæ, ut vir memoratus affirmat, ad alleviationem doloris et morbi curationem non parum proficiunt.

#### EPISTOLA CCXXXI (b).

Augustinus Dario, declarans se ipsius litteris summopere delectatum, et quare; ubi multa obiter de humanæ laudis amore dicit: mittitque ipsi Confessionum libros et alia quædam sua opuscula.

(a) Alagaris regis Epistola ad Christum, de qua Euseb. lib. 4, c. 15.

(b) Alias 264: quæ autem 251 erat, nunc 116. Scripta post duas superiores.

Accustus servus Christi membrorumque Christi,  
Dario filio membro Christi, in ipso salutem.

1. Quod acceperim libenter litteras tuas, mea rescripta indicio esse voluisti. Ecce rescribo, et tamen rescriptis hoc indicare non possum, vel istis, vel quibuslibet aliis, sive breviter, sive prolixissime scribam: neque enim aut paucis aut multis verbis indicari potest quod indicari verbis non potest. Et ego quidem parum eloquor, etsi multam loquar: sed nulli eloquenti omnino concesserim, ut quicumque et quantumque epistola sua affectum explicet, quem fecit in mente tua, quod non possum ego, etsi eum possit ita in animo meo videre sicut ego. Restat ergo sic tibi indicare quod scire voluisti, ut in verbis meis, et quod non indicant, sentias. Quid igitur dicam, nisi delectatum me esse litteris tuis, delectatum valde? Repetitio verbi hujus, non est repetitio, sed quasi perpetua dictio: quia fieri non posset, ut semper diceretur, ideo factum est ut saltem repeteretur; sic enim fortasse dici potest.

2. Illic si quærat aliquis, quid me tandem in tuis tam valde litteris delectaverit; utrum eloquium? respondebo, Non: et ille forsitan respondebit, Ergo laudes tuas; sed de his quoque respondebo, Non: nec ideo, quia non sint ista in illa epistola; nam et eloquium ibi tantum est, ut et optimo te natum ingenio, et talibus disciplinis satis eruditum præclarissime luceat, et prorsus plena est meis laudibus. Ergone, ait quispiam, non te ista delectant? Ino vero. *Neque enim mihi, ut ait quidam, cornea fibra est (Pers. Satyra 1),* ut hæc non sentiam, vel sine delectatione sentiam. Delectant et ista; sed ad illud quo me valde dixi esse delectatum, quid sunt ista? Nam eloquium tuum me delectat, quoniam graviter snave est, vel suaviter grave: meis autem laudibus, cum profecto nec omnibus delecter, nec ab omnibus, sed eis qualibus me dignum esse arbitratus es, et ab eis qualis es, id est qui propter Christum diligunt servos ejus; etiam laudibus meis me delectatum in litteris tuis negare non possum.

3. Viderint graves et periti viri quid de illo Themistocle sentiant, si tamen hominis nomen verum recolo, qui cum in epulis, quod clari et eruditi Græciæ facere solebant, canere fidibus recusasset, et ob hoc indoctior haberetur, totamque illud jucunditatis genus aspernatus esset; dictum illi est: *Quid ergo audire te delectat?* Ad quod ille respondisse fertur: *Laudes meas.* Viderint ergo quo fine et qua intentione illud dixisse crediderint, vel ipse qua dixerit. Erat enim secundum hoc sæculum vir magnificus. Nam etiam cum ei dictum fuisset, *Quid igitur nosti? Rempublicam,* inquit, *ex parva magnam facere.* Ego autem quod ait Ennius, *Omnes mortales sese laudari exoptant,* partim puto approbandum, partim cavendum. Ut enim appetenda est veritas, quæ procul dubio est, etiamsi non laudetur, sola laudabilis; sic etiam ea, quæ facile subrepat, vanitas in hominum laude fugienda est: hæc est autem, vel cum ipsa bona, quæ laudatione digna sunt, non putantur habenda, nisi laudetur ab hominibus homo; vel ea quoque vult in se multum quisque laudari, quæ

aut exigua laude, aut etiam vituperatione digniora sunt. Unde Horatius Ennio vigilantior ait:

Landis amore tumes? Sunt certa piacula, quæ te  
Ter pure lecto poterunt recreare libello.

(Horat. lib. 1, Epist. 1.)

4. Ita tumorem de amore laudis humanæ, vel a se penitus morsum medicinalibus verbis quasi excantandum putavit. Docuit itaque nos per Apostolum suum Magister bonus, neque propterea nos recte facere, ut laudemur ab hominibus, id est, finem recti nostri non in hominum laudibus ponere; et tamen propter ipsos homines querere laudes hominum. Etenim cum laudantur boni, non laudatis, sed laudantibus prodest. Nam illis, quantum ad ipsos attinet, quod boni sunt sufficit: sed eis, quibus expedit imitari bonos, gratulandum est, cum ab eis laudantur boni; quoniam sic indicant eos sibi placere, quos veraciter laudant. Dicit ergo Apostolus quodam loco, *Si hominibus placerem, Christi servus non essem (Galat. 1, 10):* et idem dicit alio loco, *Placete omnibus per omnia, sicut et ego omnibus per omnia placeo;* sed adjungens causam, *non querens quod mihi utile est, sed quod multis, ut scivi fecit (1 Cor. x, 32, 33).* Ecce quid quærebat in laude hominum, ubi etiam dicebat, *De cætero, fratres, quæcumque sunt vera, quæcumque pudica, quæcumque casta, quæcumque sancta, quæcumque charissima, quæcumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus, hæc cogitate: quæ didicistis, et accepistis, et audistis et vidistis in me, hæc agite; et Deus pacis erit vobiscum (Philipp. iv, 8, 9).* Cætera igitur, quæ supra commemoravi, virtutis nomine amplexus est, dicens, *si qua virtus:* illud autem quod subjecit, *quæcumque bonæ famæ,* alio uno verbo congruo prosecutus est dicendo, *si qua laus.* Quod itaque ait, *Si hominibus placerem, Christi servus non essem,* sic utique accipiendum tanquam dixerit: Si bona quæ facio, sine laudibus humanæ facerem, laudis amore tumescerem. Volebat ergo Apostolus placere omnibus, et eis placere gaudebat, non quorum laudibus tumescebat in seipso, sed quos laudatus ædificabat in Christo. Cur ergo me non delectet laudari abs te, cum et vir bonus sis ne me fallas, et ea laudes quæ ames, et quæ amare utile ac salubre est, etiamsi non sint in me? neque hoc tibi tantum, sed etiam mihi prodest. Si enim non sunt in me, salubriter erubesco, atque ut sint inardesco. Ac per quod agnosco mea in laude tua, gaudeo me habere, et abs te illa ac meipsum diligere propter illa: quæ autem non agnosco, non solum ut ipse habeam, desidero consequi, verum etiam ne semper in mea laude fallantur, qui me sinceriter diligunt.

5. Ecce quam multa dixi, et quid sit illud quod me longe amplius eloquio tuo, longe amplius laudibus meis in tuis litteris delectavit, non adhuc dixi. Quid autem putas esse, o bone homo, nisi quod te talem virum, et non visum feci amicum; si tamen non visum dicere debeo, cujus non corpus, sed animam in ipsis tuis litteris vidi, ubi de te, non sicut antea fratribus meis, sed mihi credidi? Quis enim esses jam quidem acceperam, sed qualis erga me esses, nondum

tenebam. Ex hac amicitia tua etiam laudes meas, quæ me quo sine delectent satis dixi, multo uberius Ecclesiæ Christi non dubito profuturas; quandoquidem etiam labores meos in defensione Evangelii adversus reliquias impiorum dæmonicolarum sic habes, sic legis, sic amas, sic prædicas, ut in eis tanto flamm notior, quanto es ipse nobilior: eos enim latenter illustris illustras, clarusque declaras, et ubi prodesse posse perspicies, ignorari omnino non sines. Si unde id sciam quæris: talis mihi apparuisti in litteris tuis. Hinc jam vide quantum me illæ litteræ delectare potuerint: si bene de me existimas, cogitas quantum me Christi iura delectent. Jamvero quod te ipsum, qui, ut scribis, *a parentibus, ab avis, et postrema usque gentis prole Christi iura percipere potuisti*, tamen adversus gentiles ritus, ut nunquam alias, eisdem laboribus meis adjutum esse significas; parumne cogito quantum boni aliis, et quam multis, quam claris, et quam facile, quamque salubriter per illos cæteris quibus talia conveniunt, possint scripta nostra te commendaute atque disseminante conferre? aut hoc cogitans possumne parvorum vel mediocrium gaudiorum jucunditate perfundi?

6. Quia igitur non potui verbis explicare quantum delectationem de tuis litteris ceperim, unde me delectaverint, dixi: jam quod nequivi satis dicere, id est, quantum delectaverint, tibi conjiciendum relinquo. Sume itaque, mi fili, sume, vir bone et non in superficie, sed in christiana charitate christiane; sume, inquam, libros, quos desiderasti, Confessionum mearum: ibi me inspice, ne me laudes ultra quam sum; ibi non aliis de me crede, sed mihi; ibi me attende, et vide quid fuerim in meipso, per meipsum; et si quid in me tibi placuerit, lauda ibi mecum, quem laudari volui de me; neque enim me. Quoniam ipse fecit nos, et non ipsi nos (*Psal. xcix, 5*); nos autem perdidimus nos, sed qui fecit, refecit. Cum autem ibi me inveneris, ora pro me ne deficiam, sed perficiam; ora filii, ora. Sentio quid dicam, scio quid petam; non tibi videatur indignum, et quasi ultra merita tua: fraudabis me magno adjutorio, si non feceris. Non solum tu, sed etiam omnes qui ex ore tuo dilexerint, orate pro me: hoc eis me petivisse indica, et si multum nobis tribuitis,

jussisse nos existimate quod petimus, et tamen date petentibus, vel obtemperate jubentibus. Orate pro nobis. Lege Litteras divinas, et invenies ipsos arietes nostros Apostolos petivisse hoc a filiis suis, sive præcepisse auditoribus suis. Ego certe quoniam hoc a me petivisti pro te, quantum faciam, videt qui exaudiat, qui videbat quia et ante faciebam: sed redde etiam in hac re dilectionis vicem. Præpositi vestri sumus; grex Dei estis: considerate et videte pericula nostra majora esse quam vestra, et orate pro nobis. Hoc enim et nobis condecet et vobis, ut bonam rationem de vobis reddamus pastorum principi et omnium nostrum capiti, pariterque evadamus hujus mundi periculosis blanditiis quam molestias, nisi cum pax ejus ad hoc proficit, quod Apostolus orare nos monuit, *ut quietam vitam et tranquillam agamus in omni pietate et charitate* (*I Tim. ii, 2*). Si enim desit pietas et charitas, quid est ab illis et a cæteris mundi malis tranquillitas et quies, nisi luxuriæ perditionisque materies, sive invitamentum, sive adjumentum? Ut ergo habeamus quietam et tranquillam vitam in omni pietate et charitate, quod nos pro vobis, orate pro nobis, ubicumque estis, ubicumque sumus nusquam enim non est, cujus sumus.

7. Misi et alios libros quos non petisti, ne hoc tantummodo facerem quod petisti; de Fide rerum quæ non videntur, de Patientia, de Continentia, de Providentia, et unum grandem de Fide et Spe et Charitate. Illos omnes si dum es intra Africam legeris, judicium tuum mitte de illis; aut mitte nobis, aut quo nobis a domino fratre Aurelio mittatur, ibi dimitte: quantum et ubicumque fueris speramus inde litteras tuas, et hinc tu, dum possumus, nostras. Suscepi gratissime quæ misisti; ubi et salutem meam quamvis corporalem, quoniam vis me utique sine impedimento male valetudinis Deo vacare, et bibliothecam nostram, ut sint unde libri vel parentur vel reparentur, adjuvare dignatus es. Rependat tibi Dominus et hic et in futuro sæculo bona, quæ talibus qualem te esse voluit, præparavit. Pignus pacis apud te depositum, nostrumque utrique dulcissimum, sicut ante a me salutari, ita nunc resalutari peto.

## QUARTA CLASSIS.

Epistolæ a S. Augustino episcopo scriptæ, quarum tempus minus compertum est.



### EPISTOLA CCXXXII\* (a).

*Madaurenzes idololatrias ad veram religionem hortatur, terrorem incutiens denuntiatione judicii extremi, quod venturum esse persuadet; quippe cum cætera de christiana religione in Scripturis prædicta jam evenerint: et demum perstringit mysterium Trinitatis et Incarnationis.*

\* Ad a. bg. bl. bn. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. sb. t. vc. quatuor v. Am. Bad. Fr. Lov. correctæ.

(a) Alias 42: quæ autem 352 erat, nunc 253.

Dominis prædicabilibus, et dilectissimis fratribus MADAUENSIBUS, quorum per fratrem Florentinam epistolam accepi, AUGUSTINUS.

1. Si forte illi qui inter vos catholici christiani sunt, talia mihi scripta miserunt, hoc tantum miror, quod non suo potius quam ordinis nomine. Si autem revera omnes aut prope omnes ordinis viri ad me dignati estis litteras dare, miror quod patri, et in Domino salutem scripsistis; quorum mihi superavit

exitus idolorum, contra quæ idola facilius templa vestra quam corda clauduntur, vel potius quæ idola non magis in templis quam in vestris cordibus includuntur, cum magno est dolore notissimus : nisi forte jam de salute ipsa, quæ in Domino est, per quem me salutare voluistis, tandem prudenti consideratione cogitatis. Nam si non ita est, quæso vos, quid læsi, quid offendi benevolentiam vestram, ut me titulo epistolæ vestræ irridendum potius quam honorandum esse putaretis, domini prædicabiles, et dilectissimi fratres ?

2. Quod enim scripsistis, *Patri Augustino, in Domino æternam salutem*, cum legerem, tanta spe subito erectus sum, ut crederem vos ad ipsum Dominum, et ad ipsam æternam salutem aut jam esse conversos, aut per nostrum ministerium desiderare converti. Sed ubi legi cætera, refriguit animus meus : quæsi tamen ab epistolæ perlatore utrum jam vel essetis christiani, vel esse cuperetis. Cujus responsione posteaquam comperi nequaquam vos esse mutatos, gravius dolui quod Christi nomen, cui jam totum orbem subjectum esse conspiciatis, non solum a vobis repellendum, sed etiam in nobis irridendum esse credidistis. Non enim potui cogitare alterum Dominum, secundum quem posset episcopus pater a vobis vocari, præter Dominum Christum : et si esset hinc aliqua de interpretatione vestræ sententiæ dubitatio, subscriptione epistolæ tolleretur, ubi aperte posuistis, *Optamus te, domine, in Deo et Christo ejus, per multos annos semper in clero tuo gaudere*. Quibus omnibus perlectis atque discussis, quid mihi aliud occurrere potuit, aut cuilibet homini potest, nisi aut veridico aut fallaci scribentium animo hæc esse conscripta ? Sed si veridico animo ista scribitis, quis vobis ad hanc veritatem interclusit viam ? quis aspera dumeta substravit ? quis rupium prærupta inimicus opposuit ? postremo quis basilicæ januam ingredi cupientibus clausit, ut in eodem Domino per quem nos salutatis, eandem salutem nobiscum habere nolitis ? Si autem fallaciter atque irridendum hæc scribitis, itane tandem mihi negotia vestra curanda imponitis, ut nomen ejus per quem aliquid possum, audeatis non veneratione debita attollere, sed insultatione adulatoria ventilare ?

3. Sciat is me, charissimi, cum ineffabili pro vobis tremore cordis hæc dicere : novi enim quanto gravio rem et perniciosiorem causam sitis habituri apud Deum, si frustra vobis hæc dixero. Omnia quæ præter itis temporibus erga humanum genus majores nostri gesta esse meminerunt, nobisque tradiderunt ; omnia etiam quæ nos videmus, et posteris tradimus, quæ tamen pertinent ad veram religionem quaerendam et tenendam, divina Scriptura non tacuit ; sed ita omnino cuncta transeunt, ut transitura esse prædicta sunt. Videtis certe populum Judæorum avulsam a sedibus suis, per omnes fere terras disseminatam atque diffusam : et origo ejusdem populi, et incrementa, et regni amissio, et per cuncta dispersio, sicut prædicta, ita facta sunt. Videtis certe ex ipso populo verbum Dei legemque prodeuntem per Christum, qui ex illis

mirabiliter natus est, omnium gentium fidem occupasse atque tenuisse : ita hæc omnia prænuntiata legimus, ut videmus. Videtis certe multos præcisos a radice christianæ societatis, quæ per Sedes Apostolorum et successiones episcoporum certa per orbem propagatione diffunditur, de sola figura originis, sub christiano nomine, quasi arecentia sarmenta gloriari, quas hæreses et schismata nominamus : prævisa, prædicta, scripta sunt omnia. Videtis certe simulacrorum templa partim sine reparatione collapsa, partim diruta, partim clausa, partim in usus alios commutata ; ipsaque simulacra vel confringi, vel incendi, vel includi, vel destrui : atque ipsas hujus sæculi potestates, quæ aliquando pro simulacris populum christianum persequabantur, victas et domitas, non a repugnantibus, sed a morientibus Christianis, et contra eadem simulacra pro quibus Christianos occidebant, impetus suos legesque vertisse, et imperii nobilissimi eminentissimum culmen ad sepulcrum piscatoris Petri, submisso diademate, supplicare.

4. Hæc omnia Scripturæ divinæ, quæ in manus omnium jam venerunt, ante longissima tempora futura esse testatæ sunt. Hæc omnia tanto robustiore fide lætamur fieri, quanto majore auctoritate prædicata esse in sanctis Litteris invenimus. Numquidnam, obsecro vos, numquidnam solum iudicium Dei, quod inter fideles atque infideles futurum esse in eisdem Litteris legimus, cum illa omnia sicut prædicta sunt venerint ; numquidnam solum iudicium Dei venturum non esse putabimus ? Inno vero veniet, sicut illa omnia venerunt. Nec quisquam erit homo nostrorum temporum, qui se in illo iudicio de sua possit infidelitate defendere ; cum Christum cantet et justus ad æquitatem, et perjurus ad fraudem, et rex ad imperium, et miles ad pugnam, et maritus propter regimen, et uxor propter obsequium, et pater propter præceptum, et filius propter obedientiam, et dominus propter dominationem, et servus propter famulatum, et humilis ad pietatem, et superbus ad æmulationem, et dives ut porrigat, et pauper ut sumat, et ebriosus ad phialam, et mendicis ad januam, et bonus ut præstet, et malus ut fallat ; et christianus venerator, et paganus adulator, omnes Christum cantant, et qua voluntate atque ore cantent, eidem ipsi quem cantant rationem sine dubio reddituri sunt.

5. Est quiddam invisibile, ex quo Creatore principio sunt omnia quæ videmus, summum, æternum, incommutabile et nulli effabile nisi tantum sibi. Est quiddam, quo se ipsa summitas majestatis narrat et prædicat, non impar gignenti atque narranti Verbum, quo ille qui Verbum gignit, ostenditur. Est quædam sanctitas, omnium quæ sancta sunt sanctificatrix, ipsius incommutabilis Verbi per quod narratur illud principium, et ipsius principii quod pari se Verbo narrat, inseparabilis et indivisa communio. Quis autem hoc totum, quod non dicendo dicere conatus sum, et dicendo non dicere ; quis hoc possit serenissima et sincerissima mente contueri, eoque contactu beatitudinem ducere, atque in id quod intuetur deficiens quo-



dammodo se oblivisci, et pergere in illud cuius visio nobis invisibilis est<sup>1</sup>, quod est immortalitate cadui, et obtinere æternam salutem, per quam me salutare dignamini? Quis hoc possit, nisi qui omnes superbiam suæ toros inanes, peccata sua confitens, complanaverit, seque substraverit mitem atque humilem ad excipiendum Deum doctorem?

6. Quoniam ergo a vanitate superbiam prius ad humilitatem deponendi sumus, ut inde surgentes solidam celsitudinem teneamus; non potuit hoc nobis tanto magnificentius, quanto blandius inspirari, ut nostra ferocitas non vi, sed persuasione sedaretur, nisi verbum illud, per quod se Angelis indicat Deus Pater, quod Virtus et Sapientia ejus est, quod corde humano visibilibus rerum cupiditate cæcato videri non poterat, personam suam in homine agere atque ostendere dignaretur, ut magis homo timeret extolli fastu hominis, quam humiliari exemplo Dei. Itaque non Christus regno terreno decoratus, nec Christus terrenis opibus dives, nec Christus illa terrena felicitate præfulgens; sed Christus crucifixus, per totum terrarum orbem prædicatur. Quod riserunt prius populi superbiorum, et adhuc rident reliquæ: crediderunt autem prius pauci, nunc populi; quia tunc ad fidem paucorum, et contra irrisionem populorum, cum Christus crucifixus prædicaretur, claudi ambulabant, muti loquebantur, surdi audiebant, cæci videbant, mortui resurgebant. Sic tandem animadvertit terrena superbiam, nihil in ipsis terrenis esse potentius humilitate divina (1 Cor. 1, 23-25), ut etiam saluberrima humilitas humana, contra insultantem sibi superbiam, divini imitationis patrocinio tueretur.

7. Expergiscimini aliquando, fratres mei, et parentes mei (a) Madaurenses; hanc occasionem scribendi vobis Deus mihi obtulit. Quantum potui quidem in negotio fratris Florentini, per quem litteras misistis, sicut Deus voluit, adfui et adjuvi; sed tale negotium erat, quod etiam sine opera mea facile peragi posset: prope omnes enim domus ipsius homines, qui apud Hipponem sunt, noverunt Florentinum, et multum ejus orbitatem dolent. Sed epistola mihi a vobis missa est, ut non impudens esset epistola mea, cum occasione a vobis accepta, idolorum cultoribus de Christo aliquid loqueretur. Sed obsecro vos, si eum non inaviter in ea epistola nominastis, ut non inaniter vobis ista scripserim. Si autem me irridere voluistis, timete illum quem prius judicatum irrisit superbus orbis terrarum, et nunc judicem subjectus expectat: erit enim testis affectus in vos cordis mei, per hanc, quantum potui paginam expressus; erit testis vobis in judicio ejus qui credentes sibi confirmaturus est, et incredulos confusus. Deus unus et verus vos ab omni hujus sæculi vanitate liberatos convertat ad se, domini prædicabiles, et dilectissimi fratres.

<sup>1</sup> Rad. Am. et Fr., *cujus visione invisibilis est*. Mss. quinque *cujus visione visibilis est*.

(a) Quia litteraturam et oratoriam artem apud ipsos dillicet, ex lib. 3 Confess., c. 3, ideo fortitan vocat *parentes*.

## EPISTOLA CCXXXIII\* (a).

Augustinus Longiniano pagano philosopho, provocans illum ad scribendum quonam modo Deum colendum credat, quidve de Christo sentiat.

LONGINIANO AUGUSTINUS.

Solere aiunt quendam veterum dicere, quibus satis persuasum esset ut nihil mallent se esse quam viros bonos, his reliquam facilem esse doctrinam. Hanc sententiam (nam, si rite recolo, Socratica est) longe antiquior prophetica jam præcesserat, præcipiens homini breviter et simul, non tantum ut se nihil malit esse quam bonum, verum etiam unde fiat bonus: *Diliges*, inquit, *Dominum Deum tuum ex toto cordo tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua* (Dent. vi, 5); et, *Diliges proximum tuum tanquam teipsum* (Lev. xix, 18). Hoc cui persuasum esset, non ei reliquam facilem, sed eam totam esse doctrinam duntaxat utilem ac salubrem. Multæ enim doctrinæ sunt, si tamen doctrinæ dicendæ sunt, vel superflue, vel noxiæ. Veterum Libris Christus attestans: *In his*, inquit, *duobus præceptis tota lex pendet et Prophetæ* (Matth. xxii, 40). Proinde, quia mihi videor inspexisse tanquam in speculo sermocinationis mecum tuæ, nihil te esse malit quam virum bonum; Deum, quo nihil est melius, et unde humanus animus haurit ut bonus sit, quonam modo colendum credas, audeo percontari: nam quod eum colendum credas, jam teneo. Quæro etiam quid de Christo sentias. Quod enim eum non parvipendas, adverti: sed utrum ea et sola via quæ ab illo demonstrata est, ad vitam beatam perveniri posse existimes, et aliqua ex causa non eam negligas ire, sed differas: an et aliam vel alias ad tam opimam et præ omnibus appetendam possessionem vias esse arbitreris, et aliquam earum jam te ingredi credas, nosse cupio, ut opinor, non impudenter. Diligo enim te propter id quod supra dixi, meque abs te diligere non temere existimo; nec ulla de re alia inter eos qui se brevem noverunt, sermo fructuosior, vel impenditur, vel repositur, vel accipitur, vel recipitur, quam unde boni beatique sumus.

## EPISTOLA CCXXXIV\* (b).

Longinianus Augustino, ad id respondens juxta Trinitarium et Platonicos, per minores deos perveniri ad summum Deum, sed non sine sacris purgationibus.

Domino venerando, et vere ac merito percolendo sancto patri AUGUSTINO, LONGINIANUS.

1. *Beatus sum, et reluctans puro virtutis tuæ lumine admodum illustratus, qui dignum me divini tui affaminis honore cumulandum esse ducebat. Sed grave mihi onus et difficillimam respondendi provinciam, domine venerande, satis imponis, præcipue tuis percontationibus, et sub hoc tempore in talibus explicandis, per meæ opinionis sententiam, id est, a pagano homine. Quæstionibus*

\* Epist. CCXXXIII et CCXXXIV recensite sunt ad a. bg. bl. ha. c. cc. ff. g. gv. j. l. n. r. s. t. duos a. duos vc. sex v. et Edd.

(a) Alias 30: quæ autem 233 erat, nunc 234.

(b) Alias 21: quæ autem 234 erat, nunc 233.

iniquitatem abundet quod ex parte vel jam dudum inter nos convenerit, vel nunc identidem litteris magis magisque convenit præceptis, non dicam tantum Socraticis, nec tuis, Romanorum vir vere optime, prophetis, aut paucis Jerosolymiticis; sed etiam Orpheicis atque Ageticis, et Trimegisticis, longe ante illis antiquioribus, et pene rudibus adhuc sæculis diis auctoribus enatis, et toti orbis terræ certis limitibus partitæ trifuriam divinitus ostensis, priusquam nomen aut Europa caperet, aut Asia acciperet, aut Libya possideret virum bonum, ut tu, medius fidius, et eris et fuisi. Si quidem adhuc post hominum memoriam nisi Xenophontis figmentis compositæ fabulæ schema concedas, adhuc audlerim, legerim, viderim neminem, aut certe post unum, nullum, quod, Deo teste, bono periculo certoque dixerim, nisi te, Deum et conniti semper agnoscere, et posse veritate animi, corporisque projecta gravedine sectari facillimè, et spe perfectæ conscientiæ, non dubia credulitate tenere.

2. Verum qua via effici possit, magis est ut tu non nescias, et mihi non insinualo extrinsecus aliquo disseres, quam ut a me, domine percolende, scias. Quia tunc, fateor, hujus boni in sedem profecturus sufficiens, ut mea expetant sacerdotia, minime needum, et si tamen potuero, viaticum colligo. Verum quid traditum sancte atque antiquitus teneam atque custodiam, ut potuero paucis edicam. Via est in Deum mellor, qua vir bonus, pius, purus, castus, veris dictis factisque, sine ulla temporum<sup>1</sup> mutatorum captata jactatione probatus, et deorum comitatu vallatus, Dei utique potestatibus emeritus; id est, ejus unius, et universi, et incomprehensibilis, et ineffabilis, infatigabilisque Creatoris impletus virtutibus, quos, ut verum est, Angelos dicitis, vel quid alterum post Deum vel cum Deo, aut a Deo, aut in Deum intentione animi mentisque ire festinat. Via est, inquam, qua purgati antiquorum sacrorum piis præceptis expiationibusque purissimis, et abstemiis observationibus decocti, anima et corpore constantes deproperant.

3. De Christo autem tuæ jam credulitatis carnali et spiritu Deo<sup>2</sup>, per quem in illum summum, beatum, verum, et patrem omnium ire securus es, domine pater percolende, non audeo nec valeo quid sentiam exprimere; quia quod nescio, difficillimum credo definire. Ut autem me cultorem tuarum virtutum dignatus es jam olim scienti insinuare quod diligas, satis ad bonæ vitæ testimonium habeo, quod cum me tibi displiceam, qui Deo te animamque tuam quotidie insinuas, custodio: intelligis procul dubio quod et ego te delectabiliter diligam, cum tui iudicii de me habiti normam lineamque accipiens teneam. Sed ante omnia, quæro te, ut exiguissimæ opinioni meæ veniam concedas, et sermone meo ad te, quia coegisti, remisso forte, incongruo facile indulgeas, et me quid de his existimes, vel tu quid sentias, sanctis scriptis tuis, ut ille ait, jam non melle, sed nectare dulcioribus (Ovid. Trist. 3. Eleg. 5), si mereor, informare digneris. Dei pietate perfruaris, domine pater, ac perpetua sanotitate Deo placeas, quod necesse est.

<sup>1</sup> In Mss. aliquot, temporum nominum mutatorum, etc.

<sup>2</sup> Basil. Gr., et spiritu Dei. Lov., et spiritibus dono. At Mss., et spiritu Deo.

## EPISTOLA CCXXXV (a).

Augustinus Longiniano, explumari quærens cur putari opus sacrificii purificatoris ei qui jam divinis virtutibus sit circumvallatus.

LONGINIANO AUGUSTINUS.

4. Cæpi fructum scripti mei, rescriptam scilicet Benevolentiae tue. Unde jam video exortum et exorsum inter nos magnæ hæc de re magna disputationis quasi sementem: hoc est quod volebam prius, deinde quod adhuc volo, Deus adjuvabit. Id autem est, ut hoc cœptum debito ac salubri sine claudatur. Proinde, quod de Christo pibit temere tibi negandum vel affirmandum putasti, hoc in pagani animo temperamentum non invitum acceperim. Quod vero etiam scriptis meis doceri te cupis de hac re, nequaquam abuam, neque desistam huic tam bonæ militique charissimæ servire voluntati tuæ. Sed prius opus est eliquare quodammodo, perspicuamque sumere sententiam tuam de antiquis sacris. Cum enim dixisses eam viam in Deum esse meliorem, qua vir bonus, pius, justus, purus, castus, veris dictis factisque sine ulla temporum mutatorum captata jactatione probatus, et deorum comitatu vallatus, Dei utique potestatibus emeritus; id est, ejus unius, et universi, et incomprehensibilis, et infatigabilis, ineffabilisque Creatoris adimpletus virtutibus, quos, ut verum est, Angelos dicitis, vel quid alterum post Deum, vel a Deo, vel cum Deo, aut in Deum intentione animi mentisque ire festinat (quæ verba ex epistola tua recognoscis); cum addidisti, et hæsti: Via est, inquam, qua purgati antiquorum sacrorum piis præceptis, expiationibusque purissimis, et abstemiis observationibus decocti, anima et corpore constantes deproperant.

2. In his verbis sentio, ni fallor, videri tibi non sufficere ad viam qua itur ad Deum, uti vir bonus, pius, justus, purus, castus, veris dictis factisque promereatur deos, quorum comitatu vallatus in illum summum Deum omnium creatorem ire festinet, nisi etiam sacrorum antiquorum piis præceptis expiationibusque purgetur. Quamobrem velim scire quid arbitraris esse per sacra purgandum in eo qui pie, juste, pure, veraciterque vivendo promeretur deos, et per eos unum illum deorum Deum. Si enim adhuc sacris purgandus est, utique mundus non est: et si mundus non est, pie, juste, pure casteque non vivit. Si enim jam ita vivit, jam mundus est: porro jam mundum atque purum, quid opus est sacris expiando purgari? Itaque hic nodus est disputationis nostræ, quo soluto consequentia videbimus: vivatne homo bene, ut sacris purgetur; an sacris purgetur, ut bene vivat: an ipse quantuscumque bene vivendi in hominæ modum nondum sit idoneus ad beatam vitam, quæ ex Deo capitur, nisi accedant adjumenta sacrorum; an bene vivendi quædam velut portio sit etiam sacra percipere, scilicet ut non aliud sit bene vivere, aliud ascrate vivere, sed bene vivendi terminis etiam sacra vita claudatur. Horum quatuor que proposui, quod potissimum probes, quæro te litteris aperire non pigeat. Plurimum quippe interest ad id quod suscepi-

(a) Alias 23: quæ autem 233 erat, nunc 64.

mus inter nos colloquendo peragere, ne cum multa non necessaria, tanquam ea sentias quæ forte non sentis, refellere molior, tempus necessarium in superfluis insumatur. Onerare te itaque epistola nolui, ut te cito rescribente cætera contexamus.

EPISTOLA CCXXXVI \* (a).

*Augustinus Deuterio episcopo, significat se Victorinum hypodiatonum qui clam docuerat hæresim Manichæorum, deprehensum a clericorum ordine submovisse; admonens ne illis recipiatur ad penitentiam, nisi prodatur quoquoque novis eodem infectos errore. Docet autem qui apud Manichæos fuerint audibiles, qui electi.*

Domino beatissimo, et venerabiliter charissimo fratri et coepiscopo DEUTERIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Nihil melius me facere posse arbitratus sum, quam ut tuæ Sanctitati potissimum scriberem, ne per negligentiam in vestra<sup>1</sup> provincia Domini nostri Jesu Christi ovile vastet inimicus, qui non desinit insidiari, ut perdat animas tam magno pretio comparatas. Mallianensem quemdam subdiaconum Victorinum<sup>2</sup>, apud nos constitit esse Manichæum, et in tam sacrilego errore sub nomine clerici latitabat: nam est etiam ætate jam senex. Ita est autem manifestatus, ut etiam ipse a me interrogatus, antequam a testibus coargueretur, negare non posset. Tot enim et tales esse jam sciebat, quibus se incautus effuderat, ut nihil aliud, si negare tentaret, quam, non dico impudentissimus, sed insanissimus appareret. Auditorem sane Manichæorum, non electum se esse confessus est.

2. Auditores autem qui appellantur apud eos, et carnibus vescuntur, et agros colunt, et, si voluerint, uxores habent; quorum nihil faciunt qui vocantur electi. Sed ipsi auditores ante electos genua figunt, ut eis manus supplicibus imponantur<sup>3</sup> non a solis presbyteris, vel episcopis, aut diaconibus eorum, sed a quibuslibet electis. Solem etiam et lunam cum eis adorant et orant<sup>4</sup>. Die quoque dominico cum illis jejunant, et omnes blasphemias cum illis credunt, quibus Manichæorum hæresis detestanda est; negantes scilicet Christum natum esse de virgine, nec ejus carnem veram confitentes fuisse, sed falsam: ac per hoc et falsam ejus passionem, et nullam resurrectionem fuisse contendunt. Patriarchas Prophetasque blasphemant. Legem per famulum Dei Moysen datam, non a vero Deo dicunt, sed a principe tenebrarum. Animas non solum hominum, sed etiam pecorum, de Dei esse substantia, et omnino partes Dei esse arbitrantur. Deum denique bonum et verum dicunt cum tenebrarum gente pugnasse, et partem suam tenebrarum principibus miscuisse, eamque toto mundo inquin-

<sup>1</sup> Bad. Am. Er., nostra.

<sup>2</sup> Mss. qua uor, Victorinum.

<sup>3</sup> Bad. Am. Er., et in aliis Mss., imponatur.

<sup>4</sup> Apud Lov. omittitur, et orant, quod in aliis editionibus et in his reperitur.

\* Hanc correximus ad bl. ch. ff. gg. r. sb. vc. duos t. trea v. a) ad add.

(a) Alias 74: quæ autem 236 erat, nunc 63.

SANCT. AUGUST. II.

tam et ligatam per cibos electorum suorum, ac per solem et lunam purgari asseverant; et quod purgari de ipsa parte Dei non potuerit, in fine sæculi æterno ac pœnali vinculo colligari; ut non solum violabilis et corruptibilis et contaminabilis credatur Deus, cujus pars potuit ad mala tanta perducti, sed non possit saltem totus a tanta coinquinatone et immunditia et miseria vel in fine sæculi purgari.

3. Has cum illis intolerabiles blasphemias, subdiaconus iste quasi catholicus, non solum credebatur, sed quibus viribus poterat, edocebat. Nam docens patefactus est, cum se quasi discentibus credidit. Rogavit me quidem, posteaquam se Manichæorum auditorem esse confessus est, ut cum in viam veritatis doctrinæ catholicæ revocarem: sed, fateor, ejus fictionem sub clerici specie vehementer exhorui, eumque coercitum pellendam de civitate curavi. Nea mihi hoc ausus fuit, nisi et tuæ Sanctitati cum meis intimarem, ut a clericorum gradu congrua ecclesiastica severitate dejectus, cavendus omnibus innotescat. Peccanti autem penitentiae locum, tunc credatur, si et alios quos illic novit esse, manifestaverit vobis, non solum in Malliana, sed in ipsa tota omnino provincia.

EPISTOLA CCXXXVII \* (a).

*Augustinus Ceretio, de Priscillianistarum fraude in Scripturis, cum sacris, tum apocryphis exponendis; deque hymno quem a Christo dictum esse fingentes præferbant canonicis Litteris.*

Domino beatissimo, et merito venerabili fratri et coepiscopo CERETIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Lectis his quæ misit Sanctitas tua, videtur mihi Argirius in Priscillianistas aut neciens irruisse, ita ut omnino utrum ipsi essent Priscillianista ignoraret, aut jam ejusdem hæresis rotibus implicatus. Nam scripturas illas Priscillianistarum esse non dubito. Vix autem mihi vacare utinque potuit, aliis atque aliis sine intermissione necessitatibus superantibus, ut unus mihi saltem totas ex duobus ipsis codicibus legeretur. Nescio quo enim modo alius aberravit, et diligentissime inter nostros requisitus nullo modo potuit inveniri, domino beatissimo, et merito venerabilis pater.

2. Hymnus sane quem dicunt esse Domini nostri Jesu Christi, qui maxime permovit Venerationem tuam, in scripturis solet apocryphis inveniri. Quas non propriæ Priscillianistarum sunt, sed alii quoque hæretici eis nonnullarum sectarum impietate vanitatis utuntur; inter se quidem diversa sentientes, unde sua quisque varias hæreses sunt secuti, sed scripturas istas habent in sua diversitate communes, easque illi præcipue frequentare assolent, qui Legem veterem et Prophetas canonicos non accipiunt. Negant enim hæc ad Deum bonum, et ad Christum ejus Filium pertinere; sicut Manichæi, sicut Marcionistæ, et cæteri quibus hæc blasphemia damnabilis placuit.

\* Incassum quesita in Gallic. Mss. Ad Vatic. correctæ.

(a) Alias 233, prima: quæ autem 237 erat, nunc 63.

(Trente-trois.)

Qui etiam in Scripturis canonicis Testamenti Novi, hoc est in veris evangelicis et apostolicis Litteris, non accipiunt omnia, sed quod volunt, et libros eligunt quos accipiant, aliis improbat. Sed et in singulis quibusque libris loca distinguunt quæ putant suis erroribus convenire: cætera in eis pro falsis habent. Nam quidam Manichæi canonicum librum, cuius titulus est *Actus Apostolorum*, repudiant. Timent enim evidentissimam veritatem, ubi apparet sanctus Spiritus missus, qui est a Domino Jesu Christo in evangelica veritate promissus (*Act. 11, 2-4*). Sub ejus quippe Spiritus nomine, a quo penitus alieni sunt, indocta hominum corda decipiunt, mira cæcitate asserentes eandem Domini promissionem in suo hæresiarcha Manichæo esse completam. Quod et illi hæretici faciunt, qui vocantur Cataphryges, dicentes, per nescio quos insanos, Montanum scilicet et Priscillam, quos et proprios suos prophetas habent, venisse Spiritum sanctum, quem Dominus missurum se esse promisit.

3. Priscillianistæ vero accipiunt omnia, et canonica et apocrypha simul. Sed quæcumque quæ contra eos sunt, in suæ perversitatis sensus aliquando callida et astuta, aliquando ridicula et hebeti expositione pervertunt. Nec saltem ita ut ea ipsa, quæ exponunt ab suæ sectæ hominibus alienis, vera esse credant; alioquin aut catholici essent, aut non multum a veritate alieni, qui et in ipsis scripturis apocryphis sensus catholicos invenirent, aut invenire velle viderentur: sed cum ipsi alia cum suis sentiant, atque inter suos doceant, sive dicant, quæ non audent prodere, quoniam re vera nefaria sunt et detestanda; tamen fidem catholicam eis quos timent, prædicant, non quam teneant, sed sub qua lateant. Possunt enim aliqui hæretici reperiri fortasse immundiores, sed nullus istis fallacia comparatur. Alii quippe, ut sunt hominum vitia, de hujus vitæ consuetudine vel infirmitate mentiuntur: isti autem in ipsa nefaria doctrina hæresis suæ præceptum habere perhibentur, ut occultandorum dogmatum suorum causa, etiam cum falsa juratione mentiantur. Illi qui eos experti sunt, et ipsorum fuerant, atque ab eis Dei misericordia liberati sunt, etiam verba ipsa præcepti hujus ista commemorant:

Jura, perjura, secretum prodere noli.

4. Proinde ut sine ulla difficultate videatur quam non hoc sentiunt de scripturis apocryphis, quod se exponere simulant, ratio consideranda est quam reddere videntur, ut eisdem scripturis tanquam divina tribuatur auctoritas, ut quod scelestius est, etiam canonicis præferant. Habes verba eorum in illo codice ita posita: *Hymnus Domini, quem dixit secreta sanctis Apostolis discipulis suis, quia scriptum est in Evangelio, « Hymno dicto, ascendit in montem » (Matth. xxvi, 50); et qui in canone non est positus, propter eos qui secundum se sentiunt, et non secundum spiritum et veritatem Dei, eo quod scriptum est, « Sacramentum regis bonum est abscondere; opera autem Dei revelare honorificum est (Tob. xii, 7).* » Ista est magna eorum

ratio cur iste hymnus non sit in canone, quia velut sacramentum regis abscondendum fuit his qui secundum carnem sentiunt, et non secundum spiritum et veritatem Dei. Ergo Scripturæ canonicæ non pertinent ad sacramentum regis, quod istis abscondendum videtur; et eis conscriptæ sunt, qui secundum carnem sentiunt, et non secundum spiritum et veritatem Dei. Quod quid est aliud, quam dicere Scripturas sanctas canonicas nec secundum spiritum Dei sapere, nec pertinere ad veritatem Dei? Quis hoc audiat? quis valeat sustinere tante impietatis horrorem? Aut si Scripturæ canonicæ spiritualiter a spiritualibus, carnaliter a carnalibus sentiuntur; cur non est et iste hymnus in canone, si et ipsum spirituales spiritualiter, carnales carnaliter sentiunt?

5. Deinde quid causæ est ut eundem hymnum isti secundum Scripturas canonicas conentur exponere? Si enim propterea non est in Scripturis canonicis, quia illæ Scripturæ carnalibus, hymnus autem iste spiritualibus scriptus est; quomodo de Scripturis ad carnales homines pertinentibus exponitur hymnus, qui non pertinet ad carnales? Si enim, verbi gratia, propterea in isto hymno cantatur et dicitur, *Solvere volo, et solvi volo*, quia, sicut isti hæc verba exponunt, solvit nos Dominus Christus a conversatione sæculi, ut non iterum ligemur in eo; hæc in Scripturis canonicis utique didicimus, quod solvat nos Dominus a conversatione sæculi, et quia in eo non debemus iterum colligari. Nam quid est aliud, *Dirupisti vincula mea (Psal. cxv, 16)*? quid est aliud, *Dominus solvit compeditos (Psal. cxlv, 7)*? Jam solutos autem Apostolus admonet dicens, *State ergo, et ne iterum servitutis jugo detineamini (Galat. v, 1)*: et apostolus Petrus dicit, *Si enim refugientes coinquinationes mundi in cognitione Domini nostri et Salvatoris Jesu Christi. his rursus impliciti superantur; facta sunt eis posteriora deteriora prioribus (11 Petr. ii, 20)*; sic ostendens, cum soluti fuerimus, alligari nos mundo iterum non debere. Cum itaque ista in canone, sive ex his testimoniis quæ commemoravi, sive ex aliis plurimis manifesta sint, et legi et prædicari non cessent; quid est quod isti hunc hymnum, ubi, ut secundum ipsos loquar, verba obscurissime sunt posita, propterea dicunt in canone non esse, ne velarentur carnalibus? cum potius ea videamus in canone revelata, in hoc autem hymno omnino velata, sicut ipsi asserunt; nam sicut magis credendum est, prorsus non sunt ipsa, sed nescio quæ alia, quæ tali expositione multo amplius velant, et revelare formidant.

6. Nam utique si hoc illis verbis significatur, quod nos solvit Dominus a conversatione sæculi, et ut non iterum ligemur in eo; non dicretur, *Solvere volo, et solvi volo*, sed, *Solvere volo, et eos quos solvero, ligari nolo*. Aut si membra sua, id est, fideles suos in se transligurat, quemadmodum ait, *Esurivi, et dedistis mihi manducare (Matth. xxv, 35)*; diceret potius, *Solvi volo, et ligari nolo*. Aut si propterea ipse solvit, et ipse solvitur, quia solvit caput, membra solvantur

<sup>1</sup> Alias, *prope*.

quæ persequebatur cui clamavit de cælo, *Sauite, Sauite, quid me persequeris* (Act. ix, 4)? hoc quidem verborum istorum expositor iste non dixit; sed etiamsi dixisset, id ei responderemus quod paulo ante respondimus: quoniam hæc in Scripturis canonicis legimus, ibi intelligimus, inde firmamus, inde quotidie prædicamus. Quid est igitur quod iste hymnus dicitur carnalibus fuisse subtractus, ut non poneretur in canone, cum quod in illo opertum est, in canone apertum sit? An usque adeo desipiunt, imo insaniant, ut audeant dicere sacramentum regis in hoc hymno absconditum esse spiritualibus, in canone autem manifestum esse carnalibus?

7. Hoc de superioribus ejusdem hymni verbis dici potest, ubi ait: *Salvare volo, et salvari volo*. Si enim, sicut ipsi exponunt, hoc ista verba significant, quod salvamur a Domino per Baptismum, et salvamus, id est custodimus in nobis Spiritum datum nobis per Baptismum; nonne istum sensum Scriptura canonica clamat, ubi legimus, *Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis* (Tit. iii, 5)? et ubi nobis dicitur, *Spiritum nolite extinguere* (1 Thess. v, 19)? Quomodo ergo isto hymnus in canone ideo non est, ne carnalibus innotescat, cum id quod in illo obscurum est, in canone luceat; nisi quia sub hac qualicumque expositione, quam quibuslibet aliis obtendunt, illud quod hic ipsi sapiunt, occultare conantur? qui tamen usque adeo cæci sunt, ut etiam quædam verba de ipso canone adhibeant ad exponendum hymnum, quem propterea dicunt in canone non esse, ne sacramentum regis carnalibus proderetur. Quid ergo faciunt in canone clarius posita, per quæ in isto hymno aperiantur obscura?

8. Nam si hoc, ut dicunt, intelligendum est in isto hymno, ubi ait, *Generari volo*, quod in canonica Epistola Pauli apostoli scriptum est, *Quos iterum parturio donec Christus formetur in vobis* (Galat. iv, 19): si hoc intelligendum est in isto hymno ubi ait, *Cantare volo*, quod in Psalmo canonico scriptum est, *Cantate Domino canticum novum* (Psal. xcvi, 1): si hoc intelligendum est in isto hymno, ubi ait, *Saltate cuncti*, quod scriptum est in cantico evangelico, *Cantavimus vobis, et non saltastis*: si hoc intelligendum est in isto hymno, *Plangere volo, tundite vos omnes*, quod scriptum est in cantico evangelico, *Planximus vobis, et non luxistis* (Matth. xi, 17): si, *Ornare volo, et ornari volo*, hoc significat in isto hymno, quod scriptum est in canone, *Habitare Christum per fidem in cordibus vestris* (Eph. iii, 17); et, *Vos estis templum Dei, et Spiritus Dei habitat in vobis* (1 Cor. iii, 16): si quod ait in isto hymno, *Lucerna sum tibi, ille qui me vides*, hoc significat, quod scriptum est in Psalmo canonico, *In lumine tuo vidimus lumen* (Psal. xxxv, 10): si quod ait in isto hymno, *Janna sum tibi quicumque me pulsas*, hoc significat quod in Psalmo canonico legitur, *Aperite mihi portas justitiæ; ingressus in eis, confitebor Domino* (Psal. cxvii, 19); et in alio psalmo, *Tollite portas principes vestri, et elecaminis portæ æternales, et introibit rex gloriæ* (Psal. xxiii, 7): si quod ait in isto

hymno, *Qui vides quod ago, tace opera mea*, hoc significat quod scriptum est in libro Tobie, *Sacramentum regis bonum est abscondere* (Tob. xii, 7): cur iste hymnus non esse in canone propterea dicitur, ut sacramentum regis abscondatur carnalibus; cum ea quæ in isto hymno exponuntur, etiam in canone legantur, et sic ibi reperiantur manifesta, ut per hæc illa exponantur obscura: nisi quia istas expositiones habent in quibus lateant; in verbis vero illius hymni, quem exponere se simulant, hoc sapiunt quod alienis exponere timeant?

9. Longum est cuncta disputando monstrare. Verum ex his quæ diximus, cætera considerare facillimum est, et videre ea quæ in expositione hujus hymni bona et honesta dicunt, etiam in canone reperiri. Unde illa eorum non ratio, sed tergiversatio est, ideo illum esse a canone separatum, quia carnalibus hominibus abscondendum regis fuerat sacramentum. Unde non inmerito creduntur istis expositionibus non aperire velle quod legunt, sed potius operire quod sentiunt. Nec mirum, quandoquidem ipsum Dominum Jesum loquentem, non per ora Prophetarum, vel Apostolorum, vel Angelorum, sed per os proprium, illusorem potius quam veritatis doctorem fuisse crediderunt. Huic utique hymno divinam tribuentes auctoritatem, ubi eum dixisse nescio quis ejusdem hymni conditor finxit, *Verbo illusi cuncta, et non sum illusor in totum*; respondeant, si possunt, egregii spirituales, quo eamus, cui aures aperiamus, cui loquenti utcumque credamus, in cuius promissione spem ponamus, si verbo cuncta Christus illisit, si verbo cuncta omnipotens magister illisit, si verbo cuncta ille qui est Unigenitus Verbum Dei Patris illisit. Quid ulterius loquar de perditis vaniloquis, et mentis seductoribus, primum suæ, deinde cæterorum, quos sibi ad interitum prædestinatos æternum consociare potuerunt? Rescripsi Venerationi tuæ, et multo serius quam volueram, et plura quam disposueram. Optime facitis vîgilanter lupos cavere; sed etiam pro sanandis ovibus, si quas forte violaverint, sive jam vulneraverint, pastoralis diligentia, ipso adjuvante pastorem Domino, laborate.

#### EPISTOLA CCXXXVIII \* (a).

*Augustinus Pascentio, domus regis comiti ariano, qui ipsum ad colloquium apud Carthaginem provocarat (ex Possidio, c. 17), et in professione fidei eluserat, ac post jactarat Augustinum ab ipso superatum; scripto reddit rationem fidei suæ, de tribus personis et uno Deo, deque verbo ἑμὸς εἶναι.*

CAPUT PRIMUM. — 1. Volueram quidem, petente te atque instante, ut meminisse dignaris, imo pro merito ætatis ac dignitatis tuæ jubente te, de fide christiana etiam præsens cum præsentem, in quantum mihi facultatem Dominus largiretur, conferre sermonem. Sed quia tibi post prandium displicuit quod inter nos mane placuerat, ut a notariis verba nostra exciperentur; ne ulterius dicas, quod te audio non tacere, non

\* Epist. CCXXXVIII et CCXXXIX correctæ sunt ad a. hg. bl. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. sb. t. vc. v. et ad Edd.

(a) Alias 164: quæ autem 238 erat, nunc 69.

me fuisse ausum tibi dicere fidem meam, his litteris accipe quod et tu legas, et cui volueris legendum tradas, et quod volueris vicissim scribendo ipse respondeas. Iniquum est enim ut quisque de alio iudicare velit, et iudicari de se nolit.

2. Et de præterito quidem placito nostro, quod condicto meridiano implere nolueris, facile existimari potest quis nostrum fidei suæ fiduciam non habuerit: utrum qui volebat ut diceretur, et timebat ne teneatur; an qui usque adeo volebat eam disceptantium iudicio subtrahi, ut mandata litteris vellet etiam legentium memoriæ commendari, ne quisquam vel oblivione opinatus, vel dissensione irritatus, diceret ab aliquo nostrum aut non esse dictum quod dictum erat, aut dictum esse quod dictum non erat. In his enim solent latebras suæ male defensionis inquirere, qui contentiones sunt cupidiores quam veritatis. Hoc autem nec a te nec a me, nec de te nec de me dici posset, si in fide condicte permaneres, ut verba nostra acciperentur et scriberentur; præsertim quia tu ipse in his verbis quibus fidem tuam pronuntiasti, quoties ea repetisti, toties variasti, quod nulla credo fraude, sed oblivione factum esse.

3. Nam primo dixisti credere te in Deum Patrem omnipotentem, invisibilem, ingentium, incapabilem: et in Jesum Christum Filium ejus, Deum<sup>1</sup>, natum ante sæcula, per quem facta sunt omnia; et in Spiritum sanctum. Quibus ego auditis, cum respondissem nondum a te quidquam dictum quod meæ fidei repugnaret, et ideo, si ea scripsisses, me his etiam posse subscribere; ad hoc nescio quomodo res perducta est, ut accepta charta, ea ipsa quæ dixeras, velles etiam litteris tua manu exprimere. Quod cum mihi ad legendum dedisses, animadverti minus te scripsisse, Patrem, cum scripsisses, Deum omnipotentem, invisibilem, ingentium, innatum. Quod ubi commemoravi, non post multam allegationem addidisti, Patrem: et incapabilem quidem, quod verbis dixeras, scripto prætermiseras; sed nulla hinc a me facta commemoratio est.

4. Deinde cum dixissem me paratum esse subscribere adhuc illa verba etiam mea esse posse, prius quaesivi, ne quod in mentem venerat, laberetur, utrum alicubi Scripturam divinam legeretur, Pater ingentium. Hoc autem feci, quia in exordio sermonis nostri cum Arius et Eunomius commemorati essent, non a me, sed a fratre meo Alypio, requirente quemnam eorum secutus esset Auxentius, qui abs te fuerat non parva prædicatione laudatus; exclaimando anathematizasti et Arium et Eunomium: tum continuo flagitasti ut et nos anathematizaremus ἐμπεριον, quasi quisquam homo esset, qui hoc vocaretur, sicut Arius et Eunomius. Deinde vehementer exigebas ut hoc verbum tibi in Scripturis ostenderemus, et statim nobis communicares. Respondebatur a nobis, quia nos latine loqueremur, et illud græcum esset, prius quaerendum esse quid sit ἐμπεριον, et tunc exigendum ut in Libris sanctis ostenderetur. Tu con-

tra, verbum ipsum crebro repetens, et infidiose ventilans, atque in conciliis majorum nostrorum conscriptum commemorans, vehementer urgebas ut ipsum omnino verbum quod est ἐμπεριον, in sanctis Libris ostenderemus; nobis etiam atque etiam revocantibus, quia lingua nostra græca non esset, prius interpretandum et exponendum esse quid sit ἐμπεριον, tum demum in divinis Litteris requirendam: quia etsi fortasse nomen ipsum non inveniretur, res tamen ipsa inveniretur. Quid est enim contentiosius, quam ubi de re constat, certare de nomine?

5. Hæc ergo quia inter nos jam collocuti fueramus, posteaquam ad id ventum est ut fidem tuam, sicut commemoravi, scriberes, quanquam nihil in eis verbis viderem nostræ fidei esse contrarium, et propterea me dicerem paratum esse subscribere; quaesivi, ut dixi, utrum Scriptura Dei contineret hoc verbum, quod Pater esset ingentium: et cum scriptum esse respondisses, instantius quaerebam ut ostenderes. Tunc unus ex fidei adherant, quantum intelligi datur, fidei tuæ socius, ait mihi: Quid ergo? tu patrem gentium dicis? Respondi: Non dico. Et ille: Si ergo gentium non est, inquit, utique ingentium est. Cui ego: Vides, inquam, posse fieri ut etiam de verbo quod in Scriptura Dei non est, reddatur tamen ratio unde recte dici ostendatur. Sic ergo et ἐμπεριον quod in auctoritate divinarum Librorum cogebamur ostendere, etiamsi vocabulum ipsum ibi non inveniamus, fieri posse ut illud inveniamus cui hoc vocabulum recte adhibitum iudicetur.

6. Quibus dictis, quid hinc tibi videretur attendi ut audirem, et aisti, Recte factum esse ut ingentium Pater in Scripturis sanctis non diceretur, ne illi vel tui verbo fieret injuria. Ergo, inquam, modo facta est injuria Deo, et hoc manu tua. Quo audito, fateri jam cœpisti<sup>1</sup> nec te hoc dicere debuisse. Sed cum adhaererem ut, si tibi tale videretur hoc verbum ut ad Dei pertineret injuriam, deseres illud inde ubi scripseras; considerasti, credo, posse id recte dici, et posse defendi; et rursus aisti: Prorsus ego hoc dico. Tum ego illud quod jam dixeram repetivi, ita fieri posse et etiam ἐμπεριον neque scriptum in sanctis paginis inveniat, et tamen dictum in assertionem fidei defenditur; sicut Patrem in illis Libris nusquam ingentium legimus, et tamen dicendum esse defenditur. Tunc a me chartam, quam dederas, abstulisti et consididisti. Et constituimus, post meridianum tempus ut adessent notarii ad excipienda verba nostra, atque inter nos ista, quantum possemus, diligentius tractarem.

7. Venimus, ut nosti, ad horam condictam, notarios adduximus; ut et tui adessent, consedimus bixisti rursus fidem tuam, atque in verbis tuis non audiivi ingentium Patrem. Credo quod cogitaveris quid inde mane dictum fuerit, et præcavere volueris. Deinde poposcisti ut ego etiam dicerem fidem meam. Ubi cum postulassem, commemorans antemeridianum placitum nostrum, ut ea quæ dixeras, dicere

<sup>1</sup> Lov., Dominum. M. Bad. Am. Fr. et sex Mss., Deum, melius, ex v. 8.

<sup>1</sup> Bad. Am. Fr. et plerique Mss., cœpisti.

potius dignareris; tunc exclamasti calumniam parare nos tibi, et ideo verba tua conscripta velle retinere. tibi quid responderim recordari non libet, atque utinam nec tu memineris. Scripsi tamen debitam honorificentiam honori tuo, nec maledictum deputavi, quod non a veritate, sed a potestate audire meruissem. Tamen quia vel ipsa verba repetivi, ut pressa voce dicerem, hanc calumniam paravimus nos tibi? ut ignoscas peto.

8. Sed tu, his auditis, rursus fidem tuam sono clariore repetuisti, atque in verbis tuis non audivi, *Deum Filium*; quod nunquam, quoties eam dixisti, tacueras. Hic ego tam modeste ut nusquam pulsarem, ut de excipiendis verbis nostris quod inter nos placuerat impleteretur, etiam ipsam utilitatem de presenti experimento suggessi, dicens te ipsum non potuisse in memoria verba tua tibi usitatissima retinere, quando nunquam ea repetere valuisse videbamus, cum non aliquid maxime necessarium parares; quanto minus posse illos qui nos audirent, ita nostrorum meminisse verborum, ut si quid forte vel tu de meis, vel ego de tuis verbis vellem retractare atque discutere, valerent seu dictum seu non dictum liquido recordari; in qua nobis difficultate facile notariorum recitatio subveniret. Tunc indignanter dixisti melius fuisse ut meam famam semper audires, eo quod longe inferiorem me expertus esses, quam tibi illa jactasset. Tunc ego commemoravi, cum te ante prandium salutarem, et eam famam nobis predicasses, hoc me dixisse, quod de me illa mentita sit: hic sane aisti verum me dixisse. Proinde cum duo tibi de me diversa locuti sint, aliud fama mea, et aliud ego; magis utique gaudere debeo, me potius quam illam repertum esse veracem. Sed quia scriptum est, *Solus Deus verax, omnis autem homo mendax* (Rom. iii, 4); vereor ne hoc quoque de me temere dixerim: neque enim in nobis ipsis, vel per nos ipsos veraces sumus, cum sumus; sed cum ille in servis suis loquitur, qui solus est verax.

9. Hac si, ut narravi, gesta esse recolis, vides quam non debeas jactare apud homines quod non ausus sim tibi asserere fidem meam; quandoquidem in fide nostri placiti stare noluisti; et vir tantus qui pro fide quam reipublice debes, non times maledicta provincialium, pro fide quam Christo debes, times calumnias episcoporum. Deinde cum disputationi nostrae etiam honoratos viros interesse eupiveris, miror quomodo in ipsa devitatione calumniae verba tua times a notariis conscribi, et ex ore tuo a clarissimis testibus non times audiri. Nunc consideras difficile esse ut homines suspicentur te a nobis ullam formidasse calumniam, ut verba tua excipi nolles; sed cum cogitasses retentum te fuisse in verbo ante prandium manu tua conscripto, simul etiam cogitasse non tam facile te notariorum tabulas delere potuisse, quam facile illam chartulam conscidisti? Si autem dicis non illa ita gesta esse ut a me narrata sunt, aut tu oblivione falleris, non enim audeo dicere mentiris; aut ego vel similiter fallor, vel mentior. Vides ergo

quam recte dicam ea quae de his maxime rebus geruntur, excipi atque conscribi oportere, et quam tibi quoque hoc ipsum recte placuerat, nisi postmeridianus timor antemeridianum placitum frangeret.

CAPUT II. — 10. Audi ergo jam fidem meam: potens est misericordia Domini Dei nostri, quae praestet me quod credidi sic loqui, ut nec ejus offendam veritatem, nec humanitatem tuam. In omnipotentem Deum Patrem me credere profiteor, eumque aeternum ea aeternitate, hoc est, immortalitate, dico, quam solus Deus habet; hoc et de Filio ejus unigenito credo in forma Dei; hoc et de Spiritu sancto, qui Spiritus est Dei Patris et Filii ejus unigeniti. Sed quia ipse Dei Patris unigenitus Filius, Dominus et Deus noster Jesus Christus, posteaquam venit plenitudo temporis, opportunus ad diem salutis nostrae formam servi accepit (*Galat. iv, 4*), multa de illo in Scripturis secundum formam Dei dicuntur, multa secundum formam servi. Quorum, exempli gratia, duo quaedam commemoro, ut singula ad singula referantur. Secundum formam Dei de se ipse dixit, *Ego et Pater unum sumus* (*Joh. x, 30*): Secundum formam servi, *Quoniam Pater major me est* (*Id. xiv, 28*).

11. Quod autem de Deo scriptum est, *Qui solus habet immortalitatem* (*I Tim. vi, 16*); et, *Invisibili, soli Deo honor et gloria* (*Id. i, 17*); et cetera hujusmodi, non de Patre tantum accipimus, sed etiam de Filio, quod ad formam Dei attinet, et de Spiritu sancto. Pater enim et Filius et Spiritus sanctus unus Deus est, et solus verus Deus, et solus immortalis secundum incommutabilem omnino substantiam. Si enim de carne diversi sexus dictum est, *Qui adhæret meretrici, unum corpus est*; et de spiritu hominis, qui non est quod Dominus, consequenter scriptum est, *Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est* (*I Cor. vi, 16, 17*); quanto magis Deus Pater in Filio, et Deus Filius in Patre, et Deus Spiritus Patris et Filii unus Deus est, ubi nulla est diversa natura; cum pro diversis modo quodam sibi coherentibus dicatur vel spiritus unus vel corpus unum?

12. Et cum pro anima et corpore sibi coherentibus dicatur unus homo; cur non multo magis de Patre et Filio sibi coherentibus dicatur unus Deus, cum sibi in inseparabiliter coherentibus quomodo non corpus et anima? Et cum corpus et anima sit unus homo, quamvis corpus et anima non sint unum; cur non multo magis sit Pater et Filius unus Deus, cum Pater et Filius unum sint, secundum illam Veritatis vocem, *Ego et Pater unum sumus*? Item cum homo interior et homo exterior non sint unum, neque enim ejusdem naturæ est exterior cujus interior, quia exterior cum nuncupato corpore dicitur homo, interior autem in sola rationali anima intelligitur; utrumque tamen simul non homines duo, sed unus dicitur: quanto magis Pater et Filius unus Deus est, cum Pater et Filius unum sint; quia ejusdem naturæ vel substantiæ sunt, vel si quo alio vocabulo congruentius dicitur id quod Deus est, unde dictum est, *Ego et Pater unum*

<sup>1</sup> Bad. Am. et Fr., *opportuni*. Unus e Vat. Mss., *opportuna*

semus? Haec unus Spiritus Domini, et unus spiritus hominis, et non sunt unum; et tamen ille cum cohaeret Domino, non sunt duo, sed unus spiritus: et unus homo interior, et unus homo exterior, et non sunt unum; et tamen ejus connexionem vinculi naturalis simul utrumque non duo, sed unus est homo. Multo magis igitur cum Filius Dei dicat, *Ego et Pater unum sumus*, unus est Deus Pater, et unus est Deus Filius; et tamen simul utrumque non duo, sed unus Deus.

15. Quod enim fecit in multis sanctis in adoptionem filiorum vocatis cohaerentibus Christi una fides et una spes et una charitas, ut esset eis una anima et cor unum in Deum; hoc praecipue cogit intelligi una eademque Patris et Filii natura, si ita dicendum est, deitatis, ut Pater et Filius qui unum sunt, et inseparabiliter unum sunt, et sempiternum unum sunt, non sint duo dii, sed unus Deus. Illi enim homines per consortium et communionem unius ejusdemque naturae, qua omnes homines erant, unum erant: et si aliquando secundum diversitates voluntatum et sententiarum, opinionum morumque dissimilitudines non erant unum; erant autem plene perfecteque unum, cum perventum fuerit ad eum finem, ut sit Deus omnia in omnibus. Deus autem Pater et Filius ejus, Verbum ejus Deus apud Deum, semper atque ineffabiliter unum sunt; unde magis non duo dii, sed unus Deus.

14. Homines autem minus intelligentes, quid propter quid dicatur, potentes volunt habere sententias: et Scripturis non diligenter scrutatis, cum arripiunt defensionem ejusque opinionis, et ab ea vel nunquam vel difficile deflectuntur, dum docti atque sapientes magis putari quam esse concupiscunt; ea quae propter formam servi dicta sunt, volunt transferre ad formam Dei; et rursus quae dicta sunt ut ad se invicem personae referantur, volunt nomina esse naturae atque substantiae. Fides autem nostra est, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum Deum credere et confiteri; nec tamen cum qui Filius est, Patrem dicere; nec enim qui Pater est, Filium; nec cum qui Spiritus Patris et Filii est, aut Patrem aut Filium nuncupare. Illis enim appellationibus hoc significatur quo ad se invicem referuntur, non ipsa substantia qua unum sunt. Nam et pater cum dicitur, non nisi alienius filii dicitur; et filius non nisi alicujus patris intelligitur; et spiritus secundum id quod ad aliquid refertur, spirantis alicujus est, et spirans utique spiritum spirans est<sup>1</sup>.

15. Non autem ista corporaliter sentiuntur, nec usitate more intelliguntur in Deo, *Qui potens est facere*, sicut dicit Apostolus, *supra quam petimus et intelligimus* (Eph. iii, 20): si autem lacere, quanto magis esse? Nam hoc nomen quod *spiritus* dicitur, non secundum id quod refertur ad aliquid, sed secundum id quod aliqua natura significatur, omnis incorporea natura spiritus in Scripturis appellatur; unde non tantum Patri et Filio et Spiritui sancto, sed omni rationali creaturae et animae hoc vocabulum congruit.

Sic Mss. At Edd. habent, *spiritu spirans est*.

Unde Dominus dicit, *Spiritus est Deus; et ideo qui adorant Deum, in spiritu et veritate oportet adorare* (Joan. iv, 24): scriptum est etiam, *Qui facit Angelos suos spiritus* (Psal. ciii, 4): dictum est de hominibus quibusdam, *Quoniam caro sunt, et spiritus ambulans, et non revertens* (Psal. lxxvii, 39): et Apostolus ait, *Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis, qui in ipso est* (I Cor. ii, 11): item scriptum est: *Quis scit spiritus filiorum hominis si ascendat ipse sursum, et spiritus pecoris, descendat ipse deorsum in terram* (Eccl. iii, 21)? Dicitur etiam spiritus in Scripturis secundam quamdam distinctionem in ipsa una unius hominis anima: unde Apostolus dicit, *Et integer spiritus vester, et animus, et corpus in diem Domini nostri Jesu Christi servetur* (I Thess. v, 23): item alio loco, *Si oraveris lingua, spiritus meus orat; mens autem mea infructuosa est. Quid ergo est? Orabo spiritu, orabo et mente* (I Cor. xiv, 14, 15). Proprio autem modo quodam dicitur Spiritus sanctus, secundum quod refertur ad Patrem et Filium, quod eorum Spiritus sanctus sit. Nam secundum substantiam, quoniam semel dictum est, *Spiritus est Deus*, et Pater spiritus est, et Filius, et ipse Spiritus sanctus, nec tamen tres spiritus, sed unus spiritus; sicut non tres dii, sed unus Deus.

16. Quid miraris? Tantum valet pax, non qualiscumque, ut solet intelligi, nec talis qualis laudatur in hac vita per concordiam charitatenque fidelium; sed illa pax Dei, quae, sicut dicit Apostolus, *supergrreditur omnem intellectum* (Philipp. iv, 7): quem, nisi nostrum, id est, omnis rationalis creaturae? Quapropter considerantes infirmitatem nostram, et audientes Apostolum confitentem et dicentem, *Fratres, ego me non arbitror apprehendisse* (Id. iii, 13); et, *Qui se putat aliquid scire, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire* (I Cor. viii, 2); cum divinis Scripturis, quantum possumus, colloquamur sine contentione pacati, non inani ac puerili animositate studentes alterutrum vincere, ut pax Christi potius vincat in cordibus nostris (Coloss. iii, 15), quantum eam nobis et in hac vita percipere posse donavit: ut cogitantes quid eadem pax inter fratres egerit, quorum ex tam multis animis et multis cordibus fecit animam unam et cor unum in Deum, debita pietate credamus multo maxime in illa pace Dei, quae superat omnem intellectum, et Patrem et Filium et Spiritum sanctam non esse tres deos, sed unum Deum; tanto excellentius quam istorum erat anima et cor unum, quanto illa pax quae superat omnem intellectum, excellentior est ista pace quam tenebat omnium illorum cor unum et una anima in Deum.

17. Filium autem hominis eundem dicimus quem Filium Dei; non tamen propter formam Dei, in qua est aequalis Deo Patri, sed propter acceptam formam servi, qua minor est Patre<sup>2</sup>. Et quia eundem Filium hominis dicimus, propter hoc et Filium Dei crucifixum fatemur, non ex virtute divinitatis, sed ex infirmitate humanitatis; non ex suae naturae permansione<sup>3</sup>, sed ex nostrae susceptione.

<sup>1</sup> Rad. Am. Er. et Mss. sex, *qua major est pater*.

<sup>2</sup> Edd., *permutatione*. At Mss. Vatic et undecim Gallic., *per-*



CAPUT III. — 18. Jam nunc paululum inucre quæ Scripturarum eloquia nos cogant unum Dominum Deum confiteri, sive tantum de Patre, sive tantum de Filio, sive tantum de Spiritu sancto, sive simul de Patre et Filio et Spiritu sancto interrogemur. Certe scriptum est, *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Dominus unus est (Deut. vi, 4)*: de quo dictum putas? Si tantum de Patre, non est Dominus Deus noster Jesus Christus: et ubi est vox illa tangentis et clamantis, *Dominus meus et Deus meus*; quam Christus ipse non reprehendit, sed approbavit, dicens, *Quia vidisti me, credidisti (Joan. xx, 28)*? Porro si et Filius Dominus Deus est, et Pater Dominus Deus est, et ambo jam duo domini et duo dii, quomodo erit verum, *Dominus Deus tuus Dominus unus est*? An forte Pater est unus Dominus, Filius autem non unus Dominus, sed tantum Dominus, sicut sunt dii multi et domini multi, non sicut ille unus de quo scriptum est, *Dominus unus est*? Quid ergo respondebimus Apostolo dicenti: *Nam etsi sunt qui dicuntur dii, sive in caelo, sive in terra, sicut sunt dii multi et domini multi; nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso; et unus Dominus noster Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum (I Cor. viii, 3, 6)*? Porro si quod de uno Deo Patre dicitur, erigit inde Filium separare, dicant qui audent, non posse jam intelligi Dominum Patrem, quia unus, inquit, *Dominus noster Jesus Christus*. Nam si unus, utique solus: si solus, quomodo et Pater; nisi quia et ipse et Pater, unus Deus et solus Deus, non separato Spiritu sancto? Unus ergo Deus Pater, et cum illo Filius unus Deus, quamvis non cum illo unus Pater. Itemque unus Dominus Jesus Christus, et cum illo unus Dominus Pater, quamvis non cum illo unus Jesus Christus tanquam et Pater sit Jesus Christus. Hoc enim nomen ex dispensatione misericordiae susceptæque humanitatis assumptum est.

19. An forte quod ait Apostolus, *Unus Dominus noster Jesus Christus, per quem omnia*, non vultis adjungi quod dictum est *unus*, ad id quod est *Dominus*, sed ad id quod ait, *per quem omnia*; ut non unus Dominus, sed unus per quem omnia intelligatur, ut non sit Pater per quem omnia, sed Pater solus ex quo omnia, et Filius solus per quem omnia? Si ita est, jam tandem fatemini unum Dominum et Deum nostrum esse Patrem et Filium. *Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? Aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia; ipsi gloria (Rom. xi, 34-36)*. Neque enim dixit, *Ex Patre omnia, et per Filium omnia*; sed, *ex ipso, et per ipsum, et in ipso*; quo? nisi Domino, de quo ait, *Quis enim cognovit sensum Domini? Ex Domino ergo et per Dominum et in Domino omnia, non alio illo et alio isto, sed uno Domino; quia non dixit, Ipsis gloria, sed, ipsi gloria*.

20. Quod si quisquam dicit, id quod ait Apostolus,

*missionem*: melius, nostro judicio; sensusque est Filium Dei crucifixum fuisse, non ex sua natura quæ permansit, sed ex nostra quam suscepit.

*unus Dominus Jesus Christus per quem omnia*, non intelligi unum Dominum, nec unum per quem omnia, sed unus Jesus Christus, qui unus Jesus Christus etiam Dominus dicitur, non tamen ut unus Dominus sit unus, sed ut unus Jesus Christus; quid dicitur est cum audierit eundem apostolum clamantem, *Unus Dominus, una fides, unum Baptisma, unus Deus et Pater omnium (Ephes. iv, 5, 6)*? Cum enim Deum Patrem hic commemoret, ubi ait, *Unus Deus et Pater omnium*; procul dubio id quod ibi dixit, *Unus Dominus*, quem, nisi Jesum Christum voluit intelligi? Si ergo eis placet, desinat esse Dominus Pater, qui unus est Dominus Jesus Christus. Quod si absurdum et impium est opinari, discamus intelligere unitatem Patris et Filii et Spiritus sancti; ut quod de uno solo Deo dictum fuerit, non continuo prohibeamur de Filio vel de Spiritu sancto intelligere: quia Pater quidem non est Filius, et Filius non est Pater, et Spiritus utriusque non est Pater aut Filius; sed tamen et Pater et Filius et Spiritus sanctus, unus solus et verus est Dominus Deus.

CAPUT IV. — 21. Neque enim Spiritus sanctus si aut Deus aut verus Deus non esset, templum ejus essent corpora nostra. *Nescitis, inquit, quia corpora vestra templum in vobis est Spiritus sancti, quem habetis a Deo?* et ne quisquam ipsum Spiritum negaret Deum, continuo secutus ait, *Et non estis restri: empti enim estis pretio magno<sup>1</sup>. Glorificate ergo et portate Deum in corpore vestro, eum scilicet cujus templum corpora nostra esse prædixerat*. Jam hoc mirabile est, si verum est quod vos audio dicere, ita esse Spiritum sanctum minorem Filio, sicut Patre minor est Filius. Cum enim corpora nostra membra sint Christi, sicut dicit Apostolus; itemque corpora nostra templum sint Spiritus sancti, sicut idem ipse dicit apostolus (I Cor. vi, 19, 20, 15), nimium miror quomodo sint membra majoris, templum minoris. An forte jam placet dicere Spiritum sanctum Domino Jesu Christo esse majorem? Videtur enim suffragari huic opinioni etiam illa sententia: *Quoniam qui dixerit verbum adversum Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit adversum Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro (Math. xii, 32)*. Periculosius enim peccatur in majorem quam in minorem: nec separari fas est Filium hominis a Filio Dei, quia ipse Filius Dei factus est Filius hominis, non mutando quod erat, sed assumendo quod non erat. Sed absit etiam talis impietas, ut Spiritus sanctus major Filio esse credatur. Non ergo facile in perversum moveant quæ ita dicuntur, quasi ostendant alterum altero esse majorem.

22. Nam quædam etiam sic dicuntur, ut hominibus parum intelligentibus et ipse Filius major Patre videatur. Quis enim cum fuerit interrogatus, quid sit majus, verum an veritas, non potius respondeat veritatem esse majorem? ab illa enim vera sunt quæcumque vera sunt. Non autem ita est in Deo. Nam Filium majorem Patre utique non dicimus; et tamen Filius

<sup>1</sup> Mss. plures non habent, *magno*; neque postea, *et portate*, quibus veris græc. textus etiam caret. Atque hunc in modum profertur identidem a Chrysostomo, et ab aliis.

dicitur esse veritas : *Ego sum, inquit, via, et veritas, et vita (Joan. xiv, 6)*. De Patre autem tantummodo vos vultis intelligi quod ait, *Ut cognoscant te unum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Id. xvii, 3)*; ubi nos subaudimus etiam Jesum Christum verum Deum, ut hæc sit sententia : Te et quem misisti Jesum Christum cognoscant unum verum Deum; ne illa consequatur absurditas, ut si propterea non est verus Deus Jesus Christus, quia dictum est Patri, *te unum verum Deum*; propterea non sit Dominus Pater, quia dictum est de Christo, *unus Dominus*. Verumtamen secundum pravum intellectum, vel potius errorem, major est Deus veritas, quam Deus verus; quia verus a veritate est: major ergo Patre Filius, quia iste est veritas, ille verus. Hanc perversitatem pectit ex animo, qui didicerit Patrem verum Deum esse gignendo veritatem, non participando: non est autem alia substantia veri gignendis, et alia genitæ veritatis.

23. Sed cum ad hæc contemplanda infirmus sit oculus cordis humani, accedit ut de contentione etiam turbulentes sit. Et quando ista conspiciet? Dicit Scriptura Filium Dei, Dominum et Salvatorem nostrum Jesum Christum, Verbum Dei esse, et veritatem, et sapientiam; et homines eum ante incarnationem, quam de Maria virgine accepit, sine ulla omnino susceptione corporeæ creaturæ per ipsam naturam et substantiam suam, quia Verbum Dei est, et sapientia Dei, visibilem et corruptibilem dicunt, dum sibi volunt constare quod sentiant, de Patre tantummodo esse dictum, *Invisibili, incorruptibili, soli Deo (I Tim. i, 17)*. Rogo te, verbum hominis non est visibile, nedum Verbum Dei. Jam vero sapientia illa, de qua dictum est, *Attingit ubique propter suam munditiam; et, Nihil inquinatum in eam incurrit; et, In seipsa manens innovat omnia*, et si qua similia quæ numerari non possunt; si corruptibilis est, nescio quid dicam, nisi ut doleam præsumptionem humanam, et mirer patientiam divinam.

24. Cum vero de illa dictum sit, *Candor est enim lucis æternæ (Sap. vii, 24-27)*; nec vestri, ut arbitror, jam dicunt lucem Patris (quæ quid est, nisi<sup>1</sup> ejus substantia?) fuisse aliquando sine candore a se genito, sicut ista in divinis et spiritualibus et incorporeis et incommutabilibus credi, et utcumque intelligi possunt: audio enim jam eos emendasse. An forte falsum est hoc eos aliquando dixisse, quod fuerit aliquando Pater sine Filio, tanquam fuerit lux æterna sine candore quem genuit? Quid ergo dicimus? Si natus est Filius Dei de Patre, jam Pater destitit gignere; et si destitit, cœpit: si autem cœpit gignere, fuit aliquando sine Filio; sed nunquam fuit sine Filio, quia Filius ejus sapientia ejus est, quæ candor est lucis æternæ. Ergo semper gignit Pater, et semper nascitur Filius. Hic rursus timendum est ne putetur imperfecta generatio, si non dicimus natum esse, sed nasci. Computere necum, obsecro, in his angustiis humanæ cogitationis et linguæ, et pariter confugia-

<sup>1</sup> Lov., si ejus substantia. Sed concinuis alix editiones et Mss., nisi.

mus ad Spiritum Dei per prophetam dicentem: *Generationem ejus quis enarrabit (Isai. lvi, 8)*.

25. Hoc unum peto interim ut diligenter exquiras, utrum alicubi divina Scriptura de diversis substantiis dixerit quod unum sint. Si enim non invenitur dictum, nisi de iis rebus quas constat esse unius ejusdemque substantiæ; quid opus est et rebellemus adversus veterem et catholicam fidem? Si autem invenieris alicubi hoc scriptum etiam de diversis substantiis; tunc aliud cogar inquirere, unde ostendam recte *ipsum* dictum Patrem et Filium. Nam si illi qui Scripturas nostras aut nesciant, aut non laboriose scrutantur, et tamen Filium ejusdem substantiæ et æqualem Patri credunt, dicant eis qui hoc nolunt credere, cum tamen Deum Patrem Filium habere unigenitum credant, Nolumus Deus habere æqualem Filium, an non potuit? si noluit, invidus est; si non potuit, infirmus est; utrumvis autem horum de Deo sentire sacrilegum est: necio utrum possint invenire quid dicant, si noliant res absurdissimas et stultissimas dicere.

CAPUT V. — 26. Ecce quantum potui, exposui tibi fidem meam. Et plura quidem dici possunt, et diligentius disputari; sed vercor ne ista ipsa quæ dixi, oneri sint occupationibus tuis: tamen ea non solum dictata conscribi volui, sed etiam manu mea subscribenda curavi; quod quidem et sæpe volueram, si quod inter nos placuerat, servaretur. Sed modo certe peto jam nota te debere dici transisse me tibi dicere fidem meam, quando non solum dixi, sed scriptam subscripsi, ne me quisquam dicat aut dixisse quod non dixi, aut non dixisse quod dixi. Hoc fac et tu, si judicis quæris, non qui in ore tuo reverentur personam tuam, sed qui in litteris tuis exserant libertatem suam. Si enim calumniam times (quod nullo modo audeam dicere, nisi hoc ipse dixisses), licet tibi non subscribere: nam et ego propterea nolui nomen tuum scribi in his meis litteris, ne hoc forte voluisses.

27. Facile est ut quisque Augustinum vincat; videris utrum veritate an clamore. Non est mecum dicere, nisi quia facile est ut quisque Augustinum vincat: quanto magis ut vicisse videatur; aut etsi non videatur vicisse, tamen dicatur? Facile est hoc: noto magnum putas, nolo; nolo pro magno appetas. Nam cum adverterint homines in hac re tam ingentem famem<sup>1</sup> cordis tui, multi gaudebunt se invenisse occasionem ut ad pauca Euge, Euge, tam potentem virum faciant amicum. Nolo dicere quia si non saveant, vel si contrariam sententiam proferant, etiam formidare poterunt inimicum; inepte quidem et stulte, sed tamen plerique homines ita sunt.

28. Noli ergo attendere quomodo vincatur Augustinus, qualiscumque unus homo; sed attende potius utrum vinci possit *quod dicitur*, non ipsum verbum græcum, quod facile est non intelligentibus irridere, sed illud quod scriptum est, *Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 30)*; et, *Pater sancte, serva eos in nomine tuo, quos dedisti mihi*<sup>2</sup>; ut sint unum, sicut et nos. Item

<sup>1</sup> Mss. vatic. et sex Gallic., *flammam*.

<sup>2</sup> Gerv. cod. et aliquot alii hic addunt, *de modo*.

paulo post : *Non pro his autem rogo tantum*, inquit, *sed et pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me : ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint ; ut mundus credat quia tu me misisti. Et ego claritatem quam dedisti mihi, dedi illis, ut sint unum, sicut et nos unum sumus : ego in eis, et tu in me, ut sint consummati in unum* (Joan. xvii, 11, 20-23). Vide quoties dixit, *sint unum, sicut et nos unum sumus* ; nusquam tamen dixit, *Ipsi et nos sinus unum* ; sed, *sicut ego et tu sumus unum, sic et ipsi in nobis sint unum* : quia sicut illi erant unius ejusdemque substantiæ, quos etiam unius participes vitæ æternæ facere volebat ; ita de Patre et Filio propterea dictum est, *Unum sumus*, quia unius sunt ejusdemque substantiæ, et non participes vitæ æternæ, sed ipsa principaliter vitæ æterna. Et poterat dicere secundum formam servi, *Ego et ipsi unum sumus*, aut, *unum simus* ; nec tamen hoc dixit, quia unam substantiam Patris et suam, et unam illorum volebat ostendere. Si autem dixisset, *Ut tu et ipsi unum sitis, sicut ego et tu unum sumus* ; aut, *Ut tu et ego et ipsi unum simus, sicut ego et tu unum sumus* ; nemo nostrum recusaret posse dici, *Unum sunt*, etiam diversas substantias. Nunc autem vides quam non ita sit, quia non ita dixit, et sæpe dicendo vehementer commendavit quod dixit.

29. Invenis ergo in Scripturis aliquid unum de diversis naturis, sicut supra ostendimus, sed additur vel subauditur quid unum : sicut ex anima et corpore dicimus, *Unum animal*, et una persona, et unus homo vel est, vel sunt. Sine aliqua vero adjunctione dici, *Unum sunt*, si inveneris in Scripturis, nisi de his quæ unius substantiæ sunt, justissime flagitabis ut aliud proferamus, unde *ὁμοίως* demonstramus. Sunt enim et alia multa ; sed interim de hoc uno cogita, deposito studio contentiōnis, ut habeas propitium Deum. Non enim bonum hominis est hominem vincere, sed bonum est homini ut eum veritas vincat volentem ; quia malum est homini ut eum veritas vincat invitum. Nam ipsa vincat necesse est, sive negantem sive constentem. Da veniam, si quid liberius dixi, non ad contumeliam tuam, sed ad defensionem meam. Præsumpsi enim de gravitate et prudentia tua, quia potes considerare quantum mihi respondendi necessitatem imponeris ; aut si et hoc non recte feci, et hinc da veniam. Hinc scripturæ a me dictatæ et relectæ ego Augustinus subscripsi.

#### EPISTOLA CCXXXIX (a).

*Augustinus Pascentio, de eadem re arguens ut explanet fidem suam.*

1. Si dicis te mihi dixisse fidem tuam, et me tibi voluisse dicere fidem meam, quod te audio non tacere ; recordare, obsecro, quam utrumque sit falsum. Nam nec tu mihi voluisti dicere fidem tuam, et ego tibi fidem meam non dicere nolui ; sed ita dicere volui ut nemo posset dicere, aut dixisse me aliquid quod non dixeram, aut non dixisse quod dixeram. Diceres autem mihi fidem tuam, si hoc diceres unde dissentis

a nobis ; si diceres, *Credo in Deum Patrem, qui Filium fecit primam creaturam ante omnes cæteras creaturas ; et in ipsum Filium, nec æqualem Patri, nec similem, nec verum Deum ; et in Spiritum sanctum, factum per Filium post Filium* : hæc enim vos audio dicere. Aut si forte falsum est quod ista dicatis, hoc potius abs te volo scire. Si autem verum est quod ista dicitis, volo scire quemadmodum ea de Scripturis sanctis defendatis. Nunc autem dixisti credere te *in Deum Patrem omnipotentem, invisibilem, immortalem, non ab aliquo genitum, et ex quo sunt omnia. Et in Filium ejus Jesum Christum, Deum natum ante sæcula, per quem facta sunt omnia. Et in Spiritum sanctum. Hæc fides non est tua, sed utriusque nostrum* ; quemadmodum si adjungeres quod eundem Filium Dei Jesum Christum etiam Maria virgo peperit, quod pariter credimus, et si qua alia communiter consistemur. Si voluisses ergo tuam dicere, non istam diceres quæ communis est nobis, sed klana potius in qua dissentimus a vobis.

2. Hæc et præsens dicerem, si quemadmodum placuerat, verba nostra exciperentur. Sed quia hoc noluisti, dicens te a nobis timere calumniam, et a placito cui mane consenseris, post prandium recessisti ; ut quid dicerem quod, quemadmodum velles, me dixisse narrares, et ego non haberem unde ostenderem quid vel quemadmodum dixerim ? Noli ergo ulterius jactare quod tu fidem tuam dixeris, et ego meam non dixerim ; quia sunt homines qui considerent me potius habuisse fiduciam fidei meæ, quæ eam scribi voluerim ; te autem non habuisse, dum quasi calumniam pertimescis. Paratus ergo eras negare, si tibi objiceretur quod contra fidem meam aliquid dixeris. Vide ergo quid de te ipse sentiri feceris. Quod si obiectum non eras negaturus, cur dictum scribi noluisti ; præsertim cum magnopere voluisses etiam honoratos viros nostro interesse sermoni ? Cur ergo volens calumniam devitare, notariorum stilum timebas, et clarissimorum virorum testimonium non timebas ?

3. Si autem sic vis ut etiam ego dicam fidem meam, quomodo te dicis dixisse tuam, ego etiam breviter possum dicere, credere me in Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Si autem proprium aliquid unde dissentis a me, vis audire : credo in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, nec Filium dicens Patrem, nec Patrem Filium, nec utriusque Spiritum sanctum vel Patrem vel Filium ; et tamen Patrem Deum, et Filium Deum, et Spiritum sanctum Deum, solum æternum et immortalem propria sua substantia, sicut Deus solus et æternus et immortalis est, ea divinitate quæ est ante sæcula. Hoc si tibi displicet, et placet a me audire quemadmodum de Scripturis sanctis asseratur, lege etiam illud quod prolixius conscriptum mihi Benignitati tuæ. Si autem illud tibi non vacat legere, nec mihi vacat frustra verba jactare. Possum tamen, quantum Dominus dederit facultatis, vel dictanti tibi vel scribenti ego quoque vel dictando vel scribendo ad quod volueris respondere. Hinc scripturæ a me dictatæ et relectæ ego Augustinus subscripsi.

(a) Alias 175 : quæ autem 250 erat, nunc 83.

## EPISTOLA CCXL (a).

*Inscentius Augustinum contumeliose compellat, urgens ut proferat qui se tribus personis sit unus Deus, ad conflictum sub arbitris provocans.*

*Optaveram te, frater dilectissime, pristini erroris tui consilium deponere; nunc miror te in ipso adhuc permanere, sicut epistola quam ad me misisti, clamat. Nam ita est Dignatio tua, sicut sitiens nimio calore accensus, si invenerit aquam cœnosam et se inde ingurgitaverit; postea, etiamsi limpidam et frigidam reperiens biberit, non satis proficere potest, quandoquidem cœno semel ejus cor et anima obruitur. Denique, quod pace tua dicam, ita est consilium Præstantiæ tuæ, sicut arbor curva et nodosa, quæ nihil in se rectum habet, et aciem pervertit oculorum. Rescribit mihi Sanctitas tua Patrem Deum, Filium Deum, Spiritum sanctum Deum, sed unum Deum. Quis e tribus unus Deus? an forte est una persona triformis, quæ hoc nomine nuncupetur? Tu si voluisses et confideres de professione tua, resideres mecum cum coepiscopis tuis puro ac pacifico animo et spiritu, et conferres de iis quæ sunt Dei, et quæ ad gloriam et gratiam spiritualem pertinent. Unde, quid opus est scribere et rescribere quod nos non ædificat?*

## EPISTOLA CCXLI (b).

*Augustinus Deum unum proficitur, triformem negat, conflictum non detrectat, si excipiantur quæ dicuntur.*

1. Litteræ tuæ nec ad reddenda convicia me provocare, nec a reddendis litteris revocare potuerunt. Ea quippe quæ scripsisti, moverent me, si a veritate Dei non a potestate hominis dicerentur. Dixisti *consilium meum arborem curvam et nodosam, quæ nihil in se rectum habet, et aciem pervertit oculorum*. Quid in me diceres, si a placito quod inter nos mane statueramus, ego recessissem, et in refacillima quæ recte placuerat, curvam refragationem et nodos difficultatis posuissem? Neque enim aqua cœnosa ingurgitatum me judicares, sed perfidiæ, quod multo pejus est, ebrietate submersum, si non talis post prandium rediissem, qualis ante prandium recessissem. Sed ecce numquid non rescripsisti quod voluisti, et nullam calumniam formidasti? Sic ergo potes et cætera, ut sit quod vel nos ipsi, vel alii possint considerare et judicare. Quod enim dicis triformem Dei personam me credere, si legere dignatus fuisses quod aliud aliquanto prolixius misi, et ad ea quæ ibi scripta sunt respondere voluisses; hoc fortasse non diceres. Sed tamen ecce et hoc ipsum quod triformem Dei personam dicam, et dictasti, et conscriptum misisti, et nullam calumniam timuisti: ecce ostendisti verum esse quod dico, non ideo te, sicut placuerat cum simul essemus, verba tua dictare noluisse, quia calumniam timebas, sed quia de veritate non confidebas. Modo quia jam tibi placuit dictare an triformem Dei personam credam; respondeo me non ita credere: una quippe forma est, quia una, ut ita dicam, deitas, et ideo unus Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus.

(a) Alias 176: quæ autem 240 erat, nunc 63.

(b) Alias 177: quæ autem 241 erat, nunc 62.

2. Tu autem, peto, digneris breviter respondere: quomodo accipias quod ait Apostolus, *Qui adhaeret meretrici, unum corpus est; qui autem adhaeret Domino, unus spiritus est* (1 Cor. vi, 16, 17). Dixeris enim sexus corpora sibi adhaerentia, unum corpus dixit. Et cum spiritus humanus nullo modo possit dicere, *Ego et Dominus unum sumus*; tamen cum adhaeret Domino, unus spiritus est: quanto magis ille qui verissime dixit, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30), quia inseparabiliter Patri cohaeret, ipse et Pater unus Deus est? Si tamen vel hoc verbum admittitur in illa divinitate, ut dicamus, *cohaeret*, quod nunquam omnino vel fuit vel esse poterit ulla distantia separatum. Ad hoc responde, utrum tibi placeat biformem spiritum dici, quando qui adhaeret Domino, unus spiritus est. Quasi si tibi non placet, nec ego triformem Deum dixi Patrem et Filium et Spiritum sanctum, sed unum Deum. Si autem in presentia vis ut colloquamur, gratiam quidem habeo dignationi et benevolentiae tuæ. Sed sicut jam mihi aliud quod voluisti rescribere dignatus es; ita dignare rescribere dictaturos nos esse quæ dicturi sumus, et non deero voluntati tuæ, quantum me adjuverit Dominus. Nam si scribis et scribo non nos ædificat; quomodo nos ædificat dicis et dico, ubi post verborum strepitum non inveniamus quod legendum recensamus? Augustinus hæc dictavi, et relectis subscripsi. Abstineamus nos a conviciis, ne tempus inanis impendamus; et ad id quod agitur inter nos potius advertamus.

## EPISTOLA CCXLII (a).

*Augustinus Elpidio ariano, probans Filium Dei esse Deo æqualem, genitumque ex ipso, non factum; spondens etiam se ariani cujusdam libello plenius responsurum, si otium et facultas detur.*

Domino eximio meritoque honorabili et desiderabili  
ELPIDIO<sup>1</sup>, AUGUSTINUS.

1. Quis nostrum erret in fide vel in cognitione Trinitatis, alia<sup>2</sup> quæstio est. Gratium sane habeo quod me, quamvis incognitum facie, tamen quia errare credidisti, revocare ab errore conatus es. Hujus tibi benevolentiae mercedem retribuatur Deus, et nosse te faciat quod nosse te putas: res enim ardua est, ut existimo. Et quæso te ne in ullam contumeliæ partem acceperis, quod tibi tantæ cognitionis munus optavi. Vereor enim ne opinatæ scientiæ præjudicium, si non præcepta vera, quæ nequaquam ad te mihi arrogaverim, at certe bona vota nostra, quæ mihi etiam indocto habere de te licet (non enim perite, sed amice exhibenda sunt), repellat ab auribus tuis, potiusque mihi succenseas quod non tibi jam sicut sapienti gratulatus, quam gratias agas quod tibi sapientiam deprecatus sim. Verum tamen si ego portans episcopalis nominis sarcinam, libentissime amplector benevolen-

<sup>1</sup> In Mss. aliquot, *Helpidio*. In aliis, *Helvidio*.

<sup>2</sup> Edd., *aliqua*. At Mss., *alia*.

\* Correcta ad a. bg. hl. ba. c. cc. ff. g. gv. n. r. s. ab. l. duos vc. quatuor v. et Edd.

(a) Alias 130: quæ autem 242 erat, nunc 84.

tiam tuam, quod me Bonoso et Jasoni, ut scribis, doctissimis viris, etiam trans mare mittere dignatus es, ad reportandos ex eorum disputationibus uberes fructus; quod denique ad detergendas totius erroris caligines, libellum ejusdem episcopi vestri ingenio et viribus elaboratum, ad me perferendum sollicita benignitate curasti: quanto est æquius te bono animo accipere, quod ea quæ nullo humano ingenio et viribus dari possunt, a Domino Deo tibi ut concedantur optavi? Apostolus enim inquit: *Non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est; ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis: quæ et loquimur non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed docti Spiritu, spiritualibus spiritualia comparantes. Animalis autem homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei: stultitia est enim illi* (1 Cor. ii, 12-14).

2. Magis ergo tecum, si fieri posset, mallet quætere quousque appellandus sit animalis homo, ut si eum jam transcendimus, recte fortasse illa quæ supra humanam mentem atque intelligentiam incommutabiliter manent, aliqua ex parte nos attingisse gaudeamus. Cavendum est enim ne propterea videatur stultum, cum Filium Patri audimus æqualem, quia hominem animale adhuc agimus, de quo dictum est quod stultitia sunt illi quæ sunt Spiritus Dei. Quanquam sane majestas illa supra cuncta sublimis a spiritualibus cogitari possit, a nullo autem possit effari; videre tamen, quantum arbitror, facile est non esse factum per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil. Si enim per se ipsum factus est, erat antequam fieret, ut fieri per se posset: quod certe tanto absurdus dicitur, quanto vanius cogitatur. Si autem non per se factus est, non est factus omnino; quoniam quidquid factum est, per ipsum factum est: *Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. i, 3).

3. Miror parum attendi quæ tam expresse Evangelista voluit intimare, ut neminem dissimulare permitteret: non enim satis fuit dicere, *Omnia per ipsum facta sunt, nisi adderet, et sine ipso factum est nihil*. At ego quamvis tardus, et nondum detersa caligine, saucium mentis oculum gerens ad intuendam Patris et Filii incomparabilem ineffabilemque præstantiam; tamen hoc tota facilitate complector, quod nobis in Evangelio propterea præseminatum est, non ut hinc comprehenderemus illam divinitatem, sed ut hinc admoneremur non oportere nos de temeraria comprehensione jactare. Si enim omnia per ipsum facta sunt; quidquid non per ipsum factum est, non est factum. Ipse autem per se factus non est: non est igitur factus. Et omnia per ipsum facta esse ab Evangelista credere cogimur: ab eodem ergo cogimur eum factum esse non credere. Item, si sine ipso factum est nihil, ipse ergo nihil est, quia sine se factus est. Quod si opinari sacrilegum est; restat ut fateamur, non sine se factum esse, aut factum non esse. Non autem sine se factum esse, non possumus dicere. Si enim ipse se fecit, jam erat an-

tequam fieret: si autem ad se faciendum alteri, a quo factus est, adiutorium præbuit; nihilominus ut se adjuvante ipse fieret, jam erat antequam fieret. Relinquitur itaque ut sine se factus sit. Quidquid autem sine illo factum est, nihil est. Aut nihil est igitur, aut factus non est: sed non est nihil, factus igitur non est. At si factus non est, et tamen Filius est, sine dubio natus est.

4. *Quomodo, inquis, potuit de solo Patre nasci Filius æqualis ei de quo natus est?* Jam hoc enarrare non possum, et celo prophætæ dicenti: *Generationem ejus quis enarrabit* (Isai. Liii, 8)? Quod si tu de humana generatione qua per virginem natus est, accipiendum putas; ipse te discute, et interroga animam tuam, utrum si in generatione humana defecit, audeat enarrare divinam. *Noli ergo, inquis, dicere æqualem*. Cur non dicam quod dixit Apostolus? *Non rapinam, inquit, arbitratus est esse æqualis Deo* (Philipp. ii, 6). Etsi enim æqualitatem illam non explicavit humanæ menti nondum purgatæ, posuit tamen in Verbo, quod in re possit inveniri purgata. Demus itaque operam mundando cordi nostro, ut inde exurgat acies qua ista videre valeamus: *Beati enim, inquit, mundicordes; quoniam ipsi Deum videbunt* (Math. v, 7). Ita excedentes animalis hominis caliginosas imagines, ad serenitatem illam sinceritatemque veniemus, qua videre possumus quod dici non posse videmus.

5. Nam libello quem dignatus es mittere, si mihi sit otium, facultasque tribuatur ad singula respondere, arbitror te cogniturum tanto minus quemque vestri lumine veritatis, quanto magis sibi videtur nudam depromere veritatem. Quis enim ferat, ut alia omittam, et hoc solum interim commemorem quod maxime ingemui, cum apostolus Paulus dicat, *Videmus nunc per speculum in ænigmate; tunc autem facie ad faciem* (1 Cor. xiii, 12); istum jam dicere *omni integumento resecto nudam se depromere veritatem?* Qui si diceret, *Nudam videmus veritatem, nihil esset excius ista arrogantia visionis: non autem dixit, Videmus, sed, depromimus; ut non solum jam veritas inventioni mentis patere, sed etiam potestati linguæ subjacere videatur. Multa sunt quæ de Trinitatis ineffabilitate dicantur; non ut ipsa dicatur, alioquin non est ineffabilis, sed ut illis dictis illa dici non posse intelligatur. Verum jam, ut arbitror, modum excessit epistola mea, cum per tuam me admonueris breviter scribere: sed quia institutione veterum te excusare dignatus es, non tibi absurdus videbor, si modum quarumdam epistolarum Ciceronis, quia ejus quoque in litteris tuis mentionem fecisti, non te pigeat recordari.*

#### EPISTOLA CCXLIII \* (a).

*Augustinus Læto, qui perfectum mundi contemptum non est: non autem sine se factus est. Restat ut fateamur, aut non sine se factum esse, aut quia sine se sic us est. Quod si opinari sacrilegum est, non possumus dicere. Si enim, etc., nec multum aliter apud Bad. Am. et Er. Sed concinnior est lectio Mss. Victorini et unius e vatic. quam hic substituumus.*

\* Ad a. a. hg hl. hm. c. cc. cb. ff. g. gg. gv. j. n. s. sb. t. vc. vd. quinque v. et Edd.

(a) Alias 58: quæ autem 243 erat, nunc 246.

<sup>1</sup> Mss. quoque, solita.

<sup>2</sup> Mss. octo, incomparabiliter.

<sup>3</sup> Apud Iov. sic legitur: ipse ergo nihil est, aut factus

*aggressum, videbatur sollicitari per satanam ad repetenda que reliquerat. Hunc animat, ut contemptis cognatorum affectibus fortiter pergat.*

Domino dilectissimo et desiderantissimo fratri Læto, Augustinus, in Domino salutem (a).

1. Legi epistolam quam existi fratribus, consolari te cupiens quod multis tentationibus tua tirocinia quantantur; in qua etiam insinuasti desiderare te litteras meas. Condolui, frater, et cessare ab scribendo non potui, ne non solum tuo, sed etiam meo desiderio negarem quod me videbam officio debere charitatis. Si te igitur tiracem Christi prosteris, contra me deseras; in quibus tibi etiam edificanda turris est illa, de qua in Evangelio Dominus loquitur. In ea quippe stantem, et sub armis verbi Dei militantem, nulla ex parte ponctare ullæ tentationes valent: inde et jacta in adversarium tela gravi pondere veniunt, et prospecta firmo munimine devitantur. Considera etiam Dominum nostrum Jesum Christum, cum sit rex noster, tamen ea societate qua etiam frater esse dignatus est, regem appellasse milites suos, et unumquemque ad bellandum cum rege qui habet viginti millia, instructione decem milliam idoneum esse debere præmonuit.

2. Sed paulo antequam de turris et de rege exhortatorias similitudines præponeret, ostende quid discrit: *Si quis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, et sorores, adhuc et animam suam, non potest meus esse discipulus. Et si non tulerit crucem suam et venerit post me, non potest meus esse discipulus.* Deinde subiungit: *Quis ex vobis volens turrim edificare, non primo sedet, et computat ei sumptus habet ad consummationem, nequando, cum posuerit fundamentum, non possit edificare; et omnes qui transiunt et vident, incipiunt dicere, Hic homo cepit edificare, et non potuit perficere? Aut quis rex vadeus committere bellum cum alio rege, non primum sedet, et cogitat si potens est cum decem millibus ei occurrere, qui cum viginti millibus venit ad illum? Ceterum dum adhuc longe est, mittit legationem, rogans pacem.* Quo autem pertinerent istæ similitudines, ipsa conclusione satis aperuit: ait enim, *Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus que sunt ejus, non potest meus esse discipulus* (Luc. xiv, 26-33).

3. Itaque et sumptus ad turrim edificandam, et bellantium<sup>1</sup> valentia decem millium adversus regem qui viginti habet, nihil est aliud quam ut renuntiet unusquisque omnibus que sunt ejus. Prælocutio autem superior cum extrema conclusione concordat. In eo enim quod unusquisque renuntiat omnibus que sunt ejus, etiam illud continetur, ut oderit patrem suum, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, et sorores, adhuc et animam suam. Omnia enim hæc pro-

<sup>1</sup> mss. plures omittunt, bellantium.

(a) Erasmo visum est hanc Epistolam plurimum dissonare a phrasi Augustini, esseque Paulino tribuendam. Cui refragatur Lovanienses Theologi; quippe cum Possidius in Indiculo, c. 7, recenset Læto epistolam datam, eamque citans Bæda vulgatus in I ad Tim. 5, Augustini esse agnoscat.

pria ejus sunt, que plerumque implicant et impediunt ad obtinenda, non ista propria temporaliter transitura, sed in æternum mansura communia. Quo enim tibi nunc quædam mulier mater est, hoc ipso atique non est et mihi. Quapropter hoc temporale ac transitorium, quod gestavit utero, quod peperit, quod lacte nutrivit. Quod autem soror in Christo est, et tibi est et mihi, et omnibus quibus una cælestis hereditas, et pater Deus, et frater Christus, in eadem charitatis societate promittitur. Hæc æterna sunt; hæc nulla temporis labe deteruntur; hæc tanto firmius tenenda sperantur, quanto minus privato, sed communi potius jure obtinenda prædicantur.

4. Potes hoc facillime in ipsa tua matre cognoscere. Nam unde te nunc irretitum involvit, et ab instituto cursu retardatum reflectit et curvat, nisi ex quo tua propria mater est? Nam ex quo soror est omnium, quibus est pater Deus et mater Ecclesia, tam te non impedit, quam neque me, neque omnes fratres nostros, qui eam non privata, sicut tu in domo vestra, sed publica in domo Dei charitate diligimus. Quod ergo tu illi etiam carnali necessitudine annecteris, ad sortem valere debet familiarius colloquendi, et apertiore janua consulti ut hoc ipsum, quo te privatim diligit, interficiatur in ea, ne quod ex utero suo te genuit, pluris pondat, quam quod ex utero Ecclesie genita est tecum. Quod autem de matre dixi, hoc de tali cætera propinquitate intelligendum est. Ille etiam quisque de anima sua cogitet, ut etiam in ipsa privata affectum oderit, qui procul dubio temporalis est: diligit autem in ea communionem societatemque illam, de qua dictum est, *Erat illis in Deum anima una et cor unum* (Act. iv, 32). Sic enim anima tua non est propria, sed omnium fratrum; quorum etiam animæ tuæ sunt, vel potius quorum animæ cum tua non animæ, sed anima una est, Christi unica, que de manu canis uteretur, cantatur in Psalmis (Psal. xlv, 21). Inde ad contemptum mortis facillime pervenitur.

5. Nec succenseant parentes hoc præcipere Dominum ut eos oderimus, quando nobis hoc de anima nostra præcipitur. Nam sicut nunc de anima jubetur, et sem propter Christum cum parentibus oderimus; ita quod alio loco de anima idem Dominus dicit, in parentes quoque potest congruentissime convenire: *Qui amat, inquit, animam suam, perdet eam* (Joan. xii, 25). Dicam etiam fidenter: *Qui amat parentes suos, perdet eos.* De anima quippe hoc tibi dixit, *oderit, quod hic, perdet.* Sicut autem hoc præceptum, quo perdere jubemur animam nostram, non ad id valet ut se quisque interimat, quod inexpressibile nefas est; et tamen valet ut interimat in se carnalem animæ affectum, quo cum impedimento future vitæ præsens vita delectat; hoc est enim quod dictum est, *oderit animam suam, et, perdet eam*: quod tamen diligendo fit; quandoquidem apertissime fructum ejusdem animæ acquirendæ, in eodem præcepto commemorat dicens, *Qui perdiderit eam in isto sæculo, in vitam æternam*

invenit eam : ita de parentibus rectissime dicitur ut qui eos amat, perdat eos; non more parricidarum interficiens, sed spirituali gladio verbi Dei carnalem affectum eorum, quo et seipsum, et eos quos genuerant implicamentis hujus sæculi obligare conantur, pie fideliterque percutionis et occidendi, illud in eis vivere faciat, quo fratres sunt, quo cum filiis suis temporalibus, parentes æternos Deum Ecclesiamque cognoscunt.

6. Ecce rapit te studium veritatis, et cognoscendas atque percipiendas voluntatis Dei in Scripturis sanctis; rapit evangelicæ prædicationis officium. Dat signum Dominus ut vigilemus in castris, ut adificemus turrim, de qua hostem sempiternæ vias et prospicere et propellere valeamus. Rapit militem Christi taba coelestis ad prælium, et retinet mater! non plane talis, qualis Machabæorum fuit, nec saltem similis Laodæmoniiis matribus, de quibus memoris proditum est quod filios suos, ut pro terrena patria sanguinem funderent, multo amplius atque ardentius in certamina bellica, quam signorum sonitus excitabant. Nam mater quæ te ad discernendam vitam removeri a curis secularibus non permittit, satis ostendit quemadmodum te, si opus esset, ad obeundam mortem penitus sæculum repudiare permitteret.

7. Sed quid dicit, aut quid allegat? Forte decem illos menses quibus viscera ejus onerasti, et dolores parturitionis, ac labores educationis. Hoc, hoc interfecte verbo salutari; hoc perde matris, ut in vitam æternam invenias eam. Hoc memento ut oderis in ea, si diligis eam, si tunc Christi es, si turris fundamenta posuisti; ne dicant transeuntes: *Hic homo cepit edificare, et non potuit perficere.* Carnalis enim affectus est iste, et adhuc veterem hominem sonat. Hunc carnalem affectum, et in nobis et in nostris, militia christiana ut perimamus hortatur; nec tamen ita ut ingratus sit quisque parentibus, et eadem ipsa beneficia quibus in vitam hanc editus, susceptus atque nutritus est, enumerata derideat. Servet potius ubique pietatem: habeant hæc locum ubi majora non vocant.

8. Mater Ecclesia, mater est etiam matris tuæ. Hæc vos de Christo concepit, hæc martyrum sanguine parturivit, hæc in sempiternam lucem peperit, hæc fidei lacte nutrit et nutrit, cibosque majores præparans, quod adhuc parvuli et sine dentibus vagire vultis, horrescit. Hæc mater toto orbe diffusa, tam variis et multiplicibus errorum infestationibus agitur, ut abortivi jam filii ejus adversus eam infrenis armis bellificare non dubitent. Ignavia etiam atque torpore quorundam quos gremio continet, membra sua frigescere plurimis locis et fovendis parvulis minus idonea fieri solet. Unde nisi per alios filios, unde nisi per alia membra, quorum e numero es, justius ac debitum poscit auxilium? Hujusne tu necessitates deserens, ad carnalia verba converteris? Nonne hæc gravioribus querelis insonat auribus? nonne hæc chariora viscera, et coelestia ubera ostendit? Adde viri ejus susceptionem carnis, ne carnalibus inhaereres,

et a Verbo æterno universa quæ tibi mater improperat, ne his implicareris assumpta; adde contumelias, flagella, mortem, mortem autem crucis.

9. Talibus concepte seminibus, talique in vitam novam connubio procreate, languescis et contabescis in veterem hominem! Itane matrem terrenam non habebat Imperator tuus? Quæ tamen cum ei nuntiaretur agenti coelestia, respondit: *Quæ mihi mater, aut qui fratres?* Et extendens manum in discipulos suos, dixit non pertinere ad cognationem suam, nisi qui facerent voluntatem Patris ejus (*Matth. xii, 48-50*). In quo numero profecto etiam ipsam Mariam benignus inclusit; sciebat enim et illa voluntatem Patris. Na optinus Magister atque divinus, et maternum nomen, quod ei quasi privatum propriumque nuntiaverant, quia terrenum erat, in comparatione coelestis propinquitatis abjecit: et eandem coelestem propinquitatem in discipulis suis commemorans, quo sibi rursum consortio generis cum cæteris sanctis virgo illa cohæret, ostendit. Et ne isto saluberrimo magisterio quo contemni carnalem affectum in parentibus docuit, adnihilum error acciperet, quo matrem habuisse a quibusdam negatur, alio loco discipulos monuit ne se patrem in terris dicant habere (*Id. xxiii, 9*), ut quomodo illos manifestum est habuisse patres, sic se habuisse matrem manifestaret, cujus tamen terrena cognatione contempta, contemnendarum talium necessitudinum discipulis præberet exemplum.

10. Hæc ergo interrumpuntur vocibus matris tuæ, et inter hæc locum invenit commemoratio prægustantia atque lactantis, ut de Adam et Eva, alius Adam nascereris et nutrireris? Respice potius, respice Adam secundum de coelo, et porta jam coelestis imaginem, sicut terreni portasti (*1 Cor. xv, 47-49*). Imo et hic habeant locum materna ipsa beneficia, quæ tibi ad enervationem cordis enumerantur: habeant prorsus locum; noli esse ingratus, repende gratiam matri tuæ, repende spiritualia pro carnalibus, pro temporalibus sempiterna. Sed non vult sequi? non impedit. Non vult converti in melius? cave ne te in deterius pervertat, et evertat. Quid interest utrum in uxore, an in matre, dum tamen Eva in qualibet muliere caveatur? Nam ista umbra pictatis de foliis illius arboris venit, quibus se primum parentes nostri in illa damnabili nuditate texerunt. Et quidquid in illis verbis atque suggestionibus quasi officium tibi charitatis obtendit, ut a germanissima atque sincerissima Evangelii charitate te detorqueat, ad astutiam serpentis pertinet, et ad duplicitatem regis illius qui habet viginti millia, quam nos docemur decem millium, hoc est, cordis, in qua Deum querimus, simplicitate superare.

11. His potius intende, charissime, et tolle crucem tuam, et sequere Dominum. Nam cum te præsens animadverterem domesticis curis a divino studio retardari, ferri te potius et duci a cruce tua, non eam te ferre ac ducere sentiebam. Crux enim nostra quam Dominus portare a nobis jubet, ut eum expeditissimi sequamur, quid aliud quam mortalitatem carnis hujus

significat? Ipsa enim nos cruciat donec absorbeat mors in victoriam (1 Cor. xv, 54). Crux ergo hæc ipsa crucifigenda est, et transfigenda est clavis timoris Dei, ne solutis et liberis membris reluctantem portare non possis. Sequi enim Dominum nisi eam portare, omnino non vales: nam quomodo eum sequeris, si non es ejus? Qui autem *Jesus Christi sunt*, ait Apostolus, *carnem suam crucifixerunt cum passionibus et desiderijs* (Galat. v, 24).

12. Si quid sane pecuniæ res tua familiaris habet, cujus te implicari negotio nec oportet nec decet, revera tribuendum est matri et domesticis tuis. Horum quippe indigentia, si pauperibus, ut sis perfectus, instituisti distribuere talia tua, primum apud te locum obtinere debet: *Si quis enim suis et maxime domesticis*, ait Apostolus, *non providet, fidem negavit, et est infideli deterior* (1 Tim. v, 8). Quibus ordinandis rebus, si, ut eorum exueres induendum sapientiæ vinculis, profectus a nobis es; quid tibi nocent, aut quo pacto te pervellunt matris lacrymæ fluentes carne, aut servi fuga, aut mors ancillarum, aut fratrum morbosa valetudo? Si est in te charitas ordinata, scias præponere majora minoribus, et misericordia moveri, ut pauperes evangelizentur, ne messis Domini copiosa, operariorum inopia, in prædam volucris jaceat, et paratum habere cor ad sequendum Domini voluntatem, in eo quod vel flagellando vel parcendo agere statuerit cum servis suis: hæc meditare, in his esto, ut proventus tuus manifestus sit in omnibus (1 Tim. iv, 15). Obsecro te ut caveas ne majorem tristitiam des bonis fratribus torpore tuo, quam lætitiā alacritate jam dederas. Commendare te autem litteris quibus voluisti, tam superfluum putavi, quam si quisquam te mihi eodem modo commendare voluisset.

#### EPISTOLA CCXLIV \* (a).

*Augustinus Chrysimo, consolans ne deficiat in adversis. Domino vere ac merito clarissimo, et prædicando fratri CHRYSIMO<sup>1</sup>, AUGUSTINUS, in Domino salutem.*

1. Rumor ad me detulit (Deus faciat ut non sit) sic te animo perturbatum, ut multum mirer prudentiam tuam et christianum animum parum cogitare rerum terrenarum conditionem nullo modo æquari posse cœlestibus, ubi cor nostrum et spes nostra collocanda est. Vir cordate, nunquid aut totum bonum tuum in his rebus erat, quas nunc videris amittere; aut tam magnum bonum illic deputabas, ut eo subtracto sic tenebrescat mens nimia tristitia, quasi lumen ejus, non Deus, sed terra sit? Audivi enim (jam dixi, Deus faciat ut falsum audiverim) quod tibi manus etiam velles inferre; quod melius non credo aut ascendisse in cor tuum, aut exisse de ore tuo. Sed tamen quia ita perturbatus es, ut hoc de te dici po-

<sup>1</sup> Edd., *distribuere talia, vel primum apud te locum obtinere debent*, quem locum emendavimus ex Mss. et Bedæ vulgati commentario in 1 Timoth. 5.

<sup>2</sup> Edd., *Chrysimo*. At Mss., *Chrysimo*, vel *Chrissimo*.

<sup>3</sup> Castigata ad ff. gg. r. ve. duos eb. duos sb. duos t. duos v. et ad Edd.

(a) Alias 83: quæ autem 244 erat, nunc 79.

tuorit, graviter de te ex-tristatus, hoc litterarum alioquo putavi consolandam Charitatem tuam; quam non debitam Dominum Deum nostrum in corde tuo loqui meliora: novi enim quam pio studio seuper audieris verbum ejus.

2. Erige itaque animum, frater in Christo *chris-sime*; Deus noster nec perit a suis, nec perdet suos: vult autem monere nos quam sint hæc *fragilia et incerta*, quæ nimis diligunt homines, ut solvamus ab eis<sup>1</sup> vinculum cupiditatis, per quod implicatos nos trahunt, et totum amorem nostrum consuefacimus in eum currere, in quo nulla damna timeamus. Ipse te hortatur per ministerium nostrum, viriliter cogites te ad eum esse christianum, et ejus redemptum esse sanguine, qui non solum æterna sapientia, sed etiam humana presentia<sup>2</sup> docuit nos temperanter pro-pria sæculi hujus contemnere, et fortiter adversa tolerare; ejus felicitatis mercedem pollicens, quam nemo possit a nobis auferre. Scripsi sane etiam ad virum *laudabilem* cogitem; quam epistolam, in tuo erit arbitrio utrum dari velis. Nam per quem detur, non dubito deesse non posse, adjuvante Domino, vel episcopum, vel presbyterum, vel quemlibet.

#### EPISTOLA CCXLV \* (a).

*Augustinus Possidio, de cultu, fucis et inauribus, et de non ordinando quodam in parte Donati baptizato.*

Domino dilectissimo, et venerabili fratri et consecr-doti POSSIDIO, et qui tecum sunt fratribus, ACCR-STIXUS, et qui mecum sunt fratres, in Domino sa-lutem.

1. Magis quid agas cum eis qui obtemperare nolunt, cogitandum est, quam quemadmodum eis ostendas non licere quod faciunt. Sed nunc epistola Sanctitatis tuæ, et occupatissimum me reperit, et celerrimus la-juli reditus neque non rescribere tibi, neque ad ea quæ consuluisti, ita ut oportet, respondere permisit. Nolo tamen de ornamentis auri vel vestis præprop-eram habeas in prohibendo sententiam, nisi in eos qui neque conjugati, neque conjugari cupientes, cogitare debent quomodo placeant Deo. Illi autem cogitant quæ sunt mundi, quomodo placeant vel viri uxoribus, vel mulieres maritis (1 Cor. vii, 32-34). Nisi quæd capillos nudare feminas, quas etiam caput velare Apo-stolus jubet (1 Cor. xi, 5-13), nec maritatus decet. Fucari autem pigmentis, quo vel rubicundior vel can-didior appareat, adulterina fallacia est, qua non du-bito etiam ipsos maritos se nolle decipi, quibus solis permittendæ sunt feminæ ornari, secundum veniam, non secundum imperium. Nam verus ornatus maxime Christianorum et Christianarum, non tantum nullus fucus mendax, verum ne auri quidem vestisque pom-pa, sed mores boni sunt.

2. Exsecranda autem superstitio ligaturarum, in quibus etiam in aures virorum in summis ex una parte

<sup>1</sup> Mss. duo Vat. et ad marginem Lov., *ut solvet a nobis*.

<sup>2</sup> Edd., *sed etiam per nulla presentia*. Prætulimus lectio-nem repertam in vetusto codice Corb. et in uno e sorb.

<sup>3</sup> Ad a. bl. e. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. t. ve. duos sb. qua-vor. v. et Edd. correctæ.

(a) Alias 73: quæ autem 245 erat nunc 8.



auriculis suspensæ deputantur, non ad placendum hominibus, sed ad serviendum dæmonibus adhibetur. Quis autem possit speciales nefariorum superstitionum prohibitiones in Scripturis invenire, cum generaliter Apostolus dicat, *Nolo vos socios fieri dæmoniorum* (I Cor. x, 20)? et iterum, *Quæ enim consensantia Christi ad Belial* (II Cor. vi, 15)? Nisi forte quia Belial nominavit, et generalem societatem dæmoniorum prohibuit, licet Christianis sacrificare Neptuno, quia nihil proprie de Neptuno retitum legimus! Moneantur interim miseri, ut si obtemperare nolunt præceptis salubrioribus, saltem sacrificia sua non defendant, ne majori se scelere impliceant. Quid autem cum eis agendum sit, si solvere inanes timent, et corpus Christi cum signo diaboli accipere non timent? De ordinando autem qui in parte Donati baptizatus est, auctor tibi esse non possum: aliud est enim facere si cogaris, aliud consulere ut facias.

## EPISTOLA CCXLVI \* (a).

*Augustinus Lampadio, ostendens fatum in peccatis peperam excusari, quippe cujus vel ipsi mathematici nullam rationem habeant in subditiis castigandis.*

AUGUSTINUS LAMPADIO.

1. De questione fati ac fortunæ, qua tuum animum non leviter moveri, et cum præsens essem adverti, et nunc tuis litteris gratius certiusque cognovi, rescriptum tibi non parvi voluminis debeo; quod Dominus præstabit ut ita explicent, quemadmodum novit tibi congruere ad salutem fidei tuæ. Non enim parvum malum est, perversis opinionibus non solum ad committendum blandimento voluptatis adduci, sed etiam ad defendendum peccatum a medicamento confessionis averti.

2. Illud sane quantocius ac breviter noveris, omnes leges atque omnia instituta disciplinæ, laudes, vituperationes, exhortationes, terrores, præmia, supplicia, cæteraque omnia quibus humanum genus administratur et regitur, penitus labefactari atque subverti, nihilque in eis omnino justitiæ remanere, nisi voluntas sit causa peccandi. Quanto ergo licentius et æquius mathematicorum improbanus errores, quam divinas leges, vel etiam donorum nostrarum curam damnare atque abjicere cogimur; quod nec ipsi mathematici faciunt? Nam cum aliquis eorum hominibus nummatis fatua fata vendiderit; mox ut oculum a tabellis eburneis ad domus suæ moderamen ac sollicitudinem revocaverit, non solum vocibus, sed etiam plagis emendat uxorem; non dico si petulantius jocantem, sed si immoderatus per fenestram aspicientem animadvertit. Quæ tamen si ei dicat, Quid me erdis? Venirem eade si potes, a qua cogor hoc facere: tum vero ille non curat quam vana verba componat fallendis extraneis, sed quam justa verbera imponat corrigendis suis.

3. Quando ergo quisque, cum reprehendi cœperit, causam convertit in fatum, et ideo se culpam non vult, quia fato se dicit coactum fecisse id quod argui-

\* Non reperta in Mss. excepto uno Vaticano.

(a) Alias 245: quæ autem 246 ea at, tunc 100.

tur; reseat ad seipsam, servet hoc in suis, non castiget servum furem, non de contumelioso filio conqueratur, vicino improbo non minetur. Quid enim horum faciens, juste facit, si omnes a quibus injurias patitur, non culpa sua, sed fato impelluntur ut faciant? Si autem jure proprio et patrisfamilias diligentia, quoscumque homines pro tempore in potestate habet, hortatur ad bonum, deterret a malo, imperat suæ voluntati ut obtemperent, honorat eos qui sibi ad nutum obediunt, vindicat in eos qui se contemnunt, rependit gratiam beneficis, odit ingratos; egone exspectabo ut contra fata disputem, cum tanta eum non verbis, sed factis eloqui deprehendam, ut prope manibus suis omnes mathematicorum capillos super capita eorum frangere videatur? His itaque paucis si aviditas tua contenta non est, et librum aliquem de hac re, quem diutius legat, desiderat; patienter tibi sunt exspectandæ vacationes nostræ, et rogandus Deus, qui et otium et facultatem satiendo de hac re animo tuo tribuere dignetur. Ero tamen alacrior, si et sæpe commemorare me litteris tuam non piguerit charitatem, et quid de hac epistola sentias rescribendo docueris.

## EPISTOLA CCXLVII \* (a).

*Augustinus Romulum potentem hominem, quem in Christo genuerat, obsecrat ne nimium acerbis et injustis exactor sit tributorum administratoribus suis solutorum: minitans ei, si tyrannice exigere pergat, extremum judicium.*

Domino dilectissimo ROMULO filio, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Veritas et dulcis est et amara. Quando dulcis est, parit; et quando amara, curat. Si non recusas bibere quod in hac epistola offero, probabis quod dixi. Utinam sicut mihi non obest, sic nec tibi obesset quidquid contumeliarum mihi irrogas: et utinam vel tantum tibi obesset iniquitas quam miseris et pauperibus facis, quantum obest ipsis quibus eam facis. Illi enim ad tempus laborant, tu autem vide quid tibi thesaurizes in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua (Rom. ii, 5, 6). Cujus misericordiam deprecor ut hic te corrigat quomodo ipse novit, potius quam reseret in illum diem quando nullus jam erit correctionis locus; ut qui tibi dedit timorem suum, propter quem de te non despero, aperiat tibi sensum, ut videas quæ facis, et exhorreas, et emendes. Parva enim et quasi nulla tibi videntur, quæ tam magna mala sunt, ut quando te domita cupiditas ea considerare permiserit, riges lacrymis terram, ut Deus miscreatur tui. Aut si ego iniquus sum, qui hoc tecum ago ne miseri et egri homines bis reddant quod debent, cum coloni actori suo dederint, subdito præposito et jubenti servientes, nec ille se accepisse negare potuerit: si ergo ego iniquus sum, quia mihi videtur injustum ut bis

\* Sic in omnibus Mss. At in excusis, subditi.

\* Hanc recognovimus ad bl. cb. vc. duos v. et Lov.

(a) Alias 211: quæ autem 247 erat. tunc 161.

exigantur, qui vix semel reddere sufficiunt; fac quod via. Si autem tu vides quia iniustum est; fac quod decet, fac quod Deus jubet, et ego rogo.

2. Non pro illis magis (novi ille quem timeo), sed pro teipso teipsum rogo, ut, quomodo scriptum est, *Miserere animæ tuæ placens Deo (Ecclesi. xxx, 24)*. Et modo quidem non rogandus, sed oburgandus es: nam et hoc scriptum est, *Ego quem amo, redarguo, et castigo (Apoc. iii, 19)*. Ego tamen si pro me rogandus esses, forte non te rogarem: quia vero pro te rogandus es, rogo te iratum ut parcas tibi, ut placeris tibi, ut tibi placetur ille quem rogas. Nisi ad te die sabbati, cum adhuc pranderes, ut non proficereceris, nisi me vidisses: renuntiasti ita te esse facturum. Surrexisti die dominico, et, ut audivi, venisti in ecclesiam, et orasti, et profectus es, et me videre nonisti. Deus tibi ignoscat. Quid enim aliud tibi dicam, nisi quod ipse novit quia cupio? sed scio quia nisi te correxeris, ille justus est. Cum autem tibi parcas, et mihi parcas: neque enim tam miser sum et alienus a visceribus Christi, ut non gravissimo vulnere feriatur cor meum, quando sic agunt, quos in ejus Evangelio genui.

3. Iterum dieturus es: Non eis jussi ut darent Ponticano. Respondetur tibi: Sed jussisti ut servirem Ponticano; nec possent distinguere quomodo servirem, et quomodo non servirem, maxime cum ea peteret quæ se debere sciebant. Tuas autem litteras habere debuerunt, quas proferrent actori, si te nolente exigebat, et relegerent ei non se debere dare, nisi cum tuas litteras accepissent. Nam si verbo aliquando jussisti ne actori aliquid darent, multum est ut meminissent; multum est ut tu ipse meminisses an vere jussisset, an ipsis jussisset, an aliis, an omnibus: maxime quia etiam nunc alteri actori audisti datam et salvam esse ipsam pecuniam, et non tibi displicuit quia dederunt. Sed cum ego dixissem, Quid si et iste intervortisset, ab ipsis iterum exigendum erat? rursus tibi coepit displicere quia dederunt: et cum mihi sæpe dixisset, nunquam te injunxisse vices tuas vel Valerio vel Aginæsi, subito cum de vino ageretur, quia debuerunt ostendere si accipere coeperat, et diceretur tibi quod absens erat; credo, excidit tibi quid mihi toties dixeras, et dixisti, quia habuerunt Aginæci ostendere, et ex ipsis agere arbitrio. Ibi ego cum dixissem, Certe vices tuas istis non soles injungere; respondisti, *Sed litteras meas habebat Aginæsis*: quasi semper illi quibus aliquid injungis, litteras tuas recitent rusticanis hominibus, ut credant quia tu jussisti. Sed quia eos vident tibi sic jungi, non utique credunt temere illos aliquid audere præsumere, nisi a te data potestate. Ideoque inter ista incerta non apparet quid jubeas, nec possunt firmum aliquid retinere, nisi litteras tuas habuerint, quas omnibus proferant,

et moniti tuis litteris prolatia obtemporent, quando eis aliquid dandum est.

4. Sed quid opus est tam diu tecum disputare, et onerare verbis occupationes tuas, ut forte cum irascere verbis meis, velis sævire in homines miseros? Illis impetabiliter ad merita bonum, quia pro salute tua, propter quam tibi tanta loquor, te patiuntur iratum: tibi autem nolo aliquid gravius dicere, ne putes me non timendo, sed male optando tale aliquid loqui. Time Deum si non vis decipi: ipsam testem invoco super animam meam, plus me tibi timere cum hæc dico, quam illis pro quibus apud te intercedere videor. Si credas, Deo gratias: si autem non credas, consolatur me quod Dominus ait, *Dicite, Pax hæc domui: et si est tibi filius pacis, requiescet super caput vestra; si quo minus, ad vos revertetur (Matth. x, 12, 13)*. Dei misericordia te taceatur, domine dilectissime filii.

#### EPISTOLA CCXLVIII (a).

*Augustinus Sebastiano, de pia tristitia quam boni ferunt ex impietate malorum. Huic epistolæ subscripsi Alypius.*

Domino sancto desiderabili, et in Christi honore suavissime fratri SEBASTIANO AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Quamvis ab animo nostro nullo modo te separatum esse permittat dulce vinculum charitatis, et indesinenter tuos sanctos mores atque colloquia recedamus; tamen bene fecisti, et gratias agimus quod nobis etiam corporalis salutis tuæ multos apices mittendo, nos plurimum exhilarasti. Sensi autem in epistola tuâ quod tadum te delinuerit a peccatoribus relinquendis legem Dei: illo enim spiritu vivis, quod dictum est, *Vidi incensatos, et tabescebam (Paul. ex viii, 35, 158)*. Pia est iata tristitia, et, si dici potest, beata miseria, vitia alienis tribulari, non implicari; mærire, non haurere; dolore contrahi, non amore attrahi. Hæc est persecutio quam patiuntur omnes qui volunt in Christo pie vivere, secundum apostolicam mordacem veracemque sententiam (*II Tim. iii, 12*). Quid enim hic magis persequitur vitam honorum, quam vita iniquorum; non cum cogit imitari quod displicet, sed cum cogit dolere quod videt? Quoniam coram pio vivens impie, etsi non obligat consentientem, cruciat sentientem. Nam sæpe et diu impiorum corporibus a secularibus potestatibus, et quorumlibet vexationibus parcitur; piorum autem cordibus a malis hominum moribus nunquam usque ad hujus sæculi finem. Sic ergo potius impletur quod commemoravi dixisse Apostolum, *Quia omnes qui volunt in Christo pie vivere, persecutionem patientur*; et tanto amarior quanto interius, donec diluvium transeat, ubi arca continet corvum et columbam.

2. Sed in hære, frater, illi a quo audisti, *Qui per-*

<sup>1</sup> Sic in Mss. Regio, Corb., Germ., etc. Abbas vocatur: in Possidii Indic., *manachus*.

<sup>2</sup> Mss. aliquot et Beda vulgatus II Tim. 3, habent, *piorum*.

<sup>3</sup> Correcta ad a. hg. c. cc. ch. ff. g. gg. gv. j. n. r. sh. t. d. os. v. quatuor v. et Edd.

(a) Alias 145: quæ autem 248 erat, nunc 363.

<sup>1</sup> Edd. omittunt, *ut placeris tibi*. Habent vero Mss. omnes.

<sup>2</sup> Mss. constant, *actori*. At Edd. hoc et proximo loco præferunt, *exactori*: et aliis locis, *actori*.

<sup>3</sup> Vetus cod. Corb., *Agnesis*, hic et infra.

<sup>4</sup> Mss. Gallic. et unus et Vatic., *sic injungi*.

*severaverit usque in finem, hic saluus erit (Matth. xxiv, 13):* conjungere Domino, ut crescat in novissimis vita tua. Scio enim non deesse recreationem cordis de fratribus bonis. Huic adjuuge promissiones Dei fideles, magnas, certas, sempiternas, ipsiusque tolerantiae imperturbabilem ineffabilemque mercedem: et vide quam verum Domino cantes, *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuae jucundaverunt animam meam (Psal. cxiii, 19).* Mitte fratri Firino litteras nostras. Sanctitatem tuam et familiam Dei, quae tuo ministerio gubernatur, fratres et sorores quae apud nos sunt nobiscum, in Domino resalutant. (*Et alia manu:*) Incolumes pro nobis oretis, dilectissimi et sancti fratres.

*Ego Alypius impensissime saluto Sinceritatem tuam, omnesque tibi in Domino conjunctos; atque ut hanc tanquam meam epistolam deputes, peto: etsi enim aliam propriam mittere potuissem, tamen malui huic suscribere, ut unanimitatem nostram una etiam pagina testaretur.*

## EPISTOLA CCXLIX \* (a).

*Augustinus Restituto, quatenus mali tolerandi in Ecclesia.*

Domino desiderantissimo, et honorifica sinceritate charissimo fratri, et condiacono RESTITUTO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Aestus indicantes piam flammam cordis tui, indicavit mihi fidelissimus, et scis, particeps eorum, frater Deogratias. Lege itaque Tychonium quem bene nosti, non quidem omnia probaturus; nam quae in illo cavenda sint, bene nosti. Hanc tamen questionem, quomodo in Ecclesia Dei si qua forte perversa vel etiam scelerata corrigere aut extinguere non valeamus, salvo unitatis vinculo toleranda sint, strenue videtur mihi tractavisse atque solvisse. Quanquam in ejus litteris tantummodo intentione correctae, ad ipsos divinarum Scripturarum fontes recurrere nos oportet, ut ibi videamus quam pauca de hac re testimonia sententiarum, vel exempla gestorum posuit, et quam nemo possit omnia ponere, nisi qui pene omnes sanctorum Librorum paginas in sua scripta transferre voluerit: ita prope nulla est quae nos non admoneat, intus in ipsa societate Sacramentorum quibus imbuimur ad vitam aeternam, cum his qui odierunt pacem esse debere pacificos, donec ingemiscendo nostra longinqua peregrinatio transeat (*Psal. cxix, 5-7*); atque in virtute Jerusalem matris aeternae securissima pace perfruamur, et in turribus ejus abundantia verorum fratrum (*Psal. cxxi*), quorum nunc inter multos falsos gemimus paucitatem. Quae est autem virtus illius civitatis, nisi Deus ejus Deus noster? Vides igitur in quo solo fiat pax, et singulis hominibus, qui secum sine illo bellum gerunt, etiam nullo extrinsecus oborto scandalo; et omnibus simul, qui quanquam in hac se vita diligant, et amicitiae fide nexibus teneantur, tamen nec praesentia corporis nec consensione

animi summe perfecteque copulantur. Confortetur cor tuum in Domino, memor nostri.

## EPISTOLA CCL \* (a).

*Augustinus senex Auxilio episcopo juveni, ut aut anathematis sententiam rescindat, aut doceat quibus adductus causis putet ob unius peccatum totam familiam excommunicari posse.*

Domino dilectissimo, et venerabili fratri et consacerdoti AUXILIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Vir spectabilis filius noster Classicianus<sup>1</sup> graviter apud me litteris questus est, quod sit anathematis injuriam a tua Sanctitate peressus: narrans quod venerit ad ecclesiam apparitione paucorum suae potestati congrua comitatus, et egerit tecum, ne contra salutem suam faveres ois qui per Evangelium<sup>2</sup> pejerando, adjutorium violandae fidei in ipsa fidei domo requirebant; quos tamen considerantes quid mali fecerint, non inde violenter abductos, sed sponte defuit egressos, atque hinc Venerationem tuam ita sibi succensus, ut ecclesiasticorum confectio Gestorum eum omni domo sua anathematis sententia feriretur. Quibus litteris ejus lectis, non mediocriter aestuans, cogitationibus magna cordis tempestate fluctuantibus, apud Charitatem tuam tacere non potui; ut si habes de hac re sententiam certis rationibus vel Scripturaram testimoniis exploratam, nos quoque docere digueris quomodo recte anathemetur pro patris peccato filius, aut pro mariti uxor, aut pro domini servus, aut quisquam in domo etiam nondum natus, si eodem tempore, quo universa domus est anathemate obligata, nascatur, nec ei possit per lavacrum regenerationis in mortis periculo subveniri. Neque enim haec corporalis est poena qua legimus quosdam contemptores Dei eum suis omnibus, qui ejusdem impietatis participes non fuerunt, pariter interfectos. Tunc quidem ad terrorem viventium mortalia corpora perimebantur, quandoque utique moritura: spiritualis autem poena, qua sit quod scriptum est, *Quos ligaveris in terra, erunt ligata et in caelo (Matth. xvi, 19)*, animas obligat, de quibus dictum est, *Anima patris mea est, et anima filii mei est: anima quae peccaverit, ipsa morietur (Ezech. xviii, 4).*

2. Audisti fortasse aliquos magni nominis sacerdotes cum domo sua quempiam anathemasse peccantium: sed forte si essent interrogati, reperirentur idonei reddere inde rationem. Ego autem, quoniam si quis ex me quaerit utrum recte fiat, quid ei respondeam non invenio; nunquam hoc facere ausus sum, cum de quorundam facinoribus immaniter adversus Ecclesiam perpetratis, gravissime permoverer. Sed si tibi forte quoniam juste fiat, Dominus revelavit nequaquam juvenilem aetatem tuam, et honoris ecclesiastici rudimenta contemno: en adsum, senex a juvene et episcopus tot annorum a collega nequidem anniculo paratus sum discere, quomodo vel Deo vel

<sup>1</sup> Apud Anselmum Lucensem legitur, *comes Classicianus*

<sup>2</sup> Anselmus Luc., *per Evangelia.*

\* Emendata ad bl. ff. vc. tres v. ad Edd. et ad Anselmi Lucensis collectionem.

(a) Alias 75: quae autem 230 erat, nunc 95.

(Trente-quatre.)

\* Recensita ad bl. cb. ff. gg. r. sb. vc. duos t. duos v. et ca Edd.

(a) Alias 69: quae autem 249 erat, nunc 94.

SANCT. AUGUST. II.

hominibus justam possumus reddere rationem, si animas innocentes pro scelere alieno, ex quo non trahunt sicut ex Adam <sup>1</sup>, in quo omnes peccaverunt (Rom. v, 12), originale peccatum, spirituali supplicio puniamus. Etenim Classiciani filius, etsi traxit ex patre primi hominis culpam sacro fonte Baptismatis expiandam; tamen quidquid, posteaquam genuit eum, peccati pater ejus admisit, ubi particeps ipse non fuit, ad eum non pertinere quis ambigit? Quid dicam de conjuge? quid de tot animabus in universa familia? unde si una anima per istam severitatem qua tota domus ista anathemata est, sine Baptismate de corpore exeundo perierit; innumerabilium mors corporum, si de ecclesia homines innocentes violenter abstrahantur et interficiantur, huic damno non potest comparari. Si ergo de hac re potes reddere rationem, utinam et nobis rescribendo præstes ut possimus et nos: si autem non potes, quid tibi est inconsulta commotione animi facere, unde si fueris interrogatus, rectam responsionem non vales invenire?

3. Hæc autem dixi, etiamsi filius noster Classicianus aliquid admisit, quod tibi anathemate plectendum justissime videretur. Cæterum si veras ad me litteras misit, nec solus in domo sua debuit ista sententia coerceri. Sed hinc cum tua Sanctitate nihil ago, nisi tantum peto ignoscas petenti veniam, si agnoverit culpam: si autem nihil eum peccasse prudenter agnoscis, quoniam ipse in domo fidei justius flagitabat fidem debere servari, ne ibi frangeretur ubi docetur; fac quod sanctum virum facere oportet, ut si tibi contigit tanquam homini, quod utique homo Dei dicit in Psalmo, *Turbatus est præ ira oculus meus*, exclames ad Dominum, *Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum* (Psal. vi, 8, 3); ut porrigat tibi dexteram suam, et comprimat iracundiam tuam, et tranquillet mentem tuam ad videndam faciendamque justitiam. Sicut enim scriptum est, *Iracundia viri justitiam Dei non operatur* (Jacobi 1, 20). Nec arbitreris ideo nobis non posse subrepere injustam commotionem, quia episcopi sumus: sed potius cogitemus inter laqueos tentationum nos periculosissime vivere, quia homines sumus. Aufer itaque Gesta ecclesiastica quæ perturbator fortasse fecisti, et redeat inter vos charitas quam cum illo et catechumenus <sup>2</sup> habuisti: aufer litem et revoca pacem, ne tibi pereat homo amicus, et de vobis gaudeat diabolus inimicus. Potens est autem misericordiam Dei nostri, quæ et me exaudiat orantem, ne mea tristitia de vobis augeatur, sed potius quæ est exorta sanctorum; et erigat <sup>3</sup> per gratiam suam, et lætificet juventutem tuam non contemnentem senectutem meam. Vale.

#### FRAGMENTUM

Quod in veteri codice Ecclesiæ Trecentis continente collectiones Cresconii et Ferrandi repertum est, cum titulo hic affixo.

#### EX EPISTOLA AD CLASSICIANUM; Qui excommunicatus fuerat.

Ego propter eos qui pro peccato unius animæ, totam

<sup>1</sup> Anselm., quod non trahunt ex Adam.

<sup>2</sup> Anselm., catechumenus.

<sup>3</sup> Anselm., et te regat.

<sup>4</sup> Hoc Fragmentum ex N. Rigaltii schedis nobis com-

domum ejus, id est plurimas animas anathemate ligant, maxime ne tibi quisquam sine Baptismate de corpore abscedat; et utrum non etiam de ecclesia pellendi sunt, qui eo confugiunt quo fidem fidejussoribus frangant, adjuvante Domino, et in concilio nostro agere cupio, et si opus fuerit ad Sedem apostolicam scribere; ut in his causis quid sequi debeamus concordiam omnium auctoritate constituatur, atque firmetur (a). Illud plane non temere dixerim, quod si quisquam fidelium fuerit anathematus injuste, ei potius oberit qui faciet, quam ei qui hanc patietur injuriam. Spiritus enim sanctus habitans in sanctis, per quem quisque ligatur aut solvitur, immeritam nulli poenam ingerit: per eum quippe diffunditur charitas in cordibus nostris, quæ non agit perperam.

#### EPISTOLA CCLI \* (b).

*Augustinus Pancario, de Secundino presbytero criminum quorundam insimulato: contra quem accusaciones hæreticorum admittere non vult, catholicorum audiri paratus.*

Domino dilectissimo, meritoque honorabili filio PANCARIO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Cum, antequam veniret Religio tua, presbyter Secundinus Germanicianensibus non displiceret, modo factum est ut eum, sicut scripsisti, etiam de nescio quibus criminibus accusare parati sint, nescio, domine dilectissime, meritoque honorabilis fili. Verumtamen nullo modo nos possumus contemnere quod presbytero videntur objicere, tantum si catholici sunt qui objiciunt: nam hæreticorum accusationes contra catholicum presbyterum admittere, nec possumus, nec debemus. Proinde hoc primo agat prudentia tua, ut hæretici non sint, ubi ante adventum tuum non fuerunt; et audiemus causam presbyteri, sicut eam oportet audiri. Illud sane moneo, quia dignaris, quoniam et salus et existimatio tua charissima nobis est, et ipsi Germanicianenses pertinent ad curam humilitatis nostræ, ut ea quæ a gloriosissimis Imperatoribus impetrasti, et ea quæ apud competentes iudices egisti, fidenter allegare digneris; ut appareat omnibus nihil te inordinate agere, ne iterum in causa vestra, qui de possessione contenditis, ipsi miseri fatigantur, et gravius afflicti dispareant. Simul etiam commendo ut ejusdem presbyteri domus non diripiatur, neque vastetur: nam de ecclesia sua nuntiatum est nobis, quod eam nescio qui velint deponere; sed non puto quod ullo pacto possit hoc a tua religione permitti.

#### EPISTOLA CCLII \*\* (c).

*Augustinus Felici, de pupilla quadam Ecclesiæ tuæ commissa.*

Domino dilectissimo meritoque honorabili, et præmunicavit D. de Vion san-victorinus canonicus, doctor Parisiensis

\* Recognita ad cb. vc. duos v. et ad Lov.

\*\* Recognita ad cb. gv. n. vc. duos v. et ad Lov.

(a) Sequentem sententiam habent Anselmus Lovensis lib. 12, c. 66, et Gratianus, causa 11, q. 3, c. 87.

(b) Alias 212: quæ autem 251 erat, nunc 308.

(c) Alias 217: quæ autem 252 erat, nunc 179.

serendo fratri FELICI, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Novit optime Religio tua quam curam tuendis cum omnibus hominibus, tum maxime pupillis Ecclesiae vel episcopi debeant. Unde receptis litteris tuis, et exemplo litterarum viri spectabilis fratris nostri (a), nec potui nec debui passim puellam cuiquam committere; praesertim quia eam Ecclesiae commendavit, domine dilectissime meritoque honorabilis, et praefere[n]de frater. Proinde adventum ejus exspecto, ut si quid fieri oporteat, ejus praesentia deliberem, et faciam quod Dominus faciendum esse inspiraverit.

EPISTOLA CCLIII \* (b).

*Augustinus ad Benenatum, de eadem puella (ut videtur) in matrimonium non tradenda nisi viro catholico.*

Domino beatissimo, et venerabili ac desiderabili fratri BENENATO, et qui tecum sunt fratribus, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Per quem saluto Sanctitatem tuam, de fide ejus et bono circa Ecclesiam studio gratulamur. Voluit autem ad tuam Benignitatem cum litteris meis venire, domine dilectissime ac venerabilis frater. Et quoniam audivi quod de negotio illo transigere cogitas, si verum est (quod miror, si verum est), nosti quemadmodum debeas episcopali paternitate catholicae Ecclesiae providere; ut non cum quolibet id agas, si tamen, ut dixi, verum est quod audivi, sed potius cum domo catholica, cujus non solum nullam adversitatem, verum etiam fidele adjutorium habere possit Ecclesia.

EPISTOLA CCLIV (c).

*Augustinus ad eundem Benenatum, pronubum agentem Rustici filio.*

Domino beatissimo, et venerabili ac desiderabili fratri et consacerdoti BENENATO, et qui tecum sunt fratribus, AUGUSTINUS et qui mecum sunt fratres, in Domino salutem.

Puella de qua mihi scripsit Sanctitas tua, in ea voluntate est, ut si aetas ei jam matura esset, nulli in nuptiis conveniret. In ea vero aetate est, ut si voluntatem nubendi haberet, nulli adhuc dari vel promitti deberet. Huc accedit quia eam Deus in Ecclesia sic tuetur, ut contra improbos tueatur; non ut cui voluero tradi possit, sed ut a quo non oportet, rapi non possit, domine Benenate dilectissime et venerabilis frater. Conditio itaque quam insinuare dignatus es, non mihi displicet, si nuptura est: utrum autem nuptura sit, etsi illud quod in ore habet magis optamus, nunc tamen ignoramus; quia in his annis est, ut et quod se dicit velle esse sanctimoniale[m], jocus sit potius garrientis, quam sponsio profitentis. Deinde habet materteram, cujus vir honorabilis frater noster Felix, dum de hac re contulisset cum illo (neque enim pos-

sem aliter, vel deberem) non quidem invitus accepit, imo etiam gratulatus est; sed jure amicitiae non importune doluit quod eis nihil inde sit scriptum. Fortassis enim quae nunc non apparet, apparebit et mater, cujus voluntatem in tradenda filia, omnibus, ut arbitror, natura praep[on]it; nisi eadem puella in ea jam aetate fuerit, ut jure licentiore sibi eligat ipsa quod velit. Illud quoque cogitet Sinceritas tua, quia si mihi de nuptiis ejus potestas summa ac tota tribuatur, atque ipsa quoque jam matura et nubere volens, cui voluero se tradendam sub Deo iudice mihi committat; sic dico, et verum dico, mihi placere istam conditionem, ut propter Deum iudicem non possim respuere meliorem: quae utrumventura sit, utique incertum est. Quapropter videt Charitas tua quanta consideranda concurrant, ut nunc a me cuiquam promitti omnino non possit.

EPISTOLA CCLV \* (a).

*Augustinus ad Rusticum, de puella in connubium ejus filio petita.*

Domino dilectissimo, et merito praedicabili ac suscipiendo filio RUSTICO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Quamvis tibi et universae domni tuae omnia bona optem, nec tantum ad felicitatem praesentis saeculi pertinentia, verum etiam ad vitam futuram atque sempiternam, quae tibi nondum credenda persuasa est; tamen quae me moveant, ut de puella quam petis, nihil adhuc audeam polliceri, quantum sufficere visum est, sancto fratri et coepiscopo meo Benenato rescripsi, domine dilectissime et venerabilis filii. Si enim tu, cum certissime noveris, etiamsi nostrae absolutae sit potestatis quamlibet puellam in conjugium tradere, tradi a nobis christianam nisi christiano non posse; nihil tamen mihi tale de filio tuo, quem adhuc paganus audio, promittere voluisti: quanto magis ego, propter illa quae in epistola memorati fratris mei legere poteris, quidquam de illius puellae connubio spondere non debeo, etiamsi quod dixi de filio tuo non tantum promissum tenerem, sed jam etiam factum esse gauderem?

EPISTOLA CCLVI (b).

*Officiose Augustinus ad Christinum scribit.*

Domino merito praedicando, sinceriterque charissimo ac desiderantissimo fratri CHRISTINO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Epistolam meam desiderare te, mihi tua epistola nuntiavit. Frater autem Jacobus ejus desiderii erga nos tui locupletior testis accessit, quia plura mihi de te suavia atque in seipso experta locutus est, quam illa parva chartula potuit. Unde tuae benignitati congratulor, et de tuo pectore christiano Domino Deo nostro, cujus haec dona sunt, gratias ago, domine merito praedicande, sinceriterque charissime ac desi-

\* Epist. CCLIII et CCLIV non reperte in Mss. nisi cb. et v.

(a) Forte Rustici, cui scribitur epistola 235.

(b) Alias 232: quae autem 233 prima erat, nunc 237, et quae 233 secunda erat, nunc 103.

(c) Alias 233: quae autem 234 erat, nunc 104.

\* Epist. CCLV et CCLVI ad Mss. duos cb. et v. recognitae.

(a) Alias 234: quae autem 235 erat, nunc 108.

(b) Alias 236: quae autem 236 erat, nunc 216.

derantissime frater. Quod autem petis, ut litteris te quæram; ego te affectu quæro, qui omnes litteras superat: et ubi te quæram quod bene intelligas, novi. Quantum autem ad me legendum atinet, magis vereor in manibus vestris loquacitatem meam reprehendi, quam eloquium requiri. Illud breviter dixerim, quod diuturna cogitatione si ruminaveris, senties quid sapiat: cum in itinere Dei faciliora et fructuosa ignava formidine fugiuntur, in itinere sæculari duriora et sterilia ærumnoso labore tolerantur. Incolumis in Christo vigeas et proficias, domine merito prædicande, sinceriterque charissime ac desiderantissime frater.

EPISTOLA CCLVII \* (a).

*Augustinus Oronzio, resalutans illum.*

Domino eximio meritoque honorabili, et suscipiendo filio ORONTIO, AUGUSTINUS.

Ago gratias quod adventum Eximietatis tuæ litteris etiam prævenire dignatus es, et ante contuitum misisti colloquium, ut tuo prius affatu quam aspectu frueremur, et diu desideratam notitiam epistolari solatio quodammodo prægustantes, expectare nos avidius et ardentius, quod jucundius gratiusque caperemus, domine eximie meritoque honorabilis, et suscipiende filii. Reddo itaque meritis tuis et præcurrentibus officiis debitum resalutationis obsequium, incolumitatem tuam gaudens nuntiatam, optansque continuam. Et quod rescripta exiguïtatis meæ jure prærogatæ benevolentiae reposcendo addidisti, dicens, *Si tamen id de tanta sanctitate possumus promereri*; nullo modo audeo desperare, sanctitatis ejusdem, cujus haustu pro nostro modulo aliquid sumus, ipsum fontem non solum laudandum, verum etiam nobiscum participandum, et tuæ prudentiæ placiturum; ut Deus incomparabiliter atque incommutabiliter bonus, qui per suam potentiam tam bonæ tuæ mentis est institutor, sit etiam per gratiam restitutor. Incolumem te Deus omnipotens feliciorumque tueatur, domine eximie meritoque honorabilis, ac suscipiende filii.

EPISTOLA CCLVIII \*\* (b).

*Augustinus Martiano veteri amico, gratulatur quod catechumenus sit factus, hortans illum ut fidelium sacramenta percipiat.*

Domino merito suscipiendo, et in Christo dilectissimo ac desiderantissimo fratri MARTIANO, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Abripiui, vel potius obripiui, et quodammodo furatus sum memetipsum multis occupationibus meis, ut tibi scriberem antiquissimo amico, quem tamen non habebam, quamdiu in Christo non tenebam. Nosti quippe ut desinierit amicitiam *Romani*, ut ait quidam, *maximus auctor Tullius eloquii (Lucanus, lib. 7)*. Dixit enim, et verissime dixit: *Amicitia est rerum humana-*

*rum et divinarum cum benevolentia et charitate consensio (Cicero, Lael. 20)*. Tu autem, mi charissime, aliquando mihi consentiebas in rebus humanis, cum eis more vulgi frui cuperem; et mihi ad ea capessenda quorum me poenitet, favendo velificabas, imo vero vela cupiditatum mearum, cum cæteris tunc dilectoribus meis, inter præcipuos aura laudis inflabas. Porro in rebus divinis, quarum mihi illo tempore nulla eluxerat veritas, utique in majore illius definitionis parte nostra amicitia claudicabat: erat enim rerum tantummodo humanarum, non etiam divinarum, quamvis cum benevolentia et charitate consensio.

2. Et posteaquam illa cupere destiti, tu quidem perseverante benevolentia, salvum me esse cupiebas salute mortali, et ea rerum prosperitate felicem, quam mundus optare consuevit. Et jam sic itaque aliquantum tibi erat mecum rerum humanarum benevola et chara consensio. Nunc vero quantum de te gaudeo, quibus explicem verbis, quando eum quem quoquo modo habui diu amicum, habeo jam verum amicum? Accessit enim etiam rerum consensio divinarum; quoniam qui mecum temporalem vitam quondam jucundissima benignitate duxisti, nunc spe vitæ æternæ mecum esse cœpisti. Modo vero etiam de rebus humanis inter nos nulla dissensio est, qui eas rerum divinarum cognitione pensamus, ne plus eis tribuamus, quam modus earum justissime postulat; nec eas in aliquo contemptu abjiciendo, creatori earum Domino rerum celestium atque terrestrium faciamus injuriam. Ita fit ut inter quos amicos non est rerum consensio divinarum, nec humanarum plena esse possit ac vera. Necesse est enim ut aliter quam oportet humana æstimet qui divina contemnit, nec hominem recte diligere noverit quisquis eum non diligit qui hominem fecit. Proinde non dico, nunc mihi plenius amicus es, qui eras ex parte; sed quantum ratio indicat, nec ex parte eras, quando nec in rebus humanis mecum amicitiam veram tenebas. Rerum quippe divinarum, ex quibus recte humana pensantur, socius mihi nondum eras; sive quando nec ipse in eis eram, sive posteaquam ego eas utcumque sapere cœpi, a quibus tu longe abhorrebas.

3. Nolo autem succenseas, nec tibi videatur absurdum quod illo tempore cum in vana hujus mundi æstuarum, quamvis me multum amare videreris, nondum eras amicus meus; quando nec ipse mihi amicus eram, sed potius inimicus: diligebam quippe iniquitatem; et vera quidem divina sententia est qua scriptum est in sanctis Libris, *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam (Psal. x, 6)*. Cum ergo odissem animam meam, verum amicum quomodo habere poteram, ea mihi optantem in quibus ipse meipsum patiebar inimicum? Cum vero benignitas et gratia Salvatoris nostri illuxit mihi, non secundum merita mea, sed secundum ipsius misericordiam; tu ab hac alienus, quomodo esse poteras amicus meus, qui unde beatus esse possem penitus ignorabas, et non in hoc me amabas, in quo mihi ipse jam sacram utcumque amicus effectus?

\* Recensita ad a. bl. c. eb. ff. g. gv. j. n. r. s. sb. quatuor v. et Edd.

\*\* Ad a. bg. bl. c. cc. eb. ff. gg. gv. n. r. s. sb. t. duos v. quatuor v. et Edd.

(a) Alias 123: quæ autem 257 erat, nunc 142.

(b) Alias 155: quæ autem 258 erat, nunc 158.

4. Gratias itaque Deo, quod te mihi amicum facere tandem aliquando dignatur. Nunc enim nobis est rerum humanarum et divinarum cum benevolentia et charitate consensio in Christo Jesu Domino nostro, verissima pace nostra. Qui duobus præceptis cuncta præconia divina conclusit, dicens: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua; et, Diliges proximum tuum tanquam teipsum. In iis duobus præceptis tota Lex pendet et Prophetæ (Matth. xxii, 37-40).* In illo primo rerum divinarum, in hoc secundo rerum humanarum est cum benevolentia et charitate consensio. Hæc duo si tecum firmissime teneas, amicitia nostra vera ac sempiterna erit; et non solum nos invicem, sed ipsi etiam Domino sociabit.

5. Quod ut fiat, exhortor gravitatem et prudentiam tuam ut jam etiam fidelium Sacramenta percipias: decet enim ætatem, et congruit, quantum credo, moribus tuis. Memento quid mihi dixeris profecturo, comicum quidem de Terentio, si recolis, versum, sed tamen aptissimum et utilissimum:

Nunc hic dies vitam aliam affert, alios mores postulat.  
(*Ter. Andr. Act. 1, Sc. 2.*)

Quod si veraciter dixisti, sicut de te dubitare non debeo; jam profecto sic vivis ut sis dignus Baptismo salutari remissionem præteritorum accipere peccatorum. Nam omnino non est cui alteri præter Dominum Christum dicat genus humanum:

Te duce si qua manent sceleris vestigia nostri,  
Irrita perpetua solvent formidine terras.  
(*Virg. Eclog. 4.*)

Quod ex Cumæo, id est, ex Sibyllino carmine se fasus est transtulisse Virgilius; quoniam fortassis etiam illa vates aliquid de unico Salvatore in spiritu audierat, quod necesse habuit conlitteri. Hæc tibi, domine merito suscipiende, et in Christo dilectissime ac desiderantissime frater, sive pauca, sive forsitan multa sint, utcumque occupatissimus scripsi: tua sumera rescripta desidero, et te nomen dedisse inter competentes, vel daturum esse, jamjamque cognoscere. Dominus Deus noster, in quem credidisti, et hic et in futuro sæculo te conservet, domine merito suscipiende, et in Christo dilectissime ac desiderantissime frater.

#### EPISTOLA CCLIX\* (a).

*Augustinus Cornelio scortis dedito, admonens illum ut Cyprianæ uxoris defunctæ pudicitiam imitetur, si velit illius impetrare laudes.*

Domino dilectissimo, et honorabili fratri CORNELIO,  
AUGUSTINUS.

1. Scripsisti mihi ut ad te aliquam prolixam epistolam consolatoriam darem, quod graviter optimæ uxoris morte movereris, sicut sanctum Paulinum ad Macarium fecisse meministi. Et illa quidem anima in societatem recepta fidelium atque castarum, laudes nec curat, nec quærit humanas; sed quia propter

\* Correcta ad a. hg. bl. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. sb. t. vc. quatuor v. et Eddi:

(a) Alias 123: quæ autem 230 erat, nunc 151.

eos sunt ista, qui vivunt, prius est ut tu, qui consolari ejus laude desideras, ita vivas, ut illic ubi ipsa est, esse merearis. Neque enim dubito quod eam non credas ibi esse, ubi illæ sunt quæ vel adulteris lectulum conjugalem polluerunt, vel nullo conjugio deligatæ fornicatione fluxerunt. Quare, de illius laude viro longe dissimili quasi fugare velle mœstitiam, adulatio est, non consolatio. Nam si eam diligeres sicut ipsa te dilexit, servasses ei quod tibi ipsa servavit. Et cum illa, si prior obiisses, nullo modo credenda sit cuiquam fuisse nuptura; nonne si vero obitum ejus laudibus ejus consolandus doleres, non unam quidem ac licitam post illam conjugem quærereres?

2. Illic tu dicturus es: Quid tecum asperere agis? quid dure objurgas? Nonne inter hæc verba ecce senimus, dum vita ducitur prius finienda quam corrigenda? Vis ut ignoscam exitiabili securitati tuæ: quanto satius tu ignoscis, si non amabili, certe miserabili sollicitudini meæ? Inimico quidem animo Tullius invehebatur, et longe alia erat terrenam reipublicam gubernantis intentio, et tamen ait: *Cupio, Patres conscripti, me esse clementem; cupio in tantis reipublicæ periculis non dissolutum videri (Cic. pro S. Rosc.).* Quanto justius ego dico, cum ipse noveris quam tibi amicum animum geram, in æternæ civitatis servitio constitutus minister verbi sacramentique divini: cupio, frater Corneli, me esse clementem; cupio in tantis tuis meisque periculis non dissolutum videri?

3. Plebs mulierum excubat lateribus tuis, crescit in dies pellicum numerus; ejusdem autem numeri dominum, imo vero servum insatiabili per tot scorta libidine diffluentem, et laudes defunctæ castæ conjugis a nobis, velut ad mitigandam mœstitiam suam, jure amicitie flagitantem episcopi patienter audimus? Qui cum esses, non dicam catechumenus, sed in errore nobiscum perniciosissimo constitutus juvenis, junioribus nobis, ab hoc te vitio temperantissima voluntate correxeras, quo non post longum tempus sordidius revolutus, deinde in extremo vitæ periculo baptizatus, non dicam, te sene, sed etiam nobis certe jam senibus et insuper episcopis, nondum emendaris. Vis de bonæ uxoris morte per nos consolari: nos de hac tua veriore morte quis consolatur? An quia non possumus oblivisci tanta erga nos merita tua, ideo cruciandi adhuc sumus moribus tuis, ideo contemnendi, et pro nihilo habendi, quando gemimus ad te de te? Sed fatemur nos non esse aliquid ad te corrigendum ac sanandum: Deus attendatur, Christus cogitetur, Apostolus audiatur dicens: *Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis (I Cor. vi, 15)?* Si qualicumque episcopi amici tui verba spernis in corde tuo, corpus Domini tui cogita in corpore tuo: postremo, quomodo de die in diem differendo peccas, cum extremum diem tuum nescias?

\* Mss. quinque Gallic. et duo Vatic., *quoniam*. Alii quatuor, *quæ*.

4. Nunc probabo quas tu ab ore nostro laudes Cyprianæ desideres. Certe si adhuc in schola rhetorum verba discipulis venderem, prius ab eis mercedem sumerem. Vendere tibi volo laudem pudicissimæ conjugis tuæ; prius mihi mercedem da, pudicitiam tuam: da, inquam, et accipe. Humanum dico propter infirmitatem tuam; puto quod non sit apud te digna Cypriana, cujus laudibus anteponis amorem concubinarum tuarum: quod utique facies, si permanere in illo amore, quam ad istas laudes pervenire malueris. Quid mihi vis extorquere poscendo, cum pro te videas esse quod posco? quid precaris subjectus, quod potes jubere correctus? Mittamus munera spiritualia conjugis tuæ; tu imitationem, ego laudem. Quamquam, sicut supra dixi, laudem ab hominibus jam illa non querat; imitationem vero tuam tantum querit etiam defuncta, quantum te dilexit etiam dissimilem viva. Faciam de illa quod vis, cum tu feceris quod et ego vo'o et illa.

5. Si enim dives ille superbus atque impius, sicut in Evangelio Dominus loquitur, qui induebatur purpura et bysso, et epulabatur quotidie splendide, cum maiorum meritorum pœnas apud inferos lueret, neque de digito contempti ante januam suam pauperis aquæ stillam impetrare valuisset; recordatus est quinque fratres suos, et rogavit ad eos eundem pauperem mitti, cujus requiem in sinu Abrahamæ longe prospiciebat, ne et ipsi venirent in illum locum tormentorum (*Luc. xvi, 19-28*): quanto magis tua conjux te recordatur? quanto magis te casta non vult ad pœnas venire mœchorum, si fratres suos nec superbus ad pœnas venire voluit superbiorum? et cum frater nollet fratribus in malis se esse conjunctum, quanto minus vult in bonis constituta conjux virum in malis habere separatam? Lege ipsum locum in Evangelio: Christi est vox pia; crede Deo. Doles videlicet conjugem mortuam, et putas, si eam laudavero, quod meis affatibus consolaberis; disce quod doleas, si cum illa non eris. An magis tibi dolendum est quod a me nondum laudatur, quam mihi quod a te non amatur? Nam utique si amares, cum illa esse post mortem desiderares, quo profecto non eris, si qualis es talis eris. Ama ergo cujus exigis laudem, ne quod mendaciter exigis, juste denegem. (*Et alia manu:*) Dominus nobis præstet de tua salute gaudere, domine dilectissime, et honorabilis frater.

#### EPISTOLA CCLX \* (a).

*Audax Augustino, flagitans mihi sibi prolixiorum epistolam.*

Domino vere prædicabili ac nimium suspiciendo, omnique laudum genere prosequendo patri AUGUSTINO, AUDAX, in Domino salutem.

*Habeo gratiam Beatitudini tuæ, quod libenter mei sumpseris tentamenta sermonis: tunc enim bonæ fidei filiis datur audacia, cum paterni fontis imbribus fuerit irrorata. Provocavi itaque te, dulcis antistes, non ut*

\* Epist. CCLX et CCLXI collatæ cum a. bl. c. cc. ff. g. v. j. n. r. s. ab. t. vc. quatuor v. et Edd.

(a) Alias 150: quæ autem 260 erat, nunc 180.

*prælargi pectoris pusillum libamen acciperem, sed ut ingens divitiis ubertim flumen haurirem. Thesaurum sapientiæ desideravi, sed minus accepi quam volui, licet minus non debet dici, sed munus, quod oraculum legis contulerit Augustinus, sacrator justitiæ, instaurator spiritualis gloriæ, dispensator salutis æternæ. Tam tibi mundanus orbis notus est, quam notatus; tam tu ei cognitus, quam probatus. Opto itaque sapientiæ floribus pasci, et vivi fontis haustibus irrigari: præsta cupienti quod utique prosit. Potest enim seminudi roboris velamen genitale viridari, si meruerit tuis sensim fluentis augeri. Itaque humilitatis meæ præsentiam spondeo non tam stilo quam rolo, si Venerabilitatis tuæ scripta pro riam<sup>1</sup>, relegero. Divina te clementia tueatur annis innumeris, domine venerabilis.*

Cur mihi fons orbis parvo sermone meavit?  
An minus apta suis speravit corda fluentis?  
Cum pateat mens omnis aquis, spectetque loquacem  
nelligionis opem gratos da<sup>2</sup> sensibus imbres,  
Exspectat quos plena fides Christi de stipite pendens.

#### EPISTOLA CCLXI (a).

*Augustinus Audaci excusat occupationes suas, admonens ut vel intendat evolvendis ipsius libris, vel præsens audiat ipsum loquentem.*

Domino dilectissimo et in Christo prædicando, nimiumque desiderabili fratri AUDACI, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Brevem epistolam tuam, sed plane vehementem flagitricem prolixæ epistolæ meæ, non invitus, imo etiam lætus accepi. Non quod facile sufficerem aviditati, sed quod gratularer Charitati tuæ; quia etsi non de idoneo expetis, bonum est tamen quod expetis. Et ad longam quidem epistolam conscribendam magis mihi otium quam facultas desit; occupatissimo scilicet ecclesiasticis curis, a quibus pauculæ temporum stillæ vix recreant, vel cogitantem aliquid, vel ea quæ magis urgent et mihi videntur pluribus profutura dictantem, vel rescientem corporis vires nostræ necessariis servituti. Nam verba non desunt, quibus possit multa charta compleri; sed quod a nobis in eadem sermonis prolixitate desideras, ad hoc me idoneum non esse respondeo. Thesaurum enim sapientiæ te desiderasse dixisti, sed minus accepisse quam voluisti, cum ego ex illo thesauro mendicabunda prece quotidianam stipem rogem, vixque impetrem.

2. *Oraculum autem legis quomodo sum, de cujus latis atque abditis penetralibus nescio longe plura quam scio, ejusque multiplices sinus opacosque recessus adire ac penetrare non valco sicut volo, et me non aliud quam minus dignam esse cognosco? Porro sacrator justitiæ quis ego, cui me sacratum esse permagnum est? Jamvero quod instauratorem spiritualis gloriæ me appellas; da veniam, multum cui loquaris ignoras: ipse quippe adhuc in hac gloria sic instauror, ut de die in diem non solum quantum accedam, sed utrum omnino aliquid accedam, latere me fatear. Dispensator plane salutis æternæ, cum cæteris innume-*

<sup>1</sup> Tres Mss., *jussu*.

<sup>2</sup> Bad. An. et undecim Mss., *dat*.

(b) Alias 140: quæ autem 261 erat, nunc 200.



rabilibus conservis meis sum. Quod si volens facio, mercedem habeo : si autem invitus, tantum dispensatio mihi credita est ; neque enim esse salutis illius dispensatorem per verbum ac Sacramentum, jam hoc est etiam esse participem. Nam si per bonos non dispensaretur, non recte Apostolus diceret : *Imitatores mei estote sicut et ego Christi* (I Cor. iv, 1, 16). Rursus si per malos non dispensaretur, non de quibusdam Dominus diceret : *Quæ dicunt, facite ; quæ autem faciunt, facere nolite : dicunt enim, et non faciunt* (Matth. xxiii, 5). Multi ergo dispensatores sunt, per quorum ministerium pervenitur ad æternam salutem : sed quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniat (I Cor. iv, 2) ; et inter ipsos fideles, in quorum numero ille qui non fallitur computet, alius est sic, alius autem sic (Id. vii, 7), sicut unicuique Deus partitio est mensuram fidei (Rom. xii, 3).

3. Itaque, frater charissime atque dulcissime, pascat te Dominus potius sapientiæ floribus, et vivi fontis haustibus irriget. Si quid autem per operulam meam religiosissimo studio tuo conferri posse arbitraris, quia et capacem te esse intelligo, et avidum sentio ; magis in alia nostra opuscula, quæ multis voluminibus comprehenduntur, tibi animus intendendus est, quam per epistolas aliquid sperandum quod tuum desiderium possit explere. Aut certe in præsentia sume quod poterit, quam te puto tuam nobis ideo non exhibere, quia non vis : quid enim magnum est, adjuvante Domino, ut homo liber a cuiusquam loci munere venias ad nos, sive nobiscum diu futurus, sive peracto saltem pauxillo temporis rediturus ?

4. Ecce pene factum est, quod in quinque versuum tuorum tertio posuisti, ut magis loquacem quam eloquentem haberes epistolam meam. Quod autem in quinto atque ultimo versu septem pedes sunt, nescio utrum numerus tuum fefellit auditum, an experiri voluisti utrum ego adhuc ista dijudicare meminerim, quæ forte jam obliiti sunt qui talium aliquando studiosi, postea plurimum in ecclesiasticis litteris profecerunt.

5. Psalterium a sancto Hieronymo translatum ex hebræo non habeo. Nos autem non interpretati sumus, sed codicum latinorum nonnullas mendositates ex græcis exemplaribus emendavimus. Unde fortassis fecerimus aliquid commodius quam erat, non tamen tale quale esse debebat. Nam etiam nunc, quæ forte nos tunc præterierunt, si legentes moverint, collatis codicibus emendamus. Ita illud quod perfectum est, tecum nos quoque requirimus.

#### EPISTOLA CCLXII \* (a).

*Augustinus Ecdiciæ, quæ nesciente viro suo, bona sua in eleemosynam distribuerat, et vidualem habitum induerat, correctionem adhibet quam acerrimam, injungens ut super his faciat satis viro suo.*

Dominæ religiosissimæ filiæ ECDICÆ<sup>1</sup>, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Lectis litteris Reverentiæ tuæ, et earum perla-

<sup>1</sup> vetusti Codd. Germ. et Corb., *Egdigia*.

\* Recognita ad a. a. hg. bl. c. cc. cb. ff. g. gg. gv. l. n. r. sb. xc. 2 t. 4 v. et Edd.

(a) Alias 190 : quæ autem 262 erat, nunc 220.

toro interrogato quæ interroganda restabant, vehementer dolui sic te voluisse agere cum marito, ut ædificium continentię, quod in eo jam construi coeperat, amissa perseverantia in adulterii ruinam miserabiliter laberetur. Cum enim lugendus esset, si post continentiam votam Deo, jamque actu ipso moribusque susceptam, reverteretur ad conjugis carnem ; quanto magis nunc demersus in interitum profundiorum lugendus est, qui tam abrupta dissolutione mœchatur, iratus tibi, perniciosus sibi, tanquam in te acerbius sæviat, si ipse pereat ? Hoc autem tantum mali accidit, dum tu ejus animo non qua debuisti moderatione tractasti : quia etsi carnali consortio jam ex consensu vobis non miscbamini, in cæteris tamen rebus conjugali obsequio viro tuo mulier servire debuisti ; præsertim cum ambo essetis membra corporis Christi. Et utique si maritum infidelem fidelis habuisses, agere te conversatione subdita oportuit, ut eum Domino lucrareris, sicut Apostoli monuerunt.

2. Omitto enim quod ipsam continentiam, illo nondum volente, non secundum sanam doctrinam te suscepisse cognovi. Neque enim corporis tui debito fraudandus fuit, priusquam ad illud bonum, quod superat pudicitiam conjugalem, tuæ voluntati voluntas quoque ejus accederet ; nisi forte non legeras nec audieras, vel non attenderas Apostolum dicentem : *Bonum est homini mulierem non tangere : propter fornicationes autem unusquisque uxorem suam habeat, et unaquæque suum virum habeat. Uxori vir debitum reddat, similiter autem et uxor viro. Uxor non habet potestatem corporis sui ; sed vir : similiter autem et vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier. Nolite fraudare invicem, nisi ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi ; et iterum ad idipsum estote, ne vos tentet Satanas propter intemperantiam vestram* (I Cor. vii, 1-17). Secundum hæc verba apostolica, etiamsi se ipse continere voluisset, et tu noluisses, debitum tibi reddere cogeretur ; et illi Deus imputaret continentiam, si non suæ, sed tuæ cedens infirmitati, ne in adulterii damnabile flagitium caderes, maritalem tibi concubitum non negaret : quanto magis te, quam magis subjectam case decuerat, ne ipse quoque in adulterium diabolica tentatione traheretur, in reddendo hujusmodi debito voluntati ejus obtemperare convenerat, cum tibi voluntatem continendi acceptaret Deus, quia propterea non faceres, ne periret maritus ?

3. Sed hoc, ut dixi, omitto, quoniam postea tibi nolenti sibi ad reddenda conjugalia debita consentire, ad eadem continentię pœcta ipse consensus, et tecum continentissime diu vixit, suoque consensu a peccato illo quo ei debitum carnis negabas, ipse te absolvit. Non ergo jam in tua causa ista vertitur quaestio, utrum redire debeas ad concubitum viri. Quod enim Deo pari consensu ambo voveratis, perseveranter usque in finem reddere ambo debuistis : a quo proposito si lapsus est ille, tu saltem constantissime persevera. Quod te non exhortarer, nisi quia tibi ad hoc ipse consenserat. Nam si nunquam tenuisses ejus assensum, numerus te nullus defendisset annorum, sed

post quantumlibet tempus me consuisses, nihil tibi aliud responderem, nisi quod ait Apostolus, *Uxor non habet potestatem corporis sui, sed vir*: de qua potestate sic tibi jam permiserat continentiam, ut eam tecum et ipse susciperet.

4. Sed illud est quod minus te observasse contristor, quia tanto humiliter et obedientius ei obsequi in domestica conversatione debuisti, quanto ille religiosus tibi rem tam magnam etiam imitando concesserat. Non enim quia pariter temperabatis a commixtione carnali, ideo tuus maritus esse destiterat; imo vero tanto sanctius inter vos conjuges manebatis, quanto sanctiora concorditer placita servabatis. Nihil ergo de tua veste, nihil de tuo auro vel argento vel quacumque pecunia, aut rebus ullis terrenis tuis sine arbitrio ejus facere debuisti, ne scandalizares hominem qui Deo tecum majora voverat, et ab eo quod de tua carne licita potestate posset exigere, continenter abstinuerat.

5. Denique factum est ut vinculum continentiae, quo se dilectus ille innexerat, contemptus abrumperet, et iratus tibi non parceret sibi. Sicut enim mihi retulit perlator epistolae tuae, cum cognovisset quod omnia vel pene omnia quae habebas, nescio quibus duobus transeuntibus monachis tanquam pauperibus eroganda donaveris; tunc ille detestans eos tecum, et non Dei servos, sed domus alienae penetratores, et tuos captivatores et deprædatores putans, tam sanctam sarcinam quam tecum subierat, indignatus abiecit. Infirmus enim erat, et ideo tibi, quae in communi proposito fortior videbaris, non erat præsumptione turbandus, sed dilectione portandus: quia etiamsi ad ipsas elemosynas largius faciendas forte pigrius movebatur, posset et ista condiscere, si tuis inopinatis non feriretur expensis, sed exspectatis invitaretur obsequiis, ut etiam hoc quod temere sola fecisti, multo consultius dilectione concordi, multoque ordinatius et honestius ambo faceretis; nec blasphemarentur servi Dei, si tamen hoc fuerunt, qui marito absente atque nesciente, ab ignota muliere et ab aliena uxore tanta sumpserunt; et laudaretur Deus in operibus vestris, quorum esset tam fida societas, ut a vobis communiter teneretur, non solum summa castitas, verum etiam gloriosa paupertas.

6. Nunc autem inconsiderata festinatione attende quid feceris. Ut enim de illis monachis, a quibus te ipse non adificatam, sed spoliatam esse conqueritur, ego bene sentiam, nec homini præ ira turbatum oculum habenti, contra Dei fortasse famulos facile consentiam; numquid tantum bonum est, quod pauperum carnem largioribus elemosynis refecisti, quantum malum est, quod viri tui mentem a tam bono proposito subruisti? An cujusquam tibi temporalis salus charior esse debuerat, quam hujus æterna? Nonne si ampliore misericordiam cogitans, ideo pauperibus res tuas erogare differres, ne scandalizatus maritus tuus Deo periret, ubiores tibi Deus elemosynas imputaret? Proinde si recolis quid acquisiveras, quando lucrata fueras virum tuum, ut tecum Christo sanctiore castitate serviret; intellige per illas elemosynas tuas,

quibus cor ejus evereum est, quanto graviore damno percussa fueris, quam sunt illa Iucra, quae celestia cogitabas. Si enim habet tibi magna locum panis fractus esurienti, quantum locum tibi credenda est habere misericordia, qua homo eripitur diabolo, tanquam leoni rugienti, et quem devoret inquiringenti?

7. Neque hoc ita dicimus, ut si quisquam scandalizatus fuerit de bonis operibus nostris, ab eis desistendum putemus; sed alia causa est alienarum, alia necessariorum in societate aliqua personarum; alia fidelis, alia infidelis; alia parentum erga filios, alia filiorum erga parentes: alia postremo ea, quae in hi rebus vel maxime intuenda est, viri et uxoris, ubi mulierem conjugatam non licet dicere, Facio quod volo de meo; cum et ipsa nomen sit sua, sed capitis sui, hoc est viri sui (*Eph. v, 23*). Nam sic quaedam, ut commemorat apostolus Petrus, mulieres sanctae quae in Deum sperabant, ornabant se, subjectae suis viris: sicut Sara obsequatur Abraham, dominum eam vocans, cuius, inquit, factae estis filiae (*I Petr. iii, 5, 6*); cum ad Christianas, non ad Judaeas feminas loqueretur.

8. Quid autem mirum si pater communem filium nolebat hujus vite sustentaculis a matre nudari, ignorans quid sectaturus esset, cum in ætate grandiuscula esse cœpisset; utrum monachi professionem, an ecclesiasticum ministerium, an conjugalis necessitudinis vinculum? Quamvis enim ad meliora excitandi et erudiendi sint filii sanctorum, unusquisque tamen proprium donum habet a Deo; alius sic, alius autem sic (*I Cor. vii, 7*). Nisi forte talia prospiciens et prævens reprehendendus est pater, cum beatus Apostolus dicat: *Quisquis autem suis et maxime domesticis non providet, fidem denegat, et est infideli deterior* (*I Tim. v, 8*). Cum vero de faciendis ipsis elemosynis loqueretur, ait: *Non ut aliis refectio sit, vobis autem angustia* (*II Cor. viii, 13*). Pariter ergo consilium de omnibus haberetis, pariter moderaremini quid thesaurizandum esset in cœlo, quid ad vite hujus sufficientiam vobis et vestris vestroque filio relinquendum, ne aliis esset refectio, vobis autem angustia. Et in his disponendis atque faciendis, si quid tibi forte melius videretur, suggereres viro reverenter, ejusdemque auctoritatem tanquam tui capitis sequereris obedienter; ut omnes qui sanum sapiunt, ad quos posset hoc bonum vestrum fama perferre, de domus vestrae fructu ac pace gauderent, et adversarius revereretur nihil habens de vobis dicere pravi.

9. Porro si de faciendis elemosynis et in pauperes impendendis rebus tuis, de quo bono opere et magno tam evidentia præcepta sunt Domini, cum viro tuo fideli et tecum sancta continentiae pacta servante consilium communicare deberes, ejusdemque non spernere voluntatem; quanto magis de habitu atque vestitu nihil tibi præter ejus arbitrium mutandum vel usurpandum fuit, unde nihil divinitus legimus imperatum? Scriptum est quidem, mulieres esse debere in habitu ornato; aurique circumpositio, et intortio criniam, et cetera hujusmodi quae vel ad inanem pompam vel

ad illeceberram formæ adhiberi solent<sup>1</sup>, merito reprehensa sunt (I Tim. II, 9). Sed est quidam pro modulo personæ habitus matronalis a viduali veste distinctus, qui potest fidelibus conjugatis salva religionis observantia convenire. Illic te maritus si deponere noluit, ne te velut viduam illo vivente jactares, puto quia non fuerat in hac re usque ad dissensionis scandalum perducendus, magis inobedienciæ malo, quam ullius abstinentiæ bono. Quid enim est absurdius, quam mulierem de humili veste viro superbire, cui te potius expediret obtemperare candidis moribus, quam nigellis vestibus repugnare? Quia etsi te indumentum monachæ delectabat, etiam hoc gratius posset marito observato exoratoque sumi, quam illo inconsulto contemptoque præsumi. Quod si omnino non sineret, quid tuo proposito deperiret? Absit ut hinc displiceres Deo, quod conjugæ tuo nondum defuncto, non indueris sicut Anna, sed sicut Susanna.

10. Neque enim et ille, qui tecum jam cœperat custodire tam magnum continentiae bonum, etiamsi conjugale non viduale voluisset ut acciperes indumentum, ad indecentem quoque te compulisset ornatum: quo etsi aliqua dura conditione cogeres, posses habere in superbo cultu cor humile. Nempe apud patres, Esther illa regina Deum timens, Deum colens, Deo subdita, marito regi alienigenæ non eundem secum colenti Deum, tamen subjecta serviebat; quæ cum in extremo periculo, non suo tantum, sed etiam gentis suæ, qui tunc erat populus Dei, Domino prosterneretur orando, in ipsa oratione sua dixit, ita sibi esse ornatum regium, sicut pannum menstrualementum (Esther XIV, 16); et ita orantem confestim exaudivit, qui cordis inspector eam verum dicere scivit. Et utique maritum habebat multarum mulierum virum, et deorum alienorum falsorumque cultorem. Tu autem si et ille in proposito quod tecum susceperat, perduraret, nec a te offensus in flagitium corruisset, maritum habebas non solum fidelem, et verum Deum tecum colentem, sed etiam continentem; qui procul dubio propositi vestri non immemor, etsi ad conjugalia te cogeret indumenta, ad superba tamen ornamenta non cogeret.

11. Hæc tibi scripsi, quoniam me consulendum putasti, non ut tuum rectum institutum sermone meo frangerem, sed quod te inordinate et incaute agente, viri tui factum (a) dolerem. De cujus reparatione debes vehementissime cogitare, si vere ad Christum vis pertinere. Indue itaque humilitatem mentis, et ut te Deus conservet perseverantem, noli maritum contemnere pereuntem. Funde pro illo piæ et assiduas orationes, sacrificia lacrymas tanquam vulnerati sanguinem cordis. Et scribe ad eum satisfactionem, petens veniam, quia in eum peccasti, quod præter

<sup>1</sup> Sic Bad. Am. et Er. quibus suffragantur Mss. magno consensu, nisi quod Gallic. habent *ornato*, pro *ornato*. At a) ad Iov. sic locus iste refertur: *Scriptum est quidem mulieres esse non debere in habitu ornato, aurique circumpositione et intortione crinium, et cætera quæ, etc., et mei illo reprehensa sunt.*

(a) Forte, *fractum*, scilicet rectum institutum viri.

ejus consilium et voluntatem de robis tuis fecisti, quod faciendum putasti, non ut te poeniteat tribuisse pauperibus, sed eum tui boni operis participem et moderatorem habere noluisse. Promitte de cætero in adjutorio Domini, si et illum suæ turpitudinis poenituerit, et continentiam quam deseruit repetiverit, te illi, sicut decet, in omnibus servituram; ne forte, ut ait Apostolus, det illi Deus poenitentiam, et respiscat de diaboli laqueis, a quo captivus tenetur secundum ipsius voluntatem (II Tim. II, 25, 26). Filium autem vestrum, quoniam de legitimis eum et honestis nuptiis suscepisti, magis in patris quam in tua esse potestate quis nesciat? Et ideo ei negari non potest, ubicumque illum esse cognoverit, et jure poposcerit: ac per hoc ut secundum tuam voluntatem in Dei possit nutrirî et crudiri sapientia, necessaria est illi etiam vestra concordia.

#### EPISTOLA CCLXIII \* (a).

*Augustinus Sapidæ virgini, renuntiat se accepisse tunicam ipsius manibus contextam fratri, quem ipsa mortuum lugebat; jamque eam, quod Sapida præberi sibi solatium expetierat, induisse: cæterum adhortans ad uberiorem verioreque consolationem usurpandam ex Scripturarum divinarum fide.*

**Dominae religiosissimæ et sanctæ filiae SAPIDÆ, AUGUSTINUS, in Domine salutem.**

1. Accepi quod de justis et piis laboribus manuum tuarum me accipere voluisti, ne te gravius contristarem, quam potius consolandam viderem: præsertim quia hoc ipsum tuum non parvum deputasti esse solatium, si eam, quam germano tuo sancto Dei ministro feceras tunicam, ego induerer; cum jam a terra morientium recedens nullis rebus corruptibilibus indigeret. Feci ergo quod desiderasti, et qualecumque hoc existima veris, vel quantumcumque solatium, tuo erga fratrem pectori non negavi. Missam abs te tunicam accepi, et quando hæc ad te scripsi, ea me vestire jam cœperam. Bono animo esto; sed multo melioribus, multoque majoribus consolationibus utere, ut aubilum tui cordis humana infirmitate contractum, serenetur auctoritate divina: et perseveranter ita vive, ut cum fratre vivas; quoniam sic mortuus est tuus frater, ut vivat.

2. Est quidem materies lacrymarum, quod germanum dilectorem tuum, teque plurimum pro tua vita et sacræ virginitatis professione reverentem, diaconum Carthaginensis Ecclesiæ non vides, sicut solebas, intrantem et exeuntem, et in sui ecclesiastici officii strenuitate versantem; et honorifica illa ab eo verba non audis, quæ tuæ germanitatis sanctitati, morigero, pio et officioso impendebat affectu. Hæc cum cogitantur, et consuetudinis violentia requiritur (b), cor pungitur, et tanquam sanguis cordis fletus exoritur. Sed sursum sit cor, et sicci erunt oculi. Neque enim

\* Non reperta in Mss., excepto uno Vatic.

(a) Alias 248: quæ autem 263 erat, nunc 250.

(b) Forte, *recurrît*.

quia ista, quæ tibi mœres esse subtracta, suo temporali cursu præterierunt, ideo periit illa charitas qua Timotheus (a) Sapidam dilexit, et diligit: manet illa servata in thesauro suo, et abscondita est cum Christo in Domino. Qui diligunt aurum, numquid perdunt quando reconduunt? nonne tunc de illo, quantum fieri potest, securiores fiunt, cum remotum a suis oculis locis tutioribus servant? Itane vero terrena cupiditas munitius se habere putat, si non videat id quod amat; et cœlestis charitas dolet, tanquam amiserit quod in horrea superna præmiserit. Sapida, quod vocaris attende, et quæ sursum sunt sape, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens (*Coloss. iii, 1-5*); qui pro nobis dignatus est mori, ut viveremus etiam mortui; et ne mors ipsa ab homine, tanquam consumptura hominem, timeretur; nec mortuorum sumptura hominem, timeretur; nec mortuorum sumptura, pro quibus vita mortua est, tanquam vitam perdidit, doleretur. Hæc atque hujusmodi tua sint divina solatia quibus erubescat et cedat humana tristitia.

3. Non quidem succensendum est de charis mortuis dolori mortalium; sed diurnus dolor non debet esse fidelium. Si ergo contristata es, jam sit satis; nec sic contristeris quemadmodum Gentes, quæ spem non habent<sup>1</sup> (*1 Thess. iv, 12*). Non enim contristari prohibuit Paulus apostolus, cum hoc diceret, sed sic contristari quemadmodum Gentes, quæ spem non habent. Nam et Martha et Maria, piæ sorores et fideles, resurrecturum suum fratrem Lazarum flebant, quamvis eum tunc ad hanc vitam rediturum esse nescirent; et ipse Dominus eundem, quem fuerat resuscitaturus, Lazarum flevit (*Joan. xi, 19-35*); nimirum ut fleamus etiam nos eos mortuos quos ad veram vitam resurrecturos credimus, etsi non jussit præcepto, concessit exemplo. Nec frustra Scriptura dicit in libro Ecclesiastico, *In mortuo producit lacrymas, et quasi dira perpeus incipit lamentationem*: sed paulo post ait, *et consolare propter tristitiam*; a tristitia enim procedit mors, et tristitia cordis flectet fortitudinem (*Eccli. xxxviii, 16-19*).

4. Frater tuus, filia, mente vivit, carne dormit; numquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat (*Psal. xl, 9*)? Deus qui spiritum ejus jam suscepit, restituet ei corpus suum, quod non perdendum abstulit, sed reddendum distulit. Nulla est igitur causa tristitiæ diurnæ, quia potior est causa lætitiæ sempiternæ. Quandoquidem germani tui nec pars ipsa mortalis, quæ in terra sepulta est, tibi peribit; in qua tibi præsentabatur, per quam te alloquebatur, tecumque colloquebatur; ex qua promebat vocem sic tuis auribus notam, quemadmodum faciem tuis oculis offerebat, ita ut ubicumque sonuisset, etiam non visus soleret agnosci. Hæc enim vivorum sensibus subtrahuntur, ut dolorem faciat absentia mortuorum. Sed quando nec ipsa in æternum corpora peribunt, uti nec capillus capitis peribit (*Luc. xxi, 18*), et ad tempus depo-

sita sic recipiantur, ut nunquam ulterius deponantur, sed in melius demutata firmentur; profecto major est causa gratulationis in spe inestimabilis æternitatis, quam causa mœroris in re brevissimi temporis. Hanc spem non habent Gentes, nescientes Scripturas neque virtutem Dei (*Matth. xxii, 29*); qui potest perditam reparare, et vivificare mortua, et redintegrare corrupta, et separata iterum jungere, et corrupta atque finita deinceps sine fine servare. Hæc facturum se esse promisit, qui ex his fidem fecit, quæ jam promissa perfecit. Hæc tecum sermocinetur fides tua, quoniam non fraudabitur spes tua, etsi nunc differatur charitas tua: hæc meditare; his uberius et verius consolare. Si enim, quia vestior (quoniam ille non potuit) ea veste quam fratri texueras, te aliquid consolatur; quanto debes amplius et certius consolari, quia cui fuerat præparata, tunc incorruptibili indumento nullo cogens, incorruptione atque immortalitate vestiatur!

#### EPISTOLA CCLXIV \* (a).

*Consolatur Maximam piam feminam, quæ ægre admodum et perturbato aliquantulum animo videbat noxiis erroribus periclitari provinciam suam (forte Hispaniam, ubi perniciosæ doctrinæ animas, multo infelicius quam corpora barbaricus gladius, trucidabant, quando inde Orosius in Africam venit, uti dicitur supra in Epist. 166, n. 2, et in Orosii Communitorio, tom. 6).*

Honorabili et eximie atque in membris Christi laudabili famulæ Dei MAXIMÆ, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Quantum nos tuum studium sanctum lætificat, tantum rursus contristat quod per errores noxios et perniciosissimos provinciam vestram nimium periclitari significas. Sed quia ista futura prædicta sunt, mirandum non est quod exsurgant, sed vigilandum ne nocent. Hæc autem Deus liberator noster exsurgere non permetteret, nisi sanctis ejus etiam per hujusmodi tentationes erudiri expediret. Comparant sibi quidem illi sua voluntate perversa, et præsentis meritum cæcitatæ et futuri æterni supplicii, si per contumaciam indociles fuerint, seque, cum in hac vita sunt, corrigere atque emendare neglexerint. Verumtamen, sicut ipsi male utuntur bonis Dei, qui facit solem suum oriri super bonos et malos, et pluit super justos et injustos (*Matth. v, 45*); qui eos per patientiam suam ad penitentiam vocat, cum thesaurizant sibi iram in die iræ, et revelationis justii judicii Dei (*Rom. ii, 4, 5*): sicut ergo ipsi benignitate et patientia, id est bonis Dei male utuntur, dum non corriguntur; sic contra, Deus etiam malis eorum bene utitur, non solum ad justitiam suam, qua eis digna in fine retribuet, sed etiam ad exercitationem et provecum sanctorum suorum, ut ex ipsa etiam malorum perversitate boni proficiant, et probentur, et mani-

<sup>1</sup> In Lov. editione verba quædam hic exciderant, restituta per nos ex Vatic. exemplari.

(a) Laudatur Timotheus diaconus supra in epist. 110, n. 1; fortean hic ipse frater Sapidæ virginis.

\* Correcta ad a. bg. bl. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. sb. l. 2 v. 4 v. et Edd.

(a) Alias 141: quæ autem 204 erat, nunc 231.

festentur; sicut Apostolus ait, *Oportet hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos* (I Cor. xi, 19).

2. Nam si nullus etiam malorum bonus usus esset Deo ad utilitatem electorum suorum, qui etiam de malo Judæ tantum bonum nobis præstitit, ut Christi sanguine redimeremur; poterat eos aut nasci non permittere, quos malos futuros esse præsciebat, aut in ipso eorum initio malignitatis extinguere: sed tantum eos permittit esse, quantum novit expedire atque sufficere admonendæ atque exercendæ sanctæ domus suæ. Ideo nostram de illis tristitiam consolatur: quia et ipsa tristitia quam pro illis habemus, nos relevat; illos autem in sua perversitate perseverantes gravat. Gaudium vero quod percipimus quando aliqui ex eis correcti in melius commutantur, et sanctorum societati copulantur, nulli gaudio in hac vita comparari potest. Propterea scriptum est: *Fili, si sapiens fueris, tibi sapiens eris et proximis tuis; si autem malus evaseris, solus hauries mala* (Prov. ix, 12). Quia cum gaudemus de fidelibus et justis, et illis et nobis prodest bonum eorum; cum autem contristamur de infidelibus et iniquis, illis solis nocet et eorum malitia et nostra tristitia: nos autem etiam hoc plurimum adjuvat apud Deum, quod pro eis misericorditer contristamur, et pro ipsa tristitia congemiscimus et oramus. Unde honorabilis et in Christo laudabilis famula Dei, et moestitiam tuam de talibus, et vigilantiam atque cautelam contra tales, quam tuis litteris expressisti, multum approbo et laudo: atque ut in hac via perseveranter ambules, pro meis viribus, quia hoc exigis, et hortor, et moneo ut misereris eorum tanquam simplex ut columba, caveas autem illos tanquam astuta sicut serpens (Matth. x, 16); desque operam, quantum potes, ut qui tibi adhærent, tecum in recta fide permanent, aut ad fidem rectam, si forte in aliquo aliqui depravati sunt, corrigantur.

3. De homine autem quem suscepit Verbum Dei, cum caro factum est et habitavit in nobis (Joan. i, 14), emendarem aliquid, si in eo quod credis, falsum aut perversum invenirem. Hoc ergo crede quod credis, quia in illo homine totam naturam nostram suscepit Filius Dei, id est et animam rationalem et carnem mortalem sine peccato. Infirmittatis enim nostræ particeps factus est, non iniquitatis, ut per infirmitatem communem, solveret iniquitatem nostram, et adduceret nos ad justitiam suam, bibens mortem de nostro, et propinans vitam de suo. Sed si habes aliquam scripturam eorum, in qua asserunt quod huic fidei sit contrarium, dignare eam mittere, ut non solum fidem nostram dicamus, sed eorum quoque perfidiam, quantum possumus, refellamus. Sine dubio enim hoc ipsum, quod perverse et impie sentiunt, aliquibus testimoniis divinarum Scripturarum conantur astruere: in quibus eis ostendendum est quam non recte intelligant Litteras sacras conscriptas ad fidelium salutem; tanquam si quisquam se medicinalibus ferramentis graviter vexet, quæ utique non ad vulnerandum, sed ad sanandum sunt instituta. Multum autem laboravius et laboramus, quantum Dominus donat, contra

diversos errores arguendos. Sed laborum nostrorum opuscula si forte habere desideras, mitte qui tibi describant. Voluit enim Deus ut hoc facillime possis, qui tibi dedit unde possis.

EPISTOLA CCLXV\* (a).

*Augustinus Seleucianæ, de baptismo et penitentia Petri, contra quendam novatianum.*

Religiosissimæ et in Christi dilectione honorandæ famulæ Dei SELEUCIANÆ, AUGUSTINUS episcopus, in Domino salutem.

1. Lectis litteris tuis de salute vestra lætatus, ad ea quæ scripsisti, repondere non distuli. Et primum miratus sum quomodo dicat novatianus iste Petrum baptizatum non fuisse, cum paulo superius scripseris eum dixisse quod Apostoli fuerint baptizati. Unde illi videatur quod inter Apostolos baptizatos Petrus non fuerit baptizatus, ignoro: et ideo exemplum epistolæ tuæ, ne forsitan tu non habeas, misi tibi, in quo diligentius consideres ad ea me respondere quæ inveni in litteris tuis; si enim notarius non mendose excepit aut scripsit, nescio quale cor habeat qui cum Apostolos baptizatos dicat, Petrum baptizatum negat.

2. Quod autem Petrus dicitur egisse pœnitentiam, cavendum est ne ita putetur egisse, quomodo agunt in Ecclesia qui proprie pœnitentes vocantur. Et quis hoc ferat, ut primum Apostolorum, inter tales pœnitentes numerandum putemus? Pœnituit enim eum negasse Christum, quod ejus indicant lacrymæ: sic enim scriptum est, quia *flevit amare* (Matth. xxvi, 75). Nondum enim fuerant resurrectione Domini confirmati, et illo adventu Spiritus sancti qui apparuit die Pentecostes, vel illa inspiratione quam demonstravit Dominus posteaquam resurrexit a mortuis, cum insufflavit in eorum faciem, dicens: *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx, 22).

3. Unde recte dici potest, quia cum Petrus negavit Dominum, nondum fuerant Apostoli baptizati; non tamen aqua, sed Spiritu sancto. Hoc enim eis dixit postquam resurrexit, et conversatus est cum eis: *Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem Spiritu sancto baptizabimini, quem et accepturi estis non post multos hos dies* (Act. i, 5). Aliqui autem codices habent, *Vos autem Spiritu sancto incipietis baptizari*: sed sive dicatur, *baptizabimini*, sive dicatur, *incipietis baptizari*, ad rem nihil interest. Nam in quibuscumque codicibus invenitur, *baptizabitis*, aut, *incipietis baptizare*, mendosi sunt; qui ex græcis facillime convincuntur. Si autem dicimus aqua non fuisse baptizatos, metuendum est ne graviter in eis erremus, ne demus hominibus auctoritatem contemnendi Baptismum; quem usque adeo non contemnendum ipsa apostolica disciplina commendat, ut Cornelius centurio et ii qui cum illo erant, etiam jam accepto Spiritu sancto, fuerint baptizati (Id. x, 48).

4. Sicut antiqui justi si non circumciderentur, non

\* Ad a. hg. bn. bl. c. cc. cb. ff. g. gg. gv. j. n. r. s. t. u. v. duos e. tres sb. et Ed. recensita.

(a) Alias 103: quæ autem 265 erat, nunc 106.

erat eis peccatum; postea vero quam jussit Deus ut circumcideretur Abraham ejusque posteritas, jam si non fieret, grave peccatum fuit: sic etiam postquam Dominus Christus in Ecclesia sua sacramentum Novi Testamenti pro circumcissione carnis sanctum baptismum dedit<sup>1</sup>, et apertissime dixit, *Si quis non renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non intrabit in regnum caelorum* (Joan. III, 5), jam non debemus querere quando quisque fuerit baptizatus; sed quoscumque legimus in corpore Christi, quod est Ecclesia, pertinere ad regnum caelorum, non nisi baptizatos intelligere debemus: nisi forte quos angustia passionis inveniunt<sup>2</sup>, et nolentes negare Christum, antequam baptizarentur occisi sunt, quibus ipsa passio pro Baptismo deputata est. Sed numquid hoc possumus de Apostolis dicere, qui usque adeo longum tempus habuerunt quo baptizarentur, ut alios etiam baptizaverint? Sed non omnia quae facta sunt, etiam scripta inveniuntur; verumtamen facta esse ex caeteris documentis probantur. Scriptum est quando baptizatus sit apostolus Paulus (Act. IX, 48), et scriptum non est quando baptizati sint alii Apostoli; verumtamen etiam ipsos baptizatos intelligere debemus: quemadmodum scriptum est quando baptizatae sint plebes Ecclesiarum in Jerusalem (Id. II, 41) et Samaria (Id. VIII, 12); quando autem baptizatae sint aliae plebes gentium, quibus Apostoli Epistolas miserunt, non est utique scriptum, et tamen etiam ipsas baptizatas utique minime dubitamus propter illam Domini sententiam, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non intrabit in regnum caelorum*.

5. Utrumque autem de Domino scriptum est, et quia baptizabat plures quam Joannes, et quia ipse non baptizabat, sed discipuli ejus; ut intelligeremus et ipsum quidem baptizasse praesentia majestatis, non tamen ipsum baptizasse manibus suis. Ipsius enim erat Baptismi sacramentum; ad Discipulos autem baptizandi ministerium pertinebat. Tunc ergo quando dicit Joannes evangelista in Evangelio suo, *Post haec exiit Jesus et discipuli ejus in Judaeam terram, et illic morabatur cum eis, et baptizabat* (Joan. III, 22): tunc paulo post de illo loquens ait, *Ut ergo cognovit Jesus quia audierunt Pharisaei quod Jesus plures discipulos faceret, et baptizaret plures quam Joannes (quanquam Jesus ipse non baptizaret, sed discipuli ejus), reliquit Judaeam, et abiit iterum in Galilaeam* (Id. IV, 1-3). Tunc ergo

<sup>1</sup> Ita omnes Edd. At Lovanienses in Castigationibus, testantur Mss. quosdam sic habuisse: *sic etiam antequam Dominus Christus in Ecclesia sua sacramentum Novi Testamenti institueret, non erat peccatum non baptizari; id est non tenebatur reus, si quis baptismo non lavaretur, quod v. l. prodesse vel obesse illo adhuc tempore ignorabatur. Et postquam pro circumcissione carnis sanctum baptismum dedit, etc.* Porro in Mss. per nos inspectis non reperiuntur verba ista, licet duodecim ex illis pro sic etiam postquam, habeant sic etiam antequam: quod nisi erratum est amanuensium, indicio est aliquid hic fuisse praetermissum.

<sup>2</sup> In quibusdam Mss. uti Lovan., in Castigationibus observant, ita legebatur: *Quod est Ecclesia, esse assumptos, ipsos nec corpori Christi veraciter unitos, nec ad regnum caelorum pertinere nisi baptizatos per aquam intelligere debemus; nisi forte quos angustia passionis non invenit baptizatos, et nolentes, etc.* At tamen Mss. nostri omnes cum Edd. consentiunt.

quando ab Hierosolymis exiit cum discipulis suis in Judaeam terram, et illic morabatur cum eis, baptizabat non per seipsum, sed per discipulos suos; quos intelligimus jam fuisse baptizatos<sup>1</sup>, sive baptismo Joanni, sicut nonnulli arbitrantur, sive quod magis credibile est, baptismo Christi. Neque enim ministerium baptizandi defugeret, ut haberet baptizatos servos, per quos caeteros baptizaret, qui non defugit memorabilis illius humilitatis ministerium<sup>2</sup>, quando eis lavit pedes; et petenti Petro ut non tantum pedes, verum etiam manus et caput ei lavaret, respondit, *Qui lotus est non indiget nisi ut pedes lavet, sed est mundus lotus* (Id. XIII, 10): ubi intelligitur quod jam Petrus baptizatus fuerat.

6. Quomodo autem iste dicat, quod in epistola tua posuisti, quod Apostoli dederint poenitentiam pro Baptismo, non evidenter expressum est. Si enim pro Baptismo ideo dicit, quia per poenitentiam remittuntur peccata, habet aliquid rationis quod dicit. Sed talis poenitentia post Baptismum potest utilis esse, si quis peccaverit. Iste autem quoniam negat post Baptismum dari poenitentiae locum, cum dicit, sicut scripsisti, poenitentiam solam ante Baptismum esse; datur intelligi sic eum dixisse quod Apostoli dederint poenitentiam pro Baptismo, ut ante Baptismum eam dederint, atque illi quibus data sit, postea non fuerint baptizati, quia eis illa pro Baptismo fuit: quod Novatianus dicere nunquam audivi. Unde quero diligenter, ne forte alicujus alterius erroris sit, et novatianum se esse censingat, vel putet. Aut si et hoc Novatiani dicunt, nescio: illud tamen scio, quoniam quisquis hoc dicit, a regula fidei catholicae, et a doctrina Christi et Apostolorum prorsus alienus est.

7. Agunt enim homines ante Baptismum poenitentiam de suis prioribus peccatis, ita tamen ut etiam baptizentur, sicut scriptum est in Actibus Apostolorum, loquente Petro ad Judaeos et dicente: *Agite poenitentiam, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini Jesu Christi; et dimittentur vobis peccata vestra* (Act. II, 38). Agunt etiam homines poenitentiam, si post Baptismum ita peccaverint, ut excommunicari et postea reconciliari mereantur: sicut in omnibus Ecclesiis illi qui proprie poenitentes appellantur. De tali enim poenitentia locutus est apostolus Paulus, ubi ait: *Ne iterum cum venero humiliet me Deus apud vos; et lugeam multos ex iis qui ante peccaverunt, et non egerunt poenitentiam super immunditia, et luxuria, et fornicatione quam egerunt* (II Cor. XII, 21): neque enim scribebat ista, nisi eis qui jam baptizati fuerant. Habemus etiam in Actibus Apostolorum, Simonem jam baptizatum, cum pecunia vellet emere ut per impositionem manus ejus<sup>3</sup> daretur Spiritus sanctus,

<sup>1</sup> Sic Edd. et Mss. nostri omnes. Porro in Lov., Castigat. notatur quosdam Mss. habuisse hoc modo: *Quos intelligimus in hoc facto jam fuisse baptizatos; neque enim non baptizati baptizare poterant. Constat ergo eos, qui baptizabant alios, jam fuisse baptizatos, sive, etc.*

<sup>2</sup> Edd.: *Neque enim ministerio baptizandi d. fuit.... qui non defuit.... ministerio.* Sed melior est Mss. lectio quam hic revocavimus.

<sup>3</sup> Edd., *ut ei per impositionem manus daretur, etc.*

admonitum a Petro ut de hoc gravi peccato ageret pœnitentiam (Act. viii, 18-23).

8. Est etiam pœnitentia bonorum et humilium fidelium pene<sup>1</sup> quotidiana, in qua pectora tundimus dicentes: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Matth. vi, 12). Neque enim ea nobis dimitti volumus, quæ dimissa non dubitamus in Baptismo; sed illa utique quæ humanæ fragilitati, quamvis parva, tamen crebra subrepunt: quæ si collecta contra nos fuerint, ita nos gravabunt et opprimunt, sicut unum aliquod grande peccatum. Quid enim interest ad naufragium, utrum uno grandi fluctu navis operiatur et obruatur, an paulatim subrepens aqua in sentinam, et per negligentiam derelicta atque contempta, impleat navem atque submergat? Propter hæc jejunia et elemosynæ et orationes invigilant: in quibus cum dicimus, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus*, manifestamus habere nos quod nobis dimittatur; atque in iis verbis humiliantes animas nostras, quotidianam quodammodo agere pœnitentiam non cessamus. Ad ea quæ scripsisti, puto me breviter sed sufficienter respondi: superest ut ille non sit contentiosus, propter quem lucrandum ad me tales litteras destinandas putasti.

#### EPISTOLA CCLXVI\* (a).

*Augustinus Florentinæ puellæ studiis, offerens suam docendi operam, si proferat quid velit exponi.*

Dominae eximie, meritoque honorabili in Christo ac suscipiendæ<sup>2</sup> filiae FLORENTINÆ, AUGUSTINUS episcopus, in Domino salutem.

i. Sanctum propositum tuum, et in visceribus cordis tui timor Domini castus permanens in sæculum sæculi, (Psal. xviii, 10) curam pro te nostram non solum in precibus apud Deum, verum etiam in admonitionibus ad te ipsam non mediocriter suscitavit. Quod quidem in epistolis meis, quas ad matrem Reverentiæ tuæ debito mihi cum honore nominandam dedi, non semel feci. Sed quia hoc mihi rescribere dignata est, prius te velle accipere litteras meas; tunc demum, si quid forte opus esset tibi ex ministerio meo, quod venerando studio tuo omniumque talium, quantum possum, libera servitute debere me novi, non te esse taciturnam et rescribendo insinuataram: ecce feci quod te voluisti, quamvis non per te, comperi; ne viderer tibi ostium fiduciæ inhumaniter claudere: superest ut promas ipsa, si quid ex me quærendum putas. Aut enim scio quod inquisieris, et non negabo: aut ita nescio, ut nullo fidei salutisque detrimento nesciam, et de hoc etiam te ipsam, si potuero, faciam reddita ratione securam. Aut certe, si et nescio, et tamen sciendum est, vel impetrabo a Domino ne tibi desim; nam sæpe officium impertiendi meritum est accipiendi: vel ita tibi

<sup>1</sup> Bad. Am. Er. et Mss. duo, *pœna*.

<sup>2</sup> Lov., *suscipiendæ*. At Bad. Am. et Er., *suscipiendæ*. Sic etiam Mss. quatuor Vat. et septem Gall., e quibus tamen nonnulli infra ubi in Edd. est *suscipiendæ*, habent *suscipiendæ*: adeo res incerta est.

Ad. a. bl. c. cc. ff. g. gv. j. n. r. s. sb. t. vc. quatuor v. et Edd. castigata.

(a) Alias 132: quæ autem 266 erat, nunc 107.

respondebo, ut noveris pro hac ipsa re quam pariter nescimus, ad quem pulsare debeamus.

2. Hæc ideo prælocutus sum, ne te pro certo speres quidquid a me quæseris auditoram, et cum hoc non provenerit, audacter potius quam prudenter me fecisse arbitreris, quod tibi quærendi si quid voles, facultatem dedi. Hoc enim feci non doctor perfectus, sed cum docendis perficiendus, domina eximia, meritoque honorabilis in Christo ac suscipienda filia. Equidem etiam in iis rebus quas utcumque scio, magis te cupio esse scientem, quam scientiæ nostræ indigentem. Neque enim, ut quod scimus doceamus, aliorum ignorantiam optare debemus: multo quippe melius omnes sumus docibiles Deo; quod utique in illa superna patria, cum in nobis completum fuerit quod promissum est, perficietur, ut non dicat homo proximo suo, *Cognosce Dominum: omnes enim cognoscent eum, sicut scriptum est, a minore usque ad majorem eorum* (Jerem. xxxi, 34). Et sollicitissime cavendum est in docendo superbiæ vitium, quod in discendo non ita est. Unde et sancta Scriptura nos admonet, dicens: *Sit onnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum* (Jacobi i, 19): et ille in Psalmo ait, *Auditui meo dabis exultationem et lætitiā; continuoque subjecit, Et exultabunt ossa humiliata* (Psal. l, 10). Vidit enim in audiendo facillime servari humilitatem, quæ difficilis est in docendo; quoniam necesse est ut doctor habeat superiorem locum, ubi laboriosum est obtinere ne subrepat elatio.

3. Videsne quemadmodum periclitemur a quibus hoc exspectatur, ut non solum doctores simus, verum etiam cum simus homines, divina doceamus? Sed laborum periculorumque nostrorum singulare est solatium, cum ita proficis, ut illo perveniat ubi nullius hominis doctoris egeatis. Isto autem periculo non tantum nos; nam ad illum de quo dicturus sum, quid sumus nos? non ergo nos tantum periculo isto, sed etiam ille Doctor Gentium periclitatum se esse testatur, cum dicit: *Ne magnitudine revelationum mearum extollar, datus est mihi stimulus carnis* (II Cor. xii, 7) etc. Unde et ipse Dominus, tumoris<sup>1</sup> hujus admirabilis medicus, *Nolite, inquit, ab hominibus vocari Rabbi; unus est enim magister vester Christus* (Matth. xxiii, 8): quod retinens idem ipse Doctor Gentium ait, *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus* (I Cor. iii, 7). Hoc et ille meminit qui in natis mulierum quanto magnus erat (Matth. xi, 11), tanto se in omnibus humiliabat (Eccl. iii, 20), indignum se affirmans qui Christi calcamenta portaret (Luc. iii, 16). Quia enim aliud ostendit ubi ait: *Qui habet sponsam, sponsus est; amicus autem sponsi stat et audit eum, et gaudet gaudet propter vocem sponsi* (Joan. iii, 29)? Hic est ille auditus, de quo paulo ante commemoravi in Psalmo positum: *Auditui meo dabis exultationem et lætitiā, et exultabunt ossa humiliata*.

4. Proinde tanto me certius, tanto solidius, tanto

<sup>1</sup> Lov., *timoris*. Sed melius Bad. Am. Er. et Mss. *lures, tumoris*.

sanius gaudere scias de fide et spe et dilectione tua, quanto minus indigueris, non tantum a me quidquam discere, sed ab ullo prorsus hominum. Verumtamen, quia cum illic essem, te quidem per ætatem verecundantem, boni parentes et amantissimi honorum studiorum tuorum, quanto pietatis veræque sapientiæ ardore flagrantes, mihi intimare dignati sunt, et benevolentissime petierunt ne tibi instruendæ, in quo opus esset, meam operulam denegarem; admonendam te his litteris credidi, secundum supra dictas optiones, ut quæras quod vis, ne sim superfluum, si collatus fuero docere quod scis: dum tamen firmissime teneas, quod etsi aliquid salubriter per me scire potueris, ille te docebit qui est interioris hominis magister interior, qui in corde tuo tibi ostendit verum esse quod dicitur; quia neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.

EPISTOLA CCLXVII\* (a).

*Augustinus Fabiolæ peregrinationem suam in hac vita moleste ferenti, de præsentia animorum nexu amicitia vincitorum.*

Dominæ religiosissimæ et præstantissimæ, et in Christi charitate laudabili filix FABIOLE, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

Quamquam rescripta reddideris, sic tamen legi litteras Sanctitatis tuæ, ut eis respondere debitum duxerim. Doluisti enim peregrinationem, qua contingit perpetuo gaudere cum sanctis; et desiderium supernæ patriæ, ubi jam non terrarum spatio dividemur, sed semper unius contemplatione lætabimur, merito prætulisti, Felix es tanta fideliter cogitando; amando felicior; et ideo eris etiam felicissima consequendo. Sed etiam nunc diligentius intueri unde magis dicamur absentes; utrum quia nostra invicem corpora non videmus, an quia signa non damus et recipimus animum, quod est colloqui. Puto enim quod, licet longinquis regionibus corpore separati, si nostras cogitationes nosse possemus, magis essemus nobiscum, quam si uno in loco alter alterutrum conspicantes taciti sederemus, nulla vocibus signa sensus intimi proferentes, nullis corporum motibus nostros animos indicantes. Quocirca intelligis ideo unumquemque sibi esse præsentem quam alterum alteri, quod unusquisque sibi magis quam alteri notus est; non faciem suam, quæ, nisi adsit speculum, gestatur et latet<sup>1</sup>, sed conscientiam contuendo, quam et clausis oculis videt. Quanta est igitur etiam vita, quæ pro magno habetur, nostra?

EPISTOLA CCLXVIII\*\* (b).

*Fascius quidam ære alieno obrutus ad ecclesiam confugerat; cujus creditoribus, mutua accepta pecunia, Augustinus satisfacit: eam publica collatione per Christi fideles orat pro Fascio reddi.*

Dominis dilectissimis et desiderantissimis, sanctæ plebi

<sup>1</sup> Sic Ms. Corb. At Lov., *lucet*.

\* Recensita est ad bl. cb. sb. vc. duos v. et Lov.

\*\* Collata cum bl. cb. vo. duobus v. et Lov.

(a) Alias 206: quæ autem 267 erat, nunc 50.

(b) Alias 215: quæ autem 268 erat, nunc 11.

est ministro, membris Christi, AUGUSTINUS, in Domino salutem.

1. Notissima mihi et probatissima devotio Sanctitatis vestræ in Domino nostro Jesu Christo fiducia dedit, ut etiam absens præsumerem unde præsentem gaudere consuevi: qui semper spiritu ~~vobiscum sum~~ non solum quia gratia Domini nostri Jesu Christi tantæ suavitatis flagrare non cessat, sed etiam quia me ipsum, qui vobis in Evangelio servio, angustiam pati non permittitis. Cum enim frater noster Fascius<sup>2</sup> debito decem et septem solidorum ab oppigneratoribus urgeretur ut redderet, quod ad præsentem unde explicaret se non inveniebat; ne corporalem pateretur injuriam, ad auxilium sanctæ ecclesiæ convolvit: ~~ill~~ etiam exactores cum proficisci cogèrentur, et ~~ideo~~ dilationem dare non possent, gravissimis me queris oneraverunt, ita ut eis illum traderem: aut quod sibi deberi ostendebant, unde acciperent provideram. Cuius obtulissimam Fascio ut vestram Sanctitatem de necessitatibus ejus alloquerer; pudore deterritus, ne facerem deprecatus est. Ita ego majore necessitate coarctatus, a fratre nostro Macedonio decem et septem solidos accepi, quos in causam ejus continuo dedi, promittente illo quod ad certum diem cum eis reddendis posset occurrere; et consentiente ut si non posset occurrere, sermo de illo fieret ad vestram misericordiam, quam fraternam fratribus exhibere consuevit.

2. Nunc ergo quoniam absens est, restat ut subveniatis, non illi, quem nemo compellat absentem, sed pollicitationi meæ, cujus existimatio vobis semper est præsentem. Jam enim dies ad quem se promiserat occurrerem, transactus est; et ego ei qui solidos suos fidei meæ commisit, quid respondeam non invenio, nisi ut faciam quod me facturum esse promisi. Sed quoniam non sum de hac re commonitus, ut die sancto Pentecostes, quando aderat major vestra frequentia, sermonem inde facerem; peto ut has litteras pro lingua mea præsentem habere dignemini, admonente vos et exhortante in cordibus vestris Deo et Domino nostro cui credidistis, qui nunquam discedit a vobis timentibus et honorantibus nomen suum. In quo vobis et nos semper conjuncti sumus, quamvis corpore a vobis profecti esse videamur; qui vobis de isto honorum operum semine messem vitæ æternæ promittit, dicente Apostolo: *Bonum autem facientes non deficiamus; tempore enim suo metemus infatigabiles. Itaque, dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei* (Galat. vi, 9, 10). Quoniam ergo domesticus fidei est, christianus fidelis, catholicus frater noster, pro cuius supplenda necessitate vos peto ut faciatis quod Dominus imperat; sine tristitia, sine murmuratione, et cum lætitia et hilaritate facite Deo enim creditis, non homini; quia ille promittit vos nihil eorum quæ misericorditer facitis, perdituros, sed in illo die cum usuris immortalibus recepturos (Matth. xxv, 34-40): et quoniam ipse Apostolus dicit, *Hoc autem dico, Qui parce seminat, parce et metet*

<sup>1</sup> Lov., *cum ministro*. At Vs. Corb., *cui*.

<sup>2</sup> Edl., *Fascius*. At Mss., *Fascius*.



(II Cor. ix, 6); intelligere debetis tempus esse ut donum vite æternæ, cum adhuc in ista vita sumus, festinanter et alacriter comparemus: quia cum finis sæculi venerit, non dabitur nisi eis qui per fidem sibi hoc emerunt<sup>1</sup>, antequam videre potuissent.

3. Scripsi etiam presbyteris, ut si quid minus fuerit post collationem Sanctitatis vestræ, compleant ex eo quod habet ecclesia, dum tamen vos secundum quod placet, hilariter offeratis: quia sive de vestro sive de ecclesia detur, omnia Dei sunt, et devotio vestra dulcior erit thesauris ecclesiæ; sicut Apostolus dicit, *Non quia quero datum, sed requiro fructum* (Philip. iv, 17). Lætificate ergo cor meum, quia de fructibus vestris gaudere cupio: vos enim estis arbores Dei, quas assiduis imbris etiam per nostrum ministerium rigare dignatur. Tueatur vos Dominus ab omni malo et hic et in futuro sæculo, domini dilectissimi, et desiderantissimi fratres.

#### EPISTOLA CCLXIX \* (a).

*Augustinus Nobilio episcopo, significans ad dedicationem novæ fabricæ se venire non posse.*

Beatissimo ac venerabili fratri et consacerdoti  
NOBILIO, AUGUSTINUS.

Tanta est solemnitas ad quam me affectus tuæ Fraternitatis invitat, ut corpusculum meum ad vos traheret voluntas, nisi teneret infirmitas. Possem venire si hiems non esset; possem hiemem contemnere, si juvenis essem: aut enim ferret rigorem temporis fervor ætatis, aut temperaret frigus ætatis fervor ætatis. Nunc hieme iter tam prolixum non suffero cum annositate algida quam mecum fero, domine beatissime, sancte ac venerabilis frater ac consacerdos. Salutationem debitam reddo meritis tuis: salutem vero meam comuendo precibus tuis, posceus et

<sup>1</sup> Mss., *donum*: non male si postea legatur, *hanc emerunt*.

<sup>2</sup> Ita Mss. melioris notæ. At Edd., *qui fide sibi hoc meruerunt*.

\* Non reperta in Mss., excepto uno Vaticano.

(a) Alias 231: quæ autem 200 erat, nunc 12.

ipse a Deo Domino ut dedicationem tantæ fabricæ pacis prosperitas prosequatur.

#### EPISTOLA CCLXX \* (a).

*Augustino Anonymus (non enim Hieronymus, uti ex stilo liquet, tametsi in ipsius Epistolis hæc edita sit numero 40), significans se mœrore gravi affectum quod ipsam cum Severo simul non repererit in urbe Leges, et quanto ipsum amore prosequatur exponens. Cum in urbem Leges anteriori tempore comueassem, nimium sum contristatus quod te totum ibidem minime potui reperire. Inveni enim te, ut ita dicam, partem animæ tuæ, Severo charissimum (b), de quo ex parte gavisus sum. Perfecte enim gauderem, si te totum invenirem: unde ex parte qua te repereram, gratulabar; et propter partem tuam quam nequaquam cernebam, omnibus modis contristabar. Proinde dixi animæ meæ, Quare tristis es, et quare conturbas me? Spera in Deo (Psal. xli, 6), et faciet præsentem amicum quem diligis. Unde confido in Domino et spero quod me faciet de tua visione gratulari. O si oculis cerni dilectio posset! profecto videres quanta apud te nostra esset dilectio. Aut enim æquiparans dilectioni tuæ, magnum tibi afferret imitationis studium. Ergo, quia in Domino te diligo, dilige diligentem. Et ut cæteri tecum diligant, per ecclesiasticam auctoritatem hortare. Nam quod petis in litteris tuis, ut ego pro te orem; id recte sicerem, si ego ipse a peccatis liber essem, ut pro aliis liceret orare. Et ideo te admoneo ut orationes assiduas animi tui pro me emittas ad Dominum: et memor professionis, illam ante oculos tuos constituas diem, in qua justus ab auditu malo non timebit (Psal. m, 7); et ideo justus non timebit, quia non audiet, «Vade in ignem æternum,» sed, «Veni, benedicte Patris mei, percipe regnum» (Matth. xxv, 41, 34). Ad quod nos perducatur qui vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.*

\* Huc ascita ex editione Operum Hieronymi.

(a) Accedit huic Edit., quæ autem 270 erat, nunc 206.

(b) Loquitur de Severo, Milevitano antistite, quem ipse Augustinus supra in Epist. 110, n. 4, «germanissimum et «familiarissimum animæ suæ,» moxque «alteram animam «suam» esse dicit, imo «suam et illius animam unam esse.»

# Appendix

## TOMI SECUNDI OPERUM SANCTI AUGUSTINI,

COMPLECTENS

ALIQUOT EPISTOLAS IPSIUS NOMINE OLIM FALSO PRÆNOTATAS.

*Æ SUNT:*

AUGUSTINI ad BONIFACIUM et contra, epistolæ breviores sexdecim;  
ad DEMETRIADEN PELAGII epistola;  
AUGUSTINI ad CYRILLUM et contra, de laudibus HIERONYMI;  
Altercatio AUGUSTINI cum PASCENTIO.



### ADMONITIO

DE SEXDECIM EPISTOLIS PROXIME SEQUENTIBUS.

Breviores epistolæ sexdecim sub nomine Augustini et Bonifacii, prout in pervetustis Mss. prænotantur, hic exhibitæ repudiârunt post Erasmus Lovanicenses Theologi: primum quia multum discrepant a vena et stilo